

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

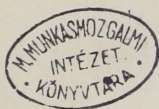
SZERKESZTI



D^R JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADEMIA L. TAGJA

Benedek József



BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1890

ELMÉLKEDÉS.

A világbéke a humanizmus eszményképe. Feléje törekszik minden érző, de minden józanul gondolkodó ember is, bár elérhetését, belátható időkre legalább, senki biztosan nem reméli.

De ha egyelőre csak a szuronyok fénylő csúcsai világánál, a katonaság tömege s az ágyúk sűrű árnyában látjuk is biztosítva óráról-órára: ezt is előnynek kell tekintenünk és haszonra fordítanis számunkra és az összes emberiségre nézve a béke áldásait.

Ésmiként biztosíthatnók mindannyian ezen bár provizorius áldást jobban, mint a közgazdasági érdekek legbehatóbb, legmelegebb ápolása által.

A dinastiák érdekében viselt háborúk ideje lejárt. Nem valami uralkodó család hatalmának kiterjesztése, valamely tartomány elfoglalása kedvéért indítatnak ma már hadjáratok. Nem is a nemzeti aspirációk szorítják ma a népesség kezébe a fegyvert s talán egy európai hatalom kivételével, területének nagyobbitására se gondol egy nemzet sem. De a miért mindannyi önként fegyvert ragadna, az saját létének, békés megélhetésének s a békével járó áldásos haladásnak biztosítása. Ez érdekek a népek millióit fogják fegyverre szorítani és ez élet-halálharcban, melyhez képest az eddigi néptusák ártatlan gyermekjátékká törpülnek, ama nemzetek fognak győzedelmeskedni, melyeknek fejlett és edzett közgazdasági életök több kitartásra képesíti.

Ezért oly fontosak a nemzetgazdasági érdekek, melyek a politikai tehetőséget, a kulturális haladóképességet is magukban foglalják.

És a létező békének imez ideiglenességét ép azon nemzeteknek kell leginkább felhasználni, melyek bármi oknál fogva nemzetgazdasági haladásukban elmaradtak, vagy abban eléggé még meg nem erősödtek.

Ki ne volna kénytelen a nemzetek közé sorozni a magyart is. Nincs még egy negyedszázada, hogy a magyar ismét saját ura lett országában. Intézményeink, melyek azóta létesültek, ugyszólván mind rohamosan fejlődtek; nálunk az új kor csendes haladása majdnem nyomtalanul vonult el az ország fölött s a legújabb kor óriási vívmányait ugyszólván átmenet nélkül kellett a középkor elavult intézményeibe oltani vagy azok korhatag televényébe ültetni.

És bár óriási erőmegfeszítés és számlálhatatlan anyagi áldozatok árán kiemelkedtünk elmaradottságunkból s a modern kulturnemzetek magaslatára felküzdöttük magunkat, számos még a teendő gyakorlati és elméleti téren egyaránt.

Ámde ne hangoztassuk e két fogalmat úgy, mintha az külön-külön eszmekört jelentene, hogy egymással ellentétben állana.

Az elmélet és gyakorlat csak két különböző működési kört jelez, de céljaiban és eredményeiben egy és ugyanaz mindkettő. A helyes elmélet régibb gyakorlatnak tapasztalati alapon leszürt rendszere s az ebből levont szabályoknak a jövőbeli gyakorlat számára való megállapítása. Ma a gyakorlati ember is megfelelő elméleti ismeretek nélkül csak félerővel áll az élet küzdelmeivel szemben; a félszeg theoretikus tanait pedig csakhamar meghazudtolják a gyakorlati élet helyes nézetei.

A »Nemzetgazdasági Szemle« csak elméleti téren küzdhet Magyarország közgazdasági érdekeinek előmozdításában; de a kérdések helyes és beható megvitatása mindenesetre gyakorlati megoldásukat is meg fogja könnyíteni.

A közgazdasági kérdések gyakorlati megoldása részint a törvényhozás és kormány, részint a hazai közönség feladata.

Ha ama majdnem lázas tevékenységre tekintünk, melyet a törvényhozás kormányunk kezdeményezése mellett az utóbbi években kifejtett, megnyugtatta tekinthetünk a közel jövőbe, bizva tudván, hogy e közhasznú tevékenység ezentúl se fog alább hagyni.

Ugyanennyi bizalommal, de talán több kételylyel tekintünk a nagyközönség kifejtendő nemzetgazdasági tevékenysége elé.

Ha a megoldott, előkészített és közelben megoldandó közgazdasági kérdések egész összegét akarnók fölkarolni, dr. *Mandello* e füzetek derék munkatársának »visszatekintéseit« kellene reprodukálnunk. Alig, hogy befejeződött az év és a »Pester Lloyd«-ban már is megindultak e becses »Rückblick«-ek,

nagyszabású tárgyalásukban sokkal többet ölelvén fel egy év közgazdasági történelménél.

Itt e helyen és a »Nemzetgazdasági Szemle« gazdag munkaprogramja előtt csak néhány kérdést kívánok megemlíteni, melynek megoldásában e folyóirat részben közreműködhetik helyes elméleti megvitatásuk által; részben levonhat belőlük következtetéseket közel jövőbeli nemzetgazdasági tevékenységünkre nézve.

Magyarország összes közgazdasági föladatai közt előttem régóta első sorban áll: *iparunk fejlesztése.*

Közelmultunkban a leghidegebb indifferentizmus jelezte közönségünk érdekeltségét e nagyfontosságú ügy iránt. A 40-es évek rövid fellángolását a védegylet és gyáralapító társulat ügyei körül halotti csend váltotta fel, mely politikai életünk szunyadásával együtt gazdasági érdekeink elhanyagolásával is járt.

Csak alkotmányunk visszaszerzésével fordultak honpolgáraink felvilágosodottabbjai az anyagi érdekek ápolása, köztük az iparügy feltámasztása felé. De mennyi fáradságba került, míg az ipar fontosságának csak érzete is közkincsé vált; mennyi diletantizmus vegyült a legjobb akarók részéről is ez ügy dédelgetésébe s mily soká kellett várakozni, míg a hazafi frázis komoly cselekménynyé emelkedett.

Évtizedekig tartott, míg az egyesek s az egyesületek törekvéseit a törvényhozás és a kormány is támogatni kezdte, sőt mikorra valaha meg is hozatott 1881-ben, az iparnak nyújtandó állami kedvezményekről szóló törvény, maga az ipari fejlődés mégis csak szűk határok között, nagyrésze egyoldalúlag indult meg.

Sokat várnak és hiszem méltán *Baross* kereskedelemügyi miniszter ur erélyétől és sok téren tapasztalt kezdeményezésétől. Hallatszik is, hogy újabb törvény készül új iparoknak nyújtandó nagyobb kedvezményekről. De miniszter és törvényhozás csak általában nyújthatnak kedvezményeket, csak előkészíthetik a tért, melyen ez iparok keletkezhetnek, de sem az iparágakat meg nem válogathatják, melyek létesítendők, sem magát a létesítést közvetlenül valami nagyon elő nem mozdíthatják.

Itt az iniciativa első sorban a szakértő és tőkepénzes közönséget illeti. Ennek fölvilágosodottságától, tájékozottságától és erélyétől függ, hogy helyes előkészítés mellett jól meg-

választott iparágak megteremtéséhez fogjanak. Itt szükséges mindenekelőtt az általános közgazdasági s a helyi népességi viszonyok alapos tanulmányozása, itt jut tere az elméleti fejtegetésnek a gyakorlati cél előmozdítására.

Tartanunk kell ugyanis attól, hogy valamint hajdan az összes ipari vállalkozás a *malmászat* felé fordult, míg végre oda jutottunk, hogy a fővárosi gőzmalmoknak kartelljeik által a napi termelést kell csökkenteni, nehogy malmaink egymásnak tulságos versenyt okozzanak; vagy a hajdan aranybányául szolgált *szeszipar* annyira felszaporodott, hogy a túltermelést kontingentálás által kellett bizonyos határok közé szorítani s a korábbi különféle adózási experimentumok által életerejében megtámadott ezen iparág, most az alapos reform keresztülvitele után alig néhány hónapra ismét csak a kormánytól várja megmentését s felvirágozásának lehetővé tételét: attól lehet tartani, mondom, hogy az egy tér felé özönlés ismét meghozza gyászos gyümölcsét s maholnap majd a *czukoriparral* is, melyet az újabb adózási mód jobb jövővel kecsegtet, szintén oda jutunk, hogy a külföldi termelvényt fogyasztó köreinkből kiszorítani nem tudván, de versenyével majd határainkon kívül is találkozván, majd az is önszirjába fullad.

Pedig a termelőképességnek teljes ki nem használása sem a malomiparnál nem tekinthető közgazdasági egészséges helyzetnek, sem a kontingentálás nem felel meg a természet-szerű ipari fejlődésnek, sem nem lenne egészséges közgazdasági viszony, ha majd a czukornál ismét a kiviteli praemiumok mesterkélt rendszeréhez kellene visszatérnünk.

Ma már vagyunk annyira statisztikánkkal, hogy a hazában hiányzó iparágakat föl tudjuk sorolni, sőt megközelítőleg azt is megmondhatjuk, miféle termelésből mennyi fogy el az országban, mit külföldi behozatal által fedezünk. Ezt kell alaposan tanulmányozni s minden új iparvállalat megteremtése előtt ez alapszámokat kellene beható vizsgálat tárgyává tenni.

Másik főfeltétele az ipar fejlesztésének s új iparág meghonosításának: a népességi viszonyok kellő ismerete. Népünk 1880-ban vétetvén számba utoljára, gyorsan élő időnkben egy évtized sokkal hosszabb időköz, semhogy annak adataiból ma is tájékozódhatnánk.

Annál előnyösebb, hogy az illető reszortminiszter gondoskodásából újabb népszámlálás készül, mely ha — a mint

remélni lehet — az eddig tapasztalt részletességgel keresztül vitetik, elég anyagot fog szolgáltatni, hogy az ipar fejlesztése érdekében szükséges adatokat megkapjuk. A mennyiben pedig éppen az iparosság szempontjából még részletesebb adatokra volna szükség, a törvény tárgyalásakor kínálkoznék alkalom és, meg vagyok győződve, az illetők által tekintetbe is vétetnék, hogy külön ez irányban nyilvánuló óhajok teljesezésbe is menjenek. Ezért a népszámlálás kérdését a »Nemzetgazdasági Szemlé«-ben minél behatóbban vélném tárgyalandónak.

Nehogy pedig csak az iparra szoruló néhány szavamban a reá nézve főfontosságú harmadik tényezőt, a tőkét is tekinteten kívül hagyjam, őszintén kimondom, hogy immár elérkezettnek látnám az időt, hogy hazai vállalkozók hazai pénz-erőkkel iparkodnának ebben mindinkább részt venni. Nem tartozom ugyan azok közé, kik a külföldi tőkével alapított ipart károsnak tartják az országra nézve, mert kamatai az idegen tőkepénzes javára kiszivárognak az országból. Sokkal nagyobb hasznót hajt az országnak közvetve valamely egészséges iparág üzése; sokkal nagyobb nevelő hatással van ez a munkásnépre nézve, sokkal nagyobb keresetet biztosít ennek, semhogy a kamatok részben elvesztése e többféle hasznót fölemészthetné. De óhajtandó a különben meglevő s ha nem is éppen heverő, de nem is kellő irányban kihasznált hazai tőkének az iparba fektetése azért is, mert csak az e nembeli foglalkozás nyújt alkalmat új tőkeképzésre s magunknak a külföldtől való függetlenítésre.

Pedig a függőség lerázására annál inkább kell törekednünk, mennél több a multból fenmaradt s az Ausztriával fennálló politikai kapocsból folyó oly viszony létezik még, mely teljes, önálló államiságunk létezését a külföld egy része előtt ma is kétesé teszi.

Ilyen bizonyos inferioritás nyilvánul pénzviszonyainkban is s így annál nagyobb örömmel kell üdvözlönnünk azon törekvéseket, melyek a *valuta* helyreállítására irányulnak. Az az egy tény maga, hogy a külföld legezivilizáltabb államaival egyenértékű kereskedelmi pénzlábbal fogunk birni, hogy külföldi váltóárfolyamunkat a kereskedelmi konjunkturák folyton hullámozó, de csekélyebb occillatiót okozó mozgalmain kívül semmi egyéb nem befolyásolja, már magában is roppantul

fogja emelni, alaposan konsolidálni összes közgazdasági állapotainkat.

Sőt ha helyes irányban indulnak és vezettetnek a valuta-rendezeit czélzó tárgyalások, ezekből is önálló államiságunk oly tényezője volna levonható, mely eddig csak opportunitásból elnyomott egyik jogosult nemzeti aspirationnak képezhetné méltó kielégítését. De legyen elég ez eszmének csak pedzése is, valósitásának előkészítése szintén e »füzetek«-nek képezhetné egyik érdekes, áldásos feladatát.

KELETI KÁROLY.

NÉHÁNY SZÓ AZ 1890. ÉVI KÖLTSÉGVETÉSRŐL.

Az 1887. évi költségvetés jelzi azon új aera kezdetét pénzügyeink fejlődésében, melyben közéletünk minden faktora — okulva a közelmúlt kellemetlen tapasztalatain — pénzügyeink rendezését tüzi ki újból a magyar politika első célja gyanánt. Ez időponttól fogva észlelhető ismét komoly, rendszeres, tervszerű törekvés a pénzügyi egyensúly felé, mely áthatja kormányzatunk egész szervezetét, rendet, szigorot honosítva meg a kezelésben s következetesen ragaszkodva a takarékosághoz, szemben a társadalom mindig növekvő igényeivel.

S e komoly törekvés gyümölcse gyanánt konstatálható, hogy költségvetési hiányunk, mely

1887-re	22	millióra	volt előirányozva
1888-ra	18 ⁴	»	
1889-re	7 ³	»	
1890-re	0 ⁴	»	frtra apadt.

Ha pedig a hiányhoz számítjuk a törlesztési járadékot s az államjavak eladásából előirányzott összeget is, ugy a hiány

1887-re	38 ⁸
1888-ra	35 ⁸
1889-re	25 ⁴
1890-re	5 ⁴ frttal jelentkezik.

Pedig nagy akadályául szolgált a haladásnak katonai kiadásainknak a nemzetközi viszonyok által elkerülhetlenül szükségessé tett lényeges emelkedése is.

Nem akarok azon egészen rendkívüli kiadásokról beszélni, melyek ugy 87-ben mint 88-ban tetemes külön kölcsönöket tettek szükségessé, számításon kívül hagyom az ebből származott 2—3 milliónyi állandó kamattöbbletet, de

maguk a költségvetésbe beállított tételek a következő emelkedést mutatják:

	1887	1888	1889	1890
	millió forint			
közösügyi rendes szükséglet (netto)	22·0	21·8	23·0	23·3
honvédség rendes kiadása	8·3	8·5	9·8	10·7
honvédség átmeneti kiadása	0·2	0·2	2·2	4·1
rendkívüli közösügyi szükséglet ..	4·1	7·2	8·7	6·2
összesen	34·6	38·4	43·7	44·6
az 1887. összegnél több		3·8	9·1	10·0

Miután pedig összes állami kiadásaink ugyanez időszak alatt 344·8 millió frtról 355·6 millió frtra, vagyis 10·8 millió frttal emelkedtek, e szaporulat majdnem egész összegében a katonai kiadások terhére esik, összes többi kiadásainknál mindössze 0·8 millió frt. emelkedés mutatkozik. E körülményben, a takarékoság ezen szigorú megtartásában kell keresnünk az elért eredmények egyik főokát. Bevételeink fejlődtek, emelkedtek évről-évre, kisebb-nagyobb mértékben a múltban is s hogy oly csigaléptekkel közeledtünk csak az egyensúly felé, az első sorban annak tulajdonítandó, hogy a bevételekkel együtt engedték nőni a kiadásokat is. Ebben feküdt a baj forrása, ennek kellett véget vetni, s ennek visszatértét kell megakadályozni, ha az eredményt teljessé s állandóvá akarjuk tenni.

Vaskövetkezetességgel kell — csak az elkerülhetlenül szükséges kiadásokra szorítkozva — oda törekednünk, hogy kiadásaink az eddigi keretben mozogjanak, s lehetőleg visszautasítanunk főleg rendes kiadásaink minden emelkedését, ha csak az biztosan remélhető feleslegben nem talál fedezetet. Pénzügyi politikánk jóságának egyik főkritériuma az, mennyire volt képes ezen szigorú takarékoságot az életnek mindig fejlődő igényeivel szemben megvalósítani.

Hasonlítsuk össze ezen szempontból kiindulva az előttünk fekvő költségvetésnek rendes kiadásait a megelőző költségvetés kiadásaival.

Mielőtt ezt tennők, két tényezőre kell utalnunk, mely az összehasonlítást nehezé teszi: ezek a regalemegváltás s a múlt évben keresztülvitt nagy konverzió.

Az első, kapcsolatban az italmérési adóval, a költségvetést a következőkben módosítja:

Mint bevétel szerepel az italmérési jövedék 12,500.000 frttal; mint kiadás:

1. a regaleváltság-összeg kamata ..	9,900.000 frt.
2. kezelési költség s átalány Horvát- országnak	813.000 »
3. az államot illető regale-haszon elvészése (mintegy)	800.000 » ¹⁾
4. a regalebér után fizetett tőke- kamatadó s ált. jövedelmi pótdadó elvesz- tése (mintegy)	1,400.000 »
összes kiadás	12,913.000 frt.,

vagyis e művelet mintegy 400.000 frttal rontja az 1890. költségvetés mérlegét.

Igaz ugyan, hogy itt sem az államot az őt illető regaleváltság után megillető jövedelem, sem a felveendő kölcsön törlesztési részlete nincs számításba véve, de e két tétel körülbelül kiegyenlítendi egymást.

A konverzió folytán mint új kiadás jelentkezik a két vasuti kölcsön	16,076.480 frttal,
mihez hozzáadtván a földtehermentesítés módosult összege	8,912.913 frt.
lesz az összes kiadás	24,989.393 frt.
1889-ben ellenben volt földtehermente- sítés	17,136.000 frt.
konverzió alá került vasuti kölcsönök ..	21,138.000 »
összesen	38,274.000 frt.,

vagyis mutatkozik 13,285.000 frt. megtakarítás, mivel szemben kimarad a bevételekből az 1889-re 13,097.440 frttal felvett törlesztési járadék.

A költségvetésből kiszámítható az is, hogyan oszlik meg e megtakarítás kamat, törlesztési részlet s egyéb költség között.

¹⁾ és pedig a pénzügyminiszterium által kezelt állami jószágoknál	600.000 frt.
az állami erdőknél	69.000 »
a ménesbirtokoknál	46.000 »
a földművelési miniszterium által kezelt egyéb birtokoknál	85.000 »
összesen	800.000 frt.

Volt ugyanis 1889-ben	kamat ezer	törlesztés forintok	egyéb költség ban
a földtehermentesítésnél	8.653	8.437	46
az 1867 : XIII. t.-cz. alapján felvett vasuti kölcsönnél	4.441	1.371	35
az 1871 : XXXVII. t.-cz. alap- ján felvett gömöri iparvasuti köl- csönnél	325	155	2
az 1871 : XIV. t.-cz. alapján felvett 30 milliós kölcsönnél	1.232	1.141	3
az 1872 : XXXII. t.-cz. alapján felvett 54 milliós kölcsönnél	2.329	2.011	7
a keleti vasut I. és II. elsőbb- ségi kölcsönénél	4.070	102	15
a tiszai vasut elsőbbségi köl- csönénél	967	59	5
az első erdélyi vasut elsőbb- ségi és beruházási kölcsönénél	1.269	73	5
a báttaszék-zákányi vasut elsőbbségi és beruházási kölcsönénél	350	15	2
az alföld-fumei vasut elsőbb- ségi és beruházási kölcsönénél	1.064	85	5
összesen	24.700	13.449	125
míg ellenben 1890-re elő- irányoztatik :			
a földtehermentesítésnél	8.063	798	52
a vasuti aranykölcsönnél	9.820	552	15
a vasuti ezüstkölcsönnél	5.373	300	18
összesen	23.256	1.650	85
mutatkozik tehát megtakarítás	1.444	11.799	40

Ha azonban figyelembe vesszük azon körülményt, hogy az aranyagio 1889-re 25, 1890-re pedig 20%-ra irányoztatott elő s ebből a kamatoknál 424.000, a tőketörlesztésnél 27.000 frt. oly költségkevesebbet származik, mely valódi megtakarításnak nem tekinthető, s ha ennél fogva ez összegeket fenti tételekből levonásba hozzuk, mutatkozik a konverzió gyümölcsetül valódi megtakarítás a kamatoknál 1,020.000, a tőketörlesztésnél 11,772.000, a kezelési költségénél 40.000 frt., mihez még azon ma még ismeretlen, de remél-

hetőleg nem épen jelentéktelen összeg járuland, melylyel az állam a konverzió nális művelet nyereségében partíczipál.

Ezek előrebocsátása után lássuk, miként alakulnak a magyar állam 1890. évi rendes kiadásai, szemben az 1889-ik évvel?

Előirányoztatott összesen:

1889-re 330,657.000 frt.,

1890-re 330,824.000 frt. rendes kiadás,

vagyis összesen 167.000 frttal több és ha a fent előrebocsátottak alapján levonjuk a f. év kiadásaiból a regalemegváltás folytán jelentkező s az italmérési jövedék által fedezett 11,713.000 frt. új kiadást, ellenben hozzáadjuk azon 11,772.000 frtot, melylyel tőketörlesztésünk a konverzió folytán kevesedett, akkor e többkiadás 226.000 frtban jelentkezik.

Sokkal nagyobb eltérést látunk, ha a kiadásokat természetök szerint csoportosítjuk, ekkor ugyanis az államadóságo knál (ideértve az ezzel rokon természetű vasuti kamatgaranciát is) 5,640.000 frt. megtakarítás, ellenben a katonai kiadásoknál 1,170.000, az állami üzemek és földbirtoknál 1,880.000, a szoros an állami igazgatási kiadásoknál (ideértve a nyugdíjakat is) 2,720.000 többkiadás mutatkozik.

I. Az államadóságo knál mutatkozó megtakarítás 3,840.000 frtra száll alá, ha figyelembe vesszük egyfelől azon körülményt, hogy a konverzió tárgyát képező kölcsönöknél a tőketörlesztés 11,700.000 frttal kevesebb mint volt tavaly, másfelől hogy az 1890. évet már a regalemegváltásból származó 9,900.000 frt. új teher is terheli, mely azonban a vele szemben álló új bevételi forrásban teljes fedezetét találván, államháztartásunk mérlegére káros befolyást nem gyakorol.

Az így megmaradó 3,800.000 frt. kamatnyereségből is 1,580.000 frt. az aranyagio leszállásából származik s így ephemer természetű; valódi, állandó nyereséget képez ellenben

1. a konverzió nál mutatkozó kamat-
s költségmegtakarítás 1,060.000 frt.

2. a papíráradék kamatánál mutat-
kozó kevesebbet 530.000 »

3. a 1889. évi hiány fedezésére
1889-re felvett kamatösszeg megtakari-
tása 560.000 »

összesen 2,150.000 frt.,

mely tételek közül különösen e két utóbbit kell kiemelnünk, mint az utolsó évek pénzügyi politikája realitásának fényes bizonyítékát. Mert hiszen az e két czímen a múlt évi előirányzattal szemben mutatkozó 1,090.000 frt. kamatmegtakarítás egyszerűen azt jelenti, hogy két év tényleges eredményei mintegy 20 millió frttal voltak az előirányzatnál kedvezőbbek és 21,800.000 frt. névértékű papíráradékkal kevesebbet volt kénytelen a pénzügyi kormány értékesíteni, mint a mennyinek kibocsátására felhatalmaztatott.

II. A katonai rendes kiadásoknál mutatkozó 1,170.000 forint többkiadás legnagyobb része (900.000 frt.) a honvédségre esik s főleg azon körülményben leli magyarázatát, hogy a folyó évben megvalósított szervezeti reformok ez évnek csak egy része alatt érvényesítették pénzügyi hatásukat, míg az 1890. évben az általuk okozott költségtöbblet a maga egész nagyságában jelentkezik.

III. Az üzemeknél mutatkozó költségszaporulat helyesen csak a megfelelő bevételek figyelembe vételével ítéltető meg. Ez utóbbiak az utolsó évek kedvező eredményei alapján újból jelentékenyen nagyobb összeggel voltak előirányozhatók.

Kivételt csakis az állami birtokoknál találunk.

A pénzügyminiszterium kezelése alatt álló állami jószágoknál ugyanis a kiadás 160.000, a bevétel 1,080.000 frttal kevesebbre van előirányozva, mint volt 1889-re, s így a mérleg 920.000 frttal rosszabb. A bevételek csökkenéséből a regalemegváltás folytán eleső regalejövedelemre 550.000 frt. esik, 250.000 frt. pedig azon eljárás következménye, hogy az eddigi szokástól eltérőleg az 1890-ben eladandó birtokok jövedelméből ennyi átalányképen leüttetett, mi csak az előirányzat szempontjából képez veszteséget, a tényleges eredménynél különbséget tenni nem fog, úgy, hogy az államjavak eladásából származó tényleges kevesebbet brutto 280.000 frt., netto 120.000 frt, vagyis 5 millió eladási tőke 2 $\frac{1}{4}$ %-a.

A földművelési miniszterium kezelése alatt álló kincstári birtokok mérlege az 1889. évi előirányzattal szemben 5.000, a ménesbirtokoké 2.000, az állami erdőké 6.000 frt. javulást mutat, az összes javulás tehát 13.000 frt., ha azonban figyelembe vesszük, hogy 1889-ben a regalejövedelem mintegy 200.000 frtot képviselt, a tényleges javulás 213.000 frt.

A pénzügyminiszterium kezelése alatt álló összes, az

üzemekkel rokon természetű intézményeknél (bányászat, nyomda, hidak, lottó-, só- és dohányjövedék) a kiadások 280.000 frttal kisebbek, a bevételek 250.000 frttal nagyobbak, a mérleg 530.000 frttal javult.

A javulásból 340.000 frt. esik a dohányjövedékre, 70.000 frt. a só- és lottójövedékre, 47.000 frt. a bányászatra. Ez utóbbi 16,341.000 frt. kiadással s 16,417.000 frt. bevétellel irányoztatván elő, 76.000 frt. felesleget mutat, míg:

1885-re	125.000 frt. hiány,
1886-ra	61.000 » »
1887-re	226.000 » »
1888-re	21.000 » felesleg
1889-re	30.000 » »

volt előirányozva, a zárszámadások pedig:

1885-re	2,047.000 frt.
1886-ra	1,753.000 »
1887-re	248.000 » hiányt,
1888-ra	693.000 » felesleget tün-

tetnek fel.

Államháztartásunknak ezen beteg ága is fokozatos, örvendetes haladást tanusít, mi tulajdonítható ugyan jelentékeny részben a meghonosított helyesebb, takarékosabb kezelésnek is, de túlnyomó részben a vasipar fellendülésének köszönhető. A pénzügyi eredmény ugyanis következőleg oszlik meg a vasművekre s egyéb bányászati ágakra:

zárszámadási eredmény:		
	a vasműveknél	egyéb ágaknál
1885-ben	— 1,265.000	— 882.000
1886-ban	— 1,357.000	— 396.000
1887-ben	— 391.000	+ 143.000
1888-ban	+ 595.000	+ 98.000

Épen ezért, ha el kell is az elért jelentékeny eredményeket minden elfogulatlan szemlélőnek ismernie, nem hunyhatunk szemet azon jelenség előtt, hogy a mai relative kedvező helyzet főleg a vasműveknél létező rendkívüli kedvező konjunkturának tulajdonítandó, s hogy ezekkel a vasművek mai jövedelme sem áll kellő arányban, miért is pénzügyi kormányzatunknak egész erélylyel oda kellene törekednie, hogy legalább a vasművek jövedelmezősége, pl. egy a köz-

gazdasági szempontokat kellőleg megóvó bérbeadás által fokoztassék s hosszabb időre biztosítsassék.

Ugyancsak a vasipar fellendülése érvényesül a diósgyőri vasgyár s az államvasutak gépgyáranak költségvetésénél is, bár a szakszerű és takarékos vezetés bizonyára elősegítette s jelentékenyen fokozta az elért eredményeket. E két üzem kiadásai 1889-ről 1890-re 622.000 frttal, bevételei 1,190.000 frttal emelkednek, mérlege 578.000 frttal javul, s 1,505.000 forint jövedelmet helyez kilátásba; a zárszámadásszerű eredmény:

1885-ben	817.000 frt.	1887-ben	740.000 frt.
1886-ban	670.000 »	1888-ban	1,504.000 »

tisztajövedelmet mutat ki.

A posta és távirdánál, a mutatkozó fokozatos fejlődésnek megfelelően, a kiadások 106 ezer frttal, a bevételek 340.000 frttal emelkednek, a mérleg 234.000 frttal javul.

Az államvasutak kiadásainál mutatkozó 1 millió forint emelkedéssel 1,600.000 frt. több bevétel áll szemben s a tiszta jövedelem az 1889. évinél 600.000 frttal többre, 16,600.000 forintra irányoztatik elő, oly összegre, melyet ugy a 88, mint előreláthatólag a 89. évi eredmény is messze felülhalad. Közgazdasági fejlődésünk egyik döntő bizonyítéka, pénzügyi rendezésünk hatalmas faktora s az előrelátó és minden irányban megfelelő államférfiai vezetés impozáns diadala azon eredmény, mit a magyar államvasutaknál tapasztaltunk. Hasonlítsa össze bárki e vasut tariffa-politikáját most s néhány évvel ezelőtt, vegye számba, mit tett ez intézmény közgazdasági fejlődésünk s kivitelképességünk érdekében rövid néhány év alatt s a teljesített nagy szolgálatok áttekintése után bizonyára bámulva fogja tapasztalni, hogy ezek már is hozzák magára a vasutra nézve pénzügyi gyümölcseiket.

Legszembeszökőbben mutatkozik ez 1889-ben. A majdnem általános rossz termés következtében a gabonaszállítás lényeges visszaesést mutat s az államvasutak tiszta jövedelme ennek daczára megközelíti, talán eléri az 1888-ikét.

Összefoglalva a mondottakat, igaz ugyan, hogy az üzemek s ezekkel rokon természetű állami intézetek kiadásai összesen 1,880.000 frt. emelkedést mutatnak, de ez a bevételknél mutatkozó 2,950.000 frt. emelkedés által van ellensúlyozva, úgy, hogy költségvetésünk ezen részének mérlege 1,070.000 frttal javult. Ha pedig figyelembe vesszük, mint

kivételes természetű körül tény, a 800.000 frtot képviselő regale-jövedelem elenyészlett, valamint azt is, hogy az állami javak bevételeinek előirányzatánál életbeléptetett helyesebb rendszer 250.000 frt. tisztán budgetszerű veszteséget okoz tavalylyal szemben, akkor a mérleg tényleg 2,120.000 frttal javult.

IV. A szorosan állami, igazgatási természetű kiadásoknál mutatkozó 2,720.000 frt. kiadás-többlet következőleg oszlik meg az egyes tárczák között:

1. A belügyminiszteriumnál 169.000 frt., miből azonban 44.000 frt. több bevétel levonatván, a mérleg tényleges romlása 125.000 frt., mi főleg a közegészségügyi és közbiztonsági szolgálat természetes fejlődésének tulajdonítandó.

2. A pénzügyminiszteriumnál 1,200.000 frt. többkiadás mutatkozik, miből azonban levonandó a) az italmérési jövedék kezelési költsége: 813.000 frt., mint új bevétel által fedezett új kiadás;

b) a szegedi kölcsönöknél mutatkozó 104.000 frt. kiadás, mely áthelyeztetett az átmenetiek közül a rendesek közé. Marad tényleges tehertöbblet 283.000 frt., mi az indirekt adók nagymérvű fokozásában s az ellenőrzési költségek ebből származó emelkedésében leli magyarázatát. Mutatkozik ugyanis kiadás-többlet:

a pénzügyérségnél	108.000 frt.
a fogyasztási adóknál . . .	184.000 »
e két czímen összesen	292.000 frt.

A többi czímeknél mutatkozó eltérések egymást teljesen ellensúlyozzák.

3. A kereskedelemügyi miniszterium többkiadása 96.000 frt., miből 24.000 frt. több-bevétel levonatván, a tényleges tehertöbblet 72.000 frt.

Többkiadás van (ha figyelemmel vagyunk azon rovatcserére, melynél fogva ipari és külkereskedelmi czélok rovatából néhány tétel a központi igazgatásba helyeztetett át) az

ipari czéloknál	26.000 frt.
külkereskedelmi czéloknál ..	65.000 »
e két czímen összesen	91.000 frt.,

a többi czímeknél végeredményökben némi megtakarítás mutatkozik.

4. A földművelési miniszteriumnál a kiadások 240.000 frttal emelkednek, a bevételek 90.000 frttal csökkennek, a tehertöbblet 330.000 frt.

Ennek csekélyebb része esik (központi igazgatásnál, gazdasági tanintézeteknél, különböző gazdasági céloknál s viziműveknél) a szükségletek tényleges emelkedésére, túlnyomó részben az előirányzat nagyobb realitásának tulajdonítandó az s azon reményt ébreszti a bírálóban, hogy végre itt is vége leend a túlkiadásoknak s bevételi hiányoknak.

5. Az igazságügyi tárca többkiadása 229.000 frt., bevételi többlete 69.000 frt., tehertöbblet 164.000 frt.

Az erélyesebben folytatott kodifikációs munkálatok, a királyi tábla folyton növekvő munkaszükséglete s az újonnan szervezendő orvosi tanács jelentékeny szaporítást igényeltek s mintegy 80.000 frttal emelték a kiadásokat. Ezekhez jön az új fogházak szükséglete 25.000 forinttal s a budapesti törvénykezési palota felépítése folytán előállott költségtöbblet mintegy 50.000 frttal.

6. A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnál 264.000 frt. többkiadással szemben a bevételek 52.000 frttal emelkednek, ezenkívül a rendes kiadások szaporodásából 80.000 frt. tisztán azon ténynek tulajdonítandó, hogy számos építkezési kölcsön évi járuléka áthelyeztetett az átmeneti kiadások közül a rendesek közé. A tényleges tehertöbblet tehát 132.000 frt.

Ebből a tanintézetek tényleges

tehertöbbletjére 103.000 frt.

vallási célokra 16.000 »

e két célra összesen 119.000 frt. esik.

7. A nyugdíjak úgy, mint általában az utóbbi években, most is 527.000 frttal emelkednek. Államháztartásunk oly növekedő terhét képezik ezek, melylyel mint jó ideig elkerülhetlen rendszeresen növekvő kiadással számolni kell.

Ha most fentiek alapján a tényleges tehertöbbletet vesszük számításba, akkor:

1. a belügyminiszteriumnál	125.000 frt.
2. a pénzügyminiszteriumnál	283.000 »
3. a kereskedelemügyi miniszteriumnál	72.000 »
4. a földművelési	330.000 »
5. az igazságügyi	164.000 »

6. a vallás- és közoktatásügyi minisz-	
teriumnál	132.000 frt.
7. a nyugdíjagnál	527.000 »
összesen	<u>1,632.000 frt.</u>

tehertöbblet mutatkozik, miből

a közegészségügy és közbiztonságra	125.000 frt.
az indirekt adók ellenőrzésére	292.000 »
ipari s kereskedelmi czélokra	91.000 »
a földművelési előirányzat realizására	
mintegy	250.000 »
tanintézetekre	103.000 »

tehertöbblet esik.

Ez összeállításból azon következtetést vonhatjuk le, hogy ha jövőre is szorosan ragaszkodunk a takarékoság követelményeihez, de úgy, mint eddig számolunk a fejlődő élet mellőzhetlen szükségleteivel, állami kiadásaink ezen csoportjánál 1,500.000 frt. évenkénti tehertöbbletre számíthatunk.

Mindezek alapján minő képét alkothatjuk meg a jelennek s a közel jövőnek?

Költségvetésünk hiánya 400.000 frt., hozzáadva az állami javak eladásából előirányzott 5 millió forintot, 5,400.000 frt.

Ezzel szemben lényeges megtakarítás remélhető:

a) a szőlődezsma váltságnál, mely 1891-ben félig, 1892-ben egészen megtakarítható;

b) kedvező külpolitikai helyzet mellett a rendkívüli katonai kiadásoknál. A rendkívüli közösügyi kiadás még 1890-re is mintegy 2 millióval, a honvédség rendkívüli szükséglete 4 millióval nagyobb az 1887-et megelőzőtt évek átlagánál. Igaz, hogy az 1890-re előirányzott kiadások legnagyobb része még a jövő évben ismétlődni fog, sőt a honvédségnél 1891-re még néhány százezer forint emelkedés várható, de — kedvező külügyi helyzet mellett — 1892-re már legalább 3 millió forint megtakarítás remélhető.

E 3 millió s a szőlődezsma váltságnál mutakozó 2,367.000 frt. együtt fedezheti a folyó évi hiányt s az államjavak eladásából előirányzott összeget.

Igaz, hogy az üzemek s ezekkel rokon kiadások évről-évre emelkednek, de még inkább emelkednek ezek bevételei is, úgy, hogy — ha viszonyaink rosszabbra nem fordulnak — ezek tiszta jövedelménél évi 1.5—2 millió forint emelkedést,

vagyis annyit remélhetünk, mennyi a szorosán állami kiadások szabályszerű növekvését is fedezni képes.

Hátra van azonban, hogy megteremtjük azon nagy reformeszmék megvalósításának eszközeit, melyek felé kormány, parlament és társadalom oly erélyes törekvést árul el. Ha csak a valutarendezés, a közigazgatási és bírósági nagy reformok szükségletét tekintjük, ez bizonyosan nem lesz évi 10 millió forinttal sokra felvéve.

Én nem kétlem, hogy bevételi forrásaink s kivált a szeszadó képesek e bevételi többlet előteremtésére, de pénzügyi politikát csak eredményekre szabad építeni, reményekre nem; a sürgetett reformok mit sem használnak, ha azok az alig helyreállított pénzügyi egyensúly megzavarásával lesznek megvalósítva. Ki e reformok által nem zajos pillanatnyi sikert, de közállapotaink tartós javítását óhajtja, arra kettős feladat vár: előkészíteni őket, de életbeléptetésekkel bevárni azon időpontot, melyben a szükséges pénzügyi eszközök tényleg rendelkezésre állanak, másfelől pedig siettetni azon pénzügyi helyzet bekövetkezését, melyben a reformok megvalósítására szükséges felesleggel tényleg rendelkezünk.

Ez utóbbi cél elérésének egyik leglényegesebb feltétele, hogy a mai relative jobb helyzet által ne hagyjuk magunkat könnyelműbb gazdálkodásra csábíttatni, de szigorú következetességgel ragaszkodjunk az 1887-ben inaugurált takarékosági politikához. Könnyű volt ez akkor, midőn pénzügyi helyzetünket túlsötéten látta s a takarékoság szükséges voltát érezte mindenki; erős elhatározást, türelmes kitartást s nem közönséges jellemerőt kívánó feladat ma, midőn éledni látjuk a korábbi időszak vérmes reményeit. Magyarország pénzügyei talán soha oly forduló ponton nem állottak, mint e perczben; néhány évi önmegtágadás biztosan elvezet a rendezett pénzügyi helyzet révpartjára, egy pillanatnyi gyengeség menthetetlenül visszavet oda, honnan oly súlyos áldozatok árán sikerült kibontakoznunk.

A magyar nemzetben s a magyar kormányban lesz annyi belátás, lesz annyi áldozatkészség, hogy ellen bírjon állni a jelen kísértéseinek s a közelmúlt súlyos áldozatainak gyümölcsét megőrizze egy szebb, egy jobb jövő számára.

BISMARCK HERCZEG KÖZGAZDASÁGI NÉZETEI.

A német egység megalapítása első sorban politikai kérdés volt s azért ezen kérdés megoldása tényleg a nagy politikai győzelem után, melyet Bismarck hosszú éveken át folytatott előkészületek után a francia nép felett a német fegyveres erő segítségével létesített, mintegy magától bekövetkezett. A porosz királyt a német fejedelmek Németország császárául elismerik s a német egység meglett. De a létesítés nagy ténye után a német egység fentartásának nagyobb kérdése nyomult előtérbe; ezen nagy kérdés megoldásánál a politikának segítségül kellett hívnia a közgazdasági tudományt. Meg kellett oldani azt a föladatot, hogy a politikailag erőssé lett Németország politikai egységének fentartásához a szükséges anyagi erő felett rendelkezék; meg kellett oldani azt a kérdést, mikép lehet egy politikai erős nemzetben az egyes egyéneket is az anyagi sors jó oldalával megismertetni; mikép lehet az elégedetlen munkáselemet a világ rendjével kibékíteni; mikép lehet a termelés különböző ágait: a földművelést ép úgy, mint az ipart, a nemzeti fogyasztás számára tevékenységében fokozni; mikép lehet az anyagi élet föltételeit akkép szabályozni, hogy idegen nemzetek lehetőleg legkisebb befolyással birjanak a belföldi nemzeti erőkre; miként kell esetleg az államhatalmat is a közgazdaság fejlesztésére fölhasználni és az állam tevékenységét is belevonni az anyagi erők termelésénél; miként kell a népek megadóztatását abban az irányban szabályozni, hogy egyrészt az állam pénzügyei kellő források felett rendelkezzenek, másrészt az egyesek is az igazságnak leginkább megfelelő módon s tehetségeik arányában adózzanak.

Ime, egész özőne a társadalmi, nemzetgazdasági és pénzügyi kérdéseknek. Bismarck — a német politikai egység megteremtője, ha legnagyobb s élete főművét biztosítva kívánta

látni, nem térhetett ki ezen kérdések elől s mintegy önmagától kellett arra a térre lépni, melylyel azelőtt komolyan és szakszerűleg alig foglalkozott. Kezébe vette a közgazdasági kérdések megoldását és erőszakos természetéhez híven, oly irányba terelte azokat, mely azután a kontinentális államok magatartása és közgazdasági politikájára nézve nem maradhatott hatás nélkül. A tudomány is már tanácsadólag, már bírálólag foglalkozik a nagy államférfi közgazdasági problémáival; az előbbi liberális nemzetgazdasági irány »orthodox« jellegével szemben keletkezik egy »neolog«-nak tetszelgő irány, melynek jellemvonása a szociális kérdéseknek akkép lehető megoldása, hogy az állam nagyobb tevékenységgel lép be, mint közgazdasági tényező. Az állami vasutak rendszere, a munkások biztosítása, a termelési ágak védelme, az indirekt adók túlhajtása esetleg monopolok alakjában, a tőkének lehetőleg rendszabályozása, most napirenden álló problémák és Bismarck nagy nevével kapcsolatos közgazdasági kérdések.

Ily körülmények közt nem érdeknélküli e nagy férfiú közgazdasági működését röviden tárgyalni, még pedig saját iratai, illetőleg beszédei és parlamenti nyilatkozatai alapján, a mit ezuttal annál könnyebben tehetünk, minthogy Poschinger ezeket a beszédeket legközelebb összegyűjtve: »Fürst Bismarck als Volkswirth« cím alatt közrebocsátotta.

Az *ipar* és a munkások ügye tekintetében Bismarck, a korábbi években politikai jellegéhez, a konservatismushoz híven, a csehrendszer mellett nyilatkozott. A mesterembereknél mutatkozó elszegényedés okait (1849. okt. 9. tartott beszédében) legalább részben az iparszabadságnak s azon nyomásnak tulajdonítja, melyet az iparszabadság következtében a tőke a munkára gyakorol. »Ha nem félünk az egyesek szabadságát más viszonyokban korlátozni; ha nincs aggodalmunk, midőn a védvamosokat törvény által segítjük, miért habozunk akkor, a midőn a mesterember számára kell védelmet nyújtani?... Igaz, az iparszabadság a közönségnek sok előnyt nyújt, olcsó árukat szolgáltat, de ezen az olcsóságon a kézművesség nyomora és szenvedése tapad«. Kívánja ennélfogva, hogy a csehrendszer kötelező belépéssel minden iparos számára elrendeltessék. A csehrendszer előnyeül a következőket mondja: a mester-ségben az illető iparos alaposabb kiképzésben részesül; a túlságos verseny korlátoztatik; a tőke túlhatalma ellen a

czéhben levő egyesülési erő alkalmas szövetkezeteklétesítése által védelmet nyújt. A czéhrendszer a túlságos munkamegosztást is gátolja; az, hogy például egyes legények csak gomblyukakat varrjanak, a czéhrendszerben lehetetlen. Sokan azt állítják, hogy a kötelező czéhek egy jogállamban lehetetlenek és hogy egy ily állam kényszert nem rendelhet el; ezzel szemben Bismarck a czéhbeli kényszert összehasonlítja a védvámmal; a védvám megtiltja a belföldön lakónak, hogy czikkeit ott vásárolja, a hol azok legolcsóbbak és készíti őt arra, hogy a belföldi gyárakból elégítse ki szükségleteit. A védvám épugy, mint a czéhrendszer, a lakosság egy részének előnyeül, a másik részt áldozattal terhelik, kötelezik ez utóbbit arra, hogy az árucikkeket drágábban vegyék, hogy az előbbieken kenyérkeresetükben biztosítva és védve legyenek. A védvám a gyárosok gazdagítására szolgál, a czéhrendszer ellenben a mesteremberek nyomorát és anarchiáját kívánja elhárítani.

Az idők akkor ezen eszmékre nem voltak alkalmasak és az iparszabadság Poroszországban is egész hatalmával kifejlődött. Bismarck pályáján a közgazdasági ügyek fejlődésére közvetlenül nem hatott, de alapeszméi az idők haladásával lassan a szocialisztikus felfogások felé terelték őt.

Mint poroszminiszterelnök, az akkoriban Schultze-Delitzsch és Lassalle közt folyt heves küzdelmeket érdeklődéssel követte és határozottan Lassalle nézetei felé hajlott; erre mutat például egy az államminiszteriumhoz (1862. november végén) intézett irata, a melyben a rokkant munkásokat öreg napjaik védelme végett nyugdíjpénztárakban biztosítva szeretné látni; erre mutat az, hogy egy munkás-küldöttségnek a királynál kihallgatást eszközölt s ez alkalommal a király egy szövetkezet alapítására magánpénztárczájából 12.000 tallért adott; erre mutat az, hogy 1866-ban Dühring ismeretes közgazdasági író által emlékiratot készíttetett azon kérdésről, mikép lehetne esetleg állami eszközök segítségével a munkások sorsán segíteni. De sem ebben a korszakban, sem az északnémet szövetség korában (1867—1870.) a német iparpolitika még át nem tért a szociális térre, hanem határozottan szabadelvű maradt; a közgazdasági politika vezére Delbrück volt, benne bizott Bismarck föltétlenül, illetőleg ő még annyira el volt foglalva a politikai aktio terén, hogy segédmunkásainak a közgazdaság terén szabad kezét engedett; ezek pedig a

kereseti tevékenység teljes szabadságában látták a közgazdasági jólét főfeltételeit. Pedig ezen időben a törvényhozás igen tevékeny volt, így az ipartörvény, a szövetkezetekről, a segélypénztárakról, a munkabér lefoglalásáról, a vasuti sérülésekről, a védjegyekről, stb. törvények hozattak.

Mióta azonban a közgazdasági ügyeket maga vette kézbe, az iparpolitikában is régi kedvencz eszméi jöttek a felszínre. Igaz, a czéhrendszerről táplált véleményét a korszak szelleme nagyon is átidomította és azok az intézkedések, melyek a czéhek, illetőleg az »Innung«-okról a német törvényhozás által elfogadtattak, távol állanak a kényszertársulatoktól és inkább az erkölcsi hatásra számítanak, melyeket az »Innung« tagjai saját tevékenységük által kifejthetnek; e részben az osztrák ipartörvény, sőt még magyar ipartörvényünk is (daczára számos liberális kibúvóinak) sokkal reaktionariusabb — nem is említve azt, hogy Németországban a kvalifikatio követelésére soha sem tértek át s ezt a dicsőséget átengedték nekünk s még jobban az osztrákoknak. De már a munkásügyben egészen máskép gondolkozik; még 1878. októberben nyíltan hangoztatta, »hogy ha szocialdemokrata részről észszerű javaslatokat tesznek arra nézve, miképen kell a jövőt alakítani, hogy a munkások sorsa javíttassék, ő hajlandó lenne ezeket a javaslatokat teljes jóakarattal megvizsgálni és még attól a gondolatától sem riadna vissza, hogy a munkások javára az állam segélye igénybe vétessék«. És azóta a szociális kérdések egész serege napirenden áll: a normal munkanap, a vasárnapi munkaszünet, a munkabér biztosítása, a munkások balesetelleni biztosítása, a rokkant-biztosítás, a munkásoknak a vállalat nyereségeiben való részesítése stb., ezek az eszmék lettek napirenden lévőkké, és nemcsak Németországban, hanem a szomszéd államokban is a törvényhozás tevékenységét veszik igénybe. Németországban magában az 1879. május 14-iki törvény az élelmi szerek meghamisításáról, 1880. 1881. és 1883-ban az ipartörvény többrendbeli módosítása eszközöltetett, melyeknek lényege az iparosok egyesülése az u. n. Innung-okban, végre 1883. június 15-én a munkások betegségelleni biztosítása és 1884. július 6-án a baleset elleni biztosítás szabályoztatott törvényekkel. Egy további lépés a rokkant-biztosítás is ezekhez fog vezetni. A munkások biztosításánál a kormány az állam behatását sokkal messzebb menő

részvétellel kívánta, de a törvényhozás az államnak direkt, pénzzel való segélyezését visszautasította és csak bizonyos tartalék alakjában helyezi kilátásba.

A *vasuti* politikában Bismarck jelenlegi ideálja az államvasuti rendszerben fekszik. Ebbeli nézetei is csak a német egység létrejövetele után fejlődtek ki. Tudvalevő dolog, hogy Németországban is a vasutak egy része állami, más része a magánkezelés alatt — részben állami subventióval — fejlődött ki és hogy itt is, miként más államokban a különböző társulatok és államok kezelése kölcsönös versenyre, a tarifák rendszer nélküli felállítására, kartellekre vezetett. Már 1871. évben mint birodalmi vasutat megszerző Bismarck az elsass-lotharingiai vasutakat; ebbeli tényének első sorban politikai jellege volt, mert, mint maga mondja, nem látszott czélszerűnek, hogy egy nagyobb részt francia társaság, melynek vasutai csak egy negyed részben fekszenek Elzász-Lotharingiában, tovább is kezelje azokat. De 1875. évben már minden felé hangoztatta szükségét annak, hogy a német vasutak a birodalom által megszereztessenek s így azután egységes vezetésük által azt a közgazdasági hasznót nyújtsák, melyet a vasutak nyújtani hivatvák. Ebbeli eszméjét a császár nagy érdeklődéssel vette, a porosz miniszteriumban pedig csak az igazságügyi miniszter említett fel némi aggályokat a fennálló porosz vasutijog alapján. Hozzáfogott tehát a birodalmi vasutak megteremtéséhez; egy birodalmi vasuti hivatalt állított föl, de a területi államok hatalma itt sokkal erősebb volt, semhogy Bismarck célját egy könnyen elérhette volna. Ez okból, a nélkül, hogy eszméjét mint elérendő czélt elejtette volna, a porosz vasutak államosítására törekedett. Több ízben kifejtette nézeteit az államnak, mint a vasutakkal szemben irányt adó tényezőnek jogosultsága felett s különösen utalt a különbözeti viteldíjak hatására s azon visszasságokra, melyek a vasuti viteldíjak által magára az állam vámpolitikájára nézve keletkeznek és oda hat, hogy legalább a vasuti díjak tekintetében a német vasutak egységes irányt kövessenek. 1879. február havában a szövetségi tanácshoz intézett emlékiratában tüzetesen kifejti a vasutak önkényszerű tarifképződésének kártékony hatását és szükségességét annak, hogy a birodalom itt rendet csináljon. »A vasutak az állam által monopollal ellátott, nyilvános közlekedési utak, melye-

ken csakis egy vállalkozó jár, a nekik engedélyszerűen biztosított jogokban (a kisajátítás, a rendőri funkciók teljesítése, közkölcsonők felvétele, stb.) az állam főnségi jogaiából egyrészt átengedett a vasutaknak. Ezen fenségi jogok átengedése nem történt a pályatulajdonosok, hanem a közjó érdekében; de ebből azután az következik, hogy a pályakezelés gyakorlása nem engedhető át a pályagazgatás önkényének, hanem hogy az a közjó igényei és a közforgalom követelményei szerint szabályozandó.« Az állam részéről ez a szabályozás mind a magán, mind az állami kezelés alatt álló vasutakon egyenlőkép eszközendő; mert az egyes államra nézve sem lehet a vasuti díjak fölállításánál irányadó csak a vasutban fekvő tőkének jövedelmezősége, hanem az általa gyakorolt privilegiumból folyólag a közforgalom gyümölcsözővé tétele és a népesség vagyonosodásának növesztésére kell törekednie. Mindezekből az következik, hogy a vasutak díjtételeinek megállapítása a birodalom földadatai közé tartozik. A vasuti díjszabások megállapítása pedig akkép eszközendő, hogy: *a)* szerkezetük világos legyen és hogy mindenki könnyen kiszámithassa a küldeménye számára járó díjtételt; *b)* hogy a birodalom polgárai minden gazdasági területen belül egyenlő előnyökben részesüljenek; *c)* hogy azon hátrányok mellőztessenek, melyek a jelenlegi rendszer mellett a kisebb vállalkozóra és iparosra súlyosodnak; *d)* hogy alkalmazása a vasutakat gazdaságellenes üzempazarlásra ne utalja és a pályahivatalnokok integritását ne veszélyeztesse.« Kivánsága szerint azután a német vasutak tényleg átdolgozták díjtételi rendszerüket s ez által is segítették azt a kereskedelmi politikát, melyet Bismarck Németország számára követelt.

A *pénzügyek* terén a német birodalmi kancellár mindig egy és ugyanazon a nézeten volt, a mely abban állt, hogy az indirekt adóknak sokkal nagyobb fontosságot tulajdonított, mint a direkteknek. Ezt a felfogását, illetőleg nézetének ezen állhatatosságát nagy részben kimagyarázza az a körülmény, hogy a német birodalom pénzügyeinek javítására tényleg az alkotmány értelmében a direkt adókat nem igen lehetett igénybe venni máskép, mint az egyes államokra kiszabott matrikular adók alakjában, de ez esetben azután minden egyes állam és nem a birodalom lépett fel mint adókövetelő és gondoskodott arról, hogy a rája kirótt összeg lakosai által

fedeztessék, vagyis a matrikular-járulékok mikénti fedezése a birodalmat nem illette. Ily körülmények közt nem maradt más hátra, mint vagy az egyes államok hozzájárulásával megelégedni, vagy ha a birodalom pénzügyeit függetlenekké kívánta tenni az egyes államok adózási rendszerétől, illetőleg ha azt a célzt akarta elérni, hogy az egyes államok törvényhozó testületei a birodalom által kirótt összegek fedezése iránt évenként diskussióba ne bocsátkozzanak és ez alkalommal a birodalom költséges volta szóba ne jöjjön, az indirekt adók kifejlesztésére, intensívebb igénybevételére kellett törekednie, és hogy ez utóbbi utra tért Bismark, az egész jelleme és független természetének egyszerű következménye.

Nem érdeknélküli még azon időből egyes nézeteit hallani, midőn még nem a birodalom számára tervezte adópolitikáját; már ekkor a direkt adók, főkép a földadó ellen hangosan felszólalt. Szerinte a földadó azzal a természettel bir, hogy az illető adózó vagyonát tőkéjében kisebbiti; ezzel a hatással semmiféle más adó nem bir s a földadó-emelés ellen fölszólal. Ugyancsak az 50-es évekből — az őrlő és vágó adóról levén szó, az indirekt adók természetét és előnyét ekkép emeli ki: nem tarthatom ezt az adót, mint általában majdnem valamennyi indirekt adót — oly rosznak, mert ezek több év folyama alatt majdnem oly egyensúlyba helyezkednek a különböző adófizetőknél, mint a víz színe, úgy, hogy biztonsággal nem lehet tudni, ki viseli, kire nehezedik az. Ha a mészáros a mezőgazdától marhát vesz, az alkunál mindig hivatkozik, hogy ennyi meg ennyi adót kell fizetnie a városi vámnál, tehát az árban ennyivel kevesebbet ad; nem lehetetlen, hogy a mészáros a fogyasztási adót még a fogyasztókra is áthárítja, törekvése legalább az és ebből kitetszik, hogy a városi fogyasztási adó esetleg áthárítható arra (ez esetben a gazda), a ki a városi fogyasztási vonalon kívül lakik. Abban a kabátban, melyet valaki Berlinben vásárol, egy része azon fogyasztási adónak hárul át a vevőre, melyet a szabólegények a malomadó által megdrágult kenyérben fizetnek. Ugyanezek a nézetek hangzanak ajkairól, midőn az észak-német szövetség számára az indirekt adók szaporítását követelte: »Kénytelen vagyok abban a pár csizmámban a sört, melyet a cipész inni szokott, és a mi naponkinti szokásaihoz tartozik, megfelelő részletében megfizetni«.

Az észak-német szövetség idejében meghonosította a sóadót (1867. okt. 12.), a dohányadót (1868. május 26.), szabályozta a postadíjat (1867. nov. 4.), a váltóbélyeget (1869. jun. 10.), a cukoradót (1869. jun. 26.), a söradót (1872. május 31.) és fölemelte a kávé vámját (1870. május 17.). Már ekkor sokkal messzebb menő tervei voltak, de a szövetség, számos előterjesztéseit visszautasította; így visszautasította a 15 garasos petroleumvámot 1868-ban és 1870-ben; a dohánybehozatali vámnak 4 tallérról 6-ra emelését 1868-ban; a keményítő-cukor és keményítő-szörp adó alá vonását 1870-ben; a szeszadónak $33\frac{1}{3}$ százalékkal való emelését 1869-ben; a tőzsdeadó meghonosítását 1869-ben; a söradó emelését 1869-ben; a világító gáz megadóztatását 1869-ben.

Egész erővel azonban csak a német birodalom létrejötte után és akkor fogott a pénzügyek rendezéséhez, midőn észrevette, hogy a birodalom pénzügyeit súlyosan kezdik érezni az egyes teritorial államok s attól lehet tartani, hogy ebből maga a birodalom sorsa is függővé lehet. Poroszország például 1875-ben 32 millió márka matrikular-járulékát 1879/80. évben 43 millióra volt kénytelen emelni és ezen összegek daczára a birodalom 1879/80. évben 77 millió márka adósságot volt kénytelen fölvenni. Itt gyors segély volt szükséges. Bismarck átgondolta a helyzetet és pénzügyi terve készen volt: oly adórendszert kell meghonosítani, a mely egyrészt könnyebbitést nyújt, másrészt új jövedelmi forrásokat nyit, azaz a matrikular-járulékokat meg kell szüntetni és az indirekt adókat és vámokat, melyek okvetlenül nem szükséges fogyasztási cikkekre nehezednek, meg kell honosítani, illetőleg emelni. Az adókabátot akkép kell szabni, hogy az legalkalmasabban illjék, illetőleg mert soha sem alkalmas, hogy azt a nép legkönnyebben viselhesse. Hogy Bismarck terveit Németország nem helyeselte, ez nemcsak abból következik, hogy egyik pénzügyminiszter a másiknak adta át székét, de kivált abból, hogy javaslataival több ízben megbukott, hogy az adóemeléseket sok esetben csak mesterséges pártalakítások után vihette keresztül, sőt a monopolokat, daczára azon roppant pénzügyi előnyöknek, melyeket előterjesztéseiben kilátásba helyezett, legnagyobb erőfeszítések után sem birta letárgyaltatni. Minthogy azonban időközben — daczára annak, hogy az indirekt adók- és vámokból a birodalom jövedelme

1875-ben 246 millió márkáról 1889/90. pénzügyi évben 528 millióra emelkedett, a matrikular-adók is a birodalom szükségleteinek óriási fokozása után még mindig óriási mértékben szaporodnak, úgy, hogy az 1875-ben volt 68 millió márka 1889/90. pénzügyi évben 228 millióra emelkedtek — tervei talán továbbra is ugyanazok maradnak. Talán titokban örvend Bismarck ennek a progressiónak; talán azt hiszi, hogy ily növekvés mellett előbb-utóbb mégis csak rászánja magát a birodalmi parlament is arra, hogy az indirekt adók monopol formájával is megbarátkozzék (a német szeszadó legjobb esetben 50 millió márka tiszta jövedelmet ad a birodalomnak, a szeszmonopol számára Bismarck legkevesebb 300 millió márka tiszta jövedelmet helyezett kilátásba) és akkor természetesen pénzügyileg is független birodalom lesz, mely a területi államokkal szemben a német egységet politikailag is legjobban biztosítandja.

És most térjünk át a *kereskedelmi politikára*. Sehol sem mutatkozik államférfinál oly roppant nézetváltozás, de sehol sem mutatkozik újabb időben a viszonyokkal szemben oly erőszakos intézkedés és az intézkedéseknek a nemzetközi viszonyokra való áthárulása, mint Bismarck vámpolitikájában. Még 1876. évben a szabadkereskedés oly hive, hogy Angolországot tekintette a vámpolitikában mintaképül és eszményképe az volt, hogy a német vámtarifát csak oly terjedelemben szeretné látni, hogy az egészet egy látogatójegyre szoríthassa; és néhány hónappal később egy fordulat, melynél a merkantilisták védvámjai még nem hallott agrár és erdészeti prohibítív vámokkal egy harmonikus chaoszá vegyülnek.

Mily szabadelvű nézetei voltak a vámpolitikáról még 1875. évben, mutatja az a beszéd, melyet ezen év november 22-én a birodalmi tanácsban tartott; e beszédében mondja a többek közt: »Kérdés, akarnak-e önök bennünket támogatni, ha abban az irányban haladnánk, hogy vámjainkban megszabaduljunk azon óriási mennyiségű vámköteles tárgytól, hogy visszavonuljunk az egyszerű pénzügyi vámok rendszerére és mindazon cikkeket, melyek nem igazán pénzügyi jelentőségűek, azaz, melyek elég jövedelmet nem nyújtanak, vámtarifánkból törölnök, azt a tíz vagy tizenöt cikket pedig, mely a legnagyobb jövedelmet nyújtja, oly jövedelmezőségre kényszerítenők, a milyent egyáltalában pénzügyeink számára

a vámból óhajtunk.« De már 1875. vége felé jelenségek mutatkoznak, melyek a szabadkereskedés elvével összhangba hozhatók nem voltak. Ismeretes, hogy az 1873-iki német általános vámtarifa a vámok leszállításában a lehető szabadelvű volt s a többek közt elhatározta, hogy a vasvámok 1877. év elején teljesen megszűnjenek; minden költségvetési vita alkalmával fölszólaltak a vasipar emberei ezen törvény ellen és követelték megszüntetését vagy legalább halasztását. Ezen, a vasiparosok részéről táplált agitatio egyszerre szövetségtársat talált a francia kormány azon intézkedésében, melylyel az a vasárúk kivitele alkalmával a nyersvas vámját visszatérítette, ha a kivívó a külföldről behozott vasról vámnyugtákat fölmutatott. Miután a francia kormány ez alkalommal nem követelte annak kimutatását, hogy az illető gyáros tényleg maga hozta be a nyersvasat külföldről; ezen, a francia vámeljárásban »acquits à caution« név alatt ismeretes rendszer tulajdonképen kiviteli praemium jellegével birtság természetesen az amugy is jajveszéklő német vasiparosok a francia bevittel szemben károsodásokat mutattak fel. Németország a francia kormány eljárása ellen reklamált s ez alkalommal találkoztunk első ízben a szabadkereskedés szellemével egybe nem egyeztethető »retorsiók« hangoztatásával, midőn Bismarck kijelenti, hogy ha a szóban álló vámkezelés meg nem szüntettetik, Németország kénytelen lesz francia vasczikkektől a francia praemiumok összegének megfelelő vámokat szedni. És a vámpolitika terén minden államban, mint »vaskalaposok« működő vasiparosok folytatják az agitációt! Peticzió peticzió után kerül a törvényhozáshoz, Bismarckhoz, az egyes államok kormányaihoz. Az irányadó lapok, élükön a »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« a vasiparosok pártjára állanak; a wiesbadeni kormány kijelenti, hogy a vasipar helyzete a vámok föntartását követeli; a porosz miniszteriumban egyes miniszterek hasonlóképen a nézet felé hajlanak és Bismarck legalább is megfontolandónak tartja a kérdés vitatását. De a szabadkereskedés oszlopai Camphausen pénzügyminiszter, Philipsborn miniszteri igazgató és kivált Delbrück miniszter hajthatatlanul ragaszkodnak elvükhöz s még nem engedik át hatalmukat a már-már ingadozó Bismarcknak. Ekkor kezdődtek Oroszország törekvései, vámpolitikájában is az elzárkózás rendszerét meghonosítja. A vámoknak aranyban való fizetése magában véve

is már oly újítást tartalmazott, mely valamennyi orosz vám-tételnek legalább 15%-kal való fölemelését vonta magával; de ezenkívül igen sok német árucikk oly magas vámmal illetetett, hogy az tényleg prohibeáltatott és az orosz gyáraknak a fejlődésre rendkívüli előnyt nyújtott.

Bismarck ezekkel szemben több ízben hangoztatta a retorsio szükségét és ez alkalommal állította fel azon később reánk nézve is sajnosan alkalmazott elvét, hogy a *nagy politikának nincsen köze a kereskedelmi politikával*, hogy e kettő külön álló valami, mit egymással összezavarni nem szabad. »Ha a gazdasági területet a politikaival összekeverjük, borzasztó eredményekre jövünk, . . . vegyük azt az esetet, hogy akkor, midőn mi háboruban vagyunk, vagy valamely háborus bonyadalom fejlődik, Oroszország azt mondaná nekünk: igen, kedvezni fogok nektek és veletek fogok menni, ha megszüntetitek a szarvasmarhákra fennálló határzárt és szarvasmarháinkat bebocsátjátok. Nem volna-e ez egy méltatlan és visszatorlásra érdemes politika? Tegyük fel, hogy akkor, midőn Franciaország ellen kivonultunk, Ausztria azt mondotta volna nekünk: csendben maradunk és jóakarató semlegességet követünk, ha a magyar borokat vámmmentesen bocsátjátok be, a czukorra, fonalakra és efféle árucikkekre pedig vámkedvezéseket nyújtatok; nem tudom, hogy abban a pillanatban mi lett volna a válaszuk. Az enyém — ha akkor Ausztria semleges magatartására szükségünk lett volna — az lett volna, hogy megadom a kívánt koncessziókat; erre nézve elég üzletember vagyok. De mi történt volna azután, miután mi Franciaországból győzedelmesen visszajöttünk? Akkor vagy fenyegető módon visszaköveteltük volna vámbeli függetlenségünket, vagy várakoztunk volna egy Ausztriára nézve kritikus pillanatra s ekkor mi azt mondtuk volna neki: most másképp áll a dolog, nemcsak visszaköveteljük a kicsikart vámengedményeket, hanem még a magunk számára követelünk kedvezményeket. A politikai viszonyok sokkal inkább hullámoznak, mint a forgalmi viszonyok és ha Oroszország tényleg abban az állapotban volna jelenleg, hogy reánk szorulna és mi bizonyos tekintetben bérbe állanánk hozzá vámengedmények fejében: ki nyújthatna nekünk arra nézve biztosítékot, hogy három év múlva mi nem jutunk abba a helyzetbe, hogy Oroszországra szoruljunk és hogy Oroszország akkor

ne mondja azt: igen, de mit adhatsz te nekem vámügyekben? Ilyen állapotokat nem szabad kívánatosaknak jelezni. A politikai viszonyok saját maguk közt jönnek egyensúlyba; a gazdaságiaknak leküzdése csak a gazdasági téren kereshető. Ha a gazdasági tér, mint küzdőtér elzáratik előlünk, akkor hiábavaló a beszéd, kár az időért, melyben vele foglalkozunk.»

És most fokról-fokra halad Bismarck a védelmi politika felé, míg végre 1878-ban kijelenti, hogy a német vámpolitikát többé abban az irányban nem lehet folytatni, a melyben azt eddig vezették és hogy ezentúl más irányt fog követni. 1877-ban az Osztrák-Magyar monarchiával a szerződési tárgyalások megakadnak, 1878-ban a német ipar állapotának felderítésére nagy enquête tartatik, ugyanazon évben kezdődik az agitatio a gabnavámok és más agrár czikkek védelme szempontjából, végre 1879. évben elkészül az új német vámtarifa; a német vámpolitika rálépett a védelem sikos lejtőjére; évenként újabb és újabb vámemelések javasoltatnak, a szabad kereskedelem, mely nagygyá tette a német vámszövetséget, eltemettetik, Bismarck szerint a védelmi politika teszi erőssé az egységes német nemzetet.

Ezen nagy változás Bismarckban már 1874. évben csirázott. Akkor egy beszélgetésben a többek közt így szólt: »Unatkozom, a nagy dolgok meg vannak téve. A német birodalom kész. Elismeri és tiszteli valamennyi állam és nemzet. Esetleges koalitiokat, melyek minden állammal szemben, a mely nagy eredményeket mutat fel, létesülhetnek, könnyű lesz megelőzni. Ha Franciaország revanche gondolatokat táplál is, ellenünk szövetségest nem fog találni és a nélkül nem igen mer föllépni. Mi marad ily körülmények közt még számomra? A belügyi igazgatás? Igaz, nem vagyok épen mindennel megelégedve és néha-néha vágyat érzek magamban, hivatalomról lemondva képviselői mandátumért küzdeni és aztán a miniszterek életét ellenzékiiséggel elkeseríteni. De mindez, ha bele is merülök akár a kormány, akár az ellenzék élén a beligazgatási kérdésekbe, csak igen alárendelt dolog azzal szemben, a mi eddig képezte feladatomat. Miért ne engedjek magamnak nyugalmat? Mindezen kívül tényleg fáradt vagyok! *Igen, ha arról volna szó, hogy a Németbirodalom számára hatalmas, megtántoríthatlan pénzügyi alap teremtessek, a mely neki domináló helyzetet biztosítson és őt szervi*

összeköttetésbe hozza minden közérdekkel, az állam, a tartomány, a kerület és a község közérdekeivel, ekkor ott lennék én is, ekkor még egyszer neki lelkesülnék. Ez nagy és méltó feladat volna, mely arra ingerelhetne, hogy hanyatló erőmnek utolsó lehetőségét is erre szenteljem. Ámde ez a feladat roppant nehéz. Nem vagyok tulajdonképen szakértő e téren és mostani tanácsadóim, bármily ügyesek legyenek is a folyó ügyek elintézésénél, nem birnak teremtvő eszmékkel. Járt utakon mozognak. Arra vagyok utalva, hogy magam teremtsék reform-eszméket és végrehajtásukra keressem az eszközöket ott, a hol éppen megtalálom.

Delbrück visszalépése a birodalmi hivatal vezetéséről külsőleg is jelzi a szabadkereskedés megszűnését és most a birodalom vámpolitikáját rendszerint Bismarck szokta a parlamentben ép úgy, mint a nagy közönség előtt védeni és vezetni. 1878. november 12-én a szövetségtanácschoz intézett iratában kifejti adó- és vámpolitikáját: »A pénzügyi, közgazdasági és kereskedelempolitikai viszonyok, melyek a vámegyleti vámtarifa jelenlegi alakjára befolyással voltak, az utóbbi évek folyamában lényegesen megváltoztak. A birodalom és az egyes szövetségi államok pénzügyi helyzete a birodalmi jövedelmeknek szaporítását követeli. . . . A német ipar jelenlegi helyzete, valamint a kereskedelmi szerződések lejártával a szomszéd nagy államokban és Amerikában a belföldi ipar javára mutakozó védelmi törekvések beható tárgyalását kívánják annak a kérdésnek, vajjon nem kell-e szintén arról gondoskodnunk, hogy a hazai ipar számára a német piac ellátása biztosíttassék és ekkép a belföldi termelés lendíttessék, ezenkívül pedig alkudozási anyagot is kell keresni, a végből, vajjon nem lesz-e később lehetséges szerződések megkötése által a kivitel ellen mutakozó korlátozásokat ledönteni«.

Miután a vámtarifa-reform elhatározottatott, egy újabb iratban (1878. december 15.) kifejti Bismarck azokat az elveket, melyeket érvényesítve szeretne látni. Első sorban pénzügyi szempontból kell a vámtarifát revisio alá venni, mert míg más államok a vámokból tetemes jövedelmet húznak, addig Németország alig kap valamit ezen jövedelmi forrásból. Nem arról van azonban szó, hogy a birodalom vagy az egyes államok céljaira az adóteher nagyobbíttassék, hanem a kívánt pénzügyi reform lényege az, hogy a kikerülhetlen terhek nagyobb része a

kevésbé terhelő indirekt adókra háríttassék át. Ez okból nem egyedül arra kell törekedni, hogy kiszemeltessenek egyes cikkek, melyek nagyobb vámot elbirnak, hanem át kell térni arra az elvre, hogy minden áru, mely a határon át az országba behozatik, vám alá esik, a miként ezt az 1818-ik évi porosz vámtörvény alapelvül föllállította. Ezen általános vámkötelezettség alól kivételnek volna helye azon nyers anyagok számára, melyek mint például a nyers pamut, Németország ipara számára okvetlenül szükségesek, de az országban nem termelhetők, vagy a melyek nem elég mennyiségben és minőségben termelhetnek. Németország statisztikája szerint 3.877 millió márká értékű áru hozatik be, közte pedig 2.853 millió márká vámentesen, ha ebből az összegből csak 1.400 millió márká vétetik jövére 5%-os vám alá, már 70 millió márká vámjövedelem kínálkozik. A vámtarifának ezen pénzügyi oldala közgazdasági szempontból nem támadható meg. »Nem akarom fejtegetni, ugymond, vajjon a nemzetközi forgalomnak teljes szabadsága, ugy, a mint azt a szabadkereskedés elmélete kívánja, Németország érdekeinek megfelel-e. Mindaddig azonban, a míg a legtöbb állam, melyre forgalmunkkal szorulunk, határait vámsorompókkal zárja el és a vámok emelésére mutakozó hajlam az uralkodó, igazságosnak és a nemzet közgazdasági érdekeinek megfelelőnek látszik nekem, hogy pénzügyileg oly vámokat vessünk ki, melyek által más államok termékei érintetnek. A jelenlegi vámtarifa tiszta pénzügyi vámokon kívül bizonyos iparágak javára mérsékelt védvámokat tartalmaz. Ezen vámoknak megszüntetése vagy mérséklése kivált az ipar jelen helyzeténél, nem lesz tanácsos; talán némely árucikknél a belföldi ipar nagyon is szenvedő egyes ágainak érdekében — a mint ezt a folyamatban levő iparügyi enquête ki fogja mutatni — magasabb vámok visszaállítása és meghonosítása lesz indokolt. Egyes iparágak számára szolgáló védvámok, kivált akkor, ha a pénzügyi kívánalmak által követett mértéket meghaladják, ugy hatnak, mint a privilegium, és a nem védett iparágak képviselői részéről azon ellenszenvre találnak, melylyel minden privilegium találkozik. Ez az ellenszenv nem támadhat oly vámrendszerrel szemben, mely a pénzügyi érdek által követelt korlát között az összes belföldi termelésnek a belföldi piacon a külföldi termelés felett előnyöket biztosít. Egy ily rendszer semmi tekintetben sem fog nyomasztó lenni, mert hatása a nemzet

valamennyi termelőire egyenlőbben fog megoszlan, mint miként ez egy egyes iparágak javára szolgáló védelmi rendszernél történnék. A népesség kisebbsége, mely egyáltalában nem termel, hanem csak fogyaszt, egy valamennyi nemzeti termelésnek kedvező vámrendszer által látszólag hátrányban van. Ha mindazáltal egy ily rendszernél a belföldön termelt értékek összege nagyobbodik és ez által a nép jóléte egészében fokoztatik, akkor ez végre a népesség nem termelő részeinek és különösen meghatározott pénzjövedelemre utalt állami és községi hivatalnokoknak is előnyére leend; mert az összesség ez esetben azon eszközök felett fog rendelkezni, melyek bizonyos érdességek kisimitására szükségesek, ha ugyanis a vámnak minden árúczikkre való kiterjesztése folytán az életszükségletek ára tényleg nagyobb lenne. Ily nagyobbodás azonban abban a mértékben — a mint ezt a fogyasztók rendszerint hiszik — nem fog csekély vámoknál bekövetkezni, a miként például megfordítva a malom és vágóadó megszüntetése után a kenyér és a hús ára azokban a községekben, melyekben előbb azok az adók fönnállottak, nem kisebbedett. A tulajdonképeni pénzügyi vámok, melyek oly tárgyaktól szedetnek, melyek a belföldön nem termelnek és melyeknek behozatala okvetlenül szükséges, részben a belföldi fogyasztót fogják terhelni. Azon czikkeknél azonban, melyeket a belföld a fogyasztásnak megfelelő mennyiségben és minőségben előállítani képes, a külföldi termelő fogja viselni a vámot, ha egyáltalában a német piacokon versenyezni akar. Azokban az esetekben, melyekben a belföldi szükséglet fedezésének egy része a külföldi termelésre szorul, a külföldi versenyző kénytelen lesz legalább részében vagy egészében a vámot viselni és eddigi nyereségét ez összeg erejéig kisebbitni fogja. Hogy a vámok oly tárgyaknál, melyeket a belföld is termel, a külföldi termelőt pénzügyi eredményében érik, az kitűnik abból az érdeklődésből is, melyet a külföld ily vámok meghonosítása vagy emelése alkalmából tanusítani szokott. Ha a gyakorlati életben tényleg a fogyasztó volna az, kinek terhére esnék a vám, akkor ennek emelése a termelőre nézve egészen közönyös volna. A mennyiben mindazáltal a vám mégis a fogyasztót sújtaná más viszonyokkal szemben, melyek az árúczikkek árainak magasságára hatással szoktak lenni, rendszerint sokkal kisebb jelentőségű. Azon árhullámzásokkal szemben, melyek

a kereslet és a kínálat változatossága következtében gyakran igen rövid idő alatt s egymással közel helyeken mutatkoznak, egy 5—10%-os vám nagy hatással a vételár meghatározásánál nem lehet. Más viszonyok, például a szállítási díjtételek egyenletlensége a vasutaknál szokásos különbözeti díjrendszer-nél, e tekintetben sokkal nagyobb hatással vannak azon praemiumnál fogva, melyet a külföldnek, gyakran a fennálló vám többszörös összegében a német termelők rovására nyújtanak. Ezért azon nézetben is vagyok, hogy a határvámok revisiójával kapcsolatban okvetlenül szükséges a vasuti szállítási díjnak revisiója is. Jövőre nem tartható fenn az állam- és a magánvasutaknak azon jogosultsága, hogy a birodalom közgazdasági politikájának saját tetszésük szerint versenyt támaszszanak, az egyesült kormányok és a birodalmi tanács kereskedelmi politikáját önkényük szerint neutralisálják és hogy a nemzet gazdasági életét azon ingadozásoknak tegyék ki, melyek az egyes árúknál a magas és váltakozó behozatali praemiumok következtében multhatatlanul bekövetkeznek. Az általános vámkötelezettség elvéhez való visszatérés a vámpolitikai viszonyok jelenlegi helyzetének megfelelő. Miután a kísérlet az Osztrák-Magyar monarchiával új tarifászerződést kötni, illetőleg a jelenlegit meghosszabbítani meghiusult, ismét visszaléptünk abbeli jogunkba, hogy vámtarifánkat önállóan megállapíthatjuk. A vámtarifának bekövetkezendő revisiójánál csak saját érdekünk lehet irányadó. Ezen érdekünk talán legközelebb tarifászerződéseknek, a külfölddel való tárgyalásához is fog vezetni. De hogy ily tárgyalások a külfölddel sikeres eredményre vezethessenek, ehhez szükséges, hogy először autonom uton oly vámrendszer alakíttassék, mely az összes belföldi termelést a külfölddel szemben lehető kedvező helyzetbe hozza.*

Megkezdődött a Bismarck által kívánt irányban a tarifareform. Az iparvédvámok mellé az agrárvámok sorakoznak; a védvámok mellé a mezőgazdák toboroztattak; mindkettő egy irányban adta szavazatát, a mezőgazda megszavazta az iparvédvámot, az iparos pedig a gabnavámokat, az állatvámokat és a favámokat. Az 1879-iki vámtarifa után egyik módosítás a másikat követte, míg végre 1887-ben a védelmi irány egész teljességében kifejlődik. Míg a vámok a gabna-neműeknél még az 1879-iki tarifában buza, rozs, zab és hű-

velyeseknél 1 márkát tettek, 1887-ben a buza, rozs és zab 5 márká, a hüvelyesek 2 márká vám alá esnek. A vámtarifa fokozatos felemelése pénzügyi tekintetben meghozta a kívánt eredményt. A vámjövödelem 1878/9-ben 114 millió márká volt, 1887/8-ban pedig 270 millió. De vajjon közgazdasági tekintetben fönn lesz-e tartható ez az állapot; vajjon pénzügyi tekintetben helyes-e, hogy a német lakosság a luxus-czikkekhöz tartozó kávénál 45 millió márká vámot fizet és az elsőrendű élelmi czikkül megkívánt gabnánál csupán behozatali vám fejében 57 millió márkát kénytelen fizetni s a vám hatása következtében természetesen a belföldön termelt gabonát is drágábban veszi meg s így az elsőrendű élelmi czikk a vámrendszer folytán óriási mértékben terheli Németország lakosságát, ezt legalább is vitatni kell. Ujabb időben mindinkább sürűbbekké válnak a panaszok a vámpolitika kedvezőtlen hatására nézve; több oldalról fölszólalnak maguk az iparosok is, mert a Németország által meghonosult rendszer más államokban is a vámtételek fokozását vonta maga után s mert ezen rendszernek terjedése következtében a czikkek kivitelében csökkenés mutatkozik. Mit fog Bismarck ezen panaszokkal szemben tenni? Fog-e továbbra is makacsul ragaszkodni fölállított rendszeréhez? Avagy ezt a rendszerét csak arra használja föl, hogy alkalmilag azt áldozatul odaadja azon parlamenti többségnek, mely neki megszavazza a dohány- és szeszmonopoliumot, melylyel azután a birodalom pénzügyeit rendbehozva látja? Mindezek oly kérdések, melyeket a legközelebbi jövő fog megoldani, de a melyek legközelebb okvetlenül megoldásra kerülnek.

DR. MATLEKOVICS SÁNDOR.

•

A KÜLÖNBÖZETI ÜGYLETEK.¹⁾

A rosszat, mert rossz, senki sem cselekszi,
Az ördög is jogcímeket idéz.

MADÁCH.

»A tőzsdei különbözeti ügyletekből eredő követelések, bírói úton való érvényesítésének bármely iránybani korlátozása nem indokolható.« Ez volt a X. magyar jogászggyűlésnek csak nem régeben hozott véleménye, mely az érdekelt feleknek minden rétegében osztatlan tetszésre talált és melyet majdnem az egész sajtó, mint a »szabad kereskedelem« diadalra jutásának egyik általános jelét üdvözölt. Alig akadt hang, mely ellene szólott, különben is az ügynek pártolói gondoskodtak volna arról, hogy manapság a legnépszerűbb gúnyruhába öltöztessék azt, a ki állást foglalt volna ellene, a minthogy gondoskodtak arról is, hogy a jogászggyűlés határozatát, mint a merev formalismuson ütött rést, mint a régi maradi konservativismusból való kivetkezés első lépését üdvözöljék.

E szemle legutóbbi számában is jelent meg a jogászggyűlés határozatával ugyancsak dicsérőleg foglalkozó közlemény, a mely tulajdonképeni tárgyán kívül még olyan elveket is hangoztatott, hogy mint a gazdasági ügyek egyik szintén igénytelen napszámosa, lehetetlen az »ügy érdekében« dr. *Mandello Károly* cikkét szó nélkül hagynom.

A különbözeti ügyletekkel leginkább jogi szempontokból foglalkoztak; közgazdasági fejtegetést ígért dr. *Mandello*, de

¹⁾ Készségesen adtunk helyet ez értekezésnek, noha tisztelt dolgozó-társunk, dr. *Mandello Károlynak* a különbözeti ügyletről irt s e folyóirat múlt évi november havi számában megjelent fejtegetésével egészen ellentétes állást foglal el, mert a »Nemzetgazdasági Szemle« sem párt-, sem osztály-, hanem egyedül a *közérdek szolgálatában* áll s nézetünk szerint a különböző érdekkörök és felfogások irodalmi harcza az eszmék tisztulását s az objektív igazság diadalát készíti elő.

bizony cikkében nem igen váltotta be szavát. Pedig hát itt a jog másodrangú kérdés; vannak dolgok, melyek in theoria megállják a sarat, de az abszolút jog igen gyakran jön olyan helyzetbe, hogy meg kell hátrálnia a gyakorlat előtt. Különösen a közgazdasági életnek vannak momentumai, melyek sokszor az elméletbe épen nem illő intézkedéseket követelnek. Itt van pl. az uzsora-törvény, mely az elméleti általános »szabadság« elvével oly éles ellentétben áll és azért a gyakorlati élet mennyire beigazolta szükségességét. De a határidő-ügyletek jogi oldala még ennyire sem világos, a »fogadás« és »kereskedelmi ügyletnek« a napisajtóban többszörösen felmerült definitiójához pedig szintén igen sok szó fér.

Mielőtt azonban mindezen szempontokból a különbözeti ügyletek, mint ilyenek, tárgyalásába kezdenénk, a hol lehetőleg ki fogunk terjeszkedni az utóbbi időben felmerült minden pro és contra érvre, szabadjon a már említett közleményben oly élesen szembeállított »agrarisumus« és a »forgalmi életet gyakorlatilag képviselő körök«, alias »kereskedelemről« némieket elmondani, a mely utóbbi mint a »modern korszellem« képviselője oly sokszor állittatik a közönség elé. Maga a cikkíró is azt mondja, hogy a jogászgyűlést határozathozatalánál a »korszellem tölté el Szentlélek gyanánt«. Elismerjük, hogy a gyűlés többségét a »modern kor szelleme« által, melynek köpönyege alatt azonban tengernyi magánérdek lelheti és leli is fel védelmét, áthatott szónokok érvelései győzték meg, hogy határozatát meghozza, de tagadjuk, hogy ezt a »korszellemet« a Szentlélekhez lehetne hasonlítani, legalább ahhoz a Szentlélekhez nem, mely az »apostoli« gyülekezetekre tüzes nyelvek alakjában »világosságot« ad.

Mert a kor szelleme lehet helyes, az általános igazság becsével bíró és lehet téves, lehet ferde, mint a hogy azt különösen higgadt és tárgyilagos ítélettel; leginkább a közgazdasági élet egyes irányában tapasztalhatjuk. Ilyen téves az a szellem, melylyel itt állunk szemben és melyből kifolyólag korunkban egyes elemek az agrár érdekeket támadják meg s panaszolva azokat a jogsérelmeket, a melyek »ingatag joggyakorlatunk« mellett a kereskedelmet érik, nem szűnnek meg hangoztatni az agrarisumus túlkapásait, stb. S az állítólagosan megtámadott kereskedelmi érdekek védelmének ürügye alatt harczot indítanak még a legegészségesebb fejlődésnek induló

és a dolgok természetes rendjéből kifolyó mozgalmak ellen is, nem ritkán csak azért, hogy a kereskedelmi életnek bőven létező kinövéseit dédelgessék s a »*korszellem*« védelme alá helyezve, megvédjék az örök igazságokon alapuló fejlődés, könyörtelenül elsöprő hatalma ellen.

És a nemzetgazdaságtan könnyen fordítható tételei, az egyes közgazdasági írók által elfoglalt különböző álláspontok, bő anyagot nyújtanak az ál-theoriák látszólagos megerősítésére, a melyek diadalra jutását, erősödését nem az általános igazságok érvényesülése, hanem egyes osztályok érdekei kívánják meg.

Dívat lett az agrárok ellen irni, ellenük működni, dívat lett az agrár-eszméket gúnynyal illetni, úgy tüntetni fel, mint a maradiság, az ó-konservativismusnak a »*korszellem*«-mel össze nem egyeztethető maradványát. És a közönség gyengébbjei közül igen sokan lépre mennek, mert a reformok mai világában, midőn mindenki érezi a változó, az újjáalkotó idők fuvallatát, a legnagyobb szégyen az, ha valakire vagy valamely irányra ráfognak, hogy »*konservatív*«.

És elég helytelenül, az agrarismusról az a hit, hogy *ósdí felfogás*, nem csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy a korszellem aegise alatt melegen pártolják, sőt a törvényhozás szentesítését sem átalják követelni az üzérkedés, az önző spekulatio legveszedelmesebb neme, a *különbözeti üzletek* számára. Hogy akad citatum, hogy akad író, kinek munkájából az ügy apostolainak érvelni lehet, természetes dolog; hisz a »*szabadelvű felfogás*« még az uzsora-törvényt is a kereskedelem elleni támadásnak veszi, lévén a pénz ép oly kereskedelmi cikk, mint más árú, a kereskedő pedig »csak azért vesz, hogy nyereséggel adjon el s azért ad el, hogy nyereséggel értékesíthesse árúit.« Ezt a nyereséget pedig korlátozni senkinek sincs joga, sőt örülni kell, ha ez minél nagyobb, mert jele az élelmesség, az üzleti képesség érvényre jutásának. A kereskedelem szabad; minél többet nyer, annál jobb; az egyén vagyonosodása az államé is, stb., jön a bizonyítékoknak hosszú sora, csak keresni kell.

És ha emelkednek hangok, melyek reá mutatnak a csakugyan államérdekeket képező solid kereskedelem álarcza alá burkolt lelketlen üzérkedésre, a melyet manapság már feltalálunk gazdasági életünk minden ágában, ráfognak, hogy

röptét akarja szegni a »szárnyaló kereskedelemnek«, »agrár«, tehát »tőkeellenes irányt követ« és támadja a »gyakorlati forgalmi életet képviselő körök« érdekeit, a kiknek különben támadás nélkül sem lehet már, mint az idézett közlemény is állítja, hallgatniok. És ez a felfogás, hogy a »gyakorlati forgalmi életet« a kereskedő osztály képviseli, megvalljuk, ez adta első sorban is kezünkbe a tollat, hogy jelen alkalomból írjunk.

Nálunk Magyarországon a »*forgalom*« és »*kereskedelem*« egy fogalomnak vétetik. Látszólag az is és talán sokak előtt első pillanatra szörszálhasogatásnak, czélnélküli okoskodásnak fog feltűnni a kettő közötti különbség-tétel, pedig ezen »*lényegtelen*« különbségen fordul meg közgazdasági politikánk, a melynek helyesen vezérszava: »*nagy forgalmat teremteni*«. Ennek a két szónak összetévesztése sok bajnak, tollharcznak és helytelen iránynak kútforrása volt már és ha meg nem különböztetjük őket egymástól, lesz is mindig.

Ha valahol fontos a pontos definitió, úgy az a nemzetgazdaságban az, a hol az egyes fogalmak helyes meghatározása nemzetek életébe vágó kérdés lehet. Már *Wathely* érsek azt mondja *Smith Ádám*-ról, hogy ennek és »általában nemzetgazdáinknak nagy hibája a fogalom-határozatoknak hiánya.« Ez a hiba még most is megvan, különösen a mindennapi sajtóban, a hol »érték, vagyon, munka, tőke, földjáradék, munkabér, nyereség«, forgalom és kereskedelem össze-vissza fordulnak elő, gyakran egy íronál olyan értelemben, mely előbbi használatával teljesen össze nem fér.

Ilyen összekevert fogalom a *forgalom* (commerce) és a *kereskedés* (trade). A leghivebben jellemzi e kettőt *Carrey*, midőn azt mondja, hogy »az emberek mindnyájan akarnak közlekedni egymással és szolgáltatokat és eszméket kicserélni s így a *forgalmat* fentartani. Némely emberek törekesznek cseréket létesíteni mások számára s így *kereskedést* üzni«.

»A *forgalom* azon czél, melyre az emberek mindenütt törekesznek. A kereskedés azon eszköz, melyet a forgalom az ő végbemenetelénél felhasznál s minél több szükség van az eszközre, annál kisebb azok ereje, kik használatára szorulnak. Minél közelebb van egymáshoz a termelő és a fogyasztó, annál kevesebb szükség van a kereskedő szolgálataira s annál nagyobb az erő a forgalom fentartására. Minél messzebb

vannak egymástól, annál nagyobb a kereskedő hatalma, annál több szükség van szolgálataira, de annál jobban gyengülnek a termelők és fogyasztók s annál csekélyebb a forgalom.

Ennek magyarázatául vegyük a postát, e valóban bámulatos eszközét a szó és eszmeforgalomnak, de a mely teljesen haszontalan azokra nézve, kik egymáshoz közel laknak. Válaszszuk az embereket külön s a gép szükségessé lesz azonnal, míg egyttal a forgalom csökken.

Emez idézet a nagy nemzetgazda gondolatmenetéből feleslegessé tesz minden további magyarázatot az iránt, minő homlokegyenest ellenkező dolgot mivelünk mi akkor, midőn »*forgalmat*« akarunk teremteni és nem a »*közvetlen érintkezést*«, hanem a kereskedelmet mozditjuk elő.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy a kereskedelemre szükségünk nincsen, sőt mint kiviteli államnak nagyon is hasznát vesszük, a mint arról van szó, hogy távoli piacokat keressen fel, hogy a rendelkezésére álló tőkével vállalatokba kapva, nagy munkát létesítve, szellemi és tőkeerejével oda hasson, hogy az anyagok legjobb értékesítése mellett a fogyasztás a legelőnyösebben legyen kielégíthető; ha a műipar-, ruházati-, élelmi cikkeknek egy elárúsító helyre való gyűjtésével előidézi, hogy a különféle apró szükségletek egyszerre és könnyen legyenek beszerezhetők, akkor elismerjük jogosult és hasznos voltát. Hogy ha a termelésnél új irányokat nyit meg a fejlődésnek, ha eddig nem értékesíthető anyagoknak szerez utat, akkor az állami kedvezményeknek is helyét találjuk és a »*konser-vatív*« agrarismusnak minden embere kalapot emel előtte.

De hogy ha olyan irányban, a hol a termelő a fogyasztóval közvetlen érintkezhetik, a hol mind a kettőnek meg van az ereje felkeresni egymást, vagyis a forgalmat fentartani, a »kereskedők azon vannak, hogy azt megakadályozzák« . . . »lehetetlenné tegyék a forgalom fennállását«, ott az agrariusokkal együtt minden helyesen gondolkodó nemzetgazda hiába valónak fogja találni működésüket, »mert minél tökéletesebben fogják elérni céljukat, annál nagyobb azon hányadrész, melyet a kezeiken átmenő javakból megtartanak s annál kisebb azon rész, mely a termelők és fogyasztók közt megoszlik«. Pedig hát tulajdonképen az a cél, a produktiót és a fogyasztást, nem pedig a kettő között egy közvetítő elemet nevelni és erősíteni.

Ezekben fejeztük ki röviden az álláspontot, a mit mi és az agrarismus a kereskedelemmel szemben elfoglalunk, ezekben azt is, hogy minő homlokegyenest ellenkező fogalom a »*forgalom*« és a »*kereskedelem*« s hogy minő hibát követünk el akkor, midőn intézkedéseinkben e kettő értelmét egynek vesszük.

És ezek után egyszerre elsimul az az éles ellentét, a mit az országgyűlésünkben is képviselt »merev formalismushoz« ragaszkodó »agrár párt« (a mi ugyan sajnos, hogy csak fictio, és nem létezik, bár a sok között reá lenne legnagyobb szükségünk) és a »gyakorlati forgalmi életet képviselő körök« között állítólag létezik. Mert hát az *igazi forgalmat, a gyakorlati forgalmat képviselő körök maguk az agráriusok, a kik a közvetlen érintkezést a termelő és a fogyasztó között minél élénkebbé tenni és minél nagyobb körre kiterjeszteni igyekeznek.* Hogy ez igyekezetüket félremagyarázzák, hogy az a lehető ellenzésre talál és talán nem részesül az őt megillető figyelemben, okát értjük. Minden eszme, mely általános érdekű, minden irány, mely az általános, az emberiség, vagy legalább nemzetek nagy részének javát akarja előmozdítani, ép általánosságánál fogva sohasem juthat oly markansan kifejezésre, sohasem lesz olyan heves, olyan feltűnő módon védelembe véve, mint egyes kis csoportok érdekei, melyek minden esetre, szemben az általánossal, egyedenként is jobban érzik a hasznot vagy kárt, mely a nézet érvényrejutásából reájuk háramolna.

Azután minálunk nincs gazdasági közvélemény, nem érdeklik az ily kérdések a nagy közönséget, minden, de különösen a közgazdasági irányban lehet minálunk büntetlenül írni, ez nem érdekel senkit, itt bírálat ritkán esik meg.

»*A kereskedelem az embert felhasználandó eszköznek tekinti, a forgalom a kereskedelmet használja fel az emberiség javára.*« És ez a különbség, nem pedig a modern és a merev formalismushoz kötött szellem, mint azt czikkiró oly hangzatosan állítja szembe egymással, a kereskedők és az agráriusok között. Ez e sorok írója és dr. Mandello Károly között is a nézetkülönbség alapja és ebből ágaznak ki azok az éles s utóbbi időben oly sűrűn hangoztatott ellentétek az agrarismus és a kereskedelem közt.

Ennyit az agrarismusról, melyet oly igen sokan hibául rónak fel, pedig a leghelyesebb, a legreálisabb, a legemberibb és ép ezért előbb-utóbb biztosan felszínre jutó közgazdasági irány.

Most térjünk át tulajdonképeni tárgyunkra: a különbözőzeti ügyletekre.

A jogászgyűlés szentesítette azt az elvet, hogy »a kereskedőt nem az árú érdekli, hanem a nyereség, nem az árút akarja birni, hanem a nyereséget«. Méltó volt a mellé a határozata mellé, melyet a különbözőzeti ügyletek kérdésében hozott. Tehát »nyerni« a jelszó s a cél azután szentesíti az eszközöket; hová vezetne ez az elv, ha érvényre jutna ?!!

A jogos javak mindenikének a világon alapja a munka; a termelő, az iparos munkát végeznek, midőn részben leküzdve, részben felhasználva a természet erőit, a nyers anyagot nemesítve, annak értékét emelik, tehát javakat szereznek. Munkájoknak eszköze pedig a szellemi és anyagi tőke.

Az igazi, hasznos kereskedelemnek szintén munkát kell végeznie, azt a munkát, a mire a termelő és fogyasztó gyenge és ezért a munkájáért díjat élvez, evvel a munkájával javat szerez, az eladási és vételár közötti különbözetet s ez a kereskedelmi *haszon*. Ezzel van megfizetve a közvetítés munkája, mely ha végre nem lett hajtva, nem képezheti alapját díjazásnak s így haszonnak sem. Az a kereskedelem tehát, melyet az árú nem »*érdekel*«, a melynek az árú legalább átmenetileg nem volt »*tulajdona*«, az nem kereskedelem, az hivatását, munkáját nem tölti be.

A kereskedelem továbbítja, kezeli, raktározza, fentartja az árút, mely azután értékében növekedik és ez az érték-differentia képezi a kereskedő *hasznát*. Minden olyan ügyletnél tehát, a hol az árú, mint olyan, a feleket nem érinti, kereskedelemről nem lehet szó és így nem lehet szó *kereskedői haszonról* sem, legfeljebb *nyereségről*.

A hol pedig nyerne, ott valakinek vesztenie kell és a mint a kereskedelem bárkinek veszteséget okoz, megszűnt kereskedelem lenni, akkor már nem tölti be hivatását, nem végzi a nemzetgazdaság reá ruházta munkát s így nem érdemli meg nemcsak a szabadságot, az előjogot, de mint teljesen improduktív, sőt káros elem, még a megtüretést sem.

Téves állítás tehát az, hogy a kereskedő »nem az árút akarja birni, hanem a nyereséget«, mert a kereskedő nem »*nyer*«, nem a »*nyereségből*« él; teszi ezt a játékos és az üzér, a kinek viszont ép azért, mert nem dolgozik, mert az árú nem érdekli, *haszna* nem, csakis *nyeresége* lehet.

A játékos és üzér ellenben *veszithet*, a miről viszont a kereskedelemben nem lehet szó. A kereskedő dolgozhatik rosszul, hibázhat számításaiban, az általa továbbítás, értékesítés végett megvett áru a helytelen kezelés, viszonyok ki nem használása, stb. folytán értékében csökkenhet és ez érték-különbözet azután »*kárát*« képezi, a mit a mindennapi életben elég tévesen »*veszteségnek*« nevezünk.

Tekintsük most a fentiek után a különбөзeti ügyleteket.

Végeztetik-e ezeknél a közvetítés munkája? Nem!

Továbbíttatik-e, kezeltetik-e itt áru, vagy növeltetik-e az érték? Nem!

Lehet-e itt tehát kereskedelmi haszonról egyáltalán szó? Nem!

Tekinthetjük-e tehát a különбөзeti ügyleteket kereskedelmi ügyleteknek? Határozottan nem!

De igenis birnak a különбөзeti ügyletek a fogadás és szerencsejáték legfőbb kriteriumával, azzal t. i., hogy ezeknél a »*nyereség*« a »*veszteséggel*« *karöltve jár*. A fogadás vagy nem fogadás kérdése körül hangoztatott különféle érvek nem hatoltak a dolog lényegébe, mert ez okoskodások vesztét okozta volna.

A fogadás és a játékdifferentiát nem azért nem ítéli meg a jog, mert az »fogadás« vagy »játékból« származik, ez a két szó csak jelző, kifejezője a jog szellemének, hogy minden olyan ügylet, a melynél az egyik fél »*nyeresége*« *okvetlen* a másik fél »*veszteségével*« jár, nem képezhet produktív foglalkozást, nem munkát, mely a dolognak értéket ad, avagy abban azokat növeli s így jogos tulajdont, jogos követelést sem.

Már pedig a különбөзeti ügyleteknél a »*nyereség*« a »*veszteséggel*« minden körülmények és minden esetben össze van kötve. Ha nyer az egyik fél, veszít a másik és viszont.

Elő nem fordulhat az az eset soha, hogy valaki *veszitsen* a másik *nyeresége*, vagy valaki *nyerjen* a másik *vesztesége* nélkül.

Ha pedig az árák a határidőkor az előre kikötött árral egyenlők, arra azt mondják, hogy »*apre*« vagy »*zukassa*«; ha tetszik, kezdik újra vagy abbanhagyják a játszmát »*nyereség*« és »*veszteség*« nélkül.

A kereskedőnél ez egész máskép van. Annak a *haszna*

nem jár a más kárával, viszont, ha kára van, abból hasznót nem húz senki.

A jogászgyűlésen a fogadás egyik jellemző jeléül azt állították fel, hogy a fogadó felek valamelyikének nyernie, a másiknak vesztenie kell és erről következtetve a különbözeti ügyletekre, melyek egyenlő árak mellett differentiák nélkül folyhatnak le, azt mondták, hogy már azért sem lehet őket a fogadások sorába disqualifikálni. Az igaz, hogy a fogadásnál a veszteség és nyereség mindig együtt következik be és egymástól el nem választható, de az már nem igaz, hogy a kettőnek minden fogadásnál be kell következnie. Attól függ, hogy hogyan fogadunk. Én fogadhatok valakivel, hogy egy messziről közeledő alak nem Pál, hanem Péter, a mint közel jön, kiveszszük, hogy sem Pál, sem Péter, hanem István és akkor nem nyerek, de nem is veszitek. Fogadhatok, hogy egy ló nem az eladó versenyen, hanem valamely más díjért fog futni; a ló megdöglik, fogadásom tárgytalanná lett. Az igaz, hogy sok fogadás van, a hol a veszteség vagy nyereség minden esetben bekövetkezik, de hogy ezt nem tekinthetjük általános szabálynak, elég reá a fenti két példa is.

Játék bizony és fogadás minden olyan ügylet, egyezés, *a hol az egyik fél nyeresége okvetlen feltételezi a másik fél veszteségét*; az, hogy lehet eset mind a kettő elmaradására, nem rehabilitálja a dolgot. Mivel pedig a különbözeti ügyleteknél a nyereség okvetlen feltételezi a veszteséget, *azokat a fogadás és játékok sorába kell osztanunk, melyek differentiái a pandekta jog alapján perelhetlenek.*

Ha a kereskedő vesz szállításra árút, akkor az igazán osztó igazság a határidő be nem tartása esetében nem a kötés és szállítási idő árdifferentiáját, tehát a *veszteséget*, vagy *nyereséget*, hanem azt a *kárt itéli meg*, mit az árú elmaradásával a vevő kereskedő szenvedett. Ez lehet kisebb, nagyobb, vagy akár egyenlő is az árdifferentiával, de ez, mint olyan, ítélet alapját *jogosan* soha nem képezheti.

És nem a különbözetek perelhetlensége káros a kereskedelemre, hanem épen ellenkezőleg az volna jogtalanság, az volna hátrány, ha a határidőre kötött üzleteknél az árkülönbözet perelhető lenne épen a kereskedelem szempontjából. Mert a mint igaz a perelhetőség zászlóvivőinek az az állítása, hogy »ügyletek a tényleges szállítás kizárásával egyáltalán

nem fordulnak elő», úgy viszont a legtöbb ügyletnél a különbözeti leszámolás sincsen kizárva. Minő pörök lennének abból, ha egy be nem tartott szállitmánynál bármi alapon joga lenne a szerződést szegő félnek csak az árkülönbözetet és nem a hanyagsága folytán okozott egész kárt megtéríteni? Ez volna az igazságtalan törvény, ez volna veszte és tönkretevője a kereskedelemnek. Ez volna az erkölcstelen, ez volna a jogtalan dolog és nem a perelhetlenség. A különbözeti ügyleteket, igazuk van a védő íróknak, nem lehet a bazilika-sorsjegyek, a bookmaker és totalisateurhoz hasonlítani; azok ehhez képest solid, reális intézmények, kiki játszik a maga vagyonával és a »szabad akarat korlátozásának« hatást hajhászó frázisa, kitünően volna alkalmazható betiltásukkal szemben. És ha a különbözeti játékoknál csak arról volna szó, hogy egyik-másik üzér a vagyonát veszíti, hogy nagy összegek forognak koczán, bár a perelhetőség ekkor sem lenne helyes, de lehetne mellette a szabad akarat szempontjából szólni, mivel minden ember vagyona felett tetszése szerint rendelkezik. De mit látunk, ha vizsgáljuk a különbözeti ügyleteket. Ott a játék alapját nem az illető vagyona képezi, nem az ott az általános szempontból az első kérdés, hogy x. vagy y. 100 ezer forintot, vagy egy milliót vesz vagy nyer, hanem az, hogy egy x. vagy y. csoport azért, hogy egy millió frotot nyerhessen, megakadályozza és befolyásolja a rendes árképződést, vagy a fogyasztó vagy a termelő közönség rovására, a szerint, a mint a hausse vagy baisse iránynak sikerül túlsúlyra vergődnie. Vagy a gazdának az árai nyomatnak le, vagy a fogyasztó közönség kénytelen azért drágán szerezni be szükségletét, hogy az x. vagy y. csoport nyereségét megtalálhassa. A különbözeti ügyletek mostani lábrakapása lehetetlenné teszi a rendes árképződést. Nem a kereslet és kínálat befolyásolja ma a gabona árait, nem a termés, a mi annak egyedüli mértéke volna, hanem az, hogy milyen erős a baisse, vagy hausse irány a tőzsdén.

És ez az a szempont, a melyből a különbözeti ügyleteket a bookmaker és a totalisateur-nél lényegesen alábbvalónak kell tartanunk. A bookmakernél fogadok, hogy a »Ragyogó« vagy a »Kincsem« beérkezik-e vagy sem elsőnek, de annak a futását nem befolyásolhatom, ha tenném, jellemtelen dolgot követnék el.

A különbözeti üzér fogad a gazdaközönség buzájára, a

napszámos ember kenyérére, hogy egy fél év múlva 9 forint lesz-e az ára vagy sem és oda dolgozik, hogy ne legyen annyi, vagy több legyen, pro vagy kontra, a mint az érdekei magukkal hozzák. És ez az eljárás nem tisztességtelen, ez a »korszellem« joga, melyet elismerni mindenki hajlandó, csak a »merev formalismusokhoz kötött« agráriusok nem.

Nos hát! Ha a szabad, a modern szellem virágzása ilyen gyümölcsöket terem, ha ebben találja működésének irányát s ha reátámaszkodva ilyen elvek állíthatók fel, csakugyan nem kérünk belőle.

De hála Isten, az igazi, a solid kereskedelem maga is ellene van a különbözeti ügyleteknek, csak nem régiben volt az, hogy egyik kereskedelmi kamaránk, a temesvári, a leg-erélyesebben lépett fel a tőzsdei határidő-ügyletek túlkapásai ellen és a még akkor földművelési és kereskedelemügyi miniszteriumnál igyekezett vele szemben a solid kereskedelem javára pártfogást találni.

A kamarának a miniszteriumhoz tett felterjesztése leg-élénkebben illusztrálja, hogy még azoknak a »gyakorlati for-galmi életet képviselő köröknek« is hátrányára vannak a tőzs-dei különbözeti ügyletek, »melyeknek káros voltát«, így szól a felterjesztés, »annál is inkább el kell ismerni, mivel hasonló határidő-kötések által egyrésről az effektív, realis gabona-üzlet s a tényleges aratási eredménnyel számoló normális kereskedelmi spekulatio is jelentékenyen megrövidítettetik.« Nagyon helyesen, tehát maga a »normális kereskedelmi spekulatio« is, nemcsak az agrár-érdekek azok, melyek a külön-bözeti ügyletek által megrövidítettetnek.

Panaszkodnak az alacsony árakra, ennek borzasztó követ-kezményeire mindenütt, nem kellene pedig messze menni, ott van az oka tőzsdéinken, a hol a contremine már évek óta a legbeavatottabb elemek állítása szerint győz és diadalt arat.

Ne keressünk példát még a közelmúltban sem, itt van az idei év! Mi okozza az idén a kereskedelem bizonytalan-ságát, mi azt, hogy daczára az általánosan ismert rossz ter-mésnek, gabnaáraink nem birnak csak annyira sem felemel-kedni, hogy a két-három évnvi mesterséges árcsökkenést kiheverni tudják, nem más, mint a tengernyi különbözeti ügylet.

Van befolyása mostanság az áralakulásra a kínálat vagy a keresletnek? Nincsen. Kivitelünk szünetel, elfogyasztjuk a

mit termeltünk, honnét van mégis a differentia a külföld és a mi áraink között?

A búza ára 8 frt., mint 3—4 év előtt, a kenyérnek való lisztet pedig 20—25%-kal drágábban fizetjük; hol van itt a helyes áralakulás, hol jutnak itt érvényre a szabad verseny következményei? Szenved a termelő a nélkül, hogy a fogyasztónak haszna volna belőle.

Ezeknek az anomáliáknak egyedül és kizárólagosan a különbözeti ügyletek az okozói. Liszttel nem játszanak, annak az árát a szükséglet szabja meg, a gabona azonban szerencsétlenségre eszköze lett az üzérkedésnek, meg van békozva szabad mozgásában. A szabad kereskedelem hirdetőinek leginkább állhatna érdekükben a különbözeti ügyletek korlátozása.

A ki a szabadságot hirdeti a kereskedelemben, annak kerülnie kell minden olyan üzérkedést, mely a szabad adást és vételt, a szabad áralakulást korlátozhatja. Minden olyan spekulációt tehát, mely nem magával a tényleges áruval, hanem azonkívül állva, sőt még érdekkörébe sem tartozva, csak rovására és hátrányára, czégének bitorlásával folytatódik, mint jogtalan és káros üzelmet bélyegezhetünk meg. Az ilyen ügylet állhat érdekében egy játéklubbnek, de nem egy olyan kereskedelmi testületnek, mely magának egy művelt állam nemzetgazdasági fejlődésében, áldást hozó és magasabb szempontokat képviselő szerepet akar biztosítani.

Eltekintünk az agrár érdekektől, el attól a felfogástól, a melyre a »merev formalismust« olyan igen szépen körülczirkalmazva rá szokták fogni, csak hivatkozunk a budapesti tőzsdetanácsnak 1888. évi december hó elején tartott azon teljes ülésére, melyen a különbözeti játékok kártékony hatását beismerve, ellene intézkedéseket tett.

Nem fogadjuk el dr. Neumann Sándornak okoskodását sem, a ki a német XVI. jogászgyűlésen felhozott esetet, mint kivételt figyelembe nem veszi, sőt nagyon is felemlítjük, mint legelénkebb illusztrálóját a különbözeti ügyletek természetének.

Az eset röviden az, hogy valaki egy 2½ millió részvénytőkével bíró társaság részvényeiből 10 milliót adott el.

Nos hát, kérdjük azt most, hol van itt a logika, hol van itt a szabad kereskedelem kifejezése, nem arczulsapása-e ez annak a sokat balul emlegetett elvnek, hogy »volenti non fit injuria«.

Hogyan jut hozzá egy részvénytársaság, a mely $2\frac{1}{2}$ milliót bocsájt a piacra, hogy a firmáját felhasználják 10 milliónyi üzérkedésre, hogyan alhoz, hogy esetleg az eladó öncéljait előmozdító üzérkedésével magát az egész vállalatot tönkretelhesse? Akarhat-e itt valamit, bir-e itt hatalommal maga a vállalat, a mely a részvényeket kibocsátotta?

Mert hogy a csak $2\frac{1}{2}$ millióban létező részvények az ilyen 10 milliós üzérkedéssel igen könnyen tönkretelhetők és hogy ilyen esetben a részvények átalakulását nem maga a vállalat jövedelmező vagy gyenge volta határozza meg, azt talán maga dr. Neumann is helyben fogja hagyni. Sőt tovább menve, ha bárki az ilyen 10 milliós üzérkedés tárgyát képező, de csak két milliót képviselő részvényekbe akarná a pénztét fektetni, tehetné-e azt normális spekuláció folytán, a mely első sorban magát a vállalatot veszi figyelembe? Semmi esetre sem.

Ha az ilyen ügyletek szentesítve volnának, ha az ilyen ügyletek a kereskedelem körébe vonatnának, akkor megszűnnék a tényeken alapuló okoskodás, akkor megszűnik a kereskedői haszon, akkor lehet nyerni vagy veszíteni, de haszonra *dolgozni* nem.

És midőn arra, a ki a normális kereskedelemben kárt szenved, rámondhatjuk, hogy »volenti non fit iniuria«, az, a ki az ilyen »ál« kereskedelemben tévutra vezettetik és veszít, az a törvény pártfogását érdemli meg a lelketlen üzérkedés ellen, mely tehetetlenné teszi minden kombinációra.

Ha most már tisztán a kereskedelmi szempontból nézzük a X. magyar jogászgylés kimondott határozatát, azt korántsem, mint a »kereskedői osztály rangjának emelkedését jelentő tettet« kell tekintenünk, hanem mint olyant, mely ellen ép a kereskedői osztálynak volna első sorban érdeke felszólalni.

De hát reméljük, hogy a jogászgylés e határozata csak véleménynek marad meg épen azért, mert az igazán »gyakorlati forgalmi életet képviselő körök« a régibb jogásziskola »merev formalismusához ragaszkodó« agrár-párt vezetői, nem fogják engedni illetékes helyen érvényre jutni. Nem pedig első sorban a solid kereskedelem érdekében, melyet a mostani kiviteli Magyarország egyik hathatós nemzetgazdasági faktorának ismernek el. Sőt hiszszük és reméljük, hogy ép ez oknál fogva,

nem fognak késni soká már azok az intézkedések sem, melyek a normalis kereskedelem eme kinövéseit visszanyesve, Magyarország közgazdaságában a különbözeti üzletek megfékezésével az egyensúlyt helyreállítják.

Hogy itt a helyes intézkedéseket életbeléptetni nehéz, hogy az ilyen kerülő úton bújkaló ellenséget leküzdeni a legbajosabb dolog, arra a legvilágosabb példa Németország. De hogy a helyes irányban folytatott munka itt is eredményre vezet, azt szintén élénken illusztrálta már eddig is Bismarck.

Mert a »szabadság« eszméje nagy és szép dolog, a szabad sajtó, a szabad ipar, a szabad kereskedelem az előrehaladás nagy faktorai, de megvan határuk. És ez a határ, a mások joga, a mások szabadon kihasználható érdekköre, a melyen túllépni nem lehet a nélkül, hogy a szabadverseny örve alatt minden lépésünk nyomába, ne a jogtalanság és erőszak következzen.

BAROSS KÁROLY.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Deczember.

1-én. Megczáfolják azt a Bécsből terjesztett hírt, mely szerint a kereskedelemügyi miniszter nemsokára 25⁰/₆-kal *lejjebb* fogná *szállítani a zóna-viteldíjszabást*. Az eredményt előbb tüzetesen ismerni és hosszabb időn át kipróbálni kellend.

2-án. A *szegedi kenderkészítő gyár* megnagyobbíttatik.

3-án. Az »*Adria*« *részvénytársaság* zár alá vett 165.000 forint biztosítékát 6.000 frtra rúgó birság levonásával visszatérítik. A birság s a hajó késedelméből származó mintegy 10.000 forintnyi kár nem a társaságot, hanem annak mulasztást elkövetett közegeit fogja terhelni.

A *burgonyaszállítmányok* javára életbeléptetendő viteldíjmérséklések nem fognak a magyar államvasutakra szoritkozni, hanem kiterjednek a magyar északkeleti vasutra is.

A földmivelésügyi miniszter betiltotta a *sértések szállítását* Temesvár vidékéről Kőbányára.

A *temesvári cukorgyár* építésére alakult bécsi konzorcium a szükséges területet olcsó áron megkapja, azonban a vételért óvadékképen letétbe kell helyeznie s az óvadékot elveszti, ha a gyár 1891. őszére kész nem lesz.

Nagyszeben közönsége 60.000 frttal járul a *nagyszeben-talmácsfeleki vasut* költségeihez.

Az *osztrák-magyar államvasúttársaság igazgatósága* tárgyalás alá veszi a kereskedelemügyi miniszter átiratát; a vasut igazgatására vonatkozó kívánalmakba közvetve beleegyező, a mennyiben a külön építési igazgatóságok megszüntetését elhatározza, az osztrák műhelyigazgatót visszahívja és magyart nevez ki, mi által elesik a magyar miniszter által felhozott azon sérelem, mely szerint két osztrák ember (az építési igazgató s a műhelyigazgató) bir ülással és szavazattal a magyar igazgató-tanácsban. Ellenben nem enged azon kívánságnak, hogy Budapesten uradalmi igazgatóságot állítson fel (a mi az 1882-iki egyességben ki volt kötve), minthogy az alapszabályok 26. §-a az uradalmakat a közös igazgató-tanács alá helyezi.

A *keleti vasutak ügye* Hirsch báróval még mindig nincs rendezve. Hirsch azzal fenyeget, hogy inkább felszámol, semhogy az egyleti bizottság feltételeit elfogadja; Joubert bizik a megegyezésben s folytatja az alkudozást.

4-én. A *mezőgazdák hadseregfelszerelési szövetsége* eltekint a 3—4 héttel a kiírás előtt eszközözendő kötelező szállítás-bejelentések-

től és csak tájékozás végett kívánja a készletek előzetes bejelentését. Az ajánlati felhívás közzététele előtt csak néhány nappal kell a kötelező nyilatkozatnak megtörténnie a szövetség kérdésére.

A Schöeller-ház *Tordán cellulose-gyárat* alapít (az Andrássy-féle s a kincstári birtok fájának feldolgozásával), azonkívül szó van ott cementgyár alapításáról is.

A pénzügyminiszter törvényjavaslatot terjeszt elő, mely megengedi az *osztrák-magyar banknak*, hogy árújegyeket (Warrant) számíttoljon le. Két fizetéképés aláírónak kell lenni s az esedékesség három hónapon túl nem terjedhet. A bírálás úgy történik, mint a váltóknál. A bank állapítja meg, hogy a becsérték mily hányadáig kölcsönöz és mely közraktárak jegyeit fogadja el, a visszautasítást indokolnia nem kell.

Az új *iparbank* csak akkorra fog megalakulni, mikor az ipari kedvezményeikről szóló törvényjavaslat törvényvé válik.

5-én. A belügyminiszter nem hagyja helyben az *italmérés jognak Kolozsvár* közönsége részéről egy konzorciumnak történt bérbeadását és nyílt pályázat elrendelését kívánja.

A *kolozsvári cipéscsüszterület* elhatározza, hogy a hadsereg számára történendő szállításban részt vesz.

A Frankel és fia bécsi cég a *Kolozsvár körül levő* Andrássy-féle *fűrészmalmok* egy részét 30 évre bérbevette és nagy faraktárt fog Kolozsvárott felállítani.

A trieszti kereskedelmi kamara a *szabad kikötő megszüntetésének kérdését* 16 tagból álló szakértői bizottságnak adja ki.

Windom jelentése a *washingtoni kongresszusnak* azt ajánlja, hogy ezüstrudakért kincstári jegyeket bocsássanak ki, a rudak letételének idejében fennálló piaci ár erejéig; ezen jegyek kívánatra fizetendők egyenlő értékű ezüstrudakban. A fizetés a kormány jelszava szerint az ezüst piaci értékében vagy aranyban, vagy a birtokos kívánására ezüst dollárokból történhetik. A jelentés továbbá ajánlja a kötelező ezüstkiverés beszüntetését.

A pesti magyar kereskedelmi bank a *bolgár kölcsön* jegyzését kérelmezi a budapesti tőzsdén.

6-án. *Arad városa* 1,160.219 72 forintnyi adósságának 50%-os törlesztés kölcsönre leendő konvertálása iránt három ajánlat tétetik. Az osztrák földhitelintézet azt ajánlja, hogy kifizeti az adósságot s azonfelül 20.000 frtot ad készpénzben 50%-os kamat mellett, melyben az 59 1/2 év alatti törlesztés befoglaltatik; a hazai takarékpénztár 57%-ra ugyanazt adja 50 évi törlesztést számítva, a kereskedelmi bank 1,340.000 frt. értékű záloglevelet kíván átvenni a várostól 90%-os árfolyamon, tehát 1,210.000 frtot adna 57 3/4%-os kamatra 60 évi törlesztés mellett. A városi pénzügyi bizottság az első ajánlat mellett van, melyet a közgyűlés el is fogad.

A *torontói helyi érdekű vasúttársaság* elhatározza a nagy-beckerek-pancsova-kubini vonal kiépítésének megkezdését. A nagy-margitta-verseczi vonal nyomjelzése folyik és megállapodás jött létre az osztrák-magyar államvasúttal a verseczi csatlakozás iránt.

7-én. A kereskedelemügyi miniszter egy körirata a postatakarékpénztárakra ruhazza a *cheque- és clearingforgalommal* járó teendőket.

A *bolgár kölcsön* jegyzése a budapesti tőzsdén megengedtetik.

Az *osztrák-magyar államvasút* igazgatósága a magyar kereskedelemügyi miniszter átíratának elintézésében jelenti, hogy az osztrák

kormánynak már benyújtotta a mérleg összeállítására vonatkozó tervezetét, melyben az előző évi mérleg ellen tett kifogások tekintetbe vannak véve.

A *Joubert és Hirsch báró közt folyt alkudozások meghiusultak*, mivel az osztrák-magyar államvasut az elsőbbségi részvényeknek szavazatjogot adni nem akar és nem engedi meg, hogy az elsőbbséggel bíró 50%-os osztalék az esetre, ha esetleg e részvényekre kevesebb jutna, a következő évre javokra előírassék.

A *Balkán-államokkal* létesítendő közvetlen személy- és árúviteldijszabás tárgyában Bécsben tartandó viteldij-tanácskozmányokról az említett államok és Törökország által küldött képviselők hófúvások miatt megkéstek; a tanácskozás csak 9-én fog megkezdetni és 16-ig tartand. Ez idő után Budapestre jönnek a kiküldöttek, hol a német vasutak képviselői is meg fognak jelenni, hogy a Német-birodalom és a Balkán közt létesítendő közvetlen viteldijszabás felett értekezzenek.

8-án. A *pénzügyminiszter* az osztrák pénzügyminiszter egy átirata kapcsán jegyzéket fog Bécsbe küldeni, melyben kijelenti, hogy kész a valutarendezés tárgyában tartandó előtanácskozásokra. Láng államtitkár azután Bécsbe fog utazni, hogy személyes érintkezésbe lépjen.

Az *Assicurazioni Generali* elhatározta, hogy a jégbiztosítással felhagy s az életbiztosítást nagyobb mérvben fogja üzni.

Az *újjonnan alapítandó iparbank* alapításánál bélyeg- és illetékmentességet fog élvezni, továbbá ipari alapításai és kommandit-üzletei javára 15 évi adómentesség fog adatni.

Az *állategészségügyi viszonyok*, daczára a kereskedelmet gátló szigorú övrendszabályoknak, országszerte csak keveset javultak. Az eddigi elzárási rendszert még akarják szüntetni, a mi felett tanácskozások folynak.

9-én. A *magyar északkeleti s a kassa-oderbergi vasútról* a magyar államvasutakra történő átszállásnál eddig a kétszer számított zónaviteldij helyett jövőre egységes zónatávolság fog alkalmazást nyerni.

10-én. Az *új magyar gépgyár* alapítása (négy millió frt. részvénytőkével) január hóban fog ténnyé válni.

A *déli vasut* a jövő évtől fogva fizetendő (52.000 frt.) adót az 50%-os kötvények konverziója segítségével szándékozik előteremteni (450.000 frt. megtakarítás, melyben a kormány is részesülni fog).

A *keleti forgalom* szabályozását célzó értekezlet a szerb kiküldött elmaradása miatt nem tartatott meg.

Buenos-Aires-ből kereskedelmi válság hire érkezik.

A *biztosító társaságok* Bécsben tartott értekezlete gyárak biztosítására alakítandó egyesület eszméjével foglalkozik, különös tekintettel a villamossággal világított gyárakra.

A *30 milliós bolgár kölcsönt* a szobranje Stambulow pénzügyminiszter ajánlatára elfogadja.

11-én. A *Foncière* a baleset elleni biztosítást is ügykörébe akarja vonni.

A *magyar államvasutak forgalmának* nyolcz havi eredményei a nyugoti vasut odaszámításával több, mint egy millió forinttal kedvezőbbek a tavalyinál. A személyforgalomnak a zóna-viteldijszabás által előidézett emelkedése 7.000 kocsi teherszállitmány elmaradását fedezte.

A földművelésügyi miniszter a kincstári erdők melletti hegységeken fekvő erdőségek birtokosait eladási ajánlatok tételére hívja fel.

Az országos iparegylet azt kívánja, hogy a *honvédség részére teendő szállításoknál* a lábravalók a szijneiműektől elkülöníttessenek, az óvadéknyújtásnál jelzőlog is fogadtassék el, az iparosok — caeteris paribus — előnyben részesíttessenek és köttessék ki, hogy hazai nyersanyag dolgoztassék fel.

Wekerle pénzügyminiszternek a *valutarendezésről szóló jegyzékében* foglalt alapelvek: a sóbányajegyek meghagyása a forgalomban, esetleg magasabb kamatoztatással, az államjegyek felerészének beváltása, 400 milliós kölcsön, frankérték.

Az *ítálmérés térbeadása* állítólag biztosítani fogja az előírányzott adó befolyását.

Berlinben »Fehérkönyvet« terjesztenek elő, mely a sertésbeviteli eljárást tárgyalja s a melyben kivételes szabályok fordulnak elő *Kőbánya* javára.

A *szerencsi* (Bleichræder-féle, mintegy két millióba került) *czukorgyárát* üzembe helyezik; 300.000 métermázsa répa feldolgozása, 40.000 métermázsa czukor finomítása van megállapítva; további telepek építése kilátásban van.

12-én. *Ankétárgyalások* folynak a műbort tárgyaló törvény, a gazdák által a hadsereg részére teljesítendő szállítások, a sóripar s a mezőrendőrségi törvény felett.

A *párisi mészárosok* az élőmarhának az Osztrák-Magyar monarchiából és Németországból való bevitelét eltiltó rendelkezés s a vágott hús bevitelének emelkedése ellen agítálnak.

Caillard közvetítésére egyezség jött létre a *török kormány s az adósságok kezelésége* közt az utóbbinak átengedett vámtöbblet tárgyában a kereskedelmi szerződések alapul vételével. Ezek 80%-os egységes vám helyett súly szerinti díjszabást fognak tartalmazni.

Az *osztrák-magyar Lloyd* utolsó üzleti kimutatásai lényeges javulást mutatnak, főleg a Trieszten át jövő czukorbehozatal emelkedése folytán.

A (brassói kerületben fekvő) *bothfalvai czukorgyár* az üzemet megkezdi.

A *román vámhatóságok* utasítást kaptak, hogy oly árukkal, melyek Svájcban csak naturalizáltak, de nem svájci eredetűek, az általános autonóm vámtarifa szerint bánjanak el.

13-án. Szerbiában a kormány karhatalommal véteti el az *anglo-osztrák bank sókészleteit* s maga árusítja el azokat. Ausztria-Magyarország tiltakozik s közbenjár.

A *Foncière* igazgatósága elhatározza a baleset elleni biztosítás felvételét ügykörébe.

14-én. Az *osztrák-magyar bank* elfogadja Leonhardt véleményét az árujegyekre adandó kölcsönök tárgyában.

Az *anglo-osztrák bank* kiegyezési ajánlatot kapott *Szerbia* részéről a *sómonopol* elkobzása ügyében, de azt visszautasítja, az egyesség álláspontjára helyezkedik, megczáfolja a jogtalan súlymérték használata, földes alkatrészek és magasabb árak miatt emelt vádakat. Thömmel osztrák-magyar követ óvását Németország képviselője támogatja.

A Románia és Franciaország közt fennálló kereskedelmi provizóriumot 1891. július haváig meghosszabbítják.

Az orosz pénzügyminiszter megengedi, hogy a monarchiából eredő *lisztküldemények* Odessa vagy Radziwillowon át Angliába menet csak átviteli vámot fizessenek.

A *déli vasút* megczáfolja a hírt, hogy reája a magyar vonalak után adó iratott volna elő.

Tatarosi kőolaj- és aszfaltgyár-részvénytársaság alakul 240.000 frt. részvénytőkével.

15-én. A mezőgazdasági terményeknek a *hadisereg részére* közvetlenül a mezőgazdák által leendő szállítása felett tanácskozó ankét kezdetét veszi. Kifejezi azon kívánságát, hogy — caeteris paribus — ne csak a saját termelésű, hanem a megvásárolt termények is előnybe részesíttessenek és hogy nyilvános ajánlati tárgyalások tartassanak.

A *hódmezővásárhelyi takarékpénztár* részvénytőkéjét 100.000 firtól 200.000 frtra emeli.

16-án. A konvertálandó Szeged városi kölcsön főkötelezvénye a város kívánságához képest némileg módosíttatni fog s a pénzügyi műveltetet eszközlő magyar jelzálog-hitelbank be fogja nyújtani a pénzügyminiszternek a törlesztési tervezetet.

A berlini főpolgármester nagyon kedvező jelentést terjeszt elő a *kőbányai sertéstelepek* kezelési eljárása felől.

A *magyar kőolaj-részvénytársaság* 60/o-os osztalékot (45.000 frt.) ad és 8.600 firtot tartalékba helyez.

17-én. A sertéskivitel nehézségei következtében arról van szó, hogy *friss hús kivitelére* társaság alakíttassék.

A *szerb vasúti képviselő* ki nem mentett elmaradása folytán az osztrák-magyar követ, Thömmel báró, erélyes jegyzéket intéz Szerbiához.

Az Anglo-bank sómonopol ügyében *Szerbia* óvást emel a gyanúsítás ellen, mintha eljárásánál Ausztia-Magyarország iránti ellenszenv játszott volna közbe és reményét fejezi ki, hogy az ügy békés megoldást nyerend.

18-án. A *lajta-újfalusi jutaszövőgyár* megkezdli az üzemet.

Nyítrában légszeszgyár-társaság alakul.

A földművelésügyi miniszter megengedi a *sertések behozatalát* Nagyváradról Kőbányára.

A magyar kereskedelmi csarnok s a budapesti hitelező védegyelet a *csődeljáráson* teendő módosításokért kérvényeznek.

19-én. *Ungvárott* új porcellán- és agyagáru-gyárat építettek.

Baross kereskedelemügyi miniszter a Löw és fia brünni czéggel egyezségere lépett, mely szerint a nevezett czég Magyarországon egy millió forint alaptőkével *posztógyárat* létesít.

20-án. Schenk Adolf Lédeczén *portland-cementgyárat* alapított.

Az *üveggyárak* a táblaüvegre vonatkozólag kartellre léptek.

Közzététetik, hogy a júniusban felmondott 50/o-os *keleti vasúti* II. kib. *elsőbbségek* s az 50/o-os elsőbbségek visszafizetése 1890. évi január 2-án történik s a kamatozás január 1-én szűnik meg.

A *bolgár 30 millió*s kölcsön bevezetését a pénzügyminiszter engedélyezi.

21-én. A Walser-féle harangöntő- és tűzoltó-készletgyárat a *pesti m. kir. kereskedelmi bank* részvénytársasággá alakítja át 850.000 frt. tőkével. Heinrich L., Brüll A. és Lánczy Leó belépnek az igazgatóságba.

A kereskedelemügyi miniszter felszólította a *Dunagőzhajózási társaságot*, hogy a budapest-pécsi vasúttal kötött közszállítási egyezség meg nem tartásából eredő 120.000 frt. kárt fizesse meg. A mi a társaság nyugdíjalapját illeti, hírlik, hogy a nyugdíjösszegek megrövidítetteti nem fognak.

Az *osztrák-magyar államvasut* közös igazgató-tanácsa Joubert elnökelete alatt 29-én ülést tartand Budapestben.

A 10 millió forint értékű *jelzálog-sorsjegy* értékesítésére alakult sindikátus nagyon kielégítő eredmény elérése után feloszlik s egyúttal új sindikátussá alakul, melyben az alsó-asztriai leszámítoló társaság s az Anglo-bank is részt vesz. A még el nem adott és az új sindikátus által értékesítendő rész hat millió forintot tesz.

A bolgár kormány megvette a *vakarel-bellorai* összekötő vasutat 150.000 frankon kilométerenkint olykép, hogy a vételár 10 évi lejárat-tal bíró kincstári jegyekben fizettetik.

22-én. A *hadsereg* mezőgazdasági terményekkel való *ellátásával* foglalkozó ankét visszautasítja a kívánságot, hogy a mezőgazdáknak az általok vásárolt termények tekintetében is előny adassék, valamint hogy a zab osztályoztassék; ellenben azt a kedvezményt megadlja, mely szerint kezelési hivatalnokok küldetnek ki a termények megtekintésére (a nélkül, hogy ez a raktárra kötelező jellegű lenne); a többi kívánságot tudomásul veszi.

A *pozsony-szombathelyi vasut* létrejötte biztosítva van az által, hogy az engedély a müncheni helyi vasúttársaságra ruháztatott át.

23-án. A *1906-os aranyjáradék szelvényét* január 1-én 20³⁶ német márkával, Párisban 25²² frankkal fogják számítani egy £. után.

24-én. Az *állami bevételek* oly kedvezők, hogy a pénzügyminiszter a januári szelvények szükségletének fedezése után öt millió forintot bocsátott a pénzüzetek útján a helyi piacz rendelkezésére.

A *szeszőzési igény* első negyedében (szeptember - november) nagyon jelentékeny hiány mutatkozik, szemben a kontingentált mennyiséggel.

Az *osztrák-magyar államvasut* kimerítően válaszol a kereskedelemügyi miniszter átíratára, de a bányagazgatóság ügyében nem enged.

A *temesvár-báziási* vonal nem az osztrák-magyar, hanem a magyar államvasúttal fog csatlakozni s ez utóbbi fogja az üzemet folytatni.

Szerbia és Oroszország közt kereskedelmi szerződés iránt tárgyalások folynak.

25-én. A *konverzió befejezése* olykép történt, hogy a földterhmentesítési kötvényekből 14 milliót, a keleti vasuti elsőbbségekből 16 milliót nem mutattak be; ezek január első napjaiban készpénzben fognak beváltatni. Az alföldi és erdélyi vasuti elsőbbségek még nincsenek teljesen beváltva. Az államosított vasutak részvényeinek konverziója csak a regaleváltság-kölcson után kerül sorra.

A *magyar államvasutak* 1889. folyamában 17½ millió forintot szolgáltatnak be az állampénztárba, 3½ millióval többet, mint tavaly.

A földművelésügyi miniszter a *vízépítészeti ügyek* számára műszaki tanácsot szervezett külön szervezeti szabályokkal.

Az *új gépgyár* januárban fog ténynyé válni.

28-án. A földművelésügyi miniszter az 1883 : XVII. t.-cz. alapján országos *phyllorera-bizottságot* nevez ki.

29-én. A *budapesti helyi vasutak részvénytársasága* megalakult s a budapesti közuti vasut helyi érdekű vasutvonalait átveszi. Alaptőke 2½ millió forint, melyből 40% törzs-, 60% elsőbbségi részvény; az utóbbiak 4½% osztalékot kapnak; a többletből a törzsrészvények 4½%-ban részesülnek s a maradvány egyenlően osztatik meg. Az alaptőke 90 év alatt sorsolás útján törlesztetik. A törzsrészvények 1917-ig vinkuláltatnak. Az állomásházak közös használata egyezség útján fog biztosítani.

Az *italmérési adó biztosításának* 12.600 községre kiterjedő munkája 11.000 bérleti szerződés megkötése által befejeztetett; 800 szerződés még aláírás alatt (265 szerződésre nem érkezett ajánlat, a kimérés tehát be fog tiltatni). Budapest és Pozsony beszámításával az előirányzott 12 millió forint biztosítva van.

A *bolgár kölcsönre* januárban Bécsben és Budapesten is aláírás fog nyitvatni.

30-án. Az *osztrák-magyar államvasut* egyesült igazgató-tanácsa elhatározza a balassa-gyarmati vonal kiépítését.

A német vasutegylet értesítése szerint *szarvasmarhák, juhok és sertések be- és átvitele* Ausztria-Magyarországból Franciaországba megtiltatott.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A nagyjelentőségű 1889. év két, a *pénzügyminiszteri tárczába* vágó fontos eseménnyel zárul, mely események közül egyik a befejezés, a másik a kezdeményezés stadiumát jelzi. A befejezett művelet alatt az *italmérési adó hozalékának biztosítására* irányult rendkívül fáradságos és körülményes munkát értjük; 12.600 községgel folyt tárgyalás intéztetett el és pedig mintegy 11.000 egyezség létrejött, 800 befejezés előtt áll, 265 község nem adott be ajánlatot. Az eredmény, Budapest és Pozsony zárt városok beleértésével, tizenkét millió forintban, tehát az előirányzott magasságig biztosítva van. A rövid idő alatt meggyőződött tömeges munka tehát igen nagy sikert mutat fel. Nem ismerjük az abban résztvett pénzügyminiszteri közegeket, de ezen teljesített munka alapján, mely fényes bizonytságot tesz szorgalmuk és kitartásukról, ajánljuk őket a miniszter különös elismerésébe. Igaz ugyan, hogy éppen ezen ügykör munkásai mindenkör kitűntek jelességek és fáradhatatlanságuk által: mindazáltal ez a szembeszélő erőmegfeszítés kétségtelen alkalom arra, hogy az országnak tett hű szolgálatok illő megjutalmazásban részesíttessenek. — A kezdeményezést képező esemény (az osztrák pénzügyminiszter ám követelje meg belőle jog és méltányosság szerint az őt illető részt, nem akarjuk azt tőle sehogysem elvitatni!) a *valutarendezés feletti szó és írásbeli tárgyalások megkezdése* s a magyar pénzügyminiszter által helyeseknek tartott alapelvek megállapítása. Főpontokul jelzik, hogy az államjegyeket nem fogják teljesen, hanem csak összegök feléig beváltani; hogy a sóbányajegyek az eddiginél magasabb kamatoztatás mellett forgalomban tartatnak; hogy a beváltásra szükséges eszközök beszerzése 400 millió forintot meg nem haladó

kölcsön segélyével fog történni s hogy az érmeegység a frank leend. Mindezen innen és túlról tett javaslatok természetesen egyelőre csak a nagy közös ankéttárgyalások anyagául vannak hivatva szolgálni.

A *konverzió befejezéséről* szóló végső jelentés tudatja, hogy csak 14 millió forint értékű földtehermentesítési kötvény és 16 millió forint értékű keleti vasuti elsőbbségi kötvény maradt beváltatlanul, melyek készpénzbeli kifizetése január első napjaiban fog történni; továbbá, hogy a vasuti elsőbbségek közül az alföldi és erdélyi vasuti kötvények nincsenek még teljesen beváltva.

Napirenden marad még az államosított vasutak részvényeinek beváltása s az italmérési váltság-kölcsön, melyek elhelyezéséről a nagy pénzkonzorcium gondoskodik.

Havi krónikánkban még nagy számú kisebb eseményt jeleztünk volt. Különösen kiemelendő ezek közül a zóna-viteldíjszabás kiterjesztése, melynél fogva az északkeleti s a kassa-oderbergi vasutakról a magyar államvasutra való átmenetnél csak az egységes össz-zóna után és nem a két vasut külön zóna-árszabása szerint kell fizetni a viteldíjat. — Több iparvállalat alapítása a vidéken s egy nagy posztógyár alapítása Budapesten a kereskedelemügyi miniszter működésének képezi öröndetes következményét.

A földmívelésügyi miniszter is belépett az újitók sorába az által, hogy a vízépitészet számára új tanácsot szervezett és szervezeti szabályokat dolgozott ki.

Az egész év erélyes és gyorsabbodó haladás jellegét viseli magán. A pénzügyek rendezéséhez járul a csaknem kizárólag gazdasági tárgyú törvényhozás. Az ipari téren a régibb vállalatok jövedelmezősége s új vállalatok keletkezése annyival öröndetesebb, mert sem az aratás, sem a termény- és árukereskedés nem felelt meg az érdekeltek kívánalmainak. — A jövő évben, ha komolyabb politikai zavarok nem jönnek közbe, a nemzeti jólét jelentékeny emelkedését lehet remélni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A vallás- és közoktatási m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról az országgyűlés elé terjesztett XVIII-ik jelentése.

Midőn a múlt év tavaszán gróf Csáky Albinnak első ízben nyílt alkalma a képviselőház közoktatási bizottsága előtt az általa követni szándékolt közoktatásügyi politikára nyilatkozni, akkor más szavakkal, de lényegileg azt monda, hogy legalább egy időre úgy kívánja tekinteni közművelődési intézményeink meglevő keretét, mint egy külsőleg bevégezett alkotást s a közelebbi jövőnek feladatául nem tűzheti ki e keretnek további kiterjesztését, hanem igenis a legsürgősebb feladatnak ismeri el a már meglevő intézmények belterjessebb fejlesztését.

Az új közoktatási miniszternek e kijelentése osztatlan helyeslésre talált a közoktatási bizottság előtt s a közvélemény részéről is rokonszenves fogadtatásban részesült, mert a mennyire el kellett ismerni és hálás kegyelettel említeni közoktatási kormányzatunk ama korszakát, melynek jellemző alapvonását a nagy alkotásoknak szüntelen vágya képezte s a mily kevésbé lehetett e korszaktól az elért sikerek nagyságát elvitatni, ép oly kevésbé lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy báró Eötvös József és Trefort Ágoston ama nagy államférfiak, kiknek egyéniségét tükrözteti vissza közoktatásunk újra szervezésének és rohamos fejlesztésének korszaka — hiszen ama tulajdonságunkhoz, melyről azt mondja a költő, hogy »a lángész kitör és eget kér« — sokszor csak nagy vázlatban létesítették az alkotandó intézményt s nem mindig bírtak a gyakorlatilag gondolkozó emberek ama türelmes kitartásával, mely az apró részletek szervezéséhez s a fejlődési eredmények nyugodt bevárásához és megfigyeléséhez szükséges.

Gróf Csáky Albin még sokkal rövidebb ideig áll közoktatási kormányzatunk élén, semhogy arról lehetne szó, hogy ő programját megvalósíthatta volna, de az előttiünk fekvő miniszteri jelentés már élénk tanúbizonyságot tesz arról, hogy a miniszter már eddig is komoly kezdeményezéssel látott feladatához s hogy cselekvésében az óvatosság bátorsággal párosul.

A miniszteri jelentés első szakasza az országos közoktatási tanácsról szól s a mellett, hogy ezen testületnek múlt évi működését ismerteti, elősorolja ama kérdőpontokat, melyeket a miniszter a teendő szervezeti változtatások tekintetében a tanácshoz intézett. E kérdéseknek formulázása előkészítő lépést képez emez intézmény szervezésének célszerű átalakításához s ha tekintetbe vesszük, hogy az

érdeklődő szakkörök mily általánosan hangoztatták a reformnak sürgös szükségét, csak megelégedéssel fogadhatjuk a közoktatási miniszternek ama kijelentését, mely szerint reméli, hogy a kívánt reformokat az illetékes körök hozzájárulásával és megelégedésével még a jelen év folyamán fogja keresztülvihetni.

A II-ik szakasz a népiskolai közoktatást tárgyalja s itt mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy míg a többi szakaszok 1888/9. évről szólnak, addig a népoktatási rész a megelőző 1887/8-iki tanévre vonatkozik, a mely körülmény ama fokozott nehézségekben találja magyarázatát, melylyel a népoktatásra vonatkozó adathalmaznak beszerzése és rendezése jár.

A szakasznak bevezetésében több miniszteri rendeletnek ismeretét találjuk, melyek a tanítóképzésre, a tanítók anyagi helyzetének javítására, a tankönyvek és taneszközök revíziójára s az iskolás gyermekek egészségének megóvására vonatkoznak. Eme bevezető részben találjuk felsorolva ama taneszközöket és könyveket, melyeket az 1887/8-iki tanév folyamán részint közjogellenes, részint nemzetiségi izgató és lázító tartalmuknál fogva az iskolai használatból ki kellett tiltani, de sajnosan nélkülözzük annak kimutatását, hogy volt-e a kitiltásoknak gyakorlati hasznuk és eredményök. Mert nyilvánvaló, hogy az ilyen kitiltó rendeletnek csak akkor van haszna, ha egyszermind gondoskodás történik az iránt, hogy e rendeletek a legszigorúbban végrehajtsanak s a végrehajtás és ellenőrzés az összes közigazgatási közegeknek kötelességévé tétetik, másfelől pedig azt sem mulaszthatjuk el, hogy büntessük ama tanítókat, kiknek iskoláiban ily könyvek találtak. Ha ezt nem tesszük, akkor az ily kitiltás nem egyéb, mint egy reklám, melylyel az elégtelen elemek figyelmét az illető könyvre tereljük.

Az A/. részt, mely a népiskolai közoktatás főbb tényezőinek összehasonlító áttekintését nyújtja, együttesen kell méltányolnunk a B/. rész megfelelő czimeivel, melyek a részleteket tartalmazzák.

A jelentésnek ama része, mely általánosságban szól a tankötelesekről és tényleg iskolába járókról, részletesen ismerteti azon eljárási módokat, melyek szerint a tankötelesek összeírása történik s annak megemlítése mellett, hogy egyfelől a vándoréletet folytatók tömege, másfelől pedig az összeírást teljesítő közegek nagy száma, melynél fogva ez ügyben mintegy 40.000 ember individualis fölfogása és akarata érvényesül, neheztőleg hatnak az összeírás pontosságára, mindazonáltal ama végkövetkeztetésre jut, hogy oly bizalmat érdemlő nyilvántartással bírnak, melyet a mereven felvett adatok logikai összefüggése igazol.

Bármily kellemes is volna, ha a közoktatási jelentés eme határozott állítása a tényleges valóságnak megfelelné, de alig hiszem, hogy sokan akadjanak a vidéki viszonyok és a községi közigazgatás ismerői közül, kik hasonló megnyugvással akarnának nyilatkozni a nyilvántartási adatok megbízhatósága iránt, mert igaz ugyan, hogy az 1883. évi 42.001. számú miniszteri rendelet szerint a községi előjárásnak házról házra járva kellene az összeírást teljesíteni s az eredmény a lelkészek által az anyakönyvek alapján felül volna bírálendő és hitelesítendő, de tényleg igen sok helyen arra a tapasztalatra juthatunk, hogy az egyházi közegek vonakodnak az összeíráshoz adatokat szolgáltatni s a községi előjárások sok helyen már csak azért sem tudják az összeírást pontosan teljesíteni, mert

nem is ritka eset, hogy a szülők vagy nem tudják, vagy nem akarják helyesen bemondani gyermekeik életkorát, a minék azután az szokott lenni a következménye, hogy a körjegyzők, kik különben is túl vannak terhelve hivatalos teendőikkel, képzeletök alapján készítik a kimutatásokat.

Ezekért óhajtottam volna, hogy a közoktatási miniszteri jelentés a tankötelesek számát ne egyedül az eddig divó összeírási rendszer és tanfelügyelői jelentések nyomán állapítaná meg, hanem kísérelné meg a számnak más módszer szerint való megállapítását is, hogy ekként láthattuk volna, hogy mennyiben tér el egymástól a tankötelesek számának két különböző alapon történt kiszámítása. Az előző közoktatási jelentésnek a képviselőház közoktatási bizottságában történt tárgyalása alkalmával volt szerencsém arra utalhatni, hogy például egy porosz közoktatási miniszteri jelentés olyképen állapítja meg a tanköteles gyermekek számát, hogy a népszámlálás és az időközi népmozgalmi adatok alapján megállapítja a tanköteles korú élő gyermekek számát, e számból azután levonja ama gyermekeket, kik felsőbb tanintézetekbe jártak vagy otthon tanultak, továbbá azokat, kik csak négyézerkük és végül azokat, kik dispenzáltak s ezen levonások után meggyeri ama gyermekek számát, kiknek rendes iskoláztatásáról gondoskodni a népiskolai közigazgatás feladata.

Ugy hiszem, hogy czélszerű lett volna, ha az előttünk fekvő közoktatási jelentés is kiszámította volna, hogy mennyire értékelhető tanköteleseink száma a népmozgalmi adatok szerint, mert ekként oly szám birtokába jutottunk volna, mely legalább is ellenőrzésül szolgálhatott volna az előjárósági összeírások eredménye mellett.

Közoktatási miniszteri jelentéseinkben bevett szokás párhuzamot vonni a tanköteles gyermekek száma és a lakosság között, de a számarány megállapításánál követett irány következetesen ama hibába esik, hogy a lakosságot mindig az 1880-iki népszámlálás alapján, tehát mint stagnálót, az évenkénti szaporodásnak tekintetbe vétele nélkül veszi fel, ellenben a tankötelesek számát évenként újból gyűjtött s minden évben tetemes emelkedést tanúsító adatok alapján állítja az előbbivel szemben s így tehát két teljesen eltérő jellegű számot hasonlít össze.

Tanügyi statisztikánk eme visszasságára is már az előző közoktatási jelentés bizottsági tárgyalása alkalmával utaltam, de a helyett, hogy a legújabb jelentés ezen indokolt kifogást tekintetbe vette volna, azt olvassuk annak 36-ik lapján, hogy ennek egy régebbi megállapodás szerint így kell történnie, a mint az a XIV. miniszteri jelentés 17-ik lapján már ki van jelentve.

Utána néztem az idézett közoktatási jelentésnek s ott szó szerint a következő indokolást találtam: »Annak kipuhatolására, hogy a tanköteles korú gyermekek mily arányát teszik az ország lakosságának, a közokt. kormány nem rendezhet évről-évre teljes népszámlálást. Abban történt tehát megállapodás, hogy ezen évi jelentésekben mindenkor a legutóbbi országos népszámlálás adatai szerint számíttassék a lakosság, de annak azon része, mely a közokt. törvény 1. §-a által érintetik, minden évben a lehető legpontosabban összeírassék.«

Abban tökéletesen igazsága van az 1880/1-iki jelentésnek, hogy a közokt. kormány nem rendezhet évenként teljes népszámlálást, de abban azután nagyon téved, ha azt hiszi, hogy ezen praemissa logikai folyománya oly összehasonlító statisztika, mely a legközelebbi nép-

számlálás által a leghatározottabb czáfolatban fog részesülni s mely az esetben, ha megfelelő ideig népszámlálás nem tartatnék, arra a csodálatos eredményre vezetne, hogy minden 1000 lakos között több, mint 1000 gyermek volna található, vagyis hogy több volna Magyarország a tanköteles gyermek, mint az összlakosság.

A miniszteri jelentés szerint 1887/8-ban Magyarország minden 1000 lakosa közt 175-s tanköteles gyermek találtatott, ellenben ha az ország lakosságát nem az 1880-iki népszámlálás szerint, hanem az évenkénti szaporodás figyelembe vételével vesszük fel, akkor a következő eredményre jutunk:

Magyarország és Fiume lakossága a népmozgalmi adatok szerint 1887. végén a be- és kivándorlás tekintetbe vétele nélkül, de a katonaság beszámításával 14,966.000 lélekre becsülhető, ha pedig figyelembe vesszük a be- és kivándorlást, akkor Magyarország és Fiume lakossága 1887. végén körülbelül 14,850.000 lélekre becsülhető.

Ezzel szemben állítandó a tanköteles gyermekek száma, mely a közoktatási jelentés szerint 1887/8-ban 2,417.000-re volt értékelhető.

E két szám összehasonlításából arra a következtetésre jutunk, hogy Magyarországon 1887. végén minden 1000 lakos között 162-7 tanköteles gyermek található s ezen eredménnyel teljesen meg lehetünk elégedve, ha tekintetbe vesszük, hogy az 1880-iki népszámlálás szerint emez arányszám 154-4 volt s például a szomszéd Ausztriában 1886-ban csak 145-7, Poroszországban 1880-ban 159 volt.

A közoktatási jelentésnek eddig említett adatainál jóval megbízhatóbb a következő adata, mely a tényleg iskolába járók számát 1,950.879-re teszi. A míg azonban a tankötelesek számánál 39.000 a szaporodás, addig a tényleg iskolába járók száma csak 21.500-zal emelkedett, de a jelentés nagyon helyesen utal arra, hogy ennek oka abban keresendő, hogy pénzügyi viszonyaink nem engedték tanhelyiségeink oly mérvű szaporítását s annyi új tanítói állomás szervezését, mint a mennyit a rendes fejlődés igénye követelt volna. A következő részletekben még sokszor fogunk találkozni azon sajnós jelenséggel, hogy a pénzügyi tekintetek kényszerűsége mily bénítólag hatott közoktatási kormányunk működésére s épen azért már e helyen is ki kell fejeznem ama meggyőződésemet, hogy közoktatásunk nem bírja el sokáig a mostani dotáció mostohaságát s hogy czélszerűbb lesz egyik-másik tetszetős reformnak időleges elhalasztása, mint közoktatásunkat oly állapotban tartani, mely, ha tartóssá válnék — úgy, mint minden stagnálás a fejlődő államéletben — határozott hanyatlást jelentene.

Szomorú adat az, hogy míg 1886/7-ben 1000 iskolába járó gyermek közt 904-nek volt meg minden szükséges taneszköz, addig 1887/8-ban aránylag már csak 880 gyermek volt azzal ellátva. Szomorú az is, hogy míg a tankötelesek számában mutatózó emelkedések rendes fejlődés mellett legalább 200 új iskola, 400 új tanhelyiség és ugyanannyi új tanítói állomás szervezése és létesítése felelt volna meg, addig 1887/8-ban mindössze csak 78 új elemi népiskola és 161 újabb tanhelyiség és tanítói állomás keletkezett, s hogy a túltömött tanhelyiségek nem fogadhatták be az oktatást igénylő gyermekek tömegét. Sajnos jelenségek ezek, de szükséges azokra utalni, nehogy a közoktatási kormány tétessék felelőssé azért, a mi jogosan

csak a pénzügyi helyzet rovására esik, s nehogy megfélelkezünk a bajok orvoslásáról, mihelyt államháztartási helyzetünk javulása azt megengedi.

A közoktatási jelentés 1887/8-ban azon öröndetes jelenséget konstatálja, hogy ez évben a magyarság az iskolába járók tömegében és aránya közt a harmadik helyről a másodikra emelkedik, melyet addig állandóan a tót anyanyelvűek birtak. Iskolálatogatási mulasztásokért 421.712 frt. pénzbüntetés lett volna kiróvándó, de készpénzben csak 46.282 frt. lett behajtva. Ezen aránytalanság okát egyfelől a törvény által megállapított pénzbüntetés magassága, másfelől pedig ama körülmény okozta, hogy természetesen a legszegényebb szülők gyermekei szokták a legtöbb iskolálatogatási mulasztást elkövetni. A képviselőház közoktatási bizottságában gróf Csáky Albin közokt. miniszter ama helyes eszmét pendítette meg, hogy a szegényebb sorsú szülőknek módjukba kellene tenni, hogy a reájuk kiróvott pénzbüntetést közmunkában is ledolgozthassák s habár az előttünk fekvő miniszteri jelentés még nem említi ezen helyes újítás életbeléptetését, annak úgy látszik, mégis meg kellett már történnie, mert például a múlt évi december hó 14-én tartott Máramarosmegyei közigazgatási bizottsági ülésről azt olvassuk, hogy a huszti és izavölgyi főszolgabírák több oly községről tettek jelentést, melyekben az iskolamulasztásért kirótt pénzbüntetéseket közmunkában dolgozták le.

Az irni és olvasni tudók számában azoknak összeségét tekintve ismét némi javulást konstatál a jelentés, de tartok tőle, hogy a legközelebbi népszámlálás itt nem fogja igazolni a tanügyi statisztikát, mert ha tekintetbe vesszük, hogy az 1870-iki népszámlálás szerint minden 1000 lakos közt 445⁵ tudott irni és olvasni s hogy e szám tíz év alatt, az 1880-iki népszámlálásig, 4544-re, vagyis nem egészen 10%-kal emelkedett, akkor mégis csak kétkedéssel tekinthetünk a közoktatási miniszter ama vérmes jelentésére, hogy 1887-ben 215.969 tanuló, 1888-ban 202.529 tanuló lett a népiskolai zárvizsgálaton tan kötelezettségek leteltével olykép minősítve, hogy irni is, olvasni is jól tudnak. Ezen adatok szerint az utolsó két év alatt több mint háromszor akkora haladás történt volna, mint a két utolsó népszámlálás közt letelt tíz év alatt.

A jelentés 45-62. lapjain pontos kimutatást találunk az iskolánküli községek számáról, népességi és hitfelekezeti viszonyairól és az iskolahiány okáról. A közoktatási miniszter ez által a képviselőház közoktatási bizottságának múlt évi óhaját teljesítette s a ki a jelentés e részét olvassa, el fogja ismerni annak szükséges és hasznos voltát. Kapcsolatosan e jelentéssel a közoktatási miniszter a közoktatási bizottság legutóbbi üléseiben ama szándékát fejezte ki, hogy már legközelebb 200.000 frtnyi kölcsönnek engedélyezését fogja kérni a törvényhozástól, hogy azzal újabb állami elemi iskolák állittassanak fel.

Ott, a hol a jelentés a népiskolák jellegét ismerteti, egy nagyfontosságú kijelentéssel találkozunk, mely, ha a mint reméljük, erőlyesen keresztül is fog vitetni, nagyon sokat fog lendíthetni nép-oktatásunk sikerességén s azon intézkedések egyikének fog bizonyulni, melyektől a hangoztatott intenzívebb irány megvalósulását várhatjuk, mert a tanügynek minden elfogulatlan barátja kénytelen elismerni, hogy mindazon községekben, melyekben 2-3 gyér népességű hitfelekezet, külön-külön alig 10-20 tankötelessel önálló isko-

lákat tart fenn, melyek — mint a jelentés mondja — a legtürelme-
sebb elnézés mellett sem tekinthetők iskoláknak, *legfőbb idő az állam*
beavatkozási jogának erőlyes érvényesítésére.

Örvendetes jelenséget konstatál a közoktatási jelentés, midőn
arról tudósít, hogy a tisztán magyar tannyelvű elemi iskolák száma
1887/8-ban ismét 141-gyel emelkedett, ellenben azon egy tannyelvű
iskolák száma, melyekben nem a magyar szolgált tannyelvű, 27-tel
apadt. Mindazonáltal még e téren is sok kívánni valónk marad, mert
még így is 5037-re megy amaz iskolák száma, melyek egy tan-
nyelvűek, de tannyelvük nem a magyar, sőt még a kettős tannyelvű közt
is 19 ily iskola található. Ha ezekhez még hozzávesszük ama vegyes
tannyelvű elemi iskolákat, melyeknél a magyar nyelv csak egyes
tantárgynál alkalmaztatott oktatási nyelv gyanánt, akkor összesen
6955 oly iskolát találunk, melyeknek tanítási eredményeit a magyar
nyelv kötelező oktatását rendelő 1879: XVIII. t.-cz. szempontjából
kell vizsgálnunk. A közoktatási jelentés ide vonatkozó része még
most is elég elszomorító adatot nyújt s valóban komoly megfontolást
igényel, hogy nem érkezett-e még el az erőlyesebb cselekvésnek ideje
ugy az illető tanítókkal, mint az illető iskolafentartó felekezetekkel
és községekkel szemben, midőn a magyar nyelv kötelező oktatásának
kilenczedik évében még 1240 oly iskolára akadunk, melyekre nézve
hivatalosan konstatált tény, hogy azokban a magyar nyelv tanítása
egyáltalán nem járt eredménnyel, 2653-ban pedig csak csekély ered-
ménnyel. 2125 tanító volt olyan, a ki vagy egyáltalában nem tudott
magyarul, vagy a magyar nyelvet oly kevésbé birta, hogy azon
oktatni nem volt képes. Ennyit konstatál a hivatalos jelentés, de tényleg
még sokkal nagyobb e szám, mert köztudomású dolog, hogy a hat
éven nagy költséggel rendezett magyar nyelvi pótтанfolyamoknál
sokszor oly bűnös könnyelműséggel osztogatták a képesítő bizonyít-
ványokat, hogy egy vegyes ajkú vidéken azt a gúnyos megjegyzést
hallottam, hogy a magyar nyelvi pótтанfolyam csak a nemzetiségi
tanítók segélyezésére való. Az előttünk fekvő közoktatási jelentés
nem nyújt az iránt felvilágosítást, hogy az említett 2125 tanító közt
hány van, a ki régi jögon szolgál s hányan vannak közülök, kik
újabbán a törvény világos tilalma ellenére lettek tanítókká meg-
választva vagy kinevezve. Az előző közoktatási jelentés e hiány
mentségéül azt hozta fel, hogy a Trefort Ágoston által 1883. április
4-én kibocsátott utasítás alapján szerkesztendő törzskönyvi nyilván-
tartás még befejezhető nem volt, de a legújabb közoktatási jelentés
erről már mit sem szól. Szabad legyen tehát ama reményemnek
kifejezést adnom, hogy a következő miniszteri jelentés e hiánynak
részletes pótlásáról fog gondoskodni. Meggyőződéseim szerint az
1879: XVIII. t.-cz. képezi azon fundamentumot, melyre egész nép-
oktatási politikánkat kell alapítanunk s így tehát jogos és méltányos
kívánságot vélek nyilvánítani, midőn oly kimutatást óhajtok, melyből
részletesen meg lehessen ismerni az 1879: XVIII. t.-cz. eddigi ha-
tását, mikénti végrehajtását és ellenőrzését.

A hazai népiskolák fentartása 1887/8-ban 14,947.871 frtba
került, tehát csak 81.751 frttal többbe, mint a megelőző tanévben,
holott addig az átlagos évi költségnövekvés 617.000 frtot tett. Maga
az állam csak 1,737.680 frttal járult a népiskolák költségeihez, vagyis
110.953 frttal kevesebbel, mint 1886/7-ben.

A tanító- és tanítónő-képezdek létszáma tekintetében a mult

évben nem történt változás. A 71 tanító-képezde között 25 volt állami és 46 felekezeti jellegű s az utóbbiak közt 10 volt lutheránus, 4 görög katolikus és 3 görög keleti. A képviselőház közoktatási bizottságának legutóbbi üléseiben ismét élénk eszmecsere tárgyát képezte a tanítóképzés ügye, s különösen kiemelendő a közoktatási miniszter ama kijelentése, hogy az országos közoktatási tanács reformjánál azt egy bizonyos felügyeleti joggal kívánja felruházni a tanító-képezdek felett. Roszival István pedig — nézetem szerint — helyesen utalt arra, hogy az oklevél nélküli tanítók nagy száma onnét van, hogy a felekezeti képezdek legnagyobb része három évi tanfolyamra van berendezve s a végzettek csak egy évi gyakorlat után bocsáttatnak vizsgára, holott kívánatos lenne, hogy e képezdek is négy évi tanfolyamra legyenek berendezve s a vizsga letévése előtt senki sem alkalmaztassék tanítóul.

Kapcsolatosan a tanítói nyugdíjügyről szóló közoktatási jelentéssel, a közoktatási miniszter a képviselőház illető szakbizottsága előtt kilátásba helyezte, hogy még a jelen ülésszak befejezése előtt fog egy törvényjavaslatot benyújtani, mely által a tanítók nyugdíj-ügye is ugyanazon alapokon volna szabályozandó, mint az állami tisztviselőké.

Fokozatukat tekintve 1887/8-ban a népiskolák közt volt 16.379 elemi népiskola, 75 felsőbb népiskola, 11 felsőbb leányiskola és 157 polgári iskola.

Nagyon sok fontos adatot és jelenségeket lehetne még a közoktatási jelentés nyomán a népoktatásra vonatkozólag idézni és feltüntetni, de már ugyis túlságosan hosszúra nyúlt ismertetésem s így tehát a népoktatási rész befejezéséül csak annak megemlítésére szorítkozom, hogy a miniszteri jelentés a kisdédóvásnak és a kisdédóvákat képző intézeteknek 1887/8-iki állapotára is kiterjeszkedik s egy törvényjavaslatnak benyújtását igéri, mely a kisdédóvás ügyének országos szabályozását célozná.

A közoktatási jelentésnek a középiskolákra vonatkozó bevezető részét amaz előkészítő lépéseknek ismertetése nyitja meg, melyek után a közoktatási miniszter a nem állami rendelkezés alatt álló középiskolák országos nyugdíjintézetét reméli megalkotni. A létesítendő nyugdíjintézet jövedelmi forrásai közé a miniszteri tervezet az állami segínyt is felveszi, de annak mérvére és ellenértékére nézve nem nyújt tájékoztatást. Miután azonban a közoktatási miniszter akkor, midőn a felekezeti néptanítók állami segélyezéséről szolt, határozottan hangsúlyozta, hogy ily segélyezésre csak az állami befolyás megfelelő biztosítása mellett gondol, per analogiam következtethető, hogy a középiskoláknál is az új államsegélynek az állami befolyás újabb emelése fogna megfelelni.

Nagyon dicséretesek a közoktatási miniszternek amaz intézkedései, melyekkel a külföldön előállított térképeknek és tankönyveknek iskolai használatát fokozatosan eltiltja s azoknak hazai termékekkel való pótlására törekszik.

A Ferencz József-nevelőintézet még csak kezdődvén meg működését, ennek eredményéről még nem szólhat a miniszteri jelentés sem, de egyelőre azon reménynek ad kifejezést, hogy az alapított intézet sem az államnak, sem a tanulmányi alapnak nem lesz terhére, hanem önmagát fogja fentartani. A jelentés az eddigi alapítók névsorát közli s ebből azt látjuk, hogy a katolikus főpapság eddig még

nem tanusított nagy rokonszenvet emez új intézet iránt, mert egyedül Bubits kassai püspök alapított egy ingyenes helyet.

A középiskolai reformot érintve, a miniszteri jelentés felveti a görög nyelv kérdését és az egységes középiskola eszméjét. Mindkettőnél már sokat irtak és mondtak pro és kontra, de különösen a görög nyelvtanításnak kiküszöbölése már oly általánosan érzett szükség, melynek megvalósításával kár egy perczet is késni. A közoktatási miniszter meg lehet győződve, hogy ily értelmű javaslatát még önállóan is — a középiskolai reform többi részeitől elkülönítve — valódi örömmel fogadná az ország közvéleménye. A középiskolai tanulók túlterheltesén sürgősen kell segíteni, mert a hazának ép, erős emberekre van szüksége s a mostani túlterhelteség gátolja a tanuló testi fejlődését és aláássa egészségét.

Az 1888/9-iki tanévben 177 nyilvános középiskola működött s ezek közt még most is 11 olyan van, melyeknél a magyar nyelv még mint melléktannyelv sem alkalmaztatott, hanem csak a két felső osztályban tanították magyar nyelven a magyar irodalmat és irodalomtörténetet. Ezen kizárólag idegen tannyelvű középiskola közt hét volt német és négy román nyelvű, s habár igaz az előző közoktatási jelentésnek ama megjegyzése, hogy ezen 11 középiskola az összesnek csak $6\frac{10}{100}$ -át képezi, míg Ausztriában a középiskolák $40\frac{10}{100}$ -ában nem német a tanítás nyelve, mindazonáltal meg kell jegyezmem, hogy az összehasonlítás annyiban sánta, hogy Ausztriában a német nyelv nem bir azzal az elismert állami jelleggel, mint Magyarországon a magyar. Meg vagyok ugyan győződve, hogy közoktatási kormányunk teljes erejűvel gyakorolja ellenőrzési jogát a törvényt szabta korlátokon belül, de tekintettel a középiskolai törvény eshetőleges revíziójára, kifejezést óhajtottam adni ama meggyőződésemnek, hogy az elért állapot még korántsem oly kielégítő, hogy nemzeti aspirációinknak és államiségünk haladó követelményeinek eleget tenne.

A múlt tanévben 43.025 tanuló iratkozott be a nyilvános középiskolákba. A létszám részletei általában kevés változást mutatnak az előző tanévhez viszonyítva. Kedvező emelkedést látunk a magyar anyanyelvű tanulók létszámában, mely a megelőző évhez képest 601-gyel emelkedett, holott ugyanakkor az összes tanulók létszáma csak 406-tal nagyobbodott.

Mellőzve a jelentés közbeeső adatait, melyeknek tekintetében magára a jelentésre utalunk, különösen kiemeljük az érettségi vizsgálatok eredményeit feltüntető adatokból, hogy 2322 jelentkező közül megfelelt 1903, megbukott 419, azaz $18\frac{10}{100}$. A közoktatási jelentés ama körülménynek magyarázatát, hogy átlag ily kevesen buknak meg az érettségi vizsgán, részben abban keresi, hogy érettségi vizsgálataink még túlságosan könnyűek, részben pedig abban, hogy az érettségire jelentkező ifjaink kellő készültséget tanusítanak. A nélkül, hogy hozzá tudnék járulni a közoktatási jelentés azon véleményéhez, hogy érettségi vizsgálataink általában véve túlságosan könnyűek, mindazonáltal teljesen osztozom ama végkövetkeztetésében, mely szerint a közoktatási kormány legelső feladata odahatni, hogy a többi középiskolák is ugyanolyan mérvben feleljenek meg a jelenlegi érettségi vizsgálati követelményeknek, mint az állam rendelkezése alatt álló legtöbb intézet. A baj az, hogy érettségi vizsgálataink színvonala a különböző intézeteknél még most sem közelíti meg az egyenlőséget, dacára annak, hogy a tankerületi főigazgatók és miniszteri

biztosok működése már eddig is tagadhatlan javulást eredményezett e téren.

A középtanodai tanárok fizetéséről közölt kimutatásból sajnosan értesülünk, hogy vannak felekezeti középtanodák, melyeknél a tanár összes javadalmazása 5—600 frtot képvisel; így például a brádi görög-keleti algymnáziumnál 600 frt., a medgyesi és szászsebesi középtanodáknál 5—900 frt. stb.

Középiskoláink fentartása a múlt tanévben összesen 4,798.000 frtba került.

A felsőbb oktatás múlt évi állapotának ismertetésénél a közoktatási miniszter mindenek előtt ama rendeleteinek szövegét közli, melyeket egyrészt a magántanári intézmény érdekében, másrészt pedig oly czélból bocsátott ki, hogy a két tudomány-egyetem karai és tanácsai véleményes jelentést tegyenek az iránt, miként lehetne az egyetemi hallgatóknak az egyetem székhelyén kellő időben való megjelenését, tartózkodását, szorgalmukat s az előadások pontos látogatását biztosítani, valamint a fennálló tanpénzrendszer megváltoztatásával a tanárok hivatali jövedelmeit egyetemi elfoglaltságuk és működésüknek megfelelően arányosítani.

Az egyetemi leczkepező kérdése nemcsak nálunk, hanem másutt is a közérdekű problémák közé tartozik. Azok, kik a jelenleg divó tandíjrendszer megváltoztatását kívánják, egyfelől arra hivatkoznak, hogy a történelmi fejlődés minden intézménynél oda vezetett, hogy az állam az esetben, ha a költségeket áthárítja, azt csak saját hasznára teszi. A ki a bírak tevékenységét igénybe veszi, ezért díjat fizet a bélyeg alakjában, de a bélyegjövedelem nem a bíraké, hanem az államé. Másfelől arra szoktak utalni, hogy a tanszabadság csak akkor fog valósággá válni, ha előbb eltöröljük a tandíjat. Az osztrák képviselőház kiküldött bizottsága 1875-ben így nyilatkozott e tárgyban: »Solange eben Menschen Menschen bleiben, wird auch der Ehrenhafteste bestrebt sein, eine ihm gesetzlich geöffnete Einkommensquelle möglichst ergiebig zu machen. Der streng Rechtliche und Gewissenhafte wird zu diesem Behufe nur correcte Mittel anwenden, andere werden rücksichtslos und nicht wählerisch vorgehen.«

Azon ellenvetéssel szemben pedig, mely szerint a mostani tandíjrendszer nélkülözhetlenül szükséges a tanárok tudományos törekvésének és buzgalmánának serkentésére, a mely ellenvetés rövidebben így is kifejezhető: »Point d'argent, point de Suisses«, joggal lehet a tapasztalati tényekre hivatkozni, melyek azt bizonyítják, hogy a tandíj mennyiségére nézve sokkal kevésbé határoz a tanár tudományos tevékenysége és érdeme, mint számos oly külső és esetleges körülmény, mint a milyenek például: a tantárgy gyakorlati fontossága, a párhuzamos tanszék hiánya, a vizsgálati szigor, a politikai pártállás, stb.

Az érdekelt körök — s kivált a budapesti egyetem jogi kara — igen nagy érzékenységet szoktak tanusítani, valahányszor valaki megmeri bolygatni a mostani tandíjrendszer kérdését s ilyenkor még az is megesis, hogy hivatalos felterjesztésekben hazafias érzületől áthatott dicsénetek zengenek gróf Thun Leó felejtetlen emlékének.

A tandíjrendelet után a közoktatási jelentés áttér azon intézkedések közlésére, melyek az új véderő-törvény következtében váltak szükségessékké. Közli továbbá az új középiskolai tanárvizsgálati szabályzatot.

A mult tanév végén végbizonyítványt nyert 571 jogász, 188 orvosnövendék, 29 theologus és 78 bölcész.

A budapesti egyetem cziménél a közoktatási jelentés elősorolja az egyetem céljaira eszközölt és tervezett új építkezéseket, valamint tanári karokban beállott személyváltozásokat s részletesen elősorolja a hirdetett előadások tárgyát. A budapesti tudomány-egyetemen fennálló négy fakultásába be volt iratkozva az első félévben 3573 hallgató, a másodikban 3400 hallgató. A megelőző évhez képest a hallgatók száma az I-ső félévben 106-tal, a II-ikban 73-mal csökkent s e csökkenésből a joghallgatók számára vonatkozik az I-ső félévben 52, a II-ikban 44. Vizsgálat tartatott összesen 2481, szigorlat 2570. A hittani karnál tartott vizsgálatok és szigorlatok kivétel nélkül sikerültek, a mit bizonyára irigykedve hallanak az orvosnövendékek, kiknek szigorlatai közül csak 43% lett elfogadva.

A budapesti tudomány-egyetem könyvtárának olvasótermét látogatta a mult évben 1937 különböző szakú tanuló, 94 hivatalnok, stb. Lelkész azonban csak egyetlen egy, a mi mindenesetre különös adat.

A budapesti egyetem rendes szükségleteire 1888-ban összesen 599.882 frt. fordítottat, melyből az egyetemi alap 231.209 frtot, az állampénztár pedig 368.673 frtot fedezett.

A kolozsvári tudomány-egyetemre vonatkozólag örömmel iktatjuk ide a közoktatási jelentés következő elismerő nyilatkozatát: »A mult tanévhez nagyobb szabású külső átalakulások, új alkotások és gyökeres átváltoztatások nem fűzik emléköket, de lelkiismeretes munkában, a tudományok művelésében és hirdetésében ez is a fokozatos fejlődés éve volt.«

Szabad legyen e kiérdemelt dicséret kapcsán ama reményemnek kifejezést adnom, hogy pénzügyi helyzetünk javulása meg fogja hozni a kolozsvári egyetemi tanárok személyes járandóságainak a budapesti mértékre való felemelését s az egyetem elhelyezése és felszerelése tárgyában mutatókozó nagymérvű fogyatkozások orvoslását.

A kolozsvári egyetemen a mult tanévben 66 tanár és tanító működött, kik összesen 294 kollegiumot hirdettek. A téli félévben 534, a nyáriban 519 hallgató volt beiratkozva. Vizsgálat tartatott 447, szigorlat 439. Az egyetem fentartása a mult évben 219.520 frt. 82 krba került.

A műegyetemnél a mult évben történt változásokból kiemeljük a műszaki főiskola mai keretébe már be nem illő mezőgazdasági és erdészeti tanszék megszüntetését s egy mezőgazdasági géptani új tanszék szervezését. A miniszteri jelentés helyesen utal arra, hogy rövid időn gondoskodni kell egy elektrotechnikai és egy vasuti gépészeti tanszékről, valamint a mechanikai technológiai tanszék kettéválasztásáról s hogy ezen új tanszékek szervezése szükségessé fogja tenni a most is már szűknek bizonyuló helyiségek megszaportását.

A műegyetemen a mult évben 46 tanerő működött s az első félévben 616, a másodikban 544 hallgató volt beiratkozva. Szigorlat tartatott 285 s ezekből elfogadtatott 203. A műegyetem fentartása 197.834 frt. 62 krba került.

A hittani intézeteknél a mult évben alig történt változás. Nagyon elszomorító adat azonban, hogy az 1912 papnövendék között 193, vagyis több, mint 10% nem tudott magyarul, a hittani intézetek tanárai közt pedig még kedvezőtlenebb arányt észlelünk, mert a

mult évben működött 343 hittani tanár közt 48-an nem tudtak magyarul, vagyis az egésznek majd 14⁰/₆-a. A képviselőház közoktatási bizottságának a mult év tavaszán tartott üléseiben volt szerencsém a közoktatási miniszter figyelmét azokra a hittani intézetekre felhívni, melyeken a magyar nyelvet egyáltalán nem tanítják s az igen tisztelt közoktatási miniszter ur e tekintetben erélyes intézkedéseket helyezett kilátásba. Nézetem szerint a jövőnek egyik fontos feladatát fogja képezni egy görög-keleti theologiai fakultás szervezése a kolozsvári egyetem mellett.

A közoktatási jelentésnek a jogakadémiákra vonatkozó részéből mindenekelőtt arról győződünk meg, hogy gróf Csáky Albin nem osztja elődjének a jogakadémiák iránt táplált ellenszenvét. E kedvező fordulat következtében megszűnt a bizonytalanság érzete, mely bénítólag hatott a jogakadémiai tanárok működésére és ifjainkat visszasíasztotta a jogakadémiákhoz való beiratkozástól.

Az elmúlt tanévben a fennálló 11 jogakadémia hallgatósága 796-ot tett s így tehát 96-tal több, mint a megelőző évben és pedig daczára annak, hogy a győri kir. jogakadémia fokozatos megszüntetése a mult tanévben már kezdetét vette. A közoktatási jelentés táblázatos kimutatást közöl a jogakadémiák legutóbbi 18 évi népességéről, de annak magyarázatául meg kell jegyezneni, hogy 1874-ben lett megszüntetve a magántanulás s ugyanakkor négy évre lett fel-emelve a jogakadémiai tanidő s behozva a kötelező doktorátus. Ez újításoknak természetszerű hatása, valamint a jogakadémiák feloszlásáról szóló és hivatalosan patronizált hírek okozták ama hanyatlást, melyet a jogakadémiák népességében az 1874/5-iki tanévtől kezdve az 1885/6-iki tanévig tapasztaltunk.

A szakiskolák és szaktanfolyamok, valamint az emberbaráti és közművelődési intézetek tekintetében magára a közoktatási jelentésre utalva, azzal zárom be amugy is hosszúra nyult ismertetésemet, hogy ezen ép oly érdekes, mint tanulságos miniszteri jelentést, mely sok terjedt téves értesülésnek helyreigazítására és sok előítéletnek és halvéleménynek eloszlására alkalmas, az érdeklődők figyelmébe ajánljam s egyuttal ama meggyőződésemmek adjak kifejezést, hogy eme közoktatási miniszteri jelentésnek a nyilvánosságban való terjedése még általánosabbá fogja tenni a bizalomteljes várakozást, mely gróf Csáky Albin közoktatási miniszterségéhez fűződik.

Dr. Bárá Roszner Ervin.

Az ipartörvény. A miniszteri rendeletekkel és elvi határozatokkal kiegészítette, valamint egyéb utasításokkal és jegyzetekkel ellátta Grünwald József. Megjelent Debreczenben, ifj. Csáthy Károly kiadásában.

Nagyon sokoldalúak és szétágazók voltak ama kérdések, a melyeket az 1884.évi XVII törvényezikben foglalt új ipartörvénynek meg kellett oldania. Az ipari organizmus szövetenyessége következtében nyomban az értelmezések sokszerűségének lehetőségét és a bizonytalanságok végetlen sorát teremtette meg akkor, midőn az iparüzést általában valamely feltételhez kötötte. Természetes, hogy az el nem oszlott kételyek és a felmerült kérdések nem róhatók fel a törvény hiányosságának, mert az indusztriális szervezet természetében fekszik, hogy mihelyt a törvényes rendelkezések szelleme

bizonyos korlátozásokat szül: akkor e korlátok ezerszeres tisztázásának szükségét teremti meg a gyakorlat.

A kételyek eloszlátása, helyesebben megelőzése szempontjából egyszerűbb és tisztább volt az 1872. évi VIII. törvényczikk, a melynek intenczióját tudvalevőleg az iparszabadság képezte. Mert bármily széles terrenumot ölel is fel az iparszabadság fogalmi köre: e meghatározáson belül már kevesebb kétely merülhet fel. Ez természetesenül nem akarja azt mondani, hogy tehát az 1872-ik évi VIII. törvényczikk helyesebb alapokon nyugodott. Hiszen köztudomásnak ama sokszerű bajok és vizátságok, a melyekkel járt és ama kérdések, a melyeket meg nem oldott, vagy hátrányok, a melyeket egyenesen okozott. Az egész közvélemény sürgetésének eredménye volt az új ipartörvény, a mely már a korábbival tett tapasztalások tanulságain épült fel és a mely első pontjában az ipar üzését »e törvény korlátai közt« engedi meg csupán.

E korlátok röviden: a szakképzettség igazolása és az iparhatósági engedély elnyerése. De pusztán e kettős korlátozás is a kérdések és differenciák kifogyhatatlan sorát hozta már felszínre. Ezért képeznek már igen tekintélyes kötetet ama ministeri rendeletek és elvi jelentőségű határozatok, melyek a törvény létezésének öt esztendeje alatt napvilágot láttak.

Nagyon hasznos dolgot művelt tehát *Grünwald József*, a debreczeni kereskedelmi és iparkamara tisztviselője, midőn az új ipartörvényre vonatkozó rendeleteket és elvi határozatokat egybegyűjtve: azokat az egyes szakaszokra vonatkozó utasításokkal, jegyzetekkel és bőséges magyarázatokkal közrebocsátotta.

A törvény megvilágítása akkor, midőn a magyarázat célját nem a jogelmélet tisztázása, hanem az egész anyag rendszeres összeállítására és az e révén való gyakorlati útmutatás képezi: oly feladat, melynek teljesítése kiválóan körültekintő gondnal és adatgyűjtő szorgalommal jár. E feltételeknek Grünwald munkája teljes mértékben megfelel és teljesség tekintetében — már a mennyire ez egyáltalán lehető — a 420 oldalra terjedő kötet nem is eshetik kifogás alá.

A munka beosztásában a szerző azt a rendet követi, hogy mindenekelőtt sorra veszi az ipartörvény egyes szakaszait. E szakaszoknál — nyomban az illető pont kíséretében — világos és nagy rájákozásságra valló szómagyarázatokat ad, vonatkoztatva e magyarázatokat mindjárt a megfelelő gyakorlati esetekre. És ez irányban nem elégszik meg tisztán a törvényben foglalt rendelkezések betűjének és szellemének az iparos-osztály tudnivalói szempontjából való felderítésével: de kutatja és kimutatja a kapcsolatot is, mely az 1884. évi XVII. törvényczikk és más törvények közt fennáll.

E magyarázatokat követik azután amaz elvi határozatok, a melyeket a kereskedelmi (illetőleg korábban még földművelés-, ipar- és kereskedelmi) ministerium az egyes kérdésekben hozott. Az elvi határozatok szólnak: az ipar megkezdéséről a törvény 1—43. §-aira vonatkozólag; az ipar gyakorlásáról a törvény 44—58. §-aira nézve; a segédszemélyzetről az ipartörvény 59—121. §-aira vonatkozólag; az ipartestületekről a törvény 122—148. §-ait illetőleg; az ipartársulatokról a törvény 149—154. §-ai tekintetében; a kihágásokról és büntetésükről a törvény 155—165. §-aira nézve és az iparhatóságokról és az eljárásról az ipartörvény 166—186. §-ai iránt. A felsorolt czímek képezik egyszersmind a munka egyes fejezeteit is.

Az egyes törvéypontok — mint mondók — nemcsak magyarázatokkal vannak ellátva és a megfelelő elvi határozatokkal megvilágítva, de kiegészítve egyben az illető ministeri rendeletekkel is. E rendeletek az elvi határozatokkal együtt azután csaknem teljes anyagát képezik mindannak, a mi a kormány részéről az új ipartörvényre nézve közrebocsáttatott. Nagyön hasznossá és kezelés dolgában könnyűvé tette a szerző munkáját — az anyag ügyes összerendezésén kívül — már az által is, hogy az elvi határozatokhoz tárgymutatót függesztett, a melyben minden egyes határozatnál a törvény megfelelő pontját is feltüntetvén: az eligazodást és az áttekintést felette könnyűvé tette. Jó gondolat volt a ministeri rendeletnek szám, kelet és tartalom szerint való táblázatos feltüntetése is.

A gyakorlatnak jó szolgálatot tett Grünwald azzal is, hogy iratmintákat is csatolt kellő helyeken az egyes törvéypontokhoz. Valamint hasznosan egészítik ki a kötetet amaz alapszabály- és szabályrendeleti minták is, melyeket az ipartestület alakulására, az ipartestület kebelében szervezendő békéltető bizottságra, a fogadó-, vendéglő-, korcsma-, sörház-, pálinkamérési-iparokra, a zsidó- és zsidó- és más iparágakra nézve könyvébe felvett.

Azt mondhatnók: hogy a hány sor a kötetben, annyi különféle tárgyról szól. A részletezést tehát nem folytathatjuk tovább. Az egész munka körültekintéssel és nagy avatottsággal készült és becses az iparosokra nézve, a kiknek gyakorlati szükségleteire kiváló tekintettel van. És ez a szerzőnek nem utolsó érdeme. Az egész műből az derül ki, hogy egybeállítójának nagy érzéke van a gyakorlati élet részletes szükségletei iránt. Egyes elméleti fejtegetéseit, melyek előszavában foglaltatnak, már kevésbé tudnók magunkévá tenni.

Magyar kereskedelmi levelező, különös tekintettel az áruüzletre. Irta: Nény László, a budapesti kereskedelmi akadémia igazgató-helyettese. Budapest, Kókai Lajos kiadása.

Hosszú idők régi panaszát képezi, hogy a kereskedelem megmagyarosodása nem halad a kívánatos mértékben. A kereskedelmi iskolák magyar tannyelvű és szellemű oktatásukkal kétségtelenül sokat tettek már a cél érdekében és az általuk nevelt ifjakkal jelentékenyen hozzá is járultak ahhoz, hogy hazai nyelvünknek a kereskedő-osztály érintkezésében és ügyvitelében is tér biztosíttassék. Mindazonáltal az üzleti irodákban még csak szorványosan találkozhatunk magyar nyelvű könyvvitellel és a levelezésnek is csak csekély része intéztetik el honi nyelvünkön. Igazságtalanság volna azt állítani, hogy ez *kizárólag* a kereskedő osztálynak a magyar nyelvtől való idegenkedéséből ered. Sok része van ebben annak is, hogy a kereskedők *kifelé* kénytelenek különösen a német nyelvet kultiválni, már Béccsel való sűrű összeköttetések következtében is. Am ez nem menti fel a kereskedőket ama kötelességük alól, hogy a belső forgalomban, azaz a magyar czégekkel való érintkezésükben és saját üzleti könyveik vezetésében a magyar nyelv használatának szerezzenek érvényt. Hogy ez a kötelesség teljesíthető legyen: annak nem utolsó feltétele, hogy oly kereskedelmi levelezők nyujtassanak a tanuló ifjúságnak és a gyakorlati kereskedőknek, melyek helyes és magyaros

mintákat adván az üzleti praxisnak: módját ejtik annak, hogy az érdeklettek igazán magyar nyelvű és szellemű levelezést sajátítsanak el. Levelező könyveink túlnyomó részének a magyarság nem igen képezi erényét, mert az e nemű magyar munkák jórészt német műveknek gyöngé fordításai. És e fordítások és utánzások természet-szerűleg vajmi kevés szolgálatot tesznek a magyarosodás ügyének. E szempontból szerencsés kivételt képeznek Névy László kereskedelmi levelezői. Mert ez már a második. Névynek a magyar aesthetikai tankönyvirás terén voltak ezideig nagy sikerei és kézikönyvei az egész országban közkézen forognak. Legutóbb nyilván a fent érintett hiányosság birta arra, hogy a kereskedelmi szakkönyvek terén is próbálkozzék. A magyar irodalom tanára levén: e buzgalma felette dicséretes. De természetes, hogy kísérlete csak fél sikerrel járt. A jó magyarság teljes mértékben feltalálható könyvében. Sőt becses anyagot tartalmaz a mű egyes terminus technikusoknak, fordulatoknak megfelelő magyarsággal való kifejezésére is. E szempontból tehát a munka bevált. De a mi hiányzik belőle: az a gyakorlati szellem. A szerző a kereskedelmi levelezés mechanizmusát a gyakorlatban sohasem látta és nem ismeri az üzleti életet sem, mert hivatása más térre szolitotta. Ez meglátszik az egyes leveleken és az egész könyvön, mely nem a gyakorlati szükségletek alapos ismerésének, hanem a kereskedelmi levelezés irodalmi tanulmányozásának eredménye. De még így is öröndetes Névy munkájának megjelenése. Mert a tőkélyt egy irányban elérte. A másik irányban a magyar kereskedelmi levelezés a gyakorlattól várja tökéletesítését. A szerző munkájában nagyon helyén való az a néhány fejezet, melyet a kereskedelmi levelek iránybeli kellékeinek és más tulajdonságainak szentelt. Elégge pontosak és világosak elméleti meghatározásai is; — de már a levél-példák több tekintetben eshetnek kifogás alá már azért is, mivel a könyv a gyakorlat érdekeit igazán csak akkor szolgálná, ha nem elszigetelt, de lehetőleg *teljesen lebonyolított* üzleteseteket nyújtana. A munka különben a következő levélcsoportokat öleli fel: Körlevelek. árukinálások, ajánlkozások, levelek hitelügyekben, áru-megrendelések, levelek bizományi ügyletekben, levelek szállítási ügyekben, levelek váltóügyekben, levelek adósok és hitelezők közt és levelek folyó-számlákról. A kereskedésben leggyakrabban használt idegen szók összeállítása képezi a munkának igen hasznos függelékét.

Politikai számtan. A legújabb miniszteri tanterv alapján írta dr. Veress Vilmos kolozsvári kereskedelmi akadémiai tanár. Megjelent Kolozsvárott Lehmann és Baldi kiadásában.

Kereskedelmi szakiskoláink számának gyarapodásával szaporodni kezd az ez intézetek használatára szánt magyar szakmunkák száma is. Minőségük nagyon különféle és általában az idegen iz eléggé megérzik rajtuk. Vannak tudományágak, a melyek eltűrik ezt az illető munka és az oktatás kára nélkül. Így a kereskedelmi számtan mivelői még jól is cselekszenek, ha példatairaikat akként állítják össze, hogy nem a hazai viszonyokra szintén csak képzeletből mért példákkal ismertessék meg a külföldi tőzsdék papír- és váltó-képleteit, hanem inkább az illető helyen készült elismert munkák nyomán haladnak. De az azután már baj, ha e buzgalmukban annyira nemnek, hogy még hazai piaczi szokásainkat is idegen tükörben mutatják be.

És ez okból minden önállóbb és a magyar viszonyokkal számot tartó szakkönyv megjelenése a tudomány és a szakoktatás előbbrevitele tekintetéből egyaránt öröndetes. Dr. Veress Vilmos munkája is azok közül való, a melyek nemcsak a könyvek számát szaporítják egygyel, de alaposság, világos előadás és a gyakorlati példákban való gazdagság, valamint saját viszonyaink kellő figyelembevételével következtében egyben elő is mozdítják szakirodalmunk és szakoktatásunk egészséges alapon való fejlődését. A munka címe: Politikai számtan. Ez az az elnevezés, melylyel a mennyiségnek a kereskedelmi és államéletbe nyúló ágait és a tulajdonképeni kereskedelmi számtan egyes részeit is illetni szokás. Maga a tanterv ez elnevezésről mit sem tud. Veress munkája felöleli a kamatos-kamat- és járadék-számításokat; a sorsjegy-kölcsönöket; a kapcsolást; a valószínűségi számításokat és az életbiztosítási számításokat. Ama műveleteket tehát, melyek a kereskedelmi akadémiák ez irányban való oktatásának tárgyait képezik. A munka általában tudományos, matematikai alapokon nyugszik és ezekből konkludál azután praktikus példákban a gyakorlat szükségleteire. Határozott ismerésen kívül a tárgynak, helyes pedagógiai érzékkel is készült és megérdemelné, hogy a szerző mielőbbi tökéletesítése és egészítse ki a régből, hogy az egészséges alapon, a melyen indult, nagyobb szabású és a politikai számtudomány egészét felölelő művel gyarapítsa szakirodalmunkat.

Braun Sándor.

A m. kir. postatakarékpénztár cheque- és clearingforgalmáról, ennek használatáról és előnyeiről. Kiadja a m. kir. postatakarékpénztár.

A postatakarékpénztár cheque- és clearingforgalmáról, mely tudvalevőleg az 1890. év első napjával lépett életbe, az új berendezés népszerűsítése érdekében igen hasznos röpiratot bocsátott ki az intézet. A csinos kiállítású füzetben olvashatjuk mindazt, a mi az intézmény berendezésére, használatára és előnyeire vonatkozik; az anyag kérdések és feleletek alakjában nyer ismertetést, mely ép oly ügyesen, mint alaposan van írva s teljesen alkalmas tájékoztatni az érdekelt közönséget annál is inkább, mert a füzethez számos mintanyomtatvány van csatolva, melyek szemlélhetővé teszik ez új üzletág használati módját. A postatakarékpénztár cheque- és clearingberendezéséről lapunk az 1889. évi májusi füzete közölt szakszerű ismertetést. A röpiratot céljánál fogva ingyen osztja szét a postatakarékpénztár.

dr. —

Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn, von Dr. A. Neményi, Mitglied des ungarischen Abgeordnetenhauses. Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot 1890.

Neményi könyve jóval többet nyújt, mint a mennyit címében ígér, a mű nemcsak a vasutak államosításának ismertetése, hanem 1867-től napjainkig az egész magyar vasuti ügynek oknyomozó, kritikai története. Azt tartják, hogy a történeti igazság csak bizonyos távlatban nyilatkozik a maga teljességében s hogy a történetíró csak úgy ítélheti meg kellő objektivitással az eseményeket, ha bizonyos időtávolság választja őt el az elbeszélte eseményektől, az azokban szereplő egyénektől. Ez állításban sok igazság rejlik. Különösen a politikai történetet nem lehet helyesen megírni addig, míg a párt-

szenvedélyek s a személyes rokon- és ellenszenvek közvetlen hatása alatt állunk, sőt a gazdasági történet megírása is addig, míg az események szála nincs teljesen legombolyodva s az előzmények bóderejét még nem mutatták meg a következmények, igen-igen nehéz s az események újabb fejleménye nagyon gyakran meghazudtolja ítéletünket. Azonban, bár a közgazdasági élet, mint szerves egész, folyvást fejlődik, vannak mégis egyes tüneményei, melyeket befejezetteknek tekinthetünk s melyekről a történetíró objektív s a közel jövő esélyeitől nem függő ítéletet mondhat. Ily befejezett közgazdasági esemény hazánk történetében az államvasutak rendszerének kifejlődése, melyben az öntudatos magyar vasuti politika üli fényes diadalát.

Neményi néhány találó vonással megfestvén a történeti hátteret, élénk színekkel eseteli a vasutépitési lázat, mely 1867. után a kormányt, törvényhozást, sőt a közvéleményt is egészen elfogta. De bármily meleg szószólója is az államvasuti rendszernek s bármily kérlelhetetlenül pálczát tör is a biztosított vasutak felett, mint a tények elfogulatlan mérlegelője, elismeri, hogy a kamatbiztosítási rendszerért felelőssé azokat, kik akkor a kormányt gyepölőt tartották, nem tehetjük. Felelős kormányunk a biztosított jövedelmű vasutak rendszerét az abszolút kormánytól vette át örökségben s akkor, midőn az államvasuti rendszer még a külföldön sem volt kipróbálva s az uralkodó közgazdasági eszmék a leghatározottabban elítélték az állam magángazdasági vállalkozását — s akkor a vasuti ügyet is annak tekintették — az önrendelkezési jogát visszanyert Magyarország nem igen haladhatott más uton, mint a melyen a nyomot már megtörve találta. Kétségtelen, hogy mindez inkább mentség, mint igazolás s a jövő nemcsak hogy nem igazolta akkori kormányfőiraink vérmes reményét, melyet a vasuti rendszerhez fűztek, hanem csakhamar a legkésőbb kiábrándulást, csalódást hozta. Neményi könyvében élesen megvilágítva találja az olvasó mindazon visszasságokat és káros következményeket, melyek a kamatbiztosítási rendszerből takadtak, a rengeteg pénzáldozatot, mely alapján megrendíté az állam pénzügyét, sőt hitelét is s jóformán minden ellenszolgálat nélkül, mert a kellőleg nem csoportosított, egymással versengő, eléggé föl nem szerelt s pénzügyi bajokkal vesződő vasutak nem szolgálták eléggé az ország közgazdasági érdekeit. Az állam befolyása inkább csak a papíron volt meg. Az állam pénzen és kegyelméből élő vasutak készek voltak újat húzni az államhatalommal, amió inkább a régi hatalmas közlekedési vállalatok, melyek nemcsak nem szorultak az államra, hanem az államot kezükben vagy inkább zsebükből tartó pénzhatalmakra támaszkodva, kényük-kedvük szerint paczkázhattak vele. Ily viszonyok közt magyar vasuti politikáról szó sem lehetett. Erdekes, hogy az öntudatos és tetters magyar vasuti politikának első nyilvánulása éppen annak az államférfinak a nevéhez fűződik, kit ellenfelei mindig azzal vádolták, hogy nincs érke a közgazdasági érdekek iránt, a Tisza Kálmán nevéhez. Ez 1874-ben történt a román csatlakozások kérdésében. A Romániával való vasuti csatlakozás szükségessége fölött nem ágaztak el a vélemények, de míg a magyar nemzeti érdekek a csatlakozást a keleti vasut folytatása gyanánt a *tömösi* szoroson keresztül kívánták létesíteni, addig az osztrák államvasutnál és a román vasutaknál érdekelt pénzhatalmak, melyek a hitelre szoruló, de hitelt veszített magyar

államot kezükben tartották, az orsovai csatlakozást akarták kierőszakolni az osztrák államvasut javára s azzal lehetetlenné tenni, vagy legalább is megrontani az erdélyi csatlakozást. A két csatlakozás engedélyezése két külön törvényjavaslatban terjesztetett a képviselőház elé, azonban Tisza Kálmán — akkor még az ellenzék vezére — kijelentette, hogy az orsovai csatlakozást csak oly feltétel alatt hajlandó megszavazni, ha biztosittatik mindkét vonal egyidejű megnyitása, ha, a mennyire lehetséges, garanciák nyújthatnak, hogy a Tömös felé törekvő forgalmat a román vasutak nem fogják mestersegesen Orsova felé terelni s végre, ha az osztrák államvasut a román gabonát a magyar gabonával szemben előnyben nem fogja részesíteni. A törvény csakugyan ily értelemben hozott meg s a következőkémények Tisza Kálmán aggályait fényesen igazolták. A temesvár-orsovai vonal már 1878. májusban megnyílt, míg a predeáli csatlakozás elodáztatott. A Tisza-kormány azonban, támaszkodva a törvényre, az orsovai vonalon a forgalmat mindaddig betiltotta, míg csak (1879-ben) a predeáli csatlakozás is meg nem nyitottatott.

Szerző igen érdekesen tárgyalja az átmeneti időszakot, mely a vasuti mizeriákból a rendezett viszonyokhoz vezetett; az első határozatlan lépéseket az államosítás felé, melyet inkább a véletlen s a kényszerűség tétetett meg. Majd a német vasuti és vámpolitika hatása alatt a nézetek módosulását, sőt gyökeres megváltozását az államvasuti rendszert illetőleg s festi a czélokkal és eszközökkel teljesen tisztában levő erőteljes vasuti politikát az első öntudatos lépéstől, a tiszavidéki vasut megváltásától a legutolsó fényes sikerig, a budapest-pécsi vasut államosításáig, midőn egy nem garantirozott s jól jövedelmező vasutat sikerült kedvező feltételek mellett az államnak megszerezni. Állításait a szerző folyvást gazdag adatokkal támogatja s jeles írói tehetségre vall az az ügyesség, melylyel a száraz számokat előadásának nemcsak meggyőzővé tételére, hanem élénkítésére is fel tudja használni.

Kénytelenek vagyunk azonban Neményi egy állítását, mely hangzatosságánál fogva nagyon alkalmas rá, hogy felkapják, helyreigazítani. Neményi ugyanis azt állítja, hogy az állam a kamatbiztosítást élvező államosított vasutakat kétszer fizette meg, először, mikor a kamatbiztosítás czímén adott előlegeket odaajándékozta, másodszor, midőn kötelezte magát a részvénytőke törlesztésére. Ez az állítás első tekintetre igaznak látszik, mert csakugyan az évek során át kifizetett kamatbiztosítási előlegek elégségesek lettek volna ama vasutak kiépítésére, azonban, ha igazságosak akarunk lenni, tekintetbe kell vennünk, hogyha ama vasutak mint államvasutak épültek volna ki, miként alakultak volna a viszonyok. Nem szükség itt pusztá föltevésekre támaszkodnunk, a tényleg az állam által épített és kezelt vonalak elég alapot nyújtanak az összehasonlításra és következtetésekre s kitűnik ebből, hogy az állam sem igen épített olcsóbban, mint a társulatok, például a károlyváros-fiumei vonal kilométerenkint még a kassa-oderbergi vasutnál is nagyobb összeget nyelt el, s mi volt az eredmény? Az, hogy a déli vonalak (a károlyváros-fiumei vonalhoz a jobban jövedelmező zákány-zágrábi vonalat is hozzászámítva) 1874-től 1880-ig bezárólag (a hivatalos vasuti statisztika a magyar kir. államvasutak üzleteredményeit csak eddig részletezi vonalak szerint) még a kezelési költséget sem hozták be, volt év, hogy a regie 127^{ez}0/0-ára rugott az üzleti bevételeknek s az

üzleti hiány csak egy évben 256 ezer forintot nyelt el. Az állam azonban nemcsak ezt az üzleti hiányt volt kénytelen viselni, hanem a nagy beruházási tőke után a magas kamatokat is; a déli vonalak ugyanis részint a vasuti kölcsönből, részint a 30 milliós ezüst-kölcsönből épültek s mindkét kölcsön kamata, ha tekintetbe vesszük az árfolyam-mentességet, jóval meghaladta a 7 $\frac{1}{2}$ -ot, míg az állam a garantizott vasutak beruházási tőkéje után 5 $\frac{1}{2}$ -nál többet soha sem fizetett. Lehet, sőt valószínű is, hogyha a garantizott vasutak állami költségén épülnek ki s állami kezelésben maradnak, az egységes nagy hálózat mellett már kezdetben is kedvezőbb üzleti eredményeket lehetett volna elérni, de nem hiszszük, hogy ez ellensúlyozni tudta volna az államkölcsönök magas kamatozásában rejlő hátrányokat s a mit az állam a fennálló rendszer mellett elfizetett kamatbiztosítéki előleg címén, az államvasuti rendszer mellett ugyanazt elfizette volna az államadósságok kamatai fejében. Ezzel azonban távolról sincs szándékunkban az államvasuti rendszer ellen hozni fel érveket. Meg vagyunk róla győződve, hogyha elméletileg vita tárgya lehet is, hogy a magán- vagy államvasuti rendszert illeti-e az elsőség — bár részünkről a kérdést elméletileg is az utóbbi javára tartjuk eldöntöttnek — hazai viszonyaink között csakis az államvasuti rendszer a célszerű és jogosult. Nálunk, hol a közgazdaság különböző ágai közt nincs meg a kellő egyensúly, hol szükségletünket az iparcikkekéből, yers terményeink fölöslegével kell megfizetni, hol nincs kezünkben az a hatalmas regulátor, melyet más államok a vámok felett való szabad rendelkezésben bírnak, multhatlanul szükséges, hogy az állam legalább a közlekedési eszközök által biztosítsa magának azt a szabályozó hatalmat. Még egyéb okok is szólnak az államvasutak mellett. Más, természetesebb közgazdasági viszonyok közt élő országokban, ha vannak is nagy magánközlekedési vállalatok, azokat a hazai tőke hozta létre s ezer szállal vannak a honi érdekekkel összekapcsolva, míg ellenben nálunk a külföldi pénz hatalmak által teremtetett vállalatok, igen sokszor nem a haza közgazdasági érdekeit szolgálják, hanem más idegen érdekeket.

Neményi érdekesen tárgyalja vasutügyünk legújabb fejleményeit is. Ismertet a helyi érdekű vasutakat, azok közgazdasági fontosságát s általuk az államvasutak terjeszkedését. Mert Neményi, helyesen, az államvasutakhoz nemcsak az állam tulajdonát képező vasutakat számítja, hanem az üzletkezelésben tartott, sőt azon vasutakat is, melyek tarifái felett az állam föltétlenül rendelkezik, mely utóbbi kategóriába tartozik például a magyar éjszakkéleti vasut. Kiemeli azon nagy szolgálatokat, melyeket az államvasutak a tarifának a változó konjunktúrákhoz való gyors alkalmazása által közgazdaságunknak tettek s őszinte elismeréssel adózik Baross Gábor kereskedelemügyi miniszternek, kinek erős szervező tehetsége s bátor kezdeményezései közlekedési ügyünkben új fényes korszakot nyitottak; s a személyszállítás terén végrehajtott reform a zónatarifa, egyszerre a külföld figyelmét is hazánkra fordította.

Neményi határozott pártállást foglal az államvasuti rendszer mellett, egész munkáján keresztül fényes érveléssel s az adatok és bizonyítékok meggyőzőhetetlen számával és erejével küzd mellette, s munkája végén arra a következtetésre jut, hogy eljő az idő és pedig már a közel jövőben, hogy a jelenleg uralkodó vegyes rendszer helyet fog engedni a tiszta államvasuti rendszernek; a mint — ugymond —

az államvasutak erkölcsi tekintélye, pénzügyi jövedelmezősége s közgazdasági használhatósága emelkedik s az olcsó áruszállítás s a személyszállítás díjtételeinek rendkívüli mérséklése mind szűkebb korlátok közé szorítja a nyereségre való kilátást s a versenyt az egyes különálló vállalatokra nézve jóformán lehetetlenné teszi, annál kevésbé van értelme a magánvasutak fentartásának s a magánvasutak tulajdonosai époly kevéssé fogják komolyan ellenezni az államosítást, mint nem ellenozték a garantizott vasutak tulajdonosai. Neményi az általános államosításból s az államvasutak kedvező jövedelmezőségéből, mely épen a viteldij leszállítására irányuló politika érvényesülése alatt emelkedett rendkívüli arányban, azon fontos következtetésre jut, hogy az államvasutak vannak hivatva, hogy az állammal szemben támogatott feladatok szaporításával párhuzamosan emelkedő állami szükségletek fedezésére megadják a szükséges anyagi eszközöket, vagyis az állami bevételek loghatalmasabb, leggazdagabb forrásául Neményi jövőben a vasutakat, az államvasutakat tekinti.

Terünk nem engedi, hogy az anyai szellemmel, szakértelemmel, alapos készletséggel irt munkával tovább foglalkozunk; a ki vasutügyünkkel meg akar ismerkedni, jobb kalauzt nem választhat magának. De azt a szolgálatot, melyet a hazai közönségnek tesz, messze fölülmulja az a szolgálat, hogy a hazai vasutügygyel a külföldet alaposan megismerteti. A munka egy előkelő lipcei könyvkiadó-czégnél jelent meg s első sorban a német könyvpiacra van szánva. Mi ebben dicséretet érdemlő hazafiságot látunk, mert csakis úgy érhetjük el, hogy a külföld végre helyesen ítélje meg viszonyainkat, ha nem külföldi írók tájékoztatlan, felületes munkáiból meríti benyomásait, hanem saját íróink jobbjai, kik mint vérünkbeli való vér, teljesen átértik és érzik azt, a mi az idegen előtt rejtély marad, higgadt, tárgyilagos, az igazság meggyőző erejével irt munkákban tájékoztatják a külföldet hazánk felől.

x. y.

Un centenaire économique 1789—1889. Communication faite à la société de statistique de Paris par M. Neumarck. Paris, 1889. Guillaumin & C. 39. l.

Száz év egy nemzet, főkép a francia nemzet közgazdasági történetében nagy eredményt, kedvező képet szolgáltat. Mi volt Franciaország gazdasága 1789. évben! Nyomor, éhség, zavargások mindenütt, a pénzügyek a fejletlenség teljes elhagyatottságában voltak, a magánüzletek kis körben mozogtak. A száz év alatt a fejlődést a következő táblázat mutatja:

	1789. évben	1889. évben
kereskedelmi leszámítolás	503 millió frank	8.685 millió frank
nemzeti jövedelem	3—5 milliárd	30—35 milliárd
a takarékpénztárak betéte	—	2½ milliárd
ingó vagyon értéke	200—300 millió	70—80 milliárd
életbiztosítók üzlete	—	3 millió
kölcsönös biztosítók üzlete	—	7,743.000
a liceumok növendékei (1810.)	9.310	(1884.) 49.459
a collége-k növendékei	22.171	39.730
a költségvetés	691 millió	3.011 millió
egyenes adók	363	444
közvetett adók	240	1.800
a földbirtok jövedelme (1791.)	1.440	2.649

	1789. évben.	1889. évben.
a patent adó (1820.)	22 millió.	174 millió.
a földbirtokok száma	4 »	8 »
a hektár átlag értéke	500 frank	1.700 frank
a búzával bevetett terület	4 millió hektár	7 millió hekt.
a búzatermés (1815.)	40 mill. hekt. (1886.)	107 m. hektol.
hektáronként terem	8.06 hl.	16.54 hl.
a 4 livre kenyér ára (1801.)	0.90 »	0.85 »
a földmivelő munkabére	0.60 »	2.50 »
egy évi jövedelem (földmiv.) családban	200 »	800 »
kőszéntermés	240.000 tonna	19,909.000 tonna
kőszénfogyasztás	450.000 »	29,629.000 »
vastermelés	50.000 »	767.000 »
általános külkereskedés	1.019 millió	9.361 millió
a levélszállító díja (Párisb. Marseillebe)	0.75 »	0.15 »
iparosok munkabére	1—3 frank	4—10 frank
az összes népesség	25 millió	38 millió
a nagyobb városok népessége	505.000	1,703.000

Ki állíthatná, hogy az ország sorsa egy század óta nem javult? Idővel a társadalom bajai kisebbedtek; a munka nehéz bilincseiből felszabadult, kifejlődött; a tőke kamatja 8, 7, 6 százalékról leszállt 5, 3 és 2 százalékra; az élelmi cikkek ára csökkent, a munkabér növekedett. Az élet biztosítva van; jobban lakunk, öltözködünk és boldogabbak vagyunk. A gazdagodás ezen korszakában a szegények, a szerencsétlenek, az árvák sem lettek elfelejtve. Intézetek létesültek, melyek a vakokról, a siketnémákról, az elmebetegekről gondoskodnak. A kórházak és menhelyek száma 1884. évben 1.654, ezekben 29.177 alkalmazott gondozott 72.045 beteg ágyat és 55.836 szegény és aggágyat. Ezen intézetek 1833-ban nem egészen 50 millió frank jövedelem felett rendelkeztek, 1884. évben 110 millió frankot mutattak ki. 1884. évben 2.075 gyermek menhelyekben, 47.439 a falun és 37.653 otthon nyert segélyt. 1884. évben 14.760 segélyző hivatal 1.443.320 egyént részesített segítségben; e hivatalok 50 millió frank felett rendelkeznek. »Hol lehet a régi regime alatt hasonló intézkedésekre akadni, és mely időszak gondoskodott nagyobb mértékben azokról, a kik szenvednek, a szerencsétlenekről? Történelmünk melyik korszaka értette meg jobban és alkalmazta jobban Turgot ezen egyszerű gondolatát: »A szenvedő emberek vigasztalása valamennyiünk kötelessége és ügye«. Soha sem volt jobban becsülve a munka, jobban részvétellel környezve a szegénység, jobban védve az ifjúság, jobban tisztelve az öregség, mint napjainkban. És a mi századunk, melyet materializmussal, egoizmussal és keménységgel vádolnak, valamennyi közt a legjótékonyabb, a leghumánusabb.«

A munkás boldogabb, mert szabad, elmehet munkájával bárhová, értékesítheti ismereteit és tehetségeit bárhol. Egyesülhet, megbeszélheti, megvitathatja érdekeit. Napjainkban már nem mondhatná Smith Ádám, hogy a francia munkásnál luxus a cipő, a harisnya, az ing. Nincsenek többé parasztjaink; a miként vannak városi polgárok, azonképp vannak mezei polgáraink, — és ezek a mezei polgárok, dolgos gazdák, nagy urak, összehasonlítva a XVIII. századbéli őseikkel.

»A modern társadalom gazdasági haladása tagadhatlan igazság, bármily árnyak vegyüljenek is még beléje. A nap, ha néha felhők takarják is, mégis megmelegíti és megvilágítja a mindenséget.« Mennyire haladtunk gazdaságilag, azt igazolja a közép élettartam növekedése és a halandóság csökkenése.

Nincs tehát miért sajnálni az elmúlt idöket; és miben van a különbség a múlt és jelen közt? A különbség megtalálható a közlekedési eszközök tökéletesbedésében, azon anyagi eszközökben, melyek felett az ipar és a kereskedés céljának elérése végettel rendelkezik; a gépek alkalmazásában, a vasutakban, a gőzhajókban, az utakban, a szabadelvű törvényekben.

7 A vallási türelem, melyet ez a század elvei közé iktatott, szintén nagy jótétemény az országra. A protestáns nem fél többé egy Nantes-i edictum megújításától; a zsidó szabadon szentelheti fel tehetségét Franciaország szolgálatjára; és »mennyit használtak épen a zsidók Franciaországnak! Rothschild, Mirès, Pereiré, Fould nevei e század gazdasági történetében kitörölhetlen nyomokat hagynak. Ki készítette az első vasutat Franciaországban? zsidók, a Pereiréek. Ki volt az első, a kinek eszébe jutott a kölcsönöket nyilvános aláírások útján fedezni, földhitelintézeteket teremteni, a kis tőkéket csoportosítani? ismét egy zsidó: Mirès. Ki hálózta be Európát vasutakkal, közutakkal, csatornákkal, ki látta el Franciaországot légszesz- és vízvezeteki társulatokkal, közuti, szárazföldi és tengeri közlekedési eszközökkel? a Rothschildok és Pereiréek. És ha most mentek vagyunk éhségektől, nem köszönjük mi azt azon bátor uttörőknek, kik a népek közt megszüntették a távolságot és lehetővé tették azt, hogy ma a gabna vagy az állatszállítmány rövidebb időt vesz igénybe New-Yorkból vagy Odessából, mint egy századdal ezelőtt az ország egyik tartományából. És a hozzánk közelebb eső szomorú idökben, midőn Páris városa kénytelen volt 200 millió frank hadi sarcot fizetni a németeknek, kik ennek fejében a Louvre összes műkincseit és a kezük alá eső tulajdont kívánták biztosítéskul, ki jelentkezett ezen összegért kezesül? a Rothschildok! És továbbá nem zsidók voltak-e azok, a kik a háború megszabadítására szolgáló nagy kölcsönműveleteket létrehozták?»

A jelen kor vagyonosságának egyik oka a munka, a takarékoság és a kereskedés, azaz, azok a nagy elvek, melyeket a közgazdaság tudománya mindig hirdetett és védelmezett. A munka productivebb lett, mert jobban megoszlott s támogatva lett a gépek által, végezve kevesebb kézzel, de több géppel. A szélesebb és megosztott munka az ország gazdasági forrásait szaporította, a tőke bővebben kínálkozott, az ingó vagyon nagy fejlődést mutat. A kereskedés könnyebb és szabadabb lett, vele együtt a közhitel fejlődött.

És mind ama vagyonosodás bekövetkezett, daczára azon számos csapásnak, melyet 1789. és 1889. közt ez az ország tűrt. Egy század alatt négy forradalom, 1789., 1830., 1848. és 1870. és egy commune 1871.; hétszer változott a kormányforma: I. Napoleon, XVIII. Lajos, X. Károly, Fülöp Lajos, az 1848-iki köztársaság, III. Napoleon és a jelenlegi köztársaság; Franciaország óriási háborukat viselt: az első császárság háborúi, afrikai háborúk, a krími, az olasz, a mexikói, a syriai, a chinai, a chochin-chinai, az 1870. évi végzetes háború, a tunisi és a tonkingi háborúk!

Mennyi kiadott, mennyi elveszett milliárd; mennyi romot okoztak ezek a rettenetes mészárlások, mennyi föláldozott lét, mennyi elveszett emberi élet!

A militarismus kiterjed Franciaországra, egész Európára és korunk sebét képezi. Európa (Angolország nélkül) 28 millió katonát küldhet háborúba. Fog-e véget vetni ennek a rendkívüli pazarlásnak

a jövő század? ki tudja, ki mondhatja ezt? Amyi bizonyos, hogy Franciaország, a világ ezen bajának nem oka, hanem ellenkezőleg szabadelvű törvényeivel mindig irányadó volt az egész világ számára a haladás terén. De bármiként fejlődnek is a militarismus viszonyai, az kétségtelen, hogy Franciaország a lefolyt század alatt gazdaságilag nagyban haladt és jobban van előkészítve azon kötelességek teljesítésére, melyeket számára a gondviselés kijelölt.

Dr. Matlekovics Sándor.

Arthur Crump: An investigation into the causes of the great fall in prices which took place coincidently with the demonetisation of silver by Germany. London. 1889. II + 198 l.

Még a mai napig is bizonyos mysterium veszi körül azon jelenségeket, melyek a pénz gazdasági szerepével összefüggnek. A legtöbb ember a pénzben még mindig valami különös jelentőségű anyagot lát, mely egészen más gazdasági törvényeknek van alávetve, mint a többi jószágok. És ha még némileg sikerül a pénzforgalmi processzusok lefolyását magyarázni, a mennyiben azok egy azon ország határai között végbemennek, de ha a nemzetközi pénzforgalom kérdéseire átmegyünk, azonnal észrevehetni, hogy még szakembereknél is vastag tévedésekkel találkozunk. Igaz, hogy a nemzetközi forgalom szövevényessége nehezíti a tudományos elemzést, igaz az is, hogy a tudomány a nemzetközi pénzforgalomról nem nyújt teljesen kimerítő és főleg teljesen önálló elméletet, többnyire csak a nemzetközi áruforgalom visszfényét látja benne. Innét magyarázandó, hogy valahányszor a nemzetek életében oly kérdések merülnek fel, melyeknek megoldása a nemzetközi pénzforgalom törvényeinek alapos és biztos ismeretét tételezi föl, elmélet és gyakorlat tétovázva keresik az Ariadne fonálát, mely a bonyolult jelenségek tömkelegéből egy helyes gazdasági politika felé vezetne. Az előttünk fekvő munkában becses kísérletet látok különösen azon homály eloszlatására, mely daczára egy egész nagy irodalomnak, nagyszabású enquéteknek stb. azon gyakorlatilag fontos kérdést körülveszi, vajjon mik azon okok, melyek az utolsó években számos cikknek árhanyatlását előidézték? A könyv nem foglalkozik azon összes mozzanatokkal, melyekkel a jelenség összefüggésbe hozott, hanem annak csak egyikével, azzal, mely szerint ez árhanyatlás az ezüstnek, főleg Németország pénzpolitikája által okozott demonetizációjából magyaráztatik. Nem mintha írónk új elmélettel gazdagítaná a tudományt, hanem munkájának egyik érdeme az, hogy kimutatja, milyen magyarázatot adtak hasonló jelenségeknek azon írók, kik a pénzforgalom mélyeibe tekintettek és tiszta szemmel felismerték annak törvényeit. Könyvének négy első fejezetében kifejti nézeteit, míg a többi négy fejezetben igen gazdag anyagot hord össze nézeteinek megerősítésére és azoknak czáfolatára, kik mint pl. Goschen is az árhanyatlást egyszerűen az ezüst demonetizációjából akarták magyarázni. Sorba veszi a legfontosabb árucikkeket és kimutatja, mely tényezők szabályozták ezeknek áralakulását. Ugy látszik, hogy egy a gyakorlati életet is eléggé ismerő íróval van dolgunk, mit különben régebben megjelent munkájában »New departure in the domain of political economy« számos élesesű megfigyelésével tanusított.

Már Mill kijelenti a pénzről irt fejezetben, hogy az árak emel-

kedésének és csökkenésének összefüggése a pénzmennyiség emelkedésével és csökkenésével oly föltevés, mely nélkül az árjelenségeket megfejtetni nem lehet; hozzáteszi azonban, hogy ez összefüggés a legkezdetlegesebb és legegyszerűbb állapotok kivételével, a forgalom komplikált menetében csak annyiban igaz, a mennyiben a többi körülmények mind változatlanul maradnak. Ezt különösen kell szem előtt tartani a gyakorlati jelenségek magyarázatánál, mivel mint Mill mondja, bár az elmélet igaz, mégis abból kiindulva számos gyakorlati jelenségeknek hamis magyarázatot adtak. Így 1819-ben és különösen 1825. után minden változását az áraknak a pénzmennyiség változásának tulajdonították. Ez pedig hamis, már azért, mivel minden árunál, nem annak mennyisége általában hat az árakra, hanem az, mely piacra hozatik. Bármennyi legyen a pénz valamely országban, az árakra csak az fog hatni, mely kimegy a piacra és árukért kicseréltetik. Minden a mi a pénz ezen részét nagyobbbitja, emelni fogja az árakat. De ama pénz, mely bankokban felhalmoztatik (hoards), vagy bankároknál, magánosoknál visszatartatik, addig nem hat az árakra, míg nem bocsáttatik a piacra. Igen gyakran történik, hogy pénz nagyobb mennyiségben hozatik valamely országba, befektetik értékpapírokba és későbbben ismét kivitetik, a nélkül, hogy az árupiacot érintette volna. A mi pedig a piacon kicserélt pénzmennyiséget illeti, az sem áll más törvények alatt, mint bármely más áru. A pénz rendeltetése a forgalom lehető legtökéletesebb, lehető legolcsóbb eszközzése; a pénzre vonatkozólag is áll tehát a gazdaság általános elve, hogy a legnagyobb eredményt a lehető legkevesebb áldozattal akarjuk elérni. Ezen elv tehát azt követeli, hogy a legkisebb pénzmennyiséggel a legnagyobb forgalmat eszközöljük; minden eltérés e szabálytól sérelmet, veszteséget okoz a társadalomnak. Több pénzre tehát csak akkor van szükség, ha a forgalmi ügyletek szaporodnak, a gazdasági élet tevékenyebb. A pénz nem szaporodhatik előbb, mint sem a kereskedelem, hanem azt követi, mivel nagyobb pénzforgalom annyit jelent, mint több áldozat a pénz beszerzésére, alakítására, stb., míg a kereskedelem hanyatlásával a pénz kilép a forgalomból ép úgy, mint a vasuti kocsik használatlanul hevernek, ha a forgalom csökken. A pénz egy automatikus gép, mely ugyanazon tényezők hatása alatt áll, mint a többi áru, azon kivétellel, hogy ha a nemes érczek mennyisége a szükségletet jelentékenyen meghaladja, több idő kell ezeknek elhelyezésére, mint akármely más árunál. A pénz ára is függ a kereslet- és kínálattól. A pénzkereslet pedig kiindul a vevőktől; mielőtt azok több pénzt keresnek forgalmi célokra, szükséges, hogy vételerejük emelkedjék és az árak emelkedésének oka tehát a vételerő emelkedése. Csak ennek nyomán lép föl a nagyobb kereslet pénz után is, melynek hullámozása tehát a piac alakulását nem hogy megelőzi, hanem csak gépiesen követi. Már pedig kétségtelen, hogy a pénzzükséglet az utolsó korszak alatt a forgalmi mechanizmus tökéletesbedésével csökkent és addig, míg ember és ember, állam és állam között a mai bizalom megmarad, az arany úgy nyugszik a nagy bankok pinczéiben, mintha akár csak a föld gyomrában nyugodnék, a forgalom pedig eszközöltetni fog a lehető legvékonyabb, de azért kellően erős papírszeletre nyomtatott utalvánnyal. Ennek helyébe mesterségesen több nemes érczet szorítani, annyit jelentene, mint a tökéletesebb vasuti forgalom helyett ismét a postaközlekedést visszaállítani.

Szem előtt tartva azt, hogy csak a forgalomban levő pénz-mennyiség hathat az árakra, mi következik ebből Németország aranyvásárlásának és az ezüst demonetisációnak hatásaira nézve? Németország aranykereslete nem elégtettett ki a forgalomban már volt pénz-mennyiség által, vagy legfeljebb csak igen kis részben, mert a forgalomban levő pénzhez csak akkor nyúlhat, ha már más források nem állanak rendelkezésre. De ilyen források léteztek, t. i. a nagy bankoknál, bankároknál stb. levő nyugvó aranykészletek. Ebből következik, hogy nemcsak a forgalomban levő pénz mennyisége nem csökkent, hanem ellenkezőleg emelkedett, mert nyugvó aranykészletek átvezetettek az aktív forgalomba. Tehát nemcsak, hogy az árak ennek következtében nem csökkenhettek volna; hanem ellenkezőleg emelkedtek volna, de ezt ellensúlyozta az ezüst demonetisációjá, mely helyet nyitott az arany-nak; nem emelkedtek az árak az arany-nak nagyobb forgalma daczára továbbá azért sem, mert a más okok következtében beállott árhanyatlás mellett most kevesebb pénzzel is lehetett a forgalom szükségleteit kielégíteni. Ezzel szemben az ezüst árát mesterségesen felszöktetni, különösen a kormány beavatkozása útján, a legfonákabb gazdasági intézkedés volna, mely cseppet sem különbözik attól, ha a kormány bármely más árúnak árhanyatlása ellen mesterséges intézkedéseket akarna tenni.

A mi már most az igazi okokat illeti, melyek az utolsó évek árhanyatlását előidézték, ezek Crump szerint igen sokfélék és nagyon érdekes azon fejtegetés, melyben ő a modern gazdasági élet nagy átalakulását, nagy vívmányait ecseteli. Már a nagy technikai haladások és a féktelen verseny magukban véve idézhettek volna elő jelentékeny árhanyatlást, mely viszont számos osztály jövedelmét csökkentvén, azok fizetési képességét, tehát a keresletet, mint az ármeghatározás egyik tényezőjét, gyengítette. Ismeretes a földjáradék, ismeretes a kereskedelmi nyereségek hanyatlása, ismeretes a vasuti viteldíjak csökkenésének hatása. A közvetítő kereskedelem visszaszorítása, a pénzeszközökben elért nagy takarékoság mind megannyi eleme az árhanyatlásnak. Nem csekély jelentőséggel bír azon körülmény, hogy az előbbi korszakban bekövetkezett túlfeszítése az állami hitelnek az államokat most megszorításokra kényszeríti, mivel a népek terheit tovább fokozni nem lehet; az államok fogyasztási ereje is tehát egy határhoz jutott. Azonkívül utal írónk még több fontos körülményre, mely különösen Angliában működik, így az utolsó törvény a kereskedelmi bukásokról, mi által a tisztán üzérkedési vételek jelentékenyen apadtak, stb.

Lényegében visszaadtuk írónk nézetét a pénzforgalom természetéről, többi fejtegetéseit és számos jellemző példáját kénytelenek vagyunk mellőzni, mivel különben nemcsak ismertetni, hanem reprodukálni kellene munkáját. Bár tulajdonképen egyebet sem tesz, mint telfrissíteni az angol pénztheoria legkiválóbb korifeusai, Tooke, Fullarton és Newmarch nézeteit, az által, hogy ezen elméleteket a jelenkor nehéz problémáira alkalmazta, hálás munkát végzett és remélhetőleg előmozdította az egészségesebb felfogás terjedését olyan kérdés körül, mely ma a gazdasági politika prosceniumában áll.

Földes Béla.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A Schmoller-féle »**Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich**« mult évi negyedik füzetében találjuk Lotz W. értekezését monarchiánk valutájának szönyegen levő rendezéséről »*Die Währungsfrage in Oesterreich-Ungarn und ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung*« (A valutakérdés Ausztria-Magyarországban s annak gazdasági és politikai jelentősége) cím alatt.

A cikk érdeme nem a valutarendezés elméleti indokolásában van, hanem abban, hogy egészen konkrét és kellőleg részletezett javaslatot tartalmaz a nagy problema gyakorlati keresztlvitelére. Az indokolás nem új, de talán nem is lehetne az. Értekező, miután cikke bevezetésében olyannak jelezte volt a tárgyat, mint a melytől nem kisebb dolog függ, mint a monarchia jó- vagy balsorsa: röviden sorra veszi az egyes gazdasági osztályok helyzetét a jelen valuta-viszonyok közt, vizsgálja a papírgazdaság hatását a monarchia külkereskedelmére s aztán a háború esélyével foglalkozik. E helyen csak egészen röviden kívánjuk érinteni a felhozottakat, a mennyiben azok általánosabb érdekekkel látszanak birni.

Lotz először is elismeri, hogy a magyar gabonatermelőknek s az osztrák nagyiparosoknak volt okuk a valutarosszabbodás felett örvendeni. Az előbbieket a kivitt gabonáért a külföldön kapott aranyon több belföldi pénzt és — caeteris paribus — több árút is vásárolhattak, mint a valutarosszabbodás előtt, míg az osztrák nagyiparosok védelemben részesültek az által, hogy a külföldi gyáros. ki aranyban számít — ismét caeteris paribus — kevesebb értékű pénzt kapott nálunk árujáért, mint annakelőtte. E mellett a vámok aranyban voltak fizetendők.

Mindazáltal azt véli értekező, hogy az érintett gazdasági ágak nem sok hasznot huztak a valutarosszabbodásból, sőt kárukra vált az, mert előmozdította a kényelmes maradiságot, melyben ezen termelő körök szakértők szerint még ma is leledzenek. Részünkről azt hiszszük, hogy Lotz itt nagyon is nagy sülyt helyez a valuta-viszonyok közgazdasági, nevezetesen a nemzetközi áruforgalomra gyakorolt hatására, a mely végre is csak átmeneti, a hogy azt értekező maga is elismeri. A valuta romlása ideiglenes hasznot hozhat, de ezt is inkább a tőzsdei spekulánsok zsebének, mint épen a cikk egyik példája mutatja, midőn t. i. az 1888. évi jó aratáskor a tőzsde előre lenyomta a magas külföldi váltóárfolyamot, mely gazdáinkat nagyobb bevétellel kecsegtette volt. A hazai termelés védelmére sem a valutaromlás, sem az időközben bekövetkezett vámemelések nem érhetek annyit, a mennyit Lotz azoktól elvárni látszik. Sokkal nagyobb fontosságú okok, az elemi erővel beható konjunkturák uralkodnak a nemzetközi piacon és emelik vagy süllyesztik a belföldi árakat is, s azért egy cseppet sem csodálkoztunk azon, ha a kérdésben levő termelési ágak a valuta minden romlása daczára nem mutatnak oly haladást, mint Észak-Amerikában, melylyel értekező monarchiánkat összehasonlítani jónak látta.

Megemlékezik a német szakember munkásaink érdekeiről is, melyekről azt tartja, hogy azok szenvednek a mostani állapot mellett, mert tapasztalás szerint a papírváltás országok munkabérei nem

emelkednek oly gyorsan, mint az elsörendü szükségleti cikkek árai. Ehhez járul, hogy munkásaink nem bírják az egyesülésben rejlő azt az erőt kifejteni, mely őket a külföldön győzelemre segíti. — Minden bizonynyal kár, hogy az értekező által is sajnosan nélkülözött statisztikai anyag hiányában nem vagyunk képesek pozitív képet alkotni munkásaink, valamint egyéb társadalmi osztályaink helyzetének változásáról is, de csak ismételtük azon nézetünket, hogy itt a gazdasági élet sokkal hatalmasabb hullámcsapásai adják meg az irányt, mint a monarchia valutájának mindenkori ingadozásai; munkásainknak pedig, mindent egybevetve, ma alig lehet okuk a panaszra.

Nagyon szép és ellenmondást alig tűr mindaz, a mit értekező a külkereskedelmi forgalom mai bajairól mond. Mint a tőzsdei élettel ismerős gyakorlati szakember, az apró részletekig követi azt az üzérkedést, melyet a nagykereskedőnek véghez kell vinnie, hogy a valutaingadozásokból eredhető veszteségek ellen magát megvédje. Szól az aranyváltók üzletéről, melyet nagyban visz az osztrák és magyar kincstár is. Hangsúlyozza azt a közgazdasági és morális kárt, mely az üzérkedés közvetlen és közvetett előmozdításából a monarchiára háramlík. Mindebben lehetetlen vele egyet nem érteni, a mint hogy alig fog akadni szakember, a ki ne kívánná a váltóárfolyamok állandósítását, valamint a kamatlab közvetve remélhető leszállítását is.

Hasonlókép vagyunk azzal, a mit Lotz az államhitelek követelményeiről mond. Hogy a mai papírgazdaság árt a monarchia hitelének és háború esetén árt a hármasszövetség érdekeinek is, azt nem nehéz belátni. De nem tehetünk róla, ha a háború esetére tett jóslatokat túlságos feketén színezetteknek látjuk. Lotz nem haboz kimondani, hogy a hármasszövetség pénzügyileg véve lehetetlen monarchiánk valutájának gyengesége miatt. S itt önkénytelenül egy kérdést szeretnénk a német tudóshoz intézni s ez az: vajjon olyan nagy dolognak tartja-e egy világháború költségei mellett a 300—400 millió forint értékű állampapírpénzt és ha már a monarchia hiteléről van szó: nem volna-e logikusabb egy lélekzetvétellel a két állam egyéb adósságainak törlesztését is kívánni és nem feledkezni meg a milliárdokról akkor, mikor a százmilliók sorsát annyira szívünkön hordjuk? Avagy nem inkább jönnek-e amazok számításba a tőkepénzes külföld előtt, a melynek támogatására végre is utalva vagyunk, mint a sokkal kisebb papírpénzadósság, mely a belföldön marad?

Miután a jó cél folytán indokolt hévvel megállapította a valutarendezés szükséges voltát: áttér értekező a kivitel módozataira s a mint már említettük, egészen a részletekbe menő programmot ad teendőinkről. Az alapelvet, hogy t. i. a rendezés az aranyvaluta behozatalával a mai értékviszony alapján történjék, megoldottnak veszi Lotz, bár óvatosan nyitva hagyja a kérdést, hogy bizonyos korlátolt mennyiségű ezüstpénz ne tartsa-e meg jövőre is törvényes fizetési eszköz minőségét bármely összeg erejéig, vagyis ne legyen-e u. n. sántító valutánk (hinkende Währung), mint azt jelenleg Európa nagy részében találjuk, de csakis oly alakban, hogy aranyunk mennyisége a külforgalom igényeinek megfelelően s a váltóárfolyam állandósítása biztosítva maradjon.

Magára az állampapírpénz bevonására Lotz a következő programmot hozza javaslatba:

Először hozassék törvény, mely átváltoztatja az államjegyeket az osztrák-magyar bank jegyeivé, illetőleg az összes papírpénz-

állományt egységes adósság jellegével ruhazza fel s az állam jótállása mellett a bank tartozásának jelenti ki. Egvidejűleg felvesz a monarchia két állama 400 millió forint kölcsönt aranyban, megengedve mégis a papírosban való befizetést. A kölcsön folytán befolyt, illetve a pénzpiaczon beszerzett aranykontingens aztán a bank rendelkezésére bocsátatik, mely a további műveleteket fogatósítja. Ezek közül az aranykiverést és a közönség kezeibe leendő átadását megelőzőné a külföldi váltóárfolyamok állandósítása és pedig egyelőre olykép, hogy a bank szilárd áron venne és adna aranyrudakat. Ezt az óvatosságot a másutt tett tapasztalatok ajánlják, nehogy az újonnan kiveret aranypénz beolvastassék vagy külföldre vándoroljon. Ha a fenti cél már eléretett: akkor meg lehet szüntetni a kényszer-árfolyamot és forgalomba lehet bocsátani az új aranypénzt. Mindez Lotz nézete szerint nem venne igénybe többet egy esztendőnél. Az osztrák-magyar bank, melynek a két pénzügyminiszter kíváncsiak szerint kellene eljárni, szolgálataiért viszonszolgáltatásban volna részesítendő, mire nézve értekező a részvények 7%-os kamatoztatásának biztosítását javasolja 10 évi időtartamra. A banknak feladata volna diskontopolitikájával megakadályozni az aranyrudak, később pedig az újonnan vert aranypénzek kiözönlését.

A költség oly fontos kérdését illetőleg említettük már, hogy Lotz 400 millió forint kölcsönt tesz számításba, mely összeg után fizetendő évi járadék — 40 évi törlesztést véve fel — legfeljebb 23½ millió forintot tenne. E számítás szerint a Magyarországra nehezedő évi teher a szokásos kulcs alapul vétele esetén hét millió forint körül járna.

Nem lehet feladatunk e rovatban a Lotz-féle programm méltatásába vagy bírálatába bocsátkozni, mely maga egész tanulmányt kellene, hogy képezzen. Irányadó körökben bizonynyal tudomást fognak venni a jó tanácsról, mely az első pillanatra elárulja a gyakorlati pénzügyi műveletekkel ismerős szakembert. Hogy számításai be fognak-e válni, azt csak a jövő fogja megmutathatni. A jelen helyzetet elég jól ismeri Lotz, csak a monarchia ezüstkészletének becslésénél látszik nagyon alant járni, mikor csupán 150 millió forint ára ezüsttel számol, holott az újabb becslések 200—300 millió forintig mennek. ¹⁾ Igaz, hogy még e nagyobb mennyiséget, legalább a kiveret ezüsttermeket is el lehetne tán helyezni, ha az ezüstnek tágabb teret hagyunk fenn pénzrendszerünkben, nevezetesen az egész beltöldi kist forgalmat ezüstpénzzel látjuk el, a mi sok előnnyel járna. Az ezüstpénz, melyet ma súlya miatt nem fogadnak el szívesen, nem teljes értékű — jelpénz — lenne s mint ilyen nagyon jól foroghat névértékében mindaddig, míg a szükségletet meg nem haladja. — Nagy, sőt döntő jelentőségű az aranyvaluta behozatalánál az a kérdés, hogy minő összeg fog a bank aranyából a külföldre folyni? A cikk írója reméli, hogy a banknak sikerülend az aranyelvonást 100—150 millióra szorítani. Itt azonban a pénzpiacz beláthatlan esélyei határoznak, valamint azokkal van dolgunk az arany beszerzésénél is. Ez utóbbira nézve Lotz azt a jó tanácsot adja, hogy a politikailag érdekelt német kancellár befolyása alatt álló birodalmi bank jó szolgálatait kellene számunkra biztosítani. Tagadhatatlanul

¹⁾ Hertzka T.: »A valutakérdés magyar szempontból« 1081. 200—300 m. forintra teszi az ezüstkészletet.

megszívlelendő útmutatás, bár az azzal összefüggésben (igaz, hogy inkább csak melleleg) említett viszonszolgáltatás az osztrák eredetű tallérok beváltása, sokat ront a tanács önzetlen színezetén és kivált magyar részről alig fog visszhangra találni. Nagyon kétségesnek látszik azonban, hogy minden támogatás mellett is egy év leforgása alatt keresztülerőszakolható legyen az egész óriási művelet. — Sok igaz van abban, mit értekező mond, hogy t. i. a kicsinyes takarékoskodás ily dolgokban nem vezet célhoz: de azért igaz marad az is, miszerint az érdekelt két állam pénzügyi helyzete nagyon is kívánatossá teszi a fontolva haladást.

A »Journal of the Royal Statistical Society«, az angol k. statisztikai társaság negyedéves közlönye mult évi szeptemberi számában hozza Longstaff G. B. »*Suggestions for the Census of 1891*« [Javaslatok az 1891. évi népszámlálásra vonatkozólag]¹⁾ cím alatt a társaság m. évi június 25-iki ülésén tartott felolvasását, mely a népszámlálás nagy munkájának előestéjén hazai szakembereink előtt is érdekel bir, habár az angol tudós fejtegetései természetesen az ottani viszonyokból indulván ki: nagyon is érthető, hogy nézetei és indítványai a mi népszámlálásunkra minden további korrekció nélkül nem alkalmazhatók.

Értekező a népszámlálások történetén kezdi, különös tekintettel az angol népszámlálásokra. Nem időzünk e pontnál, bármily jellemző is az összehasonlítás mult és jelen között, azon idő közt, mikor 1753-ban a (tegyük hozzá, a felsőházban elbukott) népszámlálási törvényjavaslat tárgyalásakor Thornton, a yorki képviselő fulmináns beszédében az angol szabadság végső maradványait látta veszélyeztetve a javaslat által, míg az alsóház egy másik tagja konstataulta, miszerint a nép attól fél, hogy a számlálást valami közszerencsétlenség vagy ragályos betegség fogja nyomon követni, s azon idő közt, mikor csupán Anglia (Walessel) 1,228.780 aranyforintot költ az 1881-iki népszámlálásra s az északamerikai Egyesült-Államok az 1890. június 1-én megtartandó cenzusra 12's millió aranyforintot szavaztak volt meg!

Az értekezés jó nagy részét az a kérdés foglalja el, hogy mily időközökben tartassék a népszámlálás? Longstaff a britt birodalomra nézve az 5--5 évi cenzust kívánja behozni. Hasonló indítványt már az 1888. év végén terjesztett a társaság tanácsa egy memorandumában az angol kormány elé. Az értekezést követett vitában Chadwick E. még tovább ment s az évenkénti fejszámlálást jelezte szükségesnek, a végrehajtást az egyes helyek egészségügyi felügyelőire kívánván bizni. — Az indokok, a melyeket Longstaff indítványa mellett felhoz, statisztikusok előtt nem ismeretlenek. Minden viszony, melyet a statisztikus fürkész, közvetlenül vagy közvetve a népességhez arányítandó, hogy abból elméleti vagy gyakorlati következtetést vonhassunk le. Ha tehát hibás az alapszám, a mindenkorí osztó, ugy hibássá válik minden viszonylat s az abból levont minden következtetés.

¹⁾ Közeli népszámlálásunkra való tekintettel, mindaz aktuális érdekel bir, a mi e tárgyban a külföld nagy államaiban történik; ezért készséggel adtam tért a fentebbi ismertetésnek, bár fentartom magamnak, hogy nézetemet az 1890-iki népszámlálás kérdéséről általában, valamint a mellékfoglalkozásoknak itt megpendített fölveteléről s a népszámlálás évenként való konstataálásáról e folyóirat hasábjain részletesen elmondjam.

Longstaff például azt hiszi, hogy az Egyesült- királyság népessége 1886-ban, tehát a két népszámlálás közti időköz kellő közepén, 4—500.000-rel becsültetik túl s a hiba akkorra, mikorra az új cenzus meghozza a helyreigazítást, közel fog járnai az egy millióhoz. Még fokozottabb mérvben áll ez az egyes kisebb területek, városok lakosságára nézve. Az angol Registrar General — mint mi mondanók, országos népmozgalmi statisztikai hivatal — kénytelen volt beszüntetni a kisebb városok halálozási arányszámainak közlését, mert a betelepedések és elköltözések folytán beállott változások a lakosság becslését nyilván megbízhatatlanná s az arányszámokat szemlátomást elfogadhatatlanokká tették.

Hazai viszonyainkat tekintve, a britt birodalomban minden bizonynyal igazolt kívánság nem volna indokolható. A kivándorlás nálunk szerencsére nem oly mérvű, hogy az országos népszámot, a mint az a születések és halálozások különbözetéből kiszámítható, jelentékenyen módosíthatná. Az ország határában belül — az egy fővárost kivéve — nincs élénk népcseré. A főváros pedig tartott időközben számlálást és gyorsabban népesedő vidéki városaink is követhetnék a példát, ha szükségét éreznék. Az egész országra nézve, már csak a költséget is tekintve, még hosszú időre elégnék látszik a tíz évi cenzus.

Felveti aztán értekező a kérdést, hogy mely kérdőpontok véteszenek fel a népszámlálási lajstromokba. S itt az óvatosság jellemzi értekezőnket. Azok közé tartozik, kik csak akkor kérdenek valamit, ha előre meg van győződve, hogy pontos választ kaphatnak. Az angol népszámlálást rendező bizottságokban az ily statisztikusok voltak mindenkor többségben: innét a kérdőpontok csekély száma. Az utolsó — 1881-iki — népszámlálás csak nyolcz kérdést ölelt fel: ezek a név, a családfőhöz való viszony, a családi állapot, nem, kor, állás, illetőleg foglalkozás, születéshely és a testi és lelki fogyatkozások. Longstaff még ezek közül is mellőzni kívánja az elmebajosokra vonatkozó kérdést és az elvált egyének külön kimutatását is ellenzi, mindkettőt az okból, mivel itt oly dolgokról van szó, melyet az illetők vagy hozzátartozóik nem szívesen vallanak be. Szerinte a tapasztalat megmutatta, hogy a gyenge elméjüekről szóló statisztika értéktelen.

Másrésről azonban értekezőnk némi tágitást is javasol az eddigi kereten. E kívánalmak elég szerények. A lakóházak szobáinak számára, a vallásra (fakultative) s a külföldi eredetű britt alattvalóknak származási helyére vonatkozó kérdések közül, melyeket javasol, a vallásra vonatkozó az angol viszonyoknál fogva mellékes, míg nálunk az azzal összefüggő számos kulturális és politikai mozzanat közbejátszása folytán nagyon is közvetlen érdekű. Egyéb-iránt a felolvasást követett vita megmutatta, hogy e pont felvételét Angliában is kívánatosnak kezdik tartani.

Közelebbről érdekel bennünket a foglalkozási statisztikára nézve értekező által javasolt újítás s az e kérdéshez fűződött szóbeli vita.

Longstaff beismeri, hogy az angol foglalkozási statisztika felette hiányos s hogy ép e téren tétettek a legkülönbözőbb indítványok. Ezekhez értekező is járul két javaslattal: az egyik a munkaadó (employer) és alkalmazott (employed) közti megkülönböztetés keresztlítvételét, a másik a több keresettel bíró, vagy egyidejűleg ipart és kereskedést űző egyének mindegyik fejezet alatt leendő felsorolását

kívánja. Az előbbi pont mellesleg az angol számláló ívekben is befoglaltatott volt (az ívek hátlapján létező utasításokban), de rendszerint felelet nélkül maradt, úgy, hogy az eredmény összeállítható nem volt. Most értekező külön rovatot kíván a kérdésnek. Ezzel kapcsolatban arról van szó, hogy közvetlenül a népszámlálás után, mint Booth és Marshall tanár óhajtja, külön főlvetel eszközöltessék a munkásokra (alkalmazottakra) vonatkozólag a munkaadókhoz küldendő kérdőívek útján. — A második pontot illetőleg hivatkozik értekező a két vagy több foglalkozást űzők felvételének nehézségeire s arra a szokásra, hogy kiskereskedők kézműveseknek nevezik magukat, holott nem dolgoznak semmit. E bajokon segítve lenne, ha az illetőknek két vagy több foglalkozás rovatában is nyitnának hely. S azt hisszük, hogy értekező eszméje még ott is értékesíthető lenne, a hol, mint pl. nálunk is, a főfoglalkozás és mellette a mellékfoglalkozás iránt intéztetett kérdés. Sokszor a legjobb akarattal sem lehet eldönteni, melyik egy adott egyén főfoglalkozása. Más lehet az akkor, ha a foglalkozásra szentelt idő arányát és más, ha a foglalkozás jövedelmezőségét vesszük alapul. Az illető megkérdezett pedig hajlandó lesz azt a foglalkozását írni a főfoglalkozás rovatába, a mely társadalmilag magasabbnak tartatik, ha tényleg még oly mellékes is az reá nézve. De aztán teljesebb képet is várhatunk az egyes termelési ágak művelőiről, ha mindenkit beveszünk azok közé, ki valóban munkása annak, habár egyuttal mással is foglalkozik: hisz meg lehet, hogy valaki a nap néhány óráján át többet lendít a dolgon, mint egy másik, kinek semmi egyéb teendője nincsen, az egész nap alatt. Csak nyerne vele foglalkozási statisztikánk, ha azt, ki ügyvéd és földbirtokos, községi jegyző és bérlő, falusi mesterember és egyuttal mezei munkás, városi kiskereskedő, boltos s egyuttal kisiparos, vagy vályogvető és népművészes — mindkét minőségben számon tarthatnók — természetesen mindig megjegyezve azt, hogy »egyuttal befoglaltatik ezen és ezen rovatban is«. Sőt így tán szociális viszonyaink ismeretének szempontjából kívánatos új összeállításokra is nyílnék alap, hogy csak egyet említsünk, a birtokos osztály elkülönítésére a nem birtokos osztálytól; ha ugyan nem találunk indokoltnak e czélból külön kérdőpont felvételét »föld- vagy házbirtokos vagy egyik sem« felirattal, a mely eljárás a viszony nagy közgazdasági és politikai jelentőségénél fogva bizonyynyal ajánlatos lenne, már csak azért is, hogy megfelelhessünk a népszámlálásaink által homályban hagyott azon kérdésre: növekedőben vagy fogyóban van-e tényleg a földbirtokosok osztálya.

Longstaff értekezésének s az azt követett vitának egyéb pontjaira ezuttal nem terjeszkedhetünk ki. Csak azt a tanulságot kívánjuk belőle levonni, hogy az angol szakemberek már nagyon élénken tárgyalják az 1891-iki népszámlálás feladatait és hogy igen nagy súlyt fektetnek a foglalkozási statisztika tökéletesítésére.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Magyarország és a világ búzatermelése.

Alig szenved kétséget, hogy valamennyi gabonanemű, sőt talán gazdasági termény közt a búza a legfontosabb; mert bár a világ népességének egy igen tekintélyes részénél az élelmezésben más kenyértermények játszik a főszerepet: a földkerekségén termelt búza minden más kenyérterményt mennyiségre és értékre messze túlhalad s részint természetes állapotban, részint liszté örölve a nemzetközi forgalom legnevezetesebb árucikkét képezi. A búza kevés ország gazdaságában játszik oly nagy szerepet, mint a magyar mezőgazdaságban. Már népünk élelmezésében is kiváló tényező, mert a mint élelmezési statisztikánk kimutatta, a lakosság élelmezésére elfogyasztott gabonának 34·61⁰/o-át a búza képezi, de aránylag még nagyobb jelentősége van kiviteli forgalmunkban, hol részint természetes állapotban, részint liszt alakban értékre a legelső helyet foglalja el.

A búzatermelés nálunk az ötvenes években kezdett nagy arányokat öltetni, midőn a néhány nagyobb vasuti vonal kiépítése Magyarország legdúsabb búzatermő vidékeit összeköttetésbe hozta a világgal s lehetővé tette terményeink elszállítását. Ekkor roppant gyepterületek töretek fel s foglaltattak el a füves legelőkől a búza-földek számára. — Hogy mekkora volt Magyarország búzatermelése régebben, arra nézve, természetesen, megbízható adataink nincsenek s tudván azt, hogy mily nehéz az aratási eredmények pontos, számszerű megállapítása, feltétlenül hitelesnek még az abszolút kormány adatgyűjtését sem tekinthetjük. Megközelítő értékük azonban kétségkívül van ez adatoknak, melyek azt mutatják, hogy a magyar korona országainak búzatermése ¹⁾ 1854-ben 13·2 millió. 1857-ben 18·0 millió, 1859-ben pedig 17·2 millió hektolitert tett. Ugy látszik, akkor a kétszeres jóval nagyobb mértékben termeltetett, mint jelenleg. a mennyiben 1854-ben 9·8 millió, 1857-ben 11·6 millió, 1859-ben pedig 10·1 millió hektoliterre rúgott, később azonban mindinkább helyet engedett a vegyítetlen tiszta búzának.

1869. óta, már a magyar hivatalos statisztika adatgyűjtése szerint, búzatermelésünk következő fejlődést mutatott:

¹⁾ Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie. Wien, 1859, 1861, 1862.

Év	A learatott terület hektár- ban	Termett		Év	A learatott terület hektár- ban	Termett	
		összesen	hektáron- kint			összesen	hektáron- kint
		hektoliter				hektoliter	
1869	2,157.598	18,725.110	8 ³⁸	1879	2,464.919	18,400.621	7 ⁴⁶
1870	2,024.102	22,259.653	10 ⁹⁹	1880	2,411.227	27,954.416	11 ⁵⁹
1871	1,883.574	15,818.952	8 ⁴⁰	1881	2,533.613	31,326.859	12 ³⁶
1872	2,020.391	15,564.361	7 ⁷⁰	1882	2,494.442	46,430.618	18 ⁶¹
1873	2,142.211	14,076.157	6 ⁵⁷	1883	2,605.477	31,908.998	12 ²⁵
1874	2,245.705	21,613.693	9 ⁷⁴	1884	2,751.020	37,782.731	13 ⁷³
1875	2,291.230	17,243.274	7 ⁵³	1885	2,740.691	40,107.651	14 ⁶³
1876	2,603.068	18,207.781	6 ⁹⁹	1886	2,764.030	36,245.434	13 ¹¹
1877	2,416.594	27,102.683	11 ²²	1887	2,776.586	51,420.798	18 ⁵²
1878	2,502.765	38,276.987	15 ²⁹	1888	2,770.040	47,880.101	17 ²⁸
Átlag 1869—78	2,228.724	20,888.865	9 ³¹	Átlag 1879—88	2,631.205	36,945.823	13 ⁹⁵

Ezek az adatok csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra vonatkoznak, Horvát-Szlavonországnak csak 1885. óta van aratási statisztikája s egyöntetűség kedvéért a fentebbi számokba a rendelkezésünkre álló horvát adatokat sem foglaltuk be. Horvát-Szlavonország búzatermése különben az anyaországéval szemben nagyon jelentéktelen, 1885-től 1887-ig. a jó aratások dacára, évenként mindössze csak 1⁸⁸—1⁸⁹ millió hektolitert tett.

A learatott terület nem vág össze teljesen a bevetett területtel, mert különféle elemi csapások folytán a vetés egy része évről-évre megsemmisül még aratás előtt. Árvíz, jégverés, aszály, stb. következtében évenként 70—400 ezer hektár búzavetés semmisül meg teljesen s ha ezt, valamint Horvát-Szlavonországot 161⁸—167⁶ ezer hektár búzavetését hozzáadjuk a fentebbi területhez, kitűnik, hogy az utóbbi években a magyar birodalomban körülbelül három millió hektárt szoktak búzával bevetni, vagyis az összes szántóföld 23³ %-át. A búza-terület Magyarországon az utóbbi 20 év alatt jelentékenyen növekedett, úgy, hogy az 1888-ban learatott terület 28⁴⁰ %-kal multa felül az 1869-iki területet s dacára azon rohamos árhanatlásnak, melyet a búza 1882. óta szenvedett, a búzával bevetett terület még az utóbbi években is inkább növekedett, s bár az egyes évek nem szakadatlan emelkedést, hanem hullámzást mutatnak, az 1887/8-ban bevetett terület 376 ezer hektárral nagyobb az 1881/2-ben bevetett területnél, s még az 1886/7-ben bevetett területet is 91 ezer hektárral mulja felül. Hogy a learatott terület csökkenést mutat, azt az 1888. évi nagy árvizek és jégverések okozták. Ez évben elemi károk folytán nem kevesebb, mint 169 ezer hektár búzavetés semmisült meg teljesen.

A szorosabb értelemben vett Magyarország búzatermése az utóbbi 20 év alatt 14 és 51 millió hektoliter közt ingadozott, a minimum 1873-ra esett, míg a maximumot 1887-ben érték el. Ha az évek során végig tekintünk, megelégedéssel látjuk búzatermésünk emelkedő irányzatát, mely a közölt számadatokban a leghatározottabban kidomborodik. Az első évtized átlagában évi búzatermésünk csak 20⁹ millió hektolitert tett, a második évtized átlaga ellenben 36⁹ millióra emelkedett, tehát újabb időben évenként 16 millió hektoliterrel aratunk többet, mint korábban. Igaz, hogy az 1869—1878-iki

évtizedet számos rossz esztendő látogatta meg, míg az utóbbi évtized többnyire jó közép s három rendkívül gazdag esztendővel dicsekszik, de ha tekintetbe vesszük, hogy 1879-ben, midőn egész Európában a legabnormisabb időjárás tette tönkre az aratási kilátásokat, négy millió hektoliterrel több búzánk termett, mint 1873-ban s átlagosan minden hektár közel egy hektoliterrel adott többet; el kell ismer-nünk, hogy az emelkedést nem tisztán az időjárás kedvezőbb voltának tulajdoníthatjuk, hanem a bővebb trágyázásnak, jobb gazdasági eszközök és gépek alkalmazásának, a helyesebb magválasztásnak, szóval az intenzivebb gazdálkodásnak. Hogy e tekintetben mily változáson mentek át hazai viszonyaink, legjobban kitűnik a következő összehasonlításból. A híres nagy termésű 1868. évben Magyarország összes búzatermése nem tett többet, mint 29⁶ millió hektolitert, míg a gyenge középszerűnek tartott 1889. év hozzávetőleg 32⁴ millió hekto-liter búzát adott.

Az elmondottakból önként folyik, hogy az utóbbi időben hektáronkinti átlag-termésünk is öröndetesen emelkedett. Az első évtizedben még csak 9³¹ hektoliter termett átlagosan egy hektáron, míg az utóbbi évtized alatt a hektáronkinti átlagos termés 13⁹⁵ hekto-literre emelkedett. 1869-től 1878-ig csak három évben érte el az átlagos termés a 10 hektolitert, 1879. óta pedig csak egyetlen egyszer maradt azon alul s még a középszerű 1889. évben is 11⁰² hektolitert tett. Az utóbbi évtized alatt 1882-ben, 1887-ben és 1888-ban oly magas átlagos termést értünk el, minőt az extenzive gazdálkodó országok soha s csak a magas kulturájú nyugoteurópai országok tudnak felmutatni.

A magyar búza túlnyomó része őszi búza, a tavaszi búza csak 150—180 ezer hektár területet foglal el s leginkább az erdélyrészi megyékben divik s évenkénti mennyisége 1—2⁶ millió hektoliter közt váltakozik. Míg nálunk a forgalomba kerülő búza nagy tömegét az őszi búza képezi, addig a nemzetközi piacon nagy verseny-társainknál, Oroszország és Észak-Amerikánál, a tavaszi búza játszik igen nagy szerepet, különösen az előbbinél Dél-Oroszország nagy búzatermő fekete földjén csaknem kizárólag tavaszi búzát termesztnek és pedig a mienkhez hasonló, kemény, piros, aczélos búzát, úgy, hogy Oroszország 11⁷ millió hektár búzavetéséből 9⁰ millió a tavaszi búzára esik. Észak-Amerikában is a jelesebb minőséget a tavaszi búza adja.

A búzaterület 1888-ban hazánkban a learatott területnek 29⁶⁰/0-át tette s a gazdag televényes talajú alföldi megyékben a 40⁰/0-ot is meghaladta; például Csongrádban 40⁷⁵, Békésben 41⁹⁸, Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 43⁷⁰, Torontálban 46⁶², Temesben pedig 47⁵²/0-ot képviselt; míg ellenben Liptó megyében az egy százalékot sem érte el s Árvánban is csak alig ütötte meg. A búzaterület abszolút nagyságát tekintve, a következő megyék állnak legelől: Torontál 282 ezer, Bács-Bodrog 243, Temes 171, Bihar 107, Jász-N.-K.-Szolnok 106 és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye 102 ezer hektár learatott területtel. A termés abszolút mennyisége nem egészen abban a sorrendben következik, mint a terület, itt a megyék 1888-ban következőleg sorakoztak: Bács-Bodrog 5¹⁰ millió, Torontál 5⁰⁴, Temes 3²⁸, Békés 1⁷⁹, Pest-Pilis-Solt-Kiskun 1⁷³, Arad szintén 1⁷³ millió hektoliter búza-termeléssel. A mi a hektáronkinti átlagos termést illeti, 1888-ban a következő megyékben a 20 hektolitert is meghaladta: Esztergom, Hont, Tolna, Somogy, Bács-Bodrog, Brassó, Sopron, Háromszék

megyében. Egy év adataiból azonban a termelés általános irányára következtetést vonni nem lehet; sokkal érdekesebb, ha több évet foglalunk össze, így — az 1887. és 1888. évi nagy termést nem számítva, sem az 1889-iki gyenge középtermést, melynek végleges eredménye még eddig nincs is konstatálva — ha az 1877—1886. évek évtizedes átlagát tekintjük, azt látjuk, hogy magas termés-átlagokat a nyugoti megyék adnak. Legelől áll Sopron megye 17²⁹ hektoliterrel hektáronként ezenkívül 16 hektolitert meghaladó átlagtermést még csak Esztergom, Tolna, Nyitra és Moson mutatott fel; ellenben Torontálban csak 12¹², Temesben pedig csak 11 hektolitert tett az átlagos búzatermés.

A világ összes búzatermelését több évi átlagban 744 millió hektoliterre teszik; az Egyesült-Államok földművelési kormánya pedig, mely, a mennyire módunkban van ellenőrizni, elég megbízható adatokat használ, a föld kerekiségének 1888. évi búzatermését 758 millió hektoliterre becsüli. Ez adatok alapján, de a hol lehetett a végleges hivatalos adatokkal cserélve fel, az öt világrész 1888. évi búzaterméséről a következő tájékoztató kimutatást nyújtjuk:

Európa:

O r s z á g	Búzatermés
1. Franciaország	96 ³¹ millió hektoliter.
2. Oroszország (Lengyelország nélkül)	89 ⁶³ » »
3. Magyarbirodalom	49 ^{77¹⁾} » »
4. Olaszország	37 ³⁸ » »
5. Spanyolország	35 ⁶¹ » »
6. Németbirodalom	32 ⁰⁴ » »
7. Nagy-Británia és Írország	27 ⁰² » »
8. Ausztria	18 ²⁷ » »
9. Románia	17 ⁹⁸ » »
10. Törökország	14 ⁹⁸ » »
11. Belgium	5 ²⁴ » »
12. Portugália	2 ⁵⁰ » »
13. Görögország	1 ⁷⁰ » »
14. Szerbia	1 ⁶⁰ » »
15. Németalföld	1 ⁵⁰ » »
16. Svédország	1 ⁵⁰ » »
17. Dánia	1 ³³ » »
18. Svájc	0 ⁶⁰ » »
19. Norvégia	0 ¹¹ » »

Együtt . . . 435⁰⁷ millió hektoliter.

Ázsia:

1. Kelet-India	88 ²⁴ millió hektoliter.
2. Kis-Ázsia	13 ⁴⁸ » »

¹⁾ Minthogy Horvát-Szlavonország 1888. évi aratási eredményét még nem ismerjük, ez évben is az 1887. évi termést (1⁹⁹ millió hektoliter) adtuk az anyaország búzaterméséhez.

O r s z á g	Búzatermés
3. Perzsia	7.99 millió hektoliter.
4. Szyria	4.99 » »
5. Délkeleti-Ázsia	3.00 » »
Együtt . . .	117.70 millió hektoliter.

Afrika:

1. Algir	6.99 millió hektoliter.
2. Egyiptom	4.99 » »
3. Fokfold	1.35 » »
Együtt . . .	13.33 millió hektoliter.

Ausztrália:

1. Britt gyarmatok	16.75 millió hektoliter.
------------------------------	--------------------------

Amerika:

1. Északamerikai Egyesült Álla- mok	146.39 millió hektoliter.
2. Canada	11.26 » »
3. Argentina és Chili	9.99 » »
Együtt . . .	167.64 millió hektoliter.

Az általunk több országnál használt hivatalos adatok az amerikai kimutatás végeredményét némileg mérsékeltek, úgy, hogy az itt kimutatott országok összesen csak 750.49 millió hektolitert adnak; minthogy azonban Orosz-Lengyelország búzatermése a fentebbi kimutatásból hiányzik s ez már a hetvenes években hatodfél millió hektolitert tett, számba véve az azóta történt kétségtelen emelkedést, körülbelül megkapjuk a fentebb idézett 758 millió hektolitert.

A világ búzájának jóval több, mint felét Európa termesztí. Magyarország 1888-ban az európai búzatermesztő országok sorában a harmadik, az öt világrész valamennyi országa között pedig az ötödik helyet foglalta el s az összes búzatermésnek 6.57⁰/₀-át képviselte, míg az Északamerikai Egyesült Államokra 19.31⁰/₀, Franciaországra 12.70⁰/₀, Oroszországra 11.82⁰/₀, Kelet-Indiára pedig 11.64⁰/₀ esett.

A búzatermelésre vonatkozó adatokat azon országokból, melyekben az aratási eredményeket rendszeres adatgyűjtés szokta megállapítani, a következő táblázat tünteti fel:¹⁾

¹⁾ Statistical abstract of the United-States. 1888. Eleventh Number 1889. Agricultural Returns of Great Britain 1885—89. — Report of the Commissioner of Agriculture 1888, Washington 1889. — Stat. Jahrb. des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1887—88. Erstes Heft. Production aus dem Pflanzenbau. — Monatshefte zur Statistik der deutschen Reichs. Juli-Heft. stb.

Sorszám	Az ország neve	Átlag 1881— 1885-ben	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888
Bevetett terület ezer hektárokbán:										
1	Északamerikai Egy.-államok	14.976 ⁶	15.272 ¹	15.012 ²	14.764 ⁵	15.987 ⁷	13.846 ⁶	14.906 ⁵	15.244 ⁹	15.121 ¹
2	Britt-Kelet-India ¹⁾	—	—	—	10.606 ¹	11.186 ¹	11.094 ²	10.827 ⁷	10.876 ²	10.684 ⁷
3	Franciaország	6.962 ⁰	6.957 ¹	6.977 ⁸	6.866 ¹	7.052 ²	6.956 ⁸	6.956 ²	6.967 ⁵	—
4	Magyar birodalom	—	—	—	—	—	2.902 ⁵	2.925 ⁸	2.944 ²	—
	És pedig: Magyarország	2.625 ⁰	2.533 ⁶	2.494 ⁴	2.605 ⁵	2.751 ⁰	2.740 ⁷	2.764 ⁰	2.776 ⁶	2.770 ⁰
	Horv.-Szlav.-orsz.	—	—	—	—	—	161 ⁸	161 ⁸	167 ⁶	—
5	Németország	1.878 ⁵	1.817 ⁴	1.821 ⁴	1.920 ⁹	1.919 ⁰	1.913 ⁸	1.916 ⁶	1.919 ⁷	1.933 ³
6	Ausztráliai britt birtokok	1.428 ²	1.361 ⁴	1.390 ⁸	1.498 ⁰	1.483 ⁷	1.407 ¹	1.482 ⁷	1.621 ⁸	1.586 ⁴
7	Algír	—	1.322 ⁶	1.245 ⁵	1.338 ⁵	1.375 ¹	—	1.254 ²	—	—
8	Ausztria	1.073 ⁸	994 ⁰	1.016 ⁸	1.057 ¹	1.107 ¹	1.194 ¹	1.173 ⁹	1.164 ¹	1.185 ⁷
9	Nagy-Britannia és Írország	1.145 ⁹	1.201 ⁷	1.281 ⁴	1.098 ⁹	1.113 ⁵	1.034 ⁰	954 ⁰	965 ⁷	1.078 ⁶
10	Németalföld	88 ⁴	88 ⁷	92 ⁹	86 ⁷	88 ⁷	84 ⁸	80 ⁶	85 ¹	—
Összes termés millió hektoliterekben:										
1	Északamerikai Egy.-államok	153 ³⁶	134 ⁹¹	177 ⁴⁷	148 ²²	180 ⁴⁹	125 ⁷⁰	160 ⁹⁴	160 ⁶³	146 ³⁹
2	Franciaország	109 ⁵⁶	96 ⁸²	122 ¹³	104 ⁷⁷	114 ²³	109 ⁸⁶	107 ²⁹	112 ⁴⁶	—
3	Kelet-India ¹⁾	—	—	—	—	104 ⁵³	104 ⁸⁸	86 ⁶¹	96 ⁸⁸	88 ²⁴
4	Európai Oroszország	—	—	—	79 ⁸⁵	94 ¹⁶	62 ⁷⁰	57 ⁵⁵	98 ¹²	—
5	Olaszország	42 ⁹⁹	36 ⁶²	54 ⁰³	43 ⁸⁵	40 ⁹⁹	38 ⁸⁶	39 ⁸⁰	42 ⁰⁵	2) 37 ³⁸
6	Magyar birodalom	—	—	—	—	—	41 ⁹⁹	38 ¹³	53 ³¹	—
	És pedig: Magyarország	37 ⁵¹	31 ³³	46 ⁴³	31 ⁰¹	37 ⁷⁸	40 ¹¹	36 ²⁵	51 ⁴²	47 ⁶⁸
	Horv.-Szlav.-orsz.	—	—	—	—	—	1 ⁸⁸	1 ⁸⁸	1 ⁸⁹	—
7	Németország	31 ⁴⁸	26 ⁹¹	33 ³⁷	30 ⁷³	32 ⁴⁰	33 ⁹⁷	34 ⁸⁵	37 ⁰⁰	32 ⁰⁴
8	Nagy-Britannia és Írország	—	—	—	—	29 ⁷⁹	28 ⁹¹	23 ⁰⁰	27 ⁶⁷	27 ⁰⁴
9	Ausztria	15 ²⁰	14 ⁵¹	15 ⁷⁰	13 ³⁵	15 ⁴⁴	17 ⁰²	15 ⁷³	18 ⁴⁵	18 ²⁷
10	Ausztráliai britt birtokok	12 ⁷⁹	10 ⁸⁰	11 ⁶³	16 ⁵³	13 ⁵⁶	3) 11 ⁵¹	3) 14 ⁴⁶	3) 15 ⁶⁸	3) 12 ⁵⁸
11	Algír	—	5 ³³	8 ²⁶	8 ¹⁵	10 ⁷⁴	—	8 ⁰¹	—	—
12	Belgium	5 ⁷¹	5 ²¹	5 ⁶³	5 ⁸⁷	5 ⁸¹	6 ⁶⁵	6 ⁶⁹	5 ⁹⁹	—
13	Németalföld	1 ⁹⁷	1 ⁶⁶	1 ⁹²	1 ⁹⁸	2 ⁰⁸	2 ²³	1 ⁸⁵	2 ⁴²	—
14	Svédország	1 ¹⁸	0 ⁷⁸	1 ³³	1 ⁰⁹	1 ³⁴	1 ³⁷	1 ³³	1 ⁵²	—
15	Dánia	1 ⁶⁰	1 ⁰⁹	1 ⁵⁹	1 ⁶⁴	1 ⁷⁴	1 ⁸⁴	1 ⁸²	2 ¹⁰	1 ³³
Átlagos termés hektáronként hektoliterekben:										
1	Dánia	28 ⁶⁴	19 ⁴⁶	28 ⁵⁵	29 ³⁴	31 ¹⁷	34 ⁷⁰	32 ⁶⁰	37 ⁶³	23 ⁸³
2	Nagy-Britannia és Írország	—	—	—	—	26 ⁷⁵	27 ⁹⁶	24 ¹⁰	28 ⁶⁵	25 ⁰⁷
3	Németalföld	22 ³³	18 ⁶⁹	20 ⁶⁴	22 ⁸⁸	23 ⁴²	26 ³²	22 ⁹⁰	28 ⁴⁴	—
4	Belgium	20 ⁷¹	18 ⁸⁸	20 ⁴²	21 ²⁶	21 ⁰⁷	21 ⁹³	21 ⁸⁵	21 ⁷¹	—
5	Németország	16 ⁷⁵	14 ⁸¹	18 ³²	16 ⁰⁰	16 ⁸⁸	17 ⁷⁵	18 ¹⁸	19 ²⁷	16 ⁵⁷
6	Franciaország	15 ⁷⁴	13 ⁹¹	17 ⁰⁸	15 ²⁵	16 ²⁰	15 ⁷⁹	15 ⁴²	16 ¹⁴	—
7	Magyar birodalom	—	—	—	—	—	14 ⁴⁷	13 ⁰³	18 ¹¹	—
	És pedig: Magyarország	14 ²⁹	12 ³⁶	18 ⁰¹	12 ²⁵	13 ⁷³	14 ⁶³	13 ¹¹	18 ⁵²	17 ²⁸
	Horv.-Szlav.-orsz.	—	—	—	—	—	11 ⁶²	11 ⁶²	11 ²⁸	—
8	Ausztria	14 ¹⁶	14 ⁵⁹	15 ⁴⁴	12 ⁶³	13 ⁹⁵	14 ²⁵	13 ⁹⁹	15 ⁸³	15 ⁴¹
9	Északamerikai Egy.-államok	10 ²⁴	8 ⁸³	11 ⁸²	10 ⁰⁴	11 ²⁹	9 ⁰⁶	10 ⁸⁰	10 ⁵⁴	9 ⁶⁸
10	Olaszország	9 ⁷⁰	8 ²⁶	12 ³²	9 ⁸⁹	9 ²⁵	8 ⁷⁶	8 ⁹⁸	9 ⁴⁶	8 ⁴³
11	Britt-Kelet-India ¹⁾	—	—	—	—	9 ²⁵	9 ⁴⁵	8 ⁶⁰	8 ⁹¹	8 ⁸⁶
12	Ausztráliai britt birtokok	8 ⁰⁵	7 ⁹³	8 ²⁹	11 ⁰⁴	9 ¹⁴	8 ¹⁸	9 ⁷⁵	9 ⁶⁶	7 ⁹³
13	Európai Oroszország	—	—	—	6 ⁸³	8 ⁶⁵	5 ³⁶	4 ⁹¹	8 ³⁹	—
14	Algír	—	4 ⁰³	6 ⁷¹	6 ⁰⁹	7 ⁸¹	—	6 ³⁹	—	—

¹⁾ Kelet-Indiára vonatkozólag itt közölt adataink mult évi kimutatásunktól különböznek; a most használt forrás (Agricultural Returns of Great Britain) közvetlenebb s így talán hitelesebb. Oroszországnál is eredeti forrás használtatott ez alkalommal.

²⁾ Nem végleges adat.

³⁾ Dél-Ausztrália az 1884-ik évi termésével van beszámítva, a mely év óta Ausztrália ezen részéből nincsenek hivatalos adataink. Egy északamerikai becslés szerint azonban Ausztrália 1888-ik évi búzatermése jóval többre, 16^{1/2} millió hektoliterre rugott.

E kimutatás még a termésnél is csak 15 ország adatait közli ugyan, míg a fentebbi összeállítás 31 országra terjedt ki; azonban a fontosabb búzatermesztő országok csaknem kivétel nélkül feltalálhatók benne s a világ összes búzatermésének több mint 80 százalékát képviseli. A nagyobb búzatermesztő országok közül jóformán csak Spanyolország hiányzik, ennek termése a fentebbi összeállításban 3561 millió hektoliterre van téve, régebben 61 millióra becsülték, de tekintve azt, hogy Spanyolország még a csekélynek mondható 16 millió lélekszám mellett is búzabevitelre szorul, alig szenved kétséget, hogy a régibb adatok nagyon túlzottak voltak. Kimutatásunkból Románia is hiányzik. Románia a fentebbi összeállítás szerint 1888-ban körülbelül 18 millió hktl. búzát termeszt, míg a régibb adatok — szintén csak becslés alapján — Románia búzatermését 10—11 millió hektoliterre tették. Románia, a termés nagyságát tekintve, még az előbbi magasabb számot fogadva is el, csak kilenczedik helyen áll az európai államok sorában s közvetlen Ausztria után következik, de minthogy búzáját nem maga fogyasztja el, hanem annak igen tekintélyes részét a nemzetközi piacra dobja, a nemzetközi búzaforgalom szempontjából szintén figyelemre méltó tényező. Bennünket különösen érdekel s sajnálnunk kell, hogy nem állnak rendelkezésünkre oly megbízható adatok, melyekből a román búzatermesztés fejlődését tisztán láthatnók.

A fentebbi táblázaton a *bevetett, illetőleg learatott terület* kimutatása a leghézagosabb. Számos ország, még a hol rendszeres aratási statisztika van is, az egyes termények területét nem nyomozta ki évről-évre, hanem bizonyos időközönként állapítja meg; a fentebbi adatok pótlásául tehát megemlítjük, hogy az európai Oroszország búzaterülete (1881-ben Lengyel- és Finnország nélkül) 11,692.000 hektár, Olaszorszáé (1879—1883-ban) 4,434.000, Spanyolorszáé (1857-ben) 2,959.000, Romániáé (1873-ban) 992.000, Belgiumé (1880-ban) 276.000, Portugáliáé (1865-ben) 250.000, Dániáé pedig (1881-ben) 56.000 hektár volt.

Adataink csak nyolcz évet ölelnek fel s így az az átalakulás, mely a búzatermelés tekintetében végbemegy, de a mely természetesen csak hosszabb idő munkája, nem olvasható ki belőlök határozottan; annyi azonban kitűnik, hogy míg a tengerentúli országok mindig nagyobb területet fognak búza alá, addig több nyugateurópai országban a búzatermesztést egyre kisebb területre szorítják. A csökkenés legnagyobb Nagy-Britanniában, mely leginkább ki van téve a tengerentúli országok versenyének s mely ép ezért a kevésbé jövedelmező búzatermesztésről a sörárpa- s még inkább a takarmánytermeléshez tért át, az állattenyésztés emelése által akarván ellensúlyozni a szemtermelés megcsökkenő jövedelmezőségét. Nagy-Británia átlagos búzaterületét az ötvenes évek végén 162 millió hektárra becsülték s 1867—1870-ber is még 155 millió hektárra, míg az utóbbi évek alatt már alig éri el az egy milliót. *Franciaország* búzaterülete is csökkent, bár korántsem oly nagy mértékben, mint Nagy-Britanniáé; a csökkenés ott 1862-től 1882-ig, az évtizedes mezőgazdasági ankétok pontos adatgyűjtése szerint 99.000 hektárt, vagyis 130/0-ot tett. Jelentősebb csökkenést látunk Olaszországban, ott a búzaterület az 1370—1874. évek átlagában 474 millió hektár volt s 1879—1883-ban már csak 443 millió, a csökkenés közép és déli Olaszországra esett, Olaszország északi részében még

emelkedett is. Németország és Ausztria búzaterülete emelkedik, hogy Magyarországé szintén, már fentebb kimutattuk.

Bennünket, kik természetünk fölöslegének a külföldön vagyunk kénytelenek piacot szerezni, kétségkívül az európai országok termelési iránya is érdekel, de még inkább azon nagy exportáló országoké, melyek a világpiacra dobott roppant készleteikkel a nemzetközi áralakulásra döntő hatással vannak. Első sorban az *Északamerikai Egyesült Államokat* kell megemlitenünk. Ezen állam a század második felében, különösen a nagy polgárháború befejezése óta nőtt oly félelmes versenytársrá; gazdasági fejlődésének aránya valóban bámulatos, az összes művelhető terület az 1850-iki cenzus szerint 119 millió hektár volt, 1860-ban 165 millió, 1870-ben 200 millió, 1880-ban pedig 217 millió hektár volt; a tényleg művelés alatt álló terület még rohamosabb fejlődést mutat, 1850-ben csak 46 millió hektárt tett, 1860-ban 66 milliót, 1870-ben 110 milliót, 1880-ban pedig 192 milliót. Ennek megfelelőleg emelkedett a búzaterület is, 1867-ben még csak 7.42 millió hektár volt, 1888-ban ellenben már 15.12 millió, vagyis 22 év alatt több mint megkétszereződött; de még e roppant emelkedés dacára is az összes területnek alig 20%-át tette, holott Olaszországban az összes területnek 15.5, Franciaországban 13.6, Belgiumban 9.4 s Magyarországon 9.20%-át foglalják el a búzavetések. Észak-Amerika egyes státusait tekintve, legnagyobb búzaterület van Dakotában (1.59 millió hektár, az összes terület 4.10%-a), Minnesotában (1.25 millió hektár, 6.10%), Indiániában (1.12 millió hektár, 12.10%), Ohio-ban (1.8 millió hektár, 10.20%), Jorában (1 millió hektár, 7.0%), Illinoisban (0.99 millió hektár, 6.80%), Californiában (0.95 millió hektár, a terület 2.40%-a).

A másik nagy búza-exportáló ország Oroszország, bár a termés mennyiségére messze elmarad Amerika mögött, földrajzi fekvésénél fogva ránk nézve még nagyobb jelentőséggel bír; azonban Oroszországból oly adatok felett, melyekből a búzatermelés fejlődése kitűnnék, nem igen rendelkezünk. A búzatermesztés kiterjesztésének feltételei nagy mértékben megvannak, mert a birodalom déli felében a talajt egyenletes, vastag, dús humus tartalmú fekete föld képezi, mely a mi Alföldünkhöz hasonló kitünő, aczélos búzát ad s a termelés határa még távolról sincs elérve, mert a búzaterület egy régibb adat szerint az európai Oroszország összes területének csak 2.40%-át, mezőgazdasági területének 7.07%-át, szántóföldjének pedig csak 11.17%-át teszi, holott hazánkban a szántóföldnek 22.80%-a van búza alá fogva.

A harmadik nagy versenytárs, Kelet-India, 1880/81. óta jelent meg félelmes hatalommal az európai b. zapiacson s rémületet keltett nemcsak az európai, hanem az északamerikai termelőknél is. Voltak, a kik az indiai búzatermelés mesés fejlődését jóskolták s hogy az olcsón termelt indiai búzával még az amerikai sem fogja kiállni a versenyt s Nyugat-Európa élelmezését Kelet-India vonja magához. A jóslatok eddig nem teljesültek, a búzaterület, a mint a fentebbi táblázat adataiból látható, nem emelkedik s a mint a szintén közvetlenül érdekelt északamerikaiak kutatásai bizonyítják, nagyobb emelkedéstől jövőre sem kell tartani. A mezőgazdaság Kelet-Indiában nagyon primitív eszközökkel folyik, de rendkívül olcsó munkabér mellett, s a sürű népesség dacára a kivittel csak az meggyarazza, hogy a benschülöttek legnagyobb része rizsszel és kölessel táplálkozik, izéről sem ismeri a búzát. Vannak különben, kik a megidült nagyobb kivittelt csakis

annak tulajdonitják, hogy az inséges évekre félre tett búzát adják el, a mire erős ösztönül szolgál a szállító eszközök tökéletesbülése.

Kelet-India épen a primitív művelés következtében igen gyenge *átlag-terméseket* mutat, adataink szerint soha sem éri el hektáronként a 10 hektolitert. Különben így van ez a többi külterjesen gazdálkodó nagy búza-exportáló országokban is. Oroszországban dús televényföldje daczára még gyengébb az átlagtermés, ott egy hektár búzavetés még a jobb esztendőekben sem igen hoz nyolcz hektoliternél többet, rossz éveken pedig alig öt hektolitert, s még az Északamerikai Egyesült Államokban is, hol a gazdasági szakértelem és a kitűnő gazdasági gépek minden más országot felülhulnak, alacsony az átlagos termés, jelölül a gazdálkodás extenzív irányának. Ellenben igen magas átlagos termeléssel dicsekszik Dánia, Nagy-Británia, Németalföld, Belgium s részben Német- és Franciaország is.

Feltűnő, hogy Olaszország oly alacsony termés-átlagokat mutat, holott köztudomású, hogy Felső-Olaszország az öntöző csatornák gazdag hálózatának korszakában kiválik magas mezőgazdasági kultúrájával. E feltűnő körülmény magyarázatául szolgál, hogy az öntözött területek legnagyobb részét rizsföldek foglalják el s Olaszország búzaterületéből csak 13% esik Lombárdiára és Velenczére, a legnagyobb búzaterületek délen fekszenek, hol a gazdasági kultúra távolról sincs annyira kifejlődve, mint északon. A csekély átlagtermés közvetlen okául kell tekintenünk, hogy Olaszországban a búza s általában a kalászosok tulságos nagy részét foglalják el a szántóföldnek, maga a búza 40%-át teszi, a mi kizárja az okszerű váltógazdaságot s az örökös szemtermelés kimeríti a földet, mely különben is már évezredek óta áll eke alatt. Ha valahol alkalmas tér kínálkozik a Liebig-féle talajkimerülési elmélet tanulmányozására, ugy kétségkívül Olaszország s különösen Szicília alkalmas arra, mely utóbbi már a római köztársaság korában Italia éléskamrájául tekintetett.

Magyarország, mint a hogy átmenetet képez a külterjes műveléstől a belterjeshez, a termés-átlagok tekintetében is közepes helyet foglal el s jobb éveken megközelíti a belterjesen gazdálkodó országok egynémelyikének termés-átlagait.

Arnyoldala azonban mezőgazdaságunknak a termés bizonytalansága s roppant hullámlása a jó és a rossz között. Ha összehasonlítjuk saját termés-átlagainkat a nyugoteurópai átlagokkal, sajnosan tapasztaljuk, hogy míg ott az egyes évek közt csak jelentéktelen különbség van, nálunk óriási ugrások mutatkoznak. Igaz, hogy ez részben tőlünk nem függő okokból, kontinentális klímánk végtelenségéből következik, de csak részben. Az emberi szorgalom és szakértelem urrá lehet a természet fölött. Jobb trágyázás és mélyebb szántás mellett a vetés sokkal inkább ellentáll a kedvezőtlen időjárás káros behatásának, különösen — a mi nálunk a leggyakrabban előforduló eset — a tartós szárazságnak s ha majd a jobb műveléssel karöltve búzatermő Alföldünket — a mire a természet ugyszólva ujjal mutat — az öntöző csatornák hálózata szeldeli keresztül-kasul, Magyarország termése is eléri azt az egyenletességet, állandóságot, mely a nyugoteurópai kulturállamok termését jellemzi, mely nélkül örökös bizonytalanság fenyegeti a földművelő osztály anyagi jólétét és boldogulását.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. januári szám: Az árak tényezőiről és törvényeiről, Hegedűs Sándortól. Statisztikai arabeszek a népesedési mozgalom köréből, Keleti Károlytól; stb.

Közlekedés. Szerkeszti Gömöri Lajos. 1889. 11. és 12. sz.: Erdély postái a nemzeti fejedelmek korában, Szádeczky Lajostól. A helyi érdekű vasutak Magyarországon, B. A.-tól. A közlekedésügyi költségvetési előirányzat, Spectatortól; stb.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgegeben von H. Braun. II. Jahrg. 4. H. Die Fabriksinspektion, von F. Schuler. Die Lage der Fabriksarbeiter in Centralrussland, von E. Dementjeff; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge. XIX. B. 5. H.: Grundzüge einer Classification der Wirtschaftswissenschaften, von Prof. K. Menger. Der neue französische Gesetzentwurf über Haftpflicht und Unfallversicherung, von M. v. d. Osten. Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im Deutschen Reiche für die Jahre 1885, 1886 u. 1887, von A. Wirminghaus etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgegeben von Schäffle etc. XLV. Jahrg., 4. H.: Trennung von Staat und Volkswirtschaft aus Anlass des jüngsten Arbeitsmassenausstandes im Kohlenbergbau, von Schäffle; etc.

Journal des Économistes. 48me année. Décembre 1889: La question de l'esclavage africain et la conférence de Bruxelles, par G. de Molinari. La refonte des monnaies d'or en Angleterre, par G. François. L'intégration économique. — Exposé des doctrines anarchistes, par S. Merlino. Les ouvriers anglais à l'exposition de Paris, par Sophie Raffalovich; etc.

La revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. T. VIII. Fasc. 12.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LIII. P. III. September 1889.: On Variations in the Volume and Value of Exports and Imports of the United Kingdom in Recent Years, by St. Bourne. Suggestions for the Census of 1891., by G. B. Longstaff; etc.

The Economist. Vol. XLVII. No 2415—2417. Accumulations of Capital in the United Kingdom. The Relative Wealth of the Three Divisions of the United Kingdom. The Cereal Crops. The Stock Markets in 1889. etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Osváth Imre: Az állami italmérési jövedékről szóló összes törvények és rendeletek magyarázata. Budapest, 1889.

Pisztóry Mór dr.: Nemzetgazdaságtan, tekintettel az államháztartásra és hazai viszonyainkra. Pozsony, 1889.

v. Falck G.: Russische Wirtschafts- und Finanzfragen. Reval, 1889.

Freund E. Ueber einige Ausfuhrerleichterungsmassregeln des Schutz-zollsystemes. Breslau, 1889.

Gothaischer Genealogischer Hofkalender 1890. Jahrgang CXXVII. Gotha, 1889.

Hertzka T.: Freiland. Ein sociales Zukunftsbild. Leipzig, 1890.

Jaeger E.: Die französische Revolution und die sociale Bewegung.

B. I. Frankreich am Vorabende der Revolution von 1789. Berlin, 1889.

Köbner O.: Die Methode der letzten französischen Bodenbewertung. Ein Beitrag zum Katasterproblem. Jena, 1889.

Oechelhauser W.: Soziale Tagesfragen. Berlin, 1889.

Rechenschaftsbericht auf die Finanzperiode 1886/87. (Sachsen) Dresden, 1889.

Schneider K. und Felber B.: Anerbenrecht und Lebensversicherung. Hannover, 1889.

Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Heft 8. Leipzig, 1889.

Staatshaushalts - Etat auf die Finanzperiode 1890/91. (Sachsen) Dresden, 1889.

Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge.

41. B. Waarenverkehr des deutschen Zollgebietes mit dem Auslande im Jahre 1888. II. und III. Theil. Berlin, 1889.

43. B. Der Verkehr auf den deutschen Wasserstrassen im Jahre 1888. Berlin, 1889.

Weber M.: Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter. Stuttgart, 1889.

Annuaire des mines, de la métallurgie et de la construction mécanique (fondée par Ch. Jeanson). Dir. H. Levêque. Paris, 1889.

Beauregard P.: Éléments d'économie politique. Paris, 1889.

Compte général de l'administration de la justice civile et commerciale en France et en Algérie pendant l'année 1887., présenté au Président de la République par M. Thévenet. Paris, 1889.

Compte général de l'administration de la justice criminelle en France et en Algérie pendant l'année 1887., présenté au Président de la République par M. Thévenet. Paris, 1889.

Coste A.: Nouvel exposé d'économie politique et de physiologie sociale. Paris, 1889.

Jourdan G.: Legislation sur les logements insalubres; traité pratique. 4me édition. Paris, 1889.

Latzina F.: L'agriculture et l'élevage dans la République Argentine, d'après le recensement d'octobre 1888. Paris, 1889.

VALUTÁNK RENDEZÉSÉRŐL.¹⁾

Miként valamely hosszúra nyult parlamenti vitának késő szónoka, én is — hozzászólva a valutakérdéshez — a kényelmetlenség könnyen érthető érzelmével tekintek végig a »tisztelet előtttem szólottak« hosszú során és alig akadok egy árva gondolatra, melynek ez vagy amaz már előtttem kifejezést ne adott volna. Járt útról van szó, a melyen előtttem haladtak már a tudományos úttörők: Bamberger, Soetbeer Adolf, Haupt Ottomár, dr. Hertzka Tivadar és mások; előtttem legújabban dr. Sax Emil prágai egyetemi tanár és Lieben Richárd, a bécsi kereskedelmi kamara előadója, nem is szólva a sajtóról, mely számtalan cikkben fejtegette a nagyfontosságú reformnak majd az egyik, majd a másik részletét.

¹⁾ A »Nemzetgazdasági Szemle« azon pályázatok sorát, melyekkel ösztönt kíván adni a fontosabb, aktuális közgazdasági kérdéseknek egy értekezés keretében való megvitatására, a múlt év november havában a következő pályakérdéssel nyitotta meg: »*Fejtsenek ki valutakérdésünk gyakorlati keresztülvitelének módzatai*« és bírálókul KAUTZ GYULA és KORNFIELD ZSIGMOND urakat kérte fel.

A folyó évi január 20-án lejárt pályázatra 9 pályamű érkezett be s az eredmény, bírálók egyező véleménye szerint nemcsak mennyiségre, hanem minőségre is igen kielégítő, a mennyiben három határozottan irodalmi színvonalon álló dolgozat érkezett be. Társai között viszonyilag legjobbnak, bírálók a 4. számú »*Valutánk rendezéséről*« című és »*Un po' più di luce*« jelíggel ellátott pályaművet találták s egyes hiányai daczára méltónak ítélték a jutalomra, a nélkül azonban, hogy a pályamű által a valutarendezés tárgyában elfoglalt álláspontot saját álláspontjukkal bármily összeköttetésbe vagy vonatkozásba lehetne hozni.

A 4. számú pályamű jelíges levele felbontatván, abból SZÉKELY FERENCZ neve tűnt elő.

A szerkesztőség.

Az, a kire csak most jut a szólás sora, alig telhet jobbat, mintha a vita eredményének összegezésére és némi üdvös kritikára szorítkozik és ez lesz a célja nagyban és egészben a jelen szerény tanulmánynak is.

I.

Végig tekintve a valutakérdés mai állásán, arra az eredményre jutunk, hogy sajtóban és közvéleményben, sőt — miként Wekerle pénzügyminiszternek a budget előterjesztése alkalmával tett nyilatkozataiból tudjuk — a kormány kebelében is, mindenki egyetért a rendezés szükségessége iránt.

És méltán, mert hogy mai pénzrendszerünk tarthatatlan, az iránt kétség nem lehet. Törvényesen az ezüstre alapítva (egy vámfont ezüst = 45 o. é. ezüstrfrttal) mai valutánk, a mióta a két kormány 1879-ben, az ezüst árának rohamos hanyatlása folytán, beszüntette az ezüst verését magánosok részére, tisztán a levegőben függ. Pénzünk nem pénz, hanem pénzül szolgáló kötvény, melynek értékét meghatározza a kereslet és a kínálat, az állam hitele, a politika és a spekuláció. Ingadozásai kiszámíthatatlanok és határnélküliek. 1879 óta az ezüst ára még tovább hanyatlott, pénzünk azonban államhitelünk javulása és a monarchia aktív fizetési mérlegének kedvező hatása alatt csak kis mértékben követte az ezüst árcsökkenését. Ennek következtében beállott az a furcsa helyzet, hogy ezüstforintunknak valójában sokkal csekélyebb az értéke papír képviselőjénél ¹⁾ és így nem a papirforint képvisel többé egy ezüstforintot, hanem megfordítva az ezüstforintot csak abban a feltevésben fogadjuk el egy osztrák értékű forint-számban, hogy bármikor egy papirforintot kaphatunk érte.

Szóval tökéletes a zavar és a visszasság pénzrendszerünk terén. Nem elég megszüntetnünk a kényszerárfolyamot, mert hiszen a készpénzfizetések ilyenén helyreállítása ma, midőn a vámfont ezüst nem 45, hanem csak körülbelül 37¹/₂ o. értékű forintot ér, milliók világos kárára történnék, hanem egészen új, egészséges alapra kell fektetnünk valutánkat, oly alapra,

¹⁾ 1889. december 31-én 44 d. londoni ezüst árfolyam és a londoni váltó 118 frt. ára mellett egy ezüst forint valóságos értéke 71.368 krajczár aranyban, illetve 83.54 krajczár osztrák értékben.

mely pénzünknek — minimális hullámzásoktól eltekintve — állandó értéket biztosítson egy állandó értékmérőhöz és ennél fogva minden rendezett valutával bíró állam pénzéhez viszonyítva, minden időben és minden körülmény között.

Hogy mely úton és az állam részéről mily áldozatok árán juthatunk el a legbiztosabban és a legczélszerűbben ehhez az eredményhez: ebben áll a valutakérdés veleje. Ennek a főkérdésnek a megfejtése azonban jelentékenyen meg van nehezítve az által, hogy a vám- és kereskedelmi egyezségről szóló 1887: XII. t.-cz. idevonatkozó pontja csak azt mondja meg:

1. hogy a valutarendezés előkészítő rendszabályainak megállapítására bizottság küldendő ki;

2. hogy az új érték neve »osztrák-magyar érték« lesz.

Az iránt,

hogy mely alapra (ezüstre, aranyra és ezüstre, vagy aranyra) helyezzük új értékünket; hogy mi legyen az új érték viszonya az eddigi osztrák értékhez és hogy megmaradjunk-e a forintnál vagy más pénznemhez (márkához, frankhoz) térjünk-e át,

sem a törvényben, sem az eddigi hivatalos nyilatkozatokban nem találunk útmutatást és így ezen elvi kérdések mikénti megoldására nézve egyelőre csak véleményt lehet mondani. Ugyanily helyzetben vagyunk azon gyakorlati részletekre nézve, a melyek az előbb felsorolt elvi kérdések nyomán fölmerülnek, mint például:

Mikor történjék az átmenet?

Mely törvényes intézkedések és micsoda pénzügyi műveletek válnak a valutarendezés folytán szükségessé?

Miféle változtatások szükségesek az osztrák-magyar bankkal fennálló egyezséget illetőleg?

Mekkora terhet vállal el az állam a rendezés folytán?

Miképen volna ez a teher fedezendő?

Mindezekre nézve meg fogom kísértetni a következőkben véleményt mondani.

II.

Arra a kérdésre, hogy mely alapra helyezzük új értékünket, illetve az értékmérőül választandó *nemesércz* kérdésére, az Európa-szerte fenforgó viszonyok között nem nehéz a válasz,

miután a mai körülmények között mindenki csak a tiszta aranyérték mellett szavazhat és tényleg minden eddigi számbavehető vélemény ebben az értelemben nyilatkozik.

Nem is lehet máskép. Az ezüstről, mely az irányadó európai államok nagy részének pénzrendszeréből száműzve — demonetizálva — van, mely másutt — mint például a Latin Unio országaiban — ez idő szerint kellemetlen nyűgöt képez, a melytől jó volna valahogy szabadulni és mely ennek következtében jelentékeny ingadozásoknak és valószínűleg további árcsökkenésnek kitett árucikk, e megvetett fehér fémről a mai viszonyok között szó nem lehet. Az érték-mérőtől első sorban azt kell követelnünk, hogy az ő értéke állandó legyen és ennél fogva el kell ejtenünk az ezüstöt, mely ennek a feltételnek nem felel meg.

Az *arany- és ezüst-érték* — a bimetallizmus — rendszerének, mely azt czélozza, hogy törvényhozás útján állandó érték-viszony teremtsék a két nemes fém között, nagy pártja van és nem habozom kijelenteni, hogy elméletben én is ennek a rendszernek a tanait vallom és azt hiszem, ezeké a jövő. Miután azonban a bimetallizmus észszerűen csakis általános nemzetközi egyezés útján volna megvalósítható, mire ez idő szerint és valószínűleg hosszú időre nincs kilátás, ismétlem, hogy a mai viszonyok között csakis arról lehet szó, hogy valutánkat az *aranyérték* alapján rendezzük.

A míg tehát ebben a tekintetben egyetértenek az összes nézetek, az átmeneti viszony kérdésében, magyarán abban a kérdésben: *mennyivel, mily arany mennyiséggel váltjuk be az új értékhez való átmenet alkalmával az osztrák értékű forintot*, annál nagyobb az eltérés. Tényleg ez a valutaügy legkényesebb pontja, mert ez az egy belenyúl a mindennapi életbe és közvetlenül érinti mindenkinek az érdekeit, a ki osztrák értékű pénzzel vagy pénzértékkel bír, valamint mindenkiét, a ki ennek az értéknek alapján szerződött.

Komplikálja a dolgot az osztrák értékű forint árának folytonos és nem jelentéktelen hullámzása; az o. é. forint törvényes és tényleges értéke közötti nagy különbség és legelső sorban az érdekek ellentéte az átmeneti viszony megállapításánál.

De jure úgy áll a dolog, hogy az állam nem kötelezte magát egyébre, minthogy minden o. é. forintért egy vámfont

ezüstnek a negyvenötöd részét fizeti, a mely, a mint tudjuk, az 1889. december 31-én jegyzett árfolyamok szerint körülbelül 71 krajczárt ért aranyban.¹⁾

De facto pedig úgy áll, hogy 1889. december 31-én az osztrák értékű forint árfolyama körülbelül 85 krajczár volt aranyban.

De még ez a két álláspont se igen szolgálhat útmutatásul.

Az első azért nem, mivel Ausztria-Magyarország 1879-ben beszüntetvén az ezüst szabad verését, tényleg eltávozott az ezüstalaptól és maga adott rá alkalmat, hogy az osztrák értékű forint ára azontúl az ezüst árától függetlenül határozottassék meg. A másodiknak meg az a lényeges hibája van, hogy az osztrák értékű forintnak a kereslet és a kínálat által meghatározott ára megváltoztatva, hogy ne mondjam meghamisítva jut benne kifejezésre, a spekuláció befolyása következtében, mely, a mióta napirendre téttetett a valuta rendezése, mintegy 7—8%-kal fölverte az osztrák értékű forint árát, azzal a könnyen érthető célzattal, hogy az állam az általuk olcsóbban megvett forintokat jelentékenyen magasabb áron — illetve sokkal csekélyebb diszágó mellett — fogja beváltani.

Hogy ez tényleg így van, arról tanuságot tesz a következő kis táblázat, mely a londoni váltó árfolyamának 1879. óta (azóta, a mióta pénzünk ára az ezüst árától függetlenül alakul) előfordult főingadozásait mutatja a bécsi árfolyamok alapján:

Év	Legmagasabb ár	Legalacsonyabb ár	Átlagár
1879.	118 ²⁹	116 ⁴³	117 ³⁶
1880.	120 ⁰⁴	118 ⁰⁸	119 ⁰⁶
1881.	118 ⁸⁰	116 ⁹⁰	117 ⁹⁰
1882.	120 ³⁵	118 ⁵⁰	119 ⁶³
1883.	121 ¹⁰	119 ⁶⁵	120 ⁰⁷
1884.	123 ³⁰	121 ³⁰	121 ⁹⁸
1885.	126 ⁷⁵	123 ⁷⁰	125 ⁰¹
1886.	127 ⁰⁵	124 ⁹⁰	125 ⁸⁷
1887.	128 ⁸⁰	125 ¹⁰	126 ⁹⁵
1888.	127 ⁴⁰	120 ⁷⁵	124 ⁰⁷
1889.	122 [—]	117 [—]	119 ⁵⁰

¹⁾ Gyakran vagyok kénytelen ebben a munkában »aranyforintról« és ennek krajczárjairól beszélni. Ezen nem egészen korrekt kifejezés alatt a nyolczforintos arany nyolczadrészét értem, mely = 2½ frankkal.

Mi következik ezekből a számokból? Az, hogy pénzünk értéke 1879. óta minden esztendőben csökkent, az egyedüli 1881. kivételével, a melyben némi emelkedés mutatkozik. Az 1881-ki átalakulást illetőleg azonban nem szabad felejtünk, hogy ekkor jutott leginkább érvényre a Bontoux-korszak, a Länderbank, a Magyar Országos Bank, az Alpine Montan-Gesellschaft, a trifaili kőszénbánya-társaság, stb., stb. alapításával, mely alapítások folytán körülbelül 300 millió frank özönlött a monarchiába, oly összeg tehát, mely nem maradhatott befolyás nélkül az aranyváltók árfolyamára. 1882-től fogva jó években, rossz években megszakítás nélkül folytatódik az arany árának emelkedése egészen 1888-ig.

1888. közepe óta egyszerre nagyot fordul a világ sorja és valutánk rohamosan kezd emelkedni. Magyarázatokban természetesen nincs hiány: Magyarország jó termése és a monarchia kedvező kereskedelmi mérlege; Ausztria és Magyarország pénzügyeinek javulása; nyugodtabb külpolitikai helyzet, stb., stb. Valószínű, hogy némileg ezek a tényezők is elősegítették a kedvező áralakulást, de elvitázhatatlanul áll a tény, hogy az aranyváltók árfolyamának nagyobb mértékű és folytonos hanyatlása attól az időponttól fogva kezdődik, a melyben a tőzsdék és a közvélemény, számos politikai, állampénzügyi és gazdasági momentumok összehatása folytán amugy is kedvezően lévén hangolva, kapva kaptak a valuta-rendezés jelszaván, különösen miután később Niebauer osztályfőnök a bécsi tőzsdén még a hivatalos láttamozással is hitelesítette. Ennek a jelszónak a nyomán persze sürűen keltek a kommentárok és ezek között a tőzsdének legjobban tetszett az a sokak által hangoztatott vélemény, mely az átmenet időpontjában jegyzett árfolyamok alapján akarja a papirforintot beváltani. Ennek következtében tehát legnagyobb részben a tőzsdei spekuláció mívelői folytán látjuk leszállani a font sterling árát 1888. június vége óta 1889. december 20-ig ugyyszólván megszakítás nélkül 125¹⁵-ről 117-re és nincs ember, a ki figyelemmel kísérvén a tőzsdék eseményeit, az indító okok iránt kétségben lehetne.

Hogy azonban még világosabb bizonyítékát szolgáltatassam ennek a bizonyításra alig szoruló ténynek, utalok az alábbi táblázatra, mely a monarchiának külkereskedelmi forgalmát tünteti föl az utóbbi tíz évben:

1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889.

Bevitel millió forintokban: jan.—szept.

613.5 641.8 654.2 624.9 612.6 557.9 539.2 568.6 531.1 442.8

Kivitel millió forintokban:

676 731.5 781.9 749.9 691.5 672.1 698.6 672.9 725.5 542

Kivitel-többlet:

62.5 89.7 127.7 125 78.9 114.2 159.4 104.3 192.4 99.2

Azt látjuk tehát, hogy más években is nemcsak aktiv volt kereskedelmi mérlegünk, hanem, hogy kivitelünk többlete némely évben igen tekintélyes számokat ért el és még sem birta forintunk disagióját csökkenteni, de sőt képtelen volt emelkedését megakadályozni. Világos tehát, hogy más tényező okozta és okozza pénzünk mostani áremelkedését is és hogy ezen tényező nélkül a font sterling árfolyama meg lehet ma is $127\frac{1}{2}$ (vagyis 25%) körül volna, mint 1888 elején, vagy még magasabban.

Ez a közbejött tényező, miként már jeleztem, a rosszul informált bel- és külföldi spekuláció, mely hamis föltevésekből kiindulva, biztos nyereségekre vélt szert tenni, ha osztrák értékű forintot vesz, meg lévén győződve, hogy minden papírforintért egy aranyforintot fog kapni és eunélfogva ismétlem, hogy a mai valuta-árfolyamokat nem tartom az osztrák értékű forint ára valódi és hamisítatlan kifejezésének.

Igy állván a dolog, nem habozok kijelenteni, hogy az eddig fölmerült indítványok közül azt tartom helyesnek, melyet régebben többek között dr. Hertzka Tivadar és legújabbán Sax Emil hangoztatott és a mely azt czélozza, hogy az átmenet 25% agió, vagyis 80:100 arány alapján történjék; még világosabban, hogy egy o. é. forint $\frac{80}{100}$ aranyforinttal, illetve 80 krajczárral aranyban váltassék be.

Impraktikusnak, sőt az állam érdekeire nézve egyenesen veszedelmesnek tartanám ellenben annak az indítványnak az elfogadását, a melyet Lieben Richard ajánl a valuta-kérdésről tett jelentésében és a melyet a bécsi kereskedelmi és iparkamara 1889. decz. 30-ki ülésében hozott határozata értelmében az osztrák pénzügyminiszteriumnak feliratban fog javasolni, t. i. hogy az átmenet annak az árviszonynak az alapján történjék, a mely az átmenet időpontjában tényleg fennáll, vagy miként ennek a theoriának egy live valamivel

nagyobb világossággal magyarázza: annak az arany-árfolyamnak az alapján, a mely egy nappal az új osztrák-magyar aranyérték tényleges életbelépése előtt a bécsi tőzsde hivatalos árlapjában jegyeztetik.

Lieben Richard azt állítja ugyan idézett jelentésében, hogy ez volna az egyedüli minden tekintetben méltányos és igazságos átmeneti viszony, ezt azonban már csak azok után is, a mit megelőzőleg az aranyváltók mai árfolyamáról mondtam, kénytelen vagyok határozottan tagadóba vonni.

Hogy *minden tekintetben igazságos és méltányos legyen, meg kellene felelnie az összes jogos érdekeknek*, a mit azonban a kérdéses javaslatról a legjobb akarattal se lehet mondani.

Mert miféle jogos érdekek veendőek tekintetbe az átmeneti viszony megállapításánál első sorban?

1. A két állam érdekei,
2. Magyarország és Ausztria polgárainak és végre
3. Magyarország és Ausztria hitelezőinek érdekei.

Az állami érdekekre nézve a legnagyobb mértékben káros volna a szóban forgó indítvány elfogadása. Mert tegyük fel, hogy a két kormány hivatalosan kijelentené, hogy az átmenet annak az arany-árfolyamnak az alapján fog történni, mely egy nappal az új érték törvényes életbelépte előtt a bécsi tőzsde hivatalos árlapjában jegyeztetik. Mi történnék ebben az esetben?

Az történnék, hogy a bel- és külföldi tőzsdék, örömmel véve tudomásul ezen elvi elhatározást, mely fölérne egy nekik nyújtott »fehér lap«-pal, perczig sem haboznának egyrészt milliónyi aranyváltók eladása, másrészt osztrák értékben fizetendő papírok tömeges vételével nyereszkeskedni a mi rovásunkra mindaddig, a mig egy árva per mille ágiót látnának. A végeredmény persze az volna, hogy felvirradva végre a rendezett valuta életbeléptét megelőző »kritikus nap«, az tűnnék ki a tőzsdei árlapból, hogy az osztrák értékű forint *párin*¹⁾ áll, azaz teljesen egyforma értékű az arannyal.

Hogy ez az eredmény a két pénzügyminiszternek nem szerezne örömet, az kétségtelen, mert hiszen a 412 millió forintnyi államjegy és sóbánya-utalvány és a 80 millió bankadósság, tehát 492 millió o. é. forintnyi összegnek fedezésére kellene:

¹⁾ Már mint tőzsdei értelemben, mert különben $\frac{1}{45}$ vámf forint ezüst volna a *pári*.

1.230 millió frank ¹⁾ aranyban, ha a pári kurzus alapján rendezünk,

1.025 » » ha 20% ágió alapján és csak

984 » » ha 25% ágióval megyünk át

az új értékre. De tekintetbe kell még vennünk Magyarország és Ausztria összes papir- és ezüst-adósságait is, melyek kerek-számban 4.000 millió forintra rúgnak. Ez az összeg változnék:

10.000.000.000 frankra aranyban, ha a pári kurzus,

8.333,333.333¹/₃ » ha 20% ágió és

8.000.000.000 » ha 25% ágió lenne az átmeneti

reláció.

Azt látjuk tehát, hogy a kérdéses indítvány elfogadása a monarchiának esetleg két milliárd frankba kerülhetne és így legalább az állami érdekeknek, véleményem szerint, nem felel meg.

Hogy olyan tekintélyes testület, mint a bécsi kereskedelmi kamara, miért tartja mégis ajánlatosnak, azt annál kevésbé értem, mert meg vagyok győződve, hogy azok a kiváló kereskedők mindegyike, a kik a Lieben-féle indítvány pártolását megszavazták, méltán rossz tréfának venné, ha valaki azt az üzletet ajánlaná neki, hogy vegye meg hat hónapi szállítási határidővel például a glasgowi vaskereskedőktől a piacz összes vaskészletét, vagy a hamburgi kávéüzérektől a piacz összes készletét azon az árfolyamon, a mely a szállítás napján a glasgowi, illetve hamburgi árlapban jegyezve lesz. Az illető tisztelt kamarai tag bizonyára attól tartana, hogy az adott napon a glasgowi és hamburgi árlapok feltűnően magas árakat mutatnának. Magam is azt hiszem!

Még csak egy lényeges hibáját akarom röviden megemlíteni a kérdéses indítványnak: ugyanis azt, hogy még feltéve, hogy a spekuláció nem verné fel papirforintunk árát, de annyi áll, hogy előre nem lehet tudni, mi lesz ez az ár. Miképen intézkedjék tehát a két kormány az arany beszerzése iránt, ha nem tudhatja előre, mennyi fog kelleni?

Ezzel, úgy hiszem, az állami érdekek szempontjából a javaslat fölött áttérhetek a napirendre.

Nézzük már most, mennyiben kedvező *Magyarország és Ausztria polgárainak szempontjából?*

¹⁾ A frankot csak példaképen és nagyobb világosság kedvéért használom e helyen.

Ebből a szempontból pedig merem állítani, hogy az átmeneti viszony megállapítása a nagy többségre nézve nem elsőrangú kérdés. A forgalomban lévő pénz nem maga a közvagyon, sőt ennek még csak nem is jelentékeny része; fő-árúczikkeink értékét a világpiacz határozza meg és ezekre nézve teljesen mindegy, hogy milyen a pénzegységünk: ha forintunk kisebb aranymennységet képvisel, az illető árúnak több forint lesz az ára és megfordítva. A polgárok összességére nézve csak az a kívánatos:

1. hogy meglegyen a valutarendezés és vele értékünk állandósága;

2. hogy nagyobb rázkódtatás nélkül és e szerint *körülbelül* a tényleges aranyár alapján történjék;

3. hogy ugyanabból az okból, t. i. a nagyobb rázkódtatás elkerülése végett, vagy megmaradjunk a forintnál, vagy oly pénznemre térjünk át, mely a forinthez egyenes arányban áll.

A polgárság millióinak teljesen mindegy, hogy pénzegységünk 80 vagy 85 aranykrajczár valóságos értékkel bír-e, ha egyszer a törvény biztosítja részére, hogy vagyona és kötelezettségei a valutarendezés által nem változnak. De ellenben nem lehet közönyös rájuk nézve, hogy az állam kisebb vagy nagyobb állandó terhet vállal-e magára a valutarendezés által, mert hiszen a nagyobb terhet az ő adójukban fog kifejezésre jutni, sőt lehetetlenné teheti az oly kívánatos reformot általában.

Kétségtelen ugyan, hogy az, a kinek 100.000 forintja van a takarékpénztárban, vagy a ki egyáltalán a valutarendezés után osztrák értékben fizetendő követeléssel bír, jobb szeretné, ha minden forintért például 2¹⁰/₁₀ frankot kapna és nem 2 frankot. De miután a kérdéses takarékpénztár vagy adós meg azt szeretné, ha nem is 2 frankkal, *hanem 1⁹⁰/₁₀₀ frankkal* váltanák be a forintot és miután természetes, hogy az adósságok összesége egészen egyforma a követelések összeségével, ennélfogva igazságos, hogy az ellenkező érdekek között az állam érdeke döntsön az átmeneti viszony megállapításánál.

Azt az egyet elismerem, hogy az állami kötvények birtokosainak minden kétséget kizárólag érdekében van az átmeneti viszonnak mennél kisebb ágió alapján történendő

megállapítása, miután természetes, hogy például 100.000 forint papíráradék tulajdonosa jobb szereti, ha 210.000 frankot kap érte cserében, mintha csak 200.000 frankot. Világos ellenben, hogy az állam érdeke épen az ellenkezőt követeli. Jogában áll tehát az államnak a saját érdekét előbbre helyezni a kötvény-tulajdonosok érdekeinél? Megengedi ezt az igazság és a méltányosság? Szerintem határozottan igen.

Ausztria és Magyarország nem aranyban fizetendő állami adósságai egy aránylag csekély rész kivételével az 1879. előtti időből származnak, sőt az egész összegnek majdnem fele tisztán és világosan ezüstforintról szól. Itt tehát legkevésbé sem homályos a jogi kérdés és kétséget nem szenvedhet, hogy a monarchia két államának kötelezettségük betűje szerint jogában állana a valutarendezésnél az 1879. előtti ezüst- és papíradósságunknak minden forintjáért $\frac{1}{45}$ vámfont ezüstöt, azaz 71 krajczárt aranyban adni, illetve az átszámítást ezen az alapon eszközölni. Ha a két állam ezzel a jogával nem él és hitelezőinek 80 arany krajczárt ad kötvénye minden papir- vagy ezüstforintjáért, akkor az ő részükön van a méltányosság, sőt nagylelkűség hitelezőik javára, valamint tiszta nagylelkűség részükről, hogy ezüstben fizetendő adósságaik kamatozását és törlesztését több, mint egy évtized óta nem $\frac{1}{45}$ vámfont ezüstöt érő forinttal, hanem oly forinttal teljesítik, mely $\frac{1}{40}$, $\frac{1}{38}$ vámfont ezüstöt, sőt ennél is többet ér.

Különösen áll ez a tisztán »ezüstforintban« fizetendő kötvények tulajdonosairól, a kik ma nyugodt lelkiismerettel élvezik papirforintunk magas árfolyamának beneficiziumait, de a kik abban az esetben, ha p. o. háború következtében az ezüstforint többet érne a papirforintnál, épp oly nyugodt lelkiismerettel utasítanak vissza papirforintunkat és követelnék a nekik írásban biztosított ezüst kamatozást és törlesztést.

Ha ezenfölül tekintetbe vesszük, hogy a valutarendezés a kötvénytulajdonosokra nézve amugy is nem megvetendő előnyökkel jár, miután papir- és ezüstkötvényeink nagyobb értékű aranykötvényekké változnak át állandó, árfolyam-ingadozásoknak alá nem vetett kamatjövedelemmel, sorsuk száanalomraméltónak nem igen mondható.

Mindezen okoknál fogva ismétlem, hogy azt a javaslatot, hogy az állam az átmenetet egy későbbi, ismeretlen,

kiszámíthatlan befolyások által meghatározandó árfolyam alapján eszközölje, teljesen elfogadhatatlannak tartom és minden tekintetben igazságosabbnak és helyesebbnek vélem, hogy az átmeneti viszony 25% ágió alapján 80 aranyforintban állapíttassék meg minden 100 o. é. forintért. Sőt czélirányosnak tartanám, ha a két kormány, elhatározván a valutarendezés tényleges foganatbavételét, a leghivatalosabb formában *közzétenné* az átmeneti reláció iránti szándékát is, hogy ezzel már előre állandósítsa a 80:100 viszonyt az arany és a papír között és hosszabb időszakon át hozzászoktassa a világot.

És ezzel áttérve a *pénznem* kérdésére, fölmerül a kétség: megmaradjunk-e a forint mellett, mely azonban kellő aranyfedezet mellett és más pénzekkel szemben állandó értékkel bíró osztrák-magyar forinttá alakulna át, vagy pedig áttérjünk-e akár a *frank* akár a *márka* rendszerre.

A mi engem illet, ebben a pontban is dr. Sax Emil tanár véleményéhez csatlakozom, a ki (valamint már előtte dr. Hertzka Tivadar) a 80:100 reláció alapján történő rendezést és egyuttal a frankrendszerre való átmenetet javasolja, úgy, hogy *minden osztrák értékű forintot két aranyfrankkal* váltanánk be.

A *frankrendszer* nagy előnyei szembeötlők. A frank a legelterjedtebb pénznem Európában, miután a Latin Unio országain kívül (Franciaország, Itália, Belgium, Svájc) tudvalevőleg még Spanyolország, Görögország, Románia, Bulgária és Szerbia is a frankértéket fogadta el. A frank azonban nemcsak a mondott országok 106 millió lakosának törvényes pénze, de tekintetbe veendő ezenkívül, hogy az egész Kelet (európai és ázsiai Törökország, Egyiptom és Éjszak-Afrika) nemzetközi forgalmi eszközül majdnem kizárólag az aranyfrankot használja, azzal számít, azon ad és vesz. Monarchiánkra nézve oly fontos keleti kereskedelmünknek kétségkívül nagy előnyére válnék tehát, ha mi is ugyanazt a pénznemet fogadjuk el, de hasznos volna egyszermind bankintézeteinkre nézve is, a mennyiben Kelet bankforgalmát remélhetőleg nagy részben hozzájuk terelné. Végre csak ideális szempont bár, de a világforgalomra nézve sem maradna hatás nélkül, hogy a frankrendszer elfogadása esetében Európának fele ezt a pénzt használná. Az emberiség tehát egy lépéssel közelebb jutna az egységes pénz megvalósításához. Figyelmet érdemel továbbá,

hogy az átmenet igen könnyű volna és hogy a frank megvalósíthatná nemzetgazdáink egy régi óhaját: a kisebb pénzegységet.

A *márkarendszer* elfogadása azzal a tagadhatatlan előnnyel járna, hogy Németországgal, melylyel a forgalom ezer szála köt össze bennünket, egy volna a pénzünk. Az átmenet azonban kevésbé volna egyszerű, mint a frankrendszerre, ezenkívül a frank nagyobb elterjedése és különösen a keleti kereskedelmünkre való tekintet, rendszer-változtatás esetében határozottan a *frank* javára dönt.

Nem tartanám helytelennek azonban azt se, ha a 80:100 reláció alapján egyszerűen megmaradunk a *forintnál*, mely osztrák-magyar értékű forinttá változnék át 100 krajczárral és egyértékű volna *két aranyfrankkal*. A ki tekintetbe veszi, hogy a nép milliói mily nehezen szokják meg az új pénzt, hogy a vidéken akárhány öreg földműves ma is »váltóforint« és »garassal« számít, hogy a tizkrajczárost Lajthán innen és túl ma is »hatos«-nak nevezi mindenki, az megértheti, mily bajos dolog lenne egy új pénzrendszer behozatala, mennyi viszály és bizalmatlanság, mennyi visszaélés kútforrása volna egy új pénznem. És miután az *osztrák-magyar értékű aranyforint*, föltéve, hogy a 80:100 arány fogadtatik el, teljesen egyértékű lenne két arany frankkal, elég kényelmes hidat építene a frankrendszerrel bíró országokhoz. Mindezen okokból, bár határozottan előnyt adnék a franknak, de ha ez bármi okból lehetetlen volna, a két frank értékű osztrák-magyar *forinttal*, melynek 10 forintos aranypénze a Latin Unio országainak 20 frankosával és a mi 8 forintos aranyunkkal egyforma súlyú és tartalmú lenne, szintén meg tudnék békülni.

III.

Mikor történjék az átmenet az új osztrák-magyar értékhez?

Erre a kérdésre csak azzal lehet válaszolni, hogy minél előbb. Rossz valutánk még rendes viszonyok között is számos baj okozója, politikai bonyodalmak esetében pedig egyenesen veszedelemmel fenyegetvén a monarchiát, magából folyik, hogy rendeznünk kell, mihelyt tehetjük.

Speciális okok is szólnak azonban a mennél gyorsabb elhatározás mellett.

A politikai helyzet békésebbnek látszik, mint évek sora óta volt. Ki merne azonban jót állani, hogy csak két-három évig is így marad?

A legjelentékenyebb európai államok kereskedelme és ipara örvendetes föllendülés korszakát éli. A tőzsdék hangulata kitünő. Állampapirjaink Európaszerte nagy kedveltségnek örvendenek. A közgazdasági láthatár azonban nem felhőtlen. Ki tudja, mikor következik be a reakció? Mindez arra int, hogy siessünk felhasználni a viszonyok kedvező voltát.

Még aranyszükségletünk beszerzése — az előttünk álló feladatok egyik legnehezebbike — is könnyebb vagy jobban mondva, nem oly lehetetlen most, mint a milyennek néhány hónappal vagy 1—2 évvel ezelőtt mutatkozott. 1888-ban Argentína szedte el Európa aranyfölslegét, a míg az ottani krízis ki nem ütött; a mult év végén Brazília tette volna ugyanazt, ha közbe nem jő a forradalom. Ennek a két versenytársnak az eleste meg fogja könnyíteni a mi feladatunkat, annál is inkább, mert azok a keserves tapasztalatok, melyeket az európai tőkepenészek tengerentúli adósaikkal szereztek, a mi malmunkra hajtják a vizet és másrészt a nagy európai bankok is talán kevésbé fognak idegeseknek mutatkozni, ha mi kérünk aranyat, tekintve, hogy az általunk igényelt arany mennyiségek nem tűnnek el végkép az európai forgalomból.

Útoljára hagytam egy elsőrendű érvet a mennél nagyobb sietség mellett: azokat a híreket, a melyek legújabbán *Oroszország* valutájának tervbevetett rendezéséről szárnyalnak. Nem lehetetlen, hogy nem egyebek tőzsdei híreszteléseknél, de mindenképen *mementon*ak kell lenni már csak a pusztá lehetőségnek is pénzügyminisztereinkre nézve, hogy gyorsak legyenek az elhatározásban és erélyesek a végrehajtásban. Mert ha Oroszország megelőzne bennünket valutája rendezésével, nemcsak óriási túlsúlyban lenne gazdasági felfegyverkezésével: mintha régi elültöltő fegyverekkel állnánk szemközt a legújabb szerkezetű Mannlicherekkel ellátott ellenféllel, hanem azonfelül az összes kapható arany megszerzésével hosszú évekre lehetetlenné tenné ránk nézve a rendezést. Nem szabad tehát elkészünk!

Kíváncos volna ennélfogva, hogy a törvényszabta bizottságok nemcsak még az év elején küldessenek ki, hanem hogy munkájukat annak a bő anyagnak a segélyével, melyet a két

pénzügyminiszterium a rendelkezésükre bocsáthat, a lehető leggyorsabban be is fejezzék. Ezzel együtt kellene járni a szükséges megállapodásoknak az Osztrák-Magyar bankkal és a valutakölcsön átvételére hivatott banksoporttal, úgy, hogy a kényszer-árfolyam eltörlésére és az új osztrák-magyar érték életbeléptetésére vonatkozó törvényjavaslatok még az év folyamán elintéztetnének a parlamentek által, a valutakölcsön kibocsátása 1891. legelején következhetnék be és a tényleges átmenet már a jövő év tavaszán történhetne.

Teljesen tisztában vagyok az általam ajánlott gyors eljárás formai és lényegi nehézségei iránt. Tudom azt is, hogy Olaszország 1881. április 7-én hozta meg a valuta rendezésére vonatkozó törvényt és csak két évvel később, 1883. április 12-én kezdte meg az államjegyek beváltását. Azonban másrészt senki sem vonhatja kétségbe a mennél nagyobb sietség mellett szóló okok életbevágó fontosságát, valamint nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Olaszország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy politikailag nyugodt időszakban rendezhette valutáját, de még ezenkívül már geográfiai fekvésénél fogva is kevésbé függ a világeseményektől, mint monarchiánk.

Tekintetbe veendő továbbá, hogy korunk egyéb nagy technikai haladásai mellett a pénzügyek, a bankműveletek technikája is óriási módon haladt. Hogy erre nézve csak egy példát idézzek: tíz éve még senki se hitte volna, hogy oly óriási és oly bonyolódott állampénzügyi operációkat, mint a milyenek voltak a magyar és az orosz konverzió, egy rövid év leforgása alatt sikeresen be lehessen fejezni. Ezekre hivatkozva, merem állítani, hogy abban az esetben, ha Magyarország és Ausztria kormányai tisztában vannak az iránt, hogy elérkezett a kellő pillanat valutánk rendezésére és egyetértésre jutottak az összes elvi szempontok iránt, akkor a keresztülvitel a jövő tavaszig határozottan lehetséges.

Föltéve tehát, hogy a két kormány még az év elején kiküldi, akár a törvény betűjéhez képest a saját szakközegeiből álló előkészítő bizottságokat, akár összehí ezzel együtt, vagy ettől függetlenül egy-egy magán szakemberekből álló valuta-enquêt-et, föltéve, hogy ezek az itt előadottakkal nagyjában összhangzóan határozzák el valutánk rendezését, akkor természetesen szükségessé válik egy megfelelő törvényjavaslat előterjesztése a monarchia két parlamentje elé.

Ennek a törvényjavaslatnak a valutarendezés alapelveinek és időpontjának meghatározásán kívül, a szükséges arany-mennyiségnek kölcsön útján való beszerzésére vonatkozó fölhatalmazást is kell tartalmaznia.

Mennyi aranyra van szükségünk erre a célra?

Államjegy-forgalmunk, a mint tudjuk, 312 millió frt-rug összesen, ezenkívül tekintetbe veendő az Osztrák-Magyar bank 79,236.069⁶³ frt. követelése

e szerint összesen .. . 391,236.069⁶³ frt.

beváltása válnék szükségessé.

Nem hagyhatom megjegyzés nélkül e helyen, hogy a Lajthán túl sok helyütt, még hivatalos kimutatásokban is, a sóbánya-jegyeket is a közös függő államadóssághoz sorolják, holott az 1867: XV. t.-cz. 5. §-a világosan kimondja, hogy csakis az *államjegyek* helyeztetnek mindkét államfél *közös* jótállása alá. Magyarország hozzájárul ugyan az idézett törvény 1. és 2. §§-ban megállapított állandó és változhatatlan összegekkel a sóbánya-jegyek kamatoztatásához és törlesztéséhez is, de hiszen tudvalevő dolog, hogy éppen ezek az állandó és változhatatlan hozzájárulások képezik azt a — hogy úgy mondjam — végkielégítést, a melynek árán Magyarország felszabadult többek között a kérdéses jegyek iránti kezessége alól is. Igaz ugyan, hogy Ausztria jogositva van abban az esetben, ha a sóbánya-jegyek 100 millió forint maximális összege csökken, a beváltott ilyennemű jegyek helyett államjegyeket kibocsátani, a melyekért Magyarország a törvény világos intézkedése szerint csak úgy kezeskedik, mint a többi 312 millió forint államjegyért, de hiszen a valuta-rendezés esetében, a melylyel együtt járna az állami papirpénz legnagyobb részének azonnali és a maradéknak is fokozatos beváltása, a sóbánya- és államjegyek közötti *virement* magától megszűnnék és így Ausztriának egymagának kell majd arról gondoskodnia, hogy sóbánya-jegyeit akár törleszszze, akár kamatjuk fölemelése, vagy más alkalmas eszközök által a forgalomban teljes összegükben megtartsa.

Mindkét államfélre — ismétlem — csak a 312 millió forint államjegy és az Osztrák-Magyar bank követelése tartozik, mely két tétel összege — miként föntebb említém — 391,236.069⁶³ frt.

A jelen sorokban ajánlott 80 : 100 reláció mellett ezen összeg beváltására 312,988.855⁷⁰ aranyforint, illetve 782,472.139²⁶ aranyfrank kellene és semmi kétség, hogy legüdvösebb volna, ezt az egész összeget még áldozatok árán is beszereznünk és ezzel a monarchia függő adósságát egy csapással törleszteni.

Nem zárkozhatunk el azonban azon tény elől, hogy 800 millió franknyi aranynak a megszerzése nem *egy* év, de még jóval hosszabb idő alatt is ugyszólván lehetetlen feladat. Tekintetbe kell vennünk, hogy a Banque de France, a Bank of England és a Deutsche Reichsbank aranykészlete — pedig nagyrészt ezekből kell majd bankárjainknak meríteni a részünkre szükséges aranyat — összevéve nem éri el a 3.000 millió frankot. Emlékezzünk vissza továbbá, hogy micsoda lázba ejtette ezeket a nagy intézeteket 1888—1889-ben Argentinianak vagy Braziliának egy-egy nagyobb kölcsöne, hogy igyekezett az Angol bank, illetve a Reichsbank erős kamatláb-emelésekkel, tehát oly fegyverekkel, melyek saját országuk kereskedelmét és iparát is sujtották, megakadályozni néhány százezer font, illetve néhány millió márka kivándorlását. Nem lehetne állítani, hogy ez a nyilvánvaló elégtelensége annak a forgalmi eszköznek (az aranynak), mely hivatva legyen az egész világ igényeinek megfelelni, valami fényesen bizonyítaná a monometallista tanok helyességét!

De térjünk vissza tárgyunkra. A mondottakból világosan következik, hogy a meglévő aranykészletek iránti követeléseinkben némi szerénységet kell tanusítanunk. E végből nézetem szerint szükséges lesz az államjegyek egy részét *egyelőre* forgalomban hagynunk.

Ha például egyelőre az 1 frtos és 50 frtosokat vonjuk ki a forgalomból, az 5 frtosokat, összesen 120 millió o. é. forintnak megfelelő összegben pedig *egyelőre* meghagyjuk, ez a körülmény bizonyára nem fogja megzavarni pénzrendszerünket. Százhusz millió fedezetlen papírpénz, a melyet minden közpénztár, minden adó- és vámhivatal teljes értékben fogad el, 40 milliónyi lakosságnál nem tesz számot.

Praecedens esettel is rendelkezünk erre nézve: Olaszország 1883-ban készpénzzel beváltván az állam számlájára emittált, ugynevezett »consorziali« papírpénzt, 340 millió lira új államjegyet bocsátott ki, a melyek ma is forgalomban

vannak. Ez a példa azonban a felületes szemlélőre nézve tán inkább elrettentésül szolgálhatna, mert hiszen tudjuk, hogy Itália valutája de facto ma sincsen egészen rendben, a mennyiben az olasz papírpénz rendesen csak 1—2%, sőt magasabb diságióval értékesíthető. A viszonyok ismerője azonban tudja, hogy ennek a bajnak nem maga az államjegy-forgalom az oka, hanem főleg az olasz jegybankok rossz gazdálkodása, a mely annyira megy, hogy az 1889-ben megejtett hivatalos vizsgálat adatai szerint 150 millió lira teljesen fedezetlen bankjegyet bocsátottak ki a törvényes maximumon felül. Hozzájárul ehhez még az a körülmény, hogy Itália nemcsak roppant sokkal tartozik a külföldnek, de ezen felül még kereskedelmi mérlege is nagy mértékben passzív, úgy, hogy aranykészleteinek nagy része az idők folytán apránként kiszivárgott.

Ausztria-Magyarországnak azonban, mely gazdaságilag határozottan erősebb Olaszországnál és melynek kereskedelmi mérlege, miként láttuk, állandóan *erős fölösleget* mutat ki a javunkra, ettől emberi belátás szerint rendes viszonyok között nem kell tartania. Ezenkívül — ismétlem — folyton oda kell törekednünk, hogy mihelyt a viszonyok megengedik, függő államadósságunk maradékát is törlesszük.

Ilyenformán tehát az 5 frtosokat egyelőre meghagyva a forgalomban, az 1 frtos és 50 frtos államjegyek beváltására és az Osztrák-Magyar bank követelésének visszafizetésére kerekszám 275 millió o. é. forintra, vagyis mindig a 80:100 reláció alapján — 550 millió frankra volna szükségünk.

A szükséglet kiszámításánál még egy dolgot kell azonban tekintetbe vennünk: azt a nagy összeget ezüstforintosokban, melyet az Osztrák-Magyar bank kénytelen volt 1879 óta az államtól teljes névértékben átvenni, miután az állam a mondott évben csak magánosok részére szüntette be az ezüst verését, saját számlájára azonban folytatta; az állami bányákból nyert ezüstöt ilyen módon birván a legnyereségesebben értékesíteni. Az ily módon vert ezüst forintosok részben egyenesen a banknak adattak át, darabját persze egy o. é. forintban számítva, részben forgalomba hozattak, azonban mindig csak rövid időre, mert népünk sokkal kényelmesebbnek találta a papírforintot és sietett az ezüstforintoktól

megszabadulni. Ily módon a vert ezüst csekély kivétellel a banknál gyűlt össze és a bank ezüstkészlete, mely 1879 elején csak 86⁴ millió forintra rúgott, 1889. december 31-ig 162² millióra szaporodott.

Hogy tehát a bankot teljesen akcióképessé tegyük, megszabadítva őt a rátukmált fölösleges ezüستől, legczélszerűbbnek vélném a valutakölcsönből befolyó aranyból átadni neki 140 millió aranyfrankot, 70 millió ezüstforinttal cserében, melyeket visszavennénk tőle és a mely összeg körülbelül megfelel annak az ezüstmennyiségnek, melyet a bank 1879. óta az államtól kapott. A 70 millió ezüstforintot átveretnénk 140 millió ezüst frankra és ezek szolgálnának az 1 forintos államjegyek beváltására.

Ezen körülmény folytán tehát első aranszükségletünk nem módosulna és maradna 550 millió frank aranyban. Még ezt az összeget megszerezni, tényleg és aranyban megszerezni, is nagy és nehéz feladat azonban. Elég szem előtt tartani, hogy a Bank of England átlagos arany- és ezüst-készlete (az ezüstnek a fémkészlet egy negyedrészt szabad csak képezni) nem nagyobb 20 millió font sterlingnél, tehát jóval kevesebb a mi szükségletünkénél. Ugy vélném tehát, hogy elegendő lenne, ha a valutakölcsönt átvevő bankok és bankárok egyelőre 400 millió frank aranyat szereznek meg, a mi ügygyel-bajjal tán nem lesz lehetetlen; a többi 150 millió frankot pedig folyó számlában Ausztria-Magyarország javára írják és további arany mennyiségeket a fölmerülő szükséglethez képest bocsátanak rendelkezésünkre.

A 400 millió frankból kerekszám 300 millió frank a 80 *milliós adósság* törlesztésére és 70 millió ezüst forint beváltására a banknak volna átadandó, úgy, hogy a monarchiának a kerekszám 200 milliónyi 1 frtosok és 50 frtosok beváltására, mihez 400 millió frank szükségeltetnék, kezdetben tényleg csak 100 millió frank arany és 70 millió forint = 140 » » ezüst,
 összesen tehát . . . 240 millió frank

állana rendelkezésre.

A beváltás megkezdésére ez az összeg különben bőségesen elégséges, mert hiszen a gyakorlatban teljességgel lehetetlen, hogy rövid idő alatt csakugyan beváltásra kerüljön a forgalomban lévő összes 1 frtosok és 50 forintosok roppant tömege.

Ujból az Olaszországban szerzett tapasztalatokra hivatkozom, mely állam 940 millió lira »consorziali« papírpénzt vont be, még pedig 340 milliót államjegyek, 600 milliót arany és ezüst ellenében. A beváltás 1883. április 12-én kezdődött és az első három hónapban (1883. június 30-ig) igénybe vett ércpénzben

149,587.613 lírát, tehát a 600 millió ércpénz negyedrészt,

135,035.982 » 1883. július 1-étől 1884. június 30-ig,

168,453.357 » 1884. » 1-étől 1885. » »

és azontúl a beváltás oly gyenge mértékben folytatódott, hogy az államnak 1886. június 30-án a beváltásra szánt 600 millió lira arany és ezüsből még *121.104,541 lira* állott rendelkezésére.

Ily módon 1891. elején meg lehetne kezdeni az 1 firtos és 50 firtos államjegyek beváltását, még pedig véleményem szerint legczélszerűbben az Osztrák-Magyar bank összes telepeinél, melyek a közönség tetszésére biznák, vajjon aranyat, ezüstöt vagy bankjegyet kíván-e a beváltásra kerülő államjegyekért.

IV.

Miként a jelen dolgozatból is lépten-nyomon kitünik, az Osztrák-Magyar banknak, mihelyt tényleg belefogunk, nem csekély szerepe jut a valutarendezés nagy munkájánál, de különösen azután, a rendezett valuta fentartásánál. Mert, miként a régi Ausztria ismételt eredménytelen kísérleteiből és újabban Olaszország példájából láttuk, nem elég, ha az állam nagy erőfeszítéssel helyreállítja a rendezett valutát, hanem szükséges, hogy ez a papir- és ércpénzforgalom czélszerű szabályozása és az ércpénz (ez idő szerint az arany) kiszivárgásának megakadályozása által azután is rendben tartassék.

Az a közeg, a mely hivatva van a pénzforgalmat szabályozni és az ország ércpénzállományának megtartása és szaporítása fölött örködni: a jegybank és ezért kiváló fontosságúnak tartom az államhatalom és a jegybank vállvetett és céltudatos együttműködését az átmenet stádiumában, valaminth az állam és a bank közötti egyességnak és általában a bank hatáskörének időszerű reformját.

A bank szabadalma ugyan még 1897-ig tart, azonban

nincs kétség, hogy ennek daczára már most szívesen rá fog állani egy új egyezmény megállapítására, miután ennek az volna a célja és eredménye, hogy a bank hatáskörét az állam papírpénzforgalmának megszorítása, idővel megszüntetése által kiterjessze; a 80 milliós kölcsön visszafizetése által összes jelentékeny tőkéinek birtokába juttassa, hogy fölszabadítsa őt a kényszerárfolyam nyüge alól és kezébe adja a monarchia valuta- és hitelügyének vezetését.

Az Osztrák-Magyar bank tudvalevőleg 90 millió forint tőkével bir (és kerekszám 19 millió forint tartaléktőkével), mely előbbi a valutarendezés esetében tehát 180 millió frankra változnék, holott a Banque de France 182¹/₂ millió frank, a Deutsche Reichsbank 120 millió márka alaptőkével bir. Az Osztrák-Magyar bank tőkéje tehát elegendőnek mondható. Az itt előadottak elfogadása esetében, a rendezett valuta életbelépése alkalmával, érczpénzállománya sem volna kedvezőtlen. A bank ugyanis 1889. deczember 31-én:

o. é. 241,445.468 frt. 49 kr. érczpénzkészlettel birt, mely állott:
 » » 79,241.884 » 74 » arany és arany-váltó
 és 162,203.583 » 75 » ezüstből. Ha tehát 70 millió forint ezüstöt arannyal kicserélünk és a 80 milliós adósság maradékát 79,236.069 frt. 63 krt (forintját két frankkal számítva) szintén aranyban kifizetjük, akkor a bank érczpénzkészlete (föltéve, hogy addig nem változik) a következőképen alakulna:

o. é. 320,681.538 frt. 12 kr. érczpénzkészlet (illetve 641,363.076²⁴ frank),

ebből arany 228,477.954 » 37 »

ezüst 92,203.583 » 75 » mely összeg az 1889. deczember 31-én forgalomban volt 434,678.600 forint bankjegynek mintegy 74% érczfedezetet nyújt és 50¹/₆-kal fedezné a bankjegyforgalmat még akkor is, ha az 1 frtos és 50 frtos államjegyek bevonása következtében teljes 200 millió forinttal nagyobbodnék.

Némely szakember szükségtelennek véli a bank 80 milliós követelésének törlesztését a valutarendezés alkalmával; ezt a nézetet azonban teljességgel nem oszthatom. Először azért nem, mivel már csak a morális hatást tekintve is, kiváló fontosságúnak tartom, hogy épen az első időben hatalmas és gazdag legyen a bank, hogy nagy érczpénzkészlettel birjon és jegyei dúsan legyenek fedezve, mindezt abból a célból,

hogy bankjegyeink az első naptól kezdve a bel- és külföldön föltétlen hitelt élvezzenek. Másodszor pedig azért nem, mivel jöhet olyan rendkívüli idő, a mikor az államnak okvetetlenül pénzre lévén szüksége, nagy segítségére lehet és a valutánkat elrontó államjegy-kibocsátástól megóvhatja a föltétlen hitelű és hatalmas érzékészlettel bíró jegybank, míg ellenben az alaptőkéjének túlnyomó részével nem rendelkező és épen azért kisebb hitelű bank zavaros időkben a saját kötelezettségének is alig tudna megfelelni.

A bankkal kötendő új egyezménynek alapvonásai körülbelül a következők volnának:

Az Osztrák-Magyar bank meghatározott időre (inkább többre, mint az eddig divott tíz évre) *Ausztria-Magyarország területén* felruháztatik a kizárólagos bankjegy-kibocsátási szabadalommal.

A bank kötelezi magát az általa kibocsátott bankjegyeket főintézeteinél mindenkor előmutatásra, a többi telepeknél a rendelkezésre álló készletekhez képest arannyal beváltatni.¹⁾

A bank a kereslethez képest fog bankjegyeket kibocsátani előre meg nem határozott összegben, oly feltétellel azonban, hogy mindig tart akkora aranykészletet, mely megfelel a forgalomban levő összes bankjegyek legalább harmadrészének.

A bank a forgalomban levő, ércpénzzel nem teljesen fedezett bankjegyek után egy százalék adót fizet és a hat százalékon felüli nyereséget megfelelzi a monarchia két államával.

Végül még egy szót azokra az ítéletekre, helyesebben elítélésekre nézve, a melyekkel a sajtó egy részében az Osztrák-Magyar bank vezetésére vonatkozólag elég gyakran találkozunk és a melyek alapján a tájékozatlan közönségnek már most arra a következtetésre kellene jutnia, hogy a bank nem lesz képes megfelelni azoknak a nagy horderejű feladatoknak, a melyek rendezett valutával bíró államban a bankjegy-kibocsátó intézetre hármanlanak. Szükségtelen mondanom, hogy nem sokra becsülöm ezeket a prófétaí kritikákat, sőt hozzáteszem, hogy az Osztrák-Magyar bank vezetésében két fölötte becses tulajdonságot látok: az óvatosságot és a konzervatív szellemet, a melyek a bankot bizonyára a jövőben is meg fogják tartani a helyes uton.

¹⁾ A Deutsche Reichsbank nagyjában ugyanezen az alapon működik.

V.

Hátra van még annak a kimutatása, mely áldozatokba kerülne a monarchiának a valuta rendezése és miképen lehetne legalább részben kárpótlást találni ezekért az áldozatokért?

Tudjuk, hogy az 1 firtos és 50 firtos államjegyek beváltására és a 80 milliós bankadósság törlesztésére 550 millió frankra van szükségünk, melyet kölcsön útján kell beszerez-nünk. Legelőnyösebb volna kétségekívül a közös kölcsön, mert több, mint valószínű, hogy olyan papir, mely Ausztria és Magyarország garancziájával bírna, magasabb árfolyamot érne el, mint akár a tisztán magyar, akár a tisztán osztrák papirok. Tekintve azonban a közös kölcsön közjogi és praktikus nehézségeit, bizonyosnak tartom, hogy mindkét államfél külön-külön fogja a rá eső részt beszerezni.

A felosztás a 70:30 arányában történnék és ennél fogva

Ausztriára 70%, azaz 385 millió frank

Magyarországra 30%, » 165 » » esnék.

Valószínű, hogy mindkét állam 4%-os aranyjárdék kibocsátása által fogja a szükséges összeget megszerezni. Állott pedig 1889. december 31-én Párisban:

a 4% osztrák aranyjárdék 93⁰/₁₀₀-on,

a 4% magyar » 88⁰/₁₀₀-on.

Ezeket az árfolyamokat véve alapul, föltehetjük, hogy bankárjaink költségeik, kockázatuk és nyereségük fejében körülbelül két százalékkal alacsonyabb áron fogják átvenni a kibocsátandó járdékokat és ennél fogva

Ausztriának kerekszám 423 millió frank.

Magyarországnak pedig 192 » »

névértékű 4%-os aranyjárdékokat kellene kibocsátania. A valuta rendezése tehát

Ausztriára nézve egyelőre 16⁹²/₁₀₀ millió frank.

Magyarországra nézve 7⁶⁸/₁₀₀ » »

évi teherrel járna, a mely összegből azonban levonandó az Osztrák-Magyar bank adója forgalomban lévő bankjegyei után, mely adót legalább évi három millió frankra becsülhetjük. Ebből kerekszám két millió frank Ausztriát, egy millió pedig Magyarországot illetné és így fedezetlen maradna 15, illetve 7 millió frank.

Ezt a költséget Magyarország legalább részben az által

fedezheti, hogy 5%-os papíráradékát szintén 4%-os aranyjáradékra változtatja át. Összesen 380,939.700 frt. névértékű magyar papíráradék lévén forgalomban, ha fél százalékra, tehát mintegy 3,800.000 frankra becsülhetjük a konverzió által elérhető kamatmegtakarítást, akkor a valutarendezés költségei Magyarországra nézve 3,200.000 frankra szállnak le, a mi elvégre még a mi viszonyainkra nézve is oly csekély összeg, hogy inkább bátorításul szolgálhat a nagy horderejű reform mielőbbi megkezdésére.

Ausztria a maga részéről valószínűleg 5%-os papíráradékának (238,877.100 frt) és az egységes (4 $\frac{2}{3}$ %-os) papír- és ezüst-államkötvényeknek (2.428,629.410 frt) konverziója által 4%-os aranyjáradékká fog kárpótlást szerezni, miután ezen pénzügyi műveletek által legalább 12 millió frank kamatmegtakarítás érhető el.

Igaz, hogy idáig jutva, hátra van még az összesen 120 millió forintnyi 5 forintos államjegy beváltása. Ámde ismétlem, hogy ez a körülmény egyáltalában nem változtathat azon a tényen, hogy aránylag csekély áldozat árán valutánk gyökeresen rendezve volna és jegybankunk mindenképen abban a helyzetben, hogy hivatásának megfeleljen és még akkor is, ha bankjegyforgalmunk nagymértékű szaporítása válnék szükségessé, ennek a szükségletnek kellő fedezet mellett eleget tehesen.

A valutaügy ebben a stádiumában, Ausztria és Magyarország kormányai, tekintetbe véve az általános pénzügyi helyzetet, valamint a mi speciális viszonyainkat, végre a valuta-rendezés befolyását a két államfél jövedelmeire, kétségkívül könnyen megtalálnák a helyes utat a még fönmaradt függő adósság törlesztésére.

Legczélszerűbbnek vélném az egyelőre fenmaradt 120 millióra nézve egy tíz évre felosztott törlesztési terv megállapítását, mely szerint minden évben 12 millió forint 5 frtos államjegy volna törlesztendő. Ausztria a maga részéről ebbe a törlesztési tervbe belefoglalhatná a sóbányajegyeket is. Föltéve, hogy ez a két államfél rendes jövedelmeiből nem telnék és a szükséges összegeket évente kölcsön útján kellene megszerezni, akkor a tíz év alatt összesen

Ausztria terhére, (tekintetbe véve a sóbányajegyeket, melyeknek törlesztése teljesen ez államot illeti), ezek

után	200 millió frank
az 5 frtos államjegyek 70 ⁰ / ₀ -a után	168 » »
összesen	368 millió frank

Magyarország terhére az 5 frtos államjegyek 30⁰/₀ után 72 millió frank esnek, mi ellenében az előbbi árfolyamok alapján

Ausztriának kerekszám 405 millió frank

Magyarországnak kerekszám 84 » »

névértékű 4⁰/₀-os aranyjáradékot kellene kibocsátani, úgy, hogy Magyarország évi kamatterhe 3³/₄ millió frankra, Ausztriáé pedig 16 millió frankra rúgna, mely utóbbi államnak javára esnek a sóbányajegyek ezután megtakarítható 3—3¹/₂ millió forint = 6—7 millió frank kamatai, mi által évi kamatterhe 10 millió frankra csökkenne.

Magyarország e tehertöbbletét az államosított vasutak (alföld-fiumei, erdélyi, duna-drávai, budapest-pécsi) mintegy 44 millió forintnyi részvényeinek konvertálása által bőven fedezheti (a mennyiben jogi nehézségek ezt meg nem akadályozzák), mely pénzügyi művelet, ¹/₂ százalék kamatmegtakarítást számítva, 2,200.000 frt., illetve 4,400.000 frankot eredményezne.

Ausztriára nézve, a míg a sóbánya-utalványai egészben vagy részben forgalomban maradnak, praktikusnak vélném, hogy ezek az utalványok minden év márczius 1-én (augusztus 31-iki lejáráttal) és szeptember 1-én (február 28-iki lejáráttal) bocsátassanak ki, még pedig az első 3⁰/₀, a többiek 4⁰/₀, (esetleg 3¹/₄ és 3³/₄⁰/₀) kamatozással; ily módon ¹/₂ százalékkal nagyobb kamatterherrel tán nem volna nehéz az egész összeget a névértéken elhelyezni.

VI.

Hogy összegezzem az itt elmondottakat: a valutarendezést keresztülvihetőnek és Ausztria-Magyarország erejét túl nem haladónak tartom. A részletekre nézve az *értéket* illetőleg a *tiszta aranyértéket*; az *átmeneti viszonyt* illetőleg: a 80 : 100 *arányt*; a *pénznemet* illetőleg: a *frankot* tartom ajánlatosnak.

Szükségesnek vélem, hogy az átmenet az új osztrák-magyar aranyértékre már 1891. tavaszán történjék;

hogy e végből a törvényszabta bizottságok haladék nélkül hivassanak össze, hogy ezzel egyidejűleg a kormány megállapodásra

jusson az Osztrák-Magyar bankkal és a valutakölcsönt átvevő bankcsoporttal;

hogy a parlamentek még a folyó évben intézzék el a kényszerárfolyam megszüntetésére, az államjegyek bevonására, az új bankjegyzésre és valutakölcsön fölvételére vonatkozó törvényjavaslatokat;

hogy végre a valutakölcsön 1891. első hónapjaiban kerüljön a pénzpiacra és hogy közvetlenül azután kezdjük meg az államjegyek beváltását.

A részletekre nézve ajánlom:

hogy egyelőre csak az összesen 192 millió forintnyi 1 frtos és 50 frtos államjegyeket vonjuk be, ellenben teljesen törleszszük a 80 millió forintos bankadósságot, egyuttal arannyal kicserélve a bank érczkészletéből 70 millió forint ezüstforintot. Erre való tekintettel egyelőre csak 550 millió aranyfrankot szerezzünk be kölcsön útján, mely célból Ausztriának 423 millió, Magyarország 192 millió frank névértékű 4⁰/₀-os aranyjáradékot kellene kibocsátani. A bevonandó államjegyek beváltását az Osztrák-Magyar bank összes telepeire bízám.

Az Osztrák-Magyar bankkal fennálló egyezség olyképen volna módosítandó, hogy a bank a valutarendezés életbeléptétől fogva természetesen szintén megkezdene készpénzfizetéseit, hogy jogában lenne érczpénzfedezetének háromszorosaig bankjegyeket kibocsátani és érczzel nem fedezett bankjegyeiért 1⁰/₀ adót fizetne.

A valutarendezés folytán támadó terhet, mely Ausztriára nézve egyelőre 16⁹² millió, Magyarországra 7⁶⁸ millió frankra rugna, régebbi adósságok konverziójával, még pedig nálunk az 5⁰/₀-os papíráradék, Ausztriában szintén az 5⁰/₀-os papíráradék, továbbá a papírban és ezüstben fizetendő egyesített államadósság konverziójával lehetne helyreütni.

A forgalomban maradt 120 millió forint 5 frtos államjegy egy évtized alatt egyforma évi részletekben volna törlesztendő. Ausztriára ez által (tekintetbe véve a sóbánya-jegyeket) évi 10 millió, Magyarországra 3³ millió frank kamatteher hárulna, mely utóbbi összeg ellenében Magyarország az államosított vasutak részvényeinek konverziójában találhatna kárpótlást.

VII.

Ilyenformán képelem a jelentőségteljes reform keresztülvitelét, mely kétségen kívül nagy haladást jelezne a mon-

archia gazdasági konzolidációjának útján és mely hazánkra nézve betetőzése volna az 1867-iki államalkotó műnek, a mennyiben a szilárd politikai organizációt kiegészítené és megerősítené egy megbízható pénzügyi szervezettel.

Azok az aggodalmak, a melyeket leginkább termelőink táplálnak a valuta rendezését illetőleg, merő tévedésen alapulnak, azon a balvéleményen első sorban, mintha a valuta reformja abban állana, hogy az osztrák értékű papír forint helyett a sokat emlegetett és mindig tévesen értelmezett $2\frac{1}{2}$ frank értékű »*arany forint*« válnék törvényes pénzünké és a 8 forintos búza ára ennek folytán egyszerre 6 forintra csökkenne, szóval, hogy a papírförint disagiója az aranyhoz képest elősegíti kivitelünket és jó árat biztosít terményeinknek.

Mindez megannyi tévedés. Az arany agiója — miként már számos közgazda bebizonyította — csak akkor segít elő kivitelünket, ha folytonosan emelkedik, mert a kereskedő ilyen esetben hajlandó lesz a termény árát illetőleg engedményeket tenni, abban a reményben, hogy majd a valután nyer. De megfordul a koczka, ha a valuta agiója hanyatlik, mert a kereskedő ekkor a nyereségén kívül még az esetleges valutaveszteséget is kénytelen számításba vonni és ennél fogva a napi árnál kevesebbet fog a terményért fizethetni. *Már pedig a külföldi váltók ára legalább időlegesen természetsszerűleg csökkenni fog, ha erős a kivitelünk* és így rendezetlen valutánk a termelőnek egyenesen és világosan kárt okoz és neki is csak úgy érdekében áll a rendezett valuta, mint az egész országnak.

Azzal a kívánsággal végzem be tehát e munkámat, hogy legyen meg a rendezett valuta és legyen meg mielőbb és hogy hozza meg az országnak a rendes pénzviszonyok áldásait: a jó hitelt, takarékossgot és a vagyonosodást!

SZÉKELY FERENCZ.

A VÁNDORIPAR SZABÁLYOZÁSA.

Nyomban azután, hogy az újonnan keletkezett kereskedelemügyi tárca vezetője teendőinek megnövekedett új körét kezébe vette: kibontakozott a miniszternek az az eléggé nem méltányolható álláspontja, mely szerint az ország közgazdasági ügyeit a hazai szaktestületekkel való összműködés nélkül a gyakorlati igények kielégítésére s az érdekelt társadalmi rétegek javára vezetni nem lehet.

A kereskedelmi és ipari szaktestületek a gyakorlati élet közvetlen megfigyelői. Látóköriük nem terjed ugyan ki az egész országra, de a szűkebb határon belül látásuk annyival biztosabb. Előttök játszódnak le a vidék kereskedelmi és ipari viszonyainak összes változásai, átidomulásai. Körülöttük lüktetnek a vállalkozások erei. Mődjukban áll ismerni kerületök termelési és fogyasztási viszonyait, forgalmát és hiteléletét, munka- és tőkeerejét, az egyes gazdasági ágakra való rátermettségét vagy alkalmatlanságát. Ezért kiszámíthatlan a haszon, melylyel azok törvényjavaslatok és rendeletek előkészítésében, társadalmi mozgalmak megindításában és dőlőre vitelében közreműködnek. Ez okból képez e szaktestületek most tapasztalható serény munkálkodása garanciát arra nézve, hogy a kereskedelmi miniszter által tervbe vett reformok csakugyan hasznára válnak az országnak. Mert ha valahol, úgy a közgazdasági politikánál áll az, hogy újítások a létező helyzet alapos ismerete és diagnózisa nélkül csak kárt okozhatnak és nem hasznot.

Legutóbb a kereskedelmi kamaráknak országos értekezlete alkalmából hangsúlyozták a vándoripar rendezésének szükségét is. A korlátozás szükségének tudata azonban már korábbi keletű és fennállott már akkor, midőn az 1884. évi XVII-ik törvényczikk elkészült, mely az új ipartörvényt foglalja magában.

A vándoripar korlátozására vonatkozó javaslat elnevezésében elég igénytelennek látszik. Pedig nagyon széles körű reformot foglal magában és intézkedései nemcsak arra a terrenumra hatnak ki, a melyre közvetlenül irányulnak, de közvetve kiterjednek ipari és kereskedelmi életünk egész mivoltára, sőt a külfölddel való kereskedelmi összeköttetéseinkre is. És ha a kérdés sikeres megoldása a törvényjavaslat által elérhető: úgy nagyon lényegesen javulni fog nem ugyan *ipari termelésünk* egész köre — bárha, mint a továbbiakból ki fog derülni, ez sem marad érintetlenül — de minden esetre ipari termelésünk eredményeinek *értékesítési módja* és egész *belső kereskedelmi életünk* menete.

Még mielőtt a reform elvi oldalait vizsgálánk a kereskedelmi és ipari szabadság, a foglalkozások helyes megoszlása és a kérdés szociális oldala szempontjából, a melyek — a fent elmondottakkal kapcsolatban — valamennyien figyelembe jönnek: csak néhány vonással akarjuk vázolni azt az állapotot, mely a vándoripar rendezésének elodázhatatlan szükségességét megteremtette.

A kereskedelem, mint a népek jólétének forrása és alapja, a kulturfoglalkozások sorába tartozván, az *állandóságban* keresi és bírja főjellegét. Ez a bázisa a hitelélet biztonságának is. A vándorkereskedelem és vándoripar ez állandóság ellen határozott merénylet. Teleppel, üzlethelyiséggel, sőt talán állandó lakóhelylyel is alig bíró emberek járják be az országot gyalogszerrel is elvihető árúkészletekkel, vagy állandóan kocsin tartott raktárakkal. Az előbbieket a házalók és földönarúlók; az utóbbiak az ugynevezett sátoros kereskedők (felvidéki tótok). Mind nagyobb mértékben árasztván el e foglalkozások az országot: üzőik a *heti vásárokat* a legtöbb vidéken olyannyira ellepték, hogy minden ily heti piac országos vásárhoz volt hasonlatos. És ha hát a forgalmi és közlekedési viszonyok tökélyesbülése a vásár intézményét gazdaságilag feleslegessé teszi is: e vándorok az intézményt határozottan fejlesztik és pedig rossz, veszedelmes irányban. Kiegészíti pedig a házaló- és vándoripar már megnevezett gyakorlóit a *külföldi és bel-földi utazó-ügynökök* serege.

Hagyján, ha a bajnak a vándoripar üzésének pusztá tényével, mint olyannal, mely a gazdasági *stabilitás* szempontjából kárhoztatandó, vége is volna. De mérhetetlen e

visszásság káros hatása *közgazdasági és kulturszempontról* egyaránt.

A helyben lakó, ott iparendélylyel, műhelylyel és esetleg üzlethelyiséggel bíró iparosra nézve a vándorok a megélhetést mód felett megnehezítették, megnyirbálván a rendelkezésre álló piacnak különben is felette szűk körét. De mit tesz és tett az iparos kénytelenségből? — Minthogy saját piacának fogyasztási kontingensét nem élvezhette: kénytelen volt ő is más helységek heti vásárait, piaczeit felkeresni.

Mi volt tehát a kézzelfogható első eredmény? *Az, hogy az állandó iparos is vándorolni kezdett*, a mi pedig nagy visszaesés. Hosszú ideig tartott ez a kóros állapot, midőn a fentebb idéztük új ipartörvény életbelépve: annak 50-ik §-a egy nagyon üdvös rendelkezéssel véget vetett volna az egész bajnak, ha — érvényben marad. És véget vetett volna úgy, hogy az egész vándorügylet problémáját jórészt megoldván, a most tervezett reformot csaknem teljesen fölöslegessé teszi vala. A jelzett 50-ik §. két utolsó bekezdése ugyanis a következőket mondja: »*Heti vásárokon élelmi szereket, kerti és mezői terményeket, házi iparcikkeket — a mennyiben azt törvényes kiváltságok nem akadályozzák — bárki áruba bocsáthat.*« Majd tovább: »*Másféle iparkészítményeket csak a helyben lakó iparos van jogositva eladni.*«

Az ország egész iparos- és kereskedő-osztálya fellélegzett, midőn e rendelkezések törvényes erőre emelkedtek. Ez megszüntetett minden anomáliát. Mert természetsszerűleg a szakasz idézett utolsó bekezdése nemcsak a tulajdonképeni iparosokra vonatkozott, de egyszersmind *a felvidéki házaló kereskedőkre, a sátoros tótokra és más vándorraktárak tulajdonosaira* is, a kik a vidéki kereskedők kész veszedelmeivé váltak.

Volt e sátorosoknak annak idején nagyon derék hivatásuk. Ezt nem teljesítették soha. Holott eredeti rendeltetésük betöltésére kellene őket szorítani most is. Eredeti pátensük értelmében ugyanis meg volt nekik engedve, hogy *a felső-magyarországi vászonipar termékeit országszerte elárúsítsák*. Erre és csak erre volt engedélyük, a melynek nyilvánuló célját az képezte, hogy e révén *a Túróc-, Árva- és Zólyom megyei házi vászonipar fennállhasson és fejlődhessen*. A kellő ellenőrizhetés okáért e vászonipari cikkek még a *megyei bélyegzőkkel* is voltak ellátandók.

A mennyiben tehát e sátoros kereskedők eredeti hivatásukat teljesítették, vagy a mennyiben azt még most is teljesitenék: működésük csak üdvös és kívánatos volna. De már kezdetben is csakhamar áthágták jogkörüket. Sátoraikban mindinkább fogyott a felső-magyarországi vászon és mindinkább gyarapodott a *külföldi* és *különösen az osztrák*. A felső-magyarországi vászonipar tehát elhanyaglott és hovatovább teljesen elpusztult. Ime a *termelésre* való káros visszahatás.

De a felső-magyarországi vándorok itt sem álltak meg. Kezdek kocsiraktáraikat teljesen felszerelni. Czikkről-czikkre menve, egybegyűjtöttek mindent és sátoraikban ép úgy feltekinthetők a különböző textilipari czikkek, mint bármely stabilis, adófizető, polgári kötelezettségeket teljesítő kereskedő üzletében. Minden van tehát náluk, csak *magyar vászon nem*, holott csak annak szabadna lennie. Kocsijaikkal és sátorikkal végigjárják a heti vásárokat oly czirkulusban, hogy a hét hat munkanapján belől egyszer mindenüvé visszatérhessenek. A nép pedig, mely — és ez kulturszempontból igen nagy kár — hajlik a vásári szellem felé és a melyre a sátrak czifrasága és nagyobb ujdonsága csábíngert gyakorol: várja e vándorokat és szükségletüket számukra tartja fenn. A nagy adóval terhelt, jelentékeny üzleti költséggel dolgozó állandó kereskedő raktára pedig hever és e heverő raktár nyomán jár a lejáratkor a — *fizetésektelelenség*.

A ki az elmélet határain túl belső kereskedelmünk menetét a gyakorlatból is ismeri: az tudja jól, hogy a vidéken néhány esztendő óta előforduló bukások zöme az árukereskedelem terén a vándorkereskedelem üzelmivel függ össze. És könnyen elképzelhető tehát az az öröm, melyet az ipartörvény érintett rendelkezése a kereskedő-osztály körében is keltett. Jogos volt ez öröm, mert ez az 50-ik §. — a maga eredeti mivoltában — nagyon sokat enyhített volna a szorongatott viszonyok közt élő kereskedők baján és nem sértett jogaiban senkit is. Mert hiszen annak kellene épen a czélt képeznie, hogy a felső-magyarországi vándorló-kereskedők tulajdonképeni pátensük betartására szoríttassanak.

De mi történt? Az 1884. évi XVII-ik törvényczikk 50-ik §-ának utolsó kikezdése az 1887. évi XVIII-ik törvényczikkkel módosított. A módosítás 1-ső §-a már sokkal nagyobb latitudót engedett az *idegen iparosok heti vásárokon*

való megjelenhetésének. A 2-ik §. pedig egyenesen kimondotta, hogy »a felvidéki házaló-kereskedők, kik a régi szokás alapján a heti vásárokat látogatták, eddigi joguk gyakorlatában meg-hagyatnak«.

Megújultak tehát a bajok sokszorozott erővel az egész vonalon.

Senki e módosítás helyes okát megjelölni nem tudná. És a következesek beigazolták, hogy az ipartörvény szellemének ily irányban való megváltoztatása ép oly helytelen volt, mint indokolatlan. Most azután a dolgok annyira meg-érttek, hogy a vándorügyletek — melyek zöme és érdeme tekintetében az 50-ik §. annak idején rendet teremtett — most külön törvénnyel szabályozandók, mert a bajokat tovább nyugton nézni nem lehet.

A panaszok felhatoltak a miniszteriumhoz is. És a kamarák által felterjesztett vélemények kellőképen beigazolták, hogy a vándoripar felsorolt és más válfajainak túltengéséből eredő bajokon segíteni feltétlenül kell. Végre a kérdés most — Baross Gábor kereskedelmi miniszter kezdeményezésére — a megoldás stádiumába jutott.

A törvényjavaslat, melyet a kereskedelmi miniszter a vándoripar korlátozása tárgyában a kereskedelmi kamarák és más szakegyesületeknek véleményadás végett megküldött, négy fejezetre oszlik. Az első az általános határozatokat, a második a házalásra vonatkozó különös határozatokat, a harmadik a kihágásokra vonatkozó rendelkezéseket és végül a negyedik a zárhatározatokat tartalmazza. Az egész javaslat nem nagy terjedelmű; 32. §-ból áll. Általában felöleli az egész kérdést és úgy a vándoripar fogalmi körének meghatározására, a válfajok megjelölésére és egyes speczifikus esetekre, mint a kompetenciák meghatározására vonatkozólag tiszta rendelkezéseket tartalmaz. Abban az összefüggésben azonban, melyben a javaslat egyes szakaszai egymással és már létező törvényekkel állanak, mutatkozik több helyt homály.

A törvényjavaslat szövege még csak szűk körben ismeretes. Tájékoztatásul és a továbbiak megvilágíthatása végett ide igtatjuk tehát a két első szakaszt, mely kijelölván ama foglalkozási köröket, melyek a vándoripar fogalma alá tartoznak: sajátlag körrajzát képezi a reform elvi mivoltának. A két szakasz szó szerint való szövege a következő:

»1. §. Vándoripar a jelen törvény értelmében: 1. *a házaló-kereskedés vagy házalás, mely alatt árúkkal helységről-helysége és házról-házra járva, meghatározott eladás hely nélkül üzött kereskedés értetik*; 2. *az országos — és a mennyiben ezt a létező szabályrendelet megengedi, — a heti vásárokat iparszerűleg látogató és állandó teleppel nem bíró kereskedők üzérkedése*; 3. az utazó ügynökség, mely megrendeléseknek gyűjtéséből áll és árú-mintákkal vagy azok nélkül többek megbízásából üzletszerűleg gyakoroltatik; 4. az üvegesek, köszörűsök, üstfoltozók, esernyő-javitók, ruhatisztítók, káposztavágók, patkány- és egérirtók és hasonló, helységről-helysége és házról-házra járó, állandó iparteleppel nem bíró iparosok munkálkodása; 5. az ócska öltözeti darabokkal és hasonló ócska cikkek vásárlásával és eladásával foglalkozó, házról-házra járó egyének foglalkozása; végre 6. a helységről-helysége és házról-házra járó rongy-, csont- és hasonló hulladékok gyűjtésével foglalkozók munkálkodása.

2. §. Vándoriparnak a jelen törvény értelmében *nem* tekintendők és külön törvények és rendeletek által szabályoztatnak: 1. a nyers terményeknek (u. m. gabona, fa, szén, szalma, mész stb.), továbbá az élelmezésre és napi szükségletek fedezésére szolgáló cikkeknek (ugymint növények, zöldség, gyümölcsök, virágok, tej, vaj, turó, tojás, zsir, liszt, magolaj, baromfi és egyéb állatok, kenyér stb.) az utcán, vagy házról-házra járva gyakorolt eladása, a mennyiben ez az eredeti termelő által, vagy szegényebb sorsú egyének által időleges mellékfoglalkozáskép üzetik. Ezen árusításra nézve a helyi szokás és a vásárrendőri szabályok irányadók; 2. *a vándorraktárak, vagyis árúkkal meghatározott, de időnkint változó eladási hely mellett üzött kereskedés, melyre nézve az 1884. évi XVII. törvénycikkbe foglalt ipartörvény intézkedései alkalmazandók*; 3. azon üzlet, mely szerint az iparos (kereskedő) személyesen vagy megbízottja által házról-házra járva, minták felmutatása mellett vagy a nélkül megrendeléseket gyűjt vagy gyűjtet, vagy vásárokat látogat (1884: XVII. t.-cz. 50. §-a és 1887: XVIII. t.-cz.); 4. a nyomda, könyvnyomda, metszés, fényképezet vagy kézi másolás útján sokszorosított terményekkel való vándor- vagy házaló-kereskedés (1848: XVIII. t.-cz.); 5. a vándor-előadások, látni valók bemutatása, melyekre a rendőri szabályok alkalmazandók; végre 6. vándorló állat-

herélők foglalkozása, mely az állategészségügyi szabályok által szabályoztatik.«

E két szakasz körül fejlődhetik ki a legnagyobb vita, mert bizonyos, hogy a törvény-magyarázat megengedhető határai közt a két szakasz rendelkezése iránt a legeltérőbb értelmezések és felfogások merülhetnek fel. Ugyanis: Az első szakasz második pontja kimondja, hogy vándoriparnak tekintendő a jelen törvény értelmében az országos vásárokat és a mennyiben ezt a létező szabályrendelet megengedi, a heti vásárokat iparszerűleg látogató és állandó teleppel nem bíró kereskedők üzérkedése. Ez tiszta és világos. És határozottan ráillik az előbbieken már említett felvidéki vándorló kereskedőkre is. Ezzel tehát a dolog rendben volna. Ám a második szakasznak ugyancsak második pontja azt mondja, hogy vándoriparnak e törvény értelmében *nem tekintendők a vándorraktárak, vagyis árúkkal meghatározott, de időnkint változó eladási hely mellett üzött kereskedések.*

Ez is tökéletesen ráillik a felvidéki sátorosokra. Mi tehát az eligazodás útja?

Maga a javaslat — úgy látszik — a második szakaszban foglalt rendelkezést tartja idevágónak. Erre enged következtetést, hogy az utóbb idéztük pont azzal a megjegyzéssel végződik, hogy e kereskedésre nézve az 1884. évi XVII. törvényczikkben foglalt ipartörvény intézkedései alkalmazandók.

Ha tehát vissza lehetne térni az új ipartörvény fent idézett 50-ik §-ra: akkor minden kétely teljesen el lenne osztható. Ám korábbi fejtegetésünkből kitűnik, hogy az 1887. évi XVIII-ik törvényczikk e szakaszt *hatályon kívül helyezte.* Mivel és hogyan történik tehát intézkedés e legégetőbb kérdésre nézve? — Nyilvánvaló, hogy itt határozott intézkedésre van szükség. Van különben a dolognak egy felette egyszerű megoldási módja. És ez az, hogy a kérdés e része a törvény második részében intéztessék el minden kétséget kizáró világossággal. E második rész tudvalevőleg különös határozatokat tartalmaz a házalásra vonatkozólag, kimondván a 13-ik és következő szakaszokban:

»13. §. A házalás állandó kereskedelmi üzlettel sem egy személyben, sem egy háztartásban élő családtagok által gyakorolva nem egyesíthető.

14. §. A házaló-kereskedő árúit csak a vámterületen

szerezheti be és ennek igazolásául a vételi okmányokkal kell ellátva lennie.

15. §. A házaló-kereskedésből feltétlenül ki vannak zárva: *a)* fegyverek, robbanó anyagok, tüzi-játékszerek; *b)* gyógyszer, mérgek, méregtartalmú és az egészségre veszélyes árúk, higany; *c)* szépitő (cosmetikus) szerek, diaetetikus szerek és illatszerek, a szappan kivételével; *d)* az erkölcsiséget sértő czikkek; *e)* játékkártyák; *f)* katonai ruházatok, felszerelések, használt ruhák és ágyneműek; *g)* szesz, mindennemű szesz italok és eczet; *h)* anyag- és fűszerárúk, kőolaj, a kenő-olajok kivételével; *i)* drágakövek, arany és ezüst (törött állapotban is), valamint valódi és utánczott arany- és ezüstárúk, zsebórák, egyházi edények és díszitmények, mindenféle érmek; *k)* érték-papírok, sorsjegyek és igérvények; *l)* az állami egyedárúságok tárgyai (só, dohány) és salétrom. Az itt felsorolt tárgyakon kívül más árúknak közbiztonsági vagy egészségügyi tekintetből kizárását a kereskedelemügyi miniszter egyetértőleg a belügyi miniszterrel rendeleti uton mondhatja ki.

16. §. Házalás alkalmával részletfizetésekre árúkat kínálni vagy eladni tilos.

17. §. *Teherhordó állatnak vagy szekérfogatnak használata a házalás gyakorlásánál tilos.*

18. §. A házalás gyakorlásánál csak annyi árút szabad magával vinni, mennyit az illető házaló maga hordani képes. Oly házalónak azonban, ki a házalást már legalább egy évig törvényszerűleg gyakorolta és előhaladott kora vagy testi fogyatkozása miatt, hatósági-orvosi bizonyítvány szerint, árút maga nem képes hordani, árúhordozó tartása engedhető meg, mely körülmény a házalási igazolványban felemlítendő. Árúhordozó csak az lehet, ki a vándoriparosra általában előírt kellékeknek megfelel.

Odafüggeszthető volna a 17-ik szakaszhoz egyszerűen, hogy *a házaló-kereskedés meghatározása alá esik a felvidékiek üzlete is.* Ám ez csaknem lehetetlenné tenné rájuk nézve az egész ország felkereshetését. Már pedig méltányos igényeik megsértése a törvényjavaslat intenczióját nem képezheti. Legegyszerűbb tehát, ha a kérdés a törvényjavaslat keretében önálló diszpozícióval szabályoztatik, hozzáfüggesztetvén illő helyen új szakasz gyanánt:

»A heti vásárok látogatása a felvidéki vándorló-kereskedőknek

a rendes adókötelezettség teljesítése mellett csak a felső-magyarországi (vagy épen hazai) házi (vagy egyáltalán) vászonipar-cikkeivel engedtetik meg. Más árúkat sátraikban kirakniok és elárúsítaniok tilos.»

Az ország egész kereskedő-osztálya üdvözlőné e törvényt-pontot. E mellett a vándorok is megélhetnének és hazai vászoniparunk határozott lendületet nyerne.

A törvényjavaslat természetesen a tulajdonképeni *házalási ügyleteket* is a vándoripar körébe sorozza. A házalás mivoltára nézve az 1-ső §. első pontja; körére, minőségére és üzhetésének módozataira nézve pedig a 13., 14., 15., 16., 17. és 18-ik szakaszok oly világos rendelkezéseket tartalmaznak, a melyeknek körén belől nagyon könnyű az eligazodás.

A 15-ik szakasz egész részletesen felsorolja ama cikkeket, árúnemeket és csoportokat, a melyek a házaló-kereskedésből feltétlenül *ki vannak zárva*. És nagyon üdvös, hogy a törvényjavaslat lehetetlenné kívánja tenni a házalás üzését különböző oly cikkekkal, a melyek forgalmának sokkal megbízhatóbb kezek által kell közvetítettnie, mint a milyen a házalási üzlettel foglalatostokodóké. A játékszenvedély terjesztését előmozdító cikkek a házalás keretéből való kizárása anyagi és erkölcsi szempontból egyaránt nagyon helyes és az utóbbi tekintetből méltánylandó az erkölcsiséget sértő cikkekre vonatkozó tilalom is. Valamint hasznos szolgálatot tesz a javaslat ama tilalmakkal is, a melyek a nép hiszékenységét kiaknázó cikkekre irányulnak.

Az egészségügyi szempont sürgős követelése volt, hogy a gyógyszerekkel, mérgekkel és a cosmeticus anyagokkal való házalás teljesen megszüntetessék. Mert eltekintve attól, hogy a velük folytatott vándoripar már meglevő és iparszerűleg, sőt határozott képesítés alapján üzött keresetágak rovására megy: alig szorul bővebb magyarázatra, hogy káros, romboló hatású, ha a gyógyanyagok és mérgek megbízhatatlan, tájékoztatlan és avatatlan elemek által is elárúsíthatók. — A drágakövekkel, arannyal, ezüsttel és az e körbe vágó különböző cikkekkal való házalás megszüntetése is oly intézkedés, a mely különösen a köznépet sok visszaéléstől óvhatja meg.

Az állami egyedárúságot élvező tárgyaknak a házalási iparból való kizárása természetesen. És az állandó kereskedők, valamint a fogyasztók érdekében egyaránt jó, ha anyag- és fűszerárúk és a különböző italok sem adhatók el házalás útján.

A mi különben a gyógyszerekkel és a mérges anyagokkal való kereskedést illeti: annak megkezdhetését és gyakorolhatását már az új ipartörvény bizonyos korlátokhoz köti, az engedélyezés alá eső ágak körébe sorolván őket. Az ipartörvény végrehajtása iránt kiadott rendelet 4-ik §-a értelmében: a kormány ezenfelül külön rendeletet is készíttetett a gyógyszerekkel és mérges anyagokkal való kereskedés szabályozására. És a rendelet intézkedéseiben oly messzire megy, hogy még a droguista-üzlet megkezdését és gyakorlását is engedélyezéstől teszi feltételezetté, megkivánva a megfelelő kereskedelmi iskolai és gyakorlati képzettséget.

Nyilvánvaló tehát, hogy már az ipartörvény jelzett diszpozíciója következtében is ki kell záratniok a gyógyanyagoknak a házalási ügyletek köréből. A felsoroltakon kívül van ez idő szerint a házalásnak több oly tárgya, a mely e foglalkozás túlnyomó kontingensét képezi. A rongyokkal, csontokkal és hulladékokkal való házalást értjük. Ezt a törvényjavaslat nem foglalja a házalási iparok sorába, habár lényegileg oda tartozik is; hanem a *vándoripar* körébe vonja, a fent idézett 1-ső §. 6-ik pontjába foglalva azt. Főleg az osztályozás e módját tartjuk kifogásolandóknak, mert épen az e tárgyakkal való házalás bir oly tulajdonsággal, hogy reá a 16-ik és 17-ik szakaszok intézkedései az ügylet minden hátrálatása nélkül alkalmazhatók volnának. E keresetágnak a vándoripar körébe vonása nem indokolt. A budapesti kereskedelmi és iparkamara foglalkozván e kérdéssel, hangsúlyozta, hogy a jelzett intézkedés helytelen. Mert a rongynak és csontnak összegyűjtése a papirgyártás és a csontlisztipar szempontjából felette fontos. És féltő, hogy a vándoriparra vonatkozó korlátozások — a különben is csekély kereset mellett — teljesen lehetetlenné tehetnék e foglalkozási ág üzését. A kamara ez okból a 6-ik pont egyszerű törlését kívánja. A magunk részéről elégségesnek tartanók, ha e keresetág a megengedett házalási ügyletek közé soroztatnék, mert az érintett két szakasz nem tenné lehetetlenné, csak helyes mértékre redukálná üzésének arányait.

Feltétlen helyesléssel fog találkozni a javaslat ama pontja, mely szerint az utazó ügynökség — mint a vándoripar fogalma alá tartozó — szintén *korlátozás* alá esik. Bár ez a rendelkezés is kiegészítésre és megvilágításra szorul. Mert

az utazó, vagy ügynök, vagy utazó-ügynök (a gyakorlat nem tekinti ezeket egynek, miként a javaslat), a mennyiben *kereskedőnek* vagy *iparosoknak* mutatja be mintáit, hogy azok alapján megrendeléseket vegyen fel, egyáltalán nem korlátozandó. Erre teljességgel nincs szükség. Az ily utazó-ügynök — járjon bár egy czég, vagy többek képviselőjében — nem rontja az illető piacon létező czégeket, versenyt sem támaszt eléjük, mert hiszen ép az ő szükségletüket fedezi. A nagykereskedő vagy gyáros kiküldi utazóját, ügynökét, képviselőjét az év bizonyos szakaiban raktára mintáival. Az utazó e mutatók alapján megrendeléseket fogad el, melyeket, ha ő nem gyűjt vala, a kereskedő vagy iparos maga tesz meg levél vagy személyes vásárlás útján. Ebben tehát nincs semmi rossz. Sőt ellenkezőleg. Van igenis rossz abban, hogy bizonyos üzletkörökben az utazók már túlságosan elszaporodtak és úgy a kereskedés egészséges menetére, mint különösen a hiteléletre káros befolyást gyakorolnak. De ez a visszaeség nem orvosolható e törvény körében és egyáltalán semmiféle törvénnyel. A legtöbbet árt ez maguknak a hitelező czégeknek, a melyek kisebb kapzsisága és nagyobb szoliditása adhatná meg az orvoslás módját a hitelnyújtásoknál követendő nagyobb óvatosságban.

A kényszer majd ráviszi őket erre is.

Kik veszedelmesek tehát az utazó-ügynökök közül? Azok, a kik nem a kereskedőt és az iparost, hanem *magát a fogyasztót* keresik fel, nekik adnak el közvetlenül. Ezek elvonják a piacot a helybeliek elől és természetsszerűleg megrövidítik üzleti fogásokkal és félrevezetésekkel a fogyasztókat, a vevőket is. Mert az csak kétségtelen, hogy a stabilis kereskedő nagyobb súlyt fektet vevői teljes kielégítésére, mint akármelyik jövevény, a ki egyszer valahol megjelenván: ugyanoda talán soha sem tér többé vissza.

Ezek az ügynökök honosították meg a *részletekre való eladások* módját és vitték bele a részletfizetések baját a családokba. Egy-egy kisebb havi részlet által könnyen tévelyednek el sokan, vásárolnak a szükségleten túl és egészen a nélkül is és a kellő számítás híján annyira belebocsátkoznak a részletek örvényébe, hogy különösen a hivatalnok-osztály körében számos egyén és család esztendőkön át sínli a részletek nyűgét. Kedvünk volna e részlet-üzérkedést vándorló uzsorának el-

nevezni. Mert sűrűn megesik, hogy a kis részletek alatt e szárnyas kereskedők gyakran tizszeresét szedik a valódi árak és értéknek.

És ez a baj igenis megszüntetendő. Hogy azonban a korlátozás oly körre át ne terjedjen, a melynél nem hasznos és nem kívánatos, az első szakasz harmadik pontja következőleg volna szövegezendő: Vándoripar a jelen törvény értelmében.....

»3. *Az utazó-ügynökség, vagy a kereskedő- és iparos-czégek bármily képviselte, mely megrendelések gyűjtésére irányul és mintákkal vagy azok nélkül egyesek vagy többek nevében és megbízásából közvetlenül a fogyasztónál üzetik.*«

Foglalkozván most már a vándoripar korlátozását célzó javaslat tárgyi oldalával: előtérbe nyomul az elvi szempont és pedig úgy a nemzetgazdasági elméletre, mint a szociális irányra nézve.

Már a törvényjavaslat címével szemben is kérdés merül fel a *korlátozás* szó láttára. És a dolog tisztázása előtt vissza kell térni ahhoz, a mit már kiindulási pontunk megjelölése alkalmából mondtunk: hogy tudniillik a gazdasági viszonyok megtörtént alakulásának kényszere teremti meg az állapotok megváltoztatásának szükségét, már a mennyiben ez a változtatás törvényes intézkedésekben gyökeredzik és ezek által lehetséges. És e téren nem lehet határozott elveket kimondani a cél kockáztatása nélkül. Mert egyazon téren fenforgó két kérdés elbírálásánál — a dolgok *gyakorlati* természete szerint — minden stereotip gazdasági elvvel szemben is más és más mértéket kell alkalmazni. És e tudatban kell azután elbírálni: vajjon a korlátozás szabad és egyáltalán lehető-e?

Szabad is, lehető is. De miért? — A magunk részéről nem lelkesedünk sem azért a törvényhozásért, sem azért a tanért, mely mindent béklyóba szorít, az egyén érvényesülését háttérbe nyomja és mindennek és mindenkinek gyámolául szegődik. És igaz, hogy a közgazdasági életben a verseny az a nagy és jogosult regulátor, mely minden túlkapást kiegyenlít a fogyasztó javára. De szabályozza a verseny a termelő javára önmagát is, mert hiszen kinél-kinél a verseny innenső és szélső határa is — rendes viszonyok szerint legalább — a nagyobb és kisebb, de mindig számításba vett vállalkozói nyereség körén belől mozog. De ha egész merészségében így

állítjuk fel a tételt: akkor hagyhatnók az egész nemzetgazdasági szervezetet haladni a maga útján. Hisz megvan a regulátora. Meg is van. De nem megfelelő, nem elégséges és határain belül bizonyos korlátozások nemcsak képzelhetők, de egyenesen szükségesek. És ha a kormány és a törvényhozás, felismerve a korlátozás szükségét, azt foganatosítani is törekszik: ebben nem nyilvánul prepotencia, csak helyes érzék az élet gyakorlati követelményei iránt.

A verseny egyedülállóságának és kizárólagos jogosultságának elismeréséből és alkalmazásából kifejlődhetnék a szabad kereskedés ideális tökéletessége. És vele természetesen a szabad verseny is a maga egész terebélyességében, nemcsak úgy, a mint a nemzetgazdaság, de úgy is — a mint az anyagiakra viszonyítva — a bölcsélet értelmezi. És ám keressük most lámpavilággal a kontinensen a szabad kereskedést. Vajjon megtaláljuk-e? Védekezés és elzárkózás uralkodnak mindenütt. És ez nem haladás, sőt visszamenés. De melyik nemzet mondana le a kénytelen védekezésről azért, hogy a nemzetközi forgalom szabadságának elvét fennen lobogtassa.

Hiszen igaz, hogy a szabadkereskedés elve sajátlag befelé szól. És ily értelemben — nem sértetlenül ugyan, de némi csonkításokkal fennáll az elv. De mily jelenségekkel találkozunk e téren is legutóbb? Egész harcz indult meg legutóbb a termelők körében a *közvetítő kereskedés* ellen. Valakinek vagy sokaknak az a gondolata támadt, hogy a nyerstermények értékesítésénél nagyon könnyen mellőzni lehetne a harmadik kezét és így a producens a fogyasztóval, feldolgozóval vagy a kiviteli céggel közvetlenül érintkezvén: *megkaphatná a teljes árat, a harmadik közvetítő kéznek rendszerint jutó haszonrészszel együtt*. E szerint természetesen a közvetítő kereskedés felesleges volna.

Ez az áramlat persze felette káros és nem is fog diadalmaskodni. A saját érdekeiket ismerik félre, a kik a közvetítő kereskedés ellen harcolnak, mert nem szorul bővebb fejtegetésre, hogy a kereskedés ez ága sokkal nagyobb mértékben növeli a termények árát és értékét, mint a mennyit tesz a nyomán járó vállalkozói nyereség. A közvetítő kereskedés könnyen beleillik és beleilleszkedik a gazdasági rendbe. Ezt pedig megzavarni helyes ok nélkül nem szabad, már a

foglalkozások arányos megoszlása szempontjából sem. Kétségtelen azonban, hogy speciális esetekben még ettől is el kell és el lehet térni. Ki nem helyeselte például a *gazdák szövetkezését a hadsereg terményszükségletének fedzése* céljából? Általában azonban a közvetítő kereskedés ellen irányuló mozgalom helytelen, céltévesztett és hiába való.

Igaz azonban az, hogy ugyanannál az elvnel fogva, a melynek nevében a közvetítő kereskedést védi valaki, a verseny érvényesülésére és a foglalkozások szabad megoszlására hivatkozva: védenie kell a vándorkereskedést is a korlátozás ellen. Hát az elvnel fogva talán igen. Ám a közgazdasági élet ereinek lüktetése oly gyors, hogy minduntalan újabb jelenségeket hoz felszínre, melyeket lehet elvek szerint osztályozni és szétválasztani, de rideg elvek közé szorítani és erőszakolni nem. A disztinkció a részek különbözősége közt felette fontos. És különben nem is az *elv* védelmezi a közvetítő kereskedést, hanem *haszna*. De a vándorkereskedelem csak kárt okoz minden irányban, a mit a korábbiakban — azt hisszük — minden oldalról kellően megvilágítottunk. A kereskedők nagy osztályának és a fogyasztó közönség érdekében egyaránt szabályozni kell a kérdést, a mely már kulturszempontból is rendezésre szorul és különben sem áll a közgazdaság érintett elvének uralma alatt. És szabályozható az ügy annyival inkább, mivel a korlátozás nem kenyerüktől akarja megfosztani a vándorkereskedés fogalma alá esőket: de helyes mederbe akarja szorítani üzérkedésük körét, hogy megmenthesse az ország árukereskedelmének sok veszélyeztetett részét.

A tárgyi tekintetek felsorolásával egyébként annyira beigazolható a vándoripar korlátozásának feltétlen szüksége, hogy a kérdést a nemzetgazdasági elvek tükrén keresztül vizsgálni szinte feleslegesnek látszik. De már egyes gazdasági elméletek felfrissítése okáért sem szabad elzárkózni ama jelenségek illetén tárgyalása elől, a melyeket a modern élet hoz felszínre. — Magát a javaslatot örömmel láttuk és mennél üdvösebb hatása érdekében a kijelölt irányban való módosítását óhajtjuk. A szaktestületek véleményei a körvonalozott kívánságok jogosultságát meg fogják erősíteni.

A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI SZAK- OKTATÁS REFORMJA.

Közoktatásiügyi kormányunknak múlt évi június hó 13-án kelt s a két magyar egyetemhez intézett rendelete, melyben ezeket a ma érvényben levő tanulmányi, fegyelmi és leczkepezés-szabályzat több irányú gyökeres reformálása iránt véleményök nyilvánítására hívta fel, a feladat nagyságához méltó, élénk eszmecserét keltett úgy általában az egyetemi, mint különösen a jogi szakoktatás kérdésére vonatkozólag. A miniszter határozott nyilatkozata, a mely, ha nem is befejezett és végleges, de mindenesetre tájékoztató programmot is foglalt magában, egyszerre megszüntette a már korábban megindult vitának elméleti, hogy úgy mondjuk, akadémikus jellegét, de ezzel egyszersmind szem elé állította a nagy feladat megoldásának, az eltérő felfogások — s talán érdekek — kiegyenlítésének alig sejtett nehézségeit is. *A dolog ezen stádiumában*, úgy hiszem, nem véték a Nemzetgazdasági Szemle szigorúan körvonalozott programja ellen, ha szerény nézeteimet e tárgyban, az eddig felmerült javaslatok bírálatos méltatása mellett, e lapok hasábjain ismételten¹⁾ kifejteni bátorodom. Hisz a felső s különösen jogi oktatás ilyen vagy olyan rendezésével annyi általános érdek függ össze, hogy a reá vonatkozó reform nemcsak egyszerű* kulturális, hanem egyuttal általános politikai feladat is, a melynek helyes megoldása a tudományok fejlesztésén kívül, a társadalmi és állami jogszolgáltatnak, a közigazgatásnak, sőt a jó törvényhozásnak s mindez által természetesen a nemzet közgazdasági érdekeinek biztosítékait is gyarapítani van hivatva.

Az alapeszme, a melyen a jog- és államtudományi szakoktatás szabályozásának nyugodnia kell, *az oktatás feladata*.

¹⁾ Lásd a Nemzetgazdasági Szemle 1888. évi április—juniusi füzetében »Jog- és államtudományi vizsgálati rendszerünk reformjához«, továbbá a múlt évi áprilisi füzetben »Felelet dr. Apáthy István urnak a jogi államvizsgálatok reformja tárgyában« című értekezéseimet.

Ez az, a mi nyíltan vagy burkoltan mindenkinél kiindulásúl szolgál. Minthogy pedig a reá vonatkozó különböző felfogások, sőt ugyanazon felfogásnak eltérő árnyalatai is a legkülönbözőbb következtetésekre jogosítanak, vegyük tehát először ezt szemügyre.

Minden felső oktatásnak, legkivált pedig a jog- és államtudományinak, a tudományok fejlesztésén kívül az is feladata, hogy a hallgatókat különböző társadalmi és állami élethivatásokra készítse elő, mint a minők a jogszolgáltatás, a közigazgatás és törvényhozás. Ezt ily általánosságban aligha fogja valaki kétségbevonni. Csakhogy a két czélt, a *tudományos és gyakorlati feladatot*, melyeket elvileg mindannyian elismerünk, nem szabad a felső oktatás *közvetlen* céljai gyanánt fogni fel. Az egyetem közvetlenül sem tudóst nem nevelhet, legalább erre nem vállalkozhatik, sem oly gyakorlati képzettséget nem adhat, a mely az élet által megkövetelt sokféle apró-cseprő ismereteket és ügyességeket is magában foglalva, valamely gyakorlati élethivatás betöltésénél közvetlenül alkalmazható és elegendő volna. De igenis feladata azon *általános jogi műveltséget és tudományos szakképzettséget nyújtani, a melynek alapján*, tehetségéhez, hajlamaihoz és egyéb egyéni körülményeihez képest, akár a tudományos, akár a gyakorlati irányban mindenki tovább képezheti magát. A két nagy feladatnak *közvetlen* szolgálása az egyetemen felesleges és sikeresen nem is lehetséges. Nem lehetséges a tudósképzés, mert az sokkal több önálló egyéni tevékenységet és elmélyedést kíván, semhogy valamely intézet által annak meghatározott s időhöz is kötött formái között eszközölhető volna; de nem lehetséges a teljes gyakorlati kiképzés sem, mert ez meg az élet ezer és ezer különböző viszonyaiban való közvetlen forgolódást és jártasságot tesz fel.

Alapjában elhibázottnak tartom tehát Fenyvessy Ferencznek a felső oktatás reformjára vonatkozó s ideálisnak nevezett javaslatát, a melyet kétféle rendbeli röpirataiban bocsátott nyilvánosságra és a jogász-egyleti vitatkozásokban s azóta megjelent kisebb cikkeiben ismertetett és védelmezett. Szerinte a felső oktatás egyik célja a tudósnevelés, a tudósképzés volna; a másik a mainál fokozottabb gyakorlati kiképzés, vagyis a gyakorlati pályákra való olynemű előkészítés, a mely az életre tüzetesebb és hasznavehetőbb ismereteket

szolgáltatna. Az egyetemi oktatás két nagy feladatának ily szélső végleteiből indulva ki, a minő felfogást eddig, tudomásom szerint, ennyi merevséggel kifejezve, senkinél sem tapasztaltunk, tagadhatatlanul következetesen járt el Fenyvessy, a midőn céljainak elérésére egyuttal kétféle intézetet is hozott javaslatba. A következtetés helyes, a mennyiben azon aggodalmon alapszik, hogy ily különböző feladatokat egy intézetben elérni nem lehet. De ez persze nem teszi a kiindulást is helyessé, sőt még azt sem bizonyítja, hogy a felső oktatásnak helytelenül felfogott céljai a kétféle intézetben, vagy egyáltalában bármily módon is megvalósíthatók volnának.

De lássuk ez *ideális* reformot közelebből, úgy, a hogy azt alkotója elképzelte s az életben keresztülvive szeretné látni. E szerint »külön intézetek lennének tudósképzésre és külön intézetek a gyakorlati kiképzésre«. »Egyetem a tudományos célra, kitűnő tanerőkkel és teljes tanszabadsággal; és szakiskolák a gyakorlati kiképzésre, középiskolai tanári fizetéssel, középiskolai fegyelemmel, valóságos napról-napra való ellenőrzésével annak, hogy a tanuló jár-e iskolába, hogy vajjon figyel-e (mert nem elég az erőhatalommal való egyszerű ott-tartás) és hogy megértette-e az előadást, szóval mindennapi katalógus-olvasással és feleltetéssel, iskolai dolgozatokkal és évharmadi klasszifikációval«. Meg volna állapítva a tanterv is, »hogy minden évben, sőt minden héten mit kelljen a tanároknak és tanulóknak végezniök«.

Ez lényege a reformnak, a melyről, azt hiszem, nem alaptalanul hangsúlyoztatott több oldalról is, hogy az a gyakorlati hivatásokra készülők szakképzettségének s ezzel egyszersmind az általános nemzeti intelligenciájának lejjebb szállítását okozná. Az ily leleményesen megszabályozott szakiskola névleg középiskolai szervezettel birna, tényleg azonban még ennél is sokkal alsóbbrendű volna s körülbelül a középiskolák alsó osztályainak felelne meg, mert a mindennapi feleltetés helyett már a középiskolák felsőbb osztályaiban is a tanulók önállóságának, összefoglaló képességének fejlesztése végett egyes tárgyakból a nagyobb részekre, egész fejezetekre kiterjedő kikérdezés van alkalmazásban; a tanárnak oly megkötése pedig, mely hétről-hétre előírná anyagát, teendőjét, hál' istennek még az elemi iskolákra vonatkozólag sincs nálunk elfogadva. Ilyen iskolák egyebet, mint valami

mesterségszerű tudást közvetíteni nem volnának képesek. A védelem hangja, hogy az indítványozó az oktatás *tartalmát* nem kívánja leszállítani, csak annak *formáját* megváltoztatni, senkit sem fog meggyőzni az ellenkezőről; mert az a baj, hogy *épen ilyen formában* lehetetlen a megkívánt tartalmat elérni. A javasolt forma egyenesen lehetetlenné tenné a tárgyak tudományos kezelését, nemcsak az ellenőrzés sokféle aprólékosságainál, hanem a mindennapi feleltetésnél fogva is, a mi teljesen ellenkezik a jog- és államtudományok előadásának természetével, a mely nem lehet egyszerű ismeretközlés, hanem tudományos fejtegetés s elsajátítása sem történhetik leczkéről leczkére, hanem csak nagyobb részeket összefoglaló s beható tanulás útján.

Az igaz, hogy Fenyvessy szerint »az ügyvéd vagy a bíró pályája semmivel sem tudományosabb mint a kereskedőé: gyakorlati pálya, olyan oktatás kell neki, mint a milyen a kereskedőnek.« Ha ez kielégít bennünket, ennyit talán a Fenyvessy-féle szakiskolákkal is elérhetünk. De vajjon elég-séges-e ez?! — Remélhető-e azon ügyvédtől, bírótól vagy közigazgatási tisztviselőtől, a kinek jogi képzettsége a kereskedő tudományával és ügyességével van egy színvonalon, a jogélet hiányainak megfigyelése, észrevétele, s az öntudatos közreműködés az észlelt hibák javításában s az egész jogélet fejlesztésében? — Mert azt nem lehet kétségbe vonni, hogy a jogélet fejlesztésénél azok tapasztalataira kell első sorban támaszkodni, a kik a jogot gyakorlatilag alkalmazzák. S vajjon hogy várhatnánk ezektől még csak hasznos támogatást is, ha összes tudományuk alapos elméleti képzettség nélkül, csak afféle mesterségszerű ismeretekből és ügyességekből állana?! — S ne feledjük, hogy a tudományos képzettség hiányait kipótolni, a melyekkel a tanuló az iskolából kilép, az élet gondjai közt vajmi nehéz, a legtöbb esetben lehetetlen; azon aprólékos ismereteket és ügyességeket azonban, a melyeket a szakiskolák hallgatói az elmélet rovására talán jobban elsajátítanak, a gyakornoki esztendőök alatt könnyű szerrel megszerezhetik főnökük útmutatásai segítségével, a kinek felügyelete alatt és felelőssége mellett kell dolgozniok ugyanis hosszabb időn keresztül.

És a nagyszabású egyetem?! — Ez sem lenne életrevaló intézet. A tárgyak túlságos eldaraboltsága következ-

tében, melynél fogva egyes fejezetek is nagy, féléves kollégiumokban adatnának elő, lehetetlen volna ez egyetemen — hacsak nem egy egész életen keresztül — általános jogi műveltséget szerezni, a mi pedig az egyes tárgyakba való tüzetesebb bemélyedésnek is előfeltételét képezi. Ugyanez okból az egyetem látogatása és az egyetemi vizsgázás a gyakorlati élethivatásokra nem nyújthatna képesítést, mert a gyakorlati életpályák betöltésére megkívánt sokféle ismereteket az ily részletes előadásokkal bíró egyetemen a szokásos 4—5 év alatt nem lehetne elsajátítani. Mindkét körülményből folyik, hogy tehát ez egyetemet sikeresen és a gyakorlati élethivatás kockáztatása nélkül csak a szakiskolák bevégezése után lehetne hallgatni. Hogy a drága idő és egyéb akadályozó körülmények ezen folytatólagos magasabb kiképzést csak kevesekre nézve tennék lehetővé, alig szorul bizonyításra. Az eredmény az volna, hogy a szakiskolák hallgatóinak legnagyobb része azon alacsonyfokú képzettséggel menne ki az életbe, a melyet a szakiskolán szerzett; az egyetemnek pedig alig akadna hallgatója.

Egy más, de a Fenyvessy-féle eszmével némileg párhuzamba állítható felfogás a tizedik jogászgyűlés határozatában és Vécsey Tamásnak a jogászegyletben tartott szellemes felolvasásában nyert kifejezést. Ez is az egyetem kettős feladatából indul ki, de úgy látszik, a gyakorlati cél biztosítását tartja első sorban szem előtt és a jogi oktatás színvonalának emelésére a mainál *fokozottabb gyakorlati irányt* javasol. Az egyetemi előadásokat ezen javaslat szerint megfelelő gyakorlatokkal kellene kiegészíteni és támogatni, »hogy az ifjúság életrevalóbb képzést nyerjen, az elsajátított elméleti ismereteket az életből vett példákon kipróbálja, a jogászai kifejezéseket, műszavakat begyakorolja és a jobbak bevezetést találjanak a jogászai megfigyelésnek, gondolkodásnak, osztályozásnak módszerébe.«

Az eszme tetszetősnek látszik, nem ugyan azért, hogy az ifjúság életrevalóbb képzést nyerjen, hanem mivel remélhető, hogy gyakorlatibb irányú oktatás által a hallgatókban, különösen a hallgatóság azon részében, a mely az elvekig nehezen tud feljutni, tárgyaik iránt több érdeklődést, több szeretetet tudnánk felkelteni. Attól tartok azonban, hogy a gyakorlati módszernek oly túlságos fokú alkalmazása, amint

Vécsey a különböző tudományágakhoz fűzött tervezgetéseiben élénk tár, okvetlenül az igazi tudásnak, a beható elméleti fejtegetéseknek és tanulmányozásnak, az elveknek rovására szolgálna. A forrásművek olvasása és magyarázata, a jogesetek tárgyalása, egyes kérdések megvitatása stb. — mellett nemcsak hogy alig jutna elégséges idő a megfelelő elméleti kifejtésre, hanem — a mi sokkal nagyobb baj — a praktikus iránynak ily előtérbe tolása mellett a hallgatóság jórésze nem is fog gondolni a tüzetesebb behatolásra, hanem, ha már a törvénykönyvben otthonos, egyes fogásokat, jogászai kifejezéseket és műszavakat elsajátított, azokkal banni és bonyolultabb jogesetek közt, bizonyos gyors faltalálási ügyességre téve szert, eligazodni tud: azt fogja hinni, hogy ebből áll a jogtudomány, pedig a tudománynak csak a *felszínén* marad. Alapos elméleti képzettségről, elvekről, melyek az életnek sokféle, a tanszéken soha ki nem merithető változatai között vezéreljenek, ilyen módszer mellett szó sem lehet. Ez a rendszer teremti az ügyvédben a rabulistát, a ki nem tudományával és igazságával, hanem csak ellenfelének gyöngesége révén győz, a bíróban a felületest, a ki önállóság hiányában az előtte perlekedő ügyvédeknek egyszerű játéktárgyát képezi, a hivatalnokban a bürokratát, a ki nem látja a formától a lényeket, a páraagrafustól az elvet, a fától az erdőt.

A Vécsey Tamás által képviselt gyakorlati irány eszméjével, habár egészen más alapokból is indul ki, céljára nézve rokon Plósz Sándor javaslata, melyet szintén a jogászegyletben olvasott fel. Szerinte a baj forrása az, hogy az iskolában tanított theoriát a hallgató nem sajátítja el annyira, hogy annak az életben hasznát tudná venni. A gyakorlati életben a féltudás nem vezet célhoz. A főhiba tehát abban van, hogy a *kényszer nagyon sok tárgyra terjed*. A kényszert csak azon tárgyakra szabadna kiterjeszteni, a melyek mulhatlanul szükségesek arra, hogy valaki a jogászai gondolkozást elsajátíthassa és képes legyen önállóan tovább haladni. Ilyenek volnának Plósz szerint a magánjog, polgári eljárás, büntető jog és bűnvádi eljárás, továbbá a római jog, mint a mely a jogászai methodus elsajátítására, legalább ez idő szerint, a legalkalmasabb. A többi tárgyak hallgatása és a belőlük való vizsgázás teljesen a tanulók szabadságára volna bízva.

Azon alapos czáfolat után, a mely e felolvasás alkalmá-

ból a Jogtudományi Közlöny múlt évi deczember 20-iki számában, Pulszky Ágost tollából jelent meg s a történeti és bölcsészeti szakoknak a tételes joggal való összefüggését fejtegeti, csattanós hivatkozással egy angol magánjog bevezetésére, melynek írója — nem jogtanár, hanem törvényszéki bíró — a magánjog számos tételeinek megértésére a jogtörténet és a bölcsészeti jog szükségét hangsúlyozza: alig van e javaslat-hoz valami mondani valóm. Ismételésekbe nem szeretnék bocsátkozni. Tehát csak két dolgot fogok kiemelni, mintegy Pulszky érvelésének kiegészítéseül. Az egyik az, hogy nálunk a bölcséleti és történeti fejtegetéseknek annál nagyobb a becsők, mivel nincsen codificált magánjogunk, a mely minden egyes esetben kétséget kizárólag alkalmazható volna; hanem ügyvédek, bíráink akárhányszor csupán az elmélet, a bölcsélet útmutató fáklyája segítségével igazodhatnak el. A másik szempont — a mire egyébiránt »Az egyetemi kérdések Magyarországon« című röpiratában Pulszky is hivatkozott — az, hogy a bírónak, az ügyvédnek is kell birnia az államélet kifejlett érzékével, a melyet csak a politikai tudományokba való bemélyedés útján szerezhethet meg, valamint a közigazgatási tisztviselő is a tulajdon és egyéni szabadság igazi tiszteletére a magánjogi szakok tanulása által emelkedhetik. A tanulmányoknak a két gyakorlati cél szerint való gyökeres kettéválasztása tehát semmiesetre sem volna hasznos és annál kevésbbé ajánlatos, mivel tanulmányai kezdetén még a legkevesebb jogász van azon helyzetben, hogy pályája iránt öntudatosan határozhasson.

Ezek voltak nézetem szerint a jog- és államtudományi szakoktatás kérdése felett kifejlett vitának főbb irányai, ki-magasló jelszavai. A mikkel kapcsolatban még csak Hoffmann Pálnak a tanszabadság védelmére kelt lelkes felszólalását kellene méltatnom, de mivel magam is a szabadság alapján állok s az alábbiakban nézeteimet tüzetesebben kifejtteni szándékozom, felmentve érzem magamat, hogy előadásához hozzászóljak.

A tanszabadság is osztozni kénytelen a nagy eszmék ama gyakran tapasztalható sorsában, hogy felkapják őket, igazi értelmöket nem kutatják vagy arról megfélekeznek és jelszavaikkal, mint üres frázisokkal, számtalanszor visszaélnék. Azon eszmék közé tartozik, a melyekkel, habár közszájon forognak is, érdemes behatóan és tüzetesen foglalkozni.

Nézetem szerint a tanszabadság fogalmába — legalább annak lényegesebb elemeit tekintve — a következő ötféle szabadság tartozik: a tanítási szabadság és a tudományos nézetek szabadsága, a tanulók tanárválasztási és tanulási szabadsága, továbbá a tanárok előadási szabadsága, a mely utóbbi abban áll, hogy az előadás módszere, a tárgyalt anyag mennyiségének meghatározása tisztán a tanártól függjön s ebben a tanár semmiféle tanterv vagy vizsgálatokra való tekintet által korlátozva ne legyen.

Az ötféle szabadság közül, a melyek bár nem meritik ki a tanszabadság fogalmát teljesen, de annak mégis leglényegesebb elemeit teszik, a legfontosabbak, mert az általános alapjog természetével bíró gondolat és gondolatnyilvánítási joggal függnek össze: a tanítás és a tudományos nézetek szabadsága. *A tudományos nézetek szabadsága* abban áll, hogy sem a tanárra a kormány, sem a tanulóra a tanár nem kényszeríthetnek semmiféle egyoldalú tudományos meggyőződést; minden hátrány nélkül ragaszkodhatnak tehát saját belső meggyőződésükhöz és azt ki is fejezhetik, természetesen csak azon határig, a míg a társadalom és az állam köztudat szerinti alapelveivel ellentétbe nem jönnek. Ez a szabadság, bár nincsen törvényeinkben világosan kifejezve, kétségkívül meg van nálunk is, mert az minden szabad alkotmánynak ép oly természetszerű folyománya, mint a szabadsajtó.

A tanítás szabadsága pedig annyit jelent, hogy a hivatásos tanárokon kívül, a mennyiben bizonyos, közérdekből meghatározott feltételeknek eleget tettek, mások is terjeszthessék tudományos eszméiket, és pedig élőszóval, a tanszékről, mint erre legalkalmasabb helyről, a mit az 1848: XIX. t.-cikkünk úgy fejez ki, »hogy a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is oktathassanak«. Ezen tanítási szabadság, a mely ma a magántanári intézmény formalitásai és korlátai közé van szorítva, nézetem szerint tágitandó volna, úgy hogy azon esetben, ha a tudori vizsga egyes tárgyakra vagy szorosan összefüggő kisebb tárgycsoportokra deczentrálizáltatnék, minden tudori tárgyából egyuttal előadási jogosultsággal is birjon. Sőt abban sem látnék semmi veszedelmet, ha a tanügyi kormány mások részére is — a mennyiben irodalmi munkásságukból és tervezett előadásuk vázlata alapján remélni lehet, hogy előadásukból a hallgatóság tudo-

mányos okulást merithet — esetleg csak időről-időre vagy egy-egy előadásra, de a mai magántanári habilitatio minden zaklató formalitásai nélkül, bőkezűen adományozná az előadási jogosultságot. A vizsgálatokon való kérdezés joga azonban, minthogy ez a vele járó minősítésnél fogva nem annyira tudományos, mint inkább államhatalmi funkeziót képez, az ilyen bőkezűen osztogatott előadási jogosultságokkal elvileg és a legtöbb esetben, nem volna összekötve; ahhoz különös kormányi felhatalmazás lenne szükséges. S lehetne még másféle garanciákról is gondoskodni, hogy ezen előadási szabadsággal az ifjuság rovására vissza ne éljenek.

Azt hiszem, hogy a tanítási szabadságnak ilyen tágkörű alkalmazása azon számos érintkezés által, a melyet a tudomány és az élet viszonyai között létesítene, nemzeti műveltségünknek nagy javára szolgálna, a nélkül, hogy az államtól egyéb áldozatot igényelne, mint hogy megfelelő számú előadási helyiségről gondoskodják.

A *tanárválasztási szabadságnak* előfeltétele, hogy legalább is minden nagyobb tárgyból, minden u. n. főcollégiumból párhuzamos előadások tartassanak, hogy tehát minden ilyen tárgyra legalább is két rendes tanár neveztessek ki, különösen akkor, ha magánelőadók nem akadnának. Nálunk a budapesti egyetemen a jogi karnak a leczkepező rendezése tárgyában tett felterjesztése szerint a jogi kar 16 rendes tanára között csak hatnak van párhuzamos tanszéke, a mi más szóval azt jelenti, hogy csak 3 tárgyra van 2—2 rendes tanár kinevezve; a többi tárgyakból a párhuzamos előadások csak ugynevezett *jogosultságok* által vannak biztosítva, a melyek abban állnak, hogy egyes tanárok azon tárgyon kívül, a melyre tulajdonképen kinevezettek, más tárgy előadására is fel vannak jogosítva. Tekintve, hogy egy-egy tudományág továbbfejlesztése vagy folytonos figyelemmel kísérése is, a mi az egyetemi tanárnak elengedhetlen hivatása, elég munkát ad egy-egy embernek, különösen a kinek idejéből jó részt az előadások s a vizsgálatok is lefoglalnak, a divatba jött jogosultságok, nézetem szerint, minél előbb megszüntetendők volnának s helyök második rendes tanszékkal volna betöltendő.

A jogosultságok megszüntetéséről lévén szó, nem mulaszt-hatom el, hogy egyuttal fel ne hívjam a figyelmet a már említett jogkari felterjesztés egyik helyére, a mely szintén

indítványozza a jogosultságok megszüntetését. A tanári kar felfogása szerint azonban a jogosultságok megszüntetése nemcsak tanügyi célból, hanem azért is szükséges, hogy azon félszeg helyzet, elfogultság stb., a mire a közoktatásügyi kormány a tanár uraknál a leczképenzből kifolyólag czéloz s a mely félszeg helyzet, mint a felterjesztés bölcsen kiemeli, csak párhuzamos előadás mellett gondolható, ily módon a tanárok nagyobb részére vonatkozólag teljesen megszűnjék. A felterjesztés egyuttal azon tanárok számára is, a kik a tanügy érdekében ugyanazon tanszakot azontúl is párhuzamosan tanítanak, az előadásaikra beiratkozhatás és a vizsgálatokban való részvételük valamilyen szabályozásával ugyanezen biztosító állapot létesítését szintén kilátásba helyezi. A legkiméletesebb hangon szólva, legalább is következetlennek kell neveznünk azon okoskodást, a midőn a tanpénz fentartása mellett úton-útfélen a tanárok nemes versenyének hangoztatásával harczolunk, — nehogy köztük »bizonyos szellemi kényelmesség avagy épen restség, mely változhatatlan javadalmazás mellett könnyebben elharapódzhatik«, kapjon lábra — s ugyanakkor a való vagy képzelt bajok orvoslására eme nemes verseny feltétlen alapját, az előadások nagyobb részének párhuzamosságát egész könnyű lélekkel megszüntetni javasoljuk s a még fenmaradó párhuzamos tanszakokra vonatkozólag is »a beiratkozhatás egy bizonyos szabályozásával« a tanárválasztási szabadságot — mert a szabályozásnak egyéb értelme nem lehet — és ezzel az említett versenyt is korlátozni igérjük . . .

A jogosultságok megszüntetése az én nézetem szerint is szükséges, de nem azért, hogy a tanpénz-rendszer ez áron legyen fenttartható, hanem hogy helyök párhuzamos erővel töltsenek be. Sőt kívánatos, hogy oly tárgyak számára, melyek rendszerint az első két évben hallgattatnak, tehát igen nagy látogatottsággal bírnak, még harmadik tanszék is rendszeresíttessék. Ezt követeli a különböző vizsgálatok nagy száma is, nemcsak azért, hogy a vizsgák komolyabban legyenek kezelhetők — hiszen köztudomású, hogy ma már a szigorlati bizottságok is nem ritka esetben 1—1 taggá tömörülnek s az egyes tagok minden tanácskozás nélkül a vizsgálat befejezése előtt adják be szavazatukat — de azért is, hogy a tanároknak több idejük legyen szakuk fejlesztésére vagy leg-

alább is tudományuk fejlődésének folytonos figyelemmel kísérésére. A mi pedig a tanpénz dolgát illeti, most is ismételhetem már más alkalommal kifejezett nézetemet, hogy én a tanpénznek valami nagy fontosságot semmiféle vonatkozásban nem tulajdonítok, különösen nem olyat, hogy annak bármilyen rendezése — a mely egyébiránt a tanári kar méltányos igényeit nem sérti — a kötelességérzettel valamilyen kapcsolatba hozható volna. A kötelességérzetnek én csak egy fajtát ismerem s akarom feltenni a tanári karnál is: ez pedig a *teljes* törekvés kötelességünknek megfelelni. E nézetemet *lényegében* ma is fentartom, habár a tisztelt tanári karnak főntebbi leleményes javaslata azon beismerésre késztet, hogy a *jelen esetben* mégis alighanem a közoktatásügyi minister urnak van igaza, a ki azt hiszi, hogy egyetemi reformterveinek keresztülvitelénél a tanári kar *tárgyilagos és elfogulatlan* tanácsaira és támogatására csak a leczképénz rendezése után számíthat.

A tanszabadság negyedik fontos eleme a hallgatók *tanulási szabadsága*: hogy a tárgyakat — kivéve azok belső összefüggése által előszabott okvetlen korlátokat — tetszés szerinti sorrendben hallgathassák és tanulhassák, hogy némelyekkel közölök, különös hajlamaikhoz vagy kitűzött életcéljaikhoz képest behatóbban, nagyobb tüzetességgel foglalkozhassanak. Erre a szabadságra gondolnak mindazok, a kik az egyetem gyakorlati feladatait tartva első sorban szem előtt, általában a tanszabadság megszorítását követelik. Csakhogy a gyakorlati életpályák alapjául is tudományos képzettségre van szükségünk. Minden tudományszerzés pedig intenzív szellemi munka árán történhetik csak, a melynek első feltétele a szabadság, a mindenemű zaklatástól, gyakori ellenőrzéstől ment, szabad tanulmány.

Az egyik kifogás, a melyet a tanulási szabadság ellen fel szoktak hozni, az, hogy a jog- és államtudományok összefüggése azoknak meghatározott sorban való hallgatását és tanulását követeli. Azt én is elismerem, hogy a sikeres haladás biztosítása végett egy alaptárgy kijelölésére szükség van, a mely a legfontosabb jog- és államtudományi fogalmakkal tüzetesen s — legalább nagyjából — az összes fogalmakkal megismertesse a kezdőt, a jogászai gondolkodásba bevezesse s bizonyos otthonosságot adva neki a jog- és államtudományok összes terein, további tanulmányainál valóságos alapul szolgáljon. Ilyennek tartom én a jog- és államfejlődés

egyetemes történetét, a melyből tehát az első év végén alapvizsga volna teendő és a melynek sikeres letétele után kezdődnék csak minden irányban az igazi tanszabadság. De azt, hogy ezen kívül az összes tárgyak közt olynemű összefüggés volna, mely azok tanulása közben mellőzhetetlen marsrutát szabna elő, egyáltalában nem fogadhatom el. Az igaz, hogy az összes jog- és államtudományok ismerete egymást kölcsönösen előmozdítja, de csak némelyek függnek úgy össze, hogy egyiket okvetlenül előbb kell tanulni, mint a másikat, pl. hogy az anyagi jogot előbb, mint az eljárást, a közjogot előbb, mint a közigazgatást, hogy a római jogot, ha nem is okvetlenül szükséges, de mindenesetre ajánlatos előbb hallgatni és tanulni, mint bármely más magánjogot stb. Ha tehát egyes tárgyakra vonatkozólag természetes összefüggésüknél fogva némi meghatározott korlátokra szükség is van, a szabadságnak még mindig elég tág tere nyílik, a mely így is elég becses, hogy ok nélkül ne foszszuk meg tőle a tanulót.

A másik kifogás szerint, a melylyel a tanulási szabadságot meg szokták támadni, az ifjúságban vagy legalább annak nagyobb részében hiányzik a szükséges kötelelességérzet, a kellő érettség, hogy saját igazi érdekeit felfogja, a kellő önuralom, hogy azokat fárasztó munka, gyakran kellemes szórakozás megtagadása árán is saját ösztönéből szolgálni tudná; tehát folytonos felügyeletre és ellenőrzésre szorul, hogy vajjon jár-e az előadásokra, jegyez-e, tanul-e stb., mert különben bizonyosan haszontalanul vesztegeti drága idejét és szülői pénzét. A kik ezt állítják, mondhatom, nem is ismerik a magyar fiatalságot, hanem csak azon csekély töredék után ítélik meg, a mely mindenütt van, csak az egyetemen nincs, nagy zajjal jár s nagyobb feltűnést okoz, mint a szorgalmasoknak egész táborá. S bizony mondom, ezek igyekezetére is nagyobb sikerrel tudnánk hatni, ha kicsinyes ellenőrzési meg másféle fegyelmi szabályok helyett, a melyek a nagy tömeggel szemben komolyan úgy is alig foganatosíthatók, erőnket arra fordítanók, hogy a munka és a képzettség úgy a társadalom, mint az állam részéről, a mainál több becsben részesíttessék. A hatás, melyet az ifjúság igyekezetére ezzel gyakorolnánk, nemcsak egyenesen, hanem közvetve is érvényesülne, mert a szülők is, látva, hogy összeköttetések már többé nem elégségesek gyermekeik boldogulásának biztosítására, szintén több gondot fordítaná-

nak azok tanulmányaíra s bizonyosan megfelelőbben is gyakorolnák azon őket megillető fegyelmi hatalmat, a melyet most sokan az egyetemre szeretnének ruházni. A társadalom fel fogása azonban nem szokott rövid idő alatt átalakulni; de az államtól joggal remélhetjük, hogy azon határozott irányt, a melyet alkalmazásainál és előléptetéseinél a munkás és tehetséges képzett elemek kiválogatásában már eddig is megkezdett, a jövőben még élesebben fogja kidomborítani. Példája nem fog a társadalomra sem hatástalanul maradni.

Az ifjuság jó része különben már ma is szorgalmas, buzgón látogatja az előadásokat, jegyez és tanul. Egy másik rész önfentartása végett kereső mellékfoglalkozásra van utalva, ezért az előadásokat pontosan nem látogathatja; de mikor idejéből kikerül, megjelenik az egyetemen, szabad óráiban különben is készülget, könyvekből vagy társainak jegyzeteiből. S csak a harmadik — hozzátehetjük — legkisebb rész az, a mely könnyelműségből hanyag. Az első részt szigorúbb ellenőrzés alá helyezni nemcsak felesleges, de veszedelmes is. A félévben hallgatott főtárgyakból előszabott colloquiumok, melyek a tandíjmenteseket és ösztöndíjasakat ma is terhelik s mely terhet a többiek egy jó része is, szorgalmának jeleit kimutatni, a tanár kedvező véleményét megnyerni, a vizsgálati bizottságot majdan *szép indexe* által jól hangolni törekedvén, önként, bár nem szívesen vállaira vesz, ma is szétforgácsolja erejüket, meggátolják, hogy egy-egy tárggyal alaposan, hosszabb időn át foglalkozhassanak, hogy bármely kedvencz tárgyukba tüzetesebben bemélyedjenek. Kétségtelen, hogy ez az ifjuság nagyobb szabadságra szorul s arra méltó is.

Az ifjuság másik részét, a mely létfontosságával küzdök, a több oldalról javasolt s részben a kormány által is jelzett szigorú fegyelmi és ellenőrzési intézkedések — minők a személyes beiratkozás megkövetelése, gyakori katalogus-olvasás, a félévben hallgatott főtárgyakból kötelező colloquiumok, az előadási jegyzetek bemutatása, stb. — egyuttal keresetüktől fosztanak meg, esetleg véglegesen elűtve őket pályájuktól is. Pedig hány kiváló tehetség van azon, szerény anyagi körülményeiknél fogva kereső munkára utalt tanulók között, a kik a kilátásba helyezett mesterséges zaklatások nélkül kitűzött életpályájukra, ha hosszú és türelmes küzdelem árán is, de mégis eljutnának, bizonyosan nagyobb nyereségére a társadalom

és államnak, mint a mennyi veszteséget a többi, számra talán nagyobb résznek elbukása okoz, a mely kisebb tehetség és kitartás vagy kedvezőtlenebb balsorsa folytán a proletárok számát szaporítja.

A fiatalság harmadik részének, a mely legtöbbször a munka tisztelete nélkül lép ki a családi házból, a nagyobb megszorítás, a közvetlenebb ellenőrzés mindenesetre előnyére szolgálna. De vajjon az egyetem a hiányos nevelés pótlása végett nevelőintézetté legyen, avagy — hogy Hoffmann Pál egyik találó kifejezését használjam — állami javítóintézet szerepét vállalja-e magára?! S azon célból, hogy a kisebbséget a megfelelő útra térítse, a melyet annak, ha nem saját jószántából, hát a szülői támogatás mellett kellene feltalálnia, életbeléptessen oly rendszabályokat, a melyek a szabad munkára képes többségnek világos kárára szolgálnak?! — Valóban, mennél több szempontból tekintem, annál jobban úgy látszik előttem, *hogy az egyetemi tanulási szabadság is csak egyik elemét képezi az általános szabadságnak, hogy tehát ezen tanulási szabadságnak megszorítása az állami gyámkodás jellegével bir és a szabadelvűséggel is ellenkezik.*

Midőn különben az egyetemi tanulás szabadságát védelemzem, természetesen csak oly fegyelmi és ellenőrzési rendszabályokra gondolok, csak olyanok ellen védem, a melyek a szabadsággal valóban ellentétben állnak; oly eszközök alkalmazását tehát, a melyek a szorgalom ellenőrzésére és fokozására a nélkül szolgálnak, hogy a szabad tanulást megakadályoznák, épen nem zárom ki. Sőt szükségesnek is tartom, hogy a hallgatónak már előbb is, mint a mikor képesítő vizsgálatának ideje elérkezett, nyujtassék mód szorgalmának, előhaldásának jeleit adni s bizonyítékait szülőinek is bemutatathatni. Ez felelősségérzetét is, kedvét is fokozza a munkára.

Ilyen alkalmas ellenőrzési eszköz gyanánt ajánltam eddigi értekezéseimben az ugynevezett szakvizsgákat, a melyek fél-évenként egy-egy tárgyból teendő, vagy esetleg, ha a tanuló el van készülve, több tárgyból is tehető vizsgálatok volnának. Tulajdonképeni céljok az általános jogi műveltség beigazolása volna, hogy azután a tudori és hivatási vizsgálatokat tisztán a tudomány és a gyakorlati hivatások érdekei szerint lehessen rendezni. Oly hatálylyal birnának tehát, hogy az elbocsátó egyetemi végbizonyítvány csak a kijelölt összes, legalább is

8—10 jól megválasztott tárgyból kiállott szakvizsgák után volna kiadandó. A morális vizsgakényszer, mely ebben rejlik s mely a tanulót minden félévbeli mulasztásánál ezen félév elvesztésére figyelmeztetné, ösztönzőleg hatna azokra, a kik ma saját könnyelműségükből nem tanulnak, a nélkül, hogy azok elé, a kik anyagi körülményeiknél fogva kereső munkára vannak utalva, legyőzhetetlen akadályokat gördítene, a nélkül, hogy a már különben is szorgalmasokra zsibbasztólag vagy fárasztólag hatna. A vizsgálatok sora ugyanis, eltekintve némely tárgyaknak fentebb vázolt összefüggéséből eredő okvetlen korlátoktól, teljesen a hallgató tetszésére volna bízva, a ki abból vizsgáznék, a mivel a félévben épen tüzetesen foglalkozott. E mellett ezen vizsgákon céljokhoz képest, a tárgyaknak csak lényeges elemeire kellene szorítkozni, úgy hogy a megfelelő elkészülés a közepes tehetségű és szorgalmú tanulónak összes félévi idejét semmiesetre sem venné igénybe, hanem elég idejük maradna még tárgyaik felett gondolkodni, különös hajlamaik vagy céljaikhoz képest egyikkel-másikkal tüzetesebben és állandóan is foglalkozni. A szakvizsgákon az egész tárgy ugyan, de csak oly mértékben és modorban kérdeztetnék, a mely a colloquátásnak felel meg; ezért vizsgálat elnevezés helyett, a mely, tekintve a tárgyak nagy számát, a vizsgálat fogalmához kötött magasabb várakozásnál fogva, népszerűtlenül hangzik, sőt félreértésre is adhat okot: colloquium volna alkalmazható.

A tanszabadság fogalmába tartozik még, mint annak utolsó fontos eleme, nézetem szerint az *előadás szabadsága*, mely sem a tanulmányi terv, sem a vizsgálatokra való tekintetek által ne legyen korlátozva. Az előadási szabadságnak azonban, a mely szerint a tanár nem volna kénytelen főcollegium előadásánál sem évről-évre tárgyának egész körére kiterjeszkedni, hanem annak egy-egy, esetleg félévenként más-más fejezetére szorítkozhatnék, két nagy feltétele van. Az egyik a hallgatók tanulási szabadsága, mert csak e mellett remélhető, hogy ők a hallott előadások által a tudomány módszerébe bevezetettve, önálló olvasgatás és tanulmányozás által is képesek lesznek az egyes tárgyak egész terjedelmét kiépíteni. A hallgatók szorgalmának, előmenetelének colloquiumok által való ellenőrzése, ha ez félévenként csak egyszer történnék is, de az összes hallgatott főtárgyakra kiterjedne, lehetetlenné

tenné, hogy a tanuló egyebet is dolgozzék, minthogy közvetlenül az előadások után készülgessen. Az a javaslat tehát, a mely a félévben hallgatott tárgyakra előszabott colloquiumokban keres orvoslást, egyuttal állandósítja a főcollegiumok mai tudománytalan előadását is.

Az előadási szabadságnak másik feltétele abban áll, hogy legyenek közkézen forgó tüzetes, részletes utasítások, vizsgálati tervek, a melyek a vizsgálatok kereteit világosan meghatározzák s a melyek alapján a hallgatók a vizsgálatokon követelt anyagot önálló munkássággal is össze tudják gyűjteni, hogy így az előadásokat ne kelljen a vizsgálatokhoz alkalmazni.

En az egyetemi előadást olyanformán képzelem, hogy a tanár, bevezető óráiban megismertetve hallgatóit tárgyának alapfogalmaival, egész rendszerével, részei összefüggésével, figyelmeztetné őket a használható forrásokra, külön megjelölve azokat, a melyek compendium természetűek és az első olvasásra vagy az utolsó áttekintésre alkalmasak, kiemelve azokat, a melyek önálló tudományos beccsel bírnak, a melyek a tudomány szellemébe is bevezetnek: azután pedig áttérne a tárgy valamelyik fejezetére, félévünkint más és más fejezetre, s azt a tudomány egész tárházának felhasználásával, módszerének teljes kidomborításával az egész semesteren át fejtegetné. Az ilyen előadást tartom én az egyetemi tanár méltóságával megegyezőnek, nem pedig a mait, a mely évről-évre a tárgy egész anyagának valamely részletes tartalomjegyzékre emlékeztető ismételése, a miért azonban, ki kell emelnem, nem a tanárokat, hanem a rendszert kell hibáztatnunk, a *fél*szabadság azon rendszerét, a mely egyetemünkön megvan honosítva és az előadási szabadságot is lehetetlenné teszi.

Szabadság tehát, egész tanszabadság, e szónak igazi értelmében: ez az, a mit az egyetem reformja követel. A szabadság mindenütt haladást, pezsgő életet s az erők fokozatosabb kifejtését, a tehetségek érvényesülését jelenti. A felső oktatás terén is azt fogja jelenteni. Csak megfelelő vizsgálati rendszerről kell gondoskodni, mely tekintettel legyen az egyetem kettős feladatára, a tudományos célra és a gyakorlati élethivatásokra, számbavéve azt is, hogy az általános jogi műveltség mindkettőnek előfeltételét képezi és szintén beigazolandó.

DR. VIZNEKER ANTAL.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

1890. január hó.

1-én. A zóna-viteldíjszabás eredményei meglepően kedvezők. Míg 1887. évben összesen 5,342.477, 1888-ban pedig 5,336.700 utas volt, addig 1889. augusztus 1-étől december 20-áig csupán az utasok számának emelkedése 3,030.000-et tett s a bevétel 700.000 frttal több.

A m. kir. posta-takarékpénztárnál életbe lép a *check- és clearing-forgalom*.

Új iparvállalatok vannak tervben és pedig egy második posztógyár, vegyeszeti anyagokat előállító gyár Felső-Magyarországon s egy kőszénbánya-vállalat átalakítása részvénytársasággá.

Az anglo-osztrák bank engedélyt kapott egy *észak-csehországi kőszénbánya-társaság* megalakítására. Részvénytőke 4·2 millió forint, miből 3·8 millió a bányamű vételára.

2-án. A *telefon-összeköttetés Budapest és Bécs közt* megnyílik.

Vasuti *előmunkálati engedély* egy a budai Dunaparton Ó-Budát és Császárfürdőt összekötő és Kelenföldig terjedő vonalra.

A svájci földmivelésügyi szakosztály elrendeli, hogy Ausztria-Magyarországból Franciaországba irányuló *szarvasmarha-, juh-, kecske- és sertés-szállítmányok* a határállomásról visszautasíttassanak.

3-án. A *regaleváltság* nagyon jó eredményt ér el. A váltságösszeg alig fog 220 millió forintot tenni, a bérbeadásból befolyó jövedelem pedig 13 millió forint körül fog járni.

Az *Osztrák-magyar bank* adómentes jegytartaléka december utolsó hetében hat millió forintra szállott alá; ellenben a váltótárca 20 millióval, a kézizálog-kölcsönök pedig nyolcz millió forinttal emelkedtek.

A *szarvasmarhahajtás tilalma* Debreczenre nézve feloldatik.

Az *Olasz- és Franciaország közt* fennállott különbözeti vámok megszüntetése hátrányosan hat az Ausztria-Magyarország és Olaszország közti vámtételek egynémelyikére.

A *cseh vasművek kartellje* a hengervas alapárát fél forinttal emelte (14½ frt. métermázsánként).

4-én. A hitelcsoport tanácskozást tart a *konverzió leszámolása* tárgyában. Még 25 millió forint értékű államvasuti ezüstkölcsön van birtokában, mit a piacra fog hozni. A valutakérdéssel még nem foglalkoznak.

Az *új szerb 26·6 millió*s kölcsön Hoskierrel s a szerb nemzeti bankkal megkötetik, az első 20 milliót, a másik öt milliót vesz át, a maradékra nézve az optio joga egy hónapra fentartatik.

Az *osztrák-magyar vámkonferencia* a Törökországgal kötendő kereskedelmi szerződés szövegezése telett tanácskozik; a vámtarifa tekintetében már létrejött a megegyezés.

A *mezőgazdák hadseregellátási szervezetének* közgyűlésén a társaság jövőjét illetőleg nagyon kedvező kilátásokat nyújtó jelentés olvastatik fel.

Az *állategészségügyi állapotok* jelentékenyen javultak.

Bulgáriába 700 darab magyar ló adatott el.

A *Gombos-Bogojeva és Erdőd* közt átkelő szállitmányokra nézve viteldij-kedvezmények lépnek életbe a tél tartamára is, kisegítő útvonalok használatával.

7-én. Hansemann Budapesten idöz s az ipari mozgalom iránt is érdeklödik; tanácskozott Wekerle pénzügyminiszterrel, Mauthnerrel és Kornfelddel. Az állam részesedése a *konverzió* hasznában állitólag nagyobb lesz, mint előlegetesen becsülték.

A honvédek számára szükségelt *bakancsok szállitása* állitólag a kisipar számára tartatik fenn.

8-án. A *déli vasut* engedélyt kér 50%-os elsőbbségi kötvényeinek konvertálására. 30%-os kötvényekre is gondolnak.

10-én. Az *Osztrák-magyar bank* nyeresége 6,860.363 forintot tesz. ebből 6,538.508 frt. esik a részvényesekre, 232.974 frt. a két állam javára, úgy, hogy a bank követelése 79,003.095 frtra száll alá. A teljes osztalék 43.50 frt. (7.250/0), szemben a tavalyi 43.10 forinttal (7.180/0).

A *horvát jelzálogbank* január végén alakulhat meg, miután a törvényjavaslatot megelőzőleg el fogják intézni.

A *Franciaországba való borkivitelt* illetőleg a trieszti igazolványokra nézve kielégítő megegyezés jött létre.

11-én. Az *aradi Széchenyi-malom* 200/0-os osztalékot ad (40 frt.). Jász-Nagy-Kun-Szolnok-megye elhatározza, hogy a *Szolnok-Félegyháza* közt építendő helyi érdekű vasut törzsrészvényeiből 50.000 darabot vesz át.

12-én. A dohányigazgatóság véleményt kér az országos gazdasági egyesülettől a *három évre megállapítandó dohányárak* iránt. Az egyesület kielégítőknek találja az árakat, de szabatosabb osztályozást kíván.

A kereskedelemügyi miniszter jelentést terjeszt elő az Unió-bankkal megkötött *beruházási kölcsönműveletekről*, mely szerint a magyar északkeleti, a kassa-oderbergi és a magyar-gácsországi vasutra eső összegek és évi teljesítések a következők:

	forint		márka
papirkölcsön	9,465.129.32	évi szolgáltatás	819.168.07
»	4,184.598.65	»	362.292.47
»	3,487.146.87	»	301.908.78

összesen 17,136.874.84 (27,974.432 márka). összesen 1,483.669.32

A prágai városi tanács a *zónatarifa* behozatala iránt kérvényez, oly módokat mellett, melyek Prágát előnyben részesitenék.

13-án. Az országos *filloxera-bizottság* tanácskozásokat tart.

A biztosító-társaságok igazgatóinak a *magyarországi jégkárbiztosítási* üzletre vonatkozó tanácskozmánya 22-ikére halasztatik.

Az *Adria-társaság* hajózási igazgatója Baross kezdeményezéséből beutazza Olaszországot, hogy *Fiume* közt egyrészt, *Velence, Bari Ancona, Messina és Malta* közt másrészt összeköttetést hozzon létre.

Drenkovából jelentik, hogy angol tőkések *kőszénbányákat* vásárolnak Újbányán s egyéb helyeken.

15-én. A 30 millió frankos 60%-os *bolgár kölcsön* hatszorosan jegyeztetett.

Horvátország is kívánja, hogy kereskedelmi kamarái szaporitassanak; Varasd és Zimony óhajtának külön kamarát.

A trieszti és fumei *dongakivitel* 1889. évben 61·2 millió darabra rúgott, miből Fiuméra 48·25 millió esik.

A vallásalap jószágigazgatósága megtagadja hozzájárulását az *esztergom-füzitői vasúthoz*; az engedélyesek óvást fognak ez ellen emelni.

A *regaleváltság-kölcsön* az összes nagyobb budapesti pénzüintézetek részvételével fog megkötteni. A pénzügyminiszter fel fogja szőlítani hirdetmény útján a jelentkezésre azokat, kik kötvényeik értékesítésénél a kormány közbenjárását óhajtják igénybe venni.

16-án. Az *osztrák államvasutaknál* életbeléptetendő személyszállítási tarifareform tárgyában megbeszélések és tanulmányok folynak.

A *műbörgyártásra vonatkozó törvényjavaslatot* újból a közgazdasági bizottság tárgyalása alá bocsátják.

17-én. A *kereskedelemügyi miniszterium* ipari szakosztályai új beosztást nyernek és iparfejlesztési s iparigazgatási szakra (utóbbi a szabadalomügygyel) fognak felosztatni. A »Közgazdasági Értesítő« megszűnik s az ipar és kereskedelemre vonatkozó hirdetmények a »Központi Értesítő«-ben jelennek meg, a feltalálások pedig a »Magyar Ipar« havi mellékletén közöltetnek.

A *zernesti cellulóz-gyárat* e hóban fogják megnyitni.

A *magyar szesz* kiviteli viszonyai kedvezőbbre fordulnak. Olasz- és Franciaország, a Levante s a Közpéntenger partvidéki vevőink, miután Románia a magas kiviteli prémiumok beszüntetése folytán versenyképtelenné lett és Oroszország kedvezőtlen konjunkturákkal küzd.

Háromszék megye *erdészek kiképzésére* szakiskolát akar felállítani.

A Rómában üléselő *nemzetközi vasúti kongresszus* elfogadja a fővárosok közt létesítendő luxusvonatok eszméjét, szabályozza a nemzetközi vonalak szolgálatát és kettéválasztja az indiai postát Alexandriánál (részben Brindisin, részben Rómán át).

Küstendsében (Románia) nagy marhavásár alapját vetik meg.

Párisban 500 millió frankos *orosz kölcsön* jö létre a három keleti kölcsön egyikének konvertálására. A Rothschild-ház állítólag távol tartotta magát.

18-án. A kereskedelemügyi miniszter elkészítette az 1890. decz. 31-én foganatosítandó *népszámlálásra* s a *mértékhiteljesítési ügyre* vonatkozó törvényjavaslatokat.

A honvédség részére szükségelt 30.000 pár bakaucsnak a magyar *kisiparosok által leendő szállítását* megkönnyítendő, a honvédelmi miniszter 300 párra szállítja le egy-egy szállitmány minimumát, csak 50% óvpénzt kíván, egy pár árát 5 frton felül számítja és megengedi, hogy az átadás a legközelebbi honvédparancsnokságnál történjék. Ajánlatok a kereskedelmi kamaráknál nyújthatók be.

A *kereskedelmi kamarák* új beosztása állítólag úgy fog maradni, mint azt Baross kereskedelemügyi miniszter eredetileg tervezte, úgy, hogy Szeged, Nagyvárad, Maros-Vásárhely, Besztercebánya és Győr

fognak kamarát kapni. Fejér megye azonban nem fog Győrhez kapcsoltatni, hanem megmarad a budapesti kereskedelmi kamaránál.

A trieszti kereskedelmi kamara veszélyben látja forogni *Trieszt kereskedelmét*, viteldij-mérsékléseket óhajt főleg czukorra nézve, Fiumével szemben az egyenlőség helyreállítását s a Tauern-vasut kiépítését kívánja. A mellett van, hogy a monarchia hivatalosan vegyen részt az 1892. évi amerikai kiállításon.

19-én. A *zóna-viteldijszabás* januárban is kedvező eredményeket ad. Az utasok számában augusztus 1-től január 10-ig beállott emelkedés összesen négy millióra rüg.

A *táblaüveg*re vonatkozó *kartell* létrejött.

Románia hajlandó a kereskedelmi szerződések megkötésében érdekében vámtarifáját mérsékelni, de csak olykép, hogy az új autonom vámszabás még tért hagyjon fenn azon országok szerződészerű kedvezményben részesítésére, melyek viszonzkedvezményt nyújtanak.

Az alsó-ausztriai helytartóság megszünteti a *kérődő állatok* Sopron-, Vas-, Moson- és Pozsonymegyéből való *bevitelénél* fennállott korlátozásokat; oly megyékből, melyekben még ragály uralkodik, csak az alsó-ausztriai helytartóság külön engedélyével szabad haszonmarhát és juhot bevinni. Vágómarhát és juhot csak a közvetlen vasuti forgalomban lehet St.-Marxra vagy más meghatározott helyre elhajtás vagy továbbadás nélkül vágásra szállítani. Sertéskivitelre vonatkozólag az eddigi határozatok maradnak érvényben.

A stájerországi helytartóság megengedi a *magyar sertések* kirakodását Gleisdorfban is.

21-én. A pénzügyminiszter a hitelcsoporttal tanácskozik egy tétel 4 $\frac{1}{2}$ %-os *regaleváltság-kötvény* átvétele iránt, nehogy a kötvénybirtokosok magok potom áron legyenek kénytelenek azokon túladni.

Bécsi bankárok új *bank-részvénytársaságot* akarnak *Budapesten* alapítani Kohn József és társa czég vezetése alatt.

Az osztrák kormány elhatározta, hogy három millió forint előleget ad az *osztrák-magyar Lloyd-társulatnak* s erre vonatkozólag értesíti a magyar kormányt a közös külügyminiszterium útján.

Az osztrák és magyar iparosok egyesülete Bécsben — tekintettel a *jutaipar* szorult helyzetére — kiviteli szindikátus alakításának eszméjével foglalkozik.

Az *országos statisztikai tanács* ügyviteli szabályai közzétételnek.

Oly szőlők, melyek szénkéneget használnak a *filloxera* ellen, adókedvezményben fognak részesülni.

22-én. A *hazai első takarékpénztár-egyesület* 450 frt. osztalékot (45%) fog adni.

A *pesti magyar kereskedelmi bank* bizománykép 50.000 darab 3%/o-s szerb sorjegyet adott el.

A *fiumei kereskedelmi forgalom* emelése az »Adria« közvetlen hajójáratai folytán erőyesen halad előre.

Romániával nem ideiglenes, hanem végleges kereskedelmi szerződés kötése van tervben, olykép, hogy egyelőre ideiglenes állapot hozatnék be, mely a szerződés megkötésének befejeztével azonnal megszűnnék.

Szemben a dongaárak lenyomására Franciaországban keletkezett ring-gel, a határörvidéki beruházási alap az erdő-kihasználást 1800 holdról 800 holdra szállítja le.

A *Dunagőzhajózási társaság* februárban rendkívüli közgyűlést fog tartani új választások tárgyában; miután a részvények birtoka körül nagy változások történtek.

Az *osztrák-magyar államvasut* igazgató-tanácsának ülése fontos tárgysorozattal bir. A társaság átiratára adott válaszban Baross miniszter szilárdan ragaszkodik az uradalmak elkülönítésére és külön magyar igazgatóság kinevezésére vonatkozó kívánalmaihoz.

23-án. A 4^o/o-os magyar földtehermentesítési kötvények eladására alakult *szindikátus* feloszlik, miután az eladást teljesen keresztülvitte.

Az *Erzsébet-malom* 20 frtot (10^o/o) fog osztani és 30.000 frtot a tartalékalapba helyez.

A *filoxera-veszélygel küzdő szőlők* számára adandó adókedvezmények oly szőlőkre is ki fognak terjesztetni, a melyek amerikai vesszőket alkalmaznak.

A kereskedelemügyi miniszter előterjeszti az 1890. évi *nép-számlálásra* vonatkozó törvényjavaslatot.

Az *osztrák-magyar bank* főtanácsa elhatározza a *bank-kamatláb* leszállítását a váltóleszámitolásnál 4¹/₂^o/o-ra, a kézizálogüzletben 5^o/o-ra. Előreláthatólag nem sokára a kamatlábnak további mérséklése fog bekövetkezni, miután a nyílt piacon olcsóbban kaplatni pénz.

A *Viktória-malom* részvényenkint 12 frtot (8^o/o-os osztalék) fog fizetni, elsőbbség után az 5^o/o-on felül 4¹/₂ frt. felülosztalékot ad. Az eredmény mérlegelésénél tekintetbe veendő, hogy 62.000 frtot birtak s az elsőbbségek kamatai 18.000 frtot tesznek, 10.000 frt. pedig a tartalékalap javára esik.

A *hitelszoport* Bécsben tanácskozik a magyar üzletek fölött. Pallavicini főigazgató résztvesz a tanácskozásban.

Az *összes magyarországi vasutak* 1889. évi üzleti eredménye 79.977 millió frt. (+ 0.638), miből az államvasutakra 41.584 (— 0.28), a kamatbiztosítást élvező vonalakra 8.217 (+ 0.211), a nem biztosított vasutakra 26.219 (+ 0.137) s a helyi érdekű vasutakra 3.957 millió frt. (+ 0.591) esik.

25-én. A *magyar hitelbank* *malmai* 1889-ben 55.000 frtot hoztak (a tavalyi 7.043 frttal szemben).

A *pesti könyvnyomda-részvénytársaság* 80 frt. (16^o/o-os) osztalékot fog adni.

Baross kereskedelemügyi miniszter a dunai hajóraj számára egy 300 lóerejű kerekcs-gőzöst, egy Compoundot és két uszályhajót, továbbá a Vaskapuhoz egy hármass géppel ellátott kerekcs-gőzöst és két uszályhajót rendelt meg a Nicholson-czégnél Budapesten 1890. augusztus havára. (Hármass gépek ezuttal először alkalmaztatnak a Dunán).

Egy berlini bankház Bucsumnál (Abrudbánya mellett) nagy *bányavállalatot* alapít.

A *Lujza-malom* 10 frt. (6¹/₄^o/o-os) osztalékot fog adni.

26-án. A kassa-oderbergi vasuton a *zónatarifa* 1889. augusztustól deczemberig 26.7^o/o emelkedést idézett elő a személyforgalomban, míg a bevételek 9.2^o/o-ka szaporodtak.

A »Merkur«-váltóház a maradék 900.000 frtnyi *budapesti közúti vasúti elsőbbséget* eladta.

A *Dunagőzhajózási társaság* alapszabályait meg fogja változtatni, úgy, hogy kormányzóság és választmány helyett igazgató-tanács fog felállítani, mint az más részvénytársaságoknál szokott lenni.

A *biztosító-társaságok* trieszti tanácskozásain a Rinnione, Duna, Phoenix, Foncière és Magyar-Francia biztosító társaságok elhatározzák, hogy csak oly felek részére fognak jég elleni biztosítást eszközölni, kik nálók tűz ellen biztosítanak. A magyar általános s a bécsi biztosító-társaság nem járul hozzá az egyezéshez.

Az *Osztrák-magyar bank* közzéteszi zárszámadását, mely összesen 1668⁹ millió frt. összegig menő műveletet tüntet fel 9³⁹⁴ millió frt. nyers hozadékkal és 3¹³⁴ millió frt. kezelési költség, adó és jegy-kiállítási költség mellett. A tartalékok összege 18⁹⁶⁵ millió frt.; nyugdíjalap 4²⁶⁰ millió frt., a jegyforgalom decz. 31-én 434⁶⁷⁹ millió, érczkészlet 162²⁰⁴ millió frt. ezüstben és 79²⁴² millió frt. aranyban.

27-én. A földművelésügyi miniszter az országos erdészeti egyeslet előterjesztése nyomán a *bécsi mezőgazdasági kiállításban* való részvételre előirányzott 20.000 frt. segélynek 35.000 frtra leendő felemelése iránt fog javaslatot tenni.

Az *Osztrák-magyar bank* utolsó kimutatása szerint az adómentes jegytartalék 13³⁹⁸ millióról 51⁰⁰³ millióra emelkedett.

A kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslatot terjeszt elő az *osztrák mértékhiitelesítési bélyegeknek* viszonyosság feltétele alatt hazánkban való érvényességéről.

Az *egyesült fővárosi takarékpénztár* 42 frtot (14⁰/o) ad osztalékul. Az osztrák kereskedelemügyi miniszter kifogásolja az *osztrák-magyar államvasut* könyvvitelét és megvizsgáltatja könyveit.

28-án. A *Pannonia-malom* igazgatósága nem fog osztalékadást indítványozni, miután a 10.645 frt. nyereség megfelelő osztalékhoz nem elegendő.

A *magyar iparbank* 10¹/₂ frtot (7⁰/o) ad osztalékul.

A Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegyei gazdasági egyesület *Szolnokon czukorgyárat* szándékozik alapítani.

A *Concordia-malom* nem ad osztalékot s ezt az első félévben történt újjáalakítási munkálatokkal s a második félév rossz üzletmenetével magyarázza.

A *budapesti közúti vasut* mérlege 221.964 frt. nyereséget mutat, 20 frt. (10⁰/o) osztalék fog megállapíttatni.

29-én. A *gyapjúmosó bizományi részvénytársaság* 20 frt. (10⁰/o) osztalékot fog adni.

A *hazai első takarékpénztár-egyesület* kitűnő mérleget tesz közzé 1889-re. A tiszta nyereség 1,536.036 frtra rúg 2⁴ millió frt. részvénytőke után. A tartalék 2⁵² millió frt., a külön tartalék 7⁰⁶ millió frt. Betétek állása 91 millió frt., értékpapírok 28²⁶ millió, váltók 14²², kötelezők forgalomban 18⁵⁵ millió frt.

30-án. A kereskedelemügyi miniszter elrendeli, hogy a *kereskedelmi muzeum* szállítási és vám-, valamint viteldíjszabási ügyekben kimerítő felvilágosítást nyújtson.

A *dunai hajózás* már február 1-én meg fog nyílni.

A pénzüg. miniszter elrendeli, hogy mindazon *regaleváltság* iránti kérelmekben hozott határozatoknál, melyek nem az adóalapon állanak, az indokolás is közzendő.

A *szálloda-részvénytársaság* 5 frt. (4⁰/o-os) osztalékot ad és külön tartalékalapot tesz félre.

31-én. A *regaleváltság-kölcsön* iránti szerződés a magyar hitelbankkal létrejött olykép, hogy a 40 millió frt. körül járó összeg 92 frtjával 4¹/₂⁰/o-os kötvényekre adatik. Részt vesz a magyar

leszámitoló bank, a hazai takarékpénztár, a magyar általános biztosító társaság, a jelzálog-hitelbank s a magyar kereskedelmi bank. A takarékpénztár s a magyar általános biztosító társaság előre megállapított módozatok mellett veszik át a kötvényeket s ezen összegek nem kerülnek a piacra. A pénzügyminiszter felhívást intéz a váltásjogosítottakhoz, hogy február 14-éig nyilatkozzanak, vajon kötvényenkint 92 frt. készpénzzel való kielégítést kívánják-e.

A párisi községtanács elhatározza, miszerint az osztrák és magyar eredetű élő juhok beviteli tilalmának eltörlését s az élő juhokra kivetett vám leszállítását fogja kérelmezni.

A vas árának újabb emelése.

A budapesti felszámolási egyesület közlése kimutatását, mely szerint 1889-ben 91 millió forintba rúgó üzletet bonyolított le és pedig 110/o erejéig beszámítás, 890/o erejéig checquek segélyével.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hó világosan magán hordta azokat a jellemző vonásokat, melyek azt, mint az évforduló időpontjával határosan, közgazdasági tekintetben természetesen megilletik: visszapillantást engedett a múltba és előkészítette a tevékenységet a jövő számára. Jellemzik az elmúlt hónapot a tömeges jelentések, melyek az előző év (1889.) üzleti eredményeit vannak hivatva feltüntetni s azon intézkedések, melyek az év legközelebbi hónapjaiban megindulandó fontos műveleteket bevezetik.

A visszatekintés nemcsak a *részvénytársaságok*, hanem a *közlekedési ügy* terére is kiterjeszthető s az utóbbit illetőleg úgy a hazai összes vasutak üzletéről, mint különösen az 1889. augusztus havában behozott zónatarifa eredményeiről is felvilágosítást nyújt. Hogy mindezen jelentések nagyon kedvezők, az az 1889. év számlájára esik, mely év nagyon élénk és jutalmazó üzletév vala. Az összes magyarországi vasutakon kerekaszámban 79.977 millió frt. volt a bevétel, mely az 1888. évit 658.000 frttal haladja meg. Fényes és örvendetes az eredmény, melyet a zónatarifa mutat fel. 1889. aug. 1-től 1890. jan. 10-ig — tehát 160 nap alatt — négy millióval emelkedett az utasok száma, mi bizonyítja, hogy a kísérlet fényesen sikerült s a szomszédforgalom is gyökeret vert már.

Az *új műveletek* előkészületei két csoportra oszthatók, egy mint *pénzügyiek és forgalmi vagy kereskedelem-politikaiakra*; egyuttal legtöbbnyire mintegy folytatását képezik a befejezéshez jutott előbbi műveleteknek. Pénzügyi természetűek: azon tanácskozások, melyek a regaleváltás-műveletek kedvező haladásával s a kibocsátandó kötvények potom áron elvesztegetésének megakadályozására irányuló intézkedésekkel összefüggésben állanak és a magyar általános hitelintézettel azon célból folytattnak, hogy az a nagy budapesti pénzintézetekkel karöltve szabott áron vegye át a 4¹/₂₀0-os regaleváltás-kötvények egy részét. A Rothschild-csoport végleszámlási eredményeivel s a földtehermentesítési kötvények eladására alakult szindikátus feloszlásával kapcsolatban állnak azon megállapodások,

melyek a maradék 25 millió forintnyi $4\frac{1}{2}\%$ -os magyar vasuti kötvények szabad kézből leendő eladására vonatkoznak; a 4% -os jelzálog-sorsjegyek értékesítésének egy alszindikátus részére történt átadásával kapcsolatban vannak a horvát jelzálog-bank tényleges megalapítására irányuló lépések és végül idevág a bankkamatláb leszállítása 5% -ról $4\frac{1}{2}\%$ -ra — miután a pénzszűke 80 nap tartott volt — mi által az előfeltétel mindennemű műveletekre megadatott.

Mint a kereskedés és forgalom szempontjából nagyobb jelentőségű eseményeket említjük a check- és clearingforgalom életbelépését a m. kir. posta-takarékpénztárnál, a Budapest és Bécs közötti telefon-összeköttetés létrejöttét, a Törökországgal kötött kereskedelmi szerződés végleges szövegezését, az új kereskedelmi és iparkamarák székhelyének megállapítását, a kereskedelemügyi miniszterium ipari szakosztályának új beosztását, mely a reformeszméket kifejezésre juttatja, a mértékhitelítésre vonatkozó törvényjavaslatot, az 1890. évi népszámlálásra vonatkozó törvényjavaslat előterjesztését, a Romániával kötendő kereskedelmi szerződés feletti tárgyalásokat, végre a kereskedelemügyi miniszter azon feletti fontos és tetterős lépéseit, melyek egyrészről Fiume érdekében az adriai parthajózás emelésére, másrészt az al-dunai hajózás érdekében az állam saját hajórajának megteremtését célozzák. E mellett folyik az osztrák-magyar államvasut bányabirtokának a vasuti igazgatástól való különválasztása tárgyában megindított akció, mely az előbbinek egy magyar üzletvezetőség alárendelésére irányul.

A budapesti piacot illetőleg pénzügyeink és tőkéseink önállóságának és felébredt önérzetének bizonyosságul tekinthetjük azon körülményt, hogy a bolgár vasuti kölcsön jegyzésében s a 3% -os szerb sorsjegyek eladásában piacunk meglehetősen jelentékeny mérvben vett részt.

Üzleti szempontból meglepéssel emelhetjük ki azt a tényt, miszerint az állategészségügy végre jelentékenyen javult s hogy, úgy látszik, mintha a szeszipar a stagnálás rossz napjain immár átesett volna.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Pisztóry Mór: Nemzetgazdaságtan, tekintettel az államháztartásra és hazai viszonyainkra. Kiadja Stampfel Károly, Pozsony, 1890. 376 l.

Szerző előszavában kijelenti, hogy tankönyve a kereskedelmi középiskolák számára és oly tanulók igényeire való tekintettel készült, kik a középiskolák alsóbb osztályainak bevégezése után fognak a nemzetgazdaságtan tanulásához.

Ehhez képest a feladat, melyet szerzőnek műve megírásánál megoldania kellett, nem az volt: a tudomány legmélyebbre ható alaptanait lerakni, legnehezebb problémáinak megoldásával foglalkozni s a vitás kérdések tömegéből a kivezető utat megkeresni; hanem az: oly alakba önteni a közgazdasági tanokat, hogy azok minden nagyobb előképzettség nélkül megérthetők legyenek, de a mellett a gyakorlati életben szükséges tájékozottságot megadják.

Ennek a bizonyynyal nem könnyű feladatnak, nézetünk szerint jól megfelelt az új tankönyv előnyösen ismert nevű írója. Mert az egész könyv világosan, könnyen érthetőleg, keresetlen, de azért oly modorban van írva, mely alkalmas arra, hogy lekösse a tanuló figyelmét. A bő történelmi anyag, a példák gyakori alkalmazása, a jegyzetek statisztikai adatai magyarázzák az elméleti tanokat és életet lehelnek beléjük. Élénkíti az előadást az a beosztás is, melyet szerző célszerűségi okokból használt; értjük az elméleti és gyakorlati tanok összefoglalását s az egyes termelési ágak tárgyalásának beleolvasztását az elmélet nagy fejezeteibe. Hogy e mellett egyes részek aránytalanul kedvező elbánásban részesülnek: annak indoklását rendszeren megtaláljuk a könyv sajátos rendeltetésében. Áll ez különösen a pénz- és hitelügy s a bankok kiváló figyelemben részesítésére. Csak azt sajnáljuk, hogy ez egyes fontos tárgyak rovására történt. Így nagyon nélkülözzük a jogrend és a közgazdaság alakulása közti kölcsönhatás elvi méltatását s az államnak a gazdasági életre való befolyása vagy be nem folyása körül folyó nagy vitakérdés egységes tárgyalását. Ezzel szemben — nézetünk szerint — hiba volna ellenvetni azt, hogy a könyv nem jogászok számára készült. Mert épen a nem jogász előtt kell hangsúlyozni azt a fontos szerepet, melyet a jogalkotás és az állami beavatkozás a gazdasági élet irányozása körül játszik. Az élet, igaz, meg fogja taníthatni a kereskedőt is e befolyás megismerésére, mikor az esetleg mélyen belenyúl érdekkörébe. De mindig jobb, ha ily tapasztalatok nem találják őt készületlenül.

Különös jelleggel bír az a 42 lap, melyet szerző az állam-gazdaságtannak szentel. E rövidke téren együtt vannak a pénzügy-tan elmélete, gyakorlati tanok és hazai tételes pénzügyi igazgatási jogunk vázlatos ismertetése. Hogy e mellett lehetetlen volt megadni mindegyiknek a magáét: az nagyon természetes, bármily jó legyen is magában véve az, a mit szerző nyújt. E toldalék gyanánt jelentkező rész felvételét ily alakban nem mentheti más, mint a miniszteri utasítás, mely szerint a könyv készült.

A mű részletes ismertetésébe és bírálgatásába belebocsátkozni itt nem lehet feladatunk, annyival kevésbé, mert az óriási anyag indokolt észrevételekkel kísérése egész könyv írását tenné szükségessé. Ezuttal tehát csakis az alapfogalmak didaktikai szempontból oly fontos fejezetére teszünk néhány megjegyzést s a különös rész némely pontjára mondjuk el észrevételünket.

Mindjárt az alapvető »gazdálkodás« fogalma nagyon tágra látszik szabva lenni, mikor az alatt: »az ember azon tevékenységét« érti szerző »mely szükségleteink.... fedezésére irányul« 3. l. Így adva, a szellemi szükségletek kielégítése is gazdasági tevékenység volna, mit pedig alig fog valaki odafoglalni. Hasonló hibában szenved a gazdasági javakról adott osztályozás, mely egyszer (8. l.) »az egyes személyek elidegeníthetlen tulajdonát képező előnyöket, pl. testi erő, épség vagy ügyesség és tudomány« is a személyes javak közé sorozza s aztán hozzáteszi ugyan, hogy »ezen előnyök gazdasági szempontból véve javakká csak úgy lesznek, ha azok által oly szolgálatokat teljesítünk, melyek közvetve vagy közvetlenül az anyagi javak szaporodását mozditják elő«, de ily közvetett hatást, úgy látszik, minden személyes szolgálatnak tulajdonít (v. ö. 65. és köv. lapokat is). Ez a felfogás, melynek egyébiránt tekintélyes képviselői vannak a tudomány irodalmában, szertelenül kiterjeszti a gazdasági tanok körét, csak azért, hogy a szellemi munka emberei számára megadhassa a »produktív« jelzőt. Pedig az ember feladata nem merül ki a gazdálkodásban. Sőt ez nem is a legmagasabb feladata. S azt hiszszük, hogy nem tesz nagy szolgálatot a szellem munkásainak az, ki rájuk a gazdasági termelés mértékét alkalmazza.

Az érték meghatározása szintén nem szerencsés. »A javak azon képességét, hogy általuk szükségleteinket fedezhetjük, értéknek nevezzük« mondja a szerző s aztán ez általános fogalmat két részre, alosztályra bontja: használati és csereértékre.

E szerint tehát az u. n. szabad javak, a levegő, a tenger vagy folyó vize is értékkel bírnának, mert hisz ezek is képesek bizonyos — sőt fontos — szükségletek kielégítésére. Ez ellenkezik a közfelfogással. Az, a mit itt szerző meghatároz, csak a javak hasznossága, a használati és csereérték nyomban következő megkülönböztetése pedig a régibb német iskola álláspontjának felujtása, az az osztályozás, melyet már Schäffle kiigazított volt.

Ugyancsak kifogásolhatnók a tőke adott meghatározását is és pedig azért, mert ha egyszer a termelési tényezők közt szerepeltetjük a tőkét, úgy a következetesség megkívánná, hogy csakis a termelésnél közreműködő javakat értsük alatta és ne a palotát vagy a hintót is, mint szerző teszi (26. l.) azon a réven, hogy ezek, mint tartozé emberi használatra szolgáló javak, az életben tőke neve alatt szerepelnek. A magángazdasági műnyelv sok bajt okozott már a nemzetgazdaságtan művelőinek s e bajok kútforrása mindaddig nem

lesz elzárva, míg tökéletesen nem szakítunk a két különböző természetű és igényű tanműkifejezéseinek egy kalap alá vonásával. A törekvés a jelzettünk irányban szerencsére már is elég eredményt mutat fel és egyre élénkebbé válik.

Nem kívánjuk tovább folytatni a fogalom-meghatározásokra vonatkozó megjegyzéseinket, bármely súlyt tulajdonítsunk is részünkről azoknak épen a kezdő szempontjából. — A könyv ereje a gyakorlati részen nyugszik s itt e rendkívüli gazdag anyagból csak egy-két helyre terjeszkedünk ki, a hol valami hiányt látunk pótlandónak.

»Az állam befolyása a kamatlábra« feliratú szakaszban (288. s köv. lapok) foglalkozik szerző idevágó hazai törvényhozásunkkal és az uzsora ellen, nagyon helyesen, büntetőjogi megtorlást kíván, de egészen úgy beszél, mintha az 1883. évi XXV. t.-cz. — az uzsoráról és káros hitelügyletekről — még meg nem hozatott volna. Pedig abban feltalálhatta volna szerző mindazt, a mit — de lege ferenda — kívánatosnak jelez.

Az államadósságok fejezetében a 373. lapon szól a könyv az örökjáradékról (rente-kölcsön), azt mondva róla, hogy: »az államot ezen kölcsönöknél nem tartják feljogosítva arra, hogy azokat a kötvények névértéke szerint visszaválthassa«. Ez téves felfogás. Ellenkezőleg, ha a visszaválthatlanság kikötve nincs, az állam természetsszerűleg jogosítva lesz adóssági kötvényeit al pari beváltani. A mire nincs az állam jogosítva, az a járadékok kamatredukciója a hitelezőknek (al pari szerint vett) beváltással való megkínálása nélkül.

Felhoztuk a mű lényegesebbeknek látszó hiányait, de csak ismételhetjük, hogy a szerző mindezek dacára oly munkát végzett, mely a kitűzött célát derekasan megoldotta. A hiányok olyanok, hogy azok egy második kiadásnál könnyen pótolhatók lesznek. Addig is, míg erre szükség lesz, haszonnal forgathatják a könyvet nemcsak azok, kiknek az első sorban szánva van, hanem a gyakorlati élet minden embere, ki tájékozást óhajt szerezni a közgazdasági kérdések jelen állása felől.

dr. —

A posta-takarekpénztár cheque- és clearing-forgalmáról. Felolvasás, tartotta a magyar kereskedelmi csarnok 1889. december 28-iki estélyén dr. Halász Sándor. Budapest, Hornyánszky Viktor akad. könyvkereskedése 1890.

Irodalmi viszonyaink között rendszerint csak a kompendiózus nagy munkákat veszi észre a napisajtó. A mi külalakjánál fogva kicsiny terjedelmű, a felett néhány rövid sorban napirendre tér. Megjelent X. Y.-nak ilyen meg ilyen című munkája. Kiadója Z. V. Ara ennyi meg ennyi. Ez az, a mi osztályrészeül jut a rövidre fogott műveknek, apróbb röpiratoknak. Az, hogy szerzője évekig foglalkozott esetleg művével, hogy volt ideje hozzá rövidre szabni munkáját, hogy eléggé megértette azt a nagy művészetet, mely csak hosszú tapasztalat eredménye: nem mindent mondani el, a mit tud, az nem esik a latba. Elég, ha a napi sajtó a megjelenést regisztrálta, elég, ha egy pár udvarias frázissal karakterizálja a szerzőt, ha ugyan arra érdemes, vagy — jó pajtás. Szakfolyóiratainknak a feladata ennek a hibának a helyrehozatala. A szakfolyóirat szerkesztőjének a kötelessége, hogy ne külalakjából ítélje meg a művet, a mi szakmájában

a sajtó alól kikerül, hanem annak magvát, belső értékét kutassa és a szerint méltassa.

Örömmel vettem első részben szerkesztő urnak felhívását, hogy a dr. Halász Sándor munkájáról a »Szemle« számára bírálatot írjak. Csak később láttam, hogy örömöm korai volt. A kis értekezésről bírálatot írni nagyon nehéz, sőt bátran mondom, lehetetlen. Ha káskán akarnék csomót keresni, akkor sikerülne kritikát gyakorolni. Mint-hogy pedig ezt nem kívánhatja tőlem, engedje meg, hogy méltassam a kis munkát és pedig nem terjedelme, hanem érdeme szerint. Mert ha van magyar szakmunka, mely megérdemli, hogy a gyakorlati közgazdasági kérdések művelői vele bővebben foglalkozzanak, akkor az előttem fekvő mű az.

Minden szavából kitetszik, hogy hosszú tanulmányozás eredménye. Oly tanulmányozásé, mely nem elégszik meg a receptív studiummal, hanem fel is dolgozza a megszerzett anyagot és feldolgozza úgy, hogy az olvasónak is nyújt alkalmat az elé terjesztett anyaggal való továbbfoglalkozásra. Nem az anyagot uralja a szerző ez értekezésben, hanem ép ellenkezőleg a szerző uralkodik vaskézzel az anyag fölött és a játszi könnyedség, a melylyel azt, a mit nyújt, formába önt, mutatja, hogy tudását értékesíteni és közhasznúvá tenni is tudja.

Nálunk a cheque- és clearing-forgalomról tudományos alapokon nyugvó munka nem jelent meg. Míg a postatakarékpénztári intézmény életbeléptetése előtt több értekezés hagyta el a sajtót és az időszaki irodalom is behatóan foglalkozott a kérdéssel, addig a posta-takarékpénztár üzletkörének a cheque- és clearing-forgalomra való kiterjesztése előtt sem irodalmi vita, sem irodalmi ismertetés nem keletkezett. Tán ép a posta-takarékpénztári intézmény helyesnek és üdvösnek bizonyult, eddigi tevékenysége volt az oka ennek a jelenségnek. A szakemberek biztak abban, hogy a cheque és clearing be fog válni s fölöslegesnek tartották alapelveinek bővebb kifejtését. Egész irodalmunk a cheque- és clearing-forgalomról az erre vonatkozó törvényjavaslatnak kitűnően megszerkesztett indokolása és a törvényjavaslat felett a képviselőház elé terjesztett mintaszerűen elkészített jelentés. Ez az irodalom pedig a képviselőház irományai között kezd már most is mohosodni. Igaz, hogy megjelent egy népszerű ismertetése a cheque- és clearingnek, egy rövidke röpirat, mely a közönség szája-íze szerint készült és ebben a tekintetben szintén igen sikerültnek mondható, de ez a kérdésnek csak praktikumát foglalja magában és csakis meglevő törvényünk alapján készült.

A Halász Sándor felolvasása mondható tehát egyetlen e nembeli irodalmi becsü értekezésnek. De ez az egyetlen szakismertetés meg is érdemli a figyelmet.

A kis röpirat röviden ismerteti a posta-takarékpénztárak általános jellemző, azokat a magánvállalkozásoktól megkülönböztető vonásait és e vonások történeti fejlődésének előadásából oknyomolag vonja le a cheque- és clearing-forgalom életbelépésének szükségességét. Az értekezésnek ez a része a mily rövid és tömör, ép oly tartalmas és kimerítő is. A szerző ezután áttér az új üzletág gyakorlati alkalmazásának előadására. Ebben a tekintetben alkalmazkodik annak a közönségnek az igényeihez, a mely előtt értekezését felolvasta és a mely leghivatottabb arra, hogy ez új üzletág törzsklienzeláját képezze. Ez a simulékony alkalmazkodás tette lehetővé a

felolvasónak azt, hogy a cheque- és clearing-forgalmat ismertető, bő és kimerítő hivatalos füzet gyakorlati példáin kívül is tudjon újat és érdekeset hozni, a mi nem csekély érdemül róható fel.

A cheque védelme, a cheque elterjedésének alapjai, a cheque-kel való bánásmód részletei, a chequehez fűződő érdekek felsorolása, a checknek a posta-takarékpénztárnál kétféle módon való alkalmazása, a cheque szerepe a clearingben legérdekesebben és legalaposabban előadott részletei az értekezésnek. Messze vezetne e kérdéseknek bővebb méltatása. Legyen elég a reájuk való utalás.

E kérdéseknek megoldásából és fejtegetéséből szinte önkéntelenül vezet át a szerző a clearing-forgalomnak különleges alakjára, melyben a clearing a posta-takarékpénztár keretében nyilvánul. A clearing előnyei az állam, az egyes, a posta-takarékpénztár és az általános gazdaság szempontjából egyenkint találnak alapos méltatásra.

Az értekezés végső passzusa egy akkord, melyben a szerző reményeit fejezi ki az új üzletág fejlesztése körül. Ebben is, úgy, mint egész értekezésében elkerüli a szerző a szakmájával való hosszas foglalkozás közepette megsontosodott szakember szárazságát és a foglalkozását megkedvelt praktikus lelkesedését egyaránt. Különböztet a szerző még a külsőségekben is nagy formaérzékkel árul el és könyvének minden sora egy-egy bizonyossága a Macaulay mondásának: »Knowledge is eloquence«.

Fekete Ignác.

*Ungarns Finanzlage nach den Staatsbudgets pro 1889 und 1890 von
Dr. Karl Mandello.*

A kis füzet különlenyomat a Schanz-féle »Finanzarchiv«-ból, melynek múlt évi (VI. évf.) második kötetében jelent meg először; jeles közgazdasági írónk tehát a németországi közönség számára írta becses tanulmányát, mely államháztartásunk legújabb képét egyes csoportosítással és találó vonásokkal állítja szem elé. Tanulmányában azonban nem szorítkozik a két utolsó év budgetjének ismertetésére, a főbb adatokat 1878-tól kezdve vezeti le, sőt az 1878—87. év adataival szembeállítja a megelőző tíz év adatait is. Ily széles háttér mellett annál élesebben kidomborítja az 1889. és 1890-ik évek budgetjét s annál fényesebb világításba helyezi a sikert, melyet a kormány céltudatos erélye s a törvényhozás áldozatkészsége államháztartásunk rendezése körül elért.

Az 1890. évi budget fordulópontot képez állami pénzügyünkben; a krónikus deficizt, mely államháztartásunkon, sőt közvetve egész közgazdaságunk gyökerén két teljes évtizeden keresztül rágódott, ekkor tűnt el először és pedig — főleg, ha a költséges reformok terén megőrizzük a kellő mérsékletet — emberi számítás szerint nemcsak pillanatnyilag, hanem véglegesen, maradandólag. Örülünk, hogy államháztartásunkat ezen a fordulóponton oly hivatott közgazdasági író mutatja be a külföldnek, mint Mandello, ki a mellett, hogy közgazdasági életünk minden érverését s apró mozzanatait figyelemmel kíséri, magasabb álláspontról köz- és államgazdaságunk egészét is áttekinteni képes.

Nagy érdek fűződött hozzá eddig is, hogy a külföld helyesen ítélje meg Magyarország állapotait s különösen állami pénzügyét, mert állapotainknak a valónál sötétebb színben való feltüntetése csak

hitelünket, a mire pedig folyvást rászorultunk, drágította meg. Ezentúl nem új adósságcsinálás végett fordulunk a külföldi pénzpiacchoz, legfőleg csak terheink könnyebbitése, conversionális műveletek keresztülvitele végett; de ha az állam egyáltalán nem szorulna is a külföldi pénzre, még akkor is kívánatos, hogy a külföld megismerje államháztartásunk rendezését s kellőleg méltányolni tanulja Magyarország hitelképességét. Ha az állam nem szorul is többé kölcsönre, annál inkább rászorul közgazdaságunk a külföldi tőkék termékenyítő hatalmára, a bizalmat pedig semmi oly nagy mértékben fel nem költi, mint a rendezett államháztartás, mely egyuttal — s ez szintén igen fontos — politikailag is súlyt ad hazánknak és a monarchiának, mint szövetségest becselessé, mint ellenséget félelmesse téve azt.

Mandello objektív s az igazság meggyőző erejével ható előadása, mely a helyett, hogy csillogó frázisokkal, melyek sokszor csak a valóság elleplezésére szolgálnak, akarná az olvasó ítéletét befolyásolni, magukat a tényeket, a megdönthetetlen számokat állítja oda és pedig többnyire úgy, hogy azok hadd beszéljenek maguk. Csak azt sajnáljuk, hogy éppen a számokban számos sajtóhiba zavarja meg az értelmet.

Mandello nem elégszik meg a budget brutto tételeinek felsorolásával, úgy a kiadások, mint a bevételeknél mindenütt a netto eredményt számítja ki s ez által a tulajdonképeni állami szükségletek és állami jövedelmek megítélésére biztos vezérfonalat ad az olvasó kezébe.

Az állami netto szükségletet négy főcsoportba foglalva mutatja be, az elsőben az állami igazgatás szükségletét ismerteti a főbb fejezetek szerint, a másodikban az állami adósságok kamataira, törlesztésére és kezelésére szükséges összegeket, a harmadikban a vasuti kamatbiztosítási előleget, az utolsóban pedig a beruházásoknak szintén netto összegét tünteti fel. Az állami bevételek netto eredményét ugyancsak négy főcsoportba osztva részletezi, az első alá foglalja az adókat, bélyeget, illetékeket, díjakat; a másodikba a jövedékeket és egyedárúságokat, a harmadikba az állam gazdasági vagy ipari üzleteinek eredményét, a negyedikbe pedig az államvasutak és gépgyár tiszta üzleti jövedelmét.

Az 1889. és 1890-ik évi netto bevételek és kiadások alapján felállítván állami háztartásunk mérlegét s konstatálván az előbbinél a 7³² millió, az utóbbinál a 464 ezer forintnyi hiányt, igen érdekes következtetésekre jut. Mig ugyanis 1889-ben a tulajdonképeni igazgatási költségek 101⁶⁸ millió, az államadósságok 111⁴¹ millió, a vasuti kamatbiztosítási előlegek 7³⁴ millió, az összes netto szükségletek tehát 220⁴³ millió forintot tettek, melylyel szemben 219⁷³ millió forint netto bevétel állt, addig 1890-ben a 227⁹⁸ millió állami szükségletnek (szintén a beruházásokon kívül) fedezésére már 236⁸³ millió forint tiszta bevétel állt rendelkezésre s azt erősen túl is fedezte. Ha ez állam — ugymond Mandello — a kevés hasznat hozó s új beruházásokra kényszerítő üzleti vállalatoktól tartózkodik, az egyensúlyt a bevételek s kiadások közt állandóan helyre lehet állítani s kamatmegtakarításokkal meg lehet szilárdítani. Az igazságügyi reform, a közigazgatás és honvédelem fokozott szükségletét a konversionális megtakarításokból és a szeszadó magasabb hozadékából fedezhetjük.

Igen érdekes az a számítás is, melylyel Mandello az arányt állami adósságunk évi szükséglete és álladéka közt feltünteti. E szerint

míg 1878-ban az államadósságok összes szükséglete (kamat, törlesztés, kezelés) 10·10/0-át tette az adósság álladékanak, 1888-ban csak 7·30/0-át képviselte. A javulás tehát kétségtelen, bár az összehasonlításnál azt a körülményt is tekintetbe kell vennünk, hogy 1878-ban összes államadósságunknak sokkal kisebb részét képezték a nem törlesztéses járadék-adósságok, mint 1888-ban; azonban ha a két hányados közötti különbség egészen a javulást képviselné is, az arány adósság és szükséglet között jelenleg még akkor is magas és Mandello épen itt látja a magyar állami pénzügyek végleges és gyökeres javulásának csiráját. Az arány — ugymond — az évi szükséglet (kamat, költségek, törlesztés) és az államadósság közt az államadósságoknak egy tényleges kamatmegtakarítással járó nagyszabású egységesítése által túlvérnes számítás nélkül, 6·250/0-ra szorítható le. Az így elért megtakarítás évenként körülbelül 17 millió frtra rúgna, mely nemcsak a deficitet tüntetné el teljesen, hanem fölösleget is adna, melyet az adójövedelem emelkedésével együtt a sürgős reformra szoruló igazgatási célokra lehetne fordítani.

a. —

La política económica de España por Don Anselmo R. de Rivas.

Midőn a munkát kezünkbe vettük, azt hittük, hogy abban a spanyol és a német *agráriusok* közt némi lényeges különbséget fogunk találni. Be kell vallanunk, hogy csalódtunk. Már a »Prólogo« saját viszonyainkra emlékeztetett bennünket, hiszen köztudomású, hogy agráriusaink a Németbirodalomban oly erőlyesen fellépő testületnek csak halvány másolatát képezik. Szerző előszavát *Don Antonio Canovas de Castillo*-hoz, a konzervatívek fejéhez intézi. Hivatkozik a jóakaratra, melyet irányában, mint a mezőgazdasági és pénzügyi válság kérdésében bizottsági előadó iránt tanusított, a munkában előadott eszközöket, mint *egyedül* üdvöztöket dicsőíti s azt azzal fejezi be, hogy magát csudálattal eltelt jó barátának jelenti ki, *Q. B. S. M.* (quien besa sus manus — ki kezét csókolja). Ha nem nézzük a spanyol kézcsókot, azt hinnők, hogy magyar agrár-theoretikus irt a mezőgazdasági válságról. S a szabad kereskedelmi iskola ellen felhozott érvek hasonlitanak azokhoz, melyeket Németországban hangoztatnak. Az általános részben hangsúlyoztatik az újabb tudományos kutatás analógiája, különösen a gyógyászat és nemzetgazdaság terén, azután fejtegettetnek azok a változások, miket a gőzgép a kereset alapföltételeiben előidézett, melyek után a jelen válság a *tűltermelés* eredményeként tüntettetik fel és ebből kiindulva ítéltetik el a szabad verseny. Az új tan irányadónak csak a nemzetiséget és az opportunitást ismerheti el. S miután a szerző erősen megtámadta a militarizmust, orvosszerűl a vámvédelmet és a szigorú eljárást a vámcsempészet ellen ajánlja. A szerző irányá duzzad a hangzatos, virágos szavaktól. Művében kitér az emberi tudás minden terére, hogy azokon csak félig illő analógiákat kutasson fel. Mindazonáltal az angol és olasz sociologiai és fizikai irodalomban meglehetősen jártas szerzőt olvasó közönségünknek közelebről akarjuk megismertetni és ezért a lényeges részeket tartalmazó kivonatban mutatjuk be a munka végszavát:

»Futólag vizsgáltuk az okokat, melyekből gazdasági válságok általában származhatnak, különösen pedig kutattuk a *jelen spanyol*

válság eredetét. Az a termelés és a fogyasztás egyensúlya megzavarásának következménye, melyet a túltermelés idézett elő.

Miután a gazdaság két alkotó eleme közt nincs meg a helyes viszony, baj állott elő, a mely a gazdasági rendszerek különféleségének túlbősége által idéztetvén elő, megzavarta az összhangot és anarchikus állapotokat létesített és a mely végre is szétmálasztja a társadalmi szervezetet, ha csak a szervezeteken belül nem állanak be oly föltételek, melyek a betegséget megszüntethetik. Gondolkoztunk e forradalom hatásai fölött s a hasonlatot ama túlömlő vizekben találtuk meg, melyek a fensikről alsíkra özőlenek le, elárasztva a termékeny mezőket és mindenfelé csak rombolva, mignem szétfolynak. Hason, emberi erő által meg nem gátolható rombolásokat okozna a termelvényekkel való elárasztás, ha az emberiség nem volna nemzetekre széttagolva, melyeken belől mintegy gátakat lehet találni, melyek a haza termelését és életképes elemeit elhatárolják. Ez a fel fogás bennünket természetesen arra kötelezett, hogy röviden tanulmányozzuk a fogalmat, melyet a nemzetről a mai tudomány megállapít. Rámutattunk arra, hogy volt idő, midőn úgy gondolkoztak, hogy a társadalom csak egy kapricziózus szerződésnek produktuma, mely a legtermészetesebb és legkezdetelegesebb alakkal: a »család«-dal kezdődő és fölfelé haladva a művelődés legmagasabb fokán álló »nemzet«-tel végződött. Láttuk, hogy ezek a mult században hirdett eszmék mily jelentékeny befolyást gyakoroltak és gyakorolnak még ma is a mostani politikai szervezetre, de hogy az idő folytán lényegesen kiigazított, a mennyiben az új tudomány a nemzetben az Istennek, az emberek társadalmi minősége teremtőjének, ha nem is közvetlen, hanem közvetett művét ismeri fel, oly műnek, mely az idők folytán amaz élő szervezeteknek képződését eredményezte, melyek ma a társadalmi tudomány felvilágosításainak tárgyát képezik. Láttuk, hogy az államban találták meg minden ország nemzetének személyiségét, fogalom, mely lényegesen különbözik amaz atomisztikus számfogalmaktól, melyeket a régebb bölcsészet tanított, mely az államban csak *élet nélkül* való szervezetet akart látni, melynek hivatása és legüdvösebb működése abban van megadva — *ha semmit sem tesz.*

Amaz ezernyi próbákon és érveken kívül, a melyekre az újabb tudomány a nemzet és az állam ezen fogalmát alapítja — érvek, melyek részben az államok keletkezéseiben gyökeredzenek, részben azon az eszmén alapulnak, hogy szükségképi, kikerülhetlen és providenciális lételők az emberi akarat csúcspontja — annak igazolására, hogy a »nemzet« ezen fogalom-meghatározása helyes, a jelen válság jellege és következményei tanulmányozásánál még egy további bizonyítékot találtunk abban a körülményben, hogy a borzasztó és egyébként gyógyítlan rázkódásokkal sújtott emberiség csak *ezen magyarázat mellett találhat gyógyszert.* És nekünk e ténynél meg kellett állapodnunk és azt, miután semmi ismert előzményből nem folyik, sőt inkább minden eddigi praemisszával ellenkezik, *providenciális*-nak kellett tekintenünk, mivel a mindenségben semmi sem történik pusztá véletlenből és a természet megdönthetlen ésszabályok szerint működik és más tény nekünk eszes és kielégítő magyarázatot nem szolgáltat. S valóban idegenszerű, hogy a míg a különböző népeiségek közt számos követőt számító bölcsészet, melylyel még híres költők is egyetértének, a nemzet fogalmát barbarizmusnak tűn-

teti fel,¹⁾ a míg híres hitszónokok a hazaszeretetet, mint a keresztény testvéri szeretetettel ellenkezőt, elítélik²⁾ és a míg hírneves nemzetgazdák tudományukban a nemzetiségi fogalmat csak akkor hajlandók tekintetbe venni, hogyha a nyomás a hazát a gondolkozási képességtől megfosztotta és a míg a kozmopolitikus eszmékre a gőz és a villanyosság a jóváhagyás bélyegét látszanak rányomni, mégis a nemzetiségi érzelem és a hazaszeretet napról-napra erősödik.

Ha immár figyelemmel tanulmányozzuk a jelen gazdasági válságot, terjedelmét és következményeit és látjuk, hogy semmiféle hatalom sem volna képes az emberiséget pusztításaitól megóvni, hogy ha már kezdettől fogva nem volna nemzetekre széttagolva, nem kell-e azt a körülményt, hogy ezen nemzetiségi érzelem és hazaszeretet annyi esküdt ellenség közepett is és annyi mindenféle támadás ellenére mindig határozottabban és élesebben lép fel, *providenciális* ténynek tekintenünk? Mi részünkről csakis annak nézhetjük.

Miután az államfogalom módosításai minden azzal összefüggésben álló tudományok eszméinek kiigazítását is föltételezik, a mely tudományok közt első sorban a nemzetgazdaság áll, e tudomány jelen állását is tekintetbe kellett vennünk és itt tapasztalunk kellett, hogy a fentjelzett módosítás a radikális szabad fogalommal ellentétben az új realisztikus nemzetgazdasági iskolát hozta létre, mely egyszersmind védül szolgál az ellen is, hogy az élére állított egyéniségi elv ellenében a szocializmus ütötte fel fejét.

Miután minden már elért haladás tulajdonképen minden jövő haladásnak pillanatnyi akadályul szolgál,³⁾ a radikális Manchesteriskola szintén az új realisztikus nemzetgazdasági iskola gátjaként jelentkezik.

Megkísérlettük annak igazolását, hogy a pártfogolás és a szabad kereskedelem csak viszonylagos értékű, mely lényegileg az alkalmazás opportunitásától függ. Azt a szemrehányást, hogy az új iskola a természet törvényeit megtagadja, mi megerősítenitjük és kimutatjuk, hogy az új iskola a természet törvényeit nagyobb figyelemmel tanulmányozza, mint a megelőző iskola, a mely épen az általa alkalmazott módszer hiányosságánál fogva azokat a törvényeket oly kevésbé tudta szabatosan felfogni, hogy nem konkrét formulákat sem képes megállapítani. A tudományok fejlődésének története, mely tanítja ama csodálatraméltó összhangot, mely az összes tantételek közt fenforog és azokat áthatja, szolgáltatja nekünk a bizonyítékok, hogy az új pozitivistikus nemzetgazdasági iskola a többi tudományokkal lépést tart, míg a szabad kereskedelmi túl van haladva. Jeleztük

¹⁾ »Nation motpompeuse pour diré barbarie«, mondá egyszer a humanizmus által lelkesülvén, Lamartine.

²⁾ L. Canova: Problemas contemporaneos. II. k. 48. l.

³⁾ »Igy minden« — mond Spencer — »már elért haladás a jövőendő haladás gátja. Mivel mindenki, ki életét valamely reform keresztülvitelének szentelte, természetesen a dolgot befejezettnek tekinti és csak kevés kiváló elme képes magát attól az ábrándtól megóvni, hogy munkája az emberi tökéletesség csúcsa és minden reformer azt hiszi, hogy a non plus ultrát érte el, a tegnapi forradalmár holnap konzervatív lesz.« Ferry: *Los nuevos horizontes*: »Azok az egyének, kik a gazdasági eszmék módosításának szükségét és a szabad forgalom iskolája tévedéseinek helyreigazítását állítják, tudatlanoknak, kateder-szocialistáknak, elmaradt heterodoxoknak, a természet törvényei félreismerőinek, stb. bélyegeztetnek.«

azt is, hogy a nemzet gazdasági függetlensége politikai függetlenségének is szigorú kelléke és hogy az egyik a másikon alapszik és hogy azoknak az eszméknek változását jobban megválogassuk és megmagyarázzuk, melyeken a nemzetgazdaság keresztülment és hogy megjelöljük a tudományos fogalmak minő módosításainak felel meg ez az átalakulás. Megemlítettük azokat a sikereket is, melyeket jelenleg az Európában általánosan elismert pártfogolási rendszer elért. Végre a történelemben kerestük az általunk védett iskola eszméinek és elméletének megerősítését, a legismertebb nemzetek gazdaságtörténete kétségbevonhatlanul támogatták nézeteinket, beleértve annak a nemzetnek a történetét is, melyet naponta, mint a szabad kereskedelmi elvek fentartóját emlegetnek, a mennyiben a jólétet, melynek Anglia örvend, az utolsó két századra való visszatekintésünk által egészen más alapokon nyugvóknak ismertük fel.

Mely elvet kelljen tehát követnünk, ezt illetőleg egész biztos alapon állunk és e szerint a kérdés megoldása kizárólag *Spanyolország tényleges helyzetétől függ*. Azt találtuk, hogy a *mezőgazdasági válság*, melyen ez az ország jelenleg keresztülmegy, tényleg *létválság*, a mennyiben azt a függetlenséget veszélyezteti, a melyet épen annyira vagy még jobban megvédenek, mint hadseregek azoknak a tőkéknek birtokát, melyeknek hozadékából a nemzetek megélhetnek. Egyszersmind kimutatjuk, hogy a sajátos helyzet, melyben *Spanyolország termelési érdekei* léteznek és a köztük uralkodó összhang országunkat a többi nemzetekkel szemben oly előnyökben részesíti, melyek, ha a kormány által megértetnek és ügyesen felhasználtatnak, *hazánkat a fenyegető véstől és szerencsétlenségektől megmenthetik*. A megmentés gyakorlati módozatát, annak teremtését, mire szükségünk van, szintén megjelöltük. Miután azonban azok az okok közt, melyek mezőgazdaságunkat kedvezőtlen helyzetbe hozzák, melynek folytán termelvényeink jobban meg vannak terhelve, mint a külföldiek, egy csak kevésbé számba vett tényező is fordul elő, t. i. a *vám- és adóhatóság irányában tanúsított erkölcsatlenség*, egyszersmind rámutattunk vámtörvényhozásunk és politikai szervezetünk hiányaira és fejtegettük a messzemenő reform szükségét.

A providenciális eszme pénzügyi és rendőri rendszabályokban lyukad ki Spanyolországban épen úgy, mint nálunk.

Dr. Mandello Károly.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »*Journal des économistes*« ez idei első száma érdekes visszapiillantást hoz a lefolyt 1889. évre *Raffalovich A.* tollából. A czikk — »*Les grands marchés financiers en 1889.*« (A nagy pénzpiaczkok 1889-ben) felirattal — azonos tárgyú szerzőnek a folyóirat tavalyi első füzetében közölt (s a Szemle 1889. májusi füzetében ismertetett) értekezésével, azzal a különbséggel mégis, hogy az idei visszapiillantás csak a párisi és berlini piaczra szorítkozik, nem kevésbé tanulságos fejtegetéseket nyújtva a két nagy világpiacz helyzetéről, mint a tavalyi czikk.

A viszonyok Párisban és Berlinben nagyon különbözően alakultak a lefolyt év alatt. Amott az év végén egy nehéz válság emlékének nyomása, itt rózsás remények a gazdasági élet felpelzsdülése iránt.

Ott ideges tartózkodás mindentől, a mi a koczkázatosságnak még oly kis árnyalatával is bír, emitt hihetlennék látszó vállalkozási kedv, mely annyival merészebb, minél kiszámíthatatlanabbak az eredmény esélyei. Szinte kételkedni hajlandó az ember a nemzetek gazdasági életének kölcsönhatására vonatkozó tan igazságában, ha látja, mily homlokegyenest ellenkező a két szomszéd állam főpiacának iránya és ha meggondolja, mily kevésbé fordítja hasznára az egyik ország a másik tanulságait. Pedig a rangban első francia letétbank összeomlásának története kezdő szakában oly bámulatosan közel áll a német bányáértékekben végbevett üzérkedés eddigi fejleményeihez!

De nehogy az előttünk fekvő visszapillantásban követett eszmenetnek elébe vágjunk, röviden érintenünk kell azon szempontokat, melyek az 1889. év gazdasági helyzetének megítélésére Raffalovich által felhozatnak.

A mi mindenekelőtt nagyot változott a lefolyt évben: az a politikai helyzet. Raffalovich kiemeli, hogy a békében való hit ma élénkebb, mint volt 10 év leforgása alatt bármikor. S mint jó francia, siet ebből az érdemet jó részben az orosz és francia politikának vindikálni. E térre nem követhetjük őt, hanem megelégszünk annak elismerésével, hogy a politika és közgazdaság összefüggésénél fogva a mai, bár tetőtől talpig felfegyverkezett béke tartóssága iránt táplált remények egyik alapföltételét képezik a gazdasági élet fellendülésének.

Ezután a konverziókra tér át értekező. Bírálatot gyakorolva felelték, elitéli a szerb s a portugál állam és az Argentini-köztársaság kölcsöneinek értelem nélküli és erőszakolt konverzióját, ellenben helyesli az orosz, a magyar s a brazíliai konverziót. Foglalkozik a kamatláb csökkenésével; visszapillantást vet a múltba — egészen 1670-ig, mikor Németalföldön $3-3\frac{1}{2}\%$ volt a kamatláb, s azután adja az 1887—89. közti változásokat, a mint azok az állampapírok tényleges kamatozásából összeállíthatók. A kis táblázat, melyet szerző a »Frankfurter Zeitung«-ból vesz át, nagyon tanulságos. Látjuk ebből, hogy az árfolyam után kiszámított kamatláb legnagyobb hanyatlást a török és orosz értékeknél mutat s aztán jönnek a magyar és osztrák járadék, melyek közül a papíráradék nagyobb változást mutat, miben kétségtelen része van a valutarendezés szönyegre kerülésének. Ellenben az eddig is legalacsonyabb kamatozást nyújtó állampapírok — a nyugati nagy államokéit értjük — már csak lassabban emelkednek árfolyamukban. Ezen nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar papíráradék (a frankfurti tőzsdén véve) még 1889. végén is $5\frac{1}{2}\%$ -ot hozott (az orosz $4\frac{1}{2}\%$ -os csak $4\frac{1}{2}\%$ -ot), a török, román, stb. kölcsönök még azon túl; míg egyidejűleg a német államok papírai $3-3\frac{1}{2}\%$ közt kamatoznak, az Északamerikai Egyesült-Államok pedig éppen csak $2\frac{1}{2}\%$ kamatot fizetnek járadékadósságuk után. Nagy még e szerint a tér, mely államadóssági ügyünk javulása előtt áll. S ezért az államháztartási egyensúly helyreállítása és fentartása éppen nálunk kétszeres fontosságú. Először: mint önmagában kívánatos cél; másodszor, mint terheink könnyebbülésének eszköze. Mert az egyensúly állapota fogja csak igazán kezünkbe adni a módot, valóban jelentős megtakarítást eszközölni államadósságunk nyomasztóan terhes kamatoztatásában. Minderre természetesen csak akkor és addig szabad számítani, ha és a meddig a keleteurópai viszonyok szilárdságába vetett bizalom meg nem inog.

Raffalovich a konverziók s az államhitelek kérdései után áttér a két nagy szomszéd piac helyzetének részletes ismertetésére. A legjellemzőbb vonásokat fentebb már érintettük: itt csak utalunk szerző adataira, melyekből kitűnik, hogy a párisi tőzsdén 1889. folyamán kibocsátott értékek mennyisége csekély, különösen az ipari vállalatok köréből épen jelentéktelen volt, hogy a bankok részvényei jobbra hanyatlottak s a nagyközönség csak a legbiztosabb befektetést képező államkötvényeket kereste, melyek árfolyamán a hatás meg is látszik. A párisi piac erejének bizonyosságául mindössze a nagy orosz konverzió elhelyezését és — tagadó irányban — az olasz járadék árfolyamának csökkenését hozza fel értekező. Pedig a francziáknak nem lehet okuk panasza: a világkiállítás milliókat hozott az országba, a vasutak bevételei nem ismert magaslatig emelkedtek s az aratás is kedvező eredményt adott. Az alap elő van készítve új alkotásokra; a mi hiányzik, az a kovász a kenyérben: a vállalkozási kedv.

Egészen elűtő a kép, melyet Berlin mutat. Az állampapírok nem játszottak nagy szerepet a tőzsdén. Sőt ellenkezőleg, a német pénzügy világ piacra dobta orosz értékeinek egy részét; Raffalovich szerint a saját kárára, mert az olcsón adott papírokon most a vevők nyernek s az orosz értékek helyébe jött olasz és ugynevezett egzotikus kötvények nem képeznek előnyös cserét.

A berlini tőzsdei élet súlypontja 2—3 év óta az ipari értékek körül forog. 1889. előtt a serfőzdek, a vegyészeti és festő anyagokat készítő gyárak állottak az előtérben; tavaly azonban az egész üzérkedés a szén- és vas (aczel)-iparra vetette magát. Igaz, hogy a szén és vas árai óriási felszökést mutatnak. Az emelkedés az előbbinél májusról decemberre 80—90%, az utóbbinál 40% körül jár. A többi bányászati termékek is erős áremelkedést tapasztaltak. A hitelintézetek, melyek az alapításokban résztvettek vagy a vállalati papírokon üzérkedtek, nagy nyereségre tettek szert, miért is részvényeik ára általában emelkedett. A különbség az új alapítások részvényeinek névleges értéke és a kibocsátási árfolyam közt, mely már 1887-ben jelentékeny volt, 1889-ben bankoknál nem kevesebb, mint 31%-ot, ipari vállalatoknál pedig épen 44%-ot tett átlagban.

Mindaz, a mit értekező a berlini piacról felhoz, azt a benyomást idézi elő, hogy az ottani állapotok nem egészen természetesek és soká nem lesznek fenttarthatók. Egy kis vihar — melynek első fuvalmai már az új év rövid folyama alatt is jelentkeztek — elsőpörheti az egész alkotmányt. És nem lehetetlen, hogy a jövő évben Raffalovich egészen más képet fog a két nagy piacról festhetni: oly képet, melyben Berlin és Páris szerepet cseréltek.

A »*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*« XIX. kötetének 4. és 5. füzetében *Wirminghaus A.* foglalkozik a Németbirodalom munkás-biztosítási statisztikájával. »*Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im Deutschen Reich für die Jahre 1885, 1886 und 1887*« czim alatt röviden összefoglalva a betegség elleni kényszerű biztosítás főbb eredményeit, az intézmény életbe léptét követő három évben, melyről a birodalmi statisztikai hivatal már összeállította az adatokat.

E helyen csak a legkiválóbb tényeket kívánjuk felhozni, csak a főeredményeket érintjük és egészen mellőzzük a különböző természetű betegségre való részletezést. Ez utóbbi nagyon fontos arra nézve, ki a munkás-biztosítási ügy szervezésének

kérdésével foglalkozik és tanulságos már csak azért is, mert a szabad egyesülés és a kényszeren alapuló társulás eredményei közt párhuzamot enged vonni. De a mi az előttünk fekvő kimutatásokból általános érdeklődésre tarthat számot: az a végeredmény, mely az összes betegsegélyző pénztárak egybevetéséből származik és mutatja, hogy minő arány létezik a törvény által előírt áldozatok s az azokért nyújtott előnyök között általában.

Előre bocsátjuk, hogy a betegség elleni biztosítás kényszere alá eső munkások száma 1885. végével 4,666.000-re rúgott. E szám az eredeti törvénynek egy csomó új foglalkozási ágra való kiterjesztésével, de részben természetes fejlődés folytán is, 1887. végére 5,225.287-re emelkedett, úgy, hogy a birodalom munkaképes korban levő polgárai közül több, mint 20^o/o biztosítva volt. Ha e mellett tekintetbe vesszük azt, miszerint a biztosítottak közt 100 férfira csak 22 nő esett, úgy bátran állithatjuk, hogy a munkaképes férfiaknak közel 40^o/o-a részesül a betegség elleni biztosítás előnyeiben és terheiben. — Megjegyezzük, hogy e számban az 1886. évi május 5-iki törvénnyel a biztosítási kényszer alá vont mező- és erdőgazdaságok munkásai nincsenek befoglalva.

A mi a biztosítás terheit illeti, egy táblázatban a különböző betegsegélyző pénztárak szerint¹⁾ feltüntetve látjuk a munkások által fizetett évi járulékot, kifejezve a munkabér hányadában. A segélypénztárak különböző neveit egybefoglalva, azt találjuk, hogy 1887-ben 100 pénztár közül 54 a munkabér 2^o/o-nál kevesebbet, 15 épen 2^o/o-ot, a maradék 31 pedig 2^o/o-nál többet szedett a nála biztosított munkásoktól. Tekintetbe véve azonban, hogy épen a drágábban biztosító pénztárak (helyi és üzemi pénztárak) azok, melyek legtöbb munkásra terjednek ki, a biztosítás költségét átlagban a munkabér 2^o/o-ára tehetjük, a mint hogy ezt a hányadot veszi számításai alapjául a statisztikai hivatal is. E hányad alapján visszamenve az összes biztosított munkások évi jövedelmére, 1887-ben 3³ milliárd márkányi tekintélyes összeget kapunk, vagyis fejenként 724 márkát.

A mi már most a segélypénztárakba befolyt összegek hovaforrását illeti, arról a pénztári kimutatások adnak számot. Ezekből látjuk, miszerint a betegek segélyezése az összes pénztárak átlagában 90⁵/o-át tette az összes kiadásoknak, 6²/o volt a kezelési költség; a maradék az egyéb kiadásokra esik. Ez arány kielégítőnek látszik, de annak megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, miszerint a pénztárak jó részét a vállalkozó, illetve a község saját költségén kezeli s a hol nem ez az eset, ott a kezelés a munkás filléreinek jelentékenyen nagyobb részét nyeli el s ez arány a kényszer-társulatoknál rosszabb, mint a szabad egyesüléseknél.

A betegeknek kifizetett összegek (melyekben a legtöbb pénztárnál kötelezőleg előírt halottpénz is befoglaltatik) 1887-ben 54³ millió márkára rúgtak. Ebből egy-egy betegre naponta átlag két марка esik. Ez összeg azonban nem képez egészében készpénzbeli segélyt, hanem az orvos, orvosság és egyéb gyógyeszközök költségeit is magában foglalja, esetleg pedig egészen a kórház vagy egyéb betegápoló intézet javára esik. A készpénz-segély csak mintegy felét képezi a pénztárak által kifizetett segélyösszegeknek.

¹⁾ A bányászok segélypénztárai nélkül, melyeknél mintegy 380.000 egyén volt biztosítva. A következő adatokban ezek nem vétetnek számba.

Legérdekesebb részei közé tartozik a biztosítási statisztikának a munkások betegedési viszonyairól adott felvilágosítás. Sajnos, hogy épen e tekintetben nagyon is fogyatékos a német hivatalos adatgyűjtés. Az egyes iparágak munkásainak általános egészségügyi helyzetéről, a betegségek nemeiről, kor- és nemi viszonyokkal való összefüggéséről egyáltalán nincsenek adataink. A mi van, az mindössze csak a betegedési esetek aránya a biztosítottakhoz az egyes pénztárnemek szerint, továbbá a betegség (helyesebben a segélyezés) átlagos tartama s aztán e viszonyok a két nem szerint elkülönítve. Mi itt is egybefoglaljuk a különböző pénztárakat s inkább a három éven belül mutatkozó változást tüntetjük fel a következőkben:

Száz biztosított munkás közül egyre-másra 43 betegedett meg 1885-ben, e szám azonban csökkenőben van és 1887-ben már 38-on alul áll. Természetesen itt csak a munkaképtelenséget okozó betegségek szerepelnek. Hogy miért csökkentek ezek? Az ellenőrzés lett-e nagyobb, vagy tán az egészségügyi rendszabályok kezelvék szigorúbban? Arról Wirminghaus nem nyújt felvilágosítást. Tekintve azonban, hogy a betegség átlagos tartama (a segélyezés tartamában mérve) 14:1 napról ez idő alatt 15:6 napra emelkedett: hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a pénztárak szigorúbban vették a betegség megítélését és csak a súlyos — s így tovább is tartó — megbetegedés esetén nyújtottak segélyt. Megjegyezzük még, hogy az 1885-ben férfiakra és nőkre egyenlőnek talált betegségi tartam 1887-ben a nők hátrányára változott meg, mi azonban egészen muló jelenség is lehet.

Azzal a benyomással tesszük le az ismertetést, hogy a német birodalmi kötelező munkás-biztosítás óriási anyagot nyújtott ugyan a társadalmi statisztikának, de ez anyag egyáltalán nincs úgy kihasználva, a mint kellene. Pedig a mulasztás annál nagyobb felelősséggel jár, minél gazdagabb az anyag, a mely a kihasználásra itt önként kínálkozott.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Magyarország és a világ búzaforgalma.

Magyarország állandóan a búzakivivő országok sorában szerepel; mióta külforgalmunk adatait ismerjük, soha, egyetlen egy évben sem fordult elő, hogy a belfogyasztáson túl, több-kevesebb fölösleget a külföldi piacokra ne vittünk volna. Sokáig büszkéek voltunk a szerepre, melyet Magyarország, mint Európa egyik élelmezője betöltött; de ma már változnak a nézetek, kezdjük belátni, hogy nagy gabonakivitelünk nem a jóllét, nem a haladás, hanem szegénységünk s közgazdasági állapotaink disharmoniájának szomorú jele. Kitűnő nemzetgazdánk és statisztikusunk Keleti Károly már egy évtized óta hirdeti, hogy tulajdonképen nem fölöslegünket viszszük ki, hanem a népünk kellő élelmezésétől megvont mindennapi kenyeret; mert ha iparunk volna s ezzel karöltve megvolna az állandó kereset és a tisztességes jóllét a nép minden rétegében: a mit termelünk, azt el is tudnók fogyasztani. Jelenleg azonban a szegénység nem engedi meg népünk tekintélyes részének, hogy tápláló búza-kenyeret fogyasztson, kénytelen olcsóbb gabonaneműekből sütni kenyerét, sőt gyakran a kenyeret kenyérpótlékkal, burgonyával helyettesíteni. Keleti állítását a néhány évvel ezelőtt feldolgozott élelmezési statisztika meglepően igazolta, s bár az ország vagyonos altöldei megyékben nagy a búza-kenyer-fogyasztás, de még általánosabb a rozs- és kétszeresből sült kenyer-fogyasztása s azonkívül — a mi már a szegénység jele — nagy vidékek népessége él árpa-, zab- vagy kukoriczakenyérrel; olyannyira, hogy az árpa-, zab- és kukoriczakenyer együttvéve az összes kenyér-fogyasztásnak 35%-át teszi. Hogy mily túlságos nagy a szegényebb megyékben a burgonya-fogyasztás, azt élelmezési statisztikánk szintén érdekesen illusztrálta. De bár kétségtelen, hogy búzatermésünket nagyobb vagyonosság mellett saját népünk is el tudná fogyasztani s legfeljebb egyes kitűnő években maradna fölösleg a kivitel számára, jelenlegi viszonyaink között, midőn ipari szükségletünk legnagyobb részét nyers terményeinkkel vagyunk kénytelenek megfizetni: a gabona- és szpecialiter a búza- és liszt-kivitel igen nagy fontossággal bír hazánkra nézve, s míg közgazdaságunk tagozatában helyre nem áll a kellő egyensúly s az ipari termelés meg nem nyitja a kereset és vagyonosodás forrásait, mindaddig nagy érdekünk, hogy búza- és liszt-kivitelünket fentartsuk s általa árúmerlegünket, a mennyire lehet, egyensúlyba hozzuk.

Magyarország búzaforgalmát 1868. óta ismerjük, vagyis azóta,

midőn az országos statisztikai hivatal az első kísérletet tette külforgalmunk eredményének megállapítására. Első áruforgalmi statisztikánk hibái, hiányai köztudomásúak, de az is köztudomású, hogy Achilles sarkát az iparcikkek forgalmának kimutatása képezte, a nyers termények, a tömegárúk forgalmát elég megbízhatóan konstataulta. Búza- és lisztforgalmunkat tehát egész megnyugvással közölhetjük utána s csak azt sajnáljuk, hogy ama kimutatások gyűjtése és összeállítása 1875-ben megszakadt s új áruforgalmi statisztikánk felállításáig (1881. jun.) nincsenek adataink Magyarország búzakisviteléről.

Búza- és lisztkisvitelünk nagyságát valamint értékét 1868-tól 1875-ig a következő számok mutatják:

Év	Búzakisvitel		Lisztkisvitel		Búza- és lisztkisvitel együtt	
	mm.	frt.	mm.	frt.	mm.	frt.
1868.	6,943.625	70,104.627	1,583.679	26,940.721	8,527.304	97,045.348
1869.	4,898.777	43,697.027	2,002.492	32,842.610	6,901.269	76,539.637
1870.	3,915.980	42,292.060	1,921.829	34,570.598	5,837.809	76,862.658
1871.	4,184.940	49,382.207	2,322.826	46,458.054	6,507.766	95,840.261
1872.	2,107.764	26,978.600	1,315.364	26,310.673	3,423.128	53,289.273
1873.	1,510,067	21,442.860	825.428	18,142.110	2,335.495	39,584.970
1874.	1,919.935	25,293.834	1,317.041	24,082.827	3,236.976	49,381.661
1875.	3,362.355	?	1,557.094	?	4,919.449	?

1875-ben a statisztikai hivatal az árúknak már csak mennyiségét tette közzé, de értékét nem számította ki, a következő évben pedig az áruforgalmi adatok összeállításával végkép fölhagyott. A 8 év alatt, melyről kimutatásunk szól, az első évben volt legnagyobb búzakisvitelünk, midőn az 1867-ki kitünő termés után egy újabb bőtermésű év következett s a kiviteli conjuncturák is rendkívül kedvezők valának. Ha a lisztet is számítjuk 1871-ben még nagyobb értéket vittünk ki, de a következő években az egymást erő rossz termések hatása alatt kisvitelünk erősen megcsökkent. Még erősebben, mint a fentebbi számok mutatják, mert a rossz termésű évek alatt az aldunai tartományokból a behozatal egyre nagyobb mérveket öltött s a román búza, részint mint transitó-árú ment hazánkon keresztül, részint pedig a hazai piacon talált vevőre, hogy a nagy malomiparunk szükségletét ki nem elégítő hazai termés hiányát pótolja.

Behozatalunk 1868-tól 1871-ig bezárólag gabonából és hüvelyesekből mindössze csak 113—373 ezer métermázsát tett 0'64—2'42 millió frt. értékben s a lisztbehozatal is csak 49—84 ezer métermázsára rúgott s 0'37—1'68 millió frt. értéket képviselt; de már 1872-ben, midőn az 1871-ki gyöngye termésre ismét silány aratás következett, gabonanemüekből és hüvelyesekből 1'88 millió métermázsát hoztunk be, 13'23 millió frt. értékben s lisztbehozatalunk is 130 ezer métermázsára s 2'6 millió frtra szökött. Hogy az összes gabona-behozatalból mennyi esett a búzára, nem tudjuk kimutatni, mert régi áruforgalmi statisztikánk az eleinte csekély gabonabehozatalt nem tartotta érdemesnek az egyes terménynemek szerint részletezni. Az 1872. évi nagy behozatal után azonban már szükségesnek látszott a részletezés s a hivatalos statisztika következő eredményt konstataált:

Év	Búza-behozatal		Lisztbehozatal		Búza- és lisztbehozatal együtt	
	mm.	frt.	mm.	frt.	mm.	frt.
1873.	325.473	4,358.368	227.276	4,993.556	552.749	9,351.924
1874.	991.962	12,292.904	310.141	5,891.063	1,301.503	18,183.967
1875.	23.301	?	147.561	?	170.862	?

Összehasonlításul megemlítjük, hogy az összes gabona-behozatal (a hüvelyesekkel együtt) 1873-ban 1¼ millió, 1874-ben pedig 2¼ millió métermázsát tett, s az előbbi 12¼ millió, az utóbbi 20¼ millió frtot képviselt.

Magyarország netto búzakivitelének megállapításánál tehát a kivitel bruttó mennyiségéből le kell vonni a behozatalt s ekkor azt látjuk, hogy Magyarország kiviteli többlete tett:

Év	Búzából		Lisztből		Búzából és lisztből együtt	
	mm.	frt.	mm.	frt.	mm.	frt.
1873.	1,184.594	17,084.492	598.152	13,148.554	1,782.746	30,233.046
1874.	928.573	13,005.930	1,006.900	18,191.764	1,935.473	31,197.694

Íme a két legrosszabb év eredménye, de a mely mégis tetemes plussal záródott. 1875-ben már a kivitelnek nagy emelkedését látjuk, míg a behozatal különösen búzából egészen jelentéktelen mennyiségre szállt le. Ez évtől kezdve nincsenek számszerű adataink, de azért ismerjük búzaforgalmunk általános irányát. 1876-ban a kivitel még élénkebb lett, mint volt 1875-ben, mit 1877-ben a jó aratás és kitünő minőségű búzánk még fokozott, de fokozták a kedvező conjuncturák is, mik közül különösen az orosz-török háború említendő, mely Orosz- és Oláhországot elvonta a versenytől. 1878-ban mennyiségre jó búzatermésünk volt, de a hűvös és igen esős nyár megrontotta a búza minőségét s piros, aczélos búzánk helyett lágy, fakó búzát arattunk; a kedvező kiviteli konstellációk is megváltoztak s így a jó termés daczára kivitelünk valószínűleg csökkent s azonkívül fölöslegünket jóval alacsonyabb áron tudtuk értékesíteni, mint a megelőző évben. Az 1878-ki gazdag aratást inséges év követte s kiviteli képességünk épen akkor csökkent meg, mikor a német védvamos politika a legérzékenyebb csapást készült mérni gabonakivitelünkre.

Új áruforgalmi statisztikánk 1881. július 1-től indult meg s a nevezett év második felében búzakivitelünk 1¼ millió métermázsára rúgott, 2¼ millió frt. értékben (a behozatal 182 ezer métermázsá s 1¼ millió frtot képviselt), liszt kivitelünk pedig 1¼ millió métermázsát 2¼ millió frt. értékben. Ettől kezdve a búza- és lisztforgalmunkat a következő számok mutatják:

Év	Búza			Liszt			Búza és liszt együtt		
	behozatal	kivitel	kiviteli többlet	behozatal	kivitel	kiviteli többlet	behozatal	kivitel	kiviteli többlet
e z e r m é t e r m á z s á k b a n									
1882.	746	6.020	5.274	99	2.892	2.793	845	8.912	8.067
1883.	849	5.198	4.349	71	3.540	3.469	920	8.738	7.818
1884.	775	4.155	3.380	90	3.494	3.404	865	7.649	6.784
1885.	666	5.466	4.800	90	3.499	3.409	756	8.965	8.209
1886.	86	5.378	5.292	109	3.539	3.430	195	8.917	8.722
1887.	40	6.072	6.032	98	3.718	3.620	138	9.790	9.652
1888.	67	7.863	7.796	100	4.756	4.656	167	12.619	12.452
átlag 1882-88.	461	5.736	5.275	94	3.634	3.540	555	9.370	8.815

1882-től 1888-ig a többnyire jó, vagy legalább is tisztességes középtermések következtében búza- és liszt kivitelünk igen nagy mérveket öltött, daczára az Anglia kivételével Európaszerte lábra kapott védvamos politikának s a nagy gabonaexportáló országok roppant versenyének, melyek közül Kelet-India épen ez idő alatt foglalt el féltelmes állást az európai gabonapiaczon. Ha a Magyarországból kivitt búza- és liszt mennyiséget együtt vesszük, azt

tapasztaljuk, hogy az utóbbi hét év alatt kivitelünk csak 1884-ben volt kisebb, mint a mesés forgalmúnak tartott 1868. évben; különösen sokat emelkedett lisztkivitelünk, mely 1888-ban 194%-kal nagyobb volt, mint 1868-ban. Az 1888. év kivitele ugy búzából, mint lisztből, melyet két kitünő aratás táplált, s a nem jól sikerült amerikai termés és a nyugot-európai, különösen francia termés közepszerűsége mozdított elő, valóban óriási mennyiséget tett; 1889. évi kivitelünk azonban, melynek teljes eredményét még nem ismerjük, kétségkívül messze mögötte marad. Az első félévben ugyan, az előbbi évről megmaradt készletek s az alacsony ár élénk kiviteli üzletet engedtek, de az 1889. évi gyöngye termés s a hirtelen felszökött árak, melyek nem álltak arányban a nyugoti piacok áraival, a második félévben már csak kis forgalmat engedtek. Kitünik ez áruforgalmi statisztikánk eddig közzétett havi kimutatásaiból, míg ugyanis 1888-ban januártól június végéig 2* millió métermázsza búzát vittünk ki, addig az 1889. év ugyanazon időszakában 3*1 millió métermázsát. A kivitel tehát még emelkedett is, de egészen megváltozott a következő negyedév képe; míg ugyanis 1888. július—szeptemberben a kivitel nem kevesebb, mint 2*5 millió métermázsát tett, 1889. július—szeptemberében már csak 1*23 milliót, vagyis búzakivitelünk még csak felét sem tette a megelőző év ugyanazon időszakában kivitt mennyiségnek. *Lisztkivitelünk*nél a következő eredményt látjuk:

1888.	1889.
január—júniusban 2,236.945 mm.	január—júniusban 2,352.931 mm.
júliusban 428.869 »	júliusban 445.382 »
augusztusban . . 389.804 »	augusztusban . . 382.408 »
szeptemberben . . 397.904 »	szeptemberben . . 293.965 »
jul.—szept.-ben . 1,216.577 mm.	jul.—szept.-ben . 1,121.755 mm.

Lisztkivitelünk tehát 1889-ben még július hóban is nagyobb volt, mint a megelőző évben, de már augusztusban valamivel kisebb, szeptemberben pedig beállt az érzékeny csökkenés, mely kétségkívül azóta is tart, úgy, hogy lisztkivitelünk végeredménye, dacára az első félév kedvező állásának, jóval alatta marad az 1888. évi kivitelnek.

Az az emelkedés, melyet búza- és lisztkivitelünk mennyisége az utóbbi 7 év alatt a hetvenes évekkel szemben mutat, az értéknél is észlelhető, csak hogy nem oly mértékben, mint a mennyiségnél: a búza- és lisztárak nagymérvű banyatlása folytán sokkal nagyobb mennyiséget kell kivinnünk, hogy ugyanaz az összeg folyjon be érte. Áruforgalmi statisztikánk a kivitelnél a következő átlagárakat alkalmazta:

	A kivitt búza átlagára	A kivitt liszt métermázsáinkint		A kivitt búza átlagára	A kivitt liszt métermázsáinkint
1868-ban	10'09	17'01	1882-ben	10'50	16'30
1869-ben	8'92	16'41	1883-ban	10'50	16'30
1870-ben	10'80	17'98	1884-ben	8'41	13'88
1871-ben	11'80	20'00	1885-ben	7'62	11'71
1872-ben	12'80	20'00	1886-ban	8'31	13'00
1873-ban	14'20	21'98	1887-ben	7'46	13'00
1874-ben	13'18	18'28	1888-ban	7'32	12'57

A behozott búza ára állandóan alacsonyabb volt, mert többnyire csak azért hoztuk be a miennél silányabb minőségű oláh búzát, hogy saját kitünő minőségű búzáinkat örletlenül vagy lisztalakban kivihessük.

Sorszám	Az ország neve, a hová a kivitel történt	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	Átlag 1882- 88-ban
é v b e n									
2. Liszt kivitelünk:									
a) Ezer méter mázsákban									
1	Ausztria	1.532	1.918	1.997	2.200	2.309	2.544	3.091	2.227
2	N.-Británia és Írorsz.	569	711	729	752	628	599	923	702
3	Németország	310	275	234	126	113	139	92	184
4	Svájc	197	173	141	127	125	143	157	152
5	Franciaország	108	194	214	81	128	96	174	142
6	Belgium-Holland .. .	46	134	44	40	32	40	94	61
7	Bosznia-Hercegovina	41	23	21	23	30	41	72	37
8	Románia	23	25	24	25	31	—	—	19
9	Olaszország	3	6	9	33	44	—	18	16
10	Szerbia	13	13	9	15	13	9	10	12
11	Más országok	45	68	72	70	86	107	125	82
	Összesen	2.992	3.540	3.494	3.499	3.539	3.718	4.756	3.634
b) Százalékokban									
1	Ausztria	52'97	54'18	57'16	62'88	65'24	68'42	64'99	61'28
2	N.-Británia és Írorsz.	19'68	20'07	20'86	21'49	17'75	16'11	19'41	19'32
3	Németország	10'72	7'77	6'70	3'60	3'19	3'74	1'93	5'06
4	Svájc	6'81	4'89	4'04	3'63	3'53	3'85	3'30	4'18
5	Franciaország	3'73	5'48	6'11	2'32	3'62	2'58	3'66	3'91
6	Belgium-Holland .. .	1'59	3'79	1'26	1'14	0'90	1'08	1'98	1'68
7	Bosznia-Hercegovina	1'42	0'65	0'60	0'80	0'85	1'10	1'51	1'02
8	Románia	0'97	0'71	0'69	0'71	0'88	—	—	0'52
9	Olaszország	0'10	0'17	0'26	1'00	1'24	—	0'38	0'44
10	Szerbia	0'45	0'37	0'26	0'43	0'37	0'24	0'21	0'33
11	Más országok	1'56	1'92	2'06	2'00	2'43	2'88	2'63	2'26
	Összesen	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00

Ugy lisztünknek, mint búzáknak Ausztria képezi főpiacát, különösen búzáknak, mert a szintén fejlett malomiparral bíró Ausztria inkább szereti örletlenül importálni a kitünő minőségű magyar búzát. 1882. óta búza- és liszt kivitelünk iránya meglehetősen átalakuláson ment át. Legfontosabb változás, hogy a Németbirodalomba irányuló kivitelünk roppant hanyatlást szenvedett; búzakivitelünk Németországba az utolsó három év alatt némileg ismét emelkedett ugyan, de liszt kivitelünk évről-évre fogy. Búzakivitelünk örvendetesen emelkedett Svájcba s 1888-ban Franciaországba, ez utóbbi azonban valószínűleg múltó siker, Franciaország azon évi rossz termésének következménye. Lisztünknek Ausztria után legjobb vevője Nagy-Británia, kivitelünk oda 1886. és 1887-ben hanyatlásnak indult, de 1888-ban a csökkenés fényesen helyre van ütve, s oly mennyiséget szállítottunk ki, a minőt még addig soha: sajnos azonban, hogy malmaink az angol piacot csak nagy árengedményekkel tudják megtartani a magyar liszt számára.

Saját búzaforgalmunk képét kiegészítik a közös osztrák-magyar vámterület külforgalmi adatai; Ausztria, évi 13—18 millió hektoliter búzatermésével saját szükségletét sem képes fedezni s így a vámterület kivitele Magyarországra javára írható, mert ha osztrák búzát szintén visznek is ki, annak helyét ismét csak magyar búza tölti be; hasonlóképen a kivitelre dolgozó osztrák malmok is jobbra magyar búzából örlik a külföldi piac igényének megfelelő finom

lisztjüket, a nélkül azonban, hogy megközelítenék a magyar malmok kivitelének nagyságát.

Az *Osztrák-Magyar monarchia búza- és lisztforgalmát* 1851. óta a következő táblázat mutatja:

É v	B ú z a			Liszt és egyéb malom-termelvények			Búza és liszt együtt		
	be- hozatal	ki- vitel	több beho- zatal (—), több ki- vitel (+)	be- hozatal	ki- vitel	több beho- zatal (—), több ki- vitel (+)	be- hozatal	ki- vitel	több beho- zatal (—), több ki- vitel (+)
ézer méter mázsákban									
1851	335	137	— 198	51	42	— 9	386	179	— 207
1852	631	94	— 537	40	58	+ 18	671	152	— 519
1853	787	33	— 754	47	82	+ 35	834	115	— 719
1854	1.048	144	— 904	60	53	— 7	1.108	197	— 911
1855	777	185	— 592	69	121	+ 52	846	306	— 540
átlag 1851-55	715	118	— 597	54	71	+ 17	769	189	— 580
1856	342	541	+ 199	61	152	+ 91	403	693	+ 290
1857	310	803	+ 493	78	307	+ 229	388	1.110	+ 722
1858	351	499	+ 148	91	227	+ 136	442	726	+ 284
1859	358	272	— 86	168	203	+ 35	526	475	— 51
1860	233	1.430	+ 1.197	127	312	+ 185	360	1.742	+ 1.382
átlag 1856-60	319	709	+ 390	105	240	+ 135	424	949	+ 525
1861	243	2.915	+ 2.672	137	399	+ 262	380	3.314	+ 2.934
1862	223	2.525	+ 2.302	89	440	+ 351	312	2.965	+ 2.653
1863	356	939	+ 583	161	367	+ 206	517	1.306	+ 789
1864	503	1.223	+ 720	191	406	+ 215	694	1.629	+ 935
1865	300	2.484	+ 2.184	171	596	+ 425	471	3.080	+ 2.609
átlag 1861-65	325	2.017	+ 1.692	150	441	+ 291	475	2.458	+ 1.988
1866	309	2.357	+ 2.048	133	663	+ 530	442	3.020	+ 2.578
1867	400	5.814	+ 5.414	132	1.079	+ 947	532	6.893	+ 6.361
1868	336	5.851	+ 5.515	145	1.394	+ 1.249	481	7.245	+ 6.764
1869	409	3.685	+ 3.276	180	1.630	+ 1.450	589	5.315	+ 4.726
1870	498	1.970	+ 1.472	203	1.975	+ 1.772	701	3.945	+ 3.244
átlag 1866-70	390	3.935	+ 3.545	159	1.343	+ 1.189	549	5.283	+ 4.734
1871	616	2.800	+ 2.184	193	1.778	+ 1.585	809	4.578	+ 3.769
1872	1.195	573	— 622	294	709	+ 415	1.489	1.282	— 207
1873	2.078	385	— 1.693	612	428	— 184	2.690	813	— 1.877
1874	2.481	688	— 1.793	575	631	+ 56	3.056	1.319	— 1.737
1875	1.031	1.005	— 26	458	836	+ 378	1.489	1.841	+ 352
átlag 1871-75	1.480	1.090	— 390	426	876	+ 450	1.906	1.966	+ 60
1876	1.162	1.199	+ 37	456	1.128	+ 672	1.618	2.327	+ 709
1877	1.450	3.726	+ 2.276	456	1.631	+ 1.175	1.906	5.357	+ 3.451
1878	1.474	3.623	+ 2.149	485	2.317	+ 1.832	1.959	5.940	+ 3.981
1879	2.346	3.804	+ 1.458	584	2.452	+ 1.868	2.930	6.256	+ 3.326
1880	3.252	2.017	— 1.235	808	1.331	+ 523	4.060	3.348	— 712
átlag 1876-80	1.937	2.874	+ 937	558	1.772	+ 1.214	2.495	4.646	+ 2.151
1881	2.498	2.083	— 415	568	1.262	+ 694	3.066	3.345	+ 279
1882	2.298	4.336	+ 2.038	367	1.850	+ 1.483	2.665	6.186	+ 3.521
1883	1.662	2.808	+ 1.146	36	1.902	+ 1.865	1.698	4.710	+ 3.012
1884	1.286	1.109	— 177	32	1.552	+ 1.520	1.318	2.661	+ 1.343
1885	1.381	1.575	+ 194	24	1.513	+ 1.489	1.405	3.088	+ 1.683
átlag 1881-85	1.825	2.382	+ 557	205	1.616	+ 1.411	2.030	3.998	+ 1.968
1886	226	2.096	+ 1.870	30	1.467	+ 1.437	256	3.563	+ 3.367
1887	79	2.335	+ 2.256	13	1.290	+ 1.277	92	3.625	+ 3.533
1888	12	4.073	+ 4.061	2	2.058	+ 2.056	14	6.131	+ 6.117

A lefolyt 38 év alatt az osztrák-magyar vámterület búza- és lisztforgalma is többnyire aktív volt. Búzából a behozatal csak 13 évben, u. m. az ötvenes évek első felében, továbbá 1859-ben, a rossz termésű hetvenes években 1872–1875, az 1879-ki rendkívül rossz aratás után 1880-ban és 1881-ben, végre 1884-ben haladta meg a kivitelét. Még sokkal kedvezőbbben áll a mérleg a lisztnél, ott 38 év közül csak háromban: 1851-ben, 1854-ben és 1873-ban haladta meg a behozatal a kivitelét. A monarchiának búzából legnagyobb kivitele 1867. és 1868-ban volt, lisztből pedig 1878. és 1879-ben, továbbá, ha a netto-kivitel veszzük, 1883-ban. Érdekes, ha összehasonlítjuk az egész vámterület búzakivitelét Magyarország kivitelével, ebből az tűnik ki, hogy Ausztria mind több és több búzákat köt le saját fogyasztása számára, jeléül annak, hogy Ausztriában a népesség fogyasztási képessége jelentékenyen emelkedett, még talán a népesség szaporodásánál is nagyobb mértékben. Míg például 1868-ban Magyarország 8.52 millió métermázsa búza- és liszt kivitele mellett az egész monarchia netto-kivitele 6.76 millió métermázsat tett, 1887-ben Magyarország 9.65 millió métermázsat tevő netto-kivitele mellett az egész vámterületről (a kivitelből természetesen levonva a behozott mennyiséget) csak 3.53 millió métermázsa búza és liszt vitetett ki.

A nemzetközi búzaforgalom képét a következő kimutatás tünteti föl :

Sorszám	Az ország neve	Átlag 1881— 85-ben	1881- ben	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban
millió hektoliterekben										
a) B e v i t e l :										
1	N.-Britannia és Írország ..	37'85	36'78	41'21	41'24	30'43	39'54	30'50	35'88	36'82
2	Franciaország ¹⁾	13'40	16'27	16'29	12'81	13'35	8'18	8'87	11'35	14'28
3	Belgium	9'02	7'71	9'00	8'59	9'76	10'08	11'32	9'44	—
4	Németország	7'64	4'58	8'70	8'13	9'55	7'5	3'46	6'93	4'20
5	Németalföld	6'51	5'18	5'82	7'23	7'45	6'87	7'22	7'52	6'79
6	Olaszország ²⁾	4'11	1'87	2'08	2'94	4'50	9'16	11'85	12'86	8'48
7	Svájc	3'26	3'12	3'46	3'07	3'70	3'42	3'72	3'67	—
8	Osztr.-Magy.-monarchia ..	2'21	3'16	2'91	2'10	1'63	1'75	0'29	0'10	0'01
9	Spanyolország	1'89	—	—	—	—	—	—	3'98	3'08
10	Portugália	1'21	1'03	1'36	1'09	1'21	1'26	1'53	1'59	—
11	Dánia	0'82	0'73	0'81	0'85	0'87	0'76	0'59	0'68	—
12	Svédország	0'57	0'52	0'52	0'62	0'58	0'60	0'41	—	—
13	Algír	0'19	0'45	0'25	0'19	0'03	0'04	0'04	0'11	0'08
14	Északamerikai E.-Államok	0'17	0'07	0'20	0'28	0'01	0'07	0'13	0'10	0'20
15	Európai Oroszország	?	?	?	?	?	?	0'17	0'65	0'12
16	Egyiptom	0'16	0'11	0'16	0'09	0'13	0'21	0'40	0'12	—
17	Norvégia	0'10	0'10	0'12	0'08	0'11	0'10	0'08	0'08	—
18	Britt.-K.-India	0'08	0'12	0'13	0'12	0'01	0'02	0'02	—	—
19	Britt.-Canada	0'08	0'03	0'12	0'01	0'11	0'13	0'02	0'01	0'09
20	Románia	0'05	0'01	0'01	0'09	0'09	0'03	0'02	—	—
b) K i v i t e l :										
1	Északam. E.-Államok ³⁾ }	35'71	53'00	33'54	37'45	24'76	29'80	20'33	35'89	23'16
		0'15	0'05	0'24	0'24	0'04	0'10	0'12	0'13	0'17
2	Európai Oroszország	25'06	17'24	26'89	29'50	23'84	32'84	18'17	27'39	44'40
3	Britt.-K.-India	11'22	12'78	9'10	13'48	10'18	13'54	14'32	8'70	11'23
4	Románia	4'19	2'57	5'07	5'08	3'27	4'85	3'98	—	—
5	Németalföld	3'64	2'89	3'46	3'93	4'68	3'24	4'16	4'24	3'65
6	Britt.-Ausztrália ⁴⁾	3'24	2'91	2'52	1'82	4'84	4'00	0'52	1'05	2'71
7	Osztr.-Magy.-mon.	3'01	2'63	5'49	3'55	1'40	1'99	2'65	2'93	5'16
8	Belgium	2'92	2'72	3'79	2'84	3'24	1'93	1'95	2'06	—

¹⁾ Búza-, tönköly- és kétszeres forgalom.

²⁾ Búza és rozs.

³⁾ Hazai és idegen termékek kivitele.

⁴⁾ Ausztrália kivitele N.-Britanniába, Franciaországba és Belgiumba, ezen országok áruforgalmi kimutatása szerint.

Sorszám	Az ország neve	Átlag 1881— 85-ben	1881- ben	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban
millió hektoliterekben										
9	Bulgária	1'09	0'42	0'94	1'41	0'97	1'72	2'31	1'32	—
10	Britt-Canada	1'08	0'89	1'25	2'06	0'26	0'82	1'20	1'98	0'76
11	Algír	1'01	0'70	0'86	0'53	0'64	2'21	1'69	1'50	0'99
12	Argentini köztársaság	0'92	0'01	2'16	0'08	1'37	0'99	0'48	3'01	2'26
13	Olaszország ¹⁾	0'81	1'20	1'22	0'01	0'48	0'16	0'17	0'23	0'03
14	Egyiptom	0'69	0'51	0'14	1'22	1'22	0'37	0'16	0'41	—
15	N.-Britannia és Írország ²⁾	0'10	0'30	0'12	0'03	0'03	0'03	0'08	0'01	0'04
16	Németország	0'57	0'61	0'73	0'26	0'76	0'47	0'69	0'40	0'25
17	Szerbia	0'63	0'68	0'79	1'02	0'40	0'18	0'10	0'04	0'01
18	Dánia	—	—	—	—	0'51	0'27	0'18	0'34	0'91
19	Franciaország ³⁾	0'25	0'26	0'26	0'19	0'22	0'33	0'29	0'23	—
20	Franciaország ³⁾	0'10	0'11	0'11	0'13	0'05	0'09	0'04	0'01	0'02
21	Svédország	0'01	0'00	0'00	0'00	0'01	0'02	0'04	—	—

c) Beviteli (—), illetőleg kiviteli (+) többlet:

1	N.-Britannia és Írország	-37'18	-35'94	-40'45	-40'83	-29'64	-39'04	-29'73	-35'44	-36'53
2	Franciaország	-13'30	-16'16	-16'23	-12'68	-13'30	-8'09	-8'84	-11'34	-14'26
3	Németország	-7'01	-3'93	-7'91	-7'11	-9'09	-7'07	-3'38	-6'89	-4'29
4	Belgium	-6'11	-4'99	-5'21	-5'75	-6'42	-8'15	-9'37	-7'36	—
5	Svájc	-3'36	-3'12	-3'48	-3'07	-3'70	-3'42	-3'72	-3'87	—
6	Olaszország	-3'30	-0'67	0'86	-1'93	-4'02	-9'00	-11'68	-12'63	-8'45
7	Németalföld	-2'87	-2'38	-2'36	-3'30	-2'77	-3'53	-3'12	-3'29	-3'14
8	Spanyolország	-1'89	—	—	—	—	—	—	-3'88	-3'08
9	Portugália	-1'21	-1'03	-1'36	-1'09	-1'31	-1'28	-1'53	-1'59	—
10	Dánia	-0'57	-0'47	-0'55	-0'76	-0'65	-0'43	-0'21	-0'45	—
11	Svédország	-0'56	-0'53	-0'52	-0'60	-0'57	-0'58	-0'37	—	—
12	Norvégia	-0'10	-0'10	-0'12	-0'08	-0'11	-0'10	-0'08	-0'08	—
13	Egyiptom	+ 0'53	+ 0'40	-0'02	+ 1'12	+ 0'49	+ 0'06	+ 0'24	+ 0'29	—
14	Osztr.-Magy.-mon.	+ 0'70	-0'63	+ 2'68	+ 1'45	+ 0'23	+ 0'24	+ 2'36	+ 2'53	+ 5'15
15	Algír	+ 0'23	+ 0'23	+ 0'70	+ 0'34	+ 0'61	+ 2'17	+ 1'65	+ 1'29	+ 0'91
16	Szerbia	—	—	—	—	+ 0'51	+ 0'27	+ 0'18	+ 0'34	+ 0'91
17	Argentini köztársaság	+ 0'92	0'00	+ 2'16	+ 0'01	+ 1'37	+ 0'99	+ 0'48	+ 3'01	+ 2'76
18	Britt-Canada	+ 1'00	+ 0'86	+ 1'23	+ 2'05	+ 0'15	+ 0'69	+ 1'18	+ 1'97	+ 0'70
19	Bulgária	+ 1'09	+ 0'42	+ 0'94	+ 1'41	+ 0'97	+ 1'72	+ 2'31	+ 1'32	—
20	Britt-Ausztrália	+ 3'24	+ 2'91	+ 2'52	+ 1'92	+ 4'94	+ 4'01	+ 0'52	+ 1'05	+ 2'71
21	Románia	+ 4'14	+ 2'56	+ 5'06	+ 4'99	+ 3'28	+ 4'89	+ 3'94	—	—
22	Britt-K.-India	+ 11'74	+ 12'65	+ 8'97	+ 13'36	+ 10'17	+ 13'57	+ 14'20	+ 8'70	+ 11'33
23	Európai Oroszország	+ 25'90	+ 17'24	+ 26'89	+ 29'50	+ 23'94	+ 32'31	+ 18'00	+ 27'34	+ 44'29
24	Északamerikai E.-Allamok	+ 35'68	+ 52'78	+ 33'48	+ 37'41	+ 24'79	+ 29'83	+ 20'32	+ 35'92	+ 23'13

A búzabevételre szoruló országok sorában első helyen Nagy-Britannia áll, mely évenként körülbelül 40—50 millió hektoliter búzát és lisztet importál. Az utóbbi nyolcz év alatt a britt búza-bevitel nagymérvű ingadozást mutat s a legközelebb mult évek inkább hanyatlásról, semmint emelkedésről tanuskodnak; ha azonban évtizedekre megyünk vissza, az angol búza és lisztbevétel óriási arányú fejlődésével találkozunk, 1852—1859. évek átlagában még csak 13'43 millió hektolitert tett, 1860—1867-ben már évi 23'56 millióra emelkedett, az 1868—1875. évek átlagában pedig 31'23 millió hektolitert képviselt, mely a következő öt év alatt kerek 10 millióval növekedett. E nagy emelkedés nem csupán a búzafogyasztás növekedésének volt következménye, hanem a belföldi termelés megszorításának is. Nagy-Britannia után Franciaország szorul legnagyobb búzabevételre. A bevétel különösen 1878. óta vált igen nagygyá.

Megjegyzés: A fentebb felsorolt országok között Szerbia, Bulgária és az Argentini köztársaság bevitelre teljesen jelentéktelen s ezért ez országok a bevétel kimutatásába felvehetők nem voltak; a kiviteli táblázatban viszont ugyanezen okból Spanyolország, Portugália, továbbá Svájc és Norvégia voltak elhagyandók. Megjegyzendő még, hogy a számottevő búzakereskedő országok közül kettőnek, Chilenek és Törökországnak forgalmát, adatok hiányában nem vehettük fel. — Uruguay külforgalma, mind a bevitt, mind a kivitt tekintve, teljesen jelentéktelen.

¹⁾ Búza és rozs.

²⁾ Hazai és idegen termékek kivitele.

³⁾ Búza-, tönköly- és kétszeres forgalom.

A hatvanas és hetvenes években volt év, hogy a búzabevitel alig pár százezer métermázsára rúgott s a maximum a rossz termésű 1861. és 1871. évben 9², illetőleg 9⁵ millió métermázsát tett, vagyis körülbelül 12 millió hektolitert, az 1879-iki rossz termésű évben már 22² millió métermázsára rúgott s még 1880-ban is 20 millió métermázsát képviselt; ehhez hasonló mennyiségekkel azóta nem találkozunk, sőt 1885. és 1886-ban a bevétel mérsékeltnak mondható, de 1888-ban a közepszerű termés következtében ismét jelentékenyen felszokott. Nagy mennyiségű búzára szorul még *Németország*, továbbá három kis állam, Belgium, Németalföld és Svájc, sőt néhány év óta *Olaszország* is. Olaszországba a búzabevétel 1884. óta rohamosan emelkedett, tetőpontját 1887-ben érte el, 1888-ban már több, mint négy millió hektoliterrel csökkent a megelőző évvel szemben. Tetemes búzabevételre szorul még Spanyolország és Portugália, az előbbiből azonban csak töredékes adataink vannak.

A búzát exportáló országok közt az első hely az *Északamerikai Egyesült-Államokat* illeti meg. Ezek búzakisvítele egész a hetvenes évekig nagyon mérsékelt volt s még 1868-ban is, midőn a polgárháború után úgy a termelés, mint a kivitel föllendülni kezdett, nem tett többlet 5⁶ millió hektoliternél; a hetvenes években azonban, bár visszaesésekkel, nagy arányokban kezdett fejlődni, támogatva a szállító eszközök bámulatos fejlesztése s a gabonakereskedés előmozdítására szolgáló minden lehető intézmény által. A kivitel a maximumot 1880-ban érte el 53⁹⁴ millió hektoliterrel, midőn Európa a rendkívüli rossz termés után, mely 1879-ben egész kontinensünket meglátogatta, óriási bevételre szorult. Még a következő évben is igen nagy volt Északamerika kivitele, de azóta hasonló magasságot soha sem ért el, sőt 1886-ban az előző év igen gyenge termése után csak 20 millió hektolitert tett. Az 1888. év kivitele is igen gyöngye volt s ez évben már Oroszország messze túlszárnyalta, még ha Amerikának nagy mérvű lisztkivitelét tekintetbe vesszük is. *Oroszország* búzakisvítele a mondott évben addig soha nem tapasztalt magasságot ért el s egész félelmes voltában tünteti fel az óriás versenyhárs hatalmát. Oroszország búzakisvitelének fejlődését öt éves átlagokban a következő számok mutatják:

Év	Millió hektoliter	Év	Millió hektoliter	Év	Millió hektoliter
1836—40-ben	4 ³⁴	1851—55-ben	6 ⁶⁷	1866—70-ben	16 ⁰⁷
1841—45-ben	4 ⁴⁸	1856—60-ben	8 ⁰⁰	1871—75-ben	19 ³³
1846—50-ben	7 ³²	1861—65-ben	10 ⁵²	1876—80-ban	23 ¹⁷

A kilencz évötöd közül csak egyben látunk hanyatlást, 1851—55-ben, melyet a krími háború nagyon is megmagyaráz, azóta szakadatlan az emelkedés s a mint a fentebbi táblázatból látható, az 1881—85. évötöd szintén emelkedést hozott — évi átlagos 25⁹⁶ millió hektoliter kivitelt — az utolsó három év átlaga pedig csaknem 30 millió hektoliterre rúgott.

A harmadik nagy búzakisvivő ország *Kelet-India*, versenye csakis a nyolczvanas években kezdett nagyobb mérvet ölteni. A hetvenes évek elején Kelet-India búzakisvítele csak pár százezer hektolitert tett s 1873/74-ben ütötte meg először az egy millió hektolitert, 1874/75-ben ismét felényire szállt, de a következő három évben nagy lendületet vett, 1875/76-ban 1⁵⁹, 1876/77-ben 3⁵⁵, 1877/78-ban pedig 4⁰⁵ millióra rúgott, de 1878/79-ben ismét leszállt

671.000 hektoliterre s még 1879/80-ban is csak 14 milliót tett s 1880/81-ben 473 milliót. Ettől fogva kezdődött a nagy arányú kivitel, melyet fentebbi táblázatunk mutat. Azóta állandóan magas színvonalon maradt, bár nagyobb eséseket is tapasztalunk, például 1887-ben. — Ausztrália búzája szintén számot tesz Európa élelmezésében, de az érkező mennyiségek nagyon bizonytalanok, egyik évről a másikra roppant ingadozásnak vannak alávetve. Ausztráliát Románia is meghaladja s ez utóbbi állam a negyedik helyet foglalja a nemzetközi búzaforgalomban; hogy bennünket is megelőz, annak oka, hogy Magyarország búza-fölöslegének túlyomó részét Ausztria szükséglete köti le, úgy, hogy a monarchia egyes években, midőn Magyarországból gyenge termések voltak, nem búzakivivő ország volt, hanem az importra szoruló államok közé tartozott.

A nemzetközi forgalomba kerülő búza legnagyobb része örletlen állapotban szállítatik ugyan, azonban jelenleg már a liszt-forgalom is igen nagy mérvű, a mint a következő táblázat igazolja:

Sorszám	Az ország neve	Lisztforgalom (ezer métermázsákban)								
		Átlag 1881— 85-ben	1881- ben	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban
a) B e v i t e l :										
1	N.-Brit. és Írország	7.282	5.769	6.633	8.295	7.668	8.043	7.462	9.176	8.590
2	Németország ¹⁾	577	776	575	651	604	277	199	245	109
3	Belgium	565	588	634	616	576	410	479	648	—
4	Franciaország ²⁾	359	236	327	431	503	298	253	191	278
5	Svédország	308	188	225	339	392	394	386	—	—
6	Britt-Canada	304	176	154	236	472	480	179	151	55
7	Svájc ³⁾	289	168	317	344	312	302	306	286	—
8	Németalföld	287	313	201	312	331	276	511	649	642
9	Osztr.-Magy.-mon.	205	568	567	36	32	24	30	12	2
10	Algír	138	135	213	148	155	39	45	28	82
11	Norvégia	125	92	102	126	154	156	181	177	—
12	Spanyolország	—	—	—	—	—	—	113	241	356
13	Olaszország ⁴⁾	81	41	53	49	83	178	221	101	27
14	Egyiptom ⁵⁾	51	27	47	39	46	98	148	97	—
15	Románia	50	76	57	37	37	41	46	—	—
16	Dánia	20	7	14	14	40	24	28	28	—
17	Portugália	19	27	31	16	5	16	24	34	—
18	Szerbia	—	—	—	—	11	13	17	9	8
19	Britt-K.-India	11	10	10	12	11	11	11	9	—
20	Bulgária ¹⁾	3	—	4	2	3	3	5	2	—
21	Éjszakam. E.-Áll.	2	2	4	2	2	1	2	1	1
b) K i v i t e l :										
1	Éjszakam. E.-Áll. ⁵⁾ }	7.622	7.064	5.259	8.184	8.136	9.466	7.271	10.240	10.636
2	Osztr.-Magy.-mon.	1.616	1.262	1.850	1.902	1.552	1.513	1.467	1.290	2.058
3	Németország ¹⁾	1.079	501	928	1.361	1.314	1.290	1.332	1.322	1.511
4	Belgium	450	323	312	366	595	656	621	740	—
5	Dánia	422	415	411	490	392	404	370	327	—
6	Európai Oroszorsz.	327	194	324	219	329	570	406	384	440
7	Britt-Canada	306	391	418	435	175	110	343	462	311
8	Spanyolország	274	—	—	—	—	—	209	152	179
9	Ausztrália ⁶⁾	122	141	248	43	113	67	37	36	26
10	Franciaország ²⁾	116	167	97	123	107	86	77	48	92
11	N.-Brit. és Írorsz. ³⁾ }	62	51	50	45	59	55	61	79	95
12	Románia	60	29	81	69	63	60	82	87	97
13	Németalföld	75	38	83	50	46	156	95	—	—
14	Olaszország ⁴⁾	63	105	52	45	39	73	152	171	176
15	Algír	57	69	56	54	47	60	53	48	100
16	Algír	55	31	40	103	38	61	59	35	18
17	Svédország	52	6	45	69	73	69	61	—	—

¹⁾ Mindenféle liszt. — ²⁾ Búza-, tönköly- és kétszeres liszt. — ³⁾ Búza- és rozsliszt. —

⁴⁾ Búza- és kukoriczaliszt. — ⁵⁾ Hazai és idegen eredetű liszt kivitele. — ⁶⁾ Ausztrália kivitele N.-Britanniába ezen ország áruforgalmi kimutatása szerint.

Sorszám	Az ország neve	Lisztforgalom (ezer métermázsákban)								
		Átlag 1881- 85-ben	1881- ben	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ban	1886- ban	1887- ben	1888- ban
17	Britt-K.-India	45	23	31	36	51	86	161	162	—
18	Svájc ²⁾	39	37	40	51	56	10	51	33	—
19	Egyiptom ²⁾	15	28	11	9	18	11	3	45	—
20	Bulgária ¹⁾	8	9	8	10	4	8	29	54	—
21	Portugália	5	3	3	7	6	6	7	8	—
22	Norvégia ²⁾	1	1	3	—	—	—	—	—	—
		1	1	1	1	1	2	6	3	—
c) Beviteli (—), illetőleg kiviteli (+) többlet:										
1	N.-Brit. és Írország	-7.170	-5.689	-6.502	-8.181	-7.546	-7.928	-7.319	-9.010	-2.398
2	Svédország	-256	-182	-180	-270	-319	-325	-325	—	—
3	Svájc	-250	-131	-277	-293	-256	-292	-255	-253	—
4	Franciaország	-243	-69	-230	-308	-396	-212	-176	-143	-186
5	Németalföld	-224	-208	-149	-267	-292	-203	-359	-478	-466
6	Norvégia	-123	-90	-98	-125	-153	-151	-175	-174	—
7	Belgium	-115	-265	-322	-250	+19	+246	+142	+92	—
8	Algír	-83	-104	-173	-45	+117	+22	+14	+7	-64
9	Egyiptom	-36	+1	-36	-30	-28	-87	-145	-52	—
10	Olaszország	-24	-28	+3	+5	-36	-118	-168	-53	+73
11	Portugália	-14	-24	-28	-9	+1	-10	-17	-26	—
12	Szerbia	—	—	—	—	-11	-13	-17	-9	-8
13	Britt-Canada	+2	+215	+264	+199	-297	-370	+164	+311	+256
14	Bulgária	+5	+9	+4	+8	+1	+5	+24	+52	—
15	Romania	+25	-38	+26	+13	+9	+115	+49	—	—
16	Britt-K.-India	+34	+13	+21	+24	+39	+75	+160	+153	—
17	Spanyolország	—	—	—	—	—	—	+96	-89	-177
18	Britt-Ausztrália	+122	+141	+248	+43	+113	+67	+37	+36	+26
19	Európai Oroszország	+327	+194	+321	+219	+329	+570	+406	+384	+440
20	Dánia	+402	+408	+397	+476	+352	+380	+342	+299	—
21	Németország	+502	+275	+353	+710	+710	+1.013	+1.133	+1.077	+1.402
22	Osztr.-Magy.-mon.	+1.411	+694	+1.483	+1.866	+1.520	+1.489	+1.437	+1.278	+2.056
23	Északam. E.-Áll.	+7.621	+7.063	+5.258	+8.183	+8.134	+9.465	+7.269	+10.239	+10.635

Anglia még nagyobb szerepet játszik a liszt-, mint a búza-bevitel tekintetében; a többi ország összevéve sem visz be annyi lisztet, mint maga Nagy-Británia; a többi nagy búzabevivő országok élelmezésére túlnyomólag saját malomiparuk dolgozza el a külföldi búzát. Legtöbb lisztet az Északamerikai Egyesült-Államok visznek ki s liszt-exportjuk jóformán évről-évre növekedik, félelmes versenyt támasztva a magyar lisztnek, mely a világforgalomban a második helyet foglalja el. Az amerikai lisztverseny annál veszedelmesebb ránk nézve, mert Amerikában immár meglehetősen elsajátították a magyar őrlést s jó minőségű tavaszi búzájokból ép oly kitűnő lisztet állítanak mai napság elő, a minőt az eddig utólérhetetlennek tartott magyar malomipar. A finomabb lisztfajokban hazánk sokáig monopoliumot élvezett a nyugoti piacokon, mert a sima-őrlést alkalmazó nyugot-európai malomipar, a lisztes törésű nyugot-európai búzából távolról sem volt képes oly finom lisztet őrölni, mint a mi aczélos búzáinkból, a magas vagy grizőrlést a tökély legnagyobb fokára emelt malomiparunk. Monopoliumunk azonban jelenleg már nem áll fenn s a magyar liszt versenye évről-évre nehezebbé válik.

Hogy a fontosabb búzabevivő országok bevitelében mily származású búza játsza a főszerepet, az alábbi kimutatásokból látható. Mielőtt azonban azokra áttérnénk, álljon itt *Nagy-Británia lisztbevitel*e származási hely szerint részletezve:

Megjegyzés. Oroszország és Szerbia lisztkivitele egészen jelentéktelen, az előbbi ország tehát a bevitelnél, az utóbbi pedig a kivitelnél egyszerűen elhagyott. Az Argentini köztársaság lisztbevitel és kivitele egyaránt jelentéktelen. A nevezetesebb lisztbevivő országok közül még Brazília hiányzik.

¹⁾ Mindenféle liszt. — ²⁾ Buza- és kukoriczaliszt. — ³⁾ Hazai és idegen eredetű liszt kivitele.

Sorszám	Országok	1876-	1885-	1886-	1887-	1888-	1876-	1885-	1886-	1887-	1888-
		ban	ben	ban	ben	ban	ban	ben	ban	ben	ban
		összesen ezer métermázsokban					az összes bevétel %o-ában				
1	Északam.E.-Áll.	1.179	5.960	5.804	7.549	6.380	38'95	74'10	77'78	82'27	74'27
2	Osztr.-M.-mon.	226	920	694	717	989	7'47	11'44	9'30	7'81	11'51
3	Britt-Canada ..	144	142	391	487	399	4'76	1'77	5'24	5'31	4'64
4	Németország ..	473	719	412	299	561	15'62	8'94	5'52	3'26	6'53
5	Franciaország	553	95	58	50	52	18'27	1'18	0'78	0'54	0'60
6	Dánia	239	61	34	28	43	7'89	0'76	0'15	0'31	0'50
7	Ausztrália	96	67	37	3	26	3'17	0'83	0'50	0'03	0'30
	Egyéb országok	117	79	32	43	141	3'87	0'98	0'43	0'47	1'65
	Összesen ..	3.027	8.043	7.462	9.176	8.590	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00

Anglia bevételében az amerikai liszt az uralkodó s 1876-tal szemben az újabb évek roppant térfoglalást mutatnak. 1876-ban Amerika után mindjárt Franciaország következett, mely most egész jelentéktelen szerepre szállt le, nagyban hanyatlott a Németországból és Dániából származott liszt bevétele is; ellenben monarchiánké nemcsak abszolút mennyiségre, hanem aránylag is emelkedett a nagyra nőtt bevételben. A számkor azonban némi helyreigazítást igényelnek, a német védvamos politika előtt ugyanis a Nagy-Britanniába irányuló magyar búza és liszt túlnyomó része Németországon keresztül vette útját s az angol áruforgalmi statisztika, mint német provenienciájú árut vette számba, míg ellenben újabb időben a lisztrakományok Fiuméből kiindulva közvetlenül szállítottak az angol kikötőkbe; lisztünk oly nagy mérvű térfoglalása tehát, a milyent a fentebbi adatok látszanak mutatni, nem forog fenn.

A nevezetesebb import-országok *búza*bevitelét, szintén a származási hely szerint részletezve, a következő táblázat mutatja:

Sorszám	Országok	1876-	1885-	1886-	1887-	1888-	1876-	1885-	1886-	1887-	1888-
		ban	ben	ban	ben	ban	ban	ben	ban	ben	ban
		Összesen ezer hektoliterekben					az összes bevétel %o-ában				
Nagy-Británia és Írország búza bevitelének:											
1	Éjszakam. Egy.-Államok	12.425	15.607	15.849	19.631	9.416	43'47	39'47	51'86	54'71	25'57
2	Britt-Kelet-India	2.114	7.825	7.088	5.473	5.251	7'40	19'79	23'24	15'25	14'27
3	Oroszország	5.646	7.701	2.393	3.537	13.792	19'75	19'47	7'85	9'86	37'46
4	Britt-Ejszak-Amerika	1.558	1.122	1.981	2.552	701	5'45	2'84	6'59	7'11	1'80
5	Chili	632	1.044	1.095	1.418	955	2'21	2'64	3'50	3'85	2'59
6	Németország	1.494	1.273	847	998	2.108	5'23	3'22	2'78	2'78	5'73
7	Ausztrália	1.676	3.394	475	866	1.471	5'86	8'58	1'56	2'42	4'09
8	Románia	244	257	186	379	912	0'85	0'65	0'60	1'06	2'48
9	Törökország	555	420	160	—	104	1'84	1'06	0'61	—	0'28
10	Bulgária	—	431	115	42	188	—	1'09	0'37	0'12	0'51
11	Osztrák-Magy.-mon.	3	61	33	—	82	0'01	0'15	0'11	—	0'22
12	Egyiptom	1.429	71	26	127	473	5'00	0'18	0'09	0'36	1'28
	Egyéb országok	809	338	253	858	1.366	2'83	0'88	0'83	2'39	3'71
	Összesen	28.585	39.514	30.501	35.881	36.819	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00
Franciaország búza bevitelének:											
1	Éjszakam. Egy.-Államok	151	1.886	3.177	5.253	2.227	2'30	23'07	35'86	46'37	15'49
2	Oroszország	2.608	2.397	2.199	2.565	5.159	30'01	29'22	24'47	22'59	35'88
3	Algír	1.093	1.213	1.498	1.377	982	16'31	14'83	10'67	12'13	6'83
4	Britt-Kelet-India	166	996	1.217	809	1.229	2'48	12'14	13'55	7'13	8'55
5	Törökország	2.172	774	416	328	589	32'49	9'46	4'96	2'89	4'10

Sorszám	Országok	1876-	1885-	1886-	1887-	1888-	1876-	1885-	1886-	1887-	1888-
		ban	ben	ban	ben	ban	ban	ben	ban	ben	ban
		összesen ezer hektoliterekben					az összes bevétel %o-ában				
6	Argentini köztársaság ..	—	—	10	362	176	—	—	0'11	3'19	1'22
7	Románia	—	157	192	354	1.322	—	1'93	2'14	3'12	9'19
	Egyéb országok	493	753	246	304	2.694	7'37	9'21	2'74	2'68	18'74
	Összesen	6.686	8.176	8.985	11.352	14.378	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00
Olaszország búzabevitele :											
1	Oroszország	1.454	4.945	4.962	6.751	6.467	34'93	53'98	41'86	52'46	76'28
2	Britt-Kelet-India	—	343	2.173	2.338	884	—	3'74	18'32	18'18	10'43
3	Európai Törökország	12.128	1.599	1.367	1.886	292	51'12	17'46	11'53	14'06	3'44
4	Ázsiai Törökország	—	1.043	356	318	15	—	11'30	3'01	2'47	0'18
5	E.-am. E.-All. és Canada	—	44	201	277	52	—	0'48	1'71	2'15	0'61
6	Tunis és Tripolis	—	209	425	251	32	—	2'28	3'58	1'98	0'38
7	Románia	—	188	192	255	391	—	2'15	1'62	1'99	4'61
8	Osztr.-Magy.-mon.	117	156	518	209	119	2'81	1'70	4'37	1'63	1'40
9	Franciaország	160	58	1.121	98	32	3'44	0'63	9'45	0'76	0'38
	Egyéb országok	304	576	536	478	196	7'30	6'29	4'54	3'72	2'31
	Összesen	4.163	9.161	11.833	12.861	8.480	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00
Németország búzabevitele :											
1	Oroszország	1.824	4.092	1.795	3.240	1.950	20'80	56'46	51'88	46'75	45'33
2	Osztr.-Magy.-mon.	2.754	592	556	1.322	1.527	31'41	8'17	16'07	19'08	35'50
3	Éjszakamerikai E.-All.	—	365	211	685	—	—	5'04	6'10	9'80	—
4	Németalföld	2.857	765	369	634	315	32'69	10'56	10'66	9'15	7'32
5	Belgium	513	514	211	432	123	5'85	7'51	6'10	6'23	2'86
	Egyéb országok	820	889	318	617	387	9'35	12'26	9'19	8'90	8'00
	Összesen	8.768	7.247	3.460	6.930	4.302	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00
Belgium búzabevitele :											
1	Éjszakamerikai E.-All.	1.236	1.927	3.658	4.136	—	21'32	22'62	44'09	43'83	—
2	Britt-Kelet-India	41	1.640	1.996	481	—	0'71	19'23	24'06	6'10	—
3	Románia	—	1.233	1.015	2.240	—	—	14'48	12'23	23'74	—
4	Oroszország	1.961	1.672	430	481	—	34'13	19'65	5'11	5'09	—
5	Németalföld	405	333	289	253	—	7'05	3'01	3'48	2'88	—
	Egyéb országok	2.102	1.709	908	1.846	—	36'69	20'37	10'95	19'56	—
	Összesen	5.745	8.514	8.296	9.437	—	100'00	100'00	100'00	100'00	—

Nagy-Britanniába az északamerikai búzabevétel, melynek túlnyomósága sok éven keresztül megingathatatlannul állt, 1888-ban roppant hanyatlást tapasztalt; helyét az orosz búza foglalta el, mely az összes mennyiségnek nem kevesebb, mint 37'46/o-át képviselte, nem is említve, hogy a Németországból angol kikötőkbe érkező búza tetemes része szintén orosz származású. 1872. óta ez az első eset, hogy az orosz búza az angol piacon elvitatta az elsőséget az északamerikaitól. A Kelet-Indiából szállított búza valamivel még az előző évi bevételnél is alacsonyabb volt, a mely pedig már maga nagymérvű esést képviselt a megelőző két évvel szemben. Még nagyobb volt 1888-ban a canadai és chili búza bevételének hanyatlása, ellenben az ausztráliai és román búza bevétele emelkedett.

Franciaország 1888-iki búzabevételében szintén háttérbe szorította az orosz az északamerikait, az utóbbi 5'25 millió hektoliterről leszállt 2'22 millióra, míg az előbbi 2'56 millióról 5'16 millió hektoliterre emelkedett. Franciaország búzabevételéből különben 1876-ban még igen kis rész esett az északamerikai búzára, ellenben tekintélyes mennyiséget képviselt az algieri búza, még többet a törökországi, hová a román búzát is számították. A román búza, melynek bevétele 1885. és 1886-ban még jelentéktelen volt, 1888-ban nagy tömegben került a francia piacokra. 1888-ban emelkedett az *egyéb országok* bevétele is, melyben monarchiánk 627 ezer hektoliterrel szerepel.

Olaszország 1876-ban búzaszükségletének jó felét a török tartományokból fedezte, 1888-ban ellenben több, mint háromnegyed részét Oroszországból. Az osztrák-magyar vámterületről a búzakivitel Olaszországba 1886-ban kezdett kissé nagyobb mérveket öltetni, de további emelkedés helyett hanyatlás következett be.

A német búzábevitelnek 1876-ban 31⁴¹/₀-át az Osztrák-Magyar monarchia szolgáltatta s csak 20⁸⁰/₀-át Oroszország, 1888-ban ellenben Oroszország már 45³³/₀-kal szerepelt. Ez évben monarchiánk arányszáma is emelkedett, de a Németországba szállított búza abszolút mennyisége felét sem tette az 1876-iki mennyiségnek. Pedig már ebben az évben sem foglalta el a magyar búza azt az állást a német államokban, a mit a hatvanas évek végén birt; azelőtt csaknem korlátlan urak voltunk a német, különösen a délnémet gabona-piaczokon, de a hetvenes években már Oroszország, sőt Amerika versenye is nagyon érezhető volt. Mennyire mások voltak a viszonyok régebben. érdekesen bizonyítják a német vámegylet áruforgalmi adatai, melyek szerint 1867-ben a vámegylet 8⁶ millió hektolitert tevő búzábeviteléből 6⁹ millió, vagyis 80²³/₀ az osztrák-magyar vámterületről származott s Oroszország bevitelére, mely a második helyet foglalta el, csak 1⁴ millió hektolitert, azaz 16²⁸/₀-ot tett.

Végül álljon itt egy rövid összeállítás, mely több országnál a termést és forgalmat egymás mellé állítva tünteti fel s a kettő eredményeképen kimutatja a *belfogyasztásra* maradó búzamennyiséget:

Sorszám	Az ország neve	Termett			A külforgalom eredménye, behozatali (+), kiviteli (—) többlet			Tehát jutott belfogyasztásra		
		átlag 1881—85-ben	1886-ban	1887-ben	átlag 1881—85-ben	1886-ban	1887-ben	átlag 1881—85-ben	1886-ban	1887-ben
		millió hektoliterekben								
1	Franciaország	109 ⁵⁶	107 ²⁹	112 ⁴⁶	+13 ⁶⁸	+ 9 ¹¹	+11 ⁵⁷	123 ²⁴	116 ⁴⁰	124 ⁰³
2	É.-Am.-E.-Áll.	153 ³⁶	160 ⁹⁴	160 ⁶³	—47 ⁷⁵	—31 ⁸²	—52 ¹²	105 ⁶¹	129 ¹²	108 ⁵¹
3	Britt-K.-India ..	⁴ 96 ²³	86 ⁶¹	96 ⁸⁸	—11 ⁷⁹	—14 ⁵⁴	— 8 ⁹⁴	84 ⁴⁴	72 ⁰⁷	87 ⁹⁴
4	N.-Brit. és Iror.	² 29 ³⁵	23 ⁰⁰	27 ⁶⁷	+48 ⁵³	+41 ³¹	+49 ⁷⁰	77 ⁸⁸	64 ³¹	77 ³⁷
5	Európai Oroszo.	² 78 ⁹⁰	57 ⁵⁵	98 ¹²	—26 ⁴⁸	—18 ⁶⁴	—27 ⁹⁵	52 ⁴²	33 ⁹¹	70 ¹⁷
6	Ausztria	15 ²⁰	15 ⁷³	18 ⁴⁵	—2 ⁹³	— 4 ⁶³	— 4 ⁸⁵	51 ⁷⁰	49 ²³	66 ⁹¹
6	Magyarország ..	⁴ 39 ⁴³	38 ¹³	53 ³¹	—2 ⁹³	— 4 ⁶³	— 4 ⁸⁵	51 ⁷⁰	49 ²³	66 ⁹¹
7	Olaszország ..	42 ⁹⁹	39 ⁸⁰	42 ⁰⁵	+ 3 ³⁴	+11 ⁹⁵	+12 ⁷¹	46 ³³	51 ⁷⁵	54 ⁷⁶
8	Németország ..	31 ⁴⁸	34 ⁸⁵	37 ⁰⁰	+ 6 ²²	+ 1 ⁵⁷	+ 5 ¹⁹	37 ⁷⁰	36 ⁴²	42 ¹⁹
9	Belgium	5 ⁷¹	6 ⁰³	5 ⁹⁹	+ 6 ²⁹	+ 9 ¹⁵	+ 7 ⁵³	12 ⁰⁰	15 ¹⁸	13 ⁵²
10	Algír	⁵ 8 ¹⁴	8 ⁰¹	—	— 0 ⁶⁹	— 1 ⁶⁷	— 1 ⁴⁰	7 ⁴⁵	6 ³⁴	—
11	Németalföld ..	1 ⁹⁷	1 ⁸⁵	2 ⁴²	+ 3 ²²	+ 3 ⁶⁹	+ 4 ⁰⁵	5 ¹⁹	5 ⁵⁴	6 ⁴⁷
12	Svájc	?	?	?	+ 3 ⁷⁶	+ 4 ¹²	+ 4 ⁰⁷	—	—	—
13	Svédország ..	1 ¹⁸	1 ³³	1 ⁵²	+ 0 ⁹⁶	+ 0 ⁸⁸	—	2 ¹⁴	2 ²¹	—
14	Dánia	1 ⁶⁰	1 ⁸²	2 ¹⁰	— 0 ⁰⁷	— 0 ³⁴	— 0 ⁰²	1 ⁵³	1 ⁴⁸	2 ⁰⁸

A tekintélyes lisztforgalom mellett a kép hiányos volna, ha csak a búzaforgalmat vennők tekintetbe s így a fentebbi táblázatba a külforgalom eredményébe a lisztbevitelt és kivitelt is beszámítottuk. A belfogyasztásra maradó mennyiség azonban nem csupán emberi fogyasztásra szolgál; nem számítva az ipari célokra (például keményítőgyártásra) felhasznált mennyiséget, a mi utóvégre is jelentéktelen,

¹⁾ 1884—88-as átlag. — ²⁾ 1884—85-ös átlag. — ³⁾ 1883—85-ös átlag. — ⁴⁾ Horvát-Szlavonország az 1885-ik évi terméssel (188 m. hl.) van az átlagba beszámítva. — ⁵⁾ 1881—84-es átlag.

nagy mennyiséget vesz igénybe a vetőmag s természetesen ott, a hol roppant területeket vetnek be búzával, mint Észak-Amerikában, Oroszországban, a fentebb kimutatott mennyiségből kevesebb marad az emberi fogyasztásra, mint Franciaországban vagy Nagy-Britanniában, hol a vetőmag-szükséglet sokkal csekélyebb. Az egyes évek mennyiségeinél tekintetbe jönnek még a felhalmozódott készletek is, melyek csak a következő évben exportáltaknak, így például Oroszországnál 1887-ben hasonlíthatatlanul nagyobb mennyiség maradt fenn, mint más években, de a következő évben oly óriás búzakivitel özönlött is ki Oroszországból, hogy még az Egyesült-Államok kivitelét is egészen háttérbe szorította.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. I. füzet. 1890. januárius.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. februári szám: A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület alapításának ötvenedik évfordulóján, Fenyvessy Adolftól. Hunfalvy János emlékezete, Keleti Károlytól. Szellemi élet és élettartam, Földes Bélától.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXVIII. évf. X. füzet.

Ethnographia. A magyarországi néprajzi társaság értesítője. Szerkeszti Réthy László dr. I. évf. 1. és 2. füzet.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 1—4. szám.

Közlekedés. Szerkeszti Gömöri Lajos. II. évf. 1890. január: A posta-takarékpénztár új üzletágáról, Hegyeshalmy Lajostól. Gazdasági tevékenységünk. Braun Sándortól; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XV. évf. 1—10. sz.

Mezőgazdasági Szemle. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. VII. évf., II. füzet. Magyar-Óvár, 1889.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 198. sz. 1889. november: Laküresedések az 1889. év II. negyedében. Az 1880—89. években a mezei és gazdasági munkánál fizetett napszámdíjak. Budapest főváros idegenforgalma 1883-ban stb. — 199. sz. 1889. december: Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1888-ban. A budapesti házbéradó és házbérvédelem 1871—1888. Adó-bevételek és végrehajtások 1888-ban. A szüret eredménye Budapesten az 1889. évben.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. I. évfolyam 1. szám: Programmunk. Községi hitelszövetkezetek Pestvármegyében. Új szövetkezeti törvény Németországban. Raiffeisen F. W. Az angol szövetkezetek. Hitelszövetkezetek Oroszországban. Galiczia törekvései, stb.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge. XIX. B., 6. H.: Die Arbeitseinstellungen in

Amerika, von E. Schwiedland. Zur Geschichte altnürnbergischen Gesellenwesens, von B. Schoenlank. Das österreichische Gesetz vom 8. April 1889, betr. Errichtung und Betrieb öffentlicher Lagerhäuser, von K. Adler. Die Gründungsthätigkeit in Deutschland in den ersten 8 Monaten des Jahres 1889; etc.

Supplementheft XVI: Das deutsche Genossenschafts-Gesetz vom 1. Mai 1889., von Cuny. Das Reichsgesetz betr. die Invaliditäts- und Altersversicherung vom 22. Juni 1889, von R. Borgh. Die Entwicklung der Zucker- und Branntweinsteuer in Oesterreich - Ungarn, von W. Lesigang; etc.

Zeitschrift für Staat- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. B. Nr. 1—8. Wien, 1890.

Journal de la Société de statistique de Paris. 30-me année. F. 11—12. Des débits de boissons et de la consommation des alcools, par E. Yvernès. Le développement de l'agriculture dans la Nouvelle-Calédonie; etc.

Journal des économistes. 49-e année. Janvier 1890 : 1889, par G. de M. Les grands marchés financiers en 1889, par A. Raffalovich. L'arbitrage et la grève, par F. Passy; etc.

Le journal de la chambre de commerce de Constantinople. 6-me année. No 262—264.

The Economist. Vol. XLVII—XLVIII. No 2418—2420.: The History of 1889. Abroad. Movements in the Prices of Commodities. The Revenue and the Budget Prospect. The Debt Conversion Operations. The Growth of Speculation in Mining Shares; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A miskolczi kereskedelmi és iparkamara jelentése a kereskedelemügyi m. kir. miniszterhez a kamarai kerület kereskedelmi-, ipar- és forgalmi viszonyairól az 1889. évben. Miskolcz, 1890.

A pesti hazai első takarékpénztár egyesület ötven éves története 1840—1889. Az igazgatóság megbízásából írta Fenyvessy Adolf. Az egyesület tulajdona. Budapest, 1890.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett 18. jelentése. Budapest, 1889.

Beck Hugó dr.: Törvényhozási reformok a biztosításügy terén. (Magyar jogászegyleti értekezések). Budapest, 1890.

Halász Sándor dr.: A posta-takarékpénztár cheque- és clearing-forgalmáról. Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. 1889. IX. füzet. Szeptember hó. Budapest, 1889.

Magyar statisztikai évkönyv. XVII. évf. 1887. VII. füzet. A közlekedés 1887-ben. Budapest, 1889.

Szentiványi K. Gy.: Vallás és socialismus. Budapest, 1890.

Archiv für Eisenbahnwesen. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Jahrgang 1889. Heft 6. Nov.—Dec. Berlin, 1889.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. XI. H.

Beiträge zur Geschichte der Bevölkerung in Deutschland seit dem Anfange dieses Jahrhunderts. Herausgeg. von F. J. Neumann. Band II.: Das Wachstum der Bevölkerung und die Entwicklung der Aus- und Einwanderungen. Ab- und Zuzüge in Preussen und Preussens einzelnen Provinzen, Bezirken und Kreisgruppen von 1824 bis 1885, von A. Markow. Tübingen, 1889.

Beiträge zur Kenntniss des russischen Reiches und der angrenzenden Länder Asiens. III. Folge. Herausgeg. von L. v. Schrenck und C. J. Maximovicz. B. VI. Geographische Verbreitung der Holzgewächse des europäischen Russlands und des Kaukasus. St. Petersburg, 1889.

Bericht über die Ergebnisse des Betriebes der für Rechnung des preussischen Staates verwalteten Eisenbahnen im Betriebsjahre 1887/88. Berlin.

Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Gegr. von G. Leonhardt. Herausgeg. vom S. Heller. XXIII. Jahrg. 1890. Wien, 1890.

Die Verhandlungen des zehnten ordentlichen Verbandstages der deutschen Gewerkvereine, abgehalten zu Düsseldorf a. Rh. vom 10. bis 16. Juni 1889. Berlin, 1889.

Eisenbahnreformfragen in zwanglosen Heften. H. I.: Dr. Perrot's Zonentarif, seine Bewährung in Ungarn und seine Bedeutung für die Personenbeförderung. Frankfurt, 1889.

Eichler E.: Das Justizwesen Bosniens und der Hercegovina. Herausgeg. von der Landesregierung für Bosnien und Hercegovina. Wien, 1889.

Exner A. H.: China. Skizzen von Land und Leuten mit besonderer Berücksichtigung kommerzieller Verhältnisse. Leipzig, 1889.

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte. Neue Folge der »Märkischen Forschungen« des Vereins für Geschichte der Mark Brandenburg. In Verbindung mit Holtze, Schmoller; etc. herausgeg. von R. Koser. B. II., 2. H.

Gasner E.: Zum deutschen Strassenwesen von der ältesten Zeit bis zur Mitte des XVII. Jahrhunderts. Leipzig, 1889.

Hansen G.: Die drei Bevölkerungsstufen. Ein Versuch, die Ursachen für das Blühen und Altern der Völker nachzuweisen. München, 1889.

Henne am Rhyn O.: Die Kultur der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft in vergleichender Darstellung. B. I.

Hoffmann M.: Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck. I. Hälfte. Lübeck, 1889.

v. Komorzynski J.: Der Wert der isolierten Wirtschaft. Wien, 1889.

Lastig G.: Markenrecht und Zeichenregister. Ein Beitrag zur Handelsrechtsgeschichte. Halle, 1890.

Offermann A.: Wissen und Arbeit, ihre sociale Bedeutung. Leipzig, 1889.

Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. B. II. Rechnungen aus 1526—1540. Kronstadt, 1889.

Schaefer G.: Ursprung und Entwicklung der Verkehrsmittel. Nach geschichtlichen Quellen dargestellt. Dresden, 1890.

Schlich W.: A manual of Forestry. Vol. I. London, 1889.

Statistischer Bericht über den Betrieb der königlich Bayerischen Verkehrs-Anstalten im Verwaltungsjahre 1888. nebst Nachrichten über den Eisenbahn-Neubau. München, 1889.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. XIV. Jahrg. Statistik der Jahre 1886 und 1887. Berlin, 1889.

Zeyss R.: Adam Smith und der Eigennutz. Eine Untersuchung über die philosophischen Grundlagen der älteren Nationalökonomie. Tübingen, 1889.

Bulletin du ministère des travaux publics. Statistique et législation comparée. Tome XX. Novembre, 1889. Paris, 1889.

Houdard A.: Premiers principes de l'économie. Paris, 1889.

Le Roy P. A.: L'assistance publique en Allemagne. Législation, statistique de 1885. Paris, 1890.

Pottier A.: La coopération et les sociétés ouvrières. Liège, 1889.

Ricaud J. A.: Étude commerciale, industrielle, économique, constitutionnelle, etc. de la grande république américaine: dix-sept années chez les Yankees. Paris, 1889.

Statistique de la navigation intérieure. Nomenclature et conditions de navigabilité des fleuves, rivières et canaux. Relevé général du tonnage des marchandises. Ministère des travaux publics. Année 1888. Paris, 1889.

Statistique des incendies en Russie, 1883—87 et 60—87. Comité Central de statistique. St.-Petersbourg, 1889.

Stourm R.: Le budget, son histoire et son mécanisme. Paris, 1889.

Toubeau A.: Compte rendu officiel du Congrès international pour la réforme agraire et sociale. Paris, 1889.

Vaughan Vash: La coopération dans ses rapports avec le commerce international. Paris, 1889.

Baker, Whiting C.: Monopolies and the people. New-York, 1889.

Curtis, Eleroy W.: Trade and transportation between the United States and Spanish America. Washington, 1889.

Ely R. T.: An introduction to political economy. New-York, 1889.

Fifty-fifth annual Report of the Registrar General of births, deaths and marriages in England 1888. London, 1889.

General Report to the Board of Trade in regard to the share and loan capital, traffic in passengers and goods, and the working expenditure and net profits from railway working of the railway companies of the United Kingdom, for the year 1888. London, 1889.

Playfair L.: Subjects of social welfare, New-York, 1889.

Quarterly Report of the Bureau of statistics, Treasury Department, relative to the Imports, Exports, Immigration and Navigation of the United States for the three months ending June 30. 1889. Washington, 1889.

Railway Returns for England and Wales, Scotland and Ireland. 1888. London, 1889.

Report of the director of the Mint upon the production of the

precious metals in the United States during the calendar year 1888. Washington, 1889.

Wells D. A. Recent economic changes and their effect on the production and distribution of wealth and the wellbeing of society. New-York, 1889.

Annali di agricoltura. Ministero d'agricoltura, d'industria e di commercio. 165. Lo zuccheraggio dei mosti. Roma, 1889.

Bollettino di Notizie Commerciali. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. Serie II. Vol. VI. No 41—50. Roma, 1889.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Anno VII. No 10. Roma, 1889.

Errera A.: Le operazioni di credito agrario e le cartelle agrarie. Verona, 1889.

Martini-Monti A. G.: Monete dei principali stati del mondo e loro rapporto esatto col sistema decimale. Firenze, 1889.

Popolazione. Movimento dello stato civile, Ministero d'agricoltura, industria e commercio. Anno XXVI. 1887. Roma, 1889.

Relazione sull' amministrazione delle gabelle per l'esercizio 1887—88. Pubblicazione del Ministero delle finanze. Roma, 1889.

Statistica della navigazione e del commercio marittimo nei porti Austriaci per l'anno 1888. Trieste, 1889.

Anuario estadístico de los estados unidos de Venezuela. Ministerio de fomento. Caracas, 1889.

Boletín semestral de la estadística de la república Mexicana. Año de 1888. Número 2. Mexico, 1889.

Rivas: La política económica de España. Madrid, 1889.

Statistiek van den loop der bevolking van Nederlanden 1888. Gravenhagen, 1889.

NÉHÁNY SZÓ JÖVŐ NÉPSZÁMLÁLÁSUNKRÓL.

*(Felolvasatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1890.
márczius hó 10-én tartott ülésében.)*

A kereskedelemügyi miniszter ur által az 1890/91-ben tartandó népszámlálásról benyújtott törvényjavaslat immár törvénytényé vált. E népszámlálás a harmadik, melyet felelős kormányunk hajt végre és melynek központi feldolgozását az orsz. statisztikai hivatal eszközli.

Az alkotmányát visszanyert Magyarországnak egyik leg-sürgősebb teendője volt, hogy népességét s annak különböző viszonyait pontosan számbavegye és mindjárt az alkotmányos korszak elején végrehajtatott az 1869/70-iki népszámlálás, mely egyuttal a fiatal statisztikai hivatal életképességének is első tűzpróbája volt.

A nevezett népszámlálás teljesen megfelelt a statisztikai tudomány akkori állásának és népünk ismertetéséhez gazdag adatokat szolgáltatott; volt azonban egy igen érezhető hiánya, az t. i., hogy a nemzetiségi viszonyokat egészen figyelmen kívül hagyta. Sajátságos felfogás uralkodott akkor mindazon kérdések tekintetében, melyek a nemzetiségi kérdéssel csak némileg is összefüggtek, a félenkség és túlhajtott liberalizmus szerencsétlen vegyülete, mely a legkitünőbb elmék ítéletét is tévutra vezette. Az erőtlen, félenk nemzetiségi politika azonban, bár évtizedekre kiható bajokat okozott, nem tartotta fenn magát egy évtizedig és a jelenlegi kormány, mely a nemzeti öntudatnak a nemzetiségi kérdésben is súlyt és nyomatékot tudott adni, a következő népszámlálás alkalmával nem látta szükségesnek kitérni a nemzetiségi viszonyok számbavétele elől.

Az 1880-ik évi népszámlálás legnagyobb előnyeit az 1869/70-ikivel szemben épen abban látjuk, hogy végre a nemzetiségi viszonyokról biztos tájékoztatást nyertünk. Ismerjük

belőle az egyes nemzetiségek számerejét, megoszlását, sőt azt is tudjuk, hogy az idegen nemzetiségek közül hány beszéli az állam hivatalos nyelvét, a magyart. Másik nagy haladás a módszer tekintetében történt. Mig ugyanis a hetvenedik népszámlálás a *tabelláris* összeírás alapján hajtattott végre és a mi hiba künn a községekben és megyékben belecsúszott, az benne is maradt s a táblázatokban foglalt rovatokon kívül az adatokat újabb kombinációba nem lehetett hozni, addig a nyolczvanadiki népszámlálás az *egyéni számláló-lapok* rendszerére tért át, melynek következménye nemcsak az adatok központi egyöntetű feldolgozása lett, hanem az adatoknak számos kombinációban való összehasonlítása és kihasználása, mely kombinációk tanulságosnál tanulságosabb eredménnyel jutalmazták a fáradságot.

Keleti Károlyé, az országos statisztikai hivatal mély tudományú igazgatójává az érdem, hogy a számláló-lapok rendszerét hazánkban már akkor alkalmazni merete, midőn még a műveltebb külföld is tétovázott. A siker teljesen igazolta Keleti merész kezdeményezését, mit alig bizonyíthatna fényesebben, mint az a körülmény, hogy ma már a magyar példa hatása alatt Ausztria is, mely 1880-ban még a régi tabelláris rendszert követte, át készül térni a számláló-lapok rendszeréhez.

Kérdés tárgya sem lehet tehát, hogy az 1890-iki népszámlálásunk a megelőző népszámlálás módszere alapján fogantatosítsák-e, vagy sem? Az új népszámlálási törvényből örömmel látjuk, hogy a legutóbbi népszámlálás alkalmával kipróbált és jónak bizonyult rendszer, a maga egészében fenn fog tartatni és az adatoknak hasonló, sőt még nagyobb gazdagságára számíthatunk, mint 1880-ban. Az egyéni számláló lapoknak, a mint említettük, főelőnyük éppen abban rejlik, hogy a legkülönbözőbb kombinációk által az őanyag bámulatos kihasználását teszik lehetővé. A statisztikai hivatal azonban legutóbbi népszámlálásunk alkalmával a kihasználásnak koránt sem ment el legszélső határáig. Az ősanyagnak roppant tömege magát az új rendszer életbeléptetőjét is megdöbben-tette és minthogy a hivatalnak akkor még igen csekély tisztikara mellett, a hirtelen összetoborzott nagyszámú ideiglenes munkásra kellett támaszkodni, a költségekre szánt hitel pedig fogytán volt, czélszerűbbnek látszott a különböző viszonyok kombinációját nem szaporítani túlságosan.

Azóta változtak a viszonyok, ma már az orsz. statisztikai hivatalnak tekintélyes számú, jól begyakorlott tisztikara van és néhányan Keleti tanítványai közül nemcsak a rendes sablon-munkákra alkalmasak, hanem önálló szerepkört is képesek betölteni. Ily erőkre és a közelmúlt tapasztalataira támaszkodva, jövőre szélesebb alapot lehet vetni népszámlálásunknak és a népesség oly viszonyainak kiderítésére is vállalkozhatunk, melyek legutóbb nem vétettek számba.

A népesség alapos ismerete mindig rendkívüli fontossággal bírt, de talán soha nem volt annyira fontos, mint jelenleg. Az abszolutizmus nyűgétől megszabadult fiatal Magyarország lázas tevékenységgel igyekezett helyreépíteni a századok mulasztásait és belebonyolódott abba a bajba, mely az osztrák abszolut-rendszer alatt állandó csapásként nehezedett a monarchia népeire, t. i. a krónikus deficitbe. Alig egy fél évtized alatt a merész reményeket keserű kiábrándulás, kishitű csüggedés váltotta fel, az állam hitele megromlott, az egész közgazdasági élet súlyos válsággal küzdött. A veszély, mely egész állami létünket romlással fenyegette, a politikai pártok kibékülését, egyesülését vonta maga után és megkezdődött az államháztartás rendezésének sysiphusi munkája és nehéz viszonyok közepette folyt egész másfél évtizedig. E küzdelem lekötötte a nemzet legjobb erejét s bár a lassú haladás minden téren kétségbevonhatlan, kevés oly nagyobbserű alkotásra maradt idő, mint a minőt a közlekedés terén felmutathatunk. Ma azonban államháztartásunk rendezve van és a munkakedv és tetterő, mely a kormányon kezdve az egész nemzetet hevíti, egy új reform-korszaknak nyitja meg fényes perspektíváját.

A reformok keresztülviteléhez egyik multhatatlan kellék, hogy népünket és annak fontosabb életviszonyait részletesen ismerjük, nem szabad tehát elszalasztanunk a kínálkozó alkalmat és legközelebbi népszámlálásunk foganatosításakor annyi adatot kell gyűjtenünk, a mennyit a nagy művellet jóságának kockáztatása nélkül csak beszerezhetünk, a feldolgozásnál pedig a lehetőségig ki kell használnunk a beérkező ősanyagot. És a mint közgazdasági teendőink közül különösen egy nagy feladat magaslik ki: a hazai ipar megteremtésének, fejlesztésének és felvirágoztatásának fontos feladata, úgy a népesség számbaveendő életviszonyai közül is különösen egy

kiván behatóbb tanulmányozást, mely éppen az ipar megteremtésének szempontjából roppant fontossággal bír, e viszony *népünk foglalkozása*.

Ha őszinték akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy legutóbbi népszámlásunknak leggyöngébb része éppen népünk foglalkozásának kiderítése volt. Ez különben már a tárgy természetéből is folyik, mert nincs kinyomozandó viszony, mely oly komplikált, oly bizonytalan és oly nehezen megállapítható volna, mint éppen a foglalkozás. De az 1880-iki népszámláláskor kidolgozott foglalkozási statisztika gyöngeségét még egy más körülmény is indokolja. A tervbe vett iparstatisztika, mely 1884-ben csakugyan végrehajtatott, részben felmentette volt a statisztikai hivatalt, hogy a foglalkozási viszonyok kutatásában a részletekig menjen, népünk ipari foglalkozására sokkal jobb fényt vala derítendő a tervezett speciális felvétel. Az iparstatisztikához fűzött remények azonban nem egészen valósultak meg, az adatok hiányosan folytak be és az új meg új pótlások daczára az iparosoknak az iparstatisztika által konstatált száma jóval alatta maradt a népszámlálás alkalmával kiderített létszámnak, világos jeléül, hogy az iparstatisztikai felvételtől nagyon sok iparos kimaradt. De nem is lehetett ez másképp; oly eszközökkel, minők az iparstatisztikai adatgyűjtésnél rendelkezésünkre álltak, jobbat, teljesebbet nem igen lehetett adni, ahhoz egy, a népszámlálással vetekedő nagy és költséges műveletre volna szükség, minő a Németbirodalomban az 1882-iki Berufszählung és az ezzel kapcsolatosan végrehajtott Gewerbezahl lung volt, de ilyenre Magyarország nem áldozhat. Fel kell tehát használnunk azt a nagy apparátust, melyet a népszámláláskor mozgósítunk és ezen az úton kell lehetőleg kimerítő foglalkozási statisztikát teremtenünk.

Jövő népszámlálásunkat tehát főleg a foglalkozási és kereseti viszonyok kiderítése tekintetében óhajtanók továbbvinni a legutóbbi számlálásnál. Mielőbb azonban rövid értekezésünk tulajdonképeni tárgyára, a foglalkozási statisztikára áttérnénk, röviden összefoglalva, néhány általános megjegyzést is óhajtunk tenni a népszámlálás végrehajtására és a számláló lap egyik-másik kérdőpontjára nézve.

Nem akarom ismertetni a népszámlálási adatok begyűjtésének külső apparátusát: az a legutóbbi népszámlálás

idejéből elég friss emlékében él mindenkinek. Legközelebb sem igen lehet más, csak azt nem szeretnők, ha ismét szabályul mondatnék ki, hogy a számláló lapot a háztartás feje tartozik kitölteni s csak ha nem tudná, töltheti ki a számláló ügynök. Nem elvi szempontból mondom ezt, csak a gyakorlati célszerűség szempontjából. A mult népszámlálás alkalmával volt alkalmunk tapasztalni, hogy az ezerféle olvashatatlan írás, mely a kimondott rendszer természetes következménye, mennyire megnehezíti a feldolgozást. Az által, ha a számláló ügynökök töltik ki az egyes felek bevallása alapján a számláló lapokat, még nem látjuk az önszámlálás elvének csorbitását; csakhogy multhatatlanul szükséges, hogy a számláló ügynökök megbízható egyének legyenek, kik hiven jegyzik be azt, a mit az egyes háztartások fejei bevallanak.

A számláló ügynököknek nagyon fontos szerep jut a népszámlálásban, jóformán tőlük, az ő buzgalmuk, értelmességük és megbízhatóságuktól függ az egész nagy művelet sikere. Kíváncsinos tehát, hogy a politikai hatóságok már jó eleve kiszemeljék és beiskolázzák az alkalmas egyéneket. A megválasztást, különösen a nemzetiségi többségű vidékeken kell nagy óvatossággal és tapintattal eszközölni, nehogy épen nemzetiségi tekintetben hamis adatoknak jussunk birtokába. Kétszeresen kell ügyelni ott, hol balfogalmak vannak elterjedve, a hol a vallást azonosítják a nemzetiséggel s például a tiszta magyar anyanyelvűt is, ha görög keleti vallású, oláhnak nevezik. Mi magyarok saját előnyünkre meg nem hamisítjuk az adatokat, részint azon türelmességnél fogva, mely fajunkat jellemzi, részint mert tudjuk, hogy az öncsalásból hasznunk nem, csakis kárunk lehet; de viszont ébren kell örködnünk a felett, hogy nemzetiségi izgatók, a magyarság rovására hamis adatokat ne csempészszenek a számláló lapokba. Mindenekelőtt szükséges tehát az ügynökök gondos megválasztása s ha legkisebb gyanu merül is fel, szigorú ellenőrzése, szándékos hamisítás esetén pedig az illető számláló kerületben az ő költségükre újabb számlálás foganatosítása.

Szándékos hamisítás legfőljebb az anyanyelv beírásánál fordulhat elő, de annál tágabb tere van a tévedésnek, félremagyarázásának számos kérdőpontnál, különösen a foglalkozás és foglalkozási viszony megjelölésénél. A statisztikai hivatal eddig rajta volt, hogy részletes utasításokkal minden kétséget

eloszlasson és lehetővé tegye, hogy egyöntetű, hibátlan adatok kerüljenek be. A részletes utasításoknak azonban nem igen van meg a kívánt eredményük, az emberek a hosszú, száraz magyarázatot, ha elolvassák is, de nem tartják emlékezetükben; talán ha egy kis népszerű munkát adnánk ki a népszámlálásról, több foganatja lenne.

Az egyöntetű adatok szolgáltatásának kedvéért, azt is czélszerűnek látnám, ha előzetesen kitöltött minta-házigyűjtő-lajstromok és számláló lapok küldetnének szét, melyeket a járási szolgabírák azzal az utasítással köröztetnének járásuk községeiben, hogy a községek előjárói, ha esetleg egy vagy más kérdésre kételyük merülne fel, arról jelentést tegyenek. Czélszerűnek találnám továbbá, hogy miután már ugy a megyei, mint a járási, sőt a községi hatóságok is megismerkedtek a használandó nyomtatványokkal, az orsz. statisztikai hivatal 5—6 ügyesebb tagját kiküldené a vármegyék székhelyére, hol az e czélból a központba behívott járási szolgabírák részvételével apróra megbeszélgetnék az egész népszámlálási művelet s eloszlattatnának a netalán felmerült kételyek.

Bocsánatot kell kérnem, tisztelt Akadémia, hogy ily tisztán gyakorlati s minden tudományos szín és máz nélküli dolgokra is kiterjeszkedem, de szolgáljon mentségemül, hogy épen e gyakorlati eljárástól függ az egész népszámlálás eredményének belbecse és tudományos értéke.

Az azonban már a tudomány szempontjából is fontos, hogy mit tudakolunk, mily kérdésekre kívánunk feleletet.

A legutóbbi népszámlálás alkalmával használt házigyűjtő-lajstrom és számláló lap általánosságban jónak bizonyult. De némi módosításra, illetőleg kibővítésre mindkettő rászorul.

A korábbi házigyűjtő lajstromon a háztartáshoz tartozó távollevők csak egy összegben mutattattak ki, tekintet nélkül, hogy benn a hazában vagy a külföldön tartózkodtak-e. A távollevők bevallása a dolog természeténél fogva soha sem lehet teljesen pontos, de igenis megközelítheti a valóságot és én részemről a háztartáshoz tartozó távollevők czélszerű kimutatásában látom a *jogi népesség* valamennyire megbízható megállapításának egyedüli lehetőségét. Arra nem számíthatunk, hogy a külföldi kormányoktól kapjuk meg a külföldön élő magyar honpolgárok számláló-lapjait vagy kimutatását, mert ha lelkiismeretesen eleget akarnának is tenni ennek a

terhes kötelességnek, ott áll egy legyőzhetetlen akadály, hogy t. i. a különböző államok nem egy és ugyanazon időben hajtják végre népszámlálásukat. A jogi népességet tehát saját adatainkból kell megállapítanunk s hogy erre a mult népszámlálás alkalmával nyert adatok nem voltak kielégítőek, köztudomású.

A háztartáshoz tartozó távollevőknel tehát külön kellene kimutatni azokat, a kik a magyar korona országaiban, külön, a kik Ausztriában és ismét külön a kik külföldön tartózkodnak vagy tényleges szolgálaton a közös hadseregnél, haditengerészetnél vagy a honvédségnél vannak.

A *lakviszonyok* kimutatása egészen megfelelő volt s hogy jövőre a háziállatok helyett a különböző épületek építési anyaguk és tetőzetük szerint számláltatnak össze, csakis helyeselhettük. Megbecsülhetetlen adatoknak jutnak ily módon birtokába a biztosító-intézetek s tűzrendészeti szempontból is számos becses utmutatást nyerünk.

A számláló-lapon az első érdemleges kérdés ez volt: mikor született? A *korviszonyokra* különös súlyt kell fektetnünk. Egy nép életének megítélésére alig van fontosabb adat a korviszonynál, különösen ha azt a születések nagyságával kombináljuk. A megszámlált egyének korát eddigi két népszámlálásunk is kutatta és pedig a 70-iki azt kérdezte, hogy *hány éves*, a 80-iki, hogy *mikor született?* Az előbbi tehát az évek számát, az utóbbi a születési évet. A kérdés feltevésénél természetesen csak a czélszerűségi szempontok lehetnek irányadók; utóbbi népszámlálásunk az 1872-iki szentpétervári stat. nemzetk. kongresszus álláspontjára helyezkedett, mely abból a tapasztalatból indulva ki, hogy a korévek bevallásánál túlságos sok 30, 40, 50, szóval kerekszámú életkort vallanak be, a születési év tudakolását ajánlotta. A tapasztalat nem igen igazolta az újabb eljárást, mert most meg a 0-val végződő születési évek voltak aránytalanul megtömve s minthogy a népszámlálás éve is 0-val végződött, a kerek korévek túlságos számához csak úgy eljutottunk, mint korábban. Hogy a népesség, különösen az idősebbek korára nézve egy-két évi eltérést sem engedő pontos adatokat nyerjünk, semmiféle módszer mellett nem érhetjük el; de az nem is fontos, a magasabb korosztályoknál ugysem az egyes éveket tekintjük, hanem valamennyi statisztikai műveletnél legalább is 5 éves

korcsoportokkal dolgozunk. Egyébiránt Keleti már a 80-iki számlálásnál is rájött egy matematikai formulára, mely mellett az évtizedi és öt éves tévedések a legnagyobb valószínűségi kalkulus szerint helyreigazítandók volnának. Lehet, hogy a jelen népszámlálásnál ezt alkalmazásba is vesszük. Mert rajta kell lennünk, hogy a mennyire csak lehet, a korviszonyokról megbízható adatokat szerezzünk s szerény véleményem szerint, a korábbi eljárás a sikernek több biztosítékát rejtí magában, mint a születési év tudakolása. A kellő műveltséggel nem bíró ember, már pedig ez képezi a népesség zömét, saját korát nem úgy tartja számban, hogy ekkor meg ekkor született, hanem úgy, hogy tavaly ennyi idős volt, az idén meg ennyi és így tovább évről-évre, ez tehát a számlálás alkalmával nem tudja születési évét bevallani, hanem csak életkorát s a számláló ügynök kénytelen ebből kiszámítani a születési évet, a mi nemcsak fáradsággal jár, hanem tág kaput nyit a tévedéseknek is. Ez oknál fogva, bár reakzionáriusnak látszom és oly fényes testület véleményével jövök is ellentétbe, mint a szentpétervári statisztikai kongresszus, nem habozom kimondani, hogy a régi eljárást helyesebbnek tartom és a kor kérdését a számláló-lapon jövőre így óhajtanám feltenni: *hány éves vagy hónapos?* ezzel megadván a lehetőséget, hogy az egy évet be nem töltött gyermekek kora is kimutattassék.

A *születési hely és illetőség* kérdésére nincs megjegyzésem; fel kell vennünk mindkettőt, bár az utóbbira, az illetőség tekintetében uralkodó zavaros fogalmak miatt megbízható feleletet nem mindig fogunk kapni, de legalább megtudjuk belőle a külföldi illetőségűek számát. Ez maga nem csekély eredmény; az különben sem bir statisztikai szempontból nagy fontossággal, hogy a magyarországi honosok, mely községbe vagy megyébe illetőségűek.

A *hitfelekezetek* kérdése is egyszerű s egyike azon kérdőpontoknak, melyekre a legmegbízhatóbb feleletet kapjuk. A feldolgozásnál azonban ez irányban is lesz némi javítani valónk. A mult népszámlálás alkalmával csak a bevett vallásfelekezetek hívei mutattattak ki külön, a többi »egyéb felekezetű« közös gyűjtő név alá foglaltatott. Ez ma már, midőn a nazarénusok és egyéb szekták mind több hivatoborzanak maguknak, nem elégséges; ha tényleges állapotainkat valóban

ismerni akarjuk, úgy ezeket külön fel kell tüntetni. Azon fontosságnál fogva pedig, melylyel nálunk a felekezeti viszonyok nemzetiségi, társadalmi és kulturális szempontból birnak, a felekezeti viszonyt még több viszonynyal is szeretnők kombinálni, mint 1880-ban.

Legutóbbi népszámlálásunk a *nemzetiségi viszonyokat* az anyanyelv kutatásával kívánta megállapítani. Ez eljárást, meggyőződéseim szerint, alaptalanul sokan kárhoztatták és némelyek egyenesen a nemzetiség, mások a társalgási nyelv, mások ismét a családban beszélt nyelv tudakolását látták volna czélszerűbbnek. E kérdéssel Keleti Károly számos munkájában behatóan foglalkozott s hogy a kérdést nyomós érveivel és az 1880-ki népszámlálás sikerével eldöntötte, azt nemcsak én állítom, hanem Ausztriában is elismerték, hol a társalgási nyelv: az *Umgangssprache* helyett jövőre szintén az anyanyelvet fogják kérdezni. A nemzetiségi viszonyok azonban az anyanyelv alapján, mely e nehezen meghatározható fogalom legbiztosabb kriteriumául kínálkozik, nemcsak helyesen tudakoltattak, hanem a begyűlt adatokból mintaszerűleg is dolgoztattak fel és részünkről legfőlebb még a foglalkozásnak az anyanyelvvel való kombinációját tartanók szükségesnek. Egy pontra nézve azonban még sem helyeselhettük a legutóbb követett eljárást; ez a pont a beszélni nem tudók külön kimutatása. Igaz, hogy ha anyanyelvet kérdezzünk, ennek logikai folyománya, hogy azt, a ki beszélni nem tud, ne vegyünk semmiféle nyelvűnek. A szigorú következetesség azonban sokszor insequentiaákra vezet, ez történt a 80-iki népszámlálásnál is. A számláló lapok kitöltésénél épen e tekintetben, a kellő utasítások daczára, a legnagyobb bizonytalanság uralkodott, némely vidéken csak az egy éven aluli gyermekeket sorozták a beszélni nem tudók közé, máshol a két éven aluliakat, sőt sokat a 2—3 évesek közül is. A nem egyöntetű adatok a feldolgozás alkalmával a statisztikai hivatalt, bizonyos normativum megállapítására kényszerítették és irányelvül mondatott ki, hogy az 1880-ban született, vagyis egy éven aluli gyermekek tekintet nélkül a számláló lap bevallására, egyáltalán a beszélni nem tudók közé számíttassanak. Ezeken kívül azonban természetesen mindazok, kik a számláló lapon beszélni nem tudóknak mondattak, bármily korúak voltak is, szintén oda számíttattak. Oly vidékeken

vagy megyékben tehát, hol a legkisebb csecsemőnél is kimutattatott az anyanyelv, a beszélni nem tudók száma aránylag kisebb lett, mint ott, hol a tényleg még beszélni nem tudó egy-két éveseket az utasításhoz hiven mutatták ki. Ez az eljárás nem történt a magyarság előnyére, a feldolgozásnál figyelemmel kísértük ezt a momentumot, s azt láttuk, hogy különösen a nemzetiségi vidékeken adtak anyanyelvet a kisdedeknek is. Hogy e visszasságokat elkerüljük jövőre, ellentétben az 1880-ival, az utasításban határozottan ki kellene mondani, hogy a beszélni nem tudók lapján az apa vagy családfő anyanyelvét kell kimutatni. Ha így a leggyengébb kortól kezdve birtokában leszünk a nyelvviszonyokat megvilágító adatoknak, annál érdekesebb összehasonlítást tehetünk a család nyelvét képviselő kisdedek és 6 éven aluli gyermekek és a 6 éven felüli iskolaköteles gyermekek között, kiknél ha nem is mindenütt, de a városokban az iskola már éreztetheti magyarosító befolyását.

Még egy megjegyzésem van az anyanyelv-, illetőleg nemzetiségre. 1880-ban a horvátok és szerbek, igaz, hogy az illetékes képviselő javaslatára összefoglaltattak horvát-szerb néven. Alig hiszem, hogy ez eljárás indokolható volna. Az eddig elfogadott megkülönböztetés, mely abban állott, hogy a szerbek cyrill betűt használnak az írásnál, a horvátok latint, a számlálásnál ki nem derül, mert az az alkalmazott ügynöktől függ. A valláskülönbség, hogy a horvátok katolikusok, a szerbek óhitűek, sem áll általában, mert Magyarország déli vidékén akárhány szerb katolikus, az ugynevezett bunyevácok laknak. A horvátok és szerbek között egy közös törzshöz tartozásuk és közeli nyelvrokonságuk daczára erős antagonizmus uralkodik. Mindkettőt erősen áthatja saját külön nemzetiségüknek tudata, mi értelme volna tehát annak, hogy mi erővel egy kalap alá akarjuk őket vonni? Ez ethnografailag és politikailag egyaránt helytelen eljárás, bár bajos lesz rajta segíteni.

A *családi állapot* tudakolásánál eddigi népszámlálásaink csak a törvényes állapotra terjeszkedtek ki, pedig erkölcsi és társadalmi szempontból rendkívül fontos volna tudnunk a törvénytelen állapotokat is, t. i. egyrésről a vadházasságban élőket, másrésről azon házastársakat, kik elválva élnek, a nélkül, hogy törvényesen el volnának választva. Némelyek

a kérdésnek ilyenén kiterjesztését azért nem helyeslik, mert ezt kellemetlen beavatkozásnak tartják az egyéni viszonyokba. Részünkről ily kiméltre, különösen a vadházasságot illetőleg, a mely különben is köztudomású szokott lenni, nem tartjuk érdemesnek; más ok az, a mely miatt bár nem örömet, mi is lemondunk a társadalom említett két kórtünetének kutatásáról. Ez ok, hogy az esetben egy személynek kétféle családi állapotát lehetne bejegyezni, mert a vadházasságban élő lehet nőtlen, vagy hajadon, lehet házas, lehet özvegy, lehet törvényesen elvált vagy törvényes elválás nélkül külön élő, már pedig a szabatosan formulázott számláló lapnak egyik lényeges kelléke, hogy egy kérdésre csak egy feleletet lehessen adni.

Számláló lapunkon a családi állapot után a foglalkozás következik, ezt azonban, mint legfontosabbat, utoljára hagyom s előbb néhány szóval a hátralevő pár kérdésről emlékszem meg.

Az *írni-olvasni tudás*, mint az általános elemi műveltség fokmérője, egyike a legérdekesebb kérdéseknek és a mellett a kérdés oly egyszerű, hogy rá egészen szabatos feleletet kaphatunk. Sokkal nehezebb a következő kérdés: »beteg-e, hány nap, hét és hónap óta?« Megvonni a határvonalat a valódi betegség és a muló gyöngélkedés közt, mindig nehéz és önkényes dolog s ebből önként következik, hogy a bevallás nem történik egyöntetűen, mi az adatok becstét erősen devalválja. Ezen csak úgy lehetne segíteni, ha a betegség nemét is tudakolnók, a mi azonban, tekintve, hogy az ügynökök nem orvosi szakközegek és egyes betegségek tudakolása csakugyan zaklatással járna, kivihetetlen dolog.

Nem látnánk ellenben a közönségnek zaklatását, sem semmi sértőt vagy bántót reá nézve, ha a *testi és szellemi foglalkozások* a jegyzet helyett a számláló lap kérdései közé vétetnének fel. Akkor bizonyára tökéletesebb adatokat nyernénk, mert az utasításnak az a pontja, hogy a jegyzetben a testi és szellemi foglalkozások tüntetendők ki, könnyen kikerülheti a figyelmet. A kérdést ilyenformán lehetne formulázni: »Esetleges testi vagy szellemi foglalkozások (mindkét szemérevak, siketnéma, hülye, elmebeteg)«. Ez megfelelne annak, a mi a régi utasítás szerint kívántatott, csak hogy a vakság szabatosabban lenne meghatározva, mert az egyik szem hiánya még nem állapítja meg a vakságot.

De ideje áttérnünk a számláló lap egyik legfontosabb és korábban leghanyagoltabb kérdésére, a *foglalkozásra*. Az a sovány eredmény, melyet legutóbbi népszámlálásunk e tekintetben elért, ma már senkit sem elégíthet ki. Jövő népszámlálásunknak, úgy a kérdőpontok szabatosága és részletessége, valamint a feldolgozás tekintetében jóval tovább kell mennie.

De vajjon remélhetünk-e teljesen kielégítő foglalkozási statisztikát? A tapasztalatok nem szólnak valami biztatóan. A Németbirodalomban csakhamar az 1880-iki népszámlálás után egy külön felvételt láttak szükségesnek a foglalkozási viszonyok kiderítésére és 1882. június 5-én egy nagyszabású felvétel hajtatott végre, mely a német foglalkozási és kereseti viszonyoknak oly beható és részletes képét tárta fel, minőt népszámlálás alkalmával egyetlen állam sem volt képes elérni. Részünkről sem szabad tehát illúziókban ringatni magunkat és azt remélni, hogy a jövő népszámlálás alkalmával képesek leszünk a foglalkozási viszonyokra nézve oly adatokat teremteni elő, minőt a roppant költséggel és fáradsággal végrehajtott német Berufs-zählung szolgáltatott. De azért, ha jól formulázzuk a kérdőpontokat és helyes utasítással, a fentebb kifejtett módon megértetjük, hogy mily feleleteket kívánunk és végre, ha a begyűlt anyagot kellőleg kihasználjuk, nemcsak az 1880-iki foglalkozási statisztikánál adhatunk jobbat, hanem abszolút jót is nyújthatunk. 1880-ban — szerény véleményem szerint — már a kérdőpont sem volt egészen szerencsésen formulázva. Azt kérdeztük, hogy mi a »főfoglalkozása vagy keresete« és utána zárjel között »földműves, iparos, kereskedő, hivatalnok, katona, stb.-e?« A zárjel közötti részletezés, a helyett, hogy útbaigazítással szolgált volna, csak tévútra vezette a kitöltőt, mert igaz, hogy az utasításban ki volt mondva, hogy nem elég általánosságban azt mondani, hogy kereskedő, iparos, stb., hanem ki kell tenni, hogy: posztókereskedő, asztalos, stb. Az utasítást azonban sokszor nem veszik figyelembe és a zárjel közé foglalt általános kifejezéseket használják. Czélszerűbbnek vélném tehát a kérdést így formulázni: »Mi a hivatala vagy foglalkozása, minő termelési vagy iparágban működik?« Az ily módon feltett kérdés minden zárjel közötti magyarázat nélkül is határozottabb feleletet involvál.

Az önállóságot és szolgálati viszonyt legutóbbi népszámlálásunk is tudakolta és a kérdést jövőre sem mellőzhetjük, sőt az iparosoknál még tovább is menve, azt is szükséges volna kérdeznünk, hogy a gyáriparban, a kézműiparban vagy a házi iparban foglalkozik-e? Már e három kérdésre nyert feleletek is igen érdekes kombinációkra adnának alkalmat. Ily módon hű képet nyernénk az ország népének a különböző kereseti ágak között való megoszlásáról és az egyes kereseti ágakban működő egyéneknek szociális szempontból véghetetlenül érdekes tagozatáról.

A foglalkozás ily módon való kinyomozásával részben az iparstatisztika kérdését is megoldjuk, mert a mi az iparstatisztika személyi részét illeti, az csaknem a maga teljességében feltalálható az ismertetett foglalkozási statisztikában. Jól tudom azonban, hogy jelenleg, midőn oly fontos érdekek fűződnek hozzá, hogy létező iparunkat a legalaposabban megismerjük, nem elégedhetünk meg pusztán a személyi viszonyok ismeretével és egy újabb iparstatisztikai felvételtől a népszámlálás nem ment föl bennünket. De éppen amaz új iparstatisztika érdekében is kívánatos a foglalkozási viszonyok oly irányú nyomozása, a milyent előadni szerencsém volt, mert nézetem szerint az új iparstatisztikától csak úgy várhatunk sikert, ha megbízható nyilvántartásunk lesz az összes önálló iparosokról s ez alapon indíthatjuk meg az adatgyűjtést és ellenőrizhetjük a befolyó adatok valódiságát és teljességét.

A foglalkozással bíróktól eddigi két népszámlálásunk is megkülönböztette a foglalkozással nem bírókat és így az egész népességre nézve eddig is meg lehetett állapítani a keresők és nem keresők számát. Fontos tudnivaló azonban — és ezt számos külföldi állam statisztikája meg is oldja —, hogy a nem keresők mely kereseti ágak terhére élnek. Mig tehát eddig csak azt kutattuk, hogy az egyes egyéneknek van-e és mily foglalkozásuk, vagy pedig nincs, jövőre a foglalkozással nem bíróknál azt is kérdeznünk kellene, hogy a család vagy háztartás feje mily foglalkozással bír. Egyszerűnek látszik, de a gyakorlatban igen nehéz, megvonni a határvonalat a keresők és nem keresők között; itt a legnagyobb gondosság mellett sem lehet elkerülni bizonyos anomáliákat. Például a német Berufszählung az iparos-tanonczokat a keresők (erwerbs-

thätig) közé számította, mint a kik az illető kereseti ágban tényleg foglalkoznak. Minthogy azonban a tanoncok nem mind saját munkájukból tartják fenn magukat, hanem sokhelyt szülők vagy egyéb hozzátartozók fizetnek értük, ép oly joggal azon kereseti ág terhére élő nem keresők sorába lehetne őket számítani, a mely kereseti ágban szülők vagy hozzátartozók, szóval a róluk anyagilag gondoskodó egyének működnek. Különös nehézséget okoz a háztartásban foglalkozók (feleség, női családtagok, házi cselédek) hova számítása. Az 1870-iki népszámlálás alkalmával a háztartásban foglalkozó nők legnagyobb része, ha csak külön keresetük nem volt, foglalkozás nélkülinek vétetett. Az 1880-iki népszámlálás ki akarván ezt kerülni, a női számláló lapon a foglalkozásnál azt is kérdezé, *hogy háztartásban foglalkozik-e?* Az kétségtelen, hogy a háztartásban foglalkozókat foglalkozás nélkülieknek csakugyan nem tekinthetjük, de az is kétségtelen, hogy határozott kereseti ághoz tartozóknak sem és végelemzésben mégis csak azon keresetág jövedelmére támaszkodnak, melyben a családfő tevékenyen működik. Az 1880-iki osztrák népszámlálás és a német foglalkozási statisztika az utóbbi szempontból indulva ki, a háztartásban foglalkozókat és a házi cselédek minden egyes kereseti ágánál, mint nem kereső egyéneket mutatta ki. Álláspontjukban részemről szintén osztozom, bár nem hunyhatok szemet az itt felmerülő inkonzekvenziák előtt. Már a háztartásban alkalmazott cselédekről sem állithatni, hogy teljesen az illető keresetág rovására élnek, mert hiszen munkájuk által épen tényleg keresnek. Azontúl a háztartásban foglalkozó egyének nem foglalkoznak kizárólag ott, hanem, bár sokszor csak mellékesen, egy vagy más keresetágban tevékenyen is közreműködnek. Különösen gyakori az ilyen eset a földmivelő népességnél, hol a háztartást vezető nő a mezei munkában is ugyancsak részt vesz és munkája, munkaereje nagyon is számot tesz a mezőgazdasági termelésben. Ezt a nehézséget vagy úgy lehetne elhárítani, hogy a nem keresők közé csak azok számítandók, kik kizárólag a háztartásban foglalkoznak, ellenben a kik a háztartás mellett valamely keresetág tevékeny munkásai, mint keresők a megfelelő keresetághoz számítandók; vagy pedig úgy, hogy a háztartásban foglalkozók egyáltalában a nem keresők közé számíttatnak ugyan, de mellékfoglalkozásuk

alapján az illető keresetágnál is számbavétesse. Nézetem szerint az utóbbi eljárás helyesebb volna, mert a számláló lapok kitöltésénél kevesebb tért engedne az eltérő felfogásnak és így egyöntetűbb eredményre vezetne.

Ezzel egyuttal felvetettük a mellékfoglalkozások fontos kérdését. Legutóbbi népszámlálásunk a mellékfoglalkozásra is kiterjeszkedett, de csak az összeírásnál; a feldolgozásnál azonban ez a fontos viszony, idő és költség hiánya miatt, figyelmen kívül hagyatott. Jövőre, véleményem szerint, ezt semmi esetre sem volna szabad mellőzni, mert különben népünk foglalkozási viszonyairól soha sem fogunk helyes képet alkotni. Minél kevésbé érvényesül valamely országban a munkamegosztás, a foglalkozások annál inkább összefolynak és megállapításuk annál bizonytalanabb lesz. Hány iparos van nálunk, a ki egyuttal földjét vagy szőlőjét is műveli; lehet-e ezt csak iparosnak vennünk, mikor talán idejének, munkarejének legnagyobb részét a földművelésre fordítja és talán megélhetésének főforrását is az képezi? De még ugyanazon kereseti ágon belül is csak birtokosnak vegyük-e azt a földművest, ki saját földecskéjét műveli ugyan, de e mellett mint napszámos keresi kenyerét? Ha csak a főfoglalkozást kutatjuk, épen azok az érdekes árnyalatok, átmenetek mosódnak el, melyek úgy a termelés szempontjából, mint szociális szempontból a népismének egyik igen érdekes részét képezik.

Az elmondottakból folyólag népünk foglalkozását a következő hat kérdőpont útján vélnők legjobban megállapíthatni:

1. Mi a hivatala vagy foglalkozása, minő termelési-, forgalmi-, vagy iparágban működik?
2. Van-e mellékfoglalkozása és milyen?
3. Önálló-e vagy szolgálati viszonyban van-e?
4. Ha nem önálló, milyen *minőségben* és *kinél* van alkalmazva?
5. Ha iparos: a gyáriparban, a kézműiparban vagy a házi iparban foglalkozik-e?
6. Ha nem kereső, vagy csupán a háztartásban foglalkozó családtag, vagy pedig házi cseléd: mi a családfőnek vagy háztartás fejének a főfoglalkozása?

A foglalkozási viszonyok részletes kimutatásának kérdésével karöltve még egy nagyon fontos kérdés tolul előtérbe, t. i. hogy a népszámlálási nagy munkát nem lehetne-e felhasználni arra is, hogy végre mezőgazdasági statisztikánk-

nak régen érzett hiányán segítsünk és a mezőgazdasági és birtokviszonyokat végre valahára megismerjük. Attól a nagy apparátustól, mely az új földadószabályozás alkalmával mozgósított, sokat vártunk, bár nem mindent, mert jól tudtuk, hogy az adókataszterben felvett parcellák és birtoktestek nem fejezhetik ki hiven a földbirtok tényleges megoszlását. Várakozásunk azonban hiú remény volt, mert még most, öt évvel a kataszter befejezése után sem ismerjük a kataszteri birtokviszonyokat és úgy látszik, hogy a nagy fáradsággal összeállított adatok egy része el is kallódott. Nem csuda tehát, ha kísértetbe jövünk s felvetjük a kérdést, nem lehetne-e a népszámlálás alkalmával a mezőgazdasági birtok-, esetleg üzemviszonyokat szintén számbavenni, ha nem is oly terjedelmesen, mint azt az 1882-ik évi német Berufszählung-nál láttuk?

Sokat gondolkodtunk e kérdés felett s próbálgattuk úgy formulázni, hogy beleilljék a számláló lap keretébe, természetesen szem előtt tartva azt a mellőzhetetlen föltételt, hogy a számláló lap ne váljék annyira komplikálttá, hogy az által az adatok jósága veszélyeztessék. Bevalljuk őszintén, hogy nekünk a kérdést megnyugtatólag megoldani nem sikerült és utoljára is beláttuk, hogy csak egy külön speciális felvétel, mely mezőgazdasági szempontból különben is szükséges, van arra hivatva.

De ne legyünk túlságos követelők. Ha valamennyi kérdésre megbízható feleletet nyerünk, a begyűlt adatokból gondos feldolgozással a hasznos tanulságoknak már úgy is végtelen kincsét aknázhatjuk ki. A legtöbb adat a múlt népszámlálás alkalmával is ügyesen kombináltatott, de mennyivel tovább jutunk népünk ismeretében, ha a régi s az imént említett új kombinációkon kívül, a foglalkozási viszonyokat összehasonlítjuk még a korral, családi állapottal, hitfelekezettel és nemzetiséggel. A népességi viszonyokat megítélni soha sem lehet helyesen magukban elszigetelten, hanem csak kölcsönös összefüggésükben, egymásra való hatásukban.

Népünk helyes ismeretére pedig — s ezt ismét hangsúlyoztatom — soha nagyobb szükségünk nem volt, mint jelenleg. E nemzet a közel multban nagy feladatokat oldott meg, de ép oly nagy megoldatlan feladatok előtt áll. Politikai érettségével kivivta függetlenségét, előre törő szellemével

modern alapra fektette intézményeit, áldozatkészségével rendezte államháztartását. De most még hátra van, hogy a modern jogállamot, melynek már megveté alapját, kiépítse, hogy közgazdaságát a különböző ágak összhangzó fejlesztése által nagygyá növelje és a közös jóllétben, közös kultúrában e hon különböző népelemeit egy nagy egységes, boldog nemzetté forraszsza. E nagy feladatok megoldásából a statisztika, mely a reformok homályos ösvényét megvilágítani van hivatva, szintén részt kér magának. Adja isten, hogy azok, kik a nemzet sorsát kezükben tartják, jövő népszámlálásunknak minél több hasznát vegyék és a statisztika szerény nap-számosainak munkája, bár láthatatlanul, hasson termékenyítőleg, mint a levegő, mely megporhanyítja a talajt és napfényre csalja a földben szunnyadó magot.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

AZ ITALMÉRÉSI JOG S AZ ITALMÉRÉSI JÖVEDÉK BEHOZATALA FOLYTÁN ADANDÓ KÁRTALANÍTÁS.

— Első közlemény. —

Rövid idő múlva végképen letűnik a fölszínről a régi gazdasági és jogi élet egy napjainkig fennállott maradványa: az italmérési jog, a királyi kisebb haszonvételek ez a legjelentősb alkotó része. Letűnik végképen, annyira, hogy már a közvetlen utánunk jövő nemzedék csak híréből, a későbbi meg egyáltalán nem fogja ismerni azt. Pedig úgy jogi, mint különösen gazdasági oldalát tekintve egyaránt érdekes és érdemes arra, hogy egyfelől még egy végső pillantást vessünk rá, mielőtt végképen eltemettetik, másfelől levonjuk azt a tanulságot, a melyet maga a megszüntetés mívelete s főkép annak utóhatása a figyelmes szemlélő számára szolgáltat.

Az első feladat ma már a történetet, a második, a sokkal közelebb eső, a közgazdaság napi kérdéseivel foglalkozó szaktudományt illeti.

Minthogy a jelzett két feladatot, a köztük meglevő szerves összeköttetés miatt, elválasztani nem lehet, igyekvésünk oda terjed, e helyütt — a mennyire a jelen folyóirat határai, a rendelkezésre álló kútforrások s mindenekelőtt az u. n. regale-megváltási mívellet mai, a befejezéshez csak közel álló, de teljes áttekintést még nem nyújtó állása engedik, mindkét irányban foglalkozni a kérdéssel.

Foglalkoznunk kell tehát az italmérési jognak fejlődésével és állapotával addig, a míg annak megszüntetése szükségesnek mutatkozott, a végből, hogy annak gazdasági jelentősége iránt kellő tájékozást szerezzünk. Foglalkoznunk a megszüntetés folytán az eddigi jogosultaknak adandó és adható

kártalanítás megállapítására s ezzel együtt az állam érdekeinek biztosítására szolgáló törvényhozási intézkedések előkészítésével és tervezésével addig az időpontig, a mikor az ezeket az intézkedéseket felölélő javaslatok elhagyják a bureaut s az alkotmányos tárgyalás elé kerülnek. Ismernünk kell ennek a tárgyalásnak különböző phasisait, a változtatásokat, a melyeket a törvényhozás a kezdeményező kormány eredeti javaslatain megejtett. Ezek után következnek magának a megváltás műveletének ismertetése, ismertetése annak, mikép hajtja végre az adminisztráció a gyakorlatban, a mit a törvényhozás megállapított elvben. Végül szemügyre kell vennünk azt az utóhatást, a melylyel járt az egész művelet az államra, mint a kártalanítási művelet közvetítőjére s erkölcsileg felelős vezetőjére, a törvényhatóságok és községek vagyonára, mint a melyek kulturális és közgazdasági szükségleteik tetemes részét a megszüntetett haszonvétel jövedelméből fedezték s végre a jogosult magánosokra, a kik az eddig gyakran csak szövevényes alakiságok mellett értékesíthető, sokszoros kárveszélynek kitett s a forgalom változó iránya folytán ingadozó jövedelem helyett, biztos kamatozású, gyorsan és előnyösen értékesíthető tekintélyes összegnek jutnak birtokába s a kikre most vár a feladat, megmutatni: tudják-e kellőképen megítélni az időt, a melyről annyiszor panaszkodnak, hogy a megélhetés viszonyai napról-napra súlyosbodnak s hogy azok ellen csak megfeszített munkásság, a vagyoni erő kimélése, takarékos és okszerű gazdálkodás segítségével lehet sikerrel megküzdenni?

I.

Mint a modern államélet számos egyéb institucziója alapjában a korai középkor intézményeiben gyökeredzik, úgy a fogyasztás megadóztatása is. Az állami közszolgáltatások mai rendszerében is találkozunk egyesekkel, a melyek eredete a hűbériség individualisztikus gazdaságában keresendő. A különböző dézsmák és harminczadok, a *lucrum camerae* és a *kilenczed*, a melyek a nem-nemes osztályt terheltek, bármennyire különbözzenek a forgalom és a jogélet fejlődésével megtisztult és megneemesedett adórendszerektől, számos, az utóbbiakéval azonos vonást tartalmaznak. A mennyire a modern pénzügyi tudomány terminológiáját alkalmaznunk lehet a korai középkor kezdetleges állapotaira, azt véljük állíthatni, hogy

a naturálgazdaság viszonyai szerint a mai fogalmak szerinti közvetett adóztatás történelmileg a direkt adóztatást megelőzi. A fogyasztás megadóztatására régi törvényeinkben elszórva számos adatot találunk. E megadóztatásnál a szeszes italok a kimérés s elárúsítás pillanatában könnyen érhető tárgyakat szolgáltatottak. Minthogy a nemes osztály minden vagyoni közszolgáltatástól ment volt: a szeszes italok fogyasztásánál is adómentességben részesült. A borfogyasztás után fizetendő harminczad, a melyre nézve a történeti idő II. Ulászló királyunkkal kezdődik¹⁾, állami bevételt képezett s a bornak nagyban való elárúsítása alkalmával szedettet. A bornak nagyban és kis mértékben való elárúsítása közötti különbség régi törvényeinkben már igen korán észrevehető. A kis mértékben való elárúsítás és kimérés cselekménye állami szolgáltatásokkal nem volt megróva, hanem jelentkezik ez legelőször mint a földesuri birtok tartozéka, s az ahhoz való jog illeti a földesurat a nemesi birtokhoz való jogának czímén. Később ehhez a jogczímhez más, nevezetesen a privilégiumon alapuló specialjogosítvány is járult, vagyis az italmérési jogot gyakorolhatták ilyen alapon nem-nemesi földbirtok tulajdonosai is. Ez a körülmény idézte azután elő, hogy a »királyi kisebb haszonvételek« elnevezése alatt az italmérési jog is kezd szerepelni, holott ez alatt abszolút értelemben más jogosítványok, a melyek csakugyan egyedül a korona privilégizáló hatalmára vezethetők vissza, értettek. Vagyoni tartalma volt ezeknek a haszonvételeknek az a jövedelem, mely bizonyos cselekmények (kimérés, eladás, gabonaneműek őrletése, húsvágás) kizárólagos voltából, illetőleg e cselekmények díjköteles voltából eredt. Hogy azonban ennek a jognak ily abszolút formulázása ridegnek és méltánytalannak látszott már régebb idő óta, s hogy az ily alakjában számos túlkapásra szolgáltatott alkalmat, bizonyítja az a körülmény, hogy annak részeseivé lőnek a jobbágyok is s bizonyos korlátolt mértékben és időben az italmérést ők is gyakorolhatták. Első törvényes szabályozását ennek az engedménynek s általjában az italmérésre vonatkozó tüzetesb határozatokat találunk I. Ferdinánd XII., 1550-ben kelt végzeményének 36. cikkében (*Vina, Colonis invitis, etiam pretio nonanferantur; et*

¹⁾ II. Ulászló királyunk 1492-ből származó I. végzeményének Szlavoniát illető 6. cikke.

vinorum educillatio), a hol azok a módok vannak felsorolva, a melyek szerint a jobbágy a földesuri italmérési s azzal kapcsolatos jogokban részesül. A földesuri italmérési jog kiterjed e szerint: a) a földesur elővásárlási jogára, arra a borra, melyet a jobbágy termelt és eladni szándékozott; b) a jobbágynek kötelezettségére a földesurnak arra alkalmas borát bizonyos díjért (minden két pintes urna (veder) után négy magyar dénárért) kimérni oly formán, hogy a kimérés ideje alatt a többi u. n. heti szolgálattól ment legyen. Az italmérés itt szolgáltatételre változik. A bort a földesur átadta a jobbágynek s az beszámolt az árával. I. Ferdinánd XIV. végz. 12 cikkelye szerint rossz bort nem lehetett kimérés végett a jobbágynek átadni. Ha pedig ez megtörténne s a bíró ezt konstatálná, a jobbágy esetleg szabadon el is költözhett. Ezzel szemben idézett törvényünk szerint megengedettett a jobbágyoknak az olyan községekben, a hol szőlőhegyek nincsenek, Szt.-Mihály naptól karácsonyig, s a hol vannak, Szt.-György napig bort mérni. Az utóbbi esetben a jobbágyok máshonnan bort nem hozhattak, de viszont a földesúr ez idő alatt bort csak akkor mérhetett, ha a jobbágyok szőlőbeli borai elegendők nem voltak. A bort a jobbágyok sorban mérték. Későbbi törvények a jobbágyok bormérési jogát korlátozták s csak ott engedték meg, a hol ennek régibb idő óta gyakorlatában voltak. (Erre a jogosítványra vonatkoznak s azt ugy általánosságban, mint egyes konkrét esetekre nézve szabályozzák: I. Ferdinánd az 1559. évből való XIX. végzeményének 51. cikke; III. Ferdinánd 1655-iki kor. u. III. végzeményének 31. cikkelye, jelesen ennek 2. és 3. §-ai. Ugyancsak kor. u. 1659-ből való IV. végzeményének 47. cikkelye).

Egyidejűleg a földesuri és jobbágyi italmérési jog szabályozásával külön intézkedésekkel, külön privilegiumokkal nyertek jogot italmérésre városok is, egyes polgári és oly nemes telkek is, a melyekhez jobbágyok nem tartoztak. E jog tartalmát mindig a privilegium szavai határozták meg s ezek szó szerinti intézkedése értelmében kiterjedt e jog egy, több vagy az összes italok mérésére, avagy sör és pálinka főzésére is. (Ide vágó törvényeink I. Rudolf királynak 1598-ból való IX. dekretumának 35., III. Ferdinánd 1647-ből való kor. u. II. végzeménye 78., 1649-iki III. végzeménye 19., 53. és 89.,

végül III. Károly 1715-ből való I. végz. 36. cikkelyének 3—7. §-ai).

Majd az urbér és az ennek alapján kibocsátott királyi és helytartótanácsi rendeletek szabályozták tüzetesen az italmérési jog gyakorlatát. Ki lett ezekkel mondva, hogy a jobbágyság mindenütt, ott is, a hol ez eddig szokásban nem volt, mérhetnek a törvényes időben bort, hogy ott is, a hol szőlőhegyek vannak, nemcsak az azokon termelt, de máshonnan hozott bort is mérhetik, végre, hogy e jogot ne az egyes jobbágyságok gyakorolják, hanem azt a község céljaira bérbeadás útján hasznosítsák. Bármelynek megengedték a földesuri jog gyakorlatának idején az idegen helyről, lakodalom alkalmából, kis mértékben bort behozni s a szőlős gazdáknak munkásaik részére kis mértékben bort mérni. A jobbágyság 2 forint díj fizetése mellett egész éven át égethetett pálinkát. Az 1832/36-iki 6. t. cz. Magyarország és társországaiban mindezeket az intézkedéseket törvényerőre emelte s eltörölte a földesurnak azt a jogát, hogy jobbágyságát bormérésre szoríthassa.

Az erdélyi részekben az 1847. évi V. (erdélyi) t.-cikk szabályozza a földesurak és urbéresek italmérési jogát szintén az idevágó erdélyi törvények alapulvételével, kimondván, hogy a korcsmáltatás, pálinka- és sörfőzés joga kizárólag a földesuraságot illeti, mindazonáltal fentartja az urbéreseknek Szent-Mihály napjától újévig tartó borkorcsmáltatási, sör- és pálinka-elárúsítási kizárólagos jogát, úgy, hogy ez idő alatt a földesurak csak az utazók elszállásolására épített vendégfogadókban mérhetnek szeszes italokat, de egyuttal rendeli azt is, hogy az urbéresek e jogot ne maguk gyakorolják, hanem az az urbérés közönségekre közjövödelem alapjául ruháztassék át.

Az urbéri viszonyt a magyar korona összes országaiban megszüntető 1848. évi IX. t.-cz. az italmérési jogról nem intézkedik s az 1853. évi urbéri nyiltparancs is mind a földesuri, mind a jobbágysági italmérési jogot, a bekövetkező szabályozásig úgy rendelte fentartani, a hogy azt a jogosítottak az eddigi törvények alapján gyakorolták. Mindezek az intézkedések az italmérési jogok egyéb neveit: a városok és az italmérési tekintetben kiváltságos telkek privilegiumokon alapuló, úgy a jobbágysági kötelék alá nem tartozott vagy az alul az általános váltság előtt felszabadult községek italmérési jogait teljesen érintetlenül hagyták.

Ellenben befolyással voltak minden italmérési jogra: az ősiségi patens és az osztrák polgári törvénykönyv életbe-
 léptetése. Az első szerint e jognak birtoka és gyakorlása és azoknak az ingatlanoknak birtoka, a melyek birtoklásával e jog gyakorlata járt, sok olyan esetben nem volt megtámad-
 ható, a melyekben a régi törvények uralma alatt a birtoklást és gyakorlatot a jogszerű tulajdonos túrni nem tartozott. Már ezen az alapon keletkezett sokszor békés, olyan természetű birtok, a melylyel elbirtokolhatás vált lehetővé. Hozzá-
 járult ehhez, hogy az osztrák polgári törvénykönyv a föld-
 birtok jogi természetét, a birtok és tulajdon fogalmait, gyakorlásának módját és következményeit, az elbirtoklást és idejét az addig érvényben volt jogrendszertől eltérőleg határozta meg. Mindennek az a következménye, hogy bizonyos egyének olyan természetű italmérési jogokat szerezhettek meg a hosszú birtok jogszerző hatása útján bizonyos idő alatt, a milyen jogot ily egyének előbb vagy egyáltalán nem, vagy csak hosszabb idő alatt birtokolhattak volna el. Még általánosabb és messzebbható következményekkel bírt e jogokat illetőleg a telekkönyvi rendeletnek az az intézkedése, a mely szerint a fekvőséghez csatolt haszonvételek, köztük az italmérési jog is a telekkönyv tárgyát nem képezik, azért, mert ez által az italmérési jog jogi természete változott meg, az egy külön, *önálló, ingó dologgá változott át*. Míg ez az intézkedés *alaki* tekintetben birt döntő befolyással az italmérési jogra, addig a jog *tartalmát* csorbitották és kizárólagosságát hátrányosan befolyásolták az osztrák cs. kir. belügyminiszteriumnak 1855-ben kibocsátott rendeletei, a melyek szerint a sörfőzés nem tartozik az italmérési joghoz, azt az általa termesztett anyagból bárki szabadon, vásárolt anyagból pedig hatósági engedély mellett égethet, öntermesztette borát zárt üvegekben ki-ki eladhatja az alatt a feltétel alatt, hogy a fogyasztás ne az eladási helyiségben történjék, a fűszer- és vegyes-kereskedők finomabb bort, sört és egyéb szeszes italokat lepecsételt üvegekben, úgy meghatározott foktartalmú szeszt ipari és házi czélokra elárúsíthatnak, a cukrászok és kávésok finomított szesztartalmú italokat poharankint mérhetnek, végre ott, a hol az italmérési jog tulajdonosa felszólítás után sem gondoskodnék megfelelő korcsmáról és vendéglőről, a hatóság az italmérési jogosultságot másnak adományozhatja.

1862-ben az erdélyi gubernium, az erdélyi 1847-iki V. t.-cz. intézkedésével ellentétben, rendeletileg kimondta, hogy minden volt egyes urbéres vagy zsellér abban a helységben, a hol urbéres, vagy zsellértelket bir, a háromhavi korcsmáltatási jogot szabadon gyakorolhatja, vagy e joga iránt szabadon rendelkezhetik.

1863-ban a magyar udvari kancellária, 1868-ban a magyar belügyminiszterium az italok elárúsítására vonatkozólag az osztrák belügyminiszteriuméval csaknem azonos rendeleteket bocsátottak ki.

A horvát autonóm kormány 1877-ben kibocsátott rendeletével az idézett törvények és rendeletekkel egyezően szabályozza az italmérési jog gyakorlatát s még azt is határozottan kimondja, hogy a jogosított joga gyakorlatát nem engedheti át a kimért italok mennyisége után megszabandó díjért s így nem hozhat be földesuri fogyasztási adót.

Az italmérési jog alapszik, illetőleg alapult az előadottak szerint: *a)* a földesuri jogon, a mikor az italmérési jog eredetileg mint a nemesi birtok tartozéka jelentkezik; *b)* a törvényen, a mint ezt pl. a fennebb idézett 1550. évi végzés 36. cikke bizonyítja, a mely a jobbágyoknak is ad italmérést, a földesuri korcsmáltatási jog egyidejű korlátozása mellett; *c)* különös privilegiumokon, a melyek városokat, udvartelkeket, városi és községi birtokokat, illetve az utóbbiak tulajdonosait ruházzák fel az italmérési jog gyakorlatával, s részben a középkorban hazánk városaiban is elterjedt egyes német városi jogoknak befolyása alatt keletkezettek, részben pedig hazai közjogunk azon nézetének lehettek folyományai, a mely szerint a szabad királyi város a nemes ember praerogativáit mint erkölcsi személy élvezte. Alapult végre az italmérési jog hazánkban *d)* helyhatósági engedélyeken, a melyek a szőlősgazdáknak, kereskedőknek, czukrárszok, kávésoknak, stb. engedik meg a szeszes italoknak kicsinyben való árulását, a melyek jogalkotó hatását azonban el nem ismerhetjük, s soha el sem ismertük.

Ezek voltak az italmérési jog *eredeti* szerzési módjai. Voltak azonban annak *származékos* szerzési módjai is. Ugyanis azok, kiknek joga a földesuri jogra vezethető vissza, mindig feltétlenül, azok, kiknek joga törvényen és privilegiumon alapult, bizonyos föltételek mellett, azok szerint a magánjogi

szabályok szerint, a melyek egyéb jogositványok forgalmánál irányadók, másra is ruházhatták e jogot. Eszerint az italmérési jog birtokának alapja közvetve és másodsorban a szerzés mindazon módja lehetett, a mely által érvényben levő jog rendszerünk szerint a jogok alanyaiban változás történhetett. Az italmérési jognak ily származékos szerzése természetesen főleg az újabbi időben, a telekkönyvi rendelet hatása alatt, vett lendületet, a mikor az italmérési jog eredeti tartozékos (accessorius) természetét — mint említők — elveszté s különálló ingó dologgá változott.

Ennyit e jog keletkezéséről, alapjáról s annak megszerzése módjairól. A magángazdaság szempontjából azonban ennél a kérdésnél sokkal érdekesebb, hogy mikép gyakoroltatott a felsorolt jogositványok alapján az italmérési jog.

A magyar korona országaiban az italmérési jogot minden szeszies italtra nézve gyakorolták: *a)* a nemesi, földesuri birtok tulajdonosai; *b)* azok, a kikre az italmérési jogot a nemesi, földesuri birtokok tulajdonosai a földbirtok nélkül átruházták; *c)* gyakorolták nem nemesi birtok tulajdonosai is, vagy végre *d)* gyakorolták nemesi birtok tulajdonosai ugyanabban a községben fekvő nem nemesi birtokaik után is. Ha ugyanegy községben több nemesi birtok különböző tulajdonos kezén van, gyakorolta ezt a jogot vagy minden tulajdonos egymás mellett az egész éven át, vagy mindegyik az évnek csak bizonyos részén, mindkét esetben minden jogositott saját birtokán, vagy mindannyian közösen és közös helyiségben úgy, hogy csak a közös jövedelmen osztottak aránylagosan. Gyakorolták maguk vagy megbizottjaik által saját számlájukra, vagy átengedték a gyakorlatot másnak bizonyos időre a haszon fejében kötött ellenszolgáltatás-, rendesen bérért. A joggal együtt vagy épület adatott, a melyben a jog gyakoroltatott, vagy ilyenről a haszonbérbevevő gondoskodott. Ezen kívül ugyancsak a volt urbéres községek területén a volt urbéresek is, vagy a volt urbéresek jogán mások gyakorolták az italmérési jogot. E jog gyakorlata mindenütt időhöz (Szt. Mihály-naptól karácsonyig, ujévig vagy Szt. György-napig) helyenkint az italok neméhez volt kötve. A volt urbéresek jogában helyenkint a földesur is részes volt. Ezt a jogot a *község* általában községi, helyenkint egyházi és iskolai célokra hasznosította. A hol urbér nem volt, vagy az urbér általános megszüntetése előtt megszünt: az ital-

mérés joga a községet illette, részint a földesurak engedménye, vagy más hasonló intézkedés alapján a község, mint ilyen gyakorolta azt; a jövedelem itt is községi czélokra fordítottván. Párhuzamosan a községek ezen jogával, a községi lakosok is gyakorolták időnkint a szeszes italok kimérését. A városokban az italmérés joga a város egyetemének volt tulajdona. A városi italmérési jog különböző módon gyakoroltatott: accise alakjában szeszes italoknak a város területére való hozatalakor, úgy is, hogy a gyakorlat csak egyes épületekben volt megengedve, a melyek haszonbérletével a jogositvány is bérbevétellett, vagy úgy, hogy a kimérés a polgároknak csak bizonyos díjak lefizetése mellett volt megengedve. E mellett külön törvény vagy privilegium alapján a városokban egyes egyének vagy testületek gyakorolták az italmérés jogát, sőt a város saját jogositványa egy részét is átruházhatta akár egyszer és mindenkorra, akár meghatározott időre egyeseknek és testületeknek is.

Az italmérési jog ily gyakorlata mellett mindenütt szabad volt a termelőnek öntermesztette borait lepecsételt palaczkokban, de nem az eladás helyiségében való fogyasztásra eladni s a szőlőmunkásainak a bort a munka tartama alatt nyitott edényekben is kimérni, a kereskedőknek meghatározott értékű hazai csemegebort és finom szeszes italokat zárt, meghatározott minimális ürtartalmú üvegekben, ugyszintén szeszt ipari, házi és orvosi czélokra elárúsítani, kávésoknak, cukrárszoknak finomított és szeszes italokat kimérni ¹⁾.

II.

A királyi kisebb haszonvételek elnevezése alatt szereplő jogositványok megszüntetésének eszméje összefügg egyfelől a forgalmi szabadság eszméjének, másfelől az állam pénzügyi helyzetének fejlődésével, illetve változásával. Az első lépést a megszüntetésre, illetőleg első nyomait ily törekvésnek a földtehermentesítési pátensben találjuk, a mely a hűsvágás regálegyát, a többi jogositvány érintetlenül hagyásával, egyszerűen eltörölte. A többi jogositvány közül egyik-másikat az ipari élet

¹⁾ Az italmérési jog fejlődésére, ugyszintén annak a megváltási mivellet foganatosításakor fennálló viszonyaira vonatkozó adatok a magy. kir. pénzügyminiszterium által készítettett s annak idején a megtartott szakértekezlet tagjai közt szétosztott emlékirathól vannak merítve.

haladása tette közel értéktelenné, s egyedül az italmérési jog maradt, a mely azonban korántsem volt mindenütt értékében állandó, hanem óriási változásokat mutat helyenkint még viszonylag rövid időközökben is a szerint, a mint közlekedési utainak változása s általában a forgalom változása a fogyasztás emelkedését vagy hanyatlását vonta maga után. Részint ez a körülmény, a mely a jogositottak érdekével esik össze, részint az államnak teljesen korszerű alapokra helyezkedő intézményei mindinkább közelebb hozták e viszonyok rendezésének szükségét. Az alkotmányos élet visszaállítása után nem sokára meg is indultak a kormány kebeléből az előtanácskozmányok és munkálatok erre a célra. A magyar minisztertanács 1871. évi július hó 6-ikán tartott ülésében elhatározta, hogy bizottságot küld ki, a melynek munkaprogramját akkép határozta meg, hogy az »az illető adatokat összegyűjtve s tanulmányozva, terjeszssen a kormány elé oly munkálatot, a melyben az érintett kérdés megoldására vezető egyes módok — előnyeik és hátrányaik felderítése mellett — előtűntetve legyenek és a mely egyszersmind kellő tájékozást nyújtson e kérdésnek másutt miképen történt megoldása felől.« A bizottság munkálataival elkészült s azokat elő is terjesztette. Positív eredményt azonban nem ért el, mert a nagyterjedelmű és kényes természetű kérdés megoldása körül nem egy elvi kontroversia merült fel. A megváltás módzataira vonatkozólag is többféle javaslat tétetett. Alapjában az eltérések mindig a körül forogtak, ki legyen a magános jogosultnak jogutódja: a község-e, avagy az állam s milyen jog jelöltség meg olyannak, a mely a kártalanításra igényt adhat.

Az italmérési jog megváltásának kérdését *az ország pénzügyi helyzete, az államháztartás növekvő igényei s az ezeknek az igényeknek kielégítését célzó törvényhozási és adminisztratív intézkedések mindinkább közelebb és közelebb hozták.* Míg állami életünket teljesen modern s így a réginél sokkal költségesebb alapokra kellett helyeznünk, addig a közszolgáltatások rendszerének fejlesztése távolról sem tartott lépést köztisztviselőink fejlődésével. A mai államok között azokban, a melyek kulturális és politikai tekintetben még a fejlődés kezdetleges stádiumában vannak, az állami bevételek súlypontja *az egyenes adózásra* van fektetve. A nyugat előrehaladott államaiban

az állami bevételek 70—80%-a a közvetett adózásra esik, míg a keleten a viszony majdnem megfordítva áll. Hazánkban még a nyolczvanas évek elején 40—50%-os esett az indirekt adókra. Az államháztartásban mutatkozó hiány orvoslására a pénzügyi kormányznak figyelmét a közvetett adók okszerű fejlesztésére kellett fordítania. E törekvésében azonban nagy akadálya volt a haladásnak az italmérési jog, annak a fogyasztás megadóztatásával sokszorososan összeforrt érdekei. Az italokra vetett adók emelése, illetőleg a fogyasztásnak az adóemelést, habár a tapasztalás szerint csak rövid időre is követő csökkenése, csökkentőleg hatott az italmérési jog jövedelmére, e mellett annak az ország különböző vidékein különböző módon és mérvben való gyakorlása az igazságos és egyenlő adóztatást lehetetlenné tette: szóval mindenkép útját állotta a pénzügyi kormányznak az államháztartás rendezésére, egyenlő és igazságos fogyasztási adórendszer behozatalára irányzott törekvéseinek. Ezek a körülmények tették szükségessé, hogy ez a hosszú idő óta megoldásra váró kérdés végre-valahára gyökeresen és gyorsan megoldassék.

1888. augusztus havában a pénzügyminisztérium bizalmas természetű értekezletre hívta úgy a többi érdekelt minisztériumok képviselőit, mint más szakférfiakat. Előterjesztetett az italmérési jog állapotát, történeti fejlődését ismertető és a megváltás és megszüntetés módozataira kiterjeszkedő emlékirat s két javaslati tervezet.

Az eredeti két javaslat szerint:

1. A szesz italok kimérése és kismértékben való elárúsítása állami jövedékké válik, e cselekmények felett a kizárólagos rendelkezés az állam részére tartatván fenn; ennek folytán

2. a jogosultak a jog megszűnéseért az annak jövedelme alapján kiszabandó kárpótlásban részesülnek. Jogosult alatt azt értette az eredeti javaslat, s e szerint kártalanításra csak az számithatott, a kinek italmérési joga a földesuri jogon, törvényen vagy különös kiváltságon alapuló magánjogi jogositvány; ilyenek a földesuri italmérési jogok, a volt urbéressek jogai, a városokat, udvartelkeket, városi és községi birtokokat külön kiváltságok alapján megillető italmérési jogok. A kártalanítás tárgyát csupán a jog, soha sem az épület képezheti. A magánosok jogaiba lépő, vagy jobban mondva, az új rendszer

mellett egyedül jogosított államkincstár két esetben szerezheti meg, még pedig egyezkedés nem sikerülte esetén kisajátítás útján is, az épületet, ha t. i. az italmérést valamely helységben épület nélkül egyáltalán nem vagy csak nagy veszteséggel lehetne gyakorolni stovábbá, ha az illető épület szálló vendégek befogadására szolgál és más ily vállalat az illető helységben nincs. A kárpótlás alapja csak a jog jövedelme, és pedig csakis megadóztatott jövedelme. Az a jog, a melynek jövedelme nem lett megadóztatva, a mi tehát fennáll, de nem gyakoroltatik, vagy a melyet a jogosított közönségesen maga gyakorolt, s mely igen csekély, adó alá nem vont jövedelmet nyújt, a kárpótlási összeg megállapítására azonban semmiféle alappal nem szolgál, nem képezheti kárpótlás alapját. Hogy a jogjövedelmének ingadozásai is kellő figyelemben részesíttessenek, több évi jövedelem átlaga fogadandó el. Erre legmegfelelőbb az 1882., 1883., 1884., 1885. és 1886. éveket venni, ez az idő elég közel áll a kártalanítás idejéhez s elég távol attól az időtől, a midőn a kártalanítás módozatainak ismerete a bevallásra — a megadóztatás majdnem egyedüli segédeszközére — befolyhatott volna. Ha a jog után az évek valamelyikében adó nem fizettetett, annak a vélelemnek van helye, hogy az nem jövedelmezett, az átlag az összjövedelem ötöde ebben az esetben is. Az így számított alapból 20% kezelési költség czímén levonandó. Az adójövedelemtől eltérni két esetben indokolt: *a*) ha a jogosított jogának kihasználásában téves hatósági intézkedés által, a mely ellen jogorvoslattal nem élhetett, akadályozva volt; *b*) a mikor a jogot az utóbbi időben az államtól vette. A kártalanításra szolgáló igény záros határidő alatt bejelentendő. Ha a kincstár épületet kíván megszerezni, ezt az ingatlan tulajdonosával bizonyos határidő alatt tudatni tartozik. Ingatlanok megszerzése esetén azoknak akár egyezkedés, akár kisajátítás útján megállapított értéke készpénzben szolgáltatik ki. A jogért való kártalanítás kamatozó s sorsolósos törlesztés alá eső kötvényekben szolgáltatik ki. Ha a kárpótlásra jogosítottak s a kincstár között akár a jog, akár az annak kihasználására szolgált s kisajátítandónak nyilvánított épület, vagy beltelek kárpótlási összege felett, úgy a jogosítottak (ha többen vannak) a felett, hogy a kártalanítási összegből kit mennyi illet, megegyeztek: hatósági eljárásra nincs szükség, az egyezségről felvett okirat

szolgálván a végrehajtás alapjául. Ha ily egyezség nem jó létre, az italmérési jogért adandó kártalanítás összegét a közigazgatási hatóságok, a kisajátítandó épületek (beltelkek) után adandó kártalanítás összegét a bíróságok állapítanak meg. Ugyancsak a bíróságok döntenének azokban az esetekben, a melyekben az a kérdés válik vitássá, hogy a közigazgatási után már megállapított összegek a jogosítottak közül kit, milyen arányban illetnek. A törvény életbeléptétől számított négy év lefolyása után, esetleg részletekben már e négy év tartama alatt a kárpótlási összegnek erejéig kötvények bocsáttatnának ki s adatnának a jogosultaknak. A kötvények kiszolgáltatásáig minden évre egy »járadék-szelvény« lenne kiadandó. A holt kéznek, városoknak, községeknek, hitbizományos birtokok tulajdonosainak s az alapoknak járó kötvények csak az illetékes hatóságnak, a pénzügy-miniszterium beleegyezésével adott engedélyével lesznek forgalomba hozhatók. Az államkincstárnak magántulajdonát képező italmérési jogosítványok és ingatlanok tőkeértéke után kiadott kártalanítási kötvények már előlegesen értékesíthetők. Minthogy az italmérési jog megszűnte folytán a jogosultakon kívül még a bérlők azok, a kiknek viszonyaiban a bér tárgyának elenyészte folytán változás áll be, e gyors változás gazdaságilag olykor igen hátrányos hatásának enyhítésére kimondandó, hogy az italmérési jövedék hasznosítására az italmérési adó alapján tett ajánlatoknál egyenlő körülmények között más ajánlattevő fölött a megszűnt bérszerződés tartamára a volt bérlőnek előnye van, s hogy a mennyiben a bérlő a jogosítottnak előleget adott s ez iránt bizonyos határidő alatt igényét bejelenti, a megszüntetett jog után biztosított járadékok, egy évi összeg erejéig az előlegezett bér pótlására fordítandók.

A bizottság az ezeken a rövid kivonatban ismertetett elveken alapuló kártalanítási törvényjavaslatra több irányban tett észrevételeket. A kezelési költség czimén levonásba hozandó százalékos összeget túlmagasnak találta, jelezte abbeli óhaját, hogy az adóalaptól eltérő kártalanítás esetei terjesztessenek ki, hogy a községeknek kiadandó kártalanítási tőkék hitelszövetkezetek alapítására fordítandók, stb. A kifejezett kívánalmak legnagyobb része az 1888. évi október hó 15-én a képviselőháznak beterjesztett javaslatban lehetőleg figyelembe is vétetett.

A törvényhozás hosszas és beható tárgyalás alá veve úgy az italmérési jövedék behozataláról szóló, mint különösen a kártalanítási javaslatot. A tárgyalás több mélyreható változtatást is tett az eredeti javaslaton, a melyek állam- és közgazdasági hatására később bővebben szándékunk visszatérni. A nevezetesebb változtatások a következők: Világosan kimondatott, hogy a törvényhatósági joggal felruházott városok, a rendezett tanácsú városok és községek, mint jogi személyek által gyakorolt italmérési jog, szintén kártalanítás tárgyát képezze. Az eredeti javaslat intentiója ezzel módosítást nem szenvedett, ez csak tüzetesebb kifejezése a törvényhozás szándékának. Minthogy vannak továbbá olyan jogosultak is, a kiknek joga kétségtelen, de az eredetileg felállított taxatio szerint kártalanításra igényt nem támaszthatnak, a hosszas, háborítlan gyakorlatot is a jog fennállása egyik bizonyítékául el kellett fogadni s kimondani, hogy kártalanításra azoknak is van igényük, kik az italmérés jogát 1848-ban és azóta »önjogon«
 háborítlanul gyakorolták. A jog hasznosítására szolgáló épületek (beltelkek), a mennyiben azokra a kincstárnak az italmérési jövedék hasznosításánál szüksége lenne, nem a kártalanítási törvény alapján, hanem — a mennyiben a szabad egyezkedés célra nem vezet — a rendes kisajátítási törvény alapján lesznek megszerzendők. A kezelési költség czímén eszközölhető levonás véglegesen 10%-ban állapítottatott meg. Az adóalaptól eltérő kártalanítás oly jogosultaknak is adható, a kiknek hitelt érdemlő szerződése, számadásai, vagy hitelt érdemlő okiratai nincsenek, de 1889. márczius 31-ikéig írásban bejelentik a bizonyításnak azt a módját, a melylyel teljes hitelességgel igazolni képesek, hogy tényleg nagyobb jövedelmet élveztek, mint a mennyi után adót fizettek. Az eredetileg benyújtott s az említett szakértekezlet óhajának figyelembevételével módosított szerkezet szerint az adóalaptól eltérő kártalanítás csak írásos bizonyítékok alapján lett volna adható. Eltörli továbbá a törvény azt a kapcsolatot, a mely az italmérési jog és az ingatlan között létezett s a mely szerint az ennek tartozékát képezte és szabályozza végül azt az eljárást, a mely a jogok helyébe lépő kártalanítási igény engedményezése s zálogul adása körül a jogbiztonság érdekében követendő.

Ezek nagy vonásaikban azok a törvényhozási intézke-

dések, a melyek végrehajtása a mult és a folyó év folyamán országszerte megindult.

A kártalanítási művelet végrehajtásának gazdasági méltatása képezi további feladatunkat. Mielőtt ebbe fognánk, még az imént előadottakhoz tartozónak véljük ismertetését azoknak a számadatoknak, a melyek alapján a törvényjavaslat elkészítésekor annak hatása az állam pénzügyeire, előre megítélhető volt s másrészt bizonyos, bár nem éles vonalakkal határolt képet lehetett alkotni a tőke nagyságáról, a melyet a kártalanítás művelete egyszerre mozgósít. 'Az italmérési jogból eredő s az 1875. évi XXII. törvényczikk alapján adó alá vont jövedelem az alábbi összegekre rügött, megjegyezvén, hogy ezekben az összegekben a Horvát-Szlavonországok területén fennálló italmérési jövedék nincs befoglalva. A kártalanítási törvény hatálya ugyanis Horvát-Szlavonországokra nem terjed ki s így annak méltatásánál ily adatra szükség sincs:

1881-ben élvezett, 1882-ben adó alá vont jövedelem volt	11,007.630	frt.
1882-ben » 1883-ban » » » » »	11,288.531	»
1883-ban » 1884-ben » » » » »	11,363.049	»
1884-ben » 1885-ben » » » » »	11,608.306	»
1885-ben » 1886-ban » » » » »	11,847.174	»

vagyis az öt év átlaga . . . 11,422.937 frt.

Ez volt az az átlag, a melynek alapján a kormány eredeti javaslata szerint a kártalanítás végösszege előre is megállapítható lett volna. Az adóalaptól eltérő kártalanítás eseteinek kiterjesztése azonban a kártalanítási tőkék várható végösszegevel pontos számszerű ismeretét lehetetlenné tette.

DR. POPOVICS SÁNDOR.

VALUTÁNK RENDEZÉSE.¹⁾

Valutánk *története és jelen állapota* ismeretes.⁽¹⁾ E dolgozat ezt már szűk kereténél fogva is feltételezi. De nem terjeszkedhetik ki ez értekezés ama, különben igen hálás bizonyításra sem, mely azt célozza, hogy kimutassa jelen valuta-viszonyaink *károosságát* és következőleg a valuta rendezésének *szükségességét*. A valuta-ingadozások okozta kórállapot el van ismerve. Mi természetesebb annál, hogy ezt megszüntetni akarjuk.

Kiindulási pontunk tehát: monarchiánk valutája rendezendő. Kérdés tárgyát képezi, hogy *mily alapon* létesüljön e rendezés és hogy milyenek legyenek *módozatai*.

I. VALUTARENDSZER.

Valutánk ezüstvalutából fejlődött *papirvaluta*: élesebb kitévelt használva: a monarchiának papirvalutája és tetemes ezüstkészlete van. — Ha a teljes vagy részbeni papír-rendszertől, mint gazdaságilag abszolúte károstól, eltekintünk, a viszonyok megváltoztatására következő utaink nyílnak: *kettős* vagyis *parallel* rendszer megállapítása; át-, illetőleg visszatérés az *ezüstértékre*, áttérés az *aranyértékre*.

E kérdés, ha tisztán *elméleti* volna, arra kényszerítene bennünket, hogy belemenjünk ama, már irodalmánál fogva is óriásinak nevezhető harciba, mely a tudományban és a gazdasági életben egyaránt foly, a mono- és a bimetallizmus,

¹⁾ A »Nemzetgazdasági Szemle« által a valutakérdés tárgyában kitűzött pályázatra beérkezett értekezések közt, a mint e folyóirat mult számában megemlítettük, három, irodalmi színvonalon álló dolgozat találtatott. A pályanyertes értekezést mult számunkban közöltük, ezúttal az egyik dicsérettel kiemelt értekezést mutatjuk be, mely bírálók véleménye szerint a kérdés *irodalmi és jogi* oldalát szépen megvilágítja és a gyakorlati irányú pályanyertes dolgozatnak mintegy kiegészítését képezi.

A szerkesztőség.

illetőleg az ezüst és az arany körül. Azonban e kérdés monarchiánkra nézve s jelenleg csak *valutapolitikai* jelleggel bír. Mint ilyen ugyszólván már közvéleményileg is el van döntve, még pedig az *aranyérték* javára. A *bimetallizmus*, melynek alapfeltétele tudvalevőleg az, hogy a gazdaságilag jelentékenyebb államok nemzetközileg egyezsége jussanak, egyéb ellenvetésektől el is tekintve, már csak azért sem jöhet szóba, mert — a mint épen a legutóbbi időben történetekből is kitűnik — bizonyos, hogy ez az egyezés a legközelebbi, de valószínűleg a távolabbi jövőben sem létesülhet ⁽²⁾.

Az *ezüstértékrendszer* választása, vagyis egyszerűen a kényszerárfolyam megszüntetése és az ezüstben való fizetés keresztülvitele, a mennyiben új ezüstkészletek behozatalát és nagymérvű ezüstveretést fel *nem* tételez, egyáltalában nem változtatás a dolgok jelen állapotján, mert csakis a jegyeknek a bank pinczéiben heverő ezüsttel való felcserélését igényli. A mennyiben azonban nagymérvű ezüstbeszerzésről és veretéről volna szó, sőt tán a magánosoknak megengednék, hogy korlátlan mennyiségben veressenek ezüstöt, ez annyit jelentene, hogy még inkább leszoritjuk pénzünk értékét, hogy menedéket nyitunk a világ összes proskribált ezüstjének és hogy a jövőben nemcsak megérezzük majd mindenkor az ezüst világpiaczi árának ideges hullámzását, hanem hogy passzive résztveszünk az ezüstnek a legtekintélyesebb szakemberek ⁽³⁾ prognostikálta további értékcsökkenésében is.

Épenséggel kárhozzatást érdemelnénk tehát, ha a határozottan rossznak felismert ezüstrendszert választanók. Ha egyesek mégis azt hozzák fel e mellett, hogy a valutának az ezüst útján való rendezése költségbe nem kerülne, sőt az államnak tetemes hasznót hajtana, bizonyítani sem kell, hogy ez érv gazdaságilag végkép helytelen. Hiszen különben is tény, hogy monarchiánk viselkedése az ezüsttel szemben mindig felette jóakaró volt, ⁽⁴⁾ e jóakaratot bizonyos mérvben most fogjuk megfizetni. Sőt az 1879. óta eszközölt állami veretések is nagyon kihívják a bírálatot, daczára annak, hogy az állam ily módon nyereségre tett szert ⁽⁵⁾.

Marad tehát az aranyérték. — Ennek általános előnyeit ismertetni felesleges. — Az egész világ pénzforgalma számára kevés ugyan a létező és (ha csak a termelési viszonyokban nem áll be váratlan fordulat), a termelhető arany mennyiség ⁽⁶⁾

mégis műveltebb nemzetek számára kétségtelenül az arany a legjobb értékmérő.

Itt van helye annak, hogy valutánk *ily* értelemben való rendezésének *általános gazdasági jelentőségét* megállapítsuk.

Ha nem az *egyes* gazdaságokat és a monarchián *belüli* forgalmi életet tekintjük, hanem az *egész* monarchia gazdaságát vesszük szemügyre és ennek helyzetét a *világgazdaságban*, kétségtelen, hogy az aranyérték alapján történő valutarendezés monarchiánk értékmérés tekintetében való *csatlakozását* jelenti a gazdaságilag, műveltségileg és politikailag domináló államokhoz. *Anglia* és a *Németbirodalom* aranyvalutás országok és a *latin Unió* államai is, daczára az Unió bimetalisztikus alapzatának, az ezüstveretések beszüntetése óta szintén aranyországoknak tekinthetők.

De nemcsak e csatlakozást jelenti a valutarendezés. Gazdasági fontossága abban rejlik, hogy viszonyainkat a világforgalommal szemben *állandósítjuk*, mintegy megrögzítjük. Magunk is részévé leszünk e világ gazdaságnak és eltávolítjuk azokat az *ingadozásokat*, melyek valutaviszonyainkból eredtek. Hogy ez ingadozások, e bizonytalanság volt eddig a valutánk okozta főbaj, az el van ismerve. A valutarendezéstől épen azért nem szabad különös eredményeket várni. Az állandósítás inkább csak veszélyeket hárít majd el, sem minthogy előnyöket teremtené; hatása inkább *negatív*, mintsem *pozitív* jellegű lesz.

Hogy milyenek azok a viszonyok, melyeket állandósítani akarunk és hogy mi volt különösen ár- és értékviszonyaink alakulására *eddig* befolyással, az e helyen a kutatás tárgyát nem képezheti. — Lehet, hogy a történet majd azt bizonyítja, hogy a rendezés időpontját nem választottuk meg szerencsésen. De ez *valószínűtlen*. Egyrészt a *nemes-érczkérdés* alakulása korunkban, másrészt ama *lendület* és *javulás*, mely *közgazdaságunkban* és *állami háztartásunkban* épen a legutóbbi időben beállott, a valutarendezés *időszerűsége* mellett szólanak.

Hazánkban a tudomány a valutakérdéssel — egynéhány kivételtől (?) eltekintve — igen keveset foglalkozott. Legbefolyásosabb társadalmi osztályaink azonban — valószínűleg tévesen felfogott *agrárius* nézetek következtében — túlnyomóan a *kettős valuta* vagy *jelen állapotaink megtartása* mellett küzdöttek. Ha most — mint már majdnem bizonyos —

az *aranyértékre* térünk át, ezzel határozottan a vélemények *kisebbsége* győzött⁽⁸⁾.

Az aranyérték elfogadása *ellen* szóló érvekről, melyekkel a monarchia valutáját tárgyaló irodalomban találkozunk, a megfelelő helyeken egyenkint fogunk szólni⁽⁹⁾.

II. AZ ÉRTÉKRELÁCZIÓ.

Új értékmérőre térvén át, meg kell ennek viszonyát a régihez határozni. E megállapítás képezi tulajdonképen a valutarendezés legelső *gyakorlati* feladatát.

A kérdést mindenestre eldönti amaz *általános* felfogás, melyet fentebb kifejeztünk, a mikor a valutarendezés jelentőségéről szoltunk. Ha viszonyainkat a külfölddel szemben állandósítani akarjuk, úgy világos, hogy nem valami *önkényesen* választandó értékrelációról, hanem csakis arról a viszonylatról lehet szó, mely az átmenet idejekor *tényleg* létezik. Mindazonáltal — már a vélemények eltérése miatt is — bele kell bocsátkoznunk a kérdés elemzésébe.

Valutánk alapját az *ezüst* képezte. Papírpénzünknek az ezüsttel szemben *disagiója* volt (a 70-es évek elején még 20—22^o/_o). — E disagió az ezüstérték csökkenése következtében folyton kisebbedett (paritás 1878/79-ben); sőt az ezüstnek is lett kis disagiója. A magánosok részére való ezüstveretésnek 1879-ben elrendelt beszüntetése és az állami veretés megszorítása megakadályozta azt, hogy forintunk kövesse az ezüstöt világpiaczi értéknyatolásában. — Jelenleg az o. é. forint — a papírforint magával viszi az ezüstforintot — jóval nagyobb *vásárlási erővel* bír, mint az alapját képező ezüstmennyiség⁽¹⁰⁾.

Az értékreláció egyik tagja tehát az *arany*; a másik, melyet ehhez viszonyítunk, az előbbiek szerint vagy az o. é. *forint*, vagy az ennek megfelelő *ezüstmennyiség* lehet.

Hogy rövid kifejezéssel éljünk, *ezüst-arany-* vagy *papír-arany-*viszonyról van szó.

Kétséget nem szenved, hogy csak az utolsó módoszat felel meg a *tényleg* létező viszonylatnak és így *csak ez* helyes.

Az *ezüst-arany-*reláció oly értelmezése, mint a hogy az ma a világpiacson *tényleg* megvan, helytelen. Ez határozottan károsítása volna az összes hitelezőknek. — Ha az *adóssági viszonyokat* mellőzve is, *fiktive* úgy tekintjük a dolgot, hogy

a valutarendezés nagyobb költségei a papir-arany-reláció esetében és az o. é. pénz birtokosainak, (főképen a monarchia alattvalói) károsulása az ezüst-arany-reláció esetében egymást kiegyenlítik, még mindig az szól az *első* módozat mellett, hogy az okvetlenül elviselendő tehernek eloszlása *igazságosabb* lesz, ha az az állami adórendszer útján történik, mint ha azt a véletlenre bizzuk.

Az *ezüst-arany-reláció* oly értelmezése, mint a hogy az régibb időkben tényleg a két fém között megvolt, lehetetlen. — E felfogásnak nincsen *jogi* alapja, de *gazdaságilag* is teljesen igazolatlan. — Az ezüst és arany értékviszonyának megváltozása a törvényhozástól függetlenül létesült, elemi csapáshoz hasonló jelenség, melyet ép úgy kell elviselni, mint bármilyen más értékváltozást.

»Valutarendezésünknek célja nem lehet az, hogy pénzünk *értéksökkenését jövátegyje*«⁽¹¹⁾.

Az értékreláció megállapításának nagy fontossága abban rejlik, hogy az áttérésnek az árak alakulására való zavaró hatását lehetőleg el kell kerülnünk. Hogy mily úton lehet e célzt elérnünk, ez iránt a nézetek eltérnek. Legelőnyösebb volna, ha az áttérés oly időpontban menne végbe, a mikor huzamosabb időn át, az arany ára meglehetősen *állandó* volt. Ha a váltó-árfolyamok nagyobb időközben nem ingadoznak, az árak, fizetések, bérek stb., kellő mérvben alkalmazkodnak és a papirforint belső értékének lehető legjobban felelnek meg.

Némelyek határozottan az *áttérés pillanatában* észlelhető viszonyt, mások különböző módon megállapítandó (havi, évi, stb.) *átlagos viszonyt* javasolnak. Tévesnek tartjuk minden-esetre ama propozíciót⁽¹²⁾, hogy az értékreláció megalapításánál a *jövő* számításba vétessék, nevezetesen, hogy a valutarendezésünket valószínűleg követő arányértékemelkedést mintegy anteczipálva, pénzünk tényleg meglévő árfolyamánál kisebbet állapítsunk meg. A jövőbeli értékalakulást — mint azt a német valutarendezés is bizonyította — épenséggel nem lehet kiszámítani; de még elvileg is helyteleníteni kellene ily eljárást.

A mennyiben azonban kétségtelen, hogy minden átlag-számítás útján megállapított árfolyam az *önkényesség* bélyegét hordja magán, épen oly bizonyos, hogy az átmenet pillanatában mutatkozó árfolyamnak alakulására *mesterségesen* is lehet majd hatást gyakorolni. Hiszen tudjuk, hogy valutarendezési

hirek is az illető értékek emelkedésével járnak⁽¹³⁾. Bizonyos mérvben ez ki nem kerülhető; de másrészt az üzérkedésnek sem szabad nyílt kezét engedni.

Ha lemondunk arról a más okokból nem helyeselhető eszközről, melyet az üzérkedéssel szemben javaslatba hoztak, hogy t. i. az átmeneti árfolyam *átlagszámítás* útján és a mesterséges áremelés által jelzett időszak esetleges *kizárásával* állapíttassék meg, csak az marad hátra, hogy az értékrelációt *minél* előbb, az egész valutarendezést *megelőzőleg, törvény* útján határozzuk meg. Ily törvény minden szédelgő számítgatást eleve lehetetlenné tenne. Különben e törvény nem zárná ki azt, hogy a jövő számára megállapított reláczió annak idején újabb törvény, kisebb mérvű korrekturát ne végezhesen. Hasonló szellemben a német érmétörvény eredeti javaslata⁽¹⁴⁾ nem szándékolta azt, hogy az aranyérmeket azonnal mint törvényes fizetési eszközöket hozza a forgalomba, hanem csak azt, hogy az aranyérmeket a közpénztáraknál tarifálják és hogy azokat így mintegy meghonosítsák oly célból, hogy a végleges intézkedések előtt még kiigazítást végezheszenek, ha netalán tévesen állapították volna meg az arany és ezüst értékrelációját. A mennyire kívánatos, hogy a valutarendezés tényleges keresztülvitele ne történjék elhamarkodottan, épen oly szükséges, hogy az értékreláció minél előbb állapíttassék meg. E követelmény mellett szól az a körülmény is, hogy komplikált dualisztikus törvényhozási apparátusunk valószínűleg amúgy is lassítani fogja a rendezés keresztülvitelét⁽¹⁵⁾.

Valutakérdésünk tulajdonképen két problémát foglal magában: Ez az *új értékrendszerre való áttérés* és a *készpénzfizetés keresztülvitele*. Szoros kapcsolatban van e két kérdés egymással, mindazonáltal igen könnyen el is választhatók. És ez elválasztás a fent jelzett célból és máskülönben is, igen jó volna. Az első lépést képezi az új értékre való áttérés. Röviden *aranyértékjegyzésnek* (Goldnotirung-nak) is mondható. Célja nemcsak az, hogy az aranyérték fogalma megszokottá váljék, hanem épen az is, hogy az átmeneti értékreláció meg legyen határozva menten minden mesterséges befolyástól. Bizonyos értelemben ez aranyértékjegyzés törvény útján való elrendelése, mintegy az államok fizetési-, illetőleg beváltási ígéretének jellegével birna. Egyelőre gyakorlati jelentősége ugyan nem volna ez értékarány-megállapításnak, mert hisz a

fizetések a készpénzfizetések tényleges megkezdéséig a mostani valutában eszközöltetnének. Azonban hatást gyakorolna e megállapítás pénzünk világpiaczi árfolyamára. Ez utóbbi ugyanis, különös gazdasági változásoktól eltekintve, valószínűleg alig térne el a törvényben megállapítottól. Csak a valuta keresztülvitelében való bizalom megrendülése okozhatna lényeges *alábszállást* ⁽¹⁶⁾.

A most kifejtett módozat mellett — mint később látni fogjuk — még az is szól, hogy a valutarendszer keresztülvitele — aranybeszerzés, veretés, stb. — huzamosabb időt igényelnek és így tanácsos, hogy az ezek végrevitelére szükséges *alapmeghatározás — az értékreláció megállapítása* — már jókor meglegyen.

Az értékreláció megállapítása nemcsak gazdaságilag, hanem *jogilag* is igen nagy jelentőséggel bír.

Nézzük mindenekelőtt azt, vajjon van-e eziránt már valami határozatunk.

Az érmerendszerünkről szóló törvények és rendeletek egyáltalában *nem* foglalkoznak az arany és ezüst közti viszony-nyal. Csak *aranyforintjainkban* lehetne az 1 : 15½ arányszámára *praejudiciumot* keresni. Azonban ez érme elfogadási értékét a törvény határozottan a *szabad egyezkedésre* bízta és miután tényleg ez az aranyforint *törvényes fizetési eszköz* nem volt soha, ezért ily *praejudiciumot* fel nem lehet állítani. Az 1857-iki, 1867-ben felmondott érmeszerződés hasonlóképen a szabad egyezkedésre bízta az *arany koronák* ezüstértékének megállapítását. E szerződésben csak a *tallérlábbal* van a forintláb összehasonlítva. Ebből tehát a később fejlődött viszonyt: 1 ezüstfrt. = 2 arany márkával, szintén nem lehet indokolni ⁽¹⁷⁾.

Hátra van még az *osztrák polgári törvénykönyv* sokszor idézett 988. és 989. §-a. E czikkek általában intézkednek az iránt, hogy a hitelezőnek érmeváltoztatások esetében a »*belső érték*« — azaz a nemes fémtartalom — változtatása nélkül kell kielégítést nyernie. Azonban ez elv csak *érmeváltoztatá-*sokra vonatkozhatik és nem *érték*változtatásokra, hol egyáltalában más nemes ércz lép az előző helyébe ⁽¹⁸⁾.

De ha léteznék is valami határozat az értékviszony iránt, úgy véljük, épenséggel nem kellene haboznunk, hogy azt *törvénynyel* lerontsuk. A monarchia államainak lakosai oly

valuta-viszontagságokon mentek keresztül, hogy majdnem érzéketleneknek mondhatók márkismervű változtatások iránt⁽¹⁹⁾.

Különben már eddig is eltért a *külön törvényhozás* a polgári törvénykönyv elvétől 1858-ban, a mikor (ápr. 27-iki pátens) a magántartozások kiegyenlítését 100 frt. p. é. = 105 forint o. é. alapon rendelte el (105.²⁴¹⁵ frt. o. é. helyett!).

Az értékreláció meghatározása azért szükséges, mert ezáltal a több milliárdra menő *magántartozások kétségnélküli szoluciója* válik lehetségessé.

E megállapítás tisztán *jogi* jelentőségével itt alaposan nem foglalkozhatunk. Összefügg az e téren mutatkozó véleményeltérés nézetünk szerint a pénz *jogi fogalmának* különböző megalkotásával. Ugy hiszszük, hogy az eltérések végre arra vezethetők vissza, hogy vajjon mekkora teret engedünk a pénz *jogi* definíciójában az *értékesség* momentumának az *állami értékfelruházási* momentummal szemben, azaz mennyire engedjük meg a *gazdasági* felfogás párosulását a *jogival*. Különben a főbb elméleti eltérések itt *Goldschmidt*⁽²⁰⁾, *Hartmann*⁽²¹⁾ és *Knies*⁽²²⁾ neveihez fűződnek.

A *szolucióra nézve* döntőnek mondható ugyanis az ezüst és arany közti viszony: 1. a kötelezettség *keletkezésekor*; 2. a valutaáttérés idejekor és 3. a *szolució* idejében.

1. ellen már *Knies* utalt arra, hogy az obligáció keletkezésekor az arany csak *árú* volt; hasonló jogcímen tehát az obligáció szoluciójával *házak vagy más dolgok árában* is lehetne az átszámítást követelni. *Goldschmidt* is különben e véleményről, melyet *Handelsrechtjében* kifejtett volt, később elállott,

2. ellen, ha *birói* megállapítás tételeztetik fel, ennek bizonytalansága és ingatag volta szól.

3. ellen a *certa* követelések *incertává* való vállalása és a hitelező szándékos károsításának lehetősége szól.

Az elfogadott nézet ma az, hogy az *áttérési időbeni értékviszonyt* kell irányadónak tekinteni, mit már *Knies* alaposan kifejtett. Jóllehet *Hartmann* átlagszámításokat is akar végeztetni, mégis *Knies* nézetével egyetért⁽²³⁾. Véleményök közössége abban rejlik, hogy az áttérési időbeni *tényleges* értékviszonyt akarják megközelíteni. Az átlagszámítás útján megállapított vagy a napi értékfolyam szerinti áttérés csak különböző eszköz ugyanegy cél elérésére. A fő azonban e megállapításnál az, hogy ezt az *állam* végezze⁽²⁴⁾.

Ha tehát így az *egy országban belül* való viszonyok rendezésére nézve már tán alig van *elvi* eltérés, nem így van ez a *nemzetközi forgalomban* felmerülő kérdések elintézésével. Az ez iránti vitát tudvalevőleg az *osztrák szelvénypercek* okozták; nem lehetetlen, hogy a mi valutarendezésünk is *esetleg* hasonló jelenségekkel fog járni.

A kérdés lényegét tekintve, e helyen vitatkozásba ugyan nem bocsátkozhatunk, de kijelentjük, hogy *Beckerrel* és másokkal szemben csatlakozunk *Soetbeer* ⁽²⁵⁾ és különösen *Hartmann* nézetéhez, mely szerint a *belföldi* törvényszéknek, ha *külföldi* pénzre történt a kötelezés és ha e pénz időközben *valuta-változtatást* szenvedett, a *külföldi* törvényi határozatokat kell érvényre juttatnia ⁽²⁶⁾.

A mi valutarendezésünknel, mint már fentebb kifejtettük, helyeselnők, ha az értékviszonyt már jókor törvény állapítaná meg. Az új érték életbeléptetése után az eddigi pénz foroghatásának megszüntetéséig a magánkötelezettségek teljesítését *vagyilagosan* lehetne megállapítani.

A régi aranyforintoknak újakká való *átszámítása* kétségtelenül a *nemes fémtartalom* alapján kell történnie.

III. ÉRMERENDSZER (PÉNZEGYSÉG).

Hogy milyen legyen fizetési eszközünk *anyaga*, ez a *valutakérdés*; hogy mily *súlyegységek* szerint osszszuk be fizetési eszközünket, ez az *érmekérdés*. Az érmekérdés megoldása a *pénzegység meghatározása*.

Ez iránt több általános követelménynek adtak kifejezést. E követelmények a következők:

1. *Csatlakozás* valamely más állam érmerendszeréhez; tehát ugyanazon *pénzegység elfogadása*; vagy legalább az érme törvényes *finomságának* és a súlybeli és finomságbeli *remédiümök* azonos módon való megállapítása.

2. A *forgalom* lehető legkisebb megzavartatása.

3. *Kisebb* pénzegységnek választása.

Kétségtelen, hogy az 1. alatt kifejezett óhaj jogosult; más állam pénzrendszerének elfogadásával e rendszer uralma alá tartozó területet nagyobbítanók és az *internacionális* forgalmat bizonyos mérvben egyszerűsitenők. De túlságos fontosságot nem szabad ez utóbbi cél elérésének tulajdonítani. A nemzetközi forgalom java részében nem a pénz képezi a

fizetési eszközt, hanem a váltó és a nemesfémről. A mennyiben pedig mégis a különböző pénzek kicserélése, illetőleg átszámítása szükséges, ezt általában olyanok végzik, kikre nézve az átszámítás nehézséggel nem jár. Ez átszámítás megkönnyítésére kívánatos mindenestre, hogy a *finomság* és a *remedium* iránti határozatok más pénzrendszerekben divókkal azonosak legyenek.

Elsőrendűbb követelmény a 2. alatt kifejezett, mely *ellene* szól annak, hogy más pénzegységet fogadjunk el. Számos példa bizonyítja, hogy mennyire zavarólag hat valamely ország gazdaságára, de különösen a *kis forgalomra* a mérték-, súly- vagy pénzrendszer megváltoztatása. E zavar sokáig tart akkor is, ha az átszámítás egyszerű; fokozott mérvben áll ez, ha az átszámítás nehézkes. A kis forgalomban ez esetben az *áraknak önkényes*, gazdaságilag nem helyesíthető *kikerekítése* áll be. Ha megtartjuk jelen pénzrendszerünket és ha az átmeneti reláció a tényleges viszonyoknak megfelelő, akkor a kis ember ugyyszólván meg sem érzi a valutarendezést; rá nézve minden a régi marad, a mi felette fontos. *Más pénzrendszerre* való áttérés különben még több nehézséget is okoz: így egyebek közt csak arra utalunk, hogy az esetben, ha a más rendszerre való áttérés törtszám-ban való átszámítással járna, mindenképen ki kellene kerekíteni valamely irányban olyan összegeket, melyekről kívánatos, hogy egész számok legyenek (pl. részvények, kötvények, stb.). A más pénzrendszerhez való csatlakozás ellen még az is szól, hogy a mennyiben így más államokkal való szerződés szükséges, ez által a jövőben pénzrendszerünk iránti *intézkedésünkben korlátozva leszünk*. Mindenestre azonban az a veszedelem járhat e csatlakozással, melyre már *Soetbeer* figyelmeztetett⁽²⁷⁾. Ha ugyanis valamely állam nagy pénzcirkulációnak örvend és a közös pénzegység többi országai számára is végeztet veretéseket, őt terheli az ily veretésű érmek *beváltása és újbóli veretése* annak idején, a mikor ezt a kopás folytáni értékcsökkenés, illetőleg a *pénzláb fentartása igényli*.

Vége saját pénzrendszerünk megtartása mellett még igen fontos *nemzeti*⁽²⁸⁾ momentumok is szólanak. Kis országnál főszerepet játszhatik a más nagy területen uralkodó pénzrendszerhez való csatlakozás. A monarchia államai eléggé nagy területtel és jelentőséggel bírnak, hogy *saját* pénzrend-

szerük legyen. Sőt e pénzrendszernek még *terjeszkedési hivatása* is lehet.

A 3. pont alatti postulátum a pénzegységen való változtatást azért czélozza, mert a kisebb pénzegységtől nemzeti gazdaságunkban a *takarékosság* előmozdítását reményli. Lehetetlen e helyen a pénzegység befolyását az árakra — mert hisz' ez e kérdésnek szabatos ökonomikus kifejezése — kimerítően kifejteni⁽²⁹⁾. Azonban állithatjuk, hogy alig van gazdasági hatásokról és kölcsönhatásokról szóló kérdés, melylyel *önkéntesebben* bántak volna el, mint ezzel és mely épen ezért annyira alkalmas arra, hogy megmutassa, mennyire veszedelmes *egyéni, módszer nélkül gyűjtött tapasztalatokból* következtetéseket vonni.

A pénzegység nagysága dönt a gazdasági életben ott, hol a szolgáltatás pénzben kifejezendő értéke *nem* függ főképen a *termelési költségektől* és a hol a kínálat s kereslet *nem nyílt piacon* megy végbe. Tehát főleg magasabbrendű személyes szolgáltatások ilyenek (orvosi honorárium, stb.).

Hasonlóképen ott játszik a pénzegység szerepet, a hol a fizetés az *adakozás* jellegével bír (jótékony célú adakozás — kerekszám! könyöradomány — borra való!). Ily »szellem-erkölcsi« okból történő fizetéseknél a pénzegység játszhatik szerepet; de itt is szűkek a korlátok, melyek közt hatása mozoghat. Az árak igazi területén e hatás nem létezik. Semmi esetre sem a *nagykereskedelem* terén, hol tudvalevőleg a legkisebb egység törtrészei is nagy szerepet játszanak és így elhanyagolásról vagy kiegészítésről szó nem lehet. Kis mérvben tán a *kiskereskedelem* körében, hol azonban számos más »szellem-erkölcsi« faktor is működik (kedvelt számok, bizonyos szokásos pénzdarabok, stb.) és hol épen azért a *kikerekítés* játszik nagy szerepet. Túlzó kifejezéssel azt lehet állítani, hogy a pénzegység *nem ok*, hanem *okozat*: elsőrendűbb a takarékoskodás és a gazdasági életmód egyáltalában⁽³⁰⁾.

Különben reánk nézve a kérdés kettős jelleggel bír, mi a kisebb pénzegység ajánlóinak figyelmét kikerülte. Nemcsak az jön szóba, hogy milyen lesz majd idővel a kisebb pénzegység hatása az árakra, hanem az is, hogy milyen hatása lesz az egyik pénzegységről a másikra való *átmenetelnék*. És itt kétségtelen, hogy a kiegészítés ép oly szerepet játszhatik majd, mint az elhanyagolás; tehát *drágulás is*, nemcsak *olcsóbbodás* lesz az eredmény.

A pénzegységgel összefügg beosztása. A *decimális* rendszer természetben nem mellőzendő. A $\frac{1}{2}$ krnyi darabok forgalomba hozatását kétségtelenül meg lehet majd kísérteni.

Ide tartozik még végre az *elnevezés* kérdése is. Ez csak akkor játszanék szerepet, ha más egységet kellene választanunk, mit az előbbieket szerint elleneztünk. Nem oszthatjuk több szerzőnek amaz aggodalmát, hogy az új »könnyű« aranyforintot össze fogják téveszteni a mostani ugynevezett aranyforintunkkal ($\frac{1}{8}$ 20 frkossal). Utóbbi a belföldi forgalomban tényleg meg nem honosodott és a nemzetközi adóssági viszonyaink köréből, egyszeri fix átszámítással el lesz távolítva.

A *forint* elnevezés mellett ennek *megszokottsága* harcol és kár volna ok nélkül a *szociális vis inertiae*-vel megküzdeni.

Gyakran kifejezett kívánság végre az, hogy $\frac{1}{2}$ *forintosok* is veressenek. Ehhez mi is szívesen csatlakozunk. Azt is javasolták, hogy e félforintosnak adjunk külön nevet. Hibásnak ugyan nem mondhatjuk e nézetet (mely különben a pénzdarabnak nem annyira gazdasági, mint inkább a fentebb is érintett »szokási és erkölcsi« szereplésének tekintetbe vételéből ered), de nagyobb jelentőséget sem tulajdoníthatunk neki.

IV. TISZTA ARANYVALUTA VAGY SÁNTA VALUTA. VÁLTÓPÉNZ. FEDEZETLEN JEGYEK.

Aranyvaluta — *áttérés az átmeneti időben az arany és az osztrák érték közt meglevő viszony alapján* — *érmerendszerünk megtartása*, ezek azok a főpontok, melyek iránt az előzőekben tisztába jöttünk.

A »*quomodo*« kérdését még csak később fogjuk felvetni. De még a »*quid*« kérdése sincs e három ponttal kimerítve. Számos igen fontos, noha másodrendű dolog szükséges ahhoz, hogy az elérendő új valutarendszerünk ki legyen teljesen építve. A legfontosabb három kérdés az, mely e fejezet élén áll. Ezek eldöntése azonban *tényleges viszonyaink* tekintetbe vételétől függ. *Ezüstkészleteink hováfordítása* ⁽³¹⁾ és a kölcsönfelvétel körül felmerülő módozatok irányadók a tiszta vagy sánta valuta és váltópénz kérdésében egyrészt, a fedezetlen jegyek kérdésében másrészt. Ez az oka annak, hogy e fejezet bizonyos értelemben a reákövetkezőt már anticzipálja.

A monarchia *ezüstkészlete* ⁽³²⁾ 200 millió o. é. forint; az ezüstváltópénz 40 milliónyi értéket képvisel. A 20 és 10 krajczárosok finomságát *átlagosan* 450-nel számítva, a váltópénz 20 millió frtot tesz. Összesen tehát 220 millió o. é. forint ezüstünk van ⁽³³⁾.

Tiszta aranyértékrendszerben az ezüst csak a *váltópénz* minőségével bírhat. Meg kell tehát mindenekelőtt azt állapítanunk, hogy *mekkora* az az összeg, a melyre mint (ezüst-) váltópénzre szükségünk van.

Általános elv itt kettő van. Egyikök az, hogy nagyszámú kisgazdaság és élénk kisforgalom nagyobb mennyiségű váltópénzt igényelnek. A másik elv, mely a pénzmennyiségre általában is áll, az, hogy a pénzforgatás gyorsaságával fordított viszonyban van a váltópénz mennyisége. E két elv bizonyos mérvben ellenkező irányban működő erők hatásával bír, mert mindkettőnek feltétele fejlettebb gazdasági viszonyokkal együtt szokott járni.

Más országokkal való *összehasonlítás* igen veszedelmes akkor, ha, mint azt gyakran teszik, csak az *egy* lakosra eső váltópénz mennyiségét tekintik és figyelmen kívül hagyják *a váltópénz arányát az összes pénzforgalmi eszközökhöz* ⁽³⁴⁾.

A legjobb, ha *saját* viszonyainkból indulunk ki. Jelenleg körülbelül 70 millió 1 frtos államjegy van forgalomban; ehhez jön a forgalomban vélt ezüstforintmennyiség ⁽³⁵⁾ 40 millióval és a 40 milliónyi jelenlegi váltópénzünk. Összesen tehát 150 millió forint, mely a kisforgalmi szolgáltatokat végzi. Azonban a megkívánt váltópénz mennyiségét mégis kisebbre kell tennünk, mert az 1 frtosok és az ezüstforintok jelenleg nemcsak váltópénz jellegével bírnak, hanem nagyobb fizetésekre is használatnak. Ezt tekintetbe véve, csak 120 millióra teszszük váltópénz-szükségletünket. 220 milliónyi ezüstkészletünkől tehát 100 milliónk maradna ⁽³⁶⁾. Ha ez az ezüstmennyiség jelenleg eladható volna, mindenesetre fontolóra kellene vennünk, vajjon nem ér-e fel az ezüsteladással járó 20—25%-nyi veszteséggel az, hogy valutánkat végleg rendeltük. Nézetünk szerint *e veszteséget*, sőt tán valamivel nagyobbbat is, *bátran lehetne elviselnünk*. Csakhogy lehetséges, sőt igen valószínű, hogy jelenleg ekkora ezüstmennyiséget *egyáltalában nem* lehet a piacra hozni. E 100 milliónak bevonása és holtan hevertetése pedig egyértelmű volna az

államra nézve évi költségének 4–5 millió forinttal való szaporításával.

Igy igen könnyen bekövetkezhetik, hogy kénytelenek leszünk *ezüstünket folyó pénznek meghagyni*, azaz valutánkat *síntává* tenni.

Mindenesetre azonban csak *átmeneti állapotnak* nézhetjük e sánta valutát. Világos tehát, hogy mindenekelőtt *újabb* ezüst-folyópénz veretéseknek *nem* szabad történniök: továbbá, hogy minden úton-módon törekednünk kell arra, hogy ezüstkészletünket lassankint ugyan, de folytonosan apaszzszuk. E cél elérésére több mód alkalmas. E helyen csak arra utalunk, hogy *nemes-fém iparunk* évi ezüstszükségletét ezüstforintok beolvasztása útján is fedezhetné. Figyelmeztetünk továbbá arra, hogy a *Mária Terézia*-tallérok ⁽³⁷⁾ veretésében is *lefolyási csatornája* nyílnék az ezüstnek.

Ha értékrendszerünkben az ezüst csak mint váltópénz szerepel, az ezüstforint súlyát — mint több oldalról javasolták — bátran alábbszállíthatjuk majd (900 finomságú) 10 grammra. Ez 1:15-nyi arany-ezüst értékviszonynak felel meg és még mindig jobb váltópénzt biztosít minékünk, mint a milyen, Hollandia kivételével, akármilyen más államnak van ⁽³⁸⁾. A 10 és 20 krajczárosokat azonban amostaninál valamivel nagyobb finomsággal kellene veretnünk. Tényleg ily rossz ezüstváltópénzzel egy állam sem bír. Jelenleg veretésünk — a forint ezüstöt 0⁵⁸⁰² márkával számítva — 1:10-nyi arany-ezüst értékviszonyt tételez föl. Ha 1:14-nyi vagy 1:15-nyi arányt választunk, akkor sem kell az országból való kiviteltől tartanunk.

Ha ezüstforintunk megmarad folyópénznek, az ércztartalom-csökkenést a nagyobb mennyiségben verendő félforintosoknál keresztül lehet majd vinni; kérdéses, vajjon a forintosokat is e célból át kellene-e veretni, hisz a *lucrum camerae* e nélkül is biztosítva volna a jövő számára.

Az iránt, hogy mennyire szabad a *forgalmat ezüsttel telítenünk*, szintén eltérők a nézetek ⁽³⁹⁾. *Földes* az arányt $\frac{2}{3}$ aranyban és $\frac{1}{3}$ ezüstben állapítja meg. *Haupt* 200 millió új (valamivel könnyebb) ezüstforintot ajánl váltópénzként veretni. Nyilvánvaló, hogy e számnál az lebegett szeme előtt, hogy a *Némethirolalomban* a váltópénz fejenkénti 10 márkában van megállapítva; 40 milliónyi lakosságunkra tehát 400 millió márka, azaz körülbelül 200 millió forint jutna.

Lotz 600—700 millió forintnyi, a monarchia szükségleteinek megfelelő érczkészletnek $\frac{2}{3}$ -át akarja aranyban megállapíttatni. A harmadik $\frac{1}{3}$ -dát egyelőre nagyobb részben az *ezüst* képezné, *mint folyópénz*, a *tiszta aranyvalutára* való áttérés esetében pedig *ezüst- és bronz-váltópénz* lenne az érczkészlet harmadik harmada. *Lotz* nézetéhez mi is csatlakozunk.

Ugy látszik, monarchiánk a papírvaluta sok évi uralma alatt egészen *elszokott* a nemes fémektől, úgy, hogy most, a mikor érczvalutára akarunk áttérni, szinte *idegenkednek* minálunk a nemes fémektől, de különösen az *ezüستől*. Csak így magyarázhatjuk első sorban azt, hogy oly sok javaslattal ⁽⁴⁰⁾ találkozunk, melyek az ezüstnek akár mint váltó-, akár mint folyópénznek *papírral való helyettesítését* czélozzák. E javaslatok helyesek, ha alapgondolatuk az, hogy meg kell kimélni a közönséget nagy mennyiségű ezüst forgatásától, ha t. i. az ezüst folyóértékkel bir. — A váltópénznek helyettesítése azonban helytelen.

Teljesen tévesek e javaslatok, ha az ezüstöt be akarják vonatni, elzáratni és ezt a helyébe kibocsátott jegyek *korrekt fedezetének* nézik. Vagy a forgalomban marad az ezüst és akkor *mindegy*, ha vajjon ércz vagy papiros forog; vagy elveszti az ezüst forgathatóságát és akkor a nem folyó értékű ezüst-fedezet *imaginárius* és a bank aranykészlete e jegyekért csakugy felel, mint a saját jegyekért ⁽⁴¹⁾. Ha ezt meggondoljuk, mind ama szépen kidolgozott terv igen szegényesnek tűnik fel.

Hogy nekünk 100 millióval több ezüstünk van, mint a mennyi kellene, ez oly tény, melyet semmiféle összetett jegyművelettel eltávolítani nem lehet ⁽⁴²⁾. Mindazonáltal bizonyos mértékben mégis hasznát vehetjük az *ezüstjegyeknek*. Szemben állunk ugyanis három követelménnyel: 1. hogy ne terheljük nagyon a közönséget ezüsttel; 2. hogy óvjuk meg a bankot attól, hogy az ezüst pinczéibe seregелjen és így fedezetét mintegy meghigitsa; 3. hogy az ezüstünkön való túlradhatásra mindig gondoljunk.

E három követelménynak következő módon vélünk megfelelni. *Száz millió forint ezüst* az, melynek a szükséges váltópénzen felül, mint folyópénznek kell forgalmat biztosítanunk. Ez összeg felét az állam bevonja és helyébe jegyeket bocsát ki, melyek beváltása *csak ezüstben követelhető, de aranyban*

is eszközölhető. Ha ezt az 50 milliót a bankra bizzuk, ez, a mennyire csak teheti, a beváltást majd *aranyban, illetőleg bankjegyekben* végzi. Ez által elkerülnők legalább az *idő nagyobb részében* az 50 millió ezüstnek forgalomba jutását és a bank *rögtön* felhasználhatja az esetleg kedvező körülményeket arra, hogy túladjon az ezüstön. — E proposíció ellen az hozható fel, hogy ez az 50 millió jegy (tán kerülni kell majd az ominózus *államjegy* elnevezést) az ezüst fedezet nélkül is *kényszerárfolyammal vagy a nélkül* is foroghatna. Ezt szívesen megengedjük, csak hogy az ezüsttel úgy sem lehet jelenleg egyebet tennünk. Ha tehát a jegyek beváltását *aranyszűke* idejében követelik, akkor a forgalmat *ezüsttel telítjük*; rendes körülmények közt azonban *meg akarjuk közönségünket az ezzel járó kellemetlenségektől óvni.*

Fel lehetne hatalmazni a kormányt, hogy szükség esetében az országgyűlés elé terjesztendő jelentés kötelezettsége mellett, a *hátralevő 25—50 millió forint ezüstöt is jegyekkel helyettesítse.*

A legfontosabb kérdés nézetünk szerint az, hogy mily *appointokban* bocsáttassanak ki e jegyek. Teljesen tévesnek véljük azt a több oldalról kifejezett nézetet, hogy nagyobb appointokat (50 frt., 100 frt. sőt 250 frt.) bocsássunk ki. Nekünk abból kell kiindulnunk, hogy a mennyire csak lehet, *arannyal* váltatjuk be a bank útján e jegyeket. A jegyek darabolását tehát úgy kell választanunk, hogy válság idejében *lehetőleg kis mérvben* növezzssek a jegyek a válsággal járnai szokott beváltási rohamot. *Ezt pedig kis appointok* kibocsátásával érjük el leginkább; ezek a forgalomban jobban oszolnak el, mint a nagyok s nem birnak oly beváltási tendenciával, mint emezek ⁽⁴³⁾.

Ezek szerint csak *5 és 10 frtnyi darabok* kibocsátását tanácsoljuk. Esetleg *egyforintosokat is* ki lehet bocsátani, ha a közönség az ezüsttel csak nehezen tudna megbarátkozni. — Ha ez a feltevés tényleg valónak bizonyulna, az egész 100 milliónyi összegből eleve 50 milliót 1 és 50 milliót 5 és 10 forintos jegyekben lehet kibocsátani. Csak hogy nézetünk szerint az egyforintos jegyek *eliminálását* legalább is meg kellene *kísérelni.*

Az előbb kifejtettek már magukban véve átvezetnek az ércpénzkérdésekről a pénzhelyettesítőkre, a *jegyekre.*

Itt azonban természetesen bennünket csak egy kérdés érdekel. Az tudniillik, ha vajjon tanácsos-e új valutarendszerünkben is bizonyos mennyiségű *fedezetlen jegyet* megtartani vagy sem. Nem lehet a fedezetlen és fedett jegyek körül felmerült elméleti nagy vitát itt érintenünk. — Kétségtelen, hogy *lehetne* ily jegyeket a forgalomban hagyni. Hiszen csak *Olaszország* 340 millió lira jegyére kell utalnunk.

Azonban *tanácsosnak* nem véljük e módozatot. Előnye csak az, hogy megtakarítanánk valamit a kamatköltségeinken. Csakhogy *ez túlzott takarékoság* volna. Veszélyeztetheti ez ugyanis az egész valutarendezésünk *sikerét* és különben is csak elodázó jelleggel birna. Épen *Olaszország* példája nem igen bátorító, mert kétségtelen, hogy az utóbbi évek *zavarait* több más okkal egyetemben a *fedezetlen jegyek* is okozták. Különösen pedig azért ellenezzük azt, hogy fedezetlen jegyeink egy részét tartsuk meg, mert a nagymérvű *ezüstrrel való telítettség* amúgy is gyengíti majd valutánkat. Ha pedig, a mint fentebb kifejtettük, az ezüst helyébe jegyeket is bocsátunk ki, e jegyek amúgy is a *fedezetlen jegyek keserű mellékizével* fognak birni.

Véleményünk tehát, hogy *egész jegyforgalmunk helyébe az ércpénzt kell léptetni* ⁽⁴⁴⁾.

Az e fejezetben mondottakat tehát következőleg foglaljuk röviden össze. Az *aranyvaluta mellett folyópénznek az ezüstöt is meg kell tartanunk*. De ezt csak *átmeneti állapotnak* szabad tekintenünk, minden eszközzel arra kell tehát törekednünk, hogy ezüstünkötől megszabaduljunk. *120 millió váltópénzt $\frac{1}{10}$, $\frac{2}{10}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ és 1 forintnyi darabokban* kell kiveretnünk, a *forint súlyát 10 grammban és finomságát $\frac{900}{1000}$ részben* állapítva meg. A *forint hányadrészeit megfelelő súlyban és ugyanazzal a finomsággal* kell kiveretni.

A forintok egyelőre *folyóértékkel* birnak, de a kormány ^(45a) felhatalmaztatik, hogy *rendeleti uton* mondhassa ki *váltópénzi minőségüket*, azaz, hogy fizetéseknél csak az *arany pénzegység* (tiz forint) *értékéig* fogadandók el, de az *állami pénztárak által korlátlan mennyiségben* váltandók be. Az említett 120 millióból azonban egyelőre lehetőleg kevés egyforintos és igen sok félförintos verendő. Hiszen forintosunk van még — a mint tudjuk — 100 millió ^(45b). Ezekből egyelőre 50 milliót 5 és 10 forintnyi jegyekkel helyettesitenénk, melyek bevál-

tása csak ezüstben követelhető, de aranyban is eszközölhető. Ha e jegyek alkalmasaknak bizonyulnak, még 50 milliót lehet belőlük kibocsátani; az *egyforintos appointokhoz azonban csak szükség esetében* kellene fordulni. Ha így 100 millió ezüst a forgalomból el van távolítva, a többinek *ezüstváltópénz minősége* kimondható. *Válság idejében*, a mikor a bank e jegyeket ezüsttel lenne kénytelen beváltani, *rendeleti uton ismét ki volna hirdethető az ezüst folyó értékminősége.*

A *finomságot* az aranypénzeknél is $\frac{900}{1000}$ részben kellene megállapítani; a *finomság remediumát* $\frac{0}{1000}$ részben. E határozatok megegyeznének a *latin Unió* és a *Németbirodalom* megfelelő határozataival. Csak a *súlybeli remediumnál* kellene vagy az egyik, vagy a másik rendszerhez csatlakoznunk.

A *Mária Terézia-tallérok*, az *aranyok* és a *20 frankosok*, *kereskedelmi pénzként, tovább is verendők.*

V. A VALUTARENDEZÉS KERESZTÜLVITELE.

A valutarendezés tényleges keresztülvitelének legelső pontja: az *aranybeszerzés*. Igaz, sokszor hangoztatott vélemény, hogy egyáltalában lehetetlen a kellő arany mennyiséget beszerezni⁽⁴⁶⁾, csak hogy hasonló véleményeket az *olasz valuta-rendezés* előtt is lehetett hallani⁽⁴⁷⁾, úgy hogy szinte *baljóslatnak* kellene vennünk, ha a *mi valutarendezésünk* előtt hasonló jelenség nem mutatkozott volna.

Lehetetlen e helyen az arany beszerezhetésének valószínűségét *statisztikailag* és *gazdaságtanilag* bizonyítanunk. Csak azokkal szemben, kik folyton-folyvást e pont körül forognak, utalunk *Hertzkának* ama kissé cynikus, de találó megjegyzésére, hogy az *arany meglesz, ha a kölcsönt elhelyeztük.*

Az arany beszerzésének módja, minden modern nagyobb pénzügyi műveleté, a *kölcsön*. E kölcsönt főképen a *külföldön* kell felvennünk⁽⁴⁸⁾, illetőleg a befizetést *aranyban* kell kikötnünk.

Ha a befizetés o. é. pénzben is történhetnék, ez pénzforgalmunk megszorulását okozhatná s így zavarokat idézhetne elő⁽⁴⁹⁾. A befizetések bizonyos *részét* azonban mégis o. é.-ben lehetne eszközölni. Nézetünk szerint e rész akkora lehetne, mint a mekkora az az *arany tartalék* lesz, a melyet — mint majd lejjebb kifejtjük — a *jegybevételek összegén felül* be kell szerezni. Hogy végre épen e kölcsönt *konsortiummal*

kell megkötni és *nem nyilvános aláírás útján* kibocsátani, az közelfekvő⁽⁵⁰⁾ és az előbb mondottakban leli indokolását. Ha tehát általában tisztában vagyunk az iránt, hogy kölcsön útján szerezzük meg az aranyat, a bennünket legközelebb érdeklő kérdés az, vajjon *mekkora* a megkívánt arany mennyiség? Hogy e kérdésre megfelelhessünk, mindenekelőtt *monarchiánk nemes érczkészlete* iránt kell tájékozást szereznünk. Ez iránt a vélemények eltérnek⁽⁵¹⁾.

Az ezüstkészlet megállapítása iránti *számítás* különben sem igen egyszerű. Kétségtelen, hogy a *veretéseket* alapul venni *nem* szabad.

Mig az ezüstpénz *agióval birt*, addig nagy mennyiségben a forgalomban tényleg meg nem maradt, hanem vagy *kivándorolt* vagy *beolvasztották*. De később is, különösen 1882-ben nagyobb mérvben vitték ki az ezüstöt⁽⁵²⁾, bizonyos mennyiségét még tán fel is dolgozták akkor, a mikor az ezüst beolvasztása kisebb költséget okozott a rudak behozatalánál.

A *bank ezüstkészlete* a 3 legutolsó évben folyton növekedett.

1887. decz. 31-én	145	} millió o. é. frt. volt.
1888. » »	154	
1889. » »	162	

Azt véljük, hogy megközelítjük körülbelül a valóságot, ha a *forgalomban lévő ezüstöt 40 millióra*, az egész készletet pedig így *200 millióra* tesszük. E szám csak a *Hertzkáénál* kisebb; de világos, hogy *Hertzkát* a *tényleges veretések* félrevezették. Valószínű tehát, hogy tévedés esetében is csak *kelleténél nagyobb*nak vettük az ezüstkészletet és így a tévedés iránya nem veszedelmes.

Az *aranykészletet* illetőleg sem birunk határozott adatokkal. A *bank aranykészlete* 1889. decz. 31-én — az aranyváltókat beszámítva — nem egészen tett 80 milliót, mely összeg alig tér el a két előző év végén kimutatottaktól (csak az aranynak és az aranyváltóknak része más ezekben). A forgalomban (bankoknál stb.) lévő aranyat *Haupt* 20, *Mayer* 30 millió o. é. frtra teszi. Óvatosságból a *kisebb összeget* választjuk és így az egész aranykészletet 100 millió o. é. forintban állapítjuk meg.

Állapítsuk meg már most *pénzforgalmi eszközeink mennyiségét*. Államjegy van 312—412 millió, bankjegy 434⁽⁵³⁾,

millió, forgalombani ezüstforint 40 millió; a 10 és 20 krajczárosoktól ez esetben eltekintünk.

Tudjuk azonban, hogy ez államjegyekből csak 312 millió kerül beváltásra; miután azonban az államjegyforgalom 1876—1885-ben⁽⁵⁴⁾ átlag 342 milliót tett, *korrekturaképen* a bankjegyforgalmat 500 millióval számítjuk, mely szám banktörvényünk szellemével is megegyezik.

A bankjegyek ércfedezete 40%-nyi⁽⁵⁵⁾. 500 milliónyi forgalom esetében tehát 200 millió jegyet kell teljesen fedeznünk.

Összegezve az államjegyeket a teljesen fedezendő bankjegyeket és az ezüstöt (312 + 200 + 40 millió), 550 millió frt. forgalmi eszköznek helyettesítéséről kell gondoskodnunk.

Ez összegnek — mint fentebb kifejtettük — $\frac{2}{3}$ -át aranyban kell beszereznünk. De az így szükségelt negyedfél millió ($366\frac{2}{3}$) aranyból 100 milliót már birunk.

Marad tehát 250 millió beszerzendő arany. E számítás inkább *bőnek*, mint *szűknek* mondható, mert figyelmen kívül hagytuk azt, hogy a bank aranykészletei 20 frank = 8, 10 frt. alapon vannak mérlegelve.

Nem osztjuk azok nézetét, kik attól félnek, hogy az aranyvalutának monarchiánkba való behozatala alkalmából az aranyat nagy mérvben el fogják vonni a forgalomból *kincs-gyűjtés* céljából (*»Thesaurirung«*)⁽⁵⁶⁾.

Mindazonáltal azt hisszük, hogy nem 250, hanem 350—400 millió forint aranyat kell beszereznünk. Szükségünk van ez aranytöbbletre, mert *lehetetlen, hogy a készpénzfizetések tényleges megkezdésénél bizonyos mennyiségű arany el ne folyjék*. Ha arany-szűke miatt a bank a beváltást eléggé előzékenyen nem végezheti, sohasem érjük el azt, mit első sorban akarunk elérni; *váltóárfolyamaink emelkedését*. Az olasz valutarendezés kitűnő példa arra, hogy mennyire kell az aranykészletek beszerzésénél minden kicsinyes takarékoságot félretenni. Az olasz váltóárfolyamok Berlinben és Párisban gyakran állandóan 2—3%-kal az aranypont *alatt* állanak. Ez abban nyeri magyarázatát, hogy az olasz jegybankok aranyban *szűkölködnek* s így ezt a kivitelt nem szolgáltatják eléggé coulansan, hanem *ezüstben fizetnek*.

Az eleinte beálló *aranyelfolyás el nem kerülhető okát* az egész üzleti világ kezdetbeni *gyanakodásában* leli. De épen ezért már az *arany beszerzésénél* kell erről gondoskodnunk és

nem szabad 5 millió évi kamat-megtakarítás miatt az egész valutarendezés *sikerét kockáztatnunk* ⁽⁵⁷⁾. Különben ez az *aranytartalék*, melyet így beszerzünk, ha nem folyik le egészen, az előbbi fejezetben említett *ezüstöt helyettesítő jegyeknek* is biztosít kényelmes forgalmat és esetleg az osztrák-magyar bank *magyarországi dotációjának növelésére* fordítható.

Az említett 400 millió arany *beszerzése* az idő tekintetében történhetik *egyszerre* vagy *successive* ⁽⁵⁸⁾. E kérdést mellesleg tartjuk. A lassankénti beszerzés abból a szempontból történhetnék, hogy mennyi időt igényelnek pénzverdénk a veretésekre ⁽⁵⁹⁾.

A kölcsön költségeit illetőleg *közös kölcsönt* azért tartunk helyesebbnek, mert olcsóbb. Kamatlába természetesen 4% lesz és a megfelelő párin alul való átadást tekintve $4\frac{2}{10}\%$ — $4\frac{1}{4}\%$ -ba kerülhet. Különben egy tized % nem dönt ⁽⁶⁰⁾.

Eljutottunk tehát addig, hogy a szükséges arany mennyiséget beszereztük. Az *aranyértékjegyzést* és a *készpénzfizetést* legalább is a *veretésekre szükséges idő* választja el.

Most az eddiginél majdnem nehezebbnek mondható feladattal állunk szemben, hogy *hogyan kell az aranypénz forgalomba hozatását tényleg keresztülvinni*.

Elvileg itt két út nyílik. A jegyek beváltása vagy *egyszerre* vagy *egymásután* történhetik. Utóbbi nézetén vannak *Sachs* és *Lieben*. Másokkal, különösen *Bambergerrel* ^(60b) és *Lotzcal* e módozatot el kell ítélnünk. *Az aranynek részletbeni forgalomba hozatása az egész valutarendezés eredményességét veszélyeztetheti*, még pedig *psychologiai* okoknál fogva. Ha az aranyvaluta tényleges behozatala után nem áll annyi arany rendelkezésünkre, hogy esetleg *kivételre* 100—150 millió forintot bátran feláldozhatunk és ha a bank a jegyeket nem váltja be a *legelőzékenyebb* módon, akkor *a világ nem hisz az aranyvalutában és a váltóárfolyamok nem javulhatnak*.

Még az az általános elv is áll a jegyek beváltására nézve, hogy bevonatásuk ne okozzon *pénzszűkületet*, mint a hogy ez az 1859-es és 1865-ös kísérleteknél történt.

Az összes eddigi fejtegetéseinkben, a hol az *osztrák-magyar bankról* volt szó, szinte hallgatag feltételeztük azt, hogy a valutarendezésnél az államnak és a banknak *karöltve* kell eljárnia. Ha az *érdekek közösségét* mégis e helyen hangsúlyozzuk, ezt tesszük azért, mert az irodalomban többször talál-

koztunk oly tervekkel, hogy az állam rendezze akképen a valutát, hogy e rendezés költségeit a bank fizesse meg⁽⁶¹⁾. Tulajdonképen felesleges e dolgokat fejtegetni. De mégis meg akarjuk jegyezni, hogy nemcsak *lchetetlennek* véljük a bank közreműködése nélkül a valutarendezés keresztülvitelét, hanem azt is hisszük, hogy a bank ezüstkészleteinek esetleges eladásából származó kárnak *részben méltán* az államra kell hárulnia. Hisz az 1879. ótai állami ezüstveretések azok, melyek körülbelül 60 millióval megszorították a bank ezüstkészletét; e 60 millió pedig az állam nem csekély *nyereségre* tett szert.

Visszatérve tehát előbbi fejtegetéseinkre, az aranyfizetések megkezdése előtt a bankviszonyok átalakítására kell gondot fordítanunk. Első sorban említjük a *80 milliónyi adósság kifizetését*⁽⁶²⁾, továbbá a bank ezüstkészletének részbeni átvételét⁽⁶³⁾. Helyeseljük *Lotz* ama propositióját is, hogy az *államjegyek* az állam jóállása mellett változtassanak át *bankjegyekké*, úgy hogy az *egész beváltást a bank végezze*. Szükséges mindenestre, hogy az állam és bank közti viszony *törvényileg* újból szabályoztassék és hogy a *valutarendezés keresztülvitelének részletes módzatait* előre pontosan megállapítsák.

Áttérünk tehát most a *készpénzfizetések felvételét követő idő viszonyaira*.

A leggyakrabban hangoztatott dolog, melylyel itt találkozunk az, hogy az *aranyat* a legrövidebb idő alatt *ki fogják az országból vinni*. Hogy bizonyos mérvű *aranykivitel* tényleg be fog állani, azt már előbbi fejtegetéseinkben is számításba vettük. De a *teljes kiszivárgásban* azért nem hiszünk, mert erre a történet nem mutat fel példát, legalább ott nem, hol az illető állam félig-meddig gazdaságilag *életképes* volt.

A *kereskedelmi*⁽⁶⁴⁾ és *fizetési mérleggel* való érvelés e kérdés eldöntésére nem igen alkalmas. A kereskedelmi mérlegek pontosság tekintetében igen hiányosak, a fizetési mérlegek pedig alig ellenőrizhetők. Helyesen mutat *Lexis* arra is, hogy *papírváltás* országokban *épen az agió okozza* a kereskedelmi mérlegek nagyfokú *aktivitását*.

Az aranynak az országban való megtartására van egy kitűnő eszköz s ez egy előrelátó, figyelmes *discontopolitika*. Az *osztrák-magyar bank* annyira dominál a monarchia gazdasági területén, hogy kétségtelen, miszerint az arany elfolyását *kamatláb-politikájával* szabályozhatja. Különben figyelembe

veendő, hogy már azon időben is, a mely az aranyértékjegyzés illetőleg a bank- és államjegyek egységesítése és a jegyek bevonása közt van *kiviteli célokra való aranyrudak eladásával* befolyásolni lehetne a külföldi *váltóárfolyamokat*. Végül még a *sóbányajegyeket* ⁽⁶⁵⁾ kell említenünk ⁽⁶⁶⁾, melyek sorsa természetesen *bennünket* csak közvetve érdekel. E 100 milliós összeget mindenképen *másforma adósságra* kell *Ausztriának* változtatnia. Hogy ezzel *kamat-emelés* fog szükségképen járni, az bizonyos. Csakhogy ez *jelentékeny nem lesz*.

A valutarendezés keresztülvitelében *gyorsaságnak* és *elővigyázatosságnak* párosulnia kell.

Gyorsaság a megkezdésben ⁽⁶⁷⁾, *vigyázatosság a keresztülvitelben* és annak előkészítésében, hogy az egyszer megkezdett reformot *váratlan esemény meg ne zavarhassa*.

VI. KÖZJOGI KÉRDÉSEK.

A valutarendezés körül fölmerülő közjogi kérdések főleg az *Ausztria és Magyarország* közti viszonyra vonatkoznak. Magában véve az *érték és érmeügy államjogi* kifejtése minálunk a jogforrások szegénysége miatt felesleges, de egy könnyen nem is lehetséges. Hisz a *legfontosabb* szempontok iránt is alig léteznek határozatok, úgy, hogy csak a kormány rendelkezése döntő, a nélkül, hogy *ez törvényben kimondva volna*. Így tehát legfeljebb *de lege ferenda* lehetne értekezni ⁽⁶⁸⁾.

Itt csak a *monarchia két államának viszonya* jön szóba.

A jelenlegi valutarendezés iránt tudvalevőleg már van intézkedés törvényünkben. Az 1887: XXIV. t.-cz. (Ausztriában a megfelelő törvény 1887. május 12.) elrendeli, hogy a két kormány küldjön ki bizottságot, a *készpénzfizetések helyreállítását* előkészítő rendszabályok iránt való tanácskozássra.

Továbbá az új valutának *nevét* állapítja meg e czikk: *»osztrák-magyar érték«*.

A valutarendezés kétségtelenül az 1867: XII. szellemében a *»közös egyetértéssel elintézendő«* ügyekhez tartozik. Következik az abból, hogy a valutarendezés magva tulajdonképen a *»közös jóállás«* alatt lévő függő államadósság ⁽⁶⁹⁾ törlesztése.

Ugyan e mellett bizonyitanak az 1867: XII. 66. §. és a fentebb említett 1887: XXIV. is. Azonban a *közelebbi elintézés* illetőleg törvényeink határozatot nem tartalmaznak.

Az 1867: XII. 56. §-a *közös hitelműveletekről* intézkedik;

az 1867: XV. 4. §-a ily műveletek esetében a kamatfizetések és tőketörlesztések *felosztását* abban az *arányban* állapítja meg, a mely a *kölcsönfelvétel idejében* a *közösügyi költségekhez való* hozzájárulásra fennáll.

Ez utóbbi határozat azonban csak akkor nyer hatályt, ha a két állam törvényhozása ez iránt megállapodásra jutott, illetőleg a felveendő kölcsönt *közösnek* mondta ki.

Ha tehát a két állam törvényhozása az iránt megállapodásra jut, hogy a valutarendezésre szükséges hitelművelet *közös* legyen, *ipso iure* a *hozzájárási arány* nem lehet más, mint az, mely a kölcsön felvételekor a közösügyi költségekhez való hozzájárulásra fennáll: *azaz jelenleg 30:70* ⁽⁷⁰⁾.

Ezek után a *sóbányajegyeket* kell figyelembe vennünk. Ismeretes ezek szerepe és a törvényeinknek ezekről való intézkedése. Hogy ezek iránt *semmiféle* kötelességgel nem birunk, az bizonyos. De kérdés lehet, ha vajjon egy *312 milliónál nagyobb államjegy-forgalom* beváltásához minenkünk is hozzá kellene-e járlnunk. E mellett az látszik szólani, hogy az 1867: XV. 5. §. kiterjesztette a *közös jótállást* a 212 millió fölül is forgalomban lévő *jegyekre*. Azonban ez csak a *jótállásra* vonatkozik. Az említett cikk első bekezdése határozottan 312 milliónyinak mondja a függő adósságot. Az említett felfogás lehetetlensége pedig, különösen a törvény azon szavaiból következik, hogy a sóbányákra bekebelezett 100 millió forintnyi adósság kamatoztatásához és törlesztéséhez szükséges összegekből a Magyarországra eső évi járuléka a megállapított *állandó és változhatatlan összegekben* már *be van foglalva*.

Az osztrák-magyar bankot *cselekvőleg* illető 80 milliónyi *adósság* eredetileg — az 1867: XII. 53. §. szerint — Magyarországot nem terhelte. Azonban az 1878: XXVI. t.-cz. kimondja, hogy egyrészt az esetleg (a bank alapszabályai értelmében) Magyarországot illető évi *nyereség-részlet* évenként ez adósság törlesztésére fordítandó; másrészt azt, hogy a magyar állam az 1898-ban még törlesztetlenül fenmaradó részből 30%-ot akkép vállal el, hogy az ennek megfelelő összeget 50 egyenlő évi részletben *kamat nélkül* fogja Ausztriának lefizetni.

Végre az 1868: XLVI. 17. §. 20., 21. és 22. §§. a *pénzjegykészítés* költségeit és a bevonásokból származó nyere-

ségek (esetleges) felosztását szintén a 30:70 *arányban* állapítják meg.

Ez volna tehát a kérdés szabatos közjogi állása.

A valutarendezés kétségtelenül változtatni fog e viszonyokon. Pontos, félreértéseket kizáró *törvényt* az *érték és éremügyről* és a *kölcsönről mindkét államban* szükségesnek tartunk.

Ha a közös kölcsön felvétele el lesz határozva, a költségek 30:70 arányban lesznek megosztandók. Ausztriát azonkívül *sóbányajegycinek konszolidálása* is fogja terhelni⁽⁷¹⁾. Miután a 80 milliónyi⁽⁷²⁾ bankadósság azonnali kifizetését szükségesnek mondtuk, ez iránt intézkednünk kell. A dolgot az nehezíti, hogy a banktörvényt általában meg kell majd változtatnunk. Nézetünk szerint a fent említett 1878:XXIV. törvényezikk *határozottan* magában foglalja ez adósság *30%-ának átvállalásának szándékát*. E szellemben *javaslatunk* oda irányul, hogy a magyar állam az adósság 30%-át fizesse meg *azonnal* Ausztriának — mely esetben az 1898-i kamatokat legalább is le kellene vonni — vagy csak akkép változtassék meg az 1878-iki törvény, hogy az 50 kamatnélküli részlet fizetésének *kezdőpontja* ne az 1898-iki, hanem az *1891. vagy 1892-iki év* legyen. Az esetleges *bank-nyereségi részlet* természetesen ismét Magyarországot illetné.

Továbbá a *papírpénz* készítése iránti határozatokat az *ezüstveretésekre és átveretésekre* is ki lehetne terjeszteni, úgy hogy Ausztriának a nagyobb költségekkel szemben jóval nagyobb haszna is lenne⁽⁷³⁾. A »Vereinsthalerek« kérdését illetőleg álláspontunkat már fentebb határozottan kifejtettük.

VII. A VALUTARENDEZÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

Csak röviden akarunk ezekkel foglalkozni. A gazdasági *konjekturális elemzés* ugyan igen *hálás* egy feladat, de mint minden *valószínűségi* számítás, *veszedelmes*. Már értekezésünk elején mondtuk, hogy a valutarendezés hatása inkább *negatív* mint *pozitív* jellegű lesz. Méltán remélhetjük, hogy e rendezés útján az ágióingadozásokkal járó *káros állapotok* el fognak idővel tűnni.

Súlyt csak arra kell fektetnünk, hogy épinséggel téves azok nézete, kik a valutarendezésben a *mezőgazdaság és ipar* károsítását látják. Kétségtelen, hogy az ágióingadozások

egyeseknek hasznót hoztak; kétségtelen, hogy az ágió gyakran mozditotta elő a *kivitel*t. De egyesek nyereségeivel az *összeség*-nek károsulása áll szemben. A kivitelnek *egyoldalú* szemlélése pedig *merkantilisztikus* tévedés.

Ha megengedjük, hogy *ágióemelkedéssel* jár haszon a *mezőgazdaságra*, az *ágióingadozásokról* ezt határozottan tagadjunk kell. Különben is nem egyszer az *üzérkedés* vitte el az ágióemelkedésből a *termelők számára* *credett nyereséget* ⁽⁷⁴⁾.

Ha végre az *osztrák ipar* az aranyágióval megnövesztett *vámokban* látta eddig létfontartásának eszközét, úgy egy *à tout prix védelmi politika* könnyen részesítheti az új valuta-rendszer mellett is ez oltalomban. Mi részünkről — nem tagadjuk — határozottan örömet éreznénk, ha az arany-valutára való áttérés hirdetője volna egy *szabadabb gazdasági légáramlatnak*.

Az *államnak* a valutarendezésből eredő *hasznát* nem kell bizonyítani: ez főleg az arany-adósságok kamatainak beszerzésével járó veszélynek elhárításában rejlik. E veszély különösen nagy volt Magyarországra nézve, oly évben, a mikor *rossz* termésünk volt.

A valutarendezés legnagyobb jelentőségű következményei *általános* jellegűek lesznek. Hogy remélhetjük a váltóárfolyamok helyreállítását és idővel a kamatból alábbszállását — *általános gazdasági lendületben* is lihetünk.

Háború esetében pedig, ha mégis az államjegyek kibocsátásához kellene fordulnunk, legalább már *eleve* nem használtuk el hitelünket ⁽⁷⁵⁾.

(¹) L. főleg:

Kramár: Das Papiergeld in Oesterreich seit 1848. Leipzig, 1886.

Fildes: Adalékok a papirpénz történetéhez és statistikájához. Budapest, 1882. — VII. és VIII. fej.

Lucam: Die österr. Nationalbank und ihr Verhältniss zu dem Staate. Wien, 1861.

Leonhardt: Die Verwaltung der österr.-ungar. Bank 1878—1885. Wien, 1886.

Gruber: Statistische Beiträge zur Frage der Währung der österr.-ungar. Monarchie. I. Jena, 1890.

Haupt. Gold, Silber und Währung. IV., XVIII., XIX., XXIX. és XXX. fej.

Wekerle: A pénzverési Régale. Nzg. Sz. 1881.

(²) Utalunk a *latin Unió* újbóli megkötése iránt már most felmerült nehézségekre. Angliát illetőleg l. *Lexis. Die Währungsfrage und die engl. Untersuchungs-Commission* Jb. f. N.-Oe. u. Sh. NF XVI. 1888. 321. l. és köv. és különösen *Nasse. Der Schlussbericht der engl. Gold- und Silber-Commission* u. o. XVIII. 1889. 652. l. és köv. Erdekes jelenség végre a bimetalizmus

és az ezüst oly erőlyes és tehetséges hívének, mint *Haupt Ottomarnak* csatlakozása az arany-párthoz (l. cikkeit a Pester Lloyd és a B. Börsen-Courirban).

(³) *Süss, Soetbeer* stb.

(⁴) Ezüstveretéseink 1878—80-ban 113 millió frtra rúgtak: ugyanez időben az Egyesült-Államok körülbelül 84 millió dollárt és 78—81-ben India körülbelül 220 millió rupiát veretett [*Soetbeer*].

(⁵) Igy *Wekerle* 122. l., *Lotz* 13. l., stb.

(⁶) *Meyer: Ein Beitrag zur Lösung der Währungsfrage*. Érdekes számításokat végez az iránt, hogy az aranytermelés jelenlegi stadiuma szerint hány év alatt lehetne a különböző államok ezüstkészletét s papírpénzét aranynyal helyettesíteni.

(⁷) Az arany valuta mellett már igen régen *Weninger — Politikai számtan* 1862 — nyilatkozott; legkitartóbb és színtoly régi hirdetője *Kautz* (l. különösen *A fém pénz és valutaügy a törvényhozás és a tudomány jelen állása szerint* 1877. és *A fém valuta kérdése* 1880.); ált. *Joób: A valutaügy Magyarországon* »Nemzetgazdasági Szemle« 1884. A bimetallistáink közül *Dolmert* (A valutakérdés és a kettős valuta Bp. Sz. 1881.) és *Mudronyt* (A valuta-kérdés külföldön és hazánkban. — Ezüst 1 : 22 vagy 1 : 15½. Nzg. Sz. 1886.) említjük.

(⁸) Az arany értékre való áttérésre különben már több, mint 20 évvel ezelőtt gondoltak hazánkban. Az 1867 január havában Bécsben *Hock* báró elnöklete alatt összegyűlt érme-bizottság magyar tagjai [*Korizmicz, Rüsner: Kautz, Weninger*] határozottan az arany mellett nyilatkoztak.

Különben, a mint értesülünk, a magyar kormány még későbbben is foglalkozott a valuta rendezésének kérdésével és 1875/6-ban *Ghyecz Kálmán* alatt az áttérés különböző módjaihoz képest több részletes tervet is készítettek a pénzügyi miniszteriumban.

(⁹) Ez érveket következőkben foglaljuk össze. Ált: Az aranyérték elfogadása, illetőleg az agió megszűnése veszélyezteteti a monarchia kiviteli iparát és mezőgazdaságát [*Lieben: Regelung der Valuta* (Ref.) Wien 1889. 9. l. ezt találóan »Das agrarische Bedenken«-nek nevezi]. Kül: a szükséges arany beszerzése lehetetlen, ha lehetséges, óriási költségeket okoz; az arany — kül. passiv kereskedelmi mérleg esetében — kiszivárog az országból; ezzel együtt jár a pénzforgalom eszközeinek nagymértvű csökkenése, a kamatláb emelkedése.

(¹⁰) Ez érdekes jelenség magyarázatával *Soetbeer, Menger, Gruber* foglalkoztak alaposan. Továbbá még *Hammer: Zur Besorgung des Agios*. Leipzig, 1888.

(¹¹) Igy:

Lesigang: Agioschwankungen und Herstellung der Valuta in Oesterreich. Jahrb. f. N.-Oe. u. St. XXVII., XXVIII., XXIX.

Lotz: Die Währungsfrage in Oesterreich-Ungarn. Leipzig, 1889.

Bunzl: Währungsfrage. Wien, 1887.

Hertzka: Wesen des Geldes. Leipzig, 1887. *Die Valuta-Frage*. (Ref.) Wien, 1875.

Schwarz: Pénzrendszerünk megváltoztatása 1883. a régi relatiót akarta volt az áttérésnél alapul venni. Ettől azonban *Agio tanulmányaiban* Nemzg. Sz. 1884. III. eltért s így szintén e nézetet osztja.

»Weder rückwärtsgehende Durchschnittsnormen noch vorwärtsgehende Berechnungen, haben zu entscheiden, in welcher Proportion der Uebergang, (die Ausgleichung der jetzigen Silberwährung und der künftigen Goldwährung) gegriffen werden soll, sondern einzig und allein der Moment in dem der Uebergang bewerkstelligt wird«, *Bamberger* az 1871-i Reichstagen l. Ann. d. dtsh. R. 1872. 669. l.

(¹²) *Sax: Valutaregulierung, Sep.-Abdruck aus dem »Prager Tageblatt«* 1889. 7. nov. 7. és 8. l.

(¹³) A készpénzfizetés kilátásba helyezése az agióra befolyással van; 1858-ban és 1866-ban azt egészen elnyomta (Földes) és »Magy. Nemzetgazda« 1890. I. sz. Emlékeztetünk különben az 1889. tavaszi valuta-rendezési híreknek az árfolyamokra gyakorolt hatására.

(¹⁴) 1871. október 10-ről.

(¹⁵) Ha *Földes: A valutarendezés kérdéséhez* »Nemzet« 1889. decz. 21., 22., 24., 25., 29., 31-én (V.) Amerika s Anglia példájára utalva, arra int, hogy ily fontos gazdasági változtatást csak lassan (több év alatt) szabad keresztülvinni, ezt csak a *tényleges keresztülrítelre* vonatkoztathatjuk, de nem az *értékviszony megállapítására*.

Dorn: Zur Frage der Valutaregelung Volks. Wochenschrift 1889. Nr. 291, 292, 294—296 fejtegetéseiben helytelenítjük azt, hogy ő az *értékviszony megállapítását* a kormányra akarja bízni.

(¹⁶) Kisebb ingadozások különösen kezdetben várhatók, míg t. i. az árak alkalmazkodása befejeződik. Téves az a nézet, a melylyel egy helyen találkozunk (*Menger*), hogy t. i. az árfolyamra a pénz szűke gyakorolhat hatást. Ez a *vásárlási erőnek* és a *ritkasági értéknek* összetévesztése. Utóbbi befolyása a pénznél azonban csak a *kölcsön-kamatra* terjed és nem az árfolyamra.

(¹⁷) E téves nézet, mely egyrészt »arany forintunk« létezésén, másrészt pedig azon alapul, hogy a német érmetörvény a tallért, mely $1\frac{1}{2}$ o. é. frttal egyenlő 3 aranymárka értékével ruházta fel, igen elterjedett. Így *Schäffle: Die Wiederherstellung der Metallvaluta in Oesterreich 1882, Aufsätze II.* szerint minden nem-arany hitelezőnk 2 márkát fog 1 frtért követelni.

(¹⁸) *L. Perl: Valutaregulierung in Oesterreich-Ungarn.* Zürich, 1837. 37. l. *Bunzl* id. m. 50., 51. l. *Katona a pénztartozásokról* 1885. 56. l. Azonban »*Goldwährung u. Valutaregulierung in Oesterreich-Ungarn*« 1885, az osztr. p. törv.-könyvből 1: $15\frac{1}{2}$ arányt magyarázza ki és ezt az átmenetelre, mint a magántartozásokra nézve, kötelezőnek tartja.

(¹⁹) *Bunzl* 49. l. helyesen utal arra, hogy például az 1879. rendeleti uton való beszűntetése a (magán)-ezüst veretéseknek ugyan *előnyös* rendszabály, de mindenesetre azonban igen *erélyes befolyásolása* volt pénzünk értékének.

(²⁰) *Handb. des Handelsrechts* I. B., 2. Abt. 1868. 1175. l. s. köv.

(²¹) *Ueber den rechtlichen Begriff d. Geldes u. den Inhalt von Geldschulden* 1868. kül. 83. l.

(²²) *Geld u. Credit* I. 1873. 336. l. — 344. l.

(²³) l. *Hartmann: Int. Geldschulden* 48., 49. l.

(²⁴) Így már *Soetbeer* Denkschrift betr. deutsche Münzeinigung. Ann. d. dtsch. R. 1849. Ugyanott ismerteti az akkoriban e kérdés iránt kiírt pályázatra beérkezett dolgozatokat.

Becker lej. id. munka 113. l. »bei dem Wechsel der Währung *regelmässig* der Gesetzgeber nicht nur berechtigt, sondern auch verpflichtet ist« hogy a viszonyt megállapítsa.

Különbön leginkább az *aranyvaluta* ellenzői azok, kik a »hitelezővel« vagy »adóssal« elpanaszoltjáték az általa valószínűleg elviselendő igazságtalanságot.

Piskó-nál, Die Aufnahme der Baarzahlungen in Oesterreich-Ungarn und die internat. Regulierung der Währungsfrage, Wien 1887. (21., 22.) azzal az érdekes jelenséggel találkozunk, hogy ugy a hitelezőről, mint az adósról egyaránt mondja, hogy ezek az értékreliáció megállapításával nem lesznek megelégedve. Előbbi u. is nem — mert régente nagyobb értéket adott és esetleg az ezüst aránya az aranyhoz ismét javulhat; utóbbi nem — mert hát ha még jobban száll alá az ezüst értéke, úgy hogy későbbi áttérésnél még kevesebbet kell fizetni (!)

(²⁵) *Soetbeer: Münzverfassung* 110/111. l.

(²⁶) *Becker: Ueber die Couponsproceße d. österr. Eisenbahn-Gesellschaften u. über internat. Schuldverschreibungen.* Weimar, 1831.

Hartmann: Internat. Geldschulden. Freiburg, 1882.

Schäffle: Für internat. Doppelwährung. 1831.

Hertzka: Die österr. Zinsenfrage. Vierteljahrsschrift f. Volkswirtschaft, Politik u. Culturg. B. I. 1876.

(²⁷) Ann. d. dtsch. R. 1869, 806. l. L. továbbá *Lehr: Die Abnützung der franz. Münzen.* Bayerische Handelszeitung, 1890. febr. 16. s. köv.

(²⁸) Ezeket felesleges kifejteni. Csak az illusztráció kedvéért utalunk arra, hogy a 60-as években a német államokban (sőt különösen Délnémetországban) mozgalom indult meg, mely nemzeti momentumokkal indokolta a *márka* rendszerre való áttérés helyességét. l. az 1871. évi *Reichstags-verhandlung-okat* Ann. d. dtsh. R. 1872.

(²⁹) Mintaszerű *Földes* értekezése a J. B. für N.-Oe. u. St.-ban. »*Bemerkungen über den Einfluss der Geldeinheit auf die Preise.*« L. továbbá F. *Die kleine Geldeinheit* »N. Fr. Presse« 1890. jan. 23.

(³⁰) Ismeretes dolog, hogy daczára a kis pénzegységnek, Francia- és Olaszországban az 1 cent. alig látható. Nálunk sem tudott bevállani a $\frac{1}{2}$ krajczáros. Viszont különös gazdasági viszonyok még kisebb pénzdarábot igényelhetnek, mint a milyen a centime, a fillér s a $\frac{1}{2}$ krajczáros. A német 1871. decz. 4. törvény (*Ausprägung von Reichsgoldmünzen*) Bajorország számára Gold $\frac{1}{2}$ fillérek veretésének dekretálását szükségesnek tartotta (13. §.) és ezt a javaslat az ottani kis forgalom sajátosságával indokolta (*Motive*). l. Ann. d. dtsh. R. 1872. 849. l.

(³¹) Hogy ezüstből aranyra áttérő országban az ezüstnek hova fordítása a legnehezebb feladat, ezt a német példán okulva már most tudjuk. Bámulatos e tekintetben *Bambergernek* élesszemű előrelátása. Már a német aranyéremveretési törvényjavaslat tárgyalásainál — 1871-ben — a következőket mondta: »... die Schwierigkeit war nie zu fragen, woher das Gold nehmen, sondern wohin mit dem Silber? wo ist das Loch, in das wir die 300 oder 400 Millionen Silber, die wir los werden müssen, hineinwerfen, ohne sie geradezu ins Wasser zu werfen? — ... Ann. d. dtsh. R. 1872. 663. l.

(³²) L. a köv. fejezetet.

(³³) A legutóbbi időben felmerült a »Vereinsthaler«-ek kérdése. Már a német bankvita alkalmából v. *Dechend*, a bank elnöke, érintette e kérdést. A »N. Freie Presse« 1889. okt. 23-ki és 24-ki számában *Soetbeer* erről értekezést tett közzé. (Ez ellen l. a *Tresor* 1809. nov. 7-i számát. Továbbá »Nemzet« 1889. nov. elején) *Soetbeer* szerint Ausztria-Magyarországnak és Németországnak együttesen kellene az általa 20 millió márkára tett kárt elviselniök. Nevezetesen fennáll még a monarchiában a kötelezettség arra, hogy e tallért mint törvényes fizetési eszközt el kell fogadni és hogy így a beváltás egyaránt érdekében van a monarchiának és a Németbirodalomnak.

Lehetetlen e helyen ez érdekes közjogi kérdés alapos elemzésébe bocsátkoznunk. Csak a következőket jegyezzük meg *Soetbeerrel* szemben. A szóban forgó tallérok forgathatóságát minden perczben rendeleti úton beszüntethetjük. Az ez esetben beálló beváltási kötelezettségünket azonban sehogy sem érintheti az a körülmény, hogy a Németbirodalom a tallérokat 3 arany márkányi forgalmi értékkel ruházta volt fel, mert ez csak német törvény és nem valami nemzetközi szerződés alapján történt [l. az 1857-i éremszerződést].

A mi kötelezettségünk csak az, hogy a tallért $1\frac{1}{2}$ ezüstforinttal beváltuk. Hogy a Németbirodalom szeretne bennünket az ezüstben való veszteségében részesíteni, az közel fekvő. Mert különben 1874-ben is, akkor t. i., a mikor az o. é. ezüstforint a Németbirodalomban elvesztette forgathatóságát, közös eljárást célzó tárgyalásoknak kellett volna a birodalomnak monarchiáinkkal folytatnia. De akkor ezüstpénzünket egyszerűen bevonták, beolvastották. Miért? mert az ezüst és arany közti viszony akkor még alig érte el az 1:16-t.

Különben hasonló érveléssel, mint a milyen *Soetbeeré*, az összes Mária Terézia tallérok beváltásának kötelezettségét is lehetne vitatni.

(³⁴) L. a köv. fejezetet.

(³⁵) Ha egyrészt az új váltópénzforintokat könnyebben is verethetjük, másrészt a 10 és 20 krajczárosokat nagyobb finomsággal kell majd ellátni, úgy, hogy nagyjában e szám nem szenved változtatást.

(³⁶) A különböző országokról szóló adatokat illetőleg l. *Haupt*: »*Die Stellung der Scheidemünze im deutschen Münzsystem.*« Wien, 1878. a német

birodalom váltópénzéről igen érdekes Lohren: »Die Durchführung der Goldwährung vom Standpunkte der Handels-Bilanz« Berlin, 1881. című könyve, melyben az éremtörvényben szükségeltetett váltópénz mennyisége iránti feltévéseivel szemben a valóban szükségeltetett mennyiséget a tényleges viszonyokból kiszámítja.

(³⁷) Ugy látszik, hogy tengeren túli kereskedelmünk nem méltányolja eléggé azt az előnyt, melyben ez érem részesíti. A Mária-Terézia tallérnak nagy vásárlási erejénél fogva igen élénk és jövedelmező bevittelt kellene eredményeznie, azokból az országokból, a hol uralkodó pénznem.

Azonban kereskedőinknek s tán a kormánynak is nagy energiával kellene eljárniuk. Épen a legutolsó időben tervez Olaszország egy még külsőleg is a mi tallérunkhoz hasonló »moneta coloniales-t, hogy ez Massauah-ban, az olasz védnökség alatt álló területen és Abessiniában forgalomba hozva, lassankint kiszorítsa M. Th. tallérunkat egész Afrikából és az olasz heverő ezüstkészlet számára kitűnő rendeltetést biztosítson. L. Der »Colonial-Thaler« Italiens und der Maria-Theresien-Thaler. Volksw. Wochenschrift 1890, Nr. 314.

(³⁸) Haupt: Zur Frage der Valuta-Herstellung in Oesterreich »Berliner B.-Courier« 1889. decz. 19.

(³⁹) Schöffle: Für internat. Doppelwährung 1881-ben a monarchiának azt a kétes értékű tanácsot adta, hogy mennél több ezüstöt veressen. Az arany valutára való áttérés esetében, ugymond, az ezüstnek, mint váltópénznek való használatára szabja meg a veretések mértékét. Csakhogy e mértéket 1881-ben már rég elértük volt.

(⁴⁰) »Ezüstjegyek« — »Münzscheine« — »Silbercertificate« — »Silberdepotscheine« — »Reichskassenscheine« — »Reichsnoten« stb. l. u. sz. az egész irodalmat.

(⁴¹) 1887-ben az olasz kormány a krízis beszüntetésére a bankoknak jegy kibocsátásuk fedezésére 40 millió lira ezüstöt kölcsönzött, mely természetesen nem volt kiverhető. Így a fedezet csak látszólagos vala; hasonló joggal akár bizával is lehetett volna a jegy kibocsátást fedezni. Különben Olaszország jegy kibocsátásaiban azóta még engedékenyebb lett.

(⁴²) Hogy mennyire mentek a tervezgetések, azt következő fura példával világítjuk meg. Azt javasolja valamely író, hogy az ezüst folyó értékkel ne bírjon, tehát csak bizonyos összegig legyen törv. fizetési eszköz; hogy tétessék le a banknál és hogy ez adjon ki ezüst-letéti jegyeket, melyek árfolyamát a tőzsdén majd jegyzik. E rendszabálytól azt a hasznót várja az illető író, hogy vállalkozók, gyárosok, földbirtokok stbk. a különböző bérek kifizetésére majd az ily, természetesen az arany-értéken alul álló letéti jegyeket vásárolják, ezeket a banknál becserelik ezüstre és munkásaikat, stb.-t ezzel kifizetve, jókora haszonra is tesznek szert. [»Pester Lloyd« 1836. 187. sz.]

(⁴³) Rendkívül élesen fejti ki Wagner e nézetet különösen *Tellkampffal* szemben, ki abban a tévedésben van, hogy a kis appoint birtokosai gyanakvóbbak, mint a nagy appointok birtokosai. Csakhogy a nagy appointok rendesen épen oly gazdasági körökben vannak, melyeket valamely válság legelőször érint. Wagner: Staatspapiergeld, Reichskassenscheine und Banknoten. Berlin, 1874. 42—46. l.

(⁴⁴) A vélemények itt is eltérnek. *Wekerle* 1881-ben 100 millió forintnyi jegy továbbra való forgalomba hagyását tartja lehetségesnek. *Földes* sem ellenzi, hogy 100 millió nem-kényszerárfolyamú államjegy maradjon a forgalomban, s azt véli, hogy ezek disági nélkül forognának. Haupt: Ein praktischer Vorschlag zur Lösung der Valutafage »Pester Lloyd« 1889. máj. 21. körülbelül 140 millió frt. 50 frtost akar forgalomban hagyni [nézetünk szerint ez szerencsétlenül választott appoint volna]. *Sax* a forgalombani meghagyatást ugyan lehetségesnek mondja, de ezt nem tanácsolja, mert ez gyanakodást keltene.

(^{45a}) Hasonlóan a német 1876. jan. 6. törvényhez. (^{45b}) E számítások mostani viszonyainkból indulnak ki, miután a forintosok átveretését, mint említettük, nem kell okvetlenül azonnal végezni. Ha azonban már az új

ezüstveretési arányra alapítjuk a számítást (1 frt. = 15 gr. 900 fin., azaz 1 font szinezüstből 55⁵/₉ forintot), akkor a következő eredményekre jutunk. Jelenlegi ezüstkészletünk 220 millió frt. A frt. súlya 12·345 gr., finomsága 900; tehát szinezüsttartalma 11¹/₉ gr. — 220 mill. = 2420 mill. gr. ezüsttel. Az új frt. szinezüsttartalma 9 gr.; tehát 2420 mill. gr. ezüsből 271 millió frtot lehet verni. Ebből váltópénznek kell 120 millió, marad tehát nem 100, hanem 150 millió felesleg. Csak hogy egyrészt az ezüstkészletet valószínűleg kelletténél nagyobbra becsültük; másrészt nem is jön be az egész forgalomban lévő ezüst a beváltásra. Végre az átveretésnél az állam oly nagy hasznot húz, hogy 50 milliót bátran hevertethet kamatozatlanul, míg majd túladhát rajta; különben ez 50 millió új frt. (= 50 × 9 = 450 millió gr.). a világpiaczen az 1889. decz. londoni ezüst árlapján (44d) csak körülbelül 36¹/₂ millió frt. értékkel bir [átmeneti alap 1 M. = 0·5802 frt.

1 frk = 0·47 frt].

(⁴⁶) A bimetellisták és ezüstemberek mind ezzel érvelnek. Fel nem sorolhatjuk különben ezeket itt egyenkint. Csak arra utalunk, hogy újabban *Lexis* is lehetetlennek mondja ez okból valutánk rendezhetését, l. Jahrb. f. N.-Oe. u. Sh. N. F. XVII. 1888. Viszont elsőrendű szakemberek a beszerezhetést lehetőnek mondták.

(⁴⁷) Így pl. *Arendt* (*Deutschlands Währungspolitik*. 4—5. l. 1881. *junius végén*) a következőt írta: »... Italien denkt gegenwärtig an eine Herstellung seiner Valuta, es verlangt 400 Mill. Frs. Gold. Wenn das Haus Rothschild diese Anleihe bewilligt, so könnte es dies nur thun, um eine grossartige Geldkrise zu provociren«. Már pedig *alig egy héttel később 1881. július 8-án* az olasz kormány megkötötte volt 644 mill. lira (444 aranyban és 200 ezüstben) iránt a kölcsönszerződést, mely összeg, mint tudjuk, idejében (491 mill. aranyban és ezüstben 153 mill.) be is folyt. [*Isid. Sachs l'Italie* 1885. 644/645. l.]

(⁴⁸) Olaszország kikötötte, hogy a kölcsön kibocsátása csak a külföldön történhessék. *Sachs* 541. l.

(⁴⁹) *Hertzka* a túlzásig vitt *quantitási elmélet* vezetni félre, a mikor azt állítja, hogy a monarchián belüli fizetéseket is csakhamar aranyban eszközölnék, mert ez olcsóbb volna a megszorult pénzforgalom o. értékű pénzénél. A pénzmennyiség bősége vagy szűke elsősorban csak a tőke-kölcsönök kamatját érintheti, nem pedig a pénz *vásárlási erejét*. Különben *Hertzka* is beismeri azt, hogy zavarok keletkeznének. (A valutarendezés magy. szempontból 200. l. s. köv.)

(⁵⁰) Csak azért említjük, mert több író úgy látszik nem egészen határozottan e véleményen van. Így *Sax* »ein populäres Anlehen«-ról beszél és *Palacky*: *Praktisches zur Valutafrage* »P. Lloyd« 1889. decz. 3. egyáltalában nem kölcsönrel, hanem kamatozó kincstári jegyekkel akarja a készpénzfizetésekre szükséges nemes ércmennyiséget megszerezni.

(⁵¹) *Soetbeer*: *Materialien* stb. 1886. 74. l.: 1885. végén: arany: 80 millió o. é. forint, ezüst: 150 millió o. é. forint. *Haupt Histoire monétaire* 1886. ezzel megegyezik.

Haupt: *Währungspolitik und Münzstatistik* 1883: arany: 100 millió o. é. frt, ezüst: 140 millió o. é. frt. Haupttal szemben azonban *Perl* 1887. az ezüstállományt nagyobbak véli. Szerinte *Haupt* téved, a mikor a bankon kívüli, tehát a forgalomban lévő ezüstöt csak 20 millióra teszi. *Perl* 70 milliónak véelve ez összeget, összesen 200 millió o. é. forintra becsüli az ezüstállományt. Ez adatot *W. v. M.* is adja *Goldwährung in Oesterreich-Ungarn* »Pester Lloyd« 1886. július 6., 7., 8. és *Praktisches zur Valutafrage* »P. Lloyd« 1889. nov. 26. *Meyer* az aranyállományt 1885. végén 108 millió o. é. fitra teszi; a bankban volt akkor ezüst 126 millió, ehhez a forgalombelít szerző 50 millióra teszi.

Hertzka 1889-ben megjelent magyar könyvében kijavítja a régiebb irataiban közölt számításait. Szerinte 1877-ben a bankban ezüst volt 70 millió o. é. frt.; ehhez számítja az 1877. ótai veretéseket 180 millióval. A még régiebb időben vert s a forgalomban lévő ezüstöt 30—50 millióra

becsli; összesen tehát 280—300 millió o. é. forint. *Bunzl* 150 millióra teszi az ezüstkészletet.

(⁵²) 1882-ben a bank ezüstállománya 13 millióval csökkent és a nemes ércz-kivétel 26 millióval multa felül a bevittelt. L. *Bunzl* 62., 63. l., kit e fejtegetésben követtünk.

(⁵³) 1889. decz. 31. *Heti kimutatás*: 434,678.600 frt.

(⁵⁴) *Leonhardt* 243. l.

(⁵⁵) Tényleg ugyan nagyobb. 1888-ki *zárszámadás*: 55.4%, 1889-ki: 56.2 %

(⁵⁶) *Sax* (9. l.) 100 millió forintra teszi ez összeget.

(⁵⁷) L. különösen *Lotz* kitünő fejtegetését.

(⁵⁸) Így pl. *Lieben* és többen.

(⁵⁹) A monarchia verdéi legnagyobb eredményt 1879-ben mutattak fel. Akkor ugyanis veretett 65 millió ezüst forint, 2.5 millió tallér és 5 millió forint arany. Ha való *Hertz*ának állítása, hogy az aranyveretések az ezüstveretésekre szükséges időnek csak tizedrészt igénylik, ez eredmény azonos 680 millió arany forint veretésével. *Uj pénzüink egész veretése tehát 2, legfeljebb 3 év alatt be lehetne fejezve.*

(⁶⁰) A berlini árfolyamokat tekintve, az osztrák aranyjáradék 94-es állása majd 4 $\frac{1}{4}$ és a magyar aranyjáradék 88-as állása 4 $\frac{9}{11}$ %-nak felel meg (1890. jan.) Ha 94 a kibocsátási árfolyam, körülbelül 425 millióba kerül a 400 millió arany beszerzése.

(^{60a}) Hogy Bamberger a beváltás successiv keresztülvitelét monarchiánk számára teljesen eltévesztettnek tartaná, azt *Lotz* ur utján tudom, kinek egyáltalában szives magán uton való közléseiért hálával tartozom.

(⁶¹) Lásd pl. *Perl*, továbbá A. v. M.: *Der kostenfreie Uebergang zur Goldwährung*, a ki a bank liquiditóját ajánlja, stb.

(⁶²) L. a következő fejezetet.

(⁶³) Határozott számokra addig nem lehet utalni, míg a különböző verendő, beváltandó, stb. összegek iránt nincs megállapodás.

(⁶⁴) Leghelyesebbek *Lieben* 8. l. fejtegetései, ki azt bizonyítja, hogy általában véve aktív kereskedelmi mérlegeink mellett is tán kevésbé vagyunk most adóssai a külföldnek, mint azelőtt; szaporodott nálunk különösen, szerinte, oly külföldi értékpapírok állaga, melyeket azért vették, hogy a valuta ingadozásaitól meneküljenek.

(⁶⁵) L. a köv. fej.

(⁶⁶) *Perl* törleszthető 3 $\frac{1}{2}$ %-os jelzalog kötelevényekké akarja változtatni. *Hertz*ka e czimletet *lejáráti időpontját* akarja elhalasztani, hogy visszaözönlésük zavart ne okozzon. Továbbá azt javasolják a nem visszafizethető adóssággá vagy hosszabb idejű törlesztést, vagy felmondható, de hosszabb határidejű adóssággá való átváltoztatást.

(⁶⁷) F. é. január hóban orosz valutarendezési hírek keringtek a berlini tőzsdén. Ha ezek valóknak bizonyulnának, valutarendezésünk megnehezítésétől kell tartanunk s ezért sietnünk kellene.

A rendezés megkezdésében való gyorsaság azért is tanácsos, mert ez által az árfolyamokra való mesterséges tőzsdei befolyásolásnak elejét lehetne venni. Teljesen osztjuk e tekintetben *Tisza Istvánnak* a képviselőházban nyilvánított nézetét, hogy a kormánynak mindenképen oda kellene hatnia, hogy a külföldi árfolyamok további alább szállítását megakadályozza. E czél elérésére nagymérvű arany vásárlásokat kellene végeztünk.

*Hertz*ka (A valutakérdés magyar szempontból 1889.) teljesen elválasztván az aranyértékre való áttérést és az államjegyek bevonását, következőképen érvel: Ha a pénzjegyforgalmat állandósítjuk (830 milliónak számítja), idővel kell, hogy a pénz vásárlási ereje növekedjék majd és ha aztán az aranyveretés törvényileg már meg lesz engedve, az arbitrage aranyat fog veretni, ugy hogy u. sz. »mechanice» kapunk aranyvalutát. Az államjegyek a kényszerárfolyam megszüntetése daczára is diságó nélkül fognak forogni és csak a bankot kellene védeni, hogy jegyeit be ne váltsák, (csak rudakbani beváltást, stb.-t proponál *Hertz*ka). Hogy ez az érvelés ismét a »quantitás»-i elmélet nem egészen helyes és semmiesetre szükségképeni tételein alapul,

tán nem is kell emlitenünk. De különben is -- Hertzka érvelését alapul elfogadva — a fent jelzett módon a papirvalutát el nem távolítanók. Világos, hogy az arbitrageurök csak ismét forgalomba hoznák az aranyukért nyert papirpénzt. A megszorodott pénzforgalmi eszközök meg — Hertzka szellemében — újból csökkentenék pénzünk vásárlási erejét. E processus ismétlődhetnék és annál is inkább érzékenyebb lenne, mert bizonyos, hogy az arbitrage veretéseinél nem tudná biztosan megállapítani, mikor elég nagy már a pénzforgalom eszközeinek szaporítása.

(⁶⁸) A német éremügy mintaszerű kifejtését s ált. l. Labandnál *das Staatsrecht des Deutschen Reichs* I. kiad. 1878. II. k.

(⁶⁹) Mariska: *A m. pénzügyi tvisme kézikönyve* 1887. 557. l. »közös állam-adósság nak« mondja a függő adósságot. *E kifejezés határozottan helytelenítendő.*

(⁷⁰) Hogy ez alkalomból ismét hallani oly véleményt, hogy ez arány *helytelen*, az természetes. Így *Perl* 45. l. is. 50:50 arányt követel, azzal az érveléssel, hogy a 30:70 arány »war jedenfalls bereits ein ungerechtes Verhältniss.«

Téves *Bunzl* 75. l. fejtegetése is, hogy e közös kölcsönre a fent idézett törvény nem vonatkozik és külön egyezkedésre van szükség, hogy az arány megállapíttassék.

(⁷¹) Elvileg is helytelenítjük azt a több oldalról felmerült javaslatot (így *Hertzka*ét is), hogy Magyarország ehhez hozzájáruljon.

(⁷²) 1889. decz. 31-én: 79, 236, 069. 63 frt.

(⁷³) Az utolsó *államjegybevonás* 4 millió jövedelmezett; az ezüstátveretésekről legalább 20 millió jövedelem várható.

(⁷⁴) *Kovács*: Az ágió ingadozásainknak befolyása hitelre és kamatlábra. *Nzg. Sz.* 1891.

Füldes: Papirvaluta és ágió Budapest 1883. IX. fej.

(⁷⁵) Valuta kérdésünk special-irodalmából azon dolgozatokon kívül, melyekre már az értekezés folyamán történt utalás, pótlólag a következőket említjük:

v. Lindheim: Referat über den Gesetzentwurf betr. die Bankprivilegiums-Verlängerung. Wien, 1896.

Pacher: Zur Frage der Valutaregelung, *Deutsche Ztg.* 1889. nov. 8.

Fekete: Valutaügy és szociális kérdés. *Nzg. Sz.* 1894.

Dorn: Valutafrage und Wiener Handelskammer. *Volksw. Wochenschrift* 1890. jan. 7.

Bericht der I. Section der *Handels- und Gewerbekammer* in Wien betr. die Frage der Valutaregelung 1889. decz. 30.

Volksw. Wochenschrift 1890. jan. 23. *Öst. Exportverein* über die Valutaregelung.

Hertzka: *Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft.* 1889 decz. 1. óta.

Felix: *Währungsstudien* mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich-Ungarn. Leipzig, 1890.

MANDELLO GYULA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Február hó.

1-én. A *regalekölcsön-kötelezvények* a nagy pénzügyi csoportnak csak a bejelentési határidő után lesznek kézbesítendőek. A csoport csakis ez időpontban fogja eldönteni, vajjon aláírásra bocsátja vagy szabad kézből árúsítja-e el a kötelezvényeket.

Az *országos központi takarékpénztár mérlege* szerint a tiszta nyereség 226.641 frt. Az *osztalék* 30 frt. (10^o/o). Tőke 1·8 millió forint. Betétek 10·5 millió forint.

A *m. kir. államvasutak* ezentúl nem tesznek közhírré ideiglenes *heti* kimutatásokat, hanem csak tényleges eredmények szerinti *havi* kimutatásokat.

A *gyapjmosó részvénytársulat* 140.000 frt. tőkével 24.545 frt. tiszta haszonra tett szert.

Az előmunkálatok a *Szerbia és Románia* közt kötendő kereskedelmi *szerződés* tárgyában folyamatban vannak.

2-án. A 4¹/₂^o/o-os *m. kir. vasuti kölcsön* még eladó kötvényeit sok oldalról keresik; ennek folytán nem lesz nyilvános aláírás, *csak szabad kézből* elárúsítás.

A *budapesti tőzsde* tanács elrendeli az *osztrák bélyeggel ellátott sorsjegyek* külön hivatalos árjegyzését.

A *budapesti bankegyesület-r.-t.* a *részvénytőkét* fél millió vagy egy egész millió forinttal *felemelni* szándékozik.

A *központi pénzváltó-társulat* 60 forintot = 6^o/o-os *osztalékok* fog fizetni.

Joubert elnök Bécsbe érkezett és az *osztrák kereskedelmi miniszternél* kihallgatáson volt. Megállapították az *osztrák-magyar államvasut igazgató-tanácsnak* a *mérleg elleni kifogások tárgyában* teendő nyilatkozatát.

A *m. kir. pénzügyminiszter* *hirdetményt* tesz közzé a *regale-kárpótlásra jogosultak jelentkezése tárgyában*, a mennyiben a felek a *kötvények elárúsítása* iránt a miniszter közvetítését kívánják. Árfolyam 92 frt. Záridő a jelentkezésre február 28-dika. — Az eljárás egyforma lesz a magánosok s az állam kötvényeire nézve. A 92 forinton túl elért ár a költség leszámítása után aránylag felosztatik.

3-án. Az *osztrák-magyar államvasut igazgató-tanácsának* ülésében *Joubert* elnök kijelenti, hogy minden, a mérleg helytelenségéről keringő hír alaptalan és hogy a társulat az *osztrák* kormányval

ellentétben nem áll. A magyar kereskedelmi miniszter rendeletének az építkezési igazgatóság feloszlása és a műhelyek dualisztikus szervezése által meg fog felelni a társulat; a bányai igazgatóság dualisztikus szervezése iránt pedig elvileg nincsen ellenvetése az igazgató-tanácsnak, minthogy azonban a határozathozatal a közgyűlést illeti, halasztást kér Baross minisztertől. Az elsőbbségi kölcsön (30 millió erejéig) felvétele tárgyában a márczius 6-án tartandó rendkívüli közgyűlésnek előterjesztést szándékoznak tenni.

A budai hegyipálya-r.-t. osztaléka 8 frt., élvezeti jegyek után 2 frt.

A nagyikindai gőzmalom-r.-t. osztaléka 5⁰/₀, tartalék gyarapítására 5⁵/₉₀.

A pancsovai hengermalom-r.-t. osztaléka 15⁰/₀.

A felső-magyarországi aczélgyárosok Göllniczbányán tartott értekezlete beható választ ad azon kérdésekre, melyeket a kormány ez iparág hanyatlásának okai iránt hozzá intézett.

Február elsejétől fogva Budapesten (a központi postahivatal kivételével) minden posta- és sürgöny-hivatal a magyar államvasutak, zagóriai, a m. északkeleti, kassa-oderbergi vasut állomásokig, valamint mindezen vasutak állomásától a kibocsátó állomásig zóna-menetjegyeket ad el, mely jegyek lebélyegzés nélkül minden, bármikor megkezdhető utazásnál használhatók.

4-én. A Bulgáriában idegen árúkra szabott községi adót Osztrák-Magyarország, Olaszhon és Franciaország tiltakozása következtében öt százalékról két százalékra akarják leszállítani.

Marghiloman romániai miniszter az országgyűlésen azt a kijelentést teszi, miszerint külföldi tőkét keres egy államsegéllyel alakítandó gőzhajózási társulat számára és ha ez nem sikerülne, hitelt szándékozik ezen vállalat létesítésére a kamaraktól kérni.

5-én. A budapesti bankgyűlés 10 forintot = 10⁰/₀ osztalékot fog fizetni, 25.000 frtot a tartalékalap gyarapítására fordít és 25.600 frtot új számlára visz át. A tőkét 10.000 darab 100 forintos részvény kibocsátása által fel fogják emelni.

A magyar fegyvergyár a szállítást a hosszabbított határidőben teljesíteni fogja, mivel sikerült a szerszámgepeket saját műhelyében előállítani.

A háromszéki helyi érdekű vasut finanszírozása az Erlanger-bankház által biztosítva van.

Az alsó Tisza szabályozása tárgyában új lépések történtek a földmívelési miniszteriumnál.

Az osztrák ruhakészítő iparosok a török kereskedelmi szerződés lejártával 15⁰/₀-os értékvámost kívánnak és panaszt emelnek a görög és román vámviszonyok miatt.

6-án. Az osztrák-magyar államvasut-társaság holnap 2¹/₂ millió forintot szolgáltat át a kormánynak a körvasut kiépítésére. A kölcsön 5¹/₂₀-os és 72 év alatt törlesztendő.

A kereskedelmi miniszter a zóna-tarifát az árúforgalomra is ki szándékozik terjeszteni.

A Schlick-féle vasöntőde mérlege szerint a tiszta nyereség 120.237 frt. (Az alaptőke 1² millió, összes tartalék 0²¹³ millió forint.)

A sertéshizlító-részvénytársaság 20 frt. = 10⁰/₀ osztalékot ad.

Sorger & Cie. czég (20.000 frtért) megvette a tölgyfahulladékokat Vinkovczen és Mitroviczán egy tanníngyárt szándékozik felállítani. (A katonai végvidéken ez lesz a harmadik.)

A német császár rendeletet bocsát ki a munkáskérdés nemzetközi szabályozása érdekében (Olaszország és monarchiánk benne külön megemlítve nincsenek, mivel hozzájárulásuk biztos).

7-én. A *pesti könnyunyomda-részvénytársaság* kamat és felülosztalék fejében 80 frtot fizet.

Az *egyesült fővárosi takarékpénztár* 8 millió alaptőkével 387.000 frt. tiszta jövedelmet ért el.

A szerb *séggyedáráság* bérbeadása iránt — az anglo-osztrák bankkal való viszony felbontása után — tárgyalások folytattnak a szerb nemzeti bankkal és a berlini »Handels-Gesellschaft«-tal.

Az *italmérés* jövedéki törvénynek *Horvátországban* való keresztülvitele tárgyában (a változandók megváltoztatásával) a magyarországiakhoz hasonló rendeletek lettek kibocsátva.

A *déli vasut* kedvezményeket nyújt az utazó államhivatalnokoknak.

Szerbia és Bulgária közt megszüntek végleg az alkudozások a kereskedelmi szerződés tárgyában, mivel a bolgár kormány ragaszkodik a Szerbia által el nem fogadhatóknak nyilvánított feltételeihez.

8-án. A *pesti hazai takarékpénztár* 50 éves fennállásának jubileuma.

Az 1889-ik évi *negyedik állampénztári kimutatás* megjelenik. A négy kimutatás összesen 340.785 millió bevételt, 345.196 kiadást és 4.4 millió deficitet mutat ki. (Deficit 1888-ban 9.769, 1887-ben 34.156 millió.) Előirányozva volt bevétel 350.663, kiadás 356.809, deficit 6.14 millió. Az előirányzott 13 millió törlesztési járadék eladása a konverzió folytán elmaradt, miért is a bevételek magasabbak voltak, mint az előirányzottak. A pénzügyminiszter az eredményt a pénztári operációk levonása után 21.171 millióval jobbnak jelzi az előző évinél.

A *temesvári csukorgyár* ügyében népgyűlést hívtak össze, mely egy monstre-deputációt küldjön a kormányhoz.

Az *észak-csehországi kőszénbánya-társaság* bejegyeztetett. Az *Anglo-bank* bányáért 3.5 millió forint vételt fizetendő, mi az alapszabályokba felvételért.

A kereskedelemügyi és a pénzügyminiszter két, Magyarország iparára igen fontos törvényjavaslatot terjesztenek elő, u. m.:

1. Törvényjavaslat a hazai iparágaknak nyújtandó állami kedvezményekről (a melyben oly gyárak, melyek ez ideig elő nem állított cikkekét gvértanak, vagy egyikét a külön felsorolt gyártási ágaknak üzik, az 1870. évi IV. t.-cz. 24. §-ában elengedett házadón kívül még a kereseti adó, az általános jövedelmi pótagó, a keresk. kamarai illeték s a községi pótlék alól felmentetnek és még más kisebb kedvezményeket nyernek 15 évre, azonkívül a szükséges építési anyag és gépek tekintetében a viteldíjak az állam önköltsége szerint számíttatnak). Ezen törvény 1899. december 31-ig maradna érvényben.

2. Törvényjavaslat oly pénzintézetekről, melyek gyárakat akarnak alapítani vagy segíyezni. Bélyeg- és illetékmentesség az alapításnál, 15 évi adómentesség egész 6% tiszta jövedelemig; állami felügyelet.

A *Viktória-malom* mérlege szerint a nyereség 64.148 frt. (Részv. és elsőbbségi kötv. 720.000 frt.)

A *gyapjúmosó- és bizományi részvénytárs.* nyeresége 24.545 frt. (Részvénytőke 140.000 frt.)

9-én. A *Pest-Budai malom* 50 frt. = 10% osztalékot fizet.

Az *osztrák-magyar államvasut* rendkívüli közgyűlésén (márcz. 10.) 60 millió márká 4%-os kötvény kibocsátását fogja elhatározni.

A *sertéshizlaló-részvénytársaság mérlege* 80.401 frt. nyereséget ad. (Részvénytőke 500.000 frt.)

Romániával a kereskedelmi szerződés kötése végetti alkudozások újra fel fognak vétetni.

A *hazai takarékpénztár jubileumi közgyűlése* elhatározza, miszerint 250.000 frtnyi alaptvánnyal egy menedékházat létesít.

10-én. A *leszámitoló- és értékpapír-bank részvénytársaság* (Kohn J. és társa) 1 millió alaptőkével megalakult.

A *szálloda-részvénytársaság* 5 frt. osztalékot fizet.

Rendelet a *cégbejegyzések szigorúbb ellenőrzése tárgyában.*

Az *Osztrák-magyar bank jegyartaléka* öt millióval növekedett, kamatláb-leszállítást várnak.

A *Lajza-malom közgyűlést* tart: a nyereség 44.624 frt., osztalék 10 frt. (35.000 frt.), alaptőke 560.000 frt., tartalékok 516.000 frt.

11-én. Az osztrák kereskedelmi miniszter elrendeli, hogy az *osztrák-magyar államvasutnál* a végrehajtó szolgálatban többé *külföldiek ne legyenek alkalmazva.*

Magyar Iparbank. Igazgatósági jelentés és mérleg. (Alaptőke 1,000.050 frt., tartaléktőke 150.000 frt.) Nyereség 92.658 frt.

A *magyar szarvasmarhák bevitele Stájerországba* ismét megengedtetik, miután Belovár- és Verőcze megye már járványmentesek.

A *Rothschild-csoport* ma 5¹/₂ millió forint értékű magyar 4¹/₂%-os *ezüstjáradékot* adott el és nemsokára már teljesen be fogja fejezni annak értékesítését.

Belgrádban egylet alakul egy *szerb hajózási társaság* alapítása érdekében.

A kincstár eladja a *Schmölniczi kénköbányát* Gerstle és társának egy millió forintért, 15 évi 4⁰/₀-os törlesztés mellett azon feltétel alatt, hogy a nevezett cég 1893. június végéig egy kénsav és két mesterséges trágya-gyárat állít fel és ezenkívül az államnak minden évben 100.000 kg. kénkövet szállít 45 krajczárjával.

12-én. A kereskedelmi miniszter *köriratot* küld a kereskedelmi kamarákhoz, hogy tudassák vele tapasztalataikat, a *részletir-üzlet* és a *sorsjegy-társaságok* körül, hogy szükség esetén törvényhozás útján intézkedhessék.

A *román kereskedelmi szerződés* megkezdéséhez szükséges az *autonom vámtarifa revíziója* igen magas tételei miatt. Ez magában hat hetet igényel és csak ezután lehet a tárgyalásokhoz fogni.

Miután a pénzügyminiszter rendelkezett a *szabályozási és földjavítási kölcsönök* iránt, a magyar földhitelintézet kölcsönöket fog engedélyezni és 4⁰/₀-os zálogleveleket kibocsátani.

A szerb kereskedelmi miniszter már elkészítette a *szerb Duna-gőzhajózási társaságra* vonatkozó törvényjavaslatot, melyben állami biztosítás ígértetik.

A pénzügyi bizottság jóváhagyta a *schmölniczi bánya* eladását.

A kereskedelmi miniszter *törvényjavaslatot* készített az *iparos-munkások vasárnapi munkaszünete* érdekében s megküldi azt a szaktestületeknek véleményadás végett.

A *Rothschild-csoport* eladta a 4¹/₂%-os *ezüstjáradék* még hátralevő részét.

A *Concordia-malom* nem fizet osztalékot.

Az *Erzsébet-malom* nyeresége 150.381 frt. (Alaptőke 900.000 frt.) Osztalék 10⁰/₀.

13-án. A *pénzügyminiszter* kijelenti az országgyűlésen, hogy csak ott fog a *kereseti adó* felemeltetni, hol a viszonyok javultak, hol hanyatlás mutatkozik, az adó le fog szállíttatni. — Tekintve, hogy a szeszipar Ausztriában is igen kedvezőtlen helyzetben van, reméli, hogy az osztrák kormány bele fog egyezni a szeszadótörvény módosításába.

Az *ítalmérési adó* 12 millió helyett 17 millió forintot fog eredményezni.

Az *Osztrák-Magyar bank* leszállította a leszámítolási *kamatlábát* 4^o/o-ra és a lombard-kamatlábát 5^o/o-ra.

14-én. A *magyar ált. takarékpénztár* osztaléka 7 frt. Alapítói rész 0⁹⁸.

A *Pannonia-malom* nyeresége (10.695 frt.) a jövő év számlájára tétetik át. Osztalék nincs.

A *pesti magyar kereskedelmi bank* részvényei Genfben és Lyonban is fognak jegyeztetni.

A *magyar fegyvergyár* b. Fejérváry honvédelmi minisztertől értesítést kapott, mely szerint ez kénytelen volt a fegyvergyár késedelme miatt 24.000 fegyvert máshol megszerezni. Egy küldöttség fog halasztást kérni.

A *Margulies-féle rannersdorfi műtrágyagyár* Budapesten is szándékozik ily gyárat felállítani.

15-én. Az *Assicurazioni Generali* legközelebb önálló *jégbiztosítási intézetet* alapít egy millió forint alaptőkével.

B. *Fejérváry* honvédelmi miniszter azt mondja a magyar fegyvergyár küldöttségének, hogy neki első sorban arról kell gondoskodnia, hogy a honvédek már a hétnapos fegyvergyakorlatoknál bírják az új fegyvert és hogy mozgósítás alkalmával ne vegyék nagy mértékben igénybe a közös hadsereg új fegyvereit. Ez okoknál fogva tett másutt megrendelést. Reméli, hogy a gyár nemsokára megkezdí a szállításokat.

Az *osztrák-magyar Lloyd* bevételei 1889-re: 8⁴³⁶ millió az 1888-iki 8²⁵¹ millió ellenében.

Nyitra 247.000 frt. kölcsönt vett fel a pesti magyar kereskedelmi banknál kaszárnya-építésre. Feltételek 40 évi törlesztés 51²⁰/o-al, átvételi ár 97 frt.

Baross leiratot intéz *Szeged*hez egy ottani *kereskedelmi kamara* felállítására iránt. (Megyék: Csongrád, Bács-Bodrog. Városok: Szeged, Vásárhely, Szabadka, Zombor, Újvidék, Baja.)

A képviselőház által jóváhagyott végleges *állami költségvetés* 1890-re összesen 355,815.493 frt. kiadást, 355,306.592 frt. bevételt és 508.901 frt. hiányt állapít meg.

16-án. Az *alföld-fiumei vasút elsőbbségi kötvényei* márczius elsejére leendő *visszafizetésre* felmondattak.

A *román kereskedelmi szerződés iránti tárgyalásokról* a magyar és osztrák kormány közt állandó megállapodások nem léteznek, csak megbeszélés útján történik az értekezés.

A *nagyváradi kereskedelmi és iparkamara* alakulása nemsokára végbemegy.

A *magyar hitelbank* elhatározza, hogy nem állít fel gépgyárat.

A *budapesti bankgyűlet* nyeresége 1889-re 173.820 frt. (Részvénytőke 1 millió forint.)

Az új jégbiztosítási társulat az *Assecurazioni Generali* tüzbiztosítási üzletéből nagyobb részt kap.

A pénzügyminiszter pótrendeletet bocsát ki a saját használatra szánt szeszes italok szabad forgalmáról.

Kolozsváron a marhahajtási tilalom feloldatik, minthogy a marhavész megszűnt.

17-én. Gyapjúmosó-részvénytársulat. Osztalék 20 frt.

18-án. Baross kereskedelmi miniszter elküldi a mesterséges borok elleni törvényjavaslatot a kereskedelmi kamaráknak véleményezés végett.

Nagy-Atádon Steffer czég új czukorgyárt állit fel.

Szolnok-Félegyháza viczinális vasut-részvénytársaság 1,550.000 frt. névleges tőkével megalakul.

A Vág szabályozására a szabályozási társulat 130.000 frtnyi kölcsönt vesz fel.

Szállítási könnyebbitéseket rendelnek el mérsékelt díjszabásoknál, ha több szállítási levél van kiállítva egy szállító által.

Belgrádon a Skupstina megszavazza a 26 millió frank kölcsönt vasuti czélokra.

19-én. A m. kir. kereskedelmi miniszteriumban a munkások betegsegélyezéséről, valamint a rokkantság esetére való biztosításról szóló törvényjavaslat szövegezését tanulmányozzák.

A Viktoria-gőzmalom közgyűlése elhatározza, hogy 12 forint osztalékot fizet részvényenkint és 4 $\frac{1}{2}$ frt. felülosztalékot az elsőbbségi kötvényekre. (Részvénytőke és elsőbbségi kötvény együtt 720.000 frt. Nyereség 64.148 frt. Tartalék 250.000 frt.)

A sütők és molnárok gőzmalma nem tíz százalékot, hanem tizenkettőt (azaz 24 forintot minden részvény után) fog fizetni.

A magyar kereskedelmi csarnok a vasárnapi munkaszünetről szóló törvényjavaslatot tárgyalja a szakbizottságban.

A horvát országgyűlés munkaprogrammjába egy országos mintapincze felállítását, Eszéken a selyemgubók beváltását, a horvát jelzáloghitelbank alakulását, a vízjogi és halászati jogról törvényjavaslatot vették fel.

20-án. Váczon egy új cellulose-gyár felállítása biztosítva van.

Az amsterdami vásárcsarnok igazgatója, Thon ur, Kecskemét, Nagykőrös, Halas és más városokban időzött és élelmi szerek kivitele iránt egyezkedett ottani termelőkkel.

Az osztrák bélyeggel ellátott sorsjegyek külön árfolyam-jegyzését a budapesti tőzsdetanács elhatározza.

21-én. Az osztrák-magyar vámkonferencia a fegyver, lőszer és lókvitel tilalmánál követendő eljárást megállapítja.

A miskolci kereskedelmi és iparkamara Baross kereskedelmi minisztertől a kamara-jelentések gyorsaságát és pontosságát elismerő leiratot kap.

Magyar iparbank. Osztalék 10 $\frac{1}{2}$ frt. = 7 $\frac{1}{2}$ o.

Poroszországba a magyar sertés beritelét kérvények útján engedik.

A hazai takarékpénztár igazgatósága és felügyelő-bizottsága az új részvények előjegyzésében, illetőleg vételében csak a többi részvényeseknek engedélyezett határidő (márczius 31.) lejártá után fog részt venni.

A magánutalványok kézbesítése 3 kr. díj mellett elrendeltetett.

A *temesvári czukorgyár* vitelbér-kedvezményeken kívül más állami külön kedvezményeket nem kap.

22-én. A magyar kereskedelmi csarnok a vasárnapi munkaszünet-ről szóló törvényjavaslatához sok módosítást fog ajánlani.

A *Duna, Foncière, Phoenix, Riunione és Magyar-francia biztosító-társulatok* egy közös jégbiztosítási irodát állítanak.

A *Lujza-malom* közgyűlése az osztalékot 10 frttal állapítja meg. *Törökországban* a belföldi, valamint az átviteli és kiviteli vámokat beszüntetik. Az *Ottoman bankkal* leszámolás rendezését célzó Irade a magas Portához aláírás végett el lett küldve.

23-án. A regaleváltásra a bejelentést a véglegesen még le nem tárgyalat összegekre is elfogadják és ezen ügyleteket soronkívül intézik el.

A *fiumei hitelbank* a faüzletbeni veszteségek folytán osztalékot nem fog fizetni.

A *hengermalom mérlege* 12.659 frt. tiszta nyereséggel záratik le. 1,000.000 frt. részvénytőke, 200.000 frt. tartalék.)

A *fővárosi takarékpénztár* 40 frt. = 14% osztalékot fizet. (Részvénytőke 18 millió, összes tartalékalap 945.390 frt.)

A *budapesti bankegyesület* a tőke felemelését 1 millióról 15 millióra elhatározza. Osztalék 10% = 100.000 frt.

24-én. Az orsz. központi takarékpénztár közgyűlése az osztalékot 30 frttal (10%) állapítja meg.

A központi váltóbank-részv.-társulat 60 frt. = 6% osztalékot ad. A felső-magyarországi városok küldöttsége Baross miniszternél a házalási és vándoripar-törvényjavaslat módosítását kéri.

25-én. A jelentkezések az állam közbenjárásának igénybevétele végett a regaleváltásnál csak 40%-ot tesznek 300.000 frt. előleggel.

Email-gyár felállítása magániparosok által.

A magyar államvasutak közegei rendelet útján köteleztetnek kereskedőknek és iparosoknak bizonyos *felvilágosításokat* adni.

A *vándoripar-törvény* módosítása végett a miskolci kerületből küldöttségek jelentek meg a kereskedelmi miniszternél.

A *Törökországgal való kereskedelmi szerződés* tárgyalását Konstantinápolyban kezdeményezik.

A *sértéshizlaló-társulat* közgyűlése 20 frt. osztalékot fogad el és a tartalékalapot 100.000 frtra egészíti ki.

A kisbirtokosok orsz. földhitelintézetének nyeresménye 122.582 frt. Szegeden a *szegedi hitelbank* 150.000 frt. részvénytőkével megalakult.

26-án. A regaleváltásra jelentkezni lehet azon esetben is, ha a törvényszék rendelkezik az összegről.

Az *általános waggonkölcsonzó társulat* 5% frt. = 7% osztalékot ad. *Zágrábban* az ottani pályaudvar elhelyezése végett bejárás történt.

A *Dunagőzhajózási társulat* a belgrádi állomási helyiséget a magyar államvasutak rakodó-helyére tette át.

27-én. Az *osztrák hitelintézet* 5³/₁₀ millió forint tiszta nyereséget szerzett, 17 frt. osztalék.

A *Pannonia-gőzmalom* 10.000 frt. nyereséget áthoz a folyó évre; osztalék nincs.

A *spodiumgyár* 20.869 frtot nyert, a régi veszteség leírására használja fel.

Az *újlaki téglagyár* mérlege 15.716 frt. nyereséget mutat.

28-án. A szerencsi cukorgyár vízkalamításokkal küzdöklik.

j) azon bányászati vállalatok, a melyek fémeket lúgzás, fonsorozás vagy villamosság alkalmazása mellett termelnek;

k) a mezőgazdasági szeszgyárak.

Az adandó kedvezmények, az 1870:LI. t.-cz. 2. §-ában már megadott házádómentességen kívül, a következők:

a) fölmentetnek e gyárak a keresetadó alól, illetőleg a bányaadó és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója alól, valamint az ezen adók után járó községi pótlék s ipar- és kereskedelmi kamarai illetékek alól; végre az általános jövedelmi pótdadó alól;

b) fölmentetnek a gyári telkek és épületek megszerzéseért és átíratásaért járó illetékek és községi adók alól; a mennyiben pedig az ily vállalatok részvénytársaság alakjában létesítetnek, a részvénytársaság megalakulásával és esetleg a részvénytőke megnagyobbításával, valamint a részvényeknek úgy a megalakuláskor, mint a működés ideje alatt tőkefelemelés céljából történő kibocsátásával járó szerződéses és egyéb okiratok után járó bélyeg és illetékek alól;

c) az említett vállalatok által gyári célokra szükségelt tisztátalan sőt a pénzügyminiszter az 1875:L. t.-cz. 13. §-ában meghatározott áron alól is átengedheti és az ezen só kiszolgáltatása alkalmával az illető vállalat által leteendő biztosítékok összegét az említett §-ban foglalt mértéken alól is megállapíthatja.

Az indokolás súlyt helyez arra, hogy ipartelepek alapítása erőltetve ne legyen, azok egészségtelen és életképtelen alapon ne létesüljenek s előre óvást emel azon gyanúsítás ellen, mintha oly intézkedéseket akarna, melyek a már létező ipartelepeket megromtanák vagy károsítanak. A miniszterek kijelentik, miszerint gondjuk lesz arra, »hogy az állami kedvezmények csak ott vétesseken igénybe, a hol azok valóban szükségesek és hogy ehhez képest azoktól távoltartassanak azon ipartelepek, melyek már eddig is életképeseknek bizonyultak, a nélkül, hogy p. o. adómentességet élveztek volna; de nem is fogják ezek helyzetét gyöngíteni«; továbbá arra is, »hogy első sorban azon iparnemek karoltassanak fel, melyek nyerstermelésünkre, ennek fejlesztésére és értékesíthetősére nézve annyira fontosak, hogy ez által is tanusítsuk közgazdaságunk összes ágainak egyenletes, egymást kölcsönösen támogató fejlesztésére irányzott törekvésünk helyességét«. Végül kiemelik a miniszterek, hogy a törvény hatálya az 1899. év végéig terjedő időre szorítandó a célból, hogy az ezen intézkedésekben rejlő kivétel, a mennyiben a törvényhozás annak tartamát meghosszabbítani nem kívánja, magától megszűnjék.

Ez az oly aggályos gondossággal indokolt törvényjavaslat azonban éppen nem fog az országgyűlésen megtámadásnak kitéve lenni; míg ellenben a másik, az ipart támogató bankokra vonatkozó, bélyeg- és adómentességet nyújtó javaslatnak sokkal nehezebb lesz a helyzete, miután egy csomó tekintélyes tagja a kormánypártnak abban, ha nem is új kiváltságot, hanem a már létező intézetek hátrányozását véli feltalálhatni. A tervezett kedvezmények a következők:

1. A miniszter felmentheti a részvénytársaságot mindazon bélyeg- és jogilletékek alól, melyek a társaság alakulásával, a részvények első kibocsátásával vagy tőkeszaporítás céljából történő további kibocsátásával egybekötve. A részvény-szelvény adókötelezettsége e kivétel alá nem tartozik.

2. A részvénytársaságnak az alakulás napjától számított 15 évi időtartamra megadható: a teljes adómentesség a nyilvános számadásra

kötelezett vállalatok és egyletek adója alól, az általános jövedelmi pótdadó alól és mindennemű ily adók után kivetett törvényhatósági vagy községi adók alól a társaság azon jövedelme után, mely 60/0-ot meg nem halad és a melyet a részvénytársaság:

a) az általa vagy részvételével alapított iparvállalatok és gyárak alapításából, azok tőkéjének beszerzéséből (finanszírozásából) vagy azok üzletéből húz, a mennyiben ezek oly iparvállalatok, a melyeket külön törvény állami kedvezményben részesít;

b) már fennálló ipari, illetve gyári vállalatokban való részese-désből, vagy ily vállalatok pénzügyi támogatásából élvez, a mennyiben oly vállalatokról van szó, melyeknek külön törvény állami kedvez-ményt biztosít.

A részvénytársaság részvénytőkéjének 60/0-tólját meghaladó, valamint a bankszerű tevékenységből húzott vagy egyéb czímen szerzett jövedelem a fennálló adótörvények intézkedése alá esik.

A jelen szakasz a) és b) pontjaiban érintett adómentességi esetek tekintetében nem tesz különbséget az, ha az illető vállalat vagy gyár egyes vagy társas cég tulajdonát képezi, illetőleg azok üzletét egyes vagy társas cég folytatja.

A jelen szakasz b) pontjában érintett részvétel vagy pénzügyi támogatás alatt nem értendők egyszerű kölcsönügyletek, hitelnyújtá-sok vagy leszámítolások, hanem a részvénytársaság oly közreműkö-dése, melynél fogva az az illető vállalat kockázataiban résztvesz.

A javaslat benyújtásának indító okául tulajdonkép az indokolás-nak csak az az egy pontja tekinthető, mely a hazai ipar kifejlődé-sének főakadályát az egységesen szervezett, központosított tőkeerő hiányában találja, míg másrésről a kedvezmények megadását pénzü-gyi szempontból teljesen aggálytalannak véli. Mialatt e sorokat írjuk, befejezést fognak nyerni a pénzügyi bizottság tanácskozásai, valószínűleg nem a nélkül, hogy a javaslaton fontos javításokat ne eredményeznének.

Nem kevésbé eltérők országszerte a vélemények a *vasárnapi munkaszünetre vonatkozó törvényjavaslat* tekintetében, és nem egy keres-kedelmi kamara nyilatkozott elvileg a szabad egyezkedési jogba való minden beavatkozás ellen. A görög és izraelita vallásfelekezet hívei részéről is történnék kifogások a kötelező vasárnapi munkaszünet ellen a szünnapok nagyon is nagymérvű szaporodása miatt.

Hasonlókép állunk az ugynevezett *műbortörvénynyel*. Itt is sokan vannak az érdekeltek, kik feleslegesnek találják minden törvényes intézkedést nálunk, hol tulajdonképi műborgyártás nem is létezik és képtelenségnek tartják a megjelölését, a mennyiben e szabálynak az en gros-forgalomra való kiterjesztéséről van szó.

A *munkaképtelenség, betegség vagy baleset esetén nyújtandó munkás-segélyezésre vonatkozó javaslatok* anyaga valószínűleg a német és osztrák előmunkálatoknak megfelelően van összeállítva.

A lefolyt hó az államháztartás szempontjából sem nélkülözi a jelentőséget. Az 1890-re szóló végleges előirányzat azt az örvendetes jelenséget mutatja, hogy a hiány a minimumra, egészen közel az egyensúly állapotához szállott alá. Ezen előirányzat szigorú betartása annyival valószínűbb, minthogy — eltekintve az adók eredményének lelkiismeretes felvételétől — a *regaleváltság-művelet* nagyjában szá-mítva, 5 millióval többet fog hozni az előirányzott 12 milliónál. — A Rothschild-csoport által átvett 41²⁰/0-os magyar vasuti ezüst-

kölcsön teljesen el van már helyezve s ha a tőzsde az utolsó léten napirendre került izgalmtól saját erejéből megszabadulni képes leend: úgy az összes pénzpiaczokon uralkodó s a kamatláb-leszállításoknak kedvező irány kapóra fog jönni azon nagy pénzügyi műveletekhez, melyek épen a magyar állami és vasuti czimletekre vonatkozólag tervben állanak.

A lefolyt hó helyi jelentőségű eseményekben sem volt szegény, mert a hatalmas Assicurazioni Generali védnöksége alatt keletkezett *magyar jégbiztosítási társaság alapítása* nem egyedül úgy ítélendő meg, mint a négy nagyobb biztosító-társaság jégbiztosítási egyezsége s a magyar általános biztosító-társaság kölcsönös jégbiztosítási szövetkezete ellen irányuló sakkhuzás, hanem a kis mezőgazdák szempontjából is számot tevő esemény.

Kiemeljük továbbá, mint jellemző tény, a honvédelmi miniszter magatartását a *magyar fegyvergyár* irányában, mely — szemben a bécsi sajtó kissé izgatott hangjával — elnéző és alkalmas arra, hogy a kezdet nehézségeit áthidalja.

Ha már a lefolyt február hó, mint az a fentiekből kitűnik, nálunk gazdasági szempontból termékenynek mondható, úgy a bel-földi események távolról sem érnek fel jelentőség dolgában azon jelenségekkel, melyek a külföldön mutatkoznak, jelesül Németországban a munkáskérdés nemzetközi munkásvédő konferencia útján való szabályozása, Oroszországban a birodalom pénzügyi megszilárdulása, mely felé az utolsó aláírás valóban óriási sikere fontos lépést jelent.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

*Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. Irta Grünwald Béla.
Budapest, Franklin-társulat. 1890.*

Eljött-e már az idő, hogy gróf Széchenyi István működésének nagy nemzeti jelentőségét egész teljességében méltányolhassuk és megismerhessük? Mint minden igazi nagyságé, úgy az ő alakja is folyton nő a távolsággal; mennél messzebbre száll tőlünk, annál impozansabbá válik és dús, gazdag lelkének, bonyolult egyéniségének annál több sajátja és jellemvonása domborodik ki. Minél többoldalú haladást tesz hazánk az anyagi és szellemi műveltség mezején, mennél inkább gyarapszik és szilárdul nemzetiségünk, annál inkább nőni fog Széchenyi nagysága, mert annál nyilvánvalóbbá lesz, hogy mennyi különböző irányban hintette el az üdvös fejlődés magvait, melynek nagy része csak évtizedek múltán kelt ki s csak a jövőben fog igazán virágozni és gyümölcsözni. Széchenyi gyakorlati hatása a magyar közéletre még ma sem szűnt meg; ama sokféle, ama számtalan termékeny eszme, melyeket nemzetünk szívébe plántált, részben csak ezután fog realitást ölteni; minden új nemzedék az ő hatalmas lelkének újabb áldásait fogja élvezni s így alakjának egész nagysága, működésének egész mezeje és hatásának egész értéke csak a jövőben lesz igazán áttekinthető és méltányolható.

De ki csodálkoznék rajta, hogy e nagy szellem, e világító genius a jelenkor érdeklődését is egyre élénkebben fölkeltsi? Grünwald Béla, a régi Magyarország kitűnő történésze, ki több kötetre tervezett nagy művében hazánk átmenetét a régi világból a jelenbe, a rendiségből a modern nemzeti és egységes társadalomba akarja rajzolni, immár ama korszakhoz ért, mely a Széchenyi nevével a legszorosabban egybeforrt. Munkájának első kötete magát a XVIII-ik századi Magyarországot, minővé az a szathmári béke után alakult, elevenítette föl. Embereit és állapotait, intézményeit és egész mivoltát oly élénken, oly jellemző vonásokban varázsolta elénk, felfogásában annyi eredetiség, előadásában annyi szépség érvényesült, hogy műve mély hatást tett s a legnagyobb várakozást ébresztette folytatása iránt.

Két év múlva immár megjelent az új kötet is és gróf Széchenyi Istvánnal foglalkozik. Az elsőben megismertük azt a magyar államot, azt a hazai társadalmat, mely Széchenyi reformtevékenységének alapjául szolgált; megismertük a harczmezőt, melyen a nagy nemzeti hősnek küzdeni kellett. A másodikban magát a hőst, ki a nemzeti szellemet fölrázta aléltóságából, ki a magyarságot egy új világba

vezette be, ismerjük meg. Grünwald nem életrajzát írja Széchenyinek; egyéniségét, lelkületét, hatalmas szellemének műhelyét, honnan nagy eszméi kikerültek, világítja meg. Nem alkotásait, hanem őt magát, testi, lelki mivoltát; nem külső életútját, hanem belső fejlődését; nem is azt, hogyan alakult az új Magyarország, hanem azt, hogyan lett Széchenyi István azzá, a minőnek a történelem lapjain jelentkezik, igyekszik földeríteni. Az író maga célját abban foglalja össze, hogy »Széchenyi bonyolódott egyéniségének megértését« akarta előmozdítani. E célját oly mértékben érte el, mint irodalmunkban eddig senki más. Az utóbbi években sok új és becses forrás vált hozzáférhetővé s így Széchenyi-irodalmunk is több igen hasznos és értékes munkával gyarapodott. De ismereteinket Széchenyiről egyik sem mozdítja elő oly annyira, mint Grünwald műve, mert ez nem csupán Széchenyi egyéniségének némely jellemző vonásaival foglalkozik. Összefoglal mindent, az egész emberre kiterjeszti figyelmét s valóban rendkívül nehéz problémáját a mai tudomány összes segélyforrásainak felhasználásával, modern történetírói módszer szerint igyekszik megoldani. Ehhez járul kiváló írói képessége, sokoldalú alapos ismerete, melyek új művét ép oly vonzó, tanulságos olvasmányá teszik, mint az első kötetet, mely tudvalevőleg nálunk tudományos munkák iránt egészen szokatlan érdeklődést keltett. Akkor sem a tárgy maga volt az, mely a közönség figyelmét annyira magára vonta. Az önálló felfogás, az eredeti gondolkodás, mely a munkát jellemzi, az előadás szépsége vonzották az olvasót.

A jelen kötet tárgya kétségkívül még érdekesebb, mert Széchenyivel foglalkozik. Az író a nagy feladatba, melyet maga elé tűzött, lelkiismeretesen és igen széles körű tanulmányok alapján fogott s műve anyagát Széchenyinek nemcsak kinyomatott munkáiból, hanem kiadatlan följegyzéseiből és naplóiból merítette. E naplók a legsajátságosabb szellemi hagyatékát teszik Széchenyinek. Sok jelent meg már belőlök, de azért még sokáig kimeríthetetlen kincsbányái maradnak minden buvárnak, a ki Széchenyivel és korával foglalkozni fog. A legkülönbözőbb tárgyú és természetű följegyzések végtelen halmaza van bennök, aprólékos dolgoktól, pillanatnyi benyomásoktól kezdve olyan önvallomásokig, melyek őszintesége majdnem elremitő. Széchenyi pályájának, fejlődésének, lelki vajadásainak számtalan fontos mozzanatát megvilágítják a naplók, de viszont sokban még nehezebbé teszik a Széchenyi-probléma megoldását, a bonyolult szellemi organizmus ismeretét. Ha Grünwald nem is győzte le az összes nehézségeket, melyek feladata elé hárulnak, mindenestre olyan munkát adott, mely ez idő szerint Széchenyi-irodalmunkban páratlanul áll, mely lényegesen előmozdítja ismereteinket a legnagyobb magyarról s fokozni fogja a kegyelet és rokonszenv érzelmét ama nagy egyéniség iránt, ki legelől áll a modern Magyarország megalkotói sorában.

A mi Széchenyit mint politikust és reformert a régi rendi világ vezérférfiától megkülönbözteti, azt a legjellemzőbben kifejezi a következő mondása: »Elöttem a *közjó* minden, az *egyes* személy semmi.« A rendiség épen a *közjó* fogalmát nem ismerte. Előtte az egyes személy vagy legfőbb az egyes rend és osztály érdeke lebegett; ez irányozta minden cselekményét s ezzel kizárt minden nagy nemzeti politikai törekvést, mely természete szerint az összességet, a nép minden elemét felöleli. Széchenyi volt az első, ki tudatosan,

a szó modern értelmében a »magyar nemzetet« szerette és szolgálta, ki az összesség anyagi és szellemi érdekeinek ápolását hirdette s gyakorlatilag is foganatba vette. Soha azelőtt magyar államférfiú a közérzettől, a nemzeti közösség eszméjétől olyan mélyen áthatva nem volt, mint Széchenyi s épen azért nem volt magyarabb, idegenszerű nevelése, európai műveltsége daczára olyan magyarul érző, a magyarságot annyira szerető államférfiú, mint ő. A nemzeti és európai eszmék igazi és teljes harmoniába olvadnak össze az ő lángoló lelkében; a »kifejlett magyart« szerette és becsülte s hogy kifejlődjék, hogy a magyarság gazdag természeti tehetségei korunk polgárosodásának segélyével minél tökéletesebbekké alakuljanak, ez volt életének eszménye, törekvéseinek végcélja s e feladatnak olyan lelki ismeretességgel, olyan odaadással szentelte magát, minőre csak a legrajongóbb lelkesedés képes.

De épen ez az apostolszerű buzgalom hozta létre azt az óriási eredményt, mely Széchenyi nevéhez fűződik s mely a szellemi és az anyagi élet egész mezejére kiterjedt. Különösen gazdasági reformtevékenységét tette olyan áldásossá az, hogy mindig a nemzeti eszme volt benne az irányadó. Az a közérzet, az összességről való gondoskodás, mely ezen működésében vezették, alkotásainak mindegyikét nemcsak az általános haladás, hanem a nemzetiség terjesztése és szilárdítása egy-egy hasznos eszközévé változtatták. a rendileg szétéptett társadalom egyesítését előkészítették s ezzel a nemzet egységének eszméjét, a magyarság összetartozandóságának érzetét egyre szélesebb körökben öntudatra ébresztették. Bármí arisztokrata volt Széchenyi modorában és szokásaiban, a magyar nemzet különböző rétegeinek összeolvasztására senki sem tett annyit, mint ő. Még mielőtt a törvény válaszfalai lerontattak, nemcsak a nemzeti érzésben, a magyaros műveltségben igyekezett őket közelebb hozni egymáshoz. Az anyagi érdekek szoros kapcsával felőke ösze őket, még mielőtt a nemzeti szolidaritás eszméjét az állam politikai intézményei megvalósították.

Grünwald művének azon szakaszait, melyek Széchenyi egyéniségének e mozzanatait fejtegetik s számos jellemző idézettel minden oldalról bőven megvilágítják, az igaz magyar hazafiság és hazafias műveltség valóságos tankönyvének lehet nevezni. Behatóan és lelkesedéssel foglalkozik velők szerző s e tekintetben jóval többet tesz, többet ad, jobban megérteti Széchenyit, mint bárki, ki a legnagyobb magyarral eddig foglalkozott. De Széchenyi egyéniségének egy másik mozzanata is sokkal alaposabb, behatóbb megvilágítást nyer Grünwald művében. Ő ismerteti, ő magyarázza meg azt a belső küzdelmet, azt a titokzatos martyriumot, mely Széchenyi életének legnagyobb részét, épen teremő férfikorát végig kísérte. Széchenyinek nemcsak azokkal az akadályokkal kellett megküzdenie, melyek minden reformatornak útját állják és életét megkeserítik. Nemcsak a közöny, az előítélet, az önérdek, a tudatlanság által emelt nehézségeket kellett legyőznie. A legnagyobb magyar pályájának szomorú vége, de még inkább a naplóból eddig közzétett adatok már rég megmondották, hogy az a nagyszerű szellem, melyből annyi áldás áradt nemzetére, beteg testben lakozott s hogy a legnagyobb magyarnak a saját testi szervezetével, idegeivel is folytonos, rettentő harcot kellett folytatnia, mely természetszerűen visszahatott nyilvános pályájára. Minderről voltak becses előtanulmányaink már eddig is. De Grünwald még alaposabban, még jobb segédeszközökkel fölfegyverezve fog e

probléma megoldásához; még inkább földerítette betegsége viszonyát Széchenyi nyilvános tevékenységéhez s azzal igen nagy mértékben járult egész valójának megismertetéséhez. Az utóvilág annál nagyobb kegyelettel függhet Széchenyin, annál mélyebb és résztvevőbb hálával méltányolhatja működésének nagyszerű következményeit, annál teljesebben szívébe zárja emlékezetét, ha tudja, hogy milyen belső forrongásokon és vajadásokon, minő rettenetes testi-lelki kinszenvedéseken kellett épen betegsége következtében átmennie annak a férfinak, kihez annyi nagy emlék fűződik.

Grünwald műve újabb lendületet, még több tartalmat fog a Széchenyi-kultusznak adni, mert megismerteti velünk Széchenyit az embert is, a ki immár homlokán nemcsak a nagy nemzeti hős dicsfényével, hanem a vértanu töviskoszorújával jelenik meg előttünk. Dicsősége annál nagyobb, emléke annál áldottabb lesz, ha tudjuk, hogy az a férfiú, a ki egy nemzetet fölébresztett és a haladás ösvényére terelt, évtizedeken át testi szervezetének gyöngeségével is nehéz tusát folytatott, mely néha-néha befolyásolta ugyan, de nemes apostoli hivatásában meg nem tántorította soha.

Acsády Ignác.

A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület ötvenéves története, 1840—1889. Az igazgatóság megbízásából írta Fenyvessy Adolf. Az egyesület tulajdona. Budapest. 1890.

Midőn Fáy András a harminczas évek vége felé elérkezettnek látta az időt, hogy egy takarékpénztár létesítése tárgyában konkrét javaslattal lépjen a nyilvánosság elé, hazánkban ekkor még sem ilyen, sem másféle pénzügyintézet ugyyszólván nem volt. Az első osztrák takarékpénztárnak voltak ugyan Pozsonyban, Nagy-Szombatban és Győrben fiókjai, de ezen fiókok a takarékpénztárak rendeltetésének csak részben feleltek meg, a mennyiben tevékenységük csupán a betétek átvételére szorítkozott, hitelnyújtással azonban nem foglalkoztak. Ezen fiókokon kívül létezett még Brassóban 1836. óta egy takarékpénztár, de erről az ország központjában távoli fekvésénél fogva és működési körének szűk volta miatt is tudomással alig bírtak.

Fáy Andrásnak tehát mintákat az általa létesíttetni kívánt takarékpénztárhoz külföldön kellett keresni, hol akkor már a Pest-megye földbirtokosaihoz részvények aláírása tárgyában intézett felhívítás szerint 1200 takarékpénztár fejtett ki áldásos működést. Ezen körülményből folyt s leginkább abból, hogy Fáy a takarékpénztárt az általa mindig különös pártfogásában és gondozásában részesített alsóbb néposztályok érdekében kívánta létesíteni, hogy ezen nemeslelkű filantrop tervezete szerint föllállított intézet alapításakor szigorúan humanisztikus jellegű volt.

De nem sokáig maradt ez így, mert már az első öt év letelte után kitűnt, hogy az intézet üzlete messze túlhaladta ama keretet, mely az első alapszabályokban megállapított, miért is csakhamar ez utóbbiak megváltoztatásának szüksége állott be. Az 1845-ig évről-évre majdnem megkétszerződő betétállag már egymagában tanusította, hogy az intézetnél gyümölcsötetés végett nemcsak azok helyezik el megtakarított fölléreiket, kiknek kedvéért alapították, mondhatni, a takarékpénztárt, hanem, hogy az már a nagyobb tőkések letéte-

ményesévé is vált. Következménye volt pedig az ama körülménynek, hogy a hazai takarékpénztárral csaknem egy időben alakult pesti magyar kereskedelmi bankon kívül nem volt az országban hitelintézet, mely a nagyobb és kevésbé állandó tőkéket fölvehette volna s így azok kapva az alkalmon, elhelyezést az új takarékpénztárnál kerestek és találtak is.

Az erős fejlődésnek indult üzlet pedig nagy jövedelmet hajtván, könnyen érthetővé lesz, hogy — Fáy szavaival élve — »az osztalékos részvényesség európai láza« a hazai takarékpénztár intéző köreit is megkapta, kik között mindinkább érvényre jut ama nézet, hogy a részvényesek a dús jövedelemből az elvállalt kockázat kárpótlásául osztalékot kapjanak. Először az 1845. évi január 19-én tartott közgyűlésen hozták ez indítványt szóba, de elfogadásra az csak az ugyanazon évi szeptember 7-iki közgyűlésen került, kimondatván, hogy a mint a tartaléktőke a megállapított 100.000 frtot eléri, az osztalék kifizetése kezdetét vegye.

Ezen határozattal az intézet humanisztikus jellegét levetette, miután már megelőzőleg megszűnt szoros értelemben vett takarékpénztár lenni, a helyett azonban az ország legelső és leghatalmasabb leteti bankjává lett, de e mellett a jótékonyság gyakorlásáról sem feledkezett meg soha, e tekintetben is mindig az első helyet foglalva el hazánk összes pénztárszervezetei között.

A pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek ezen átalakulása nem maradt hatás nélkül az akkori és az azután az országban keletkezett takarékpénztárakra sem. A már létezett humanisztikus jellegű intézetek ugyanis lassankint szintén mind átalakultak osztalékos részvénytársaságokká, a később keletkezettek pedig, többé-kevésbé mind a pesti hazai takarékpénztárt tekintvén mintaképükül, csekély kivétellel annak berendezése szerint szervezkedtek. Így fejlődtek a magyar takarékpénztárak a pénz- és hitelintézeteknek egy oly specziésévé, melyhez fogható hazánkon kívül sehol sem találhatunk.

Érdekesen világítja meg ez átalakulási proczesszust az előttünk fekvő mű, melyet az intézet igazgatóságának megbízásából az egyesület ötvenéves főnnállásának emlékére Fenyvessy Adolf irt. Meleg elismerés számíthat az intézet igazgatósága e mű megíratásáért már csak azért is, mert az intézet alapításának, átalakulásának, fejlődésének és működésének félszázados története mellett egyuttal élénk képét varázsolja elénk a főváros és az egész ország hitelviszonyainak ezen öt évtized alatti fejlődéséről.

Fenyvessy híven megbízatásához, teljes objektivitással adja elő az intézet történetét és csupán a rendelkezésére bocsátott gazdag adathalmaz földolgozására szorítkozik, a nélkül, hogy egyéni nézetének a takarékpénztárak sokat vitatott kérdésében bármi irányban is kifejezést adna. A ki azonban tud a sorok közt olvasni, sok tanulságosat vonhat le Fenyvessy könyvéből, mert ez intézetnél, hol a megtakarított nemzeti vagyon körülbelül egyötöde van elhelyezve, jutnak a takarékpénztárainkat jellemző viszonyok legprágnársabb kifejezésre.

A könyvecskékre történt betétek összeg-szerinti felosztását tartalmazó táblázatból látjuk, hogy az ugynevezett kis emberek mily kevésbé vannak képviselve, mert az utolsó hét évnek között adatai szerint az 1—100 frtig terjedő követeléssel bíró betétkönyvecskék száma állandóan csekélyebb a forgalomban levő összes betétkönyvecskék

felénél, holott például a posta-takarékpénztárnál a 100 frtig terjedő betéttel bíró könyvecskék száma az összes könyvecskéknek körülbelül 950/0-ára rüg, a mi bizonyára a legmeggyőzőbb érv ezen intézmény létjogosultsága mellett. A kisebb tőkéket különben az intézet azóta, hogy évről-évre állandóan gyarapodott a betétállag, nem is iparkodott már magához vonzani, sőt az egész kicsinyeket el is utasítani látszott magától, a midőn a korábban már 1 frtra emelt betét-minimumot 1880-ban 5 frtra emelte.

Az intézet különben sokáig iparkodott megszorító rendszabályok által takarékpénztári jellegét megővni, de a mindezek dacára is mind tömegesebben hozzáöznlő nagy tőkék kellő gyümölcsöztetése végett kénytelen az igazgatóság új és új üzletágakat létesíteni, melyek mindinkább bankszerű jelleget kölcsönöztek az intézetnek. Így vette föl az intézet üzletkörébe a záloglevelek kibocsátását és ad 1883. óta közérdekű művekre évenként nagyösszegű kölcsönöket, leszámítolva ugyanazon év óta az államkincstárnak az államjavak hátralékos eladási árát, ugyszintén a Ganz-féle vasöntő- és gépgyár-részvénytársulatnak a magyar államvasutak és kamatbiztosítást élvező vasutaknak szállított waggonok után járó követeléseit, stb. Nem hagyhatjuk azonban itt megemlítés nélkül azon, a hazai takarékpénztárnál is tapasztalható érdekes jelenséget, hogy legyen egy intézet bármily hatalmas és rendelkezék a legnagyobb tőkék fölött is, a banküzlet minden ágát egyforma intenzivitással nem kultiválhatja s egyiket a másik rovására el kell hanyagolnia vagy idővel egészen abba hagynia. Így a hazai takarékpénztár is a rövid lejáratú elhelyezés különböző nemei közt leginkább a váltóra és érték-papirokba való befektetést, legutóbb még a folyó számlára való elhelyezést is gyakorolja leginkább, míg az értékpapirokra adott előleg az utolsó évben csak 287.011 frtra rügött és pénztárjegy is csak 799.716 frtnyi összegben volt forgalomban. A hosszú lejáratra való elhelyezésnél pedig a záloglevelek kibocsátását két év után egészen beszüntette és a forgalomban voltakát kisorsolás útján beváltotta.

A betéteknek az intézet 50 éves fönnállása alatt rövid és hosszú lejáratú kölcsönökben való elhelyezését egyik melléklet tüneti fel áttekinthetően. Meg kell vallanunk, hogy ezen táblázat dicsérei talán leginkább az intézet vezetőit, mert kimutatja, hogy mily helyes elvek szerint jártak el mindig az óriási tőkék elhelyezésénél s mennyire szem előtt tartották azon legfőbb elvet, hogy az intézet kötelezettségeinek minden beállható körülmény között megfelelhessen. A szabadságharcz évét kivéve, nem is történt sohasem fönnakadás a betétek visszafizetésénél, habár az intézet sok válságos évet élt át és mint például az abszolút uralom beálltakor a pénztáraiban levő magyar papírpénz elkobzása által történt, nagy veszteségeket is szenvedett. Az 1848/49. év az intézet történetében is a legszomorúbb, de egyuttal legérdekesebb is s tűzpróbáját képezte az egyesületnek további fönnállására és fényes jövőjére. Mennyi viszontagságon ment keresztül az intézet ezen rövid idő alatt, mint kellett magát majd a betevők megrohanásai ellen, majd pedig a tömeges betétek ellen betétmaximum megállapítása által védenie, ezeknek leírása Fenyvessy könyvének egyik legvonzóbb részét képezi.

Ki kell még emelnünk azon szolgálatokat, melyeket az intézet 1866-ban a magyar földhitelintézet zálogleveleinek majd $\frac{3}{4}$ millió

forint erejéig történt megvásárlása által magának ezen intézetnek és közvetve a nála hitelt keresőknek tett, valamint 1867. óta a magyar állam pénzügyeinek nagymérvű állampapír vásárlásai által. Az intézet a magyar alkotmány helyreállításáig nagyobb saját értékpapírkészlettel nem bírt, ezen időtől kezdve azonban a betétek tekintélyes részét értékpapírokba és különösen állampapírokba fektette. 1867-ben értékpapírkészlete 3,357.499 frt. 49 kr-ra rúgott, mely összeg kevés kivétellel évenként szaporodott, míg 1882-ben 39,213.903 frtban elérte a legmagasabb összeget. Azóta ismét lejjebb szállt s a múlt év végén 28,256.537 frtot tett.

Az értékpapíroknak nagyobb árfolyam-hullámozása és a kereskedelmi törvény azon rendelkezése, hogy az értékpapírok a mérlegben mindig a december 31-iki árfolyam szerint tüntetessenek föl, az igazgatóságban, nehogy az intézetet a befektetésnek ezen különben fölötté ajánlatos módjából veszteség érje, azon elhatározást keltette, hogy az értékpapíroknak kedvező esztendőkből elért árfolyamnyereségéből kedvezőtlen évek számára tartalékot teremtsen, melyből az esetleg beállható veszteségek fedeztessenek. Hogy mily köszönettel tartoznak a részvényesek az intézet vezetőinek ezen előregondoskodásukért, leginkább az 1887-ik év mutatta meg, a midőn december 31-én a háborús hírek folytán a papírok rég nem látott alacsony árfolyamra szállottak s az intézet a külön tartalékalap csökkenéséből következtetve, értékpapírjainál közel egy milliónyi veszteséget szenvedett. A tiszta jövedelemnél ez azonban kifejezésre, éppen mivel a veszteséget a több, mint hét millió forintnyi külön tartalékalapból le lehetett írni, nem jutott és a részvényesek úgy, mint az előző évben, 400 frtnyi osztalékukat megkaphatták.

Lehetetlen természetesen, hogy mi a műnek minden egyes fejezetére kiterjeszkedjünk és azokból a kinálkozó számtalan tanulmányt levonjuk, hisz a műnek ugyyszólván minden lapjáról gazdasági életünknek áttekintésére a legtágabb perspektíva nyílik. Fényvessy könyve ezért maradandó becsléssel és érdekléssel bir nemcsak a hazai takarékpénztárral szorosabb kapcsolatban állókra nézve, hanem tanulságos és élvezetes olvasmányul fog szolgálni mindenkinek, kit hazánk közgazdasági viszonyainak fejlődése érdekel.

Mindenesetre szerencsés gondolat volt az intézet vezetői részéről az egyesület történetének megírásával az arra leghivatottabbak egyikét megbízni, mert Fényvessy Adolf feladatát a töle megszokott szakismerettel, szorgalommal és lelkiismeretességgel oldotta meg s kíváncsian volna, hogy nagyobb pénzintézeteink e tekintetben is példát véve a jubiláló takarékpénztáron, hasonló körülmények között szintén hozzájárulnának a szakirodalom gazdagításához, mi által hitelviszonyaink fejlődésére vonatkozó sok becses adat, mely különben köztudomásra sohasem jön, láthatna napvilágot.

Dr. Hegyesalmy Lajos.

Törvényhozási reformok a biztosításügy terén. Irta dr. Beck Hugó. 1890.

Beck Hugónak a jogászegylet folyó évi január hó 25-ki ülésén tartott s ott nagy tetszéssel fogadott felolvasását különös érdekléssel, mondanám kíváncsisággal vettem kézbe. Örvendtettem, hogy a jogászörökök is kedzik belátni kereskedelmi törvényünknek a biztosításügyre vonatkozó intézkedései hiányosságát, sok részben tarthatlanságát. A felolvasást oly férfiu tartotta, kit különösen

jogászkörökben kiváló szaktudósnak tartanak és a kinek különben is évek hosszú során át, mint biztosító-intézetek ügyvédének alkalma volt biztosítási törvényünknek gyakorlati hatását megismerni. A felolvasástól rendkívül sokat vártam s mondhatom, hogy csalódtam. Vártam, hogy kritika alá veszi biztosítási törvényünk közigazgatási részét, de nem hagyja érintetlen annak magánjogi részét sem s mindkettőre nézve előadja a szükséges reformok nem egyes részleteit, hanem főelveit. Tényleg biztosítási törvényünknek csak közigazgatási részét, mely teljesen hibás és téves alapokon nyugszik, mely egyáltalán tarthatatlan, veszi bírálat alá, a magánjogi részt jóformán nem is érinti, s ha nem is találja teljesen jónak és kielégítőnek, de nem is tartja szükségesnek vagy indokoltnak reformját. E helyett azonban meglecckézi a biztosító-társaságokat és azok kötvény-fő-tételeinek módosítását tartja szükségesnek, mint ő mondja, azért, mert azok »halomszámba statuálnak intézkedéseket, melyek a törvény határmányaiba ütköznek és a biztosítottak jogainak méltánytalan korlátozását és igényeiknek minél több esetben való jogtalan konfiskálását czélozzák«.

De kövessük a munka gondolatmenetét, a javaslatok sorrendjét. Biztosítási törvényünknek közigazgatási részét felolvasó is hibásnak, reformálandónak tartja. Részünkről a törvény ezt a részét teljesen cél-tévesztettnek, elhibázottnak mondjuk, sőt ha az a biztosítási alapot illetőleg úgy értelmezendő, mint azt felolvasó értelmezi, a legnagyobb szédeltetésnek is utját egyengeti. Felolvasó szerint az intézettől, a mely a kárbiztosítás vagy jobban mondva az elemi biztosítás összes ágait gyakorolja, mert kárbiztosítás alatt tulajdonképen a baleset-biztosítás is értendő, melyet a törvény egészen helytelenül az életbiztosításhoz sorol, csak 100.000 frtnyi biztosítéki alap kimutatását kívánja meg, épen úgy, mint attól is csak annyit követel, mely az életbiztosítást, beleértve a baleset-biztosítást is, gyakorolja, s ugyancsak 100.000 frtot követel a viszontbiztosító intézettől. Egy szóval, felolvasó véleménye szerint a törvény értelmében 300.000 frtnál nagyobb biztosítéki alap kimutatását még az oly intézettől sem lehet követelni, mely a biztosítás összes ágait gyakorolja.

A biztosítéki alap is foglalja el a felolvasó javaslata főrészét. Minden egyes a kereskedelmi törvényben megállapított biztosítási főágat illetőleg 500.000 frtnyi alap kimutatását követeli. Teljesen elhibázott és téves követelés, mely a biztosítás természetének teljes félreértésén, hogy ne mondjuk nem tudásán alapszik. Részünkről első sorban nem helyeseljük, hogy az elemi, vagy mondjuk kárbiztosítást, tehát a baleset-biztosítást is gyakorló intézetek az életbiztosítást is folytathassák, miben pedig a felolvasó semmi hátrányt nem lát. A jövőre ez általában megtiltandó volna. A biztosítási alapot minden egyes biztosítási ágra külön s pedig a kockázat mérvéhez képest kellend megállapítani. Így például a tűz-, jég-, baleset- és szállítmány-biztosításnál legalább is 300.000 frtra, az életbiztosításnál azonban 100.000 frt is elég. S még kevesebb elég az állat-, tükörüveg-, hitelbiztosításnál. A viszontbiztosítást illetőleg külön biztosítási alap csak abban az esetben lesz kimutatható, hogy ha ez önállóan, tehát viszontbiztosító intézet által gyakoroltatik. A viszontbiztosítást a direkt biztosítóknak is kell saját érdekében gyakorolniok, ez náluk nem külön üzletág. Továbbá ki kell kötni, hogy a részvényeket teljesen be kell fizetni s a

részvénytőkét a tényleg befizetettnél magasabb összegben kimutatni és megállapítani nem szabad. A részvénytőke-leszállítást oly föltétlenül, mint felolvasó teszi, nem ellenezzük. Ám szállítsák le ezt a tőkét, ha annak helyébe teljesen megfelelő nyereség-tartalékot gyűjtöttek. Mig ezt nem tették, a részvénytőkét semmi szín és ürügy alatt sem szabad leszállítaniok.

Súlyt fektet továbbá a díjtartalék alakítására. Ez különösen az életbiztosításnál rendkívül fontos, mert tulajdonképen ettől függ az életbiztosítottak biztonsága. Ha ez megfelelőleg van alkotva és megfelelő értékekben van elhelyezve, a biztosítási vállalat maga megbukhatik, de az életbiztosítottak, túlnyomó részeket nézve, nem szenvedhetnek kárt, hogy ha a törvény kellőleg gondoskodik arról, hogy az illetők a tulajdonukat képező tőkét minden hűza-vona, minden hosszadalmas eljárás nélkül lehetőleg azonnal megkapják. S épen csak az életbiztosítás miatt kívántatik meg a különös állami ellenőrzés szakbizottság által.

Nem egyedül ebből az érdekből, de főleg e miatt követeli is felolvasó az állami felügyeletet és ellenőrzést, melyet részünkről elodázhatatlannak tartunk, mert itt árvák és gyámolatlanok vagyónáról van szó, melyet sem szédelő, sem értelmetlen kezelésnek védtelenül átengedni nem szabad, nem lehet. S egy szakértő bizottság közreműködése kívántatik különösen azért, mert annak megítélésére, hogy kellő és megfelelő tartalék alakittatik, illetőleg alakított-e, különös szakértelem kívántatik, mely többnyire még azokban sincs meg, kik a biztosítási vállalat élén állnak.

Különben ép az életbiztosítási tartalékra, valamint az állami felügyeletre és ellenőrzésre vonatkozó javaslatai árulják el, hogy egyrészt a biztosítás lényegét, vagy mondjuk technikáját nem igen tanulmányozta, de másrészt azt, hogy magának az állami felügyeletről és ellenőrzésről, melyet nem akar beavatkozással minősíteni, nem alkotott határozott következetes nézeteket és elveket. Ezeken a javaslatain is végigvonul az a határozatlanság, következetlenség, melyben ékeskedik a legutóbbi jogászygyűlésen előterjesztett dolgozata a munkások baleset-biztosításáról. Kimondani kéri a kényszerű baleset-biztosítást, de a biztosítás nyújtását nem az államra, nem államilag szervezett kényszer-szövetkezetekre, hanem magánbiztosító intézetekre, a melyekért a jogászygyűlés mély bölcseségű határozata szerint az állam vállalon szavatosságot, kívánja ruházni. Az efféle elvek azután tényleg az alá esnek, mit a magyar közmondás akkép fejez ki, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon.

Az életbiztosítási díjtartalékot illetőleg ugyanis mondja, az ennek »gyűjtésénél alapul szolgáló irányelvek tehát meghatározandók és a biztosítási vállalatok alkalmazására kötelezendők volnának». A tartalék gyűjtésére nézve semmiféle irányelv a világon nem létezik, ha csak azt nem tekintjük annak, hogy a díjtartaléknak megfelelőnek, helyes számítási alapokon nyugvónak kell lennie. Ez szabály, melyet büntetlenül mellőzni nem szabad. Ezt a szabályt kimondhatja a törvény, de ennél tovább nem is mehet, mert máskülönb bele kell bocsátkoznia a számítási alapok és ezeken nyugvó számítási szabályok, vagy hogy törvényünk kifejezését használjuk, mely ugy látszik, vezette félre a felolvasót, elvek, tehát matematikai formulák meghatározásába. Számítási alapul szolgálnak az elhalálozási táblázat és a kamatláb. Az egyes módzatoknak megfelelőleg különböző

számítások vagy matematikai szabályok és formulák alkalmazandók, hogy a díjtartalék megfelelően alkottassék. Nem hiszszük, hogy akadna törvényhozás, mely az ilyesmikbe beleavatkoznék, mely kimondaná, hogy csakis ez vagy amaz elhalálozási táblázat, csak ez és nem más kamatláb alkalmaztassék és ezeken az alapokon a számításoknak, ezek és ezek a matematikai formulák szerint kell megtörténniök. Az ilyesmit tudtunkkal még nem kísérelte meg egyetlen egy törvényhozás sem, s azt hiszszük, hogy a közel jövőben azt egy se fogja megkísérelni, mert matematikai tanári szerepre nem vállalkozhatik s nem vállalhatja el sem az erkölcsi felelősséget, sem az anyagi szavatosságot az iránt, hogy az általa felállított számadási alapok és elvek be is fognak válni. Mindezek megállapítását az illető biztosítási vállalatra kell bízni s egy szakbizottság által kell megvizsgáltatni, hogy tényleg helyesek és megfelelők-e, a mely szakbizottság jogában és kötelességében állana, hogy abban az esetben, hogy ha a kezdetben helyes és megfelelő alapok később nem felelnének meg a tényleges viszonyoknak, azok módosítását és megfelelővé tételét követelhesse.

A felügyeletet és ellenőrzést felolvasó szerint is egy szakbizottság fogná gyakorolni. De a felolvasó nézete szerint a felügyelet anyagivá, beavatkozássá válnék, holott mi csak az alaki ellenőrzést követeljük és tudnók pártolni. Mi a szakbizottságot csak abból az egy indokból követeljük, hogy pótolva legyen a közönségben hiányzó szakértelem, s így megvédessenek azok az érdekek, melyeket az a megfelelő szakképzettség hiányánál fogva nem képes megóvni. De abból az anyagi és erkölcsi felelősségből, melylyel az intézetek s különösen azok vezetői tartoznak, egy mákszemnyit sem akarunk áthárítani az államra. Azzal a hatáskörrel, melylyel a felolvasó akarná felruházni a szakbizottságot, sokban nem tudunk egyetérteni. Például annak megítélése, hogy a megfelelő biztosítási alap kimutatattott, semmi különös szakértelmet nem kíván. Ezt a cégbejegyzést teljesítő bíróság is igen jól elvégezheti. Azt pedig, hogy a szakbizottság ellenőrizze, hogy a díjtartalék értékei tényleg megvannak-e, nem helyeselhetjük, mert ez által az állam bizonyos tekintetben szavatosságot vállal a díjtartalék tényleges meglétéért s' ennek terhére viselni is tartozik.

A mi felolvasónak azt a követelését illeti, hogy a szakbizottság hatásköre kiterjedjen arra, hogy a biztosítási szerződés-feltételek a törvénnyel összhangzásban állanak és a biztosítottak jogosult érdekeit megvédik-e, jogi nonsens, egy előttünk teljesen megfoghatlan gondolat. Nem nézzük most azt, hogy az efféle beavatkozás a biztosítási üzletet csaknem teljesen megbénítaná, lehetetlenne tenné azon különös feltételek kikötését, melyek csak egyes adott esetekben válnak szükségessé s a melyek nélkül a biztosítás absolute nem teljesíthető. Csak gondoljunk arra az esetre, hogy a szakbizottság által törvényesnek és méltányosnak elismert föltételt, a bíróságok törvénytelennek fognák kijelenteni, mi volna ennek a következménye. Vagy a szakbizottság fogja játszani a törvényhozói és a bírói szerepet s azt a feltételt, mit a szakbizottság elfogadott, helyesnek kijelentett, a bíróság okvetlenül tartozik törvényesnek elismerni. Ez talán mégis egy kicsit sok volna a jóból. Pedig az efféle esetek könnyen előfordulhatnak, hogy ha az a szakbizottság nemcsak matematikusokból, hanem biztosítási szak-

emberekből állana. Az a szakbizottság bizony számos oly feltételt fogadna el és mondana ki helyesnek, melynek ma bíróság előtt nem lehet érvényt szerezni, mert nem lehet figyelembe vennie, hogy a biztosítás elvállalására nemcsak tárgyi, hanem személyes, sőt tiszta egyéni okok is befolyhatnak. Csak például említjük meg. Végrehajtási foglalással terhelt vagyont a biztosító intézetek vagy általában nem vagy csak különös feltételek mellett fogadnak el. S a biztosító intézetek ezt a kifogást hiába érvényesítik.

A szakbizottságnak okvetlenül be kellene mutatni különösen az életbiztosítási szerződéseket, de nem a végett, hogy vajjon azok törvényesek, méltányosak-e vagy sem, hanem azért, hogy nem foglaltatik-e azokban oly föltétel, mely lényeges befolyással lehet a díjtartalék gyűjtésére, a díjak megállapítására.

Még sok téves eszmét, helytelen fogalmat kellene helyreigazítanunk, ha mindannyira ki akarnánk terjeszkedni, mely a kis munkában össze van halmozva. De terünk nem engedi, hogy mindannyira kiterjeszkedjünk. Sajnáljuk azt is, hogy ép a tér szűke nem engedte meg ebben az igen fontos kérdésben a saját nézeteinket is minden irányban kifejtésük s hogy csak eszméket és gondolatokat vethettünk oda részletesebb kifejtés nélkül. De erre talán még lesz alkalmunk s akkor elmondhatjuk s bővebben indokolhatjuk azt is, hogy kereskedelmi törvényünknek a biztosítási ügyre vonatkozó magánjogi intézkedéseit is módosítani kell s csak akkor indulhat meg tényleg a tűzbiztosítási szerződésnek már munkában levő reformja abban az irányban, hogy a törvénnyel teljesen összhangzóan mindkét fél érdekeit szolgálja. B. A.

A parasztbirtokokban való örökösödést szabályozó 1889. évi április 1-iki osztrák törvény.

Az agrár-reformok történetében nem kis szerepet fog játszani az új osztrák törvény, melynek előzményei még a múlt évtizedbe nyulnak vissza. Már évek hosszú során át tartó társadalmi küzdelmek után 1880-ban *gr. Hohencarth* hozta először interpelláció alakjában az osztrák parlament elé a mezőgazdaszat szomorú helyzetét és hangsúlyozta azt a nézetét, hogy különösen a megszorult kisbirtokosok segélyére az állami törvényhozásnak kellene közbe lépni. — 1881. január hó 25-én válaszolt *gr. Taaffe* miniszterelnök ez interpellációra. Válaszában elismerte a földbirtokok, különösen pedig a kisbirtokoknak rohamos eladósodását, konstataulta, hogy az osztrák paraszt-örökösödési törvény megszüntetése óta a kisbirtokosok helyzete folyton rosszabbá válik és ígéreteket tett, hogy a törvényhozás megengedhető keretében a bajokat orvosolni fogja. Azóta lépett életbe Ausztriában a tagosítási-, az állategészségügyi-, az uzsora-törvény, részesül állami támogatásban a hasznos telkesítés és a terhek konvertálása. — Sok más megígért dolog, mint az örökösödési illeték leszállítása stb. azonban még most sem lett elintézve.

Ama felszólalások következtében 1884-ben egy, a *parasztbirtokok örökösödését illetőleg kivételes, a közönséges jogtól eltérő szabályokat életbeléptető* törvényjavaslat nyújtatott be az osztrák parlament elé, mely azonban visszavonatot, de csak azért, hogy 1885-ben újra a zöld asztalra kerüljön és az 1889. évi április hó elsején szentesítést nyerjen.

Az 1880-iki interpellációnak tehát kilencz év múlva termett meg gyümölcse.

A tavaly szentesített törvény a kishirtokosok örökösödési viszonyait akként szabályozza, hogy a birtok együtt maradjon, lehetőleg egy birtokos vegye át osztatlanul. A kitűzött cél tehát az: meggátolni a földbirtok túlságos elaprózását és fentartani a nemzetben egy életerős parasztszálat.

Együttal azonban intézkedni kellett azon irányban is, hogy a birtok egy személyre való átszállása s az örökösársak ekként szükségessé vált pénzben való kielégítése maga után ne vonja a földbirtok túlterhelését.

A törvény tehát a közép nagyságú, lakóházzal ellátott birtokokra nézve különös öröklési szabályokat léptet életbe.

E szabályok azonban nem akadályozzák a tulajdonost, hogy akár életében, akár halála után végrendeletileg szabadon ne rendelkezhesen birtoka felett, csak úgy intézkedik, hogy az illetőnek módjában legyen több örökös közül egyet, mint átvevőt megjelölni, az esetre, ha végrendelet nélkül halna meg, teszi ezt a törvény.

Nem akadályozza tehát a telekbirtokost végrendelezési jogában, csak akarataival egyetértőleg és a törvényes öröklésnél intézkedik.

A törvény arra nézve, hogy minő birtokok tartoznak rendelkezési alá, nem ad az egész birodalomra érvényes mértéket, hanem ennek megállapítását a tartományi törvényhozásra bizza. Ennek hatáskörét aztán a birtokhoz tartozandó s a helyes gazdálkodásnak megfelelő felszerelés megállapítására is kiterjeszti. Természetes, hogy annak meghatározására: mi és mi nem szükséges a helyes gazdálkodáshoz, annyira függ a viszonyoktól, a vidék, sőt egyes községek gazdálkodási rendszerétől, hogy erre általános szabályt nemcsak a birodalmi, de még a tartományi törvényhozás sem állíthat fel. Az örökösök meg nem egyezése esetében a törvény ezt a bíróságra bizza; ítéleténél szakértők meghallgatását kötve ki. — A telek átvevője az örökösöknek a birtok tehermentes értékéig adósa marad. — A birtok értéke vagy az örökösök megegyezése folytán lesz megállapítva, vagy pedig, ha ezek nem jutnának egyezségre, a bíróság útján, mely ítéletének alapját a szakbecsű képezi a községi elöljáróság meghallgatásával.

A becsüre nézve a birodalmi törvény kimondja, miszerint az lehetőleg *méltányos* legyen, hogy az átvevő örökös terhei mellett képes legyen élni.

A gazdasági felszerelés a telek összértékének megállapításánál figyelembe veendő, külön becsű tárgyát azonban nem képezi.

A tartományi törvényhozásnak jogában áll elrendelni, hogy a telek értékének megállapításánál a kataszteri jövedelem egy bizonyos sokszorosa szolgáljon alapul.

Mig az átvevő nem léphet a telek birtoklásába a többi örökösök kárpótlása nélkül, addig a kárpótlás módozatait a törvénynek olyan alakban kellett megállapítani, a melyek az átvevőnek existenciáját lehetőleg még is biztosítsák. — Ha az örökösök a reájok eső résznek az átvevő által eszközölt kifizetésére nézve a részletek és módozatokban meg nem egyeznének, azt a bíróság állapítja meg. — Az átvevőnek jogában áll a fizetési határidőt három évre az átvétel napjától elhalasztani.

Eme hosszú határidőben rejlő kedvezmény mellett azonban a

törvény még azt is megengedi, miszerint a tartományi törvényhozás a birtok egy harmad értékét az átvevőnek javára levonásba tehesse. Ha pedig az örököstársak kiskorúak, az átvevő nagykorúságaik elértéig visszatartja részüket, köteles lévén azonban neveltetésükről akár a birtokon gondoskodni, akár pedig örökrészük kamatainak kifizetésével azt elősegíteni.

Ha több birtok van az örökségben, mindeniknek más örökös lép tulajdonába a polgári örökösödési törvényben megállapított sorrend szerint.

A tartományi törvényhozásnak hatalma van intézkedni, hogy ez átöröklő jog alá tartozó birtokok nagyobb vagy csak más birtokkal is vagy épen nem, vagy csak bizonyos feltételek mellett legyenek egyesíthetők. Ugyancsak akadályozhatjuk a tartományi törvények az ilyen birtokok feloszthatóságát is. Ebben ismertettük volna röviden az osztrák átörökösödési törvényt.

Nem tagadhatjuk, hogy a parasztbirtokoknak némi hasznára lesz, nem azt, hogy intenczióit, fentartását a népnek, az életerős kisbirtokosságnak; helyeselnünk kell, de nem tekinthetjük gyökeres, nem olyan intézkedésnek, mely a kisbirtokosok fokozott pusztulását megakadályozhatná.

Mert igaz, hogy egy osztrák birodalmi törvény nem hatolhat a birtokrendezés kérdésének szétszórt tartományai minden zugában ellentétes részleteibe, de a főbb elvekre nézve mégis megállapodásra kellett volna jutnia.

Az, hogy egy bizonyos terjedelmű kisbirtok szabad oszthatósága korlátoztassék-e vagy nem, vagy hogy megakadályoztassék a nagyobb testek általi felszivatása, az fontos elvi kérdés, a mit vagy törvénybe ígdatni vagy elejteni kellene.

Az egész törvényen meglátszik a habozás, az a fél intézkedés, a mit az agrár irányzattal szemben kifejtett erős akció okozott.

De azért üdvözöljük a törvényt és nem tagadhatjuk el előnyös voltát különösen ott, a hol majd az erélyes tartományi rendelkezés hézagait kiegészíti.

Baross Károly.

Freiland. Ein soziales Zukunftsbild von Theodor Hertzka. Leipzig 1890.
XXXIV. 677 l.

A szociális kérdés az összes közgazdasági problémák között bizonyára a legnagyobb vonzerővel bír azokra, kik kedvelik a nehéz feladatokkal való foglalkozást. Mert ez az a tér, hol a gondolkozó ereje igazán tűzpróbára tétetik. Óriási tudás, az emberi lélek legrejtettebb rügóinak ismerete, párosulva az anyagi világ törvényeibe való éles belátással, szükséges arra, hogy valaki itt a jós, a próféta szerepére vállalkozzék. Sőt nem elég az emberi természetet csak úgy ismerni, a mint azt a jelen észlelés mutatja. A gazdasági jogrend minden átalakulása maga után vonja azt, hogy az emberi természet más-más oldala kerül a felszínre. A legszebben összeállított elmélet, mely e körülménnyel nem számol, hajótörést fog szenvedni a kivitelben.

E mellett soha sem szabad feledni, hogy a reform, bármily gyökeres legyen is, eszményileg tökéletes állapotokat teremteni nem fog. Az abszolút jót célul kitűzni annyi, mint lehetetlent akarni. Csakis a relatív legjobb az, a mit keresni kell, az a

legjobb alakulat, a mely épen az emberi társadalom mai helyzetének megfelelő.

Ezt tudja jól szerzőnk is. S ha mégis mindaz, a mit az eszményi ország — Freiland — közgazdasági és társadalmi állapotáról mond, olyan szép és olyan jó, hogy abban semmi hiány, semmi baj, nyomor nem létezik, hogy az igazságosság uralma korlátlan s a mellett a termelés oly mérveket ölt, hogy a nép s az állam már-már nem tudja, mit legyen teendő a felhalmozódó tőkével...., ha mindez, mondjuk, nem felel is meg előszavában vallott (VII. l.) nézetének, úgy ebben végre hajlandók vagyunk a természetes túlhajtást látni, nyilvánulni, mely minden reformatoron erőt vesz saját eszméi lelkes hirdetése közben.

A mű, melyet maga a szerző ismételve államregénynek nevez, mint ilyen, két részből áll. Az egyik — a regény — a költészet, a másik — a közgazdasági elmélet — a tudomány körébe vág. E mellett nem csoda, hogy a két rész egy kicsit egymásba is olvad: a regényes részleteket egy-egy gazdasági elmefuttatás zavarja meg; viszont a tudomány alkalmazásánál, a következtetéseknél nagyon gyakran becsúszik néhány költői szabadságon alapuló tétel, természetesen nem nagy előnyére a gondolatmenet szigorúságának. Az alábbiakban fogunk erre példákkal szolgálni.

E helyen természetesen csak a tudományos rész az, melylyel foglalkoznunk szabad. Abból is a legkiemelkedőbb pontokra kell szorítkoznunk. E törekvésünkben segítségünkre van szerző maga az által, hogy előszavában összefoglalja gondolatmenetét és egész nyíltsággal megjelöli az uralkodó közgazdasági elmélet azon sarkalatos hibáját, mely azt — szerinte — alkalmatlanná tette a szociális reform útjának kijelölésére. Gondolatmenete röviden a következő:

A technika mai előrehaladott állapotában az emberiség sokszorta többet termelhetne, mint a mennyit tényleg termel. Az ok, a miért a termelés a valóságban messze mögötte marad a természetes határoknak: a fogyasztás korlátolt volta. Ma tényleg túltermelés van még a megszorított termelés dacára is, de csak azért, mert az emberiség zöme, a munkásosztály, nagyon csekély fogyasztási képességgel bír. Ez az osztály a munkabér vastörvénye alatt áll, mely szerint munkája gyümölcséből nagyobb részt nem kaphat, mint a mennyi élete fentartásához épen szükséges (?). Ezért oly korlátolt az emberiség fogyasztása, mely nem terjedhet tovább, mint a nagy tömeg létszükségeiteneinek s a kevesek fényezésének kielégítésére.

A hibának a gazdasági jogrendben kell rejleni, mely megengedi, hogy egyesek kizsákmányolják a nagy többséget. Ez a jogrend jó volt akkor, mikor a termelés mestersége oly fejletlen állapotban leledzett, hogy az emberiség haladása függött attól, miszerint egyesek az anyagi gondok alól felszabaduljanak és a magasabb emberi teendőknek, a kultúra előbbrevitelének éljenek. De ez az állapot ma már idejét multa és pedig azért, mert nincs többé akadály, mely útját állaná a termelés oly mérvű kiterjesztésének, mely az emberiség minden egyesét a jólét minden eszközével ellátná.

Ebből következik, hogy oly állapotnak kell előállania, melyben a munkás megkapja munkája egész hozadékát. Hogy pedig ez lehetséges legyen, a jövő társadalmi szervezetnek nem szabad sem vállalkozói nyereséget, sem földjáradékot, sem tőkeamatot ismernie.

Méltán kíváncsiak lehetünk ezek után, hogyan képzei Hertzka a jövő társadalmat? Mert a kívánalmak magok nem újak, új csak a keresztülvitel módja. S a mi bennünket ebben ismét kiválólag érdekel, az nem az átmenet — jelen esetben az új ígéretföldének elfoglalása és előkészítése a nagy emberáradat befogadására — hanem az új gazdasági rend állandó alkotmánya, mely a fenti kívánalmakat tényleg meg is valósítja.

Előre kell bocsátanunk, miszerint szerző a szabadság feltétlen híve. Elvet tehát a priori minden oly megoldást, melynél a kényszer szerepet játszik.

A gazdasági önérték és szabad önelhatározás az ő új társadalmi rendjének alapja, ugyannyira, hogy e tekintetben a manchesteri iskola leglelkesebb híve sem haladhatná őt túl a kiinduló pont éles megállapításában.

Hogyan képzei tehát szerző azon követelmény megvalósítását, mely szerint a munka egész eredménye a munkást illesse? Hogyan képzei a vállalkozói nyereség, a földjáradék s a tőkekamat önkényt, magától leendő, mert ki nem kényszerített megszűnését?

Hogy sort tartsunk, a vállalkozói nyereségen kezdjük. Ez meg fog szűnni a munkások termelési szövetkezetekké való tömörülésével. Ehhez tulajdonkép még nem kell szocializmus; ily alakulatok léteznek ma is. Hertzka azonban óriási különbséget vél találni a mai s az új termelési szövetkezetek közt. E különbség abban állana, hogy a régi szervezet mellett a munkások még mindig ép úgy szolgák voltak, akár a magánvállalatoknál, mert alávetvék önmaguknak, mint tőkéseknek; az új szervezet mellett azonban nem lesz felettök ur, ki őket, mint ma, fegyelmezze, esetleg elbocsássa, béröket fizesse s a vállalkozói nyereséget közöttök megoszssa. — Feltéve, hogy az új társadalom munkásai egy csapással képesekké lesznek ily értelemben vett ur nélkül gazdálkodni — a mely feltevéshez, azt hiszszük, kell egy kis költői szabadság — a gazdasági igazságosság szempontjából akkor sem látunk a régi és új állapot közt különbséget; mert a munkás ott is csak úgy megkapta munkája hozadékát, mint meg fogja kapni emitt. Ha csak azt nem találja szerző megkülönböztető jelnek, hogy a mai szervezet mellett a munkás jövedelmének egy része munkabér, más része vállalkozói nyereségből való osztalék czímén lesz elszámolva. De hisz e különbség semmivel sem nagyobb, mint a közt, ha a valaki minden pénzét csak az egyik zsebébe teszi s a közt, ha a másik zsebbe is juttat egy részt belőle. Egyébiránt Hertzka szövetkezeteiben is vannak munkavezetők, a kik magok anyagi munkát nem végeznek. Ezek azonban szerinte szintén csak munkásoknak tekintendők és az anyagi munkások bérének bizonyos többszörösét kapják. Mindazonáltal azt hiszszük, hogy ez az új rendszer sem változtat azon, miszerint az anyagi munkás nem kapja meg munkája teljes eredményét, mert a munkavezető bére mégis csak levonás abból, ha csak — ismét költői szabadsággal — e részt egészen számításon kívül nem hagyjuk. A vállalkozó nyereségének eltüntével azonban még nem fog eltűnni a vállalkozói veszteség, ha csak e kellemetlen tényezőtől egy ily eszményi országban egészen el nem tekintünk.

A mód, melylyel szerző a földjáradékot eltüntetni akar, a valóban megérdemli a szellemes jelzőt. A szabad verseny, az egyik foglalkozásból a másikba való szabad átmenet, kapcsolatban a földön

való tulajdonjog eltörlésével, oda vezetne, hogy e meg nem szolgált jövedelem forrása önként beduguljon. Mert igaz ugyan, miszerint a jobb föld nagyobb eredményt fog felmutatni, mint a rosszabb, az amazon megtelepült munkások bére (helyesebben: nyeresége) tehát nagyobb lesz, mint emitt. Ámde segítségül jő egy nagyon fontos közgazdasági törvény: a föld csökkenő termékenységeinek törvénye, mely szerint t. i. az östermelés intenzivításának fokozása közben (bizonyos ponton túl) a hozadék kisebb mérvben emelkedik, mint a mely a termelésnél közreműködő munka és tőke szaporításának megfelelő. Mivel pedig az új társadalomban minden nyilvános s az egyes munkásszövetkezetek nyereségét a statisztikai hivatal a legapróbb részletekig kimutatja: a következmény az lesz, hogy a rosszabb földön dolgozó munkások egy része odahagyja eddigi társaságát és beállit a jó földet mivelők szövetkezetébe. Az új belépők munkája és munkaeszközei szaporitják ugyan a termést, de fenti törvénynél fogva a tiszta hozadékból már kevesebb esik egy-egy főre. A munkások ezen átvándorlása tart addig, míg a munka bére mindkét területen egyenlő nem lesz s a járadék magától el nem esik.

Későbbre tartva fenn megjegyzéseinket e pontra nézve, át-megyünk a tőkeamat mellőzésének kérdésére. Ez a kérdés az, melynek megfjtésére szerzőnk a legnagyobb súlyt helyezi s a melynek kedvéért az előszóban foglalt vallomás szerint az egész könyv készült. Az új igazság, melyet itt Hertzka hirdet és melyet előszavában (XXV. l.) egyenesen megmérhetlen fontosságúnak jelez: a mennyire azt az előszó, továbbá a 18., 19., 24. és 25. fejezet egybevetéséből kivenünk sikerült, a következő:

Az új társadalom közönsége (Gemeinwesen) — az állam szó emlegetésétől jobban irtózik szerzőnk, mint akár a legszélsőbb manchester-párti — készséggel ad tőkét mindenkinek, ki arra reá-szorul. Kamatot érte fizetni nem kell; a tőke azonban részletekben törlesztendő. A forrás, melyből az új társadalom merit, az adóztatás, mely a munkabértől való levonásképp jelentkezik. Az ok, a miért az új társadalom indittatva érezheti magát kamattalan kölcsönök adására: az érdekközösség az összes tagok között; az a körülmény, melynél fogva minden tőkebefektetés a termelés bármely ágában előnyére válik az összes termelőknek.

Igy képzeli tehát szerzőnk a gazdasági igazságosság megvalósítását!

Csak egy-két kételyt, szemben e tökéletes igazságosság rendszérével. Az átmenetet nem érintjük; felteszszük, hogy az megesik ug, a mint a 27. fejezet leírja. De igazságos lesz-e csak a munka megadóztatása az élvezeti vagyon adója nélkül? S ezt megengedve: vajjon az érdekközösség csakugyan olyan nagy a boldog ország összes lakosai közt, hogy az, a kinek csekély tőkére van csak szüksége munkája folytatására, valóban igazságosnak fogja találni, hogy munkabéréből ugyanazon százalék fordittassék tőkebeszerzésre, mint a nagy tőkével dolgozó munkásoknál? S azután képes lesz-e a közönség mindenkinek, ki azért jelentkezik, ép azt a munkaeszközt, melyre szüksége van, kiszolgáltatni? S ha igen, hol a biztosíték, hogy a nemzeti tőkével a munkások jól fognak bánni? Egy helyen, igaz, úgy látszik, hogy a befektetések célszerűségét a kormány előre kutatja s a tőke kiszolgáltatását e célszerűségtől teszi függővé? De hol marad akkor a szabadság, ez az alapeleme az új társadalmi

rendnek? S azután mindezen vállalatok ügykezelését ki ellenőrzi? Vagy ha ellenőrzés nincs, ki biztosít arról, hogy a szabad kilépés joga mellett nem fogják-e a legnagyobb visszaéléseket elkövetni a szövetkezeti tőkék kezelésénél? Nem lesz-e mindennapi dolog, hogy a munkások vállalatuk nyereségét fokozandók, a tőkéket meg nem újítják, hanem engedik romlani s ha azok a szolgálat felmondásával fenyegetnek, megszöknek a vállalatból és belépnek oly üzemekbe, hol a kezelés lelkiismeretesebb? Vajjon aztán — s ez a fentérintett östermelési üzemre is vonatkozik — a nagy nyilvánosság mellett nem lesz-e nagyon is nagy a hajlandóság odahagyni a régi vállalatot, mihelyt a statisztikai hivatal kiadványai azt mutatják, hogy egy másik üzemben a munka három-négy százalékkal nagyobb jutalmat arat? Nem lesz-e zavar, nem áll-e be ingadozás, bizonytalanság az üzleti élet minden terén?

De nem akarjuk tovább folytatni kérdéseinket. Ha szerző határozottan és ismételten nem állítaná, hogy a megírt eszményi állapot közvetlenül, akár ma is, életbeléptethető, úgy művét egyszerűen nagyon szép, vonzóan rajzolt képnek tekintenők és dicséretekkel halmozhatnánk el a valóban fenkölt gondolkozású reformátort, ki az emberiség tökéletesbulésében oly erős hittel bizik. Egy egész sereg új, gondolkozásra készítő eszmét rejtenek magokban a könyvnek a társadalmi élet ugyszólván minden nyilvánulására kiterjedő lapjai. Végtelen érdekekkel kell mindazt olvasni, a mi a nevelés, a nők és gyermekek állása, a szellemi élet fejlődése, a természeti erők kihasználása s az emberiség jövő átalakulása felől írva van. Szép az is, a mit a könyv vége az új társadalom tanainak az egész világon leendő megvalósítása érdekében összegyűlt kongresszus tárgyalásairól előad. Csakhogy, sajnos, a költészetet beviszi szerző a komoly tanácskozmány termeibe is. Mert avagy mit mondjunk a népesedési probléma azon megoldásáról, melyet szerző a tárgyalás negyedik napján dr. Strahl szájából világga bocsát? Azért nem lesz túlnépesedés, ugymond, mert van egy természetes ösztön állatokban és emberekben egyaránt, mely nem engedi, hogy fajukat azon határig hagyják növekedni, a hol már az élelem hiánya akadályát képezi a szaporodásnak. Ezt a titokzatos ösztönről szóló mesét azok, kik a mai emberiség szemléletéből indulnak ki, talán el fogják hinni; mert az, eredményében legalább, ugyanoda vezet, a hova Malthus preventiv szaporodási akadály: a jövő nemzedék sorsáról való gondoskodás. Ez utóbbi azonban nem titokzatos ösztön, hanem nagyon is öntudatos s ezért csakis az emberi nemre vonatkoztatható előrelátás. De ha eljő a boldog jövő s a következő nemzedék sorsáról többé a munkához való jog országában aggódni senkinek sem kell: hol lesz akkor a szaporodás határa? S mégis, úgy látszik, ez a kérdés nem akadályozta a kongresszus tagjait abban, hogy — modern parlamenti szokásainkhoz híven — a titokzatos törvény hirdetőjének üdvözlésére ne siessenek.

Letészszük a könyvet, melynek tartalmából csak egy kis töredéket mutathattunk be, de nem a nélkül, hogy a sajnálkozás élénk érzete ne venne rajtunk erőt a felett, hogy — mint egykor a nagy német szocialista író, Rodbertus mondotta — oly hosszú, hosszú még az út a sivatagon át, mely az emberiséget az itt eléje varázsolt paradicsomtól elválasztja!

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A halálokok statisztikája.

Ugy az egészség általános feltételeinek, mint a fentartására és helyreállítására szolgáló különös társadalmi és állami intézkedéseknek, valamint ezek sikerének végső kriteriuma, valódi mérlege: a halálozás s ennek számszerű kifejezője a halálozási arányszám. A halálozási arányszám azonban csak akkor lesz a közegészségi viszonyoknak az egészségügyi igazgatásra is tanulságos mértéke, ha az a halálozást, mint annak hű képmása, összes körülményeivel, a reá befolyást gyakorló összes általános tényezőkre tekintettel tünteti fel. A halálozási arányszám, így felfogva, nem pusztán azon viszonynak kifejezője, a mely a halálesetek és a népesség száma között van, hanem ennél sokkal több, oly kombináció, mely felderíti a halálozásban nyilvánuló törvényeket vagy általános törvényszerűségeket, valamint azon különös eltéréseket is, a melyek valamely ország különös viszonyaiból származnak.

Azon körülmények között, a melyek a halálozásra befolyást gyakorolnak s a halálozási statisztika által számbaveendők, a legnevezetesebbek: a kor, nem, foglalkozás és a halált közvetlenül előidéző betegség vagy más külső ok, mint a halál közvetlen oka. Minthogy azonban a halálozási statisztika tulajdonképeni célja nemcsak a halál *közvetlen* okát, hanem a *halálokok okait* is felderíteni, hogy e cél elééréssék, nem elég ezen említett viszonyokat egyszerűen számba venni, vagy *csupán egymással* kombinálni, hanem össze kell azokat vetni az egészségnek egyéb, az egyénen kívül fekvő általános feltételeivel is, minők a talaj és a lakóhely, a levegő, az ivóvíz, stb. Hogy ezt tehessek, nem szabad az egész országra vagy annak nagy közigazgatási kerületeire, pl. a megyékre vonatkozó átlagszámokkal megelégednünk, hanem vissza kell mennünk a helyi tagozat legalsóbb eleméig, a községig és nagyobb terjedelmű és lakosságú városokban a városrészekig. A hol pedig ezen nagy területi részletezés bármi okból nehézségekbe ütköznék vagy a községek tulságos kicsisége folytán tanulságosnak nem mutatkoznék, ott vissza kell mennünk legalább is azon kis községszoptokig, a melyek közegészségügyi szempontból egy-egy egészet képeznek, a közegészségi körökig, annyiival is inkább, mert ily községszoptonként gyűjthetők be legmegfelelőbben azon általános tényezőkről is az adatok, a melyek a halálozási viszonyokkal egybevetve, bennünket a halálozásnak, a halál közvetlen okain túlmenő — helyenkint más-más — alapokaira figyelmeztetnek s ezzel egyszersmind a javításra célzó egészségügyi igazgatás teendőit is kijelölik.

A mi csekélyet a statisztika — úgy nálunk, mint másutt — a halálozásról ma nyújt, az e kívánalmaknak, a melyek pedig lényegileg épen nem elérhetetlenek, sajnos, valóban messze mögötte marad. A statisztika ma még majd minden ágában csak *féltérfeladatokat* szolgáltat. Adatai, a mennyiben megbízhatók is, annyira hézagosak,

annyira nélkülözik a szükséges tárgyi és területi részletességet, hogy teljes következtetésekre alig használhatók. Valahányszor egy-egy konkrét esettel állunk szemben, legyen az akár törvényhozási, akár kormányzati tény, boszankodva tapasztaljuk, hogy a rendelkezésünkre álló adatok gondolataink irányítására elégtelenek, hogy még ennek vagy annak ismeretére volna szükségünk, hogy alaposan, logikai ugrások nélkül következtethessünk. Ilyenkor a következtetésünkben hiányzó láncszemet valami idegen elemmel vagyunk kénytelenek helyettesíteni, a mely a statisztikánál rendszerint kevésbé tárgyilagos minőségű s többnyire nagyon különböző lehetségy különböző következtetésekre is jogosít, tehát rendesen nagyon subtilis eredményre is vezet. Innen aztán a hit, mely a statisztika lényegét is megtámadja, hogy a statisztikával, mint a szofisztikával mindent be lehet bizonyítani. S innen azon sajnos tapasztalat, hogy a statisztika valódi nagy feladatainak igazi tudatával még azoknál is csak elvétve találkozunk, kik a statisztikát hivatásból művelik. A statisztika, a melynek ma ugy a társadalom, mint az állam részéről alárendelt szerep, hogy ne mondjuk, kicsinylés a sorsa, több becsülésre és támogatásra szorul, hogy jobba és hasznavehetőbbé válhassék, viszont azonban jobbnak és hasznavehetőbbnek kell magát mutatnia, vagy legalább bizonyítani, hogy ama szükséges erkölcsi és anyagi támogatásra érdemesnek találhassék. Ezen mindenesetre ellenmondásszerű helyzet az, a mi a statisztika kívánatos gyors fejlődését gátolja s a melyből ugy vélem — csak egy hatalmas és messzelátó államférfinak merész kezdeményezése ragadhatná azt ki.... Vagy arra van-e szükség, hogy egyesek, a nagy nemzeti és emberiségi czélért lelkesülve, nem törődve azzal, hogy erőfeszítésök által önmagukat emésztik fel, a társadalom és állam által kellően nem támogatva, emberfeletti munka árán bizonyítsák be az örök igazságot: hogy a társadalom és állam cselekvéseit is *öntudatnak* kell vezérelnie, ép ugy, mint az egyénét, s *hogy ezen társadalmi és állami öntudatnak leg tárgyilagosabb s ezért nélkülözhetetlen és legfőbb eszközét a számok képezik?* !....

A halálozás azon körülményei között, a melyekre, mint fentebb kiemeltük, a halálozási statisztikának okvetlen ki kellene terjednie, egy sincs talán fontosabb, s bizonyára egyiknek megoldása sem utközik több nehézségbe, mint a *halálokok* felvétele. Jelen alkalommal csak ezzel kívánok foglalkozni, bemutatván egyuttal a hazai adatokkal párhuzamosan azon néhány külföldi ország megfelelő adatait is, a melyekből ilyenekkel rendelkezünk.

A halálokok statisztikájának főnehézségét az orvosi tudomány mai fejlettsége mellett a halálokok *szabatos részletezése és csoportosítása*. képezi. Ugy elvileg, mint egyes konkrét esetekben néha nehezen állapítható meg, hogy a mutatkozó betegség önállóan, vagy egy más alapbaj egyszerű szimptomájának tekintendő-e. A vízi betegség pl. legtöbbször a szív- és vesebajok egyszerű kísérője, a vörhenyhez pedig igen gyakran toroklob járul. Egyöntetű felfogás hiányában meg-történhetik, hogy ily esetben nem az alapbetegség, a szív- és vesebaj vagy vörheny, hanem a járuléka, a vizibetegség vagy toroklob iratik be a halál okául. Kívánatos volna, hogy mindenkor a tulajdonképeni főbetegség s nem annak egyszerű kísérője vagy éppen egyik-másik szimptomája vétessék számba, a mely a bekövetkezett halálnak nem annyira okozójául, hanem csak előzményeül tekinthető. De az ilyen kísérő betegségeket és jelenségeket sem szabadna teljesen figyelmen

kivül hagynunk, hanem a szabatos részletezésben ezekre is tekintettel kellene lennünk. Tehát, hogy néhány példát hozzak fel, nemcsak azt kellene számba venni, hányan haltak el szív-, hányan vesebajban, hanem hogy a szív-, illetve vesebajjal hány esetben párosult vízi betegség, a kanyarónál hány esetben lépett fel toroklob, stb. Az ily tüzetes megkülönböztetés egyszersmind a legbiztosabb elejét venné azon veszélynek is, hogy az önálló és kísérő betegségek egymással összezavartatnak. Az is kívánatos volna továbbá, hogy a különböző betegségek ne összefoglaló csoportokban, hanem mennél részletesebben, mennél határozottabb megjelöléssel véteessenek fel a halálozási statisztikába; *rák* helyett pl. ajakrák, gyomorrák, stb., *tuberculosis* helyett tüdő-, agy-, végbél-tuberculosis vagy általános szervzeti tuberculosis, a *légzőszervek hevenyhántalmái* helyett tüdőlob, hörgőlob, stb. Vagyis a részletezésnek olyannak kellene lennie, hogy az egyes halálokokat úgy a *megtámadott szervek és életműködések* (tüdő, szív, vérkeringés, stb.), mint a *betegséget okozó bajok* — a minők pl. lob, tuberculosis, rák, stb. — sőt még a betegség *lefolyásának módja* — heveny, idült — szerint is lehessen csoportosítanunk.

A másik nehézség az egyes konkrét halálesetek okának hű megállapításában áll. E tekintetben a statisztikának azt kell követelnie, hogy a haláleset s ezzel kapcsolatban a halál okának konstatálása mindenkor szakértő egyének által történjék, s hogy mindazon esetekben, a mikor a halál okának felderítésére még megközelítő támpontok sem volnának, a bonczolás rendeltessék el. Egyébiránt mindkét intézkedés rendőri tekintetéből is fontos. Egyes esetekben a halál okának hű megállapítása azonban ekkor is a statisztikán kívül fekvő tényezőtől, az orvosi kar képzettségétől függ, úgy, mint a szabatos részletezés és csoportosítás az orvosi tudomány általános fejlettségétől.

Magyarországon a haláleset megállapítását az ország nagy részében nemcsak hogy nem orvosok, de még csak nem is kellőleg kitanított halottkémek végzik. Ennek következtében egész járasok, sőt megyék halottkémeinek jelentései a halálokok statisztikájához nem használhatók s tényleg kimutatásaink az összes haláleseteknek csak körülbelül háromnegyedére terjednek, 1886-ban 349.806 halálesetre, vagyis az összes halálozások 74%^o-ra. Mivel így statisztikánk nem tünteti fel a különböző halálokokra jutó esetek összes számát, kénytelenek voltunk azok százalékos aránya segélyével a népmozgalmi feljegyzések szerint kimutatott tényleges halálozásokból számítani ki a legalább megközelítő abszolút számokat; mert különben le kellett volna mondanunk a halálokok nemzetközi összehasonlításánál a népszámmal való tanulságos egybevetésről.

A halálokok statisztikája egyébiránt a külföldön is gyöngye. Ehhez járul, hogy az orvosi tudomány mai határozatlanságából és az eltérő felfogásokból származó különböző csoportosítások s egyéb különbségek, ha nem is zárnak ki minden összehasonlítást, de mindenestre óva intenek bennünket minden elhamarkodott következtéstől és ítélettől.

Ily fentartással fogjuk vizsgálni hazánkkal — az anyaországgal — egybehasonlítva, a halálokok szerepét azon államokban, a melyekről adatokkal birunk. Az egymással párhuzamba állítható halálokok átnézetét az összes halálesetek százalékában kifejezve, az alábbi táblázat nyújtja az 1886-ik évről:

Halálokok	Halálozás 1886-ban									
	Magyar- ország- ban	Ausz- triában	Porosz- ország- ban	Baden- ben	Svájc- ban	Bel- gium- ban	Német- alföldön	Angliá- ban(Wa- lessel)	Irország- ban	
	a halálozesetek %-ában									
I. Fertőző halálokok:										
1. Himlő	3'23	1'30	0'02	0'02	0'33	0'97	0'08	0'05	0'00	
2. Vörheny	1'75	1'81	1'66	0'31	0'18	0'97	0'89	1'11	0'97	
3. Kanyaró	1'62	2'11	2'60	0'65	0'63	2'12	2'14	2'24	0'33	
4. Roncsoló to- rok- és gégelob	¹⁾ 4'01	4'70	7'41	1'73	2'02	4'34	2'42	1'45	1'26	
5. Hökhurut	2'01	3'12	2'01	1'24	1'81	3'46	1'39	2'41	1'40	
6. Vérhas	1'32	1'43	0'22	0'07	—	0'61	0'03	²⁾ —	²⁾ —	
7. Hagymáz	2'31	2'36	1'21	0'60	0'98	2'23	0'70	0'97	1'33	
8. Gyermekági láz	0'68	³⁾ —	³⁾ —	0'57	0'62	³⁾ —	0'20	0'39	0'38	
9. Kolera (Chol. nostras és ázsiai kolera)	0'43	0'19	—	—	—	—	0'16	0'10	0'04	
I. összesen ..	17'36	17'02	15'16	5'19	6'57	14'70	8'01	8'72	5'71	
II. Egyéb nevezetes halálokok :										
1. Vesz. gyeng.	11'88	13'23	5'23	4'41	6'31	4)	17'96	4)	4)	
2. Gyermekaszály	4'74	—	2'84	—	—		—			
3. Görcsök	8'86	⁵⁾ —	15'80	13'08	—	—	5'38	4'26	3'65	
4. Gyermek hasmenése	⁶⁾ —	—	2'00	5'21	6'07		—	0'73	0'63	
5. Bélhurut	7'54	4'90	⁷⁾ 2'50	4'77	—	8)	—	4'61	1'63	
6. Tüdőgümőkór (Tüdőv., aszkór)	12'88	13'60	11'89	12'78	11'80		9'02	8'91	12'25	
7. Tüdőlob	8'13	⁹⁾ —	—	¹⁰⁾ —	¹¹⁾ —	¹¹⁾ —	¹¹⁾ —	5'23	3'22	
8. Mellhártya- gyulladás	—	10'30	5'71	10'41	11'63	16'39	11'41	0'27	0'26	
9. Hörglob	—	—	1'56	—	—	—	—	11'43	11'39	
10. Rák	—	1'65	1'47	3'80	—	—	3'07	3'02	2'32	
11. Vízke	1'63	—	2'41	1'19	—	—	—	—	—	
12. Gutaütés	2'02	2'35	4'20	—	4'43	—	3'45	2'99	1'29	
13. Aggkór	8'29	9'76	9'53	8'56	7'03	—	—	5'30	20'06	
II. összesen ..	65'99	55'79	65'14	64'21	47'27	37'86	50'29	46'75	56'70	
III. Többi természetes halálokok :	14'81	25'57	17'32	28'31	41'71	45'29	39'70	41'28	35'46	
IV. Nem természetes halálokok :										
1. Baleset	0'91	0'91	1'60	1'31	2'96	1'43	2'00	2'77	1'85	
2. Öngyilkosság	0'46	0'57	0'72	0'84	1'27	0'50		0'42	0'13	
3. Erőszak. halál	0'47	0'10	0'06	0'14	0'14	0'08	—	0'06	0'15	
4. Ismeretlen ok	—	0'04	—	—	0'08	0'14	—	—	—	
IV. összesen ..	1'84	1'62	2'38	4'45	2'15	2'00	3'25	2'13	2'29	

¹⁾ Roncsoló toroklob és torokgyík. — ²⁾ Angliában és Írorszában a vérhas a bélhuruttal van egybefoglalva. — ³⁾ Ausztriában a gyermekági láz nincs kimutatva; Poroszországban és Belgiumban pedig a többi gyermekági betegségekkel van összefoglalva. Poroszországban »Im Kindbette gestorben«, Belgiumban pedig »Affectiones puerperales« cím alatt. — ⁴⁾ Belgiumban, Angliában és Írorszában a »veleszületett gyengeség« és a »gyermekaszály« nincsenek kimutatva,

Kimutatásunk számos hézagai s a hozzá csatolt megjegyzések sajnosan bizonyítják, minő nehézségekbe ütközik ma még a halálokok nemzetközi összehasonlítása. Nemcsak, hogy némely országokban oly betegségek is egybe vannak foglalva, melyek másutt el vannak különítve, hanem néhol teljesen hiányzanak fontos halálokok, mint pl. Belgiumban, Angliában és Írországban a veleszületett gyengeség, vagy Németalföldön az aggkór. Az is feltűnő, hogy Angliában esik legkisebb százalék az aggkórra, holott jól tudjuk, hogy az összes felsorolt országok között éppen Anglia az, a hol az élettartam a leghosszabb. Jele ez azon eltérő felfogásnak, a mely némely — kivált ily határozatlan — halálokok iránt a különböző országokban tapasztalható s a mi aztán természetesen a többi halálokok arányára is zavarólag hat.

Táblázatunk egyébiránt, tekintve az országok nagy számát, a melyeket magában foglal, eléggé tanulságos. A bennünket közelebb-ről érdeklő országok közül csupán Orosz-, Olasz- és Franciaország hiányzanak. Olaszországban a halálozási statisztika a halálokokat csak a városokra vonatkozólag öleli fel; ezeknek lakossága ugyan együttvéve $7\frac{1}{2}$ millióra rúg, mindamellett még sem tartottuk egészen indokoltnak Olaszországot, épen az adatok egyoldalúságánál fogva, összehasonlító táblázatunkba felvenni. Franciaországban a halálokok statisztikája már régóta vajdó állapotban van, de még nem jutottak tovább, mint hogy néhány nagyobb városról, továbbá a katonaságról van kielégítő halálozási statisztikájuk.

Ha az egyes halálokokat tekintjük, általában legnagyobb arány esik a tüdővészre; legnagyobb százalék (13'68) Belgiumban, legkisebb (8'91) Angliában. Legnagyobb eltérést azonban az egyes országok közt a fertőző betegségeknel találunk. Tekintve, hogy az ezekre vonatkozó adatok még a legmegbízhatóbbak, összehasonlításra a legalkalmasabbak, érdekes látnunk, hogy miveltség és megfelelő egészségügyi igazgatás mennyire képesek épen a fertőző betegségek uralmát visszaszorítani. A fertőző halálokok magas arányára nézve természetesen Magyarország jár legelől. Különösen a himlőre esik nagy százalék. A fertőző halálokoknak kívülünk még Ausztriában, Poroszországban és Belgiumban van nagy szerepe a halálozásban. Poroszországban különösen feltűnő a roncsoló torok- és gégeleob, Belgiumban és Ausztriában pedig a hökhurut erős pusztítása.

További kimutatásainkban, tekintettel a fentebb említett nagy különbségekre, a melyek a legtöbb halálok megjelölésénél a különböző országokban tapasztalhatók, csak a fertőző halálokokra, továbbá a halál háztartásában oly nagy szerepet játszó tüdővészre és a nem természetes halálokokra fogunk kiterjeszkedni. Itt azonban már nem egy évet, hanem hosszabb időszakot ölelünk fel, a különböző halálokok által előidézett halálesetek abszolút számát és az összes népességhez való viszonyát is kitüntetve.

A különböző fertőző halálokokat egyenkint és összesen az alábbi kimutatás tünteti fel:

Belgiumban a »görcsöke« által okozott halálozás sincs különösen kitüntetve. — ⁵⁾ Ezen fontos gyermekbetegségeket Ausztria nem mutatja ki. — ⁶⁾ A »gyermekek hasmenése« statisztikánkban nincs különösen kitüntetve, de az, legalább részben, valószínűleg össze van foglalva a bélhuruttal. — ⁷⁾ »Einheimischer Brechdurchfall« néven. — ⁸⁾ »Tüdővész és a mell idült betegségei« cím alatt. — ⁹⁾ A »légzőszervek gyulladásos betegségei« czímen. — ¹⁰⁾ »Tüdőlob és hevenyhörgőlob«. — ¹¹⁾ »A légzőszervek hevenybetegségei« néven.

Sorszám	Az ország neve	Halálozás								
		összesen			az összes halál- esek %/o-ában			100 ezer lakosra		
		átlag 1881- 85-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881- 85-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881- 85-ben	1885-ben	1886-ban
1. Himlő:										
1. Magyarország	11.252	6.347	15.137	2.41	1.37	3.23	79	44	103	
2. Ausztria	15.252	13.312	8.794	2.29	1.94	1.30	68	58	33	
3. Belgium	1.816	1.636	1.213	1.54	1.39	0.97	32	28	20	
4. Anglia és Wales	2.087	2.827	275	0.40	0.54	0.05	8	10	0.9	
5. Németalföld ..	199	31	72	0.22	0.03	0.08	5	0.1	1.6	
6. Svájc	158	468	193	0.26	0.76	0.33	5	16	7	
7. Svédország ..	129	4	2	0.16	0.00	0.00	3	0.1	0.0	
8. Poroszország ..	670	395	143	0.10	0.05	0.02	2	1.4	0.5	
9. Szászország ..	38	18	30	0.05	0.01	0.03	1	0.6	0.9	
10. Írország	44	4	2	0.05	0.00	0.00	1	0.1	0.0	
11. Baden	5	5	8	0.01	0.01	0.02	0	0.3	0.5	
2. Vörheny:										
1. Magyarország	11.897	7.319	8.201	2.54	1.58	1.75	84	50	56	
2. Ausztria	13.953	12.410	12.147	2.07	1.81	1.81	62	54	53	
3. Poroszország ..	16.235	17.750	12.301	2.30	2.48	1.66	59	63	43	
4. Svédország ..	2.621	3.811	3.326	3.25	4.00	4.26	57	82	71	
5. Szászország ..	1.628	1.018	1.038	1.83	1.12	1.08	53	32	32	
6. Anglia és Wales	11.575	6.355	5.986	2.23	1.21	1.11	43	23	21	
7. Baden	444	100	120	1.17	0.26	0.31	28	6	7	
8. Belgium	1.569	1.383	1.211	1.33	1.18	0.97	27	23	21	
9. Írország	1.373	1.147	850	1.53	1.26	0.97	27	23	17	
10. Németalföld ..	647	1.286	844	0.72	1.42	0.89	15	29	19	
11. Svájc	230	160	108	0.46	0.26	0.18	10	5	4	
3. Kanyaró:										
1. Belgium	2.961	3.253	2.653	2.51	2.76	2.12	52	56	45	
2. Ausztria	10.744	11.479	14.209	1.59	1.67	2.11	48	50	61	
3. Magyarország	6.359	6.208	7.591	1.36	1.34	1.62	45	43	52	
4. Poroszország ..	11.634	16.042	19.326	1.65	2.24	2.60	42	57	68	
5. Anglia és Wales	11.032	14.495	12.013	2.13	2.77	2.24	41	53	43	
6. Németalföld ..	1.104	657	2.035	1.23	0.73	2.14	26	15	46	
7. Szászország ..	783	552	923	0.88	0.60	0.96	25	17	23	
8. Svédország ..	986	538	445	1.22	0.65	0.57	21	11	9	
9. Baden	309	448	248	0.81	1.16	0.65	20	27	15	
10. Írország	921	1.323	234	1.03	1.46	0.33	18	27	6	
11. Svájc	355	431	378	0.58	0.70	0.63	12	14	13	
4. Roncsoló torok- és gégeleob:										
1. Szászország ..	5.431	6.778	6.483	6.11	7.47	6.74	177	214	202	
2. Poroszország ..	47.828	53.842	55.033	6.78	7.51	7.41	172	191	193	
3. Magyarország	21.677	17.881	18.792	4.64	3.86	4.01	153	123	128	
4. Ausztria	32.912	29.490	31.666	4.88	4.31	4.70	146	128	137	
5. Svédország ..	3.897	2.576	2.333	4.83	3.11	2.99	85	55	49	
6. Belgium	4.487	5.092	5.425	3.81	4.32	4.34	79	86	92	
7. Svájc	2.103	1.619	1.213	3.42	2.63	2.02	73	55	41	
8. Baden	929	839	603	2.41	2.18	1.73	59	52	41	
9. Németföld . . .	1.703	2.160	2.305	1.89	2.39	2.42	41	50	53	
10. Anglia és Wales	8.526	8.706	7.783	1.65	1.66	1.45	32	32	28	
11. Írország	1.334	1.003	1.095	1.52	1.11	1.26	26	20	22	

Sorszám	Az ország neve	H a l á l o z á s									
		összesen			az összes halál- esetek %o-ában			100 ezer lakosra			
		átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban	
5. Hökksurut :											
1.	Ausztria	24.875	24.785	20.977	3'69	3'62	3'12	110	108	91	
2.	Belgium	3.864	3.195	4.318	3'28	2'71	3'46	68	55	73	
3.	Magyarország ..	8.504	9.728	9.420	1'82	2'10	2'01	60	67	64	
4.	Poroszország ..	14.493	13.620	15.152	2'05	1'90	2'04	52	48	53	
5.	Anglia és Wales	12.228	13.106	12.936	2'36	2'51	2'41	46	48	46	
6.	Németalföld ..	1.481	1.955	1.326	1'65	2'17	1'39	35	45	30	
7.	Baden	542	714	475	1'42	1'86	1'24	34	45	30	
8.	Irország	1.500	1.436	1.219	1'67	1'58	1'40	30	29	25	
9.	Szászország ..	836	1.044	706	0'96	1'15	0'73	29	33	22	
10.	Svájcz	790	708	1.087	1'29	1'15	1'81	27	24	37	
11.	Svédország ..	865	1.257	1.116	1'07	1'52	1'43	19	27	24	
6. Vérhas :											
1.	Magyarország ..	6.396	6'254	6.186	1'37	1'35	1'32	45	43	42	
2.	Ausztria	8.988	10.119	9.613	1'34	1'48	1'43	40	44	42	
3.	Poroszország ..	3.556	1.743	1.672	0'50	0'24	0'22	13	6	5'9	
4.	Belgium	709	557	767	0'60	0'47	0'61	12	10	13	
5.	Svédország ..	237	27	58	0'29	0'03	0'07	5	0'6	1'2	
6.	Baden	16	19	26	0'04	0'01	0'07	1	1'2	1'6	
7.	Németalföld ..	37	25	25	0'04	0'03	0'03	1	0'6	0'6	
7. Hagymáz :											
1.	Magyarország ..	13.372	11.303	10.825	2'86	2'44	2'31	94	78	74	
2.	Ausztria	16.555	16.384	15.890	2'46	2'39	2'36	73	71	69	
3.	Belgium	3.227	2.509	2.784	2'74	2'13	2'23	57	43	47	
4.	Poroszország ..	12.929	9.782	8.972	1'82	1'36	1'21	47	34	32	
5.	Svájcz	957	659	539	1'56	1'07	0'98	33	22	20	
6.	Irország	1.493	1.221	1.166	1'66	1'35	1'33	29	25	24	
7.	Svédország ..	1.253	1.078	1.220	1'55	1'30	1'56	27	23	26	
8.	Szászország ..	801	614	671	0'90	0'67	0'70	26	19	20	
9.	Anglia és Wales	6.361	5.083	5.866	1'22	0'97	0'97	24	18	19	
10.	Baden	324	280	229	0'85	0'73	0'60	20	17	14	
11.	Németalföld ..	758	571	670	0'84	0'63	0'70	18	13	15	
Fertőző halálokok együtt :											
1.	Magyarország ..	73.062	58.786	69.966	15'63	12'69	14'93	515	405	477	
2.	Ausztria	114.483	107.760	103.683	16'98	15'74	15'40	507	469	449	
3.	Poroszország ..	103.789	111.431	110.927	14'70	15'54	14'94	374	394	389	
4.	Belgium	17.923	17.068	17.604	15'21	14'49	14'09	315	291	298	
5.	Szászország ..	9.566	10.024	9.851	10'73	11'04	10'24	311	315	304	
6.	Svédország ..	9.751	9.264	8.442	12'08	11'18	10'81	212	198	179	
7.	Anglia és Wales	51.808	50.560	44.299	9'99	9'67	8'23	194	184	157	
8.	Baden	2.553	2.336	1.743	6'70	6'20	4'55	161	147	107	
9.	Svájcz	4.643	4.051	3.573	7'57	6'57	5'95	160	136	122	
10.	Németalföld ..	5.892	6.660	7.252	6'55	7'37	7'62	140	152	164	
11.	Irország	6.664	6.134	4.619	7'46	6'76	5'29	131	124	94	

A fertőző halálokok fentebbi részletes kimutatásába nem vettük fel a cholérát és a gyermekágyi lázat. Az elsőt azért, mert a tárgyalt időszak alatt pusztítása teljesen jelentéktelen volt, azt utóbbit pedig tekintettel eltérő természetére, melynél fogva azt különös vizsgáló-

dásunk tárgyává akartuk tenni. Az összegezésből kihagytuk továbbá a vérhas, minthogy az több ország kimutatásában a bélhuruttal van egybefoglalva.

Hazánk a felsorolt hét fertőző halálok közül négyenél, a himlő-, vörheny-, vérhas- és hagymáznál, a halálesetek számát a népességhez viszonyítva, az összes egybehasonlított országok között az első helyet foglalja el; a többi három fertőző haláloknál, a kanyaró-, toroklob- és hökhurutnál is meglehetősen elül jár, a mennyiben 11 ország között a 3-ik hely jutott neki. Ausztria mindenütt nyomon követ bennünket, a kanyarónál meg is előz, a hökhurutnál pedig éppen az első helyet foglalja el. Tehetetlenségünk a fertőző járványok hatalmával szemben leginkább a himlőnél tűnik ki, a mely nálunk 100 ezer lakosból az 1881—1885. évek átlagában 79 egyént, a különösen kedvezőtlen 1886. évben pedig 103-at pusztított el. Ehhez hasonlítható, bár sokkal kedvezőbb számokat Belgiumban és Ausztriában tapasztalhatunk; a himlő-halálozás mindenütt másutt a magyarországinak $\frac{1}{10}$ -ét, $\frac{1}{20}$ -át, sőt egyes országokban még egy $\frac{1}{100}$ részét sem éri el. Valóban ideje volt az 1887-iki himlőoltási törvényt meghozni. Ennek gyakorlati hatásáról ugyan még nem számolhatunk be pozitív adatokkal, csak a fővárosról jelezhetjük, hogy ezen évtől fogva a himlő itt járványosan többé nem lépett fel s hogy himlő-halálozás még szórványosan is csak nagy ritkán fordult elő.

A fertőző halálokok között különös figyelmet érdemel még a *gyermekágyi láz*. Ezt, tekintettel arra, hogy járványossá sohse válhatik, hanem azt csak a gyermekágyas nők kaphatják meg seb-fertőzés által, nem az összes népesség, hanem a szülő nők számába vetettük össze:

Sorszám	Az ország neve	A gyermekágyi láz által okozott halálozás								
		szám szerint			az összes halálesetek ‰-ában			ezer gyermekágyas nőre		
		átlag 1881— 85-ben	1886-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1886-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1886-ben	1886-ban
1.	Magyarország ..	3.454	3.521	3.187	0.74	0.76	0.68	5.4	5.4	4.7
2.	Svájc	438	480	372	0.72	0.78	0.62	5.1	5.7	4.4
3.	Baden	231	253	217	0.61	0.66	0.57	4.2	4.7	3.9
4.	Irország	348	370	332	0.39	0.41	0.38	2.9	3.1	2.9
5.	Anglia és Wales	2.471	2.420	2.078	0.48	0.46	0.39	2.8	2.7	2.3
6.	Svédország .. .	289	314	265	0.36	0.38	0.34	2.1	2.2	1.8
7.	Németalföld ..	—	214	193	—	0.24	0.20	—	1.4	1.3

Sajnos, hogy kimutatásunkban csak néhány országra voltunk kénytelenek szorítkozni. Összehasonlításunkba még Ausztriát sem vehettük fel, a melynek halálozási statisztikája a gyermekágyi lázról említést sem tesz; Poroszországban és Belgiumban pedig össze van foglalva a többi gyermekágyi betegségekkel, az elsőnél »im Kind-bette gestorben«, az utóbbinál pedig »affectiones puerperales« név alatt. Táblázatunk azonban így is eléggé illusztrálja, hogy Magyarország itt is vezető szerepet játszik, a mi annál sajnálatra méltóbb, minthogy lakosságunk túlnyomólag mezőgazdasági foglalkozásánál és falusi jellegénél fogva — a mely a szülés könnyű lefolyására

jótekönyebb hatású szokott lenni s ennél fogva kevesebb erőszakos beavatkozást igényel s így a gyermekágyi lázat előidéző sebfertőzésre is kevesebb alkalmat nyújt, mint a városi élet — épen az ellenkezőt lehetne remélnünk. — A kedvezőtlen eredményt tehát tisztán a szülés körül segédkező bábák elégtelen képzettségének rovására kell imunk, a mivel kapcsolatban nem hallgathatjuk el azon felfogásunkat, hogy közlekedési viszonyaink mai fejlettsége mellett, a zóna korszakában, mennyire indokolatlan közegészségügyi törvényünk azon intézkedését még továbbra is fenntartani, a mely a bábaképző intézetektől 75 kilométernyi távolságon túl alacsonyabb képzettséggel is megelégszik.

Valóban érdekes volna, ha a többi halálokokat is, a melyeket átnézetesen összefoglalva már feltüntetünk, hasonló módon, egyenkint sorra vehetnők; a már kifejtett okokból azonban kénytelenek vagyunk a természetes halálokok közül még csak a *tüdővészre* szorítkozni, a melynek a különböző országokban való uralmáról az alábbi kimutatás nyújt felvilágosítást:

Sorszám	Az ország neve	H a l á l o z á s								
		összesen szám szerint			az összes halálo- esetek %-ában			100 ezer lakosra		
		átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban
1.	Magyarország ..	57.380	56.701	60.359	12.27	12.21	12.88	404	390	410
2.	Ausztria	87.977	92.164	91.555	13.05	13.46	13.60	389	402	396
3.	Poroszország ..	86.854	88.056	88.283	12.31	12.28	11.89	313	312	310
4.	Baden	4.923	5.131	4.900	12.68	13.35	12.78	305	321	304
5.	Belgium	17.221	17.093	17.085	14.61	14.52	13.68	302	294	290
6.	Irország	10.470	10.709	10.694	11.61	11.81	12.25	249	217	219
7.	Szászország ..	7.534	7.915	7.983	8.47	8.72	8.30	244	250	249
8.	Svájc	6.805	7.072	7.037	11.15	11.49	11.80	235	242	241
9.	Németalföld ..	8.386	8.583	8.594	9.32	9.50	9.02	199	199	197
10.	Anglia és Wales	49.762	48.175	47.872	9.43	9.22	8.91	182	175	172

Hogy még a tüdővészből is első vagyunk, dacára annak, hogy a testi szervezet elcsenevését előmozdító városi élet, gyári foglalkozás, túlerős szellemi munkásság nálunk még aránylag csak kis mértékben fordul elő, az nagyon szomorú dolog, annál is inkább, mivel a tüdővész átöröklés által a következő nemzedékeket is hajlamossítja s így ebből a szempontból még a járványos betegségeknek is nagyobb nemzeti veszedelemmel járhat. A tüdővész különben legtöbbször vérszegénységgel, tehát a rossz táplálkozással és a szegénységgel függ össze; kedvezőbb állapotokat tehát, valamint a többi halálokoknál is, első sorban a gazdasági javulástól remélhetünk. A tüdővész Angolországban és Németalföldön a legkisebb; nálunk körülbelül 400 halálozás esik 100.000 lakosra, Angliában csak 170—180, Németalföldön pedig nem egészen 200.

Míg a természetes halálokok rendszerint csak egészségügyi szempontból érdekelnek bennünket, a nem természetes, s kivált az öngyilkosságok és gyilkosságok által előidézett halálesetek morális okokból is lekötik figyelmünket. Ezekről több országból állnak rendelkezésünkre adatok, s különösen a baleseteknél és öngyilkos-

ságoknál Olaszországot és Franciaországot is felvehettük összehasonlító kimutatásunkba, a melyet a következő táblázatba foglaltunk:

Sorszám	Az ország neve	H a l á l o z á s								
		összesen szám szerint			az összes halál- esetek ‰-ában			100 ezer lakosra		
		átlag 1881— 1885-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban	átlag 1881— 85-ben	1885-ben	1886-ban
1. Baleset:										
1.	Svájcz	1.840	1.773	1.778	3'01	2'28	2'96	64	61	60
2.	Anglia és Wales	15.437	14.939	14.860	2'98	2'86	2'77	58	54	53
3.	Norvégia	1.074	1.103	837	3'27	3'14	2'65	56	57	43
4.	Svédország .. .	2.105	1.997	1.829	2'61	2'41	2'34	46	43	39
5.	Poroszország ..	12.009	12.139	11.856	1'70	1'69	1'60	43	43	42
6.	Franciaország ..	13.309	13.205	—	1'58	1'58	—	35	35	—
7.	Belgium	1.986	1.784	1.784	1'68	1'51	1'43	35	31	30
8.	Irország	1.739	1.648	1.611	1'94	1'82	1'85	35	33	33
9.	Baden	581	515	501	1'39	1'34	1'31	34	32	31
10.	Ausztria	6.100	6.445	6.151	0'91	0'94	0'91	27	28	27
11.	Magyarország ..	3.782	4.123	4.265	0'81	0'89	0'91	27	28	29
12.	Szászország .. .	742	704	792	0'84	0'78	0'83	24	22	25
13.	Olaszország .. .	6.352	6.461	5.780	0'81	0'82	0'68	22	22	19
2. Öngyilkosság:										
1.	Szászország .. .	1.168	1.146	1.071	1'32	—	1'11	33	36	33
2.	Baden	506	322	320	1'33	0'84	0'84	32	20	20
3.	Svájcz	760	717	763	1'25	1'17	1'27	26	24	26
4.	Franciaország ..	7.337	7.902	—	0'87	0'94	—	20	21	—
5.	Poroszország ..	5.195	5.156	5.353	0'74	0'72	0'72	19	18	19
6.	Ausztria	3.639	3.891	3.837	0'54	0'57	0'57	16	17	17
7.	Magyarország ..	1.733	1.899	2.155	0'37	0'41	0'46	12	13	15
8.	Belgium	602	670	629	0'51	0'57	0'50	11	12	11
9.	Svédország .. .	446	463	567	0'55	0'56	0'73	10	10	12
10.	Anglia és Wales	1.986	2.007	2.254	0'38	0'38	0'42	7	7	8
11.	Norvégia	129	129	131	0'39	0'40	0'41	7	7	7
12.	Olaszország .. .	1.403	1.459	1.225	0'18	0'18	0'15	5	5	4
13.	Finnország .. .	103	89	103	0'22	0'18	0'21	5	5	5
14.	Irország	111	129	116	0'12	0'14	0'13	2	3	2
3. Gyilkosság:										
1.	Magyarország ..	1.735	1.760	2.203	0'37	0'38	0'47	12'2	12'1	14'9
2.	Baden	57	53	52	0'16	0'14	0'14	3'6	3'3	3'2
3.	Svájcz	96	93	84	0'16	0'15	0'14	3'3	3'2	2'8
4.	Ausztria	653	650	663	0'10	0'09	0'10	2'9	2'8	2'9
5.	Irország	119	109	131	0'13	0'12	0'15	2'4	2'2	2'7
6.	Belgium	98	89	102	0'08	0'08	0'08	1'7	1'5	1'7
7.	Svédország .. .	72	71	69	0'09	0'09	0'08	1'6	1'5	1'5
8.	Poroszország ..	429	466	432	0'06	0'07	0'06	1'5	1'7	1'5
9.	Anglia és Wales	337	309	311	0'06	0'06	0'06	1'3	1'1	1'1
10.	Norvégia	10	14	20	0'03	0'04	0'06	0'5	0'7	1'0

Az erőszakos halálokok statisztikájánál is belé kell nyugodnunk azon változhatatlanba, hogy adataink teljes megbízhatóságára soha sem fogunk számíthatni; mert sok esetben nem állapítható meg egész bizonyossággal, vajjon baleset, öngyilkosság vagy idegen erőszak okozta-e a halált. Ezért javasolnunk kell, hogy a kétes

esetek számára, mint ez némely országban már most is történik, külön rovat nyitnassék. Egyébiránt feltehetjük, hogy a halál okának megállapításánál elkövetett hibák egymást többé-kevésbé keresztezik és ki is egyenlítik, a mi által adataink hasznavehetősége némileg emelkedik.

Hogy az erőszakos halálokok statisztikája a gyakorlati igazgatás igényeinek megfelelően s egyszersmind morális szempontból is tanulságos legyen, számos részletre kellene kiterjednie. A baleseteknél a baleset módja, helyi és egyéb körülményei, az öngyilkosságnál az eszköz és ok, a mennyiben kideríthetők, okvetlenül felvolnának veendő. Az öngyilkosságok között az újabban, sajnos, oly gyakran előforduló többes öngyilkosságokat különösen kellene kimutatni. A gyilkosságoknál is (a mi alatt itt nem a büntetőjogi fogalmat, hanem általában idegen erőszak által okozott halálesetet értünk) ki kellene terjeszkedni az eszközre s a cselekmény valószínű okára. Mindez esetekben még természetesen a halálozási statisztika által különben is feljegyzendő egyéb viszonyokat, mint a kort, nemet, foglalkozást, stb. szintén ki kellene mutatni s az összes többi viszonyokkal kombinálni.

A balesetek által okozott halálozás tekintetében az ország lakosságához viszonyítva, Svájc áll legelül. Svájcban azonban a balesetek egy jó része nem a belföldi népességet sújtja, hanem az országot látogató nagyszámú turistákra esik s egyuttal az is valószínű, hogy itt az öngyilkosságok egy részét is a balesetek közé számítják. Svájctól eltekintve, csupa oly országokban tapasztalunk nagyobb számú baleseteket, a melyekben a gyáripár nagy mértékben van kifejlődve, vagy a melyekben az ország népessége a tengerparti fekvésnél fogva túlnyomólag hajózási vagy halászati foglalkozást űz. Magyarország körülbelül Ausztriával van egy vonalban, viszonylagos helyzetünk azonban, tekintve, hogy a fejlett osztrák iparral összehasonlítva, nekünk alig van gyáripárunk, itt is jóval kedvezőlenebb.

Az öngyilkosságok száma, mint ez már rég köztudomású, Szászországban legnagyobb; Magyarország középhelyet foglal el s mindjárt Ausztria után következik. — Feltűnő az öngyilkosságok csekély száma Angliában, Norvégiában, Olaszországban, Finnországban és különösen Írországbán.

Sötét árnyat vet ránk a gyilkosság által okozott halálesetek nemzetközi összehasonlítása; ebben a közvetlenül utánunk sorakozó Badent és Svájcot is több, mint négyszeresen múljuk felül. Igaz, hogy Olaszország hiányzik kimutatásunkból s ez valószínűleg áthidalná azon óriási különbséget, mely hazánk és a többi mivelte országok között fennáll és szegényeinkre szolgál; de ez nem változtat a dolog lényegén. Hogy vajjon a félműveltség féktelenségei, vagy a heves indulat vad kitörései, avagy a gyalgó közbiztonsági állapotok okai-e ezen szomorú eredménynek, nehéz volna eldönteni. Valószínűleg mind a három ok közreműködik. Annyi azonban kétségtelen, hogy oly bajjal állunk szemben, a mely ellen küzdeni mindazoknak kötelességük, kiknek erre jog és hatalom adatott.

Dr. Vizneker Antal.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. II. füzet. 1890. februárius.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. márcziusi szám: Valutánk szabályozása, Schwarz Félixről; stb.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXIX. évf. I. füzet, 1890. január hó.

Ethnographia. A magyarországi néprajzi társaság értesítője. Szerkeszti Réthy László dr. I. évf. 3. füzet.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 5—7. szám.

Közlekedés. Szerkeszti Gömöri Lajos. II. évf. 1890. február: A posta-intézmény az egyesítés után, Horváth Kálmántól. A kamarai szervezet s a közlekedésszervezetek, Jancsó Dezsőtől; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XV. évf. 11—16. sz.

Statistikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 200. sz. 1890. január: A fővárosi születési statisztika újjáalakítása, Kőrösi Józseftől. A budapesti helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1889-ben. Gabnaárak és gabna-kereskedelem a budapesti tőzsdén az 1889. évben. Piaci árak 1889-ben; stb.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. I. évfolyam 2. szám: Alakítsunk hitelszövetkezeteket. A hitelszövetkezetek hitele. A szövetkezetek ellenőrzése; stb.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge. XX. B., 1. H.: Der englische Getreidehandel in Vergangenheit und Gegenwart, von C. J. Fuchs. Das gesammte Volksschulwesen im preussischen Staate im Jahre 1886. etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. stat. Central-Commission. XVI. Jahrg. Jänner-Heft: Der Rückgang der Waarenpreise und die österreichisch-ungarische Handelsbilanz 1875—1888, von K. Th. von Inama-Sternegg. Die Bewegung der Bevölkerung im ersten Halbjahre 1889, von H. Rauchberg. Die Veränderungen im Besitzstande der Realitäten im Jahre 1887, von Winckler. Oesterreichs Sparkassen im Jahre 1888, von H. Ehrenberger; etc.

Zeitschrift für Staat- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. B. Nr. 9—12.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. F. 1. 2. La Fiscalité alimentaire et gastronomique à Paris, par G. Bienaymé. La statistique des dépenses publiques d'assistance en France, par J. de Crisenay; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Février 1890: Les grands marchés financiers en 1889., par A. Raffalovich. Les tarifs par zones pour le transport des voyageurs sur le réseau des chemins de fer en Hongrie, par C. Baum. Notions fondamentales (suite), par G. de Molinari. Un paradoxe économique, par F. Passy; etc.

La Revue des Banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome IX. Fasc. 1., 2.: Mouvement des banques françaises en 1887. Ressources comparées des banques de circulation. Le bilan de 1889 et les perspectives de 1890; etc.

Le journal de la chambre de commerce de Constantinople. 6-me année 265—266.

Revue des deux mondes. LX. année. Tome 97. L 1—4. Un homme d'état américain. J. G. Blaine et le Congrès des trois Amériques, par Varigny. Le progrès de la science économique depuis A. Smith, par M. Block; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LII. P. IV.: On the Application of Mathematics to Political Economy, by F. Y. Edgeworth; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No 2421—2426.: Landed incomes. Germany and the Labour-problem. Secretary Windom's Silver Bill. Iron and Steel. The Miners' Demand for an Eighth Hours' day. The Trade of India and the Eastern Exchange.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A magyar kir. pénzügyőrség állapotának és működésének statisztikája az 1888. évre. Magyar kir. pénzügyminiszterium. Budapest, 1889.

A pécsi kereskedelmi és iparkamarának jelentése a kereskedelemügyi miniszterhez a kamarai kerület gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1889-ik évben. Pécselt 1890.

Dárday S.: Hitel-, kereskedelem- és iparügyi törvénytár a fennálló rendeletekkel. Budapest, 1890.

Gróf Teleky Géza m. kir. *belügyminiszter jelentése* a törvényhozás mindkét házához az ország közegészségi viszonyaira vonatkozólag az 1886-ik évre. Budapest, 1889.

Grünwald Béla: Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. Budapest, 1890.

Horváth János: Az iparosok adó-, bélyeg-, illetékügyeinek kézikönyve. Az orsz. iparegyesület megbízásából. Budapest, 1890.

Magyar statisztikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1889.

XVIII. évf. IV. füzet. Bánya- és kohóipar.

XVIII. évf. XI. füzet. Haderő.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. 1889. X. és XI. füzet. Október és november hó. Budapest, 1890.

Statisztikai közlemények az osztrák-magyar monarchia vasutairól az 1887. üzleti évre. Bécs, 1889.

Szádeczky Lajos dr.: A czéhek története Magyarországon. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Kiadja a m. tud. Akadémia. XIV. k. VII. sz.)

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLI. Jahrg. XII. H. XLII. Jahrg. I. H.

Gruber J.: Statistische Beiträge zur Frage der Währung der österreichisch-ungarischen Monarchie. Jena, 1890.

Mertens O.: Zur Frage der Zufuhrbahnen in Russland. Nebst statistischen Nachweisungen über die in den Jahren 1866—1885 bewegten Getreidequantitäten. Riga, 1889.

Oesterreichische Statistik. Wien, 1889.

XXIII. B. 3. H.: Waarenausfuhr aus dem allgemeinen österreichisch-ungarischen Zollgebiete im Jahre 1888.

XXIV. B. 2. H.: Die Ergebnisse des Concursverfahrens in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1886.

XXIV. B. 3. H.: Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1886.

Preussische Statistik. Berlin, 1889.

XC. Die Heilanstalten im preussischen Staate während der Jahre 1880 bis 1885.

XCIX. Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen sowie die Selbstmorde und Verunglückungen im preussischen Staate während des Jahres 1887.

CV. Die Ergebnisse der Ermittlung des Ernteertrages im preussischen Staate für das Jahr 1888.

Rechnungs-Abschlüsse der Oesterreichisch-Ungarischen Bank für das Jahr 1889. Wien, 1890.

Schweizerische Eisenbahnstatistik für das Jahr 1888. XVI. B. Bern, 1890.

Zeitschrift für schweizerische Statistik. XXV. Jahrgang 1889. 4. Quartalheft.

Ardouin-Dumazet: Le Nord de la France en 1789. Paris, 1889.

Chemins de fer, postes, télégraphe, marine. Compte rendu des opérations pendant l'année 1888. Rapports présentés aux Chambres. Royaume de Belgique. Bruxelles, 1889.

Chervin: Histoire statistique de la population française. Paris, 1889.

Congrès international d'agriculture tenu à Paris du 4. au 11. juillet 1889, sous la présidence de M. J. Méline. Paris, 1890.

Leroy-Beaulieu P.: L'État moderne et ses fonctions. Paris, 1890.

Procès-verbaux résumés du congrès international du repos hebdomadaire au point de vue hygiénique et social, tenu à Paris, du 24 au 27. sept. 1889. Paris, 1889.

Annali di agricoltura. Ministero di agricoltura, industria e commercio. 1869. 167. Atti della commissione consultiva per la fillossera. Roma, 1889.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Anno VII. No 11. Roma, 1889.

Loria A.: Analisi della proprietà capitalista. Torino, 1889.

Baring Gould S.: Old country life. London, 1889.

Farrer T. H.: What do we pay with; or Gold, Credit and Prices. Including correspondence with Prof. Erwin Nasse, of Bonn, on the same subject. London, 1889.

Macdonald W. A.: Humanitism: the scientific solution of the social problem. London, 1889.

Quarterly Return of marriages, births and deaths registered in the divisions, counties and districts of England No 164. London, 1890.

Altamora y Crevea R.: Historia de la propiedad comunal. Madrid, 1889.

Estadística general del Comercio de cabotaje en 1888. Madrid, 1889.

Rochussen J.: De theorie der inkomsten belasting. Hage, 1889.

Sasanov G. P.: Njevttschuschdajemostj krestjanskich semelj v sojasj s gosudarstvennoekonomitscheskoj programnoj. St.-Petersbourg, 1889.

TAKARÉKPÉNZTÁRAINK REFORMJA.

Az 1888. évi zárszámadások alapján szerkesztett összeállítások szerint Magyarország lakosságának megtakarított tőkéit a 159 bankon és hitelintézeten, az 547 szövetkezeten és a posta-takarékpénztáron kívül, 424 takarékpénztár kezeli, még pedig a dolog természeténél fogva a kérdéses összegek messze túlnyomó részét, miután a takarékbetétek 482 milliónyi főösszegeből 386 millió a takarékpénztáraknál van elhelyezve.

386 millió oly jelentékeny összeg, hogy Magyarországnál gazdagabb országokban is számot tenne, annál inkább pénzben szegény hazánkban, hol együttvéve körülbelül a legnagyobb mobilis tőkét képviseli, a melylyel az ország általában rendelkezik. A közvagyon ily tetemes részének mikénti kezelése nem lehet közönyös az összességre nézve, teljesen jogosult tehát, hogy újabb közgazdasági irodalmunk sűrűn foglalkozik a takarékpénztárak kérdésével, bonczolgatva ilyennemű intézeteink szervezetének hiányait és egyre erélyesebben hangoztatva a *reform* szükségességét.

Hogy a mozgalom ebbe az irányba terelődött, ennek az oka első sorban azokban a sajnálatos esetekben keresendő, melyek néhány év óta több magyarországi takarékpénztárnál előfordultak és melyek kétségtelenné tették komoly bajok létezését, melyeknek az orvoslása elől ki nem térhetünk. A magyar nemzet miként a politika, úgy a közgazdaság terén is tisztán gyakorlati czélokat követ, a legszebb tudományos theoriák gyakorlati háttér nélkül, vajmi csekély visszhangra találának nála. De a midőn azt kellett tapasztalnunk, hogy oly intézetek, melyek egy egész vidék bizalmát birták és melyekre ezerek megtakarított fillérei voltak bízva, máról holnapra összedőltek és elpusztultak oly módon, hogy nemcsak a részvény- és tartaléktőke, de a betétek is legnagyobb részben

elveszték, akkor a kérdés megszűnt akadémikus lenni és a megriadt közönség a szakemberekkel együtt kérdezi, *hogyan kellene takarékpénztár-ügyünket tovább fejleszteni és oly jelentékeny anyagi és erkölcsi károkat, mint a műyeneket okozott a közelmúltban több vidéki intézet bukása, a jövőre nézve megakadályozni.*

A szakirodalom sok becses anyagot hordott össze erre nézve és érdemes munkát végezett, nevezetesen az eddigi szervezet hibáinak kiderítése körül. Kevésbé kielégítő működésének az a része, mely nem a rombolásra, hanem az építésre, szóval az orvoslás iránti pozitív javaslatokra vonatkozik, a mennyiben íróink legnagyobb része — a kérdés ezen oldalát tárgyalva — nézetem szerint abba a hibába esett, hogy nem az életképes létező intézmény kiépítését, hanem egyszerűen az egészen más viszonyok között jónak bizonyult külföldiek másolását javasolja.

Elöttem fekszik például egy tavaly megjelent füzet: *Weiss Berthold* jelentése a budapesti kereskedelmi és iparkamarához. Ennek a szorgalommal és ügyességgel megírt tanulmánynak szerzője is nagyban és egészben arra az eredményre jut, hogy törvényes intézkedésekkel szorítsuk meg takarékpénztáraink üzletkörét oly módon, hogy működésük kizárólag betéteik és saját alaptőkéjük gyümölcsöztetésére szorítkozzék, a visszleszámitolás teljes kizárásával; továbbá, hogy kötelezzük takarékpénztárainkat, miszerint pénzeiket csakis állampapírokba, záloglevelekbe és jelzálogokba fektethessék be és azontúl még csak kézi zálogokra és három aláírással ellátott váltók (nem telepítettek) leszámítolására használhassák föl. Szóval szerző előtt a német és osztrák takarékpénztárak példája lebeg és ezeknek a mintájára szeretné átalakítani a mieinket.

A törekvés szép és méltánylást érdemel, a kitűzött cél azonban véleményem szerint épp oly utolérhetetlen, mintha valaki országutainkat pálmákkal akarná szegélyezni, vagy kávékat akarna termelni a Hortobágyon. Mint minden élő és életképes organizmus, egy ország gazdasági-instituciói sem alakulnak tudományosan kieszelt törvények szerint, hanem változnak és átalakulnak a talaj, a nép erkölcsi, műveltségi foka, vagyონossága és szükségleteihez képest. Így állván a dolog — és kétségtelen, hogy így áll — nem tarthatom helyesnek, ha valamely intézményt nem a szerint bírálják,

hogy mennyiben fejlődött természetszerűleg a viszonyokból és mennyiben áll összhangban az illető ország egyéb institúcióival, hanem a szerint, hogy mennyiben felel meg valamely ideálnak, melyet a t. cz. bírálók erre a célra kiszemeltek.

Ezzel természetesen legtávolabbról sem akarom azt állítani, hogy »tout est au mieux dans ce meilleur des mondes«, és hogy takarékpénztáraink szervezetében mi javítani valót sem látok, hanem csak azt akarom mondani, hogy nem azért hibás a szervezet, mert nem egészen olyan, mint az osztrák vagy a német intézeteké — hiszen ugyanazzal a joggal azt is lehetne vitatni, hogy az osztrák takarékpénztárak rosszak, mert nem ugyanazon a rendszeren alapulnak, mint a franczia vagy angol takarékpénztárak — hanem a mi nálunk hibás, azt javítanunk kell a magunk szempontjából, mérlegelve a mi sajátos viszonyainkat, az ország pénzügyi és általában közgazdasági viszonyait, tanulva a külföldtől, de nem szolgálilag utánozva azt.

De még el is tekintve ez elvi állásponttól, lényegben is vannak némi kifogásaim azok ellen, a miket eddig ez ügyben takarékpénztáraink hátrányára fölhoztak és ezzel kapcsolatosan részben azok ellen is, a mit a reform céljának és irányának jelöltek meg.

Nem vagyok hajlandó ugyanis elismerni, hogy a leszámított váltók visszleszámítottatása föltétlenül! rosszalando és a hazai takarékpénztáraknak eltiltando volna; másrészt meg azt sem ismerhetem el, hogy tanácsos volna takarékpénztárainkat törvényesen arra szorítani, hogy betétek egy bizonyos részét állampapírokba fektessék.

A visszleszámítolást illetőleg egyszerűen utalok arra, hogy vidéki intézeteink — mert hiszen ezekről van szó — ugyszólván az egyetlen közvetítői az olcsó — vagy helyesebben az *olcsóbb* — hitelnek vidékük és a főváros között. Könnyű a külföldnek, a melyre annyira szeretünk minden alkalommal hivatkozni! Vegyünk találomra egy pár kisebb franczia helyet. Itt van például *Annonay* mintegy 17.000 lakossal. Ebben a városkában ott van a Banque de France fióktelepe, továbbá a Société Générale és a Crédit Lyonnais fiókjai és még ezentúl egy-két magán bankház. Itt van *Mâcon* nem egészen 20.000 lakossal, a Banque de France és a Crédit Lyonnais fióktelepeivel és egy lokális intézettel: a Comptoir Maconnais-vel. De nem folytatom tovább; már ezek a példák után is világos, hogy

a francziáknak hitel dolgában nincs szükségük a takarékpénztárakra. Hasonlóan áll a dolog Németországban. De még Ausztria is sokkal jobban áll hitel dolgában minálunk, a mennyiben Bécsen kívül még egy egész sor nagyobb város, mint például Prága, Brünn, Lemberg, Krakó, Troppau, Trieszt, Grác, stb. stb. rendelkezik nagyobb pénzforrások fölött, akár bécsi intézetek fióktelepei alakjában, akár lokális bankintézetek révén, eltekintve attól, hogy a hatalmas osztrák takarékpénztárak állandóan jelentékeny pénzüsszegeket bocsáthatnak a hitelt igénylő közönség rendelkezésére.

Ezzel szemben mi úgy állunk, hogy Budapesten kívül olcsó hitelt csakis az Osztrák-Magyar bank fióktelepei nyújtanak, természetesen azonban csupán az elsőrendű czégeknek. Ámde mi tőkében szegény, e mellett haladó és fejlődő ország vagyunk és a hitelszükséglet óriási minálunk. Földművelésünk átalakulóban van külterjesről belterjessé, kereskedelmünk kezd lassankint helyi kereskedelemről nemzetközivé átalakulni, mindenütt rendkívüli nagy a kereslet pénz és hitel után. Nagy budapesti bankjaink jelentékeny növekedését és fejlődését meg majdnem teljesen abszorbeálja a főváros még sokkal rohamosabb terjeszkedése, úgy, hogy mindaddig a jegybankon kívül budapesti bankok részéről nagyon kevés történt, hogy a vidéken telepeket létesítsenek.¹⁾

Mit csináljon ily körülmények között Békés-Gyula, Szentes, Szegzárd, Paks, Nagy-Kálló, Zenta és nagyszámú más népes és jelentékeny helység, melynek hiteligényei nagyobbak, mint a lokális takarékpénztárak saját pénzeszközei? Lemondjon a hitelről? A gazda ne szerezzé be az általa szükségelt gazdasági gépeket, a kereskedő szüntesse be további tevékenységét? És mindezt csak azért, mert Németországban és Ausztriában a takarékpénztárak nem visszleszámitolhatnak és e szerint a theoretikusok csak *népbankoknak* ismerhetnék el visszleszámitoltató takarékpénztárainkat. Isten neki, legyenek hát álnépbankok, de teljesítsék addig, a míg szükség lesz rájuk, hitelközvetítő missziójukat!

Térjünk most át az általam említett másik javaslatra, mely logikus összefüggésben áll a megelőzővel, hogy t. i.

¹⁾ Megemlítendő a Jelzálog-hitelbank kolozsvári és a Pesti magyar kereskedelmi bank brassói ügynöksége.

kötelezzük takarékpénztárainkat, miután leszámítolási üzletüket megszorítottuk, arra, hogy betétek egy jelentékeny részét állampapírokba fektessék be. Ez a javaslat bizonyára megérdemli mindnyájunk szimpátiáit, fájdalom azonban szintén nem állja meg a kritikát. Bizonyára szép és üdvös dolog volna, ha Magyarország államadósága itt a belföldön volna elhelyezve, ha az állam nem a külföldnek, hanem saját polgárainak lenne adósa és a mit adó formájában elvesz tőlük, járadékszelvények alakjában ismét visszaadná. Egy nagy és kívánatos cél ez, mely felé ernyedetlenül kell törekednünk és melyet — ki tudja? — valamikor tán el is érhetünk. Annak az időpontnak az elérkeztét azonban időnek előtte törvényes rendszabályokkal kierőszakolni akarni, nézetem szerint, káros és veszedelmes kísérlet volna. A gazdasági proczesszusok nem véletlenül és nem az emberek kénye-kedve szerint mennek véghez, hanem örök törvények alapján, melyeknek legelseje az, hogy kétszer kettő négy. Az, hogy államadóságunk kötvényei nagyobb részt a külföldön vannak, szintén nem a véletlen műve, hanem érthető és észszerű jelenség, melynek egyszerűen az a magyarázata, hogy *nekünk* még drágák. Mi értelme volna annak, ha takarékpénztárainkat arra kényszerítenénk, hogy $4\frac{1}{2}$ —5%-kal kamatozó állampapírokat vegyenek, holott a pénz ára vidéken 6—7 és 8%? És mi hasznunk volna belőle, ha megvásárlunk a külföldről például 100 millió forint ára járadékot, de egyuttal — miután nincs fölös pénzünk és azt a 100 milliót nem nélkülözhetjük — váltóhitel, lombard vagy még más formában megint csak kölcsön vesszük a külföldről *egy-két százalékkal drágábban*?

Bizzunk tehát közgazdasági viszonyaink természetes fejlődésében; az ország növekvő vagyonosodásában és várjunk. Hiszen a figyelmes szemlélő észreveheti már is, mint gyarapodik lassan-lassan a magyar állampapír-állomány a belföldön, mint fordult a gazdagabb takarékpénztárak és egyesek befektetési szükséglete mindinkább az állam kötvényei felé — méltán, mert hiszen p. o. a hazai takarékpénztár óriási nyerevényeinek igen nagy részét tudvalevőleg állampapír-tárczájából meritette, és így — ismétlem — joggal remélhető, hogy idővel kedvező viszonyok között természetes uton el fogjuk érni államadóságunk túlnyomó részének hazavándorlását, a nélkül, hogy kényszerrendszabályokkal egy gazdasági

krizist kockáztatnánk és a nélkül, hogy törvény útján kényszerítve pénztárszervezeteinket állampapírok vételére, hirtelen nagy mértékben felvernénk papírjaink árát és ily módon azokat a lehető legdrágábban vásárolnánk vissza a külföldről.

Hogy összefoglaljam az eddig mondottakat: én takarékpénztáraink ügyét nem látom oly sötét színekben, mint némely közgazdasági írónk, mint például *Weiss Berthold* ecseteli az ő e tárgyról írt munkájában. Tény az, hogy csak a minap ünnepelte félszázados jubileumát Magyarország *legrégibb* takarékpénztára, a mi ékesen bizonyítja, hogy milyen fiatal nálunk az egész intézmény; nem kevésbé tény, hogy takarékpénztárainknak 85%-a csak 1867. óta, tehát 23 év óta keletkezett. Ma már 424 takarékpénztáraink száma 386¹² millió betéttel és ilyenformán az állam közreműködése nélkül, tisztán a társadalom erejéből egy kiterjedt és jelentékeny takarékpénztári hálózattal birunk.

Tudom és tudja mindenki, hogy az intézménynek nincs hiánya a fattyúhajtásokban, de viszont csak az elfogultság mondhatja, hogy egy ilyen szervezet, mely minden mesterséges eszközök nélkül, tisztán a viszonyok hatalma folytán keletkezett és nőtt nagyra, mely ma már oly erősen gyökeredzik ennek az országnak a talajában — nem életképes.

Igenis, hogy képes az életre, valamint a haladásra és a további fejlődésre is. Hiszen takarékpénztáraink már csak néhány évtized óta is nagyot haladtak. Jellemző erre nézve egy jelentéktelen részlet a »*Hazai takarékpénztár történetéből*«, mely sokaknak figyelmét valószínűleg teljesen elkerülte. Az olvasható benne ugyanis, hogy a »Hazai takarékpénztár« 1852-ben berendezte magánál a *kettős könyvvizetést*. Tehát a kettős könyvvizetés berendezése akkor egy nevezetes eseményt képezett, melyet érdemesnek tartottak az utókor számára följegyezni. Ez a kis eset köteteknél ékesszólóbban megvilágítja azt a nagy utat, melyet az ország és vele a takarékpénztárak néhány évtized óta a közgazdaság egy elemi bár, de fontos részében: a kereskedelmi nevelés terén megtett.

Mosolyognunk kell, ha rágondolunk, hogy volt egy idő, még nem is régen, a mikor Magyarországon könnyebben akadt egy jó poéta, mint egy használható könyvvivő; könnyebben egy államférfi, mint egy takarékpénztári igazgató!

Hol van ma az a valamire való vidéki takarékpénztár,

melynek okleveles könyvvezetője és kettős könyvvezetése ne volna, holott a »Hazai takarékpénztár« ezt hosszú éveken keresztül nélkülözte.

Szándékosan időztem behatóbban ennél a részletnél, mert épen a fokozódó *kereskedelmi képzettségben*, párosulva *az ország növekvő vagyonosodásával* és végre egy szervezendő *hatályos ellenőrzésben* látom annak a módját, hogy takarékpénztáraink egészen belejussanak a helyes kerékvágásba és nagy feladatuknak az ország és a maguk érdekeit mindenben szem előtt tartva, minden tekintetben megfelelhessenek.

Nem frázis az, a mit az imént leírtam, hanem a tapasztalatból meritett igazság. Ha végignézünk a legtöbb nagy takarékpénztárunk történetén, mindenütt ott látjuk az elején a primitív kezdetet, a szűk látkört és a kicsinyességet, igaz, hogy a józanságot és a becsületességet is. Jobb mederbe akkor tér a kezdő intézet, a mikor végre abba a helyzetbe jut, hogy képes megfizetni egy képzett ember állandó munkáját, a ki aztán — nevezzék őt bár igazgatónak, titkárnak, könyvvezetőnek vagy pénztárnoknak — meghozza a szakértelmet és a kereskedelmi intelligenciát. Ma már, a midőn ezek a tulajdonságok részben a választmányban is föltaláltatnak, a dolog tán nem áll már egészen így, de régente kétségen kívül így volt. Nagyobbodván és vagyonosodván az intézet, a dolgok természetes rendjénél fogva magától leveti és kénytelen levetni azokat a rossz szokásokat, a melyekkel birt, a mikor kicsi és szegény volt. Az a takarékpénztár, mely több millió forint betétekkel bír, 8—10%-os leszámítolási kamatlábat nem tarthat fenn, mert hiszen ily föltételek mellett pénzeinek csak igen csekély részét tudná elhelyezni. Le kell tehát mennie 5—5½—6%-ra, hogy jó váltókat kapjon, mert — hiszen a vagyonnal megjő a konzervatizmus — ilyen intézet már csakis jó váltót számítolhat le. Ehhez képest betétei után se fizethet jelentékenyen nagyobb kamatot, mint a hasonnemű fővárosi intézetek, a minek megint az a következése, hogy ha az intézet belátja, hogy betéeteinek egy nagy részét állandóan nem tudja elhelyezni a rendes üzletágakban és ha az élén álló emberek fel tudják fogni azokat a kiváló előnyöket, melyeket állampapirjaink vagy hazai zálogleveleink úgy biztonság, mint kamatozás tekintetében nyújtanak: akkor ily papirokat fognak vásárolni, a mivel természetes úton eljutottak

oda, a hova túlbuzgó reformerek törvény útján időnek előtte akarják őket kényszeríteni.

Ez az útja és célja minden helyesen vezetett takarékpénztárnak; tagadhatatlan azonban, hogy eddig még csak a számra nézve kisebb rész jutott el idáig, és hogy a másik részben sok még a változtatni és javítani való. Ismerem takarékpénztáraink bűneit, valamint érdemeiket, ismerem és legkevésbé sem vagyok méltánylója bizonyos takarékpénztári váltóknak, melyek soha le nem járnak; bizonyos irásdíjaknak és illetékeknek, melyek 12—13^o/_o-ra rúgtatják föl az állítólagos 7^o/_o kamatot és bizonyos igazgatóságoknak, melyek intézetüknek legnagyobb adósai. Láttam már oly takarékpénztárat is, a melynek az alapítás alkalmával két tételből állott a mérlege: a *passzivum*-ban ott szerepelt 30.000 frt. részvénytőke, az *aktívum*-ban a 30.000 frtos váltótárca, mely természetesen az alapítók váltóit tartalmazta. Láttam még sok ilyet és még különbet is.

Ennek daczára azonban ellene volnék annak, hogy az ügy törvény útján, helyesebben, *államilag* rendeztessék. Ellene volnék elvi okokból, mert egészségtelennek és reakzionáriusnak tartom ezt a mai áramlatot, mely mindent államosítani akar és nem helyeselhetem tárgyi okokból, mert a takarékpénztárak bűneit és fogyatkozásait a törvénykönyv segítségével csak akkor lehetne megtorolni, ha a baj már megtörtént volna. Sokkal helyesebbnek vélnék egy *autonom közeget*, mely ne csak büntetne, hanem egyszersmind *felügyelne* és *javítana* és gondolom ezt egy az összes takarékpénztárak által létesítendő országos *takarékpénztári kamara* útján.

Ez a *takarékpénztári kamara*, melynek székhelye a fővárosban volna és a kellő számú számvizsgáló személyzettel rendelkezne, ellenőrizné az ország összes takarékpénztárait, időről-időre megvizsgálná az üzleti könyveket és pénztárt, meggyőződne a mérleg helyességéről és jelentést tenne az illetékes hatóságoknak, ha valahol szabályellenességeket tapasztalna.

Össze lehetne tenni a kötni az intézményt egy *biztosítéki alappal*, mely az összes takarékpénztárak évi nyereségének egy bizonyos meghatározandó hányadából keletkeznék és a mely arra szolgálna, hogy abban az esetben, ha netalán mégis tönkremenne valahol egy takarékpénztár, tönkremenne oly módon, hogy betevői kárt vallanának, — ez utóbbiakat az alapból egészen vagy részben kárpótolni lehessen.

Az ügynek minden ismerője tisztában van az iránt, hogy ez az anyagi áldozat távolról sem volna hiába való, a mennyiben a takarékpénztárak kétségkívül dús kárpótlást nyernének érte abban a fokozódó bizalomban, melyet a nagyközönségben fölkeltenének azok az erkölcsi és anyagi garanciák, a melyekkel a hazai takarékpénztárakat körülvenné a jelen javaslatok megvalósítása.

Ha aztán idáig érett a dolog, *akkor* tartanám helyesnek a takarékpénztárak autonom megállapodásainak — a melyek legegyszerűbben egy országos kongresszuson volnának kidolgozandók — szentesítését és törvénybe iktatását kormány és országgyűlés által. Ennek a törvénynek tartalmaznia kellene a takarékpénztári kamara felügyeleti és fegyelmi jogkörének elismerését, továbbá még egyes intézkedéseket a választmányi és felügyelő bizottsági tagok felelősségének szabatos körülírását illetőleg, mely eddig is ki van ugyan mondva a törvényben, de a gyakorlatban ugyszólván sohasem alkalmaztatik; megtiltását annak, hogy az intézet tisztviselői annak adósai lehessenek és még némely apróbb intézkedéseket a mérleg nagyobb világossága és könnyebb megítélhetése érdekében.

Szilárd meggyőződésem, hogy ezen javaslatok keresztülvitele egyformán javára válna az ügynek és megadná a biztos alapot a hazai takarékpénztárak továbbfejlődésének és tartós virulásának.

SZÉKELY FERENCZ.

OROSZORSZÁG PÉNZÜGYEIRŐL.

Méltán felkelthetik figyelmünket az orosz pénzügyek azon váratlan siker által, melyet a legutóbbi konverziók alkalmával Oroszország elért. Ha a legutóbb tervezett konverzió is keresztül lesz vite, Oroszországnak nem lesz sem 6⁰/₀-os, sem 5⁰/₀-os adóssága a külföldi tőkepénzesek kezében. Természetes, hogy e nagy eredményben a külföld tőkebőségének és a kamatláb leszállásának van legnagyobb része; de kétségtelen érdeme van ebben Oroszország fejlődésének és pénzügyi gazdálkodásának is, mely főleg az utóbbi években sokkal takarékosabb, mint egy évtized óta bármikor volt, sokkal rendszeresebb: úgy a kiadásoknak kezelésében, mint a bevételek fejlesztésében. Továbbá lényeges befolyással volt a pénzügyekben való rend előmozdítására: a számvitel és ellenőrzés szervezése, melynek alapjai már 1864-ben lőnek megvetve, midőn az »egységes állampénztár« létesítettett; mert addig mindenik szolgálati ágnek külön költségvetése és jövedelme, külön kasszája volt és ezekkel szemben az ellenőrzés csak a kiadásokra és a brutto-jövedelem elszámolására vonatkozott. Az említett évben Tatarinoff dolgozott ki egy széles alapra fektetett számvevőségi szervezetet és ekkor (1864. január) egyesítettett minden pénztár a pénzügyminiszter kezében.

De ekkor még a számszék alárendelt közeg volt, a miniszteriumba beosztva. Függetlenné ettől 1867-ben tétetett, a mikor hatásköre: az *eredeti* okmányok, utalványok felülvizsgálatára, az anyagkészlet, építés ellenőrzésére, illetőleg felvételére is kiterjesztetett, úgy hogy kikötők, erődök, vasutak és más középítkezések felett még előzetes ellenőrzést is gyakorol; sőt az állami bérletek kiadásába is beleszólási joga van. E központi főszámszéket a tartományokban 60 kerületi szám-

vevőség egészíti ki, melyek azonban nemcsak a pénzkezelés ellenőrzésével foglalkoznak és a kormányzóktól szintén teljesen függetlenek, hanem a vámhivatalokat is felülvizsgálják, felügyelnek az adók pontos befolyására, a fizetések törvényes teljesítésére, sőt a pénzügyi adminisztrációra is.

Azonban ennek a szervezetnek becsét és hasznát főleg az újabban behozott nyilvánosság emeli. A courator general (kinek miniszteri rangja és függetlensége van) jelentése a mult év zárszámadásáról egyidejűleg jelenik meg a pénzügyminiszternek a jövő évre vonatkozó előirányzatával és együttesen terjesztetik a birodalmi tanács elé, melynek először: »gazdasági bizottsága«, azután plenuma foglalkozik azokkal tüzetesen, hogy ez így állapítsa meg az államháztartást. És a számszéki jelentés — mondhatom — nem pusztá számfejtési és elszámolási munkálat; behatóan foglalkozik az az egész állam azon évi pénzügyi életével, forgalmával; a kiadási és bevételi ágak fejlődésével; a pénzügyi törvényeknek ezekre való hatásával és a nemzetgazdasági helyzettel; úgy hogy e jelentés mintaszerűnek mondható és nagy szakismerettel, elfogulatlansággal van összeállítva.

A mi az orosz pénzügyek jelen állását illeti, azok most határozottan a javulás és rendezés útján vannak; nemcsak azért, mert a kiadásokat szorosabban betartják és a rendkívüli kiadásokat redukálták, de azért is, mert a keleti háború által okozott függő terhek egy részét (melyeket a birodalmi bank előlegezett 419 millió rubelben) teljesen törleszteni, a terheőbb vasuti és államadósságokat — mint látni fogjuk — több millió rubel kamatmegtakarítással 4⁰/₀-osokra átalakítani sikerült és másfelől: a költségvetés beosztásában is két lényeges változást vittek keresztül. Először is a megelőző évek javára befolyó bevételeket 1888. óta elkülöníték a folyó évi bevételektől; másfelől pedig a jobbágyságnak 1861-ben elhatározott, de minden osztályára nézve csak 1885-ben befejezett felszabadításával járó megváltási terheket (a föld és obrok megváltás összegét egyaránt) a költségvetésbe beolvasztották; holott eddig az külön kezeltetett. Ez által az alapnak hiánya nem fordulhatván külön számlán elé; természetes, hogy a költségvetés szoliditását emeli, mert igaz ugyan, hogy a jobbágyoktól megváltás fejében fizetett 42³/₄ millió rubelnyi járulékkal szemben a megváltási összeg évi terhének fede-

zésére szükséges 55¹/₂ millió rubel a hitelintézetek liquidációjából és az alap rendelkezésére álló összegekből 1885-ben (a beolvasztás évében) még a szükséges összegig kiegészítve lőn, de azóta a hiány az államot terheli és ez nem jelentéktelen, főleg azért, mert a hátralékok nagy része leiratott és a fejadó megszüntetve lőn. Maga a megváltás 856 millió rubel tőketheherrel járt, mely részben régi adósságokat fedezett a birtokosok javára (312 millió erejéig) a hitelintézeteknél, részben czertifikátok és bankjegyek kibocsátása által lőn beszerezve.

A megváltásnak nemcsak nagy összege, hanem aránytalan felosztása is abból származott, hogy az ország különböző részeiben a jobbágyoknak épen anyagi erejével ellentétben lőnek a megváltási összegek megállapítva; mert az ugynevezett »fekete földön« a számukra kiszakított terület oly csekély mennyiségben állapittatott meg, hogy a megélhetésre sem volt elégséges; a terméketlen talaju vidékeken ellenben nagy, művelési erejükhez mérten aránytalan területeket kaptak a jobbágyok. Ennek természetes következménye volt: a hátralékok rohamos felszaporodása és a nyomor, melynek enyhítésére 1881. óta, részben a hátralékok tetemes leírása, részben a fejadó megszüntetése, sóadók eltörlése lőn behozva. Főleg az 1881. december 28-iki rendelet tartalmaz e tekintetben radikális intézkedéseket, mert a férfiakra fejenként 1 rubelen túl menő évi terhet, a szegényebb vidékeken még többet, egyszerűen leírni, sőt az 1883. évi május 15-iki rendelet az évi járulékot meghaladó hátralék egyszerű elengedését rendeli el. Ily módon a jobbágy-felszabadítás még nagyobb terhekkel is fog járni az orosz pénzügyekre nézve.

De ha maga a költségvetés ennek következtében megterheltetett is, annak a költségvetésbe olvasztása határozott haladásnak mondható. Azonban ne higyük, hogy minden állami kiadás vagy kormányi kezelésben levő alap előfordul az állami költségvetésben és zárszámadásban. Még mindig vannak különböző alapok, melyeknek évi költségvetése 39—40 millió és tőkéje 241 millió rubelre megy s melyek az állami költségvetésben nem figurálnak. Némelyek, mint pl. az invalidusok, polgári nyugdíjalapok és a lengyelországi nyugdíjalap, alá vannak ugyan vetve a számszék ellenőrzésének, de mások, mint pl. a szent szinodus jövedelmeinek kezelése, még ezen ellenőrzés alól is ki vannak vonva.

Lehet gondolni, hogy az *ilyen szabad* kéz mily módon használja fel a rendelkezésre álló összegeket! Pedig még magában a nyilvánosságra hozott költségvetésben is vannak némely tételek, melyek *czéljaikra* nézve el vannak vonva a nyilvános ellenőrzés elől, habár nyilvánosan számoltatnak is el. Ezenkívül magának a budgetjognak kezelése a fentebb említett rendszabályok által alapjaiban rendeztetett és ellenőrzés alá vonatott ugyan, de még a kormánynak és a czárnak mindig sok szabad rendelkezési joga maradt fenn. Így megvan a pénzügyminiszternek azon joga, hogy 50 millió rubel erejéig pénztári jegyeket bocsáthat ki; a czárnak 1882-ig érvényben volt az a joga, hogy katonai célokra titokban engedélyezhet hiteleket; most *ezekre nézve* a számszék és pénzügyminiszter is megkérdeztetnek ugyan, de különben most is a hadügyminiszter közvetlenül tesz e tárgyban jelentést és javaslatot a czárnak; ezenkívül 4 millió rubel van (épen mint az olasz, szerb és más költségvetésekben) előre nem látott kiadásokra felvéve.

Az állami bányák terméke és az állami papirgyár gyártmányai »*rendelet*«-re közvetlenül bocsáttatnak az illető feldolgozó hivatalok rendelkezésére; itt budgetirozás tehát nincs. Háború esetén szükséges költségekre pedig a felhatalmazást közvetlenül a czár adja ki és szentesített határozatát küldi a pénzügyminiszternek. Mozgósítás esetén ezeket a kiadásokat egy bizottság ellenőrzi, mely áll: a birodalmi tanács gazdasági bizottságából, a birodalmi ellenőrből, a pénzügyi, hadügyi és tengerészeti miniszterekből. E bizottság által megszavazott kiadások »a katonai alapra« utalványoztatnak, ha ez kimerül, a czárnak újra titokban tétetik jelentés és kéretik felhatalmazás az állampénztárra való utalványozásra.

Ezekből kitűnik, hogy nyilvános budget és ellenőrzés tulajdonképen most is csak az állami szükségletek egy részére és csak békeidőben van Oroszországban, máskülönben a czár hatalma és a titkos kiadások szerepelnek. E szervezet nemcsak Oroszországra, de Európára nézve is jelentőséggel bír és ezért ki kelle emelnem.

Lássuk most magának a költségvetésnek és bevételeknek fejlődését az utóbbi években. Oroszország *összes* kiadásai — zár-
számadási adatok szerint — voltak:

1878-ban .	601,633.059 rubel.	1883-ban .	723,273.258 rubel.
1879-ben .	644,882.130 »	1884-ben .	727,902.675 »

1880-ban .	695,539.392 rubel.	1885-ben .	806,614.346 rubel.
1881-ben .	734,255.402 »	1886-ban .	832,391.851 »
1882-ben .	709,052.685 »	1887-ben .	835,849.860 »

Megjegyzendő, hogy a jobbagymegváltás terhe 1885-ben kezdődik s ez évben 54²⁶ millió rubelt, 1886-ban 55⁴⁴ millió rubelt, 1887-ben pedig 69³⁹ millió rubelt tett. Ez összegeket az összehasonlítás kedvéért tekinteten kívül hagyva, azt látjuk, hogy 1878—1887 között a kiadások 167,821.839 rubellel szaporodtak, ez 27³/₄%-o. Csak 1886-ról 1887-re van 10¹/₂ milliónyi apadás, a többi évben mindig (mikor legkevesebb 20 millió rubel) emelkedés.

A legutóbbi két év, illetőleg az 1889. és 1890. évi *előirányzat* Oroszország összes kiadásait a következő összegekben tünteti fel:

előirányozva van: 1889-re 895,161.810 rubel,
1890-re 947,869.239 »

A mint látjuk — bár a konverzió eredménye *részen* már tekintetbe van véve — *látszólag* jelentékeny az emelkedés, mert az 1887. évi tényleges kiadásokat az 1889. évi előirányzat csaknem 60 millióval, az 1890. évi előirányzat meg éppen 112 millió rubellel haladja meg. Azonban nem szabad felednünk, hogy itt is (a fentebbi éveknél kihagytuk) a jobbagyak felszabadítási, illetőleg megváltási terhei és az újonnan államosított vasutaknak adóssági és kezelési kiadásai vétettek fel az új előirányzatokba és ezek okozták a legnagyobb részben ezt a felduzzadást. Maga a konverzió abban nyer — eredményére nézve — már is kifejezést, hogy míg 1888-ban az államadósság 279 millió rubelt vett igénybe, az 1889. évi előirányzatban az összes államadóssági teher 272 millió rubellel volt felvéve; 1890. évre e czímen már csak 266 millió rubel van előirányozva, tehát kamatmegtakarítás 6 illetőleg 13 millió rubel. Előmozdította ezt azonban az a körülmény is, hogy az 1888. évi kedvező pénzügyi eredményből, mely 34 millió rubel felesleggel záródott, 18 millió rubel a lebegő adósság visszafizetésére fordított és így (a bank előlege egészen törlesztve lévén) annak egész összege 222 millió rubelre szállott le, mi Oroszországban rég nem fordult elő.

A kiadások felduzzasztására befolyással volt az is, hogy vasutak kiegészítésére és kikötők kiépítésére 1890-re 45,318.700

rubel van előirányozva, mi 11 millióval haladja meg az 1889. év megfelelő előirányzatát; sőt a fegyverek átalakítására 10¹/₂ millió és élelmezési készletek beszerzésére 2 millió rubel új rendkívüli kiadás is fordul elő, a mi nemcsak a kiadások növekedését magyarázza meg, de egyszersmind világot vet Oroszország készülődéseire is. Pedig a hadügyi rendes kiadások is növekedtek, mert míg az 1878—1887. évek alatt a hadügyminiszterium költségvetése 189,156.022 rubelről 210,952.762 rubelre, a tengerészeti miniszteriumé 26,086.034 rubelről 40,359.114 rubelre emelkedett, addig az 1890. évi előirányzatban a hadügyminiszterium rendes kiadása 222,041.314 rubellel, a tengerészetié 39,193.553 rubellel szerepel és ezenkívül, mint új tétel, a katonai élelmezési cikkek *esetleges áremelkedésének* fedezésére még 3 millió rubel van felvéve. Mihez még azt jegyzem meg, hogy míg a többi miniszternek csak az alfejezetek közt van költségvetésük tételeire nézve megadva a virement, az 1887. május 12-iki birodalmi tanácsi rendelet értelmében a hadügyminiszternek meg van engedve ez az egyes címek és fejezetek közt is. Tehát: szabad kéz!

A mi már most a bevételeket illeti, azok fejlődésére álljanak itt a következő adatok. A zárszámadások szerint: Oroszország összes *rendes* bevétele (miután csak ez jöhet számításba) *egyenlő* alapra fektetve (vagyis a megelőző évi bevételeket és előirányzati módosításokat megfelelően felosztva), volt:

1878-ban .	625,972.735 rubel.	1883-ban .	700,412.116 rubel.
1879-ben .	661,954.192 »	1884-ben .	706,266.349 »
1880-ban .	651,016.683 »	1885-ben .	712,556.482 »
1881-ben .	654,186.149 »	1886-ban .	721,757.776 »
1882-ben .	706,048.321 »	1887-ben .	774,806.083 »

Tehát a tényleges eredményekben a tíz év alatti emelkedés 148,833.348 rubel, vagyis 24⁰/₀. Az összeg és százalék egyaránt kisebb, mint volt a kiadások emelkedéseé.

A legújabb évek *előirányzata* pedig a következő képet nyújtja: Elő van irányozva rendes bevételnek:

1889-ben 865,462.965 rubel.

1890-ben 891,491.308 »

Nem szabad azonban arra a következtetésre jutnunk, hogy a bevételek ezzel a 90—115 millió rubellel vannak többre előirányozva, mint a mennyit az 1887. évben ered-

ményeztek, mert ez, az 1888. év 58 milliónyi eredmény-emelkedésének tekintetbe vételével is, megmagyarázhatlan lenne; hanem annak a körülménynek kell tulajdonítani, hogy itt a jobbágy-tartozás járulékának és az állami vasutak bevételének beolvasztása érezteti hatását. Ezt már tapasztaljuk 1888-ban, a mikor a tényleges bevételek összege $898\frac{1}{2}$ millió rubel volt és nemcsak, hogy a 840 millióra menő rendes kiadásokat fedezte, de 36,800.000 rubel rendkívüli kiadást is, sőt 21,300.000 fölösleget is hagyott hátra, melyet a rendkívüli *bevételek* az említett 34,200.000 rubel feleslegre növeltek. A két közelebbi (1889. és 1890.) évek mérlegét az előirányzat szintén egyensúlyban, sőt az 1890. évit 1,400.000 rubel felesleggel tünteti fel, a mi, ha szerény összeg is, sőt ha be sem válnék, mégis óriási különbséget és haladást mutat fel Oroszország korábbi pénzügyi helyzetével szemben. Igaz, hogy az előirányzatban sok *nem rendes* bevétel is fedezetképen szerepel. Így előlegek megtérítéséből vasutaktól (melyek összesen $562\frac{3}{4}$ millió rubellel tartoznak az államnak) 1889-re 1 millió, 1890-re 9,600.000 rubel van felvéve, más előlegekből pedig 1889-re 21,909.470 rubel, 1890-re 18,590.077 rubel van előirányozva, a városoknak az állami költségvetéshez járulásából 1889-ben 14,763.049, 1890-ben 16,300.188 rubel van felvéve. A pénztári készletekből pedig a fedezet 1889-re 20,320.050, 1890-re 40,508.466 rubellel van felvéve. Ez pedig valóságos deficit.

Erdemes egy pár főbb jövedelmi ág fejlődését, illetőleg változásait is tekintetbe venni. Így a *személy-* és *földadó* együtt 1878-ban 122,137.620 rubelt adott, de ez 1886-ban 86,626.441 rubelre, 1887-ben 41,102.402 rubelre száll le. 1889-re is csak: 42,526.769- 1890-re: 42,822.184 rubellel van előirányozva; mert a fejadó meg lőn szüntetve.

Az *italadó* 1878-ban: 214,803.819 rubelt jövedelmezett és kevés hullámszással emelkedett 1887-ben: 257,623.919 rubelre; 1889-re elő van irányozva: 256,927.880 és 1890-re: 253,338.580 rubellel. 1886. január 1. óta a szeszadó fokankint $\frac{1}{4}$ kopekkel emeltetett. Azonban a szeszfogyasztás az utóbbi időben nem igen emelkedik, mert

1880/82 átlagában 27,857.793 vedro volt, vagyis: fejenkint: 3[·]93 liter
1883-ban: 28,499.705 vedro, fejenkint: 4[·]06 liter volt a fogyasztás:

1884-ben: 26,780.536 vedro, fejenkint: 3[·]81 liter.

1885-ben: 25,318.632 vedro, fejenkint: 3⁴⁴ liter.

1886-ban: 24,301.382 vedro, fejenkint: 3³² liter.

1887-ben: 25,067.719 vedro, fejenkint: 3³² liter.

Az adóemelés tehát a fogyasztást korlátolta.

A *vámbevételek* voltak: 1878-ban: 80,620.708 rubel; azóta folytonosan emelkedtek, úgy hogy 1887-ben: 107,424.898 rubelt jövedelmeztek; 1889-re elő vannak irányozva: 121,012.500 rubellel; 1890-re: 121,474.000 rubellel.

A többi jövedelmi ágak közül röviden felemlitem, hogy a dohány 1878-ban: 12,457.387 rubelt adott;

1887-ben: 24,093.078 rubelre emelkedett;

1890-re: 26,705.000 rubellel van előirányozva.

A *czukoradó* 1878-ban 5,094.819 rubelt adott; 1887-ben: 23,161.725-re emelkedett; 1890-re: 20,185.000 rubellel van előirányozva. 1886/7-ben a czukorgyárak száma 241-ről 229-re esett le.¹⁾

A *bélyeg* 1878-ban: 10,447.308 rubelt jövedelmezett. 1887-ben: 18,242.116 rubelre emelkedett; 1890-re: 20,100.000 rubellel van előirányozva.

A *vasuti adó* (1879-ben behozva) 1879-ben: 7,074.743 rubelt adott. 1887-ben: 8,644.635 rubelre emelkedett; 1890-re: 8,100.000 rubellel van előirányozva.

A *postu* 1878-ban: 13,738.065 rubel bevételt adott. 1887-ben: 17,285.242 rubelt. 1890-re: 20,572.000 rubellel van előirányozva.

A *túvirda bevétele* 1878-ban volt: 6,974.299 rubel. 1887-ben: 9,650,487 rubel. 1890-re előirányozva: 10,475.000 rubellel. Egységes tariffa csak 1886. óta van alkalmazva.

Az *államvasutak* fejlődését azok bevétele leginkább bizonyítja. Bevételük 1878-ban: 5,896.079 rubel volt. 1883-ban: 10,077.773 rubel. 1884-ben: 14,062.659 rubel. 1886-ban: 18,692.455 rubel. 1887-ben: 22,171.337 rubel. 1890-re elő van irányozva: 51,505.862 rubel. E nagy ugrás épen az utóbbi év államosításának eredménye; mert 1889-re az előirányzat csak: 25,586.402 rubel volt. A korona és uradalmi jobbágyság járuléka 1878—1884-ig csak évi 4⁷—4⁸ millió volt. 1885-ben: 44,584,949 rubel, 1887-ben: 88,957.503 rubel, 1889-re előirányozva: 96,067.669 rubel, 1890-re: 95,802.089 rubel. A költségvetés ezen két utóbbi tétele ment át, mint látjuk, az utóbbi években, a legnagyobb változáson.

¹⁾ A czukoradó 1886. aug. 1-től kezdve pudonkint 65 kopekról 85-re emeltetett.

Oroszország összes államadóssága 1888. január 1-én 5.469,739.746 rubel (Brezny műve 5.334 millióra teszi) volt; ebből 1075 millió rubelt az 1876/80. években vettek fel; tehát a keleti háborúra és annak utóbajaira. Különben is, az orosz államadósság története (melynek igen pragmatikus előadása foglaltatik Schaur »Finanz-Archiv«-jának 1889. évi I. füzetében), visszatükrözi Oroszország egész történetét és bizonyítja azt, hogy a művelt Európától való távolság és hosszas ideig tartó elzárkózás sem menté meg ez országot attól, hogy ugyanazon pénzügyi kísérleteket és műveleteket megcsinálja, melyek másutt — válságos időkben — előfordultak. Igy II. Katalin csárnyó uralkodása alatt az assignátákkal való gazdálkodás ép ugy divott, mint Franciaországban, a csárnyó 1796-ban bekövetkezett halálakor még 156 millió assignátát hagyott hátra. És a fundált adósság sokkal lassúbb fejlődése mellett már a francia háborúk előtt az assignáták ugy szaporodtak, hogy azok összege 1810-ben 579 millió rubelre emelkedett és akkor a fejadó emelése, a kiadások megszorítása mellett elkezdték ugyan egy kidolgozott törlesztési terv szerint azok apasztását; de Napoleon hadjárata következtében ez is félbeszakadt; újra kezdődött az assignáták kibocsátása és 1817-ben azok összege már 816 millióra emelkedett. Az assignáták ezüst értéke akkor 238 millió rubel volt; míg a fundált adósság egész összege akkor még csak 84 millióra ment. E korszakban különben először bocsátották ki a »pénztári kötvényeket« is, melyekkel aztán csak 1878-ban találkozunk.

Ezután az 1816—1853. évi béke-korszakot Oroszország államadósságainak konsolidatiójára is felhasználván, az assignátákat beváltá, illetőleg törleszté és csak a hiteljegyek képeztek függő államadósságát, ezek összege 1853-ban 300 millió rubel volt és az egész államadósság összege: 1034 millió rubel.

Az 1853—1866. évek alatt (a krimi hadjárat miatt 665 millió rubel adósságot csináltak) az államadósság 2254 millió rubelre emelkedett, ebből 678 millió hiteljegy. 1866—1877. között a lengyel királyság adósságának beolvasztásával szaporodott a fundált államadósság 93 millió rubellel; de időközben ebből 13 millió törlesztve lőn. Ezen idő alatt azonban (1867. jul. 9. rendelet értelmében) a birodalmi bank által forgalomba hozott hiteljegyekkel való gazdálkodás fejlődött ki és ezek összege 1876. január 1-én már 797 millió rubel volt.

Időközben Oroszország 19.092 verstnyi vasutat épített és megteremtett e célra 971 millió vasuti adósságot. A külön vasuti adósságok kibocsátásának megakadályozására lön teremtvé 1870-ben a vasutépítési külön alap, mely az illető vasutak terhére, az állam útján bocsátja ki, illetőleg: konvertálja a vasuti kötvényeket. Ily módon jött létre az a hét különböző idejű kibocsátás, melyek most konvertáltattak.

Az 1876—1889. évek közül az 1876/1880. vettek igénybe 1075 millió rubel adósságot és ekkor keletkezett a bankadósság, melynek összege 1881. jan. 1-én $419\frac{1}{2}$ millió volt és melynek utolsó részlete 1888. év végével lön visszafizetve.

Azonban a kincstárjegyek husz év óta szünetelő függő-adóssága 1883. okt. 11. ukáz értelmében 4 seriesben újra kibocsátatott: összesen 240 millió rubel értékben; bár ez összeg egy része nincs mindig forgalomban, csak az állampénztári készletet képezi. Fel kell még említenem, hogy a jobbágy-megváltás 1885-ben bekebeleztetett az államadósságba és az akkor: 756,165.237 rubelt tett ki.

1889. január 1-én az összes orosz államadósság így osztott meg: *konsolidált* adósság 1.604,947.185 rubel. És pedig hollandi forintban $5\frac{0}{100}$ -kal; sterlingben kötve $3-4\frac{1}{2}-5\frac{0}{100}$ -kal; érczrubelben: $4-5-6\frac{0}{100}$ -kal; papírrubelben $4-5-6\frac{0}{100}$ -kal. Lebegő adósság: 1.059,032.238 rubel. *Vasuti* adósság ($5\frac{0}{100}$) font sterlingben $82\frac{1}{3}$ millió; frankban ($4\frac{0}{100}$) 550,128.000. Érczrubel ($4-5\frac{0}{100}$) 165,463.163 rubel; papírrubel ($5\frac{0}{100}$) 110,326.000. Jobbágy-megváltási adósságból fenmaradt: 474,193.800 rubel, ($5-5\frac{1}{2}\frac{0}{100}$) és a lengyel adósságból volt még: 37,661.145 rubel. Az összes adóssági teher, ha a rubel ágiója nem nagy, akkor nem túlságos; de az ágió hullámozása szerint növekedhetik. A konversio, mint láttuk, könnyítést és konsolidatiót eredményezett, az ágió csökkenése, a bevételek fokozódása sokat javítja a pénzügyi helyzetet; de a függő adósság, a nép terhe, az ágió és az adminisztráció miatt még annyi bajjal küzd Oroszország, hogy egy háború a legutóbbi évek jó eredményét tökéletesen romba döntheti, mert Oroszország, fejletlen viszonyainál fogva, még most is agyaglábu kolosszus, bár sokat erősödött. Tehát leginkább neki áll érdekében, hogy a békés fejlődést meg ne zavarja.

HEGEDÜS SÁNDOR.

AZ IPAR FEJLESZTÉSE WÜRTTEMBERGBEN 1848. ÓTA.

Azon feladat, mely előtt Württemberg intéző férfiai e század derekán állottak s a melyet a külföld erősödő versenye és saját népük jóléte iránti gondoskodásuk egyaránt fontosnak tüntetett fel, sokban hasonlít ahhoz, a melynek megoldására nemzetünk jobbjai napjainkban vállalkoznak.

Egy kiválóan földmivelő, tehát egyoldalúan fejlett, tőkében és vállalkozásokban szegény, nagy tehetségekben nem gazdag államot kellett egyoldalúságából, az ezzel járó szegénységből kiemelni s gazdasági értelemben véve modern állammá fejleszteni.

Nem csupán a gazdasági föltételek hiányoztak, fogyatékosak voltak az erkölcsiek is.

Teremteni kellett hitet az ipar jövőjében, meg kellett szerezni azon becsülést az iparos-osztály számára, melyet a feudális kor előítéletei megvontak tőle. Organizálni a munkás-osztályt az új idők követelményei szerint, fejleszteni a régi iparágakat, haladni azon a nyomon, melyet századok küzdelmei vertek, de e mellett meghonosítani az új fejleményeket is. Az épen nem magas röptű népet ki kellett emelni a szűk korlátok közül, szoktatni merészebb vállalkozásokhoz, létesíteni gyáripart.

A leghatályosabb eszközt, a legerősebb fegyvert, a vámokat, a királyság kiadta kezéből, midőn 1833-ban belépett a porosz-bajor vámszövetségbe. Ez úton tehát nem volt segítség s csak arról lehetett szó, hogy ezen terjedelmes vámterületen belül támadó versenynyel szemben milyen eszközökkel lehet a württembergi ipart a jólétnek, az állam hatalmának és tekintélyének az eddiginél jelentékenyebb eszközévé tenni. A »*Zollverein*« létesítése körül az ez alapon emelkedő Poroszország szerezte a legnagyobb érdekeket, de a nyilvános agitáczió nál nem.

Németország gazdasági egységének leglángolóbb híve, List, a tragikus végű tübingeni tanár, Württembergben látott világot, tanait ott igyekezett első sorban az életbe átvinni s ezzel előkészíté a további fejlődést.

A nép csekély politikai érzéke, valamint gazdasági tehetetlensége mellett, nem lehetett kétség az iránt, hogy az út, mely a célhoz legkönnyebben elvezet, a végrehajtó hatalomnak minél erélyesebb, sokoldalúbb és természetesen észszerűbb beavatkozása által érhető el.

Ezen beavatkozás határai tekintetében szépen kifejtett, tudósan indokolt elméleti fejtegetésekbe bocsátkozni nem látszott szükségesnek. A kört a kelleténél is szűkebbre vonta az állami finanziaáknak nem épen kedvező helyzete.

Az ipar fejlődésének nélkülözhetlen tényezői közül az elégséges munkaskézen kívül Württemberg alig rendelkezett mással. Ezen munkásosztály, daczára azon helyzetnek, melybe a reá nézve kedvezőtlen fejlődés folytán jutott, mégis megőrizte a mult emlékeit, a szűk viszonyok nyomása alatt megszilárdult munkakedvét, szívósságát s a nehezen szerzett filléreket megbecsülni tudó takarékossgát. Nagy dolgokat nem művelt, de képesnek mutatkozott a fejlődésre s minden esetre kiinduló pontul szolgálhatott a kormány tevékenységének.

Württemberg természeti kincsekben nem gazdag. A vasnak bányászása s a felszínre hozott nyersanyagnak feldolgozása évszázadokon át a kincstár monopoliumát képezte. Az ércznek eladása és kivitele szigorúan tiltva volt.

Ily körülmények közt a vasipar a fejlődés alsó fokán állapodott meg s abban az időben, melyben a nagyobb szabású iparfejlesztés kezdődött, főleg primitív iparczikkek, kapák, kaszák készítésére szorítkozott. A királyság erdőiben számos fűrészmalom működött, de a finomabb faragványok és faárúk előállítása ismeretlen volt.

Az agyagipar egyszerű edények, izlést és finomabb munkát nem igénylő cikkek termelésénél állott meg.

Az országban termett lennek, a még művelés alá nem vett területeken bő legelőt találó juhok gyapjának szövése és fonása mint népies iparág szerepelt.

Reutligenben már akkor készítették a híres csipkét, a feketeerdő völgyeiben szorgalmasan dolgoztak az órák előállításán és javításán. Egyes falvak lakói több kitartással, mint

ízléssel iparkodtak bevételeiket a szalmafonás útján nyert fillérekkel gyarapítani.

Meglehetősen primitív állapotok, lassú fejlődés mindenfelé.

Ily körülmények között jött létre a forradalmakban. gazdag 1848. évben a »*Centralstelle für Gewerbe und Handel*« Egy külön hivatal, alárendelve a belügyek miniszteriumának, működésében azonban meglehetősen önálló s mintegy a kereskedelmi kamarák felettes hatóságát képezi (»*Centralstelle*«).

Mindaz, mi 40 év óta az ipar terén az állam részéről történt, közvetve vagy közvetlenül a *Centralstelle* működésének eredménye.

A felfogások és életnézetek különbségét mutatja, hogy míg az angol, de egyes kontinentális államokban is uralkodó felfogás szerint a kormány fejlesztő működésének az ipar terén idő múltán mind szűkebbre kell szorulni, sőt meg is szűnni, addig Württemberg *Centralstelle*-je, melyre oly büszke az egész ország, azon véleményben van, hogy az ipar fejlődése új feladatokat, változatosabb tevékenységet kell hogy nyújtson a kormány tevékenységének is.¹⁾

Az 1856-ik évi utasítás szerint a *Centralstelle* feladata véleményt nyilvánítani az ipart, kereskedelmet, hajózást és vámtarifát illető törvények és rendeletek körül. Javaslatokat tesz az ipar és kereskedés fejlődését gátoló akadályok elhárítása, elavult intézményeknek újjáépítésével, pótlásával. Hatáskörébe tartozik az iparos-oktatás ellenőrzése és fejlesztése. Az iparos- és kereskedő-osztály érdekeinek képviselése fölfelé. A gyári munkások, iparos-segéddek és mesterinasok helyzetének javítása. Az ipart és kereskedést emelő intézmények létrehozása. Ilyenek a vásárok, biztosítóintézetek, hitelintézetek, előlegegyletek, segélypénztárak, stb. Statisztikai adatok gyűjtése, műszaki és kereskedelmi ismereteknek oktatás, folyóiratok, gyűjtemények összeállítása által való terjesztése. Serdülő iparosoknak kiküldése külföldre tanulás céljából. Szakértőket alkalmaz, kik az új gépek kezelése, új eljárások meghonosítása körül az iparosokat támogatják. Terjeszti az új gépeket és czélszerű eszközöket. Kiállításokat rendez, stb.

Ezen eredeti hatáskör a Németbirodalom újraalakulása

¹⁾ L. Vischer. Die industrielle Entwicklung im Königreich Württemberg und das Wirken seiner Centralstelle für Gewerbe und Handel. Stuttgart, Grüninger 1875. VI. lapon.

folytán némi, de a hivatalnak belügyi tevékenységét egyáltalán nem módosító változást szenvedett.

Más alkalommal¹⁾ bővebben vázoltuk azon működést, melyet a *Centralstelle* az alsófokú iparos-oktatás körül kifejtett. Épen ezen körülmény fölment attól, hogy e helyen tevékenységének ezen ágával hosszasan foglalkozzunk. Föl kell azonban említenünk, hogy a felsőbb iparos-oktatásnak fejlesztése szintén kiváló gondoskodásának tárgyát képezte.

Erintettük, hogy a szövés és fonás már régóta nagyban el volt terjedve a nép között s egyes helyeken, főleg Reutlingenben, elég jelentékeny iparrá felett. Az előállított czikkek azonban legalább szépség tekintetében nem elégiték ki a jogos kívánalmakat s az iparos-munkásságnak a művészet által való megnevelését kizárólag az egyéni törekvések útján várni nem lehetett.

Pedig ennek szükségét a mindinkább nyomasztóvá alakuló viszonyok mellett be kelle mindenkinek látni. — Reutlingenben a szövő-iparosok maguk alakultak társasággá. A 120 részvény után befizetett 2400 frt. adta meg az alapítókét, a község pedig az épületet.

Az állam gondoskodott a személyzet fizetéséről, beszerezte a drágább gépeket és eszközöket.

Igy kezdte meg 1855-ben a reutlingeni takács-iskola működését azon bevallott czállal, hogy mestereket képezzen, a gyárosoknak alkalmat nyújtson a szükséges elméleti ismeretek megszerzésére, a kereskedőket pedig bevezesse annyira ezen szakmába, hogy az árúkat megítélni képesek legyenek.

Ehhez mérten az intézetben három tanfolyam van berendezve. Az első a kereskedők és gyárosok, a második a takácsok gyakorlati kiképzésére, a harmadik a mechanikai szövés számára.

Az intézet ma is inkább műhely, mint iskola, bár gondoskodva van arról, hogy külön rajzoktatás tartassék és az elméleti ágak se hanyagoltassanak el. A legtehetségesebb növendékeket a kormány tanítókká képezteti. A tanfolyamok 6—12 hónapra terjednek s az intézet bevételei első sorban a részvények kamatoztatására fordíttatnak.

Az ódon, meglehetősen rozoga épületben elhelyezett

¹⁾ Nemzetgazd. Szemle. 1889. deczemberi füzet.

iskola nagy dolgokat mivelt azon a téren, melyre állítva volt. Távol országokból jöttek növendékek, a kiállításokon díjak és diplomák jutalmazták Reutlingen buzgó törekvéseit, új, a réginél szebb minták jöttek forgalomba, melyek lassankint megmészték a munkások durva izlését, a haladás honosult meg ott, hol évtizedeken keresztül a szolgai utánzás volt az ur. A terjedő szakismeretek, a gépek kezelése körüli jártasság segített emelni az iparág produktivitását.

Azt hiszszük, *mutatis mutandis*, e példát utánozhatnak mi is. Egy elhagyott korcsmaépület vagy lakatlan curia könnyen befogadná a fölvidék valamely erre hivatott helyén a tanulni vágyókat. Két-három ezer forintot társadalmi uton összeszedni nem lenne nehéz, de a vezetést az államnak kellene átvenni s aztán kezelni is éveken át kitartással és buzgalommal.

Heidenheimban, a gyapottónás központjában, 1860-ban állítottak iskolát, melynek főleg a Jaquard-gépek elterjesztése körül volt nagy hatása. *Laichingenben*, a sváb Albion, a württembergi lenszövésközpontjában, 1873-ban nyitottak ily intézetet, melynek költségeit az állam, a község és néhány érdekelt gyáros fedezi. A kiadásoknál lehető takarékosan járnak el s az eredményhez képest igazán csekély áldozattal képesek nagy eredményeket létrehozni.

A *rottenburgi* faragóiskolát, a *geislingeni* csontsztergályos, a *gmündi* és *heilbronni* graveur- és cizelir-iskolákat ösztöndíjak, eszközök adományozása és rajzokkal való ellátás útján segíti a kormány.

A Centralstelle által kiadott »*Gewerbeblatt*«, valamint számos népszerű vagy pedig nagyobb tudományos értékkel bíró mű, melyek szintén ez uton láttak napvilágot, nem utolsó tényezői a württembergi iparos-osztály értelmi emelésének.

E mellett nem kerülte ki a Centralstelle figyelmét az, hogy az iskolák alaposabb, rendszeresebb oktatást adnak ugyan, de hatásuk csak idő múltán nyilvánul, holott az iskolából és műhelyből kinőtt nemzedéknek éppen úgy szüksége volt a nevelésre. Követelte ezt nem csupán az ipar és a kincstár érdeke, hanem a méltányosság is, mert nem lett volna ildomos, hogy az új nemzedék fejlettebb képességeivel rohamosan szorítsa le azokat, kik az iparnak az elhanyagolás és hanyatlás éveiben idejüket és életüket szentelték.

Ezen szempontok s azon meggyőződés által vezetve, hogy némely iparágban csakis ez uton lehet czélt érni, karolták föl a *vándortanítók* és a felnőttek részére rendezett tanfolyamok eszméjét.

Ezek sorát az iparos boldogulásának egyik főfeltétele, a *könyvvezetésben* való oktatás nyitja meg. A tanfolyam két-három óra terjedt, 30 helyen tartatott meg s csakhamar kapcsolatba hozták a levelezéssel, váltóismeret előadásával, részt vettek benne nők és férfiak egyaránt.

Kiváló sikert mutatott föl a *szövésszeti* vándortanítók működése. A *szalmafonást* űző népesség közé kiküldött vándortanítóknak köszönhető, hogy ezen iparág készítményei ma már a régiekhez alig hasonlíthatók s hogy nagyobb mennyiségben exportáltatván a tengereken túlra is, igen jelentékeny bevételi forrást képeznek.

Működtek ezenkívül a *Centralstelle* ezen apostolai a fehér himzés, varrás és ruhaszabással foglalkozó iparos-osztályok között is.

Működésükre évtizedek előtt nagyobb súlyt helyeztek, mint helyeznek ma, a mi azonban épen az intézmény által elért sikernek tudható be. Ez állítás nem paradoxon. Buzgalomnak köszönhető, hogy az egyes iparágak tetemesen emelkedtek, a mesterek ügyessége fokozódott, az előbb létezett égető szükség tehát megszűnt.

Azt hiszszük, nálunk is volna tér ez intézmény számára, de jó lesz figyelembe venni azt, hogy czélhoz rendszerint csak ott vezet, hol a készített áru kelete is biztosítva van s az, mit a felnőtt tanult, azonnal értékesíthető is, ellenkező esetben a nép nem lesz hajlandó sem a munkára, sem a tanulásra.

Működésük eredményeért és fölvirágzásukért az *iparos-egyesületek* is sokkal tartoznak a kormánynak. Midőn a *Centralstelle* működését e térre kiterjeszté, létük inkább névleges és helyzetük épen nem volt fényesebb annál, a melyet például ma a mi iparos vagy gazdasági egyleteink elfoglalnak.

Felölelték az iparosoknak nem jelentéktelen részét, de laza szervezetükkel sem erősebb organizációra, sem kitartást és szívósságot igénylő erő kifejtésre képesek nem voltak.

A czéhek versenye mellett jelentőségre vergődni nem bírtak.

Szám és működés tekintetében tulajdonképen csak ezeknek 1862-ben bekövetkezett eltörlése után emelkedtek. Ma

könyvtáraikat a *Centralstelle* dotálja, fogyasztási egyleteiket alapszabály-tervezetek kidolgozása és tanácsadás által igyekszik emelni, muzeumaikat szerszámok vagy gépeknek adományozása és kiállítása által gazdagítja és teszi keresetté. Működésükről évi jelentést ad s ez által növeli a szolidaritás érzetét; segíyezi nyilvános tanfolyamaikat pénzzel vagy szakérők kirendelése által. Óhajtaikat évi vándorgyűléseiken formulázzák, kifejtik eszméiket s törekednek bajaik orvosszereit föltalálni. — Különös kategoriát képeznek a munkásképző egyletek, melyeknek célja tagjaikat szellemi és erkölcsi tekintetben magasabb színvonalra emelni, a szövetkezeti ügyet fejleszteni, betegsegélyző és takarékpénztárak alapítását előmozdítani.

Mindezekben a kormánynak az ipar fejlesztésére irányuló közvetett működését vázolvá, át kell térnünk azon intézkedésekre, melyek közvetlenül érintik az ipart. Itt fogjuk tulajdonkép látni azt, hogy iparának fejlesztésénél Württemberg sok tekintetben kedvezőtlenebb helyzetben volt, mint vagyunk mi. Hiányzott a munkáskézen kívül csaknem minden egyéb, mi a fölvirágzás föltétele. A kereskedelem fejletlen, az ország tökében szegény volt, a legfontosabb nyers anyagok állami monopoliumnak képezték tárgyát. Maga a munkásosztály, habár kitartás és szorgalom tekintetében kifogástalan volt is, értelmiség és szakképzettségre nézve sok irányban javításra szorult.

Az állam vasgyárjai és szalinái mellett a magánvállalkozás eltörpült s az egyesek eredménytelen törekvései azon meggyőződésre vezették a közvéleményt, hogy »*Württembergben állami beavatkozás nélkül nagyobb iparvállalat fel nem virágozhat*«.

E tekintetben mi már tovább vagyunk. A szesz- és malomipar terén elért eredmények után meggondolatlanság volna azt állítani, hogy nálunk a magánvállalkozás nem lenne képes életerős és virágzó gyárakat létrehozni. Némely iparágakban azonban ez idáig tényleg nem sikerült, az akadályok nagyobbak voltak, mint a vállalkozók erélye s mi már csak itt kivánjuk a beavatkozást.

Württembergben a kincstári bevételek fölöslegének egy részét már a 48 előtti időben is iparvállalatok fölsegítésére adták ki. A támogatás olcsó vagy éppen kamattalan kölcsön nyújtásában állott. Az országnak nem egy, ma már megizmosult vállalata nyert ez úton segílyt. Ilyen az esslingeni

hires gépgyár, a schrambergi szalmafonó műhely, a reutlingeni Hecht és Gross-féle gyapotfonó, stb.

A *Centralstelle*, szemben a naponta fokozódó igényekkel, 50.000 frt. dotáció mellett aránylag keveset tehetett. Kisebb gépeket és eszközöket beszerzett ugyan, a nagyobb vállalatokat azonban a műszaki eszközök vásárlásánál csak segélyezte. Ezen segélyezés is csupán olyan gyárakra terjedt ki, melyek más gyárakat félgyártmányokkal láttak el.

Működése azonban céltudatos és rendszeres volt.

Mindenek előtt a szétszórt és elforgácsolt erőket igyekezett megfelelő központokba gyűjteni. Anglia példája mutatja, hogy erre föltétlenül szükség van. A nagyobb munkamegosztás, a tömeges termelés így válik mielőbb lehetővé, az illető helynek, mint piacznak, jelentősége emelkedik, a vasuti kedvezmények könnyebben kivivhatók, lehetségessé válik a gyártás és eladásnak fejlettebb organizációja, csakhamar lesz elég pénz szakintézeteknek, mintagyűjteményeknek föllállítására. Könnyebben fejlenek ki azon törekvések és eszmék, melyek az illető iparágnak további növekvését mozditják elő.

Ezen intézkedésekkel parallel indult meg a másik, mely a víz erejének felhasználását czélozta.

Württemberg szegény köszénben, a meglevő erdőket pedig e célra fölálodni nem lehetett. Épen ezért becsessé vált a víz, mint hajtó erő. Az egyéni tájékozatlanság legyőzése végett készültek 1853-ban és 1858-ban részletes, pontos és a lehető lelkiismeretességgel fölülbírált fölvételek az iparnál hasznosítható vizierőről. Ezeket a kormány kerületek szerint csoportosítva bocsatotta a közönség rendelkezésére.

Új vagy javított szerkezetű gépek, készülékek és eszközök bohozatalánál a vám $\frac{1}{2}$ — $\frac{2}{3}$ -át elengedték.

A *vegyészeti* iparágak támogatására egy elemző intézetet állítottak fel, mely feladatát és működését tekintve sokban hasonlít a mi »vegykisérleti állomásaink«-hoz.

A *bányászat* érdekében sokféle eszközöltek fúrásokat főleg köszénre, de nem a várt eredménnyel.

A hanyatló *fazekas-ipar* érdekében egy jól iskolázott mestert küldtek állami költségen Angliába a fayence- és wedgewood-árúk készítésének tanulmányozására. Ez visszatérve, Reutlingenben állított állami segélylyel műhelyt, de beutazta a fazekasokat is és igyekezett őket a haladásnak

megnyerni. — Fáradozásainak, a kiosztott szép mintáknak volt némi sikere.

Az *alagsöveknek* és gőzgéppel készült *tégláknak* készítését, a finomabb *üvegek* fuvását gépek megrendelése és munkások képzésével mozdíták elő.

A *czementkészítésnek* s ezen készítmény különböző fajai alkalmazásának eltanulása végett egy mérnök küldetett Francia- és Angolországba, a ki visszatérte után Kirchheimban gyárat is alapított és lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a *czementkészítés* máig az országnak egyik legjelentősebb iparágává fejlődött ki.

Hasonló módon jártak el a *szappangyártás*, a *timáripár* és a *bőr* feldolgozására irányuló iparos munkásság emelése és nemesítése körül.

A *vasnak* különböző irányú feldolgozása, mely négy évtized előtt még meglehetősen alacsony fokon állott, hálás tért nyitott a *Centralstelle* működésének s bő sikerrel jutalmazta szakavatott tevékenységét. A segítség módozatai egyéb-iránt itt is csak kevésbé különböznek azoktól, melyeket a fenti iparágaknál vázolni már alkalmunk volt.

A Stotz-féle, ma már hírneves stuttgarti gyárat, mely kovácsolható öntött vasat állít elő, pénzzel segítette, idegen munkások bevándorlását megkönnyíté. A finomabb aczélárúk készítésére gépeket hozattak és terjesztettek el. Fouquet francia gyárost a Troyesből származó kötőgépek készítése végett Stuttgartba hívták.

A *kocsigyártás* emelése végett mintaszerű angol kocsi-részeket, tengelyeket, rugókat vásároltak be s a legújabb formákat feltűntető rajzokat terjesztettek el.

A sodronyszeggek versenye miatt hanyatló *szeggyártást* kézi szegvágó gépek kiosztása által igyekeztek lábra állítani. A lakatosságot pedig a munka pontosságának s a szükséges izlésnek meghonosítása által emelték azon igazán kiváló niveaura, melyen ma áll.

Az *órákészítés* centrumai Württemberg határain kívül esnek ugyan s azon 10.000—20.000 emberből, kik a feketeerdő regényes bércei között ezen iparágból keresik kenyerüket, alig 1.000—2.000 él Württembergben. Mindamellet az iparág nem jelentéktelen s azon változásoknak, melyeknek a szomszéd Baden és Svájc ki volt téve, a szoros összeköttetés

folytán szintén nem állhatott ellent. A finomuló izlés és Amerika versenye a régi gyártás megváltoztatását követelte. Az eredetileg fából készült belső részeket vas vagy aczéllal cserélték ki, melyeket azonban kézíleg formáltak. A haladás föltétele volt, hogy ezek nagy része gyárilag állíttassék elő. Ezen gyár a *Centralstelle* beavatkozása folytán létre is jött s ugyanezen hivatal gondoskodásának köszönhető a fa óraborítékok készítése körül meghonosult javítás is.

A *fából faragott árúk, butorok, furnish-készítés, a hajó-építés*, valamint az apró fában dolgozó iparágak, mint *fűszerek, gyufák, játékszerek, kefék, dobozok* készítése részben külföldön képzett mesterek, részben eszközök és gépek s mintagyártmányok útján nyert támogatást az állami hatalom részéről.

A *vászon és fehérnemű előállítás*a azon magaslatról, melyen egykor állott, a haladás teljes hiánya mellett a negyvenes években nagyon lehanyatlott, a kivitel megszűnt, a nemesebb izlést, finomabb munkát igénylő fehérneműeket mind külföldről hozták be.

Pedig ez iparág fölvirágoztatásához fontos érdekek fűződtek. Nemcsak a szövő-fonó nép, hanem a len- és kendertermelőnek szempontjából is fontos volt, vajjon mily irányú lesz a fejlődés. Állami beavatkozás nélkül a legrosszabbtól lehetett tartani.

A *Centralstelle* működése épen ezen ponton érte el egyik legszebb eredményét.

A fehérítés és kikészítés — *Appretur* — tökéletesítése végett Irlandból, ez ipar klasszikus földről munkásokat szerződtettek, kik a gyárakban végzett munkákon kívül, mint valódi vándortanítók is működtek. Ezenkívül a *Centralstelle* a legújabb és legjobb gépeket bocsátá a vállalkozók rendelkezésére. A fehérítés körül Württemberg mihamar a délnémetek iskolája lett.

A második feladat a szövés tökéletesítése volt.

Javitott szövőszékek és egyéb czélszerű eszközök elterjesztésén kívül e tekintetben a Blaubeurenben nyitott szövőiskola, a *Centralstelle* szokatlan bőkezűsége, mely ez iparágra 70.000 frtot áldozott, s a szövőszékekre kitűzött jutalmak nagy mérvben hatottak. A hanyatló ipart nemcsak megmentették az elbukástól, hanem oda emelték, hogy ma ezreknek ad jutalmazó foglalkozást, gyártmányai a világ minden zugában

elterjedtek s azok minősége tekintetében bátran sorozható az írlandi vászonipar mellé.

A fáradozások bőven meg vannak jutalmazva.

Itt kell említenünk azt is, hogy a varrógépczérna készítése végett Manchesterből hozattak gépeket, azokat használat végett kiosztották.

A *gyapotipar* tekintetében a főadat a gépek növekvő jelentősége mellett körülbelül hasonló volt ahhoz, a melylyel más iparágaknál találkoztunk.

A fennálló nagyobb gyárakat újabb, jobb gépekkel kellett ellátni, a kézi munkásokat oktatásban részesíteni, hogy készítményeik többet érjenek s közöttük a jobb eszközöket elterjeszteni.

Mindez meg is történt, sőt megtörtént az is, hogy az állam a támogatása mellett létesült weissenauai Erpf-féle fehérítőt kénytelen volt saját számlájára átvenni. Pár év múlva a befektetett tőke 10% kamatot hozott.

A *gyapju* feldolgozásánál több oldalú és nem kissé bonyolult feladatok vártak megoldásra. Gondoskodni kellett az anyag beszerzéséről, a műhelyeknek a fejlettebb viszonyokhoz képest való berendezéséről, a munkások kiképzéséről, sőt külföldi piacokról is. Szükségessé vált a munka specializálása, a gyártásnak elválasztása az eladástól.

A vándortanítóknak és takácsiskoláknak működésére és ezen működés sikerére már fennebb utaltunk. A külföldi piacok viszonyainak tanulmányozása s a kézi gyártásnak nagy iparrá fejlesztése végett egyes posztósokat utazási díjakkal küldtek ki.

A nyersanyag osztályozása végett egy gyapju-osztályozó intézetet állítottak s Bietigheimban egy kis mintagyárat a finom szövés elterjesztésére; a jelentékenyebb posztógyártó helyeket javított kalló- és szövőgépekkel tették versenyre képesebbé, sőt a *Centralstelle* fáradozásainak sikerült módot találni arra is, hogy a katonai szállításoknál a kisposztósok érdekei figyelembe vétessenek.

A kormány sokoldalú gondoskodására, lelkiismeretességére mutat, hogy az aránylag kisebb fontosságú iparágak sem kerültek el figyelmét.

Nevezetes és sikeres erőfeszítések tétettek a *varró- és kötőgépek* elterjesztésére. Meghonosították a *corsettgépjáratást*,

emelték a *paszomántárúk* készítését, jelentőségre emelték a *szalmafonást*. Belevonták tevékenységök körébe a lakások berendezéséhez tartozó czikkeket is s a szellőztető készülékeket, fűtést, világítást. Célirányos fűtőkészülékeket lehetőleg elterjeszteni s javítani igyekeztek. Hasonlót mondhatunk az apróbb gazdasági eszközökről is.

A gyártmányok jóságának és tömeges előállításának előmozdításán kívül nem ignorálták a szépnak nemesítő hatását sem. A rajzoktatás emelése a grafikus és szövő-iparágakban művészileg kiváló mustrák, mintalapok kiosztása, valamint erre hivatott ifjak aesthetikai képzése által igyekeztek a hiányzó érzéket megteremteni. Ma Stuttgart a fa- és rézmetszésben, nyomtatott művek külső kiállításában igen előkelő helyet foglal el és méltán jó hírnek örvend.

A württembergi ipar nem mindenben kitünő, de sok ágban igen jeles, olcsóságuknál fogva versenyre képes czikkeket állít elő, melyek szoliditásuknál fogva képesek a meghódított piacokat meg is tartani s ez néhány évtized erőfeszítése után, azt hisszük, elég eredmény.

A fentiekben, ha nem is nyomról-nyomra kísértük, de érintettük mégis azon tevékenységet, melyet a kormány az egyes iparágak fejlesztésénél vagy meghonosításánál kifejtett. Ennek lényege röviden a következőkben foglalható össze: vámengedmények, itt-ott direkt kölcsönök az egyes vállalatok részére, állami épületeknek és telkeknek előnyös föltételek mellett vagy teljesen ingyen való átengedése. Javított gépek meghonosítása s díj mellett vagy ingyenesen való kiosztása. Idegen munkások behozatala, törekvő iparosoknak kiképzése külföldön. Az iparos-oktatás nagymérvű felkarolása, muzeumok és gyűjtemények szervezése.

A meglevő munkásoknak koncentrációja, másrészt pedig a munka megosztásának továbbfejlesztése, mélyebben fekvő eszmék nyilvánulásának tekintendők és szintén hozzájárultak az ipar produktivitásának emeléséhez.

Nem szabad ezenkívül szem elől téveszteni azon közvetett hatást, melyet a kormánynak czéltudatos és buzgó működése az iparos-osztálynál előidézett.

Azon feudális felfogás ellen, mely az iparos munkát lenézi, küzdeni kelle Württembergben ép úgy, mint azon államokban, melyek ma már valóban a harmadik rend uralma

alatt állanak. Erre mi sem alkalmasabb, mint épen a kormánynak az ipar emelésére irányuló tevékenysége, mely mellett napról-napra kifejtetnek az elvek, s az iparnak fontossága, az iparos tevékenység értéke a közvélemény előtt deklaráltatik.

Oly tehetségek, melyek különben elfordultak volna tőle, az iparnál keresnek foglalkozást. A fokozatos fejlődés a biztonság érzetét szüli, melyből a vállalkozás nő ki. Mindezen tényezők gyorsítják az előbb lassú fejlődést és virágzást teremtenek ott is, hol előbb csupán hanyatlással találkoztunk.

E virágzást Württembergnek nem egy irányban sikerült elérni. A termelés, a munkásosztály számban és jólétben, a tőkések milliói emelkedőben vannak. A stuttgarti »*Reichsbank-Hauptstelle*« forgalma 1877-ben 1533, a münchenié pedig csak 1434 millió márka volt.

Egyes iparczikkeit szállítják a föld minden zugába s fejlődő városai szorgalmas iparosokban gazdag utcáikkal jólétről, emelkedésről tesznek tanuságot.

Ez eredményt a kormány gondoskodása és a munkásosztály törekvő szorgalma hozta létre.

A nagy tőkéknek, főleg pedig a külföldi nagy tőkéknek, melyre mi viszonyaink közt oly súlyt fektetünk, aránylag csekély szerep jutott. Ellenben a kisiparnak gondozására, mint láttuk, kiváló súlyt fektettek. Ennek köszönhető, hogy gyáriparral szemben annak helyzete sok tekintetben föntartatónak lett, hogy egyes iparágakban a nemesebb izlésnek, a képzetesebb, tehát produktivebb munkának meghonosítása által a hanyatlás helyett emelkedést látunk. A nyereséges kézműiparban gyűjtött fillérek ezrekre szaporodnak, a műhely nem egy helyen gyárrá tágul s az új nemzedéknél a munka megbecsülése, a józan takarékoság, melyet elődeitől örökölt, magasabb értelmi képzettséggel s kiterjedtebb látkörrel egyesül. Az új Németbirodalomban Württemberg az ipar tekintetében kiváló helyet foglal el.

Nálunk a gyáripar emelkedése a kisipar hanyatlását jelenti, mert csaknem lehetetlenné van téve, hogy a kisiparos gyárossá legyen. Württembergben e lehetetlenséget áthidalták s ma az ellentét legalább részben ki van egyenlítve.

A gyáripart, szemben a kisiparral, túlságosan előtérbe toljuk. Nem csupán azon kedvezményekre gondolunk itt, melyeket a törvényhozás az ilyen vállalatoknak közvetlenül

nyújtott s melyeknek kiterjesztéséről ma szó van, hanem azon közvetett támogatásra, melyet az állam a gyáriparnak a nagytőkék akkumulálásának elősegítése által nyújt.

A tőzsdei ügyletek adómentessége, az óriási építkezések, az állami adósságoknak állandóan magas kamata, az egymást követő konverziók, mind egy-egy lépéssel emelték a nagytőkék hatalmát és ezzel fölényüket a kis tőkék és a kis tőkével dolgozó ipar fölött.

Annak a politikának, mely minden áron a nagyipar megteremtésén fáradozott s a kisipar érdekeit vagy épen nem, vagy csak alig vette figyelembe, ideálját a tömeges produkció s talán a jelenlegi és a leendő gyárurak érdeke képezte, de azon társadalmi érdekekről, melyek a kisiparos-osztály létével össze vannak kötve, legfőlebb kényszerülve vett tudomást.

Milyen politika az, mely az idők szellemére hivatkozva, megvonja segélyét azoktól, kik arra leginkább reá szorulnak s a gazdasági előnyökért társadalmi, erkölcsi és hazafias érdekeket oly könnyen ignorál?

Kormány és törvényhozás, azt hisszük, mielőbb eléri azon kedvezmények határát, melyek a nagy tőkéknek nyújthatók. Ellenben a kisipar terén a feladatoknak száma csaknem végtelen. Ilyenek például olcsóbb hitel, a szövetkezeti ügy fejlesztése, a meglevő szakiskolák emelése, esetleg újak állítása. E mellett a felnőtt, részben belevénült iparosok oktatása főleg példák, javított eszközök kiosztása által. Mindezeket megelőzi azonban az iparosok egészségi viszonyainak javítása, melyre eddig csodálatosan kevés figyelmet fordítottunk, a mely pedig minden haladásnak alapföltételét képezi.

Ma már van pénz elég, mely az ipar terén kereshetne beruházást, megvan a sokszor dicsért természeti gazdagság s Württemberg példáján indulva, könnyű lenne az iparos- és munkás-osztályba több lelket önteni, munkájukat produktívabbé téve, azoknak keletet biztosítani.

BERNÁT ISTVÁN.

ARANY ÉS EZÜST KÖZÖTTI VISZONY. ARANYFORINT. ARANYÁGIÓ.

Valutánk szabályozását tárgyaló, újabb időben megjelent értékes és heces munkák egyike is, másika is kisebb-nagyobb hibát ejt a fenti fogalmak használatában. E körülmény arra indít, hogy a fogalmak tisztázását illetőleg néhány igénytelen megjegyzést tegyek.

Ignaz Gruber: »Statistische Beiträge zur Frage der Währung« című munkájában az arany és az ezüst közötti viszonyt *egyedül* az ezüst árfolyama alapján határozza meg (lásd 23-dik oldal). E számítási mód helytelen. Tudvalevőleg az arany és az ezüst közötti viszony alatt azon számot értjük, mely megmutatja, hogy egy súlyrész szinarany hány súlyrész szinezüsttel egyenlő értékű, azaz: hogy azon a pénzösszeget, melyen egy súlyrész arany vehető, hány súlyrész ezüst volna vásárolható. Ezen értelmezésből következik, hogy a viszonzyszám meghatározására mindkét fém árfolyama figyelembe veendő. A hiba onnét ered, hogy Gruber figyelmen kívül hagyta a nyers arany és a pénzzé kiveret arany közötti lényeges különbséget. A két fém közötti viszony akkor is változik, ha az ezüst árfolyama állandó marad, de az arany jegyzése nagybodlik vagy kisebbedik. Ha az ezüst árfolyama Londonban 42, az aranyé pedig 77/9, akkor a viszonzyszám $22\frac{42}{9}$; de ha az arany árfolyama 78/7, akkor a viszony $22\frac{66}{7}$.

Az angol pénzverési törvények szerint 1 oz. standard-aranyból £ 3.937 = sh. 77/10 $\frac{1}{2}$ verhető. A két számítási mód csakis akkor ad egyező eredményt, ha az arany árfolyama véletlenül épen 77/10 $\frac{1}{2}$. A tényleges viszonzyszám nagybobb-kisebb a Gruber által kimutatott viszonzyszámnál, a szerint, a mint az arany árfolyama 77/10 $\frac{1}{2}$ felett-alatt áll.

Reménylem, hogy nem kell azon ellenvetés ellen védekezni, hogy a két számítási mód eredményében az eltérés

csekély. Itt nem az eltérés nagysága, hanem az eljárás helyesége bírálendő el.

Ausztria-Magyarországban számítási egységül használjuk az aranyforintot. Ezen elnevezést szerencsésnek épen nem mondhatom, de magával a fogalommal, mint tényleg használatban levővel, tisztába kell jönnünk. Aranyforintokban állapítvák meg az aranyjáradékok, a vasuti kötvények stb. névértéke; aranyforintokban számoltatnak el az osztrák aranyjáradék kamatai; aranyforintokban adattak meg a vám-tételek.

Aranyforint alatt értendő a tényleg létező 8 forintos (20 frank) arany nyolczadrésze, melyre pénzverési törvényeink értelmében $\frac{900}{8 \times 155} = 0.7258$ gramm szinarany esik. Tekintve, hogy egy ezüstforint $\frac{1000}{90} = 11\frac{1}{9}$ gramm szinezüstöt tartalmaz, a kétféle forint akkor volna egyenlő értékű, ha a két fém piaci ára szerint $\frac{900}{1240}$ gramm szinarany épen annyiba kerülne, mint $\frac{1000}{90}$ gramm szinezüst, vagyis ha az arany és az ezüst közötti viszony 15.3086 (tehát nem $15\frac{1}{2}$) volna.

Ha a tényleges viszonyszám nagyobb 15.3086 -nál, akkor azt mondjuk, hogy az aranyforintnak az ezüstforinthez viszonyítva agiója van, mit rendszerint százalékban szokás kifejezni. Ha az aranyágió $p\%$, ez azt jelenti, hogy 100 aranyforintban foglalt szinarany ugyanannyiba kerül, mint $100 + p$ ezüstforintban foglalt szinezüst.

Ha a viszony- szám	Akkor az agió	Ha az agió	Akkor a viszony- szám
1 : $15\frac{1}{2}$	1.25%	0%	1 : 15.31
1 : 16	4.51%	10%	1 : 16.84
1 : 20	30.65%	20%	1 : 18.37
1 : 21	37.18%	22%	1 : 18.68
1 : 22	43.71%	25%	1 : 19.14

stb., stb.

Eddig az ezüstforinthez viszonyított aranyágióról szólottunk. Lényegesen eltér ettől a papirforinthez viszonyított aranyágió, mely utóbbi az aranypénzek árfolyamában jut érvényre. A színfémtartalmat véve alapul, a Napoléond'or = 8 aranyforinttal, a cs. kir. arany = 4.74 és a 20 márkos arany = 9.88 aranyforinttal¹⁾ egyenlő értékű. Árfolyamuk

¹⁾ Ily értékben fogadják el a vámhivatalok is.

pedig 1890. április 3-dikán, sorban: 9^{·44}, 5^{·60}, 11^{·70} o. é. frt.
 A különbözet 1^{·44}. 0^{·86}, 1^{·82} teszi a papirforinthez viszonyított aranyágiót, mi kereken 18⁰/₀-ot ad.

A papirforinthez és az ezüstforinthez viszonyított aranyágió közötti lényeges eltérés könnyen kimagyarázható. Feltéve, hogy Londonban ezüstöt vásárolunk és tartozásunkat direkt küldvénynyel egyenlítjük ki, az ezüstnek és a londoni váltónak mai árfolyama mellett 100 ezüstforintban foglalt színezüst nem kerülne 100 o. é. forintba, hanem kevesebbe, körülbelül 84^{·30} o. é. forintba.

Tudvalevőleg magánfelek számára ezüstforintot ki nem vernek, e miatt a gyakorlati életben nem az ezüst, hanem a papirforinthez viszonyított aranyágió jut érvényre, melyet legkönnyebben a 8 forintos arany árfolyama alapján számítunk ki.

1 : 15¹/₂ ismeretes viszonzyszám nálunk is nagy alkalmazásnak örvend; nagyobb, mint megérdemli. Tudományos munkák, hírlapi cikkek, kalendáriumok egyaránt e viszonzyszám alapján számítják át a külföldi aranypénzek értékét forintokká; állítván, hogy az általuk kimutatott értékhez hozzáadva az agiót, nyerjük a külföldi pénznem értékét o. é. forintokban. Láttuk azonban, hogy az ágió nem 15¹/₂, hanem 15^{·3086} viszonzyszám mellett nulla, így a számítások eredménye sem lehet pontos. Legcélszerűbb és egyedül helyes lesz az eljárás, ha a külföldi aranypénznem aranyforintokban kifejezett értékéhez adjuk az agiót.

Az alábbi összeállításban megadjuk a külföldi aranypénzeknek az aranyforinthez való viszonyát:

Megfordítva:

M.	100 = aranyfrt.	49 ^{·382}	Aranyfrt. 100 = M.	202 ^{·50}
Frank	100 =	» 40 ^{·000}	» 100 = Frank	250 ^{·000}
£	10 =	» 100 ^{·886}	» 100 = £	9 ^{·9122}
H. frt.	100 =	» 83 ^{·328}	» 100 = H. frt.	120 ^{·008}
Korona	100 =	» 55 ^{·556}	» 100 = Korona	180 ^{·000}
Milreïs	100 =	» 223 ^{·986}	» 100 = Milreïs	44 ^{·645}
Dollár	100 =	» 207 ^{·305}	» 100 = Dollár	48 ^{·238}

Ezen utóbbi adatok tudtommal eddigelé még seholsem közöltettek, pedig ha a gyakorlatot az elmélettel összeegyeztetni akarjuk, reájuk okvetetlenül szükségünk van.

HAVAS MIKSA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Márczius hó.

1-én. A pénzügyminiszter köriratot intéz közegeihez a *viz-szabályozási kölcsönök* tárgyában. A tiszta jövedelemről *másolatok* kézbesítése, valamint a kölcsönjáradék kezelése szabályoztatik.

A *sorsjegy-üzletet* és a *részletekre való eladást* illetőleg *ankét-tárgyalások* vannak folyamatban.

A *Grossmann és Rauschenbach gépgyár-részvénytársaság* mérlege 251.062 frt. *vesztéssel* (leírásokkal együtt) záratott le.

Az *aradi gőzmalmok és szeszgyárak* a szállítási díjak leszállítását kérelmezték. A kereskedelemügyi miniszter a külön kedvezményeket megtagadja, hanem *megigéri*, hogy az általános tarifa-reform következtében a *kőszénszállítás* sokkal olcsóbban lesz eszközölhető.

A *német nemzetközi munkavédelmi konferencia* elébe terjesztendő programot közléteszik.

2-án. Az *új jég- és viszontbiztosító társulat* egy millió forint tőkével megalakul (az Assicurazioni Generali védnöksége és részesedése mellett). Az igazgatóságot és felügyelő-bizottságot megválasztják.

A *temesvári kereskedelmi és iparkamara* kérelmezi a *zóna-tarifa* alkalmazását az *arad-temesvári vonalon*.

3-án. A *salgótarjáni kőszénbánya-társulat igazgatósága* 16 frt. osztalék kifizetését és 20 frt. visszafizetését fogja javaslatba hozni.

A *szerb és bolgár kormány* elhatározta, hogy Ausztria-Magyarország részére tarifa-kedvezményeket adnak.

A *Schlick-féle vasöntőde* közgyűlése az osztalékot 12 forintra állapítja meg.

A *magyar általános takarékpénztár közgyűlése* 70.000 forintot osztalékkul kifizetni (7%) és az alapítók részét 9.773 forintra folyóvá tenni határozza.

A *Pallas részvénytársaság* 44.136 frt. tiszta nyereségét leírásokra fordítja.

A *Pannonia viszontbiztosító-társulat* 72 forintot fog osztalékkul fizetni.

4-én. A *regale-kölcsönre a hitelbank* 14 milliót fizet a pénzügyminiszternek.

Az *új jég- és viszontbiztosító-r.-t.* egyelőre nem bocsátja áruba a részvényeket, a felét az alapítók lekötötték.

A *horvát földhitelbank* alapítása ellen fenforgó alaki nehézségek elhárítottak.

A magyar ált. hitelbank elhatározta, hogy a *fiumei hitelbanknál* a részvénytőke harmadrészevel résztvesz.

A magyar cukoripar-társulat részvénytőkéjét 3 millióról 6 millióra emeli; a részvényeket 125 forinttal bocsátják ki és a 25 forintnyi felpénzt (750.000 frtot) a tartalékalapba helyezik.

Uj cellulozgyár Tordán (Scholler és társa cég).

A póthiteleket a pénzügyminiszter az állam saját regale-kötvényei által tervezi fedezni.

5-én. A budapesti kereskedelmi és iparbank tőkéjét 300.000 forintról 500.000 forintra emeli, 2000 darab 100 forintos részvény kibocsátása által (à 103 frt., a régi részvényeseknek az elővételi jog fentartatik).

A pénzügyi bizottság az ipartámogató bankok kedvezményezése ellen nyilatkozik és a törvényjavaslatot csak módosításokkal fogadja el.

A hatvani cukorgyár bevégezte az idei gyártást; az idény alatt 630.000 métermázsza répát dolgozott fel.

6-án. A pesti magyar kereskedelmi bank mérlege 1,430.472 forint tiszta hasznot tüntet ki; az osztalék 55 frt. = 10⁰/₀, a tartalékalap 170.116 forinttal 2,150.000 forintra emeltetik.

A nemzetközi waggonkölsönző-intézet mérlege 198.600 frt. hasznot mutat, tőke 1¹/₁₀ millió frt., osztalék 7⁰/₀ (98.000 frt.).

A déli vasut nagy teherdij-leszállításokat és a személy-díjszabás reformját helyezi kilátásba.

Egy új gabonacsarnok felállítását kérelmezik sokan a budapesti tőzsdetanácsnál.

7-én. A regale-váltásg készpénzbeni átvételére 8000 jogosult jelentkezett; az összeg nincsen még megállapítva.

A magyar ált. hitelbank egyharmadig való részesedése a *fiumei hitelbanknál* csupán a faüzletre vonatkozik.

A Pest-Budai gőzmalom mérlege 123.357 forint tiszta nyereséget mutat; a tőke 1 millió forint, az osztalék 10⁰/₀ (50 frt. minden részvény után, összesen 100.000 frt.).

Az Erzsébet-malom közgyűlése a 10⁰/₀-os (20 frt.) osztalékot elfogadja.

Az általános waggonkölsönző-intézet mérlege 171.356 forint tiszta hasznot mutat; tőke 1²/₁₀ millió forint.

A magyar aszfaltgyár 55.570 frt. tiszta hasznot szerzett; osztalék 5 frt. = 5⁰/₀.

A budapesti tőzsdetanács a jogszokások 44. §-át úgy értelmezi, hogy Budapest-Ferencváros és az ottani raktárak is átvételi és átadási helynek tekintendők.

8-án. A magyar leszámítoló- és pénzváltó-bank mérlege 858.334 frt. tiszta hasznot mutat; tőke 10 millió forint; osztalék 7⁰/₀ (7 frt., összesen 700.000 frt.); a tartalékba 100.000 frtot tesznek, új számlára 73.671 frtot visznek át.

A viteldij-tűlfizetések visszatérítésének gyorsítása tárgyában Baross kereskedelemügyi miniszter rendeletet bocsát ki.

A párisi községtanács az osztrák-magyar és német juhok utáni vám leszállítását indítványozza és pedig 2 frankra minden darab után.

A pesti molnárok és sütők gőzmalma 900.000 frt. részvénytőke után 94.818 frt. tiszta hasznot mutat fel, osztalék 24 frt. = 12⁰/₀, tartalékok összesen 820.000 frt.

9-én. A budapesti tőzsde a cukorüzlet jogszokásait megállapítja.

A *schmölniczi* réz- és kénbányával vegyészeti iparintézeteket hoznak kapcsolatba.

Törökországgal fennálló kereskedelmi szerződésünk megújítása ügyében Német-, Osztrák-, Angol- és Olaszországgal folynak a tanácskozások.

10-én. A *zónatarifa* eredményei a magyar északkeleti vasutnál: utazók számának emelkedése 160⁰/₀, bevétel-emelkedés 10⁰/₀.

Az *osztrák és magyar szesztermelők értekezlete Bécsben* megállapítja követelményeit.

A *nagyváradi László-malom* a tiszta hasznót — 33.239 frtot — nem osztja fel, hanem új számlára és leírásokra használja.

A *magyar általános hitelbank mérlege* fényes eredményt mutat, t. i. 1.419.798 frt. tiszta nyereséget; az osztalék 24 frt. = 12⁰/₀, a tartalékba 90.491 frtot tesznek.

A *hazai takarékpénztár* az új részvények kibocsátásáig ideiglenes jegyeket hoz forgalomba.

11-én. A *regale-váltási kölcsönre* magánfelek 6 millió forintnyi bejelentéseket tettek; minthogy a kormány 14 millióra tarthat igényt, a konzorcium 20 millió forintért fog kötvényeket átvenni.

A *magyar hitelbanknak az osztrák hitelintézettel öt évre kötött új szerződésében* fenn van tartva az utóbbi intézet 3 millió forintnyi betétének visszafizethetése; ezen esetben az eddig 40⁰/₀-ra rúgó, most 30⁰/₀-ra határozott részesedése az osztrák intézetnek 25⁰/₀-ra szállítandó le. A magyar igazgatóságba bécsi tagok nem lesznek többé kiküldve.

A *magyar jelzálog-hitelbank mérlege* szerint az 1889. évi nyereség 1.300.231 frt.; osztalék 7⁰/₀ aranyban, azaz 35 frank egy I. kibocsátású, 17¹/₂ frank egy II. kibocsátású részvény után (mult esztendőben 33, illetőleg 16¹/₂ frank); a tartalékba 183.833 forintot tesznek. A 4⁰/₀-os kötvények eladásából eredő nyereség még nincsen beszámítva.

A *Ganz-gyár osztaléka* 70 frt. lesz = 17¹/₂⁰/₀.

Az *Athenaeum osztaléka* 33 frt. = 22⁰/₀, nyereség 92.618 frt., részvénytőke 240.000 frt.

Az *ipart támogató pénzüintézeteknek adandó kedvezményekről* szóló *törvényjavaslat* a pénzügyi bizottságban Falk indítványa szerint *módosítatik*, úgy, hogy a létező intézeteknek hasonló föltételek teljesítése esetében szintén ugyanezen kedvezmények adhatók.

A *kassa-oderbergi vasut* a zóna-tarifa behozatala végett az osztrák kormányhoz is intézett kérelmet.

A háború esetében való biztosítás ügyében értekezletek folynak a Generali, Riunione, Anker és Phoenix közt.

A *pesti hengermalom* 50 évi jubileuma. Közgyűlés. 100 forint visszafizetését határozzák el minden részvény után. Öt új igazgatósági tag választása.

12-én. A *nyugoti vasut* 4⁰/₀-os elsőbbségi kötvény-kölcsönét (1¹/₂ millió frt.) az osztrák takarékpénztár 92¹/₂ árfolyamban átveszi.

A *temesvári cukorgyár* létesítéséhez az előmunkálatok folyamatban vannak.

Az erdélyi és magyar földtehermentesítési ügyeket egyeztetették és egy *m. kir. földtehermentesítési alapigazgatóságot* szerveztek. Ezen igazgatóság egyuttal a regale-váltás ellenőrzésével is megbízott.

A *kisbirtokosok orsz. földhitelintézetének* 5^{1/2}o-os kötvényeit nem konvertálják, hanem terv szerint beváltandják.

A *magyar aszfaltgyár-részvénytársaság* részvényeit a tőzsdén jegyzik.

13-án. A *m. ált. hitelbank* zárszámadása. Főmérleg: Nyereség 1,419.798 frt. (részvénytőke 10 millió frt., tartalék 1,231.483 frt.); bank- és áruosztály nyeresége 653.667 frt., az osztrák hitelintézet ebbőli részesedése 261.467 frt. (betét 3 millió frt.); malmok nyeresége 57.454 frt.

Fiumében a telefon berendezését elrendeli a keresk. miniszter.

A *hajózás megnyitásának* hivatalos napja márczius 15-dike.

14-én. Az új kormányba gróf Bethlen András mint *földművelésügyi miniszter* belép.

Nagy-Enyeden a czukorgyár felállítása ügyében értekezletek folynak.

Az *osztrák-magyar államvasut-társaságnál* az *építési igazgatóság* felosztását 1-ső áprilisig keresztülvizsik; Bécsben és Budapesten külön építkezési osztályokat állítanak; az utóbbit Hieronymi fogja vezetni. Az osztrák kormánynyali nézeteltérések el lettek intézve.

A *Gschwind-féle szeszfőzde-részvénytársaság* mérlege 86.229 frt. nyereséggel lezárattott, a részvénytőke 600.000 frt., tartalék 165.000 frt.

15-én. A tőzsdetanács a *lépcsőn végbemenő tőzsdeüzletet* bírság terhe alatt tiltja és a terem három óráig nyitva hagyásáról tanácskozik.

16-án. A kereskedelmi bank *Zala megyének* a lovaskaszárnya építésére 600.000 frtnyi kölcsönt ad.

A *Budapesti gőzmalom közgyűlése* elfogadja a mérleget 123.357 frt. nyereséggel, valamint az 50 frtnyi osztalékot.

A *gőzhajózási társulat alapszabályai* módosítottak.

17-én. Az új magyar miniszterium kinevezése.

Magyar földhitelintézet alapítói közgyűlése. Magyar földhitelintézet mérlege. A kölcsönök 90,764.164 frtra rúgnak.

A *kisbirtokosok földhitelintézetének* közgyűlése.

A *pesti molnárok és sütők gőzmalma* közgyűlése az osztalékot 24 frttal elfogadja.

A *budapesti III. kerületi takarékpénztár* közgyűlése a 7 frtnyi (14⁰o-os) osztalékot elfogadja.

18-án. A kereskedelemügyi miniszter *rendelete a tőzsdetanács határozatának felülvizsgálására vonatkozó* joga ügyében.

A *budapesti kereskedelmi kamara* javaslata a szövetségbe lépett gazdasági egyletek kérvénye ügyében.

A *gőzhajózási társulat* 1889-ben 80.000 frttal kevesebbet keresett, mint 1888-ban és nem fizet osztalékot.

A 4^{1/2}o-os *regaleváltás-kölcsön* kötvényei a tőzsdén jegyeztetnek márczius 19-étől fogva.

19-én. A *pesti József-vásár*nak *kétes eredménye* volt ugy a terem-, mint a kézmű-üzletben.

A *tőzsdén Bismarck lemondása* nem gyakorol nagyobb befolyást az árfolyamokra.

A *budapesti gőzmalnok üzem-redukciója* alkalmasint az aratásig fog tartani.

A *bécsi vámkonferencia* 24-ikén a *Törökországgal kötendő kereskedelmi konvenczióról* fog tanácskozni.

20-án. A hitelezők védegyületének évi jelentése és kimutatása közzétételik.

A magyar hitelbank közgyűlésének az igazgatóság jelentése előterjesztetik. A nagy műveletek felsoroltatnak. 182 millió frt. $4\frac{1}{2}\%$ -os arany államvasuti kötvény, 199,509.000 frt. földtehermentesítési kötvény, 119 $\frac{1}{2}$ millió frt. ezüst $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti kötvény, a regale-váltásági kölcsön, 21,091.300 frt. 5% -os osztr. papíráradék, $7\frac{1}{10}$ millió 4% -os magyar hitelintézeti záloglevelek, a kassa-oderbergi vasut ezüst és arany elsőbbségi kötvényei, a magyar nyugoti vasut és az arad-temesvári vasut elsőbbségi kötvényei, a budapest-pécsi vasut 5% -os kötvényei, a zernesti cellulóz-gyár, az Arpád-gőzmalom lebonyolítása, stb. A tényleg elszámolt nyereség 1,469.798 frt., részvénytőke 10 millió frt., kamat 500.000 frt., felülosztalék 700.000 frt. — Az osztrák hitelintézettel kötött új szerződés jóváhagyatik.

21-én. Csehországban sok repeze kiveszett; a magyar repezét vásárolják.

Torzsán a czukorrépat próbaképen ültetik.

A prágai szeszipar-egyesület elhatározta, hogy a kormányoknál a kontingentált termelésnek a fogyasztáshoz leendő alkalmazását és külön kiviteli bonifikációt kérlemez.

A zágrábi országgyűlés a regale-váltás-bejelentés határidejének meghosszabbítását elfogadta.

22-én. A regale-váltásági kötvények (20 millió frt.) legnagyobb része már el van helyezve.

A budapesti kereskedelmi kamara javaslatokat tett a sorsjegytársulatokra vonatkozó törvény ügyében.

23-án. Gschwindt-féle szeszipar közgyűlése, osztalék 24 frt. = $1\frac{2}{3}\%$, új számlára 10.000 frt. átvitel, részvénytőke 600.000 frt.

Az osztrák-magyar államvasut igazgatósági ülése a mérlegkészítés ügyében megállapodásra jutott. A sinek leírása öt esztendő alatt történik. Az interkalaris kamatot és a keleti vasutak végett tett előzetes kiadásokat az 1889-ik év terhére írják.

A déli vasut magyar vonalainak adója 750.000 frt., melyet először vetnek ki a társulat terhére.

24-én. Az újlaki téglagyár közgyűlése jóváhagyja a mérleget, valamint az osztalékot 10 frt. = 5% (részvénytőke 313.000 frt.).

A közös váंबरételek 1889-ben $42\frac{3}{10}$ millió frtra rúgnak.

A regale-kötvények kibocsátása április 15-én be lesz fejezve.

25-én. A magyar szesziparosok orsz. egyesülete a szeszdó reformja ügyében memorandumot nyújt át a pénzügyminiszternek, a ki pártólól nyilatkozik.

A kassa-oderbergi vasut 11 hónapi bevétele (1889. nov. végeig) $11\frac{1}{10}\%$ -nyi emelést mutat.

A magyar ált. biztosító-társulat közgyűlése jóváhagyja a mérleget és osztalékot. Tiszta haszon minden leírás és tartalékszaportítás után 480.959 frt. Osztalék 480.000 frt., vagyis 160 frt. minden részvény után.

Az Adria hajózási r. t. 187.191 frt. nyereményt mutat, tehát a szubvenziót, 250.000 frtot beszámítva, az 1,250.000 frt. részvénytőkével nem keres semmit.

A Drasche-téglagyár ($1\frac{1}{10}$ millió frt. tőke) 20 frt. osztalékot = 10% fog fizetni. Nyereség 206.258 frt.

Debreczenben a regalebérlők értekezletet tartottak és a pénzügyminiszteri rendelet ellen állást foglalnak.

A *Dunagőzhajózási társulat* havi kimutatásokat szándékozik adni a hetiek helyett. A nyugdíjalap ügyének rendezése végbemegy.

Az *osztrák-magyar Lloyd-társulat* a tartalékalap beszámításával sem képes a leírásokat keresztülvinni és a 441.868 frtnyi veszteséget a folyó évre fogja átkönyvelni.

26-án. A *magyar földhitelintézet közgyűlése.* Az intézet fennállása óta 7⁶/₁₀ millió forint nyeresmény. Az utolsó évben 262.715 frt.

Spodium- és csontlisztgyár közgyűlése. A múlt évi veszteség, 12.209 frt. pótoltatik, a részvénytőke érintetlenül megvan.

Szegedi szeszgyár közgyűlése. A leírások 15.033 frt., új számlára 500 frt. átvitel.

Az *erdélyi vasut közgyűlése.* A felügyelő-bizottság újra választatott.

Ausztriában a kormány a zóna-tarifa alapján egy új kilométer-díjszabást terjeszt elő a személyforgalom számára.

Ganz-féle vasöntőde- és gépgyár-részvénytársaság mérlege. 681.014 frt. tiszta nyereség, 336.000 frt. osztalék (70 frt. = 17¹/₂% minden részvény után), tartalékalapnak 200.000 frt., mi által 1⁴/₁₀ millió forinttra rúg, részvénytőke 1⁹²/₁₀₀ millió forint, munkások baleset elleni alapjának 50.000 frt.

27-én. A magyar iparbank szövetkezetet alakít »*Magyar Incasso- és Hitel-Egylet*« cím alatt a könyvbeli követelések leszámítására.

A *Szerbia, Bulgária és Törökországgal közvetlen áruviteldíjak megszabása végett egybegyűlt conférence à quatre* tanácskozásait megkezdte.

Az *Osztrák-magyar Lloyd*-nál a levantei ügynökökkel értekezletet fognak tartani a levantei verseny ellen.

A gagarini hajózásnak a szerb kormány 15 évre nyújt kiváltságot köolaj-szabadraktárak felállítására Kladovóban és Nándorfehérvárban, vámkedvezményekkel a gépek és hajóépítési anyagok bevitelénél.

Antalvölgyi üvegygyár (Kuhinka). Tiszta nyereség 41.399 frt., osztalék 17.500 frt., tartalék 13.500 frt. A részvénytőké 250.000 forint-ról 600.000 forintra kívánják emelni.

28-án. A *déli vasut tarifa-reformját* egy skálaszerinti díjmérsékléssel tervezik; 15% leengedés 300 kilométerig, újabb 20% 300—450 kilométerig és újonnan 20% 450 kilométeren túl.

29-én. A *tőzsdetanács az elégtelen gabona-minőség* ellenében fizetendő bonifikációt újonnan megállapítja a jogszokás.

Az *országos iparegyesület* javaslatai a *műbortörvény* tárgyában lényegesen eltérnek a törvényjavaslattól és összevágna a kamara és kereskedelmi csarnok nézeteivel.

A *pozsony-sárvári helyi érdekű vasut* ügyében nem jött még létre egyesség. A miniszter több törzsrészvény elhelyezését kívánja.

30-án. A *zóna-tarifa kéthónapi eredménye* nagyon kedvező; az utazók száma 170%-kal, a bevételek összege 170%-kal emelkedett.

A *berlini munkásvédelmi értekezlet zárulása* alkalmából Berlepszsch miniszter nagyszabású beszédet tart. Az értekezlet eredménye kedvező, ámbar a vasárnapi munkaszünet tárgyában nemzetközi megállapodás alig fog létrejönni.

31-én. »*Adria*« hajózási társulat közgyűlése. Osztalék 8 frt. = 8%. Nemzetközi waggonkölcsönző társulat közgyűlése. Osztalék 5 frt. 60 kr. = 7%.

Első magyar kötő- és szövőgyár közgyűlése. Váczon gyár állittatott fel; a múlt évi veszteség, 6.143 frt., az idei tiszta nyereség által pótolva lett.

Bécsben egy nemzetközi baleset elleni biztosító-társaság alakul.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A nagyobb bank- és iparvállalatok nagyszámú *zárjelentései* s a részvényeseket érdeklő *osztalékok* köztudomásra jutása, valamint a személyi érdekek belejátszásával egybekötött *közgyűlések*, melyeken újabb időben divatba jött a kölcsön- vagy letétbe vett részvényeknek mérlegbe dobása által idézni elő meglepetéseket, annyira foglalkoztatják a nagyközönség figyelmét, hogy az nem is igen veszi észre, minő fontosabb eseményeket hozott magával az idő. Eltekintve a több-kevesebb történelmi jelentőséggel bíró kormányválságoktól, melyek Német-, Francia- és Magyarországon végbementek — Tirard, Tisza és Bismarck lemondásától — a mely nagyjelentőségű eseményekhez fűződő politikai aggályokat a tőzsdéknek szenvtelen, szilárd magatartása mérsékelte; kinek lett volna ez időben annyi szakemberi hidegvére, hogy tekintetét teljes csendben a hazai közgazdasági eseményekre függeszse?

És mégis, reánk nézve nem jelentőség nélküliek ezek! — Hangsúlyoznunk kell mindenekelőtt az *iparvállalatokat támogató pénzügyi intézetekre vonatkozó törvényjavaslat* módosítását. Dr. Falknak a javaslat 3. §-ához fűzött módosítási indítványa véget vetett az alapítandó »iparbank« tervére vett monopoljának, miután teljes joggal feltehető, miszerint a kormány a már fennálló intézetek egyikétől sem fogja — *ceteris paribus* — megtagadni ugyanazokat a kedvezményeket. Nézetünk szerint nem kell attól komolyan tartani, hogy a törvényt pártirányban fogják magyarázni, vagy a kedvezmények bármely adott esetben különös ok nélkül kimaradnának, miután ez esetben a jogtalanul megrövidített intézet ügyét a nyilvánosság elé vinné s a megtagadás okának kijelentését követelné sajtóban és országgyűlésen egyaránt. — Egy további fontos törvénymódosítás lenne a magyar szesziparosok országos egylete által sürgetett *szeszadó-reform* s a kiviteli jutalmak megváltoztatása. Ez egy neme a Lajtán túli érdekekkel kötött kompromisszumnak és nézetünk szerint nem fog gyökeresen segíteni a mesterségesen táplált túltermelés által előidézett szorult helyzeten. — Jobban alkalmazkodik a rossz üzleti viszonyokhoz a *malomipar*, a meunyenben a budapesti malmok elhatárolták, hogy az *üzem megszorítását* az új aratásig fenn fogják tartani. — A csukoripar számára élénk üzletet helyeznek kilátásba, mi kitűnik abból, hogy a nagytőkések által alapított és fenntartott *új csukoripar-társaság* már előre megtette a lépést a részvénytőke felemelésére 3 millióról 6 millió forintra. Hogy a tőzsdetanács új jogszokásszabályzatot készítettett a csukorüzlet részére, szintén jellemző tény ezen ág növekvő jelentősége tekintetében. — Azt a módot, a mint a *magyar általános hitelintézet* s az osztrák hitelintézet közt fennállott szerződési

viszonyt szabályozták, nevezetesen a magyar intézet nagyobb önállóságának alapulvétele mellett s fentartásával annak, hogy a bécsi intézet tökébetéte visszafizettség, közvetve szintén úgy lehet tekinteni, mint iparunk fellendülésébe vetett remény fokmérőjét s a vegyészeti s technikai vívmányok meghonosítására irányzott kisebb-szabású törekvések is megerősítik ezt a nézetet.

A közlekedés terén a *zóna-viteldíjszabás* iránt fennálló kedvező vélemény tartósnak bizonyul s e díjszabás a zónák számának, az árak beosztásának módosításával s a viteldíj-emelkedés olyatén szabályozásával, mely szerint az nagyobb távolsággal sem szűnik meg, Ausztriában is alkalmazásra fog találni, mely azonban alig lesz többé utánzásnak nevezhető, miután a magyar mintától lényegesen eltér.

A mi a pénzügyeket illeti, a *regalerváltás-kötvények eladása* 20 millió forint összegben kevés nap alatt végbemegy, a mi sikert jelent, tekintve, hogy az eladás aránylag jó árfolyamon történt. Az összehasonlítás tárgyaul az 5^o/o-os magyar papíráradék szolgált, melynek árfolyamát ugyan a miniszterválságból eredő aggályok kezdetben befolyásolhatták.

Az itteni intézetek *osztalékai* közül, melyek e hóban jutottak köztudomásra, csak a hajózási vállalatokéi állanak rosszul. Az »Adria« 250.000 forintnyi államsegélye daczára csak 187.190 frt. nyereséget mutathat fel, az Osztrák-magyar Lloyd pedig tartalékalapjának felhasználásával sem képes a leírásokat eszközölni és 441.860 frt. veszteséggel zárja le az évet. A többi vállalatok eredményei azonban kedvezők, sokszor fényesek is. Az osztalék tesz:

a *bankok* közül: a hitelintézetnél 12^o/o-ot, a kereskedelmi banknál 11^o/o-ot, a jelzálog-hitelbanknál 7^o/o-ot aranyban, a leszámítoló- és pénzváltó-banknál 7^o/o-ot, a kisbirtokosok országos földhitelintézeténél 5¹/₂^o/o-ot;

az *ipari vállalatok* közül: az Athenaeumnál 22^o/o-ot, a Ganz-féle vasöntőnél 17¹/₂^o/o-ot, a Gschwindt-féle gyárnál 12^o/o-ot, a Drascho-féle téglagyárnál 10^o/o-ot, az ált. nemzetközi waggonkölcsonzó-társaságnál 7^o/o-ot, a Schlick-gyárnál 6^o/o-ot, az újlaki téglagyárnál és az aszfalt-részcsementatársaságnál 5^o/o-ot;

a *malmok* közül: a molnások és sütők malmánál 12^o/o-ot, a Budapesti és az Erzsébet-malomnál 10^o/o-ot;

a *biztosító-társaságok* közül: a Pannonia viszontbiztosító-részvénytársaságnál 24^o/o-ot, a magyar általános biztosító-társaságnál 16^o/o-ot.

Ezen osztalékokon felül többnyire jelentékeny összegek csatoltattak a tartalék-, nyugdíjalapokhoz, stb. és vitettek át a jövő év számlájára.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Ballagi Aladár: Colbert (A m. tud. Akadémia II. osztályának külön kiadványa). Első és második rész. Budapest, 1887., 1890., 243 + 270 lap.

Nagy apparátussal és széles látókörrrel megírt mű az, a mely-lyel ismert nevű történetírónk irodalmunkat gyarapította. Minden ízében komoly munka, daczára essay-szerű irányának és regénybe illő — hogy ne mondjuk, egzotikus fejezet-czimeinek. A nemzet, melynek nagy fiát szerző tanulmányozta, talán észrevétlenül is átkölc-sönözte neki irmodorát, a nélkül azonban, hogy a toll könnyü-sége a tartalomra is átragadt volna.

A francia államférfiú, kinek teljes életrajzát megírni egy magyarnak jutott osztályrészül, oly hatáskörrel vezette egy időben hazája ügyeit, melyet csaknem határtalannak lehet nevezni. Mint az abszolút monarchák kedvencei átalában, ő is teljhatalmú kormányzó volt mindaddig, míg mindenható ura kegyeiben állott. Sokszorta több volt, mint a mennyit hivatalos rangja sejtetni enged; nemcsak pénzügyminiszter, hanem, mint szerző helyesen mondja, valójában ministre de la paix, a hadügyek kivételével, az összes ügyek minisztere volt. S e részben nem lett volna szüksége Ballaginak arra, hogy védje Colbertet az állítólag köztudatba ment felfogás ellen, mintha ő soha sem lett volna egyéb, »mint csupán pénzügyminiszter, tormába esett férge a pénzügyeknek«, s hogy igazságtalanság követtetett el ellene, mivelhogy mindig ez oldaláról emlegették, holott éppen a pénzügyi téren ért és érhetett el legkevesebb sikert. E vád nem illetheti a közgazdasági irodalmat sem, a mely Colbert nevéhez éppen nem az államgazdasági, hanem a közgazdasági politikus jelzőt csatolja, a mint hogy az olasz Colbertismo sem jelent pénzügyi, hanem igenis közgazdaság-politikai rendszert.

Az életrajz felöleli Colbert egész államférfiúi egyéniségét. Előszóval időz a Richelieu nyomdokait követő központosító politikus működésének rajzolásánál, a közművelődést terjesztő s a vallási türelmet gyakorló miniszter jellemzésénél és egészen kikerekített képét adja a XIV. Lajos korabeli Franciaországnak. Ezek a részek a milyen érdekesek, ép oly kevésbé alkalmasak arra, hogy a nagy kulturnép régibb társadalma iránt lelkesedésre bírjanak. Csodálkozva látja a történelmi megvilágításhoz nem szokott szem a Liberté népének azt a szolgálai önmegalázását, azt az undorító hajszát a vagyon után, a jellemek általános romlottságát, a tiszta kéz teljes hiányát, mely ezt a nagy nemzetet ebben a korban jellemzi s a melytől vezér-fíiai; maga az életrajz hőse sem maradnak menten.

De a könyvnek ez a része tulajdonkép nem tartozik reánk. Colbert sokoldalú egyéniségének csak egyik oldala, a közgazdasági politikus az, melyre ezuttal figyelmünket irányozni kívánjuk.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy szerzőnk nem adja Colbert közgazdasági nézeteinek olyan egységes összeállítását, mely az államférfiú saját nyilatkozataiból rendszerré alakítva, feltüntetné annak egész eszmemenetét. Colbert legnagyobb művének: az ország pénzügyeiről irt emlékiratának is jóformán csak mottóját hozza fel. A tettekben itél Ballagi és nem a szavakból; ez utóbbiakat csak amazok indokolásai alakjában, a cél felderítésére idézi. Az előbbiekre kell tehát szorítkoznunk nekünk is s ezek felfogásában jó támaszra számíthatunk életrajzirónk személyében, ki finom tapintattal választja ki a lényegeset az indokok tömkelegéből.

Ballagi könyvének nem egy fejezete foglalkozik Colbert-rel, mint nemzetgazdával. A Colbert nevével összekötött merkantilizmus méltatását azonban egy fejezetben látjuk összpontosítva, az első kötet XV. fejezetében, mely »Mercantilismus« feliratot is visel. Ebben szemére lobbantja szerzőnk a közgazdasági íróknak, hogy egy rendszerről beszélnek, mely egyetemes érvényre tartott volna számot és megtámadják azt, holott tulajdonkép az egész rendszert ők maguk alkották »pusztán irodalomtörténeti alapon«, »az emberi hiszékenységek kizsákmányolásával, dib-dab történelmi idézetekkel« s azonfelül elkövették azt a visszaélést, hogy végtelen elfogultsággal az ellentétes (a szabadkereskedelmi) dogma gondolköréből ítélték meg ezt a rendszert.

Erős szavak és mégis szívesen igazat adunk nekik, bár egy fentartással. Igazat nevezetesen azért, mert elismerjük, hogy az a néhány hamis elméleti tétel, melyet a közgazdasági irodalom a merkantilisták tanának jelez, ha taníttatott is általuk, de nem befolyásolta látóképességöket annyira, hogy képtelenné lettek volna a gazdasági teendők helyes felismerésére. Az egész merkantilizmus, úgy tudjuk, nem elméleti, hanem gyakorlati rendszer akart lenni. S ha számba vesszük azt a tényt, hogy egészen abszurd rendszert lehet ugyan fölépíteni olyanképen, hogy egy-két hamis alaptételre egész logikai szigorral, vaskövetkezetességgel egymásutánba fűzött gondolatmenettel hatalmas épületet állítunk — például szolgálhatnak talán erre az idealisztikus bölcsészet rendszerei — de a gyakorlati ember ilyen légvárak építésére nem vállalkozik. Inkább elhagyja hűtlenül a választott alapot, mihelyt ingadozni kezd alatta és valami más támpontot keres, a melyhez kapaszkodjék, semhogy okoskodásában képtelenségekre lukadjon ki. Ily értelemben megengedjük, hogy nem léteztek azok a Ballagi által ugynevezett »dogmatikai tételekül törvénytáblába vésett egyetemes merkantilista tanok«, megengedjük, hogy lehet beszélni külön velencei, spanyol és francia merkantilizmusról és pedig megint annyiféle alakban, a hányszor az illető népek életviszonyai s így politikájuk más fázisba jutott. — Csak-hogy ebből nem szabad azt következtetni, mit Ballagi tanítani látszik, hogy annyiféle közgazdasági elmélet is létezzék, a hányféle nemzet és a hányféle történelmi korszak volt és lesz; sem azt, hogy a »közgazdaság törvényeire a rekettye alkalmazkodó hajlíthatósága illik rá.« Ez a felfogás az elmélet és gyakorlat tökéletes összezavarását jelentené, a közgazdasági igazgatás szabályait az emberi cselekvésben mutatkozó szabályszerűséggel, a külső egymásutánt az ok- és

okozati összefüggéssel tévesztené össze. Történelmi kutatóknál könnyen kimagyarázható jelenség és a közgazdasági irodalomban létező valóságos khaos mellett épen természetesnek mondható félreértés ez, mely a tudományos módszer kérdésébe is belejátszott s ama vég nélküli vitáknak lőn kutforrásává, melyeknek egyetlen igaz eredménye is negatív: t. i. annak begyőzése, hogy az emberi cselekvés szabályszerűségeinek sikeres magyarázatától még végtelen messze vagyunk.

Hogy a merkantilizmus csakugyan nem volt olyan egyetemes tan, minőnek azt a felületes írók sokszor feltüntetik, azt szerző igazolni is képes a par excellence merkantilistának tartott Colbert szavaival és tetteivel. Mikor a nagy államférfiu a külföldre irányuló nagykereskedelmet és a belföldi kiskereskedelmet egyformán hasznosnak állítja s a kereskedelem teljes szabadsága mellett nyilatkozik, akkor bizonynyal nem vall merkantilista tanokat. Ellenben nem értjük, miért nem lát szerző merkantilista rendszabályt a pénzkivitel akadályozásában. (I. 154 l.). Nem cselekszik merkantilista szellemben Colbert, mikor a bő években előmozdítja a gabnakivitelt s ha nem jő is ellentétbe ez iskolával, de bizonynyal túlmegy annak látóköreén, mikor teljes erővel előmozdítani igyekszik az állattenyésztést és különös gondot fordít az erdők fentartására és ápolására.

Ballagi elmondhatja magáról azt, a mit a bevezetésben Carlyle-ből vett idézetében általános életrajzírói kötelességnek jelez: nemcsak elnézéssel, hanem határozott rokonszenvvel viseltetik hőse iránt. Ezzel a rokonszenvvel nyilatkozik Colbert-ről akkor, mikor azt állítja róla, hogy az ő gazdasági politikája a legnemesebb önzés alapjára helyezett legnemzetibb politika vala, melynek vezérelve: feleslegessé tenni az idegent s a mely jelszó mellett a védvám, prohibitio, a pénzgazdaság (e szó Ballaginál nem a rendes használatnak megfelelően van alkalmazva) kereskedelmi mérlegével, a czéhszerű ipar szabadalmi és tilalmi egyaránt alárendelt jelentőségű tényezők.

Nincs okunk e vélemény megtámadására. A ki végigolvassa az életrajzot és látja a fáradhatlan minisztert munka közben, a mint minden áron új meg új keresetforrásokat kíván nyitni népének, a mint becsődíti, vagy ha kell, ravaszszággal becsalja a külföld legkiválóbb iparosait, át akarva ültetni Közép-Európa összes országainak ipari különlegességeit hazája földjébe; a mint javítja az utakat, csatornákat épít és nagyra növeli a tengerészetet, a mint apróra megfigyelteti az ország gazdasági helyzetét, az egyes vidékek szükségleteit és munkát ad ott, a hol annak hiányában volt a vidék; a mint gyorsítani igyekszik a népesség szaporodását, irtani a dologtalanságot, a mint csökkenti az ünnepek számát és dolgoztat a szegényekkel s a rabokkal és tiszteletreméltóvá kíván tenni minden gazdasági foglalkozást: az igazat fog adni az életrajzírónak.

De azt hisszük, igaza van szerzőnek abban is, hogy a Colbert-korabeli Franciaország és a mai Magyarország helyzete és teendői között helye van a párhuzam megvonásának. Elismerjük különösen, hogy gazdasági feladataink rokonok azokkal, melyek megoldására Colbert egész erejét fordította. A nemzeti jólét megeremtése — nemcsak az iparnak — hanem a Colbert által a jólét valódi forrásául megjelölt munkásságnak meghonosítása átalában a feladat. S a ki ehhez a módokat keresni kívánja, az méltán fordulhat tanácsért Colberthez.

dr.—

*Emlékirat a Pesti hengermalom-társaság fennállásának félévszázados
évfordulója alkalmából. Budapest, 1890.*

Ha egyáltalán helyén van iparvállalatoknál »fényes« multról beszélni, úgy a Pesti hengermalom története minden bizonynyal igazolja e jelző használatát. Az ötvenéves fennállás már magában véve is nagy dolog egy olyan ifjú nagyiparral bíró országban, minő hazánk, hátha még e félszázad oly dicsteljesen telik el, mint azt a Pesti hengermalom multjában látjuk. A nagy nevek, melyek a leg-régibb pesti gőzmalom megalapításához fűződnek — gróf Széchenyi István és József nádoré — oly nevek ugyan, melyek nimbusza folyton-folyvást nő a távolsággal, mely bennünket az ő koruktól elválaszt, de erre a nimbuszra sincs szükségünk, hogy a vállalat keletkezésének történetét a maga egész jelentőségében méltányoljuk. Hazánk 50 év előtti közgazdasági állapota az a háttér, melynek szemlélése egymagában kellőleg kidomborítja egy oly gyár létrejöttének rendkívüliségét, minő az első pesti — tegyük hozzá — aczéllhengerekre berendezett gőzmalom volt.

Erre a multa tekint vissza az Emlékirat, mely a Pesti hengermalom-társaság 50 éves jubileuma alkalmából készült.

Nem lehet feladatunk, e helyen azt a kort vázolni, melybe a történet visszanyul. Megtették ezt és pedig mesterileg az arra hivatottak. Csak utalnunk kell rájuk. Az Emlékirat megelégszik azzal, hogy egy-két tényt hozzon fel azon nehézségek feltüntetésére, melyekkel a vállalat keletkezése összekötve volt.

Az egyik nehézség általános természetű: a közlekedés kezdetleges állapotából következő nehézsége, hogy ne mondjuk, lehetetlen-sége a szélesebb piac megteremtésének. A malmok terménye, a liszt, nem képes nagyobb szállítási költséget elviselni, a nélkül, hogy versenyképességét el ne veszítse. Már pedig akkor, mikor a Pesti hengermalmot tervezték, nem voltak még vasutak; országutaink oly szármalmas állapotban voltak, hogy kedvezőtlen időjárás esetén egyszerűen megakadt minden közlekedés. Ily körülmények közt természetesen nagyobb üzletre az ország határain belül sem lehetett számítani; kivitelről a határon túl pedig szó sem volt.

Egy másik nehézség a tőke és a vállalkozó hiánya. Oly nehézség, melynek leküzdésére egy Széchenyi vasakarátára volt szükség. Neki sikerült mindkét tényezőt megszerezni, bár csak részben hazai forrásból. A tőke felét s a vállalat vezetőjét a külföld szolgáltatta, sőt onnét kellett venni a begyakorlott munkaerőket is.

Volt azonban a pesti első gőzmalom megalakulásának helyi akadálya is. A gazdasági létalapjokban fenyegetett molnároknak sikerült elég erős pártot teremteni a város igazgatásában, mely meg birta akadályozni azt, hogy a malom alkalmas telket szerezzen. József nádornak kellett közbenjárni, hogy ez az akadály elháríttassék s az új vállalat — jó drágán — telekhez jusson. Hálából ezért s a nagy nádornak a vállalat iránt egyébként is tanusított érdeklődéseért a malom a József hengermalom nevet kapta.

Ennyi nehézség és küzdelem között végre 1838. utolsó napjaiban megalakult a részvénytársaság gr. Széchenyi István elnöklete alatt. A következő évben megindult az építkezés és 1842-ben készen állott a 60.000 pesti mérő (45.000 métermázsza) örlőképességre berendezett gőzmalom.

Az Emlékirat azután vázolja az új vállalat megszilárdulásának történetét. Elmondja, mint némult el lassankint a gyanusítás, a rágalom hangja, mely az új gyártmányú lisztet egészségtelennek, sütsére alkalmatlannak kiáltotta volt ki. E hang meg van örökítve abban a német nyelvű röpiratban, mely a füzetbe egész terjedelemben felvétellett. — Lassankint megszokták a háziasszonyok, hogy finomabb tésztát csak a hengermalom lisztjéből lehet készíteni; a malom mellé, eredetileg csak saját szükségletre odaragasztott gépgyár és vasöntő pedig országszerte közkedveltségnek örvendő tűzifecskendőket, mérlegeket, szivattyúkat, stb. állított elő. Az üzlet jövedelmezőnek bizonyult s az osztalék már 1846—47-ben 120/o-ra rúgott.

Azonban bekövetkezett 1848. s ezzel a megpróbáltatások napjai. A legnagyobb csapás az 1850. szeptember 28-iki tüzvész volt, mely a gépház kivételével az egész malmot elpusztította. Óriási áldozatot követelt az újraépítéshez szükséges tőke beszerzése abban a pénzsűk időben. Elsőbbségi kötvények bocsáttattak ki, melyeknek 60/o kamat volt biztosítva, azonkívül köztők kellett kiosztani a nyereség két-harmadát. Később jobb években e kötvények 300/o-t meghaladó kamatozásban is részesültek.

De nem akarjuk az Emlékirat adatait sorra követni. Mellőzzük az ötvenes és hatvanas évek rajzát s áttérünk arra az időre, mikor a mesebeli aranykorszakot a nehéz verseny, a küzdelem ideje váltja fel, nemcsak a jubiláló társaság évkönyveiben, hanem egyáltalán hazai malomiparunk egész területén.

A hatvanas évek végén a Pesti hengermalom kétszer adott 400/o-os és egyszer 440/o-os osztalékot. Az Emlékirat megőröje ezen eljárást, de hozzát teszi, hogy az menthetőnek, sőt egészen természetesnek tűnik fel annak szemében, ki az akkori idők üzleti életében maga is részt vett. A felpozsdlülés az üzlet minden terén, a kitünő termések akkor, mikor állami önállóságunk visszaadta az önrendelkezés jogát a magyar nemzetnek, elkábitotta a leghiggadtabb főköt is és senki sem gondolt arra, hogy ez irányt visszaesés követhesse.

Malomiparunk helyzete az újabb időkben eléggé ismeretes. Állapotát az 1884-ki iparstatisztika oly tüzetesen és oly hiven adta vissza, hogy annak erre a fejezetére büszkén tekinthetnek vissza megteremtői. ¹⁾ Tudva van, hogy mily óriási lendületet vett a hazai gőzmalmok ügye, nevezetesen épen az ország fővárosában. A verseny egyszerre nagyra nőtt a Pesti hengermalom tájékán s e belföldi vetélytársak mellett ott áll a külföld egyre növekvő versenye, ott van az újabban lábrakapott védvamos irány, mely kizárni igyekszik a külföldi árút az ország határai közül. Mindeme nehézségek súlyát még sokkal nyomasztóbban éreznék malmaink, ha a magyar kormány erőlyes közlekedési politikájá — mint azt az Emlékirat is hálásan elismeri — segélyökre nem jött volna s a viteldíjak leszállítása s a fiúmei kikötő emelése által legalább részben nem ellensúlyozza a kivitel akadályait.

Ily körülmények közt a Pesti hengermalom sorsa is nehéz volt. Mindazonáltal szilárdan megállotta helyét, sőt tovább is terjeszkedett. A malom örlőképesége 1883-ban 635.000 métermázsára emeltetett fel,

¹⁾ Közöttéve: »Magyarország malomipara az 1885. év elején. Összeállította dr. Jekelfaiussy József.« Budapest, 1885. cím alatt a Hivatalos statisztikai közleményekben.

holott azelőtt még a legjobb években is egyre-másra csak 200.000 mm. állítottatott elő, mely szám újabban 5—600.000 mm. körül jár. A társaság azonkívül törlesztette elsőbbségi kölcsönét, 1.000.000 forintba emelte alaptőkéjét és 200.000 frt. tartalékalapot gyűjtött.

A jubiláris emlékirat ismertetvén a mult fényes képeit, az erejét érző önbizalom hangján szól, midőn egy futó tekintetet vet a jövőbe. »Vállalatunk — ugymond — megszilárdulva megy át fennállásának második félszázadába. Az első ötven év bőséges tapasztalatai biztosításul szolgálnak arra nézve, hogy ezentúl nem egy hibát el fogunk kerülni. Malmunknak a kor magaslatán álló műszaki berendezése, a nagyrabecsült összeköttetések, a melyekkel majdnem valamennyi európai és tengerentúli tartományban dicsekedhetünk, mind megannyi tényezőül és serkentésül szolgálnak arra nézve, hogy a legszigorúbb haladjunk és a Pesti hengermalom hírnevét továbbra is csorbitatlanul fentartsuk.«

Részünről őszintén kívánjuk, hogy a társaság jövőjéhez fűzött remények teljesen igazoltnak bizonyuljanak s a fényes multat ép oly fényes jövő kövesse; de nemcsak kívánjuk, hanem hiszszük is. A vállalat vezetése kitűnő kezekben van, a Pesti hengermalom jelenlegi igazgatójának, Burchard Konrádnak neve a hazai ipar újabb történetében egyike a legfényesebb neveknek, melynek a legfelsőbb elismerés, mely őt a főrendiház tagjai sorába iktatta, csak külső fényét emelte, belső értékét azonban az az intelligenciával párosult szakképzettség adta meg, melynek nemcsak a Pesti hengermalom, hanem egész malomiparunk oly sokat köszön.

Az Emlékirat a közölt statisztikai táblázatokon kívül előlapján a telep látképét, a füzet végén pedig Rohlf's J. D. rajzai után annak három rendbeli alaprajzát adja szép kivitelben.

y.—

Mandello K. Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1889. 277. lap. Budapest, 1890. Külön lenyomat a »Pester Lloyd«-ból.

Nem czélunk e helyen az ismert nevű szerzőnek közkedveltségben részesülő cikksorozatát, mely a »Pester Lloyd« hasábjain évek óta napvilágot lát s aztán külön lenyomatban egybefoglalva szokott megjelenni: akár tartalma, akár alakja tekintetében bírálat tárgyává tenni. Nagyközönségünk megszokta már e munkát olyannak tekinteni, mely közgazdaságunk menetéről évről-évre lelkiismeretesen beszámol és a közreműködő munkatársak egész legiójával tüzetes képet ad a nemzeti munka összes ágainak helyzetéről. A szerkesztő tollából folyó általános jellemzés pedig összefoglalását képezi a lezárt évek főbb eseményeinek: mintegy évi zármérlegét adja hazai gazdasági életünknek és megelégedett vagy aggódo hangjával jelzi azt, hogy a szóban forgó év közgazdaságunk történetírója által a kedvező vagy a kedvezőtlen évek lajstromába lesz-e majdan bevezetendő.

Csakis ez az általános jellemzés az, melyre ezuttal egy pár sorban kitérni akarunk, egyebekben a vaskos füzet tartalomjegyzékére utaljuk az érdeklődőket.

Az 1889-re szóló visszapillantás kiválik elégedett, bizalomteljes, hogy ne mondjuk, optimisztikus hangja által. Mindenütt élénk mozgás, felébredt tetterő, tényekben mutatkozó vagy legalább

reményekben előlegezett lendület. A mint Mandello mondja: 1888-tól keltezhető a fordulat, mely átmenetet képez »a kozmopolitikus üzleti szellemre és az ipar cél tudatos emelésére«. — Ám az idézett mondat első része kifogás alá eshetik. Mert nézetünk szerint »kozmetopolitikus üzleti szellem« jelentkezéséről hazánkban csak annyiban lehet beszélni, a mennyiben a gazdasági érdekek kellő érvényesítése általános törekvése a népeknek s e törekvés újabban nálunk élénkebb, mint azelőtt. Ha ellenben azt úgy magyarázzuk — a hogyan szerző bizonyára nem értette — mintha gazdasági életünk szervezésében és irányozásában utánozni akarnánk más nemzeteket: úgy a mondat első fele a másodikkal, iparunk emelésére irányzott törekvésünkkel éles ellentétben volna s azt hisszük ép oly éles ellentétben állana közgazdasági politikánk tényleges irányával. Épen különleges magyar közgazdasági feladataink felismerése és erőyes megvalósításának kilátása az, a mi nézetünk szerint a legújabb idők öröndetes eredményekép kiemelendő.

A visszapillantások írója egyébiránt jól ismeri e nemzeti feladatokat. Hivatkozik arra, hogy hét évvel ezelőtt adott programját a lefolyt év minden irányban felölelte. A »vox populi«, melyet ő képviselt, nem marad többé kiáltó szó a pusztában, hanem inkább minden fontos alkalommal nyilatkozásra hivatik fel, mielőtt a törvényhozás határozná közgazdasági kérdéseink intézése felett. S ez a tény, mely csak egy éves keletű, már magában biztosítékot nyújt az iránt, hogy az állam emelőleg fog befolylni gazdasági életünkre.

A havi összefoglalások után, melyek az év folyamán készült jelentésekből vannak véve, egy-két tény kiemelése következik. Felémliük ezek közül azt, hogy az 1889. folyamán szentesített törvényeknek majdnem egész tömege gazdasági tartalmú, a mit eddigelé bizonynyal nem lehetett elmondani.

Az 1889. év mérlegét következőleg adja Mandello: az eredmény az államgazdasági és törvényhozási téren felettébb öröndetes; az ipar mezején fényes jövedelmezőséget és gyorsabb haladást észlelhetni; tisztán kereskedelmi szempontból az év nem volt kielégítő. --- Végül kijelenti szerző, hogy a lefolyt év öröndetes tünetei remélni engedik, miszerint a közel jövő nemzeti vagyonunk nagyon jelentékeny fokozását fogja magával hozni.

x. y.—

Clarc: Possibility of a scientific law of wages. Baltimore, 1889.

Kevésbé új felfedezései, mint érdekes elemzése által bir e dolgozat értékkel. Felveti azon kérdést, vajjon lehetséges-e a munkabér törvényét tudományosan megállapítani. Szerző erre igenlőleg felel. Csakhogy annak az ember és a társadalom természetére kell alapittatni és általánosnak kell lenni. Ezen általános törvény azon tényből indul ki, hogy mindenütt, a hol a munkás töke nélkül és mester nélkül dolgozik, munkájának bére az, a mit ő előállít. Az ipari társadalomban vannak esetek, a melyekben e föltevés valósul; így például, ha a munkás a lehető legegyszerűbb eszközökkel felszerelve, egy járadék nélküli területen termel. Oly területen, mely járadékot hoz, ha a munkás a terület tulajdonosa, a jövedelme természetesen többet tesz, de e többlet arra vezetendő vissza, hogy tulajdonos. Minthogy pedig az általános munkabérek mindenütt a legkedvezőtlenebb körülmények között előállított jövedelem szerint

alakulnak, a munkabér az összes foglalkozásokban az illető munkás keresetétől függ. Ha pedig a munkásra nézve megvan a lehetőség, egy terület lefoglalása által többet szerezni, a munkabér ehhez képest emelkedni fog. Amerikában a munkabérek száz éven át ezen körülménytől függtek. Az iparban is hasonló esetekkel találkozunk, mint a mezőgazdaságban; ott is van egy termelési, illetőleg termelékenységi határ, a hol az egész termelvény a munkásé lesz, mivel a tőke csekélyisége vagy silánysága mellett nem jövedelmez magának. Minden iparágban, minden termelési ágban találhatni oly eseteket, hol a jövedelem éppen csak a munkások jutalmazására elegendő és a termelés mégis folytattatik. Itt is az egész a munkás által előállított érték annak kezében marad. Ha a munkabérek emelkednek, ezen vállalatok elhagyatnak, ha csökkennek, újból üzembe helyeztetnek. Ha a munkások kivándorolnak, ezen no-rent vállalatok elhagyatnak. A legtökéletlenebb eszközök fölhasználásával előállított összes termelvény a munkásé lesz és ama termelvény képezi az átlagos munkabért. Van-e valami körülmény, a mely a munkásokat kényszeríti, hogy ezen minimummal megelégedjenek? Igen, és pedig a munkások kínálata. Midőn annyi a munkás, hogy egy részök csak ott talál alkalmazást, a hol az említett kevésbé termelékeny eszközök használatnak és ezek képezik a fölösleges munkások (»surplus labor«) alkalmazási terét, akkor a munkabér ezen minimumra fog csökkenni. Gyakran e jelenségek akkép alakulnak, hogy nem éppen kevésbé termelékeny eszközök mellett alkalmaztatnak a munkások, hanem igen jövedelmező vállalatok mellett, de oly számban, melynek segítségével a vállalat nyeresége már nem emelkedik; egy része a munkásoknak éppen csak annyit termel, a mennyi saját kielégítésére kell. Ezt Clark »zone of indifference«-nek nevezi. Itt a vállalkozóra nézve közömbös, vajjon még több munkás alkalmaztatik-e; ha több munkás kínálkozik, azoknak meg kell elégedniök azon minimummal, melyet ők még előállítanak. Kétségtelen, hogy a termelés ezen külső köre, melyben akár több, akár kevesebb munkás alkalmazható, a nélkül, hogy az a tőkés érdekét érintené, igen széles. Itt — az »intensive zone of indifference«-ben — valamint a járadékot nem huzó termelési eszközök körül — »extensive zone of indifference« — szorul tehát össze a fölösleges munkakéz. Ha a vállalkozó már nem talál okot új munkások alkalmazására, lehet ily okot előidézni a munkabérek leszállítása által és ezt teszi a fölös munkakéz. A termelés ezen határvonalán állapítatik meg a munkabér magassága és ezen határ folytonosan kiterjeszthető a munkabér csökkentése által. Az általános munkabér tehát mindig egyenlő azon termelvénnyel, melyet az utoljára alkalmazott munka előhoz. Ha a népesség szaporodása nagyobb, mint a tőkée, akkor e szerint a munkabér mindig csökkenni fog, ha ellenben a tőke gyorsabban szaporodik, akkor az kénytelen kevesebb jövedelemmel megelégedni, a munkakereslet emelkedik és a munkások ott hagyják azon vállalatokat, hol ők a legkisebb eredményt mutatták fel. A munkabér tehát emelkedni fog. A munka a termelés külső köréből a központ felé szorul és a járadékvonal (»no-rent line«) áthelyezkedik.

Ezen fejtegetések nem vezetnek új munkabér-törvényhez, hanem új megvilágításba helyezik a munkabér-viszony egyes részeit. A dolgozat még egyéb igen érdekes megjegyzéseket tartalmaz, melyekre itt ki nem terjeszkedhetünk. Ha az előadott elmélet

lényegét kiemeljük, azt látjuk, hogy az a munkabér-elméletet egyszerűen visszavezeti azon alaptörvényre, mely szerint minden termelési tényezőnek értéke azon ponton állapittatik meg, melyen az legkisebb értéket képvisel és minden jószágnak értéke ott, a hol az legcsekélyebb hasznot tesz (»final utility«, »Grenzwertth«).

A munkabér-törvény e szerint csak egy különleges esete az általános érték-törvénynek, melynek a tőke is alá van vetve, úgy, hogy mind a két termelési tényező fölött ugyanazon szabály dönt, a legkisebb termelékenységi szabálya. Igaz, hogy e szabály gyakorlatilag különbözőképen érvényesül a kereslet és a kínálat változó alakulása alatt. A mi pedig azon elméletet illeti, mely a munkát az általa előállított termelvény értékére vezeti vissza, úgy bizonyos, hogy ez a fentiek szerint a mai társadalomban is érvényesül, csak-hogy oly körülmények között, melyek a munkások helyzetének nem szolgálnak előnyére.

Földes Béla.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A tübingai »*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*« XLV. évfolyamának 4. füzetében a folyóirat kiadóinak egyike, a nagynevű Schäffle, »*Trennung von Staat und Volkswirtschaft aus Anlass des jüngsten Arbeitsmassenausstandes im Kohlenbergbau*« czim alatt irt cikkében a nála megszokott elmeéllel bonczolja az állam és közgazdaság közti viszony nagy — hogy ne mondjuk kimerithetetlen — kérdését. A tárgy, mely ma már, hála a kormány merészebb kezdeményezéseinek, végre nálunk is szőnyegre került, indokolja, hogy a cikkel foglalkozzunk, habár a nagy szénbányászstrike, mely Németországban oly sok port vert fel s az értekezés megírására közvetlen okul szolgált, bennünket csak távolról érintett is.

A Westphália szénbányaiban tavaly május hóban kitört strike, melynek történetével az értekezés kezdődik, Schäffle szerint sem kiterjedése, sem az okozott nemzetgazdasági veszteség, sem a közbéke és rend megzavartatása tekintetében nem volt olyannak mondható, mely a német közvélemény bekövetkezett nagy háborgását indokolhatta volna. Mert igaz ugyan, hogy a strike tetőpontján 105,000 lélekre becsülték a szünetelő munkáshadat; igaz ugyan, hogy az árúforgalmi kimutatások 1889. május hóban a szénkivitel nagy csökkenését, ellenben a bevétel hatalmas felszökését bizonyítják és végre a strike nem is folyt le zavargás s a katonaság tetleges föllépése nélkül; de mindez előfordulhatott volna az ipari termelés bármely nagyobb ágában a nélkül, hogy valami különös feltűnést keltett volna. Értekező két körülménynek tulajdonítja a szénbányászstrike által előidézett nagyfokú aggodalmakat: az egyik az, hogy a közvélemény a szociáldemokrata tanoknak újabb hódítását, az ipar műhelyeiből az őstermelés munkásaira való átcsapását látta abban, s attól tartott, hogy a bányászok példáját követhetik a mezőgazdasági munkások is, a mi a legelsőrendűbb életfentartási cikkekben idézhetne elő nagy hiányt s ez által sokkal nagyobb veszélyt zúdítana a társadalomra, mint egy-egy iparág ideiglenes szünetelése.

A másik körülmény az állam biztonságának kérdése. Mert mi lenne akkor, ha a nagy Németbirodalom összes szénbányászai —

esetleg megvesztegettetve vagy a nemzetközi szociáldemokrata agitáció szolgálatába állva — egyszerre abbahagynák a munkát abban a pillanatban, midőn az ellenség a határon megjelen? A köszén-készlet nem szokott nagy lenni; új munkásokat toborozni a régiék helyére nem lehet, mert a szénbányász dolga szakismereteket igényel. A szénben csakhamar hiány állana be. Már pedig a szén nemcsak a nagy ipar mindennapi fekete kenyere, a hogy azt találóan elnevezték, hanem a közlekedési eszközök fűtőszere is. Ha nincs szén, megakad a vasuti forgalom. Háború esetén tehát lehetlenné lesz a mozgósítás s a német csapatoknak az ország szívében kellene elfogadni az ütközetet a betörő ellenséges seregekkel.

Schäffle, ki csakis az utóbbi félelmet találja igazoltnak, de azt azután nagyon is feketére színezi; határozott beavatkozást kíván az állam részéről a szénbányászstrikeok elhárítására. Hogy e kívánságát indokolja, az állam és közgazdaság közti viszony elvi kutatásába bocsátkozik. S teszi ezt saját vallomása szerint annyival inkább, mert a westpháliai események egyrészt fogékonyabbá tették a nagyközönséget a szociáldemokraczia alaptanai iránt, másrészt pedig (tekintélyes oldalról, mint Schäffle mondja) felmerült az az eszme, hogy az egész szénbányászat államosíttassék. Mindezekkel szemben szükségesnek mutatkozott a kérdés elméleti tisztázása, hogy abból a gyakorlat, az állam közgazdasági politikája levonhassa a következtetéseket a teendők tekintetében. E helyen csak a kérdés elméleti megoldásával kívánunk foglalkozni és csak röviden jelezzük az abból ciklikiró által levezetett gyakorlati kívánalmakat.

Az alapviszony állam és közgazdaság közt, ugymond Schäffle, nem lehet sem a teljes egymásonkívül állás, sem a teljes egymásbaolvasás, hanem a kölcsönös önállóság, de abban a kettős értelemben, hogy mindegyik önállóan van szervezve és önállóan működik s aztán viszont mindegyik a másiknak szolgál s általa befolyásoltatik, vagyis a kölcsönös áthatás állapota.

Az állam és közgazdaság ezen különállása, melyet értekező ismételten változhatlan társadalmi alaptörvénynek (unverrückbares Grundgesetz des Gesellschaftslebens) nevez, a történelem folyamán a legkezdetlegesebb államalakulatok idejétől egészen napjainkig követhető s a fejlődés mindegyik fokán inkább kiélesbedett, hogysém elhomályosodott volna. Nem követhetjük itt ciklikirót azon fejtegetéseibe, melyek az államélet különböző fokait s azokban az állam és közgazdaság önállóságának — de nem függetlenségének — folytonos megszilárdulását vázolják. Csak azt hozzuk fel, hogy Schäffle ez önállóságot, szemben a szociáldemokraczia és a szoros értelemben vett államszocializmus ismert tanaival, a jövőre is megdöntetlen alapelvnek tekinti és két fő okot hoz fel nézetének igazolására: az egyik gazdasági természetű ok, t. i. az állam, mint a nemzeti akarat és cselekvés központi szervének alkalmatlan volta arra, hogy minden egyes gazdasági tevékenységet felöleljen, a másik az államra magára való tekintet s ez az, hogy e központi szerv nem maradhat meg egészségesnek és nem felelhet meg hivatásának, ha reáruházzák mindazon teendőket, melyeket a nemzet anyagi javakkal való ellátása megkíván s ezzel egyuttal szembeállítják mindazon ellentétes érdekekkel, melyek épen a gazdasági téren a legelkeseredettebben küzdenek egymással.

Az utóbbi tekintet, melyet Schäffle kiválóan fontosnak tart, pár-

huzamot enged vonni a fiziológia terén azzal a szinte elgondolhatlan, mert képtelen feltevessel, miszerint a test táplálása az agy és az állati mozgás szervei által volna eszközölhető. Mint ott, úgy itt a társadalmi életben külön kell válnia a vezetésnek az ellátástól, ellenkező esetben állandó zavarok állanak be az állami életben, előbb-utóbb teljes anarchia és felbomlás lesz az eredmény.

Mindez, a mit Schäffle eddig mond, tevőlegesen alakban a következő kívánságban nyer kifejezést: üzzön az állam kiterjedt mérvben gazdasági politikát, de csak kivételesen gazdálkodjék a saját személyében. Vagyis, juttassa érvényre minden közgazdasági kérdésben a nemzet akaratát; védjen és rendezzen mindent a nemzet erejével, de ne vegye magára a közgazdaság feladatát; a nemzet anyagi szükségleteinek fedezését még csak egy-egy kis részletében sem, ha csak annak kívánatos volna külön-külön nem igazoltatik. Ismét más szavakkal, az állam hivatottsága a nép gazdasági életének irányozására kiterjesztőleg, ellenben a gazdálkodás folytatására való hivatottsága megszorítólag magyarázandó.

Czikkirő kiterjeszkedik azon esetekre, a melyekben az állam — kivételkép — helyesen végez gazdasági tevékenységet. Ez esetek két osztályra szakadnak: az egyikben a saját céljaira, a másikban a közgazdaság céljaira dolgozik az állam. Nagyon sok eset mindkét osztályba belesorozható. Így például a nagy forgalmi intézeteknek állami üzeme nemcsak financiaiális jövedelemforrás, nemcsak a közbiztonság (honvédelem) eszköze s egyuttal közgazdaság-politikai feladatok megvalósításának alapja — megannyi állami czélok — hanem a nagy forgalom szerencsésen megválasztott, a magán üzemnél jobban működő szerve is lehet s ennyiben a közgazdaság céljainak közvetlenül szolgál. Az előbbi esetekben az állami gazdálkodás, állami eszköz; az utóbbiban a közgazdaság eszköze.

E finom megkülönböztetés után áttér értekező azon egyes gazdasági ágakra, a melyek vitelét az állam átvette. E szemléből csak azt emeljük ki, miszerint a most Németországban napi érdekű munkásbiztosítási intézményt Schäffle — helyesen — nem tekinti olyannak, hol az állam gazdasági tevékenységet vett át, hanem csak közgazdaság-politikai rendszabálynak nevezi s mint ilyet, általános alapelveivel összhangban, határozottan pártolja.

Legérdekesebb tán az értekezés azon része, melyben Schäffle a közgazdaság jövő szervezetével foglalkozik. Mert az állam és közgazdaság egybeolvasztása ellen vivott harcza daczára jól érzi a nagy német szakember, hogy a mostani közgazdasági állapotok orvoslást igényelnek. A Lasalle által történelmi kategóriának nevezett kapitalismus Schäffle szerint sem képezi a népek gazdasági életének legtokéletebb és legutolsó alakulatát. Legalább nem minden téren. A kapitalismus már ma is mutat egyes jelenségeket, melyek romlását idézhetik elő. Az elfajulás előjelei ezek. Ilyenekül felhossa a cikk írója a tényleges monopolokat, úgy egyes vállalkozók, mint újabban még inkább a vállalkozók egyesülésének monopoljait. A koalíciók, kartellek és ringek, a fogyasztó közönség kizsákmányolásai a tőke javára s ennél fogva kétségessé teszik a magántőke jogosultságának azt a főérvét, mely a termelés olcsóbb voltából merithető. Az a tapasztalat, hogy ez egyesüések rendesen szomorú véget érnek, nem ellensúlyozza a mondottakat, mert hisz az árak szabálytalan, erőszakos rázkódásoknak kitett menete s az ezzel járó válságok

csak fokozzák a közgazdasági bajt, mely a termelés természetellenes szabályozásából ered. Visszásságot képez az a körülmény, hogy a nagy tőke uralma mellett a technikai javítások, a feltalálások, az üzem vezetése nem részesülnek az emberiség szempontjából megérdemlett jutalomban, hanem szolgai helyzetekben beérni kénytelenek a tőkés nyereségének morzsáival. Visszás dolog az, hogy a részvénytársasági üzletre nem alkalmas vállalatok magánvállalatokból ilyenekké alakíttatnak át és egész sorát a visszasságoknak mutatják fel a közönséges anyagi munkások viszonyai; az a tény, hogy e munkások a végső eszköz — a strike — megragadása nélkül sokszor nem kapják meg az illő munkabért, hogy a munkarend nem megfelelő, hogy a munkás nincs biztosítva a tőke mértéktelen üzérkedéséből eredő keresetszünetek ellen, hogy nincs megadva a kellő ösztönzés a munkások számára a gazdaságosság és rend tekintetében, mire a nyereségben való részesítés oly alkalmas eszközül kínálkoznék, s így tovább.

Ha tehát a gazdasági jogrend átalakítása szükségessé válnék, felmerül a kérdés, hogy lehetne ezt keresztülvinni a közgazdaságnak az államba való beleolvasztása nélkül, a nélkül, hogy a két kör önállóságának olve áttörnének?

Schäffle kész a válaszzsal. Nem államosítani, hanem közintézménynyé szervezni kell a közgazdaságot (Nicht Verstaatlichung, sondern Veranstaaltlichung). A magánjog keretéből kivenni, de nem az államjogba, hanem csak a közjogba kell belevinni a gazdasági jogrendet, körülbelül olyanképen, mint egyes nagy testületek, például egyházak jogállása manapság a közjogban szabályozva van.

Ezt a gyakorlatban következőleg képzei értekező. »Üzleti testületek« alakíttatnának, melyek a tőkét (az államtól, községtől, egyletektől, alapítványoktól) kölcsönül kapnák, kamatfizetés és lassu törlesztés feltétele mellett. E testületeket nem az állam alapítaná és vezetné, hanem külön »gazdasági hivatalok«, melyek a legkisebb területi egységből, pl. mondjuk a járásból kiindulva három fokban fel egészen a nemzeti gazdasági hivatalig terjednének. A termelés és forgalom különböző ágai szerint külön-külön »üzleti tanácsok« szerveztetnének ismét hármias területi tagozással, s aztán az összes üzletágak központi szerveiből egy nemzeti közgazdasági tanács alakíttatnék. E mellett a felügyeletet az állam vinné a közgazdasági minisztérium útján, de olykép, hogy ezen állami szerv az üzleti testületek egyik közegének sem adhatna közvetlen utasításokat. A közgazdaság tehát önálló maradna szemben az államhatalommal.

Nem akarjuk tovább részletezni ez új munkaszervezet tervét. A termelés és forgalombahozás ezen közintézetetté szervezett folyamata, melyet bonyolult, választási és kinevezési rendszerrel egy részben a munkások és fogyasztók képviselőiből összetett organumok vezetnének, volna hivatva Schäffle szerint a kapitalizmus helyét betölteni. Ez az institutionalizmus (a hogy azt az eszme megteremtője nevezi) az államtól való önállóság mellett birna szerinte azzal az előnnyel is, hogy a termelés a gazdaságilag kitűnők vezetése alatt gazdaságosan menne végbe; a javak megoszlása pedig igazságosabb lenne, mint ma. Hogy azonban ez új alakulat sem lesz tökéletes, azt készségesen megengedi értekező. Mert ha talán a termelés bősége nem szenvedne is az új rendszer alatt, a mi szintén kétséges, annyi bizonyos, hogy az általános elégedettséget ez az intézmény sem teremthetné meg, a

mint hogy arra nincs is emberileg elképzelhető út és mód. A legelkiismeretesebb árszabás és munkadíjazás sem fogja kizárni a munkások elégedetlenségét, a strikeok elő fognak fordulni ép úgy, mint előfordulnak ma is. Aztán minden új rendszernek új bajai vannak, a demokratikus alapon szervezett institutionalismus csak annyiban fog változtatni a mai helyzeten, hogy a nagy tömeg és nem a kevesek lesznek az elnyomók.

Egyelőre azonban Schäffle azon a nézeten van, hogy a kapitalismus létjoga — *raison d'être-e* — még ma nem szűnt meg. S ha nem csalódunk, a genialis bizonyíték mellett, melyet értekező az állam és közgazdaság önállóságának jövőendő fennmaradhatása tekintetében felhozott, ott lebeg a háttérben a mai közgazdasági jogrendszer fenntartásának reménye. Természetesen csak oly feltétel alatt, hogy annak hiányai erőlyes közgazdasági politika segélyével orvosolhatók legyenek. S azt hiszszük, az értekezés legfőbb tanulsága épen az, miszerint a jelenlegi, megszokott és bizonyynyal sok fényoldallal bíró gazdasági jogrend hivei jól teszik, ha nem ügyelve az érdekkörükben érintett osztályok hands-off-kiáltásaira, az állami beavatkozás jogosultságát hirdetik. Mert a »laissez faire, laissez passer« elve a nemzet életének egy oly óriási terén, minő a közgazdaság, nemcsak az állam mai fogalmával ellenkezik s így elméletileg hibás; hanem gyakorlatilag csak arra jó, hogy siettesse az átmenetet ismeretlen alakulatok felé, hívják bár azokat szociáldemokracziának vagy Schäffle-féle institutionalismusnak.

A »*Journal des économistes*« folyó évi márcziusi számában *Beaumont H.* ismerteti azt a vitát, mely a *North American Review* hasábjain egyrésztől Gladstone, másrésztől Blaine, a nagy észak-amerikai köztársaság államtitkára s a republikánus párt vezére közt a szabadkereskedés vagy védvám kérdésében folyt; ha ugyan vitának nevezhetjük azt, midőn az egyik fél elmondott nézeteit a másik fél honcolgatja, a nélkül, hogy az elsőnek ellenfele érveléséről előzőleg tudomása lett volna, vagy arra viszont válaszolna. Pedig így történt az a jelen esetben, midőn a folyóirat egy száma hozta a great old man fejtegetéseit a szabad kereskedelem zászlaja alatt s utána Blaine választát az Egyesült-Államok eddigi kereskedelmi politikájának igazolására azon kiadói megjegyzéssel, hogy az angol államférfiú beleegyezett a két cikk egyidejű közlésébe, bár a választ nem ismerte volt.

Az ismertető arra szorítkozik, hogy a két ellenfél nézeteit összegezze és érveléseit lehetőleg röviden adja vissza, a nélkül, hogy a vitába belevinné saját ítéletét. Példáját követjük mi is, annyival inkább, mert a sikra szállott nagy tekintélyek nevei felmentenek bennünket a bírálat teendője alul s a köztök létező kiegyeztetetlen ellentét legfeljebb ama nézetet erősíti meg bennünk, hogy a két egymással küzdő tan közül egyik sem helyes absolute minden körülmény között, hanem mindegyiknek megvan a maga jogosultsága bizonyos esetekben s a gyakorlati közgazdaságtan egy magasabb szabálya, a vagyonosodás összes forrásainak lehető legmagasabb fokú kihasználása kell, hogy döntsön az egyik vagy másik rendszer alkalmazása felett.

A védvamosok iskolájának főérve, ugymond Gladstone, az, hogy a védelem emeli a munkabért. Ez az érv nem új; éltek vele már az angol védvamosok a gabonavamosok felett folyt emlékezetes

vita alkalmával is, a minthogy a mai Amerika általában kényszerülve van a régi angol védvamosok fegyvertárából szedegetni elő érveléseit. Azt mondták a régi időkben, hogy az angol iparos, miután a háború által nyújtott természetes védelem megszűnt, nem bírta az eddigi magas bért fizetni és nem bírt versenyezni a kontinens termelőivel, kiknek olcsó kenyéren élő jutányosabb munka állott rendelkezésére. Ámde be lehet bizonyítani, hogy a munkabér, mely részben és viszonylagosan magas volt a britt félszigeten a védelem korában, általánosan és abszolúte magasabb, még pedig sokkal magasabb lett a szabad kereskedelem uralma alatt. Giffen számai mutatják, hogy 1833-ról 1883-ra az angol bányászok bére 50—100, sőt 150—160%-kal emelkedett, az építkezésnél alkalmazott munkásoké 50—65%-kal, a matrózoké a hajózási törvény érvényének megszűnte óta 45—69%-kal s minden foglalkozást egybevetve, 50—100%-kal emelkedett a munkások bére. A munkaidő ezalatt lejjebb szállott, a szegény ember több fogyasztási tárgyainak ára ellenben változatlan maradt. És az angol nemzet egészét tekintve, oly nagy haladás mutatkozik a jólét felé, minőre példát alig találhatni a történelem lapjain.

Erre viszont azzal áll elő Blaine, hogy az Egyesült-Államok fejlődése még rendkívülibb jelenség a történelemben, s hogy a mi az angol munkabér emelkedését illeti, azt egyenesen Észak-Amerikának kell köszönni. Az itteni magas bérek idézték elő a kivándorlást Angliából s még több munkást vonzottak volna az új világba, ha ellensúlyozásképp nem emelkedik az angol munkabér. A csábítóan magas bérek kora 1861. óta kezdődik az Egyesült-Államokban, mikor azok a határozottan védelmi rendszerhez szegődtek s a Morill-féle vámtarifa életbelépett.

A munka jutalmának emelkedése Angliában, ha arányát véve nem is, de az időpontot tekintve, melyben megindult, egészen pontosan megfelel az Egyesült-Államokban beállott emelkedésnek. Az amerikai munkabérek még ma is 70—100%-kal magasabbak, mint az angolországiak. Ha az Egyesült-Államok elfogadnák a szabad kereskedelem tanát, ugy a munkabér beállandó csökkenése rögtön csökkenést idézne elő Angliában is. »A manchesteri, leeds-i és sheffieldi gyárosok ép oly jól tudják ezt«, mondja elég élesen Blaine, »mint azok a földbirtokosok, kik magas bért fizetnek ma és jobban, mint némely nemzetgazda, ki abban a hitben él, hogy a kereskedelem és ipar világát csalhatatlanul lehet igazgatni olyan elmélet alapján, mely a dolgozószoba csendjében készült.«

Gladstone a maga részéről megengedi, hogy magas munkabér létezhet védvamos politika mellett is. Am a kérdés nem e körül forog, ugymond, hanem a körül, hogy a protekcionizmus a lehető legmagasabb munkabérre vezet-e el, vagy sem. S ha ez a rendszer nem oda irányul, hogy növeszsze a tőkét, hanem az az eredménye, hogy hátráltatják annak szaporodása: ugy az ellensége és nem barátja a munkásosztálynak.

De Gladstone szerint a protekció tényleg akadályozza a tőkék szaporodását. A szabad kereskedelem mellett minden ország azt a termelési ágat választja, mely legtöbb haszonnal jár, vagyis azt, a melynél legnagyobb a különbség termelési költség és a termék javak értéke közt. Ha az állam beavatkozása folytán oly termékek előállítására ösztönöztetik az egyes, melyek a külföld kizárása által előidézett mesterséges áremelkedés folytán állithatók csak elő nye-

reséggel: úgy a nemzet egésze szegényebb lesz — *ceteris paribus* — kevesebb tőkét fog gyűjthetni, mint ily beavatkozás nélkül. A védett termelő előnyét pedig megfizeti az egész ország, illetőleg megfizetik azok a termelők, a kik védve nincsenek. Mert ha még egyenlő védelemben volna részesíthető a termelés minden ága, úgy legalább nem lehetne igazságtalannak mondani a védelem rendszerét. Amde hiába venné be Amerika vámtételei közé még a 100%-os gabonavámost is; nem emelhetné vele a belföldi termék árát, nem védhetné földbirtokosait, mert hisz többje terem gabonából, mint a mennyit elfogyaszthat s a belföldi ár semmivel sem lehet nagyobb, mint a melyet e termékért Európa megad.

Azt is mondják a védvamosok, hogy rendszerök az országban marasztalja meg a tőkét az által, hogy alkalmat nyit neki nyereségre. Erre az okoskodásra egy példával felel Gladstone. Ha áll a fenti tétel, úgy az angol parlamentnek nemcsak a gabonát, hanem az ananászt is védeni kellene. Mert, ugymond, e gyümölcs azelőtt, míg azt a tropikus országokból nem szállították, két fontba került, holott most 8 sh. 6 penceért kapható. Ha tőkét akarunk lekötni, úgy tehát a legjobb mód erre 400%-os vámot vetni ezen gyümölcsre, hogy azt belföldi tőkével belföldön állítsák elő.

Hogy Amerika a védvamos rendszer mellett — illetve daczára — is oly nagy haladást tett, arra négy különböző okot hoz fel az angol államférfiú. Az egyik, hogy az Egyesült-Államok óriási mennyiségű östermeket állítanak elő, melyeknek jó piacza van a nem védett szabad kereskedő országokban. A másik, hogy az egész világból adó- és vámmentesen kapják a termelés egyik nagy tényezőjét, a tőkét. Továbbá megengedik az egész világ munkásainak, hogy határaik közt megtelepedjenek s ez által elejét veszik annak, hogy saját munkásaik monopolra tegyenek szert; míg másrésről monopolszerű nyereséget biztosítanak a védett iparágak tőkéi javára. Végül: oly gazdasági természeti források állanak rendelkezésükre, hogy könnyen elviselhetik a védvamosrendszer rossz következményeit, melyek csak mérséklők, de nem állítják meg az ország gazdagodását.

Blaine ezzel szemben felhossa a különbséget, mely egyfelől a civilizáció és gazdagság régi fészke, Anglia, másfelől pedig a népesedni és vagyonosodni csak imént kezdő Egyesült-Államok közt van. Amannak sürű népessége és minden irányban kifejlett ipara volt, ennek kevés lakosa s ezeknek a tengerészeten és földmívelésen kívül ugyyszólván semmi tere tetterejök érvényesítésére. Csak természetes tehát, hogy más közgazdasági politikát kellett követni az egyiknek, mint a másiknak.

Egyébiránt, folytatja az amerikai szakember, nehéz volna azt elvitatni, hogy Angliára nézve ma a szabad kereskedelem rendszere a legjobb rendszer. De nem így állott a dolog 100 évvel ezelőtt. Akkor Anglia még nem volt biztos abban, hogy kibírja-e a versenyt a kontinens népeivel. Azért protekcionista, sőt kegyetlenül protekcionista politikát követett. Egymaga kívánt termelni az anyaország s az egész föld kerekéségén elhíntve levő gyarmatai számára. Gyarmataiba más országból tilos volt a bevitel. Nem a védelem, hanem a kitiltás rendszere volt ez, a legfeltétlenebb, legkérlelhetlenebb kitiltásé, mely valaha létezett. — S a mint Anglia látta a védelem uralmát, úgy Amerika is élt szabad kereskedelmi korszakot. Erről az időről azonban azt mondja a történetíró, hogy »nyomor volt

a nép általános panasza, megszabadulás az általános óhaja». S nem egy, de három ily korszakot látott az új köztársaság, mindháromszor enyhített a bajokon a védvámok behozatala s az utolsó védvámok korszak, az 1861—89. éveké, oly anyagi haladást mutat fel, minőhöz foghatót nem találni.

Gladstone állítása, hogy a szabad kereskedés még fokozta volna a haladást, tisztán spekulatív jellegű nézet, melyet bebizonyítani nem, csak hinni lehet. S habár az, a kitől az állítás ered, bizonyynyal nagy tekintéllyel rendelkezik is; de vannak más számot tevő tekintélyek is, kik az ellenkező oldal felé nyomják a mérleg serpenyőjét. Ebbe a serpenyőbe veti bele Blaine német kartársának, Bismarcknak nevét is.

Egyébiránt, végzi Blaine és végezzük mi is, itt nem a vélemények, hanem a tények beszélnek; az ő beszédök pedig többet ér amazokénál. Ily tényül felhozza, hogy 1860. és 1880. közt az ő nemzetének vagyona aránylag nagyobb szaporodást mutat, mint Angliáé, daczára az ezen időközbe eső belháborúnak. Az első időpontban átlag 1000 dollár vagyon esett egy főre az Egyesült királyságban, 450 dollár az Egyesült-Államokban. Húsz év alatt az előbbi tétel 23⁰/₀-kal, az utóbbi ellenben a háborúokozta veszteségek daczára 93⁰/₀-kal emelkedett. — De nem áll az sem, hogy a védelem megdrágítja a védett árukat. Az ellenkezőre példa az aczélsínek ára, mely az 1870-ben behozott súlyos vám daczára egyre sülyedt és hosszú időn át alacsonyabban állott, mint Angliában. Így van ez más védett árukkal is és Canada tartomány áruforgalmi statisztikája azt mutatja, miszerint az Egyesült-Államok 52 czikkből többet visznek be ez országba, mint Anglia, holott a szállítási költségek a tengeren át kisebbek. — Azt is mondták, hogy a védelem csak néhány nagyiparos gazdagítására vezet. Nos, az Egyesült-Államok ötven leggazdagabb embere közül csak egyetlenegy szerezte vagyonát védett ipar üzéséből. — Mindebből azt következteti Blaine, hogy az Egyesült-Államok legjobban felfogott érdeke parancsolja a jelenleg követett vámpolitika fentartását.

dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A népmozgalom legfontosabb eredményei Magyarországon 1881—1888-ban.

Népességünk létszámát legközelebbi népszámlálásunk lesz hivatva újolag pontosan megállapítani. Addig is, míg ez a már szentesítést nyert népszámlálási törvényünk alapján a jövő év elején meg fog történni, kétszeres érdekléssel bírnak a népmozgalmi statisztika által kiderített eredmények, a melyek — eltekintve attól, hogy a népmozgalmi tények már *magokban véve* is a népéletnek tanulságos jelenségei — az utolsó népszámlálással való egybevetés által szem elé állítják a népességnek évről-évre való fejlődését, lehetővé téve, hogy segítségökkel az ország lélekszámát több-kevesebb pontossággal újabb népszámlálás nélkül is konstatálni tudjuk. Ehhez azonban kíváncsi volna, hogy ne csak az ugynevezett természetes népesedési mozgalmat, tehát eseketést, születést, halálozást s az ezekből eredő természetes szaporodást vagy fogyást, hanem a népesség ki- és bevándorlását s az ebből származó népnövekedést és csökkenést is számba vegyük. Sajnos, hogy hazánkra nézve, jöllehet a kivándorlás, különösen 1880. óta köztudomásúlag elég hatalmas — csekély nép-sűrűségünket tekintve — szinte aggasztó arányokat vett, sem a ki-, sem a bevándorlásról közvetlen, hazai forrásból eredő, megbízható és teljes adatok felett nem rendelkezünk. Népességünk megközelítő kiszámításánál tehát tisztán a természetes népesedési mozgalom statisztikájára vagyunk utalva, s előre is el lehetünk készülve, hogy legközelebbi népszámlálásunk hazánk népességét a népmozgalom alapján kiszámított lélekszámnál 150—200 ezerrel, esetleg közel 300 ezerrel is kisebbnek fogja feltüntetni. A népszámlálás után természetesen mellőzhetetlen feladata lesz a statisztikai hivatalnak, hogy a népesség be- és kivándorlásának nyilvántartására megfelelő módokról gondoskodjék, olyanokról, a melyek a nélkül, hogy a népességet költözködéseiben és utazásaiban zaklatólag terhelnék, alkalmasak volnának népmozgalmi statisztikánk mai egyoldalúságát kiegészíteni s az ország lélekszámára nézve a népszámlálás után is megbízható adatokat szolgáltatni.

Hazánk népességét, valamint az eseketéseket, élve születéseket, halálozásokat és a szaporodást úgy abszolút számokban, mint ezer-ezer lakosra számítva, 1881. elejétől, vagyis az utolsó népszámlálástól innen, évről-évre az alábbi táblázat tünteti fel egészen 1888-ig, a melynek adatai immár szintén rendelkezésünkre állanak :

Év	Népesség az év elején	Esketés	Élve születés	Halá- lozás	Szapo- rodás	Eske- tés	Élve születés	Halá- lozás	Szapo- rodás
		a z é v f o l y a m á n							
		s z á m s z e r i n t				1000 l a k o s r a ¹⁾			
a) Magyarország (Fiumével):									
1881	13,833.964	137.210	595.222	483.560	111.662	9'9	42'9	34'8	8'1
1882	13,945.626	142.161	613.024	501.362	111.662	10'2	43'8	35'8	8'0
1883	14,057.288	145.252	630.105	450.758	179.347	10'3	44'5	31'8	12'7
1884	14,236.635	144.681	649.709	438.971	210.738	10'1	45'3	30'7	14'6
1885	14,447.373	142.652	644.381	463.243	181.138	9'8	44'3	31'9	12'4
1886	14,628.511	140.016	662.434	468.628	193.806	9'5	45'0	31'8	13'2
1887	14,822.317	132.694	649.400	505.704	143.696	8'9	43'6	34'0	9'6
1888	14,966.013	139.198	650.551	479.061	171.490	9'2	43'2	31'8	11'4
b) Horvát-Szlavonország:									
1881	1,905.295	20.523	81.669	58.245	23.424	10'7	42'6	30'4	12'2
1882	1,928.719	21.678	83.658	59.163	24'495	11'2	43'1	30'5	12'6
1883	1,953.214	22.357	83.579	63.983	24.596	11'4	45'1	32'6	12'5
1884	1,977.810	22.723	91.254	63.594	27.660	11'4	45'8	31'9	13'9
1885	2,005.470	22.517	92.729	59.407	33.322	11'1	45'9	29'4	16'5
1886	2,038.792	20.658	97.133	57.269	39.914	10'0	47'2	27'8	19'4
1887	2,078.706	18.817	95.080	62.829	32.251	9'0	45'4	30'0	15'4
1888	2,110.957	19.683	95.085	65.417	29.668	9'3	44'7	30'8	13'9
c) Magyar birodalom összesen:									
1881	15,733.259	157.733	676.891	541.805	135.086	10'0	42'8	34'3	8'5
1882	15,874.345	163.839	696.682	560.525	136.157	10'3	43'7	35'2	8'5
1883	16,010.502	167.609	718.684	514.741	203.943	10'4	44'6	31'9	12'7
1884	16,214.445	167.404	740.963	502.565	238.398	10'2	45'4	30'8	14'6
1885	16,452.843	165.169	737.110	522.650	214.460	10'0	44'5	31'6	12'9
1886	16,667.303	160.674	759.617	525.897	233.720	9'6	45'3	31'3	14'0
1887	16,901.023	151.511	744.480	563.533	175.947	8'9	43'8	33'5	10'3
1888	17,076.970	158.881	745.633	544.478	201.158	9'2	43'4	31'7	11'7

A magyar birodalom népessége, mely 1881. elején a népszámlálás szerint katonasággal együtt még csak 15,739.259-et tett, a népmozgalom feljegyzése alapján 1888. elején már 17,076.970 lélekre rúgott, a mihez hozzáadva az 1888-ik évi 201.158 főnyi szaporodást, népességünk az 1888-ik év végén a kivándorlás tekintetbe vétele nélkül 17,278.128-ra becsülhető. A természetes népszaporodás e szerint nyolcz év alatt több, mint 1½ millió; hogy ez mennyire kedvező, abból tűnik ki, hogy az első két esztendő, 1881-et és 1882-öt kivéve, nem volt év, melyben a szaporodás ezer lakosra számítva 10-en alul maradt volna. Az igaz, hogy a jelen évtized folyamán csekély kivétellel Európa összes országai igen kedvező s részben — különösen Szerbia, Románia, Finnország — még a miénknél is kedvezőbb szaporodást tüntetnek fel. Gyöngé szaporodást ugyszólván csak Svájcban, Elzász-Lotharingiában, Spanyolországban és kivált Franciaországban tapasztalunk, a mely utóbbi országban a születéseknek évről-évre való csökkenése következtében a szaporodás is ijesztő mérvben kisebbedik és 1888-ban ezer lélekre számítva már csak 1'17 volt, tehát körülbelül egy tizede annak, a milyent a jelen évtized folyamán Európa országaiban normálisnak tekinthetünk.

¹⁾ Osztóul, az e tekintetben már általában elfogadott s legtökéletesebb módszert követve, az évi közép népességet használtuk.

Hogy a kedvező népszaporodásnak további kedvező fejlődése meennyiben várható, az különösen két tényezőtől függ: az egyik a házasságok gyakorisága, mely tagadhatatlanul visszahat a születések számára, a másik pedig a halálozás mikénti alakulása. A házasságok arányszáma az egész évtized alatt kedvező volt ugyan, de sajnos, már 1883-tól kezdve évről-évre következetes hanyatlás tapasztalható úgy a kötött házasságok abszolút számában, mint még inkább azoknak a népességhez viszonyított számaiban. Az 1888-ik évi esketések száma ugyan ismét némi csekély emelkedést mutat, de arányszámát tekintve, mégis csak a megelőző — megszokott viszonyaink között már szinte nagyon kedvezőtlennek mondható — 1887. évet múlja felül. Ha a házasságkötések számának megindult csökkenése tovább is tart, a mi valószínű, mert az 1888. évi csekély emelkedést csak a rendkívüli jó termés momentán hatásának lehet tulajdonítanunk, akkor néhány év multával a születések apadását is bizton várhatjuk. Újabb ok, hogy a népmozgalomnak másik tényezőjét, a halálozást, a melylyel szemben a kitartó küzdelem több ország példája szerint biztos sikerre vezet, igyekezzünk kedvezőbbé tenni s egészségügyi igazgatásunk újjászervezésében tovább már ne késlekedjünk.

dr. Vizneker Antal.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. III. füzet. 1890. márczius.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. áprilisi szám: Valutánk rendezéséről, Tisza Istvántól, stb.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXIX. évf. II. füzet, 1890. február hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium I. évf. 8—13.

Közlekedés. Szerkeszti Gömöri Lajos II. évf. 1890. márczius. Magyar tengeri hajózás, Spectatortól. Az irodalomnak nyújtandó postai kedvezmények, Jancsó Dezsőtől. Budapest központi táviró-hivatalának multja és jelene (III. közl.), Rácz Sándortól. A közlekedési intézetek önköltségei, Angyal Ignácztól; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium XV. évf. 17—25. sz.

Mezőgazdasági Szemle. Szerkeszti Cserháti Sándor és Kosutány Tamás. VII. évf. III. és IV. füzet. Magyar-Óvár, 1890.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 201. sz. 1890. február: Élveszülöttek statisztikája az 1889. évről. Halvaszülöttek és elvetélések az 1889. évről. Személyforgalom vasutakon és gőzhajókon 1888-ban és 1889-ben. Budapest áruforgalma 1889.; stb.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. B. 5. N. 1—13. Die Einführung des Perrot-schen Zonensystems in Oesterreich. Die neuere Handelspolitik Italiens. Reform der österreichischen Industrie-Statistik. Unsere consularische Vertretung im Auslande. Zur Frage der Trusts. Die Lage von Triest. Rumäniens Zoll- und Handelspolitik im Lichte der Gewerbestatistik; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft in Deutschen Reich. Jahrg. XIV. Herausgeg. von G. Schmoller. H. 1. Das Wesen der Arbeitsteilung und der socialen Klassenbildung, von G. Schmoller. Die Organisation des Liverpooler Baumwollhandels in Vergangenheit und Gegenwart, von C. J. Fuchs. Der gesetzliche Schutz gewerblicher Arbeiter gegen Gefahren für Leben und Gesundheit, von H. Albrecht; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge. XX. B., 2. H.: Die berufsmässige Krediterkundung in Deutschland, von O. Gerlach. Die Brotpreise in Berlin im Jahre 1889., von E. Hirschberg; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgegeben von K. Braun. Jahrg. XXVII. B. I. 1. H.: Invaliditäts- und Altersversicherung der Arbeiter, von J. Lehr. Die deutschen und niederländischen Seestädte in Konkurrenz um den Handel mit Westdeutschland, von E. Fitger; etc.

Zeitschrift für Staat- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg. Nr. 13—18.

Journal de la chambre de commerce de Constantinople. 6-me année. No. 267—271.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. F. 3.: De la nationalité au point de vue du dénombrement de la population dans chaque pays et de la loi française sur la nationalité du 26. juin 1889., par Th. Ducrocq. Ce que la France a gagné à l'Exposition de 1889. par A. Neymarck; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Mars 1890. La législation anglaise sur l'indemnité de plus-value au fermier sortant, par Ch. Parmentier. La propriété foncière dans l'état de New-York, par G. Schelle. Notions fondamentales, par G. Molinari. La crise charbonnière en Belgique, par L. Strauss. Protection et libre échange. Discussion contradictoire entre M.M. Gladstone et Blaine, par H. de Beaumont; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No 2427—2431.: Two Points in the Labour Question. The Reduction of the Bank Rate. Wages in the Textile Trades. The Harvest of 1889. The Irish Land Purchase Scheme; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Az osztrák-magyar bank közgyűlésének XII. r. évi ülése. 1890. febr. 3-án. Budapest, 1890.

Ballagi Aladár: Colbert. (A m. tud. Akadémia II. osztályának külön kiadványa.) II. rész. Budapest, 1890.

Emlékirat a Pesti Hengermalom-társaság fennállásának félszázados évfordulója alkalmából. Budapest, 1890.

Jellinek Henrik: A munkaszünnepokról. Tanulmány. Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. 1889. XII. füzet. Deczember hó. Budapest, 1890.

Mattekovics Sándor dr.: Bárá Wüllerstorff és a szabad kereskedelem meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Kiadja a magyar tud. Akadémia. X. köt. 7. sz.) Budapest, 1890.

Baer A.: Die Trunksucht und ihre Abwehr. Ein Beitrag zum derzeitigen Stand der Alkoholfrage. Wien und Leipzig, 1890.

v. *Festenberg-Packisch H.*: Entwicklung und Lage des deutschen Bergbaues mit besonderer Berücksichtigung der Arbeiterverhältnisse in Preussen. Breslau, 1890.

Graetzer R.: Die Organisation der Berufsinteressen. Die deutschen Handels- und Gewerbekammern. Die Landwirtschafts- und Arbeiterkammern. Der Volkswirtschaftsrat. Ihre Geschichte und Reform. Berlin, 1890.

Jurisch K. W.: Grundlage der Philosophie der Kultur. Berlin, 1890.

Korsch D.: Die Waldschutzgesetze Russlands. Sammlung der Gesetzesbestimmungen betr. die Schonung und Erhaltung der Wälder. Reval, 1890.

Die Landwirtschaft in Bayern. Denkschrift, nach amtlichen Quellen bearbeitet. München, 1890.

Mandello K. dr.: Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im Jahre 1889. Budapest, 1890.

Pfalz A.: Die Entwicklungsgeschichte der Bienenzucht in Niederösterreich. Wien, 1889.

v. *Poschinger H.*: Aktenstücke zur Wirtschaftspolitik des Fürsten Bismarck. B. I.

Preussische Statistik:

CII. Statistik der preussischen Landesuniversitäten mit Einschluss der theol.-philosophischen Akademie zu Münster und des Lyceum Hosianum zu Braunsberg für das Studienjahr 1886/7. Berlin, 1890.

CVII. Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle im preussischen Staate während des Jahres 1888. Nebst einem Anhang, enthaltend besondere Nachrichten über die Eheschliessenden in den Jahren 1831 bis 1886. Berlin, 1890.

Roth J. F. W.: Welchen Einfluss muss die Umgestaltung der Verkehrs- und wirtschaftlichen Verhältnisse auf den Grad der Intensität und die Produktionsrichtung der sächsischen Landwirtschaft ausüben? Leipzig, 1890.

Schwabe H.: Beiträge zur Reform der preussischen Staatseisenbahnverwaltungen. Berlin, 1890.

Statistik des Waarenverkehrs der Schweiz. 1888. Bern, 1889.

Statistisches Handbuch der k. Hauptstadt Prag 1887/8. Neue Folge. VI. Jahrg. Prag, 1889.

Übersichtliche Zusammenstellung der wichtigsten Angaben der Deutschen Eisenbahn-Statistik. B. VIII. Betriebsjahre 1837/38 und 1888/89. Berlin, 1889.

Zeitschrift des k. bayerischen Statistischen Bureaus. 21. Jahrg. No. 4. München, 1890.

Bordet E.: Essai sur la Banque de France, à propos du renouvellement du privilège. Paris, 1889.

Debrock L.: Assurance contre l'incendie. Paris, 1890.

Foville A.: La France économique. Statistique raisonnée et comparative. Paris, 1890.

IPARTÖRTÉNETÜNK FELADATAI.

(*Felolvastatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1890.
május hó 12-én tartott ülésében.*)

Most, hogy olyan komoly és tervszerű erőlködések tétetnek hazai iparunk nagyarányú fejlesztése érdekében, a magyar ipar sokszázados multjának felkutatása még inkább gyakorlati fontosságot kezd ölteni. A jelen államférfiának, a modern közgazdának nem egy tekintetben válhatik hasznára, működése sikerét tetemesen előmozdithatja, ha ismeri a történelmi fejlődés menetét, ha tudja, hol, minő körülmények közt, minő arányokban birt az iparos tevékenység régebben kifejlődni s az ország mely vidékein, népünk mely körében kell némi iparos *tradíciót* keresni, melyhez a jelen alkotásait többkevesebb sikerrel fűzni lehetne. Az iparos szellem kifejlődése seholsem egy napi munka eredménye. Hogy egy nemzet a megszokott gazdálkodási formákat letegye és újakkal váltsa föl, ahhoz hosszabb idő szükséges. De az átmenetet lényegesen megkönnyíti, ha a modern reformer az új épülethez minden egyes követ felhasznál, mely a régi korból fenmaradt, ha felkutatja azt a csekély, az idők folyamán egyre jobban elhalványodó, néha már csak öntudatlanul, ösztönszerűleg élő hagyományt, mely itt-amott a régi foglalkozásból örökségképen mostanig fenmaradt. A mint politikai és közjogi alkotásainkat lehetőleg a régi intézményekhez fűzzük, úgy kell a régi gazdasági élet fenmaradt emlékeit modern továbbfejlődésünk alapjává tennünk. A romba dőlt lovagvárak széthullott köveit is értékesíteni tudja az utóvilág. Kényelmes, modern lakások építésére használja azokat; új formába önti a régi anyagot s a korszellemnek megfelelő haladás kiinduló pontjává teszi.

De hogy a mult és a jelen közti összekötő kapcsolatot értékesíthessük, első sorban ismernünk kell a történelmi fejlő-

dés menetét. Ezer év óta él már a magyar állam s idestova kilencszáz éve lesz, hogy a nyugati polgárosodás körébe belépett. Tudjuk, minő szerepet játszott a polgárosodásban az ipar és az iparos tevékenység. Tudjuk, minő roppant gazdasági, politikai, művelődési következményeket vont e tevékenység maga után, mennyire befolyásolta a közvagyonosságot s ezzel az államok erejét, nemzetközi szereplését. Egész új népelemeket, új érdekeket hozott előtérbe, erősen visszahatott a szellemi életre, az irodalomra, a művészetre s a legnagyobb mértékben hozzájárult, hogy Európa külső képe olyannyira elütött a középkor második felében attól, melylyel az elsőben birt, midőn a gazdasági élet teljesen az őstermelésen nyugodott. Az ipar lendülete adott jelentőséget a nemzetközi kereskedésnek, mely csak akkor vergődhetett fontosságra, midőn nem kellett merőn a mezőgazdaság és baromtenyésztés termékeire szorítkoznia, melyek elszállítása a közbiztonsági viszonyok s forgalmi eszközök kezdetleges volta mellett a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Az árucseré Európa népei közt csak akkor indulhatott virágzásnak, mikor a nemzeti ipar megalakult s termékei a kivitelben jelentékeny helyet kezdtek elfoglalni.

Hogyan és mikor alakult meg ez az ipar Magyarországon? Öltött-e valóban nemzeti jelentőséget vagy csak kezdetleges s helyi jellegű maradt? Mindezt tudni gyakorlati szempontból is sokkal fontosabb, mint első pillanatra látszik. A közgazdasági tudomány és a közgazdasági politika egyaránt szertelenül sok hasznos útbaigazítást merithetnének a hazai ipar történeti fejlődésének menetéből. Egész Európában termékenyítőleg hatott a történelmi módszer átvitele a nemzetgazdasági tudományba, mely tartalmilag azóta gyarapodott és igazán nemzeti jelleget csak azóta öltött, mióta a multtal kapcsolatba helyezkedett s a bölcselkedésnek néha kopár és kietlen magaslatairól leszállva, az állam és a társadalom élő érdekeinek szolgálatába lépett. Ha látom, minő fáradhatatlanul igyekszik a külföldön a szakférfiak egész legiója a régi gazdaságtörténet titkaiba behatolni, akkor értem, miért van más művelt népeknek virágzó nemzetgazdasági tudományuk, melyből azután öntudatos, céljait ismerő s az elérésökre szolgáló helyes eszközöket megválogatni tudó állami gazdasági politika fejlődhetett. És ha viszont látom, minő ázsiai közöny,

minő végtelen kicsinylés uralkodik nálunk a magyar gazdaságtörténet iránt, akkor nem csodálkozhatom rajta, hogy modern gazdasági szaktudományunk nemzeti jelleggel alig bír, hogy egészben ma is csak idegen palánta, mely a hazai talajban még mindig nem tudott mélyebb gyökeret verni. Így természetesen vajmi kevésvel járulhat hozzá, hogy a gyakorlati életet megtermékenyítse s igazán nemzeti szellemű gazdasági politika keletkezését és érvényesülését előmozdítsa. A mi ez irányban nálunk legújabbán történik, az bizony nem a magyar szaktudomány érdeme. Nagyon kevésvel járult azon eszmények megteremtéséhez, melyek valóstása ma kívánatosnak látszik; nem ő tűzte ki a czélokat, melyeket az anyagi élet terén el kell érünk. Ez irányban a szaktudomány nálunk sokkal többet tettek a gyakorlati viszonyok s a szükségletek, melyeket kifejlesztettek. Szerencsére akadt végre magyar államférfiú is, kinek van érzéke e szükségletek iránt s ki céltudatosan fáradozik kielégítésökön.

Szakirodalmunkból magából a szükségleteket aligha ismerte volna meg. Mert ez az irodalom inkább csak nyelvre magyar; szelleme, belső mivolta még mindig idegen s főleg külföldi eszmék átvételére szorítkozik. Körülbelül olyan állapotban van, mint a magyar szépirodalom Bessenyei korában. Idegen emlíen táplálkozik s előbb-utóbb egészen elsatnyulhat, mert minél inkább érvényesül a külföldön az az elv, hogy a gazdaság-tudománynak történeti alapokon kell nyugodnia, annál kevesebbet kölcsönözhet eredményeiből a hazai szaktudomány. E téren is végéhez közeledik a merev receptció kora, mert a külföldön a gazdaságtan a régi fejlődés földerítéséből igyekszik minél nemzetibb tartalmat venni magába; szorosán az állami és társadalmi történethez simul s nem változhatatlan, örök és mindenütt érvényes törvények megállapításán dolgozik, hanem tisztázni igyekszik a mai gazdasági szervezet lettjét-voltját, midőn megmondja: minő volt a múlt, hogyan befolyásolja a jelent s minő irányban kell a további haladást megkísérteni. A magyar szaktudós ellenben még ma is souverain közönnyel néz a multra. Tudományát inkább meríti egy pár külföldi munkából, melyben természetesen szó sem lehet a magyar gazdaságtörténetről, semhogy az utóbbinak bizony fáradoalmas, de nagyon jutalmazó kutatásába bocsátkoznék. Reá nézve nem létezik

ama tény, hogy a magyar nemzetnek végre is ezer esztendő s multja van, mely, bármi fitymálva beszéljen róla az ugynevezett szaktudós, szellemével, emlékeivel, hagyományaival folyton ellenállhatatlan nyomást gyakorol a jelenre s megszámlálhatatlan, részint nyílt, részint eltakart csatornán át befolyásolja a mai emberöltőt. Az a harmincz nemzedék, mely a mostanit megelőzte, többé-kevésbé közvetlenül ma is hatással van állami, társadalmi, művelődési és gazdasági szervezetünkre, mely külsőleg bármennyire eltér a régitől, nem a jelenkornak, hanem századoknak terméke s mely jó és rossz tulajdonaival, előnyeivel és hibáival nehezedik reánk. Fogva tart az bennünket ma is s néha észrevétlenül, de mindig nyomatékosan irányozza sorsunkat, további haladásunkat.

Elemi igazságok ezek s a gazdaságtörténetet illetőleg nálunk mégis egyáltalán nem vétetnek figyelembe. A közgazdasági szaktudomány nem is sejti, minő hasznát vehetné a gazdaságtörténetnek. Sehol a legcsekélyebb hajlam sem mutatkozik az utóbbinak művelésére vagy csak az eddig közkezen forgó anyag értékesítésére. Modern szaktudósaink nézeteit e tárgyban nemrég egy előkelő tudományos testületben egy gazdasági író következőleg fejezte ki: »Magyar gazdaságtörténet? Svindli; egy pár ócska czéhlevél, ennyi az egész.« Ez az uralkodó felfogás okozza, hogy közgazdasági íróink egyikének műveiben sem mutatkozik a törekvés, hogy elmélkedéseit a multhoz kapcsolja s tanait történelmi alapra fektesse. A magyar szaktudomány idegen eszmék és elméletek importjára szorítkozik s hogy eljárását látszólag mentegesse, inkább elhiteti magával, hogy nincs magyar gazdaságtörténet. Mintha lehetséges lenne, hogy egy nemzet, mely olyan régen, annyi század óta rendezett állami viszonyok közt él és pedig oly földön, hol bőségesen van mindenféle nyers termék, a mult bármely szakában a jelenre is visszaható gazdasági tevékenységet nem folytatott volna.

Ama föltevés nemcsak elméletileg lehetetlen, de a történeti adatok bizonyossága szerint is merő képtelenség. Az a pár — jobban mondva pár ezer — ócska czéhlevél maga sem olyan svindli, mint a nagyuri lenézés gondolja. Annak bizonyítéka az, hogy itt mindig volt iparos-tevékenység. Milyen arányokat öltött az, hogyan fejlődött, minő szerepet

játszott a nép gazdasági háztartásában — ezek a kérdések, melyekre a szaktudománynak első sorban kell választ adni. Igaz, ha összegyűjtöm mindazt, mit a kutatás ez irányban eddig felszínre hozott, azt kellene hinnem, hogy a magyar ipar mindig csak kezdetleges és lokális jellegű volt, olyan, mint például ma falun vagy kisebb városokban, hol gondoskodik ugyan bizonyos primitív szükségletek kielégítéséről, de mint nemzeti gazdasági tényező kevésbé jöhet számba. De mindjárt mást kell hinnem, ha elgondolom, hogy egy állam, mely ezer esztendőn át állt fenn, mely sok századon át politikailag teljesen független volt s előkelő európai szerepet játszott, gazdasági és különösen ipari tekintetben sem lehetett egészen szomszédainak rabja, hogy például a régi idők harciasságát tekintve, először is kellett lenni oly iparának, mely a különböző katonai szükségletek kielégítését biztosította s így az államot e tekintetben a külföldtől emancipálta. Ha elgondolom továbbá, hogy a régi Magyarországon a városok minő tetemes számmal voltak s minő lendületet vettek, mi ipar nélkül nem történhetett volna, akkor viszont azon következtetésre kell jutnom, hogy az iparos tevékenység nemzetünk multjában jóval nagyobb arányokat öltött, hogy a gazdasági szervezetnek egy sokkal jelentékenyebb tényezője volt, mint azok képzelik, kik souverain megvetéssel néznek mindenre, a mi volt s csak azt becsülik, a mi van, mert csupán annak veszik hasznát.

Mint a magyar nemzetnek, akképen a hazai iparos tevékenységnek is hosszú multja van, melynek tanulmányozása, beható megismertetése, tanúságainak avatott méltatása a jelennek jutott feladatul. Igazi nemzeti hivatás várakozik ez irányban reá. Csakhogy eddig még az előkészületeket sem tette meg e hivatás teljesítésére. Nem is szólva arról, hogy az országos iparügy történetének a mai tudomány igényeihez mért megírását eddig még meg sem próbálták, de egyetlen egy iparágunk, egyetlen egy városunk sincs, melynek ipartörténete kielégítő módon meg lenne írva. Aránylag legjobban állunk a nyomdászati iparral, melyről nagyobb számú s nem értéktelen szakműveink vannak. Csakhogy ezek is főleg adatokat közölnek, az ugynevezett külső történetet tárgyalják, ellenben a nyomdaipar belső fejlődését, az iparosok életviszonyait, a munkabér s a munkaidő kérdéseit s mindazt,

mi az iparág szociálgazdasági mozzanatait illeti, nagyon kevésé világítják meg. Ép úgy vannak hasznavehető előtanulmányaink a hazai ötvösség történetéhez. Jellemző, hogy az ötvösség azon kevés iparágak közé tartozik, melyek nálunk valóban a műipar színvonalára emelkedtek. És a mi még fontosabb, értékének megítélésénél nem vagyunk kizárólag a ránk maradt termékekre utalva. Van egy igen becses XVII. századi munkánk,¹⁾ mely a magyar ötvösség akkori állapotát, technikai fejlettségét, az iparost magát munkája közben, műhelyében tanulságosan ismerteti meg velünk. Az a nem közönséges fejlődés, melyet ez iparág nálunk vett, önkényt előtérbe tolja azt a kérdést: mi okozta, hogy éppen az ötvösség emelkedett Magyarországon oly magas művészi színvonalra, minőre más iparágak alig jutottak? Egyedül a hazai kereslet vagy a nyers termék bősége ezt nem okozhatta. Hisz nem egy más iparágban még nagyobb volt a kereslet és bőven volt a nyers anyag is, de a technikai fejlődést illetőleg egyik sem érte el az ötvösség színvonalát. E jelenség nyitját valószínűleg az állami vámpolitikában kell keresnünk. Minthogy a régi állam lehetőleg tiltotta a nyers nemes ércz kivitelét, feldolgozásának itthon kellett végbemennie. Így történt, hogy a városokban, különösen azokban, melyek az arany- és ezüstbányák közelébe estek, melyek tehát könnyű szerrel és privilegiált áron juthattak a nyers anyag birtokába, jelentékeny ötvösipar fejlődött s az iparos elem értelmisége mellett valóságos művészi magaslatra jutott. Az állam prohibitív vámrendszerre tehát ez iparágnak nálunk is olyan lendületet adott, minőt más országokban ugyane rendszer folytán más iparágak vettek.

Az állam részéről ez nem tudatosan, nem azon czélból történt, hogy ezen iparágat Magyarorszáiban megalapítsa s utóbb a külföldi verseny ellen megvédje. A nemes érczek jelentőségéről az állami és nemzeti háztartásban uralkodó nézetek és felfogások adtak itt irányt. De azért a vámpolitika akár tudatosan, akár öntudatlanul mindig befolyásolta a hazai ipar fejlődését s a magyar vámpolitika történetének földerítése igen sok világot árasztthat a magyar ipar történetére is. Vám-

¹⁾ Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Kiadta s bevezetéssel ellátta Ballagi Aladár. Arch. Ért. 1883. évf. 201—392. oldal. A terjedelmes bevezetés ez iparág történetének szempontjából is nagy ismerettel van irva.

tarifáink maradtak igen régi időkből; néhány közzé is van téve, de azért ipartörténeti czélokra még eddig vajmi kevésbé értékesítettett. Így vagyunk sok más kútfővel; különösen czéllevelek maradtak fenn nagy számmal s végtelen sokoldalú és becses anyagot szolgáltathatnak a hazai ipar minden ágának nemcsak külső, hanem belső történetéhez s azon népelemek egész multjának, társadalmi és gazdasági állapotának ismeretéhez, melyek a kézműiparral foglalkoztak.

Óriási anyag áll tehát rendelkezésre, sőt tetemes része már különböző helyi és más történeti monografiában közzé is tétetett. Csakhogy ez az anyag még teljesen nyers és feldolgozatlan s bizonyára az is marad mindaddig, míg speciális szakismerettel bíró férfiak rá nem szánják magokat feldolgozására. Ily speciális szakismeret azonban köztörténelmünk iróitól alig tételezhető fel. Az ő tárgyuk más ismereteket igényel. Már pedig valamint annak, a ki a jogtörténetet műveli, alapos jogi képzettséggel, a mint annak, ki a hadtörténelemmel foglalkozik, kimerítő katonai ismeretekkel kell birnia, úgy általában a gazdaság s ennek egyéb lényeges része, az ipartörténet csak úgy vehet lendületet, ha azok kezdik tanulmányozni, kik korunk gazdaságtudományi műveltségének színvonalán állanak. Ezek pedig első sorban közgazdasági szakíróink. Tőlük várja történetünk e fontos ága művelőit. Hogy a nem szakember munkássága e téren milyen meddő marad, azt eléggé megmutatja egy újabban, hazai czéheink történetéről megjelent terjedelmesebb munka.¹⁾ Alig egyéb az, mint a czéllevelek egy részének jegyzéke; 152 oldalból áll s ebből 66 oldal szöveg szintén sok idézettel, 86 oldal pedig a czélleveleknek helységek szerint készült katalógusa. Nem állítom, hogy e lajstrom közzététele épenséggel fölösleges lett volna, de az egészben csak segédmunka s még nem ipartörténet. Ennél hasznosabb lett volna akár csak egyetlen helység iparának vagy egyetlen iparágnak történetét alaposan, szakszerűen megírni. Így azonban a munka csak azt tünteti föl, milyen szép, milyen hasznos az ipartörténet s midőn közzéteszi a czéllevelek jegyzékét, megint csak azt a tanúságot nyújtja: ime itt a roppant anyag, dolgozzák föl a szakemberek! Már pedig eddig is tudtuk, hogy van anyag elég,

¹⁾ A czéhek történetéről Magyarországon. Székfoglaló értekezés. Dr. Szülezky Lajostól. Budapest, 1890. Kiadja a m. tud. Akadémia.

hisz a mostani katalogus egy része más beosztással már a mult évben is közzététetett.¹⁾ A budapesti egyetemi könyvtárban levő czéhlevelek jegyzékét a könyvtár már kiadta. Ezek száma valami ezerre megy. Az országos levéltárban levő még több czéhlevél pedig régóta pontosan katalogizálva van s mindenkor könnyen hozzájuk férhetett a kutató. A katalogus kinyomtatása tehát ismét csak előmunkálat, mely ép oly kevéssé old meg ipartörténeti problémáink közül akár csak egyet is, mint a szöveg, mely a jegyzéket megelőzi. Ebben sincs tisztázva, végleg eldöntve semmi s legfőlebb egyik-másik czéhlevélből találni benne egy-egy adatot, egy-egy száraz tényt, melyből következtetést vonni az ipartűgy általános állapotaira nem lehet.

Megfelelő gazdasági ismeretek, alapos szakképzettség és komoly lelkiismeretesség nélkül ipartörténetünk megírása lehetetlen. Hasztalan tudja valaki, hol van az anyag, hány czéhlevelet őriznek ebben vagy amabban a közintézetben. Ha nem tudja, mi ez anyagban a fontos és a jellemző, ha nincs meg benne a kitarás, hogy az egész anyagot átkutassa, ha nincs meg a képesség, hogy feldolgozza, úgy az ipartörténetet nem viszi előbbre semmivel. Egy pár czéhlevélbe való bekukkantás s a belőlük találomra vett idézetek nem magyaráznak meg semmit. Különösen azt kell megítélni tudni, mi a lényeges és mi a lényegtelen. E körül forog minden igyekezet sikere. Ismeretes például az, hogy a czéhrendszer általános európai intézmény, mely a külföldről került hozzánk s itt sajátos hazai viszonyaink szerint fejlődött tovább. A ki tehát a magyar czéhrendszerrel foglalkozik, annak nem azon mozzanataira kell súlyt fektetnie, melyek külföldön is ugyanazok voltak, mint nálunk. Nem azt kell elmondania, hogy egyik czéhnek nem volt szabad a másik munkakörébe avatkozni, hogy a czéh tagjai egymást támogatták, hogy a fogyasztó közönség védelmére szigorú intézkedések álltak fel. Mindez elvileg így volt Európaszerte. A fődolog itt az, miben különbözött a hazai czéhrendszer a külfölditől; mi volt benne specziálisan magyar s miben tért el más nemzetekétől. Nem

¹⁾ A budapesti m. kir. egyetemi könyvtár *kéziratainak* címjegyzéke. Első rész. Budapest, 1889. A czéhlevelek mesterségek szerint csoportosítva 221—303. oldal. Ugyanez anyag helységek szerint csoportosítva ismét ki van nyomtatva a fentebb idézett új munkában.

elég egyszerűen oda vetni, hogy a czéhek nálunk »magyaros szervezetet és jelleget öltöttek«. Ez közismeretű tény, csak-hogy még nincs fővonásaiban sem földerítve. Lehetetlen, hogy ne legyen igaz, az bizonyos. De még eddig csak hiszszük, hogy így van, kimutatva a különbség a külföldi és a magyar czéhrendszer közt, feltüntetve a magyaros szervezet és jelleg még nincs, pedig csak ezzel kapjuk a magyar czéhrendszer történetét.

Egyelőre azonban még nemcsak ennyire nem jutottunk, de azt sem tudjuk bizonyosan meghatározni, mikor kezdett nálunk az ipar a czéhrendszer formájában működni s volt-e és minő szervezete annak előtte? Nem hiszem, hogy beható tanulmányok alapján el nem lehetne oszlatni a homályt, mely a magyar iparos-tevékenység első kezdeteit borítja. Csakhogy e tanulmányoknak alapos szakférfiak részéről kellene kiindulniok, kik nem egyes adatok élettelen közzétételére szorítkoznak, hanem belőlök a multak képét rekonstruálni is bírják. Nagy és gazdag tere nyílik itt a további hasznos munkásságnak.

Első sorban az iparos-élet, főleg a czéhszervezet külső történetét kell szabatosan és az egész meglevő anyag felhasználásával megírni. Ez ma már nem jár legyőzhetetlen akadályokkal. Különböző történelmi monografiáinkban van ide vonatkozó előmunkálat elég, melyet a szakember haszonnal értékesíthet céljai javára. A kiadatlan anyag nagy része pedig immár katalogizálva is van, mi esetleg megkönnyítheti a kutatást. Nagyban elősegíthetnék az ipartörténeti feladatok megoldását a városok és megyék történészei, ha legalább a közvetlenül körükbe tartozó anyagot kritikailag feldolgoznák s nemcsak czéhleveleket vagy azok száraz kivonatát avagy egyes tényeket közölnének. E tényekből végre le kell vonni a bennök rejlő tanúságokat, melyek szertelenül változatosak és sokfélék. Nem kell megelégedni általános s azért keveset mondó igazságokkal. Különösen a városokban, hol a hatóságok irataiban, a czéhek jegyzőkönyveiben és másnemű emlékeiben rendkívül sok és részben igen becses anyag maradt reánk, szükséges a feldolgozás eddig szokásos keretén jóval túlmenni. Kiváló figyelmet érdemelnek az iparos népesség számbeli és vagyoniassági, valamint közerkölcsiségi viszonyai. Az egyes iparágakban dolgozó mesterek, legények és apródok vagy inasok száma, a mesterek adózási viszonyai, a munkaidő és

munkabér kérdései, az iparos-munkások élelmezése s sok más ide vonatkozó lényeges mozzanat, mely a *munkáskérdést a régi kézműiparban megvilágítja*, igényel alaposabb és behatóbb taglalást, mint eddig történt. Csak ezen kérdések tisztázása után nyerhetünk megbízható és tanuságos tájékozást az ipar és iparos népesség viszonyairól a régi czéhszervezet korában. És ne mondja senki, hogy ezek oly problémák, melyeket a magyar ipartörténet a kellő adatok hiányában ma már meg nem oldhat többé. Vannak ily adatok bőven. Egy részöket könnyen meg lehet találni, csak szakember, a ki értéköket fel képes fogni, nézze át a kútfoket. Egyedül a czéhlevelekben is rengeteg sok van mindazokról a fontos kérdésekről, melyek napjainkban olyan lázas izgatottságban tartják az iparos nemzeteket. Ezek a munkabér és a munkaidő kérdései. Mindkettőre nézve csupán a kinyomatott czéhlevelekből igen sok és fontos adatot ismerek s a ki e szempontból lelkiismeretesen átkutatná a kiadatlan anyagot, az olyan meglepő eredményekre jutna, melyek egész gazdaságtörténetünket, a régi emberöltők szociális viszonyait új világításba helyeznék.

Épen ugy fölötte sok tanuságos rejlik a régi czéhlevelekben az egyes mesterségek és iparágak technikai fejlettségének megismerésére. A czéh maga állapította meg a mesterremeket. Ennek elkészítésével az, a ki fel akarta magát vétetni, valóságos nyilvános vizsgálatot tett apródi és legényi minőségében szerzett ismereteiről. A mint mai vizsgálatainkból megtudhatjuk, hogy időnként mit és mennyit követelnek a tanulótól, a mint a vizsgálati szabályokból az ismeretek általános színvonalának emelkedésére vagy hanyatlására lehet következtetni, ugy a régi mesterremek megmondja azt, hogy bizonyos időben minő szakjártasságot, ügyességet, ismeretet kívántak egy-egy iparostól, hogy mesterségét önállóan gyakorolhassa. A szerint, a mint többet vagy kevesebbet kívántak tőle, ítélhető meg az illető iparág technikai fejlettsége, mert a hol ez alacsony fokon állott, ott a mester képességeinek sem szabhattak magas feladatokat. A remek tehát nem csupán mint a régi világ valami exotikus terméke ítélendő meg. Szoros kapcsolatban áll az illető iparág fejlődésének fokával s a szakember ma is kiderítheti belőle, hogy időnként milyen minőségű munkát tudott a magyar kézműves azon iparágban, melyben dolgozott, előállítani. Ebből pedig nemcsak iparunk

fejlődését, hanem az egész társadalom, a fogyasztó közönség igényeit, izlését, sok más nem érdektelen viszonyát fogjuk megismerni.

Ehhez járulnak továbbá egyrészt az állami vámpolitika közelebbi kapcsolatba hozatala a hazai ipar fejlődésével, másrészt a hivatalos árszabások, limitációk kellő értékesítése. A vámpolitika szabta meg az általános keretet, melyben iparunk fejlődött s a külföldi verseny ellenében nehéz harcát küzdötte. Mert e verseny már korán kezdődött s mint tanulmányaimból meggyőződtem, a mohácsi vész után némely iparágban igen nagy arányokat öltött. Régi vámárszabályaink erre nézve igen becses felvilágosítást nyújtanak. Különösen a posztó és a ruhanemű szerepel nagyban e tarifákban s némelyikben valami 60 fajta külföldi posztó van külön felsorolva, mely import tárgya volt s a hazai termékkel versenyzett. Az államkormány a vámügyet kizárólag pénzügyi szempontból rendezte s nem gátolta a behozatalt, mert a vámból minél több jövedelmet igyekezett húzni. Másrészt a magyar országgyűlés is inkább szabad kereskedői eszméknek hódolt s ezt több ízben kimondotta, egyrészt az állam pénzbeli szükségleteire való tekintetből, másrészt mert súlyt fektetett reá, hogy főleg a marha- és borkivitelt, melyből az országnak nagy haszna volt, a szomszéd államok tiltó intézkedésekkel ne nehezítsék. A városi elem akkor nem játszott oly szerepet a politikai életben s különben is részben kereskedőkből állt, hogy a hazai iparnak erőyes védelmet birt volna kieszközölni a vámpolitikában.

De azért ennek visszahatása a hazai iparra mindenkor jelentékeny volt s az ipartörténet egyik fontos feladata lesz a kettő közötti összefüggést behatóan megvilágítani. Hogy ezt, valamint a többit is mielőbb megoldja, ahhoz nem szükséges egyéb, mint szakismeret és lelkiismeretesség azok részéről, kik az iparügy multjával foglalkoznak. Ezek száma, fájdalom, még szertelenül kevés s valószínűleg sokáig az is marad, míg egyrészt az iparosokban az érdeklődés multjok iránt föl nem ébred, másrészt modern közgazdasági íróink végre be nem látják, hogy a magyar nemzetgazdaságtan csak akkor válik valóban nemzeti tudománynyá, ha magyar történeti alapon épül föl. Sajnos, hogy ez idő szerint még sok olyan körülmény forog fenn, mely egyenesen eltereli a szakírók figyelmét a magyar gazdaságtörténetről. Ma sokkal könnyebb és

jövedelmezőbb bármelyik idegen állam valutarendezésének, mint például Kassa vagy Kolozsvár iparának történetét megírni. Amazt búsas pályadíjakkal s más anyagi vagy erkölcsi előnyökkel mozdítják elő. Pedig végre az ilyen munka nem más, mint több külföldi, tehát már létező és minden magyar szakembernek is rendelkezésére álló könyv kivonata s bármi jelesen van feldolgozva, tudományos és gyakorlati értéke reánk nézve mégis inkább problematikus. Ha a szakirót ilyen — és csakis ilyen — munkák írására pályadíjakkal buzdítják, ha könyvekből nem nagy fáradsággal összeállítható könyvek készítésével olyan könnyen lehet anyagi jutalmat és erkölcsi elismerést szerezni, ki adná magát hosszú és fáradalmas kutatásokra, hogy a magyar gazdaságtörténet valamelyik nehéz problémáját megoldja? Pedig végre is e problémákat a külföld helyettünk megoldani nem fogja. Ezer éves multunk a mi kizárólagos örökségünk; el nem veheti tőlünk senki, de rejtélyeinek megoldása, homályba merült lefolyásának alapos földerítése is egyes egyedül reánk várakozik. Ez kötelesség, melyet teljesítenünk kell, melynek teljesítése elől egyetlen tudományszak sem zárkozhatik el. A magyar nemzetgazdaságtanra pedig valóságos életkérdés ez, melytől regenerálása függ. Csak így válhatik termékenynyé a jelenre, csak így vetőközhetik ki eddigi sokban szobatudósi jellegéből s termékenyítheti meg hasznos ismeretekkel a közszellemet.

Nem ártana tehát, sőt egyenesen halaszthatatlannak mutatkozik, hogy ama sokféle pályadíjból, mely évenként nemzetgazdaságtani kérdésekre kitűzetik, egyiket-másikat a magyar gazdaságtörténet fontosabb feladatainak megoldására szentelnék. Ép oly szükséges, hogy a különböző ipartestületek legalább is a saját multjuk iránt érdeklődjenek s saját iparáguk történetét, mint a külföldiek tették, megírassák. Ha enyhülne a közöny, mely e téren eddig minden munkakedvet valósággal elölt, ha a gazdaságtörténettel való foglalkozás csak némi anyagi jutalomra nyújtana kilátást, bizonyára akadnának szakférfiak is, kik e teljes parlagon heverő mezőt művelni kezdenék, kik értelemmel és lelkiismerettel látnának a munkához. Anyag van bőven, sokkal bővebben, mint képzelhető. De hiányzik az a lelkesedés, mely nélkül komoly munkát végezni nem lehet, hiányzik az igazi munkakedv s a mi e téren néha-néha mégis történik, az a legtöbbször avatatlan

kéz műve, felületes, sőt egyenesen kontármunka, mely kérdéseket nem tisztáz, hanem inkább összezavar.

Nem szükséges a gazdaságtörténet jelentőségét a politikai történet rovására túloznunk, hogy belássuk, hogy amaszt legalább teljesen elhanyagolnunk nem szabad. Nagy és hasznos tanuságok rejlenek a multak történetének minden ágában s e tanuságokról épen a magyarságnak lehetetlen lemondania. A hazai iparos-munka fejlődésének történetéből a magyar nemzet egész polgárosodásának menetére új világosság fog áradni s minél hamarabb hozzálátunk az itt várakozó teendők elvégzéséhez, annál inkább ismerni fogjuk az utat, melyet a multból a jelenbe tettünk s mely a jövő haladásának is irányt ad. Midőn az iparos elemek történetét beleillesztjük a nagy nemzeti történelem keretébe, a nemzeti szellemet még inkább beleviszszük az iparos elembe, nemzetgazdaság tudományunkat pedig igazán magyar tartalommal látjuk el.

ACSÁDY IGNÁCZ.

NEHÁNY SZÓ AZ ÉLETBIZTOSÍTÁSRÓL.¹⁾

A biztosításügy újabban nálunk is élénken kezdi foglalkoztatni az elméket s míg egyrészt a biztosítás eszméje egyre nagyobb hódítást tesz, másrészt a tapasztalat intő szava mind általánosabbá teszi a meggyőződést, hogy kereskedelmi törvényünknek a biztosítási ügyre vonatkozó intézkedései többrendbeli pótlást, javítást és változtatást igényelnek. A kereskedelmi törvény revíziója, vagy egy külön biztosítási törvény, hiszszük, nem is fog soká elmaradni s komoly figyelembe veendi mindazon tüneményeket, melyek a biztosításügy terén fölmerültek; hogy azonban figyelembe vehesse, szükséges, vagy legalább is kívánatos, hogy mindazok a kérdések, melyeket az élet fölszínre vet, előzetesen behatólag megvitassanak s a szakirodalom gondosan előkészítse a törvényhozás útját.

Az alábbi sorok nem lépnek fel nagy igénynyel, jóformán csak mint egy külföldi szakember szavának egyszerű visszhangja szólanak meg. Israel Bernhard biztosítási szakíró s a »Der National-Oekonom« című közgazdasági hetilap

¹⁾ Azon fontosságnál fogva, melyet a biztosításügynek tulajdonítunk, mindig szívesen adunk tért egyes biztosításügyi kérdések megvitatásának, s az amerikai biztosító intézetek *tontina*-, illetőleg *fél-tontina-üzletét* elég fontosnak tartjuk arra, hogy irodalmi discussio tárgyává tegyük. A »New-York« és »Equitable« amerikai biztosító-intézetek tényleg oly előnyös életbiztosítási kombinációkat ajánlanak, melyek a közönség legmagasabbra csigázott igényét is képesek kielégíteni, ezzel szemben azonban ISRAEL B. biztosítási szakíró, kinek fejtegetését tisztelt munkatársunk a jelen cikkben ismerteti, azzal az állítással lépett a közönség elé, hogy amaz ígéreteknek nincs elég reális alapjuk. Részünkről a kérdést nem tartjuk eldöntöttnek, *audiat et altera pars*. Örvendeni fogunk, ha a két amerikai biztosító-társaság részéről, a kérdéses halmazati kötvényekről érvet érvvel, számadatot számadattal megczáfoló ismertetést nyerünk.

szerkesztője legközelebb egy kis füzetet bocsátott közre két amerikai életbiztosító intézet, a »New-York« és az »Equitable« tontina-üzletéről.¹⁾ Ez érdekes füzetről, a mennyire tudjuk, hazai közönségünk nem igen vett tudomást s így nem véljük fölöslegesnek, ha e folyóirat hasábjain röviden bemutatjuk a szakavatott, s a mennyire a rendelkezésünkre álló adatokból megítélhetjük, alapos fejtegetéseket; saját részünkről is néhány megjegyzést fűzve hozzá.

A tontinakötvényeket néhány amerikai biztosító intézet hozta gyakorlatba, mint a biztosításnak új formáját. A tontina-kötvénycsoportoknál a nyeresemény a helyett, hogy évenként fizettetnék ki, bizonyos előre meghatározott időn, 10, 15 vagy 20 éven keresztül a társaságnál halmoztatik össze s a határidő leteltével a még életben levő részesek között osztatik ki. A tontinakötvény tulajdonosa lemond a visszaváltás vagy leszállítás jogáról s ha a díjfizetést egy hónappal az esedékeségen túl elmulasztja, nemcsak a nyereséményhez való igényét veszti el, hanem az őt megillető díjtartalékot is, szóval összes befizetését, mely azok javára esik, kik a díjat mindvégig képesek fizetni. A tontináknál tehát a nyerészkedési elem nagyon is előtérbe lépett s az életbiztosítás szerencsejátékká vált. Hogy ez torzkinövés s az ethikai alapon nyugvó intézmény meghamisítása, talán említeni is fölösleges volna, ha az életbiztosítási nyereseményekre nézve oly téves felfogás nem volna elterjedve a nagyközönség közt, mely téves felfogást a verseny hevében maguk a biztosító intézetek is terjesztik és erősítik.

Hogy a díjakat akkora összegben, a mennyi az esedékes biztosítások kifizetésére, a díjtartalék képzésére s az igazgatási költségekre épen szükséges, pontosan megállapítani nem lehet, az természetes s az is természetes, hogy az intézet, tekintettel az eshetőségekre, valamivel nagyobb díjat szed, mint a mennyire a valószínűség szerint szüksége van s így minden év végével rendszeren fel nem használt nyereség marad s azt ismét csak méltányosnak tartjuk, hogy az intézetek ebből a nyereségből a biztosítottaknak is részt juttatnak; azt azonban, ha erre a nyereségre, mely utóvégre is mellékes,

¹⁾ Gutachten über die Tontinen-Versprechungen der »New-York« und »Equitable« amerikanischen Lebensversicherungs-Gesellschaften. Von B. Israel, Assecuranz-Statistiker. Zweite Auflage. Wien 1890.

az intézetek a kelleténél nagyobb súlyt fektetnek s akár a díjtartalékot rövidítik meg általa, akár a közönségben ébresztenek jogosulatlan reményeket, azt minden józan szakember a leghatározottabban elítéli. Nagyon figyelemre méltók e tekintetben azok a fejtegetések, melyeket a svájci szövetség biztosítási hivatalának, mely az állami felügyeletet gyakorolja, 1886. évi jelentésében olvasunk: »Annyira megy immár a verseny, hogy a biztosító társaságok az életbiztosítási díjak befizetését, tekintettel a nyeremény-szétosztásra, mint előnyös pénzelhelyezést hirdetik, mintha ez a nyeremény volna a főczél s a csak mintegy mellékesen biztosított halálesetre szóló biztosítás ajándék volna azon felül. A kedvező pénzelhelyezés kilátásba helyezése által az embereket félrevezetik, hogy minél magasabb összegre biztosítsák magukat, míg a dolgok helyes ismerete mellett kiki csak annyira biztosítaná, a mennyit korai elhalálozás esetére okvetlenül szükségesnek tart s a mi pénze még marad, azt takarékpénztárban, vagy más módon helyezné el gyümölcsözőleg. Sokkal jobb volna, ha az életbiztosító társaságok megmondanák a biztosítottaknak, hogy a halálesetre szóló és a vegyes biztosításnál a főczél az, hogy a család, a családfentartó korai elhalálozásából származó veszteségért némi kárpótlásban részesüljön és hogy az a kárpótlás a főnyereség, melyet viszont a tovább élő biztosítottak veszteségének kell fedeznie s jobb volna, ha ezzel a ténnyel összhangban, az üzletben elért nyereséget nem a korán elhaltak, hanem az öregkort értek javára fordítanák, mint a kikenek terhére képződött ez a nyeremény. Az életbiztosítás helyes megértése és alkalmazása érdekében a biztosítottakat fel kellene világosítani, hogy évi díjaik legnagyobb része, halálesetekre s az igazgatás költségeire, már a befizetés évében felhasználtatott s csak kisebb része marad kamatozólag elhelyezve (s itt is 3—4% a tartalék gyarapítására szolgál s csak a főlösleg marad nyeremények kiosztására) és hogy ezen pénzelhelyezéseknél a biztosság, nem pedig a magas kamatláb a főszempont«.

A tontinakötvényeknél a magas nyeremény-ígéret és nyeremény-hajhászás élesebben, határozottabban nyilatkozik, mint az életbiztosítás bármely más kombinációjánál; nem csoda tehát, ha ez a biztosítási mód élénk panaszokra adott alkalmat s magában az Egyesült-Államokban Ohio status

senatusa 1885-ben az unió legtekintélyesebb szakembereit enquêtere hívta össze a tontina-üzlet tárgyában; Svájcban pedig az állami felügyeletet gyakorló hivatal az »Equitable«-nek csak oly feltétel mellett adta meg a koncessziót, hogyha lemond az életbiztosításnak erről az alakjáról. Az *egész tontinákkal* immár valamennyi intézet felhagyott (az »Equitable« 1887. január 1-e óta nem bocsát ki ily kötvényeket), helyette azonban az ugynevezett *féltontinákat* hozták gyakorlatba. Ez utóbbiak az előbbiektől csak abban különböznek, hogy a kötvény a díjnak egy hónapon belül való nem fizetése következtében nem semmisül meg minden esetre, hanem ha már három évig volt érvényben, helye van a visszaváltásnak, leszállításnak vagy a kötvényre való kölcsönzésnek. A tontinának ez az új alakja tehát lényegesen enyhíti azokat a visszasságokat, melyek a biztosításügy igaz barátait oly méltán megbotránkoztatták, a nyereszkesedési elemet azonban tökéletesen még ez sem küszöböli ki. Jellemző, hogy az »Equitable«-nél, a mint prospektusában maga hirdeti, a biztosításoknak kilencztized részét féltontinákban kötik.

A »New-York« és »Equitable« nagyon jól értenek hozzá, hogy mint kell lármás reklamokkal a közönség figyelmét magukra vonni s e reklamoknak és az azokban foglalt túlzó ígéreteknek, melyek sok tekintetben károsan hatnak, tulajdoníthatjuk azt az ellenszenvet, melylyel a többi biztosító társulatok részéről találkoznak. A beválthatatlan ígéretekben valóban nagy veszély rejlik, mert míg egyrésztől megrendíti a bizalmat az életbiztosítás intézményében, másrésztől a versenytől kényszerítve, más intézeteket is könnyen hasonló eljárásra bír. A felek fogásában kifejtett túlságos hajsza aláássa a biztosítás szolid alapját s az intézetek esetleg feláldozzák a jövőt a jelennek. Israel Bernárd jó szolgálatot tett vele, hogy a két amerikai biztosító társaság tontina-üzletét beható tanulmány tárgyává tette s kiszámította, hogy a fényes ígéretek mennyiben felelnek meg a valóságnak. E czélból a két társaság bevételeiből és kiadásából az 1879—1888. évtizedre egy táblázatot állított össze, melyből kitűnik, hogy ezen idő alatt a kamatozó aktívák, a kamatok közé számítva az árfolyamnyereséget is, a »New-York«-nál $5\cdot44\frac{0}{10}$ -ot, az »Equitable«-nél pedig $5\cdot51\frac{0}{10}$ -ot hoztak átlagosan, de kitűnik az is, hogy míg a költségek a díjbevételeknek mind nagyobb százalékát veszik

igénybe, addig az üzleti fölösleg százalékos eredménye folyvást csökken. Ugyanis:

A »New-York«-nál			Az »Equitable«-nál		
1889-ben	1888-ban	1879—88-ban	1889-ben	1888-ban	1879—83-ban
a díjbevételek százalékában					
Költség ..	23 ⁸	21 ⁵	21 ²	23 ⁷	22 ⁴
Fölösleg	12 ¹	16 ¹	19 ⁴	15 ⁶	21 ⁵
				22 ²	

Az 1879—88. évtized alatt mutatkozó fölösleg (19⁴%, illetőleg 22²%) alapján s aztán egy önálló összeállítás segítségével Israel kiszámította, hogy tényleg mennyire mehet a tontina-nyereség. Például fölvett egy 40 éves egyént, ki halálesetre 313 dollár évi díj mellett 20 évi tontina periodusban 10.000 dollárra biztosította magát, az eredmény a két-féle számítás, valamint az illető társaságok prospektusai szerint következőleg alakult:

	New-York	Equitable
Az I. számítás szerint	2.999 ⁴ dollár	3.514 ⁹ dollár
A II. »	3.051 ⁰ »	3.074 ⁰ »
Az 1875., illetőleg 1873-ki prospektus szerint	9.438 ⁴ »	10.500 ⁰ »
Az 1879., illetőleg 1887-ki prospektus szerint	7.850 ⁰ »	7.170 ⁰ »
Az 1888., illetőleg 1889-ki prospektus szerint	4.088 ⁰ »	5.765 ⁰ »

Látható e számokból, hogy maguk a társaságok időről-időre mérsékelni voltak kénytelenek túlzó ígéreteiket; de az is látható, hogy még a legújabb ígéretek is mennyire meghaladják a valószínűségi számítás eredményét; pedig az 1888., illetőleg 1889. évi prospektusok már a fél tontinák nyereségét hirdetik, míg Israel számításai a korábbi évek üzleti eredményei alapján az egész tontinákra vonatkoznak. A kettő között lényeges a különbség. Abban az időben, mikor a jelenleg esedékes tontinák periodusa kezdődött, 6⁰%-os, sőt még magasabb kamatot is el lehetett érni, míg ellenben jelenleg, a míg az Egyesült Államokban is bajos 5⁰% mellett biztosan elhelyezni a tőkét s magától értetődik, hogy a kamatláb erős csökkenése okvetlen éreztetni fogja hatását az újabb tontinák eredményében. Az is az új féltontinák hátrányára módosítja a viszonyt, hogy míg a régi egész tontináknál a korábban kilépők elvesztették összes befizetéseiket a többiek

javára, addig a féltontinánál helye van a visszaváltásnak és reduktiónak. Az eredmény tehát semmi esetre sem lehet még oly kedvező sem, mint a jelenleg esedékes tontinánál.

Hogy a becslések — ugymond Israel — mily frivolitással tétetnek, legjobban bizonyítja az Equitable legújabb prospektusa, hol (a 11. lapon) a következőket olvassuk: »Az Equitable becslései azzal a nagy előnnyel bírnak minden más intézet becsléseivel szemben, hogy közel járnak a valósághoz, mert napról-napra kiállják a valóság próbáját, a mennyiben a 10 és 15 éves tontinának minden évben jelentékeny száma fizettetik ki s az 1890/91-ben esedékes első 20 éves tontinák eredményét már is meg lehet ítélni. A számítások és az összehasonlítások, melyeket az évenként előforduló számos kifizetés szükségessé tesz, bebizonyították, hogy a fél tontinák ugyanazon, ha nem kedvezőbb eredményt fogják nyújtani, mint a takarékalap-tontinakötvények.« Minden állítás ebben a reklamban — folytatja Israel — egy tudatos valótlanúság; az »Equitable« soha, még csak megközelítőleg sem fizette azt a tontina-részeseknek, a mit nekik a biztosítás megkötésekor ígért s merőben nevetséges az az állítás, hogy a fél tontinák ugyanoly, vagy még kedvezőbb eredményt nyújtanak, mint az egész tontinák, már csak azért is, mert az egész tontinánál a korábban kilépők összes befizetéseiket elvesztették, a fél tontinák szerint ellenben megkapják annak visszaváltási értékét, a fél tontinának ezen tényező folytán okvetlen csekélyebb eredményt kell adniok; az ellenkezőt állítani egyszerűen humbug.

Israel még más, súlyosabb vádat is emel a két amerikai biztosító társaság ellen, azt tudniillik, hogy az eddig lejárt tontinánál tényleg nagyobb nyeresémet fizettek ki, mint a mennyit a valóságos mérleg-eredmény megengedett s így a tontinakötvények tulajdonosait a többi biztosítottak kárára jogosulatlan előnyben részesítették, csak azért, hogy minél több új résztvevőt toborzzanak össze. A »New-York«-nál ugyanis az 1873—88. tontina-periodusnál a költség csak 8 $\frac{3}{4}$ %-kal számíttatott s ugyanakkor a társaság díjbevételeinek a költségek 21 $\frac{1}{2}$ %-át emésztették föl. Összehasonlítva most az ígért, a tényleg kifizetett s az üzleti eredményeknek megfelelő összegeket, a következő eltéréseket konstataálta:

Kiosztható fölösleg:

az 1873. évi ígéretek szerint	865.000	dollár
valóban kifizettetett	405.292	»
a költségek helyes számítása mellett lett volna	201.599	»

A tényleges eredmény tehát felét sem tette az ígért összegeknek, a kifizetett összegnek pedig közel fele mesterséges úton teremtetett elő. Így van ez az Equitable-nél is. A régi tontináknak kiosztott nyereség természetesen még kedvezőtenebbé teszi a későbbi csoportok eredményét s az ily manipulációnak utoljára sem lehet jó vége.

A két biztosító intézetnek igen sokba kerül a reklam s ennek legdrágább módját a pompás paloták képezik, melyeket a különböző nagy városokban emelnek, hogy annál inkább magukra vonják a figyelmet. Az »Equitable« épületeinek értéke 1879-ben még csak 8² millió dollárt képviselt, míg ellenben 1888-ban már 22⁷ milliót, de míg 1879-ben az épületek 4³⁶ % jövedelmet hoztak, 1886-ban már csak 2⁹, 1887-ben 2¹, 1888-ban 3²⁰ /₁₀₀-ot. A New-York épületeinek értéke 1888-ban 9³ millió dollárra rúgott, de a jövedelem nem tett többet 93 ezer dollárnál, vagyis az érték 1⁰ /₁₀₀-ánál.

Israel továbbá a két társaságnak mérleg-számaiban a kamatnak oly változásaira mutat, melyek az egésznek megbízhatóságát nagyon kérdésessé teszik. Legfeltűnőbb ez a jelzalogi kölcsönöknél, ugyanis:

az »Equitable«-nél		a »New-York«-nál	
a j e l z á l o g i		k ö l c s ö n ö k	
összege	jövedelme	összege	jövedelme
	összesen % -ban		összesen % -ban
d o l l á r		d o l l á r	
1886. 19,881.471	905.749 = 4 ⁵⁶	15,228.775	925.817 = 6 ⁰⁸
1887. 23,548.376	1,015.866 = 4 ³¹	15,969.373	825.400 = 5 ¹⁷
1888. 25,660.787	1,741.762 = 6 ⁷⁹	16,966.933	946.909 = 5 ⁵⁹

A jelzalogi kölcsönnél, a tőkeelhelyezésnek ezen legkonservatívabb formájánál a jövedelmezőség tekintetében ily fluktuációk évről-évre nem fordulhatnak elő s hogy a kamatláb általános csökkenő irányzata mellett az »Equitable«-nek jelzalogi kölcsönökben elhelyezett tőkéi 1888-ban több, mint két százalékkal kamatoztak volna jobban, mint a megelőző két évben, egészen hihetetlen.

Még a díjbevételeknél is látszanak gyanús dolgok, a díj-

tételek ugyanis a régi és új biztosításoknál (az előbbieknél a törléseket leszámítva) következőleg alakultak:

Folytatólagos biztosítások			Új biztosítások		
Biztosított tőke	díjak	százalék	Biztosított tőke	díjak	százalék
d o l l á r			d o l l á r		
»N e w - Y o r k«					
1886. 234,380.876	9,013.288=3 ⁸¹		66,106.370	5,079.690=7 ⁶⁸	
1887. 273,750.877	10,611.393=3 ⁸⁸		80,665.964	6,097.087=7 ⁵⁶	
1888. 318,146.066	12,586.596=3 ⁹⁵		97,404.745	6,564.023=6 ⁷⁴	
»E q u i t a b l e«					
1886. 319,354.983	11,346.319=3 ⁵⁵		87,249.322	4,522.630=5 ¹⁸	
1887. 425,400.841	15,707.491=3 ⁶⁹		117,421.750	5,855.932=5 ⁰⁰	

Ha az újabb biztosítások százalékos díjtétele annyira magasabb volna, a következő évek összes biztosításának tételében már éreztetnie kellene hatását, a mi azonban nem történik. Fel kell tehát tennünk — ugymond Israel — hogy az új díjak magasabbra, a régiek alacsonyabbra vétetnek a valószínűség. Ennek oka — folytatja tovább — abban a körülményben rejlik, hogy a »New-York« és »Equitable« a szerzési jutalékokat az új díjak százalékában számítják s mint hogy az új díjakat túlságosan magasra teszik, a jutalékok százalékos aránya csekélynek tűnik fel s alkalmul szolgál a két társaságnak, hogy reklámukban az olcsó szerzéssel kérkedjenek. »Mindkét társaság egész eljárása — végzi értekezését Israel — azon az egyetlen alapon nyugszik, hogy minden segédeszközüket mozgásba hozzák, esetleg kockára teszik s mind azt a csalogató mesterkedést, melyet a törvény bár meg nem enged, de határozottan büntetéssel sem sújt, felhasználják, csak hogy minél több új részt fogjanak s az által nagy díjbevételt, nagy osztalékot s nagy illetményeket érjenek el. Ám lássa a jövő, hogy tudja beváltani, a mit a jelen ígér.«

Israel Bernard fejtegetései, melyeket vázlatosan előadtunk, hazai közönségünkre nézve sem pusztán akademikus jellegűek, néhány év óta mindkét társaság kiterjesztette tevékenységét Magyarországra is s bár üzletük még koránt sem versenyez az itt régebb idő óta működő és erős gyökeret vert intézetek üzletével, alig szenved kétséget, hogy rövid idő alatt mind nagyobb tért fognak elfoglalni. A »New-York« díjbevételei Magyarországon, a külön mérleg szerint, 1887-ben, midőn itt működését megkezdte, 25.662 frtot tettek, 1888-ban ellenben már

101.929 frtra rúgott. Az Equitable 1886-ban telepedett meg hazánkban s díjbevételei az első évben 50.532 frtot, 1887-ben 127.575 frtot, 1888-ban pedig 174.693 frtot tettek. A két társaság külön mérlegét 1889-ről még nem ismerjük, valószínű azonban, hogy az, újabb nagymérvű térfoglalásról fog tanuszkodni, bár a legújabb időben nem oly sűrűn hangzanak a panaszok s úgy látszik, hogy úgy a »New-York«, mint az »Equitable« lármás reklámaikkal kissé alább hagytak.

Hogy a versenynek, bármily heves is az, meg van a maga jó hatása, készségesen elismerjük s az amerikai biztosító intézetek úgy a nagyközönségnek, mint a biztosításügy eszméjének jó szolgálatot tettek, hogy a biztosítási feltételek tekintetében szabadelvűbb felfogást honosítottak meg, névszerint, hogy gyakorlatba hozták a kötvények megtámadhatatlanságának elvét. Kezdeményezéseik nem maradhattak hatás nélkül s példájuk rászorította az európai biztosító intézeteket is, hogy a nagyközönség érdekét minél előzékenyebben és szabadelvűbben szolgálják. A versenynek azonban soha sem szabad annyira fajulnia, hogy a biztosító intézetek bevált-hatatlan ígéretekkel vakítsák és demoralisálják a közönséget, vagy a nyeremények osztogatásában odáig menjenek, hogy az által kétségesse tegyék a jövő kötelezettségek beváltását.

Különösen nálunk van rá nagy szükség, hogy az élet-biztosítás intézménye el ne fajuljon, hanem a maga tisztaságában maradjon meg, mert csak így remélhetjük tőle a középosztály megerősödését, melyhez oly fontos nemzeti érdek fűződik. Hogy az az ellenőrzés, melyet a kereskedelmi törvény értelmében a bíróságok gyakorolnak, teljesen elégtelen, arra nézve ma már aligha van véleménykülönbség s a nagy közönségre bizni, hogy ám védje, a hogy tudja magát a csalódások ellen, oly komplikált intézménynél, minő az élet-biztosítás, valóban veszedelmes dolog. Az állami felügyelet behozatala tehát elodázhatatlan feladat s bár föltétlen biztosítékot a csalódások ellen az sem nyújt, mert a felügyeletnek nem szabad a magán üzleti tevékenységet megszüntető gyámkodássá fajulnia, de azt elvárhatjuk tőle, hogy éberem őrködjék a törvény határozmányainak pontos megtartása fölött s különösen, hogy a díjtartalék helyes képzésére ügyeljen, valamint arra, hogy az intézetek beválthatatlan ígéretekkel ne idézzenek elő a biztosítók- és biztosítottakra nézve egyaránt káros versenyt.

Hogy a külföldi életbiztosítási intézeteket (természetesen csak a monarchián kívüliekről lehet szó) kizárjuk, azt a biztosítási intézmény internationalis jellege alig engedné meg; bár kétségtelen, hogy az a körülmény, hogy az életbiztosítási ügyletek többnyire csak számos év múlva nyerne befizetést, e tekintetben méltó aggályokat kelthet. Nézetünk szerint csakugyan az állami felügyeletet a külföldi biztosító intézetekkel szemben még hatályosabbá kellene tenni, mint a hazai vagy az osztrák társulatokkal szemben s míg az utóbbiaknál elég volna, ha az állami felügyelet csak annak ellenőrzésére szorítkoznék, hogy a díjtartalékok helyes elvek szerint megfelelőleg képeztetnek-e s úgy vannak-e elhelyezve, a hogy a törvény megszabja, addig a külföldi életbiztosító intézeteknél szükségesnek tartanók, ha a magyarországi üzletben, a szintén szakszerűleg kellőleg ellenőrzött díjtartalék értékei állami letétbe helyeztetnének. Ez által a biztosítottak teljes biztosítékot nyernének, hogy megtakarított filléreik, melyekkel családjuk jövőjéről, vagy aggkoruk gyámoltalan éveiről akarnak gondoskodni, nem veszhetnek kárba s nem sülyedhetnek esetleg a spekuláció feneketlen örvényébe. Másrészt ez az intézkedés a külföldi biztosító intézetekre nézve sem járna semmi hátránnyal. A biztosító társaságok aktívái elhelyezésének legtermészetesebb formáját az értékpapírok képezik s a magyarországi államkötvények és záloglevelek kamatlába még mindig jóval magasabb a nyugateurópai kamatlábnál; ez értékek tehát számukra előnyös befektetésül kínálkoznak s ha a kötvényekre vagy zálogokra adott kölcsönöknél esetleg nagyobb kamatot érnének el, azt a veszteséget bőven kipótolná a közönség bizalma, mely ez intézkedés következtében kétségkívül fokozott mértékben fordulna feléjük.

DR. VARGHA GYULA.

A RÉSZLETÍV-ÜGYLETEK.

Két körülmény birt rá, hogy a részletív-ügyletek kérdéséhez hozzá szóljak, s az általam összegyűjtött és kezeim között levő, idevágó adatok alapján pontos számítást tegyek a részletív-ügylet jövedelmezőségét illetőleg. Az egyik, hogy a nagyméltóságú kereskedelemügyi m. kir. miniszter ur nemrég kiadott köriratában felhívta a részletív-ügyletekre az illetékes körök figyelmét, mi által a kérdés aktuális jelleget nyert; a másik pedig, hogy Schönberger Lajos, »Börsen- und Handelsbericht« című lapjában (14-ik szám, 7-ik oldal) kiméletlen támadást intézett egy budapesti bankház ellen, mely szerinte a részletív-ügyletekben szörnyen uzsoráskodik.

A részletügyleteket szabályozó 1883. évi XXXI. t.-cz. az ügyletből elérhető nyereség maximumát 15⁰/o-ban állapítja meg.

A gyakorlati életben a bankár akkép határozza meg a havi részletek nagyságát, hogy a sorsjegy készpénzbeli értékéhez (árfolyami érték + folyó kamat) hozzácsatolja annak p^0 /o-át és a nyert összeget elosztja a havi részletek számával n -nel. Ha az ügyletből eredő nyereséget q /o-ban kifejezve q -vel jeleljük, igen egyszerű számvetéssel kimutatható, hogy az itt előforduló három mennyiség p , n , q között

$$q = \frac{24 p}{n-1}$$

összefüggés áll fenn.

Ezen egyenlet alapján, ha a sorsjegy eladási értéke és annak készpénzbeli értéke közötti különbség, a bankár által a részletügyletbe fektetett tőke 10⁰/o-át teszi, vagyis ha $p = 10^0$ /o és egyidejűleg a havi részletek száma $n = 11, 13, 16, 17$, akkor a jövedelmezőség $q = 24^0$ /o, 20^0 /o, 16^0 /o, 15^0 /o; ha $p = 15^0$ /o és egyidejűleg

$n = 10, 13, 16, 19, 21, 25$
 akkor $q = 40\text{‰}, 30\text{‰}, 24\text{‰}, 20\text{‰}, 18\text{‰}, 15\text{‰}$;
 ha $p = 20\text{‰}$ és egyidejűleg

$n = 13, 17, 21, 25, 33$
 akkor $q = 40\text{‰}, 30\text{‰}, 24\text{‰}, 20\text{‰}, 15\text{‰}$.

A jövedelmezőség tehát p változatlansága mellett annál nagyobb, mentől kisebb n , minél kevesebb számú részletre történik az eladás. A jövedelmezőség éppen 15‰ -ot tesz, ha

$p = 10\text{‰}$ és egyidejűleg $n = 17$ havi részlet

$p = 15\text{‰}$ » » $n = 25$ » »

$p = 20\text{‰}$ » » $n = 33$ » »

$p = 30\text{‰}$ » » $n = 41$ » » stb.

Az üzleti életben tényleg létesült kötéseknel azt találjuk, hogy ha $p = 15\text{‰}$, a papírt nem 25, hanem 12 részletre adták el, ha $p = 30\text{‰}$, az eladás nem 41, hanem 24 havi részletre történt. S így a bankár nyeresége nem 15‰ , hanem $30\text{--}32\text{‰}$.

Az így üzérkedők eljárásuk jogosultságát magából a törvény szövegéből akarják kimagyarázni. Ugyanis az idéztem törvényezikk 8-ik szakaszát: »A részletügylet a vevő vagy annak jogutódja által megtámadható, ha az értékpapír oly árban adatott el, mely az ügylet megkötésekor jegyzett árfolyamot és annak a részletügy tartama szerint számítandó évi 15 százalékát meghaladja«, ugy értelmezik, hogy nekik joguk van az értékpapír árfolyami értékéhez annak 15, 30, 45‰ -át hozzácsatolni, ha az eladás 12, 24, 36 havi részletre történt. Helyes volna ezen indokolás akkor, ha a vételösszeget nem havi részletekben, hanem egyszerre 12, 24, 36 hó leforgása után fizetnék. Hamis és helytelen az indokolás a felforgó esetben, midőn részletfizetésekről van szó, mert ekkor a *középlejárat* veendő figyelembe.

Ha az árfolyami értékhez annak 15‰ -át csatolják és az eladás 12 havi részletre történik, a bankár nyeresége:

$$q = \frac{24}{n-1} p = \frac{24 \times 15}{11} = 32\text{‰}.$$

Tagadom, hogy a magyar törvényhozásnak az lett volna intencziója, hogy 32‰ -os nyereségnek törvényes védelmet nyújtson. Sértés volna ez mindazokra, kik a nevezett törvény létrehozásában közreműködtek. S tényleg az egész okoskodás

nem más, mint a törvény szellemének szándékos félreértése, a törvény intenciójának vakmerő félremagyarázása.

A részletfizetésre létesült ügylet jövedelmezőségének megítélésére figyelembe veendő a középlejárat, mi $\frac{n-1}{2}$ hóval egyenlő, ha az eladás n számú havi részletre történt és ha az első részlet az ügylet megkötésekor készpénzben fizetendő. Ha tehát egy papírt, melynek készpénzbeli értéke 100 frt., eladnak havi 5⁴² frtos 24 részletre összesen 130⁰⁸ frtért, a középlejárat 11¹/₂ hó, a bankárnak az ügyletbe fektetett 100 frtja 11¹/₂ hó alatt kamatozott 30⁰⁸ frtot s így nyeresége százalékban kifejezve:

$$q = \frac{1200 \times \text{kamat}}{\text{tőke} \times \text{hó}} = \frac{1200 \times 30^{08}}{100 \times 11^5} = 31\%.$$

Különböző bankárok által tett ajánlatok alapján harmincz esetre vonatkozólag kiszámítottam a részletív-ügyletek jövedelmezőségét, melyekből mutatoul álljon itt néhány példa.

A magy. kir. nyereménykölsön-kötvényt, melynek árfolyamát számításomnál 140-nek (a tényleges árfolyamnál magasabbnak) veszem, részletfizetés mellett kínálták:

Részletek száma	Egy részlet frt.	Összesen frt.	Többlet frt.	Nyereség %-ban
36	5 ⁷⁰	205 ²⁰	65 ²⁰	32 ⁰ / ₀
30	6 ⁴⁰	192 [—]	52 [—]	31 ⁰ / ₀
24	7 ⁵⁵	181 ²⁰	41 ²⁰	31 ⁰ / ₀
24	7 ⁵⁰	180 [—]	40 [—]	29 ⁰ / ₀
24	7 [—]	168 [—]	28 [—]	21 ⁰ / ₀

1 db. bazilika sorsjegy. Árfolyam 8¹/₄. Kínáltatik 36 havi részletre à 0³⁴ frt., összesen 12²¹ frton. Többlet 3⁹⁹ frt. Jövedelmezőség 33⁰/₀.

1 db. hitelsorsjegy. Árfolyam 190[—]. Kínáltatik 22 havi részletre à 10[—] frt., összesen 220[—] frt. Többlet 30[—] frt. Jövedelmezőség 18⁰/₀. Ugyanezen sorsjegyet kínálják 24 havi részletre à 10[—] frt., összesen 240[—] frt. Többlet 50[—] frt. Jövedelmezőség 27⁰/₀.

Schönberger támadlásának alapját képező körlevélben kínálnak 10 db. »Jó szív«-sorsjegyet 36 részletre à 1⁹⁷ frt., összesen 70⁹² frt. Többlet 4⁷⁰ árfolyam mellett 23⁹² frt. Jövedelmezőség 35⁰/₀.

Ezekből világos, hogy Schönberger vádjának idevágó részét vissza nem utasíthatom, de kereken tiltakozom a vád általánosítása ellen. Sajnos, de igaz, hogy jelentékeny azon bankárok száma, kik a nagyközönség jóhiszeműségét kiaknázzák, a jövedelmező részletív-ügyletet nemcsak kultiválják, hanem a rendelkezésre álló utakon azt nagyban terjesztik. Ezekkel szemben azonban nem jelentéktelen azon fővárosi és vidéki pénzüzetek száma sem, melyek az ilyen jövedelmet egyszerűen megvetik és részletív-ügyletekkel nem foglalkoznak.

Nem is habozom, hanem lelkem legjobb meggyőződése szerint nyíltan kimondom, hogy a részletív-ügylet mai alakjában eltiltandó.

Hát mit helyébe? Megadta e kérdésre már a választ néhány kiváló pénzüzetünk, melyek szintén adnak el részletívet sorsjegyet, de nem részletív alakjában. Eljárásuk a következő: A fél megveszi a papírt a napiáron. Legyen ez 112 frt. Fizet készpénzben 12 frtot és a papírt elzálogosítja 100 frtba, miről az intézet kiállítja a szokásos zálogjegyet. A fél egy hó múlva megfizeti a 100 frt. egy havi 6^o/_o-os kamatját, 50 krt és törleszt a kölcsönből 10 frtot., mit a zálogjegyre reávezetnek. A következő hó elsején lefizeti a fél a 90 frt. egy havi 6^o/_o-os kamatját, 45 krt és megint törleszt 10 frtot s így tovább.

Ezen eljárás méltányos, őszinte és tiszta. Ezt óhajtanám általánosítani. A ki nem teszi meg saját jószántából, azt törvényeink szigorával kellene reászorítani.

HAVAS MIKSA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Április hó.

1-én. A berlini *nemzetközi munkáscserdelmi értekezlet* határozatait közhírré teszik.

Az osztrák kormány részéről *Niebauer tanácsos* a valuta-rendezési tárgyalásokat folytatja láng államtitkárral és azután Wekerle pénzügyminiszterrel fog értekezni.

A *Dunagőzhajózási társulat* a vasuti személyszállítás reformja következtében *tarifáit szabályozni készül.*

A *magánvasutak* értekezletet tartanak az államvasutak személy-dijreformja következtében szükségessé vált intézkedések tárgyában.

2-án. A *Budapest és Svájc közt Grácson át vivő vonatösszeköttetés gyorsítása* érdekében egy ottani társaság lép működésbe.

Párisban tervezik az *űrű-bevitelt olmozott kocsikban.*

Az *ingvári porcellángyár-részvénytársaság közgyűlése.*

A *szenes-hődmézövárhegyi helyi vasut bejárása* végbement.

3-án. Az *első m. betüöntőde-részvénytársaság* alakulása 250.000 frt. tőkével.

A párisi *osztrák-magyar kereskedelmi kamara közgyűlése* alapszabályait úgy módosítja, hogy ezentúl osztrák és magyar cégek is kamaratagok lehetnek és hogy a kamara közegei csak az osztrák vagy magyar származást, nem pedig az állampolgárságot kötelesek bebizonyítani.

Az *utalványozott pénzek posta útján való kézbesítése tárgyában tartott ankét* az eljárást előnyösnek ismeri el. A kereskedelemügyi miniszter a szétküldésre szánt kocsik számát 52-ről 120-ra szaporította és a díjak leszállítását helyezi kilátásba.

A *naszói iparvasutat* a forgalomnak átadták.

A budapesti gabonatözsde a *Bécsnél fennálló távbeszélő-összeköttetésnél külön vezetéket kíván.*

4-én. A budapesti *hitelzők egyesülete* közgyűlést tart.

A közös *pénzügyminiszterium* Boszniában (Varcsón) vaskohót szándékozik létesíteni 300.000 frt. tőkével.

Az *I. m. általános biztosító-társulat* üzletének Ausztriára leendő kiterjeszthetését kéri Bécsben.

A *pesti m. kereskedelmi bank részvényei* Lyonban Evesque és társa bankház által a tőzsdén bevezettetnek.

A *keleti vasutak közvetlen díjszabásai* tárgyában a normál-tarifákra nézve létrejött az egyezmény és néhány külön tarifára nézve szintén megállapodtak.

A pénzügyminiszter az italmérési jog kárpótlása tárgyában rendeletet bocsát közre, mely néhány könnyebbitést tartalmaz.

A magyar-gácsországi vasut eredménye a magyar északkeleti vasut kezelése folytán és a zónatarifa következtében nagyon kedvező. Kamatozásra maradt 1,438.109 ft.

5-én. A regaleváltás egész összegéből, mely 220 millió forintot tesz, magánosokra 75 millió ft. esik. Ebből 18 millióra jelentkeztek készpénzbeli váltás miatt. Ebből 8 millió a hitelintézet csoportjának adatott át, az állami 122 millióval együtt. A fennmaradó 10 millióra az opció fenn van tartva a csoportnak.

A kereskedelmi miniszteriumban a vasárnapi szünidő és a műbor tárgyában előterjesztendő törvényjavaslatok elkészítették.

6-án. A m. kir. államvasutak 1889. évi eredménye nagyon kedvező. Bevétel 43½ millió, kiadás körülbelül 23½ millió.

Az új-antalfölgyi üveggyár-r.-társaság a tőkét felemeli 1 millióra. 5.000 darab à 200 ftos részvényt bocsát ki, egyelőre csak 3.000 darab (az eddigi 500 darab à 500 ft. helyett, 1.250 darab à 200 ft.). 2.250 darab à 200 ft. már be van fizetve, 750 darab eladásával az igazgatóságot bizta meg a közgyűlés.

Az erdélyi szövőipar érdekében mintagyjűteményeket rendelt el a kereskedelemügyi miniszter; az egyik Brassóban a kereskedelmi kamaránál, a másik Budapesten a kereskedelemügyi miniszterium 6-ik osztályában tekinthető meg.

A Nándorfehérváron április 24-én lejáró szerb-osztrák-magyar kereskedelmi szerződés ügyében a tárgyalásokat megindították.

8-án. A német birodalmi kancellária megengedte a magyar sertések bevitelét Bajorországba.

A Dunagőzhajózási társulat 165.000 ft. üzleti hiánynyal zárja le az 1889. évi számadást.

9-én. Az első m. szállítási társulat az árúk helybeli szállítását a budai déli vasut pályaudvarához szerződésileg átvette.

11-én. A Foncière biztosító-társulat 5½% osztalékot fog fizetni.

A kőbányai sertécsarnok küldöttsége a földmivelésügyi miniszternél. Kőbányát nemsokára vészmentesnek fogják nyilvánítani.

A berlini munkásvédelmi értekezlet zárjegyzőkönyvét közzéteszik.

A duna-drávai vasut közgyűlése.

A debreczeni regálebérlok április 15-ére országos közgyűlést hívnak össze Budapestre, a törvény módosítása tárgyában.

12-én. A budapesti közúti vaspálya-társaság igazgatósága közzéteszi jelentését. A vicinális vasutak külön szervezését és a nyugdíj-alapszabályok módosítását vették célba.

Az első m. üveggyár osztaléka 25 ft.

Az orsz. gazdasági egylet Bethlen és Baross miniszterekhez beadványt nyújt be a romániai kereskedelmi szerződés megkötésének elhalasztása tárgyában.

A szerb-román kereskedelmi szerződés a legtöbb kedvezményeket élvező nemzetek záradékával és a származási bizonyítványok előírásával megkötöttetett.

A Gagarin-féle hajózási társulat az alsó Dunán hajói számát szaporítani fogja.

13-án. A regale-váltási kötvények 20 millió erejéig el vannak adva. A konzorcium 10 millióra az opciót gyakorolja és átveszi a kötvényeket a kormány rendelkezése szerint.

A kereskedelemügyi miniszter Zsolnán posttőgyárat akar felállítani.

Az *árújegyek kötelezettsége* feletti osztrák törvényjavaslatához hozzájárult a magyar kereskedelemügyi miniszter.

14-én. Az *osztrák-magyar államvasút* közgyűlése május 22-én Budapesten lesz. Egy 30 millió frtnyi kölcsönt terveznek. Az osztalék alig 1½ frankkal fog emelkedni. A bányaigazgatás szétválasztása iránt még nincs megállapodás.

Horvátországban a *regale-váltási kötvényekre* vonatkozó igények 13 millió erejéig jelentettek be.

A *szlavonia-irárváralgyi vasút* építése Belistéig (40 kilométer) be van fejezve és hosszabbítását tervezik (a faszállítás érdekében).

Az *alföld-fiumei vasút közgyűlése*. A választásoknál a hazai takarékpénztár két új igazgatósági tagot választ.

A *Drasche-téglagyár közgyűlése* a 20 frtos osztalékot elfogadja.

15-én. A kereskedelemügyi miniszterium *kereskedelmi tudakozó intézetet* állít fel a kereskedelmi muzeumban és megállapítja a szervezési alapszabályokat.

16-án. *Új iparvállalatok* keletkeznek: Zsolnán posttőgyár, Győrött kétszersültgyár, Szlavóniában tanningyár, Szepesben vászonfonógyár, Budapest mellett varrótőgyár.

Istvánhuttán *elektrolytikai úton való rézgyártást* rendeztek be.

A *regale-bérlők országos értekezlete* kívánalmait a pénzügyminiszter elébe terjeszteni fogja.

Nógrádi értekezlet a Verőcztől Balassa-Gyarmaton és Szécsényen át Losoncig vezető helyi érdekű vasut tárgyában.

A strikeok és a munkaidő nyolcz órára való megszorítását követelő *mozgalom* nagyobb kiterjedést nyer.

17-én. A *herendi porcellángyár* közgyűlés elé a múlt évről előterjesztett jelentés veszteséget mutat, hanem a köedénygyártásról jövőben jó eredményt vár.

18-án. A *Lloyd visszbiztosító-társulat* 8 forintnyi osztalékot határoz (80/o).

A *malomgyesület egy baleset elleni biztosítási egyletet* alakít.

Ausztriában a *bánya-strikeok* nagyobb kiterjedést nyernek és Ostrauban katonaság hivatik segítségül.

19-én. A *kassa-oderbergi vasút évi bevételei* 5.5 millió frt., kiadásai 2.5 millió frt., főlösleg 3 millió (múlt évi 2.5 millió ellenében).

A *horvát jelzálogbank* alakulása az év végére lett elnapolva.

A *csongrád-sővényházi ármentesítési társulat* 640.000 forintnyi kölcsönt vesz fel és a kormányhoz fordul segélyért.

A kereskedelemügyi miniszter egy *ipartanársot* és egy *vám-tanácsot* alakít; amaz a kereskedelmi és ipari érdekeinket köteles támogatni, ez jelentéseket és javaslatokat ad.

A *közös osztrák-magyar vámkonferenciát* április 26-ára Budapestre hívják össze.

Fiuméba a *kereskedelmi muzeum kirendeltséget* küld.

A kereskedelemügyi miniszter *Fiumében egy új magyar beviteli társulatot* alakít.

A *háromszéki helyi érdekű vasutat* engedélyezik. A holics-gödingi, sünegetapolczai, mármarosziget-bocskói helyi érdekű vasutak kiállításban vannak.

20-án. A *magyar északkeleti vasut államosítása* fogamatba vétetik, mi által a m. kir. államvasutak üzeme 1.032 kilométernyi növekedést nyerne.

A m. kir. államvasutak helyi tarifáinak reformját kezdeményezi a kereskedelemügyi miniszter az egyszerűsítés és olcsóbbítás eszméje szerint. Az iparnak szükséges tömeganyagokra az olcsó tarifa alkalmazása a főczél, a köszénre a legnagyobb figyelem fordítandó.

A budapesti áru- és értéktőzsde közgyűlése. A választások nagyszámú szavazattal mennek végbe.

A Dunagőzhajózási társulat alapszabályai módosítása tárgyában a megállapodás megtörtént. A közgyűlést május 17-én tartják.

A magyar lámpagyár vesztességgel zárja le az évet.

21-én. A m. északkeleti vasut államosítása tárgyában a társulatot Lévay, Boros, Rakovszky, Ivánka, Lindner fogják képviselni. A kereskedelemügyi miniszter elnöklete alatt május 10-én lesz a tárgyalás.

22-én. Az északmagyar közszéntársulat évi jelentése 268.000 frt. üzemi nyereséget mutat, a melyből 128.000 frt. osztalékot (8 frt. — 8%) foguak fizetni.

Az Adria hajózási társulattal Baross kereskedelemügyi miniszter egyezményt kötött az olasz, dalmát, görög kikötőkkel és Malta szigettel való közlekedés végett. A személyszállítást nagyon olcsón szándékozik eszközölni a miniszter (főleg Budapest—Fiume—Ancona—Róma).

A fővárosi kölcsön (20 millió forint) ügyében a budapesti pénzüntézetek értekezlete a közös ajánlat iránt egyezsége jutott. (A kölcsön célja tudvalevőleg az 5⁰/o-os és 6⁰/o-os kölcsön visszafizetése [10³/₁₀ millió frt.] és a függő adósság lerovása [2 millió frt.], valamint az új beruházások fedezése.)

Az aradi kiállításnál a Ganz-gyár az elektromos világítást a szállítási és üzemi költségek megtérítése mellett ingyen rendezi be.

A győr-veszprémi helyi érdekű vasut bejárása.

A bécsi Unió-bank a m. északkeleti vasut elsőbbségi kötvényeit konvertálni szándékozik.

Az italméresi jog kártalanítására a bejelentési határidő június 1-éig meghosszabbított. A fizetés augusztus 1-én 92⁰/o minimális árfolyam mellett történik; a kamatláb 4¹/₂%.

Nagy-Kanizsán egy közraktár felállítását kezdeményezik.

23-án. A magyar jelzáloghitelbank új 4⁰/o-os községi kötvényeket a 100 frt. bocsát ki, melyek 110 frttal fizettetnek vissza. Árfolyam 96¹/₄ frt. (Tőzsdén az első megjelenésnél.)

A m. hitelbank a nagy gépgyár felállítását véglegesen elejtette.

A jégkár elleni biztosítási szövetkezet zárszámadása helybenhagyatik a szövetkezet ülésében és felhívást intéznek a gazdaközönséghez.

A belgrádi konzulatus származási bizonylatok kiállítását szerb rozsról megtagadja, mivel az bolgár és török rozsszal vegyítve fordul elő. Ennek következtében a naturalizáció ezentúl az osztrák-magyar határnál a rozst helyesen mint bolgár vagy török származásút fogja megjelölni.

A bécsi nemzetközi villamos társaság a központi állomási építkezéseket erélyesen folytatja (Ganz és társa).

24-én. A kereskedelmi és ipari célokra szánt, Baross miniszter által elrendelt alap számára a kassai kereskedelmi kamara 1.000 frtot szavazott meg.

Az első m. biztosító-társulat tevékenységét Ausztriára ujonnan kiterjeszti és az általa alapított bécsi biztosító-társulathoz való viszonyáról felvilágosítást ad.

A munkások mozgalma az egész világban nagyobb mérvet ölt. Baross kereskedelemügyi miniszter a közvetítő-ügylet rendezését megindítja.

Az 1889. évi aratás végleges eredménye: búza 25²³ millió méter-mázsza (37³⁸-al szemben), rozs 10⁶⁹ (12⁶⁴), árpa 7⁶⁹ (10²²), zab 6⁷² (8⁷⁵), repce 0²⁹ (0⁵³), tengeri 26⁵⁹ (25⁰²), czukorrépa 11⁰⁹ (8⁰⁶), burgonya 28²⁵ (26⁸⁸), takarmányrépa 29²⁶ (24²⁷).

A szitavölgyi vasut folytatása érdekében az o.-m. vasut-társulattal tárgyalásokat kezdtek.

25-én. A pozsonyi dynamit-részvénytársaság két új gyárat fog nyitni füstnélküli puskapor előállítására.

Miskolcz az északkeleti vasut államosítása alkalmával üzletvezetőséget kérelmez.

26-án. A 20 milliónyi regále-kölesön eladásánál a kormánynak a 92⁰/₀ árfolyamon felül haszna is volt.

Az új iparbank május első napjaiban alakul meg.

A keresk. testület a keresztkötésű küldemények tarifájának módosítása tárgyában folyamodott a kereskedelemügyi miniszterhez a létező 50 gramm 2 kr., 250 gramm 5 kr. közt egy tétel 50-től 150-ig 3 krajczárral volna közbeteendő.

A belga földművelési társulat elnöke a szlavóniai ipar állásáról Eszéken tanulmányozásokat tesz. Szó van orahoviczai nagybirtok vásárlásáról, a Drávavölgyben egy czukorgyár felállításáról és a sveczevói és eszéki üvegyárak fuziójáról.

27-én. Az osztrák-magyar vámnkonferencia Budapesten ülésezik a Törökországgal való kereskedelmi szerződés végett. (Május végén lejár az eddigi szerződés.)

A krompach-hernádi vasmű hosszabb jövedelem nélküli üzem után az idén 4²⁰ frt. osztalékot fog adni.

A Ferdinánd császár északi vasut Gödingről a magyar határig vezető helyi érdekű vasutra kér engedélyt a Magyarországon engedélyezett Holicsig terjedő helyi érdekű vasuttal leendő összeköttetés céljából.

A magyar és az osztrák kormány a déli vasut tarifareformja tárgyában követendő egyöntetű eljárásról tanácskoznak.

28-án. Az északmagyarországi széntársulat közgyűlése elfogadja a mérleget, leírásokra 140.000 frtot, osztaléokra 128.000 frtot fordítanak. (8 frt. minden részvény után.)

Az első n. üvegyár-részvénytársulat tiszta nyeresége 9.545 frt.; a közgyűlés az osztalékot 7.500 forinttal elfogadja (25 frt. minden részvény után).

29-én. A kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslatot nyújt be a török birodalommal 1862. május 22-én kötött szerződés 1890. deczember 31-éig való előzetes rendezése tárgyában. (Július 5-én lejár ezen szerződés és Törökországra, Bulgáriára és Egyiptomra terjeszkedik ki; ezentúl a két utolsó országgal a viszony külön rendezendő.)

A soproni kereskedelmi kamara erélyesen és határozottan felszólal a műbor-törvényjavaslat ellen.

Bécsben egy nagy zabáremelő konzorcium alakult.

30-án. A pénzügyminiszter a szeszes italok forgalmáról törvényjavaslatot terjeszt be.

A pénzügyminiszter felhatalmazást kér községek által nem az

adóhivataloknál, hanem tévesen a szolgabírói hivataloknál benyújtott *regale-váltási igényeket* utólagosan is tárgyalhatni.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hóban a *magyar kereskedelemügyi miniszterium* különös igényt szerzett kiváló jelentőségű kezdeményezései és szolgálatai által a kereskedelmi és ipari körök hálájára. Egész tömege a munkálatoknak készült el és került nyilvánosságra, a melyeknek megvalósítására Baross miniszter hosszú idő óta legjobb erejét fordította és növeli a hatást, hogy mindezen fontos ügyek egy hónap rövid lefolyása alatt láttak világot. A vasutállamosítások folytatása, mely ha a *magyar északkeleti vasuttal* a kezelése alatt álló vasutak is állami üzembe mennek át, az államvasutak hálózatát több, mint 1.000 kilométerrel fogja gyarapítani; a jelentékeny *tarifaszabályozási* kezdeményezés az összes m. kir. államvasutakon azon határozott irányzattal, hogy az iparhoz szükséges nyersanyagok, különösen a kőszén, sokkal olcsóbban szállíttassanak; több új *ipartelep alapítása* (posztógyár, kétszersült, tannin- és leuszövőgyár); *Fiumében* a kereskedelmi muzeum fiókjának berendezése és ugyanott magyar importtársulat alakulása; a fontos egyezség az *Adria gőzhajózási társulattal* az olasz, dalmát és görög kikötőkbe való árúszállítás iránt, továbbá a Fiume és az olasz kikötők közt létesítendő személyforgalmi összeköttetésnek a megvalósulás felé közeledése, kapcsolatban olcsóbb összeköttetéssel Budapest—Fiume—Ancona—Róma közt; végre az *iparalaprak* s az *ipar- és a vámtanácsnak* szervezése: mind oly kezdeményezések és eredmények, a melyek általános tetszésben részesülnek és egy miniszter rendes évi tevékenységének mértékét messze túlhaladják. Ezenkívül megemlítendő a még szakértekezletek megrostálása alá kerülő s az előadói javaslatban található hiányok miatt több oldalról megtámasztott törvényjavaslatok a vasárnapi munkaszünetről és a műborgyártásról s nem szabad felednünk az alkuszügy szabályozását s a gyenge kezdeményezést az árúcsarnok kérdésében. A fontosabb ügyek közt emlitendő még a kormánynak adott felhatalmazás a kereskedelmi viszonyoknak Törökországgal, Bulgáriával és Egyiptommal való rendezésére egész 1890. végeig terjedő hatálylyal. — A már említett ipar- és vámtanácsról még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy e tanácsok gondosan kidolgozott szervezési szabályzata remélünk engedi, hogy a miniszter a személyek megválasztásában nem fog sablonszerűleg eljárni és csupa »old famillar faces«-eket gyűjteni maga körül, hanem oly embereket fog választani, a kik szakismeretet és bizonyos személyi függetlenséget egyesítve, nem fognak mindent vakon helyeselni, hanem elfogulatlan tanácsokkal fogják a minisztert támogatni.

A pénzügyminiszteriumtól egyidejűleg sikert és egy saját hibáján kívüli eredménytelenséget kell feljegyeznünk. Az eredménytelenség a *valutaszabályozás ügyének elposványosodása*, mely azonban valószínűleg osztrák részről eredő halogatásból származik. A siker a *regale-kölcsön első részletének lebonyolítása* (20 millió frt., a 92-es árfolyamon felül haszonrészesedéssel a kormány javára).

A bankok és részvénytársulatok pénzügyi viszonyait illetőleg utalunk magára a krónikára.

Dr. Mandello Károly.

SZEMLE A KÜLFÖLDI KÖZGAZDASÁGI ESEMÉNYEK FELETT.

Midőn a »Nemzetgazdasági Szemle« szerkesztősége e folyóirat 14-ik évfolyamának elején olvasóinak megígérte, hogy a külföld gazdasági mozgalmairól nagyobb időközökben számot fog adni, ebbeli elhatározásában — úgy gyanítom — a következő gondolatok által vezettette magát: A napilapoknak óriási mérveket öltő távirati szolgálata az olvasók elé oly tömegét önti az állami pénzügyekről, gazdasági törvényhozásról, nemzetközi forgalomról, pénzverési és valuta-ügyekről, adók- és vámokról, kereskedelemről, iparról, bank-ügyről, mezőgazdaságról s utóbbi időben a szociális kérdésekről, kivált pedig a munkás-kérdésről szóló híreknek; s e hírek a maguk szaporaságában azonfelül oly összefüggés nélküliek s a napi hangulattól annyira befolyásolva, hogy szükségesnek látszik, hogy a mi gyorsléptű nemzedékünk számára e mozgalom egységes képe szerveztessék, még mielőtt a gazdasági történetírás e tények halmazából a maga következtetéseit levonná; e célból ajánlatos ily időközi, bíráló megjegyzésekkel kísért szemléknek közzététele, melyek a gazdasági mozgalmat annak kellő közepén egy, habár nem is korrekt, sem nem teljes, de legalább egységesebb és kevésbé töredékes képben foglalják össze. A mi saját hazánkat illeti, erre nézve a *havi krónika* az eseményeket behatóan tárgyalja és e megbeszéléshez magyarázó megjegyzéseket csatol. Ám az összes *külföldet* illetőleg az események tárgyalása csak rapszódikus lehet, valamint hogy azok bírálása is csak bizonyos általános vonásokra szorítkozhatik. Az alábbi sorokban következő szemlénket *Európa valamennyi államára, az angol gyarmatokra, Chinára, Japánra, Persiára, Afrikára, Észak- és Dél-Amerikára* kiterjesztvén, a nagyközönségnek módot adunk annak megítélésére, vajjon az ilyféle közlések a fent érintett szükségnek megfelelnek-e?

I. ÁLLAMI PÉNZÜGYEK.

Az állami pénzügyekre vonatkozólag természetesén lehetetlen egységes képet nyújtani, mivel e rovatban az ipar és kereskedelem helyzetén kívül még érték hullámzások és egyéb tényezők is érvényre jutnak. Általánosságban mondhatni azonban, hogy az államháztartás a legtöbb országban kedvező képet, vagy legalább a javulás képét tünteti fel. Csak természetes tehát, hogy a mai kor jellemző vonása, az *államadóssági kötvények átváltoztatása alacsonyabb kamatozású értékekre* a kamatterhek leszállítása céljából, a mint ez legóriásibb mérvben *Oroszországban* mutatkozik, csaknem mindenütt kifejezésre jut. *Amerika* persze e tekintetben egészen kivételes helyzetben van:

ez állami kötvényeit kincstára készleteiből visszavásárolja és így azokat a forgalomból kivonja.

BELGIUMBAN az 1889-iki állami pénzügyi kezelés 13 millió franknyi felesleget mutat fel az előző évben elért 18 millióhoz képest. 1890-re az adókönnnyítések következtében csak csekély felesleg várható, holott 1891-re már körülbelül ismét 10 milliónyi felesleg fog mutatkozni. A pénzügyminisztert egy királyi rendelet egyuttal felhatalmazza 20 millió franknyi $3\frac{1}{2}$ százalékos állami kölcsönnek szabad kézből való elhelyezésére; e kötvények 1893. június 30-a előtt visszafizetésre be nem vonhatók; a Kongó-állam új kölcsön megkötése iránt alkudozik, e kölcsön 150 millió frknyi lesz és $3\frac{1}{2}/0$ -os kötvényekben fog kibocsáttatni.

NÉMETORSZÁGBAN a pénzügyminiszter az 1890—1891-iki állami költségvetés beterjesztésekor a pénzügyi helyzetet kedvező színben mutatja be. A chronikus deficitet a gazdasági politika, kiváltkép a pálinkaadó megszüntette. Az 1890—91-iki költségvetés 1586 millió márkányi összeg mellett 108 milliónyi szaporulatot mutat fel. A miniszter óva inti a törvényhozást, hogy a vámtörvények retrográd irányú revíziójától tartózkodjék; egyuttal reformokat jelez, a többek közt a kormány abbeli szándékát, hogy a hivatalnokok fizetésének megjavítására 18 milliónyi összeg fog fordíttatni. A birodalmi kanczellár felhatalmaztatik arra, hogy több közigazgatási ágban, így a hadseregnél, a hadi tengerészetnél, a birodalmi vasutaknál, a posta- és távírda-intézménynél egyszersmindenkori kiadások fedezésére az 1890—1891-iki költségvetési év folyamán hitelművelet útján 235,696.053 márkát folyóvá tegyen; ez összegből a »Seehandlung« 129 millió márkányi $3\frac{1}{2}$ százalékos birodalmi kölcsönre aláírást nyitott. Összesen 255.7 millió márkányi effektív összegnek megszerzéséről van szó. Aláírási árként $102\frac{1}{2}$ árfolyamot emlegetnek. A képviselőház asztalára a kormány letette jelentését a *vasutak államosítására vonatkozó törvények végrehajtásáról*; e szerint az elsőbbségi kötvények birtokosainak 1110.9 millió márkányi összeg erejéig felajánlatott a csere $3\frac{1}{2}$ százalékos konszolidált kölcsönczimletekre, a mely ajánlatra 1054.9 millió jelentkezett. Az e művelet által elért megtakarítás évenként $5\frac{1}{2}$ millió márkára rúg. A kormány a birodalmi tanácstól *keletafrikai célokra* további pénzeszközöket szándékozik kérni.

Az ANGOL kincstár állami bevételei 1889. április elsejétől 1890. márczius 15-ig 84.4 millió £-re rúgtak (az előző évben elért 83.9 millióhoz képest). A kiadások összege 78.7 millió volt (az előző évi 79.2 millióhoz képest). A folyó év eleje óta a közbevételek emelkedő irányzatot követnek. Az Egyiptomot megszállva tartó brit hadsereg költségei az április 1-én kezdődő új pénzügyi évre 231.115 font sterlinggel vannak előirányozva, mely összeghez az egyiptomi kormány 100.000 fonttal járul. Goschen miniszternek a költségvetésre vonatkozó javaslatái felkarolják az arany- és ezüst-vám megszüntetését, a thea-vámnak libránként 2 s való leszállítását és ugyancsak az aprószőlő vámjának 7 shillingről 2 shillingre való mérséklését. A szeszdó gallononként 6 pence-el emeltetnék, ellenben a levélportó Indiába és a gyarmatokba $2\frac{1}{2}$ s-vel leszállíttatnék. A *gyarmatokon* Viktoria kormánya aláírást nyitott egy 4 millió £ St.-nyi $3\frac{1}{2}/0$ -os kölcsönre al pari árfolyamon.

FRANCZIAORSZÁG 1889-iki pénzügyi kezelése 3071 millió frank bevételt, 3107 millió frank kiadást és így 36 millió hiányt mutat ki.

A költségvetési bizottságban a miniszter megerősíté a szándékolt kölcsönfelvételről keringő híreket és a kötvények konszolidálását emlegette 6 évi esedékességi idővel. A bizottság a hiteljavaslatokat a kormányhoz visszaszantásította azzal, hogy vizsgáltassék meg, vajjon nem lehetne-e azok némelyikét 1891-ig visszatartani. A kamara bizottsága elé megvizsgálás végett beterjesztett póthitelek 28 millió frankra rúgnak. A pénzügyi bizottságban a kormány az egész költségvetési helyzetről nyilatkozott; vázolta tervét a forgalomban lévő kötvényeknek egy milliárdnyi liquidacionális kölcsön által 6 évi esedékességgel leendő konszolidálására vonatkozólag, a mely művelet által e kötvények törlesztési összegei felszabadulának. A kincstár forrásai 1891-ben a különböző adónemek (ítaldó, földadó, czukoradó) reformja révén bővítetteti szándékoltatnak. Aláírás alá kerül egy 700 milliós kölcsön, a melyből 400 millió a 6 éves *bondok* beváltására van szánva, úgy, hogy e papírok birtokosai az aláírásnál 275 millió erejéig előjogot nyernek. A kincstári jegyek összege 1080 millió; ebből 385 millió vasuti kamatbiztosítékok céljaira szolgál és nem fog konvertáltatni. A többi forgalomban lévő kincstári jegyek összege erejéig a kormány további 291,8 millió járadék kibocsátását ajánlja az utolsó két év hiányának fedezésére, azonfelül a rendkívüli hadi költségvetés fedezésére kölcsönt javasol. A Rouvier és a parlament bizottság közt fenforgó nézetkülönbségek következtében az ügy eldöntése elhalasztatott. *Rouvier* kijelenti, hogy a költségvetés felesleget fog felmutatni.

NÉMETALFÖLD kormánya 45 millió forintnyi államkölcsönt tervez, a mely kölcsönnek felvételénél 3 százalékos typos és 95% kibocsátási árfolyam van kilátásba helyezve. A kormány a kamaráknak törvényjavaslatot terjesztett be a vasutak államosítására nézve.

Az olasz államháztartásban a Franciaországgal folytatott kereskedelmi háború és az 1888—1889-iki katonai többkiadások által megingatott egyensúlyt helyreállítandó, a kormány két tényezőt alkalmaz. Az egyik a vám-bevételeknek körülbelül 50 millió lírával való szaporítása, a másik pedig *Giolitti* pénzügyminiszternek a kamarák helyeslésével követett ügyes pénzügyi politikája, a melynek főirányelve az állami kiadások erős megszorításában áll. Az 1890—1891-iki költségvetés 78 millió líra többbevételt jelez, holott a kiadások az előző évhez képest csak 24,3 millióval emelkedtek; ez utóbbi összegből állami adósságokra és nyugdíjakra 15,3 millió esik, ám ebből 9,8 milliónyi összeg levonandó, mint a mely vasuti célokra visszafizetési kötelezettség mellett kötött államadósságot képez. Az állami kiadások eddigelé 1885-től 1890-ig évenként 40 millióval szaporodtak. *Giolitti* egyébiránt egy 4 százalékos adómentes vasuti kötvény megteremtését tervezi a 3 százalékos typos helyébe. 1890-re a vasuti célokra szolgáló pénzszükséglet fedezve van. A deficit, a mely az utóbbi pénzügyi évben 250 millió volt, az idén 85 millió s jövőre már csak 32 millióra fog rúgni. Az *állami adósságok járadéka* 1889. december 31-én 489,3 millió líra rente volt, a mi 10.013,7 millió líra névleges tőkeálladéknak felel meg. A Berlinben végbement aláírás 5 százalékos olasz törlesztési járadékra rögtön a megnyitás után bezárható volt. Megjegyzendő, hogy ezen 5 százalékos állami adósság Nápoly városának céljaira szolgál, összege 100 millió líra, mely 12 évi részletben szereztetik be, az első 8 részlet mindegyike 8, az utolsó 4 mindegyike 9 milliójával; a kamatozás, miként már emli-

tettük, 5 százalékos; a törlesztés sorsolás útján 1890-től kezdve 60 év alatt történik s a kölcsön alá van vetve a $13\frac{1}{5}$ százalékos ingó-jövedelmi adónak.

AUSZTRIÁBAN a hivatalos adókinutató 1889-ben 17 $\frac{1}{2}$ millió forintnyi emelkedésről tanuskodik a közvetett és 1 $\frac{1}{2}$ milliónyi emelkedésről a közvetlen adók bevételeiben. Ebből a szeszadó emelkedése 12 $\frac{1}{2}$ millió, a dohánybevételek szaporodása az áremelések folytán 4 $\frac{1}{2}$ millió. A pénzügyminiszter a *márcziusi járadék konvertálását* tervezi. Az 5 százalékos Erzsébet-vasutiféle aranyban kamatozó állami kötvényeknek $4\frac{1}{2}$ -os arany kölcsönné való konvertálásával a Rothschild-csoport és az osztrák földhitelintézet bizattak meg. Az $5\frac{1}{2}$ -os aranykötvények forgalomban lévő összege 42 $\frac{1}{2}$ millió. Az új kölcsön adómentes, legfőlegb 4 $\frac{1}{2}$ -kal kamatozó és 82 év múlva visszafizetendő lesz, úgy, hogy e művelet az államkincstár javára, a jelenlegi annuitáshoz képest megtakarítást fog eredményezni. (Előzetes számítás szerint 43 $\frac{1}{2}$ millió fogna kibocsátatni és évenként 370 ezer forint aranyban megtakaríttatni). A költségvetési bizottság javaslata szerint 1890-re 548 $\frac{1}{2}$ millió forint bevétel mellett 2,333.000 forint felesleg irányoztatik elő. Az általános államadósság törlesztése céljából a pénzügyi törvény felhatalmazza a minisztert 11,344.800 forint egyésges papíráradéknak és 914.500 forint ezüstjáradéknak kibocsátására. Galícia részéről tárgyalások folynak a Länderbankkal egy 40 milliónyi *tartományi kölcsön* főlvétele iránt előbbi kölcsönök konvertálására és a hátralékos földtehermentesítési tartozások visszafizetésére.

PORTUGÁLIÁBAN a hadsereg és a hadi tengerészet szervezésére és Lissabon megerősítésére vonatkozólag hazafias törvények hozattak és a pénzügyminiszter felhatalmazást nyert az e kiadások fedezésére szolgáló összegeknek kötvények kiadása által való beszerzésére; e kötvények 20—20 milreire szólnak, $4\frac{1}{2}$ -kal kamatoznak, 73 év alatt törlesztendő és javukra az összes állami jövedelmek lekötetnek. A kölcsön tele az országban magában helyezendő el s a kormány elvárja a bankoknak ingyenes közreműködését. Egyttal katonai célokra külön alap szerveztetik *védelmi alap* czimén, a melyre két nap alatt február végén 80 000 £ St. jegyeztetett; márczius közepén a kormány már közzé tehetette e kölcsön jegyzésére nézve, hogy 60 aláírt kötvényre egy czimlet, 60-tól 200-ig 2 czimlet s egyébként a jegyzett összeg $1\frac{1}{2}$ százaléka adatik ki. A folyó évben a költségvetési év kezdete óta az állami bevételek többlete a kiadásokon túl 334 Contos volt (egy Conto körülbelül 100 £ St.) az előző évi 2 Contoshoz képest. A kormány az Ephrussi-csoporttal 11,367.000 milreis $4\frac{1}{2}$ -os kölcsönt (126.300 kötvény a 90 milreis) kötött $83\frac{1}{2}$ árfolyamon, a mi effektive 52 $\frac{1}{2}$ millió frankot eredményez. A kötvények 90 milreire vagy 500 frankra vagy 406 márkára vagy 19 £ St. 18 sh.-re szólnak. A $4\frac{1}{2}$ -os 3 havi kincstári jegyek 9.000 Contosnyi összegének megújítására 47 ajánlat érkezett be, összesen 16.900 Contosra.

ROMÁNIÁBAN a költségvetési bizottság jelentése szerint az államháztartásban az egyensúly teljesen helyreállott, a kiadások és bevételek összege egyaránt 164,869.000 lei (frank), ebből az államadósság szükséglete 61 $\frac{1}{2}$ millió. *Ghermani* pénzügyminiszter azonban, minthogy a hadügyminiszter erősítési célokra állami kölcsön által fedezendő 60 milliót követel, egy százmillió frankos kölcsön főlvétele iránt alkudozik. Előzetes tárgyalások folynak egyttal külföldi cégekkel

a 60/o-os kölcsönnek egy 40/o-os és 75 év múlva visszafizetendő kölcsönné való *konvertálása* iránt. A zárszámadás a lefolyt évre körülbelül 30 millió lei felesleget mutat ki, mely összeghez a dohány-monopolium egymaga 21 millióval járult. A kormány a parlament elé törvényjavaslatot terjeszt a 60/o-os mezőgazdasági kölcsönnek és a 60/o-os vasuti kölcsönnek 40/o-os czimletekre való konvertálása iránt.

A török szultán a miniszterium által egy külföldi szindikátussal kötött szerződést az elsőbbségek konverziója és 5 millió török £ (1 t. £ = 9 forint aranyban) névértékű 40/o-os kölcsön iránt eleinte nem hagyta helyben, később azonban bizonyos feltételek mellett hozzájárult. E kölcsönből ugyanis 1½ millió t. £ 760/o-ával s nem mint a többi 9½ millió t. £ 750/o-ával fog kibocsáttatni, 1 millió t. £ pedig az államkincstár rendelkezésére maradna. A konverzió kiterjesztetnek a Dahléc és Schimes-bondsokra is; bizonyos vámok és tízedek leköttetnek biztosíték gyanánt. A szindikátus az Ottomanbank vezetése alatt e bankon kívül, áll az osztrák hitelintézetekből, a diskontó-társaságból és a Bleichröder és Bethman bankcégekből. A jövő évi költségvetésben a hiány 600.000 t. £-re van leszállítva.

OROSZORSZÁGBAN egymást érik a *konverziós műveletek*. A Rothschild-csoport már újév napján jelentette az 1889-iki 1½ milliárd rubelnyi konverziós kölcsön számára alakult szindikátus felosztását, 2½0/o tiszta nyereség szétosztása mellett. E mellett a pénzügy-miniszternek a külföldön számos követelés áll rendelkezésére, így 6 millió £ St. Rothschildnál Londonban, 2 millió Baring Brothers czégnél, 2 millió a párisi Rothschildnál: 1 millió Párisra, 1 millió Hollandiára. A pénzügyminiszter első sorban a konverziós műveletet a három keleti kölcsönre szándékozik kiterjeszteni, a melyek 1886, 1864 és 1855-ből (Stiglitz-féle kölcsön) származnak. Egy bank-csoporttal, a melyhez a *Banque de Paris*, a *Credit Lyonnais*, a *Société Générale*, a *Banque d'Escompte*, a *Société des Dépôts et des Comptes Courants* és a *Hoskier & Comp.* czég tartoznak, ezen kölcsön 300 millió frank, vagyis 90 millió aranyrubel erejéig megkötetett. A kibocsátási árfolyam 930/o fokozatos befizetésekben, úgy, hogy az 500 frankos kötvény 403¼ frankba kerül, adómentesen évenként 20 frankot kamatoz és törlesztési hányad nélkül 4½0/o-ot hajt. A törlesztés 80 év alatt történik. A fentemlitett régi kötvények birtokosainak a nem redukálható jegyzés előnye volt biztosítva. A becserélésnél az 1864. és 1866-iki kölcsön kötvényei Berlinben az áprilisi szelvény nélkül 2.050 márká 100 £ St. gyanánt és a Stiglitz-féle kölcsön kötvényei 1.538½ márkával vétettek át; az új 40/o-os kötvények ellenben, a melyek kamatozása márczius 1-én kezdődik, 377½ márkával számítottak 120 aranyrubelért. A művelet sikere óriási volt. Magára a becserélésre 280 millió franknyi kötvény kínáltaott és készpénzre 200.000 személy 3.125 millió frankot jegyzett, úgy, hogy egy egész kötvény sem jut egy-egy aláíróra.

A készpénzben aláírókra a 720.000 kibocsátandó kötvényből csak 157.285 darab jutott 19,660.625 aranyrubel összegéig. Természetes, hogy a kibocsátó szindikátus sietett az orosz kormánynál kérdezősködni egy régebbi adósságok konvertálására szánandó *második* kölcsön iránt s valóban a kormány fel is használta e kedvező alkalmat újabb tárgyalásokra.

Ezen 75 millió aranyrubel névleges összegű 1890-iki harmadik

kibocsátású kölcsön az 1862-iki 15 millió £ St. összegű VII. 50%-os kölcsön visszafizetésére szolgál. A kötvények adómentesek, névre vagy felmutatóra szólnak, a kamatláb 40%, a kamat évnegyedenként fizetendő, a törlesztés al pari 81 év alatt történik.

A régi kötvények birtokosai 50 £-ért két új kötvényt kapnak 125 rubeljével s a többi aranyban. E kölcsönt a párisi és londoni Rothschild-házak kötötték.

Az egész 1862-iki kölcsönből körülbelül 800% jelentkezett, 200% pedig (circa 3 millió £ St.) készpénzben fizettetik ki. A régi kötvények tulajdonosai részéről nem reklamált részösszeg (circa 2¼ millió £ St.) nem kerül a tőzsdére, mivel az már az aláírás megnyilta előtt magában az országban előzetes jelentkezések által fedezetett; e jelentkezők többnyire koronaintézmények. Az eddig konvertált 50%-os kölcsönök összege 108 millió £ St.-re rúg, a kamatmegtakarítás 400.000 £ St.

Ezzel kapcsolatosan megindultak a tárgyalások 70 millió rubelnyi összegű *délkeleti vasúti kötvények* átvétele iránt. Ezek nemsokára odamódosultak, hogy a kibocsátást nem az eredeti kontrahensek, hanem önállóan a pénzügyminiszterium eszközölni, még pedig vasúti járadék alakjában, úgy, hogy a 100 millióra tervezett kölcsönből csak 50 milliónyi részösszeg kerül kibocsátásra. E belöldi kölcsön nem 5, hanem 40%-kal fog kamatozni. Az 1890-iki állami előirányzat az ordináriumban 888½ millió rubel (ezüstrubel = 1½ frt. o. é.) bevételt és 887½ millió kiadást mutat; a rendkívüli bevételek összege 15½ millió, a rendkívüli kiadásoké 57½ millió. A folyó kincstári év 10 havában a bevételek 116½ millió rubellel multák felül a 612½ millió rubelre rugó kiadásokat. Bevételi többletek a vámoknál, italadónál és az államvasutaknál, kisebb bevételek a vasutak előlegvisszafizetéseinél és a cukoradónál mutatkoznak.

1889-re az összebevételek az ordináriumban 922½ milliót, a kiadások 867½ milliót, az extraordináriumban a bevételek 61 milliót, a kiadások 102½ milliót tesznek, így tehát az összes költségvetés 1889-re 13½ millió rubelnyi felesleggel zárul.

SPANYOLORSZÁGBAN már ez év elején a spanyol nemzeti bank aláírást nyitott 49 millió pesetas (frank) államkölcsönre, a melyre azonban csak 31 milliónyi jegyzés történt. Későbbben a kormány hivatalosan összeállította az államkincstár bevételeit és kiadásait az utóbb lefolyt 18 hó alatt (1/VII. 1888-tól 31/XII. 1889-ig). A folyó évre átvett hátralékok nélkül a deficit 138½ millió pesetast tesz. A bevételek úgy az adók, mint a monopoliumok és állami birtokok czimén csökkentek. A lebegő adósság állítólag 408 millió pesetasra rug, mely összeg az idén még 100 millióval fog gyarapodni.

Körülbelül 900 milliónyi kölcsönre volna szükség, minthogy a kincstárnak még vannak hátralékos tartozásai is. A pénzügyminiszter kijelenté, hogy nem szándékozik kölcsönt kötni és hogy gondoskodott az esedékes szelvények beváltásáról. Sarokba szoríttatván az új pénzügyminiszter, Equilior, a kortesben beismerte, hogy a kormány nem tartván az időt kedvezőnek egy kölcsön felvételére, ezentúl is az úgynevezett »eladható kincstári jegyekkel« akar magán segíteni. A 40%-os címleteknek 453½ milliónyi összegben s továbbá a bank részéről fedezetlenül előlegezendő 165 millió tőresor-váltón kívül még 52½ milliónyi összeg van ez eladható kincstári jegyekből a bank kezeiben.

A spanyol gyarmatok közül Puerto-Rico költségvetése 3·7 millió piaster bevétellel és 3·7 millió piaster kiadással, Cuba költségvetése 25·7 millió dollár bevétellel és 25·6 millió dollár kiadással van beterjesztve. Cuba konszolidált és lebegő adóssága hír szerint konvertáltatni fog, hír szerint Puerto-Ricoé és a Philippini szigeteké is. 1890—91-re Puerto-Rico számára 10⁰/₀-os pótlék indítványoztatik a beviteli vámokhoz és ugyanannyi községi pótlék az italadóhoz.

SVÉDORSZÁGBAN új 3¹/₂⁰/₀-os kölcsön vétetett fel az 1875-iki 4¹/₂⁰/₀-os kölcsönnek konvertálására, mely utóbbiból még 35 millió korona (= 1 ¹/₈ márka = 0·5625 frt. o. é.) volt forgalomban. A kölcsön rendkívül előnyös föltételek mellett vétetett fel és pedig 40 millió márka al pari. Az 1875-iki 4¹/₂⁰/₀-os kölcsön ennél fogva 1890. november 1-ére felmondattott.

A NORVÉG kormány 19³/₄ millió koronányi, 50 év múlva visszafizetendő 3¹/₂⁰/₀-os kölcsönt javasolt és ebből az 1880-iki 4⁰/₀-os kölcsönnek még hátralékos kötvényei vissza fognak fizettetni.

A SVÁJCI szövetségtanács meghagyta, hogy a berni kormánytól az ennek birtokában lévő 30.000 darab Jura-Simplon vasuti elsőbbségi részvény 600 franknyi áron 3⁰/₀-os járadék-czimletek ellenében 90⁰/₀ árfolyam mellett megszereztessek a szövetség részére.

Európán kívül ARGENTINA pénzügyi helyzete ad alkalmat aggodásokra, a melyekkel szemben a kormány megnyugtató felvilágosításokat közöl. E hivatalos közlések szerint a bevételek 1886-tól 1889-ig 20 millió dollárról (= 2·10 frt. o. é.) 66 millióra emelkedtek, a bevétel 143 millióra emelkedett 47 millióval, a kivitelt 125 millióra 55 millióval. A lebegő adósság 35 millióval csökkenvén, leszállott 3 millióra, az államadósságok szukséglete 5 millióval apadván, 8·7 millióra csökkent. A kormány 1¹/₂ millió £ St. előleget vett fel és a kibocsátás kedvező alkalommal fog megtörténni. Ez alatt az új czédula-kibocsátás (most *P* sorozat) egyre folyik; eredetileg 40 millió dollárra volt tervezve s az összeg már 70 millióra rúg. Valamennyi sorozatból (kibocsátás 365·9 millió) ez idő szerint 306·6 millió van forgalomban. A kormány rendelkezésére állnak közép-argentinai vasuti részvények; továbbá kamatbiztosítékot élvező vasutak kötvényei és eladott épületek után járó követelések (körülbelül 58 millió pesos).

A tartományi kormányok utasítottak a *czédulák* kibocsátásának megszüntetésére, semmiféle további hitelpapirokat ezentúl nem szabad kiadniok, sem pedig kölföldi kölcsönöket kötniök. A jegybankok czirkulációjukat nem szaporíthatják, a mi tetemes befolyással lesz a valuta konszolidálására és az immár 115-ről 160⁰/₀-ra emelkedett aranyágiót ismét visszafejlődésre fogja bírni.

BRAZILIÁBAN a pénzügyminiszteri jelentés a kiadásokat 68 millió millreisre (1 millreis = 1·15 frt. o. é.) becsülte, a melyek fedezésére 62 millióval rendelkezik; a hiány az utolsó belföldi kölcsönből volna fedezendő. Az adósságok összege 1889. november közepén 1·072 millió conto (2·300 millió márka) volt (1 conto = 100 £ St. = 1 millió reis), a künn levő követelések csak 60·760 contora (122 millió márkára) rúgnak és nehezen behajtható természetűek. Ruy Barbosa pénzügyminiszter a belföldi adósságot közadakozások gyűjtéséből akarta fedezni, de e műveletnek nem volt sikere. Az előző kormány a mezőgazdaság javára kötelezettségeket vállalt, 95 millió millreis

készpénzt adván a bankoknak oly feltétellel, hogy ez összeg kétszeresét nyujtsák hitel gyanánt a mezőgazdáknak. A folyó évre költségvetés nincs felállítva, a tavalyi maradván érvényben. A kormány közlései nem nyujtanak megbízható felvilágosítást a helyzetre nézve.

CHINÁBAN a folyó évre 85 millió táel (1 táel = 3 frt. o. é.) van bevételként előirányozva; ebből kikötő-vámokra 15⁶ millió esik, opium-jövedelemre 7⁹ millió, lekinre (külön adó a birodalomba bevitt árúkra) 12⁸⁵ millió, sóra 12⁸⁸ millió, stb.

PERUBAN új egyezség jött létre a bondholderekkel. Az ezeknek biztosított jogok kihasználása átszáll egy 16¹/₂ millió £ St. tőkével bíró részvénytársulatra, melynek neve »Peruvian Railways and Development Corporation«.

Az 1870-iki bondok az 1872-iekéhez e művelet után úgy fog-nak viszonylani, mint 6 : 5. Az 1870-iekiek birtokosai 100 £-ért az új társulattól 24 £ erejéig preference sharest, 30 £ erejéig ordinary sharest és 3 £ készpénzt kapnak, a preference shares után 4⁰/₁₀₀ kamat jár s később az ordinary shares kamatozása is várható. Perunak francia hitelezői, ezek között az egykori guano-export czég, Dreyfuss testvérek, 360 millió pesot (1 peso = 4 frank) követelnek s míg az angol csoport a jelenlegi guano-telepek átengedésével beéri, a francziák a Tarapaca-i salétromtelepek átadását is követelik. CHILIVEL pénzügyi egyezség jött létre 2¹/₄ millió £ St. erejéig.

EGYIPTOMBAN az adósságok konverzióját Franciaország ellenzése késlelteti. A dolog azonban január vége felé kedvező fordulatot vett és ebben az ottomán bank játsza hír szerint a főszerepet. A terv azonban még nincs biztosítva. A tervezet, mely 5 millió £ St.-re menő 4¹/₂⁰/₁₀₀-os kölcsönt tartalmaz, magába foglal 1² millió egyiptomi font összeget a mezőgazdasági öntözési vízművek tőkésítésére és a nyugdíjak megváltására. Későbbi akadályozásnak elejét veendő, 1⁷⁴ millió £-nyi kölcsön tétetett az előbbi célra.

Sok kilátása van Sir Edgar Vincent egy tervének, mely szerint a Törökországnak járandó évi 600.000 £ St.-nyi tributum, mely a Porta hitelezőinek javára esik, visszavásárlás útján egy kölcsön által konvertáltassék, mely művelet csaknem 50⁰/₁₀₀-nyi megtakarítást eredményezne.

A lefolyt évben a bevételek összege 9⁷¹⁹ millió egyiptomi font, a kiadásoké 9⁵²³ millió volt. A felesleg bizonyára nagyobb lett volna, ha 1888-ban a kedvezőtlen nilusi vizállás következtében a földadó nem hozt volna 340.000 egyiptomi fonttal kevesebb jövedelmet, a mihez még a katonai expedíciók költségei is járulnak. A tartalékalap 425.000 egyiptomi fonttal gyarapodván, 1¹/₄ millióra emelkedett.

TRANSVAAL bevételei 1889-ben 1⁸⁴⁶ millió £ St., a kiadások 1⁵²⁰ millió £ St. voltak a megelőző évből 965.119, illetőleg 859.591 £ St.-hez képest.

Az ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN a pénzügyi kormányzat tetemes összegű állami kötvényt vásárolt vissza; ez által a rendelkezésre álló felesleg körülbelül 20 millió dollárra csappanván, a visszavásárlások egyelőre beszünttetettek. Márcziusban azonban a kincstár államtitkára újból jelenté, hogy 4⁰/₁₀₀-os kötvényeket 123 árfolyamon és azon alul ismét vissza fog vásárolni azon összeg erejéig, melyet a pénztári állapot megenged. Ugyane részről egy

bill helyeztetett kilátásba kincstári utalványoknak ezüstrudak ellen való kibocsátásáról.

II. TÖRVÉNYHOZÁS.

A törvényhozási működést illetőleg — a *munkás-kérdéstől* eltekintve, a melynek külön fejezetet szentelünk — azt találjuk, hogy az nagyjában kevésbé nemzetközi, mint inkább túlnyomólag helyi jellegű, noha nemzetközileg fontos rendelkezésekben sincs hiány. *Európában* a törvényhozási intézkedések kivált a részvény- és ipartörvényhozás, továbbá az agrárius reformok terén mozogtak. *Európán kívül* a kereskedelem ápolására s a külföldi erők megnyerésére célzó törekvés lép előtérbe.

BELGIUMBAN a képviselőház elé törvényjavaslat terjesztett a *törvényes kamatlábnak*, mely 1807 óta polgári ügyekben 5%, kereskedelmekben pedig 6% volt, $\frac{1}{2}$ százalékkal való leszállítására nézve.

NÉMETORSZÁGBAN a birodalmi gyűlés elfogadta a törvényes *képesítési bizonyítvány* kötelezettségét kézművesek számára; a szoczialista törvényben azonban a kiutasítási paragrafust, bár a kormány ehhez ragaszkodott, elvetette. A tartományi bizottságokban törvényjavaslat készítettett elő az *ipari bíróságok* behozataláról; a javaslat öt szakaszra oszlik s azt a rendelkezést tartalmazza, hogy ily bíróságok létesíthetők a munkaadók és munkások között felmerülő vitás ügyek eldöntésére, de elrendeli, hogy előbb mindkét érdekcsoport ez iránt megkérdeztessék. A főirányelvek ezek: a bíróság tagjai felerészben munkások, felerészben munkaadók; az elnök sem ezen, sem azon csoporthoz nem tartozhatik. — Az urak házában törvényjavaslat adatott be a *járadékbirtokokról*; ez ama rendelkezést tartalmazza, hogy fix pénzjáradék mellett való átruházásnál a járadék megválthatása mindkét fél beleegyezésétől függővé tételhető. A járadék 25-szörös összegénél magasabb megváltás nem követelhető. Harmadik személyek ellenében, ha a telekkönyvben más bejegyzés nincs, a birtok járadékkal terheltnek tekintendő, mely járadék hat havi felmondás után 20-szoros összegével megváltható. A porosz képviselőház elé törvényjavaslatok terjesztettek továbbá *magánvasutaknak az állam számára való megszerzéséről* és az *államvasuti hálózat kiegészítéséről*. Kibővítésre és beruházásokra 201 millió márka, a magánvasutak megszerzésére 26 $\frac{1}{4}$ millió márka (3 $\frac{1}{2}$ % kamatozás) szükségeltetik. A kereskedelmi miniszter átvette az *ércz- és sóbánya-ügyek központi igazgatását*. A *szabadalmi törvény egy novellája* javít a vizsgáló eljáráson, újjászervezi a szabadalmi hivatalt és fokozott szabadalmi védelmet nyújt. A szövetségtanács hozzájárult az *elszász-lotharingiai telekkönyvek berendezéséhez* és az 1890-iki népszámlálásról szóló törvényjavaslatot bizottsághoz utasította. A »Reichs-Anzeiger« közlése az *birodalmi háztartás és az elszász-lotharingiai tartományi háztartás ellenőrzéséről* szóló törvényt.

ANGLIÁBAN a kormány törvényjavaslatot készít az *ingyenes népoktatás* behozataláról; ezen Walesre is kiterjedő reform költségei körülbelül 2 millió £-rerúgnak és a pénzügyi év feleslegéből (4 $\frac{1}{2}$ millió £) fedezendők. Nagy fontosságú momentum az, hogy a kormány törvényhozási programja a jövő ülésszakra az *iroszági birtokvásárlások szabályozását* is czélozza. Az állam meg akarja vásárolni a bér-birtokokat, hogy aztán ezeket 49 évi törlesztési járadék fizetése fejében a jelenlegi bérlőknek átengedje. Az alsóház első olvasásban

elfogadta a billt, a melynek végrehajtása 33 millió £ igényel; az összeg egy jótállási alap által biztosittatik. A módokat komplikáltak; tényleg az évi bérösszeg 17-szerese fog tőke gyanánt vétetni s a bérlő erre évenként $4\frac{1}{2}\%$ -ot fizetne a kormánynak. Az adózók megterhelhetetésének elkerülésére bonyolult pénzügyi rendszabályok fogantatottak. Eleinte az első 5 év alatt a bérlő nem a tőke $4\frac{1}{2}\%$ -át, hanem a bér $80\frac{1}{2}\%$ -át fizeti és a többlet tartalékalapba helyeztetik arra az esetre, ha netán a bérlő hátralékban maradna. A földbirtokos $2\frac{3}{4}\%$ járadék címletet kap, $\frac{1}{5}$ a kormány kezeiben marad, mint jótállási alap. Egy harmadik biztosítékot az Anglia által Írországnak évenként licenenciákért fizetett 40.000 £ St. képezi. Negyedik biztosíték gyanánt ama 200.000 £ St. szerepel, melyet Írország évi részletetése az örökségi adó jövedelméből képvisel. Továbbá azon összegek, miket az angol kincstár az ir nevelési és szegényügynek fizet és amaz egyéb adók, melyeket az államtulajdon Írországnak leróv. (Összesen tőkésítve, ez megfelel a fenti 33 millió £-nek.) A trónbeszéd utal a törvényhozási előterjesztésekre a *munkások lakásvizonyait és a munkaadóknak a munkások baleseteinél való szavatosságát illetőleg*. Nem ugyan a kormány, de a kereskedelmi kamarák tárgyalják a kereskedelmi szerződések kérdését, ipari egyeztető hivatalok ügyét, a védjegytörvény kérdését s a többek közt a kartellek ellen eszközözendő rendszabályok ügyét. A kereskedelmi *védjegy-törvényhez* Howard Vincent képviselő (védvamos) javaslatot terjesztett be, mely szerint oly külföldi készítmények is, melyek védjegyekkel elláthatók, a gyártási hely megjelölését tartozzanak kimutatni. A *rabszolgaság elleni kongresszuson* Anglia ellenjavaslatokat tett és pedig: egy zóna megszabása a megvizsgálási jogra nézve, az utóbbinak 100 tonnán alóli hajókra való korlátozása, a hajón talált valamennyi rabszolga szabaddá bocsátása, valamely hadihajón menedéket lelt valamennyi rabszolga felszabadítása, nemzetközi értesítő hivatal felállítása, a konferenciából származó s a rabszolga-kereskedés elnyomását célzó megállapodások felvétele.

FRANCIAORSZÁGBAN előterjesztetett egy törvényjavaslat a *részvénytársaságokról*, a mely az 1867. július 24-iki törvény helyébe lépend. Az új javaslat fentartja az alapítási szabadságot; 100.000 frankig terjedő részvénytőkénél a részvények 50 frankra, 200.000 frankig 100 frankra, 200.000 frankon felül 500 frankra szólnak. Az érvényes megalkuláshoz szükséges, hogy az egész tőke jegyezve s hogy minden aláíró $25\frac{1}{2}\%$ -ot készpénzben befizetett legyen. A minisztertanács foglalkozik *egy idegendi* behozatalának eszméjével. A minisztertanács elhatározta, hogy törvényjavaslatokat fog beterjesztetni a borkészítésről, a munkások baleseteiről, a zálogházakról és a kamatláb leszállításáról.

HOLLANDIÁBAN az első kamara az indiai költségvetést 20 szóval 19 ellenében elvetette.

OLASZORSZÁGBAN a kereskedelmi miniszter törvényjavaslatot fog beterjesztetni egy új *földhitelbank* létesítéséről, valamint a *telefonvezetékek állami monopóliumáról*.

AUSZTRIÁBAN tárgyalások folynak egy *illetéknovellára* nézve, mely a totalizátort $3\frac{1}{2}\%$ -os illetékkal sújtaná; ez ellen felhozatik az, hogy így amaz intézmény törvényes alapot nyerne. A kereskedelmi kamara szaktanácskozási tárgyalta a *csődrendtartás* revízióját; az előcsőd behozatala, előzetes egyezkedési eljárás, hitelezői autonomia,

leltározási rendszabályok a német csödrendtartás szellemében, új határozatok a hitelezői bizottságokra nézve, a csödrebejutott külföldi követeléseinek kompenzációja; ezek azon kívánalmak, melyek kifejezést nyertek. A kormány törvényjavaslatot adott be, mely a részletfizetésekre való vásárlást szigorú rendszabályok közé szorítja. Mozgalom indult meg kereskedelmi választott bíróságok szervezésére.

SPANYOLORSZÁGBAN törvényjavaslat van kilátásban, mely a spanyol banknak meghozandja a *törvényileg megszabott papírkibocsátás fölemelését*; forgalmi címletek emelkedése 75 millió, készpénzkészlet fölemelése 25 millió. (A mult év közepén a készpénzkészlet a kötelezettségek változatlanlansága mellett 80 millióra csökkent).

A keleti országok közül TÖRÖKORSZÁG tüntette ki magát egy császári irádéval, mely a *szerecsen-rabszolga-kereskedést* megtiltja.

SZERBIA-BAN a skupstina tárgyalta a kölcsönszerződést az előbb fennállott *vasuti üzemtársaság kielégítésére nézve és az angol-osztrák bankkal kötött a sómonopolium megváltására vonatkozó egyezményt*; az előbbi javaslat márczius 13-án második olvasásban végleg elfogadtatott. Ugyancsak elfogadtatott az ideiglenes *angol kereskedelmi szerződés*. Helyi fontossággal bír a seny-majdáni szénbányákhoz vezetendő vasuti vonal költségeinek megszavazása.

ROMÁNIA-BAN a kamara egy agrárius reformjavaslatot fog tárgyalni, a mely a parasztok és földbirtokosok vagy bérlők között fennálló súlyos viszonyt a parasztság előnyére akarja megjavítani.

Európán kívül látjuk, hogy MEXIKÓ-BAN január elsején új *kereskedelmi törvény* lépett életbe, mely számos fontos változtatást tartalmaz; így az idegenek is kötelesek kereskedelmi szerződéseiket bejegyeztetni, idegen részvénytársulatok kötelesek vezetőjük személyes felelőssége alatt a mérleget havonként közzétenni. A kamatláb egyéb megállapodás híján 120/0-ról 60/0-ra szállítatik le, a jelzálog ingó kereskedelmi cikkekre megszűnik, ellenben a warrant-intézmény megengedtetik. Három hitelező helyett egy is kérhet csödre. Kereskedelmi perekben csak két forum van. A január elsején életbe lépett *védjegy-törvény* elrendeli, hogy minden gyáros szerezhet kizárólagos védjegyet, külföldieknek mexikói állandó ügynökség kívánatik.

CHILIBEN a kongresszus elé törvényjavaslat terjesztetett 150.000 dollárnyi összegnek megszavazása végett a *nemzetközi salétromfogyasztás emelése* végett megindítandó mozgalom céljaira, továbbá előterjesztés történt az *örökségi adó* és az *ingó vagyonra kirótt adó* megszüntetése végett; végül megszavaztatott 50.000 dollár a bevándorlás előmozdítására.

BRAZILIA-BAN fontos törvény jött létre a *külföldiek meghonosítása* ügyében; minden idegen illetékmentesen és rövid uton megkapja saját kérelmére a honossági jogot; ezenkívül minden idegen, a ki 1889. november 15-ikén Braziliában lakott, *eo ipso* honosnak tekintetik, ha csak 6 hó alatt ez ellen kifogást nem tesz. Honosított idegenek birnak minden politikai és polgárjoggal, kivéve az államfő állására való igényt. A kormány rendeletileg új *bankrendszert* létesített; a jegykibocsátási privilegium 3 banknak adatott meg; 50 millió £ összes tőke, az ország 3 kerületre való osztása, a tiszta nyereség 100/0-a a tőke törlesztésére fordítandó. Egy törvény elrendeli, hogy minden *külföldi részvénytársulat* ezentúl tőkéje $\frac{2}{3}$ -át két évvel az alapítás után Braziliába kénytelen behozni.

Az ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOK képviselőháza egy anti-

chinai törvényt fogadott el; a mára szövetség területén lakó chinaiak a legközelebbi cenzus alkalmával igazolványokat kapnak; a ki ily igazolvány nélkül találta, arra kiutasítás, esetleg 5 évig terjedhető fegyház vár. — Jova állam törvényhozása egy *Anti-Trust* törvényt fogadott el, mely érzékeny büntetéssel sújt minden oly kereskedelmi kombinációt, mely az árak szabályozásának, vagy a termelés megszorításának céljából lép életbe.

III. KÖZLEKEDÉS.

A világ valamennyi államában a közfigyelem a *tarifaügy reformja* felé fordul. Mindenütt élénk és buzgó a törekvés: a tengerre jutni és *subvenzionált hajózási vonalak által a világkereskedelemben a lehető legbővebb résztetést kívünni*; ott, a hol e törekvésnek akadályok állják útját, ez akadályok a *vasutak államosítása* által távolíttatnak el. A keleti államok is fel-felocsudnak hosszú lethargiájukból és csatlakoznak e mozgalomhoz. Különös jelentőségű *Belgium* igyekevése, hogy a *Kongó* államban, *Németországé*, hogy *Kelet-Afrikában*, *Ausztria-Magyarországé*, hogy a *Balkán félszigeten* a gazdasági túlsúlyt kivívják. Örvendetes jelenség a mindinkább erőteljesben nyilvánuló kívánság a *közlekedésügy egyöntetősége*, továbbá a *távirda- és a személyforgalom olcsóbbá tétele* iránt.

BELGIUMBAN a Kongóállam kereskedelmi és erkölcsi meghódítása iránt táplált igyekevése kifejezést nyert azon engedélyokmányban, mely a brüsseli kongókormány és a nemzetközi kongó vasutársaság közt jött létre, mely szerint a társaság a vasutat 1894. december 31-ig megnyitni tartozik. Ezenkívül aláírás nyitattott a Kongó-folyam s a Tanganyika-tó számára beszerzendő gőzhajók s a rabszolgaság ellen alakult társulat expedíciójának egyéb költségeire; ez aláírásban részt vettek a király és a belga misszió-egylet is. — Belgiumban magában *tarifaegyezmény* jött létre 5 évre, de előbbi felmondás jogával a *Grand Central Belge* vasutársaság és az állam közt. E vasutnak az állam által való megváltását ez egyezmény nem érinti. Tarifa-szempontról megemlítendő, hogy a Belga államvasut a Németország, Svájc és Olaszország felé irányuló szénkivitel javára dijmérsékléseket engedélyez. Brüsselnél egy nagy *tengeri kikötő* létesítése biztosítva van.

DÁNORSZÁGBAN a landsting elé törvényjavaslat megy egy Helsingörbe vezető tengerparti vasut építése és egy Kopenhágában berendezendő szabad kikötő tárgyában; ez utóbbi egy kereskedelmi, egy gőzös- és egy ipari kikötőből fogna állani, mely berendezés a külfölddel való versenyt (vámmentesség által) megkönnyítené. A bizottság pártolja a javaslatot s az üzemnek egy részvénytársaságra való átruházását ajánlja.

NÉMETORSZÁGBAN a kormány a birodalmi gyűlés elé törvényjavaslatot terjesztett egy *kelet-afrikai gőzhajózási vonal* tárgyában. A birodalom tíz éven át évenként 900.000 márka segélyezést nyújtana s ezért havonként legalább egy járat Hamburg s a Delagoa-Bay közt, valamint a német posta ingyenes szállítása biztosíttatnék. A költségvetési bizottság e javaslatot elfogadta oly megjegyzéssel, hogy a járatoknál egy németalföldi s egy belga kikötő érintessék s nagyobb nyereség esetén a birodalmi segély leszállíttassék. A hajók a Középtengeren s a Suez-csatornán át Zanzibárba s a Delagoa-Bay-ig mennek;

Transvaal, az Oranje szabad-állam, a portugál gyarmatok s Natal örömmel üdvözik e tervezetet, mivel az immár kiépített Delagoa vasút és a már megkezdett Pretoriáig vezető vasutvonal által az egyenes behatolás Afrika belsejébe immár a tengerparttól lehetővé tétetik, a nélkül, hogy a Durbánon (Natal) át vezető hosszabb utat kellene megtenni. A szubvenzionált járatok elseje nemsokára megindul. A birodalmi kancellár több hamburgi hajózási vállalatot felszólított, hogy nyujtsanak be ajánlatokat e vonal berendezése és üzeme végett. Stefán postaigazgató e cézgekkel tanácskozásokat folytat az e tárgyban kiírandó pályázatra nézve. A stuttgarti kereskedelmi kamara Rotterdamt kívánja érintetni s e kívánsága teljesezni fog. A német-hollandi forgalom tarifái ez alkalomból le fognak szállíttatni. — *Tarifa* szempontból fontos dolgok készülnek. A szabadelvű párt a személy-, podgyász- és teherdíjszabásoknak a díjtételek leszállítása és a tarifarendszer egyszerűsítése által való mérséklését sürgeti. Több oldalról azonban a zóna-rendszer ellen kifogást emelnek, habár annak kísérlet szempontjából egyes vonalakon történt behozatala kedvező eredményt mutatott. A német államvasutak vezetősége az újítás ellen foglal állást. *Bajorországban* Crailsheim miniszter a személytarifának nagy városok körül való mérséklése, a podgyásztarifa leszállítása és a teherdíjszabásoknak kilométerrendszer szerint való mérséklése mellett van. Viczinális vasutaknál a tarifa-pótlékok csak kivételesen mérsékelhetők. Április 1-jén új német teherdíjszabás lépett életbe, mely díjmérséklést jelent. A vasuti tarifák reformja tárgyában kiküldött bizottság Broemmel képviselő kezdeményezésére a vasuti igazgatóságoktól számos kérdésben felvilágosítást és a fontosabb reformjavaslatok dolgában véleményt kért. A kormány kijelenté, hogy más államokkal már régebben tárgyalja a tarifák egyenlősítésének kérdését; utalt arra, hogy a leszállítás Magyarországon, Belgiumban és Ausztriában nem hozott kedvező pénzügyi eredményeket. — *A porosz államvasutak* (23.020 km.), melyeknek befektetési tőkéje 6.069 millió márka, 782⁵ millió bevételt, 419⁵ millió kiadást s így 7³⁰/₁₀₀ kamatozást mutatnak fel. — *A Rajna-Weser-Elbacsatorna* iránt beadott kérvénynek hely nem adatik, mivel az állam már más elvállalt csatorna-építkezések által 176 millió erejéig meg van terhelve s egyéb aggályok is forognak fenn. Kamerun, Togo és Új-Guinea német oltalmi területek beléptek a világpostagyületbe.

ANGLIÁBAN érdekesnél érdekesb tervezetek merülnek fel, csak-hogy legtöbbjük oly nagyszerű, hogy keresztülvihetőségükhöz csakugyan kétség fér. Sir Edward Watkin, az angol vasutkirály alagutakat tervez: egyet a csatorna alatt, egy másikat Skótia és Írország között Mull és Fair-Head (Antrim grófság) közt, a hol a tenger csak 10 angol mértföldnyi szélességű. Ilyképen gyorsvonatok közlekedhetnének Londonderrytől Gibraltárig; itt a vonatok gőzkompokon Ceutába vagy Tangerba vitetnének, a honnan ismét vasut vezetne Kurrachéig, hol az indiai vasuti hálózat kezdődik. (12 nap Írországtól Indiáig, 17 nap New-Yorktól ugyanoda.) — *Heaton* propagálja a pennyportó eszméjét Anglia és az angol gyarmatok között (német levelek Indiába csak 20 pfennigbe kerülnek, az angol portó felébe. Franciaország nagyobb áldozatot hoz Angliánál.) A kereskedelmi kamarák és keresk. egyletek pártolják ez eszmét és a távirdadijak leszállítását a gyarmatok és az anyaország közt. Az angol posta-

ügyek vezetője, Raikes, ellenzi e javaslatot, de kanadai kollegája mellette van. A kanadai parlamentben bill hozatott egy Írország és a Lorenzó-öböl között létesítendő *kabel* engedélyezése ügyében.

FRANCZIAORSZÁGBAN is tétetett indítvány a vasuti díjszabások reformjára s egyszerűsítésére nézve (*Pelletan* képviselő). *Guyot* közmunkaminiszter kérdést intézett a vasuti társulatokhoz, nem volnának-e behozhatók az évi bérletek egyre csökkenő részfizetésekkel? Itt-ott a zónarendszer mellett is emelkednek hangok. — A La Manche-csatorna áthidalása komoly oldalról ismét megpendített és pedig *Schneider* nagyiparos által Creusotban: építési idő tíz év, költség 900 millió frank, hidhossz 37.65 km. A hadügyi aggályok eloszthatók azzal, hogy a szerkezet fontosabb részei a két hid végén könnyen eltávolíthatók.

OLASZORSZÁGBAN nemzetközi menetrendértekezlet tartatott, mely elfogalta a fővárosoknak luxus-vonatok által való összeköttetését, nemzetközi vonalak szolgálatát, az alexandriai, indiai *postáknak* kettéosztását (részben Brindisin, részben Rómán át). Az *olasz kikötőknek Londonnal való egyenes összeköttetése* érdekében megalakult egy angol társulat, ámbar az olasz kormány az eredetileg 100.000 lírával megszabott óvadékot utóbb egy félmillióra felemelte (Nápoly-London). A kormány és a középtengeri vasut között fenforgó per eldöntésére választott bíróság alakult. A »*La Veloce*« nevű hajózási társaságnak magas kőszénárak, továbbá bérelt hajóknál szenvedett veszteségek és a magas argentiniai arany-ágyó következtében nagy túlkiadásai vannak. A társulat reformokat tervez, időszaki kimutatásokat közöl és az igazgatóságba egy kipróbált német szakértőt hív meg.

AUSZTRIÁBAN a *déli vasut a személytarifa reformját* határozta el, mely a legnagyobb távolságokon 300/0-nyi mérséklést jelent; az igazgatóság a reformot helybenhagyta. Az *államvasutakon* június 1-én új személytarifa lép életbe, mely személyvonatoknál 55, illetve 300/0-nyi gyorsvonatoknál 49, illetve 200/0-nyi mérséklésnek felel meg. A díjtétel kilometrikus és pedig személyvonatoknál kilométerenkint 1 kr., a III. osztály számára, ennek 2-szerese és 3-szorosa a II. és I. osztály számára, 500/0 pótlék a gyorsvonatokra. Szabad podgyász megszüntetése. Ugyane vasutak behozták az élelmi cikkeknek gyorsáru szállítását bérletben. Az osztrák kereskedelmi miniszter a bevételeknek 5 millióval való apadásától tart.

Több oldalról a tartományokban a zóna-rendszer mellett történik felszólalás. A *Dunagőzhajózási Társaság* is csatlakozik e mozgalomhoz, mérsékli díjszabásait a maga vonalain s különösen egy szomszéd forgalmat akar létesíteni. A *kassa-oderbergi vasut* kikérte az osztrák kormány helybenhagyását a zóna-díjszabás behozatalára. A *cseh-északi vasut* ugyanezt már elhatározta, 6, 4 és 2 frtnyi maximális díjnak megszabásával az első, második és harmadik osztály számára. Az *osztrák-magyar államvasut* kebelében fontos *személyváltások* mennek végbe s a kormány kívánságára elhatározták, hogy ezentúl csak osztrákok lehessenek a bécsi igazgatóság tagjai s hogy az exekutív szolgálatban is csak belföldiek alkalmaztassanak. A nyug-díjszabályok átnézettek s a mérlegkészítésre nézve kötelező normatívum adatott ki.

A lefolyt évben Ausztriában 306.6 km. vasut adatott át a forgalomnak (Magyarországon 456.6). A képviselőház tarifa-bizottsága felszólítja a kormányt, igyekezzék a díjszabásokat egyszerűsíteni és

egységesíteni. — Bécsben a *Conférence à quatre* összeült, végleg megállapítandó a közvetlen teher tarifákat Ausztria-Magyarország, Szerbia, Bulgária és Törökország közt; egyuttal teljes megegyezés jött létre a normal-tarifákra nézve. Az osztrák-magyar államvasut-társaság által tervezett morvavölgyi vasut építése még ez év folyamán megkezdetik. A spalató-knini dalmáciai államvasuti vonal meghosszabbítása Dalmáciának a belső hálózattal való összekapcsolása céljából megsürgöttetik. A vasuti bizottság megszavazza a *Károly-Lajos vasut második vágányát* és határozati javaslatot hoz e vasut államosítása iránt. Több interurbánus telefon-összeköttetés van létesülő félben.

PORTUGÁLBÓL jelentik, hogy tárgyalások folynak a *magánvasutak államosítása* tárgyában.

OROSZORSZÁGBAN a kormány elrendeli, hogy versenyző vasutvonalakon egyenlő vagy egymással megegyező tarifa-tételek állapítassanak meg s hogy a forgalmi bevételek arányosan osztassanak fel; jelenleg egy értekezlet tárgyalja e kérdést. A legközelebbi *nemzetközi vasuti congressus* 1892-ben *Pétervárott* fog összeülni. — A *szi-bériai vasutak* fokozatosan fognak kiépítettetni s 1900-ig befejezendők. (7000 werst 250 millió rubel költség). — A *közép-ázsiai vasutnak* Samarkandtól Taskendig való meghosszabbítása tervezetik. — A *libau-romnii* vasut és a varsó-terespoli vasut *államosítása* végleg elhatározatik; több más vasutvonal fuzionált. A keleti tartományok vasutainak kettős vágánnyal való ellátása céljából a kormány sineket vásárol; ugyanez készül a varsó-szentpétervári és *nisegorodi* vonalon. Sebastopolban egy kereskedelmi kikötő létesül, valamint Windanban is; ez utóbbihoz egy Windantól Tukumba vezető vasutvonal fog csatlakozni.

NORVÉGORSZÁG és Anglia közt junius elsejétől fogva közvetlen hajózási összeköttetés létesül a drontheim-bergen-newcastle-i vonalon (évi 150.000 koronányi szubvenzióval) és a bergen-havanger-newcastle-i vonalon (évi 140.000 koronányi szubvenzióval).

SPANYOLORSZÁGBAN a gyarmatok minisztere felhatalmazást nyert arra, hogy a *cubai központi vaspályát* (1000 km. hossz, 270 millió frank költség) engedélyezze. A nyugatindiai spanyol birtokokon a hajózás biztonsága szempontjából *tengeri meteorologiai szolgálat* létesített, központja Cubában van. *Cuba, Puerto-Rico* és a *Philippini* szigetek csatlakoztak a *nemzetközi távírda-szerződéshez*.

A SVÁJCZBAN a vasuti igazgatóságok tetemes tarifa-mérséklés eszméjével foglalkoznak oly egyének számára, a kik sokat kénytelenek utazni. Az Olaszországgal a *Simplon áttörése* végett folytatott tárgyalások újból fölvetettek s ezek befejezése után a Jura-Simplon vasutal tárgyalások fognak megindulni a vonal államosítása céljából. A szövetségtanácshoz kérvények adtak be több *fogaskerekű vasut* engedélyezése végett; az utóbbiak közt van egy a Stanzerhornra tervezett vasut is.

A *keleti államokban* szintén meglehetősen élénkség uralkodik a forgalmi téren. ROMÁNIÁBAN márczius 1-jén új személydíjszabás lépett valamennyi vasutvonalon életbe, mely a közlekedést hosszabb vonalakon felénnyivel olcsóbbá teszi; a mérséklések 60 kilométernél kezdődnek s növekednek a növekedő távolsággal. Románia és Szerbia közt tárgyalások indulnak meg egy *vasuti egyezmény* létrehozása iránt.

Egy román gőzhajózási társaság lehetőségét hangsúlyozva Marghiloman miniszter kijelenti, hogy fel fog szólítani idegen tőke-

pénzeseket a subventionálandó társaság megalakítására és e felszólítás sikertelensége esetén a kamarától hitelt fog kérni. Hollandiai vállalkozók már fölléptek egy ajánlattal. A kormány több céget felhívott, hogy tegyenek ajánlatot a Cernavodánál tervezett nagy *dunai híd* építésére.

BULGÁRIÁBAN a jamboli-burgasi vonalból 75 km. már be van fejezve s a többinek április végeig kell elkészülnie. Mozdonyok és kocsik beszerzésére Ausztria-Magyarországba nagyobb megrendelések mentek. A kormány pályázatot szándékszik hirdetni a Kaspihán-Sophia-Küstendil (530 angol mértföld hosszú) vasutvonal kiépítésére. Eg, re szaporodnak a panaszkok a keleti vasutak ellen kocsihány s túl magas díjtételek miatt.

MONTENEGROBAN vegyes bizottság tárgyalásokat folytat a *Bojana folyónak állami garancia mellett 5 millió frank költséggel leendő szabályozása* iránt.

GÖRÖGORSZÁGBAN a kormány a *korinthusi csatorna*-engedélyt egy görög társulatra ruházta át, mely 5 millió részvénytőkével rendelkezik s kötvényeket 20 millió erejéig bocsáthat ki.

SZERBIABAN az államvasutak bevételei állandóan szaporodnak. A minisztertanács helybenhagyta a törvényjavaslatot egy szerb *Duna-gőzhajózási társaság* alakítása ügyében; ez utóbbi egy millió frank tőkével bírna s állami segélyt, továbbá adómentességet s egyéb járu-lékokat nyerne, így kincstári szénét, fát az állami erdőkből, stb. A szerb vasutak igazgatósága elhatározta, hogy szénszükségletét ezentúl csak szerb bányákból fogja fedezni. A Gagarin-féle hajózási társulatnak egy törvény privilegiumot ad petroleum szabad raktáraknak Kladovoban és Belgrádban 15 évre való felállítására. Az orosz kormány e társaságnak 27 millió rubelt ad járműveinek szaporítására és hajóinak legénységét a császári hadi tengerészet tényleges szolgálta-ban állónak tekinti.

TÖRÖKORSZÁGBAN az ismid-angorai vasutvonalon megkezdődött a sinek lerakása és engedélyeztetett a *jaffa-jeruzsálemi vasut*, valamint a *beyruth-damaskusi gőztramway*. A Mahsuse nevű hajózási társulat rendes járatokat tervez Konstantinápoly és a dunai partvárosok között. Francia tőkepénzesek tervezetet nyújtottak be a Bosporus áthida-lására.

Európán kívül ARGENTINÁBAN egy ajánlat a Buenos-Ayres tarto-mánybeli vasuthálózatnak 7 millió £-ért való megváltása tárgyában kilátással bír az elfogadtatásra.

CHINÁBAN a kormány elrendeli a Lu-Quo-Chiaotól Pu-Ting-Fuba vezető vasut kiépítését; külföldi tőkét e vasut kiépítésére nem szabad használni. — A chinai parthajózási társaság Hamburgban 500.000 márkányi új részvényeket bocsát ki. — A chinai távirdaigazgatóság és a *Compagnies télégraphiques de Nord et de l'Est* közt egyezmény jött létre, mely minden Európába szóló táviratért szavankint két piasternyi egyforma díjt szab meg. A szerződés tartama 12 év. A tarifa leszállítása kilátásban van. — Egy Angliával kötött egyez-mény következtében Tsung-King város és kikötő az idegen-forgalom számára megnyitattik.

CHILIBEN a kormány a subsidialis rendszert hozta be, hogy a külfölddel gőzhajózási összekötést fentarthasson, a kormány subventiót nyújt az *English Pacific Steam Navigation Company*-nak. A salétrom-regio-ba való behatolás céljából engedély adatott ki egy *Antofagastából*

Anguasblancasba vivő vasut építésére. Az Aranko vasut megnyílt s ezzel megkezdődött az állam 20 évi kamatgarantiája.

Az ANGOL GYARMATOKON júliusban befejeződik a Kimberleytől *Fourteen Stream*-ig vezető vasut építése s az év végeig 1820 mért-földnyi államvasut lesz készen. A gőzhajózási vonalakat illetőleg jelentik, hogy új Dél-Wales kormányja egy szigetközi hajózási társaságnak, mely két hetenkint járatokat rendez *Sidney* és a *Fülji* szigetek közt, subventiót engedélyezett, továbbá, hogy a *Canadian Pacific* vasut világkörülhajózási vonalak berendezése végett tárgyalásokat folytat. Végül megalakult egy új angol gőzhajózási társulat »*Australasian New-Hebrides Comp. limited*» czímen.

EGYPTOMBAN a khedive megnyitotta a Tewfikieh-csatornát, melynek hivatása, hogy megvédje Alsó-Egyiptomot az alacsony nilusi vizállás folytán fenyegető veszélyektől.

MEXIKÓBAN az oceánközi vasut (*Arapielkótól*, tehát a Csendes-oceántól *Verakruzig*, az Atlanti-Oceánig) csak 1894-ben készül el teljesen. A jelenleg forgalomban lévő részek egyre szaporodó bevételeket mutatnak fel. A *Mexico-Tampico szárnyvonal* nemsokára elkészül és megkezdődnek a kikötői javítási munkálatok Tampicóban. — Egy amerikai pénzcsoport hajlandó a Guadalajarától nyugatra *Chanselaig* és keletre *Aguascalientesig* vezetendő vasut építésére pénzt előlegezni. Egy londoni társaság engedélyt nyert, hogy vasutat építsen, *Aguascalientes-től* Jalikon át a Csendesoczeán partján lévő *Chamekáig*; mindkét állam kilométerenkint hozzájárulván a költségekhez. — A belügyminiszter szerződést kötött egy New-York-Progresso és New-Orleans-Progresso közt mexikói lobogó alatt hajózó gőzös vonal berendezése tárgyában.

A PERZSA kormány egy orosz tőkepénzesnek engedélyt adott egy Teherántól a Kaspi tengerig vezetendő vasut építésére. A mura-habi öböl orosz hajók számára megnyílt.

KELET-AFRIKÁBAN a Dela-Goa öblöt a Transvaaltartománynyal összekötő vasut a határig kiépült. Tunisban a *Buone-Guelma* társaság által épített több vonal megnyitott. Több, összesen 349 km. hosszú vonal, ezek közt a tunis-bisertei és tunis-zaghiani vonal létesülésére célzó előmunkálatok elkészültek s e vonalak létrejötte biztosítottak tekintendő. Londonban syndikatus készülő alakulni afrikai vasutak építésének előmozdítására.

AMERIKÁBAN, többnyire persze oly pontokon, a hol a folyam-hajózás versenyez, a vasuti díjszabások leszállítottak. Így a *Missouri* mentén, azután *Chicago* és *St.-Paul* között, végül ama vasutaknál, melyeknek vonatai *Cansas-City*-ből indulnak ki vagy oda torkolnak. A lefolyt évben egyébiránt az amerikai vasutakon a bevételek folyton szaporodtak (141 társaság 806 $\frac{1}{4}$ millió dollárt vett be, tehát 37 $\frac{1}{4}$ millióval, azaz 5 $\frac{1}{2}$ %-kal többet, mint az előző évben). — Szó van egy óriási tervről: *hid a Hudsonon* át, elegendő tér tíz vasutvágányra. Ivmagasság 155 láb a tengerpart fölött. — Az éjszak-atlanti forgalomban résztvevő *hajózási társaságok kartellje* fölemelte a személyszállítás árait az amerikai kikötők felé. A mozgalmat a Hamburg-amerikanische Packet-Schiffahrt kezdette s hozzácsatlakoztak azután az éjszakenémet Lloyd és az angol társulatok. — A Németországgal való *távírdaforgalom gyorsítására* New-Yorkban külön táviró-hivatal jött létre külön kábellel Embden és Valencia közt. — *Guatemala* köz-társaság kormányja szerződött egy francia csoporttal a fővárosból az

Atlanti-Oceánig vezető vasut építése tárgyában (Guatemalai éjszakai vaspálya). A csoport 213 millió dollárt ad aranyban, melyből a kormány megveszi a Guatemalai központi vasutat, kiépíti ezt az éjszakai vonalat és alapít egy *Agricultural-Mortgage*-bankot.

IV. PÉNZVERÉS ÉS VALUTAÜGY.

A gazdasági élet egy terén sem mutatkozik oly általánosan az igyekekvés a nemzeti külön állásból kivetkőzni és *a világgazdasághoz hozzásimulni*, mint ezen a téren. Itt maga az Oceán sem képez határt és mind általánosabbá válik a törekvés, mely utját egyengeti a jövőendő *világ-pénznek*. Az arany érték mindegyre szélesebb körre terjed ki és monetárius szempontból bátran el lehet mondani a nemzetekről: »Nach Golde drängt, am Golde hängt doch Alles.« Hogy a szabályozatlan valutával bíró államok is nem nyulnak a könnyebben hozzáférhető ezüsthöz, hanem az angol példát szeretnék követni, ez csak Ausztria-Magyarországra nézve helyeselhető, mely egyaránt határa lévén a keletnek és a nyugatnak, hivatva érzi magát arra, hogy az utóbbihoz egyenrangian csatlakozzék.

BELGIUMBAN a pénznem kérdésének megvizsgálására kiküldött bizottság ama nézetben állapodott meg, hogy a benmaradás a latin pénzszövetségben az ország érdekével megegyezik. Am a bizottság kifejezéé amaz óhaját is, hogy az unió hosszabb tartamú legyen s ekként a viszonyok biztosabb megszilárdulása lehetővé tétessék. A bizottság ajánlja egyúttal az ezüstpénzek felesleges részének kivonását a forgalomból; különösen az antwerpeni pénzbizottság a kormányt felszólította a forgalomban lévő ezüst 5 frankosokból 200 millió franknak bevonására.

NÉMETORSZÁGBAN 1889-ben birodalmi aranypénz 202,379.180 márkányi összegben veretett, holott az ezüstveretések összesen 744.029 márkára rúgtak. Általában a pénzdarabok mennyiségének állandó szaporulata konstatalható s csupán a félkoronák = arany 5 márká darabok összege, melyek veretését 1879. óta beszüntették, marad változatlan. (E pénznemből összesen 27,909.925 márká volt kiverve.) Az év január havában ezüstveretés egyáltalán nem történt, holott Berlinben magánszámlára 8% millió márkányi tíz márkás aranyak verettek. Az említett határidőig a pénzverések összege (a bevont darabok levonásával) tett aranyban 2.437,502.810 márkát, ezüstben 452,235.857 márkát, nickelben 43,597.155 márkát, rézben 11,004.827 márkát.

Minden nehézség daczára, mely a számos érdeket átölelő probléma helyes megoldása elé tornyosul, AUSZTRIA-MAGYARORSZÁGBAN a *valuta-szabályozás kérdése* mégis a közvitatkozás előterében marad. Elvileg a monarchia két felének ugy kormányai, mint közvéleménye teljesen egy nézetben vannak a reform szükséges voltát illetőleg. Ismételt értekezletek az eleinte erősen eltérő felfogásokat bizonyos pontig tisztázták, ugy, hogy a május havában összeülő külön osztrák és magyar valuta-enquêtek tanácskozásaitól eredmény gyanánt egy valamennyi érdekcsoportot kielégítő modus procedendi javaslata bizvást elvárható. A valutakérdés állásáról mindazonáltal ugy az osztrák pénzügyminiszter, mint ez évi expozéjában a magyar pénzügyminiszter *igen turtozkodó nyilatkozatokat* tettek; de azon megbeszélések óta, miket az osztrák kormány nevében Niemayer osztálytanácsos Budapesten

e tárgyban folytatott, a nemsokára bekövetkezendő megoldás kedvező jelenségei mutatkoznak.

Az ANGOL kormány elrendelte a Viktória előtti verésű aranysovereignek és félsovereignek bevonását, úgy, hogy ez utóbbiak a használat által bekövetkezett súlyvesztésre való tekintet nélkül teljes súlyú darabokra cseréltettek ki márczius 31-éig. PORTUGÁLIÁBAN, a hol e pénznem *törvényes* fizetési eszköz, a kormány február 22-én e pénzek behozatalát megtiltotta és a Portugáliában forgalomban lévőket teljes súlyúak fejében becserélte.

OROSZORSZÁGBAN 1889. folyamán aranyban, ezüstben és rézben 26'09 millió rubel veretett, 7⁰/₀-kal kevesebb, mint 1888-ban. A berlini tőzsdén makacsul tartotta magát a hír, hogy Oroszország az aranyvalutát be fogja hozni.

ROMÁNIÁBAN a képviselőház elfogadta az *aranyvaluta* behozataláról szóló törvényt; ezután tárgyalás alá vétetett a törvényjavaslat a nemzeti bank ezüstkészletének átváltoztatásáról (ez utóbbi 5 leidarabokból áll); a nemzeti bank reformja küszöbön állónak mondatik. E bank a törvényesen megszavazott aranyértéket vonakodik elismerni, ámde a kormány érvényt fog szerezni a törvénynek. Az aranyérték behozatalával *új pénzverési törvény* is készül, mely az 1867. ápr. 14-iki törvény helyébe lépend. A pénzegység az aranylei, 20 és 10 leidarabokban, mely utóbbiak 90⁰/₀ szinaranyt és 10⁰/₀ ötvényt tartalmaznak, úgy, hogy 3.100 aranylei nyom 1 kilogrammot. Ezüstpénzek úgy veretnek, hogy az 5 leidarabok 90⁰/₀ színezüstöt kapnak, a kisebb ezüstpénzek ellenben csak 83¹/₂⁰/₀-ot, ez utóbbiak csak váltópénzként szerepelnek.

SVÉDORSZÁGBAN a parlament egy bizottsága törvényjavaslatot dolgozott ki a *jegybankügy reformja* tárgyában; a reform a jegy kibocsátás központosítását czélozza a birodalmi bank kezében.

A SVÁJCI KORMÁNY csak úgy, mint Franciaország, Belgium, Olaszország és Görögország nem élt ama felmondással, mely az 1889-iki év végén a *latin pénzünió*nak 1891. január elsejéig való feloszlátása céljából jogában állott volna, mivel a latin pénzünió feloszlása esetén is egy nagy központi jegybank megalakítása előtt a tiszta aranyérték Svájcban csak nehezen volna fenttartható.

BOLGÁRORSZÁGBAN a pénzügyminiszter egy rendelete márczius elsejével az *aranyágiót megszüntette*, meghagyván valamennyi állami és városi pénztárnak, hogy aranyat, ezüstöt és papírt ágió nélkül váltsanak be.

SZERBIÁBAN törvény hozatott 6,000.000 franknyi ezüstpénznek veretésére s egyidejűleg a rézpénz bevonására nézve.

Európán kívül ARGENTINÁBAN az aranyágió tetemes bajt okoz. A *papír-czédula* értéke rendkívüli mértékben súlydott; a nemzeti bank *czédulái* márczius elején 44⁰/₀-ot értek, a vidéki bankokéi 32⁰/₀-ot. Az aranyárfolyam 270-ig emelkedett.

BRAZILIÁBAN Ruiz-Barbosa pénzügyminiszter 3 nagy jegybank felállítását javasolja: egyet Bahiában 150 millió milreis, a másikat Rio de Janeiróban 200 millió milreis, a harmadikat Portó-Allegre városában 100 millió milreis tőkével; e tőkéért a bankok kötelesek a konszolidált belső adósságjáradék címleteit beszerezni és ugyanily összeg erejéig feljogosítvák bankjegyek kibocsátására. A három bank tőkéje összesen 450.000 Contos de Reïs (körülbelül 45 millió font sterling). E tőke kölcsönök útján realizáltatik és el nem adható, a

bank nevére írott államkötvényekre konvertáltatik, mely utóbbiak a kibocsátandó bankjegyek fedezetéül szolgálnak. Az állam részéről a kötvények után a bankok számára fizetendő kamatok évről-évre bizonyos százalék aránya szerint leszallítandók, úgy, hogy a 6-ik év végén e czímen minden kamatfizetés megszűnik. Az ily módon a bankprivilegiumok 50 esztendei tartama alatt elért kamatmegtakarítások és a kötvényeknek az említett határidő után beálló törlesztése által a pénzügyminiszter számítása szerint Brazília összes belső adóssága 50 év múlva törlesztve volna. Ezenkívül a miniszter az új bankoktól éltető hatást vár az iparra, mezőgazdaságra és kereskedelemre. Néhány nappal az erre vonatkozó dekretumok megjelenése után Rio de Janeiróban végbement az *aláírás a központi bank részvényeire*, mely alkalommal az aláírandó tőke (200.000 Contos) teljesen jegyeztetett. A *Banco de Brasil* és a braziliai nemzeti bank fölhatalmaztattak arra, hogy az államkincstárban lévő készpénz-leteik kétszeres összege erejéig kényszerárfolyamú jegyeket bocsássonak ki; ellenszolgálmányul a két bank segédkezni fog az állami papírpénzek beváltásánál.

CHINÁBAN Li-Hung-Chang alkirály az *ezüstpénzt* be akarja hozni; mostanság az ezüst súly és finomság szerint veretlenül jár kézről-kézre. A jegykibocsátás jogát, melylyel most minden bank bír, az alkirály a központi kormány számára kívánja fentartani.

MEXIKÓBAN a kormány az *érczérték* reformját határozta el a *decimalis rendszer* alapján. A forgalomban levő peseták és realék június elsejéig a mexikói nemzeti bank pénzügyi közreműködésével névértékük szerint átcsereltetnek új pénzekre.

AZ ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN, hol ez idő szerint törvényes fizetési eszközök gyanánt aranydollárok, aranycertifikátumok, standard-ezüstdollárok, ezüstcertifikátumok, államjegyek és nemzeti bankjegyek vannak forgalomban, Windona államtitkár javaslatot terjesztett a kongresszus elé az ezüstérték túlsúlyának s esetleges aranyágióának meggátlására. Az államjegyek biztosítéki alapja gyanánt jelenleg — 346's millió dollárnyi forgalomban levő összeg fejében — 100 millió aranydollár van félretéve; a nemzeti bank jegyeinek fedezetéül az Unió kötvényei szolgálnak; ennélfogva az összes papírpénz aranyra van ugyan fundálva, mindazonáltal úgy a közpénztáraknál, mint a magánforgalomban a standard-ezüstdollárok és az ezüstcertifikátumok arany gyanánt fogadandók el. A Bland-bill következtében, mely a pénzügyi kormányt kötelezi havonként két millió dollárnyi ezüst megvételére és kiverésére, az ezüst cirkulációja 1878. óta egyre szaporodván, a fentemlitett tervezet valódi szükséggé vált. A tervezet a következő javaslatokat foglalja magában: a standard *ezüst* dollárok veretésének megszüntetése; a kincstári államtitkárnak adandó felhatalmazás, hogy beszolgáltatott ezüst bullionokért az ezüstnek a beszolgáltatás idejében jegyzett árfolyama szerint *dollárra szóló jegyeket* adhasson ki; az ily jegyeknek beváltása vagy ezüst-bullionokkal az ezüstnek a beváltáskor jegyzett árfolyama szerint, vagy ezüstdollárokból a beváltó kívánságára, vagy aranydollárokból a kincstári államtitkár opciója szerint történék; a kincstári államtitkárnak adandó felhatalmazás arra, hogy ezüst-bullionok elfogadását a saját belátása szerint felfüggeszsze; az előbb említett jegyeknek névértékükön közfizetéseknel való elfogadása. Ezen kívül a szenátus pénzügyi bizottsága helyeselt egy törvényjavaslatot,

mely az államtitkárt fölhatalmazza *kincstári jegyek* kiadására és arany-s ezüst-rudak vásárlására. A panamerikai kongresszus egyéb a kereskedelmi és díjszabási rendszabályok egységesítésére vonatkozó indítványok között javasolni fogja egy *közös ezüstdollárnak veretését* valamennyi amerikai nemzet számára. Szó van továbbá róla, hogy az Egyesült-Államok a náluk *Közép- és Dél-Amerikából beszolgáltatott nemes érczek* fejében czertifikátumokat adhassanak ki.

V. MUNKÁSKÉRDÉS.

A) *Munkásmozgalom és munkaszünetek.*

A munkások és munkaadók között fenforgó érdekellentét nagy vonásokban nyilvánul még azon törekvésekben is, melyek a munkások helyzetének javítását czélozzák. A *munkások* a maguk követeléseinek érvényesítését akarják keresztülvinni, tekintet nélkül arra, vajjon a fennálló iparok ez áldozatokat megbirják-e; és így öntudatlanul beállnak azon optimisztikus theoretikusok soraiba, a kik a munkabérek felemelésétől a fogyasztásnak majdnem ugyanoly mérvű szaporodását várják.

A *munkaadók* és velük a kormányok hangsúlyozzák, hogy a munkásokról való gondoskodásnak határa számukra ott végződik, a hol kezdődik a kényszerűség a meglevő ipart fentartani.

A fogyasztás apadása az üzem csökkentését vonná maga után és tönkretenné a munkást épügy, mint a munkaadót. A strike-ragály és a jelszó, a mely május 1-ét a nyolczórai munkanapért való demonstráció napjává tűzi ki, az egész iparos világ területét bejárják és oly aggályokat keltenek, hogy ez utóbbiak az államoknak egy nemzetközi megegyezésével a munkásoknak nyújtandó oltalom tárgyában is aligha volnának szétoszlathatók.

NÉMETORSZÁGBAN az alább külön megbeszélendő nemzetközi munkás-értekezlet előtt és annak tárgyalása alatt, daczára az államtanács ide vágó tárgyalásainak, a munkás-osztályban sem a strike-mozgalom, sem pedig a munkabérek felemelésére és a munkaidő megszorítására czélzó mozgalom nem szünetelt. Az alábbiakban csak néhány fontosabb ide vágó esemény felsorolására szoritkozunk:

Az *alsó-sziléziai* bányamunkások kiküldöttjeinek gyülekezete a 8 órai munkaidőt, továbbá a munkabérnek 10⁰/o-kal való felemelését kívánja.

A *hamburgi* gőzhajófütők strikeoltak, mert a munkaadók a bért 85 márkáról 75 márkára szándékoztak leszállítani.

A *boroszlói* vasuti műhelyek munkásai és kézművesei, hivatkozással a császári rendeletekre, a munkabér felemelését kívánják.

A *szász* bányák és kohók munkásainak szövetkezete a bányabíróságok döntvényei ellen való jogorvoslat létesítését követeli.

Barmenben a szijgyártók egy gyülekezete 10 órai munkanapot, az e munkanapon felül teljesítendő minden munkának, továbbá az akkord és éjjeli munkának beszüntetését követeli és munkabér-felemelés végett tárgyalásokat indított meg. Ám a munkaadók részéről a 10 órai munkaidő követelése a megállapított pénzberség terhe alatt visszautasittatik és a strike egyre nagyobb mérveket ölt. 1450 *szijasztal* tulajdonosa elhatározza az asztalonkinti 100 márkányi pénzberség lefizetését és a munkának márczius hó 21-től való beszünte-

tését mindaddig, a míg a legények ki nem jelentik, hogy a munkát megfelelő módon újból felveszik, a mi azután nemsokára be is következett.

Görlitzben az esztergályosok, szövők és kárpitosok tömegesen részt vesznek a bérküzdelemben. Az általános német szövetségszövetségcongressuson 8 órai normalis munkanap és a gyermek munkának a házi iparban való betiltása hangsúlyoztatik.

A szalagszövők *Barmenben* 10 órai munkaidőben és hetenkint 21 márkányi munkabér minimumban állapotodnak meg és a női és gyermekmunka megszüntetését kívánják.

Münchenben az ácsok strikeolnak. Ugyancsak ezt teszik a kikötő munkások *Lübeckben*; 8 órai munkaidőt kívánnak az eddigi hértételek fentartása mellett. *A berlini* cipészek szintén strikeolnak.

A legszélsőbb határig azonban a *Dortmundban* megtartott bányamunkás-gyülekezet ment, mely az összes német bányász testületekkel egyetemben a birodalmi ülésnél, a szövetségtanácsnál és a császárnál oda akar hatni, hogy valamennyi német bánya-vállalat az expropriatio útján a vezetőik, tisztviselők és önálló munkások állandó, közös és elidegeníthetetlen tulajdonába menjen át.

A munkaadóknak, illetve az államnak, mint munkaadónak ellenaktiójából a következő mozzanatokat jegyezzük fel:

A *Spandauban* létező műhelyekben a hadügyminiszter által nyújtott pénzeszközök segélyével munkáslakházak épülnek és kórházak létesíttetnek; a közmunkaminiszternek az *erfurti* királyi vasutigazgatósághoz intézett rendelete következtében oly vasuti munkások, kik hosszabb szolgálati idővel bírnak, drágasági pótlékot kapnak. — A *saarbrückeni* kincstári bányában munkás-bizottságok létesültek, miután az államtanács a munkás-bizottságoknak kötelező behozatala ellen, de az ily bizottságoknak, kiváltképen állami iparvállalatoknál önkéntes alakítása mellett nyilatkozott. E bizottságoknak szabályai a következők:

A bizalmi férfiak választása titkos szavazás útján 3 évre történik. Választói jogosultsága van minden, a munkás-állományhoz tartozó aktív bányásznak, a ki 21-ik évét betöltötte és legalább 3 év óta a saarbrückeni kir. köszénbányákban dolgozik. Választható minden, a munkás-osztályhoz tartozó bányász, a ki 25-ik évét betöltötte és legalább 5 év óta egy és ugyanazon köszénbányánál Saarbrückenben munkában áll.

Bányász osztályonkint egy-egy bizalmi férfiú választatik, a ki ez osztályhoz tartozik. Bizalmi férfiú csak leköszönés, nyugalmazás, a bányamunkából való önkéntes távozás, vagy elbocsátás, más bányába való áthelyezés, vagy három hónapnál tovább tartó betegség és szabadságoltatás folytán vesztheti el mandátumát. Ily esetekben, valamint valamely bizalmi férfiú halála esetén pótválasztás történik a választási időköznek további tartamára.

A bizalmi férfiak feladatai a következők:

1. Előterjesztenek minden indítványt, kívánságot vagy esetleges panaszt, mely az illető bányafelügyelőséget, vagy bányamunkásságot illeti. Előterjesztik mindezeket a bányagazgatónak és véleményezőleg nyilatkoznak e tárgyak felől az igazgatóval való összejövetel alkalmával.

2. Ez összejöveteleknél véleményüket jelentik ki egyéb kérdések és ügyek felől, melyek a munkaviszonyt, kivált pedig a munkarendet és ennek változásait illetik.

3. Ez összejövetelek alkalmából megbeszéljük a munkások és ezek hozzátartozóinak javát illető azon viszonyokat és kérdéseket, melyeket a bányaaigazgató e célból eléjük terjeszt.

4. A munkások egymás között való viszályaiban közvetítő és kiegyenlítő tevékenységet fejtenek ki.

5. Odahatnak, hogy a munkarend, valamint a bányászok egészsége és biztonsága érdekében kibocsátott rendeletek és szabványok maguk a munkások által pontosan és lelkiismeretesen teljesíttessenek.

A bizalmi férfiakkal a bányaaigazgatóval való összejövetelei negyedévenként rendszeren egyszer és azonkívül mindmégannyiszor tartatnak meg, valahányszor az igazgató ezt szükségesnek tartja, avagy az illető bányafelügyelőségnek legalább is öt bizalmi férfit a tárgyalandó kérdéseknek bejelentésével ezt követeli.

A *chemnítzi* szövűgyárosok megállapodtak abban, hogy 100 márkától 1000 márká erejéig terjedő pénzbírság terhe alatt soha oly munkást ismét nem szerződtetnek, a ki valamikor egy strikeban résztvett. A *mainzi* butorgyárosok és kárpitos mesterek elhatározták valamennyi műhelyeiknek bezárását az esetre, ha a Bembe-féle gyárban a munkások a munkát újra fel nem veszik. A *berlini* serfűző-legények 60%-os munkabérfelemelést kívánnak, ennek ellenében a serfűzők a havibérnek 110 márkáról 120 márkára való felemelését koncedálják, az egyéb követeléseket azonban visszautasítják. A *görltzi* textilgyárak, melyek 6000 munkást foglalkoztatnak, elhatározták, hogy elbocsátanak minden munkást, a ki május 1-én szünetel.

A bányaművelési érdekek előmozdítására alakult egyletnek elnöksége Essenben elhatározta egy strike ellen való biztosítási szervezetnek megalakítását. Ennek pénzalapja 1,200,000 márká; célja pedig oda terjed, hogy egyes bányák jogosulatlan munkaszünetek hátrányos következményeitől megóvassanak.

A bányáknak igényük van másfél márká kárpótlásra az esetleges termelési hiány minden tonnája után és pedig:

1. Ha a szervezet organumai az illető bányaaigazgatóságok ellenállásának jogosultságát a strikeoló munkások követeléseivel szemben elismerik.

2. Ha valamely bányában a strikeoló munkások száma a föld alatt dolgozó munkások állományának egy harmadán túlmegy, vagy pedig egy az üzemre nézve nélkülözhetlen egész munkáosztályra kiterjed.

3. Ha és a mennyiben a strike csak a dortmundi főbányakerület bányáinak oly számára terjed ki, a melynek termelése nem megy túl 30%-kal a többi bányák összes termelésénél. Ha a strike továbbterjedése következtében az illető bányák termelése az előbb említett százalékok arányát túlhaladja (és itt az 1889. naptári év hivatalosan megállapított termelési mennyisége szolgál alapul), ugy a szervezet e túlhaladás napjától fogva többé kárpótlást nem fizet. A megelőző időben szenvedett kár ez esetben minden egyes bánya részére a strike tartamának a kárpótlásra kötelezett napokhoz való aránya szerint állapittatik meg.

Ezenkívül az idevágó törvényhozási intézkedések sorából kiemelendő első sorban egy törvényjavaslat az ipari egyeztető bíróságok behozataláról, eleinte a községi hatóságok kezdeményezésére; subsidiáris módon azonban egy magasabb instancziának és így másodszorban az országos központi hatóságnak is megadatik a közbenjárás lehetősége.

Szó van ezenkívül egy legfőbb kabinetparancsról is a rendőri igazgatóságokhoz, a mely munkásgyűlések alkalmával a legnagyobb szólásszabadság biztosítását kívánja, úgy, hogy az ily gyűlekezetek csak akkor oszthatnak fel, ha bennük rosszakaratú támadások intézettek a kormány ellen, vagy pedig ha a munkásosztály közveszélyes módon izgatnák az osztályharczra és a tőke ellen való küzdelemre.

BELGIUMBAN a hivatalos lap kihirdette a törvényt az asszonyok, fiatal segéd munkások és gyermek munkások foglalkoztatásáról ipari vállalatokban. E törvény egy év múlva lép életbe. A törvény azon czikke, a mely szerint gyermekek és zsengekorú segéd munkások 16 éven alul, továbbá munkásnők 16—21 éves korukig reggeli 5 óra előtt és esti 9 óra után munkára nem alkalmazhatók, csak 1892. január 1-én nyer érvényt. — A pénzügyminiszter a kamarában törvényjavaslatot terjesztett elő a munka áldozatainak javára létesítendő segélypénztárnak alapításáról. E pénztár törzsalapja 2,000.000 frank.

Belgiumban a szocialisztikus munkásmozgalom a bányákból indul ki. A február 2-án megtartott bányász-kongresszuson képviselve volt a királyság valamennyi bányaterülete, ugymint Charleroi, Borinage, Centre és Lüttich. E kongresszus határozatai a következők:

Valamennyi bányász-egyesület Belgiumban egy szövetséget képez, melynek elnevezése »Fédération nationale des mineurs Belges.« A szövetség törekvéseinek tárgya: Gyökeres szociális törvényhozás, a munkások választói jogosultsága és politikai jogaiknak kivívása, továbbá a bel- és külföld valamennyi bányászainak egységes eljárása. — Csak a bányászok szervezetének teljes közgyűlése rendelhet el strikeot, mely esetben a munkát valamennyi belgiumi bányában egy időben be kell szüntetni.

Egy speciális strike-pénztárnak létesítése is elhatározott. A szövetség minden tagja évenként 60 cm.-mal tartozik hozzájárulni. Janson képviselő a kamarában indítványt adott be, mely szerint a munkafelügyelet joga a bányákban ezentúl a munkások által közösen a munkaadókkal gyakorlandó s ezen kívül a nevezett képviselő a francia, német, angol, osztrák, magyar, olasz és svájci parlamentek tagjaival összeköttetésbe lépett, egy nemzetközi parlamenti bizottság szervezése végett. melynek célját a munkás-viszonyoknak valamennyi európai államban való megvizsgálása és felügyelete képezné.

A strikeok, továbbá a munkabér felemelését és a munkaidő leszállítását célzó propagandára vonatkozólag megjegyzendő, hogy a charleroi és a basse-sembre-beli bányászok 15^o/o-nyi munkabér felemelést és 10 órai munkaidőt (az eddigi 11 óra helyett) követelnek.

A munkaadók e határozatra nem feleltek és a munkaidő tartamának leszállítására vonatkozó követelés semmi szín alatt nem fog teljesíttetni.

ANGLIÁBAN a strike-mozgalom óriási mérvben megindult. A londoni dock-munkások segélyezésére ausztráliai munkásokból kolossalis összegek mentek Angliába. A dockmunkások egylete határozatilag megtiltotta a maga tagjainak, hogy az áruszállítást az unióhoz nem tartozó fuvarosok számára eszközöljék és habár a dockok, hajógyárak és raktárak tulajdonosai viszont elhatározták, hogy az e tilalomnak engedő munkásokat feltétlenül elbocsátják és a közös

érdek megóvása céljából szintén együletet szerveznek, utoljára mégis a munkások követeléseit teljesíteniök kellett, mire ezek febr. 11-én a strikeot beszüntették.

Liverpoolban márcz. 10-én 50.000 dockmunkás vett részt a strikeban.

Birminghamban egy 100.000 bányászból álló gyülekezet megbizta Rikhard, Cummingham és Groham parlamenti tagokat, hogy billt terjesszenek a képviselőház elé a munkaidőnek 8 órára való leszállítása tárgyában.

Westminster Pallace-hotelban ellenben a munkaadók közgyűlést tartottak Anglia és Skótszág valamennyi bányavállalatának egy szövetségbe való egyesítése tárgyában és egy nagy pénzalapnak megteremtésére, a mely az egyes bányavállalatokat abba a helyzetbe hozná, hogy a munkások jogosulatlan követeléseivel szemben ellentállást fejthessenek ki, hogy visszautasithassák a 8 órai munkaidőt, mely a szén árát tonnánként 5 shillinggel megrágítaná.

A nagybritániai egyesült bányamunkások kiküldöttjei a febr. 15-én tartott meetingben elhatározták, hogy márcz. 15-től kezdve 100/0-nyi munkabér-felemelést követelnek. Az e meetingen kiküldöttek által 400.000 munkás volt képviselve.

A bányatulajdonosok egylete megtagadta a munkabér felemelését. A bányász munkások egyesülete egy küldöttségének, mely törvényhozási intézkedést kívánt, a 8 órai munkaidő behozatala végett, Mathiews államtitkár azt felelte: hogy a kormány nem helyezhet kilátásba oly törvényjavaslatot, mely felnőtt férfiakat a munkájuk felett való szabad rendelkezés jogában bármiképen megszorítana.

Londonban 10.000 cipész munkás strikeol, azt követelvén, hogy a mesterek nekik ezentúl munkahelyet adjanak.

FRANCZIAORSZÁGBAN a saint-etiennei köszénbányák munkásainak gyűlése febr. 16-án általános strikeot határozott el. Más társulatok bányászait hasonló eljárásra iparkodtak reá venni. Az ügy azonban békés elintézészt nyert és febr. 25-én a bányászok ismét munkába állottak.

A saint-ely-i és puy-de-dombeli köszénbányákban kiütdt a strike-mozgalom és az egész medenczében nagy izgalom uralkodott. — Constans belügyminiszter kijelentette, hogy az állami iparvállalatok munkásai 7 órát dolgoznak naponta és így semmi ok arra nem forog fenn, hogy május 1-én ne dolgozzanak. Ő különben sem tür semmiféle demonstrációt e napon. Hozzátette továbbá, hogy a strikeok által sujtott timár munkások számára 100.000 frank áll rendelkezésére, de ő e segélyt csak akkor fogja nyújtani, ha a tervezett manifesztációk elmaradnak.

HOLLANDIÁBAN valamennyi munkásegylet, 250.000 főnyi tagállományyal, elhatározta, hogy a nemzetközi munkásünnepen, május 1-én, kötelezőleg részt vesznek.

OLASZORSZÁGBAN a kormány a kamara elé törvényjavaslatot terjesztett a munkásoknak baleset ellen való kötelező biztosítása végett. A javaslat értelmében a biztosítás költségeihez a munkaadók 9/10-résszel, a munkások 1/10-résszel járulnak.

*Finál*i közmunkaminiszter kijelenté egy munkás-küldöttségnek, hogy a kormány ezentúl gözmozdonyokat és vasuti kocsikat csak a belföldön fog készíttetni és felszólította a milanói prefektust, hogy az odaváló gépgyárakat a foglalkozás nélküli munkások szegödteté-

sére felszólítsa, mivel ellenkező esetben az állam nevében vasuti anyag előállítására tett megrendeléseit visszavonná és ezenfelül az illető vállalatokat vonná felelősségre az esetleges munkás-zavargásokért. A rendőrség mindennemű munkásgyülekezetek megtartását betiltotta, melyeken *munkástőzsde* szervezéséről lett volna szó; ennek daczára április elején *Milanóban* határozatba ment egy munkástőzsde felállítása. A képviselőház szociálpolitikai bizottsága elhatározta, hogy egy az államtól független munkás-rokkant pénztár felállítását fogja indítványba hozni.

AUSZTRIÁBAN az adóügyi bizottság törvényjavaslatot adott be, mely adókedvezményeket biztosít munkáslakások építésére. A főhatározmányok: 24 évi házbéradómentesség, továbbá a vételárhátralékok és jelzálogadóssági követelések az adómentesség ideje alatt szintén adó- és illeték-mentesek.

Minden egyes lakás térfogata nem lehet kisebb 40 □-méternél, az egész épület beépített felülete nem lehet nagyobb 250 □-m.-nél. Az évi lakbér a lakterület □-méterje után nem lehet nagyobb Bécsben és környékén, mint 1 frt. 75 kr., 10.000 lakosnál több népességgel bíró helységeben 1 frt. 15 kr.-nál, egyéb helyeken 80 kr.-nál.

A területiális munkás-biztosító intézetek értekezlete megalakult, mint szövetkezet. A bécsi intézet két évre átvette a szövetkezet üzleti vezetését.

A *munkaszünetekről és egyéb mozgalmakról* jelentendő, hogy a *nachau* üveg munkások kiküldöttjeinek gyülekezete az üvegrepesztő gépek üzemének megszüntetését követelte. Bécsben nagy sütőstrike fenyegetett, mely alkalommal a budapesti segédek a bécsiekkel szolidaritást vállaltak, úgy, hogy a bécsi mesterek, végül a segédek valamennyi követelésével szemben engedményeket voltak kénytelenek tenni. Mindamellett április folyamán a strike mégis kiüttött. Ezenfelül strikeoltak a kéményseprők, a kőművesek és kőfaragók egy része, a bécsi hölgydivatszalonok munkásszemélyzete, a gráci sztalosok, stb.

Az osztrai-karvini környék bányáiban és gyáraiban 30.000 munkás strikeolt; a munkaszünet súlyos erőszakoskodásokkal és kihágásokkal volt kapcsolatos (Rottschild és Guttmannál), mindazonáltal a munkaszünet már kiegyenlítettet.

A déli vaspályának *marburgi* műhelyében kiütt munkásstrike szintén megszűnt. A szer- és patkoló kovácsok 8 órai munkanap iránt mozgalmat indítottak.

A május 1-én tartandó munka-ünnep tárgyában a helytartóságok rendeleteket bocsátottak ki, melyek egyértelműleg kijelentik, hogy a május elseji munkaszünet, ha csak nem történik a munkaadó beleegyezésével, a munkás rögtöni elbocsáttatását vonhatja maga után, valamint hogy esetleges rendzavarások és kihágások a törvény teljes szigorával fognak büntettetni.

OROSZORSZÁGBAN a birodalmi tanács törvényt fogadott el, mely a nőknek és gyermekeknek gyárban való foglalkoztatását szabályozza. A törvény főszülya a munkaidő megszorításában rejlik. A kormány a vasutaknál be akarja hozni a női munkát és a transz-kaukázusi vasut igazgatója az asszonyok foglalkoztatása által elérendő megtakarítást 25—30%-nyira véli becsülhetni. A gyártulajdonosok és munkások közötti viszony szabályozása végett *Varsó* és *Petrekov* kormányzati kerületekben új törvények fognak életbelépni, egyuttal három új gyáriparhatóság létesítettik.

SVÉD- és NORVÉGORSZÁGBAN a bányamunkások körében szintén nagymérvű forrongás uralkodik; a *grengenbergi* vasbányákban körülbelül 500 munkás strikeolt és e tömeg zavargása annyira ment, hogy katonai erőt kellett requirálni. A norvégiai törvényhozás elé javaslat terjesztetett a munkásosztályok védelmére létesítendő intézmények tárgyában.

A SVÁJCZI szövetségtanács meghívta volt az európai iparállamokat egy május 5-én Bernben a nemzetközi munkásvédelem tárgyában tartandó konferenciára. A vitatkozás programja a következő volt:

A vasárnapi munka megszüntetése.

Egy minimális kor megállapítása a gyermekmunka tekintetében.

Egy maximális munkanap megállapítása zsengekorú munkások számára.

Zsengekorú és női személyeknek különösen egészségellenes vagy veszélyes üzemben való foglalkoztatása elleni tilalom.

Zsengekorú és női személyek éjjeli munkájának megszorítása.

A megállapított határozmányok keresztülvitele.

Mint hogy azonban a német császár ez év márcziusára *Berlinben* egy nagyszabású munkásvédelmi értekezletet kezdeményezett, a svájcz szövetségtanács elhatározta, hogy berni konferenciájáról végkép lemond és résztvesz a berlinin. — E határozat hozatala előtt a német császár Svájcznak berlini követét, dr. Rott ezredest személyesen megkereste az iránt, hogy Svájc a berlini értekezleten minél élénkebb részt vegyen. — A svájcz munkásosztály nagy mértékben foglalkozik a gyári felügyelet intézményének továbbfejlesztésével. Törekvése: a kantonális gyárfelügyelői intézmény alkalmazása, kiszélesített hatáskörrel. — A svájcz bányász-szövetségnek *Oltenben* megtartott értekezlete egyhangúlag elfogadta azon indítványt, mely május elsejére a nyolczórai munkanap érdekében való tüntetést kötelezővé teszi.

SPANYOLORSZÁGBAN a strikeok nagy mérveket öltöttek. — A *barcellonai* szünetelő munkások számát 50.000-re becsülik. Attól tartanak, hogy Catalonia valamennyi gyárát be kellend zární.

Az AMERIKAI munkaföderáció végrehajtó tanácsa megbizta az ácsok és asztalosok egyesült testvéri társulatát, hogy május elsején valamennyi munkás nevében a nyolczórai munkanap érdekében való követelését formaliter megtegye. Nevezett társulat 55.000 taggal bír és strike esetén a föderáció részéről pénzzel bőven fog támogatni.

Ezek után első sorban a bányászok lépnek fel ugyane követeléssel.

Chicagóban 5000 ács beszüntette a munkát, béremelést és nyolczórai munkanapot követelvén.

AZ ANGOL GYÁRMATOKON a munkáskérdések megvizsgálására *Canadában* kiküldött bizottság a következő javaslatot teszi: Egyenlő törvény a munkaadóknak balesetekkel szemben való szavatosságára nézve; a szeszes italok eladásának tilalma a bányák környékén; a truck-rendszer eltörlése, az ipari oktatás fejlesztése, stb.

Immár a külön tárgyalást igénylő, úgy a politikai, mint a gazdasági hatalmakat valósággal meglepő, a német császár kezdeményezéséből kiindult fontos eseményhez, a berlini congressushoz fordulunk.

B) A berlini nemzetközi munkásvédelmi értekezlet.

Ez értekezletnek horderejét politikai tekintetben legjobban jellemzi az, hogy összeköttetésbe hozzák a birodalmi kancellár bukását azon nézetkülönbséggel, mely ez értekezlet tárgyában közte és a császár között fenforgott. Gazdasági téren pedig úgy a nemzetköziség, mint a munkásvédelem tendenciája a német udvarnál váratlan újdonság jellegével bír. Febr. 5-én a »Reichsanzeiger« egy febr. 4-én kelt és a birodalmi kancellárhoz intézett csász. kabinet-parancsot közölt. E szerint a császár el van határozva, hogy a német munkások állapotának javítására kezdeményező lépéseket tegyen, a mennyiben ezt megengedik ama határok, melyeket gondoskodása elé azon szükség von, hogy a német ipar a világpiaczon versenyképes maradjon s ekként úgy a maga, mint a munkások existenciája biztosítva legyen. A hazai üzem károsodása a külföldi piacok elvesztése által úgy a vállalkozókat, mint a munkásokat megfosztaná kenyerüktől.

A nemzetközi versenyben rejlő nehézségek, melyek munkásaink állapotának javítása elé gördülnek, csupán nemzetközi megállapodások útján hárithatók el, mely megállapodások a világpiaczon versenyző országok mindegyike között létesítendők. Abban a meggyőződésben, hogy a többi államok kormánya is át van hatva ama kívánságtól, hogy e törekvéseket közös megvizsgálás tárgyává tegyék, a császár elrendeli, hogy a német diplomatai képviselők hivatalosan kérdezősködjének Franciaországnál, Angliánál, Belgiumnál és Svájcban, vajjon ez országok kormányai hajlandók-e a Németbirodalommal egy nemzetközi megállapodás céljából összeköttetésbe lépni, mely megállapodás ama lehetőségre vonatkoznék, hogy a munkások kívánalmainak és szükségleteinek, a mennyiben ezek az utóbbi évek strikejaiban s másféle módon is nyilvánultak, mily módon lehetne eleget tenni?

Mihelyt a császár kezdeményezése az illető kormányok elvi helyeslését megnyerendette, a birodalmi kancellár utasítatni fog, hogy valamennyi kormányt, melyek a munkáskérdésben egyformán érdekelvők, e kérdések tárgyalása végett, értekezletre hívja meg.

Ugyanaz nap közöltetett a császár egy kabinet-parancsa a kereskedelmi miniszterhez.

A császár kormányra lépésekor kinyilvánította abbeli elhatározását, hogy a német törvényhozás tovább fejlődését ugyanazon irányban fogja elősegíteni, mint nagyatyja és hogy pártját fogja a nép gazdaságilag gyengébb részének, a keresztény erkölcsök szellemében.

A rendelet ezután ekként folytatja:

Bármily becsesek és sikeresek legyenek is a törvényhozás és közigazgatás által a munkásokztály állapotának javítására eddig hozott intézkedések, tagadhatatlan, hogy ezek még sem felelnek meg az elébe kitűzött feladat teljes egészének. A munkásbiztosításról szóló törvény tovább fejlesztésén kívül az iparrendtartás határozmányai, a mennyiben a gyári munkások viszonyait illetik, megvizsgálás tárgyává teendők, hogy az ezen a téren fenforgó panaszoknak és kívánságoknak, a mennyiben jogosultak, eleget lehessen tenni. Az államhatalom feladata, hogy a munkaidő tartamát és módozatait

akként szabályozza, hogy a munkások egészsége az erkölcsiség parancsa és a munkások gazdasági szükséglete, továbbá ezeknek törvényes egyenjogosításukra formált igényei megóvassanak. A munkások és munkaadók között való békének ápolása végett törvényes határozmányok létesítendők ama formákra nézve, a melyek között a munkások az ő bizalmukat bíró képviselők által közös ügyeiknek szabályozásában részt vehessenek és a munkaadóval s a kormány közegeivel való tárgyalás útján érdekeik megóvására képesíttessenek. Ily berendezések által lehetővé teendő a munkásoknak, hogy kívánságaikat és panaszaitak közvetlenül és békésen nyilváníthassák és az államhatóságoknak alkalmat adjanak arra, hogy a munkásviszonyok felől folyton kellőleg tájékozva legyenek és a munkásokkal magukkal állandó összeköttetésben maradjanak.

A császár azt óhajtja, hogy az állami bányák a munkásokról való gondoskodást illetőleg minta-intézményekké fejlesztessenek, a magánbányákat illetőleg pedig a császár a bányász hivatalnokok szervezeti viszonyainak szabályozása végett óhajt megfelelő lépéseket tenni, kivált egy, a gyárfelügyelőség állásához hasonló felügyeleti funkciót illetőleg, mint a hogy ez 1889-ig fennállott. Mind e kérdésekre előzetes tárgyalás végett egy államtanács fog összeülni a császár elnökelete alatt és azon szakértő személyek bevonása mellett, kiket a császár e célból meg fog hívni. Ama nehézségek között, melyek a munkásviszonyoknak ily értelemben való rendezése elé tornyosulnak, előkelő helyet foglalnak el azon akadályok, a melyek a hazai iparnak a külfölddel való versenyében szükséges védelmére vonatkoznak.

A császár e részben utasította a birodalmi kancellárt, hogy azon államok kormányainál, melyek ipara a némettel egyetemben a világpiaczon uralkodik, egy értekezletnek összejövetelét indítványozza, melynek célja az volna, hogy egyöntetű szabályozás alá vétessenek ama határok kérdései, a melyekig a munkások működését illető ügyek megállapításában a munkaadók elmehetnének.

Mindkét rendelet óriási feltűnést okozott; eleinte a közvélemény kételkedett, vajjon az illető államok hajtani fognak-e a hozzájuk intézendő meghívásra? A birodalmi kancellár utasítá a bécsi és római nagyköveteket, hogy bizalmas uton tudakozódjanak, vajjon Ausztria-Magyarország és Olaszország hajlandók volnának-e az értekezleteken részt venni; és a többi országokban is megelőzőleg előkészítő kérdezősködések történtek.

Salisbury a tervezetnek alapos megvizsgálását fentartotta az angol kormány számára. *Svédország* készségesen hozzájárult, a *bélga* kormány pedig a meghívást a munkafeltételek és a vámviszonyok különböző voltára vonatkozó megjegyzéssel elfogadta, kijelentve egyuttal a szenátusban, hogy bizonyos tartózkodást szükségesnek tart.

Svájc eleinte úgy tervezte, hogy a berni konferenzia előzné meg a berlint, később azonban Németország javára visszalépett a maga berni tervezetétől.

Crispi kijelenté, hogy Olaszország szívesen közreműködik a német császár által kezdeményezett szocial-politikai alapon. — *Franciaország* meglepte az egész világot barátságos előzékenysége és előkelő kiküldöttek megnevezése által. — *Ausztria-Magyarország* helyeslése és hozzájárulása már előzetesen biztosítva volt. — Végül *Oroszország* és *Amerika* kivételével, a melyeknek kivitele Európában

nem ipari minőségű, a fentemlitett országokon kívül még az utóbb meghívott spanyol és portugall kormányok is képviselve voltak az értekezleten.

Az államok képviselői gyanánt az értekezleten résztvettek:

Belgium részéről: Greindl báró, Jacobs államminiszter, Harzé igazgató, a földművelésügyi miniszteriumban és segédtanácsosul t'Kint de Roodenbeeke A. báró; *Dánia* részéről: Tietgen, titkos államtanácsos, Topsøe H. A. bölcsészettudor, gyárvizsgáló, Bramsen L., egy tűzkárbiztosító intézet igazgatója; *Anglia* részéről: Malet E., Gorst J., az India Office parlamenti másodállamtitkára, Houldsworth V., manchesteri nagyiparos és Dale D., darlingtoni vasgyáros; *Franciaország* részéről: Simon Jules senátor és a francia akadémia tagja Tolain senátor, Bourdeau képviselő, Linder főfelügyelő és a főbányatanács elnöke, Delahaye mechanikus és segédtanácsosul Dumaine, a berlini követség első titkára; mint műszaki segédtanácsosok ezen kiküldöttek mellé rendeltettek: Laporte iparfelügyelő, Jacquot főkonzul, Lebon, a senatus elnöki irodájának főnöke és Pelle mérnök; *Olaszország* részéről: Boccardo G. szenátor, Ellena V. képviselő s a statisztikai hivatal főigazgatója Bodio L., segédtanácsosokul Stringher pénzügyminisztériumi osztályfőnök és Maiorano-Calatabiano tanár; *Luxemburg* részéről: dr. Basseur J. A.; *Németalföld* részéről: báró van der Hoeven berlini követ, Snijders van Wissenkerke igazságügyminiszteri tanácsos, valamint Struve munkafelügyelő; *Ausztria* részéről: báró Weigelsperg B. miniszteri tanácsos és Migerka F. központi iparfelügyelő, mint a kereskedelemügyi-, Haberer L. miniszteri titkár, mint a földművelésügyi és Bappart-Leenheer Á. báró, mint a belügyminisztérium kiküldöttei; *Magyarország* részéről: Schnierer Gy. miniszteri tanácsos, Gräzenstein Béla miniszteri tanácsos, mint bányászati szakember, valamint Sztterényi József iparfelügyelő; *Portugália* részéről: a berlini követ, de Penafiel marquis; *Svéd- és Norvégország* részéről: Tham, az első kamra tagja és Christie E. főtitkár a belügyminisztériumban Christianiában, e két teljhatalmú meghatalmazott rendelkezésére bocsátva Wrangel gróf miniszteri titkár; *Szárj* részéről: Blumer és a szövetség ipari szakosztályának első titkára dr. Kaufman.

Az értekezlet márcz. 15-én nyitott meg; az elnökség ekként alakult meg: az elnök: *Berlepsch* kereskedelmi miniszter, elnökhelyettes: *Magdeburg* államtitkár, továbbá *Fürst* német követségi tanácsos, *Dumain* francia nagykövetségi titkár és *Arco* gróf német követségi titkár.

Az értekezlet három bizottságot választott: egyet a bányamunka, egyet a vasárnapi munkaszünet és egy harmadikat a női és gyermekmunka kérdésnek tárgyalására.

A tárgyalások francia nyelven folytattattak.

A császár már febr. 14-én figyelmeztette az államtanácsot az utóbbi által megoldandó, a nemzetközi munkásvédelem kérdésével parallel, de azért speczialiter Németországot illető feladatok komolyságára.

A császár beszéde az államtanács megnyitásakor ekként hangzott:

»Uraim! Tagjai az államtanácsnak! E hó 4-én kelt rendelem utján Önök értesítettetek arról, hogy a kormánytanács véleményét meg akarom hallgatni ama határozatokat illetőleg, melyek a

munkásviszonyoknak jobb szabályozása érdekében fekszenek. Ama jelentőségnek, melylyel az államtanács a monarchiában bir, megfelelően fognak Önök eljárni, ha a fontos, e téren alapos megoldásra váró kérdések az Önök részéről alapos megfontolás tárgyaivá tétetnek, mielőtt a szerkesztendő törvényjavaslatok a parlamenti testületek elé terjesztetnének, mely utóbbiak vannak alkotmányosan hivatva felettük véglegesen dönteni. Súlyt fektetek arra, hogy a különféle hivatáskörökből összeállított államtanács a benne képviselt gyakorlati tapasztalatok alapján az általam kilátásba vett javaslatokat célszerűségük, kivihetőségük és borderejük tekintetében lelkiismeretesen és elfogulatlanul megvizsgálja.

Komoly és felelősséggel terhes az a feladat, melynek megoldására Önöket iderendeltem. A munkásoknak az önkényes és határt nem ismerő kiaknázása ellen nyújtandó oltalom, a gyermekmunkának a humanizmus parancsaira és a természetes fejlődés feltételeire való tekintettel leendő megszorítása, a nőknek a munkások háztartásában és a családi életre nézve erkölcsileg és gazdaságilag fontos fejlődése és egyéb, ezzel összefüggő munkásviszonyok valóban megjavított szabályozásra rászorulnak.

A mellett szakértői megfontolást érdemel, mely határig bírhatja el a mi iparunk a termelési költségeknek a munkások érdekében elrendelendő szigorubb szabályok által való magasabb megterhelését, a nélkül, hogy a világpiaczon uralkodó verseny által a munkások jövedelmei megszoríttatnának, mert ekként az általam kilátásba vett támogatás helyett a munkások gazdasági állapota csak károsodást szenvedne. A veszélyt elkerülendő, nagy mértékben szükség van a legbölcsebb megfontolásra, mert a korunkban uralkodó ama kérdések szerencsés megoldása annál fontosabb, mivel a megoldás az általam ez ügyben kezdeményezett nemzetközi megállapodásra látható kölcsönhatás viszonyában áll.

Nem kevésbé fontosak a munkások és munkaadók között levő békés viszony biztosítására nézve azon formák, melyekben a munkásoknak megnyugvás nyújtható arra nézve, hogy megbízottaik által, a kik bizalmukat bírják, közös működésük szabályozásában részesíttetni és érdekeiknek a munkaadókkal való tárgyalás útján leendő megóvására képesíttetni fognak. Oda kell törekednünk, hogy a munkások képviselői az állami bányák és felügyelő hivatalnokokkal összeköttetésbe hozassanak és ily módon oly rendtartás létesíttessék, mely a munkásoknak kívánságai és érdekeik szabad és békés kifejezését lehetővé teszi és egyuttal az állami hatóságoknak alkalmat nyújt arra, hogy a közvetlenül érdekelt meghallgatása által folytonosan megbízható módon informálva legyenek a munkások viszonyaira s hangulatára nézve s hogy az utóbbiakkal a kívánatos összeköttetést fentarthassák.

A legbehatóbb szakértői megfontolást igényli az állami üzemeknek hatályos munkásvédelem tekintetében mintaszerű példányképekké való fejlesztése. Bizom e tekintetben az államtanács kipróbált és hű odaadásában, melynek e munkának folyamán ismét tanujelét adandja.

Nem zárkozom el attól, hogy épen e téren az állami rendszabályok által egyedül minden kívánatos javítás aligha lesz elérhető; e mellett az emberbaráti tevékenység, az egyház és az iskola számára még széles és tág tér marad fenn az üdvös működésre, mely

támogathatja a törvényes intézkedéseket, hogy ez utóbbiak teljes érvényre juthassanak.

Ha Isten segítségével sikerülni fog a munkás néposztály jogos érdekeit az Önök által előterjesztendő javaslatok révén kielégíteni, úgy az Önök munkája biztosan számíthat királyi köszönetemre és a nemzet elismerésére.

A tanácskozásokhoz szükséges előterjesztések haladéktalanul be fognak Önöknek nyújtatni. Elrendelem, hogy az Önök tanácskozásain résztvegyenek a kormánynak kereskedelmi, ipari, középítészeti, vasuti és bányászati osztályai, valamint a beligazgatási osztály, melyeket szakértő egyénnel fogok még kiegészíteni.

Ez osztályok tagjait felkérem, hogy e hó 26-án d. e. 11 órakor az Önöknek megjelölendő helyiségekben összegyűljenek. Előadónak kirendelem *Miquel* főpolgármestert és társelőadónak *Jemcke* titkos pénzügyi tanácsost.

Fentartom magamnak, hogy az osztály-tanácskozások befejezése után az államtanácsot újból összehívjam és kívánom Önöknek az ég áldását munkájukra, mely nélkül semmiféle emberi cselekvés soha üdvös nem lehet.

Az államtanács-bizottság elhatározta, hogy az elébe terjesztett kérdések tárgyalásánál munkásokat és kézműveseket véleményezés végett ki fog hallgatni.

A nemzetközi munkásvédelmi értekezlet, melynek tárgyalásaira itt bővebben ki nem terjeszkedünk, márcz. 29-én Berlepsch miniszter beszéde által zárattott be. E beszéd konstatálja, hogy sikerült egységes nemzetközi szempontokat felállítani, a melyek segítségével egyes országok kormányai a munkásvédelem kérdésének megoldását a munkának módozatokban, időben és térben való megszorítása által immár foganatba vehetik, természetesen speczialis országos viszonyaik szemmel tartásával.

E szempontok akként foglalhatók össze, hogy arra nézve, a mit valamely állam törvényhozása vagy szokása a munkás-osztályok javára engedélyezhetne, csak *egy* határ létezik: t. i. az ipar fennállásának és jólétének biztonsága, a melytől függ a munkás-osztálynak magának jóléte is.

Az értekezlet tárgyainak részletes eredményei, minthogy a német részről kidolgozott program 6 pontozatában bizonyos kérdések állítottak fel, az e kérdésekre adott válaszok alakjában vannak formulázva.

E válaszok következőleg hangzanak:

»I. *Bányamunka szabályozása.* 1. Gyermekek és nők a bányában. Kívánatos, hogy fokozatosan emelkedő mértékkel állapíttassék meg a földalatti bányamunkába bocsátható gyermekek életkora. A mennyiben a tapasztalás jóváhagyja, kívánatos, hogy a betöltött 14-ik év legyen a minimum. Mindazonáltal a déli államokban ez a határ a betöltött 12-ik évnél volna megállapítható. Kívánatos, hogy a nők a földalatti munkától eltiltassanak.

2. A munkaidő. Kívánatos, hogy a munkaidő leszállíttassék, ha a bányászati technika elégtelennek bizonyulna arra, hogy a bányából ama veszélyeket elhárítsa, melyeket vagy a bányák természete, vagy pedig a szerencsétlen véletlen idéz fel. Az államok feladata lesz e cél elérése érdekében egyenkint a szükséges intéz-

kedéseket megtenni és pedig vagy a törvényhozás, vagy adminisztráció, vagy pedig a bányabiztosok és munkások kölcsönös megállapodása útján, vagy végre másképen, tekintettel az egyes államok viszonyaira és szokásaira.

3. **Életbiztosság.** Kivánatos: *a)* hogy a munkás életbiztossága és egészsége minden kitelhető módon fokoztassék és az ebbeli intézkedések az állam felügyeletére bizassanak; *b)* hogy a bányászati munkák vezetése kizárólag oly egyénekre bízassék, kik a kellő gyakorlati ismeretek mellett bizonyítékot adtak arról is, hogy tudományos képzettséggel bírnak; *c)* hogy az érintkezés a munkások és a munkálatokat vezető mérnökök között minél gyakoribb legyen, ez által a kölcsönös bizalom és tisztelet fokoztassék; *d)* hogy a minden egyes ország szokásaihoz képest előkészített amaz intézkedések, melyek hivatvák a bányamunkást, illetőleg családját a betegség, baleset, munkaképtelenség, öregség és halál következményeitől megóvni — mindannyi intézkedés, mely a munkás sorsán javít és őt egyedül foglalkozásához szorosabban fűzi — mindinkább fejlesztessenek; *e)* hogy a köszéntermelés folytonosságának biztosítása céljából a munkabeszüntetésnek eleje vétessék.

4. **Választott bíróság.** A gyakorlat azt látszik bizonyítani, hogy a munkás-strikeok akkor kerülhetők ki, ha egyrészt a munkaadó, másrészt a munkás önként kijelentik, hogy amaz esetekben, midőn vitás kérdéseik egymás között ki nem egyenlíthetők, egy választott bíróság határozatainak alávetik magukat.

II. **A vasárnapi munka.** Kivánatos, hogy eltekintve a kivételektől és a szükséges átmeneti intézkedésektől: *a)* hetenkint egy napi munkaszünet engedélyeztessék a pártfogolt munkásoknak; *b)* hogy hetenkint egy napi munkaszünet biztosíttassék valamennyi ipari munkásnak; *c)* hogy ez a munkaszünet a vasárnap legyen a pártfogolt egyénekre nézve; *d)* hogy ez a munkaszünet valamennyi ipari munkásra nézve a vasárnapra tétessék.

Kivételek engedélyezhetők: *a)* azokra az üzemekre nézve, melyek a munka folytonosságát technikai okoknál fogva igénylik, vagy melyek a közönség részére oly fogyasztási cikkeket szolgáltatnak, melyek előállítása naponként kívántatik; *b)* oly üzemekre nézve, melyek természetüknél fogva csakis bizonyos évszakban folytathatók, vagy melyek elemi erők használatától függnék. Kivánatos azonban, hogy még ezeknél az üzemeknél is a munkások minden második vasárnapon szabadok legyenek. Kivánatos, hogy a kivételek, egyöntetűség céljából, az érdekelt államok által közösen állapittassanak meg.

III. **Gyermekmunka a gyári üzemnél.** Óhajtható: 1. hogy mindkét nembeli gyermekek, mielőtt bizonyos kort el nem érnek, teljesen ki legyenek zárva a gyári munkából; 2. hogy az említett kor a 12-ik évre határozatassék meg, kivéve a déli országokat, hol ez a kor 10-ik évre szállítható le; 3. hogy a kornak ily meghatározása egyforma legyen mindennemű gyári üzemre nézve s hogy e tekintetben kivétel ne tétessék; 4. hogy a gyermek mindenesetre az elemi oktatásra vonatkozó szabályoknak már előlegesen megfelelt legyen; 5. hogy a gyermekek 12 éves koruktól fogva betöltött 14 éves korukig sem éjjel, sem vasárnap ne foglalkoztattassanak; 6. hogy tényleges munkájuk naponta 6 óránál tovább ne tartson és legalább egy és fél órai szünet által szakíttassék meg; 7. hogy a gyermekek

az egészségre ártalmas vagy veszélyes foglalkozásokból vagy egészen kizárassanak, vagy az ilyeneknél csakis bizonyos megszorításokkal alkalmaztassanak

IV. *A fiatal munkások alkalmazásáról.* Óhajtandó: 1. hogy a mindkét nembeli fiatal munkások 14—16 éves korukban sem éjjel, sem vasárnap ne foglalkoztattassanak; 2. hogy tényleges munkájuk 10 óránál tovább ne tartson s legalább összességére $1\frac{1}{2}$ órára rugó szünetek által szakítottassék meg; 3. hogy az egészségre ártalmas vagy veszélyes foglalkozások tekintetében bizonyos megszorítások létesíttessenek; 4. hogy bizonyos iparágakra nézve kivételeknek lehessen helye; 5. hogy a 16—18 éves fiatal férfimunkások számára bizonyos védelem nyujtassék és pedig: *a)* bizonyos munkaidő-maximum; *b)* az éjjeli munka; *c)* a vasárnapi munka és *d)* ama foglalkozások tekintetében, melyek az egészségre ártalmasak vagy veszélyesek.

V. *A női munka.* Óhajtandó: 1. hogy a 16 évet meghaladt leányok és asszonyok sem éjjel, sem vasárnap a gyári üzemből ne foglalkoztassanak; 2. hogy tényleges munkaidejük a tizenegy órát meg ne haladja és összesen legalább másfél óra szünet által megszakítottassék; 3. hogy bizonyos iparágak javára kivételeknek lehessen helye; 4. hogy az egészségre ártalmas vagy veszélyes foglalkozások tekintetében megszorítások léptetessenek életbe; 5. hogy a nők szülés után négy hétig gyári munkára ne bocsátassanak.

VI. *A végrehajtásra vonatkozó határozatok.* 1. Abban az esetben, ha a kormányok a konferencia munkálatait tekintetbe vennék, következő intézkedések ajánlatnak: *a)* a hozott határozatok végrehajtása minden országban ellenőriztetni fog kellő számú, e célra minősített és minden ország kormánya által kinevezett állami tisztviselők által, kik úgy a munkaadóktól, mint a munkásoktól függetlenek; *b)* ez állami tisztviselők saját kormányukhoz évenként intézett jelentései egyenkint a többi országok kormányaival lesznek közlendők; *c)* az államok mindegyike időközönként és a mennyire lehetséges, egyöntetű alakban statisztikai adatokat fog gyűjteni oly kérdésekre nézve, melyek a konferencia tárgyát képezték; *d)* az államok az így összegyűjtött statisztikai adatokat, valamint a konferencián tárgyalt kérdésekre vonatkozó törvényeket és rendeleteket egymás közt kicserélik. 2. Óhajtandó, hogy a képviselt államok ismételve folytassanak tanácskozásokat s ily alkalmakkor közöljék egymással a mostani értekeztet határozatairól szerzett tapasztalataikat, megvizsgálván, nem volna-e czélszerű azokat megváltoztatni vagy kiegészíteni.

VI. ADÓK ÉS VÁMOK.

Az *adótörvényhozásban* csupán elszigetelt törekvések mutatkoznak az egyenes adók reformja iránt. A *vámok* tekintetében a védvamos áramlat még mindig határozottan túlsúlyban van s úgy lehet, hogy azon kiméletlenség, mely Amerikában a *Mac Kinley*-féle billben az európai kereskedő államok ellenében nyilvánul, Európában éppen azt fogja megérlelni, a mi a pánamerikai kongresszuson nem tudott létrejönni, t. i. egy közép-európai vám-uniót. Egyébiránt a kérdéses bill még nem nyervén törvényerőt, az európai kormányok akciója esetleg még lényeges változtatásokat eszközölhetne rajta.

BELGIUMBAN a kormány törvényjavaslatot fog beterjeszténi, mely

kötelezze azon cukorgyárosokat, kik tavaly kivitt cukor után több restitucziót kaptak, semmint egészben fizettek volt, e többletnek az állam javára való visszatérítésére.

A nemzetközi vámkonferencia egy nemzetközi vámtarifa-iroda létesítésére, melyen két évvel ezelőtt Ausztria-Magyarország, Németország s Franciaország nem vettek részt, július 1-én ez államok képviseltetésével ismét összeült.

NÉMETORSZÁGBAN Bismarck herceg Krause képviselőnek a progresszív jövedelmi adót javasló indítványa ellen nyilatkozott, azzal az indoklással, hogy ezen adórendszer a tőke megsemmisítésére vezetne, a kancellár ennek ellenében a munka nélküli nyereségből és a külföldi papirokból eredő jövedelemnek erősebb megadóztatását ajánlotta. A szeszdadónak 1890—1893-ra való kontingentálásáról szóló s a szövetségtanácshoz beterjesztett jelentés konstatálja, hogy a pálinkafogyasztási adó tetemesen visszamaradt az előírányszat mögött s kétségesnek jelzi, hogy a fogyasztás messzire túlment volna a kontingentált mennyiségen; a kancellári hivatal indítványozza, hogy a következő 8 évre a kontingens ne emeltessék fel. — A birodalmi gyűléshez törvényjavaslat adatott be, mely módosítja az 1887. július 9-iki cukoradótörvényt, eltörli az anyagadót, megszünteti a kiviteli díjat és elrendeli a fogyasztási adó behozatalát. — Meiningen hercegségben márczius 18-ikán új jövedelmiadó-törvény lépett életbe. Ez az általános jövedelmi adót hozza be, mely a 600 márkán alüli jövedelmet nem érinti; 600 márkától kezdve minden 100 márkát 80 fillérrel adóztat meg. Ezenkívül pedig minden további 100 márka után 1.000 márkáig 20 fillérrel, 1.000-tól 3.000 márkáig 10 fillérrel emelkedik az adó; 3.000 márkától 6.000 márkáig 30/0-ot tesz, azután minden 3.000 márkánál 100-anként 100/0-kal nő s végül 33.000 márkánál a 40/0-nyi tételt éri el, melyen túl már nem halad. — A Reichsanzeiger közli a Franciaországgal a két szerződő fél rabszolgaparti birtokaira vonatkozólag kötött vámegegyezményt és pedig olykép, hogy egyenlő vámok szedetnek és elvámolt árúk egyik területről a másikra vámmentesen vihetők be.

A *gabonavám* ellen, mely kivált a belföldi fogyasztót sújtja, egyre kiáltóbb panaszok hangzanak fel, s hir szerint a szabadelvű párt részéről legközelebb a birodalmi gyűlésen formális indítvány fog tétetni az élelmi czikkekre kirótt vámok megszüntetése s ezeknek új adók által való pótlása iránt. — A felső-sziléziai határhelységek érdekeltjei kérvényeztek a vágott disznókra kirótt beviteli vám megszüntetése, vagy legalább e vámtételnek métermázsánként 20 márkáról 6 márkára való leszállítása iránt.

Az ANGOL alsóház az egyházi tizedek megváltásáról szóló törvényt fogadott el. Az érdekelt körök folyamodtak a kincstárnokhoz az iránt, hogy a söre tavaly óta kirótt külön adó törültesse el.

FRANCIAORSZÁGBAN több oldalról követeltetett a *földadó* teljes eltörlése, de a kincstár nem nélkülözhetvén az e czímen évenként befolyó 118 millió frankot, a kormány aligha fog többet tehetni, mint a mit a pénzügyminiszter ígért, t. i., hogy törekedni fog ez adónem lehető mérséklésére s méltányosabb kivetésére. A földadó, mely eddig átlag 40/0-ot, de számos megyében többet, sőt némelyikben 71/20/0-ot is tett, az új terv szerint 30/0-ot fog tenni és az adórendszer egyéb változatai által (az alkohol erősebb megterhelése, az eddig meg nem adóztatott cukornemek és a nagyobb árú-

raktárak megadóztatása) a kormány 100 millió frank bevételi többletet vél elérni. A kamara *vámügyi bizottságot* választott, melynek 55 tagja között 39 védvamos van s ezek valamennyien a kereskedelmi szerződések megújítása ellen fognak szavazni; ugyane bizottság elé hozott a *tengeri és rizsvám* kérdése is; a bizottság 3 franknyi vámot javasolt hántolatlan rizsre, 6 franknyit hántolt rizsre, 8 franknyit örölt rizsre és vámmentességet indítványozott a keményítő gyártás céljából behozott rizsre; szemes tengerire 3 frank, tengeri lisztre és tengeri lisztből készült terményekre 5 frank vámtétel indítványoztatott. Továbbá felmerült egy indítvány, hogy egy autonóm minimalis és maximalis tarifa felállítása által a frankfurti szerződésnek legtöbb kedvezményi záradéka kijátszassék. — *Rouvier* miniszter utasította a vámhatóságokat, hogy a török árucikkek után beszedett vámokat visszatérítsék s ilyenekkel szemben a konvencionális tarifát alkalmazzák.

Az olasz vámhatóságok utasítást nyertek, hogy az oly szerződéses államokból eredő árúk után, melyek mérsékelt vámtételt élveznek, jövőben is követeljék a származási bizonyítványt.

A kilátásban levő *OSZTRÁK* adóreformról *Dunajewsky* miniszter következőkép nyilatkozott: Az *egyenese adók reformjáról* szóló javaslat már készen van. Jövedelmi adó a személyes tiszta jövedelem után 0-6%-tól 30%-ig progressive emelkedő adóalábbal. Vállalatoknál a mérlegszerűen elért feleslegek képezik az alapot. Messzemenő engedmények a passiv kamatok levonása, az értékleírások s veszteségi tartalék tekintetében. Magánvállalatoknál bőven tagozott, pontosan specializált tarifa, külső kritériumok szerint való lépcsőzetességgel. A tökevagyonból eredő jövedelmek járadékadónak vannak alávetve. A dolog pénzügyi oldalát illetőleg az állam elvileg nem keres bevételi többletet. — A *szeszadóreform* ügyében szaktanácskozmány tartatik. A parlamentben az első olvasáson keresztülment egy indítvány, mely a belföldön épült gőzösökkel való tengeri hajózást a jövedelmi és kereseti adótól ideiglenesen mentesíteni célozza. A kormány mellé vámtanács rendeltetik, hogy vitás esetekben a vámdijkiszabás kérdéseiben véleményt adjon. Nyugati Galícia inséges kerületei s a brodyi kereskedelmi kamara az orosz Lengyelországból való gabonabevitelnek ideiglenes vámmentesítése iránt folyamodván, e kérés, tekintettel az inségre, teljesítettik. Elfogadtatik egy kormányjavaslat a bécsi fogyasztási adóterület kibővítése iránt; ez eltöröl minden tarifát kivéve, a bor, sör, hús, vágó-marha és halra szólókat, melyek tetemesen mérsékeltenek. Bécsnek eddigi fogyasztási adóbevételét e reform egy millióval apasztja. A Linienwall megváltásának bevételeiből a legnagyobb rész Bécs városának engedetik át. A londoni czukorkonferencia a czukorkiviteli díjak eltörlése iránt állapodott meg, ám a résztvevő államok nem mind járultak fentartás nélkül e megállapodáshoz; Ausztria-Magyarország ama kijelentéssel élt, hogy meg akarja várni a többi államok fentartásainak visszahatását.

PORTUGÁLIÁBAN a *gabonabeveteli vám* 23 reísről 16-ra szállított le, a bevitelhez azonban ama feltétel van kötve, hogy ugyanily mennyiségű belföldi gabona vásárlását vagy örlését kell kimutatni. Külföldi liszt behozatala továbbra is feltétlenül tiltva marad. A múlt évi július 15-én kelt vámtörvény elrendeli, hogy csak oly molnárok importálhatnak gabonát, a kik kimutatják, hogy kétszer akkora mennyiségű belföldi gabnát használtak el. E rendelkezés következ-

ményei immár éreztetik súlyukat a gőzmalmokkal. A nyomasztó vámviszonyok egyáltalán sok kárt okoznak. Az országnak az Angliával való differentiák is érzékeny kárára vannak; a bevétel csökkent s a vámbevételek apadnak.

ROMÁNIÁBAN *Ghermani* pénzügyminiszter bizottságot küldött ki, melynek feladata az eddig fennállott autonóm tarifának alapos revíziója, illetőleg egy új, általános tarifának kidolgozása, mely alapjául szolgáland a külfölddel kötendő szerződéseknek. E bizottság albizottsága véleményében kifejezte abbéli meggyőződését, hogy jövőben a még csak ezentul teremendő nagyipar kedvéért létesített *védvamos rendszertől el kellend térni* s hogy csupán a mezőgazdasági, a kis és házi ipar volna védvám által megvédendő. A foksani kereskedelmi kamara az általános vámtarifa revíziója ellen nyilatkozik s közraktárak létesítését ajánlja bor s erdőtermékek számára. Franciaország képviselője kijelenté a román kormánynak, hogy nem valószínű, hogy a francia kamara bármily kukoricavámot is megszavazzon. A mégis ellenkező irányban történt döntés tehát a román gazdák és export czégek körében nagy mérvű izgatottságot okoz. A sajtó vámemelést követel minden külföldi szerződés által nem kötött czikkekre, kivált illatszerekre és selyemneműekre.

Az orosz kormány *új vámtarifán* dolgozik, mely még ez évben lép érvénybe. A Szent-Pétervárott működő kereskedelmet és ipart előmozdító társaság a nyers vas vámjának pudonként 25 arany kopekról 40-re való emelése iránt folyamodott. A sóbevétel emelkedése folytán a sóvám tetemesen fel fog emeltetni.

SZERBIÁBAN törvényjavaslat készül, mely az ország legfontosabb kiviteli czikkeit — gabonát és marhát — a kiviteli vámtól mentesíti. A vámok bruttó bevétele 1889-ben 7,375.925 dinár volt (276.599 dinárral több mint az előző évben). A költségek levonása után marad tiszta jövedelem 4,899.021 dinár. A hivatalos lap törvényt közöl, mely a Salonikibe menő szerb mezőgazdasági termékeket minden adótól és vámtól mentesíti.

NORVÉGIÁBAN a kormánynak a storthing elé terjesztett javaslata szerint a *vámtarifa* számos tétele módosittatik s csaknem kivétel nélkül emelkedő irányban.

A SVÁJCI szövetségtanács a *szeszadó-törvény* értelmében a következő határozatokat hozta: I. A visszatérítési tétel az exporteurök által az 1888. január 17-iki áron vásárolt, 1889-ben kivitt monopol-szeszre nézve az abszolút alkohol minden hektoliterje után véglegesen 90 frankban állapittatik meg. II. A szabályzatban említett fix visszatérítési tétel oly kiviteli bizonylatokra nézve, melyek az 1890-ik évi számadások lezárása előtt nyujtattak be, a mennyiben a kivitel szintén az 1888. január 17-iki áron vásárolt szeszre vonatkozik, az abszolút alkohol minden hektoliterje után 1890. tartamára 85 frankjával állapittatik meg. A vámbevételek 1889-ben 27,453.911 frankot tettek az előző évi 25,927.221 frankkal szemben. Az 1888. november 23-ról kelt osztrák-magyar-svájci kereskedelmi szerződés kedvező hatást keltett.

A SPANYOL pénzügyminiszter a senátusban a *járadékadó* behozatala ellen nyilatkozott. Egy királyi rendelet megszabja, hogy a *sör* az alkohol számára megállapított fogyasztási adónak van alávetve; ez lehetetlenné teszi a német sör bevitelét Spanyolországba, mely az utolsó évben körülbelül 7.000 métermázsára rúgott. — *Cuba* sziget

1890—91-iki költségvetéséből, mely az 1889—90-ikétől csak lényegtelen dolgokban különbözik, a kereskedés és hajózás szempontjából a következő részletek érdekelnek: Ki- és beviteli vámokra ideiglenesen 20%-nyi pótlék rovatik. A cukornád és a cukorfőzdek terményeinek szállítására szükséges vasuti anyag vámmentessé tétetik. Vámmentesek lesznek továbbá a növényrostok feldolgozására szolgáló teljes gépek is. A kikötői díj, mely alól a köszén felmentetik, ezer kilonként 1 peso. Hajózási díjak ezentúl nem szedetnek, de az utasadó tovább is fizetetik. A vámtarifa revíziója s egyéb vámreformok fentartatnak. Megjegyzendő még, hogy a spanyol veresű aranypénzek a spanyol gyarmatokon úgy a magán, mint a hivatalos forgalomban 60%-nyi értékelkedéssel bírnak.

ARGENTINA államot Észak-Amerika kölcsönös vámmentességgel kínálta meg.

ÉSZAK-AMERIKÁBAN a pénzügyi bizottság a vámtarifára nézve vizsgálódásokat folytat s ezek során számos gyáros a jelenlegi vámtételek emelése vagy legalább változatlan megtartása mellett nyilatkozik. A földművelési érdekek képviselői is vámemelést követelnek gyapjura, dohányra, rizsre, magfélékre és burgonyára. — A legfelsőbb szövetségi törvényszék döntése szerint a kormány köteles selyemszalag-importeuroknak körülbelül 600.000 dollárt visszatéríteni, mint-hogy e szalagok kalapdisz czimén 38%-kal magasabban vámostattak el. Egy új törvény ezentúl kalapdiszül szolgáló selyemszalagokra 50%-nyi értékvámot szab.

Az új *tarifatervez*t egészben csekély vámmérséklést s annál számosabb vámemelést fog tartalmazni.

A köztársasági párt tarifajavaslatot dolgoztatott ki, mely vámmérséklést ajánl vasra, fára és rizsre, vámemelést pedig mezőgazdasági terményekre, cukorra és fehér bádogra.

Az új tarifabill egyes tételeire nézve különböző tárgyalások folynak; nincs hiány óvasokban sem egyes tételek ellen. A bizottság köztársasági párti többsége megállapodott egy vámtarifában, mely *Mac Kintley-féle tarifabill* néven ismeretes és mely éles védvamos iránya által az egész bevitt súlyos károsodással fenyegeti.

Franciaország, Anglia, Olaszország, valamint Svájc, élénk aggodalmakat táplálván a bevitel túlságos megnehezítése iránt, e javaslat ellen hivatalos lépésekre készülnek.

A BRAZILIAI kormány a kávé kiviteli vámját 11%-ról 15%-ra emelte s a kautsuk vámost eltörölte.

Az angol gyarmatokon CANADA részére a tarifamódosítások egy egész sorozata javasoltatik, melyek egyszerűsítést czéloznak. A főbb módosítások között látjuk a bányagépek, továbbá a vashajók építésére szükséges vas- és aczélnak vámmentességét 3 évre. A csipkékre szabott vám fölemeltetik, a közönséges gaze-szövetekre rótt vám mérsékeltetik; a keztyűk és esernyők váma 30%-ról 65-re emeltetik; bronz- és rézsodrony, mely eddig vámmentes volt, ezentúl 15%-nyi vámot tartozik fizetni; a bőrsipkákra és nemezkalapokra szabott vám tuczonként 1½ dollárral, a húsvám eddigi tétele feléval emeltetik. Végül ezentúl valamennyi szeszes ital megvámolandó.

CHILIBEN az exekutiva által ajánlott rendszabály, mely a beviteli vámok 34%-nyi pótlékát 1890. január 1-től kezdve fokozatosan havonként 1%-kal egész 23%-ig indítványozza leszállítani, valószínűleg törvényerőt nyerend. E javaslat ama körülményre vezetendő vissza,

hogy az állami bevételek folytonos növekedése a kormányt nemcsak abba a helyzetbe hozza, hogy kötelezettségeinek eleget tehet, hanem megenged produktív középítkezéseket és ezenkívül egy több milliónyi kincstári tartalék készpénzalapnak félretételét.

AFRIKÁBAN *Monrovia (Libéria)* törvényhozása elrendelte, hogy május 1-től fogva a vámok aranyban fizetendők, a mi 25⁰/o-nyi emelkedést jelent.

Az India Rubber monopolium 20.000 £-nyi áron eladatott egy angol társulatnak, a mi a kereskedelem érzékeny károsodásával jár.

VII. AZ ÜZLETVILÁGBÓL.

A világpiacz eseményeinek százazeiről a lefolyt évharmad alatt a napilapok a világ valamennyi országában csekély számitással legalább is néhány ezret feljegyeztek. A mi szemlénkben természetesen lehetetlen ez események legfontosbjait is, a mennyiben egyes kerületekre, városokra vagy épen magánosokra vonatkoznak, mind fölemlíteni. És így kénytelenek vagyunk azon üzleti események rövid felsorolására szorítkozni, melyek óriási mérvűkkel, sajátos egyéni vonásaikkal, széles körök figyelmét felkeltő sensációs voltukkal, megjelenési alakjuk újdonságával, avagy nemzetközi tartós értékükkel tűnnek ki a többiek közül.

Tágabb körökre nézve csupán a kereskedelmi szerződések lejártával kapcsolatos tárgyalások bírnak kereskedelmi téren érdekekkel, pénzügyi téren érdekesek az olaszországi nagy építkezési krízis és a spanyol nemzeti bank pénzügyi zavarai; az ipar terén — eltekintve a strike — trust — és kartellmozgalomtól, az ipari tulajdon védelme céljából létrejött nemzetközi egyezmény kelthet nagyobb érdeket.

A) Kereskedelem.

A BELGA kormány hír szerint el van tökélve a *belga-francia kereskedelmi szerződés* felmondására, a nélkül, hogy bevárná Franciaország ebbeli véleményének nyilvánítását. — 1889-ben Belgiumban az előző évhez képest a *bevétel* 39⁰/o-kal, a *kivitel* 14⁰/o-kal emelkedett. — A *szénbányamunkások munkaszünetére vonatkozólag* a kereskedelmi törvényszék azt az elvi fontosságú döntvényt hozta, hogy e strikeok nem tekintendők vis major esetekként s így nem mentik fel a bányákat a szállítási kötelezettségek teljesítésétől. Lüttichben a széntermelők és fogyasztók képviselői közt megállapodás jött létre, mely szerint a strikeok által a szerződések teljesítése elhalasztatik ugyan, de meg nem szűnik. — Sorsjegy-kölcsönöknek részletfizetésre dolgozó elárúsítói, a kik eddigelé ki tudták magukat vonni a nem engedélyezett sorsjátékok ellen hozott törvény következményei alól, ezentúl *uzsora* címén vonatnak felelősségre. — A rabszolgaság-ellenes kongresszus elhatározta, hogy a szeszereskedés bizonyos zónán belül csakis beviteli vám szedése mellett engedélyezhető s esetleg meg is tiltható.

NÉMETORSZÁG külkereskedelme a kivitel nagy apadását mutatja számos cikkben ezeknek mértéktelen megdrágulása folytán; ellenben növekedik más cikkekben a bevétel az egyre növekvő olcsóbbodás következtében. A búza, rozs, zab, árpa, tengeri és malátá bevitele 1889-ben 29¹/₁₀ millió métermázsára emelkedett, a mi az előző évhez képest 18 millió mmázsa szaporulatot jelent. Külföldi

piaczokon a német termékek kelendősége nagymérvű visszaesést mutat; a nyers cukor, deszkák, gyertyák, sör, szesz, mozdonyok, varróczeréna, üveg s butorok kivitele erősen apadt. — A berlini tőzsde február s márczius havában nagy árfolyamsülyedések színhelye volt, kivált bányaeértékekben; számos jelentékeny önkéntes eladás fordult elő. Az Olaszország, Magyarország, stb. ellen fennállott szigorú sertésbeviteli tilalmak a német érdekelték közbenjárása folytán úgy Magyarország, mint más államok (Dánia, stb.) irányában eleinte enyhítették a *vágott sertések* bevitelének engedélyezése által, majd a központi marhavasárokra és közvágóhidakra nézve teljesen felfüggesztettek. — A berlini kereskedők társulatának elnöksége a kereskedelmi miniszter közbenjárását szorgalmazza az északamerikai Mac-Kinley-féle »administratív bill« ellen, mely a bevittet a hatóságok önkényének szolgáltatná át s így sok izben meg is hiúsítaná.

ANGLIÁBAN az 1889-iki bevétel 427² millió £ (+ 10% 1888-hoz képest), a kivétel pedig 248¹ millió £ (+ 6%) volt. — Charles Dilke egy széles terjedelmű gyarmatrendszer mellett kardoskodik az angol nép energiájának fokozására; az angol védelem alatt álló területek térfogata jelenleg 9 millió négyzetmérföld (háromszor akkora, mint egész Európa terjedelme), bevételeik összege 210 millió £, az egész világ tengeri kereskedelmének fele angol, a birodalom kiterjed minden szélességi fokra és megtermi az életszükséglet minden követelményét. Az anyaországnak e gyarmatokkal való szorosabb kapcsolatba hozatala a kereskedelemnek a legbiztosabb alapokat nyújtana s meggátolná a partikularizmus erősb fejlődését. — A *londoni clearing-house*-forgalom 1889-ben az eddig elért legnagyobb eredményt mutatja fel; összege 7.618⁷⁷ millió £ volt. 676⁵⁹ millió £-tal több, mint az előző évben.

FRANCZIAORSZÁGBAN 1889-ben a bevétel 4.175 millió frank (+ 68 millió), a kivétel 3.608^{2/3} millió frank (+ 362 millió) volt. A kivétel minden téren emelkedett, a bevétel ellenben csupán nyersanyagoknál, fél- és egész gyártmányoknál nőtt, holott tápszereknél apadt 81^{1/2} millióval. — Az 1892-ben lejáró *kereskedelmi szerződésekre* nézve *Tirard* miniszter kijelenté, hogy azokat összeségükben kell megfontolás tárgyává tenni. Kifejté, hogy Törökországgal három évszázad óta áll fenn szerződéses viszony s a porta kijelentette, hogy Franciaország a mostani szerződés lejáráta után is a legtöbb kedvezményt élvező népek jogainak részese leszen, a mi a vazal-államokra s így Egyiptomra is vonatkozik. A francia kormány nem szándékozik egyelőre a francia-török kereskedelmi szerződést megújítani s így az egyszerű napirendre való áttérést javasolja e kérdés fölött. Ez indítvány ellenében a szenátus oly napirendet fogadott el, mely a kormányt utasítja: helyezze magát összehívottetésbe a portával, hogy a szerződés lejártáig egy *modus vivendi* létesíttessék. Ennek következtében miniszterkrízis állott be. Az új kormány értesíté a kamarát, hogy 1892. január 1-étől fogva úgy Törökországra, mint a többi államokra nézve a kamarának teljes rendelkezési szabadságát fentartja; de hozzátévé, hogy súlyos hiba volna az 1862-iki szerződés jótéteményeiről már most lemondani; egyébiránt lehető volna a száraz szőlőkből való borgyártásra belföldi vámot szabni a francia szőlők megvédése végett, a mi által elkerülhető volna a Törökországgal s Egyiptommal való kereskedelmi viszonyok közvetlen megszakítása.

A francia kereskedelmi kamarák legkiválóbbjai, így a párisi, lyoni, marseillei, nantesi, havrei, a kereskedelmi szerződések megújítása mellett nyilatkoztak, a bordeauxi kamara a szerződések felmondását és óvatosabban megfontoltakkal való pótlását javasolja. A mezőgazdasági társulat elnöke kijelenti, hogy a frankfurti szerződés 11-ik cikkelye, ha helyesen alkalmaztatik, Franciaország érdekeinek oltalmára szolgálhatna.

A párisi kereskedelmi kamara a külügyminiszter közbenjárását kéri a Kinley-féle bill ellen (lásd erre nézve fentebb Németországot). Nagy izgatás folyik a marhabeviteli tilalom ellen. mire nézve a földművelési miniszter a minisztertanácsban kijelenti, hogy a járványos területekről a bevittet lehetetlen engedélyezni, habár a vágott marha behozatala, tekintettel a szerződésekre, meg nem tiltható; a miniszter egyébként az algiriai marhabevittel növekedésétől a viszonyok javulását várja. A kamara a kereskedelmi hajózás segélyezésére 27 millió frankot szavazott meg.

A HOLLANDI KORMÁNY erőyes küzdelembe fogott az ópiumnak Jáva szigetén való egyre terjedő használata ellen, 146 kerületben megtiltván az ópium bevitelét és szivását; a khinaiak mindazonáltal tekintélyes csempészetet üznek e czikkal.

OLASZORSZÁGBAN 1889-ben a bevitel összege 1.391 millió lira (+ 216 millió), a kivitel 950 millió lira (+ 58 $\frac{1}{2}$ millió) volt. A banca nazionale vezetése alatt egy keletafrikai és gyarmathitel-társaság van alakulóban s az olasz védterületen kereskedelmi s gyarmati ügynökségek fognak szerveztetni. A római s milánói tőzsdén krízisek állottak be, építkezési bankok bukása, továbbá az ingatlan értékek süllyedése s elsőrendű spekulánsok fizetéseképtelensége következtében.

AUSZTRIÁBAN a török kereskedelmi szerződés megújítása dolgában előzetes tárgyalások folynak; a román szerződés iránt való alkudozások hír szerint legközelebb újból fel fognak vétetni. Az égeri kereskedelmi kamara a Németországgal való kereskedelmi szerződés megújítása alkalmával az autonom tarifa vívmányait ipari téren megóva óhajtáná látni s kiváltképen ellene van a kikészítési eljárás ismételt behozatalának. Több kamara a Chicagóban 1892-ben tartandó világkiállításon méltó képviselétét óhajtja. Bécsben szövetség alakult a dolózus adásoknak való hitelezés megátlására.

PORTUGÁLIÁBAN az angol kormánynek Afrikában gyakorolt nyomása következtében nagy népgyűlés foglalkozott az angol-portugáli kereskedelmi viszonyok megszakításának kérdésével. A tanácskozás tárgyat képezte új afrikai piacok megnyitása, új európai vásárok felkeresése (a coimbrai kereskedelmi kamara e tekintetben a Németbirodalommal óhajt üzleti összeköttetéseket létesíteni) s végül az a kérdés, miként volna a portugál kereskedelem az angol hajók használatától emancipálható?

ROMÁNIÁBAN a kamara jóváhagyta a Franciaországgal kötött kereskedelmi politikai egyezményt. A minisztertanács a kereskedelmi szerződések megújításának, vagy meg nem újításának kérdését igenlő értelemben döntötte el s a király elnöklete alatt elhatározta új tárgyalások megkezdését Ausztria-Magyarországgal. A vámtarifa revíziójával megbízott bizottság tagjai utasítottak, hogy e tárgyban a román kormányt Bécsben képviseljék; a bizottság az idevágó elő-

munkálatokat már be is fejezte. A senatus elfogadta a szerb-román kereskedelmi egyezményt. Bukarestben hitelezői egyesület létesült, mely külföldi érdekelteknek is szolgál üzleti információkkal. Küstendzsében nagy marhavásár szerveztetik, melytől azt várják, hogy a konstantinápolyi piacczal szemben győzedelmes versenyt fog kifejteni.

OROSZORSZÁG árukivitele az európai határokon át (a fekete tengert, Kaukázust s Finnországot ide értve) az 1889-ik év első 10 havában 633 millió rubelnyi (— 18⁴ millió) volt. Varsóban kiviteli mintaraktár, Windauban kereskedelmi kikötő létesítettik. A szerb-orosz kereskedelmi szerződés elvben el van határozva s csupán részletei állapíttatnak meg. Az orosz kőolajkereskedés, melynek óriási lendületéről fogalmat nyújt azon egy körülmény, hogy Batum 1882-ben 200.000 pud petroleumot exportált, most pedig 40 millió pudot (1 pud = 16⁴ kg.) visz ki, érzékenyen érintetik a transkaukázusi vasut teherdíjszabásának emelése által, mely a szállítási költséget pudonkint és werstenkint (1 werst = 1⁰⁶⁷ km) 16¹/₂ kopekról 19 kopekre (1 kopek = 1⁰² krajczár) fokozza. A kormány az afrikai kikötőkben orosz konzuli hivatalok felállítását tervezi.

SVÉDORSZÁGBAN a riksdag elhatározta a francia és a spanyol kereskedelmi szerződés felmondását; az államminiszter kijelenté, hogy bár lehetetlen a mostani szerződések meghosszabbítása, mégis nincs semmi ok arra, hogy a francia kereskedelmi szerződés 1891. előtt felmondassék, beállhatván az az eset, hogy Norvégia nem mondja fel ezt az egyezményt, a mi a svéd kivittelt gátolná. — A svéd-norvég vámegységről szóló 1874-iki szerződés a fölve fentartásával, mely az egyik ország terményeinek a másikba vámmentes bevitelt biztosít, egynémely pontjában módosíttatni fog, nehogy a védvamos Svédország érdeke ellenére a szabad kereskedelmi Norvégia bizonyos félgyártmányokat behozhasson.

A SVÁJCZI külkereskedés 1889-ben apadó irányzatát megtartotta; a bevitel 89%-kal, a kivitel 59%-kal fogyott 1888-hoz képest.

SZERBIÁBAN a bolgár szerződés tárgyában az alkudozások ugyan megkezdettek, de nemsokára végleg meg is szakadtak, minthogy a bolgár kormány vonakodott Szerbiának idegen árúk után törvényes díjszedhetési jogát elismerni s az árúk érték meghatározásának jogát is kizárólag magának követelte. — Február 14-ikén létrejött az angol-szerb kereskedelmi szerződés. — Szerb részről javaslatba hozatott az előzetes tárgyalás a szerb-orosz kereskedelmi szerződés megkötése iránt. — Hosszas értekezések után a szerb s a bolgár kormány elhatározta az Ausztria-Magyarországból behozott árúk számára külön kedvezményi díjszabás létesítését. — A Törökországból való gabonaforgalom a nyugati országok felé meglepő mértékben emelkedvén, Belgrád és Szendrő nagy gabonakereskedelmi központtá indul fejlődni.

TÖRÖKORSZÁG kereskedelmi szerződést kötött a Németbirodalommal. — A francia-török kereskedelmi szerződés márczius 13-ikán lejárván, a két hatalom szabályozta kölcsönös gazdasági viszonyát arra az esetre, ha köztük új szerződés nem találna létrejönni. — A török-osztrák-magyar szerződés július 6-ikán lejárván, ennek megújítása iránt a tárgyalások megindultak és nemsokára be fognak fejeztetni, minthogy a tarifárius rész már előzetesen megállapított

vala. — Az angol és az olasz szerződés megújítása végett legközelebb tárgyalások indulnak meg. — Törökország külkereskedelme a tavalyi pénzügyi évben (1888. márczius 1-étől 1889. február 28-ikáig) 1.354·6 millió piaszternyi kivitelt (+ 225·7 millió) és 1.945·7 millió piaszternyi bevittelt (— 64·8 millió) mutat ki. (A török piaszter értéke körülbelül 9 osztrák ezüstértékű újkrajczár.) — A minisztertanács tárgyalás alá vette a szabadalmi kérdéseket. — Az első kereskedelmi kamarának Konstantinápolyban nyolcz év előtt történt alakítása óta az ottomán birodalomban 96 kamara létesült. — Konstantinápolyban hir szerint kereskedelmi tőzsde fog felállíttatni.

BOLGÁRORSZÁGBAN kormányrendelet jelent meg az Angliához való kereskedelmi viszony tárgyában; angol árúkra 8%-nyi érték-vám, $1\frac{1}{2}$ %-nyi illeték s a szokásos községi pótlékok vannak kivetve; egyes fogyasztási és monopol-termékekre ezenfelül külön illeték rovatott. Bolgár mezőgazdasági és ipari termékekkel Angliában legtöbb kedvezményileg bálnak el. Ez egyezmény érvényes 1891. január 1-éig, felmondás híján 1892. január 1-éig. — A Törökország s a hatalmak közt fennálló kereskedelmi szerződések májusban lejárván, a bolgár kormány értesíté Francia- és Görögországot, hogy az intézkedés szabadságát a Bolgárországgal közvetlenül kötendő kereskedelmi egyezmények létrejöttéig magának fentartja. — A német konzul felszólítja a bolgár kormányt egy német-bolgár kereskedelmi szerződésnek az angol egyezmény feltételeinek alapján leendő megkötésére.

Európán kívül ARGENTINA az 1889-iki év három első negyedében tetemesen magasabb kereskedelmi mozgalmat mutat fel az előző évhez képest. A bevitel összege 116 $\frac{1}{4}$ millió dollár, a kivitelé 91 $\frac{1}{2}$ millió dollár volt. — A Baring Brothers & Comp. londoni bankárczég tagja, John Baring, tanulmányi utat tett Rio de la Platába, hogy informálja magát a köztársaság gazdasági s pénzügyi helyzetére nézve.

BRAZILIÁBAN a kormány rendeletet bocsátott ki, mely enyhíti a nem teljesen befizetett részvények birtokosainak szavatosságát. — A belügyminiszter elrendelte egy önálló statisztikai hivatal szervezését.

CHINÁBAN az északamerikai bevitel következtében a búza-kenyér kezd meghonosulni.

PERZSIÁBAN az új nemzeti banktól azt a hatást várják, hogy előmozdítandja az ország természetes segédeszközeinek, kivált a vasnak és szénnek dúsabb kiaknázását s fokozandja az eddig még jelentéktelen kereskedelmi forgalmat. (Az orosz erőlködések daczára Perzsia eddigelé árúinak kilencz tizedrészét Angliából viszi be.)

JAPÁN külkereskedelme az 1878-tól 1887-ig terjedő évtizedben 58 millió yenről 95·2 millió yenre emelkedett. (1 yen = 2 forint 9 $\frac{1}{4}$ krajczár o. é.) — A Yokohamában székelő belga konzul a kereskedelmi viszonyok intenzívebb fejlesztése czéljából belga kereskedelmi ügynökségek szervezését és ifjú kereskedőknek Chinába küldését javasolja.

AZ ANGOL GYARMATOKAT illetőleg a Board of trade évi jelentései szerint az 1889-ik év *Canadára* nézve kedvezőtlen volt a rossz termés, alacsony gabnaárak s a canadai árpa amerikai keresletének csökkenése miatt. — Az 1889. június 30-ikán lezárt forgalmi év 115·7 millió dollárnyi bevittelt mutat az előző év 110·9 milliójához

hoz képest; a kivitel 89·2 millió dollárnyi volt (az előző évben 90·2 millió).

NATAL bevitele az első évnegyedben 500/o-kal, a kivitel és a vámjövedelem 330/o-kal emelkedett.

MEXIKO összes külkereskedése 1888—1889-ben 150/o-kal növekedett s 98·8 millió dollárra rúgott, holott az előző évben csak 85·5 millió tett. A kivitelnek a bevételhez képest való többlete 12·3 millió dollárról 21·5 millióra emelkedett. — Tekintélyes francia vásáruszcégek a mexikói piacon versenyre szándékoznak lépni a német termékekkel. A kézműárúk-üzletágában a francziák már kiszorították a németeket, ellenben bánya-vállalatokba s földbirtok-vásárlásokba egyre több német tőke helyezkedik el, így 1889-ben 14 millió dollár. Guadalarában országos muzeum szerveztetik, mely az ország összes földmívelési és ipari terményeinek mintagyűjteményét fogja magában foglalni.

A KELETAFRIKÁBA s a Delagoa-Baiba irányuló német gőzhajó-járatok életbeléptének alkalmából létesíttetni fog egyuttal az összeköttetés DÉLAFRIKÁVAL is. Délafrika kereskedelmi forgalma az utóbbi három év alatt tetemesen gyarapodott. *Transvaalnak* 1889-ben már 1·3 millió £ közbevételei voltak s elvámolt árukban való bevitele 2·5 millió £-re rúgott; az utóbbi évek során vagy 200 aranybányatársaság alakult s az 1889-iki aranykivitelt már 1¼ millió £-nyinek mondják, 1890-ben pedig épenséggel már 3 milliónyi kiviteltre számítanak. A Fokföld egész kivitelt 1889-ben 9·4 millió £. értékét képviselt. — *Tangerban* a német miniszterrezidens irodájában kereskedelmi jegyzék vezetetik a Marocccóban fennálló német kereskedői cégekről.

EGYPTOM kereskedelmi szerződést kötött Angliával, mely szerint bevitt árúk legfőlegb 100/o, kivitt árúk 10/o értékvényt fizetnek (egyéb hatalmak terményekért kivétel nélkül 80/o-ot fizetnek); a hajózási vámok tekintetében az angolok ugyanoly mérvű kedvezményekben részesülnek, mint a belföldiek. — A kormány felhívta a Kairóban székelő diplomáciai képviselők útján a hatalmakat kereskedelmi szerződések kötésére.

A PÁNAMERIKAI KONGRESSUS úgy látszik eredménytelen fog maradni. A legnagyobb nehézségeket az Egyesült-Államok csinálják. Egy egész Amerikára kiterjedő vámegység létesítése lehetetlennek bizonyult, valamint el kellett ejteni végül a többi világgal szemben tervezett egyenlő vámtarifa eszméjét is. Az egyetlen pozitív eredmény úgy látszik egy kontinentális vasuti rendszer létesítése leend a különféle amerikai nemzetek közt szorosb forgalmi kapcsolat létrehozására. — Chicagóban amerikai világkiállítás fog rendezettni; jegyzések útján Chicagóban e célra 5 millió dollár gyűlt egybe s ugyanekkora összeg kölcsön útján fog beszereztetni; a szövetség képviselésére s építkezésekre 1½ millió dollár szavaztatott meg, külföldi kiállítási tárgyak vámilletékeire 100.000 dollár. — A senatus elé billt terjesztettek mezőgazdasági termények számára létesítendő állami raktárakat illetőleg. (A tiszta érték 80/o-a kincstári jegyekben adatnék előlegül a beraktározóknak.) Törvény jött létre, mely a kivitelre szánt sózott sertéshús és szalonna megvizsgálását rendeli el minden oly szállítmányra nézve, a melyeknek rendeltetési helyén ez megköveteltetik; a kormány német és francia részről eleve biztatást nyert, hogy az amerikai sertéshús ellen fennálló beviteli tilalom meg fog

szüntettetni, ha Amerikában ily értelmű felügyeleti törvény létesülne. — Északnyugati Amerika fejlődése gyorsan halad előre s Oregon fakivitele már is nagy mértékben csökkenti a skandináv faexportot Délamerika és Ausztrália felé.

B) Pénzügyek. Bankok. Részvénytársulatok.

Egyes események, alapítások, kamatmozgalmak, osztalékok, évi jelentések fölől minden közlést kerülvén, pusztán a fontosabb fejlődésekre szorítkozunk, a melyek kisebb-nagyobb nemzetközi jelentőségűek avagy lényeges befolyással vannak az illető gazdasági ág további alakulatra.

BELGIUMBAN a »*Société anonyme belge pour le Commerce du Haut-Congo*« új részvényeket bocsátott ki, és pedig közönségeseket s előjogosítottakat; az új papir felpénzzel kerestetett. A Compagnie du Congo részvénytőkéjét szaporítja, a mennyiben a nyereségből részvényenkint 125 frankot fizettet be s az ekként befizetett 250 frankot mindjárt 5%-kal kamatoztatja.

ANGOLORSZÁGBAN Rothschild a réz-syndikatusnak egy nagyobb mennyiség átvételére ajánlatot tett, mely azonban nem fogadtatott el. Csaknem szakadatlanul új syndikatusok tervei merülnek fel (így szőnyegek, üvegek). Az »Anglo-American Debenture Corporation limited« részvénytársaság (3 millió £ tőke) az Egyesült Államokban, Canadában, stb. angol tőkét akar elhelyezni. Kissé kétértelmű alapítás az »Anglo Austrian Printing and Publishing Union« (650.000 £), mely osztrák papirgyárak, nyomdák s folyóiratok megszerzésére alakult.

FRANCZIAORSZÁGBAN az 1889-ben Párisban történt kibocsátások 3786 s millió frankra rúgtak (az összes kulturállamokban ugyanazon évben 12²/₃ milliárd franknyi összegűek voltak a kibocsátások); a párisi emissiókból 3087 s millió állami és városi kölcsön volt. Az *ottomán banknak* a portával szemben 56 millió franknyi követelése van, a melyek refundálására nézve alkudozások folynak a török pénzügyminiszterrel. A Comptoir d'Escompte katasztrófája következtében, mely a szelvényfizetések beszüntetéséhez vezetett, a szajnai polgári törvényszéknél kereset adatott be a korinthusi csatornaépítő társaság feloszlataira; a bíróság liquidátort nevezett ki Mr. Philis személyében, ki fel van jogosítva arra, hogy az aktívák átadhassa egy új társulatnak, mely 25 franknyi tőkével (fele részvényekben, fele kötvényekben) alakul. Az új társulattal a következő kombináció van kilátásba véve: A csatorna üzemének tiszta nyeresége ekként használtatik fel: 625.000 frank az új kötvények kamatoztatására (5%), ugyanannyi az új részvények kamatoztatására. A fennmaradó összegből ¹/₃ az új társulaté lesz, ³/₄ pedig a régié. Az utóbbi ebből tartozik törleszteni mindenekelőtt 1,600.000 franknyi tartozását a régi Comptoir d'Escomptenál s a 11 milliónyi összegű régi kötvényeket, úgy hogy a régi részvények semmi kamatjövödelmet nem kapnak mindaddig, míg a csatorna 2,500.000 frank tiszta jövödelmet nem hajt. A Société des Métaux igazgatósága s ennek tagjai közt az osztrák-magyar vaspálya-társaság elnöke Joubert is, hamis osztalékok fizetése miatt büntető bírósági felelősségre vonatik. Megalakult egy francia Congo-társulat, egyelőre 2 millió franknyi tőkével s jelentékeny engedélyekkel vasutépít-

kezesekre, földbirtok vásárlásokra, bányászatra, stb. A »Prudence« biztosító közkereseti társaság behozza a biztosítást letétbe helyezett tárgyak elveszése ellen.

NÉMETORSZÁGBAN az ugynevezett »porosz konzorcium« (bankoknak s cégeknek egy nagy szövetekezete) a birodalmi kincstári hivatalnak ajánlatot tett 129 millió márka $3\frac{1}{2}\%$ -os németbirodalmi kölcsön átvételére nézve. A berlini Cassenverein 1889-re 30.966,3 millió márkányi óriási összfordalmat mutat ki az előző év 24.502,3 milliónyi forgalmához képest. A német-kinai bank az alkirályt 10 millió tael (körülbelül 225.000 £ St.) 10% -os kölcsönrel kínálta meg; azonban az amerikai Russel & Comp. cég 6% -os ajánlata fogadtatott el. A Rheinland-Westphalen vidék gazdasági érdekei megóvására alakult egyeslet a szövetségtanácshoz birodalmi posta-takarékpénztár szervezése iránt folyamodott. Németországban 1889-ben 1.520 millió márka erejéig történt kibocsátás, az előző évben 1.840 millió erejéig. Tervben van egy *élet-jelzálogbank* létesítése jelzáloghitelek évi törlesztésére olyképen, hogy az adós életét a nyert hitel erejéig az intézetnél biztosítsa: a biztosított fél elhalálózása esetén az intézet az örökösöknek nyugtázza azon összeget, melyvel az a halál napján még az intézetnek tartozik. »German-American Trust Company« néven részvénytársulat alakul, mely résztveend a vasuti értékek forgalmában az Egyesült-Államokban (az amerikai trust-társulatok mintájára), részvénytőke 200 millió márka.

AUSZTRIÁBAN kérvény adatott be a bírósághoz gondnok kinevezése végett a 3% -os *déli vasuti elsőbbségek* részére: a kérvényt a kereskedelmi törvényszék elutasította, mely végzés ellen felebbezés adatott be, mely panasszal él a gyakorlott kamatlevonás miatt. Az *osztrák-magyar államvasut-társaság* a közgyűlésnek indítványozni fogja 30 millió forint 4% -os kötvénynek kibocsátását az építkezési költségek fedezésére. Az e társaság és az osztrák kereskedelmi minisztérium között a mérleg dolgában fenforgó differenciák a következő módon fognak kiegyenlítettetni: 1. a csehországi kereskedelmi vasutak részvényei s elsőbbségei valóságos értékük szerint fognak a mérlegbe beállíttatni; 2. a nyugdíjalapnak adott előleg 0,35 millió forintnyi összegben mint kétséges aktívum töröltetik s a nyugdíjalap egészséges alapon szerveztetik; 3. a sinek kicserélésére fordított 1,7 milliónyi tétel bizonyos számú évekre osztatik fel. Azt hiszik, hogy $1\frac{1}{2}$ —2 milliónyi összeg elegendő lesz a kormány követeléseinek kielégítésére; ezen összeg nem fog egészben az $5\frac{1}{2}$ milliónyi tartalékalapból, hanem részben az 1889-iki tiszta feleslegből vétetni; azonban úgy, hogy 1889-re még ezenfelül egy kis pótosztalék fizetése is lehető legyen. — A Rothschild-csoportnak nyeresége az immár befejezett magyar konverzióból $8\frac{3}{4}$ millió forint, a miből $1\frac{1}{2}$ millió az osztrák hitelintézetre esik. — Kilátásban van az Alpina-Montangesellschaft elsőbbségi konverziója (5% -os elsőbbségekből 4% -os egységes jegyelsőbbségekre). — A Karl-Ludwig-Bahn és az Unionbank szerződtek 20 millió 4% -os elsőbbségek kibocsátása s a $4\frac{1}{2}\%$ -osak konverziója iránt. — Az Anglobank engedélyt kapott brünni szénbánya-részvénytársaság (4,2 millió tőke) alakítására. — Triestben a jégkärület felett való tárgyalásra egybegyűlt biztosító intézetek (Riunione Adriatica, Duna, Phoenix, Foncière, Magyar-francia) elhatározták, hogy a jégüzletet a mezőgazdaság érdekében folytatni fogják, *de ezentúl jégbiztosítást csak oly felektől fogadnak el, a*

kik ugyancsak náluk biztosítanak tűz ellen is. Az első magyar általános és a bécsi biztosító intézetek nem csatlakoznak e megállapodáshoz.

OLASZORSZÁGBAN a római építkezési krízis teljes erővel kitört. A város pénzügyei zilált állapotban vannak. Ruspoli előadó által a római városi tanács elé terjesztett jelentés szerint a községi bevételek 1889-ben körülbelül 1½ millió lírával maradtak hátra az előirányzat mögött. (Előirányozva 5,541.000 lira volt, tényleg azonban csak 3,956.000 folyt be.) A pénzügyi szolgálat fentartására egyelőre 8,027.300 lírára, az év végeig azonban további 20 millió lírára van szükség, de e mellett még az utcaszabályozási munkálatokat be kell szüntetni. — A kormány törvényjavaslatot terjeszt be egy 100 millió lírányi egyelőre 50%-kal befizetett tőkéjű *földhitel-bankot* illetőleg. Az intézet tőkéje és alakítandó tartalékalapja kétszeresének erejéig bocsáthat ki zálogleveleket. Új kibocsátás nem történhetik mindaddig, míg a tőkére legalább is további öt millió nincs bekövetelve. A jelzálogok törlesztési ideje 75 esztendő. — A krízis, mely az *építkezési túlspekulációból* eredvén, a *banküzlet* terére is átsapott, még egyre tart. A megrendült turini bankok nagyobbjainak regenerálása csak lassan halad előre. A Banca Subalpina fiúziója a Credito Torinese-val valószínűtlenné vált. A Banco Sconto e Sate közzétett mérlege nagyon szomorú benyomást tesz. Az olasz üzleti helyzetre nézve jellemző azon magas összeg, *a melynek erejéig a rosszabbodott váltók a jegybankok tárczáiban szerepelnek.* Márczius 10-ikétől 20-ikáig ez összeg a Banca Nazionalenál 25,267.268 líráról 26,892.920 lírára, a Banco di Napolinál 14,938.792 líráról 15,330.118 lírára, a Banca Romanánál 3,293.395 líráról 3,354.051 lírára, a Banco di Siciliánál 3,006.637 líráról 3,060.854 lírára emelkedett. A kisebb bankok és a népbankok egy egész tömege tönkre van téve. Számos czég beszüntette fizetéseit, így a legrégibb római ház is, a Spada czég 8 millió passívával. — Nagy német pénzesportok (Bleichröder) egyesültek a londoni Barings és Rambra czégekkel az olasz nagyobb pénzüveletek kereszttvitelére. A konstantinápolyi olasz kereskedelmi kamara a török fővárosban egy olasz bank létesítésén fáradozik, az ügy iránt a kereskedelmi miniszter is érdeklődik. A tervezetet oly alapon nyugvónak mondják, mely a banknak fényes jövőt ígér.

PORTUGÁLIÁBAN Lissabon főváros pénzügyei ziláltak.

ROMÁNIÁBAN Bukarest főváros 16 millió franknyi kölcsönt vett föl középítkezési és kövezési célokra s az 1869-iki sorjegykölcson még hátralévő két annuitásának törlesztésére.

OROSZORSZÁGBAN a birodalmi bankkal a következő megállapodás jött létre: a bank az államkincstár számlájára az 1877-iki 50%-os kölcsönnek 40%-os aranykölcsönné való konverziójából 23,382.103 rubelnyi összeget kap aranyban, mely összeg után a bank az állampénztárnak a nemzetközi piacz discount lába szerint módosuló kamatot fizet. A kormány mindenekelőtt 2 millió £-t szolgáltatott át a birodalmi banknak, hogy kihasználhassa a Londonra szóló párisi váltónak akkoriban kedvező árfolyam viszonyát; a konverzió befejezése után a bank megkapta a maradékot. Ilyképen mult évi október 1-én, papírrubelre átszámítva ez az átutalás 36,171.124 rubelre emelkedett. Egy 1889. október 13-án kelt ukáz alapján a banknak az állampénztárból még 13,828.875 rubel fizettetett ki, a mire azután az intézet *érték készletéből* 50 millió rubel vétetett ki s égettetett el.

Pétervárott új részvénytársaság alakult, 6 millió rubel tőkével áru-raktárak emelésére, árúk biztosítására és warrant-üzlet folytatására. Ugyancsak új részvénytársaság jött létre a *csőposta* intézmény behozására (20 millió frank belga és orosz tőke).

SZERBIÁBAN a nemzeti bank oly értelemben módosította szabályait, hogy ezentúl részt fog vehetni állami kölcsönügyletekben. A bank a jövőben tényleg partícipálni fog a vasuti és a sómonopolium-kölcsönben. A részvénytőke névleg 10 millió frank, melyből 2,499.750 frank van befizetve. A tartalék 93.145 frankra rüg. Tiszta nyereség 229.293 frank.

SVÉDORSZÁGBAN a kormány a parlament elé javaslatot akar terjeszteni a magánbankok jegyeinek bevonása és a birodalmi banknak jegymonopoliummal való felruházása tárgyában. A birodalmi bank egyúttal a parlament és a kormány közös ellenőrzése alá kerülne. A birodalmi jelzálogbank reformja tárgyában is javaslat készítették elő.

SVÁJCZBAN a jegykibocsátó bankok száma 34. Fejenként 49⁶⁶ frank cirkulál. Átlagos készpénzkészlet 1889-ben 76²⁵ millió. 1881. óta e készlet mindig túlment a törvényszabta mennyiségen. A bankok befizetett tőkéje 122⁷³ millió. Takarékpénztári betétek 1889-ben átlag 154⁶⁹ millió. Átlag kibocsátott kötvények 270.551 millió majdnem egyenlő összegű jelzálog-követelések ellenében. — A berni kanton birtokában levő 38.000 darab jura-simplon elsőbbségi részvény a szövetség birtokába megy át darabonként 600 frankjával szelvény nélkül. A vételár 3—3⁵⁰/o-os állami járadékban fizetetik ki. A berni kanton annyi darabot tart meg, mint valamennyi kanton együttvéve. Az Association financière és a Banque nouvelle des chemins de fer — mindkettő Genfben — Union financière de Genève néven 12 millió frank tőkével egy intézetté egyesülnek.

SPANYOLORSZÁGBAN a spanyol bank pénzügyi zavarai nagy izgalmat okoztak. A bank részvénytőkéjét 150—200 millió pesetással szaporítani akarta, hogy jegyforgalmát 750 millióról egy milliárdra emelhesse; a közvélemény a papírpénz kényszer-árfolyamától tartott, mivel a bank csak 175 millió készpénz-készlettel (fele aranyban, fele ezüstben) bír. A bank egy külföldi csoporttal alkuba lépett egy 50 milliónyi aranyelőleg tárgyában 4⁰/o-os törleszthető járadék állománya egy részének (453 millió) alapján; a bank 50 milliónyi kincstári jegy kibocsátását is meg akarta kísérelni s e célból a kormányhoz is fordult, majd 100 milliós kölcsön felvételére gondolt. Valutaveszteségeket elkerülendő, a Banque de Paris-tól 50 millió frank előleget vett. Mendelsohn és a német bankok pedig 4 millió márkát bocsátottak rendelkezésére. A pénzügyminiszter már áprilisban javaslatot adott be, mely felhatalmazza a bankot, hogy harmadfedezet (félarany, félezüst) alapján jegy kibocsátását egy milliárd pesetásra emelje fel. Az állam a banknak a belső adósság 453¹/₂ milliónyi összegével együtt jelenleg 731 millióval tartozik.

TÖRÖKORSZÁGBAN a Société du Chemin de fer ottomane d'Anatolie, a melynek élén a Deutsche Bank áll, 80 millió frank 5⁰/o-os kötvényeket bocsát ki (részvénytőke 45 millió frank); az egész 492 km. hosszú vasutvonal 1892-ben fog elkészülni; a jegyzéseket nagy mértékben kellett redukálni, az aláírók a jegyzett összegnek átlag 10⁰/o-át kapják. — A dohányregie részvényesei (1889. november havában határozatba ment tőkeleszállítás) részvé-

nyeket 250 frankról 200 frankra való lebélyegzés czéljából benyújtották. Az osztalék 13 frank volt. Hirsch báró a bécsi Bankverein-nal és a berlini Deutsche Bankkal a tulajdonában lévő török vasuti részvények s elsőbbségek tekintetében transzaktiót kötött.

ARGENTINÁBAN súlyos aranykrízis volt; az arany-praemium 170⁰/₀-ra, a kamatláb 40⁰/₀-ra emelkedett; a buenos-ayresi jelzálog-bank jelzálogjegyeinek árfolyama 35⁰/₀ volt pari alatt. Heteken át tárgyalások folytak előlegzúletek iránt és pedig: 1. A nemzeti banknak államczimletek letéte mellett adott előleg 5⁰/₀-os Debenturesen alapul, melyeket a kormány 35 millió dollár erejéig aranyban a központi éjszaki vaspálya kiépítésére kibocsáthat. 2. A másik előleg, mely Buenos-Ayres város egy kölcsönére az odaváló O.-Bernberg & társa czég által közvetített 10 millió dollárnyi volt aranyban, egy évi optióval a kölcsönre, közel 75⁰/₀-jával. Buenos-Ayres város hitele alacsonyabban áll, mint valaha. A város 100 dolláros tartozása 45-ön jegyeztetik. A 20 kibocsátó bank jegyforgalma a mult év végén összesen 162,766.977 dollár volt. Különböző nemzeti bankoknál törvényes kibocsátási összegüknek titkos túlhaladása konstataáltatott (körülbelül 20—30 millióval).

BRAZILIÁBAN »az egyesült braziliai államok bankja« név alatt Rio de Janeiroban nagy jegykibocsátó intézet alakult 200.000 contos (20 millió £) tőkével, mely összeg 4 óra alatt teljesen jegyezve volt. A bank február 24-én megkezdé műveleteit s e napon forgalma 4000 contos (400.000 £) volt.

CHINÁBAN egy keleti amerikai bank van alakulóban, mely vasuti engedélyeket fog megszerezni. Shanghaiban a német főkonzulatusnál márczius 4-én a »China Export, Import and Bank Comp« nevű részvénytársaság czége bejegyeztetett. A czég székhelye Hamburg, melléktelepe Shanghai.

JAPÁNBAN benszülöttek Tokioban 6 millió yen tőkével »japáni és chinai bank« néven bankot alapítottak fiókokkal San-Franciskóban, továbbá Japán és China belsejében.

MEXIKÓBAN 1889-ben 120 millió dollár külföldi tőke fektetett be és pedig 76 millió angol, 30 millió amerikai, 14 millió német. A *Barco Nacional de Mexico* részvény tőkéje 20 millió, melyből 18 millió van befizetve. — A *Mexico város* 5⁰/₀-os kölcsönének április 1-én esedékes szelvényei Londonban pontosan beváltattak.

PERZSIÁBAN január 1-én a birodalmi bank (Reuter-féle bank) megkezdte működését, fiókjainak székhelye Tabriz, Bushire és Ispahan; a bank a maga bányajogait 800.000 £ áron egy »Persian Bank Mining Rights Corporation« nevű társulatnak eladta; ez utóbbinak részvénytőkéje 1 millió £.

PERUBAN a bondholderek javára kárpótláskép guano-telepek biztosítottak. Ez engedély értékét 2¹/₄ millió £-re becsülik. A chili kormány megígéri, hogy a maga területén levő semmiféle más guano-telepből 4 év folyamán semmi guanot nem fog szállítani és 1882. február óta az állami részletetés 80⁰/₀-át a guano-szerződésből, továbbá az angol bankban letéteményezett s a guano-eladások bevételeinek felét képviselő pénzüsszeget a bondholdereknek engedi át. A perui kormány kihirdette a törvényt, mely a Grace czéggel kötött szerződést helybenhagyja.

TRANSVAALBAN az aranytelepek jövedelmei 1889-ben 882.195 £ voltak, a miből 727.032 £ jutott a köztársaság pénztára javára.

EGYIPTOMBAN az adóssági pénztár, mely rendelkezésre álló pénzeit egyiptomi értékekre kikölcsönzi, április 1-seje óta a napi árfolyam 85 $\frac{1}{2}$ -a helyett annak 90 $\frac{1}{2}$ -át adja. Sir Edgar Vincent keresztülvitte, hogy az ottomán banknak kairói fiókja Banque Nationale d'Egypte-té változtattatik át.

AZ ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN a »Sixth National Bank« egy fizetéseképtelenségnél előfordult csalások következtében 750.000 dollárt veszít, ugyanannyit veszít az »Equitable Bank«. — Az Edison General Electric Light Company New-Yorkban (8 $\frac{1}{2}$ millió dollár tőke) 679.400 dollár tiszta nyereséget mutat ki. — 14 év alatt 448 vasut 46.700 angol mértföld hosszúságban és 26.082 $\frac{3}{4}$ millió dollár tőke értékben árrereztetett el adósságok folytán.

ECUADOR kormányának a bank ez évben havonként 100.000 sucres (320.000 márká) előleget nyújt a quayaquil vámház napi bevételeinek naponként való átszolgáltatása ellenében.

Az angol gyarmatok közül VIKTORIA saajtságos helyzetbe jutott. A pénzügyminiszter 1 $\frac{1}{2}$ millió £ felesleget mutatott ki s erre körülbelül 1 $\frac{1}{2}$ -et ki is osztott. Később azonban kitűnt, hogy a kamatok és kiadások nem voltak helyesen elkönyvelve, úgy, hogy tényleg csak 0 $\frac{1}{2}$ millió felesleg létezik.

A CANADAI *pacific vasut* a maga konsolidált kötvényeit 1 $\frac{1}{4}$ millió £ gőzhajózási részvényekkel akarja szaporítani s a canadai parlamenttől erre felhatalmazást kért.

C) Iparügyek.

BELGIUMBAN a Lüttich mellett létező foszpháttelepek kiaknázására társaságok alakultak, melyek fúrásokat eszközölnek.

FRANCZIAORSZÁGBAN Nandin urnak sikerült a különféle czukor- és keményítőtartalmú anyagokból desztilláció útján nyert alkoholt elektrolitikus úton akként rektifikálni, hogy a káros alkatrészek s a kellemetlen szag teljesen eltűnnek. E gyártási módszer tetemesen olcsóbb az eddigi eljárásoknál. — A »Soleil« kimutatja, hogy Franciaország évenként csupán 20 millió tonna szenet termel, holott Németország 70 milliót, Anglia 165 milliót. Franciaországban az évi szénfogyasztás fejenként 780 kg., Németországban 1.506 kg., Belgiumban 2.100 kg., Angliában 3.700 kg. A nevezett lap ez adatokból következtetéseket von le az említett országok iparképességére. — A »Société des Salines de Madagascar« 4 millió frank tőkével megalkult. Célja tengeri só előállítása; a kormány a társaságnak e célra ingyen területet enged át. A Párisban ez év folyamán tartandó nemzetközi iparkiallítás iparcikkiken kívül még a földmívelési terményeket, élelmezési szereket s egészségügyi találmányokat is fel fogja karolni.

NÉMETORSZÁGBAN a széntermelés 1889-ben 67 $\frac{3}{4}$ millió tonna volt 385 millió márká értékben, az előző év 341 millió márkányi értékű 65 $\frac{1}{4}$ millió tonnájához képest. — Egy nagy kőolaj-vállalat létesült 3 nagy finomító telep egyesülése által. — 1889-ben több pátens jelentett be, mint valaha azelőtt és pedig 11.645; engedélyeztetett 4.406. — A bányászat s csaknem valamennyi gyáripár terén a kartelek még egyre szaporodnak.

AUSZTRIÁBAN berlini, frankfurti és svájci cégek nagy alumínium-gyárat létesítenek Lendben 6.000 lóerőnyi vízerővel. — Az Alpina Montangesellschaft a fridaui telepeket el akarja adni a

trifaili köszénbánya-társaságnak. — Kartellbe léptek: az üveg-, vas-sodrony-, gázcső-, karton- és szeszgyárak, az érczöntödék, stb.

ANGLIÁBAN a vas- és szénbranchében a krízis még egyre tart. A bányaspekuláció összeomlott. A strike-járvány óriási mérvet öltött. A legfontosabb pontok egyike, melyre nézve a bányatulajdonosok és munkások megegyeztek, az u. n. sliding scale, t. i. azon elv behozatala, hogy a munkabér a szénárak szerint módosul. — A londoni nemzetközi bányászati és metallurgiai kiállítás július 2-án nyílik meg.

ROMÁNIÁBAN a kormány 10 évre kiadta az állami jószágokon található kőolajforrások kiaknázására az engedélyt.

OROSZORSZÁGBAN a porosz határszélén Szoszovnikóban orosz szénbánya-társulat alakult, melynek székhelye Pétervár s tőkéje $12\frac{3}{4}$ millió ezüst rubel. — A czukorgyárosok 5 évre meghosszabbították az évenkénti kiviteli mennyiségre vonatkozó egyezményüket.

SZERBIÁBAN angol vállalkozók a kormánytól a parafin-bányákat át akarják venni s egy nagy parafingyár felállítását tervezik. — A nisi iparosok gyülekezete elhatározta, hogy ezentul semmi-féle Szerbián kívül készült gyártmányt javításra el nem fogadnak.

SVÉDORSZÁGBAN a fehér czékla termelése nagyban halad. A norvég határon fekvő Naszafjaell ércztelepeket egy társulat művelés céljából megvette. Stockholmban nagy részvény-serfözde alakult 2 millió korona tőkével.

SPANYOLORSZÁGBAN április 1-én Madridban összeült az ipari tulajdon védelmére alakult nemzetközi szövetkezet második értekezlete, mely két hétig tartott s melyen 17 európai állam volt képviselve. A kiküldöttek aláírták az 1883-iki ipari egyezmény magyarázatáról és kivételéről, továbbá az iparczikkek helytelen származási bizonyítványairól szóló jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyv egyuttal rendelkezik a berni nemzetközi iroda kiadványainak szétosztásáról. Az értekező csekély módosításokkal elfogadta a svájci javaslatot a kereskedelmi védjegyek nemzetközi bejegyzéséről. Az 1883-iki egyezménynek a szabadalmi jogokra vonatkozó cikkelye változatlan maradt. A jegyzőkönyv a résztvevő hatalmaknak helybenhagyás végett elő fog terjesztetni. Az értekező programja a következő pontokat tartalmazza: 1. cikk. Minden oly termék, mely a szerződő államok valamelyikében jogosulatlanul hamis származási bizonylattal találtatik, elkobozható s az említett államokba való beviteltől eltiltható. Az elkobzás történhetik vagy azon államban, melyből a hamis bizonylat jön, vagy abban, a hova a termék illetéktelenül bevitetett. 2. cikk. Az elkobzás a kormány útján az érdekelt fél vagy a miniszterium által az illető ország törvényeinek megfelelő módon eszközölhetik. Az elkobzás a szerződő államok iparosainak és kereskedőinek megkeresésére meg nem tagadható. Ha az illető termékek csak tranzitó-forgalomban vannak, a hatóságok az elkobzás céljára igénybe nem vehetők. 3. cikk. Az egyes országok bíróságai fogják elhatározni, vajjon a bizonyos nevet viselő termékeknek elnevezése azoknak természetére vagy eredetére vonatkoznak-e s vajjon e termékek a jelen egyezmény rendelkezései által érintetnek-e vagy sem.

BRAZILIÁBAN 15 millió frank tőkével belga társaság alakult, mely Rio de Janeiróban bádógárúk készítésére műhelyeket létesít.

CHINÁBAN az ország belsejében lévő nagyterjedelmű aranymezők művelésére 4 millió dollár értékű gépek megvásárlása készítették elő.

JAPÁNBAN a sörgyártás akkora lendületet vett, hogy európai sör bevitelle immár ki van zárva s hogy a japáni sörök Chinában s az indiai szigeteken a külföldi söröknek érzékeny versenyt fognak támasztani.

MEXIKÓBAN gazdag higanytelepeket fedeztek fel Guereko államban, Durango államban pedig számos aranyérczereket.

PERZSIA nagyobb városaiban gázgyárak létesülnek, melyek számára a shah Németországban öt évre mérnököket és munkásokat iparkodott szerződtetni.

AFRIKÁBAN a dél-afrikai aranybányákban az aranytermelés eleinte csekély költséggel és vakító sikerrel folyt, de azóta bizony megdrágult és megnehezült. Az aranybánya-társulatok összesen 71 millió £ névleges tőkével bírnak. E társulatok 30 legfontosabbika 1889. február havában 24 s millió árfolyamértéket képviselt, a mostani árfolyam szerint értékük 9 s millió £. A Cap-gyarmat és Natal 1890-ben 14 millió £-nyi aranyat exportáltak, a Delagoa-Bay kivitele e számban nem foglaltatik. Transvaalban a Wittwaterstand aranymezők kimeríthetetlen tömegű aranytartalmú konglomeratumot rejtenek s csupán a bányászat fejlesztésére, gépekre, kohászati berendezésekre, stb. volna szükség.

AMERIKÁBÓL még pedig Pittsburgból az aczélkészítési eljárásnak valóságos forradalmát jelentik: az új eljárás hír szerint még a Bessemernél is olcsóbb. Egy pénzcsoport alakult 3 millió £. tőkével az új eljárás értékesítésére. A gyártelepek Indianapolisban fognának felállíttatni. — A minneapolis malmok 1889-ben 61 millió barrel (1 barrel = 0.889 métermázsza) lisztet produkáltak s már van piacuk Chinában, a hol a kenyér eddig ismeretlen volt. 160 granitbánya nagy trustot alakított »Granite Manufacturers Association of New-England« néven (semmi időmunka csupán darabmunka).

Az ANGOL GYARMATOKON az aranymezők művelése Queenslandban 73.800 unciát eredményezett, 25.600-al többet, mint az előző évben.

NATAL kormánya új iparok meghonosítására subventiókat engedélyezett.

JAMAICA szigetén 1891-ben kiállítás fog rendeztetni a sziget őstermelési czikkeiből s a szigeti és az angol ipar készítményeiből.

VIII. FÖLDMÍVELÉSI ÜGYEK.

Tekintve, hogy e gazdasági ágazat tudósítási időszaka sajátképp az őszi hónapokra esik, csak néhány oly esemény felemlítésére szorítkozunk, melyek némely európai ország agrár törekvéseire s a tengerentúli versenyre vonatkoznak.

NÉMETORSZÁGBAN a mezőgazdaság állapotaira nézve Hessenben külön vizsgálódások folytak, a melyek azon eredményre vezettek, hogy csak a természet által különösen kedvezett vidékeken ad még a föld mérsékelt járadékot, holott egyébutt a földművelés már nem fizeti ki magát. Berlinben az államtanács tárgyalásaihoz szakértőként meghívott Friese gyáros ölnöklete alatt Henry Georges *tanai alapján agrárreform-egyesület* alakult. A Delbrück czég aegisse alatt részvénytársulat alakult földbirtokok megszerzésére s értékesítésére.

OROSZORSZÁGBAN a kormány az állati termékek, különösen a szózt sertésliús kivitelének emelésével foglalkozik s e czélból Európa több kikötőhelyén ügynökségek fognának szerveztetni.

FRANCZIAORSZÁGBAN (Corsicát is beleértve) a földbirtokok becslése alkalmával kitűnt, hogy 10⁴ millió lakház van 9 millió birtokossal.

OLASZORSZÁGBAN központi földhitelintézet van alakulóban, melynek vezérigazgatóját a kormány nevezné ki s mely jelzálogkölcsönökért 5⁰/₀ maximális kamatot szedhetne. Az intézetnek kötvények kiadása meg van engedve, részben jelzálogokra, részben a saját készpénzalapjára.

AUSZTRIÁBAN a stájerországi tartományi bizottság a gazdasági egylettől véleményt kért a mezőgazdaság hanyatlásának okairól és a javulás eszközeiről.

ÉSZAK-AMERIKÁBAN a kukoriczatermésnek csaknem 50⁰/₀-a s a búzatermésnek 31⁰/₀-a van még a gazdák kezei közt; a kukoricza-készlet 970 millió bushel (1 bushel = 0.352 htl.), a búzakészlet 156 millió. Tengeriből még soha akkora készlet nem volt, mint ez év márcziusában.

DÉL-AMERIKA földművelési állapotairól William E. Kurtistől beható mű jelent meg, mely érdekesen világítja meg Brazília és Argentina kölcsönös versengését, a juhtenyésztés kezdődő hanyatlását s a búzamivvelés fokozatos emelkedését. A juhok száma még csaknem eléri a 100 milliót. A lakosság egy-egy fejére 95 darab juh esik s a gyapjútermelés óriási. Természetes, hogy ekkora tömeges termelésnél gondos mosásról vagy osztályozásról vagy óvatos csomagolásról szó sem lehet. A piaczképes fajta pizsokból, zsirból és egyéb értéktelen hulladékból 70⁰/₀-ot tartalmaz, melyet az importeurök nagy bosszúságára szintén el kell vámolni; a hulladék ausztráliai anyagnál csak 50⁰/₀. Az állatok súlya is csekély; a gyapjú átlag 2 font s a minőség megfelel nagyjában ama hosszú fürtös kétnyiretű fajtának, a mely az u. n. cigája-juhoktól («magyar» juhoktól) nyeretik. — A cukorra nézve, mely a kávé mellett Braziliában még nagyobb jelentőségű, mint Argentínában a gyapjú, megjegyzendő, hogy míg a kávé vámmentes, addig a cukorra braziliai részről egy immár megszüntetett kiviteli vám, az Egyesült-Államok részéről pedig tekintélyes beviteli vám volt kivétel, melynek magasságára nézve a két fél számításai között jókora különbség van s mely jelenleg a tárgyalás anyagát képezi az Egyesült-Államok s a pán-amerikai kongresszus braziliai kiküldöttei közt. Brazília kész az Unió javára lemondani a szövetség legfontosabb kiviteli cikkeire kirótt vámjairól, ha csak a szövetség hajlandó volna eltörölni a maga cukorvámjait; ha ez nem történik meg, a megállapodás bajosan tudna létrejönni.

ARGENTINÁBAN az ott uralkodó szárazság nagy aggodalmakat kelt.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

*Kautz Gyula: A nemzetgazdaságtan rendszere. Ötödik, újolag átné-
zett és javított kiadás. Első kötet: Általános rész. Budapest, 1890.*

A mű, mely ismét — ezuttal már ötödször — új mezben jelen meg, régi ismerős hazai szakirodalmunkban. Az idők folyamán egyre teljesebb lön a könyv; fölvette magába a tudomány újabb eredményeit, visszatükrözte a kor elméleti és gyakorlati vitás kérdéseit; de alapiránya soha sem változott. Nem változott az a jelen kiadással sem. Ezt szerző siet is előszavában kiemelni, mint tette volt azt a megelőző kiadásban is. A különbség ezuttal csak az, hogy még több irányban és még határozottabban látjuk körvonaloza az elfoglalt álláspontot. S erre most több ok is van, mint valaha. Mikor, hogy Kautz szavaival éljünk, »a láthatáron egy sok tekintetben új, a jelenlegitől eltérő s névszerint egy közületies, autoritár, félsocialistikus nemzetgazdasági elmélet körvonalai kezdenek feltűnedezni«, akkor kétszeresen szükség van az alapelvek világos kifejezésére. Ez alapelvek a liberális, individualisztikus, vagy újabban (s ez is az idők jele) orthodox iránynak nevezett felfogás alapelvei, melyek azonban szerzőnknél, el kell ismerni, ezen irány szélsőségeitől is távol maradnak.

Bármily érdekes volna szerzőnk alapelveivel, melyeket könyvében lerak, behatóbban foglalkozni épen oly időben, mikor a harc ez alapelvek körül annyira heves, hogy ezt az időt a későbbi kor a közgazdaságtan viharos napjainak fogja nevezni, — ezuttal csak arra kell szorítkoznunk, a mi az új kiadás tartalmában mint újítás, mint változtatás jelentkezik. Tehetjük ezt annyival inkább, mert, a mint említettük, könyvpiacunk régi ismerősével van dolgunk s épen az alapelvek azok, melyek az új kiadásban a legkevesebbet változtak.

Egészen új a második fejezet ötödik cikke, mely a közlekedési eszközöket tárgyalja. E cikk felvétele az első kötetbe határozott nyereség a rendszer teljessége szempontjából; fontosságát hangsúlyozni hazai olvasók előtt teljesen felesleges.

Jelentékeny átdolgozáson mentek át az alapfogalmak. Már az itt felhasznált irodalmi források jegyzéke is sejteti a változást. Az alapfogalmak sorrendje megfordult, első helyre a gazdálkodás és gazdaság meghatározása jutott, mi annyiban czélszerű, hogy így a tudomány tárgyához rögtön közelebb jutunk. A részletekben több helyt közeledett szerzőnk a Schönberg-féle kézikönyvben Neumann által adott meghatározásokhoz. Teljesebbé lett e fejezet, legalább külsőleg, az által, hogy egyik szakasz »A vagyoni jogi rend« cím

alatt a jog és közgazdaság közti összefüggést önállóan is kifejezésre juttatja. De itt ép a rendszer szempontjából sajnáljuk azt, hogy a vagyoni jognak a közgazdaságra való behatása nem együttesen s nem az alaptanokban tárgyalatik. A javak termelésében van egy czikk, mely feliratóval — »A társadalmi jogrend s ennek viszonya a javak termelése, forgalma és megosztásához« — önkényt utal arra, hogy az alaptanoknak képezi kiegészítő részét. Tudjuk, hogy szokás volt a személyi szabadság, magántulajdon és szerződési vagy verseny-szabadság kérdéseit a termelésről szóló fejezetben tárgyalni. Ámde a tárgy túlnőtt a kereten; ma már nemcsak a termelés, hanem a javak megosztása szempontjából is kell vizsgálni mindezen intézményeket, a minthogy szerzőnk azt meg is cselekszi. Ámde ép azért e tanok általános alaptanoknak tekintendők, olyanok, melyek alapfel-tételét képezik a modern közgazdaságtan összes tanainak, a termelés, forgalom, megosztás és fogyasztás valamennyi törvényének s így azok tárgyalása az alapfogalmaink után közvetlenül sorozandó, a mint azt pl. Wagner Adolf (bár sajnos, nem irányzatosság nélküli feldolgozásban) tette volt.

Az alapfogalmaink közt a legfontosabbak egyike az érték fogalma, mely körül ép mostanában heves harczok folynak a külföldi irodalomban. E fogalom tárgyalása, valamint az érték és ár törvényének a második fejezetben adott kifejtése nem változott s így nélkülöz-nünk kell a Jevons-Menger-féle, Wieser és Böhm-Bawerk által tovább fejlesztett legkisebb haszon (final degree of utility, Grenznutzen) szabályának nevezhető elmélet bírálatát.

Alig kell mondanunk, hogy szerző az új kiadást mindenütt, hol az szükségesnek mutatkozott, kibővítette az újabb irodalom által felszínre hozott eszmékkel, melyek akár a szövegben, akár jegyzetekben találunk méltatásra. Az ezen kiegészítésre fordított gond iránt csak elismeréssel adózhatunk. Meg kell jegyeznünk, hogy mindezen bővítések daczára a könyv nem nőtt lapjainak számában, a mi a szövegen itt-ott tett rövidítésekéből s a jegyzetek jó részének elhagyásából magyarázandó.

Megemlítjük még, hogy az új kiadás címében már mint a nemzetgazdaságtan »rendszere« jelentkezik. Ha az új cím, mint véljük, kifejezésre akarja juttatni azt, hogy a könyv szerves egészként veszi sorra mindazon kérdéseket, melyek a nemzetek anyagi jólétével összefüggnek: úgy e címet a mű mindenkor meg- és kiérdemelte.

Fokozott várakozással tekintünk a második kötet megjelenése elé, melyben kiváló tudósunk többek közt azokat a gyakorlati problémákat is fogja tárgyalni, melyeket végéhez közelgő évtizedünk vetett fel vagy érlelt meg.

Dr. Ráth Zoltán.

Közgazdasági és statisztikai évkönyv. Újabb harmadik-negyedik évfolyam 1889/90. A m. tud. Akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottságának megbízásából szerkesztik: Jekelfalussy József és Vargha Gyula. Budapest. 1890. Ára 3 frt 50 kr.

Hogy a statisztikai adatgyűjtésnek a tudomány és a gyakorlati élet szolgálatában meglegyen a maga haszna: annak kiválóan három feltétele van. Az egyik a megbízhatóság, a második a rendszeresség, a harmadik a gyorsaság. A kutatásnak és az oknyomozás-

nak a tudomány különböző ágaiban statisztikai adatokra kell támaszkodnia, hogy oly eredményekhez jusson, a melyeknek számai az életben gyökereznek. És így az adatgyűjtés az egyes tudománykörök épületének megalapításánál és tovább fejlesztésénél multhatatlan előfeltételt képez. A statisztika tehát alapforrása, ha nem is a tudásnak magának, de minden bizonyynyal legalább a tudás rendszerének.

Különösen ama tudományágak körében azonban, a melyek kevésbé türik az elvont elméleti fejtegetéseket, de a gyakorlattal nőnek, abból táplálkoznak és azzal módosulnak, alakulnak: nem elégséges az adatgyűjtés megbízhatósága, hanem előtérbe nyomul a gyorsaság szüksége is.

Az évkönyv egyik igen nagy előnye éppen abban rejlik, hogy felkutatva, felhasználva találjuk benne a legújabb, legfrissebb adatokat s a statisztikai adatok vezérfonalán egész a legújabb közgazdasági eseményekig elvezeti az olvasót.

A gyorsaság után, különösen a gyakorlati életnek, a mely, midőn statisztikai forráshoz nyúl, oly tájékozást keres, a mely az összeállítástól és a következtetésektől felmenti és kész eredményeket nyújt, igen nagy szüksége van a rendszerességre. Erre az évkönyv fokozott súlyt fektet, a mennyiben nem elégszik meg az adatok rideg felsorolásával, hanem azokat szisztematikusan egybegyűjti, sorozatokba foglalja, tömegek, viszonylatok, százalékszerű koefficiensek szerint csoportosítja úgy, hogy abból az egymásutámból, a melyben az adatok egymást követik, gyarapodásukból, apadásukból és különbözőzeteikből az illető tényezők törvényei és alakulásai tisztán leolvashatók.

De kiváló szolgálatot teendő a gyakorlatnak: az évkönyv ezzel sem elégszik meg, hanem a számlajstromokból a *logikai körtek* kezdetéseket *ön maga levonja és azokat tömör, határozott magyarázat alakjában az adatokból folyó következtetésekké gyanánt az olvasó elé tárja*. Az évkönyv tehát nem szellemtelen halmaza a számoknak, hanem oly statisztikai munka, a mely a társadalmi, kulturális és közforgalmi életre a gyakorlati adatok tükrében vet tudományos világot.

A közgazdasági és statisztikai évkönyvnek mostani folyama tizennégy csoportban tárgyalja azt az anyagot, a mely a nemzeti munka egész körét felöleli. E csoportok: *terület és népesség, őstermelés, a bányá- és kohóipar, ipar, kereskedelem és forgalom, közlekedés, pénz és hitel, tüzárok, közoktatásügy és társadalom, közigazgatás, igazságügy, véderő, állami pénzügy, törvények és a közgazdaság körébe vágó fontosabb miniszteri rendeletek*. Mind e csoportokat hivatott erők dolgozták fel és a szerkesztőknek a munkában segédkeztek: Bedő Albert, Fenyvessy Adolf, György Aladár, Halász Sándor, Heltai Ferencz, Pólya Jakab, Ráth Zoltán és Vizneker Antal.

A sokoldalú tartalom megvilágítására álljanak itt a fenti főcsoportok alá foglalt osztályok nevei: terület és álló népesség, mozgó népesség, házasság, születések, halálozások, népszaporodás, közegészségügy, ki- és bevándorlás; mezőgazdaság: a terület művelési ágak szerint, az egyes termények területének aránya a szántóföldhöz, búzatermelés és forgalom, rozstermelés és forgalom, árpa-termelés és forgalom, zabtermelés és forgalom, kukoriczatermelés és

forgalom, rizs, köles és hüvelyesek, burgonya, olajos magvak, len, kender, pamut, juta, dohány, takarmány- és csukorrépa, szálás takarmány, gabonaárak; állattenyésztés: ló- és baromállomány és forgalom s az állati termékek forgalma, baromfitenyésztés, méhészet, selyemtenyésztés; szőlőművelés; erdészet; a telekkönyvi birtoktestek forgalma; földhitel és talajjavítás; gazdasági szakoktatás; Magyarország áruforgalma, az osztrák-magyar vámterület áruforgalma, nemzetközi forgalom, vámbevételek; közutak, vasutak, víziutak, tengeri hajózás, posta és távirda; pénz, jegybankok, hitelintézetek, postatakarékpénztár; a közoktatás ügye, egyházi ügyek, irodalom; igazságügyi általános rész, polgári igazságszolgáltatás, büntető igazságszolgáltatás. Hogy mind e fejezetekben mily anyag és mily módon van feldolgozva: annak kellő bemutatására oly mérvű részletezésre volna szükség, mely ez ismertetésen belül nem nyújtható.

Általánosságban a feldolgozott anyagot a legtöbb czinnél a teljesség, az áttekinthetőség és a világosság jellemzi. De a szerkesztők nem elégedtek meg a hazai adatok feldolgozásával, párluzamosan ismertetik a külföldieket is úgy, hogy az olvasónak alkalma van az összehasonlításra oly csoportosítás alapján, a mely az anyagot szerves egységben mutatja be.

Hogy mégis képet nyujtsunk arról az alaposságról, a melylyel az egyes czimek tárgyalvák, kiemeljük az *állami pénzügyekről* szóló fejezetnek menetét. Megismerjük az állami háztartás mérlegét 1879. óta a következő tíz éven át. Az 1890-ikét természetesen csak a költségvetés előirányzata, azaz most már megszavazott törvénye alapján. Az egyes mérlegekből le vannak vonva a magyarázó következtetések, úgy hogy azokból a magyar állami háztartás mérlegeredményeinek tíz éves fejlődésmenete világosan kidomborodik. E fejezet folytatólagos részét a közösügyi költségek képezik a kvótászerű hozzájárulási összegek megismertetésével 1881. óta. Következik az államadósságok elemező bemutatása különböző államadóssági csoportok, összegeik és kamataik szerint, kiegészítve a *legutóbb befejezett nagy magyar kölcsönkonverzió eredményének feltüntetésével*. Majd a bevételek vannak felsorolva. Ezek közt először az egyenes adók a költségvetésekben és a zárszámadásokban foglalt czimek szerint való részletezéssel. Ezután megismerjük a fogyasztási adójövedelmeket 1881-től 1890-ig, a melyek bemutatása után az évkönyv Ausztria egyenes és fogyasztási adóira tér át. A jövedékek czime alatt felsorolvák a dohány-, só- és lottójövedék bevételei és kiadásai és szó van az új italmérési jövedékről is. Látjuk azután a magyar és az osztrák illetéki jövedelmeket, az államjavak állásának tíz évi hullámzásait, a fémbányászat és kohászat pénzügyi eredményeit, az államvasutak pénzügyi kezelésének adatait, a posta és távirda pénzügyi eredményeit és az állami lótenyésztézetek mérlegeit 1881. óta. Következik a közös államháztartás, a közös külügyminisztérium és a közös hadügy költségeinek szemléltetése szintén a legutóbbi évtizedre vonatkozólag s a külföldi államok 1881—1888. évi háztartásainak részletes képe fejezi be ezt a czímet.

Látható e rövid áttekintésből, hogy mily beható alapossággal tárgyaltnak az egyes fejezetek, pedig az állami pénzügyről szóló fejezet még nem tűnteti fel teljesen az Évkönyv minden előnyét. Az állami pénzügy tárgyalásánál a nemzetközi anyag különfelesége és sok esetben összehasonlíthatlansága nem engedte meg a hazai és

külföldi anyag összefoglaló, szerves feldolgozását, míg ellenben a legtöbb fejezetben, a népesedésnél, őstermelésnél, stb. a nemzetközi adatok nem külön tárgyaltnak, hanem parallel, egymás mellé állítva, egymást kiegészítve, magyarázva, megvilágítva; végtelenül megkönnyítve ez által az összehasonlítást s az egyes közgazdasági ágak egyetemes áttekintését.

Röviden: a szerkesztők és társaik a munkában kitünően és nagy kutató szorgalommal állították össze, fejtegették és magyarázták a rendelkezésükre állott anyagot. A mi hiányzik: az már magának az adatgyűjtésnek róható fel, a melynek fogvatkozásai részben a magyar statisztika fiatalságával, részben különböző társadalmi és gazdasági körülményekkel függenek össze. A magyar közforgalmi élet számeredményei sehol jobban és teljesebben összefoglalva nincsenek; az évkönyv tehát nemcsak felette lényeges szükségletet elégít ki, de egyenesen nélkülözhetetlen mindazokra, a kiket foglalkozásuk, hivatásuk, muvakörük statisztikai adatok felhasználására utal.

A *közigazgatásról szóló fejezet egészen új*. Kiterjed a közigazgatási beosztásra, a törvényhatósági bizottságokra, a tiszti személyizetre, személyi kiadásokra, főbb tisztviselőkre és az állami tisztviselők fizetésére és létszámára. Nagyon idején való dolog volt, hogy az évkönyv szokott tartalma az idén e fejezettel kiegészítettett. Mert most, a midőn a megyei önkormányzatról az állami adminisztrációhoz való átmenet készülöben van: kíváncsok, hogy ez informáló munka ez irányban is tájékozást nyújtson.

A mű beosztása sem eshetik lényegesebb kifogás alá, bár a magunk részéről nem tartjuk szükségesnek a forgalom és a közlekedés fogalmának kettéválasztását külön főcsoportok gyanánt. Mert a kettő egymást fedezi. Az árforgalmi adatok tehát tisztán a *kereskedelem* czíme alatt volnának tárgyalhatók és a *forgalom* czíme alá foglaltathatnák a közlekedés és annak minden intézménye. De ez mellékes körülmény. Az évkönyvben a magyar közönség, a publicisztika és a gazdasággal gyakorlatilag foglalkozók gondos, körültekintő összeállításban és tájékoztató magyarázatok kíséretében együtt találják a közéletnek hosszú időszakot visszatükröztető képét. Rajtuk áll, hogy a nagy munka eredményeit hasznukra fordítsák.

Braun Sándor.

Újabb irodalom az alkoholizmusról.

(1.) R. de Ridder. *Ueber die Abnahme des Alkoholismus in Belgien.* Jb. f. N. Ö. u. St. 1890. (2.) Suisse. *Le monopole de l'alcool.* Bull. de stat. et de leg. comp. 1889. nov. et dec. (3.) Rochat. *Les nouvelles lois cantonales concernant l'alcoolisme depuis la revision féd. du 25. oct. 1889.* Zeitschrift f. schw. Stat. 1889. (4.) E. W. Milliet. *Einiges über die Wirkungen des schweiz. Alkoholmonopols.* Arch. f. soc. Ges. u. St. 1890. (5.) Whyte. *Does the Use of Alcohol shorten life?* Manchester 1889. (6.) *Die Koncessionirung des Schankbetriebes in Preussen.* Ib. f. Ges., Verw. u. Volksw. 1890. (7.) Dr. V. Böhmert. *Der Branntwein in Fabriken.* Lipcse 1889. (8.) Dr. A. Baer. *Die Trunksucht und ihre Abwehr. Ein Beitrag zum derzeitigen Stand der Alkoholfrage.* Bécs és Lipcse 1890. (9.) J. Runcimann. *The Ethics of the Drink Question.* Contemporary Rev. 1889.

Az *alkoholizmus* régóta kedvelt tárgya a speciálkutatásnak. Ezt úgy ama szoros összefüggésnek köszöni, melyben kérdései az étellel állanak, mint annak a körülménynek, hogy *különböző* tudományágak vállalkoztak e kérdésekkel való foglalkozásra. E foglalkozás eredményei felette nagy irodalomban vannak letéve s csak az sajnálható, hogy ebben tényleg a mennyiség a minőség rovására nyert túlsúlyt. Az alkoholizmus irodalmát — kevés kivétellel — az anyag óvatossága meg nem választása és a feldolgozás módszereinek tökéletlensége jellemzik.

Ujabbban azonban épen e két irányban határozott javulás észlelhető. Így azok az értekezések is, melyek a múlt év végén s a jelen évben jelentek meg és ismertetésünk tárgyát képezik, egynek kivételével, *adat-kritikát és módszerességet* mutatnak fel s ez által tűnnek ki.

Az *alkoholizmus terjedése* a legelső kérdés, mely iránt ez értekezésekből felvilágosítást keresünk. És itt meglepő eredménnyel állunk szemben. Egyszerre két országból érkezik az a hír, hogy az *alkoholizmus csökkenőfélben van*. Ez országok *Belgium és Svájc*.

Különösen az első országról kell e hírt meglepőnek mondanunk. Azoknak az íróknak a nyomán, kik eddig a *belgiami* alkoholizmussal foglalkoztak (kül.: *Caulerlier*) abban a hitben kellett lennünk, hogy ez országban a szeszes italokkal való visszaélés egyre növekedik.

Ugyane nézetet csak megerősítették azok a képek, melyeket az 1886/87-ki nagy belga munkás-enquête alkalmából ¹⁾ az alkoholizmusnak a munkásokörökben való terjedéséről festettek. Sőt *Baer* legújabb könyvében is még az alkoholizmusnak Belgiumban való növekedéséről szól.

Ezekkel szemben már most *de Ridder* kimutatja, hogy a szesz fogyasztása Belgiumban 1875-től 1888-ig *jelenlékenyen csökkent*. A szerző nem elégedett meg azzal, hogy a termelési, a be- és kiviteli adatokat szemügyre vegye. A termelési adatokon igazítást kellett végeznie, mert 1885. előtt bebizonyított tényként áll az, hogy *a megadóztatott szeszmenyiségeknél jóval nagyobb volt a termelés*, míg 1885. óta a megadóztatás kikerülése igen csekély. E kiigazítás útján s tekintetbe véve azt, hogy Belgium lakossága 1875-től 1888-ig 54 millióról 6 millióra szaporodott és hogy az ipari célokra használt szeszmenyiség — mely Belgiumban adókedvezményben nem részesül — minden valószínűség szerint egyre növekedett, oly eredményre jut a szerző, hogy *1888-ban a szeszfogyasztás Belgiumban 20%-kal kisebb, mint a mikorra 1875-ben volt* (1888-ban fejenként 8 1/2 Lit. 50⁰ alk.) ²⁾

Hogy lehet már most az alkoholizmusnak e csökkenő irányzatát megmagyarázni? E kérdésre a szerző mindenekelőtt a történeti szemlélésben keresi a választ. Már a középkortól fogva a *flandriai* népességet az erős, részegítő italok kedvelése jellemzi. A különböző idegen uralnak, melyek alatt a provinciák állottak, bizonyosan nem voltak alkalmasak arra, hogy az alsóbb néposztályok erkölcsi állapotán javítsanak s így az iszákosság elleni küzdelemről sem lehetett szó. De még később is, a mikor Belgium Hollandiától külön-

¹⁾ L. erről pl. *Herkner-t* Arch. f. soz. Ges. u. St. 1889.

²⁾ *Baer* 30 literre teszi!

vált (1830-ban), *hatósági beavatkozás* e tekintetben azért nem történhetett, mert ez ellenkezett volna az akkori általános törekvéssel, politikai, gazdasági s társadalmi *szabadságra*; sőt mi több, az iszákosságot a nép érzülete akkoriban nem is tekintette annyira elítélendőnek és károsnak. Csak a mikor az általában mutatkozó szociális bajokkal kezdtek foglalkozni, irányult a közfigyelem az alkoholizmusra is. Az 1856-iki brüsseli jótékonyági kongresszus penditette meg a kérdést s a hatvanas évek végén a kormány (*Frère-Orban*) tüzetesen kezdett vele foglalkozni s tán állami vagy általában hatósági beavatkozásra is gondolt. Az 1870-ki háború, majd a *Commune* azonban másfelé irányították a közvéleményt; a 70-es évek elején való gazdasági lendület pedig általában feledtette az alkoholizmussal járó bajokat.

Csak a mikor az általános gazdasági pangás kezdődött s az 1875-iki krízis beállott, jutott az alkoholizmus kérdése ismét szőnyegre. 1875-ben orvosok kezdeményezésére alakult Brüsszelben az »*Association belge contre l'abus des boissons alcooliques*«. Daczára élénk tevékenységének az egyesület határozott eredményt elérni nem tudott. Így 1883-ban átalakították és különösen az eddig csak a közegészségügy irányában megindított mozgalmat átvitték a *társadalmi és gazdasági* térre. Az egyesület nevét is megváltoztatták »*Ligue contre l'alcoolisme*«-re. De bármennyire helyes irányban működik is azóta a ligue s bármily nagy is az áldozatképesség s a buzgóság, melylyel egyesek magukat az ügynek szentelték, a nagyközönség, a néptömegek közönyösen viselkednek az agitációval szemben. — A közvélemény leghívebb tükrét a *törvényhozásban* kell keresnünk. A szeszadó Belgiumban régente igen csekély volt, az idő folyamán egyre nagyobb lett, most 64 frankot tesz (50^o Hl. szesz után). Azonban ez adót még kevéssel ezelőtt nagy részben ki lehetett kerülni; a mezőgazdasági földék pedig 15^o/o-os adóelengedést élveznek. És miután a termelési költségek egyre csökkentek, a szesz ára 50 év óta majdnem állandóan ugyanaz. Az italmérés, illetőleg eladás után járó adó és az iparadó igen csekélyek. — Ennyiben állott a törvényhozás 1885-ig. A helyhatóságok igyekeztek ugyan különböző rendszabályok útján az alkoholizmus ellen küzdeni (iszákosság büntetése), de egyrészt a törvényszékek határozatai, másrészt a rendelkezésekre állott eszközök fogyatékossága miatt, semmire sem mehettek.

1885. óta nagyobb mérvben foglalkozik a közhatalom az alkoholizmussal. — A hadügyminiszter a katonák iszákossága ellen teremt intézkedéseket. — A szesz megadóztatását úgy módosítják, hogy nem lehet többé az adót kikerülő szeszt termelni. — 1886-ban a szénkerületekben kitört munkás-zavargások még inkább ráterelték a figyelmet az alkoholizmusra. Az ekkor kiküldött bizottság tüzetesen foglalkozott a szesz italokkal való visszaélés kérdésével és 11 pontban foglalta össze azokat a részletes rendszabályokat, melyeket a bajok enyhítésére alkalmasoknak vélt.

Ezek egynémelyikét elfogadta a törvényhozás. — Így azok, kik *nyilvános helyen részegen* megjelennek, büntethetők. Ugyszintén azokat is büntetik, kik *16 évnél fiatalabb egyéneknek* szolgálatnak szesz italokat. — A *terészegetés* is büntetettik, ha *munkakeptelenség*, vagy *halál* állott be következtében. — A *korcsmai adósságokat* a *játékalósságokkal* egyenlőnek mondták ki. — A szesz italoknak *kimérési helyeken kívüli eladását* megtiltották.

Azonban ezek a *reformok ki nem elégítők*. — Egyrészt nem is alkalmazzák a hatóságok e rendszabályokat eléggé szigorúan, másrészt csak *egyes* rendszabályok jellegével bírnak ezek, úgy, hogy a szesz italok fogyasztásának általános csökkenése ezektől nem várható. — Valamivel erőlyesebbnek látszik egy 1889-ki törvény, mely az újonnan nyitandó italméréseket egy az illető község lakosságának száma szerint különböző évi *engedély-illetékkel* terheli. — Ezzel az italmérések számának g. arapodását akarják megakadályozni; azonban aligha eléggé nagyok az összegek, sem hogy ezt kellő mértékben elérhetnék.

E történeti visszapillantásból szerző azt következteti, hogy az állami beavatkozás, mely csak későn kezdődött Belgiumban és egyelőre nem is eléggé intenzív, nem okozhatta az alkoholizmus csökkenését.

Ennek valódi okát szerinte másutt kell keresni. — *Gazdasági lendület* idejében a népesség nagy része — különösen a fiatalság — *pálinka helyett sört* kezd fogyasztani, minek több évi tartam után az általános fogyasztási számokból is ki kell tűnnie. Már pedig Belgiumban az utolsó 15 év a munkásosztályok számára kedvező volt. — A bányavidékektől eltekintve, a bérek nagysága nem változott és a főfogyasztási cikkek: kenyér, burgonya, vaj, hús, ruha, stb. ára jelentékenyen alábbszállott. — Így az élelmezés sokkal táplálóbb, mint azelőtt és a szeszfogyasztást nélkülözhetővé teszi. Ehhez hozzájárul, még pedig nem utolsó sorban az, hogy a *nép erkölcsi állapota javult*. 25 éve, hogy Belgiumban az iskolákban a takarékosagra kezdték a gyermekeket tanítani és az első így nevelt generáció a mostani munkásnép legszámosabb korosztályait képezi. A nép mulatságai határozottan kevésbé nyerseks, mint az előtt, és a nép műveltsége nagyobb; a 2 centimes újságok például az olvasást nagy körökben honosították meg.

Mindebből azonban a szerző nem azt következteti, hogy az *állami beavatkozás* és a hatósági vagy társadalmi tevékenység *felesleges*, sőt határozottan úgy vélekedik, hogy ezek segítségével véglegesen le lehetett volna az alkoholizmust győzni. De azt hiszi, hogy a *mértékletesség legfőbb előmozdítói: az erkölcsi nevelés, a műveltség terjesztése és az anyagi jólét növelése*.

De Ridder közlései felette érdekesek; számításait igen pontosnak tartjuk és így a *szesz italokkal való visszaélésnek Belgiumban való csökkenését határozottan álló tényként elfogadjuk*. — Mindazonáltal e jelenség *magyarázata* iránt nem oszthatjuk egészen a szerző nézetét. Hiszen kétségtelen, hogy az általános gazdasági jólét és a nép erkölcsi niveaujának emelése első rendű befolyással bírhatnak arra, hogy azok a tünetek, melyekből nagymérvű alkoholizmus léte, zésére visszakövetkeztetünk, gyengüljenek és ritkábbakká legyenek-mégis feltűnő épen Belgiumnál az, hogy a javulás leghatározottabban *oly időben mutatkozik, a mikor az állami beavatkozás és rendszabályozás is nyilvánulni kezd és folyton nagyobb méreben mutatkozik*. — Azt hiszszük, hogy a kérdés megfejtése a közép uton található meg és hogy a *konstatált javulást épen úgy az általános gazdasági és erkölcsi momentumoknak, mint az állami tevékenység erőlyesebb kifejtésének kell tulajdonítani*.

Mint láttuk, Belgium oly ország, mely az alkoholizmus kérdésével szemben legalább a közelmúltig határozottan a be nem avatkozás, a *»laissez faire«* elvét követte. Ennek teljes ellentétét képezi

az a második ország, melyről szintén az alkoholizmus csökkenését jelentik. *Svájcban*, a legintenzívebb állami beavatkozást, a *monopolt* találjuk. Ez 1886/87. óta áll fenn ¹⁾ s természetesen felette érdekes a 3 év alatt beállott következmények vizsgálata.

A három évi adatok ugyan nem egészen pontosak és megegyezők. Mindazonáltal összetett és élesemű számítások útján kitűnik, hogy 1888-ban a szesz-fogyasztás 25/0-o-kal volt kisebb, mint 1885-ben (1888-ban fejenként 2.75 l. abs. alk.) Az 1889-iki fogyasztás pedig csak kis eltérést mutat az 1888-ikivel szemben. *E csökkenést határozottan az egyedüráság üdvös intézkedéseinek kell betudni.* Nem érintettük azokat a számításokat, melyeket kül. *Milliet*, azelőtt a svájci stat. hiv. főnöke, most a szeszmonopol igazgatója végzett, hogy az említett eredményekre jusson, mert igen komplikáltak s terjedelmesek. Azonban a svájci szeszmonopollról szólva, még egynéhány érdekes adatot akarunk említeni.

A monopol pénzügyi eredményei természetesen nem voltak annyira kielégítők. Az 1887/88-iki időköz 4,957.841 frank tisztajövedelmet eredményezett. Ez összeg jóval kisebb annál, melyet 1886-ban reméltek és körülbelül 1/2 millióval volt kisebb azon összegnél, melyet a kantonoknak »ohmgeld« és »octroi« fejében fizetni kell. Azonban a csökkenést nemcsak a kisebb fogyasztásnak kell betudni, hanem az átmenet és kezdet nehézségei okozta nagyobb költségeknek is.

Érdekesek a szesz tisztaságáról tett tapasztalatok. Még a javaslat 30/0-ban akarta a tisztátlan anyagok maximumát meghatározni. A törvényből a számbeli megállapítást elhagyták. És tényleg a monopolum létezése óta a technikai haladás lehetőségessé tette azt, hogy e maximumot 11/20/0-ban határozták meg.

A kiskereskedés és italmérés rendezését a szövetséges törvény az egyes kantonoknak tartotta fenn. Ezek intézkedései igen eltérők. Részletes ismertetésüket *Rochat* dolgozatában találjuk.

A harmadik ország, melyről különben már régebben jelentik az alkoholizmus folytonos csökkenését: *Anglia*. — Sajátságos, hogy míg Belgiumban az állami beavatkozás legkisebb és Svájcban legnagyobb mérvét láttuk, itt az eljárás egy harmadik nemével találkozunk: Angliában a társadalmi tevékenység lép előtérbe. Az alkoholizmus elleni egyesületi mozgalom valóban óriási mérvet öltött már Angliában. Kitűnik ez *Whyte* kis értekezéséből is. Csak egynéhány számot emlit szerző, de ezek is már meggyőzők. A *Wesley egyházzal* (methodisták) összefüggő abstinence-társaságok száma 520, tagjaiké 32.389; a *Bands of Hope*-ok, szintén az egyháztól megindított szövetkezetek száma 3.344, tagjaiké 339.065; a *rechabiliták* egyesülete, mely hasonlókép a szesz italoktól való teljes tartózkodást követeli tagjaitól és egyszersmind betegsegélyző és kisegítő egyesület, 1887-ben 69.691 felnőtt és 28.578 ifjú tagot számlált.

E számok ugyan teljes képet nem adnak, de mégis érdekes fényt vetnek az angol egyesületi mozgalomra.

Belgiummal, Svájczzal és Angliával szemben *Németország* határozottan azt az országot képviseli, a hol az alkoholizmus legnagyobb mérvben növekedik. Erre új bizonyítékot szolgáltat a Schmöller-féle folyóiratban megjelent értekezés, mely az italmérést és kiskereskedést a porosz törvényhozás és a közigazgatási gyakorlat

¹⁾ A tv. javaslatot és a tv.-t l. Jb. f. N. Ö. u. St. N. F. 14. és 15.

szerint részletesen tárgyalja. 1869-től 1877-ig Poroszországban a vendéglők és italmérések száma 310/o-kal szaporodott, míg a lakosság ugyanazon időben csak 90/o-os növekedést mutat.

Az értekezés szerzője éppen ezért, de lege ferenda azt követeli, hogy a kimérési helyek számát községenként *maximaliter* határozzák meg és hogy így az engedélyosztogatás ne teljesen a hatóság belátására legyen bízva.

Az előzőkben az alkoholizmus terjedését, illetőleg csökkenését érintettük egynéhány országban. Az ismertetésünk tárgyát képező irodalom az alkoholizmus egy másik, nem kevésbé fontos kérdését is tárgyalja.

Ez a *szesztes italokkal való visszaélés és az élettartam közti összefüggés*. Baer könyvének első fejezete ezzel foglalkozik. A szerző számos adatot közöl a szeszfogyasztás mennyiségeiről, az italmérések számáról, végre a szesz megadóztatásából eredő jövedelmekről. Ezekkel szembeállítja a különböző »alkohol-betegségekben« elhaltak, továbbá az öngyilkosok számát és következtetésképpen azt nyeri, hogy a *szeszfogyasztás az élettartamot tetemesen leshállítja*. Adatokat nem közölhetünk, mert csak bajosan lehetne ezek halmazából a találoásokat kiválogatni.

Különben a következtetés helyességét igen világosan Whyte értekezése bizonyítja, melyet már említettünk. Ennek megírására alkalmat az adott, hogy egy 1889-iki az alkoholizmussal foglalkozó jelentésben ¹⁾ oly számok foglaltattak, melyeket tévesen magyarázva a »*temperance*« elleni agitációra használtak fel. Az említett jelentés szerzője ugyanis több ezer halálesetnél megállapította, hogy mily mérvben éltek az ellalálóztak szesztes italokkal s e szerint több csoportot különböztetvén meg (teljesen tartózkodók; határozottan mértéktelenek; észszerűen ivók; gondtalanul ivók; rendszerint mértéktelenek) az egyes csoportokban elért átlagkort kiszámította. Az ez átlagkort kifejező szám a csoportok imént megnevezett sorrendjében mutatkozott egyre *naggyobodonak*. Ebből már most azt a következtetést vonták, hogy a szesztes italoktól való teljes tartózkodás még *károsabb a végső mértéktelenségnél*. Csakhogy ez tévedés. Whyte hebizonyítja azt, hogy az abstinence csak rövidebb idő óta van hatályban Angliában és hogy így a *tartózkodók* viszonyítva a szesztes italokkal élők s visszaélőkhöz, a *fiatalabb korosztályokból valók*. Ebből már most világosan következik az, hogy a figyelembe vett haláleseteknél a szesztes italokat egyáltalában nem fogyasztók által átélt évek átlagának kisebbnek kell lenni, mint az öregebb korosztályokból való mértékteleneknek és visszaélőknek.

Megemlítünk még egynéhány adatot, melyeket a szerző a mellett hoz fel, hogy a szesztes italok fogyasztásától *tartózkodók halandósága csekélyebb* az azokkal élőkénél.

A *rehabitáknál* a halandóság évente 6·600/00, az *oddfellow*-knál és *foresterek*nél (az abstinence-t ellenző egyesületek) 12·630/00. A *Whittington* életbiztosító társaság abstinence-osztályában az évi halandóság 8·740/00, a közönséges osztályban 16·350/00. A *Sceptre* társaságnál a viszony 50/00 és 100/00. Még több társaságnál konstatalható hasonló jelentőségű viszony. Különben érdekes a *United Kingdom*

¹⁾ »The connection of Disease with Habits of Intemperance« by Isambard Owen M. D.-British Medical Association.

Temperance and general provident Institution, mely az abstinence osztályban a halandóságnak nagyfokú csökkenését állapította meg 1866–1885-ig.

Ha a foglalkozást vesszük tekintetbe, az *egyháziai* majd négyszer oly kis halandóságot mutatnak, mint a *korcsmai és szállodai alkalmazottak* és a *szeszes italokat eladó kereskedők*. Nem szabad itt azonban azt az ellenvetést tenni, hogy az egyházi személyek foglalkozása már magában véve is elegendő oly csekély halandóság eredményezésére. Ez ellen szól az, hogy a *rechabíták* — majdnem kizárólag *munkások* — még *kisebb halandósággal* bírnak, mint a lelkészek. Ezeknél is döntő az abstinence. Bebizonyíthatólag a dissidens községek lelkészeinek $\frac{5}{8}$ -a és az összes angol lelkészek $\frac{2}{5}$ -e tartózkodik teljesen a szeszes italok fogyasztásától. Az utolsó 15 évben a halandóság egész Angliában csökkent, de felette nagy mérvben történt ez a lelkészeknél. Végre kiemeli szerző azt, hogy mindazok az összehasonlítások, melyek az »absteiner«-ek hosszabb élettartamát bizonyítják, nem is a szeszes italokkal visszaélők legrosszabb osztályaira (iszákosok, paupers, stb.), hanem ált. a szeszes italokkal élőkre voltak tekintettel.

Az előzőkben tárgyalt két kérdés — az alkoholizmus terjedése és összefüggése az élettartammal — általában valamely ország lakosságára vonatkozott. E lakosságnak csak egy *különös részével*, egy *osztállyal* foglalkozik Böhmert könyve, melynek tartalmát, az ily kutatások újdonsága miatt valamivel bővebben ismertetjük.

A szeszes italokkal való visszaélés elleni német egyesület 1885-iki közgyűlése számára tűzte volt ki azt a kérdést, mely Böhmert dolgozatának címét képezi. A kérdés referense ugyanis Böhmert volt, ki szükségét érezte annak, hogy véleményét a tények és tapasztalatok sorára alapítsa. E végből 300 nagyobb német gyárhoz kérdő ívet intézett; az így létrejött *enquête* eredményeit később részletesen ismertette és újabb kérdő ívet csatolva hozzá, az érdekelt körökben és különösen a munkaadók körében terjesztette. Így jött aztán létre 1886-ban és 1887-ben a *második nagyobb enquête*. Ezenkívül a szerző rendelkezésére még 7 *kisebb kerületekre terjedő enquête* eredményei állottak, melyeket a fentnevezett egyesület kerületi osztályai vagy hasonló irányzatú más testületek rendeztek 1886–1888-ig. Mindezeket már most Böhmert az ismertetésünk tárgyát képező füzetében feldolgozza és csak azt kell sajnálnunk, hogy e feldolgozás nem történt *egységes* szempontokból és nem az összes adatokat összefoglaló módon.

A szeszes italoknak szereplése a *gyárakban* különös fontossággal bír az alkoholizmussal foglalkozók előtt. Tudvalevő, hogy éppen a munkásosztályok azok, hol a szeszes italokkal való visszaélés óriási bajokat eredményezett és így azzal az erkölcsi követelménnyel állunk szemben, hogy e bajok enyhítéséről, illetőleg teljes eltávolításukról gondoskodjunk. De ezenkívül is különösen azért képezik a gyári munkások érdekes anyagát az alkoholizmus szempontjából történő vizsgálatoknak, mert e téren a megfigyelések lehetőleg *exactak* és különösen a kérdésnek összefüggése az *élelmezéssel* és a *bérvizonyokkal* felderíthető.

De tekintünk a Böhmert által ismertetett *enquêteket* közelebbről; mindenekelőtt az első nagy *enquête*-nél használt *kérdő ívet* vesszük szemügyre, mely az ilyenmű vizsgálatok újdonsága miatt

különösen érdekel. A kérdő iv 9 pontot tartalmaz, ezek a következők:

1. Hány munkást foglalkoztat ön: a) hány férfit, b) hány nőt.
2. Vajjon a munkásnép szokásos élelmezése olyan-e, hogy ez által az iszákosságra való hajlam előmozdittatik és miből áll az élelmezés?
3. Mily káros hatásokat tapasztalt ön az iszákos munkásoknál az erkölcsiség, testi jólét és a munkaképesség tekintetében?
4. Történetek-e gyárában balesetek az iszákosság vagy részegség következtében és milyenek voltak ezek?
5. El van-e tiltva a pálinkafogyasztás a gyárban és különösen munka közben és hogy viselkednek a munkások a tilalommal szemben?
6. Van-e a gyárban oly berendezés, mint kávé mérés, stb., mely a szeszfogyasztás megakadályozását elősegíti; milyenek e berendezések és mennyire veszik ezek hasznát a munkások?
7. Általában mily berendezéseket vél ön a gyárakban alkalmasnak arra, hogy a szesz italokkal való visszaélés ellen küzdeni lehessen?
8. Vajjon a gyáron kívül pálinkabódék, italméréssel foglalkozó kiskereskedések, stb. útján van-e alkalom a pálinkafogyasztásra és szükségesnek véli-e ön ezek számának korlátozását?
9. Mily tapasztalatai vannak egyébként az iszákosság tekintetében?

E kérdő-iv — a mint a beérkezett feltételekből is kitünik — nem mondható egészen a célnak megfelelőnek. — Azt hisszük, hogy az egyes kérdések *kisebb körre* való szorítása — még ha ez által a kérdések száma szaporodott volna is — a feleletek praecizitását előmozdította volna. Hiszen a statisztikai felvételek régóta mutatták annak az elvnek helyességét, hogy a megkérdezetteket feleleteik tekintetében lehetőleg határozott irányba kell terelni és hogy nem kell általános kérdések által a felelet megválasztását teljesen reájuk bízni. — De e fogyatékoságon kívül még azért sem tartjuk e kérdő-ívet teljesen sikerültnek, mert egész irányzata olyan, hogy mintegy *a priori* feltételezte azt, hogy a *gyárosok* vállalataikban az alkoholizmus ellen irányuló *rendszabályokról gondoskodtak*. — Azt hisszük, hogy ha ez nem lett volna így, a megkérdezetteknek valószínűleg sokkal nagyobb hányada felelt volna a hozzájuk intézett kérdésekre és ily értelemben igazat kell adnunk a szerzőnek, ha azt mondja, hogy azok, a kik a feleletet nem küldötték, alighanem rosszabb viszonyokat felmutató gyárak tulajdonosai.

Az első enquétenél 300 kérdő-ívre 106 válasz érkezett be, a másodiknál 120 vállalat küldött felvilágosításokat. — Első esetben így 103.557 (89.233 férfi és 14.324 női) munkást foglalkoztató gyárról; a második esetben pedig 34.987 (30.140 férfi, 4.847 női) munkást foglalkoztató gyárról folyt be vizsgálati anyag.

Az *élelmezés* tekintetében az első enquétenél az élelmezési módnak 4 csoportját lehet megkülönböztetni: a ki nem elégitő élelmezést (burgonya, vajas kenyér és kávé); a megközelítőleg kielégítő (részben hús), a jó és kielégítő (legalább a főétkezéseknél rendesen hús); az igen jó élelmezést (az ebéden kívül reggelinél és vacsoránál is hús, tojás, sajt, stb.) — E négy csoport szem előtt tartásánál kitűnt, hogy a férfi munkások 8.21% ki nem elégitő módon, 26.38% megközelítőleg kielégítő módon; 54.53% jól, 10.38% igen jól táplálkozik; míg a nőknél 26.16%—23.21%—40.13%—10.50% a megfelelő számok.

Az élelmezés tehát a férfi-munkásoknál aránytalanul jobb.

A második enquéte e kérdést illetőleg határozott eredménnyel

ugyan fel nem mutathat, de kitűnik, hogy különösen *Szászországban* gyakori a ki nem elégítő élelmezés, míg *Észak-Németország* és *Dél-Németország* kielégítő vagy jó táplálkozásról tettek jelentést.

Magokban véve ez adatok az alkoholizmus kérdéseire még nem adnak felvilágosítást. Ezt csak akkor nyerjük, hogy ha a gyárakban való szeszfogyasztást is tekintetbe vesszük. — Az első enquete szerint 102 gyár közül 70-ben (68.017 munkással) a pálinkafogyasztás el van tiltva, míg 32-ben (34.741 munkással) ily tilalom nem létezett. A tilalommal bíró 70 gyár közül 32-ben a munkások önként alárendelik magukat a tilalomnak, míg 31-ről a tilalom gyakori megszegését jelentik; 7 gyárból az adatok hiányzanak. — Itt nyerjük az első összefüggést a *szesz italok fogyasztása és a táplálkozás között, mert 29.984 férfi-munkás közül, kik a pálinkaivás tilalmát követték, csak 20/o táplálkozott ki nem elégítő módon, míg azon 26.612 férfi-munkás közül, kik a tilalmat gyakran megszegték, a ki nem elégítő módon táplálkozók száma 15.50/o-t tett.* — A második enquete szerint 120 gyár közül körülbelül 60 tiltotta meg a szesz fogyasztását a gyár területén teljesen, 25 gyár pedig csak munka közben.

Miután így a 2. és 5. kérdésre való feleleteket együttesen ismertettük, most a 3. és 4. kérdésre beérkezettekről kell szólnunk. A 3. kérdés különösen szenved abban a hibában, melylyel fentebb a kérdő-ívet általában vádoltuk: *felette általános.* — Az első enquete-nél nem is ismerteti ezért Böhmert a beérkezett feleleteket részletesen; a másodiknál pedig az alkoholizmusnak az *egészséget és közérkölciséget* károsító ismeretes következményei vannak felsorolva. — A 4. kérdésre beérkezett feleletek sem kielégítők; tudomást nyerünk ugyan egyes *balesetekről*, melyek az iszákosság következtében történtek, de az anyag sokkal kisebb, semhogy abból következtetéseket vonni lehetne.

Visszatérünk tehát az alkoholizmus elleni gyári rendszabályokra, melyek közül, mint elsőt, a pálinka-fogyasztásnak *tilalmát* már megismertük. Ez azonban csak *negatív* intézkedés. A 6. és 7. kérdés a *pozitív rendszabályokra* terjeszkedett ki, melyek alkalmazást találtak, vagy a melyekről az illető gyárosok azt vélték, hogy alkalmazásuk előnyös lenne. Ily pozitív rendszabály első sorban az, ha a munkás-termekben friss vízről vagy egyéb nem szesz italokról gondoskodnak.

Az első enquete-nél kitűnt, hogy azon munkások közül, kik a pálinka-fogyasztás tilalmának engedelmesskedtek, 90/o kapott ily üdítő italokat; míg azok közül, kik a tilalom dacára voltak pálinkafogyasztók, 59.24/o férfi és csak 29.74/o női munkás volt oly helyzetben, hogy az említett frissítő italokat élvezhette.

A második enquete is a pálinkát helyettesítő italoknak terjesztését, mint legkitűnőbb küzdő-eszközt tünteti fel. Természetesen e helyettesítő italok szolgáltatása igen különböző lehet: egyes gyárakban ingyen szolgáltatnak ásványvizet, kávé, hűsítő italokat; másokban olcsó pénzért kaphatók ezek. Kedvelt a könnyű sörök fogyasztása, ámbar itt általánosításoktól óvakodni kell, mert egyes iparokban a sörivással oly káros következmények jártak, hogy azt is el kellett tiltani. A legtöbb vélemény körülbelül a *kávé mellett nyilatkozik.*

Összefoglalva az eredményeket, láttuk azt, hogy az alkoholizmus elleni küzdelemben a negatív tilalom ugyan szükséges, de egy-magában ki nem elégítő; a szeszfogyasztás tilalmához pozitív rend-

szabályoknak is kell járulniok: ezek egyikét a hűsítő italok fogyasztásának megkönnyítésében ismertük meg. Ott pedig, hol a szesz a nedvesség vagy a hideg elleni védekezés miatt fogyasztatik, *nem-szeszes, meleg* italokkal kell azt helyettesíteni. De még ezzel sincs minden elérve, már a legelső pontnál, melyet érintettünk, láttuk azt, hogy az élelmezés minősége befolyással van a szeszfogyasztásra. Az összes enquete'k azt mutatják, hogy a szesz italokkal való visszaélés aránylag csekély ott, hol a munkások a gyáros közreműködésével vagy fogyasztási egyesület módjára berendezett *kantinokban* közösen étkeznek. Ily kantinok olcsó és jó ételt adhatnak a munkásoknak s berendezésük minél szélesebb körben kívánatos. Természetesen azonban csak nőtlen munkások részére való az ily étkezés, ezzel azonban elérjük azt a pontot, mely az élelmezés tekintetében általános panaszra adott okot az összes érdekeltk részéről, kikhez kérdést intézték. *A munkásnők ugyanis nem tudnak főzni*, ebben van igen sok baj eredője. A nők munkás nem kap odahaza oly étkezést, mely őt eléggé táplálná és ennek folytán korcsmát látogat és szesz italokat fogyaszt. A remediumot a munkásnők képzésében, nevelésében kell keresni és több gyáros tényleg a gyárban étkező munkások számára fennálló konyhát egyszerűsítve arra is felhasználja, hogy a munkásnőket ott a főzésre taníttatja.

A 8-ik pont — az italmérések és a szesz eladó kiskereskedések befolyása az iszákosságra — felette vitás kérdés. Előre volt látható, hogy e kérdésre pozitív anyag alig fog beérkezni és tényleg csak a gyárosok ebbeli kívánságaival találkozunk, melyek körülbelül egyhangúan a korcsmák és pálinka-bódék számának leszállítását czélozzák. Továbbá a kimérés, illetőleg eladás *idejét* akarják egyesek korlátoztatni, mások pedig a munkások kifizetését szombat-ról más napra kívánják áttéetni s ettől várják a *vasárnapi* visszaélések csökkenését.

Ez ismertetés során már többször említettük *Baer* új könyvét. Ez az alkoholizmus összes kérdéseit öleli fel és ugy magát a szesz italokkal való visszaélést, mint az ez elleni küzdelmet tárgyalja. Részletesen nem ismertethetjük e könyv tartalmát, csak egynehány bírálati megjegyzést akarunk róla tenni.

Tudvalevőleg 1878-ban jelent meg *Baer* nagy munkája az alkoholizmusról, melyet a Németbirodalomban méltán mondanak alapvetőnek. 1878. óta több kisebb dolgozatot irt *Baer* ugyane tárgyról, csakhogy azok újat nem tartalmaztak és csakis az agitáció kedvéért jelentek meg más alakban. Az előttünk levő könyvről már most azt hittük, hogy ez vagy másszerű anyagot fog elénk tárni, vagy hogy feldolgozása talán más szempontból történt, vagy hogy végre a módszerben fogunk változtatást találni. Ily értelemben azonban csalódtunk. Igaz, e könyv 5-ven az anyag nagy mennyiségét nyújtja; az előadás és elrendezés tekintetében is határozottan átnézetesebb és világosabb a régi könyvnél. Mindazonáltal a régi munkának fő hibáját az újban is megtaláltuk és ez az, hogy az *anyag minden rendszeres kritika híjával* van feldolgozva, hogy az adatok *összességükben nem jelentkeznek*, egymásra vonatkoztatva nincsenek, hogy az *összefüggés közöttük felette laza* és így nem is folynak belőlük általános világos meggyőző tételek. Ezenkívül a statisztika alkalmazásában *Baer* minden *válogatás nélkül* jár el: *módszerről* nála egyáltalában szólni sem lehet.

A legnagyobb *skepsist* különösen két fejezete érdemli. Az egyik az alkoholizmusnak az *elmebetegségekkel*, a másik a *kriminalitással* való összefüggését tárgyalja. Előbbinél figyelmen kívül maradt az, hogy az elmebetegségek statisztikája meg nem bizható, mert csak az utolsó időben lett az elmebetegek közintézetekben való ápolása és nyilvántartásuk általánosabb.

Utóbbi a szeszfogyasztást jelző számokat és a bűnügyi statisztikából merített adatokat egymás mellé állítva, minden párhuzamos haladást *causalis nexusként* tünteti fel, a nélkül, hogy ennek belső szükségképenisége bizonyíthatnék.

Azok az államok, melyek Baer értekezésében figyelembe jöttek, a következők: Anglia, Egyesült-Államok, Svédhon, Norvégia, Dánia, Oroszország, Hollandia, Belgium, Franciaország, Olaszország, Svájc, Ausztria, Németbirodalom. Magyarországról nincs említés téve. A szövegben előfordul ugyan egyszer a »*Kaiserstaat Österreich-Ungarn*«, de Magyarország csak a bor, sör és szesztermelésének adataival szerepel.

Ausztria számára *Kral* a szerzőnek főforrása. Hogy honnan merítette a hazánkról közölt számokat, melyek a hivatalosokkal nem egészen egyeznek, azt szerző nem említi.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a könyv végéhez irodalmi jegyzék van csatolva, mely az alkoholizmust tárgyaló nagyobb közleményeket nagy számban sorolja fel; hézagot leginkább az *angol* irodalom tekintetében találtunk.

Az egész munkáról ki kell jelentenünk, hogy az, dacára érintett fogatkozásainak, az *adatok bőségénél és az összes szó a jócő nézetek világos, tömör feltüntetésénél fogva elismerést érdemel.*

Az utolsó helyen említett »*The Ethlics of the Drink Question*« című értekezés tulajdonképen nem tartozik szorosan az ismertetésünk tárgyát képező irodalomhoz, mert *nem az objektív vizsgálódással* foglalkozik, hanem inkább felszólalása egy oly embernek, ki éveken át az alkoholizmussal járó bajokat a legközelebről szemlélte; felszólalása a társadalomhoz, illetőleg az államhoz, hogy mondjon le a szeszes italok fogyasztásából eredő nyereségről és hogy kövessen el mindent e bajok enyhítésére.

A szerző mintegy *psychologiai analysisét* adja az iszákosságnak és a sajnálatra méltó betegek erkölcsi gyógyításáról szól.

Meglepő, hogy szerző szerint Angliában különösen a *középosztály-nál* terjedt el az alkoholizmus.

Mandello Gyula.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Magyarország 1889-ik évi külforgalmának legfontosabb eredményei.

A lefolyt év hazánk közgazdasági történetében mint a haladás, a fejlődés éve lesz mindenkor feljegyezve. Akár a vezetészerepre hivatott állami tevékenységet, akár a társadalmi kezdeményezést tekintjük, egy rövid év leforgása alatt oly sok munkakedvet és buzgalmat s annyi szép eredményt tapasztalunk a már régóta megoldásra váró feladatok körül, a mennyit az előtt egy-egy évtized is alig mutatott fel. Az iparfejlesztési akció, mely közgazdaságunk mai egyoldalúságát lesz hivatva megszüntetni, oly stádiumba lépett, hogy máris határozott sikereket mutat s szép reményekkel kecsegtet. Államvasuti politikánk a további államosítások által ismét hatalmas lépéssel haladt előbbre, a mérész kezdeményezésű s nagyszabású személytarifareform pedig vasutaink személyforgalmát soha nem tapasztalt élénkségre emelte, s a mit alig mertünk volna remélni, nagy közgazdasági előnyei mellett még pénzügyileg is sikeresnek bizonyult. Államadósságaink jó része államháztartásunkra kedvező eredménynyel konvertáltatott, az italmérési regalénak, ezen sem gazdaságilag, sem jogilag a mai korba be nem illő középkori intézménynek megváltása kimondatott, s az italmérési adó bérbeadásának nagy munkája is aránylag nagyon rövid idő alatt és az állami pénzügyekre kedvezően végrehajtatott; sőt már a valutareformra vonatkozó tárgyalások is megkezdődtek. Nem említve a többi, inkább jogi természetű, de közgazdaságunkra is jótékony hatással leendő reformterveket és előmkálátokat, már a felsoroltak is oly eredmények vagy legalább kezdeményezések, a melyek közgazdasági életünk további felvirágozásának is csirái vagy előjelei gyanánt tekintendők. Azon körülmény pedig, hogy mindez oly évben történt, a mely mezőgazdaságunkra gyenge termést hozott — habár e tény magában véve sajnálatos is — mégis inkább biztató, mint sem deprimáló a jövőre nézve.

Közgazdasági állapotaink javulása egyébiránt már 1888. óta tapasztalható s annak alapját kétségkívül az 1887. évnél s a következőnek bő termése vetette, illetőleg szilárdította meg. 1888-tól kezdve konstatalható egyuttal a közgazdasági helyzet jobbrafordulásának két határozott külső jele is: az egyik állami pénzügyeinknek a mondott évtől fogva folytonosan és ma is tartósan fokozódó javulása, a másik pedig áruforgalmunknak évről-évre kedvezőbben alakulása. Mert talán még sem lehet egészen pusztá véletlennek tulajdonítani, hogy annyi deficizites és egyuttal erősen passiv külforgalmú esztendőket után a *pénzügyi és kereskedelmi mérleg egyensúlya körülbelül egy időben állott helyre*. Értjük itt a folyó 1890. év költségvetési előirányzatát és a lefolyt 1889. év külforgalmát, a melyről

a legfontosabb adatokat az alábbiakban szándékozunk a Szemle olvasóközönségének bemutatni. Hely szükére is tekintettel, csak a legfőbb eredményeket kívánjuk kiemelni, a hivatalos statisztikai kiadvány már ugyanis sajtó alatt van s rövid idő múlva napvilágot lát.

1889-ik évi áruforgalmunkat (nemes fém és érczpenzforgalom nélkül), összehasonlítva a megelőző öt évvel, mennyiség és érték szerint a következő összeállítás tünteti fel:

Év	M e n n y i s é g						É r t é k		
	behozatal		kivitel		behozatali (—), kiviteli (+) többlet		behozatal	kivitel	behozatali (—), kiviteli (+) többlet
	e z e r		e z e r		e z e r		e z e r f o r i n t o k b a n		
	méterm.	darab	méterm.	darab	méterm.	darab			
1884	14.439	336	26.070	44.482	+ 11.631	+ 44.146	480.403	388.854	— 91.549
1885	15.420	317	29.923	48.833	+ 14.503	+ 48.516	448.889	396.148	— 52.741
1886	13.527	245	29.682	32.301	+ 16.155	+ 32.056	416.237	417.846	+ 1.609
1887	13.913	232	31.769	41.208	+ 17.856	+ 40.976	434.504	402.528	— 31.976
1888	15.283	286	36.976	52.083	+ 21.693	+ 51.797	446.631	444.383	— 2.248
1889	16.43	277	34.479	63.348	+ 18.040	+ 63.071	459.478	460.563	+ 1.085

A külforgalom mennyisége tehát — legalább a súly szerint számba vett mennyiség — a korábbi évvel szemben némileg megcsökkent, a mi a gyenge termés folytán megkisebbedett búzakivitel által eléggé indokolva van; az értéknél azonban mind a mellett örömdetes emelkedést tapasztalunk. Emelkedett a behozatal is, emelkedett a kivitel értéke is, a mi részben onnan származott, hogy az értékesebb árú 1889-ben nagyobb arányban szerepeltek a külforgalomban, mint 1888-ban, részben pedig onnan, hogy 1889-ben 1888-al szemben az árak általában emelkedő irányzatot mutattak.

Külforgalmunk a legnagyobb szerepet játszó behozatali és kiviteli árúkból, illetőleg árucsoportokból 1889-ben, egybehasonlítva a megelőző évvel, következőleg alakult:

A behozatalban, mint köztudomású, évről-évre legnagyobb értéket a fonó-, szövőipar termékei képviselnek. Ezen árúkból való behozatalunk 1889-ben, mint alább részletesen is feltüntetjük, 166's millió forintba rúgott, a mivel szemben csak 16's m. frnyi valószínűleg inkább csak átviteli jellegű kivitel állott. Jelentékenyebb behozatali árú vagy árucsoportok még 1889. évi sorrendben, a megelőző év eredményével egybehasonlítva, a következők: bőr- és bőrárú (1888-ban 29'1 m. frt., 1889-ben 29'3 m. frt. behozatal), ruházatok, fehérneműek és pipereárú (26'4 m. frt. — 25'1 m. frt.), vas és vasárú (15'9 m. frt. — 18'0 m. frt.), cukor (11'1 m. frt. — 12'8 m. frt.), bor (12'0 m. frt. — 11'3 m. frt.), irodalmi és műtárgyak (10'2 m. frt. — 11'1 m. frt.), gépek és géprészek (6'7 m. frt. — 9'2 m. frt.), faárú (8'2 m. frt. — 8'2 m. frt.), az állatok közül sertések (7'1 m. frt. — 8'0 m. frt.), és ökrök (3'8 m. frt. — 5'0 m. frt.), kávé (8'7 m. frt. — 7'9 m. frt.), aranyműves árú (7'0 m. frt. — 7'8 m. frt.), papír és papiros árú (6'8 m. frt. — 7'5 m. frt.), nyers bőrök (4'6 m. frt. — 7'2 m. frt.), mely utóbbi évi behozatalból a juh- és kecskebőrökre 4'2, a marhabőrökre 2'3 m. frt. esett), kőszén, barna- és pirszen (5'9 m. frt. — 7'1 m. frt., a miből a kőszénre 5'3 m. frt., esik), finomítás céljából behozott nyers kőolaj (6'9 m. frt. — 6'8 m. frt.), ezüstműves árú (5'2 m. frt. — 5'7 m. frt.), zsebórák (6'9 m. frt.

— 5·4 m. frt.), rizs (4·9 m. frt. — 5·4 m. frt.), továbbá nyers dohány és dohánygyártmányok (6·7 m. frt. — 5·1 m. frt.).

A kivitelben különösen két árucsoport tesz számot, melyekre együttesen összes kiviteli forgalmunknak mintegy fele esik. E két csoport a gabonaneműek, hüvelyesek, liszt (1888-ban 173·9, 1889-ben 158·8 m. frt. értékű kivittel), továbbá a vágó- és ígás-marha árucsoportja (60·3 m. frt. — 75·3 m. frt.). Azonkívül jelentékeny kiviteli cikkek még: bor (1889-ben 21·3 m. frt., az előző évben pedig 18·4 m. frt. kivittel), melyből azonban, mint fentebb láttuk, nagy értékre rugó behozatalunk is van, főleg Ausztriából; gyapju (1888-ban 14·7, 1889-ben 19·6 m. frt. kivittel), dongafa (1888-ban 15·5, 1889-ben 17·5 m. frt. kivittel), vas és vasárúk (6·6 m. frt. — 7·6 m. frt.), nyers dohány és dohánygyártmányok (9·1 m. frt. — 7·2 m. frt., mely utóbbi 1889. évi kivitelből a nyers dohányra 6·9 m. frt. esett), ágytollak (5·7 m. frt. — 6·0 m. frt.) és tojás (5·4 m. frt. — 5·8 m. frt.).

Terünk nem engedi, hogy minde kiviteli cikkeket több évről is részletezzük, csak a legfontosabb csoportokat fogjuk tehát 1884-től kezdve és kissé részletesebben az alábbi táblázatokban feltüntetni, de, tér szükére tekintettel, szintén mindennemű tüzetesebb fejtegetésekbe való bocsátkozás nélkül, tisztán a számok egyszerű csoportosítására szorítkozva, melyek itt különben magoktól is elég világosan szólnak.

A behozatalnál a fonó- és szövőipar, továbbá a ruházati és bőripar termékeit választottuk ki, mint a három legfontosabb behozatali árucsoportot. A kivitelnél ellenben két árucsoportra szorítkozunk, a gabonaneműek és liszt, továbbá a vágó- és ígásállatok árucsoportjára.

A jelzett árucsoportok behozataláról 1884-től 1889-ig az alábbi táblázat nyújt felvilágosítást:

Árucsoportok	Behozatal					
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
	ezer forintokban					
I. A fonó- és szövőipar termékei:						
Fonalak	14.852	12.192	12.537	13.451	13.262	15.665
Pamutszövetek és pamutárúk	49.097	43.082	45.122	49.522	53.874	53.256
Len-, kender- és jutaárúk	20.925	22.810	21.840	23.690	26.309	24.311
Gyapjuszövetek és árúk	43.778	45.128	45.000	46.102	42.769	44.202
Selyemszövetek és selyemárúk	21.314	23.817	23.966	24.636	26.951	29.373
Szövetek és árúk összesen	135.114	131.867	135.928	143.950	149.903	151.142
A fonó- és szövőipar termékei együtt ..	149.968	147.039	148.465	157.401	163.165	166.807
II. Ruházatok, fehérneműek és pipereárúk:						
Férfi ruházatok	9.261	7.205	7.429	8.950	7.703	8.035
Női ruházatok	8.417	7.412	7.464	8.346	10.056	9.069
Nemezkalapok	3.546	3.421	3.319	2.894	3.191	2.339
Féhrnemű	4.282	4.479	4.898	4.300	4.246	4.512
Egyéb e csoportokba tartozó árúk ¹⁾ ..	3.224	2.301	1.566	1.235	1.216	1.148
Összesen	28.730	21.821	24.676	25.725	26.412	25.103
III. Bőr és bőráruk:						
Talpbőr	5.794	5.556	5.916	6.864	5.494	5.556
Felső bőr	4.518	4.247	4.638	4.730	3.755	3.356
Egyéb bőr ²⁾	1.928	1.579	1.794	1.840	1.429	1.589
Czipők és csizmák	5.674	5.411	6.093	6.588	6.152	6.692

¹⁾ Agynemű töltve, mesterséges virágok és virágrészek, disztollak, szalma- és selyemkalapok. — ²⁾ Keztyűbőr, beléshbőr, kordován- és szattyánbőr, fénymázás bőr, bagariabőr és szíjbőr.

Árucsoportok	B e h o z a t a l					
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
	e z e r f o r i n t o k b a n .					
Bőröndös árúk	4.968	5.073	3.943	3.449	2.245	2.529
Szjgyártó árúk	2.133	2.184	2.083	2.373	2.489	2.792
Finom bőrárúk	5.094	3.710	4.794	6.609	6.237	5.432
Bőrkeztűk és keztűs árúk	755	640	1.199	1.448	1.301	1.398
Bőr- és bőrárúk összesen	30.851	28.420	30.510	33.892	29.102	29.344
I—III. árucsoport együtt	209.550	200.300	203.651	217.018	218.679	221.254

Az árúk e három csoportja, melyeknek együttes vizsgálata annál inkább tanulságos, mivel mindannyian egymással összefüggő szükségletek kielégítésére szolgáló iparágak termékei, 1889-ben 221³ m. frttal szerepelt behozatalunkban s így összes árúbehozatalunknak közel felét 48¹⁰/o-kát tette. A kivitel ezzel szemben csak 31⁴ m. frtra rúgott s az is valószínűleg inkább csak átvitelre esett.

Az összes kivitel fonalakból és szövetekből 166⁸ m. frtnyi behozatallal szemben 1889-ben csak 16.768 ezer frtra rúgott, a miből 1.658 ezer frt. a különböző fonalakra, 6² m. frt. a gyapjú-, 4⁰ a pamut-, 2⁴ m. a len-, kender- s juta-, 2⁵ m. frt. pedig a selyemszövetekre esett. Az összes kivitel a megelőző öt évben évről-évre következőleg alakult: 1884-ben 17⁰ m. frt., 1885-ben 16² m. frt., 1886-ban 16⁰ m. frt., 1887-ben 13⁸ m. frt., 1888-ban pedig 16⁸ m. frt., a behozatali többlet tehát 130⁸—150⁰ m. frt. közt ingadozott, legnagyobb volt 1889-ben, legkisebb pedig 1885-ben.

Aránylag nagyobb a ruházati és pipere-árúkból való kivitelünk, a mely 1884—89. között 7⁷—11⁴ m. frt. között ingadozott. Legnagyobb volt 1884-ben, legkisebb 1888-ban. Az 1889. évi 8⁶ m. frt. kivitelből a férfi ruházatokra 3³, a női ruházatokra pedig 3⁷ m. frt. értékű esett.

Fontos még a bőr és bőrárúk csoportja is, a melynek külforgalma szintén nagy és széles körű fogyasztásra dolgozó iparágakra vet világot. A behozatali többlet az ide tartozó árúkból 1884—89-ben 23¹—27³ m. frt. között ingadozott, 1889-ben 23³ m. frtot tett. A kivitel 1884-től kezdve legnagyobb volt 1887-ben 6⁶, legkisebb 1885-ben 4⁷ m. frt. kivittel.

Még jobban, mint a behozatalban a jelzett három árucsoport, dominál kivitelünkben a két nagy árucsoport, a gabonaneműek és hüvelyesek s a vágó és igás állatok csoportja. Ezekből való kivitelünket és pedig az érték mellett a mennyiségre való tekintettel is a következő kimutatás tünteti fel:

Az árú neve	K i v i t e l					
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
I. Gabonaneműek, hüvelyesek, liszt és őrlém.						
Ezer métermázsa és ezer forint:						
Búza	4.155	5.466	5.378	6.072	7.863	5.511
	34.943	41.655	44.182	45.453	57.574	43.003
Rozs	1.223	1.227	1.137	1.355	1.604	1.415
	9.006	8.105	7.092	7.883	8.823	9.464
Árpa	2.470	3.193	2.496	2.797	3.672	2.126
	18.899	21.313	17.695	16.792	27.273	15.977
Zab	944	1.149	1.040	796	957	1.069
	6.438	7.415	6.451	4.418	5.213	6.772

Az áru neve	K i v i t e l					
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
Ezer métermázsza és ezer forint :						
Kukoricza	930	1.059	1.400	845	1.147	2.011
Liszt és másféle őrlemények	5.674	6.395	7.701	4.722	6.359	10.064
Egyéb gabonanemű és rizs	3.599	3.602	3.649	3.828	4.871	4.747
Összesen	50.088	42.251	47.447	50.097	61.393	60.663
Egyéb gabonanemű és rizs	472	536	505	457	731	712
Összesen	5.006	5.675	5.479	5.097	7.247	6.829
Összesen	13.793	16.232	15.605	16.150	20.845	17.661
Összesen	130.304	132.609	136.047	134.492	173.882	152.771
II. Vágó- és igás állatok.						
Ezer darabszám és ezer forint :						
Ökör	85 ⁶	91 ⁶	104 ⁷	108 ⁰	112 ¹	139 ⁰
Juh és kecske	20.757	22.137	23.805	22.197	22.978	28.627
Sertés	247 ⁴	246 ³	215 ³	215 ³	165 ⁷	245 ⁹
Ló	3.209	4.186	4.148	2.810	1.940	2.669
Egyéb vágó- és igás állat	583 ⁸	637 ⁴	876 ⁰	778 ¹	542 ¹	601 ⁶
Összesen	35.013	32.868	43.798	38.114	31.120	37.832
Összesen	8 ⁹	12 ²	14 ¹	8 ⁷	10 ³	14 ⁹
Összesen	4.099	3.986	4.223	2.605	3.218	5.015
Összesen	33 ⁰	26 ⁹	33 ⁵	31 ⁴	24 ⁷	29 ⁰
Összesen	729	771	1.004	1.099	1.049	1.153
Összesen	958 ⁵	1.034 ³	1.273 ⁶	1.141 ⁵	854 ⁹	1.029 ¹
Összesen	63.806	63.948	76.978	66.534	60.305	75.296

Összes kivitelünk a két árucsoportból együttesen a tárgyalt 5 év alatt 194¹—234² m. frt. között ingadozott, 1889-ben 228¹ m. frtra rúgott és az összes kivitelnek 49 52⁰/o-át képezte.

Gabona- és liszt-kivitelünk 1889-ben, habár a közvetlenül megelőző 1888-ik év mögött messze elmaradt, mégis, különösen az értéket tekintve, igen jelentékenynek mondható, a mit a lefolyt év első felében még mindig fennállott kedvező kiviteli konjunkturának köszönhetünk. A behozatal a tulajdonképeni gabonaneműekből ez évben is csökkent, mert a 8⁵ m. frt. értékű összes behozatal túlnyomó része, 4⁹ m. frt. a rizsre esett.

Nincs rá terünk, hogy búza és liszt-kivitelünket kiviteli irányok szerint is feltüntethessük, csak jelezzük azon kedvezőtlen körülményt, hogy a lefolyt évben a svájci, francia és angol piacokon nem szerepeltünk oly jelentékeny arányban, mint 1888-ban s ez évben még inkább voltunk, mint más években, kivált búzakivitelünknel Ausztriára utalva.

Az állatkivitel, dacára az év egy részében uralkodó száj- és körömfájásnak s az ennek folytán hosszabb időn át fennállott kiviteli tilalomnak, egészen véve kedvezően alakult s majdnem pótolta azon kiviteli kevesbbséget, melyet a gabonaneműek és liszt kivitelénél az 1888-ik évvel szemben tapasztalunk. Állatokból különben, kivált ökrökből és sertésekből jelentékeny behozatalunk is van. Az összes behozatal 1889-ben vágó és igás állatokból 262² ezer darabra rúgott 13.677 ezer frt. értékben, ebből sertésekre esett 199⁰ ezer darab, 7.962 ezer frt. értékben, ökrökre pedig 35⁷ ezer db., 4.996 ezer forint értékben. A sertésbehozatal legnagyobb része, mint köz tudomású, szerbiai eredetű, 1889-ben az összbehozatalból 179³ ezer darab származott Szerbiából, 10⁴ ezer darab pedig Romániából, több mint 6 ezer darabot szállított Bosznia is. Az ökör behozatal majdnem kizárólag (35² ezer darab 4.931 ezer frt. értékben) szerbiai származású volt.

Dr. Vizneker Antal.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. IV. füzet. 1890. április.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. májusi szám: Az értékelméletről és újabb állásáról, Földes Bélától. Egy új könyv Széchenyi Istvánról, — x-től; stb.

Ethnographia. A magyarországi néprajzi társaság értesítője. Szerkeszti Réthy L. I. évf. 4. sz.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 14—17. sz.

Közegészségügyi Szemle. Szerkeszti Oláh Gyula. Első évfolyam. 1890. április hó.

Közlekedés. Szerkeszti Gömöri Lajos. II. évf. 1890. április: A zónatarifa és az európai közvélemény, Neményi Ambrustól. Gazdasági és társadalmi kérdések, Braun Sándortól. A helyi közlekedés Budapesten, Réthy Dezsőtől; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XV. évf. 26—36. sz.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 202. sz. 1890. február: A főváros halandósága 1889-ik évben. (Visszapillantás és nemzetközi összehasonlítások. A halandóság ingadozásaidőben és térben, hónapok és kerületek szerint. A halálokok. A fertőző bajok. Az elhaltak személyes viszonyai, stb.) Lakásüresedések az 1889. év III. negyedében, stb.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. B. 5. 14—17. H.: Zum serbisch-rumänischen Handelsvertrage. Zur Erneuerung der rumänischen Handelsverträge. Vieheinfuhr nach England. Die projektirte nordamerikanische Zolltarifreform; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgeg. von G. Schmoller. XIV. Jahrg. 2. H.: Zur Invaliditäts- und Altersversicherung im Ausblick auf die Praxis. Ein Vortrag von E. v. Woedtke. Die sociale Frage in England und Deutschland, von M. Sering. Die Technik des deutschen Emissionsgeschäftes. Anleihen, Konversionen und Gründungen, von W. Lotz. Ueber die demnächstige Gestaltung des Grundbesitzrechtes in Deutschland, insbesondere die Verwirklichung eines Heimstättenrechts. Eine Studie zum Entwurfe des deutschen bürgerl. Gesetzbuches, von K. Schneider; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgeg. von J. Conrad. Neue Folge. XX. B., 3. H.: Die Geldstrafe vom volkswirtschaftlichen und socialpolitischen Gesichtspunkte, von E. Seidler. Ueber die Abnahme des Alkoholkonsums in Belgien, von R. de Ridder. Die Verlängerung des Reichsbankprivilegiums, von E. v. Philippovich; etc. — 4. H. Gegenwart und Zukunft in der Wirtschaft, von H. Bleicher. Der Zinsfuss im J. 1839. von J. d'Aulnis de Bourouill. Die Reform der österreichischen Bruderladen, von L. Verkauf. Der österreichische Entwurf eines Gesetzes über die Errichtung von Arbeitskammern, von K. Grünberg; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. stat. Central-Commission. XVI. Jahrg. Feb. 1890.: Das civilgerichtliche Depositenwesen in Oesterreich, von J. Winkler. Besuch der österreichischen Mittelschulen am Anfange des Schuljahres 1889/90, von H. Rauchberg. Börsen- und Marktpreise einiger Lebensmittel in Budapest, von R. v. der Borgh. Oesterreichs Sparkassen im Jahre 1888, von J. Ehrenberger; etc. — März 1890.: Oesterreich-Ungarns Aussenhandel im Jahre 1889 in Vergleich mit den Jahren 1888, 1887, 1886 und 1877; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgeg. von K. V. Fricker, A. E. Schäffle und G. v. Schönberg. XXVI. Jahrg. 1. H.: Ueberproduktion — oder Uebervölkerung, von Wicksell; etc.

Zeitschrift für Schweizerische Statistik. XXVI. Jahrg. I. Quartal-Heft: Études sur l'accroissement relatif à la population, par A. A. Odin. Ergebnisse der 34 gesetzlich autorisirten schweizerischen Emmissionsbanken im Jahre 1887. Statistique générale des crimes et délits divers accomplis à Genève depuis 1817 à 1885, par J. Cuénoud; etc.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg. Nr. 19—22.

Journal des économistes. 49-me année. Avril 1890. Documents pour servir à l'histoire de M. de Bismarck, comme économiste, par A. Raffalovich. La crise charbonnière en Belgique, par L. Strauss. La réforme monétaire en Autriche-Hongrie, par C. P. etc.

Le journal de la chambre de commerce de Constantinople. 6-me année. No. 272—277.

Revue des deux mondes. LX. année. Tome 98. Livre 3.: Le socialisme d'état dans l'empire Allemand. III. Les pensions aux invalides et les rescrits impériaux, par Ch. Grad; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No 2432—2435.: The Money Market. The Labour Conference. Movements in the prices of commodities. The Irish Land Bill. The Budget. The Turkish Debt Conversion Scheme. Some Points in the Debate on Bi-Metallism. The Assimilation of the Law of Realty and Personalty; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Az aradi kereskedelmi s iparkamra jelentése 1889. évre. Arad, 1890.

A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1886—1889. években. Kolozsvárt, 1890.

A soproni kerületi kereskedelmi s iparkamra évi jelentése. 1889. Sopron. 1890.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1889. évben. Temesvár, 1890.

Asbóth János beszédei és nyilatkozatai a munkáskérdéshez. Budapest, 1890.

Acsády Ignác: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. (Értekezések a történeti tudományok köréből, kiadja a magyar tud. Akadémia. XIV. k. 9. sz.) Budapest, 1890.

Bekésy K.: Kolozsvár közgazdasági múltja és jelene. Kolozsvár, 1889.

Gyürky A.: Védekezés a filloxera és a szőlőgomba ellen és a bortermelés folytatásának módja. Budapest, 1890.

Jelentés Magyarország selyemiparáról az 1889. évben. A földmivelésügyi magy. kir. miniszterium országos selyemtenyésztési felügyelősége. Budapest, 1890.

Kautz Gyula: A nemzetgazdaságtan és pénzügytan rendszere. I. k. A nemzetgazdaságtan rendszere. Ötödik, újolag átnézett és javított kiadás. Első kötet. Általános rész. Budapest, 1890.

Keleti Károly dr.: Hunfalvy János emlékezete. (Emlékbeszéd. Kiadja a magy. tud. Akadémia. VI. k. 3—4. sz.) Budapest, 1890.

Közgazdasági és statisztikai évkönyv. Újabb harmadik-negyedik évfolyam. 1889/90. A magyar tud. Akadémia statisztikai és nemzetgazdasági bizottságának megbízásából és az orsz. m. kir. statisztikai hivatal támogatásával szerkesztik dr. Jekelfalussy József és dr. Vargha Gyula. Budapest, 1890. (Terület és népesség. Őstermelés. A bánya- és kohóipar. Ipar. Kereskedelmi forgalom. Közlekedés. Pénz és hitel. Tűzkárok. Közoktatásügy és társadalom. Közigazgatás. Igazságügy. Véderő. Állami pénzügy. Törvények és a közgazdaság körébe vágó fontosabb m. kir. miniszteri rendeletek.)

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. 1890. I. füzet. Január hó. Budapest, 1890.

Tisza István: Valutánk rendezéséről. Külön lenyomat a Budapesti Szemléből. Budapest, 1890.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. LII. Jahrg. 2. Heft.

Bericht über die Ergebnisse des Betriebes der für Rechnung des preussischen Staates verwalteten Eisenbahnen im Betriebsjahre 1888/89. Berlin, 1890.

Denkschrift über die Untersuchung der Arbeiter- und Betriebsverhältnisse in den Steinkohlenbezirken. Bearbeitet im Auftrage der Minister der öffentlichen Arbeiten und des Innern. Berlin, 1890.

Felix L.: Währungsstudien mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich-Ungarn. Leipzig, 1890.

Grossmann F.: Ueber die gutherrlich-bäuerlichen Rechtsverhältnisse in der Mark Brandenburg vom 16. bis 18. Jahrhundert. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgeg. von G. Schmoller. B. IX. H. 4.) Leipzig, 1890.

Haas F.: Die Post und der Charakter ihrer Einkünfte. Mit einem Anhang über die Packetpost. Stuttgart, 1890.

Hamburgs Handel im Jahre 1890. Hamburg, 1890.

Inama-Sternegg K. Th.: Der statistische Unterricht. Sonderabdruck aus dem allgemeinen statistischen Archiv, herausg. von G. v. Mayr. Tübingen, 1890.

Meister K.: Die ältesten gewerblichen Verbände der Stadt Wernigerode von ihrer Entstehung bis zur Gegenwart. Ein Beitrag zur Geschichte des Gewerbewesens Jena, 1890.

Oesterreichische Statistik. XXII. Band. 3. H. Statistik des Sanitätswesens in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, für das Jahr 1887. Wien, 1890.

Preussische Statistik. 103. Grundeigenthum und Gebäude im preussischen Staate auf Grund der Materialien der Gebäudesteuerrevision vom Jahre 1878. Berlin, 1889.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien, 1888. 6. Jahrg. Wien, 1890.

Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1889. Berlin, 1890.

Annuaire du ministère du commerce, industrie et des colonies 1889—1890. Paris, 1890.

Compte rendu in extenso du congrès international de la participation aux bénéfices tenu au palais du Trocadéro et au cercle populaire de l'esplanade des Invalides du 16 au 19 juillet 1889. Paris, 1890.

Congrès international des accidents du travail à l'Exposition universelle internationale de 1889. Tome I. (Publication du Ministère du commerce de l'industrie et des colonies.) Paris, 1890.

de Lapparent A. Le siècle du fer, 1890. Paris, 1890.

Domergue J.: La révolution économique et l'échéance de 1892. avec une lettre-préface de J. Méline. Paris, 1890.

La propriété foncière. Résumé des extraits des documents communiqués au Congrès international tenu à Paris en 1889. Paris, 1890.

Luchaire A.: Les communes françaises à l'époque des Capétiens directs. Paris, 1890.

Statistique du commerce de la principauté de Bulgarie avec les pays étrangers pendant l'année 1888. Sophia, 1890.

Taquet P.: La viticulture. Les boissons à l'Exposition universelle de 1889. Paris, 1890.

Ulrich F.: Traité général des tarifs de chemins de fer, contenant une étude spéciale des tarifs appliqués en Allemagne, Autriche-Hongrie, Suisse, Italie, France, Belgique, Hollande, Angleterre et Russie. Paris, 1890.

Vignon L.: La soie au point de vue scientifique et industriel. Paris, 1890.

Agricultural produce statistics of Great Britain. 1889. Board of Agriculture. London, 1890.

Annual report and statements of the chief of the bureau of statistics on the foreign commerce and navigation, immigration and tonnage of the United States for the fiscal year ending June 30. 1889. Washington, 1890.

Atkinson A.: The industrial progress of the nation; consumption limited, production unlimited. New-York, 1890.

Coghlan T. A.: The wealth and progress of New South Wales 1888—89. Sydney, 1889.

Copy of statistical tables relative to *Emigration and Immigration* from and into the United Kingdom in the year 1889. London, 1890.

Cunningham W.: The growth of English Industry and Commerce, during the early and middle ages. Cambridge, 1890.

Ferguson J. H.: The philosophic of civilisation: a sociological study. London, 1890.

Hake E. and Wesslau O. E.: Free trade in capital. London, 1889.

Minton Fr.: The welfare of the millions, or outlines of economics. London, 1889.

Murray's Handbook for England and Wales, alphabetically arranged. London, 1890.

Nummery A. F. and J. A. Hobson: The physiology of industry: beeing an exposure of certain fallacies in existing theories of economics. London, 1889.

Patten S. N.: The principles of rational taxation. Philadelphia, 1890.

Report for 1888—89 of the Local Governement Board. (18th annual). London, 1889.

Report on the internal commerce of the United States for the fiscal year 1889. Part II. Treasury Departement. Washington, 1889.

Samuelson J.: India past and present historical, social and political.

Schaak M. J.: Anarchy and Anarchists. A history of the red terror and the social revolution in America and Europe. Communism, socialism, and nihilism in doctrine and deed etc. Chicago, 1889.

Vincent F.: Around and about South America: Twenty months of quest and query. New-York, 1890.

Webb S.: Socialism in England. London, 1890.

Annali del credito e della previdenza. Anno 1889. Atti della commissione consultiva sulle istituzioni di previdenza e sul lavoro. Sessione del 1889. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1890.

Annali di statistica. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Saggio di bibliografia statistica italiana. Roma, 1890.

Annali di agricoltura. 173. L'innesto della vite. Struzione popolare di D. Cavazza. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1890.

Bollettino di notizie commerciali. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Serie 2. Vol. VII. No 1—10.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Anno VII. No. 12. Anno VIII. No. 1. 2.

Carnovai T.: La questione bancaria in Italia: osservazioni intorno al disegno di legge per il riordinamento degli istituti di emissione, presentato dal Ministro di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1889.

Fleres A.: Sinossi della dottrina statistica. Parte generale. Primo saggio. Messina, 1889.

Marini A.: La sericoltura italiana nell 1889: annotazioni. Torino, 1889.

Mazzola U.: Dati scientifici della finanza pubblica. Roma, 1890.

Rabbeno U.: Le società cooperative di produzione contributo allo studio della questione operaia. Milano, 1889.

Statistica del commercio speciale di importazioni e di esportazione dal 1. Gennaio al 31 Marzo 1890. Roma, 1890.

Meddelelser fra det statistiske Centralbureau. VII. Bind. 1889. Kristiania, 1890.

Van den Helm G. L.: De wetgeving op het armwezen. Veendam, 1890.

Vissering S.: Verzamelde geschriften. Leiden, 1889.

Vremnik centralnago statisticeskavo komiteta. No 15. Résultats généraux de la récolte en Russie 1889. St.-Pétersbourg, 1890.

Miscarea populatiunii din România in anul 1888. Bucuresci, 1890.

A MAGYAR ÉS AZ OSZTRÁK NÉPSZÁMLÁLÁS.

Vajjon megírom-e — mint hajdan terveztem — a *nemzetközi statisztikai kongresszusok* nekrológját? Mint e kongresszusok állandó bizottságának utolsó elnöke, az én kezembe került sok irat, mely ma már történelmi beccsel bír s a melyből a kongresszusok halálokat bizton ki lehet mutatni. Annyi tény, hogy e bizottságnak Párisban az 1878-iki világkiállítás idejében tartott ülései, melyeken még Németország egy-két képviselője is részt vett s ott hozott határozatai az akkor hatalmas fénypontján álló német vaskancellárnak, Bismarck herczegnek nem tetszettek s a nem tetszés elég volt arra, hogy nemcsak Nagy-Németország képviselőinek ily gyűléseken többé nem volt szabad megjelenni; hanem elég arra is, hogy más államok se igen akartak Németország világos tartózkodása mellett ily nemzetközi összejövetelt pártolni. Olaszországnak 1879-ben mindössze egy kis nemzetközi vasutstatisztikai kongresszust (inkább csak értekezletet) sikerült együvé kapni, a nagy statisztikai kongresszusok legutolsója Budapesten volt s többé egy ország sem fogadott ilyet kebelébe.

Ámde a nagy kancellár is félreállt, vele talán megszűnt a nemzetközi tanácskozások iránti ellenszenv s lehet, enyhébb szellő lengedez eszméjük körül. Franciaországot ugyan a német tiltakozás addig se igen feszélyezte, utolsó, 1889-iki kiállítása alkalmából elég kongresszust látott Páris falai között, bár nagyobbbrészük csak tönk volt, mert számos európai hatalmasság képviselői hiányoztak az ott egybegyűlt tudósok soraiból.

Ujabban azonban maga a német vezérhatalom ifjú császára hívott meg Berlinbe nemzetközi értekezletet a munkások kérdése ügyében; egyéb kisebb kongresszusoknak is hallatszík hire, mint például a Berlinben tartott és Manchesterben e nyár folyamán folytatandó hajózás-statisztikai érte-

kezlet, stb. Így a jég megtörtnek látszik s talán újra éled a nemzetközi statisztikai kongresszus is, melyet a boldogult Neumann-Spallart, Bodio és Rawson kezdeménye s a francia-angol támogatás mellett nagynehezen megszületett »Institute international de statistique« pótolni nem tudott, maga az intézmény se igérvén hosszabb s tevékeny életet.

Így hát korai volna a történetíráshoz fogni, hisz vaj ki tudja: mit hoz a közel jövő e téren is!

Annál indokoltabb azonban a másik kérdés: vajjon, ha sikerülne is a nemzetközi statisztikai kongresszusok eszméjét újra életre kelteni, érdemes volna-e ebben fáradni s várhatunk-e az intézmény megifjulásától gyakorlati eredményt?

Szinte borzadva irtam le e kérdést, mert hűtlenségi váddal sújtathatom vajmi könnyen ép én, ki e kongresszusok eszméjeért valaha rajongtam s a legutolsó ily nemzetközi kongresszusnak falaink közt némileg rendezője, munkálatainak — szerényen mondvá — részben szerkesztője, részben kiadója voltam.

Pedig nem hűtlenség régi eszmém iránt, hanem a legbelsőbb kongresszusi munkálkodás napjainkban tapasztalt sikertelensége birt e kifakadásokra.

Bármennyi kérdést tárgyaltak ugyanis az Európa fővárosaiban kilenczizben tartott statisztikai kongresszusok, behatóbban és részletesebben egyikkel sem foglalkoztak, mint a *népszámlálással*. Szent-Pétervárott 1872-ben valóságos nemzetközi program jött létre, melynek pontozatai az egyes országok kormányainak utólagos hozzájárulása által, azt gondolhatnók, nemzetközi szerződésekkel lettek.

E pontozatok egyik legfontosabbika, hogy a népszámlálások tíz évenként ismételtessenek a művelt államokban, hogy a számlálás ideje a tízes számmal végződő évekre és ezeken belől az évfordulóra, tehát ...0 év december 31-ére essék.

Nem szólva a többi, szintén érdekes, a tudomány és közigazgatás szempontjából egyaránt fontos határozatokról, miként állunk csak az idő kérdésével, mely pedig egyedül teszi lehetővé, hogy az egyes országok a határaikon kívül tartózkodó alattvalóikról kölcsönös és pontos értesülést szerezzenek.

A folyó 1890-ik év végével ily általánosnak vélt európai népszámlálás előestéjén állanánk, ha a szentpétervári hatá-

rozatok érvényesülnének. Ugyde mit tapasztalunk? Magyarország és Ausztria tényleg az 1890/91-iki évforduló állapota szerint számlál; Németország is 1890-ben foganatosít népszámlálást, de december 3-át tartja meg régi szokásához hiven, határnapul; Belgium és Svéd-Norvégország 1890-ben számlálnak, a határnap talán december 31-ike lesz; Francia- és Olaszország határozatait még nem ismerem; Dánia 1890. február 1-én számlálta meg népét; Svájc 1888. december 1-én cselekedte meg ezt legutoljára és teszi meg legközelebb 1893-ban; ugyanekkor készül számolni Bulgária; Anglia sohase kötötte magát a kontinentális hatalmasságok eljárásához; az évtizedről évtizedre 10 milliónyi népszaporulatot hirdetős ma már 100 millió körül járó Oroszország pedig eddigelé tudtommal soha se tartott népszámlálást.

Ám nyugodjunk meg. Ez időbeli diszonanciából legfeljebb az fog eredményül, illetőleg eredménytelenségül kiderülni, hogy az egyes országok külföldön élő honfitársaik viszonyairól vajmi kevésbé fognak értesülést szerezni s kénytelenek lesznek beérni azon hiányos följegyzésekkel, melyeket a távollevőkről »qui ont toujours tort«, itthon levő hozzátartozóik adnak, vagy inkább nem adnak.

De ha e hiánynyal meg is alkuszunk, megmarad talán az a vigasztalásunk, hogy legalább a tudományos vívmányok érvényesülnek, melyeket a nemzetközi kongresszusokon oly ernyedetlenül működött annyi jeles férfiú tevékenysége megszerzett.

Magyarország e tekintetben nyugodtan várhatja a művelt világ ítéletét. Nemcsak 1880-ban állt az akkori népszámlálási technika színvonalán és derítette ki népszámlálásából a leggazdagabb anyagot, az alkalmazott módszer alapján is a lehető legtöbb kombinációt bírván ez anyagból kivirágoztatni, hanem az 1890-iki számlálás előkészítését is hasonló alapon kezdte meg.

Már az az egy tény, hogy országszerte *számláló lapokkal* hajtatik végre a számlálás s hogy az eredeti anyag minden feldolgozás vagy átírás nélkül az országos statisztikai hivatalban központosítva dolgoztatik fel, biztosítja az eredményt. Ehhez járul, hogy az épületek összeírásán kívül, melyek a népesség vidékek szerinti tagozásának oly lényeges kiegészítését képezik, semmiféle egyéb fölvétel a népszámlálással össze nem köttetik; sőt az 1880-ban még eszközölt részleges

állatszámlálás is elesik, a mi az iránt biztosíthat, hogy a számlálás alkalmával működésbe hozandó nagy apparatus, kizárólag a nép megszámlálására fordítatván, annál megbízhatóbb eredményeket fog szolgáltatni.

Egy ily rendszer és módozat alapján végrehajtott népszámlás összes tapasztalatai állnak rendelkezésünkre; a lefolyt évtized se volt elég hosszú, hogy kidönthette volna azon férfakat, kik akkor legtevékenyebben működtek, törvényhozás és kormány egyaránt lelkesen támogatják az ügyet; a szükséges »nervus rerum« megszavaztatott s így remélhetni, hogy talán jobbat, de mindenesetre oly eredményeket leszünk képesek felmutatni, minőket az 1880-iki népszámlálás szolgáltatott.

Sőt némely irányban éppen megbecsülhetetlen értékűek lesznek a nyerendő adatok. Hogy csak egyet említsek: a jelen népszámlálás alkalmával ki kell tűnni *népoktatásügyi törekvéseink* eredményének az *olvasni-írni tudók* nagy tömegben mely ha a korosztályokkal kombináltatik, az utóbbi évek haladásának lesz fényes tükre. Ugyanigy fogjuk tanulmányozhatni a *magyar nyelvnek* a népiskolákban köteles *oktatásának* eredményeit, szintén a növendékek koréveivel kapcsolatosan.

Nagy haladást képez azontúl, hogy a *katonaság és honvédség* ezuttal semmi külön számlálási módszert nem akar alkalmazni, hanem teljesen simul a polgári népességhez és épúgy fog számláló lapokkal vétetni számba, mint amaz s ennek folytán népességünk fegyver alatt szolgáló jelentékeny részének viszonyairól ép oly részletesen fogunk értesülni, mint a többi polgári népességnél.

Különös gond fordított az előmunkálatokban azontúl a népesség *foglalkozási viszonyaira*. A számláló lapokban erre nézve formulázott kérdésekre nemcsak könnyű lesz a válasz; de ha a válaszok helyesen fognak megadni, ismerni fogjuk minden embernek fő- és mellékfoglalkozását és kereseti viszonyát, sőt ismerni fogjuk társadalmi állását is foglalkozásán belől és meg fogjuk tudni az egyes társadalmi rétegek mennyi s mily nem kereső, vagy csak háztartási avagy személyes, cselédi szolgáltatokat teljesítő egyéneket kénytelenek saját keresetükből eltartani.

Talán leggyöngébb része a magyar népszámlálási tervezetnek az, mely a *családi és háztartási kapcsolatot* s a *rokon-*

sági viszonyokat volna hivatva kideríteni. Ámde ha ezt is kutatjuk, esetleg az egész rendszert kockáztatjuk, pedig nem is lehet kérdés tárgya, hogy e különben se túlnagyfontosságú viszony részletes kiderítése, mi lajstromrendszernél talán inkább sikerül, fölré-e ama végtelenül nagyobb előnyökkel, melyeket éppen a laprendszer által lehet elérni.

Egészen egyébiránt ezen viszony se lesz elejtve, mert a házi gyűjtő-lajstromok magukban foglalván az egyes családok vagy háztartások számláló lapjait, a családi kapcsolat némileg még is ki lesz deríthető, hiányt csak a távollevő családtagok fogván okozni, de ezen hiány a lajstrom-rendszernél se kerülhető el egészen, mire egyébiránt alább még vissza kell térnem.

Most még csak egy fontos mozzanatot akarok kiemelni, melyet az *épületeknek* e számlálás alkalmával való összeírása van hivatva kideríteni. Ez pedig a hazánkban mindkét irányban gyakori víz- és tűzkárok, valamint az ellenök használandó védelmi intézkedések szempontjából végtelenül fontos. Az ország valamennyi épülete ugyanis először a tetőzet szempontjából irandó össze három csoportban a szerint, a mint pala- vagy cserép-, zsindey- vagy deszka- és nád- vagy zsuptető alatt vannak, mi — mint tudvalevő — tűzbiztonság szempontjából felette fontos és a biztosító-intézetek részéről is különös tekintetbe vétetik s különböző díjtételeket föltételez.

E hármas csoportosításon belül azután minden épületnél kimutatandó, vajjon kőből vagy téglából épült-e, vajjon kő- vagy téglalapallal, vályog- vagy sárból, vajjon tisztán vályog- vagy sár-, avagy negyedszer fa- vagy fával vegyest más anyagú épület-e az illető?

Ha visszaemlékezünk a szegedi vész alkalmával, de későbbi vizáradások idején is mennyi épület pusztult el kő- vagy téglalapallal hiányából s mint mosta el a hömpölygő ár a vályogfalakat, könnyű belátni a fontosságot, melylyel bír az, hogy a számlálás után vidékenkint és községeinkint fogjuk ismerni az építési módot, csak ezentúl fogván közgazgatási uton intézkedhetni, hogy a veszélyjárta helyeken okszerű építőmóddal hogy lehessen elejét venni a nép vagyona nagyobb pusztulásának.

De ime már a számlálási eredmények tanulmányozásából meríthető legvégső következtetéseknél vagyok, pedig a népszámlálás még meg se indult, csak előmunkálatai vannak meg

s ezek helyes keresztülvitele végett tekinték körül a szomszédban is, vajj mit csinálnak ők s nem tanulhatnánk-e tőlük is valamit?

S ha fentebb büszkén hirdettem, hogy Magyarország mennyire iparkodott a kongresszusok tudományos vívmányait is magáévá tenni és a küszöbön levő népszámlálást a lehető legjobb rendszer szerint foganatosítani, szinte kétkedve fogadtam a hirt, hogy lajtántúli szomszédaink számára mind e vívmány nem létezett s ők az 1890-diki számlálást is teljesen az 1869-diki alapon — melyet 1880-ra is megtartottak volt — akarják végrehajtani!

Ausztriában tehát nem ismerik s nem fogják megismerni a legközelebbi számlálásnál sem a számláló-lapot, noha az 1880-diki magyar eredményeket őszintén irigyelték s a vezérlő férfiak erősen fogadkoztak, hogy ezentúl ők is hasonló módszer alapján fognak eljárni. Meg is vagyok győződve, hogy a lajtántúli hivatalos statisztikusok, kik az általunk használt rendszer előnyéről meg vannak győződve, szívesen állnának erre reá, de odaát a statisztika s a népszámlálás nem egyugyanazon minisztérium ressortjába tartozik s a mit a szakismeret netalán helyesnek itélne, a közigazgatási bürokratismus arról hallani se akar.

Igy lesz azután, hogy Ausztriában 1890-ben is a régi kedveltségű »Anzeige-Zettel« segedelmével »íródik« össze a népesség, 16 sor számíttatván egy-egy lapra, ha pedig a családtagok vagy laktársak (ide számítva az »ágyrajáró«-kat is) számosabbak, új és annyi »Anzeige-Zettel« használandó, míg a szám ki nem telik.

Hogy milyen lehet ezen hiába »Zettel«-nek kicsinyített »bejelentési lajstrom« kezelési kényelme, kitűnik abból, hogy a kitöltésére szolgáló oktatás négyoldalú sűrűn nyomtatott egy ívre terjed és 38 rovat — tehát ennyiből kell e jókora ívnyi »Zettel«-nek állani — betöltéséhez ad utasítást.

Valóban nem pusztá kritikai hajlam, mely az osztrák népszámlálási tervezet tanulmányozására késztet. Korábban említém, hogy kutattam benne saját számlálásunkra nézve is tanulságos után. Ha pedig a dicsérő méltánylás helyett több — nézetem szerint — megrovandóra akadtam, az nem az én hibám, sőt határozottan sajnálkozom e fölött, mert megnehezíti, részben éppen lehetetlenné teszi saját anyagunk össze-

hasonlítását az osztrák eredményekkel. Pedig tudvalevő, hogy csak összehasonlítás után ítélhetjük meg a népességi viszonyokat helyesen s ily összehasonlítás, sőt az eredményeknek ezen összemérése majdnem kikerülhetetlen volna a közvetlen szomszéd, saját államunkkal egy monarchiát képező ausztriai országokkal.

Hogy a Lajtán túl a tényleges szolgálatban levő katonaságra kivételt tesz és »bejelentési czéduláját« erre nézve érvényesnek nem állítja, igen egyszerűnek találjuk, tudva, hogy a hadügyminiszterium a haladásnak inkább hódolva, mint az odaírt statisztikai szakkörök, a számláló-lapok rendszerét fogadta el s a fegyver alatt szolgáló népességet ép úgy véteti számba, mint mi az összes polgári népességet.

Arról se szólunk, hogy Ausztriában ezuttal sem szorítkoznak pusztá népszámlálásra, hanem vele kapcsolatosan *állatszámmlálást* is hajtatnak végre. Jó, ez adatok nem lesznek összehasonlíthatók, mert nálunk ezuttal nem gyűjtetnek. Irányadó kormánykörökben Magyarországon igen jól tudják, hogy az állatösszeírásra, a népszámlálásra nézve legelőnyösebb december hónap, ép a legkedvezőtlenebb, az állatállomány ekkor levén a legkisebb létszámra redukálva.

Ezért új földművelési miniszterünk kellő időben részletes állatszámmlálásról fog gondoskodni, mint ilyen egy már 1884-ben is foganatosított és csak csodálni lehet, mért kötik össze Ausztriában e két merőben különböző műveletet most újra, holott ők már régebben is igen részletes és kimerítő állatszámmlálást külön foganatosítottak.

Sőt más, épen nem népességi, bár igen fontos, egy ideig nálunk is fontolgatott, de indokoltan elejtett tudnivalót akarunk e számlálás alkalmával megszerezni s ez a *ház- és földbirtok*.

Tagadhatatlan, hogy fölötte érdekes volna tudni minden egyes honpolgárnak ház- vagy földbirtokát. Kérdés csak az, sikerülhet-e ez kielégítő módon épen népszámlálás alkalmával és sikerülhet-e jobban, mint a kataszterileg rektifikált »birtokívek« alapján. De ne kutassuk a dolgot csupán elméletileg; nézzük inkább, miként kívánja ezt az osztrák népszámlálás gyakorlatilag megoldani. Hogy ezt kellőkép megítélhessük, lefordítom a többször idézett »oktatás« idevonatkozó részét: »Ha az illető egyén egyedüli tulajdonosa egy bárhol is fekvő háznak, úgy a 26-dik rovatba, ha egyedüli tulajdonosa egy

bárhol is fekvő földadóköteles telekbirtoknak (Realität), úgy a 28-dik rovatba egy 1-es vezetendő. A társtulajdon kimutatására házaknál a 27-dik, földbirtoknál a 30-dik rovat szolgál. Az, hogy mily részben társtulajdonos az illető megszámlálendő egyén a megfelelő rovatba vezetendő törtszám, például $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{3}{5}$ által fejezendő ki. Ha egy és ugyanazon egyén több ház- vagy földbirtokra nézve különböző részekben társtulajdonos, e birtokrész mindegyikre nézve külön kimutatandó. A földadó alá vetett birtok összes nagysága a 29-dik, illetőleg 31-dik rovatban a birtokiv szerint holdakban, még pedig megosztott birtoklás esetében is kimutatandó. Csak ha a fentebb megjegyzettek szerint különböző birtokrészetek elkülönítve kimutatattanak, minden egyes részökre nézve az illető egész birtok nagysága elkülönítve megadandó.«

Megvallom, elég elbizakodott voltam eddig föltenni magamról, hogy bármely statisztikai fölvételt képes vagyok megtenni s adott rovatokat, adott utasítás szerint helyesen ki is tölteni, sőt a nyerendő anyagot föl is dolgozni. De im gyarló a képzelődő ember, mert kétségbe volnék esve, ha akár mint ily részbirtokos, akár mint számláló ügynök az »Anzeige-Zettel« 26—31. rovatait a fentebbi utasítás szerint kitöltenem, még szerencsétlenebb pedig, ha az e rovatokból kikerülendő törtszamos anyagot és holdszámot statisztikailag helyes képbe összefoglalnom és tudományilag vagy közgazdaságilag értékesítenem kellene.

De ne törődjünk a bonyolult birtokviszonyokkal, melyek kutatására a magyar népszámlálás úgy se terjed ki. Ne törődjünk azzal se, hogy Ausztriában az »időleges« (zeitweilig) és »tartósan« (dauernd) távollevőség fogalmát még mindig fentartják, bár magyarázatát nem adják. Sokat bibelődtek e kérdéssel a kongresszusok is és az ideiglenes távollétet három nap és két hét, sőt két hónap között is hánytorgattak, de természetesen eredmény nélkül, mert csak ideiglen távollevő például az utazó is, habár utazása egy évig is eltart és tartósan távollevőnek például a falusi zsellért se mondhatni, ki a téli hónapokon fűtőnek áll be a szomszéd városba.

Annál veszedelmesebb pedig e megkülönböztetés az osztrák népszámlálásnál, mert reméljük, az is csak a *tényleges népesség* alapul vételével fog eszközöltetni. Remélnünk azért szabad ezt, mert már 1869-ben és 1880-ban is ez szolgált

alapul. Ennek egyik fő- és elvi föltétele pedig, hogy a számlálás idején az illető helyen *tényleg jelenlevő* s nem a valamely helyhez (községbe) vagy kötelékhez (családba) tartozó *népesség* vétessék számba.

Már pedig az osztrák utasítás szerint az »Anzeige-Zettel«-be bevezetendők »a lakásban résztvevő összes személyek, még ha ideiglen távol volnának is«; de bevezetendők a fentebb »tartósan távollevők«-nek jelzettek is, ha az illető háztartásban résztvevő személyek »másutt lakó gyermekei, a meddig még gazdaságilag nem önállóak, tehát még tanulásra, hivatási kiképeztetésben, mesterségtanulásra, nevelési vagy gyógyintézetekben, tényleges katonai szolgálatban, stb. vannak«.

Ugyde mindezek után az illető helyen (mert hisz túlnyomó nagy részök az országban benn van távol) kitöltetnek az »Anzeige-Zettel« összes rovatai, tehát tényleg kettős fölvétel eszközöltetik. Igaz, hogy a jelen- vagy távollét a lajstrom 21—24. rovataiba megfelelően vezetendő 1-es által kitüntetendő. De a ki tudja, mily könnyen téveszthető el két egymáshoz közel eső szűk rovat s mily könnyen kerül az 1-es a 22-dik helyett a 23-dik rovatba, az el fogja képzelni, mily veszedelem fenyegeti az egész számlálás helyességét és vezet vagy kihagyásokra, vagy kettős számlálásra. A kezem alatt levő utasításból ugyanis nem derül ki az »ideiglen jelen« s a »tartósan távollevők« viszonyai hol vétessenek számba, ott-e, a hol tényleg taláztatnak a számlálás alkalmával, vagy ott, a hova családi köteléköknél fogva tartoznak? Ennek pedig az első feldolgozásnál: a hirhedt »Orts- und Gemeinde-Uebersicht« szerkesztésénél künn a vidéken már el kellett dőlni s ezt többé semmiféle »Kreis-« vagy »Landes-Uebersicht«-ben ki nem igazíthatják.

Érttem azonban, miért akarták osztrák szomszédaink az így-ugy távollevőket is összes viszonyaikkal keresztülvezettetni a »bejelentő lajstromban«. Ki akarják ugyanis tüntetni a *rokonsági kötelékeket* is az egyes lakásban résztvevők között s ez által a család alkatát s az összes népesség társadalmi szerkezetét kutatni. Igaz, e magaslatra a magyar népszámlálás alig fog emelkedhetni. E nagy probléma megoldását elejtettük, mert nem bizunk megoldhatásában, legkevésbé pedig a tervezett osztrák rendszer alapján. — A távollevők itt mindenkor zavart fognak okozni; de a saját módszerünk alapján legalább

kikerüljük a kettős számításokat, mert csak a jelenlevők után töltenek ki a számláló lapok, a távollevők, de a lakásba vagy inkább háztartáshoz (családhoz) tartozók csak a házi gyűjtő-lajstromban említettnek meg számszerint.

Az osztrák népszámlálási tervezettel egyébiránt — bármi tanulságos mozzanatokat nyújtott legyen — talán nem is foglalkoztunk volna oly behatóan, ha nem foglaltatik benne egy pont, mely reánk magyarokra nézve egyenesen *sérelmesnek* mondható.

Ezen pont a nyelvre vonatkozik, mely mint a *nemzetiségek* legfőbb ismérve a Lajtán innen is, túl is kiváló fontossággal bír.

Tudvalevő, hogy 1880-ban Magyarországon az *anyanyelvet* tudakoltuk, megkérdezvén egyúttal mindenkitől, hogy »anyanyelvén kívül mely hazai nyelvet beszél még?«. A számláló lapok betöltésére kiadott utasításban határozottan ki volt mondva, hogy a válasz e kérdésre mindenkinek őszinte bemondása alapján vezetendő a lapra s hogy semmiféle pressiót az illetőkre e tekintetben gyakorolni nem szabad. Sőt rigorositásunkban annyira mentünk, hogy a beszélni még nem tudó csecsemőkre semmiféle anyanyelvet nem fogadtunk el, nehogy valamikép ránk olvassák, hogy magyar chauvinista irányzattal akarjuk az adatokat meghamisítani. Igaz, hogy még ezen szigorúan objectív eljárás is megtámadtatás tárgyául szolgált német részről és meglehetősen heves polemiát idézett elő, de melyben — úgy hiszem — sikerült a mi részünkről győzelmesen megfelelni.

Arról, hogy az osztrák népszámlálást hasonló irányban megtámadták volna, nincs tudomásom; pedig ok lett volna reá, mert ott nem az anya-, hanem a *közlekedési nyelvet* (Umgangssprache, langue parlée) tudakolták, minek következménye az lőn, hogy a számlálás idején ausztriai országokban és tartományokban tartózkodott több mint 100.000 magyar egyszerűen letűnt a föld hátáról, mert magyar »közlekedési« nyelvűnek magát Ausztriában, a Bukovínát kivéve, senki se vallhatta.

Ezen, a művelt világban sehol elő nem fordult s pusztán a hibás kérdés alkalmazásából eredő helytelen eredményekre az illető osztrák körök már az 1880-diki számlálás anyagának közzététele után figyelmeztettek, be is látták a hibát s erősen ígérték, hogy az 1890-diki számlálás alkalmából ők is az »anyanyelvet« fogják kérdezni.

És mit tüntetnek fel ez ígérettel szemben a tények? Azt, hogy az 1890-diki számlálásra kiadott utasítás illető pontja, hű magyar fordításban következőleg hangzik: »A 13-ik rovathoz. Itt minden személy után azon nyelv, melyet a közönséges társalgásban (Umgang) használ, de mindenesetre a következő nyelveknek csak egyike kiteendő és pedig német, cseh-morva, tót, lengyel, ruthén, szlovén, szerb, horvát, olasz-ladin, rumén, magyar, [németül »magyarisch«] (ez utóbbi csak a Bukovinában).«

Talán emlékeztetett valaki odaát a magyarokon 1880-ban ejtett sérelmekre s ez irányban tett ígéretekre, mert az »utasítás« egy előző pontja a »nyelv« rovatot illetőleg azt mondja, hogy »ezen rovat csak a birodalmi tanácsban képviselt területek hozzátartozói által kitöltendő«, tehát itt nem a tényleges, hanem a *jogi* népesség (population de droit) fogadtatott volna el alapul. Ámde ezen pont is egy utóbbi revisio alkalmával elhagyatott s így az osztrák népszámlálás előkészítőire bátran alkalmazhatni a történelmi szót, mit hajdan a Bourbonokra mondtak, hogy: »semmit se felejtettek és semmit se tanultak«. De nem. Nem akarok igazságtalan lenni, mert épen e kérdésnél átvettek egy toldást az 1880-diki magyar utasításból, azt t. i., hogy »az illető személy a fentjelzett nyelvek melyikét beszéli még szokásos közlekedési nyelvén kívül?«

Csakhogy »si duo faciunt idem, non est idem«. Mert ha az anyanyelven kívül beszélt más nyelv megtudása mélyen ható, a nyelvi területek, sőt az egyes generációk nyelvi viszonyait élénken megvilágító összevetésekre és beható tanulmányokra ad alkalmat — föltéve természetesen mindig a számláló lapok rendszerét, mely ilyen combinációk tevését meg is engedi — az »Anzeigezettel« tömérdek rovataiból kivonatolt és semmi egyéb viszonyynal össze nem vethető »más nyelvtudás« egyebet sem eredményezhet, mint annak a tudását, hogy Ausztriában sok német csehül, sok szlovén németül is tud, stb.

Lehet azonban, hogy ebben is csalódom s hogy az osztrák magas tudományú statisztikai szakférfiak, szemben az előtérbe tódult közigazgatási szakférfiakkal, keresztülviszik, hogy az »Anzeigezettel«-ből a központban »számláló lapokat« kivonatolnak s az egész anyag depouillementjét ily módon hajtják végre, mint hallom, hogy e terv létezik is. Ezzel az

anyagnak a mienkhez hasonló tudományos felhasználása biztosítva volna ugyan, csak hogy kötve hiszem, hogy az erre szükséges költséget ott, a hol beérik a népszámlálás »adminisztratív eredményével«, megszavaznák.

Az 1880-ban szerzett tapasztalatok alapján ugyanis egy hozzávetőleges számítást tettem s azt láttam, hogy ha a Lajtántúli lakosság 24 millió lélek lesz, a számláló lapoknak a központban való kiállítására körülbelől 160.000 munkanap szükséges, mi kerek számban legalább is ugyanannyi forintnak felel meg. Ha pedig erre 1.000 embert alkalmaznak, a mi alig lehetséges, a munka befejezésére 160 napra, vagyis közel félévre lesz szükségük. Tudva, hogy a népszámlálási anyag adminisztratív feldolgozása mellett előbb a községi (Gemeinde-), utóbb a kerületi (Bezirks-) s végül az országos áttekintés (Landes-Uebersicht) készül, alig gondolható, hogy az eredeti anyag 1891. június-július havánál előbb kerüljön a bécsi központi hivatalba. Ha ott ekkor fognak a számláló lapok kivonatolásához, épen decemberre lehetnek vele készen és legjobb esetben 1892. januárban kezdhetnek azon munkához, melyet Magyarországon már 1891. január-február hónapokban inditunk meg.

Nekünk ugyan ez mindegy lehetne, de hogy saját népszámlálásunk eredményeit az osztrákéval még összehasonlíthassuk, arról ily merően különböző két rendszer mellett, egyszerűen le kell mondanunk.

Mindamellett se volt minden haszon nélkül e kis kirándulás az osztrák népszámlálás területére. Ha áll az, hogy »Opposita juxta se posita magis elucescunt«, úgy az osztrák tervezet hiányaiból saját rendszerünk határozott előnyeiről győződhetünk meg újabban és nagyobb bizalommal foghatunk e nagy munkába. Fokozódik pedig bizalmunk, mert közönségünk mindinkább érdeklődik a statisztika által kiderített eredmények iránt; mert saját magát legközelebb érdeklő nagy országos műveletről van szó, melyet saját tevékeny részvételével elősegíthet s mert végül sokkal fejlettebb közigazgatással rendelkezünk, mint 1869-ben, de még 1880-ban is, és ennek okszerű vezetése és reszortminiszterünk erélyes támogatása mellett a mű sikerülni fog okvetlenül.

A KÖZGAZDASÁG ELMÉLETÉNEK ÉS TÖRVÉNYEINEK KÉRDÉSÉHEZ.

A politikáról mondták, miszerint nincs ember, a ki ne volna meggyőződve arról, hogy ért hozzá, mert hisz nincs senki, a ki ne volna kész minden alkalommal véleményt nyilvánítani és bírálatot gyakorolni az ország ügyeinek vezetése felett. — Nem sokkal vagyunk máskép a népek gazdasági életére vonatkozó igazságokkal sem. Nemcsak közszájon forognak azok, hanem, mi több, lépten-nyomon azt látjuk, hogy az emberek feleslegeseznek, sőt épen félrevezetőknek tartják a tudomány tanainak ismeretét.¹⁾ Azt mondják, hogy a gyakorlatban nem szabad az elméletet venni irányadóul. Hivatkoznak a józan észre, az élet ismeretére és bizonyos szuverén megvetéssel néznek le minden teoriát. S ebben az eljárásban megerősítheti őket a nagyok példája. Ma egy Bismarck felel az elméleti ellenvetésekre azzal, hogy ő nem tartja magát a teoriához; holnap egy Blaine veti oda az angolok great old man-jének, Gladstonenak, hogy hiábavaló dolgot cselekszik, mikor olyan rendszerekkel akarja kormányozni a kereskedelem és ipar világát, melyeket a dolgozószoba csendjében eszeltek ki a tudósok!

Mi az oka annak, hogy a közgazdaság elmélete olyan csekély becsben áll?

Erre a kérdésre válaszolandók, tulajdonképp egy előzetes kérdés felvetését és megoldását kell megkísérelnünk. E kérdés

¹⁾ Már húsz évvel ezelőtt panaszkodott e miatt a tudós angol tanár, Cairnes, a londoni University College-ben tartott beköszöntőjében: »I fear, I must admit that Political Economy is even regarded by some energetic minds in that country as even worse than unfruitful as obstructive, a positive hindrance in the path of useful reform.« *Essays in Political Economy. Political Economy and laissez-faire.* 238. l.

az, hogy mit értünk elmélet alatt s hogy viszonylik ez a gyakorlathoz?

A legmindennapibb megkülönböztetés, melyet úton-útfélen hallhatunk, olyanformán hangzik, hogy elmélet az, a mi a könyvekben van megírva, gyakorlat az, a mire az élet tanít meg. Ez a meghatározás vagy tisztán külsőségből indul ki, a szerint különböztetve, hogy meg van-e írva valamely igazság, vagy nincs (s ez esetben nem volna érdemes ez osztályozással foglalkozni); vagy ellentétet vesz fel az elmélet és gyakorlat között, szükségkép, avagy legalább esetlegesen eltérő tanokat tulajdonít az egyiknek és másiknak s így felfogva mindenesetre kihívja bírálatunkat. E bírálat egyébiránt adva lesz azonnal, mihelyt az elmélet szónak jelentését megtaláljuk.

Előre kell még bocsátanunk, hogy a szavak jelentése nem önönmagokban rejlő valami, hanem kívülről reájuk ruházott tulajdonság lévén, a szavak használatát kell keresnünk.

Nos, mint annyi más dologban, úgy az elmélet szó használatában sincs teljes egyetértés a közgazdaságtani irodalomban. Tankönyveinkben mindennap találkozunk oly kijelentésekkel, mely szerint az elmélet a nemzetek gazdasági életét az államon kívül, vagy az állam befolyásától eltekintve vizsgálja; látunk oly felosztásokat, melyeknél általános vagy elméleti rész s aztán különös vagy gyakorlati rész felírások járnak, mintha bizony az elméletnek nem volna ép úgy külön általános és különös része, mint a gyakorlati tanoknak, vagy mintha az elmélet a gyakorlathoz úgy viszonylanék, mint az általános a különöshöz. — Egészen ellenkezően azok, kik a tudás egyéb ágaiban honos osztályozást következetesen alkalmaznak itt is. — Egyetértő választ tehát az irodalomtól nem várhatunk.

Mindazonáltal megnyugodhatunk az elmélet azon értelmezésében, mely a bölcsészet tárgyainak kettéosztásánál is szerepelt s a mely szerint az a jelenségek magyarázatát adni van hivatva, olyképen, hogy feladata megfejtani az összefüggést, melyben két vagy több tünemény egymással áll. Ez összefüggést, a mennyiben állandó egymásutánként jelentkezik, nevezzük okozati viszornak s e viszony kiderítése az elmélet rendes feladata. A közgazdaság elmélete tehát a társas együttlétben élő emberek gazdasági tevékenységének oly elemzését tartalmazza, melyben minden jelenség a maga

okára van visszavezetve. — Az így felfogott elmélet mellett ott áll ismereteink más két csoportja: az egyik, mely pusztá felsorolása az észlelt jelenségeknek, egyszerű elbeszélése vagy leírása a tünetmenyeknek, a másik azon tanokat foglalja magában, melyek a cselekvés irányzását tűzik célul, melyek tehát arra a kérdésre felelnek, »mi legyen?«, »mit kell tenni?« — Tudománynak a szó szorosabb értelmében csak az elméletet nevezik.

A közgazdaságra vonatkozó ismereteink e szerint önkényt három osztályra különülnek el: a gazdaságtörténetre, a közgazdaság elméletére és a gyakorlati közgazdaságtanra. Az első helyen említett ág körébe tartozik a közgazdasági statisztika és a Menger által ugynevezett¹⁾ gazdasági morphologia is, bár ez utóbbi már mintegy középállást foglal el az első és második kategória közt, a jelenségek és viszonyok egész csoportjában észlelhető közös vonásokat állítva egybe.

Nehogy azonban félreértessünk, meg kell jegyeznünk, miszerint a történelem általában s így a közgazdaság története is lehet a fenti értelemben véve elmélet, mihelyt nem szorítkozik csupán az események elbeszélésére, hanem kutatja az azok közt létező összefüggést, keresi a tettek rugóit, vizsgálja a cselekvés indokait. Ezt a történelmet, mely így tulajdonképp a szociológia elméletéhez szolgáltat anyagot és alapot, illeti meg a scientific history, vagy közönségesen ugynevezett oknyomozó megjelölés.

Egészen így állunk a statisztikával is. Az a statisztika, mely az események, születések és halálozásokban mutatkozó szabályszerűségeket vissza akarta vinni okaikra, legyen bár kiindulási pontja a Süssmilch-féle »göttliche Ordnung« — az a statisztika, mely aztán Quesnay alatt nemcsak a társadalmi élet majdnem összes köreire kiterjeszkedett, hanem fegyvereivel be akart hatolni az emberi lélek rejtélyeibe is — az a statisztika nyilván elmélet is volt és nemcsak egyszerű felsorolása a számszerűleg megállapítható tünetmenyeknek. Igaz, hogy ez a tudomány, melyet ma még legtöbbször a statisztika gyűjtőneve alatt foglalnak össze, holnap már minden valószínűség szerint be lesz keblezve a szociológia egyes nagy szakáiba, legyen bár azok neve populationistika, demologia

¹⁾ Conrad-féle Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. N. F. XIX. B. 5. H. 475. s. köv. 1.

vagy bármi más; a mint hogy az közgazdasági statisztikáról, azt hiszszük, eddig sem állították, hogy az külön tudomány-ágot képezne, hanem az abból leszűrhető elméletet egyszerűen átengedték a jogos igénylőnek: a közgazdasági elméletnek.

Meggyőződésünk az, hogy azok a vívmányok, melyeket a statisztika régi neve alatt, mint külön tudományszak, felmutathat, nem fognak semmit veszteni becsokból, ha a népesedési vagy morálstatisztika be fog illeszteni a társadalomtan megfelelő helyére, a minthogy azok a fényes nevek sem fognak egy árnyalatot is veszteni ragyogásukból, melyek a statisztika eddigi eredményeivel elválhatlanul össze vannak fűzve.

E kis kitérés után, mely az elmélet jellegére is némi világot volt vetendő, visszatérünk azon viszony vizsgálatára, mely elmélet és gyakorlat közt létezik.

Akkor, mikor az elmélet és gyakorlat ellenmondásáról beszélnek, ez utóbbi kifejezés ismeretszakunkban összefoglalja mindazt, a mi az emberek társas együttlétben folytatott gazdaszkodásában tényleg történik, mindazt az óriási változatosságban jelentkező tevékenységet, a melyet az emberek külön és együtt anyagi jólétök érdekében kifejtenek, szóval a népek gazdasági életének szemünk előtt lefolyó összes tüneményeit. Ily értelemben e szó már nem ismeretet jelent, nem képezi a közgazdaságtan részét, hanem jelenti a létezőt, a külvilágban jelentkező tényeket.¹⁾

Nyilvánvaló azonban, hogy az így értett gyakorlat és a fent értelmezett elmélet között van hely oly tanok számára, melyeknek feladata útmutatást nyújtani a cselekvés mikéntjére. Ezeket a tanokat szokás gyakorlati tudományoknak, vagy — a mint mások teszik — egyszerűen gyakorlati tanoknak nevezni, utóbbi esetben a tudomány kifejezést az elméletnek²⁾

¹⁾ Ily értelemben szól a gyakorlatról Cossa jeles kis vázlatában: *Primi elementi di Economia politica*. Vol. I. *Economia sociale*. 8. ediz. (1888.) 8. l.: »la pratica (azione) eseguisco.«

²⁾ Egészen élesen az újabb angol közgazdasági irodalom Senior óta. J. Stuart Mill: *Essays on some unsettled questions of Political Economy*. V. On the Definition of Political Economy; and on the Method of Investigation proper to it: »Science takes cognizance of a phenomenon and endeavours to discover its law etc.« Vagy Sidgwick: *The principles of Political Economy* (London, 1883.) 12. l.

Ellenben a tudomány nevet az ismeretek mindhárom irányára alkalmazva használja Menger a Conrad-féle *Jahrbücher für National-Oekonomie und Statistik* fent idézett helyén, 467. s. köv. l.

tartva fenn. Mi a következőkben szintén gyakorlati tanokról¹⁾ fogunk beszélni.

Ha körültekintünk a régibb közgazdasági irodalomban, azt fogjuk találni, hogy ezen gyakorlati tanok képezték annak első anyagát. Hogy mit kell tenni arra, hogy aranyban és ezüstben bővelkedővé váljék az olyan ország is, melynek nincsenek bányái: ezt kifejtteni tűzte ki feladatául már könyve címében²⁾ Serra, az első rendszeresebb közgazdaságtan írója; hogy mikép lehet jobban fokozni a nemzet vagyonát, állami gyámkodás által vagy a forgalom felszabadtítása segélyével: e kérdés körül forgott a merkantilisták és physiokraták vitája, sőt még a tudomány nagymestere, Smith, is olyan meghatározását adja a Political Economynak,³⁾ melyben az tisztán gyakorlati tannak van feltüntetve, kettős feladattal, u. m. gazdaggá tenni a népet és gazdaggá tenni a fejedelmet. E meghatározás daczára Smith műve jó részben elméletet tartalmaz, nevezetesen az I. és II. könyv. Ezekben nem arról van szó, hogy mit kell tenni bizonyos czél — a vagyonosodás — előmozdítására, hanem elemzését kapjuk az egyes termelési tényezők szerepének és előadva látjuk a nemzeti jövedelem megoszlásának mikéntjét. Főleg az utóbbi, a javak megoszlásának tana

¹⁾ Nagyon gyakran mesterségnek is nevezve. Mill a fent érintett helyen az elméleti és gyakorlati tanok közt nagyon világosan különböztet, midőn mondja: »science differ from art as the understanding differs from the will, or as the indicative mood in grammar differs from the imperative. The one deals in facts, the other in precepts. Science is a collection of truths; art a body of rules, or directions for conduct. The language of science is, This is or This is not; This does, or does not, happen. The language of art is, Do this; Avoid that. — Nevezik e tanokat egyébiránt alkalmazottaknak is, így Cossa idézett helyen: »economia politica applicata«, máskép »arte«, mely szemben a csak vizsgálódó tudománynyal, igazgat, kormányoz (>dirige«). Legkönnyebben érthető a különbség elmélet és gyakorlati tan közt, ha a physiológiát (elmélet) és gyógyászatot (gyakorlati tan) vagy a lélektant és nevelést állítjuk egymással szembe.

²⁾ »Trattato come far abbandonare d'oro e di argento gli Stati mancanti di miniere.« 1613.

³⁾ Book IV. — Of Systems of Political Economy. Introduction. Political Economy, considered as a branch of the science of a statesman or legislator, proposes two distinct objects: first, to supply a plentiful revenue or subsistence for the people, or, more properly, to enable them to provide such a revenue or subsistence for them selves; and secondly, to supply the state or commonwealth with a revenue sufficient for the public services. *It proposes to enrich both the people and the sovereign.*

az, a hol, mint Sidgwick egyik újabb munkájában ¹⁾ utal rá, el kellett különülnie az elméletnek a gyakorlati tanoktól. Mert a termelés tanában még közel a kísértés, hogy azt keressük, mit kell tenni, minek kell lenni és ne azt, mi van és miért van. Az iránt ugyanis nincs nézeteltérés, hogy a nemzeti vagyonosodás előmenetele kívánatos dolog. Csak természetesen tehát, hogy a kutatás egyenesen arra irányult, hogyan, mily eszközök által érhető el a termelés lehető legmagasabb foka s a különbség az iskolák közt abban tetőzik, hogy az egyik bizonyos pozitív intézkedéseket kíván, a másik ellenben azt tanítja, hogy e cél legtökéletesebben érhető el akkor, ha az emberek magok gondoskodnak gazdagodásukról s az állam nem ártja bele magát eljárásukba. Ám a javak megoszlásának tanában nem ily világos az elérendő cél, sőt, úgy látszik, Smith korában még egyáltalán nem érezték a létező viszonyok megváltoztatásának szükségét s így egyáltalában nem volt szükség valamely cél kitűzésére. A tisztán gazdasági tevékenység még nem vezetett oly éles ellentéthez szegény és gazdag közt, mint jelenleg s a gyáripár nem létében a modern munkáskérdés még nem létezhetett. A javak egyenlőbb vagy igazságosabb megoszlásának postulátuma újabb keletű. — Nem lévén cél, melynek elérésére az utakat és módokat kellendett keresni, a létezőnek magyarázatára voltak az írók utalva; azt kutatták, hogy mitől függ a munkás, tőkés vállalkozó és földbirtokos keresete, illetve haszna. Ezért a megoszlás tana már természeténél fogva elméletet volt hivatva képezni, ellentétben a termelés tanával, mely mindig kiválóan gyakorlati jellegű maradt.

Meg kell egyébiránt adni, hogy a physiokrata és Smith-féle tanok, melyek a szabadság elvét bevitték a gazdasági életbe, ez alapelv elfogadásával utalva voltak a termelés elméletét is vizsgálódásuk körébe vonni. Ha nem kormány-intézkedésekkel akarták már gazdaggá tenni a nemzetet: úgy meg kellett magyarázni, hogy minő természetes forrásai vannak a vagyonosodásnak. Ezért kellett elméletet is adniok s ezen a téren aztán már nagy haladást képez Smith tana s nagyon is megérdemli, hogy vele az elmélet irodalomtörténetében új korszakot kezdjünk és ne kövessük a történelmi iskola néhány

¹⁾ The Principles of Political Economy. (Lásd fentebb.) Introduction 25. l.

túlbuzgó hívének példáját, kik egyre a physiokrata — Smith-féle iskoláról beszélnek, ¹⁾ csak azért, mivel gyakorlati tan-tételök — a szabadság követelése — azonos volt.

A közgazdaság tudománya nem egyedül áll e tekintetben, hogy azt a gyakorlat számára készült szabályok előzték meg. Közös sorsa az minden elméletnek s ha az összes tudományok története meg lesz írva: ki fog derülni e fejlődés általános volta.

Az elméleti és gyakorlati tanok közt való különbséget tehát abban találtuk, hogy az előbbiek a »mi van« (volt vagy lesz) kérdésére adnak oly feleletet, melyben a létező (létezett vagy létezendő) viszonyok visszavezettetnek okaikra, míg az utóbbiak a »mi legyen« kérdését oldják meg, valami eszményt tűzve ki megvalósítandónak és előírva az emberi (társadalmi, illetve állami) cselekvés útját.

Még egy megjegyzést ez osztályozáshoz. Szembeszökő jelenség az minden tudományág területén, hogy egyes tételeit más szakokból meríti s azokra alapítja tanait. Minél összetettebb jelenségeket vizsgál valamely tudomány, annál több tételt kénytelen kölcsönvenni az egyszerűbb összetételű tanoktól. A közgazdaságtan, mint a társadalmi tudományok egyik ága, a legösszetettebb tudományok közé tartozik. A szervetlen anyag egyszerűbb a szervesnél, az anyagi világ egyszerűbb a szellemi élet világánál: az egyes ember lélektana egyszerűbb, mint a társas életben egyesült embercsoportok élete. Azért látjuk, hogy tudományunk mindezekből merít. Mint az anyagi javakkal szemben követett magatartásunk vizsgálója: kénytelen a szervetlen és szerves anyag törvényeit az illető tanszakokból átvenni. Mint az emberi cselekvés tana, a cselekvés rugóit az emberi lélekben kell keresnie s azért a lélektanból kell merítenie. Az alaptanok, melyeken a társadalmi tudományok felépülnek, a többi tudományok legmagasabb tanai, hogy úgy mondjuk: az alap azok tetőzetére van rakva.

Ez áll az elméletre. De a gyakorlati tanokkal sem állunk különben. Azt, hogy mit kell tenni, nem lehet végleg eldön-

¹⁾ Pl. Scheel a Schönberg-féle »Handbuch der politischen Oekonomie.« I. k. 84. l. (2. kiad.) Ingram: History of Political Economy. Edinburgh. 1883. s a régiebbek közül Knies: Politische Oekonomie v. St. d. gesch. M. 254. l. Hildebrand: Jahrbücher I. S. 7.

teni a közgazdaság sajátos jelenségeinek vizsgálata alapján. Hogy mily eszközökkel lehet gazdaggá tenni egy népet, arra megtaníthat a közgazdaságtan gyakorlati része, a nélkül, hogy idegen tanokat kellene segítségül hívni. De azt a kérdést, hogy a gazdasági élet szabályozásának mi legyen a legfőbb vezérelve, csupán közgazdasági maximákkal meg sem közelíthetjük. Az anyagi javak nem öncél, hanem csak eszköz, szokták mondani. — A feleletet tehát idegen területről kell már venni, azon tanból, mely az ember s a társas együttlét céljaira vet világot. Hogy ezt a területet hogyan hívják, vallás vagy társadalom-bölcsészet-e a neve, az reánk nem tartozik. Csak az érdekel bennünk közvetlenül, hogy ezek szerint a közgazdaság gyakorlati tanai alá vannak vetve azon felfogásnak, melyet az írók az egyes ember s aztán a társadalom, az emberiség célja felől táplálnak. A hány a nézet e tekintetben, annyiféle az iskola, a hány az eszmény, melyet képzelni lehet, annyi a javaslat, mely felmerül. Különösen szembeszökő ez ott, hol a javak megosztásáról van szó. A kiengesztelhetetlennek látszó ellentét individualizmus és szocializmus között s aztán mindama kisebb-nagyobb eltérés, mely a szélsőségeket áthidaló pártáryalatok közt létezik, kivétel nélkül azon nagy problema körül forog, hogy mi legyen az összeséget képviselő államnak hivatása, szemben az egyes gazdálkodó alanynyal.

A most mondottak módot nyújtanak azon vitakérdés eldöntésére, mely a közgazdaságtan ethikai jellege körül forog. Az újabb német történelmi szociálpolitikai írók egész az unalomig emlegetik, hogy a nemzetek közgazdasági életének az ethika követelményeivel összhangban kell állania s így tovább. Mint látjuk, ez a tantétel így fogalmazva, a »mi legyen?« kérdésébe vág, a gyakorlati közgazdaságtanhoz tartozik és ezért nem jelenti még a tudományszakok összezavarását, mint sokan vélik. Mert hisz ilyen átnyulás más szakokra akkor, mikor célok kitűzéséről van szó, mint láttuk, nemcsak természetes, de egyenesen szükségszerű. S azért nem tehetünk ellene semmi kifogást, ha szabályul látjuk felállítva, hogy a gazdasági tevékenységnek nem szabad az erkölcsiség elveibe ütközni. Természetesen ezen elvek magok nem a közgazdaság elméletében vannak lerakva.

Egészen más kérdés az, hogy az elméletben tekintettel

kell-e lenni az etikára? — Azt hisszük, miszerint a kérdést oly egyszerűen visszautasító válaszszal elintézni, mint azt sokan teszik, nem lehet. Mert igaz ugyan, hogy minden tudománynak kell bizonyos határokkal birnia és nem szabad egy ágban mindent összefoglalni akarni, a mi az illető tárggyal vonatkozásban áll. Ámde azok a határok még nincsenek szilárdul megállapítva. S aztán, ha a közgazdaság elméletét, mint a társadalmi tudományok egy részét fogjuk fel s az utóbbiak közt az erkölcstannak is helyet mutatunk: az emberek gazdasági tevékenységéből azt az elemet, mely a közmorált érdekli, reábizhatnánk ugyan erre a külön tudmányszakra; de azt hisszük, egyelőre legalább nem sok jó eredménnyel. Mert a társadalmi tudományok körében tán legkifejlettebb, mert legtöbb elmét foglalkoztatott tárgy a közgazdaságtan; a társadalom gazdasági tevékenységének összes vonatkozásait ez vizsgálta legalaposabban. A gazdaság és a jog közti összefüggést átérzik a jogászok is, ámde mégis nem a jogtudomány volt, a mely ez összefüggést alapos tanulmány tárgyává tette,¹⁾ hanem a közgazdaságtan és ma már Wagner Adolf e részben alapvető könyve²⁾ után alig fog akadni közgazdasági író, ki az alaptanokban a jogrend irányadó befolyását elemezni ne tartaná szükségesnek. S a mig az erkölcsan kimerítő felvilágosítást nem ad a gazdálkodás egész menete, a javak termelése, forgalma, megoszlása és fogyasztása körül érvényesülő ethikai mozzanatokról és viszont nem magyarázza meg a gazdasági élet legkülönbözőbb nyilvánulásainak befolyását a közerkölcsiségre: addig a közgazdasági irodalomban az elméleti részből sem küszöbölhetjük ki az etikát.³⁾ Elmondhatjuk ezt az elmélet általános részére is, mindaddig, mig egy általános társadalomtan oly értelemben megteremtve nem lesz, hogy az a társadalmi élet összes oldalainak kölcsönhatását ki nem mutatja.

¹⁾ Kivételek kevés számban. Ezek közül utalunk Ihering: »Zweck im Rechte« s már előbb »Geist des römischen Rechts« című műveire.

²⁾ Lehrbuch der politischen Oekonomie. Erster Band. Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre von A. Wagner. Erster Theil: Grundlegung. Leipzig etc.

³⁾ Legélesebben nyilatkozik e belevonás ellen tán Cossa: Primi elementi di Economia Politica. Vol. I. Ec. sociale. 12. l.: la vantata importazione dell'elemento etico, del giuridico e del politico nel campo dell'economia pura non la nobilita, ma sconvolge.

Eddigi fejtegetéseink, bár nem közvetlenül azon célra irányozva, elősegítették az elméleti és gyakorlati tanok közti viszony megállapítását. Legegyszerűbben úgy jelölhetjük meg e viszonyt, hogy a gyakorlati tanok az elméleten nyugszanak, annak eredményeit képezik. Az elmélet kideríti az összefüggést az egyes közgazdasági jelenségek között: a gyakorlat ez összefüggés tekintetbe vételével állítja fel szabályait. Hogy általánosságban tartott példákkal éljünk: ha az elmélet kimutatja, hogy a nemzetközi forgalom szabadsága a szükségletek ellátására a leggazdaságosabb mód, vagy ha kimutatja, miszerint a verseny teljes szabadsága a lelkiismeretlen termelő győzelmére vezet, vagy a vagyoni-negozslás egyenlőtlenségét mozditja elő: úgy a gyakorlati rész, a mennyiben a jelzett eredményeket elérni vagy kizárni kívánja: úgy állítja fel tantételeit, hogy a nemzetközi forgalomnak szabadnak kell lenni vagy a versenyt korlátozni kell, stb.

Az egyik rész, az elmélet, tehát a tények vizsgálatából következtetéseket von le, a másik e következtetéseket arra használja fel, hogy az akaratot irányozza. Az utóbbi az előbbire alapítja tételeit és csak a célt veszi máshonnan s aztán — feladatához képest — átalakítja az elmélet tételeit. (Pl. az elméleti tétel, mely szerint a szabad kereskedelem rendszere a leggazdaságosabb, így lesz gyakorlati tanná: miután a szabad kereskedelem leggazdaságosabb, meg kell valósítani a szabad kereskedést.) Alig kell mondanunk, hogy a gyakorlati tanok imperativusa azoknak szól, a kik azt, a mi kívántatik, megvalósítani is képesek. Az emberi társadalom cselekvéséről lévén szó, ezek nem az egyes ember, hanem azok egyesülései, a szervezett társadalom s ennek legmagasabb alakulata: az állam. Azért a közgazdaságtan gyakorlati része, bár nem szigorúan véve, de gyakorlatilag majdnem egészen összeesik az u. n. közgazdasági politikával.

A gyakorlati közgazdaságtan azonban, mint látjuk, szorosan összefügg ugyan az elmélettel, de még sem oly szorosan, hogy azok egymástól el nem térhetnének. Egy és ugyanazon elméleti tételhez nemcsak egy gyakorlati tételt lehet fűzni, illetve különböző elmélet alapján is el lehet jutni egy és ugyanazon gyakorlati tanhoz: a szerint t. i., minő eszmények, célok vétetnek fel megvalósítandók gyanánt. A tétel például: hogy a szabad kereskedelem a leggazdaságosabb,

csak akkor vonja maga után a fentemlitett gyakorlati tant, ha a gazdaságos ellátást czélnak vesszük és nem rendeljük alá más eszménynek, minőt pl. akkor állítanak fel, ha a nemzeti termelés összhangzatos kifejlesztése vagy a saját erőre támaszkodás jelszavait hangoztatják, bár az említettük elméleti tétel igazságát elismerik is. Ebből következik, miszerint ugyanazon elmélet hívei különböző gyakorlati tanokat hirdethetnek és viszont megeshetik, hogy a közgazdaság irányzásában különböző elméleti felfogások egyetértésre jutnak.

Ezek után megkísérélhetjük már a válaszadást alapkérdésünkre: miért állíthatják azt, hogy elmélet és gyakorlat közt ellenmondás van és miért áll a közgazdaság elmélete oly csekély becsben?

Mindenekelőtt fel kell említenünk, hogy ily ellenmondás színével bir az az eset, mikor a gyakorlat emberei a közgazdaságtan gyakorlati tanaival nincsenek megelégedve s azt tartják, hogy azok megvalósítása az életben kárral jár. Ilyenkor az elmélet csak azért kerül bele a játékba, mert közte és a gyakorlati tanok közt szoros összefüggés létezik és mélyebb vizsgálat nélkül egyszerűen úgy tűnik fel a dolog, mintha a gyakorlati tan csak azért lehetne rossz, mert az elmélet rossz, holott a fentebbiek szerint ez a következtetés épen nem áll. Lehet az elmélet egészen jó, de lehet nézeteltérés annak gyakorlati tanná való átalakítása iránt. E nézeteltérés forrása aztán oly természetű, hogy a felett egész a végtelenségig lehet vitatkozni, a nélkül, hogy a kölcsönös meggyőzés bekövetkeznék. Pl. ha az elmélet egyrészt igazolja azt, miszerint a szabad verseny az erők nagyobb kifejtését és a termelés fokozását hozza magával, másrészt elismeri azt is, hogy az a vagyon egyenlőtlenebb megoszlására, a gyengék teljes eltiprására vezet: úgy az ebből levezetett gyakorlati tan vagy kívánatosnak vagy mellőzendőnek mondja a szabad versenyt, a szerint, a mint kívánatosnak vagy mellőzendőnek véli az egyik és másik eredményt: mindkét tan hívei engesztelhetlen ellentétben fognak egymással állani, a nélkül, hogy e körülmény az elmélet hibájára volna visszavezethető. Mert ha változik az eszmény, melyet a kor a társadalom elé rajzol, ha azok a legmagasabb célok, melyeket azelőtt elérendőknek tartottak, elégteleneknek bizonyulnak és ujjakkal helyettesíttetnek, akkor nem az elméletet, hanem a gyakorlati tanokat

kell megváltoztatni. A külszin, mely az elméletre rója a hibát, ha a gyakorlati tanok változtak, csalóka: mert igaz ugyan, hogy ezek az elméletre támaszkodnak, de ez esetben nem a támpont változott. Azért, ha a szociálpolitikusok iskolája (mely napjainkban hihetlenné látszott diadalokat ért el hazájában) úgy állítja fel az eszményt, hogy a közgazdaság oly alakulása kívánatos, mely lehetségessé teszi, miszerint minden egyes résztvegyen a kultúra javaiban (vagy más szóval és világosabban, hogy a javak oly megoszlási rendje érendő el, melynél a szegény ember, a munkás is emberhez illő életet éljen), ez új eszmény felállítása, mondjuk, még nem jelenti azt, hogy az u. n. klasszikus közgazdaságtan elmélete hibás vala, hanem csak annyit jelenthet, hogy a physiokraták és Smith eszménye, az egyéni szabadság lehető korlátlan érvényesítésének kívánalma, nem tartható fenn legmagasabb vezérelvül.

A most említett esetben tehát az ellenmondás elmélet és gyakorlat között csak látszólagos. Igazi ellenmondásról csak akkor beszélhetünk, ha az elmélet mást állít, mint a mit a gyakorlat mutat, ha az élet nem igazolja a tudomány következtetéseit.

Ám ez az eset valójában csak úgy fordulhat elő, ha az elmélet rossz. Mert az elmélet a gyakorlat után készül, abból van leszűrve; azt magyarázni, azt elemezni a feladata. Ha tehát az elmélet tanai nem válnak be a gyakorlatban, úgy az elmélet rosszul készült, nem teljes vagy épen téves: akkor jobb elméletet kell csinálni. Jó elmélet és a gyakorlat közt ellenmondás teljes képtelenség.

S miután az elmélet, mint ismereteink legmagasabb ága, alapját képezi minden helyes cselekvésnek, alig kell bizonyítanunk, hogy a jó elmélet, mely a gyakorlattal összhangban áll, ismereteink legfontosabbja s a tapasztalható lenézés, melylyel az emberek az elmélet iránt viselkednek, csak a rossz elméletnek szólhat.

Igaz, hogy sehol sem oly nehéz a megállapodás az iránt, hogy melyik elmélet a helyes, mint épen tudományunkban. A ki számbaveszi, mily közletről érinti a közgazdaságtan minden tétele az emberi érdeket, az osztályok, pártok önhasznát, az nem csodálkozhat azon, ha szenvedélyes viták

folynak a tudomány minden egyes tana felett.¹⁾ Hogy ezek a viták nem alkalmasak a közgazdaságtan tekintélyét emelni, az csak természetes. Hozzájárul ehhez a terminologia bizonytalansága, a magángazdasági és közgazdasági műnyelv összefolyása is. S mindezen felül éles ellentét létezik az irodalomban a tudomány jellege és módszere tekintetében is, ellentét, mely először Németországban — már a század derekán — tört felszínre a történelmi iskola keletkezésével s a mely nemhogy elsimult volna, hanem egyre élesbedett még a jelen évtizedben is, úgy, hogy ma már nemcsak ott állunk, hogy az elméletnek nincs tán egyetlen tétele sem, mely megtámadás tárgya ne lett volna, hanem már-már az elmélet létjoga is kérdés tárgyává lesz s azon nézet jut, és pedig elég tekintélyes oldalról, kifejezésre, miszerint a közgazdaságtannak egyelőre csak az anyaggyűjtés a feladata, a tudomány felépítése csak azután következhetik. Az épülethez szükséges kövek összehordásában kell e szerint a jelenkor hivatását látni.²⁾

Bármily csábító volna a módszertani kérdések körül folyt vitára kitérni: e helyen arra kívánunk szoritkozni, a mi e vitában egyik lényeges döntő tényezőként szerepelt ugyan, de inkább csak bizonyító érvel, semmint bizonyítandó tétellül hozatott fel: értjük a közgazdasági törvények jellegének megállapítását.

Előre kell jelezniünk, hogy az elmélet törvényeiről lévén szó, nem oly szabályokat értünk törvény alatt, melyek megszabják, mit kell tenni; tehát nem olyanokat, minőket a gyakorlati tanok állítanak fel,³⁾ hanem azokat a szabályokat, melyek kifejezésre juttatják a jelenségek közti viszonyt: azok összefüggését vagy össze nem függését; miután pedig az összefüggés jelenségét, mikor az állandóan észlelhető, okozati

¹⁾ Laveleye határozott kifejezést ad abbéli kételyének, hogy a közgazdaságtan valaha oly objektív tudomány lehetne, mint pl. a természet-tudományok: »le tentative de faire de l'économie politique une science désintéressée, sans but pratique, comme l'est l'astronomie, me paraît précisément une chimère. Journal des économistes, 1888. Avril. p. 92.

²⁾ Többé-kevésbé élesen használják e kifejezéseket például: Schmoller: »Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Socialwissenschaften«. Leipzig, 1883. 278. l. és Brentano: Die klassische Nationaloekonomie. 23. l. 1889.

³⁾ Csak az utóbbiakat érti közgazdasági törvények alatt Laveleye »Éléments d'économie politique«-jében: les lois ne sont pas celles de la nature, mais celles, qu'édicte le législateur.

viszonynak nevezzük; a közgazdasági elmélet törvényei nem egyebek, mint kifejezései annak, hogy ezen és azon jelenség egymással okozati viszonyban áll. Például: a társadalmi munkamegosztás növeli a termelés bőségét vagy a munkabér függ a munkás életszükségleteitől, stb.

A közgazdasági elmélet törvényeit illetőleg már most két ellentétes nézet képzelhető; az egyik szerint e törvények hasonló jelleggel bírnának, mint az anyag törvényei, melyeket a természettudományok fürkésznek ki: tehát örök időkre változatlanok, minden népre érvényesek; ép úgy, mint örökké érvényeseknek és változás alá nem vetettnek tekinti a fizika a mozgás törvényeit, a vegytan a vegyrokonság törvényeit s így tovább. A másik nézet, a mely a történelem tanulságain okul, látva a folytonos változást az emberi élet minden mezején, az átalakulást a hit, erkölcs, az akarat és cselekvés birodalmában, látva azt, hogy a történelem folyamán csak egy tekintetben van állandóság: az örökös változásban; a közgazdaság törvényeit nem ismeri el állandóknak, hanem nép és idő szerint változóknak, folytonos fejlődésben levőknek mondja azokat; nem merev, hanem, hogy egy hazai történetírónk kifejezésével éljünk, rekettje-hajlíthatóságú szabályokat lát bennök.¹⁾

Azt mondtuk fentebb, hogy két ellentétes nézet képzelhető, pedig úgy látszik, hogy inkább azt kellett volna mondani, miszerint két ily ellentétes nézet létezik. Legalább így találjuk ezt megírva a történeti iskola jeleseinek műveiben.²⁾ Az előbbi felfogás az, melyet ők, mint a physiokrata — Smith-féle tanok alapelvét emlegetnek; az utóbbi felfogás az övéké.

Nagy irodalomtörténeti tanulmány, az egész francia felvilágosodási irodalom ismerete s a természetjog, mint a természetes közgazdaságtan pendantját képező gondolat-produktum eredetének felvilágosítása volna szükséges, hogy megítélhessük, mi igaz és mi nem a történelmi iskola azon állításában, mely szerint a klasszikus nemzetgazdaságtan tudományunk törvényeit a természettudományokéval állította egy

¹⁾ Ballagi Aladár: Colbert. I. köt. 144. l.

²⁾ Lásd Hildebrand: Jahrbücher. I. évf. 20. s köv. l. Knies: Die politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte. (N. Aufl.) 26. l. »Absolutismus der Theorie« cím alatt. Cliffe-Leslie: Essays in political and moral philosophy. X. The political Economy of A. Smith.

vonalba. Nézetünk szerint abból, hogy a physiokrata iskola már nevében hordja a természet uralmát és hogy Smith, Ricardo, valamint követőik nagyon sokat beszélnek természetes értékről, természetes árról, természetes munkabérről, tőkekamatról és így tovább, még nem lehet azt következtetni, miszerint az ezekre vonatkozólag felállított törvények azonos jellegűeknek tekintetnek a fizika törvényeivel. A mindenben a természettest kereső 18-ik század gyermekei, köztök a nagymester, mint a létező állapotokban megnyugvó erkölcsstan-tanár szeretik a természetes jelzöt ott, hol eltekintenek a zavaró körülményektől és nagy általánosságban érvényes tételt akarnak felállítani. Épen ezekről a természetesnek jelzett kategóriákról mindig elismerik felállítóik, hogy azok a valóságban tisztán soha nem észlelhetők, hanem csak kisebb-nagyobb eltérésekkel s így igenis tág teret engednek az idő- és térbeli változásoknak.¹⁾

S azután sohasem szabad feledni, hogy a nemzetgazdaságtan akkor, mikor Smith idejében rendszerét először fejtette ki a maga egészében: még csak szárnypróbálgatásait kezdte. S mint minden ifjú tannak, első dolga nem az volt, hogy számbavegye a multak tanait, hanem dolgozott a jelennek, kiindulási pontul vette azt a kort, a melyben mozgott, azt az országot, a melynek fiait tanítani kívánta; a miért alig fogja valaki komoly szemrehányásokkal illetni, habár Listtel azt tartja is e tanról, hogy az csak Angliának való.

De, habár talán ki lehetne is mutatni, hogy az elméletnek az az abszolutizmusa, melyet Knies emleget, vagy az a kozmopolitizmusa, melyről Schönberg beszél: nem terjedt soha odáig, hogy megfélelkezzék a korok és nemzetek közt létező különbségekről: azt készséggel el kell ismerni, miszerint a történelmi felfogás belevitele a társadalmi tudományok ezen ágába oly nyereség, melyet eléggé megbecsülni nem lehet.

De a történelmi kutatások tanulságai az elmélet tör-

¹⁾ Smith: *An Inquiry etc.* I. B. Ch. VII.: There is in every society or neighbourhood an ordinary or average rate both of wages and profit in every different employment of labour and stock. This rate is naturally regulated, partly by the general circumstances of the society, their riches or poverty, their advancing, stationary or declining condition etc. s aztán: These ordinary or average rates may be called the natural rates of wages, profit and rent, at the time and place in which they may commonly prevail.

vényeinek tekintélyét illetőleg nem voltak kedvezők. Az örökös mozgás, változás szemlélete oda vitte az embereket, hogy törvényekről, mint a jelenségek közt létező állandó összefüggés kifejezőiről nem sokat tartottak. Veszély fenyegette a törvényeknek nemcsak u. n. klasszikus felfogását, hanem általában létét: a lenni vagy nem lenni kérdése került szőnyegre.

Nem lehet e helyen részletesen belemenni abba a vitába, mely a közgazdasági törvények jellege körül a történelmi iskola íróinál lefolyt. Csak az eredményt kívánjuk ismertetni, hogy ahhoz fűzhessük megjegyzéseinket.

A »társadalmi törvények« és a »történelmi törvények« hírneves írója, Rümelin,¹⁾ bár nem szorosan közgazdasági téren, de az azt magában foglaló tágabb mezőn keresve a törvényeket: sorra veszi azon tételeket, melyeket a történelemben e néven jelezni szokás és sorra kétségbe vonja azok általános érvényét. Felhossa például azt a közgazdasági irodalomban sem ismeretlen tételt, mely szerint a nemzetek mindegyikének megvan a maga ifjú-, férfi- és aggkora, mi után az enyészet következik. Hol a bizonyíték arra, hogy ennek csakugyan így kell lenni? A klasszikus ókor népeiről azt mondják, hogy letűntek, pedig a mai olaszok és görögök nem különböznek jobban őseiktől, mint a modern németek a régi germánoktól. S amaz állítás azt jelentené, hogy megtagadjuk a változott viszonyokhoz való alkalmazkodás képességét a nemzetektől, holott e képességet nem vonhatjuk kétségbe az alsóbbrendű szervezeteknél sem. — Felhossa a népek fejlődési menete, jellege és hazájuk égalja, fekvése és földjének alkata közti összefüggést állító történelmi törvényeket. Hogy mily kétélűek ezek, arra példa a természettől megáldott föld, mely egyrésztől előmozdítja lakói jólétét, másrészt lenyélésre alkalmat adó bőségével hátráltatja a kultúra fejlődését; példa a szigeti fekvés, mely egyrészt hajózásra és kereskedelemre ösztönöz, másrészt a nyugodt önmegelégedésre és boldog elkülönülésre lehet magyarázat; a hegyes vidék, mely egyszer idylli pásztoréletre csábít, másszor alkalmat nyújthat a völgyiség elpuhult lakóinak leverésére; a nagy síkság, mely egyhangúságával eltompítja a lelket, de viszont a forgalom könnyűsége

¹⁾ Reden und Aufsätze. Tübingen, 1975. és Neue Folge. 1881.

által növeli annak látókörét és nagy birodalmak alakítására vezet; stb. S hogy okoskodásának támadó élt adjon, azt kérdi Rümelin: nem kétezzer éve-e, hogy Jonia örökké mosolygó kék egének csodás hatása megszűnt és nem ugyanannyi ideje-e, hogy hiába csábitanak a phoeniciai partok kikötői és öblei a kereskedés és hajózás üzésére? Vagy, hogy közgazdasági téren maradjunk: a gazdálkodás főrugójául fölvelt önérdék nem több-e az önfentartási ösztönnél? Ha igen, ugy annak általános, kivételt nem tűrő uralma ellen nem bizonyíték-e azon tény, hogy Európában évente 22.000 ember dobja el magától életét saját elhatározása folytán? A végeredmény, melyhez Rümelin eljut, tehát az: ¹⁾ hogy bárhova nézzünk, sehol sem akar az a szilárd rend, az a kivételnélküli összeköttetés ok és hatás közt jelentkezni, melyet a törvény első és határozó kellékének ismerünk.

Hasonló, bár kevésbé erős kifejezésekkel találkozunk a történelmi iskola legújabb nyilatkozataiban is. Igy Schönberg ²⁾ azt mondja, hogy ezek az ugynevezett törvények nem abszolút érvényűek, hanem csak bizonyos gazdasági korszakra állanak s akkor is kivételeket engednek. — Neumann ³⁾ (tübingai) pedig szükségesnek látja a gazdasági törvényeknek más meghatározást adni, mint a mely a természeti vagy szerinte szorosabb értelemben vett törvényeket megilleti s azt mondja, hogy a valóságban csak szabályszerűségekhez való hajlamról, de nem ily szabályszerűségek tényleges jelentkezéséről lehet szó.

A régebbi közgazdasági iskola absztrakt-deduktív módszerre ellen való visszahatás, mint látjuk, kiterjedt a közgazdasági törvények jellegének kérdésére is. S egy rövid bepillantás ebbe a módszer-vitába igazolni fogja, hogy e visszahatásra elég ok és szükség volt.

A dedukciónak bizonyos általános tételtől kell kiindulnia s annak alkalmazásával folyton kisebb kiterjedesű szabályra aláereszkedni. Ezt tette a közgazdaságtan akkor, mikor felállította alaptanait, melyek szerint az embereket gazdálkodásukban az önérdék vezeti, hogy ez az önérdék, a mennyiben szabadon működik, a termelés fokozására és a munka bizonyos megosztására vezet, hogy a nemzeti jövedelem a

¹⁾ Reden und Aufsätze. Neue Folge. 137. l.

²⁾ Handbuch der politischen Oekonomie. I. B. (2. Aufl.) 20. l.

³⁾ Ugyanott 149. l.

termeléshez való hozzájárulás arányában a földbirtokosok, munkások, tőkések (esetleg külön vállalkozók) közt oszlik meg és pedig a föld csökkenő termékenysége s a népesedés malthusi törvényének hatása alatt olykép, hogy a földjáradék tétele hovatovább nő, míg a munka bére s a vállalkozó nyeresége (profit) csökkenő irányt követ; s így tovább.

A történelmi iskola megtámadta e tantételeket gyökereikben. Birálata tárgyává tette az önérdékről szóló tant, kimutatva, hogy az emberek sokszor cselekesznek felebaráti szeretetből, közérzetből, méltányosságból, szokás, hagyomány uralma alatt s így tovább. Hivatkoztak magára a mesterre, Smithre, ki a gazdálkodás terén helyt engedett más rugóknak is s egyáltalán nem indult ki absztrakt deduktiókból, hanem mindig szem előtt tartotta a való élet tarka változatosságát. S igazán úgy látszik, mintha a deduktív és induktív irány, mindegyik egyenlőképp hivatkozhatnék Smithre, ki még magában egyesítette volt azokat s csak követőinél váltak szét, úgy, hogy Smith ugyanazt az állást foglalta el tudományunkban, melyet a bölcsészetben Kant, kinek »Kritik der reinen Vernunft«-ja kiinduláspontjává lőn a két ellentétes — idealisztikus és realisztikus — iránynak. E körülmény az egyik magyarázata annak, hogy Smith sokkal kevesebb megtámadásnak volt kitéve, mint Ricardo.

A deduktív módszer követői, a mint érintettük, abból a tételből indultak ki, hogy az embert gazdasági tevékenységében az önérdék vezeti. Az önérdék kifejezés egyébiránt itt nézetünk szerint tulságosan tág. Mert önérdék vezetheti az embert, a nélkül, hogy cselekvése a gazdaságosság jellegével birna. Az ifjú, ki feltünési vágyból gavallérosan öltözködik, a férfi, ki szenvedélyesen üzi a sport valamelyik nemét, az agg, ki a jótékonyságban találja élvezetét: mindannyiszor az önérdék uralma alatt áll, a nélkül, hogy egyuttal jól gazdálkodnék vagyonával. Nem az önérdék, mely csak épen a legélénkebb vágyunk mindenkori kielégítésére tör, hanem a vagyon utáni vágy az, a mi az embert gazdálkodása közben vezeti, a mint hogy az angolok többnyire a »desire of wealth« kifejezést is alkalmazzák.¹⁾

¹⁾ Mill fentebb már idézett essayében: Definition and method of Political Economy; Cl. Leslie Essays: XIV. On the philosophical method of Political Economy. Sidgwick: The Pr. of P. E. 39. 1.

Ez a vagyon utáni vágy az, a melynek működését az absztrakt deduktív kutatás vizsgálja. Abban a műben, melyet e kutatás vezértankönyvének lehet tán nevezni, John Stuart Mill Essayiben logikushoz illő tisztsággal van kifejtve annak dogmája. Mill előre bocsátja, hogy »soha egy közgazda sem volt oly félszeg, miszerint feltegye, hogy az embert a javakkal szemben való eljárásában egyedül csak a 'desire of wealth' vezetné. Ámde az elméletnek a fő és beismert czélt kizárólagos gyanánt kell felvennie, a mi az összes egyenlőkép egyszerű feltevések közt a legközelebb áll a valósághoz. A közgazdaságtan azt keresi, hogy minők az eredmények, melyeket ezen (vagyon utáni) vágy előidéz, feltéve, hogy az a kérdéses körben akadály nélkül hat«. Miután előzőleg már előadta volt, hogy a vagyon utáni vágy mellett még a munkának kellemetlensége és a jelen élvezetek kívánása jó tekintetbe, mint két oly tényező, melyek ama vágyat, mint valami kölönczök, mérséklék, a közgazdaságtannak következő — szerinte teljes — meghatározását állítja fel: ¹⁾ »a közgazdaságtan azon tudomány, mely oly társadalmi jelenségek törvényeit adja, a melyek az embereknek a javak termelésére kifejtett társas tevékenységéből keletkeznek, a mennyiben ezen jelenségek más czél követése által nem módosíttatnak.«

Ez volna a közgazdaság tudományának az a felfogása, mely az absztrakt-deduktív módszer uralmát megállapította. A milyen éles és következetes felfogás, ép oly távol áll attól, hogy a helyes elmélet alapját képezhesse. Mert ha az elmélet feladata a jelenségek okait kutatni, szükségképp rossz következtetésekre vezet az oly elmélet, mely tudva mellőzi az okok egész sorozatát. Az ily elméletre el lehet előre is mondani, hogy nem áll összhangban az étellel, nem adja magyarázatát a tapasztalt tényeknek, nem a való, hanem egy képzelt világban mozog. Mill maga hozzáfűzi tudomány-meghatározásához a megjegyzést, ²⁾ miszerint az, a ki a tárgyról írva, tanítani akar, a tiszta tudomány igazságaival a gyakorlati módosulások közül annyit egyesít, a mennyit művének hasznossá tételére kívánatosnak tart.

¹⁾ Id. h. 140. l.

²⁾ Ugyanott: the didactic writer on the subject will naturally combine in his exposition, with the truths of the pure science, as many of the practical modifications as will, in his estimation, be most conducive to the usefulness of his work.

De miért e korlátozása a tudomány feladatának? Vajjon a többi tudományok, az angolok per eminentiam science-ei, hasonlóképp cselekesznek-e? Azt hisszük, nem lehetne ezt elmondani.

A hivatkozás a mennyiségtanra, melyet nagyon szeretnek az absztrakt-deductiv tudományok mintaképéül felhozni, szerintük nem talál. A vonalnak a mértan szerint nincs szélessége, csak hosszúsága van — így hangzik a példa — pedig a valóságban ilyen vonal nem létezik. Igaz, de a mértanban éppen csak a vonalak hosszúságára van szükségünk, hogy abból vonjunk le következtetéseket; ott, a hol a vonalak szélességével is közbejárunk, a fizikában bizony tekintetbe van ez véve. Azzal a vallomással, hogy a gazdálkodó ember más ösztönök, vágyak, érzések módosító hatása alatt is áll, mint a melyeket a tudomány tekintetbe vesz, megfosztottuk a közgazdaságtant azon jellegtől, a melylyel minden tudománynak birnia kell, hogy t. i. a jelenségeknek magyarázatát adja. A fizika, melynek tudomány-voltát senki sem vonhatja kétségbe, nem elégszik meg azzal, hogy egy-két erő hatásának törvényeit állítsa fel, hanem tekintetbe vesz mindent, a mi a valóságban egy jelenség magyarázatához szükséges. A nehézség elég fontos tényező a fizikában arra, hogy reája egész sor ismeretet építsünk s mégis a fizika nem elégszik meg a nehézkedés törvényével akkor, mikor a testek esését a levegőkörben magyarázza, hanem számbaveszi a levegő ellenállását, meghatározza azt is, hogy ez minő mérvben működik. Nem így a Mill-féle absztrakt-deduktiv iskola. Ez az önérdek vagy vagyon utáni vágy tényezőjére, melyet a közgazdaságtan nehézkedési törvényének találóan neveztek el,¹⁾ fekteti az egész tudományt, holott beismeri, hogy ez a tényező nem az egyetlen határozó. Ám ez ép oly eljárás, mint lenne a fizikáé, ha az a pehely esésénél nem venné tekintetbe a levegő ellenállását, az üstökösök mozgásánál nem az éther jelenlétét, hanem mindig csak a nehézkedés egyetlen hatása alatt állóknak tekintené a testeket. Ekkor következtetései,

¹⁾ Senior (idézve Cl. Leslie Essay-iben: On the Philosophical Method of Political Economy 220. l.): that every man desires to obtain additional wealth, with as little sacrifice as possible, is in Political Economy, what gravitation in Physics, etc. the ultimate fact beyond which reasoning cannot go.

melyek a légüres térre teljesen beválnának, nem magyaráznák meg a föld légkörében lefolyó jelenségeket. Így jár a Mill-féle közgazdaságtan is: következtetéseivel egy feltételezett téren, hogy úgy mondjuk, a légüres térben mozog.

A mennyire kifogásunk van az absztrakt-deduktív iskola felfogása ellen akkor, mikor a tudomány feladatairól van szó: oly készséggel elismerjük a módszer jogosultságát. A deduktív módszerre szükség van és szükség van arra az absztrakcióra is, a mely egyes lélektani motivumokból indul ki, de csak azért, hogy azokat külön-külön vizsgálja és nem azért, hogy azok közül egyet vagy kettőt kizárólagosnak vegyen. Ez a módszer, melyet Böhm-Bawerk helyesen nevezett el újabban ¹⁾ izoláló módszernek, egyáltalán nem hypothezisekből indul ki, mert feltevések nem egyebek, mint elfogadhatóknak vélt, de még bebizonyítandó tételek előrebocsátása a jelenségek megfejtése végett. Pl. a fizika egy hypothezist állít fel a nehézkedés megmagyarázására, a mely aztán a bizonyítás sikeres volta esetén igazságszámba megy. Módszerünknel egyáltalán nincs arról szó, hogy az izolált tényezőkből külön-külön levont tételeket igazságoknak tekintsük: csak arról, hogy azok hatásait elkülönítsük. Az izolálás csak addig történik, míg az elméleti művelet véget ér; a mint ezzel készen vagyunk, egyesítjük a tényezőket. Igaz, hogy ez az egyesítés nem jár minden nehézség nélkül. Kleinwächter egy legújabb czikében ²⁾ nem minden gúny nélkül mondja, hogy az alap-tényezőül vett gazdasági önérdék mellé a valóságban járuló oktalansági, tudatlansági és szabadság-hiányi tényezők hatása is mindenkor tekintetbe veendő, de vajjon mekkora ez az oktalanság, tudatlanság és szabadság-hiány? Joggal mutat rá ugyanazon író a társadalmi tudományok alapját képező lélektan fejletlen állapotára. Ha a lélek mivolta felől homályban vagyunk, hogyan építhetünk az arról szóló tudományra?

De bármilyen nehéz a haladás a deduktív úton, nem könnyebb az induktió segélyével sem. E módszer ellen fel szokták hozni a kísérletek hiányát. Így odaállítva, ez állítás nem felel meg a valóságnak. Mert minden törvényhozási

¹⁾ Conrad-féle Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. N. F. XX. B. I. H. 78. 1.

²⁾ Conrad-féle Jahrbücher für N. u. St. XVIII. B. 6. H. Wesen, Aufgabe etc. der Nationalökonomie. 610. 1.

intézkedés, mely a közgazdaság körébe vág, magában véve egy-egy nagy kísérlet. Vámok felállítása vagy eltörlése, jobbágyság felszabadítása, munkások védelme vagy kényszerbiztosítása megannyi kísérletek a közgazdaság terén, ha nem a tudós laboratóriumában mennek is végbe. Ámde a mi e kísérletek jelentőségét a tudomány szempontjából korlátozza, az, hogy nem lehet változatlan körülmények közt ellenkísérletet tenni, hogy nem lehet a kísérlet alkalmával megváltozott tényezőt izolálni, a többieket változatlanul hagyni s így a kérdéses tényező hatására biztos következtetést vonni, mint ez a vegytannak vagy fizikának módjában áll. Az izolálás, mely a deduktív módszer mellett nagy szolgálatot tesz, nem vihető keresztül az induktiónál.

Nem lévén szándékunk e helyen a módszerek kérdésébe mélyebben belemenni, csak azon általános benyomásnak akarunk kifejezést adni, melyet az egész vita hátrahagy. Igazolva látszik lenni, hogy több és jobb deduktio (izolálás) és óriási kutatás az emberiség történelmében azok az egyenrangu eszközök, melyek segélyével a célhoz lehet jutni. Hogy azután a két módszer hogyan fog megosztózni az elmélet különböző részein, vajjon ugy-e, mint azt Sidgwick képzel, hogy a termelés és fogyasztás tana a deduktív, a javak forgalmának és megosztásának tana pedig az induktív módszerre fog támaszkodni, vagy ugy, a mint Böhm-Bawerk állítja, hogy az elmélet legáltalánosabb aseptái a deduktív, a részletkérdések s a gyakorlati vagy szociálpolitikai problémák az induktív módszerrel lesznek tárgyalandók: azt eldönteni nem tartozik reánk. Valószínű, hogy az elmélet minden fejezetében midkét módszernek meg lesz a maga szerepe és csak több-kevesebből lehet az osztozkodásról szó.

Hogy azonban egyáltalán elméletet alakítani lehessen, arra kell, hogy az összefüggés, az ok és okozati viszony jelenlét és jelenség közt kimutatható legyen. Ha nem tudunk törvényekre akadni, úgy nincs elmélet, de nincs gyakorlati tan sem, akkor az államférfi vagy a társadalom vezérszerepet játszani hivatott embere nem tudja cselekvéseit irányozni, mert nem számíthatja ki azok eredményét; akkor nem létezik előrelátás, következtetés a gazdasági élet terén, akkor igazán úgy jelentkezik minden törvényhozási intézkedés, mely abba belenyúl, mint megannyi »ugrás a sötétbe«.

Ámde ezt nem hiszik még azok sem, kik a társadalomban mutatkozó törvényszerűségek felfedezhetése iránt kételyeket táplálnak. A legújabb generatióból Neumann, a Schönberg-féle kézikönyvben szintén beszél közgazdasági törvényekről, bár azok fogalmához meglehetősen hosszú körülírást használ,¹⁾ mi azonban csak a szavakat változtatja, nem a lényeget.

Cliffe Leslie²⁾ nem vonja kétségbe a törvények létét, csak azt hangsúlyozza, miszerint a történelemben s a társadalom és társadalmi fejlődés általános törvényeiben kell azokat keresni. Knies nyíltan hirdeti,³⁾ hogy van az emberi életben és cselekvésben valami örökké tartó és egyenlő, miután egy ember sem tartozhatnék a fajhoz, ha éppen ez által nem kötetnék össze a többi egyedekkel a közös egészszszé s hogy ezen örökké tartó és állandó valami kifejezésre talál az összességben is, minthogy ez utóbbi az egyesek sajátságait bírja alapul. Ezen örökké tartó és egyenlő az ember gazdasági tevékenységében is kell hogy nyilvánuljon, miután annyiban, a mennyiben az valami szellemi, az emberi lélekben találja fészket, mely forrásból ered a gazdasági tevékenység ép úgy, mint minden egyéb. S maga Rümelin, ki kételkedik minden történelmi törvényben, melyet eddig felállítottak, ha inkább a hit és sejtés, mint a tudás alapján is, egy fejlődési törvényt vesz fel,⁴⁾ mely uralkodik az emberiség története felett.

A közgazdaságtan törvényei, mint a társadalmi törvények egyáltalán, az emberi akarat törvényei s így a lélek törvényei. Mint ilyenek, nem természettörvények akkor, ha a természet kifejezést csak az anyag világára szorítjuk; ellenben természettörvények annyiban, a mennyiben a természet alatt sajátságok, tulajdonságok összegét értjük, t. i. a lelki természet törvényei.

A mint a fizika törvényei az anyaggal advák, úgy a társadalomtan törvényei ez emberi lélek természetéhez forrvák; a mint az anyagban minden változatossága daczára vannak bizonyos közös tulajdonságok, úgy nem képzelhetjük el ilyenek nélkül az emberi lelket sem. Ezek a tulajdonságok, ha

¹⁾ Als wirtschaftliche Gesetze sind anzusehen: auf regelmässige Ursachen zurückzuführende Regelmässigkeiten in der Aufeinanderfolge wirtschaftlicher Vorgänge. Schönberg-féle kézikönyv. I. k. (2. kiad.) 149. l.

²⁾ Essays: On the philosophical method of Pol. Economy. 242. l.

³⁾ Die politische Oekonomie vom gesch. Stp. 478 l.

⁴⁾ Id. helyen 147. l.

állandóknak vesszük őket, állandó és örökre érvényes, ha ellenben változóknak, úgy időről-időre változásnak alávetett törvények létezését eredményezik.

A közgazdasági törvények jellege körül forgó vita súlypontja éppen ezen a kérdésen nyugszik. Van-e vagy nincs állandóság a cselekvés rugóiban, indokaiban s e szerint magában a cselekvésben is: ez éppen a megoldandó kérdés.

Állandónak látszik minden esetre az a törvény, mely szerint az emberiség történelmének folyamán az egyes úgy, mint az összeség folytonos átalakulásokon megy keresztül. Hogy csak egyszerű változást, mely határozott irányt nem követ, vagy mindig egy pontra visszatérő körszerű mozgást vagy ellenkezőleg, nagyban és egészben előrehaladó fejlődést képez-e ezen örökös módosulás: az éppen a történettudomány legnagyobb problémája, melyet emelkedő társadalmak gyermekei optimisztikusan, hátramenő vagy stagnáló korszakok pesszimisztikusan oldanak meg. A fejlődés törvénye azonban, akármit értsünk is fejlődés alatt, nem dönti el a törvények állandósága iránti kérdést. Mert éppen a változások, ez átalakulások lehetnek eredményei folyton működő és folyton egyforma törvényeknek is, mint a hogy az égi testek örökös helyváltoztatását, a geológiai átalakulásokat s a szerves testek változatos életfolyamát illetőleg senki sem vonja kétségbe, hogy azok mindig egyenlő törvények behatása alatt mennek végbe.

Nem akarjuk azokat a törvényeket felsorolni, a melyek, mint éppen fejlődési törvények, örök érvényre tartanak számot. Például szolgálhat az a törvény, mely szerint a társadalmi élet menete egyik tulzásból a másikba esik, az emberek nézetei, s ebből kifolyólag tettei is egyik szélsőségből a másikba csapnak át, mint a hogy az inga lengése a függőleges egyik oldalán épúgy eltávolodik attól, mint a hogy a másikon tette volt. Így az egyéni szabadság és állami kényszer, individualizmus és szocializmus uralma egymást váltogatják. Ilyen társadalmi törvény volna Schäffle törvénye¹⁾ a közgazdaság és állam egymástól való különállásának fokozatos fejlődéséről (a kölcsönös áthatás éppen maradásával), vagy Wieser törvényei²⁾ a termelés menetéről s így tovább.

¹⁾ Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaften. XXV. Jahrg. (1889.) 4. H. Trennung von Staat und Volkswirtschaft. 643. l.

²⁾ Ueber den Ursprung und die Hauptgesetze des wirthsch. Werthes. 42. s köv. l.

Azok a törvények, melyeket a történelmi iskola nagyon is abszolút fogalmazásuk miatt megtámadott volt, nem ilyenek. Azok, daczára a deduktív módszernek, melylyel készültek, csak bizonyos fejlettségi állapotra vonatkoznak és a jelenkori társadalmi állapotokhoz, nevezetesen éppen Anglia fejlődési fokához voltak alkalmazva. Sőt azok az ártörvények, melyek a szabad verseny s az önérdek feltétlen uralmának alapul vételével abból a feltevésből indultak ki, hogy minden egyes ismeri a piaczi vetélytársak helyzetét és tudja, hogyan érvényesítheti legjobban saját érdekeit: csak a nagy forgalom törvényeinek ismeretére vezethettek el s így a jelenkor áralakulásainak is csak egy részére vetettek világot.

Ezek a törvények szükségkép relativok, idő- és nép szerint változók. Mint a statisztika átlagembere, úgy változik az abból összetett társadalom is. Mint amott az egyes az akarat egyediségénél fogva (nevezzük ezt szabadságnak vagy sem) másképp cselekedhetik ugyanazon körülmények közt, mint egy másik: úgy itt a társadalom egy-egy része másképp járhat el adott viszonyok közt, mint a másik rész s a mint ott csak szabály van kivételekkel, úgy itt csak tendenzia, csak szabályszerűség mutatkozik, kisebb-nagyobb pontossággal előrelátható eredménye egyes elemeiben különböző, de nagy egészében a többség szerint irányuló hatóknak.

Amde azt hisszük, hogy ezek a relativoknak nevezett törvények csak részei, hogy úgy mondjuk, darabjai az abszolút társadalmi törvényeknek, melyeket fentebb fejlődési törvényeknek neveztünk. A mint a testek esése másképp fog alakulni, ha sűrűbb vagy ritkább közegen át, nagyobb vagy kisebb tömeg felé rehezednek: úgy az emberi lélek törvényei, ha magokban ép oly változhatlanok is, mint a fizikai törvények, másképp fognak hatni a kezdetleges viszonyok közt élő népeknél és másképp a kifejlett magántulajdon, szigorú jogrend, egyéni szabadság, stb. korában, a mint ismét másképp fognak azok jelentkezni a társadalmi jogrend egy későbbi alakulata mellett. Így értve a dolgot, mindkét félnek álláspontja összeegyeztethető, azoké is, kik abszolút törvényekben hisznek s azoké is, kik csak egy korra és egy népre akarnak szabályszerűségeket felvenni.

A társadalmi tudományok bizonyynyal nagyon messze vannak még attól, hogy abszolút törvényeket felállítani és egyuttal beigazolni képesek lennének. Hisz az emberiség

történelme még oly rövid s az idő, mióta az emberek e problémákon törik fejöket, még sokszorta rövidebb. A történelem segélyével e törvények tulajdonkép csak akkor lesznek tisztázhatók, mikor azok ismeretének az emberiség már nem veheti többé hasznát, t. i. a mikor az emberi nem története e földön lezárul. A dedukció segélyével pedig akkor állapíthatjuk majd meg azok jellegét, mikor az anyagi világ ismeretén túl a lélek természete és fejlődési törvényei előzetesen kiderítettek. Addig csak hinni és valószínűvé tenni lehet, de bebizonyítani nem, hogy a társadalom élete minden nyilvánulásában, tehát a gazdasági életben is az okozatosság szoros törvényeinek uralma alatt áll, melyek működésökben folyton-folyvást új meg új alakulatokat hoznak elő a nélkül, hogy magokban változásnak volnának alávetve.

De, álljon bár a dolog úgy, hogy a társadalom örök törvényei még sok nemzedéken át a pusztá sejtés tárgyai fognak maradni, — épugy, mint a fizika sok alaptörvénye — abból egyáltalán nem következik az, miszerint az elméletről, a törvények kutatásáról a jelen nemzedéknek le kell mondania. Gyakorlati célokra teljesen megelégedhetünk oly törvények felfedezésével, melyek az emberiség egy bizonyos fejlettségi fokának felelnek meg s melyek majdan amaz állandó törvények egy-egy nyilvánulásakép fognak jelentkezni, de ezen törvényekre szükségünk is van. A régibb német történelmi iskola tudta ezt s át is vette az angol elmélet tanait. S ha Schmoeller és követői, kik ma a nagy Németbirodalmat uralják, azt hiszik, miszerint a kivételek minden törvényt lerontanak s nem látják be, hogy azok ellenkező irányban működő tényezők összehatásából magyarázhatók (a minthogy a felröppenő léggömb azért, mert felfelé tart és nem lefelé, még nem kivétel a nehézkedés törvénye alól) — ha nem szűnnek meg csak empiristák lenni, ugy valóban megeshetik, hogy a német tudomány amaz előnye, mely a történelmi felfogás első meghonosításában rejtett, veszendőbe megy, s mint az osztrák iskola egyik kitünősége¹⁾ mondja: addig, míg ők a köveket csiszolgatják, más nemzetek felépítik magát az épületet.

¹⁾ Böhm. Bawerk a Conrad-féle Jahrbücher f. N. u. St. XVIII. k. VI. f. (1889): Aus der neuesten nationalökonomischen Litteratur Englands und Nordamerikas 681. l.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Május hó.

1-én. A pénzügyminiszter közlése, hogy a készpénzbeli kielégítésre már előbb bejelentett *regaleváltság-összegek kifizetése* semmi halasztást sem fog szenvedni.

A *zónatarifa eredménye* nagyon kedvező, úgy, hogy a gabonakiviteli csökkenése által okozott bevételi hiány kiegyenlítettett. Az összes tiszta bevétel 1889-ben 19.75 millió forintot tett (az előirányzatnál 3.75 millióval több, az 1888-iki eredményénél 390.000 frttal magasabb); az üzlethányados 54.47⁰/o-ra szállt (59.51⁰/o-ról). Az ideiglenes kimutatások ápril 20-ig a szállított személyek számának 5.3 millióval való emelkedéséről tanuskodnak és e czimen 1,086.175 frt. bevételi többlet mutatkozik.

A »*Lloyd viszontbiztosító-részvénytársaság*« közgyűlése elfogadta a mérleget s a javaslatba hozott 8⁰/o-os osztalékot.

Sátoralja-Újhelyen *szőlőművelési társulatot* terveznek.

A temesvári kereskedelmi kamara a *szabadalmi törvény reformját* sürgeti.

Arad vidékén a filloxera oly pusztításokat okozott, hogy Ménesen és Gyorokon nem lesz szüret.

A *magyar trágya* bevitelére vonatkozólag Németországban fennállott tilalmat megszüntették azon időre, míg az ország ragálymentes marad.

2-án. A *távbeszélő bérletére* vonatkozólag (Puskás és az állam közt) fennállott szerződés átmegegy, a kereskedelmi bank által alapított részvénytársaságra. A bérlet egyelőre 400.000 forintot kap részvényekben és későbbben 200.000 forintot.

A *brassó-háromszéki helyi érdekű vasut* létrejön. A szükséges tőkét Erlanger és Salzbach czégek adják.

A *munkások* május 1-ji nagy tüntetése egész Európában csendesen folyt le.

3-án. A *kassa-oderbergi vasut* üzleteredménye 1889-ben és 1890. első hónapjaiban nagyon kielégítő volt.

Dr. Kautz Gyula egyetemi tanár a »Société d'Economie politique« levelező tagjává választatott.

4-én. A kereskedelemügyi miniszter a *Vaskapu robbantási munkálataira* nézve a berlini leszámítoló bankkal szövetkezett vállalkozókkal, Hajdu és Lutherrel megkötötte a szerződést.

Budapesten több iparágban *strike* üt ki (a sütőknél nagyobb mértékben).

Kolozsvárt az *ipari szeszgyárak* kénytelenek lesznek az üzemet a rossz árak következtében május végén beszüntetni.

5-én. Az *osztrák-magyar Lloyd-társulat* elnöke az osztrák kormánynak nagyobb emlékiratot adott át a segélyezés tárgyában.

Baross kereskedelemügyi miniszter *néhány szegedi iparos emlékirata* folytán megrója a budapesti kereskedelmi és iparkamarát, melynek feladata volna az avult nézetek ellen kikelni és felvilágosítást nyújtani.

A leszámítoló társulat az *ipari és kereskedelmi alap* számára 3.000 forintot adományoz.

A *lőtenyésztés ügyében* ankét-tárgyalások tartatnak.

7-én. A magyar földhitelintézet 4¹/₂0-os és 50/0-os zálogleveleit május 20-án konvertálja; a régi záloglevelek 100/30, illetve 100/50 forintjával becserélhetők új 40/0-osokkal, mely utóbbiak 96/75 forintjával számíttatnak.

A magyar kormány megtagadja az *osztrák-magyar Lloydtól* az állami segély felemelését.

A *keresztkötés alatt továbbított küldeményekre* nézve új viteldíjszabás lép életbe: 10 grammig 1 kr., 50 grammig 2 kr., 150 grammig 3 kr., 250 grammig 5 kr., 500 grammig 10 kr., 1000 grammig 15 kr.; mi által a polgári kereskedelmi testület kívánsága teljesedésbe megy.

A *pécs-bacsi vasut* 1889. évi bevétele 590.696 frt., kiadása 296.100 frt., felesleg 294.595 frt., mi javulást jelent.

8-án. Az osztrák kormánnyal tárgyalások folynak a *szeszadó reformja* iránt.

A magyar *északkeleti vasut* évi jelentése szerint 4²/₂₇ millió forint bevétel mellett 2⁸/₄₉ millió forint kiadás volt; a felesleg 1⁴/₃₈ millió forint s így javulás mutatkozik.

A *főváros közgyűlése* nagy szótöbbséggel elfogadja a budapesti bankok ajánlatát a *25 milliós kölcsönre*. Egyelőre 15 millióról van szó, melyből 10 millió forint azonnal, 5 millió forint később fizetendő. Árfolyam 95; 97-en felüli árfolyamuál a főváros a haszon feléig részesül. Tíz millió forintra nézve szabad kezét tartott fenn magának a főváros.

A kereskedelemügyi miniszter egyelőre 600.0000 frt. erejéig rendelt *Dunahajózásra alkalmas hajókat* a Nicholson czégnél.

A pénzügyminiszter törvényjavaslatot fog benyújtani az *italmérési törvény kibővítése* tárgyában, mely szerint külön engedély kívánatnék a 100 literen felüli mennyiségben elárúsítók részére.

9-én. A *kőbányai téglagyár-részvénytársaság* mérlege szerint 14.000 frtnak a tartalékba, 90.000 frtnak a beváltási alapba helyezése után még 51.527 frt. tiszta nyereség marad fenn.

A *lőtenyésztési ankét* befejeztetett.

Az első évnegyedről szóló *állami pénztári kimutatás* 79,711.871 frt. bevételt (+ 6,646.754 frt.) és 88,730.754 frt. kiadást (+ 212.615 frt.) mutat. A bevételek közt 4,124.102 frt. italmérési jövedék foglaltatik, tehát a többlet italmérési bevételek nélkül a tavalyihoz képest 2,366.579 frtot tesz ki.

Egy miskolczi küldöttség az *államvasutak üzletvezetőségének Miskolcra* helyezését kérelmezi a kereskedelemügyi miniszternél.

A *mohács-pécsi vasut* bevételei 898.361 frtot, kiadásai 424.775 frtot, feleslege pedig 473.585 frtot tesznek (+ 41⁰/₉₀0.).

10-én. Sátoralja-Ujhely az iránt kérelmezett, hogy az *északkeleti vasut üzletvezetősége* ott hagyassék, ámde azt át fogják helyezni Debreczenbe.

11-én. Az *északkeleti vasut államosítása* iránti szerződés létrejött olykép, hogy az államnak jogában áll az összes részvényeket bármikor beváltani. Az árfolyam iránt nem történt megegyezés; az állam 196⁴⁰ frtot kínál (a 18 kros bélyeg tőkésített értékének 3⁶⁰ frttal való levonása folytán), a társulat 200 frtot követel.

A *déli vasut évi zárszámadása* 18⁹³ millió forint üzleti nyereséget mutat fel az osztrák, 4²⁶ millió forintot a magyar vonalaknál, összesen tehát 23¹⁹³ millió forintot (+ 2⁰¹¹ m.), mihez még a mellékbevételek (szállodák, hengermű, stb.) hozzáadandók, 409.000 forinttal, mindössze tehát 23⁷⁰⁶ millió forint. A kölcsönök kamata és törlesztése 26⁸¹⁶ millió forint, a részvények törlesztése 0¹⁵³ m. frt. Ezekből levonandó a magyar kormány 0²⁴ s az olasz kormány 11⁸²⁷ m. frt. évjáradéka, marad 14⁹⁰² m. frt. s a 3⁰⁷³ m. frt. váltóárfolyam-vesztéség. Az üzleti felesleg tehát 5⁷³⁰ millió forint.

Az *arad-csanádi vasut* tiszta nyeresége 400.000 frt.; a zónatarifát elfogadták.

A *békési helyi érdekű vasutat* átadták a forgalomnak.

Miskolczon Melczer szénbányáit 150.000 frt. tőkével nagy *bánya-vállalattá* alakították át.

A *horvát fakereskedők* azt kérelmezik a bánnál, hogy az állami erdőkben vágott tölgyfa eladását korlátozza.

13-án. Nemzetközi *távírdai értekezlet* Párisban. A díjak leszállítását tervezik.

A *szerb sóüzletet* illetőleg a magyar kormány teszi a legolcsóbb ajánlatot a 19 millió kg. só szállítása iránt (700.000 fitért).

14-én. A *szeszdőreform* tárgyalásánál a kontingentált mennyiség alábbi szállítását osztrák részről nagyobb részben Magyarországra kívánják hárítani, okul adva, hogy nálunk a fogyasztás jobban csökkent, mint Ausztriában; a miénk azonban továbbra is a termelést kívánják alapul venni.

A *fiumei közlekedés* emelése érdekében Budapesten bizottság működik, melynek tagjai Széll, Wahrmann, Schossberger, Kornfeld, Leipziger, stb.

Az *esztergom-füzitői helyi érdekű vasut* létrejö.

A prágai (Ruston) gépgyár Budapesten *magyar gépgyárat* készü felállítani.

A *svájci szövetség tanácsa* javaslatot tesz az osztrák-magyar kormányoknak az *állatbeviteli szerződés* pontozatainak módosítása iránt. Szegeden az érdekelt vasutak megbízottai értekezletet tartanak a *román vasuti viteldíjak* ügyében.

A *kassa-oderbergi vasut* kölcsöneinek konverziója befejeztetik.

15-én. Az *arad-temesvári vasut zár alá vételét* a minisztertanács elhatározta, daczára annak, hogy az osztrák-magyar államvasut meg akarja venni a vonalat.

Románia utólagosan ajánlatot tesz a szerb kormánynak a só szállítása iránt ugyanazon árak mellett, mint Magyarország, és Romániát jobban kedvelik.

16-án. Törvényjavaslat az elkésve bejelentett *italmérési kárpótlási igényekre* vonatkozólag. E szerint még tárgyalhatók lennének azon igények, melyek 1889. december 31-ig írásbelileg bejelen-

tettek, a mennyiben a bejelentők június 30-ig folyamodnak a tárgyalásért.

Törvényjavaslat az *italmérésí jövedékről* szóló törvény kibővítéséről azon visszaélések ellen, melyek háziszukséglet ürügye alatt vagy kisebb mennyiségben egy közséből a másikba történő szállításnál fordulnak elő.

Gerenday vállalkozó egy *negyedik dunai híd*at tervez a fővárosban az Eskütérről villamos pályával.

A miniszter megtagadja a *magánzálogintézetek kamatláb-emelés iránti kérelmének* teljesítését, sőt kijelenti, miszerint a kamat érték-papírok után 100/o-ról 80/o-ra szállítandó le.

17-én. Szepes megyében *cellulóz-gyárat* állítanak fel.

A *vasárnapi munkaszünetről* szóló törvényjavaslat beterveztetik. A javaslat szerint a munka legkésőbb vasárnap reggel 6 órakor beszüntetendő s a szünet 24 óráig tart. A kivételeket a miniszter engedélyezheti, azonban a munkások okvetlen felváltandók olykép, hogy havonként legalább egy egész vagy félhónaponként egy fél szünnap legyen. A törvény áthágásának büntetése 1—300 frt. bírság.

A magyar kereskedelemügyi miniszter javaslatot tesz az iránt, hogy egy bizonyos *gabonamennyiség Galicziába* az ottani szükség miatt vámmentesen legyen bevihető (10.300 frt. vámelengedés).

A magyar *sértések bevitelét Württembergbe* Friedrichshafenen át megengedik.

19-én. A magyar jelzálog-hitelbank új *községi kötvényeit* (110 frt. ár és huzás mellett) az osztrák-magyar bank előlegképeseknek nyilvánítja.

A *szerencsi cukorgyárat* 20 kazánal kibővitik, úgy, hogy 10 m. métermázsa répát dolgozhat fel évente (650.000 frt. költség).

20-án. Besztercebányán *posztógyárat* állítanak fel 1 millió forint részvénytőkével a Kafka-czég közreműködése mellett.

A *barcsi sertéshizaló-társulat* a földmívelésügyi miniszternél az iránt terjeszt elő kérelmet, hogy a kőbányai társulattal egyenlő szervezetet (állami ellenőrzést) nyerhessen. A miniszter ezt megígéri.

A kereskedelemügyi miniszter kijelenti, hogy a *budapesti teherpályaudvarból* közraktári célokra (az esetre, ha a főváros ennek területét vásárcsarnok felállítására venné igénybe) nem engedhet át területet, hanem késznek nyilatkozik más kombinációhoz hozzájárulni.

Románia az *aranyvaluta helyreállítása* céljából 10 millió frank ezüstöt adott el a Thorsch cégnek 73.750/o árfolyamon, további 15 millióra opciózt engedvén.

Sátoralja-Ujhelyen *nagy serfőzdét* állítanak fel.

Bodrog-Szerdahelyen egy *szőlőtelepítő részvénytársaság* alakul.

A *marmarosi szeszereskedők* Técsőn értekezletet tartanak az italmérésí törvény ellen.

A svájci kormány rendelete szerint az *osztrák és magyar állatok* útleveleit a bevitelnél elszedik és helyettők térítvényeket adnak ki azon célból, hogy betegség esetén a származást meg lehessen állapítani.

A főváros jövedéki bizottsága elhatározza, hogy a *gabona-szállítás után fizetendő köveztvámnak* 2 1/2 krról 1 1/2 krra leendő le-szállítását fogja javaslatba hozni.

A rendkívüli közgyűlés az *északkeleti vasut államosítása* tárgyában június 19-ikén fog megtartatni.

21-én. A szeszkereskedők Temesváron tartott értekezlete kérivényez az *italmérési törvény módosítását* célzó javaslat azon intézkedése ellen, mely szerint kereskedők 0.5 literen alul szeszt ne árúsíthassanak el; kéri a legkisebb mértéknek 0.2 literre való lezállítását.

A kereskedelemügyi miniszter rendeletet bocsát ki a *késérűvizek eladásának* rendezése tárgyában.

Az *1860-ik évi sorsjegyek* május 12-ikén megkezdett kicserélésénél az állampénztárak is közre fognak működni.

22-én. Az *osztrák-magyar államvasut* közgyűlése. A 30 milliós kölcsön megszavaztatik; a szelvényre 1 frtot fizetnek felül.

A kereskedelemügyi miniszteriumban augusztus 17-től szept. 25-ig *ideiglenes bőrárú-kiállítást* fognak tartani előrűsítással. Bejelentés július 1-ig, bekűldés augusztus 1-ig.

Fehérpatakon *fagyapotgyárat* állítanak fel.

Pozsonyban *száj- és körűmbetegség* mutatkozik.

Kinevezések az *országos statisztikai tanácsba*.

Az *északkeleti vasut* rendes közgyűlése jóváhagyja a taraczvölgyi vasuttal kötött szerződést.

Az »*Athenaeum-részvénytársaság*« rendkívüli közgyűlése. Választások.

23-án. Az *osztrák-magyar államvasut* közös igazgató-tanácsának elnökévé Joubert helyébe Pretis-t választja az igazgatóság.

A *magyar államvasutak* a folyó évben eddig 4 1/2 millió forintot szállítottak be az állampénztárba.

Az *északkeleti vasut* kötvényeinek és részvényeinek konverzióját a magyar nyugoti és a magyar-gácsországi vasut részvényeinek konverziójával együtt fogják keresztűlvinni.

Az *állami bevételék* az egyenes adók és illetékek kevesblete daczára kielégítő eredményt mutatnak, mi a fogyasztási adók emelkedésének köszönhető.

A párisi *nemzetközi távirda-értekezletnél* Németország egységes díjat indítványoz, mi ad referendum vétetett.

A bécsi Lánderbank *kőolaj-iparvállalatot* alakít a pardubitz-i orsovai és a bécsi Wagenmann-féle hasonnemű intézetek egybeolvasztása által.

Romániában postacsomagoknál [500 frankig utánvétel engedélyeztetik.

24-én. A belügyminiszter jóváhagyja a *fővárosi 25 milliós kölcsönre* vonatkozó szerződést.

A *pozsonyi tölténygyár* 1 millió töltényt küld Bulgáriába.

A *osztrák-magyar államvasut* mérlege szerint a leírások 2 millió forintot tesznek.

Romániában sok *sáska* mutatkozik.

25-én. A *vám tanács alapszabályai* értelmében 21 taggal fog birni, feladata leendő vám- és viteldíjszabási ügyekben véleményt adni.

A földművelésügyi miniszter tanulmányokat tétet a *borkivétel fejlesztése* tárgyában, esetleg a mintapincze átalakításával.

A *kőbányai gőztéglagyár* közgyűlése az osztalékot 20 frtban állapítja meg, a tartalékalapba 14.000 frtot, a beváltási alaphoz 90.000 frtot tesz (amaz 74.000 frt., ez 320.000 frtra rűg).

A kereskedelemügyi miniszter *fiumei be- és kiviteli társulatot* akar alakítani 2½ millió forint alaptőkével aláírás útján.

A kereskedelemügyi miniszteriumban ankét tanácskozik a *beteg munkások segélyezése ügyében*.

27-én. A régi 1870. évi 3 milliós és 1871. évi 5 milliós, valamint az 1880. évi 6 milliós *fővárosi kölcsön* még forgalomban levő kötvényeit felmondják, amazokat 1891. évi január 1-ére, emezt 1890. május 1-ére. Az új 4½-os kölcsön becserélésére vonatkozó ajánlat 29-én fog közzététetni, a készpénz melletti aláírás június 6-ikán megy végbe.

A *mármarosói sóvasut* bevételei 127.686 frtra rúgnak, a kiadás 44.555 frt., a tiszta bevétel 83.130 frt., miből 200 darab elsőbbségi kötvényt visszaváltak.

28-án. A *kassa-oderbergi vasut* évi jelentése. Az igazgatóság a régi 4,285.200 frtnyi ezüstkölcsön konvertálására kapott felhatalmazáson kívül még a 2,291.200 frtos arany- és 7,477.000 márkára szóló (1888) kölcsönök konvertálására óhajt felhatalmazást.

A *regaleváltási* egyezkedések és beváltási ügyek befejezvék: a felebbezéseket ezentúl fogják tárgyalni.

A *magyar-francia biztosító-társaság igazgatósága* beismeri a nagy veszteséget s annak azon magyarázatot adja, hogy a tengeri szállításnál foganatosított régebbi tűzkárbiztosítások kedvezőtlen eredménye csak most volt számszerűleg megállapítható és a mérlegbe felvehető.

A *zónatarifa eredménye* 1889. évi augusztus elsejétől 1890. évi május 20-ikáig 6s milliónyi emelkedés a szállított személyek, 91.120 darab szaporulat a podgyászok számánál, a bevételek emelkedtek a személyek után 1,162.804 frttal, a podgyász után 138.609 frttal.

Az *arad-temesvári vasut* elhatározza, hogy felszólal a zárlat ellen, mint a mely sükségtelen, miután a vasut állami kezelés alatt áll s a tarifákra nincs befolyása; jogtalan, mert az üzleti szerződés a zárlatról szóló törvény előtt keletkezett s a törvény visszaható erővel nem bír.

A *magyar fegyvergyár* kénytelen volt új gépeket rendelni kovácsműhelye számára s ennek következtében a meghosszabbított határidőre sem lesz képes próbafegyvereket szállítani.

A *m. kir. államvasutak gépgyárának* 1889. évi bevétele 3½ m. forintot, kiadása 2½ m. frtot s így feleslege 0½ m. frtot tesz (az 1888-kinál 0½ m. frttal kedvezőbb). A diósgyőri gyár bevétele 3½ m. frt., kiadása 2½ m. frt., feleslege 0½ frt. volt (0¼ millióval kedvezőbb a megelőző évinél).

29-én. A hivatalos jelentések szerint a *búzával bevetett területnek* (5,197.346 kat. hold) 65¼%-a közepén felül, 34¼% közepesen és 0½% közepesen alul áll; a *rozsszal bevetett területnek* (2,216.891 k. h.) 41¼%-a közepén felül, 55¼% közepesen, 2¼% közepén alul áll; az *árpával bevetett területnek* (1,826.578 k. h.) 33¼%-a közepén felül, 60¼% közepesen, 6¼% közepén alul áll; végre a *kabbal bevetett terület* (1,831.029 k. h.) 20½%-a közepén felül, 67¼%-a közepesen és 11¼%-a közepén alul áll.

A 4½%-os *fővárosi kölcsön* 15 milliós részletére nézve a becserélésre való aláírás megnyílik és június 7-ig tart, 7-én a készpénzfizetés melletti aláírások történnek.

A *magyar általános hitelbank* bérbeveszi az Eszterházy herczeg

hitbizományát képező kaposvári uradalmat, melynek területe 40.000 kat. hold s a szerződés kapcsán részvénytársaságot akar alapítani, mely ott gazdasági iparvállalatokat létesítsen.

A Fiumében létesítendő *magyar kereskedelmi társaság* előkészítése tárgyában bizottság küldetik ki.

Az *osztrák-magyar vámértekezlet* a Törökországgal, Bolgárországgal és Egyiptommal kötendő kereskedelmi szerződések felett fog tanácskozni.

A kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslatot terjeszt elő a *méter és a kilogramm alapmértékének helyesbítéséről*.

A *magyar fegyvergyárra* vonatkozó kedvezőtlen hírek alapjánok. A június 30-ikáig meghosszabbított határidő előtt nem történik újabb intézkedés, Steyrben a már régebben megrendelt 23.000 db. fegyveren túl nem történt megrendelés.

30-án. A magyar hitelbank *budai* (Blum-féle) *gőzmalmt* a Pannonia gőzmalom-részvénytársaság megveszi 425 újonnan kibocsátandó Pannonia-részvény árán, fentartva a rendkívüli közgyűlés jóváhagyását.

Bécsből jelentik, hogy egy angol konzorcium *Fiumében* kereskedelmi és hadi hajók előállítására nagy *hajógyárat* fog felállítani.

Vágújhelyen *hitelbank-részvénytársaságot* alakítanak 100.000 frt. alaptőkével.

A tőzsdetanács elrendeli a 4^{1/2}/0-os *fővárosi kölcsön* árfolyamának hivatalos jegyzését a budapesti tőzsdén.

31-én. A temesvári szeszereskedők s a nagyváradi jövedék-bérlek és szeszyárosok a képviselőházhoz kérvényt intéznek az *italmérési adó* ellen.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Bámulatraméltó tevékenységről tanuskodnak a lefolyt hóban a kormánynak és mindenekelőtt a kereskedelemügyi miniszternek, Barossnak intézkedései, mely utóbbiak úgy a kereskedelmi ügykörben, mint a közlekedés terén fontos újításokat hoztak létre, rendeltek el vagy legalább előkészítettek ilyeneket. Elég felsorolni ez ügyeket, hogy jellemezzük a miniszter teendőinek kiterjedt voltát és sokoldalúságát. A tulajdonképi kereskedelmi ügykörben a statisztikai tanács szervezésén s a vámtanács alapszabályainak kidolgozásán kívül folyamatba tétett a *fiumei behozatali és kiviteli kereskedelmi társaság alapításának ügye*, előterjesztett a *vasárnapi munkaszünetről* szóló törvényjavaslat, visszautasítottak a magánzálogintézetek önző kíváncsi, a szegedi iparosok reakzionárius törekvései komoly rosszalásban részesültek, a budapesti vásárcsarnok ügye szőnyegre került, állandó *bőrárúkiállítás* rendeltetett el a kereskedelmi miniszteriumban és szabályozást nyert az ásvány- és keserűvíz-üzlet. — A közlekedés ügyét illetőleg a *Vaskapu* nagy robbantási munkálatai véglegesen átadattak egy pénzügyi és technikai szempontból megbízható vállalkozói csoportnak, ténynyé vált az üzeme alá tartozó vonalakkal együtt 1.000 kilométert meghaladó *magyar északkeleti*

vasut államosítása és kilátásban van az arad-temesvári vasut zár alá vétele; végre megtörtént a dunai hajózásra szánt hajók megrendelése. Ha ehhez hozzáteszszük azt, hogy több helyi érdekű vasut létrejötte lehetőségessé lett állami hozzájárulás folytán, hogy több ipari vállalat alakulása vagy kibővítése ezen miniszter befolyására vezethető vissza és tekintetbe vesszük a folyó ügyeket, úgy könnyen beláthatjuk, hogy itt a »nulla dies sine labore« vezérelv talál alkalmazásra.

A pénzügyminiszter befejezte a regale-váltásához tartozó munkálatokat. Ausztriával újból tárgyalásokat kezdett a *szeszadó reformja* ügyében, orvosolta a regaleváltás igényeinek vétlen késői bejelentéséből eredt hátrányokat és fontos törvényjavaslatot terjesztett elő az italmérési jog gyakorlatánál felmerült visszaélések meggátolására. A földművelésügyi miniszter a borkivitelre fordította figyelmét s a mintapince esetleges átalakítását hozta napirendre. — A belügyminiszter jóváhagyását adta a főváros 25 milliós kölcsönéről szóló szerződéshez.

Ha ezek szerint a kormány kötelességéhez hiven buzgólkodott teendői teljesítésében, úgy másrésről az ipari és kereskedelmi *magántevékenység* is teljes elismerést érdemel. Felhozzuk a szerencsi czukorgyár nagyszabású kibővítését, a budapesti telefon-hálózat bérletének átmenetelét egy részvénytársaság kezére, egy nagyobb szénbányavállalat alakítását, egy szőlőtelepítő-társaság (Bodrog-Szerdahelyen), egy serfőzde (Sátoralja-Ujhelyen), egy celluloz-gyár (Szepes megyében), fagyapotgyár (Fehérpatakon) létesítését, a gépgyár alapítására vonatkozó előmunkálatokat s a forgalmi bank (Budapesten) tervét. Pénzügyi téren a fővárosi kölcsön megkötésén kívül a magyar földhitelintézet s a magyar jelzáloghitelintézet zálogleveleinek konverziója, nemkülönben a kassa-oderbergi vasut elsőbbségeinek, s a magyar északkeleti, magyar nyugoti és magyar-gácsországi vasut elsőbbségeinek és részvényeinek átalakítása van tervben, továbbá több helyi érdekű vasut építéséhez szükséges tőke beszereztetett már vagy a beszerzés folyamatban van.

Még nem intéztetett ugyan el, de élénken tárgyalatik a nagy forgalmi intézetek, az Osztrák-magyar Lloyd, a Dunagőzhajózási társulat s az Osztrák-magyar államvasut ügye, továbbá a Törökországgal és Bolgárországgal kötendő nemzetközi szerződés; tárgyalás alatt állanak továbbá a munkáskérdést érintő törvényjavaslatok, mely utóbbiak nemcsak nálunk, hanem egész Európában a kiforrás állapotában vannak, a minthogy a munkáskörök is a forrás jelenségeit mutatják.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Tisza István: Valutánk rendezéséről. Külön lenyomat a »Budapesti Szemle« ápril havi számából. Budapest, 1890.

Tisza István külön füzetben is kiadta a »Budapesti Szemle« áprilisi számában megjelent tanulmányát — és jól tette. Az áprilisi füzeteket követi a májusi, emezt meg a júniusi és az új szám elfelejteti a réginek tartalmát. Már pedig a Tisza István dolgozata oly értékes munka, annyi szorgalommal és alapos-sággal, a közgazdasághoz való annyi hivatottsággal van megírva, hogy kár lett volna olyan hamar feledésbe mennie; ugy is aránylag kicsiny a száma azoknak, a kik felfogják a valutakérdés helyes megoldásának kimondhatatlanul nagy horderejét az országra és a monarchiára nézve, szükséges tehát, hogy a közvéleményben folyton napirenden tartassék a kérdés.

Tisza István a tanulmánya megírásánál körülbelül azt a feladatot tűzte ki magának, mint a melyet annak idején körülírt ezen folyóirat ismeretes pályázata, t. i. a valutakérdés gyakorlati módzatainak a megírását. Kutatásainak eredményét a következő javaslatokban foglalja össze:

Tiszta aranyvaluta;

25% aranyágon alapuló átmeneti arány, illetve egy o. é. forint beváltása két frankkal;

részletekben pedig:

az állami papirpénz és a forgalomban lévő ezüstforintosok beváltása részben egy kibocsátandó kölcsön, részben az összes ezüst eladása útján;

a 80 millió bankadósság visszafizetése ötven kamat nélküli évi részletben;

100 millió forint állami papir-váltópénz kibocsátása 1 frtos jegyekben.

A kölcsön útján beszerzendő összeget szerző Magyarország és Ausztriára nézve együtt 560 millió frankra becsüli, míg a 180 millió ezüstforint eladása által 240 millió frankot vél beszerezhetni. A valutarendezésnek Magyarországra eső összes brutto-tehertöbbletét 4,044.000 frtra számítja, melyből levonandó volna konverziók után megtakarítandó évi 3,350.000 frt., úgy, hogy évi tiszta tehertöbbletnek mindössze csak kerekszám 700.000 frt. maradna.

E sorok írója ezeknek a javaslatoknak a leglényegesebb pontjaihoz annál szívesebben hozzájárulhat, miután a »Nemzetg.

Szemle« februári füzetében megjelent hasonlirányú dolgozatában majdnem ugyanarra az álláspontra helyezkedett. A 25⁰/₀-os átmeneti arányra nézve például föltétlenül aláírom Tisza István érvelését és a tiszta aranyvalutára nézve is megegyeznek a javaslataink, bár én — bimetalista létemre — opportunizmusból ajánlom, ő pedig monometallista hitének teljes meggyőződésével.

A szerzőnek ezen erős, sőt egyenesen radikális monometallistaságából folynak némi nem jelentéktelen nézetkülönbségek a valuta-rendezés részleteit illetőleg, a melyeket nem akarok e helyen érintetlenül hagyni. Értem az ő javaslatait összes ezüstpénzünk eladását illetőleg, melyek már csaknem ezüstüldözésnek nevezhetők és ezzel kapcsolatosan azt az indítványát, hogy váltópénz gyanánt a valuta rendezése után állami papírpénz szolgáljon.

Mindkét rendszabályt illetőleg, de különösen az elsőre nézve, nagy aggodalmaim vannak. Kétségtelen ugyanis, hogy 180 millió forint ezüstnek a vásárra hozatala beláthatlan következményekkel járhat az ezüstpiacra nézve, de mindenesetre legalább is az ezüst árának erős hanyatlását idézne elő. Érdekében áll ez különösen Magyarországnak? Hiszen a világ egyik nagy búzatermelő országa: India, ezüstértékkel bir és búzáját az aranyhoz viszonyítva annál olcsóbban adhatja, mennél inkább hanyatlik az ezüst ára, illetve mennél kisebb része a font sterlingnek felel meg annak a bizonyos számú indiai ezüst-rupiának, melyet ott a búza normális árának tekintenek. Vétkezünk tehát a saját legvitalisabb érdekeink ellen, ha hozzájárulnánk az ezüstár leveréséhez.

Igaz, hogy a veszély ebben az irányban a jelen pillanatban valamivel kisebb, mint volt akkor, a mikor a szerző tanulmánya megjelent. Azóta az amerikai kongresszus elé került az ismeretes Windom-bill, mely az Egyesült-Államok kormánya által havonta 4¹/₂ millió unczia ezüstöt akar megvásároltatni és ezen törvény folytán — föltéve annak elfogadtatását — tényleg legalább képzelhető 180 millió ezüstforint eladása, a mi azelőtt — nézetem szerint — a gyakorlatban lehetetlennek látszott a legkomolyabb következmények nélkül. Hiszen elég emlékeztetnem arra az ismeretes tényre, hogy Németország — melynek kormánya a gazdasági téren nem igen szokta magát gyöngéd tekintetek által vezéreltetni — az aranyvaluta behozatala után egy idő múlva kénytelen volt beszüntetni ezüstjének eladását, a mikor ennek rohamos árhanyatlása gazdasági krízissel fenyegetett.

De mellőzhetlen-e általában a tiszta aranyvaluta elfogadása esetében összes ezüstünk kiküszöbölése? Hiszen Angliának, a par excellence aranyországnak, összes váltópénze ezüst, a crown, a half-crown, a florin, a shilling, a sixpence mind ezüsből van. Németországban még mindig 450 millió márka az ezüst forgalma, a nélkül, hogy ez hátránnyal járna aranyvalutájára nézve. Az Egyesült-Államokban ércpénzül messze túlnyomó részben az ezüst szolgál, szóval lehet mondani, hogy bár sokan vannak, a kik kétségbe vonják az ezüstnek arra való alkalmatosságát, hogy az államok pénzrendszerének alapjául szolgáljon, de igen kevesen, a kik még váltópénznek is alkalmatlannak ítélnék és különösen kevesen olyanok, kik papírpénzzel vélnék helyettesítendőnek.

Ezzel természetesen távolról sem akarom elvitatni szerzőnek azt a jogát, hogy egy álláspontnak, a melynek a helyességéről meg

van győződve, szószóloja legyen még akkor is, ha meggyőződését idáig kevesen osztják, de még sem mulaszthatom el rámutatni arra, hogy nézetem szerint a valutarendezés nagy és kényes munkájának keresztülvitelénél annyira szükséges a legmesszebb menő óvatosság, annyira nem szabad eltávoznunk a tapasztalatok biztos talajáról, hogy experimentumokba bocsátkoznunk mert hiszen a fedezetlen papir-váltópénz rendezett valuta mellett az volna — legalább eleinte semmi esetre sem szabadna.

Tekintetbe veendőek még azok a kellemetlen emlékek, melyek a monarchia népeiben az állami papírpénzt illetőleg élnek és melyek például politikai bonyodalmak idején még évek múlva is könnyen azt okozhatnák, hogy mindenki szabadulni igyekeznék a fedezetlen papírpénztől, a mi ismét — az állam hitelének nagy kárára — oda vezethetne, hogy a papir-váltópénzt csak diságióval fogadnák el.

Ezek a csekély nézetkülönbségek azonban — ismétlem — nem akadályozhatnak abban, hogy a tanulmányt formára és tartalomra nézve egyaránt értékes munkának ne ismerjem el, a melyet bizonyára élvezettel olvasand mindenki, a ki a nagyfontosságú tárggyal foglalkozik. Rokonszenvvel üdvözlöm benne különösen azt a szilárd meggyőződést, a melyvel szerző a valutarendezés szükségessége és keresztülvihetősége mellett sikra száll és azt a határozottságot, a melyvel annak mielőbbi megvalósítását követeli. Olyan igazságok ezek, a melyeket mindig újból meg újból ismételni kötelesség és érdem.

Székely Ferencz.

Acsády Ignác: »A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után.« és »A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után.« Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a magyar Tud. Akadémia. XIV. kötet. 3. és 9. szám.

Acsády Ignác, ki több ízben igen szépen kifejtette a történetírás valódi feladatait, gyakorlatilag is derekasan hozzálát az általa hangoztatott elvek megvalósításához. Valóban itt az ideje, hogy történetíróink a magyar nemzet politikai és külső történetén túl, a régi Magyarország gazdasági, társadalmi és kulturális állapotainak képét is megfesteni igyekezzenek, minél részletesebben, minél hívebben; mert csak így értjük meg igazán a multat s csak így fordíthatjuk hasznunkra a századok tanulságait. Az előttünk fekvő két füzet, melyek közül az első a jeles szerző akadémiái székfoglalója volt, társadalmilag és gazdaságilag egyaránt fontos két viszonyt derít föl a XVI. század közepéről: a jobbágy-népességnek, mely nemcsak a gazdasági termelésnek volt legfőbb, sőt jóformán egyetlen tényezője, hanem a nemzet véderéjének anyagául is szolgált, létszámát; továbbá a nemességnek, mely akkor a nemzetnek vezetője, sőt lehet mondani maga a nemzet vala, birtokállapotát.

Egyik sem könnyű feladat. Népszámlálások vagy más rendszeres statisztikai adatgyűjtések, melyek a kérdéses két viszonyra teljes világot vetettek volna, akkor természetesen nem történtek, csak fáradságos kutatás s a különböző, főleg adózási célból történt összeírások adatainak ügyes és szellemes kombinációja útján sikerült a szerzőnek a valóság színét viselő eredményt deríteni ki.

Forrásul mindkét értekezéshez főleg azokat a dikális össze-

íráásokat használta, melyeket a XVI. század közepén a pozsonyi kamara, Magyarország akkori pénzügyigazgatási főhatósága, rendelt el s melyek közül a legtöbb 1553-ban készült. Az első értekezésben a felhasznált anyag kiterjed Magyarországnak I. Ferdinánd alatt állott 30, a második értekezés pedig 37 megyéjére s így Erdély, a török hódoltság és a kapcsolt részek kivételével csaknem az egész akkori Magyarországot felöleli. Az összeírások azonban nem terjeszkedtek ki az illető vármegyék valamennyi községére. Nem számítva az adómentes falvakat, melyek száma úgy sem volt jelentékeny, továbbá azokat, melyeket a hatalmas birtokos ur vagy várparancsnok nem engedett összeírni, a vármegyék közül soknak már tetemes része behódolt a töröknek s nem tartozott a magyar király fenhatósága alá, némely vármegyéknek csak épen egyes fozslányai maradtak meg.

Maga az összeírt anyag sem egyöntetű, a különböző vármegyék az összeírást más-más elvek szerint kisebb-nagyobb részletezéssel vitték keresztül; abban azonban megegyeztek, hogy nem magát a népszámot mutatták ki, hanem az adózás objektumait, a telket, portát, zsellér-családokat, stb. Szerző miután megállapította, hogy mit értettek telek és mit porta alatt, a roppant adathalmazt kilencz csoportba foglalta össze s végeredmény gyanánt nyerte, hogy a 30 vármegyében összeíratott:

adómentes bírótelek	3.412 ¹ / ₂	
új ház	9.384 ¹ / ₂	telek
égett ház	1.025	»
jobbágy-porta	46.527	
malomporta	587	
zsellér	19.803 ¹ / ₂	
szegény jobbágy	12.997	
szabados	805 ¹ / ₂	telek
más lakó	4.119	család.

Acsády, további vizsgálódásai folyamán, melyekben egész az egyes községekig megy le, megállapítja, hogy hány családot lehet számítani egy telekre, egy portára, s egy családra öt tagot véve, a tárgyalt 30 vármegye lélekszámát 935,000-re becsüli. E szám csak a jobbágy-népességet képviseli, nincs belefoglalva sem a nemesség, sem a városi polgárság, sem a katonaság, mindez azonban összevéve sem megy sokra s ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanazon vármegyékben az 1880-ki népszámlálás 5·1 millió lelket talált, önként kitűnik, hogy hazánk mily szegény volt akkor emberben. A népszám e szomorú hanyatlása magyarázza meg azoknak a nagyszerű küzdelmeknek meddőségét, melyeket a nemzet részint a török iga lerázása, részint nemzeti függetlenségének fentartása és visszaszerzése miatt folytatott.

Hazánk népességének megfogyásán kívül a magyar állam elgyöngülésének okai a vezérszerepet játszó osztály, a nemesség csekély számában és kedvezőtlen vagyoni viszonyaiban keresendők. Ez érdekes problémának megfejtését adja az ismertetésünk homlokán megnevezett második értekezés. A nemesség vagyoni viszonyainak alapja és mértéke a jobbágyi birtok s az ezzel összekötött jobbágyi munkaerő volt. A honvédelem a nemesség vállán nyugodott, mely nemcsak személyesen tartozott katonáskodni, hanem jobbágy-birtoka nagyságának arányában több-kevesebb fegyverest tartozott a király

zászlói alá vinni. Hogy mennyire megcsökkent a honvédelem alapjául szolgáló nemesi vagyon a mohácsi vészt követett hadjáratok és török dúlások következtében, megdöbbentő adatokat találunk rá az értekezésben. Baranyában, hol 1495-ben 15.018 $\frac{1}{2}$ adóporta iratott össze, 1551-ben már csak 561 $\frac{1}{2}$ találtatott, Somogyban 1495-ben 11.084, 1550-ben 1.229, Tolnában 1495-ben 10.031 $\frac{1}{2}$, 1543-ban 241 $\frac{1}{2}$, így folytathatnók tovább sok vármegyén keresztül.

A XVI. század közepe táján 37 vármegye területén összesen már csak 54.041 porta iratott össze, melyből azonban 2.986 $\frac{1}{2}$ portának birtokosa nincs megnevezve. Az 51.054 $\frac{1}{2}$ porta, melynek tulajdonosa ismeretes, következőleg oszlott meg:

	porták száma	%		porták száma	%
egyházi birtok . .	6.140	12	városi birtok . .	1.043 $\frac{1}{2}$	2
királyi » . .	3.751 $\frac{1}{2}$	7	világi » . .	40.119 $\frac{1}{2}$	79

Az 51.054 $\frac{1}{2}$ porta az összeírásokban 2.842 birtokos neve alatt fordul elő, mely számban a kincstár — különböző vármegyékben — tizenháromszor szerepel s azonkívül 194 egyházi, 16 városi birtokos és 1.864 család neveztetik meg; minthogy azonban ugyanazon birtokos-család több vármegyében is birt s a hány vármegyében, annyszor fordul elő, a birtokos-családok száma tényleg jóval kevesebb volt, s a 37 vármegyében csak valami 1.248 birtokos nemesi család lehetett. Ez valóban csekély szám, ezeken kívül az egytelkes nemesek és az ármálisták jelentékenyen szaporították ugyan a nemesség számát (az utóbbiak akkor még kevésbé), a nemesség két utóbbi osztályának azonban oly politikai súlya sohasem volt, mint a birtokos nemességnek. A birtokos családok számát összehasonlítva a porták számával, azt látjuk, hogy egy családra átlagosan 22 porta jutott s minthogy a szerző kutatásai szerint egy portára legalább is négy jobbágy-családot, körülbelül 20 lelket lehet számítani, egy-egy nemesi család anyagi jólétét 400—450 lélek munkája biztosította volna. A valóságban azonban nem így volt, mert míg egyes családok kezében óriási birtokok halmozódtak össze, a többség jobbágy-birtoka oly csekély volt, hogy az távolról sem nyújtá birtokosainak azt a jólétet és anyagi függetlenséget, mely okvetlenül szükséges lett volna arra, hogy a közügyek, főleg a honvédség tekintetében fennállott kötelességöknek kellőleg megfelelhessenek. A világiak kezén levő jobbágybirtok ugyanis következőleg oszlott meg:

0— 5 portája volt . .	1.001 családnak.
5 $\frac{1}{2}$ — 10 » » . .	330 »
10 $\frac{1}{2}$ — 25 » » . .	266 »
25 $\frac{1}{2}$ — 50 » » . .	119 »
50 $\frac{1}{2}$ —100 » » . .	67 »
100 $\frac{1}{2}$ —200 » » . .	39 »
200 $\frac{1}{2}$ —500 » » . .	33 »
500-nál több » » . .	9 »

A nemesség legnagyobb részének tehát egészen csekély vagyona volt. Ellenben voltak óriási vagyonok, így a Báthory-családnak 4.299 portája (a világiak kezén levő jobbágy-vagyonnak 11%-a), a Perényieknek 1.484 portájuk, a Serédyeknek 1.446, a Bánffyoknak 1.397 $\frac{1}{2}$, Pernsteinnének (előbb Thurzó Elekné) 1.273 $\frac{1}{2}$, a Homonnayoknak 949, a Losonczyoknak 932, a Nádasdyoknak 888 $\frac{1}{2}$, Bebek Ferencznek 759 $\frac{1}{2}$, a Balassáknak 742, özv. Drágffy Gáspár-

nének 725, Zrinyi Miklósnak 717¹/₂, a Batthyányiaknak 710¹/₂, enyingi Török Jánosnak 601¹/₂, Országh Kristófnak 574, a Nyáriaknak 556¹/₂ portájuk volt. A birtok ezen aránytalan megoszlása kiszámíthatlan bajoknak lőn kútforrásává s főleg ez magyarázza meg a Mátyás alatt oly hatalmas Magyarország gyors hanyatlását.

Sajnáljuk, hogy terünk nem engedi, hogy Acsády két tanulmányát, melyben nemcsak a fáradhatatlan kutatót, hanem a kritikailag megrostált anyag művészi feldolgozóját is ott látjuk, részletebben nem ismertethetjük, azonban e futólag vázolt néhány sor is felhívhatja a figyelmet a jeles munkára, melynél érdekesebbet csak ritkán olvasunk. A nagy közönséget különösen érdekelheti a nemes-ség birtokviszonyairól irt tanulmány, melyben a tizenhatodik századbéli összes birtokos-családok birtokuk nagyságának (portáik száma-nak) feltüntetésével névszerint is ki vannak mutatva.

dr. —

A cukorrépa mint iparnövény. Irta Kerpely Kálmán. A szöveg közé illesztett 69 ábrával és egy színes rajztáblával. Budapest, Kilián Frigyes kiadása.

Az új cukoradó-törvény eredménye gyanánt megindult cukor-gyáralapítási tevékenység természetesen nagy lendületet adott a cukorrépa-termelésnek is. Valóságos áldás volt ez a magyar gazdaközönségre nézve, a melynek különben is a magtermelés túltengése következtében beállt bajokkal kell küzdenie. A fokozott mértékben megindult termelés eredménye Kerpely Kálmán szakmunkája, a mely a gazdaközönséget az okszerű répatermelés feltételeivel akarja megismertetni. A 186 oldalra terjedő kötet sok alapossággal, tárgy-ismerettel készült és kiterjed a kérdés minden oldalára. Mindenekelőtt részletes históriai képet nyújt a répa-cukoripar fejlődésének történetéről, megadva az egész munkának a tudományos alapot. Ezután leírja a cukorrépát és megismerteti válfajait keletkezésük rendje szerint. A répamagtermelésről részletesen és behatóan szól, gyakorlati útmutatásokat adva a gazdáknak. A következő fejezetben a jövedelmező cukorrépa-termelés előfeltételeivel foglalkozik és az általános feltételek megjelölése után leírja a cukorrépa-talaj igényeit és a cukorrépa égalji igényeit. Egy önálló fejezetben értekezik a cukorrépa helyzetéről a vetésforgóban és ennek magyarázata után a talaj megmunkálására tér át. A répatalaj-trágyázásnak ismertetésénél szól a légenyirtalmú trágyások, a foszforsavas trágyások, a kálium-trágyások és a mésztrágya hatásáról. Tizennyolcz oldalon át foglalkozik a vetés miveletével és részletesen tárgyalja az ápoló munkálatokat is. A kiszedés és eltartás munkálataira vonatkozó megjegyzések kiválóan hasznos részei a kötetnek, a mely a továbbiakban szól: a hulladék értékesítéséről, az erjedési veszteséggel szemben mutatkozó haszonról, a cukorrépa-termelés és a répacukor-ipar jelentőségéről nemzetgazdasági és mezőgazdasági szempontból, a cukorrépa-termelő és a cukorgyáros érdekeinek megóvásáról. Egyes répafajtákról szóló fejtegetéseiből megismerjük: a Vilmorin-féle cukorrépa válfajait, az eredeti kis wanzlebeni csoportot, Dippe testvérek tenyésztését, Mette Henrik tenyésztését, Vrestehorn tenyésztését, továbbá Schreiber és Schlickmannét; továbbmenve a kötetben megtaláljuk a prágai, bécsi, hallei kísérleti állomások és Knauer

Nándor és Legrant Simon tényészéseinek vizsgálati eredményét az 1887-ik évről. A szász tartomány czukorrépa-termelési kísérletei vég-eredményének táblázatos kimutatása fejezi be a kötetet, mely gyakorlati tapasztaláson, tanulmányokon indul és a Werner, Bürstenbinder és Knauer által már megállapított eredmények felhasználásával készült. A kötetben a művelt gazda tehát mindent megtalál, a mi elméleti és gyakorlati tájékoztatására szükséges.

b—n.

A könyvvitel tankönyve. Kereskedelmi középiskolák és akadémiák számára írta Schiller Rudolf, a bécsi kereskedelmi akadémia tanára. Fordította dr. Berényi Pál, a soproni kereskedelmi akadémia tanára. Első kötet. Általános rész és az egyszerű könyvvitel. Budapest, ifj. Nagel Ottó kiadása.

A gyakorlati életben gyökeret vert és hosszú időn át tartotta magát az a felfogás, mely szerint a könyvvitel nem tartozik a tudományágak, hanem csak az ügyességek sorába. Az volt tehát az uralkodó vélemény, hogy a könyvvitel megtanulásához elméleti alapról nincs szükség, sőt a könyvvitel elméleti uton el sem sajátítható, hanem csak a könyvvezetési mechanizmus megismerése és begyakorlása nevelhet e téren hivatott erőket. Természetes, hogy ez az okoskodás nyomban halomra dőlt, mihelyt a gazdasági élet különböző ágaiban az ügymenet oly szövevényessé, bonyolulttá vált, hogy megbízható, pontos nyilvántartása nem volt többé várható azoktól, a kik az üzleti számadások vezetésének csak formaságait ismerik, de híjával vannak annak a tudományos alapnak, a mely a kereskedelmi ügyvitel legkomplikáltabb kérdéseiben is kijelöli a kibontakozás útját.

Ma már minden művelt kereskedő tudja, hogy az üzleti számvitel megbízható kezelése alapos tudományos képzettséget feltételez. Ezért képezi a kereskedelmi könyvvitel a szakiskolákban a legfontosabb tantárgyak egyikét. És mivel a könyvvezetés amaz ismeretek közé tartozik, a melyekben az elméleti tudásnak a gyakorlati ügyességgel párosulnia kell: a szakintézetekben azt a módszert tartják követendőnek, a mely előbb tisztázza a könyvvezetés fogalmait és elveit, megismerteti a könyvelési módokat, az üzleti könyvek berendezésének alapszerűségeit, az ügyvitel törvényeit és a tanépület e teljes bemutatása után a tudományok törvényeit gyakorlati üzletesetekre viszi át, teljesen elkönyveltetve és lezáratva, a praktikus életből merített havi, negyedévi vagy egész esztendei üzletterveket.

E módszer szerint készült Schiller Rudolfnak a bécsi kereskedelmi akadémia tanárának elismert jelességű munkája, a melynek első kötetét dr. Berényi Pál, soproni kereskedelmi akadémiai tanár most magyar fordításban bocsátotta közre.

A könyvviteli oktatás sikere már megfelelő előismeretekről van feltételezve. Ezért képezi a kereskedelmi iskolák tanrendszerének egyik alapját, hogy a könyvvitelt már előadott szaktárgyak talajára építik fel. Multhatatlanul szükséges a kereskedelem és forgalom alaptanainak, a kereskedelmi számtannak, a kereskedelmi levelezésnek és a kereskedelmi és váltójognak ismerete ahhoz, hogy a könyvvitel tanítása egyáltalán meg legyen kezdhető azzal a reménnyel, hogy az oktatásból ne gépek, hanem tudományosan készült szakemberek kerüljenek ki.

Schiller Rudolf könyve a jelzett ismereteket tehát már feltételezi a könyvvitelt tanulónál. Ez a feltevés nyilvánul a mű egész berendezésében, szellemében és vonatkozásaiban. A szerző első sorban az iskola ama feladatával gondolt, mely szerint tiszta elméleteket, világos fogalmakat kell nyújtania a tárgyról, a melyet elsajátíttatni kíván. Az egész könyvviteli tudományt alapos és terjedelmes bevezetéssel hozza közelebb a tanulónak és az érdeklődő gyakorlati kereskedőknek. Tömören és világosan ismerteti meg a könyvvitel fogalmát és célját. Majd szól a könyvelésre és a kereskedelmi könyvekre vonatkozó törvényekről, megismertetve mindama törvényes határozatokat, a melyek az üzleti könyvek tekintetében fennálló jogi kötelezettségek iránt megadják a tájékoztatást. Ugyanily tájékoztató cél szolgálatában áll a kereskedelmi könyvek bélyegilletékeire vonatkozó szakasz is. A könyvviteli jelzések magyarázata címén bemutatja mindama terminus technikusokat, a melyek a könyvvitel körében a tételek bevezetésénél alkalmaztatnak. Látjuk azután az elkönyvelendő üzletek fajait, osztályozva az ellenszolgáltatások módja, az üzleti kötésekől származó eredmény és az üzleti vállalatot folytató cég szempontjából. Nagyon világos és alapos a könyvviteli rendszereket illető magyarázat is.

Mindezek bevezető ismeretek, a melyek után az egyszerű könyvvitel elmélete következik. Ez az elmélet tudományos és a példák sokasága következtében gyakorlati alapon is tisztázza az egyszerű könyvvitel egész lényegét és elvi szempontjait. Ez elméletből folyólag bemutatja azután Schiller először az egyszerű könyvvitel főkönyveit, a milyenek: a leltárkönyv, a pénztárkönyv, a napló, a fő- vagy folyószámla-könyv és az előjegyzék. A meghatározások keretében ki van jelölve mind e könyvek minősége, üzleteseteinek köre, besorolásuk természete. Minden könyvnél a példák egész sora van az elmélet köré csoportosítva és a gyakorlati elkönyvelés módja szerint is bemutatva. A segédkönyveknél: az árúkönyvnél, a számolatok és árverések könyvének, a váltó- és lejarati könyveknél ugyanezt az előadási módot követi a szerző, a ki igen hasznos utasításokat ad a könyvelési hibák kiigazításánál követendő eljárásra nézve is.

Es bemutatja végül az egyszerű könyvvitelt teljes gyakorlati alkalmazásában is, elkönyvelve összefüggő havi üzlettervet egy egyes cég kereskedése köréből, megismertetve az egyszerű könyvvitel használatát közkereseti társaságok üzleténél és a detail-üzlet könyvelését. Schiller eleget tesz tehát mindkét szempontnak, a mely a könyvviteli tanításnál figyelembe veendő. Munkájának lefordításával Berényi hasznos dolgot mivelt.

Braun Sándor.

Maurice Block: Les progrès de la science économique depuis Adam Smith. Revision des doctrines économiques. Paris 1890. 2 köt. 557. és 598. l.

Szerző, kinek munkáját bemutatjuk, nem ismeretlen a magyar olvasó közönség előtt. A nagyközönségnek szánt »A gyakorlati közgazdaság kézikönyve« című műve magyarra is lefordított. Kik nemcsak magyarul, hanem francziául és németül is olvasnak, nem nézve a szerkesztése alatt 1856. óta évenként megjelenő: »Annuaire de l'économie politique et de statistique« című dolgozatot, a szerző nevével úgy franczia, mint német folyóiratokban találkozhatnak.

A havonként megjelenő »Journal des Économistes«-ban már évek óta ismerteti a külföldi, angol, német, olasz és amerikai közgazdasági és statisztikai irodalmat. Már közel félszázados irodalmi munkássága azonban nem szorítkozik tisztán csak a nemzetgazdaságra és statisztikára, hanem kiterjed a közigazgatásra is.

Nem fiatal, hanem a tudomány művelésében megöregedett, de azért még mindig ifjú íróval van dolgunk s csakis ily nagy készültséggel bíró szerző vállalkozhatott ily jelentékeny feladatra, minőt magának jelen munkájában kitűzött. S szerző félretéve az egyhangúvá vált szerénységet, munkája előszavában utal is a nagy előkészületekre, melyek őt ily nagy feladat megoldására képesítik, mondva: »Mi nem tartozunk azok közé, kik azt hiszik, hogy az előszóban magukat meg kell alázníok és ki kell jelenteniök, hogy nem érdemesek arra, hogy a' közönség előtt megjelenjenek. Azt hisszük, hogy inkább megbecsüljük a teljhatalmú bírót, ha kimutatjuk neki, miszerint meglehetősen elő vagyunk készülve arra, hogy a Smith Ádám óta vallott *közgazdasági tanok átvizsgálására* vállalkozzunk«. E kijelentés mellett hivatkozik közel félszázados széleskörű irodalmi tevékenységére s arra, hogy szakadatlan figyelemmel kísérte izgalmas századunk eseményeit.

Mint a fentemlitett idézetből, de a munka címéből is látjuk, szerző nem a közgazdasági tudomány fejlődésének történetét adja elő, hanem átnézi és átvizsgálja a közgazdaság elméleti tanainak fejlődését Smith Ádám óta, hogy egyrészt megállapítsa azok mai állását és másrészt megjelölje, hogy azok mennyiben képeznek fejlődést, kétségtelen vívmányokat, új általános igazságokat vagy mondjuk törvényeket. Ehhez képest a munka felőleli mindazokat a kérdéseket, illetőleg alaptanokat, melyeket a közgazdasági tudomány kézikönyvei az általános részben szoktak fejtegetni.

Egyébként a munka, nem nézve a bevezetést, mely a methodológiát tárgyalja, öt könyvre s ezek ismét fejezetekre vannak felosztva. Az első könyv tárgyalja az alapfogalmakat, a második a termelést, a harmadik a javak forgalmát, a negyedik a jövedelem megoszlását s végre az ötödik a javak fogyasztását. Ebben az utolsó könyvben összegezi egyszersmind szerző külön (36) fejezet alatt a haladásokat, melyeket a közgazdasági tudomány Smith Ádám óta általában, különösen pedig a methodust, a termelést, a forgalmat és a megoszlást illetőleg tett.

A tárgyalási módot illetőleg meg kell említenünk, hogy minden egyes kérdés, illetőleg alaptan két részre van felosztva, melyeket a nyomás különfélesége is jelez. Az első részben bírálatos megjegyzésekkel megállapítja az illető tannak jelen állását, jobban mondva azon igazságokat, melyek nézete szerint helyesek és a tudomány mai fejlődésének megfelelnek. A második részben pedig többnyire az illető szerzők saját szavaival adja elő a vonatkozó kérdést, illetőleg hirdetett tanokat, a mennyiben azok egészen újat vagy legalább módosításokat, illetőleg kiegészítéseket tartalmaznak. Ép e miatt minden egyes tannál nem is idéz minden szerzőt, hanem csakis azokra hivatkozik, kik tényleg újat vagy legalább viszonylag újat mondtak. Természetes, hogy a szerzők tanait bírálatos megjegyzéseivel kíséri. Különben a szerzők idézésénél bizonyos rendszerességet követ. Mindenekelőtt felhossa az alapvető három mester: Smith Ádám, Ricardo Dávid és Malthus, esetleg előzőik nézeteit. Majd áttér a francia írókra, kiket sorban követnek az újabb angol írók, majd az

amerikai, német, olasz s más nemzetiségű írók, kikről a munka végén egy egész hosszú névlajstromot közöl, utalva az illető lapszámra, melyen azok neve előfordul.

Szerző különben a szabadelvű vagy orthodox némelyek által classicusnak is nevezett iskola híve. Az orthodoxia abban nyilatkozik, hogy szigorúan a közgazdasági általános törvények kutatásához és megállapításához ragaszkodik, nem törődve azok gyakorlati alkalmazásával, mely a köz- vagy inkább nemzetgazdasági politika körébe tartozik s a mely a szerző nézete szerint is, többé nem tudomány, hanem művészet. Orthodox annyiban is, a mennyiben nála a kiindulási alapot a mai társadalmi szervezetben érvényre jutott alapelvek és az emberi természet képezik, s vizsgálati körébe nem vonja be azon esetleges változásokat, melyeket a gazdasági törvények más társadalmi szervezet mellett szenvednének.

Különben szerző szabadelvűsége koránt sem megy az egyéni szabadságig, melyet a Smith-féle tan sem hirdetett. Sőt Block határozottan tiltakozik az ellen, hogy a közgazdaság valaha is tanította volna a »laissez faire, laissez passer«-féle elvet azon abszolút értelemben, melyet reáfognak. A közgazdaság előtérbe helyezte az egyéni szabadságot, de korántsem abban az értelemben, hogy az egyén legyen mindenható még a közérdek sérelmére is. »Bajos lenne« — mondja szerző — »az államhatalom határait *a priori* megállapítani; nem lehet azt pusztán a bel- és külbiztonságra, az igazságszolgáltatásra vagy a szerződések tiszteletben tartására, a társasággá alakult egyének anyagi eszközeit meghaladó vállalatokra korlátozni. Az államhatalom befolyásának szükségességét és mérvét minden egyes adott esetben külön kell megvizsgálni. Az elhatározás csak akkor leendő helyes, hogy ha az észszerűségtől kértek tanácsot és nem hallgattak a szenvedélyre... de ki biztosít bennünket arról, hogy az egyik szavát nem tartjuk-e a másik szavának?« S nézetünk szerint a gondolatjelek után következő kérdés okozza a megoldási nehézséget s teszi a tudomány feladatává, hogy irányadólag jelölje meg az államhatalom határait. Az észszerűség önmagában véve még nem biztos iránytű, mert adott esetben az is kérdéses, hogy mi az észszerű. Az észszerűség, mint ilyen, aligha képes azon határvonalat megjelölni, a meddig az állam p. o. a napjainkat uraló társadalmi kérdések megoldásánál, melyeknek csak egyik kiemelkedő problémája a munkás-kérdés, az állam beavatkozása terjedjen. A társadalmi kérdések pedig nem pusztán politikai, de határozottan közgazdasági kérdések, a mennyiben a jövedelem megoszlásában gyökeredzenek, melyre pedig, nem szólva az adórendszerről, az állam már a magánjogok rendezésénél is mélyen ható befolyást gyakorol.

Nem terjeszkedhetünk ki arra, hogy vajjon a nagynevű tudós szerzőnek sikerült-e az alaptanokat akár csak az általa követett irányon belül is teljesen megnyugtatólag meghatározni. Ha ezt tenni akarnók, legalább is nagy értekezést kellene írunk. Egyes részleteket pedig az egészből kiszakítani nem akarunk. Szerzőnek minden esetre nagy érdeme, hogy a jelentékenyebb írók elméleti tanainak szembeállításával a tanulmányozást és eldöntést megkönnyítette s érdemül rójuk fel ezt különösen mi, kik csak mostanában fogunk abba a helyzetbe jutni, hogy anyanyelvünkön olvashatjuk és tanulmányozhatjuk a közgazdaság három nagymesterének alapvető munkáit, melyek nemcsak a jelen munkában, hanem a közgazdaság tanulmányozásában általában kiindulásul kell hogy szolgáljanak.

De nem tehetjük, hogy röviden reá ne mutassunk az összegezésre. Ezt azért sem mellőzhetjük, mert egynémely téves nézetet hallottunk ebben a tekintetben. Hallottuk, hogy szerző azt mondotta volna, miszerint a közgazdasági tudomány Smith Ádám óta mit sem haladt. Ezt egyáltalán nem mondja, sőt határozottan kijelenti, hogy az ma több irányban fejlődött s számos új igazságot derített fel, habár igen sok csak új mezben, némileg szabatosabban kifejezve és biztosabb kézzel megállapítva jelentkezik is. Szól arról s ezt a szocialisták és félszocialisták ellenében hangsúlyozza, hogy a társadalmi szervezet javítása érdekében még nem igen hirdettek Smith-nél helyesebb elveket. S bizonyos az, hogy sem a szocialista egyenlőség, mely karöltve járna a jelen társadalmi szervezet alapelveinek megsemmisítésével, sem a félszocialisztikus mindenható állam nem fogná a társadalmi békét megszerezni, hogy ha ez alatt nem értjük azt a nyugalmat, melyet a rendőrállam létesít, mely ha nem öli is el teljesen a szellemi és anyagi haladást, de nem is teremti meg azt a pezsgő életet, melyet a szabad állam létesít. Ha a szabad államokban meg is történik, hogy az élet magas hullámokat vet s túlcsap, az így okozott bajok sokkal tűrhetőbbek azoknál, melyet az öntevékenység mindenoldalú korlátozása, az állam mindenhatóságában való elbizakodás szül.

A közgazdasági tudomány minden irányban határozottan fejlődött, szükségképp haladnia is kellett. Smith nem ismerte korunk nagy vívmányait, melyek lényegesen átalakították a termelés, a forgalom, sőt a vagyonmegoszlás alapfűtételeit következőképp ezek törvényeit is. Korunk vívmányai: a gőzgépek, a vasut, a távirda, melyeket még kiegészíthetünk a villamossággal s a gőzgépek némileg elleneseivel, a motorokkal, melyek már is ellensúlyozzák s a jövőben még inkább fogják ellensúlyozni a nagyban való termelést s fen fogják tartani vagy új életre fogják ébreszteni azon középiparos osztályokat, melyek eltűnését aggodalommal nézték mindazok, kik igaz hívei mai társadalni rendünknek.

Dr. Pólya Jakab.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A Schmoller-féle »*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*« című folyóirat XIV. évfolyamának 2-ik füzeté hozza *Sering M.* akadémiai székfoglaló értekezését, mely »*Die sociale Frage in England und Deutschland*« felírat alatt történelmi párhuzamot von a két nagy kultúrállamnak a munkáskérdésben követett politikája között. Az értekezésnek nemcsak a tárgy aktuális volta kölcsönöz érdeket, hanem még inkább az a mélyebre menő felfogás, mely a nemzetek és államok egész multjában keresi a gazdasági politika eltéréseinek magyarázatát.

A rövid visszapillantásban, melyet értekező az angol munkások ügyének menetére vet, élénk színekkel látjuk festve a kifejlett gyáripar hatását a munkája után élő népességre s ennek küzdelmeit helyzete javítása érdekében. Az általános politikai háttér e küzdelemnek kezdetben nem kedvezett. Az erőteljes királyi hatalom, mely nem törődve a vagyonos osztályok érdekeivel, az erzsébeti munkástörvényt megalkotta s azzal gyámsága alá vette az egész munkásosztályt, helyet adott egy, lefelé ugyan nyílt, de egészben kisszámú

arisztokrácia uralmának, mely nemcsak a törvényhozást, hanem a végrehajtást is gyakorolta. A békebirák, túlságos engedékenységből a nagyipar iránt, nem alkalmazták többé az Erzsébet-féle törvényt s az lassankint egészen kiment a szokásból. Másfelől viszont megfiosztották a munkást attól a lehetőségtől, hogy egyesülés által adjon erőt törekvéseinek: a régi egyesülési tilalom felélesztetté és élesebbékké lettek. Ily körülmények között egyre romlott a munkás helyzete, egyre fokozódott a nő és gyermekmunka kizsákmányolása, de egyuttal nőtt a munkások elkeseredettsége is és beállott azon állapot, a melyről Engels azt jósolta, hogy társadalmi forradalomban fog végződni.

E jóslat azonban, dacára a fenyegető előjeleknek, melyek a harminczas és negyvenes években tényleg mutatkoztak, nem teljesedett be. Nem ugyan az 1832-ki parlamenti reform, mely épen a nagyipar képviselőinek biztosította a tért, hanem a közvélemény felébredése, Carlyle és Shaftesbury működése változtatott a törvényhozás irányán. Az egyesülési tilalom már 1824-ben eltöröltetett s a negyvenes évek vége felé nagyjában befejezést nyertek azok az intézkedések, melyek a munkás és munkaadó közti viszonyt a tiszta magánjog keretéből kivették s ezzel véget vetettek annak az állapotnak, melyben az emberi munka ép oly egyszerű áruként szerepelt, mint akár egy pamutcsomó.

Az angol törvényhozás azonban e ponton megállott. Miután védelmi intézkedéseket alkotott a nő és gyermekmunkások érdekében, a munkás életét és egészségét biztosítandó, korlátozta a munkaadó uralmát és gondoskodott a gyermekek iskoláztatásáról, sorsára hagyta a munkásosztályt, tartózkodott pozitív rendszabályoktól, melyek akár a felnőttek munkaszerződését, akár a beteg és rokkant egyének ellátását illették volna. Szóval nem lépett arra az utra, melyen Németország már jó messzire haladt.

Ertekező e tény az angol nemzet természetében mély gyökereket vert individualisztikus életfelfogásból magyarázza. Sehol sem ért oly nagy sikereket az egyéni erő, mint épen Angliában. A munkásosztály is saját erejével, egyesülési, szervezkedési képességével jutott oda, a hol jelenleg áll. A trade's union-ok, az egyeztető kamarák s a biztosító egyletek mind a jobb helyzetben levő munkások szövetkezéséből keletkeztek. Igaz, hogy ez eredmény egy századon át tartott nyomor és küzdelem árán éretett el és számtalan munkaszünetnek kellett közbejönni, míg az első trade's union összeverődött s megint csak tömérdek strike után jöttek létre a munkások és munkaadókból összetett egyeztető kamarák. Ám az eredmény megjött s a küzdelemben megedzett erők ma egy új középosztályt hoztak létre, mely elég szellemi képzettséggel bír arra, hogy sorsának vezére legyen s a mely bizalmatlansággal néz minden oly irányra, mely utopiákat helyez kilátásba.

De az angol fejlődés eme fényoldala mellett nem szabad feledni sem a czélt nem ért nemzedékek nehéz harczeit, sem azt a tényt, hogy a negyedik rend jelzett átalakulása új középosztálylává nem teljes, mert nem érinti az egész munkáshadatot, sőt tán annak nagyobb részét sem. A közönséges napszámos s általában a nem tanult munkás nincs benn abban a szervezetben, mely az angol munkást az egyesülés révén erőssé teszi. S ha a régi negyedik osztály egy részben előrelépett egy új középosztálylává, úgy, mondja

értekező, maradt fenn egy oly elem — az új ötödik osztály — mely annak régi helyét elfoglalja s a melyre az önszegély nagy elve valószínűleg nem lesz alkalmazható.

A mi már most a német fejlődést illeti, értekező utal arra, hogy a régi Poroszország s az a körül csoportosuló új Németbirodalom hosszú háborúk eredménye s hogy a zavaros idők éppen nem voltak alkalmasak megadni a német népnek azt az iskolázottságot, mely az önszegélyre képesít. A történelmi fejlődés következménye, hogy a német társadalom sokkal kevesebb szervezkedési képességgel bír, mint az angol nemzeté.

Ezzel a gyenge társadalommal szemben áll az új birodalom hatalmassá lett állama, az egyeduralkodó erős karja, mely csak hagyományához hű, mikor a szociális kérdések megoldását tűzi ki feladatául. A mult században az agrárkérdést düllore vitte olykép, hogy a birtokos középosztályt, a parasztságot, teljes erőben fentartotta, jelenleg pedig, ugyan szerző szerint jó későn, a munkáskérdés szabályozásán fáradoz. S hogy a jelenleg követett út Németországban már akkor elő volt írva, mikor a szocialista törvényt meghozták s ezzel a munkások egyesüléseinek gátot emeltek: azt készséggel el fogja ismerni értekezőnek mindenki, habár a német politikával nem ért is egyet.

Sering cikkében, melyet úgy tekinthetünk, mint a császári reformtörökvések igazolására hivatott védíratot, azon nézetének ad kifejezést, hogy Anglia is kényszerítve leend előbb-utóbb követni a német példát és állami védelem alá helyezni az új ötödik osztályt. S ekként az az éles ellentét, mely ma a szabad szövetkezetekké egyesült angol munkásozstály s a kényszerszövetkezetekké szervezett német munkások közt fennáll: meg fog szűnni s a két nagy nemzet újra egyesül a közös kulturmunkában, de azzal a különbséggel, hogy, míg egykor az angol tudomány vezette a német közgazdasági politikát, úgy most a Németbirodalom törvényhozása fogja a gyakorlati reformok ösvényét megmutatni.

A Conrad-féle »*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*« legújabb (XVI. sz.) pótfüzetében *van der Borcht R.* ismerteti a német munkásbiztosító törvények legutolsóját, a rokkantság és aggság elleni biztosításról szóló 1889. évi június 22-iki törvényt. Az ismertetés nem szorítkozik a kész törvény intézkedéseinek visszaadására, hanem kiterjeszkedik a birodalmi gyűlés tárgyalásaira és szembeállítja az egymással harczoló nézeteket, mi által a tárgy sokoldalú megvilágítást nyer. Ugyancsak Borcht volt az, ki a folyóirat XVIII. kötetének első füzetében terjedelmes tanulmányt tett közzé a három rendbeli javaslatról, melyet a német kormány a közvélemény előkészítése végett e tárgyban kidolgozott volt, úgy, hogy a két közlemény már most az intézmény egész történetét felöleli.

Meg kell adni, hogy a német törvényhozás úgy, mint az ország közvéleménye elég behatóan foglalkozott a rokkantság és aggság elleni biztosítás kérdésével. A birodalmi gyűlés 28 teljes ülését szentelte ez ügynek; külön e célra kirendelt bizottsága pedig 43 ülést tartott, úgy, hogy a kormány képviselőin kívül vagy nyolczvan képviselő szólott hozzá a dologhoz. A javaslat iránt a birodalmi gyűlés terméin kívül mutatkozott érdeklődés megítélhetesére elegendő azt az egy tényt felemlitenünk, miszerint a gyűléshez nem kevesebb, mint 3287 kérvény érkezett az érdekeltek köreiből.

Nagy nézeteltérést és sok elvi harczot idézett elő mindjárt a törvényjavaslat kettős tárgya. A rokkantság esetére való kötelező biztosítás szüksége iránt nem forgott fenn véleménykülönbség; csak a törvényhozási intézkedések sorrendje tekintetében volt sokaknak kifogása, a mennyiben a baleset és betegség elleni biztosítás után az özvegyek és árvák biztosítását tartották legégetőbbnek. Egészen máskép állott a dolog az aggság elleni biztosítással. A javaslat szerint az, ki 30 évig fizette a rendes járulékot, 70 éves korában járadékot kap, tekintet nélkül arra, hogy képes-e keresni vagy sem. A szocziálpolitikai ok, a mely a biztosítási törvények alapját képezi, t. i. a szükség, a nyomor elhárítása ott, a hol az vértlenül előáll: nem vonatkoztatható az aggság esetére, míg az munkaképtelenséggel nem jár. Ezért nevezte Windthorst exorbitánsnak az állam közbelépését oly egyének érdekében, kik magok is képesek magukon segíteni. A járadék, melyet itt a törvény biztosít — s a melyhez, mint látni fogjuk, államsegély címén az összeség is hozzájárul — legfeljebb kellemes, de nem szükséges; arra pedig, hogy valaki magának kellemes dolgot szerezzen, senki sem kényszeríthető. — Mindezen és egyéb érvek daczára az aggság elleni biztosítás eszméje győzött s azt hisszük, méltán. Mert a 70 éves kor már magában felér, ha nem is teljes, de bizonynyal nagyfokú munkaképtelenséggel. S aztán egy fontos méltányossági indok is szól ez intézmény mellett: az aggok amugy is szomorú társadalmi helyzetének javítása. A család, melynek körében az agg él, nagyobb gonddal fogja övezni őt, ha kis keresményén felül a járadékkal is hozzájárul a háztartás terheihez; ott pedig, hol az agg magánosan vagy idegenek körében tölti napjait, kényelmesebbé s így minden esetben elviselhetőbbé teszi élete alkonyát.

Még sokkal nagyobb nehézségeket okozott azon kérdés eldöntése, hogy mily nagy legyen azon foglalkozások köre, melyekre a biztosítási kényszer kiterjesztendő. A szorosan vett munkások körét már a régebbi biztosítási törvények is túllépték: a kormány javaslatai ezuttal oly nagy kiterjedést adtak a biztosítási kényszernek, hogy vagy 13 millió német állampolgár esett volna a javaslat intézkedései alá. A munkásokon kívül az iparosok és kereskedők segédszemélyzete, a vállalati tiszték (a két utóbbi osztály, a mennyiben az évi fizetés 2000 márkát meg nem halad), a cselédek, a házánál alkalmazottak általában feltétlenül, a háziiparosok s a legalább egy bér munkást állandóan nem foglalkoztató kis vállalkozók pedig a szövetségtanács határozatától feltétlenül belevonatnának a rokkantság és aggság elleni biztosítás körébe. Ezen kiterjedés ellen számtalan kifogás emeltetett. A munkások közül némelyek ki akarták venni a mezőgazdasági munkásokat azon okokból, melyek a régebbi biztosítási törvények tárgyalása alkalmából már felhozattak volt: az iparos-tanulókat és segédek, valamint a kereskedésben alkalmazottakat azért, mert ezen egyének később jórészt ugy is önállókká lesznek s így nem vehetik hasznát a biztosításnak; a kézművesek segédszemélyzetének biztosítása ellen szól ez iparnem nehéz helyzete, melyet az új teher még válságosabbá tenne; a kereskedő-segédék biztosítását már azért is feleslegesnek jelezték, mert ezek elég jövedelemmel bírnak arra, hogy magukról gondoskodjanak, mert továbbá a biztosításból reájok háramló előny jelentéktelen, lévén a járadék, melyre szert tesznek, igényeikhez képest elenyésző

csekélység s végül, mert náluk szoros értelemben vett munkakép-telenség nem igen fordul elő. A cselédek biztosítása ellen felhozták, hogy azokról a gazda szokott gondoskodni a munkakép telenség idejére, hogy a biztosítási kötelezettség a gazdákra nézve a cselédek folytonos változása mellett felette terhes, némely cseléd tartó egyénre anyagilag túlsúlyos és különösen a női cselédnél czéltévesztett dolog is, miután ezek rendesen előbb férjhez mennek, mintsem járadékra szert tennének. Ez utóbbi ellenvetést a női munkásokra általánosságban is kiterjesztették.

A megszorítást követelő nézetek mellett, melyek közül Hitze és v. Hertling képviselők indítványa ment legmesszebb, t. i. a nagyiparra való szorítkozásig, voltak ellenkező, kiterjesztésre irányuló javaslatok is. Így például a szociáldemokraták minden kis munkaadót, kinek jövedelme 2000 márkát meg nem halad, be akarták vonni a biztosítási kötelezettségbe, azzal érvelvén, hogy a kis vállalkozó helyzete a mai világban semmivel sem biztosítottabb, mint a munkásé, kit amaz vállalatában alkalmaz. Indítványuk támogatására utalhattak a javaslat azon pontjára, mely szerint a szövetségi tanács bizonyos kis vállalkozókra kiterjesztheti a kötelezettséget: ha tehát a törvényhozás előre lát valamit, tegye azt kötelezővé a törvényben. Ezzel szemben természetesen könnyű volt felhozni azt, hogy az ily általánosságban tartott intézkedés jelentősége és pénzügyi hatása egyáltalán be nem látható, míg másrésről nem valószínű, hogy a kis munkaadók valamennyi foglalkozási ágban reászoruljanak az ily biztosításra.

A viták eredménye az lett, hogy sem a megszorító, sem a kiterjesztő indítványok nem fogadtattak el s a kormány javaslata az említett alakban törvénynyé vált, azon változtatással mégis, hogy az önkéntes biztosítás joga megadatott azon osztályoknak, melyekre a kényszer nem terjesztetett ki a törvényben: nevezetesen az egynél több munkást állandóan nem foglalkoztató vállalkozóknak és a háziiparosoknak általában.

Mielőtt a biztosítással járó előnyök és terhek vizsgálatába kezdenők, meg kell érinteni egy pontot, mely általános jelentőségű azért, mert közvetve kiterjeszti a biztosítás jótéteményeit olyan osztályokra, melyek abban közvetlenül nem részesülnének. Értjük a befizetett járulékok visszaadásának eseteit. A javaslat még egyáltalán nem tartalmazott intézkedéseket a járulékok visszafizetésére azon esetre, ha a biztosított végkép kilép a biztosítási viszonyból. A birodalmi gyűlésen némelyek igazságtalanságnak neveztek ezt az álláspontot, mely a befizetett összegek teljes kárba vesztét jelenti a biztosítottira nézve s azt kívánták, hogy a visszatérítés szabályllya emeltessék. Ez ellen aztán felhozták, hogy a visszatérítés ellenkezik a biztosítás elvével, hogy annak pénzügyi hatása veszélyeztetné az egész intézményt s hogy a visszaéléseknek tág kaput nyitna, a mennyiben a munkás, ki bármily alkalomból pénzre akarna szert tenni, egyszerűen kilépne a biztosítási kötelezettséggel járó foglalkozásból és visszakérné a befizetett díjakat. Az általános visszatérítés eszméje elbukott, a helyett azonban, némi kárpótlásul azért, hogy az özvegyek és árva biztositását egyidejűleg be nem hozták, félévetett a törvénybe azon intézkedés, mely szerint a járadék élvezete nélkül elhunyt biztosítottnak özvegyiségre jutott felesége, vagy ilyen nem létében 15 évet el nem ért árvái

a befizetett összegek felét visszakívánhatják, ugyanigy az elhunyt anyának apátlan árvái is élhetnek e joggal az anya által befizetett járulékok tekintetében. Ezenfelül törvénybe ígatták azt a javaslatot is, mely szerint a férjhez ment nők, kik még a járadékot nem élvezték, a befizetett összegek felét visszakívánhatják.

A mi már most a biztosítás előnyeit, a járadékot, melyet a biztosított kap, illeti, hosszas viták tárgya volt az a kérdés, hogy csak egy egységes tétele legyen-e a járadéknak vagy sem? A mindenkire nézve egyenlő járadék, melyet a kormány két első tervezete elfogadott volt, azzal a tagadhatlan előnnyel járt volna, hogy a biztosítás kezelése nagyon egyszerűvé leendett; azonkívül bizonyos demokratikus egyenlőség színezetét adná az intézménynek s a legkisebb keresettel bíró munkások aránylag kedvezőbb sorsban részesülnének; felhozták, hogy az egységes járadék nem fokozza a kívándorlást az agrikol keleti részekből nyugatra, vagy a városokba, mint tenné azt az osztályrendszer s végre, hogy a törvény célja nem nyugdíjat adni, hanem a minden munkásra körülből egyenlő létminimumot biztosítani. A kiáltó igazságtalanságok azonban, a melyekkel ez a rendszer járna, erős támadásokat vontak maguk után, melyek végre arra birták a kormányt, hogy harmadik javaslatában már öt osztályt állított fel (az egy márkát meg nem haladó napi-bértől a 2² márkán felül emelkedő bérig haladó lépcsőzet szerint), ugy, hogy minden község ezen osztályok egyikébe helyeztetett volna, a szerint a bér szerint, a melyet a felnőtt férfimunkás átlag az illető helyen naponta megkereshet. Hogy ez a megoldási mód is nagyon sablonszerű, városokban a munkabérek nagy különféleségénél fogva alig alkalmazható s a minősített munkának magasabb díjazásától egyszerűen eltekint: az az első pillanatra feltűnik. Legigazságosabb leendett minden bizonynyal a járadék teljes individualizálása, a járadék élvezete előtt megkeresett munkabér alapul vételével. Ez azonban a kezelés elé nagy nehézségeket gördített volna, miért is a többség jónak látta mégis a bevallottan rossz sablonszerűsítéshez menekülni. A bizottság második megállapodása, mely aztán a törvénybe is felvétellett, négy osztályt állít fel, de nem a helyek átlagos, hanem a munkások egyéni munkabére alapján. Az első osztályba a 350 márkát meg nem haladó évi keresettel bíró munkások tartoznak, a negyedikbe azok, kiknek bére 850 márkát meghalad. A járadék már most az aggság elleni biztosításnál az első osztályban 106⁴ márka, a negyedikben 191 márka; a rokkantság esetén e két szélső osztályban — öt évi járadékfizetés után — 114⁷, illetve 140⁵⁵ márka; ez utóbbi összegek azonban a befizetési időtartam hosszúságával nőnek, ugy, hogy pl. 30 évi járulékfizetés után az első osztálybeli 138² márkát, a negyedik osztálybeli pedig 293³ márkát kap. A járadék emelkedése osztályonként, mint látjuk, nagyon különböző: a minimalis járadékok elég közel állanak egymáshoz s a különbözet fokról-fokra nagy arányokban emelkedik.

A mi már most a biztosítás terhét illeti: az a bizonyos időn át fizetendő járulékból áll. A befizetések legrövidebb időtartama az aggság esetére élvezhető járadékoknál 30 év, a rokkantságnál 5 év; rövidebb ideig tartó befizetések nem jogosítanak járadék élvezetére. A járulékbefizetés megszakítása esetére bonyolult szabályok vannak, melyeket itt térszúke miatt mellőzünk, csak annyit jelezve, hogy a törvényhozás gondosan ügyelt arra, hogy a megszerzett igények, a mennyiben

méltányos, el ne évüljenek, illetve újra feléledhessenek. — A járulék nagysága és fokozatai, mint természetes, nagyon beható megvitatás tárgyát képezték. Függett a kérdés megoldása először is a járadék-alap megteremtésének módozatától. Ha a kivetés módszere (Umlage-Verfahren) fogadtatott volna el, úgy csak a ténylegesen kifizetendő járadékok fedezése kívántatott volna meg s a járulékok kezdetben nagyon alacsonyak lettek volna, de aztán folyton emelkedniök kell vala. Másként a biztosító-intézeteknél divatban levő díjfizetési rendszer mellett (Prämien-Verfahren), hol a valószínű kiadások előzetes kiszámítása alapján egyszer-mindenkorra egyenlően állapítottatott volna meg a járulék. Mindkét módnak voltak pártolói és gáncsolói. A mellettök és ellenök szóló érvek közül csak azt az egyet említjük fel, mely szerint a díjrendszer mellett $2\frac{1}{3}$ milliárd márkányi tőke felhalmozódása volt előrelátható: oly összeg, mely egyuttal kellő világításba helyezi az intézmény jelentőségét. A birodalmi gyűlés többsége, bizottságának javaslatára, a középutat választotta, oly tőkefedezeti rendszert hozott be, melynél a fizetendő járulékok időnként a szükséghez képest módosíthatnak. Az első megállapítás 10 évre érvényes.

De függött a járulékok kérdésének megoldása a birodalmi hozzájárulás kérdésének eldöntésétől is. Ez egyike volt azoknak a problémáknak, melyek a leghevesebb vitát keltették fel. A birodalom állandó hozzájárulását elnevezték egy darab kommunizmusnak, minő még nem létezett; a szocialisztikus alapelv elfogadását látták benne; azt mondták, hogy ezzel oly útra tér az állam, melyen nincs megállapodás. Mindezen támadások daczára a javaslat e pontja törvényynyé lett oly alakban, hogy a birodalom minden egyes esedékessé váló járadékhoz évi 50 márkával járul hozzá.

A birodalmi hozzájárulástól eltekintve, a járulék felerészben a biztosított, felerészben a munkaadó által fizetendő. A nemzeti szabadelvűek egy része az egész járulék fizetését a munkaadók kötelezettségévé akarta tenni, többek közt azzal az érveléssel, miszerint a mezőgazdasági munkások biztosítása mindenkép a munkaadót fogja tényleg terhelni s így a mezőgazdaság és ipar közti egyenlőtlenség elhárítása érdekében kívánatos, hogy mindenütt a munkaadó fizesse az egész járulékot. E javaslat nem fogadtatott el. Az a kérdés, hogy tényleg ki fogja a biztosítás terhet viselni: biztosított vagy munkaadó, a dolog természeténél fogva úgy sem dönthető el törvényhozási intézkedéssel, hanem függ a konjunkturáktól, a melyek ma és egyik helyen a munkának, holnap és egy másik helyen a tőkének kedvezhetnek.

A járulék nagysága maga osztályok szerint változik és pedig hetenkint 14 fillér az I., 30 fillér a IV. osztályban. Ezen tételek azonban, mint említők, csak az első 10 évre szólanak, egyes biztosító-intézeteknél szükség esetén — a birodalmi biztosító hivatal hozzájárulása esetén — felemelhetők és foglalkozási ágak szerint különbözök lehetnek, tehát csakis normáltételekül veendő.

Ezekben eseteltük a törvény főbb intézkedéseit, melyek annak szociálpolitikai jelentőségét megvilágítani alkalmasak. A biztosítás szervezetét, a biztosító-intézetek alakítását és működését, valamint ellenőrzését; a járulékok befizetésének s a járadékok kiszolgáltatásának módozatait; a vitás kérdések eldöntését illető szabályokat, bármily fontosak is azok az intézmény kellő működésének szem-

pontjából, e helyen térszűke miatt nem részletezhetjük. A gondolat merészsége a fentebbi vázlatból is kitűnik s alig kell mondanunk, hogy a kezdet itt is, mint minden más téren, nehézségekkel fog járni. Borghat kiemeli, hogy a törvény jelen alakja csak kísérlet-számba megy. Senki sem volt azzal teljesen megelégedve, mindenki meg volt győződve, hogy nincs még elég alap arra, hogy a törvény hatását megítélni lehessen. A végső szavazásnál csak husz szótöbbsége volt a törvénynek s ez eredmény is csak annak köszönhető, hogy a többség az ügyet szabályozni akarta, habár a szabályozás módját illetőleg nem is értett egyet. Ugy, a mint van, az új kényszerbiztosítási törvény minden valószínűség szerint tökéletlen, reformra szoruló mű: bár a maga nemében bizonyynyal egyike a legnagyobb szabású kezdeményezéseknek, melyeket a törvényhozás társadalmi problémák megoldása céljából valaha megkísérlett.

dr. —

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A postán szétküldött magyarországi hírlapok statisztikája.

Általánosan ismert dolog, hogy a közműveltség meglehetősen kivonja magát a statisztikai megfigyelés alól. Már az anyagi javak közül a műpar változatos készítményeit csak nehezen lehet a számokon alapuló tömegészlelés tárgyává tenni, annál kevésbé alkalmasok arra a még sokkal változatosabb, még sokkal egyénibb és megbecsülhetetlenebb szellemi javak. Innen van az, hogy mikor a statisztika a közműveltséget akarja kutatni, kénytelen a műveltség legalsó elemének, az írni-olvasni tudásnak konstatálására szorítkozni s azontúl a kulturát csak a kultura egyes tényezőiben tanulmányozni.

A kulturtényezők közt ma már a sajtó is kiváló helyet foglal el s nagyon megérdemli, hogy statisztikailag tanulmányozzuk. Nem szabad azonban felednünk, hogy a számok mérlegelése épen itt igen nagy óvatosságot, körültekintést kíván, részint, mert az adatok teljességét alig lehet elérni, részint pedig, mert a puszta számnál sokkal fontosabb a belső tartalom, mely már nagyrészt kívül esik a statisztikai kutatás határain.

Mind e hiányok daczára a hírlapstatisztika nagy érdekekkel bír s hálásak lehetünk azért a becses kimutatásért, melyet a kereskedelemügyi miniszter már évek óta összeállíttat a magyar korona országainak területén megjelenő s a postán szétküldött hírlapok- és folyóiratokról. A sajtó időszaki termékeinek létszámáról érdemes bibliographusunk, id. Szinnyey József följegyzései alapján különben is van tudomásunk, a hírlapok és folyóiratok darabszámáról azonban csak az említett összeállítás nyújt tájékozást. Magától értetődik, hogy az egész hírlapfogyasztást még ez a kimutatás sem tünteti fel, mert a helyi fogyasztás, melyet nem a posta közvetít, de a mely, kivált a fővárosban, óriási számokat képvisel, nem foglaltatik benne. Ez a körülmény némileg módosíthatja is az arányokat, melyeket az alábbi adatokból kiolvasunk.

Ez idő szerint már öt év adatai állnak rendelkezésünkre s bár öt év sokkal rövidebb idő, semmint az alatt, akár a hírlapfogyasztás, akár a hírlapok nyelvének tekintetében, gyökeres átalakulások történhettek volna, de gözzel és villanyal haladó korunkban elég idő arra, hogy jelentékeny változásokat konstatálhassunk.

A magyar korona országainak területén megjelenő hírlapok és folyóiratok létszáma — mellőzve a közbeeső éveket — 1885-ben és 1889-ben következő volt:

	Politikai tartalmú		Helyi érdekű		Szép- irodalmi		Szak- lap		Élcz- lap	
	1885.	1889.	1885.	1889.	1885.	1889.	1885.	1889.	1885.	1889.
magyar	42	48	150	178	52	50	228	266	16	19
magyar és német .	—	1	3	4	—	—	1	10	—	—
magyar és bolgár .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
magyar és horvát .	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
német	24	28	45	47	3	4	46	40	4	5
horvát	3	4	4	6	3	5	18	28	5	—
tót	2	1	2	3	1	1	5	8	1	1
orosz	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—
szerb	5	5	8	1	1	2	5	3	2	1
román	5	5	1	3	2	1	7	9	1	1
olasz	—	1	1	1	1	—	3	1	—	—
francia	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—
bunjevác	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
többféle nyelvű .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
összesen	82	95	219	245	63	64	313	367	29	27

A megjelenő hirlapok közt valamennyi szaknál a magyar nyelvűek képezik az abszolút többséget. Ezek aránylag a politikai tartalmúak közt vannak leggyengébben képviselve, legerősebben pedig a szépirodalmiak közt, mely elnevezés alá vannak foglalva az ismeretterjesztő lapok és folyóiratok is. Megjegyezzük, hogy a többnyelvű lap, a magyar-német-francia-angol nyelven megjelenő »Budapesti Látogatók Lapja«. A magyar és horvát nyelvű lap pedig a »Postai Rendeleték Tára«. A lapok és folyóiratok összes száma nyelv szerint következőleg oszlik meg s következő változást mutat 1885. óta :

	A lapok száma		1889-ben több (+) kevesebb(—)		Az összes szám százalékában	
	1885-ben	1889-ben			1885-ben	1889-ben
magyar	488	561	+	73	69'12	70'30
magyar-német	4	15	+	11	0'57	1'88
magyar-bolgár	1	—	—	1	0'14	—
magyar-horvát	—	2	+	2	—	0'25
német	122	124	+	2	17'28	15'54
horvát	33	43	+	10	4'67	5'39
tót	11	14	+	3	1'56	1'76
orosz	2	1	—	1	0'28	0'12
szerb	21	12	—	9	2'97	1'50
román	16	19	+	3	2'27	2'38
bunjevác	—	1	+	1	—	0'12
olasz	5	3	—	2	0'71	0'38
francia	3	2	—	1	0'43	0'25
többféle nyelvű . . .	—	1	+	1	—	0'12
összesen	706	798	+	92	100'00	100'00

Ha csak az abszolút szaporodást tekintjük, a magyar nyelvű hirlapok és folyóiratok állnak legelől, viszonylag azonban más nyelvűek még erősebben szaporodtak, míg ugyanis a magyar nyelvűek szaporodása öt év alatt 14'34%-ot tett, a horvát nyelvűeké 30'30, a tót nyelvűeké 26'67, az oláh nyelvűeké 18'75%-ot; a német nyelvűek csak 1'64%-kal szaporodtak, a szerb nyelvűek pedig erősen megfogytak. A magyar nyelvű lapok az összes számnak 1889-ben már nagyobb százalékát tették, mint öt évvel előbb s arányszámuk, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar anyanyelvűek a Magyarbirodalom népességének az 1880-ki népszámlálás alkalmával csak 41'21%-ot alkották, igen kedvezőnek mondható.

A megjelenő hirlapok és folyóiratok létszámánál azonban jóval fontosabb azok darabszáma, mert a létszámban a kevés előfizető mellett csak alig tengődő jelentéktelen zúglap is ép annyit számít, mint a sok ezer előfizetőt számláló hatalmas hirlap. Hogy azonban a darabszám sem egyenértékű, az ismét magától értetődik, mert itt meg, hogy a végleteket említsük, egy kis vidéki lap négy sovány oldala s egy tartalmas folyóirat jókora kötete vegyülnek össze a közös elnevezés alatt. Ugy a létszámnál, mint a darabszámnál szükséges volna tehát megkülönböztetni a folyóiratokat a hirlapoktól s azokat ismét megjelenésük szerint (havi, évnegyedes, stb.) csoportosítani s ez utóbbiaknál is legalább a napilapokat kellene elkülöníteni a többi hirlapoktól. A darabszámon kívül fontos volna még ismerünk a lapok és hirlapok példányszámát is — mely az elterjedésnek tulajdonképeni mértéke —, a hirlapok üzleti érdeke azonban ez irányban nem igen engedi meg a nyilvánosságot; ez adatok gyűjtése zaklatással járna s sok esetben valótlán bevallásra késztetné a hirlapokat. A hirlapstatisztikával szemben tehát nem szabad túlságos igényeket támasztanunk s az adatokat úgy kell vennünk, a hogy vannak.

A postán szétküldött hirlapok és folyóiratok darabszáma az utóbbi öt év alatt a következő változáson ment át:

	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1885-tel szemben 1889-ben több (+) kevesebb (—) %-kal
Politikai tartalmúak . . .	34,592.587	37,911.036	38,857.513	39,312.856	38,402.146	+ 11 ⁰¹
Helyi érdekűek . . .	2,684.225	2,865.441	3,704.094	4,052.756	3,913.533	+ 45 ⁰⁰
Szépirodalmiak . . .	2,215.609	2,205.699	2,090.936	1,642.745	1,545.028	— 30 ²⁷
Szaklapok . . .	10,161.256	9,539.857	8,856.546	8,477.279	9,106.958	— 10 ²⁷
Élczlapok . . .	291.344	372.287	379.339	410.284	453.627	+ 57 ⁴²
Összesen . . .	49,945.021	52,894.320	53,888.428	53,895.920	53,426.292	+ 6 ²⁷

Öt év alatt a darabszám közel 7⁰/₁₀-kal emelkedett, az emelkedés azonban nem egyenletesen oszlott meg az egyes évek közt, legnagyobb volt 1886-ban; 1887-ben már felényit sem tett, a következő évben egészen jelentéktelenné vált, végre 1889-ben már csökkenésnek adott helyet. Ha a hirlapokat és folyóiratokat tartalmuk szerint tekintjük, meglepő eltéréseket látunk. Az élczlapok és helyi érdekű lapok roppant arányban szaporodtak, a politikai tartalmúak száma szintén emelkedett, a szaklapok és a szépirodalmi lapok és folyóiratok ellenben tetemesen megfogytak; főleg az utóbbiak, ezeknél évről-évre szakadatlan hanyatlást látunk. Csak a tényt akarjuk konstatálni s mellőzzük a következtetéseket. Nehéz is volna határozott ítéletet mondani, mert például abból, hogy a szaklapok és szépirodalmi lapok száma fogy, a politikai tartalmúaké ellenben emelkedik, még nem következik szükségképen, hogy a hazai közönség érdeklődése a szépirodalom és a szaktudományok iránt megcsökkent, lehet azt abból is magyarázni, hogy a politikai lapok mindinkább az enciklopedikus ismeretek közlönyévé válnak s a politika mellett bő tért szentelnek a szépirodalomnak és a szaktudományoknak is s a közönség mindazt a szellemi tápot, mely az időszaki sajtó termékeiből meríthető, feltalálja bennük. Lehet, hogy a fentebb konstatált változás csakugyan ebből folyik, de az is lehet, hogy a közszellem azon egyoldalú s áldatlan fejlődésének következménye, mely a hazai közönség érdeklődését csaknem egészen a politika számára konfiskálja. Egy már említett körülményre is rá kell mutatnunk újra, mely nagyon figyelembe veendő ez adatok mérlegelésénél, t. i. hogy a fentebbi számok csak a postán

szétküldött hirlapokat és folyóiratokat, tehát csak a vidéki hirlap-fogyasztást képviselik s míg talán a fővárosban az egyre növekedő vagyonosság és értelmiség folyvást szaporítja a szépirodalom és a szaktudományok közönségét, a vidéken a politikát kivéve, az irodalom minden ága iránt veszedelmes közöny kezd lábrakapni. Az élcslapok szaporodásához nem sok zavunk van. Minthogy élcslapjaink többnyire a politika és a politikai szenvedélyek szolgálatában állnak, nem lehet kétséges, hogy elterjedésüket minek köszönhetik. Meglepő a helyi érdekű lapok rendkívüli szaporodása. Azon csak örülhetünk, ha a vidék és a helyi központok szellemi élete emelkedik s az a sok tekintetben káros centralizáció, mely a fővárosba szívja fel a nemzet életerejének legjavát, némileg ellensúlyoztatik, nem hiszszük azonban, hogy a helyi érdekű lapok gyors elterjedése ez irányban valami sokat lendítene.

A hirlapok és folyóiratok szakok szerinti megoszlásán kívül különösen érdekes, hogy nyelv tekintetében a szétküldött lapok hogy oszlottak meg? E kérdésre a következő kimutatás ad feleletet:

A hirlap vagy folyóirat nyelve	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
magyar	31,991.929	33,712.166	34,509.709	34,049.564	32,775.639
magyar és német	63.179	52.859	62.259	228.929	113.764
magyar és bolgár	12.000	4.800	300	—	—
magyar és vend	—	—	9.000	9.000	—
magyar és horvát	—	—	—	—	430.405
német	15.045.377	15,598.184	16,092.234	16,116.874	16,764.255
német-francia	—	—	—	23.360	—
horvát	1,195.445	1,274.494	1,294.511	1,157.732	1,323.699
tót	268.405	370.618	423.863	614.857	451.796
orosz	17.200	6.610	4.786	6.750	5.502
szerb	455.550	1,048.489	582.207	699.972	722.505
román	812.354	698.486	763.171	865.167	707.042
olasz	54.156	65.414	62.138	63.444	71.953
francia	29.426	61.000	84.130	27.871	55.326
bunyevác	—	1.000	—	2.400	—
héber	—	200	120	—	—
többféle	—	—	—	—	4.356
összesen	49,945.021	52,894.320	53,888.428	53,895.920	53,426.292

E számok azt mutatják, hogy folyvást, évről-évre megszakítás nélkül, csak a német nyelvű hirlapok és folyóiratok szaporodtak, a horvát és tót nyelvűek is csak egy évben mutatnak visszaesést, ellenben a magyar nyelvűek 1887-ig emelkedtek, azóta azonban szakadatlanul fogynak s a hanyatlás 1888-ról 1889-re oly jelentékeny, hogy az 1889. évi darabszámnál csak az 1885. évi volt kisebb. Alább részletesen rá fogunk térni, hogy a hanyatlás a hirlapok és folyóiratok mely csoportjánál állott be, előbb azonban még az összes darabszámot akarjuk feltüntetni pár érdekes kombinációban; mellőzve a kettős nyelvű, továbbá a külföldi nyelven vagy jelentéktlenebb néptörzsek nyelvén szerkesztett hirlapokat:

A hirlap vagy folyóirat nyelve	1889-ben több (+), kevesebb (—), mint 1885-ben, százalékokban	az összes számból esett %	1889-ben 1.000 hasonló nyelvű lakosra esett darab	Egy lapra vagy folyóíratra átlagosan esett 1885-ben d a r a b	1889-ben
magyar	+ 2'45	61'35	5.085	65.557	58.424
német	+ 11'42	31'38	8.579	123.323	135.196
horvát	+ 10'73	2'48	870	36.104	30.784
szerb	+ 53'60	1'35		21.693	60.209
tót	+ 68'33	0'85	242	24.400	32.271
orosz	— 68'01	0'01	15	8.600	5.502
román	— 12'96	1'32	294	50.772	40.897

A lefolyt öt év alatt aránylag legerősebben szaporodott a tót nyelvű hirlapok darabszáma, az 1885. évi számnak 68⁰/o-ával. 1888-ig az emelkedés szakadatlan volt, 1889-ben azonban csökkenést látunk. Igen erős még a szerb nyelvűek szaporodása is, az egyes évek között azonban rendkívül nagy — alig megmagyarázható — ingadozást tapasztalunk. A német és horvát nyelvű hirlapok és folyóiratok szaporodása meglehetősen egyforma, sokkal gyengébb ezeknél a magyar nyelvűek szaporodása; a román, különösen az orosz nyelvűek megfogytak.

Igen érdekesek azok az arányszámok, melyek a különböző nyelvű hirlapok és folyóiratok részesedését mutatják az összes számban s arányukat a különböző nemzetiségek létszámához. Mindkét arányszám kedvező a magyar nyelvre nézve; míg ugyanis a magyar anyanyelvűek a magyar korona országai összes népességének csak 41²¹/o-át képezik, a magyar nyelvű hirlapok és folyóiratok az összes darabszámnak 61³⁵/o-át képviselik; míg továbbá a hazai népességből minden 1000 lélekre 3416 hirlap esik, addig a magyar anyanyelvűekre 5085 darab. A magyar nyelv helyzete, a németet kivéve, minden más hazai nyelvvel szemben rendkívül kedvező, a közvetlenül utána következő horvát-szerb nyelvű népességnél fejünkint jóformán csak tizedrésznyi hirlapot számíthatunk s még sokkal kevesebbet a román, a tót és az orosz nyelvűeknél. A horvát-szerbek az összes népességnek 15⁰⁴/o-át képezik, hirlapjaik az összes hirlapoknak csak 3⁸³/o-át, az oláh nyelv a népességben 15³⁸/o-kal, a hirlapoknál csak 1³²/o-kal, a tót nyelv a népességben 11⁹¹/o-kal, a hirlapok darabszámában csak 0⁸⁵/o-kal szerepel, végre a ruthén nyelv a népességben 2³⁸/o-kal, a hirlapok számában pedig csupán csak 0⁰¹/o-kal részesül. Mind e számok a magyar kultúra és értelmiség erős túlsúlyáról tanuskodnak. Nem oly kedvező az arány, ha a német nyelvű hirlapokat és folyóiratokat is belevonjuk az összehasonlításba. A német anyanyelvűek az összes hazai népességnek csak 12⁴⁹/o-át képezik, mégis a német nyelven megjelenő hirlapok és folyóiratok az összes darabszámnak 31³⁸/o-át teszik, s míg 1000 magyar anyanyelvű lélekre csak 5085 darab magyar nyelvű hirlap és folyóirat esik, 1000 német lakosra 8579 hirlap és folyóirat jut; pedig itt csak a Magyarországon megjelenő hirlapokról van szó s tudvalevőleg Ausztriából, sőt részben Németországból is igen sok német nyelvű hirlapot és folyóiratot importálunk.

E számok valóban megdöbbentők s még csak azzal sem vigasztalhatjuk magunkat, hogy az idő meghozza a javulást, mert a német nyelvű hirlapok és folyóiratok, a helyett, hogy tért vesztenének, inkább tért hódítanak, a magyar nyelvűek rovására. Nem a nemzeti elfogultság beszél belőlünk, a német kulturát tiszteljük, becsljük, de sajnosan látjuk, hogy a nemzeti összeolvadás nagy munkájában, a sajtó, e modern nagyhatalom, nem oly mértékben vesz részt, a mint azt óhajtanók. Nem akarunk semmit levonni a hazai német sajtó érdemeiből, készségesen elismerjük, hogy — csekély kivétellel — mindenkor a hazafiságnak, a magyar nemzet érdekében meleg szószólója volt s azt a hazafias szellemet, mely Magyarország németajkú polgárait oly szépen jellemzi, részben a magyar szellemű német sajtónak köszönhetjük. Elmondhatjuk, hogy nemzeti hivatást teljesítettek s teljesítenek ma is, de az is kétségtelen, hogy míg egyrészt a magyar szellemet terjesztik, másrésztől társadalmunk magya-

rosodását lassítják, nehezítik. A hazafias német sajtó eddigi érdemeire úgy tenné fel a koronát, ha közönségét, melyet magyar szelvényben nevelt, igyekeznék nyelvileg is megerősíteni a magyarságban, az által, hogy kitünően szerkesztett s nagy kedveltségnek örvendő néhány német lapunk eleinte magyar-német, később tiszta magyar nyelvvé alakulna át.

A hírlapok és folyóiratok létszámának aránya a szétküldött darabszámhoz, szintén igen érdekes. Egy-egy lapra átlagosan legtöbb darab esik a német nyelvűeknél, 1889-ben 231-szer annyi, mint a magyar nyelvűeknél. 1889-ben már a szerb lapok átlagos darabszáma is meghaladta a magyar nyelvűek darabszámát.

A hazai hírlapokat és folyóiratokat tartalom és nyelv szerint részletezve a következő kimutatás tünteti fel:

1. Politikai tartalmú lapok és folyóiratok:	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
			d a r a b		
magyar	18,965.551	21,431.394	22,003.914	21,760.339	20,494.599
magyar-német	—	—	3.670	7.600	6.900
német	13,659.293	14,084.616	14,585.724	14,967.265	15,502.823
horvát	859.236	980.200	974.030	882.830	954.486
tót	158.039	171.980	137.600	387.598	135.544
szerb	259.080	624.800	452.404	570.504	635.395
román	665.972	562.246	625.447	712.020	549.644
olasz	—	—	—	—	67.429
francia	25.416	55.800	74.724	24.700	55.326
összesen	34,592.587	37,911.036	38,837.513	39,312.856	38,402.146

2. Helyi érdekű hírlapok:

magyar	1,528.924	1,604.761	2,322.902	2,630.220	2,640.240
magyar-német	62.444	52.859	58.311	103.178	38.294
magyar-bolgár	12.000	4.800	300	—	—
magyar-vend	—	—	9.000	9.000	—
német	825.339	786.699	895.183	878.041	898.100
német-francia	—	—	—	23.360	—
horvát	57.660	63.013	42.056	42.100	61.063
tót	49.653	133.615	239.745	205.332	225.690
orosz	17.200	6.610	4.786	6.750	5.502
szerb	52.150	144.889	67.793	68.388	11.780
román	22.682	—	—	22.360	27.832
olasz	52.163	61.795	56.690	61.627	2.899
francia	4.010	5.200	7.300	—	—
bunyevác	—	1.000	—	2.400	—
héber	—	200	120	—	—
többféle	—	—	—	—	2.133
összesen	2,684.225	2,865.441	3,704.094	4,052.756	3,913.533

3. Szépirodalmi lapok:

magyar	2,064.357	1,963.664	1,948.832	1,495.440	1,364.269
német	7.366	4.800	7.755	9.139	26.420
horvát	88.240	76.950	71.200	87.116	68.408
tót	2.839	8.755	7.054	6.158	3.591
szerb	16.800	109.200	—	—	57.680
román	35.472	41.872	54.982	44.892	22.464
olasz	485	458	1.007	—	—
francia	—	—	2.106	—	—
többféle	—	—	—	—	2.196
összesen	2,215.609	2,205.699	2,090.936	1,642.745	1,545.028

4. Szaklapok és folyóiratok:

	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
	d a r a b				
magyar	9,208.848	8,414.618	7,998.641	7,835.429	7,878.632
magyar-német . .	735	—	278	118.151	68.570
magyar-horvát . .	—	—	—	—	480.405
német	542.963	708.249	592.869	240.711	302.016
horvát	169.004	125.281	194.225	145.186	239.769
tót	50.082	48.925	31.250	36.829	79.518
szerb	117.800	162.560	31.980	35.050	17.065
román	70.816	77.663	62.862	60.935	89.958
olasz	1.508	3.161	4.441	1.817	1.625
francia	—	—	—	3.171	—
összesen	10,161.256	9,589.857	8,856.546	8,477.279	9,106.958

5. Éleczlapok:

magyar	224.749	297.729	297.520	328.136	398.549
német	10.416	13.820	10.700	21.718	34.896
horvát	21.805	29.050	13.000	500	—
tót	7.742	7.944	8.214	8.940	7.453
szerb	9.720	7.040	30.025	26.030	585
román	17.412	16.704	19.880	24.960	17.144
összesen	291.344	372.287	379.339	410.284	458.627

Látható e kimutatásból a magyar nyelvű hirlapok és folyóiratok túlsúlya valamennyi szaknál. E túlsúly leggyöngébb a politikai s legerősebb a szépirodalmi tartalmúaknál, a mint azt a következő percentszámok még világosabban mutatják:

	Politikai tartalmúak		Helyi érdekűek		Szép- irodalmiak		Szak- lapok		Élecz- lapok	
	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben
	az összes szám százalékában									
magyar .	54'82	53'36	56'97	67'45	93'14	88'28	90'63	86'50	77'32	86'92
német .	39'48	40'37	30'40	22'94	0'32	1'68	5'34	3'31	3'44	7'63
horvát .	2'48	2'48	2'16	1'56	3'97	4'40	1'66	2'64	7'22	—
tót . .	0'46	0'35	1'87	5'77	0'14	0'26	0'49	0'88	2'75	1'53
szerb .	0'75	1'65	1'94	0'31	0'77	3'75	1'16	0'19	3'43	0'22
román .	1'92	1'43	0'86	0'72	1'58	1'42	0'70	0'98	5'84	3'70

A politikai hirlapoknál a német nyelvűek aránya 1889-ben már erősen közeledett a magyar nyelvűekéhez, a helyi érdekűeknél is elég tekintélyes az, a szépirodalmiaknál ellenben elenyésző csekélység. A magyar nyelvűek arányszáma a politikai s még inkább a szépirodalmi és szaklapoknál 1889-ben csökkenést mutat, a helyi érdekűeknél és éleczlapoknál ellenben emelkedést. Figyelemre méltó változás még 1889-ben 1885-höz képest a német nyelvű helyi érdekű lapok csökkenése s a tót nyelvűek térfoglalása, továbbá a délszláv éleczlapok nagymérvű hanyatlása.

Hogy a különböző fajta hirlapok és folyóiratoknál egyre-egyre átlagosan hány darab esett, a következő számok mutatják:

	Politikai tartalmúak		Helyi érdekűek		Szép- irodalmiak		Szak- lapok		Élecz- lapok	
	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben	1885- ben	1889- ben
	egy hirlapra esett átlagosan darab									
magyar .	451.561	426.971	10.193	14.835	39.699	27.285	40.387	29.699	14.047	20.976
német .	569.137	553.672	18.341	19.109	2.455	6.605	11.804	7.550	2.604	6.979
horvát .	286.412	238.622	14.415	10.177	29.413	13.682	9.389	8.563	4.261	—
tót . .	79.020	135.544	24.827	75.230	2.829	3.591	10.016	9.840	7.742	7.453
szerb .	51.816	124.560	6.519	11.780	16.800	28.840	23.560	5.688	4.860	585
román .	133.194	109.929	22.682	9.277	17.736	22.464	10.117	9.995	17.412	17.144

Az átlagos darabszám természetesen legnagyobb a politikai hirlapoknál (melyek közt sok a napilap), itt is különösen a német nyelvűeknél, a magyar nyelvűeknél szintén tekintélyes, 1889-ben azonban 1885-höz képest mindkettőnél némi hanyatlást látunk. A helyi érdekű lapok közt a tót nyelvűeknél legnagyobb az átlagos darabszám, különösen 1889-ben, midőn egy-egy tót helyi érdekű lapra több, mint háromszor annyi darab esett, mint 1885-ben s több, mint ötször annyi, mint a magyar nyelvűeknél, bár az arányszám az utóbbiaknál is emelkedett. Meglepő az átlagos darabszám csökkenése a magyar nyelvű szépirodalmi lapok és folyóiratoknál, úgy, hogy 1889-ben már a szerb lapok átlagos darabszáma magasabb volt. Hasonlóképen nagy hanyatlást látunk a magyar nyelvű szaklapoknál is, bár elsőségüket még mindig megtartották.

Vegyes érzelmekkel fejezzük be rövid ismertetésünket, van ez adatokban sok öröndetes, de van sok olyan is, melynek sem nemzetiségi, sem kulturális szempontból nem örövendhetünk.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. V. füzet. 1890. május.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. júniusi szám: A népese-
dési tan egy újabb irányáról, Mandello Gyulától. Haladás és szegénység,
Békésy Károlytól; stb.

Erdészeti Lapok. Az orsz. erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti
Bedő Albert. XXIX. évf. III—IV. füzet, 1890. márczius—április hó.

Ethnographia. A magyarországi néprajzi társaság értesítője. Szerkeszti
Réthy L. I. évf. 5. sz.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium.
I. évf. 18—22. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium.
XV. évf. 37—41. sz.

Mezőgazdasági Szemle. Szerkeszti Cserháti Sándor és Kosutány Tamás.
VII. évf. V. és VI. füzet. Magyar-Óvár, 1890.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Kürösi József, kiadja Budapest
főváros statisztikai hivatala. 203. sz. 1890. április hó: Az 1889. évi esketések.
Budapest főváros idegenforgalma 1885—1889-ig. Tűzesetek statisztikája
az 1888. évről; stb

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum.
B. 5. 18—19. N.: Oesterreich-Ungarn und die internationale Arbeiter-Schutz-
Gesetzgebung, von Ad. Braun. Deutsches Consularwesen. Handelsvertrag
Oesterreich-Ungarns mit der Türkei; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgeg. von K. V.
Fricker, A. E. F. Schäffle und G. v. Schönberg. XLVI. Jg. 2. H.: Die
Bekämpfung der Sozialdemokratie ohne Ausnahmegesetz, von Schäffle.
Geschichtlich kritischer Überblick über die Systeme des Kommunismus
und Sozialismus und deren Vertreter. I. Artikel, von Warschauer; etc.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg.
Nr. 23.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. No. 4.:
Résultats statistiques de cinq années de divorce, par V. Turquan. La
mortalité par profession en Angleterre, par A. J. Cook; etc. No 5. Le
mouvement des navires dans les ports russes depuis 50 ans, par G. Martin.

Le classement et la répartition des actions et obligations des chemins de fer dans les portefeuilles, par A. Neymark; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Mai 1890. Le budget de 1891, par M. Lacombe. Les nouveaux monopoles, par E. Ratin. Les émissions des billets de banque en Angleterre, par G. François; etc.

Le journal de la chambre de commerce de Constantinople. 6-me année. No. 278—279.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LIII. — Part. I. Accumulations of Capital in the United Kingdom in 1875—85, by R. Giffen. Popular Education in England and Wales since 1882., by Rowland Hamilton; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No 2436—2439.: The Continental Demonstrations on 1-st May. The Condition of the Stock Markets. Our Joint-Stock-Banks. Banking Profits. Crop Prospects at Home and Abroad. The Trustee Savings' Banks Bill. Iron and Steel; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a kereskedelemügyi m. kir. miniszter ur ő nagyméltóságához a kamarai terület kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1887. és 1888. években. Budapest, 1890.

A brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól, 1889-ik évben.

A fővárosi közmunkák tanácsának hivatalos jelentése 1886., 1887. és 1888. évi működéséről. Budapest, 1890.

Egán Ede: Kárpataink közgazdasági hivatása. Intő szó a magyarországi »havasi gazdaság« fejlesztése érdekében. Budapest, 1890.

Közgazdasági döntvénytár. (Elvi határozatok tára.) Tartalmazza a kereskedelemügyi, valamint a földművelésügyi m. kir. miniszterek elvi jelentőségű határozatait és rendeleteit. Szerkesztik: Dr. Ballai Lajos és tinódi Varga Sándor. II. évfolyam. Budapest, 1890.

Magyar statisztikai évkönyv. Kiadja az orsz. m. statisztikai hivatal.

XVII. évf. XII. füzet: A magyarországi tűzkárok 1887-ben.

XVIII. évf. I. füzet: Politikai felosztás és népesedési mozgalom 1888. évben.

XVIII. évf. X. füzet: Állami pénzügy 1888-ban.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter megbízásából ur szerkesztette és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. Az 1890. július—december végeig terjedő fél-évre. IX. évfolyam. Budapest, 1890.

Vízügyi közlemények. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. A talajjavítások terén 1889. évben tett intézkedésekről. Jelentése az országos kulturmérnöki hivatalnak gróf Bethlen András földművelésügyi m. kir. miniszter ő nagyméltóságához. Budapest, 1890.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. LII. Jahrg. 3—4. H.

Jahresbericht des k. und k. österr.-ung. General-Consulates New-York über die wirthschaftlichen Verhältnisse des Amtsbezirkes im Jahre 1889. New-York, 1890.

Mamroth K.: Geschichte der preussischen Staatsbesteuerung im 19. Jahrhundert. Mit Rücksicht auf Volks- und Staatswirtschaft, Finanzverfassung und Finanzverwaltung. T. I. Leipzig, 1890.

Mittheilungen der bernischen stat. Bureau's. Jahrg. 1890. Lief. I. Gewerbestatistik für die Städte Bern, Biel und Burgdorf nach der Aufnahme vom November 1889. Bern, 1890.

Oesterreichische Statistik:

XXII. B. 4. H.: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1887/88. Wien, 1890.

XXIII. B. 1. H.: Bericht über die Erhebung der Handelswerthe und Haupt-Ergebnisse des auswärtigen Handels im Jahre 1888, in Vergleichung mit den Vorjahren. Wien, 1890.

Oesterreichisches Statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission. Achter Jahrg. 1889. Wien, 1890.

Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit:

IX. H. Bericht über die Verhandlungen der X. Jahresversammlung, betreffend die Bestimmungen des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuchs in Bezug auf Armenpflege und Wohlthätigkeit; offene Pflege für ungefährliche Irre; über den gegenwärtigen Stand der Sommerpflege für arme Kinder; Aufsicht über örtliche öffentliche Armenpflege.

X. H. Das Landarmenwesen, bearb. von E. Münsterberg.

Schweizerische Statistik. 78. Lief. Pädagogische Prüfung bei der Recrutierung im Herbste 1889. Bern, 1890.

Statistische Nachrichten von den Eisenbahnen des Vereins deutscher Eisenbahn-Verwaltungen.

Waarenverkehr der Schweiz mit dem Auslande. Uebersicht der Ein- und Ausfuhr der wichtigsten Waarenartikel. I. Quartal 1890. Herausgeg. vom schweiz. Zolldepartement.

Allard A. La question ouvrière à Berlin, 1890. Paris, 1890.

Annuaire des mines, de la métallurgie et de la construction mécanique. Administrateur: E. Kolb. Édition 1890. Paris, 1890.

Cugnin E.: Théorie de l'intérêt et de l'amortissement. Paris, 1890.

de Varennes R.: L'assurance contre l'incendie en mutualité (1890). Paris, 1890.

Duchateil P.: Nouveau traité d'économie politique et monétaire. Paris, 1890.

Le Roy P. A.: L'assistance publique en Allemagne. Législation. Statistique de 1885, Paris, 1890.

Marie L.: Traité mathématique et pratique des opérations financières. Paris, 1890.

Pariset E.: Les industries de la soie: sériciculture, filature, moulinage, tissage, teinture, historique et statistique. Lyon, 1890.

Poullin M.: Question de sucres. — L'impôt sur les raffineurs. Paris, 1890.

Bonham J. M.: Railway secrecy and trusts. New-York, 1890.

Returns of agricultural Statistics of British-India for 1888/89. Simla, 1890.

Statistical Abstract of the United States. 1889. XII. Number. Washington, 1890.

Annali di Agricoltura. 176. Essiccamento ed essiccatori delle frutta dal C. Ohlsen. (Ministero di agricoltura, industria, e commercio.) Roma, 1890.

Annali di Statistica. Ministero di agricoltura, industria e commercio. S. IV. F. 35—36. Statistica Industriale. Roma, 1890.

Bollettino di Notizie commerciali. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Serie 2. Vol. VII. N. 11—19.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Anno VIII. No 3.

Statistica delle cause delle morti avvenute in tutti i comuni del regno nell' anno 1887. Ministero di agricoltura, industria e commercio Roma, 1890.

Aranceles de aduanas para la Peninsula é islas Baleares. Edicion oficial. Madrid, 1890.

Falbe Hansen V.: Stavnbands-Losningen og Landboreoformerne set fra nationaløkonomiens Standpunkt. Kjobenhavn, 1889.

A VÁMOK HATÁSÁRÓL.¹⁾

Alig van tárgy, melyet a közgazdaság tudományában oly kevésbé merítettek volna ki, mint a vámok természete. A harcz a szabadkereskedés és a védvám közt ugyan ép oly régi, mint maga a közgazdaság tudományos művelése. A gazdasági életnek szabályozása vámok által fő tárgyat képezte a merkantil-rendszernek épugy, mint a physiocraták tanának, és mégis ma is még azon kérdéseknél — mi a vámok hatása tulajdonképen, vagy lehet-e a hazai termelést vámok által fokozni, vagy meddig lehet és szabad az ország fogyasztását a pénzügyek érdekében vámokkal terhelni — egészen homályban vagyunk.

Azon beható tárgyalások, melyek legújabb időben majdnem minden művelt államban a vámokról folytak; azon valóban izgalmas agitációk, melyek a védvamos tendenciák folytán épen az érdekelt termelők és iparosok kebelében a vámkérdés tárgyalására alkalmat adtak; az a rüpirat-irodalom, mely épen ezen körülmények közepette kifejlődött: leghangosabban bizonyítják, hogy a vámok hatásáról a kérdés még mai napság sincs megoldva és még mai nap is nagyon homályos.

Az árképződés — és a vámok egyéb főhatása épen azon kérdés körül forog, miképen hat a vám az árak alakulására — mindig egyike volt a legvitásabbaknak tudományunkban.

¹⁾ A szerző sajtó alá rendezett és Lipcsében német nyelven megjelenő »Az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország vámpolitikája 1868. óta, valamint legközelebbi jövője« című munkájából. Most, midőn a lejáró vámszerződések Európaszerte a legélénkebben foglalkoztatják az elméket, kétszeres érdeklődéssel bír e becses munka, melyben a szerző közkinccsé teszi a vámügy terén szerzett gazdag tapasztalatait.

Fölötte bonyolódottá vált azonban a kérdés a közlekedési eszközök óriási kifejlődésével. Vasutak, hajózás, távirda, telefon áralakító tényezőkkel oly hatással bírnak, hogy a vámok könnyen ellensúlyoztatnak, hatásuk homályossá vagy elferdítetté válik. Hiszen vannak esetek az újabb kor gazdasági történetében, hogy árúk vámok meghonosítása vagy a vámtételek felemelése után olcsóbbakká lettek, mint voltak annak előtte. A jutazsákok, a petroleum, a kávé és más árúk egész serege alkalmas példaként szolgálhatnak e tekintetben. Majdnem arra a következtetésre lehetne jutni, hogy a vámok az árúk árát mérséklik és tényleg vannak is körülmények, melyeknél a vámok hatása »ármérséklő«-nek mondható, a nélkül azonban, hogy ezzel azt állítanók, hogy az említett példáknál a vámok tényleg az ár mérséklését vonták volna maguk után.

A közlekedési és forgalmi eszközökhöz még egy egész serege a körülményeknek sorakozik, melyek a technika és a kereskedés kifejlődése folytán az árak alakulására hatnak és a vámok hatását ellensúlyozzák vagy elhomályosítják. A vámok felemelése arra kényszeríti a termelőt, hogy a termelési költségeket apaszsa, hogy új felfedezések vagy találmányok által előnybe jusson, hogy pótlószereket alkalmazzon a drágább árúk helyett. Egy kis változás a gőzkazán rendszerében és a kőszénfogyasztás kisebbedik, a megtakarított kőszén bőven kárpótolja a védekező ország vámemelését; a cellulose alkalmazása a tiszta rongy helyett a papír árát engedi leszállítani; a malomüzletben egy szortírozó gép alkalmazása a lisztvámot ellensúlyozza; és hányszor hiúsította meg a divat némely államok védekező törekvését a textilárúknál!

A vám adó, mely az árutól az ország szabad forgalmába való belépésénél (kilépésénél) szedetik. Ezen adó fogyasztási adó. Indirekt adó, mert kivetésénél a cél az, hogy az, a ki az árut annak idejében fogyasztani, használni fogja, a kereskedő által előlegezett vámot az árú megnövesztett árában visszatérítse. Ezen elmélet szerint tehát a vám az árut abban a mértékben megdrágítja, a mely mértékben kirovatott. Ép ezért hitték a védvamosok, hogy vámok által tetszés szerint a hazai termelőnek azt a védelmet lehet nyújtani, melyet egy talán visszamaradt ipar a haladottabb külföldi iparral szemben szükségesnek vagy czélszerűnek tart. Ha tehát például a bel-földi ipar igazolja azt, hogy a külföldivel szemben valamely

árú métermázsáját legalább 20 frtjával drágábban kell szállítani, ez esetben az olcsóbb külföldi versenyt könnyen lehet visszanyomni, ha az illető árú 20 frt. vámmal sujtatik.

A mily egyszerűnek vagy természetesnek látszik ez az elv, mégis behatóbban kell azt megvizsgálni, hogy éppen arra a tudatra jussunk, miszerint a látszólag helyes elv csak elszigetelt viszonyok közt helyes, különben egészen megbizhatlan. A mikép Thünen a földjáradék tanát »elszigetelt államában« könnyen megmagyarázhatta, de azután reámutatott, hogy a tényleges életben a járadék alakulása nem éppen olyan egyszerű; a mikép Carey elméletének számos tanait Robinson Crusoe egyszerű viszonyaiból magyarázgatja, de azután a világgazdaság bonyolódott viszonyaira utalva, a valóságos életet kellett vizsgálódása tárgyává tenni: így vagyunk a vámok elméletével is. Elszigetelten véve a dolgot: a vám megdrágítaná az árút azzal az összeggel, a mennyit maga kitesz — a vám a külső verseny ellenében annyi védelmet nyújtana, a mely összeggel ki van vetve: — és az életben találkozunk viszonyokkal, melyeknél a vám ezen elméleti hatása nincs meg. A drágulás nem következhetik be, vagy nem abban a mértékben, a melyben kontemplálva volt, vagy a megdrágulás még nagyobb, mint a mennyire számolni lehetett volna. A védelmet nem lehet érezni, a behozatal nem fogy; a külföld ép abban az arányban versenyez, mint előbb, a belföldi ipar ép úgy panaszkodik, mint azelőtt, mielőtt még a védvámok alkalmaztattak.

Mint minden adónál és kivált az indirekt adónál, ugy a vámnál is és a vám hatásának megítélésénél az adóáthárítás nagy szerepet játszik. Az a kérdés, ki fizeti tulajdonképen a vámot (az adót) itt is, eddig megoldatlan és tényleg nem is könnyen oldható meg. Hogy mindenkiben megvan a törekvés az adót magától elhárítani, és hogy végre a leggyöngébb győzetik le az élet versenyharczában és fizeti meg a vámot, az itt is bizonyos. De ki a leggyöngébb? a fogyasztó-e, a termelő-e, a kereskedő-e, a továbbító-e, a szállító-e vagy egy másik közbeeső személy-e? Ezek oly kérdések, melyeket mindenkor, minden árúnál, minden forgalomnál föl lehet vetni s melyeket pozitív megoldani talán soha sem lehetséges. És egészen ezen kérdések kategóriájába tartozik az, melyet Bismarck annak idejében szellőztetett, vajjon tényleg a belföld viseli-e a vámok terheit, avagy ellenkezőleg nem a külföld-e

az, a mely megfizeti a magasabb vámot és nem a külföld-e az, a mely, hogy az eddig birt kelendőséget el ne veszítse, az árút a vámok erejéig olcsóbban adja. Bismarck erre nézve abban a körülményben vélt alkalmas indokot találhatni, hogy a külföld mindig, ha a törvényhozás magasabb vámokat akar meghonosítani, ezen vámok ellen nyilatkozik s mindenkép azon van, hogy a vámemelés meg ne történjék; ha a külföld nem tudná, hogy a vámok terhe reája nehezedik, keveset törődne a törvényhozás ilyféle működésével.

A vámok kérdése oly szoros kapcsolatban áll a világ-gazdaság egész fejlődésével; annyira össze van szőve az illető népek adó-terheivel, hogy az a nemzetgazdaságtan és a pénzügytan legnehezebb kérdései közé tartozik. Statisztikai adatok a vámok hatásáról, a mennyiben ezek a forgalmat illetik, bőven állanak rendelkezésre; ámde a vámok közgazdasági hatásainak általános megítélésére, kivált a vámok árképző hatására vonatkozólag, továbbá a vámok védő vagy elhárító hatására az iparosság terén; arra, vajjon a külföld vagy a belföld viseli-e a vámot, mikép hárul át a vám: ezekre nézve a statisztika fegyvertára még nagyon hézagos. A világ-gazdaság roppant bonyolultságánál talán nem is képzelhető, hogy ezeket a kérdéseket általában meglehessen oldani pozitíve s így a szabadkereskedés és a védvám harcza valószínűleg mindenkor folyni fog és végleg a tudomány egy párt előnyére sem fogja azt eldönteni.

Ha ez alkalommal mégis a kérdés némely részleteibe mélyedünk, ez azért történik, hogy bizonyos pontokat, melyek az utolsó tíz év lefolyása alatt oly sokszor tárgyát képezték a napi diskusszióknak és a parlamenti vitáknak, közelebbről szemléljünk és hogy az anyagot, a mely épen a legutóbbi időben rendelkezésre került, ezen tárgy megvilágítására felhasználjuk s így a szóban levő kérdés megfejtésénél egy lépéssel előre haladjunk.

A vámok hatása legegyszerűbb módon nyilvánul azon ugynevezett pénzügyi vámoknál, melyek oly árúkra vettetnek ki, melyek az országban épen nem teremnek s azért hozatnak be, hogy benn az országban felhasználtassanak, fogyasztassanak; tehát valóságos fogyasztási cikkekre, melyek nem is azért hozatnak az országba, hogy talán mint nyers anyag vagy félgyártmány tovább feldolgoztassanak, hanem hogy

közvetlenül fogyasztásra kerüljenek. Ide sorolhatók első sorban a kávé, a thea, a déli gyümölcsök, mielőtt a répacukorgyártás meghonosult a nádcukor, a só és részben a dohány. Mindezen árúknál a vám tisztán fogyasztási adó és egészen úgy hat, mint minden más fogyasztási adó; az árú tehát megdrágul, még pedig a vámösszeg erejéig. Ez mindazáltal a határ, mely körül az ár képződik; ezt a határt majd átlépi, majd mögötte marad az ár. Rendszerint a kereskedő (a kínálat) oda törekszik, hogy nemcsak a vámot, hanem a vám ürügye alatt még külön nyereséget is érjen el; kivált a részletkereskedés az, melynek többnyire sikerül is hosszabb időn át rendes vásárlóitól a vámemelés számlájára magasabb árt kapni. Ha például a kávé vámját 1 frtjával (métermázsánként) emelik, nem is érdemes a rendes vevőnél, a ki a vámemelésről hallott, sőt a közvélemény által az emelésre nézve talán tulságosan fel van izgatva, kilogrammonként csak 1 krajczárral az árt fölemelni; ez nem is volna megdrágulás, ettől senki sem tartott; miért ne használja föl a kereskedő a helyzet előnyeit, mely ezuttal a megterheltetéstől való félelemben áll, hogy a megdrágítást ne 1 krajczárral, hanem alkalmas kikerekítéssel léptesse életbe. Minden vámemelés, mely a szokásos súlyegységre számítva, nem szokásos pénzdarabban nyer kifejezést, már ebből az okból is felfelé kikerekítve jelentkezik, vagyis az árú a vám ürügye alatt többel drágul, mint a vám összegével. Például 50 krajczár vámnál métermázsánként, a kilogramm fél krajczár helyett legalább egy egész krajczárral emelkedik; mert a fél krajczár nem járatos pénz, de sőt azt lehet mondani, még a számításnál sem igen szokásos.

Ehhez járul az a körülmény, hogy minden vámemelés a keresletet mesterségesen fokozza. Már a vámemelés hire arra indít sok fogyasztót, hogy rendes bevásárlásaikon túl kellő készlettel birjanak, tehát hogy többet vásároljanak; a kereskedő meg ellenkezőleg a kisebb vámmal még behozható árút lehetőleg sokáig visszatartja, mert ezt a magasabb vám életbeléptével a nélkül, hogy érte vámot fizessen, a vámösszeg erejéig drágábban adhatja el s így a vámemelés rovásán nyereségre tesz szert; mielőtt tehát a vám még életbelépett volna, már a vámtól való félelemből nagyobb kereslet mutatkozik és a vám életbeléptetésének reményéből tartózkodó

kinálat jelentkezik; nagyobb kereslet, kisebb kínálat pedig az áremelkedés legbiztosabb tényezői és ime, a nélkül, hogy a vám tényleg fölemeltetett volna, már is áremelkedés mutatkozik.

Természetes, hogy az árnak most vázolt alakulása csak átmeneti, de minden vámemelésnél biztosan konstatalható. Az a mohóság, melylyel az ország a vámemelés hírére még kisebb vámmal terhelt áruval magát ellátni igyekszik, oly nagy, hogy a behozatal oly években, melyek a vámemelést megelőzik, óriási szokott lenni.

A szándékba vett vagy a tényleg életbelépett vámemelésnek áremelő elemeiben meg vannak részben azok a tényezők, melyek ismét az árt mérséklék és a keresletet és a kínálatot ismét visszaterelik természetes határaikba. A természetellenes kereslet által emelt árak, valamint a fogyasztók részéről eszközölt nagyobb vásárlások a kereslet kisebbedését vonják maguk után; ámde a kereskedők is nagyobb mennyiségű áruval látták el raktáraikat és előbb-utóbb a kínálatot kell nagyobbítaniok. A kereslet kisebbedése, a kínálat nagyobbodása magával hozza az árak hanyatlását s így az áru ismét természetes árához jut. A hullámozás a vám magassága körül egyensúlyba jön, az áru ára hosszabb ide s oda ingás után a kereslet és kínálat rendes alapjára kerül, hozzászámítva a vámemelést. De ez a hullámozás éveken át tart és hatásában a vagyonmegosztásra annál súlyosabb, azaz a népesség egy részét megterheli, más részét pedig minden alap nélkül gazdagítja, még pedig annál inkább, minél hosszabb ideig tart a fölemelt vám életbeléptetésének előkészülete s minél gyakoriabban következnek egymásután az efféle vámemelések. Oly egymásra következő vámemelések, milyenek az Osztrák-Magyar monarchiában 1878. és 1882. évben tétettek, melyek még hozzá a monarchia államjogi viszonyainál fogva nem hónapokon, hanem éveken át nyugtalaníták az üzletvilágot ép úgy, mint a közönséget, oly hullámozásokkal vannak kapcsolatban, melyek a kereskedést 5—6 éven át a rendes mederből kisodorják.

Ha ezen rövidebb-hosszabb ideig tartó átmeneti szak után a vázolt hullámozás nyugpontját találta és az árúk ára lehetőleg a vám összegének megfelelően emelkedett: ekkor kezd a vámok tulajdonképi pénzügyi hatása működni. Itt is ellenkező

irányú törekvések jelentkeznek. Egyrészt a megdrágulás természetes következménye a fogyasztásnak csökkenése; ámde ezzel ellenkezőleg rendszerint a fogyasztók konzervatív szelleme hat, kik még az árú megdrágulásánál sem akarnak lemondani az eddigi élvezettől és a magasabb árak daczára sem szorítják meg a fogyasztást. Ez az elem a gazdasági életben oly erős, hogy a törvényhozás sokszor öntudatlanul és bizonyos könnyűséggel (vagy könnyelműséggel) jár el az adóemelésnél, a nélkül, hogy a fogyasztás kisebbedésétől tartana és a nélkül, hogy a kisebbedés beállana. Ha a szabadkereskedést valló napilapok a kávévám fölemelésekor még oly erősen hangoztatták is a népre súlyosodó megterheltetést és kiszámították, hogy a csésze fekete kávé legalább 3 krajczárjával meg fog drágulni: a bekövetkezett vámemelés után a konzervatív kávéélvező mégis naponkint fekete kávéját szürcsöli, a magasabb vám (talán a pillanatra fölemelt kávéár) nem térítette el őt szokásától.

Minden adó (s így a pénzügyi vám is) egy határral bir, melynél legtöbb és legbiztosabb jövedelmet nyújt. Valamint a folyadékoknál bizonyos oldóképességet látunk, a melyen túl hiába teszünk be több anyagot, az többé föl nem olvad: így van ez az adóknál is, csakhogy azzal a különbséggel, hogy ha az adótétel telítési pontján túl vagyunk, akkor a jövedelem csökkenik, sőt megvan annak a veszélye, hogy maga az adóforrás is elapad, megszűnik. Hol van az adónak vagy a vámnak ezen telítési pontja, azt elméletileg megállapítani nem lehet, azt a gyakorlatnak kell megmutatnia. Minthogy azonban a vámemelés első idejében az ár hullámozása következtében és a jókori beszerzés folytán, valamint később az árúnak kisebb keresése által a gazdasági viszonyok rendes folyása nem észlelhető, igen bajos hosszabb idő lefolyása előtt a vám jövedelmezőképessége iránt ítéletet mondani. Mind-ebből csak annyi bizonyos, hogy a vámokat nem czélszerű gyorsan egymásután többször emelni s hogy az emelések mérsékeltek legyenek, mert ekkép az egyensúlynak a vagyonomegoszlásnál, a minden emeléssel okvetlenül jelentkező megzavarása, könnyebben és rövidebb idő alatt helyreállhat.

Ha így a fogyasztók konzervatív szelleme a pénzügyi vámok érdekében nagy szolgálatot tesz és a vámok fölemelése ellenében apathiájával hat, vannak még tényezők, melyek

támogatják a pénzügyi törekvéseket. Nevezetesen a kínálat azon van, hogy az árú, daczára a magasabb vámnak, eddigi árát megtartsa; rosszabb minőségű árút hoz forgalomba, vagy hamisításokhoz fordul, csakhogy eddigi piaczeit egész terjedelmében megtarthassa. Épen kávénál lehetett például azt tapasztalni, hogy kezdetben a rosszabb brazilai fajták jobb kelendőséggel bírtak, mint a jobb s drágább másféle kávéfajták. Még az a törekvés is, hogy pótlószerek hozatnak nagyobb forgalomba, végül az előbbi fogyasztás konszolidálásához vezet; mert egyrészt a pótlószerek rendszerint a tulajdonképeni s valódi czikkkel keverve használatnak, másrészt a pótlószerek használata a fogyasztás előbbi mérvét rendszerint az eredeti czikkre nézve is visszaállítja. A ki például a kávépótló-ipar fejlődését közelebbről tekinti, arra nézve léptenyomon találand adatokat; ez az ipar soha sem fejlődött volna oly nagyon, ha Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia a kávévámokat ismételten föl nem emeli és mégis a kávé fogyasztása nem csökkent, hanem állandóan növekedett.

De ki fizeti a vámot? A külföld, vagy a belföld? Helyes pénzügyi vámnál talán egyszerűen azt lehetne mondani, hogy a belföld fizeti a vámot és mégis a bonyolult forgalmi viszonyok mellett így nem szabad válaszolni. Az a körülmény, hogy az árú a vámmal magasabb áron kel a belföldön, még nem bizonyítja azt, hogy ezért már a belföld tényleg viseli a vámot. Vannak körülmények, midőn a külföldi termelő, hogy csak vevőit továbbra is megtartsa, az árút olcsóbban adja, ha észreveszi, hogy bizonyos okoknál (ez esetben a vám felemelésénél) fogva az árú annyira megdrágulna, hogy általa a rendes kelendőség csökkennék. Mindazonáltal hosszú időre ez nem lehetséges; ily viszonyok közt a termelő más kelendőségi piacok felé fordul s ha ilyeneket nem talál, a termelést megszorítja; a külföld tehát csak átmenetileg fogja a vám terheit érezni, végül azonban mégis a belföld lesz az adó tulajdonképeni hordozója.

Vajjon a fogyasztó fizeti-e a vámot, avagy pedig a közbeeső kezek sorából részben vagy egészben átveszik-e a terhet, ez annyi körülménytől függ, hogy e részben pozitív válasz nem adható. Annyi bizonyos, hogy minden közbenjáró, a ki csak némikép érdekelve van az árú kelendőségénél, tehát a szállító, a továbbító, a nagykereskedő, a kiskereskedő

mindenkép azon van, hogy az árú addigi kelendőségét fentartsa és ez okból a vám pénzügyi előnyére saját érdekükben mindent elkövetnek, sőt még nyereségük egy részéről is lemondanak, csakhogy a többit megmentsék. Vasuti szállítási díjak leszállíttatnak, a továbbítás olcsóbban számíttatik fel, a kereskedő kisebb nyereséggel megelégszik, de az eddigi fogyasztás határaiban megtartatik. A vám tehát természet-szerűen a belföldet terheli, csakhogy nem mindig fizeti azt a fogyasztó, hanem részben azon vállalkozók, kik az árúk kelendőségénél tevékenyek s kik a vám meghonosítása után tevékenységüket akkép rendezik be, hogy az árú árát leszállítják és eddigi nyereségük egy részéről lemondanak.

Ha tehát a pénzügyi vámot mindaddig, míg a fogyasztást nem korlátozza, rendszerint a belföld fizeti, a mondottakból kivehető, hogy az árú árának nem kell mindenestre a vámösszeg erejéig emelkedni.

A gabna-árak emelkedése a jelenlegi forgalmi és termelési viszonyok közt csak nehezen állapítható meg és ezuttal csak néhány pontot emelünk ki, melynek elhanyagolása a gabna-árak megítélésénél könnyen téves következtetésekre vezethetne. Az árakat ugyan azon időszakokra és több helyre nézve, még pedig a vámterületen belül és kívül kellene összehasonlítani; mert csak az árak viszonyainak különböző időszakokban és különböző helyeken történő egybevetése enged némi következtetést az árváltozásra. Egy hely árainak összehasonlítása nagyon tévesztő. Az a nagy deprecziáció, melyet az utolsó évtizedben átéltünk, különben lehetővé tette, hogy igen magas vámok meghonosítása után is a vámokkal terhelt árúk árai nem emelkedtek, sőt némelyeknél még árcsökkenés mutatkozik.

Különböző idő és különböző helyek árai összehasonlítva, még pedig oly helyek, melyek a vámterületen kívül és azon belül vannak, megadják az áremelést, a mely mindazáltal rendszerint nem oly nagy, mint maga a vám. Csakhogy ennél az összehasonlításnál az a nehézség merül fel, hogy az árúk minősége nem mindig marad ugyanaz és hogy a kelendő árú a vám meghonosítása után rendszerint megváltozik s így megint nem nyerünk egyenlő alapot az összehasonlításra.

Pénzügyi vámok, melyek oly árúkra vettetnek, melyek részben a belföldön is előállíttatnak, de melyek rendszerint mégis a külföldről is hozatnak be, természetesen egész más

hatással birnak, mint az ép most tárgyalt pénzügyi vámok. Mint jellegző példák felemlithetők ezek között a borvám (a sajt- és részben az állat- és gabonavámok), selyemárúk, csipkék, himzések, ruházatok, apróárúk vámjai. Ha az illető árú oly természetű, hogy a külföldi termény egészen más jellegű, mint az analog belföldi és ha a vám az árú értékéhez viszonyítva csekély, ez esetben a vám épen ugyan hat, mint az a vám, mely belföldön nem termelhető czikkre vettetik. A borvám például az Osztrák-Magyar Monarchiában 1878. előtt oly csekély volt, hogy a borok, melyeket egyáltalában egy bortermelő országba szállítani lehet, nem voltak igen sujtva; e borok tehát, daczára a vámnak, rendesen behozatal tárgyát képezték. Az efféle termények különböző volta oly nagy, hogy a vámok hatása a belföldi termékre nem igen megy át, azaz a magas vámok daczára, melyek az árú árát emelik, a belföldi termék ára nem fokozódik, mert ez az árú épen más szükségleteknek felel meg és más igényeket elégít ki; mert a belföldi árú a külföldivel nem áll versenyben.

A mérsékelt borvám nem akadályozza meg a francia borok behozatalát, de nem is emeli a magyar bor árát, mert a magyar bor egészen más sajátságú és a francia borra nézve keltett igények egészen mások, mint minőket a magyar bortól várni szoktak.

Ha azonban a borvám nem marad meg a pénzügyi vámtelitése pontja magasságán, ha nagyon magasra emelik, annyira, hogy a külföldi behozatal csökkenni kezd, ekkor különböző eshetőség állhat be. Meglehet, hogy a fogyasztás egészen csökken, a nélkül, hogy másutt pótlást keressen, különösen könnyen áll az be luxus tárgyaknál; de lehetséges, hogy a külföldi cikket a belföldi pótolja és ez alkalommal emeli a belföldi cikk árát; történhetik azonban az is, hogy a belföldi cikk ára, daczára, hogy a külföldi helyett használatba vétetik, nem változik. A magas borvámok, melyek az osztrák-magyar vámtérületen 1882 óta szedetnek, az ország borainak árára hatással éppen nem voltak, a borok ára nem emelkedett s mégis a borok behozatala kisebbedett. Németország példája hasonlót mutat.

Az ilyenemű pénzügyi vámok, melyeknél a külföldi árú-cikk a belföldivel versenyez és melyek a pénzügyi vámtérképét elhagyják, közelednek már a védvámokhoz vagy az agrár vámokhoz.

A védvám célja az volna, hogy a külföldi árú a belföld piaczatól távol tartassék, de csak oly mérvig, hogy a belföldi ipar számára a verseny ösztöne még fentartassék, ha ez a határ nincs meg a vámban, ha célja, csak a külföldi cikkeket távoltartani, akkor egyszerűen tilalommal alakul. A védvám állítólag nevelési eszköz a talán visszamaradt belföldi ipar számára; sok esetben kompenzáció akar lenni bizonyos kedvezőtlen körülményekért, melyek a belföldi iparra a törvényhozás vagy más önkényes intézkedések folytán a külföldi ipar előnyére nehezednek. Az állítólagos kompenzáció jellegének esetei gyanánt szolgálhatnak a különböző versenyző államok egyenlőtlen adórendszere, az egyenlőtlen szociáltörvényhozás, a munkásviszonyok különböző volta, a munkások életmódjának különfélesége, a technika nagyobb kifejtettsége, stb. Ha valamely államban a normálnap meg van honosítva, a vasárnapi munkaszünet el van rendelve, a gyermekek vagy növendékmunkások munkája szabályozva van, a munkásbiztosítás kényszer útján el van rendelve, stb., úgy sokan abban a véleményben vannak, hogy az ekkép a törvényhozás által az iparra rótt terhek, melyek mint termelési költségek az árúk árában jelentkezni szoktak és a versenyt oly államok cikkeivel, hol ilyféle állami intézkedések nem léteznek, megnehezítik, csak akkép egyenlithetők ki, hogy a többi államok árucikkei megfelelő védvámok által távoltartassanak, illetőleg kellően megdrágíttatnak.

Azon oly régóta vitás kérdés, vajjon célszerűek-e általában a védvámok, vajjon védvámok által lehet-e ipart fejleszteni, erősíteni vagy biztosítani, vajjon a közgazdaság előnyére szolgál-e, ha a gazdasági élet védvámokkal körülsánczoltatik: általunk ezuttal nem fog tárgyalatni. Ez a téma mindenkire nézve, ki közgazdasággal foglalkozik, ismeretes és kiki azt az egyik vagy a másik irányban megoldottnak hiszi. Részünkről a védvámok hasznosságát semmikép sem ismerjük el; mi abban a megállapodott nézetben vagyunk, hogy védvámok által nem lehet semmit sem védeni, de igenis lehet sokat ártani; és kivált ha az újabb időben annyira elterjedt jelszó: »a belföldi munka minden ágában« védendő, érvényre jutna, akkor e rendszernek célszerűtlensége, sőt az általános gazdaságra nézve veszélyes volta legvilágosabban kitűnnék. Mikép találhatna a belföld valamennyi

munkája számára nagy gonddal megállapított vámvédelem másban kifejezést, mint az árak általános emelésében; a védett gabna megdrágítja a kenyeret, a védett kőszén megdrágítja az ipar fűtőanyagát, a védett vas megdrágítja a gépeket, a termelés fontos szerszámaival, a védett szövetek, bőr, stb. megdrágítja a ruházzkodást, stb. . . . mindennek ára emelkedik, mily boldog jelenség, ámde ki fizeti a magasabb árakat?! A termelőnek van-e haszna abból, ha termékét drágábban eladhatja ugyan, de ugyanakkor minden szükségletet hasonlóképen drágább árával fedezni kénytelen! Minden oldalú védelem gazdaságilag nem képzelhető, egyoldalú védelem pedig határozott igazságtalanság a közgazdaság mindazon ágaival szemben, melyek védelemben nem részesülnek. Az állami életben előfordulhatnak viszonyok, a melyekben egy ily igazságtalanság rövid időre szükségessé válhat, de a kivétel sohasem lehet szabály és kivételes állapotokat gyorsan meg kell szüntetni.

A nélkül tehát, hogy a védvám kérdését minden irányban tárgyalni akarnók, mégis árképző hatásáról kívánunk néhány megjegyzést tenni, még pedig annyival is inkább, mert legújabb időben ez a tárgy is sok ellentétes nézetet hozott felszínre.

A védvám megdrágítja-e az árút a belföldi piacon? Igen vagy nem? Ezt a kérdést nem lehet oly egyszerűen megoldani, a miként ez a tisztán pénzügyi vámnál történhet; mert a belföldi piacon a belföldi ipar czikkei ép úgy, mint a külföldiek jelentkeznek. Az árképződés törvényei szerint ugyanazon a piacon az árú igyekszik egy és ugyanazon árt elérni; ha tehát a külföldi árú a vám daczára kelendő, a belföldi árú is ezen az áron fog elkelní, vagyis a belföldi árú a külföldi árúval való ezen versenyében azzal a joggal és azzal a hatalommal bír, hogy a vámösszeg erejéig drágábban kel el és a belföldi fogyasztás az árút a belföldi ipartól ép úgy, mint a külfölditől a vámmal megdrágítva megveszi. A megdrágulás a pénzügyi vámnál említett viszonyok következtében kisebb lehet, mint maga a vámösszeg, de ez az eltérés egyáltalában nem irányadó s rendszerint csak mulékony.

Tekintsük tehát, hogy a védett árú ára a vámösszeg erejéig megdrágul és hogy a fogyasztás ezt a megdrágulást

elviselhetőnek, tűrhetőnek tartja, azaz hogy az árú megdrágulása következtében a fogyasztás nem csökken. E praemium, melyet most a belföldi ipar a külföldivel szemben élvez, természetszerűen odavezetne, hogy a belföldi ipar a belföldi piac teljes elfoglalására törekszik és a külföldi árú versenyét lassan lassan kiszorítja. A belföldi ipar tehát eddigi telepeit meg fogja nagyobbítani, új gyárak fognak keletkezni, a tőke a most már védett iparokban elhelyezést keres, mivel azt hiszi, hogy jövedelmezősége itt biztos és az ipar a belföldön terjed, nagyobbodik. De abban a mértékben, melyben az ipar terjed, természetszerűen az árú árának ismét csökkennie kell, ezzel a csökkenéssel a külföldi árú behozatala kisebbedik s végre egészen megszűnik. A hazai munka elfoglalva a hazai piacot, módot ad a hazai tőkének kellő elhelyezésre, idegen tőkét becsal az országba, a munkásosztályt jól táplálja, lehetővé teszi, hogy az ország pénzét a hazai vállalatok termékeire fordítsa és a midőn így a belföldi ipar fejlesztése előmozdittatik, a termékenyítő verseny magában a belföldön létesül; az árak emelkedése, mely a védvámok meghonosításakor talán kezdetben a fogyasztást terhelte, nonsokára megszűnik és az ellenkező áramlatnak enged tért és megtörténik az, hogy az annyira félt védvámok nem áremelkedést, hanem ellenkezőleg ármérséklést vonnak maguk után.

Fájdalom, a védvámoknak ezen elméletileg igen valószínűnek látszó hatása az életben a legritkább esetben következik be; a forgalom adatai az ellenkezőt bizonyítják. A védvámok daczára nem szűnik meg a behozatal, a belföld nem szorítja ki a külföldi czikkek versenyét, az árak nem hanyatlának abban a mértékben, melyben az ipar fejlődik, a szellemi és anyagi erő ugyan nagyobb mértékben irányul a védett iparvállalatok felé, de az ily módon létesülő verseny módot és alkalmat talál, hogy a termelés fokozásával kapcsolatos ár-csökkenést paralizálja.

A nagyiparosok kartelljei soha és sehol nem voltak oly nagyszámúak, a nagyiparosok kartelljeik szigorú megtartásában még soha sem voltak oly pontosak, mint a védvámok idejében; a kelendőség tereit maguk közt elhatárolják, mesterséges korlátok emeltetnek, az árak előre megállapíttatnak a létező és valószínű fogyasztóképesség szerint; de mindez

azzal a tudattal történik, hogy az árnak és a piacznak ez a meghatározása és megosztása a külföld versenye által nem háboríttatik meg, mert a védvámok a kartelterületet az idegen termelésnek hivatlan benyomulása elől kellően biztosítja. Mit törődik a hazai ipar a hazai fogyasztóval és a lakosság érdekeivel; a törvényhozás meghonosította a védvámokat, miért ne élvezze a hazai ipar a vám jutalmát egész teljességében! Nem a külföldi iparnak a hazai piaczkából való kiszorítása a védett hazai iparnak törekvése, hanem a védvámok által előidézett magasabb áraknak a megtartása és minden védvámos államban látjuk is a külföldi árúknak állandó behozatalát és a kartelek és »ring«-ek uralmának virágzását. Vessünk egy pillantást Németország vagy az Osztrák-Magyar-Monarchia újabb gazdasági életére és az árak szabályozásával kartelek által, mind épen a védvámos aerának rendszeres jelenségével találkozunk.

Mi tehát a védvámoknak következménye technikai és forgalmi tekintetben annyira kifejtett korunkban? A védett árú árának közel a vám erejéig való emelése. A lakosság egy része kénytelen a gyárosok javára drágább árúkat vásárolni és még attól a reménytől is meg van fosztva, hogy ezen helyzetből a hazai verseny által megszabaduljon; mert a védvámok által biztosított és talán jobban fejlődő ipar sokszor meg fogja nagyobbítani termelését, többet fog előállítani, mint annak előtte, ezzel részben a külföldi árúkat a belföldről kiszorítja, de másrészt a kivitel számára dolgozik és akképp táplálja a megnagyobbított vállalatokat.

Ezzel szemben talán azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy kartelek és »ring«-ek szabadkereskedelmi politikát követő államokban is előfordulnak, ott van például Angolország, és hogy nemzetközi ring-ek is léteznek, melyek különböző vámpolitikát követő államokra kiterjeszkednek, hogy tehát e jelenségek nem a védvámpolitika sajátossága vagy következménye. És ez csakugyan való is; de a ringek hatása szabadkereskedő területen egészen más, mint védvámoson; ott fönnáll a saját erejéből, itt a törvényhozás által megállapított vám támogatja azt; ott az idegen árú versenyre léphet és a védelmet az idegen árú betolulása ellen csak a ring pénzbeli ereje nyújtja; itt a külföldi verseny részben ki van szorítva és a vámban bírja korlátját, az idegen árúnak távoltartása tehát a »ring«-nek nem kerül semmibe.

Nemzetközi ringek különböző viszonyokkal kénytelenek számolni, de az efféle vállalatok nem is könnyen létesülnek és ritkán tartanak sokáig. Minél nagyobb a ring terjedelme területileg, annál nehezebb föntartása, annál könnyebb idegen elemeknek e területbe való betolulása; ez ad épen vámvédett területen hatalmat a ringnek, hogy itt az idegen elemek betörését az állam megakadályozza, vagy legalább megnehezíti.

Azt állítják, hogy a védvám nevelési eszköz, czélja bizonyos iparágakat előmozdítani vagy megerősíteni, még pedig oly iparágakat, melyek állítólag a belföldön minden föltételüket megtalálnák, de a külföldi verseny által elnyomottnak. Ha ez csakugyan így volna, akkor a védvámnak átmeneti, muló intézménynek kellene lenni és a szabad kereskedelem volna a főczél. De tényleg épen a legerősebb iparágak, melyek évtizedek óta nemcsak a belföldön nagy piacczal bírnak, hanem rendszerint a külföldre nagymennyiségű árukat kivisznek, rendszerint azok, melyek számára, ha különböző okoknál fogva válságok támadnak, védvámokat követelnek és ily védvámok meg is honosíttatnak. A hatalmas befolyás, melyet a gazdag gyárosok a kormányokra és a parlamentek többségére gyakorolni szoktak, lehetővé teszi, hogy az iparágak óriási fejlettsége mellett is ez a »nevelési eszköz«, a védvám már megnőtt, már megerősödött iparágak javára a vasutak és telegraf korszakában meghonosíttatik.

Hogy egyébként a védvám nem nevelési eszköz, azt a többi közt igazolja az a körülmény is, hogy a gazdasági történet nem tud egyetlen egy példát fölmutatni, melyben védett iparágak arra a meggyőződésre jutottak volna, hogy kellően megerősödtek és hogy ennél fogva a védvám mellőzhető vagy hogy csak belenyugodtak volna abba, hogy mellőztetni fog. Ellenkezőleg a tapasztalás azt mutatja, hogy minden vámmérséklésnél az illető iparosok iparáguk tönkremenetelét akarták megjósolni és minden módon azon voltak, hogy a védvámok továbbra is fentartassanak. Vannak esetek, midőn az iparosok is a védvámot általában ellenzik, midőn ők is kívánják a védvámok megszüntetését, midőn ők is a tudomány és a gyakorlat fegyvereivel a védvámok káros voltát bizonyítják: de minden iparág azután a saját maga számára kibuvót talál, kivételt fedez föl, a mely épen csak a

saját iparága számára a védvámok nélkülözhetlenségét igazolja. A védvámokat mind meg kell szüntetni, csak az én iparágam még nem érett meg ily rendszabályhoz; ez közönségesen a refrain oly időkből, midőn a szabadkereskedés dominálja a tarifa-reformot és midőn az iparosok maguk is arra a meggyőződésre jutnak, hogy a védvámok súlyát a fogyasztók többé túrni nem fogják.

A védvám nem nevelési eszköz, hanem rendszerint praemium, melyet az állam az összes népesség rovására az iparosoknak, azaz a termelők egy kis részének nyújt s őket ez által abba a helyzetbe hozza, hogy árúik árát emeljék.

Ezzel nem mondatik az, hogy a védvámnak egyáltalában nem volna iparfejlesztő hatása; minden nemzet gazdasági történetében akadunk példákra, melyek szerint védvámok alkalmazása után egyes iparágak tényleg haladtak, a versenyző külföldi árúnak behozatala megszorult s az árúk árai nem emelkedtek, illetőleg a külföldi verseny kiszorítása után az árak ismét csökkentek. Így látjuk például, hogy a juta-ipar az Osztrák-Magyar monarchiában 1882., vagyis a vám föl-emelése óta gyorsan fejlődött, a nélkül, hogy a csomagoló vászon ára a külföldi piacok áraihoz képest lényegesen nagyobb volna; a közönséges öblös üvegeket, melyeket előbb nagy mennyiségben a külföldről kellett hozni, 1878. óta, a vám meghonosítása után a monarchiában készítik, az a vállalkozó, a ki addig azt az árút nagy mennyiségben az Osztrák-Magyar monarchiába hozta, közel a határhoz, Csehországban palackgyárat alapít s így továbbra is biztosítja magának azt a piacot, melyet előbb a vámmentes behozatalnál elfoglalt. A hámozatlan rizsnek a hámozottal szemben vámelőnyben részesítése lehetővé tette azt, hogy az Osztrák-Magyar monarchiában is a rizshántolás ipara meghonosodjék és hogy a belföld ezentúl nem látja el magát a hamburgi hántolókból. De mindezek a példák csak azt bizonyítják, hogy egyes különleges esetekben az állam közbenjárása és az a törekvése, hogy védvámokkal a honi ipart fejlessze, nem vall kudarcot; a felhozott példák egyébiránt igazán oly csekély jelentőséggel bírnak egy állam nagy fogyasztásában, hogy ezen védvámok által esetleg okozott megterheltetés nem nagy jelentőségű.

Oroszország és az Északamerikai Egyesült-Államok példája, a hol prohibítív rendszer mellett hatalmas ipar fejlődött

ki, részünkről nem fog azzal a szokásos szójárással találkozni, hogy ott az ipar a védelmi irány daczára is kifejlődött; nem akarunk azon gazdasági hátrányokra sem utalni, melyek ott ép a védelmi és elzárkózási rendszer következtében mutatkoznak; de a különböző nemzetgazdaságok épen sajátos természetüknél fogva egészen más tulajdonságúak és kivált nemzetközi viszonyaik tekintetében nem kezelhetők egyforma módon. Egy ország, melynek területe nagyobb, mint a többi európai államok területe együttvéve, melynek lakossága, ha viszonylag csekély is, összegében nagy és szükséglet-igényeire nézve még nagyon is fejlődőképes; egy ország, a melyben a munkások a gyárban még a gyáros autokrat hatalma alatt állnak, a hol szociális mozgalmak nem a gyármunkások közt, hanem politikai okoknál fogva a műveltebb osztályokban mutatkoznak, a hol tehát az ipar a munkásviszonyok árnyoldalait még nem ismeri; egy ország, a melyben a földbirtok még a tőkével szemben is uralkodó állásban van: egy ily ország, a milyen Oroszország, Európa többi államaival össze nem hasonlítható. És az Északamerikai Egyesült-Államok, ha az európai államoktól másban nem különböznének, mint hogy nincs állandó hadseregök, hogy tehát ott nem fordítanak milliókat adókból és milliókat emberi erőből évenként oly czélokra, melyeket legtöbb közgazda improduktíveknek nevez; avagy abban, hogy népessége ezen államok gazdasági vonzóerejénél fogva ép úgy, mint legtöbb európai államok gazdasági eltaszító hatalmánál fogva évenként a bevándorlók százezreivel megszorodik, még pedig oly bevándorlókkal, kik tevékeny kezeket, tehát munkaerőt hoznak; és végül abban, hogy ezen államok törvényhozása a szabad tevékenységnek és a vállalkozó szellemnek korlátokat nem szab s mindenkinek, akár igazolja képességét (vagy európai műnyelven kvalifikációját) akár nem, bármely foglalkozást megenged: mindez, nem említve a természetkincsek és természetterületekben való gazdagságát, az Egyesült-Államoknak oly óriási előnyt adna minden más európai nemzettel szemben, hogy ipari fejlődése, legyen forgalmi politikájában a védvám vagy a szabadkereskedés irányadó, mindig óriási lenne.

Végül nem szabad felejtetni azt, hogy egy országnak tilalmakkal való elzárása egészen más hatású, ha benne egy nagy népességnek fogyasztása van meg, mint ha az kicsi.

Egy ország 5 millió lakossal meg nem engedheti magának az iparnak védvámok által leendő fejlesztését; egy ország 80 millió lakossal megtűrheti a védvámokat, a nélkül, hogy a túltermelés veszélyének kitenné magát; ily országban az ipar azon félelem nélkül fejlődhetik, hogy áruit el nem fogja helyezhetni; az ipar kikeresheti magának a legkedvezőbb és legmegfelelőbb helyeket gyárak alapítására és így az iparra nézve előnyös viszonyokat felhasználhatja; itt az iparnak nem kell attól tartania, hogy a védett ipar termékei a védett területen nem találhatnak kelendősegre és ezért talán a szabad, nem védett, vagy talán ép az idegen czikkek ellen elzárkózott idegen területre kellene menekülnie s ott nagy veszteséggel piaczkokat szerezni.

Oroszországot és az Északamerikai Egyesült-Államokat tehát nem lehet sem a védvámok mellett, sem a szabadkereskedés ellen példakul fölhozni; ezeket az államokat gazdasági tekintetben is európai államokkal csak úgy szabad egybeazonosítani, ha a különböző viszonyok kellően méltatva és figyelembevételre lesznek.

Hová vezet a következetes védelmi politika még magát a dédelgetett iparokat, ezt mutatja a cukor- és szesziparnak az Osztrák-Magyar Monarchiában úgy, mint Németországban bekövetkezett fejlődése. A védelem, melyet ezek az államok ezen iparágaknak nyújtottak, ez iparokat igazi kolosszusokká növelte; minden mesterséges eszköz, a mely fölött az adó- és vámpolitika rendelkezik, még a szerződések által tiltott kiviteli praemiumok is ezen iparágak számára megadattak; és hová jutottak ezek?! Túltermelés idéztetett elő, milyen más iparágakban hiába kereshető; az állam kénytelen törvénnyel, úgynevezett »kontingentálás« által az ipart a fogyasztáshoz kellő arányokba szorítani; az iparosok kérik iparuk terjedelmének ezen kontingentálását, a saját tőkeerő a gyárak kartellirozására már elégtelen; a növény a védelem üvegházában sokkal magasabbra nőtt, nem nőhet továbbra s az egésznek tönkremenetelével fenyeget.

Ezzel szemben ugyan kevés iparág az, mely nem részesült az állam dédelgetésében, de mégis találunk egypár kivételre. A kőszéntermelés Németországban ép úgy, mint az Osztrák-Magyar Monarchiában minden állami védelem nélkül és daczára azon óriási gazdagságnak, melylyel Angol-

ország ezen természeti kincsekben bir és daczára a cseh, sziléziai és morva bányák közelségének, nagyban fejlődött. Magyarország malomipara védvámok nélkül világiparrá emelkedett s minden nemzetközi kiállításnál más államok malmaival szemben győztes volt. A vegyészeti czikkek termelése (egypár cikk kivételével) Németországban soha sem volt védett ipar, ott évtizedek óta a chemiai czikkek vámmentessége volt a szabály s mégis Németország a chemiai ipar tekintetében az első országok közt áll. Ha ezeknél a czikkeknél a szabadság jótékony hatással volt, miért nem lehetne az általában?!

Államok, melyek védvám nélkül ipari jelentőségre jutottak, nincsenek ugyan nagy számban, de van mégis egy-néhány; a Svájcz kielégítőn bizonyítja, hogy a nemzet szorgalma védvámos gondoskodás nélkül is az ipar hatalmát megteremti s hogy a védvám nevelési eszköze az ipar emelése, növekvése és virágzására nem nélkülözhetlenül szükséges.

A védvámokhozlegújabb időben az agrárvámok sorakoznak. Ha a közgazdaság története az előbbi időkben is gabonavámokról szól, ugy ezek a vámok oly korban alkalmaztattak, a midőn a nemzetgazdaság csak keveset, a világgazdaság épen nem volt kifejlesztve. Azon időben, a midőn Franciaországban és Angolországban még a mozgó skála volt a gabonavámoknál szokásos, akkor a gabna még nem volt a világpiacz czikke; akkor a szomszéd államok versenyeztek egymással, akkor nem ismerték még a túltermelés veszélyét, hanem ellenkezőleg a túlnépesedését. Akkor, a midőn Malthus ismeretes elméletét az élelmiszereknek a népességhez való aránytalan csekélységéről felállította, akkor még megbocsátható tévedés volt, ha a gazdasági termények nagyobb mérvben leendő előállítását a hazai mezőgazdaság védelme által elérhetőnek vélték. De a haladásnak mai korszakában, a melyben a közlekedési eszközök az egész világ gabnáját minden piacz számára rendelkezésre hozzák, a midőn a határidő-üzlet az árúknak nemcsak helyben, de időben való különféleségét is megszüntetni igyekszik s minden tekintetben az árak nivellirozására hat, napjainkban, midőn milliárdok mozognak a gabnakereskedésben, a gabnavámok érthetetlenek, a gabnavám anachronizmus.

És tulajdonképen mit is akarnak az agrár-vámok? Talán védvámok, mint a milyeneket az ipar kíván? Talán nevelési eszköz, mely a gyöngébb mezőgazdaságot a külföldi erőssel szemben megszilárdítani óhajtja? A legdühösebb agrárius e kérdéseknél határozottan óvást fog tenni az ellen, mintha Franciaország vagy Németország mezőgazdasága kevésbé fejlődött volna, mint azon országok gazdasága, melyek ellenében a védelem igénybe vétetik, mint pl. Románia, Oroszország, India vagy akár Magyarország, vagy az Északamerikai Egyesült-Államok. Mire szolgáljon itt a védelem? Tehát az erősebb, fejlettebb gazda védendő a rosszabb ellen; az erősebbet kell államilag a gyöngébb ellen védeni. Az agrár-vámokat ép ez oknál fogva össze sem lehet hasonlítani a védvámokkal. A mezőgazdaság fejlesztése nem lehet célja ezeknek a vámoknak és ha olyféle szavak az agrár-vámok védelmekor hangzottak is, mintha ezen vámok által a gazda arra ösztönöztetnék, hogy szántóföldeit intenzívebben művelje, investitiókat tegyen, ásványtrágyával gazdagítsa földjét s efféle javításokat eszközöljön: ezek egyszerű beszédek, melyeknek még az sem hisz, a ki mondja.

A közgazdasági válság, mely 1873 óta a kontinenst uralja, az árúk deprecziációja és az általános túltermelés természetesen a mezőgazdát is súlyosan érte; nagyon rossz tanácsadók voltak mindazáltal azok, a kik az agrár-vámok lehetőségére figyelmeztették; nagyon rossz eszköz volt vámokkal a földbirtok jövedelmezőségét biztosítani akarni és nagy könnyelműség volt az a mezőgazdák részéről, midőn a vámokhoz, mint panaczaeához örömet nyultak s ezzel együtt az iparosokkal véd- és dacszövetséget kötöttek a védvámok meghonosítására.

Mit is nyújtson a gabnavám a jelenlegi közlekedési viszonyok mellett a mezőgazdának? A gabna világpiaczi árú; ezen czikknek ára nem függ egy ország viszonyaitól vagy a fogyasztó ország aratásának eredményétől; az ár magvát megadja a világ összes termésmennyisége és az egész világ fogyasztóképesége; ily körülmények közt egy ország, mint Franciaország vagy Németország nem lehet elszigetelt és nem követheti, hogy az ár náluk máskép alakuljon.

Ha meggondoljuk, mily árhullámzásokkal jelentkezik a gabna egy s ugyanazon piacon a különböző időkben és ha

meggondoljuk, mily különböző az ár egy ország különböző piaczaiban ugyanabban az időben, akkor egy 3—6 márkás vám hatásáról vagy a gazdák jövedelmének általa való védelméről bizony nehezen lehet szólni.

Gabnavámok a világgazdaság jelen helyzetében, a midőn az egész világ gabnakészleteivel épen oda nivellál, hol a gabna legjobb kelendőségre talál, azaz, hol a gabna elegendő mennyiségben nincs készletben, 3—6 márkos vám a gazdának semmiféle biztosítékot nem nyújt elegendő jövedelmezőségre; ez a biztosíték még a belső szükségletre nem elegendő gabnát termelő országban sem nyújtható még arra sem, hogy a gabna a vám erejéig drágábban lesz kelendő; talán egy a gabna-árak szerint irányuló gabnavám vagy egy igen magas gabnavám megadhatná ezt a biztonságot; de úgy hiszszük, maguk az agráriusok sem merik azt a módot javaslatba hozni, mert maguk is megijednek ettől az eszköztől. Igen magas gabnavám vagy a mozgó scála szerint hullámozó vám legbiztosabb eszköz lenne a gabnavámoknak a világból való eltávolítására, mert a nyomás, melyet egy ilyféle rendszabály a fogyasztókra gyakorolna, oly nagy lenne, hogy azt a lakosság sokáig nem tűrné.

A gabnavámok hatásának megállapításánál különbséget kell tenni oly országok közt, melyek gabnaszükségleteiket maguk fedezik és még gabnát exportálnak is, a milyen például az Osztrák-Magyar Monarchia és olyanok közt, melyek gabnaszükségleteik fedezésére idegen gabona behozatalára szorulnak. Gabnagazdag, tehát gabnaexportáló országokban a gabna árának a vámok által leendő fölemelése — tehát a gabnavámok főczélja — legfőlebb közel a határokhöz, helyenkint lesz lehetséges. Minden ország geográfiai viszonyainál fogva oly természetű, hogy az ország némely vidékeire a szomszéd államból könnyebben és olcsóbban lehet gabnát hozni, mint magából a saját ország belsejéből. Nem szükséges e helyütt tengerparti városaink kivételes viszonyaira utalni, a hol például Fiumében és Triesztben orosz búza olcsóbban kapható, mint magyar; az ország száraz határai is elég példát adnak arra, hogy oda a külföldi gabna könnyebben juthat. A gabnavám ezen vidékek számára a gabna árát valószínűleg föl fogja emelni és pedig akár jön továbbra is külföldi gabna ezekre a vidékekre, akár belföldi gabna jó ezentúl fogyasztásra. De

ezek a határvidékek az ország egész közgazdaságára csekély jelentőséggel bírnak és fogyasztásuk az egészhez képest oly kicsiny, hogy a gabnavámoknak ebbeli áremelő hatása egészben véve figyelmet nem érdemel.

Nagyban és egészben a gabnavámok exportáló országban nem bírnak az árak emelésére hatással. Exportáló országban is a világpiacz árai szerint szabályozódnak; ha más országok a világpiaczokat terméseikkel elárasztják, ha más gabnaexportáló országokban hatalmas termések voltak és így a világpiaczokon az árak alacsonyok: akkor az exportáló államban is, akár vihető be a gabna vámmentesen az országba, akár nem, akár hiszi magát a gazda agrárvámokkal védve, akár nem, a gabnaárakat le kell szállítani. A gabna nem oly árú, melyet évekre el lehetne tenni; a készletet, a termést el kell adni; mesterséges áremelkedések az árú visszatartásával hosszú időn át lehetetlenek. A gabnavám ily körülmények közt semmit sem használ; a gabna ára kell, hogy leszálljon, nem azért, mert talán külföldi gabna jön az országba vagy csak jöhetne is, hanem azért, mert a belföldi termést a világpiaczokon csak olcsón lehet eladni; minthogy azonban azt ott részben el kell adni, előbb ki nem megy a külföldre, míg a legközelebb fekvő belföldi piacot egészen el nem látta és itt is az árt abba a niveaura nyomta le, a melyen a világpiaczczal egyenlővé lesz. Az agráriusok tehát oly országokban, a hol gabnafőlség van, a gabnavámokból semmiféle haszonnal sem bírnak; áremelkedés nem következik be s az a változás, a mely a határmenti vidékeken talán bekövetkezik, oly alárendelt, hogy annak közgazdasági szempontból fontosságot tulajdonítani nem lehet.

Egyébiránt, ily országokban a gabnavámok, kivált ha az ország geográfiai helyzeténél fogva gabnatermelő és gabnafogyasztó országok közt fekszik, mint például az Osztrák-Magyar Monarchia, még maguknak a mezőgazdáknak is ártalmasak. Ha ez az állítás paradoxnak hangzik is, mégis könnyű igazolni azt, hogy mily egészségtelen viszonyok keletkeznek ily országokban, ha a gabnavámok életbeléptetnek. Egy gabnaexportáló ország, mely gabnatermelő és gabnafogyasztó államok közt fekszik, helyzeténél fogva a gabnakereskedés irányozására van hivatva és ez a kereskedés nem elégszik meg az országban termelt gabnával vagy a belföldi szük-

ségleten felül megmaradó gabnával, hanem mindazokra a gabnaneműekre is kiterjeszkedik, melyek az országon át utjokat a világpiaczkok felé találhatják. Ez országban tehát mindezen termelőországok kínálata koncentráliódik és mindezen fogyasztó országok keresletükkel itt jelennek meg. A míg a gabna vámmentessége dominál, valamennyi ország gabnája itt összehalmozódhatik, raktározható, itt történhet a szükséges keverés a piaczkok különböző igénye szerint; gabnaküldemények, melyek talán pénz hiányában a világpiacson rohamosan megjelenének s ekkép az árakat mesterségesen és ok nélkül nyomnák, bizonyos ideig visszatarthatók és ekkép az árak a helyes niveau-n megtarthatók. A kereskedésnek ezen szabad mozgásával azután lehetővé válik az, hogy a belföldi gabna is nagyobb mértékben jön forgalomba; mert minél nagyobb valahol a kereskedés, minél jobban ki tud az fejlődni, annál biztosabb a kereslet. Nagy piacznak az előnye éppen abban fekszik, hogy a kereslet ide összpontosítható, hogy a kereslet ide fordul, mert az a meggyőződés uralkodik, hogy itt nagyobb és sokoldalúbb kínálat mutatkozik. Ha a gabna-kereskedő tudja, hogy ugyanazon a piacon magyar, orosz és román gabnát egyidejűleg kap, akkor erre a piacra nagyobb kedvvel fog jönni, mintha ott csak magyar gabnát talál, és gyakran az, a ki orosz vagy román gabnát óhajtott és azt a magyar piacon találhatja, a konjunkturák következtében magyar búzát és nem a szándékolt orosz vagy románt veszi; holott ha egyenesen orosz vagy román piacra megy, nem is jön abba a helyzetbe, hogy magyar búzát vehessen. A nagykereskedés különböző fajokat keres és ha azokat egy piacon találhatja, akkor a belföldi cikk mindenesetre az eladásra nagyobb valószínűséggel bír, mintha csak belföldi gabna kínáltatnék. A belföldi gabnának kelendősége tehát nagyobb lesz, a belföldi gabna nagyobb intenzivitással lép fel az árképződésnél s így nagyobb kelendőségre is számíthat. A gabnavámok meghonosításával megszűnik egy nagy része mindezeknek az előnyöknek; a vámtörvényhozás igyekszik ugyan az ugynevezett átviteli raktárok meghonosítása által az eddigi szabad mozgást némileg pótolni, de a kereskedés, a mely tisztában van azzal, hogy ha az árút nem tudja a külföldnek eladni, akkor meg kell fizetni a vámot, ezentúl óvatosabb lesz bizonytalan kelendőséggel bíró árú megrendelésénél s a forgalom

nem fog többé abban a könnyűségben mozogni, melylyel azelőtt birt.

A gabonavámok tehát exportáló és gabnakereskedő állam-ban senkinek sincsenek hasznára, de igen is számos közgazdasági ágra nézve ártalmasak.

Oly országokban, melyek saját belső szükségletükre rendszerint elegendő gabnát nem termelnek, a hová tehát a külföldről kell gabnát behozni, a gabnavámoknak mindenesetre az a hatásuk, hogy a gabna árát emelik, még pedig esetleg a vámösszeg erejéig. Ezzel tehát meg volna adva a lehetőség és az ösztön, hogy a belföldi gabnatermelés annyira fokoztassék, mikép a belföldi szükséglet egészen a belföldi mezőgazdaság által fedeztessék. Ámde a gabnatermelés még a legintenzívebb gazdálkodásnál is kiválóan a természet termelési tényezőjétől marad függő; bő eső kellő időben, elegendő napmeleg több hatással bír, mint az alkalmazott nagyobb munka, vagy nagyobb tőke; és a legintenzívebb gazdaságnál is a termés egy erős jégeső vagy zivatar elmaradásától függ.

A gabna árhullámozását, a mely a világpiacztól, vagyis az összes gabnatermeléstől és gabnafogyasztástól függ, vámokkal ellensúlyozni nem lehet. A vám nem nyújthat biztosítást az árhullámozás ellen, nem nyújthat tehát a gazdának sem bizonyos jövedelemre biztosítékot; s így nem is fogják a mezőgazdát arra bírni, hogy a gabnatermelést nagyobb mérvben üzze. Az országnak saját termésű gabnával való ellátása tehát gabnavámok által annál kevésbé érhető el, mivel a mezőgazdaság fejlődése nem is a gabnatermelés nagyobb terjedelemben való üzését, hanem a mezőgazdaság más ágainak fejlesztését követeli a kulturállamoktól.

Az agráriusok ezt nagyon jól tudják is, s ezért a gabnavámok mellett azt hozzák fel, hogy általuk egy bizonyos földjáraadékokat vagy legalább termésüknek az országban való elhelyezését kívánják elérni. De még így is téves uton haladnak, mert ha az árban a vámokat egész összegükben el is lehetne érni, a világpiacz hullámozása egyrészt annyira bizonytalan és ezt a hullámozást elhárítani nem lehet s így ez által a járaadék nagysága ismét bizonytalaná válik és másrészt az ország termésének változó viszonyaiban ismét oly bizonytalanság jelentkezik, melyet vámok által elhárítani lehetetlen. Ha a gabnaexportáló országokban jó a termés és ha a vámvédett

országban szintén jó az aratás, ez esetben a vámvédett országban a vámvédelem daczára is a gabna ára esni fog és viszont. A vám tehát a járadék stabilitására nézve semmiféle biztosítékot nem nyújt; csak azt a kilátást adja, hogy a belföldi gabna vagy legalább egy része a körülmények szerint drágábban, talán a vámösszeg erejéig drágábban fog elkelni.

Ily országokban a vámok mindenesetre a kelendőségi viszonyokra nagy hatással vannak, mert a természetes viszonyokat megzavarják, máskép alakítják. Sok vidék, mely eddig gabnáját a közelebb fekvő külföldre szállította, most belföldi piacra jut. De ez csak addig megy így, míg a belföld az ország terméseért többet fizet, mint azelőtt; de a mely pillanatban a belföld nem hajlandó többet fizetni, a belföldi gabna ismét kimegy a külföldre és a vámvédett belföldön nem talál neki megfelelő piacokat. A gabnaszállítással járó nehézségek magukkal hozzák, hogy kellő szállítási eszközök hiányában a gabnavám meghonosítása után is sok vidék gabnáját inkább a külföldre viszi s viszont a külföld sok vidékre — a vámvédett országban is — gabnát fog szállítani.

Annyi bizonyos, hogy ilyen országokban a gabna ára a vámok folytán emelkedni fog. Mennyivel emelkedik az ár, mikép jut ez az emelkedés a fogyasztásban kifejezésre, megdrágítja-e a gabnavám a kenyér árát, erre pozitív választ nehéz adni. Hogy a gabnavám egész összegében nem igen jut az ár emelésében érvényre, erről gondoskodik a belföldi termelés. A gabnavámok lehetővé teszik, hogy a belföldi gabna bizonyos belföldi piacokon és vidékeken versenyre léphessen és a belföldi termelő itt a gabnavám összegéből saját termése áránál annyit enged, a mennyi éppen szükséges, hogy a külföldi termeléssel a versenyt megbirja. Némely író azt a véleményt fejezi ki, hogy az áremelés abban a mértékben következhetik be, a mely mértékben a belföldi termelés a külföldről még szükséges gabnamennyiséghez áll; tehát ha a belföldi fogyasztás egy tizede még a külföld által lenne fedezendő, akkor az árnak legmagasabb fokozása a vám $\frac{9}{10}$ erejéig történhetnék. Ezt a kérdést elméletben már azért sem lehet megoldani, mert egy vámvédett ország gabnatermelő vidékei annak gabnafogyasztó vidékeihez oly különbözően sajátos viszonyokban állanak, oly sok mindenféle körülmény hat a belföldi gabna kelendőségére, hogy igen könnyen tör-

ténik, hogy az ország különböző vidékei a gabnavámok áremelő hatásait különbözően érzik.

Lesznek vidékek, a hol a gabnavám áremelő hatása egyáltalán nem lesz érezhető, ide sorolandók különösen a gabnatermelő vidékek, ha alkalmas vasuti vagy csatornázási összeköttetés nélkül vannak s így termelésükkel más vidékre nem juthatnak; lesznek vidékek, a hol a gabnavámok egész összegükben érvényesülnek, ezek kivált a bevitelt eszközölő külföld szomszédságában levő vidékek és melyek egyuttal a gabnatermelő belföldtől el vannak szigetelve, vagy nehezen megközelíthetők. Mindenesetre azonban az ország meg fogja érezni a gabnavámnak hatását az árak emelkedésében.

De vajjon magas gabnaárak magukban véve szerencsétlenség-e? Ezt a kérdést sokszor fölvetették és sok író foglalkozott már vele. Gabnatermelő és gabnaexportáló országokra, például Magyarországra nézve, magas gabnaárak gazdag termések mellett bizonyosan nagy szerencse; a magas gabnaárak következtében a gazdák bevételei szaporodnak, ezek nagyobb vásárlásokra, beszerzésekre, investitiókra ösztönöztetnek s így más foglalkozásbeliek is nagyobb tevékenységre indíttatnak; magas gabnaárak következtében tehát általános jólét fog mutatkozni. Nem akarjuk a gabnaszegény országokra nézve az ellenkező képet vázolni; nem akarunk itt arra utalni, hogy a lakosság nagyobb része most már élete fentartására többet kénytelen költeni, ezért azután többi szükségleteinél kezd takarékoskodni s így a közgazdaságban az élénkség egyáltalában lankad; a gabnavámok hatásánál kivált arra akarunk utalni, hogy itt egyáltalában nem is arról lehet szó, mi a magas vagy az alacsony gabnaárak hatása; hanem arról kell szólni, hogy a vámvédett országban a gabnaárak magasabbak, mint más és kivált exportállamokban és itt azután könnyű azt a visszás állapotot felismerni, melyben a vámvédett ország a gabnavám nélküli országok versenyében szenved.

Gabnavámok tehát oly országban, mely nem termel elegendő gabonát, a mezőgazdaságra nézve nem szükségesek, általában pedig a közgazdaságra nézve azon hátrányos hatáson kívül, mely a kereskedelemre keletkezik, azon nagy visszássággal járnak, hogy az ipar versenyviszonyait megnehezítik és e részben a gabnavámnélküli országoknak előnyt adnak.

Gabnavámok tehát csak mint pénzügyi vámok, még pedig alacsony tételekkel, védhetők; mint agrárvámok, nincs semmi jogosultságuk.

A gabonavámokon kívül az agrárvámok közt az állatvámok és a favámok játszanak nagyobb szerepet. Az állatvámok hatásáról valóban csak elméletileg lehet szólni; mert hatásuk a gyakorlati életben nem konstatalható. Ugyanis legtöbb európai állam az állati vészek ellen való védelem okából oly prohibitív rendszabályokat alkalmazott az állati forgalomban, hogy az állatok kereskedésénél a vám jelentőségét veszti. Az állatexportáló országokra nézve előny volna egy biztos forgalom magas vámokkal, mint alacsony vámok a határzár Damokles kardjával, mely ép abban az időben fenyeget legjobban, a midőn az állat az exportra készen a külföldi piacra jutni igyekszik.

Elméletben az állatvámokat csak mint pénzügyi váموkat lehet védeni; ennél fogva azok mérsékeltek kell hogy legyenek és nem szabadna általuk az oly szükséges hústáplálkozást megdrágítani. Mint védvámokat, mint az agrárvámokat általában képzelni sem lehet. Az eset azonos a gabnavámokéval. Az intenzívebb állattenyésztésnél nincs ok mit védeni az extenzívebb tenyésztéssel szemben; senki sem akar arra az állapotra visszatérni, a melyben azok a nemzetek állnak, melyek ellenében a vámok alkalmazást nyernek. Azután éppen mezőgazdasági indokok, az állattenyésztés s általában a mezőgazdaság érdeke szól a mellett, hogy az élő állatok behozatala meg ne nehezítettessék. Munkaállatokat, fiatal marhát, hizlalásra beállítandó állatot rendszerint olcsóbban lehet a kevésbé intenzív gazdasággal bíró országokból szerezni, mintha az intenzívebb gazdálkodás mellett belföldön fölneveltetnék. A mezőgazdaság természetes fejlődése előnyösebbé teszi, ha fiatal, sovány állat nem az intenzív gazdaságban neveltetik, hanem extenzív gazdaságokból vásároltatik s azután az intenzív gazdaságokban felnöveltetik s mint kész árú a piacra hozatik. Az a félelem, hogy a piacokon az extenzív gazdaságú külföld is versenyre lép, nem alapos, mert egyrészt hizott állatnál a piac távolsága nagy jelentőségű és a közelebb fekvő gazdaságoknak előnyt ad; a hosszú szállításnál az állat annyit veszít, hogy már ez a körülmény elég nagy védelmet képvisel; azután másrészt az állathizlalás az intenzív

gazdálkodásnak oly sok előnyt biztosít, hogy a külföldi verseny által netán előídezhető kisebb ár más tekintetben már kárpótoltak mutatkozik.

Végül az állatvámoknál a hús-megdrágulás kérdése is tekintetbe veendő. A kontinensen a húsfogyasztás átalában még nagyon csekély; és mégis azon viszonyoknál fogva, melyek részint az általános katonakötelezettségnél ki-fejlődtek, melyek részben az emberfaj degenerációjában jelentkeznek, valamint tekintettel arra, hogy a munkás népesség hústápláléknál egészen más erőt fejthetne ki és hogy például az angol nép nagyobb erőképesége mindenestre részben a hústáplálék nagyobb élvezetének tulajdonítható, nagyon is kívánatos volna, hogy a húsfogyasztás lehetőleg emelkedjék. Nem a behozatalnak megnehezítése, mely részben a versenyző állatok távolmaradása folytán emeli a hús árait, de az állattenyésztés raczionális fejlődésének is útját állja, nem ez lehet a törvényhozás célja; itt is a forgalom szabadsága minden érdeknek leginkább felel meg, a fogyasztó érdekének ép úgy, mint a termelőinek, az egyes gazdaság érdekének ép úgy, mint a közgazdaságénak és a forgalom korlátozása vámok vagy épen prohibíciók által oly rendszabály, a mely talán egyik vagy másik gazdának, állattenyésztőnek, állatkereskedőnek látszólagos előnyöket nyújt, egészen véve mindazáltal a mezőgazdaság elveivel ép úgy, mint a közgazdaságéival ellenkezésben áll.

Favámok (mint agrárvámok és nem mint pénzügyi vámok) szintén belső tartalom nélküliek. Az erdő gazdasági természeténél fogva hosszú időben értékesítendő; az üzemterv, az erdőmívelés nem rendezhető be a változó kelendőség igényei szerint. Magas favámok bizonynyal senkit sem fognak erdősítésekre indítani, mert az efféle műveleteknek jövedelme nem következik be rövid idő alatt; észszerű erdőkulturát sem lehet favámok által előídezni, de igenis lehet annak ellenkezőjét elérni, mert a faáraknak mesterséges emelkedése magas favámok által — ha ilyeneket egyáltalában meg lehetne honosítani — inkább a raczionális erdőmívelés elhagyására ösztönözhetne és a rablógazdálkodásra, a fa-devastációra vezethetne. Egyébként a gabnavámoknál mondottak a viszonyokhoz képest módosítva a favámokra is alkalmazhatók.

A vámok hatásáról szóló jelen értékezés befejezésével

még azon vámokról is kell szólni, melyek akár pénzügyi, akár védelmi szempontból nyersanyagokra és félgyártmányokra vetvék és az ipari tevékenységre visszahatnak. Nyersárúkra és félgyártmányokra vetett vámok természetesen azzal a következménnyel járnak, hogy a belőlük készített iparcikk árában mint termelési költségek jelentkeznek. Egy 5 márkás vám gabnára annyiszor jelentkezik a lisztben, a hány métermázsa gabna egy métermázsa liszthez szükséges, tehát 70%-os nyereménynél 1³-szer, a métermázsa liszt tehát 6⁵ márkával drágul meg az 5 márkás gabnavámnál. A külföldi versenyt ennél fogva akkép kell meggyöngíteni, hogy a liszt behozatalánál legalább 6⁵ márkás vám szedessék, különben a külföldi kereskedelem praemiumot nyer akkor, ha lisztet hoz be gabna helyett. Nyersárúkra és félgyártmányokra vetett vámok ennél fogva okvetlenül a törvényhozást következetes védvámrendszerhez szorítják.

Ha ez az elv első pillanatra mindenki előtt világosnak és természetesnek látszik is, mégis arra figyelmeztetjük az olvasót, hogy következetes keresztülvitele majdnem lehetetlen és tényleg következetesen egyetlen egy vámtarifában sem jelentkezik. Egy így következetesen végig átdolgozott vámtarifa egyszerűen szörnyeteg lenne; emlékeztetne Thiers modorára, a midőn ő védvámos kívánságait a nyersanyagok megadóztatása útján akarta érvényre juttatni s azzal majdnem az összes franczia vámtarifát valamennyi tételeiben fölemelte. Vámtarifában nem szabad logikát keresni, a vámtarifának a gyakorlati élet kívánalmaihoz kell simulnia, és nem szabad a vaskövetkezetesség álláspontja után törekednie; az efféle következetesség azon gácsországi kereskedelmi kamara ajánlatának adna igazat, a mely a gabnavámok meghonosításakor az állatvámokat oly módon kívánta kiszámítva látni, hogy az ökor vagy sertés által a hizlalásnál fölétetett kukoricza vámjá az állatvám benn legyen.

Nagy nehézséget okoznak a nyersanyagok és a félgyártmányokra vetett vámok a kivitelre dolgozó iparoknak és ha ezek a nehézségek nem volnának egészen áthághatlanok, akkor például az agráriusok Németországban a nagy nehezen megszavazott lenvámot sohasem engedték volna eltöröltetni és a gyapjúvámot már régóta meghonosították volna. A kivitelre dolgozó iparok ezen vámok által abba a kényelmetlen

helyzetbe jutnak, hogy kelendőségi piaczaikon oly államok iparosaival kénytelenek versenyezni, hol ily vámok nem léteznek; kénytelenek tehát a törvényhozás intézkedése következtében nagyobb termelési költségekkel versenyezni és így a küzdelemben legyőzetnek.

A visszvámok rendszerét, vagyis a nyersanyagokra és a félgyártmányokra vetett vámok visszatérítését kellett meghonosítani s ez uton az említett vámok kártékony voltát ellenőrizni. Igen sok esetben ez a rendszer titkos kiviteli praemiumokhoz vezet. A francia »acquets à caution« rendszere a vámpolitika történetéből ismeretes; ez a rendszer nagy szerepet játszott a védelmi politikának Németországban való meghonosításánál. A cukor- és szeszadó visszatérítése, mely rendszerénél fogva a visszvámokkal analog, óriási kiviteli praemiumokhoz vezetett.

Mindenki előtt, ki az ipar fejlődését ismeri, világos, hogy oly nyersanyagok után adott visszvámok, melyek a kivitelre kerülő árúban föl nem ismerhetők, az iparost arra ösztönzik, hogy többet fizetessen magának vissza, mint a mennyi vámot ő fizetett, illetőleg hogy a nyersanyagot ne használja fel egészen az iparczikk feldolgozásánál. Vajjon a gabnának az a mennyisége tényleg benne van-e a lisztben, melyért a vám visszatérítettik; vajjon a nyersvasnak, pléhnek, réznek az a mennyisége tényleg benn van-e a vasöntvényben, a gépben, a lokomotívban, mely kivitetik; vajjon a fonalat tényleg fölhasználták-e a kelménél: ezt a vámhatóság csak akkor és csakis nagy zaklatások és formaságok mellett állithatná lelkiismeretesen, ha a gyártás folyvást a legszigorúbb pénzügyi ellenőrzésnek lenne alája vetve; a mi azonban részint elegendő pénzügyi közeg hiányában, részint az ipari termelés teljes megakadályoztatása következtében egészen lehetetlen volna.

Abban a pillanatban, a midőn a pénzügyi közeg a kivitt árúban a megvámolt nyersanyag azonosságát kétségtelenül megállapítani nem tudja; abban a pillanatban, midőn a pénzügyi hatóság a nyers anyagnak a kivitt árúban levővel való azonosságát igazoltatni nem kéri; vagy ezt az igazolást az iparos becsületességében való bizalma által helyettesíti: megvan az exportpraemium lehetősége, bizonyossága; és minden védvámrendszer magában bírja azt, hogy az ipart ily eszközökkel is támogatni akarja.

A német törvényhozás kénytelen volt liszt, fa, olajnál könnyebbségeket engedni; az osztrák-magyar vámtörvényhozás 1882. évben elejtette az azonosság igazolásának elvét, miután már előbb a kormányok azt az elvet oly tág magyarázatokkal alkalmazták, hogy az azonosság igazolása tényleg nem követeltetett. Olaszország és Franciaország már előbb az azonosság elejtésével rendezték »drawback« rendszerüket és így a védvám-rendszert követő államok mind a nyersanyagokra és félgyártmányokra vetett vámok visszatérítésének kedvezményét megadják.

A vámok hatásáról szóló értekezésünket azzal az eredménnyel zárjuk, hogy a forgalmi eszközök jelen állapota és fejlődése mellett, a kereskedelmi tevékenység jelen helyzete mellett, a kereskedés és a forgalmi élet technikájának jelenlegi fejlettsége mellett a védvámok és az agrárvámok valódi anachronizmus; ezek a vámok nemcsak nem érik el a pártolók által óhajtott célokat, nemcsak nem képesek gazdasági válságokat és stagnációkat gyógyítani, nemcsak nem alkalmasak a korunkban uralkodó deprecziációt a világból eltávolítani: hanem ellenkezőleg, a legújabb kor gazdasági bajait csak még jobban fokozzák, miután a beteg állapotok kiegyenlítésének lehetőségét a szabad mozgás, a szabad verseny, a világgazdaságban való nivellirozás által meggátolják és a forgalomnak egyes nemzetgazdaságok körében szándékolt lokalizálása által a viszonyok gyógyulását a világgazdaságban előidézendő egyensúly létrejöttének hátráltatásával meg nem engedik. Válságok, melyek nem egyes országok, hanem egész országterületeket, az egész világgazdaságot érik, lokális gyógyítási kísérletekkel meg nem szüntethetők.

DR. MATLEKOVITS SÁNDOR.

AZ ITALMÉRÉSI JOG S AZ ITALMÉRÉSI JÖVEDÉK BEHOZATALA FOLYTÁN ADANDÓ KÁRTALANÍTÁS.¹⁾

— Második közlemény. —

III.

Hogy tulajdonképi célunkhoz, az italmérési jog megszüntetése folytán adandó kártalanítás gazdasági hatásának ismertetéséhez eljussunk, egy további feladatunkat — mint említők — kell hogy képezze ismertetése annak, miként hajtotta végre az adminisztráció a törvényhozás által megállapított elvek alapján magát a kártalanítás miveletét.

Eltekintve attól, hogy ez a mivelet mondhatni az egész közigazgatást — a politikait is, de még inkább a pénzügyit — kemény próbára tette s következésképp közigazgatásunk munkaképességének megítélésére is anyagot szolgáltatott, a kártalanítási eljárásnak legalább fővonalaiban való ismeretére szükségünk van azért, mert a kártalanítás folytán előálló vagyonmozgalom méltatásánál okvetlenül ismernünk kell azt az eljárási módot, a melynek eredménye szolgáltatja ahhoz a szükséges ismérveket.

Az állami italmérési jövedékről szóló 1888. évi XXXV. törvényczikk folytán adandó kártalanításról szóló javaslat mint 1888. évi XXXVI. törvényczikké vált.

A törvény, a melyet az első közleményben kivonatossan ismertettünk, három sarkalatos elven épül. Kártalanításra igény ugyanis csak abban az esetben támasztható, ha:

a) a jog, a melyen az italmérés gyakoroltatott, azok közé tartozik, a melyeket a törvény mint kártalanítandókat felsorol (a nemesi birtok joga, urbéri jog, privilegium, községek, mint jogi

¹⁾ Első közleményt lásd f. évi márczius havi füzet.

személyek által gyakorolt jog, »önjog«); *b) a jog haszna után az 1882. évi január hó 1-sejétől 1886. évi december hó 31-éig terjedő öt év alatt, vagy legalább ennek az öt évnek egyike alatt adó fizettetett; c) a kártalanítási igény szabályszerűen bejelentetett.*

A kártalanítási összeg megállapításánál az egységet *a jog*, az eljárásnál *a község* képezi, vagyis az egy községbeli italmérési jogok haszna fejében adandó kártalanításra vonatkozó tárgyalás községenként ejtendő meg.

E három feltétel tüzetes kifejtése képezte kiválóan az adminisztráció feladatát, a melynek annál nagyobb gonddal kellett e kérdésben eljárnia, mert a vagyoni életbe mélyen bevágó s nagy felelősséggel járó munkálatot rótt rá a törvényhozás akkor, a midőn a kártalanítási igény, alap és összeg elismerése, illetve megállapítása felett való döntést ráruházta.

Az első lépés, a melyet a végrehajtó hatalom a kártalanítási törvény végrehajtása céljából megtett, volt a pénzügyminiszteriumnak 1888. december 31-én megjelent hirdetménye, a melylyel az érdekelt jogosultak a törvény 13. §-a alapján felhivattak, hogy kártalanítási igényeiket annál az adófelügyelőnél, a mely adófelügyelőnek működési területén az italmérési jog gyakoroltatott, legkésőbb 1889. évi márczius hó 31-ikéig a kártalanításra való minden igény különbeni elenyészésének terhe alatt jelentsék be. Ez a hirdetmény a bejelentés módzatait is tartalmazza, vagyis megjelöli azokat a kellékeket, a melyekkel a bejelentésnek birnia kell, ha akár a rendes, akár az eltérő eljárás szerint kívánja a bejelentő a kártalanítást. A kellékek, a bizonyítékok s azok alkalmazásának módjai csak kivonatossan vannak a hirdetményben érintve, megjegyeztetvén, hogy azokat s egyáltalán az eljárást egész részletesen a kártalanítási törvény alapján kiadandó utasítás fogja szabályozni.

Ez az utasítás 1889. februáriusában meg is jelent.

Elvi jelentőségű, minket első sorban érintő határozmányai nagy vonásokban a következők:

A kártalanítási törvény fentemlitett három alapvető intézkedése közül, a mely három intézkedésen a kártalanítási munkálat gazdasági része nyugszik, a bejelentésre nézve a hirdetmény már intézkedett s az utasítás rendelkezései amannak csak kiegészítését képezték s jobbára a végrehajtással megbízott közegeknek, mint az igénylőknek szóltak. A jogra vonat-

kozó s fönnebb *a)* alatt említett feltételhez bővebb útbaigazításra nem igen volt szükség, mert a törvény 2-ik §-ában foglalt, az országgyűlési tárgyalások folyamán tüzetesebbé tett *taxatio* kételyeket alig támaszthatott. Egyedül azokra az italmérési jogokra nézve, a melyek a községek, mint jogi személyek által gyakoroltattak, ki kellett jelenteni, hogy ebben az esetben csak az vizsgálandó, hogy a jog, a melyért az illető község kártalanítást igényel, italmérési jog-e? Még pedig azért, mert meg kellett előzni, hogy esetleg más, jelesen a községek adóztatási joga alapján kártalanítási igény ne támasztassék.

Legfontosabb mindenesetre a kártalanítás feltételei között a fennebb *b)* alatt említett az *a'* feltétel, hogy a jog haszna után az 1882. évi január hó 1-sejétől 1886. évi december hó 31-éig terjedő öt év alatt, vagy legalább ezen öt évnek egyike alatt adó fizettetett. Ennek a feltételnek pontos, minden kétséget kizáró megállapításától függött a kártalanítási mivelet sikere, igazságos s ugy az igényjogosultak, mint az államkincstár érdekeit egyenlő mérvben megóvó végrehajtása.

A főfeladatnak ezek szerint annak kellett lenni: kifejtteni a kártalanítás *tiszta alapját* azok közül a gyakran igen szövevényes mellékkörülmények közül, a melyekkel az italmérési jog s egyáltalán a királyi kisebb haszonvételi jogok eddigi hasznosítása össze volt keverve.

A kártalanítási törvény a kártalanításnak *rendes* alapját s a *rendestől eltérő* alapot ismer. Mindkét esetben az volt a törvényhozásnak szándéka s ezt kellett a törvény végrehajtásával megbizott közigazgatásnak megvalósítani, hogy *egyedül a jog haszna fejében adassék kártalanítás és csakis annyiban, a mennyiben a jog haszna után adó fizettetett.*

A) Vizsgáljuk először is a kártalanítás *rendes* alapjának megállapítására szükséges eljárást. Rendes az alap, ha az italmérési jog haszna után fizetett tőkekamat-járadékadó (a volt katonai határőrvidéken 1883-ig bezárólag, a meddig ott eltérő adórendszer volt érvényben, a jövedelmi adó) kiszabásánál megállapított jövedelem vétetik alapul. Itt többféle eset fordulhat elő:

a) Legtisztabb az eset akkor, ha a bérlet útján hasznosított jog haszna után az összes állami és törvényhatósági adókat nem a bérelő volt köteles fizetni, ha az italmérésből

eredő haszon menten minden más jog, vagy valamely ingatlan hasznától képezte az adóztatás tárgyát.

Ebben az esetben a megállapítás olykép történik, hogy azok az évi jövedelmek, melyek az 1882. évi január 1-től az 1886. évi deczember 31-ikéig terjedő öt év alatt, minden egyes évben a tőkeamat- és járadékadó alapját képezték, kiíratnak és összeadtnak. Az így nyert összegnek egy ötöde adja a kártalanítás alapját.

b) Ha az adót akár egész összegében, akár részben a szerződés értelmében a bérlő tartozott fizetni, akkor, miután a jog haszna a bérlő által fizetendő adó összegével szaporodik, a bérlő által fizetett adók összege az adóalapot képező jövedelem összegéhez hozzászámítandó s az így keletkező összeg ötöde adja a kártalanítás összegét.

c) Igen gyakori az az eset, hogy az italmérés haszna után kivetett adó összegében más vagyonelemek, nevezetesen az italmérési jog hasznosítására szolgáló ingatlanok, más jogok, esetleg tőkék haszna, illetőleg jövedelme utáni adó is rejlik.

Ingatlanoknál, akár csak az italmérési jog, akár ezzel az adóztatásnál egyesített más jogok hasznosítására szolgáltak, először is az ingatlan karbantartási költségeinek kérdése tisztázandó. Ha azok a költségek a jog és ingatlanok együttes adójövedelmének megállapításánál nem vonattak le, előbb levonandók, míg ha a bérlőt terheltek, levonásnak nincs helye. Ennek megtörténte után annak megállapítása kerül sorra, hogy az adóból, illetőleg a jövedelemből mennyi esik magára az italmérési jogra.

Az ingatlanokra, illetőleg más jogokra, esetleg tőkésre eső adójövedelem elkülönítésénél a bevallások vizsgálandók át, vajjon nem lett-e az ingatlanok jövedelme külön kitüntetve s daczára ennek együttesen megadóztatva? Felhasználandók továbbá az ingatlanok, más jogok, esetleg tőkék hasznosítására vonatkozó bér-, haszonbér- vagy egyéb szerződések, illetőleg adóslevelek, vajjon nem rejlik-e ezekben az okmányokban támpont arra, hogy az együttesen megadóztatott jövedelemből mennyi esik külön az italmérési jogra, mennyi külön az ingatlanokra s az egyéb jogokra vagy tőkékre. Hasonlókép felhasználhatók erre a célra az ezekre a vagyonelemekre vonatkozó becslevelek, hagyatéki és más leltárak, adásvevési

és más vagyonátruházási szerződések, tűz- és más kár elleni biztosítás alkalmából eszközölt bevallások s más ily okiratok, a mennyiben alkalmasak arra, hogy a tőkeértékből a jövedelmezőségre következtetni lehet. Ha ezek az eljárási módok sem mutatnak eredményt, a helyszínén a jogosultaknál, a község elöljáróságánál és lakóinál és az ingatlanokat haszonbérlelőknél, vagy végül azoknál, a kik a kérdéses ingatlan jog vagy jogosítvány jövedelmezőségét ismerik, puhatolások eszközölendők.

Első sorban minden esetben az adóalapul szolgált, tehát adóztatási szempontból tiszta jövedelem kérdése oldandó meg, csak ha ez nem vezetne sikerre, kell a tőkeértéket elfogadni.

Abban az esetben, ha az ingatlanok tőkeértéke vonatott le a jog és ingatlanok együttes jövedelme alapján megállapított kártalanítási összegből, de az ingatlan az 1881—1885. éveknek nem mindegyikében szolgált a jog hasznosítására, akkor a kártalanítási összeg az 1882—1886. évek mindegyikére külön-külön állapittatik meg s azoknak az éveknek kártalanítási összegéből, a mely években a jog hasznosítására ingatlan is szolgált, az ingatlan tőkeértéke levonatik, az így nyert kártalanítási összegek összeadatnak s az eredmény ötöd-része vétetik a kártalanítás alapjául.

Végül ha az ingatlanok tőkeértéke az adatok teljes hiánya miatt meg nem állapítható, akkor az 1887. évi XLV. törvényczikk (illetéki törvény) határozmányai szerinti legkisebb érték veendő.

Következik ezek után a végrehajtási utasítás mondhatni legkényesebb része, az, a hol az állami és a magánérdek összeegyeztetése az igazság és méltányosság alapján legkiválóbban vált a közigazgatás feladatává, következnek a kártalanítás rendes alapjától való eltérés esetei s azok az ismérvek, a melyek meglététől rendkívüli alap megállapítása tétetik függővé.

B) A rendes alaptól való *eltérés* három irányban érvényesülhet. Az egyik az, a midőn a kártalanítási alap meghatározásánál nem a tőkekamat-járadékadó alapjául vett jövedelem, hanem ezen fölül, vagy egy esetben alul is, keresendő a kártalanítás alapja; a második az, a midőn kártalanítás állapittatik meg oly italmérési jog után, a melynek jövedelme nem tőkekamat-járadékadóval, hanem más adóval volt meg róva, s végül a harmadik, a midőn a jog hasznának meg-

ismerésére egyáltalán nem az adóztatásnál érhető, hanem az adóztatástól független támpontok szolgálnak. Az első osztályba tartozik az az eset, a mikor a pénzügyi közegek kívánatára a ténylegesnél magasabb jövedelem leszállíttatik, ide tartoznak továbbá az alábbi részletezésnél 1., 2., 3. és 6. alatt említett esetek; a másodikba tartozik a 4., a harmadikba az 5. alatti eset s az 1. és 2. alatti csak csoportba tartozó is akkor, a midőn az ott említett hatósági intézkedés a kártalanítási törvény által megállapított öt évi cyclus egész tartamára kiterjedt, illetőleg a 2. alattinál a rendezés még nem jut kifejezésre.

A kártalanítási törvény értelmében (4—10. §-ok) a rendes alaptól való eltérésnek egy esetben a pénzügyi közegek kívánatára, több alább részletezendő esetben a jogosultak kérelmére van helye.

a) A pénzügyi közegek kívánatára eltérésnek akkor van helye, ha az adókimutatás alapjául szolgált szerződés, vagy az azt helyettesítő bevallás alapos kételyt ébreszt, hogy a jövedelem félrevezetési szándékból tulságosan nagynak tüntettetett elő. (A törvény 5. §-a.) Ez az egyetlen intézkedés, a mely a kincstár érdekében állapít meg kivételt arra az esetre, ha a jogosult több jövedelmet vallott be, hogy nagyobb kártalanításban részesüljön. »Ilyen üzelmel — így szól a kormányjavaslat indokolása az illető törvényszakaszhoz — a kártalanítási összeg magasabbra szabásával jutalmazni nem lehet.«

Ilyen esetben a kártalanítás alapja a szomszédos s a hasonló természetű italmérési jog tekintetében ugyanoly körülmények közt levő községben gyakorolt hasonló természetű italmérési jog jövedelmének figyelembevételével állapítandó meg. (Az, mit értünk szomszédos község, hasonló természetű italmérési jog, ugyanoly körülmények közt levő községek alatt, az utasításban részletesen szabályoztatik.) Mint minden egyéb esetben, itt is a tiszta jövedelem megállapítására különös gond fordítandó s a brutto-jövedelemből a jog fentartására és jövedelmeztetésére szolgáló költségek levonandók. Ha az összehasonlítás tárgyát képező községek közül a mértékül elfogadott községnél egyik vagy másik a jog jövedelmezőségére befolyó körülmény, minden egyéb egybevágó körülmény daczára eltérést mutat, az utóbbi község jövedelméből bizonyos meghatározandó összeg vagy levonandó, vagy ahhoz hozzáadandó.

b) A többi esetben — mint említők — a kártalanítás rendes alapjától való eltérésnek a jogosult kérelmére van helye.

Ezek elbírálása két részre oszlik: a bizonyítékok mérlegelésére s az alapnak ezen bizonyítékok eredményéhez képest leendő megállapítására.

A bizonyítandó ténykörülmények és a bizonyítékok elfogadhatásának szabályozása képezi a kártalanítási törvény végrehajtása végett kiadott utasítás kiváló gonddal szerkesztett részét.

A bizonyítás tárgyát általában a jog természete és haszna, az utóbbinak mérve s az ezt befolyásoló körülmények fennforgása képezi. Eszközei pedig azok, a melyeket magánjogi törvényeink elfogadnak. Az italmérési jog hasznának megállapítására egy további segédeszközt az összehasonlítás képez.

A kártalanítás rendes alapjától eltérésnek a jogosult fél kérelmére következő esetekben van helye:

1. Ha egyes konkrét esetekre közbiztonsági tekintetből vagy nyilván tévesen kiadott hatósági intézkedés folytán a jogosult italmérési jogát nem jövedelmeztette úgy, mint egyébként jövedelmeztethette volna.

A bizonyítás tárgyát képezi az, hogy a hatósági intézkedés tényleg megtörtént-e s ha a jogosult azt állítja, hogy az téves volt, ez a körülmény, hivatkozással a kérdéses esetet szabályozó törvény és rendeletekre igazolandó; továbbá, ha nem egészen szünetelt a hatósági intézkedés folytán az italmérés, az, hogy a jogosult az intézkedés által csakugyan kárt szenvedett. Tévesnek az oly szabályra alapított intézkedés veendő, a mely vagy nem vonatkozott a fenforgó esetre, vagy helytelenül alkalmaztatott, vagy ha végül az eljáró hatóság intézkedése egyáltalán nem alapult fennálló szabályon.

Az alap meghatározásánál, ha a jogosult a bizonyítási kötelezettségnek a jelzett irányban megfelelt, az vizsgálendő, vajjon van-e az öt évi időszakban egy vagy több olyan év, a melynek jövedelmére a hatósági intézkedés nem volt befolyással s ha igen, akkor ez a jövedelme, vagy ha több ily év volt, ez évek átlagjövedelme képezi az alapot. Ha mind az öt évre kiterjedt a hatósági intézkedés csökkentő befolyása, a szomszédos és hasonló természetű italmérési jog jövedelme veendő figyelembe s az eljárásra nézve mérvadók ugyanazok a határozmányok, mint az előbb említett esetben,

a mikor a rendes eljárástól való eltérésnek a pénzügyi közegek kívánságára van helye.

A kártalanítás megállapításánál különbséget képez ennél az esetről az is, vajjon a hatósági intézkedés által a községbeli italmérési jogok közül csak egy, vagy azok egy része nem volt jövedelmezethető, avagy az intézkedés károsító befolyása kiterjedt az egész községre, az abban gyakorolt valamennyi jogra? Ha csak egy, vagy egyáltalán nem valamennyi községbeli jog jövedelme csökkent, ki kellett mondanani, hogy ebben az esetben az egy-egy községre nézve megállapítandó kártalanítások összege együttvéve nem lehet nagyobb, mint a mennyi a tényleg fizetett adó alapiául megfelelő, vagyis az az összeg, a mennyivel többet kap kártalanítás fejében az, a ki a téves hatósági intézkedés folytán jogát teljes mértékben nem jövedelmezethette, az ugyanazon községbeli többi jogosult kártalanítási összegéből egyezségileg levonandó, ha pedig erre nézve egyezségi megállapodás létre nem jöhetne, az egész községre szóló kártalanítási összeg bírói kézhez teendő le. Az volt ugyanis — és ez nézetünk szerint teljesen alapos és méltányos — a felfogás, hogy ha az egy és ugyanazon községbeli italmérési jogok közül egyik-másik a téves hatósági intézkedés folytán vagy egyáltalán nem, vagy csak csekélyebb mérvben volt jövedelmezethető, az itt elmaradt haszon, minthogy a hatósági intézkedés magát a fogyasztást nem érinthette, a többi jogosultnak esett javára s így méltányos, hogy a különbözetet ők viseljék. Ha azonban a hatósági intézkedés beigazoltan a községben gyakorolt valamennyi italmérés jövedelmét korlátozta, csakis összehasonlításnak lehet helye.

2. A kártalanítás rendes alapjától való eltérést kérhet a jogosult azért, mert az 1882—1886. években az italmérési jog rendezése még be nem fejeztetett, vagyis midőn az arányosítás folytán a jogosult nagyobb jövedelmet ért el, vagy várhat, mint a milyen adóalapul vétetett.

Abban az esetben, ha az említett öt évi időszakban volt egy vagy több év, a melynek jövedelmében a rendezés utáni állapot kifejezésre jut, a több-jövedelem bizonyítandó, ha ellenben ez az állapot még nem jut kifejezésre, beigazolandó az, hogy a rendezési eljárás befejeztetett vagy legalább is megkezdett, megjelölendő továbbá az a község, a melylyel

összehasonlítandónak tartja a jogosult saját italmérési jogát, a mire nézve ugyanazok az elvek alkalmaztatnak, a melyeket fönnebb ismertettünk, végül — a kincstár megrövidítésének megelőzése végett — nyilatkozni tartozik a jogosult, hogy arra az esetre, ha a kincstár követelné, hogy a kártalanítási összeg évi jövedelme biztosíttatik, az italmérési jogot hat évre bérbe veszi-e s ha nem ő, ki fogja azt bérbevenni?

3. A törvényhatósági joggal felruházott városok kérhetik, hogy az italmérési jogból élvezett jövedelmök a hivatalosan felülvizsgált zárszámadások, haszonbér melletti hasznosítás esetén a szerződések adatai alapján is az adóalaptól eltérőleg kártalaníttassék. A törvényhatósági joggal fölruházott várost terheli annak bizonyítása, hogy a zárszámadás jóváhagyott s ugy ez, mint a haszonbéri szerződés (ha a hasznosítás haszonbér útján történt) bemutatandó. Ugyancsak a város is nyilatkozni tartozik az iránt, hogy ha a kincstár a kártalanítási összeg jövedelmét bérlet útján biztosítani akarja, az illető városbeli italmérési jogot (de csak az italmérési jogot s nem az italmérési adó beszedésének jogát) három évre bérbe veszi, vagy ha nem, ki fogja azt bérbevenni.

Mint hogy mindenütt az a törekvés, hogy egyedül a jog haszna után kapjon a jogosult kártalanítást, mindaz, a mi nem a jog hasznát képezi, elkülönítendő és levonandó. Ugy szintén levonandó a megadóztatott és meg nem adóztatott jövedelem közti különbözetre eső adó és az általános jövedelmi pótdadó.

4. Eltérő kártalanítás adható annak a jogosultnak, a ki be tudja bizonyítani, hogy az italmérési jog után 1882. évi január 1-étől az 1886. évi december 31-ikéig terjedő időben tőkekamat- és járadékadót (a határörvidéken 1883. végéig jövedelmi adót) nem fizetett ugyan, de a jogosult, vagy az italmérési jog gyakorlója által az említett öt évi időszakban fizetett kereseti vagy más adó alapjául szolgáló összegbe az italmérési jog jövedelme is fel van véve. A bizonyítékul felhasznált okiratok bizonyító ereje magánjogi törvényeink szerint ítélendő meg. A bizonyítás két körülményre terjed ki: arra, hogy csakugyan italmérési jogról van szó s arra, hogy az adó tényleg ez után fizettetett is. Ha mindkét körülmény csupán az adókimvetési iratokkal bizonyítható, vagyis azt, hogy az adó alapjául szolgált jövedelemből mennyi esett az ital-

mérésre s mennyi azokra a tárgyakra, jogokra és dolgokra, a melyek jövedelmével együtt lett az italmérési jog jövedelme is megadóztatva, a jogosult írásbeli adatokkal nem tudja bebizonyítani, a pénzügyi közegek feladata puhatolás és összehasonlítás útján ezt a körülményt is tisztázni, a mire nézve a végrehajtási utasítás a legrészletesebb útbaigazítást tartalmazza.

5. Ha a jogosult az italmérési jogot 1882. évi január 1-je óta az államtól szerezte meg, a kártalanítási összeget a vételár képezi. Ha a jogosult ingatlannal együtt vette a jogot, az ingatlan értéke becslés útján határoztatik meg s ha ez alapon egyezség jó létre, az ingatlan s az eladás netaláni egyéb tárgyai az egyezségileg megállapított érték levonása mellett az eddigi tulajdonos birtokában maradnak, míg, ha egyezség nem jó létre, akkor is az összes vételár képezi a kártalanítás összegét és mindaz visszamegy az állam tulajdonába, a mi az eladás tárgyat képezte. (A törvény 9. §-a.) Végül:

6. Helyt adott a kártalanítási törvény 10. §-a a rendes-től eltérő alapon adható kártalanításnak akkor is, ha a jogosult az 1886. évi december 31-ike előtti időből eredő és hitelt érdemlő szerződéssel vagy számadással s avagy más hitelt érdemlő adatokkal igazolja, hogy az 1882. évi január hó 1-sejétől az 1886. évi december hó 31-ikéig terjedő időben megadóztatott italmérési joga után tényleg nagyobb tiszta jövedelmet élvezett, mint a mennyi után az adó fizettetett. Mint-hogy ebben az esetben van a kincstár a megrövidítés ves-zélyének leginkább kitéve, a bizonyítási eljárásnak a leg-részletesebben s legpontosabban kellett megállapítani azt, hogy a jövedelem az említett öt évi időszakban tényleg nagyobb volt. A bizonyítékok, a melyeket a végrehajtási utasítás elfogadhatóknak jelez, 1886. december 31-ike előtt kelt, illetőleg hitelesített közokiratok (közjegyzői okiratba foglalt szerződések), törvényes módon hitelesített aláírással ellátott szerződések, vagy oly okiratok, a melyek az öt évi cyc-lusban valamely hatóságnál bemutatattak s a melyeken ez a körülmény ki van tüntetve, továbbá hitelt érdemlő magánokiratok, a melyből világosan kitünik, hogy ez a magánokirat az 1881—1885. években tényleg érvényben volt, ha a jogosult rendezett tanácsú város vagy község, hatósági-lag felülvizsgált számadások áttekinthető, rendszeres, a kelt

tekintetében kétségnek helyt nem adó magánszámadások, végül két kifogástalan tanunak egybehangzó vallomása. A mennyiben a bizonyítékok egyik faja nem mutatkoznék elégségesnek, azok kiegészítendők. Így pl. a rendezett tanácsú város vagy község, a mennyiben zárszámadásaiból az italmérési jogból eredő jövedelem nem lenne igazolható, ezt esetleg az italméréssel összekevert fogyasztási adónak vagy más bevételnek mennyiségét hitelt érdemlő adatokkal igazolni, vagy az italmérés jövedelmét legalább valószínűvé tenni tartozik; magánosok és közbirtokosságok a fogyasztott italok adataival igazolhatják, vagy legalább valószínűvé tehetik, hogy a fogyasztással arányos jövedelem nagyobb volt, mint az a jövedelem, a mely után adó fizettetett. A valószínűség kiegészíthető tanuk vallomásával. Ha a bizonyítás egyedül tanukra van alapítva, beigazolandó az a körülmény is, miért nem rendelkezik a jogosult a nagyobb jövedelem igazolására szolgáló írásos bizonyítékkal.

Mint valamennyi előzőnél, úgy ennél az esetről is mindenkor csak a jog tiszta jövedelme veendő figyelembe s így a tényleg élvezett jövedelemből le kell vonni a fentartási, kezelési költségeket, vagyis a jövedelem előállításának költségeit.

A kártalanítás megállapítása minden említett esetben először egyezségi úton kísérlendő meg, s csak ha ez nem vezetne célra, járnak el a törvény 11. §-a szerint illetékes hatóságok.

A kártalanítás megállapításánál, minthogy a törvény úgy az igénybejelentésre, mint a bizonyítékok beszolgáltatására, illetőleg megjelölésére határidőt szabott, először is az állapítandó meg, vajjon a bizonyítékok kellő időben adattak-e be, illetőleg jelöltettek meg; vizsgálandók továbbá a bizonyítékok először az alaki hitelesség szempontjából, azután érdemileg, elégségesek-e önmagukban, avagy oly eset forog-e fenn, a mikor pótló bizonyítékok elfogadhatók. Ha a feltételek egyike hiányzik, a bizonyítékok alkalmazásának mellőzésével a kártalanítás rendes alapon történik. Ha ellenben a bizonyíték végleges elfogadása pótló bizonyítékok beszerzésétől van függővé téve, ezek beszolgáltatása után az elfogadás fölött ismét határozni kell s ha ezek, vagy mindjárt az eredeti bizonyítékok elfogadtattak, ezen az alapon állapittatik meg a tiszta jövedelem, a melyre nézve a kincstár közegei

még szomszédos s hasonló természetű italmérési jogot is vehetnek összehasonlítási alapul.

Ha az imént ismertetett esetekben a kártalanítás alapja — úgy a rendes, mint a rendestől eltérő megállapítási módok alkalmazásával — meg van állapítva, az utolsó lépést a kártalanítás *tiszta* alapjának végleges megállapítása képezi. Annak az egy esetnek kivételével, a mikor az államtól vett italmérési jog kártalanításáról van szó, a törvény 3. §-a értelmében a fennebbiek szerint megállapítandó alapból mindig 10% levonandó. Kiszámíttatik pedig ebből a kártalanítási alapból a kártalanítás teljes összege — azt az említett esetet kivéve, a mikor az államtól vásárolt jogról van szó, a mely esetben az alap egyuttal maga a kártalanítási összeg — olykép, hogy a tiszta alap huszszor vétetik s ez adja a kártalanítás összegét, csakhogy ebből, ha olyan kártalanításról van szó, a midőn nagyobb tényleges jövedelem élvezetét bizonyítja be a jogosult, mint a mennyi után adót fizetett, előbb a megrovidított adó s a szerint, a mint a jogosult maga, vagy más készítette a hamis vallomást, az adó négyszeres, illetőleg nyolczszoros összege levonandó. Végül minden esetben kivétel nélkül levonandó a jog hasznosítására szolgáló ingatlanok tőkeértéke, ha az ingatlanok haszna a jog hasznától el nem különíthető.

Míg az előadottak a végrehajtási utasítás legjelentősebb, a legcsekélyebb részletekig terjedő alapossággal kidolgozott *anyagi* s így a mi céljaink tekintetében első sorban figyelembe veendő részét képezték, a többiek az eljárás külső rendjét *alakilag* szabályozzák. Szól ez a rész a kártalanítási ügyekben eljáró hatóságokról, azok hatásköréről, az eljárás részleteiről, a jogosultak és képviselőik teendőiről a kártalanítási eljárás folyamán, az igénybejelentésről, az egyezségi tárgyalások menetéről, az adatok beszerzésénél követendő eljárásról, stb. A tárgyalások súlypontja a jogosulttal barátságos egyezség megkötése s csak ha ez nem sikerülne, van helye a kártalanítás határozat utján való megállapításának.

A kincstárt a tárgyalásoknál (a pénzügyi közigazgatás akkori szervezete szerint) az illetékes kir. adófelügyelő vagy annak kirendelt helyettese képviseli. Ezek képezik a kincstár részéről eljáró közigazgatási hatóságot, míg az attól független elemet a közigazgatási bizottság e célra alakított

albizottsága képezi, a mely majd elsőfokú, majd mint másodfokú hatóság működik. Az albizottság hatásköre meritorius és consultativ. Meritorius ott, a hol a függetlenség elvének keresztülvitele volt kívánatos, consultativ ott, a hol az adminisztrációnak teendő szolgálatokról van szó. Első fokban és érdemileg határoz az albizottság saját illetékessége és tagjainak érdekeltsége felett, azután a felett, van-e egyáltalán a jog kártalanításának helye, mily alapon állapítandó meg a kártalanítás és mekkora ennek összege, kiadható-e ez az összeg s mily arányban. Másodfokon határoz az albizottság közbeeső kérdések s oly határozatok ellen irányuló felebbezések fölött, a melylyel igénybejelentések visszautasítottak. Consultativ hatásköre van végre a közigazgatási bizottság albizottságának egyes egyezségekre nézve, a melyek véleményezés végett a kincstár képviselője által hozzáutaltatnak. A legutolsó hatóságot a törvény 11. §-a szerint a pénzügyminiszter képezi, a ki ebből folyó funkcióit vagy közvetlenül, vagy miniszteri biztosok által teljesíti, a kiknek azonkívül a kártalanítási mivelet folytonos vezetése, ellenőrzése s az arra való szakadatlan felügyelet van feladatává téve.

Ezek körvonalaikban azok a kiválóbb intézkedések, a melyek alapján a kártalanítási mivelet foganatba vétetett. Kiegészítő részét képezi a közigazgatási bizottság albizottsága számára az 1889. év májusában kiadott ügyrend, a melynek megállapítását a törvény a pénzügyminiszterre bízta s a mely a fönnebb jelzett hatáskör gyakorlását alakilag szabályozza, továbbá az ugyanazon év április havában az igazságügyi miniszterrel egyetértőleg a kártalanítási munkálat foganatosításával megbízott kir. adófelügyelőkhez és ezek helyetteseihez intézett az a körrendelet, a mely a kártalanítási törvény 28. §-ának rendelkezései szerint vezetendő naplóra vonatkozó eljárást szabályozza. Attól a naptól kezdve, a mely az igénybejelentések megtételére a törvény által kitűzött napra következik, az italmérési jog megszűnik az ingatlan tartozéka lenni. A kártalanítási igény engedményezése csak akkor ismertetik el érvényesnek, ha az hiteles köz- vagy magánokiratba foglaltatik s az átruházásról a kir. adófelügyelő értesítettik. Ugyancsak értesítendő a kir. adófelügyelő akkor is, a midőn a kártalanítási igényre végrehajtás vezetettetett. A tulajdoni és zálogjogi igénybejelentésről, a végrehajtásról

községenkinti naplót tartozik az adófelügyelő vezetni, a mely napló a hitelkönyvek nyilvános jellegével bir. Minthogy a közigazgatási közegek által végrehajtott kártalanítási eljárásnak egyik sarkalatos elvét az képezé, hogy a közigazgatási közegeknek egyedüli feladata a jog jövedelmeért járó kártalanítás összegének a törvény rendelkezéseinek megfelelő megállapítása s minden más kérdés, jelesül az, kit s mily részesedési arány szerint illet a kártalanítási összeg, illetőleg kinek van ahhoz igénye, a bíróság hatáskörébe tartozik és következképp valahányszor ily kérdések körül vita fejlődik, avagy kétség támad, a kártalanítási összeg birói letétbe helyezendő: az említett igényeknek az adófelügyelő, tehát közigazgatási közeg által vezetendő naplóba való bejegyzését határidőkhöz kellett kötni. E határidő tulajdoni igényeknél — természetyszerűleg — kellett, hogy összeessék azzal a határidővel, a meddig kártalanítási igények egyáltalán támaszthatók, zálogjogos hitelezők igényeinek érvényesítésére maga a kártalanítási törvény szabta meg a határidőt az 1889. év végéig, míg az átruházás, zálogbaadás, végrehajtás, sequestráció vagy foglalásról szóló értesítések a naplóba mindaddig bejegyezhetők, a míg a kártalanítási ügy akár utalványozással, akár birói letétbe való helyezéssel a közigazgatási forumok részéről végleg befejezve nincs.

A történeti egymásután szempontjából s a törvényhozási és adminisztratív intézkedések ismertetésének teljessége érdekében meg kell még említenünk, hogy az igénybejelentésre a kártalanítási törvényben 1889. évi márczius 31-ikére kitűzött határidőt, valamint az ezzel összefüggő többi határidőt törvényhozási uton az 1889. évi törvenyzikkal egy hónappal meg kellett toldani, mert a kártalanítási törvényben az igények bejelentésére kitűzött határidő s következképp az ezzel összefüggő határidők sok oldalról rövideknek jeleztek, a mihez hozzájárult az is, hogy a végrehajtási utasítást a kormány javaslatán az alkotmányos tárgyalások folyamán tett lényeges változtatásokra való figyelemmel szintén meg kellett változtatni, a végleges szöveget a belügyi és igazságügyi miniszterekkel végleg megállapítani, a mi azután azt eredményezte, hogy az az igénybejelentésekre eredetileg kitűzött határidő (1889. márczius 31.) előtt csak kevéssel volt közzététhető.

Jóval azelőtt, a mielőtt a kártalanítási törvény az országgyűlés elé terjesztetett, már 1888. július havában az adminisztráció, hogy magának egyfelől a feldolgozandó anyagról képet alkothasson, másfelől egységes elvek felállítása és követése iránt megállapodásra jusson, az anyagszerzést országsszerte megindította. Bekívánta ugyanis a pénzügyminiszterium a kir. adófelügyelőkhez intézett egy körrendeletével mindazokat az adatokat, a melyekből megtudhatta, hogy az italmérést minden egyes városban és községben kik, minő alapon gyakorolták s az utóbbi időben ebből a jogból mily jövedelmet huztak; e végből az adófelügyelők arra köteleztettek, hogy pontos és kimerítő névjegyzéket készítsenek, a melybe az italmérést gyakorlók fölvétettek és hogy az 1882-től kezdve kiszabott tőkeamat- és járadékadó kivetésére vonatkozó adatokat összegyűjtve felterjeszszék.

A beérkezett adatok a központban földolgoztatván, összeállíttatott az összes italmérési jogok főkimutatása, a melynek az egyes vármegyéket illető füzetei a kir. adófelügyelőknek, illetőleg azok helyetteseinek ismét kiadattak, hogy azokat a jogosultak községenként csoportosított bejelentéseivel kiegészítsék, illetőleg az eltéréseket konstatálják és följegyezzék.

A »főkimutatás« képezi ezek szerint a kártalanítási mivelet egyik alapmunkálatát, a mely a törvény szellemének megfelelőleg egész beosztásánál azt a tendenciát igyekszik megvalósítani, hogy egyedül az italmérési jog tiszta haszna — a kártalanítás egyedüli alapja — kideríttessék. Minthogy összes további kombinációink, a melyeket különösen az italmérési jog megszüntetésének gazdasági jelentősége és hatása iránt később, az adatok teljes ismerete után megejteni kívánunk, ebben a főkimutatásban foglalt s természetesen csak a kártalanítási mivelet fokozatos haladásával kapcsolatosan felvehető adatokra alapítjuk, már most megemlítendőnek tartjuk azokat a főbb ismérveket és ténykörülményeket, a melyek annak segélyével megállapíthatók. A főkimutatás tartalmazza községenként a jogosultak neveit, az italmérés után élvezett jövedelmet a kártalanítás évében és átlag a törvényben megállapított öt évi cyclusban, még pedig adóalapon, vagy a törvényben megengedettnak jelzett eltérő módon kiszámítva, azután az italmérés hasznosítására szolgáló ingatlanok évi adóját, ezek tőkeértékét úgy becslés szerint, mint az illetéki

törvényben megállapított minimális érték szerint, az italméréssel netalán összekevert s együttesen megadóztatott egyéb jogositványok (vásár-, vám-, révjog) jövedelmét, még pedig az adókiivetés s az ezzel az alkalommal megejtett nyomozás szerint, a jogosult helyett netalán a bérlő által fizetett adót, a kártalanítási összeg kiszámítására szolgáló átlagjövedelmet. Tartalmazza továbbá azt, ki, mikor és hol jelentette be az igényt a kártalanításra, a javasolt kártalanítási összeget a 10% levonása után, a végérvényesen megállapított kártalanítást elkülönítve a szerint, a mint az egyezségileg, a közigazgatási bizottság albizottsága vagy a pénzügyminiszterium állapította meg, azt, ki igényelte, kinek szolgáltatott (egyezőleg a fennebb említett »napló« adataival), hogyan, kötvényekben vagy készpénzben, esetleg részben és ideiglenesen járadékszelvényekben, végül az ingatlanokért megállapított kártalanítási összeget.

Ilyen előmunkálatok után indult meg a kártalanítási eljárás az 1889. április 30-ikáig bezárólag bejelentett igények alapján, a melyeket a következő s későbbi fejtegetéseink egyik segédeszközét képező táblázat foglalja magában:

Megye	Községek száma	Jogosítottak száma	Jogok száma és pedig igényelt			Igényelt kárpótlás frt.	Osztályozása a jogosultaknak							
			nemesei	urbéri	önjog		Physical szemé- lyek	Jogi személyek						
								Hitbizomány	Testületek				Községek	
									Állam kincstár	Papi	Alapok	Városok		
a) Duna balpartja.														
Arva	99	204	145	59	—	1.883.784	59	84	—	2	—	—	59	
Bars	213	378	237	138	3	3.137.994	145	23	9	55	8	—	138	
Esztergom	62	116	68	48	—	1.124.455	28	3	—	36	1	—	48	
Hont	183	386	218	167	1	2.846.527	146	24	2	45	2	1	166	
Liptó	121	125	101	24	—	1.951.319	91	—	10	—	—	—	24	
Nógrád	273	646	410	234	2	4.051.172	350	50	—	20	—	—	226	
Nyitra	451	757	531	223	3	7.398.984	366	93	—	78	6	—	214	
Pozsony	299	557	356	196	5	5.858.760	270	67	—	23	5	1	191	
Trencsén	407	466	421	41	4	4.309.795	235	176	—	10	4	—	41	
Türocz	95	106	99	5	2	1.379.209	74	18	—	—	9	—	5	
Zólyom	139	223	178	44	1	3.032.492	125	17	30	3	4	—	44	
Együtt...	2.332	3.964	2.764	1.179	21	36.974.491	1.889	555	51	272	39	2	1.156	
b) Duna jobbpartja.														
Baranya	358	581	255	325	1	5.106.243	209	13	—	21	14	1	323	
Fejér	103	230	154	76	—	3.501.380	88	51	—	12	2	1	76	
Győr	94	201	140	61	—	2.261.404	80	20	—	38	1	1	61	
Komárom	94	199	133	62	4	2.763.459	69	36	4	27	—	1	62	
Moson	53	183	125	57	1	2.096.095	79	42	—	10	—	—	52	
Somogy	312	695	434	261	—	5.434.610	289	102	—	37	6	—	261	
Sopron	238	465	270	191	4	4.785.127	243	—	—	30	—	1	191	
Tolna	121	277	172	104	1	3.239.922	106	42	—	1	24	—	104	
Vas	636	978	508	467	3	6.382.979	358	149	—	23	3	—	445	
Veszprém	187	393	264	129	—	3.663.561	132	62	1	53	16	—	129	
Zala	694	1.047	675	367	5	5.349.125	546	64	—	71	2	—	367	
Együtt...	2.890	5.249	3.130	2.100	19	44.583.905	2.199	581	5	323	68	5	2.068	

Megye	Községek száma	Jogosítottak száma	Jogok száma és pedig igényelt			Igényelt kárptólas frt.	Osztályozása a jogosultaknak							
			nemesei	urbéri	önjog		Jogi személyek							
							Physicali személyek	Hittbizomány	Testületek	Alapok	Városok	Községek		
c) Duna-Tisza köze.														
Bács-Bodrog	127	222	102	108	12	11,640.593	55	12	37	6	—	4	108	
Csongrád	22	35	23	12	—	4,102.857	14	7	—	—	—	2	12	
Heves	116	277	176	98	3	3,498.164	140	—	—	39	—	—	98	
Jász-Nagy-Kun-Szolnok	49	128	86	42	—	5,796.156	74	4	—	3	5	—	42	
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	211	452	259	187	6	14,462.605	171	30	16	37	9	2	187	
Együtt	625	1.114	646	447	21	39,500.375	454	53	53	85	14	8	447	
d) Tisza jobbpartja.														
Abauj-Torna	280	542	417	123	2	5,486.101	307	93	4	19	—	1	118	
Bereg, Ugocsa	350	374	341	33	—	3,091.532	146	186	1	8	—	—	33	
Borsod	181	366	221	142	3	4,353.904	142	36	11	34	2	—	141	
Gömör	274	435	322	111	2	6,265.886	229	84	1	10	—	—	111	
Sáros	379	429	419	6	4	3,266.002	391	11	11	1	9	—	6	
Szepes	227	148	109	39	—	6,210.950	25	47	2	35	—	—	39	
Ung	210	215	203	11	1	1,837.337	125	12	64	1	2	—	11	
Zemplén	447	587	563	21	3	5,060.253	305	233	3	22	3	—	21	
Együtt	2.348	3.096	2.596	486	15	35,571.965	1.670	702	97	130	16	1	480	
e) Tisza balpartja.														
Békés	29	66	49	16	1	2,582.268	41	8	1	—	—	—	16	
Bihar	495	1.136	708	423	5	9,478.770	482	53	1	172	4	1	423	
Hajdu	20	53	38	15	—	3,634.069	30	4	—	3	—	1	15	
Mármaros	161	180	153	24	3	3,421.007	117	—	36	3	—	—	24	
Szabolcs	139	304	201	102	1	3,579.180	163	28	3	4	4	—	102	
Szatmár	307	547	392	151	4	6,034.011	230	84	16	65	—	1	151	
Szilágy	243	575	355	212	8	3,691.135	265	84	—	12	2	—	212	
Együtt	1.394	2.861	1.896	943	22	32,420.440	1.328	261	57	259	10	3	943	
f) Tisza-Maros szöge.														
Arad	219	433	358	73	2	6,012.056	258	69	28	—	4	1	73	
Csanád	31	56	45	10	1	1,906.187	29	1	14	1	—	1	10	
Krassó-Szörény	362	543	428	107	8	4,388.598	170	—	188	—	78	—	107	
Temes	222	594	421	162	11	4,920.560	320	—	85	8	17	2	162	
Torontál	231	489	429	51	9	6,699.629	355	14	51	16	1	1	51	
Együtt	1.065	2.115	1.681	403	31	23,927.030	1.132	84	366	25	101	4	403	
g) Erdély.														
Alsó-Fehér	181	456	305	147	4	4,245.225	192	45	9	37	26	—	147	
Besztercze-Naszód	98	337	247	88	2	2,029.469	161	9	—	—	73	—	88	
Brassó, Fogaras	112	219	127	89	3	7,274.688	81	9	34	6	—	—	89	
Csik	66	85	28	56	1	1,834.545	28	—	—	1	—	—	56	
Háromszék	116	194	84	101	9	2,284.886	90	—	—	3	—	—	101	
Hunyad	440	1.194	861	329	4	4,723.659	770	—	73	21	1	—	329	
Kolozs	236	765	624	138	3	5,285.485	419	111	8	78	10	1	138	
Kis- és Nagy-Küküllő	243	559	366	186	7	4,167.011	239	66	1	62	5	—	186	
Maros-Torda	212	445	321	116	8	3,391.594	234	51	16	22	5	1	116	
Szeben	88	124	37	86	1	3,844.018	28	—	3	4	3	—	86	
Szolnok-Doboka	320	861	708	149	4	4,153.557	588	9	30	91	—	—	149	
Torda-Aranyos	142	602	491	104	7	3,118.424	411	59	9	10	9	—	104	
Udvarhely	138	196	95	96	5	2,349.271	82	15	—	—	3	—	96	
Együtt	2.392	6.037	4.294	1.685	58	48,701.832	3.323	374	183	335	135	2	1.685	
Magyarország összesen	42.946	24.436	17.006	7.213	187	261.680.038	11.995	2.610	812	1.429	383	25	7.182	

A táblázathoz egyelőre csak az a megjegyzésünk, hogy a jogosítottak számában a közbirtokosságok, mint egyes jogosítottak szerepelnek.

A megállapított kártalanítási összegeket az összes községek nézve ma még nem ismerjük, mert a kártalanítás mivelete nincs még teljesen befejezve. Az adminisztráció mun-

kalkodásának megítélésére nem tartjuk érdektelennek, hogy 1889. májusa óta — mert az eljárás tulajdonképeni megindítását csak ettől az időponttól számíthatjuk — eddig a munkálat annyira előrehaladt, hogy a szoros értelemben vett Magyarország 12.946 községe közül ma már alig 2.000 oly község van, a melyben a kártalanítás teljesen befejezve nincs. Ez az eredmény a kártalanítási művelet okszerű centralisatiójára s főleg arra véljük visszavezethetni, hogy a súlypont a jogosultakkal kötendő egyezségekre van helyezve.

Magától a kártalanítás megállapításának miveletétől a kártalanítási összeg kiadásához átmenetet képez az 1889. évi XXXIII. törvényczikk. A kártalanítási eljárás megindítása után az ország különböző vidékein, leginkább az erdélyi részekben felhangzott az a panasz, hogy egyes pénzre szorult jogosultak igényeiket üzereknek az igények értékén tetemesen alul eladják. Ezek ellen az üzelmek ellen föllépni úgy a magánosok veszélyeztetett érdekei, mint az államhitel szempontjából indokoltnak mutatkozván, az idézett törvénnyel felhatalmazást nyert a pénzügyminiszter, hogy a kártalanítási tőkékre akár az állami pénzekből, akár magánpénzintézetek útján már 1889-ben előleget adhasson. Az előlegek kamatlába 6 $\frac{1}{2}$ %-ban van megállapítva, a mihez, ha az előleget pénzintézetek adják, a kártalanítási kötvények árfolyam-különbözete címén még ehhez 1 $\frac{1}{2}$ %-ot számíthatnak.

A törvény által nyújtott ezt a könnyítést azonban viszonylag igen kevesen, 65 község után 53 jogosult mindössze 423.628 frtnyi összeggel vették igénybe, a minek oka egyrészt abban keresendő, hogy az előlegek kiadhatását a jogbiztonság követelményeinek megfelelően ahhoz a két feltételhez kellett kötni, hogy a tulajdon kérdése tisztázva van és a kártalanítási igény más jogával terhelve nincs, másrészt abban, hogy a kártalanítási eljárás időközben annyira előrehaladt, hogy az előlegek fölvétele tárgytalanná kezdett válni, végül az sem valószínűtlen, hogy jó része az előlegre szoruló igényjogosultaknak magánúton s itt talán az előleget vevő félre kedvezőtlenebb feltételek, de mindenestre kevésbé kényelmetlen alakiságok mellett a törvény hatályba lépte előtt is, után is oldotta meg a kérdést.

DR. POPOVICS SÁNDOR.

VÁLASZ A »NÉHÁNY SZÓ AZ ÉLETBIZTOSÍTÁSRÓL« CZÍMŰ CZIKKRE.¹⁾

Az idézett cím alatt a »Nemzetgazdasági Szemle« f. évi május havi száma dr. Vargha Gyula urnak egy cikkét teszi közzé, a mely Israel B. bécsi hírlapírónak a New-York és Equitable amerikai életbiztosító társaságok ellen irányuló egyik röpiratát ismerteti. Igen tisztelt szerkesztő ur igazságszereteténél és méltányosságánál fogva szives volt a cikkhez azon megjegyzést fűzni, hogy a Szemle e cikkel szemben készségesen fog helyet engedni egy érvekkel és számokkal támogatott czáfolatnak. Az oly lekötelező módon felajánlott vendégszeretettel élve, legyen szabad dr. Vargha ur cikkére következő megjegyzéseket tennem. Előre bocsátom, hogy nekem a két említett társaság közül csak az egyiknek, a New-Yorknak adatai állanak rendelkezésemre, tehát csakis erről szólhatok.

¹⁾ Készségesen adunk helyet e czáfolatnak, mert bennünket nem vezet sem rokon-, sem ellenszenv, csak a közérdek, mely azt kívánja, hogy az életbiztosításban fenforgó controvers kérdések minél inkább tisztáztassanak, a közönség érdeke minél inkább megóvassék és méltányos kielégítésben részesüljön. Az az antagonismus, mely a két nagy amerikai biztosító intézet és az európai életbiztosító intézetek közt fenforog, kétségkívül nagyon megérdemli a komoly figyelmet s munkatársunk is ezt akarta felköltetni, midőn Israel B. tanulmányát ismertette. Az amerikai biztosító-társaságok versenyének jótékony hatását a nagyközönség érzi és tapasztalja a díjtételek tetemes leszállításában, hogy azonban a díjtételek leszállításának hol van az a határa, melyen túl kockán forog a társaság, de kockán a biztosítottak érdeke is, azt a biztosítási matematikusok számíthatják ki s ha biztosító-társaságaink valamelyike netalán ily irányú tanulmányban akarja a két álláspontot megvilágítani, folyóiratunkat mi kész örömet tartjuk továbbra is nyitva a kérdésnek személyeskedéstől ment, objectív irodalmi megvitatása számára.

A szerkesztő.

Mindenek előtt egy általános megjegyzést kell tennem. Én dr. Vargha urnak óhajtok válaszolni, de semmi esetre sem Israelnek. Ez utóbbi ugyanis már támadásainak természeténél fogva oly térre lépett, a hol az udvarias vitatkozás lehetetlen. Ő nem elégedett meg azzal, hogy a New-York helyzetét egyik vagy másik irányban bírálata tárgyává tegye, hanem odáig megy, hogy nem áttallja azt állítani, hogy az egész társaság rothadt és hogy üzleti működése csalásnál nem egyéb. Israel szerint ugyanis minden hamis a New-Yorknál: a kiosztott nyerevények mesterkéltek, a kimutatott bevételek nem léteznek, az eskü szentsége alatt közzétett évi jelentések mind hamisított okmányok. Szerinte e nagy kölcsönös társaságnak csak egy cél lebeg szemei előtt: minél többeket lépre vezetni és üzérkedéseinek áldozatává tenni. A társaság szerint már-már azon határon van, hogy a büntető törvénybe ütközzék és nem sokára e határt át fogja lépni.

Ha egy társaságról ily dolgok állittatnak, az csak kettőt tehet: vagy ügyészhez fordulni, vagy a rágalmakat hallgatással mellőzni. A New-York ez utóbbi elvet szokta követni és helyesen teszi. Mi Israel röpiratát már hosszabb idő óta ismertük, de nem tartottuk érdemesnek reá válaszolni azon meggyőződésben, hogy minden olvasó könnyen átláthat a szítán és így a vádak önmaguktól megdőlnék. Dr. Vargha ur példájából látjuk, hogy e részben csalódtunk. Ezért tartjuk szükségesnek válaszolni, de újból is kiemeljük, hogy a vitába nem azért bocsátkozunk, hogy meggyőzzük Israelt, a ki most röpiratának elárusításával foglalkozik, hanem tiszteletből a loyális olvasók iránt, a kik az említett röpiratban oly dolgokat véltek találni, melyek abban tulajdonképen nincsenek.

Israel B. ur első sorban heves rohamot intéz a nyerevényhalmazati kötvény régi alakja, az ugynevezett egész tontina ellen. Ez különben már befogadott szokása azoknak, a kik azon törekszenek, hogy a New-Yorknak rossz hírét költsek. Rendesen azon kezdik, hogy megtámadják a régi tontina-rendszert; idézik a svájczai szövetségtanács biztosítási ügyosztályának kedvezőtlen véleményét e rendszerről; mélyen megindulnak azon szerencsétlen áldozatok sorsán, a kik, miután a megállapított 20 díj közül 19-et pontosan befizettek, összes befizetéseiknek gyümölcsét elvesztik, mivel az utolsó díj befizetésével egyetlen órával elkéstek; felháborodva kelnek ki a

túlélők nyereséghajhászata ellen, kik szerintök különben csakis egymás pusztulására gondolnak és törekszenek. Ezen egész filippika csak abban a hibában leledzik, hogy tökéletesen tárgy és cél nélküli, mivel oly biztosítási módra vonatkozik, melyet a New-York hosszú évek óta nem gyakorol és hozzátehetjük *Magyarországon soha nem is gyakorolt.*

A New-York által jelenleg kiadott halmazati kötvényeknél a biztosított, ha a díjfizetést beszünteti, ép úgy bir igénynyel tőkésített díjmentes kötvényre, mint bármely más társaságnál. Ezen nyereményhalmazati rendszer (vagy mint Israel nevezi »tontina-rendszer«) korántsem új biztosítási nem, hanem egyszerűen a *nyereményben való részesülésnek egy különös módja* és az ennek alapjául szolgáló elv (az *elhalszott részesülés elve*), egyik vagy másik formában, alkalmazásban van majdnem az összes nagy európai társaságoknál, a mint a »Royal Society of actuaries of Great Britain« kitünő elnöke, Sprague, mindezt kifejezetten elismerte és kifejtette egyik megnyitó beszédében, melyet a nevezett társaság gyűlésében tartott.

Ugyanezt illusztrálja azon francia és német társaságok példája, melyek nyereményeiket az *összes befizetett díjak kamatja alakjában* osztják fel. Ha felteszszük, hogy állandóan 3%-os kamat érhető el (a mint ezt a Gotha és más társaságok tényleg fölteszik), az első osztalék az első díjnak 3%-át fogja kitenni; a második osztalék már két díjnak, a harmadik már három díjnak 3%-át fogja képviselni s így tovább. Minden szakember tudja, hogy ezen felosztási mód egészen mesterkéltnél, mivel a biztosítottak által fizetett díjak nem maradnak meg egészen a társaság birtokában és így az *egész* díjak nem is kamatozhatnak; hanem a kilátásba helyezett eredmény a *nyereményhalmazat* egy neme által éretik el, olykép, hogy az első évek nyereményei nagy részben *visszatartatnak* és felhalmoztatnak a végből, hogy a következő években a nyeremények a kívánt összeget elérjék.

Dr. Vargha ur nyomatékosan kiemelte mindazt, a mit a *régi* halmazati rendszer veszélyes és hátrányos oldalának tekint, engedje meg, hogy én viszont a halmazati rendszer oly tulajdonságára utaljak, mely, úgy látszik, figyelmét elkerülte.

A nyereményhalmazat elve alapjában méltányos, mivel a nyereményben való részesülést fentartja azoknak, kik a nyere-

mények előteremtéséhez legnagyobb részben hozzájárultak, de ez elv egyuttal a család oltalma szempontjából is igen üdvös, mivel a biztosítottban személyes érdeket kelt kötvényének, illetve a biztosítás által családjának nyújtott oltalomnak fenntartása iránt. Gyakran lehet hallani (és a buzgalom, melylyel e nézet terjesztetik, érthető oly társaságok részéről, melyeknek első sorban a részvényesek osztalékáról kell gondoskodni), hogy az életbiztosításnak lényegileg *önmegtagadás* tényének kell maradni! Ez mind igen szép, csak hogy az önmegtagadás nem gyökerezik oly mélyen gyarló emberi természetünkben, hogy nem mutatkoznék célszerűnek ez érzelmet egy másik, tán nem oly magasztos, de minden esetre ép oly hatékony érzelem, az *önérdek* által támogatni. Ezt teszi a halmazati kötvény és ez által már ezer meg ezer családot mentett meg a végromlástól. Nincs képtelenebb ellenmondás, mint a melybe a New-York ellenfelei esnek, midőn egyrésről azt állítják, hogy a társaság lehetőleg halmazati kötvények választását ajánlja biztosító feleinek; míg másrésről ráfognak a társaságra, hogy a kötvényfelbontás módjait és számát mindenképen szaporítani törekszik. Hiszen a halmazati rendszernek sajátsága éppen abban áll, hogy az idő előtti kötvényfelbontást korlátozza és a halmazati rendszer főleg ezen szempontból rendkívül üdvösnek bizonyult.

Dr. Vargha ur elismeri, hogy a halmazati kötvény új alakja sokkal kevésbé kifogásolható, mint a régi, de nem menti fel teljesen, mivel szerinte még mindig túlságosan kedvez a nyereményhajhászásnak. Dr. Vargha ur igen helyesen kimutatja, hogy a nyereség miért nem küszöbölhető ki teljesen az életbiztosítási intézményből; de ő azt óhajtja, hogy a nyereség csak a mellékes járulék szerepét játssza, mely egyáltalán *számba nem vehető*. Erre legyen szabad válaszolnom, hogy a nyeremény, mely például több német kölcsönös intézetnél az évi díj több mint 40%-ára rúg, még sem képez figyelembe nem jöhető csekélységet. Különben ugyanez áll a részvénytársaságokról is, csak hogy miután ezek nyereményeik legnagyobb részét a részvényesek osztalékára fordítják, persze kevesebb marad a biztosítottaknak. Egy kisebb bécsi társaság, mely fővárosunkban is bir fiókkal, utolsó évi jelentése szerint részvényeseinek 60.000 forint osztalékot fizetett (egy millió forint részvénytőke után), míg a biztosítottak nyereményei

az 1887/89. évi időszakban a befizetett díjak 49⁰/₀-ára rúgtak. Ily körülmények között csakugyan nem lehet azt mondani, hogy az életbiztosításnál a nyereség számba nem jöhető tényező. De másrésről bizvást lehet állítani, hogy a nyeresemény az életbiztosításnál sohasem lesz oly nagy, hogy az nyereségvágyat kelthessen, vagy azt serkentesse. Azon szemrehányás, hogy a halmazati kötvény nem egyéb szerencsejátéknál, üres vád, melynek semmi értelme. Hát lehet-e egy *játékost* képzelni, ki pénzét évről-évre a társaságnál befizesse azon reményben, hogy majd tizenöt vagy husz év múlva fölvehesse befizetéseit négy- vagy akár ötszázalékos kamattal? Pedig ez már nagyszerű eredmény lenne, mert ez több, mint a mennyiért Israel a New-Yorkot megtámadja. Nem, a halmazati kötvény soha egy játékosra nézve sem képezett kísértést. Ily állítás csak élénk képzelem szüleménye lehet.

A mi a svájczai szövetségstanács biztosítási ügyosztályát illeti, melynek véleményét az ellenfelek oly szívesen idézik, midőn a halmazati kötvény régi alakjáról van szó, tán helyén lesz itt megemlíteni, hogy ugyancsak ezen hivatal a New-York jelenlegi halmazati kötvényeinek behozatalát nemcsak helyeslő tudomásul vette, hanem egyidejűleg jóváhagyta az erre vonatkozó nyeresemény-bebecsléseket, miután az ezeknek alapjául szolgáló összes adatokat a társaság e hivatal elé terjesztette. Szintugy bölcsen elhallgatják ellenfeleink, hogy a többi államok hivatott közegei a halmazati kötvényt kifejezetten vagy hallgatagon szintén jóváhagyták. Ellenfeleink e hallgatása lehet hogy véletlen, de mindenesetre e véletlenség jellemző.

Dr. Vargha ur Israel nyomán szemrehányólag emlegeti a New-York állítólagos lármás reklámjait és túlzott ígéreteit. A mi az első pontot illeti, meg vagyok győződve, hogy ha dr. Vargha ur a New-York reklámjait összehasonlítja hazai intézeteink reklámjaival, állítását nem fogja fentartani. Még az évi jelentésnek a hirlapokban közzétett kivonatában is a New-York csupa száraz számadatokat közöl, a nélkül, hogy azokat dicsérő kommentárral kísérné, mint a hogy az közönségesen történni szokott. A New-York reklámjai, igaz, elégedetlenséget keltenek bizonyos versenyintézeteknél, mert a közzétett tényleges eredmények nagyon is kedvezők. De ezen czéhbéli iriggykedésekkel a közönség keveset törődik és ott biztosítja magát, a hol legelőnyösebben teheti.

A »túlzott ígéretek« miatt tett szemrehányás minden tekintetben alaptalan: először is a New-York soha ígéretet nem tett, hanem egyszerűen becsléseket állított fel; másodszor két év óta becsléseket sem ad, hanem díjtáblázatainak magyarázataul a *tényleg elért eredményekből* hoz fel példákat. »Igen ám«, mondhatják ellenfeleink, »de a New-York azelőtt felállított becsléseket és azok magasabbak voltak, mint az utóbb *tényleg elért eredmények*.« Ez tökéletesen igaz, de milyen következtetést lehet ebből levonni? Hát a biztosító társaságok csak úgy tetszésök szerint teremthetnek elő nyereményeket? Tegyük föl, hogy egy műépítést megbizunk, készítsen költségelőirányzatot oly építkezésről, mely csak 15 év múlva lesz befejezve; világos, hogy a műépítész munkájátát a jelenleg fennálló árakra fogja alapítani. Ha most már az alapul vett árak egyike vagy másika megváltozik, az egész költségelőirányzat megszűnik helyes lenni, de fogjuk-e azért azt mondhatni, hogy a műépítész megcsalt bennünket? Ugyanez áll a biztosító társaságok becsléseiről. Mikor a New-York a halmazati kötvényeket behozta, okvetlenül meg kellett jelölni, legalább megközelítőleg, azon eredményeket, melyeket ez új rendszertől várt. Alapul természetesen addigi tapasztalatait kellett vennie, fölvetett tehát egy bizonyos kamatlábat és egy bizonyos százalékot, a halálozást, a költségeket és a kilépőket illetőleg és ezen adatokra, *melyek akkor igazak voltak*, alapította számításait. De akkor, 1872-ben a társaság előre nem láthatta a nagy pénzügyi válságot, mely kevéssel utóbb kezdődött és napjainkig tartott. A kamatláb csökkent, a költségek ellenben emelkedtek, még pedig nem csak a New-Yorknál, hanem az összes társaságoknál általában. Másrészről a New-York kötelességének tartotta feleit lehetőleg megóvni azon specziális veszély ellen, mely a halmazati kötvény régi formájával össze volt kötve, a társaság loyaltása tehát ezen biztosítási nemtől visszatartotta mindazokat, kik nem érezték magukat vagyoniilag elég erőseknek arra, hogy a díjfizetést a választott időszak végeig pontosan folytathassák. Ennek folytán a kilépők száma a föltételezettnél jóval kisebb maradt, a mi természetesen a nyereség viszonylagos csökkenését maga után vonta. Mindez okoknál fogva valóban jelentékeny különbség állott elő az eredetileg föltételezett és *tényleg elért* nyeremények között, de szinte magától

értetődik, hogy a New-York ezért felelőssé nem tehető és hogy képtelenség lenne ebből ellene szemrehányást követelni. Egy biztosító társaságtól ily körülmények között joggal csak azt lehet követelni, hogy becsléseit a változott viszonyokhoz képest módosítsa, a mit a New-York mindenkor pontosan meg is tett. Azok, kik a New-Yorknak mindenáron ellenfelei, ebből szemrehányást csinálhatnak neki, a pártatlan bírálat ez eljárásban csak a társaság őszinteségének és loyaltásának jelét fogja látni.

Különben, mint már említettük, becslések a társaságnál többé egyáltalán nem léteznek. A becslések szükségesek voltak kezdetben, midőn a halmazati rendszer életbe lépett, mivel akkor tapasztalatokra hivatkozni nem lehetett, de nem lenne értelme a becsléseknek ma, midőn lejárt halmazati időszakok tényleges eredményei állanak rendelkezésre. A New-York minden esztendőben közzétesz egy kimutatást, mely a halmazati kötvények legújabb eredményeit tartalmazza, ezek alapján ám alkosson mindenki magának véleményt arról, hogy mennyiben fog hasonlithatni a jövő a multhoz. De mindez persze nem akadályozza a társaság rágalmazóit, hogy sippal-dobbal ne hirdessék, miszerint a New-York csak folytatja a közönség ámitását lármás reklámokkal és teljesíthetlen ígéretekkel, habár, mint ők hozzátesszik, a halmazati kötvényekre elért eredmények bizony meglehetősen csekélyek. Ámde a kérdéses reklámok és ígéretek nem egyebek, mint száraz kimutatása azon eredményeknek, melyeket ők »csekélyeknek« hiesztelnek. Végre is egy ellenmondással több vagy kevesebb ezen uraknál nem határoz.

Az is felhozott, hogy a régi halmazati kötvények után elért eredmények alapján megközelítőleg sem lehet meghatározni az új halmazati kötvényekre elérendő nyeremények valószínű nagyságát. Az okoskodás ugyanis a következő: »Miután a régi halmazati kötvényeknél egy tagnak kilépése alkalmával kötvényének egész értéke befolyt a közös halmazati nyereményalapba, míg a halmazati kötvények új rendszerénél ez alap csupán a kilépő kötvényének nyereményosztalékával szaporodik (miután a díjtartalékot a kilépő díjmentes kötvény alakjában igényelheti), merő lehetetlenség, hogy az új rendszerű halmazati kötvények eredményei a régi halmazati kötvények eredményeit elérhessék.«

Ezen okoskodás első pillanatra csakugyan plausibilisnak látszik és mégis semmi sem bizonyítja jobban, mint ezen állítás, mily keveset értenek a New-York ezen ellenfelei ama kérdésekből, melyeknek bírálóiul magukat fölvetik. Az kétségtelen, hogy ha a halmazati kötvények mindkét rendszere mellett a *kilépések száma egyenlő maradna*, a kilépésekből eredő nyereség sokkal nagyobb lenne a régi, mint az új rendszer mellett. De ép ezen föltétel hiányzik. Valamint a postánál a viteldíj leszállítása a feladott levelek számának szaporodását vonta maga után, a mely szaporodás a kincstár által hozott látszólagos áldozatot busásan pótolta, úgy az életbiztosításnál a kilépéssel járó hátrányok enyhítése a kilépések számát felfofoztette. A régi halmazati rendszer mellett a biztosított tudván, hogy kilépése folytán kötvényének egész értékét elveszitené, a legnagyobb erőfeszítéseket tette, hogy kötvényét érvényben tartsa; és csakugyan a 4. esztendő után a kilépések száma elenyésző csekély volt. Az új halmazati rendszer mellett a biztosított tudja, hogy kilépése folytán csupán a nyereségben való részvétel jogát veszti el (míg díjmentes leszállított tőkéjű kötvényre való igénye érintetlen marad), ennek következtében sokkal könnyebben határozza el magát a díjfizetés beszüntetésére.

Különben e részben már a tapasztalás döntött, a tett tapasztalás ugyanis bizonyítja, hogy a kilépésekből eredő nyereség az új halmazati rendszer mellett legalább oly nagy, mint volt a régi halmazati rendszer mellett. De azért nem akarjuk kétséget nem tűrő ténynek állítani, hogy a végeredmény jövőben ugyanaz lesz, mint volt a múltban, mert végre is az eredmény sokféle tényezőktől függ, melyeknek hatékonysága évről-évre változhatik. Mi egyszerűen azt állítjuk, hogy az, a mi a régi és az új halmazati kötvény között lényegileg a különbséget alkotja, az eredmény csökkenésének oka nem lehet. Midőn tehát Israel ur »merő lehetetlenségről« beszél, csakis saját szakértelmének hiányát bizonyítja.

De térjünk át azon vádakra, melyek Israel ur specialitását képezik és a melyek egyenesen a társaság tisztességét vonják kétségbe. Israel azt állítja, hogy a New-York a lejárt halmazati kötvényeknek sokkal nagyobb nyereményeket juttat, mint a milyen azokat jogosan megilletné; vagyis más szóval, hogy a társaság többi biztosítottjait bűnös módon megrövidíti azon

czélból, hogy a lejáró halmazati kötvények révén magának reklámot csaphasson. Ámde engedje meg nekem dr. Vargha ur, hogy figyelmeztessem, hogy e föltevés már magában véve is mily kevés valószínűséggel bir. Először is a New-York halmazati kötvényeire eddig elért eredmények korántsem hágják át a plausibilitás határát. Főntebb láttuk, hogy a német kölcsönös társaságok (*az összes befizetett díjak arányában* történő fokozatos nyereményfelosztás rendszere mellett) nem haboznak nyereménybecslésüket arra alapítani, hogy az évi osztalék állandóan 3% marad: tehát abból indulnak ki, hogy a biztosítottak *három százalékos tőkeelhelyezés* előnyeit élvezik *egészen eltekintve a biztosítás által nyújtott oltalomtól*, mely a biztosítottak mintegy ingyenes járuléka. Ha tehát a nagy német kölcsönös társaságok a biztosítást 3%-os tőke elhelyezéssel kapcsolhatják össze, a nélkül, hogy a biztosított a nyereményre oly hosszú ideig várakozni tartoznék, mint az a halmazati rendszernél történik: akkor bizonyára korántsem meglepő, ha a New-York különleges halmazati rendszere mellett, a biztosítást úgy eszközölheti, hogy a kockázat viselésén kívül 3½, sőt 4%-os kamatozást is nyújt. Ez annyira kézzelfogható, hogy ennek kimutatására épenséggel nem szükséges valami nagy számítás.

Másodszor az elhalasztott nyereményfelosztás annyira uralkodóvá vált a New-Yorknál, hogy az ajánlattevőknek csak igen csekély százaléka óhajtja nyereményeit évről-évre fölvenni. Israel azt állítja, hogy a New-York Pétert meg rövidíti, hogy rovására Pált előnyben részesítse, de a midőn 90 Pálra csak 10 Péter van, igen nehéz lesz Péteréket oly mérvben megkárosítani, hogy abból a nagy többségben levő Páloknak csak egy észrevehető foszlány is jusson.

De hagyjuk e csekély nehézségeket és ne akadékoskodjunk Israel urral szemben. Mellőzzük azon összehasonlithatlanul nagyobb nehézséget is, hogy lehessen ily nagymérvű csalást oly nagyszámú tanu szemeláttára mintegy állandósítani. A New-York igazgatója a társasági könyveket nem tarthatja zsebében, azok a hivatalnokok egész ezrede előtt nyitva vannak, az állami biztosítási ügyosztály felügyelete alatt állanak, kivonatosan a társaság évi jelentéseiben és egyéb okmányaiban közzétételnek. Képzeltető-e rendszeres csalás, mely közel 150.000 kötvény számlájának meghamisításával

járna, mely hallatlan elővigyázati rendszabályokat tenne szükségessé és a mely hosszú évek során át folytatható lenne, a nélkül, hogy valaha a legcsekélyebb gyanu merülne fel vagy valamely indiscretio történnék? Ez valóben csodával határos lenne! De ismétljük, mellőzzük mindezeket és lássuk, mily alapra van fektetve Israel ur vádja.

Ime Israel eljárása: hogy meghatározhassa a nyereményt, mely a New-Yorknál 20 évi nyereményhalmazat folytán elérhető, fölvesz egy esetet, hogy egy 40 éves ember 10.000 frankra biztosítja magát; az évi díjból levon egy bizonyos százalékot halálozások, egy bizonyos százalékot költségek czimén, a maradékot tőkésíti az elhelyezések átlagos kamatlába mellett, hozzá ad egy bizonyos hányadot a kilépések folytán származó nyereség fejében, azután konstatálja az eredményt és a kérdés meg van oldva. Jól van ám, de tetszik tudni, hogy az évi díjnak milyen százalékát veszi föl, mint költségjárulékot? Több mint *huszonegy százalékot* ($21\frac{1}{2}\%$)! Ez ugyanis az utóbbi években a New-York összes költségeinek aránya *tisztán a biztosítási díjakból* befolyt jövedelmekhez. E szerint Israel ur azt hiszi, hogy egy félmilliárdot meghaladó vagyon kezelése semmibe sem kerül és hogy a járadékosztály igazgatása hasonlóképp semmi költséget nem okoz. Ez azonban hagyján, de Israel a fentiek szerint azt is fölteszi, — a mi sokkal nagyobb fontossággal bír — hogy az *óriási új üzletek szerzése* folytán évről-évre felmerülő költségek mérvül szolgálhatnak a régi biztosításokra méltányosan háruló költségek meghatározására. Ezen feltevés a képtelenség netovábbja!

Vegyünk egy példát, hogy jobban megértessük magunkat. Az 1888. évben a New-York összes költsége volt fr. 22,888.721.

Biztosítási díjak czimén összesen befolyt:

új díjakból	fr. 34,018.049
régi díjakból	» 65,230.034
összesen	fr. 99,248.083.

E szerint a költségek a biztosítási díjakból befolyt összes bevételek 23% -át teszik ki. De hát vajjon ebből az következtethető-e, hogy a New-Yorknál minden befolyt díjnak 23% -a rámegy a költségekre? Ez óriási képtelenség lenne, minden szakember tudja, hogy az új díjak legalább *tízszor nagyobb* költséggel járnak, mint a régi díjak. A költségek tehát távolról sem oszthatók fel egyformán az új és a régi díjak

között; helyesen a költségfelosztás a fenforgó példában a következő módon történhetnék:

új díjak költségei (56%)	fr. 19,301.069
régi díjak költségei (5 $\frac{1}{2}$ %)	» 3,587.652
összes költségek	fr. 22,888.721.

Tessék csak figyelembe venni azon lényeges különbséget, mely ezen felosztási módozat folytán előáll. Israel módszere szerint azon biztosítottnak, ki 20 éven keresztül 1.000 fr. évi díjat fizet, költségjáruléka lenne

20-szor 230 fr., vagyis összesen 4.600 fr.

Ellenben a fenti módszer szerint a kérdéses biztosítottnak költségjáruléka lenne

560 fr. az első esztendőben és

19-szer 55 fr. a következő években, vagyis összesen a 20 esztendőben 1.605 fr. Ez egy csekélységgel több, mint az Israel által kiszámított költségjáruléknak egy *harmadrésze*.

Nem akarom Israel számításait tovább feszegetni, az előadottakból úgy is világos, hogy azok alapja hamis. Csak azt kívánom megemlíteni, hogy a költségfelosztás tekintetében fentebb kifejtett módszert nem úgy hoztam fel, mintha az a New-Yorknál alkalmazásban állana, hanem csak mint olyat, mely a tények által indokolt helyes alaphoz legközelebb jár. Különböztetetlen e tekintetben egy általános és változhatatlan szabályt felállítani. Némely angol szakemberek például azon elvet állítják fel, hogy az új díjnak *100 százaléka* mehet rá a költségre, míg a régi díjakból legfőlebb *7 $\frac{1}{2}$ százalék*. Más szakemberek másféle arányt állítanak fel. De valamennyi szakember egyetért abban, hogy képtelenség lenne a régi díjakra ugyanazon költségjárulékot hárítani, mint az új díjakra. Csakis ezen alapvető megkülönböztetés nem tudása vagy félreismerése folytán lehet a New-Yorknak költségei nagysága miatt szemrehányást csinálni. Ép az ellenkező áll. Igaz ugyan, hogy a New-York költségei tetemesek, de ezek *termelési* és nem *fentartási* költségek. Ámde a termelési költségek kárpótlást nyújtanak az üzlet kiterjedése, az általános halálózási arány csökkenése, stb. által, míg a fentartási költségek semmi által sem kompensáltak. Mit lehetne tartani egy mezőgazdáról, a ki összehasonlitaná két gazdaságnak évi kiadását minden tekintet nélkül azon tényre, hogy az egyik gazdaságban tetemes áldozatok hoztattak a földek trágyázására,

míg a másik gazdaság tulajdonosa napról-napra él és földjeit kimerülni hagyja. Ily összehasonlítás nem lenne kevésbé helytelen, mint ha két biztosító társaság költségeit egybevetjük, a nélkül, hogy vizsgálónk a költségek *hováfordítását*.

A következő táblázat, összeállítva az 1887-ik üzletévre vonatkozó adatokból, kitünteti a New-York költségeit, összehasonlítva több más társaság költségeivel:

A társaság neve	Első évi díjak (Életjáradéki tökek levonásával)	Régi díjak	Költségek	A költségek aránya az elsőévi díjak- ból befolyt jövdelem- hez	A költségek aránya az elsőévi díjak- hoz, miután a költségek- ből a régi díjak $7\frac{1}{2}\%$ -a levonatott
New-York	6,118.922 doll.	10,589.558 doll.	4,290.314 doll.	58·0%	47·4%
Scottish Widows ..	52.065 ft. st.	711.353 ft. st.	76.342 ft. st.	146 6%	44·1%
Liverpool London Globe	14.614 » »	209.836 » »	20.983 » »	143·6%	35·9%
Gresham	63.850 » »	533.477 » »	146.465 » »	229·0%	166·7%
La Générale	4,715.378 fr.	25,362.510 fr.	6,863.898 fr.	145·6%	105·2%
La Nationale	2.580.906 »	18,872.271 »	4,298.310 »	166·5%	111·7%

Lássuk most Israel urnak második és utolsó speciális vádját. Ezen úgynevezett »statisztikus« szerint azon gyanu, hogy a New-York könyveit hamisítja, kétségtelenül be van bizonyítva az által, hogy az első évi díjak aránya az új biztosítások összegéhez sokkal nagyobb, mint a régi díjak aránya a régi biztosítások összegéhez. Lám, egy vádalap, melyet eddig-élé még senki sem fedezett fel. Míg a régi díjakból származó bevételek a New-Yorknál a régi biztosítások csupán $3\cdot90\%$ -át teszik, addig az új díjakból származó bevételek az új biztosítások $7\cdot50\%$ -ára rúgnak. »Ámde«, így okoskodik Israel, »ha ezen adatok helyesek, a díjak átlagos arányszázalékának évről-évre emelkedni kellene. Ez azonban a New-Yorknál nem történik, tehát világos, hogy e társaság jelentéseit hamisítja.«

A legkisebb biztosítási gyakornok felvilágosíthatta volna Israel urat, hogy az új díjak aránya az új biztosításokhoz soha sem nyújthatja azon normalis arányt, melyben a biztosítási díj a biztosított tőkéhez áll, még pedig azon egyszerű okból, mivel az első évi díjakból származó bevételek közt igen sok *egyszeri díj* szerepel. A New-Yorknál például az első évi díjakból származó bevételek közt azon biztosítási díjakon kívül, melyekre Israel kizárólag gondolt, még következő elemek foglaltatnak:

1. *Egyszeri díjakkal* kötött biztosítások.
2. *Kötvényköltségek* és azon *pótlékok*, melyek azért fizetnek, hogy a kötvény egy már elmúlt időpontról legyen keltezve a végből, hogy a biztosított kisebb díjat fizethessen.
3. *Kötvénykicserélések* díjtáblázat megváltoztatása folytán, különösen pedig *leszállított tőkájű díjmentes kötvények* kiállítása, melynél az eredeti kötvényre felgyült díjtartalék mintegy új biztosítás létesítésére befizetett egyszeri díjnak tekintetik.

4. Az (évi vagy egyéb) *nyeremények*, melyek vagy a biztosított tőke gyarapítására, vagy a fizetendő díjak csökkentésére fordíttatnak. Mindkét esetben valóságos új biztosítások létesülnek, melyeknek egyszeri díját a nyeremények képezik.

Ezek után érthető lesz mindenki előtt, hogy az első évi díjakból származó bevételek korántsem képezik a díjtáblázat szerint számítandó évi díjak egyszerű összeadását. Ezen jelenség különben egyáltalán nem képezi a New-Yorknak valami saját külön tulajdonságát: ez többé-kevésbbé minden társaságnál ugy van. Vegyük például a két legnagyobb francia társaságot, a La Générale-t és a La Nationale-t, akkor látni fogjuk, nemcsak hogy az új díjak aránya az új biztosításokhoz nagyobb, mint a régi díjak aránya a régi biztosításokhoz, hanem azt is, hogy az új díjak aránya az új biztosításokhoz nagyobb a *nyereményfelosztási* években (1886, 1888), mint a közbeeső esztendőkbén, a mi onnan van, mert a biztosítottaknak járó nyeremények legnagyobb része a fenti 4. pontban említett czélokra fordíttatnak.

Az első évi díjakból származó bevételek aránya az illető esztendőben kötött biztosítások összegéhez:

A társaságok nevei	1885	1886	1887	1888
La Générale	4 ⁴⁵ / ₀	7 ⁶⁴ / ₀	7 ⁸⁰ / ₀	7 ⁴² / ₀ .
La Nationale	4 ²⁸ / ₀	6 ⁵⁹ / ₀	5 ⁹³ / ₀	7 ⁹⁰ / ₀ .

Ellenben a régi díjak aránya a régi biztosításokhoz (Israelnek különben igen hiányos módszere szerint számítva) a két idézett társaságnál állandóan a 3⁵⁵/₀-os átlag körül forgott.

Mit kelljen már most tartani egy »statisztikusról«, a ki egy biztosító társaságot azzal mer vádolni, hogy könyveit és évi jelentéseit hamisítja és vádja támogatására egyebet nem tud felhozni egy ténynél, mely nemcsak a megtámadott tár-

saság tekintetében könnyen kimagyarázható, de a mely bizonyos hullámzásokkal az összes hasonló társaságoknál előfordul? Nem kívánom itt Israel ezen eljárását minősíteni, az úgy is maga jellemzi magát.

Becses vendégszeretetével már eddig is oly mérvben éltem (hogy ne mondjam visszaéltem), hogy igen tisztelt szerkesztő ur bizonyára szívesen veszi, hogyha a dr. Vargha ur által jelzett többi vádpontokkal igen röviden végezek. Különben, miután a fentiekben Israel főtételeinek alaptalanságát kimutattam, tán fel vagyok mentve attól, hogy Israel másodrendű állításainak minden részletébe behatoljak. Dr. Vargha ur például reprodukálja Israel azon állítását, hogy a New-York ingatlanainak jövedelme (a mely ingatlanok Israel szerint reklám céljából épültek) az utolsó években alig tett ki *egy százalékot*. Ennek magyarázata föllelhető a New-York állam biztosítási ügyosztályához beadott jelentésben, a mely konstatálja, hogy a társaság három nagy háza, nevezetesen Montréal, Minneapolis és Kansas-City városokban még épülőfélben van, másik két ház Omaha és St.-Paul városokban pedig csak az imént lett befejezve. Hát ismer-e Israel valami utat-módot, mely szerint a biztosító társaságok fel nem épült házaikból búsas jövedelmet húzhatnak? Ha igen, legyen szíves azt nekünk megjelölni, akkor töredelmesen be fogjuk vallani hibánkat, de — csak ezen föltétel alatt.

De végezzünk. A mi az Israel-féle röpiratban meglepő, az nem a szerző szerepe, mert mai nap könnyű és jövedelmező mesterség az amerikai életbiztosító társaságokat megtámadni. A mit azonban kevésbé értek, ez az, hogy ilyen fajta iratok komoly és pártatlan olvasóknál a legcsekélyebb viszhangot találhassák.

Ime egyik oldalról egy közel félszázadév óta virágzó társaság, mely mérlegeit Európa összes nagy államai kormányainak rendszeren bemutatja és szakközzegeinek minden kívánt felvilágosítást nyújt, mely jelenleg több mint 130.000 taggal bír, a társadalom legműveltebb osztályaiból, mely eddig 670 millió frankot fizetett lejárt kötelezettségei teljesítésére és a mely 544 millió franknyi biztosítéki alappal bír jövőben esedékessé váló kötelezettségei fedezésére. A másik oldalról

egy röpirat író, ki tolla után él és a ki egymásután röpiratainak szerzője, kiadója és elárusítója. És ha már most ezen röpiratgyártónak a New-York ellen egy művecskét tetszik kiadni, melyben azt állítja, hogy *miután az új díjak aránya az új biztosításokhoz jóval nagyobb, mint a régi díjak aránya a régi biztosításokhoz*, ezen nagy kölcsönös társaság szédelgő vállalatnak tekintendő: hát azért a komoly közönség ezen ítéletet felebbezés nélkül fogadná el és Israel következtetései előtt meghajolna, mint a szent ige előtt? Nem, ez lehetetlen. Dr. Vargha ur egy pillanatra félreismerhette azon értéket, a mit Israel röpiratának tulajdonítani kell, de legyen meggyőződve, hogy az sorsát nem fogja elkerülni és oda fog vándorolni, a hová ment előtte sok hasonló — a papirkosárba. Azt az egyet, igaz, újból bebizonyította e röpirat, hogy a verseny mily kevésbé válogatós eszközeiben.

DR. ARÁNYI MIKSA,
a New-York életbiztosító-társaság
magyarországi igazgatója.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Junius hó.

1-én. A magyar malomszövetkezet elhatározza a baleset elleni biztosítást, közös költségen, a sérült javára a napszámnak 400-szorosától 800-szorosáig terjedő összeggel. Brüll Lipót igazgatót elnökké, Meyer E. debreczeni igazgatót alelnökké, Riegert, Schlesingert s Haggenmachert bizottsági tagokká, Dérit és Bockot pedig helyettesekké választják meg. A liszt új osztályozását szerződésileg állapítják meg. Az új biztosítás 1890. július 1-én kezdődik.

A magyar iparbank végrehajtó bizottságának tagjai: Bauer (a bécsi bankegylet képviselője), Tisza István, hatvani Deutsch és Weiss Bertalan.

A mármarosai sóvasút közgyűlése. (Az eredményeket már közöltük.)

Krupp Károly a magyar kereskedelemügyi miniszternél ajánlatot tesz a Dunát az adriai tengerrel összekötő csatorna létesítése iránt.

Az összes magyar vasutak négyhavi bevételei 13.892 kilométer hossz mellett 20 millió frtra rúgnak, 0,7 m. frttal többre a múlt év hasonló időszakának bevételeinél.

Ausztriában a vetések állása kielégítőnek jeleztetik.

2-án. Az állami pénzügyeknél az első évnegyedben 218.570 frt. hiteltüллépés fordult elő.

A Ferencz-csatorna 1889-ik évi mérlege nyilvánosságra bocsátatik.

A tözsdetanács megengedi a Budapest fővárosi 4¹/₂o-os kölcsön kötvényeinek tözsdei árjegyzését.

3-án. A mármarosai sóvasutat rendes vágányúra változtatják át; Szlatinától Sziget-Kamaráig és innen Bocskóig fogják kiépíteni. A pénzbeszerzéssel egyuttal az 5o/o-os elsőbbségi kötvények konverzióját is tervezik. Az összes mivelet a pesti kereskedelmi bank közvetítésével 1,385.500 frtnyi 4¹/₂o-os elsőbbségi kölcsön utján fog végrehajtatni.

Temesvárott a jövő esztendőre tervezett délmagyarországi kiállítás létesítésére bizottságot alakítanak. A kiállítás védnökéül a kereskedelemügyi minisztert kéri fel.

A magyar kormány hivatalosan tudatja az osztrák kormány nyal, hogy az osztrák-magyar Lloyd segélyének emeléséhez nem járulhat hozzá.

A Budapest fővárosi kölcsön kötvényeinek hivatalos jegyzését a bécsi tözsde is engedélyezi.

A cseh szesziparosok egylete újból mozgalmat indít az osztrák kontingens lejobb szállítása ellen, mely czélból a cseh gazdasági szeszegetőket is közös eljárásra hívja fel.

Angol-, Olasz- és Oroszország beleegyezéseket adják az egyiptomi konverzióhoz.

Bécsben az osztrák-magyar vámkonferencia tárgyalásait folytatják. A magyar országos bank közzeteszi felszámolási mérlegét.

Az osztrák-magyar bank rendkívüli közgyűlése a főtanács indítványát, az alapszabályoknak a warrant-leszámitolásra vonatkozó módosítását illetőleg, elfogadja. Hütterstrasser és Gillming beválasztatnak a tanácsba.

4-én. A közös hadügyminiszter a zabszállítóktól a határidő további meghosszabbítását megtagadja.

Az »Adria« fiumei közlekedésébe két új vonalat vesz fel: a magyar-olasz-máltai és magyar-dalmát-olasz vonalat.

A Duna-bizottság egy nagyobbserű átvágás létesítését határozza el, mi által Galacz és a Szulina-torkolat közti út 8 kilométerrel rövidebb lesz.

A württembergi kormány a Kőbányán 10 napig vizsgálat alatt állott sertéseknek az ulmi és stuttgarti vágóházakba szállítását megengedi.

5-én. A király jóváhagyta a Vaskapu-munkálatokra vonatkozó szerződést. A vállalkozó a munkát június hó 16-ától számítandó két hó alatt tartozik megkezdeni.

6-án. A francia képviselőház a kukoricza-vámnak 3 frankra, a kukoriczaliszt vámjának pedig 5 frankra való emelését elfogadja.

7-én. A fővárosi kölcsön konverziójára a jelentkezések kedvezően érkeznek, már a készpénz melletti aláírásra is történtek előjegyzések, jelentékeny túljegyzésre számítanak.

A brassói petroleum-finomító gyár 30.000 frt. veszteséggel zárja le 1889. évi számadásait. A gyár eddigi önálló vezetése meg fog szűnni, felszámolják és a fiumei kőolaj-finomító gyár tulajdonába megy át.

A fiumei behozatali és kiviteli társulat létesítése iránt megkezdett tanácskozásokat folytatják; a kereskedelemügyi miniszter nagyon érdeklődik ez ügy iránt. Az alaptőkét legalább is 2½ millió frtban tartják megállapítandónak; az aláírás módozatairól egy bizottság tanácskozik.

A zabszállítási határidő-halasztás módozatairól — az ellenzék támadásainak megczáfolására — hivatalos közleményt tesznek közhírré.

A Pannonia gőzmalom-részvénytársulatnak a budai (Blum-féle) malomra vonatkozólag a magyar hitelbankkal folytatott tárgyalásai nem értek czélt; a malom továbbra is a bank által fog kezeltetni.

Bécsben a vasuti személyzet vasárnapi munkaszünete tárgyában tanácskoznak; minden hónapban egy vasárnap volna felváltás utján szünnap gyanánt engedélyezendő.

8-án. A fővárosi kölcsön körülbelül 6-szorosan jegyeztetett túl. Magyarország bevitele 1889-ben nemes fém- és ércpénzforgalommal együtt 469·97 millió frtra rúgott, a kivitel 463·79 m. frtot tett. A tiszta árúbehozatal 459·48 m. frt., a tiszta árúkivitel pedig 460·56 m. frt. volt, a mely az előző évben 446·63, illetőleg 444·38 m. frtot képviselt.

Az új iparbank megkezdte szervezkedését és júliusban már működni fog.

A *bród-mitroviczai vasut* építésére hat ajánlat érkezett; a legalacsonyabb 1.56, a legmagasabb 1.76 m. frt. értékben.

A vámkonferencia a *Görögországgal kötendő tarifa-szerződésről* tanácskozik.

9-én. Az osztrák pénzügyminiszterrel folytatott tárgyalások következtében megállapodás jött létre, hogy a *valutaszabályozás* tárgyában az ősszel ankét fog összehívni.

Budapesten világkiállítást akarnak rendezni; a kereskedelemügyi miniszter azon esetre, ha *garancia-alapot* teremtenek, támogatását készséggel kilátásba helyezi.

A *pécs-barsai vasut közgyűlése.* Az üzleti felesleg a lefolyt évre 286.823 frt., az állami előleg 28.741 frttal csökkent. A beruházási kölcsön ügyében a kormányval folytatott tárgyalások jó sikert ígérnek.

10-én. A *mármarosi sóvasut-társulat* 50/0-os elsőbbségi kötvényeit, összesen 6.936 darabot, 7.707 darab, 36 év alatt törlesztendő 41/20/0-os kötvényre fogja konvertálni. Az új építkezések fejében a kormány a sószállítási szerződést 16 évvel meghosszabbítja és a szállítási díjat métermázsankint 4 1/2 krajczárral emeli.

Alsó-Kubinban 50.000 frtnyi alaptőkével *takarék- és hitelegylet* alakul.

Láng pénzügyi államtitkár beszámoló beszédében az *adó- és valuta-kérdéseket* fejtegeti.

A földművelésügyi miniszternek a szerbiai sertésbehozatalra vonatkozó rendelete: ha egyetlenegy darab beteg állat van a szállítmányban, az egész szállítmány visszatartandó, valamint akkor is, ha az romániai származású állatokkal van keverve.

Románia aratási kilátásai a sok esőzés következtében hanyatlást mutatnak.

A 41/20/0-os fővárosi kölcsön aláírása tizszeres összegre terjed; a készpénz melletti aláírások összege is 55 millió frtra rúg.

Baross kereskedelemügyi miniszter az *arad-temesvári vasut* védekező beadványát határozottan visszautasítja és a zár alá vételt elrendeli.

11-én. A *Ferencz-csatorna közgyűlésén* Türr elnök a csatorna kedvezőtlen pénzügyi eredményét, a mely az elsőbbségi kötvényeknek csak 11/20/0-át teszi, annak tulajdonítja, hogy még mindig nem történt meg a csatornának egész hosszában való kiépítése. Reményli a kormány támogatását.

Turn-Severin mellett dunai áthidalás által a *szerb és román vasuti hálózat* közt összeköttetést terveznek. Állítólag Románia csak azért járult a tervhez, mert Szerbia kilátásba helyezte, hogy sószükségletét ezentúl a román sógyedárúságnál fogja fedezni.

Az *óbuda-piliscsabai helyi érdekű vasut közigazgatási bejárása* június 16-ára és 17-ére tűzetik ki.

A *nagybecskerek-nagykikindai vasut-részvénytársulat* közgyűlése: a tiszta nyereség elegendő az elsőbbségi kötvények 60/0-ának fedezésére s azonkívül még 27 darab kötvény beváltására.

12-én. A *budapesti kereskedelmi és iparkamara kültagjai számának csökkentését*, melyet a kamara területének kisebbedése következtében kérelmezett, a kereskedelemügyi miniszter nem engedélyezte, mint-hogy a törvény határozottan elrendeli, hogy a bel- és kültagok száma egyenlő legyen. Ennek következtében továbbra is 48 kültag marad.

Arad vidékén *rozsa* mutatkozik.

Aradon egy harmadik *nagy gőzmalmot* állítanak.

Az *északkeleti vasut rendkívüli közgyűlése* június 19-ére hivatik egybe.

13-án. A *budapest-fiumei lisztviteldj 14–18 krajczárral lejjebb fog szállíttatni*, métermázsáunkint 85 krajczárra, minek következtében a Duna-Elba kerülről út alkalmasint nem fog többé igénybe vétetni.

A *munkás-betegségélyezési ankét* befejezte tanácskozásait; a miniszter a törvényjavaslatot ősszel fogja beterjeszteni.

Belgrád 10 millió dinárnyi kölcsönt vesz fel, az Uprava fondováéval egyenlő kamatláb és leghamarább 23½ évi, legkésőbb 50 évi visszafizetés mellett.

A *görög Pyräus-Larissa vasut 50/0-os aranykölcsöne* 89.875 millió frankra 92½/8 árfolyammal kerül aláírásra a Hambro czégnél és a német nemzeti banknál.

A *déli vasut elsőbbségi kötvényeinek* gondnoka nyilatkozattétel végett július 15 éig időhalasztást kér.

A *magyar-francia biztosító-társulat 1889. évi mérlege* 1,049.512 frtnyi új veszteséget mutat. A mai 2 millió forintos részvénytőkéből 752.000 frtra lebélyegzést és 748.000 frttal új betizetést terveznek, úgy, hogy a tőke 1½ millió lenne.

14-én. Az *egyiptomi konverzionális kölcsön* 3½/0-os és 29¼ millió font sterlingre rüg.

A *szerb sertésbehozatalra vonatkozólag kibocsátott szigorú rendelet* első esetben alkalmaztatott.

Az *osztrák államvasutak krajczáros zónatarifája* június 16-atól fogva az osztrák-magyar államvasut-társulatnál, az északi vasutnál és az északnyugoti vasutnál is behozatik.

A *Thorsch cég az átvett romániai összesen 25 milliónyi ezüst-frankból* 5 milliót Londonban 47½ árfolyam mellett eladott; az opciót 15 millióra akarja gyakorolni.

A *vaskartell*t három évre meg akarják hosszabbítani.

Berlinben az egyiptomi és görög kölcsönre vonatkozó aláírások fényes eredményt mutattak.

A *kassa-oderbergi vasut közgyűlése felhatalmazza az igazgatóságot a konverzió keresztülvitelére* (2.291 millió aranyforint és 7.477 m. márka) a rendelkezésre álló annuitások keretében. Falkot öt évre elnökké, Loisch-t alelnökké választják.

A *csáktornya-zágrábi vasut közgyűlése*: tiszta nyereség 47.365 frt., a miből a törzsrészvények szelvényei három forinttal váltatnak be.

A *kereskedelemtügyi miniszter Budapesten nagyszabású juhvásár felállítását tervezi*, állandó elárúsítási csarnokkal és vasuti vágányokkal ellátva. Június 30-án ez ügyben ankét-tárgyalások kezdődnek.

15-én. A *budapesti tőzsdetanács megengedi a budapesti hitel-egylet részjegyeinek tőzsdei jegyzését.*

A *gölniczvölgyi vasut közgyűlése*: tiszta nyereség 60.900 frt., a miből 57.348 frtot osztalékra (4½ frtjával fizetve az elsőbbségi kötvények szelvényeit) és 2.800 frtot beváltásra fordítanak. Elnökké Falkot, alelnökké Helftyt választják meg.

Az *erdélyrészi szesziparosok a pénzügyminiszternél némi könnyebbítéseket kérnek*, a kereskedelemügyi miniszterrel is folytatnak tárgyalásokat tarifakedvezmények végett.

A *szállítási ankét*en a kereskedők őszintén nyilatkoznak azon

tarifa-engedményekről, a melyeket az angolországi szállítás előmozdítására a vasutak részéről szükségeseeknek tartanak, továbbá kívánatosnak mondják a forgalmi statisztikai adatok gyorsabb közrebocsátását s az üres zsákok olcsóbb szállítását. A déli vasut biztosa jelentést tesz a társulat által a szállítás előmozdítására tett intézkedésekről. Négy hét múlva, minthogy a tagok az aratás eredményeiről még nem lehetnek kellőleg tájékozva, új ankét fog összeülni.

A *Dunagőzhajózási társulat* lényegesen leszállított viteltarifát állapít meg.

16-án. A *szerb marhatenyésztés adatai nálunk tanulmány tárgyát képezik*, minthogy a behozatal hetenkint 600 darabra rüg s így — ha csak a szerb marhatenyésztés óriásilag nem emelkedett — azon gyanú merül fel, hogy a szerbiai behozatalban román származású ökrök is szerepelnek.

Budapesten *fővárosi bankrészevénytársulat* alakult 300.000 frt. alaptőkével.

Az *első magyar vegyészeti ipartársulat első közgyűlése*: jelentés a nagybocskói szóda- és vegyészeti gyár üzeméről, a melyet az új társulat már 1889. január 1-én vett át. Bruttónyereség 47.458 frt.

A *torontói helyi érdekű vasut kiépítése* tervben van.

Az országban sok helyen *sáska* mutatkozik és nagy károkat okoz; a kormány erőlyesen irtatja.

Az *északkeleti vasut államosítására vonatkozó szerződést* közzéteszik; a beváltás 197 frton fog eszközöltetni.

17-én. A *francia kereskedelmi politika* újabb védvamos fordulata különösen Németország ellen irányul és a frankfurti békében foglalt kikötések megsemmisítését célozza.

Angol- és Németország között a *keletafrikai gyarmatok* tárgyában egyezmény jó létre.

Az *olasz költségvetés* nagy javulást mutat, a hiány igen csekély.

A *lisztosztályozási egyezmény* csak kilencz számot tart fenn s ebből a nyolczas szám már takarmányliszt. Kimondja továbbá, hogy a zsákokban való eladás csak plomba alatt történhetik a czég és szám megjegyzésével, azonban Európában minden további megjelölés nélkül. Tengerentúli országokba az eladás hordók és kádakban is eszközölhető s a malmok plombírozásra nem köteleztetnek. Az egyezmény meg nem tartására 5.000 frt. bírság van kikötve, mely közhasznú célokra fog fordíttatni.

18-án. *Steics Péter szerb főkonzul óvást tesz a magyar kormány sertésbehozatali tilalma ellen.* Szerbia vészmentes lévén, a tilalmat szerződésellenesnek tartja. Azon okból pedig, hogy a szerb sertésekkel román sertések is hozatnak be, csak azon esetben lehetne a szállítmányokat visszautasítani, ha a román sertések behozatala feltétlenül el volna tiltva.

A kormány az *északkeleti vasutat*, ha közgyűlése a szerződést nem akarná elfogadni, *sequestrálni szándékozik.*

A magyar kormány nem fog nehézséget támasztani az *osztrák-magyar Lloyddal kötött szerződés felbontása ellen.*

A *párisi távirdaértekezlet 1895-re az értekezlet székhelyéül Budapestet* választotta. Koller miniszteri tanácsosnak sikerült Magyarországra javára Angol-, Francia- és Oroszországgal szemben díjleszállításokat keresztülvinni.

Kölnből jelentik, hogy a *szerb kormány előbb beárja a magyar*

kormány feleletét, mielőtt sertéskivitelének megnevezésével szemben lépéseket tenne.

Angol- és Németország között egyezmény jött létre Dél-Afrikát illetően a területek határaitra nézve. Egyuttal Helgoland — az angol parlament hozzájárulása esetén — Németországnak engedtetik át.

Románia kereskedelmi szerződéseit legközelebb felmondani szándékozik.

A francia kormány a Görögországgal fennálló kereskedelmi viszonynak rendezését tanulmányozza.

A román kormány tudatja Svájc czsal, hogy kereskedelmi szerződését felmondani szándékozik.

Spanyolországban a támtarifát védvamos irányban módosítani akarják. Az 50/0-os kincstári kötvénykölcönt (10 millió peseta) négyszeresen jegyezték túl.

Románia Bulgáriával szemben állategészségügyi óvintézkedéseket tesz.

A szerb sertésbehozatal pontos felülvizsgálata végett a kőbányai állami főállatorvos a határra küldetett.

A magyar fegyvergyár a fegyverrészek szállítását nem teljesítheti, míg az ezer darab próbafegyver, a melynek bemutatására nézve június 30-ika az újabb határidő, véglegesen el nem fogadtatik. A szállítandó ezer darabból 20 darabot, mint hivatalosan előszabott mintát szándékoznak kiválogatni.

A kisebb állatbetegségeknél alkalmazandó fertőtlenítési eljárás újból rendeztetett (könnyítéssel).

19-én. A Vaskapu-szabályozási munkák 16-án és 17-én a vállalkozónak átadattak; a munka két hónap alatt kezdendő meg.

A delegációban Bilinsky részletes jelentést tesz Bosznia és Hercegovina közgazdasági állapotáról.

Prágából adatokat közölnek az Osztrák-Magyar monarchia összes czukorrépa-termeléséről. E szerint a bevetett terület 295.345 hektár, a melyből Csehországra 152.800, Morvaországra 93.391, Magyarországra 48.754 hektár esik. A bevetett terület növekedése az előző évvel szemben 8.20/0; Csehországban az emelkedés volt 8.20/0, Morvaországban 2.80/0, Magyarországon pedig 30/0.

A román képviselőház elfogadja a dunai teherszállításra vonatkozó törvényjavaslatot, valamint a Giurgewotól és Mugarellotól a tengerig eszközrendő vasutmeghosszabbítást.

A szerb határon a sertésbehozatal nehezítésére szolgáló intézkedésünk következtében vámretorziókkal fenyegetnek; kifogásoltak osztrák-magyar bőr- és kézműárúkat, amazokat, mivel állítólag beteg állatoktól származtak, emezeket pedig, mivel állítólag mérges színeket tartalmaztak.

A magyar északkeleti vasut közgyűlése egyhangúlag elfogadja az államosítási szerződést és a vezérigazgató nyugdíjaztatását. A választások is megtörténtek: ifj. Ivánka és Záhorszky új igazgatósági tagok; Ivánka elnök és Boross Béni alelnök.

20-án. A regale-adó módosításáról szóló törvény végrehajtási rendeletét a pénzügyminiszter 24-én fogja kibocsátani.

Erdélyben a Harkort-féle bányatársulat az aranytermelést 11 hónap alatt 608 kilogrammra emelte, szemben a múlt évi 467 kilogrammnyi termeléssel.

Az osztrák-magyar bank Jägerndorfban és Bregenzben fiók-intézeteket állít fel. A félévi szelvényt 15 frttal váltja be.

Az Osztrák-Magyar monarchia Francia-, Angol- és Oroszországgal távirati díjleszállítási szerződéseket kötött. A leszállítás különösen a Francia- és Angolországgal való forgalomban nagymértvű.

A török birodalommal való kereskedelmi viszonyunk, daczára annak, hogy az 1862-ben kötött kereskedelmi szerződés július 5-én lejár, a legtöbb kedvezményezettségi záradék következtében nem változik meg, a miről a kormány rendeletet bocsát közre.

A Szerbiából való behozatalnál a határ-vámhivatalok nemcsak a sertések, hanem a marhák közt is találtak beteg állatokat.

Ghyczy altábornagynak a magyar fegyvergyár-társulat elnökségéről leendő visszalépéséről terjesztett hír alaptalannak bizonyult.

A budapest-pécsi vasút közgyűlése: gróf Nemes visszalép, Trebitsch Ignácot az igazgatóságba választják.

Az erdélyi kőolajfinomító-társulatot felszámolják: összes vagyona, 273.000 frt. értékben, a fiumei kőolajfinomító-gyár tulajdonába megy át. E célból felszámolókat és felügyelő-bizottságot választanak.

21-én. Az arad-temesvári vasút zár alá vétele július 1-én tényleg meg fog történni. A kormány az osztrák-magyar államvasút-társulatnak azért nem hajlandó eladni a vasutat, minthogy Temesvárt, mint a délmagyarországi forgalom gócpontját, kezében akarja tartani, a kereskedelemügyi miniszter inkább államosítani szándékozik a vasutat.

Az osztrák-magyar Lloyd köriratot küldött a kereskedelmi kamarákhoz, a melyben ezeket arra kéri, hogy a kerületükben a társulattal szemben felmerülő panaszokat vele részletesen közöljék.

A magyar behozatali és kiviteli társulat létesítése céljából aláírási felhívásokat fognak szétküldeni.

A magyar-francia biztosító-társulat közgyűlése jóváhagyja a mérleget, megadja a felmentvényt s elhatározza, hogy az »A« részvények 100 frtról 5 frtra, a »B« részvények pedig 100 frtról 50 frtra bélyegeztessenek le, valamint hogy 7.488 darab 100 frtos új részvény bocsáttassék ki s végre, hogy két régi »B« részvény vagy 20 »A« részvény egy új részvényt nyeljen összesíthető. A régi részvényesek előjoggal bírnak az új részvényekre. Egy pénzcsoport kötelezte magát 5.000 darab új részvény átvételére.

A szerb kormány a sertésbehozatal tárgyában egy vegyes, magyar-szerb bizottságot hozott javaslatba.

A földmivelésügyi miniszterium elkészült az új vízjogi törvényjavaslattal. Az új javaslat minden előbbi törvényt és rendeletet hatályon kívül helyez; az összes vízi ügyekről egyöntetűen intézkedik, csupán a Tiszavölgyre vonatkozólag tartalmaz kivételes intézkedéseket.

A földmivelésügyi miniszter az állatorvosi intézetet egy negyedik osztály felállítására és mintagazdaságok alakítása által szándékozik fejleszteni. Egyttal tervben van a megyei állatorvosoknak az állami szervezetbe való beolvasztása is.

Győrky gróf szénbányái egy angol társulat tulajdonába mennek át, a mely társulat 175.000 font sterling részvénytőkével fog megalkulni.

Hannoverai nagyiparosok közreműködésével gumniagyarat alapítanak Magyarországon.

A magyar-francia biztosító-társulat új részvényeire az elővételi jog július hó 20-áig gyakorolható. Az aláírásnál 300/0, szept. 15-én 400/0 és nov. 1-én a hátralevő 300/0 fizetendő be.

A nemzetközi baleset elleni biztosító-társulatot a »Riunione Adriatica« fogja nálunk képviselni.

A faárúk szállítására a flumei és trieszti irányban egyenlő díjak állapíttatnak meg.

23-án. Két új részvénytársaság alakul: az egyik az egyesült szomolnoki kénkovandbányák kiaknázására, a másik vegyészeti ipar üzemre. A részvénytőke együttesen 3 millió forint. A vegyészeti ipartársulat egyelőre egy kénsavgyárat és két műtrágyagyárat fog felállítani. A részvényeket egy belföldi pénzeszoport vette át (báró Schosberger, Kohner, Machlup) és egyelőre nem jutnak a tőzsdére. A kereskedelmi bank opciót biztosított magának.

A bihari helyi érdekű vasutak közgyűlése: tiszta nyereség 66.249 frt., osztalék az elsőbbségi kötvényekre 5 frt. 70 kr., vagyis 2'850/0.

A budapest-lajosmizsei vasut tiszta nyeresége 17.515 frt. (2'560/0). A pálya meghosszabbítása Kecskemétig folyamathatban van. Az elsőbbségi kötvények szelvényét 1'70 frttal váltják be.

Ganz és társa elektromos rendszere Kölnben győzött; meg is rendeltek 1.250 lőerejű elektromos gépeket a »Helios«-társaságnál, a mely Ganznak németországi képviselője. Karlsbad, Szent-Móricz, Motala (Svédország) az utóbbi időben ezen rendszer szerint rendezték be világításukat.

A Dunagőzhajózási társulat behozza a zónatarifát, mi által a távolabbi állomásokra jóval olcsóbb szállítási díjak fognak élethe lépni. A 25 kilogrammos ingyen málhaszállítást továbbra is fenntartja, de a túlsúlynál nem, mint eddig, 10 kilogrammot, hanem 1 kilogrammot vesz a díjszámitás alapjául.

A külügyminisztérium felszólította a magyar kormányt, hogy az osztrák-magyar Lloyd szerződésének felbontására nézve bocsátkozzék vele tárgyalásokba.

Tausanovics szerb miniszter állítólag elrendelte, hogy Szerbiában minden állatbetegedési esetet titokban tartsanak s a koránnyal is csak chiffrírozott tudósításokat közöljenek. A szerb kereskedők tiltakozó gyülekezete a vámháború megindítása mellett nyilatkozott.

A mátrai helyi érdekű vasut közgyűlése: tiszta nyereség 48.422 frt., szelvényenkint 2 frt. (20/0).

24-én. A budapesti tőzsdetanács a miniszter leirata folytán az államosított vasuti címletek után a jegyzési díjat elengedi. — A telefont a gabonatőzsdén is berendezik. A vasuti szállítási ügyleteket a tőzsde illetékességi körébe bevonni hajlandók.

Az arad-temesvári vasut államosítása tárgyában a kereskedelemügyi miniszter leiratot intéz a társulathoz, egyszersmind az osztrák-magyar vasuttársulattal tudatja, hogy vételajánlatát nem fogadja el.

A 41/20-os fővárosi kölcsön címletei elkészültek.

A magyar fegyvergyár szállításra képtelenek mutatkozik; a honvédelemügyi miniszter másutt fogja fedezni a szükségletet.

A »Compagnie nationale d'armement« hajózási vállalat szabályszerű közlekedést rendezend Frume és a nevezetesebb francia atlanti kikötők között, a melynek Bordeaux, St.-Nazaire, Havre, Rouen és Dünkirchen.

Jakultis altonai cég Zágrábban halüzletet fog alapítani.

25-én. Az első magyar kénsv-, műtrágya- és vegyészeti ipar részvénytársaság 3 millió frtnyi tőkével — 300/o befizetésre — megalkul. Igazgatók: Matuska, Schossberger Nándor báró, Machlup Adolf, Lánczy Leó, Kohner Ágoston, Bischitz Lajos, Spetz A.

Grünwald és társa czég egy melassze-hamuzsürgyárát alapít Budán.

Az ádriai és földközi tengeren az »Adria«-társulat, továbbá az olasz, hamburgi és görög hajózási vállalatok új hajózási vonalakat nyitnak.

Temesvár környékén szerbiai származású beteg állatok által behurczolt köröm- és szájbetegség mutatkozik.

A Dunagőzhajózási társulat új zónatarifája július 7-én lép életbe négy zónával.

A Nobel-féle dynamitgyár részvénytőkéjét, minthogy üzemét ezentúl füstnélküli puskapor és nitrocellulóze gyártásra is kiterjeszti, 2 millió frtról 3 millióra emeli.

A 40/o-os adómentes török kölcsön prospektusa Berlinben jóváhagyást nyert. Az egész kölcsön 90⁹ m. márkára rúg, a melyből ezuttal (26-án) 27⁴ m. kerül Bleichrödernél kibocsátására, 77⁸⁰⁰/o-os árfolyam mellett.

26-án. Az osztrák-magyar czukorgyárak központi egyletének közgyűlése Budapesten, a melyen a kormány és a főváros is képviselve voltak.

Az arad-temesvári vasut közgyűlésén az elnök szóba kívánta hozni a szequesztráció ügyét, a mit a kormány biztos meg nem engedvén, az elnök kijelenti, hogy ő csak egyszerűen jelentést akart tenni az ügyről, a nélkül, hogy a felett tárgyalást előidézni lett volna szándékában.

A távirati díjak a Magyarország és Franciaország közti viszonylatban 20 centimesről 15-re szállítottak le, a Belgium-Franciaország és Orosz-Franciaország közti forgalomban a leszállítás kisebb arányú volt, nevezetesen 15 centimesről 12¹/₂-re, illetve 50-ről 40-re.

Szerbiában a sertésbehozatal miatti vizsályok kiegyenlítését célzó tárgyalások folynak.

Az északamerikai Egyesült-Államok képviselőháza a tanácsnak az ezüstbílire vonatkozó mindennemű módosításait visszautasítja; a javaslat a tanácshoz visszautaltatván, egy közös bizottságnak adatik át.

A fiumei kőolajfinomító-gyár közgyűlése elhatározza, hogy a szelvényeket 40 frttal fogja beváltani, az erdélyi gyár bekebelezésére vonatkozó javaslatot elfogadja s végül részvénytőkéjének 1 millióra leendő leszállítását rendeli el.

A kereskedelemügyi miniszter az ipolyság-b.-gyarmati helyi érdekű vasutra az osztrák-magyar államvasut-társulatnak adott előmunkálati engedélyt.

A követeléseknek postai megbízás útján való behajthatása a helyi forgalomra is kiterjesztetik.

27-én. A Budapest fővárosi takarékpénztár fővárosi házakra ezentúl nemcsak készpénzben, hanem 45 év alatt törlesztéses 5¹/₂₀/o-os záloglevelekben is ad kölcsönöket.

Az északamerikai vámtarifa-törvényjavaslatot a pénzügyi bizottság szövegezésében a tanács elé terjesztették.

Két millió forint befizetett tőkével felsőmagyarországi bánya- és kohó-részvénytársulat alakul, a melynek alapítói a kénsv- és műtrágya-gyár alapítóival azonosak.

Közelebbsáttatik az 1890/91-ik évi *czukoridényre vonatkozólag* az adóvisszatérítés tárgyában kiadott pénzügyminiszteri rendelet.

A *regale-kötvények szelvényeinek beváltási helyeit* közléteszik.

28-án. Az osztrák pénzügyminiszter a *valuta-rendezés tárgyában jegyzéket* küldött a magyar kormánynak. A további lépéseket valószínűleg az őszkor folytatják.

Az *osztrák-magyar államvasut-társulat az arad-temesvári vasut államosítása tárgyában a kereskedelemügyi miniszter leiratát tárgyalja.* A tanácskozásokra egy bizottságot választ, a melynek tagjai: Harkányi, Hegedűs, Lukáts, Hieronymi és osztrák részről Taussig.

Flórencz városa, villamos világításának berendezése iránt a bécsi nemzetközi elektromossági társulattal kötött szerződést a *Ganz és társa rendszere* alapján.

A szerb kormány a *Belgrád városi kölesön felvételét* jóváhagyja.

A kereskedelemügyi miniszter a *mármarosziget-szigetkamarakis-bocskói helyi érdekű vasutra* a mármarosí sóvasut-részvénytársulatnak ad előmunkálati engedélyt.

A *győr-sopron-ebenfurti vasut közgyűlése* a részvények nem kellő számú letéteményezése következtében nem tartható meg; a közgyűlés július 24-ére napoltatik el.

29-én. Az *italmérésí adónovellához kibocsátandó végrehajtási rendelet tárgyában ankét-tárgyalás tartatott.* A törvény július 15-én lép életbe, a bejelentések július 1-én teljesítendők.

A zónatarifa eredményei múlt évi augusztus elsejétől május végéig 20⁰/₀-nyi jövedelem-emelkedést mutatnak.

Az *arad-temesvári vasut államosítása, úgy látszik, nem fog könnyen végbemenni*; a társulat a tőkésítést 4⁰/₀-os alapon követeli, a kormány pedig 5⁰/₀-ot akar alapul elfogadni; a forgalomra nézve is oly engedményeket kívánnak, a miket az állam nem hajlandó megadni.

Az újabb hivatalos jelentések szerint a *vetések állása:*

	középen alóli	középszerűi	középen felüli
5,197.346 hold búza . .	2·40 ⁰ / ₀	50·50 ⁰ / ₀	47·10 ⁰ / ₀
2,216.891 » rozs . .	2·07 ⁰ / ₀	59·55 ⁰ / ₀	38·38 ⁰ / ₀
1,826.578 » árpa . .	15·75 ⁰ / ₀	64·40 ⁰ / ₀	19·85 ⁰ / ₀
1,831.029 » zab . .	33·20 ⁰ / ₀	59·90 ⁰ / ₀	6·90 ⁰ / ₀

Bécsből jelentik, hogy az *osztrák-magyar államvasut 250 új waggont* rendelt meg.

Az *osztrák földhitelintézet zálogleveleinek gondnoka a július 1-én megejtendő húzás ellen óvást fog tenni*, mivel az eddigi feles számú kisorsolásokat most kevesebb sorsolás által kiegyenlíthetőnek véli.

A déli vasut 3⁰/₀-os elsőbbségi kötvényeinek *szelvényeinél a gondnok kifogásolja az adólevonásokat* s ez alkalomból a kötvénybirtokosok közgyűlését szándékozik egybehívni.

Az *egyiptomi konverziót a Daira-kölcsönre* (8 millió font sterling) nézve is *folytatni akarják*; új 4⁰/₀-os kötvényeket szándékoznak kibocsátani és a régieket 85⁰/₀-os árfolyam mellett hajlandók fizetés gyanánt elfogadni.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Junius havában a közgazdasági eseményeknek oly szép sorozatával találkozunk, hogy joggal elmondhatjuk: egy nap sem múlt el

gazdasági eredmény nélkül. A túlnyomó rész természetesen ismét a kereskedelemügyi miniszter reszortjára esik, a melyben forgalom, kereskedelem és ipar egyesítve vannak; de a földművelésügyi és pénzügyminiszterium is, sőt a pénzügyvilág is kivették részöket a munkából. A *forgalom* terén, mint legfontosabbak, említendők a felmerült konfliktusok s azoknak erőyes megszüntetése. Ilyenek pl.: az arad-temesvári vasut zár alá helyezése és a már megindított tárgyalások annak államosítása iránt; az osztrák-magyar Lloyddal a helyzet tisztázása iránt tervbe vett értekezlet; a Dunagőzhajózási társulat tarifareformja; a szállítási ankét kívánalmai és a tarifa-mérséklés liztre vonatkozólag Fiume felé: végül a Vaskapu munkálatainak hivatalos átadása és a Dunabizottság által tervezett átvágás, a mely a szulinai torkolat távolságát jóval megrövidíteni lesz hivatva. *Ipari* téren jelezzük, hogy az iparbank a kormány támogatása mellett véglegesen megalakult, továbbá két nagy ipari részvénytársulat alakult: a felső magyarországi bánya- és kohó-részvénytársulat és a szomolnoki kénsv- és műtrágya s egyéb vegyészeti termékek részvénytársulata.

Törvényhozási téren felemlítendő, hogy a munkás-betegsegélyezési ankét véget ért, a földművelésügyi miniszterium az *új vízjogi törvénnyel*, a pénzügyminiszterium pedig az *italbnérési novella végrehajtási rendeletével* elkészült. *Pénzügyi téren* legvenek felemlítve, mint részben kedvező, részben kedvezőtlen jelenségek: a 4¹/₂% fővárosi kölcsön sikerült kibocsátása, a folytatólagos törekvések a *behozatali és kiviteli társaság* alaptőkéjének megeremtésére, a *magyar-francia biztosító társulatnak* második összeomlása, a *kassa-oderbergi vasut* elsőbbségi kötvényeinek konverziója, a *magyar fegyvergyár* szállítási képtelensége, továbbá az erdélyi kőolajfinomító részvénytársulat felszámolása. A *közel jövőnek kisebb-nagyobb tervei között* említenők: az ősszel tervezett valutaszabályozási tanácskozások, világkiállítás rendezése Budapesten, nagy nemzetközi juhvásár felállításá ug, anott, az állatgyógyintézet továbbfejlesztése. *Gyakorlati értékű eredmények* gyanánt tekinthetők: a távirati díjak leszállítása a Franciaországgal való forgalomban, az új lisztosztályozásra vonatkozó határozatok, a malmoknak megállapodása munkásaiknak baleset elleni közös biztosítására nézve, a mármarosí sóvasut meghosszabbítása.

Még egy, részben politikai, részben állategészségvédelmi természetű eseményről kell megemlékeznünk, habár nem tartjuk is azt oly nagy jelentőségűnek, mint a mekkora izgalmat keltett. Értjük azon konfliktust, a melyet a földművelésügyi miniszternek az állatvésznak Szerbiából való behurczolása ellen kiadott erőyes intézkedései előidéztek. Szerb részről az állatvész jelenléte Szerbiában tagadásba vétetett; az ellenkező azonban a határon *in flagranti* konstatálva lön.

Megelégedéssel konstatálhatjuk, hogy az *aratási kilátások* határozottan kedvezők és sok reményre jogosítanak. A vetések állása, a melyet a hivatalos jelentés búzánál 97⁶%, rozsnál közel 98⁰%-kal középszerűnek és középen felülinek s csak 2⁴%, illetve 2⁰%-kal középen alulinak jelez: remélnünk engedi — ha csak az utolsó pillanatban nem áll be rosszabbodás — hogy az eredmény legalább is fel fog érni az 1887-ik évi jó termésse.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Néhány észrevétel Székely Ferencz ur bírálatára.

Korántsem rechthaberei adja kezembe a tollat, még kevésbé szerzői hiúság, hiszen ez utóbbit olyan hangon tartott bírálat, oly hivatott szakember részéről, teljesen kielégíthető, tisztán és kizárólag azon óhaj készíttet rövid pár megjegyzés megtételére, hogy lehetőleg teljes világításba helyezzük a valuta-kérdés minden részletét. Ez óhajban reményem, találkozom a bírálat tisztelt írójával; a valuta-rendezést illetőleg mint szövetségtársak állunk sokkal inkább egymás mellett, mint egymással szemben; örömmel konstatalhatom, hogy egyetértünk majdnem minden fontosabb részletre nézve, azon pontok megvitatása által pedig, melyekre vonatkozólag felfogásunk eltérő, csak nyerhetünk mindketten s némi szolgálatot tehetünk az ügynek, mely egyaránt szívén fekszik mindkettőnknek.

1. Sz. F. ur kétségbevonja, hogy egyáltalán eladhatnánk-e 180 millió frt. ára ezüstöt s hivatkozik Németország példájára, mely ezüst eladásait beszüntetni volt kénytelen. Igaz, Németország nem adhatta el minden ezüstjét, de csak azért nem, mert 50 penny-n alul egyáltalán nem akart eladni s mert az 1880. körül és óta egész erővel fellépett bimetalisztikus mozgalom is megállásra kényszerítette a német kormányt az ezüst-eladás terén. Hogy az ezüst-eladás nem könnyű feladat s csak áldozatok mellett lehető, ezzel számot vettem akkor, midőn 40¹/₂ pennys árat számítottam eladó ezüstünkért, e számítás helyességét pedig a sokat hangoztatott német példa nem czáfolhatja meg.

Azóta persze közbejöttek az amerikai események. Hova fejlődnek azok, biztosan ma sem tudhatjuk, de mindenesetre alkalmat nyújtanak ezüstünknek jóval előnyösebb áron való eladására, ha képesek leszünk ez alkalmat idejekorán, gyorsan és erélyesen felhasználni.

2. Ezüstüldözéssel vádol Sz. F. ur s azt kérdi, mellőzhetlen-e tiszta aranyvaluta mellett összes ezüstünk kiküszöbölése. Bizonyára nem, de nézetem szerint nem is így áll a kérdés, hanem úgy: okvetlenül szükséges-e váltópénzünket a drága ezüsből veretnünk s nem használható-e ahhoz olcsóbb anyag? Saját, belső (intrinsic) értéke adja-e meg a váltópénz vásárlási képességét és jóságát, vagy azon alappénz értéke, melynek bizonyos hányadául van törvényben kijelentve. Ha az ezüst shillingnek értéke beltartalmától s nem azon törvényes dispoziációtól függ, hogy a font sterlingnek ¹/₂₀ részét képezi, úgy rossz pénz ama forgalomban levő ezüst shilling is, ha

ellenben a shilling értéke a font sterling értékétől függ, azzal változik s annak mindig $\frac{1}{20}$ -át képezi, beltartalmára való tekintet nélkül, akkor felesleges a drága ezüsből készülnie.

Nekünk mintegy 100 millió 1 frtos váltópénzre lesz szükségünk, váltópénzre, melynek értékét a 10 frtos aranypénz értéke fogja megszabni, melynek tehát teljes belértékkel birnia nem szükséges.

Mi lesz czélszerűbb, mi lesz olcsóbb, meglevő ezüstünkből használni fel 70—80 millió értéket e czélra, vagy ezt eladva, papirforintot hozni forgalomba. Azt hiszem, akármilyen olcsón kelljen is ezüstünket eladnunk, mégis többet kapunk érte, mint a mibe a papirforintok készítése kerül s ez eljárás nem ezüstüldözés lesz, hanem felesleges költségek meggazdálkodása s a pénzügyi helyzet által reánk parancsolt takarékoság.

3. Komolyan figyelmeztet Sz. F. ur az experimentumok veszélyes voltára s abban teljesen egyetértek vele, hogy semmi problematikus, bizonytalan elvi alapon álló s még ki nem próbált újításba ne bocsátkozunk. De hát itt az újítás inkább látszólagos, mint elvi, inkább a pénz külső kinézésére, mint belső természetére, jellegére vonatkozik. Ha rendezett valutájú országokban teljes belértékű váltópénz volna forgalomban, úgy én sem tartanám helyesnek más elvekre fektetni váltópénzünket, de miután a váltópénz világszerte csak 50—80% beltartalommal bír, az, hogy ezen beltartalom még kevesebb, esetleg semmi sem legyen, elvi jelentőséggel egyáltalán nem bír.

Igaz, a nem teljes belértékű ezüstpénz fényesebb is, szebben is cseng, mint a papírpénz, de éppen olyan kevésbé bír önálló értékkel, mint emez, éppen úgy mint ez csak jelképe azon értéknek, melylyel felruháztatott s melynek nagyságát és jóságát azon aranypénz szabja meg, melyhez törvény által megállapított értékviszonyban áll s ha valahol, éppen nálunk lehet a papir-váltópénzt meghonosítani, hol a közönség a papírpénzt régóta megszokta s a nehéz és alkalmatlan ezüstforintostól bizonyára idegenkedni fog.

Tisza István.

Kereskedelmi ismeretek kézikönyve. Vezérfonalul kereskedelmi és ipariskoláknak. Egyszersmind magánhasználatra kereskedőknek és iparosoknak. Irta Propper N. János, a nagyváradi kereskedelmi iskola igazgatója.

Második kiadás. Ifj. Csáthy Károly kiadása Debreczenben.

Előszavának tanúsága szerint Propper N. János munkáját ahhoz a tantervhez alkalmazta, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a kereskedelmi tanintézetek országos szervezésénél 1872-ben kibocsátott. De sem ez a tanterv, sem az ez irányban megjelent későbbi utasítások nem állapítják meg kellő biztonsággal a kereskedelem-isme fogalmát és tartalmi körét.

E név alá a kereskedelmi tanintézetekben azt az ismeretet foglalják, melyet az alsó osztályban adnak elő a végből, hogy a gimnáziumokból, reáltanodákból és polgári iskolákból kikerülő növendékek, a kik a kereskedelmi szakba vágó fogalmakról még nem hallottak, előkészíttessenek a tulajdonképeni szaktárgyak beható tanulmányoztatására. És kizárólag ez a körülmény adhatja meg az útmutatást arra nézve: mi foglalandó egy kereskedelmi ismei kézikönyv körébe. Ez a tárgy propedeutikája a nemzetgazdaságnak, a könyvvitelnek, a levelezésnek és a kereskedelmi és váltójognak. Meg-

lehetősen sokoldalú tehát és felette nehéz annak az aránynak a megállapítása, a melyben minden studiumokat még bevezetni lehet, vagy már előkészíteni nem szabad.

A kereskedelem-isme tehát inkább a felsorolt tudományszakok körrajzát, semmint lényegét nyújtja. Megismerteti a fogalmakat, a rendszert, a melyen egy-egy szaktárgy nyugszik, tehát nem egyéb mint a kereskedelmi ismeretek formalizmusának tana. De a határt eltalálni szinte lehetetlen. Ezért az e fajta könyvek vagy kevesebbet adnak kelleténél, vagy többet. Kevesebbet adott, bár kitűnő formában és tartalommal dr. *Herich* Károly műve, még kevesebbet dr. *Sebestyéné*. Többet ad Propper szóban forgó műve, a mely tehát az e tárgyhoz fűződő speciális igények szempontjából szintén nem mondható tökéletesnek. Nem tökéletes már amaz aránytalanságok következtében sem, a melyek a beosztásnál egyes ismeretek rovására a munkában mutatkoznak. A definíciókban is van itt-ott homály, másutt túlságos részletezés. De általában az egész érdemes, komoly munka, hasznos eszköze a tanításnak és megbízható útmutató a magántanulásban.

A metódus, a melylyel a munka készült, határozott önállásra vall és általában az elméletnek a gyakorlattal való összefűzésére törekszik. A mi a műnek mindenesetre előnyére válik. Ez a szempont a munkában akként nyer megtestesülést, hogy Propper nem szigeteli el egymástól az egyazon dologra vonatkozó ismereteket. Például a levelezést nem különállóan tárgyalja, hanem a példákat mindjárt amaz ismeretkörhöz fűzi, a melyről egy-egy fejezetben szó van. Nem szól külön a kereskedelem helyi körülményeiről, hogy azután a levelezési részben adja az ez irányban felmerülhető üzleteseteket. Hanem minden csoporthoz nyomban odafüggeszti azokat a megjegyzéseket és példákat is, melyek az illető részt a levelezés szempontjából is megvilágítják. És ugyanígy jár el más tudományszakokkal is. Van tehát fejezet, a melyben együtt találjuk mindazt az anyagot, a mi megmagyarázásához a kereskedelmi üzlet, a jog, a könyvvitel, a levelezés és a nemzetgazdaságtan tekintetéből szükséges. Már természetesen oly keretben, a mely megfelel a munka természetének és a célnak, a melyre rendeltetve van.

A mű tehát csoportosítja, tömegesíti az ismereteket. Öt részből áll. Az első szól általában a kereskedelemről. A második a kereskedelem eszközeit tárgyalja. A harmadik a kereskedelmi ügylettekkel foglalkozik. A negyedik a kereskedelmi intézetekről és intézményekről szól és függelék gyanánt az ötödik megismerteti az ipartörvényt és a csödtörvényt.

Az első szakasz a kereskedelem meghatározásának van szentelve és szemben azzal a részletező modorral, a mely a munka egyik jellemzőes sajátsága, itt néhány sorban a nemzetgazdasági fogalmak egész halmazát zsúfolja össze a szerző. Bevezető magyarázat nélkül, felette rövid meghatározásban történik itt hivatkozás termelésre, fogyasztásra, közvetítésre, cserére, adásvevésre, forgalomra, holott a kereskedelem-isme semmiféle előkészültséget nem tételezhet fel azokban, a kiknek tanítására van hivatva. Szembeötlő tehát az a hiba, hogy Propper nem magyarázta, nem fejtette ki előbb azokat az alapvető gazdasági fogalmakat, a melyekre hivatkozni kénytelen rögtön, mihelyt konkrét meghatározást akar adni, de a mely konkrét meghatározást multhatlanul meg kell előzniök a bevezető fogalom-

magyarázatoknak. Konkrét példára való utalással akartunk rámutatni erre a hiányosságra, a mely azonban a munka szervei hibája.

A mű szől különben a kereskedés alanyáról, a kereskedői személyzetről és jogviszonyokról; a kereskedelem helyi körülményeiről, a cégéről; a kereskedői üzlet berendezéséről és a könyvitelről megfelelő levélpéldákat adva. Külön szakaszban is tárgyalja azután még a kereskedelmi levelezést. Megismerteti annak általános kellékeit, az ajánló és hitelleveleket, tudakozó leveleket, a folyószámlák ügyében irt, továbbá az intő, tudósító és kínáló leveleket. Azután a kereskedelmi társaságokra tér át, vázolja szervezetüket, jogviszonyaikat. Tárgyalja a kereskedelem eszközeiről szóló részben a mérték- és súlyismét az egyes államok szerint, a pénzismét általában és az egyes államok szerint, a fizetési módokat megfelelő levélmintákkal, a váltóismét a váltóügyekről szóló levelekkel, az értékpapirokat, a közlekedési eszközöket és intézeteket általában, a postát, a távirtdát, a vasutakat és a hajózást. Foglalkozik azután a kereskedelmi ügyletekkel általában, a vétellel, a bizományi ügylettel, a szállítmányozási, fuvarozási, kiadói, alkuszi, közraktári és biztosítási ügyletekkel a megfelelő levelek kíséretében. Részletesen szól a bankokról és hitelintézetekről, a tőzsdéről, a kereskedelmi szerződésekről, a vámügyről, a kereskedelmi kamarákról, a konzulátusokról, az ipartörvényekről és csődeljárásról.

Mindezeket sok ismerettel és paedagogiai érzékkel foglalja össze. De nem ment a tévedésektől sem, a melyek főbbjeire a korábbiakban utaltunk. Az alapvető fogalmak bevezető ismertetését ajánljuk a szerzőnek munkájának új kiadása esetére.

Braun Sándor.

Jahres-Bericht des k. und k. österr.-ung. General-Consulates New-York über die wirthschaftlichen Verhältnisse des Amtsbezirkes im Jahre 1889. New-York. 1890. 72 l.

Nem nagy hangon tartott általánosságok s a nehezebb kérdéseken könnyedén átsikló irmodor — mindennemű hivatalos jelentések e rendes jellege — hanem lelkiismeretes megfigyelésre mutató tüzetes felvilágosítások és közvetlenül haszonra fordítható útmutatások tárulnak fel előttünk e konzuli jelentés olvasása közben s a hang mérsékelt, higgadt volta alkalmas arra, hogy a viszonyokat csak hírből ismerő távollevőben is bizalmat keltsen a mondottak valósága iránt. S habár magyar olvasónak nem esik jól azt látni, hogy a jelentés aránytalanul többit foglalkozik az osztrák kivitel érdekeivel, mint a magyaréival és hogy szerző szeme sokkal élesebb az elébbiek, mint az utóbbiak felismerésében, a füzet minden bizonynyal megérdemli, hogy kereskedőköreink figyelemre méltassák. E helyen csak néhány általánosabb jelentőségű tanulást emelhetünk ki s csak egy-két adatot hozhatunk fel a jelentés tartalmának ismertetésére.

A mi monarchiánknak az Északamerikai Egyesült-Államokkal való kereskedelmi érintkezését illeti, az magában véve nem valami nagy terjedelmű, bár jelentékenyen magasabb, mint volt régebben. A jelentés egymás mellé állítja az 1860. és az 1889. évet és vizsgálja, hogy az európai nagyobb államok mily arányban szerepeltek az Egyesült-Államok bevitelében. Anglia az elébbi időpontban 39% -kal, Franciaország 12% -kal, Németország 5% -kal, monarchiánk pedig csak 0.21% -kal vett részt az összes bevitelben; a leg-

közelebb lefolyt 1888/89. forgalmi évben Anglia már csak 24%-kal, Franciaország 9%-kal szerepel, míg ellenben Németország aránya 100%-ra emelkedett, monarchiánké 103%-ra, megjegyezve, hogy ez utóbbi arányt a száritott gyümölcsök kivitelében ép a mondott éven beállott ideiglenes csökkenés némileg lejjebb nyomta. A három évtized alatt tehát, melyről itt szó van, Ausztria-Magyarország kivitele a tengeren túli államba sokkal nagyobb arányban nőtt, mint Németországé, mely pedig erősen hódított a lefolyt időközben. Amde a viszonylag nagy emelkedés mellett is monarchiánk kivitele az Egyesült-Államokba csak csekélység. Hogy mikép lehetne azt fokozni, arra nézve konkrét javaslatokkal áll elő a jelentés. Az egyes beviteli cikkeknel külön-külön felsorolva látjuk a kívánalmakat, melyeknek forgalmunk emelése céljából eleget kellene tennünk s aztán összegezi szerző az általános, minden cikkekre egyaránt vonatkozó javaslatait. Ez összegezés oda megy ki, hogy követni kell Németország példáját, mely a nemzeti eredetű, Amerikában letelepedett cégekkel való összeköttetések, azután németországi kereskedők tanulmányi és üzleti utazásai, külön hajózási vállalatok fentartása, az üzleti érintkezés nagy őszintesége, a minták pontos betartása, stb. útján diadalmaskodott az amerikai piacokon folyó heves verseny közepett.

Ugy ezen általános, mint a részletes javaslatok sok érdekes dolgot tartalmaznak. Emeli a megjegyzések tanulságos voltát a versenyző államok áruinak jellemzése s a vámoknak az érték százalékaiban adott feltüntetése, az esetleg kilátásban levő vámtétel-változások felemlítésével. A hol kedvező konjunkturákat vél a jelentés felfedezhetni, arra mindig figyelmeztet. E helyen csak egy-két ily észrevételre kívánunk kiterjeszkedni, a melyek éppen magyar szempontból látszanak érdekelni birni.

Mindjárt a cukorbevitelnél hangsúlyozza a jelentés, hogy Ausztria sokkal kevesebbet visz ki, mint megilletné: miután az Egyesült-Államokba a lefolyt évben bevitt répacukorból csak 31²/₁₀% esik reá, 80% pedig Németországra. A konjunkturákat itt kedvezőnek látja a jelentés, kilátásba helyezi a vámmérséklés bekövetkeztét s így — azt hiszszük, az egyszerre megizmosodott — sőt talán túlságosan is felkapott magyar cukortermelésnek is nyilhat itt oly piac, melyet szükség esetén fel lehet használni. A nyers termények közül a szilván kívül, mely az összes kivitelnek vagy 10%-kát képviseli és részben bizonynyal magyar eredetű, kiválik még a bor. Nagyon érdekes, bár nem épen öröndetes az, a mit erre a cikkekre nézve a jelentés mond. A monarchiából 1888/89. évben 104.382 dollár értékű bor vitetett be az Egyesült-Államokba. Ez a mennyiség eltörpül Franciaország 5 millió dollárnyi és Németország 1 millió dollárnyi kivitele mellett. Azt hallani, hogy a magyar bor drága, amde a beviteli kimutatások azt mutatják, hogy borunk a németekénél olcsóbb és alig valamivel drágább a francia bornál. A baj a jelentés szerint abban rejlik, hogy a magyar bor még nagyon ismeretlen. A magyar mintapincze new-yorki fiókjának, mely ott 1888. óta működik, sikert jósol a jelentés, de felhossa, hogy az még nagy áldozatokkal küzd és hazulról nem részesül kellő támogatásban. Jellemző az, a mit az orvosi célokra kelendő tokaji borról olvasunk. E név alatt kaliforniai borok forognak, a melyeknek sem vámot sem nagy viteldíjat nem kell fizetni s így több telik az Amerikában oly

szükséges reklámra, a mellett, hogy olcsóbbért adhatók, mint a valódiak. Egy Reich Lőrincz nevű czég 1200 tuczat palaczk tokaji bort árusított el a nélkül, hogy a czégre szóló csak egy szállitmányi érkezett volna a vámháza. Nagyon sajnós, hogy a jelentés szerint e visszaélést számos orvos is jó- vagy rosszhiszeműen támogatja. E tények annyival inkább figyelemre méltatandók, mivel ép most, mikor nálunk a borkivitel fejlesztése, esetleg a mintapincze átalakítása és másrészt a tiemei tengeri forgalom emelése különös véletlen folytán egyidejűleg képezik kormányunk törekvéseinek tárgyát: tengeren túli borkivitelünk emelésére is elérkezett az idő. Megjegyezzük még, hogy a vám, mely az Egyesült-Államok majdnem prohibitív rendszere mellett nagy szerepet játszik az odavaló kivitelnél, a jelentés szerint itt — palaczkbornál — átlag csak 20%-át teszi az értéknek.

Felemlítjük még, hogy a jelentés a kereskedelmi viszonyokon kívül kiterjeszkedik a kivándorlás kérdésére, a kivándorlottak életviszonyaira, azon törvényhozási mozgalmakra, melyek a bevándorlás korlátozására irányulnak, azután kitér az amerikai államok washingtoni kongresszusára, az 1892/93-ra tervezett világkiállításra, a gyári és munkásviszonyokra is. Ezek közül legközzvetlenebbül fogja érinteni Európát és benne hazánkat is az amerikai kivándorlás jövő sorsa. A törekvést, mely a kivándorlás korlátozását célozza, több okból származtatja le a jelentés. Az egyik ok gazdasági s abban áll, hogy az Egyesült-Államok rohamos fejlődésükben már elérték azt a pontot, hol nem szorulnak munkás-kezek dolgában a külföldre s hol az a tömeges bevándorlás, mely az 1889-ben végződő évtized alatt az előző évtized számának kétszeresére szökött fel és magasabb, mint valaha, többé gazdasági előnyökkel nem jár. A másik ok politikai s a kormányon ülő köztársasági párt önfentartási ösztönéből indul ki, a mely veszélyt lát minden ujjonnan érkező bevándorlóban, mint a ki rendesen a demokrata párt zászlaja alá siet. A harmadik körülmény a közrendészeti szempont, a külföldiek nagy fokú hajlama a büntető törvények áthágására, melynek magyarázata egyébiránt nem nehéz. A jelentés inkább óv, mintsem ösztönöz újabb bevándorlásra és élénk színekkel ecseteli a tájékozatlan, a nyelv ismeretével nem bíró szegény bevándorló nehéz sorsát, kinek ugyan, ha munkához sikerül jutnia, fényes bére van, de viszont megélhetése is aránytalanul többbe kerül, munkája nehezebb, élesztőbb, hosszabb tartamú és kinek elkeseredett harczot kell sokszor vívnia a ben-szülött munkások ellenséges indulatával.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A budapesti pénzüintézetek értékpapir-tárczája.

A mult évben keresztülvitt konverziók nálunk is sok milliónyi értékpapirt mozgósítottak és kétségtelen, hogy ennek folytán jelentékeny változás állott be a hazai közönség értékpapir-birtoklásában. A konverzióra való felhívás tudvalevőleg csak ajánlat. Senkit sem kényszerítenek arra, hogy magasabb kamatozású papírját alacsonyabb kamatozásúra cserélje ki és ez okból bizonyára igen számosan voltak, a kik a felajánlott cserét el nem fogadva, konverzióra felhívott címleteiket eleve eladták, vagy bevárván a felmondást, a beváltási ár fejében a konjunktura szerint előnyösebbnek látszó más papirokat vásároltak. Hogy ez sok esetben megtörtént, az iránt kétség nem foroghat fenn és legyen szabad e tekintetben egy esetre utalnunk, a mely annak idején feltűnést keltett és ez az, hogy egy budapesti pénzüintézet egy erdélyrészi alap megbízásából az ennek birtokában volt és konverzióra felhívott címleteket értékesítve, a nyert összegen magyar papírjaradékot vásárolt. S hányan lehettek testületek, vidéki pénzüintézetek és magánosok, a kik hasonlóképen cselekedtek, a nélkül, hogy eljárásuk nyilvánosságra került volna.

A fővárosi pénzüintézetek és a Budapesten székelő biztosító-társaságok mérlegei számszerű adatokat tartalmaznak nemcsak a birtokolt értékpapirok mennyiségét, hanem legnagyobbbrészt ezek nemeit illetőleg is. Az innen vett adatok tehát legalább részleges támpontot nyújtanak a tavalyi konverziókkal kapcsolatos változások megítélésére s így a rendesnél nagyobb érdeklél birhat ezuttal annak a vizsgálatára, hogy milyen volt 1889. végén az intézetek értékpapir-tárczája.

A mérlegek szerint az értékpapirbirtok (beletudva a záloglevél-biztosítéki alapok papírjait) árfolyamérték szerint és többnyire függő kamatokkal a következő volt:

	1889. deczember 31. frt.	1888. deczember 31. frt.
Pesti hazai első takarékpénztár . . .	28,256.537	25,548.292
Első magy. ált. biztosító-társaság . . .	17,948.823	14,767.395
Magyar földhitelintézet	6,262.756	5,922.867
Magyar jelzálog-hitelbank	4,827.374	4,594.195
Pesti magyar kereskedelmi bank . . .	3,767.724	1,746.032
Magyar általános hitelbank	3,047.970	3,975.176
Magyar-francia biztosító-társaság . .	2,767.799	3,652.915

	1889. deczember 31. frt.	1888. deczember 31. frt.
Egyesült fővárosi takarékpénztár . . .	2,559.058	2,230.138
Országos központi takarékpénztár . .	2,428.125	1,619.929
Magyar leszámítoló bank	1,590.090	1,419.335
Foncière pesti biztosító-intézet . . .	1,893.473	2,153.638
Lloyd magyar viszontbiztosító társaság .	762.102	703.309
Pannonia viszontbiztosító intézet . . .	709.361	415.384
Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete . .	664.202	475.600
Magyar általános takarékpénztár . . .	347.750	243.859
Központi váltóüzlet-részvénytársaság .	218.812	103.088
Budapesti bankegyesület	157.972	135.516
Első magyar iparbank	127.890	116.720
Budapesti kereskedelmi és iparbank .	150	14.653
Összesen . . .	78,337.968	69,838.041

Az 1889. év végén ezek szerint 78³³ millió frt. volt a budapesti pénzügyintézetek és biztosító-társaságok értékpapír-állománya. Oly magas összeg ez, a melyre még az 1881. és 1882. években sem volt példa, pedig ismeretes, hogy az időtájban volt legduzzadtabb a budapesti intézetek értékpapír-tárczája.

Az a jelenség, hogy a pénzügyintézetek egyre nagyobbodó mértékben fordulnak a tőkeelhelyezés most érintett módjához, nem csupán esetlegességekben bírja indokát.

Ha figyelembe vesszük, hogy a biztosító-társaságoknál folyton gyarapszik különösen az életbiztosítási állomány, a pénzügyintézeteknél pedig növekvő kiterjedést vesz a záloglevél-üzlet, természetesnek fogjuk találni amott a díjtartalékoknak, emitt a záloglevél-biztosítási alapoknak egyidejű emelkedését s mivel mindkettőt értékpapírok szolgálták képezni, egy részben adva van az értékpapír-tárca növekedésének magyarázata. De az adatok közelebbi vizsgálata arra vezet, hogy az állandó természetű okokon kívül a múlt évben egyéb körülmények és ezek között a konverzió szintén hozzájárult az értékpapír-készlet nagymértvű gyarapodásához az által, hogy egyes intézetek a kibocsátásra került új értékpapírokból nagyobb mennyiséget szereztek meg nemcsak cserében régi címletekért, hanem készpénzvásárlás útján is.

Mielőtt ennek bizonyítására térnénk, lássuk előbb az értékpapír-állomány megoszlását először főkategoriák szerint.

A 78³³ millió értékpapírból volt:

	frt.	
Állampapír	41,533.141	= 53%
Záloglevél	10,894.541	= 14%
Elsőbbségi kötvény	7,206.763	= 7%
Vasuti részvény	4,288.700	= 5%
Városi kölcsön-kötvény	2,967.000	= 4%
Egyéb értékpapír	11,427.811	= 17%

Meg kell jegyeznünk, hogy a felosztás csak megközelítőleg helyes, mert a kisebb intézetek értékpapír-tárczájukat nem szokták részletezni, sőt a magyar földhitelintézet is, a melynek pedig 6 millió forintot meghaladó értékpapír-birtoka van, mérlegének ezt a tételét állandóan homályba burkolja. Mindazonáltal a fenti összeállítás

hízagossága mellett is mutatja, hogy a budapesti pénzintézetek értékpapír-tárczája túlnyomólag elsőrangú securitásokból áll s különösen, hogy annak több, mint felét magyar állampapírok képezik. Főlegesen e jelenség öröndetes voltát bővebben fejtegetni. A tőkebefektetésre használt értékpapírok gondos megválasztása fokozni alkalmas a pénzintézetek vezetésébe vetett bizalmat, a bizalom erősödése ismét elősegíti maguknak az intézeteknek a prosperitását. Másrészt az a körülmény, hogy nagy pénzintézeteink főleg tőkéik elhelyezésénél első sorban állami papírokra reflektálnak, előbbre viszi állami hitelünket, nemcsak bizonyos mértékben közvetlenül, hanem még inkább az által, hogy buzdító példát ad általában a tőkepenzes közönségnek.

Sokkal teljesebb belepillantást enged az értékpapír-állományba a következő összeállítás, mely kiterjed mindazon intézetekre, melyek e részbeni birtoka meghaladja az egy millió forintot.

Értékpapír neve	Pesti hazai takarékp.	Magy. ált. biztosító-társaság	Magyar jelzálogbank	Pesti magyar keresk. bank	Magyar ált. hitelbank	Magyar-francia biztosító-társaság	Egyes. fővárosi takarékpénztár	Orsz. központi takarékpénztár	Magyar leszámító bank	Foncière biztosító intézet
névértékü ezer forintokban										
5% magy. papíráradék . . .	8.500	2.000	20	—	388	324	—	138	11	—
4% magy. aranyjáradék . . .	8.500	—	—	—	—	310	—	125	29	—
4% magy. földtcherm. kötv. .	2.000	4.000	1.040	1.260	—	100	—	671	219	314
4 1/2% államv. aranykölcsön .	5.647	189	115	—	—	—	325	68	153	207
4 1/2% államv. ezüstkölcsön .	—	—	95	—	—	—	232	—	75	180
5% urb. és szőlődezsma-kötv.	—	—	—	—	45	—	35	51	16	33
5% keleti v. kötv. I. és II. kib.	—	—	—	—	227	—	—	—	—	—
5% keleti v. kötv. III. kib. . .	—	—	—	—	32	—	—	109	8	—
Magy. nyereménykölcsön . . .	—	—	—	81	—	—	—	5	11	—
4% tiszai sorsjegy	49	—	—	—	12	—	—	—	24	—
5% temes-bégav. kölcson . . .	889	—	—	—	—	—	364	—	12	—
Osztrák járadékok	—	—	—	—	—	149	—	—	28	—
5% és 6% fővárosi kölcson . .	1.643	537	—	445	5	7	78	66	10	—
Földhitelint. záloglevelek . .	—	6.124	—	130	176	22	—	5	50	482
Jelzálogbank »	—	—	415	—	10	100	152	95	92	—
Kisbirtokosok »	485	—	—	—	3	279	—	304	9	—
Keresk. bank »	—	—	—	1.025	—	530	—	—	15	7
Adria elsőbbségi kötv.	—	—	—	87	—	—	—	—	—	—
Lánczhid » »	—	—	—	—	—	—	94	10	—	19
Északkeleti v. elsőbbs. kötv.	—	2.134	108	—	—	216	14	30	3	—
Közúti vasut » »	—	297	—	271	—	—	—	—	—	—
Arad-temesvári v. » »	—	—	1.000	—	—	—	—	—	—	—
Magy.-galicziai » » »	—	—	—	—	—	192	417	—	—	—
Budapest-pécsi » » »	—	—	—	—	11	—	—	—	—	—
Magy. nyugoti » » »	—	—	—	—	—	346	—	—	—	—
Barcs-pakrácsi » » »	—	—	323	—	—	—	—	—	—	—
Kassa-oderbergi » » »	—	—	827	—	—	—	—	—	21	23
4 1/2% beruházási kölcson . . .	—	995	192	—	—	—	—	—	20	—
5% » » »	—	—	—	—	—	—	—	—	7	6
Hazai takarékp. közs. kötv. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	16	—
Lloyd és tőzsdeép. kötv. . . .	27	386	—	—	—	—	106	—	—	—
Helyi érd. vasuti czímletek . .	—	1.163	—	—	—	2	—	—	—	—
Osztrák vasuti elsőbbség	—	—	274	—	—	—	—	—	—	—
Külföldi állampapírok	—	163	—	—	—	—	—	—	1	—
Bankrészvények darab	—	—	—	—	2.736	—	—	—	1.298	—
Alföld-fiumei vasut részv. db.	2.542	—	—	—	20	1.386	—	—	—	498
Budapest-pécsi » » »	—	—	—	—	1.863	—	5.000	—	—	—
Északkeleti » » »	—	—	—	—	1.571	—	—	—	100	—
Erdélyi » » »	3.799	—	—	—	—	1.532	—	—	—	1.550
Kassa-oderbergi » » »	—	—	—	—	—	225	—	—	—	400
Magy.-galicziai » » »	—	—	—	—	58	500	—	—	—	350
Magy. nyugoti » » »	—	—	—	—	—	275	—	—	38	—
Iparvállalati részv. db.	—	—	—	—	7.344	—	—	—	146	—
Osztr. vasuti részv. db.	—	—	—	100	—	2	—	1.000	—	—

E részletes tabella adatai egyszersmind érdekesen világítják meg egyes intézetek működésének jellegét. A *Pesti hazai takarékpénztár*, mint az ország legelső betétintézete, egyenesen rá van utalva, hogy 90⁹⁹ millió frtnyi betétjének tetemes részét értékpapirokba fektesse. E tőkeelhelyezésnél a takarékpénztár mindenekelőtt állampapirokra reflektál. Ebbeli birtoka 1889 végén több, mint 25¹/₂ millió frtra rügott. A következő három állampapírban, mint: 5⁰/₀ magyar papíráradék, 4¹/₂₀ államvasuti aranykölcsön és 4⁰/₀ aranyáradék a pesti hazai takarékpénztár rendelkezik az országban a legnagyobb készlettel, miért is az intézetnek értékpapír-transzaktiói figyelemre méltó befolyást gyakorolhatnak a tőzsdepiacra. Az *első magyar ált. biztosító-társaság* 17⁹⁴ milliónyi értékpapír-birtokából 12⁷³ millió esik az életbiztosítási üzletág tartalékára. Az állampapír-készletet illetőleg az intézet 6¹³ millió forinttal mindjárt a hazai takarékpénztár után sorakozik, de tőkéit mégis túlnyomólag záloglevelek és elsőbbségi kötvények absorbeálják. A *magyar jelzáloghitelbank* saját értékpapír-birtoka 2⁷⁶ milliót tesz és 2⁰⁶ millió forintra rügnak a záloglevél-biztosítéki alap értékpapirjai. A papírok nagyobb-részt vasuti elsőbbségi kötvényekből állanak, ezenkívül tetemes összegű földtehermentesítési kötvény van a bank birtokában. A *pesti magyar kereskedelmi bank* saját értékpapír-tárczája 1⁸¹ millió forintot teszen, míg a záloglevél-biztosítéki alap papirjai 1⁵⁴ millió, a váltóház értékpapír-készlete 0⁴⁰ millió forint értéket képviselnek. A papírok között a földtehermentesítési kötvények körülbelül egyensúlyban tartják a záloglevelek és elsőbbségi kötvények mennyiségét. A *magyar általános hitelbank* értékpapír-tárczája a többi intézetekétől eltérő jelleget mutat. Jóllehet az intézet leggyakrabban szerepel a magyar államkincstár bankárjaként, állampapirokból aránylag igen csekély mennyiséget birtokol. Tárczájában inkább foglalnak helyet az általa vagy közreműködésével alakult többnyire vidéki bankintézetek és iparvállalatok, valamint az államosított vasutak részvényei. A *magyar-francia biztosító-társaság* díjtartalékai elhelyezésénél ezutal állampapírok mellett túlnyomólag zálogleveleket és elsőbbségi kötvényeket használt föl. Az *egyesült fővárosi takarékpénztár* tetemes készletet mutat ki államosított vasutak részvényeiben. Az *országos központi takarékpénztár* saját értékpapír-készletét jobbra állampapírok alkotják, de jelentékeny kontingenst szolgáltatnak a vasuti részvények, míg a záloglevél-biztosítéki alap közel öt hatodrésztében államosított vasuti részvényekből áll. A *magyar leszámító bank* értékpapír-készlete a váltóházi üzletre való tekintettel van összeállítva, minek folytán a legtöbbször értékpapírt ezen intézet tárczájában találjuk. Végre a *Foncière pesti biztosító-intézet* díjtartalékai elhelyezésére állampapírokon kívül előszeretettel alkalmazza az államosított és garantizált vasutak részvényeit.

Még néhány említésre méltó mozzanatot emelünk ki a fenti összeállításból. Így a most konvertált 5⁰/₀-os és 6⁰/₀-os fővárosi kölcsönökből egynek kivételével valamennyi intézet birtokolt kisebb-nagyobb mennyiséget. Legtöbbet — 1,643.000 frtot — a pesti hazai takarékpénztár; az összes készlet 2,791.000 frtot tett. Az államosított és garantizált vasutak részvényeiből 1889. végén 21.707 db. volt az intézetek birtokában. E részvényekből esett az alföld-fiumei vasutra 4.446 db., a budapest-pécsi vasutra 6.863 db., az északkeleti vasutra 1.671 db., az erdélyi vasutra 6.881 db., a magyar-galicziai vasutra

908 db. és a magyar nyugoti vasutra 313 db. Viczinális vasuti czimleteket csakis a magyar általános biztosító-társaság mutat ki mérlegében 1,163.000 frt. névértékben. A vasuti elsőbbségi kötvényekben a legnagyobb kontingenst a magyar északkeleti vasut szolgáltatja 2,505.000 frt. névértékkel, míg a záloglevelek zömét a magyar földhitelintézet adja 6,989.000 frt. névértékű összeggel. Külföldi értékpapirokat alig találunk az intézetek tárczájában; egyes bankoknál bizonyára szindikátusi részesedésből eredő osztrák vasuti részvény van nem nagy mennyiségben, osztrák és külföldi állampapírok számbavehető mennyiségben a váltóüzlettel bíró bankok és a külföldön is üzletet folytató biztosító-társaságok mérlegeiben fordulnak elő.

Az intézetek vezetőinek a magyar állampapírok felkarolásában nyilvánuló és már fentebb méltatott eljárása még kedvezőbb világitásba jut a következő összeállítás által.

	1888. decz. 31. frt.	1889. decz. 31. frt.	1889. végén több vagy kevesebb frt.
5 ⁰ / ₀ papírjáradék	11,698.600	11,228.800	— 469.800
4 ⁰ / ₀ aranyjáradék	9,239.700	9,185.550	— 54.150
4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ beruházási kölcsön	1,532.000	1,435.000	— 97.000
5 ⁰ / ₀ kel. vasut (1876. kib.)	77.835	159.523	+ 81.688
5 ⁰ / ₀ vasuti kölcsön (1867.)	2,847.542	—	— 2,847.542
5 ⁰ / ₀ földteherm. kötvény	778.884	111.100	— 667.784
4 ⁰ / ₀ » »	—	9,822.791	+ 9,822.791
5 ⁰ / ₀ államkötv. (1873.)	1,406.000	—	— 1,406.000
5 ⁰ / ₀ kel. vasut (1869.)	7.800	87.300	+ 79.500
5 ⁰ / ₀ » » (1873.)	465.900	121.600	— 344.300
5 ⁰ / ₀ államos. vasut. elsőbbs.	180.200	118.800	— 61.400
4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ államv. aranykölcsön	—	6,738.303	+ 6,738.303
4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ államv. ezüstkölcsön	—	634.500	+ 634.500
5 ⁰ / ₀ beruházási kölcsön	49.490	8.190	— 41.300
Összesen	28,283.951	39,651.457	+11,367.506

E szerint az 1889. év folyamában, vagyis a konverziókkal egyidejűleg több, mint 11 millió frttal szaporodott a budapesti intézetek állampapír-birtoka. E szaporulat legkisebb részben sem tulajdonítható az időközben beállott árfolyam-emelkedésnek, hanem tisztán új beszerzésekre vezethető vissza, miután az e czikk elején közölt kimutatás kivételével az összes többi adatok az értékpapírok névértékére vonatkoznak.

Az elősorolt papírok között konverzió tárgyát képezték az 5⁰/₀-os magyar vasuti kölcsön, az 5⁰/₀-os magyar és erdélyi földtehermentesítési adósság, az 5⁰/₀-os 1869-ki és 1873-ki keleti vasuti elsőbbségi kölcsönök, az 5⁰/₀-os 1871-ki és 1873-ki ugynevezett sterling-kölcsönök, az 5⁰/₀-os beruházási kölcsön egy része és végre a régebben államosított magyar vasutak 5⁰/₀-os elsőbbségi kölcsönei. Mindezen papirokból 1888. végén a budapesti intézetek birtokában volt 5,735.816 frt. névértékű összeg. Ez képezhette tehát körülbelül azt az értékpapír-mennyiséget, a mely innen konverzióra felhivatott és a melynek ellenében az intézetek nem sokkal magasabb névértéket tevő új czimleteket kaphattak. De az új czimletekből, nevezetesen a 4¹/₂⁰/₀-os államvasuti arany- és ezüstkölcsönből és a 4⁰/₀-os földtehermentesítési kötvényekből kimutatásunk szerint 17,195.594 frt.

névértékű összeg szerepel az 1889-ki mérlegekben. Következik ebből, hogy az intézetek azonfelül, hogy a birtokukban volt és konverzióra felhívott papirokat kicserélték vagy értékesítették, még több, mint 11 millió forintba menő új, vagy legalább máshonnan elvont tőkét helyeztek el a konvertáltak helyébe kibocsátott alacsonyabb kamatozású papirokba. Az 5⁰/₀-os vasuti kölcsön és a sterling-kölcsönök végkép eltűntek az intézetek 1889-ki mérlegeiből, csekély töredék maradt még fenn az 5⁰/₀-os keleti vasuti elsőbbségi kötvényekből és az 5⁰/₀-os erdélyi földtehermentesítési kötvényekből, mely utóbbiak beváltásra való esedékessége az 1890. év elejére esett. Mindössze 446.990 frt. névértéket tett 1889. végén az intézetek birtokában volt régi 5⁰/₀-os kötvényeknek a mennyisége

Kiváló figyelmet érdemel kimutatásunk amaz adata, mely a 4⁰/₀-os földtehermentesítési kötvények névértékű állományát közel 10 millió frtnyi összeggel tünteti fel. Az e nemű kötvényekből ezelőtt igen kevés volt a pénzintézetek birtokában; 1888. végén, a mikor már előkészületek történtek a konverzióra, összesen csak 778.884 frtot tett a készlet. Jól osztályozva, túlnyomólag alapok és magánosok, tetemes részben osztrák takarékpénztárak kezén voltak e papirok évek óta, a míg a konverzió azokat nem mozgósította. Habár adatokkal e részben nem rendelkezünk, mégis nem képez titkot, hogy a konvertált és felmondott kölcsönök közül (a sterling-kölcsönökön kívül, melyeknél speciális okok forogtak fenn) egyikre sem kellett a konverzióval megbízott bankcsoportnak oly erős készpénztartalékot létesíteni, mint az 5⁰/₀-os földtehermentesítési adósságra. Érthetőnek látszik, hogy akkor, a midőn a szintén konvertált többi 5⁰/₀-os kölcsönök kamatredukciója csak fél százalék volt — mert hiszen ezek helyébe a 4¹/₂⁰/₀-al kamatozó államvasuti arany- és ezüstkölcsönök léptek — az 5⁰/₀-os földtehermentesítési kötvények tulajdonosai nem szívesen látták kamatjövedelmüknek egy egész százalékkal való megcsappanását a konverzió folytán. Egybevető számítást tenni arra nézve, vajjon a felajánlott cserénél az új kötvények alacsony árfolyama nem nyújt-e rekompenzációt a kamatvesztésért, kevesen szoktak; a nagy közönség a szembeötlő indokok szerint határoz, már pedig csakugyan szembeötlő volt, hogy az új címletek közül a földtehermentesítési kötvények 4⁰/₀-osak, a többiek pedig a mellett, hogy érczvalutára szóltak, 4¹/₂⁰/₀-osak voltak. Ez okozhatta aztán, hogy a konverzióra való első felhívás, 1889. január hó végén, nem járt mindjárt teljes sikerrel. Az 5⁰/₀-os földtehermentesítési kötvények egy részét nem cserélték ki új 4⁰/₀-os kötvényekre, a tőzsdéken szaporodott az eladásra kerülő lebegő anyag, a melyet a pénzintézetek és első sorban a konverzióra vállalkozott bankcsoport részesei vásároltak össze a tőzsdépiaczon. Csak később, az egész konverzionális művelet lényegesebb részének sikerültével és az új 4⁰/₀-os kötvények tőzsdei árának emelkedésével lehetett másodizben a nyilvános aláírást — most már készpénzjegyzés mellett is — megkísérteni. Hogy az új 4⁰/₀-os földtehermentési kötvényeknek az elhelyezése a múlt év második felében gyorsan ment végbe, arra nagy mértékben közrehatottak a budapesti pénzintézetek azzal, hogy a maguk részéről több mint 9 millió forint névértéket vettek át e papirból.

Jelentékeny részben új beszerzésnek tekinthetni a 4¹/₂⁰/₀-os államvasuti aranykölcsönnek 6,738.303 frt. névértékkel kimutatott

összegét. Azon papirokból, a melyek a $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti aranykölcsön czimleteinek fejében cserébe elfogadhatók voltak, az 1888. év végén 4,727.242 frt. névértékű összeg volt az intézetek birtokában s miután a régi czimletek átvételi ára nem sokkal haladta meg az új czimletek kibocsátási árát, közel 2 millió frtra tehető az 1889. év folyamában ezen czimletekbe fektetett új tőke. A $4\frac{1}{2}\%$ -os aranykölcsön iránt nálunk általában nagy volt az érdeklődés, a mint hogy valóban meglepőnek bizonyult az is, hogy a hazai közönség kezén igen tetemes mennyiségű 1868-ki vasuti kötvény volt. Valószínű ennél fogva, hogy országszerte jó mennyiség jutott magánosok birtokába az új kibocsátású $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti aranykölcsön czimleteiből, annál inkább, mert az aranyban való kamatozás mindenkor vonzerőt gyakorolt nálunk. Más képen áll a dolog a $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti ezüstkölcsönnel. Mindössze 634.500 frt. névértékű csekély összeget képvisel 1889. végén a budapesti intézeteknek ezen papirban való birtoka, holott 1888. végén még 653.900 frt. névértékű olyan papir fordult elő a mérlegekben, melyek épp a $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti ezüstkölcsönre voltak konvertálhatók. Miután továbbá a még nem konvertált régi 5% -os papirok készlete 1889. végén 327.700 frt. névértékre rügött, állithatni, hogy az intézetek által kimutatott 634.500 frt. névértékű $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti ezüstkölcsön nem képez új szerzeményt és feltehető, hogy a 119 milliónyi kibocsátás csaknem egészben külföldre vándorolt. A kibocsátás idejében az 5% -os magyar papíráradék körülbelül olyan árban állott, mint a minő volt az új $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti ezüstkölcsön aláírás ára és innen magyarázható, hogy a hazai közönség nem mutatott érdeklődést az új papir iránt, melynek rentabilitása a tényleges árak szerint csekélyebbnek mutatkozott a papíráradékánál.

Lehetőleg teljessé teendő a budapesti pénzüintézetek és biztosító társaságok értékpapírczájáról szolgáltatott vázlatunkat, még arra kívánunk kiterjeszkedni, hogy az egyes intézetek 1888-ról 1889-re minő transzakciókat vittek véghez értékpapírállományukban?

Megtartva a már előbb követett sorrendet, a *pesti hazai takarékpénztárnál* konstatáljuk, hogy papirjainak névértékösszege 26⁶⁷ millióról 29⁰¹ millióra emelkedett. Az intézet vásárolt 2 millió frt. névértékű 4% -os földtehermentesítési kötvényt, 5,647.900 frt. névértékű $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti aranykölcsönt, összesen 7,647.900 frt. névértékű új kibocsátású papírt. Ezzel szemben 1,392.000 frt. névértékű 5% -os 1873-iki államkötvényt, 2,106.600 frt. névértékű 5% -os 1868-iki vasuti kötvényt és 454.800 frt. névértékű 5% -os II. kib. keleti vasuti kötvényt, vagyis összesen 3,953.400 frt. névértékű, konverzióra felhívott régi kötvényt értékesített s így új szerzeménye, az árfolyam különbözetet nem véve tekintetbe, 3,694.300 frt. névértéket tesz. Továbbá gyarapította az intézet 5% -os papíráradékát 310.000 frttal. E vásárlások eszközlése végett az intézet eladott 400.000 frt. névért. aranyjáradékot, 10.000 frt. névért. tiszai sorsjegyet, 1,030.000 frt. névért. temes-bégavölgyi kötvényt, 94.300 frt. névért. fővárosi kölcsönkötvényt és 131.000 frt. névért. kisbirtokosok földhitelintézeti záloglevelet. Az 1888-iki értékpapírkészletnek minden tétele hozzájárult tehát valamivel az új szerzeményhez. Az *első magyar általános biztosító-társaság* értékpapírczája 3,181.428 millió forint névértékkel nagyobbodott. Az intézet vásárolt 4 millió forint névértékű 4% -os földtehermentesítési kötvényt, 189.500 frt. névért.

4 $\frac{1}{2}$ o-os államvasuti aranykötvényt, továbbá 2,262.600 frt. névértékű 4o-os földhitelintézeti záloglevelet. Új szerzeménye tehát 6,452.100 forintot tesz. Viszont értékesített 1,465.300 frt. névért. 5o/o-os földhitelintézeti záloglevelet, 69.000 frt. névért. 4 $\frac{1}{2}$ o-os földhitelintézeti záloglevelet, 15.000 frt. névért. 5o/o-os földhitelintézeti érczázloglevelet, 5.000 forint névértékű 5o/o-os beruházási kölcsönt, 12.500 forint névértékű 6o/o-os pesti kereskedelmi bank záloglevelet, 8.700 forint névértékű fővárosi kölcsönkötvényt, 1,329.000 forint állampénztári jegyet, összesen 2,904.500 forint különféle érték-papírt. Ezenkívül bankoknál elhelyezett pénzeiből 1,762.776 forintot fordított értékpapírvásárlásra. — A magyar jelzáloghitelbank saját értékpapírkészlete az 1889. év folyamán 3,044.853 frtról 2,761.221 frtra apadt, ellenben a záloglevél biztosítási alap 1,549.341 frtről 2,066.152 frtra emelkedett. Az intézet vásárolt 1,040.700 frt. névért. 4o/o-os földtehermentesítési kötvényt, 195.100 frt. névért. 4 $\frac{1}{2}$ o/o-os államvasuti arany- és ezüstkölcsön kötvényt, 1,000.000 frt. névért. 5o/o-os arad-temesvári vasuti elsőbbségi kötvényt, összesen 2,235.700 frt. névért. új papírt, ellenben értékesített 357.650 frt. névért. 5o/o-os régi földtehermentesítési kötvényt, 835.400 forint névért. Ferdinand északi vasuti elsőbbségi kötvényt, 250.000 frt. névért. 4o/o-os osztrák-magyar bank záloglevelet, 73.500 forint névért. 5o/o-os jelzálogbank záloglevelet (a záloglevél-biztosítéki alapból), 52.000 frt. névért. 5o/o-os alföld-fiumei vasuti elsőbbségi kötvényt, 477.200 frt. névértékű 4o/o-os földhitelintézeti záloglevelet, 7.200 frt. névért. barcs-pakráci vasuti elsőbbségi kötvényt. A pesti magyar kereskedelmi bank saját értékpapírtárczája 252.628 frtről 1,817.096 frtra, záloglevél-biztosítéki alapja 1,117.925 frtről 1,549.325 frtra emelkedett. Az intézet vásárolt 1,260.300 forint névért. 4o/o-os földtehermentesítési kötvényt, 445.200 frt. névért. fővárosi kölcsönkötvényt, 130.500 frt. névért. 5o/o-os földhitelintézeti záloglevelet és valószínűleg az állami ingókból 815 db. német bélyeggel ellátott magyar nyereségykölcsön sorsjegyet. Viszont eladott 400.000 frt. névért. 5o/o-os magyar papíráradékot és 195.000 forint névért. 4 $\frac{1}{2}$ o/o-os pesti hazai takarékpénztári közs. kötelezőt. A magyar általános hitelbank állampapírkészlete 324.352 frtről 820.652 frtra emelkedett. E mennyiségből 388.000 frt. névért. 5o/o-os magyar papíráradék és 12.300 frt. névért. tiszai sorsjegy képez új szerzeményt, míg több, mint 400.000 frt. névért. esik olyan papírokra, a melyek konverzióra felhivatván, évközben az intézet birtokába jutottak. Figyelemre méltó transzaksiókat vitt véghez az intézet részvénybirtokában. Így eladott 7.655 db. fiumei hitelbankrészvényt, 188 db. Foncière részvényt, 586 db. alföld-fiumei vasuti részvényt, 693 db. nagy. nyugoti vasuti részvényt, 692 db. magy.-galicziai vasuti részvényt, 456 db. erdélyi vasuti részvényt, 208 db. báttaszékdombóvár-zákányi vasuti részvényt, 1.600 db. brassói cellulosegyár részvényt, 510 db. rimamurányi részvényt. Ellenben vásárolt 247 db. budapest-pécsi vasuti és 1.571 db. északkeleti vasuti részvényt. A magyar-francia biztosító-társaság értékpapír-állománya 3,652.915 frttól 2,767.799 frtra csökkent, de valóságban 1889. végén mégis több értékpapíra volt, mint 1888. végén, mert időközben elimináltak a mérlegből az 1,587.797 frttal szerepelt idegen biztosító-társasági részvényeket. Az intézet 210.500 forint névért. összeggel szaporította magyar járadékpapír-készletét és teljesen új szerzemény a 100.000 frt. névért. 4o/o-os földtehermentesítési kötvényt. Az egyesült

fővárosi takarékpénztár értékpapir-tárczájának emelkedését 2,230.138 frtról 2,559.059 frtra tisztán az a körülmény okozta, hogy az intézet 265.000 forint névért. papirból biztosítéki alapot creált az ismét inaugurálni tervezett záloglevél-üzletre. A záloglevél-kibocsátás azonban még nem történt meg. Új beszerzésnek mutatkozik tárczában 323.000 frt. névért. $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti ezüstkölcsön, 325.900 frt. névért. $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti aranykölcsön, 14.400 frt. 5% -os északkeleti vasuti elsőbbségi kötvény, 275 db. magyar nyugoti vasutársaság, 500 db. magyar-galicziai vasutársaság, 225 db. kassa-oderbergi vasuti részvény. Ellenben értékesített 287.000 frt. névért. 5% -os 1868-ki vasuti köcsön, 246.000 forint névért. 5% -os földhitelintézeti záloglevél és 85.000 frt. névért. fővárosi kölcsönkötvény. Az országos központi takarékpénztár saját értékpapir birtoka 1,008.018 frtról 2,428.120 frtra emelkedett, szintugy gyarapodott kevéssel a jelzálog biztosítéki alap. Új szerzemény a tárczában a 671.400 frt. névért. 4% -os földtehermentesítési kötvény, a 68 300 frt. névért. $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti aranykölcsön, a 10.900 frt. névért. 6% -os lánchíd elsőbbségi kötvény, az 5.000 db. budapest-pécsi vasuti részvény, az 1.000 db. lemerg-czernowitzi vasuti részvény és az 54.500 frt. névért. kisbirtokosok országos földhitelintézeti záloglevél. Ezzel szemben értékesített 62.000 frt. névért. 5% -os magyar papíráradék, 27.200 frt. névért. beruházási kölcsönkötvény, 19.000 frt. névért. urbéri kötvény, 520 db. tiszavidéki vasuti részvény, 700 db. északkeleti vasuti részvény, 500 db. magyar nyugoti vasuti részvény, 350 db. erdélyi vasuti részvény és 250 db. alföld-fiumei vasuti részvény. A magyar leszámítoló bank állampapir-készlete 423.438 frtról 559.032 frtra emelkedett. A papírok legjelentékenyebb tételeit a 4% -os földtehermentesítési kötvények és a $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti aranykölcsön képezik, előbbi 219.000 forint névértékű utóbbi 153.800 forint névért. összeggel. A Foncière pesti biztosító-intézetnél a részvénytőke leszállítása 1 millió frttal kihatott az értékpapir-állományra, a mely 2,153 638 frtról 1,893.473 frtra csökkent. A mult év folyamán kibocsátásra került új értékpapirokból az intézet szerzett 207.500 frt. névért. $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti aranykölcsönt, 180.000 frt. névért. $4\frac{1}{2}\%$ -os államvasuti ezüstkölcsönt, 314.000 frt. névért. 4% -os földtehermentesítési kötvényt. Konvertált az intézet 197.400 frt. névért. 5% -os 1868-ki vasuti kölcsönt és 97 000 frt. névért. 5% -os földtehermentesítési kötvényt. Továbbá új beszerzésnek mutatkozik 1.500 db. erdélyi vasuti részvény, 498 db. alföld-fiumei vasuti részvény, 400 db. kassa-oderbergi vasuti részvény, 200 db. báttaszék-dombovár-zákányi vasuti részvény és 350 db. magyar galicziai vasuti részvény. Ezek ellenében eladatott 135.000 frt. névért. 5% -os magyar papíráradék, 102,600 forint névért. kassa-oderbergi elsőbbségi kötvény (konverzióra került), 100.000 névért. $4\frac{1}{2}\%$ -os közuti vasuti részletkötvény, 17.000 frt. névért. pesti magyar kereskedelmi bank záloglevél, 330 000 frt. névért. 5% -os földhitelintézeti záloglevél és 518.520 frt. névért. fővárosi kölcsönkötvény.

Ezek a részletek minden kétséget kizáró módon bizonyítják, hogy a budapesti pénzügyintézetek és biztosító-társaságok hathatós támogatásban részesítették a mult esztendei állami konverziókat. Nem volt egyetlen egy intézet sem, mely ne ismerte volna különben érdekeivel is összeegyeztethető hazafias kötelezettségének a piacra kerülő új papírok vásárlásával előmozdítani a művelet sikerét. De az a példa, a melyet a bankok, takarékpénztárak és biztosító-társaságok

vezetői nyújtottak, a dolog természeténél fogva sokszorosan hatásosabb követésre talált az intézetek klientelájánál és ez a konverzió sikerének aligha nem fontosabbik tényezője volt, mert mindenesetre nem kis feladat a közönség elhatározásának irányt adni, főleg ott, hol az eddigi kamatélvezet korlátozásáról van szó. A budapesti intézetek közreműködése nélkül a konverzióknak nagy nehézségekkel kellett volna megküzdeni és a midőn konstatáltuk, hogy e közreműködés hathatós támogatásban részesült, kell, hogy elismeréssel legyünk az intézetek vezetői irányában, a kik ez alkalommal is bizonyosságát adták hazafias gondolkodásuknak.

Lendvay Sándor.

A felső-magyarországi kivándorlás és hatása a népesedési mozaikra.

A több, mint egy évtized óta tartó felvidéki kivándorlás legutóbb a parlamentben is élénk és szenvedélyes vitákra adott alkalmat. Az a nagyarányú mozgalom, mely felvidéki népünket megbolygatja s Amerika számára ezer meg ezer munkáskezet von el tőlünk, kétségkívül komoly figyelmet érdemel s teljesen jogosult, ha a nemzetünk sorsát intéző alkotmányos testület nem huny szemet előtte. Valóban megbocsáthatatlan mulasztás volna, ha apathikus közönnyel magára hagynók az események fejlődését s a beteg organizmust — mert hiszen egészséges állapotok mellett ily mozgalom el sem képzelhető — nem részesítenők a szükséges orvosi segélyben, mely azt képessé tegye a kór leküzdésére. Szükséges azonban a kérdésnek elfogulatlan objektív megitélése s ez csak úgy lehetséges, ha a kérdést helyes szempontból tekintjük. Részünkről csak a közgazdasági szempontot ismerjük el helyesnek, a politikai szempont könnyen hamis világításban tünteti fel a kérdést s optikai csalódásba ejt bennünket.

Különbben is régi igazság, hogy az ismeretlen bajt mindig nagyobbbnak képzeljük a valóságnál. A kivándorlás nem ismeretlen, ugyan, mert hiszen a hatóságoknak és a nagyközönségnek ugyszólván szemeláttára történik s Hamburg és Bréma város, továbbá az Egyesült-Államok statisztikájából szintén meggyőződhetünk, hogy évről-évre sok ezerre megyszázezer honfitársaink száma, kik a tengerentúli új világban keresnek jobb hazát maguknak; mindazáltal senki sem mondhatja meg még csak megközelítőleg sem, hogy a lefolyt évtized alatt mennyi embert vesztettünk el, mert ha a hamburgi, brémai és északamerikai adatok csálhatatlanok volnának is, arra nem felelnek meg, hogy a kivándorlottak közül hány tért ismét vissza hazájába, már pedig kétségtelen, hogy a népvándorlásnak az a folyama, mely tőlünk Amerikába szakad, egy vékonyabb ágban visszakanyarúl s az egész kifolyt népelem nem vész el teljesen a hazára nézve.

A legközelebbi népszámlálás lesz hivatva, hogy mint sok más fontos kérdésre nézve, a kivándorlás nagyságára is megadja a kellő felvilágosítást. A statisztika azonban addig is nyújt eszközt, mely, ha nem egészen pontos is, de meglehetősen tájékoztató s már most megitélhetjük belőle, hogy a felsőmagyarországi kivándorlás csakugyan oly mérvű-e, mely az illető vidékek elnéptelenedését és gazdasági súlyedését vonja maga után, vagy pedig az erőteljes népszaporodásnak csak egy részét vezeti le, mely az adott viszonyok közt

már nem talál munkát és megélhetést. E segédeszköz a népesedési mozgalom. A népesség abszolút száma és évi mozgalma (esketés, születés, halálozás) közt szoros, benső összefüggés van, az előbbi megzavarása okvetlen kihat az utóbbira is; az okozatból tehát visszakövetkeztethetünk magára az okra.

Ha az amerikai kivándorlás valódi nagyságát meg akarjuk ismerni, a népmozgalmi adatokra még a népszámlálás után is szükségünk leend, mert nem elég tudnunk, hogy egyes felvidéki vármegyék népessége esetleg mennyivel csekélyebb az 1880-ki népszámnál, hanem azt is tudnunk kell, hogy mennyi volt a két népszámlálás között lefolyt évtized alatt a nép belső szaporodása, mely kivándorlás nélkül az illető megyék népességét növelte volna.

Hiba volna azonban azt hinnünk, hogy a felsőmagyarországi népesség vándormozgalmát tisztán csak az amerikai kivándorlás rovására írhatjuk. A felső megyék népességének kiszivárgása sokkal régebb keletű s szükségszerű következménye annak a népesedési törvénynek, hogy a szegényebb vidékek népszaporodását, vagy annak legalább is jó részét a gazdagabb vidékek vonják magukhoz. Ezt adatokkal is igazolhatjuk, míg ugyanis a szorosabb értelemben vett Magyarországban az 1880-ki népszámlálás alkalmával konstataált népszám 2·230/0-kal volt kisebb, mint a népmozgalmi adatok alapján kiszámított népesség, e különbség Ung vármegyénél 3·32, Abauj-Tornánál 4·21, Zemplénnél 5·27, Szepesnél 5·98, Liptónál 8·55, Sáros megyénél pedig 10·43/0-ra emelkedett; úgy, hogy például Sáros megye népességének 1869-től 1880-ig a születések és halálozások különbözete szerint 13.257 lélekkel kellett volna növekednie, holott a valóságban nem hogy növekedett volna, hanem 19.660 lélekkel meg is fogyott. Némi része már ebben is lehetett ugyan az amerikai kivándorlásnak, de korántsem akkora, hogy e feltűnő hiányt csak távolról is megmagyarázná.

A nevezett vármegyék népességét a területhez viszonyítva épen nem lehet sűrűnek mondani. 1880-ban a szorosabb értelemben vett Magyarország területének minden négyszögkilométerére 49·12 lélek esett s voltak megyéink, melyekben a népsűrűség a 70-et is meghaladta, Szepesben ellenben csak 47·84, Sárosban 44·55, Zemplénben 44·09, Ungban 41·46, Liptóban pedig csupán csak 33·11 lélek esett, csak Abauj-Torna megyében volt a népsűrűség egy kissé nagyobb az országos átlagnál. Túlnyomólag agrikultur országban azonban helyesebb a népszámot nem az összes területhez, hanem csak azon művelési ágak területéhez hasonlítani, melyek legtöbb emberi munkát kívánnak s így legtöbb keresetet adnak a népességnek. E művelési ágak a szántóföld és kert s ott, a hol van, a szőlő. Ily alapon számítva ki az arányt a föld és a rajta élő nép között, egészen más eredményre jutunk; míg ugyanis az országban átlagosan 100 kat. hold szántóföld-, kert- és szőlőterületre 64 lélek esik, Liptóban 114, Szepesben pedig 122. Zemplénben és Sárosban a népességnek a nevezett művelési ágak területéhez való aránya nem nagyobb ugyan, mint az országban átlagosan, de mily nagy a különbség, ha egyes dunajbóparti vagy alföldi megyék arányával hasonlítjuk össze, hol gyakori eset, hogy 100 kat. hold szántóföld, kert és szőlőre csak 43—49 lélek esik. Pedig a nép megélhetésére még a szántóföld-, kert- és szőlőterület nagyságából sem következtethetünk biztosan, tekintetbe jön még a birtokviszonyok állapota s a föld termékeny-

sége is s hogy ez a felvidéken szintén nem valami kedvező, köz-tudomású dolog.

Az első lökést mindazáltal a kivándorlásra az inséges 1879. év adta meg. Ez év gazdaságilag egyike volt a legsiralmasabbnak, melyek a hetvenes években elég sűrűn sujtották hazánk földmivelését. Az egész országban valamennyi termény csak gyenge aratást adott s ennek következtében egész országrészekben bekövetkezett az inség a föld népe között. Különösen a felvidéken vált az inség általánossá. Sáros vármegye akkori jelentéséből olvassuk, hogy a megye 376 községe közül csak 33 tartotta fenn magát önerejéből, vagy hivatalosan be nem jelentett segélyből, ellenben egy vagy más czímen, könyöradomány, munkaelőleg, inségi vetőmag-kölcsön vagy egyes nagybirtokokos adománya által 343 községben nyújtott segély. A közvetlen adomány és segély — az élelmi szereket is pénzértékre számítva — 163.169 frtra rúgott; daczára azonban e tekintélyes segélyezésnek, mely a megye inségi bizottságának és intelligenciájának valóban becsületére vált, az inség káros hatását nem lehetett meggátolni s megkezdődött, lelketlen üzéréktől is szítva, a nagymérvű kivándorlás. 1879-ben 1880. tavaszáig a hatóságilag eszközölt összeírások szerint Sáros vármegyéből 2.214 egyén költözött ki s ezek közül 1.327 Amerikába. Az Amerikába vándoroltak közül 1.210 egyén itthon hagyta családját, 612 pedig hadköteles korban állott. Ily számszerű adataink a többi vármegyéből nincsenek s hogy az egész kivándorlás menetéről némi összefüggő képet nyerjünk, azon kimutatásokhoz kell fordulnunk, melyeket a két nagy német kikötőváros, Hamburg és Bréma nyújt, hol a kivándorlók hajóra szállnak; továbbá azon kimutatásokhoz, melyek az északamerikai Egyesült-Államokban a bevándorlókról vezetettek. E kétféle forrás szerint a magyarországi kivándorlók száma 1878. óta következő volt:

É v	Hamburgban	Brémában	Hamburgban és Brémában összesen	Az északamerikai kikötőkbe megérkezett
	hajóra szállt			
1878-ban . . .	661	175	836	632
1879-ben . . .	1.262	497	1.759	1.518
1880-ban . . .	8.146	620	8.766	6.668
1881-ben . . .	10.453	804	11.257	6.736
1882-ben . . .	16.060	1.460	17.520	11.602
1883-ban . . .	11.478	3.361	14.839	12.308
1884-ben . . .	7.885	5.310	13.195	10.708
1885-ben . . .	4.179	8.169	12.348	9.181
1886-ban . . .	12.176	12.973	25.149	18.110
1887-ben . . .	9.598	8.672	18.270	14.301
1888-ban . . .	8.179	9.451	17.630	12.856
1889-ben . . .	?	17.177	?	15.746

A Hamburgban és Brémában hajóra szállt kivándorlók száma tetemesen meghaladja azokét, kik az Egyesült-Államok egyes kikötőiben partra szállnak. Ennek oka részben azon körülményben keresendő, hogy a kivándorlók az Egyesült-Államokon kívül Canadába, sőt Dél-Amerika egyes államaiba is mennek; ez a körülmény azonban távolról sem nyújt kielégítő magyarázatot, mert a kivándorlók túlnyomó része olyannyira az Egyesült-Államokat keresi föl, hogy a fentebbi különbség tetemes részét inkább hajlandók vagyunk

annak tulajdonítani, hogy vagy a német kikötőkben vétetik számos nem magyarországi kivándorló (például gácsországi) magyarnak, vagy Amerikában számítják a magyarországi kivándorlók egy részét más származásúnak.

Alig szenved kétséget, hogy kivándorlónk nagy része nem azzal a szándékkal megy át az újvilágba, hogy ott végleg letelepedjék, hanem csak munkát keres s tőkét akar gyűjteni. A new-yorki osztrák-magyar konzul 1889-ik évről szóló igen érdekes jelentése szerint az Osztrák-Magyar monarchiából kivándoroltak 70%-a egyedül, család nélkül megy, míg az ír kivándorlóknak csak 54, a német kivándorlók-nak pedig csupán 48%-a megy ki család nélkül. Az amerikai hivatalos kimutatások kivándorlónk családi állapotát nem tüntetik ugyan fel, a kor és nem kimutatása azonban ez irányban is nyújt tájékoztatást. E kimutatások évnegyedenként tétetnek közzé s minthogy a kivándorlási mozgalmat érdekünkben áll minél behatóbban ismerni, összeállításunk szintén negyedékenként mutatja ki a kivándorlás nagyságát, megjegyezvén, hogy az Amerikában használt kincstári év helyett (július 1-től június 30-ikáig) a naptári évek szerint csoportosítottuk az adatokat. ¹⁾

Év, negyedév	15 éven alul			15—40 évesek			40 éven felüliek			Összes kivándorlók		
	ferfi	nő	együtt	ferfi	nő	együtt	ferfi	nő	együtt	ferfi	nő	együtt
1878.												
Január—márczius . .	7	5	12	41	9	50	2	3	5	50	17	67
Április—június . . .	20	31	51	99	72	171	9	10	19	128	113	241
Július—szeptember .	31	31	62	67	43	110	6	9	15	104	83	187
Október—december .	8	14	22	67	37	104	8	3	11	83	54	137
Összesen . .	66	81	147	274	161	435	25	25	50	365	267	632
1879.												
Január—márczius . .	2	2	4	33	14	47	4	—	4	39	16	55
Április—június . . .	30	54	84	93	46	139	17	13	30	140	113	253
Július—szeptember .	56	23	79	110	51	161	12	10	22	178	84	262
Október—december .	85	98	183	533	146	679	68	18	86	686	262	948
Összesen . .	173	177	350	769	257	1.026	101	41	142	1.343	475	1.518
1880.												
Január—márczius . .	142	102	244	753	224	977	126	32	158	1.021	358	1.379
Április—június . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.079	695	1.774
Július—szeptember .	246	222	468	566	364	930	79	60	139	891	646	1.537
Október—december .	280	277	557	831	372	1.203	132	86	218	1.243	735	1.978
Összesen . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4.234	2.434	6.668
1881.												
Január—márczius . .	139	120	259	1.468	230	1.698	219	49	268	1.826	399	2.225
Április—június . . .	207	190	397	317	253	570	70	49	119	594	492	1.086
Július—szeptember .	159	161	320	469	246	715	60	33	93	688	440	1.128
Október—december .	188	168	356	1.390	332	1.722	180	59	239	1.758	559	2.317
Összesen . .	693	639	1.332	3.644	1.061	4.705	529	190	719	4.866	1.890	6.736
1882.												
Január—márczius . .	216	154	370	2.582	318	2.900	384	35	419	3.182	507	3.689
Április—június . . .	207	213	420	777	369	1.146	141	88	229	1.125	670	1.795
Július—szeptember .	170	156	326	587	250	837	104	35	139	861	441	1.302
Október—december .	390	246	636	3.179	528	3.707	412	61	473	3.981	835	4.816
Összesen . .	983	769	1.752	7.125	1.465	8.590	1.041	219	1.260	9.149	2.453	11.602

¹⁾ Quarterly Report of the chief of the bureau of statistics, thesaurry department, relative to the imports, exports, immigration and navigation. Washington, 1877/78—1889/90.

Év, negyedév	15 éven alul			15—40 évesek			40 éven felüliek			Összes kivándorlók		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1883.												
Január—márczius . .	148	93	241	1.707	295	2.002	352	34	386	2.207	422	2.629
Április—június . . .	246	211	457	1.293	369	1.662	319	55	374	1.858	635	2.493
Július—szeptember .	256	261	517	1.099	467	1.566	137	57	194	1.492	785	2.277
Október—december .	371	318	689	3.007	727	3.734	411	75	486	3.789	1.120	4.909
Összesen . .	1.021	883	1.904	7.106	1.858	8.964	1.219	221	1.440	9.346	2.962	12.308
1884.												
Január—márczius . .	217	155	372	3.415	545	3.960	542	59	581	4.174	739	4.913
Április—június . . .	327	263	590	1.236	564	1.800	221	88	309	1.784	915	2.699
Július—szeptember .	213	181	394	496	398	894	65	56	121	774	635	1.409
Október—december .	202	146	348	838	380	1.188	108	43	151	1.118	569	1.687
Összesen . .	959	745	1.704	5.955	1.887	7.842	936	226	1.162	7.850	2.858	10.708
1885.												
Január—márczius . .	136	130	266	1.677	386	2.063	202	46	248	2.015	562	2.577
Április—június . . .	437	377	814	1.758	875	2.633	152	111	263	2.347	1.363	3.710
Július—szeptember .	122	170	292	507	300	807	87	49	136	716	519	1.235
Október—december .	143	172	315	830	347	1.177	131	36	167	1.104	555	1.659
Összesen . .	838	849	1.687	4.772	1.908	6.680	572	242	814	6.182	2.999	9.181
1886.												
Január—márczius . .	165	92	257	2.481	418	2.899	322	24	346	2.968	534	3.502
Április—június . . .	440	375	815	3.627	973	4.600	506	103	609	4.573	1.451	6.024
Július—szeptember .	288	328	616	2.037	873	2.910	215	104	319	2.540	1.305	3.845
Október—december .	408	379	787	2.644	920	3.564	294	94	388	3.346	1.393	4.739
Összesen . .	1.301	1.174	2.475	10.789	3.184	13.973	1.337	325	1.662	13.427	4.683	18.110
1887.												
Január—márczius . .	97	103	200	857	277	1.134	93	36	129	1.047	416	1.463
Április—június . . .	364	412	776	2.935	909	3.894	439	100	539	3.788	1.421	5.209
Július—szeptember .	234	249	483	2.035	637	2.672	185	61	246	2.454	947	3.401
Október—december .	251	220	471	2.704	747	3.451	249	57	306	3.204	1.024	4.228
Összesen . .	946	984	1.930	8.581	2.570	11.151	966	254	1.220	10.493	3.808	14.301
1888.												
Január—márczius . .	97	91	188	2.080	412	2.492	263	19	282	2.440	522	2.962
Április—június . . .	250	230	480	3.320	1.019	4.339	331	59	390	3.901	1.308	5.209
Július—szeptember .	257	272	529	1.112	621	1.733	156	80	236	1.525	973	2.498
Október—december .	187	191	378	1.147	450	1.597	152	60	212	1.486	701	2.187
Összesen . .	791	784	1.575	7.659	2.502	10.161	902	218	1.120	9.352	3.504	12.856
1889.												
Január—márczius . .	98	94	192	1.694	364	2.058	226	35	261	2.018	493	2.511
Április—június . . .	252	258	510	2.163	590	2.753	422	86	508	2.837	934	3.771
Július—szeptember .	339	297	636	2.032	757	2.789	341	66	407	2.712	1.120	3.832
Október—december .	384	336	720	3.308	1.023	4.331	496	85	581	4.188	1.444	5.632
Összesen . .	1.073	985	2.058	9.197	2.734	12.031	1.485	272	1.757	11.755	3.991	15.746

E táblázat az érdekes tanulságoknak egész sorát tartalmazza, de talán legérdekesebb, mert legközelebb esik hozzánk s egészen új, eddig ismeretlen adatokat nyújt, az 1889. év utolsó évnegyedének kimutatása.

Mint hogy az amerikai hivatalos adatok szerint kivándorlóink száma, mely az 1887/88. pénzügyi évben 15.800 volt, az 1888/89. pénzügyi évben leszállott 10.967-re, ebből azt következtették, hogy a szigorú rendőri intézkedéseknek csakugyan volt foganatuk s hatóságainknak sikerült gátat vetni a kivándorlás elé. Adataink világosan bizonyítják, hogy ez a feltevés merő illúzió volt; 1878. óta, vagyis 12 év alatt csak egyszer (1886-ban) volt nagyobb a kivándorlás, mint 1889-ben

s kivált az utolsó évnegyedben oly magasra duzzadt, melyhez fogható számmal szintén csak egyszer az 1886. év ápr.-juniusi negyedében találkozunk. Alig szenved kétséget, hogy a jelen év két első negyedében a kivándorlás még fokozódott, mert lehetetlen, hogy az 1889. évi gyöngye aratás vissza ne hatott volna e káros mozgalmra.

1881-től 1884-ig a kivándorlás a téli hónapokban októbertől márcziusig volt legnagyobb, 1885-től kezdve azonban azt a sajátosos tünetényt látjuk, hogy legtöbb ember a tavaszi hónapokban, áprilistól júniusig vándorolt ki, csak 1889-ben látunk más irányzatot, ez évben ugyanis a kivándorlás évnegyedről-évnegyedre folyvást emelkedett. Kimutatásunkból még azt a feltűnő jelenséget is kiolvashatjuk, hogy a jó aratásnak nem igen van mérséklő hatása a kivándorlásokra. 1882-ben országsszerte kitűnő aratás volt, a felvidéken sem hagyott fenn kívánni valót, mégis e gazdag év utolsó negyedében a kivándorlók száma oly magasra emelkedett, minő eladdig sohasem volt; úgy látszik a megtakarított keresmény sokaknál csak utiköltségül szolgált Amerikába. Az 1887. és 1888. évi jó aratásnak sem igen volt érezhető hatása, legfeljebb annyi, hogy némi csökkenés állt be az 1886. évi számmal szemben, de még mindig sokkal nagyobb maradt a kivándorlók száma, mint a korábbi években volt.

A kivándorlók zömét a 15–40 éves férfiak képezik s hogy épen a hadköteles korban levők mily nagy számmal távoznak el, legjobban kitűnik a közös hadügyminiszterium által kiadott Militär Statistisches Jahrbuchban a sorozásról közölt adatokból. Míg ugyanis a szorosabb értelemben vett Magyarországon a három első korosztályból 1.000 felhívott közül — az ideiglenesen fölmentetteken kívül — 1888-ban csak 74 hadköteles nem jelent meg, sőt voltak egyes hadkiegészítő kerületek, hol a távollévők száma nem ment többre 13—20 egyénnél, addig az *eperjesi* hadkiegészítő kerületben, mely Sáros, Szepes és Liptó megyékre terjed ki, 1.000 felhívott közül — az ideiglenesen fölmentetteket szintén nem számítva — 332 hadköteles maradt távol a sorozástól. Nagy volt a távolmaradtak száma más felsőmagyarországi hadkiegészítő kerületekben is, így az *ungvári*ban (Zemplén megye felső része és az egész Ung megye) 296, a *kassai*ban (az egész Abauj megye, továbbá Borsod megye az egri járás kivételével) 160, a *munkácsiban* (az egész Bereg megye, Szabolcs nyugoti fele s Zemplén alsó része) pedig 106 felhívott maradt részint igazoltan, részint igazolatlanul a sorozástól távol. A védköteleseknek ily nagymérvű elzüllése a véderőnek érzékeny csorbitását vonja maga után.

A 15 éven aluli kivándorlók száma képezi tulajdonképen azt a mértéket, mely megmutatja, hogy azoknál, kik a hazából eltávoznak, mennyiben forog fenn a végleges kitelepedés szándéka. A 15 éven aluliak az összes kivándorlóknak következő százalékát képezték:

15 éven aluliak az összes szám százalékában		15 éven aluliak az összes szám százalékában	
1878-ban	23·26 ⁰ / ₀ .	1884-ben	15·91 ⁰ / ₀ .
1879-ben	23·06 »	1885-ben	18·37 »
1880-ban	25·93 »	1886-ban	13·67 »
1881-ben	19·77 »	1887-ben	13·42 »
1882-ben	15·10 »	1888-ban	12·25 »
1883-ban	15·47 »	1889-ben	13·07 »

Ez arányszámok nagyon megnyugtatók, mert arról tanuskodnak, hogy azok száma, kik családotól vándorolnak ki Amerikába, nem hogy emelkednék, hanem tetemesen fogy s így az állandó kitelepedés szándékát a kivándorlók nagy részénél nem tételezhetjük föl s valószínű is, hogy jelentékeny részük visszatér hazájába.

Az amerikai hivatalos kiadványokból a kivándorlók foglalkozását is megismerjük. Az utóbbi hat évben (pénzügyi év július 1-től június 30-káig) a magyarországi honosságúak a főbb foglalkozási ágak közt következőleg oszlottak meg:

	Értelmiségi és hivatásszerű foglalkozásaik	Ipari foglalkozásaik	Vegyes foglalkozásaik	Foglalkozás nélkülek	Összes magyarországi kivándorlók
1883/84-ben . .	14	470	9.445	4.869	14.798
1884/85-ben . .	18	226	4.768	4.371	9.383
1885/86-ban . .	13	598	7.917	3.892	12.420
1886/87-ben . .	27	717	8.563	5.949	15.256
1887/88-ban . .	28	627	10.006	5.139	15.800
1888/89-ben . .	34	297	6.788	3.848	10.967

Legtöbb egyén tehát a vegyes foglalkozásaik közé soroztatik; az iparosok közt állandóan legtöbb a szabó, cipész, asztalos, kőműves, stb. Egy pár évben a bányászok is tekintélyes számmal vándoroltak ki, az azonban csak futólagos mozgalom volt, a mint a következő kimutatásból látszik, mely a bányászokon kívül, a vegyes foglalkozás címen összefoglalt egyéneket a főbb csoportok szerint részletezve tünteti fel:

Év	Bányász	Telepítvényes (farmer)	Napszámos	Kereskedő	Szolga
1883/84. . .	38	298	8.769	187	101
1884/85. . .	27	183	4.362	91	92
1885/86. . .	360	222	7.371	100	182
1886/87. . .	284	395	7.639	184	316
1887/88. . .	28	449	9.154	118	214
1888/89. . .	19	263	6.145	124	227

Kivándorlóink legnagyobb része tehát az új világban mint napszámos keresi kenyerét s hogy a napszámos, kivált a nyelvvél és viszonyokkal ismeretlen magyarországi napszámos helyzete az Egyesült-Államokban sem oly kedvező, mint a milyennek felvidéki népünk felizgatott phantasiája képzei, azt new-yorki konszulunk meggyőzőleg kimutatja idézett jelentésében.

Az amerikai hivatalos források alapján közölt adatokból kitűnik — s ezt a new-yorki osztrák-magyar konzul is megerősíti — hogy a kivándorlók legnagyobb része család nélkül megy ki; ez, a mint említettük, azt bizonyítja, hogy kivándorolt honfitársainknak nincs szándékukban állandóan megtelepedni az Unió államaiban, hanem él bennük a vágy és törekvés, hogy egy kis megtakarított tőkével hazájukba térjenek vissza. Hogy azonban törekvésük nem hiú remény-e s sikerül-e nekik újra visszajutni hazájukba, arra nézve tájékozatlanul állunk.

A hamburgi és brémai statisztikai kimutatások szerint a lefolyt másfél évtized alatt körülbelül 150.000 magyar illetőségű kelt hajóra más hazát keresni túl a tengeren. Tudjuk, hogy az amerikai kivándorlás középpontja Szepes és Sáros megye, kiterjed azonban, hogy

csak azokat a megyéket említsük, melyekben a mozgalom már általánosabbá lett, Zemplénre, Liptóra és Abauj-Tornára is. A felsorolt megyékben a népmozgalmi adatok szerint 1881. óta a népszaporodás körülbelül 100 ezerre becsülhető s így a nevezett megyék népessége szaporodás helyett erősen megfogyott volna.

Ily fogyás azonban lehetetlen, hogy vissza ne hatna az illető megyék népesedési mozgalmára, az esketésekre, születésekre és halálozásokra. — A népesedési mozgalomnak azonban e három alakja nem egyaránt alkalmas rá, hogy következtetéseket vonjunk belőle. Az esketés nagy mértékben függ az egyéni akaratától, mely fölött viszont a körülmények kényszerűsége uralkodik, kedvezőtlen gazdasági viszonyok közt tehát tetemesen meg fog apadni; a halálozás pedig, bár teljesen akaratunkon kívül fekszik, hazánkban végtelen ingadozásoknak van kitéve s az egészségügyi állapotok jobbára fordultával beállott mérsékeltebb halálozásból csakugyan nem lehet a nép fogyására következtetnünk. Legbiztosabb kritériumra tehát a népesség állapotának a születés, bár időnkint ebben is figyelemre méltó változásokat tapasztalunk.

Az esketések száma az idézett megyékben, a mint a következő táblázat mutatja, csaknem kivétel nélkül megfogyott:

É v	Abauj-Torna	Liptó	E s k e t é s e k s z á m a		Ung	Zemplén
			Sáros v á r m e g y é k b e n	Szepes		
1869	2.099	892	2.119	2.105	1.381	?
1870	2.083	780	1.591	1.833	1.217	?
1871	2.056	833	1.828	1.925	1.342	3.151
1872	2.103	854	1.885	1.933	1.247	3.312
1873	2.153	951	2.625	2.271	1.711	3.883
1874	1.998	805	1.895	1.924	1.319	3.105
1875	1.979	865	1.801	1.719	1.360	3.311
1876	1.919	721	1.592	1.525	1.239	2.937
1877	1.596	696	1.479	1.442	1.127	2.463
1878	1.771	688	1.618	1.638	1.342	2.876
Átlag 1869—78.	1.976	808	1.843	1.832	1.328	3.132
1879	1.764	715	1.547	1.457	1.303	2.947
1880	1.544	619	1.328	1.467	1.084	2.106
1881	1.850	800	1.630	1.694	1.414	2.896
1882	1.914	805	1.742	1.722	1.529	3.124
1883	1.795	736	1.502	1.697	1.481	2.999
1884	1.828	749	1.680	1.799	1.552	3.192
1885	1.855	765	1.614	1.586	1.422	3.282
1886	1.780	740	1.566	1.528	1.598	3.215
1887	1.715	739	1.539	1.623	1.530	3.067
1888	1.837	786	1.586	1.511	1.559	3.123
Átlag 1879—88.	1.788	745	1.573	1.610	1.447	2.995

Ha az évtizedes átlagokat tekintjük, az esketések száma, Ung megye kivételével, valamennyi megyékben jóval kisebb az utóbbi évtizedben, mint az 1869—78. évek átlagában. Ezt a csökkenést azonban nem lehet egészen a kivándorlásnak tulajdonítanunk, már a hetvenes évek közepétől kezdve erős hanyatlás mutatkozik, pedig akkor még az amerikai kivándorlás nem volt számbavehető tényező, s ha a kivándorlás erős megindulását közvetlenül megelőzőtt 1877. és 1878. évet tekintjük, csaknem kivétel nélkül kevesebb esketést

látunk, mint 1888-ban, csak Sárosban és Szepesben volt 1878-ban több esketés, mint 1888-ban. De különben is az esketések számában a kivándorlás hatása még erősebben nyilatkozik, mint magában a létszám alakulásában. A mint fentebb láttuk, a kivándorlók legnagyobb része a 15—40. korosztályhoz tartozik s igen sok közülök épen katonasorban van, vagyis abban a korban, midőn a férfi a családalapítás előtt áll; ha pedig e korosztályból nagy számmal vannak távol, a házasság abszolút számának, sőt a házassági arányszámnak is okvetlenül csökkennie kell.

A halálozások számát a nevezett megyékben, szintén két évtizedről, a következő kimutatás tünteti fel:

É v	H a l á l o z á s o k s z á m a					
	Abauj-Torna	Liptó	Sáros v á r m e g y é k b e n	Szepes	Ung	Zemplén
1869	6.769	2.164	5.142	6.563	3.714	?
1870	7.032	2.456	4.968	7.738	3.810	?
1871	6.216	2.692	5.383	6.102	4.348	10.490
1872	8.323	2.545	5.716	6.162	5.204	12.785
1873	17.060	5.022	17.131	14.221	11.090	27.364
1874	8.620	2.345	5.078	5.037	5.748	12.237
1875	7.977	3.067	4.933	5.382	4.705	10.644
1876	6.516	2.337	5.121	5.673	4.418	9.884
1877	6.532	2.949	6.195	5.908	4.184	10.298
1878	6.306	3.378	6.020	7.235	4.111	9.773
Átlag 1869—78.	8.135	2.895	6.569	7.002	5.133	12.934
1879	6.414	3.325	6.826	6.905	5.165	11.318
1880	7.146	2.372	5.735	6.128	5.832	12.966
1881	7.135	2.801	5.997	6.221	4.619	11.774
1882	5.778	2.764	4.728	5.845	4.531	9.869
1883	5.680	2.548	4.912	5.886	4.104	8.955
1884	5.898	2.577	5.605	6.825	3.766	8.773
1885	5.881	2.860	5.231	7.138	4.347	9.174
1886	6.165	3.035	5.362	6.202	3.659	9.241
1887	5.831	3.171	5.678	6.296	4.788	9.902
1888	5.495	2.750	5.658	5.958	4.873	8.958
Átlag 1879—88.	6.142	2.820	5.573	6.350	4.548	10.093

A halálozások száma tehát nagy mértékben megcsökkent, ezt azonban a halandósági viszonyok jobbra fordultának tulajdoníthatjuk s így a nélkül, hogy ez adatokhoz bármily következtetést fűznénk, áttérünk a születések kimutatására:

É v	S z ü l e t é s e k s z á m a					
	Abauj-Torna	Liptó	Sáros v á r m e g y é k b e n	Szepes	Ung	Zemplén
1869	9.007	3.007	8.459	8.683	5.217	?
1870	8.330	2.992	7.615	8.411	5.469	?
1871	8.375	3.089	7.945	7.925	6.063	13.199
1872	8.507	3.099	8.444	8.066	5.619	13.222
1873	7.747	3.227	8.206	8.142	5.372	12.191
1874	7.563	3.236	7.863	6.876	4.529	11.096
1875	9.849	3.510	8.114	8.101	5.780	12.659
1876	8.403	3.264	8.247	7.969	5.771	12.332
1877	8.343	3.256	7.587	7.946	5.394	12.279
1878	7.948	3.070	7.607	7.635	5.455	11.994
Átlag 1869—78.	8.407	3.175	8.009	7.975	5.467	12.371

	Születések száma					
	Abauj-Torna	Liptó	Sáros vármegyékben	Szepes	Ung	Zemplén
1879	8.592	3.229	8.231	8.023	5.213	13.033
1880	7.144	2.996	6.504	7.359	4.272	10.023
1881	7.684	3.108	7.253	7.434	5.516	11.470
1882	8.031	3.344	7.703	7.952	6.046	12.302
1883	7.600	3.192	6.992	7.232	5.890	12.150
1884	7.874	3.226	7.556	7.789	5.960	13.049
1885	7.910	3.342	7.365	7.570	5.926	13.366
1886	8.116	3.419	7.812	7.737	6.657	14.221
1887	7.829	3.343	7.848	7.488	6.641	13.770
1888	7.763	3.301	8.024	7.257	6.889	14.480
Átlag 1879—88.	7.854	3.250	7.529	7.586	5.971	12.786

Hat közül három megyében kevesebb, háromban pedig több volt a születés az utóbbi, mint a megelőző évtizedben; legerősebb a hanyatlás Sáros és Szepes megyénél, Abauj-Tornánál szintén tekintélyes, kivált ha az 1869-ki születésekkel hasonlítjuk össze; ellenben két megyében, Ungban és Zemplénben, a születések száma erőteljesen fejlődik, kétségtelen jeléül, hogy ott a népesség nem fogy, hanem gyors progressziókban növekedik. De még azoknál a megyék-nél is, hol a születések száma az utóbbi évtized alatt hanyatlott, van egy megnyugtató jelenség, az, hogy a hanyatlás nem fokozatos, ellenkezőleg némi emelkedés váltja a korábbi csökkenést, például Abauj-Tornában a születések száma 1880-ban 7.144 volt, 1888-ban ellenben 7.763, Liptóban 1880-ban 2.996, 1888-ban 3.301, Sárosban 1880-ban 6.504, 1888-ban 8.024, Ungban 1880-ban 4.272, 1888-ban 6.889, Zemplénben 1880-ban 10.023, 1888-ban pedig 14.480. Csak Szepes megyénél nem látunk javulást, a többi megyék adatai ellenben azt mutatják, hogy a születéseknek az a csökkenése, mely részt a kolera-járvány folytán bekövetkezett népfogyásnak részint az egymást követő rossz éveknek volt következménye, az utóbbi évek alatt meglehetősen helyre van útve, s a kivándorlás a népesedés rendes folyamát, ha meglassítja is, de megállítani vagy éppen visszanyomni nem képes.

Még inkább megnyugtató a születések és halálozások különbözetéből származó népszaporodás. 1881-től 1888-ig bezárólag az évi szaporodás Ung megyében átlagosan 1³⁸, Sárosban 1³⁰, Zemplénben 1¹³, Szepesben 0⁸⁵, Liptóban pedig 0⁵⁹/o-ot tett; négy megyében tehát nagyon kedvező, egyben közép-szerű s csak egyben volt gyenge. Kivándorlás által erősen megtámadott népesség, kivált ha a legerőteljesebb korban levők költöznek ki, s csak az aggok és gyermekek nagyobb halálozásnak kitett tömege marad otthon, oly öröndetes szaporodásra, minőt a tárgyalt hat megye legnagyobb részénél látunk, nem képes. Részünkről tehát kétségtelennek tartjuk, hogy a felvidéken, talán az egy Szepes megyét kivéve, a népesség tényleges megfogyásáról szó sem lehet, csak az évi szaporodást veszítjük el, de azt sem teljesen, mert egyes megyékben, melyeket pedig eléggé sújt a kivándorlás, például Ungban és Zemplénben a jövő népszámlálás tekintélyes szaporodást fog konstatálni az 1880-ki népszámmal szemben.

Ki merné azonban kétségbe vonni, hogy az is roppant kár, ha csak egy részét veszítjük is el a felvidéki népszaporodásnak, e

becses népanyagnak, melynek oly jó hasznát venné a hazai termelés. A kivándorlást tehát megszüntetni s a kivándorlottakat a hazába visszatérésre bírni, egyike a legfontosabb feladatoknak; de a mint a kivándorlást gazdasági okok idézték elő, úgy annak megszüntetését is nem rendőri, hanem gazdasági intézkedésektől remélhetjük. Láttuk, hogy a felvidék mezőgazdasága annyi népnek nem képes munkát és kenyeret adni, más uton kell tehát rajta segíteni, de nem úgy, hogy az alvidékre telepíttessék le mint földmivelő, van erre hazánk más vidékein elég népanyag, melyre nézve csakugyan életkérdés a telepítés; a felvidéki kivándorlást csakis az ipar fejlesztésével lehet és kell megakadályozni, ez lenne igazán áldás a felvidéki népre, áldás az országra. Annak a nagyszabású államférfinak, ki az iparügyek legfelső vezetését kezében tartja, bátor és erélyes kezdeményezéseitől sokat várunk s hisszük, hogy ő azt a nyílt sebet, melyen keresztül Magyarország egy évtized óta vérzik, be fogja hegeszteni; mert a seb elfekélyesedve nincs s ügyes orvos keze alatt gyorsan begyógyul.

A felvidéki kivándorlásnál sokkal komolyabb az a veszély, mely a filloxeravész folytán a nagyobb bortermő vidékek, kivált a dunajbbsparti megyék népességét fenyegeti. A szőlők elpusztulása után ama vidékek népességének egy része el fog zúllni, ki fog vándorolni s mennyivel veszedelmesebb jellegű leendő az a kivándorlás, mely a szülőföldjéhez századokon át a röghöz kötő szeretet erejével ragaszkodott népet bolygatja fel, mint a vándormadár ösztönével és hajlamaival bíró felvidéki nép kivándorlása. Ha magyar népünk egyszer fölkerelkedik, az el is megy örökre s nem tér vissza többé, mint a vándormadár. Ha államférfiaink ezt a kivándorlást szerencsés belső telepítéssel netalán meg fogják akadályozni s az alvidéken virágzó magyar telepítvények lánczolatát állítják fel, mint hajdan a rómaiak megerősített táborhelyeiket: az lesz a legnagyobb alkotás, mely századok óta magyar államférfi nevéhez fűződött. A szerencsétlen horvát kiegyezés nélkül, talán a gondviselés ujját látnók a filloxeravészben, mert a dunántúli nép számára legtermészetesebb telepes helyül a szlapon megyék kínálkoznak s a magyarság leszivárgása nyelvileg ismét meghódítaná azt a földet, mely egykor jogilag és ethnografiailag egyaránt magyar volt s honnan csak az ozmán hódítás vihara söpörte el nemzetiségünket. A jelen viszonyok közt azonban a Szlavóniába vándorló magyarok meg tudnák-e őrizni nemzetiségüket? Nehéz kérdés, de nagyon méltó rá, hogy a kik szívükön hordják nemzetünk jövőjét s a hatalom gyeplőjét kezükben tartják, komolyan gondolkozzanak felette.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkárr. VI. füzet. 1890. június.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. júliusi szám.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. Huszonkilencedik évfolyam, 1890, V. füzet (május hó).

Ethnographia. A magyarországi néprajzi társulat értesítője. Szerkeszti Réthy L. I. évf. 6. és 7. sz.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium I. évf. 23—26. sz.

Közegészségügyi Szemle. Szerkeszti Oláh Gyula. Első évfolyam. 1890. Junius hó.

Közlekedés. Szerkeszti Gömöri Lajos. II. évf. 1890. május.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 42—56. sz.

Mezőgazdasági Szemle. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. VIII. évfolyam, VII. füzet (július): A búzatermelés nemzetközi fejlődése. Sporzon Páltól; stb.

Statistikai havi füzetek. Szerkeszti Kürösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 204. sz. 1890. május hó: A budapesti malomipar 1889-ben. — Adatok a budapesti sertésüzletről 1877—1889-ben; stb.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. B. 5. 20—26.: Die österreichische Gewerbeinspektion im Jahre 1839. Zollschwierigkeiten in den Vereinigten Staaten von Amerika. Handelspolitische Prinzipienfragen als Gegenstand des Regierungs-Gutachtens. Der Donau- und der Fremdenverkehr in Oesterreich und in Wien; stb.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von J. Conrad. N. F. XX. B. 5. H.: Die Sterblichkeit nach Todesursachen unter den Versicherten der Gothaer Lebensversicherungsbank für Deutschland während der Zeit von 1829—1878, von Gollmer und J. Karub. Die wirtschaftliche Gesetzgebung Italiens in den Jahren 1887 und 1888. Zur wirtschaftlichen Bewegung von Handel und Industrie in Deutschland von 1884—1888, von R. v. der Borgh. Die zwangsweise Veräußerungen landwirtschaftlicher Grundstücke in einigen Staaten Deutschlands; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. statist. Central-Commission. XVI. Jahrg. Mai-Heft. Wien: Zur Organisation und Methodik der Kriminalstatistik.

Zeitschrift des königlich bayerischen statistischen Bureau. Zwei- und zwanzigster Jahrg. 1890. No 1. München.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg. Nr. 24—31. — Oesterreichische und ungarische Währungspolitik. Der Kreuzer-Zonentarif; stb.

Zeitschrift für schweizerische Statistik. XXVI. Jahrg. 1890. 2—3. Quartalheft. Bern, 1890.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. No. 6.: Juin, 1890. Quelques considérations élémentaires sur les constructions graphiques et leur emploi en statistique, par L. L. Vauthier; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Juin 1890. Une formule communiste, par R. de Fontenay. L'épargne est un travail, par Courcelle-Seneuil. Lettre d'Italie, par V. Pareto: etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fourniel de Flaix. Tome IX. F. 3—5.

Le journal de la chambre de Constantinople. 6-me année. No. 280—286.

Revue des deux mondes. LX. année. Tome 99. 15. Juin 1890. Socialisme d'état et socialisme chrétien par le comte d'Haussonville; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LIII. — Part. I. London, 1890.

The Economist. Vol. XLVIII. No 2440—2443.: The Volume and Condition of our Gold-Currency. Gold and Silver Coinage in 1889. American Land Companies. The Rise in Foreign Securities. The Position of the Pig Iron Warrant Markets. Our Foreign Trade in 1889; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A gazdasági válság. A magyar tudományos akadémia megbízásából irt s a pesti hazai első takarékpénztár által alapított 2000 frtos Fáy-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Pólya Jakab. Budapest, 1890.

Demkó K. dr.: A felső-magyarországi városok életéből a XV—XVII. században. Budapest, 1890.

Kőrösi József: A fővárosi születési statisztika ujjaalakítása. — Külön lenyomat a statisztikai havi füzetek 1889. és 1890. évi folyamaiból. Budapest, 1890.

Lloyd F. J.: A földművelés tudománya. Fordította és a hazai viszonyokra vonatkozó jegyzetekkel ellátta Mudrony Pál. Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. 1890. II. füzet. Február hó. Budapest, 1890.

Wertheimer Ede: Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében. I—II. k. Budapest, 1890.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. LII. Jahrg. 5. Heft.

Heckel M.: Die Einkommensteuer und die Schuldzinsen. Ein Beitrag zur Kritik und Reform der deutschen Einkommensteuern. Leipzig, 1890.

Launhardt W.: Theorie der Tarifbildung der Eisenbahnen. Berlin, 1890.

Sattler H.: Die Effektenbanken. Mit einem Vorwort des Prof. A. Wagner. Leipzig, 1890.

v. Waltershausen Sartorius A.: Der moderne Sozialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika. Berlin, 1890.

Wittelschöfer O.: Untersuchungen über das Kapital, seine Natur und Funktion. Ein Beitrag zur Analyse und Kritik der Volkswirtschaft. Tübingen, 1890.

Württembergische Jahrbücher für Statistik und Landeskunde. Herausg. von den k. statistischen Landesamt. Jahrgang 1888. I. I. Band, 2. Heft. Stuttgart, 1890. — Jahrg. 1889. II. Hälfte. Stuttgart, 1890.

Annuaire statistique de la France. Douzième année. — 1889. Ministère du commerce, de l'industrie et des colonies. Nancy, 1890.

Congrès colonial international de Paris, 1889. Paris, 1890.

Gibon A.: Les accidents du travail et l'industrie. Paris, 1890.

Les finances de la Russie. Budgets, dette publique, chemins de fer, commerce extérieur, production de l'or, d'après les documents officiels. Paris, 1890.

Ministère de l'instruction publique et des beaux-arts: Statistique de l'enseignement primaire. Tome quatrième. 1886—1887. Paris, 1889.

Résumé statistique de l'Empire du Japon. No. IV. Tokio, 1890.

Statistique de l'enseignement supérieur. Actes administratifs jusqu'en août 1888. Paris, 1889.

Statistique générale de la France. Tomes XVI. et XVII. Ministère du commerce, de l'industrie et des colonies. Paris, 1889.

Syndicat de l'union des marchands de soie de Lyon: Statistique de la production de la soie en France et à l'étranger. Dix-neuvième année. Récolte de 1889. Lyon, 1890.

Annual summary of births, deaths and causes of death in London and other great towns, 1889. London, 1890.

Annual statement of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1889. London, 1890.

Annual statement of the trade of the United Kingdom with foreign countries and british possessions for the year 1889. London, 1890.

Cathrein V.: The champions of agrarian socialism: a refutation of E. Laveleye and H. George. Buffalo, 1889.

First report of the secretary of agriculture, 1889. Washington, 1889.

Lawson W. R.: Spain of to-day: a descriptive, industrial and financial survey of the peninsula. London, 1890.

Publications of the American statistical Association. New series, No. 9. Vol II. March 1890: I. Mortgage statistics. By George K. Holmes; stb.

Report of the director of the mint upon the production of the precious metals in the United States during the Calendar year 1889. Washington, 1890.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSVÉDŐ ÉRTEKEZLET.

A német császár által Berlinbe egybehívott munkásvédő nemzetközi konferencia tárgyalásait és eredményeit kívánom ismertetni. Nem szándékozom a nemzetközi szabályozás mellett és ellen harczoló irodalmat az érvek újabb összefoglalásával szaporítani. Az a tény, hogy 13, illetőleg 15 állam képviselőit elküldötte Berlinbe közös tanácskozásra, eldöntötte a kérdést, hogy a munkáviszonyoknak egy részét czélszerű, sőt szükséges nemzetközi megegyezéssel rendezni. Ipari, gyári, bánya-munkások ismételten ezrivel gyűltek már egybe valamennyi iparilag előbbre haladt országból, hogy valódi s képzelt közös sérelmeikre orvoslást keressenek; a munkaadók ily egyetemes tanácskozásra nem hajlottak. A svájcei szövetség szőlította föl először 1881-ben a kormányokat, hogy állapítsanak meg közös egyetértéssel bizonyos elveket az ipari munkásügy szabályozására és a svájcei szövetség elnöke már a második konferenciát készült egybehívni Bernbe, midőn II. Vilmos császár február 4-ikén a birodalmi kanczellárt utasította, hogy a francia, angol, belga s svájcei kormánynál tudakolja, vajjon hajlandók-e egy előre bemutatott program alapján összehívandó munkásvédő értekezletre képviselőiket elküldeni.

A német császár említett kibocsátványának mindjárt első szavaiban reámutatott azon kényszerítő okra, mely a nemzetközi szabályozásra hajt. Mondja, hogy a német munkások helyzetének javítására kész azon határig elmenni, a melyet gondoskodásának az a szükség szab, hogy a német ipar a világpiaczen versenyképes maradjon és hogy ekként a saját és a munkások léte biztosittassék. Az európai kontinensen ugyanis a kormányok és még inkább a munkaadók mindazon javításokat, melyeket a gyári s bányamunkásoknak egészségi, anyagi s erkölcsi tekintetekből nyújtani kell, azon okból

ellenzik, mert ha ezen költséges intézkedéseket csak egy vagy más ország teszi meg, akkor ezzel gyengíti a maga ipari versenyképességét a többi ellenében. Azon állam vállalkozói, kik a másutt, hasonló körülmények közt, érvényes munkaidőnél rövidebbre vannak szorítva; a kik, a megszorított gyermek- és női munka helyett drágább férfi-munkát használni kénytelenek; a kiket a törvény különféle munkásbiztosítás czímén állandó kiadásokkal terhel: azon országok munkaadói drágábban termelnek és azért a világpiaczon kevésbé versenyképesek, mint az olyanok, kik hasonló költségekre nincsenek kötelezve. Angliában a hosszas tapasztalat megczáfolta ugyan ezen tételt; mert a mióta a nők és fiatalok munkaidejének megszorítására s a gyári meg a bányamunkások egészsége s épsége biztosítására mind tovább terjedő törvényes intézkedések léptek hatályba és a munkaidő általában rövidült: az angol ipar produktivitása s versenyképessége a nagyobb tőkebefektetés és a gépek tökéletesítése folytán egyre növekedett. A nemzetközi egyetértéssel szükséges szabályozásra azonban utalnak azok is, kik a munkások méltányos igényeit kielégíteni nem igen hajlandók; meg lévén győződve, hogy oly különböző termelési, alkotmányi és fizikai viszonyú országok közt megegyezés a munka sokféle körülményeiről úgy sem létesülhet.

A meghívás azon államokhoz volt intézve, a melyeknek ipara a némettel együtt a világpiacz fölött uralkodik. Nyíltan egyik sem ellenezte a berlini értekezletet. XIII. Leo pápához is intézett maga a német császár meghívást; a pápa nem küldött ugyan képviselőt, de az értekezlet egybehívását nagyon helyeselte s a császárhoz márczius 14-ikén intézett levelében elismeréssel fogadta azon jelentést, hogy a Németbirodalom egyik kiküldötte a boroszlói herczegpüspök. Franciaország nem tagadhatta meg a részvételt, miután a berni konferenciára a meghívást elfogadta volt. Meghivatott és résztvett az értekezleten: a Németbirodalom, Ausztria-Magyarország, Belgium, Spanyolország, Dánia, Franciaország, Nagy-Británia, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Portugália, Svéd- és Norvégország és Svájc, összesen 13 állam. Ezek közül Magyarország és Ausztria, valamint Svédország és Norvégia, mivel a konferencián tárgyalt ügyekben különállók, külön szavaztak és így a szavazatok száma 15 volt. Mindegyik

állam képviselte (delegációja) egy vagy több tagból állott. A magyar kiküldöttek voltak: dr. Schnierer Gyula miniszteri tanácsos a kereskedelemügyi miniszteriumban, Graenzenstein Béla miniszteri tanácsos a pénzügyminiszteriumban, bánya-mérnök, a dohányjövedék főigazgatója és Szterényi József kir. iparfelügyelő.

Az értekezlet programját a német császár eredetileg tágabbra koncipiálta, mint a hogy az az előterjesztett hat főkérdésben foglaltatott; kitűnik ez az értekezlet tárgyalásaiból, de a németbirodalmi kancellár azon előzetes megbízatásából is, hogy tudakolja meg a követek útján, különösen az előbb említett négy kormánynál: »vajjon hajlandók-e — így szól a császári kibocsátvány — tárgyalásba bocsátkozni annak lehetősége fölötti nemzetközi megegyezés végett, hogy a munkások azon szükségleteinek és óhajainak elég tétessék, melyek az utóbbi évek munka-megszüntetéseinél és egyebütt nyilvánultak«. Oly széles keretű programot, melynek tartalmát II. Vilmos, mint porosz király, a közmunka- s kereskedelmi miniszterhez ugyancsak február 4-ikén intézett kibocsátványában a nemzeti törvényhozás számára vázolta, oly széles körű programot nemzetközi megegyezés anyagául nem lehetett előterjeszteni. De az államokkal közölt szűkebb körű javaslatból is mellőzni kellett több kérdőpontot, a melyre nemzetközi megegyezéssel nyilatkozni némely állam vonakodott és a mely kérdések fentartása esetén az illető államok az értekezlettől egészen elmaradtak volna. Így tudjuk, hogy Spuller akkori francia külügyér, midőn a képviselő-kamarában az értekezleten való részvételt bejelentette, határozottan kimondotta, hogy a felnőtt férfiak munkaidejének maximumát Franciaország nemzetközi megegyezésnek semmi esetre alá nem veti. Ily értelemben nyilatkoztak más államok képviselői is magán az értekezleten.

A márczius 15-ikén Berlinben egybegyűlt értekezlet elé annak elnöke Berlepsch báró, porosz kereskedelmi s iparügyi miniszter, programul hat csoportba foglalt kérdéseket terjesztett. Az első kérdés-csoport a bánya-, a második a vasárnapi, a harmadik a gyermek-munka, a negyedik a fiatalok, az ötödik a nők munkájának szabályozására, a hatodik kérdőcsoport az értekezlet határozatainak keresztülvitelére vonatkozott. Az értekezlet négy bizottságot alakított; az elsőhöz

a bányamunka, a másodikhoz a vasárnapi szünet, a harmadikhoz a gyermekek, a fiatalok és nők munkája kérdéseit utasította s a negyediket az értekezleti határozatok keresztülvitelének módjairól hívta föl véleményezésre. A bányügyi bizottságban Graenzenstein, a vasárnapi munkaszünetről és a határozatok keresztülviteléről tanácskozában Sztéryenyi, a védett munkásokról véleményezőben Schnierer képviselte Magyarországot, a negyedik bizottság azonos a másodikkal.

A vasárnapi munkaszünetelésről szóló javaslat készült el első sorban és ezzel foglalkozott először az értekező márczius 27-diki teljes ülésében. A programmba erről foglalt három kérdés így szólt: 1. A vasárnapi munka tilalma, szükségképi kivételekkel, szabály legyen-e? 2. Ha a vasárnapi munka tilalmára nézve megegyezés létesülne, melyek lennének a megengedhető kivételek? 3. Mi módon kellene ezen kivételekről határozni: nemzetközi megegyezés, törvények vagy a kormányzat útján?

A bizottság elnöke, Kopp boroszlói herczeg-püspök maga elismerte, hogy »ujabb időben az iparosság fejlődése olyan lendületre jutott, hogy szükségessé vált a föltétlen vasárnapi szünetet megcsorbitani. És valóban egyfelől föltre nem ismerhető, hogy kikerülhetlen engedményt tenni az idők folyamán bekövetkezett változásoknak, másfelől nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezen engedmények csak kivételek az általános szabály alól és hogy szükséges azokat a vasárnapi szünetből az emberiségre háruló megbecsülhetetlen javak érdekében a legszűkebb határok közé szorítani«.

Kitűnt mindjárt ezen ügy részletes vizsgálatánál, hogy a jogi viszonyok és az ipari fejlődés különféleségénél fogva, mily nehéz nemzetközi megegyezésre jutni, még oly föladat iránt is, melyre, miként a vasárnapi munkaszünetre nézve, különben közös az érvényesítés szándéka. Az első szónok, Dánia képviselője, Angliának nem azon régi törvényére, mely a vasárnapi munkaszünetet általában és föltétlenül megparancsolja s melynek alapján az angol delegáció minden korlátozó indítványhoz való kész hozzájárulását bejelentette, hanem az 1878-iki Factory and Workshop Act-ra utalt, a mely a védett munkások vagyis a gyermekek, ifjak és nők vasárnapi szüneteléséről gondoskodik. Ezen intézkedéseket elegendőknek tartja s a kivételeket is ezekre, nem pedig általában a munkásokra

nézve kellene megállapítani, de mindenesetre olyképen, mint a hogy a magyar törvény rendeli, hogy a munkaadó köteles időt engedni arra, hogy a tanoncz, segéd és munkás vallása ünnepnapjain az isteni tiszteletet látogathassa. A dán képviselő szerint tehát a vasárnapi munkaszünet kötelezése s így a kivételek is nagykorú férfiakra ne terjedjenek ki. A belga képviselő, a klerikális kormány tagja, Jacobs államminiszter a vasárnapi munkaszünet általános kötelező voltát szintén nem fogadhatja el. A kormány jure gestionis mindent elkövet, hogy az állami üzemekben vagy az engedélyhez kötött közmunkáknál a munkások vasárnap egészen vagy legalább részben pihenjenek; másutt azonban ezt jure imperii nem követelheti, mert az alkotmány 15-ik czikke szerint senki sem kötelezhető bármely felekezeti ünnepnapjait megülni. A törvényhozás azért kimondhatná a vasárnapi munkaszünetet, csak hogy Belgiumban a felnőttek munkaszabadsága iránti általános tisztelet ellenzi az ilyen törvény alkotását. A védett munkások érdekében egy mult évi törvény kimondja, hogy azok hetenkint hat napon felül nem dolgozhatnak. Az ilyen munkások szünetelése folytán számos gyárban egészen meg kell szüntetni vasárnap a munkát; a törvényhozás így közrehat a vasárnapi szünet általánosítására, a kormány közigazgatási uton erre minden lehető elkövet, társadalmi téren is bőven hozzájárulnak; a belga delegáció azonban csak a kiskorú munkások egy napon való szünetelését kimondó óhajtáshoz járulhat, vagy oly szerkezethez, mely fontosnak jelenti ki, hogy az ipari telepek munkásainak, a mennyire a munka neme s az ország közjogi elvei megengedik, hetenkint egy napon, lehetőleg vasárnap, pihenő biztosítsák. Ily értelemben nyilatkoztak Luxemburg és Portugália képviselői is, kijelentvén, hogy az ország törvényei senkit egy bizonyos nap ünnepelésére nem köteleznek, hanem igenis rendelik, hogy a védett ipari munkások egy héten hat napnál tovább ne dolgozzanak.

Ugyanily megcsorító értelemben nyilatkozott az olasz képviselő. Hazája az ipari fejlődés kezdetén áll; az, a mit a munkások anyagi jóléte s egészsége érdekében a vállalkozóknak tenniök kell, az a versenyképesség rovására esik. Az iparilag előbbre haladt államok az idők folyamán nagyrészt megtették a munkások javára mindazt, mire most nemzetközi kötelezést igyekeznek az értekezlet keresni; de az iparilag kezdő államoknak nem jut egyelőre a teendő engedmények

fejében más, mint a tudat, hogy a civilizáció egyik művében közreműködött. Az olasz képviselő különben is lehetetlennek tartja, hogy az értekezleten képviselt államok a gyári munkásokra nézve egyöntetű törvényeket alkossanak. A munkásnépesség más-más testi s szellemi feljettsége, az éghajlat, a faj, stb. miatt, a különböző országok különböző közjogi elvei alapján, az egyező törvényalkotásnak a gyermekek védelmére kell szorítkoznia vagy kiterjedhet még a nagykorú nők és a fiatal munkások munkájára. Ezen túl némely iparra, mint p. o. a selyemfonásra nézve, melyben az értekezleten nem képviselt és nagyon kezdetleges munkásviszonyokkal bíró országok versenyeznek, nemzetközi megegyezés csakis számos fenntartással lenne kimondható. Azért Olaszország lényegileg a belga álláspontot helyesli. A németalföldi képviselő a nagykorú férfimunkásokat is a vasárnapi szünet szabályozása alól kivétni kívánja. A svájci képviselő szerint a vasárnapi munkaszünetnek a nagykorú férfi munkásokra való kiterjesztése Svájcban igen üdvösnek bizonyult; a szükségképi kivételeknek helyt kell adni, de úgy, hogy az illető telepeken dolgozó munkásoknak minden két elfoglalt vasárnap után egy szabad jusson; a kivételek részletezése mindegyik ország törvényhozására tartozik. Ezen felfogáshoz járult a német-birodalmi képviselő: kötelező legyen a munkaszünet és pedig vasárnap minden munkásra nézve; kivételeknek hely adassék 1. oly telepeknél, melyeknek üzeme megszakítást nem tűr; 2. az élelmezés általános szüksége miatt és 3. olyan egyes üzemeknél, melyek természetüknél fogva csakis az év bizonyos szakaiban folytathatók, vagy elemi hajtó erőtől függnék. Ezeknél is a svájci indítvány szerint, a munkásnak két elfoglalt vasárnap után egy szabad jusson. A svájci-német javaslathoz járult a svéd képviselő, minthogy — ugymond — az ország ipari fejlettsége ezt megengedi; hozzájárult Ausztria kiküldöttje, minthogy a törvény a vasárnapi szünetet a legteljesebb módon követeli s a kivételek engedélyezése széles körben a közigazgatásnak van fenntartva.

A magyar képviselő is hozzájárult a német-svájci javaslathoz és kijelenté, hogy e részben az állapotok ugyanazok, mint Ausztriában és hogy Magyarországon külön törvény készül, mely az országgyűlés elé fog terjesztetni. Természetes, hogy ama nyilatkozat, miszerint a viszonyok hasonlóak az

ausztriaiakkal, csakis úgy érthető, hogy a vasárnapi szünet a hazai nagy ipari telepeken legnagyobb részt önként úgy alakul, mint Lajtán túl, különben nem lenne szükség speciális új törvény útján rendelkezni. Mire is kellene különben a Baross miniszter által f. é. május 15-diki kelettel a képviselőház elé terjesztett törvényjavaslat? Ebben javasolja a miniszter először törvényileg kimondatni, hogy »vasárnapokon a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell«; ebben van természetsszerűleg először helyök a kivételeknek az osztrák törvényhez hasonló módon, és itt találkozik ugyancsak az az általános kivétel is, melyről az osztrák kiküldött megjegyezte, hogy törvényük túlmegy a svájcz-németországi indítványon, hogy t. i. a vasárnapi szünet alól »kivételt képez az üzleti helyiségek és berendezések tisztántartásához és helyreállításához szükséges munka«.

A francia kiküldött Tolain senator, hetenkint egy pihenő napot minden munkásra nézve kötelezőnek kíván kimondatni és hogy csak a védett munkásokra nézve állapíttassék ez meg vasárnapra. Nem a vasárnap megünnepléséről — ugymond — lehet itt szó, hanem egy pihenő napról; már pedig a törvényhozás és a gyakorlat állása Franciaországban ugyanegy nap megállapítását lehetetlenné teszi. A vasárnapi munkaszünet hívei belátják, hogy a szabálytól eltéréseket kell engedni; a kivételek azután a gyakorlatban eltörlenék majd a törvény elvét.

Ennyi ellentét mutatkozván az államok képviselői közt, szükséges volt a kérdéseket úgy felbontani, hogy egyikre-másikra tekintélyes többség összpontosuljon és pedig lehetőleg az iparosságban előrehaladt országok szellemében. A német delegatus indítványa tehát négy tételre bontatott fel: az első szerint kívánatos, hogy a védett munkásoknak törvény által hetenkint, a második szerint, hogy minden ipari munkásnak hetenkint egy pihenő nap biztosíttassék; a harmadik tétel szerint ez a pihenő a védettekre, a negyedik szerint minden ipari munkásra nézve vasárnapra állapítandó meg. Olaszország, Hollandia s Portugália kiküldötteinek határozott kívánságára a »törvény által« szók még a szavazatra bocsátás előtt kihagyattak, hogy minden állam szabad választására maradjon, hogy mely úton-módon vigye keresztül a vasárnapi munkaszünetet. Szavazáskor azután a jelen volt 13 képviselő (távol volt a spanyol és norvég) a három első tételt a bevezetéssel

együtt, mely így szól: »Kivánatos, hogy a mindenik államban szükséges kivételek és időközök mellett . . .« egyhangúlag elfogadta; a negyedik tételt, hogy t. i. a pihenő minden ipari munkásra nézve vasárnapra állapíttassék meg, a francia képviselő kivételével, ki a szavazástól tartózkodott, szintén elfogadta.

Ezzel a vasárnapi munkaszünet sarkalatos kérdése el volt döntve. Mikor az értekezlet plenuma azután a bizottság ezen megállapodásait elfogadta, némely állam ismételte a bizottságban kijelentett fentartásait és nyilatkozott utólag a spanyol és norvég képviselő. A második bizottságban Norvégia nem volt képviselve, — Svédország és Norvégia delegációja együtt véve két tagból állott — most tehát kiküldötte kijelenté, hogy mivel hazájában a vasárnapi munkát törvény tiltja, ennél fogva egyszerűen hozzájárul az előterjesztett javaslathoz. Spanyolország delegációja ellenben már a második tételhez, mely azon óhajtást fejezi ki, hogy minden ipari munkásnak egy pihenő nap (tehát nem a vasárnapi pihenő) biztosíttassék, csak azon fentartással járul, hogy ezen pihenő a felnőtt munkásokra ne a fortiori legyen kötelező, hanem hogy magán megegyezés, a közmunkáknál alkalmazott munkásokra való állami behatás, valamint egyéb eszközök útján biztosíttassék. Még Jules Simon a maga egyéni álláspontját kívánta kifejtetni, mely szerint ő a vasárnapi munkaszünetet pártolja. E nézeteért küzdött a francia senatusban, de nem bírta azt ott érvényre juttatni s ez okból élére állott oly egyesületnek, mely a vasárnapi munkaszünet keresztülvitelére alakult. A francia delegáció a 4-ik tételnél tartózkodott a szavazástól.

A munkaszünet alóli kivételek két pontban terjesztettek elő. »Kivételeknek helyük van a) oly üzemekre nézve, a melyek műszaki tekinteteből szakadatlan termelést tesznek szükségessé, vagy a melyek a közönséget oly nélkülözhetetlen élelmi czikkekkal látják el, a melyeket minden nap kell termelni; b) az oly üzemekre nézve, a melyek természetüknél fogva csak bizonyos évszakokban munkálkodhatnak vagy elemi hajtó erők szabálytalan működésétől függnék. Kivánatos, hogy még ilynemű telepeken is minden munkásnak két vasárnapra egy szabad jusson.« Az angol delegáció tartózkodott a szavazástól mindkét tételnél, ismételve kijelentvén,

hogy helytelen elvileg kivételeket megengedni, mert így nem lesz azoknak határuk, a gyakorlati szükség szerint kell részletezni a kivételeket. A többi állam delegációi mind elfogadták a javaslatot; de a francia kijelenti, hogy a formulázott kívánatot minimumnak tekinti, mivel kivételeknek hely engedtetik a védett munkásokat illetőleg is; már pedig egy 1874-iki törvény, mely gyermekeknek föltétlenül tiltja a vasárnapi munkát, csak egy kivételt enged meg, t. i. a gőzkazánok tisztítását. A javasolt kivételek azonban túlmennek ezen a határon. A svájci delegáció hozzájárult e nyilatkozathoz.

A magyar kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslata, habár több részletet említ is, csak annyiban megy túl a berlini értekező által elfogadott megállapodáson, hogy az ipari munkát vasárnapokon is megengedi oly iparnemeknél, a hol a folytonos üzemben tartást »a közforgalom igényei vagy valamely hadászati vagy egyéb közérdek föltétlenül megkövetelik«. A kivételekre nézve a korlát ekként igen tág, tekintve azt, hogy rendeleti úton határozatnának meg az ily iparnemek. A rendeleti úton való intézkedés magában nincs ellentétben a berlini értekező által a harmadik főkérdésre nézve, t. i. »mi módon kellene a kivételeket megállapítani: nemzetközi megegyezés, törvények vagy a közigazgatás útján?« elfogadott megállapodással. Ez ugyanis kimondja, hogy »a kivételeknek egyforma szempontok szerinti megállapítása céljából kívánatos, hogy meghatározásuk a különböző államok közti megegyezés alapján történjék«. Ezen szöveget is, mely a törvény vagy rendelet útján való intézkedés kérdését kerüli, nem egyhangúlag fogadta el az értekező: tíz állam mellette, négy, u. m. Belgium, Spanyolország, Nagy-Británia s Olaszország ellene szavazott, Franciaország tartózkodott a szavazástól. Az olasz és belga delegáció külön megokolta negatív szavazatát. Boccardo megjegyzé, hogy a heti pihenő mellett adott olasz szavazat nem úgy értendő, hogy erről törvény rendelkezze; a vasárnapi munkaszünet műszaki következményei nincsenek még eléggé megvizsgálva, csak az bizonyos, hogy kivételek szükségesek. De mivel ezek, nagyon sokfélék és gyakran változók, egy ideig legalább azok szabályozását mindegyik állam végrehajtó hatalmának rendeleteire kell bízni. A belga delegáció ellenző szavazatát

azzal okolta meg, hogy Belgiumban nem lehet a vasárnapi munkaszünetet törvényhozó hatalommal rendezni; de ha lehetne is, akkor a kivételek az ország szükségletei szerint, melyeknek megítélését egyedül a nemzeti törvényhozásra kell hagyni, állapítandók meg.

A magyar törvényjavaslat másképp formulázza továbbá az ily kivételek esetén a nagyobb közökben biztosítandó munkaszünetet. A nemzetközi értekezlet ily esetekben minden munkásnak két elfoglalt vasárnapra egy pihenőt mond kívánatosnak; Baross miniszter javaslatában minimumot tűz ki olyképen, hogy a munkások legalább minden hóban egy teljes vagy minden két hétben egy fél vasárnapon munkaszünetet élvezzenek.

A vasárnapi munkaszünet kérdésénél főkép a közjogi s vallásos különféleségek domborodtak ki, a védett munkások ügyénél pedig inkább az ipari fejlettség különböző fokai szerint viselkedtek az egyes delegációk. A harmadik bizottság, melynek elnöke Jules Simon volt, jelentésében melegen hangoztatja, hogy a gyermekek, fiatalok és nők munkaezeje fontos humanitárius, nemzeti s ipari tekinteteből a törvény gondos védelme alá helyezendő; csakhogy figyelembe kell venni azon másik tekintetet is, hogy ama családtagok keresete lényegesen hozzájárul a család fentartásához és hogy némely iparágban ez a munkanem nélkülözhetetlen. Ezen szemben álló érdekek kiegyenlítése, az állami és egyéni jogoknak tiszteletben tartása, valamint az ipari fejlettség különböző állása csakis olyan szabályozó elvek kimondását engedik meg, a melyek az ipari törvényekben fokozatosan, a fejlődés irányában, a nemzeti szokások és helyi viszonyokhoz képest érvényesítendők. A sokféle sajátos körülményeknek ilyen figyelembe vétele csakugyan kifejezésre is jut a gyermekekről és a fiatal munkásokról elfogadott értekezleti határozatokban.

A harmadik bizottsághoz a kérdéseknek három csoportját utasították: az első a gyermekek, a második a fiatalok, a harmadik a nők munkájának szabályozására vonatkozik. Az első csoport első kérdésére: vajjon a mindkét nembeli gyermekek, kik bizonyos kort még el nem értek, az ipari telepeken való munkából kizárandók-e? úgy a bizottságban, mint később a plénumban is észrevétel nélkül egyhangúlag igennel válaszoltak. Nagyon eltérők voltak azonban a vélemények és

szavazatok azon második kérdés fölött: melyik legyen az a kizáró korhatár és vajjon egyforma legyen-e az valamennyi iparra nézve? A svájci képviselő 14 évet ajánlott; ezt kivülről csak az osztrák delegátus fogadta el, 13-an elleneztek; pártolta még, de csak egyénileg, Delahay francia delegátus. Elvetették hasonlóképen, két szavazat (az osztrák és svájci) ellenében, 12-vel a 13 évi minimumot. Dánia nem szavazott. Ezen két esetben szavazott először — látni fogjuk, hogy ez többször ismétlődött — egymás ellen Magyarország és Ausztria. Ugyanez történt nem egyszer Svédország és Norvégia közt. A francia segéddelegátus, Laporte, a gyári gyermekmunkások kerületi felügyelője, a ki azonban az értekezleten csak szólás jogával bírt, azon reményét fejezi ki, hogy a francia törvény a 13 éves kort fogja mint minimumot kimondani; a képviselő kamara előtt most van egy erre célzó javaslat, de mivel a szenátus még nem nyilatkozott, Franciaország még nem szavazhat ily minimumra. A képviselőház azóta a 13 évi minimumot csakugyan elfogadta az ipari s gyári telepeken alkalmazható gyermekmunkásokra, de helyt ad kivételesen fiatalabbaknak is egészségi bizonyítvány alapján.

Jules Simon elnök a 12 évi minimumot ajánlja, mint-hogy ez egyesítheti leginkább a szavazatokat. Az angol képviselő kijelenti, hogy hazájában a közvélemény pártolja ezt a korhatárt és a 12 éven alóli gyermekek foglalkoztatása, különösen a textil-iparban, egyre csökken; de mivel az angol törvényhozás mai állása szerint bizonyos főtételek mellett 10—12 éves gyermekek gyári munkáltatása is meg van engedve, szavazatát a 12 év mellett ad referendum adja.

Nevezetes e részben Olaszország állásfoglalása. Boccardo kijelenti, hogy a gyermekeknek gyári munkához bocsátására nézve nem lehet minden országban egyenlő a korhatár. Az 1886-iki olasz törvény az ipari munka szabályozásáról az első kísérlet és ez komoly nehézségekbe ütközött, főképp a selyemfonás körül. Ezen első és befejezetlen kísérlettel szemben mindjárt további megszorításokba nem bocsátkozhatik a gyári törvényhozás. Azután más Olaszország helyzete más államkéhez hasonlítva, nemcsak az ipari munka észszerű kifejlődése tekintetében, hanem a föld- és néprajzi meg közgazdasági szempontoknál fogva is. Nem lehet az olasz népeiséget e részben az észak-európaival egy szabály alá vonni; a

déli fajok természetöknél, az éghajlat befolyásánál és a földrajzi fekvésnél fogva korábban érők. Ha pedig a korhatár és a gyermekek meg ifjak egyéb munkavédelme egyenlően szabatik meg minden országra nézve, akkor a déli államokat szorosabb korlátozások érnék, mint az északiakat és akkor az ipari törvényhozásban megsértetnék az egyenlőség elve, melynek megóvásáról kellene épen a nemzetközi értekezletnek gondoskodnia. Azután az olasz nagyipar csak most kezd fejlődni; nem lehet tehát ott a gyermek és fiatal munkások javára oly védelmet várni, a minőt más törvényhozások nyújtani birnak. Már pedig tönkretenni valamely ipart, nem annyi, mint megvédeni munkásait; és ez a veszély fenyegeti a selyemfonást Khina és Japán versenyével szemben az ottani fölötté olcsó munkaerő folytán. Kéri tehát, hogy Olaszországban a gyermekek gyári alkalmazására nézve, fokozatos életbeléptetés mellett, két évvel kisebb legyen a korbeli minimum, mint más államokban, vagyis 10 év. — A spanyol képviselő a déli államokra nézve szintén kisebb minimumot kíván. Hazájában törvény tiltja a 10 évnél fiatalabb gyermekek alkalmazását gyárakban, bányákban és kohókban, de épen most van a kortes előtt törvényjavaslat, melyet az illető bizottság annyiban módosított, hogy a minimum 9 évre szállíttassék le. — Dánia képviselője a déli országokra nézve megenged ugyan kisebb korhatárt, de a gyermekeket megillető védelem szempontjából tiltakozik az ellen, hogy eme leszállítás egy vagy más ipar érdekében történjék.

Erre a bizottságban a 12 évi minimum a gyermekek ipari munkásságára nézve általában elfogadtatik; ezen korhatárnak a déli államokban 10 évre való leszállítása fölötti szavazástól tartózkodott Svájc és Nagy-Británia. A plénumban megújult erről a vita s a szavazat rosszabbra fordult. Az angol képviselő kéri az értekezletet, ne vegye magára azt a felelősséget, hogy a gyermekek munkájának korhatára a déli államokban 10 évre legyen leszállítható. A gyermekek fizikai, értelmi s erkölcsi fejlődésére az értekezlet a 12 évet multhatlanul szükségesnek találta; ha a déli államok azt hiszik, hogy megrövidíthetik az évek ezen számát, ám tegyék meg maguk az intézkedést, de ne hárítsák a nemzeti sanctio felelősségét ezen értekezletre. Boccardo erre kijelenti, hogy az érdemleges okokat, a miért a déli államok számára e részben

2 évvel kisebb korhatárt kíván, mint más országok számára, kifejtette már a bizottságban, egyébiránt az olasz delegációt utasítása kötelezi arra, hogy a gyermekek és fiatalok munkáját illető valamennyi kérdésre adandó szavazatát ama föltétel teljesítésétől tegye függővé.

A korhatárra vonatkozó bizottsági javaslat ekkor két részben jutott szavazás alá. Az első részre, mely szerint a korhatár 12 évben állapíttassék meg, a szétválasztás miatt az olasz képviselő semmikép sem szavazott; Dánia, Spanyolország és Svájc, a már előadottak értelmében más-más okokból szintén tartózkodtak a szavazástól, a többi mind helybenhagyta a javaslatot. A javaslat másik részét, a déli államoknak kivételkép megengedendő 10 évi minimumot csak 8 állam hagyta helyben, 2: Nagy-Británia és Svájc ellenezte, 5: Belgium, Dánia, Franciaország, Svédország és Norvégia tartózkodott a szavazástól. A belga képviselő kijelenti, hogy, bár a bizottságban mellette szavazott, most nem szavaz, mert érett megfontolás után belátta, hogy hiányzik a kellő alap a déli államok viszonyainak megítélésére; a francia delegáció pedig megjegyzi, hogy a kérdés Franciaországot nem érdekli. — Az ekként meghatározott korhatárookra nézve kimondatik, hogy »ezek minden ipari telepre nézve egyenlők és hogy e tekintetben semmi különbség sem tehető«. Az osztrák képviselő szükségesnek tartja itt megjegyezni, hogy »ipari telep« alatt az osztrák törvény szerint csak gyár és kohó érthető.

Az ipari telepeken való alkalmazás egyik föltételül a német képviselő azt kívánta még kimondatni, hogy »a gyermek az elemi oktatás rendeleteinek előbb megfelelt legyen«. A svéd és az olasz képviselő pártolja a javaslatot, mert ez a kor az iskolába járás kötelezettségének megfelel. A belga delegátus nem pártolhatja az indítványt, mert hazájában nincs törvény az elemi iskolázás általános kötelezettségéről, minél fogva a határozat Belgiumra nézve tárgytalan. Azután a kérdés nem volt a programban és így a kormánytól nem kaphatott arra nézve utasítást. A szavazástól tartózkodni fog annyival inkább, mert a kérdés hazájában éles vitákra szolgáltat alkalmat. Hasonló értelemben nyilatkozik a németalföldi képviselő. A dán delegátus elvben helyesli az indítványt, de szerkezete miatt nem fogadhatja el. Hazájában, a legujabb

rendelet szerint, 12 évre van szabva a gyári munkában alkalmazható gyermekek kora. Már pedig Dániában az elemi oktatás a 13-dik évig kötelező, sőt, ha a vizsgálat nem kielégítő, a 14-dik évig is. A német javaslat elfogadása esetén a gyermekeket ekként csak 13—14 éves korukban bocsáthatnák gyárakban munkához, holott Dániában úgy van rendezve az elemi tanítás, hogy a gyermekek egy fél napig ipari telepeken dolgozhatnak a nélkül, hogy iskolakötelezettségükben zavartatnának. Az angol delegátus is ellenezte úgy a bizottságban, mint a plénumban a javaslatot már azért is, mert annak inkább tanügyi (Education Act), mintsem gyári törvényben (Factory Act) lenne helye. Ez utóbbi pedig nem tartotta szükségesnek a gyermekek elemi oktatására nézve semmi föltételt kikötni, hanem a jó nevelésnek a munkás-családokban való biztosítása végett szigorúan tiltatik szülőknek és munkaadóknak, hogy gyermekeket akként szorítsanak munkára, hogy azok a napnak felét, vagy ha egész nap dolgoznak, két nap után egy egészet iskolába járásra ne fordithassanak. Ez a »half-time-system«, mely a gyermekeket a tanulás folytatására szorítja, 40 év tapasztalata nyomán igen jó eredményeket mutat föl és Angliában nincs ok ezen rendszer megváltoztatására. A kifejtettekhez képest az indítványt elfogadta 11 állam, ellenezte 2: Dánia s Nagy-Británia, a szavazástól tartózkodott 2: Belgium és Hollandia.

A gyermekek munkájáról még egy harmadik kérdés foglaltatik a programmban és ez: »Mely korlátok javaslandók az ipari telepeken munkához bocsátott gyermekre nézve a munkanap tartamát s a munka nemét tekintve?« A német-birodalmi delegátus indítványozza: »1. Kivánatos, hogy a gyermekek, kik a 14-dik évet még be nem töltötték, se éjjel, se vasárnap ne dolgozhassanak.« Ez az indítvány elfogadtatik a következő fentartásokkal: a németalföldi delegátus kívánja, hogy az oly vallásu gyermekek, kik, mint pl. a zsidók, nem a vasárnapot ünneplik, a heti pihenőt a maguk vallása szerinti napon tarthassák; Belgium és Luxemburg a vasárnapi szünnapra nézve tett fentartásra utal; Olaszország pedig a korhatárnak két évvel való leszállítását itt is érvényesnek tekinti.

A német-birodalmi delegátus a harmadik kérdésre a bizottságban válaszkép továbbá ajánlja: »2. Kivánatos, hogy az ily

koru gyermekek munkája naponként hat órát túl ne haladjon és legalább félórát szünettel megszakíttassék.« Az angol képviselő elfogadja a napi hat órát maximumnak, csak hogy ezt az időt átlagnak kívánja tekintetni. Az osztrák delegátus elfogadja az indítványt azért, mivel a törvény Ausztriában a teljes 14 éven alóli gyermekeknek egészen eltiltja a munkát az ipari telepeken; pártol tehát minden munkamegszorítást az ilyen koru gyermekekre nézve. A magyar delegátus, Schnierer Gyula, s az olasz a 8 órás munkanap mellett nyilatkoznak, a mint ezt törvényeik megszabják. A belga képviselő a 12—16 éves gyermekekre nézve 12 órainál rövidebb maximális munkanapot el nem fogadhat. Az 1889. december 13-iki törvény az ily koru gyermekekre nézve rövidebb munkanapot enged királyi rendelet útján, de a király erről csak három év folytán fog az iparos és más szaktestületek meghallgatása után határozni s ekkor is a munkaidő a foglalkozások természetéhez képest különböző lesz. Ez okokból a belga delegátus 12 órainál rövidebb maximális munkaidőre most nem szavazhat. Hasonló okokból ellenzi a hollandi képviselő a 6 órás munkaidőt; hazájában a 12—16 évesekre 11 óra a napi munkaidő maximuma. Ezekhez képest 11-en szavaztak a javaslat mellett, 4-en: Belgium, Magyarország, Olaszország és Hollandia ellene.

A harmadik kérdésre végül egyhangulag kimondatik, hogy »3. Kívánatos, miszerint a 14 éven alóli gyermekek egészségtelen vagy veszélyes foglalkozásokból kizárassanak vagy legalább csak bizonyos óvó feltételek mellett bocsáttassanak ilyenekhez.« Portugalia képviselője a most elfogadott összes megállapodásokra nézve kijelenti, hogy hazájában nincsen a gyermekek munkáját szabályozó semmiféle törvény, de a kormányának szándékában van ily törvényeket alkottatni.

Ezek a gyermekek gyári munkájára vonatkozó megállapodások; gyermekszámba mennek azok, kik a 14-dik évet még el nem érték. A második kérdéscsoport, mely a harmadik bizottságot foglalkoztatta, a fiatal munkásokra vonatkozik és ezek a 14—16 éves mindkét nembeli és a 16—18 éves férfi munkások; a 16 évnél idősebb leányok és asszonyok munkája, mint »a nők munkája« külön szabályozás alá vétetik. A 14—16 éves mindkét nembeli munkásra nézve egyhangulag (az ismeretes olasz, belga és luxemburgi fentartással)

kimondatik az óhaj: 1. hogy se éjjel, se vasárnap ne dolgozzanak; 2. hogy a tényleges munka tartama naponként 10 órát túl ne haladjon és hogy azt összesen legalább 2 órai szünetek szakítsák meg. Anglia képviselője ezen 10 órás szintén napi átlagnak veszi, vagyis hogy egy héten 60 óránál tovább ne tartson a munka. Az osztrák képviselő kijelenti, hogy tartózkodni fog a 10 órai maximum fölötti szavazástól. Ausztriában ugyanis a törvény kiskorú s felnőtt ipari munkásnak egyaránt 11 órai napi maximumot szab; a kis- és nagykorú munkája közt oly szoros a kapcsolat, hogy az egyik úgy, mint a másik egyszerűen kell, hogy kezdje s végezze a munkát. Nem lehet tehát a fiatalok s a felnőttek munkájának tartamára nézve különbséget tenni. A szokott fentartások bejelentése után először a szünetekről határoztak. 7 szavazattal (Ausztria, Magyarország, Belgium, Franciaország, Norvégia, Portugália) másfél órára szállíttatik le, 5 szavazat (Németország, Dánia, Spanyolország, Luxemburg, Svédország) ellenében a 2 órára indítványozott szünet; Olaszország és Hollandia egy órát kívántak, Svájc nem szavazott. Egészében a határozatot 10-en fogadták el, 2 állam (Belgium és Hollandia) ellenében, 3-an (Ausztria, Spanyol- és Olaszország) tartózkodtak a szavazástól. A 14—16 éves mindkét nembeli munkásokra nézve kimondatik: 3. hogy egyes iparokra nézve kivételnek hely adható. Az olasz képviselő azok közé mindenesetre a selyemfonást kívánja értetni. Kimondatik végre egyhangulag: 4. hogy különösen egészségtelen vagy veszélyes foglalkozásoknál megszorításokról kell gondoskodni.

A 16—18 éves férfimunkásokra célzó rendszabályokat Boccardo ellenzi a bizottságban; túlságosnak tartja a törvény ilyen védelmét; a fiatalok munkájának lényeges megszorítása a felnőttek munkájának, sőt talán munkabérének is megszorítását vonhatja maga után. A spanyol képviselő a 12 évi korminimum ellen felhozottak alapján szintén ellenzi a 18 évig kiterjedő rendszabályozást; bizonyos fokozást maga is helyesel a megszorításokban, míg a munkás testi fejlődése be nincs fejezve. Az elvi tételt, hogy a védelem a 18-ik évig terjesztessék ki férfimunkásoknál, csak 8 állam fogadta el (Németország, Dánia, Franciaország, Nagy-Británia, Portugália, Svédország, Norvégia s Svájc) 6 ellenében (Ausztria, Magyarország, Belgium, Luxemburg, Olaszország, Hollandia), Spanyolország nem sza-

vazott. A plénumban több állam képviselője megjegyzi, hogy törvényeikben csak a 16 éven aluli munkásokra terjednek ki a megszorítások, a nagyobb koruakra vonatkozó korlátozások csorbitják a családok fentartását és hogy szükséges a korlátokat a lehető legkisebb körre vonni. A felfogások ily elágazása mellett győzött Jules Simon azon nézete, hogy a 16—18 éves férfimunkások külön védelmére az óhajok csak általánosságban fejeztessenek ki, fenhagyván minden államnak a saját viszonyai szerinti részletes megállapítást, úgy, hogy csak általában *a)* maximális munkanapra, *b)* az éjjeli, *c)* a vasárnapi munkára s *d)* az egészségtelen vagy különösen veszélyes foglalkoztatásra vonatkozólag nyilvánított a védelem szüksége. Hogy a viszonyok sokfélesége mellett, mily nehéz nemzetközileg egyértelmű megállapodásra jutni, erről különben feltűnőleg tanuskodik a hosszas és eredménytelen vita »az ipari telep« fogalma felett. Belátta a harmadik bizottság, hogy az értekezlet óhajainak foganatja lényegesen függ attól, hogy azok mi nemű munkáknál érvényesítendők; azért igyekezett az ipari telepek körvonalát meghatározni. Mindamellet számos indítvány és közvetítés után csak annyit mondhatott ki, hogy »ipari telepek alatt azok értendők, melyeket a különböző országok törvényhozásai ilyeneknek tekintenek«.

A nők munkájára vonatkozó program-kérdésekre Boccardo elvileg megjegyzi, hogy nagyon óvatosan kell eljárni a nők munkája körül, kivált oly országokban, a honnan sűrű az ideiglenes kivándorlás. Ily esetekben legtöbbször az asszony a család fentartója és ha ennek keresete az ipari telepeken megnehezítettetik, a törvényhozás sok bajt okozhat. E kérdésekre a német és svájci delegáció legnagyobbbrészt egyetértő választ terjesztettek elő javaslatképen. Így első sorban annak az óhajnak kimondását indítványozzák, hogy »bármely korú nő se éjjel, se vasárnap ne dolgozzék«. Minthogy itt a tilalom minden 16 éven fölüli nőre vonatkozik, a belga képviselő, tekintettel arra, hogy hazájában a munkásvédelem csak bizonyos korra terjed ki, azt kívánja, hogy a kérdés először a 16—21 éves, azután a 21 évnél idősebb nőkre vonatkozólag döntessék el. A spanyol képviselő még így is tartózkodik a szavazástól, mert Spanyolországban a nő csak 23 éves korában nagykorú. 13 ország helybenhagyta, hogy a 16—21 éves nő se éjjel, se vasárnap ne dolgozzék ipari telepeken; arra azonban,

hogy 21 évnél korosabb nőkre is kiterjedjen ez a megszorítás, csak 7 állam (köztük Ausztria), ellene 6 (köztük Magyarország) szavazott. Ausztria s Magyarország eltérő szavazatai a tényleges törvényes állapotban gyökereznek.

Azon német-svájci indítvány ellenében, hogy a 21 évnél idősebb nők napi munkája 11 óránál hosszabb ne legyen, két rendbeli kifogás történt. A spanyol képviselő, a már említett oknál fogva, 23 évig kívánja a törvény védelmét kiterjeszteni, a mire nézve abban egyeztek meg, hogy ez az országos törvényhozásra tartozik, vagyis szigorúbb lehet egyes állam, csak enyhébb ne, mint a többi.

A munkaidő maximumára nézve több észrevétel volt. A francia Delahaye, egyéni nézete szerint, helyesli a minden korbéli nő napi munkájának korlátozását; de minthogy a francia delegációnak határozott utasítása van a felnőttek munkájára nézve, ő csak fentartással fogadja el a 11 órai maximumot. Az angol képviselő átlag 10 órát kíván úgy, mint eddig; Schnierer magyar delegátus szintén 10 órát kíván, hogy a nő házi gazdaságának és a gyermekek nevelésének több időt szentelhessen. Az osztrák képviselő 11 órát ajánl. Az osztrák törvény a nagykorúakra 11 órai maximumot szab; a magyar ipartörvény felnőttekre általában, nem különbsége nélkül, 11 órai maximumot enged, a 10 órai munkaidő 14–16 évesekre szorítkozik. A belga képviselő a már előbb kifejtett okoknál fogva 12 órainál rövidebb maximumot a 21 évnél idősebb nőkre nézve nem fogadhat el; Boccardo a 21 éven alóliakra elfogadja a korlátozást, de nem az idősebb nőkre; ezeknél bizonyos tartamra szorítani a munkát, különösen a selyemipar évadján, nagyon hátrányos lenne. Szavazáskor csak 4 állam nyilatkozott a 10 órai maximum mellett, 8 ellene, 3 nem szavazott; kimondatott tehát a 11 órai tényleges munka, közbeeső $1\frac{1}{2}$ órai szünettel. Ezen határozat érvényesült a 21 évnél idősebb nőkre is, minél fogva úgy az éjjeli s vasárnapi munka tilalmára, mint a napi maximumra nézve a határozatok a 16 évnél idősebb minden nőre értetnek. — Kimondatott azután, hogy bizonyos iparnemekre nézve (a melyeknél a nők éjjeli munkája nélkülözhetlen) — e részben a svájci képviselő ellenkezett a némettel — kivételnek hely adható; hogy különösen egészségtelen vagy veszélyes foglalkozásoknál megszorításokról kell gondoskodni; kimonda-

tott végre, egyértelműben a legtöbb törvényhozással, hogy »nők csak 4 héttel a szülés után bocsáttassanak munkára«. A magyar ipartörvény szerint a nő ilyenkor, ha akar, korább is beállhat a munkába, de nem kötelezhető reá.

A legbonyolultabb feladat az első bizottságra hárult, mely a bányamunka szabályozásával foglalkozott, nemcsak a sokféle különböző termelési, munkás- és jogi viszonyok miatt, hanem mert ez a bizottság állott szemben azzal a főkérdéssel, mely a nemzetközi értekezlet egybehívását sürgőssé tette, hogy miképen biztosítandó kellő mértékben a széntermelés és hogy mi módon lehetne a tömeges munkamegszüntetéseket megelőzni? A westfáliai nagy szénbánya-strikeok azt az aggodalmat keltették, hogy köszén hiányában nemcsak a gyári termelés és a közlekedés fentartása, de a hadi készség is kétséssé válhatik. A bizottság, melynek elnöke dr. Hauchecorne, német delegátus, a bányász-akadémia első igazgatója s előadója a belga Harzé, a közgazdasági minisztérium bányaosztályának igazgatója volt, öt ülésben hosszasan tárgyalta a hozzá utasított kérdéseket és midőn ezekről jelentését már előterjesztette volt, újból visszatért munkájához, pótlejelentést és különvéleményeket mutatott be s végre is legtöbb javaslatát igen laza szerkezetbe foglalhatta.

A program a bányamunkáról három kérdést tűzött ki: 1. eltiltassék-e a föld alatti munka a) bizonyos koron aluli gyermekeknek? b) nőknek? 2. különösen egészségellenes bányákban megszoríttassék-e a munkaidő? 3. lehet-e a szakadatlan széntermelés biztosítása iránt közérdekből a bányász-munkát nemzetközi szabályozás alá vetni?

Az első kérdésről a bizottság ugyszólva enquéttet rendezett, mindegyik állam képviselője előadta a honi viszonyokat. Igy Graenzenstein előadja, hogy Magyarországon a bányamunkához való bocsátás kora ugyanaz, mint más iparoknál, de a kir. gyárfelügyelők azon vannak, hogy 14 évnél fiatalabb gyermekek alkalmazása megszoríttassék. Magyarországon 1889-ben 12 éves gyermek 9 és 12--14 éves 780 dolgozott bányákban. — Ausztriában a felszíni munkára 12, a földalatti munkára nézve 14 év a korminimum. Hasonló a viszony Belgiumban. Franciaországban 12 éven aluli gyermekek és földalatti munkánál leányok egyáltalában nem alkalmazhatók; 12—16 éves fiúk nehéz munkára nem foghatók és 24 óra

alatt legfőlebb 8-at, 1 órai megszakítással dolgozhatnak. A törvényhozás most foglalkozik egy javaslattal, melynek értelmében a korminimum 13 év legyen, korábban csak úgy bocsáthatók gyermekek bányamunkára, ha testi fejlettségüket s iskolavégzésüket külön igazolják; 13—16 éves fiúknak ezen túl, kellő megszakítással, 12 órai maximum fog ugyan engedtetni, de az éjjeli foglalkoztatásból egészen kizáratnak. Franciaországban az összes bányamunkában alkalmazott 7.986 12—16 éves gyermek közül 7.705 van szénbányákban és pedig nagyobb részt föld alatt elfoglalva. Ha már most e munkánál a korminimum 14 évre emeltetik, akkor a gyermekek más iparágakat keresnek fel és a széntermelés a gyér népességű országokban nagyon megnövekszik. A felső korhatárt sem szabad 16 éven fölül emelni; mert ha tanonecznak csak később állhat be a fiu, akkor katonai szolgálatának megkezdéseig teljesen meg nem tanulja a bányamunkát; ama szolgálat teljesítése után pedig az illető megint tanonecznak be nem áll és így vagy nem eléggé képzett munkás lesz a bányákban, a mi veszedelemes, vagy pedig az illetők elfordulnak könnyebb keresethez. Angliában föld alatt nők egyáltalán nem és fiuk 12 éven alól nem, 16 évnél fiatalabbak hetenkint legfőlebb 54, egyes napon legfőlebb 10 óráig dolgozhatnak. Az 592.656 összes bányamunkás közt 534.945 szénbányákban van elfoglalva, ebből felszíni munkánál 12—16 éves fiu 9.057, hasonló korú leány 305, 16 évnél idősebb férfi 83.151, nő 3.630; föld alatt dolgozik 12 évnél fiatalabb fiu átmenetileg 127, 12—16 éves fiu 42.046, 16-on fölüli férfi 396.730. Föld alatt tehát 438.902 csupa férfi, a felszínen 96.043, köztük 3.935 nő. Olaszországban föld alatti munkához már 10 éves gyermekek bocsáttatnak, a 10—12 évesek csak 8 órát dolgozhatnak naponkint, az éjjeli munkától, mint egyéb iparnál, eltiltvák; de 12—15 éves fiuk éjjel 6 órán át dolgozhatnak. Az olasz kén-, ércz- és barnaszénbányákban sok leány van alkalmazva, de nem földalatti munkára. Spanyolországban nincs a gyermekmunka szabályozva; most készül törvény, mely a föld alatti bányamunkára 9 évet tervez korminimumnak. Luxemburgban csak vasbányák vannak, 16 évnél fiatalabb gyermekek föld alatt nem dolgozhatnak; most készül törvény, mely szerint 16—18 éves fiuk föld alatt csak könnyű munkára foghatók. Hollandiában néhány ércz- és csak egy

szénbánya van. A mult évi törvény nem szab korlátot, hanem ezt a királyra bizza; tényleg 18 évesnél fiatalabb munkás nincsen a bányáknál föld alatt alkalmazva. Norvégiában a bányákban sem gyermek, sem nő nem dolgozik; egy készülő törvény szerint föld alatt fiuk 14 éven és nők 18-an alól nem dolgozhatnak. Németországban semmiféle ipari munkára 12 éven alóli gyermek nem bocsáttatik, 14 évnél fiatalabb föld alatti bányamunkából ki van zárva. 1888-ban 295.824 bányamunkás közt volt felszínen dolgozó 286 12—14 éves gyermek és 9.548 föld alatt elfoglalt 14—16 éves munkás.

Ezeknek előterjesztése alapján az elnök 14 évet ajánl korminimumnak a bányamunkánál. A magyar és osztrák képviselők ezt pártolják, a belga 12 évet ajánl az ottani törvényhez képest; a spanyol ellenzi, hogy egyenlő korhatár szabassék valamennyi országnak; az olasz is e nézetten van és figyelembe kívánja vétetni a családok keresetét, mely a gyermekek munkájából ered; a francia delegatus, Burdeau hasonló nézetten van, de Franciaország nem áll ily végleten. Törvény készül, mely 13 évre szabja a minimumot a gyermekek ipari munkához bocsátására nézve. Védeni kell a gyermek egészségét, de másfelől jóléte függ részben a család keresetének emelkedésétől, a melyhez ő is járul bérével; azért ama korminimumot csak annyiban lehet emelni, a mennyiben a felnőttek bérviszonyai javulnak. Hosszas és bonyolult vita után, melyben több részről a nagyobb korhatárnak fokozatos életbeléptetését kérték, kimondatott, hogy »kívánatos, hogy a) az alsó korhatár, melyen belül gyermekek bányákban föld alatti munkára bocsáthatók, fokozatosan a betöltött 14-ik évre emeltessek, a mint a fokozás lehetőségét a tapasztalat kimutatja«. Ezt elfogadta 13 állam, Spanyolország és Dánia nem szavazott. Ez utóbbinak képviselője kijelenti a plénumban, hogy nem vesz részt a bányakérdések fölötti szavazásban, minthogy Dániában nincsen bányaipar. Kimondatott ezzel kapcsolatban, hogy a déli államokban a korhatár 12 év, továbbá b) hogy nőknek meg legyen tiltva a föld alatti munka. Ez utóbbira nézve konstatáltatott, hogy a nők a föld alatti bányamunkából oly államokban is, a hol az tiltva nincs, mindinkább visszavonulnak. A belga képviselő tagadta a bizottságban, mintha a nőkre nézve a férfiakkal való együttléte a bányákban oly erkölcsrontó hatással lenne, mint ezt közönségesen hirdetik;

a munkátlanság nagyobb veszély a nőre, mint az együttes munka férfiakkal a bányában; mindamellett, mivel a bányákban való tartózkodás eldurvítja a nőt és a fiatal leányra nézve rossz előkészítés a jövő női s anyai hivatásra, ő is hozzájárul a nők föld alatti munkájának tilalmához. A plénium egyhangúlag helybenhagyta az erre célzó bizottsági javaslatot.

Az a kérdés, hogy az egészségre különösen veszélyes bányákban a munkanap korlátoztassék-e? szintén nagyon elágazó válaszokat provokált. Az államok képviselői ismét sorra előadják bányamivelésük ebbeli viszonyait és hogy a törvény és gyakorlat minő óvórendszabályokat honosított meg. Részletes kimutatásokat terjesztett elő a belga s francia képviselő. Az egyik angol delegatus, Dale bányatulajdonos kérli a belga képviselőtől, hogy van-e Belgiumban a bányamunkásoknak joguk megbízottjuk által megvizsgáltatni, vajjon az üzem biztosítására szolgáló intézkedések kellőképen megtörténnek? Harzé feleli, hogy a munkásoknak nincs erre joguk, hanem ezek mindig sikerrel fordulnak a bányamérnökhöz, ha valamely veszélytől tartanak. Burdeau megjegyzi, hogy Franciaországban legközelebb életbeléptetik a munkások részéről gyakorlandó felügyeletet. Az elnök fölemlíti, hogy a saarbrückeni bányakerületben a munkás-megbízottak ezen ellenőrzése már gyakorlatban van és hogy az egyebek közt arra is irányul, hogy a munkások a szabályzatokat és az egészség meg bízosságra rendelt óvóintézkedéseket gondosan szem előtt tartsák.

Graenzenstein előrebozsátva, hogy különösen Belgiumban, Francia- s Németországban szorgosan tanulmányozták az egészséges állapot biztosítását a bányákban, de hogy e fáradozások nem vezettek elégséges eredményre, minélfogva kimondatni indítványozza, hogy »kívánatos, miszerint a munkaidő oly bányákban vagy üzemi pontokon, melyek különösen veszélyesek az egészségre, megszorításoknak vettessék alá oly esetekben, a melyeknél az üzleti viszonyok olyanok, hogy a megtörtént intézkedések daczára a munkások egészsége mindamellett veszélyben forog«. Ezen indítvány ellen több oldalról keltek ki. A belga képviselők kifogásolták, hogy ilyképen a nagykorú munkások korlátoztatnak munkaidejükben; hogy ekkép ellankadna a kutató szellem, melynek pedig eddig sokszor sikerült legyőzhetlennek látszó

nehézségeket eloszlatni. Belgiumban a legmélyebb vāj-nákban, a minőkben másutt megszorítják a munka tartamát, sikerült a szellőztetés körül elért haladás folytán egészen tűrhető hőmérsékletet létesíteni; nem szabad abban hagyni a munkások egészségének és biztonságának megóvására szolgáló fáradozást. Az egyik angol képviselő megjegyzi, hogy az indítvány az angol törvényhozás elveibe ütközik. Lehetnek esetek, a melyekben a munkanap megszorítása helyes, de azoknak megjelölése az egyes országokra és a munkaadók és munkások közti megegyezésre tartozik. A francia képviselők a belga állásponton állanak. Kérdés, hogy szabad-e az államnak a felnőttek munkaidejét korlátozni? Ha a gyermekek és a fiatalok érdekében be is avatkozhatik, a felnőtteknek meg kell hagynia a munkájuk fölötti szabad rendelkezést. Franciaország 6 év óta törvény alapján elismeri a munkás-szövetkezeteket; ezt a törvényt nem szabad bántani, sőt oda kell hatni, hogy a munkásnak meg legyen szabadsága, hogy munkáját a munkaadóval egyetértésben rendezze. Az elnök több ízben felszólal a magyar javaslat helyes értelmezése érdekében; a francia képviselők nyilatkozatára pedig kijelenti, hogy Németországban a legnagyobb mértékben figyelembe veszik a munkás szabadságát. Föl kellett függeszteni az ülést, hogy közvetítő szerkezetet állapítsanak meg. Graenzenstein visszavonja indítványát, mire egyhangulag kimondatik: »kívánatos, hogy oly esetekben, midőn a bányászat képtelen elmellőzni az egészség mindazon veszélyeit, melyek némely bánya vagy bányatelep üzemének természetes vagy véletlen viszonyaiból származnak, a munka tartama korlátozható legyen. Minden országra bizatik, hogy ezen eredményt a törvényhozás, közigazgatás vagy a bányavállalkozók és munkások közti megegyezés útján, vagy minden egyes nemzet elveinek és szokásainak megfelelő más módon létrehozza.« — Az ily tágan nyilvánított desideriumra egészen fölösleges a nemzetközi megegyezés bélyege, mert ily szerkezettel nemcsak minden kiviteli mód, de maga a kivitel elejtése is meg van engedve.

A bányamunkára vonatkozó legfontosabb és aktualis kérdés az volt: lehet-e a bányákban a munkát közérdekből a végre, hogy a széntermelés állandóan biztosítva legyen, nemzetközi szabályozás alá vetni? Az elnök kifejti, hogy ez az

így az összes nemzeteket érdekli, azokat is, melyeknek szénbányáik nincsenek és azért nemzetközi megegyezésnek itt helye van. Sok közgazdasági kérdés és humanitárius intézmény forog itt szóban; a bányamunkások és a bányafelügyelők közti szabályos viszonyok sokat tehetnek a viszályok eloszlatására; a jóindulatú munkamegszüntetések megnehezülnének és következményeik kevésbé lennének károsak, ha a felmondási idő hosszabb lenne. Ez utóbbi eszköz sikerére kevés a kilátás, mivel erre a törvényhozás elhatározása szükséges. Szó van arról is, hogy a munkás biztosítás által köttessék az üzemhez, a mely kedvezmény megszűnnék, mihelyt a bányász megszünteti munkáját.

Az e kérdés fölötti határozást szintén ugyyszólva enquête előzte meg; az angol, francia, belga, osztrák-magyar, spanyol, német képviselők részletesen előadták az újabb strikeok történetét, a kiegyenlítési módokat, a munkások tartós megnyugtatótatásáról és arról táplált nézeteiket, hogy mikép lehetne munkamegszüntetések esetén a kellő szénmennyiségről gondoskodni.

Igy Dale bányabirtokos előadja, hogy az észak-angol munkaadók és bányászok közt mikép oszlatják el békés megegyezéssel a viszályokat. 25 év előtt ott gyakran fordultak elő strikeok, míg a munkaadók hosszabb vonakodás után egyesülten reállottak arra, hogy az egy bányakerülethez tartozó munkások szövetkezetével tárgyalásba bocsátkozzanak. 20 év óta ezen alapon intézik el a vitás ügyeket. Kezdetben csak speciális kérdések fölött döntöttek a munkaadók és a munkások kiküldöttei; később minden vitás ügyben határozott az ily választott bíróság, mely ugy alakult, hogy a bányabirtokosok és munkások megbíztak maguk közül rendszerint két-két tagot, ezek választottak elnököt, a mely tisztséget a legelőbbkelő férfiak szívesen elfogadták. Többszörre a munkabér viszonya a szén árához volt a döntés tárgya s ez iránt idővel oda jutottak, hogy a bérek egy »sliding scale« szerint az üzleti könyvek alapján vita nélkül megállapíttatnak. Egy bírósági könyvrevizor öt olyan egymásra következő évről kivonja a munkaadók könyveiből a szén és a munka árait, a melyekben ezek erős hullámnak voltak kitéve; ezen adatok alapján 20 évnegyedre felosztva kiszámítják minden negyedre ugy a szén árának, mint a munkabérek átlagát; ezen számok egymáshoz való viszonya képezi azon arányt, melyben a

béreknek az eladási árhoz állani kell. Már most megállapítják a bányakerület minden egyes üzeménél a közelebbi múlt évnegyedben elért eladási árak átlagát és ehhez mérve számítják ki a munkabért oly arányban, a melyben az ép említett több évi átlagban a szénár és munkabér egymáshoz állottak. Az így minden egyes telepre nézve kiszámított munkabérek a közelebbi következő évnegyedre érvényesek. A kiszámításokat most két birói könyvrevizor végzi, kiknek egyikét a munkaadók, másikat a munkások szövetsége választja és a kiknek szigorú titoktartás ellenében minden üzleti könyv előterjesztetik. Ily módon minden vita nélkül szabályozódnak a munkabérek; a szénárak és bérek közti arányszám rendszeren a következő két évre állapittatik meg és ha az föl nem mondatik, továbbra is érvényes; a felmondási idő félév. Hat év óta az első gliding scale nagyon keveset változott. Az utóbbi időben Northumberland grófságban a munkaadók és Durhamban a munkások felmondták az egyezményt, azonban nem a rendszer megváltoztatása, hanem a skála revíziója céljából. Vannak bányakerületek, a hol a skála viszonzyszámai szerint nem a megelőző évnegyed szénáraihoz képest számítják ki a munkabéreket hanem a folyó árak alapján. Ez a mód sok vizsályt megelőz; strikeoknál többnyire azt hiszik a munkások, hogy bérök nincs helyes arányban a tényleges szénárakkal; most hivatalosan értesülnek a munkások a naponkinti árakról és ezek szerint szabályoztatnak a bérek.

A mi az egyes, helyi és nem egész bányakerületi vitás ügyeket illeti, ezeket »joint committee«-k, vegyes bizottságok intézik el. Ezek egyenlő részben munkaadókból és munkásokból alakulnak; elnökül a grófsági törvényszék elnökét vagy más előkelő személyt választanak. A munkásszövetségek élén általában igen értelmes férfiak állanak, a mi nagyban elősegíti a bányavállalkozók és munkások közti jó viszonyt. Északi Angliában nem volt mostanában munkamegszüntetés; a viszonyok mindamellett, hogy a skála föl van mondva, egészen jók. A főbányajárók rossz bánásmódja volt sokszor a vizsályok oka, de a mióta a munkás állása a vegyes bizottság útján a munkadóéval egyenrangú, az említett felügyelők magaviselete javult. A választott bíróságok és a vegyes bizottságok döntéseit — ez utóbbiak egy bányakerületben évenként vagy 500 vitás ügyet intéznek el — mind a két fél rendszeren

megnyugvással elfogadja. Így lép a strikeokkal való harc helyébe a választott birói kibékités.

Más országok képviselői is tüzetesen szoltak a vitás ügyek elintézésére közreműködő organumokról; előadták a bér-szabályozás különböző módjait, a biztosítás nemeit, a bányamérnökök működési körét. Részletesen még csak az osztrák-magyar nyilatkozatot kívánom ismertetni. Ez az értekezleten az egyetlen közös nyilatkozat, a melyet Ausztria s Magyarország nevében Dr. Haberer Lajos, titkár az osztrák földmívelési miniszteriumban, közösen előterjesztett. Két feladatról van — ugymond — szó: arról, hogy mikép lehet a munkamegszüntetéseket megelőzni s arról, hogy mikép lehet következményeiket eloszlatni. A strikeok elkerülése végett a bányászt különféle kedvezményekkel telepéhez kell csatolni; így olcsón házhoz, kerthez kell juttatni. Ajánlatos a munkások bérét, szolgálatuk tartamához képest, korpótlékkal javítani. Ezt megkisérelték már Ausztriában, de ez magánügy, a törvényhozás nem avatkozhatik bele. Terjesztteni kell a segélypénztárakat a baleset folytán keresetképtelenné vált munkások, valamint az özvegyek és árvák ellátása czéljából. Hatásuk az ily intézeteknek különösen akkor van, ha alapszabályszerűleg az a munkás, ki a bánya-társpénztárból kilép, vagy ott hagyja munkáját, elveszti befizetett járulékait. Ez így van Magyarországon, de Ausztriában az 1889. július 28-iki törvény szerint a munkás az üzemből való kilépéssel nem veszti el befizetéseit; ezeket vagy neki, vagy azon másik társpénztárnak kell kiadni, a melybe a munkás lép. Czélszerű lenne négy hétre meghosszabbítani a munkaszerződés felmondását; csakhogy ennek kevés haszna lenne, mert strikeoknál a munkások nem tartják meg általában a felmondási időt és nehéz is ily törvényt végrehajtani. Van még egy mód a munkamegszüntetések megelőzésére s ez egyes bizottságok szervezése, a melyekben a munkaadók és munkások képviselve lennének. Ezeknek közvetítőleg kellene eljárni s a panaszokat megvizsgálni, mert választott bíróságul működnének. De mindezen eszközök hatálytalanok, mihelyt általános strikeok támadtak; ekkor a hatásuk ellen-súlyozására kell törekedni. E végre czélszerű nagy szénkészleteket tartani; a szomszéd országokból való rögtöni szénbehozattal is lehet enyhíteni a bajt és e végre a határon könnyítéseket és a vasuti tarifák mérséklését kell életbeléptetni.

Mindezeknek előterjesztése nem szolgáltatott okot diskusszióra s a bizottság az elnök által javasolt következő óhajok kijelentésében állapotodott meg, melyeket azután, mivel a külön viszonyokra figyelnek, az értekezlet teljes ülésében egyhangulag — Dánia ekkor is tartózkodott a szavazástól — elfogadott. »Kivánatos, *a)* hogy a munkások biztossága s a munkások egészséges volta a tudomány nyújtotta minden eszközzel biztosítsák és az állam felügyelete alá helyezzék; *b)* hogy az üzem vezetésével megbízott mérnökök kizárólag tapasztalt és kellően igazolt műszaki képességgel bíró férfiak legyenek; *c)* hogy az üzem mérnökei s bányamunkásai közt a viszonyok lehető közvetlenek legyenek, hogy a bizalom és kölcsönös tisztelet jellemét elérjék; *d)* hogy a gondoskodás és segítség intézményei, melyek minden ország szokásaival egyezően szerveztetnek és arra valók, hogy a bányászt és családját a betegségek, balesetek, korai munkaképtelenség, aggkor és halál következményei ellen biztosítsák, oly intézmények, melyek arra alkalmasak, hogy a bányamunkás helyzetét javítsák és hivatásához ragaszkodóvá tegyék, mindinkább kiépíttessenek; *e)* hogy a szakadatlan széntermelés biztosítása végett törekedni kell a munkamegszüntetések megelőzésére. A tapasztalat azt látszik megerősíteni, hogy a legjobb óvó rendszabály abból áll, hogy a munkaadók és bányamunkások önként kötelezzék magukat arra, miszerint minden esetben, mikor viszályaikat közvetlenül egyezséggel ki nem egyenlíthetik, választott bíróság közvetítéséhez folyamodjanak.«

Ezekben meg lett adva az értekezlet programjának legfontosabb kérdőpontjaira a válasz és ezzel az érdemleges szakkérdések el voltak intézve; hátra volt azonban a munka betetőzéseül az a feladat, hogy a konferencia jelölje ki a módot, mikép lehetne a nemzetközi megegyezéssel kijelentett óhajtasoknak közérvényt szerezni. A negyedik bizottság — elnöke Kopp boroszlói herczegpüspök, előadója Vittorio Ellena, az olasz képviselőház és államtanács tagja — ezen két kérdésre nézve terjesztett elő véleményt: 1. Történjenek-e intézkedések a konferencia által elfogadandó határozatok keresztülvitele s azon intézkedések ellenőrzése végett? 2. Ajánlatos-e az érdekelt kormányok képviselőit időközönként egybehívni s mely pontokra terjedjenek tanácskozásai?

A bizottság konstatálja jelentésében, hogy a meghívott államok részvétele a konferencián bizonyosága annak, hogy a kormányok elismerték, miszerint a gyári munka némely kérdésének szabályozása iránt az államok közti egyezség megindítása előny a munkások helyzetének tervbe vett javítására nézve. A bányamunka, a vasárnapi szünet, valamint a női s gyermekmunka tárgyában nyilvánított óhajokat minden ember, kinek a munkásnépesség fizikai, erkölcsi s értelmi javulása iránt érző szíve van, hálásan fogja üdvözölni, habár ezen óhajokat bizonyos országok sajátos viszonyaira való tekintetből kivételeknek és haladékoknak kellett alávetni. És ha ezért nem is teljesen egyhangú minden részletre nézve az egyetértés, a kijelentett óhajítások mindamelllett azt hirdetik, hogy a konferencián egyesült államok találkoztak az emberiség legnagyobb méltatást érdemlő, legnépesebb része iránti odaadásban.

A két kérdőpontra a német és a svájci delegációk terjesztettek elő válaszokat. A svájci javaslatot majd minden delegáció ellenezte, mert az arra célzott, hogy azon államok, melyek az értekezlet nyilvánította óhajokat helyeslik, törvénnyel, szerződéssel kötelezzék magukat a keresztülvitelre; hogy nemzetközi központi hivatal ellenőrizze a kivitelt és készítse elő az időnkint egybehivandó értekezleteket. Az angol képviselő azonnal kijelenté, hogy kormánya csak oly értelemben fogadta el a meghívást a konferenciára, hogy nemzetközi megállapodások nem korlátozhatják az egyes államok iparügyi törvényhozását. Maga a svájci indítványozó is némely magyarázat után az enyhébb német javaslatához járult. Ez utóbbiban az osztrák képviselő oly formulázást kívánt, mely világosan kifejezi, hogy a kivitel ellenőrzését csakis minden állam saját közegei gyakorolják. A francia delegátusok kijelentik, hogy vett utasításukhoz képest semmi oly megállapodáshoz nem járulhatnak, mely közvetlenül vagy közvetve végrehajtási kötelezettséget látszanék kimondani, azért kijelentik, hogy tartózkodni fognak az ezen kérdések fölötti szavazástól és tartózkodtak is úgy a bizottságban, mint a plénumban. Itt Jules Simon ismételte, mi már a bizottsági jelentésben foglaltatott, hogy Franciaország képviselőinek tartózkodása a szavazástól nem azt jelenti, mintha a munkások helyzetének javítására célzó törekvésben társaiktól

elválnának, hanem a francia kormány a konferenciát szakértő jurynek tekinti, a melynek óhajításai ügyében a diplomácia indíthatja meg majd a tárgyalásokat. Kifejti, hogy a francia törvényhozás minő reformokat tervez a konferenciában napirenden állott munkáskérdések körül; előadja, hogy a törvény megadja a nőknek és kiskorúaknak a kellő védelmet, de idegenkedik a felnőttek munkájának rendszabályozásától. Franciaországban az egyéni szabadságnak kultusza áll fenn és a helyett, hogy az bármennyire megszoríttassék, megadatnak mindazon eszközök, melyek a jogok előnyös használatát elősegítik; a törvényhozást azon gondolat dominálja, hogy a haladást a szabadság útján kell elérni.

A felnőttek munkaszabadságának épségben tartását más államok delegátusai is hangsúlyozták. Kivánták, hogy az ipari felügyelők jelentéseiről ne mondassék ki, hogy azokat az államok egymással in extenso tartozzanak közölni; mert a hol ezeket a törvényhozásnak be kell mutatni, a kormányoknak jogukban áll ezeket kivonatosan előterjeszteni. Egymással is tehát a kormányok a felügyelői jelentéseket és a munkás statisztikát csak oly mérvben tartozzanak közölni, a melyben azok egyáltalán nyilvánosságra bocsáttatnak. Ezen és némely kisebb jelentőségű megszorítások érvényesítése következtében egyhangúlag — Franciaország tartózkodása mellett — kimondatott: »I. Azon esetre, ha a kormányok helyt adnak az értekezlet munkálatainak, a következő határozmányok ajánlatosak: a) a minden államban tett intézkedések keresztülvitelét ellenőrizték kellő számú, külön képesített hivatalnokok, a kiket az országos kormány nevez ki s a kik ugy a munkaadóktól, mint a munkásoktól függetlenek. b) Ezen hivatalnokok jelentéseit, melyeket a különböző országok kormányai közzé tesznek, ezek részéről a többi kormány nyal közlendők. c) Ezen államok mindenike időnkint lehetőleg hasonló alakban statisztikai fölvételeket készíttetnek az értekezlet határozataiban foglalt ügyekről. d) Az érdekelt államok egymásközt ki fogják cserélni ezen statisztikai felvételeket, valamint az értekezleten tárgyalt ügyekről a törvényhozás vagy közigazgatás útján kibocsátott rendelkezések szövegét. II. Kivánatos, hogy az érdekelt államok megújítsák a tanácskozásokat, hogy a konferencia határozatainak végrehajtása körül tett észleleteiket egymással közölhessék és hogy vizsgálják,

vajjon helyén van-e ama határozatokat megváltoztatni vagy kiegészíteni».

Ez a f. é. márczius 15-ikén megnyílt és 29-én befejezett berlini munkásvédő nemzetközi konferencia tárgyalásainak folyamata és ezek határozatai. A nyilatkozatokba s határozatokba észrevételeimmel közbeszólni nem tartottam ildomosnak; találóbb az a bírálat, mely az eltérő, ellenkező viszonyok feltüntetéséből ered. Előadni például az angol törvényhozás és gyakorlat okos és humanus alkotásait a munkásvédelem terén és melléje állítani a szabadságával büszkélkedő Belgiumnak az emberi erőt és erkölcsöt rongáló munkáspolitikáját: ez hangosabban szól akármi bőbeszédű elmélkedésnél. Az értekezlet megállapodásai nem kötelezők az államokra; de a kevés kivétellel, közakaratúlag elfogadott óhajoktól idegenkedni csak akkor fognak az egyes államok, ha másíthatlan természeti akadályok arra feljogosítják, vagy ha az ipar tényleges állása a kitűzött reformnak egyelőre csak megközelítését engedi meg. A követelmények mértéke ki van tűzve; hogy mindegyik állam mennyire üti azt meg, vagy mennyire törekszik azt megközelíteni: az ezen túl az értekezleten utolsó sorban elfogadott határozatok szerint, európai ellenőrzés alá van helyezve. Pulszky Ágost »A munkáskérdésről« nagy körültekintéssel irt tanulmányában azt mondja: »Nemzetközi megbeszélés, értekezés becses lehet a munkásviszonyok tisztázására; de nemzetközi megegyezés alapján kötött utirány elfogadása nem jelent egyebet, mint az előrehaladottabb államok iparának állandó túlsúlyát a gyengébbek felett«. Több volt a berlini értekezlet eredeténél és összealkotásánál fogva, mint eszmecserére egybegyűlt szaktanácskozmány; de sokkal kevesebbre, mint kötött utirány elfogadására kötelezték magokat a kormányok, midőn a velük közölt program alapján elküldötték képviselőiket az értekezletre.

A szociális béke érdekében minden államnak a munkásvédelem minden ágazatában előre kell haladni; s a közérdek sugallta ezen tanácsnak eleget fog tenni készséggel minden törvényhozás, ha tapasztalja, hogy a többi is a nemzetközi megegyezés szellemében megadja a megfelelő védelmet, a nélkül, hogy ennek következtében ipari versenyképessége gyengülne. A nemzetközi megállapodások megkönnyítik a nemzeti törvényhozás gyorsabb és kiterjedtebb intézkedését a nemzeti ipar érdekében.

AGRÁRTÖREKVÉSEK MAGYARORSZÁGBAN.

I.

Annak a reformirányzatnak, mely a múlt tavasszal a kabinet rekonstrukciójával bekövetkezett, legelső és felette érdekes konkrét jelensége a *közgazdasági kormánysservezet újjáalakítása* volt. Az önálló földmívelési miniszterium létesítésének ténye és a kereskedelmi, ipari és közlekedési ügyek közös tárca körében való egyesítése azonban oly fejtegetéseket is provokált, a melyek annak az aggodalomnak (és elszigetelt esetekben annak a reménynek) a színét viselték magukon, mintha a reform mögött bizonyos *agrártörekvések* lappanganának teljes egyoldalúságban. Az újítás tehát az agrikol érdekeket előtérbe tolva: a kereskedés és ipar bizonyos mérvű elnyomásával, elhanyagolásával lett volna egyértelmű.

Ha valóban ez a szellem és kizárólag ez vezérelte volna a reform tervét: közgazdasági érdekeink szempontjából a mai versenyáramlat közepette és a merkantil szellem terjedésének szüksége következtében rosszalunk kellene azt. De nem vagyunk ezen a nézeten. Sőt határozottan az ellenkezőt hiszszük.

Léteztek és léteznek igenis Magyarországban agrár irányzatok. De a mennyiben azok a kormány körében merülnek fel: nem retorzionális jellegűek, azaz olyanok, a melyek a kereskedést és az ipart túlsúlyban levőnek vélvén, előtérbe akarják tolni a mezőgazdaságot, hanem olyanok, a melyek a magyar mezőgazdaság súlyos helyzetére való tekintettel javítani akarják a javítandókat a földmívelés előnyére, de nem egyszersmind a kereskedés kárára. Mihelyt az akármely körben mutatkozó agrarizmus *küzdelmet jelent a kereskedelem ellen*: tiltakozást kell keltenie az ellenőrzésre hivatott faktorok részéről; de a míg tisztán küzdelem a *földmívelési érdekek*

mellett: addig rosszalni nem kell és benne veszélyt látni nem lehet. Ezért fontos ez a distinkció. A veszély tehát nem a földművelő országban természetszerű agrártörekvésekben rejlik, de rejlik abban a felfogásban, mely a mezőgazdasági és kereskedelmi irányok közt a társadalomban az *ellentéteket* felidézvén: nem cselekvésre ösztönzi mindkettőjüket egymás mellett, hanem harczra, ellentállásra egymás ellen.

Területi és termelési viszonyaink és vitális megélhetési, exisztenciális érdekeink bennünket a mezőgazdaság mennél nagyobb gondozására utalnak, viszont félreismernők saját érdekeinket, ha az agrikulturát egyoldalúan fejlesztve, nem keresnők az erők és keresetforrások más kiegészítő gyökereit a kereskedelmi forgalomban. Az az agrár-irány tehát, a mely modern jelleget akar kölcsönözni és biztosítani a magyar földművelésnek, talajjavítást kíván és erre a célra a bankot, reformálni akarja a magyar hitelszervezetet, megakadályozni az egyes birtokok túlságos elaprózását, megfelelő megoszlást óhajtana a mezőgazdasági termelés különböző ágaiban, izmos, egészséges, tökéletes mezőgazdaságot szeretne tehát: méltánylást érdemel, mert célja csak az lehet, hogy használjon. És ártani nem akar senkinek. Mellette képzelhető egy nagy kereskedelmi irány, mely hasznosítani törekszik a helyes szervezettű mezőgazdasági termelés eredményeit, piacokat teremt azoknak, az ország területén belül igyekszik feldolgozni a magyar nyersterményeket, örködik az egészséges hitelélet felett, foglalkoztatja a munkáskezeket és épen annyira kezére jár kommerciális működésében a mezőgazdaságnak, mint a mennyire anyagot ad a mezőgazdaság a nagy, erős, folyamatos kereskedésnek saját viszonyainak rendezése és a rendezett viszonyok javult eredményei útján. Így képzeljük mi az egész közgazdasági apparátust a gyakorlatban. Ha már most figyelemmel kísérjük a kormány tevékenységét: abban nincs nyoma az egyoldalú tendenciáknak és teljes összhang uralkodik a gazdasági tárczák egymást feltételező és kiegészítő munkásságában. A társadalomban azonban, sajnos, mutatkoznak oly agrár-irányzatok, a melyek törekvéseik valósitása végett már más foglalkozási körök és osztályok ellen küzdenek és teremtő munka helyett támadó harczot folytatnak. A *kormány* és a *társadalom* agrarizmusa tehát nálunk szorosan megkülönböztetendő.

II.

Mik volnának a teendők és mik történtek a kormány és a társadalom, a gazdasági egyesületek és a magántevékenység részéről a mezőgazdaság terén?

Kormányunk buzgó tevékenységet fejt ki kivitelünk tarifáris úton való emelése és a hazai ipar fejlesztése terén egyaránt. De áhitozza a nemzet a reformokat a *mezőgazdaságban* is és örvendetes, hogy az *országos magyar gazdasági egyesület* ez évi rendes közgyűlésén felolvasott jelentés egy oly mezőgazdasági vezető faktor munkásságának nyújtja tanulságos és érdekes képét, a mely végre maga is belátta, hogy az időviszonyok a földművelés terén is megérlelték az *aktív* politika követésének szükségét. Új eszmékkel és új irányokkal találkozunk az országos gazdasági egyesület működésében. Mert ma már a fokozódó válság következtében magát a termelést és az értékesítési viszonyokat kell oly mértékben javítani, a milyenben a gazdálkodás az árdevalváció és a magyar termények külföldön való térvesztése következtében szenvedett.

És éppen ez okból nagy feladatok várnak az önálló földművelési minisztériumra, a mely teljes erővel szentelheti magát a magyar mezőgazdaság újjáteremtésének. Ám sem az állategészségügyi törvény rendelkezéseinek szigorúbb végrehajtásával, sem a filloxera-vész további elterjedésének megakadályozásával, sem a vízszabályozási műveletek helyesebb alapokon való keresztülvitelével nincs kimerítve ama feladatok összesége, a melyek a mezőgazdaság terén megoldásra várnak. Még akkor sem, ha mindezek teljes erővel és tökélyvel valósíttatnának is. Meg kell teremteni azokat a módokat, a melyek a gazdaközönségnek lehetővé teszik az intenzív gazdálkodás gyümölcsöző üzését és a *helyesebb gazdasági arányok* létrehozását, előmozdítják a terményértékesítés nagyobb anyagi jövedelmezését és az elveszettek helyén gyarapítják a magyar produkció fogyasztási területét.

A mezőgazdasági politikának tehát szervezőnek és rendezőnek kell lennie befelé és szabadelvű alapon teremtőnek kifelé.

A *mezőgazdasági rendtartást* törvényben gyorsan szabályozni elodázhatatlan szükségesség és e téren a késedelem ép oly indokolatlan, mint a milyen káros. Hogy a készletek

elhelyezése tekintetében a gazdaközönség helyzete könnyíttessék és megszűnjék az az anomália, hogy a költségteher idő előtt létrehozza a birtokos osztályra és a bérlőkre az eladás kényszerét: reformálandó a *közraktári intézmény*. Kifelé pedig a gazdasági liberalizmusnak kell az uralkodó elvnek lennie. Gróf *Bethlen* András határozottan kijelentette, hogy a védvámosság ellenese és a gazdasági szabadelvűség hive. Kövesse e tant a gyakorlatban. De a kibontakozás útját az országos gazdasági egyesület amaz elve, hogy *míg a nyugot felé piacaink nem terjednek, a kelettel se szerződünk*, épen nem képezheti. Így iparunk nem fog fejlődni és pusztá jelszová süllyed a keleti kereskedelem fejlesztésének annyiszor hangsúlyozott szüksége. A szerződéstelen állapot oly orvosság, a mely akár méregnek is beillik. Az intenzív és aktív mezőgazdasági politika követésére kell az országos gazdasági egyesületnek a kormánynyal kezét fognia.

III.

A mezőgazdasági politikának Magyarországon mindenestre döntő jelentőségű faktorai: *a talajjavítás és a vízszabályozás*. A tavasz megkímélte mezei gazdálkodásunkat a nagyobb vízáradásoktól és kitűnő időjárással kedvezett a vetések fejlődésének. De még jó esztendőkből is mindig jelentékeny ama földterület, mely a vizek szabályozatlansága következtében terméktelenné válik. Ezért általános az a tudat, hogy a magyar mezőgazdaság gyümölcsöző fejlődésének multhatlan előfeltétele a helyesen kezelt víziügy, melynek legfőbb tényezői a vízszabályozás és a talajjavítás. A közigazgatási tárczák új beosztása alkalmával az ipari és kereskedelmi agendák a korábbi közlekedési ügykörhöz csatoltatván, viszont a vízi ügygyel az önálló földművelési minisztérium munkaköre tágult. És az új csoportosítás óta most jelent meg a kormány hivatalos kiadásában az első jelentés *a kulturméternöki hivatalnak a talajjavítások terén 1889-ben tett intézkedéseiről*. A jelentés külső czímlapján a »*Vízügyi közlemények*« első füzeté gyanánt van feltüntetve.

Tizenegy esztendő óta működik az országos kulturméternöki hivatal. Keletkezésekor feltétlen rokonszenvenvel találkozott. Ez kísérte munkássága folyamán mindig. Befejezett ténykedésének statisztikai képe az intézménynek mind nagyobb tér-

foglalására vall, mert míg 1879—81-ben mindössze 1,000.000 köbmétert tett a mozgósított földtömeg, addig fokozatos haladással *tavaly már 2,298.000 köbméterre emelkedett.* Természetes, hogy a földművelés intenzív fejlesztése szempontjából e munkában kiválóan az az örvendetes, a mi a *tulajdonképeni talajjavítás* céljait szolgálja. Ilyenül tekinthető az a közel 3.000 hold, a melyen a múlt évben *alagcsövezést és öntözést* végeztek. Magyarországon a szorosan vett vízszabályozás terén is igen sok még a teendő. A vízi társulatok hitele nagyon megingott és az érdekeltségek idegenkednek az egyesüléstől. Mindazáltal a kulturmérnöki hivatal 1889-ben már 62 vizitársulatot vont a maga felügyelete alá. E társulatok funkciója 222.000 kataszteri holdra terjed ki, a melyen hatályosan vihetők keresztül az *új vízjogi törvény* rendelkezései. A szabályozandó terület zömén azonban még nem tekinthető a törvény végrehajtottnak és még igénybe vesz három évet, a míg az új rendszerte panaszos ügyek, vitás kérdések, átmeneti intézkedések és igazolások rendeztetnek.

A vízszabályozás és a talajjavítás általában oly óriási feladat és nálunk különösen olyan nagy érdek, hogy fogantatásához nemcsak egy külső arányaiban, de tőkeerejében is hatalmas apparátusra van szükség. E lélekkel, sajnos, még nem rendelkezünk. Így történik, hogy bár Magyarország vizekben elég gazdag: *egyes ipartelepeknek vízszükséggel kell megküzdenniök.* E téren tehát az emberi munka nálunk még nem eléggé segédkezett a természetnek. Vizhiányban szenved pl. a szerencsi cukorgyár és vizhiány mutatkozik az Alföld számos helyén. Sőt ez az állapot uralkodott Mezőhegyesen is egészen az élővíz-csatorna legutóbb történt létesítéséig.

Az intenzív gazdálkodás céljait szolgáló öntözések nagy gyakorlatieredménynyeljártak már *arizstermelésnek* Bács-Bodrog megyében való kifejlesztésével is. De a kulturmérnökségnek a tulajdonképeni szabályozásban, alagcsövezésben, lecsapolásban és öntözésben nyilvánuló termelő munkásságán kívül van egy nagy *közegészségügyi* hivatása is, a mely a városi és községi csatornázás és vízvezetés műszaki ellenőrzésében kulminál. A földművelési minisztérium az idén szervezte is a *közegészségügy-mérnöki szolgálatot*, de a melynek érdeme iránt csak jövőendő cselekvései kapcsán lesz lehető az ítélet. És van végül az egész víziügynek egy minden réteget átfogó faktora:

a *hitel*. A talajjavításbank létesítésével fog e kérdés ez oldala is megoldódni.

IV.

A gazdasági kormányzás mai rendjében békés együtt-létben foglalhat tért egymás mellett a földművelési és kereskedelmi politika. A mezőgazdasági politika körében főfontosságú, hogy a nyomott árviszonyokkal szemben a kormány a *mérvadó gazdasági egyesületekkel való szolidaritásban* irányt adjon a termelés módjaira és nemeire nézve, hogy a viszonylag legeredményesebb, legkiadóbb és legkivitelképesebb termelési ágak kultiváltassanak. Nagy súlyt kell fektetnie a mezőgazdaság kapcsolatos tényezőire, hogy a vele közösségben levő gazdálkodási nemek fejlődhessenek. Elejét kell venni a túlságos erdőirtásnak; fokozni a takarmánytermelést az állattenyésztés kedvéért; nemesíteni az állati nyerstermelést, előmozdítva kiválóan a gyapjukezelés javulását, fejleszteni a méhészetet, a gyümölcstermelést és újjáteremteni különösen a borprodukcziót.

A cél érdekében hozzá kell szoknia a gazdaközönségnek ahhoz, hogy kövesse a földművelési miniszteriumtól és a gazdasági egyesületektől eredő irányeszméket; de kell, hogy a gazdaközönség *várhassa is ezeket*. Ám az irányadás csak akkor lesz gyümölcsöző, ha a kormány és a gazdasági egyesületek *közös* utakon haladnak. De ime már a korábbiakban utaltunk arra, hogy a kereskedelempolitika dolgában — a mint az a román szerződés ötletéből kitűnt — nincs meg a harmonia. És nem lehet üdvös eredményt várni, ha a kormányzás szelleme az egyik oldalon a mezőgazdasági érdekeket összeegyeztetni igyekszik a kereskedelmiekkel, míg a másik oldalon a társadalmi tevékenységben oly áramlatok mutatkoznak, a melyek e két érdeket szembeállítják. Az országos gazdasági egyesület legutóbb nagy mozgékonytságot tanusít és a mint már az előzőkben jeleztük, nem zárkózik el az új eszmék elől, sőt azok diadalrajuttatásában vezető faktor gyanánt szerepel. Sajnos azonban, hogy működésének egyes tényezőibe oly tendenciák férkőztek, a melyek homlokegyenest ellenkeznek a szabadelvűséggel. Rátérve még az ez irányban felmerült konkrét jelenségekre is: ezeket a tendenciákat akként véljük jellemezhetőeknek, hogy a *gazdaközönségnek a kereskedőosztálytól való elszigetelését* célozzák.

Már pedig nem hogy el kell választani a két réteget egymástól, de mennél több érintkezési pontot kellene a gazdák és a kereskedők közt keresni, hogy az agrikol munka kiegészítettén a kereskedelmi által, egy minden ízében teljes nemzetgazdasági szervezet keletkezhessek. A termények értékének *idő- és helybeli felfokozása* ugyanis a kereskedelem tisztét képezi.

Ez idő és helybeli értékfokozásnak sokkal nagyobb a jelentősége, semmint első pillanatra látszik. És hogy e két momentum érvényesülhessen: a kereskedelmi szellemnek át kell hatolnia a gazdaközönség körébe is. Nálunk a birtokos-osztály e szempontokat alig veszi figyelembe és az eladás helyét csaknem teljesen mellőzve, idő tekintetében is csak egy faktort ismer: *hogyan mikor van szüksége pénzre?* Hisz ez kétségtelenül nagy dolog. De ezért történik azután, hogy a gazdák eladnak búzát kazalban, talán éppen pausálisan; piacra dobnak repczét, mikor megszűnt az olajgyártás ideje; tengerit, mikor még szeszt nem főznek. Szóval: nem keresik és nem várják azt az időt és nem kutatják a helyet sem, melyben terményeik jövedelmét emelhetnék. A gazdaközönségnek tehát vitális érdeke, hogy a kereskedő által az idő-szerű kereslet útján támogattassék. Az idő és hely kellő megválasztása milliókkal gyarapítja a nemzeti jövedelmet az eladásokból befolyó bevételeknél. És míg a józan, gazdaságos irány a nagyközönség minden rétegében a magántevékenységnél ki nem fejlődik: addig természetesen üdvöt a hasznos kormányintézkedésekben is hasztalan keresünk.

V.

A magyar gazdák részt követelnek maguknak a *hadsereg élelmi szükségletének* kielégítésében. E kívánságuk helyes és jogosult. Valóságos jótétemény a magyar mezőgazdaságra nézve, ha mai súlyos helyzetében oly fogyasztóra akad, a milyen a hadsereg. Viszont a katonai kormánynak is érdekében áll, hogy a csapatok számára méltányos árakon mennél jobb élelmi anyagokat szerezzen be. Magyarország adózó polgárságának zöme a földmivelő osztály köréből kerül ki; a gazdaközönség áldoz tehát a hadseregére legtöbbit. És ez okból illik, hogy a hadügyminiszterium a gazdák óhajlásait figyelembe vegye, különösen, a mikor azok teljesítése egyben

a katonaság élelmi szükségletének czélirányosabb kielégítésével és általában a csapatok jobb ellátásával egyértelmű.

Rég ideje nyilvánul már az a mozgalom, a mely a hadügyi kormány, illetőleg a katonaság által hirdetett szállítási pályázatoknak gazdák által való betöltését czélozta. E mozgalom eredménye volt a *magyar gazdák hadsereg-ellátási szövetkezetének* még 1888. szeptember havában történt megalakulása. Nagy földbirtokosok oly számmal és oly cselekvési képességgel csatlakoztak a szövetkezethez, hogy az anyagilag és erkölcsileg egyaránt oly testületté vált, mely magában rejtette a hadsereg méltányos feltételek mellett való ellátásának minden biztosítékát. Keletkezésekor a szövetkezet Komáromban, Budapesten és Bécsben találkozott is előzékenységgel és tényleg sikerült szállításait, bár nem minden nehézség nélkül, de mégis elég előnyösen lebonyolítania. Mindazáltal egészben véve is csak csekély kontingens jutott a szövetkezetnek. E körülmény okai részben a szállítási szabályzatok kedvezőtlen feltételeiben és hiányosságaiban, részben pedig a katonai hatóságoknak a kellő módon való kihirdetés körül ismételt tanusított késedelmességében is gyökeredztek. A cél pedig az volt, hogy a gazdaközönség egyes terményeinek a jelzett módon való értékesíthetésére biztosan számithasson. Ennek akarta módját ejteni a szövetségbe lépett gazdasági egyesületek végrehajtó bizottságának a tavalyi delegációhoz, illetőleg annak hadügyi albizottságához intézett kérvénye, mely a következő pontokban sorra megjelöli ama szempontokat, a melyek szerint a szállítási szabályzatoknak módosíttatniok kellene:

»1. Álljon el a katonai kormány szükségletének beszerzésénél a zárt ajánlatok utjání árlejtéstől s lépjen a szállítások iránt közvetlenül a gazdákkal érintkezésbe.

2. A direkt összeköttetés keresztülvitelére vagy maga a katonai hatóság állapítsa meg időről-időre és tegye közzé az árakat és helyet, melyen terményeket átvesz, vagy egy a hadügyi és földmívelési kormányzat, nemkülönben a gazdák képviseletéből alakult bizottság szabja meg azokat időről-időre. Budapesten és Bécsben, ha a viszonyok megengedhetővé tenék, a mi felett azonban mindig csak a közös bizottság határozná, a megszabott árak a tőzsde-jegyzésekkel is volnának arányba állíthatók.

3. Az átvételi árral egyidejűleg megállapíttatnék a minimálisnak megkövetelt minőség is, a jobb árú jobban fizetnék.

4. Vitás kérdések felmerültével, a melyek különben ez esetben igen ritkán fordulhatnak elő, egy a katonai hatóság és az érdekelt fél által választott vegyes bíróság határozata legyen döntő érvényességű.

5. A legénység élelmezésénél, a hol részletekben és a szükségletek többféle ágában történik az átadás, ott, a hol e célra gazdaszövetkezetek alakulnak, fenti elvek szintén keresztvitessenek.

6. A magyar szt. korona országaiban feltétlenül, olyan terményeknél pedig, melyek a monarchia egyéb tartományai-ban a gazdák által kellő mennyiségben nem termeltetnek s eddig is Magyarországból lettek szállítva, az ezután eszközölt szállításoknál a gazdaszövetkezetnek az előre megjelölt árak mellett előny adandó. A bevásárlások kiírásánál viszont egy határidő lenne megállapítandó, a melyen túl, ha a gazdák a szükségletet nem fedeznék, *kereskedői árú is* átvehető volna.

7. Olyan ipari gyártmánynál, a melynél túlyomóan gazdasági termény dolgoztatik fel, egy esetleg létező, vagy jövőben alakuló magyar gyárnak előny adassék a quota arányában.

8. Mindeme változások részletes kidolgozására hivatás össze egy a hadügyi és a földművelési kormány és a gazdák kiküldötteiből alakult enquête.

E pontok képezik tehát összességét a gazdák kívánságainak. A közgazdasági életben a versenynek szabadnak kell lennie. A verseny az erők próbaköve és fokmérője. És a hol fogyasztók és termelők állanak egymással szemben: ott nem volna helyén, ha a termelőnek oly monopolium biztosíttatnék, a melylyel a fogyasztást lenyűgözheti. Ebből a szempontból és csak ebből vannak a gazdák kívánságainak gyöngéi, a melyek abban a pontban kulminálnak, hogy álljon el a katonai kormány a zárt ajánlatok útján való árlejtéstől és lépjen a szállítások iránt a gazdákkal közvetlenül érintkezésbe.

Monopoliumot, a mely korlátlan egyedülállóságot teremt, adni senkinek sem lehet. Igenis a gazdákat megilleti, hogy ők elégítsék ki a hadsereg ellátási szükségletét és lehetőleg szűk körre szoríttassék ez irányban minden ügynöki beavatkozás.

De ha az a panasz, hogy ez ideig kiválóan ügynökök, úgynevezett katonai liferánsok aknázták ki a hadsereg számára való szállítások előnyeit: nem lehet az orvoslás módját abban keresni és feltalálni, *hogy a korábbi egyoldalúság helyére újabb egyoldalúság lépjen*. Legyen a tér szabad az erők mérkőzésére. A termelők önmaguk állítván elő a szállítások anyagát: *már ebben a körülményben prémiummal bírnak arra nézve, hogy ajánlataik kedvezőek lesznek*. De éppen azért, mivel a monopolium tudata könnyen vezethetne ahhoz a túlkapáshoz, hogy minden más ajánlat kénytelen elmaradása következtében magasabb árak követeltetnének kelleitüknél: szükséges, hogy a verseny szabadságában és lehetőségében meg legyen az a rugó, a mely minden pályázót arra indít, hogy a lehető legelőnyösebb feltételekkel igyekezzék magának az eredményt biztosítani. És ez éppen az érdekelt gazdákra nézve képez mulhatatlan szükségességet. Mert ha az új egyoldalúság révén a hadügyi kormány esetleg arról győződne meg, hogy az a korábbi állapottal azonos, vagy talán éppen annál is terheesebb viszonyokat szül: akkor már a cél kockáztatva volna.

Minden egyéb követelés teljesíthető és teljesítendő. Csak-hogy semmiféle platonismus e fajta üzleti kérdésekben nem képzelhető.

A gazdák szövetkezése nem mint erkölcsi testület, hanem csak *mint egy üzletileg szervezett és versenyre képes vállalkozás kívánhatja a maga számára a hadsereg ellátásának megfelelő kontingensét*. A mi a gazdáknak sikert ígér: az a célra való természetes rátermettségük. De ez nem elégséges. A szövetkezetnek üzletileg kell berendezkednie, hogy semmiféle megfélemtől tartania ne kelljen. Hogy mindig kellő mennyiségű készlet álljon rendelkezésére. Hogy megfelelően egalizált árút szállíthasson nagyobb tömegekben is. Folytonos érintkezésben álljon a gazdaközönsséggel. A vidéki szakegyesületekben érdekvépviseletekkel birjon és a gazdáknak olcsó hitelezőlegeket nyújthasson. Ez utóbbi tekintetben már sok történt a *magyar általános hitelbankkal* létrejött ama megállapodás után, mely szerint ez az intézet a szövetkezet után a tagoknak előnyös feltételek mellett nyújt előleget, a kölcsönkamatláb csak 1^o/o-kal mulván felül a hivatalos banktételt.

Hogy helyes és méltányos, miként a gazdák azonos ajánlatainak minden más ajánlat felett előny adassék: az a dolog

természetéből önként folyik. De nagy baj, hogy a túltengő buzatermelés e tárgyban is érezteti káros befolyását. Mert az a rozsbehozatal, a melyre a monarchia szorul, mutatja, hogy e gabonanemből nem is termelünk elegendő mennyiséget. Hatni kell tehát a gazdákra a tekintetben is, hogy a rozsprodukeziót gyarapítsák. Ezzel nemcsak a közvetlenül érdekelt termelőknek, hanem a magyar mezőgazdasági produkció arányosabb megoszlásának is hasznos szolgálatot tesznek a vezető faktorok, a kik általában a hadsereg-ellátási szövetkezet eszmájének felkarolásában és fejlesztésében rokonszenvvvel találkoznak. De van az éremnek egy másik oldala is.

VI.

Nehogy a továbbiak félreértethessenek: ismételjük, hogy helytelen és indokolatlan volna, ha a hadsereg számára való nagy arányú szállítások továbbra is egyszerűen monopoliumot képeznének néhány élelmes üzérre nézve, a kik a zabot, rozsot, szénát megvették a gazdától olcsón és felszámították a hadseregnek drágán. A kik éreztették a birtokos osztálylyal az árak hanyatlását: de nem alkalmazkodtak az olcsó árakhoz egyszersmind a hadügyi kormánylyal szemben is. Hogy ez az állapot miért tartson így tovább, hogy a gazdák miért ne értékesíthessék maguk a katonaságnál *egyenesen fogyasztásra* kerülő anyagokat: azt mivel sem lehet indokolni. Hanem szükséges, hogy a hadügyi kormány a gazdaközönséget törekvésében támogassa, jobb árukért jobb árakat fizessen, a pályázatokat kellő időben kihirdesse: szóval a szövetkezet minden méltányos kérésének eleget tegyen.

Sajnos azonban, hogy az egész mozgalom okozati összefüggésben van ama legújabbban felszínre került és mind nagyobb tért hódító gazdasági elvvel, hogy a *közvetítő kezek lehetőleg mellőztessenek* és tehát a termelő élvezhesse a fogyasztóval kötött csere egész hasznát. Az elv eme rideg alakjában a kereskedelem háttérbeszorításával volna egyértelmű, a mit pedig semmiféle helyesen gondolkozó publiczistának helyeselnie nem lehet, nem szabad. A közvetítő kereskedelem, hogy tovább ne menjünk, a gabnakereskedelem terén rendkívül áldásos. A malmok és exportörök — könnyen felfogható kereskedelmi okokon — csak a közvetítő kereskedelemhez fordulnak keresletükkel; viszont a közvetítő kereskedelem feléjük tereli kiná-

latát, de az idő és hely oly öntudatos és szerencsés megválasztásával, *mely sokkal nagyobb összeggel fokozza fel a nyers-termények árát, mint a milyen az a nyereségyrészt, a mely a közvetítő harmadik kéznek is jut.* Az a termelő, a ki gabonájával csak egyetlenegyszer megkövetlenül a tőzsdére: vagy nem akad vevőre, vagy csak nyomott áron; mindenesetre károsul tehát. A közvetítő kereskedelem jogosultságának, érdemeinek és hasznának kétségbe vonása felforgatása volna a *terménycsere gazdasági megállapodottságu rendjének* és bár csak rövid ideig tarthatna: ez alatt is mérhetetlen kárával járna a gazdaközönségnek.

A közvetítő kereskedésnek se fogalmát, se körét, se üzőit nem szabad összetéveszteni, felcserélni, vagy egybevetni a »katonai liferánsokkal« és egyes »ágensekkel«. *Ott, a hol a közvetítő kereskedelem a nyersanyagot át-, vagy feldolgozás, vagy kivitel végett juttatja tovább és bizományi működésében az árú értékét növeli:* felette fontos, hasznos, sőt nélkülözhetetlen. És nagyon feltűnő, sőt aggasztó, hogy különben nagyon egészséges és figyelemreméltó eszmék, mozgalmak, tervek oly szempontokkal hozatnak kapcsolatba, a melyek velük *semmi-féle összefüggésben* nem állanak, tőlük egészen különbözők, velük egyáltalán meg nem okolhatók.

Utaltunk már előbb a *közraktári intézmény* reformálásának szükségére és megjelöltük az okot is, a mely a reformot szükségessé teszi. A kérdéssel foglalkozik a kormány és foglalkoznak a szakkörök. A szövetségbe lépett gazdasági egyesületek nyolczadik nagygyűlésén konkrét határozati javaslat nyújtatott be ama módokra nézve, a melyek szerint a reform keresztülviendő volna. Lényegében megegyezett ez a határozati javaslat azzal, a mely a Nagy-Kőrösön 1888-ban tartott gazdakongresszus elé került és következőképen hangzott:

»I. Vigye keresztül a szövetkezeti nagygyűlés, hogy a kereskedelmi törvénynek a közraktári ügyletre vonatkozó 434. §-a oda módosíttassék, hogy a közraktári ügylettel foglalkozni kívánó oly vállalkozók, kik a náluk beraktározott árúkra előleget nem adnak, egy fél millió helyett csupán annyi alaptőkét legyenek kötelesek kimutatni, a mennyi raktáruk férhelyébe beraktározható legmagasabb gabona-értékének megfelelő.

II. Hasson oda, hogy a rinfusa-szállítás a lehető legnagyobb mérvben keresztülvitessék.

III. Minden lehető tegyen meg, hogy az usance-systema helyett a gabona-osztályozás vitessék keresztül Magyarországon.

E célra már most nevezzen ki egy bizottságot, mely molnár szakértők, kereskedők és iparkamarai tagokkal magát kiegészítve, a vidékenkinti osztályozásra tervet készítsen s illetékes helyen a dolog keresztülvitelét szorgalmazza.

IV. Hasson oda, hogy mihelyt ez megtörtént, az országban újabban építendő raktárak helyett elevátorok építtessenek, hasson pedig az által, hogy eszközöljön ki minden újabb elevátornak egy kétszer oly hosszú adómentességet, mint azt egy egyszerű raktár igényelhetné.«

Mind e pontokat, mint helyeseket, a kérdés alapos ismerésére vallókat és alaposakat feltétlenül aláírjuk mi is. De lehet-e a közraktári intézmény szükségét egyáltalán és közraktáraink jelenlegi viszonyainak megváltoztatását különösen oly tendenciával keresztülvinni, *hogy az a közvetítő kereskedelem ellen irányuljon, azt feleslegessé tegye?* És lehet-e a közraktárakat oly színben tüntetni fel, hogy azok a közvetítő kereskedelemmel ellentétes célok érdekeit szolgálják? Hát nem első sorban és kiválóan *kereskedelmi* intézmény-e a közraktár és nem mozditja-e elő ép úgy a kereskedő jóvoltát, mint a termelőt? A közraktárba befektetett árú után, ha szüksége van rá, a kereskedő ép úgy előleget vesz fel, mint a termelő. És hogy ne kelljen készletét neki nem tetsző időpontban eladnia: a kereskedő ép úgy beraktározza árúját, mint a termelő. Végre is a közraktár nem mezőgazdasági és nem kereskedelmi, hanem univerzális jellegű. Nem ugyan a befogadott árúk, de mindenestre rendeltetése tekintetében. A közraktári intézmény reformjának oly megokolása tehát, mely szerint *a mostani állapot megváltoztatását a közvetítő kereskedés rombolásainak megakadályozása teszi szükségessé*, alap nélkül való. És kijátszani a közraktári intézményt a kereskedelem ellen: nevetséges. És mégis mit látunk? Ha megfelelő módon készülnek és rendeztetnek be a közraktárak: ekkor — mondja a közraktárak kérdésének kongressusi és nagygyűlési előadója —

»Ekkor nem fog a gazda azon szomorú eventualitás előtt állani, mint most, hogy vagy el kell adnia a gabonát azon árért, a melyet azon pillanatban ígérnek, a midőn pénzre

van szüksége; vagy pedig a helybeli kereskedőnek előlegét elfogadva, tiszttára annak körmei közé kell magát átengedni; hanem beraktároz, kap reá warransot, azon beszerzi a szükséges pénzt és megvárja a konvenialó árt, mint bármely kereskedő teszi.

Előbb mondtam, hogy a harmadik cél, a mely a gazdát esetleg arra indíthatná, hogy közraktár által (legyen az akár beraktárolás, akár csak közvetítés útján) adassa el gabonáját, az: hogy árúja egyenesen a nagykereskedő vagy fogyasztó kezeibe juthasson s így a felesleges közvetítő nyeresége a gazda kezében maradjon. Ezen cél olyan, melyet a jelen viszonyaink közt is sokkal több ízben érhetne el a gazda, mint a hogy tényleg történik s itt be kell ismernünk, hogy nagy részben mi gazdák magunk vagyunk a hibásak.

Oka ennek főleg indolenciánk, melynél fogva a megszokott házi zsidót, ki mindig kapóra jön, nem tanuljuk meg nélkülözni, de sokszor nem is próbáljuk. Pedig ha minden ízben, új energiával újra s újra kísértőnk meg közvetítését nélkülözni, gyakran szép nyeresége a mi zsebünkben maradna.

Persze sokszor az ő nyeresége is nagyon csekély és mi részben azért, mert krajczárokkal nem nagyon törődünk, részben mert talán egy bizonyos lekötöttség érzetéből sajnáljuk tőle ezt a kis nyereséget is elvenni (»er muss ja auch leben!« gondoljuk magunkban) — reá hagyjuk azt. Hisz eddig is úgy volt!

De vannak azért köztünk, gazdák közt is olyan mozgékonyabbak, kik a fennálló köz- és nyilvános raktárak által csakugyan néha sikerrel lerázták a felesleges közvetítőt. Én magam is tudok néhány esetet, midőn pl. az Escompte-Bank, sőt a bécsi Unió-Bank által is jobb árt ért el valaki, mint a helybeli kereskedő ajánlott neki. De ezek csak egyes esetek és elég sajnós, hogy sokkal több olyat tudok, a midőn ezen próbákat nem koronázta siker. Kiben volt a hiba, kiben nem, azt kutatni nem akarom s tán nem is tudnám.

De hiszen a dolog természetében fekszik, hogy egy közraktári vállalat, mely a nagy külföldi kereslettel áll direkt összeköttetésben s nagy összegű árúkat »prompt« képes szállítani, magasabb árakat kell, hogy elérhessen, mint azon kis vidéki alkusz, ki 4—5 kézen keresztül (a melynek mind-egyike igényt tart a rebachra) juttatja az árút ugyanazon külföldi cégnek.«

A magunk részéről nyugodtan mondhatjuk, hogy semmi-féle egyoldalúság ebben a kérdésben nem vezet. De azok a körök, a melyek az ily ügyet a jelzett szempontok szerint vizsgálják, fejtegetik és vélik megoldhatónak: magukat az egyoldalúságtól mentnek már nem mondhatják. És hagyján, ha ez a felfogás nem ártana az ügynek magának és nem sértené azt az érdeket, a melyet bizonyára a legnagyobb jó-hiszeműséggel, de téves szellemben képvisel.

Felidézni az ellentéteket ama társadalmi rétegek közt, a melyek egymást feltételezik és kiegészítik, izolálni a mező-gazdaságot a kereskedéstől, kicsinyleni a közvetítő kereskedést és összetéveszteni alárendelt tényezőkkel, nagyon helytelen épen Magyarországon, a hol az erőket összpontosítani kellene vállvetett munkákra és nem ellentéteket keresni még ott is, a hol nincsenek. Az ily szellem a tőkét elidegeníti, kételyeket ébreszt a vállalkozások sikere iránt és elfojtja a leghelyesebb és a legéletképesebb törekvéseket, eltekintve egészen attól, hogy sokkal modernebb és humánusabb az a tan, a mely azt mondja, hogy mindenki éljen, mint az, a mely azt az ígét hirdeti, hogy valaki már ne élhessen.

A kereskedő osztálynak bele kell illeszkednie a nemzeti szervezetbe és magyarrá válnia, hogy hivatását átértse és átértvén, betölthesse. Ez a feladat még egészen betöltve nincs: könnyelműség volna ezért lerontani már készülőben levő felét. A kik agrárviszonyaink javítására törekszenek: folytassák munkásságukat zavartalanul és oly módon, hogy az a kereskedelem által legyen kiegészíthető. És ha ez az összműködés meglesz: nyoma vész az agrár-irányzatnak és nem tart sokáig a par excellence kereskedelmi irány sem, hanem az eredmények kívánatos és üdvös találkozása asszimilálja a kettőt, elnevezvén őket közgazdasági szellemnek. A kik ezt létrehozák: azok érdeme lesz Magyarország anyagi felvirágoztatása.

BRAUN SÁNDOR.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Julius hó.

1-én. Az aratás nagyon kielégítő eredményt ígér.

Mezőhegyesen kísérleteket tesznek *czukorrépamaggal*.

A *szomolnoki kénkovand-bányának* egy részvénytársaság által leendő átvételéhez a pénzügyminiszter csak azon feltétel alatt adja beleegyezését, ha kimutatják, hogy a részvénytőke egy millió forint eredeti vételár leszámolása után ténylegesen az üzemre fordíttatik és hogy a szabályszerű kiaknázás által ezen tőke kamatoztatása biztosítva van.

A *Dunagőzhajózási társulat* új igazgató-tanácsa a mérleget szigorúan átvizsgáltatta és öt millió forintnyi *leirást* kíván még eszközölni és pedig: három milliót a bányabirtokból, egy milliót a láncz megújítására, egy milliót a nyugdíjalapnál fenálló behajthatlan követelések után.

A *honvédelmi miniszter felmondja a szerződést a magyar fegyvergyárnak*.

A *hordók hitelesítésére vonatkozó egyöntetű eljárás* Ausztriában és Magyarországon életbelép.

Törökország a *nyers bőrökkel való kereskedést* csak a török konzulátusok által láttamozott egészségi útlevelek alapján engedi meg.

2-án. A *regale megváltása* 10.200 községre vonatkozólag befejeztetett, 1.800-nál közel a befejezéshez, a fővárossal július 15-ikén lesz az egyezmény. Az *ítalmérési adó nyers hozadéka* 15⁶ millió forintba fog rugni.

Sopronmegyében a *phylloxera* 2.000 hold szőlőt támadott meg.

Bécsben a *kassa-oderbergi vasut osztrák vonalain a zónatarifa* alkalmazását kérelmezték.

A *szőlődezsma-váltási kötvények utolsó sorsolása* végbe ment.

A *hazai takarékpénztár* régi részvényeinek tőzsdei jegyzése megszűnik, mivel az ideiglenes részvényjegyek már becseréltettek végleges címletekkel.

Az *ipartanács ügyrendje* megjelent.

3-án. Az *osztrák (steyeri) fegyvergyárnál* csak 80.500 darab fegyvert rendel egyelőre a m. kir. honvédelmi miniszter, 75.000 darabra még két havi opciót tartván fenn magának, úgy, hogy szállítási-képesség esetén ezt még a magyar fegyvergyárnak átadhassa.

A *vasut-kamatgarancia* címén 911.690 frt. ezüst, 163.062 frt. arany szükségeltetik (mult évi 1,070.400 frt. ezüst, 168.390 frt. arany ellenében).

A magyar államvasutak végleges leszámolója márczius végéig terjed és az ideiglenessel szemben 296.779 frt. többletet, a múlt évvel szemben 843.035 frt. többletet mutat. Az ideiglenes számokat június végeig hozzáadván, a félévi eredmény 1,027.380 frttal felülmulja a múlt évit. Az állampénztárba 8,033.000 frt. szállított be (többlet 3,933.000 frt); a tiszta többlet 2 millió frt.

A kőolajfinomítók értekezlete Bécsben egy eladási kartellt kötött és felszólalt Magyarország adórészesedése ellen.

4-én. Saxl testvérek, a temesvári és aradi műtrágyagyárak tulajdonosai Nagyváradon és Szegeden gyárakat állítanak.

A budapesti mészáros-szövetkezet állati termények értékesítésére egy új szövetkezetet alapít; 100.000 forintot tevő vagyonát e célra szenteli és a Soroksári-úton telket vesz.

A gyöngyösi malom leégett, a kár 120.000 frt. és a Generalinál volt biztosítva.

5-én. Új magyar-román vasuti csatlakozásokat terveznek, Székely-Udvarhely-Tergul, a Vöröstorony-szorosan át Szeben-Ramnicul-Valcea között és a Vulkán-szorosan át.

6-án. A határon sok szerb állatot betegség miatt visszautasítanak.

A rimamurányi gyár a sodrony árát a kartellcsoport tudtával szállította lejjebb, tehát alaptalan azon hír, hogy a kartell nem tartatik fenn.

7-én. A »Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank« köriratot fog szétküldeni az iparsegélyezés iránti programjával együtt.

8-án. Nyitrán Eckenstein malátagyárát átveszi egy részvénytársaság 1¹/₂ millió frank tőkével. Eckenstein a munkások javára alakult pénztárba 20.000 frankot mint alapítási adományt ajándékozott és 200.000 franknyi kölcsönt ad három évre a társaságnak. Eckenstein tíz évig marad vezérigazgatója a társulatnak.

Németországban augusztus elején egy új mérsékelt teherszállítási tarifa fog érvénybe lépni.

A prágai kereskedelmi kamara a német Levante-forgalom elleni védekezésre mozgalmat indít.

9-én. A Dunagőzhajózási társulat a teherszállításnál javításokat eszközöl; a kedvezményezett szállítóknak felmondja a szerződéseket és a kedvezményeket minden gyűjtőnek egyformán fogja adni.

A magyar földművelésügyi miniszter a *phylloxera* elleni szereknél előforduló szédelgések ellen figyelmeztetést tesz közzé.

A sziszeki közraktárak konzorcziuma a magyar államvasutakkal visszszállítási szerződést kötött, az óvadékot letette és 1891. évi május 18-án megkezdte működését. De sürgetik az építés bevégzését és még őszkor át akarják alakítani részvénytársasággá.

Az igló-lőcsei helyi érdekű vasut bejárása.

10-én. A tehéntej-elárúsítási intézkedések tulszigorát enyhítő miniszteri rendelet jelent meg.

11-én. A kereskedelemügyi miniszter a gabona- és liszttarifákat Fiumeig 100 kg.-ként 90 krajczarra szállítja le és a maximális szállítási díjat 1.000 kilométer távolságig 1⁵⁰/₁₀₀ forintra állapítja meg; Svájcba és Dél-Németországba a refakciók 5 egész 30 centimesre (4 egész 24 fillérre) rúgnak.

A vajdahunyadi vasművek egy harmadik kohó felállítása és az 57 kilométernyi sodronypálya berendezése által egészen függetlenítették magokat a külföldi befolyástól.

A boszniai szilvatermés rossz, a szerbiai középszerű.

A magyar kereskedelemügyi miniszter a *déli vasut által tervezett személytarifa-reformot visszautasítja*, mivel az különbözeti tarifákat tartalmaz; a társulat ennek következtében az eddigi tarifát az ágioptlék nélkül akarja alkalmazni (15%-nyi leszállítás) és folyamodik a jóváhagyás végett.

Az *osztrák vastermelési kartellt* három évre meghosszabbítják, az eladási kartellt 1893-ig fentartják.

A magyar pénzügyminiszter rendeletet bocsát közre a *mezőgazdasági szeszfőzők által termelt szeszmenyiség megosztása tárgyában*.

Az államosított magyar nyugoti, magyar-galicziai és budapest-pécsi vasut részvényei *óvadék gyanánt elfogadandók*.

12-én. Az új magyar gabonatarifákat illetőleg kijelentik, hogy azok a *gyökeres tarifarendszer-változás* felé tett első lépéseknek tekintendők.

A *törökbecse-oroszlámosi helyi érdekű vasut kiépítése* által az osztrák-magyar államvasutttal új összeköttetés czéloztatik.

13-án. Az osztrák-magyar államvasut az *ipolyság-balassagyarmati helyi érdekű vasut kiépítésére engedélyt kapott*. A költség a 30 milliós kölcsönből lesz fedezve.

15-én. Az osztrák miniszterium részéről most a *kötelekdíjak egyszerűsítése* tárgyában történnek lépések, melyek kezdeményezése a magyar kereskedelemügyi miniszter által már előbb javasoltatott.

Az új *iparvállalatok* tárgyában a magyar kereskedelemügyi miniszter a soproni kamarának tudtára adja, hogy nem kell mindent a központtól várni.

Az *országos iparalap* szép adományokat kap.

A *barcs-pakrácsi vasut közgyűlése*. Választások.

17-én. Minthogy a *magyar papírváradek árfolyama* százon áll, újabb konverziókról beszélnek.

A *budapesti bankegylet* félévi mérlege 142.710 forintnyi tiszta nyereséget mutat (18⁸⁰/o pro rata).

A *szeszadó eredménye* 1889. november 1-től egészen 1890. márczius végéig 14¹ millió forint.

A *Harkort-féle bánya-vállalat* az *erdélyi Ruda-bányából* junius hóban 70 kg. aranyat nyert.

A magyar államvasutak *Vukovár-Illok-Palánka-Ujvidék* közt gőzhajózási közlekedést rendeznek be.

A Balkánországokba közvetlen *sörszállítási díjsszabást* léptetnek életbe.

A *fogarasi erdő kihasználását* ajánlati uton Vuk és társa czég vette át 51.000 forintért.

A román kormány a *Ghymes-szoroson át létesítendő vasuti csatlakozást elfogadta*; a magyar kormány a *Vöröstorony- és a Vulkán-szoroson* át is kíván csatlakozást; a tárgyalások folynak; a román kormány kész egy csatlakozást a kettő közül megengedni.

18-án. Fiumén át a *donga-kivitel* kevesebb, mint a mult esztendőben. Hat hónap alatt kivitetett 1888-ban 21⁸⁴ millió darab, 1889-ben 30³² millió darab, 1890-ben 21⁵⁶ millió darab.

A kormány ingyen ad *amerikai szőlővesszőt* egyleteknek, hatóságoknak és községeknek új szőlők ültetésére.

Aradon a gyámhatóság az árvavagyon fekvősegeit, melyek

eddig a magyar ált. és a magyar-francia biztosító-társulatoknál voltak biztosítva, most csak a magyar ált. biztosító-társulatnál biztosítja.

A müncheni helyi érdekű vasut-társulat magyar helyi érdekű vasutait egy nagy részvénytársulattá akarja átalakítani, mely a déli vasutal fog versenyezni.

A szerb kormány egy olasz társulatnak szarvasmarhakivitel céljából a szerb vasutakon 65⁰/₀-os díjengedményt adott.

A magyar paraffingyár 21.573 frt. veszteséget mutat. Vagy új üzemtökére kell szert tenni, vagy a gyárt eladni.

19-én. A magyar cukoripar-társulat az első kísérleti évben veszteség nélkül dolgozott, ámbár csak 600.000 métermázsra répa állott rendelkezésére. Most 14.000 kat. hold répa van biztosítva és a polarizáció vizsgálat nagyon kedvező eredményt mutat. A szerencsi gyár hárommennyi gyártásra van bővítve, mint eddig volt és jelenleg a legnagyobb gyár a szárazföldön.

Gabona, liszt, hüvelyesek és olajmagok szállítására vonatkozó nagy refakciák engedélyeztetnek 4, 8, 12, 16, 20, 24 fillérig 100 kilogramm után.

Az esztergom-füzitői helyi érdekű vasut terveit benyújtották.

Az elkészett regaleváltás-követelések tárgyalására vonatkozólag miniszteri rendelet jelent meg.

Romániában megszűnt az aranyágyó.

20-án. Az aratási kilátások nagyon jók:

	középen alól	közép	középen felül
5,197.346 kat. hold búza . . .	1 ⁷ / ₀	41 ³ / ₀	57 ¹ / ₀
2,216.891 » » rozs . . .	2 ⁰ / ₀	58 ⁵ / ₀	39 ⁵ / ₀
1,826.578 » » árpa . . .	10 ⁵ / ₀	69 ¹ / ₀	20 ⁴ / ₀
1,831.029 » » zab . . .	28 ³ / ₀	60 ⁷ / ₀	11 ⁰ / ₀

21-én. Bécsben a nemzetközi gabonavásárt augusztus 25. és 26-án fogják megtartani.

22-én. A magyar kereskedelmi hajóraj megnagyobbítását tervezik.

Az orosz vaspályák a Nowosielicában az orosz délnyugati vasutakhoz leendő csatlakozás létesítése ügyében az osztrák és magyar kormányt tárgyalásokra kérték fel, melyek Kiewben augusztusban fognak tartatni.

A gabonaforgalmi statisztika tárgyában a kereskedelemügyi miniszter elrendelte, hogy a vasutak 16-án a hónap első feléről és elsején a hónap második feléről összeállított adatokat az országos statisztikai hivatalnak beküldjék. (Augusztus elsejétől kezdve.)

A magyar pénztári jegyek forgalma június végén 11⁵ m. frt. volt.

23-án. Az adóbevételek kedvezők; mult évhez képest a többlet eddig 800.000 frt.

A jelzálogbank 4⁰/₀-os nyeresmény-kötvényei és az osztrák hitelbank 3⁰/₀-os nyeresmény-kötvényei a kormányoktól engedélyt kaptak az utólagos lebélyezésre.

A szerb áruforgalmat Salonicum át akarják vezetni és e célból a keleti vasutakkal tarifa-mérséklésekről tárgyalnak.

Az állami pénztárak felsége következtében augusztus hóra a bankoknál betétek várhatók.

24-én. A kolozsvári faipartársulat a naszói és besztercei alpeseket 15 évre bérbe vette.

A *győr-sopron-ebenfurti vasút közgyűlése*. Felesleg 368.083 frt., melyből kamatozás és beváltásra 325.184 frt. fordítandó, leírásokra 4.625, tartalékba 2.028 frt., a részvénytulajdonosokra 37.528 frt., végre új számlára 4.349 frt. — A közgyűlés felhatalmazza az igazgatóságot, hogy a neufeld-ebenfurti vasut magyar részét megvegye.

A *kőolaj gőzhajókon szállításáról* rendeletet bocsát ki a miniszter.

25-én. A *magyar fegyvergyár* a hibák elkerülésével előállítandó mintafegyverek újonnan való megvizsgálását kéri a honvédelmi minisztertől. Együttal elhatározza Loewe cég elleni igényeit érvényesíteni és egy összehívandó közgyűlésnek az üzlet állásáról jelentést tenni (alkalmasint szeptemberben). Manlicher igazgató visszalépését tudomásul veszik.

A *biztosítási üzlet állása kedvező*. Jégkár elleni biztosítás: veszteség nélküli; tűzkár elleni biztosítás: rendes lefolyású; az élet és baleset elleni biztosítás: nagyobb kiterjedésre tesz szert.

Boszniaiban *Dolnja-Tuzlán egy gyáráru gyártást állítanak fel*.

A *boszniai szilvatermés eredménye* csak 75%-a a múlt évinek hanem jobb minőségű.

A budapesti tőzsde tanács a Bécsben székelő *nadrági vasipar-társulat* részvényeinek árjegyzését megengedte.

26-án. A *kassa-oderbergi vasuton* szeptember elsejétől fogva a *zónatarifát* alkalmazzák.

A *magyar vasutak* hat hónap alatt 37,832.017 forintot *vettek be*. (+ 1,206.930 frt.).

Kolozsvárott augusztus végén *állattenyésztési kiállítást* fognak tartani.

Belgrádon egy olasz mintaraktárt állítottak (a magyar kereskedelemügyi miniszter által ott felállított mintagyár példáját követve), melynek vezetője közvetlenül az olasz kormánynak közege.

27-én. A *szesztermelés* 1889-ik évi szeptember 1-től 1890. évi június 30-áig 70-9 millió hektoliterfok volt, az adóbevétel 20-65 millió forint.

A *zágrábi lóvasut és a szamobori helyi érdekű vasut* tárgyában Gautier engedélyes és Gregersen építkezési vállalkozó közt megállapodás jött létre.

A *törvénykezési végrehajtók* állandó állami fizetést kérelmeznek.

28-án. A kereskedelemügyi miniszter kinevez nyolcz tagot az *ipartanácsba*. Az ülések augusztus végén vagy szeptemberben kezdődnek meg.

A cseh mezőgazdasági központi egyesület a *magyar liszt versenye* ellen nyilatkozik.

29-én. A kormány Budapesten *állandó juhvásárt fog felállítani* és a juhhús kivitele számára kedvezményeket nyújt. A földművelésügyi miniszter a költségeket tárczája terhére átveszi, a kereskedelemügyi miniszter szállítási kedvezményeket nyújt, a pénzügyminiszter adóenyhítést, a főváros pénzzel és díjleszállítással támogatja ez ügyet.

Az *állami zárszámadások 1889-re elkészültek*, a bevételek 3-1 millió forinttal nagyobbak, az eredmény 5 millió forinttal kedvezőbb az előirányzatnál.

Belgrádon, valamint az olasz kormány, úgy az orosz is állít kereskedelmi muzeumot és kereskedelmi ügynökséget.

30-án. A dohányegyedárúság eredményei:

	1886	1887	1888	1889
		m é t e r m á z s a		
Beváltás	327.591	466.611	452.401	523.416
		k i l o g r a m m		
Holdankinti termelés	359	500	517	648
Nyers bevétel holdankint	63 ⁸¹	87 ³⁸	89 ¹³	112 ⁹³
Fizettetett belföldieknek	5,969.195	8,350.760	7,993.938	9,338.499
Bevétel	32,591.837	34,488.003	34,250.824	36,106.519
Tiszta nyereség	19,178.550	23,689.543	24,542.433	25,116.100

Az első félévben volt bevétel:

1888-ban 16,654.000 forint.

1889-ben 17,656.000 »

1890-ben 18,292.000 »

ugy, hogy az előirányzott 37 millió forint elérhető lesz.

31-én. Ujvidéken 500.000 frt. részvénytőkével egy *központi hitelintézetet* alapítottak, Nikolics báró és Brankovich patriarcha részt vesznek.

A *horvát jelzálogbank* szeptember második felében fog megalkulni. A horvát bán nevezi ki a felügyelő-bizottságot.

A *magyar ált. takarékpénztár* 72.798 frt. félévi nyereséget mutat (14¹/₂% pro rata). A betétek összege két millió forintra emelkedett (egy millióról).

A szerb határon át két szállitmány sertést beeresztettek, jelöl, hogy egészséges *szerb eredetű sertés bevitele ellen* nem forog fenn akadály.

A *keleti forgalomban* létesítendő közvetlen tarifák ügyében szeptember 3-án tartanak tanácskozást.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Mialatt a látszat kifelé azt a gondolatot támaszthatja, hogy a nyári évad csendje uralkodik az üzleti élet minden ágán: a figyelmes észlelő, a belső, rejtett mozzanatok vizsga tekintetű megfigyelője észreveszi, hogy a látszólagos csend közepett a közlekedés, kereskedelem és ipar magasabb feladatai körül fontos reformok állanak nálunk ép most részint előkészítés, részint végrehajtás alatt — oly reformok, melyek fényes bizonyítékait képezik annak a teremtetési vágnak, mely az idő óta, hogy a mondott nagy ügykörök egy egységes, erélyes kézben központosítottak, fáradást, pihenést nem ismer. A kereskedelemügyi miniszter tevékenysége vette igénybe jelen havi krónikánk túlnyomó nagy részét és a fontosabb kezdeményezések, intézkedések és tények alább következő felsorolásából ki fog tűnni, hogy a kereskedelemügyi minisztertől kiinduló reformoknál nagy részben nagy horderejű és kiváló gyakorlati jelentőségű ügyekről van szó.

A *vasut- és viteldíj-ügyet* illetőleg Fiume javára jelentékeny viteldíjleszállítás történt s egy sereg általános refakczia engedményez-

tetett; de ez az egész intézkedés állítólag csak előfutára a *teher-szállítás viteldíj-rendszerében bekövetkezendő teljes gyökeres változásnak*. — Fontos, nagy részben már sikeresen végződött tárgyalásokat folytatott továbbá a kereskedelemügyi miniszter a *román vasutakkal létesítendő három rendbeli csatlakozás* ügyében; az erdélyi hegyszorosokat akarja felhasználni e nemzetközi összeköttetések létesítésére. Északi vasúti vonalainknak a nyugatoroszországiakkal leendő összekapcsolása ügyében is tárgyalások fognak tartatni. Végre állítólag tervben van az is, hogy Németországgal egyetértőleg az összes nemzetközi köteléki viteldíjak egyszerűsítsenek.

A hajózást és a hajókon való teherszállítást illetőleg napirenden van a *magyar kereskedelmi hajóraj megnagyobbítása*, mit is komolyan munkába fognak venni. A német verseny által fenyegetett osztrák-magyar Levanteforgalom védelmére óvrendszabályok vannak folyamatban; az osztrák részről történt kezdeményezés folytán tanácskozó vasutak, valamint a Dunagőzhajózási társaság és az osztrák-magyar Lloyd a mozgalom gyorsítását a magyar kereskedelemügyi miniszter tetterejétől várják.

A kereskedelmet illetőleg a *gabonaforgalomra vonatkozó statisztikai kimutatások* gyorsított és rendes közlése a kereskedelemügyi miniszter rendelete folytán augusztus hóban lép életbe, a mely szerencsés újítás a nyugati államokhoz kulturailag ismét közelebb visz bennünket.

A magyar ipart illetőleg az ipart kedvezményekben részesítő törvény hatása alatt alakult *magyar iparbanktól* várnak jó szolgáltatokat. Ezen irányban minden új, tehát a jelzett bank által alapítandó iparvállalatoknak is kapóra fog jönni az *ipartanács* végleges megteremtése a kereskedelemügyi miniszter által, mely tanács oly intézménnyül fog szolgálni, a mely az érdekelt köröket meg fogja óvni attól, hogy a német közmondás: »Vorgethan und nachgedacht, hat Manchem schon gross' Leid gebracht« rajtok teljesedésbe menjen! A miniszteri kinevezések azt mutatják, hogy munkaképes s a kormánytól független elemek vonattak be az ipari, tudományos, sőt a munkáskörökből is, tehát pártatlanságról és az előítéletektől való mentességről tesznek tanubizonyságot. A kereskedelemügyi miniszternek a soproni kereskedelmi és iparkamarához intézett figyelmeztetését, hogy nem szabad mindent a kormánytól várni, szintén jókor mondott szónak kell tekintenünk. Elismerésre méltó haladást képeznek végre a telefonnak több városba leendő bevezetésére tett lépések is.

A honvédelmi miniszternek a *magyar fegyvergyár* kellemetlen és sajnos ügyében követett szigoruan szabatos, de a katonai hivatalos kötelesség határain belül méltányos magatartására kiváló súlyt fektetünk, annyival inkább, mert itt veszélyes sziklák nagyon kényes természetű megkerülése volt szükséges, mi is erős kezet és nyugodt szemet kíván meg.

A *nagyobb magánvállalatok* közül a *magyar czukoripartársaság* haladását, az újvidéki központi hitelintézet alapítását s a zágrábi jelzáloghitelbank létesítése körül felmerült akadályok elhárítását emeljük ki.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A gazdasági válság. A magyar tudományos akadémia megbízásából írt s a pesti hazai első takarékpénztár által alapított 2000 frtos Fáy-díjjal jutalmazott pályamű. Írta Pólya Jakab. Budapest, 1890. 435 lap.

A szerző maga azt mondja: »a jelen munka a gazdasági válságot különös tekintettel a mezőgazdaságra tárgyalja. Főleg és különösen az árhanyatlással s annak okaival foglalkozik s nem mulasztja el vizsgálat tárgyává tenni azt a hatást, melyet az árhanyatlás a termelésre és a különböző jövedelemágakra gyakorolt«.

A válságok régóta foglalkoztatják a közgazdasági írókat, de a mióta az 1873-ban beállt »krach« a különböző államok gazdasági viszonyait megingatta és tizenhét év óta már az egyik, már a másik gazdasági ágban jelentkeznek válságos viszonyok; a mióta a válság — nem úgy mint az előbbi számtalan válság, mely átmeneti viszonyoknak volt tekinthető és hosszabb-rövidebb idő után az egészséges állapotoknak ismét tért engedett — majdnem állandó helyzetté, a világ valamennyi államaiban visszas hatásaival dühöngő jelenséggé vált: — a gazdasági válságok felől szerzett tapasztalatok nem elégitik ki többé a gondolkozókat; az eddig a válságokról elmondottak nem illenek a jelenlegi válságra; újabb kutatások, újabb tanulmányok váltak szükségessékké és ezen tanulmányok lényege a velük kapcsolatos óriási statisztikai anyag tartalmával együtt tárul föl az előttünk fekvő munkában.

Mindenekelőtt az *Egyesült-Északamerikai Államok* gazdasági viszonyait ismerjük meg. Ezek az államok mezőgazdaságukban főleg a mult évtized közepette óta léptek ki előbbi mozdulatlanságukból. A haladást a népszaporodás és a vasuthálózat óriási fejlődése tette kiválóan lehetővé. Amerika mezőgazdasága ezen tényezők hatása alatt nemcsak extensive, hanem még inkább intensive nagyobbodott. A gazdaságok területe 1850-ben 118 millió hektárt tett; 1870-ben 164 millió és 1880-ban 216 millió hektárra emelkedett; a javított területek térfogata pedig 1850 óta 45 millió hektárról 76 millió hektárra illetve 115 millió hektárra szaporodott. Amerika gabna-termelésében a főszerepet a *tengeri* és a *buza* viszi; a tengeri mindazáltal csak csekély részben kerül természetes alakjában vagy lisztté őrlve kivitelre, hanem inkább hús (a sertéshizlalás által) alakjában. A főszerepet a gabnaversenyben a buza képezi; kivitt ugyanis Amerika 1887/8. évben 22⁸ millió q. búzát, 10⁴ millió q. lisztet és 8² millió q. tengerit. A kivitt buza értéke 1880 óta folyton hanyatlik, még pedig 9⁵⁹ forintról leszállt 6⁶⁰ forintra

1888-ban. Az amerikai buza nagyobb része Nagy-Britanniába vitetik ki, utána sorakozik Franciaország, Belgium, Kanada. A buzaverseny leghatalmasabb előmozdítója a szállítási költségeknek folytonos csökkenése. A gabnatermelésen kívül nagy jelentőségű az amerikai mezőgazdaságban az állattenyésztés is. Az állatlétszám 1850-ről 1889-hez képest emelkedett a szarvasmarhánál 17 millió darabról 50 millióra, a juhoknál 21 millióról 42 millióra, a sertéseknél 30 millió darabról 50 millióra. De nemcsak számszerűleg, hanem minőségileg is emelkedett az állattenyésztés. A hústermelésre és a gyorsabb hizlalásra fektetnek főszólyt s ezt el is érték már. Az élő állatok kivitele mindazáltal nem igen nagy, főképp ha a tiszta kivitel (a behozatal levonása után) számba vétetik. Állati termékek kivitele nagyobb jelentőségű; kivitett 1886/8. években átlag évenként friss marhahús 418.000 q., sózott és páczolt marhahús 220.000 q., szalonna és sonka 1,836.000 q., sertéshús 351.000 p., zsír 1,380.000 q., faggyú 297.000 q.

Az amerikai mezőgazdasági viszonyok tanulmányozása a következő eredményre vezet: az utolsó évtizedben a gazdaság extensiv haladása a népesség szaporodásával egyenlő lépést tartott, a talajjavítás pedig meghaladta a népszám emelkedését; de a mezőgazdaság extensiv és intensiv haladása daczára a kivitel kenyérterményekben hanyatlott az utolsó időben. Ezt a szerző részben onnan magyarázza, hogy a fogyasztás Amerikában magában nagyobbodott. Egy pillantást vetve a jövőbe, azt hiszi a szerző, hogy Amerika mezőgazdasága Európa mezőgazdaságára nézve nem fenyeget azzal az ellenállhatatlan áradattal, mint azt a pessimisták hiszik. A műveletlen területből a földművelésre jövőre felhasználni sokat nem lesz lehetséges; a szállítási díjak is annyira hanyatlottak, hogy sokkal tovább talán nem szállhatnak: és hozzátehetjük még, hogy az amerikai földbirtokosokat is a számos súlyos baj, köztük az eladósodás és a termékek biztos piacának hiánya, látogatja meg, mely a versenyt az európai terményekkel mindinkább kevésbé veszélyessé teendő.

Kelet-India még egy évtizeddel ezelőtt nem jött számba a gabnaverseny-nél; most 8, egész 13 millió q. búzát visz ki. Ezen kivitelből az utolsó 1885/6. évben 57·3% Nagy-Britanniába, 12·6% Belgiumba, 10·9% Egyiptomba, 10·2% Franciaországba, 5·8% Olaszországba jutott. Az indiai buzaverseny további fejlődése első sorban attól függ, hogy mily arányban fog a buzaművelés extensiv gyarapodni; a műveletlen területet még 68 millió hectarra teszik, miből 31 millió művelés alá vehető. Az intenzívebb művelés pedig az öntözési művek terjedésétől és jobb mezőgazdasági eszközök meghonosításától függvén, ez irányban is a haladás még lehető.

Oroszország is jelentékeny szerepet játszik a mezőgazdasági versenyben; gabnakivitele nagyban emelkedik; az 1865—69. évek átlag kivitele volt búzából 11 millió, rozsából 2·7 millió, árpából 0·8 millió, zabból 1·8 millió, tengeriből 0·2 millió q. és 1888. évben a kivitel tett búzánál 34·6, rozsnál 17·3, árpánál 12·9, zabnál 14·3, tengerinél 2·7 millió métermázsát. A termék nagyban terjeszkedik; de a belső fogyasztás is nagyobbodik, nemcsak mert a népesség növekszik, hanem mert az élelmezés is javul. Állattenyésztés tekintetében is emelkedik ez az ország. A szerző Oroszországról azt hiszi, hogy versenye nincs szünőfélben, hogy emelkedhetik és több irányban fejlődhetik.

Miután a szerző a világ említett három nagy mezőgazdasági

ország gabnatermelési és állattenyésztési viszonyait előadta, áttér azon kérdés feszegetésére, vajjon az árak hanyatlását, illetőleg az uralkodó válságot a *túltermelés* okozta-e? Első sorban fölveti a kérdést, lehetséges-e *általános túltermelés*, s arra az eredményre jut, hogy lehetőknek tartja az általános túltermelést, mint átmeneti bajt, de kizártnak tartja azt, hogy az ily általános túltermelés évek hosszú során át szakadatlanul tartson s így kizártnak tekinti azt is, hogy az uralkodó árhanyatlásnak egy ily túltermelésben feküdnék az oka.

Ezek után azt a kérdést vizsgálja, vajjon a *gabonánál mutatkozik-e túltermelés*, s vajjon talán a gabnaárak hanyatlása magyarázható-e túltermelésből. És e kérdés tárgyalásánál egészen helyesen a világkereskedés szempontjából indul ki, a gabnát mint világpiaczi cikket tekinti, és az egyes országok helyi és időleges viszonyaitól eltekintve, az egész világ fogyasztását s az egész világ kínálatát hozza egyensúlyba. A midőn pedig a kérdést ebből a szempontból mérlegeli, kimutatja, hogy a gabnatermelés a világon kétségtelenül nagyban fokozódott, hogy a gabnatermő terület extensive is nagy mértékben nagyobbodott, hogy a mezőgazdaság haladása a termésmennyiségeket a különben egyenlő területeken is szaporította, de hogy ezzel szemben a népesség is gyarapodott és maga az élelmezés is intenzívebb, tehát nagyobb mennyiségeket igénylő lett. Különösen Európára vonatkozólag statisztikai adatokkal igazolja, hogy a behozatali többlet búzában az 1870—75-iki évek átlagában 14,3, az 1875—80-ik évek átlagában 22,7, az 1881—1884. évek átlagában 36,9 és az 1885—1888-ik évek átlagában 30,1 millió p. volt, vagyis csak a hetvenes évekhez képest is 15—22 millió métermázsával szaporodott Európa fogyasztása búzában. A midőn a fogyasztás gabnában ily arányokban emelkedik, túltermelésről nem lehet szólni. Hasonlóképp nem mondható a túltermelés az állatoknál sem. Igaz, Európában a juh kivételével az állatlétszám gyarapodott s ezt a gyarapodást szarvasmarhára reducálva az állatlétszámot 1880-ban 1870-hez képest 6,6 millió darabra, vagyis 54,0%-ra lehet tenni. De ugyanekkor Európa népszáma 11,4%-kal emelkedett, tehát az állatok gyarapodása kisebb volt a népességénél, és tekintve azt, hogy kivált a gabnaárak hanyatlásával kapcsolatban a húsfogyasztás gyarapodni szokott, nem lehet azt a következtetést vonni, hogy az állattenyésztésnél túltermelés mutatkoznék és így nem is lehet azt állítani, hogy az állatok árának és a hús árának hanyatlása a túltermelésben bírná okát.

Ezek után áttér a szerző a *nemes fémek* taglására, mert kétségtelennek tartja, hogy a valuta-viszonyok az árak hanyatlására nagy hatással voltak. Mindenekelőtt az *ezüstkérdéssel* foglalkozik s kiindulási pontul veszi azt, hogy az ezüst ára az aranyhoz mérve az utóbbi években tetemesen és folytonosan hanyatlott. 1873-ig az ezüst ára 15 1/2-szeres egyenérték körül mozgott s töle csak keveset tért el; 1874 óta az ezüst ára folytonosan hanyatlik, úgy hogy az arany-agio, a mely 1871—73. években 1,4% volt, 1888-ban 29,5%-ra emelkedett. Ezen hanyatlásnak okai különböző körülményekben találhatók; így a két fém termelési viszonyai megváltoztak; az arany termelése folytonosan csökkent 1866—70. évekhez képest, 1887-ben 100-ról 82-re, az ezüst termelése folytonosan és nagyban emelkedik, ugyanazon időben 100-ról 225-re. Az ezüst kisebb mennyiségben vitetik Indiába, mint a mennyi előbb ez országba került, a hol azután többnyire a világforgalom számára elveszett. A valuta-viszonyok

átalakulása nagymennyiségű ezüstöt hozott rendelkezésre. Az ezüstnek ezen nemzetközi viszonyai az ezüstvalutás országokra azzal a hátránnyal jártak, hogy egyrészt a termelési költségeknél — miután ily országokban főképp a munkabér leginkább természetben és terményekben adatik — nem mutatkozott változás; a kivitelre nézve az értékváltozást hasznukra nem fordíthatták, mert az agióban fekvő kockázat bizonytalanná tette az üzletet, s mindehhez járul még az, hogy az aranyvalutás országok ily országokban a tőkelhelyezéstől tartózkodni kezdetek, s így a vállalkozási szellem csökkent.

Már az ezüst viszonyainak ismertetéséből kitűnik, hogy az *arany* megdrágult. Ezeken kívül két körülmény bizonyítja még az arany megdrágulását. Legújabb időben az arany termelése csökkent és fogyasztása ismét emelkedett; mind a két körülmény árának megdrágulását vonja maga után. Vannak ugyan, kik erősen vitatják, hogy az arany bőségben van meg s ebbeli nézetüket különösen három ténnyel akarják igazolni; azzal, hogy a forgalomban nagy a pénzmennyiség, hogy a jegy kibocsátó bankok készletei nagyok s végre, hogy a kamatláb mindig kisebbedik. Mindezek daczára kétségtelenül bizonyos, hogy a többi áruk árai az arannyal szemben hanyatlottak, vagyis hogy az arany ára emelkedett. A szerző ezen állítása bizonyítására az újabb árszámítások egész özönét hozza fel; közli az Economist, a Palgrave-Nasch-féle, a Sauerbeck-féle egységárszámok százalékos arányszámait, a Kral számításának eredményeit, Soetbeer ártáblázatainak főbb eredményeit, a hamburgi áruk változásait. Mennyiben emelkedett azonban az arany ára, ezt meghatározni számszerűleg alig lehetséges s e kérdés taglalásába nem bocsátkozik.

Az árhanyatlás egyik okául az *államvédelem és pártfogás*, kivált pedig a vámpolitika újabb iránya is tekintendő. A szerző itt kiegyenlítő és tilalmi vámokról szól. Kiegyenlítőeknek mondja a vámokat, a midőn céljuk az, hogy a hazai termelés fentartassék az által, hogy terményei a hazai piacon a külföldiekkel egyenlő föltételek mellett versenyezzenek; tilalmiaknak pedig azokat, melyek ezenfelül még a hazai terményeknek a külföldiek felett előnyöket biztosítanak. Ezen védelem mindazáltal az árak fentartására nem alkalmas; Franciaország példája épúgy mint Németországé ellenkezőjét mutatják. Németországban nemcsak az árak hanyatlottak a gabonavámok meghonosítása óta, hanem maga a gabonafogyasztás is csökkent. A szerző utal arra, hogy agrárvámok most már mindenütt (?) meghonosítatnak. Azt hiszi, hogy a gabonavámok egyik hatása abban nyilvánul, hogy a határidőüzletet meg fogja szüntetni; ez ugyan nem áll, mert a határidőüzlet tudvalevőleg oly áruknál is honos, melyek majdnem minden államban vámok által terhelvék, például szolgálhat a kávé, csak az bizonyos, hogy a gabona-határidőüzlet, mely azelőtt a gabona szabad forgalmához szokva fejlődött, szokásaiban a gabonavámok által meg lett zavarva s az új viszonyokhoz kellvén alkalmazkodnia, nem működik többé oly feszély nélkül, mint annakelőtte, de a gabonavámok sokkal kisebb jelentőségű eszköz a világüzletben, semhogy az egyszer bevett üzletirányt megváltoztathassa vagy éppen megszüntethesse. A gabonavámokat, a szerző nézete szerint, az az állam fizeti meg, mely a bevételre szorul, tehát a fogyasztó ország; észreveszi azonban maga is, hogy ezen állítás talán nem áll meg egész terjedelmében, mert a gabonavámok egyik hatása gyanánt azonnal oda-

állítja azt, hogy a termelő országok sietnek leszállítani a viteldjákat, hogy így könnyebben juthassanak be a vámmal védett országba; és igen helyesen mondja, hogy különben az, vajjon gabona kerül-e egy országba vagy sem, nem a vámoktól, hanem ezen ország termésétől, illetőleg szükségletétől függ; ha kell a nép fogyasztására gabna, be fog az vitetni, akármilyenek legyenek is a vámok, s ebből magyarázható meg az is, hogy Németországba, daczára a gabonavámoknak, folytonosan viszünk gabnát s oda irányuló kivitelünk nem csökkent.

A *czukor- és szesztermelés* fejlődését is állami intézkedések kívánták gyámolítani és e két cikkre is egy futópillantást vet szerzőnk. Az állam gyámkodó működésének jellemzéséül tényleg alig lehet kedvezőbb példákat felmutatni. A termelés óriási mértékben emelkedik; a túltermelés napirenden áll; az árak mesés módon csökkennek s mindamellett az ipar még sem érzi jól magát; az ipar folytonosan válságos viszonyok közt van.

Miután így az árhanyatlás több okaival megismerkedtünk, vizsgálódás tárgyává tétetnek azok a jajveszéklések, melyeket az agráriusok részéről szokás hallani s melyek szerint a *mezőgazdaság pusztul*, végveszélynek van kitéve, tönkre megy. Szerzőnk ezeket a panaszokat egészen alapelkülieknek mondja s ép az ellenkezőt, t. i. azt, hogy a mezőgazdaság állapota javult, igyekszik igazolni. Ez okból a termelés haladását mutatja ki. Ha a mezőgazdaság hanyatlott volna, ezt először az északamerikai Egyesült-Államokban kellett volna megérezni, pedig az 1880-iki census adatai az 1870-ikihez viszonyítva mutatják, hogy a farmok száma 15·7, területük 84⁰/₁₀₀-kal szaporodott. A búzával bevetett terület 1886-ban az 1879-iki állapottal szemben 2·6 ⁰/₁₀₀-kal nagyobbodott. Az állatlétszám pedig 1888-ban 1880-hoz képest a szarvasmarhánál emelkedett, mely emelkedés bőven pótolja a sertés és juhnál mutatókozó hanyatlást. A miként Amerika nem mutat hanyatlást, úgy az európai államokban sem pusztul a mezőgazdaság. Nagybritanniában az 1867—70-iki évek átlagadatai az 1883—87-iekéhez viszonyítva mutatják, hogy a gazdaságilag használt terület 18·5 millió hektárról 19·3 millióra emelkedett; igaz, hogy a gabonaföldek 4·7 millióról leszálltak 4·0 millióra, de a kaszálók és legelők 11·3 millióról 13·0 millióra emelkedtek, a szarvasmarha létszáma 9·0 millióról 19·5 millió darabra emelkedett s ez semmiesetre nem mutat a gazdaság hanyatlására. Németalföld mezőgazdaságában a szántóföldek területe 1879-től 1886-ig 855.770 hektárról 860.596 hektárra, a rétek és legelők 1,113.447 hektárról 1,135.096 hektárra emelkedtek, az állatok száma egyáltalában növekedett. Franciaországban a búza és zab területe az utolsó évtizedben 382.000 hektárral gyarapodott, a termés pedig 22·3 millió hektoliterrel, a szarvasmarhák száma 1·9 millió darabbal. Hazánkban a szántóföldek területe 1870—74 években 10·2 millió hektár, 1885—88 években 11·4 millió hektár volt; az emelkedés tehát 10·82 ⁰/₁₀₀. Az átlagos termés is nagyban szaporodott, a mi határozottan arra mutat, hogy a lefolyt időszakban a gazdaság intensive is fejlődött; 1870—74-ben a gabona összesen hektáronként 10·2 hektolitert, 1885—88-ban 16·3 hektolitert adott; az állattenyésztés haladása hazánkban általánosan elismert tény. A mi a mezőgazdaság jóvedelmezőségét illeti, e részben az adatok nem állanak oly módon rendelkezésre, mint a termelés emelkedésének bizonyításánál; a szerző mindazáltal azon meggyőződését igazolja, hogy

jövedelmezőségben is emelkedett a mezőgazdaság, habár a földjáradék s a munkabérek csökkentek is. A földjáradék s a munkabérek viszonyainak megítélésére ismét a rendelkezésre álló statisztikai adatokkal találkozunk, melyek szerint Belgiumban a szántóföldek vételára 1866-ban 1.669 frt, haszonbére 159³ frt., 1880-ban 1.590 frt., illetőleg 159³ frt. volt; a napszám pedig 54 krról 96-ra emelkedett. Nagybritanniában a mezei birtok jövedelme az adókimutatások szerint 1880-ban 695 millió, 1887-ben 624 millió frttal mutattatott ki, a haszonbérek 10—30%-kal leszállíttatnak. Franciaországban a statisztikai adatok egyes vidékekre nézve szintén a földjáradék hanyatlását tanúsítják. Hazánkra nézve nem állnak adatok készen, határozott választ e tekintetben nem lehet adni; szerzőnk azonban azt hiszi, hogy hazánkban a földjáradéknak inkább emelkedő, mint hanyatló irányt kell követnie; mert mezőgazdaságunknak még haladnia kell, fogyasztásunk még fejlesztendő s mert mezőgazdaságunk még haladásra képes is.

Az árhanyatlás, valamint a termelés és az üzlet emelkedése azonban nemcsak a mezőgazdaságban, hanem a foglalkozások egyéb ágaiban, a *bányászatnál*, az *ipurnál*, a *kereskedésnél* is nagy mértékben mutatkozik. Szerzőnk e részben a vas és kőszéntermelés viszonyait az egész világon; Nagybritánia számos iparágait, jelesül a fonószövő iparokat; az Egyesült Amerikai Államok pamut és gyapjúiparát; Németország ipari fejlődését; végül a kereskedés haladását az egész világon adatokkal tünteti föl. Hazánk viszonyainak ecsetelése céljából a malomipar adatait közli, a melyekből azt a következtetést véli levonhatni, hogy habár a részvényvállalatok 1870. óta kisebb osztalékot adnak is, az iparos termelés nem csökkent, hanem ellenkezőleg gyarapodott.

Még egy kérdést vet fel a szerző, midőn vizsgálódása tárgyává teszi azt, *emelkedett-e vagy hanyatlott a népesség anyagi jóléte*, a közvagyonosodás, s vajjon igaz-e az, hogy a mezőgazdasági viszonyok a középosztály jólétét ássák alá és csak a gazdag osztályoknak kedveznek. Vagyonilag nem hanyatlott egy ország sem, mert bővében vannak mindazoknak a hasznos dolgoknak, melyek az emberek fenntartására és élvezetére szolgálnak. Szerzőnk Nagybritánia adataiból kimutatja az összes adóalapul szolgáló nyers jövedelmet, mely 1870—74. években 4.911 millió frtról 1887-ben 6.293 millióra emelkedett; kimutatja, hogy ott ugyanazon években a nyers cukorfogyasztás fejenkint 19⁵ kgról 23²² kgra, a finomított cukoré 3⁰⁷ kgról 9¹⁹ kgra, a tea-fogyasztása 1⁸² kgról 2²⁵ kgra, a dohányfogyasztása 6²⁸ kgról 6⁵³ kgra emelkedett; utal a takarékbetétek szaporodására, melyeknél 1870-hez 1886-ban a betevők száma 2⁵ millióról 5³ millióra, 530 millió forintról 977 millióra emelkedett egyegy betét átlag 207 frtról 184 frtra csökkent; a szegények száma 964.000-ről 787.000-re apadt Angolországban, 131.000-ről 100.000-re Skótiában. Mindezekből az adatokból következik, hogy Nagybritániában a vagyonosodás szaporodott és hogy a vagyon megosztás is nagyobbodik, vagyis a vagyonosodás általánosabb lesz. Németország statisztikai adatai is hasonlólag igazolnak. »Ha Nagy-Britanniában a világ leggazdagabb állama nem szünt meg gazdagabb lenni, ha Németország folytonosan vagyonosodott, azt hiszszük, hogy egész bátran következtethetjük azt, hogy a többi államok népei sem maradtak vissza, és legfőlebb nem haladtak oly gyorsan és oly nagy arányokban.«

A most vázolt sokoldalú anyag tárgyalása után a szerző befejező cikkében a következő eredményekre jut: Napjaink főtülménye az árhanyatlás. Ezt egy egész sorozata az okoknak idézte elő. A termelési költségek apadtak; a vasuthálózat terjedése, a suezi csatorna megnyílta, a tengeri hajózás tökélesbülése a szállítási díjakat nagyban mérsékelte; a műszaki javítások s a gépeknek minden téren való alkalmazása a nagyban termelést előmozdítja. A valutaviszonyok, kivált az ezüst demonetizációja s az arany megdrágulása nagyban hatott az árak hanyatlására. Az állam védelmi politikája, kivált a védvámok s az agrár vámok meghonosítása csökkentették a fogyasztást s így az árak hanyatlását vonták maguk után. Mindezek a tényezők a vállalalkozási szellem lankasztására hatottak; ehhez járult még a háborúra való folytonos készülődés, mely a bizonytalanság jellegét ütötte fel az üzletekre s ismét ijesztőleg hatott a kezdeményezésre. A vállalalkozási szellem megzsibbasztása a kamat leszállását vonta maga után, s így a tőke is kisebb jövedelemmel kénytelen megelégedni. Midőn így a földjáradék, a tőke jövedelme és a vállalalkozói nyereség hanyatlanok, magának a munkabérnek is csökkennie kell. Mindez okvetlenül az árhanyatlást idézte elő.

Átmeneti vagy állandó az így beállt árhanyatlás? E kérdésnél szerzőnk az értékmérő — az arany — helyzetére utal; ha az arany még jobban meg fog drágulni, az árhanyatlás még tovább halad; ellenkezőleg az arany megolcsóbbodása esetén áremelkedés fog beállani. De valamennyi viszonyt tekintetbe véve a legközelebbi időben a nagy áremelkedésre számítani nem lehet.

A munka nagy szorgalommal tárja föl a rendelkezésre álló statisztikai anyagot, s már ez oknál fogva is értékes. Az a sok kérdés, a melyre kiterjed, a dolog természeténél fogva kimerítően és egész alaposággal nem lehet tárgyalva; gondoljunk csak a valuta-, vagy a vámkérdéseire; mindkettő már magában egész irodalmat, több ellenséges tábort és folyton egymás ellen irányuló nézetek tollharczát tünteti föl. A szerző nem tehetett itt egyebet, minthogy e kérdéseknek az árak hanyatlására vonatkozó oldalát kifejtse s a többiekben csak utalniia lehetett a tárgyakra. A munka optimisticus felfogással van írva, s ha ezt nem ellenezzük is, sőt a kérdéssel szemben mindenütt — főkép a néhány évvel ezelőtt nálunk is jelentkezett — pessimismussal szemben előnynek találjuk, sajnáljuk, hogy a számos tényleg constatatált bajokkal szemben, midőn orvoslásuk módszerét keresi az olvasó: a szerző azon kitérő felfogásával találkozunk, mely szerint e részben ő ezt a feladatot a politikusoknak engedi át s így művében csak a helyzet constatatálásával találkozunk. Így is azonban sok hasznossal és tanulságossal találkozunk a magyar olvasó és számos mű kutatásainak eredménye van összegezve az előttünk fekvő könyvben.

Dr. Matlekovits Sándor.

Report of the director of the mint upon the production of the precious metals in the United States during the calendar year 1889. Washington, 1890. 285 l.

Az Egyesült-Államok pénzverdei igazgatójának jelentésére a szakkörök mindig nagy súlyt fektettek, mert tényleg többet tartalmaz, mint a mennyit czime ígér. A czim szerint a jelentés csak az Egyesült-Államoknak nemesfémtermelését mutatja ki, holott tényleg

a világ termeléséről is nyújt fölvilágosítást. Ismerteti még a pénzverési és forgalmi viszonyokat nemcsak az Egyesült-Államokban, hanem mondanók az összes államokban. S az adatok már, a mennyire az efféle adatokban tökéletlenségeiknél fogva általában megbízni lehet, teljesen megbízhatók, mert részint az illető államok hivatalos kiadványaiból, részint pedig a konzulok által küldött hivatalos jelentésekből vannak merítve. A konzulok pedig információikat azon országok kormányaitól szerzik be, melyekben alkalmaztatnak.

Ily munka jelenleg, midőn a valutakérdés különben is igaztottságban tartja a kedélyeket, kétségtelenül becses, de különösen becses nálunk most, midőn a valuta-szabályozás és rendezés mondanók, napirenden van, melynek elhatározásánál és foganatosításánál föltétlenül tekintettel kell lenni a nemes fémek termelésére s az Egyesült-Államokban csak nem régiben hozott ezüst-törvény valószínű hatására. Ebben az irányban szándékozunk az előttünk fekvő hivatalos dolgozatot fontosabb adatai közlésével ismertetni.

A munka összehasonlító kimutatást nyújt a világnak az 1873—1889. években volt arany és ezüst termeléséről, még pedig kimutatja az arany értékét dollárokbán, az ezüstnek pedig mennyiségét unciákban, továbbá kereskedelmi és pénzverdei értékét dollárokbán. Ezenkívül az 1887—1889. évekre az arany- és ezüst-termelésnek úgy mennyiségét, mint értékét országonként részletezi.

Ezen adatok közül első sorban az 1873—1889. évekre vonatkozó adatokat mértékeinkre és pénzünkre átszámítva s százalékos viszonzyszámokkal kiegészítve közöljük. Az átszámítást illetőleg megjegyezzük, hogy az unciát 31.1035 grammal, a dollárt mindenkor 2 frt. 10 krral számítjuk. Az egységet, vagyis 100-at az 1873—1877. évek átlaga képezi.

I.

Arany-termelés.

		Érték forintokban	
		általában	viszonzszám
1873	202,020.000	95.8
1874	190,575.000	90.4
1875	204,750.000	97.1
1876	217,770.000	103.3
1877	239,400.000	113.6
átlag	1873—1877	210,903.000	100.0
	1878	249,900.000	118.5
	1879	228,900.000	108.5
	1880	223,650.000	106.0
	1881	216,300.000	102.6
	1882	214,200.000	101.6
átlag	1878—1882	226,590.000	107.4
	1883	200,340.000	95.0
	1884	213,570.000	101.3
	1885	227,640.000	107.9
	1886	222,600.000	105.6
	1887	221,134.000	104.9
átlag	1883—1887	217,057.000	102.9
	1888	230,849.000	109.5
	1889	249,547.000	118.3

II.

Ezüst-termelés.

	Kilogramm	‰	Keresk. érték forint	‰	Pénzverdei érték forint	‰
1873 . .	1,967.825	101.6	172,452.000	106.9	171,780.000	101.6
1874 . .	1,720.024	88.8	148,413.000	92.0	150,150.000	88.8
1875 . .	1,936.566	100.0	162,914.000	101.0	169,050.000	100.0
1876 . .	2,107.355	108.8	164,476.000	102.0	183,960.000	108.8
1877 . .	1,948.572	100.6	158,004.000	98.0	170,100.000	100.6
átl. 1873—77	1,936.068	100.0	161,252.000	100.0	169,008.000	100.0
1878 . .	2,285.361	118.0	177,752.000	110.2	199,500.000	118.0
1879 . .	2,309.435	119.3	175,104.000	108.6	201,600.000	119.3
1880 . .	2,326.262	120.1	179,836.000	111.5	203,070.000	120.1
1881 . .	2,453.755	126.7	188,532.000	116.9	214,200.000	126.7
1882 . .	2,699.521	139.4	206,283.000	127.9	234,780.000	139.4
átl. 1878—82	2,414.867	124.7	185,501.000	115.0	210,360.000	124.6
1883 . .	2,773.717	143.3	207,871.000	128.9	242,130.000	143.3
1884 . .	2,537.952	131.1	190,216.000	118.3	221,550.000	131.1
1885 . .	2,850.698	147.2	204,884.000	127.1	247,850.000	147.2
1886 . .	2,901.210	149.9	194,821.000	120.8	253,260.000	149.9
1887 . .	2,992.451	154.5	197,956.000	122.0	261,169.000	154.5
átl. 1883—87	2,811.206	145.2	199,150.000	122.7	245,192.000	145.1
1888 . .	3,424.771	176.9	217,310.000	133.9	298,801.000	176.8
1889 . .	3,919.996	202.5	247,401.000	152.5	342,121.000	202.4

Mint a közlött adatokból kétségtelen, az arany termelése az utóbbi két évben határozottan emelkedett, de különben is mindig nagyobb volt a kiindulásul választott évek átlagánál. De az arany termelésénél sokkal nagyobb mérvben emelkedett az ezüst termelése, mi még jobban kitűnik, ha a két fém termelésének egymáshoz való arányát nézzük. A számítást csakis az átlagos s a legutóbbi két évre vonatkozó mennyiségeket illetőleg tesszük meg. Az arany-mennyiség kiszámításánál az arany kilogrammjának értékét az amerikai számításnak megfelelőleg 1.395 frt. 66 krban természetesen ágió nélkül számítjuk.

Arany- és ezüst-termelés aránya.

	Éves átlagok				
	arany kg.	‰	ezüst kg.	‰	összesen kg.
1873—77 . . .	151.115	7.24	1,936.068	92.76	2,087.183
1878—82 . . .	162.353	6.30	2,414.867	93.70	2,577.220
1883—87 . . .	155.524	5.24	2,811.206	94.76	2,966.730
1888	165.405	4.61	3,424.771	95.39	3,590.176
1889	178.802	4.36	3,919.996	95.64	4,098.798

Az 1887—1889. évekre vonatkozó részletezésből csak a mennyiségeket mutatjuk ki, kiegészítve ezeknek az éveknek átlagával és ezen átlag százalékos arányával. Annyiban is eltérünk az eredetitől, hogy az államokat termelések nagyságának sorrendje szerint mutatjuk ki s hogy az arannál a 100 kilogrammon alól termelő államokat egybefoglaljuk.

III.

Arany-termelés.

	1887. kg.	1888. kg.	1889. kg.	átlag 1887—89. kg.	%
Egyesült-Államok . . .	49.654	49.917	49.353	49.641	29.5
Ausztrália	41.119	42.974	49.784	44.627	26.6
Oroszország	30.232	32.052	32.052 ¹⁾	31.445	18.8
China ²⁾	14.294	13.542	13.542 ¹⁾	13.793	8.2
Afrika	2.888	6.771	12.155	7.271	4.4
Columbia	4.514	4.514	4.514	4.514	2.7
Chile	2.379	2.953	2.953 ¹⁾	2.762	1.6
Venezuela	2.960	2.130	2.130 ¹⁾	2.407	1.4
Németország	2.251	1.792	1.958	2.000	1.2
Ausztria-Magyarország	1.877	1.877 ³⁾	1.877 ³⁾	1.877	1.1
Canada	1.773	1.673	1.919	1.788	1.1
Mexikó	1.240	1.465	1.465 ¹⁾	1.390	0.8
Britt-India	481	1.032	2.273	1.262	0.8
Brazília	984	670	670 ¹⁾	775	0.5
Japán	564	606 ⁴⁾	606 ⁴⁾	592	0.4
Britt-Guiana	370	450	687	502	0.3
Középamerikai államok ⁶⁾	226	226	226	226	0.1
Olaszország	195 ⁵⁾	160	160 ¹⁾	172	0.1
Peru	158 ¹⁾	158	158 ¹⁾	158	0.1
Bolivia	143	90	90 ¹⁾	107	0.1
Nagy-Británia	2	220	97	106	0.1
Egyéb államok	139	133	133	135	0.1
Összesen	158.443	165.405	178.802	167.550	100.0

¹⁾ 1888. évi adat.²⁾ Angliába és Britt-Indiába való kivitel.³⁾ 1887. évi adat.⁴⁾ 1888. magán, 1889. állami bányák termelése.⁵⁾ 1886. évi adat.⁶⁾ Becslés a kivitel alapján.

IV.

Ezüst-termelés.

	1887. kg.	1888. kg.	1889. kg.	átlag 1887—1889. kg.	%
Egyesült-Államok . . .	1,283.855	1,424.326	1,555.486	1,421.222	41.3
Mexikó	904.000	995.500	1,335.828	1,078.443	31.3
Bolivia	137.468	230.460	230.460 ¹⁾	199.463	5.8
Chile	199.516	185.851	185.851 ¹⁾	190.406	5.6
Ausztrália	6.422	120.308	144.369	90.366	2.6
Peru	75.263 ¹⁾	75.263	75.263 ¹⁾	75.263	2.2
Spanyolország	58.711	51.502	51.502 ¹⁾	53.905	1.6
Ausztria - Magyar- ország	53.391	53.391 ²⁾	53.391 ²⁾	53.391	1.5
Franciaország	54.314	49.396	49.396 ¹⁾	51.035	1.4

¹⁾ 1888. évi adat.²⁾ 1837. évi adat.

	1887. kg.	1888. kg.	1889. kg.	átlag 1887—1889. kg.	%
Közép-Amerika ³⁾ .	48.123	48.123	48.123	48.123	1'4
Japán	32.065	42.424	42.424 ¹⁾	38.971	1'1
Olaszország . . .	33.839 ⁴⁾	34.280	34.280 ¹⁾	34.133	1'0
Németország . . .	31.564	32.051	32.040	31.885	0'9
Columbia	24.061	24.061	24.061	24.061	0'7
Oroszország . . .	13.522	14.523	14.523 ¹⁾	14.189	0'4
Svéd- és Norvégország	13.028	11.848	11.848 ¹⁾	12.242	0'4
Canada	10.868	10.868	10.868	10.868	0'3
Nagy-Británia . .	9.964	9.047	8.734	9.248	0'3
Argentina	722	10.226	10.226 ¹⁾	7.058	0'2
Törökország . . .	1.323 ⁴⁾	1.323 ⁴⁾	1.323 ⁴⁾	1.323	—
Afrika	432	—	—	144	—
Összesen	2,992.451	3,424.771	3,919.996	3,445.739	100'0

¹⁾ 1888. évi adat.

³⁾ A kivitel alapján becsülve.

⁴⁾ 1886. évi adat.

Mint a fenti két táblázatból látjuk, a nemes fémek termelésében az első helyet az Egyesült-Államok foglalják el, de fölünyt különösen az ezüst-termelésben gyakorolnak. A legutóbbi években Afrika, tüzetesen Transvaal kezd az arany-termelésben jelentőségre emelkedni. Termelése, mint adataink mutatják, nagy mérvben fokozódik. Hogy beváltja-e azokat a reményeket, melyeket némelyek az ottani aranymezőkhöz fűznek, mikor új rendkívüli aranybőségről álmodoznak, azt a jövő fogja megmutatni. Az arany kutatása, ez tény, élénkebb, mint volt valaha s ezt határozottan az arany értéke emelkedésének kell tulajdonítanunk.

Áttérve azokra az adatokra, melyek a sokat emlegetett, most már törvényynyé vált ezüst-bill valószínű hatásának megítélésére szolgálhatnak, első sorban közöljük, a legutóbbi évekre szorítkozva, az ezüst árának változásait a londoni piacon. Ez adatoknak főleg az kölcsönöz értéket, hogy ki van egészítve az átlagos árnak megfelelőleg a finom ezüst unciájának árával dollárokbán. — Részünkről még hozzácsatoljuk a finom ezüst kilogrammjának árát pénzünkben ágió nélkül, kiegészítve ezt a 90 frtos egységár alapján számított százalékos viszonzyszámmal.

A standard uncia ezüst ára a londoni piacon.

	Legalacsonyabb ár d (penny)	Legmagasabb ár d (penny)	Közép- ár d (penny)	A finom uncia ezüst ára a középár szerint dóllár	A kilogramm finom ezüst ára a középár szerint frt. %
1878	49 ¹ / ₂	55 ¹ / ₄	52 ³ / ₁₆	1'152	82'7 = 91'9
1879	48 ⁷ / ₈	53 ³ / ₄	51 ¹ / ₄	1'123	75'8 = 82'2
1880	51 ⁵ / ₈	52 ⁷ / ₈	52 ¹ / ₄	1'145	77'3 = 85'9
1881	50 ⁷ / ₈	52 ⁷ / ₈	51 ¹⁵ / ₁₆	1'138	76'8 = 85'3
1882	50	52 ³ / ₈	51 ¹³ / ₁₆	1'136	76'7 = 85'2
1883	50	51 ³ / ₁₆	50 ⁵ / ₈	1'11	74'9 = 83'2
1884	49 ¹ / ₂	51 ³ / ₈	50 ³ / ₄	1'113	75'3 = 83'7
1885	46 ⁷ / ₈	50	48 ³ / ₁₆	1'0645	71'8 = 79'8
1886	42	47	45 ³ / ₈	0'9946	67'0 = 74'4
1887	43 ¹ / ₄	47 ¹ / ₈	44 ⁵ / ₈	0'97823	65'8 = 73'1
1888	41 ⁵ / ₈	44 ⁹ / ₁₆	42 ⁷ / ₈	0'93897	63'3 = 70'3
1889	42	44 ³ / ₈	42 ¹¹ / ₁₆	0'93512	63'2 = 70'2

Világosan áll előttünk az ezüst árának nagyarányú hanyatlása 1878., vagyis azon év óta, melyben a Bland-, helyesebben Alison-bill létrejött. De ha most szem előtt tartjuk még az Egyesült-Államok termelését, világosan áll előttünk, hogy ez árcsökkenés mennyire leszállította az ezüsbánya-tulajdonosoknak az árcsökkenés nélkül várható nyereségét.

Érdekes volna tudnunk az Egyesült-Államok kormánya által a Bland-bill folytán vásárolt ezüstmennyiségeket s az ezekért kifizetett összegeket, de az e nemű részletes adatokat a jelentés csak az 1889-ik évre közli. Az e természetű adatokkal tehát nem szolgálhatunk, hanem igenis közölhetjük évről-évre a kivert ezüstdollárok összegét, mely is volt:

1878	22,495.550	dollár.
1879	27,560.100	»
1880	27,397.355	»
1881	27,927.975	»
1882	27,574.100	»
1883	28,470.039	»
1884	28,136.875	»
1885	28,697.767	»
1886	31,423.886	»
1887	33,611.710	»
1888	31,990.833	»
1889	34,651.811	»

Összesen . . . 349,938.001 dollár.

Miután tudjuk, hogy a dollárban 371²⁵ grs, vagyis 0.77344 unczia finom ezüst foglaltatik s miután forrásunk felvilágosítást ad a hazai termelésről, megállapíthatjuk, hogy a hazai termelésnek hányadrésze használtatott fel eddig folyó ezüstpénz verésére és némileg véleményt alkothatunk magunknak arról is, hogy minő befolyást fog gyakorolni az új törvény, mely a kormány kötelességévé teszi, hogy havonként 4¹/₂ millió unczia ezüstöt vásároljon.

Az Egyesült-Államok finom ezüstben való

	termelése ezer unczia	fogyasztása dollár verésére ezer unczia	Arány százalékokban
1878	34.960	17.399	49.7
1879	31.550	21.316	67.6
1880	30.320	21.190	69.9
1881	33.260	21.601	64.9
1882	36.200	21.327	58.9
1883	35.730	22.020	61.6
1884	37.800	21.762	57.6
1885	39.910	22.196	55.6
1886	39.440	24.304	61.6
1887	41.260	25.997	63.0
1888	45.780	24.743	54.0
1889	50.000	26.801	53.6
Összesen . . .	456.210	270.656	59.3
Átlag	38.017	22.555	59.3

Nem mulaszthatjuk el, hogy ki ne emeljük, hogy a hivatalosan elfogadott becslésnél nagyobb termelést eredményeznek a megbizottak által gyűjtött adatok. Ezek szerint volt a termelés 56,452.025 unczia, de a hivatal azt tartja, hogy ez a becslés túlzott. Talán nem egészen fölösleges, ha arra figyelmeztetünk, hogy ép úgy, mint a multban az ezüst ára a mérvadó londoni piacon, nem annyira az egész világ termelésétől és fogyasztásától, mint inkább az ott kínált és keresett mennyiségektől függött, valószínűleg ez lesz az eset a jövőben is. Látjuk különben, hogy a londoni árak nem a szerint alakultak, a mint az Egyesült-Államokban, termelésökhöz viszonyítva, többet vagy kevesebbet vertek ki s tartottak vissza a londoni piacon megjelenéstől.

Tekintetbe jön még az iparos felhasználás, melyet az 1888. és 1889. évekre a következő táblázat mutat ki.

	A r a n y		E z ü s t	
	1888	1889	1888	1889
	d o l l á r		d o l l á r	
Egyesült-Államok				
pénzérmei . .	309.184	426.879	6.260	2.373
Hazai rúd . . .	9,893.057	9,686.827	6,477.857	7,297.933
Idegen érme és				
rúd	718.809	291.258	771.985	657.997
Régi anyag . .	2,402.976	3,218.971	652.047	611.015
Összesen .	13,324.026	13,623.935	7,908.149	8,569.318

Kiválóan fontos, hogy mennyit tesz az Egyesült-Államokban a rendelkezésre álló arany- és ezüstpénz, illetőleg pénzzé verhető készlet. — Ezt természetesen csak becsléssel lehet megállapítani és állapítják is meg tényleg. Ismertetnünk tehát csak az ennél követett eljárást kell. Az első, 1873-ban foganatosított becslésnél a kincstárban és a nemzeti bankokban levő készletet pénzben és rudakban vették számba s a Pacific államokra való tekintettel hozzászámítottak 20 millió dollárt. Ez képezte a kiindulási alapot, melyen nyugodtak a későbbi becslések akkép, hogy az akkor megállapított készlethez hozzáadták a kivert pénzt és az esetleges behozatali többletet és levonták az esetleges kiviteli többletet, az újra veretéseket, valamint a vert pénzből iparos célra felhasznált mennyiségeket, melyeket részletes nyomozásokon alapuló becsléssel állapítottak meg.

A leírt módon foganatosított becslések szerint volt a készlet:

	aranyban dollár	ezüsthöz dollár
1889. jan. 1-én . .	705,061.975	403,516.756
1890. » » . .	689,275.007	438,388.624
	— 15,786.968	+ 34,871.868

Mint a most közölt kimutatásból látjuk, az 1889-ik évben az aranykészlet apadt. Különben ez az első év, mely a becslések foganatosításának ideje óta az aranykészletben csökkenést mutat.

De általában kételyek merültek fel az iránt, hogy az Egyesült-Államokban megvan-e az a roppant nagy aranykészlet, melynek a becslés szerint lennie kellene.

Mielőtt azonban e kételyek okait előadnók, kikell mutatnunk a forgalmi eszközök mennyiségét és megoszlását az 1890. és 1889. évek január 1-én.

Forgalmi eszközök mennyisége és megoszlása 1890. január 1-én.

Fém	F o r g a l m i e s z k ö z ö k :			
	A kincstárban dollár	Nemzeti bankokban (1889. decz. 11-én) dollár	Más bankokban és a közforgalomban dollár	Összesen dollár
Arany rúd . .	67,265.944	—	—	67,265.944
Ezüst rúd . .	11,626.395	—	—	11,626.395
Aranypénz . .	246,401.951	71,910.467	303,696.645	622,009.063
Ezüst dollár .	288,535.500	6,459.483	54,943.018	349,938.001
Ezüst váltópénz	21,927.927	4,089.243	50,807.058	76,824.228
Összesen . .	635,757.717	82,459.193	409,446.721	1,127,663.631

Papír

Legal tender notes (Törvényes pénzjegyek) . . .	15,673.925	84,490.894	246,516.197	346,681.016
Régi bemutatáskor fizetendő jegyek .	—	—	56.442	56.442
Letéti elismervények . . .	570.000	9,000.000	—	9,570.000
Arany elismervények . . .	31,316.100	77,408.260	45,577.629	154,301.989
Ezüst elismervények . . .	2,252.966	11,422.004	271,527.069	285,202.039
Nemzeti bankjegyek . . .	4,500.355	22,780.071	169,949.979	197,230.405
Összesen . .	54,313.346	205,101.229	733,627.316	993,041.891

Forgalmi eszközök mennyisége és megoszlása 1889. január 1-én.

Fém	F o r g a l m i e s z k ö z ö k :			
	A kincstárban dollár	Nemzeti bankokban (1888. decz. 12-én) dollár	Más bankokban és a közforgalomban dollár	Összesen dollár
Arany rúd . .	97,456.289	—	—	97,456.289
Ezüst rúd . .	11,355.334	—	—	11,355.334
Aranypénz . .	227,854.212	78,224.188	301,527.286	607,605.686
Ezüstpénz . .	254,406.869	7,086.626	53,792.695	315,286.190
Ezüst váltópénz	23,655.458	3,276.200	49,943.574	76,875.232
Összesen . .	614,728.162	88,587.014	405,263.555	1,108,578.731

Papír

Legal tender notes . . .	41,125.859	82,555.060	223,000.097	346,681.016
Régi bemutatáskor fizetendő jegyek .	—	—	56.807	56.807
Letéti elismervények . . .	470.000	9,220.000	1,030.000	10,720.000
Arany elismervények . . .	36,127.702	75,334.420	45,554.028	157,016.150
Ezüst elismervények . . .	3,958.567	8,812.844	237,407.155	250,178.566
Nemzeti bankjegyek . . .	4,068.046	24,212.370	205,379.611	233,660.027
Összesen . .	85,750.174	200,134.694	712,427.698	998,312.566

Az aranykészletet nézve, kétségtelen ténynek ismerik el, hogy a Pacific államokat kivéve, a többi államokban, a közönség kezén alig fordul meg aranypénz, holott a biztos készleten kívül 1890. január hó 1-én más bankokban és a közforgalomban 303,692.645 dollárnyi aranypénznek kellett volna lennie. Hogy erre az ügyre némi fényt derítsenek, a más bankokat, nevezetesen az állambankokat, takarékpénztárakat és bankárokat megkeresték, hogy vallják be az 1889-ik év végén volt aranypénz-készletüket. A 7.472 megkeresésre 6.693 válasz érkezett, melyek közül 1.013-ban azon kijelentés foglaltatott, hogy nincs aranypénz-készletük. A többi válaszokban 31,212.417 dollárra tétetett az aranypénz-készlet, úgy, hogy e szerint 1890. január 1-én a 689,275.007 dollár ellenében volt a biztos készlet, t. i. a kincstár birtokában 313,667.895 a nemzeti bankokban 71,910.467 más bankokban 31.212.417 416,790.779 » e szerint a bizonytalan készlet 272,484.228 dollár.

S e jelentés azt hiszi, hogy ezen készlet jelentékeny mennyisége nincs is meg, hanem azt tárczáikban s e szerint a vámhatóságok által ellen nem őrizhető módon kivitték az Európába utazó amerikaiak. Más, szintén említésre méltó nézet azt tartja, hogy az aranypénzt eldugdossák. Mindkét nézet mellett s ellen lehet érvelni. A tény az — s lényegileg ez a fontos — hogy a jelentékeny mennyiségű bizonytalan aranykészlet tetemes mennyisége csak papíron van meg az Egyesült-Államokban.

Különben a kincstárban levő aranykészletet illetőleg még ki kell emelnünk, hogy az első sorban az arany-elismervények fedezetére szolgál s hogy másrészt a legal tender notes pontos és azonnal való beváltásának eszközölhetésére a new-yorki állampénztárban 100 millió dollárt kell mindig készletben tartani. Ezt szem előtt tartva, a kincstár birtokában levő aranykészlet egész más színben tűnik fel. E készlet ugyanis a rúdaranyat beszámítva volt 1890. január hó 1-én 313,667.895 dollár.

Ebből azonban levonandó:

1. a forgalomban levő arany-elismervények összege	122,985.889	
2. a legal tender notes szabályos fedezete	100,000.000	222,985.889 »
Tulajdonképeni készletül tehát marad	90,682.006	dollár,
melyből a rúdarany értéke	67,265.944	»
s így a vert pénzkészlet	23,416.062	dollár.

Ha tényleg bekövetkeznék az, mit sokan állítanak és biztosra várnak, hogy az új ezüst-törvény a forgalmi eszközökben való túlbőséget fog előidézni s a forgalom túlnyomólag ezüst-elismervényekkel lesz elárasztva, s ha ennek folytán külföldön teljesítendő fizetések miatt az államjegyek nagyobb mérvben fognának aranyra való beváltás végett bemutatni, könnyen megeshetik, hogy meg fog támadtatni a 100 milliónyi készlet és annak kiegészíthetése miatt már előállhat az arany és az ezüst pénz közt diságió, melynek mérvét és arányait, ha egyszer a közönség bizalmatlankodni kezd és ha az üzérkedés is belevegyül, előre megmondani, de fejlődését korlátozni sem lehet.

Különös és kiváló fontosságra az ezüstpénz forgalma emelkedik. Mint a közlött kimutatásokból látjuk, az ezüst dollár maig sem hatolhatott be a forgalomba. A legnagyobb rész még ma is a kincstár pinczéiben hever és gyűl halomra. Más a viszony, ha az ezüst dollárokat helyettesítő elismervényeket (certificates) is tekintetbe vesszük. Ebben az alakban az ezüst-forgalom mind nagyobb arányokat ölt.

Ezt a fejlődést, mely főleg az 1886. augusztus hó 4-én kelt törvénynek folyománya, mely megengedi, hogy 1, 2 és 5 dolláros ezüst-elismervények is forgalomba hozathassanak, érdemes lesz bővebben, mintsem ezt forrásunk teszi, kimutatnunk.

	Készlet	Forgalomban levő ¹⁾ ezüst elismervények	Készlet többlet
	m i l l i ó	d o l l á r	
1878. jun 30-án	15'06	0'01	15'05
1879. » 30-án	33'24	0'41	32'83
1880. » 30-án	49'55	5'79	43'76
1881. » 30-án	65'95	39'11	26'84
1882. » 30-án	90'38	54'51	35'87
1883. » 30-án	116'40	72'62	43'78
1884. » 30-án	139'62	96'43	43'19
1885. » 30-án	169'45	101'53	67'92
1886. » 30-án	184'52	88'12	96'40
1887. » 30-án	221'90	142'12	79'78
1888. » 30-án	254'64	200'76	53'88
1889. jan. 1-én	265'76	246'22	19'54
1890. » 1-én	299'16	282'95	16'21

Ismertetésünket befejezzük azon kimutatás közlésével, mely az Egyesült-Államok és Európa három legjelentékenyebb kereskedő államának forgalmi eszközeit összehasonlítva tünteti fel.

Arany, ezüst és fedezetlen jegyek készlete Nagy-Britániában, Franciaországban, Németországban és az Egyesült-Államokban.

Országok	Népesség	Arany készlet	Ezüst készlet	Fedezet- len jegyek	Összes készlet	Fejen kint			
		E z e r	d o l l á r	d o l l á r		Arany	Ezüst	Papir	Össze- sen
Franciaország . . .	38,250.000	900.000	700.000	104.000	1,704.000	23'53	18'30	2'72	44'55
Nagy-Británia és Írhon	38,165.000	550.000	100.000	60.000	710.000	14'41	2'62	1'57	18'60
Németország	48,000.000	500.000	215.000	150.000	865.000	10'42	4'48	3'12	18'02
Egyesült-Államok	64,000.000	689.275	438.389	432.793	1,560.457	10'77	6'85	6'76	24'38

Forrásunk már hivatalos minőségénél fogva ebből a kimutatásból nem von le semminemű következtetést. Nekünk talán lehet s szabad ilyent levonnunk. Franciaország pénzforgalma, habár erre is súlyosan nehezedik a folyó ezüst, még mindig hattározottan rendezettebb az Egyesült-Államokénál, mert aranyforgalma az ezüst-és jegyforgalmat együttvéve felülhaladja, míg ezt az Egyesült-Államokról nem mondhatnók, figyelmen kívül hagyva azt, hogy az aranykészlet jó nagy része csak papíron van meg. Az Egyesült-

¹⁾ Forgalomban levőknek csak azok mutattatnak ki, melyek a kincstár birtokában levő elismervények levonásával fenmaradnak. V. ö. Stat. Abstract 1888. 20. és 19. l. Megjegyezzük még, hogy a készletben a rúd-készlet is befoglaltatik.

Államokban az ezüst- és a jegyforgalom már ma is túlhaladja az aranyforgalmat, de még inkább tenni fogja ezt a jövőben, midőn azt valószínűleg az ezüst-elismervények fogják elárasztani. Számítanak ugyan arra, hogy a népesség és a vagyonosság szaporodásával emelkedik a forgalmi eszközökben való szükséglet. De, mint látjuk, a forgalmi eszközök az Egyesült-Államokban viszonylag már ma is meghaladják Nagy-Británia és Németország forgalmi eszközeit, pedig az ottani nép- és üzletszokások sokkal közelebb állanak az imént említett államok, mint Franciaország szokásaihoz. Franciaország forgalmi eszközökben való nagy bősége határozottan onnan származik, hogy a francziák a hitelnek nem nagy barátjai. Különben az ügy lényege az, hogy az Egyesült-Államok pénzforgalma túlnyomólag az ezüstről fog alapulni. S ép ez a körülmény idézheti elő a nagy pénzügyi válságot, melyre nem egy hivatalos jelentés utalt. A mennyire mi ismerjük az Egyesült-Államok törvényeit, a nemzeti bankok jegyeiket arannyal, illetőleg arany ellenében a new-yorki állampénztárnál mindig becserélhető legal-tender notes-szal tartoznak beváltani. S a mennyire tudomásunk terjed, ezen törvényes rendelkezések az utóbbi két év alatt nem változtattak meg. A pénzügyviszonyokban támadható zavarok innen is eredhetnek. Ebből, s tudunkkal erre eddigelé senki sem figyelmeztetett, szintén származhatik az, hogy az arany- és az ezüstpénz közt diszagió keletkezik, különösen ha tekintettel vagyunk arra, hogy ezek a nemzeti bankok nem önálló bankok, hanem a nagy állami jegy kibocsátó bank fiókjai s hogy a nemzeti bankok jegyei lényegileg csak az állam hitelén alapulnak, mely azoknak a mindenkori beváltást biztosította.

Feladatunk körén kívül esik, hogy az új ezüst bill valószínű hatását fejtegetessük. Bajos is volna annak eredményét egész biztosan megmondani, különös tekintettel arra, hogy az Egyesült-Államok pénzügyi viszonyai nemcsak rendezettek, hanem fényesek, az állam tehát jelentékeny áldozatokat hozhat. Annyi minden esetre tény, hogy az ottani pénzügyviszonyok kétesek és bizonytalanok s ép úgy eredményezhetik, hogy az Egyesült-Államok egyszerűen át fognak térni az ezüst valutára, mint az az eshetőség sincs kizárva, hogy egyszerűen hatályon kívül helyezik az új ezüst billt, mihelyt látni fogják, hogy az európai államok nem indulnak utánuk s nem hajlandók a bimetallismusba bemenni. Ha az utóbbi következne be, természetesen az ezüst ára nagy arányokban fogna hanyatlani. Valószínű azonban, hogy a két eshetőség egyike sem fog rövid idő múlva előállani s ezt az időt gyorsan kellene felhasználnunk, ha nem is valutánk rendezésére, vagyis a kényszer-folyam megszüntetésére, hanem valutánk szabályozására, vagyis az aranyvalutára való áttérésre.

Dr. Pólya Jakab.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A londoni statisztikai társaság negyedéves folyóirata, a »**Journal of the Royal Statistical Society**« LIII. kötetének márcziusi számában hozza *Giffennek* a társaság 1889. december 17-iki estélyén felolvasott értekezését: »*Accumulations of Capital in the United Kingdom in 1875—85*« (tőkefelhalmozódás az Egyesült Királyságban).

ságban 1875—85 közt), mely nemcsak a közvetlenül érdekelt angol közvéleményt foglalkoztatta élénken, hanem figyelmet keltett a kontinensen is. A felolvasott anyag csak egy részét képezi annak, mit szerző kevéssel utóbb »The Growth of Capital« felirat alatt megjelent könyvében közölt, ide a feladat lényegét minden esetre magában foglalja és megengedi, hogy ítéletet mondjunk a nagyszabású dolgozat érdeme felett.

A kutatás tárgya ezuttal ugyanaz, mi szerzőnek 1878-ban ugyanazon helyen felolvasott értekezésében, t. i. az angol nemzet vagyonának értéke. Tőke alatt ugyanis nem azt érti Giffen, mit a nemzetgazdaságtanban e névvel jelölünk, t. i. nem a termelési célokra szolgáló javak összegét, hanem azt, a mit a közönséges életben tőkének neveznek, akár képez az a közgazdaság szempontjából termelési eszközt, akár nem. Sőt annyira közeledik értekezőnk a tőke legtágabb értelmezéséhez, hogy azon javakat is ide sorolja, melyek a magángazdára nézve sem bevételi források, hanem egyszerű fogyasztási cikkek, a mennyiben ezen fogyasztás tartós használatot enged: így a házi bútortat, műtárgyak. A »tőke« ily értelmezése tudományos munkában elég viaszos jelenség, bár, sajnos, a német szakirodalom Hermann óta szintén leledzik ebben a hibában. Egy másik hibától, a szellemi tőke kategóriájának felállításától, mely szintén gyakori a német tudományban — bár nem német találmány — Giffent gyakorlati érzéke szerencsésen megóvta. Ellenben a nemzeti tőkéhez sorolja Giffen, nagyon helyesen, a külföldön elhelyezett gyümölcsöző kölcsönöket, az idegen földön üzőtt vállalatok nyereségének tőkeértékét; viszont a belföldiek közt fennálló hitelügyletek kimaradnak a becslésből, valamint elmarad abból az angol államadósság hatalmas tétele is azon egyszerű okból, mert ezen rovatoknál az angol nemzet hitelező is, adós is egy személyben. A miről tehát itt szó van, az a nemzeti vagyon a maga egészében, melyből csak a legszorosabb értelemben vett fogyasztási (egyszeri használatra szolgáló) javak, a termény- és ipari készletek vannak tán kihagyva, ha ugyan az 5. lapon foglalt táblázat utolsó előtti tétele alatt egyéb ingóságokkal összefoglalva nincsenek.

A nemzeti vagyon becslését Giffen nem közvetlenül, az egyes alkatrészek forgalmi értékének összegezése által eszközli, hanem közvetve, a hozadékból következtet a vagyonra; kivételt csak egyes, pótlólag felvett tételek képeznek. A becslés rendes alapja ugyanis az »income tax«, az angol adórendszernek ez a sajátos, a kontinensen nem ismert tagja, mely tudvalevőleg nem annyira egy adó, mint inkább több adó nem összege. Ép ez utóbbi körülmény jött segítségére értekezőnek. Ha az angol jövedelmi adó a szó tudományos értelmében az volna, a mit neve jelez, akkor abból teljes lehetetlenség lett volna a nemzeti vagyon tőkeértékére következtetni, mert nem lehetett volna a munka hozadékát a tőkéjétől elválasztani. Amde az angol income-tax nem egyéb, mint hozadékadók összege, melynél az adó személyi minősége csak egyes intézkedésekben jut kifejezésre. Hogy a következtetés sok helyen mégis keresztülvihető, arról alább fogunk megemlékezni.

Alig kell mondanunk, hogy a Giffen által eszközölt számítás jósága szükségkép az alap megbízhatóságától, ez esetben az income-tax-kivetés helyes voltától függ. Azt azonban mindenki tudja, hogy az adó kivetése sehol sem lehet szigorúan pontos. Eltekintve attól,

hogy saját jövedelmét sem ismeri minden ember: az adó-bevallások vagy hivatalos felbecslések rendszeren jóval alul maradnak a valóságon. Igaz, hogy az angol income-tax-nak meg van az az előnye, hogy csekély lábbal bír — a 70-es évek átlagában 1.5%, 1881—86. közt 2.5% — de azért nem kevésbé valószínű, hogy sok jövedelem kivonja magát az adó alul, nevezetesen az, mely nem ingatlan birtokából foly. A hiba, mely e körülményből ered, nemcsak a nemzeti vagyon értékének végösszegében fog mutatkozni, hanem zavarólag hat az az egyes hozadéktörvények viszonylagos nagyságát feltüntető számokra is.

De az angol jövedelmi adó alapul vételének nemcsak ezen, mindennemű adóból kiinduló számítással közös fogyatkozása van meg, hanem találunk ott oly hibaforrásokra is, melyek még kétségesebbé teszik az alap elfogadhatóságát. Értjük azt a körülményt, hogy az angol jövedelmi adó nem mindig a — magángazdaságilag vett — tiszta hozadék után vettetik ki, hanem sok tételnél csak egy része vonatik le a termelési költségeknél (pl. házaknál nem vonják le a javítási költséget). E körülmény szintén nehezíti az egyes hozadéktörvények tőkeértékének helyes becslését.

Mielőtt tovább mennénk a Giffen által adott számítás meg-bírálásában, ide igatjuk a becslés legfőbb adatait:

	hozadék (ezer font sterl.)	tőkésítési időszak években	tőkeérték (ezer font sterl.)
A) rovat:			
földek	65.039	26	1 691.313
házak	128.459	15	1,926.885
B) rovat:			
haszonbérlok nyeresége	65.233	8	521.864
C) rovat:			
közkölcsonk a belföldiek levo- nása után	21.096	25	527.400
D) rovat:			
összes egyéb jövedelem (ide értve egy kis tételt az A) rovatból)	149.016	4—30	2,952.289
összesen	428.843	4—30	7,619.751
a jövedelmi adó kivétel alul kimaradt vagy adó alá nem tartozó vagyon becslése	125.179	5—15	2,417.685
összesen	554.022	4—30	10,037.436

A mi már most a felhozott egyes tételeket illeti, nagyobb nehézséget a B) és D) rovat (az angol műkifejezés szerint »shedule») okoz. A haszonbérlok nyeresége tulajdonképp összetett jövedelmi alak, eredménye egyrészt a földművelésnél használt tőkének, másrészt a vállalkozói tevékenységnek, a szellemi munkának. Már most hogyan tőkésítsük e tételt, hogy belőle a nemzeti vagyon azon részének, a mely a haszonbérlok kezén van, forgalmi értékét megtaláljuk? Nyilvánvaló, hogy itt csak nagyon önkényes becslésről lehet szó, oly becslésről, mely valószínűleg óriásilag változik a becslő egyéni fel-fogása szerint. A fundus instructus — mert csak erről lehet itt szó — az income-tax e rovatából okszerűleg ki nem nyomozható. Még inkább erre a véleményre kell jutnunk akkor, ha tekintetbe vesszük azt aényt, hogy az angol adótörvények szerint a »farmers profit»

Angliában a haszonbér felével, Skóciában és Irhonban annak egyharmadával vétetik rendszeren egyenlőnek. Giffen úgy vél magán segíthetni, hogy itt csak 8-szoros összeget vesz a tőkésítésnél, holott a föld hozadékánál a 26-szorosat használja; oly eljárás, mely magában éles világot vet az e nemű becslés megbízhatatlanságára.

Egészen hasonló az eset a *D)* rovat hatalmas összegeinél. Az ide tartozó adótárgy általában a kereset, eredjen az ipari, kereskedelmi, szállítási vállalatból vagy az úgynevezett szabad foglalkozásokból. Nem szükséges mondani, hogy itt ép oly nehéz megtudni azt, hogy a megadózottat hozadék mily része rovándó fel a keresetnél használt vagyonnak (Giffen szerint vett tőkének) és mily része esik a munkára és szorosan vett vállalkozói nyereségre. E nehézség, melyet fentebb már érintettünk, a *D)* rovat egyes tételeinél különböző fokban jelentkezik, a mi részben visszatükröződik a Giffen által tőkésítési alapul vett évek számánál, mely 4 és 30 közt ingadozik, de leginkább feltűnik a »trade and professions« tételnél, hova a legtöbb közép- és kisipari és kereskedelmi foglalkozás tartozik, s a hol értekező egyszerűen követte Baxter példáját, (»National Income« című, ugyancsak a társaság ülésén 1868-ban felolvasott értekezésében) az income-tax alá eső 180 millió font sterling kereset egy ötödrészét, vagyis 36 milliót vévén fel olyan bevétel gyanánt, mely az ezen foglalkozási ágakban szereplő tőkére esik. Bizonynyal a legönkényesebb feltevés és sajátságos módja az angol nemzet vagyonát kideríteni hivatott becslésnek, mikor az iparban alkalmazott gépek és felszerelések értéke általában s a tengeri hajókban rejlő óriási kincs ily kerülő uton, a kereseti adóalap egy bizonyos hányadának tőkésítése útján állapittatik meg.

A jövedelmi adó által nem érintett nemzeti vagyon becslésének nehézségeit nem akarjuk feltüntetni. Elhiszszük értekezőnek, hogy pl. az 50 millió font sterling, a mely jövedelmet az angol nemzet szerinte külföldi beruházások révén élvez, a nélkül, hogy azt a jövedelmi adó utolérné, a legjobb meggyőződés szerint van felvéve, bár tudjuk, hogy ez ép oly önkényes és minden ellenőrzést kizáró becslés, mint a bevételt nem nyújtó ingó vagyonnak 960 millió fonttal történt felvétele.

Giffen az általa nyert számokat arra használja fel, hogy az angol nemzet jelenlegi vagyonát összemérje egyrészt más nemzetek vagyonával — felhasználva e célra az északamerikai Egyesült Államok hivatalos cenzusát, Fovillenek Franciaországára, Manalskinak Belgiumra és Pantaleoninak Olaszországra vonatkozó számításait — másrészt pedig arra, hogy az Angliára vonatkozó régibb adatokkal eszközöljön összehasonlításokat. Az előbbi párhuzamokba nem követjük értekezőt, annyival kevésbé, mert ez esetben a különböző becslési módokra is ki kellene terjeszkednünk; az utóbbit illetőleg csak röviden jelezzük, hogy a Giffen által idézett források a nemzeti vagyon röviden emelkedéséről tanuszkodnak. A 17-ik század elején, a mely időpontra a becslések visszanyulnak, 100 millió fontra tették a nemzeti vagyont, a melyet most Giffen, mint láttuk, vagy százszor akkorára becsül. Természetes, soha sem szabad feledni, hogy mindeme becsléseknél a pénz értékének hullámozása is közbejátszik; valamint azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az 1600. évre vonatkozólag felbecsült vagyon 4 1/2 millió lélek közt oszlott meg, míg most 37 milliónyi lakosságról van szó.

Ezeknél a nagyon régi idők homályába visszamenő becsléseknél, a melyek az összes nemzeti vagyon értékét egy összegbe foglalva akarják kifejezni, többet érnek Giffennek azon arányszámai, melyek a föld és házak szerepét a nemzetvagyonban világítják meg különböző időszakok szerint. E számok mutatják a feltűnő változást, melyen az angol nemzet keresetforrásai átmentek. Az első adat, 1690-ből, még a nemzeti vagyon 600/o-ára teszi a földek értékét, míg a házak 150/o-kal szerepelnek. Az utóbbiak aránya 1812-ben is változatlan, míg a földek értéke már csak 44/o-a a nemzetvagyonnak, 1860-ban 300/o-a és a legújabb Giffen-féle becslésnél már csak 170/o-a, míg a házak értékének arányszáma most 190/o. Habár nem fogadhatjuk is el mindezen számokat abszolút becsléseknek, arra bizonynyal elégségesek azok, hogy az egykor agrikol britt szigetek közgazdaságának mai jellegére világot vessenek.

A mi a legközelebb lefolyt tíz év alatt beállott változásokat illeti, azokat Giffen külön fejezetben tárgyalja. Alapul szolgálnak azon adatok, melyeket értekező az 1875. évre vonatkozólag ugyanezen számításmód mellett talált volt. A végösszeg a tíz év alatt 17¹/₂0/o emelkedést mutat, holott a megelőző évtizedben 400/o volt a gyarapodás. Az egy fejere eső nemzeti vagyon — számbavéve a lakosság gyarapodását — 1875-től 1885-re Giffen szerint csak 10 fonttal, vagyis 40/o-kal emelkedett. A felolvasást követő vita alkalmával felszólaltak közül többen (Hendriks, Bourne, Craigie) magasnak találták még ez elég szerény emelkedést is, különösen a földművelés kedvezőtlen helyzetét emelve ki. E szempont, mely bennünket, magyarokat, nem kis mérvben érdekel, kifejezésre talált értekező becsléseiben is, bár elég sajtáságos módon. Az income-tax alapján szolgáló hozadék 1885-ben vagy 2 millióval alacsonyabb ugyan, mint 10 évvel ezelőtt, de e csekély (vagy 30/o-os) különbség nem elégitette ki Giffent s hogy számoljon a földben rejlő nemzeti tőke értékének tényleges csökkenésével, lejjebb szállította azt a szorzót, melynek segélyével a tőkésítést keresztülvitte. E szorzó, mely egyébiránt Angliára és Skóciára más, mint Irországra, ezuttal átlagban 26, holott 1875-ben 30 volt. A különbség, mely így előáll, meghaladja a harmadfél-százmillió fontot (2¹/₂ milliárd forint). Itt tehát úgy tűnik fel a dolog, mintha egy óriási összeget vesztett volna az angol nemzet, mintha tőkéjének egy részét az idő egyszerűen elseperte volna a föld színéről. Hasonló, bár valamivel kisebb összegű — 130 millió font — veszteséget tüntet fel Giffen a haszonbérlok tőkéjének rovatánál, hol a tőkésítési évszámot 10-ről 8-ra szállította alá. Ellenben emelte értekező ezt a szorzót a gázművek, vasutak, nyilvános társaságok, külföldi értékpapírok hozadékának tőkésítésénél, úgy, hogy itt összesen vagy negyedfélmillió font vagyongyarapodás jő ki, melyhez az angol nemzet úgy jutott, mint valami felülről jött ajándékhoz.

Megengedve azt, hogy a tőkésítési szorzó ily változtatásai a nemzeti vagyon helyes becslése szempontjából jól alkalmaztattak: annyi e változtatások szükséges voltából is kitűnik, miszerint a nemzeti vagyon ily becslései az ország gazdasági erejének idő és térben való összehasonlítására nem alkalmasak. Ha az országos kamatláb minden változása visszatükröződik a vagyonkimutatásokban — s ez bizonynyal elkerülhetlen dolog — úgy óriási hullámzásokat fogunk látni az anyagi jólét minden állandósága mellett is. Oly körülmény, mely arra vezet, hogy a nemzeti vagyon leltározását

egyáltalán mellékesnek tekintsük a nemzeti jövedelem kipuhatólása mellett. A vagyon értéke csak akkor birna gyakorlati fontossággal, ha szó lehetne annak elidegenítéséről, ellenben a jólét fokát megítélni elég a nemzeti jövedelem ismerete. S ha Giffen ez utóbbival megelégszik, mennyivel könnyebb és egyszerűbb lett volna a megoldandó feladat!

Van egy másik nagy hibája is a nemzetek vagyonaára vonatkozó ilyennemű számításoknak s ez a pénz értékének fentebb már érintett váltakozása. Giffen ezuttal azzal vigasztalhatta meg az angolokat, hogy a vagyonszaporodás, melyet kimutat, csak látszólag csekély, valójában elég nagy, mert hisz a vagyon becslése pénzben történt, a pénz értéke pedig ma nagyobb, mint volt tíz éve! Ámde az olyan mérés, melynél maga a mérték változó, nem ér semmit, s a számok úgy, a mint előttünk állanak, nem adnak sokkal jobb felvilágosítást, mintha valaki hazánk buzaterméséről szólván, egyszer mérővel, másszor meg hektoliterrel számítana. Ez a hiba egyébiránt közös minden összehasonlítással, mely pénzben kifejezett értékekben történik s előfordul a nemzetjövdelem pénzbeli felbecsülésénél is. Azért minden ilyennemű becslésnél egyuttal adni kell vagy a felbecsült tárgyak természetbeni, lehetőleg részletezett leltárát, vagy azt a kulcsot, mely a pénz értékének változását feltünteti. Hogy ezt nem tette, az Giffen részéről alig érthető mulasztást képez.

A jeles angol statisztikusnak, elismerjük, nagy gonddal készült számításai ezuttal is csak arról győznek meg bennünket, hogy a kitűzött feladat a statisztika mai fegyvereivel sikerrel még nem oldható meg s hogy a kísérlet, mely előttünk fekszik, már is veszedelmesen közel áll azon határhoz, hol a komoly statisztika végződik s kezdődik a nagy számokkal üzőtt többé-kevésbé szellemes játék.

A tübingai »*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*« idei (46-ik) évfolyamának második füzetében az első helyet foglalja el Schüffle értekezése: »*Die Bekämpfung der Sozialdemokratie ohne Ausnahme-gesetz.*« A fáradhatlan veterán író, ki régebben hatalmas kötetekkel gazdagította a társadalmi tudományok elméletét és mindenkor előszeretettel látszott foglalkozni a szocializmus problémájával, ezuttal a Németbirodalom egy nagy horderejű politikai kérdését tárgyalja s mint az értekezés címéből is sejthető, útmutatást ad arra nézve, hogy minő eszközökkel kell a szocialdemokraták felülkerekedésének veszélyét elhárítani, olykép, hogy az 1878. október 21-ki — hatástalannak bizonyult — szocialista-törvény fentartása elkerülhetővé váljék.

A kérdés tárgyalása egyrészt általános elvi szempontjai által válik ki, másrészt érinti az oly országokat is, melyekben a szocialdemokraczia harcza nincs napirenden, a mennyiben a közgazdasági reformpolitikát nemcsak a munkásügy, hanem a birtokos osztály szocialális kérdései tekintetéből is előírja.

A kiinduló pont, melyet Schüffle választ, jogtörténeti. Azon kezdi, hogy a német szocialista-törvény a *ius singulare* egy nemét képezi, miután a közönséges jog alól a szabadságjogok elvonása, illetve korlátozása által kivételt tesz. A jogtörténelem tanúsága szerint ily kivételek előfordulnak mindannyiszor, valahányszor régi társadalom küzd egy újabbal, régi felfogások, régi jognézletek harcolnak újonnan keletkezettekkel. Az erősebb, az uralkodó elem a gyengébbet rendszeren kedvezőtlen elbánásban részesíti, megvonja

tőle a *ius commune* alkalmazását, kivételes jogszabályokat alkot részére. Ez az eljárás, habár csak az erősebb jogán alapul is, a köz, az egész szempontjából teljesen igazolt. A szélső liberalis felfogás s az az észjog, mely a szabadságról, mint velünk született egyenlő jogról beszél, nem képes magyarázatát adni e kivételes jognak, a mely nyilván nem áll összhangban az általános emberi szabadsággal. A most uralomra került felfogás, mely nem az egyénből, hanem az összeségből indul ki, egyszerű megoldását adja ez alakulatoknak, a nélkül, hogy a szabadság fölvén csorbát ejtene. Mert ha a szabadság nem velünk született jog folyománya is, az összeség érdekében áll annak — kellő mérvig — fentartása, miután a társadalom fejlődése csak akkor élénk, ha tagjai egyenlőkép szabadon érvényesülhetnek. Nem az egyénért, hanem az összeségért van a szabadság, de csak azon fokig, a meddig éppen az összeség előnyére válik. Ha tehát a kivételes jog, mint az általános szabadság megszorítása, megfelel azon célznak, hogy az összeséget a szabadság esetén fenyegető veszély elől megóvjá, akkor az ellen a modern társadalombölcsészetnek kifogása nem lehet.

Azt a kérdést már most, hogy a német szocialista-törvény megfelel-e említett feladatának, Schäffle tagadólag dönti el. Indokait e helyen nem részletezzük; a legfőbbek a következők. A szocialista-törvény a maga intézkedéseivel egyáltalán nem érinti a veszély alapját, a mely abban áll, hogy a nagy tömeg hisz a szocializmus kivihetőségében és boldogító voltában. Ellenkezőleg, a tilalmi szabályok csak arra vezetnek, hogy a proletár elemek ebbeli hite megerősödjék. Mint akármely új tan csak nyer az által, ha hirdetői martyrok szerepét vihetik és ha a hatalom rendkívüli védezközök választása által önkényt kelti az emberekben azt a meggyőződést, hogy nagy veszély által érzi magát fenyegetve: úgy a szocializmus csak nyer nymbusában a tudatlan tömeg előtt, ha a kivételes törvény fennáll. Az üldözöttek összetartása és ez összetartásban rejlő ereje, másrésről pedig az üldözök biztonságérzete, melyet a kiereszszakolt csend támaszt: ezek idézték elő a szocializmus terjedését, mely a legutóbbi választásoknál már minden gondolkozott megdöbbenett. Annyi bizonyos, hogy a veszélyt ez esetben kivételes törvénnyel elhárítani nem lehet: a felforgatás előkészítését és kitörését akadályozni lehet ugyan, de a tévhit terjedésének ily eszközök egyáltalában nem állják útját. A propaganda a szocialista törvény daczára folyik, többé-kevésbé titkosan, de feltartóztatlanul s a setétben tartott evangéliumnak meg van még az az előnye is, hogy látni és olvasni nem lehet, csak hinni kell benne; pedig ép a világosan látás volna az, mi az ábrándokról leránthatná a leplet s az olvasni tudókat meggyőzné arról, hogy az ígért földje nemcsak elérhetlen világ, hanem egyáltalán nem paradicsom.

Schäffle azon nézete, hogy a szocialista-törvény czéltévesztett rendszabály volt, még nem jelenti azt, hogy szerinte a szocializmus abban az alakjában, a melyet szociáldemokracziának nevezünk, nem teszi szükségessé az állam védekezését. Értekező, habár nincs is megelégedve a jelen állapotokkal s habár a közgazdaság mai kapitalisztikus szervezetét nem tartja is olyannak, melyet más szervezet ne válthatna fel: nagy veszélyt lát abban, hogy a tömeg a népuralom eszményét a magántőke- és földtulajdon eltörlésével és valamely nehezen elképzelhető összgazdálkodás eszméjével egyesítse. A szocializmus

nem lesz jobb az által, hogy a népuralom kívánalmával egyesül: a szociáldemokraczia csak csábítóbb alfaja a szocializmusnak, mely maga a jelen társadalom felforgatását jelenti. — De nem osztja azon optimisták reményét sem, kik azt hiszik, hogy a szabaddá tett szociáldemokraczia önmagát fogja fölemészteni az által, hogy tanait a nyilvánosságra lesz kénytelen hozni, a mikor kitűnik azok képtelensége és bekövetkeznek a pártszakadások. Ellenkezőleg, Schäffle nagyon is sürgeti az óvintézkedéseket. Ezek két osztályra oszthatók; olyanokra, melyek közvetlenül és olyanokra, melyek közvetve hatnak a veszély elhárítására. Az előbbieket egyrészt a közönséges büntetőjog kiegészítése, illetve szigorítása, aztán a közigazgatási eszközök: a rendőri és katonai erőnek a netáni felforgató kísérletek megelőzésére és megghusítására alkalmas felhasználása. Ezen eszközöket Schäffle elégségeseknek látja a szocialista-törvény elejtése esetén előreláthatólag fokozódó izgatások és háborgások leküzdésére. De a fősúlyt az általa ugynevezett közvetett eszközökre fekteti, a melyek a veszély gyökereit — a mint Schäffle mondja — a szocializmus babonáját volnának hivatva kiirtani. A miről itt első sorban szó van, az a pozitív közgazdasági politika. Egyéb tényezőkben bizni nem igen lehet; sem a vallás, sem a tudomány, sem a népnevelés nem elégségesek arra, hogy az izgatók igéreteit hatálytalanná tegyék. A legutóbbit illetőleg épen azt a nézetet tartja értekező, hogy az inkább a szociáldemokraczia malmára hajtja a vizet, mikor a félműveltségnél többet nem adva, képessé teszi a munkást a szocialista tanok megismerésére, a nélkül, hogy azok képtelenségéről meggyőzőné. A tudomány, Schäffle szerint, ki maga is sokat működött az idevágó kérdések tisztázása körül, meglehetősen megtette a magát a félrevezető tanok kiigazítására. Maga az, mit a nagynevű író jelen cikkében a füzet 212. és következő lapjain felhoz, magvas bírálata a szocialista eszmemenetnek, oly bírálat, melynek érdeméből ezuttal nem von le a szerzőnél gyakran előforduló túlságosan elvont kifejezés mód. Ámde a tudomány által tisztázott eszmék közkinccsé válása nagyon is lassú folyamat s az eredményt bevárni alig van idő. Nem marad más hátra, mint a pozitív reformpolitika, mely egyrészt kielégíti a proletariátus indokolt követeléseit, másrészt szervezi és erősíti a birtokos osztályt, úgy, hogy a jelenleg uralkodó jogrenddel megelégedett elemek száma és ereje a felforgatni vágyók tömegét meghaladja. A feladat Németországra nézve értekező szerint nemcsak a közgazdasági, hanem az alkotmányjogi térre is kiterjed, mely utóbbin az általános szavazatjogban rejlő veszélyt kellend ellensúlyozni, nehogy a szocialisták reménye, a képviselőválasztásoknál aratott győzelmek útján uralomra kerülni, továbbra is fenmaradjon. A mit Schäffle e részben mond és javasol, az annyira külön nemzeti ügy és tulajdonképi tárgyunktól oly messze vezet, miszerint annak ismertetéséről lemondunk s csak a közgazdasági reformjavaslatokat érintjük.

A gazdasági politika természetszerűleg két részszé különíthető el; ugymint a proletariátussal és a birtokos osztállyal szemben követendő politikára. Az előbbit illetőleg Schäffle alig mond újat és különben is csak érinti az egyes pontokat: nemzeti és nemzetközi munkásvédelem a normálmunkanap kérdésével, a munkásosztály támogatása a bérküzdelemben ipari bíróságok, egyeztető hivatalok és főleg a munkások saját szervezkedésének előmozdítása útján; a fogyasztási egyletek és a megfelelő adótörvényhozás, mint a proletár

osztályok jövedelmét kimélő politika elemei; a munkások biztosítása, kötelező takarítás behozatala s aztán a lakásügy reformja és a nép egészségügyének ápolása. Csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy Schäffle ezuttal egészen élesen hangsúlyozza az önségély szükségét és javasolja munkásoknak úgy, mint birtokosoknak, hogy egységes szervezet által adjanak erőt törekvéseiknek.

Ezzel megérkezünk az értekezés azon részére, mely a birtokos osztállyal szemben követendő politika teendőivel foglalkozik. Ez a politika ismét három külön irányban hathat: ez irányok a birtokosok érdekeinek ápolása, aztán a birtokos osztályban szakadást létesítő érdekellentétek elhárítása s végre a munkának lehetőség szerint való részesítése a birtokban.

A birtokosok érdekei közül a parasztosztály fentartásának fontosságát emeli ki értekezőnk. Ez az osztály az, melynek keblében soha sem merülhet fel munkáskérdés azon egyszerű okból, mert itt a munka a tőkével, illetve földdel egyesülve van; itt tehát a munka megrövidítésnek kitéve nem lehet. A paraszt osztály az, melyre mindenkor lehet támaszkodni a jelen jogrend hiveinek. Elsőrendű társadalmi feladat tehát ez osztályt megszabadítani a veszélyektől, melyek azt netán fenyegetik. Érdekes és reánk, agrikol népre szerfölött tanulságos, a mit e részben értekező mond. A porosz árverési statisztika számaiból indulva ki, oly pozitív jogi reformokat kíván, melyek az örökjog s aztán a vételi és hiteljog módosítása által a nem-termelő hitelből eredő eladósodásnak korlátokat szabjon. Hogy ezt a földbirtokosok hitelszövetkezetekbe csoportosítása által és a jelzáloghitel bizonyos megszorításával képzeli Schäffle, azt ezuttal csak jelezve találjuk, utalással szerzőnek »Die Inkorporation des Hypothekar-Kredits« című művére. Az eladósodás azonban nemcsak a parasztosztályt fenyegeti, hanem még fokozottabb mérvben emészti a középosztályt, azon tapasztalati szabály szerint, hogy a végrehajtás folytán történő birtokváltozások gyakorisága azon arányban nő, a melyben a járadékból eredő bevétel szemben a munka hozadékával emelkedik, vagyis a mint a föld tulajdonosa saját keze munkájával kevésbé vagy éppen nem vesz részt a föld művelésében.

Még csak az utolsó követelményt érintjük, azt t. i., mely oda irányul, hogy a munkásoknak lehetségessé tegye a birtokszerzést, ez által a birtokos osztályba emelve fel a proletár tömeg lehető nagy részét s így gyengítve a felforgató, erősítve a fentartó elemet. Az eszközök itt is csak érintvők: a munkásbiztosítás kifejlesztése túlbiztosítássá és takarításra célzó berendezések, aztán a pályaválasztás irányítása, a munkaalkalmak kellő köztudomásra hozatala és a tanonczfelvételnek okszerű rendezése és foglalkozások szerint való beosztása, a szabad költözködés és kivándorlás fentartásával volnának az itt röviden jelzett rendszabályok.

Röviden vázoltuk a jeles író cikkének tartalmát; de e vázlat is elégséges, úgy hiszszük, arra, hogy a Schäffle által képviselt irányról képet alkothassunk. Magát az embert úgy, mint az egész iskolát ismételten elnevezték félszocialistának. A milyen laza a kifejezés egyáltalán, ép oly rosszul alkalmazott az a jelen esetben. S ha ki nem tudott világosan különböztetni, azt Schäffle legújabb értekezése fényesen meg fogja győzni arról, hogy a legpozitívabb szocialpolitika követelése még egy cseppet sem szocializmus.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Fővárosunk bűnügyi statisztikája 1885—1889-re.

A morálstatisztikának az a legdúsabb forrása, mely a büntető igazságszolgáltatás számadataiból fakad, már rég felszínre hozta azt aényt, miszerint az emberek erkölcsi magatartása nemcsak országról országra, de egy ország határain belül is vidékről vidékre változik. S ezen nincs mit csodálkozni; az ellenkező eset egészen érthetetlen volna. Mindazon tényezők, melyek az ember fizikai és szellemi életére befolyanak, kell, hogy visszatükröződjének a bűnügyi statisztikában. Az égalj nagyobb változásai, a nép faji jellege úgy, mint foglalkozása, azután az anyagi jólét és műveltség különböző megoszlása (hogy csak néhány tényezőt említsünk), kell, hogy kifejezésre jusson az elítéltek táborában. S ha egy tekintetet vetünk valamely ország kriminalisztikai térképére, a sötétebb és világosabb színezés, az egyes bűncselekmények gyakoribb vagy ritkább volta vidékek szerint megbecsülhetetlen kulcs az illető kerület szociológiai viszonyainak ismeretéhez s egymagában is biztos következtetést enged a társadalmi és gazdasági viszonyok egész sorozatára.

Sajnos, hogy hazánk kriminalisztikai térképe mindezideig nem készült el. Történtek ugyan kísérletek a bűncselekmények földrajzi megoszlásának feltüntetésére, a feldolgozás azonban mindig nagyon töredékes maradt. Ennek oka a feladat nehézségeiben keresendő. Igazán jellemző képet a büntett helyi megoszlásáról csak úgy nyerhetünk, ha lehető kis területek viszonyait tesszük vizsgálódásaink tárgyává. Nagy területek összevonásával elmosódik a kép, elhomályosodnak a megkülönböztető jelek; egymást ellensúlyozzák, megsemmisítik a legjellemzőbb egyedi sajátosságok. Hisz köztudomásúnálunk a vidéken, hogy egyik falu legényei harcziás hirben állhatnak, míg a szomszéd faluban alig van verekedés; hogy egyik községben nagyon gyenge lábon áll a vagyonbiztonság, míg a másikban egészen türhető viszonyok uralkodnak. Már most, ha mindezen községek a megyei kimutatásban egybefoglaltatnak, vagy épen ország-részek szerint csoportosítottatnak, akkor az ellentétek egymást közömbösítik s kapunk oly átlagot, a mely édes-keveset mond abból, a mit megtudni érdekünkben állana.

Ámde a statisztikai kutatásnak ily részletekbe menő kiterjesztése szertelen fáradsággal jár. A német birodalmi statisztika, mely épen a

kriminalitás vizsgálatában páratlan sokat nyújt: évi kimutatásaiban rendszeren a 90 törvényszék területe szerint állítja össze az elítélteket. Egy-egy területegység tehát átlag 520.000 emberre terjeszkedik ki; oly népességre, mint két-három közép nagyságú magyar megyéé összevéve. Az 1887. évre szóló bűnügyi statisztikai kiadvány azonban terjedelmes táblázatokat és pontos térképeket közöl, a melyek egészen kis területekig (porosz Kreis-ek, illetőleg a megfelelő közig. egység) alámenve részletezik az egyes vidékek kriminalisztikai jellegét. Az itt tekintetbe vett területek átlagos népessége alig több, mint két közép nagyságú magyar szolgabírói járásé együttvéve. A kimutatás azonban csak az elítéltek összes számára és négy gyakoribb és jellemzőbb bűncselekményre terjeszkedik ki: az összes bűncselekmények területi megoszlásának ily tüzetes feltüntetése nemcsak rendkívüli sok munkát, de óriási táblázatokat is kívánt volna, melyektől még a német statisztikai hivatal is visszaretent. — Hazai statisztikánk kimutatja ugyan az elítéltek számát törvényszékek és járásbíróságok szerint, de az egyes bűncselekményeknél már nem megy bele a területi megoszlás részletezésébe; az országos statisztikai hivatal rendelkezésére álló eszközök nem engedvén meg az erre való kiterjeszkedést. A hivatal irattárában őrzött ősanyagból azonban ki lehet bongészni a szükséges adatokat. Ez anyagból kísérlettük meg a főváros bűnügyi statisztikáját főbb vonásaiban összeállítani. A kép, melyet ez uton nyerünk, nemcsak annyiból bír érdeklél, mert tudtunkkal e nemből az első kísérlet, hanem azért is, mert hazánkra vonatkozólag megerősíti azon eredményeket, melyeket a külföldi statisztika a nagyvárosok kriminalisztikai jellegét illetőleg megállapított.

Mielőtt azonban a számok feltüntetésébe fognánk, meg kell jegyeznünk, miszerint adataink a budapesti kir. törvényszék s a budapesti két büntető járásbíróság kimutatásain alapulván, azok egészen szorosan véve nem adják a fővárosban elkövetett bűncselekmények statisztikáját. Az elkövetés helye bűnügyi statisztikánkban nem képezi a felvétel tárgyát. Az eljáró bíróság illetékessége pedig hazai jogunk szerint nem függ elválaszthatlanul egybe a büntett elkövetési helyével. Ugy a törvényszék hatáskörébe eső bűncselekményeknél, mint a járásbíróágiaknál van eltérésnek helye. A nélkül azonban, hogy itt ez eltérések részletezésébe kellene bocsátkoznunk, megjegyezzük, miszerint azok valami jelentős befolyást alig gyakorolnak a számok alakulására, úgy, hogy céljainkra teljesen jól használhatjuk a jelzett bíróságok adatait.

Egy más és egész terjedelmében tekintetbe veendő eltérés forrása a budapesti törvényszék kivételes illetősége a büntető törvénykönyv I—IV. és XI. fejezeteibe ütköző bűncselekményeknél (felségértés, a király, a királyi ház tagjainak bántalmazása és a király megsértése, hűtlenség, lázadás és pénzhamisítás a 209. §-ba ütköző hamis pénz kiadásának vétsége nélkül), mely a jelenlegi budapesti kir. ítélőtábla egész területére kiterjed. Az idetartozó elítélteket, miután semmi kulcsunk nincs a tett elkövetési helyének megítélésére, egyszerűen elhagyjuk, megjegyezve, miszerint az így kimutatásainkból kimaradt egyének száma az 1885—1889. évek átlagában 31, vagyis az összes elítélteknek alig 1^o/o-a, úgy, hogy a hiba, melyet azok elhagyása által elkövetünk, elenyésző csekély.

A fent mondottak szem előtt tartásával a Budapesten az

1885—1889. évben büntett és vétség miatt elítéltek számát és a népességhez való arányát ¹⁾ a következő kimutatás adja:

év	büntett		vétség		együtt	
	egy- általán	10.000 lakosra	egy- általán	10.000 lakosra	egy- általán	10.000 lakosra
1885.	589	15	1.914	47	2.503	62
1886.	464	11	1.797	44	2.261	55
1887.	618	15	2.136	50	2.754	65
1888.	603	14	1.887	44	2.490	58
1889.	632	14	2.101	48	2.733	62
5 évi átlagban	581	14	1.967	46	2.548	60

A mint látjuk, számaink egyik évről a másikra jelentékenyebb hullámzást mutatnak ugyan, de határozott fejlődési irány nem vehető ki; egyébként is öt év sokkal rövidebb idő, hogysem abból a változás irányára következtetni lehessen. Az országos kiállítás éve (1885) magasabb arányt adott az átlagnál s az azt követő év mutatja a quinquennium legalacsonyabb arányszámát: oly jelenségek, melyek magyarazata elég közelfekvő.

Ha már most áttérünk arra a kérdésre, hogy a főváros kriminalitása mikép aránylik a vidékéhez, úgy találjuk, miszerint az összes elítéltek arányszáma Budapesten s az ország egészében nagy eltérést nem mutat. Az 1885—1887. években, melyekre vonatkozólag már a végleges adatok állanak rendelkezésünkre, az országos arány 10.000 lélekre 55, a fővárosban 61.²⁾ E számok alapján tehát még nem lehet azt mondani, hogy fővárosunk jelentékenyen rosszabb viszonyokat mutat, mint a vidék.

Ámde, ha az elítéltek összes száma nem sokkal magasabb is a fővárosban, mint a vidéken: statisztikánk mégis mutat oly eltéréseket, melyek a nagyvárosi társadalom nagyobb bűnösségét tanúsítják. A büntető-törvénykönyvünkbe felvett megkülönböztetés büntett és vétség szerint megengedi, hogy a cselekmények súlyosságára e két kategória arányából következtetést vonjunk. Nos, fenti számaink szerint a fővárosban 1885—1887. közt 13 büntett miatt elítélt esett 10.000 lélekre, holott az országos átlag nem egészen nyolcz. A főváros itt már sokkal rosszabb színben tűnik fel; mert azt látjuk, hogy míg a kisebb bűncselekmények aránya meglehetősen egyez a vidékével, addig a súlyosabbak száma több, mint másfélakkora. Még rosszabb világot vet a fővárosra a legsúlyosabb büntetési nemek, a fegyház és börtön aránya az összes büntetések között. A börtön vagy másfélszer, a fegyház meg éppen kétszer oly gyakran szerepel a büntetések közt, mint az országos átlagban, a mi világos jele annak, hogy a fővárosban a legsúlyosabb bűncselekmények sokkal gyako-

¹⁾ A főváros népessége a jelzett évek folyama alatt egyszer, 1886. július 1-én megszámláltatott, mikor is az itt tekintetbe jövő polgári népesség 411.917 főnek találtatott. Az arányszámok kiszámításánál az évi közép népességet óhajtván alapul venni, az 1887—1889. évekre a fővárosi statisztikai hivatal által felvett népszámot használtuk, míg 1885-re az 1886. évi számlálás eredményének tekintetbe vételével számítottuk ki a valószínű lakosságot.

²⁾ Közgazdasági és statisztikai Évkönyv. Újabb harm.-negy. évfolyam. 602. lap.

riabbak, mint a vidéken. A kriminalitás tehát, ha extensive nem is, de intensive sokkal magasabb fokú, mint az országban általában.

Amde valamely terület kriminalisztikai jellegéről tiszta képet csak akkor kaphatunk, ha az egyes bűncselekmények gyakoriságát külön-külön vizsgáljuk. Az elítéltek tábora heterogen tömeg, melyet elemezni kell, hogy abból az illető vidék vagy város társadalmi, gazdasági helyzetére következtetést vonhassunk. Ezt teszszük a következőkben, mikor is a bűnügyi statisztikánk által felvett csoportok körül csak a jelentősebbekre szorítkozunk és pedig az 1885-től 1889-ig terjedő quinquennium minden egyes évére külön s aztán az ötéves átlagban adjuk az elítéltek számát, kimutatva egyuttal azt, hogy 100.000 lélekre fővárosunkban átlag hány elítélt jut az egyes bűncselekményeknél:

a bűncselekmény megjelölése	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.	ötéves átlag	100.000 lélekre esik
gyilkosság	4	8	—	4	2	4	0.8
szándékos emberölés (ideértve a felindu- lásban elk. ember- ölést)	4	3	17	5	3	6	1.5
gyermekgyilkosság és kitétel, valamint magzatelhajtás . .	5	3	12	8	8	7	1.7
súlyos testi sértés (a halált okozó s. t. s. ideértésével) . . .	112	99	153	132	92	118	28
könnyű testi sértés .	132	91	110	69	78	95	23
rágalmazás és becsü- letsértés	430	467	476	300	464	427	101
szemérem elleni bűn- cselekmények . .	44	29	23	9	18	25	6
lopás	1.146	1.016	1.193	1.169	1.298	1.164	276
rablás és zsarolás . .	12	15	8	7	14	11	2.6
sikkasztás (nem hiva- tali), zártörés és hűtlen kezelés . .	254	164	257	257	359	258	61
orgazdaság és bűn- pártolás	61	79	104	142	113	100	24
csalás	36	24	39	41	17	31	7
csalárd és vétkes bukás	13	18	42	34	15	24	6
okirathamítás s egyéb hamisítási cselekm.	17	8	17	24	13	16	3.7
gyűjtogatás	1	2	4	2	2	2	0.5
hatóság elleni erőszak	72	81	98	87	60	80	19

Táblázatunk csak akkor nyer érdeket, ha azt az országos szá-
mokkal hasonlítjuk össze.¹⁾ Ez összehasonlítás ki fogja deríteni,
hogy melyek fővárosunk kriminalitásának jellemző vonásai s egyuttal

¹⁾ Ld. Közgazdasági és statisztikai Évkönyv. Újabb harmadik-negyedik évfolyam. 604. l. Az 1888-ra és 1889-re vonatkozó adatok még végleg egybeállítva nem lévén, az 1885—1887. évi számokkal kell beérnünk. Tekintve azonban, hogy itt meglehetősen állandó viszonyokról és csak nagy vonásokról van szó, azok egészen biztos alapul szolgálnak az összehasonlításnál.

meg fogja engedni, hogy e vonásokat összemérjük a külföld nagyobb városaiban tett tapasztalatok eredményével.

A személy elleni bűncselekmények legveszélyesebbjén, a gyilkosságon kezdve, látjuk, miszerint az a fővárosban nem gyakoribb, de nem is ritkább, mint a vidéken. Itt, úgy látszik, oly cselekménnyel van dolgunk, melynek rugói sokkal erősebbek, semhogy azokon a foglalkozás vagy műveltség városias vagy vidékies jellege változtatna. S ha számbaveszszük, hogy épen a gyilkosság gyakorisága országonkint kevésbé változik, mint egyéb élet elleni bűncselekményeké, csak megerősítve látjuk azt a feltevést, miszerint a gyilkosságnál, hogy úgy mondjuk, az általános emberi természet egyik nyilvánulása előtt állunk.

Másképp már a szándékos emberölés eseteinél. Ezek a fővárosban az országos átlag felén alul maradnak. Hazánk szomorú viszonyai, melyek a külfölddel való összehasonlításnál tünnek csak fel egész élességökben, itt tehát enyhülve mutatkoznak, bár Budapesten még mindig ötször oly gyakori e bűncselekmény, mint a Németbirodalomban.

De a személybiztonság nagyobb volta nemcsak a szándékos emberölésnél helyezi előnybe a fővárost, szemben az országos átlaggal, hanem a testi sértés bűncselekményénél is. Akár külön tekintsük a súlyos testi sértés büntetést és vétségét s aztán a könnyű testi sértést, akár együvé foglaljuk ezeket, mindig azt találjuk, hogy a főváros arányszáma csak egy-harmadát vagy egy-negyedét képezi az országos számnak. A korcsmai dulakodások s egyéb ilyenmő hősieskedések klasszikus talaja a falu; a nagy város szokásai nem adnak számukra nagy helyet s a hol megvolna is a hajlam elkövetésökre, közel áll a közbiztonság öre, a rendőrség, a mely természetesen főleg oly bűncselekmények megakadályozására alkalmas, melyek többé-kevésbé nyilvánosan követetnek el.

Azon személy elleni bűncselekmények közé, melyek a fővárosban ritkábbak, mint a vidéken, tartoznak a rágalmazás és becsület-sértés is. A ki tudja, mily nagy szerepet játszanak e cselekmények hazai bűnügyi statisztikánkban, az nagy érdeklődéssel fogja kutatni az okokat, melyek odahatnak, hogy e népies bűncselekmények miatt fővárosunkban majd csak fele annyi embert ítél el a bíróság, mint a vidéken. — Hogy a felsőbb társadalmi rétegek tartózkodása e sértéseknek a bíróság elé vitelétől szerepet játszik e számokban, az kétséget sem szenved. De azontúl kérdés lehet, hogy a bírák békéltető eljárása nem játszik-e közbe az arányszám lejjebbzállítására, vagy azt kell-e felvennünk, miszerint a nagy város lakosai még sem foglalkoznak annyit hırhordással, pletykával, mint a falu vagy kis város társadalma?

Van azonban két kategóriája a személy ellen irányzott támadásoknak, melyek tekintetében megfordul a koczka s a főváros jut rosszabb helyzetbe. Mindkettő közös sajátsága, hogy a nemi étellel van szoros kapcsolatban s az erkölcsök lazaságának jeléül szolgálhat. Értjük a gyermek és magzat elleni s aztán a szemérem elleni bűncselekményeket. Nem lephet meg a tény, hogy fővárosunk az előbb említetteknel vagy kétszer, az utóbbiaknál háromszor-négyszer oly magas arányt mutat, mint az ország átlaga. Sajnos, hogy itt a kellő részletezés hiányában nem mehetünk bele azon viszonyok vizsgálataiba, melyek több világot vetnének a nagyváros e nemű kriminali-

tására és különösen, hogy nem választhatjuk szét statisztikailag azon bűncselekményeket, melyek a családi élet körén belül játszódnak le s e fontos kötelék tiszteletben tartásának és tisztaságának fokát mérni megengednék. Egyébiránt igaz az is, hogy törvényhozásunknak itt talán nem jól alkalmazott liberalizmusa amugy is megnehezítené a statisztikai kutatás dolgát.

Az eddigiekből azt láttuk, miszerint a személy elleni bűncselekmények a fővárosban egészben véve ritkábbak, mint a vidéken. Az a két rovat, mely mindenütt a legtöbb elítéltet tartalmazza, a testi épség s a becsület ellen elkövetett bűncselekmények rovata, erősen a főváros javára billenti le a mérleget. — De egészen megváltozik a helyzet, mihelyt a vagyon elleni bűncselekményekre térünk át. Ezek közt gyakoriság dolgában első a lopás, melynél összehasonlításainkat ezennel megkezdjük.

Egy pillantás a lopás miatt Budapesten elítéltek számára, meggyőzhet arról, hogy e rovatnál a főváros helyzete nem kedvező. Az összes elítéltek 45/0-át meghaladja az az 1.164 elítélt, ki évente egyre-másra lopás miatt a hüvösre kerül. Az országos összegben éppen fele arányban szerepel a lopás, mint a fővárosban. S ha a lopás súlyosabb eseteit, a lopás büntetettét a vétségektől különválasztjuk, úgy kimutatásaink arról is meggyőznek, miszerint az előbbieket aránylag még gyakoribbak, mint az utóbbiak. Az üzletszerűen üzött lopás az első rovatba tartozik s valószínűleg nagyon közrehat annak növelésére. A betörések és egyéb minősített lopások szintén gyakoribbak lehetnek, mint a vidéken s az a körülmény, hogy törvényünk szerint az 50 frt. értéken felüli lopás már büntettnék minősül, szintén odahat, hogy éppen a gazdag fővárosban aránytalanul magas a lopás büntette miatt elítéltek száma. A lopás vétsége a legszegényebb osztály magas arányából kifolyólag szintén magas, bár a vidékkel való összehasonlításnál nem szabad felednünk, miszerint az ott inkább előforduló lopási nemek, az erdei falopás, a gyümölcs s egyéb termény ellopása kihágást képez s így nem szerepel a vétségek statisztikájában.

A lopással szorosan összefüggnek a statisztikánkban orgazdaság és bűnpártolás cím alatt összefoglalt cselekmények. Ezek aránya is körülbelül kétfélekora Budapesten, mint a vidéken.

Ellenben alig van eltérés a rablás és zsarolás fejezeténél. Itt, hol a személy ellen intézett erőszak vagy fenyegetés képezi a cselekmény ismervét, mintegy átmenettel van dolgunk személyi és vagyoni büntettek közt. És rovatunk számai szépen éreztetik ez átmeneti jelleget azzal, hogy nem térnek el az országos átlagtól. A nagyobb személybiztonság és a vagyon veszélyeztetettebb helyzete kiegyenlíti egymást.

Ha tovább megyünk a vagyon elleni bűncselekmények sorában, három oly rovatba jutunk el, a hol a főváros arányszámai az országéhoz képest ijesztően rosszak. Ezek a sikkasztás (nem hivatalnok által elkövetett), zártörés és hűtlen kezelés, a csalás s a család és vétkes bukás három fejezetébe tartozó bűncselekmények, vagyis azok, melyeket per eminentiam kulturalis büntetteknek szoktunk tekinteni. Ezek fővárosunkban négyszer-ötször oly gyakoriak, mint az országos átlagban. Nagyon erős eltérés, bár a magyarázatot a nagyváros gazdasági és társadalmi helyzetében könnyű megtalálni. Sehol sem kezelnek annyian és annyi idegen vagyont, mint Buda-

pesten, az 'üzlet sehol sem oly élénk menetű, mint a fővárosban és végre itt aránylag háromannyi az önálló kereskedő (a férfinépességben az 1881. számlálás szerint), mint az országban. Ezek az okok egyenkint elégségesek, hogy indokolják a számok adatait a három rovatban s egyuttal valószínűvé tegyék, hogy itt valóban jellemző vonásokkal van dolgunk, a melyek elválaszthatlan kiegészítő részei a nagyváros bűnügyi képének.

Szintén a kultúrával járó bűncselekmények közé tartoznak az okirathamisítás s egyéb rokon hamisítási cselekmények. Ezek tekintetében szintén magas a főváros aránya, bár az eltérés itt sokkal csekélyebb.

A vagyon elleni bűncselekmények tekintetében tehát ép ellenkezőleg állunk, mint a személy ellenieknél: azok a fővárosban aránytalanul gyakoribbak, mint a vidéken. — De a mint voltak kivételek a szabály alól a személy ellen elkövetett büntettek sorában, úgy van itt is, a vagyon elleniek között egy, — és pedig magában igen veszélyes büntett — mely a fővárosban sokkal kisebb arányban fordul elő, mint a vidéken, értjük a gyujtogatást. Az országos átlag száma itt vagy háromszor oly magas, mint a fővárosé. A falunak ez a réme nem talál alkalmas talajra a nagyvárosban.

Mielőtt megválnánk a főváros kriminalitásának az egyes bűncselekmények szerint való részletezésétől, még egy rovatról kívánunk megemlékezni: a hatóságok elleni erőszak rovatáról. Itt a főváros aránya kétszer oly magas, mint az országé. Az a körülmény tehát, hogy a városban a polgár térileg közelebb van az államhatalom szerveihez és nevezetesen a nem nagy népszerűségnek örvendő rendőrség közegeihez, nagyobb surlódást idéz elő köztők, a mi szintén csak természetes. Sőt, ha tekintetbe vesszük, hogy mennyire léptenyomon kíséri a nagyváros lakosát az ezer- és ezerféle tilalmat előíró rend ellenőre, még csodálkozhatunk, hogy az összeütközések száma nem nagyobb a felmutatottnál. Igaz, hogy a nagyváros embeérének több alkalma is van meggyőződést szerezni arról, hogy ez összeütközések reá nézve nem vezethetnek jóra.

A vázlat, melyet számaink segítségével a főváros bűnügyi jellegeről összeállítottunk, hasonló ahhoz, melyet a külföldi statisztika a nagyvárosokról általában már rég megalkotott. Már Quetelet¹⁾ tudta, hogy a hol az emberek sűrűbben élnek együtt s a hol nagyobb a különbség szegény és gazdag közt: ott nagyobb a bűncselekmények száma is. Oettingen²⁾ szörnyű sötét képet fest a nagyvárosok erkölcsi romlottságáról. Tudva van azonkívül, hogy az ugynevezett classe dangereuse éppen a nagyvárosokban üti fel tanyáját. De nem célunk e részben sem az irodalmat, sem a hivatalos statisztikai kimutatásokat felhozni a hasonlatosság igazolására és pedig az utóbbit annyival kevésbé, mert a hivatalos statisztika e téren a külföldön is nagyon keveset tett még. A tett elkövetésének helye csak Németországban képezi a feljegyzés tárgyát, másutt az ítélő bíróság területének figyelembevételével kell beérnünk. S itt a területi részletezés hiánya többnyire megakasztja a tüzetes összehasonlítást. Így Ausztriában a bécsi törvényszék illetősége kiterjed a fővároson kívül

¹⁾ Physique sociale ou essai sur le développement des facultés de l'homme. IV. 324. l.

²⁾ Die Moralstatistik. 461. és köv., 504., 532., 564. l.

fekvő területekre is (egészen a magyar határig) s így a büntettek és vétségekre vonatkozó kimutatások, melyek a törvénszékek területei szerint foglalván össze, nem adják vissza tisztán az osztrák főváros kriminalisztikai jellegét. Még inkább így van ez a többi osztrák nagy városnál. Hasonló baj van a franczia és még inkább az olasz bűnügyi statisztikában. Egészen kifogástalan anyagot csak az az öt éves időközött felölő német statisztikai felvétel ad, melyet fentebb már említettünk. Sajnos, hogy az csak néhány bűncselekmény gyakoriságát vizsgálja s így nincs módunkban az összehasonlítást mindazon bűncselekmények szerint keresztülvinni, melyeket fentebb részleteztünk. A mint a német felvétel van, még mindig elég érdeket nyújt arra, hogy hazai adatainkkal összemérjük. Volt ott az 1883—87. évek átlagában a 20 százezeren felüli lakossággal bíró városban; melynél a városi terület külön van választva a vidéktől, az elítéltek száma, a birodalom összes elítéltjeinek arányát 100-ra téve:

terület	összes elítél- tek, büntett és vétség	erőszak és fenyegetés hivatalnokok ellen	veszélyes testi sértés	lopás	csalás
birodalom . .	100	4	15	28	4
20 nagyváros	134	8	13	38	8
Berlin	121	7	8	33	6
Hamburg . .	166	11	13	49	12
München . .	143	4	21	40	12
Drezda . . .	104	7	4	33	8
Lipce	137	9	5	46	10

A mint látjuk, a személy elleni bűncselekmények képviselője, a veszélyes testi sértés, valamivel ritkább a nagy városokban, mint a vidéken, ellenben a lopás és még inkább a csalás jóval gyakoribb. A hivatalnokok elleni erőszak vagy fenyegetés, mely nagyjában összeesik a mi »hatóság elleni erőszak« rovatunkkal, vagy kétszer oly magas számokat mutat. Az egyes városok közül Berlin a testi sértéseknél csak fele oly arányt ad, mint a birodalom átlaga s így e részben még inkább közeledik fővárosunkhoz, mint a nagyváros általában; még közelebb áll hazai viszonyainkhoz a két száz főváros, Lipce és Drezda.

Ha ehhez hozzáteszszük, hogy a franczia nagyvárosokra vonatkozólag szintén úgy találták,¹⁾ hogy a személy elleni büntettek kisebb számmal szerepelnek, kivéve a magzatelhajtást, ellenben a vagyon elleniek gyakoribbak, kivételt képezvén ez alól a gyújtogatás cselekménye: úgy megerősítve látjuk számaink tanulságát s eredménykép elfogadhatjuk azt a tényt, hogy a szabályszerűség, mely itt országról országra jelentkezik: a nagyvárosok társadalmi viszonyainak közös vonásaiból ered. S midőn kiderül, hogy ezek a közös vonások, melyeknek létezéséről nemcsak a kriminal-statisztika győz meg, sokat megtámadott és sokat lenézett hazai statisztikánk segélyével is kideríthetők, mikor azt látjuk, hogy hivatalos adatgyűjtésünk számai összhangban állanak nemcsak a külföld adataival, hanem mindazzal, a mit deduktíve, a nagyváros társadalmának ismeretéből következtetnünk kell, úgy, azt hisszük, e körülmény fényesebb igazságot szolgáltat statisztikánk részére, mint bármely jogosult önvédelem.

Dr. Ráth Zoltán.

¹⁾ Földes Béla: A bűnügy statisztikája. 52. l.

A magyarországi takarékbetétek.

A szorosabb értelemben vett Magyarországon 1888. végén a hitel közvetítésére szolgáló intézeteknél a takarékbetétek alakjában elhelyezett tőkék összege már 481¹/₂ millió forintba rúgott. Ez az egy milliárd frankot jóval meghaladó összeg még népesebb és vagyonosabb országban is tekintélyes volna, hazánkban pedig, hol a tőkék felhalmozódása sokkal lassabban és kisebb mértékben történik, mint Nyugat-Európa iparos országaiban, épen rendkívülinek mondható. Nem csoda tehát, ha azok, kik Magyarország gazdasági haladását és megizmosodását vitatják, egyik legfényesebb argumentumul mindig a takarékbetétek hatalmas összegét szokták felhozni; még kevésbé csodálhatjuk, ha a közérdeklődés élénk figyelemmel kíséri a takarékpénztári intézmény működését s irodalmi téren már régóta beható megvitatás tárgyát képezi, hogy takarékpénztáraink mennyiben felelnek meg hivatásuknak s esetleg mily reformokra szorulnának. Mi ez igen fontos kérdéshez, bár korántsem tartjuk eldöntöttnek, nem kívánunk hozzászólni; azt sem akarjuk ezuttal vizsgálni, hogy vajon teljesen jogosult-e azok felfogása, kik a takarékbetétek szaporodását a nemzeti vagyon tiszta növekedésének tekintik, e helyütt egyszerűen csak a takarékbetétek ismertetésére akarunk szorítkozni, a mint azt a hivatalos adatgyűjtés lehetővé teszi s némi összehasonlítást fogunk tenni az osztrák és porosz takarékpénztárak adataival, mert bár nagyon jól tudjuk, hogy a magyar és a külföldi takarékpénztárak egészen más alapon fejlődtek s más szempontok szerint ítélendők meg, még sem hiszszük, hogy adataik összehasonlítása nem volna sok tekintetben tanulságos.

Összehasonlításunkba természetesen az osztrák és porosz pénzügyintézetek közül csak a takarékpénztárakat vesszük fel, ellenben hazánkban nem láttuk indokoltnak csak a takarékpénztárakra szorítkozni, minthogy a takarékpénztárak, bankok, szövetkezetek takarékbetéti üzlete között különbség nincs, sőt a hitelintézeteknek két előbb nevezett csoportja közt igen sok esetben egyáltalán csak a névben van különbség, de nem a lényegben, mert hogy az X vagy Y községben alapított intézet népbank vagy takarékpénztár nevet visel-e, az korántsem valami mélyreható szervezeti különbségnek, mint inkább csak az alapítók izlésének és önkényes tetszésének következménye.

Az összes hazai hitelintézeteknél a takarékbetétek növekedését kezdettől, a legelső takarékpénztár felállításától fogva a következő kimutatás tünteti föl:

É v	Takarékbetétek állománya	Növekedés f o r i n t	Apadás
1840 . . .	205.529	205.529	—
1841 . . .	346.700	141.171	—
1842 . . .	960.565	613.865	—
1843 . . .	2,080.691	1,120.126	—
1844 . . .	3,792.105	1,711.414	—
1845 . . .	5,938.399	2,146.294	—
1846 . . .	8,739.582	2,801.183	—
1847 . . .	10,954.553	2,214.971	—
1848 . . .	9,292.687	—	1,661.866
1849 . . .	8,959.366	—	333.321

É v	Takarékbetétek állománya	Növekedés f o r i n t	Apadás
1850 . . .	10,551.148	1,591.782	—
1851 . . .	13,300.709	2,749.561	—
1852 . . .	16,596.754	3,296.045	—
1853 . . .	16,692.333	95.579	—
1854 . . .	15,967.945	—	724.388
1855 . . .	17,314.344	1,346.399	—
1856 . . .	19,813.055	2,498.711	—
1857 . . .	23,816.091	4,003.036	—
1858 . . .	28,310.232	4,494.141	—
1859 . . .	32,610.237	4,300.005	—
1860 . . .	36,336.499	3,726.262	—
1861 . . .	40,032.768	3,696.269	—
1862 . . .	43,390.987	3,358.219	—
1863 . . .	44,830.833	1,439.846	—
1864 . . .	45,538.768	707.985	—
1865 . . .	49,303.143	3,764.375	—
1866 . . .	55,439.856	6,136.713	—
1867 . . .	67,297.760	11,857.904	—
1868 . . .	91,767.139	24,469.379	—
1869 . . .	123,336.302	31,569.163	—
1870 . . .	134,327.829	10,991.527	—
1871 . . .	163,701.586	29,373.757	—
1872 . . .	180,143.869	16,442.283	—
1873 . . .	174,208.372	—	5,935.497
1874 . . .	181,635.066	7,426.694	—
1875 . . .	198,411.566	16,776.500	—
1876 . . .	217,018.018	18,606.452	—
1877 . . .	236,580.476	19,562.458	—
1878 . . .	249,537.598	12,957.122	—
1879 . . .	282,978.433	33,440.835	—
1880 . . .	305,262.059	22,283.626	—
1881 . . .	336,215.333	30,953.274	—
1882 . . .	352,813.987	16,598.654	—
1883 . . .	378,788.050	25,974.063	—
1884 . . .	393,618.305	14,830.255	—
1885 . . .	405,454.350	11,836.045	—
1886 . . .	434,108.740	28,654.390	—
1887 . . .	444,766.337	10,657.597	—
1888 . . .	481,950.017	37,183.680	—

Negyvenkilenc év közül, vagyis körülbelül egy félszázad alatt, csak négy évben csökkent a takarékbetétek állománya; először a szabadságharcz zivataros napjaiban, majd nemsokára a keleti háború hatása alatt, végre 1873-ban az általános közgazdasági válság alkalmával. Az 1859. évi olaszországi, sőt még az 1866-ki porosz és olasz háború sem gyakorolt hátrányos hatást a takarékbetétek képződésére, ellenben a boszniai okkupáció éve jelentékenyen meglassította a takarékbetétek növekedését s a legújabb időben is (1887-ben) a fenyegető külpolitikai bonyodalmak, úgy látszik, szintén nem multak el minden hatás nélkül, bár a határozott összefüggést nem mernők állítani, minthogy más években is, midőn politikai okok fenn nem

forogtak, szintén előfordul a takarékbetéteknek a szokottnál mérsekeltebb gyarapodása.

1875. óta a takarékbetétek évi növekedése egyetlen egy évben sem volt 10 millió forintnál kevesebb, három évben a 20 milliót is meghaladta. A növekedéssel tehát nagyon meg lehetünk elégedve; nem szabad azonban felednünk, hogy e szaporodás nemcsak kívülről, új betétek útján állt elő, hanem főleg a már korábban megtakarított tőkék, a régi takarékbetétek tőkésített kamataiból. A korábbi évekről ez irányban nincsenek adataink, de az utóbbi öt évről számszerűleg is ki tudjuk mutatni, hogy az évi növekedésben mennyivel szerepelnek a tőkésített kamatok s mennyi esik az új betétekből származott növekedésre:

	1884-ben frt.	1885-ben frt.	1886-ban frt.	1887-ben frt.	1888-ban frt.
1. Bankok:					
A takarékbetétek növekedése.	3,000.972	450.774	6,603.760	3,488.437	10,117.581
Tőkésített kamat	2,030.079	2,035.404	2,303.730	2,420.429	2,718.754
A növekedés a tőkésítésnél több (+), kevesebb (—) . . +	970.893	— 1,584.630	+ 4,300.030	+ 1,068.008	+ 7,398.827
2. Takarékpénztárak:					
A takarékbetétek növekedése.	10,861.278	10,589.369	20,154.896	6,356.935	24,506.998
Tőkésített kamat	12,539.879	13,032.999	13,450.745	14,017.978	14,971.284
A növekedés a tőkésítésnél több (+), kevesebb (—) . . —	1,678.601	— 2,443.630	+ 6,704.151	— 7,661.043	+ 9,535.714
3. Szövetkezetek:					
A takarékbetétek növekedése.	994.629	818.087	1,688.342	773.452	2,486.561
Tőkésített kamat	631.537	628.744	777.363	725.369	898.908
A növekedés a tőkésítésnél több (+), kevesebb (—) . . +	363.092	+ 189.343	+ 910.979	+ 48.083	+ 1,587.653
4. Földhitelintézetek:					
A takarékbetétek növekedése.	— 26.625	— 22.185	227.392	38.773	129.263
Tőkésített kamat	23.034	21.374	28.234	27.282	30.692
A növekedés a tőkésítésnél több (+), kevesebb (—) . . —	49.659	— 43.559	+ 199.158	+ 11.491	+ 98.571
Összes hitelintézetek:					
A takarékbetétek növekedése.	14,830.255	11,836.045	28,654.390	10,657.597	37,240.403
Tőkésített kamat	15,224.529	15,718.521	16,560.072	17,191.058	18,619.638
A növekedés a tőkésítésnél több (+), kevesebb (—) . . —	394.274	— 3,882.476	+ 12,094.318	— 6,533.461	+ 18,620.765
Tőkésített kamat a betéti állá- dék százalékában	3'87	3'88	3'81	3'87	3'88

Az összes hitelintézeteket tekintve, öt év közül háromban a takarékbetétek állománya a tőkésített kamatok nélkül nemhogy emelkedett, hanem inkább megcsökkent volna. E számokból azonban nem következtethetjük azt, hogy a korábbi években is hasonló lett volna az arány; távolról sem. Elég egy tekintetet vetnünk a takarékbetétek növekedéséről imént közölt táblázatra, hogy meggyőződünk, hogy a takarékbetétek növekedése 1874-től 1883-ig szükségképen évről-évre meghaladta a tőkésített kamatok összegét, mert ha a betétállománynak 4⁰/o-ára tesszük is a tőkésített kamatokat, azok még 1878-ban sem rúghattak annyira, mint az összes betétnövekedés.

Legállandóbban növekedtek kívülről a szövetkezeteknél elhelyezett betétek, ezeknél a tőkésített kamatok egyetlen évben sem haladták meg az összes betétnövekedést, a bankoknál is csak egy évben s adatainkból úgy látszik, hogy a bankokhoz újabban aránylag erősebben folynak a betétek, mint a takarékpénztárakhoz, például 1888-ban a bankoknál a takarékbetétek növekedése az év elején volt

betéti állománynak 16¹⁵/₀-ára rúgott, a takarékpénztáraknál csak 6⁷⁸/₀-ára. Még szembezőköbb a különbség, ha csak a kívülről jövő szaporodást tekintjük, míg ugyanis a bankoknál 62⁶⁵ millió forint betétállomány mellett az 1888. évi növekedés a tőkésített kamatokon kívül 7⁴⁰ millió forintot tett, a takarékpénztáraknál 361⁶¹ millió betéti állomány mellett csak 9⁵⁴ millió forintot, az előbbieknél 11⁸¹, az utóbbiaknál ellenben csak 2⁶⁴/₀-át az év kezdetén volt betéti állománynak.

Összehasonlítául álljanak itt az osztrák és porosz takarékpénztárak adatai:

Osztrák takarékpénztárak.

É v	A takarékbetétek állománya az év végével	A takarékbetétek évi növekedése		Tőkésített és kifizetett kamatok	
		összesen	a tőkésített kamatokon kívül	összesen	a betétek száza- lékában
		forintokban			
1884	925,925.395	57,626.065	21,003.910	36,622.155	3 ⁹⁶
1885	985,757.757	59,832.362	20,899.317	38,933.045	4 ⁰⁵
1886	1.054,021.902	63,264.145	27,212.756	41,051.389	3 ⁸⁹
1887	1.091,201.620	37,179.718	— 5,395.017	42,574.735	3 ⁷⁷
1888	1.153,758.154	62,556.534	18,161.679	44,394.855	3 ⁸⁵

Porosz takarékpénztárak.

É v	A takarékbetétek állománya az év végével	A takarékbetétek évi növekedése		Tőkésített kamatok	
		összesen	a tőkésített kamatokon kívül	összesen	a betétek száza- lékában
		forintokban			
1883/84	985,117.886	74,619.989	47,542.879	27,077.110	2 ⁷⁵
1884/85	1.057,442.255	75,201.386	46,035.838	29,165.548	2 ⁷⁶
1885/86	1.131,604.656	72,919.693	43,295.385	29,624.308	2 ⁶²
1886/87	1.235,221.578	97,465.937	63,679.361	33,786.576	2 ⁷⁴
1887/88	1.336,298.710	100,661.600	66,013.361	34,648.239	2 ⁵⁹

E két kimutatás nem egészen egyöntetű, az osztrák statisztika nemcsak a tőkésített, hanem a kifizetett kamatokat is kimutatja, a porosz statisztika ellenben, úgy mint a magyar, csak az előbbieket. Késégekivül mindkét eljárásnak van előnye, de hátránya is s ha tökéleteset kívánunk, egyikkel sem elégedhetünk meg; teljesen kielégítő adatok beszerzése azonban a takarékpénztárakra igen nagy munkaterhet róna.

A fentebbi adatokból azt látjuk, hogy a tőkésített kamatokat nem számítva, öt év közül egyben Ausztriában is több volt a takarékbetétek kivétele, mint az új betevés, Poroszországban ellenben az új betétek évről évre meghaladták a kivett összegeket s különösen a két utolsó évben igen nagy volt a betéteknek kívülről való növekedése.

Az utolsó öt évet véve tekintetbe (mert hisz korábban ily adataink a hazai takarékbetétekről nem is voltak) Magyarországon, a takarékbetétek kívülről való gyarapodása, mikor a legnagyobb

volt (1888-ban), az év elején volt betéti állománynak $4\frac{190}{0}$ -ára rúgott, Ausztriában ellenben (1886-ban) $2\frac{76}{0}$, Poroszországban pedig (1886/87-ben) $5\frac{680}{0}$ -át tette. E számok azt látszanak mutatni, hogy habár Poroszországban némileg erősebb a takarékbetétek külső szaporodása, mint nálunk, Ausztriában sokkal gyengébb. Nem szabad azonban felednünk, hogy e nagy növekedés nálunk korántsem rendes, hiszen öt év közül háromban, a mint már említettük, a tőkésített kamatokat nem számítva, takarékbetéteink nem hogy szaporodtak volna, hanem inkább megfogytak s ha a növekedést a lélekszámhoz hasonlítjuk, akkor sem állunk oly különösen jól, míg ugyanis nálunk a legkedvezőbb évet véve, a takarékbetétek külső növekedéséből minden lélekre átlagosan $1\frac{24}{0}$ frt. esett, Ausztriában $1\frac{16}{0}$ frt., Poroszországban pedig $2\frac{28}{0}$ frt.

A takarékbetéti üzletnél egyik legfontosabb kérdés, hogy a betett tőkék mennyire mozgó természetűek? Ennek nagy gyakorlati jelentősége van, mert a közgazdaság törvénye szerint az élvezett és engedélyezett hitelnek összhangban kell állnia egymással. Régóta tudjuk, hogy hazai takarékbetéteink, melyek nem az állandó elhelyezést kereső apró betétekből nőnek oly óriás összegre, sokkal mozgóbb természetűek, mint a külföldi takarékbetétek. 1884. óta (nem számítva az 1885. évi budapesti kiállítás alkalmával az 1883. évi adatokkal tett kísérletet) a takarékbetétek mozgásáról is vannak adataink, a mennyiben ismerjük úgy az új betevések összegét, mint a kivett betéti követelések nagyságát. Összes hitelintézeteinknél a betétek ezen mozgalma a következő volt:

É v	Az év folytán		Az év elején volt takarékbetéti állomány minden 100 frtjára esett	
	betétetett frt.	kivétetett frt.	új betét	visszafizetés
1884 . .	280,428.282	280,514.463	74	74
1885 . .	265,946.383	269,044.147	67	68
1886 . .	292,126.914	280,293.500	72	69
1887 . .	295,830.199	301,581.010	68	70
1888 . .	329,614.452	310,993.687	74	70

Nem állítjuk, hogy ez adatok a takarékbetétek mozgalmát teljesen visszatükrözik, még kevésbé, hogy évenként a betétek $68-70\frac{0}{0}$ -a egészen újjal cseréltetik fel s csak $21-30\frac{0}{0}$ -a marad meg a régi betéteknek. Adatainkból ez nem következik, mert lehet, hogy a régi betétek tetemes része mozdulatlanul marad, ám azért a csak néhány hétre vagy pár hónapra elhelyezett tőkék mégis magasra duzzasztják a betett és visszafizetett betétek összegét. Ez irányban is tehát részletesebb, behatóbb adatokra volna szükségünk.

A különböző jellegű pénzintézeteknél elhelyezett betétek mozgalma roppant eltérést mutat, a mint ezt a következő számok bizonyítják:

É v	Az év elején volt betéti állomány minden 100 frtjára esett					
	takarék-pénztáraknál	új betét a bankok-nál	szövetkezeteknél	takarék-pénztáraknál	visszafizetés a bankok-nál	szövetkezeteknél
1884-ben .	71	100	65	71	98	61
1885-ben .	65	88	63	66	89	61
1886-ban .	68	101	63	66	93	57
1887-ben .	—	—	—	—	—	—
1888-ban .	68	115	64	65	103	56

Legmozgóbb természetűek a bankok takarékbetétei, legállandóbbak ellenben a szövetkezeteknél elhelyezett betétek. A földhitelintézeteket

nem tartottuk szükségesnek külön feltüntetni, mert takarékbetéti üzlettel csak két vidéki intézet, a soproni és nagyszebeni foglalkozik s jelentőséggel ez üzletágban egyik sem bír.

A különböző jellegű pénzintézeteket országrészek szerint csoportosítva 1888-ban következő eltéréseket látunk:

Ország rész, pénzintézet	Az év elején volt betéti állomány minden 100 frtjára esett	
	új betét	vissza fizetés
<i>I. Budapest:</i>		
takarékpénztárak	110 frt.	106 frt.
bankok	229 »	196 »
szövetkezetek	146 »	145 »
együtt	121 frt.	115 frt.
<i>II. Duna bal partja:</i>		
takarékpénztárak	35 frt.	35 frt.
bankok	54 »	47 »
szövetkezetek	45 »	38 »
együtt	38 frt.	38 frt.
<i>III. Duna jobb partja:</i>		
takarékpénztárak	32 frt.	42 frt.
bankok	150 »	141 »
szövetkezetek	60 »	51 »
együtt	46 frt.	44 frt.
<i>IV. Duna-Tisza köze:</i>		
takarékpénztárak	79 frt.	72 frt.
bankok	133 »	123 »
szövetkezetek	144 »	125 »
együtt	90 frt.	82 frt.
<i>V. Tisza jobb partja:</i>		
takarékpénztárak	45 frt.	43 frt.
bankok	62 »	57 »
szövetkezetek	45 »	36 »
együtt	51 frt.	47 frt.
<i>VI. Tisza bal partja:</i>		
takarékpénztárak	62 frt.	58 frt.
bankok	84 »	83 »
szövetkezetek	347 »	243 »
együtt	68 frt.	64 frt.
<i>VII. Maros-Tisza szöge:</i>		
takarékpénztárak	69 frt.	66 frt.
bankok	152 »	130 »
szövetkezetek	136 »	108 »
együtt	87 frt.	79 frt.
<i>VIII. Erdély:</i>		
takarékpénztárak	50 frt.	49 frt.
bankok	109 »	103 »
szövetkezetek	38 »	36 »
együtt	55 frt.	53 frt.

Az egyes országrészek közül a betétek mozgása legnagyobb Budapesten, ezután következik a Duna-Tisza köze és a Tisza-Maros szöge, legkisebb ellenben a Duna két partján, különösen a balparton. Ha az egyes vármegyéket tekintjük, vannak megyék, melyekben a takarékpénztárak új betétei 30%-át sem teszik a betétállománynak, így például az 1888. évben Pozsony vármegyében az új betétek csak 24⁸⁰/₁₀₀, Borsodban 23⁶²/₁₀₀, Mosonban 21⁶⁹/₁₀₀, Zólyomban pedig csak 17⁴²/₁₀₀-ára rúgtak az év elején volt betéti állománynak. Igaz ugyan, hogy Borsod kivételével mindezen megyékben a visszafizetett betétek meghaladták az új betéteket s így a betétek mozgalma, bár negatív irányban valamivel nagyobb, mint a hogy az idézett arányszámok mutatják.

A betéteknek ily csekély mozgása azonban nálunk inkább csak kivétel s olyan vármegye sincs sok, hol csak 30%-ot tennék az új betétek a betéti állománynak. Nem úgy az osztrák takarékpénztáraknál, ott az év folytán befizetett betétek 1884-ben 31³⁴/₁₀₀, 1885-ben 32⁰¹/₁₀₀, 1886-ban 31³⁶/₁₀₀, 1887-ben 29⁹⁴/₁₀₀, 1888-ban pedig csak 30⁵⁹/₁₀₀-ot tettek az év elején volt betéti állománynak. Természetesen az egyes koronaországok közt ott is nagy eltérést látunk, például az 1888. évet véve, míg Galicziában 48³⁸/₁₀₀, Bukovinában 44⁰⁴/₁₀₀, az osztrák tengerparton pedig 42⁶⁷/₁₀₀ volt az arányszám, Alsó-Ausztriában csak 29⁰⁴/₁₀₀, Morvaországban 27⁸⁴/₁₀₀, Sziléziában 27⁶⁰/₁₀₀, Krajnában 27⁴⁷/₁₀₀, Karinthiában 24²⁵/₁₀₀, Felső-Ausztriában 23²⁰/₁₀₀, Dalmáciában pedig csak 19⁵⁴/₁₀₀, sőt ez utóbbi országban 1887-ben csupán csak 13⁰⁷/₁₀₀. Poroszországban hasonlóképen csekély a betétek mozgása, 1887/88-ban az új betétek csak 28⁵⁹/₁₀₀-ot tették a betéti állománynak s hogy a visszafizetések sem okoztak oly túlságos erős mozgalmat, mint nálunk, azt a következő számok legjobban igazolják:

	100 frt. új betétre esik visszafizetés		
	Magyarországban	Ausztriában	Poroszországban
1884-ben	100 ⁰³ frt.	92 ²⁸ frt.	82 ⁹⁵ frt.
1885-ben	101 ¹⁶ »	92 ⁹⁵ »	84 ⁹⁷ »
1886-ban	95 ⁹⁵ »	91 ²⁰ »	80 ⁴⁷ »
1887-ben	101 ⁹⁴ »	101 ⁷⁴ »	81 ³⁰ »
1888-ban	94 ³⁵ »	94 ⁵⁶ »	—

Szociális szempontból igen fontos volna tudnunk, hogy a társadalom különböző osztályai mily arányban részesülnek a takarékbetétekben. Ily adataink azonban nincsenek, mert a hitelintézetek nem terhelik s talán üzletök lassítása nélkül nem is terhelhetik magukat azzal, hogy a betevők foglalkozását is tudakozzák, azt azonban meg lehetne tőlük kívánni, hogy legalább a betétek gyanánt náluk elhelyezve levő árpapénzek és közpénzekről készítsenek külön kimutatást; ez útbaigazítással természetesen ki lehetne számítani, hogy tulajdonképen mennyi esik a magánmegtakarításra. A betevőknek foglalkozás szerinti kimutatását azonban némileg pótolja a betéti könyveknek az összegek nagysága szerint eszközölt csoportosítása, mert a kis és nagy betéteknek egymáshoz való aránya a szociális viszonyokra is enged következtetést.

Régóta ismert tény, hogy nálunk a takarékbetétekben nem az apró betétek bírnak túlnyomósággal, mutatja ezt az egy takarékbetéti könyvre eső túlságos magas átlag. Sehol a világon — még az északamerikai Egyesült Államokat sem véve ki — átlagosan egy könyvre

oly nagy összeg nem esik, mint nálunk; ezt természetesen nem a nagyobb vagyონosságnak tulajdoníthatjuk, hanem a betétek eltérő természetének, a mozgó üzleti tőke túlnyomóságának az állandó elhelyezést kereső apró megtakarítások felett. Úgy látszik, a hazai takarékbetéteknek ez a jellege az idők folytán még erősebb lesz, legalább az átlagos összeg csaknem állandóan emelkedő irányt mutat; esett ugyanis átlagosan egy betéti könyvre 1884-ben 735 frt., 1885-ben 733 frt., 1886-ban 749 frt., 1887-ben 749 frt., 1888-ban pedig 773 frt., némi kis visszaesés tehát csak egy évben volt s 1888-ban már 28 frttal volt nagyobb a betéti átlag, mint 1884-ben. A betéti átlag növekedését azonban nemcsak nálunk tapasztaljuk, ugyanazt a tümenényt látjuk az osztrák és porosz takarékpénztáraknál is s alig szenved kétséget, hogy leginkább a betétek belső szaporodásával, a kamatok tőkésítésével függ össze. Az osztrák takarékpénztáraknál 1883-ban átlagosan egy könyvre 491 frt. esett, 1888-ban pedig már 528 frt., a porosz takarékpénztáraknál 1883-ban 272 frt., vagy ha még tovább visszamegyünk, 1875-ben csak 251 frt., 1887-ben ellenben már 564 frt.

A betéti könyvek száma az összes hazai hitelintézeteknél 1884-ben 534.431, 1888-ban pedig 623.176 darab volt; a növekedés tehát 16⁶/₁₀-ot tett, míg a takarékbetétek állománya ugyanazon idő alatt 22⁴/₁₀-kal növekedett; a népesség szaporodásánál azonban a betéti könyvek szaporodása is gyorsabb volt s míg 1884-ben 1000 lélekre átlagosan csak 39 könyvecske esett, 1888-ban már 42; vagyis legújabbán körülbelül minden 24-dik embernek van egy takarékbetéti könyve, nem számítva természetesen a posta-takarékpénztári könyvecskéket. Magától értetődik, hogy a betéti könyvek számát a lélekszámmal nem lehet pontosan összehasonlítani, mert ugyanegy embernek lehet s tényleg van is több takarékbetéti könyve, nyájából azonban a könyvecskéket mégis azonosnak vehetjük a betevők számával.

A magas betéti átlagból következik, hogy nálunk a könyvecské aránya a lélekszámhoz nem lehet kedvező; tényleg nem is az. A »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv« legutóbbi évfolyamában összeállítottunk egy nemzetközi kimutatást s abból kitűnik, hogy a felsorolt 13 ország között a betéti könyvek aránya a lélekszámhoz minálunk a legkedvezőtlenebb. Ez adatokat érdekességünknel fogva itt is bemutatjuk, megjegyezvén, hogy az adatok nem mind ugyanazon évről szólnak, néhány ország adatait csak 1886-ról, sőt egyét csak 1885. évről ismerjük, ez azonban az arányt csak annyiban módosíthatja, hogy minden valószínűség szerint azon országoknál a könyvecské aránya a lélekszámhoz újabban még kedvezőbb. Az említett kimutatás szerint 1000 lélekre következő számú takarékbetéti könyv esett az egyes országokban:

Szászországban (1887.)	412
Dániában (1886.)	332
Svájcban (1886.)	271
Norvégiában (1888.)	220
Poroszországban (1887.)	165
Badenben (1887.)	156
Franciaországban (1886.)	133
Bajorországban (1887.)	93
Ausztriában (1888.)	—

Északamerikai Egyesült-Államokban (1887/88.) . . .	64
Németalföldön (1885.)	62
Olaszországban (1887.)	43
Magyarországban (1888.)	42

Látható e számokból, hogy nálunk a takarékoság nem terjedt úgy el a nemzet minden rétegében, mint a nyugateurópai államokban s a posta-takarékpénztárnak, mely épen az apró megtakarításokra hat ösztönzőleg, hazánkban igen nagy hivatása van.

A takarékbetéti könyveknek az összegek nagysága szerinti csoportosítását ezuttal nem akarjuk részletesen elemezni, tettük már ezt részint e folyóirat hasábjain, részint a »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«-ben, csak az 1884. és 1888. évi adatokat állítjuk párhuzamba, de ezeket is csak az összes hitelintézetekre, mellőzve a különböző jellegű pénzintézetek szerinti részletezést:

	A takarékbetéti könyvek darabszáma		Betéti könyvek, az összes szám százalékában	
	1884-ben	1888-ban	1884-ben	1888-ban
10 frtnál kisebb betéttel .	55.647	70.474	10'42	11'31
10— 50 frtos » .	99.080	112.354	18'54	18'03
50— 100 » » .	70.879	83.206	13'27	13'35
100— 500 » » .	160.243	187.464	29'98	30'08
500— 1.000 » » .	61.326	68.066	11'47	10'92
1.000— 2.000 » » .	45.000	50.961	8'42	8'18
2.000— 5.000 » » .	28.246	33.261	5'28	5'34
5.000—10.000 » » .	9.663	11.303	1'81	1'81
10.000 frtnál nagyobb » .	4.347	6.087	0'81	0'98

Az abszolút számok azt mutatják, hogy a takarékbetéti könyvek valamennyi csoportja jelentékenyen szaporodott. Legerősebb a szaporodás a legnagyobb (a 10.000 frtot meghaladó) betéteknél, ezek száma 1884-től 1888-ig 40'03%-kal növekedett; legkisebb szaporodást az 500—1.000 frtot tartalmazó betéti könyvek csoportja mutat, hol a növekedés alig haladja meg a 10'0%-ot, továbbá a 10—50 és 1.000—2.000 frtos könyvek, melyeknél a szaporodás szintén alig több 13'0%-nál. A legkisebb betétek szaporodása nagyon tekintélyes, mi arra mutat, hogy a posta-takarékpénztár életbeptetése a közönséges takarékpénztárak üzletének semmit sem ártott.

1888. évi adatainkat szembeállítva a megfelelő osztrák adatokkal, a következő párhuzamot nyerjük:

	Betéti könyvek, az összes szám százalékában	
	Magyarországban	Ausztriában
100 frtnál kisebb betéttel	42'69	39'06
100— 500 frtos »	30'08	34'75
500— 1.000 » »	10'92	12'38
1.000— 2.000 » »	8'18	8'15
2.000— 5.000 » »	5'34	4'61
5.000—10.000 » »	1'81	0'81
10.000 frtnál nagyobb »	0'98	0'24

A 100 frtnál kisebb betétek aránya kedvezőbb ugyan nálunk, mint Ausztriában, de ott viszont a 100—1.000 frtos betétek birnak túlnyomósággal s az 5.000 frtot is meghaladó nagy betétek ellenben nagyon sokkal kisebb arányban fordulnak elő. A porosz takarékpénztáraknál az apró betétek vannak túlnyomósággal, olyannyira, hogy a 30 frtnál kisebb betétek az összes könyveknek 28'67,

a 300 frtnál kisebb betétek pedig 77.16⁰/₀-át teszik s a 300 frton felüliekre csak 22.84⁰/₀ esik s hogy ezek közt is az igazán nagy betétek csak alárendelt szerepet játszanak, abból is következtethetjük, hogy a legtöbb porosz takarékpénztárnál meg van állapítva a betétek maximuma s 1.340 takarékpénztár közül csak 79 fogad el 3.000 márkát (1.500 frtot) meghaladó betéteket. A porosz takarékpénztáraknál 1877. óta soha 50.000 márkánál (ágió nélkül 25.000 frtnál) nagyobb összeg egy könyvben nem volt elhelyezve s 1887-ben a legnagyobb betét Ost-Preussenben, Brandenburgban, Pommerániában, Posenben csak 4.500 frt., Hannoverben csak 3.000 frt., Hohenzollernben pedig csupán csak 250 frt. volt, holott hazai intézeteinknél 100.000 frtra menő betéteket is találunk egyetlenegy számlán s alig van vidéki takarékpénztár, melynél egy pár 10.000 frtot meghaladó takarékbetét ne volna elhelyezve.

Statisztikánk (valamint az osztrák és porosz statisztika is) a betéti összegek nagysága szerint csak a könyvecskék számát csoportosítja, a takarékbetétek állományát ellenben ily csoportosítással nem részletezi. Pedig ez szintén érdekes volna, mert az apró betétek nagy száma azok jelentőségét a valóságnál könnyen kedvezőbb világításban tünteti fel. Közvetlenül gyűjtött adatok nélkül pontosan nem mondhatjuk meg, hogy hány forintot képviseltek a 10 frton aluli betétek, hányat a 10—50 stb. frtosok; megközelítő számítást azonban tehetünk, ha t. i. minden egyes betéti csoportnál a középárányost veszszük s azzal szorozzuk meg az illető csoporthoz tartozó könyvecskék számát, vagyis a 10 frton aluliakat megszorozzuk 5-tel, a 10—50 frtos könyveket 30-czal s így tovább. Az eredmény 1888-ban következő:

Takarékbetéti könyvek	Takarékbetéti összeg
10 frtnál kisebb betéttel	352,560 frt. 0.77 ⁰ / ₀
10— 50 frtos »	3,374,610 » 0.70 ⁰ / ₀
50— 100 » »	6,241,650 » 1.29 ⁰ / ₀
100— 500 » »	56,340,900 » 11.69 ⁰ / ₀
500— 1.000 » »	51,181,500 » 10.62 ⁰ / ₀
1.000— 2.000 » »	76,668,000 » 15.91 ⁰ / ₀
2.000— 5.000 » »	116,970,000 » 24.27 ⁰ / ₀
5.000— 10.000 » »	85,290,000 » 17.70 ⁰ / ₀
10.000 frton felüli »	85,530,797 » 17.75 ⁰ / ₀

A 10 frtnál kisebb betétek elenyésző csekély töredékét képviselik az összes betéti állománynak, sőt a 100 frtnál kisebb betétek is csak 2.06⁰/₀-át képezik az összes betéti állománynak s még az 1.000 frton aluliak is 24.27⁰/₀-át, alig egy negyedét teszik. Semmi sem illusztrálhatná ennél jobban a nagy betétek túlnyomóságát.

Említettük, hogy hivatalos statisztikánk a takarékbetétekről nem nyújtja mindazt, a mit kívánatos volna tudnunk. De azt is említettük, hogy számos adat beszolgáltatását méltányosan alig lehet a hitelintézetektől követelni. Vannak azonban oly adatok is, melyeknek beszerzéséről kár volna lemondani. Ilyen például az újonnan nyitott betéti könyvek, illetőleg számlák száma, az újabb betevések száma már létező könyvekre, a visszafizetett betétek, annak megkülönböztetésével, hogy az egész betéti követelés visszafizettetett-e, vagy annak csak egy része, stb. Mindez, valamint ezenkívül még számos kérdés, a hitelintézetek statisztikájának újabb reformját teszi szükségessé; e reform végrehajtását azonban természetesen csak a küszöbön álló népszámlálás után remélhetjük.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthkár. VII. füzet. 1890. június.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. augusztusi szám: Az ipari kartellekről (I.) Mandello Gyulától. Burgonyakeményítő-gyárak felállítása hazánkban, Mudrony Páltól; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. Huszonkilenczedik évfolyam, 1890. VI. füzet (június hó).

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 27—30. sz.

Közegészségügyi Szemle. Szerkeszti Oláh Gyula. Első évfolyam. 1890. Julius hó.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 57—65. sz.

Statistikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 205. sz. 1890. június hó: Budapest főváros 1888. évi fogyasztása és fogyasztási adó-bevételei. Laküresedések az 1889. év IV. negyedében. Az 1888. évi heveny fertőző betegedések; stb.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. von H. Braun. III. B. 1. H.: Die Aufgaben und die Organisation des Reichsversicherungsamtes, von R. van der Borgth. Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen. Fünfte Abteilung, von A. Menger. Die Unterstützungs-Vereine der Arbeiter in Italien, von M. Ertl. Die Fabriksinspektion in Frankreich; etc. — 2. H.: Zur Kritik und Reform der deutschen Arbeiterschutzgesetzgebung, von H. Herkner. Soziale Versicherung und Statistik von Oesterreich, von M. Ertl. Die russische Fabrikgesetzgebung, von E. M. Dementjef. Der Gesetzentwurf betr. die Sonntagsruhe in Ungarn, von H. Braun; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. B.5. No. 27—30.: Die Stellung der Gebildeten zur socialen Frage, Vorlesung von L. Brentano. Bestellung von Rechtsanwälten bei den k. u. k. Consular-ämtern in Sofie, Varna, St. Petersburg und Moskau. Oesterreichische Handelsstatistik. Reform der englischen Actiengesetzgebung; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von J. Conrad. N. F. XX. B. 6. H.: Die klassische Werttheorie und die Theorie vom

Grenznutzen, von H. Dietzel. Litteratur. Das gewerbliche Lehrlingswesen, von Stieda. Der Entwurf eines Reichsgesetzes über die Gewerbegerichte, von Zeller. Zur wirtschaftlichen Bewegung von Handel und Industrie in Deutschland von 1884—1888, von R. v. der Borcht; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XVI. Jahrg. VI. H.: Die Entwicklung des Handels von Triest in den Jahren 1828—1888, verglichen mit Fiume und Venedig, von A. Fell; etc.

Zeitschrift der k. preussischen Statistischen Bureau. Herausgeg. von E. Blenck. XXIX. Jg. II. Halbjahr: Zur Theorie und Technik der Armenstatistik, von G. Evert. Ueber die Ursachen der ungleich starken Zunahme der evangelischen und römisch-katholischen Bevölkerung im preussischen Staate, von A. Frh. von Fircks. Die Berufs- und Erwerbsthätigkeit der eheschliessenden Personen in ihrem Einflusse auf deren Verheirathbarkeit, die Wahl des Gatten bzw. der Gattin, das durchschnittliche Heirathsalter, die eheliche und uneheliche Fruchtbarkeit sowie das Geschlecht und die Lebensfähigkeit der Kinder, von A. Frh. von Fircks; etc.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg. Nr. 32—35.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome IX. F. 6.

Le journal de la chambre de Constantinople. 6-me année. No. 287—291.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. No. 7.: Juillet, 1890. Le Congrès international des accidents de travail, par E. Gruner. Statistique comparée de l'agriculture française en 1790 et en 1882, par Maugin. Statistique générale des naufrages, par V. Turquan. Le Secrétariat ouvrier en Suisse, par A. Liégeard; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Juillet 1890. La représentation commerciale industrielle en France, par L. Renard. Notions fondamentales; la consommation, par G. de Molinari. La réforme de notre régime hypothécaire, par E. Rochetin. La question de l'argent aux États-Unis, par G. François; etc.

Revue des deux mondes. LX. année. Tome 100. 1. Livr.: La crise agricole aux États-unis, par É. de Kératry; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LIII. — Part. II. Statistics of Insanity in England, with Special Reference to its Alleged Increasing Prevalence, by N. A. Humphreys. On Marriage Rates and Marriage-Ages with Special Reference to the Growth of Population, by W. Ogle. The Relations between Industrial Conciliation and Social Reform, by L. L. Price; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No. 2444—2448.: The Lesson of the Crisis. The Situation in Eastern Europe. The Directors Liability Bill. Silver. The New Capital Commitments of the Half Year. The Stock Markets in the First Half of 1890. Movements in the Prices of Commodities in the First Half of 1890. The cause of the Epidemic of Strikes. The Post-Office and the Telephone Companies. Twenty Years of American Agriculture. Silver Legislation in the United States. South African and Indian Gold Production. The Financial Position of the German Empire. The Factory Inspectors Reports.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A debreczeni ipar- és kereskedelmi kamara jelentése a kereskedelmi miniszter ő nagyméltóságához a kamarai kerület kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1889. évben. Debreczen, 1890.

A keszthelyi m. kir. gazdasági tanintézet 1889-iki évkönyve. Kiadja a tanintézet. Szerkesztette Deininger Imre igazgató Nagy-Kanizsa. 1890.

A kassai kereskedelmi és iparkamara jelentése a kereskedelmi miniszter ur ő nagyméltóságához a kamarai kerület kereskedelem-, ipar- és forgalmi viszonyairól. Kassa, 1890.

A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt vizállások. II. kötet. Vizállások a Dunában 1876—1887. években. Kiadja Péch József, 1890. Budapest, 1890.

Armbruster Jakab: Árfolyamingadozások a budapesti tőzsdén 1889. július 1-től 1890. jun. 30-ig. Hivatalos adatok nyomán. I. évf. Budapest, 1890.

Grünhut József: Az általános munkás betegséglýzó- és rokkant-pénztár betegedési és halálozási statisztikája. Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter úr megbízásából szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal.

1890. III. füzet. Márczius hó. Budapest, 1890.

IX. évfolyam. Az 1889. január—december végeig terjedő év. Budapest, 1890.

Pulszky Ágost: A munkáskérdés. Budapest, 1890.

Tanulmány a buza fölött. Kiadja a keszthelyi m. kir. gazdasági tanintézet. Az illető tanárok közreműködésével szerkesztette Deininger Imre igazgató. Nagy-Kanizsa, 1890.

Trautmann H.: A könyvhitelrendszer újabb alakzatai a fizetések nagy folyamatában (clearing, giro és checkrendszer). Budapest, 1890. (Különlenyomat).

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. LII. Jahrg. 6. Heft.

Beerholdt A.: Unser Kreditwesen und dessen Schäden. Dresden, 1890.

Beiträge zur Statistik des Königreichs Bayern. H. LVI. Bewegung der Bevölkerung im Königreich Bayern im Jahresdurchschnitt der Periode 1879/88. Herausgeg. vom k. statistischen Bureau. München, 1890.

Braun A.: Die Arbeiterschutzgesetze der europäischen Staaten. Mit Exkursen über die Gewerbeverfassung, Industriestatistik, Entwicklung und Durchführung der Arbeiterschutzgesetzgebung. Teil I. Deutsches Reich. Tübingen, 1890.

Jahresberichte der königlich sächsischen Gewerbeinspektoren für 1889. Zusammengestellt im königl. sächsischen Ministerium des Innern. Dresden, 1890.

Meinzel W.: Die Entstehung des Lehnswesens. Berlin, 1890.

Morgenthaler J.: Der Wein-, Obst- und Gartenbau auf der Pariser Weltausstellung und der internationale landwirtschaftliche Kongress von 4. bis 11. Juli 1889. Aarau, 1890.

Nonnemann F.: Tausend Jahre deutscher Kulturgeschichte in populärer Darstellung. Berlin, 1890.

Oesterreichische Statistik. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XXIV. B. 1. H.: Die Ergebnisse der Civilrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern im Jahre 1886. Wien, 1889.

Robert F.: Studie über den Triester Handel sammt Platzzusancen. Wien, 1890.

Schöller L.: Erörterungen über die Gütertarife in Preussen. Breslau, 1890.

Bertheau Ch.: L'ouvrier. Paris, 1889.

Conférence internationale concernant le règlement du travail aux établissements industriels et dans les mines. Par autorisation officielle. Leipzig, 1890.

Drohojowska: Les grands agriculteurs modernes. Tours, 1890.

Enquête sur le régime économique de la France. Réponses au questionnaire du conseil supérieur du commerce et de l'industrie adoptées par la chambre de commerce de Lyon dans sa séance du 6. Mars 1890. Lyon, 1890.

Le commerce extérieur de l'Egypte pendant l'année 1889. Alexandrie, 1890.

Relevé officiel du chiffre de la population du Royaume par province, par arrondissement administratif et par commune à la date du 31. Décembre 1889. Ministère de l'intérieur et de l'instruction publique. Bruxelles, 1890.

Séuillac G.: Les sociétés de secours mutuels et la question des retraites. Lyon, 1890.

Blackie J. St.: Essays on subjects of moral and social interest. Edinburgh, 1890.

Davidson J. M.: The old order and the new, from individualism to collectivism. London, 1890.

Elliot J. R.: American farms; their condition and future. New-York, 1890.

Gomme G. L.: The village community. With special reference to the origin and form of its survivals in Britain. London, 1890.

Macyane S. M.: The working principles of political economy in a new and practical form. A book for beginners. New-York, 1890.

Quarterly Report of the Chief of the bureau of statistics relative to the Imports, Exports, Immigration und Navigation of the United States for the three months ending March 31. 1890. Washington, 1890.

Raleigh Th.: An outline of the law of property. Oxford, 1890.

Report of the Minister of agriculture for the dominion of Canada for the calendar year 1889. Ottawa, 1890.

Reports of the Bureau of statistics of the department of agriculture (Nos. 59 to 69), by J. R. Dodge. M. A., statistician. Washington, 1890.

Ringwalt J. L.: Development of transportation systems in the United States. New-York etc. 1890.

Runcimann J.: Joints in our social armour. London, 1890.

Statistical abstract for the principal and other foreign countries in each year from 1878 to 1887/8. Sixteenth Number. London, 1890.

Annali di agricoltura. — Ministero di agricoltura, industria, e commercio. 1889. Zootecnia. Firenze, 1890.

Annuario dei ministeri delle finanze e del tesoro del Regno d'Italia. Parte amministrativa. Anno XXIX. Roma, 1889.

Bollettino di notizie commerciali. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Serie 2. Vol. VII. No. 20—27.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza Ministero di agricoltura, industria e commercio. Anno VIII. No. 4. 5.

Cammarelli-Scurti S.: Saggio sulla questione enologica in Italia. Marsala, 1890.

Commercio di Trieste nel 1889. Trieste, 1890.

de Amicis G.: L'infanzia nella classe popolare. Genova, 1890.

Indagini sulla emigrazione italiana all'estero fatte per cura della Società Geografica Italiana. Roma, 1890.

Movimento commerciale del Regno d'Italia nell'anno 1889. Ministero delle Finanze. Roma, 1890.

Movimento della navigazione nei porti del Regno nell' anno 1889. Ministero delle Finanze. Roma, 1890.

Navigazione di Trieste nel 1889. Trieste, 1890.

Statistica del commercio speciale dal 1. gennaio al 30. giugno 1890. Ministero delle Finanze. Roma, 1890.

Statistica della emigrazione Italiana avvenuta nell' anno 1889. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1890.

Opgørelse forelobig, af folketaellingen for Kjobenhavn den 1-ste Februar 1890. Kjobenhavn, 1890.

van der Helm G. L.: Det wetgeving op het armwezen. Veendam, 1890.

Verslag van den toestand der gemeente Amsterdam. 1889. Amsterdam, 1890.

Verslag van den toestand der gemeente Rotterdam over het jaar 1889. Rotterdam, 1890.

TAKARÉKPÉNZTÁRI REFORMKÉRDÉSEK.

A takarékpénztárak reformjának kérdése nemcsak nálunk Magyarországon bir aktualitással. Figyelemmel kísérve a külföld gazdasági életében felmerülő eseményeket, látjuk, hogy a takarékpénztári ügy a törvényhozói alkotás, az elméleti fejtegetés és a gyakorlati kísérletek tárgyát képezi csaknem világszerte.

Angliában a magántakarékpénztárak annyiszor reformált ügyét ujabban ismét külön parlamenti bizottság tette vizsgálat tárgyává s e bizottság jelentése alapján Goschen pénzügy-minister törvényjavaslatot dolgozott ki, mely a tapasztalt hiányokon segíteni hivatott. A franczia kereskedelemügyi minister ez év elején szintén törvényjavaslatot terjesztett a kamara elé, mely a takarékpénztárak kezelésének újjászervezésére czéloz. Olaszország már egy lépéssel előbbre van; most két éve szerves takarékpénztári törvényt alkotott, melynek jótékony hatása a királyságot nem rég ért pénzügyi válság alatt bebizonyult; Ausztriában hasonlóképen új takarékpénztári törvény készült, melylyel a képviselőház külön bizottsága már jó régen foglalkozott s végre Németország nem gondol ugyan jelenleg legislatorius alkotásokra e téren, de azért ott a takarékpénztári kérdésben élénk mozgalom mutatkozik, főleg mióta a postatakarékpénztár létesítésére a birodalmi kormány egy ízben kísérletet tett.

Mindezen mozgalmak természetes kifolyását képezik azon egyre fokozódó jelentőségnek, melyet a takarékpénztárak az illető országok gazdasági életére nézve képviselnek. Egyszerű és tulnyomón humanitarius jellegű intézményekből a takarékpénztárak lassankint hatalmas pénzügyi intézetekké alakultak át, melyekre a nemzeti vagyon milliói bizvák; mi sem indokoltabb tehát, mint a törekvés: egészséges, biztos alapra fektetni magát az intézményt. E törekvésben megegyeznek kivétel nélkül az érdekelt államok.

Lényegesen elütők azonban az eszközök és irányzatok, melyek a takarékpénztári reform keresztülvitelével az egyes országokban összefüggnék. Anglia és Franciaország másképp reformálják takarékpénztáraikat, mint Németország vagy az Osztrák-Magyar monarchia. A takarékpénztári intézményrenézve létezik ugyan egy kiindulási pont, melyet részére kezdettől fogva megállapított az elmélet. Ez elmélet szerint a takarékpénztárak szorosan véve üzérkedési vállalatoknak nem tekinthetők, mert céljuk módot nyújtani a legkisebb tőkéknek gyümölcsöző elhelyezésére addig a határig, a mikor a megtakarított összeg már elért oly magasságot, a midőn tulajdonosa azt más vállalatban önállóan jövedelmezőleg értékesítheti. A takarékpénztárak tehát a betevők pénzeire nézve csupán átmeneti reservoirek; a tőke elhelyezése náluk nem jövedelemszerzési célból történik. Az üzérkedési mozzanat a tőkét illetőleg abban a pillanatban kell hogy kezdődjék, a midőn az a takarékpénztárt, bizonyos magasság elérése után elhagyja és megerősödvé fölveheti a harczot a kereset és a tőkekihasználás nagy versenyében. A betét-maximum meghatározásában a takarékpénztár hivatásának egyik legjellemzőbb vonása jut kifejezésre.

Ámde a gyakorlati élet rést ütött az elmélet sánczaiban s bárhová tekintünk, a takarékpénztáraknál épp azok a tőkeelemek hiányoznak, melyek szolgálatára eredetileg rendeltetve voltak. A postatakarékpénztárak föllállításának létjogát mindenütt az a tapasztalat adta meg, hogy a magántakarékpénztári intézmény a kis tőkék érdekkörére ki nem terjed, ennek igényeit jótékonyan ki nem elégíti.

Az állami beavatkozásnak a postatakarékpénztárak föllállításában nyilvánuló mozzanata a takarékpénztári ügy terén csak annyiban jelez reformot, a mennyiben a kis emberek takarékosági hajlamainak kielégítésére nyújtott kényelmes és igen hatásosnak bizonyult módot. Mindazáltal e reform magában véve csak partialis; annál is inkább, mert, miként a tapasztalatok igazolják, a magántakarékpénztárakra az állami alkotás lényeges kihatással nem volt, s az az aggodalom, hogy az utóbbi hátráltatólag hathatna az előbbiekre, alaptalannak bizonyult. Hogy a takarékpénztári ügy általában jótékony hatását éreztethesse, ahhoz szükséges, hogy a reform közvetlenül a magán-takarékpénztárakra is kiterjeszkedjék;

hisz mai szerepük- és jelentőségükben azokhoz a társadalmi és gazdasági lét megszámlálhatatlan érdekei fűződnek, melyek szintén istápolást és védelmet igényelnek. Azért még azon államok is, melyek a postatakarékpénztári intézményt már régóta meghonosították, a reform-föladatot a takarékpénztári intézményre nézve egyáltalában nem vallhatják befejezettnek.

Áttekintve azon törekvéseket, melyek a takarékpénztári ügy tökéletesítésére irányulnak, látjuk, hogy a dolog természetéhez képest főleg két szempont az, mely érvényesülésre vágy. Az egyik, megteremtése ama föltételeknek, melyek a takarékpénztáraknak sikeresen és biztos alapon való működését eredményezhetik, a másik megtalálása azon módozatnak, mely e működés hatályos ellenőrzését teszi lehetővé. Az utóbbi szempont főleg az utóbbi időben vétetik különös számba; a minek magyarázatául egyrészt a takarékpénztáraknál felgyűlt összegek óriási volta, másrészt az állami felügyelet egyre szélesbedő jogköre szolgál, az előbbi szempont legalább látszatra közvetlenebbül áll a kérdéssel kapcsolatban és érvényesítésére a kor haladásával párhuzamosan soha sem hiányzott az igyekezet.

Bármily elűtő legyen is a takarékpénztárak szervezete és jogköre az egyes államokban és ezek egyes részeiben, egy követelményt, mely a sikeres működés egyik főfeltételét képezi, minden egyes takarékpénztárral szemben jogosan támaszthatni, azt t. i., hogy a betétek elfogadásában és a felmondott összegek kifizetésében a lehető legnagyobb kényelmet nyujtsa és hogy a gondjaira bizott összegek elhelyezésében oly módon járjon el, hogy ez a biztonság föltételeinek minden tekintetben megfeleljen. E követelmény érvényesülése teszi egyedül lehetővé, hogy az intézet eleget tehessen azon kötelezettségeknek, melyek teljesítésére vállalkozott. Tényleg tapasztaljuk, hogy a betétek és visszafizetések megkönnyítésére számos intézkedést létesítettek a takarékpénztárak s ez elismerést érdemel, akár vezethető vissza elhatározásuk a postatakarékpénztárak versenyére, akár tudandó az be saját kezdeményezésüknek. A betét-minimumot lényegesen leszállították s ott, a hol ez be nem következett, egy sereg intézményt látunk keletkezni, melyek az apró tőke gyűjtésére vállalkoznak, hogy azután a kellő összegre emelkedett megtakarítások gyümölcsöztetés végett a

takarékpénztáraknak adassanak át. Az angol penny-bankok, a német fillér-takarékpénztárak, a különféle gyári és iskolai takarékpénztárak stb., megannyi kiegészítői a takarékpénztárak tőkegyűjtési szolgálatának. A hivatalos órák, vagyis jobban azon órák kiterjesztése iránt, a mikor a pénztárak nyitva állanak a betevők részére, szintén jóakaratot és készséget kezdenek az intézetek tanusítani s e tekintetben alig egy évtized alatt jelentékeny javulás konstatálható. Mindezekkel szoros összefüggésben mégis vannak kívánalmak, melyek teljesítésére a takarékpénztárak általában véve tehetetleneknek bizonyultak. Azt a nagy érdeket, mely abban rejlik, hogy a betétek és visszafizetések tekintetében az intézet és a betevő ugyyszólván a helytől függetlenítették, hogy mód nyujtassék azok érvényesítésére akkor is, midőn a betevő az intézet székhelyétől távol van, a takarékpénztárak helyi lekötöttségüknél fogva kielégíteni nem képesek. Hisz még ama sokkal egyszerűbb és közelebb fekvő föladatot, hogy a takarékoskodási hajlam előmozdítása érdekében fiókhivatalok föllállítására vállalkozzanak, sem tölthetik be a takarékpénztárak, melyekkel szemben ily igényeknek emelése gyakran méltányosnak sem mondható. Éppen mivel a takarékpénztárak üzleti vállalatok, nehéz kívánni tőlük, hogy fiókhivatalokat szervezzenek esetleg ott is, a hol a fentartás költségeihez a betevőktől várható ellenszolgáltatások arányban nem állanak. De a fiókhivatalok maguk, bármily nagy számban létezzenek is, a betét-forgalom átszállíthatására még nem képeznek kielégítő eszközt, mert számuk mindenkor csak korlátolt marad s legfőljebb egyes vidékekre lehet kiható. Már jobban megközelítené a czélt, ha sikerülne az egyes takarékpénztárakat közös megállapodásban egyesíteni, mely lehetővé tenné, hogy az egyik takarékpénztár betevője, ha esetleg tartózkodási helyét változtatja, minden nehézség, kamatveszteség és költség nélkül egy másik takarékpénztárra utalhassa át betétjeit. E reformnak főleg Németországon akadtak képviselői. 1882-ben a német takarékpénztárak egy része oly értelmű egyességre lépett, hogy minden egyes takarékpénztár köteles valamely távozonak betétjeit kívánatra új tartózkodási helyének takarékpénztárára átutalni és viszont idegen takarékpénztárakból eredő betéteket folyó kamatozásra elfogadni. Rövid idő alatt közel 400 takarékpénztár hozzá-

járult e reformhoz, melynek jótékony hatása azonban fölötté szűkkörű maradt. S ez természetes is. Hogy ez újítás általános érvényű lehessen, szükségkép kell, mikép kötelezze az összes takarékpénztárakat, a minek keresztülvitele kezdettől fogva nagyon valószínűtlennek tartatott. De föltéve még a legjobb esetet is, a siker hiányát eléggé kimagyarázza az a tény, hogy a takarékpénztárak fölötté egyenlőtlenül vannak elterjedve, s egész vidékek, hol takarékpénztárak egyáltalában nincsenek, nélkülözni kénytelenek az átszállíthatóság jótéteményét.

Számolva e körülménnyel, már a hetvenes években fölmerült az az eszme, hogy a postaintézmény bocsáttassék e czélból a takarékpénztárak szolgálatára. A postahivatalok mindenütt lévén találhatók, a legalkalmasabb közvetítők gyanánt kínálkoznak, hogy a takarékpénztárak részére betéteket elfogadjanak, visszafizessenek, egyszóval, hogy képezzék a kapcsolatot a betevők és a takarékpénztárak közt, tekintet nélkül a helykülömbiségre. E reform gyakorlati kipróbálására vállalkoztak Hollandia és Franciaország, az utóbbi az adóhivatalokat is fölhasználva a czélra; s vállalkozott, bár korlátoltabb mérvben, Németország. Az előbb említett két államban a kísérlet nem sikerült, s mindkettő jónak látta e kérdést egyszerűen a postatakarékpénztárak föllállítása által megoldani; Németországban a kísérlet még csirájában meghiusult, mert a birodalmi postának idevágó ajánlatát a takarékpénztárak visszautasították. S Németországban ma tényleg úgy áll a dolog, hogy a birodalmi törvényhozás megvonja hozzájárulását a postatakarékpénztárak föllállításától, mert veszélyeztetve látja a magántakarékpénztári intézményt, s követeli, hogy a külön állami takarékpénztár föllállítása helyett a kormány bocsássa a postahivatalokat a takarékpénztárak rendelkezésére: viszont azonban az érdekelt takarékpénztárak azt kívánják, hogy a kormány a jelzett irányban ne tegyen érdekükben semmit, mert a postának segedelmét amugy is nélkülözhetik. Mi pedig azt hisszük, hogy a Németországon megindult mozgalom előbb-utóbb a birodalmi postatakarékpénztár föllállítására fog vezetni. Hogy a német takarékpénztárak, a maguk konservatív hajlamaiban, fáznak minden újítástól, azt értjük, annál is inkább, mert ez intézetek jelen alakjukban és ügykörük jelen határai közt is eléggé virá-

goznak. A fölvetett kérdésben, úgy véljük, mégis nekik van igazuk. A postának a takarékpénztárakkal való kapcsolatba hozatala a jelzett értelemben visszas rendszabály volna, mely nem tenne szolgálatot sem a betevőknek, sem a takarékpénztáraknak, sem pedig a postaintézménynek. Az eszme egyedüli sikeres megoldása magától a postatakarékpénztári intézménytől várható, a mi nemcsak a postatakarékpénztári betéteknek átszállíthatóságát biztosítja, de alkalmas szervezet a magántakarékpénztári átszállíthatóságra is, föltéve, hogyha — mint az Angliában történt — gondoskodás történik az iránt, mikép a postatakarékpénztári betétek átutalhatók legyenek a magántakarékpénztárakra és megfordítva. Ez intézkedés jelentékenyen erősítené a magántakarékpénztárak positióját, mert megszüntetné azt a hiányt, mely a betétek helyi lekötöttségében nyilvánul jelenleg. Csakhogy e reformeszme se valósítható meg bárhol s legkevésbé oly országokban, a hol egyrészt a postatakarékpénztár és a magántakarékpénztárak által megállapított és a betétek után nyújtott kamatláb, ugyszintén a betétek kamatoztatásának kezdő és megszűnő időpontja közt lényeges eltérés mutatkozik, másrészt pedig a betétek elfogadását illetőleg bizonyos maximum meghatározva nincs. A postatakarékpénztárak ugyanis kivétel nélkül magukévá tették a betétmaximum elvét, vagyis azt az elvet, hogy bizonyos magasság elérése után egy és ugyanazon betétkönyvecskére betéteket kamatozás végett többé el nem fogadnak, az átszállíthatóság tehát alkalmazást nem nyerhet oly esetekben, a hol a magántakarékpénztárak által kezelt és átutalandó betétösszeg ama törvényes maximumot immár túlhaladta. Angliának sikerült e problémát az 1861-iki törvényben megoldani, miután meg voltak adva hozzá a szükséges föltételek.

A takarékpénztári szolgálatnak a betétek és visszafizetések könnyítése körül történő javításával párhuzamban kell haladnia azon föladatnak, hogy a befolyó pénzek gondosan és helyesen gyümölcsöztessenek. E kérdés nem csupán a betevő szempontjából fontos, a ki elhelyezett pénzeinek minél biztosabb és bizonyára jövedelmezőbb értékesítését igényli; de fontos az intézet létérdekeire, s mi ennél is több, nagy kihatású az általános gazdasági életre, mert hisz a betett összegek ennek határain belül keresik értékesítésüket és ennek módja és hatása messze kiterjedő gazdasági következményekkel

jár. A takarékpénztárak történetének minden egyes lapján visszatükröződik e jelenség hordereje. Anglia és Franciaország azon egy rendelkezés által, mely a takarékbetétek állampapírokból való placirozását foglalja magában, egészen különleges irányt adtak takarékpénztáraik fejlődésének; a kontinens többi államaiban, Németországban, Olaszországban, minálunk a takarékpénztárak reformjának sarkköve a gyümölcsösztetés kérdésében rejlik. Az a sokat hangoztatott momentum, hogy a betétek nagyságához esetleg nem áll arányban az intézet alap- vagy tartaléktőkéje: ugyszólván másodrendű azon körülménnyel szemben, hogy a betétek mily módon vannak elhelyezve. A jelzett arány fölött a vitatkozás már azért is problematikus értékű, mert azt egészen szabatosan megállapítani tulajdonképen nem is lehet; netáni helytelenségét mindenestre ellensúlyozni képes az értékbefektetések feltétlen biztonsága. E biztonság azonban, bármily döntő szempontul szolgáljon is, a takarékbetéteknél nem egyedül az irányadó. Azok természete megkívánja a gyors folyósíthatást. Számbaveendő a gyümölcsösztetés jövedelmezősége, mely szabályozza egyrészt a betevőknek juttatott kamatláb nagyságát és másrészt szorosan összefügg a hitelkeresők szolgáltatásaival. Kihatással van a gyümölcsösztetés az intézet üzleti jellegére és anyagi virágzására, s közel érinti, mint említők, a legkülönfélébb gazdasági körök prosperálását, melyek hiteligenyeik kielégítését várják és nyerik az intézettől. Nem csoda, hogy a kérdések, melyek mindannyian a tőke felhasználásának mikéntjével függnek össze, a legkülönfélébb kombinációkra vezettek és az illető ország általános társadalmi és gazdasági viszonyaihoz képest különféle megoldást is nyertek.

Kielégítőnek ugyan a megoldás, mondhatni, sehol sem mutatkozott, legalább állandóan kielégítőnek nem. Akár azt az irányt tekintjük, melyet az angol és francia takarékpénztárak képviselnek, s mely az elhelyezést állami papírokból eszközözi, akár pedig a német, olasz vagy a mi takarékpénztáraink által követett irányt, mely az értékelhelyezés különféleségét és szabadságát képviseli — egy sem felel meg azon tökéletes rendszernek, melyre a betétek gyümölcsösztetésében törekedni kell. De másrészt tagadhatatlan, hogy a rendezés és fejlődés iránya megfelelt az illető államok különleges viszonyainak. Angliában például annak lehetősége, hogy

a takarékpénztárak szerepe oly módon alakuljon, mint Németországban vagy nálunk, kezdettől fogva ki volt zárva. A takarékpénztárak ez ősi hazájában az intézményhez szigorú értelemben vett jótékonyági, humanitarius jelleget fűztek. A takarékpénztárak alapítása visszavezethető egyes emberbarátok azon törekvésére, hogy a szegény sorsú egyénekben fölébresztessék és erősbítsék a takarékosági hajlam és ezt elérhetőnek vélték az által, hogy alkalmas intézetek létesítése útján módot nyújtottak a megtakarított fillérek elhelyezésére. Az e szolgálattal járó teendőket az illetők ingyen látták el s csak később, midőn a munka terhessé vált, alkalmaztak fizetett hivatalnokokat. Arról, hogy a takarékpénztárak, melyeket az angolok savings-bankoknak (a jólét bankjainak) neveztek el, kezdetben vagy később is, az egészen apró tőkék helyett a nagyobb tőkék özönljenek, mint nálunk történik, szó sem lehetett, nemcsak az intézmény alapszervezeténél, hanem általában a sajátlagos angol viszonyoknál fogva. Azon államban, melynek bankszervezete a legkiterjedtebb és leg-tökéletesebb, a hol nemzeti szokássá vált, hogy minden rendezettebb viszonyok közt lévő egyénnek meg legyen a maga »banker«-e, a ki pénzeit kezeli és gyümölcsözteti, s a ki a hitelviszonyok szabályozásának egyik lánczszeme, ez államban a savings-bank a mi takarékpénztáraink által képviselt hitelintézet magaslatára nem emelkedhetett. Az angol takarékpénztárakra egyáltalában nem nehezedett az a föladat, hogy domináló tényezőivé váljanak a hiteléletnek, üzleti közvetítőkül szolgálván a hiteladók és hitelkeresők közt. A befolyó tőkék korántsem a minél dúsbabb jövedelmezőség szerepére voltak kiszemelve (hiányoztak a községek és a részvényesek, a kik alapításuknak minél nagyobb anyagi hasznát kívánják látni) s az angol takarékpénztárakból számúzva látjuk azt a felfogást, mely üzleti érdekek kielégíthetése kedvéért sokmásnyomós szempontothágy gyakran figyelmen kívül. A betétek biztos és figyelemmel az angol tőkeviszonyokra, eléggé kiadós gyümölcsöztetésére az állampapírok kínálkoztak; s ezek felhasználása, melyet az 1817. augusztus 1-én hozott törvény rendelt el, később is annál indokoltabbnak mutatkozott, minél inkább nyilvánvalóvá vált a magántakarékpénztárak kezelőinek tehetetlensége, sőt csalárd eljárása.

Több tekintetben azonos állapotokkal állunk szemben

Franciaországban, a tőkegazdagság e második államában. Ehhez járul, hogy a francia takarékpénztárakra nézve mintául szolgált az 1818-ban Párisban létrejött első intézet, mely elfogadta a francia takarékpénztárakra nézve alapvetőnek tekinthető azt a rendszert, hogy a betétek, mihelyt bizonyos magasságot elértek, állami járadékokban helyezendők el. Egyrészt tehát köteleztetett a betevő, hogy tőkéjét állami papirba engedje befektetni, hacsak jobbnak nem látta, hogy követelését visszavonja és máskép rendelkezze fölötte, másrészt a takarékpénztárak vonakodtak a pénzeket máskép, mini állampapirokban gyümölcsöztetni. E rendszer hibás nem egy szempontból, meg is boszulta magát nem egyszer, hanem azért kétségbevonhatatlan, hogy teljesen megfelelt azon nemzet sajátos fölfogásának, mely a »rentier« fogalmát megteremtette.

Másképp kellett alakulniok a viszonyoknak a takarékpénztárak ama csoportjánál, a hová a német, magyar, olasz stb. takarékpénztárak sorolhatók. A jelen évszázad első felében a takarékpénztárakra nézve létrejött törvényes rendelkezések kivétel nélkül »a kevésbé vagyonos néposztályok« érdekeinek szolgálatára utalják az intézményt, de ezekből a néposztályokból még ma is vajmi kevés százalék szerepel a takarékpénztárak kliensei közt. Üzletileg sokkal kevésbé iskolázott népességgel, a hitelforrások sokkal gyöngébb számával, mint Angliában és Franciaországban — a szóban forgó államokban csakhamar óriási összegek tódulnak a takarékpénztárakhoz a jobbmódú középosztály részéről. Az állampapirokban való elhelyezést lehetetlenné tette már a bizonytalan politikai helyzet és a decentralisált vagy dekomponált államforma is, melyet akár Németország, akár Olaszország, akár pedig a monarchiánk a takarékpénztárak kezdetének idejében felmutattak. De ettől eltekintve, a hitelviszonyok minden téren kielégítést igényeltek s a föllandult gazdasági viszonyok, az értékek mobilizációja, nagyon rövid idő alatt bankszerű üzleti jelleggel ruházták föl a takarékpénztárakat. Áthatva szerepük fontosságának, működésük hasznosságának és a gazdasági életre folyton erősbuló jelentőségüknek tudatától, az állam óvakodott a megszorító rendszabályoktól s szabad fejlődésükben az intézetek egyáltalában nem korlátoltattak, a mi csakhamar kifejezésre is jutott az általuk művelt üzletformák különféleségében és a gyümölcsöztetési módok gyakran merész megválasztásában.

Sok és kétségtelenül kiváló szolgálatokat tettek ily módon a takarékpénztárak mindenütt, de ezek kapcsán számos visszasság merült föl, melyek meg-megújuló impulsust adtak a reformokra. Nem lehet föladatunk az utóbbiak egyes phasisait e helyen ismertetni. Inkább utalni kívánunk amaz érdekes tünetenyre, hogy azok a visszasságok, melyek mindjárt eleinte jelentkeztek, alapjukban fenmaradtak máig s hogy úgy látszik, a jelenkor leleményességének lett fentartva, hogy gyökeres orvoslást szerezzen.

Az angol takarékpénztárakat a már említett törvény kötelezte, hogy a betéteket fizessék be az angol, illetve irlandi bankba, az államadóssági bizottság (National Debt Commissioners) számlájára, mely bizottság utasítva van, hogy a betéteket állami járadékokra konvertálja. A magántakarék-pénztárak zilált állapotának megvizsgálására kiküldött parlamenti bizottság már 1858-ban megállapítja, mikép a bajok oka első sorban abban keresendő, hogy a takarékpénztárak az 1817-iki törvény ellenére a betevők követeléseit nem szolgáltatják be teljesen, hanem azok egy részét visszatartják és hazárdjátékot űznek, melyek folytán súlyos veszteségek következtek be. De nem volt a felelősség alól felmenthető az államadóssági bizottság sem, mely a betétőkéket rosszul kezelte, az államkincstár javára különféle míveletekbe bocsátkozva, a nélkül, hogy az előállott veszteségekről számot adott volna. Ehhez járult, hogy a befolyó tőkék fejében vásárolt állami értékek gyakran hausse időben vétettek, s baisse időben kellett eladatniok, hogy a felmondott tőkék visszafizetethessenek, a mi azután szintén jelentékeny áldozatokat vont maga után.

A törvényhozás a vizsgálat alapján egy sereg reformot létesített, melyek 1863-ban egy szerves takarékpénztári törvényben foglalvák össze, s azóta évről-évre találkozunk a takarékpénztárakra vonatkozó törvényes intézkedésekkel. S mégis tapasztaljuk, hogy legújában ismét parlamenti bizottság ült össze, azzal a megbizatással, hogy a magántakarék-pénztárak viszonyait és helyzetét vizsgálat tárgyává téve, jelentést és véleményt terjesszen elő az intézmény reformálását illetőleg.

A bizottság vonatkozó jelentéséből főleg egy passust kívánunk kiemelni, mely lényegileg a következőket tartalmazza:

»Az angol állam a magántakarékpénztárak fizetési képességéért nem felelős és csak azon összegért kezekszik, melyet az illető takarékpénztár letétként az angol banknál elhelyezett. Az állam a betevőknek betétkövetelésük pontos visszafizetéseért sem felelős. A takarékpénztárak kötelesek bevételeik és kiadásaik statusát az államadóssági bizottságnak beküldeni, továbbá kimutatást azon összegekről, melyeket a bizottságnak átadtak vagy attól visszakaptak és végre évenként mérlegüket is kötelesek betérjeszteni. Az államadóssági bizottság azonban nem vállal kezességet a hozzá küldött vagy általa visszafizetett összegekről szóló adatokért és azért sem, vajjon a mérleg megfelel-e a takarékpénztár tényleges viszonyainak és hű képét nyújtja-e üzleti helyzetének. A bizottság megjegyzi, hogy egyes takarékpénztárak bizalomkeltés céljából könyvecskék és nyomtatványaikon »állami garancia«, »nemzeti kezesség«, »állami takarékpénztár« stb. jelzéseket használnak. Ez eljárás azonban az illető takarékpénztárak részéről önkényes, mert az állam, mint már említve volt, csak azon összegekért vállal kezességet, melyek időről-időre az államadóssági bizottság pénztárába fizettetnek be. A bizottság ez okból ajánlja, hogy minden betétkönyvecskén világosan fel legyen tüntetve, hogy az állam a magántakarékpénztárak betéteiért nem felelős.«

Érdekes e fejezet azért, mert csodálatosan megegyezik az 1858-iki parlamenti bizottság által megejtett vizsgálat eredményével, s mert bizonyítja, hogy a baj kútforrása, mely akkor konstatáltatott, az angol takarékpénztáraknál máig is fennáll s végre mert éles világot vet azon veszélyekre, melyek a takarékpénztári tőkéknek az államhitellel való túlságos összefüggésbe hozatalából eredhetnek.

Ez a veszély mindjárt kezdetben kísértett Franciaországban is. Az összes takaréktőkék állampapírokban lévén elhelyezve, a takarékpénztárak, tömegesebb visszafizetések esetében a legnagyobb zavarba jutottak, mert az értékeket eladni lévén kénytelenek, ezt csak veszteségek árán tehették. Számos megszorító intézkedés és egyéb kísérlet következett erre, melyek közül nevezetes az 1829 junius 3-án létrejött azon intézkedés, mely szerint a takarékpénztáraknak megengedtetett, hogy a tőkék egy részét állampapírokba való befektetés helyett folyó számlára helyezhessék el a kincstár-

nál, mi által azok fölött könnyebben rendelkezhetek. Az 1837 márczius 31-iki törvény értelmében a takarékbetétek kezelését a »Caisse des Dépôts et Consignations« vette át, mely azokat jelenleg 4% kamatozás fejében a kincstárnak engedi át vagy kincstári jegyekbe fekteti bele, vagy pedig a pénzügyminister beleegyezésével állami járadékokban helyezi el. A gyümölcsöztetést, mint látjuk, e máig is fenmaradt rendelkezés nem függetlenítette az államtól; sőt azt a könnyebbséget, melyet a folyó számlára való elhelyezés lehetősége nyújtott eddig, újabban lényegesen alterálta a törvényhozás. 1887-ben ugyanis a költségvetési törvénybe fölvétetett egy szakasz, mely szerint a kincstár, beleértve a takarékbetéteket is, több mint 100 millió frank kölcsönt föl nem vehet. A Caisse des Dépôts et Consignations ennél fogva a folyó számlára való üzletet nem folytathatja többé az eddigi terjedelemben és a gyümölcsöztetést csaknem kizárólag járadékokban és kincstári utalványokban eszközli. Azért nem ok nélkül emeltetett ismételt panasz az állam ellen, hogy a takaréktőkéket oly módon gyümölcsözteti, melynek folytán a takarékpénztárak esetleg a betevőkkel szemben vállalt kötelezettségeknek meg nem felelhetnek. S habár Rouvier pénzügyminiszter a folyó év július havában egy interpelláció alkalmából megnyugtató választ adhatott, a mennyiben számokkal igazolta, hogy a letéti pénztár, ha pl. a május 14-iki árfolyam szerint eladni volna kénytelen az állami értékeket, melyekbe a takaréktőkék befektetvék, a vételárhoz viszonyítva még mindig 326,540.140 franknyi fölöslegre számíthatna — eltekintve az 50 millió franknyi tartaléktőkétől — mégis úgy látszik, hogy a kormány maga is érzi a felelősség súlyát és a gyümölcsöztetési módok reformját látja elérkezettnek. Az új takarékpénztári törvény legalább már azt a fontos intézkedést tartalmazza, hogy a takarékbetétek ezután is a letéti pénztárnak adandók ugyan át, de ez a pénzeket ne csupán állampapírokba fektesse, hanem más biztos papírokba is, minők a departementek, községek és kereskedelmi kamarák kötvényei stb.

Függetlenebbek és sokoldalúbbak a kezelés és gyümölcsöztetés terén azok a takarékpénztárak, melyek a kontinens nagyobb államaiban működnek, de azért ki állithatná, hogy e függetlenség és sokoldalúság egészségesebb állapotokat teremtett a takarékpénztárak terén. A szóban forgó

takarékpénztáraknál gyakorolt elvek akár a kezelés, akár a gyümölcsöztetés körül sok becses szolgálatokat tettek ugyan a hiteléletnek az illető államokban, ennek méltánylása azonban nem foglalhatja magában egyuttal annak elismerését, hogy a követett rendszer kifogástalan. A jelzálogra adott hitel a mezőgazdaságnak nyújtott rendkívüli haszon, megfelel egyzersmind a biztonság követelményének; de megfelel-e a takarékpénztári szolgálat másik főkellékének, a gyors folyósíthatás elvének? A porosz takarékpénztáraknál elhelyezett tőkékből, az 1888—89. évi status szerint, 52.21% ingatlanokra adott kölcsönbe volt befektetve, a személyhitel előmozdítására azonban vajmi keveset tettek a porosz takarékpénztárak; hisz a váltóigények kielégítésére a betétek alig 1½%-a fordítottatott. E két gyümölcsöztetési forma közt, melyek utolsója sokkal inkább megfelel a takarékpénztári üzlet természetének, kiáltó aránytalanság uralkodik. Németország többi államaiban hasonló viszonyok uralkodnak. Ausztriában a jelzálogkölcsönök 60.71%-kal, a váltótárcza 4.22%-kal szerepelnek a takarékpénztárak 1887-iki vagyommérlegében. A mi takarékpénztáraink 1887-ik évi aktív tételei közt a jelzálogkölcsönökre 33%, a bankszerű váltótárczára 31.49% esik, mely arány mindenesetre kedvezőnek mondható s különösen a váltótárcza-állomány nagysága a legjobb véleményt alkalmas kelteni a betétek elhelyezésének annyira kívánatos mobilitása iránt. Ámde a beavatottak tudják, hogy e váltótárcza minő elemeket rejt magában és hogy a szóban forgó váltók egy jó részének realitásához mily alapos kétségek férnek.

Csak e néhány jellemzőbb vonás kiemelésére kívántunk szoritkozni ezuttal, jelezve, mennyire indokoltak a törekvések, melyek a jelzett irányban is — úgy mint sok egyebekben — az európai takarékpénztárak terén uralkodó állapotok javítására, reformra irányulnak.

Tudjuk, hogy e törekvések mily sokféle javaslatban jutnak kifejezésre s messzire vezetne, ha belebocsátkozni akarnánk azok bővebb ismertetésébe. Inkább a szemlélődés, mint a kritikai megvilágítás szerepére vállalkozva, beérjük annak konstataálásával, hogy a javaslatok, melyekkel a törvényhozás termében, szakülésekben és a sajtóban a takarékpénztári ügyet illetőleg találkozunk, ép oly behatók, mint egymástól gyakran lényegesen elütők. Azt azonban még sem hagyhatjuk

fölemlítés nélkül, hogy a takarékpénztári kérdés egy mozzanatát illetőleg teljesen egyetértők a vélemények, sőt hangoztatni halljuk e mozzanat érvényesülésének szükségét még azok részéről is, a kik a »reform« indokolt voltát általában kétségbe vonni hajlandók. S ez a mozzanat a megfelelő ellenőrzés szüksége, a takarékpénztárak szervezete, kezelése, gazdasági akciója, eredményei, szóval az egész takarékpénztári üzlet fölött. Nincs nézeteltérés az iránt, hogy a sikeres működés okvetlenül feltételezi a legszigorúbb ellenőrzést s pedig oly organum által, mely a maga tekintélyének és hatalmának eszközeivel azt eléggé hatályossá is képes tenni. S mivel kevés intézmény van, mely annyira befolyásolná a közgazdasági és társadalmi viszonyok alakulását, mint a takarékpénztárak intézménye, mi sem természetesebb, mint az a kíváncsi, hogy azok működésére kiterjesztessék a közérdeket első sorban képviselő, a függetlenség és részrehajlatlanság attribútumait magában egyesítő állam különös gondoskodása. Az állam e téren nem érheti be a pusztá felügyelet jogával, legkevesbé napjainkban, a midőn milliók és milliók bizvák a takarékpénztárak kezeire s midőn az üzleti formák komplikációja a szakszerűbb és minuciózusabb ügyeletet igényli. Már az 1838-iki porosz takarékpénztári szabályzat kötelezi a tartományi főelnököket, hogy a takarékpénztárakra folytonos és különös figyelmet fordítsanak, az üzem czélszerűségéről és rendes voltáról meggyőződést szerezzenek, rendkívüli pénztár-vizsgálatokat eszközöljenek és rendeljenek el, évente a takarékpénztárak üzlete és eredményei felül kimutatásokat követeljenek be s a tartomány összes takarékpénztáraitra vonatkozó főkimutatásokat a belügyminiszterhez terjeszszék föl. Az 1844-iki osztrák takarékpénztári normatívumban szintén kimondatik, hogy a takarékpénztárak az államkormány felügyelete alá esnek, a kormányközegek tartoznak a vagyonkezelést folytonosan és gondosan ellenőrizni és arra ügyelni, hogy a szabályzatban foglaltak szigorúan megtartassanak; minden egyes takarékpénztár mellé külön kormánybiztos van kirendelve, a ki az üzlet menetéről, a pénztárak állapotáról és az intézet egész üzeméről tudomással bír.

De az ellenőrzésnek és pedig a szó szoros értelmében vett ellenőrzésnek elve csak az újabb időben kezd általánosan elfogadott szabálylyá válni s a napjainkban létrejött legisla-

torius alkotásokban, melyek a takarékpénztárakra vonatkoznak, már törvénybe is iktatva látjuk azt.

Igy az 1880. május 20-iki dán takarékpénztári törvényben a különböző ellenőrzési határozatok mellett azzal a rendelkezéssel találkozunk, hogy a takarékpénztárak bizonyos határokon belül az állam által kinevezett takarékpénztári felügyelő ellenőrzése alatt állanak. E felügyelő évenként kimerítő jelentést szerkeszt a takarékpénztárak állapotáról, mely a takarékpénztárak viszonyának pontos statisztikáját tartalmazza és nyilvánosságra kerül.

A francia magántakarékpénztárakra vonatkozó törvényjavaslatban többek közt kifejezést nyer az a rendszabály, hogy a betevők további biztosítása érdekében egy legfőbb takarékpénztári tanács alkottassék, mely a takarékpénztárak ellenőrzésével és revíziójával lesz megbízandó s mely öt takarékpénztári igazgatóból, a jelenleg fennálló felügyelő bizottság tagjaiból, az államadóssági hivatal főigazgatójából és a kormány által kijelölendő tagokból állana.

Az új olasz takarékpénztári törvény értelmében a takarékpénztárak fölött a felügyeletet a kereskedelemügyi miniszterium gyakorolja a félévi kimutatások és az évi zárszámadások, valamint a prefektusok, kormánybiztosok és más miniszteri hivatalnokok vizsgálatai alapján.

A végrehajtási rendelet XVIII. cikke a következőket tartalmazza: Ha a prefektusok azt tapasztalják, hogy valamely takarékpénztár az alapszabályoktól eltér vagy vét a törvény és a végrehajtási rendelet ellen, vagy pedig üzleti veszteséget szenved, azonnal jelentést kell tenniök a miniszteriumnak, mely nyomban felhatalmazza a prefektusokat a szükséges vizsgálat megejtésére. Oly sürgős és aggodalmas esetekben, melyek nem engedik meg a miniszteri meghatalmazás bevárását, a prefektusok saját belátásuk szerint is megtehetik a vizsgálatot, de erről azonnal jelentést kell tenniök a miniszteriumnak. Ha a prefektus székhelyén a kibocsátó intézetek felügyelő biztosa lakik, ez eszközli a vizsgálatot, de a prefektus köteles a vizsgálatra befolyást gyakorolni, ha az az eset sürgősségéhez képest nem hajtatik végre elég gyorsan és gondosan. A rendszeres vizsgálatok egyszer egy évben eszközöltetnek, a rendkívüliek annyiszor, a hányszor azt a miniszterium szükségesnek tartja.

Az angol takarékpénztárak helyzetének megvizsgálására kiküldött parlamenti bizottság nem ajánlja ugyan határozott törvény alkotását, mely szerint a takarékpénztárak ellenőriztessenek, de abban a nézetben van, hogy minden ellenőrzés csak akkor lehet hathatós, ha folyvást gyakoroltatik és a takarékpénztár revíziója csak akkor lehet beható, ha magában foglalja a betétkönyvek bizonyos százaléktételének összehasonlítását a főkönyv megfelelő számláival, valamint a pénztári naplónak a főpénztári könyvvvel és az évi mérleg kimutatásainak összehasonlítását a főkönyvek megfelelő tételeivel; revíziók, melyek ily összehasonlításokra ki nem terjednek, értéktelenek. A bizottság tehát javasolja, hogy a magántakarékpénztárak bizalmi férfiaiból és vezetőiből lehetőleg gyorsan teljes független ellenőrzési kollegium alkottassék valamennyi magántakarékpénztárra nézve, mely bizottság kész kiadásainak fedezésére igénybe veheti a tartalék egy részét. Hogy az ellenőrzés lehetőleg hatásos legyen, a bizottság ajánlja, hogy az ellenőrzési apparatus 6--7 jól ismert és teljesen megbízható egyéniségből álljon, kik szolgálataikért a magántakarékpénztárak részéről egy irányban sem honoráltassanak. A revizorok felhatalmazandók minden egyes takarékpénztárnál a legbehatóbb vizsgálat tételére, mi által a magántakarékpénztárak csak nyerhetnek tekintély és bizalom tekintetében. Végre azt ajánlja a bizottság, hogy az ellenőrzési bizottságot az államadóssági bizottság nevezze ki és egyáltalán ez vezesse az ellenőrzési kollegium teendőit.

Idézzük e példákat azért, mert bizonyítják, hogy a takarékpénztári üzemnek közvetlen az államhatalom felügyelete és ellenőrzése alá helyezése tért foglal mindenütt, a hol a takarékpénztári reform törvényes megoldásához már hozzá fogtak s hogy az ellenőrzés elve nem általános szavakban, hanem részletes, pozitív rendszabályokban jut kifejezésre. Nem változtat a proklamált elv lényegén az a némikép eltérő rendszabály sem, mely az ellenőrzési teendőket esetleg egy, az állami jelleget nélkülöző autonom testületre bizná, mint ezt a selfgovernment hazájában, Angliában, a parlamenti bizottság javasolja s pedig nem változtat azért, mert az autonom ellenőrző testület ott is csak úgy felelhet meg föladatának, ha közvetlenül az államtól nyeri megbízatását és egyszersmind kormányközeg tekintélyével és hatáskörével

ruháztatik föl. A külföldi mozgalmakból kitűnik továbbá az is, hogy a takarékpénztáraknak szervezetre, kezelésre és gyümölcsoztetési módzatokra kiterjedő reformját sehol sem vélték keresztülviendőnek, a nélkül, hogy ugyanakkor az ellenőrzési apparatus megfelelő szervezésére ne gondoltak volna.

S tényleg az ellenőrzés hatályossága képezi nézetünk szerint a takarékpénztári reform sikerének kulcsát. Adhatjuk a takarékpénztáraknak a legjobb szervezetet, ez befejezetlen mű lesz mindaddig, míg meg nem szereztetnek azok a biztosítékok, melyek a szervezet funkciójának ellenpróbáját teszik lehetővé. Bizonyára akadnak olyanok, a kik az erre irányuló rendszabályokban a takarékpénztárak autonómiájába való illetéktelen és kerülendő beleavatkozást látnak; de a kik így gondolkoznak, sem az autonómia lényege, sem a célba vett rendszabályok tulajdonképi jelentőségeiránt tisztában nincsenek.

Mi sem az állami ellenőrzés dekretálásában, sem pedig általában a takarékpénztári kérdés törvényes szabályozásában nem láthatunk a takarékpénztárakat akár közvetve, akár közvetlenül fenyegető veszélyt. Mert a reform a takarékpénztárakat illetőleg már sehol sem nyilatkozik abban, hogy ez intézetek tán beleszoríttassanak az elmélet Procrustes ágyába s hogy visszamenő intézkedésekkel új mederbe erőszakoltassanak. A takarékpénztárak javítására célzó mozgalmaknak első sorban a fennálló konkrét alaptól kell szükségkép kiindulniok és a reformtörekvéseknek, miként láttuk, meg van ez a helyes irányzata. Hogy a törekvések legislatorius alkotásokban igyekezzen jegeczesedni, könnyen érthető és méltánylandó. Törvénytzel szabályozni valamely gazdasági intézményt még nem jelent annyit, mint korlátok közé szorítani azt és megakadályozni szabad fejlődésében. A törvény célja nem lehet más, mint hogy azon leszűródött tapasztalatok alapján, melyeket az elmélet és gyakorlat egyaránt nyújt, biztos és helyes alapra fektesse az intézményt és képezze azt a kiapadhatatlan dús forrást, melyből maga az intézmény a jogi és gazdasági rend és saját üdvös működése biztosítékait meríti. Ily törvényt óhajtanak azok, a kik a takarékpénztári reformot minden mellékérdek mellőzésével zászlójukra kitűzték s e mozgalomnak véltünk szolgálatot tenni, a midőn a külföld hasonirányú mozzanatai iránt igyekeztünk némi tájékoztatást nyújtani.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Augusztus hó.

1-én. A magyar fegyvergyár igazgatóságából Loewe berlini fegyvergyáros az ellene kártérítés iránt tett lépések következtében kilép.

A kereskedelemügyi miniszter a viteldijengedményeket illetőleg kijelenti, hogy azok csupán gabonaneműekre adattak; a liszt és őrlményekre vonatkozó sorok a »Vasuti és Közlekedési Közlöny« sajtóhibája következtében csuszta a hirdetménybe. (Ennek az igazításnak visszaható ereje van július 20-ára.)

Drezdában a vasuti értekezlet a magyar államvasutak *egységes vasuti időre* vonatkozó indítványát elfogadta.

Az angol bank a kamatlábat 5^o/o-ra emelte.

2-án. A zónatarifa évfordulója. Elismerés és köszönetnyilvánítás Baross miniszternek az ország több vidékéről.

A biztosítási ügylet polgári tüzkártérítési része iránt az osztrák-magyar társulatok szeptemberben Budapesten közös konferenciát fognak tartani.

A bécsi gabonatőzsde kibővített mezőgazdasági terményekre nézve.

3-án. Az alómentes szesz használatáról új szabványrendelet jelent meg.

Az aldunai robbantási munkák szeptember 9-én kezdődnek meg Grebennél és a Vaskapunál.

A párisi mezőgazdasági tanács a juhvért darabonként 6 frankban állapította meg és sok javaslatot tett a mezőgazdasági termények (gabona, rizs, hüvelyesek, ezukorrépa, lisztek) beviteli vámja tekintetében.

4-én. A bécsi és budapesti váltóüzletek a jelzálog-sorsolási kötvények syndikatusánál a szeptember 12-ére szabott opciót már most igénybe vették, úgy, hogy az egész készlet el van adva.

5-én. A vidéki gőzmalmok értekezletet fognak tartani a liszt-refakciák visszavonása tárgyában.

A szerb kormány oly gabonaszállításoknál, melyek tenger felé irányoztatnak, nem hajtja be az egy frank kiviteli vámot métermázsánként, minek folytán nagy szállítmányok többé nem Magyarországon, hanem Salonikin át küldetnek.

A magyar iparbank félévi mérlege 65.262 frt. nyereséget mutat (1 millió tőke után 13^o/o pro rata).

Temesvárról a száj- és körömbetegség fellépését jelentik.

A szerb kormány aláírta a dunaszabályozási munkákra vonatkozó programot, mely az egész eljárást szabályozza.

Az amerikai ezüstbűll már mielőtt életbe lépett, az ezüst árát 51³/₁₆ d.-re emelte Londonban.

A közös vámbevételek január hó 1-től egészen május hó végeig 8'957 millió forintot tesznek aranyban, 8'787 millió forintot ezüstben és 0'084 millió forintot papirban, tehát összesen 17'858 millió forintot. (1889-ben volt 10'915 arany, 5'552 ezüst, 0'084 papir, összesen 16'551 m. frt.) többlet most 1'3 millió = 8⁰/₁₀. Az ágió tekintetbe vételével a különbség csak 712.827 frt. = 4⁰/₁₀.

6-án. A magyar államvasutak igazgatósága kárpótlást ígér a lisztrefakciára vonatkozó sajtóhiba következtében károsultaknak.

A tőzsdeügynökök egylete egy, az árjegyzésnél hamis kötések bejelentő ügynökre szigorú büntetést szab.

A nemzetközi vasuti viteldíjog felett Bernben október 13-án nagy értekezlet lesz.

Az országos ipartanács szeptember 2-án alakul meg, az első érdemleges tárgyalás szeptember 3-án lesz.

Egy francia cég tükörüveggyár felállítása iránt a kereskedelemügyi miniszterrel tárgyal.

7-én. A budapesti kereskedelmi és iparbank-részvénytársulat félévi mérlege közzététetik. Tőke 300.000 frt., félévi nyereség 13.897 frt.

A kisbirtokosok országos hitelintézete által kibocsátott zálogleveleknek jegyzését a bécsi tőzsdén megengedték.

A vidéki gőzmalmok értekezletén elhatároztak, a kereskedelemügyi minisztertől a liszttarifáknak a gabonatarifákkal való egyenlőségét kérmezni. Egy küldöttség augusztus 26-án a beadványt át fogja nyújtani.

8-án. A vasutak műszaki egységére vonatkozó 1886. évi berni határozatokhoz Románián és Hollandián kívül most Belgium, Szerbia és Görögország is hozzájárult. Törökország nem, mivel más egyezmény által le van kötve.

9-én. A bécsi zabgyűrű feloszlik, miután 100.000 métermázsa zabot 6 frt. 45 kron métermázsánként egy konzorciumnak eladott; haszna nem volt nagy.

A szerb gőzhajózás alakulása nehézséggel jár, mivel a külföldi részvényeseket kizárták; ezt meg fogják változtatni és orosz részvényesek részvételét várják. Gagarin egyezményre akar velök lépni, de nem fuzió, csak köteléktarifák és menetrend-egyezmény útján.

10-én. Az állampénztárak második évnegyedes kimutatása 83'084 millió forint bevételt, 84'094 millió forint kiadást mutat (több-bevétel a mult évhez 6'848 millió forint, kevesebb kiadás 537.000 forint).

11-én. A svájci állatorvosok utasítást kaptak, hogy a Franciaországba szállítandó szarvasmarhát, juhokat és sertéseket, ha a német vagy osztrák határon át érkeznek, visszaautasítsák.

A Dunagőzhajózási társulat a szerb gabonakiviteli vám egyoldalú beszüntetése ellen a külügyminiszteriumhoz folyamodott.

Pattai erdőjóságát, Batizát, a Schulz és Pollák fakeskedő cég megvette (12.216 hold) és ipartelepét fog ott felállítani.

Bayerthal és Lévy cég Fiuméből közvetlenül Rotterdamba szállít »Amaranth«-gőzösön 4.000 tonna gabonát (3.200 t. repcét és 800 t. árpát); ez az idén az első szállitmány új gabonával és egy-szersmind a legnagyobb eddig Fiuméből eszközölt szállitmány.

Serajevóban a kereskedelmi muzeum főkját Németh Imre miniszteri tanácsos megnyitotta.

12-én. A jövő évre összeállított államköltségvetés nem fog olyan kedvező eredményt mutatni, mivel a póthitelek belevétettek és az államjavak eladását szűkebbre szabták.

A magyar fegyvergyár által szállított 50 próbafegyvert Bécsben nem szállíthatóknak nyilvánították.

A magyar államvasutakon soron kívül szállítják először Fiumébe, aztán Svájcba a gabonát és a lisztet.

A déli vasuton élénk gabonaforgalom van Olaszország és Svájc felé; azért az osztrák államvasutaktól kölcsön vettek waggonokat.

13-án. A kereskedelemügyi miniszter megengedte a déli vasutnak, hogy az eddigi személytarifát aranyágió nélkül alkalmazza.

A megye az aranyosmarót-surányi helyi érdekű vasúthoz 200.000 frt. törzsrészcshvénnyel járul.

14-én. A temes-bégaszabályozási társulat szabályozza pénzügyi viszonyait és egyuttal az Union-banktól felvett 12 milliós kölcsön konverzióját tervezi.

Prágában a magyar liszt ellen újra izgatnak.

A nagyváradi kereskedelmi kamara megalakult.

A Dráva szabályozási kormánybiztos a hídépítkezést megvizsgálja.

17-én. A Dunagőzhajózási társaság bevételei júliusban 700.000 forinttal kedvezőbbek a múlt éviéknél.

Kolozsvárt állatkiállítás tartatik.

18-án. A debreczen-füzesabonyi helyi érdekű vasut gyors kiépítése következtében szükségelt nagyobb pénzösszeg fedezését elhatározták.

Kairóban 16-án az osztrák-magyar-egyiptomi kereskedelmi konvenziót aláírták.

19-én. A budapest-fővárosi kölcsönből egyelőre 3 milliót tesznek folyóvá, 2 1/2 millió függő adósság lefizetésére és közhasznú célokra.

A magyar ipar- és kereskedelmi bank-részvénytársulat megvette az újpesti (prágai fiók-) gépgyárt.

20-án. A magyar hitelbank félévi mérlege 849.986 frt. tiszta jövedelemmel (17% pro rata) az előző 776.949, 557.775, 479.413, 533.082 ellenében. — Fiumei hitelbanknál 10 ezer forint veszteség.

Az osztrák államvasutakon a krajczáros zónatarifa 1.95 millió frt. több bevételt eredményezett (1.71 milliót árú- és 0.24 millió forintot a személyforgalomban).

21-én. Champagneban a filloxera mutatkozik.

22-én. A honvédelmi miniszter a 75.000 darab fegyvert a steyeri gyárban rendelte meg.

Nischben az angol sertésvágó-társulat 25.000 franknyi óvadékot tett le.

23-án. A magyar kormány a világ búzatermeléséről jelentést tett.

24-én. Szerbiával a sertésügyben valamivel jobb diplomáciai viszony áll be.

Bécsi nemzetközi gabonavásár. Számos látogató. Kevés üzlet.

26-án. A magyar fegyvergyárnak szerszámgyárrá leendő átalakításáról tárgyalnak Loewével Berlinben.

Baross kereskedelemügyi miniszter az osztrák kormánynak az osztrák-magyar Lloydal szemben követett eljárásáról a min. tanácsnak fog referálni és véleményt mondani.

27-én. Az osztrák-magyar bank tartalékalapja $\frac{3}{8}$ millióra apad.

Szerbiában a Trieszten és Fiumén át harmadik államból érkező áruk nál a származási hely eredeti szállítólével is felmutatandónak jelentik ki.

Belgrádban a kőbányai minta szerint *sértéskivitelű telep* felállítását tervezik.

A német-török kereskedelmi szerződés aláíratott.

Az angol-osztrák bank az *Eszterházy-jószágok bérleténél* pályázní fog (3—5. szeptember).

S.-A.-Ujhelyen sörfőzdét és malátagyárt alakítanak és a kormányhoz küldöttséget küldenek támogatásért.

28-án. A keleti forgalom tárgyában Innsbruckban szeptember 3-án értekezlet tartatik.

A *bolgár vasutak* kívánalma Jamboli-Burgasi vonatcsatlakozás érdekében az előértekezleten nem hagyatott jóvá és még egyszer kerül szönyegre.

A *fiumei mintaraktár* felállítása végbemegy.

Pinkafő mellett Thalheimban új *köszénbányát* nyitnak; a terület 11 millió négyszögméter.

31-én. A *pénzügyminiszter* a bankoknak tíz millió forintot bocsát rendelkezésre.

A *40%-os vízszabályozási jelzalog-kötvények átvételére* való jelentkezés határideje október elsejéig meghosszabbíttatott.

Az *idei aratás eredménye* utoléri az 1887. évit. Részletes ismertetést róla a Szemle más rovatában talál az olvasó.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hóban üzleti csend állott be. Kiemelendő a magyar fegyvergyár bukása s az a még el nem döntött kérdés, hogy a gyár története egy sereg per keletkezésével ér-e véget, avagy szerszámgyárrá fogják-e helyiségeit átalakítani vagy állami fegyvergyár lesz belőle. — A *zóna évfordulója* alkalmul szolgált arra, hogy a kereskedelemügyi miniszternek országszerte elismerést szavazzanak, mit teljesen indokolnak az üzleti kimutatások számai. — Az 1887-ik évi termés felérő idei aratás jó hatását a tengerentúli verseny által nyomott árak csökkentik.

Dr. Mandello Károly.

SZEMLE A KÜLFÖLDI KÖZGAZDASÁGI ESEMÉNYEK FELETT.¹⁾

I. ÁLLAMI PÉNZÜGYEK.

A La Plata államokon kívül, melyek pénzügyi és valuta-
válság alatt szenvednek, a konverzióális ügyletek majd-
nem mindenütt nagy mérvben folytattattak. A kamat-
megtakarításon kívül némely állam gyarmati czélokra, némely
pedig hivatalnokok és munkások sorsa és a közegészség javi-
tására fordítja a felvett kölcsönök egy részét.

BELGIUM pénzügyei egy nevezetes történelmi tény folytán
szoros kapcsolatban állanak a Congo-állam pénzügyeivel; e tör-
ténelmi tény: a *belgák királyának*, mint a Congo-állam független
uralkodójának *végrendelete*. A Congo-állam által felvett sorsjegy-
kölcsön nem járt kedvező eredménnyel, minthogy a brüsszeli syn-
dykátus, mely 26 millió frank értékű sorsjegyet vett át készpénz-
fizetés mellett, csak 9⁶/₁₀ millió frank értékű sorsjegyet volt képes
elhelyezni s a syndikátus feloszlásakor (május havában) a résztvevők
kénytelenek voltak 23⁴/₁₀ millió frank értékű sorsjegyet egymás
között felosztani. Julius havában (9-én) ment végbe fent említett
fontos állami esemény. Beernaert miniszterelnök felolvasta a király-
nak egy hozzá intézett levelét, melylyel Görögországnak a Közép-
tenger partjain létesített gyarmatosításaira, Velence tengerészeti viszo-
nyainak fejlesztésére, továbbá Hollandiának Indiában fekvő gyarmataira
való utalás mellett, a Congo vasuti kölcsön jóváhagyása után
(május 8-án 1889.) szerkesztett *végrendelet* köztudomásra hozatik.
A végrendelet szövege a következő:

»Mi II. Lipót, Belgium királya és a független Congo-államok
uralkodója

»Áthatva azon kívánságtól, hogy az általunk számtalan belga
nagyilelkű és odaadó támogatása mellett több év óta Afrikában meg-
kezdett és folytatott vállalat gyümölcsei szeretett hazánk számára
biztosítsanak

»Es azon meggyőződésben, hogy ez által Belgium kereske-
delme és ipara számára, a mennyiben az ország óhajlja, az elkerül-
hetetlenül szükséges fogyasztási terület, nemkülönben a haza fiai
számára új működési tér biztosítsanak:

¹⁾ A »Nemzetg. Szemle« május havi füzetében megkezdett átnézet
folytatása. E közlemény folytatása (a VI., VII. és VIII. fejezet) az októberi
számban következik.

»Kinyilatkoztatjuk: hogy a jelenleg fennálló Belga királyságnak hátrahagyjuk, illetőleg bekövetkezendő halálunk esetén átadjuk a független Congo-állam fölötti összes uralkodói jogainkat, a mint azok a hatalmakkal kicserélt kölcsönös nyilatkozatok és megkötött egyezmények és szerződések által megállapítva és 1884. év óta megkötve lettek, nemkülönbön az *Association internationale du Congo* és a Congo-állam között létrejött megállapodásokat a souverénitás jogait és előnyeit illetőleg. A míg a belga törvényhozás fenti határozmányok elfogadása fölött nem nyilatkozik, a fenhatóságot a független Congo-állam fölött három adminisztrátorból és a Congo-államok kormányzójából álló tanács fogja gyakorolni.

Brüsszel, 1889. évi augusztus hó 2-án.

Lipót.»

Ezen végrendelet és egyéb indokolások közzététele után, melyek a Congo-állam átvételét meghatározott időn belül kívánatosnak tünnetik fel, felolvasta a miniszter a Congo-állammal kötött s a kamara jóváhagyása alá bocsájtandó *egyezményt*:

1. A belga állam kötelezi magát a független Congo-államnak 25 millió frankot kölcsönképen előlegezni és pedig öt millió frankot a kamarák jóváhagyása után azonnal és két millió frankot évenként 10 éven át az első kölcsönrészlet kifizetésétől számítva. 2. Hat hónappal a 10 év lejártá után jogában áll Belgiumnak, a mennyiben jónak látná, a Congo-államot a fenhatóság összes javaival, jogaival és előnyeivel együtt annektálni, a mint azok elismerve és megállapítva vannak, nevezetesen a Berlinben 1885. február 26-án kelt okirat és a Brüsszelben 1890. évi július 2-án kelt okirat és nyilatkozat által. Köteles azonban egyttal Belgium a Congo-államnak harmadik személyek irányában fennálló kötelezettségeit is átvállalni, az uralkodó ellenben a személyesen hozott áldozatok kárpótlásáról lemond. 3. Jelen időponttól kezdve a belga államnak a Congo-állam gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi helyzetek fölül kívánatosnak látszó felvilágosítások rendelkezésére fognak állani, nevezetesen jogában áll Belgiumnak a költségvetésre, valamint a ki- és beviteli vámokra vonatkozó előterjesztéseket bekövetelni. Ezen közlemények csak tájékoztatásul fognak szolgálni, a Congo-állam közigazgatásába Belgium nem fog avatkozni, e két államot úgy, mint eddig, csak a personal-unió fogja egybekötni. Viszont kötelezi magát a Congo-állam, hogy Belgium jóváhagyása nélkül újabb kölcsönt nem fog felvenni. 4. A mennyiben fent kitett határidő után sem határozná el magát Belgium a Congo-állam annektálására, az esetben a 25 millió franknyi tartozás visszafizetése csak újabbi tíz év lejártá után követelhető, ez idő alatt azonban 3 $\frac{1}{2}$ %-al kamatozik, de jogában áll Belgiumnak már ezen határidő lejártá előtt a Congo-állam kincstári birtokainak és bányáinak eladásából befolyó összegeket résztorlesztésül felhasználni.

Kiálltattott Brüsszelben, 1890. évi július hó 1-én.

A. Beernaert,
Belgium képviselőtében.

Van Eetvelde,
a Congo-állam képviselőtében.

Miután Nothomb államminiszter, valamint a miniszterelnök a semlegességi kérdés fölötti aggodalmakat (a berlini Congo-konferencia határozmányai alapján) eloszlatták, a bizottság az előterjesztést elfogadta. (A Congo-államra eladás esetén Franciaország előjoggal bír).

A *belga költségvetésben* az 1889/90. évre 137·9 millió frank hitel kéretik. A rendes szükségleteken kívül a rokkant munkások segélypénztára részére (a király kívánságára) 2 millió frank, Congokutatókakra 60.000 frank, a laekeni kastély újjáépítésére 1 millió frank, Antwerpen város részére 2 millió frank, katonai czelokra 25 millió frank (antwerpeni erőd, új beszerzések, erődítések, stb.), a brüsszeli és brüggei tengeri kikötők részére (előbbi részére csak 4 millió frank hozzájárulás a 24 millió frankot tevő költségekhez, a kivitel egy angol syndikatusra van bízva).

Az állam egy 30 millió franknyi $3\frac{1}{2}\%$ -os kölcsönt vesz fel (kamatfizetés május, november, február és augusztusban). Az amortizáció 1893. június 30-án kezdődik, a kötvények szabad kézből adatnak el.

NÉMETORSZÁGBAN július 31-én tétettek közzé az 1889/90. költségvetési év eredményei; a rendes bevételek $9\frac{6}{10}$ millió, a kiadások pedig 7·3 millió márka többletet tüntetnek fel, az eredmény tehát $2\frac{3}{10}$ millió márkával kedvezőbb. Az 1,950.000 márkával előirányzott anyakönyvi járulékok nélkülözhetők voltak s nem is vétettek igénybe. (A rendkívüli fedezeti alapra és a birodalmi rokkant-alapra kiutalt összegek itt nincsenek befoglalva).

Az 1890/91. évi költségvetéshez egy *pótköltségvetés* van mellékelve 18 millió márkáról az *alantas és középhivatalnokok fizetésének javítására*. (Az alantas hivatalnokok részére 10 új fizetési fokozat lett rendszeresítve, a korpótlékok rendszerét kiterjedtebb mérvben óhajtják alkalmazni, mint azt a kormány tervezi; *Richter* Jenő a maximális fizetéseket nagyon magasaknak, a minimális fizetéseket nagyon csekélyeknek tartja; a középkorú hivatalnokok nagyon rosszul vannak fizetve; költségvetés szerinti, nem pedig diskrecziónális javítást kívánnak).

FRANCZIAORSZÁGBAN, habár a *francia bank szabadalma* csak 1897-ben szűnik meg, már ez idő szerint tárgyalásokat folytatnak ez ügyben s a miniszter egy tervezet elkészítésével foglalkozik. (E szerint a szabadalom 15 évre meghosszabbíthatnák egy bizonyos évi összeg lefizetése mellett és pedig már az illető törvény elfogadásától kezdve emelkedő összegek, hallomás szerint 1897-ig $1\frac{1}{2}$ millió frank és azután 3 millió frank évenként). Egy másik verzió szerint a nyereségben való részesülés van tervbe véve (a 4% -on felüli haszonból a törvény életbeléptétől 1897-ig 2 millió frank évenként, továbbá Páris minden városrészében egy fiókintézet és a vidéken több mellékhely létesítése, több mint 200 részvényesnek részvétele a közgyűlésen s hogy felügyelő-bizottsági tagok csak iparkamarák elnökei lehessenek, nem pedig más bankok igazgatói).

A költségvetési bizottság jóváhagyta a *hat év alatt törlesztendő kötvényeknek 3% -os járadékká való megváltoztatását* és június 18-án elhatározta a 700 millió frank — effektív értékben — 3% -os járadék kibocsátását (azt hiszik, az árfolyam nem lesz magasabb 90 franknál). — A 4% -os trésorkötvényeket az aláíráskor bizonyos előnyök mellett kicserélésre fogják fölszólítani.

GÖRÜGORSZÁGBAN június havában egy 5% -os *adómentes kölcsön* (a piraus-larissai vasút számára) került kibocsátás alá 89,875.000 drachma = 89·875 millió frank = $71\frac{9}{10}$ millió márka értékben; Londonban C. J. Hambro and Sons czégnél és Berlinben a nemzeti banknál a $92\frac{5}{8}\%$ árfolyammal.

Eddig az 1881-iki 5% -os kölcsön $74\frac{60}{100}$, az 1884. évi $68\frac{5}{100}$ ár-

folyammal birt. (Berlinben mindkettő csak 1888-ban lett a tőzsdére bevezetve, kezdetben 82, most 95 árfolyammal jegyeztetik). Az 1887. évi egyedárúsági kölcsön árfolyama 79 volt (Berlinben a tőzsdére 1889-ben lett bevezetve $77\frac{1}{4}$ árfolyammal, jelenleg 81); a $4\frac{0}{10}$ -os aranyjáradék Londonban 72, Berlinben $77\frac{1}{8}$ árfolyammal jegyeztetett, most 77-el. Jelenleg kedvezőbben állanak a papírok, habár a tartozás ezen újabb kölcsön folytán 585 millió drachmára emelkedett is (részben régebbi kölcsönök törlesztésére fordított). A bankkonzorcium, mely az év elején 120 millió állami kölcsönt átvett, augusztus 15-én feloszlott.

Az OLASZ kormány a jövőben eszközlendő *megtakarítások* tervezetével járult a kamara elé. *Giulitti* miniszter kijelentette május havában, hogy az 1890/91-iki költségvetés szerint 26 millió líra megtakarítás van tervbe véve (10 a hadügyi, 5 a tengerészeti és 11 a közmunka, belügyi és kincstári igazgatási költségeknél), kijelentette továbbá a közmunkaügyi miniszter nevében, hogy a vasuti kötvények évenkénti kibocsátása 65 millió lírára korlátoztatik, a nélkül, hogy ennek következtében a vasutépítések halasztást szenvednének. Ezen törlések, illetve megtakarítások folytán a 35 milliónyi hiány 9 millióra fog leszállani, mely összeget a börzeadóból, konzulatusi díjakból, mértékhiteljesítési díjakból befolyó összegekkel véli fedezhetni.

Az állami bevételek a folyó költségvetési év első 10 hónapjában $43\frac{6}{10}$ millió lírával multak felül az előző éveket, a vámok, üzleti és egyenes adók okozták e többletet; a válság legyőzöttnek látszik (10 hónap alatt az összes bevételek 1.073 $\frac{5}{10}$ millió lírát tettek).

Nápoly közegészsége helyreállítása céljából kétféle kölcsön került kibocsátás alá: $5\frac{0}{10}$ -os törlesztéses állami járadék (mely nincs alávetve a $13\frac{2}{10}/10\frac{0}{10}$ -nyi adónak sem) és kötvények, melyek csak korlátozott állami biztosításban részesülnek (előbbieket a berlini nemzetközi bank január havában bocsátotta ki, utóbbiak egy német konzorcium által vétettek át, mint a Società per risanamento di Napoli kötvényei); az első sorban említett $5\frac{0}{10}$ -os járadék-kölcsönből 8,617.500 líra értékű kötvény egy, a berlini nemzetközi bankból, a mailandi Cassa di Risparmio-ból és a Banca unione italiana-ból alakult konzorciumnak adatott át július 31-én és nemsokára kibocsátás alá kerül.

Cerboni statisztikus, a római számszék vezérigazgatója a hat nagyhatalomra, u. m. Németország, Ausztria-Magyarország, Olaszország, Franciaország, Anglia és Oroszországra vonatkozólag egy összehasonlító budget-tanulmányt tett közzé.

A PORTUGÁL kormány és az Ephrussi csoport között már április havában megkötött 50 millió franknyi kölcsön nagybárra fedezetlen és sikertelen maradt, daczára, hogy egy portugál bankcsoport május havában késznek nyilatkozott a fedezetlenül maradt kötvények felelősségének átvételére. Ezen sikertelenség első sorban a Don Miguel-féle bomrok tulajdonosai által kifejtett ellenkezésnek tulajdonítható, kik a francia kormánynál tiltakoztak. A párisi tőzsdén az ottan érvényben lévő szabályok szerint a jegyzés politikai okokon kívül más okokból is megtagadható, ha p. o. a kölcsön elhelyezése ki nem mutatható; az angol piac az angol-portugál összeütközés folytán el volt zárva, a német piac visszautasítólág viselkedett, a francia piac pedig, melyre számítani lehetett, a várakozásnak nem felelt meg. Angol

szakférfiak — nevezetesen Sir Georg Bonham egy jelentésében az angol külügyi hivatalhoz — azt hiszik, hogy ezen sikertelenség oka nem csekély részben ama bizalmatlanság, mely a portugál pénzügyek állandósága iránt nyilvánul. Habár a bevételek 1884/5-től 1888/9-ig 6'978 millió £ st.-ről 8'421 millió £ st.-re emelkedtek is, a kiadások mindazonáltal sokkal nagyobb mérvben szaporodtak (összes kiadás 1884/5-ben 8'526 millió £ st., 1888/9-ben 11'265 millió £ st.). Ehhez járult még a legutóbbi időben ama kalandos politika is, melyet Portugália Afrikában folytat s mely tetemes hadügyi és tengerészeti kiadásokat okozott; a rendes kiadásoknál a hiány 757.000 £ st.-gel van előirányozva. A pénzügyminiszter az összes adóknak 60/0-os emelését, a hajózásra kivetendő pótdíjat és a dohányegyedárúságnak a legtöbbet ígérőnek való bérbeadását tervezi. A bérbevevő köteles volna a dohánytermelési jogok megváltására felvett 1'6 m. £ st. kölcsönt az államnak megtéríteni (440.000 £ st. bevételi többletet remélnek ez intézkedésektől). Minthogy azonban ezek által csak az újabb kiadások fedeztetnének, Portugália továbbra is függő adósságokkal volna terhelve, melyek újabb kölcsönök folytán csaknem állandó jellegűek ölténének. (Az összes konsolidált és függő adósság tett 1889. június 30-án 134'30 millió £ st. névértékben, évi 4'13 millió £ st. teherrel; ebből 2'81 millió £ st. függő adósság, mely 1890. januárban már valószínűleg 5'52 £ st.-re rúgott).

ROMÁNIÁBAN a 60/0-os járadék konvertálásával foglalkoznak. Két különböző nemű 60/0-os címlet volt forgalomban: az 1880-ik évben *vasutak megváltására* kibocsátott eredetileg 237½ millió franknyi, jelenleg már csak 230⁹⁶/100 millió franknyi kölcsön és az 1864. évi *rural kötvények konvertálására* 1880-ban kibocsátott, eredetileg 31⁶/10 millió franknyi, jelenleg már csak 29,421.600 frankot tevő kölcsön; összesen tehát 260,381.600 frank értékű címletek. A kormány nem tervezi a *törlesztési idő meghosszabbítását* és ennek folytán az *évi teher csökkentését*, a fennálló határokon belül azonban szabad választást óhajt, vajjon 4 vagy 50/0-os legyen az új kölcsön. Négy pénzcsoport vállalkozott ezen művelet keresztyülvitelére, i. m. 1. Cahen d'Anvers, Heine & Credit foncier, 2. a német bank, Mendelssohn & Co., Warschauer R. & Co. és a darmstadti bank, 3. a drezdai bank román bankházakkal egyesülve és 4. Disconto társaság Bleichröder, Rothschild & Banque de Paris. Karlsbadból is, hol a román pénzügyminiszter időzött, jelentés érkezett az ott közöttte és Hansemann között folytatott tárgyalásokról. A 60/0-os kölcsönre vonatkozó törvény XVI. t.-cz. akként intézkedik, hogy a törlesztés 44 év alatt fél éves részletekben történjék a *törlesztési tervzet rendelkezései szerint*, mely a szerződés kiegészítő részét képezi, a mi akként lett magyarázva, hogy hitelező és adós ezen tervezethez kénytelen alkalmazkodni, minek folytán a kötelező konverzió ki van zárva s az csak önkéntesen, kedvező körülmények között eszközölhető. (A legutóbbi 40/0-os román kölcsön 50 millió frank értékben egy, a drezdai bank és a német bank vezetése alatt álló konsortiumtól szereztetett be, mely konsortium f. évi június havában összes készletét eladta és feloszlott). A művelet csak azon körülmény folytán vált lehetségessé, hogy a 60/0-os kötvények pari-n felül jegyeztettek és hogy a Rosetti-Carp minisztersége alatt sikerült 40/0-os román kötvényeket magas árfolyam mellett értékesíteni. Fenti címletek 15% milliónyi évi kamatterbe a konverziót előnyös feltételek mellett lehetőségessé teszi.

Egyidejűleg folyamatban van a román nemzeti bank reformja. (Az 1880. évi bankalapszabályok megváltoztatása). Tervbe van véve, hogy az állam részesülése a bank nyereségében a tiszta nyereség $\frac{1}{5}$ -ére redukáltassék, továbbá, hogy az arany valuta behozatalára szükséges intézkedések megtéssenek. (A szabadalom 14. szakasza helyett, mely szerint a bankjegyek kibocsátása *au porteur* történik, azon rendelkezés jönne, hogy a bank köteles összes kibocsátott jegyei értékének $\frac{40}{100}$ -a erejéig egy arany ércz-tartalékot létesíteni, továbbá, hogy csak 100, 500 és 1000 lei (1 lei = 1 frank) jegyek bocsáttassanak forgalomba, a 20 lei-es jegyek pedig 4 év leforgása alatt bevonassanak és helyettük 20 lei-es aranypénzek bocsáttassanak ki, az arany lei képezi a törvényes pénzegységet). A bank ezüst érczalapja, arany érczalappá változtatandó.

OROSZORSZÁGBAN a konverziók szakadatlanul és nagy mérvben folynak 1888. év őszétől kezdve 775 millió rubel névértékű kölcsönök bocsáttattak ki és helyeztettek el tíz régebbi 5%-os adósság törlesztésére és pedig:

			Netto eredmény	Évi szük- séglet
125 millió	érczkölcsön 1889.	82 $\frac{87}{100}$ -al	103,587.500	5,210.700
175 »	4% egyesített kölcs. I.	86 $\frac{7}{100}$ -al	152,031.250	7,294.983
310 »	4% » » II.	88 $\frac{7}{100}$ »	275,955.098	12,943.302
90 »	érczkölcsön 1890. II.	90 $\frac{0}{100}$ -al	81,000.000	3,751.706
75 »	» » 1890. III.	91 $\frac{044}{100}$ -al	68,283.000	3,126.421
775 millió névleges kölcsön, eredmény . .			680,856.848	32,327.112

A tulajdonképeni nyereség a törlesztési határidő meghosszabbításában nyilvánul (törlesztési és kamatoztatási szükséglet fejében évenként 2 $\frac{5}{100}$ millió rubellel kevesebb szükség). A hátralékos 5%-os 681 $\frac{1}{2}$ millió rubel tartozás helyett a konverziók folytán a tartozás 775 $\frac{5}{100}$ millió rubel, 4% kamattal.

Május havában a 6-ik 5%-os ugynevezett Stieglitz-féle kölcsön lett visszafizetés végett augusztus 1-ére felmondva, a kötvények értéke 500 rubel ezüstben $\frac{9}{10}$ rész tiszta ezüst tartalommal. A 38,281.000 rubelből még 3,986.500 rubel van forgalomban; a szelvények aranyban váltatnak vissza, a kötvények ezüstben, vagy a tulajdonos kívánatára azok 75%-a aranyban (375 rubel aranyban = 1500 frank).

Kibocsátatott továbbá májusban még egy 4 $\frac{1}{2}$ %-os adóköteles 75 millió rubelnyi 81 év alatt törlesztendő kölcsön vasuti célokra 92 $\frac{1}{2}$ árfolyammal, tehát 45 $\frac{80}{100}$ % kamattal és törlesztési nyereséggel. (Az eladás szabad kézből történik állami banknál). Ezen kölcsön $\frac{3}{4}$ része a bessarábiai vonalaknak esik javára, a fennmaradó összeg magánvasutaknak adott előlegek visszafizetésére fordítatik. Ennek folytán a délnyugati vasut ama szándéka, hogy a bessarábiai gabona-szállító vonalak kiépítésére egy 4%-os kölcsönt felvegyen, feleslegessé vált. (A miniszter annak idejében nem hagyta jóvá a 4%-os kibocsátási tervezetet, a kölcsön 63 év alatt lett volna törlesztendő, minthogy a vasut engedélye ezen idő alatt lejár). A Charkow-Krementschugi vasut 5%-os kötvényeit átváltoztatják 4%-os adómentes arany kölcsönné, (IV. kibocsátás 1890.) 10 $\frac{441}{100}$ millió rubel aranyban (41 $\frac{764}{100}$ millió frk.); a kötvényt névértékben veszik át és helyette a 4%-os kötvényen felül készpénzbeni adnak kiegyenlítést.

Az 1890. évi orosz költségvetés 891⁵ millió rubel rendes és 15⁸⁶⁹ millió rubel rendkívüli bevételeivel (összesen 907³⁶ mill. rubel), valamint 947⁸⁶⁹ millió rubel kiadásaival alig lesz betartható. Az első 4 hónapban a bevétel ugyanis 259⁶⁷⁸ millió rubel (a 907³⁶ millió rubel $\frac{1}{3}$ -da helyett) és 301⁷⁷² millió rubel a kiadás (a 947⁸⁶⁹ millió rubel $\frac{1}{3}$ -da helyett). Tehát már most 42⁰⁹⁴ millió rubellel több a kiadás mint a bevétel, ily magas összeg pedig az egész évre sem volt előirányozva. A múlt év 4 első hónapjában a bevételek 265³¹³, a kiadások 287⁰⁸⁰ millió rubelt tettek, ez évben tehát úgy a bevétel, mint a kiadás kedvezőlenebb.

SVÉDORSZÁG 4^{1/2}⁰/o-os tartozásának (hátralék 39 millió márka) konvertálására egy 3^{1/2}⁰/o-os kölcsönt (40 millió márkát) vett fel; (888^{8/9} korona tallér egyenlő 1000 márkával), törlesztendő 50 év alatt (a hitelező kívánsága szerint visszaváltás vagy kisorsolás útján), a kicserélésnél a 4^{1/2}⁰/o-os kötvény 101 árfolyammal vétetik vissza, az új kötvény pedig 99^{1/2}⁰/o-kal számítatik.

Junius 30-án az összes állami tartozások 283⁷¹⁵ millió koronára rúgtak szemben az 1890. évi január 1-éni állapottal, 258⁹¹³ millió koronával, (látszólag, 35^{5/9} millió korona értékű 3^{1/2}⁰/o konverziós kötvény eladása folytán szaporodott, tényleg azonban 258¹⁶⁰ millióra apadt. 1 korona = $1\frac{1}{8}$ márka = 0⁵⁶²⁵ frt.).

SPANYOLORSZÁGBAN több hónap óta kölcsön felvételi hírek vannak forgalomban, melyek azonban tresorban műveletekre (100–125 millió) és a papírpénz szaporítására redukálhatók. A párisi Rothschild ház jelöltetett meg mint a tresorbanok átvevője, állítólag azonban megszakadtak a tárgyalások s nyilvános aláírás terveztetik. Indítványok tétettek az állami kiadások apasztására és a bevételek emelésére, melyek azonban a kormány javaslata folytán elutasítottak, végül a cortes bizottsága beleegyezett a kormány előterjesztésébe, mely szerint az országban elhelyezett járadékok szelvényei megadóztatás alá vonatnak. A költségvetési bizottság ezen felül azon előterjesztést tette, hogy a spanyol bank papírpénz kibocsátása $\frac{1}{3}$ készpénz tartalék mellett 1000 millió pesetasra emeltessék (peseta = frank).

A SZERB kormány a sógyedárúság megváltásáért az angol-osztrák bankkal szemben fennálló kötelezettségének tükéletesen eleget tett; a jelenlegi pénzügyminiszter dr. Vuics igazgatása mellett a monopoliumok bevételi többletei és a felemelt vasuti bevételek folytán remélhető a jövő költségvetési évben az állami zárszámadások bilanczirozása. A forgalmi eszközök adójának lekötése mellett felvett 5⁰/o kölcsön — kibocsátatott az 1890. évi márczius 13-án kelt törvény alapján — 53.333 kötvény 500 frank névértékben, tehát összesen 26.666.500 frank értékben Párisban kötvényenkint 416^{1/4} frankért bocsátatott áruba. Ezen kölcsön 50 év alatt fizetendő vissza aranyban, a kormánynak azonban jogában áll 1898-tól kezdve a kölcsönt nagyobb részletekben vagy egészben visszafizetni. (E kölcsönből svájci piacokon 7 és $\frac{1}{2}$ millió bocsátatott ki, mely összeg körülbelül négyszeresen lett felüljegyezve).

Mіндеzen kedvező körülmények daczára is, habár a kormány a nemzeti banktól már 8 millió frankot és külföldi pénzintézetektől 7 millió frankot rövid lejáratú kölcsön vett — a skupesina, legközelebbi ülésszakában egy 25 milliós kölcsön felvétele iránt fog tanácskozni.

TÖRÖKORSZÁGBAN a kormány és az ottomán banktól felvett ottomán

közkölcson felügyelő bizottsága között létrejött egyezmény folytán konverzió céljából egy 4⁰/₀-os kölcsön vált ténynyé. *Ezen 1890. évi szabadalmazott adómentes 4⁰/₀-os kölcsön* névértéke 7,827.260 £ st. = 195,681.500 frank = 156,545.200 német márka = 8,609.986 török £ és kizárólag az 1881. évi szab. 5⁰/₀ ottomán kölcsön visszafizetésére, illetőleg konvertálására szolgál; ezen kölcsön előjoggal bir a törvényesen elzálogosított és az *Administration de la Dette Publique Ottomane* kezelése alatt álló 6-féle közvetett adó jövedelmére (mely jövedelem eddig az 1881. évi 5⁰/₀-os kölcsön javára volt elzálogosítva). (E hat adónem a következő: dohányjövedék (Redevance de la Regie), sójövedék, szeszdó, bélyegjövedék, selyemvám, halászati szolgáltatások, összesen körülbelül 36¹/₁₀ millió frank, fentemlített új kölcsön részére ellenben 9⁸/₁₀ millió frank elégséges, úgy, hogy még 26⁶/₁₀ millió frank a többi kölcsönök fedezetéül marad fenn). A szelvények fél-évenként váltatnak be (¹³/₃ és ¹³/₉) és a kötvények 44 év alatt törlesztetnek (fél éves kisorsolás február és augusztus havában). A kicserélésre való előjegyzés akként történt, hogy az 5⁰/₀-os kötvények 503 frankkal, mihez hozzá jön a kamat ¹³/₃-tól ³¹/₅-ig, tehát 508⁴⁰ frankkal vétettek át, a 4⁰/₀-os kötvények ellenben 81¹⁰ árfolyam mellett, tehát 405⁵⁰ frank értékben a kamattal együtt 409⁸⁵ frank értékben adatkak ki. Késpénzfizetés melletti előjegyzések 81¹⁰ árfolyam mellett fogadtattak el. A kamatokon és a törlesztési hányadon elért megtakarítás (145.000 török £ évenként) az úgynevezett »török csoport« kötvények A sorozatának (10.000 £), B sor. (45.000 £), C sor. (45.000 £) és D sor. (45.000 £) visszafizetésére fog fordíttatni. A kölcsön Londonban hatszorosan jegyeztetett felül.

Ezenkívül az egyezmény értelmében még új 4⁰/₀-os kötvények fognak kibocsájtatni *1890. évi egyesített kölcsön* cím alatt, névértékük 4,545.000 £ st. = 113,625.000 frank = 90⁹/₁₀ millió márka = 4,999,500 török £. Ezen kötvények fedezetéül a *Conseil d'Administration*-ra ruházott a rosz után járó tizedek beszédése a következő sandzsákokban: Brussa, Cahissar és a Hudavendighiar vylajet Carassi sandzsákjában, továbbá a Via Chechri, Caissarie és Angora vylajet Yozyad sandzsákjában, ezenkívül a vámjövedelmekből havi minimális 80.000 török £ szintén e célra lett kiutalva. A mennyiben ezen összegek nem volnának elégségesek, köteles a kormány a vámjövedelmekből újabb összegeket rendelkezésre bocsájtani, míg az 1⁷ millió £ st. évi szükséglet el nem éretik. (A tizedek jövedelme 231.000 török £ tett, az e célra kiutalt vámjövedelem 80.000 török £, a kölcsön évi szükséglete ellenben 280.000 török £. E kölcsönből csak egy részösszeg kerül aláírásra, annak névértéke 1,372,500 £ st. = 27,450.000 német márka = 34,312.500 frank = 1,509.750 török £; az aláírási árfolyam 77⁸, mihez még a költségek számítandók (az ottomán bank ezen összeget 76 árfolyammal fix vette át); továbbá 900.000 £ st. deczember haváig az ottomán banknál letétbe helyeztetik. Az első sorsolás augusztus 13-án ment végbe, a számok lepecsételtettek és csak ha az ideiglenes elismervények végleges kötvényekkel lesznek kicserélve (október végén), fognak közzétettni.

A *kezelési bizottság* a 9-ik kezelési év első 4 hónapjáról a *kimutatást* közzétette, e kimutatás szerint a 6-féle közvetett adó jövedelme 302.548 török £ tett, a dohányjövedék redevance-ja 375.000, a kelettruméliai adósságra befolyt 50.675, a cedált bolgár adóból járó dohánymegváltás fejében 44.872, ágió fejében 558, összesen

tehát 772.537 török £. Ez összegből 631.643 az európai fizető helyekre küldetett, a konszol költségei 9.306 török £ tettek, az ottomán banknál 131.560 török £ van elhelyezve, készpénz 38, összesen 772.537 török £.

Egyiptom-nak állami pénzügyei rendezésénél igen sokfelé figyelemmel kell lennie. Anglia az 1884. évi londoni konvenczió értelmében — a feleslegek megosztása az adósságok kezelősege és a kormány között — nyomós beleszólással bír, Franciaországot pedig igen fontos bankkérdések kötik a *szabadalmazott adósság* konverziójához, a *Daira-Sanieh* kölcsönhöz, a *domanial* kölcsönhöz és az 1888. évi kölcsönhöz. Anglia képviselőjének Sir Evelyn Baring-nak hivatalos jelentése szerint az 1889-ik évben a bevételek 9,719.000, a kiadások pedig 9,523.000 angol £ tettek, az eredmény az előirányzathoz képest 188.000 £-al kedvezőbb; 1890. évre a bevételek 9,650.000, a kiadások pedig 9,500.000 angol £-al vannak előirányozva. Létezik azonban egy konvertálási tervzet, összeköttetésben egy felveendő $2\frac{1}{2}$ millió £ kölcsönrel, mely alagsóvezésekre, nyugdíjak tőkésítésére és vasutépítésekre fordíthatnák. Franciaország az angol okkupáció miatt hosszabb időn át ellenezte e konverziót, később azonban tudomásul vette Anglia nyilatkozatait és hosszabb tárgyalások után beleegyezését adta. Ez uton sikerült Egyiptomnak nem mint eddig $4\frac{0}{0}$ mellett, hanem $3\frac{1}{2}\frac{0}{0}$ -kal pénzt felvenni. Május 21-én iratott alá Párisban a konverzióra vonatkozó okmány, beleegyezésüket adták ehhez Németország, Ausztria-Magyarország, Franciaország, Anglia, Olaszország és Oroszország.

A khedive felhatalmazta a pénzügyminisztert egy $4\frac{0}{0}$ -os kamatlábat meg nem haladó *szabadalmazott adósság* létesítésére, mely elégséges leendő fentemlített négy kölcsön rendezésére, még pedig az $5\frac{0}{0}$ -os szabadalmazott adósság beváltására al pari, hasonlóképen az 1888. évi $4\frac{1}{2}\frac{0}{0}$ -os kölcsön beváltására, azonfelül $1\frac{1}{3}$ millió £ st. beszerzésére és a hitelművellet költségeinek fedezésére; továbbá egy legfeljebb $4\frac{0}{0}$ -os *domanial* kölcsön (állami jószágokra) felvételére, hogy a még be nem váltott $8\frac{0}{0}$ -os *domanial* jelzálogkötvények, valamint azok is, melyek a bevételekből és nem birtokok eladásából vásároltattak vissza, al pari visszaválthatók legyenek és végül egy legfeljebb $4\frac{0}{0}$ -os *Daira-Sanieh* kölcsön megkötésére, melylyel a forgalomban levő ált. Dairah-kötvények konvertáltatnának vagy $8\frac{5}{10}\frac{0}{0}$ -al beváltatnának. Ezen új kölcsönök teljesen egyenjogúak és a vasutak, az alexandriai kikötő-távirda vonalainak, továbbá az állami birtokok és a Dairah-Sanieh külön kezelésére vonatkozó megegyezések, nemkülönben a garanciák továbbra is érvényben maradnak. Az 1,300.000 angol £-nyi évi járadék, mely eddig az 1888. évi kölcsön törlesztésére és kamatoztatására fordítottatott, felemeltetik az ezen kölcsön helyett kibocsátandó kötvények kamatszükségletének összegéig, a hiányt a pénzügyminiszter az államadósságok pénztárából fogja fedezni. Az elért haszon, vagyis a különbség, mely az újonnan létesített szab. adósságok évi szükséglete és az $5\frac{0}{0}$ szab. adósság, valamint a nem fix adósság szükséglete fejében kiutalt 1,086.969 angol £, nemkülönben a fenti újabb járadék (13 angol £ helyett) között mutatkozik, tartalékba helyeztetik; ezen tartalékok mikénti felhasználása iránt ép úgy, mint a konverzióval elért egyéb megtakarításokra vonatkozólag a hatalmakkal megállapodások fognak létesíttetni. Az új szabadalmazott, az új *domanial*, valamint az új

Daira-Sanich kölcsönök kötvényei 15 év lefolyása előtt nem fognak visszaváltatni. Az állambirtokok, valamint a Dariah-Sanich eladásából befolyó összegek e két kölcsön liquidálására fordíttatnak; a kezelési feleslegek tartalékba helyeztetnek, s akként fognak felhasználatni, mint fentebb említve volt. Évenként csakis 300.000 angol £ értékű állami birtok adható el. Az 1,300.000 angol £ kölcsön $\frac{7}{10}$ részben ármentesítési építkezésekre és $\frac{3}{40}$ részben nyugdíjak utáni kárpótlásokra szolgál. A régi címletek tulajdonosai 10 nap alatt tartoznak nyilatkozni, vajjon kötvényeik beváltását vagy konvertálását kívánják-e? A hitelművelet eredménye, melynek keresztültüvelével Rothschild, Credit Lyonnais, Société générale, az ottomán bank és Bleichröder & Baring Brothers voltak megbízva, teljes volt. Az 5 $\frac{1}{2}$ %-os szab. kötvények visszafizetését a hitelezőknek alig 1 $\frac{1}{2}$ %-a követelte. 5 és 4 $\frac{1}{2}$ %-os kötvények helyett 3 $\frac{1}{2}$ %-os kötvények bocsáttattak ki. Ezután következett az új Dairah kölcsön konverziója. E kölcsön körülbelül 88 $\frac{10}{100}$ % árfolyam mellett adatott át a syndicátusnak; mely egyuttal a kibocsátási költségeket is tartozik viselni. A kibocsátási árfolyam 91. A régi Dairah-Sanich kölcsön 9 $\frac{1}{2}$ £ st. tett, ebből még 8,587.489 £ st. értékű kötvények forgalomban voltak, a kamatláb 5 $\frac{1}{2}$ % tett, a liquidacionális törvény értelmében azonban csak 4 $\frac{1}{2}$ % fizettetik, a hátralévő 1 $\frac{1}{2}$ % csak ha a Dairah javak elegendő fölösleget mutatnak. Ez ideig csak 4 $\frac{1}{2}$ % fizettetett és miután az új Dairah kölcsön 7,290.360 £ st. tesz és 4 $\frac{1}{2}$ %-os, a konverzió csak a tőke visszafizetésénél jár előnnyel. Az aláírás július 18—25-ig tartott. E kölcsön biztosításul szolgál a 800.000 fedda terjedelmű domanial birtokok és ipari vállalatok (czukorgyár és czukorfőzdék), továbbá a *Daira-Sanich* és *Daira-Khassa* javak elzálogosított jövedelme, ez utóbbiak állami adója évenként 200.000 £ st. (E javak kezelése egyiptomi, francia és angol, a felügyeletet a Consul superieur de la Daira teljesíti, a kihez a pénzügyminiszter, továbbá a Caisse de la Dette Publique d' Egypte európai kezelőségének angol és francia képviselői sorakoznak). A brutto nyereség 1887-ben 126.912, 1888-ban 224.713 és 1889-ben 322.324 £ st. volt. Ez ideig a 4 $\frac{1}{2}$ % kamat fejében 343.480 £ szükségeltetett, ezután csak 292.000 £. Az új kölcsön Berlinben került és pedig 99 $\frac{1}{4}$ %-al aláírásra, következő bankoknál: Rob. Waschauer & Co., ipar és kereskedelmi bank, német bank, Mendelsohn & Co., berlini kereskedelmi társaság és Jakab S. H. Stern. (2 $\frac{3}{8}$ feddans = 1 hektár, bérbe volt adva több mint 200.000, ezek bérösszege 375.200 £ st., termeltetik rozs, pamut, főleg azonban czukornád).

Az állami bevételek szokatlanul magasak, mivel a dohányvám felemelése előtt (1/VII.) még nagymennyiségű dohány hozatott be. A készletek már elégségesek a félévi szükségletek fedezésére, habár még csak a félév első fele mult el, miután május havával új számadási év kezdődik. A számadás lezárattott a nem biztosított adósságra vonatkozólag 25/IV., a szabadalmazott adósságra vonatkozólag 15/IV., azóta 1,683.517 £-st. vételeztetett be, hozzászámítva a félévi saldot 341.665-el, összesen 2,036.182 £-st. (szemben a mult évi 1,281.101-el). A legközelebb esedékes összegek 157.500 £-st. a biztosított kölcsönre (1/IX.), 757.420 a szabadalmazott kölcsönre (5/X.) és 1,119.769 £-st. a nem biztosított kölcsönre (1/XI.), összesen 1,834.689; fenti 2,036.182 £-st.-hez jön még azonban 2 $\frac{1}{2}$ havi bevétel a szabadalmazott és 3 havi bevétel a nem biztosított kölcsönök

javára. Az állampénztár tartalékalapja 919.995 £-st. tett (15/VII.), ebből 743.000 £-st. nem biztosított kölcsön és 235.720 £-st. Dairah-Sanich-kölcsön. Az állampénztár kimutatása szerint január 1-étől július 31-ig a bevétel 5·4 millió egyipt. £, a kiadás 5·4 millió egyipt. £ volt, míg mult esztendőben még 0·3 millió egyipt. £ hiány mutatkozott. A bevételek közt a földadó (Kharadji) tett 1·9 millió £-st. (+ 65.000), a vámok 344.857 (+ 33.000), bevétel a dohányból 241.235 egyipt. £-tól 997.542 egyipt. £-ra emelkedett (a külföldi dohányvámnak kilogrammonként 20 piasterre történt emelése folytán, vasutak 727.326 (+ 27.000). Készpénzben a pénztárokban 3·23 millió egyipt. £ volt. — A robotadót ez idén nem szedik és az államadósság amortizációjánál elért megtakarításokat ezen szolgálmány megszüntetésére fordítják.

A jövőben a számadási év nem október 25-ével, hanem deczember 31-én fog végződni. Az első év kivételesen 1889. október 26-ától 1890. évi deczember 31-éig fog terjedni. (1889. október 26-tól ugyanazon év végeig terjedő időre 1,253.911 £-st. szükségeltetik, mely összeg 1891. év terhére jegyeztetik elő s ez évről-évre ismétlődni fog.

BRAZILIÁBAN *Ruiz de Barbosa* pénzügyminiszter visszalépett, a köztársaság elnöke, *Fonseca* főtábornok a katonaság és tisztikar nagyobb fizetése elrendelése következtében, mely intézkedés adófelelést fog maga után vonni.

COCHINCHINA *gyarmati tanácsa* egy 30 év alatt visszafizetendő 60 milliónyi kölcsön felvételét tervezi, azon feltétel alatt, hogy a gyarmat járuléka (contingense) 5½ millióra szállíttassék le.

A MEXIKÓI 1890/91. évi költségvetés 37¼ millió dollárra rúg, szemben az előző évi 367/10 millió dollárral. (Emelkedés 6/10 millió a közmunkáknál, csökkenés 20.574 dollár a hadsereg- és tengerészetenél, egyebekben majdnem változatlan; a kiadások következőkép oszlanak meg: törvényhozó testület 1·05, exekutivák 0·05, magisztrátusok 0·47, külügy 0·46, belügy 3·68, igazságszolgáltatás 1·39, közmunkák 7·31, pénzügy 11·37, hadsereg és tengerészet 12·43, összesen 38·41 millió dollár). A bevételek 41·77 millió dollárt tesznek (főbb tételek: vámok 26·2, fogyasztási adók 1·5, bélyegek 9·4, egyenes adók 1·4, lotto 0·3, posta és távirat 1·2, különbözők 1·5, kormányhivatalok 0·27, összesen 41·77 millió dollár). A kormány törekedett a vasutaknál mutató szükségleteket kölcsön segítségével fedezni és tárgyalásokat folytatott egy, az országban elhelyezendő 370-os kölcsön felvétele iránt, mely régebbi állami tartozások konvertálására szolgálna, az angol adósság már korábban konvertáltatott a Bleichröder-féle kölcsönrel, jelenleg figyelmét a spanyol (cubai) adósságnak szenteli. E spanyol adósság az 1853. évi egyezmény szerint spanyol alattvalóknak adandó kárpótlásokból és a »*Padre Moran*«-féle címletekből származik. (Ezek az egyháztól polgárosított *misszionárius* javakra bocsáttattak ki). Ez együttesen »spanyol konvenczió«-nak nevezetik (tőke: 3,668.296 dollár, szelvények 3,308.789 dollár, összesen 6,977.085 dollár). Tervbe van véve, hogy 100 dollár helyett, tekintet nélkül a szelvényekre, 145 dollár értékű hazai adóssági kötvény adassék, e szerint az országban elhelyezendő adósság 5,319.029 dollárt tenne s a kormány 1,658.056 dollárt megtakarítana. A hazai kölcsön bondjai 42-vel jegyeztetnek, e szerint tehát 145 dollár tényleg 61 dollár, mely 100 dollár névértékű régi adósság helyett adatik. A vasuti kölcsön keresztülvitelére a londoni Seligman Brothers-

csoport ajánlkozott; a megállapodás már csaknem létrejött, midőn politikai okoknál fogva elhatároztatott a mexikói nemzeti bank-csoporttal (Bleichröder Berlinben, Gibbs and Sons és Cassel Londonban) új tárgyalásokba bocsátkozni, azok be is fejeztettek (6 millió £-st. 6⁰/o-os kölcsön, 88³/₄ árfolyam és 1⁰/o provízió mellett). A vasutak, melyek a vámbevételekre igényt tartanak, a következők: Mexican central, Mexican (Veracruz), Mexican National és az Inter-oceanic vasut, 8, 6, 6, illetőleg 3⁰/o arányában (összesen tehát 23⁰/o-ára a vámbevételeknek). A kormány e czímen 36 millió dollárral tartozik.

PERUBAN a konverziót a *Peruvian Corporation* vitte keresztül. Julius 31-ig 27⁶⁹³ millió £-st. volt kicserélésre bejelentve, még nagyszámú bejelentések várhatók. (Egészben 31¹/₂ millió £-st. kerül konverzió alá). A bondok tulajdonosai azok helyébe a Peruvian Corporation részvényeit kapják. A francia bond-tulajdonosok ez ellen agitálnak, megtámadják a Peruvian Corporation-nal (a Grace-féle szerződést és a Chilivel kötött egyezményt) kötött szerződést, az ügy még nincs tisztába hozva.

AZ INDIAI 4¹/₂⁰/o-os *rupia-kölcsön* iránt ugy Berlinben, mint Párisban fel hivatott az érdeklődés. Kétféle rupia-kölcsön van forgalomban, 650 millió 4⁰/o-os és 210 millió 4¹/₂⁰/o-os. A 4¹/₂⁰/o-os 1893. szeptember 15-éig vissza lesz fizetve; a konverzióra (4⁰/o-ra) 1890. december 31-ig fennáll az opció. A rendes kötések 900 Rupia járadékra (azaz 20.000 Rupia tőkére) szólnak. Londonban majdnem mindig Lacs szerint megy az üzlet (1 Lac = 100.000 Rupia = 10.000 £-st.). E kölcsön 82 árfolyammal jegyeztetik Londonban, pillanatnyilag tehát 5¹/₂⁰/o-os kamatoztatást biztosít, első rendű érték-papir. Habár e papirok 1893-ban al pari fognak visszafizettetni, akkor azonban jogukban lesz a tulajdonosoknak hasonló papírt, de 4⁰/o-osat követelni. (Miótan a 3⁰/o-os consolok csaknem pari-n állanak, ez alacsony árfolyam szinte anomália; a váltó-árfolyam 1 sh. 7¹/₄ d., mi Indiában 82-es árfolyammal szemben alig 102⁰/o-os arány, 2⁰/o-al három évre meg lehetett volna venni az előjuttalékra való jogosultságot).

A nagyfontosságú pénzügyi esemény az ARGENTINI *köztársaságban* az elnök, dr. Celman bukása, a váltakozó pénzügyminiszterek és a különféle papírpénz szaporítását, egy arany- és egy papírkölcsön felvételét célzó tervezetek egy mixtum compositumát képezik a valuta-bajoknak és az állami pénzügyek ziláltságának. Az akkori alelnök (jelenleg elnök) dr. C. *Pellegrini* már április havában megvizsgálta az Argentini köztársaságnak a külországokkal szemben tartozó fizetési mérlegét és úgy találta, hogy a külföldi váltókötelezettségek évenként 75 millió dollárra rúgnak és hogy 100 millió dollár kivitellel szemben 80 millió behozatal áll fenn, a hiány tehát évenként 55 millió dollár. Ezt nem lehetséges továbbra is kölcsönökkel fedezni. A magas aranyágiót azon igyekezetnek tulajdonítja, hogy ez által a külföldre menő papírpénzösszegek csökkentesseken, ez azonban téves nézet. Szavát fölemelte az ellen is, hogy a jelenlegi körülmények között kölcsönök vétessenek fel. Végül nyíltan kijelenti, hogy a túlhajtott üzérkedés (elhamarkodott bankalapítások, cedulas kibocsátások) káros hatásának megakadályozására nem létezik egyéb mód, mint tönkremenni hagyni mindazt, mi nem tartható. A jegy-kibocsátásra nézve azt tapasztalta, hogy papírpénz nincs kellő mennyiségben forgalomban (miután a hivatalosan kimutatott 160 millió

dollárnyi papírpénz-forgalom nem képvisel többet, mint 60 millió dollárt aranyban): e számításnál azonban figyelmen kívül hagyta a titokban történt 40 millió dollár értékű jegykibocsátást. A kényszerárfolyam következetes keresztülvitelét utopiának tartja. E nézetek hideg zuhanyként hatottak az optimistákra. Nem sokkal ezután, május 10-én, dr. Celman elnök a kongresszust egy oly beszéddel nyitotta meg, melyben a papírpénz szaporítását nem helyesli és kilátásba helyezte az előirányzott kiadások leszállítását és a bevételi vámok egy részének aranyban való beszedését. Az új pénzügy-miniszternek, *Uriburu*-nak, sikerült elhitetni, hogy kilátásai vannak a sikerre egy 10 millió £-st. kölcsön megkötését illetőleg, minek folytán az arany ágiója 310-ről 240-re szállott alá, a nemzeti bank részvényeinek árfolyama pedig 104-ről 155-re emelkedett. *Uriburu* elődje, *Varela*, tömérdek hibás experimentumot követett el, az úgynevezett nemzeti kincset (Nationalschatz), melyet elődjétől, dr. Pachecótól 35 millió pezos arannyal és 26 millió pezos papírral vett át, a biztosítéki alap törvényellenes értékesítése folytán 17½ millió pezos aranyra és 43½ millió pezos papírra csökkentette. (Múlt évben 1500/0 aranyágió mellett körülbelül 52 millió pezo-t képviselt aranyban, jelenleg 2500/0-os aranyágió mellett azonban csak körülbelül 35 milliót). Azonkívül a Buenos-Ayresben fekvő csatornázási műveknek bérbeadásából várható követelések 7 millió pezossal csökkentek, úgy, hogy a szerencsétlen ágió-spekuláció körülbelül 24 millió arany-pezosba került. A rendes költségvetés türethő eredményeket tüntet fel: 60½ millió dollár bevétellel szemben 61½ millió dollár kiadás volt felvéve, a bevételek a vámjövedelmek emelése folytán 71½ millió \$, a rendkívüli bevételek pedig 2½ \$ voltak előirányozva, a rendes kiadások 50½, a rendkívüliek pedig 43½ millióval voltak felvéve, összesen tehát egy óriási összeg 93½ millió \$, mely összegből 18½ millió külön törvények által létesített rendkívüli alapok által fedeztetett, úgy, hogy még 75½ millió maradt a rendes költségvetés terhére, vagyis ½ millió hiány. *Uriburu* pénzügyminiszter rendet akart csinálni, de csakhamar tehetetlenül kellett szemlélnie, hogy akarata ellenére előterjesztés tételével a cedulas-ok beváltása céljából 100 millió dollár értékű jelzálogi jegyek kibocsátására, mit a kamara magáévá is tett, ez visszatérés volt a papírpénzzel való gazdálkodáshoz, a kamatozó jegyek helyett a kamatnélküliekhez. Az Európában elhelyezett államadósságok (a tartományi adósságokon kívül) 122½ millió dollárt képviseltek, ezenkívül a külföldi tartozások, a nemzeti bank és a municipium is pénzt igényelt, mi kölcsön útján szándékolatott beszerezni, csak hogy a tárgyalások nem vezettek eredményre. Előzőleg már *Uriburu* tárczáját letette, utóda dr. *Garcia* (kinek belépésénél a kabinetbe az aranyágió 122-ről 165-re emelkedett) sem volt képes eredményt elérni. A bonyolódást még nagyobb teszi a 14 tartományi bank, valamennyi kölcsönöket kötött 1887/88. évek alatt Európában. Minden tartomány külön állami bankkal bír, felruházva azon joggal, hogy 4½/0-os *Fondos publicos nacionales* beszerzése mellett jegyeket bocsáthat ki (kényszerforgalommal az egész köztársaság területére, központi ellenőrzés mellett). Az Európában kölcsönvevő aranyat ki kellett volna szolgáltatni a központi hatalomnak, ez a jegykibocsátás biztosítékaul szolgált volna. Később a magánbankok is ezen törvény (*ley de bancos garantidos*) hatálya alá helyeztetek és pedig ½ usque 1 millió arany pezo erejéig. A törvény azonban

nem lett kellőkép érvényesítve. Cordoba tartomány bankja arany helyett adósságlevelet adott, ezt követte Santa Fé tartomány. A törvény megengedi továbbá, hogy a központi hatalom előleges beleegyezése és a megfelelő arányos arany mennyiség letétbe helyezése mellett a papírjegyek kibocsátása szaporíttassék; ez engedéllyel élt Buenos-Ayres tartomány és újólág Cordoba tartomány, ismét adósságlevél igénybevételel. (Cordoba tartományból származik az elnök dr. Celman, valamint elődje és sógora *Roca* tábornok is). Időközben elhatározottat, hogy a régi papírjegyek újakkal cseréltesse ki és minthogy az új jegyek mellett még mindig feltűnően sok volt a régi papírpénz, kijelentették, hogy kevés az új papírpénz és hogy ennek folytán a nemzeti bank és Buenos-Ayres tartomány bankjának régi jegyei továbbra is érvényben maradnak. Ezekon kívül azonban Cordoba tartomány jegyei is forgalomban voltak, mi aggodalmat keltett és tényleg titkos kibocsátások nyomára jöttek. Midőn végre az ellenzék ez ellen felszólt, Uriburu kijelentette, hogy az ellenőrzés alól 19 millió pezos tényleg kivonatott, ezen jegyek a *nemzeti banknak* és a *buenos-ayresi tartományi banknak* adattak kölcsön, hogy megmentessenek a bukástól. Utóbbi bank időközben a tartományi vasutak eladása folytán a felszinen tartotta magát, a nemzeti bankon pedig kölcsönrel (6 m. £) akartak segíteni. Ily körülmények között dr. Celman elnök ellen kitört a lázadás, az aranyágió 312-re emelkedett és a lázadás véres elnyomatása daczára is kénytelen volt dr. Celman nagy népszerűlése folytán visszalépni; dr. Pellegrini foglalta el helyét. A pénzügyi válság tovább tart, tulajdonképen már 1888-ban keletkezett, eredetét veszi az építési bankok bukásától és a birtokterületekkel való üzérkedés alkalmából azoknak jelzáloggal való megterhelhetésétől. Ezen zálogjegyeknek (*Cedulas hypothecaras*) értéke csak mesterséges módon tartatik fenn, a mennyiben a tartományi bankok a jelzálogi banknak a szelvénybevéltások idején nagy összegeket előlegeznek azok bevéltására, a mi hosszabb időn át nem lesz lehetséges.

Az előbb említett törvényjavaslat, mely 100 millió pesos (1 peso = 4 frank) értékű új *jelzálogilag biztosított nemzeti jelzálog-hitelbank* bankjegyeknek kibocsátását tervezi, azon határozományt tartalmazza, hogy ezen jegyek törvényes árfolyammal és fizetési képességgel birjanak az egész köztársaság területén és valamennyi az állam részére teljesítendő fizetéseknél (kivéve az aranyban fizetendő beviteli vámnál) névértékben elfogadtassanak és csak jelzálogi kölcsön alakjában (250.000 dollárnál nem magasabb összeg erejéig egy és ugyanazon személy javára) hozassanak forgalomba. Az adósok 7% kamatot, 3% főkeztörlesztést és 1% költséget kötelesek a banknak fizetni. A jegyek fokozatos sorozatokban bocsáttatnak ki és következő aranyban osztatnak meg a köztársaságban: Buenos-Ayres városa és a nemzeti területek 35 m., Buenos-Ayres tartomány 15 m., Santa Fé 8 m., Cordoba 8 m., Entre-Rios 7 m., Corricutas 4 m., Tucuman 4 m., Santiago 4 m., Mendoza 4 m., San Juan 3 m., Salta 3 m., San Luis 2 m., Catamarca 1 m., Jujug 1 m. és Lakivja 1 m. pezos. Oly birtoktulajdonra, mely nem hoz jövedelmet, csak az érték $\frac{1}{3}$ részéig adható kölcsön. Augusztus végefelé végtére törvényjavaslatot terjesztett be a kormány. 1. Egy bizottság alakul, mely a kibocsátásokat és a bankjegy bevéltását ellenőrizni köteleztetik. 2. 60 millió dollár kincstárjegy kibocsátása a zemzeti bank, a nemzeti jelzálogbank és a főváros támogatására. 3. A 100 millió jelzálogjáraadék kibocsátására

vonatkozó törvény érvénytelennek nyilvánítatik. 4. 35 millió $4\frac{1}{2}\%$ -os *bond* eladása, melyek júliusban jóváhagyattak a nemzeti bank jegyei többletének visszavonása céljából. 5. 20 millió 5% -os külföldi adósság kiadása, melynek eredménye Londonban marad 1891. évi december 31-ig ezen adósság kamatai fedezésére. 6. Törvény a garantírozott bankoknak adott tízévi haladékról a készpénzfizetések megkezdésére nézve. 7. A fővárosi függő adósság vizsgálása és folyósítása tárgyában bizottság kineveztetik.

URUGUAY-ban a bankjegyeknek aranyra való beváltását a kormány egy titkos ülés határozata folytán hat hónapra — ez a végső terminus — felfüggesztette. A kormány garantírozza a bankjegyeket, a bank cedulas és az állami kölcsönök úgy mint eddig, továbbra is aranyban fizettetnek. A jegyek kibocsátása $12\frac{1}{2}$ dollárban állapítatik, a bank áll jól ezen jegyekért. [Ennek daczára nem szünt meg a run (roham.)] A pénzügyminiszter a kereskedők küldöttsége előtt kijelentette, hogy a kényszerárfolyam nem fog behozatni; csak a bankon akarnak segíteni. Julius hóban visszalépett a pénzügyminiszter, az aranyágio 18-ról 22% -ra emelkedett, a nemzeti bank részvényei erős árfolyamcsökkenést szenvedtek. A válság azonban nem általános, mint az argentinai köztársaságban, hanem csakis a nemzeti bankra szorítkozik s a hibás ügykezelés eredménye. (Fizetések összetorlódása, az aranytartalékok kimerülése és az aranyfizetések felfüggesztése). E bank fel volt jogosítva 25% érczalap és tárczafedezet mellett részvénytőkéjének ($10\frac{1}{5}$ millió dollár orient) csaknem kétszeresét bankjegyekben kibocsátani; az egész összeg nem került kibocsátásra; a bank tartaléka januárban 44% , februárban $40\frac{9}{10}\%$, márcziusban $43\frac{55}{100}\%$, áprilisban $32\frac{71}{100}\%$ és május végével még $25\frac{77}{100}\%$ -ot tett. (Az összes 8,171.086 dollár, ebből 2,131.576 dollár a pénztárban, tehát $6\frac{1}{5}$ millió dollár értékű bankjegy nem ércz, hanem tárczafedezet mellett). Ennek daczára a bank helyzete szemben a montevideói magán jegykibocsátási bankokkal kedvezőtlen. Csak a banca de Espana és a banca Italiana bír kevesebb érczkészlettel mint jegyforgalmuk, a London & Riva Plate, English bank of the *River Plate* és a Banko Italo-oriental érczfelesleggel rendelkeznek (összesen $2\frac{2}{3}$ millió dollár). A nemzeti bank iránt kevés bizalom nyilvánul, minek oka a veszteségek, melyeket a bank alapítója dr. Reus által tönkretett Compania National banknál szenvedett. A banknak 10.000 részvénye van 85-el, melyek azonban 10 árfolyammal is alig értékesíthetők; mérlegében előfordult egy elírás a tárczaszámlából az egyéb tartozások számlájára.

A költségvetés, melyet az elnök dr. *Julio Herrera* a kamarának 1890/1 évre beterjesztett összesen 16,081,247 dollár kiadást (a múlt évvel szemben $1\frac{1}{2}$ millió többlet) és 16,143.000 dollár bevételt tüntet fel. A magas aranyágio következtében azonban az összes tételek megváltoztak. A zárszámadás a kiadásoknál túllépést mutat fel, $1\frac{2}{10}$ milliót (előirányzat volt 14,589.513 dollár, ebből kormányzati kiadások 9 s millió és kamatokra 6 millió).

Az Egyesült-Államokban a senatus bizottságának elnöke Allison senator a jövő év összes szükségletét 359 millió dollárra tette (az állandó szükségleteken kívül, mint p. o. a nemzeti adósság kamatai), ez utóbbiak körülbelül 90 milliót igényelnek. A bevételek a régi vámtarifa szerint 385 millió dollárra tétetnek, úgy hogy hiánytól nem kell tartani, minthogy 56 millió ez ideig a nemzeti bank be nem váltott jegyei-

nek fedezésére készletben tartatott, mely összeg az új ezüst törvény következtében (lásd alább a törvénykezés és pénzérték fejezeit) szabadná lesz és minthogy 28 millió póthitel a jövő évre vitetett át. Azonkívül 78 millió rendelkezésre álló összeg van a kincstárban. Eltekintve ezen hivatalos közleményektől, úgy látszik, hogy a kincstárban elhelyezett összegek mindinkább igénybe vétetnek. *Vindom* pénzügyminiszter a bondok bevásárlásánál gyors tempot követ. (Az ezüst törvény annyiban van összefüggésben az állami pénzügyekkel, a mennyiben ezen törvény elrendeli, hogy havonként 4 $\frac{1}{2}$ millió dollár erejéig ezüst vásároltassék, melyből ezüstpénzek veretnének és az államjegyek beváltására fordíthatnának). A kincstári hivatal Washingtonban aug. 19-én körrendeletet bocsátott ki, melyben 15 millió dollár 4 $\frac{1}{2}$ %-os kötvények beváltását a 104 $\frac{1}{2}$ elrendeli.

San Domingo kormánya a Westendorp & Co. csoporttal egy új kölcsönt (800.000 £ st.) kötött a *Chemin de fer central de Santo Domingo* első szakaszának kiépítésére (San Filipe de Puerto-Plata-tól Santiago de los Caballeros-ig). A kölcsön a kormány garantiája alatt áll és 50 év alatt fizetendő vissza.

San Salvador-ban az 1889. évi állami bevétel 4 $\frac{1}{2}$ millió piaster, a kiadás 4 millió piaster volt (0 $\frac{9}{12}$ millió p. adósság visszafizetésével együtt). — Az államadósság, mely 1887 7 $\frac{1}{12}$ millió piasterre rúgott, 5 $\frac{1}{4}$ millióra redukáltatott. A külföldi adósság 300.000 £ st. (Londonban), melynek legnagyobb része vasutépítkezésre adatott ki.

II. TÖRVÉNYHOZÁS.

Az európai és tengerentúli államok nagyobb része a kereskedelem és ipar terén a tulajdonjog védelmének szánt törvényeket tökéletesíti. Nagy és fontos, sőt válságos törvényeket hozott Amerika úgy a vámtarifa- és annak alkalmazásáról, valamint nagyobb ezüst összegeknek az állam részéről történendő vételéről. Ezen törvények hatása alkalmasint egyrészt Európa államainak kereskedelmi és vámszövetsége lehet Amerika ellen, másrészt pedig az ezüst értéke helyreállítása legalább egynehány évre, míg a bányák túltermelése nem gátolja.

BELGIUM-ban a *rabszolga-kereskedés elleni congressus* 7 hónapi működése után június 28-án berekesztetett, a congressus határozmányait egy okmányba 7 fejezetben és 100 cikkelyben foglalta össze. Az I-ső fejezet azon intézkedéseket jelöli meg, melyek a civilizáció útján Afrika belsejében a rabszolgaság megszüntetése szempontjából meghonosítandók volnának; megerősített helyek jelölésnek meg az utazó missionáriusoknak és csapatoknak tartózkodási és védelmi helyül, valamint a rabszolgavadászok által üldözött négereknek menhelyül, ez erdők közelében a négerek földművelésben, mesterségben és kereskedésben alkalmaztassanak. A gyarmatokkal bíró hatalmak területeiken a rabszolgakereskedést büntetéssel fogják sújtani. A jobb minőségű fegyverek bevitelle korlátoztassék; az új minőségű fegyverek viselete csak a csapatoknak és az utasoknak engedessék meg (hogy a rabszolgavadászok mestersége megnehezíttessék és a négerfajok egymás közti harczai kevésbé vést-hozóak legyenek). A II. fejezet a rabszolgakereskedés elnyomtatásával foglalkozik, mire nézve a következő intézkedések hozat-

nak javaslatba: a karavánutak felügyelet alá helyezendők, a rabszolgavadászok üldözendők és zsákmányuk szabadon bocsátandó, a fekete emberanyag áruba bocsátása a kikötőhelyeken megakadályozandó. A III. fejezet a sokat megvitatott »Droit de Visite«-t tárgyalja. (Kutatási jog az 500 tonnán aluli hajókon, melyek mint arabs kereskedők tulajdona ismertetnek fel). Fekete matrózok alkalmazása és fekete utasok felvétele nagyon megnehezítették; az indiai oceán kikötőiben Beludisztantól Guilimane és Cap el Had-ig a nemzetiségre vonatkozó lajstromok terjesztendők elő. Az elkobzóknak a rabszolgahajó díjul odaitéltetik. A IV. fejezet azon intézkedéseket tartalmazza, melyek alkalmazására a rabszolgakereskedéssel szemben magát Törökország, Perzsia és Zanzibar kötelezte. A többi fejezetek az egyes határozmányok mikénti alkalmazását, a nemzetközi iroda berendezését, stb. foglalják magukban. A Congo beviteli vámjaira nézve még nem jött létre végleges megegyezés (Amerika aggályait fejezte ki a módozatokkal szemben).

A kamarához egy törvényjavaslat terjesztetett be a *munkások kötelező biztosítására* vonatkozólag, a gyártulajdonosok és iparosok, kik 10.000 munkást látnak el, egyesülnének e célból; ezen egyesületek kapcsolatban állának az biztosítási ügyletekkel és kötelezve volnának 3 és 1/2%-os kamatoztatás mellett 100.000 frank tőkét az állampénztárba cautióként letenni. A betegség balesetnek tekintetik, az orvosi kezelés mindenkor ingyenes, az állami, tartományi és községi telepek kötelesek munkásaikat biztosítani. (A tervezet szerzője Jansen Pál).

A NÉMETBIRODALOM-ban a birodalmi gyűlés fűteendői a következőkben összpontosulnak: munkásvédelem, Kelet-Afrika, a tűzéség szaporítása és a békelétszám felemelése. A szövetségi tanács *iparrendszabályi novellát* fogadott el; magában foglalja ez a vasárnapi szünetre vonatkozó intézkedéseket, a nők éjjeli munkájára vonatkozó tilalmat, a 11 órai leghosszabb munkaidőt nők számára, a gyermekmunka megengedését csak a 13-ik évtől kezdve, bánatfizetést szerződészegések eseteiben, a szülők hathatósabb ellenőrzését a kiskorúak keresményére. (E két utóbbi pont a parlamentáris tanácskozásoknál nehézségekbe fog ütközni). Az *ipari bíróságokra* vonatkozó javaslatához a szövetségi tanácsos változtatásokat hozott javaslatba, a *német iparosok központi egylete*, mely a törvényt kötelezővé akarja tenni, tanácskozásokat folytat fölötte. A német bankok egyesülete a *warrant törvényhozást* elégtelennek nyilatkoztatja ki és egy birodalmi törvény kibocsátását javasolja. A bányászok jogainak védegylete a *bányalegénységi ügy* gyökeres reformjára törekszik. (A legidősebbek újlag megválaszthatása, de kisebb számban és csak 30 évnél idősebbek hivatalnoki minősítés nélkül, az orvos választása, a bányalegénységi pénztár elválasztása a baleset elleni biztosítási pénztártól, 45 márká havi nyugdíj a bányász 30 évi szolgálata után). A nyilvános vízijog szabályozása iránt az előmunkálatok folyamatban vannak. (A birodalom illetőségének kiterjesztése a magán vízijogról a szövetséges államokat érintő víziutakra és a nyilván. vízijogra általában. Egy *német-svájci telepedési* szerződés készen van, a főbb feltételek a következők: németek, kik Svájcban letelepedni óhajtanak, kell, hogy a német követ által kiállított, nemzetiségüket és feddhetlen életüket igazoló beiktatási bizonyítvánnyal birjanak. Csak azon németeknek van letelepedési joguk, kik honossági bizonyítvánnyal birnak, kik azon-

ban ilyenekkel nem rendelkeznek, azért Svájc területén megtűrhetők. Svájcziai, kik Németországban szándékoznak letelepedni, kötelesek, úgy mint eddig honossági és erkölcsi bizonyítványt bemutatni, szabadságában áll azonban Svájcznak, a mennyiben szükségesnek látja, a beiktatási rendszert életbeléptetni. *A nemzetközi vasúti teherszállításokra* vonatkozó egyezmény átment a szövetségi tanácson és még ez évben hatályba fog lépni. (I. rész. A nemzetközi szállításhoz való bocsátás feltételei. II. rész. A feladó és átvevő, valamint a vasúti kezelőség jogai és kötelezettségei. III. rész. Az érdekelt vasúti igazgatóságok kölcsönös viszonyai). (A szállításból feltétlenül kivannak zárva: arany és ezüstárak, platina, pénzértékű érmek és papírok, okmányok, nemeskővek, gyöngyök, ékszerek, műtárgyak, régiségek, puskacsövek, löpor, lögyapot, töltött fegyverek, durrezüst, durrarany, tűzijáték-anyagok, nitroglycerin, pikrinsavas sók, dynamit, a szállítás feltételeken megengedhető egyéb egész sor termelvényre).

A Németbirodalom *segélyre szorult tengerészek kölcsönös támogatására vonatkozó egyezményt* kötött a külhatalmakkal. A szövetségi tanács a szesz évi mennyiségét az 18^{90/91} és ^{91/92} üzletevekre a fogyasztási szükséglet arányában állapította meg.

ANGLIA-ban a *kereskedelmi védjegytörvény* hatását egy parlamenti bizottság (elnök Worms) vizsgálat alá vette, e bizottság kinyilatkoztatta, hogy a törvény életbelépte óta a hamis jeggyel ellátott árúk behozatala csökkent és hogy a vámhivatal a törvényt körültekintően és igazságosan alkalmazta. Bizonyos árúk behozatalának csökkenése nem ezen törvény kifolyása, hanem a dock-strike-ok és a külföld által fizetett subventiók következménye. A bizottság ellenzi valamennyi árúra nézve a jeggyel való ellátás kényszerként való kimondását, nemkülönben a gyártási hely megnevezését. Az oly árúkra nézve (mint p. o. rum és egyéb szeszfélék, melyek nagy mértékben hamisítva hozatnak be, azt javasolja a bizottság, hogy ezen árúk ne vonassanak a keresk. jegytörvény hatálya alá s ezekre nézve a törvény akként módosíttassék, hogy a vámnnyilatkozatok egyuttal árúnyilatkozatokként is felhasználtassanak. *A népszámlálásra* (Angliában, Skótiában és Írthonban) vonatkozó előterjesztés jóváhagyott. Az *igazgatók szavatosságát* illetőleg törvényjavaslat nyújtott be. A sör és a szeszfélék után kivetett pótdadó jövedelmének hova fordítása iránt Goeschen kincstárőr részletes felvilágításokat adott; a közép és gazdasági oktatás emelésére egy alap létesíttetik, Írthonban a munkás lakók helyreállíttatnak, stb. Az *Irontrade Association* elnöke Hingley Vilson által benyújtott *törvényjavaslat* a *nyersvas raktárjegyekkel* elkövetett visszaélések megszüntetését czélozza. (A tulajdont igazoló okmány a jövőben kell hogy magában foglalja nevét és címét a raktár tulajdonosának, számát és idejét a jegy kiállításának, valamint a nyers vas minőségét; hamis adatok közlése pénzbírsággal sújtatik, az illető vétséget követ el).

FRANCZIAORSZÁG-ban a törvényjavaslatok egész sorozata van tárgyalás alatt; úgy mint a *nőknek* azon jogosultság megadása, hogy az *iparbirósági választásoknál* szavazattal birjanak; (Marseille és Bordeaux ellene nyilatkozott; a *francia tengerészeti szabályok megváltoztatása*, melyben a büntetések többféle neme van felvéve mint a németben (mely csak szabadság büntetést és pénzbírságot enged meg). A kereskedelmi miniszter a *takarékpénztárak reformjára* vonatkozó törvényjavaslatot nyújtott be, mely szerint a biztonságot nyújtó járadékokban és

kötvényekben való elhelyezés kötelezővé tétetik, a kamatláb $3\frac{1}{2}\%$ -ban állapittatik meg, visszatérítési követelésekkel szemben (ugy mint a postatakarékpénztáraknál) egy biztosítási záradék veendő fel, egy legfelsőbb takarékpénztári tanács alakittatik. A kamara egy törvényt fogadott el azon munkaadók megbüntetését illetőleg, kik fenyegetésekkel munkásaikat a munkásszakegyletekbe való belépéstől visszatartják. A *női és gyermek munka fölötti törvény* tanácskozássok tárgyát képezi, azon módosítvány, hogy a vasárnapi munkaszünet kötelező legyen, a *gyártörvény* feletti vita alkalmával elejtett. A *párisi zálogház újraszabályozására* vonatkozó törvény is a kamara előtt fekszik; e zálogház évenként 52 millió frankot ad kölcsön, 4 m. frank értékű elévült zálogok adatnak el, ezekben $2\frac{1}{4}$ millió személy részes; 7% kamatot vesz és minthogy a költségek $3\frac{1}{2}\%$ -ot tesznek, a kamatláb nem lehet olcsóbb. A törvényjavaslatok legfontosabbika azonban a *földadó-törvény*. Az eddigi in globo (repartitio útján) kivetett adó helyett a jövőben fix adó a jövedelem értékének egyenletes arányában fog kivettetni. Say Leon indítványozza, hogy a gazdasági épületek csak talajuk értékének arányában és csak a mennyiben a talaj jövedelmének értéke 50 franknál nagyobb összegre rüg, adóztassanak meg; ezen indítványhoz, habár ez által 24 millió frank értékű adóalap kiesik is, ugy a költségvetési bizottság, valamint Rouvier miniszter is beleegyezésüket adtak. Az *egyenese adókra* vonatkozólag egy, a *nagy raktárak* megadóztatását célzó adótervezet fogadtatott el, eltekintve attól, hogy a »Printemps« igazgatója Jaluotot e tervezetben több ellentmondást konstatált. A mezőgazdasági termények vámtarifái a védvamos irányzat szellemében revisió alá kerülnek. A *czukortörvény* Rouvier erélyes védelme daczára változást szenvedett, ki különösen a senátusban kimutatta, hogy a czukoriparosok az adóterhek igazságos megosztását ellenzik. Az állami tanács megváltoztatta a *határidő-üzletre vonatkozó törvényt* a a tőzsde-alkuszok társaságának tevékenysége folytán. (A syndikatus kamara fegyelmi eljárást indíthat, a váltó-ügynökök kötelesek a nekik átadott értékpapirokról elismervényt kiállítani, az ügynök fizetéképtelensége esetén, a társaság egyetemlegesen kötelezve van a megbízást adó érdekeinek megvédésére). A kereskedelmi miniszter egy törvényt nyújtott be, mely a vállalkozó bukása esetén a nyugdíj- és betegségi járulékok biztosítását czélozza.

A görög kormány egy törvényjavaslatot nyújtott be, mely szerint az eddig a városok által fizetett 2% octroi illeték helyett a beviteli vámok után pótlékok fognak beszedetni (30% , kivéven a gabona vámokat, melyekre 50% , a czukorvámokat, melyekre 20% valamint a szeszfélék és sör utáni vámokat, melyekre szintén 20% , pótlék fog kirovatni). A kedvezményben részesített államokból származó árúk után, melyek Görögországban a conventionális tarifa tételei szerint adóztatnak meg, ezen pótlékok nem fognak beszedetni.

AUSZTRIA-ban máj. 19-én lépett életbe a *védjegytörvény*, a bejelentés hatályának tartama 10 év, ezután újlagos bejelentés szükséges. A munkásoknak *baleset ellen való biztosítási törvényhez* a keresk. miniszter által egy rendelet adatott ki, melyben a vállalkozókkal szemben a veszélyek osztályozása, kamatláb-kifizetés, levonások, stb. tétetnek közzé.

ROMÁNIA-ban a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter *Pencesco* az iparnak nyújtandó kedvezményekről szóló törvényhez

módosításokat hozott javaslatba és pedig 50% leengedést a vasuti tarifából egy némely az ipar által felhasználandó anyagok után, továbbá a teherszállítás utáni díjak visszatérítését a nemesítésre behozott árúk után, a mennyiben a nemesített árú kivitetik, a hazai termények az állami szállításoknál előnnyel birjanak a külföldiek fölött még az esetben is, ha 50%-al drágábbak, de csak is verseny esetén.

OROSZORSZÁG-ban a IV. *nemzetközi börtönügyi congressus* ülésezett és több határozatot hozott, egyebek között, hogy a gyermekek bűnös szülőktől elkülöníttessenek; ez intézkedéssel Angliában kitűnő eredményeket értek el, továbbá a rabmunkának magánszemélyek által való kihasználása ellen *Szerbiában az osztálysorsjátékok* életbeléptetése elhatározott (a tisztajövedelem a közgazdaság emelésére fog fordíttatni), külföldi sorsjegyek terjesztése megtiltatik, kivéven azokat, melyekre nézve a kormány esetről-esetre az engedélyt megadja; külföldi sorsjegyekre kibocsátott igérvényekkel való kereskedés feltétlenül betiltatik (ellene vétők pénz- vagy fogságbüntetéssel sujtatnak).

SVÉDORSZÁG-ban a kamara a birodalmi jelzálogbank törzsalapjának felemelését és alapszabályainak megváltoztatását jóváhagyta.

SVÁJCZ-ban a szövetségi tanács előtt egy törvényjavaslat fekszik, mely egyrészt a *bankjegytörvény* revízióját, másrészt a *bankjegymonopolium* életbeléptetését tervezi. Ez utóbbi intézkedés barátjai a nép részéről adandó nyilatkozatot akarnak provokálni. (Egy szövetségi bank felállítását, a nyereség megosztásával a cantonok között). Schaffhausen és Zürich, valamint a szocialdemokraták ez agitáció mellett foglalnak állást.

SPANYOLORSZÁG-ban a *nemzetközi védjegykongferencia* ülésezett. (Résztevők: Belgium, Brazília, Franciaország, Anglia, Guatemala, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Portugalia, Szerbia, Syanyolország, Svédország, Tunis és Amerika). Eddig 1873-ban Bécsben és 1876-ban Párisban ülésezett e kongressus; 1883-ban egy konvenczió jött létre, melyhez 1884-ben Anglia is hozzájárult; az új angol védjegytörvény (Merchandise Marks Act) folytán változtatások váltak szükségessé, melyek iránt egy pótkonvenczió terjesztetett elő (Amerika, Belgium és Hollandia nem járultak hozzá, Olaszország nem szavazott). (Ezen konvenczió szerint azon árúk, melyeknek származása hamisan van feltüntetve, lefoglalhatók, az eladó czége csak feltüntethető, de a termelési hely világosan kiteendő). Németország e kongressuson hivatalosan nem volt képviselve.

BRAZILIÁ-ban rendelet tétetett közzé, ez a külföldi új bankoknak és társaságoknak, melyeknek működési tere Brazília, köteleességévé teszi, tőkéjük $\frac{2}{3}$ -át az országban elhelyezni; a már fennálló bankok és társaságok eredeti tőkéjükkel folytathatják működésüket, a nélkül, hogy újabb pénzüsszegeket vonnának magukhoz.

A MEXIKÓ-ban életbelépett új *kereskedelmi törvény* a kereskedelmi társaságok 5 nemét engedélyezi. (Collectiv, Comandit, Comandit részvényekre, részvényekre korlátolt felelősséggel és általános kereskedelmi társaságokat).

AFRIKÁT illetőleg a rabszolgakereskedés elleni congressus alkalmával a *Congó-medenczére* vonatkozólag fontos indítvány tétetett. Az 1885. évi Congo-okmány értelmében ez szabad kereskedelmi területnek tekintetik; báró Lanbermont indítványa Franciaország, Belgium és Portugal Congoterületeire nézve a vámjog megszerzését czélozza.

(ad valorem 10% vám). Anglia, Francia- és Németország elvből helyeselték ezt. Amerikának aggályai vannak.

Számos törvényes, az egész világra nézve fontossággal bíró intézkedéseket léptetett életbe az AMERIKAI törvényhozás. Három főfontosságú törvény rövid vázlatát kell olvasóinkkal megismertetni, u. m. a *Mc. Kinley-féle tarifabill*, a *Mc. Kinley-féle administratívbill* és az *ezüstbill*. A Mc. Kinley által javaslatba hozott tarifabill, mely a honi ipar megóvása és a külföldi termelvények behozatalának csökkentése szempontjából a beviteli vámtételek felemelését czélozza, a viselendő terheket körülbelül 73 $\frac{1}{4}$ millió dollárral felemeli, mely összegből vegyészeti anyagokra 2 $\frac{49}{100}$, agyagárúkra 6 $\frac{26}{100}$, fémekre 9 $\frac{32}{100}$, dohányra 17 $\frac{96}{100}$, mezőgazdasági terményekre 8 $\frac{30}{100}$, pamutárúkra 1 $\frac{53}{100}$ millió dollár, a többi pedig különböző árúkra esik. A törvény a képviselőházban pontos pártszavazatokkal (162 szavazat 142 ellenében) csekély módosítások mellett elfogadtatott. A senatustól nagyobb módosítások várhatók, semmikép sem fogják azonban ezen módosítások ezen törvény kiválólag védvamos jellegét megváltoztatni. A két törvényhozási tényező megegyezésére vonatkozólag a nézetek eltértek, mint-hogy a köztársaságiak néhány vámtételre nézve nem egyeztek meg. Blaine államtitkár egy pótlás elfogadását hozta javaslatba, melynek értelmében az elnök fel legyen hatalmazva, az Egyesült-Államok kikötőit egyik-másik amerikai állam azon áruira nézve szabadbá nyilvánítani, mely árúk után kiviteli vám nem szedetik, e kedvezmény azon időpontig terjedne, míg az illető állam az Északamerikai Egyesült-Államok gyártmányainak és terményeinek vámmentes bevitelét megengedi. (Blaine határozott ellenese a tarifabillnek, a senatusban szenvedélyes kifakadásokkal kelt ki ellene).

A külföldi első és második minőségű pamut után a fővám 13 és 11 cents (az azelőtti 12 és 10 centtel szemben), a harmad-minőségű után — melynek értéke 12 cents — 3 $\frac{1}{2}$ c. (2 $\frac{1}{2}$ helyett) 12 centnél nagyobb értékű után 8 cent (5 helyett), pamutszövetek úgy a nyers anyag, valamint a kézműárú után vámostasának meg összesen körülbelül 91 $\frac{78}{100}$ ad valorem (az eddigi 67 $\frac{15}{100}$ helyett). A fémlemezek utáni vám emeltetik. (Petroleum és konservek nagy mennyiségben fogyasztatnak, többnyire angol import-árú); ez intézkedések által a belföldi gyártást Dakotában előnyben akarják részesíteni. 1891. július 1-én fog életbelépni. A beviteli vámok felemeltetnek, a dohány, lovak, igás- és vágómarha, valamint juhok után. A 16 szám alatti *idegen cukor* »dutch standard in color« vámmentesen hozható be, a 16 számon felüli után $\frac{1}{10}$ cent fizetendő fontonkint, az amerikai cukor (legkevesebb 85 fok pollarisatiós) 15 éven át az államkincstárból fontonkint 2 cent bonifikációban fog részesülni. A selyemipar a termelés, legombolyítás és szövés körül teendő intézkedések által fog megvédeni. (1 dollár praemium minden font belföldön legombolyított selyem után és 7 cent a friss selyemgubók minden fontja után, mindkét kedvezmény 10 évig érvényes). A mi e törvény ürügyéül szolgál, az azon szándék, hogy az államkincstár fölöslegei csökkentessenek és pedig egy részlő a dohány, szesz és cukor utáni vámok leszállítása által, másrészlő pedig a behozatal korlátozása által. A senatus bizottsága enyhítéseket tett, mint következik (a zárjel között lévő számok a Mc. Kinley-féle bill tételeit mutatják):

Üveg- és agyagárúk: festett porcellán 55% ad valorem (60%);

közönséges fehér porcellán 50^o/_o ad valorem (55^o/_o); agyag- és kőárúk, melyekre nézve külön vámtételek nem léteznek 50^o/_o ad valorem (55 és 60^o/_o); palaczkok zöld üvegből, melyek ürtartalma 1 pintnél ($\frac{1}{2}$ quart) nem kisebb és befonott nagy palaczkok minden fontja után egy cent ($\frac{1}{4}$ cent), más palaczkok után, melyek ürtartalma 1 pintnél ($\frac{1}{2}$ quart) nem kisebb, fontonkint 1 $\frac{1}{2}$ cent (1 $\frac{1}{2}$ cent és 50 cent nagyban); szemüveg-lencsék 60^o/_o ad valorem (75 cent nagyban és 45^o/_o ad valorem).

Gyapjú és gyapjúárúk. A teveszőr, mely 3-ad minőségű gyapjúként szerepelt, töröltetett. A gyapjúfonalak és kártolt gyapjúfonalak után, melyeknek értéke fontonkint 30 centnél nem nagyobb, két és félszer (a kétszeres helyett) akkora vám vettessék ki, mint a mennyi az első minőségű mosatlan gyapjú fontja után szedetik; mindenféle gyapjú és kártolt gyapjúgyártmányok után, melyek egészben vagy részben gyapjúból készítvék, ha azok értéke fontonkint 30 centnél nem nagyobb, háromszor akkora (kétszeres helyett) vám vettessék ki, mint a mennyi az első minőségű mosatlan gyapjú egy fontja után szedetik; gyapjútakarók, kalapok és flanellok után, ha azok értéke fontonkint 30 centnél nem nagyobb, ugyanannyi vám vettessék ki, mint a mennyi az első minőségű gyapjú 1 $\frac{1}{2}$ (1 helyett) fontja után. Szegélyezésre szolgáló cikkek és gombok után, melyekhez gyapjú vagy kártolt gyapjú használtatik, 60 cent fontonkint és 60^o/_o ad valorem (70 cent és 60^o/_o ad valorem helyett).

Szeszfélék, borok, stb. Desztillált szesz 1 pintnél nem nagyobb korsókban ládánként 1⁶⁵ £ st. (1⁶⁰ £ st.). a fakturában megjelölt mennyiségnél több bor után pintonként 6 $\frac{1}{2}$ cent (5 cent) a palaczkok és korsók után vám nem számítatik, egy pint vagy kevesebb ürtartalmú palaczkok és korsók után szeszes italokkal még 2 cent (3 cent helyett).

Szóda és más víz után üvegekben, melyek $\frac{3}{4}$ -ed pintnél nem nagyobbak, 10 cent tuczonként (13 cent), ha $\frac{3}{4}$ pintnél nagyobbak, de 1 $\frac{1}{2}$ pintnél kisebbek 20 cent tuczonként (25 cent). Természetes pezsgő ásványvizek a szabad árúk közé soroltattak.

A *czukor* utáni 2 cent fontonkint, miután Blaine államtitkár a legújabb időben a vámmentes behozatal ellen, illetőleg a Dél-Amerikával megkötendő kölcsönösség ellen nyilatkozott az *ahorn-czukorra* is kiterjesztetett. 13—16. számú hollandi közepes czukor után $\frac{3}{10}$ cent fontonkint (vámmentes), jobb minőségű után $\frac{6}{10}$ cent ($\frac{4}{10}$ cent).

Egyéb árúk: Ékszerárúk 40^o/_o ad valorem (50^o/_o); keztyűk minimális vám 50^o/_o ad valorem, képek és szobrok 30^o/_o (vámmentes), agyagpipák 35^o/_o ad valorem (70^o/_o), esernyők, selyem vagy alpacc szövetből 50^o/_o (55^o/_o), egyéb szövetből 40^o/_o (45^o/_o); hangszerek 25^o/_o.

A bill sorsa csak szeptemberben fog eldőlni, úgy, hogy 1891. január 1. előtt alig léphet életbe.

Az ezen törvénnyel összefüggésben levő *Mc. Kinley-féle adminisztratív bill* (a vám beszedésére vonatkozó törvények egyszerűsítése) augusztus 1-én lépett érvénybe és az appraiser (becslő) intézmény behozatala folytán Európában nagy recensust keltett. E törvény az importeurökre nagy csapást mér. Valamennyi behozott áru a vámhatóságok által megbecsültetik, alapul azon érték vétetik fel, melyet a hivatalos becslők a termelés helyén való tényleges kereskedelmi értéknek ismernek el. Ha a megbecsült érték a fakturában feltüntetett

értéket 10%-al felülmulja, az esetben a törvényes vámilletéken felül további 20% vám rovatik ki, minden perczent után, melylyel a megbecsült érték a fakturában feltüntetett meghaladja.

Ha a felbecsült érték a fakturában kimutatottat 40%-al mulja felül, az áru konfiskáltatik. A mennyiben az importeur a konfiskációt törvényes uton akarja megsemmisíttetni, köteles bizonyítékokat szolgáltatni, hogy általa kimutatott érték a helyes s a becslés hibás. Ártatlansága bizonyítékainak beszerzése, az ő gondját képezi. A konfiskáció magában véve *prima facie* bizonyítéka a vétségnek, egy rendelkezés ez, mely az angol közjog minden szabályait felforgatja. Ha egy gyáros áruí Eszak-Amerikában tartózkodó ügynök, társ vagy megjelölt egyéniség részére elárúsítás végett feladatnak, ez esetben a fentemlített okmányokon kívül még egy írásbeli nyilatkozat is csatolandó, melyben az összköltségek valamennyi neme, u. m. a nyers anyag és gyártás költségei, valamint az előállítással egybekötött, minden kiadás felsorolandó. Hogy a vám kivetés alapjául szolgáló kereskedelmi ár megállapítható legyen, 100% az előállítási költségekre számítatik.

Az elnök 9 főbecslőt nevez ki, kik egyenkint 7000 dollár, vagyis körülbelül 30.000 márká évi fizetést huznak, ezek képesség hiányában, kötelelességmulasztás vagy hivatalos hatalommal való visszaélés esetén bármikor elmozdíthatók. Az elmozdítás okainak mérlegelese, kizárólag az elnök belátására van bízva. Ha a becslések nem elég magasán eszközöltetnek, ez képességhiánynak tekinthető és azonnali elmozdítást vonhat maga után. Ezen hivatalnokoknak, kiknek hivatalos existenciája hajszálon csüng s kik míg a védvamosoknak tetszik, évi 30.000 márká jövedelmet élveznek, az európai exporteurek védtelenül ki vannak szolgáltatva. Eddig a behozott árúk szakszerű megbecslését amerikai kereskedők és importeurek végezték, ezentúl 9 politikus fogja ezen kényes dolgot ellátni, kik alig ha birnak elegendő áruismerettel, hogy a sok különféle áru tényleges kereskedelmi értékét megbecsülhessék.

Az ezen törvényhez kiadott instrukció szabadelvűbb magyarázatokat tartalmaz a vámhivatalnokok számára. Az egyesült államoknak Európában székelő főkonsulai tanácskozásokat folytatnak e törvénynek a gyakorlatban való enyhébb alkalmazása fölött; a kívánalmakat az amerikai követ közölni fogja Ribot francia külügy-miniszterrel.

A legnagyobb feltűnést azonban az *amerikai ezüst bill* keltette, mely a képviselőház és senatus között folyt heves küzdelmek után az elnök jóváhagyását a következőkben nyerte el:

A pénzügyminiszternek meghagyatik, hogy havonkint 4½ mill. unczia 371¼ gramm tartalmú finom ezüstöt vegyen és ezért kincstári jegyeket adjon, melyek kívánatra ércpénzzel beváltandók és ha beváltattak, újlag kibocsáthatók legyenek (hogy a forgalomban lévő jegyek tökéletesen fedeztessenek a bevásárolt ezüsttel, illetőleg az abból vert standard ezüst dollárokkal). A kincstári jegyek törvényes fizetési eszközt képeznek minden köz- és magánadósságnál, továbbá a vám, adó és egyéb szolgáltatmányok fizetésénél és ilyenmő befizetések után ismét forgalomba bocsáthatók. A nemzeti bankoknál a törvényes tartalék részéül tekintendők. A tulajdonos kívánságára a pénzügyminiszter köteles azokat belátása szerint arany vagy ezüsttel (miután az arany és ezüst egy meghatározandó arányban tartandó készletben)

beváltani. 1891. évi július 1-éig a bevásárolt ezüsből havonként 2 millió unczia standard ezüst dollárok veressenek, később a pénzverés az államjegyek beváltási szükségletének arányában folytatandó; a pénzverés körül elért esetleges nyereség a kincstárt illeti. A törvény jóváhagyása után a kincstári hivatalnál a nemzeti bankok javára deponált s azok jegyeinek beváltására fordítandó összegek, nemkülönben ezen célra még később befolyandó összegek a kincstári főpénztár állományához utaltatnak, ebből fogja a pénzügyminiszter a nemzeti bankok jegyeinek beváltását eszközölni. (Ez által a nemzeti bankok összes jegyforgalma után deponált 50/0-os alap érintetlen marad, mint kamat nélküli szövetségi tartozás tartatik nyilván).

Az ezüstnél érdekelték *szabad pénzverési* jogot óhajtottak, de csak fentebb előadottakat voltak képesek keresztülvinni, akarattuk ellenére vettetett el a bizonylatoknak ezüst rudakkal való beváltatása. Egyenjogú pénzegység Amerikában az 1837. évi 18/VII. és az 1878. évi 28/II. törvények értelmében a 23³² gramm szinarany és 371²⁵ gramm színezüst tartalmú dollár (1 : 15⁹⁸⁸); a kibocsátott *Legal Tender Notes*-ek maximális összege 346,681,016 dollár, ezek aranyban váltandók be (a tartalék a kincstári hivatalban 100 millió dollár). A *Bland bill* (kényszerű ezüst pénzverés, 1878. évi 28/II. törv.) határozmányai szerint, melyek fenti törvény folytán érvényen kívül helyeztetnek, 1878-tól 1890-ig több mint 370 millió ezüst dollár veretett, az évenként 48 millió dollár verése tehát ugyanazon eredményt nyújtáná, mint a fentemlitett 54 millió unczia színezüst kötelező beszerzése. Azon feltevésnek volna tehát hely adható, mintha az ezüst billet nem nagyon gyökeres változások volnának kapcsolatban, mindazonáltal egy hatalmas »*Cornet*« által előmozdított amerikai ezüst spekulációra van kilátás. (*Haupt* Ottomár azt hiszi, hogy 3—4 év lefolyása alatt az ezüst értékének újabb hanyatlása fog bekövetkezni).

III. KÖZLEKEDÉSÜGY.

A gyarmatok kiterjesztését célzó mozgalom a hajózást és vasutépítkezést Afrikában előtérbe hozta. Az erre vonatkozó tervek keresztülvitele óriási nagyságuknál fogva évekig fog adni foglalkozást a műszaki munkásoknak és lendületet a külkereskedelemnek. Részesek ebben Angolország, Németország, Belgium, Franciaország, Olaszország közvetlenül és majdnem minden európai állam közvetve.

BELGIUMBAN Peereboom vasutügyi miniszter valamennyi belga vasutnál a jövő évtől kezdve a *normális idő behozatalát* helyezte kilátásba. — A *nagyobb menetsebesség elérésére tett kísérletek* tovább folynak, e célra főleg a *köln-ostendei* vonal van kiszemelve. Az óriási gépeket, melyek közül eddig hét darab rendeltetett meg, Cockerill, Seraingban építi. [A gép összes súlya 49 tonna (szemben a német gyorsvonatoknál használt mozdonyokkal, melyeknek súlya 37³⁵ tonna), a külső keréktáv 6⁵⁶ méter (4⁴⁰ méterrel szemben), a csövek fűtési felülete 115 köbméter (85²⁹ köbméterrel szemben), a kerekek átmérője 4⁰ a 2¹⁰ m., 4⁰ a 1²⁰ m. (4⁰ a 1⁷³ m. és 4⁰ a 1¹³ méterrel szemben)]. E gépekkel Herbesthalból Ostendébe 3 óra 20 percz alatt juthatni majd el (egy órával rövidebb idő, mint azelőtt). A *Congo-vasút* építés alatt áll (19 mérnök, 737 fekete földmunkás, 400 munkás Zanzibar-

ból van alkalmazva, a »Belgák királya« nevű gőzöst a vasuti építő-társaság megvette).

NÉMETORSZÁGBAN a német vasuti igazgatóságok egyesülete elhatározta a m. kir. államvasutak igazgatóságának javaslata folytán, hogy a *zóna-idő* behozatala czélszerűnek ismertessék el. E szerint a közepes zóna-idő a greenvichi megfigyelő állomástól keletre fekvő 150-nyi délkörtől számíttatnék, ezen idő szerinti számítás a közélet számára is javasoltatni fog. Határozatba ment, hogy a *vasuti szolgáltatón belül* az idő ezen számítás szerint fog meghatározatni, a közönség számára készült menettervekben azonban csak akkor lesz az idő fenti számítás szerint feltüntetve, ha az már a közéletben el lesz fogadva. A *vasutak építésére és igazgatására vonatkozó újabb vázlatok* tervezete elfogadtatott, nemkülönben a vasuti hivatalnokok szolgáltat-tékességére és halálózási viszonyaira vonatkozó statisztikai felvételek megszüntetésére vonatkozó javaslat. A legközelebbi közgyűlés 1892-ben Hamburgban fog megtartatni.

A *német másodrangú vasutak menetsebességének* óránként 40 kilométerre tervezett fölemelése, a birodalmi vasuti hivatal által jóváhagyatott; 30 kilométernél nagyobb menetsebesség azonban csak a rendes nyomtávú vasutaknál saját pályájukon és csakis személyvonatoknál, melyek 20 kocsinál nem állanak többől és melyek keresztülmenő dörzsfékszerkezettel vannak ellátva, engedtetik meg.

A *német kelet-afrikai postahajó-forgalom* ellátására Hamburgban egy évi 900.000 márkával szubvenzionált új társaság alakult hat millió márká tökével. A *kelet-ázsiai postagőzös-forgalom* 1889-ben kedvezőtlen eredménnyel záródott le (265.959 márká veszteség szemben az előző évi 59.736 márká veszteséggel). A személyforgalom fokozódik, az áruforgalom igen gyenge. A *német-levanti* vonal kezelésége tudomásul hozza, hogy f. évi szeptembertől kezdve forgalmát szaporítani fogja és pedig félhavi expedíciókat fog berendezni, valamint hogy Dedeagatst és Bourgest rendszeresen érinteni fogja. A *hamburg-amerikai paquet-hajózási társaság* részvényei a Mc. Kinley-féle tarifabill folytán hanyatlottak; attól tartanak, hogy jövőben a forgalom csökkenése és a részvénytőkének 20-ról 30 millió márkára történt emelése folytán a kamatoztatás, mely 1889-ben 11⁰/_o-ot tett, sokkal csekélyebb lesz.

A postaügyet illetőleg a 400 márkánál nem magasabb *postautánvételekre* vonatkozólag június 1-ével *új díj szabás* lépett érvénybe. Fizetendő: 1. az utánvét nélkül feladott levelek és csomagok után a portó (értéknyilvánítás mellett biztosí, bevezetés után pedig bevezetési díj); 2. előmutatási díj fejében 10 fillér; 3. átszolgáltatási díj (a beszedett összeg átadása a feladónak) és pedig 5 márkáig 10 fillér, 5—100 márkáig 20 fillér, 100—200 márkáig 30 fillér, 200—400 márkáig 40 fillér. A nyomtatványi költség 50—100 grammig terjedő középfokozat életbeléptetése folytán rendeztetik, illetőleg leszállítatik.

ANGLIÁBAN a *North Metropolitan* lóvasuti társaság a 12 utolsó hónap alatt 70 millió személyt szállított.

FRANCZIAORSZÁGBAN a *nemzetközi távírászi kongresszus ülésezett*, melyen a díjmérséklésekre és kölcsönös megegyezésekre nézve hozattak határozatok. Ezentúl csak három díj csoport lesz érvényben. I. A szomszédos államokkal való forgalomban (Belgium, Dánia, Franciaország, Németalföld, Ausztria-Magyarország és Svájc)ot ille-

tőleg) 10 fillér a díj egy szó után (Franciaországra vonatkozólag egy ideig még 12 fillér). II. Angliával, Svéd- és Norvégiával, valamint Olaszországgal való forgalomban a szó szerinti díj 15 fillér. III. Oroszország, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szerbia, Románia, Bulgária, Spanyolország és Portugáliával való forgalomban a szó szerinti díj 20 fillér (Görögország 30 fillér). A tengeri táviratok által közvetített schiffe-táviratok (Sémaphor-Telegramme) utáni díj a felére szállíttatik le (2 frankról 1 frankra). Ausztráliába szóló táviratok után a díj 10 márkáról 5-re szállíttatik le. E határozmányok október 1-ével lépnek életbe. Egy szó az Európára szóló táviratoknál 15, a többi világrészre szólóknál 10 betüből állhat. Párizsban *kisérletek* tétetnek egy oly távirászati géppel, mely által *egy transmetteur több receptort* képes működésbe hozni. — A francia kormány komolyan foglalkozik egy, a *Saharán keresztül vezető vasut* tervezetével. Algirtól a Tschad-tóig és Senegalig vezető vasut tervezete benyújtott és a Biskra-Wargla vonal építése állítólag már megkezdett. — A minisztertanács a *gőzösök által élvezett szubvenczió meghosszabbítására vonatkozó törvényjavaslatot* jóváhagyta. Kivételnek azon gőzösök, melyek külföldön építtettek s melyek 1891. évi január 29-ike után honosítottak. Páristól Londonig terjedő *föld alatti telefon-vonal* felállítása megkezdett (a Calais és Dower közötti kabel fog igénybevétni, a hang hatásának tökélesítésére különös konstrukció szolgál, az alaptőke 1 millió franknál valamivel több, a megvalósítás még röviddel ezelőtt lehetetlennek tartott).

GÖRÖGORSZÁGBAN az *ország határig vezető vasutak kiépítésére* angol és görög tőkepenzesek által (Raphael Londonban) egy kölcsön (82 millió frank) bocsáttatott ki. Athenben egy *déli vasuti társaság* alakult, mely a Société internationale de construction concessióját átvette (14 millió frank tőke); 434 kilométer hosszú új vasuti vonalak építendők és pedig 180 km. az állam költségén, a többi pedig kilométerenkint 24.000 drachma szubvenczió mellett, ezenkívül még átveszi fenti társaság a pyrgos-katakolói vasutat (13 km.). Az új vonalak leghosszabbika a Myli-Kalemata vonal. Egy konzorcium (görög nemzeti bank, az epirusi és thessaliali bank, a bank de credit industrielle és a Synyros André czég Athenben) veszi át a részvényeket és kötvényeket. (A *Société internationale de Construction*-, egy belga társaságnak Braine-le-Comté-ban 200 km. vasut kiépítésére van szerződése a görög kormánnyal; az új déli vasuti társaság görög és belga, 30 millió drachma alaptőkével bír). A pyraeus-larissai vasut kiépítésére az 1890. évi április 7/19-én kelt törvény értelmében egy 50%-os adómentes aranykölcsön vétetett fel, mely fél éves kisorsolás útján al pari fizetendő vissza, a vasut bevételei zálogul szolgálnak; kiépítendő a török határig Chalkis és Lamia-ig vezető szárnyvonalakkal. (Az államvasutak nyomtáva (Thebán túl) 1¹/₄ méter. Aláírási ár 92⁵/₈ és folyó kamatok. A banksoportot képezik C. J. Hambro & Sons Londonban, a németbirodalmi nemzeti bank Berlinben, a német értékpapír- és pénzváltó-bank Frankfurtban.)

BULGÁRIÁBAN a *Jamboli-Burgas* vasuti vonal ünnepélyesen megnyitott. Ferdinand fejedelem a bőséges talaj termékeinek szaporítására utalt. A népesség részéről hála nyilatkozatok tétettek.

HOLLANDIÁBAN a *német-alföldi Rajna vasut* államosított. (A részvények [30%] emelkedtek 117-re). A *németalföldi államvasutak társaságának* igazgatósága közgyűlést hívott egybe a részvénytőkének

szaporítása céljából. 20.000 drb 250 frtos részvény kibocsátása által a részvénytőke 16 millió forintra emeltetnek.

OLASZORSZÁGBAN a vasutak főfelügyelőségénél eddig működésben lévő tarifa-bizottság helyett *vasuti tarifa tanács* alakítottatott. A tarifa tanács áll: egy elnökből, annak helyetteséből, a közmunkaügyi miniszterium két főtisztviselőjéből, a statisztika vezérigazgatójából és a vasutak képviselőiből. (A földközi tengeri hálózat 2, az Adria hálózat 2, valamennyi vasuti társaság, melyek üzemhossza legalább 400 kilométer, nemkülönben a magánkezelőségek egy-egy képviselőt küldenek). A tanácsból alakult állandó bizottság gyűjti a tarifákra vonatkozó adatokat s tartozik mindent a tanács elé terjeszteni. A budget beterjesztésekor a miniszter egyuttal a tarifákról szóló és a tarifa-tanács működéséről szóló kimutatást fog bemutatni.

Az *Olaszország és Anglia* közötti közvetlen gőzhajó szolgálat olasz lobogó alatt, melyet egy idő óta a Londonban székelő olasz iparkamara támogatott, a *Italo-Britannica Italian Mail Steam Navigation Company* megalakulása folytán tényleg létrejött (állami szubvenció mellett). A kormány határidőt tűzött ki az állam által kihirdetett gőzhajózási konvencziók elnyerésére. Pályáztak: »*La Veloce*« társ. a genua-nápolyi, brasíliai, uruguay-i, argentin, chilei és perui vonalakra, megállóhelyekkel Spanyolországban és Maroccoban, az *apuliai* társaság az adriai vonalakra, a *nápolyi* társaság a hajójáratok fentartására a nápolyi és gaetai öbölben. A *Florio-Rubattino* társaság (*Navigazione Generala Italiana*) nem pályázott, mert a kormány határozmányai nem megfelelők. [A *Navigazione Generale Italiana* Olaszország legnagyobb tengeri hajózási vállalata (111 gőzössel bir, 40.136 lóerővel, 103.545 regisztrált tonnatartalommal, az alaptőke 64.687 millió lírát tesz, az állami szubvenció pedig 9.064 millió lírát, mely következőkép oszlik meg: Genua-Bombay 36.696 mtf. 1.080 millió líra, Genua-Honkong 17.496 mtf. 0.560 millió líra, vörös tenger 36.557 mtf. 0.4 millió líra, Genua-Egyptom 48.246 mtf. 0.3 millió líra, Marseille-Konstantinápoly-Odessa 31.512 mtf. 0.162 millió líra, Velence - Konstantinápoly 43.990 mtf. 0.924 millió líra, Marseille-Triest 9.568 mtf. 0.182 millió líra, Ancona-Zara-Brindisi 11.302 mtf. 0.237 millió líra, Brindisi-Patras 7.896 mtf. 0.166 millió líra, Tunis-Tripolis-Malta 70.994 mtf. 1.126 millió líra, belföldi vonalak 192.381 mtf. 3.328 millió líra, összesen 506.891 mértföld után 9,064.484 líra. Azonkívül bevételét képezte a társaságnak 746.265 líra, gőzhajózási praemium és 52.000 líra az angol postaszolgálat ellátásáért. A szubvenció 15,665.686 lírára emeltessék, a mennyiben következő járatok fognak fentartatni: 1. Havonkint egyszer: Genua-Palermo-New-York, Genua-Palermo-Mexicó öböl és Buenos-Ayres-Callao de Lima között. 2. Havonkint kétszer: Velence-Konstantinápoly és a Duna-torkolatok, Genua-Konstantinápoly-Odessa, Smyrna-syriai partok, Alexandria, Velence-Bombay, Genua-Bombay (e két vonal Velence-Bombay és Genua-Bombay ezentúl a kormánytól összesen 4,399.616 lírával fog szubvencionáltatni), Bombay-Colombo-Singapore, Singapura-Honkong-Shanghai-Yokohama, Singapore-Batavia-Sidney és Colombo-Calcutta között. 3. Heti járatok: Velence-Brindisi-Patras, Velence-Dalmácia, Albania-Brindisi, Velence-Alexandria, Genua-Alexandria, Palermo-Tunis, Tunis-Suniz kikötők, Tripolis-Malta, Genua-Livorno-Bastia-Porto-Veress és Suez-Aden között. 4. Hetenkint kétszer: Marseille-Genua-Cagliari-Tunis között. 5. Hetenkint háromszor: Messina-Malta

között. Ezen vonalakon a gőzösök maximális sebessége óránként 12—13 tengeri mértföld. Az egyedüli kivételt képezik a Civitavecchia-Cagliari és nápoly-palermói vonalakon járó gőzösök, melyek óránként 15 tengeri mértföldet tesznek meg és legkevesebb 500 tonnányi hordképességgel kell bírniok. Az Adria-középtengeri vonalon 900—1200 tonna súlyú óránként 12 tengeri mértföld sebességgel bíró gőzösök közlekedhetnek, a Bombay vonalon 2250 tonna súlyú és 13 tengeri mértföld sebességűek, a Kelet-Ázsiába irányuló vonalakon 1500 tonna súlyú és óránként 11 tengeri mértföld sebességgel bíró gőzösök. Ezen szubvenziókon kívül azonban az eddig fizetett hajózási praemiumok továbbra is érvényben maradnak. Hogy a *Navigazione Generale Italiana* mily nagy forgalmat közvetít és hogy Olaszország külkereskedelmét a világ minden része felé mily nagy mérvben segíti előmozdítani, az legjobban kitűnik az imént közzétett zárszámadásból, e szerint a társaság gőzöse az elmúlt üzleti év alatt összesen 1,081.895 tengeri mértföldet tettek meg (75.782-vel többet, mint az előző évben) és pedig 506.891 tengeri mértföldet a szubvenzionált és 575.004 tengeri mértföldet a nem szubvenzionált vonalakon. Az összes bevételek 47,782.386⁷³ lirát tettek; az összes vonalakon szállított árúk után 19,305.525 lira, szállított személyek után 16,615.570 lira és rendkívüli szolgálmányokért (a szubvenzió kivül) az olasz kormánytól 1,311.713 lira vétetett be; az összes költségek 44,751.139⁴⁴ lirára rúgtak, úgy, hogy 3,031.237²⁹ lira, tiszta nyereség maradt fenn, vagyis 5 és $\frac{1}{20}$ o a részvénytőkének minden befizetett 500 lírás részvénye után. Az előző évvel (1887. július 1-től 1888. június 30-áig) szemben ugyan csökkent a bevétel 1,579.564³⁴ lírával, de sikerült is az igazgatóságnak az üzleti költségeket tetemesebb összeggel 1,576.971⁵⁷ lírával lejjebb szállítani. A Genuában székelő többi 3 gőzhajózási társaság, u. m.: La Veloce, Fratelli Lavarello és Transports maritimes à vapeur nem részesül állami szubvenzióban, ezen társaságok tevékenysége csak a Délamerika keleti partjaival való rendes forgalomra terjed ki, mely forgalom nem annyira az árú, mint inkább az óriási személyszállítás folytán igen jövedelmező, a mennyiben 1889-ben 150.000, 1888-ban pedig éppenséggel 200.000 kivándorló szállítottatott Brasiáliába és a La Plata államokba. A *florio Rubattino* (*Navigazione Generale Italiana*) állásfoglalása a kormány föltételeivel szemben, eltekintve fentebbi propozícióktól, módosítást fog szenvedni, hogy a társaságnak a pályázás lehetővé tétessék. Az *apuliai* társaság a dalmát és albán tengerparton teljesítendő hajójáratokra is nyújtott be ajánlatot; tudvalevőleg e partokon az osztrák-magyar Lloyd hajói közlekednek.

AUSZTRIÁBAN a *tarifákra vonatkozólag* elhatároztatott, hogy a személyszállítási tarifák (krajczáros zónatarifa) az *osztrák államvasutakon* július 1-ével életbelépnek. A vasutak a *bajor* államvasutakkal konferenciát tartottak a barna köszén tarifáinak mérséklésére vonatkozólag; Bajorország az új tarifarendszer alkalmazását ezen köszénre csak az esetben tartotta elfogadhatónak, ha a cseh vasutak tarifáikat leszállítják, Ausztria ellenben a valuta értékének csökkenése folytán tarifáit emelni akarta; a megegyezés akként jött létre, hogy Ausztria tarifáit nem fogja felemelni és a bajor vasutak mérsékelt tarifái a csehországi szénre is alkalmaztatni fognak. A déli vasut által előterjesztett, a differenciális rendszerre alapított személyszállítási tarifát a m. kir. kereskedelemügyi miniszter visszautasította,

erre a déli vasut engedélyt kért, hogy eddigi tarifáit, de ágiópótlék nélkül alkalmazhassa, a mi meg is engedtetett. Az *aussig-teplitzi* vasut *biler-tarnovitzi* vonalán az új zónatarifa lépett életbe, nemkülönb a *buschtehradi* vasuton; az aussig-teplitzi vasut felhivatott, hogy a zónatarifát fővonalán is alkalmazza. A szabad tarifa megállapítással engedélyokmányuk szerint feljogosított vasutak, u. m. osztrák - magyar államvasut, déli vasut, gácsországi Károly - Lajos vasut, cseh nyugoti vasut, cseh északi vasut és a gráz-köflachi vasutak fölhivattak, hogy a tarifákra vonatkozólag előterjesztést tegyenek, hasonlókép a Ferdinánd császár északi vasut, de csakis fővonalát illetőleg. A kassa-oderbergi vasut elhatározta, hogy szeptember 1-ével a magyar zónatarifát életbelépteti. A cseh északi vasutal megegyezés jött létre (osztrák krajczáros zóna-tarifa).

Pénzügyi szempontból felemlitendő, hogy az *osztrák államvasutak* bevételi többlete 7 hónap alatt 1⁹⁴ millió frtra rúgott (1⁷ m. az áruszállítás után és 0²⁴ m. a személy szállítás után). Julius óta (a krajczáros zónatarifa életbeléptének időpontja) a személyforgalom 68⁰/o-al emelkedett, a személyforgalomnál 28.000 frttal több vétetett be (igen kielégítő eredmény, miután mult évi julius hóban a párisi kiállítás és a magasabb arany-ágió daczára a többlet csak 50.000 frtot tett). Az *Albrecht vasút elsőbbségi kötvényeinek konverziójára* vonatkozólag (a 100 frt. értékű 5⁰/o-os kötvények helyett 115 frt. értékű 4⁰/o-os kötvények kiadása tervezetik) és a *vasut vonalainak* a kormány által leendő megváltására vonatkozó módzatok iránt megegyezés jött létre. Az igazgatótanács elállott azon kívánságától, hogy a megváltás egy határozott időponthoz legyen kötve, lemondott a 66.000 frtnyi kezelési alap visszatérítéséről és beleegyezett abba, hogy a társulati alapok a vasut megváltásakor az állam tulajdonába menjenek át; a kormány viszont megengedte, hogy ezen társulati alapok a vasut megváltásának időpontjáig (esetről-esetre a kormány által adandó engedély értelmében) részben a részvények után fizetendő osztalék kikerekítésére fordíthatassanak. A julius 31-én tartott közgyűlés ezt jóváhagyta. A *morva határvasut* ügyeinek rendezésére vonatkozó javaslat fölött az elsőbbségi kötvények kurátora és az igazgatótanács között tárgyalások folynak. A déli vasut 3⁰/o-os elsőbbségi kötvényeinek szelvényeinél eszközölt levonásokról a kurátor jelentést tett; az igazgatóság ama jogát, hogy az Ausztriában és Olaszországban fizetendő adóját levonhassa, esetleg per útján is érvényesíteni akarja; a párisi jegyzési díjak levonását oportunitási kérdésnek tekinti. A kurátor ajánlja, hogy az elsőbbségi kötvények birtokosai őszkor gyűlést tartsanak.

A *német levantei vonal* ellen, ellenakcíót fejtenek ki a Levantei forgalomnál érdekelt vasutak és gőzhajózási társulatok, a déli vasut vezérlete alatt.

Az osztrák vasutaknak meghagyatott, hogy az őszkor beállani szokott waggonhiány tárgyában, még a nyár folyamán intézkedjék.

A Garda-tónál egy új helyi érd. vasut *Mori-Arco-Riva* alakult, a társaság részvénytőkéje 1,150.000 frt. A Karlsbad-marienbadi vasut tervezetét a csehországi helytartó gróf Thun támogatja, azt reméli, hogy a kormány ama követeléséből, hogy 1 millió értékű részvény az érdekeltek által jegyeztessék, engedni fog. (300.000 frt. van eddig jegyezve).

Az *osztrák-magyar Lloyd* egy nagyterjedelmű emlékiratban

igyekszik bebizonyítani, hogy a magas köszénárak, az ágió-hanyatlás és a helyreállítási költségek az üzletet nagyon terhelik, ezek ellensúlyozására az áruszállításnál nagy bevételek el nem érhetők, hogy tehát a társaság ügyeinek rendezése csakis mindkét kormány támogatása mellett lehetséges. (Szubvenczió-felemelés, adó és illetékek leszállítása). (A magyar kormány azonban a szubvenczió felemelését megtagadta, egy kizárólagos osztrák Lloyd társaság alapításának eszméjével foglalkoznak).

Az *osztrák-magyar vasutak* bevételei az első félévben következőleg alakultak: közös vasutaknál 39'559 (39'557) mill. frt., osztrák vasutak 69'272 (65'772) millió frt., magyar vasutak 25'382 (23'899) mill. frt. (A közös vasutak magyar vonalain 11'743 mill. frt. (11'952). Kilométer szerinti bevételek: közös vasutaknál 7.210 (7.223), osztrák vasutaknál 5.654 (5.500), magyar vasutaknál 3.007 (2.987). Az összes üzleti hosszúság (julius végén) Ausztriában 15.185 km., Magyarországon 10.961 km.

A PORTUGAL vasutak hossza 823 km., a bevételek 19'232 millió frankot tettek, a főlöleg 12'092, az előző évi áthozatallal együtt 13'342 mill. frank, ebből 11'076 mill. levonandó törlesztésre és kamatokra, marad tehát rendelkezésre 2'265 m. frank, mely összegből 2'080 m. fr. osztalékul fizettetik a részvényeseknek (30 frank mint az előző évben). 1889. végén az építési számla 254'6 mill. frankot, a részvénytőke 35 milliót, a kötvények (tényleges beváltási összeg) 230 m. frankot tettek. Egy újabb kölcsön kibocsátása folytán a kötvénytartozás körülbelül 252 millió frankra (a részvénytőkének körülbelül 7-szerese), az összes hálózat 1060 k.-méterre fog emelkedni; egy kilométer átlagos költsége 240.000 frank. A kötvények nincsenek jelzálogilag előjegyezve, tehát valamennyi egyenértékű (egyrangú). Az Ouest de l'Espagne 94.000 drb 4^o/o-os kötvényéért is szavatol a társaság (a szavatolt összeg évenként 1'917 mill. frank, melyből azonban a tiszta bevételek levonhatók).

NYUGAT-ÁFRIKÁ-ban a portugál kormány Mossamedes-től a Schellah felföldig terjedő 175 kilom. hosszú vasutat szándékozik építtetni; a költség 2.975 contos reis, mely összeg után 6^o/o kamatbiztosíték nyújtatik.

Lissabon és a gyarmatok közötti gőzhajózás létesítésének tanulmányozásával egy bizottság foglalkozik.

OROSZORSZÁGBAN a *bevételi forgalomnál új tarifátételek* állapítottak meg s 1891. évi január 1-ével lépnek életbe. Az 1889. ápr. 1-én megállapított tételek felemeltetnek (cement, fűsz, kréta, alabástrom után pudonként 15 kopekról 17'86-ra, kidolgozott árúnál 30-ról 35'48 kopekre, bisquit-ok, vanília és gyümölcsmedvek után 40-ről 52'59-re, paszomány árúk után 40-ről 52'59-re stb.).

A *vasutak államosítását és a vasutépítések*et illetőleg óriási tevékenység uralkodik. Az államnak birtokában 9.390 werst-nyi vasut van (csaknem $\frac{1}{3}$ -a az összes vasutaknak), a legközelebbi idő alatt ehhez még 3.274 werstet megszerez (és pedig Libau-Römy 1.207, Losowo-Sebastopol 644, Kursk-Charkow-Asow 763, donetxi köszénvasut 660 werst). Az állam által következő vasutak szubvencionáltak: balti v., Varsó-Bromberg, Varsó-Terespol, Wladikawkas v., Dunabury-Witebsk, donetzi köszénv., kaspintúli v., Iwangorod-Dombrova, Morschank-Wronsk ozerburgi v., Alowsk-Witebsk, Vistulamenti v., Riga-Dunaburg, Rjaschsk-Wjäsensk fastowi vasút, Varsó-Nischgorod és

a Nikolai v. (E vasutak közgyűlési határozatai és a nyereség mikénti felhasználása miniszteri jóváhagyás alá terjesztendő). A fentebb említett 9.390 werst hosszúságú államvasutak a következők: Baskunskchakskier 72, Irawinskaj 491, kaspintűli v. 980, Luwenskaj 57, Muronskaj 106, Poleskaj 1.414, Pskow-Rjäschk 365, Samärow-Usienskaja 454, Sisiransk-Wjasemsk 1.280 Koslow-Saratow 428, Ural vasut 1.016, Charkow-Nikolai 1.031, kaspintűli 1.344, Brest-Cholen 107, Sedlez-Malkin 62, kikötői v. 31, Rschew-Wjasim 116, és Riga-Bolvera 17 werst.

Egy óriási vállalat van tervbe véve: a *sibériai vasut*, Sibérián keresztül az Uraltól kezdve egészen a japán tenger partjáig; a vasút a 920 kilométernyi, az európai orosz hálózathoz vezető csatlakozási vonallal együtt körülbelül 6.300 km. hosszú lesz. (A canadai pacific-vasut mely Ottavá-tól a csöndes oceánig terjed, csak 4.600 kilométer hosszúságú). A nyomtáv (rendes) 1 $\frac{1}{2}$ m., de gyengébb alépitménnyel, a menetsebesség 21 kilométer óránként. A vasut Samará-tól indul ki Irkutson keresztül 4.723 kilométer (250 óra, nappali szolgáltatással mellett 16 nap), (jelenleg több hónapig tart ez út) és Irkutstól Vladiwostokig 1.600 kméter vasuton és 3.000 kilométer gőzhajóval (menetidő még 14 nap). A költségek kilométerenkint 70.000 rubelt tesznek, kerekszámban tehát 440 millió rubel (1.000 millió márká). (A canadai pacific-vasut 700 millió márkába került.) Londonból Sanghaiba 22 napot tenne az út (árúkkal 26 napot), míg a tengeri út hónapokat vesz igénybe.

A Kiew-Losowaja v. építési előmunkálatai megkezdődtek. Podoliában a Schmerinko-Mogilew vonal kitűzetik. A Wladikawkasztifisi összekötő v. a Kaukázuson keresztül 7.000' magasságban (30 millió rubel) ki fog építtetni.

A miniszteri bizottság a Dnieperen eszkozlendő szabályozási és javítási munkálatok (*eliszaposodás* és kösziklák) foganatba vételét rendelte el, 3 millió rubel lett e célra kiutalva, mely összeg korántsem elégséges az akadályok végleges megszüntetésére.

A *nagy orosz vasuti társaság* második vagányt fektet (Gatschen, Biala, Pskow-Dunaburg, Landwarwo, Varsó, Moskau és Nischny-Nowgorod) és kötvénytőkéjét 16 millió rubellel emeli. Az állam megvette a Donetz-vasutat; 50%-os részvényekért 50%-os kötvényeket adott, átvállalta a múlt évi üzleti hiány fedezését és folyó tartozások fedezésére 140.000 rubelt bocsátott rendelkezésre.

SZERBIÁBAN a vasuti hálózat egy Nischtól Radujevacig (Krja-csevez-Zajcsar és Negotinon át) terjedő vasut építése folytán nagyobodni fog; egy szárnyvonallal is fog birni e vasut: Radujevac-Kladov (csatlakozás a román vasutakhoz). Az építési költségeket magán tőke fogja fedezni, mindazonáltal biztosittatik az állam részére a megváltási és fenntartási jog. A kormány a berlini disconto társasággal és a Lutter czéggel Braunschweigban szerződést kötött a Vaskapu (szerbiai oldalon) szabályozására.

SVÉDORSZÁGBAN a *svéd-norvégiai Lullea-Ofoten* vasut svéd területen fekvő részének *megvétele* elismertetett; a kormány 6,750.000 koronát kért a vételár fejében és 250.000 koronát a vétel keresztülvitelére. (A társaság nem képes idejekorán a vasut építését befejezni; 200.000 koronát letéteményezett, melyek vissza fognak szolgáltatni). A Lullea-Gelliwara vasut értéke 486 millió koronára, az anyagszerek értéke 0537 millió koronára becsületes; továbbá kiadatott már a Gellivara-

norvég határig terjedő vonalra 0.350 millió korona, összesen 5.783 millió korona. A miniszter azonban csak 6.750 millió koronát ajánl (a társulat kötvénytartozásának 25%-át). A kiépítéshez 4.723 millió korona igényeltetik, az összes költség tehát 11.723 millió koronára rúgna, mely összeg államkötvények kibocsátása útján fog beszereztetni. (A hivatalnokoknak augusztus 3-ára felmondattott).

NORVÉGIÁBAN a kormánynak három vasut építésére vonatkozó előterjesztése elfogadtatott. (A költség 12 millió korona, ebből 8 millió kölcsön útján fog fedeztetni).

SVÁJCZBAN a Gotthardvasuthoz vezető két csatlakozási pálya, u. m. Luzern-Küssnacht-Imensee és Zug-Walchwil-Goldau kiépítésének határideje megállapítottatott (tervezetek benyújtása 1890 1/X, az alagutak és földmunkálatok megkezdése 1891 1/I, az építés befejezése 1893 1/X). A Gotthard vasut osztaléka 1889-ben 70%-ot tett, a csatlakozási vonalak ez osztalékot alig 1/2%-al fogják csökkenteni. A Jura-Simplon vasut igazgatósága a *Simplon átvágásra* vonatkozó építési tervezeteket 1890 végéig el fogja készíttetni. Bern állam a Jura-Simplon vasutat 14 millió frankért eladta a bern-luzerni vasutnak; a vasut 70.000.200 frankos törzsrészcémet bocsátott ki (14 millió frank), e részvények a többi 170.000 darab (34 millió) részvény fölött 1890 és 1891 évekre 40%-os előosztalékra való jogosultsággal bírnak, mely összeg a vasut vételárának fedezésére fog fordíttatni. Ez által jura-bern-luzerni és a svájci nyugoti vasut, valamint a Simplon vasut között fúzió jött létre, e vasut immár Jura-Simplon vasut név alatt szerepel; 172.385.450 frank névértékű kötvénnyel, 52 millió 41/2%-os elsőbbségi részvényt, 48 millió törzsrészcémet (34 millió régi és 14 millió új) és 170.000 darab élvezeti jeggyel rendelkezik, melyek a régi svájci nyugoti vasut részvényesek birtokában vannak. [A rangsorozat ez értékék között a következő: 1. elsőbbségi részvények; 2. 14 millió új törzsrészvény; 3. 34 millió régi törzsrészvény; 4. az élvezeti jegyek fölöslegének 1/4 része; 5. az elsőbbségek és törzsrészvények 3/4 része a tőkejárlékok arányában.] A szövetség ezen összesített vasutat csakis 1903. évi május 1-én válthatja vissza; csak ha a szövetség a brieg-olasz-határvonalat (Simplon átvágást) maga viszi keresztül, áll szabadságában 1892. május 1-én 1893. évi 1/V-re a vasutat felmondani és visszaváltani, később csak 3 évi felmondás mellett. A visszaváltási ár az utolsó 10 év 1903–1918. tiszta jövedelmének 25-szöröse, később 22 1/2-szerese, illetőleg 17 1/2-szerese, 1889-ben az összes bevételek 25 milliót tettek, a kiadások 13.792 milliót. Valamennyi fizetés teljesítése után 3.779 millió felesleg maradt, ebből 1.3 millió a tartalékhoz utaltatott, mely ennek következtében 8.132 millióra emelkedett. A szövetségi kormány folyton vásárol értékeket, hogy az államosítást előkészítse, körülbelül 40 millió Jura-Simplon elsőbbségi részvény van birtokában és szabadságában áll egy újabb nagyobb tételt megszerezni. A szövetségi tanács bizottsága szeptember 3-án fog e fölött tanácskozni. A Weegern alpesi vasut építési tőkéje 4 1/2 millió frankkal állapítottatott meg és bocsátatott aláírásra (fél részvény, fél kötvény minden al pari); Lautabrun Grundelwaldal a Weegernalpesen (1.885 méter) és a kis Schneideken (2.069 méter) keresztülvezető fogaskerekű vasutal lesz összekötve. A legnagyobb emelkedés 250%.

Köchlin zürichi mérnök tervezete Jungfrau vasut építésére

engedélyeztetett. (Első rész Lauterbrun-Stechelberg keskeny vágányú, második rész Pilatus vasut-rendszer, öt sodrony vasut vagy villamos erő.) A költség 9⁷/₁₆ millió forint, a jövedelem 70%-ára tétetik. Szállítási díj 35 frank, oda s vissza 50 frank. Egy *fölötte zseniális* tervezetet nyújtott be Locher ezredes, a Pilátus vasut építője, a Jungfrau vasutra vonatkozólag, egy-két részből álló alagút a völgy torkolatától a hegy csúcsáig (2 cső, melyek belső világa 3 méter, minden csőben egy 30 méter hosszú czylinderszerű kocsi 50 ülőhellyel, villamos világítással; sinek az alagut oldalain vannak elhelyezve, kettő lent és egy az ormon, a kerekek a kocsik homlokzatán, a tunnel czeментtel van bevonva, a csövek simák, a kocsik légnyomással hozatnak mozgásba). A pálya hossza 6 kilométer, a szállítási idő 15 perc. E tervezet, miután még kipróbálva nincs, nem fogadtatott el.

Egy új svájci vasuti bank 100 millió frank alaptőkével alakulóban van; a svájci hitelintézet kijelenté, hogy ebben nem részes.

SPANYOLORSZÁGBAN a kormány (gyarmatügyi miniszterium) előtt két javaslat fekszik a *cubai központi vasutra* vonatkozólag; a Banco general de Madrid a feltételek módosítását kívánja, ugyanis a kamatozó tőke 24¹/₁₉₉ millió piastert tegyen, a személyzet spanyol, az anyag pedig hazai gyártmány legyen; a 80%-on felüli jövedelemből a társaságnak 450%, az államnak 550% jusson, a székhely Madrid legyen. E bank Spanyolországban már megtelepedett és a Linares-Almeria, valamint a Linares-Puerto-Rico vasutak engedményese, a *British and foreign Construction Company* ld. a *spanyol* államkincstár garanciáját akarja, mit Cubára nézve elengedhetetlennek tart. (Az első ajánlat az alaptőkét 100 millió márkáról 95-re szállítja le; az utóbb nevezett a székhelyet Londonba kívánja helyezni, Gibbs & Hayner és a Crédit Lyonnais a főrészesek). A miniszterium elhatározta, hogy a vasut építését egy angol-amerikai társaságra fogja bízni, minthogy azonban parlamenti összehűtközés fenyegetett, a miniszterium határozatát visszavonta és új pályázatot fog hirdetni.

A fentemlitett Linares-Almeria vasut építése, melyért a pályázat 25—30 évig tartott, a nélkül, hogy az valakinek odaitéltetett volna és a melylyel végre a mult tavaszkor gróf Xiguena építészügyi miniszter által a Banco General de Madrid (igazgatója Zimmermann) bízott meg, július 16-án megkezdett a Compagnie Fives-Lille által, melyre az építés az építési és üzleti társaság által ruháztatott. A vasut hossza 200—250 kilométer, 3¹/₂—4 év alatt lesz kész. A szubvenczió lassankint 15 millió pesetasról 30 millióra emeltetett, a trace a két végpont között tetszés szerint választható. (Kötelező csatlakozással a madrid-sevillai vasuthoz). E vasut teljessé teszi a spanyol vasuti hálózatot, miután a fővonalak Madrid-Valencia-Cartagena, Madrid-Cordoba-Sevilla, az andaluziai hálózat és a parti vasut Murcia-Barcellona már kiépítvék.

TÖRÖKORSZÁGBAN az *anatoliai* Haidarpascha-Ismidt-Angora vasut Ismidt-Adabazari vonalrésze (40 kilométer) megnyílt, (Haidarpascha-Ismidt előbb adatott át a forgalomnak s vassínekkel bir, Ismidt-Adabazar aczélsínekkel bir.) A területek értéke a vasuti vonal mentén nagyban emelkedett (200-ról 500 piasterre deunumonkint); Eskicheir, Kutahia és Angora tartományokból mezőgazdasági termékek kivitelére és fakivitelre van kilátás. A közmunkaügyek minisztere Zihni pascha az E-kibaba-Gallipoli, továbbá Gallipolitól Lapsakiba

való átszállítás és a Lapsaki-Balukesri vasut (szárnyvonalakkal Erdek és Brussa felé) építésére vonatkozó Vigie urral kötött egyezmény tervezetét terjesztette a porta elé; a hosszúság 600 kilométer; a keleti vasutak összeköttetése a smyrnai vonallal; Vigie 10.000 frank garanciát kíván kilométerenkint, 30.000 sterling kaucziót tesz, 5 év alatt az építést befejezni köteles, rendes nyomtáv 1.44 méter. E vonal az európai hálózatot az ázsiaival kötné össze, hibája, hogy Konstantinápolyt nem érinti.

A határozmányok, melyek mellett az átjárás a Dardanellákon és a Bosporuson megengedettik, közzététettek, a mulasztást elkövetőkre 12.20 £ st. (220—370 márka) büntetés vettetik ki. E szabályok megjelölik Chanak és Kadakat mint quarantaine-irodákat, a jelzéseket, a várakozási időt és az egészségügyi intézkedéseket, stb.

Cockerill a portához egy kis-ázsiai vasut tervezetét nyújtotta be; e vasut Singope kikötőből indulna ki és Tokatig terjedne Boriabed és Amassian át két szárnyvonallal Kastamovai és Yazgat felé; Konstantinápolyban Greiner igazgató sürgeti ez ügyet. Az anatóliai vasutak engedményese *Kaulla Alfréd* (német bank, württembergi bank, német egyleti bank) egy vasut építésére nyújt be ajánlatot, mely Salonikitól Karaferrea, Vadena, Monastirig és egy Karaferiától kiinduló beszőgeléssel a görög határig Kalabaka mellett terjedne (az összes hosszúság 318 kilométer). Kívánja, hogy hasonlókép, mint az anatóliai vasutaknál a delle publique nemzetközi kezelésége szavatosságot vállaljon, 15.000 frankot kilométerenkint. (A Saloniki, Monastir, Servidse vilajetek tizedei). Az anatóliai vasutak 1889-ben 14.018 £ st. = 318.604 frank felesleget eredményeztek, ez összegből 220.000 frank (5% a befizetés arányában) került osztalékként kiosztásra. Az igazgatóság: Gerlich követségi tanácsos (az adósságok kezeléségénél) Agop pascha pénzügyminiszter, Caillard Venczel, Patterson Wm., Villiers ezredes, Eugerides bankigazgató, gróf Bosdari, Huber József és Marthy Gusztáv.

ARGENTINIA számára a *Banque de Paris* egy argentin vasuti társaságot alapított (az építés vezetői Christobal-Tucuman) alaptőke 5 millió frank részvényekben 25% befizetéssel és 56 millió frank 50%-os kötvényekben, az építkezésekre (Fives-Lilles) eddig kiadatott 37 millió frank, rendelkezésre áll még 14½ milló frank, ebből 8½ millió értékpapirokban elhelyezve. A *Banque russe & française* a *Banque de Paris*-val az argentin köztársaság *Santa Fé tartományában* egy vasut építésére szövetkezett, tőke 92½ millió frank (10 millió részvényekben 25% befizetés mellett, a többi 50%-os kötvényekben, az eddig épített vonalakba 38½ millió van befektetve, az új vonalak 25 millióba fognak kerülni, rendelkezésre áll 11½ millió, ebből 7½ millió értékpapirokban van elhelyezve) az építkezés au forrta a Fives Lilles társaságra bízott.

BRAZILIA-ban csaknem valamennyi gőzhajózási társaság egy nagy gőzhajózási társulattá *Lloyd Brasileiro* egyesült; 20 millió dollár az alaptőke, az állami évi szubvenczió 700.000 dollár 16 éven át; a braziliai bank 6 millió dollárnyi kölcsönt adott. A kereskedői körök a szubvencziót élvező társulatoktól, miután azok követeiményei iránt kevés figyelemmel vannak, magukat függetleníteni szándékoznak és megalakították a »Rio grandei gőzhajózási társaságot« (részvénytőke 1000 contos de Reis, 5000 részvény 200 milreis értékben), melynek képviselője Hänsel Fr., egyelőre 3 gőzös szolgál a Rio

Grande és Rio de Janeiroi forgalom közvetítésére. (A Rio Grandei viztorlat oly állapotban van, hogy oda közvetlen transatlanti összeköttetés lehetetlen s Rio de Janeiroban kell az átrakodásnak megtörténni.)

BELGIÁ-ban egy *Compagnie des chemins de fer sud-ouest brésiliens* alakult (alapító a brüsseli Société des Chemins de fer secondaires). 6% állami biztosíték nyújtatik a tőke után (fix árfolyam 27 fillér 1 milreis után) a talajban található bányák utáni előjoggal. Tőke 25 millió frank (50.000 drb. részvény) és kötvények, melyek évi terhe nem lehet több 1,280.000 franknál. A székhely Brüsszelben van. A kiépítendő vonal Itararé—Santa Maria da Bocca so Monte, szárnyvonalakkal a Wester felé.

A CHINAI kormány a Mandschuri hadászati vasut építésére 30 millió tael amerikai ezüstöt akar felvenni. Junius végével Wladivostokban időzött két chinai hivatalnok angol mérnökök társaságában tereptanulmányok végett. Allitólág egy syndikatus is alakult, mely China köszén- és érczbányáit vasuti vonalak építése által hozzáférhetőkké akarja tenni, hogy a köszén és az érczek a csendes oceánhoz legyenek szállíthatók és ott amerikai anyagokkal feldolgoztassanak.

JAPAN-ban az állami vasuti vonalak hossza 1871-ben 18, 1876-ban 35, 1882-ben 101, 1888-ban 245, 1889-ben 446 angol mértföldet tett (utasok száma 6,404.776, az árúk súlya 616.913 tonna) (a költség 6,678.000 £ st.) A személyforgalom utáni bevételek az összes bevételnek 77%^o-át képviselik, a forgalom folyton emelkedik. (1888-ban 5,919.383, 1889-ben 8,404.776). A kamatoztatás 4%^o-ot tesz. Ezenkívül 500 mértföld hosszúságú magánvasutak állanak üzemben. Az első telefon-összeköttetés Yokohama és Striznoko között létesítettett (a vonal hossza 160 kilométer).

MEXIKÓ-ban az *interoceanic vasut* a Puebla-Peroti vonalat (212 angol mértföld hosszú) a forgalom számára átadta, a Perote-Jalapa júliusban nyílt meg, a Veracruz felé vezető vonal 1891. év elején lesz kész. A csendes oceán felé vezető szárnyvasut Yantepee-től Tlatizapanig terjesztetett ki, e pontig közlekednek jelenleg a vonatok. A pénzügyminiszter a képviselőházhoz következő 4 vasut szubvencziójának konverziójára nyújtott be a képviselőházhoz tervezetet; mexikói (Veracruz) vasut, mexikói közp. vasut, nemzeti vasut és interoceanic vasut. E 4 vasut szubvencziója a köztársaság vámjövödelmének 23%^o-át veszi igénybe; a kormány elhatározta, hogy újabb szubvencziót nem fog addig engedélyezni, míg ezen kombináció keresztlívve nincs. A belügyminiszter — mint a posta- és távírdaügy kezelője — Edison képviselőjével a rendszeres phonograph szolgálat behozatalára a szövetség-postahivataloknál szerződést kötött.

A *Compagnie commerciale de transport à vapeur* járatait (eddig Antwerpen és Havre között) egész Közép-Amerikáig terjeszti ki. Egyelőre havonként egyszer Antwerpenből. (A társaságnak Habana és Mexikó számára nagy mennyiségű árú kínáltatott szállításra).

AFRIKÁRA vonatkozólag a német birodalmi kanczellár *Caprivi* és a hamburgi német kelet-afrikai társaság között a rendszeres postagözös-összeköttetés berendezését és üzemét illetőleg szerződés kötött. Fővonal Hamburg-Delagoabay (Holland v. Belgium, Lissabon, Nápoly, Port-Said, Aden, Zanzibar, Dar-es-Salaam, Mozambique érintésével); *parti vonal* Zanzibar-Lamu, Bagamoyo, Saadani, Pangani,

Tanga vagy Dar-es-Salaam Pemba és Mombassán át; *parti vonal Zanzibar-Irhambane*, Kilwa, Lendi, Ibo, Guelimare és Chibváné-n át. [Az 1. és 3. vonalon évenként 13 járat, a 2. vonalon évenként 26 járat (minden két hétben)] A fővonalon a menetsebesség $10\frac{1}{2}$ tengeri mértföld óránként; legkevesebb 4 gőzös, mindegyik legalább 2.200 bejegyzett tonnával; a parti vonalak számára legalább 2 gőzös 500 regisztrált tonnával. A járatok megkezdődtek. Menetidő Delagoabay-ig 47 nap.

AMERIKÁBAN a panamerikai kongresszus egy *Észak- és Dél-Amerikát összekötő vasut* építését helyeselte; Blaine államtitkár ez ügyben az elnökhöz emlékiratot nyújtott be, a melyben az Egyesült Államok részvételét a felmérési költségekben 65.000 dollára teszi; az elnök javasolja a kongresszusnak, hogy e célra hitelt szavazzon meg. *Clarke T. E.* mérnök a közuti vaspályákra egy *magas vasúti* rendszert talált fel; e szerint a kettős sínek között fenmaradó teret arra akarja felhasználni, hogy oszlopokon egy magas vasutat fektessen, mely a forgalmat nagyobb távolságokra, nagyobb gyorsasággal és kevesebb megállóhelylyel közvetítené, míg az alsó vasut a közelebbi forgalomnak van szánva, csekélyebb gyorsasággal és több megállóhelylyel.

AUSZTRÁLIÁBÓL jelentik, hogy a Hamburgban székelő német-ausztráliai gőzhajózási társaságnak már 7 gőzőse tette meg első útját Ausztráliába; »Essen« nevű gőzös már 2-ik útját fejezte be (115 utas, 4.000 tonna árú, Antwerpenből a menet Adelaide-ig 46 napig tart).

IV. PÉNZVERÉS ÉS VALUTAÜGY.

Egy váratlan esemény, az Amerikában törvénynyé vált ezüst bill, a világ valamennyi államának valuta viszonyait felforgatta. Azon államoknak, melyek a tisztán ezüst értéket fogadják el, kötelessége ezentúl a bányatermelést figyelemmel kísérni és az ezüstartermelés kisebb vagy nagyobb emelkedéséhez kell, hogy alkalmazzák magukat; azon államok pedig, melyekben az ezüst mellett a papír is kényszerárfolyammal bír (Oroszország, Ausztria-Magyarország) kényszerülve lesznek ezüstkészletük értékesítése és üzérkedési ügyletek között választani; az ázsiai birodalmak és India az ezüstartermelésre és ezüstkölcsönökre vonatkozólag kénytelenek intézkedni, szóval az egész világ ez esemény által többé vagy kevésbé érintve van és kénytelen az ezüstkérdéssel foglalkozni.

BELGIUMBAN a hírlapok felhívják a kormányt, hogy az ezüst hausse-ot hasznára fordítsa s ez által a francia bankban fekvő 200 millió frank értékű belga 5frankosoknak legalább fele részétől megszabaduljon. Az ebből származó veszteséget (18 millió) a nemzeti bank fogja szabadalmának meghosszabbítása fejében előlegezni.

ANGLIÁBAN a kettős érték behozatalára tétetett ajánlat (Smith), mely azonban el is vettetett. Feltűnést keltett *Goschen* azon kijelentése, hogy az ő nézete szerint, a világ aranykészlete elégtelen, az ezüst tehát mint második forgalmi érték kívánatos, valószínűtlennek tartja azonban, hogy valamennyi hatalom a nemzetközi meg egyezést meg is tartja; a kormány különben ezt nyílt kérdésnek kívánja tekinteni.

FRANCZIAORSZÁGBAN Cernuschi Henrik bimetallista a bimetallismusról szóló legjobb munkára 10.000 frank pályadíjat tűzött ki. (A pályakérdés: miként alakulna az arany és ezüst mint pénz, ha Franciaország, Anglia, Németország és Amerika a kettős értéket egyenlő alapon elfogadnák?). A díj (Goschen visszaütötte a döntőbíró szerepét) az előbbi hollandiai külügyminiszternek *Rochussen*-nek ítéltetett oda.

OLASZORSZÁGBAN az afrikai gyarmatoknak szánt ércpénzek veretése megkezdődött; egyelőre 2 lírás, 1 lírás és 50 centimes pénzek veretnek, később következnek az 5 lírások (tallérok) [Humbert király arczképe, az érték megjelölése olasz, arabs és amariai nyelven s feliratul »Colonia Eretria« van a pénzeken]. E pénzek Olaszországban nem bírnak törvényes forgalommal, csak az eretriai gyarmatokban, Nápolyban azonban egy beváltási hivatal fog felállítani.

AUSZTRIÁBAN érzékeny valutacsökkenés állott be (az aranyban fizetendő külföldi váltók és valuták árainál). Londonban a valuta értéke május 1-től (augusztus 31.) csökkent.

ROMÁNIA ezüstitjéből a bécsi bankház M. Thorsch fiai az unió-bankkal és 2 berlini bankházzal Mendelssohn és Warschauerrel egyetemben 27 millió frank értékűt részint fix fizetés mellett, részint opcióra vett át (10 fix és 15 májusi opcióra, az opció június 13-án gyakoroltatott), az összeg egyik fele 20 frankos aranyokban, a másik fele a Romániában elfogadott aranypénzekben váltatott be. Fenti bankkonzorcium ezzel igen jó üzletet csinált, mivel az átvételi árfolyam körülbelül a londoni jegyzés szerint 45 pencek felett meg (körülbelül 48 $\frac{1}{2}$ pence éretett el) és mivel az amerikai ezüst bill hausse-ot okozott, mi a gyors lebonyolítást lehetővé tette.

OROSZORSZÁGBAN az 1889. év folyama alatt a szentpétervári pénzverdében 26,094.785 rubelnyi arany-, ezüst- és rézpénz veretett (és pedig 24,430.030 rubel aranypénz, 1,494.754 rubel ezüstpénz és 170.000 rubel rézpénz) 7 $\frac{1}{2}$ -al több, mint 1888-ban.

Az augusztus 1-én fizetendő VI. Stiglitz-féle kölcsön fedezésére nagy mennyiségű ezüst küldetett széjjel; e kölcsön a tulajdonosok kívánságára tényleges ezüst rubelekben fizetendő vissza és miután az ezüst jelenlegi ára mellett a csengő ezüsttel való fizetés Londonban jobban kifizeti magát, oda ezüst küldetett.

SZERBIÁBAN pályázat hirdettetett 6 millió 1 és 2 dináros pénzek verésére és egyidejűleg 1 $\frac{1}{2}$ millió dinár demonetizált rézpénz átvételére, határidő október 31. Öt ajánlat érkezett be, de a kormány 1 évi elhalasztásra határozta el magát. Okot erre az ezüstárak emelkedése adott és azon körülmény, hogy a magyarországi sertés-bevitel megakadályozása következtében az arany-árszó 6 $\frac{1}{2}$ -ra emelkedett, úgy, hogy egy Napoleon d'or több mint 21 dinárral fizetendő.

SVÉDORSZÁGBAN a forgalomban levő ezüstpénz szaporításának szüksége mutatkozott, a pénzverde igazgatója felhatalmaztatott 1 $\frac{1}{2}$ millió koronát különböző pénznemekben veretni. Ehhez 9.000 kilogramm színezüst szükségeltetik, az állam 3.000 kilogramm készlettel bír, 1.000 kilogrammot az országos bank szállít, forgalmon kívül helyezett ezüstpénzben; úgy, hogy még 5.000 kilogramm rudakban szerzendő be. Az állampénztár e célra a pénzverde igazgatóságának 560.000 koronát bocsátott rendelkezésére.

SPANYOLORSZÁGBAN a kereskedelmi körök gyűlést tartottak a forgalomban levő papírpénz szaporítása ellen s miután a kormány ezt

a banknak már megengedte, ez ellen formális óvás tétetett. (Csak teljes érczfedezet mellett $\frac{1}{2}$ aranyban, $\frac{1}{2}$ ezüstben, nem pedig $\frac{1}{3}$ fedezet mellett vélik a szaporitást megengedhetőnek).

AZ ARGENTINI KÖZTÁRSASÁGBAN a pénzügyi krízis a papirgazdálkodással szoros összefüggésben áll. Az aranyszükséglet megállapítása mérvadó a helyzet megítélésénél. A londoni tőzsdén bevezetett értékek, valamint az azok után fizetendő kamatok és osztalékok ismeretesei s következő eredményt tüntetik fel: a nemzeti, tartományi és municzipális kölcsönök (65·6 millió £-st. névértékben 57·3 millió forgalomban) kamat fejében 3·62 millió £-st. igényelnek, a vasuti részvények (52·1 millió £-st. névértékben, 41·9 millió forgalomban) osztalék fejében 2·4 millió £-st., a gáz- és vízművek (12·47 millió névértékben, 6·3 millió forgalomban) 443.000 £-st., a föld- és jelzálogtársaságok (9·2 millió névértékben, 7·3 millió forgalomban) 429.000 £-st., vasutak ($3\frac{3}{4}$ millió) 236.000 £-st., bankok ($3\frac{1}{2}$ millió névértékben, 2·7 millió effekt.) 220.000 £-st. és különböző társulatok (5·3 millió névért., 5·5 millió effekt.) 302.000 £-st., összesen tehát 142·4 millió névért., 124 $\frac{3}{4}$ millió effekt., 7·66 millió kamatszükséglettel. Ehhez jön az Európában elhelyezett Cedulas-ok utáni járandóság 3 millió £-st. és a tengeralatti kabel utáni 250.000 £-st. Az argentini köztársaságnak tehát összes váltókötelezettségei Angliában 11 millió £-st.-re rúgnak évenként. Ezenkívül Németország és Páris is néhány új társulattal hitelező, a szükséglet tehát 12—13 millió £-st., vagyis 60—65 millió dollárra tehető és még körülbelül 10—15 millió dollár a megtakarítások visszavándorlása gőzhajózási társulati jövedelmek és a beviteli forgalomban árúelőlegek utáni kamatok fejében. Vagyis végösszegben 75—80 millió dollár aranyban. Pellegrini alelnök (most elnök) ebből az évi aranyhiányt 55 millió dollárra tette. E fizetési hiány csak háromféle módon fedezhető: hitelkötvényekkel, aranykivitellel vagy fizetés-beszüntetés útján. Sok adós már most képtelen a nagy aranyági következtében a külfölddel szemben feunálló tartozását megfizetni, e módon a behozott árúk utáni tartozások egy része liquidálódik. A jövőben hasonló kötelezettségek elvállalásával óvatosabban kell bánni, a fényűzési tárgyak behozatala korlátozandó, a belföldi termelés emelendő, hogy ekként a fizetési mérleg lassankint kiegyenlítessék. *Pellegrini egy újabb kölcsön* megkötése ellen erőlesen nyilatkozik; ez által a válság csak elodáztatnék, mint ez 1885. év óta ismételten történt. Azt hiszi, hogy pillanatnyilag *rövid lejáratú hitelműveletek* a legégetőbb nehézségek legyőzésére elégségesek lesznek, hogy az országnak idő engedessék a természetszerűleg bekövetkező reakció útján a gazdasági egyensúly helyreállítására. Elismeri, hogy a *túlzott üzérkedés, az elhamarkodott bankalapítások és a Cedulas-ok tömeges kibocsátásának rendszere* a jelenlegi válság alatt tökéletesen összeomlott: menjen azonban még mind az tönkre, mi nem tartható. Az adósok és hitelezők dolga ügyeiket a lehetőség szerint rendezni, mindenki tisztázza helyzetét. A *jegyforgalomra* vonatkozólag Pellegrini az *inflationisták* véleményét ismeri el, a midőn kijelenti, hogy a jegyforgalom annak következtében szenvedett némi fennakadást, mivel 160 millió papírdollár jelenleg aranyban csak 60 milliót képvisel, holott nyolcz év előtt még 80 millió értéke volt. E mellett a titokban kibocsátott jegyeket egészen figyelmen kívül hagyja, de végtére is azon meggyőződését fejezi ki, hogy a jegyforgalom szaporításával a baj csak elmérgesíttetnék. Egy párt,

mely nativistikusnak mondható és annak vezetője dr. Ramon J. Cácano postaigazgató még mindig azon kívánságot táplálja, hogy kölcsön jegyek vagy Cédulas-ok új kibocsátásával a súlydó székér a sárból kirántassék.

Az arany árfolyama 3000/0-on felül emelkedett.

BRAZILIÁBAN a pénzügyminiszter rendeletileg eleget tett az ottani német kereskedelmi körök kívánságának, utasítván a vámházakat, hogy a *német aranypénzeket* fizetesként elfogadják és pedig a 20 márkás aranyakat 8 milreis 720 reis értékében, a többieket pedig ennek arányában.

CHINÁBAN, mint ezt egy bankjegy-példány mutatja, mely a British Museum birtokába jutott, már régebben adatott ki papírpénz, mint Európában. (E bankjegy 1341-ről van keltezve, a legrégebb európai bank a barcellonai 1401-ben alakult, az első bankjegyeket Európában a stockholmi bank adta ki 1668-ban; II. Frigyes császár 1241-ben (Faenza ostromakor) lebélyegzett bördarabkákat készíttetett, ezek tekinthetők az európai bankjegyek mintáiul). — Az ezüstkivitel Kelet-Ázsiába augusztus 14-éig összesen 6,390.109 Tael (az előző évi 5,043.477 Tael-el szemben) és pedig Indiába 5,467.186, Chinába 145.117, a »Straits«-be 737.806 Tael. Az 1889. év folyama alatt a kivitel 7,471.322 Tael-t tett, 1888-ban 5,329.177 Tael-t, 1887-ben 4,930.125 Taels-t.

AMERIKÁBAN küzdelem folyt a tulzó ezüstpárt, mely az ezüst verését teljesen szabaddá akarta tenni és az egyezményi (compromiss) párt között, mely Mc. Kinley javaslatát hasonló többséggel fogadta el, mint a Mc. Kinley-féle tarifabillt.

Az egyezményi bill következőleg hangzik:

1. fejezet. A kincstárör e törvénnyel utasíttatik, hogy egy bizonyos időn át havonként 4,500.000 dollár színezüst értékben ezüstrudakat vásároljon, a bevásárlási ár 371¹/₄ szemer színezüstért nem lehet több egy dollárnál, továbbá kincstári jegyek 1-től 1.000 dollárig kibocsátására, ezek előállítására a szükséges költség ki fog utaltatni.

2. fejezet. A kibocsátott kincstári jegyek, kívánatra csengő pénzre beváltandók s a mennyiben beváltattak, ismét forgalomba hozhatók, csakhogy e jegyekből nem szabad sem többnek, sem kevesebbnek forgalomban lenni, mint a mennyi ezüstrud a kincstári hivatalban készletben van és mint a mennyiért jegy visszavásároltatott. E kincstári jegyek törvényes fizetési eszközt képeznek minden nyilvános és magánadósságoknál, kivéven, ha a szerződésben más érték van határozottan kikötve; vámok, adók és minden más nyilvános kötelezettségek fizetésénél elfogadtatnak s ha bevételeztettek, ismét forgalomba bocsáthatók. Nemzeti bankok e jegyeket törvény szerinti tartalékjuk egy része gyanánt mutathatják ki, ily kincstári jegyek tulajdonosainak kívánságára köteles a kincstárör belátása szerint és azon módokat mellett, melyeket előirand, ezüstrudakat kiszolgáltatni a kicserélés napján fennálló keresk. árnak megfelelő értékében.

3. fejezet. A kincstárör az ekként bevásárolt ezüstrudakból annyi pénzt veressen, a mennyi ezen jegyek beváltására előreláthatólag szükségeltetni fog. A pénzverésnél elért nyereség a kincstár javára esik.

4. fejezet. Az ekként bevásárolt ezüstrudak a pénzverés szempontjából a fennálló törvényeknek és rendeleteknek alávetvék.

5. fejezet. Az 1878. évi február 28-án kelt törvény határozmányai, melyek szerint havonként 2—4 millió dollár értékű ezüstrudak beszerzése és kiveretése rendeltetik el, hatályon kívül helyezettnek.

6. fejezet. Ha bármikor az első fejezetnek megfelelőleg 371¹/₄ szemer színezést érteke 1 dollárt fog tenni, az ezüstrudak birtokosainak törvényesen megengedtetik, ezeket az Egyesült-Államok bármely pénzverdénél elhelyezni és az 1877. évi január 18-án kelt okirat rendelkezései szerint saját javukra ezüstdollárokká kiveretni.

7. fejt. A 60 millió dollárnyi készpénz, mely jelenleg a bevont nemzeti bankjegyek értéke fejében a kincstár birtokában van, az ált. állami pénztárhoz fog utaltatni.

8. fejt. E törvény elfogadása után 30 nappal lép hatályba.

Három módosítvány nyújtatott be: 1. A mennyiben a 6. fejt. értelmében a pénzverés szabaddá válnék, az esetben az ezüst rudak bevásárlása szűnjék meg, 2. ha egy hónapban 2 millió dollárnál kevesebbet vásároltatnának ezüst rudak, a hiány a következő hónapban pótolassék, 3. ez akkor következzeék be, ha 3 millió dollárnál kevesebbet vásároltatnának ezüst rudak. A szenátus e billt a szabad pénzverés szellemében módosította. A tanácskozás a következőleg folyt le:

A szenátus pénzügyi bizottsága javaslatba hozta, hogy az ezüst-bizonylatok törvényes jellege megszüntetessék, a szenátus 50 szavazattal 14 ellenében elhatározta ennek fenntartását. Továbbá 57 szavazattal 7 ellenében eltörölte azon záradékot, mely szerint a kincstár a bizonylatok beváltását ezüst rudakban is eszközölheti, 64 szavazattal 4 ellenében pedig e törvény hatályának 10 évre való korlátozása elvetetett. Végül a szenátus 46 szavazattal 16 ellenében visszautasította a pénzügyi bizottság által javaslatba hozott 6. fejt. törlését, mely fejezet értelmében mint már előbb is említettett, ha 1 dollár keresk. ára 371¹/₄ szemer szín ezüst lesz, az ezüstverés szabaddá válik. A szavazásnál Blair szenátor javasolta, hogy a havonkénti ezüstbevásárlás 5 millió dollárra korlátoztassék, e javaslat elvetetett, hasonlóképen azon indítvány is, hogy az ezüst pénzverése csak az Egyesült-Államokban termelt ezüsből engedessék meg. E közben a szenátus 43 szavazattal 24 ellenében elfogadta Plumb szenátornak azt az indítványát, hogy az első fejt., mely havonként 4¹/₂ millió dollárnyi ezüstnek bevásárlását rendeli el — egy új szöveggel helyettesitessék; e módosított fejezetet nagy horderejénél fogva a Reuter-iroda nyomán szószerint adjuk:

»The unit of value in the United States shall be the dollar, and the same shall be coined of 412¹/₂ grains of standard silver od 25⁸/₁₀ grains of standard gold. The said coins shall be legal tender for all debts, public and private. Hereafter any owner of silver or gold bullion may deposit the same in any mint to be formed into standard dollars or bars for his benefit and without charge. But it shall be lawful to refuse any deposit of less value than. Doll. 100 or bullion so base as to be unsuitable for the operations of the mint.«

Az Egyesült-Államokban a pénzegység a dollár, mely 412¹/₂ szemer standard ezüsből vagy 25⁸/₁₀ standard-aranyból verendő. Az összes ércpénzek törvényes jelleggel bírnak minden magán- és nyilvános adósságoknál. Jogában áll ezentúl a veretlen ezüst- és arany tulajdonosának azt egy pénzverdének átadni, hogy Standard-Dollárrá vagy (*bars*) rudakká javára minden költség nélkül

átalakíttassék. Csekélyebb mennyiség mint 100 dollár azonban, vagy oly alacsony tartalmú fém, hogy pénzverésre alkalmatlan, visszaautasítható).

A különbség ezen és a Mc. Kinley-féle 6-ik fejezet között kézen fekvő: Mc. Kinley szerint az ezüst pénzverés csak akkor válnék szabaddá, ha az ezüst kereskedelmi értéke a londoni 59 d. jegyzéssel körülbelül egyenlővé válnék (eltekinthetve a szállítási költségektől); a szenátus határozata szerint azonban az ezüst pénzverés már most válik szabaddá, úgy hogy az Egyesült-Államok kényszerülve lesznek tekintet nélkül az ezüst kereskedelmi árára és a határtalan mennyiségű ezüst rudakra, melyekből standard dollárok veretvén a kincstár értékbélyegét oly árra emelni, mely csaknem 20%-al haladná meg a mai kereskedelmi értéket.

Hosszas vitatkozás után a törvény következő szöveggel fogadtatott el:

1. A pénzügyminiszter ezennel megbizatik, hogy bizonyos időn át, havonként $4\frac{1}{2}$ millió unczia értékű ezüst bullionokat vagy a mennyi ez összesen belül neki felajánltatik, kereskedelmi áron beszerezzen, mely ár azonban egy dollára nézve nem lehet nagyobb $37\frac{1}{4}$ szemeser színezüstnél, továbbá, hogy ezen ezüstről 1—1000 dolláros kincstári jegyeket kibocsásson, ezen határozmányok kiviteléhez szükséges költségek a pénzügyminiszternek rendelkezésre bocsájtatnak.

2. Az ekként kibocsátott kincstári jegyek kívánatra csengőpénzre beválthatók, s ha beváltattak, ismét forgalomba bocsáthatók, csak hogy a forgalomban lévő jegyek kell, hogy az e célból vásárolt ezüst bullionok illetőleg az azokból vert standard-dollárok értékével tökéletesen fedezve legyenek; ezen kincstári jegyek törvényes fizetési eszközül szolgálnak minden nyilvános és magán adósságok kiegyenlítésénél, valamennyi közpénztárnál, vámok, adók és más szolgálmányok fizetésénél elfogadtatnak és ismét forgalomba hozhatók, azon jegyek, melyek nemzeti bankok által visszatartatnak, törvényes tartalékjuk egy részeként tekintetnek. Ezen jegyeket köteles a pénzügyminiszter a tulajdonosok kívánságára saját belátása szerint és azon módokat mellett, melyeket előirand aranyra vagy ezüstre beváltani, miután az Egyesült-Államoknak politikája, e két érczet az eddig fenálló vagy a később hozandó törvények által megszabott arány szerint egyensúlyban tartani.

3. A pénzügyminiszter köteles az ezen módokat mellett beszerzett ezüst bullionokból 1891. évi július 1-éig havonként 2 millió uncziát standard-dollárokká veretni; ez időponton túl a pénzverés csak oly arányban folytatandó, a mennyi a kincstári jegyek beváltására előreláthatólag szükségeltetni fog, a pénzverésnél elért nyereség a kincstár javára esik.

4. A bevásárlandó ezüstbullionok a pénzverde megfelelő rendelkezéseinek alávetvék.

5. A kényszerű pénzverésre vonatkozó intézkedések, melyeket a Bland Akt (1878. február 28-án kelt törvény) magában foglal, hatályon kívül helyeztetnek. (E határozmányok 4. és 5. pontja azonos a törvényhozáshoz benyújtot bill-ben foglaltakkal).

6. E bill jóváhagyása után a nemzeti bankok által a bankjegyek beváltására a kincstárnál deponált összegek, valamint a még később hason célra befolyó összegek a kincstár főpénztári állományához utaltatnak, ezekből fogja a pénzügyminiszter azon bankjegyek

beváltását eszközölni, melyek a forgalomból kivonatnak, illetőleg megsemmisítettnek. Ezen rendelkezés azonban nem vonatkozik az 1874. június 20-án kelt törvény 3. fejezetében előirt a nemzeti bankok összes jegyforgalma utáni 5% letéteményre (depot), mely összeg úgy mint eddig, a szövetségi tartozások havi kimutatásában *ezentúl* is mint kamatozatlan szövetségi tartozás fog feltüntetettetni.

(Ezen határozmány azonos a törvényhozáshoz és a szenátushoz benyújtott bill-ben foglaltakkal.)

7. E törvény elfogadása után 30 nappal lép hatályba.

Minden el fog követtetni, hogy az ezüst ára felemeltessék, míg az az 1²⁹ dollárt megközelíti és az arány 1 : 16 az ezüst és arany között helyre nem áll.

E törvény életbeléptekor (augusztus 13.) a kincstár azonnal megkezdí az ezüst rudak bevásárlását. Az első napon 1 millió unczia ajánlatotott fel és 540.000 unczia vétetett meg 118 usque 119³/₄ árfolyam mellett. A második nyilvános ajánlattétel alkalmával 1¹⁴ és 1¹⁵ dollárokkal tétetett ajánlat, az 1¹⁵-ön aluli elfogadtatott.

Az ezüstpárt egy nem hivatalos megbízott kiküldetését kívánja az európai-amerikai érem-konferencia és az *ezüst értékének helyreállítása* ügyében.

Már az elnök *Harrison* üzenetében is egy *amerikai éremszövetség* ideája jut kifejezésre, mely szerint egész Amerikára egységes ezüst dollár 412 szmer súlyú 900 szinezüst tartalommal fogadtatnak el 1892. évi január 1-től kezdve a forgalom számára. Ezen terv tágabb értelmezést is nyert, hogy t. i. ne csak Amerika, hanem Anglia, Németország, Ausztria-Magyarország és a latin éremszövetség is fogadja el ezen dollárt (= 4 sh. = 4 márka = 2 forint = 5 frank), törvényes pénzü mint világermet.

Az ezüst vásárlások megítélésére megjegyeztetik még e helyütt, hogy Amerika évi ezüsttermelése a hanyatló árak daczára 1880-tól 1888-ig 30³² millió uncziáról 45⁷⁸ millióra emelkedett és 1889-ben körülbelül 54⁷ millió uncziát tett. Ebből 26⁷⁷² millió unczia (34,613.811 dollár verésre használtatott fel, 20⁴⁵² millió unczia kivitetett és 6²⁷⁸ millió unczia készletben maradt. A havonkinti kötelező 4¹/₂ millió unczia bevásárlása tehát csaknem az összes termelést igénybe veszi, a magasabb árak az eddig kivitelre kerülő mennyiség megszűnésével indokolhatók. Az áremelkedés Kelet-Ázsiát, Oroszországot és Ausztria-Magyarországot érinti.

V. MUNKÁS-MOZGALOM ÉS MUNKÁS-KÉRDÉS.

BELGIUM-ban a munkásosztály okozója lőn egy nagy nemzetközi tüntetésnek (május 1.), a belga szociál-forradalmi párt főtanácsa következő programot állított föl: 1. Általános szavazati jog, közvetlenül a nép által választott törvényhozás, referálási kötelezettséggel. 2. Felekezet nélküli iskolázás, az állam és községek tartoznak a gyermekek iskoláztatásáról gondoskodni. 3. A vallás és állam szétválasztása. 4. Az esküdtszék behozatala valamennyi bírósági eljárásnál; megváltoztatása azon törvényeknek, melyek a munkások számára alárendelt helyzetet jelölnek meg. 5. A sorozás, a helyettesítés és az állandó hadsereg eltörlése. 6. Önkormányzat a községek részére minden ügyükben. 7. Polgári személyjog adományozása a munkás-szövetkezetek részére. 8. Egy szünnap hetenkint. 9. A gyermek-

női- és férfi-munka szabályozása. 10. A munkás lakokban a munkás lakások felett gyakorlandó felügyelet munkás bizottságok által. 11. A munkaadók hathatós szavatolási kötelezettsége üzemi balesetek alkalmával. 12. A fogházi munka szabályozása. 13. A gyársszabályok megállapításánál a munkások részvételének biztosítása. 14. E szabályok által megállapított pénzbürságok eltörlése. 15. Segélypénztárak kezelése a munkások által. 16. A fogyasztási adók valamint a vámok eltörlése, fokozatos jövedelmi adó. 17. Hatályon kívül helyezése a szerződések és törvényeknek, melyek nyilvános vagyron fölött rendelkeznek (tehát a bányaeengedélyek visszavonása).

Május 1-én 80.000 bányamunkás strikeolt. A belga bányamunkás-szövetkezet 40.000 tagot számlál. Május 20-án *Jolimont*-ban (Hennigan) nemzetközi bányamunkás kongresszus ülésezett, mely 8 napig tartott, e kongresszus tárgyat a 8 órai munkaidő, a bérminimum és egy nemzetközi bányamunkás szövetség alakítása képezte. (25 német, 30 angol, 10 francia, 5 osztrák, stb. kiküldött vett részt). belga részről a női bányamunka eltöltése, 8 órai munkaidő, 5 frank bér követeltetik. A munka beszüntetése a Borinage községelepeken a »Produits« társaság 25-ik számú tarnájában Flénu-ben kezdődött augusztus 18-án. A társaság néhány munkása az igazgatósággal szemben fenforgó vitás kérdésben az e célra felállított döntő bíróságok határozatát kérte ki, mely határozat egy a bányaszabályozásáról szóló 1850. évi törvény alapján a munkaadók előnyére szolgált. E törvény határozmányai a munkások között szétszórtattak, mire a 25-ik sz. tárna munkásai a leszállást megtagadták. Ezenkívül a bányákban előfordult balesetekre vonatkozó értesítés falragaszokon közzététetett, melyhez még azon rendelkezés is járult, hogy minden munkás, ki 5 napnál hosszabb időn át beteg, elbocsájtatik, tehát kiállott betegség után új munkát kénytelen keresni, továbbá hogy a leszálló hely előtti lámpaházban és öltözőkő helyiségben a hangos beszéd 3 frank, a felügyelővel való feleselés 5 frank pénz-bürsággal sújtatik, stb. Mindennek daczára azt hitték, hogy a munka 19-én ismét meg fog kezdetni. E helyett a munkát a fentemlített társaság többi flénui és čuesmesi bányáiban és a Midi tárnában is beszünttetetett. Azon meggyőződés uralkodik, hogy a mennyiben a Produits társaság csak némi engedményeket is tesz, a munka ismét fel fog vétetni.

A *Boraine szövetkezet* (foederatió) a civakodó felek között a munka- és a kereskedelmi tanácsosok segítségével egyességet kísérel létre hozni. Ha ez nem sikerül, a Borinage bányamunkásainak erős összetartása mellett általános munkaszünet fog bekövetkezni. A szünetelők száma 8000-re tétetik. A szocialisták támogatják e mozgalmat. A közrend eddig nem zavartatott meg.

DÁNIA-ban a kőművesek strickeoltak. 10 órai munkaidő helyett 9 órát kívánnak (reggeli 6 órától délutáni 5 óráig, 2 órát ebéd idejére számítva); a segédek 3—3½ koronát keresnek naponként. A mesterek hajlandók a bért felemelni, de nem fogadják el a 9 órai munkaidőt. A kőműves segédek segélyegylete a legjobban szervezettek egyike, 40.000 korona fölött rendelkezik; strike-ok alkalmával nagyobb összegeket bocsát rendelkezésre, például az asztalosoknak 10.000 koronát. A segédek a strike tartama alatt hetenkint 12 koronát kapnak. Különös világot vet a szolidaritásra azon körülmény, hogy a nemzeti hajósok egyletének Sunderlandban időző titkára egy

manifesztumot menesztett a hajótulajdonosokhoz, melyben tudtukra adja, hogy jul. 26-án *általános munkaszünet* fog bekövetkezni, ha az időpontig a *dán* hajósok nem részesülnek azon megoldásban, melynek a britt hajósok részeseivé lettek. (Ez által az angol hajótulajdonosok kényszerítve lesznek befolyásukat a dán hajótulajdonosokkal szemben az ottani hajósok javára érvényesíteni). Ez ügyben a hajósok és hajótulajdonosok Sunderlandban gyűlést tartottak.

NÉMETORSZÁG-ban a szociáldemokrata pártárnyalat (frakció) a munkás védelemre vonatkozó javaslatát a birodalmi gyűlés elé terjesztette. Következő határozmányok emelendők ki: Az oly vállalatoknál, melyek e törvény hatálya alá tartoznak, mindkét nemű 16 éves segédszemélyek munkaideje e törvény életbe léptétől kezdve a paúzák beszámításával naponként legfeljebb 10 órát tehet, szombati napokon és nagy ünnepeket megelőző napokon legfeljebb 8 órát. 1894. jan. 1-től kezdve a leghosszabb munkaidő 9 órára, 1898. jan. 1-től kezdve pedig 8 órára fog leszállíttatni. Föld alatti munkáknál (bányákban és sóbányákban) vagy az oly vállalatoknál, hol a munka éjjel-nappal szakadatlanul folyik, a napi munkaidő 8 óránál nem lehet több; föld alatti munkáknál ez időbe a be- és kiszállás ideje is beszámítandó. Az *éjjeli munka ellátatik*. A munkás-hivatal fel van jogosítva a munkás kamarák beleegyezése mellett az éjjeli munkát megengedni: a) a közlekedési és szállítási vállalatok üzeménél, b) oly iparágaknál, melyek természetüknél fogva az éjjeli munkát igénylik. E törvény határozmányai fölött való felügyelet és azoknak kivitele, valamint azon rendszabályok és vizsgálatoknak elrendelése és legfőbb vezetése, melyeket bármely üzemben alkalmazott segédszemélyek és tanoncokzok érdeke megkövetel — a *birodalmi munkás-hivatalra* bízatik. E hivatal székhelye Berlin. A birodalmi munkás hivatal szervezetét egy külön törvény fogja megállapítani. A birodalmi munkás-hivatal alatt állanak a munkás-hivatalok, melyek a Németbirodalom területén 200.000 lakosnál nem kevesebb, de 400.000-nél nem több lakossal bíró kerületenként legkésőbb 1891. október 1-ig felállítandók. A munkás-hivatalt képezi a munkás tanács és legalább 2 segédhivatalnok; a határozatok és intézkedések hozatala kollegialiter történik. A birodalmi munkás-hivatal a munkás-tanácsot a munkás-kamara által előterjesztett két keresőbből választja. A munkás-tanács felügyeleti jogának gyakorlásában segítségére levő két segédhivatalnok a munkás-kamara által és pedig az egyik a vállalkozók által, a másik a segéd-munkások által választatik. A vállalkozók és a segédszemélyzet érdekeinek képviselőit, valamint a munkás-hivatalok feladatainak támogatására 1891. évi okt. 1-től kezdve minden munkás-kerületben munkás-kamara lép működésbe, mely a kerületben képviselve levő üzemekhez képest legkevesebb 24 és maximum 36 tagból állhat. A tagok számát az egyes kerületekre nézve a birodalmi munkás-hivatal állapítja meg. A munkás-kamara tagjai fele részben a nagykorú vállalkozók által és felerészben a nagykorú segédmunkások által, tekintet nélkül a nemre, maguk közül közvetlen és titkos szavazás útján szótöbbséggel választandók. Minden osztály maga választja képviselőjét. Vállalkozók és segédmunkások ipari érdekeik előmozdítására egyesülhetnek. Az oly egyletek, melyeknek célja a) a bér- és munkaviszonyoknak akár szabad egyezkedés, akár a törvényhozás útján való rendezése; b) tagjainak ipari és szellemi kiképzése céljából szakiskolák és könyvtárak felállítása; c) munka-

képtelenek és rokkantak számára segélypénztárak alakítása vagy tagjainak érdekében iparszövetkezetek létesítése; ily egyletekre az országban érvényes egyesületi, gyülekezeti és biztosítási ügyekre vonatkozó törvények hatálya nem terjed ki. A birodalmi hivatal ajánlatára ily egyletek részére az országos törvények által előírt feltételek mellett a testületi jogosultság megadandó.

A strike Hamburgban öltötte a legnagyobb mérvet (kikötőmunkások, átevezők, kőművesek és gázgyári munkások). A május 1-ének megünneplése ellen lipcei nagyiparosok, kik körülbelül 7000 munkást foglalkoztatnak, állást foglaltak, hasonlókép a hamburgi nagyiparosok is.

A Saar járásban, miután a bányamunkásoknak adott engedmények a munkarendbe írásban bevezetettek, a béke helyreállott. Az építési kézműipar által kísérlet tétetett békés viszonyoknak megalkotására azon javaslattal, hogy a közvetítési szerepre a birodalmi gyűlés szociáldemokrata pártárnyalata vétessék igénybe azon célból, hogy minden iparág munkásai kiküldötteket válasszanak és hogy ezek a vállalkozókkal egyetértőleg évenként a munkafeltételeket megállapítsák, mely határozatoknak mindkét fél magát alávetni tartozik. (E javaslat czéhbeli köröktől — a vállalkozóktól — származott és nagy haladásról tanuskodik). Hamburgban törvényesen életbeléptetett a cselédeknek betegség esetére való kötelező biztosítása. (Az uraság köteles a biztosításról gondoskodni s a költség felét viselni, a másik felét pedig a hérből levonni). A Württembergben létező 126 betegsegélyző pénztár közzéteszi 1889. évi üzleteredményét, 46 helyi betegsegélyző pénztár 40.911 taggal, 27 kerületi betegsegélyző pénztár 22.541 taggal, 56 üzleti (gyári) betegsegélyző pénztár 12.923 taggal. Lipcsében a szociáldemokrata túlzások ellensúlyozására »Lipce és környéke munkaadónak egyesülete« alakult. Az évi járulék az alkalmazott munkások számához van viszonyítva (10 fillér fejenként); ezzel szemben a munkások egy általános munkás bizottságot alakítottak.

Az állami gépgyárak részére kiadott rendelet megtiltja, hogy az ott alkalmazott munkások között a strikeoló munkások számára pénzadományok gyűjtessenek. A bányamunkások mozgalma nem szünetel. A Halleban megtartandó bányamunkások gyűlésére a választások megtörténtek; a Saar területén lévő 12 inspekció mindegyike egy kiküldött által képviselteti magát, Lothringia is küld képviselőt; egy német ált. bányamunkás-egyesület alakítása tervezetik, erősen tiltakoznak a bányaigazgatóságok azon kíváncsian ellen, hogy a bányamunkások a jogaik megvédésére alakult egyletekből kilépjének, mert a bányaigazgatóságok csak a vajúszemélyzettel mint olyannal és nem mint az egylet tagjaival akarnak tárgyalásba ereszkedni. Kölnben a sörfőzők strikeja a munkaadók előnyére nyert befejezést.

ANGLIÁBAN a vasuti alkalmazottak támasztottak követeléseket; a munkaadók e követeléseket visszautasították, ennek következménye egy nagymérvű strike lön; a munkásoknak 100.000 £ st. áll rendelkezésükre, mely összeg 6 hónapra elégséges; minden kísérlet meghiúsult, mely Déli-Walesben a lázadás elfojtását célozta, a strike, mely 150.000 embert vont magához, kitört; ezt követte váratlanul a raktár (dock) munkások strike-ja Cardiffban, a hová jelenleg Déli-Wales köszénbányáinak összes terméke küldetik. Egy éjen át a Taff-Vale vasut, továbbá a Rhymney- és a Berry-vasutak összes

mozdonyvezetői, fűtői és vonatvezetői elhagyták a szolgálatot, ezeket követték reggel titkáraik utasítása nyomán a jelzőkészülékeknel alkalmazottak. A közszenkerületekben be kellett szüntetni az elszállítást, 30.000 bányamunkás kénytelen szünetelni. Tovább folynak a kísérletek a strike-ot gyors befejezéshez juttatni. A strike-olók közvetítésért folyamodtak Manning munkásbarát bibornokhoz, a »Sweating«-bizottság elnökéhez lord Wunravenhez, valamint Aberdale és Brassey lordokhoz. A vasuti munkások követelése az igazgatók tanácskozása szerint jogosulatlanok. Az eredetileg kért heti 60 óra munkaidő, magasabb fizetéssel, az ez időn túl teljesített szolgálatért és vasárnapi munkáért a Taff-Vale vasut által teljesítettett; midőn azonban a társaság oly esetekben, midőn a munkások nem dolgoztak 60 órán át, a bért leszállította, tömeges felmondások történtek. A Rhymney-vasutnál az igazgatók a 12 órai napi munkaidőt önként leszállították 11-re és végtére, midőn ezen idő is magasnak találtatott, beleegyezését jelentette ki a társaság a munkások titkára előtt, hogy tulajdonképeni munkaidőnek a 8 órát tekinti, az ezen felüli órákat külön fogja díjazni. A munkások vonakodtak ez ajánlatot elfogadni, egy teljes munkahét biztosítását követelik. A strike a munkáskörök részéről hathatós támogatásban részesült: a londoni munkásvezető Tillet Ben. a cardiffi raktármunkásokat részvételre ösztönözte; a tengerészek és fűtők egyesületének titkára Gardener a vasutigazgatók abbéli fenyegetésére, hogy esetleg a dél-walesi kikötők beszünttettenek, azt válaszolta, hogy a szövetkezett munkás-egyletek szükség esetén a királyság valamennyi kikötőjét elzárják. Nagy izgalmak és tetemes károk után végre a tőke és munka között a béke helyreállott, miután a strike, mely alig egy hétig tartott, a munkásoknak 300.000 £ st. ki nem fizetett bérükbe került, a munkások győzelme volt a végeredmény. Főkövetelésüket, hogy minden hét önállóan számíttassék, elérték. Ez azt jelenti, hogy a munkaadóknak nem áll jogukban, ha egy héten 60 óránál kevesebb ideig dolgoznak, ezen hiányt egy következő hét többlete gyanánt felszámítani. A munkások a földolgozva a következő eredményeket érték el: 1. tíz órai munkanap, minden óra ezen felül mint »*túlidő*« külön fizetendő; 2. hetenkint 60 órai munkaidő, vagyis a munkások, ha nem is dolgoznak 60 órán át, a kikötött bért megkapják, e mellett azonban, ez jól megjegyzendő. a túlidő, t. i. a napi 10 órán felüli idő nem számítható be. A munkaadók csak azt érték el, hogy a havonkénti ünnepnapokért és a »*Mabons*«-napért nem fizetnek bért. Hasonlóképpen tartoznak a vasuti társaságok bért fizetni a vasutal összeköttetésben álló vállalatoknál kitört strike esetén. Az egyezés megkötésekor következő jelenet játszódott le: Inskip vasutigazgató határozottan kikötötte, hogy mint a Taff-Vale vasut elnöke és a vasuti alkalmazottak igazgatóinak megbízottja a tárgyalások kedvező eredményét ő maga fogja kihirdetni. Sajátságos látványt nyújtott, a gazdag Inskip a munkások egyesületének titkára Harford és Reed Edward parlamenti képviselő társaságában az emelvényen, körülveve mindazok által, kik a strike alkalmából az előtérben szerepeltek. Hangos örömujjongással fogadtak minden egyest, midőn Inskip az emelvényre lépett. Az idegen elemek a gyűléstől távol tartattak. Néma csend uralkodott, midőn Inskip igazgató az egyezés feltételeinek felolvasását megkezdé. Ezt befejezván, az örömujjongás nem akart véget érni és kétségtelessé vált, hogy a munkások titkárjuk eljárá-

sával egyetértének. Ezután a titkár mondott rövid beszédet, azon figyelmeztetéssel fejezván be szavait, hogy a munka mindnyájuk által még ma megkezdendő. Inskip felhívására végezettel a nemzeti himnust énekelték el.

Barnsley-ben a bányamunkások nagymérvű tüntetést rendeztek (60.000 ember felvonulása 70 zenekarral, Earl Compton és Mister Piccard parlamenti képviselők szónoklata) a 8 órai munkanap behozatala és a szavatolási törvény némely határozmányainak módosítása ügyében az alsóházhoz benyújtandó előterjesztés mellett. A postahivatalnokok és a rendőrségi alkalmazottak is megkísérlették a strike-ot.

FRANCZIAORSZÁG-ban a kamarának a munkástörvények szerkesztésére kiküldött bizottsága a de Mun-féle törvényjavaslatot tárgyalja, e javaslat heti 58 órai munkaidőt és pedig 5 napon át 10 órát és szombaton 8 órát állapít meg s ezen idő áthágását a mezei munkánál is eltiltja.

Franciaországban a munkások védelmének reformja már 1841. évben keletkezett, de nagyon lassan haladt előre, csak a berlini nemzetközi konferencia óta állott be a szenátusban is kedvezőbb fordulat. Simon Jules szenátor a női munka megszorítása mellett foglal állást.

Egy parlamenti ankét-bizottság megvizsgálta a bányaigazgató és a munkások egy küldöttének vezetése mellett a st.-etiennei bányát, hol nagy robbanás történt; a munkások kiküldötte számtalan kedvezőtlen körülményre utalt, melyek létezését a bizottság elismerte.

HOLLANDIÁBAN a tűzegások strikeoltak, részleges béremelés engedélyeztetett számukra. Nagyobb zajongás fordult elő Twentheben a holland textilipar székhelyén, az Eusche szövőgyár munkásai ellen katonaságot kellett igénybe venni, a gyár bezáratott.

OLASZORSZÁGBAN Crispi miniszterelnök a prefektusokhoz intézett köriratában minden demonstrációt megtilt a munkásünnep (május 1-je) érdekében. A munkásegyletek, a válságra való tekintettel, elhatározták, hogy május 1-én nem fogják a munkát abbahagyni, de a rákövetkező vasárnapon a 8 órai munkaidő ügyében egy általános munkásgyűlést és Mailandban körmenetet fognak tartani. Ponfelicében herczeg Massara birtokain a rizsföldek munkásnői között kitört a strike, katonaságnak és carabinierieknek kellett közbelépni, 50 sebesülés fordult elő. A herczeg a bérfelemelést engedélyezte, Romagnában az izgalmak még nem értek véget.

AUSZTRIÁBAN a kormány a munkásünnep ellen (május 1.) foglalt állást, az állami kezelés alatt álló telepek előljárói figyelmeztetve lettek, hogy nem fog fenn ok május 1-én munkaszünetre; az ünneplők szerződésszegés miatt elbocsátandók. Prágában május 13-án egy munkáscsoport a helytartóság előtt demonstrálni akart, a rendőrség által azonban szétveretett (elfogatások történtek). Richter szövőgyárában a munkások 9 órai munkaidőt és 4^o/_o béremelést követeltek, mi azonban megtagadtatott. A főnök a gyárat bezáratta és kijelentette, hogy azok, kik másnap munkába be nem állanak, elbocsátatnak. A Clayton-Shuttleworth-féle gyár előtt csoportosulások fordultak elő, melyeket azonban a rendőrség szétosztatott.

SPANYOLORSZÁGBAN egy Barcelonában megtartott munkásgyűlésen ²⁷/VII. elhatározottatott a *manresai* (Catalonia) munkaszünetet továbbra is támogatásban részesíteni. A nagymérvű *strike* *Cataloniában* csak-

hamar véget ért. Ugy látszott eleinte, mintha a munkaadók egy része (Barcelonában és a tengerparti síkságon) a munkaszünetelők (Maresában és a hegyek között) részén állana, midőn azonban a parti területek munkásai, hogy a hegyi gyárak tulajdonosaira munkástársaik érdekében pressziót gyakoroljanak, szinte résztvettek a strikeban, világos lőn a munkaadók előtt az érdekközösség; a munkások, kik sokkal szegényebbek, hogy sem képesek volnának néhány napnál tovább bér nélkül élni, csakhamar legyőzettek. A cataloniai szövömmunkások feltétlenül köteleztettek a munka felvételére és (legalább hivatalosan) az érdekük megvédésére alakított szövetkezetből »Egyesült gőz-munkás szövetkezetek« való kilépésre. Az egyet alig fogja magát tarthatni.

AMERIKÁBAN a new-yorki vasut alkalmazottai követeléseket támasztottak az igazgatósággal szemben. Powderly munkásvezetőnek és a »*Knights of Labor*« többi vezérégyéneinek az igazgatósággal folytatott tanácskozásai nem vezettek eredményre. Egy aug. 21-én közzétett kiáltvány tudatja, hogy a »*Knights*«-ok a küzdelmet a végletekig fogják folytatni. Aug. 23-án Terrehautóban a vasuti alkalmazottak legfőbb tanácsa tartott ülést, a »*Knights of Labor*« további támogatásának és a strike tágabb körre való kiterjesztése ügyében; a társaság kijelenti, hogy mindennemű követeléseknek ellent fog állani.

Az »*American federation of labor*« elnöke Gompers Sombart meghívásokat küldött széjjel az 1893-ban Chicagóban tartandó nemzetközi munkáskongresszusra. A kongresszus célja: a munkások érdekeit érintő kérdések megvitatása és formulázása. »Az előhaladás és civilizáció ügyét új életre költeni; és a világnak tántorithatlan határozottságunkkal megmutatni, miszerint követeljük, hogy az új világrend vívmányából nagyobb rész biztosítsa számunkra, mint eddig«. Ideiglenes végrehajtási bizottság fog szerveztetni, melyben minden ország két taggal, Amerika pedig 5 taggal lesz képviselve; Európában kevés a hajlandóság a részvétel iránt, egyébiránt még a chicagói világhiállítás létrejötte is, melynek tartama alatt a kongresszus ülésezne, szintén kérdéses.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Kohn Dávid: A gabona-határidőüzlet. A magyar tud. Akadémia által Dóra-díjjal koszorúzott pályamű. Budapest, 1890. 269. l.

A mű többet ad, mint a mit czíme ígér. Szerző nemcsak a gabona-határidőüzlettel foglalkozik, hanem kiterjeszkedik a börzének és mechanismusának ismertetésére általában; állításai igazolására leereszkedik a közgazdaságtani alapfogalmakig, adja az érték, ár, konjunktura, spekuláció és produktivitás meghatározásait s más oldalról viszont elmegy egészen a börzei ügyletek megadóztatásának s a börzeadó jogosultságának kérdéseig. Ily módon a könyv nemcsak a határidőüzlet, hanem az árútzsde monografiájává is lett. A tartalom ezen túltérjengését nem panaszként hozzuk fel, mert bár a tárgyhoz szorosan nem tartozó anyag felvétele az erő szétforgácsolása által valószínűleg ártott is a főkérdések tárgyalásának: szerző fejtegetései, bármire vonatkozzanak is, mindig bírnak a gondolkozó fő munkájának érdekével.

Magát a szorosan vett tárgyat, a gabona-határidőüzletet, minden oldalról megvilágítva látjuk. Kapjuk a határidőüzlet fogalmát, történetét, technikáját, annak jelenlegi állását és részét az összes árútzsdei forgalomban és végre kapjuk annak méltatását úgy a magán-, mint a közgazdaság szempontjából. A súlyt, egészen helyesen, a kérdéses üzlet gazdasági hatásának megítélésére fekteti szerző; ez az a pont, mely körül az egész mű, mint valami tengely körül, forog, a mely, úgy szólván, minden lapon újra és újra előkerül, hogy valami közbevetés kedvéért eltűnve, ismét felszínre jusson. E körülmény teszi egyuttal érthetővé azt, hogy a könyv tagozata inkább külsőleg, a címekben vehető észre, a szöveg maga sokszorosan egybefoly, keresztezi és ismétli önönmagát. De épen ebben a körülményben találjuk a mű egyik sarkalatos hibájának, a szakadozottságnak és rendszertelenségnek forrását is; a gondolatok szüntelen való ismétlése és az untalan utalások az előbb mondottakra, megnehezítik az eszmemenet figyelemmel kísérését, fárasztják az olvasót; szerzőnek pedig lehetlenné teszik, hogy érveit a maguk összefüggésében teljesen összpontosítsa. Oly hiba, melyet alig ment ki az a tény, hogy a dolgozat, mint afféle pályamű, szoros határidőre készült.

Szerző, ki szemlátomást azt a célzt tűzte ki magának, hogy a határidőüzletet valódi és képzelt ellenségei ellenében megvédelmezze: bizonyítékai keresésében, mint említők, lenyúl egészen a közgazdasági alapfogalmakig. Kár, hogy itt mindjárt ellenmondásba keveredik önmagával. Polemizálva a Smith-féle iskola régiebb felfogása ellen, mely csak használható dolgok előállítását tekintette produktívnak, s

igy számos társadalmi osztályt, köztük a kereskedőit is, kizárta a körből: mindazokat a foglalkozásokat, produktivoknak jelenti ki, melyek a gazdasághoz okvetlenül szükségesek, melyek nélkül a termelés lehetetlen volna; minő például az állam igazgatása is (100 l.). Később azonban, miután a szoros összefüggést produktivitás, hasznosság és érték közt megállapította, az utóbbinak objektív elemét »a dolognak physikai asszimilálódási képességében« találja. E képesség, melyet ugyanezen helyen (102. l.) »az emberi test vegyi alkat-elemeihez asszimilálódási képességnek« is nevez, csakis a tápszerekben van meg s ha Kohn következetes akar maradni, a termelékenység fogalmát azon osztályokra kellene szorítania, melyek tápszerek előállításával s legfelebb még forgalomba hozásával foglalkoznak. Ekkor azonban nemcsak az államhivatalnok nem lesz produktív, de a köműves, ács, szabó, stb. is kiesnek a produktív egyének sorából; mit pedig alig akart szerző mondani.

Eltételezve e botlástól, szerző jól fejti ki az érték és ár tényezőit, bár szemrehányásai, melyeket a tudománynak tesz, nem mindig igazoltak és az a vád, hogy a nemzetgazdaságtan a holt javak mellett elfeledkezett az emberről és ezzel együtt az áralakítás psychikai momentumairól, így általánosítva határozottan igazságtalan. Jól állítja össze szerző azokat az érveket is, melyek a kereskedésnek s aztán a határidőüzletnek hasznossága mellett szólnak. Bennünket különösen azon érvei érdekelnek, melyek a határidőüzlet közgazdasági produktivitását vannak hivatva igazolni. Mert a mit ezen üzletnek a termelő és fogyasztó szempontjából, tehát közvetlenül magán-gazdasági szempontból vett hasznossága mellett felhoz: az csak arra az esetre szól, ha a földbirtokos a tőzsdén ügyleteket köt s a fogyasztó ugyanott üzérkedik. Ámde ezt csak a nagyhírtok és nagyipar teheti, a börze technikáját csak ezek ismerik, a fedezés különböző módjait csak ezek tudják kihasználni, csak ezek birnak összeköttetéssel a börzén: de ezekre is hányszor jár veszélyvel az üzérkedés? s ha a mahnoknak ma már kereskedői szerepet kell is vinniök, nem így áll a dolog a földbirtokossal, ki a munkamegosztásnak szerző által is annyira magasztalt elvébe ütköznék, ha kereskedői tevékenységet űzne, melyhez nem ért s melyben csak mások által vezetetik. A közép- és kisbirtokos, a közép- és kisipar, valamint a nagy fogyasztó közönség azonban nem veheti hasznát a szerző által említett fegyvernek, a határidőüzletben való részvételnek. Marad részére az üzlet közgazdasági haszna. Ilyenül felhozva látjuk azt, hogy a határidőüzlet állandósítja, folytonossá teszi a keresletet úgy, mint a kínálatot. Ámde hogy a szerző által kedvelt modorban, kérdésekkel feleljünk a kérdésekre, vajjon a készáruüzlet is nem ugyanezt teszi-e, mikor napról-napra vesz és elad? A határidőüzlet továbbá csökkenti az áringadozást. Nem ugyanezt teszi-e az effektív kereskedés is? De ám engedjük meg, hogy a határidőüzlet mindezen irányokban hatványozza az effektív kereskedés hatását: kérdés marad, hogy minő mérvű ez a hatványozás? Szerző túlbuzgóságában minden haladást, mely a gabonának értékesítése tekintetében az által történt, hogy az agrár országok termelési feleslege oda irányított, a hol annak legjobb helye, vagyis legmagasabb ára volt: a kereskedésnek, nevezetesen pedig a gabonahatáridőüzletnek tulajdonít. Pedig mindebben igen nagy része van a közlekedési eszközök tökélyesbülésének és a viteldíjak leszállításának. A kereskedelem és a

határidőüzlet minden számításával és előrelátásával sem akadályozhatná meg azt, hogy míg egyik helyen drágaság uralkodik, addig a másik helyen pedig úgy kelljen elpocsékolni a gabonát. A szállítás megkönnyebbülése, a vasutak és a gőzhajók működtek közre arra, hogy az egész világ egy nagy piac legyen — a határidőüzlet erre egymagában teljesen képtelen lett volna. Hogy aztán az árak nagyobb állandóságában mekkora része van a kereskedelemnek és mekkora éppen a közlekedési eszközök által lehetővé tett kiegyenlítésnek, mely jó és rossz termés közt ma már történhetik s az által, hogy az egész világra szól, biztosít egy túlbőség, mint szükség ellen: azt bizonyynyal nehéz volna kiszámítani, bár némi alapot következtetésekre lehetne is, nézetünk szerint, találni. Az alapot az összehasonlító árstatisztika s a viteldíjak statisztikája szolgáltatathatná. Ha például Berlinre nézve, melyre Cohn Gusztávnak szerző által idézett tanulmánya vonatkozott, ki lehetne mutatni, hogy az áringadozás csökkenése egyenlő, nagyobb vagy kisebb mérvű, mint a viteldíjak csökkenése a nagy gabonakivivő országokkal (Oroszországgal és Észak-Amerikával) való vonatkozásban: úgy meggyőződést szerezhetnénk arról, hogy a gabonaár állandósulásának mily része irandó a közlekedési eszközök javára. A mi ezentúl fennmarad, azt ám foglalja le szerző a határidőüzlet javára, de az egész csökkenést az áringadozásban ennek az üzletnek tulajdonítani, az talán még sem járja.

Legyen szabad itt még egy körülményre irányozni a figyelmet. Szerző Cohnnak említett adataira hivatkozva, diadalmasan utal arra, hogy a határidőüzlet növeli az előrelátást, mert hisz 1850 és 1860 közt sokkal nagyobbak voltak az üzérkedés tévedései, mint később. Mikor e tényt felhozzák, elfeledik azt a nagyon szoros összefüggést, mely az ingadozás nagysága és az ár előre eltalálása közt van. Ha a jelzett időköz óta kisebb lett az ingadozás, úgy — *ceteris paribus* — szükségképp kisebbnek kellett lennie a hibának is, melyet a jövő ár előleges kikeresésénél elkövetünk. Nem kell hozzá nagy mennyiségnyi ismeret, hogy ezt belássuk. Ha a buza ára egyszer 500/o-kal mozog fel és le, másszor pedig e latitude csak 200/o: úgy nagyon természetes, hogy a valószínű hiba az első esetben sokkal nagyobb, mint a másodikban, a nélkül, hogy az előrelátásnak az utóbbi esetben növekednie kellett volna.

Szerző akkor, mikor a határidőüzlet produktivitását állítja, nem tesz kivételt a különbözeti ügyletekre nézve. Azokhoz tartozik, kik szerint különbözeti ügylet nem is létezik, mert hisz a szállítás követelhetése a szerződésekben nem záratik ki s így nem bizonyítható, hogy szerződő felek csakis az árkülönbözetnek megtérítésére vannak tekintettel. A különbözeti ügylet tehát egy kalap alá tartozik a többi határidőüzlettel s annak jó hatásaiban részt vesz, azokat előmozdítja. Tehát az áringadozások csökkentésében is együtműködik amazokkal, s mivel, szerző szerint, a szokásos értelemben vett különbözeti ügyleteket kötő egyének ép úgy birhatnak az előrelátás és az intelligencia összes jó tulajdonaival: azok szereplése nemcsak nem árt, hanem használ a közgazdasági életnek. Ezt a nézetet nem vagyunk hajlandók aláírni. A különbözeti üzletek hősei, a kiket az élet börzejátékosoknak nevez, kevés kivétellel csak öntudatlan résztvevők, egyszerű uszályhordozói a »haute banque« embereinek, kik egyáltalán nem konyitanak a gazdasági élet óramutatójának állásá-

hoz, hanem csak azt nézik, mit csinál, elád vagy vesz-e X. vagy Y. nagy spekuláns? s a szerint adnak vagy vesznek ők is. Lehet, hogy vételők és eladásuk nem gyakorol jelentékeny befolyást a tőzsde hangulatára, de azt sem tartjuk valószínűtlennek, hogy szerepök ép az üzérkedés válságos időpontjaiban emelkedik fontosságra, akkor, mikor a túlspekuláció embereit vakon követik és akkor, mikor a panik napjaiban a legvadabb jajveszékelésben törnek ki. Ezzel azonban csak emelik a határidőüzlettel járó mesterkelt árváltozások nagyságát és még jobban ellensúlyozzák azt a jó hatást, melyet a kereskedelem árnivelláló természetének tulajdonitunk és odavezethetnek, hogy az áringadozások nagyobbak lesznek, mint volnának határidő-üzlet nélkül.

Néha azonban szerzőből is kitör a harag és — akarva, nem akarva — rosszalását fejezi ki a különbözeti ügyletek felett. A 218. lapon például így nyilatkozik: »a határidőüzletek egy része, — az, mely a priori a nem teljesítés és illetőleg a kompenzációval való lebonyolítás szándékával köttetik, ha teljesít is a nemzetgazdaságnak szolgálatokat, azok semmi esetre sem érnek fel az az által okozott károkkal«. Kohn e sorai után azt vártuk volna, hogy, mint jó logikus, levonja a következtetést, hogy ez üzletek kiküszöbölésére kell törekedni. E helyett azonban, abbeli félelmében, hogy a korlátozások magát a határidőüzletet is sújtánák, ellenez minden óvrendszabályt. Felhozza, hogy a meg nem szolgált, fáradság nélkül való nyereség utáni sóvárgás más tereken is hoz elő visszasságokat, a melyek még nincsenek orvosolva s hogy e különbözeti ügyleteket eddig kiirtani sehol sem sikerült. Ámde, kérjük, meg kell-e tűrni valamely bajt csak azért, mert annak orvoslásával minden bajnak még nem vetünk véget és le kell-e mondanunk az óvszerek kereséséről, mert eddig alkalmasat nem találtunk? A legelső orvos megtaníthatta volna szerzőt a helyes feleletre.

Egész könyvet kellene a műről írni annak, a ki azt egész terjedelemben elemezni akarná. Mi e helyen csak arra szorítkozhatunk, hogy felemlítsük szerző azon állításait, melyekkel nem értünk egyet: nehogy a könyv jelességei mellett készpénzként elfogadtassanak azok a tanok, melyek kihívják a bírálatot. Ezen szempontból teszszük még meg észrevételeinket a könyv két szélső pontjára: az utolsó lapokon tárgyalt börzeadóról mondottakra s a bevezetés némely kijelentésére.

A tőzsdeadó felett szerző határozottan pálcát tör. Igazolatlanul tartja azt adóelméleti szempontból. Háromféle igazolását ismeri, de azok egyikét sem fogadja el. Nem a régi büntetési elméletet, mely a játékot akarja sújtani a börzeadóban, nem a forgalmi adó neve alatt ismert megadóztatással való összefüggést és nem a Wagner szerint a konjunkturalis nyereségre vetendő adót. Ezzel szemben csak azt hozzuk fel, hogy a tőzsdeadó szerves kiegészítése az adórendszernek s a forgalmi adó egy nemét képezi. Ez utóbbinak nemcsak a földbirtok változásánál van helye, mint azt Kohn képzeli, hanem minden birtokváltozásnál, a minthogy a szatócs-számlára tett bélyeg épúgy forgalmi adó, mint a tőzsdei kötlevel ürlapjának bélyege. Az indok pedig, mely ez adóztatás alapjául szolgál, nem a birtokost cserélő dolog értékének időközi — feltételezett — emelkedése, mint szerző véli, hanem az ügylettel egybekötött haszon, hogy tőzsdei kifejezéssel éljünk, az ott realizált nyereség. S ha ezen indo-

kot szem előtt tartjuk, akkor a börzei ügyletek megadóztatása ellen épen szerzőnek lehet legkevesebb kifogása, ki azt állítja, hogy a határidőüzletnél épugy, mint minden más adás-vevésnél, mindkét fél egyaránt nyer. Az az érv pedig, hogy a tőzsde embere a kereseti adóval ugy is terhelve van: nemcsak azért nem mond semmit, mert ez érv minden cserélőre, minden birtokváltozás alanyára épugy áll, hanem azért sem, mert hisz, s ezt Kohn is el fogja ismerni, ép a tőzsdei nyereség az, mely leginkább kisiklik az adókiivető kezei alól.

Még csak néhány szót szerző előszavához, vagy mint ő nevezi, bevezetéséhez. Nem akarjuk rossz néven venni, hogy Kohn nagyon kiméletlenül bánik a nemzetgazdaságtan eddigi művelőivel, mikor azt mondja rólok, hogy nem értik a tőzsde szerepét. »A nemzetgazdaságtan »terra inkognitájáról« akarok írni», mond szerző mindjárt legelől, pedig magok a művek, melyeket könyvében felhasznál, bizonyítékok arra, hogy nem ő teszi meg először Columbus útját a börze országába. A miről itt meg akarunk emlékezni, az szerzőnek a közgazdaság és ethika közti viszonyra vonatkozó felfogása, a mint az néhány elejtett mondasában élénk tárul. E felfogás a két kör teljes elkülönítését látszik követelni. Méltatlankodva a börze ellen erkölcsi szempontból intézett támadások felett, felkiált szerző, hogy a nemzetgazdaságtan ma elég erős arra, hogy ne ethikai traktatust nyújtson gazdasági vizsgálódások helyett, s így tovább. Részünkről azt hisszük, hogy az újabb iskolák egyik legnagyobb érdeme épen az, hogy az ethikai felfogást belevitték a közgazdaságtanba; a minthogy minden emberi cselekvés, mely a közre kihat, szükségképp alávetendő oly megítélésnek, mely az összesség szempontját juttatja érvényre az egyes álláspontjával szemben. Igaz, hogy ha ugy állana a dolog, mint szerző mondja, hogy »az életnek multhatlan szüksége van mindarra, mit az élet szült«: akkor czéltalan eljárás volna bármit is elítélni azért, mert az erkölcsiség uralkodó kodexébe ütközik. Amde szerencsére nem úgy áll a dolog. Vannak visszasságok, vannak bajok, melyeket igenis lehet irtani — több-kevesebb sikerrel ugyan, de teljes joggal, — habár az élet szülte is őket. Sz azért nem akarjuk hinni, hogy a magyar tud. Akadémia akkor, mikor az érdeemes munkát megkoszorúzta, védszárnyai alá vette volna azt a felfogást, melyet szerző képvisel.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

Az »Allgemeines statistisches Archiv« czimű, Mayr Gy. hirneves statisztikus által ez évben megindított folyóirat különlenyomata gyanánt megjelent Inama-Sterneggnak, az osztrák statisztikai központi bizottság elnökének értekezése a statisztikai oktatásról (»Der statistische Unterricht«), melyben értekező a tanintézetek valamennyi fokozatán végig kíséri a statisztika művelését, felhozva azt, a mi ez irányban már történt és történik és sejtetve azt, a mit a lelkes statisztikus még a jövőtől vár.

Nemcsak a statisztikai oktatásnak, hanem magának a statisztikának, mint ismereteink külön ágának eredete is a német egyetemekhez fűződik. Nem mintha Courning előtt nem lett volna statisztikai anyag és statisztikai kimutatás a mai értelemben: de ez anyag

és e kutatás szét volt szórva a tudományok legkülönbözőbb nemei közt; theologia és bölcsészet, matematika és természettudomány, földrajz és az államról szóló tudományok egyaránt osztozkodtak azon, mit a statisztikai adatgyűjtés összehordott. A német egyetemek csak külön helyet mutattak a statisztikának, az államról való ismeretek körébe csatolták, s ezzel, hogy úgy mondjuk, fedél alá hozták azt, bár nem a maga egészében, sőt nem is a legjobb részében. Az állami nevezetességek tana, a »de rebus publicis celeberrimis« tartott előadások szűk kört képviseltek abból az óriás térfogathól, melyre a statisztika kiterjed és a leíró módszer, mely a német egyetemeken uralkodott, a kutatásnak épen legfontosabb, némelyek szerint egyetlen jellegző fegyverét, a számokat hagyta használatlanul. A nem az államra vonatkozó statisztika más nevek alatt bejutott ugyan az egyetemek tanszékeire, de az oknyomozó, elemző statisztika jó hosszú időre künszorult. A modern értelenben vett statisztika tehát nem sokat köszönhet a német tanároknak egészen addig, míg Quetelet és általában a rohamosan fejlődő statisztikai anyag és kutatás hatása utat nem tört magának az egyetemek falai közé s az oktatás, daczára minden tantervnek és előírásnak, alapszámban át nem változott. Ezt a fejlődési folyamatot nagyon szépen írja le értekező a tantárgy belső történetéről szóló, egyébként nagyon rövid fejezetben.

A mi a statisztikának, mint tantárgynak s esetleg vizsga- és tudori szigorlati tárgynak a különböző országokban való állását illeti, arra nézve értekező a legtöbb európai államról s az észak-amerikai Egyesült-Államokról is közöl adatokat, melyek nem egyformán kimerítőek és részletesek ugyan, de annyi kivethető belőlök, hogy a statisztika az egyetemeken mind jobban érvényre jut. Kivételt e részben tán csak Ausztria képez, hol a statisztika a század elején elfoglalt állásából vesztett, a mennyiben ma már nem képezi a tudori vizsga tárgyát s az egyetemes statisztika nem kötelező tárgy, mint volt azelőtt, hanem csak az osztrák statisztika kötelező tárgy a tanfolyamon s az állami vizsgán. Sőt, a mint a dolgok jelenleg a Lajtán túl állanak, a statisztikai oktatás mai helyzetében is megtámadás tárgyát képezi, a mennyiben a bécsi és gráci egyetem jogi kara 1887-ben a statisztikának kötelező hallgatása ellen nyilatkozott s azt a vizsga tárgyai közül törölni óhajtá, mivel szemben azonban a közoktatási miniszteriumban 1889. év októberében összegyűlt ankét nagy többséggel a statisztika kötelező hallgatása mellett nyilatkozott. Homlokegyenest ellenkező a fejlődés az ifjú olasz államban, melynek egyetemein az osztrák uralom idején nagy szerep jutott a statisztikának, de e tárgy az 1859-ki tantervvel onnét kiküszöböltetett, csak azért, hogy másfél évtized múlva — 1876-ban — diadalmasan visszatérhessen, mint kötelező tan- és vizsgatárgy. Tudva van, hogy az olasz statisztika ma elsőrangú hirben áll s egyetemi képviselői nagy irodalmi tevékenységet fejtenek ki.

Nagyon figyelemre méltó az, mit Inama-Sternegg a statisztikai oktatásnak a statisztikai hivatalokkal való összefüggéséről mond. Nézetei e részben annyival nagyobb súlyúak, mert az ő személyes működése mindkét térre kiterjed. Utalva először is arra, hogy az a régi megkülönböztetés, mely a hivatalos és a tudományos statisztika közt fennállott, ma már egészen elesik, ismételtén hangsúlyozza, hogy a statisztikai hivatalok nemcsak anyagot adnak a tudomány-

nak, de egész működésük a tisztán hivatalos szolgálatban is szorosan tudományos munka s hogy el lehet mondani, mikép »a statisztika tudományos feladatait és megoldásuk módját korábban és jobban felismerik a hivatalok«, hogysem az egyetemi tanférfiak, miután az előbbieknél az egész anyaggal való mindennapi foglalatossága sokkal behatóbban és közvetlenebbül beavatja őket az ismeretszerzés követelményeibe és eszközeibe. Ebből következik egyrészt, hogy a statisztika tanára épígy szeretne egy külön statisztikai hivatal felett rendelkezni, mint a hogy a vegyész nem nélkülözheti a laboratoriu-mot, az orvos a kórházat; másrészt, hogy minden statisztikai hivatal főnöke szükségét érzi annak, hogy tanítson, mivel a legnagyobb tapasztalattal és jártassággal bíró statisztikai feladványok megoldására s egyúttal előbb jut a statisztikai munka legújabb viszonyainak és eredményeinek birtokába. A mit értekező e helyen a statisztikai hivatalokról mond, az a statisztikai adatgyűjtés technikájának egyszerű folyománya. Míg a statisztika bölcsőjében feküdt, addig az egyes kutató szorgalma teremtette elő az anyagot és vezette le abból következtetéseit. Ma már, mikor az adathalmaz bizonyos nagyságát szükségesnek tartják a tanulságok levonására, a központi statisztikai hivatalok egyedárúisai az adatgyűjtésnek s ha a parlamenti vagy egyéb ankétek e téren való működését, mely csak némely államban játszik nagyobb szerepet, leszámítjuk, a statisztikai anyagot a nagy közönség úgy, mint a szakemberek, csakis e hivatalok kiadványaiból merithetik. Ámde mindenki, a ki a tárggyal valaha foglalkozott, tudja, hogy a számok becsét és értelmét csak az tudja igazán felismerni, ki azok létrejöttét figyelemmel kísérheti.

Innét, hogy a statisztikai hivatalok maguk is szükségét látják annak, hogy kiadványaikban magyarázó, tájékoztató szöveget adjanak a számtömegek mellé s hogy ezt annál biztosabban tehessék, az anyagot szolgáltató közegektől szerzik be a kérdéses viszonyokat megvilágító kommentárokat. Csak természetes tehát, hogy az egyes kutató, ha még oly kiváló szakember is, nem rendelkezhet oly biztos alappal következtetéseiben, mint a nagy statisztikai hivatalok. Ebből folyik egyrészt az, a mit Inama mond, hogy t. i. a statisztika fejlesztésének feladata úgyszólván egészen a statisztikai hivatalok vállaira nehezül, de folyik az is, mit értekező, mint tárggyához nem tartozót, nem tartott szükségesnek elmondani, hogy nevezetesen az országos statisztikai hivatalok szervezete kell, hogy olyan legyen, miszerint azok elég értelmi erővel és függetlenséggel bírjanak a közviszonyok minden befolyástól ment szakszerű megítélésére, a végből, hogy végtelenül fontos feladatukat: államot és társadalmat cselekvésében ellenőrizni, képesek legyenek helyesen megoldani.

Visszatérve tulajdonképeni tárgyunkhoz, csak röviden érintjük meg azt, a mit értekező a szemináriumokról, mint az egyetemi statisztikai oktatás tényezőiről mond. A szemináriumok feladata általában beavatni a tanulót az egyes tárgyak forrásaiba, őt a tudományok sajátos módszereivel megismertetni s ezzel alapot teremteni az önálló vizsgálódás és bírálatához. E feladat azonban a résztvevők nagyobb előképzettségét tételezi fel és különösen a statisztikai szemináriumoknak elengedhetetlen előfeltétele a hallgatók jártassága a megfelelő állami és társadalmi tudományokban. Ez okból a statisztikai szemináriumok látogatására a legalkalmasabb idő az egyetemi tanfolyam utolsó időszaka, vagy tekintettel a vizsgákra való készü-

lésben rejlő akadályokra, tulajdonkép a tanfolyam bevégezése után következő idő. Más szóval, a statisztikai szemináriumoknak tulajdonkép a gyakorlati életbe kilépő jogászok és hivatalnokok iskoláinak kellene lenniök. E szempontból nézve, nagyon helyesnek látszik az a berendezés, hogy a berlini, Engel vezetése alatt állott statisztikai szemináriumot (mely ugyan az egyetemtől függetlenül állott fenn) a hivatalnokok köteleességszerűen látogatták. Hazai viszonyaink között, azt hiszszük, a statisztikának az 1883. évi I. törvényezikk által előírt gyakorlati hivatalnoki vizsga tárgyai közé leendő felvétele elengedhetetlen követelmény lévén, a statisztikai szeminárium intézménye kell, hogy akár egyetemünkön, akár az országos statisztikai hivattallal összefüggésben meghonosíttassék.

Megemlítjük még, hogy értekező a közép és elemi iskolai tanrendszeren belül a statisztikai oktatásnak adandó teret illetőleg elég józanon és — buzgó statisztikus létére — elég önmeztagadással azt véli, hogy a statisztikának itt legfelebb arra kell szorítkoznia, hogy a fontosabb államok földrajza és történelme kapcsán fogalmat nyújtson arról, minő területi és hatalmi arányban állanak azok egymáshoz. Külön oktatás a hazai statisztikában, vagy éppen összehasonlító statisztika még a középiskolákon is alig képzelhető, hiányozván a kellő előismeretek nemcsak a tanulók, hanem még a tanárok részéről is.

A »*Journal des économistes*« augusztusi számának élén *du Puynode G.* cikke áll: »Les revendications ouvrières« (A munkások követelése) cím alatt, mely a folyóirat ismert manchesterpárti szellemében írva az élez és a gúny fegyverével támad a munkásmozgalom s az azt támogató államok ellen.

Értekező mindenekelőtt azt az észrevételt teszi, hogy a régi bonyolult szocialista és kommunista rendszerek és tervek helyét egyszerűbb, könnyen felfogható jelszavak foglalták el s ezek: a munkabér emelése, a vállalkozók teljes alávetése a munkásoknak (?), a napszám szerint fizetett munka és a nyolcz órai munkaidő. A munka és munkabér szabad alakulása helyett azok megrendszabályozását kívánják a munkások s a hatalom, melyre terveik megvalósítását bizni akarják, az állam. De éppen az állam beavatkozása az, a mely, *du Puynode* szerint, mindent elront, minthogy az állami közegek egyáltalán képtelenek, tudatlanok és nincsenek is érdekelve (»on fait appel aux agents de l'État, dont le défaut d'aptitude, de savoir et d'intérêt est absolu«). Értekező ezen mondása, a milyen világosan rávall az iskolára, melyhez tartozik, ép oly jól jellemzi a hang nyersességét, melyet érveléseiben használ.

Du Puynode hivatkozik a multra, hivatkozik arra, hogy az újkorban szabaddá lett munka emelte a népek gazdagságát és ugyan csak az egyesek szabad kezdeményezése létesített a munkások javára szolgáló intézményeket. A mit e részben felhoz, azt alig fogja valaki kétségbe vonni, csak azt nehéz belátni, micsoda hasonlatossága van a modern munkásvédelem korlátai közt mozgó szabad munkának a középkori röghöz kötött és uri hatalom alatt álló munkával s aztán mi baj következik abból, ha a magánosok mellett az állam is hoz létre humanitárius intézményeket a munkások javára? A mi komoly érv a szabad munka gazdagító hatására való utalás alatt lappang, az abban állana, hogy a munkát megszorító intézkedéseknek káros hatása van a nemzeti termelésre. Ámde éppen az innét jövő veszély

az, melynek ellenében a nemzetközi megegyezés, vagy ilyennek hiányában is a munkásvédő intézkedések általános elterjedése elegendő óvszert képez. A munka megdrágulása pedig még távolról sem jelenti, mint du Puynode véli, a műhelyek bezárását s így a munkára való alkalom csökkenését. Ez eredmény csak akkor következne be, ha a munkabér emelkedése oly mérvű lenne, hogy azt sem a vállalkozó nyereségének megcsökkenése, sem az árak emelkedése nem fedezné. Mert a tőkés valószínűleg inkább enged valamit nyereségéből, sem-hogy gyümölcsetlenül hevertesse tőkéjét; az árak pedig már azért is emelkedhetnek valamit a fogyasztás apadása nélkül, mert most a munkásosztály nagyobb mérvben lép fel keresetével. A munkabér emelkedése tehát csak a nemzeti jövedelem megosztlása körül jelent szükségkép változást, közvetve aztán befolyásolja a termelés irányát, a mennyiben a munkások fogyasztásának tárgyát képező cikkek előállítását növeli a többiek rovására: de a nemzeti termelés nagyságára hátránynyal nem jár. Az egyes vállalkozó pedig, kit a munkabér emelkedése bizonynyal nem érint kellemesen, mielőtt becsukná a boltot, segítségül fogja hívni a folyton fejlődő technikát s a gépek fokozottabb használata vagy egyéb javítások által igyekezni fog ellene működni az egyik termelési tényező megdrágulásának.

Miután megtámadta volt a strike-okat, mint a munkabér emelésére irányuló fegyvereket és példákkal világította meg azok káros hatását, a párizsi községi tanács munkadíjszabása ellen irányzott gúnyos megjegyzések után áttér értekező Bismarck s az új német császár munkáspolitikájának bírálatára. A volt vaskancellár szavaiban könnyű volt olyat találni, mit a nevetségesség színében állithat oda s igaza van értekezőnek akkor, mikor — már az ő gúnyos modorában — odaveti, hogy az új német császár többet ígért, mint a mit a berlini nemzetközi értekezlet adott. Ámde épen az a mérséklet, mely e tanácskozás határozatait jellemzi, veszi el legjobban az állami munkásvédelem ellen irányzott támadás életét, mikor kitűnik, hogy a védelem csak addig terjed, a hol a szabadsággal élő azzal saját rovására visszaélne; mert az ilyenmű védelmet végre is csak igazoltnak vehetjük, a mint például senki sem ütközik meg azon, hogy a kiskorú, nehogy önmagának kárt okozzon, jogi cselekvésében korlátozások alá esik!

Hogy minő könnyelműen bánik el értekező sokszor a munkások kívánságaival, azt leginkább jellemzi az a harcza, melyet a tőke állítólagos védelmében a munkások ellen folytat. Oktatást ad nekik arról, hogy tőke nélkül nincs munka, nincs gazdagság, hanem van szegénység és műveletlenség. Ettől az egész szélmalomharcztól megkímélhetette volna magát du Puynode, ha azt a fáradságot veszi magának, hogy utánanézzon, miszerint a szocialisták nem akarják megsemmisíteni a tőkét, hanem a munkások keze ügyébe akarják azt hozni; jelszavok nem: »el a tőkével«, hanem: »ide a tőkével«.

Mindezzel szemben nem akarjuk azt mondani, hogy a munkások kívánságaira reá nem fér a bírálat, vagy, hogy bírálatra szükség nincs. De jelezni kívánjuk azt, hogy az egyoldalú szenvedélyesség nagyon sokat levon a különben francia szellemességtől duzzadó cikk becséből.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Hivatalos statisztikánk és az ideai termés.

A statisztika szerepe sok tekintetben azonos a történelmével, mint a hogy a statisztika tulajdonképen nem más, mint az emberi társadalom nagy életműködésének számokban megírt története. A statisztika is a *mult* (habár a közelmult) tanulságait igyekszik felkutatni, szem elé állítani, hogy okulást merithessen belőlük a *jövő*; néha azonban egészen közel jön a jelen élethez, bele vegyül a gyakorlati élet küzdelmeibe, a jelenről a jelennek beszél s szava irányt ad az események fejlődésének.

Ily szerepet játszanak a statisztikai jelentések a vetések állásáról, s ily szerepet játszik maga az aratási statisztika, ha nyomban követi a gabona betakarítását. Mert az ilynemű statisztikai adatok nem csak arra valók, hogy megismerjük belőlük a mezőgazdaság állapotát s a kormánynak, gazdasági egyleteknek stb. útmutatással szolgáljanak, hogy mily irányban van szükség a mezőgazdaság fejlesztésére, javítására; hanem azzal a rendeltetéssel is bírnak, hogy tájékoztassák a termelőt és kereskedőt a fogyasztás számára rendelkezésre álló gabonamennyiség felől s előmozdítsák az árak helyes képződését.

Hazai statisztikánk úgy a vetések állásáról közölni szokott jelentések, valamint a termés eredményét feltűntető statisztikai kimutatás gyors megjelenését tekintve túltesz valamennyi más államon. A vetések állásáról a földmivelésügyi ministerium statisztikai osztálya hetenkint tesz közzé jelentést, mely még azt is kimutatja, hogy megyénként az egyes gabonaneműek- és egyéb gazdasági terményekből a bevetett területnek hány százaléka ígér középen felüli, közép és középen aluli termést; az országos statisztikai hivatal pedig, mely a bevetett terület nagyságát a községenként gyűjtött adatok alapján már előzőleg megállapítja, a gazdasági tudósítóktól az aratás folytán beküldött termés-átlagok alapján kiszámítja járasonként a főbb gabonaneműektermésénekabsolut eredményét és pedig nemcsak hektoliterekben, hanem — a gazdasági tudósítók jelentése az átlagsúlyt is megadván — métermázsákban is. Az országos statisztikai hivatal már augusztus hóban elkészül a folyó évi termés kimutatásával, melyből megismerjük az őszi és tavaszi búzával, rozszal, árpával, repcével, továbbá tönkölylyel kétszeressel és zabbal bevetett terület nagyságát, a termés mennyiségét métermázsákban és hektoliterekben, a holdankénti és hektáronkénti átlagos termést, továbbá az egyes termények hektoliterének átlagos súlyát; s mindezt megyénként, sőt ha még részletesebb adatokra van szükségünk, az egyes járasok és városok termését is kijegyezhetjük a hivatalos feldolgozás nagy foliánsaiból.

Ez első feldolgozás a nyári termények aratási eredményének csak előleges megállapítása, mert az így közölt adatok később annyiban változást szenvednek, hogy az elemi csapások folytán megsemmisült területet a bevetett területből levonják, mely művelet után megkapjuk a tényleg learatott területet. A megyénkénti termésátlagok is szenvedhetnek némi változást, mert az első feldolgozásnál azoknak a járásoknak bevetett területe, honnan a gazdasági tudósítók jelentése idejekorán be nem érkezik, teljesség okáért a szomszéd járások termésátlagával szoroztatik meg.

Ez utóbbi körülmény kevésbé szokott lényeges különbséget okozni az előleges és végleges eredmény között, az elemi csapásoktól sujtott terület elmaradt termése, kivált egyes években, már sokkal érezhetőbb. A bevetett területnek ugyanis 1:81—8:74 %-án semmisítik meg évenként a termést a különféle elemi csapások. A ki azonban a gazdasági viszonyokat kissé figyelemmel kíséri, már eleve, statisztikai adatok nélkül is tisztában van, hogy az illető évben az elemi csapások kisebb vagy nagyobb mértékben sujtották-e az ország mezőgazdaságát, mert az elemi csapások három fő alakja, az árvíz, aszály, jég eléggé köztudomásra szokott jönni s így nagyjából megállapítható, hogy a nyár folytán kiszámított termésből hány százalékot kell levonnunk elemi csapásokra.

Az előleges adatok tehát már teljesen tájékoztatók s csaknem ugyanarra a hitelességre tarthatnak igényt, a mire a véglegesen kidolgozott aratási statisztika. Kérdés azonban, tulajdoníthatunk-e föltétlen megbízhatóságot aratási statisztikáinknak?

Ha a termésadatoknak nem részletességét és kimerítő voltát (mert e tekintetben még sok a kívánni való), hanem az adatgyűjtés módszerét tekintjük, bizvást elmondhatjuk, hogy saját statisztikánk nem áll hátrább a többi kulturállamok aratási statisztikájánál. A bevetett területet községről-községre abszolút számokban tudakoljuk s a holdankénti termés-átlagok beküldése is oly organumra van bízva, melyről feltehető, hogy képes e nagyfontosságú feladatnak megfelelni. Nem merjük azonban állítani, hogy aratási statisztikánk a helyes módszer daczára is nem tér el többé-kevésbé a valóságtól. A bevetett területet az egyes terménynemek szerint részletezve a községi előjáróság, illetőleg a községi jegyző mutatja ki. Ámde föltételezhetjük-e a mindenféle hivatalos teendőkkal túlhalmozott jegyzőről, ki sok esetben még csak nem is gazda, hogy egész buzgalommal fogjon ennek az ő szempontjából egészen mellékes feladatnak lelkiismeretes megoldásához. Föltehetjük-e róla, hogy tudakozni fogja ettől is attól is, hogy mennyi búza-, rozs-, árpa-, zabstb. vetése van, mennyi ugart hágy s így tovább? Még ha lelkiismeretes, akkor sem tesz egyebet, mint hogy a kataszteri kimutatásból megnézi, hogy a község területéből mennyi a szántóföld s tudván azt, hogy a községben körülbelül mily vetés-forgás dívik, a szántóföldet *abban* az arányban felosztja az egyes gazdasági termények között. De hány van, a ki ennyi fáradságot sem vesz magának, hanem csak gondolomra írja be a kimutatásokba a számokat. Mennyi vastag tévedés és valótlanság csúszik így be a községi kimutatásokba, melyeknél a statisztikai hivatalnak csak az összes területet van módjában ellenőrizni a kataszteri adatokból, de lehetetlenség észrevennie az egyes termények területében lappangó valótlanságokat. Lehet, hogy már a megyei s még inkább az országos összegben a

hibák corrigálják egymást. Igen, az ellentétes hibák, de hátha az egymű hibák a túlnyomók, melyek halmozódva, minél nagyobb területre megyünk, annál inkább eltávolítják adatainkat a valóságtól!?

A helyett tehát, hogy a hibák correctivumát magukban a hibákban keresnők, sokkal kívánatosabb, hogy magát az anyagot tegyük megbízhatóbbá. Van-e azonban erre mód és eszköz? merül fel természetesen a kérdés. A statisztikai hivatal kezében nincs, sőt még a kormánytól vagy a törvényhozástól sem várhatjuk azok előteremtését, egyedül csak hazánk intelligens gazda-közönségétől remélhetjük. Oly képtelenséget természetesen nem gondolok, hogy minden egyes gazda közvetlenül küldjön kimutatást vetéséről a statisztikai hivatalhoz. Az adatszolgáltatás maradhatna úgy szervezve, a hogy jelenleg van, csak az volna kívánatos, hogy az adatszolgáltató községi előljárást a község intelligens gazdái, gazdatisztjei saját tapasztalataikkal, jegyzeteikkel támogassák s azon igyekeznének, hogy a bevetett terület s különösen annak megoszlása az egyes termény-nemek szerint a valóságnak megfelelőleg mutattassék ki. Alkalom erre bőven volna, csak egy kis jóakarát kellene hozzá, s hogy ez a megbeszélés ne egészen szervezetlenül, rendszertelenül történjék, mely esetben nem sok sikert várhatnánk tőle, a mezőrendőrségi törvénybe, mely a községekben a mezei rendtartást fogja szabályozni, erre nézve pozitív intézkedést kellene fölvenni. Szükséges volna azonban mindennek fölött, hogy gazdáink hagyjanak fel a régi közönnyel és nemtörődéssel, ismerjék meg valahára közös érdekeiket s igyekezzenek mindent ami a mezőgazdaság érdekében történik, közös erővel megvalósítani.

A termésátlagok bejelentésére a gazdasági tudósítók alkalmas közegnek látszanak. Nem ártana azonban őket új elemekkel fölfrissíteni s számukat egy kissé szaporítani. Szomorú volna, ha a valóban *nobile officiumra* nem akadna elég értelmes gazda; de viszont, úgy hiszszük, nem volna szükséges őket annyi jelentéstétellel terhelni, mint jelenleg. Például megfontolandó, hogy a heti jelentés a vetések állásáról, valóban érdekében áll-e a hazai gazdaközönségnek. Több adatra, több megfigyelésre volna szükségünk, hogy határozott ítéletet mondhassunk, de nekünk úgy tetszik, hogy ez intézkedéssel a földművelési miniszterium túllőtt a célon. A vetések állásáról, kivált gabona-exportáló országokban, kétségkívül szükséges időnként tájékoztatást nyújtani, szükségük van erre, úgy a gabona értékesítésével, mint a gabona szállításával foglalkozó vállalatok- és intézeteknek; de a gyakori jelentések csak a spekulációt táplálják s a gabonaárak hullámzását idézik elő, már pedig a mezőgazdáknak érdeke az árak állandóságát kívánja.

Az északamerikai Egyesült-Államok, melyek oly nagy gondot fordítanak mezőgazdaságuk emelésére s melyek mindent elkövetnek, hogy biztosítsák a nemzetközi piacon búzájuk és lisztjük domináló szerepét, a termények állásáról csak havonként tesznek közzé jelentést; nem volna-e ez elég minálunk is?

A termés eredményének pontos kimutatására azonban okvetlen szükség van, azt épűgy megkívánja a gazda, mint a kereskedő érdeke, sőt az előbbi még jobban, mert rendesen, ha az árak nem helyesen, nem a valódi készlet és a valódi szükséglet arányában alakulnak, ő húzza a rövidebbet. Például ez évben is, augusztus közepe táján talán az összes napilapokat bejárta az a hír, hogy Magyarország idei búza-termése 60 millió hektoliter, miből 40 millió fölösleg marad kivitelre.

Azt természetesen mindenki, a ki csak kissé tájékozva van, tudhatta, hogy 20 millió hektoliter búza, kivált oly rengeteg termés mellett nem elég a belfogyasztásra, de a termés összes mennyisége sokakat félre vezethetett. És mire való volt ez a hír, ha nem arra, hogy a különben is nyomorúságos búzaárakat még inkább lenyomja? Mi nem akarunk mesterséges ellentéteket állítani fel az egyes osztályok közt, örülünk a jogos nyereségnek, mely bármely osztály munkáját, fáradságát jutalmazza, s távol van tőlünk, hogy a termelő és fogyasztó közt a közvetítéssel foglalkozó kereskedelem jogosultságát tagadjuk: azt azonban, hogy a mezőgazdasági termelésből eredő haszon legnagyobb része a termelőnek maradjon meg, nemcsak méltányosnak, hanem közgazdasági szempontból szükségesnek is tartjuk.

Minden méltányos érdekelte akkor érvényesülhet legjobban, ha a helyzet megítélésében szükséges adatok a maguk hamisítatlan tisztaságukban, a valósághoz hiven állnak rendelkezésre. A gazdasági tudósítók tehát úgy gazdátársaik, mint saját érdeküket akkor szolgálják legjobban, ha igyekeznek lelkiismeretesen megállapítani az átlagtermést s való adatokat szolgáltatni be. Ép oly balgán cselekszik az, ki kérdésemből a valóságnál magasabb termést mutat ki, mint a mily rövidlátó, a ki abban a hiszemben, hogy az árakat veri fel vele, silányabbnak vallja be a termést, mint a minő tényleg. Igaz, hogy az átlagtermés megállapítása, kivált egy egész vidékre, nem könnyű feladat; gyakran az egyes községek, s ezeken belül a nagy és kis birtok, sőt az egyes nagy- és kisbirtokosok termése közt is igen nagy különbség van s minderről középárányost állapítani meg, rendkívül nehéz feladat; addig pedig, míg cséplések tényleg nem történtek, lehetetlenség. Mi sem megbízhatatlanabb, mint egy lábon álló gabona termésének megállapítása. Még egy jól ismert tábla földnél is, melynek tudjuk pontosan térfogatát s melynek termését évtizedek óta figyelemmel kísértük, közvetlenül aratás előtt nagyon könnyen becsüljük 10—15⁰/o-kal többre vagy kevesebbre a keresztek számát, mint a mennyit tényleg learatunk róla s a szem megbecsülésénél szintén könnyen tévedhetünk ugyanannyival; mert bár látjuk, hogy tele vannak-e a kalászkok, vagy sok az üres tok s hogy jól kifejelett-e a szem, vagy apró, aszott; azért csak általánosságban mondhatjuk meg, hogy jól, vagy rosszszul fog-e fizetni, de hogy egy keresz 40 vagy 50 litert ad-e, biztosan nem állithatjuk, pedig az már 20⁰/o különbség. S hátha ez a kettős tévedés összetalálkozik, mily messze fog akkor távozni becslésünk a valóságtól. A termésátlagokat tehát oly korán bekivánni, mikor még cséplések sem történtek, nem kel-lene. De másrészt az is fontos, hogy a hivatalos terméskimutatás mielőbb napvilágot lásson, a két kíváncsi csak úgy lehetne össze-egyeztetni, hogy a gazdasági tudósítóktól a jelentés valamivel később követeltessék be, de akkor azután késedelem nélkül tegyenek eleget a felhívásnak, a statisztikai hivatal pedig az adatok feldolgozására oly rendkívüli munkaerőt fordítson, hogy éj-napi folytonos munka mellett a begyűlt adatok pár nap alatt feldolgoztassanak.

Ugy látszik, az ideai termésnek hivatalosan konstataált eredményében is van némi hatása a termésátlagok korai gyűjtésének; tekintélyes gazdák felszólalásai különböző vidékekről arra mutatnak, hogy ideai termésünk kissé túl van becsülve. S ez nem is csoda, a rengeteg szalmatermés nagyon könnyen csalódásba ejthette a gazdát; a sok szalmából sok szemet várt, pedig az aratás kezdetén beállt

rekkenő hőség sokfelé megszorította a szemet, kivált mert a rozsdától meglepett kalászkok nem tudtak úgy ellenállni a hőségnek, mintha a szem normális képződését e betegség meg nem zavarta volna. Számos vidéken a szemtermés távrolról sem felelt meg a várakozásnak, nemcsak mennyiségre, de minőségre sem; a piaczképes ép mag erősen keverve volt ocsúba való aszott szemekkel, a mit termésnek venni csakugyan nem lehet. Általában azt is utasításul kellene adni a gazdasági tudósítókna, hogy az átlagtermésnél mindig csak a tisztára rostált gabonát vegyék számításba, ne gazostul-porostul, a hogy a gépről lejön, vagy a hogy a szérún a szórás után zsákba szedik, mutassák ki. Különbö az utasításoknál is többet érne gazdainkkal a személyes érintkezés a központ és a gazdasági egyesületek részéről s a közvetlen buzdítás, oktatás, felvilágosítás. Szóval egy kis élet, elevenség, kölcsönhatás a gazdák körében.

De térjünk át az ideai aratás eredményének ismertetésére, összehasonlításként bemutatva a megelőző négy év termését is. Hivatalos statisztikánk szerint a szorosabb értelemben vett Magyarország aratása az utóbbi öt év alatt következőleg alakult:

Termett hektoliterekben					
	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben
Őszi búza	34,681.619	49,550.971	45,848.311	31,689.148	52,814.353
Tavaszi búza ..	1,563.815	1,869.827	2,031.790	1,269.629	1,865.206
Búza összesen ..	36,245.434	51,420.798	47,880.101	32,958.777	54,679.559
Tönköly	74.756	55.129	44.985	65.264	55.884
Kétszeres	2,340.713	3,185.344	2,759.060	2,015.126	2,652.572
Őszi rozs	12,835.664	17,592.544	14,350.545	12,523.786	18,009.912
Tavaszi rozs ..	353.993	485.270	520.079	441.745	474.038
Rozs összesen ..	13,189.657	18,077.814	14,870.624	12,965.531	18,483.950
Kenyértermé-					
nyek mindössze	51,850.560	72,789.085	65,554.720	48,004.698	75,871.965
Őszi árpa	1,104.074	1,627.146	1,678.838	1,182.047	2,018.095
Tavaszi árpa ..	12,239.808	18,008.571	14,219.866	10,981.455	17,472.005
Árpa összesen ..	13,343.882	19,635.717	15,898.704	12,163.502	19,490.100
Zab	19,379.447	21,672.427	19,916.964	15,378.523	19,886.899
Őszi repce	844.274	422.948	706.040	402,763	1,188.236
Tavaszi repce ..	28.342	31.357	55.483	31.549	53.303
Repce összesen	872.616	454.305	761.523	434.312	1,241.539

Az utolsó év adatai, a mint már említettük, annyiban eltérnek a többi évek adataiból, hogy itt még nincs levonva az elemi csapások folytán megsemmisült terület termése. Nagy kiterjedésű elemi csapások ez évben nem fordultak elő s így 20%-nál többet (mult évben csak 18%- volt) nem üthetünk le. E műveletet végrehajtva termett volna 1890-ben:

	millió hekto- liter		millió hekto- liter
Búza	53'58	Árpa	19'10
Rozs	18'11	Zab	19'49
Kétszeres	2'60	Repce	1'22

Ez adatok szerint az idén kenyérterményekből — nem is említve a páratlan repcezetermést — oly kitűnő termésünk lett volna, mely még az 1887. évi termést is meghaladja, melyhez fogható termésünk pedig, mióta csak számszerű adataink vannak, sohasem volt. A fentebb kifejtett okoknál fogva mi ezt a rendkívül fényes termést kissé túl-

zottnak tartjuk s azt hisszük, hogy a valóságban csak az 1887. és 1888-ki termés közt áll, inkább közelebb ehhez, mint amahhoz.

Különben, hogy a termés jóságát megítélhessük, nemcsak az abszolút mennyiséget kell tekintenünk, hanem az átlagtermést is, mert a nagyobb területről többet arathatunk kevésbé jó termés mellett is. A hektáronkénti átlag termés pedig következőleg alakult:

Búza:	Termett átlag egy hektáron hektoliter				
	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben
őszii	13'30	18'88	17'53	11'47	18'70
tavaszi	9'98	12'35	13'11	8'59	13'34
Kétszeres	13'21	17'24	15'63	11'82	17'05
Rozs:					
őszii	11'77	16'16	13'54	12'10	16'82
tavaszi	10'54	14'26	11'32	9'47	15'24
Árpa:					
őszii	14'83	22'37	18'71	13'55	22'49
tavaszi	12'62	19'34	15'95	11'95	18'71
Zab	18'40	20'73	19'06	15'11	19'63
Repcze:					
őszii	8'03	11'57	15'76	7'73	14'09
tavaszi	7'71	10'38	13'89	6'00	13'86

Ez adatok szerint az 1890-ki búzatermés (csak az őszi búzát véve, mert a tavaszi búza nálunk nem bir jelentőséggel) nemcsak, hogy meg nem haladta az 1887. évit, hanem még egészen el sem érte, e nagyobb abszolút termést tehát csak a nagyobb learatott terület okozta. Nagyon érdekes a bevetett búzaterület folytonos emelkedése. Az 1869—1873. évek átlagában csak 2'05 millió hektár volt évenkénti búzával bevetve, a következő évtődben már 2'42 millió, az utóbbi 12 év alatt pedig:

	millió hektár		millió hektár		millió hektár
1879-ben	2'47	1883-ban	2'61	1887-ben	2'78
1880-ban	2'42	1884-ben	2'76	1888-ban	2'77
1881-ben	2'54	1885-ben	2'75	1889-ben	2'91
1882-ben	2'50	1886-ban	2'77	1890-ben	3'02

Feltűnő az utóbbi évek roppant emelkedése. E szerint 1890-ben kerekszám három millió hektár területről arattunk volna búzát. Valóban ilyen nagy-e az emelkedés, vagy a bevetett területről gyűjtött adatok főntebb említett hiányosságának tudható be, hajos eldönteni. A világpiacz újabb alakulata folytán valamennyi fontosabb gabonanemű és egyéb termény között épen a búza szenvedett leg-erősebb árhanysatlást, ez nem igen szolgálhatott indokul a búza-termelés kiterjedésére. A mesterséges takarmány térfoglalásával szintén tért kellett vesztenie a gabonaneműek s ezek közt a búza termelésének, ha ugyan épen a bővebb trágyázás s a föld jobb megművelése nem tették lehetővé a búzatermesztésnek oly földekre való kiterjesztését, hol korábban más, kevésbé értékes gabonafélék termesztettek; az is valószínű, hogy az új gyepetörések is segítettek kijebbi tolni a búzatermelés határát; de hogy a búzatermelés hazánkban 1879-től 1890-ig, tehát alig több, mint egy évtized alatt több, mint fél millió hektárral (jóval több, mint egy millió magyar holddal) növekedett volna, nagyon kérdésesnek tartjuk; 220% növekedés,

mikor a búzatermelés már annak előtte is túl volt hajtván, kissé magasnak látszik.

Annai azonban, még ha adataink némileg meghaladják is a valóságot, kétségtelen, hogy ideai termésünk — nem számítva természetesen a hosszú szárazságtól sokat szenvedett kapás-növényeket — nagyon kielégítő. Sajnos azonban, hogy gazdaközönségünk az alacsony árak miatt nem sok hasznot húz belőle. Ez annál lehangolóbb, mert a mostani alacsony árak nem egészen természetesek s korántsem állnak összhangban a világ termésével s a meglevő csekély készletekkel. Hogy Amerika csak középszerű búzatermesre számíthat, már a korábbi jelentések is konstataáltak, a legújabb hírek még kedvezőlenebbek. Kelet-India búzatermése szintén kisebb, mint az elmúlt években; Oroszország búzatermését földművelésügyi miniszteriumunk még pár hét előtt jó középnek mutatta ki, újabb hírek azonban kétségtelenné teszik, hogy a vérmes reményeket Oroszországban is csalódás követte. Ily körülmények közt alig képzelhető, hogy a búzaárak az alacsony ágió dacára följebb ne menjenek, bár gazdáink legnagyobb részére valószínűleg már későn.

Mint hogy a termények nem ürmérték, hanem súly szerint kerülnek forgalomba, álljon itt métermérsákban is az utóbbi öt év aratási eredménye:

T e r m e t t m é t e r m á z s á k b a n					
	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben
Búza	28,379.851	40,882.834	37,831.203	25,235.886	43,034.204
Rozs	9,373.037	13,020.914	10,610.426	9,237.837	13,359.068
Kétszeres	1,706.525	2,358.192	2,036.393	1,454.866	1,986.147
Árpa	8,424.377	12,712.116	10,219.938	7,695.855	12,584.412
Zab	8,608.037	9,592.269	8,719.835	6,671.616	8,813.300
Repcze	586.660	311.195	531.414	293.761	850.192

Egyaránt ismerve termésünket súly és ürmérték szerint, kiszámíthatjuk a hektoliterenkinti átlagos súlyt, mely a termények minőségét fejezi ki:

Egy hektoliter átlagos súlya kilogrammokban					
	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben
Őszi búza	78.4	79.7	79.1	76.7	78.8
Tavaszi búza . . .	75.0	74.7	76.2	73.6	74.8
Kétszeres	72.9	74.0	73.4	72.2	74.9
Őszi rozs	71.2	72.1	71.4	71.3	72.3
Tavaszi rozs . . .	67.1	69.2	69.7	68.6	70.7
Őszi árpa	62.6	64.4	64.4	62.9	64.5
Tavaszi árpa . . .	63.2	64.8	64.3	63.3	64.6
Zab	44.4	44.3	43.8	43.4	44.3
Őszi repcze	67.3	68.6	69.9	67.8	68.5
Tavaszi repcze . .	66.0	66.6	68.0	65.8	67.3

Őszi búzánk, e legfontosabb terményünk, legsúlyosabb volt 1887-ben, súlyra az 1890-ki búzát némileg az 1888. évi is meghaladja, más terményeknél azonban, mint a tavaszi búzánál, kétszeresnél, rozsnál, árpánál az 1890-ki termés áll legelől.

Mezőgazdaságunk fejlődésének megítélésére rendkívül becses volna, ha terményeink súlyáról régebb idő óta volnának megbízható adataink; mert bár a termények súlya nagy mértékben függ az időjárástól, mégis az általános irányzatot meg lehetne állapítani, hogy emelkedő-e vagy csökkenő. Gyakran halljuk hangoztatni, hogy a

folytonos szemtermelés kiszívja földünk becses alkatrészeit s talajkimerülésre vezet, melylyel természetesen karöltve jár a termények minőségének folytonos hanyatlása. Lehet, hogy az az irány egy darabig csakugyan fennállt, de újabban, kétségtelen, hogy földmívelésünk folyvást okszerűbbé, intenzívebbé válik s nemcsak a természetes trágya előállítására fordítsanak nagyobb gondot, hanem sokfelé már a mesterséges trágyaanyagokat is kezdik alkalmazni. Aratási statisztikánkban hosszabb időre visszamenőleg a termények súlyát meg nem állapíthatjuk, a mi pedig úgy az országos átlagot tekintve, mint az egyes vidékeket, fölötte érdekes volna. A kérdés azonban megérdemelné egy kis külön tanulmányozást és az, úgy hiszszük, nem volna egészen sikertelen, mert a kérdés földterítésére egyéb forrás is kínálkozik. Értjük a budapesti gabonatőzsde följegyzéseit. A tényleges eladás napi eredményéről kellene egy kis statisztikát összeállítani, hogy t. i. elkelt tiszavidéki, bántági, fehér-megyei stb. búza ilyen és ilyen súlyú ennyi és ennyi. Igaz, hogy a tőzsdei elnevezések nem jelentenek egy szigorúan körülhatárolt geográfiai területet, de nagyjából — kivált ha az adatok évtizedekre mennének vissza — mégis meg lehetne állapítani, hogy terményeink s különösen búzánk kvalitása a különböző vidékeken mily átalakuláson megy át.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. VIII. füzet. 1890. augusztus.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. szeptemberi szám: Az ipari kartellekről (II.) Mandello Gyulától stb.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 31—35. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 66—73. sz.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. I. évf. 6. sz.: A gentry. Szövetkezeteink és a kincstár. A szövetkezetek tagjai. — 7. sz. Excelsior. Néptanítók és a szövetkezés. A munkások biztosítása Franciaországban. Az olasz hitelszövetkezetekről. Mezőgazdasági szövetkezetek Bajorországban. — 8. sz. Szervezkedés. Termelő szövetkezetek Magyarországon. A német szövetkezeti bank. A szövetkezés ügye az aradi kiállításon; stb.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 5. No. 31—35.: Hausfleiss und Hausindustrie. Zur amerikanischen Silber-Bill. Die amerikanische Tarif-Bill. Die deutsche Levantelinie. Schweizerische Handelspolitik und Handelsstatistik. Eine Klage über unsere Industrie. Das Ende des Wiener »Hafen-Ringes«. Handels- und Gewerbe-freiheit in moderner Auffassung. Die Gewerbegerichte in Deutschland. Ernte und Ernteaussichten in Britisch-Indien, den Vereinigten Staaten von Amerika, Russland und Egypten; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgeg. von G. Schmoller. XIV. Jahrg. 3. H.: Die geschichtliche Entwicklung der Unternehmung. I. und II. Die älteren Arbeitsgenossenschaften und die ältere Familienwirtschaft, von G. Schmoller. Die Berichterstattung der Consularämter, von Hatschek. Die »Warenwährung« als Ergänzung der Edelmetallwährung, von Th. Laves; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von J. Conrad. N. F. XXI. B. 1. H.: Zur Finanzstatistik der englischen Universitäten, von Gust. Cohn. Zur Entwicklung und Lage der neueren staatswissenschaftlichen Litteratur in Spanien; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XVI. Jahrg. VII. H.: Baumwoll-Produktion, Handel und Industrie im letzten Decennium, von v. Juraschek. Die Entwicklung des Handels von Triest in den Jahren 1828—1888, verglichen mit Fiume und Venedig (Schluss), von A. Fell; etc.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg. Nr. 36—40. H.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. No. 8.: Août, 1890. Études statistiques sur les salaires des travailleurs et le revenu de la France, par A. Coste. Les Syndicats agricoles en France, par Fr. Bernard; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Août 1890.: Les revendications ouvrières, par G. du Puynode. La banque de Naples, son histoire et son organisation, par Combes des Lestrade. Le meeting annuel du Cobden-club; etc.

Revue des deux mondes. LX. année. Tome 100. 3. livr.: La dernière crise du crédit foncier, par A. Moireau. — 4. livr.: Une grande ville anglaise. Liverpool. Les associations et les grèves, par J. Decrais. La Prusse après Tilsit. I. Les débuts de la réforme sociale, par G. Cavaignac; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No. 2449—2451.: The Director's Liability Bill. The Strike in South-Wales. The Future of Silver. English Railways in the Past Half-Year. The Harvest; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Békésy K.: A társadalmi forradalom. Beköszöntő az erdélyi muzeumegylet 1889. szeptember havi szakosztályi ülésén. Kolozsvárt, 1890.

Kőrösi József: Budapest főváros közoktatásügyi statisztikája az 1885/6—1888/9. iskolai évekről. (Budapest főváros statisztikai hivatalának közleményei XXIV.) Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter úr rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. IV. füzet. 1890. április hó. Budapest, 1890.

Magyarország 1889. évi összes termésének eredménye. Különlenyomat a »Földművelési Értesítő«-ből. Budapest, 1890.

Frankl L.: Die Verstaatlichung der Grundrente. Eine Skizze der Reformbewegung im Deutschen Reiche. Wien, 1890.

Golebiewski E.: Licht- und Schattenseiten des Unfallversicherungsgesetzes. Eigene Beobachtungen vom ärztlichen und socialpolitischen Standpunkt. Berlin, 1890.

Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für das Jahr 1890. Stuttgart, 1890.

Kampli C. W.: Der Luxus nach seiner sittlichen und sozialen Bedeutung. Frauenfeld, 1890.

Köttgen A.: Studien über Getreideverkehr und Getreidepreise in Deutschland. Jena, 1890. (Staatswissenschaftliche Studien. herausgeg. von L. Elster. B. III. H. 4.)

Mayr H.: Die Waldungen von Nordamerika, ihre Holzarten, deren Anbaufähigkeit und forstlicher Wert für Europa im allgemeinen und Deutschland insbesondere. Nach im Auftrage des kgl. bayerischen Staatsministeriums der Finanzen unternommenen Reisen und Studien bearbeitet. München, 1890.

Oesterreichische Statistik. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XXV. B. 1. H.: Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1888. Wien, 1889.

Pacher P.: Die österreichisch-ungarische Währung. Leipzig. 1890.

Roskoschny H.: Geschichte der Strikes. Berlin, 1890.

Schanz G.: Die Steuern der Schweiz in ihrer Entwicklung seit Beginn des 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 1890.

Sohn R. (Prof.): Die Entstehung des deutschen Städtewesens. Eine Festschrift. Leipzig, 1890.

Statistik des deutschen Reichs. Neue Folge:

Band 46. Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im Jahre 1888. Berlin, 1890.

Band 47. Waarenverkehr des deutschen Zollgebiets mit dem Auslande im Jahre 1889. I. Th. Berlin, 1890.

Band 49. Abth. 1. Statistik der Seeschiffahrt für das Jahr 1889 bezw. den 1. Januar 1890. Berlin, 1890.

Statistik des Waarenverkehrs der Schweiz mit dem Auslande im Jahre 1889. Bern, 1890.

Tinsch H.: Die Pfandbrieffrage in Deutschland und ihrem ehemaligen Stande und nach dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuches. Erlangen, 1890.

Annuaire colonial: Annuaire agricole, commerciale et industrielle des colonies de la République française pour 1890. Paris, 1890.

Arbois de Jubainville H.: Recherches sur l'origine de la propriété foncière et des noms de lieux habités en France. Paris, 1890.

Coste A.: Étude statistique sur les salaires des travailleurs et le revenu de la France. Paris, 1890.

Courtois A.: Banques populaires. Associations coopératives de crédit. Paris, 1890.

de Lapparent A.: La question du charbon de terre. Paris, 1890.

Statistique de l'empire de Russie. X. Annuaire statistique de la Russie 1890. Publication du Comité central de statistique. Ministère de l'intérieur. St.-Petersbourg, 1890.

Philip A.: The function of labour in the production of wealth. London and Edinburgh, 1890.

Railway Returns for England and Wales, Scotland and Ireland 1889. London, 1890.

The agricultural Statistics of Ireland, for the Year 1889. Dublin, 1890.

The Statistical Yearbook of Canada for 1889. Ottawa, 1890.

Walker F. A.: First lessons in political economy. London, 1890.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza Ministero di agricoltura, industria e commercio. Anno VIII. No. 6.

Esame storico-critico di economisti e dottrine economiche del secolo XVIII. e prima metà del XIX. Raccolta delle prefazioni dettate dal (prof.) Fr. Ferrara alla 1^a e 2^a serie della biblioteca degli economisti. Vol. I. p. 2.

Risultati delle coltivazioni sperimentali del frumento eseguite negli anni 1885, 1886, 1887 e 1888. Pubblicazione del Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1890.

FIUME TENGHERÉSZETÉRŐL.

Tengerészeti kérdésekkel hazai sajtónk, sajnos, nagyon ritkán foglalkozik, pedig a tengeri forgalom — bármily alárendelt is jelenleg — gazdasági életünkben igen fontos tényező, sőt bizonyos értelemben közgazdasági életünk fáján a virág, mert nálunk nem őseredeti gazdasági elem, hanem csak következménye a gazdasági törekvéseknek, melyek már csak azért is kell, hogy végczélul tekintsék, minthogy a tengeri forgalom kölcsönhatásától egész gazdasági életünkre nézve új s hatalmas lendületet várhatunk.

Ha elképzeljük, hogy kész az olcsó vizi-út Magyarország szívéből a Türr tábornok által tervezett vukovár-samaczi csatorna által Károlyvárosig; ha elképzeljük Fiuménkat, mint élénk, nagy kikötő várost, az érkező és induló gőzösök és vitorlás hajók ezreivel: a nemzeti jóllét- és vállalkozó szellemnek mily nagyszerű képe vonúl el lelki szemeink előtt; a nemzeti tevékenységnek, gazdasági életünk valamennyi terén, a világ legtávolabbi nemzeteivel való forgalom következtében mily gyümölcsözővé kell válnia s mily termékenyítő hatást kell ennek az érintkezésnek gyakorolnia gazdasági önállóságunkra és közművelődési, sőt politikai életünkre, az ország legfélreesőbb zugáig.

De mily messze vagyunk még a jövőnek ettől a képétől s mily végtelenül alant állunk Európa tengerész nemzeteinek lépcsőfokán!

Mint a hogy szép fővárosunkban gyakran a kevély paloták mellett alacsony kunyhók vonják meg magukat és a mint sok időre van szükség, hogy ezek a szembántó ellentétek eltűnjenek s a kunyhók újabb pompás épületeknek adjanak helyet, ép úgy sok és komoly munka s őszinte fáradozás kell ahhoz, hogy közgazdaságunkban helyreálljon az

összes tényezők kívánatos összhangja s különösen, hogy tengerészeti viszonyaink a megfelelő módon fejlődjenek.

Mennyit nem irtak Fiume kolosszális emelkedéséről Mily hangosan szólnak a statisztikai adatok e kikötő forgalmának felvirágzásáról! A ki azonban alaposan ismeri Fiume tengerészeti viszonyait, kénytelen bevallani, hogy azok épen nem állnak helyes arányban azokkal az áldozatokkal, melyeket az ország Fiume fejlődéséért hozott és hogy ezért nem a külső körülményeket, hanem saját mulasztásainkat s iskolázottságunk hiányát kell okolnunk. Mely utóbbinak tulajdoníthatjuk, hogy jelentékeny áruforgalmunkat, névszerint kivitelünket idegen, főleg angol hajók közvetítik s e czímen igen jelentékeny összegek vándorolnak külföldre, a helyett, hogy saját közgazdaságunk javára válhának.

Nemzetünk Fiume tengerészeti jelentőségét sokáig nem fogta fel s mily kevésnek van fogalma közülünk a tengerészetről! . . És ezen alapjában nincs mit csodálkozni, mert hiszen Magyarország kontinentális elzárkózottsága csaknem a legutóbbi évtizedig tartott, s mind ekkoráig édes mindnyájunknak Fiume többé-kevésbé csak földrajzi fogalom volt.

Bár a negyvenes években, a nemzeti ébredés dicső korában, Kossuth a nemzet fülébe harsogta, hogy »tengerre magyar!« mégis ennek a szózatnak horderejét csak kevesen ismerték fel s csak egy aránylag kis kör vette gyakorlati hasznát azoknak a nagy beruházásoknak, melyek — hála a nemzet áldozatkészségének — Fiumének közvetlen sinúttal való összeköttetése, valamint a fiumei kikötő és raktárak érdekében történtek.

Az eredménytelenséget nem kis részben annak a nagy tájékozatlanságnak tulajdoníthatjuk, mely nálunk Magyarországon benn a tengerészeti dolgok iránt uralkodik. A mily kevéssé hiszi a magyar ember, hogy ő kereskedőnek született, s ha csak nem zsidó, azt tartja, hogy a kereskedői foglalkozás csak az alsóbb osztályoknak való, ép oly kevéssé érez magában hivatást, hogy különös figyelmével forduljon a tenger felé, vagy hogy ezt spekulációjának tárgyává tegye, mert erre sem a hagyományos szokás nem vezeti, sem a vas kényszerűség, legalább eddigelé nem ösztönzi. Magyarország tengerparti népességének ellenben, bár alsóbb rétegeiben kitünő anyagot lelünk: műveltebb osztályaira nézve részint az

eddiggi térbeli elzárkózottság, részint a magyar nyelv hiányos ismerete, részint a mienktől elütő életviszonyok csaknem áthidalhatatlan akadályt képeznek, hogy tengerészeti ügyünk nemzeti fejlődésének elemévé váljanak.

Tengeri forgalmunk fejlesztésére az első lökést a magyar kormány által csakhamar a 67-ki kiegyezés után alapított fiumei tengerészeti hatóság adta meg, Catinelli miniszteri tanácsos vezetése alatt. Bármily szerény volt is a kezdet, a tengerészeti hatóság működése, a nevezett szakférfi céltudatos, ügyes vezetése alatt, mégis sok reményre jogosított, az ő távozása után azonban az intézet vezetésében bizonyos műkedvelő vonás vált észrevehetővé, mely az utóbbi években a közöttük egy nemébe ment át.

Ily körülmények közt a tengerészeti hatóságnak még egyes jóra való erői sem érvényesülhettek s könnyen érthető, ha az ügyes, szakképzett vezetés hiányában minden tettvágy kiveszett, mely megjegyzés természetesen nem az inkább államférfi szerepre hivatott kormányzóra értendő.

Hozzájárult ezekhez a viszonyokhoz, hogy a tengerészeti hatóság, jelenlegi szervezetében, külön státust képez s csak mintegy függeléke a kereskedelemügyi minisztériumnak, úgy hogy a tengerészeti hatóság hivatalnoki testületének az előmenetel csaknem lehetetlen.

Lehet különben, hogy a tengerészeti hatóság csendélete arra vihető vissza, hogy a kereskedelmi minisztérium szakosztálya tengerészeti ügyekben magának tartotta fenn a kezdeményezést. Csakhogy a nevezett szakosztály eddigi tevékenysége sem adott jobb fordulatot az ügyeknek.

Bárhol rejlik a hiba, az az egy kétségtelen, hogy a tengerészeti ügyekben eddig történt intézkedések kormányzati apparátusunk elégtelenségéről tanuskodnak.

Igy például attól a dicséretes törekvéstől vezetve, hogy behozatali, s különösen déli gyümölcs-üzletünk emeltessék, Sziciliából egy hajózási vonal létesítettett.

Eltételezve attól, hogy az az üzlet kereskedői szempontból általában csak nagy áldozattal létesíthető, melynek viselésére azonban senki sem érzi magát hivatva; még azt a hibát is elkövették, hogy az »Adriá«-nak megengedték, hogy Sziciliából jövet Fiume előtt még Velenczében és Triesztben is kiköthessen, pedig még a legegyszerűbb laikus is beláthatja,

hogy ez által a déligyümölcsessel való forgalom, melynél már 24 órával több vagy kevesebb szállítási idő is nagyon számításba jön, épen nem fog Fiume felé tereltetni, hanem csak Velenczének és Triesztnek különben is hatalmas déligyümölcs-kereskedése részesül újabb előnyben.

Továbbá a szintén most létesített fiume-bari vonal alkalmából, az állami szubvenziót élvező s viszonylag nagy hajózási vállalatot az »Adriá«-t az állam ösztönözte, hogy a dalmát kikötőket is fölkeresse, mi által a szintén államilag segélyezett Sverljuga-féle hajózási vállalatnak a dalmáciai járatoknál mesterségesen csináltak konkurrencziát.

Ezek balfogások, melyek tájékozatlanságra vagy az illető hatósági szakközegek szervezetében rejlő visszasságokra engednek következtetni.

A kereskedelemügyi miniszter urnak természetesen lehetetlen valamennyi téren egyszerre érvényesíteni reformatori tevékenységét; nagyon kívánatos azonban, hogy erős keze és céltudatos tevékenysége a tengerészeti hatóságnak a miniszteriumhoz való szorosabb kapcsolása, ezen intézet szellemi színvonalának emelése és cselekvési körének kitágítása által e téren is megteremtse a sikeres működés alapját, s hogy mindenestre gondoskodjék derekas vezetésről, mely minden tekintetben a kor színvonalán álljon s kellő belátással képes legyen megragadni a kezdeményezést tengeri forgalmunk kiépítésére.

Vitorlás hajózásunknak, mely korábban ezer meg ezer adófizetőnek képezte életfentartását s még 1872-ben is hét millióra rúgó nemzeti vagyont képviselt, szomorú, csaknem vigasztalan állapota a legsürgetőbb felszólalások s maga a kormány által összehívott enquêt-ek daczára nem vezetett más eredményre, mint hogy a kereskedelmi miniszterium levéltára igen értékes irott és nyomtatott anyaggal gazdagodott. Ez alatt azonban nemcsak a Fiumében fennállott tengeri kölcsönös biztosító-társaság a »Mutua« ment tönkre, hanem a hosszújaratú vitorlás hajókban fekvő, imént említett nemzeti vagyon az utóbbi évek alatt már 2½ millió frtra szállott le; a mivel szemben kétségkívül hazai gőzhajórajunk értéke, mely 1882-ben, az »Adria« gőzhajózási társaság alapításakor körülbelül 1¼ millió frtot képviselt, azóta valami 1 millió frttal emelkedett.

A hajózás nagy átalakulása, melyet a gőzerőnek folyvást

intenzívebbé váló kihasználása idézett elő, a hazai adófizetők közül százakat és ezreket juttatott koldús botra, mert a hajózás, a 20—30 évvel ezelőtt épített vitorlás hajókkal többé nem fizeti ki magát.

És a míg más nemzetek azonnal a vitorlás vashajók építéséhez fogtak s gőzöseik hajóraját is növelték, nálunk e tekintetben, az Adria alapításán kívül, jóformán semmi sem történt. A hajóbirtokosok oly nagy tökéket nem birtak előteremteni, a kormány pedig, nem úgy mint Olasz- és Franciaországban, a szorult helyzetben levő hajózásnak, adókedvezményeken kívül semmi segítséget sem nyújtott.

Ha tán Magyarország pénzügyi helyzete az állam részéről tetemes segílyt nem engedett is meg, a tengerparti alattvaló mégis elvárhatta volna, hogy kormányunk, az osztrák kormányval karöltve, a hajóépítést s a létező, habár nagyon is leolvadt hajóállomány fentartását a kellő támogatásban részesítse. Azonban minden ismételt sürgetés szánakozó vállvonogatással fogadtatott s a magyar tengerpart hajótulajdonosai még most is az 1887-ki fiumei tengeri hajózási enquete eredményére várnak.

Tengerészeti köreinknek egy másik sok éves óhaja a tengeri jog kodifikálása, miből a tengerész-rendtartás már készen is van, 4 év óta vár a parlamenti tárgyalásra.

Főbb alapelveiben a tengeri magánjog is elő van készítve, de befejezése évek óta késik, a tengeri jelzalog-törvénynek ellenben hire-nyoma sincs, s e tekintetben még a kis Görögország is túlszárnyalt bennünket, mely nem rég hozott ilyenemű törvényt.

Ily körülmények közt nem csoda, ha tengerészeti törvénykezésünk nagyon gyenge lábon áll. Az itteni tengerészeti törvényszék, mely az egész magyar-horvát tengerparton gyakorolja a jogszolgáltatást a különböző, igen komplikált vitáskérdéseknél részint a »Code Napoleon« rendelkezéseihez tartja magát, részint ítéleteit esetről-esetre hozza, a hogy épen jön.

Erélyes kereskedelemügyi miniszterünknek itt szintén úttörő munkát kell végeznie s idővel azon munkálnia, hogy a budapesti főtörvényszékekhez a tengeri jogban alapos jártassággal bíró egyének neveztesse ki, mert a néha nagyon is önkényes ítéletekért nem ritkán a másod- és harmadfolyamodású bíróságokat terheli a felelősség.

S ha e téren kormányunk a lefolyt két évtized alatt semmi nevezetese sem alkotott, nem szabad elhallgatnunk, hogy kereskedelemügyi miniszterünk a tengeri forgalom terén is alkotólag igyekezett előre haladni.

Hogy a Lloyd-szerződés megújításánál oly vastag hibák történhettek, annak tulajdoníthatjuk, hogy mindig bajos dolog három fél ellentétes érdekeit összhangba hozni a zöld asztal mellett s bizonyára nagy nehézséggel jár a Lloydnak is, Ausztriának is megadni a magáét s a mellett magunknak sem húzni a rövidebbet.

Gyakran e tárgyalásokon nem a dolog lényegét tekintik, hanem csak arra néznek, hogy a felmerült nehézségeket jól-rosszul kiegyenlítsék, és a referens uraknak, kik többnyire csak írott tapasztalatokra támaszkodnak, még csak különös szemrehányást sem lehet tenni, mert a hiba ott rejlik, hogy a dolog már eleve nem helyesen formuláztatik s készítettik elő s a folytatott tárgyalások gyakran mellékes dolgokon nyargalnak.

A legnagyobb kíváncsisággal várjuk a kereskedelmi minisztérium elhatározását a Lloyd kérdésben. Tekintve a körülményt, hogy az osztrák-magyar Lloyd végre meglehetősen beleélte magát viszonyainkba, s Magyarország nem rendelkezik az eszközök felett, hogy a Lloyd által fentartott relációkat gyorsan pótolhatná, nézetünk szerint, daczára a nagy hiányoknak, melyek a Lloydhoz való viszonyunkhoz tapadnak, a Lloydnak épen Ausztria által sürgetett Magyarországtól való elválását lehetne felhasználni, hogy a szerződéses viszony, valamennyi illetékes, objektíve ítélő személyiség meghallgatása után a helyes alapra fektetessék, s a szerződés végleges felbontása csak abban az esetben vétessék célba, ha az osztrák-magyar Lloyd nem akarná magát alapján újjá szervezni s nem akarna Magyarország jogos követeléseinek megfelelni.

A távol Kelet kultiválása azonban magyar hajózási vonalakkal nem egyéb utópiánál s ha a dolgok csakugyan odáig fejlődnének, hogy a Lloyd tisztán osztrák társaság lenne, úgy mindkét államnak érdekében állna a forgalom megosztása oly módon, hogy Trieszt a fősúlyt a Kelettel való forgalomra fektesse, Fiume pedig határozottan a Nyugattal való forgalmat kultiválja.

Egy ily elvi alapokon nyugvó megosztás az osztrákoknak szintúgy javukra válnék s az *osztrák-magyar Lloydnak*, ha nem volna oly megcsontosodott, tisztán osztrák társaság, mely jelenlegi szervezetében abszolúte képtelen előítélet nélküli, loyális módon a dualizmus álláspontjára helyezkedni, ez elv mellett már rég szót kellett volna emelnie, a helyett, hogy Braziliával vette fel a forgalmat, melylyel magának nem sokat használt, *Adriánknak* ellenben sokat ártott.

Tekintve, hogy saját gőzhajózási vonalak teremtése az államnak mily kolosszális költségébe kerül, észszerűbbnek látszik, nem dobni el a meglevőt, hanem lehetőleg alkalmazni a szükségletekhez. Mert saját gőzösökkel csak megközelítőleg is akkora forgalmat létesíteni, a milyen forgalmunk a Lloyd gőzöseivel volt, Magyarország jelenleg abszolúte képtelen.

Ha azonban a Lloydal egyáltalán nem lehetne szerződni s a kiegyezés lehetőségéről Ausztria és Magyarország eltérő érdeke miatt le kellene mondani, akkor csakugyan nem volna más hátra, mint hazai hajózásunkat a legsürgősebb szükséghez képest fejleszteni, különösen az »Adriát« bővíteni ki e célra, a nélkül azonban, hogy a kisebb hajózási társaságok elhanyagolásával egy második Lloydot akarnánk belőle csinálni.

Ellenkezőleg, a Lloyd esetleges örökségét meg kell osztani a különböző hajózási vállalatok közt, melyek közül mindenik egy bizonyos irányt, mint specialitást műveljen s igyekezzék, hogy magát abban tökéletesítse s a lehető legnagyobb teljesítményt a lehető legkisebb költséggel érje el.

Igy a valóban szükséges vonalak közül a dalmát és albán kikötőkkel s esetleg Görögország valamelyik kikötőjével fentartott vonalakat *egy* társaságnak; a levantei vonalat (Smyrna—Konstantinápoly) egy másiknak (ez, a mint halljuk, Fiumében alakulóban van); az Olaszország nyugoti és éjszaki partjaihoz, továbbá Marseillebe, Cette-be és Barcelonába vivő vonalakat egy harmadik társaságnak kellene átengedni; a mikor az Adriának még mindig megmaradna az Olaszország keleti partvidékével s déli kikötőivel, továbbá az Afrikával (Máltát is ideértve), s esetleg a Franciaországgal, Angliával, Braziliával, stb. való forgalom.

Mindezen társaságoknak saját hajóikkal kellene közlekedniök, melyek közül csak a Dalmácziaiba, Triesztbe és

Velenczébe járó gyors gőzösöket kellene személyszállítási szolgáltatásra berendezni. Bérelt hajókkal fentartott hajózási szolgáltatot, a mint ez részben az Ádriánál is fennáll, abszurdum segélyezni, ily szolgáltatot berendezni inkább egy spediteur dolga, mint egy nagy hajózási társaságé, melynek segélyezésénél (mint a Lloydnál) gyakran használják azt az argumentumot, hogy háború esetén úgy a társaság hajóit, mint begyakorlott legénységét hadi szolgáltatásra lehet alkalmazni s így ez az államra nézve bizonyos tartalékot képez.

Nagyon kívánatos, hogy a kereskedelemügyi miniszter ur az érdekelteknek alkalmat adjon, hogy eszméiket, óhajtaikat az osztrák-magyar Lloydhoz való viszonyunk megváltoztatására vagy felbontására vonatkozólag előadhassák, akkor aztán a kormány gondja leend minden sovínisztikus aspirációk kizárásával csak a legsürgősebb követelményekkel lépni fel a segélyezett vonalokkal szemben.

Alapelvül a segélyezett vonalakra nézve ki kellene mondani, hogy Fiume legyen az egyetlen főállomás, s bár a hajók rendesen közlekedjenek, csak a személyszállításra szolgáló vonalok legyenek bizonyos napokhoz és órákhoz kötve. Ott azonban, hol csak teherszállításról van szó, az elindulás és érkezés napjának fixirozása nagyon fölösleges luxus, mert a hajóforgalmat semmi sem drágítja meg annyira, mint a járatok lehető szabad mozgásának, melyet egy egész sereg körülmény tesz szükségessé, korlátozása.

Egészséges tengeri forgalom virágzó ipar és kereskedelem nélkül nem képzelhető. Miként virágozhatnak azonban az ipar és kereskedelem, ha a monarchia két állama közt a rövidlátó, részben sovínisztikus felfogás, lehetségessé teszi egy oly háború folytatását, mely idővel mindkét félre valódi szerencsétlenséggé fog válni. A tarifaharczot értjük, mely nem egyéb mint leplezett kölcsönös harc egymás ipara és kereskedelme ellen.

Ausztria kancsal szemmel nézi Magyarországnak az iparfejlesztésre irányuló jogos törekvéseit, Magyarország pedig, midőn e célra tör, főleg a forgalmi politika terén, talán nagyon is kevés tekintettel van a közös vámterület alapelveire.¹⁾

¹⁾ A tisztelt cikkíró, talán épen azért, mert nagyon pártatlan és igazságos akar lenni, válik részrehajlóvá és igazságtalanná. Hogy a

Magában azonban sem Ausztria, sem Magyarország nem elég erős, hogy szomszédjától függetlenül sikeresen munkálhatna saját ipara és kereskedelme emelésén, annál kevésbé tudná sokáig viselni a surlódásokat a közgazdaság terén.

Különösen Ausztriától való teljes függetlenségünk gazdasági téren nézetem szerint illuzió, melyet el kell oszlatni, mert minden irányban károsan hat. Ausztriával szoros csatlakozásban is elég tenni valónk marad még, hogy gazdasági tekintetben szomszédunk színvonalát elérjük s Ausztria-Magyarországnak, mint kifelé egységes monarchiának, mily erőfeszítéseket kell tennie, ha a többi államokkal való nagy versenyküzdelemben nem akar nagyon is hátramaradni, mely esetben eddigi nagyhatalmi állását is okvetlen elveszitené. *A világforgalomban való részesülés nélkül adófizetőjévé válunk valamely más európai államunk, mint ez például a tengerészeti forgalomban tényleg fenforog.*

Az Osztrák-Magyar monarchiának a tengerészettel foglalkozó európai államok közt elfoglalt állását kellő világításba helyezik a következő számok:

Sorszám	O r s z á g	Vitorlás hajók		Gőzösök		Összes hajók	
		száma	tonna-tartalma	száma	tonna-tartalma	száma	tonna-tartalma
1	Anglia	12,047	3,915.378	5,143	4,775.802	17,190	8,691.180
2	Norvégia . . .	3,486	1,339.584	314	139.281	3,800	1,478.865
3	Németország .	1,768	712.592	623	549.400	2,391	1,261.992
4	Olaszország . .	2,458	678.182	199	183.645	2,657	861.827
5	Franziaország	1,870	329.111	448	488.842	2,318	817.953
6	Oroszország . .	2,133	454.467	223	113.207	2,356	567.674
7	Spanyolország	1,370	255.700	344	267.917	1,714	523.617
8	Svédország . .	1,809	370.967	391	120.456	2,200	491.423
9	Hollandia . . .	859	234.787	169	140.447	1,028	375.234
10	Görögország .	1,430	292.742	65	39.401	1,495	332.143
11	Dánia	871	142.350	182	96.144	1,053	238.494
12	<i>Osztrák-Magyar monarchia . . .</i>	<i>350</i>	<i>127.873</i>	<i>111</i>	<i>96.039</i>	<i>461</i>	<i>223.912</i>
13	Törökország .	486	84.531	34	23.195	520	107.726
14	Portugália . . .	332	72.051	35	25.239	367	97.290
15	Belgium	13	5.093	53	66.429	66	71.522
16	Románia	19	3.354	4	2.574	23	5.928

monarchia határain belül sok történik, a mi a közös vámterület szellemével bajosan hozható összhangba, az kétségtelen; csakhogy ezért épen nem Magyarországot vagy a magyar kormányt terheli a felelősség. Elég utal-

Az Osztrák-Magyar monarchia tehát a hajók száma szerint a 13-ik, a tonnatartalom szerint pedig a 12-ik helyet foglalja el s a kimutatott 223.912 tonnatartalmú 461 hajóból 87 vitorlás hajó 44.270 tonnatartalommal s 10, mondán tiz gőzös 8.847 tonnatartalommal, összesen tehát 97 jármű esik külön Magyarországra.

Természetesen az osztrák-magyar Lloyd gőzöseit az osztrák hajók közé soroztuk és ha azok szerkezete sok kívánni valót hagy is, mi által az összehasonlítás a német és angol hajókkal még kedvezőtlenebbé válik, az mégis kétséghelyes tény, hogy mi még Ausztriánál is jelentékenyen hátrább állunk.

És ha meggondoljuk, hogy Magyarország csak éppen most állította helyre nagy bajjal államháztartásában az egyensúlyt és hogy a kormányra az államélet legkülönbözőbb terén nagy feladatok várnak, melyek az ország pénzügyi erejét a nélkül is kemény próbára teszik s ha továbbá figyelembe vesszük, hogy bizonyos előfeltételek nélkül nem is volna tanácsos hirtelen az államvagyon jelentékeny összegét új hajókba fektetni, úgy arra a következtetésre jutunk, hogy tengeri forgalmunk egészséges fejlődését csak úgy várhatjuk, ha népszerűvé tesszük azt a magyar nemzet előtt.

A hazai tőkepenzesekkel meg kell értetni, hogy a hajótartás, mihelyt a világforgalomra van fektetve, nagyon meglehetősen 5—8% kamatot, a mennyit tőkéseink a hazai értékpapírokba való elhelyezésnél el akarnak érni. Könnyű bebizonyítani, hogy míg a föld értéke és jövedelme inkább hanyatlani

nem a magyar állatkivitel elé gördített akadályokra, vagy a magyar liszt ellen oly nagy tüzzel folytatott cseh agitációra. Nálunk csak szónokolnak a közös vámterület ellen, de ez legkisebb csorbát sem üt azon; kormányunk erőteljes nemzeti közlekedési politikája pedig éppen nem áll ellentétben a közös vámterület szellemével s ha ez utóbbinak sérelme nélkül az állam még annyi támogatásban sem részesíthetné saját iparát, az a közös vámterület legőszintébb barátainak hitét is megingatni volna képes a jelenlegi szoros gazdasági kapcsolat szélszerűsége iránt. — Különben a mitől cikkiró fél, hogy t. i. a Magyarország és Ausztria között fennálló gazdasági viszony folyvást feszültebbé fog válni, aligha következik be, legalább a két kereskedelmi miniszter legutóbbi szívélyes találkozása éppen az ellenkezőt engedi sejtetni; a mire azonban a tisztelt cikkiró, ki nek értekezése még a múlt havi füzet számára készült, nem reflektálhatott.

A szerkesztő.

fog, addig a világforgalom még nagy emelkedésre képes és a tőke, mely a hajózási üzletben keres gyümölcsöző elhelyezést, annál inkább számíthat megfelelő kamatozásra, minthogy a hajók, de különösen a gőzösök szerkezetében történő mechanikai javítások kihasználása, továbbá a műszaki téren az új találmányok, valamint a rendkívül kifejtett világtáviró szolgálat a hajózási üzletben mind nagyobb tért nyújtanak az egyéni ügyesség érvényesítésére.

Reméljük, hogy a szerény kezdet, mely tengerpartunkon a modern hajózási üzletből fennáll, a kormány részéről szeretetteljes gondozásban s nagyobb fejlesztésben fog részesülni, habár az állam anyagi áldozata szubvenció alakjában elkerülhetetlen lesz is. És itt elvül szeretnők kimondatni, hogy az egyéni tevékenység és felelősség részesüljön előnyben, mert e téren, a mint az osztrák-magyar Lloydnál láttuk, milliókat is könnyű elpocsékolni, ha e milliók nagy részvénytársaságok nehézkes s lényegében nem felelős apparátusára vannak bízva.

Elő kell mozdítani a tengeri forgalom fontossága iránti érzéket és érdeket, bizonyos kosmopolita világnézetet és a vágyat közelebbi forgalomba lépni a nagy világgal. Szaporítani kell a csatornákat, melyek útján az előhaladottabb Nyugattól ösztönt nyerünk saját tökéletesítésünkre s a kultur nemzetekhez való simulásra; és csak akkor, ha ez által bizonyos előítéletekből, a sovínisztikus felfogásból és nagyzásunkból kigyógyulunk, juthatunk meghitt viszonyba szomszédainkkal s vállvetett munkánk Austriával, főleg a kereskedelem és tengerészet terén csakhamar fel fog bennünket emelni mostani szégyenletes alacsony helyzetünkből ama tengerész nemzetekhez, melyekhez kultúra tekintetében már sokkal közelebb állunk.

Azon tengerészeti berendezések közül, melyek mulhatatlanul szükségesek, ha Fiume hajóforgalmát meg akarjuk könnyíteni, megemlítendő egy száraz dock és egy hajógyár (javításokra) létesítése. Az utóbbira nézve a kormány különben már tett is lépéseket, úgy, hogy tulajdonképen csak a megkezdett előmunkálatokat kellene befejezni s a kész tervet megvalósítani, mert az még sem járja, hogy a trieszti hajógyár hatalma alá legyünk vetve s hogy a gyakran épen nem jelentéktelen javítási költségek ne saját tengerparti munká-

saink javára essenek. Azonkívül Fiume, mint kikötőváros, kétségkívül csak nyerne tekintélyben, ha a javításra szoruló idegen hajókat itt mindjárt ki lehetne javítani, a nélkül, hogy azok a Triestbe való utazás külön költségét viselni volnának kénytelenek.

A mint az előadottakból látható, kereskedelmi miniszterünkre éppen nem csekély feladat vár s mi azon őszinte reményünknek adunk kifejezést, hogy ismert erélye nem sokára e téren is érvényesülni fog. Csak azt óhajtjuk, hogy éppen itt a röpké szónak: kereskedelmi minisztériumunk nincs, csak kereskedelmi miniszterünk, ne legyen igaza; mert bármily kíváncsos is a gyors cselekvés, a minisztérium elhatározásainak mégis tisztán objektív momentumok kell hogy alapját képezzék, és mert a személyes rendszer, mely egyetlen ember képességére van alapítva, nem lehet tartós. Bármennyire csodáljuk is tehát kereskedelmi miniszterünk fáradhatatlan tevékenységét és rendkívül gazdag ismereteit, mégis nekünk úgy tetszik, hogy még az ő kivételes szellemi és testi ereje is túlbecsültetnék, ha a tengerészetet saját végérvényes elhatározása számára ki akarná vonni a szakszerű, rendszeres vezetés alól, melyet az oly fontos és komplikált tárgy megkíván és a melyre a meglevő jeles szakembereket jól be kellene iskolázni s előtérbe kellene állítani.

De még ha felteszszük is, hogy tengerészeti viszonyaink inémt ecsetelt jelenlegi állapota tűrhetőbb, mint a milyen valóban: egyet még sem nyújt, új sarjat a jövő nemzedék számára, vagyis oly fiatal emberek szükséges kiképeztetését, a kik a tengerészeti ügy tág terét külön tanulmány tárgyává tennék s miután magukat külföldön kellőleg kiképezték, a hazai tengerészet fejlesztését sikerrel segitenének előmozdítani.

Az itteni tengerészeti iskola e célnak nem felel meg, mert legjobb esetben is csak kormányosokat, tiszteket és kapitányokat nevel a kereskedelmi hajók számára.

Általában ez az intézet csak a tengerész-rendtartás életbelépte után fog szakszerűleg egészen megfelelni feladatának, mert csak akkor lesz törvényesen szigorúan körülírt hatásköre s akkor leendenek közelebből meghatározva feladatai; de addig is szükséges volna emelni az intézet szellemi színvonalát, hogy az által nagyobb vonzerőt gyakoroljon

hazai fiatalságunkra, melynek képessége, gyorsan elsajátítani az olasz nyelvet, nem egyszer konstatáltatott.

Nem lehet azonban eléggé hangsúlyoznunk, hogy Magyarország önálló tengeri forgalma okvetlenül egy hazai kereskedő osztályt kíván és pedig nem a belföldi kereskedelemre való üzletembereket, a minőknek Magyarország bővében van, hanem olyan szabású kereskedőket, minőkkel az európai nagy kereskedő- és kikötővárosokban találkozunk.

Ha azt akarjuk, hogy Magyarországnak tengeri forgalma legyen, kiinduló ponttal Fiumében, úgy — mint Triestnél látjuk — megfelelő kereskedők fölött kell rendelkezünk, kiknek feladata leendő gondoskodni az árútömegekről, melyek magyar lobogó alatt járnak be a tengert, a mivel azonban korántsem mondjuk, hogy kereskedelmi tengerészetünk csak saját partjainktól és partjainkhoz szállítson árúkat.

Volt ugyan évekkel ezelőtt Fiumének és a magyar tengerpartnak a kereskedők segítsége nélkül is nagyobb mérvű, virágzó hajózása, melynek romjai egyes parti lakosoknak még ma is jólétet biztosítanak; de nemzeti gazdaságunk organizmusa ennek a hajózásnak nem látta hasznát, mert a hajóbirtokosok szép pénzt kerestek, a nélkül, hogy évek hosszú során át csak egyszer is megfordultak volna Fiumében.

Csak nem rég mutattunk rá belföldi kereskedelmi iskoláink színvonalának elégtelenségére, ezek az iskolák, sajnos, nem szolgáltatják azt az anyagot, melyből a tengerészeti üzlet számára alkalmas kereskedőket lehetne formálni. A legtöbb esetben az is áthághatatlan akadályt képez, hogy ifjaink egyetlen világnyelvet sem bírnak tökéletesen (még a németet sem) és minthogy Fiumében, sajnos, még most sincs egy igazi kereskedő-osztály, az alkalom is hiányzik ifjainknak, hogy magukat a hazai tengerparton gyakorlatilag kiképezzék.

A fiumei kereskedelmi iskola, sajnos, nem képez kivételt s még csak a tengerparti kereskedelem számára sem szolgáltatja a szükséges elemet, mely biztosítaná annak virágzó fejlődését.

Nézetünk szerint jobb eredményt lehetne elérni, ha azonkívül, hogy az ország belsejében a sok fölösleges kereskedelmi iskola megszüntetnének s a szakoktatás a nemzetközi szellem követelményeinek inkább megfelelő egyetlen kereskedelmi tanintézetben összpontosíttatnék, a fiumei kereskedelmi iskola

a tengerészeti iskolával olynemű kapcsolatba hozatnék, hogy az alsóbb osztályok, melyekben az oktatás úgy is analog, egyesíttetnének, csak felsőbb osztályaiban ennek a létesítendő tengerészeti és kereskedelmi akadémiának történnék külön a tengerészek és kereskedők kiképzése és pedig nemcsak a tengerészeti osztályt kellene a modern tengerészeti tudomány követelményeinek megfelelőleg kiképezni, hanem a kereskedelmi osztály is annyiban specialitást képezne a kereskedelmi iskolák közt, hogy az ifjak itt speciálisan a tengerentúli kereskedelem folytatására neveltetnének.

Egy ilyen, jeles szakérők által vezetett intézet alapításával nemcsak kereskedelmi miniszterünk állitna magának maradandó emléket minden időkre, hanem a kereskedelmünkre annyira szükséges magán czégek alapítása mellett a kereskedelmi (gyarmati) bankok létesítése is kevesebb nehézségbe ütköznék, nem is említve, hogy ily fejlett kereskedelmi anyaggal mi is azon nemzetek sorába léphetnénk, melyek később gyarmati politikával is foglalkozhatnak.

Bármennyire a ködös távolban lebeg is ez a kép, nem szabad felednünk, hogy nemcsak a tengeri hajózás, hanem a kereskedelem is nagy átalakuláson ment keresztül, sőt még jelenleg is átmeneti stádiumban van s érzékenyen megkárosodik, a ki még most is a régi recept szerint akar meggazdagodni a kereskedelemben.

Gazdasági önállóságunk tehát parancsolólag követeli, hogy részt vegyünk a tengeri forgalomban és a nagy-, illetőleg világkereskedelemben.

Vajha e sorok serkentőleg hatnának mindazon körökre, melyek hivatva vannak úgy tengerészetünk-, mint kereskedelmünkben a nemzeti öntudatot fölkelteni, a figyelmet a kicsiny dolgokról a nagyokra fordítani, de ott aztán kellő komolysággal, s kifejtteni a szükséges szívósságot és kitartást, hogy e két tényező, ha lassan is, de folyvást gyarapodjék erőben és fontosságban s megfeleljen a feladatoknak, melyek közgazdaságunk érdekében reá várnak.

EGYENES ADÓINK FEJLŐDÉSE.

— *Első közlemény.* —

Kormánykörökben már többször hangsúlyozták nem ugyan az összes egyenes adók, hanem főleg a kereseti adók reformjának szükségét. A legutóbbi választásokkor, midőn még nem volt végrehajtva közvetett, különösen fogyasztási adóinknak reformja, illetőleg egyszerű emelése, midőn még azok eredménye is kétes vala, egyes szózatok egyenes adóink gyökeres átalakítása mellett emelkedtek. Emlegették ugyanis, hogy a hozadéki adók rendszeréről át kell térnünk a személyes adók rendszerére, vagyis hogy az adótárgyak helyett magát az adózó személyt, illetőleg jövedelmét kell megadóztatnunk.

Tényleg abban a helyzetben vagyunk, hogy ma inkább, mint valaha, gondolhatunk egyenes adóink gyökeres átalakítására. Vagy ha nem akarjuk ezen mindenestre merész lépést megtenni, előkészíthetjük a gyökeres reform útját.

Mig eddigelé zavaros pénzügyi viszonyaink folytán csak is arra kellett és lehetett néznünk, hogy az adójövedelmet okvetlenül és a kívánt mérvig fokozzuk, addig javult pénzügyi helyzetünk megengedi azt, hogy csak arról gondoskodjunk, hogy az adójövedelem ne csökkenjen, de emelni lehessen azt, midőn annak szüksége előáll, a nélkül, hogy az túl mélyen érintse az egyesek anyagi viszonyait és a jövedelem megoszlást. Eddigelé tehát szükségképen meg kellett tartanunk a létező és biztos adóalapokat és azokon kellett tovább építenünk.

A gyökeres reformnak útját állta közigazgatási rendszerünk is, a mennyiben a beligazgatás és a pénzügyi igazgatás egymással mondhatnók semmiféle kapcsolatban sem állott,

mindenik a maga útján haladt, egymást működésében nem támogatta. Ez részben már ma is megszűnt s teljesen meg fog szünni a közigazgatás államosításával.

Jelen tanulmányunk csakis adalék kíván lenni adóink reformjának kérdéséhez. Kétségtelen ugyanis az, hogy minden adóreformnak történeti alapokon kell nyugodnia, azokból kell kiindulnia. Másrészt bizonyos, hogy tulajdonkép azon hatást kell mérlegelnie, melyet a fennálló adók és adók rendszere a gazdasági életre, különösen a vagyon és jövedelem megoszlásra gyakorolt. Sajnos, hogy ebben az irányban semmi adatunk sincs. Nem akarunk itt részletekbe bocsátkozni, csak kiemeljük, hogy azt sem tudjuk tulajdonképen, hogy mennyi vettettet ki és folyt be I., II., III. vagy IV-ik osztályú kereseti adóban. Ott van az általános jövedelmi pótadó, melynél rendkívül érdekes és fontos adatok birtokába juthatnánk, ha csak azt tudnók, hogy abból mennyit fizetnek ház- és földbirtokosok, mennyi azon jelzálog- és kamattelher, mely ez adó kiszabásánál levonásba jön, továbbá mennyit fizetnek a kereseti adó III. vagy IV-ik osztályába tartozó adózók, a III. osztályba tartozók minő foglalkozási ágat űznek és mennyi fizeti a kisebb, mennyi a nagyobb tételt, végre hogy mennyit fizetnek abból a nyilvános számadásra kötelezett társaságok és egyletek. Fontos volna továbbá tudnunk, hogy a kereseti adó III. osztályába tartozók adnak-e általában és ha igen, minő arányban tiszta jövedelmi bevallásokat és mennyiben állottak ezek összhangzásban a minimális jövedelmi tételekkel és mennyiben fogadták el a jövedelmi bevallásokat az adó-kivető bizottságok, illetőleg a felszólamlási bizottságok, ha az illetők az adókivető bizottság megállapításaiba bele nem nyugodtak.

Ennyiben tanulmányunk minden esetben hézagos, mert tény az, hogy ezen és más hasonló adatok nélkül magának az ember a reformról kellő képet nem alkothat és minden ily irányú javaslat csak a sötétben való tapogatódzás s inkább elmélet, sem mint gyakorlat. Hiszszük azonban, hogy a jelzett adatokat a kormány még adójavaslatai megtétele előtt be fogja szerezni, s akkor könnyebb lesz a reform irányáról való eligazodás.

Szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy a szállítási adó, a hadmentességi díj, a nyereményadó, melyeket az adótörvények

és szabályok hivatalos összeállítása szintén az egyenes adókhoz sorol, tanulmányunk köréből ki vannak zárva. Ezek az adók egész más szempont alá esnek s a tulajdonképi egyenes adókkal össze nem zavarhatók.

I.

FEJLŐDÉS AZ ABSZOLUT URALOM ALATT.

»Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai minden közterheket különbség nélkül, egyenlően és aránylagosan viselik.« Igy szól a demokratikus Magyarországot megteremtett 1848. évi törvények VIII. czikkének bevezetése.

Továbbá mondja a törvény, hogy »ő Felsége felelős magyar miniszteriuma, a törvényhatóságok meghallgatása mellett, ki fogja dolgoztatni ideiglenesen az adózási kulcsot s ezen kulcs szerint a kivetés már a legközelebbi közigazgatási évtől, úgy mint 1848. évi november 1-ső napjától veszi kezdetét.«

A törvényhozás minden valószínűség szerint a hadi és a házi adónál szokásos felosztásos rendszerre gondolt. A »kulcs« alatt itt tulajdonkép az összzadónak az egyes törvényhatóságok közt való felosztásának kulcsa értendő. Az adótárgyak, melyekre az egyéni felosztásnál az adót kivetni kellett volna, valószínűleg azok lettek volna, melyeket az 1843/4. évi országgyűlési választmány az akkor tervezett országos közszükségleti pénztár javára indítványozott.

Köztudomású, hogy a közbejött események akadályozták meg a magyar kormányt és törvényhozást abban, hogy az általános teherviselés elvén nyugvó adórendszert szabályozza és életbe léptesse. Lényegileg, ha a már említett finanziaális választmányi munkálatból indulunk ki, az alig különbözött volna az abszolút hatalom által életbeléptetett s alapján még ma is fennálló egyenes adók rendszerétől. A kivetési eljárás lett volna más és valószínű, hogy annyi adót sem követeltek volna.

Midőn azonban az abszolút hatalom szabályozta nálunk a közös teherviselés elvén nyugvó adórendszert, korántsem a törvénykönyvünkbe hosszas küzdelem után iktatott nagy elvre támaszkodott, hanem a hirhedt 1849. márczius hó 4-én kibocsátott nyílt parancs 24. §-ára hivatkozott, mely is mondja,

hogy egy koronaországban sem állhat fenn semmiféle különbség ennek alattvalói és más koronaország alattvalói közt, sem a polgári vagy büntetőjogot, sem az igazságszolgáltatást vagy a közterhek felosztását illetőleg.

Legalább erre hivatkozik az első 1849. október hó 20-án kelt pátens, mely hazánk megadóztatásáról intézkedik.¹⁾ A pátens kilátásba helyezi az állandó földadó-katasztert, mely azon elvek szerint fog elkészíttetni, melyeket a tapasztalat a többi koronaországokban és más külállamokban czélszerűeknek és üdvösöknek igazolt. Minthogy ennek elkészítése sok időt és költséget igényel, az igazságos és arányos adófelosztásnak lehetőleg megfelelő ideiglenes kataszter lesz készítendő. Míg az ideiglenes kataszter elkészül, az 1848 előtt is adóköteles föld- és házbirtokosoktól és egyéb lakosoktól adó fejében az 1849. november 1-én kezdődő közigazgatási évre oly összeg lesz beszédendő, mely az 1847-ik évre hadi és házi adó fejében megállapított. Az eddig adómentes osztályoknak már az 1849/50-ik közigazgatási évben leendő megadóztatása iránt külön rendelkezések fognak megjelenni.

A külön rendelkezések nem is maradtak el, melyek tulajdonkép abban álltak, hogy az adómentes osztályokra is kiterjesztették a dikális rendszert s a beszédendő összeget akkép rendelték megállapítani, hogy konstatálni kellett az adózók és a nem adózók kezén levő földbirtokot, mindkettőnél le kellett vonni a közös legelőt, az utóbbinál a hasznavehetetlen területet is. Továbbá ki kellett számítani, hogy az adózók ellen kivetett adóösszegeből, mennyi esik a közös legelő levonásával kezükön levő földbirtok minden holdjára. Az ekként eredményezett egységet szorozva a nem adózók kezén a közös legelő és a hasznavehetetlen levonásával levő földbirtok területével, adja a volt adómentesektől behajtandó adóösszeget. (1849. nov. 18-án 2924/g. alatt kelt pénzügyminiszteri utasítás.) A dikális megadóztatást kiegészítette a jövedelemadó, melyet az 1850. április hó 25-én kelt, a birodalmi törvény- és kormánylapban ugyan már május 8-án,

¹⁾ Erdély megadóztatásáról intézkedő pátens ugyancsak 20-án, Horvát-Szlavonországok és Fiume megadóztatásáról intézkedő pátens pedig október 31-én kelt. Az erdélyi pátens csak abban tér el a magyar pátensztől, a mennyiben Erdélyben az adózó osztályok más elvek szerint adóztattak meg, mint Magyarországon.

de az országos törvény- és kormánylapban csak augusztus 24-én közzétett nyílt parancs állapított meg. Az adóévnek első fele már lejárt akkorra, midőn egészen új adó állapotot állapított meg és rendeltetett még ugyanarra az évre beszédetni. Jellemző eljárás mindenestre; de nem maradt folytatás nélkül. Meg is indokolták azzal, hogy az állami terhek rendkívüli szaporodása szükségessé tette, hogy a jövedelem minden neme igénybe vétessék.

Már az 1850-ik év bővelkedett az adó-pátensekben és adó-rendeletekben. Hogy a kronológiai sorrendet betartsuk, meghozta a »telekadó-ideiglen« iránt való intézkedéseket, melyeket követett a már említett jövedelemadó, majd az épületadó és a legideiglenesebb földadó és a személykereseti adó. Az 1850—51-ik közigazgatási évre már különbség nélkül a most jelzett adókat vetették ki és szedték be.

Semmi indokunk sincs, hogy behatóbban foglalkozzunk a legideiglenesebb földadóval. Csak azért léptették életbe, mert — mint a magyarországi cs. kir. helytartóság ideiglenes főnökének 1850. november 20-án kelt, ezt az adót szabályozó rendelete mondja — a földadó-ideiglen 1851 vége előtt nem alkalmazható s mert a hiányos adatokon alapuló dikális megadóztatás az adózók nagy részének és egyes hatóságoknak nagy terhelésével és a kincstár károsításával jár. Különben ez az adó csak két évig volt érvényben. Alkalmazták ugyan azt még a földadónak az 1852—53. évre való kivetésénél is, de ebben az évben, mint alább látni fogjuk, már érvénybe léptették az ideiglenes földadó-katasztert s ezen alapon vetették ki pótlólag a földadót, melybe a régi alapon kivetett adóra netán már történt adóbefizetéseket beszámították.

Különben a legideiglenesebb földadó csak részben volt földadó s ebben a minőségben terhelte a beltelkeket, kerteket, szántóföldeket, réteket és szőlőket, részben pedig legeltetési adó vala, mert habár a legelőt terhelőleg, mégis csak a legelőre járó állatok után vettetett ki. A földadó megállapításánál kiindultak az 184³/₄. évi országgyűlés financiai választmányának munkálataiból, mely a törvényhatóságokat 9 osztályba sorozta. A 9 osztályból csináltak hármat s ekként állapították meg három főosztályzatban az egy hold után fizetendő adótételeket. A főosztályzatban belül a szántóföldeket 4, a réteket 3 alosztályban külön-külön adótételekkel sorozták.

Csak a szőlőknél mellőzték a főosztályozást és az egész országra három alosztályba sorozott egységes tételeket állapítottak meg. A legelőadót az egész országra egységes tételekben határozták meg.

Ebből látjuk, hogy az egész adó meglehetősen kezdetleges alapokon nyugodott. De az világosabban áll előttünk, ha a megyék osztályba sorozását mellőzve, magukat az illető adó-tételeket közöljük, melyeket a rendelet »földadó-kulcs«-nak nevez.

Földadó kulcs: ¹⁾

	1.200 □-öl beltelek és kert			1.200 □-öl szántóföld				800—1.000 □-öl rét			200 □-öl szőlő		
	frt.	kr.	kr.	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
I. osztály .	1	40	40	32	25	20	20	50	42	36	} 24	18	12
II. » .	1	20	32	25	20	15	15	42	36	30			
III. » .	1	—	20	15	10	6	30	25	20	20			

Legelőért legeltetési adó:

Az egy éven felül levő szarvasmarha	Az egy éven felül levő ló	A szamár vagy őszvér minden darabjáért	A féléven felül levő sertés	A juh vagy kecske
kr.	kr.	kr.	kr.	kr.
24	24	12	12	6

A *jövedelemadót*, mint már említettük, elsőnek az 1850. április 25-én kelt császári pátens szabályozta. Ezen adó alá tartoznak mind azok a bevételi források, jövedelmek és keresetek, melyek még adóval terhelve nincsenek. Az ide tartozó jövedelmek három osztályba soroztatnak. Az első osztályba tartoznak az erdei haszonvételek, a kilenczed és általában az 1848: IX. t.-cikk által el nem törölt földesuri haszonvételek, a kir. kisebb haszonvételek címe alatt ismert földesuri jövedelmek, továbbá a bánya- és huta-üzlet jövedelme, a haszonbérletből a haszonbérlet által húzott jövedelem. A 2-ik osztályba tartoznak az államnál, hatóságoknál vagy magánosoknál és társaságoknál alkalmazott hivatalnokoknak és szolgáknak állandó, akár készpénzben, akár terményekben húzott fizetése, a mennyiben ez nem szolgál megállapított szolgálati kiadások fedezésére, továbbá az ideiglenesen vagy állandóan

¹⁾ Meg kell jegyeznünk, hogy ugy itt, mint alább mindenütt 1859. pengőpénz értendő. Az egy forint = 1 frt. 5 krral o. értékben. A ppénz forintban volt 60 kr.

nyugalmazott hivatalnokoknak, szolgálknak, katonatiszteknek vagy özvegyeiknek és gyermekeiknek nyugdíjai, kegydíjai, tartási pótlékai, ugyyszintén a javadalmasoknak, zárdáknak, egyházi rendeknek eltartására az álladalmi kincstár által, közalapokból vagy községi pénztárból nyújtott pótlékok s általában az egyházi személyeknek és testületeknek oly tárgyakból eredt jövedelmei, melyek dikalis adó alá nem tartoznak, nemkülönben a diplomával vagy engedélyokmányokkal ellátott honoratorok, mint ügyvédek, mérnökök, sebészek, bábák, írók s magántanítók jövedelme és végre az ellátási és életbiztosító intézetektől azok által húzott évi járandóságok, kiknek javára betétek eszközöltettek. A 3-ik osztályba tartoznak a tőkekamatok és életjáradékok vagy járadékok, a mennyiben a 2-ik osztályba nem tartoznak.

Az adó alul mentes a 2-ik osztályban a tényleges szolgálatban levő katonák és katonatisztek zsoldja, továbbá a kolduló zárdák, tanítás, nevelés vagy betegápolással foglalkozó egyházi rendek, iskolák, menházak (senyvházak) vagy más jótékony intézetek által az állami kincstártól, közalapokból vagy községektől kapott járandóság és végre a 600 pengő forintot meg nem haladó jövedelem. A 3-ik osztályban pedig mentes a takarékpénztári betétkamat és a háromszáz forintnál kisebb kamat- és járadékjövedelem, feltéve, hogy az illető igazolja, hogy ennél nagyobb jövedelme sem ezen, sem más forrásból nincsen.

A jövedelem nagysága bevallás által állapittatik meg, melyet az adókötelezett, illetőleg a 2-ik osztályban az állandó fizetésekre nézve az illető pénztár vagy kötelezett tartozik benyújtani. Az adókötelezett a bevallást azzal köteles megtenni, hogy az adatokat eskü helyett polgári becsületszavára a legjobb tudomása és lelkiismerete szerint terjesztette elő.

Az adóláb, t. i. az állami adóban fizetendő összeg az első és a harmadik osztályban 5^o%, vagyis minden forint után 3 kr., a második osztályban ellenben 1.000 frtig 1^o%, azontúl pedig minden 1.000 frt. után egy-egy 1^o%-kal nagyobb, de 10^o%-ot meg nem haladhat. — E szerint az első ezer forint után fizetendő 10 frt., a második ezerért 30 frt., a harmadik ezerért 60 frt. s így tovább, míg 10^o% kivetés nem történik, melynél magasabb adószázalék meg nem állapitható. Az adószázalék emelkedése a 9.000 frton túl megszűnik. A második osztályba

tartozó adózók, ha más jövedelmök nincs, a fejadót illetőleg a személyes keresetök után fizetett adót a jövedelemadóba beszámíthatják.

Az adóbefizetés négy részletben minden évnegyed végén teljesítendő, az állandó fizetést vagy nyugdíjat vagy más járandóságot élvezők adója a kiszolgáltatás alkalmával levonandó s nyolcz nap alatt az adópénztárba beszolgáltatandó.¹⁾

Ezen adó már az 1850/1-ik közigazgatási évre némileg más szabályozást nyert a császári kir. helytartóság ideiglenes főnökének 1851. márczius 10-én kelt rendeletével. Az új szabályozást a díkalis adóztatás eltörlése s a föld-, ház- és személyes kereseti adóval való pótlása is tette szükségessé. Az új szabályozás szerint ezen adó alá esnek mindazon bevételi források, jövedelmek és keresetek, melyek föld- és épületadónak nincsenek alávetve, vagy a melyek a személyes kereseti adó által *nem a kellő arányban vétettek igénybe*.

Csak az eszközölt módosításokat ismertetjük. Így az értelmi kereset a második osztályból az első osztályba vitétt át. Az első osztályba még felvétetett a gyárosok, kereskedelmi vállalatok, műiparosok, kézművesek, szállítmányozók és közvetítők jövedelme. Az állandó fizetést élvezőknél megállapított, hogy a természetben nyert lakás- vagy szálláspénz, nemkülönben a tisztii pótlékok s általában a különös helyi viszonyokra vagy az illető hivatalos állás igényeire való tekintettel engedélyezett különös élvezmények az adóköteles fizetésbe be nem számítatnak. A takarékpénztáraknak és kölcsönösségen alapuló ellátási vagy életbiztosító intézeteknek adómérséklés biztosított abban az esetben, ha az illető intézet az adó miatt nem volna képes a kötelezett betéti kamatot, illetőleg járandóságot a betevőknek, illetőleg jogosultaknak kiszolgáltatni. Ezen adómérséklés addig terjedhet, hogy az intézet kötelezettségeinek eleget tehessen. A jövedelemadóba beszámítandó az illetők által fizetett személykereseti adó.

Részletesebben és szabatosabban állapított meg a bevallások szerkezeze, az adónak alapul szolgáló tiszta jövedelem és végre az adókievetési eljárás. Az első osztályba tar-

¹⁾ Lásd még a polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos 1850. augusztus 12-én kelt körrendeletét, mely különösen az adóbevallásokat szabályozza.

tozó jövedelmeknél alapelv, hogy a megelőző három év tiszta jövedelmének átlaga szolgál adóalapul. Kivételt képez az erdei haszonvétel, a kilenczed, az 1848. évi IX. t.-cz. által el nem törölt szolgáltatásokból, továbbá a bánya- és hutaművekből és végre az oly foglalkozásból származó jövedelem, melyet az illetők még három évig nem gyakorolnak. Ha a foglalkozás három évnél rövidebb ideig tart, tényleges tartamának átlaga és ha csak az adókimutatás évében kezdődött, a várható tiszta jövedelem szolgál adóalapul. — Kiadásként le nem számíthatók a vállalatból kivont tőkeösszegek, a vállalatba vagy üzletbe fektetett saját vagy idegen tőkék kamatai, továbbá az adókötelezett nevének és azon gyermekeinek munkadíja, kiket a törvény értelmében el kell tartania, végre az adókötelezett és családjának lakbére, ugyancsak bányavállalatoknál a bányaszakmányok.

A jövedelemadó kimutatását községekben a közigazgatási szolgabíró, városokban a tanács teljesíti, kik mellé azonban szükség esetén pénzügyi hivatalnokok és számvevő-segédek osztatnak be. — Az adókimutató hatóság, a mennyiben az adót a betérjesztett bevallás alapján minden további tárgyalás nélkül kivethetőnek nem tartaná, mindenik községre, illetőleg községhez nem tartozó pusztákra nézve külön-külön a községi előljáróság egy tagjának és két, a községi előljáróság által kijelölt, elfogulatlan, a helybeli viszonyokkal ismerős bizalmi férfiú közbejöttével a betérjesztett bevallásokat átvizsgálja.¹⁾ A vizsgálat első sorban arra vonatkozik, hogy az adókötelezett nem hallgatott el adóköteles jövedelmet, másodsorban meg kell vizsgálni a bevallott összeg helyességét a bevalló meghallgatásával, esetleg tanúk és szakértők kihallgatásával. A hatóságnak a megkivánt, akár szóbeli, akár írásbeli felvilágosításokat mindenki köteles megadni.

Ezen elveken némi módosítást a cs. kir. helytartóság ideiglenes főnökének 1851. évi június hó 1-én kelt hirdetménye eszközölt, a melyben kijelentetett, hogy jövedelmi adóval nem terhelhetők az oly foglalkozásból és iparból eredő jövedelmek, melyek a személyes kereseti adó első osztályában adóztatnak meg és továbbá az oly kereskedők és iparosok és

¹⁾ A egyik bizalmi férfiút a volt adómentesek sorából kellett választani. A községhez nem tartozó pusztákat illetőleg a hatóság állapítja meg azon szomszéd községet, melynek előljárósága a bizalmi férfiakat kijelöli.

ezek családtagjainak jövedelme, a kiknek másodosztályú személykereseti adója 2 frtnál magasabb tételben nincs megszabva. Továbbá a tiszta jövedelemből levonhatók az idegen tőkék után fizetett kamatok. A jövedelemadóba betudható az adókötelezett, valamint a vele közös háztartásban élő s az adóköteles üzletben alkalmazott családtagjainak személyes kereseti adója, ha azok munkájának díjazására a kiadások közt levonást nem tett.

Inkább csak törvényt magyarázatul és kiegészítésként szolgálhatnak az országos pénzügyigazgatóságnak 1852. április 26-án és május 14-én kelt rendeleteiben foglalt azon intézkedések, melyek szerint a csődeljárás alatt levő tőkék kamatai ugyan bevallandók, az azoktól járó adó kirovandó, de annak befizetése a csődeljárás befejezéseig hivatalból elhalasztatik s továbbá, hogy jövedelemadó alá nemcsak a haszonbérből, hanem általában minden bérletből folyó jövedelem tartozik.

Az ideiglenes kataszternek 1853-ban történt életbeléptetésével az erdőjövedelem földadó alá esett s ennek folytán megszűnt jövedelemadó tárgya lenni.

Az osztrák érték életbeléptetésével a második osztályba tartozó jövedelem 630 frtig és a harmadik osztályba tartozó jövedelem 315 frtig jelentetett ki adómentesnek, továbbá rendeltetett, hogy a II-ik osztályban az új értéknek megfelelőleg mindig csak az 1.050 frtos jövedelem eshetik a nagyobb adószázalék alá, e szerint 1.050 frt. 1⁰/₀-kal, az ezt meghaladó jövedelem 2.100 frt. 2⁰/₀-kal, az ezt meghaladó összeg 3.150 frt. erejéig 3⁰/₀-kal s így tovább adóztatandó meg.

Végül megemlítjük, hogy az 1859. április hó 28-án kelt pátenssel elrendeltetett, hogy 1859. április hó 30-tól fogva a kibocsátáskor adómentesnek ki nem jelentett államkötvényektől, nyilvános alapok és rendek adósleveleitől járó kamatok után az adó a kamatból való levonással, nem pedig, mint eddigelé, a bevallás által megállapítva szedendő be. A közvetlenül levonandó kamatadót azonban országos vagy községi pótlék nem terhelheti.

Az időrendet nézve, a jövedelemadó szabályozását az épületadó szabályozása követte a polgári ügyekben teljhatalmú császári biztosnak 1850. október 30-án kelt rendeletével s az ezt kiegészítő utasításokkal és oktatással vagy szabályzattal.

Épületadó alá csakis a lakházak tartoznak. Ki vannak

véve a templomok, az isteni tiszteletre szánt épületek, állami épületek, katonai laktanyák és kórházak, de a két utóbbi minőségű épületek, ha ezeket az érintett czélokra leendő felhasználás végett a tulajdonosoktól kibérelték, adómentességben nem részesülnek.¹⁾

A lakházak megadóztatása a tényleges vagy lehető házbérjövedelem alapján (házbéradó), vagy pedig osztályozás szerint (házosztályadó) történik.

Házbér alá tartoznak a Pest, Buda, Pozsony, Sopron, Kassa városokban s más később megnevezendő oly helységekben létező épületek, melyekben azokat túlnyomólag bérbeadás által értékesítik.²⁾ A tényleges házbértől épületfentartási költségre levonandó Budán és Pesten 15%, egyéb városokban 30%; a fenmaradt rész után 12% fizetendő adóban. Az üresen maradt lakások adója töröltetik, vagy ha már befizettetett volna, visszatérítettik.³⁾ — A házbérjövédelmet a tulajdonosok évenként kötelesek bevallani. A háztulajdonosok által használt házak vagy lakrészek bérjövédelme összehasonlítás (parificatio) által állapittatik meg.

A házosztályadó csakis azt nézi, hogy a lakházak emeletesek vagy földszintesek-e s hogy mennyi lakrészök van s ezen alapon szabja meg 12 osztályban, illetőleg a legalsóbbnak vett 12-ik osztályban három alosztályban az adótételeket. Meg kell jegyeznünk, hogy a 11. és 12. osztályokban, melyekbe az öt és annál kevesebb lakrészszel bíró épületek tartoznak, megszűnt a földszintes és emeletes házak közt való különbség s csakis a lakrészek száma mérvado.

¹⁾ Az adómentességben részesülő épületek részletesen a cs. kir. helytartóság ideiglenes főnökének 1851. deczember 8-án kelt hirdetményében vannak körülírva. E részletes szabályzat ismertetését mellőzhetjük.

²⁾ Ki véletlenül az illető rendeleteknek csak magyar szövegét olvassa, a szövegben mondottakat tévesnek fogja állítani. A rendelet 4. §-a ugyanis így szól: »Bérjövedelem után az épületek következő városokban vettnek adózás alá: Pest, Buda, Pozsony, Sopron, Kassa és más helyeken, melyek később névszerint fognak kijelölteni, hol az épületek használata bérbeadás útján kezeltek.« — De a német és hitelesnek tartandó szöveg nem ezt mondja, hanem egész másképp intézkedik. A dült betűkkel szedett szöveg német szövege így szól: »Wo die Benützung der Gebäude im Wege der Miethe vorwaltend stattfindet.« Különben az egészet nem annyira önigazolásul, mint inkább jellemzésül említettük meg.

³⁾ Az eljárást a cs. kir. pénzügyigazgatóság 1852. január 1-én kelt hirdetése szabályozza.

Lakrész alatt a lakásul tényleg használt vagy használható helyiségek értendők. Ilyennek nem tekintethetnek: konyhák, pinczék, padlások — kivéve a padlás-szobákat — istállók, csűrök, stb., továbbá föltételesen az iskolahelyiségek, műhelyek, hivatalos helyiségek t. i. abban az esetben, ha azok nem kibérelt helyiségek.

A legmagasabb, vagyis az első osztályba a 30—35 lakrészszel bíró emeletes lakházak tartoznak. Az adótétel 30 frt., mely azonban minden további öt lakrész után két forinttal emelkedik.

A második osztályba tartoznak a 30—35 lakrészszel bíró földszintes és 28—29 lakrészből álló emeletes lakházak. Az adótétel 25 frt., mely azonban földszintes épületeknél minden öt lakrész után egy-egy forinttal emelkedik.

A legutolsó, vagyis a XII/c. osztályba tartoznak az egy lakrészes házak, melyek évenként 15 krajczárt fizetnek ppénzben.

Az épületek ideiglenes adómentessége iránt a cs. kir. helytartóság ideiglenes főnökének 1851. június 30-án kelt rendelete és 1851. július 7-én kelt hirdetése intézkedik. Az előbbi rendelet házbér és házosztályadó alul való ideiglenes mentességet biztosít Budán és Pesten és kerületi kormányhatóság székhelyét képező minden városban 1. az újonnan emelt épületeknek, 2. a romladozott állapotuk miatt teljesen lebontott s újra épített házaknak, végre 3. azon épületeknek, melyek még beépítetlen telekrészen való építkezés vagy még nem létező emelet felrakása által nagyobbíttatnak. A kettő és három alatt említett épületeknek az ideiglenes adómentesség minden szabad kir. városban biztosíttatik. Egyéb helyiségekben azonban ideiglenes adómentességnek nincs helye. Az adómentesség a teljesen újonnan emelt épületeknél tíz, az újra felépített és nagyobbított épületeknél azonban nyolcz év, azzal a különbséggel, hogy az utóbb említett épületeknél csak az új épületrész esik adómentesség alá. Az adómentességben való részesítés föltétele az, hogy az építés befejezésétől számított hat hét alatt az illetékos hatóságnál kérelmeztessek. A hirdetés az utóbbi hadi események alatt elpusztult vagy megrongált házaknak biztosít a szükségessé vált építkezés, illetőleg javítás mérve szerint változó tíz, hat és három évre terjedő ideiglenes adómentességet, a mennyiben azok az 1853. év folyamán újra építtettek, illetőleg teljesen kijavíttattak.

Ugyancsak az 1851-ik évben az országos pénzügyigazgatóság október 17-én kelt rendeletével szabályoztatott az osztályadó alá tartozó házakban előálló tárgyi és személyi változásoknak nyilvántartása. E szabályzat részleteit figyelmen kívül hagyhatjuk. Itt csak lényegileg arról van szó, hogy az adótárgyakban, illetőleg az adózók személyében előálló változásokat ép a miatt, hogy azokat a hatóságokat nyilvántartassák s az épület-kataszterbe bejegyezhessek, az illetőknek be kell jelenteni.

A *személyes kereseti adót* ugyanazon rendelet szabályozta, mely a legideiglenesebb földadót állapította meg.

Érdekes lesz, ha közöljük az adó indokolását (rend. 9. §.) nyelvünknek inkább megfelelő szövegezéssel. »Miután minden állampolgár köteles személyes keresetének megfelelő részével az állam szükségleteihez járulni, de mivel a keresetadó, mely a többi korona országokban a személyes keresetet terheli, ebben az országban részben a fejadóval zavartatott össze, részben pedig egyes keresetet nyújtó tárgyakra igen különböző adótételekkel szabotott meg, mi lehetetlenné tette, hogy ez az adónem az egyes községek közt igazságosan osztassék fel, e miatt e korona ország minden lakosa, ki a tizenhatodik évet már elérte, az 1851-ik évre személyes kereseti adót lesz köteles fizetni.« Mely személyes kereseti adó azonban tényleg fejadó, habár más név alatt jelentkezik is, min épen nem változtat azon indokolás és tény sem, hogy »mivel a személyes keresetre való képesség a képzettség foka, a helyi és egyéb viszonyok szerint, melyek közt a foglalkozás gyakoroltatik, változik, a személyes kereseti adókat illetőleg osztályzatok állapíttatnak meg.«

I. Osztályzat.

1. Házas zsellérek, kertbirtokosok és napszámosok:

a) falvakban — frt. 20 kr.

b) városokban és mezővárosokban .. — » 40 »

2. Gyárakban, kereskedelmi vagy iparos vállalatokban, mezőgazdaságnál alkalmazott legények és segédmunkások, a mennyiben saját háztartásuk nincs:

a) falvakban — » 30 »

b) városokban és mezővárosokban .. 1 » — »

3. Cselédek:

- a) falvakban — frt. 20 kr.
 b) városokban és mezővárosokban — » 30 »

4. Az ebbe az osztályba tartozó adókötelezettek nejei, gyermekei és testvérei, ha az adóköteles családfővel közös háztartásban élnek és ha önálló keresetök nincs:

- a) falvakban — » 20 »
 b) városokban és mezővárosokban — » 30 »

II. Osztályzat.

1. A mezőgazdák, kiknek földbirtoka 50 holdat meg nem halad, továbbá a saját háztartással bíró segéd munkások 1 » — »

2. Köz- és magánhivatalnokok, továbbá egyházi javadalommal ellátott lelkészek, végre a honoratiorok, mint okleveles ügyvédek, mérnökök, orvosok, sebészek, gyógyszerészek és bábák 3 » — »

3. Nyugdíjazott köz- és magánhivatalnokok, az államnak, rendeknek, községeknek, nyilvános intézeteknek, társaságoknak vagy magánosoknak tényleges szolgálatában álló szolgálói, végre a segédlelkész és magántanárok 2 » — »

4. Az államnak, rendeknek, községeknek, stb. nyugdíjazott szolgálói 1 » — »

5. Iparosok és kereskedők:

- a) falvakban 1 » — »
 b) a szabad kir. városokban és mezővárosokban 3 » — »
 c) Buda-Pesten 6 » — »

Az ebbe az osztályzatba tartozó adókötelezettek nejei, gyermekei és testvérei, ha az adóköteles családfővel közös háztartásban élnek és ha külön keresetök nincs, a családfőre szabott tétel felét fizetik.

III. Osztályzat.

Ide tartoznak mindazok, kik a megelőző két osztályba nem soroztattak. Ezen adókötelezettek adótétele a megelőző évenyenes adójához képest állapittatik meg s e szerint fizetnek:

- | | |
|---|----------|
| 1. 100 frt. egyenes adónál | 4 frtot. |
| 2. 100—200 frt. egyenes adónál | 6 » |
| 3. 200—500 » » » | 8 » |
| 4. 500 frtot meghaladó adónál | 10 » |

A családtagok a már említett feltételek mellett a család-főre szabott tétel felét fizetik.

Az adó alul mentesek 1. a tényleges szolgálatban álló katonák, 2. azok, kik az országban egy évig még nem tartózkodnak, 3. az alamizsnából élők és azok, kik szegénységi segélyben részesülnek, 4. a kolduló és a betegápolással foglalkozó szervezetek tagjai, 5. a pénzügyőrség legénysége.¹⁾

Már itt említjük meg, hogy 1855-re a falusi kereskedőkre és iparosokra kirótt 1 frtos tétel 1, 2, 3, 4 frtos tételekre változtatott át, a nélkül azonban, hogy megállapított volna, hogy mely esetekben és mily körülmények közt alkalmazandó az egyik vagy másik tétel.²⁾

Ezt az adót, mint már fent említettük, a jövedelemadóval terheltek a jövedelemadóba beszámíthatták.

Az adót hat egyenlő részletben kellett befizetni.

A jövedelmi kataszteren alapuló *földadó*ra fektették a fősúlyt. Ettől várták és szedték is be tényleg a legnagyobb jövedelmet. Az adószabályozás tulajdonkép ezzel is indult meg.

Már említettük, hogy az 1849. október 20-án kelt nyílt parancs kilátásba helyezte az állandó földadó-katasztert és a míg ez elkészülhet, az ideiglenes katasztert. Ezen kataszter elkészítésének alapelveit az 1850. márczius hó 4-én kelt császári nyílt parancs állapítja meg. S a kataszteri munkálat elvei tulajdonkép a fontosak s ezek döntők arra nézve, hogy az adó megfelel-e vagy sem az igényeknek. Az ideiglenes földadó-kataszternél pedig az alapelv nem az volt, hogy az pontos és tökéletes legyen, hanem hogy minél előbb elkészüljön s legalább némi türhető alapot nyújtson az adó kivethetésére.

Jelenleg mindenki tisztában van azzal, hogy a földadó-kataszteri munkálatoknak csak egy minden tekintetben hasznavehető és megfelelő része van s ez az a rész, mely a területet állapítja meg. De a terület pontos megállapításáról már

¹⁾ Az országos pénzügyigazgatóság 1852. július 27-én 38.003. sz. a. kelt hirdetése »Az utánnézőtől (Respicient) [talán felügyelő] kezdve lefelé.«

²⁾ Az orsz. pénzügyigazgatóság 1854. okt. 28-án 28.934. sz. a. kelt hirdetése.

előre is lemondtak s ezt az állandó kataszteri munkálatnak tartották fenn. Előre kijelentették, hogy az ideiglenes kataszteri munkálat a már létező fölmérések fölhasználásával fogantatosítandó. A vonatkozó utasításban ¹⁾ (50. és 63. §§.) részletesen megállapíttatnak a fölhasználendő mérési munkálatok s azok beszerzésének módja. Ott, a hol hasznavehető fölmérések beszerezhetők nem volnának, csak a dűlőket kell fölmérni, az egyes földrészleteket pedig csak akkor szabad és kell fölmérni, ha azoknak bevallás által megállapított összterülete s a dűlőnek területe közt lényeges eltérések forogának fenn. Ebben az esetben az illetőket meg is birságozták.

Ép úgy, a mint a munkálat nem törekedett a terület pontos megállapítására, nem is törődött sokat az adóalapul szolgáló tiszta jövedelemnek arányos megállapításával, habár az arányos megadóztatást hangsúlyozták is. Azt talán emlitenünk sem kell, hogy a tényleges jövedelem kiderítését célba sem vették, mert ebben a nagy hibában tulajdonkép minden földadó-kataszteri munkálat szenved. S a tényleges jövedelem kiderítésének nincs is semmi értéke. Igaz lehet a fogantatosítás pillanatában, de valótlan esetleg már a legközelebbi időben, mindenesetre attól a perctől fogva, a melyben a jövedelmet befolyásoló tényezők akár előnyös, akár hátrányos változásokon mentek át s e tényezők közt nagy szerepet visz maga a gazda.

Az 1850. márczius 4-én kelt nyílt parancs mondja is: »*A tiszta telekjövedelem* (mely t. i. kiderítendő és megállapítandó) azon jövedelmezésből áll, melyet a telekbirtokos azon termőfelületből, mely övé, a művelés azon neme szerint, melyben az létezik, *a községrszerte divatozó gazdálkodási rendszer alkalmazása mellett*, közönséges termékenységu éveken *húzhat*, miután a föld megművelésére, vetésére, a termékek gondviselésére és learatására szükséges és *községrszerte divatozó* kiadások levonattak.«

Mint ebből látjuk, a jövedelem megállapításánál a községben általánosan szokásos gazdaságvitel képezi a kiindulási alapot s a központot. Mondja is az utasítás, hogy a községben általában szokásosnál jobb vagy rosszabb gazdaságvitelre semmi tekintettel sem kell lenni s a földek osztályba soro-

¹⁾ Utasítás a föld termésének és hasznának föl vételére. A polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos 1850. június 6-án kelt hirdetésének melléklete.

zásánál a szomszéd községek mellőzésével is kizárólag csak a község viszonyait kell szem előtt tartani, különben az osztályok számát nem kell nagyon szaporítani, csekélyebb eltéréseket általában figyelmen kívül kell hagyni.

Országos arány létesítésére, úgy mondhatnók, nem is gondoltak. A már többször említett pátenz 8. §-a világosan mondja, hogy a jövedelmi becslések az »igazságos és elfogulatlan« becselő biztosok által úgy fognak megállapíttatni, »hogy a hozzájuk utalt és a határos járások községei közt megállható arány létesíttessék«. — Az utasítás V. fejezete ennek az elvnek megfelelőleg intézkedik is. A biztos köteleossége, hogy helyes arány létesíttessék a járásában levő összes községek közt s ebből kiindulva állapítja meg az egyes községekben a nyers és tiszta jövedelmi kimutatásokat. A felügyelő gondoskodik arról, hogy ezen arányosság meglegyen az alája rendelt biztosok becslési munkálataiban s ezeket a biztosokkal tartott értekezlet után megfelelőleg ki is igazíttatja. A kormányhatóság átvizsgálja a beérkezett összes tiszta haszon-kimutatói eredményeket, különösen összehasonlítja a hason vidékek és kerületek és a kerületek és vármegyék viszonyait s esetleg fölvilágosításokat kér. Az utasítás ugyan nem mondja, de magától értetődik, hogy kiigazításokat is eszközölthet. — A kormányhatóság által átvizsgált és megállapított kimutató a földadó-kataszter főigazgatósága útján kerül a pénzügyminiszterhez jóváhagyás végett. Látjuk tehát, hogy az arányosság létesítése nemcsak korlátolt, hanem egyoldalú és önkényes is vala.

Ha még meggondoljuk, hogy szükségesnek tartották a kataszteri felvételnél közreműködő felügyelőket, becselő biztosokat és segédeket különös buzgalomra serkenteni s azon köztisztviselőket, különösen az állami és alapítványi jószágokon alkalmazott tiszteket arról biztosítani, hogy a kataszteri munkálatoknál való alkalmaztatásuk nemcsak hátrányukra nem leend, hanem az annál teljesített kiváló szolgálat további szolgálati alkalmaztatásuknál különös ajánlatukra szolgáland,¹⁾ könnyen megérthetjük azon kifogásokat, melyeket még azok is tettek a kataszteri munkálat ellen, kik máskülönben az annak alapul szolgáló elveket helyeselték s a földbirtok adta jövedelem megadóztatására igazságos mértéknek elismerték s a kik főként

¹⁾ V. ö. A polg. ügyekben teljhatalmú cs. kir. biztosnak 1850. június 8-án kelt hirdetését.

az aránytalanságot hangoztatták. Igaz, hogy a pátens a munkálat teljes befejezése és közzététele után való időre kilátásba helyezte a felszólamlási jogot, de ez az aránytalanságon nem sokat változtatott s a felszólamlási jog, mely a kincstárnak is fentartatott, a kataszteri jövedelem emelésére használtatott. S ez az aránytalanság az egyes vidékekre annál súlyosabban nehezedhetett, mivel már a pátensben megállapított, hogy évenként fog megállapítani a tiszta jövedelem azon százaléka, melyet az állam szükségleteihez képest fizetni kellend.

Meg kell még említenünk, hogy a kataszterben csakis a birtokos személyében és a birtok terjedelmében előállott változásokat kellett nyilvántartani s figyelmen kívül hagyták a míveléságakban történt változásokat.

Különben is az adó terheli a földbirtoknak a kataszteri becsüvel megállapított tiszta jövedelmét, minden tekintet nélkül a birtokos személyes vagy dologi kötelezettségeire. Csak az elemi csapások adnak jogot az illető év adójának teljes vagy részletes leírására. Adómentesek: a terméketlen hegy-ségek, kőszirtek, közutak, folyók és csatornák, nemkülönben az épületek és udvarhelyek területe, továbbá a temetkezési helyek, mig e rendeltetésnek szolgálnak.

Már említettük, hogy az 1853-ik közigazgatási évre a földadót az ideiglenes kataszteri munkálat alapján vetették ki és szedették be. Az ezt elrendelő 1853. május 2-án kelt nyílt parancs az állami adót az állandó kataszter mérvének megfelelőleg az adólábat a tiszta jövedelem 16⁰/₀-ában állapította meg. Egyidejűleg az erdei haszonvétel megszűnt jövedelemadó tárgya lenni. — Horvát-Szlavonországokban azonban az ideiglenes földadó-kataszteren alapuló földadó csak 1853. november 1-sejével lépett hatályba és az 1854-ik közigazgatási évre az adóláb 12¹/₃⁰/₀-ban, az 1855-ik közigazgatási évre azonban már 16⁰/₀-ban határozott meg. Erdélyben a földadó-kataszter érvénye 1854. november 1-én kezdődött s adóban a tiszta jövedelem 10⁰/₀-át kellett fizetni.

Eddigi ismertetésünkben csak azt az adólábat vagy adótételt említettük meg, melyet állami adóban kellett vala fizetni és a mely egészen az 1859-ik évig változatlan is maradt. De az állami adón kívül fizetni kellett országos és földtehermentesítési pótlékot, melynek mennyisége mondhatjuk évről-évre változott.

Magyarországot az abszolút hatalom által megállapított

terjedelemben nézve, volt az országos pótlék minden adóforint után 3 kr., a földtehermentesítési pótlék 9 kr. — A pénzügyigazgatóság a földadót illetőleg 1853. június 18-án kelt hirdetményével a földadónak a kataszter alapján történt újabb kivetése folytán az országos pótléket $2\frac{3}{4}$ krra, a földtehermentesítési pótléket $8\frac{1}{4}$ krra szállította le.

Az 1854-ik évben az országos pótlék nem az egész országra azonos összegben, hanem helytartóságokint $3\frac{1}{2}$ krtól 5 krig változó összegben állapítottatott meg minden adóforint után, a földtehermentesítési pótlék 10 krra emeltetett.

Már az 1855-ik évben mindkét pótlék összege helytartóságokint változott s volt az országos pótlék $3\frac{1}{4}$ —5 kr., a földtehermentesítési pótlék pedig 10— $11\frac{3}{4}$ kr. minden adóforint után.

Az 1856-ik évre az országos és földtehermentesítési pótlék együtt általában 21 krrban állapítottatott meg minden forint után, az 1857. évre azonban már 40 krrban, mely azonban az év folyamában 36 krra szállítottatott le, tekintettel arra, hogy ekkor már a községi felszólamlások folytán a kataszteri tiszta jövedelem és vele együtt az adó is jelentékenyen emeltetett.

Újabb pótlékleszállítást hozott az 1858-ik év, a mennyiben az $34\frac{3}{4}$ krrban állapítottatott meg, a kassai helytartóság területének kivételével, hol megmaradt az 1857-ik év mérvén.

Az 1859-ik évben már a pengőpénzt az osztrák érték váltotta fel s ehhez képest állapítottatott meg az országos és földtehermentesítési pótlék adóforintonként $57\frac{1}{2}$ krrban és a kassai helytartóság területén 60 krrban.

Már jeleztük, hogy az 1859-ik évvel az egyenes adók kivetési kulcsát megváltoztatták. Az olasz-francia háború rendkívül emelvén az állami szükségleteket, erre való tekintettel az 1859. évi május hó 13-án kelt császári rendelettel rendkívüli pótlék kivetése és beszedése rendeltetett el már az 1859-ik év második felére. E rendkívüli pótléket a földadónál és a házbéradónál az állami adónak $\frac{1}{6}$ -ában, a házosztályadónál felében, a jövedelmi adónál $\frac{1}{5}$ -ében állapították meg. A személyes kereseti adó, valamint az állami adósságok szelvénykamata-adója ezen rendkívüli pótlék alul mentes maradt.

Az 1866-ik évben volt a rendkívüli pótlék a házbéradónál a rendes adónak $\frac{2}{6}$ -a, a jövedelmi adónál $\frac{2}{5}$ -e, a földadónál $\frac{3}{12}$ -ed része, a házosztályadónál $\frac{3}{4}$ -e.

DR. PÓLYA JAKAB.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Szeptember hó.

1-én. Az új iparbank az újpesti Schöniichen-féle hajógyárat megvenni szándékozik és opciójogát érvényesíti. A leszámítoló bank állítólag már szerződést kötött Schöniichen özvegyével és a Hartmann-féle gyárat is megvette.

2-án. Az ipartanács megnyitása. Első tárgyalási tárgy az ipari raktárszövetkezetek eszméje.

A vidéki malmok értekezlete a fumei és trieszti szállítási díjakat liszt és gabonára vonatkozólag egyenlőkké kívánja tenni. Egy héttagú bizottság fogja a kereskedelemügyi miniszternek a kérvényt átnyújtani.

A Vöröstorony-szoroson át építendő vasut létesítése tárgyában folyamodnak az erdélyi érdekeltek.

A baden-badeni vasuti értekezleten egy nemzetközi szállítási biztosítási szövetkezetet akarnak alakítani.

A honvédelmi miniszter a fegyvergyár elleni eljárását indokoló közleményt bocsátott ki.

3-án. A németalföldi életbiztosító-társulat Budapesten fiókot nyit (Tolnay Lajos vezetése alatt).

Londonban egylet létesült igazságtalan strikeok ellen.

Budapesten át Triesztbe nagyobb ezüstszállítás ment végbe a kelet számára.

4-én. Az ipari raktári szövetkezetek alakítása az ipartanácsban elfogadtatott. Tárgyalásokat fognak indítani az új iparbankkal és az annak idejében létesítendő zálogintézettel.

A szőlőriumgyártás érdekében Horvátországban mozgalmat indítanak az adótörvény ellen.

Az osztrák-magyar bank a kamatlábat egy fél százalékkal emelte, leszámítolásnál $4\frac{1}{2}\%$ -ra, kézizálog-kölcsönöknél $5\frac{1}{2}\%$ -ra.

5-én. A pesti magyar kereskedelmi bank félévi mérlege fényes eredményt mutat. Nyereségek: Átvitel 0'239, kamat 0'5, épületek 0'011, zálogüzlet 0'160, provízió 0'111, valuták 0'04, papírok 0'06, fiókok 0'057, hitelrészések 0'002, váltóház 0'035, összesen 1'217 millió ft. Terhek: fizetések 0'034, költségek 0'08, adó 0'068, leírás 0'033, hivatalberendezési leírás 0'003, összesen 0'238 millió ft. A félévi tiszta nyereség tehát 0'738 millió ft. (= $18\frac{42}{100}\%$ pro rata temporis), mihez még az átvitt 0'239 millió ft. hozzáadandó. Rendelkezésre áll tehát 0'978 millió ft.

Drezdában a kőbányai sertésre vonatkozólag fennállott tiznapis vesztégzárt megszüntetik (megkivántatik a származási bizonyítvány,

az állatorvosi vizsgálat Bodenbachban vagy Teschenben, zárt kocsik átrakodás nélkül, a vágóállomáson mindjárt az érkezés utáni levágás).

6-án. A *monarchia vámbevétel*ei 1890. első felében 21 millió frt. (1971 mult esztendőben) és pedig 11'532 arany, 9'372 ezüst, 0'099 papiros (mult esztendőben 12'982, 6'591, 0'097).

Aradon az *ipari szövetkezetek* közgyűlést tartanak.

A *győri szeszgyár-részvénytársulat* hamuszirgyárt épít, a kőolaj-finomítógyár berendezését elhalasztották.

9-én. A kereskedelemügyi miniszter a *nyers szesz szállítási díjait* a belföldi forgalomban leszállította 1—200 kilométerig 0'11 kr., 201—400-ig 0'09, 401-től tovább 0'06 kr. (kilométerenkint 100 kilogramm után) és 3 kr. kezelési díj 100 kilogramm után (a szállítási adóval együtt). Legkisebb mennyiség 10.000 kilogramm.

11-én. A *Levante-forgalom tárgyában* tartott értekezletnél közös megállapodásra jutottak, azonban a Lloyd igazgatóságának jóváhagyása még fentartatott.

Az *általános francia vámtarifa* a kereskedelmi tanácsban elkészült és a minisztertanács elébe terjesztetik. Főelv a tarifa tételeit emelhetni olyan államok ellen, a melyek nem nyújtanak kedvezményeket Franciaországnak.

Heim és Baron czég üveggyárát Eszéken *részvénytársaság*gá alakították át.

A *magyar szarvasmarhát* a bécsi földmívelési kiállításról visszaszállítják és vészmentesnek találják.

12-én. A *sértésbeviteli tilalom* Németországban nemsokára meg fog szűnni.

Leimdörfer fia fakeskedő czég fizetéseképtelensége. 240.000 frt. teher, 80.000 frt. vagyon.

A szerbek részéről Salonichi javára adott *kedvezményes szállítási díjak tárgyában* a Dunagőzhajózási társulat a külügyminiszterhez folyamodott, hogy kísértse meg a Belgrádon át irányuló forgalom javára hasonlót kieszközölni.

A Duna magas vízállása folytán *beszüntetett forgalom* Regensburgnál megint megnyílik.

A *budapesti kereskedelmi kamara* panasza folytán a kereskedelemügyi miniszter a tutajok számára több rakodóhely fentartását rendelte el.

13-án. *Fiumében Fratelli Puecher-Passavali czég* selyemfonót alapított.

A *fruska-gorai ezüstbányát* Plavsics eszéki keresk. kamarai titkár 20.000 frtéért megvette.

A *regélváltási munkálatok* 13.000 községgel befejeztettek és csak 800-al van még hátra az egyezség. A pénzütalványozások pedig lassan mennek végbe, 220 millió forintból csak 30 milliót utalványoztak ki.

14-én. A *herendi porcellángyárat* a kereskedelemügyi miniszter pénzbeli támogatásban részesítette, mivel az a kőedénygyártást megkezdte.

A *zónatarifa* augusztus havi eredményei nagyon kedvezők. A szállított személyek száma 1,665.174 (mult esztendőben 1,369.457), melyből 691,390 a távolsági forgalomra (680,285 ellenében) és 993,824 a szomszéd forgalomra (689,172 ellenében) esik. Bevétel-többlet 18,885 frt.

Az *erdőtulajdonosok* felhívtnak, hogy a mennyiben új erdők létesítése céljából ingyen kiszolgáltatandó csemetékhez akarnak jutni, forduljanak kérelmökkel a földmívelésügyi miniszteriumhoz.

A *vaskapui munkák* megkezdése. Ünnepe a miniszterelnök és a szerb miniszterek jelenlétében.

Brombergben a *magyar sertés bevitelét* megint megengedték.

A *temesvári répatermést* a hatvani cukorgyárnak engedték át, mivel a temesvári gyár tökehiány miatt még nem alakult meg. Az alakulás a jövő esztendőben fog végbemenni.

15-én. *Balázsfalván takarékpénztár* alakul.

16-án. A *statisztikai hivatal* már most közzéteszi az augusztus havi gabona- és liszt kivitelre vonatkozó kimutatást. Ezentúl minden hó 16-án meg fognak jelenni az előző hónapi kiviteli adatok. Kivitetett: búza 1'156, rozs 0'283, árpa 0'003, tengeri 0'045, liszt 0'318 m. m.

A *somogyi-barcs-szobbi vasút* bejárása.

A *szerb miniszterekkel való találkozás* barátságosabb eljárást fog maga után vonni.

Drezdában megengedik a *magyar sertés bevitelét*.

17-én. A *kassa-oderbergi vasút öt havi bevétele* nagyon jó, az üzlettöbbség 1'38 m. frt. (16'22⁰/₁₀₀-al több, mint múlt esztendőben).

A *magyar hajógyár megalakulása*. A Ruston-gyár fiókját Újpesten 100.000 frtért megvették és két telket megszereztek.

Epstein és Wilhelm budapesti kézműczég bukása.

Franziaország búzatermése 10'436 millió hektoliter.

A *magyar jelzálogbank* félévi mérlege nagyon kedvező. Tiszta nyereség 747.036 frt. (12¹/₂⁰/₁₀₀ aranyban pro rata temporis), a legnagyobb a társulat fennállása óta elért haszon.

A kereskedelemügyi miniszter erélyes eljárása Nyitra, Tornócz, Surány, Szomorfalva és Léván a *gabona gyors elszállítása* ügyében.

18-án. A *magyar leszámítoló- és pénzváltó-bank* félévi mérlege. 583.373 frt. tiszta nyereség (10'19⁰/₁₀₀ pro rata temporis). A konzorciális nyereségek nincsenek ebbe befiglalva.

A kolozsvári szőlőkben a *Peronospora viticola* mutatkozik.

A kereskedelemügyi miniszter szabályozta a *bányavasutak engedélyezési eljárást*.

19-én. A *magyar fegyvergyár Löwe-czég kiegészési ajánlatát* (66³/₄ frt. minden részvény után) nem fogadta el és esetleg pert indít ellene.

Nagyváradon egy gazdasági iparbank alakult 150.000 frt. tőkével.

A tőzsdekamara az *esti tőzsde megnyitását* október 6-ára tűzte ki.

20-án. A magyar kormány a *vaskapui ünnepélyek* alkalmával megbeszélte a szerb miniszterekkel a *sertéstilalmi ügyet és a bevételt meg fogja engedni*, úgy mint június 10-dike előtt szabad volt. A kőbányai vesztegintézet tehát jövőre is fenn fog állni.

21-én. A *magyar földhitelintézet* 4⁰/₁₀₀-os *vízszabályozási záloglevelekből* eddig 12—13 millió frtot tevő kölcsönt utalványozott ki, de a záloglevelek csak kedvezőbb árfolyam mellett bocsáttatnak ki.

22-én. A *Franklin magyar irodalmi intézet és könyvnyomdátársulat közgyűlése*. Tiszta nyereség 64.225 frt. Osztalék 54.000 frt. (13¹/₂ frt. egy-egy részvény után), 10.276 frt. jutalék az igazgatóság, irodalmi tanács és tisztviselők számára, 1.775 frt. új számlára.

23-án. A *vaskapui munkák tervezete mechanikai uton létesítendő robbantások által lesz keresztülviendő.*

A *sértésbevitel tárgyában* Szerbiával tartott értekezlet a módokat úgy szabja meg, hogy a tulságos nagy bevitel ne legyen a vásár terhére. Ezen egyezmény október 10-éig marad érvényben és akkor minden korlátozás megszűnik.

A *filloxera* Zágráb körül fellépett.

A *rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársulat mérlege*. Tiszta nyereség 1,567.418 frt. (mult évben 1,171.790). Az igazgatóság a közgyűlésnek 12% osztalék kifizetését fogja javasolni és 200.000 frt. a külön tartalékalapba teendő; 100.969 frt. új számlára vitetik át.

A *magyar fegyvergyár* október 11-ére hívja össze a közgyűlést.

24-én. *Morvaországban betiltották a magyar marha bevitelét*; vágóállatokat a brünni és olnücüi vásárra szabad hajtani. Bajorországban a sertésbevitelt Baireuthba, FÜRTHbe és Reichenhallba megengedték. Berlinbe szintén szabad a bevitel, hanem Kőbányán előbb 10 napi vesztéglést kell tartani.

25-én. A *magyar kereskedelmi részvénytársulat* alapítására a főhívást közrebocsátják; a kereskedelemügyi miniszter támogatását felemlítvén. Tőke 2,500.000 frt. (12.500 darab részvény a 200 frt.), melyből egyelőre 1,200.000 frt. lesz aláírandó.

A *magyar sertésbevitel engedélye* 21 német városra terjesztetik ki.

26-án. A *m. kir. állatorvosi tanintézet* akadémiává alakíttatik át egy negyedik osztály hozzáadása által, mihez egy Gödöllőn felállítandó mintagazdaság járul. A szervezet a király jóváhagyását megnyerte.

Az *új teherszállítási zónatarifáról* azt mondják, hogy Budapest és Szeged számára külön engedményeket tartalmaz. A személy-zónatarifa eredménye szeptember 20-ikáig folyvást emelkedést mutat.

A *kereskedelmi középiskolákra* vonatkozó javaslatokat a kereskedelemügyi miniszter a szaktestületeknek még nyilatkozattétel végett kiadja.

27-én. A *kőbányai sertéskereskedők csarnoka* évi jelentését szétküldte.

A *magyar hajó- és gépgyár* igazgatósága a kereskedelem- és pénzügyi minisztereknek a kormány pártfogását kérte.

Az *óbudai-piliscsabai helyi érdekű vasút* tárgyalásokat folytat a hadsereg-parancsnoksággal.

A *magyar államvasutak nyolcz havi bevételei* 52 $\frac{1}{4}$ millió frt. (+ 1 $\frac{3}{4}$ millió frt.).

A *szeszadó eredménye* 1889. szeptember 1-től 1890. május végeig 67,860.972 hektoliterfok, adó 18,217.896 frt. (végleges adatok).

Nagy-Szebenben a takarékpénztár, a földhitelintézet, az előleg-egylet és az Albina átvették a *nagy-szeben-vöröstoronyszorosi vasúttársulat által kibocsátandó 845.000 forintnyi elsőbbségi 5%-os kötvényeket* (50 év alatt törlesztendő) 97 frt. árfolyam mellett (200 forintos kötvényeket 194 forintért).

A *Mc. Kinley vámtarifa-bill* október 6-án életbe lép. Az Egyesült-Államokkal kötendő egyezmények (amerikai gazdasági termények szabad bevitelére iránt) határideje 1892. januárig meghosszabbított.

28-án. A *kaposvári Eszterházy-féle nagybirtoknak* a hitelbank által történt kibérlését a legfelsőbb ítélőszék jóváhagyta.

A *szesztermelés* 1889. szeptember 1-től 1890. augusztus végeig 86,061.513 hektoliterfok. Adó 24,759.837 frt. (ideiglenes adatok).

A *csáktornya-zalaegerszeg-ukki helyi érdekű vasutat* október 10-én megnyitják.

A magyar kereskedelmi részvénytársulat megalakulásának támogatása végett Fiumében Zichy Ágoston gróf kormányzó egybehívta az érdekeltek értekezletét.

29-én. Az *Adria tengeri hajózási társulat elsőbbségi kötvényeit* az aranyágió lejjebb szállása folytán már most vissza fogja fizetni; mindössze 768.000 frt., a nyereség körülbelül 100.000 frt. és az általános tartalékalapba tétetik.

A *Harmonia zongoragyár évi mérlege* kis haszonnal zárattott le.

A washingtoni képviselőház a *tarifa-bílt* 27-én véglegesen elfogadta 151 szavazattal 78 ellen.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

E hóban oly eseményt értünk meg, mely nemcsak Magyarországra nézve, hanem az egész technikus világ előtt emlékezetes fog maradni: értjük a *robbantási munkálatok megkezdését a Vaskapunál*. Az ünnepély fényét emelte a magyar miniszterelnök, az osztrák kereskedelemügyi miniszter és a szerb kormány jelenléte és a magyar kereskedelemügyi miniszternek, mint a mű megnyitójának, jelentőség-teljes beszéde. A miniszterek ezen összejövetele alkalmul szolgált a *szerb állatbehozatal* miatt történt összeütközés végleges megoldására. — A kereskedelem és ipar terén fontosabb események: az *ipartanács megnyitása* s az *iparos raktárszövetkezetek* felett való tanácskozás megkezdése; a *kiviteli kereskedelmi társaság* alapítása ügyében megindult mozgalom s a *magyar hajóépítő- és gépgyár-részvénytársaság* létrejötte. — A földművelésügyi miniszter elrendelte az állatgyógyintézet átalakítását *állategészségügyi akadémiává* gyakorlati tanfolyammal és elkészíttette az új szervezeti szabályzatot. — A pénzügyminiszter befejezte a *regalecáltság-tárgyalásokat* 13.000 községgel, úgy, hogy már csak 800 község van hátra az óriási munkából. — A kereskedelemügyi miniszter keresztülvitte a gabonakivitelre vonatkozó adatok gyors közlését az országos statisztikai hivatal útján; foglalkozik a kereskedelmi középiskolák reformjával, fáradszón a viteldíjgyű rendezése körül és legközelebb ki fogja terjesztetni a *nagy viteldíjreformot az áruszállításra is*, miután a zónatarifa a személyforgalomban fényesen megállotta helyét. — A magánüzleti életből említendő a magyar fegyvergyár-részvénytársaság törekvése a vagyron egy részét megmenteni a bukásból a részvényesek javára egyezségkötés útján, mi annyiban fontos, a mennyiben az esemény a külföldön nagy feltűnést okozott s a részleges menekülés a rossz hatást némileg csökkentené. — Fényeseknek mondhatók a hó folyamán közzétett félévi mérlegek: a kereskedelmi bank nyeresége több, mint 180%, a jelzálog-hitelbanké 121/2%, a leszámítoló banké több, mint 100% pro rata temporis és nagyon kedvező a rimamuránysalgótarjáni vasműgyár-részvénytársaság évi mérlege 120% osztalékkal. — A vasutak a magyar korona területén az év első nyolcz hónapjában 524 millió frt. bevételt mutatnak fel, vagyis 126 millió forinttal többet a tavalyinál.

Az újra megnyíló országgyűlés a gazdasági kérdések egész sorozatával (vasárnapi munkaszünet, a beteg munkások segélyezésének s a munkások baleset ellen való biztosításának ügye) fog foglalkozni. Az *1891. évi költségvetés* hiány nélkül fog legközelebb előterjesztetni.

Dr. Mandello Károly.

SZEMLE A KÜLFÖLDI KÖZGAZDASÁGI ESEMÉNYEK FELETT.¹⁾

VI. ADÓK ÉS VÁMOK.

BELGIUM-ban július elején *vámkonferencia* ülésezett, a melyen Belgium által egy *nemzetközi megegyezésre* vonatkozó előterjesztés aláíratott; egy Brüsszelben felállítandó hivatal szervezése van szóban, mely az egyes államok vámtarifáira vonatkozó minden határozmányokat gyűjti, lefordítja és egy *Bulletin international des douanes*-ban közzétéve a megegyezést aláíró kormányoknak megküldi. A Bulletin német, angol, francia, spanyol és olasz nyelven fog megjelenni; a szervezés és a hivatal működési költségei 125.000 frankra rúgnak, ez összeg közösen viseltetnék. A megegyezés 7 évre kötöttetett, Németország még nem járult hozzá.

NÉMETORSZÁG-ban az 1890. évi $\frac{1}{IV} - \frac{30}{VI}$. negyedben bevételvezetett: vámok fejében 89·5 (+ 9·3), dohány 2 (+ 0·3), cukoranyagok 25·4 (+ 0·9), cukoreladás 120·1 (+ 1·1), só 8·6 (+ 1·1), borseprű és szeszanyag 3·4 (+ 0·6), szeszfogyasztás pótlékkal együtt 29·5 (+ 4·7), sörfőzés 6·5 (0·2), visszatérítés sör után 0·8 (+ 0·1), a vámok és fogyasztási adók összege 127·2 (+ 18·4) millió марка. Bélyegilletékek: játékkártyák 0·2, váltóürlapok 1·9 (0·1), értékpapír 1·4 (— 2·5), vételi ügyletek 3·2 (— 0·6), sorsjegyek 0·1 (— 0·09), állami sorsolások 1·3, posta és távirda 52·7 (+ 2·9), birodalmi vasutak 13·7 (+ 1·0). A birodalmi pénztárba befolyt vámok és fogyasztási adók utáni *Istbevétel* a visszatérítések és kezelési költségek levonása után (1890. évi június végéig) 176·2 (+ 25·0) millió márkát tett. Játékkártyabélyeg 0·3 millió марка.

A *cukorrépaipar*-egyesület bizottsága a *cukoradó módosítását* hozta javaslatba, a közgyűlés egy rezolúciót fogadott el, mely szerint a termelési anyag utáni adó felemelése s az ezzel kapcsolatban álló kiviteli praemiumok megvonása folytán a német cukoripar a világpiaczon nem lesz képes versenyezni a magasabb kiviteli praemiummal bíró államok iparával. Az egyesület ellene van a jelenleg érvényben levő törvények megváltoztatásának, melyeknek eredménye egy évi hatályuk után még meg sem ítéltető.

Miquel pénzügyminiszter az *iparadó* reformját tűzte napirendre; a tarifátételek revíziójáról és minimális tételek leszállításáról van szó. (A polgári középosztály számára a terhek enyhítése). A közép-tétel a nagyiparosok, nagykereskedők és nagy hajótulajdonosok számára az első osztályú helyeken 288 марка, minden más helyen

¹⁾ E közlemény I—V. fejezetét lásd a »Nemzetgazdasági Szemle« szeptember havi füzetében.

216 márka, az iparosok, kereskedők, kisebb hajótulajdonosok számára az első osztályú helyeken 72, a 2-ik osztályú helyeken 48, a 3-ik és 4-ik osztályú helyeken pedig 30 márka. A középtétel kereskedők számára a 4 osztályban 24—18—12, illetőleg 6 márka, a vendéglősök és korcsmárosok számára 54—36—24—12 márka, adóköteles kézművesek számára (kik egy segéd és tanoncznál többel dolgoznak) 24—18—12, illetőleg 6 márka. A minimális tétel átlag felét teszi a középtételnek. Egy harmadára való leszállítás által már is sok panaszon lenne segítve. Vajjon egyebekben a gyengébbekben való könnyítés szempontjából a középtételeknek ipar vagy helyi osztályok szerinti újabb megállapítása ajánlatos-e, ez iránt tartózkodunk nézetünknek kifejezést adni.

Az iparadó reformja alkalmából azon kérdés is megvitatandó, vajjon nem lesz-e célirányos a *földadónak kettéválasztása* tulajdonképeni földadóra és iparadóra, a mint ez más országokban, u. m. Bajorországban, Badenben már történt. Ez esetben tehát a földbirtok tiszta jövedelmének megállapításánál a gazdasági tőke kamatai és az ipari nyereség nem számíttatnának be. A pénzügyminiszter a földadót is reformálni fogja és pedig a földbirtokos osztály helyzetének megkönnyítése szempontjából, ellenben aligha fog teljesülni a földbirtokosok azon reménye, hogy a jövedelmi adónál is előnyben részesüljenek. Sem a bevallás kötelezettsége alól nem oldhatók fel, sem pedig fundált (biztosított) birtokuk utáni jövedelmük a legmagasabb adótétel alól el nem vonható.

Az *adózási ellenőrzés melletti szeszfinomításra* vonatkozólag az ezen ipart űzők részére egy *szabályrendelet* adatott ki. A *szövetség-tanács* a következőket rendelte el; finomítatlan szesz az ipartelepről nem szállítható el. Az adózási ellenőrzés alatt álló szeszfinomító telepek tulajdonosai, a mennyiben finomítatlan szesszel akarnak kereskedni, kötelesek ezt adózási zár alá helyezni. Azon rendelkezés, hogy azon szesz, mely kivitel céljából illetőleg adóvisszatérítés vagy fogyasztási adó elengedésének igénybevétele mellett ipari vagy egyéb célokra való kiszolgáltatás céljából megadóztatás alá vonatik, nem birhat 2 súly százaléknál több albor- (csefre) olajtartalommal — a finomító telepeknél is hatályban van. Csefreolajok bevitelle a finomító telepekre el van tiltva. A finomító eljárás összes melléktermékei, melyek adómentes forgalomba hozatal céljából a telepről elszállíttatnak, előbb bejelentendők és e bejelentés hivatalosan elintézendő. Ezen adómentességre igényt tartó melléktermékeknek legalább is 75% tulajdonképeni olajtartalommal kell birniok. A finomító telep tulajdonosának jegyzőkönyvileg kell magát köteleznie, hogy minden egyes esetben, midőn fenti határozmányok áthágása bebizonyíttatik a hatóság által, végérvényesen kiszabandó és 10.000 márkáig terjedhető pénzbüntetésnek magát aláveti. A pénzbüntetéssel együtt azon kedvezmény megvonása is bekövetkezik, hogy adózási ellenőrzés alatt álló szeszt továbbra is a szabályrendelet értelmében finomíthasson, ha csak a legfőbb pénzügyi hatóság nem véli ez utóbbi rendszabályt mellőzhetőnek.

ANGLIÁBAN skót és londoni finomítók küldöttségének, mely a szeszfélek minden gallone-ja után kivetendő 6 sh. pótvám kivetése ellen protestált, miután ez által a szegényebb néposztály sujtatik és miután a bor és alkohol ugyanazon mennyisége után csak 4—6, illetőleg 10 sh. vették ki és mely bizottság német burgonyaszesz be-

hozatalát is kilátásba helyezte — Goeschen kijelentette, hogy a kormány szándékától nem állhat el. A Cobden-klub évi közgyűlésén az elnök B. Potter országgyűlési képviselő hangsúlyozta, hogy a cukor-konvenczionális törvény bukását első sorban a klub működésének köszönheti. Anglia gazdasági haladása a szabad kereskedelmi rendszernek tulajdonítható.

FRANCZIAORSZÁGBAN a rizs utáni vám 3 frankkal, a rizsliszt utáni vám 5 frankkal és a sodrott pamutfonalak utáni vám 20⁰/₀-al emeltetett. A *cukoradó törvény* a kamarában megszavaztatott. A törvény egy cikke szerint a 7 franknyi pótdíj beszédese, melynek aug. 7-én meg kellett volna szünni, 1892. évi augusztus 31-éig meghosszabbított.

GÖRÖGORSZÁGRA vonatkozólag jelenthető, hogy a *görög egyedúrási társaság* félévi jelentése szerint jul. 31-éig a monopoliumpok utáni díjak 533.941 drt. (1889-ben 522.317 drt.), kamatok és árfolyamnyereség utáni bevételek 135.159 drt. (1889-ben 191.641 drt.) tettek; az összes eredmény tehát a múlt évi 16.086 dr. áthozatal beszámításával 685.187 dr. (1889-ben 732.057 dr.) nyers bevétel. A költségek leszámítása után a netto eredmény 154.810 dr. (1889-ben 141.756 dr.) és az összes tiszta nyereség 306.056 dr. (1889-ben 352.396 dr.). Ebből 270.600 dr. 11 franknyi osztalékul (1889-ben 12 frank) a részvényesek között osztatik szét, a tartalékalap járuléka 11.395 dr., a felügyelő bizottság járuléka 22.791 dr.; a fennmaradó 1.269 dr. a jövő évi számlára vitetik át. (A társaság részv. tőkéje tudvalevőleg 10 millió frank, melyből 25⁰/₀ van befizetve. A társaság birtokában van a monopolium kölcsön 4.000 db. kötvénye, az 1881. évi 5⁰/₀-os kölcsön 245 db. kötvénye és az 1874. évi 5⁰/₀-os kölcsön 432 db. kötvénye, ezek összes értéke 175 millió dinár).

OLASZORSZÁGBAN *tőzsdeadó-törvény* van tárgyalás alatt, mely szerint 10.000 liráig terjedő szerződések után 2 lira fizetendő, mely továbbá a comptant üzletet csak a határidő-üzlet után járó adó egy negyedrésszével terheli.

AUSZTRIÁBAN *vámtanács* szerveztetett, mely 22 a kormány által kinevezett és 27 az iparkamarák által megválasztott tagból áll.

PORTUGÁLIÁBAN a pénzügyminiszter valamennyi adónak és a dohányegyedúrási áraknak 6⁰/₀-os felemelését, valamint a vámok reformját hozta javaslatba, hogy az egyensúly az államháztartásban helyreállítható legyen; a költségvetési bizottság e javaslatához hozzájárult.

OROSZORSZÁGBAN a vámfizetéseknel az átszámítási árfolyam megállapított és pedig egy ezüst rubel egyenlő 70 arany kopekkel, egy hitelrubel, vagy rubel váltópénz 65 arany kopekkel. Az 1822. évi 5⁰/₀-os kölcsön szelvényei fizetéseknel nem fogadtatnak el teljes értékben, hanem 18, 17¹/₂-ben 24, 23³³ értékben, 84 frank pedig 81⁶⁰ frank helyett. Az 1890. év első 5 hónapja alatt a vámbevételek 26⁶ millió rubelt tettek (a múlt év ugyanazon időszakában 27⁹⁶ millió r.). Azonkívül a tea utáni vám Irkutskban 2⁶ millió rubelt aranyban jövedelmezett (a múlt évben 3⁸). *Egyenes adókból* 1889-ben 138⁶ millió rubel folyt be (1¹/₀-al kevesebb, mint előirányozva volt), ebből esik európai Oroszországra 118², Lengyelországra 8⁷, Kaukázusra 3⁴, Szipériára 3⁵, Turkesztánra 3¹, Sivatagokra (Steppen) 1³, Kaspi tengermellékre 0², összesen 138⁶ millió rubel. Az európai Oroszországban befolyt 118² millió rubel következőkép osz-

lik meg: ingatlanok tulajdonosaitól 6·7, magánbirtokok után 7·1, parasztoktól 104·4 millió rubel.

Az orosz vámtarifa változást szenvedett, nagyobb emelések léptek érvénybe. Azon külföldi árúk kezelésére vonatkozólag, melyek után a vámilletékek és szállítási költségek fizetendők, következő határozmányok hozattak: 1. A vasutakon érkező külföldi árúk, vagy podgyász, a vámhivatalnak adatik át, a szállításért felmerült költségeket a vasut kezelőse a szállító levélen tartozik feltüntetni. 2. A mennyiben az előbbi fejezetben megjelölt árúk a beszállítás idejétől számítandó 30, a podgyász 40 nap alatt jogos tulajdonosa által nem vétetik át és a mennyiben a fizetendő illetékek iránt a hatósághoz jelentés nem tétetik, az esetben a vámhivatal a tulajdonos költségére háromszori felhívást tesz közzé a nem reklamált teherjavakat illetőleg. A felhívás közzétételétől számítandó, árúknál 3, podgyásznál 4 hónap lejártá után a vámhivatal megkezdi az eladást, oly árak elérésére kell törekedni, melyek a vámhivatal és a vasut követelését fedezik. 3. Az eladott javak után befolyó összegből első sorban a raktár és árverési illetékek térítettnek meg a vámhivatalnak, a fennmaradó rész a szállítást eszközölt vasutnak adatik át. 4. Ha a javak kínálata vevők hiányában nem vezetne eredményre, egy második árverési határidő tűzetik ki, mely alkalommal csakis a hatóság költségeinek fedezését kell szem előtt tartani. A befolyó összegből első sorban a költségek fedeztetnek, a fennmaradó rész a szállítást eszközölt vasutnak adatik át. b) Tiltott árúk behozatalának esetén azok rögtön megsemmisíttetnek vagy eladásra kerülnek azon kötelezettséggel, hogy azonnal a határon kiviendők.

SZERBIÁBAN a skupcsina elfogadta a külföldi sorsjegyek megadóztatását és elhatározta, német mintára egy tömeges sorsjáték rendezését 120 frankos 50.000 db. sorsjeggyel. A dohányeladás bérbeadása kedvező eredménnyel járt: Szerbiára, Belgrád kivételével, 1·05 millió frank éretett el, Belgrádban, hol a kormány az elárúsítást magának akarja fentartani, körülbelül 1·2 millió frank lesz elérhető, úgy, hogy 7·25 millió frank fog befolyjni (a mult évi 5·5 millió frankkal szemben).

A SVÉD-NORVÉG vámegegység úgy a svéd mint a norvég országgyűlés által jóváhagyatott, július 1-én hatályba lépett (a norvég képviselőház kisebbsége azt akarta, hogy az egyesség 1891. január 1-én lépjen életbe, Stang miniszterelnök ez ellen erőlesen kikelt; a svéd országgyűlés az előterjesztést már elfogadta s nem fog újból a fölött tanácskozni, a terminus megváltoztatása azonos az el nem fogadással Norvégia részéről és az egyesség felmondásával Svédország részéről; egy ily játékért nem vállalja el a felelősséget).

A norvég storthing áll az *Adelsthing*-ből, melynek tagjai közül a miniszter nyilatkozata után 50 a javaslat mellett, 35 pedig ellene szavazott, továbbá a *Lagthing*-ből, mely 29 tagból áll, ezek közül 17 balpárti; a szavazásnál a 114 tag közül mindkét részről legfeljebb 52 tag volt jelen, a kormány javaslatát keresztül vitte.

A fennálló norvég vámtarifa az 1890. jul. 1-től 1891. évi június 30-áig terjedő számadási évre vonatkozólag a storthing ezen határozata folytán következő módosításokat szenvedte:

Bevezető határozatok a vámtarifához: A rakodási és világítási díj az árúkat bevívó hajóknál minden tonna után 80 ocre, a kivitelt eszközölt hajóknál minden tonna után 50 ocre, stb. A *beviteli vám*

kilogrammonként koronákban cacao (bar és hüvely) után 0^o5, nyers kávé után 0^o30, gabonaárúk, ugymint tengeri, 2. 6. számú liszt után 0^o50, illatos folyadékok ugymint *b)* egyebek, ezek között toilette használatra szolgálók után 0^o50, gyökerek, ugymint cikória, pitypang és fehér czékla után 0^o5, szyrup, ugymint *a)* közönséges syrup vagy melasse vámentes. A *kiviteli vám* mindennemű fa után ugymint: *a)* 19 decziméternél hosszabb darabok után köbméterenként 0^o20 korona.

Svájc-ban a munkás-körökben mozgalom indult meg az élelmi szerek vámtételeinek emelése ellen. Egy Bern-ben megtartott népgyűlés a következő rezolucziót fogadta el: Az élelmi szerek és élvezeti cikkek utáni magas vámok a szövetség alkotmányával ellenkezésben állanak; a vámot a fogyasztók, nem pedig a termelők fizetik, fogyasztó azonban a népek minden egyes tagja, a kereskedelmi piacok részére termelők száma ellenben igen csekély; a vám közvetett adó, mely a szegény népet igazságtalanul terheli, az élelmi szerek és élvezeti cikkek utáni vámok, megdrágítják a termelési költségeket és káros hatással vannak az iparra a nélkül, hogy a köznépnek hasznára válnának; a nép olcsó megélhetését még inkább csökkentik, kárára vannak a táplálkozásnak és ebből kifolyólag a népesség épségének és a véderőnek; az életfentartásért folytatott küzdelem gátolja a szociálpolitikai előhaladást; ha már a vámok érvényben vannak s ha az államkormány azok jövedelmére van berendezve, úgy azok eltörlése csaknem lehetetlen és meg van nehezítve az igazságosabb bevételi források megteremtése, a fiskális vámpolitika a teremtmény demokratikus szociálpolitikának ellentéte.

Az ARGENTINI KÖZTÁRSASÁG-ban a pénzügyminiszter a vámkezelőség újjászervezése folytán 15 millió dollárnyi bevételi többletet remél. (A vámigazgató leköszönt, 1000 csempészeti eset képezi vizsgálat tárgyát).

BRAZILIÁ-ban a kormány elrendelte, hogy a vámok az összeg 200%-ának erejéig aranyban fizetendők, míg a milreis árfolyama 20 és 24 d. között ingadozik, 10% pedig aranyban akkor fizetendő, ha a milreis árfolyama 24—27 d. lesz. A kereskedelmi körök attól tartanak, hogy a bevételi vám ilyenképen emelése folytán nagyobb lesz a kockázat; ez intézkedés ugyan előnyére fog szolgálni a váltó-árfolyamnak, hathatós javulást azonban még sem fog előidézni, míg a piac papírpénzzel túl lesz árasztva.

AMERIKÁ-ban a fontos vámtételek és vámkezelési szabályok (lásd a törvénykezési fejezetben) hatása igen kellemetlen módon nyilvánult. A Berlinben székelő amerikai konzul a gyárosoktól a számítási könyvek felmutatását követeli, hogy meggyőződjen, vajjon a hitelesítés végett hozzá benyújtott fakturákban az ár helyesen van-e feltüntetve, daczára annak, hogy a gyárosok kötelesek azon esküszerinti kijelentést tenni, hogy a kitett árak helyesek. Ezen kívül az amerikai konzul minden áruból, mely az Egyesült-Államokba vitetik, 7 mintát követel (3 a maga, illetőleg kormánya és 4 az áru-becslők részére); e minták drágább árúknál csaknem az egész nyereséget abszorbeálják. Különböző berlini céghez New-Yorkból táviratok érkeztek, hogy egyelőre semmiféle árut se küldjenek az Egyesült-Államokba, míg újabb az új vámszabályok alkalmazása által szükségessé vált utasítások ki nem adatnak. Ez események a német kereskedelmi körökben a legnagyobb elégedetlenséget keltik és gyűlöltté teszik az egész amerikai üzletet. A berlini kereskedők leg-

idősebbjét fel akarják kérni, hogy a kancellári hivatal útján orvoslát nyújtassék és a mennyiben lehetséges, valamennyi iparkamarát ez ügyben követendő egyenlő eljárásra akarják rábírní.

A GYARMATOKBAN *Canadára* vonatkozólag a vámtételek egész sorozatának megváltoztatása hozatott javaslatba. Britt-Kelet-Indiában a szeszfélek utáni vámok felemeltettek. Az 5 ausztráliai gyarmat, n. m. *Victoria, Uj-Wales, Queensland, Déli-Ausztrália* és *Nyugoti-Ausztrália* közül, melyek eddig nem léptek szövetségre, Uj-Wales a szabad kereskedelemnek maradt hive, Viktoria 1866. óta védvamos politikát követett. Uj-Wales azóta jólétben emelkedett, Viktoria ellenben hanyatlott (1866-ban Viktoria bevételei 25 millióval tettek többet, mint Uj-Wales bevételei, 1888-ban pedig 25 millióval kevesebbet tesznek, 1866-ban *Viktoria* behozatala 25 millióval, kivitele 75 millióval tett többet, mint Uj-Wales-é, 1888-ban *Uj-Wales* behozatala már 75 millióval több (különbség 100 millió) a *kivitele 175 millióval több* mint Viktoria-é (különbség 250 millió); Viktoria ipara 1866-ban fejlődött volt, Uj-Wales-ben akkor nem is létezett ipar, 1888-ban már mindkét állam ipara egyenlő).

VII. AZ ÜZLETVILÁGBÓL.

A) Kereskedelem és gyarmatok.

Nagy lendület mutatkozik Afrika felosztása alkalmából az európai hatalmak gyarmatszerzési vágyában. Kérdés még, milyen módon fogják felhasználni az alkalmat, hogy a gyarmatokból a külkereskedelem emelése által hasznot huzzanak.

BELGIUMBAN, hol mint említve volt, a Kongó állam belga gyarmattá alakítottatott át, a kamara választmányának a Kongóterület kiviteli kereskedelméről statisztika terjesztetett elő. Az árukivitel 1889-ben a független Kongó területéről 4.3 millió frankra, a francia Kongóról 0.26 m. frk., a portugáliai Kongóról pedig 4 millió frankra rúgott. Ezen 8.6 m. frank értékű összkivitelnek legnagyobb része (6.1 m. frk.) Németalföldre ment. A behozatal előirányzata a folyó évre következő: 5 millió frank a kereskedőházak által csere-kereskedés céljából, 2 m. frank az állam számára (gőzösök, építkezési anyag, fegyverek, készletek, a fekete személyzet fizetésére szolgáló árúk, stb.), 1 m. frk. a missiók részére, 5 m. frk. pedig gazdasági felszerelésekre, összesen 13 millió frank, mely összeg az árúk szerint következőkép oszlik meg: 5 m. frk. kartonkelmére, 1 m. frk. élelmi szerekre, 4 millió vasuti-, gőzhajózási- és építkezési szükségletekre, 1 1/4 m. szeszes italokra, 1/4 m. fegyverekre és lőkészletekre, 1 1/2 m. pedig üvegárukra, gyapotkelmékre, stb. Bonna és Banana kikötők behozatali és kiviteli forgalma 1887-ben 959 hajóból állott, 1888-ban 1.935 hajóból 371.474 tonna tartalommal, 1889-ben 1.940 hajóból 416.506 tonnatartalommal és az 1890. év első negyedében már 443 hajóból 111.330 tonnatartalommal.

DÁNIABAN az államtanács a pénzügyminisztert felhatalmazta, hogy a szabadraktár kibővítésére 400.000 koronát fordíthasson.

NÉMETORSZÁGBAN az 1890. év első felében a gabona és a fontosabb élelmi cikkek (kávét, rizst, tojást, zsírt, bort, dohányt, állatok) behozatala tetemesen emelkedett, úgyszintén a nyers vas, nyers réz, épület- és szerszámfa, gyapot és juta behozatala is; a gyapjú, len,

kender, nyers selyem és fonálbehozatal ellenben csökkent. A kivitelről szóló értesítések szerint a múlt évhez képest különösen a cukor-kivitel nagy emelkedése szembetűnő (2,865.435 n. mról 4,533.350 n. mra). A szesz-kivitel is tetemesen emelkedett (44.761 n. mról 148.351 n. mázsára, ellenben a sör kivitele (435.065 n. mról 376.645 n. mázsára), főleg a Franciaországba való kivitel hanyatlása folytán — csökkent. Tetemes visszaesést mutat a liszt és gabona, stb. (671.570 n. mról 480.458 mra) és a friss burgonya kivitele (750.393 n. mról 403.108 n. mra), míg ellenben a burgonyaliszt (burgonyakeményítő), keményítő, cukor, dextrin, úgyszintén a só kivitele (688.625 n. mról 805.845-re) lényegesen emelkedett. A kőszén- (41,362.849 n. mról — 42,641.601-re) és a coakes, valamint a vasérc kivitele (10,866.053 n. mról 11,251.827-re) az előző évhez képest valamivel emelkedett. A vasipari gyártmányok legnagyobb része ismét hanyatlást mutat; nevezetesen a rúdvas (905.738 n. mról 539.548-ra) és a vassodronyok 860.284 n. mról — 555.437-re), ezzel szemben a vasúti anyagok (sinek, sinkapcsok, rugók, tengelyek, kerekek, stb.) és durva vasárúk, valamint a gépek kivitele ellenben némi emelkedést mutat. A szövőipar termékei többnyire nagyobb mennyiségben kerültek kivitelre mint az előző évben, nevezetesen gyapotárúk (142.664 n. m. a múlt évi 127.852 m.-val szemben), gyapjúárúk (122.111 n. m. az előző évi 110.225 n. m.-val szemben), selyem és félselyemárúk (31.102 n. m. az előző évi 29.861 n. mázsával szemben) valamint kész ruhák és pipereárúk (26.001 n. m.-ra az előző évi 23.390 n. m.-val szemben).

Az 1889. évi szeptemberben alapított *német levante-hajózási vonal* üzeme megnyitlt (részvénytőkéje $1\frac{1}{2}$ millió márka és $\frac{3}{4}$ millió m. $4\frac{1}{2}$ 0/0-os elsőbbségek visszafizetése 1895-ben kezdődik).

ANGLIA Keletafrikára vonatkozólag Németországgal fontos *gyarmati szerződést* kötött, ebben Helgoland átadása is belefoglaltatik. A tárgyalás eredményeként következő megegyezés jött létre:

1. *A német érdekkört Kelet-Afrikában a következő határvonalak jelölik meg:* a) délen a Nyanza-tó nyugati részén fekvő Rokura torkolatától a Tanganyika-tó déli részén fekvő Kilambó torkolatáig terjedő vonal; b) éjszakon: a Victoria Nyanza nyugoti partjától a déli szélesség 1. foka mentén a Kongó-államig vezető vonal, mely délről a Msumbiro hegyet kerüli meg.

2. A Nyanza-tó és a Kongóállam között, a Nyanza-tó és a Tanganyika-tó között, továbbá a Tanganyika-tavon, valamint ez utóbbi és mindkét érdekkör éjszaki határvonala között mindkét nemzet alattvalói és árui részére a forgalom szabad, *minden szolgáltatmányoktól ment.* Mind a két érdekkörben mindkét állam *missziói* részére *vallásszabadság* biztosittatik. Bármely állam alattvalói a másik állam érdekkörében való *letelepedés és kereskedelem* szempontjából *ugyanazon jogokkal* birjanak, mint az ezen érdekkört bíró állam alattvalói. Anglia minden befolyását fel fogja használni, hogy a *zanzibári szultánt* rábírja, hogy Németország javára az általa a német-keletafrikai társaságnak bérbeadott *tengermellékről lemondjon.* Ez esetben Németország a zanzibári szultánnak a déli szélesség 22 foka mentén kelet felé a 21 hosszfokig, innen északfelé ezen fok mentén a déli szélesség 18 fokával való keresztezéséig s innen kelet felé a Tschobi folyó mentén ennek a Zambeziba való szakadásáig menő területnél elvesztett vámjövodelemért csekély kárpótlást fizet.

3. A német Togo-terület és az angol aranytengerparti-gyarmat közötti határt a német előterjesztés szerint azon vonal képezze, mely a vitás Krepi vidékét oly módon vágja keresztül, hogy éjszaki része *Kpandua*l Németországgé, déli rész Pekkivel pedig *Anglia* tulajdona legyen.

4. Németország az angol érdekkör éjszaki részén fekvő *Witu* és *Somali* tartományok fölötti véduralmat Angliára ruházza át.

5. Németország beleegyezik, hogy Anglia a zanzibári szultánság fölött, a német-kelet-afrikai társaságnak bérbe adott tengerpartvidék kivételével, a protektorátust gyakorolja.

6. Anglia a parlament jóváhagyásának fentartása mellett átadja *Helgoland* szigetét a német császárnak. Az általános védkötelezettség s a német vámtörvények behozatalára határidő fog megállapíttatni, a sziget jelenlegi lakosainak szabadságában áll egy bizonyos határidőn belül az angol állampolgárságért folyamodni.

7. A többi gyarmatosítási ügyekre vonatkozó vitás kérdések a Vera gözös kiemelésére vonatkozó reklamáció, a *Walfisch-öböl* határolása s az angol *Nigger-társulat* elleni kifogások, miután megállapíttatott, hogy azokra nézve elvileg komoly nézeteltérések fenn nem iorognak, további barátságos megegyezésre tartatnak fenn.

8. A jelen egyezmény formaszertint lezárásáig, mely a leg-
rövidebb idő alatt jegyzékváltás útján fog megtörténni, Afrikában oly vállalat, mely az eddigi egyezményekkel ellentétben állana, egyik kormány által sem fog szentesíttetni.

A törvényhozás jóváhagyta a szerződést s *Helgoland* átengedése megtörtént, továbbá a parlament elé terjesztett az angol és francia kormányok közt a *neufundlandi halászati kérdésről* az 1884. év közepétől mostanáig folyó hivatalos levélváltás *Lord Salisbury* 1889. december 31-én *Waddington* francia követhöz jegyzéket intézett, melyben *Brisson* francia hadihajó parancsnokának eljárására vonatkozólag, ki az angol alattvalóktól *Keppel* szigete mellett a tengerirák-fogókat elvétette, kijelenti: »hogy a fennálló szerződések a francia hadihajókat az angol vizekben törvénykezési joggal nem ruházzák fel s Angolország nem engedheti meg, hogy a francziák a *neufundlandi* vizekben fenhatósági jogokat gyakoroljanak«. *Lord Salisbury* május 29-én ismét egy erélyes hangú jegyzéket küldött s azon reményének adott kifejezést, hogy a francia tengerésztisztek az angol alattvalók halászatának ellenőrzésétől a jövőben tartózkodni fognak, szükség esetén angol czirkáló hajók beavatkozása fog igénybe vétetni. A legújabb hírek szerint *Neufundlandban* a hangulat elkeseredett, mivel az angol parancsnok a *tengerirák (conserva)* gyárakat becsukatta. A telepítvényesek fegyverkeznek s képzelt jogaikat, ha másképp nem, hatalommal is keresztül akarják vinni. *Neufundlandban* csak egy vélemény uralkodik, az, hogy a *franciáknak* távoznioik kell. *Neufundlandnak* nyugati részében az utolsó években kutatások történtek, melyek arról tanuskodnak, hogy ott arany, ezüst, réz, ólom és szén elég nagy mennyiségben fordul elé. Több réz és szénbánya nyitattott meg, ásványok nagy mennyiségben ásatnak ki s most ott fekszenek, várva elszállíttatásukra. A francziák partjaikon nem akarnak kikötőhelyet tűrni, mert, mint mondják, ez által a halak elriasztatnak. Nem engednek fűrészmalmokat felállítani, mert állításuk szerint a por a folyón az öbölbe kerül s a vizet megrontja. A tartományi-kormány 15 évvel azelőtt *St.-Johnból* a szigeten keresztül vasutat akar építeni, melynek nyugati végpontja

a franciaia parton lett volna. A munka már erősen előrehaladt, midőn a londoni gyarmat-hivatal jelenté, hogy a munka félbeszakítandó, mivel a franciaia kormány ezen vasutat ellenzi. Az ifju neufundlandiak ezrével vándorolnak az Egyesült-Államokba s az emberek a halászfalukban éhséggel küzdenek. Azelőtt egy halász jó évben 600—800 dollárt szerzett, de a franciaia jutalék-rendszer életbeléptetése óta keresményök 250 dollárra, sőt még alább is szállt. A franciaia (nyugati) parton körülbelül 12.000 neufundlandi lakik.

Worms alállamtitkár augusztusban a parlamentnek bejelenti, hogy a *Swazi-tartományt* illető szerződés *Krüger* elnök által *aláíratott s a Volksraadnak* előterjesztetett; a szerződés lényege a Swazi-tartomány önállóságának elismeréséből áll, mint az már az 1884-iki szerződésben is elismertett.

A benszülöttek összes ügyeinek ellenőrzése és igazgatása a swazii kormány által érintetlenül hagyatott. A fehér gyarmatosok számára a Swazi tart. kormányzója és a tanács kiáltványa által vegyes igazgatás létesítettik. A fehérek közt előforduló büntügyi s polgári ügyek eldöntésére, valamint megtámadott szerződések érvényességének megvizsgálására a hollandi, ill. római jog alkalmazása céljából törvényszék szervezendő. Minden törvényesen szerzett jog a vegyes kormányzási bizottság és az összes bíróságok által elismerendő. A Transvaal köztársaság kormánya kötelezi magát, hogy az ország területének éjszaki vagy éjszaknyugati részébe nem avatkozik és befolyásával a rend helyreállítását azon terület kormányzásával fogja támogatni, mely a britt délafrikai társaságnak kiváltságlevél által neki engedélyeztetett.

Az angol kormány elismeri a Transvaal köztársaságnak a Swazi tartományon keresztül a tengerig vezető vasut építésére a Swazi király engedélyokmányával biztosított jogait, továbbá, hogy a Transvaal köztársaság szerződéseket köthet, hogy egy a tengerig, a Kosi-öböl egy pontjáig vagy annak közelében fekvő valamely pontig vezető vasut építésére s ezen ponton 10 mértföldnyi terület szerzésére engedélyt nyerhessen. Ezután határozatok hoztak annak meggátlására, nehogy a jelzett terület függetlensége, ellenőrzése és igazgatása idegen állam kezeibe kerüljön. Határozat hozott továbbá az iránt is, hogy a Transvaal-köztársaság, még megállapítandó feltételek mellett az *Orange-szabadállam*, *Fokföld-* és *Betschuana* országokkal kötendő vámszerződéshez hozzájárulhasson. Azon esetre, ha ily megegyezés 6 hónapon belül nem jönne létre, akkor a Kosi-öblöt illető egyezmény érvénytelen, a Swaziország kormánya azonban három évig s ha a felmondás 6 hónapon belül be nem következik, a 3 év lefolyása után is érvényben marad. A Transvaal köztársaságnak a vámegyletbe való belépése esetén az egység lejáratára határidő nem állapított meg.

FRANCZIAORSZÁG-ban szeptember havában egy nemzetközi termény-kereskedelmi kongresszus fog megtartatni (mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet képviselve). Tourcoingban (éjszak Franciaországban) *gyapotra határidőüzlet* lépett életbe, ezenkívül kártolyban is. Jules Ferry egy művet Tonkingról hozott nyilvánosságra, melyben *Franciaország gyarmatügyi politikáját védi*, szerinte csak 334²/₃ millió adótott ki s nem 1.000 m. s csak 9.000 ember s nem 35.000 esett áldozatul. Párisban a legnagyobb gyapjúkereskedők egyesületté alakultak, hogy magukat Angolország és Belgiumtól függetlenítsék. A vásár

szepemberben tartatik meg, a francia gyapjútermelés értéke évente 125 m. frank.

OLASZORSZÁG-ban a kereskedelem az 1890. év első felében a behozatal értékét s a vámjövédelmet tekintve, emelkedést mutat, előbbi 39% m., utóbbi 7 millió lírával. (Első helyen állanak a gabona-neműek, magvak, azután italok, cukor, korpá, fa, ökrök, tehének, olajos vetemények, lovak). Az 1890. év első felére vonatkozólag következő összehasonlítás állítható fel: Anglia 206⁹³ millió £ (— 0⁸¹ vagy — 0⁴⁰/o). Franciaország 2.253³⁹ millió frank (+ 82⁸⁷ millió vagy + 3⁸⁰/o). Olaszország 686⁵⁷ millió líra (+ 52²⁶ m. líra vagy + 8²⁰/o). Oroszország s az Osztrák-Magyar monarchiáról csak negyed évi (első évnegyed) adatok állanak rendelkezésre: Oroszország 75³² millió rubel (— 10⁶⁶ millió rubel vagy — 12⁴⁰/o), Osztrák-Magyar monarchia 150⁴⁴ millió frt. (+ 16⁹⁷ millió frt. vagy + 12⁷⁰/o). Az Osztrák-Magyar monarchiának nagy emelkedése főleg a gazdasági terményeknél mutatkozik, valamint a szövő- és ércziparnál és segéd anyagoknál is. Az év első felének *kivitele* következőleg alakult: Anglia 160⁴⁷ m. £ (+ 42³⁸ m. £ vagy + 35⁷⁰/o). Franciaország 1.822⁵ m. frank (+ 67⁵⁹ m. frank vagy + 3⁸⁰/o). Olaszország 428⁸² m. líra (— 33³³ m. líra vagy — 7²⁰/o). Az első évnegyedet illetőleg Oroszország 127⁶⁴ millió rubel (— 8⁸³ m. rubel vagy — 6⁵⁰/o) és az Osztrák-Magyar monarchia 178²⁴ m. frt. (+ 11⁷² m. frt., vagy + 7⁰/o).

Anglia *nyers mérlege* csökkent, ellenben Franciaország- és Olaszországé nagyon emelkedett (ennek Olaszországban bankok bukásai s az elégtelen bor- és selyemtermés voltak okozói).

Egy olasz-keletafrikai társulat alakítása terveztetik (20 millió lírával ³/₁₀ befizetéssel), e társulatra bizatnék a Bedouin fok s Kis-mayo város közti terület igazgatása, az Imp. brit. Eastafrican Society-vel együtt 6⁰/o-os állami biztosíték mellett a haszonban való részesüléssel.

Mindenekelőtt 13 állomás létesítendő (Zanzibár, Kismayo, Jumbo, Bardera, Ganane, Brava, Merka, Magadéscho, Warscheck, Meregl, Obbia, Gherad és Nogal). E társaságra ruháztatnának a zanzibari szultánnál s más a Somali tartomány főnökeivel kötött szerződések is; ezen terület hossza 1.200 kilométer.

Az olasz gyarmat Massauah a Vörös tenger mellett jelentőségre tesz szert. Kereskedelmi forgalma 1889-ben 12⁹⁴ millió líra. (Fő-árúk: sör, szesz, cukor, bor, gyapot és lenárúk, faárúk, liszt, gabona, stb. mely árúk részben Trieszten, részben Olaszországon át érkeznek.

AUSZTRIÁBAN a *Levante-forgalom* védelmére (a német verseny ellen) mozgalom indult meg. Ausztriai közalajfinomítók értekezlete egyenlő elárúsítási feltételek megállapítását, egy központi elárúsító hely felállítását és egy egylet alakítását határozta el. A bécsi *nemzetközi gabonavásár* nagyon látogatott volt, mérsékelt üzletek köttettek. A bécsi gabonatőzsdének kibővítése mezőgazdasági börzévé megtörtént. A bécsi zab-ring nagy nyereség nélkül feloszlott.

PORTUGÁLIA külkereskedelme kezdetben, az első negyedben a mult évvel szemben, főleg a gabona-behozatal csökkenése folytán hanyatlott. Az angol-portugál gyarmatügyi egyenlenségek következtében Németország részvétele a portugál kereskedelmi forgalomban növekedett. Dél-Afrikában Mossanides (nyugati tengerpart) kikötőhelytől a Chella fensikra 137 millió márka költséggel egy

175 km. hosszú vasut terveztetik a tengerparttal való összeköttetés s a gazdasági termények értékesítése céljából. Svájc a Delagoa-vasut ügyében elvállalta a döntő bíró szerepét Anglia, Amerika és Portugália között s jogászokat jelölt ki, kik a Portugália által fizetendő kárpótlás nagyságát megállapítják.

ROMÁNIA és Németország közt a kereskedelmi egyezség felmondott (mi által az 1891. június 21-én hatályát veszti); 1892. évre, mely kereskedelmi bolygó csillag-évnek lett elnevezve, szabad kezét akarnak maguknak biztosítani (mivel az 1887. évi I/III-iki pót-egyezségben meg van határozva, hogy ha Románia ezen egyezség érvényességének tartama alatt 1877. október 14-től kezdve 1891. év július 10-ig egy harmadik nemzettel egyezményt kötne, ezen egyezmény pótlékaival együtt önmagától hasonló időtartamra meghosszabbítottnak tekintendő). [Az 1877. október 14-én kelt egyezség egy ugynevezett tarifa-szerződés.] A Svájcczal kötött kereskedelmi szerződés is, mely 1891. 10/VII-én jár le, felmondott. A kamara a Szerbiával kötött kereskedelmi szerződést elfogadta. Az olasz és belga kereskedelmi szerződés (mely 1891. I/III. jár le) felmondott.

Az orosz kereskedelmi mérleg a folyó évben kedvező; 4 hónap alatt a kiviteli csak $\frac{1}{2}$ millió rubellel csökkent a múlt évhez képest, míg a behozatal 13 millióval volt csekélyebb. 20 millió rubelnyi költséggel közraktárhálózat felállítása terveztetik, melynek költségeit pudonként $\frac{1}{2}$ kopéknyi gabonakiviteli díj fedezné. A Chinával való kereskedelem emelése kelet-sibériai társasági alakult (a forgalmi utak javítása, határ-raktárak felállítása s ügynökök alkalmazása).

Az Orosz vámhivatalokhoz érkezett külföldi árúkra vonatkozólag, melyekért vám és szállítási díjak fizetendők, a határozatok egész sora jelent meg. (Költségjegyzék a szállítólevélen, határidő 30—40 nap, ezt követi felhívás, azután 3—4 hó múlva eladás raktár- és árverési díjakkal, második árverési határidő egyedül a hatósági költségek fedezésére, az el nem adható vagy tiltott árúk megsemmisítése.)

SZERBIA újabban Bulgáriával tárgyalásokba akart bocsátkozni azon esetre, ha új bolgár utasítások fognak kidolgoztatni. (Fő-eltérés volt a szerb forgalmi adó (Obrt), melynek alkalmazását az alkuszok bolgár árúkra vonatkozólag nem akarták elismerni.) Egy angol társulat engedélyt nyert Nisben egy disznóhús-kikészítési és egy konzerv-gyár felállítására; évi feldolgozás 250.000 darab. Ausztria-Magyarország az 1890. év első felében is a szerb termények főpiacza maradt. Eltekintve a megnehezített kiviteltől, a sertéskivitel mégis nagyobb volt, mint az előző évben, úgy a szilváé is, míg utóbbinak kivitele Németországba nagyon csökkent. A gabona kivitele a vasuti szállítási díjak 15 $\frac{1}{2}$ %-kal való leszállítása s Salonichi felé irányuló árúk utáni vám elengedése által kedvezményben részesült.

TÖRÖKORSZÁG behozatali kereskedelme következőleg alakult:

	millió piaster	Német- ország	Anglia	Francia- ország	Osztr.-Magy. monarchia
1883/4-ben . . .	1.975·8	4·0	865·9	273·0	384·9
1884/5-ben . . .	2.063·8	6·0	938·4	266·2	429·5
1885/6-ban . . .	2.000·4	2·7	876·3	231·9	392·0
1886/7-ben . . .	2.070·3	2·5	894·0	250·1	417·6
1887/8-ban . . .	2.010·6	3·8	851·8	242·5	384·8
1888/9-ben . . .	1.945·7	2·99	797·6	252·1	345·5

(1 piaster = 0·1788 márka) [miből 2·99 Németországból, 797·6 Angliá-

ból, 252¹ Franciaországból, 345⁵ Ausztriából származik; de a Németországból származó árúk valószínűleg sokkal nagyobb összeget képviselnek, mivel az Anglián és Ausztrián átmenő német küldemények a törökök részéről a közvetítő államoknak tulajdoníthatnak. A német statisztika szerint a kivitel Törökországba 1880-ban 6⁷¹ millió márká, 1881-ben 8⁰⁶ m., 1882-ben 6⁰², 1883-ban 7⁰², 1884-ben 8²⁶, 1885-ben 8⁰, 1886-ban 9¹⁵, 1887-ben 11⁹⁹, 1888-ban 11⁷¹ millió márkára rúgott].

Kilátás van arra, hogy *Kis-Ázsia* a művelődés és kereskedelem számára nemsokára meg fog nyílni.

CHINÁBAN a *theakereskedelem* hanyatlófélben van; az angol gyarmatokon s Amerikában az indiai és Ceylonthea előnyben részesül. *Shanghaiban* a készlet elértéktelenítéséről panaszkodnak. *Cantonban* a Németország számára készülő gyékényekkel való üzlet emelkedett, gyömbér hordókból Hamburgban, disznósörte Angliában és Németországban kerestetik leginkább. Botokban s különlegességekben Japán a chinaikat túlszárnyalta, legyezők különösen pálmalevélből nagy mennyiségben szállíttatnak Németországba, ugyancsak könyomásra szolgáló papír.

JAPÁNBAN általában nagy vállalkozási szellem mutatkozik, mely mindenhez hozzáfog, mi nyereséges tőkebefektetésre nyújt kilátást. Ennélfogva kilátás van arra, hogy Japán, miután a régebben behozott szükségleti cikkeket, különösen *gyapotárúkat* most már a külföldről behozott gépek segítségével önmaga állítja elő, az ázsiai piacokon *bizonyos szövőkelmékre* nézve *kiviteli országgá* fejlődik. Ezen cél elérése szempontjából a *kiviteli vámok beszüntetésére* törekcsenek, hogy a külvásárlás kiterjedését megkönnyítsék. 1888-ban a befolyt behozatali vám 1,995.004 yenre rúgott, miből csak selyem, thea és rézre 1,690.324 yen esik. Majdnem minden japáni hirlap európai papírra nyomatik. A papír behozatala 1888-ban 635.822 ezüst yen értéket képviselt, legnagyobb része Németországból jött. A *német krmő* jelentőséget nyer, mivel az egy év óta Yokohamában működő serfőzde kedvező eredménye által a vállalkozási kedv felélesztettet s rövid idő alatt az országban több hasonló nagy vállalat fog felállíttatni, melyekhez a szükséges üzemerők s gépek Európából már megrendeltettek. Az *anilin-festékek* szükséglete emelkedett s a jövőben még nagyobb jelentőséggel fog birni; csak Németország 269.899 ezüst-yen, Anglia és Svájc 86.000 ezüst-yen értékűt szállított. A német gyárosok időről-időre gyakorlott műszaki alkalmazottakat küldenek Japánba, kik a festékek gyakorlati alkalmazását tanítják. A *portland-cement* behozatala kétannyira (243.135 ezüst-yenre) emelkedett, melyet Anglia és Németország szolgáltatott. Cement folyton emelkedik értékben s a jövőben nagy jelentőséggel fog birni, mivel nemsokára nagyikikő-építkezések fognak megkezdeni, első sorban Yokohamában. (1 yen = 2 frt. 9 kr. osztr. értékben.) Az összkükereskedelem 136² millió dollár-ra rúgott. (70 millió behozatal, 66 m. kivitel.) (Sorrend szerint Anglia, Amerika, Franciaország, China, Honkong, India, Portugália.)

MEXIKÓBAN a kivitel az 1889/90. év első felében (jul. 1.—1889. decz. 31.) az 1885. évvel szemben 30⁰/o-kal nagyobb. Az árúk és termények kivitelének összege 10⁷ millió dollár, nemes fémeké 20⁹ millió dollár (összesen 104³ millió kg. súlylyal és 31⁶ millió értékkel). A kivitel az év végével (1890. 30/VI.) valószínűleg 60 millió dollár-ra

fog rúgni. Az összehasonlítás több év ugyanazon időszakával a következő eredményt mutatja: 1885/6-ban 14·7 nemesf., 5·5 árú; 1886/7-ben 18·2, 6·6; 1887/8-ban 16·6, 7·7; 1888/9-ben 18·6, 8·8; 1889/90-ben 20·9, 10·7.

Sommer és Hermann és Telesfero czégek Mexikó városában expedíciót akarnak létesíteni, német gyarmatoknak alkalmas helyeken való felállítására.

PERZSIÁBAN a gabona kivitele a perzsa kikötőből a rossz aratási kilátások miatt megtiltatott.

CHILÉBEN az 1889-ki kivitel összes értéke 65·06 millió dollárt tett (— 7·12 millió), ebből esik bányászatra 56·4, mezőgazdasági terményekre 7·48, kézműiparra 0·05, különfélékre 0·36, pénzneműekre 0·79, visszkivitelre 1·12, tehát összesen 65·99 dollár. A kivitel csökkenése különösen a bányatermékeknel mutatkozik (56·45 1888. évi 63·21 m.-vel szemben). Nevezetesen a rézrudak (5·69 m. 13·88 ellen) és ezüst táblákban és rudakban (4·91 m. 7·72 ellen). Emelkedést mutat a salétrom kivitele (36·39 m. 33·87 m. ellenében). Guano (2·43 m. 1·54 ell.). Első helyen állanak Iquique, Pisagua, Valparaiso, Coguimbo kikötők.

KELET-ÁFRIKA az angol-német egyezmény folytán a megvitatás előterébe lépett. Az új német terület határai: keleten Zanzibár, éjszakra az angol terület, nyugaton a Kongó állam s délen a portugál terület. A brit-francia egyezmény a tulajdonképeni nyugoti Szaharát, a tuaregek országát Franciaországhoz utalta s hogy ezen területszerzésnek nyomaték adassék a »Szaharán túli« vasutat akarják kiépíteni.

A *brit-keletafrikai társaság igazgatósága évi jelentésében az angol-német egyezményről* Afrikát illetőleg következőleg nyilatkozik: az angol-német megállapodások s az olasz kormányval kötött egyezmény eredménye, azon határvonalak megjelenése, melyeken belül a brit társaság most már szabad működési körrel bír; e területnek kiterjedése 750.000 négyszögmértföld, körülbelül 400 mértföld hosszú meg nem szakított tengerparttal, mely délen az Umba folyótól kezdve éjszakra egészen a Juba folyóig terjed. Az angol-német egyezmény czélja egy Nagybritánia és Irhon területénél körülbelül hatszor nagyobb területet hatáskörén belül minden vitától kizárni s könnyen érthető lesz, hogy ily nagy terület, melynek általános igazgatását a társaság fogja átvenni, gyors és hasznosító fejlesztésének kereszttülvitele céljából a társaság működési körének alapját tetemesen kiterjesztendő s tökélyt szaporítania kell.

A Stanley által kötött szerződéseknek külön czikk szenteltetett, mely következőleg hangzik: Stanley M. H. úr 1889. május havi útjában a tengerpart felé áttutaztában több állam főnökével jött érintkezésbe s azon oltalom jutalmául, melyben őket Unyoro király támadásaival szemben részesítette, kieszközölte tőlük uralkodói jogaikról való lemondásukat. Mind ezen jogokat Stanley hazafiságból ezen társaságra ruházta át.

Lorne márkí, a királynő veje, a társaság igazgatóságának tagjává lett.

A tengerparttól a német területre vezető 10 kilométer hosszú partvonalon Zanzibáré. Vohsen, a *német-keletafrikai társaság* erről azt mondja, hogy Zanzibár és Temba feladása nagyon sajnálatos, de kétségbe vonja, hogy a német terület érdeke ez által csorbítottatnék, a német érdekkörhöz tartozó tengerpart, melyen ezentúl önálló vám-

tarifa lesz érvényben, elégséges számú és megfelelő kikötőkkel rendelkeznek, melyek a nagyobb gőzösök kikötését is lehetővé teszik s biztosabb kikötőt nyújtanak, mint Zanzibár. Zanzibár gazdasági jelentősége mint kereskedelmi hely Kelet-Afrikában azon pillanattól kezdve megszűnik, a melyben a termelő szárazföld a kereskedelmi forgalomnak meg fog nyilni s egy a szárazföldi kikötőket az európai szolgáltatással összekötő gőzhajóárat ezen területet nagyobb előnyökben részesítendő, mint a milyeneket Zanzibár szigete élvez.

Egyiptommal Ausztria kereskedelmi szerződést kötött. Folyó év július 5-éig, mely napon Ausztria-Magyarországnak Törökországgal kötött kereskedelmi szerződése lejárt, annak határozmányai voltak érvényesek Egyiptomra nézve is. Minthogy a khedive a szultán 1879. évi augusztus 7-én kelt irádéjával jogot nyert kereskedelmi és hajózási ügyekben a külfölddel szerződéseket kötni, melyek a porta jóváhagyását nem igénylik s miután erre vonatkozó kívánságok nyilvánultak Egyiptomban, az időpont alkalmasnak találtatott a kereskedelem és forgalom érdekében a nilusi tartományokkal külön egyezsége lépni. Ez annál is inkább ajánlatos volt, mivel Angolország ilyen egyezség megkötésével már előljárt, ideje volt tehát, hogy az ilyennek megegyezésből várható előnyök az osztrák-magyar ipar részére is biztosíttassanak. Az egyezség a kedvezményes tarifák elvén alapszik s ezenkívül a fontosabb kiviteli árúk számára, mint ruha, fehérnemű, üveg, porcellán, fa, papír, stb. 100/o-os érték-vám állapított meg. Ezen egyezséggel egyidejűleg új vámszabályzat lép életbe, melynek megalkotásánál az osztrák-magyar kormány kívánságai tekintetbe vétettek. Különös érdeklél bir a bécsi pénz-világra nézve azon tény, hogy a hitelintézet új igazgatója, *Blum Gyula* ur, akkormé egyiptomi államtitkár, ezen kereskedelmi politikai egyezmény megkötésénél közreműködött.

INDIA gazdasági helyzete 1889-ben erőteljes és élénk. (Költségvetése: 81⁶ millió £ bevétel, 81⁸ millió £ kiadás, habár 0⁸ m. £ az ország határainak megerősítésére kiadatott.) A *Merchandise Marks Act* érvénybe lépett, Bombayban kereskedelmi muzeum alapított; a kereskedelmi kamara visszautasítja azon kívánságot, hogy az Angliára szóló díjak leszállítása iránt lépéseket tegyen, mivel az összes üzletek 7/s-adrésze villamos kabel útján köttetik. Az osztrák-magyar Lloyd forgalma Kelet-Indiával emelkedett, daczára, hogy a Triesztből Bombay és Calcuttába menő árúk szállítási díja felemeltetett. Trieszt és Bombay közt 46 járat volt és pedig 24 kifelé 22 pedig innen a monarchiába. A Trieszt-Bombay vonal — szabályozott üzletmeneténél és szállítási díjainál fogva, melyek ha nagyobbak is a többi társaságokénál, de a kereskedelemre nem hátrányosak — nem ad okot különös megjegyzésekre.

Másképen állanak a dolgok a Calcutta-Colomboi vonalnál, csatlakozással a Hongkong-trieszti vonalhoz.

Első sorban a díjtételek Triesztből Calcuttába rövid idő előtt már 500/o-kal felemeltettek, miáltal sok árú megfosztatott azon lehetőségétől, hogy a Lloyd gőzéseit használhassa.

E mellett még a Chinába, valamint Triesztbe és vice versa feladott árúkat Colombo-ban át kell rakni. Ez nemcsak gyakori késedelmet okoz, mivel a gőzösök Chinából gyakran egészen vagy csaknem egészen megrakva érkeznek s azért az árúk Colombóban néha egy hónapig is vesztegelnek, hanem mivel a csomagok az út-

rakodásnál gyakran megsértetnek vagy eltörnek, mi által a kereskedő érzékeny kárt szenved.

Ennek az a következménye, hogy sok kereskedő Calcuttában, kik különben szívesen használnák a Lloyd-gőzösöket, áruikat idegen gőzösökkel hozatják vagy küldik, melyeknél mindezen az átrakodásból járó veszélyek elkerülhetők. Ennélfogva mindazok nézete szerint, kik véleményüket ezen tárgy felől nyilvánították, időszerű volna a calcutta-madras-trieszti vonal számára egy külön gőzöst üzembe állítani, mely az árukat a nevezett kikötők között közvetlenül szállíthatná. Igaz ugyan, hogy az ilyen intézkedés a mostani áruforgalom mellett alig volna érdemes; azt azonban, hogy a forgalom jelenleg oly csekély, első sorban a fent említett okok idézik elő.

B) Pénzügy, bankok, részvénytársaságok.

NÉMETORSZÁGBAN kiemelendő: a *Mannesmann-féle cső-hengermű alapítása* 30 millió márka részvénytőkével, melynek fele szabadalmakra s egy része a remscheidti, bronsi és komotau gyárakra esik, egy *accumulator-gyár* alapítása Berlinben 4½ millió márkával (Tudor-rendszer), a Perthes-féle kiadó intézet Gothában (1 m. márkával, melyből ½ millió részvényekből ½ millió pedig elsőbbségekből áll, stb.).

A *frankfurti vasuti járadékbank* birtokában vannak: a marosludas-besztercei vasut 1½ millió 60/o-os, a bihari vasutak 1.994 millió 60/o-os, a mátrai vasut 1.996 millió 50/o-os, a nyíregyháza-mátészalkai vasut 0.957 millió 50/o-os, az eisenerz-vorderbergi helyi vasut 1 millió 40/o-os elsőbbségei és a morva-nyugoti vasut 3.510 millió 40/o-os adómentes elsőbbségei, összesen 14.574.437 frt. beszerzési értékben, a bank erre 7.729.800 márka 4½/o-os és 6.450.000 márka 40/o-os kötvényeket bocsátott ki. Az üzleti nyereség a befizetett részvénytőkének 5.85 o/o-át (2½ millió márka részv. tőke után 146.424 márka) teszi, melyből 50/o került kiosztásra.

Az Angol alapítások közül az *Italo-Britannica Royal-Italian Mail-Steam-Navigation-Company C.* érdekel bennünket (200.000 £) 3 járat havonként Nápolyból és Palermóból Angliába és viszont, szerződés a Banca di Napoli és a szicíliai bankkal 7 évre; a *The Edison Phonographic Toy and Automaton Company C.* (a *phonograph* alkalmazására bábkon, játékszereken és önmozgó alakokon) 270.000 £; — és a Birnbaum and Son gummi és kautschukgyárának részvénytársasággá való átalakítása, mely 65.000 £ 70/o-os elővételi részvények, 65.000 £ törzsrészvények és 60.000 £ 50/o-os jelzálogkötvényekből áll (ez összegtől 125.000 £ vételár, a maradvány üzleti tőkét képez).

FRANCZIAORSZÁGBAN a vizsgáló-bizottságnak a Panama-csatorna részvény-társaságról közzétett jelentése szerint zsilipcsatorna építések segédelmével és 900 millió frank költséggel 7 éven át ki lehetne jönni (német mérnökök 15 évet számítottak 1.500 m. költséggel). Mondicourt, a társaság likvidátora, ezen jelentést jobb színben igyekszik feltüntetni. De meg kell engednie, hogy a még szükséges 900 millió franknyi költség az eddigi várakozásokat felülmulja, a jelentés azonban kilátásba helyezi, hogy a kivitel lehetséges s hogy ezen 900 millió franknyi tőkének rövid idő alatt 50/o-os kamatozása is remélhető, egészen eltekintve attól, hogy a társaság a csatorna befejezése után Columbia kormányától 1,250.000 acr. területet fog

kapni. A likvidátor, úgy látszik, Wyse Napoleon urat tekinti jövődöbeli igazgatójának, ki mindenekelőtt Columbia kormányánál a szükséges engedély meghosszabbításán fáradozik (állítólag jó eredményel), ez esetben a likvidátor a feladat keresztülvitelére nemzetközi társaságot alakítana. Az engedély meghosszabbítása mindenestre első előfeltétel, elnyerése esetében azonban a résztvevők jól tennék, ha minden illúziótól tartózkodnának. A kamarában a kormányt vizsgálat megejtésére akarták rábírní. Az igazságügyi és a volt pénzügyminiszter Peytral azonban az ügy magánjellegét hangsúlyozták. A tervezetek ezen szavakat viselték kormánybiztosítás nélkül: a dolog az ügy bukása óta igazságszolgáltatás kezei között van.

GÖRÖGORSZÁGBAN új korintusi csatorna-társaság alakult 5 millió drachma tőkével, e társaság legközelebb 40.000 db. 6%-os jelzálogi kötvényt 93%-os árfolyammal fog kibocsátani. A művelet 2½ év alatti kivételét a Banque d'Epiro-Thessalie garanciája mellett kötött szerződés biztosítja.

A társulat alakulása csak azután. vált lehetségessé, miután Philisa régi társulat likvidátora az aktívák értékesítésére s annak befejeztével az ügyeknek az új társulatra való átadására a felhatalmazást a görög kormány jóváhagyása mellett megkapta és miután az előbbi építési vállalkozó és a likvidátor között folyó per az atheni törvényszék által befejeztetett, illetve miután a foglalás, mely 1889-ben az anyagokra vezetett, feloldatott.

BULGÁRIÁBAN az üzleti év előnyös volt. A bolgár nemzeti bank 10 millió frank után 10½%-os tiszta nyereséget ért el. A takarékbetétek kétszeresre emelkedtek. A londoni alapok tőzsdéjén az 1888. évi 6%-os kölcsön jegyzése megengedtetett. (A bank megszerezte a Rusztsuk-várnai vasut megvételére szükséges pénzt, e vasut czimletei szintén Londonban kerülnek eladásra.)

OLASZORSZÁGBAN az Ivreai (Piemontban) takarékpénztár ellen támadást intéztek, a Banca nazionale (nemzeti bank) közvetítését megtagadta. Bevétel 5 millió lira, vagyona sok jelzálogi követelésből áll, nehezen értékesíthető földbirtokokon. A lebonyolítás mégis előnyösen végződhetik. Az argentai *Cassa di risparmio* (Ferrarában) vagyonállapota sem kedvezőtlen, csakhogy az aktívák nagyon nehezen vonhatók le. Kitünően áll a milánói *Cassa di risparmio delle Provincie Lombarde*, 122½ millió új betéttel, 129½ m. visszafizetés mellett a betétek álladéka 433½ millió lira, melyből 99 m. jelzálogokban, 181 m. nyilvános alapokban, 57 m. kötvényekben és 58 m. lira kincstári bonokban van elhelyezve. Tartalékja 19½ millió lírát képvisel. *Turinban* Credito Industriale (ipar-hitelintézet) lépett életbe 5 millió lira tőkével, mely tőke 18 m. lírára felemelhető. (Alapítók voltak a Banca subalpina, nemzeti bank és Credito Turinese; a jegyzések nagyon kedvező eredménnyel jártak). A Savona művek (Tardy és Benech részv. társ.) 12 m. lira 5%-os adómentes és 25 év alatt visszafizetendő 110 névértékű arany jelzálogi kötvényeket bocsátottak ki (11 milliót azonnal s 1 m. a szükséghez képest).

AUSZTRIÁBAN az osztrák-magyar bank a *warrantok* leszámítolását elhatározta, az alapszabályok megváltoztatása, mely szerint a warrantok a papírfedezetbe bevonandók, jóváhagyatott. A közraktári törvény e fontos kiegészítése jogerőre emelkedett. Az osztrák alpesi bányegyület 4½%-os kötvényei (25 m. frank = 20½ millió márká), melyek régebbi 7½ millió arany és 2½ millió osztr. ért. papír

forintnyi kölcsönök törlesztésére bocsáttattak ki — 50 év alatt visszafizetendő 1891-ben kezdődő kisorsolás útján. Biztosítékul szolgálnak az 1882/4. évi kölcsönből beszerzett objektumok, melyek eddig a Vordernberg-köflachi vasuti kölcsön biztosítékát képezték s az eddig el nem zálogosított neuberg-máriaczei birtok. A társaság erdő- és földbirtokaiból, melyek 1887-ben 154.000 hektár (10¹³ m. frt. ért.) kiterjedéssel bírtak, 1889-ig nagyobb eladásokat eszközölt, u. m. 21.600 hektár (3⁵³ m. frt.) s ez által 1882/4-ki arany kölcsönét 24 millió M.-ról 5⁹ millió arany forintba (= 7.080 m. osztr. ért. frt.) szállította le. 1889-ben a nyereség 2¹¹ millió frtot tett, szemben az előző évi 1⁷¹ m. frttal. 5¹/₂ % (1⁶⁵ m. frt.) osztalék fizettetett. Az osztrák hitelintézet félévi mérlege nagyon szép eredményt mutat fel; 2,858.116 frt. tiszta nyereséget, dacára annak, hogy már az év második felére közel 2 m. el nem számolt társulati nyereség van előjegyezve. Részvények árfolyama 307¹/₂.

A Chaudoir & Cie. gyár Simmeringben 3¹/₂ millió frt. részvénytőkével, Chaudoir-féle réz- és sárgaréztársasággá alakult át, (székh. Bécs).

Blum pása az osztrák hitelintézet igazgatója lett. Jó viszonyokkal az Ottoman-bankhoz.

OROSZORSZÁGBAN az orosz kölcsönös földhitelintézet államosított, igazgatása az orosz nemesi bankra ruháztatott, mely a jelzálogokat átveszi. Az egylet az egyetemleges kötelezettséget el akarta törölni, azonban a pénzügyminiszter ezt nem hagyta jóvá, mivel a záloglevél-birtokosok ezen biztosítékot már a záloglevelek kibocsátása alkalmával kapták. A tagok azonban azon adósságok alól, melyek a hiány-kölcsön kibocsátása s a segélytőke egy részének a záloglevelek megváltoztatásának fedezése által keletkeztek, felmentettek. (Ezen adósságokra nézve egyelőre az orosz nemz. bank szolgál fedezetül.) Ezen adósságok elengedése által az egyleti tagok jelzálogtartozásainak visszafizetése megkönnyítettett. Ércz-rubel-adósságaikat a jövőben egyszerűen egyenlő névértékű 4¹/₂ % aranyzáloglevelek beszolgáltatása által törleszthetik. Ha pedig 5⁰/₁₀₀-os aranyzálogleveleket szolgáltatnak be, akkor ezenfelül még az egyleti tőkéből rájuk eső rész is visszafizettetik. A *jelzálogadósok befizetései* az ércz-rubel-osztályban (az eddigi 7 rubel 76 kopek helyett) egyszerűen mindenkorra évenként csak 7 rubel 15 kopeket, a nemes tagok számára pedig 6 rubel 90 kopeket tegyenek; ha ezen fizetések nem elegendők, a hiányzó összeget az állam fogja fedezni. 1890. évi 1¹/₆₁-ka után az egylet nem ad többé új kölcsönöket. Egy kibocsátványval elrendeltetik, hogy a nemesi agrár-bank elsőbbségi kötvényeinek aláírói az engedélyezett hátralék-törlesztéseiket 1891. 28¹¹-ig fizetendő 2 részlet helyett, 1891. 15¹/₁₁-ig 4, husz rubelnyi részletekben teljesíthessék. A Szt.-Pétervártól székelő orosz külkereskedelmi bank félévi kimutatása kedvező (részvénytőke 20 millió rubel, 1¹/₂ millió tartalék; kötelezettségei: elfogadványok 7⁷⁴ millió rubel, letétek 4¹¹, hitelezők 4⁷³ millió rubel, vagyonállapota készpénzben és bankoknál 7⁰³, váltókban 6⁵⁴, értékpapírokban 1⁷⁴, lombardüzletben 4⁶¹ és adósoknál 17⁶⁵ millió rubel). A múlt évi nyereség-számla szerint kamatokra 0⁶³³ millió rubel és provizióra 0⁶⁵⁵ millió rubel, költségekre 0⁴⁴⁵ és kiadásokra 0¹⁷⁴ millió rubel esik.

SVÉDORSZÁGBAN a *birodalmi jelzálogbanknak* 1889. év végével 10 egyetemleges jótállással bíró jelzálog-egyletnél 338³⁸ millió korona

követelése volt (m. évi 341¹⁸ millió koronával szemben), évi bevétel 1¹⁴⁵ millió korona, költség 0¹⁸ m. k. felesleg, 0⁹⁶ millió k. (0⁹¹⁶ millió k. leírások és 0⁴⁵ millió korona tartalék). Az 1874. évi 4^{1/2} %-os márka-kölcson s az 1872. és 1874. évi 4^{0/0}-os korona-kölcson konverziója megtörtént. 1889. év vége felé engedélyeztetett a 47 év alatt törleszhető 4^{0/0}-os kölcson kihocsátása s a jelzálog-egyesületnek megengedtetett, hogy az 5^{0/0}-os előlegeket (melyeket 41^{3/4} év alatt visszafizetendő törlési jelzálogokkal fedeztek) 4^{0/0}-os előlegekre konvertálhassa (melyekért 47 év alatt törlesztendő 4^{0/0}-os törlesztési jelzálogokat szállithatnak).

SPANYOLORSZÁGBAN egy nevezetes részvénytársaság, a »Compagnie royale asturienne des mines« tartotta közgyűlését. A részvénytőke 20.000 db. 300 frankos részvényből áll 6 millió frank összértékben, melyeknek árfolyama Párisban és Brüsszelben 3.450—3.480 frank közt ingadozik; összvagyonát (mely bányákból áll, építkezési és üzemanyaggal) 10 m. frankkal mutatta ki vagyonállapotában; anyagkészlete 1889. évi decz. 31-én 2^{1/2} millió frank ért. horganyércz-, 2 millió frank ért. horgany rudakban és lemezekben, 1^{3/4} m. frank ért. ólom. Tartalékja 8 millió frank, adóai 7^{1/2} m. frankot képviseltek. Tiszta nyeresége 4,084.000 frank. (Egy angol tonna horgany értéke Londonban az 1889. évben 14 fontról 22 fontra emelkedett.)

TÖRÖKORSZÁGBAN az *ottomán bank* párisi pénzügyi körök állítása szerint a konverziónál 7 millió frknyi nyereséget ért el, mivel a bank egyuttal az 5^{0/0}-os török elsőbbségek főbirtokosa volt, melyeket nagy *marge-val* szerzett meg az egyenértékkel való visszaváltással szemben és mivel a genfi Société financière Franco-Suisse nyereségében részes volt. 1884-ben a bank 8^{0/0}-ot fizetett, 1885-ben 6^{0/0}-ot, 1886., 1887., 1888-ban 5—5^{0/0}-ot s 1889-ben is 5^{0/0}-ot fog fizetni. Tőkéje 5 millió £, tartalékja 1888. év végével 0³² millió £ volt. A *török dohánykezelő társaság*nak 1889/90-ben (lezáratott február végén) kevesebb tisztanyeresége volt, mint a múlt évben. Osztaléka 13—14 frank lesz. Zarifi bankárnak ipari alapítások létesítésére szolgáló bank engedélyeztetett.

BRAZILIÁBAN nagyszámú társulatok alakultak, többek között gróf Figueiredo által a Co. des travaux hydrauliques de Brésil 50 millió dollárral (a Rio de Janeiroi és pernambucoi kikötők kiépítésére), Soo Pál vasuti mérnök által 16 m. dollárral, a Quilionbovasut 4 millióval, Porto-Allegre-be vezető csatorna 4 m.-val, épületanyag társaság 10 m.-val, Rio de Janeiro város szépítésére alakult társaság 10 millió dollárral, stb. (2 hónap alatt állítólag 250 m. dollárnyi alapítások létesítettek). A *brazíliai-németországi bank* 1889-ben, első üzletében 5^{0/0}-ot fizet, midőn még a valuta visszaesésével is kellett számolnia.

CHINÁBAN a *Hongkong and Shanghai Banking Corporation* az év első felében az 1¹⁰ £ osztalék mellett még 1 £ felülosztalékot fizetett; a tartalékalapra 200.000 dollár fordítatik, 150.000 pedig átvitel.

PERZSIÁBAN egy orosz társulat Polyakow Jakab taganrogi főkonzullal az élén engedélyt nyert a »Société des Prêts« hitelintézet alakítására 75 évi időtartammal; ez intézet ingó vagyont vesz zálogba és ad rá kölcsönt, hajórakodókat és áruraktárakat épít s nyilvános árveréseket tarthat. J. Henry Schroeder & Co. és David

Sasson & Co. londoni bankházak felhívást bocsájtanak ki a *Persien Bank Mining Right Corporation C.* bank egyenkint 5¹⁰ £ névértékű 70.000 db. elsőbbségi törzsrészcvényeinek aláírására. A részvénytőke 1 millió £, ebből 70.000 db. elsőbbségi törzsrészcvény és 130.000 db. törzsrészcvény egyenkint 5 £ névértékkel). A bank a perzsa birodalmi bank bányajogainak 800.000 £-ért való átvétele és hasznosítása czéljából alapított, 200.000 £ ásvány-segélyforrások felkutatására, az üzem folytatására és alvállalkozó társaságoknak való átengedések fogantatására szolgál. (Az árfolyam arra való, hogy a társaságnak érintetlen tőkéje legyen.)

AFRIKÁBAN a német-keletafrikai társaság, melynek célja gyarmatosítás, földmívelés, bányaművelés és a forgalom emelése, a zanzibari szultánnal kötött haszonbérleti szerződés által a vámkezelést a német terület előtt fekvő tengerpartvidéken 50 évi időtartamra megnyerte. (A tőke 3,727.600 márkából áll, mely 10 millióra felemelhető; a társaság a birodalmi kancellár felügyelete alatt áll.) A társulat 3 millió márkányi elővételi joggal bíró részvényt bocsáttott ki 100 márkás darabokban al pari.

A TRANSVAAL KÖZTÁRSASÁGBAN 15 kutatási és bank-társaság működik, ezek közül a Bank of Afrika és Standartbank of Soutafrika Pretoriában és Johannesburgban ügynökségekkel bir. Sok kereskedelmi és ipari helyi vállalat működik. (A transvaali aranyföldök felfedezője tudvalevőleg a délnémet származású Hauch Károly volt; most Anglia viszi a vezérszerepet az aranybányászatban, de német tőke vasutépítéseknél fog alkalmaztatni.) A Transvaal köztársaság pénzügyei virágzanak.

INDIÁBAN a Bombay-i bank a minimális kamatlatát 6⁰/₁₀-ról 5⁰/₁₀-ra szállította le; a bengali bank Kalkuttában évi 10⁰/₁₀ osztalékot helyez kilátásba az elmúlt félvévre, épügy a Bank of Maras 12⁰/₁₀-ot.

C) Ipar.

BELGIUMBAN a »*Nouvelle Montagne*« horganytársaság a horgany árának emelkedése folytán 702.164 frank nyereséget ért el a múlt évi 564.468 frankkal szemben s a részvényesek 14⁰/₁₀ osztalékban részesültek (28 frankot minden ötödrészcvény után a múlt évi 24 frank osztalékkal szemben). A belga kőgyárosok szyndikátusa az árak 20 frankra, a néhány hónap előtt elért legmagasabb árnak körülbelül felére való leszállítását határozta el, hogy a külföldi versenynek eleje vétessék. Belga és franczia tőkepezések Carchal Albert mérnökkel engedélyt kértek egy Berlinton Varsóig vezető telefon-összeköttetés létesítésére. (Költsége 3 m. rubel, használatáért fizetendő első perczen 2 rubel, minden következő perc 25⁰/₁₀-kal olcsóbb.)

NÉMETORSZÁGBAN a dortmundi szénelárúsító egyesület megapittatott, melyhez egy közös elárúsító hivatal létesítése czéljából a környék 21 bányája hozzájárult, 16 bánya 2¹/₂ m. tonna szén és 570.000 t. kók termeléssel, a többi 5-nek pedig 1 m. tonna szén és 240.000 t. kók termeléssel való hozzájárulása várható. A harpeni bányatársulat s a gelsenkircheni bányamű elárúsító osztálya (összesen 5⁶/₁₀ m. t. szén és 740.000 t. kók termeléssel) kartell-viszonyba lépnek az egyesülettel.

A német és nyugat-német finom-bádóg egyesület, valamint a felső-sziléziai finom-bádóg hengermű egyesület egy nagy német

finom-bádogg társasággá egyesültek, Berlinben központi elárusító helyet állítottak fel s a termelési és érték-viszonyokat a bádoggpiacra oly módon akarják szabályozni, mint az a hengereltvas piacra történt.

A Harkort-féle bányák és vegyi termények gyára Schwelinen és Harkortenben az igazgatóságot 2,133,600 márka új törzssélsőségek kibocsátására hatalmazták fel azon esetre, ha az erdélyi új aranybányák megszerzése sikerül; e bányák megszerzését Budag-Muhl vezérigazgató és Henoch bányatanácsos fényes üzletnek tekintik. Az erdélyi Concordia-aranybánya megszerzéséről van szó.

Hamburgban a német molnárak egyesületének közgyűlése elhatározta, hogy a lisztnek a pékek számára való netto szállításába bele nem egyezik s az eddigi bruttoszámítás mellett marad, a túltermelés ellen fog működni s a német mezőgazdasági tanácssal a takarmány és korpa eladásának módozatairól fog tanácskozni.

Hannoverben Ejszak- és Közép-Németország kis- és közepserfűződei a serfűző-nagyipar ellenében társulattá alakultak.

Németországban a szesztermelés az 1888/9. idényben 272·7 mill. literre rúgott (az előző évi 305·8 millió literrel szemben). A folyó idény 10 hónapjában (október—júliusig) 284·4 millió liter szesz állítatott elő.

ANGLIÁBAN Richinson eljárást talált fel rajzoknak s vázlatoknak távirati továbbítására (ehhez négyszögekre osztott lapok szolgálnak, melyek szélén a sorok betűkkel vannak ellátva).

FRANCIAORSZÁGBAN Giffard Pál a ballisztikai (lőműtan) téren folyóváltott gázokkal 10,000 franknyi jutalmat kapott. *Goubil* légszűrőt talált fel.

AUSZTRIÁBAN a Magyarország számára dolgozó gyapotfonók egyezséget kötöttek, hogy a gyapotfonalat másként nem szállítanak s adnak el, mint 7 köteges 80 f. 1½ angol yard hosszú fonalakból álló csomagokban.

Az OROSZ kőolajipar úgy látszik, válságnak néz elé: Bakuban 4 millió pud van raktáron s naponként nem szállítatik több el, mint 35—40 waggon (200 helyett). Ezen pangást az amerikai verseny idézi elő, mely most, midőn az olajat ládákban s nem úgy, mint az előtt, hordókbán szállítják, még folyton nő. Remélik, hogy a transzkaukázusi vasutak a szállítási díjakat Baku számára leszállítják.

ROMÁNIÁBAN a húshulladékok értékesítése céljából húskikészítő-gyár alakult.

SVÁJCZBAN köszénre fűrókisérletek történnek, leginkább a Jura-hegység mentén.

SPANYOLORSZÁGBAN a kormány a rézércnek a szabad légben való kalczinációja ellen kiadott tilalmat visszavonta, a mi a *Rio Tinto Mining Co.*-ra nagy fontossággal bír. Az *ipar-tulajdon megvédésére alakult nemzetközi értekezlet* 6 heti tanácskozás után feloszlott. Határozatai a szabadalmakra, mintákra, mintaárúkra és kereskedelmi védjegyekre vonatkoztak.

TÖRÖKORSZÁGBAN az ott készített szövetek s az azokhoz szükséges nyersanyagok a belforgalomban vámmentességgel bírnak s a vámigazgatóság még a pamutharisnyákat, selyemfonalakat, halászhálókát és kordonokat is a díjak alól felmentette. Konstantinápolyban gáztársulat alakult (*Société Ottomane pour l'Eclairage de la ville de Constantinople*) 12,000 köbméter tartalmú gáztartányokkal és 40,000 kbm. napi termelési képességgel. Az intézet Jedi-Koulé-ben állítatott fel s üzembe lépett.

ANGLIÁ-ban a gyapot és más növényi fonalak kikészítésére szükséges finom *china* porcellánföld megszerzésére angol bányaművekből Unió, a *China Clay Union* alakult, ez unióhoz Cornwall és Devonshire-ben 48 bányamű csatlakozott; de csak a kisebbek, ugyanint Martin cornwalli műve, 70.000 tonna termőképességgel; a *West of England Clay China Co.* nincs az unióban. Az unió tőkéje 13 millió £-ból áll, melyből 520.000 £ a nagyközönségnek aláírásra ajánlatott. (A bajor és száz bányák termelése finomság tekintetében az angolokkal nem versenyezhet.)

MEXIKÓ-ban a sörfőzde Toluca-ban, eddig magántulajdon, részvénytársasággá »La Compania Cervecera de Toluca y Mexico« alakult, vezérigazgatója az eddigi tulajdonos Santjago Graf. Fővállalkozók német cégek.

A CHILEI kormány vasércztermelő vállalat számára támogatását igéri, európai érdekeltek részére mintagyűjteményt állíttatott össze.

TRANSVAAL-ban a zantpausbergi kerületben új aranyföldök fedeztetek fel, állítólag óriási eredményekre van kilátás. A földek a Delagoa-öböltől 250 angol mértföldnyi távolságban az ugynevezett Spalati földeken fekszenek. A délafrikai bányák aranykivitele az 1890. év első felében 858.567 £-ra rúgott (181.950 £-al többre, mint a múlt évben).

AMERIKÁ-ban a syndikátusok és trustok folytonosan hódítanak. Detroit-ban (Michigan) 2 millió dollár tőkével *Cracker-Trust* alakult (a keleti nagy Cracker és bisquit-sütők versenye ellen). A kötő-árúk syndikátusa 10 millió dollár tőkével rendelkezik. A *Standart Oil Co.* a pittsburgi *Forrest Oil Co.*-t is megvette 2 millió dollárért s alkudozásokat folytat az *Union Oil Co.* (4 millió dollár), *Anchor Oil Co.* (1²/₁₀ millió dollár) és *Washington Oil Co.* (1 millió dollár) megvétele végett. Ezen három társulat s a Forrest Oil Co. összesen 300.000 acres kőolajföldekkel bir Pensylvániában és Nyugat-Argentinában s naponta körülbelül 7.600 hordó olajat termelnek. A villamos vasutak fokozatosan terjednek. 1885-ben épült 3 vasut, 3 kilom. hosszúsággal és 13 kocsival; 1886-ban 5, 45, 39; 1887-ben 7, 46, 81; 1888-ban 33, 210, 265 és 1889-ben első felében 19, 181, 184; épülőfélben van 42, 428, 364, tehát összesen létezik 109 villamos vasut 922 kilom. hosszal és 946 kocsival.

VIII. MEZŐGAZDASÁG.

Gazdasági nagyobb találmányokról nincsen említés sehol sem. A phylloxera pusztításai ellen hatásos óvszert még nem sikerült feltalálni. — Az aratásokról majdnem minden tartományból a valóságot megközelítő becslések léteznek és a kormányok sietnek ezeket közrebocsátani.

NÉMETORSZÁGBAN a német mezőgazdasági egyesület és a német mezőgazdák szövetségének egyesülete között a *Thomasphosphat lisztre* vonatkozólag megállapodások jöttek létre. Ármérséklés két évi időtartamra. A szállítási külön tarifa mérséklése egyedül a mezőgazdáknak válik javára (1890 ²²/_{IV}—¹/_{VII}-ig és 1891 ¹⁵/_{IV}—1891 ¹⁵/_{VI}-ig az ár 218 forint, egyébkor 1891 ³¹/_{XII}-ig 225 forint per kiloprocent).

ANGLIÁBAN a »*Small Farm and Labourers Land Company*« a már kiosztott 40% osztalékhoz még 20% pótosztalékot adott. A tár-

saság a városok túlnépesedésének szempontjából kisbirtokok vételét megkönnyíti, fekvőségekkel bir Berkshire, Cambridgeshire és Wiltshire-ben és újabban Colchester mellett Fingringhoe-ben birtokot vásárolt.

FRANCZIAORSZÁGBAN a *Champagne*-ban a phylloxera lépett fel. Deherain a szántóföldben meglevő nitrát megkötésére vonatkozólag fontos felfedezéseket tett, e felfedezések szerint az aratás utáni lekaszás és rizs vagy répa termesztése a nitratképződést előmozdítja, mi később a gabonaneműek javára válik.

OLASZORSZÁGBÓL kedvező aratási hírek érkeznek; a bortermés kedvező, a levéltetű elpusztított, a tengeri állapota kielégítő.

AUSZTRIÁBAN Bécsben *mezőgazdasági kiállítás* tartatott. Az *összmonarchia idei termése* búzából 64, rozsból 48, árpából $35\frac{3}{4}$ és zabból 45 millió métermázsára rúgott. Ha már most a búzát illetőleg Magyarországon 5, Ausztriában $6\frac{1}{2}$, a rozstot illetőleg Magyarországon 5, Ausztriában 6, az árpát illetőleg Magyarországon 5, Ausztriában $6\frac{1}{2}$, a zabot illetőleg Magyarországon $6\frac{1}{2}$, Ausztriában 6 métermázsra vétetik föl átlagosan mint egy 1200 □ öles hold közép-termése, akkor a folyó évben az összmonarchiában búzából 10, rozsból 7, árpából 5 és zabból 5 millió métermázsra főlsleg mutatkoznék egy teljes középtermessel szemben. A tengeri, burgonya és hüvelyesek termésére azonban a kilátások a birodalom mindkét felében kevésbé kielégítőek, s ha az eredmény a várakozást jóval nem mulja felül, a belföldi fogyasztás nagyobb mennyiségű gabonaneműeket fog igénybe venni, mint más években. Normális fogyasztás viszonyokat feltételezve, a *monarchia kiviteli képessége*, tekintettel a meglevő készletek csekély voltára, búzából az abból termelt liszttel együtt 11—12 millió, rozsból 2 millió, árpa és malátából $3\frac{1}{2}$ millió és zabból 2 millió métermázsára tehető.

Alábbiakban adunk egy tájékoztató átnézetet:

	Magyarország			Ausztria		
	1888	1889	1890	1888	1889	1890
Búza	110 ⁰ / ₀	72 ⁰ / ₀	127 ⁰ / ₀	107 ⁰ / ₀	83 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
Rozs	85 ⁰ / ₀	59 ⁰ / ₀	136 ⁰ / ₀	92 ⁰ / ₀	86 ⁰ / ₀	107 ⁰ / ₀
Árpa	84 ⁰ / ₀	55 ⁰ / ₀	124 ⁰ / ₀	96 ⁰ / ₀	79 ⁰ / ₀	111 ⁰ / ₀
Zab	85 ⁰ / ₀	56 ⁰ / ₀	98 ⁰ / ₀	103 ⁰ / ₀	86 ⁰ / ₀	119 ⁰ / ₀

A búzatermesre vonatkozólag Rush J. W. (Angol és ír molnárók egyesülete) becslése szerint Ausztriában 15⁹⁵, Magyarországon 49³⁰, Belgiumban 7²⁵, Bulgáriában 11⁶, Dániában 2¹⁷⁵, Franciaországban 101⁵, Németországban 34⁸, Görögországban 4³⁵, Hollandiában 2¹⁷⁵, Olaszországban 39⁵⁸⁵, Svédország és Norvégiában 1⁴⁵, Portugáliában 2⁹, Romániában 20³, Oroszországban 67⁰, Szerbiában 3⁶²⁵, Spanyolországban 29, Svájcban 0⁸⁷, európai Törökországban 11⁶, Nagy-Britanniában 26¹, egész Európában összesen 451⁵³ millió hektoliterre tehető (az 1889. évi 414⁸³⁵ millióval szemben), a fogyasztás 507⁵ millió hektoliter (az előző évi 504⁶), a hiány tehát 55⁹⁷ millió hektoliter (a múlt évi 90⁴¹⁶²-vel szemben). Az egyes országok termése és kivitele Rush becslése szerint millió hektoliterekben a következő: *Oroszország* termése $\frac{1880}{1884}$ évi középátlagban 80⁷³⁶, $\frac{1885}{1889}$ évi középátlagban 77⁰⁶⁹, kivitele 25⁰⁵⁶, illetőleg 32⁰³⁶³; *Amerika* termése $\frac{1880}{1884}$ évi középátlagban 167⁹¹⁰, $\frac{1885}{1889}$ évi közép-

átlagban 159'2554, 1890-ben 156'6, buza- és liszt kivitele $\frac{1880}{1884}$ évi közép-
 átlagban 50'07645, $\frac{1885}{1889}$ évi középátlagban 40'5362. *India* kivitele
 1880–1889. években: 4'068, 13'438, 9'570, 14'181, 9'812, 14'252, 15'665,
 9'161, 11'919, illetőleg 9'340; *Románia* kivitele 1886–1889. években:
 3'776, 6'919, 11'652, illetőleg 13'362; *Ausztrália* kivitele 1880–1889.
 években: 5'423, 3'719, 3'523, 2'372, 7'599, 6'052, 2'021, 3'514, 6'255, illetőleg
 2'175; az *Argentini köztársaságé* 1883-tól kezdve: 0'878, 1'486, 1'174,
 0'547, 3'259, 2'496, illetőleg 0'362.

A *rozstermés*ek 1889-ben a »*Beerbohm Corn Trade List*«
 szerint következőleg alakultak: Oroszország 71, Románia 0'95, Bul-
 gária 0'8, Németország 22'0, Franciaország 8'3, Hollandia 1'5,
 Magyarország 5, Ausztria 8'56, Svédország 8'535, Olaszország 0'5,
 Dánia 2'0, Spanyolország 3'03, Amerika 3'0, összesen 129'175 millió
 quarter (1888-ban 153, 1887-ben 168'15 millió).

OROSZORSZÁG termése a hőségtől sokat szenvedett, mindazon-
 által a kivitel emelkedésére van kilátás. (A kivitel 1889. szept. 1.
 egészen 1890. aug. 31-diki évben 380 millió pud-ra rúgott.)

EGYIPTOMBAN hír szerint több mint 8000 fedda terjedelmű
 pamut és rizsültetvény semmisült meg (Garbeeyeh tartományban)
 a tenger áradása következtében.

AZ AMERIKAI *vetések* állásáról szóló május havi jelentésekből a
 mult évi május havi jelentésekhez hasonlítva következtetés vonható
 a termés mennyiségére. Az állomány mostanában: New-Yorkban 91
 (m. évben 96% termés 8'298 millió bushel), Pennsylvania 96 (m. év-
 ben 96:16'167 millió bushel), Ohio 82 (m. évben 90:36'865 millió
 bushel), Michigan 73 (m. évben 92:23'709 millió bushel), Indiana 63
 (m. évben 95:41'187 millió bushel), Illinois 64 (m. évben 98:18'014
 millió bushel), Missouri 82 (m. évben 98:30'912 millió bushel)
 Kansas 92 (m. évben 98:30'912 millió bushel), California 82 (m. évben
 99:13'781 millió bushel), Oregon 95 (m. évben 99:13'689 millió bushel).

California bortermelése következő eredményeket mutat (egy
 gallon = 4'543 literrel): 1880-ban 65, 1881-ben 7, 1882-ben 7,
 1883-ban 7, 1884-ben 15, 1885-ben 11'5, 1886-ban 18, 1887-ben 13'9,
 1888-ban 17, 1889-ben 15 millió gallon. Az 1890. évi termelésnél
 20 millió gallonra számítanak.

A *new-yorki osztrák-magyar konzul kabel-jelentése* szerint Észak-
 Amerika termésénél következő eredmények konstatálhatók:

A *buzatermés* a mult évben 491 millió bushelt tett, ez idén
 körülbelül 414 millió bushelre rúg. A minőség kitűnő, jobb mint az
 előző évben. A buza- és liszt kivitel 1874/75-ben 76, 1875/76-ban 72,
 1876/77-ben 57, 1877/78-ban 100, 1878/79-ben 160, 1879/80-ban 175,
 1880/81-ben 186, 1881/82-ben 122, 1882/83-ban 150, 1883/84-ben
 107 1/2, 1884/85-ben 132, 1885/86-ban 94 1/2, 1886/87-ben 154, 1887/88-
 ban 120, 1888/89-ben 88 és 1889/90-ben 109 millió bushelt tett.
 A *tengeri-termés* az előző évben 2.113 millió bushelt tett; az idei
 termés 1.600 millió bushellel irányozható elő. A minőség előrelátha-
 tólag kielégítő, különben még az időjárástól függ. A kivitel 1874/75-
 ben 20, 1875/76-ban 52, 1876/77-ben 73, 1877/78-ban 80, 1878/79-ben
 85, 1879/80-ban 98, 1880/81-ben 93, 1881/82-ben 44, 1882/83-ban 40,
 1883/84-ben 44 8/10, 1884/85-ben 52, 1885/86-ban 65, 1886/87-ben 41 1/2,
 1887/88-ban 24 1/4, 1888/89-ben 69, 1889/90-ben 102 millió bushelt tett.

A magyar kormány a következő nemzetközi jelentést tette közzé :

Angliában a termés ez évben csekélyebb volt. Az előző évben 28⁵⁵ millió hektolitert, a folyó évben 26 millió hektolitert tett. A beviteli szükséglet 52 millió hekt. (40—41 millió métermázsza). Franciaországban az idei termés 10%-kal kedvezőtlenebb, mint az előző évben s körülbelül 102 millió hektoliterre rüg; a minőség 76⁵ kilogrammos, a beviteli szükséglet 15—20 millió hektoliter. *Németországnak* az idén jobb volt a termése, mint az előző évben és pedig 35—36 millió hektoliter az előző évi 30⁹ millióval szemben. A bevételi szükséglet 7—9 millió hektoliter. *Németalföldön* a búzatermés gyengébb volt, mint az előző évben, 1⁸ millió hektoliterre tétetik (a mult évi 2 millió hektoliterrel szemben); a beviteli szükséglet 3—4 millió hektoliter. *Szárjczban* a termés jobb volt, mint az előző évben, 2⁴—2⁷ millió hektoliterre rüg, ez körülbelül 2 millió métermázsza, a mult évben a termés 1⁸ millió métermázsát tett; Svájcban körülbelül 3³ millió métermázsza importra lesz szüksége. *Belgiumban* a búzatermés 7 millió hektoliternél többre rüg, az előző évi 6⁷⁵ millióval szemben; a beviteli szükséglet körülbelül 6 millió hektolitert fog tenni. *Dánia* búzatermése a mult évi 1⁸² millióval szemben ez idén körülbelül 2 millió hektoliterre tehető; a beviteli szükséglet 0⁸ millió hektoliter. *Svédország és Norvégia* körülbelül 1 millió hektoliternyi bevitelre van utalva. *Spanyolországban* az idei termés állítólag 25%-kal kedvezőtlenebb az 1889. évinél, e szerint 24 millió hektoliterre tehető. *Ausztriában* jó középtermés volt, mely 17—19 millió hektoliterre becsültetik. A beviteli szükséglet körülbelül 10 millió hektoliter. *Oroszországban* a termés jóval kedvezőbb, mint a mult évben (körülbelül 95 millió hektoliter 65 millióval szemben). Oroszország rozstermése is kedvezőbb, 210—220 millió hektoliterre rüg az előző évi 175 millió hektoliterrel szemben. Búzából a kiviteli többlet 40—45 millió hektoliterre becsültetik. *Magyarországban* úgy a búzatermés, mint a rozstermés is kedvezőnek mondható. Előbbi 56—58 millió hektolitert eredményezett, a kiviteli többlet tehát 25—26 millió hektoliter. *Romániában* is jó volt a búzatermés, 18—20 millió hektoliterre tétetik. Miután a tengerinél rossz termésre van kilátás, a belföldi szükséglet nagyobb lesz. A felesleg körülbelül 10—14 millióra tehető. *Bulgáriában és Kelet-Ruméliában* a búzatermés 11⁵ millió hektoliterre becsülhető (1889-ben 12 millió hektolitert tett). Az idei kiviteli felesleg 4 millió hektoliter. *Törökországban* a termés 10—12 millió hektoliterre tétetik. *Szerbiában* a termés 2³⁵ millió métermázsát eredményezett. Kiviteli többlet 0⁹, esetleg 1 millió métermázsza. Az *Egyesült-Államokban* a várható termés 430 millió bushelre, vagyis 150—151 millió hektoliterre tehető. A mult évi eredmény 170—172 millió hektoliter. A felesleg, tekintettel a készletek csekély voltára, legfeljebb 26—28 millió hektolitert fog tenni. *Kelet-Indiában* a termés az előző évi 84 millió hektoliterrel szemben 83 millió hektolitert tesz. A kiviteli felesleg legfeljebb 12 millió hektoliterre tehető. *Canadában* a termés 12 millió hektoliterre becsülhető (1889-ben 9 millió). A kiviteli felesleg 5—6 millió bushellel, vagyis 2 millió hektoliterrel vehető fel. *Egyiptomban* a termés kielégítő. A valószínű kiviteli felesleg 0⁵—0⁶ millió métermázsza. *Ausztrália* termése 13—14 millió hektoliter, kiviteli feleslege 7⁵ millió hektoliter.

Ezen adatokkal szemben a jelentésben azon vélemény jut

kifejezésre, hogy az idei búzatermés a világ összes búzaszükségletét fedezni lesz képes. A látszólag mutatkozó felesleg összesen jelentéktelen, miután rendes viszonyok között a készletek Európában közvetlen az aratás előtt 30—40 millió hektoliterre rúgtak, ez évben azonban alig tettek az összes termelési területen 20 millió hektolitert. A földművelésügyi miniszterium jelentése a továbbiakban a búzaárak jövőbeni alakulásának kérdésével foglalkozik s azon eredményre jut, hogy az árak újabb csökkenése a mérvadó világpiaczon ki van zárva, sőt inkább valószínű azok emelkedése. Vajjon a jelenlegi valutaviszonyok között a termelő országok, ezek között Magyarország, az áralakulásokból hasznot fognak-e húzhatni, az mindenekelőtt a valutának a közel jövőbeni mikénti alakulásától van függővé téve. Nemkülönben a termelők követeléseitől is, ez utóbbiak közül különösen a magyarországi termelők, kik igen gyakran a nagyon magas árakhoz való ragaszkodásuk folytán, terményeiket kezdetben a kiviteltől visszatartották, a nélkül, hogy figyelemmel lettek volna arra, hogy időközben a konkurrenczia, főleg a tengerentúli, a piaczokon megjelent és Magyarországot korai termésének előnyeitől elütötte.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A magyar állami tisztviselők helyzete és ennek javulhatása. Budapest. Az Athenaeum részvénytársulat kiadása. 1890. Ára 40 kr.

Néhány év óta, vagyis állami pénzügyeink kedvezőbb fordulatától kezdve tapasztalhatjuk a magyar állami tisztviselők körében azon általános és élénk mozgalmat, a mely köztudomás szerint mai sanyarú sorsuknak megjavítását tűzte ki igazságos céljául. Az első hatalmas nyilatkozás a budapesti tisztviselő egyleteknek együttes kérelme volt a múlt év elején, a melyet sorsukat fejtegető emlékirat kíséretében az összkormányhoz nyújtottak be, a mely példát aztán később az igazgatás különböző ágaiba tartozó, kivált alsóbb fokú tisztviselők azóta több ízben is követték. Némi eredményt már lehet is konstatálni, a mennyiben a pénzügyminiszteriumban a fizetések javítására célzó előmunkálatok már megkezdődtek. Sőt a pénzügyminiszternek alig néhány nap előtt, az 1891. évi költségelőirányzat előterjesztésekor tett nyilatkozata immár teljes kezességet nyújt, hogy az állami tisztviselők illetményeinek rendezése legkésőbb az 1892. évi költségvetés benyújtásakor tényleg be fog következni.

Megjegyzendő azonban, hogy, habár az elégtelen fizetés ma mindenesetre a legérzékenyebb sérelem az állami tisztviselőn, vannak a tisztí karnak még más bajai is, a melyek szintén sürgős orvoslásra szorúlnak. Midőn tehát a kis füzet — a mely, mint jelen ismertetésünk tárgya, e bevezető sorok címéül szolgál — az államtisztviselővel nemcsak fizetésére való tekintettel, hanem mint az állami társadalom egyik legfontosabb osztályával, más szempontokból is alaposan foglalkozik, a ma napirenden levő kérdést minden irányban kimerítően taglalva: megérdemli, hogy széles körben méltó figyelmet és érdeklődést támaszszon.

Röpiratunk névtelenül látott napvilágot, mert szerzője úgy akarta, hogy senki se nézhesse, ki írta, hanem hogy mit mond. A sorok között azonban mégis kicsillámlik, hogy azt tisztviselői karunknak csakis valamely magasabb állású és önálló észjárású s bizonynyal szolgálati érdemekben dús veteránja irhatta, a kinek a legszélesebb körű s a legbehatóbb tapasztalatok állottak rendelkezésére. E röpirat nem a rendes, megszokott köznapi sablónok közt mozog; sőt ellenkezőleg, oly eszméket penget, a melyeket *épen eredetiségöknel fogva* aligha fog mindenki osztatlanul és feltétlenül helyeselni; de mindaz, a mit mond, megfontolásra méltó s ha talán nem is mindig úgy, a mint azt szerző javasolja, hanem — tekintettel más, névtelenünk által nem

eléggé figyelembe vett, de szintén fontos közérdekű szempontokra — némi, több-kevesebb módosítással igenis sikeresen keresztülvihető volna.

Kétszeresen becsessé teszi a kis füzetkét, hogy a benne rejlő gondolatok irányilag is a legszebben vannak kifejtve, úgy, hogy e röpiratot minden, az ügy iránt érdeklődőnek, mint élvezetes olvasmányt is figyelnébe ajánlhatjuk. A legtalálóbbról, markáns vonásokkal festi a magyar állam tisztviselőinek szomorú helyzetét s annak történeti kifejlődését, utal az óriási feladatra, a melyet betölt s mondhatni, becsülettel megold — a névtelen hősökre, a kik országos munkálatokat készítenek elő, a melyek felett a tisztelt ház gyakran hónapokig elvitázik, a nélkül, hogy a legcsekélyebb érdembeli módosítást látna rajtok szükségesnek; — s utal ezzel szemben az érem másik oldalára, a nagy közönség könnyelmű felületességére, a melylyel az a tisztviselői kar egyes gyarló s elesett tagjainak hibáiból az egész testület becsületén ejt igazságtalanul kárhozható ítéletével fájdalmas sebet.

Élénk színekkel ecseteli a tisztviselő és följebbvalói közti viszonyt, a mely tisztán a személyi függőség elvére van alapítva s a melyet nem enyhít semminemű szolgálati pragmatika. Szerinte a mai magyar államban a tisztviselő minden jogvédelmet nélkülöző pária, a kinek jogai és kötelességei se felsorolva, se szabályozva, se biztosítva semmiféle törvényben nincsenek. Első és legégetőbb szükség tehát a törvénybe iktatott, lefelé és felfelé egyaránt kötelező szolgálati pragmatika, mert a tisztviselőnek tudnia kell, hogy személyét és jogait följebbvalójánál magasabb hatalom, t. i. az állam és törvényei védik és biztosítják. A törvénybe foglalt szolgálati pragmatika mielőbbi megalkotását mi is sürögősen tartjuk, egyrészt azért, hogy abban a jogok és kötelességek tüzetesebben felsoroltatván, eleje vessék annak, hogy a tisztviselő, ma gyakori esetben, saját kötelességének nem tiszta ismeretéből eredő hibákat kövessen el s így ez által is följebbvalói elégedetlenségének vagy esetleg szeszélyének legyen kitéve. De azért is szükség van a szolgálati pragmatikára, hogy a tisztviselőnek mindennemű felsőbb nyomástól ment, teljesen szabad politikai pártállása biztosíttassék. Oly fokú önállóságot és függetlenséget azonban a *tisztán szolgálati ügyek teljesítésében* — értve ez alatt az önálló véleményt és eljárást a följebbvalókkal és különösen a miniszterrel szemben — a minőt a röpirat szerzője ékes indokolással kívánni látszik, nézetünk szerint semminemű szolgálati pragmatika sem fog létrehozhatni, mert ez felfogásunk szerint alig volna egészen összeegyeztethető a miniszteri felelősség elvével.

A tisztviselői karra nézve sérelmes csapásnak tekinti szerzőnk az inkompatibilitási törvényt, mely egyszerre leszállította annak tekintélyét s egyuttal nem maradt befolyás nélkül a törvényhozás niveaujának csökkenésében sem. Mi is helyeseljük az eszmét, hogy a tisztviselő bő tapasztalatait a törvényhozásban is érvényesíthesse s azt tartjuk, hogy ez mind a tisztikarra nézve, a melyből a tehetségek nem maradnának a bureaubá rejtve, mind pedig a törvényhozásra nézve, a mely igen hasznavehető erővel egészülne ki, határozottan előnyös lenne. Alkotmányi szempontból azonban mindenesetre szükségesnek tartanánk bizonyos kautelákat: így meghatározni a számbeli maximumot, a mennyien — pl. 10–15-en — a tisztviselők közül egyidejűleg képviselővé lennének választhatók; megállapítani, hogy

a tisztviselő mandátuma idején hivatalos működést ne fejtessen ki, tisztí fizetést ne húzzon; állása is időközben be volna tölthető, úgy azonban, hogy mandátuma lejártakor régi helyét mégis minden sérelem nélkül foglalhatná el.

A röpiratnak legradikálisabb javaslata az, a mely szerint a mai öt órai munkaidő nyolcz órára emeltetnék s ezzel kapcsolatban a tisztí létszám felényire csökkentetnék, a fizetések pedig ily módon az államkincstárnak majdnem teljes megterhelhetése nélkül a mainak kétszeresére volnának felemelhetők. A munkaidő meghosszabbításának eszméje méltó a további megfontolásra. Tény, hogy az állami tisztviselő működése — a mint ezt névtelenünk kiemeli — habár egészben véve szellemi is, számos mechanikai részletet tartalmaz s öt óra alatt nem használja ki a munkaerőt. Részünkről azonban a javasolt nyolcz órát mégis túlsoknak tartjuk, a melyet épen azon tisztviselők sinylenének meg, a kik a legnehezebb szellemi munkákat végzik, továbbá a kik egyéni buzgalmuknál és természetes munkaösztönüknél fogva oly gyorsan dolgoznak, hogy már jóval rövidebb idő alatt is kifáradnak. Kivételt pedig az ily kiváló egyének részére sehogy sem lehet statuálni, mert ez ellenkeznék a kellő fegyelemmel, a melynek ápolására oly nagy testületben, a minő a tisztviselői kar, feltétlenül szükség van. De nem tennénk ellene kifogást, ha a mai munkaidő — a vasárnapi munkaszünet behozatalával, a mit különben röpiratunk is javasol — napi egy órával nagyobbíttatnék. Ez újítás a hivatalos munkaidőt körülbelül 10%-kal növelné s a létszámban 10%-os megtakarítást tenne lehetővé. Ez is becses nyereség volna, a mi kitűnik abból, hogy ha a mai fizetési rendszerünk helyett, mely államháztartásunknak körülbelül 18 millió forintjába kerül, a jóval kedvezőbb osztrák fizetéseket honosítanók meg, tisztviselőink illetményeinek összege a tisztí létszám jelzett leszállítása nélkül mintegy 23 millió forintra rúgna fel, a 10%-os leszállítással azonban közel 21½ millió forintot takarítanánk meg, tehát a többkiadás épen csak félannyi lenne, mint a mennyire a mai öt órai munkaidő mellett lenne szükség. E javaslatunkat annál inkább is megfelelőbbnek tartjuk, minthogy a fizetéseknek oly radikális javítására, a melyet a röpirat névtelen szerzője indítványoz — 1.000 frtig a mai fizetésnek kétszeresére, feljebb pedig 80, illetőleg 75%-ára — a mi viszonyaink között szükség nincsen.

Röpiratunk még a tisztviselőknek a községi adók alól való mentességével is foglalkozik, a melyet helytelenít, mivel ez által a tisztviselő a község ügyeinek intézésében nem tekintetik a község többi polgáraival egyenrangúnak. Szerző e felfogását mi is teljesen osztjuk. Megériint továbbá az ügyvitel mai bonyolultságát is, a melyet egyszerűsíteni óhajtana s a mit általánosságban mi is csak helyeslehetünk.

Mielőtt rövid ismertetésünket berekesztenők, ismételten felhívjuk az érdeklődő olvasó figyelmét a lelkes hangulattal és ügyesen megírt röpiratra, a mely, mint a fentebbi gyenge vázlatból is látható, az eszmék egész tárházát nyitja meg s minden érdeklődőt további eszmélődésre sarkal.

dr. —

Kolozsvár közgazdasági multja és jelene. Irta: Dr. Békéssy Károly egyetemi magántanár. Kolozsvár. Nyomatja és kiadja Burckhárdt Ágoston.

A munkának sokat ígérő czíme van, sőt külalakja is jóval többet helyez kilátásba, mint a mennyit tényleg ad. Első pillanatra azt hisszük, hogy nagyobb könyvvel van dolgunk, de ha átlapozzuk, azt találjuk, hogy csak a papiros vastag s összesen 73 oldalnyi füzetten van dolgunk. De végre ilyen terjedelemben is lehet jót, alaposat, tartalmasat írni egy nagy város multjáról, hisz csak nem rég jelent meg Köln történetének áttekintése, mely összesen harmincz és néhány oldalra terjed, melyről azonban a német szaklapok azt írják, hogy az összes eddigi hasonló tárgyú munkák közt a legjobb. Nem a terjedelemtől függ a munka értéke, hanem attól, tud-e írója újat mondani, vagy képes-e ismert adatokból új eredményeket, tanuságokat levezetni.

Sajnos, hogy Békéssy Károly fenti könyvéről sem az egyiket, sem a másikat nem mondhatni. Egy sereg száraz adat van benne, összefüggés, szakértelem nélkül egymás mellé állítva, úgy, hogy nem tanulhatni belőlük semmit. Ehhez járul, hogy az adatok multat és jelent illetőleg egyaránt közkézen forgó forrásokból vannak kölcsönözve; épen nem újak tehát s még kevésbé hozzáférhetetlenek. A multa nézve Békéssy leginkább Jakab Elek roppant terjedelmű művét Kolozsvár történetéről használja, a mint ezt maga kiemeli. Ezzel Békéssy kissé túlságosan megkönnyítette ugyan magának a dolgot, de mivel azon kevesek közé tartozom, a kik ismerik Jakab Elek művét, nem tartottam kizártnak, hogy a Békéssy módszerével is lehet némi sikert felmutatni. A legtöbbször áldatlan munka lesz ugyan, egy már megjelent könyvből újat csinálni, de Jakab Elek műve bizonyos tekintetben egyedül áll irodalmunkban s így adatainak kivonatolója vagy népszerűsítője, ha kellő ismerettel és szakértelemmel jár el, esetleg hasznos munkát is végezhet.

A nélkül, hogy az érdemes történetbuvár óriási szorgalmát és fáradozásait csorbitani akarnám, ma, midőn az igazság kimondásával semmi jogos érdeket többé nem sérthetek, egész őszinteséggel konstatálhatom, hogy Jakab Elek Kolozsvár története című óriás műve csak arra szolgálhat mintául, hogyan *ne* írjuk meg városaink történetét. Már külső kiállítása is olyan, a kötetek oly roppant vaskosak, mintha szerző azt akarná mondani: itt sok esztendei fászsztó kutatás gyümölcse van felhalmozva, de ne jusson eszébe senkinek ezt a munkát elolvasni akarni! És szerző jól tette, hogy ily elijesztő külső formát adott művének, mert ha az az ugynevezett művelt, hazafias olvasó, kihez könyvismertetéseinkben annyiszor apellálunk, csak lapozgatni kezdené, hamar elmenne a kedve és pedig örökre minden magyar tudós munka megtekintésétől. Mert itt a tudományos kutatás eredményeit oly szárazon és nyersen, oly zavarosan össze-vissza hányva kapja, hogy méltán visszarettenhet a magyar tudománytól, mely ilyen alakban csakugyan emészthetetlen. Jakab Elek művére teljesen alkalmazhatni mindazt, a mit Macaulay egy szellemes tanulmányában (Burleigh és kora) Dr. Nares egyik történeti munkájáról mond s melyben a híres angol író a többek közt megjegyzi, hogy a taposó malomra ítélt tolvaj, a gyárban dolgozó gyermek, a czukor-ültetvények néger rabszolgája nem végez oly keserves munkát, mint az, ki Nares könyvének végig olvasására van kárhozthatva.

Ilyen munkából csak jó kivonatot is készíteni, anyaga egy részét alapos ismerettel értékesíteni, nem lenne tehát teljesen meddő munka, ámbár nagyon szerény írói dicsvágyra vallana s ámbár többet kell várni ez irányban is attól, a ki Kolozsvár él, tehát közvetlenül hozzáférhet az eredeti kutatókhöz, melyeket Jakab Elek, mint gazdasági ügyekben nem szakember, sokszor nagyon hézagosan kivonattól, sőt néha éppen a lényegeset mellőzi. De végre van itt is anyag elég, mely gyarapíthatná történeti tudásunkat, ha rendszeresen feldolgoztatnék és szakértelemmel világitatnék meg. Csakhogy Békéssy ezt nem teszi. Művének történeti része — s ez a legnagyobb — mert a 73 oldalból 54 ide esik, csak terjedelmére különbözik a Jakab művétől, máskülönben ez is csupán száraz adatokat nyújt, még pedig elég rendszertelenül, össze-vissza, minden tulajdonképeni magyarázat nélkül. Hogy Jakab Elek a kellő nemzetgazdasági szakismeret és képzettség nélkül írta meg Kolozsvár történetét, az sajnos ugyan, de érthető, mert az író egész más tudománysszakban működik. Még sajnosabb azonban, hogy Békéssy művének történeti részében sem nyilvánul gazdaságtani felfogás és ismeret s így a gazdaságtörténeti tényekből ő sem tud többet kisütni, mint Jakab Elek.

Pedig egy sokat mondó idézettel kezdí művét. Közli, mit írt 1564-ben Gromo florenczi követ Kolozsvárról, melyet szépen épült, nagy és gazdag kereskedő városnak nevez. Ez érdekes — de rég ismert — leírás után azt várnók, hogy az író legalább körvonalozni fogja azon fejlődési folyamatot, mely Kolozsvárt nagygyá, széppé, gazdaggá tette. E helyett azonban éppen azon korszakon, melyben Kolozsvár nagygyá lett, mert 1564-ben már az volt — pár lapon, melyekben szintén nincs megmagyarázva semmi, átszalad, mintha a várost valami természetfeletti esemény, valami csoda, nem pedig lakóinak munkája, értelmisége, előre törekvő szelleme tette volna nagygyá. E munka szervezetét, az értelmiség kifejlődését, a haladó szellem érvényesülését kellett volna ha nem is kifejteni, de legalább vázolni. E helyett azonban ismét csak száraz adatokat, magokban véve keveset mondó tényeket kapunk, vagy pedig olyan köznapifejtegetéseket, melyeket mindenkinek tudnia kell, a ki például a czehekről csak valamit olvasott.

Többször emlegeti Békéssy a város különböző privilegiumait is. De nem tud velők mit csinálni, hanem csak idéz belőlük egyet-mást. Ezek a privilegiumok valóban a városok magna chartái voltak, mert rajtok nyugodott, nem pedig a köztörvényen, mint ma, a város egész államjogi, belső szervezeti, anyagi és szellemi létele. De bármily fontos maga a privilegium, még fontosabb az, *minő hasznát tudta venni az illető város lakossága*, meg volt-e benne a kellő élelmesség és értelmiség, hogy a király adta előjogokat kellően értékesítse? A privilegium maga nagyon kétes adomány volt s csak annak használt, a ki okosan élt vele. Hogyan értékesítették a kolozsváriak gazdasági, anyagi tekintetben, hogyan lett a privilegium a városra a gazdaság és műveltség kutfeje, erre nézve kell felvilágosítást adnia annak, ki a város közigazdasági multját tárgyalja.

Ezt azonban Békéssy ép oly kevésbé fejti meg, mint Jakab Elek. Egyiknek művében sem látszik több gazdasági tájékozottság, nem látszik az, hogy a lényeges és lényegtelen közt különbséget tudna tenni. Még a tényeket illetőleg is idézhetett volna Békéssy sokkal több fontosat, jellemzőt a Jakab művéből, mint a minőket a

könyv rövidségéhez képest túlságos hosszadalmasan közöl. Ehhez járul, hogy ama kevés helyen, a hol elmélkedik, igen hibás álláspontból ítéli meg a multat. A bevezetésben azt mondja például: »Kolozsvár története egy a magyar ipar történetével.« Ez olyan időről szólva, midőn az iparnak nem volt állami, országos szervezete, midőn nem a köztörvény szabályozta a gazdasági életet, hanem az leginkább helyi tényezőkön, első sorban az illető város vagy iparág speciális kiváltságain nyugodott, nem lehet mondani. Itt egy modern eszme van a multa átvive, még pedig helytelenül. Ma elmondhatjuk, hogy a magyar szeszipar ugyanazon törvény alapján az egész országban egyforma keretben mozog s ha megirjuk a kolozsvári szeszipar történetét, tiszta fogalmat szerezhetünk az egész ország szesztermelésének legfontosabb körülményeiről. Ma a törvény a lényeges minden egyes városra, minden egyes vállalatra s fejlődéseket helyi és a törvényvel össze nem függő körülmények csak kevésbé befolyásolhatják. Régen ez máskép volt s a termelés és fogyasztás, az ipar és kereskedelem első sorban a lokális tényezőkől függött. Minden város egy kis önálló állam volt az államban s az egyikben a gazdasági élet még fényes lendületet vett, mikor a másikban már beállott a hanyatlás, az elszegényedés kora. Kolozsvár története tehát még nem egy a magyar ipar történetével. Sőt ellenkezőleg épen az fogja a kolozsvári gazdasági élet multját földeríteni, a ki ennek külön menetét felvilágosítja, a lokális tényezők befolyását kimutatja s a többi városokétól való eltérést vagyis saját egyéni jellemvonásait élesebben kidomborítja. Ellenben határozottan mondhatni azt, hogy Kolozsvár város történetének veleje a gazdaságtörténet s ennek menetét kell földeríteni, ha a város történetét meg akarjuk ismertetni.

Békéssy műve azonban e cél elérését nem mozdítja elő s egy lépéssel sem viszi tovább ismereteinket. Művének utolsó husz lapja, mely a jelent tárgyalja, nem sokkal jobb ugyan, de itt mégis inkább előtérbe lép nemzetgazdasági műveltsége s több hasznát veszi szakismeretének. A multat illetőleg az nagyon fogyatékos s e mellett pozitív tévedések is fordulnak elő a kis munkában. Így például a 23. lapon még mindig »a hires Zömör nevű, tehát magyar ötvöscsalád«-ról beszél, pedig Ballagi Aladár már rég kimutatta, hogy az a Zömör a valóságban Sommer s hogy nem magyar, hanem jámbor szász ötvös volt. Az 53. lapon azt mondja szerző a malozsáról és manduláról, hogy ma néhány krajczáron minden szegény ember megveheti. A malozsát illetőleg nagyon téved, mert azt legalább nálunk ma sem kapni néhány krajczáron. A malozsa ugyanis a málváziai bor magyar neve, mint az Páris-Pápay szótárából is kitűnik. A mazzolát, mire Békéssy gondol, vagy így nevezték akkor is, vagy pedig malozsa szólnak. Többször közöl szerző régi árakat is, de eszébe sem jut a régi és mostani pénzláb és pénzérték közti különbséget kideríteni. Ha kiadatlan forrásokból venné adatait, a közlésnek még lenne jogosultsága. Így azonban semmi értelme sincs, sőt egészen félrevezeti az olvasót. Gazdasági szakembernek tudnia kellene, hogy egy forint ma egészen más értéket képvisel, mint ötven, száz vagy kétszáz évvel ezelőtt, hogy tehát e különbséget meg kell magyarázni, ha fogalmat akarunk adni a régi ársz viszonyokról. Midőn például Békéssy felemlíti, hogy Bethlen Gábor korában 12 citromért 6 frtot adtak, az olvasó nem gondolhat másra, mint

hogy a hat forint akkor is olyan abszolút és relatív értéket képviselt, mint ma, különben szerző csak nem közölné ez adatot. Pedig tényleg igen tetemes volt a különbség az akkori és mai forint értéke között. Ha tehát szerző kísérletet sem tesz a különbség kiderítésére, nemcsak nem segíti elő, hanem egyenesen megnehezíti az olvasónak a régi viszonyok helyes ismeretét. Már pedig a gazdaságtörténésznek valóban nem az a feladata.

Acsády Ignác.

Állategészségügyi évkönyv az 1889. évre. A földművelésügyi m. kir. miniszterium megbízásából hivatalos adatok alapján szerkesztette dr. Huttyra Ferencz. Harmadik évfolyam. Budapest, 1890.

Az állategészségügy fontossága évről-évre mind jobban előtérbe lép. A mint mezőgazdaságunk a tengerentúli országok és Oroszország nagy versenyének hatása alatt kénytelen nyomról-nyomra az intenzívebb művelésre térni át, akként nyer folyvást fontosságban az állattenyésztés, mely tudvalevőleg az intenzív gazdálkodásnak egyik elsőrendű tényezője. Az állattenyésztés fejlődésére azonban semmi sem hat oly hátráltatólag, mint az állati járványok; nemcsak a tényleges kár jön itt tekintetbe, melyet az egyes állatbirtokosok házi állataik elhullása következtében esetleg szenvednek, hanem sokkal inkább az állatok nehéz értékesítéséből származó veszteség, a mi természetesen az állattenyésztési kedvet nagyon lelohasztja. A jelenlegi nehéz gazdasági viszonyok közepette, a mikor búzánk még alacsony árak mellett is csak alig talál kelendőségre a világpiaczon, kiszámíthatatlan veszteség, ha az állati járványok miatt vágó marhánk és hizott sertésünk kizorul a külföldi piacokról. Nem is számítva, hogy a megnehezült állatforgalom népünk élelmezésére is rendkívül káros hatást gyakorol.

A jelesen szerkesztett állategészségügyi évkönyv, melynek ezuttal harmadik évfolyama került a nyilvánosság elé, a budapesti állatorvosi tanintézet egyik kiváló tanárának szerkesztése alatt, öröndetesen mutatja, hogy az állategészségügy öntudatos ápolása újabban szép haladást tett s remélni lehet, hogy az 1888: VII. törvénycikk helyes intézkedései lassankint meg fogják hozni gyümölcsüket; rögtöni fordulatot természetesen nem várhatunk, mert ha közigazgatásunk jelenlegi szervezete mellett képes volna is a törvényt erőlyesen végrehajtani, mindenesetre idő kell, hogy a törvény intencziójához képest rendelkezésre álljon a kellő állatorvosi személyzet. A nélkül pedig gyökeres javulást valóban nem várhatunk.

Az állategészségügyi évkönyv, melyet röviden ismertetni akarunk, két fő részből áll. Az első a budapesti m. kir. állatorvosi tanintézet 1888/89. évi állapotát és működését ismerteti, a második pedig a hazai állatorvosi szolgálat, állattenyésztés és állategészségügy állapotát tárgyalja az 1889. évről.

Az intézetnek a mondott tanévben 293 hallgatója volt, míg az 1887/88. tanévben a hallgatók száma 297-et, 1886/87-ben 283-at, 1885/86-ban pedig 278-at tett. A három éves rendes tanfolyamot legutóbb 178 egyén hallgatta, a rövidebb idő alatt végző hallgatók (gazdászok, gyógyszerészek, orvosnövendékek) száma 29-re ment, a gyógykovácsoké pedig 53-ra rúgott. A három éves rendes tanfolyam hallgatói közül 21.91% birt hat gymnasiumnál magasabb előképzett-

séggel, 56.18% csak hat gymnasiumot, vagy 6 reál-, vagy 6 polgári iskolát végzett, azok pedig, kiknek előképzettsége még ennyire sem terjedt, a hallgatók 12.36%-át képviselték s a gyógy-kovácsokra is 9.55% esett.

A hallgatók előképzettségének ez a különböző foka természetesen nagyon káros hatással van az oktatás eredményére. Ezt a tanári kar részéről is hangsúlyozva látjuk az évkönyvben s valóban oly baj ez, melyen segíteni kellene. Az intézet tanárai a négy éves tanfolyam mellett is felszólálnak, a három évet kevésnek jelentvén ki a tananyag alapos elsajátítására. Tagadhatatlan, hogy ennek a felszólalásnak is van jogosultsága, nem szabad azonban felednünk, hogy az állatorvosi pálya anyagilag nem oly jutalmazó, hogy tehetségesebb ifjainkra még akkor is kellő vonzerőt gyakorolna, ha a célhoz jutás még jobban megnehezítettnek; négy éves tanfolyam helyett aligha nem célszerűbb volna az előképzettség fokát szabni magasabbra, a mikor az oktatás sokkal eredményesebb lenne s kevesebb idő alatt többet lehetne végezni.

Az évkönyv a tanintézet valamennyi osztályáról külön jelentést tartalmaz, melyekből örömmel győződhetünk meg, hogy az állatorvosi szakoktatás nagyon jó kezekben van s egészen a kor színvonalán áll. Azonban némi egyoldalúságot is látunk az intézet működésében, t. i., hogy a főszűly túlságosan a ló- és ebgyógyászatra van fektetve, a szarvasmarha ellenben nagyon is háttérbe szorul. Legeklátásabban bizonyítja ezt a bonczolt állatok jegyzéke, míg ugyanis a két utolsó tanévben 183—277 lovat és 135—140 kutyát bonczoltak s a bonczolt állatok jegyzékében a kanáritól kezdve a tigrisig igen sok állat képviselve van, szarvasmarhát két év alatt egyetlen egyet sem bonczoltak az állatorvosi tanintézetben.

Ezzel az egyoldalúsággal a vidéki gazdasági egyletek működésében is lépten-nyomon találkozunk, mert bár sok vármegyében dicséretes buzgalmat fejtenek ki, hogy a községek kellő számú és minőségű bikákkal legyenek ellátva, sokfelé azonban még mindig a lótenyésztés egyoldalú kultiválása van divatban, pedig a szarvasmarhatenyésztés legalább is oly fontos, mint a lótenyésztés s az utóbbinál annyival is nagyobb figyelmet és gondot igényel a gazdasági egyletek és vármegyék részéről, mert a lótenyésztés kitünő állami szervezete sokkal inkább nélkülözhetővé teszi e téren a magán-tevékenység buzditását.

Az *állatorvosi szolgálat* című fejezetben érdekes kimutatást találunk az ország területén működő állatorvosok számáról. Láthatjuk ebből, hogy mily aránytalanul kevés az állatorvosok s különösen a hatósági állatorvosok száma. Egyetlen vármegyénk sincs, melynek minden járásában volna hatósági állatorvos. »122 állatorvos — mondja az évkönyv — összesen 12.687 községben tartozik ellátni a törvényhatósági állatorvos sokféle teendőit; egyre-egyre tehát átlagban 103.88 község esik.« Számos törvényhatóságban meg van a törekvés, hogy e visszás állapoton segítsenek, de a szakközégek szaporítására vonatkozó határozataikat felsőbb helyen, tekintettel a hiányzó fedezetre, többnyire nem hagyták helyben.

Érdekes az a fejezet is, mely az állattenyésztés állapotát a vármegyékben az állami állatorvosok jelentései alapján ismerteti, de még érdekesebbek az állati betegségekről és a védő oltásokról nagy szorgalommal kidolgozott fejezetek.

Az 1889. évben összesen elhullott vagy kiirtott 1.234 darab ló, 3.615 szarvasmarha, 9.612 darab juh és 42.731 sertés. Az elhullás a sertések között volt nagymérvű, mit főleg a hevesen fellépett sertés-orbáncz okozott. Legnagyobb kárt azonban mezőgazdaságunknak nem ez a betegség, sőt nem is a még félelmesebb lépfene okozott, hanem egy aránylag szelíd lefolyású betegség, a száj- és körömfájás. A száj- és körömfájás — a mint az évkönyvben olvassuk — az 1889. év folyamán 62 vármegye 307 járásának 2737 községében 393.825 szarvasmarhán, 53.068 juhon és 109.365 sertésen lépett föl, mely szám azonban minden valószínűség szerint erősen alatta marad a valóságnak. E járvány csak egyetlen vármegyénket, Baranyát kímélte meg. Dr. Hutya tekintetbe véve az állatok leromlását, a munka veszteséget, a nem értékesíthető tejet, továbbá a gyógykezelés költségét, az állatkereskedés megszorítását, stb., az egy évi kárt többre becsüli 10 millió forintnál. Érdekesen ismerteti továbbá a járvány keletkezését és elterjedését. Kétségtelen, hogy a baj nem hazánkban támadt, hanem Ausztriából és Romániából hurczoltatott be és pedig nem egy, hanem több helyen. Hogy a baj oly rohamosan elterjedhetett, azt főleg a hatósági állatorvosi személyzet csekély számának lehet tulajdonítani. Az évkönyv megjegyzi, hogy például Máramaros vármegye több mint 10 ezer négyszögméter területén csak is 2 járási állatorvos működött s attól a helytől, a hol a Bukovinából hajtott állatok a határt átlépik, a legközelebbi állatorvos 95 kilométernyire lakik. Ily körülmények közt nem csoda, ha a járványt könnyen behurczolják s csak akkor veszik észre, mikor már széltiben elterjedt s elfojtása többé nem lehetséges.

Az évkönyv szerkesztője, tekintettel a száj- és körömfájás elleni védekezés nehézségére, valamint a betegség mulékony voltára, fölveti a kérdést, hogy nem volna-e czélszerűbb a betegséget törölni a hivatalból jelentendő betegségek sorából, hogy a betegség gyors terjedésével annak lefolyása is meggyorsíttassék. Minthogy azonban ez intézkedés a többi országok részéről határaik elzárását vonná maga után, arra a következtetésre jut, hogy az óvintézkedéseket továbbra is fenn kell tartanunk. A gyakorlatban számos birtokos, ha szarvasmarhái között kiüt a száj- és körömfájás, hogy a baj gyorsabban lefolyjon, már tényleg az ugynevezett oltást, vagy helyesebben átragályozást alkalmazza. A kérdés alapos tanulmányozása mindenesetre megérdemlené a fáradságot s különösen azt kellene kideríteni, hogy az egyszer kiállott betegség mennyiben teszi immunissá az állatot az újabb ragályozással szemben. A közölt jelentések azt mutatják, hogy egyes állatok kétszer is átmentek a betegségen; ez azonban lehet kivétel is; a kérdés eldöntése végett okvetlenül több megfigyelésre volna szükség.

Ha az óvintézkedések továbbra is fentartatnak, szükséges, hogy a vármegyék Nagy-Küküllő példáját kövessék, hogy t. i. ne a ragályozott községek állítsanak öröket, hanem a még nem fertőzött községek védekezzenek a ragály behurczolása ellen; szinte csodálkozik az ember, hogy ez eljárás czélszerűségét a többi törvényhatóság is be nem látta.

Igen becses a *védő oltásokat* ismertető fejezet. A védő oltások Franciaország után hazánkban terjedtek el legjobban s bár az eddigi tapasztalatokban sok az ellenmondás, mégis az eredmény általában véve az oltások mellett szól s kívánatos, hogy a lépfene ellen azon

vidékeken, hol e ragályra a helvi viszonyok folytán nagy az inklináció, a sertésorbáncz ellen pedig az egész országban általánosan alkalmaztassék a védő oltás.

A ménésintézetek és méntelepek ismertetése zárja be a tartalmas évkönyvet, mely valóban hézagot pótol s melynek szerkesztője teljes elismerést érdemel a jelesen végzett munkáért.

—a.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »*Journal des économistes*« szeptemberi számát Liesse A. cikke nyitja meg »Les travaux législatifs de la chambre des députés 1889—90« (A képviselőház törvényhozói munkálatai 1889—90-ben) cím alatt, melyben értekező sorra veszi az ülésszak tárgyalás alá került mindazon törvényjavaslatait, melyek a közgazdasággal közelebb vonatkozásban állanak, éles bírálatot gyakorolva nemcsak az indítványozott reformok, hanem az uralkodó közgazdaságpolitikai áramlat felett is.

Az általános jellemzés, melylyel értekező az új kamara működését illeti, magában foglalja a kárhóztató ítéletet. Az emberek változtak ugyan, de nem az irány, mely maradt a régi: a gazdasági reakció iránya — így hangzik az ítélet. S a példák, melyeket Liesse felhoz, csakugyan igazolják is állítását, feltéve, hogy a reakció értelmét úgy állítjuk fel, mint ő teszi. A gazdasági visszahatás ugyanis értekező szerint — bár ezt világosan ki nem fejezi, hanem csak érezteti, — nem jelent mást, mint a szabadság megszorítását, jelentkezzék bár az a nemzetközi forgalom, a hitelélet terén, a munkások ügye vagy bármi más közgazdasági feladat körül. Az állam beavatkozása a gazdasági életbe, a magántevékenységnak állammal helyettesítése vagy legalább államilag való megrendszabályozása általában: ez az, mi Liesse szemeiben a gazdasági visszahatást jelenti.

Értekező éles támadást intéz az új irány nyilvánulásai ellen. Ostorozza a védvamos politikát, mely ma-holnap oda vezet, hogy az országok teljesen elzárják egymástól határaikat. Gúnyosan felkiált, hogy mindannak, a mit a francia föld kitűnőségéről, a francia ipar előhaladottságáról s a francia munkás ügyességéről valaha mondtak és irtak, csak üres mesebeszédnek kellett lennie, ha a védvamosoknak a külföldi verseny megrontó hatásával való ijesztgetései őszinték és igazak. S e felkiáltásban nagy az igazság. Mert természetes dolog, hogy a védvám, mihielyt egyszer a termelés egy ágának érdekében behozatott, kisértetbe hozza az összes termelő világot, hogy megkivánja annak kiterjesztését saját külön-külön termékére. S mihielyt a legszükségesebben túlmént az állam, azonnal rajtaáll a lejtőn, melyen alig van megállapodás egész azon pontig, a hol a teljes elzárkozás kezdődik. De ezen a ponton aztán nemcsak veszendőbe megy a nemzetközi munkamegosztás minden előnye, de megszűnik a védelem jó hatása ott is, a hol arra szükség van, mert megdrágítatik a termelés általában. Különösen áll ez a mezőgazdasági vámkokra, melyek elsőrendű életszükségleti cikkeket érintenek s ez által — a mennyiben kívánt hatásuk, az őstermékek árának emelése, tényleg eléretik — megdrágítják a munkát s az ipari termelés nyers anyagát. S ha már a tengerentúli verseny nyomása alatt szenvedő mezőgazdaságot támogatni akarták, ezt nem a védvám által

okozott áremelkedés, hanem a költségeknek a közterhek leszállítása által való csökkentése útján lehetett volna eszközölni úgy, hogy a támogatás ne jelentse a többi termelési ág megterhelését. Igaz, hogy e teherkönnyítés ma, mikor a hadügyi kiadások emelkedése határt nem látszik ismerni: Franciaországban még nagyobb mérvben utópia, mint bárhol másutt.

A munkásügy, mely a francia képviselőházat ép úgy foglalkoztatja, mint a többi államok törvényhozó testületeit, szintén azon irányban mozog, melyet Liesse reakzionáriusnak nevez. Történtek javaslatok külön munkásügyi miniszterium létesítésére, melynek egyik főcélja volna Algir benépesítése, a munkásbiztosításnak az elaggott parasztok osztályára való alkalmazására, a gyermek- s a női munka szabályozására s a műhelyek egészségügyére s végre az idegen munkások külön megadóztatására vagy legalább katonáskodási kötelezettségek törvénybe iktatására. Az utóbbi javaslat mindenestre nagyon jellemző az uralkodó közgazdaságpolitikai irányra, bár nem eredeti francia találmány. A védelmi rendszer következetes kiépítése ez, a melyet azonban e következetesség nem óv meg attól, hogy épugy, mint az árúk védvámjának egyik neve, az élelmi cikkek váma, ne ütközzék össze a másik uralkodó zászló, a munkásbarát humanizmus nemzetközi hódításaival.

Értekező újra és újra visszatér arra a panaszra, hogy az állam mindent szabályozni akar és saját kezeibe vesz, közegei által végeztet mind több-több oly teendőt, melyet eddig a magánosok végeztek. A gazdasági szakiskolák szaporítására s a mezőgazdasági oktatás általánosítására vonatkozó indítvány ép úgy panaszra ad neki okot, mint a földhitelnek a mezőgazdasági szaktestületek közreműködésével való fejlesztését, a mezőgazdasági kamarák és mezőgazdasági tanács létesítését, a haszonbérlok által tett beruházások megtérítését, a munkásegylezetek bíróságok kötelező behozatalát, a közegészségügyi és munkásügyi miniszteriumok felállítását illető javaslatok. Liesse nem bizik abban, hogy a magán-tevékenységnek állammal való helyettesítése jó eredménnyel járjon s fél a törvényhozóktól s az állami közegektől, melyek szerinte első sorban a magok hasznát nézik. Sajátságos dolog mindenesetre, hogy értekező, kinek nagyon éles szeme van a mások következetlenségeinek észrevételében nem jött rá, hogy az ő okoskodása is rejt ilyet magában. Mert az állam beavatkozását azért elítélni, mert törvényhozói és közegei nem értik és nem keresik a közérdeket s ezzel az érveléssel követelni a magán-tevékenység szabadjára hagyását: az csak akkor menne, ha a magánérdek szükségképp egyeznék a közérdekkel. Amde e kettő azonosságába vetett hit, mely épen a laissez-faire iskoláját jellemzi, nincs meg Liesseben akkor, mikor az állam szerveiben is különválasztja a köz- és magánérdeket. Következik ebből, hogy a magánérdek működésétől várni a közjólét megvalósítását épen értekezőnek van legkevesebb joga. S valóban az a körülmény, hogy a szabadjára hagyott magán-tevékenység sok mérges gyümölcsöt hozott és sok várva-várt jó eredménnyel adós maradt: birta rá az embereket, hogy az államtól, mint a közérdekek megtestesítőjétől várják a javulást. Hogy e várakozás túlzottnak fog egy és más irányban mutatkozni: abban igaza lehet értekezőnek; de ne feledje, hogy ép a laissez-faire-politika csatlódásai adtak létet ezen reakzionárius iránynak.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

*Horvát-Szlavonországok bortermelése.*¹⁾

Miután eleddig — daczára nagyon kimerítő és érdemdús munkálatoknak — lehetetlen volt a magyar korona összes országai bortermelésének helyes megítélése és pedig azért, mert a horvát-szlavonországi bortermelésre vonatkozólag hiányzottak a rendszeres statisztikai felvételeken alapuló s az egész anyagot napjainkig felölelő közlemények: érezhető hiányt vélek pótolhatni, mikor jelen dolgozatommal a Magyarbirodalom bortermelési viszonyaira vonatkozó ismereteket kiegészítem és teljessé teszem.

Mint a zágrábi kir. statisztikai hivatal állandó munkatársa, ki 1887. óta épen a földművelési és borászati statisztikával vagyok elfoglalva, összefoglalhattam a vonatkozó adatokat, annyival inkább, mert már öt évi, megrostált és kritikailag kezelt anyag áll rendelkezésünkre és a zágrábi statisztikai hivatal főnöke, Zoričić által 1885-ben életbeléptetett felvételi eljárás a másutt szerzett tapasztalatokra támaszkodva, ment azon hibáktól, melyek minden statisztikai felvétel kezdő korában elő szoktak fordulni.

Mindenesetre előnye ezen felvételnek, hogy a legkisebb politikai közigazgatási egységet, nevezetesen az adóközséget veszi alapul; továbbá, hogy a felvételek a közigazgatási közegek által a helyszínen, mezőgazdák, illetve bortermelők s az értelmiségből vett egyének, névszerint tanítók és lelkészek (mely utóbbiak csaknem kivétel nélkül szőlőbirtokosok is) közreműködésével történtek, tehát feltehető, hogy az aratási, illetve szüreti eredmények tekintetében megbízható adatokat hoztak napfényre. Mindenesetre biztosabb az esetleges hibák kiküszöbölése a viszonylag kis területekre vonatkozó felvételek nagy számánál, mint nagyobb területi egységek alapul vétele mellett.

A mi a terület felvételét illeti, a felvételt eszközölő közegeknek kötelességévé volt téve a szemmérték szerint való becslést a kiigazított földadó-kataszter adataival összehasonlítani s a netáni különbözeteket indokolni.

¹⁾ A »Nemzetgazdasági Szemle« célul tűzte ki, hogy a társországok gazdasági viszonyait, melyek felől a magyar anyaország közönsége oly kevésbé van tájékozva, alapos ismertetésekben mutassa be. E célra megnyernie sikerült *Franeš Simon* tanár urat, a horvát statisztikai hivatal tagját, kinek alapos és a mellett elfogulatlan, objektív tanulmányai teljes tájékoztatást nyújtanak Horvát-Szlavonországok gazdasági állapotáról. E tanulmányok sorát a jelen értekezés nyitja meg, melyet rövid időközökben Horvát-Szlavonországok gyümölcsenyésztését, aratását, stb. ismertető dolgozatok fognak követni.

Az első felvételi évben, 1885-ben, csak az összes szőlővel beültetett terület, továbbá a hozadék nélkül maradt terület s az összes termés kimutatása kívántatott. A következő évben el kellett különíteni a hozadék nélkül maradt területből azon részt, mely új ültetésekre és a filloxera vastatrix által tönkretett szőlőkre esik s ezeket külön kellett kimutatni. Az 1887. évtől kezdve részletes kimutatás készült az összes, bármint kártékony rovar által megsemmisített vagy hozadékképességében megtámadott szőlőterületről, valamint oly területekről is, a melyeket elemi csapás tett tönkre vagy károsított meg. A szüret eredményét is külön-külön kellett kimutatni a teljes és a megcsökkent hozadékot adó földek szerint.

Joggal feltehetjük, hogy ezen felvételi eljárással legalább a szőlőterületről teljesen megbízható adatokat fogunk kapni: mind-áztal itt-ott egyes községekben fel nem derített különbség mutatkozott az egymásra következő évek területi adataiban. E körülmény nem birt ugyan semmi befolyással a hozadékot adó terület és a termés adataira, mivelhogy a különbözetek kizárólag a hozadékot nem nyújtó területre vonatkoztak: de arra mutatott, hogy itt valamely hibaforrással van dolgunk, melyet végre sikerült is a földadókataszter nyilvánartására vonatkozó határozatokban felfedezni.

Miután ugyanis a földadó-kataszter azonnali kiigazításának szőlőterületeknél csak az esetben van helye, ha a művelés nélkül maradt területet a filloxera pusztította el, de nem akkor, ha oidium vagy más kártékony rovar okozta annak romlását, avagy akár a birtokos elszegényedése, akár kimerülés vagy kedvezőtlen fekvés folytán maradt a föld ideiglenesen vagy állandóan műveletlenül; s mivel ez esetekben a kiigazítással — mellesleg megjegyezve nem csupán a birtokos, hanem az államkincstár hátrányára is¹⁾ — a községek lassan haladó bejárásáig kell várni; megtörténhetett, hogy a felvételt eszközölő bizottság, mikor az egykori szőlőket, melyeket más művelési ág számára foglaltak le, az egyik évben nem mutatta ki többé mint szőlőket, a »művelés nélkül maradt terület« rovataiban, hanem egyszerűen kihagyta: a reakövetkező évben, mivel észrevette, hogy az illető szántó- vagy burgonyaföld a kataszterben még szőlő gyanánt szerepel s mint ilyen fizeti az adót, a kérdéses terület szőlői minőségét visszaállította s azt akár mint az illető rovar által elpusztított, akár mint egyszerűen nem művelt szőlőt mutatta ki.

A második hibaforrás a partvidéken találja eredetét. A kataszteri adatok nem egyeznek a szemmérték szerint való felvételekkel, miután a kataszternél csak azon terület vétetett fel »szőlő« gyanánt, mely szőlőtőkékkel *teljesen* be van ültetve. Ám a partvidéken többnyire az olasz művelésmód divik. Kevés szőlőhegy van, melyet szabályosan beültettek volna úgy, hogy a szőlőtöke az egész illető területet elfoglalná. A szőlőt inkább a szántóföldek szélein és mesgyéin, stb. fák mellé ültetik, hol az felkúszik vagy fáról-fára huzatik, vagy

¹⁾ Azt, hogy a kincstár az adótételnek a valósághoz mért azonnali megváltoztatása esetén olyankor, mikor a föld új művelési ág alá kerül, előnyben lenne, bizonyíthatja az a tény, hogy a volt legelők ezer meg ezer ölnyi területe, mely ma többnyire elsőrendű szántóföld s a kiirtott erdők nagy területei, melyek ma szintén szántóföldek, vagy szőlők, még mint »legelők«, »erdőségek«, stb. szerepelnek s mint ilyenek, jóval alacsonyabban vannak megadóztatva, mintsem tényleges használatuknak megfelelően.

kőfalak hosszában ültetvék a szőlőtőkék, vagy kettős sorokban kúsnak fel a meglehetősen alacsony redényekre, melyek gyakran csak kevés méter hosszúságúak, hogy így egyébként használhatatlan kisebb területek is a kavicsos vagy köves talajból a szőlőművelés számára megnyerettessenek. Itt a bortermelő területet becslés útján állapították meg, miért is az adatok sem nem pontosak, sem egymás közt évről-évre nem egyeznek; mivel azonban a partvidék szőlőterülete nem jelentékeny s azonfelül a rendelkezésre álló 5 év átlaga a valóságot eléggé megközelíti, az összképet e hiba lényegesen nem befolyásolja. A fentemlített körülményben, hogy t. i. a partvidék bortermő földje a kataszterben legtöbbnyire szántóföld gyanánt szerepel, rejlik annak magyarázata, hogy a szemmérték után felvett adatok a kataszter területi adatait Modrus-Fiume megyében annyira meghaladják.

A mi a horvát-szlavonországi bor fajtát és minőségét illeti, e részben csak 1889-ben rendeltetett el felvétel. Miután azonban ép a mondott év a peronospora óriási elterjedtsége miatt, mely nagyon érezhető károkat okozott és a finom borok előállítását ugyyszólván lehetetlenné tette, a horvát-szlavon borok minőségének megítélésére a legkedvezőtlenebb vala, adni fogom ugyan ezen felvétel eredményeit is a B. táblában, de jobb tájékoztatás végett Keleti közleményére utalok, mely a horvát-szlavon borfajták és minőségek tekintetében, valamint az egyes bortermő vidékek jelentőségének megítélése iránt még teljesen találó adatokat nyújt — annyiban t. i., a mennyiben az illető bortermő vidékek időközben esetleg a filloxera pusztításainak áldozatává nem lettek.

Ennyit a rendelkezésre álló statisztikai adatok értékének és létrejöttének általános megítélhetésére.

Ha a bortermelés hozadékát abszolút számokban fejezzük ki, úgy Horvát-Szlavonország bortermelése megelőzi a monarchia másik államának bármely tartományát, bár vizont messze Magyarország mögött marad. Három évi átlag szerint, 1885—87-ben, a szőlővel beültetett terület a tulajdonképi Magyarországon 361.336 hektárt tett, Horvát-Szlavonországban pedig 68.023 hektárra rúgott, míg Dalmáciában 65.894 hektárt és Alsó-Ausztriában 39.713 hektárt tett; az átlagos évi hozadék a magyar anyaországban 4,775.509 hektoliterre, Horvát-Szlavonországban 1,354.312 hl., Dalmáciában 1,180.600 hl. és Alsó-Ausztriában 1,008.700 hektoliterre rúgott. Azóta e viszony Horvát-Szlavonország hátrányára változott meg és a filloxera vastatrix s a peronospora viticola romboló hatása alatt gyorsan hanyatló horvát szőlőművelés felsegítésében alig lehet egy-hamar bizni, daczára annak, hogy a szőlő ezen ellenségeivel szemben lehetőleg védekezünk s a mellett van az országban sok ezer hektár, a bortermelésre kiválóan alkalmas szüzföld, melyet jelenleg csak legelőül használnak, vagy bozótok foglalnak el és a mely potom áron (hektárja 40—80 forintjával) volna kapható s így új szőlők ültetését bőségesen megjutalmazná.

Az alábbi táblázatos kimutatás áttekintést nyújt a bortermelésnek az ország egyes megyéi szerint való megoszlásáról, valamint a szőlőbetegségek elterjedéséről és az 1885—89. közt lefolyt öt év és külön az 1889. év hozadéki viszonyairól, az utolsó esztendő eredményeit viszonylagos számokban is feltüntetve:

A tárgy megjelölése										Lika-Krhava	Módus-Fünye	Zágráb	Varasd	Belovár-Kőrös	Pozsega	Verőcze	Szerém	Horvát-Szlavonország		
										v á r m e g y e										
										Az 1885—89-ik évek átlagában										
										hektárokbán:										
Összes termőterület a földadókataszter szerint										621.148	487.910	721.092	252.127	504.774	494.439	485.552	686.584	4.253.626		
Bortermő terület a földadó-kataszter szerint										68	1.487	17.280	10.266	10.047	4.395	4.847	18.752	67.142		
A szőlők területe a szemmérték szerint való felvételnél										91	2.067	17.398	10.097	10.077	4.409	4.813	18.865	67.817		
Ebből volt:																				
A) Teljesen hozadék nélkül és pedig:																				
1. új ültetvény										10.33	66.35	137.08	59.52	48.15	47.46	30.37	309.66	709.42		
2. a filloxera által elpuszt. szőlő										—	—	705.30	276.77	5.52	—	—	1.949.92	2.937.61		
3. a peronospora által elpusztított szőlő										—	95.92	109.02	23.44	194.14	43.14	60.61	4.88	531.15		
4. az oidium Tuckerii által elpusztított szőlő										0.71	52.20	0.70	—	—	—	—	—	53.61		
5. egyéb szőlőbetegségek által elpusztított szőlő										—	—	—	—	—	—	23.03	1.68	24.71		
6. jégverés által elpuszt. szőlő:										0.13	24.09	49.20	4.32	103.04	4.83	0.37	188.49	374.47		
7. telj. műveletl. hagyott szőlő										4.07	141.73	446.01	108.27	73.67	126.86	40.50	1.095.87	2.031.98		
összesen										15.24	380.29	1.447.91	467.32	424.52	222.29	154.88	3.550.40	6.662.85		
B) Nem teljes hozadékot adó szőlő, és pedig:																				
1. fiatal ültetés										7.04	27.68	165.34	65.22	86.06	36.49	8.97	251.78	648.58		
2. filloxera által megrong. szőlő										—	—	1.046.13	581.22	21.49	1.46	—	1.425.07	3.075.37		
3. peronospora ált. »										5.96	146.36	1.487.30	1.319.99	1.549.42	537.08	526.98	147.43	5.720.61		
4. oidium Tuckerii által megrongált szőlő										0.46	190.96	17.33	—	—	—	—	—	208.74		

A tárgy megjelölése		Lika-Krhava	Modrus-Fiume	Zágráb	Városok együttese			Verőce	Szerém	Horvát-Szlavonország
					Varasd	Kőrös	Pozsega			
5. egyéb szőlőbetegség által megrongált szőlő		—	—	—	—	24'34	25'92	2'00	41'23	93'49
6. jégverés által megrong. szőlő összesen		0'94	54'90	169'53	283'45	189'40	89'62	76'10	671'71	1.535'63
C) Teljes hozadékot adó szőlők		14'39	419'89	2.885'63	2.249'88	1.870'71	690'57	614'05	2.537'22	11.282'84
D) Szőlők, melyek egyáltalán hozadékot adtak (B és C).		61'28	1.266'80	13.064'09	7.379'32	7.782'13	3.495'86	4.044'16	12.777'70	49.871'91
		75'67	1.686'69	15.950'32	9.629'20	9.652'84	4.186'43	4.658'21	15.314'92	61.154'28
A B) alatti szőlők hozadéka:		hektoliterekben:								
1. egészben		104	3.609	23.981	12.813	11.731	5.969	4.792	25.176	89.175
2. hektáronként		7'22	8'39	8'31	6'14	6'20	8'64	7'80	9'92	7'90
A C) alatti szőlők hozadéka:		875	19.980	285.490	127.705	183.977	74.602	89.633	282.569	1.064.831
1. egészben		14'28	15'77	21'85	17'31	23'55	21'34	22'16	22'12	21'85
2. hektáronként										
A B) és C) alatti szőlők hozadéka együtt:		979	23.589	309.471	141.518	195.708	80.571	94.425	307.745	1.154.006
1. egészben		12'94	13'99	19'40	13'31	20'27	19'25	20'27	20'09	18'87
2. hektáronként										
A szőlők területe a szemmérték szerint		81'83	2.247'01	17.277'92	9.693'67	10.065'57	4.394'40	4.703'92	18.522'66	66.979'88
Ebből volt:										
A) Teljesen hozadék nélkül, és pedig:										
1. új ültetvény		6'65	82'67	99'75	66'61	58'47	37'14	18'40	294'67	664'36
2. filloxera által elpuszt. szőlő		—	—	2.137'02	598'48	18'42	—	—	5.209'76	7.693'67

Az 1889-ik évben

hektárokbán:

A tárgy megjelölése										v á r m e g y e							Szerém	Horvát-Szlavonország
Lika-Krhava	Modrus-Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár-Körös	Pozsega	Verőcze												
—	479.59 113.37	545.12 —	74.23 —	970.75 —	215.71 —	303.03 —								18.12 —	2.606.86 113.37			
—	—	—	—	—	—	—								2.30 —	2.30			
0.65	23.54	188.50	21.37	515.17	24.15	1.86								112.88 786.78	888.12 1.427.63			
4.61	86.60	208.82	211.97	33.30	90.52	5.05								—	—			
11.91	785.77	3.179.21	972.86	1.596.11	367.52	328.31								6.424.68	13.666.30			
B) Nem teljes hozadékot adó szőlő, és pedig:																		
9.21	49.52	221.60	87.12	155.50	56.30	0.86								288.45 3.465.54	869.56 6.868.09			
—	—	2.314.90	1.055.60	21.87	5.18	—								690.26	26.403.86			
29.74	731.82	7.364.55	5.765.50	6.501.63	2.685.44	2.634.92								—	224.62			
—	219.09	5.53	—	—	—	—								—	—			
—	—	—	—	121.72	—	—								5.76	127.48			
4.72	22.74	268.33	270.08	720.71	56.33	67.33								161.88	1.572.12			
43.67	1.023.17	10.174.91	7.178.30	7.521.43	2.803.25	2.703.11								4.611.89	36.059.73			
26.25	438.07	3.923.80	1.532.51	948.03	1.223.63	1.075.47								7.486.09	17.253.85			
C) Teljes hozadékot adó szőlők. . .																		
69.92	1.461.24	14.098.71	8.710.81	8.469.46	4.026.88	4.378.58								12.097.98	53.313.58			
D) Szőlők, melyek egyáltalán hozadékot adtak (B. és C).																		
A B) alatti szőlők hozadéka:																		
224	7.561	85.790	45.731	35.078	23.998	19.600								48.297	205.674			
5.13	7.39	8.43	6.37	4.66	8.34	7.25								10.47	7.37			
A C) alatti szőlők hozadéka:																		
366	9.774	84.711	24.244	13.710	17.064	26.970								175.216	352.055			
13.94	22.31	21.59	15.82	14.46	13.94	16.10								23.41	20.40			

A tárgy megjelölése	Lika-Krhava	Modrus-Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár-Kőrös	Pozsega	Verőcze	Szerém	Horvát-Szlavonország
	v á r m e g y e								
A B) és C) alatti összes szőlők hozadéka:									
1. egészben	590	17.335	170.501	69.975	48.788	40.457	46.570	223.513	617.729
2. hektáronként	8'44	11'87	12'09	8'03	5'76	10'04	10'63	18'48	11'59
Az 1889-ik évben									
százalékos viszonzyszámokban:									
A szőlők százalékos aránya az összes területre viszonyítva .	0'01	0'46	2'39	3'80	1'99	0'89	0'97	1'69	1'37
Ebből az illető szőlőterület százalékában kifejezve volt:									
A) Teljesen hozadék nélkül és pedig:									
1. új ültetés	8'13	3'68	0'58	0'69	0'58	0'84	0'39	1'39	0'99
2. a filloxera által elpuszt. szőlő	—	—	12'37	6'18	0'18	—	—	28'13	11'89
3. a peronospora által elpusztított szőlő	—	21'35	3'15	0'77	9'65	4'91	6'44	0'10	3'89
4. az oidium Tuckerii által elpusztított szőlő	—	5'05	—	—	—	—	—	—	0'169
5. egyéb szőlőbetegségek által elpusztított szőlő	—	—	—	—	—	—	—	0'01	0'001
6. jégverés által elpuszt. szőlő	0'79	1'05	1'09	0'22	5'12	0'55	0'04	0'61	1'33
7. tej. műveletl. hagyott szőlő	5'64	3'85	1'21	2'19	0'33	2'06	0'11	4'25	2'13
összesen	14'56	34'98	18'40	10'05	15'86	8'36	6'98	34'69	20'40
B) Nem teljes hozadékot adó szőlő, és pedig:									
1. fiatal ültetés	11'25	2'20	1'28	0'90	1'54	1'28	0'62	1'57	1'30
2. a filloxera által megroml. szőlő	—	—	13'40	10'90	0'22	0'12	—	18'71	10'24
3. a peronospora által megromlott szőlő	35'34	32'57	42'63	59'54	64'59	61'12	55'98	3'70	39'42

A tárgy megjelölése	Lika- Krhava	Modrus- Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár- Körös	Pozsega	Verőcze	Szerém	Horvát- Szlavonország
	v á r a d								
4. az oidium Tuckerii által meg- rongált szőlő	—	9.75	0.03	—	—	—	—	—	0.33
5. egyéb szőlőbetegségek által megrongált szőlő	—	—	—	—	1.21 7.16	—	—	0.03 0.88	0.20 2.35
6. jégverés által megrong. szőlő összesen	5.77 53.36	1.01 45.53	1.55 53.89	2.78 74.12	7.16 74.72	1.27 63.79	1.43 57.43	24.39	53.84
C) Teljes hozadékot adó szőlők . .	32.08	19.49	22.71	15.83	9.42	27.86	35.59	40.42	25.76
A B) alatti szőlők hozadéka a szüret százalékában	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
A C) alatti szőlők hozadéka a szüret százalékában	37.97 62.03	43.62 56.38	50.32 49.68	65.35 34.65	71.90 28.10	57.82 42.18	42.09 57.91	21.61 78.39	43.01 56.99
Az összes hozadékból esett szá- zalékokban kifejezve:									
a) közönséges fehér borokra .	29.32	45.09	65.53	71.81	47.51	12.85	12.26	33.63	45.22
b) » veres »	63.22	29.07	12.17	11.22	35.05	32.53	23.78	12.97	16.89
c) » siller »	7.16	18.41	21.71	16.31	16.45	54.07	63.64	52.87	37.12
d) finom fehér csemege borokra	—	3.69	0.42	0.59	0.23	0.11	—	0.15	0.37
e) » veres »	—	2.83	0.17	0.07	0.12	0.03	—	0.31	0.25
f) aszúborok	—	0.91	—	—	0.64	0.41	0.32	0.09	0.15

Ezen táblázatos áttekintésből kivehető, hogy a horvát-szlavon bortermő vidékek közül egy minőség, mint mennyiség tekintetében a Szerémség foglalja el az első helyet, hogy azonban ugyancsak ez a vidék volt az, mely a legnagyobb károkat szenvedte az ide a Dunán át, Magyarországból átszármazott filloxera pusztításaitól. A filloxera

terjedéséről, melylyel, mint a szőlő legveszedelmesebb ellenségével, először kívánok foglalkozni, az 1887—89. években községenként az alábbi táblázat nyújt képet:

A vármegye, járás és község neve	A 1887. évi összes szőlőterületből filloxera által felfőzve volt:		
	1887-ben	1888-ban	1889-ben
<i>Zágráb vármegye.</i>			
Szaszkei járás:			
Sela	—	0'01	0'03
Dugoselói járás:			
Dugoselo	1'28	12'19	14'97
Draganić	22'08	49'89	95'39
Károlyvárosi járás:			
Ozalj	0'85	9'09	22'70
Ribnik	—	1'11	2'31
Jaskai járás:			
Kalje	—	—	25'00
Krakić	4'66	31'62	76'92
Petrovina	16'65	26'65	77'11
Plešivica	7'54	8'55	29'29
St.-Anna	17'39	23'84	83'39
Vivodina	5'43	73'80	79'65
Samobori járás:			
Podvrh	9'90	35'21	54'69
Rakovpotok	1'00	3'64	25'02
Samobor	38'13	49'49	55'68
Zágrábi járás:			
Brdovec	100'00	100'00	99'72
Sesvete	1'97	8'10	18'98
Stenjevec	0'04	0'22	9'62
Szt.-Iván-Zelinai járás:			
Popovec-Moravče	—	32'59	34'10
Stubicai járás:			
Bistra	—	6'61	41'61
Maria-Bistrica	0'39	1'39	1'59
Stubica dolnja	19'06	42'12	43'66
Stubica gornja	1'60	8'00	14'00
Összesen	7'08	17'24	27'79
<i>Varasd vármegye.</i>			
Klanjeci járás:			
Klanjec	51'78	83'03	88'45
Kraljevec	41'66	100'00	100'00
Sela	1'42	5'35	15'41
Vel.-Trgovište	26'14	100'00	100'00
Pregradai járás:			
Desinić	15'00	26'20	37'45
Krapina-Teplitz	54'97	73'96	100'00
Pregrada	2'34	3'57	6'26
Krapinai járás:			
Gjurmanec	0'76	37'62	50'00
Sv.-Križ-Začreće	26'36	51'43	85'37
Krapina	13'50	22'10	30'00
Zlatari járás:			
Mače	27'28	43'64	47'08
Mihovljan	18'65	29'96	56'03
Ivaneci járás:			
Bednja	2'00	15'00	22'00
Ivanec	—	0'01	2'00

A vármegye, járás és község neve	Az 1887. évi összes szőlőterületből filloxera által fertőzve volt:		
	1887-ben	1888-ban százalékokban	1889-ben
Varasdi járás:			
Vidovec	—	0'01	1'00
Novimarofoi járás:			
Novimarofo	—	3'00	10'00
Rieka gornja	1'00	5'00	21'01
Varasd-Teplicz	1'00	1'10	5'00
Összesen	9'07	17'51	19'27
<i>Belovár-Kőrös vármegye.</i>			
Križevcii járás:			
Szt.-Péter-Orehovac	—	—	5'41
Összesen	—	—	0'40
<i>Pozsega vármegye.</i>			
Pakráczai járás:			
Čaglic	—	—	4'00
Novskai járás:			
Nevska	—	—	1'00
Összesen	—	—	0'12
<i>Szerém vármegye.</i>			
Mitroviczi járás:			
Divos	18'00	21'00	25'00
Mangjelos	12'00	15'00	22'00
Iloki járás:			
Ilok	14'00	20'00	40'00
Beočin	17'00	67'00	95'00
Cerević	20'00	41'00	50'00
Susek	19'00	25'00	37'42
Šaregrad	—	—	8'21
Rumai járás:			
Dobrinci	16'01	20'04	25'00
Grgurevci	10'00	16'00	20'00
Indjija	10'01	20'02	33'05
Radinci veliki	—	—	2'01
Irigi járás:			
Irig	5'44	10'23	65'21
Jazak	8'01	20'12	34'01
Kamenica	69'12	94'21	100'00
Ledinci	82'14	95'31	100'00
Maradić	41'04	88'10	100'00
Neradin	30'20	56'15	83'42
Vrdnik	15'12	35'04	71'06
Pazovai járás:			
Banovci stari	46'12	49'00	57'13
Beška	—	22'00	50'12
Bukovac	25'13	89'20	100'00
Čortanovci	23'02	30'04	83'05
Karlovcí novi	—	15'21	100'00
Krčedin	69'10	70'24	100'00
Slamkamen novi	25'12	68'15	98'11
Slamkamen stari	81'24	85'03	100'00
Surduk	74'02	86'21	90'12
Zimonyi járás:			
Batajnica	30'12	31'24	35'21
Bežanija	8'12	10'14	12'45
Boljevci	—	—	27'12

A vármegye, járás és község neve	Az 1887. évi összes szőlőterületből filloxera által fertőzve volt:		
	1887-ben	1888-ban százalékokban	1889-ben
Surcin	—	—	16'00
Pétervárad város	8'24	23'16	53'45
Karlovicz »	34'01	38'21	54'03
Zimony »	1'35	6'01	100'00
Összesen	21'66	30'76	51'09
Horvát-Szlavonország összesen	9'30	15'21	24'01

E kimutatásból látható, hogy Szerém megyében a szőlőterületnek máris 51'09%-a, tehát több mint fele fertőzve van. A kár annyiaval nagyobb, mivel a Szerémségben vannak a legrégebb és legnemesebb szőlőhegyek, a Fruskagorán, hol a szőlőművelés Probus római császár idejéből ered, a ki ott, szülőföldjén, az első szőlőtőkét ültette.

A szerémségi bortermővidéknek már csaknem egyharmada (6.000 hektár, 18.752 hektárból a földadókataszter szerint) áldozatul esett a filloxerának, mialatt az új ültetvények alig egy tizedét az elpusztított területnek (583'12 hektár) igyekeztek visszaadni a szőlőművelésnek.

A fontosságra második bortermő vidék a zágrábmegyei, mely úgy a bor mennyisége, mint annak minősége tekintetében legközelebb áll a szerémségihez. Itt is nagyon jelentékeny a filloxera által okozott kár, miután 1889. végével közel 28%-a az összes szőlőhegyeknek fertőzve volt, a mely számban egyébiránt nincs benn a Zágráb város határában okozott kár, minthogy erre nézve hivatalos adat nem érkezett, habár a szőlők fertőzött volta kétségen kívül állott. Ezen megyében a filloxera először Brdovecen, Zágráb mellett, lépett fel, mely fertőzési gyúpont egy teljes évtizeden át elszigetelve maradt. Csak, mikor a rovar a stájer határon át Varasd megyébe is behatolt és a termelők azt hitték, hogy az amerikai szőlővesszők behozatalában találták meg a szőlő megmentésének arkanumát, terjedt el a szőlővesszővel együtt e rovar s a peronospora is egyre jobban.

Varasd megye üzte az országban a legbelterjesebb bortermelést, miután területének 3'80%-át szentelte e művelési ágnek. Az előállított bor mindazáltal a rosszabb minőségűek közé tartozik, kivéve néhány kedvező fekvést, mely mégis jó asztali borokat terem. A bortermelés belterjességét tekintve viszonylag magas hozadékkal Belovár-Körös megye következik, mely a varasdmegyei fertőzött terület szélét képező egyetlen St.-Peter-Orehovac nevű község kivételével teljesen vészmentes maradt s egyuttal a Szt.-György körül fekvő jó kvarczhomokterületeken a homokba ültetett szőlő első kísérleteit mutatja fel. Jó bort termel még Verőcze megye, melyet a filloxera eddig nem támadott meg és Pozsega megye, melyben a vész Caglio és Novska községben állítólag elszigetelten lépett fel.

Modrus-Fiume megyének csak a parton, névszerint Buccarinál és Vinodolban (borvölgy) vannak jeles borai. Lika-Krbava megyében a bortermelés csak néhány községre szorítkozik, daczára annak, hogy a déli határon terjeszkedésképes volna.

A mint fentebbi összefoglaló táblázat mutatja, a peronospora is már az egész horvát-szlavonországi bortermelő vidéken át útát tört magának s az 1889. évi szüretet nem kevesebb, mint 2.607 hektáron megsemmisítette és 26.404 hektáron megkárosította. Az összes

szőlőhegyek 43³¹⁰/₀-át megtámadta e rovar s a termésben okozott kár kerekaszában kifejezve 400.000 hektoliterre rúgott legalább 2·7 millió forint értékben.

Egy másik, főleg a tengerparton elterjedt kártékony rovar az oídium Tuckerii. Hogy a szőlőnek ezen ellensége, melylyel viszonylag könnyű megküzdeni, az említett területen mégis igen érezhető károkat okozott, sőt vagy 114 hektárnyi szőlőt egészen kipusztított: annak oka főleg a lakosok életmódjában keresendő. A partvidéki férfiak rendszeren hosszabb időre elhagyják hazájukat, mint matrózok, vagy kivándorolnak az egész nyárra, gyakran késő őszig, mint közművesek és kőfaragók, hogy valamit keressenek, vagy pedig beállanak kikötői munkásnak Fiumében. Otthon, ugyyszólván, csak aggok, nők és gyermekek maradnak. Az asszonyok látják el a háziteendőn kívül a mezei munkát is és nem lehet csodálkozni azon, hogy a szőlőültetvényeiket fenyegető kártékony rovarnak nem tudtak uraivá lenni, annyiaval kevésbé, mert az e nép közt uralkodó nagy szükség mellett hiányzottak a megkívántató eszközök.

Kevésbé aggályos az említett kártékony rovaroknál az erineum előfordulása s a chlorose terjedése, mely utóbbi betegség a legtöbb bortermelő vidéken a peronospora nagyobbfokú felléptét követte, de a talaj helyes kezelése esetén rendszerint csakhamar eltűnik.

A filloxera által okozott károk elhárítása érdekében Horvát-Szlavonországban is az amerikai vesszők behozatalához folyamodtak. A kir. országos kormány Senkovac, Samobor, Dugoselo, Kamenica, Slankamen és Zimony községekben s azonkívül a Szt.-György mellett fekvő homloktalajon az amerikai szőlővesszők szaporítására szolgáló szőlőiskolákat alapított, a melyekhez csatlakoznak még az országos filloxerabizottság Zágráb melletti ültetvényei. Az amerikai szőlővesszők szaporítására rendelt külön telpekkel bírnak még Zágráb megyében Jaska, Plešivica, St.-Anna, Krašić, Vivodina, Csetković, Ozalj, Podvrh, Stubica és Bistra községek, továbbá Varasd megyében Zlatar, Mače, Budinšćina, Mihovljani, Klanjac, Veliko Trgovište, Sela, Sv.-Kriš, Krapina, Gyurmanec, Pregrade, Desinió, Hum, Krapina-Teplitz, Ivanec, Maruševac, Bednja, Varasd-Teplitz, Gornja-Rieka, Biškupec, Vidovec, Vinica, Petrianec és Jalzabet községek. A karloviczi bortermő vidéken a mívelési eljárással tesznek többé-kevésbé sikerült kísérleteket a szerint, a minő természetű a talaj. Nem szabad említés nélkül hagyni a kísérletet, amerikai magból növelni szőlővesszőket, minthogy a kísérlet legalább is egy esetben fényes eredménnyel végződött. Az országos kormány több kilogramm magot rendelt meg és osztott szét, de az eredményre vonatkozó jelentések nagyon kedvezőtlenül hangzottak. Majdnem általánosan azt adták hírül, hogy a mag meg sem fogamzott. De e balsiker oka nem a magban, hanem annak rossz kezelésében felelt. Egyik legértelmesebb és legokszzerűbben gazdálkodó zágrábi szőlősgazda, Malin úr, csak vagy 200 darabot kapott az említett magvakból és egyetlen mag sem veszett kárba; kellőleg előkészítette a földjét és a fiatal ültetvényt gondosan ápolta s azok most pompásan fejlődnek. A legjobb honi szőlővel való nemesítés is a legkiválóbb sikerre vezetett és a magoncokra nemesített vesszők az idén, a harmadik évben csodálatosan kifejlődött szép szőlőfürtöket hoznak. Miután egyáltalán csakis a magoncoknak van erőteljes, természetes s erőteljes gyökere és legtermészetesebb, legkifejlettebb gyökérrendszere: talán

a hazai nemes fajok alanyául szolgáló magról nevelt vesszők termelése lesz új szőlőültetvényeknél a legmegfelelőbb eljárás. Annyi bizonyos, hogy az országban termett magoncokkal sem a filloxerát, sem a peronosporát nem hurcolják be oly vidékekre, melyek a csapástól mindaddig mentek maradtak s a szőlők megújítása a leg-egészségesebb, mert legtermészetesebb módon megy végbe Sőt az is valószínű, hogy a magról nevelt hazai szőlővesszők is nagyobb ellenállási képességet fognak mutatni.

A fertőzött szőlőtermő vidékekről érkezett legújabb hírek szerint a filloxera pusztítása rohamosan halad előre. A kis birtokrészekre szakadozott parasztbirtok nem tartható s alig lesz érdemes ezen elemet, melytől csak kivételkép lehet okszerű gazdálkodást várni, országos pénzzel támogatni új szőlőültetvények létesítésében, ellenben bizonytalannal törekedni kellene a gyümölcsstermelés emelésére s az égaljnak és talajnak megfelelő nemes gyümölcsfajok meghonosítására az elpusztult parasztszőlők helyén.

Hogy a szüreti eredmények összehasonlítása Magyarország és Horvát-Szlavonország közt megkönnyíttessék, még egy átnézeti táblát adok az 1885—89. évek szüreti hozadékaról:

Hozadékot adó szőlő terület hektarokban:						
A tárgy megjelölése	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	Átlag 1885-89-ben
Magyarország	367.653	363.562	352.794	342.520	333.932	352.092
Horvát-Szlavonország . . .	63.629	64.692	63.635	60.502	53.314	61.154
Magyarbirodalom összege	431.282	428.254	416.429	403.022	387.246	413.246
Összes bortermés hektoliterekben: 1)						
Magyarország	5,430.235	3,941.012	4,972.683	3,928.704	4,522.250	4,558.977
Horvát-Szlavonország . . .	1,196.910	1,592.862	1,273.767	1,088.761	617.729	1,154.006
Magyarbirodalom összege	6,627.145	5,533.874	6,246.450	5,017.465	5,139.979	5,712.983
Átlagtermés hektáronként hektoliterekben: 1)						
Magyarország	14'77	10'84	14'06	11'47	13'54	12'02
Horvát-Szlavonország . . .	18'80	24'02	20'02	18'00	11'50	18'67
Magyarbirodalom összege	15'36	12'02	15'00	12'45	13'27	13'82
A bortermés értéke forintokban: 1)						
Magyarország	50,997.177	40,690.989	43,715.157	36,952.861	47,376.414	43,946.519
Horvát-Szlavonország . . .	10,472.963	16,326.836	12,737.670	8,982.278	4,169.671	10,537.884
Magyarbirodalom összege	61,470.140	57,017.825	56,452.827	45,935.139	51,546.085	54,484.403
Hektoliterenként átlagérték forintokban: 1)						
Magyarország	9'39	10'32	8'79	9'41	10'48	9'64
Horvát-Szlavonország . . .	8'75	10'25	10'00	8'26	6'75	9'13
Magyarbirodalom összege	9'28	10'30	9'04	9'16	10'03	9'54

Ezen fenti táblából látható, hogy az átlagos hozadék Horvát-Szlavonországban jelentékenyen magasabb, mint Magyarországon, ami azonban saját tapasztalataim szerint nem felel meg a valóságnak, ha egyenlő helyzetben levő birtokosok termését hasonlítjuk össze Magyarországon és Horvát-Szlavonországban. Itt úgy, mint amott csekély a termés a rossz karban levő és csakis a birtokos saját kézimunkájával művelt paraszttelkeken s alig ér el a legjobb éveken 16—20 hektolitert hektáronként. A 6—8 hektolitert adó termést a birtokosok még mindig nem tekintik rossz szüretnek. Ők nem számítják a munkát, a többi kiadás pedig, az adót is beleértve, csekély. Ha sok évi saját tapasztalatomra támaszkodom, úgy tény gya-

1) Az eladott szőlőből nyerhető bor beszámításával.

nánt hozhatom fel, hogy a közepes szüretetek, például a pécsi és a verseczi szőlőhegyeken a karloviczi bortermő vidék eredményeivel egyezők és hektáronként egyaránt meghaladják a 30 hektolitert. Magyarország észszerűen kezelt szőlőhegyein épűgy, mint a Fruska-gora egyik részén még a 80—100 hektoliteres eredmények (hektáronként) sem tartoznak a ritkaságok közé. A viszonyok tehát — a gazdasági üzem hasonlóságát feltételezve, meg lehetőségen egyenlők. Ha az egymás mellé állított átlagos hozadékot minden bírálat nélkül elfogadnók Magyarország és Horvát-Szlavonország bortermelésének mérvvesszejéül, úgy ahhoz a téves következtetéshez jutnánk, hogy az utóbbinak bortermelése magasabb fokon áll, mint Magyarországé, vagy, hogy a talaj amott termékenyebb, mint itt, a mi szintén nem áll. Igaz ugyan, hogy van Horvát-Szlavonországnak kitűnő szőlő-talaja is, mely a legjobb magyarországi talajnak nem marad mögötte, de a szőlő megmívelése s különösen a pinczegazdaság általában alacsonyabb fokon áll Horvát-Szlavonországban, mint Magyarországon.

A közölt átlagos hozadékok közt észlelhető feltűnő különbség természetesen magyarázata egyrészt a szőlőbirtoknak kis részletekből álló és minimális hozadékot adó parasztbirtokok közt való elaprózása, mely Magyarországon aránylag még nagyobb mérvű, mint Horvát-Szlavonországban; másrészt azon körülmény, hogy a felvétel és számítás alapjául vett területek alapegysége Magyarországon nagyobb. Keletinek már említett »Statistique viticole« című művében, melyben Magyarország bortermelési viszonyai Horvát-Szlavonországéval együtt behatóan vázolvák, már történik kísérlet a hivatalos felvétel útján nyert alacsony átlagok értelmezésére és helyreigazítására. De azért Keleti is magasabb átlagot vesz fel Horvát-Szlavonországra, mint az anyaországra és a bortermelőktől közvetlenül szolgáltatott adatokra alapítja számításait. De neki talán aránylag kevés jelentés állott a rosszul művelt parasztbirtokra vonatkozólag rendelkezésére, a mi aztán az ő számítását is jelentékenyen befolyásolhatta.

A bortermelési viszonyok teljesen helyes megítélésére szükséges volna a bortermelő területnek a birtok nagysága és a birtokos foglalkozása szerint való áttekinthetése, miután ezen tényezők ismerete nélkülözhetetlen akkor, mikor ezen művelési ág helyzete felől valóban találó képet akarunk alkotni.

Frangész Simon.

A totalisateur a fővárosban.

A fővárosban most lefolyt lóversenyekhez mi is óhajtunk rövidke epilogust írni, elfogulatlan, számokkal támogatott epilogust, szólva egy, a lóversenyekkel kapcsolatban kifejlődött és mint látszik, az idők során egyre nagyobb mérveket öltő sajnos jelenségről: a totalisateur intézménye révén szított játékszenvedélyről. Nem szorosan a totalisateur ellen kívánunk sikra szállni. Elvi szempontból a modern kor e szerencsekereke is, mint minden játékinstítúciónál kárhoztatandó, de mint nyilvános ellenőrzés alatt álló és a gazdasági életnek egyik fontos ágával szorosan kapcsolatos institúció sok érvet szolgáltat a maga fentartása mellett. Egyik alkotását képezi mindenestre az emberi természetben gyökeredző játékvágynak, melyet

tökéletesen elfojtani alig lehet s a mely egyik vagy másik formában, de következetesen kielégítésre törekszik. Németországban például a totalisateur, mint hazardjáték a nyolczvanas évek elején el volt tiltva, mindazonáltal csak rövid időre; s különben is ott szintén nagy mértékben van kifejlődve a játékvágy, melynek céljaira szolgál az osztálysorsjáték, nem említve a rendkívül elharapódzott tőzsdejátékokat. Másrészt Anglia és Franciaország kevésbé ismerik a sorsjátékokat, ellenben ott meg éppen a bookmaker és a totalisateur játszik jelentékeny szerepet.

Ausztriában és hazánkban a játékosoknak van miből válogatniok. Nekünk bőven kijutott a játék minden neméből; a lottó és a legkülönfélébb sorsjegyek egész legiója mellett virágzik a totalisateur, sőt az utóbbi most jön tulajdonkép divatba, mert ismerete és használása eljutott már a társadalom legszélesebb rétegeibe, olyanokba is, melyek létezéséről eddig jóformán tudomással sem bírtak.

Hogy a totalisateur mennyire hódít nálunk, mily mérveket öltött az azon való játszás és mekkora arányokban terjed az évről-évre, mindezt legfőképp csak sejtthettük egyes kóros tünetekből, de pontosan meghatározni már azért sem lehetett, mert az idevágó adatok, tudunk szerint, mindeddig közzétéve nem lettek. Azt hisszük tehát, hogy nem végeztünk sem érdektelen, sem fölösleges munkát, midőn a legutóbbi éveknek vonatkozó, rendelkezésünkre álló adatait, hiteles forrásból nyilvánosságra hozzuk.

Ez adatok csupán a fővárosra szorítkoznak és kiterjednek főleg a totalisateuron kiadott játékjegyek darabszámára és értékösszegére, továbbá annak feltüntetésére, hogy a játékjegyek darabszámában mikép oszlanak meg értékösszeg szerint a jegyek. Mindezek kellő alapot nyújtanak a helyzet megítélésére és arra, hogy a kívánt következtetéseket levonhassuk. A felsorolt szempontok bármelyikéből is vizsgáljuk a dolgot, egyaránt meglepő és hozzátéhetjük, szomorú eredményekre jutunk.

A totalisateur-játékokra kiadott jegyek darabszáma volt:

1885. évben	196.587.
1886. »	193.107.
1887. »	264.703.
1888. »	404.325.
1889. »	503.097.

Évről-évre nőtt tehát a kiadott jegyek darabszáma, s ezt állíthatjuk annak daczára, hogy 1886-ban az előző évhez képest némi csökkenés mutatkozik. Csakhogy ez előző év — az 1885-iki — egyáltalán az országos kiállítás éve volt s mint rendkívüli időszak, midőn az idegenek ezrei és ezrei tartózkodtak a fővárosban, szorosan véve számba nem jöhet. De már az 1887-iki év az 1886. évhez képest 37 százalék, az 1888. év az 1887. évhez képest 52.75 százalék, az 1889. év az 1888. évhez képest 24.4 százalék gyarapodást tüntet föl s összesen a tárgyalt öt év alatt a gyarapodás 156 százalék, azaz a játékjegyek száma 1889-ben már két és félszer nagyobb, mint volt az amugy is elég »kedvezőnek« mondható 1885-iki évben. Hogy a játékszenvedély terjedésének arányait még szemléltethetőbbé tegyük, megjegyezhetnők, hogy míg az 1885. és 1886. években a főváros minden egyes lakójára csak $\frac{1}{10}$ jegy jutott, 1887-ben már $\frac{5}{10}$, tehát egy fél jegy, addig 1888-ban 0.9, vagyis majdnem egy egész jegy, 1889. évben pedig 1.95, azaz már egy egész jegynél is több esik a főváros minden

egyes lakójára. Tréfásan, de tán nem minden alap nélkül állíthatnók tehát, hogy »*tout Budapest*« játszik a totalisateuron.

Lássuk most az említett játékjegyek értékösszegét, vagyis azt, hogy évente mennyi pénzt raktak a fővárosban a totalisateurre. A kiadott jegyek vételára fejében befolyt:

1885. évben . . .	879.715 frt.
1886. » . . .	824.050 »
1887. » . . .	1,270.792 »
1888. » . . .	1,554.883 »
1889. » . . .	2,208.172 »

A gyarapodás mérve — az 1885. és 1886. évi viszonylatot itt is figyelmen kívül hagyva, 1887-ben 54² százalék az előző évhez képest, 1888-ban 22³⁵ százalék az 1887. évhez képest és 1889-ben 42 százalék az 1888. évhez képest. Hogy az arányszámok az egyes évi darabszámoknál és értékösszegeknél nem fedik egymást, könnyen érthető, hisz az egyes jegyek által képviselt értékösszegek, miként alább látni fogjuk, változók, egyik vagy másik évben több adatván el a nagyobb vagy kisebb értékű jegyekből. Mindazáltal az öt évi eredmény körülbelül megegyez, mert az 1889-ben eladott játékjegyek értékösszegéhez viszonyítva az 1885-ben eladott játékjegyek értékösszegét, a gyarapodás 151 százalék, tehát az 1889. évi játékjegyek értékösszege szintén két és félszer nagyobb, mint volt öt évvel azelőtt. A viszonyítás jelentősége egyébként szinte háttérbe szorul azon abszolút szám súlyával szemben, mely mutatja, hogy *öt év alatt csupán Budapesten és számba nem véve a bookmakerekénél, nemkülönb az innen külföldre s főleg Ausztriába eszközölt fogadásokat, 6,737.612 frt., vagyis közel hét millió frtot játszottak el a totalisateurra.*

Természetes, hogy a totalisateur-vállalat e rohamosan fokozódó keresletnek sietett eleget tenni s mi sem világítja meg inkább a játékszenvedély felülkerekedésének egyes pházisait, mint ama fejlődésnek és terjeszkedésének folytonossága, melyet a totalisateur-intézménye Budapesten föltüntet. A hetvenes években, midőn a versenyek még a régi löversenytéren tartattak, a totalisateur meglehetősen primitív állapotban volt; Bécsből jött le mindannyiszor hozzánk, és irott czédulák pótolták a mostani jegyeket. A kezelés ismereteit ekkor sajátította el Császár Ferencz, a ki jelenleg vezeti a »magyar totalisateur« nagy ügyességgel és körültekintéssel. Eleinte egy géppel, 1888-ban már 10 géppel dolgozott a totalisateur, 1884-ben meghonosították a helyrefogadások 3 géppel; 1886 óta a működő gépek technikai fejlesztésére villamos készülékeket kezdtek alkalmazni, s alig volt év ezután, hogy a gépek számát ne szaporították volna, ugyannyira, hogy *a legutóbbi löversenyek alkalmával már 49 gép volt a versenytéren föllállítva.*

El kell azonban ismernünk, hogy a jockey-klub, mint a totalisateur vállalkozója, a játékintézmény fejlesztésével kapcsolatban időnként figyelemmel volt arra is, hogy annak használatától távol tartassanak oly elemek, melyeknél a játék romboló, kártékony hatása kétszeresen hátrányosan jelentkezik. Az 50 kros jegyek kiadásának beszüntetése, a nagyobb tétekkel való játék lehetetlenné tétele az olcsóbb belépti jegyeknek föntartott helyeken, kétségkívül a szegényebb sorsúaknak a játékból való kizárására irányulnak. Csakhogy, mint később igazolni fogjuk, e rendszabályok vajmi keveset használtak, mert legfőképp azt eredményezték, hogy az egyes játészó, a

tétösszeg kiegészíthetése végett — most már többekkel szövetkezve játszott s a totalisateur működésének aggasztó tünetei nálunk épen abban nyilvánulnak, hogy résztvevői túlnyomóan a lakosság azon rétegeiből kerülnek ki, melyek anyagilag még nem is függetlenek s a melyekre a totalisateuron való játék költséges passiója valósággal korrumpálólólag hat.

Nem ugyan a rideg számok, de a közélet figyelmesebb megsejtelése alapján megállapítottnak vehetjük, hogy a totalisateur nálunk ép azon körökben kezd rendkívüli népszerűségnek örvendeni, a hol annak legkevésbé volna helye, nevezetesen az ifjúság körében, mely az étellel való harczot még föl sem vette s a melynek tulajdonképen abban a zsenge korban, melyben van, kellene megtanulnia, hogy az emberi boldogulás titka első sorban saját egyéni erőink észszerű fejlesztésében és edzésében rejlik, nem pedig a véletlen szerencse esélyeiben, melyekre az egyén sorsát rábízni ép oly dőre, mint szerencsétlen vállalkozás volna. De eltekintve a kérdésnek ezen paedagogiai oldalától, utalnunk kell általában azon pusztító hatásra, melyet a játék terén mutatkozó korrupció anyagi és azzal szoros kapcsolatban erkölcsi szempontból gyakorol főleg azoknál, a kiknek személyes viszonyai nem nyújtanak biztosítékot az eltévelyedés ellen. Hivatkozhatnánk e tekintetben azon, fájdalom, naponként szaporodó esetekre, midőn egyes fiatal emberek, kik valamely üzletben alkalmazásban állanak, egy végzetes pillanatban a sikkasztás gondolatához folyamodnak s a midőn a vizsgálat kétségtelenül kideríté, hogy a bűnös elhatározására a totalisateur volt döntő befolyással, melynek oltárához tilosan áldozni járt a delinquens.

A totalisateur-játék eme vészes túlcsapongása ép oly szembezőkön nyilvánul a meglelt kornak azon társadalmi osztályainál is, melyek hivatásköre és anyagi körülményei annak gyakorlása ellen megannyi tiltó és gátló okot képeznek. A mi totalisateureink a főurak, sportsmanok, bankárok és egyéb pénzes világiak mellett klienseik közé számítják a kisebb hivatalnokokat és iparosokat, napi-dijasokat, az alsóbbrendű munkások százait, stb.

A számok e részben világosan bizonyítanak. Ha vizsgáljuk ugyanis azt az arányt, a mely szerint a kiadott játékjegyek az értékösszeghez képest megoszlának, az alábbi kép tárul elénk:

	Kiadott játékjegy				
	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
	d a r a b				
400 frtos	—	—	13	36	37
200 »	—	—	79	165	218
50 »	5.478	3.420	5.002	6.026	7.600
25 »	7.793	9.192	13.943	19.541	23.454
10 »	13.994	13.587	18.657	22.495	28.954
5 »	27.918	26.586	44.873	58.873	82.329
2 »	28.947	34.439	58.046	99.497	121.318
1 »	42.938	65.261	124.090	197.692	239.187
50 kros	69.519	40.622	—	—	—
Összesen	196.587	193.107	264.703	404.325	503.097

E számcsoportok egyszerű áttekintéséből is nyilvánvalóvá válik az általunk már jelzett tény, hogy az egészen kis tétek — 50 krtól 2 frtig — domináló részét képezik a totalisateur összforgalmának.

Az 1885-ben kiadott összesen 196.587 jegy közül 141.404 db., vagyis 72^o/o, 1886-ban összesen 193.107 db. jegy közül 140.322 db.,

vagyis 72⁷³/₁₀₀, 1887-ben 264.703 jegy közül 182.136 db., vagyis 68⁸⁰/₁₀₀, 1888-ban 404.325 jegy közül 297.189 db., vagyis 73⁵⁰/₁₀₀ és 1889-ben 503.097 jegy közül 360.505 db., vagyis 71⁶⁶/₁₀₀ esik a legkisebb tételekre. S ezek az adatok nem csupán azt mutatják, hogy mily mérveket öltött e játék azokban a körökben, a melyek részvétele annyira kifogásolható, hanem tanúsítják egyszersmind a *játék-szenvedély kifejlődöttségének intenzivítását is*. Mert hisz látjuk, hogy 1887-ben az 50 kros jegyek már nem szerepelnek ugyan, de az a 40.622 db. jegy, mely még az előző évben 50--50 krou kiadatott, visszatérőleg jelentkezik bőven az 1887-ben kimutatott 1 és 2 frtos jegyek számában, mely évben ezek már 182.136 darabbal, tehát az előző évhez képest 82.436 db. szaporodással képviselvek, *vagyis más szóval, az elmaradt 50 kros jegyek — miként fentebb említők — szövetkezés útján kikerekítették 1 frtra s most kétszeres számában, de ismét megjelennek a totalisateurnél*. E föltevés egyébiránt teljes igazolást nyer azon körülmény által, hogy az 1 frtos jegyek száma 1887-ben, tehát az 50 kros jegyek eltűnését követő évben az előző évi számnak (65.261) mindjárt közel kétszeresére (124.090) szökkent, valamint lényegesen emelkedett a 2 frtos jegyek ára, a mi a kiadott jegyek darabszámának évenként természetesen jelentkező gyarapodása mellett bizonyára főleg az 1 frtnál kisebb tételek visszautasításának következménye.

Súlyt fektetünk e jelenségre különösen azért, mert a leghatározottabban domborítja ki azt a baljóslatú vonást, melyet a totalisateurnálunk nálunk magára ölt az által, hogy az oda nem való elemeket és társadalmi rétegeket vonja bele büvkörébe. A »kis emberek« ily irányú sport-kedvteléseit semmiféle érvel indokolni nem lehet. Nem fogadható el az a felfogás, mely a legkülönfélébb társadalmi rétegeknek a totalisateurnálunkban való részvételét bizonyos tekintetben a kor demokratikus vívmányául tünteti föl, mely lehetővé teszi az osztozást oly passziókban, melyek ezelőtt csak egyes privilegizált köröknek látszottak fentartva lenni. Ép oly kevéssé foghat helyt a lótenyésztés sokat hangoztatott nagy érdeke, mely a tömegesebb tételek által elérendő jövedelem által istápoltatnék mindjobban. A demokraczia követelménye nem nyilvánul abban, hogy most már *mindenki* játszhassek a totalisateurnál; a lótenyésztés érdekeire való hivatkozás feltétlen helyeslése pedig szükségkép arra vezetne, hogy helyeselnünk kellene például a kis lutrit, mert hisz ez még egy nyomósabb érdek, az állam szükségleteinek kielégítésére szolgál. Nem vonjuk ugyan kétségbe a totalisateurnálhozadékanak jelentőségét épen a lótenyésztés szempontjából és erre a körülményre, valamint e sorok elején kiemelt azon mozzanatra tekintettel, hogy a totalisateurnálunkban mi csak egyik megvalósulási formáját látjuk az emberi természetben meglévő játékvágynak, melyet elfojtani nehéz, sőt lehetetlen, mindezekre tekintettel mondjuk, alig vallhatnók célravezetőnek a totalisateurnál intézményének eltörlését, de igenis gyakorlását tartjuk megszorítandónak, fentartva azt azon osztályoknak, melyekre ebbeli kedvteléseiből messzibb kiható bajok nem származhatnak. E felfogáshoz annál inkább ragaszkodunk, minél jobban szemügyre vesszük azon összegeknek nagyságát, melyek jelenleg a totalisateurnálhozadékanak öregbitésére szolgálnak s a melyek a szóban forgó elemek elvonása folytán még jelentékenyen redukálva is, az érmített gazdasági cél elérésére mindenesetre kielégítő segédforrást nyújtanának.

A totalisateur, vagyis jobban a lovaregyleti pénztár jövedelme gyanánt úgy a tét-, mint a helyrefogadásoknál az egyes futamokra felrakott tételek összegéből mindenekelőtt 80% vonatik le adó-, bélyegilleték és kezelési költségek czímén s csak az így fenmaradó összeg fizetetik ki az illető nyerőknek tételük arányában. E szerint, ha az 1885—89-iki években a totalisateur révén az egyleti pénztár javára eső összegek nagyságát megállapítani akarnók, mindenekelőtt a fentebb évenként kimutatott tétösszegek 80%-át kellene kiszámítanunk; ez tesz:

1885. évben	70.377	frt.	20	krt.
1886. »	65.924	»	—	»
1887. »	101.663	»	36	»
1888. »	124.390	»	64	»
1889. »	176.653	»	76	»

Öt év alatt összesen 539.008 frt. 96 kr., a mi elég tisztességes summa.

A 80%-os levonáson kívül azonban az egyleti pénztár javára esik az osztalék kiszámításánál mutatkozó netáni töredék is, mely igen jelentékeny összegekre rúg. Igaz ugyan, hogy az imént kimutatott összegekből az egyleti pénztár fedezni kénytelen az adó-, bélyegilleték és kezelési költségek czímén fölmerült kiadásokat, melyek a fönti jövedelmezőséget csökkentik. Ezen kiadások nagysága iránt adatokkal nem rendelkezünk, mégis azt hiszszük, hogy azok az egyleti pénztár bevételeinél aránytalanul kisebbek, mivel számba kell vennünk, hogy a lovaregylet pénztára a totalisateur jövedelmén kívül a meglehetősen drága belépti jegyek révén (nem is szólva a magas tagsági díjakról) szintén tetemes bevételek által tápláltatik. A lovaregylet által fizetendő adó bizonyára csak közvetve függ össze a totalisattal, miután az egylet összes jövedelmi forrásaira nehezedik s azért fejtegetésünk tárgyára nézve határozottan meg nem állapítható. Közvetlenül áll vele kapcsolatban a bélyegilleték, minthogy az a játékjegyek száma és értékösszege alapján róvatik ki s az egylet terhe e czímen minden kétséget kizárón kiszámítható, főleg, ha tudjuk, hogy a totalisateur-jegyek a bélyegilleték II. fokozata alá esnek. Nem bocsátkozva bele az egyes évek ebbeli eredményének részletezésébe, csupán az 1889. évre nézve fölemlítjük, hogy adataink szerint a totalisateur után a lovaregylet ez évben 20.922 frt. 40 krt fizetett illeték czímén. S ez az egy számadat nézetünk szerint elégséges annak bizonyítására, hogy a *totalisateur megadóztatása — tekintve az adóztatás tárgyát — aránylag csekély* s hogy az állam nem annyira fiskális szempontjából, mint inkább ethikai és szociális okoknál fogva helyesen cselekednék, ha az illetékterhet minél előbb és minél jelentékenyebben emelné.

E nagyobb megterhelés nem fogná csökkenteni a lovaregyletnek és annak a hasznos és dicséretes czélnak, melynek e kiváló szövetkezet szolgálni kíván, anyagi forrásait, mert az természetesen a játszókra háritatnék át, ellenben annál hatályosabb eszközül kínálkoznék: kizárni a totalisateur-játékban való részvételtől mindazokat, e kikre nézve ez kiszámíthatlan veszélyekkel jár.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthkár. IX. füzet. 1890. szeptember.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. októberi szám.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXIX. évf. 1890. VII. füzet (július hó).

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium, I. évf. 36—39. sz.

Közegészségügyi Szemle. Szerkeszti Oláh Gyula. Első évfolyam. 1890. augusztus és szeptember hó: Magyarország közegészségügyi közigazgatásáról, dr. Kun Tamástól. A társadalom physiológiája, dr. Oláh Gusztávtól. A körorvosi intézmény Erdélyben, dr. Szentpéteri Lajostól; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 74—82. sz.

Mezőgazdasági Szemle. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. VIII. évf. VIII—IX. füzet.

Statisztikai havi füzetek. Szerkeszti Kőrösi József, kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 206. sz. 1890. július hó: Kőrösi József igazgató jelentése az 1891-ki fővárosi népszámlálás szervezete érdekében. Az 1889-ik évi építkezések statisztikája; stb.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. I. évf. 9. sz.: Bűnesetek és szövetkezés. Magyarország szövetkezetei. Be nem jegyzett szövetkezetek. A kereskedelmi miniszterium szövetkezetei; stb.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 5. No. 36—38.: Französische Handelskammern im Auslande. Die Entwicklung des Import-Geschäftes im spanischen Amerika. Die Mc. Kinley Tarif-Bill; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von J. Conrad. N. F. XXI. B. 2. H.: Zur Entstehung der Physiokratie. Auf Grund ungedruckter Schriften François Quesnay's, von St. Bauer. Die wirtschaftliche Gesetzgebung Italiens im Jahre 1839. Die Wehrsteuer Frankreichs. Die klassische Werththeorie und die Theorie vom Grenznutzen, von J. Lehr; etc.

Zeitschrift des k. bayerischen statistischen Bureau. XXII. Jahrg. 1890. N. 2.: Die Versicherungs-Statistik im Königreich Bayern für das Jahr

1888, von C. Rasp. Die zwangsweise Veräußerung landwirtschaftlicher Anwesen in Bayern, von C. Rasp; etc.

Zeitschrift des k. preussischen statistischen Bureaus. Herausg. von E. Blenck. XXX. Jahrg. I. Halbjahr: Das Impfwesen in Preussen, von A. Guttstadt. Die preussischen Sparkassen im Rechnungsjahre 1888. bezw 1888/89, mit Rückblicken auf die Vorjahre, von G. Evert.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg Nr. 41—41. H.

Journal des économistes. 49-me année. Septembre 1890.: Les travaux législatifs de la chambre des députés (1889—1890) par A. Liesse. Les frais de vente judiciaire et la vénalité des offices, par Ch. Parmentier. Les accidens du travail et l'industrie, par E. Brelay. Les banques d'émission Suisses en 1890, par G. François; etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome IX. F. 7—9

Le journal de la chambre de Constantinople. 6-me année. No. 292—298.

The Economist. Vol. XLVIII. No. 2452—2457.: The United States Silver Legislation. Crops and Live-Stock in Great Britain. Railway Returns for 1839. Militant Trade-Unionism. The Question of Silver Production. The German Iron and Steel Trade. The Skoth Iron Trade. — Probable General Stoppage of Production; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Bamberger B.: A valutakérdés az észak-amerikai Egyesült-Államokban. (A magyar tud. akadémia által az első magyar általános biztosító-társaság díjából jutalmazott pályamunka.) Budapest, 1890.

Kimutatás a magyar korona területén levő kir. vámhivataloknál a be- és kivitelben vámkezelt árukról az 1889. évre. Kiadja a m. kir. pénzügyminiszterium. Budapest, 1890.

Magyar statisztikai Évkönyv. Szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal.

XVII. évf. II. füzet. Közegészségügy 1837-ben.

XVIII. évf. V. füzet. Kereskedelmi forgalom 1883-ban.

XVIII. évf. VI. füzet. A hitelintézetek 1883. évben.

XVIII. évf. IX. füzet. Egyház és tanügy 1888-ban.

XIX. évf. III. füzet. Mezőgazdaság 1889. évben. Aratás és szüret. Állategészségügy. Piaczi árak.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter úr rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. V. füzet. 1890. május hó. Budapest, 1890.

Magyarország kivitele gabona- és hüvelyesek-, liszt- és őrlményekben, valamint rizsben az 1890. augusztus hóban. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr rendeletéből havonként kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1890.

Böhme O.: Entwicklung der Landwirtschaft auf den königlich sächsischen Domänen. Beitrag zur Geschichte der Landwirtschaft auf Grund archivarischen Materials. Berlin, 1890.

Fraissinet E.: Landwirtschaftliche Meliorationen und Wasserwirtschaft. Ihre Erfolge im Ausland und in Deutschland und die Organisation des kulturtechnischen Dienstes im Königreich Sachsen. Dresden, 1890.

Mischler E.: Die Armenpflege in den österreichischen Städten und ihre Reform. Separatabdruck aus der Statistischen Monatschrift. Wien, 1890.

Preussische Statistik. Herausgeg. vom kön. Statistischen Bureau in Berlin. 108. Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen sowie der Selbstmorde und Verunglückungen im preussischen Staate während des Jahres 1888. Berlin, 1890.

Schmoller G.: Zur Sozial- und Gewerbepolitik der Gegenwart. Leipzig, 1890.

Statistik des deutschen Reichs. Herausgeg. vom kais. Statistischen Amt. Neue Folge: Band 45: Kriminalstatistik für das Jahr 1888. Berlin, 1890.

Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich. Elfter Jahrgang 1890. Berlin, 1890.

v. Schulze Gaevernitz Gerhart: Zum socialen Frieden. Eine Darstellung der socialpolitischen Erziehung des englischen Volkes im neunzehnten Jahrhundert. 2. Bände. Leipzig, 1890.

Convert F.: Les entreprises agricoles: organisation, direction (capitales, travail et crédit.) Paris, 1890.

La réforme sociale et le centenaire de la Révolution. Travaux du Congrès tenu en 1889 par la Société d'économie sociale et les Unions de la paix sociale, précédé d'une lettre de H. Taine, de l'Académie française et d'une introduction sur les principes de 1789, l'ancien régime et la Révolution. Paris, 1890.

Reynaud: L'année financière, V-ième année: Histoire des événements financiers de 1889. Paris, 1890.

Annual Statement of the Trade and Navigation of British India with Foreign Countries and of the Coasting Trade of the Several Presidencies and Provinces in the Year 1889. Vol. I. Calcutta, 1890.

Annual Summary of births, deaths and causes of death in London and other great towns in 1889. London, 1890.

Newman F. W.: Political economy; or, the science of the market, especially as affected by local law. London, 1890.

Reich E.: History of civilization. Four lectures delivered before the University of Oxford. London, 1890.

Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1875 to 1889. London, 1890.

Statistica giudiziaria penale per l'anno 1888. Roma, 1890.

SMITH ADAM

MINT A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY MEGALAPÍTÓJA.¹⁾

I.

Smith Ádám »Inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations« (Vizsgálódás a nemzeti vagyonság természetéről és okairól) című 1776-ban megjelent munkája, a világ tudományos irodalmának kétségtelenül egyik legjelentősebb s legbecsebb terméke; magába foglalja korunk egyik vezérlő tudományának, a *nemzetgazdaságtannak*, első, összefüggő s kimerítő *rendszerét*, a mely mind formai, mind anyagi tekintetben, az összes társadalmi tudományok elméletére a legmesszebbható befolyást gyakorolja; a szorosán ugynevezett »közgazdaságtanra« nézve pedig azt az *alapot* képezi, a melyből mindenkinek, a ki e tudománnyal foglalkozik, s a ki a nemzetvagyonsági viszonyok gyakorlati alakulására és alakítására befolyani van hivatva: ki kell és kellend mindig és szükségképen indulnia.

Egy ily remekműnek magyarul való közzétételével hazánk (s különösen Tudományos Akadémiánk) csak egy rég fennálló nagy adósságot rón le; annyiival inkább, hogy csakugyan alig létezik ma már európai nemzet és nyelv, a mely

¹⁾ Felolvasatott a magyar tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának f. évi október hó 25-én tartott ülésében. Kiváló szak-tudósunk e tanulmányával Smith Ádám halálának első százados évfordulóján a kegyelet adóját akarta leróni a nemzetgazdasági tudomány megalapítója iránt a magyar tud. Akadémia részéről. E tanulmány egyúttal bevezetésül szolgál Smith Ádám »Vizsgálódás a nemzeti vagyonság természetéről és okairól« című korszakalkotó munkájának magyar fordításához, mely mint a nemzetgazdasági és statisztikai bizottság által megindított »Nemzetgazdasági remekírók tárának« egyik kötete fog legközelebb megjelenni.

A szerkesztő.

Smith világgraszoló munkáját irodalmi kincskörébe föl nem vette volna! Különösen *alkalomszerűvé* teszi a Smith-féle munkának hazai nyelvünkön való *jelen* közrebocsátását az, hogy ép *az idén* (1890. jul. 17-én) ülte meg a tudományos világ a nagy rendszer-alkotó *halálának* első százados évfordulóját; másrészt az, hogy, ha valaha, úgy ép most és napjainkban szükséges a halhatatlan emlékü nagy mesternek tanaira újból és újból figyelmeztetni; és azokkal a ferde elméleti és praktikus törekvésekkel szemben, a melyek a túlságig vitt *államosítás* és *központosítás* jelszava mellett, a tudomány és az élet tartalmát egyaránt meghamisíthatják, s egyfelől a félszeg *visszafelé-csinálás* és az autoritár *állam-omnipotencia*, másfelől a felforgató szociál-demokraczia és a társadalmi dissolutió hatalmainak (tudatosan avagy öntudatlanul) szolgálatában működnek: a Smithianismus alapját képező elévülhetlen igazságokra és ideálokra rámutatni.

Az itt következő soroknak feladata: Smithnek, mint a modern közgazdaság-tudomány alapítójának, magyar fordításban nyújtott munkáját: tartalma, főbb tanai, és tudományi jelentősége szerint általában jellemezni; a nagy állambölcselethez oly szerfelett érdekes és tanulságos életfolyamát, legalább rövid vázlatban, megismertetni; a viszonyt, a melyben Smith saját korához s a korabeli uralkodó nézetekhez és törekvésekhez állott, szemügyre venni; nemkülönben ugyanakkor, a midőn a rendszer fényoldalait kiemelnök, a Smith irányában gyakorolt részint igazságos és indokolt, részint igazságtalan és alap nélküli kritikát is tüzetesen méltatni. Ugy hogy az egész jelen »tanulmány« egyszersemind »Bevezetésül« is szolgálhatand a Smithianismus egész »rendszerének« vagy »elméletének« teljesb felfogására nézve.

II.

Smith *életviszonyait* illetőleg ma már meglehetősen bő és megbízható adatok birtokában vagyunk, a melyekből a XVIII. század e nagy egyéniségének életfolyamát, szereplését, irodalmi és tudományos működését közelebbről felismerhetni.

Smith skóciai származású s Edinburghh tözsomszédságában *Kirkcaldy* helységben született 1723-ban június 5-én (tehát egy évvel előbb, mint a sok tekintetben eszmerokona és nagyszüleire nézve szintén Skóciából eredő nagy német philosoph,

Kant!). Atyját, a ki előbb Writer to the Signet (jogtanácsos-féle) s nagyobb földbirtokosok vagyonkezelője s egy ideig vám-ellenőri hivatalnok volt, később pedig gróf Loudounnál magán-titkári hivatalt viselt, a gyermek Smith már három hónapos korában elveszté, és így neveltetése és gondozása egészen édes anyjára maradt, a ki a *Douglas* családból származott, s úgy látszik, kiváló szellemi tehetségekkel megáldott nő vala. Három éves korában a kis Smith, Strathenryben nagyatyjánál való tartózkodása alkalmával vándorló cigányok által elraboltatott, azonban nagybátyjának Douglasnak erélyes keresése következtében (Macculloch szerint: »for the best interest of mankind«) egy, néhány angol mértföldnyire feküdt erdőben megtaláltatott és a szülői házba visszavezettetett.

A testi szervezetére nézve szerfelett gyenge ifjú már igen kora éveiben szülővárosa latin iskoláit látogatta, rendkívüli szorgalommal feküdt neki tanulmányainak, és már mint zsenge ifjú elárulta későbbi férfi korának három fő tulajdonságát: a bámulatos emlékező tehetséget, az alapos kutató ész, és a rendkívül fokozott idegességet és szórakozottságot, a mely utóbbi őt nem ritkán, uton-utfélen, önmagával való hangos beszélésre ragadta. Tizennégy éves korában a glasgowi egyetemre vitetett, a hol 1740-ig, vagyis három éven át maradt, matematikával és bölcsészettel foglalkozott s egyebek közt a nagyhirű bölcsész-tanárnál *Hutchesonnál* hallgatott előadásokat. 1740 vége felé, megszerezvén egy alapítványi ösztöndíji állomást, Oxfordba ment, a hol az egyetemet 5 éven át látogatta, kevés súlyt fektetve a theológiára, a melynek, kezdetben papságra lévén szánva, főtanszakát kellett volna képeznie. Különben a görög és latin meg a francia és olasz nyelvek tanulmányozása-, illetve elsajátítására fordította idejét. Oxfordban ismerkedett meg a nála jóval idősb s később oly fényes hirnévre szert tett földijével *Hume*-val, az angol történelem és bölcsészet ez egyik legnagyobb képviselőjével, a ki, úgy látszik, a fiatal Smith egész világnézletére s morálbölcseleti meggyőződéseire jelentékeny befolyásává lett, s a mennyiben Smithet nemzetgazdasági jeles értekezéseivel (*Essay* 1752-ben), és a német bölcslőt Kantot az »Ember természetéről« írott könyvével vonta magához: egyik alapítójául tekinthető ama szabadelvű és kritikai szellem-iránynak, a mely a XVIII. század második felének mintegy jellegzetes vonását képezi; ugyan-

csak ezen századnak két legnagyobb gondolkodóját: Smithet és Kantot pedig benső összefüggésben és cél- meg eszmerokonságban tünteti fel!

Smith az 1746-iki év végétől 1748-ig anyjánál élt szülővárosában, Kirkcaldyban, s tanári pályára való előkészületi tanulmányokkal foglalkozott. 1748 végétől az 1751-iki tavaszig Edinbourghban lakott, a hol hivatalos állást ugyan még nem nyert, de lord Kames, egy gazdag s tudománykedvelő főúr ¹⁾ pártfogásának örvendő, »rhetorikából« és »aesthetikából« nagy tetszéssel fogadott magánelőadásokat tartott. Ugyanez időben és itt Edinbourghban jutott Smith szorosabb baráti viszonyba Humen kívül a későbbi angol igazságügy-miniszterrel Wedderburnnal, valamint Johnstone Williammal, mely utóbbi később Sir W. Pulteney név alatt mint kiváló parlamenti whigpárti tag szerepel, s 1797-ben egy országos parlamenti ülésben Smith időközben megjelent s már több kiadást ért munkájára ama sokszor idézett észrevételt tevő: »hogy az „Inquiry on the Wealth of Nations“ rövid idő alatt meg fogja győzni az élő nemzedéket, s a legközelebbi felett már uralkodni fog«.

Rendes egyetemi tanárrá Smith 1751-ben, tehát huszonnyolczéves korában lett Glasgowban, és pedig a logika és morálbölcséleti szakokra nézve. Tárgyát négy tanfolyamra akként szokta felosztani, hogy az elsőben a természeti theológiát, a másodikban az etikát, a harmadikban a jogtudomány általános elméletét, s a negyedikben a politikát s államtant tárgyalta. Nagy veszteség a tudományos irodalomra, hogy e terjedelmes előadási ciklusból aránylag igen kevés maradt fenn nyomtatásban az utókorra. Kivéven egynémely aesthetikai dolgozatot, meg az alább még megemlítendő nagybecsű »Theory of Moral Sentiments« című bölcsészeti művet, a melynek alapját a hirneves gondolkodó kétségtelenül már ebben az időben rakta le. — Mint tanárról, azt olvassuk Shmithről, hogy rendszerint szabadon (könyv és irat nélkül) adott elő, jeles szónokként volt ismeretes, s az előadás kezdetén rajta tapasztalható bizonyos elfogultság leküzdése után teljesen érvényesült professori és szónoki kitűnő tehetsége; s közismeretű tény, hogy sok egyetemi tanuló csak azért jött a

¹⁾ A ki valószínűleg Hume-val rokonságban állott s talán Hume által lett a fiatal Smithre figyelmeztetve.

glasgowi főiskolára, hogy Smithet hallgathassa. — Más irányban szorgosan iparkodott magát a nagy theoretikus: gyakorlati kérdések és üzletviszonyok körül tájékozni s (Bagehot szerint) már akkor ugyane városban létezett és a *szabad kereskedelmi* felfogást képviselő kereskedőktől alapított klubbnak debattéjaiból igen sokat meritett, ép oly formán, mint két legnagyobb utódja Ricardo és Stuart Mill, emez a keletindiai hivatal igazgatóival, amaz a londoni pénz- és tőzsdevilág vezérő embereivel való érintkezésekből. — Ugyanez időtájt alakult meg Edinb^{urgh}ban az oly kiváló jelentőségűvé vált és Anglia több elsőrendű tudósát, íróját és publiczistáját tagjai közé számító u. n. »Select-Club^p«, a melyben Smith sokszor megfordult, s egyebek közt későbbi első, méltónak nevezhető kritikusanak *Lauderdale* grófnak atyjával, meg *Fergusonnal* (az 1767-ben megjelent kitűnő »History of Civil Society« szerzőjével) kötött közelebbi barátságot; s mely utóbbi már tíz évvel Smith nagy közg. művének megjelenté előtt, épp idézett társadalom történetében azt a kijelentést tevő, hogy Smith egy nemzetgazdasági munkán dolgozik, a »melylyel semmiféle munka, a mely *bármely szakban valaha íratott*, nem lesz jelességre nézve összemérhető«.

Megelőzte azonban az itt szóban levő munkát Smithnek 1759-ben közzétett egyik nagyobb műve, a már fentebb említett »Theory of Moral Sentiments«, a mely oly feltűnést keltett, hogy szerzőjét rövid idő alatt a legünnepeltebb angol bölcsészeti írók sorába emelte; államférfiak és szakemberek, theologok és tanárok körében a legnagyobb érdeklődéssel olvastatott; más nyelvekre lefordítottatott és (mint alább tüzetesebben ki akarjuk mutatni) épp napjainkban ismét s ujjolagos beható tanulmány tárgyává tétetett, főleg azért, mivel a bölcséleti és társadalomtani alapnézetek, a melyekből Smith az ő »Nemzetgazdasági Rendszerében« kiindult, ez előbbi munkájával bizonyos kapcsolatban állanak, sőt rendszere alaposb megértéséhez szükségkép szem előtt is tartandók. — Ugyan e munka szolgált némi tekintetben ötletül egy, Smith életében beállott igen nagy fordulatnak, jelesen, a mennyiben Smith egyik régi tisztelője Sir Charles *Townsend* titkos-tanácsi tag s a volt özvegy *Bucleuch* hercegné férje, ugyan e nevű dúsgazdag mostohafának, az ifjú B. hercegnek érdekében felkérte Smithet, hogy vegye át annak nagyobbfokú képeztetése vezetését s különösen, hogy szegődjék melléje utitársul az európai

kontinensen teendő néhány évi tanulmányozás céljából. E felhívásnak (bár kezdetben nem nagy kedvvel, a mennyiben annyira szeretett tanszékétől való megválását volt maga után vonandó) Smith 1764-ben engedett, s útnak indulva, mintegy harmadfél évet töltött leginkább Francia- és Olaszországban, nemkülönben Svájcban, a mely idő reája nézve annyiban szerfelett jelentős és eredménydús lett, a mennyiben a francia tudományos irodalmi és magasb társasági körökkel állandó érintkezésbe jutott; a francia Encyclopödisták legkitünőbbjeit, D'Alembertet, b. Holbachot, Helvetiust, Abbé Morellet-et legközelebbi ismerősei közé számította; különösen pedig az akkor éppen virágzási korát élni kezdő *physiokratismus* alapítóival és képviselőivel, Quesnay-vel, Turgotval, végül a később sokat emlegetett pénzügyminiszterrel *Neckerrel*, sőt magával a »Contrat Social« világhírűvé vált szerzőjével J. J. *Rousseauval* is sokat volt együtt; s e kiváló szellemekkel való társalgásban gazdag dialektikus tehetségeit fejleszteni módot és alkalmat talált.

Az 1766-iki év vége felé Smith (megrakva gazdag tapasztalatokkal és kiszélesedett világ- és életnézeti körrel) visszatért hazájába és pedig szülővárosába, Kirkcaldyba, a hol az általa bálványozott anyjának oldalán, tisztán a tudománynak és kutatásnak élve, kilencz éven át (ugy látszik: főleg) világhírűvé vált közgazdasági rendszerének kidolgozásával foglalkozott, mely munka egy már ifjú korától fogva tervezett nagyterjedelmű s »Az emberi nem művelődésének története« című dolgozatnak¹⁾ meg egy szintén megkezdett jogbölcseleti munkának egyik főrészét lett képezendő. — E hosszas fáradozás és munkásság eredményeként 1776. elején, tehát éppen egyidejűleg az észak-amerikai függetlenség és republika alapításával, az újkor politikai történetének egyik legnagyobb eseményével, jelent meg (Londonban) a már többször említett cím alatt nagy nemzetgazdasági munkája.

Könyvének megírásánál Smith folytonos érintkezésben lévén elsőrangú bankárokkal, üzletemberekkel és publicistákkal, rendszerének egyes szakaszai az ilykép nyert adatok- és közleményekből (természetesen feldolgozva) sokat tartalmaznak.

¹⁾ Ki ne gondolna itt Smith fényes nevű honfitársa *Bucklenek* hasonló rendeltetésű és jellegű munkájára, a melyben Smith gondolata legalább egy kis részletre nézve, keresztül van vize.

Nagy művét Smith Ádám egy titkárnak tollba mondta; a későbbi kiadásoknál folyton (bár nem jelentékeny vagy lényeges tételeknél) javíttatott a művön, s 1790-ben bekövetkezett halálakor már nem csak annak örvendhetett, hogy hazájában általánosan s öt kiadásban elterjedt s olvastatott, hanem hogy már más nagy kulturnépek nyelveire is kezdett lefordíttatni; s oly tekintélyre vergődött, hogy a parlamentben és a közéletben, irodalmi klubokban és a hírlapi szerkesztőségekben, a tudósok íróasztalán úgy mint mindazokén, a kik a nemzetgazdasági tanulmányokkal foglalkoztak, elsőrendű és alapvető munkának ismertetett, és osztatlan dicsérettel halmoztatott el!

Életrajzi ismertetésünket a következőkkel egészíthetni ki. Smith 1762-ben a glasgowi egyetemen tiszteleti jogtudorrá avattatott, 1787-ben ugyanazon egyetem Lord-Rektorává lett megválasztva, 1776 végétől 1778-ig Londonban tartózkodott s pedig a legfelső rangúak társaságában, mire nézve egynél több adat lett azon rendkívüli tiszteletre nézve ismeretes, a melylyel Anglia akkortájban legkiválóbb államférfiai is, Smithet környezék.¹⁾ 1778-ban az ünnepelt szakférfiú (Buccleuch herczeg protekciójával is) Edinbourghban egy magasabb vámhivatali (Commissioner of Customs) állást nyert el, a mely fényes fizetéssel volt egybekötve a nélkül, hogy a nagy tudóst túlságosan igénybe vette volna; bár szabad idejét már gyakori betegeskedésénél fogva nem igen használhatta fel irodalmi tevékenységre; eltekintve attól, hogy ugyanez időben (jelesül 1784. és 1788-ban) bekövetkezett halála annyira szeretett édes anyjának, meg a háztartását vitt unokahugának Miss Douglas-nak (de meg legbensőbb barátjának Humenak is) az egész életén át nőtlenül maradt Smithet végleg lesújtotta, s életkedvét, úgy látszik, megtöré. Életének utolsó éveit a mindig gyöngye testalkatú és változó egészségű Smith irodalmi munkásság nélkül töltötte s 1790-ben július 17-én súlyos gyomorbajának áldozatul esett.

Egyik férfi rokona, a fiatal Douglas, ki később Lord

¹⁾ Mindjárt művének megjelenése után Smith egy alkalommal Lord Melville-nél ebédre lévén hivatalos, a melyre gróf Grenville, Lord Addington és a hatalmas ifjabb Pitt is vendégekként megjelentek; Smith kissé elkésve érkezett meg, s ekkor mindnyájan felállva, bevárták míg helyét elfoglalta, Pitt pedig a szabadkozó s bocsánatot kérő Smith-hez így szólott: »Állva maradunk mindnyájan, míg Ön le nem ült, mert hiszen mi mind önnek tanítványai vagyunk«.

Reston név alatt Senator of the Justice-College és kiváló író lett, volt örököse Smith Ádám hagyatékának, a melynek gyöngyét egy kis, de igen érdekes könyvtár képezé. Halála közeledtekor Smith az ő barátaitól azon ígéretet tétette magának, hogy holta után minden kézíratait megsemmisítendik, sőt ezek elégetését még röviddel halála előtt fogamatba is vétette. Egyik legnemesebb jellemvonásáról a világ csak a nagy tudós halála után értesült, tudniillik rendkívüli jószívűsége és jótékonyága felől, a melylyel számos szegény és megszorult családot és ismerőst bőkezűen segélyezett. Elszomorító, hogy a helyett, hogy Anglia e legnagyobb emberei egyikének a Westminster-templomban, a hallhatatlanok körében engedett volna helyet, Smith utolsó nyughelyére és sirjára, úgy látszik, szerfelett kevés gondot fordítottak, mert még 1876-ban, tehát klaszikus munkája megjelenésének százados évfordulójakor, egy német közgazdasági író azt az edinburghi temetőben szerfelett elhanyagolt, alig felismerhető állapotban találta.

III.

Forduljunk immár Smith munkájának tüzetesb elemzéséhez.

Smith »Inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations« (Vizsgalódás a nemzeti vagyonság természete és okai körül) czímet viselő munkája öt könyve van osztva; az elsőben: a termelő *munka* és *munkaerők* fejlődésének okait meg azon *törvényeket* kutatja, a melyek szerint a társadalmi munka a nép különböző osztályai között természetszerűleg *megoszlik*; a második könyvben a *tőkék* természete, gyűjtése és alkalmazása elemzettetik; a harmadik könyv a különböző népek *vagyonosodása* fokozatairól és tüneményeiről szól; a negyedikben a politikai gazdaság különböző rendszereit ismerteti és bírálja a szerző; végre az ötödikben a fejedelmek vagy *államok* pénzügyét, jövedelmi és adóssági viszonyait taglalja. Mire nézve még megjegyezhető az, hogy míg az első eredeti kiadásban foglalt három első »könyv« túlnyomólag *theoretikus* és elvont fejtegetésekből áll és az I-ső kötetet képezi, a második kötet tartalmát tevő negyedik és ötödik »könyv« szorosban *gyakorlati* tanokkal foglalkozik, sőt annak a tananyagnak jó részét is felöleli, a mely mai napság »Államgazdaság- vagy Pénzügytan« czime alatt műveltetik és tanít-

tatik. Nem mellőzve hallgatással azt, hogy habár Smith művének itt jelzett beosztása a mai tudományos syshematika követelményeinek nem felel is meg, alapos vizsgálat mellett (s szem előtt tartva az akkori tudományos irodalmat, meg a cél, a melyet a nagy állambölcse az ő könyvével, különösen a gyakorlati élet tekintetéből is, maga elé tűzött volt), e hiány jórésben csak látszólagosnak fog bizonyulni; sőt nem hibáztathatni azon jelenkori nagy szakembereket, a kik Smith munkáját *rendszeri* tekintetben is kiváló és korszakot jelző szellemterméknek nevezik s egyebek közt arra is utalnak, hogy Smith »Vizsgálódásai« ugyanakkor, a midőn a legmélyebbre ható kutatás produktumaként jelentkeznek, rendkívül tetszetős, könnyen érthető, szép stílusban is irvák, s ép ez által, meg az erőszakolva keresett rendszeresség kerülésével, arra voltak tudatosan irányozva, hogy a különben meglehetősen száraz és rideg doctrínákat, kedveltetőbb alakba öntve, állítsák az olvasóközönség szemei elé.

Tekintve immár a munkában alapul vett *főbb tan-
téseket*: Smith szerint először is a nemzetgazdaság-tudomány vagy *politikai oekonomia*, az államférfiúra és a törvényhozóra vonatkozó tudományok egyik ága, a melynek célját a nép jóllétére vezető utak és módoknak kimutatása, másfelől a közület és az állam érdekébeni köztevékenységre szükséges javak és eszközök beszerzése szabályainak megismertetése képezi. Az ember (mondja Shmith) gazdag vagy szegény abban az arányban, a melyben magának a szükséges, meg a kényelmi javakat meg tudja szerezni. Tényleges hozzájárulása nélkül a *természet* neki csak keveset szolgáltat, a javak legnagyobb részét *munkával* és fáradsággal kell és lehet magának megszerezni; a miért is egy nemzetnek *évi munkája* (meg az ebből eredő jövedelem) képezi azt az *alapot* (Fond), a mely őt minden szükségleti javak- és élvezeti tárgyakkal, a melyeket az elfogyaszt, ellátja; kifejezését pedig mindig vagy ezen nemzeti munka közvetlen termelvényeiben, vagy pedig abban találja, a mi ezen termelvényért más népektől megvásároltathatik. — Smith szerint tehát a *természet* vagy *föld*, meg a *tőke*, mint termelési eszköz fontos tényezői ugyan a produkciónak, de mégis a *munka* az, a mely minden *értéknek* és *értékjavnak* forrása és nemzője, sőt mi több, minden értéknek a *mérve* is; mely alaptétel (Smith némely utódai által helytelenül értel-

mezve, sőt mai napság a szocialisták által egyenesen jelszavul is véve) tüzetesb magyarázatot, illetőleg meghatározást kíván; de másrészt arra is szolgált, hogy a régi (Smith előtti) közgazdaságtannak a pénzről és a külkereskedésről, a földről és a mezőgazdaságról táplált ferde elméletei egy csapással lerontattak, s egy *általános* nemzetgazdasági elmélet alapjai meg lettek vetve.

A *munkáról* felállított e tantételéből folyólag azt mondja továbbá Smith, »mig az ember az általa szükséglett javakat saját kezével akarja előállítani, igen kevés jóság lesz az ő fáradozásának eredménye«, és az ember munkaképessége csak akkor fejlődhetik ki igazán, ha mindenki csak *bizonyos jóságot* állít elő, csak egy árunak előhozására adja magát, szóval a *munkamegosztást* létesíti. Smith e részbeli fejtegetései, melyekben a munkamegosztás nagy és előnyös hatásait épen úgy, mint annak korlátait is éles elemzésben ismerteti: *könyvének legjelesebb s leghíresebb* vált szakaszát képezik; kapcsolatban azon szakasszal, a melyben azt mutatja ki, hogy az emberek természetüknél fogva is *cserére* s készítményeiknek cserélés útján való forgalomba hozására törekszenek; a mely forgalomban, a végből, hogy az árúknak árúkkal való természetes kicserélésénél előálló számtalan nehézségek s alkalmatlanság kikerültesse: az emberek egy mindenki által szívesen fogadott, az adásvevést és minden értékkülönbszetek kiegyenlítését lehetővé tevő általános csereeszközt és értékmérőt (vagyis adásvevési eszközt) találtak fel s kezdtek használni, névszerint a nemes érczből készített *pénzt és érmeket*. Arra is utalván még, hogy a *pénznek* behozatala által tulajdonkép minden ember kereskedővé vagy kalmárrá, a polgári társaság, mint egész pedig: sajátos kereskedelmi közületté változott.

A *csere, forgalom* és *pénz* kérdésével kapcsolatban szól Smith a jóságok használati és *csereértékéről* és *áráról*, a melynek főbb pontjait abban foglalhatni össze, hogy a jóságok *csereértékének* (vagyis vásárlási erejének), valamint az árúk és jóságok dologi árának végső mérvét a *munkában* és a munka és termelés *költségeiben* kell keresnünk; hogy az az ár, a melybe a javak magának az előállítónak kerülnek, a *természetes*, az pedig, mely a rendes forgalomban szereplő javak adásvevése legtöbb eseteiben jelentkezik: a *piaczi* ár. Közelebről szem-

lélve, a jóságok ára kezdetben csak munkából állott s egyenlő volt a munkabérrel; attól az időtől fogva azonban, hogy némely emberek kezében takarítás által *tőkék* keletkeztek s e tőkék (majd mint álló, majd mint forgó tőkék) a termelés lényeges faktoraivá váltak,¹⁾ az árban még valaminek, mint *vállalkozói nyereségnek* is kell a tőkéjét kockáztató tőkés számára előállani; sőt azóta, hogy a *föld* kizáró magántulajdon tárgyává vált, még a földbirtokosra nézve is, a telek használatáért, a mi *járadék*nak hivatik; úgy, hogy minden produkciónál tetteleg munka, tőke és telek hat össze, és a készítményeknek ára végelemzésben munkabér, tőkenyereség és járadékból (Rente) összegeződik. Mindenikének ez árelemekből megvan a maga *természetes* ára; az igazi vagy *piaczi* ár azonban ettől sokszor eltérő, a mennyiben az az árú körüli *kereslet és kínálat* egymáshoz való (s minden külérőszakolást lehetetlenné tevő) viszonya szerint igazodik s hosszabb ideig a *természetes áron* felül vagy alul nem állhat, úgy, hogy ez utóbbi mintegy azon cenztrális árt képezi, a mely körül minden jóságok és termelvények árai állandóan forognak.

S ezekkel egyidejűleg meg volt (legalább nagyjából) alapítva a *nemzeti vagyon megoszlásának* elmélete is, a mennyiben fel lettek tüntetve ama törvények, a melyek szerint a három termelési tényezőnek: munkának, tőkének és természetnek megfelelően, a nemzeti jövedelem három főeleme: a munkabér, a tőkekamat és a földjáradék képződése és alakulási viszonyai szabályozódnak; föl egyebek közt az, hogy úgy a munkabér, mint a tőkenyereség emelkedése és csökkenése a társadalom növekedő vagy apadó vagyonosságától függ; hogy a földjáradék, mint amaz ár, a mely földnek és teleknek használatáért fiztetetik, onnan ered, hogy a telek mindig többet hoz elő, mint a mennyi a rája fordított munkának és tőkének a megjutalmazására szükséges; hogy míg magas vagy alacsony *munkabér* a magas vagy alacsony árnak az *oka*, a magas vagy alacsony *járadék* a magas vagy alacsony árnak a *következése*; végül, hogy az állam sem a kamat, sem a nyereségi tétel nagyságára befolyást nem gyakorolhat; egészben véve pedig ez utóbbi mindig bizonyos viszonyban áll a köl-

¹⁾ Helyesen nevezi Smith a tőkét munka és takarítás által létesített *értékkészletnek*, a mely majd mint *használati vagyon* (Stock), majd mint *szerzési eszköz* (Capital) szerepel.

csönadott tőkékért fizetett átlagos pénzkamathoz, s végül, hogy a munkabér rendszerint s első sorban a munka előállítási költségei, illetőleg a munkásnak és családjának életfentartási szükséglete és kiadásai által határoztatik meg, s magasb lesz gyorsabban fejlődő s alacsonyabb, műveletlenebb országokban, a mennyiben amott a nemzeti vagyoniasság fokozódása nagyobb mérvű, mint a *népességé*, s így a munka utáni kereslet sokkal élénkebb és belterjesebb, mint annak kínálata.¹⁾

Ezekkel összefüggésben s helyenkint szerfelett tanulságos részletezéssel fejtegeti Smith a *nemes érzek* ár- s értéktörténeti viszonyait; a pénznek természetét és szerepét, valamint a lehetőséget: a forgalom e drága aranykerekét (mint Smith mondja) olcsóbb s egyszerűbb, vagyis papirból álló eszközzel, a *papírpénzzel* (a mely vagy államilag, vagy bankintézetileg forgásba hozott s a *hitelen* alapuló fizetési jegy) helyettesíteni; továbbá a tőkegyűjtés menetét és hatásait a közgazdaság minden ágaira; nemkülönben (munkája II-ik könyvében) a *produktív és improduktív munka* kérdését illetőleg azt, hogy produktívnak csak az a munka lesz (szerinte) nevezhető, a mely valami *testies* és kézzelfogható jószágnak csereértékét ad, ellenben improduktívnak az, a mely a létrehozott értéket külsőleg nem rögzíti meg; a minek kapcsán, az *egyes főbb közgazdasági foglalkozásnemeket* jelentőségük szerint elemezve, azt állítja, hogy legproduktivebb a *mezői gazdaság*, a mennyiben benne a *természet* is értéktermelőleg működik s az ebben szerzett vagyon a legbiztosb s legkevésbé ingadozó, utána következnek az *ipar* és *gyártás*, és végül a *kereskedés*, mely utóbbit illetőleg ismét produktívebbnek és közgazdaságilag fontosbnak a *belkereskedést* (minthogy ebben Smith véleménye szerint: mind a két fél, tudniillik eladó és vevő egyaránt nyér), mint a *külkereskedést* nyilvánítja.

A *hitel* és *bankügy* Smith idejében még meglehetősen fejletlen állapotban lévén, nem csodálhatni, ha e *részben* nagy

¹⁾ Minden polgárosult társadalom Smith szerint: három főosztálylyal bir, a melynek jövedelmeiből végleg minden többi osztályok jövedelmei származnak, u. m. *földbirtokosok*, *munkások* és *tőkések*; a melyeknek érdeke akként viszonylik a többiekéhez, hogy a földbirtokosoké rendszerint összeszik az *összérdekkel*, ép úgy a munkásoké is, míg ellenkező irányban érvényesül a *tőkésé*! (S mégis mily gyakran hallani napjainkban a vádat a Smith-féle rendszerre nézve, hogy ez a *kapitalisztikus* nemzetgazdaság theoriája!)

fölfedezésekkel vagy messzeható tüzetes fejtegetésekkel Smith művében nem találkozunk. Nagybecsűek egyébiránt ez irányban is azon szakaszok, a melyekben a papírpénzforgalomnak és a banküzletnek természetét, alakszerűségeit és hatásait elemezi; hazája, Skócia, sok tekintetben sajátos és mintaszerű, intézeteinek mintegy philosophiáját nyújtja; a jegyfedezet némely föelvét formulázza; egészben pedig itten is a szabadság és szabad verseny, illetve a bankok szabad s állami korlátozástól ment mozoghatási rendszere mellett nyilatkozik; de egyidejűleg szolid s ridegségig menő puritanizmusában azon veszélyekre is figyelmeztet, a melyek a nemesfém-bázistól nagyon is eltávozó papírpénzforgalommal járnak, valamint oly hitel-műveletekből erednek, a melyeknél hiányzik a reál üzleti s árúértéki alap.

A nemzeti *konzumció* kérdését Smith tüzetesben nem fejtegeti; azonban e részben is figyelemreméltó elveket állít fel. Így egyebek közt, hogy minden produkciónak valódi végczélja és rendeltetése a konzumció; hogy az igazi nemzeti vagy *összérdek* tulajdonképen a *fogyasztóknak* érdekével esik *össze*, míg a termelők szempontja rendszerint egyoldalú; hogy takarékosság és önkorlátozás a javak élvezetében: a tőkék gyűjtésének s ezzel a közvagyonosodásnak legbiztosb módja és föltétele; s hogy nagy nemzetek nem annyira a magánosok költekezése, hanem inkább a kormányok helytelen gazdálkodása s az állambevételeknek improduktív emberekre való pazarlása által szoktak tönkremenni!

Ekként mutatja fel Smith a nemzetgazdaság ugynevezett *természetes törvényeit*, a melyek annak egész alakulását és fejlődését szabályozzák. Legkiválóbb s *egész rendszerére* nézve határozó jelentőségű momentumnak nevezhető pedig ugyancsak ez általa kiderített természetes törvények következményeként kifejezésre hozott ama nagy gondolat és praktikus irányelv, hogy a mi az *államnak a nemzet gazdaságához való viszonyát illeti*, tartsa szabályul a közhatalom azt, hogy: *ne avatkozzék* (a mennyire csak lehet, azaz a mennyire az fensőbb államtekintet által nem követeltetnék!), *az egyesek gazdasági dolgaiba*, mert az élet fölött uralkodó természetes törvényeket megváltoztatni ugy se képes és a holté képtesség nála megvolna, *az csak az egyesek és az összeség kárára szolgálna*; szem előtt tartván mindig azt is, hogy az állam a polgárok *individuális*

szabadságát és egyenlőségét, mint a mely azok erői és képességei akadálytalan érvényesíthetésének föltétele, nemkülönben a *természetes igazságosság* követelményeit tiszteletben tartani köteles. — Mely nagy irányelvek következtében Smith határozott ellenzőjeként jelentkezik: a munkát, tőkét, forgalmat, közlekedést és üzletéletét rendszabályozó államintézményeknek; a telepedést és költözködést akadályozó rendészeti szabályoknak; a czéheknek és czéhszerű testületeknek; a földbirtok szabad művelését, adásvevését, feldarabolását és forgalmát akadályozó különmemű (középkorias s hűbérjellegű) intéuczióknak; hitbizományok és majorátusoknak; a kereskedés szabadságát lehetetlenné tevő forgalompolicziának, vámtilalmaknak, stb.; ellenben leghőbb szószólója és hirdetője a *versenyszabadságnak*, mint a mely (szerinte) az erők és gazdasági tényezők fejlődésének s legsikereseb (mert legtermészeteseb) érvényesülésének s ezzel minden gazdasági haladásnak az előfeltétele, s a melyet azért úgy az iparban és a kereskedésben, mint a termelés és forgalom minden ágaiban megvalósítani s minden állami vagy társadalmi békák alól felmenteni kell; a miért is Smith rendszere még a »szabad ipar« rendszerének s legújabban: a *természetes gazdasági szabadság rendszerének* neveztetett el.¹⁾

A nagy angol társadalom-bölcselelnök ezen, minden egyenes állami beavatkozást s kormányi túlbuzgó ingerenciát (gazdasági dolgokban) kárhóztató felfogása: annak praktikus észleletei, s nagy üzletemberekkel való sűrű érintkezésében s különösen azon alapmeggyőződésében is gyökeredzik, hogy az embereket gazdálkodási tevékenységükben jól felfogott *önérdekük*: (önfentartás, önérvényesítés s jóllét utáni törekvésük) rendszerint²⁾ legtöbb sikerrel vezeti, sőt még akként

¹⁾ A piacz- és az üzletélet *önerőbőlli mozgása és önszabályozásában* látja Smith ugyanazt a bölcseségét a *természetnek*, a melyet az *organizmusok* szervezetében bámulunk, s mely bölcsesség, mint a teremtetől abba oltott, fensőbb és mélyebb minden emberi bölcseségnél; sőt hozzáteszi: »Az emberek nem ritkán pusztá gépeknek tekintetnek s nyers anyagnak e gépek számára: államtudósok és kormányférfiak által, a kik mint feltalálói különféle politikai projektumoknak csak a *természet* helyes működését az emberi dolgokra nézve, zavarják s mindenbe belekontárkodnak.« Ismeretes e tekintetben Smithnek azon nagyon is éles kifakadása, a hol azt mondja: »it is the highest impertinence and presumption to pretend, to watch over the economy of private people«, stb.

²⁾ Tehát nem *mindig* és kivétel nélkül, mint azt Smith ellenesei a szöveg ferditésével állítják.

is, hogy a midőn a maguk java és érdeke biztosításában járnak el, *leggyakrabban* egyszersmind az *összeségnek*, a *köznek* javát és érdekét is előmozdítják! — s hogy semmitől sem irtózik az önérzetes gazda és üzletember annyira, mint az államközegek mindenbe beavatkozó s mindent pórázon vezetni akaró szorgoskodása és gyámkodásától. Mely meggyőződés különben nem egyedül Smithnek, hanem az egész angol nemzet jellemének egyik alapvonása, és olyannyira összenőtt e nagy nép egész valójával, hogy figyelembevétele nélkül annak egész állami, társadalmi és gazdasági élete és vívmányai megérthetők sem volnának.

Az »*Inquiry*« második kötete (illetőleg annak 4-ik és 5-ik könyve) a túlnyomóan *gyakorlati tanokat* tartalmazza, névszerint akként, hogy előbb (4-ik könyv) körülbelül a mai napság ugynevezett *közgazdasági politika*, azután (5-ik könyv) pedig az *államgazdaságtan* vagy *fináncz-elmélet* tárgyalatik, amott a kereskedelmi (merkantilisztikus) és a physiokratikus rendszerek bírálata-, illetve czáfolatának, emitt pedig az adók és az államadósságügy elemzésének fonalán haladván az okoskodás, s pedig majd az induktív, majd a deduktív módszer szerint, a mint azt ép a tárgy vagy feladat természete és célbavett megvilágítása kívánatossá teszi, és mindig olyképen, hogy a mi a szigorú rendszeresség tekintetében hiányzik, másrészt a vonzó előadás és a részletek bő és tanulságos volta által pótolatik.

Igy először is, a mi az ugynevezett *Merkantil-rendszert* illeti, ennek alaptévedését Smith abban mutatja ki, hogy az a pénznek és nemes ércznek jelentőségét szerfelett túlbecsülve, azt a fogalmat, hogy »pénz és vagyonosság synonymok, illetőleg gazdag ember az, a kinek sok pénze van« egész országokra viszi át, s ennek következésében azt hangoztatja, hogy minden módon arra kell törekedni, hogy sok pénz legyen az országban, az egyszer megszerzett pedig többé onnan (lehetőleg) ki ne bocsáttassék, illetve minden olyan rendszabály, a mely e célra szolgálhat (nemes érczek és pénz kivitelének tilalmazása, idegen árúk behozatalának korlátozása, vámok és kiviteli praemiumok, az iparosság mesterseges kedvezményezése és vámvédelmi dédelése), erélylyel és következetesen vétessék alkalmazásba; a mi Smith szerint megannyi ferde és káros hatású intézkedés, a mennyiben

általuk a nemzeti tőkék és munkaerő helytelen s az *egészre* nézve kevésbé produktív vállalatokba tereltetnek; a népek és népek közti kereskedelmi érintkezés mindnyájuk hátrányára mesterséges módon akadályoztatik; szóval a közgazdaság *természetes fejlődése* s egészséges alapokon való felvirágzása lehetetlenné tétetik; mihez azután mintegy kiegészítésképp, a merkantilizmus másik alaptévedésének, az u. n. »*kereskedelmi mérleg*« elméletének kritikájába bocsátkozik; e mérlegnek úgy felismerési módjait (a vámlajstromokat és a váltófolyamokat tudniillik), mint jelentőségét egyenesen tagadásba veszi, s azon konkluzióra jut, hogy egy országra nézve az egyetlen helyes mérleg (Bilanz) nem a kivitelnek a behozatal feletti képzeleti túlsúlyában, hanem a nemzeti produkciónak a nemzeti konzumciót meghaladó fölöslegében keresendő; másfelől a *gabona-kereskedési politikát* illetőleg, annyira híressé vált elemzéseiben, minden kétségen kívül helyezi azt, hogy különösen e téren is, mennyire természetes, és mind az egyéni, mind a közületi szempontból egyaránt áldásos: a szabadság és *szabad forgalom elvének* érvényesülése, s mennyire alaptalanok ama nézetek, melyek e tekintetben még a nép igen sok rétegében: gabona-uzsoráról, gabona-monopolról, felvásárlás- és piaczerőszakolásról, szélitiben uralkodnak.

Tárgyilagosaoknak kellvén különben lennünk, nem mellőzhető hallgatással, hogy Smith mint igazi állambölcsező, a szabad forgalom elvének bizonyos esetekben és tekintetekből (különösen pedig közérdekiekéből) szükségessé válható megszorítását nem vonta kétségbe, sőt ezt egyenesen ki is mondta. Így, például: az angol hajózási törvény (Navigations-Act), mely külföldi hajóknak angol kikötőkben való megjelenését tiltá, Smith szerint, egyike volt a kormány legbölcsebb intézkedéseinek; behozatali vámkorlátozások, ha állami érdek javasolja, helyeselhetők; védvámok, ha hosszú időn át fennállottak, nem egyszerre, hanem csak fokozatosan lesznek eltörölendők; torló vámintézkedések helyeselendők, de csak akkor, ha azok sikerességére kilátás van, különben nem; nyerstermények kivitelére a belhoni ipar támogatása érdekében vetett vámok nem föltétlenül elvetendők; ha a belföldön bizonyos tárgyra súlyos fogyasztási adó van vetve, kiegyenlítésül a külföldről jövő hasonló tárgy is érintettségévé vámmal, stb.

A mi az ugynevezett *Physiocratismust* illeti, e részben

Smith fejtegetései kevésbé behatók és érdemlegeseek. Szerinte ez az egész rendszer nem egyéb, mint erős visszahatás a merkantil *Colbertismus* ellen, egyben-másban túllő a czélon, s mint minden reakció, a végletekbe megy. A physiocraták eszmeköre (mond Smith) sohasem fog Angliában vagy bárhol is uralkodóvá válhatni, mert hiszen tulajdonkép másutt, mint néhány tudósnek fejében, nem is létezik; sigy tulajdonkép egészen ártalmatlan; nem is szólva arról, hogy számtalan példája és bizonyága van ugy az ó-, mint az újabb kornak, hogy a physiocratáktól annyira hangsúlyozott őstermelés, mind az állam, mind a tudomány részéről, kellő méltatásban részesültek, habár nem mindig ép magának az őspankukzio-nak előnyére és javára.¹⁾

Itt volna helye tüzetesebben utalnunk arra is, vajjon merített-e, és ha igen, mennyit Smith Ádám: a physiocratikus rendszer elméletéből?! E tekintetben azonban röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy ha kétségtelen is, hogy Smith a physiocratákkal való sűrűbb érintkezés és könyveiknek tüzetesb ismerete alapján, azoktól némely irányban befolyásoltatott, néhány tantételt (péld. a munka- és iparszabadságról, a szabad kamatpolitikáról, meg a mezei gazdaság különös produktivitasáról) physiocratikus érveléssel is fejtett ki: szorosan véve és tárgyilagosan bírálva, a physiocratismustól egészen független, mélyebb, szélesbörű s alaposágú tudományos *rendszeralkotóként* jelentkezik, oly rendszeralkotóként, a kinek elmélete (mint leghitelesbb életirója, Dugald Stewart is megjegyzi, s ujabban Roscher, Haldane, Bagehot, stb.-ek elismerik) már jóval előbb, semhogy a physiocratákkal közelebbi érintkezésbe jutott volna, nagyjában készen állott, s oly határozottan magán viselé az angol gazdasági életet és államphilosophia jellegét, hogy Smith önálló felfogását és *eredetiségét* legkevésbé sem lehet kétségbe vonni.²⁾

¹⁾ Smith a *gyarmatügy és koloniálpolitika* elméletének több fő tételét, illetve igazságát már szintén felismerte.

²⁾ E sorok írója 1860-ban közzétett terjedelmes: *Geschichte der Nationaloekonomik und ihrer Literatur* cz. munkájában több idevonatkozó részletet nyújtott, a mire azután a francia Aug. Ott, a műnek beható bírálója (egyébként igenis elismerő méltatása közben) főleg azt kifogázta, hogy Szerző a francia physiocraták érdemét a n. g. tudomány megállapítása körül nagyon is kevésbe vette, s majdnem minden érdemet csak

A mi végül Smith Ádám *államgazdasági* tanait illeti, ezek részben egynémely *alkotmány- és kormányzat-politikai* nézeteit is visszatükrözik s azért e szempontból is különös figyelmet érdemelnek. Így jelesen: az *államról* s ennek hivatásáról szólván, azt mondja Smith, hogy igazi rendeltetése abban áll, az őt képező polgároknak mind bent az országban, mind kifelé kellő biztosságot, védelmet és jogbátorságot szerezni; s oly intézményeket, melyek az egyesek erejével, mint az ezt meghaladók, nem létesíthetők, megalkotni! Az *állam és társadalom* közti (helyes) megkülönböztetés csirái már föllelhetők Smith elméletében, valamint nem hiányoznak a *nép*, a *nemzet*, a *közület* fogalmai és ezek folyományaira való utalások, sem »Inquiryje«, sem többször említett moral-bölcséleti munkájában.

Érdekeseek, bár nem közgazdasági rendszerében előforduló tantételek, illetve nézetek még a következők. A francia ismeretes közmondás »l'impertinent acquiert toujours ce qu'il veut« szerint, azt jegyzi meg Smith, hogy gazdasági, politikai és egyházi dolgokban nem ritkán szájas szemfényvesztők szentelen önbizalomtól telten bámulatos sikereket érnek el. Törvényhozó testületnek olyat óhajt, a mely a közjónak széles látkörű felfogásával bir, s nem hagyja magát külön érdekek lármás féktelensége által vezéreltetni. A fejedelemnek alattvalói minden osztálya iránt egyenlő igazságosság- és méltányossággal kell viseltetnie, és egyiket a másik rovására előnyökben részesíteni, nagy helytelenség. Nagy *államférfiak* és törvényhozók hazájuknak és az emberiségnek tanítói, jóltevői és védjei. Semmikép sem indokolható államalkat az *abszolutizmus*, mely jogot és törvényt semmibe se vesz, s csak vad népeknek való, a hol mindenki hadvezér is és államférfiú is. Dicséri ellenben az *önkormányzatiságot*, meg az ezzel járó tiszteleti meg ingyenhivataloskodást. A népművelődést magasra

Smithnek tulajdonított. Ld. a *Journal des Economistes* 1862-iki foly. márczius 15-iki füzetét. — Legújabbán egy fiatal német szakember, Bauer: Zur Entstehung der Physiocratie cz. értekezésében (a *Conrad-féle* Jahrbücher 55-ik kötetében) Smithtel szemben erősen hangsúlyozza a *physiocraták* érdemeit tudományuk megalapítása körül. *Francia* nemzetgazdák egyáltalában hajlanak e felfogáshoz; ld. például legújabbán is a Société d'Economie Politique 1890. juniusi ülésében (a mely főleg Smith halálának százados évfordulója megünléséül tartatott) e részben történt nyilatkozatokat a *Bulletin de la Soc. d'Econ. Politique* 2-ik számú füzetének 121-123. lp.

tartja, főleg azért is, hogy alkotmányról és kormányról helyes fogalmak jussanak érvényre. Az *udvartartásnak* bizonyos fény-nyel és pompával berendezettnek kell lennie; míg másfelől az *állandó hadseregeknek* szükségét hangsúlyozza és a hadvise-
lést a legnemesb művészetek egyikének nevezi, stb.

Szorosban *pénzügytani* nézeteit illetőleg Smith első sor-ban az *állambervételekkel* foglalkozik, s miután (egész általános-ságban) mindazon bevételeket, a melyek államjóságok, ipari és kereskedelmi vállalkozás meg állami erdőkből folynak, elveti; a domanial-javaknak eladásából nyert pénzt, státus-adósságok lerovására fordítandónak nyilvánítja; s csak a posta-intézetet ismeri el, mint államkezelés alá tartozó ügyet, illetve jövedelemágot: áttér rögtön *adóelméleti* fejtegetéseire, a melyek — minthogy természetesen az akkori viszonyokat tartotta szem előtt — bármily bevégzetlenek és hézagosak, sok oly tantételt tartalmaznak, a melyek még ma is a financztudo-mány szilárdul álló talpköveiként vannak elismerve, s ugy tudományi, mint gyakorlati tekintetben maradandó becsűek. Kiváló érdeme Smithnek itt először is, hogy az adókat nem külön s egyenkint, hanem összefüggésükben fogja fel. Kitűnik ez onnan, hogy az adókat egyfelől a szerint osztja fel, a mint azoknak célzata az egyes jövedelemágak (munkabér, kamat, földjára-dék) egyikére vagy másikára, nehezedni; vagy pedig mindnyájokra egyidejűleg, illetőleg *jövedelemadók* és *fosztyasztás-adók* szerint.

De még jobban kitűnik ez az ő híressé vált négy *adó-szabály-elvében*, a melyek egyaránt szólanak minden adónemre; névszerint: 1-ször, hogy a polgárok az állam oltalma alatt szerzett vagyonuk s különösen jövedelmök arányában s egyenlőkenyen terheltessenek adóval; 2-szor az adó világosan meghatározott s nem önkénnyel kivetett legyen; 3-szor oly időben szedessék be az adó, a mikor annak lefizetése a polgá-rokra nézve legkönnyebb; 4-szer ne legyen az adókivetés és beszedés faggató, vagy oly költséges, hogy a polgárok által befizetett összegeknek nagy része a kincstártól elvonassék. — Az *adórendszer* gyakorlati kivitelét illetőleg, Smith ellenzi az adóbeszedés bérbeadását s bizonyos *ipariüzletek* monopóllá való változtatását; helyesen elemezi a jövedelemadókat ép ugy, mint a fogyasztásiakat, a melyeket egyaránt célzszerűeknek tart, sőt már az adóelmélet ama szövevényes kérdését is föl-

veti és fejtegeti, a melyet az *adóúthárítás* kérdéseként még ma se tekinthetünk megoldottnak, bár mennyi éleselműséggel vizsgálták azt Smith után közvetlenebbül annak legnagyobb követője és tanítványa *Ricardó*, s napjainkban a tudomány legkiválóbb tekintélyei! Eredményét ez iránybani okoskodásának az képezvén, hogy (szerinte) nemcsak a fogyasztási, hanem még a jövedelmi (mai szólásmód szerint: hozadék) adók is, végelemzésben: a fogyasztókra nehezednek, egyedüli kivételével a (helyesen kivetett) földadónak, a mely a földbirtokosokon marad s járadékukból fizettetik. — Alaposan elemezi végül e szakaszban Smith a különbséget accisák (belvámok) és határvámok, azután pénzügyi vámok és a védvámokban rejlő adóztatás között; elismeri az illeték- és különösen a játékkártya és a hírlapadót; s mindenütt egész tömegével a legtanulságosabb s legérdekeseb történeti adatoknak tudja a különben meglehetősen száraz tárgyat, megvilágosítani s a fejtegetés követését élvezetessé tenni.

A mi pedig az *államadósságokat* illeti, ezeknek Smith ép úgy, mint a nagy angol nemzetgazdák jó része *Ricardótól*¹⁾ kezdve mind mai napig, ellenzője; élesen bírálja a korabeli egynémely írónak ama ferde tanát, hogy az államadósságok tulajdonkép *tőketeremtést* képeznek; kiemeli az állami adósságcsinálásnak (a magánosokétól eltérő módon létrejött) különböző neveit és alakzatait; s egyebek közt arra is utal, hogy törekedjék az állam az adósságokat visszafizetni s hogy az adósságtörlesztésnek beszüntetése nem egyéb, mint az adósságcsinálásnak egy sajátos módja; végül arra, hogy háború idejében czélyszerűbb a költségeket adóemeléssel fedezni mint adóssággal, mert ekként a hadviselés bevégeztével a tőketakarítás szerfelett élénk lesz, s a nemzeti vagyonban támadt hézagok gyorsabban fognak kitöltetni.

IV.

Smith munkája mindenekelőtt úgy jelentkezik, mint egy a köz- és államgazdasági elvek magában befejezett s önálló egésze; mint egy nagy stilben kivitt s jó részben fényesen sikerült kísérlet: a nemzetek vagyonossága és gazdasági élete alapjainak, természetének és törvényeinek kiderítésére; s mint oly tudományos rendszer, a mely által meg lett oldva a nagy

¹⁾ Sőt már *Humetól* fogva is.

és nehéz feladvány: a gazdasági viszonyok- és alakulatokban látszólag uralkodó szabálytalanságokat bölcséletileg felfogni és az irányadó elvek és törvények tüzetes megállapításával megmagyarázni, azok *benső rendjét* megérteni! — Smith művével: a *nemzetgazdaságtan* (tudatosan kibontva egyéb moral-politikai és társadalmi tudományokkal való eddigi kapcsolataból) mondhatnók egyszerre, mint teljesen egyenjogú tudomány-szak emelkedett a többi (századok óta fennálló) tudományok körébe: meg volt vetve a biztos alap minden e nembeli továbbbi vizsgálódás és haladás számára; s elosztatva az a sűrű ködhomály, a mely az emberi és társadalmi élet ezen oldalának és e részbeli tüneményeinek helyes felfogását és megfejtését mind e korig lehetetlenné tette. Nem csoda tehát, hogy Smith könyve úgy legfénylőbb nevű kortársai, mint újabbkori állambölcselők, szakférfiak, publiczisták és történet-írók által: legelső rangú s valóban korszakot alkotó szellemi terméknek nyilvánított; azon ragyogó elmeszülemények egyikének, a melyek századokra deritnek világot, ezer meg ezer ferde nézetnek és balvéleménynek megigazítására szolgálnak; koruknak összes eszme- és gondolatkinsét mintegy magukban összpontosítva, kifejezésre hozzák; az egykorú ethikai és politikai törekvéseknek egyrészt hű visszhangját és tolmácsát, másrészt delejtűjét képezik. Ugy, hogy büszkeséggel mondhatja a nemzetgazda azt is, hogy Smith »Vizsgálódásai« méltóan sorakoznak a XVIII-ik század legnagyobb szellemszüleményei: *Hume*: Essay-jei, *Montesquieu*: *Esprit des Lois*-ja, *Turgot*: *Formation et distribution des Richesses*-je, *Beccaria*: *Dei delitti e pene*-je, *Filangieri*: *Scienza della Legislazione*-je, *Rousseau*: *Contrat Social*-ja, *Laplace*: *Mécanique Celeste*-je, *Herder*: *Philosophie der Geschichte*-je, *Viconak*: *Scienza nuova*-ja, *Süssmilchnek*: *Göttliche Ordnung*-ja, *Gibbon*: *Római története* és *Kant*: *Kritik der reinen Vernunft*-ja, stb. mellé,¹⁾ sőt ezek jó részét, különösen mélyre

¹⁾ Szellemes párvonalt huz *Oncken*: »Immanuel Kant und Adam Smith« című munkájában e két nagy szellemű férfiú közt, a melyben egész felfogásuk és alapirányuk *azonosságát* iparkodik kimutatni. Ehhez a jelen sorok írója egy alkalommal azt csatolá, hogy igazán csodálatosképen mind a kettő (ugy Smith mint Kant) tulajdonkép *Humenak* tanítványaiként tekinthetnek, s továbbá, hogy annyiban, a mennyiben a nagy köingsbergi philosoph Kant Immánuel, ugy mint Hume és Smith Ádám szintén *Skóciából* származott: ez *akis ország* tekinthető a modern szellemfejlődés egyik bölcsőjének.

nyuló s egyetemes hatásánál fogva úgy a gyakorlati életre, mint a szellemnek irányzatát illetőleg, meg is haladta!

Messze vezetne szorosan körülírt feladatunktól az itt jelzetteket közelebbről indokolni, s azért csak Smith tanainak praktikus *hatására* nézve akarunk egynémelyeket kiemelni. Így jelesül azt, hogy Smith művének alapján és annak magyarázása és lefordítása, ismertetése és bírálása körül egy oly bő és gazdagkörű eszmemozgalom fejlett ki Európaszerte, mely az összes modern morálpolitikai irodalom egyik legfényesebb szakaszát hozta létre; hogy Smith elvei igazi diadalmenettel vonultak át a kulturállamok legnagyobb részén s ráütötték bélyegöket az egész korra, a mely a munkát szülte.¹⁾ S nem túlozunk azon állítással, hogy míg egyfelől a nagy francia forradalom az ő szabadsági s egyenlőségi eszméivel, s később a napoleoni kodifikáció az ő középkorellenes, individualisztikus, antifeudalis és nivellirozó irányzatú törvény-alkotásaival: úgy másrészt minden új technikai vívmány és feltalálás, a gőzhajó és a szövőgép, a vasut meg a távirda, stb., mind megannyi új pályákká váltak, a melyeken a Smithianismus mind szélesbörű érvényre emelkedése s vele kapcsolatban az egész közgazdasági életrendszer helyesb iránya s a fejlettebb nép- és államélet követelményeinek megfelelőbb alakulása lehetővé vált! Nem túlozunk akkor sem, ha azt vitatjuk, hogy Smith, akkor, midőn a rabszolgaság és hűbériség ellen szólt, a szabadbirtok és tulajdonrendszer, a munkaszabadság és a szabadverseny, a kereskedés és a forgalom szabadsága mellett érvelt, a munkások helyzetének megjavításának szükséges voltát mutogatta, az egyesek és országok gazdagságát és jólétét értelem, akaraterő és szorgalom szüleményének jelenté ki, a polgárt polgártól, országokat országoktól elválasztó közlekedési akadályok s vámtilalmak ellen dörgött, s egész tanrendszerén át mindenütt a haladás és a humanitás tudatos szószólójaként szerepelt: méltó részesévé tette magát ama babéroknak, a melyekkel a XVIII. és a XIX-ik század áldott emléké nagy emberei: egy Franklin és Wilberforce, egy Noailles és Pitt, egy Huskisson és Canning, egy Watt és Stephenson ékítették!

¹⁾ Nemcsak a nemzetgazdaság, hanem az egész *államtan* s *kormányzati politika* is Smith elmélete szerint kezdett átalakítani, kibővíteni és rektifikáltatni: jegyzi meg e tekintetben találóan *Inama-Sternegg*.

Egyébiránt nem panegyrikust írván s a kellő *tárgyilagosságot* tartva szem előtt, nem akarjuk azt vitatni, hogy Smith Ádám munkája minden hiány és fogyatkozás nélküli remekmű, a melyhez mint tökéletes és befejezett egészhez többé ítéset és kifogás nem fér. Nem szenved ugyanis kétséget, hogy Smith elmélete és rendszere nem ment pozitív tévedésektől és tartalmaz oly fejtegetéseket is, a melyek vagy már eredetileg helytelenek voltak, vagy a haladó élet és a közviszonyok változtával tarthatatlanná váltak és a tudomány újabb vívmányai következtében kritikára és korrekturára szorultak. Nem bocsátkozhatván e pontnál sem részletekbe, tüzetesen csak a következőkre utalunk, mint a melyekben a Smithianismus *ellenzőinek* vagy *bíróinak* lényegesebb kifogásai összpontosulnak. Először is azt vetették Smithnek szemére,¹⁾ hogy a nemzetgazdaság és az egész forgalmi élet felőli nézete nagyon is *individualisztikus*, a mennyiben az embert pusztá gazdálkodó és üzleties lénynek tekintvén, legtöbbször kizárólag az *egyének* álláspontjára helyezkedik, a kit azután mint tisztán önértékmozgatta erőt szemlél, a mely az *összeséggel* nem törődik s csak a maga hasznát hajhászsa. Helytelenítettett Smith-nél az is, hogy imént jelzett *atomisztikai* és *mechanisztikai* életnézleténél fogva nagyon is előtérbe állítja az *anyag érdekeket*, s nem eléggé gondol ugyancsak e gazdasági életviszonyokban is fontos szerepet viselő *ethikai* és *szociális* tényezőkre, illetve követelményekre. Nem osztható (mondják sokan) az a túlságos *optimismus* sem, a mely Smith egész felfogásán átvonul s a nagy tudós azon meggyőződésére van alapítva, hogy az egyesek önértékbeli törekvései és sikerei a »köznek« javára és jóllétére mintegy maguktól is vezetnek; hogy mindenki a maga érdekét legjobban ismeri fel és ótalmazza meg, s hogy az egyesek előnye és haszna az egész társadalom előnyével és hasznával azonos szokott lenni. A minek következtében Smith tanrendszerének szükségkép egyoldaluan *liberalisztikussá*, az *államnak* (gazdasági dolgokban) pusztá semleges és közömbös

¹⁾ Ld. Gf. Lauderdale: Inquiry (1804); List Frigyes: Das nationale System der Pol. Oekonomie (1842) cz. ismeretes munkáját; azután Ingram-Kelly: Polit. Economy cikkét az Encyclopedia Britannica 19-ik kötetében; Rösler: Die Grundlehren der A. Smithischen Volkswirtschaftstheorie (1871) általában; Held: f. id. cikkét a Bluntschli-féle Államszótárban; és Kautz: Gesch. Entwicklung 465 s köv. lap, meg az itt alább következő szakaszt, a melyben a Smith védelmére és igazolására szolgálókat emeljük ki.

magatartását követelővé kellett válnia. — Téved (mondják) végre Smith a tekintetben is, hogy egész theoriája szerfelett *abszolút*, föltétlen s tulságosan generalizáló jelleget visel; okoskodásaiban egy hypothetikailag fölvetett, de az étellel nem mindig összhangban álló tételtől indulva ki, hibás, nagyon is általánosított következtetésekre jut; s a történelem és a tapasztalat-adta tényekkel, az emberi és társadalmi élet folytonos fejlődésével és változásaival átalakuló és változó állapotokkal ellentétbe kerül; a mi azután a különben (tér- és időviszonyok szerint) indokolt s helyes állításnak értékét egészben is csökkenti. Szóval: kifogásolható Smithnek ugy munkájában, mint egész világnézetében az, hogy (különben könnyen érthető) antagonizmusában az a korabeli *rendőr-állam* és *kormány-abszolutizmus* eszméje ellen, a társadalom és állam fensőbb ethikai lényegét és rendeltetését nem tartja eléggé szem előtt; hogy felfogásában tudományunk majdnem a privát kereset és forgalom természettanává válik; s a közgazdaság ugy jelentkezik, mint egy nagy üzletgépezet, a melynek szerkezete és működése kizárólag *egy* hajtó rugótól függ, az ember nyereszerzésvágyától, a melyen kívül abban semminek sincs helye; vagy máskép kifejezve: valamint az ugynevezett *politikai raczionalizmusnak*¹⁾ az állam és a társadalom *pusztá jog-instituczió*, az egyesek szabadságának és szabad mozoghatásának biztosítására, meg egy jogi *szerződésre* épített közületies ember-tömeg: ugy Smith Ádám *ökonomiai raczionalizmusának* az nem egyéb, mint csupa magán-gazdaságok nagy *halmazata*, és a csereforgalomra épített oly közület, a melynek összekötő kapcsát az egyesek jól felfogott önérdeke képezi!

Még egy és pedig meglehetősen súlyos vád emeltetik, főleg a legújabb időben, Smith Ádám rendszere ellen. Az mondatik ugyanis, hogy Smith egyik alapvetője egyfelől ama rideg s anyagelvies iránynak, a mely később a *manchesterismus* nevezet alatt, a közgazdasági elmélet és gyakorlat annyi ferdeségeit hozta elő; másfelől a *soczialisztikus doktrína* azon épp napjainkban uralomra jutott félszeg s veszedelmes elvének, a mely szerint: minden értéknek és javnak a forrása és mérve a *munkában* rejlik, s a melyből következtetve, az ismeretes radikál irányú, sőt majdnem kommunisztikus felfogású *Marxnak* felforgató s a munkás osztályt a társadalom legelső s uralomra

¹⁾ Melynek alapítói és fényes nevű képviselői *Rousseau* és *Kant*.

jogosított tényezőjének hirdető tanai keletkeztek. — A mikhez még csak azt akarjuk csatolni, hogy nincs hiány Smith ellenesei közt oly szakférfiakban sem, a kik Smith *rendszer-alapítói érdemét* is tagadásba veszik s azt állítják, hogy Smith egész jelentősége tudományi tekintetben csak abból áll, hogy nagy előzőinek (Dudley-Northnak, Lockenak, Pettynek, Deckernek, Galianinak, a physiocratáknak, meg Humenak) tanait és elméleteit összefüggő egészbe foglalta, helyenként kiegészítette s tetszetősb alakba önté, úgy, hogy azok a szélesbörű olvasó közönségre nézve is hozzáférhetőbbekké váltak.

V.

Nem volna igen nehéz a Smith ellen emelt e vádak és kifogások legalább nagy részét megerősíteni. E részben is azonban röviden csak a következőkre utalunk:

Nem tévesztendő először is szem elől az, hogy, mint minden szellemtermék, úgy a Smith-féle rendszer is korának és környezetének a szüleménye, a mely annak a kornak és környezetnek (a melyben fogamzott és napvilágot látott) jellegét, annak fogatkozásaiival, hibáival, esetleg félszégsegeivel, magán hordja; másrészt az, hogy fölötte rövidlátó és igaztalan eljárás, a nagy állambölcselet azon ferdeségek- és túlzásokért felelőssé tenni, a melyek egyik-másik túlbuzgó tanítványa által elkövetettek s a rendszer alkatelemének helytelen irányban való továbbfejlesztésére vagy meghamisítására is szolgáltak. — A Smith *eredetiségét* kétségbevonó nézet helyreigazítására pedig legyen elég arra utalnunk, hogy ha meg voltak, is már fellépésekor tudományunk elemei és kezdetei az előtte vagy vele egykorúlag élt állambölcselek műveiben: az, a mit Smith lángelméje e szétszórt kezdetekből és csirákból alkotott, mindent, a mi eddig létrehozott, a feledés éjjelébe veté, s az egész jövőnek a maga jellegét adta; hogy (kitűnő elemzőjének, Laspeyrenak, helyes megjegyzése szerint) »ha Smith egyetlen tudományos tételt sem talált vagy állított volna fel, mint első és önállóan (pedig ezt még legnagyobb ellenzői sem merik mondani): az ő hírneve és érdeme nem volna kisebb és kevésbé méltatandó; hogy Smith kétségtelenül azon esetben is, ha előzőinek gyakorlati tanácsait és kívánalmait nem ismerte volna is, ugyan-

azon tudományos eredményekre jutott s ugyanazon követeléseket formulázta volna, a melyeket remek munkájában találunk, stb.; «— s nagyon is igaza van korunk egyik legkiválóbb s e részben is leghivatottabb autoritást képező szakfőfőának, a (különben Smithtől sokban eltérő) lipcei tanárnak, *Roschernek*, midőn azt mondja Smithre nézve: »hogy nem képzelhető nagyobb dicsőség egy íróra nézve, mint az, hogy *minden*, a mi ő *előtte* íratott, csak mint előkészítés ő reá, — és minden, a mi *utána* íratott, csak mint az ő tanainak továbbfejlése jelentkezik.«

Mint igazi szülöttje a felvilágosodás századának nevezett (de a negációban és a kritikában is egyaránt jellegzetesnek mondható) XVIII-dik századnak, s mint éles szemlélője az e századbeli állami abszolutizmus, adminisztratív önkény, igazságszolgáltatási jogtörés és helytelen finánczgazdálkodás minden rossz következményeinek: nem csodálhatni, hogy a tengernyi visszaélések fölött elszomorodott állambölcsező úgy szólt és irt, a mint szólt és irt; merészen rámutatva a kormányok és státusfőfők tehetetlenséggel párosult önkényeskedésére, mindenbe értelmetlenül beleavatkozó s kimondhatlan kárt okozó sürgő-forgó tevékenységére, s hogy a hazája nagy íróinak és praktikusainak eszmekörében növekedett és mozgott szakember *a szabadság alapján* és a szabadsági, egyenlőségi és igazságossági elvek fönnenhangoztatásával hitte regenerálhatónak a korhadtt államot és vele a gazdasági társadalmat. A Smith rendszerében kifejezésre jutó *liberalizmus* nem pusztá doctrina, hanem az *emberi és a szellemi élet egy törvénye*, minden igazi *haladásnak* előfeltétele, s mint ilyen a társadalom *feladataiból* és rendeltetéséből természetsszerűleg folyó *szükségesség* és valódi *tény*, a melyet elokoskodni vagy ignorálni, hacsak a szellemet meg az emberi tetterőt, a kezdeményezés és az alkotás geníjét megbénítani nem akarjuk, nem lehet.

A mi azon kifogást illeti, hogy Smith munkájának *szervezete* is hiányos, annyiban, hogy a részei nagyon is lazán függenek össze, s a berendezés és tagozat úgy tünteti fel azt, mintha nem lenne egyéb, mint egymás mellé fűzött monographiák sorozata: igaztalan túlzás; a mennyiben, ha nincs is a rendszer valami tudományi egésznek rideg formái közé szorítva s nem is találunk benne bizonyos iskolaszerű megkülönböztetéseket fő- és alszakaszok, osztályok és alosztályok

szerint:¹⁾ épp az általa követett berendezés tette könyvét az akkori időben tudósok és praktikus szakemberek előtt egyaránt becsessé és élvezhetővé, s hogy, jól megnézve, Smith munkája, mint a közgazdasági elvek összefoglalata, mégis egy szorosan annak nevezhető *egészként* áll előttünk, sőt mi több, mint egy *klasszikus* alakú egész! Nem is szólva a rendszer *általános jellegét* illetőleg arról, hogy az a *módszer*, melyet a nagy skót az ő fejtegetéseiben követ (tudniillik) indukciónak és dedukciónak felváltva és kapcsolatosan való alkalmazása, meg az ő alapföltevése az emberről, mint gazdálkodó és e gazdálkodásában az önérték által vezérelt egyéniségről, és e gazdálkodó egyének közti egyenlőségről:²⁾ még azt is megengedve, hogy nem teljesen felelnek meg a valóságnak: ép az által is bizonyult helyesnek és igazoltnak, hogy egy *általános* közgazdasági theoriának megalapítását lehetővé tette.

Azokkal szemben, a kik Smithet a materializmus, a szivtelenül uralkodó kapitalizmus, és a szocialisztikus, sőt *atheisztikus* tanok egyik előhírnökének mondják: legyen elég (bár szorosan ide nem is tartozó momentumra) utalnunk arra, hogy ilyesmit csak azon szenvedélyes ellenzői Smithnek állíthatnak, a kik Smith »Vizsgálódásait« meg »Morálbölcséleti könyvét« sohasem olvasták, s csak hírnév után ítélik meg. Smith, mint igazi XVIII-ik századbeli *skót* philosoph, hit és morál dolgában erős skeptikus és szabadgondolkodású kutató; de határozottan vallott nézeteit istenbeni hitéről, gondviselésről, a jót jutalmazó és a rosszat büntető túlvilági ítéletről, a földi élet ellenmondásainak és igazságtalanságainak egy más, eszményibb világban való kiegyenlítéséről, továbbá a vallás és vallásias érzület jótékonyágáról, az erkölcsi kötelességérzetet erősítő igazi ájtatosságáról, humanitás és ember szeretetről, a munkabérről, a túlságos tökenyereségről, stb., stb., melyeket két főművében elszórva kifejezett; egytől-egyig mindama fentjelzett felfogása *ellen* tesznek tanuságot. — A mi pedig különösen Smith állítólagos *soczializmusát* illeti, igaz ugyan, hogy Smith a *munkát*, mint elsőrendű javforrást

¹⁾ Roscher helyes megjegyzése szerint: »das Genie zwingt die Regel sich zu erweitern, und kann sich dem Zwange derselben nicht immer fügen.«

²⁾ A minek alapján azután az ökonomia verseny közöttük sikeresen, és méltánytalanság nélkül foglalhat helyet.

és értékmérvet ismeri el s ezzel a szocializmus szellem-erkölcsi tartalmát mintegy előzetesen a közgazdasági tudomány számára lefoglalá; igaz, hogy a munkások magas (emberhez méltó létet biztosító) bértételének a szószólója s hogy a mai napság annyira hangoztatott »Lehre vom vollen Arbeitsertrag« (a teljes munkahozadék jutalékának a tana) eszméje nála is legalább csirában fellelhető: de mindez legkevésbé se veendő vagy vehető szocialisztikus értelemben, mert Smith munkájának illető helyei annak ismeretes (XVIII-ik századbeli) *természeti jogi felfogásából* folyók, sőt a modern Lassalleánusok »Ehernes Lohngesetz«-féle elméletének czáfolására is szolgálnak, s összefüggésekben véve egyenes összhangban állanak azon határozottan *antiszocialisztikus* s szabadkereskedelmi nézetekkel, a melyek Smith egész rendszerét jellegzik, s így ép a szociáldemokraczia félszeg tanainak czáfolatára a legbecsesb kalauzt képezik.

Sok, igen sok része Smith tanrendszerének s az ebben foglalt némely látszólagos következetlenségek, avagy ellentmondások, abban lelik végül magyarázatukat, hogyha azon *morál-bölcseleti alapnézeteket* méltatjuk közelebbről, a melyekből egész írói működésében kiindult, s a melyekre úgy ethikai, mint közgazdasági elméletét építé. S e részben épp napjainkban (Smith munkája megjelenésének és a nagy férfiú halála százados éfordulójának alkalmából) indult meg és vált, mondhatnók: világirodalmi fontosságú momentummá, az az eszmemozgalom, a mely összefüggésben Smith Ádám újból való tanulmányozásával, (a mely abból a felfogásból látszik sarjadni, hogy valamint a napjainkbeli phylosophiai vizsgálódások a nagy königsbergi bölcselethez *Kantnak* felújított tanulmányozására mennek vissza s ezen a szilárd és szolid alapon kíséreltetik meg a nagyon is zilálttá vált philosophia megújítása: úgy a nemzetgazdaságtannak regenerációja is a Smithre való *visszamenés* által volna biztosan eszközölhető), főleg azt a nagy bölcseleti előkérdést veti fel és iparkodik megoldani: »volt-e Smithnek valóban *egységes* és következetesen összhangzó *világnézete*, és különösen: nincsen-e ellentmondás Smith azon erkölcs-philosophiai elvei közt, a melyeket fiatalabb korában közzétett »Theory of Moral Sentiments«-je tartalmaz, és azok közt, a melyeket az 1776-ban megjelent »Nemzetgazdasági vizsgálódásai«-ban nyilvánított, névszerint

pedig azon irányban, hogy míg amott az emberi és társadalmi élet alaprugójául a *sympathiát* (jótakarás = benevolence = Wohlwollen) veszi fel, emitt (a közgazdaságra nézve) az *önérdeket* (Selfinterest) mondja egyedüli irányadó lélektani mozgató erőnek; az első (legalább látszólag) a skót philosophiai és történelmi felfogásnak, az utóbbi a francia materializmus és encyclopädizmus eszmekörének képezvén folyományát és kifejezését.

A szóban lévő eszmemozgalom eddig áttekinthető *újabb eredményei* e részben is a nagy skót állambölcselő *igazolására* szolgálnak, az ellene e tekintetben emelt vádakát egészen megerőtlenítik; s főbb vonásaikban a következőkben foglaltathatnak össze.

Smith egész világfelfogása és életnézlete és így szociál-philosophiai és közgazdasági tanai is: *moral bölcséletének egységes rendszerében* gyökeredznek. E rendszer felöleli az emberi cselekvények egyetemes körét, tekintet nélkül arra, mely rugók képezik annak a cselekvésnek okát vagy forrását. A »Nemzetgazdasági Rendszere« ez emberi cselekvőség egy *specziális* körét vizsgálja, névszerint a *gazdálkodási* tevékenység- és vonatkozásokét. Minden emberi cselekvés (mondja Smith) két lélektani rugótól függ, ugymint az *önérdektől* (Selfinterest) és a *jóakarástól* (mondhatnók még közérzület, Gemeinsinn); s az *erkölcs*, valamint minden jogosult tevékenység, e két rugónak helyes arányosságán és megfelelő érvényesülésén alapszik; szabályozva és kellő határai közt megtartva pedig e rugók összehatása a *sympathiának* természetes s móltányossági elve által. Legtöbbször egymás mellett s egymásba szövődve, mégis mindenikének meg van a sajátos érvényességi tere; a *jóakarásnak* a családi, a barátsági, a vallási és közületi viszonylatokban, gyakran az *igazságosság* (Justice, Gerechtigkeits) formájában is jutva kifejezésre, — az *önérdeknek*, mint kitünőleg keresetre, szerzésre czélzó rugónak: a *gazdasági* cselekvényekben és viszonylatokban; a mely azon tér vagy kör is, a melyben annak érvényesülése úgy az egyeseknek, mint az összeseknek javára válik; a miért is *itt* van helye és módja egész hatályában működni; bár mindig leznek *ennek is határai* szabva s pedig a *jog- és igazságosság elve* által, mint a melyben az önérdek netaláni túlkapásai a maguk természetes fékjét és korlátját kell hogy találják mindenba. Mind-

ezek folytán oda kell concludálnunk, hogy Smith, mint igazi hive hazája nemes irányú ethikai bölceleti rendszerének: az *önérdeket* még a gazdasági életben sem tekintette abszolút és korlátlan uralmú rugónak, hanem itt is csak olyannak, a mely a *morál* és az *igazságosság* követelményeivel megegyezik s annak enyhítő s ellensúlyozó érvényét elismeri.

Ezekkel jelezve van a moráltheoria, mint alapzata a közgazdaságtannak (szabad érvényesülése az önérdeknek a jog- és jogosság mellett); a mikkel azután, mint következtetés és folyomány még ezek állanak összefüggésben: a bölcs gondviselés, ellátva az embert az önérdek és a jóakarás ösztöneivel, ez alapon az emberi és a társadalmi tökélyesedésnek és boldogságnak elérését akarta lehetővé tenni. Az emberi természet ezen már eredetileg *célirányos* szervezetéről való meggyőződésben követeltetik azután Smith rendszerében az, hogy a *dolgok természetes menetének* (the natural course of things) akadályok ne gördítenének elébe, nemcsak azért, mert, mint Smith mondja, az a teremtetőől akart természet-szerű világrend, hanem mert azzal szembe szállani s ellenében valamit elérni úgy sem lehetséges; a mikkel Smith közgazdasági tanaiban az a (fentebb több helyütt kiemelt) felfogás és irány függ össze, a mely az államnak a *gazdasági dolgok* természetes rendjébe való beavatkozását oly élesen elítéli s sokszor hangoztatott jelszavul a »*laissez-faire, laisser-passer*«-féle mondatot használja; s a mely tulajdonkép csak *egy* momentum a XVIII. század azon *egyetemesb* (az Encyclopädisták és a Physiokraták, a Rousseau és Pestalozzi, a Herder és Kant által képviselt) világnézleti eszmekörben, a mely »a visszatérést a természethez, a természetes államot és társadalmat, valamint a természetes közgazdaságot« hirdeti; és ezen a módon hiszi az emberiséget emberiesb állapotba helyezhetni, és az egyeseket úgy, mint az összeséget egy új s megfelelőbb kultúra áldásaiban részesíthetni.

VI.

Végéhez jutottunk kitűzött feladatunknak; s nem marad egyéb hátra, mint igénytelen fejtegetéseink eredményeit néhány rövid tételbe összefoglalnunk.

Minden kétségen felül helyezettnek véljük ugyanis azt, hogy Smith Ádám a nemzetgazdaságtan igazságainak egy

egységes rendszerben való összefoglalása, illetőleg az által, hogy ez ismeretágot az állam- és társadalom-tudományok széles körzetében mint külön, önálló s magában bevégzett tanszakká emelte,¹⁾ teljes joggal neveztethetik ezen tudomány alapítójának, és annyiban, hogy bármily irányban fejlesztessék is tovább e tanszak, Smith alapvető munkája (mint az ember és a gazdasági dolgok bizonyos tekintetben örök és változatlan természetére épített) soha nem nélkülözhető *forrás* képezend mindenkire nézve, a ki közgazdaságtannal foglalkozik: »*minden idők legnagyobb nemzetgazdájának*«; a mire nézve mindnyájan, tehát nemcsak barátai és követői, hanem még ellenesei is Smithnek, egyet fognak mindig érteni.²⁾

Igaz és kétségtelen különben annyi is, hogy nagy félszegség volna Smithnél megállani, Smithet a közgazdaságtudomány fejlődésének netovábbjával tekinteni s (magával a nagy rendszeralkotó meggyőződésével ellentétben) azt vitatni akarni, hogy a Smithianismus minden tana és részlete abszolút érvényű, vagy kiegészítést és korrekturát fölöslegessé tevő! Azóta ugyanis, hogy Smith az ő rendszerét megalkotta, sok, igen sok s mélyreható változás állott be ugy az állami és társadalmi, mint a kulturális s különösen a gazdasági viszonyokban. Új eszmék, új szükségek és új feladatok támadtak és támadnak naponkint, a melyek elől ily előkelőleg *gyakorlati* jellegű tudomány, mint a közgazdaságtan, el nem zárkozhatik, és a melyeket tudományosan feldolgozni, elvrendszerébe belefogadni kényszerül, ha csonka és hézagos, vagy ép az élet fejleményei és haladása mögött elmaradó tanszakká törpülni nem akar. Sok visszasság foglalt úgy a társadalomban, mint a gazdasági intézményekben és állapotokban helyet, a mely a Smithianismus elveinek vagy helytelen magyarázása, vagy félszeg alkalmazásából veszi eredetét, de igen sokak által egyenesen *Smithnek* rovatik fel bűnül; vagy oly természetű,

¹⁾ Kevés, igen kevés nagy rendszer-alkotóról mondható ez oly mérvben, mint Smithről, a kihez sokban csak a *hadtudományi theoria* nagy alapítója: Clausewitz »Vom Kriege« című (1827-ben közzétett) klasszikus munkájával hasonlítható.

²⁾ Valóban mosolyra késztető ama gőgös elbizakodottság, a melylyel napjainkban egy-két német s különösen *osztrák* közgazdasági író és tanár, a ki a tudományt lényegében véve, semmivel sem vitte még előbbre, azt hirdeti és hirdetteti maga felől, hogy az ő (állítólag új) *tanaik* által Smith hatalmas személyisége és rendszere a história háttérébe fog immár szoríttatni.

hogy a tudomány újabb vizsgálódásait, új szempontok választását, új formulációkat teszen szükségessé. — Nem szenved kétséget, hogy egynémelyikét azon *föltevéseknek*, a melyekbe Smith az ő következtetéseit alapította, s annak a kornak, a melyben rendszerét megalkotta, megfelelők voltak: az élet újabb fejleményei vagy helyteleneknek, vagy csak bizonyos határig megállhatóknak bizonyították. — Mind általánosabbá kezd válni¹⁾ a meggyőződés, hogy a gazdasági erőknél korunkban, fájdalom! annyira érvényre emelkedő *egyenlőtlensége*, elég hatalmas arra, hogy az individuális versenyszabadságot, mint nem mindig és föltétlenül jó hatásút s áldást hozót tüntesse fel; hogy a gazdasági küzdelmek és tusakodások károssá is válható izgalmi irányában, az állambatalom, egyéb fensőbb érdekek megóvása tekintetéből is, közömbös nem maradhat, s bizonyos autoritativ rendszabályozás- és beavatkozástól el nem tiltható; a meggyőződés, hogy az ember és a társadalom természetében nemcsak az *individualizmus*, hanem a *közületiség* (az »egészhezi« vonzódás) is fontos pszichikai tényező, és így praktikus alkotásainkban, valamint bölcséleti okoskodásainkban számbaveendő mozzanat, arra a végre, hogy a magán- és a közélet egyaránt igazán emberhez méltó s az emberi mivelődés jelenlegi magas fokának megfelelő *ethikai egészsze* emelkedhessék. — Kezdik mindjobban fölismerni, hogy a *szabadság* egymagában és csak magára állva, a társadalmi bajokból való menekülhetésnek elvét vagy eszközét nem képezheti; hogy az új szükségek és feladatok tekintetéből mellette és vele szoros kapcsolatban egész sorára a *pozitív* rendszabályoknak s *aktív* intézkedéseknek van szükség; a mindent magárahagyás és az állami semmittevés elve mai napság már fenn nem tartható; és hogy mind e tekintetben a tudománynak is *új álláspontra* kell helyezkednie, az új viszonyokkal meg kell alkudnia, s túl és tovább menve a Smithianismuson, öntökélyesbitéséről kell gondoskodnia, hogy megmaradhasson az, a mi eddig volt: *vezérlő fáklya* a haladásban; s mind teljesebben érdemesítse magát ama kítettető czímre, a melylyel illetetett, hogy tudniillik »a tizenkilencedik század egyik uralkodó tudománya«.

¹⁾ Eltekintve úgy a szociáldemokratizmus, mint az államosítás és a mindenbe megint beavatkozni kezdő kormányi túlbuzgólkodás félszégétől.

Mindez egyébiránt nem von le egy szemernyit sem Smith Ádám elévülhetlen érdemeiből; nem érinti vagy csorbitja rendszere nagy részének örök becsét s maradandó értékét; nem zárja ki azt, hogy újra meg újra vissza ne térhessünk Smith »Vizsgálódásaihoz«, mint tudományunk örökifjú üde forrásához, s mint a közgazdaságtan igazi *bibliájához*; szem előtt tartva mindig azt, hogy e vissza-visszatérés, a merités ebből a megbecsülhetetlen forrásból, ép arra is szolgáland, hogy a biztosan megvetett alapoktól messze el ne térjünk, új tanainkban és alkotásainkban túlzásokra ne vetemedjünk! A mihez még csak azt csatoljuk: a jelenkornak ugy ethikai és kulturális, mint társadalmi és ökonomiai ideáljai nem egészen azok, s nem is lehetnek azok, a mik a XVIII. századéi voltak; történjék azonban bármi, szervezkedjék a jövő akár jobban az individualizmus, akár jobban a közületies eszmék alapján: *egy* abszolúte bizonyosnak tarthatunk, és ez az, hogy nem fog fennállhatni a polgárosult emberiség körében s nem fog soha áldásthozó lenni *oly* gazdasági életrend, a mely a *munka és forgalom szabadságát* békókba verné, és az *önfelelősség* nagy erkölcsi *elvét* érvényen kívül helyezné, azaz azon két sarkalatos tételt, a melyre Smith rendszere építve van: megtagadná!

KAUTZ GYULA.

A TŐKE KÖZGAZDASÁGI FOGALMÁRÓL.

Ha valaki sorra veszi a többé-kevésbé vaskos közgazdasági tankönyveket, melyeket a világirodalom olyan nagy számban produkál: az első feltűnő jelenség, mely szemébe ötlik, aligha az nem lesz, hogy sehol oly nagy eltérés a leg-egyszerűbbnek látszó alapfogalmak felállítása körül, sehol oly bábeli nyelvzavar a terminológiában, mint éppen ebben a tudományban.

Mi az oka annak, hogy éppen a közgazdaságtan művelői nem tudnak megegyezni az íránt, hogy mit jelentsenek tulajdonkép azok a fogalmak, melyek körül az egész tan forog s melyek minduntalan az író tollára kerülnek, ha valamely jelenséget megmagyarázni, törvényt megállapítani, védeni vagy támadni akar? Mi az oka annak, hogy a hány a közgazdasági író, csaknem annyiféle meghatározását találjuk a gazdálkodásnak, a gazdasági javaknak, értéknek, tőkének, pénznek, hitelnek s így tovább?

E jelenségnek kétféle magyarázata képzelhető. Az egyik az, hogy a meghatározás (definitio) nem történik egyöntetűen. A meghatározás logikai művelet lévén, melynek feladata a tárgy (fogalom) lényeges ismérveit a lényegtelenektől elválasztva, egybefoglalni: megeshetik, hogy e műveletet az egyik s a másik gondolkozó különbözőképp végzi, a minnek eredménye aztán a meghatározás eltérő volta. Ez esetben tehát eltérésre találhatunk akkor is, ha két vagy több írónak tökéletesen ugyanazon tárgy lebegett lelki szemei előtt.

A második eshetőség abban áll, hogy maga a tárgy melyet meghatározni kell, más az egyik és más a másik írónál; egészen vagy részben különböző dologra gondol az egyik s a másik. Nagyon természetes, hogy ilyenkor a meghatározások nem egyezhetnek s ha mégis egyeznének, ez annak

volna jele, hogy a meghatározás művelete rossz, mert különböző tárgyak, illetőleg külön fogalmak, azonos meghatározással nem birhatnak.

Ha valamely tudományban a meghatározások eltérő voltának magyarázata az első helyen említett körülményben rejlik, úgy a baj orvoslása egyszerű: csak egy jó logikusra van szükség, ki meg tudja különböztetni a lényegest a lényegtelenről s a feladat megoldatott.

Nem ily egyszerű a dolog akkor, ha a második eset forog fenn. Ha különbözők a körök, melyek egy fogalom alatt egyesítettnek, úgy a meghatározások egyöntetűségét a logika segítségével helyreállítani teljesen lehetetlen és pedig lehetetlen mindaddig, míg a megegyezés az írók között az iránt létre nem jó, hogy egy bizonyos szóval mely fogalom jelöltessek meg. Hogy pedig ily megegyezés létrejöjjön, arra két út-mód képzelhető: vagy valamely általánosan elismert tekintély szava, vagy valamelyik felállított fogalom czélszerűsége, a mely fogalom aztán lassan-lassan utat tör magának az általános elfogadtatáshoz.

Ha már most azt kérjük, hogy tudományunkban melyik eset előtt állunk: úgy a felelet az, hogy vannak ugyan példák arra, hogy a vita csak a meghatározásba felvændő ismérvek körül forog,¹⁾ ámde a leggyakrabban nem ezen fordul meg a nézeteltérés, hanem maga a tárgy, a fogalom, melyet valamely szóhoz kötnek, más és más. S ha ez így van, úgy egyúttal be kell vallanunk azt is, hogy a meghatározások közt fenforgó eltérések, ellentétek kiegyenlítésébe vetett hit — legalább az irodalom mai helyzetében — sajnos, elég reménytelen. Reménytelen, mondjuk, mert a tekintélyekben (értjük az általánosan elismert tekintélyt) sehol sincs oly nagy hiány (mondhatnók úgy is, hogy sehol sincs annyi külön tekintély, melyeket csak egy-egy iskola tekint ilyennek), mint tudományunk irodalmában manapság²⁾ s a cél-

¹⁾ Így a gazdálkodás fogalmánál a tervszerűség vagy öntudatosság ismérvének s a gazdaságosság elvének fel vagy fel nem vételét, a vagyon fogalmánál a tulajdon vagy rendelkezés szó használatát, a pénznél az értékmegőrzői és értékátvivői minőség felvételét (Knies), a valutánál a törvényes értékmérői ismerv elfogadását, a hitelnél a bizalom szükségesét illető, stb. viták.

²⁾ Másképp állott a dolog még Malthus idejében, mikor ő a »Definitions in Political Economy etc.« (London, 1927) című munkájában azt

szerűség, mely a fogalmak így vagy amúgy való felállításához fűződnek, a párt- és osztályharczokhoz oly közel álló tudományban annyiféleképp jelentkezik, a hány különböző czélt tűz ki maga elé a közgazdasági író, tehát a hány az iskola, mely ilyen vagy amolyan rendszerben kívánja felépíteni az elméletet, hogy belőle ilyen vagy amolyan gyakorlati következtetést vezessen le.

Mindehhez hozzájárul még az is, hogy a közgazdaság tudománya alapfogalmait a közéletből vette, a mely már rég élt volt velők, mielőtt azok tudományos feldolgozására gondoltak volna az emberek. Ámde a közélet gazdasági fogalmai, a műszavak, a magángazdaság életéből valók, az egyes gazdálkodó alany, a földműves, iparos és kereskedő szempontjából indulnak ki, azok gazdaságához vannak szabva. E szabásban azonban a fogalmak természetszerűen szűkeknak bizonyulhattak akkor, mikor a gondolkodás az egyes gazda cselekvésétől elvonatkozott s az egész nép, nemzet gazdálkodásának vizsgálatát tette feladatává. Új köntösbe kellett bujtatni a rég megszokott kifejezéseket s ez nem ment a nélkül, hogy az új szabás a régi idomokat itt-ott fedetlenül ne hagyta volna: ki-kirínak azok és számtalan zavarnak lesznek kútforrásává még azon íróknál is, kik komolyan törekszenek e fogalmak szétválasztására s egyik okául tekinthetők azon mindennapi jelenségnek, hogy az írók az egyszer körvonalzott fogalomhoz nem maradnak hűek, hanem az alkalmazásnál ki-kicsapnak oly területekre, melyektől előzőleg el akartak zárkózni.

Alig van példa, mely alkalmasabb volna a most mondottak megvilágítására, mint a tőke közgazdasági fogalma. Kicsiny kezdetből növe nagygyá, e folyamat alatt számtalan alakot öltött, melyek a kezdetleges jelentés erős szívósságáról tesznek tanúságot s nemcsak azt mutatják, hogy mily nehéz magángazdasági fogalomból a köz, az összesség szempontjából fontos részt kiválasztani, hanem fogalmat nyújthatnak arról is, hogy mennyi minden különböző tárgy vonatott össze itt a külön-

ajánlja, hogy a mennyiben a művelt osztály nyelvén valamely szó megállapodott értelemmel nem bír, tehát másodsorban, a hires írók valamelyikének terminológiáját kell elfogadni és pedig: particularly if any one of them has, by common consent, been considered as the principal founder of the science (főleg, ha valakit közös megegyezéssel a tudomány fő-megalapítójának tekintenek).

bőző íróknál egy kalap, egy műszó alá. Mert valóban, ha az a laikus, ki mindennap hall és olvas a tőkéről, annak hasznáról s minduntalan értesül a munka és tőke közt folyó óriási harc különböző mozzanatairól — ha, mondjuk, ez a laikus végigolvasná azon meghatározásokat, melyeket irodalmunkból pl. Roscher,¹⁾ Kleinwächter,²⁾ Knies,³⁾ Böhm-Bawerk⁴⁾ vagy Block⁵⁾ a tőkére vonatkozólag összegyűjtött: nemcsak óriási khaosz benyomását meritené azokból, hanem nagyon is meg volna akadva, ha felelni akarna arra a kérdésre, hogy mit nem neveztek hát még el tőkének?

Nem szándékunk e helyen megírni a tőke fogalmának irodalomtörténetét. Megírták azt már többé-kevésbé kimerítően hivatottabb erők. Célunk csak az, röviden végigfutni azon az úton, melyet a tőkefogalom fejlődése egészen a legujabb időkig követett s aztán kísérletet tenni annak a kérdésnek megoldására, hogy találhatunk-e a közgazdaságtan rendszerének mai állapotában oly támpontokat, melyek a tőke közgazdasági fogalmának bizonyos alakban való megállapítását — már a rendszer logikai kiépítése érdekében is — kívánatosá teszik s ha igen, minő módon volna a kérdéses alak meghatározandó s aztán minő viszonyban állana az a tőke gyakrabban használt értelmezéséhez.

A tőke fogalma, mint említők, kicsiny kezdetből nőtt nagygyá. A »capitale« a középkor latinjában a (kamatra) kölcsönadott pénzösszeget magát jelentette, mint földolgot, szemben a kamattal, mely ahhoz mint mellékdolog, mint növedék járult. S ez az értelem, mondhatjuk csodás szivósággal, fentartotta magát a mindennapi életben egészen napjainkig, mikor a tudományos fogalom már rég átalakult. Sőt épen nyelvünkön annyira összeforrt a tőke értelme a kölcsönadott vagy legalább adható pénzzel, hogy nálunk a közélet nem is tőkésről, hanem egyenesen tőkepénzesről beszél s a jogászok minden pénzre irányuló követelést »tőkekövetelésnek« neveznek, melynek »járadéka« sokszor csak a késedelmi kamat vagy a perköltség.

¹⁾ System der Volkswirtschaft. I. B. 42. §. 1. j.

²⁾ A Schönberg-féle Handbuch der politischen Oekonomie. I. B. V. 11. §. (2. Aufl.)

³⁾ Geld und Kredit. 2. Aufl. I. B. Das Geld. 24. és köv. l.

⁴⁾ Kapital und Kapitalzins. II. B.

⁵⁾ Progrès de la science économique etc. I. 241. s köv. l.

A merkantilisták, kik a pénzt amugy is a vagyon legkiválóbb nemének tekintették, nem mentek túl az említett fogalmon. Annyival nagyobbnak tűnik fel az ugrás, melyet a fiziokraták tettek a tőke fogalmának kiterjesztésében. Turgot¹⁾ már tőkének nevezi mindazt, a mit valaki félretesz, megtakarít, tekintet nélkül arra, hogy mi történik e megtakarított javakkal, sőt határozottan ide sorolva azon ingóságokat is, melyek természetöknél fogva tartósak.²⁾

Ime a magángazdaság szempontjából vett tőke egyikében a legtágabb (mint később látni fogjuk, nem a legeslegtágabb) értelmezéseinek. Tőke mindaz, a mit az emberek el nem fogyasztottak, tőke tehát a vetőmagtól a házi butorig minden, mi megtakarított. Ugy látszik, hogy itt az az elem, mely a tőkét a köztudatban jellemzi, a kereső jelleg, vagy, mint egy szakemberünk mondja, sarjadzási képesség egészen eltűnt volna. Ámde csak látszik, mert, bár felette átváltozott alakban, el van abban rejtőzve. A kereső jelleg fenforog nemcsak akkor, ha valamely jószág használatba átengedésével egy másik gazdálkodó alanytól ellenszolgáltatást (bért, kamatot vagy bármi néven nevezett díjat) kapunk, hanem akkor is,

¹⁾ Tudvalevő dolog, hogy Turgot főműve, a »Réflexions sur la formation et la distribution des richesses«, némileg hamisított alakban látott napvilágot. Du Pont de Nemours, kinek a szerző kéziratát közlés végett átadta, jelentékeny változtatásokat vitt azon végbe s ily megváltozott alakban közölte lapjában, az »Ephémérides du Citoyen«-ben. Az eredeti szöveget Schelle G. helyreállította (ld. nevezetnek a Journal des économistes 1838. évi júliusi számában megjelent értekezését: »Pourquoi les Réflexions« de Turgot ne sont-elles pas exactement connues?), bár ezzel minden kétség az eredeti szöveg mibenlétét illetőleg alig van eloszlatva. A Petite bibliothèque économique française et étrangère helyreállított szövegében: LVIII. §. Quiconque reçoit chaque année plus de valeurs qu' il n'a besoin d'en dépenser, peut mettre en réserve ce superflu et l'accumuler: ces valeurs accumulées sont ce qu'on appelle un capital. (Ha valaki évről évre több értéket szerez, mint a mennyit kiadnia kell, e feleslegét tartalékba helyezheti és felhalmozhatja: e felhalmozott értékek képezik a tőkét.

²⁾ Ugyanott XCI. §. . . . tous les biens-meubles, quoique formant originairement un objet de dépense, et ne portant aucun profit, deviennent cependant par leur durée un vrai capital Tels sont les meubles de toute espèce, les bijoux, la vaisselle, les tableaux, les statues, l'argent comptant enfermé dans le coffre des avarés . . . (Az összes ingóság, bár eredetileg kiadás tárgyát képezte és semmi nyereséget nem hoz, mégis tartóssága révén valódi tőkévé lesz. Ilyenek a különböző butorok, az ékszerek, az asztalra való edény, a képek, szobrok, a fősvény szekrényébe zárt készpénz...)

mikor e javakat saját vállalatunkban alkalmazva, nyereséget érünk el. A dolog elég világos, ha arra az esetre gondolunk, mikor valaki saját pénzén műhelyt rendez be, nyers anyagot, munkaeszközöket vásárol, munkásokat alkalmaz s készítményei eladásakor azt tapasztalja, hogy a vállalatba fektetett pénze nemcsak visszatérült, hanem feleslege is maradt. A tőke fogalmának kiterjesztése az így használt javakra tehát könnyen ment. Valamivel nagyobb ugrás már a fogalom kiterjesztése a saját gazdaságunkban levő oly javakra, melyek nyereséget vagy általában bevételt nem hoznak. De azért e kiterjesztésben is van némi következetesség. Ha ugyanis a bérbeadott lakás, a használatra pénzért kikölcsönzött ruha vagy fegyver, az ünnepséges alkalmakra a virágkereskedőtől bérbe vett délszaki növények jövedelmet hoznak tulajdonosuknak s így tőkék jellegével bírnak — úgy a háziur lakosztálya, a saját szekrényünkben őrzött ruhánk vagy fegyverünk, a vendégszoba virágasztala, stb., mint a melyeknek birtoka feleslegessé teszi azok használatának pénzért való megszerzését: tőke a mi kezeink közt is, bár nem ad bevételt, de kiadást tesz feleslegessé s így ugyanazon hatású a vagyonállomány tekintetében, mint a bevétel (quasibevétel). Egyébiránt, ha épen akarjuk, bevételt adóknak is tekinthetjük e javakat, ha t. i. azok használatát úgy tekintjük, mint évről-évre a vagyonhoz járuló alkatrészt, tehát bevételt, a minthogy e felfogással tényleg találkozunk is.

E kiterjesztésekkel odajutottunk, hol Hermann áll, ki ¹⁾ tőkének nevezi mindazt, a mi állandó alapja csereértékkel bíró használatnak. E meghatározás azonban egy irányban már tágabb Turgot-énál is. A föld, mint az őstermelésre használt talaj, szintén enged csereértékkel bíró használatot, mert hisz bérbe lehet azt adni, mely esetben ép úgy keres gazdájának, mint a kölcsönadott pénz; ha pedig a gazda maga használja, úgy az eset analog a vállalkozó által felhasznált nyersanyag, munkaeszközök, stb. összeműködéséből eredő nyereségével.

Még csak azt jegyezzük meg a tőke fogalmának itt vázolt kiterjesztésére, hogy a mennyiben ez a tartós használatot engedő javakra vonatkozik, annak indokolása másképp is tör-

¹⁾ Staatswirtschaftliche Untersuchungen. München, 1832. III. 10.

»Kapital, Stammgut, ist jede dauernde Grundlage einer Nutzung, die Tauschwert hat.«

ténhet. Azt lehet ugyanis mondani, hogy, a mint a kölcsön adott pénz, vagy a bérbeadott lakás anyagi javakat szerez a tulajdonosnak, tehát bevételt ad, addig a bevételt tulajdonkép nem hajtó, de tartós használatot engedő javak, szellemi javak előállításánál működnek közre, az által, hogy pl. a lakás és ruha az egészség fentartására, a könyv az ismeretszerzésre, a képek, szobrok, stb. a szép iránti érzék táplálására szolgálnak. Hogy e magyarázatot csakugyan fel lehet találni irodalmunkban, arra nézve hivatkozunk Say J. B-ra ¹⁾ és Roscherre. ²⁾ Csak azt nehéz belátni, hogy ez okoskodás feltalálói miért állapodtak meg fele uton és miért szorították a tőke fogalmát a tartós használatot nyújtó javakra, holott a szellemi javak, az egészség, munkaerő, tudomány, stb. megszerzéséhez és fentartásához kell a mindennapi eledel, a kenyér és víz is, a melyek nélkül nem élhetünk, de a melyek ugyancsak nem engednek »tartós használatot«.

A szellemi javak kategóriájával van kapcsolatban a tőke fogalmának egy másik, sok zavar szülőökává lett kiterjesztése, melyet a tudományba maga Smith hozott be, bár eredetre régibb lehet: ³⁾ értjük a képességek, tehetségek tőkél való tekintését. Két körülmény is csábította e kiterjesztés megtételére a következetesség lelkes hiveit. Az egyik az, hogy e képesség, ügyesség segítségül van a termelésben ép úgy, mint az anyagi tőkejavak, melyeket mintegy pótol az által, hogy az emberi erőt fokozza. ⁴⁾ A másik körülmény az, hogy

¹⁾ Cours complet d'économie politique pratique. III. édition. Tome I. Paris, 1852. Ch. X. 141. p.: capitaux productifs d'utilité ou d'agrément, productifs de produits immatériels, de produits qui ne s'attachent et ne s'incorporent dans aucune substance matérielle (hasznosságot vagy élvezetet szerző tőkék, melyek testetlen, azaz olyan javak előállítására szolgálnak, a melyek semmiféle testtel bíró anyaghoz nem tapadnak, abban meg nem testesülnek).

²⁾ Systemje 8. kiadásában 43. §.: Nach dem Zwecke ihrer Verwendung können die Kapitalien in solche getheilt werden, die bei der Production sächlicher Güter, und solche, die bei der Production persönlicher Güter oder nützlicher Verhältnisse einwirken. Ld. még 3 jegyzetet.

³⁾ Roscher System-je 42. §-ában 1. jegyzetben említi, hogy Demosthenes a jó hírnévre is kiterjesztette a tőke fogalmát.

⁴⁾ An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Book II. Chap. I. Of the Division of Stock. The improved dexterity of the workman may be considered in the same light as a machine or instrument of trade which abridges labour (a munkás fokozott ügyessége úgy tekinthető, mint valamely ipari gép vagy eszköz, mely megrövidíti a munkát).

e szellemi javak megszerzése az illetőknek vagyoni áldozatokba került, mely előreláthatólag meg kell, hogy térüljön a kiképzés után ép úgy, mint az anyagi tőkejavak a termelés hozadékában¹⁾ megtérülnek. Ámde Smith, mikor e kiterjesztést megtette, egyrészt figyelmen kívül hagyta azt, hogy a második helyen említett indokból csak az folyik, hogy a jelzett tehetségek megszerzésére fordított áldozatok, a kiképzés alatt fogyasztott javak tekintendők tőkékül, mert ezek előlegeztettek a megtérülés reményében s a már megszerzett képességek úgy viszonylanak ez áldozatokhoz, mint a gyártmány az előállítására fordított tüzelőszerhez s miként azt még nem teszi tőkévé az a tőke, mely keletkezésénél közreműködött, úgy a képességeket sem minősíti ilyenné eredetők. A mi pedig az első helyen említett érvet illeti: a képességek a termelésnél csak akkor jutnak érvényre, ha a munkának eredményét fokozzák: a mikor is azok az említett termelési tényezővel, mely a tőkétől merőben különbözik, oly szorosan egybeforrnak, hogy attól egyáltalán el nem választhatók s csak, mint annak hatályosságát emelő tényezők jönnek számba. Egyébként e képességek belevonása a tőkefogalomba nem csak annyiban különös épen Smithnél, ki csupán az anyagi javakat tekinti gazdaságiaknak, hogy e szerint nála tőke oly valami is, mely nem képez a gazdaság szempontjából jóságot, hanem annyiban is elüt a többi tőkétől tekintett javak természetétől, hogy a termelésnél nem fogy, nem romlik vagy enyészik el, mint azok (pl. a gép vagy nyersanyag a gyárban), hanem megmarad, sőt emelkedik minőségében a használat által.

A Smith által tett kiterjesztés, mely kisebb-nagyobb mérvben átment a francia²⁾ és német³⁾ irodalomba is,

¹⁾ Ugyanott: The acquisition of such talents by the maintenance of the acquirer during his education, study or apprenticeship, always costs a real expense, which is a capital fixed and realised, as it were, in his person. (Ily képességek megszerzése, mely az egyénnek a nevelés, tanulás vagy ipari előkészítés ideje alatt való fentartása útján válik lehetővé, mindig valódi költséggel jár, a mely utóbbit úgy tekinthetjük, mint az illető személyben állósított és testté lett tőkét).

²⁾ Say fent említett művében még csak annyit mond, hogy: une capacité acquise, un talent, peut être assimilé à un capital productif d'utilité ou d'agrément (141 p.). (A képességet, melyet megszereztünk, a tehetséget összehasonlíthatjuk a hasznosságot vagy élvezetet nyújtó tőkével).

a testetlen tőkék kategóriáját hozta létre, mely, hogy minő tag értelmezést nyert, arra bizonyítékul Roscher példáját hozzuk fel, ki a testetlen tőkék legjelentékenyebbjeül az államot nevezi meg.¹⁾

Végül inkább kuriózumul említjük fel, hogy akadtak írók, kik a tőkék körébe sorolták²⁾ magát az embert is, a mi nem is oly nagy következetlenség, ha egyszer az emberi képességet, ügyességet tőkének tekintjük.

A tőke fogalmának most adott rövid története, mely távolról sem meríti ki a különböző felfogásokat, melyek e fogalom körülhatárolása tekintetében felmerültek: vázlatos volta daczára is sejtetni engedi azt, hogy itt nem a meghatározás logikai művelete idézi elő az eltéréseket, hanem különbözők a tárgyak, melyeket az egyes írók, illetve csoportok a tőke közös nevével illetni akarnak. Azok, kik a tőke fogalmának történetét dogmatikai szempontból feldolgozták, különbözően osztályozták e tárgyakat: nekünk a következő fejtegetések céljaira elegendő a magángazdasági és közgazdasági szempontból vett tőke különválasztása a tőke közös fogalmából, mely különválasztás ugyan nem új keletű³⁾,

Ellenben határozottan ily irányban nyilatkozik pl. Ganih: *Théorie de l'économie politique* I. p. 133.; Baudrillart az akadémia által jutalmazott »*Manuel d'économie politique*« 2. édition. 120. p.: *Les sciences forment un capital réel qui s'accumule comme le capital matériel.* (A tudományok valódi tőkét képeznek, mely ép úgy felgyűl, mint az anyagi tőke.) Ugyanígy legújabbban Molinari »*Notions élémentaires*«-eiben, *Journal des économistes*. 1889. Avril: *les pouvoirs de production des utilités que l'homme a créés et accumulés en lui-même et hors lui-même, c'est le capital* (a hasznosságok előállítására szolgáló eszközök, melyeket az ember létrehozott és összegyűjtött önmagában vagy önmagán kívül).

³⁾ Igy pl. Roscher id. h. 42. §. Wirth: *Grundzüge der Nationalökonomie* I. B. 4. Aufl. Köln. 1871. S. 275.: im weiteren Sinne versteht man unter Kapital die ganze Gedanken- und Arbeitserrungenschaft der Menschheit. Stein: *Lehrbuch der Volkswirtschaft* S. 99.

¹⁾ Id. h. 42. §.

²⁾ Mc. Culloch, idézve Knies: *Geld und Credit*. I. Abtheilung. 2. Aufl. Berlin, 1885. 36. l.: minden felnőtt egyént úgy tekinthetünk, mint gépet, mely husz évre terjedő gondos felügyeletbe és jelentékeny összegre menő előállítási költségbe került.

³⁾ Már Smith megkülönbözteti a kettőt: *Inquiry etc.* B. II., Ch. I. hol adja a magánvagyon s a társasági vagyon — stock, a. m. félretett javak — osztályozását a »*Stock for immediate consumption, fixed and circulating capital*« szerint. A megkülönböztetés átment a német irodalomba

de nézetünk szerint egészen élesen még ma sem vizsik keresztül.

Mielőtt azonban e különválasztásba fognánk, megjegyezzük, hogy a szellemi tőkék kategóriáját egészen figyelmen kívül hagyjuk, mint olyat, mely vagy anyagi javak előállításánál szerepel s ekkor a munka tényezővel esik egybe, vagy egyáltalán nem ölt anyagi testet s ekkor nem tartozik azon javak körébe, melyek előállításával és megosztásával tudományunk foglalkozik.

Az anyagiakra korlátozott tőkefogalmak közös ismervét, azt, mely a magángazdasági tőkét ép úgy jellemzi, mint a közgazdaság szempontjából vettét, Knies eltérő felfogása ellenében¹⁾ a produktivitasban véljük feltalálhatni. A produktivitas (magyarul termelékenységnek fordították) annyit jelent, mint a termelésnél közreműködés. A termelés pedig általánosságban új javak, vagy legalább új értékek előállítása valamely gazdaságban. Szorosan véve csak a közgazdaságban végbemenő ily folyamatot nevezzük termelésnek, az egyes gazdálkodó vagyonában beálló ily változást bevételnek a szó tágabb értelmében (vagyonszaporodást okozó bevétel, tekintet nélkül arra, hogy, mint a kifejezés legszorosabb értelmében, idegen gazdaságból származik-e vagy a saját gazdaság körén belül jő-e létre), jövedelemnek, a szó tágabb értelmében (nyers jövedelem) szokás nevezni; a dolog lényege azonban

már Raunál. Más alakot öltött Rodbertusnál: Zur Erkenntniss und Abhilfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes és Wagner Adolfnál, ki az előbbi nyomdokait követve, megkülönböztet tőkét, mint tiszta gazdasági kategóriát, melyet nemzeti tőkének is nevez és tőkét történelmi-jogi szempontból, melyet tőkebirtoknak, járadékforrásnak (Rentenfonds) és magántőkének is mond. Grundlegung. II. Aufl. 39. l. A francziáknál az egész megkülönböztetés hiányzani látszik; így még Block legújabb könyvében is egymás mellett szerepel a tőkék közt a gép s a vasúti részvény (I. 330 l.) Ugyanő az irodalomtörténeti részben Wagner osztályozása ellen annak félreértésével érdekes szélmalom harcot folytat (I. 358. l.).

¹⁾ Knies említett helyen (47. l.) két, élesen elválasztható és közös ismervvel nem bíró fogalmat lát a tőke elnevezés alatt szerepelni: a megtakarított, felesleg, javak összegét és a termelésre használt javakét. Tényleg az első csoport látszik Turgotnál a tőke jelentésével felruházva. A fentiek szerint azonban a produktivitas tágabb — igaz, nem helyeselhető — magyarázatával az e két csoport között levő ür áthidalhatónak látszik s Turgotnak a tőkére vonatkozó fejtegetéseiből is kitűnik, hogy a produktív alkalmazás lehetősége — ha nem is tényleges megtörténte — mindig szeme előtt lebegett.

mindkét esetben egy és ugyanaz. A tőkének produktivitásából már most szükségkép folyik a közgazdaság és magángazdaság szempontjából vett tőke különválasztásának szüksége — folyik pedig azon pillanattól fogva, melyben beismerjük, hogy van termelés (az adott értelemben), mely a magán gazdaság szempontjából az, de nem az a közgazdaság szempontjából vagy viszont.

Ám e beismerést meg kell tennünk, kikényszeríti azt tőlünk a mindennapi élet. Ha valaki a totalizátoron játszik és nyer, vagy sorsjegyet vesz és a száma kijő: a betét, illetve a sorsjegy vételára tőke volt rá nézve, mely bevételt eredményezett a nélkül, hogy a közgazdaság e czímen egy szemmerrel is gazdagodott volna. Ha valaki kamatra kölcsönt ad megszorult felebarátjának s az e pénzen néhány hétig eléldégél (s ha a kamatot és tőkét hitelezőjének visszafizeti): tőkét helyezett el és jövedelemre tett szert, holott az egész nemzet szempontjából nem termelt. A bérkocsis, ki egy kirándulásra viszi felfogadóját, bevétele forrását, a kocsit és lovat tőkének tekintheti, míg az összeségre nézve az nem képezi termelés eszközét. A bérbeadott lakás s általában a bérház tőke a tulajdonos szempontjából, de nem az a közgazdaságra nézve, mert hisz a lakásul szolgálás nem jelenti a közre nézve új javak vagy értékek előállítását¹⁾. A ki az ellenkezőt vitatná, az összezavarja a termelést és a fogyasztást, mely utóbbi nem egyéb, mint javak, vagy helyesebben értékek megsemmisülése emberi célokra — szükségleteink kielégítésére fordítás folytán. A mikor a házat lakjuk, akkor fogyasztunk — mi leginkább kitűnik abból, hogy a nem javított ház lassacsckán egyre vesz értékéből, míg végre össze nem dől — és nem termelünk (hacsak nem munkaerőt, mint némelyek vélik: de ily magyarázat mellett teljesen felesleges a fogyasztás

¹⁾ Smith e pontban is kiválik világos és alapos fejtegetésével: Book II. Chap. I. Of the Division of Stock: Though a house (dwelling-house) may yield a revenue to its proprietor, and thereby serve in the function of capital to him, it cannot yield any to the public, nor serve in the functions of a capital to it, and the revenue of the whole body of the people can never be in the smallest degree increased by it (bár a lakház bevételt nyújthat tulajdonosának és így tőke minőségben szolgálhat néki, nem nyújthat ilyet az összeségnek és nem szolgálhat annak tőke minőségben s a nép egészének jövedelme soha a legkisebb mértékben sem fokoztatik általa).

fogalma és a termelés fejezete foglalja el a fogyasztásról szóló tanok helyét is).

Ha már a tőke külön közgazdasági fogalmának felállítását szükségesnek ismerjük el: úgy felmerül a kérdés az iránt, hogy minő körre terjeszszük azt ki?

Szerencsére a választ megkönnyíti a tudomány általános (nem kivétel nélkül, mert ugyan mi van tudományunkban kivétel nélkül elismerve) elfogadott rendszere, mely a termelés tanában, hova a tőke a fogalmában rejlő produktív jellegénél fogva természetszerűen tartozik, három termelési tényezőt ismer: a természetet, munkát és a tőkét. Ez osztályozás, mely teljes szabatsággal külön választható kategóriákat állít fel, azt hiszszük, egyuttal döntött a tőke közgazdasági fogalma felett és meg nem bocsátható következetlenséget enged meg magának az olyan író, ki a fenti osztályozást elfogadja s annak daczára a tőke meghatározását úgy adja, hogy abban a termelési tényezői minőség összes következményeivel kifejezésre nem jut.

Ha a természet közreműködését az emberi termelésnél nem szorítjuk a természeti erők szerepére, hanem, mint a természettől adott s emberi tevékenység nélkül létezöt, a földben s a föld felett található (nyers) anyagot s így magát a termőföldet is ezen termelési tényező javára írjuk — s ez az egyedül megálló eljárás — akkor a két első termelési tényező abban különbözik a harmadiktól, hogy azok eredetiek, míg a tőke nem az. Más szóval a tőke létrejöttéhez a természet és emberi munka előző összeműködése, előző termelés kívánatik. Ez kitetszik mindannyiszor, valahányszor valamely tőke eredetét vizsgálat tárgyává tesszük. A legkezdetlegesebb halászó vagy vadászó eszköztől a legbonyolultabb szerkezetű gépig minden tőke összetett eredetű. E minőség felvétele a fogalom meghatározásba kívánatos, nehogy a föld, mely szintén produktív, de egy más termelési tényezőhöz¹⁾ tartozik, szintén belekerüljön a fogalom körébe. Egészen más kérdés az, hogy a magángazdasági szempontból vett tőke fogalmába nem czélszerű-e belevonni az ingatlant is, a mennyiben az az egyesre nézve szintén jövedelemforrás. Részünkről e belevonást csak következetesnek tarthatjuk.

¹⁾ Ez nem zárja ki azt, hogy a földbe fektetett tőkét, mint tőkét tekintsük és a természet javára ne írjuk.

Egy másik ismerv, melynek kifejezett felvétele a fogalom-meghatározásba nem látszanék szükségesnek, ha azt annyian és annyian el nem hanyagolták volna az alkalmazásban: értjük a termelésnél való közreműködés közvetlenségét. Csak ez ismerv szem előtt tartásával juthatunk el határozott megkülönböztetésekhez. Ha nem szorítjuk a termelésnél való közreműködésnek tökévé minősítő jellegét a közvetlen közreműködésre, akkor nincs határ, a hol a tőke körének megszabásánál biztosan megállapodhatnánk s elmondhatnánk a netovábbat. Mert végre is az emberi gazdálkodás azon oldalára, melyet termelésnek hívunk, befolyással bír az egyes és a társadalom életének ugyszólván minden mozzanata. Arra, hogy a falusi gazda jól végezze a szántás-vetést, hogy az iparos a lehető leggazdaságosabban állítsa elő czikkeit, hogy a gyári munkás jól készítse el azt, mit reá bízta s a kereskedő megtalálja a legelőnyösebb piacot: több-kevesebb közvetettséggel befoly az általános műveltség úgy, mint a szakképzettség, az ország közegészségügyének állapota úgy, mint a gyors és alapos igazságszolgáltatás, az állam közgazdasági politikája úgy, mint a közigazgatás minősége s így tovább. Az egyes s az összeség gazdálkodására befolyanak a lakásviszonyok — a jó lakás jelentősége a munkaerő fentartására megbecsülhetetlen — a nép erkölcsisége s az állam gazdasági jogrendje s így tovább. Mindezen tényezőket, miután a természet vagy munka kategóriájába nem lehetett őket szorítani, a termelésnél való szerepüket pedig nem lehetett kétségbevonni: oda lehet, sőt kell érteni a tőke csoportjához, ha és mihelyt a közvetlenségtől eltekintünk. De még azok is, kik a tőke fogalmával az anyagi javak körén belül akarnak maradni: számos zavart képzetet támasztanak az által, hogy a mondott ismervet szem elől tévesztik. Legyen elég e részben utalni azon következményekre, melyek pl. Mill ¹⁾ és Blocknak ²⁾ a tőkéről adott értel-

¹⁾ Principles of Political Economy. Book I. Ch. IV. §. 1. The distinction between Capital and Not-capital, does not lie in the kind of the commodities, but in the mind of the capitalist . . . and all property, however ill adapted in itself for the use of labourers, is a part of capital, so soon as it or the value of it, is set apart for productive reinvestment (a tőke és nem tőke közti megkülönböztetés nem a javak természetén, hanem a tőkés akaratán alapul . . . és minden alkatrésze a vagyonnak, bármily alkalmatlan legyen is magában véve a munkások használatára, része a

mezéséből folynak. Mindketten tőkének tekintik az egyes gazda vagyonának nemcsak közvetlenül a termelésre fordított részét, hanem mindazt, mi arra van szánva, hogy elidegeníttessék és vételárán tőkejavak szereztessenek be. Ám e felfogás a nemzeti tőke többszörös számbavételére vezetne. Hogy Mill egyik példájával ¹⁾ éljünk: ha a vasiparos árújának egy részét arra szánja, hogy az eladva, a vételáron munkásokat élelmezen és azokat kiterjesztett üzemében foglalkoztassa: úgy Mill szerint a vaskészlet eme része tőkének tekintendő. Ilyenformán a vaskészlet, annak vételára s a munkásoknak számára vett tápszerek mindannyiszor külön-külön tőkét képeznének: holott itt nyilván csak egy tőke van: az utolsó. A vaskészlet eladása után olyan helyre került, hol rendeltetését betöltve, hosszabb-rövidebb idő alatt elhasználtatott; a pénz tovább ment kézzől-kézre s csak a munkás élelme szolgál termelési célra s így csak ez tekinthető tőkéül (nézetünk szerint csak a magán- és nem a közgazdaság szempontjából). Egyébiránt világos az is, hogy ez álláspont szerint nincsenek olynemű javak, melyek a tőke fogalma alá ne kerülhetnének, ha t. i. a termelésnél használható javakért becseréltetnek. E kiterjesztés azonban teljesen elmossa a határvonalat a tőke és nem-tőke között.

Mit tesz az, ha a tőkéről azt mondjuk, hogy közvetlenül közreműködik a javak termelésénél? Say-vel felelünk, kiről Block ²⁾ méltán mondja, hogy »brille par sa clarté«. Annuit tesz, mint hogy előlegül szolgál, mely elfogyasztatik a termelés folyama alatt, de csak azért, hogy aztán visszatérüljön a termelés eredményében. A tőke sorsa tehát az, hogy megsemmisüljön a termelés okáért s aztán, képletesen szólva, Phoenixként újra szülessék a termelt javakban. Csakis azt tekinthetjük tőkének, mi azért fogyasztatik, mert segélyével termelünk és nem fogyasztatnék, ha nem termelnénk. A tőke tehát mindenkor termelési költséget képez.

tőkének, mihelyt az, vagy annak értéke reproductiv beruházás céljára félretétetett).

²⁾ Id. helyen. 331. l.: Pierre tient a la main un billet de 100 francs, s'il achète une redingote pour se vêtir, c'est un fonds de consommation, s'il achète des marchandises pour son magasin c'est du capital.

¹⁾ Mint fent.

²⁾ Ugyanott 344. lap.

A közgazdaság álláspontjából indulva ki: ezuttal csak két irányban akarjuk a következtetést a mondottakból röviden levonni. Az egyik az, hogy a munkás fentartásának költsége a termelés alatt nem tőke, bár azt csaknem kivétel nélkül¹⁾ így találjuk megírva. Nem pedig azért, mert a munkás fogyasztása nincs okozati viszonyban a termeléssel; a munkás nem azért eszik, mert dolgozik, hanem eszik azért, mert az élet fentartására élelemre van szüksége. Az egész tan csak a magángazda, a vállalkozó álláspontjának niveaujából nőtt ki. A vállalkozóra nézve tőke az, a mit a munkásoknak kifizet munkabér fejében. Ám az egész munkabért a közgazdasági tőke s így egyuttal termelési költség számlájára vinni átallották az írók, mert látták, hogy az a termelésnél nem fogy el, hanem csak egyik társadalmi osztálytól a másikhoz vándorol. Nos, de a munkás fogyaszt! Igen, de csak a termeléssel egyidejűleg. nem a termelés okából. Ha az, mit ő fogyaszt, tőke volna, úgy tőke és termelési költség volna a vállalkozó, a tőkés, sőt az összes gazdaságilag nem működő osztályok fogyasztása is.

De nem tőke a közgazdaság szempontjából a pénz sem. Bármily sajtáságosnak tűnik is fel, hogy épen e jószág, melyből a tőke fogalma vándorlása kezdetén kiindult, most megfosztassék a tőke minőségétől: ha következetesek akarunk lenni, fenn kell tartani ebbeli állításunkat. A pénz nem fogyasztatik el, hogy segélyével új javak, új értékek állítsanak elő. A pénz, míg pénz, csak a javak forgását eszközli és méri az értékeket, de nem állítja elő azokat. A pénz a forgalom és nem a termelés eszköze, tehát nem tőke. A magángazda szempontjából lehet az, hogy ha kiadja kamatra, a közgazdaság szempontjából a pénz maga sohasem tőke, hanem az, a mit rajta vesznek, lehet ilyen.²⁾ Ha ma minden pénz

¹⁾ Kivételek közül felhozzuk Baudrillart-t, ki élesen polemizál a munkás fogyasztásának tőkél tekintése ellen, mit »singulier abus de langage«-nak nevez (Manuel 121. l.) és Rodbertust: Zur Erkenntniss etc. (ld. még jelen sorok írójának »A földjáradék helye a nemzetgazdaságtan rendszerében« című tanulmányát 12. l.).

²⁾ Smith műve idézett helyén a forgó tőkék közé sorolja a pénzt, mivel annak segélyével történik az áruk forgása és fogyasztók közt való megosztása. (Nehéz belátni, hogy hol itt az összesség szempontjából vett jövedelem — revenue — mi Smith szerint a forgó tőkét is jellemzi?) Nagyon sok író a pénzt a szerint tekinti tőkének vagy nem tőkének, a minő célra fordítatik. Roscher a pénzt (System I. 43. §.) a magángazdaság szempontjából forgó, a közgazdaság szempontjából álló tőkének nevezi.

megsemmisítették, úgy a nemzet, a világ termelése nem lenne szükségkép kisebb holnap. De ez nem teszi azt, hogy a pénz, habár közvetlenül nem vesz is részt a termelésben — miért azt a tőkék sorából kizártuk — közvetve rendkívüli hatást ne gyakorolna arra. Valóban, a pénz az által, hogy a forgalmat megkönnyítette, előidézte a munkamegosztást, lehetővé tette a nagyban való termelést, elősegítette azt, hogy a heverő tőkék a vállalkozó kezébe jussanak, stb., szóval óriási lendületet adott a termelésnek. A pénznek ezt a szerepét kellőleg megvilágítani s aztán kitüntetni a pénzmennyiség, a pénzbőség hatását a nemzeti termelésre — melyet a monetaristák olyan könnyedén semmibe vesznek: egyike volna a tudomány napi érdekű feladatainak, melyre tán lesz alkalmunk visszatérni.

A közgazdaság szempontjából vett tőke meghatározását a fentiek után úgy adjuk, hogy az nem egyéb, mint termék (előző termelés eredménye), mely közvetlenül termelésre fordítatik.

Megjegyezzük, hogy a közgazdaságtan azon részében, mely a javaknak az egyes magángazdaságok közt való megoszlását tárgyalja, szintén van szó tőkéről, nevezetesen a tőke hozadékaról (az angolok profitje, a németek tőkeamatja). A tőke szó jelentése e részben¹⁾ nem esik össze annak általunk adott közgazdasági fogalmával, hanem tartalmaz oly elemeket is, melyek a magángazdaság szempontjából vett tőke köréből vannak véve. E körülmény egyike azon számos okoknak, melyek a terminologia zavarát okozták. Ez alkalommal be kell érünk azzal, hogy utaljunk a tőke-kamat s a pénz, mint a javak megoszlásának eszköze között levő összeköttetésre s ezzel azon közgazdasági problémákra, melyeket főntebb a pénzzel kapcsolatban említettünk.

S most csak egyet — önigazolásul. Fogalmak tisztázása sokak előtt úgy tűnhet fel, mint haszontalan időtöltés, üres szörszálhasogatás. Azokat értjük, kik mindjárt készek előállani a haszontalan jelzővel, mihelyt nem lehet valamit csengő érczre felváltani. Ám azok, kik a gondolkozás iskoláját járták: tudják, hogy nincs ítélet fogalom nélkül. A ki valaha

¹⁾ Menger a Conrad-féle Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik XVII. kötetében: »Zur Theorie des Kapitals« című értekezésében a tőke ezen fogalmát tartja szem előtt.

belépett valamely tudomány csarnokába: tapasztalhatta, hogy az előrehatolás attól függ, mennyire sikerül az alapfogalmakba behatolni. Tapasztalásból mondjuk, hogy semmi sem hat annyira csüggesztőleg a kezdőre, mint az első fogalmak zavaros, érthetetlen volta. Ha a gondolkodni tudó ember kedvét el akarjuk venni valamely tudományágtól: adjunk kezébe oly könyvet, melyből az alapfogalmakat nem képes magának megalkotni — és célunkat elértük. De, hogy nemcsak a tanuló szempontjából bir jelentőséggel a tiszta fogalom — pedig e jelentőség is gyakorlati valami — hanem a leggyakorlatibb nézetek és felfogások helyessége is e pont körül fordul meg: arra bizonyosságul idézzük az angol nemzet egyik legnagyobb gondolkozójának, J. St. Millnek szavait, melyekre ép a tőke fogalmának tárgyalásánál ragadtatik, mikor az e tárgy körül felmerült legnagyobb tévedéseket, Say nézetét osztva, az alapfogalmak hiányos ismeretének rójja fel s aztán így folytatja:¹⁾ *nor is this surprising: a branch may be diseased and all the rest healthy, but unsoundness at the root diffuses unhealthiness through the whole tree* (s ez nem is meglepő: az egyes ág beteg lehet s a többi mellette egészséges, de a gyökér betegsége beteggő teszi az egész fát).

¹⁾ Principles of Political Economy Book I. Chapt. IV. 3. §.

VÁLASZ

A NEW-YORK ÉLETBIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG MAGYARORSZÁGI KÉPVISELŐJÉNEK.

Csak a napokban jutott tudomásomra az a polemikus czikk, melyet a New-York magyarországi képviselője a »Nemzetgazdasági Szemle« f. évi július havi füzetében közzétett és a mely a New-York és Equitable biztosító-intézeteknek tontina-igéreteiről megjelent tanulmányom állításait helytelennek és czélzatosnak mondja. — Mint statisztikus, kinek dolgozatait már évek hosszú sora óta közlik a »Neue Freie Presse«, a »Statistische Monatschrift« és más előkelő külföldi folyóiratok, nem vehetem közönyösen, ha engemet Magyarország legjelentékenyebb nemzetgazdasági folyóiratában mint röpiratgyártót állítanak oda.

Soha semmi néven nevezendő társaság ellen sem tettem közzé röpiratot, kivéve azt, melyet a New-Yorknak és Equitable-nak teljesíthetlen ígéretei ellen irányoztam, de ezt is csak azért, mivel én abban az életbiztosítás korrumpálását látom, ha azt lotteriává változtatják és ez történik, midőn a biztosítást kereső félnek azt mondják, hogy minden esetben pénzügyileg előnyös üzletet csinál, mert vagy meghal a tontina-időszak befejezése előtt, akkor örökösei megkapják a biztosított összeget, melyre esetleg még csak csekély fizetéseket teljesített, vagy életben marad, akkor pedig visszatéríti neki a befizetett díjakat a 4%-os kamatok kamatjával.

Még csak nemzetgazdának sem kell lenni, hogy felismerjük ezen ígéretek lehetetlenségét, mert tekintve azt, hogy a New-York az évi díjbevétel 55%-át költségekre és kifizetésekre fordítja, a díjnak csak 45%-át tarthatja meg s így csak a józan emberi ész ellen irányzott merényletnek kell tekinteni, midőn állítják, hogy a biztosítottnak, ki p. o. évenként 100 frtot fizet, a melyből 55 frtot elköltenek, tizenöt év múlva

1.500 frtot 4³/₁₀-os kamatok kamatjával fognak kifizethetni. Ha ennek ellenére az amerikai társaságok oly óriás üzletet csinálnak, ez egyáltalán nem szól ígéreteik teljesíthetősége mellett, hanem csak azt bizonyítja, hogy az emberek játékdühére való spekuláció eredményesebb, mint mikor a biztosítást egyszerűen mint a családról való gondoskodást ajánlják, melyért szolid árt kell fizetni.

Dr. Arányi állítja ugyan, hogy a nagy német kölcsönös biztosító-intézetek szintén az összes befizetett díjak 33¹/₁₀-át szokták évenként felosztani, a mi körülbelül ugyanaz, mint ha a New-York a tontina-időszak lejártával 4³/₁₀-ot oszt fel. Ez azonban álokoskodás, mert a német társaságoknál a 3⁰/₁₀ a beszedett díjak azon többlete, mely a károk, díjtartalékok és költségek kifizetése után fenmarad, ellenben a New-York nemcsak 4⁰/₁₀-os osztalékot fizet, hanem állítólag még a díjakat is visszatéríti; ebben tűnik ki a lóláb. A New-York ígéreteinek abnormitása egész élesen akkor ötlík szembe, ha az általa elért eredményeket összehasonlítjuk a német intézetek eredményeivel, mire nézve a lipcsei életbiztosító-társaságot választjuk, mint a mely az első vala, mely a 3⁰/₁₀-os emelkedő osztalékot meghonosította. Az 1889-ik évre kimutatnak:

	New-York dollár	Lipcsei életbizt. társaság márka
Díjbevétel 1889.	24,242.517	11,874.355
Kamat és vegyes	4,565.470	3,075.995
Összesen	28,807.987	14.950.350

Fordittatott:	%	%
Esedékes biztosításokra	7,357.443 = 25·6	4,017.794 = 26·9
Visszavásárlásokra	2,218.810 = 7·7	377.086 = 2·5
Költségre	5,754.828 = 20·0	918.306 = 6·1
Díjtartalék szaporítására	9,686.957 = 33·6	6,161.502 = 41·3
Fölösleg	3,789.949 = 13·1	3,475.662 = 23·2
Összesen	28,807.987 = 100·0	14,950.350 = 100·0

A lipcsei 14³/₁₀-kal kevesebbet használ föl költségekre, ellenben 10⁰/₁₀-kal nagyobb összegű nyereséget ér el, mint a New-York; daczára azonban, hogy tiszta fölöslege közel kétszer oly nagy, mégis képtelennek tartja magát, hogy azt ajánlhassa, mit a New-York ígér. Az ebből való végkövetkeztetés önmagától áll elő.

Az igaz, hogy a New-York állítja, hogy semmit sem ígér, csak becslést végez és hogy újabb időben megelégszik

az elért eredmények közzétételével. Az előttem fekvő prospektusban is csak becslésről szól, de hozzáteszi, hogy azt a legelőkelőbb szakemberek helyesnek találták és hogy saját tapasztalataiból kiindulva, még magasabb becsléseket is tehetett volna. Az efféle széljegyzetekkel ellátott becslések, a melyeket még az ügynök megfelelőleg magyaráz, a hatást illetőleg általában nem különböznek az ígérttől, de fedezik a társaság hátát, ha ellene nem teljesítés miatt pert indítanak.

A mi most a tényleg elért eredményeket illeti, az alábbi táblázat azokra sajátságos fényt vet.

Azon tontina-osztály fejlődése és végleges eredményei, a melyhez *D.* ur tontina-kötvényei tartoztak, t. i. azon 15 éves tontina-kötvények osztályainak eredményei, mely 1873-ban kezdődött, dollárookban:

Az össze- halmozás évei	Az illető évek kezdetén érvény- ben volt biztosí- tást összegek	Halálest folytán esedékessé vált biztosítási össze- gek	Idő előtt való ki- lépések folytán megszűnt biztosí- tási összegek	Bevett díjak	Kiadások kár- fizetésekre és költségekre	Kamatbevételek	Évenként való utalások a tontina-alapra	Tontina-alap minden év végén
	a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.	h.
1	3,640.000	47.500	744.000	107.988	67.340	2.642	43.290	43.290
2	2,848.000	18.000	191.000	85.227	28.542	6.498	63.183	106.473
3	2,639.000	<u>37.000</u>	227.000	79.509	<u>29.855</u>	10.148	59.802	166.275
4	2,375.000	<u>28.500</u>	208.000	71.790	<u>28.640</u>	13.613	56.763	223.038
5	2,149.000	<u>32.000</u>	132.000	64.737	<u>28.467</u>	16.855	53.125	276.163
6	1,975.000	—	87.000	60.259	24.505	18.715	54.469	330.632
7	1,938.000	<u>58.300</u>	13.000	59.410	<u>31.155</u>	21.533	49.788	380.420
8	1,867.000	<u>15.500</u>	12.000	56.914	<u>25.793</u>	24.692	55.813	436.233
9	1,839.000	<u>39.000</u>	5.000	56.058	<u>29.559</u>	27.764	54.263	490.496
10	1,795.000	<u>29.000</u>	1.000	54.915	<u>29.385</u>	30.962	56.492	546.988
11	1,765.000	14.160	2.000	52.188	27.228	34.317	59.227	606.265
12	1,749.000	14.000	—	51.476	26.907	34.696	59.265	666.530
13	1,735.000	11.000	—	51.068	25.644	38.002	63.426	728.956
14	1,724.000	20.300	—	50.745	28.104	41.338	63.978	792.934
15	1,704.000	14.200	—	49.635	26.637	42.836	65.834	858.768
		378.460	1,622.000	951.919	457.761	364.611	858.718	

Ezen táblázatot a New-York igazgatósága egy 1889. márczius hó 4-én kelt levél kíséretében küldte meg egy Párisban élő orvosnak, mivel az, mint ezen tontina-csoport részese, nem volt megelégedve a reá eső jutalékkal és a New-Yorkot perrel fenyegette. A táblázat a levéllel együtt a »L'Argus« című párisi folyóiratban 1889-ben tétetett közzé,

honnan azt számos folyóirat lenyomatta, a nélkül, hogy annak helyességét vagy hitelességét a New-York eddigelé kétségbe vonta volna, így tehát tény, hogy a New-York okmányával van dolgunk.

Ha immár összehasonlítjuk a *d.* és *e.* rovatokat, azt látjuk, hogy a New-York nagyon is különböző költségeket irt évenként ezen csoport terhére. Ha az *e.* rovatban a *b.* rovat segítségével elkülönítjük a kárfizetéseket, a költségkiadásoktól a következő számadatokat nyerjük:

Évek	Díjak	Kárfizetések	Költségek	A díjak % _o -a
1	107.988	47.500	19.840 = 18'4	8'5
2	85.227	18.000	10.542 = 12'2	
3	79.509	37.000	— 7.145 = —	
4	71.790	28.500	140 = 0'2	10'7
5	64.737	32.000	— 3.533 = —	
6	60.259	—	24.505 = 40'7	
7	59.410	58.300	— 27.145 = —	—15'3
8	56.914	15.500	10.293 = 18'1	
9	56.058	39.000	— 9.441 = —	
10	54.915	29.000	385 = 0'7	16'6
11	52.188	14.160	13.068 = 25'1	
12	51.476	14.000	12.907 = 25'1	
13	51.068	11.000	14.644 = 28'7	23'1
14	50.745	20.300	7.805 = 15'4	
15	49.635	14.200	12.437 = 25'1	
951.919		378.460	79.302 = 8'3	8'3

A New-York a díjak 21%_o-át használja föl évenként költségekre, ezen csoportnak csak 8'3%_o-ot számít fel, minek folytán az természetesen végeredményül jelentékeny fölösleget mutat föl, habár nem is oly nagyot, a minő a biztosítás megkötése idejében kilátásba helyeztetett; mert ezen csoportnál az eredmény:

Felosztásra került nyereség-többlet . . . 405.292¹⁾ dollár.

A biztosítás kötésekor ígérve volt . . . 865.000 »

A költségek helyes fölszámítása esetén lett volna fölösleg . . . 211.599 »

Ez a táblázat ad arról fölvilágosítást, hogy a New-York becsléseket miért nem tesz többé közzé, miután mégis sokkal inkább ébreszti fel a bizalmat, ha arra lehet rámutatnia, hogy

¹⁾ Levonva a New-York levelében 453.476 dollárnak mondott díj-tartalékot.

mennyit teljesítettett tényleg. És hogy annál nagyobb szerű eredményeket mutathasson ki, a három régebb tontina-csoportnak csekélyebb költségeket számít fel. Maga ez a csoport 194.000 dollárral kapott többet és miután föl nem tételezhetem, hogy a New-York igazgatósága ezt az összeget a sajátjából fedezte, ezen összeggel a többi biztosítottak károsítottak meg és mennél több ily manipuláció fordul elő, annyiival többel csökkentetik a későbbi csoportok jövedelme.

További következtetésekre juthatunk, ha megnézzük a kamatokat, melyeket a kérdéses csoportnak fizettek:

1873	6.50%	1878	6.00%	1883	6.00%
1874	6.50%	1879	6.00%	1884	5.50%
1875	6.50%	1880	6.00%	1885	5.50%
1876	6.50%	1881	6.00%	1886	5.50%
1877	6.50%	1882	6.00%	1887	5.25%

A New-York legújabb prospektusában kijelenti, hogy az abban említett elért eredményeket nem szabad a jövőre való kezességnek tekinteni, mert az életbiztosításban a nyereséget szolgáltató tényezők, mint minden pénzintézetnél, természetöknél fogva ingadozók. Ezen látszólag loyális nyilatkozat reserváció mentalist takar el, mert — ha el is tekintek a csoportnak mesterségesen teremtett fölöslegétől — a New-Yorknak, mint tisztességes társaságnak, azt kellett volna kijelenteni, hogy ha a mai kamatviszonyok megmaradnak, semmi esetben sem szabad oly eredményre számítani, mint a melyet az a csoport ért el, mely 6 $\frac{1}{2}$ %-os kamatban részesült és a mely mint tiszta tontina-társaság az idő előtt kilépetteknek összes befizetéseit megtartotta.

Igazán komikus, midőn ily viszonyok közt a New-York képviselője intézetét az üldözött ártatlanság színében tünteti fel és ép ezért csak arra fogok szoritkozni, hogy megczáfoljam legfőbb kifogásait.

Első sorban jönnek a költségek, melyek dr. Arányi szerint akkép számítandók, hogy ilyenekül az új díjak 56%-a és a régi díjak 5 $\frac{1}{2}$ %-a veendő, azokat nem is találja túlzottnak, mert arányban állanak az újonnan kötött biztosításokkal. — A fentemlitett táblázat igazolja, hogy a New-York a költségeket koránt sem számítja ezen a módon, mint dr. Arányi állítja, mert a csoportnak az utóbbi években 23.1%-ot irt terhére, nem pedig 5 $\frac{1}{2}$ %-ot. A költségzaporoz-

dás sokkal nagyobb, mint a mennyit az új üzletek többlete igazolna, mert a míg 1889-ben az új kötések a megelőző évhez képest 18^o/o-kal szaporodtak, addig a jutalékok 41^o/o-kal emelkedtek; az összes költségek pedig 1,338.289 dollárral nagyobbodtak és a múlt évihez képest következőleg oszlanak meg:

	1889 dollár	1888 ellené- ben dollár
Ügynöki jutalékok	3,735.141	+ 1,080.621
Ügynöki fizetések	100.000	—
Orvosi díjak	234.791	+ 28.451
Hivatalnokok fizetése	413.601	+ 72.769
Adók, stb.	168.407	— 35.008
Hirdetések	107.933	+ 9.980
Lakbérek, bírósági és ügynöki költségek . .	994.956	+ 181.471
Összesen	5,754.829	+ 1,338.289

Dr. Arányi azt állítja, hogy a féltontinák nem fognak kisebb eredménnyel járni, mint az egész tontinák. Ez téves, mert az időelőtti kilépések nagyobb száma nagyobb halandósággal jár, mivel rendszeren csak az egészséges emberek lépnek ki idő előtt, míg a betegek kötvényeiket mindenféleképpen igyekeznek érvényben fentartani. S a halálozás gyarapodása sokkal többet igényel, mint a mennyi nyereséget a visszavásárlások eredményeznek.

A házak csekély bérjövödelmét dr. Arányi azzal magyarázza, hogy 1888-ban öt épület részint még épülőfélben, részint még lakatlan vala. Ezzel szemben a bérjövödelem volt:

	Az épületek				Az épületek		
	értéke	jövedelme	%		értéke	jövedelme	%
1879	4,974.574	11.628	= 1 ^o 90	1884	5,520.657	125.468	= 2 ^o 29
1880	5,029.325	145.403	= 2 ^o 89	1885	6,855.533	100.373	= 1 ^o 47
1881	4,486.507	153.887	= 3 ^o 43	1886	6,839.974	82.657	= 1 ^o 21
1882	4,133.065	123.381	= 2 ^o 99	1887	6,887.092	86.580	= 1 ^o 26
1883	4,508.779	139.538	= 3 ^o 09	1888	9,308.152	92.772	= 1 ^o 00

E szerint tehát 1883. óta a házbérjövödelem évről-évre csekélyebb, daczára annak, hogy a házak értéke a kétszeresre emelkedett és ez mind azért történt volna, mert 1888-ban öt ház épülőben volt, ez valóban különös. Csudálatosabb azonban, hogy az 1889. évi mérlegben a házbérjövödelem egyszerre 398.464 dollárra szökkent, míg a házak értéke 13,242.872 dollárra emelkedett. Vajjon ezen öt elkészült ház hozza-e meg a 300.000 dollárnyi többletet vagy ezen bámulatos emelkedés

azzal áll-e kapcsolatban, hogy a költségek közt a fizetett házbérek 181.471 dollárral emelkedtek, nem tudom.

Végezetül még megjegyzem, hogy dr. Arányi azon nyilatkozata, miszerint az új díjak nagysága a tőkésített osztalékok és az egyszer tett betétek következménye, meg van czáfolva azzal, ha kiszámítjuk, hogy p. o. 1888-ban 3⁹⁵/₁₀-os átlagos díj föltételezése mellett az új díjak csak 3,850.000 dollárra rúghattak, tényleg azonban 2⁷ millió dollárral vannak magasabban fölvéve. És ez az összeg tőkésített osztalék lenne?

Azzal a nyilatkozattal végzem soraimat, hogy én dr. Arányi kifogásai daczára is véleményem helyességeért mindig helyt állok és mindenkor kész vagyok azt illetékes hatóság előtt megvédeni, mely hatóság alatt én vagy szakértő bizottságot vagy kormányhatóságot értek.

IZRAEL BERNÁT.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Október hó.

1-én. A magyar földhitelintézet eddig 12½ millió forint erejéig engedélyezett vízszabályozási kölcsönöket. A kötvényeket a magyar hitelbank szabott árfolyamon veszi át, de az uralkodó kedvezőtlen viszonyok megszüntéig nem hozza a pénzpiacra.

A magyar pamutipar-részvénytársulat közgyűlése. Veszteség 11.759 forint. Az igazgatóság némi változásokat rendelt el és javulást vár.

A szesztermelés a szeptember 1-től egész június végéig terjedő időny alatt 73,946.880 hektoliter szeszfők; az egészadó 20,411.129 frt. 5 kr.

Jelentik, hogy a bodrog-szerdahelyi homokföldbe ültetett *filloxera-mentes szőlőtelep* mintaszerűen fejlődik.

Besztercebányán posztó- és gyapjúárak gyára alakul 300.000 frt. tőkével.

A leemberg-stryj-beszkidi vonalon a második vágányt lerakják.

Washingtonban a tanács a Mc. Kinley-féle tarifajavaslatot 33 szavazattal 27 ellen elfogadta.

2-án. A főváros a regaleváltságból nemcsak közel öt millió forintot kap kötvényekben, hanem még évi 60.000 forintban, mint a kötvénykamat kifizetése után maradó jövedelem 40%-ában is részesül.

A kassa-oderbergi vasut osztrák vonalának múlt évben elért többletéből, minthogy az osztrák kormány részéről nyújtott kamatbiztosítási előlegek már törlesztve vannak, Magyarországot 250.000 frt. illeti, mely összeg be lett fizetve.

Egy felső-magyarországi vasut érdekében, mely Eperjestől egyrészt Bánóczig, másrészt Hanusfalváig volna vezetendő, az érdekeltek 1½ millió forintot ajánlottak a költségekhez. A vonal hossza 170 kilométer, hanusfalva-kapi vonalrész (20 kilométer) hegyi pálya.

A szerb kormány egy jegyzéket fog a bécsi kormánynak átadni, mely által a sertéseknek Magyarországba való beviteléről folyó tárgyalás alakilag is befejezést nyer.

A deés-zilahai vasut megnyitása.

Az állami költségvetés az 1891. évre a ház elébe terjesztetik. Rendes kiadás 342,571.190, átmeneti kiadás 8,130.672, beruházások 11,781.737, rendkívüli közös kiadás 6,520.944, összesen 369,004.543 frt. Rendes bevétel 363,490.338, átmeneti bevétel 5,518.245, összesen 369,008.583, tehát fölösleg 4.040 frt. (múlt évben 508.901 frt. hiány).

Az 1889-ik évi zárszámadás előterjesztetik. Előirányozva és póthitel czímén (többnyire állami kötvények convertálására) jóváhagyva volt 836,513.401 frt. bevétel, 844,881.071 kiadás, tehát 8,367.670 hiány; utalványozva volt 838,208.329 frt. bevétel, 832,948.768 kiadás, tehát fölösleg 5,259.561; tényleges eredmény volt 815.528.106 frt. bevétel, 813,878.175 kiadás, tehát fölösleg 1,649.931 frt. (az előirányzatnál 10,017.601 frttal kedvezőbb).

Az osztrák-magyar bank a kamatlábat leszámítolásnál $4\frac{1}{2}\%$ -ról $5\frac{1}{2}\%$ -ra, kézizálog-kölcsönöknél $5\frac{1}{2}\%$ -ról 6% -ra emelte.

A pénzügyminiszter expozéjában említi a vasuti részvények konverzióját és jelzi, hogy a konverziók által elérendő megtakarításokat a valuta rendezésére kívánja fordítani.

A győri új ipar- és kereskedelmi kamara megalakult.

Ludvig miniszteri tanácsos megvizsgálja a fumei építkezéseket és a villamos világítás behozatala iránt intézkedik.

3-án. A magyar leszámítoló- és pénzváltóbank fiókot nyit a belvárosban.

A rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság mérlege 1,567.418 frt. tiszta nyereséggel záratott le 1890. június 30-án.

Az osztrák-magyar banknál a jegyforgalom 446,175.000 frtra emelkedett, a tartalék 7,317.000 frttal apadt. Tíz év óta a legnagyobb jegyforgalom.

A szerb sertések bevitelének szabályszerű folytatását jelentik.

A galicziai helytartóság a magyar szarvasmarha, juh és kecske bevitelét betiltotta, csak a határ melletti helységekre szabad ezeket rögtöni levágásra szállítani.

Az oppelni kormányelnök (Poroszországban) a magyar élő sertés bevitelét megengedte.

5-én. A szerb kormány felelete a szeptember 22-én az osztrák kormány részéről hozzá intézett jegyzékre megérkezett. A szerb kormány elfogadja a javasolt egyezményt, mely szerint az állategészségügyi egyezmény szigorúan megtartandó; Kőbányán a veszteg-eljárás keresztülviendő, október 10-éig a bevitel mennyisége a két kormány által határozandó meg, a sorrendet a szerb kormány állapítja meg. A részletekről még egy értekezlet fog tanácskozni.

6-án. Az alsóleendő-muraszombati helyi érdekű vasut érdekeltjei értekezletet tartottak (Batthyányi Zsigmond gróf előengedélyes). — A boldvavölgyi helyi érdekű vasut (Tornától Zsolczáig) tárgyában értekezlet volt.

7-én. Az aranypénzekre vonatkozó tőzsdeszokványok a kereskedést darabszámba rendelik el és nem súly szerint, mint Bécsben. Baross kereskedelemügyi miniszter kérdésére a tőzsdetanács ezt továbbra is fentartandónak véli, úgy mint Belgiumban és Svájcban van.

A valuta rendezése tárgyában Bécsben rövid eszmecsere volt a két pénzügyminiszter és az osztrák-magyar bank alkormányzói és vezértitkárja közt. Kötelező megállapodások nem lehetségesek, mivel az utóbbiaknak mandátumok nem volt. A nézetek annyira megegyezők, hogy lehetséges lesz a kérdőpontokat egyformán előterjeszteni a Budapesten és Bécsben ülésező két enquete-nek.

A közös vasutak kötvényei és részvényeinek konverziója a két pénzügyminiszter megbeszélése tárgyát képezte.

Az áruforgalom a magyar államvasutakon olyan élénk, hogy az árúk megtorlódását kikerülendő a rakodási időt napi 12 óráról le kellett szállítani napi 6 órára.

Szeniczey Ödön engedélyt kapott gőzkomp felállítására; egyelőre Adony és Szabolcs közt, később Dunaföldvár és Paks közt is fognak közlekedni ily kompok.

A S.-A.-Ujhelyen felállítandó sörfőzde és malátagyár ügyében a pénzügyminiszter- és a kereskedelemügyi miniszternél küldöttség tiszteleg, a kormány támogatását kérve. A miniszterek megígérik a támogatást.

A *zágrábi főműhely felállítására* körül felmerült nehézségek folytán a kereskedelemügyi miniszter más déli várost fog választani, miről a miniszteriumban tanácskozások folynak.

8-án. A pénzügyminiszter nyilatkozik, hogy a *valutarendezésnél* tekintetbe veendő úgy a jelen, mint az utolsó években jegyzett *átlag-átiót*.

9-én. A *regaleváltság összege* 227 millió forintot nem fog meghaladni; a magánosok részére eső összegből körülbelül 50 millió forint készpénzben egyenlített ki, tehát a regále-kötvények megközelítőleg 225 millió forint névértékben lesznek kibocsátandók.

A *magyarországi élő sertések bevitelére* vonatkozó engedély Németországban 26 városra kiterjesztetett.

10-én. Van remény *Németországgal vámtarifa-szerződést* köthetni.

A *juhkivitel* érdekében Baross kereskedelemügyi miniszter 25-ére hívja össze az érdekeltek értekezletét a budapesti juhvásár felállítása tárgyában.

11-én. A *szerb sertésbevitel* tárgyában tartott értekezletek célhoz vezettek. Popovics Sándor a szerb állategészségügy főnöke és Krisztics Koszta a budapesti szerb főkonzul kormányuk nevében ki nyilatkoztatták, hogy a magyar javaslatokat elfogadják. Október 13-ától november elsejéig az összes állomásokon együttvéve hetenkint 3.500 darabnál több nem fog szállíttatni (tehát Mitrovicza, Zimony, Orsova és Báziason át). November 1-én minden megszorítás megszűnik. Szerbia részéről minden, a kereskedelmi szerződéssel összhangban nem lévő eljárás és rendelvénny megszünt.

Az *osztrák-magyar bank* a bankjegyszükséglet folytán *adóköteles bankjegyeket* bocsátott forgalomba. Az összes forgalom 451,091.000 frt., az ércalap 245,432.000, az államjegy birtoka a banknak 5,003.000, tehát 658.000 frt. bankjegy adó alá kerül.

Debreczen városa 3½ millió forint kölcsönt vesz fel, melyből 1½ millió forint régi kölcsönök konverziójára fordítatik.

Ideiglenes *műkiállítás* rendez a kereskedelmi múzeum okt. 12-én.

Az Óbuda melletti *Pollak-féle kőbányákat* megveszi egy részvénytársulat, mely *csillaghegyi kőbánya-részvénytársaság* czég alatt alakult 125.000 frt. tőkével.

A *rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság* közgyűlése elfogadja a mérleget; 12½%-nyi osztalékot fizet és 200.000 frtot tesz tartalékba.

12-én. N.-Atádon a magyar cukoripar-társulat részéről tervezett *cukorgyár* felállítását 4.000 holdnyi répatermelés biztosítása alapján most alkalmasint budapesti czégek eszközlik.

Oroszországban az *új vámtarifa* felett sürgősen tanácskoznak és 1891. január 1-én életbe akarják azt léptetni. A tőzsdebizottságok résztvesznek a tanácskozásban.

13-án. A *hivatalos közlemény a szeptemberi gabonakivitelről* megjelent: 1,127.481 métermázsa búza, 238.887 rozs, 993.662 árpa, 124.053 zab, 42.008 tengeri, 2.065 köles, 66.594 bab, 4.972 egyéb hüvelyesek, 4.692 maláta, 20.867 rizs, 513.350 métermázsa liszt, 15.628 egyéb őrlmények vitettek ki.

14-én. A *baleset elleni biztosítás tárgyában* Baross kereskedelemügyi miniszter november 2-ára értekezletet hitt össze.

Temesváron 1891. évi július 19-étől szeptember 13-áig egy *délmagyarországi ipar- és mezőgazdasági kiállítást* rendeznek.

Bernben a *viteldíjjogot* szabályozó nemzetközi egyezményt aláírják.

15-én. Románia azon kivitelünk ellen, mely Hollandián át Romániába megy, gátló rendszabályokat léptet életbe.

Az osztrák kormány az *osztrák-magyar Lloyd osztrák vállalat*ti alakulása ügyében a magyar kormányhoz átiratot intézett az eljárás tárgyában.

16-án. A *regále-kötelezvények ideiglenes szelvénye*it 1891. első hónapjaiban *végleges* kötelezvényekkel fogják kicserélni.

A *magyar fegyvergyár* igazgatósága és a berlini *Löwe* cég között egyezség jött létre, melynek értelmében nevezett cég 1891. május 31-én 2 $\frac{1}{4}$ millió forintot, tehát részvényenkint 75 frtot készpénzben köteles lefizetni (azelőtt 66 $\frac{2}{3}$ frtot ajánlottak volt). A gyár reméli, hogy a kormány a 200.000 frt. óvadékot vissza fogja szolgáltatni.

Élő sertések Kőbányáról való bevitelére a miniszteri engedély Boroszló, Hirschberg és Kosten városokra kiterjesztetett.

Az *osztrák-magyar bank* a *leszámitolási kamatlábat* 5 $\frac{1}{20}$ o-ra a *kézizálog-kölcsön*nél 6 $\frac{1}{20}$ o-ra emelte.

Az *aradi kiállítás* véget ért.

17-én. Az eddigi 19 bankfiókhoz két új szerveztetett, a *szabadkai és szatmári* mellékhelyekből.

Vázott új gőzmalmot alapítottak; a részvénytőke 100.000 frt. (befizetett 30o, a hátralékos 70o 1891. január 1-én fizetendő be).

A *zónatarifa* folytán a magyar államvasutak személyforgalma egyre növekedik.

A kereskedelemügyi miniszter a munkások *betegség esetére leendő biztosítása* tárgyában *törvényjavaslatot* terjeszt be.

Az *osztrák-magyar bank* visszautasított elsőrangú intézetek és egy ismeretes pénzügyi ember forgatmányával ellátott váltókat, mert azokat *fináncz-váltóknak* tekintette.

A *zalai vasutak* csáktornya-zalaegerszegi pályarészének műszakrendőri megnyitása (121 kilométer). A vonalat a müncheni helyi érdekű vasutépítő-társaság építette; megnyitás 19-én; Csömödér állomása mellett már is *gőzüzemű parkett-gyárat* állítottak fel.

18-án. A *magyar malmok ellen Bécsben kivetett kereseti adó* ügyében a magyar országos malomszövetkezet, miután a bécsi pénzügyigazgatóság — daczára a felszólamlásnak — végrehajtással fenyegetődött, közvetlenül a magyar pénzügyminiszteriumhoz fordult és azt esköztelte ki, hogy az adóbehajtást itt rövid uton beszüntették; a magyar pénzügyminiszter az osztrák pénzügyminiszterhez fordult, hogy az eljárásnak beszüntetését elérje.

A *bolgár kereskedelmi egyezség* ügyében való tárgyalások nem sokára kész eredményre fognak vezetni.

A bécsi községi tanácsban interpellációt terjesztenek be annak alkalmából, hogy *Budapesten juhvásárt* létesítenek és az osztrák kormánytól a bécsi juhvásár támogatását kéri.

A *ceh malomiparosoknak* értekezlete egy memorandumot terjesztett be, melyben azt kéri, hogy a cseh malomipar érdekében a lisztre 25—30o-kal magasabb díjszabást állapítsanak meg, mint a gabonára.

19-én. A budapesti tőzsdetanács elhatározza, hogy két-kéthetenként a *hajórakományok* és azok *szállítási díjai* *felveendő*k és a *hivatalos hajószállítási díjak* az *árfolyam-lapba* jegyzendők. Továbbá az

ügynökökkel rendeletet közöltek, mely szerint az árú határidő-üzletben nyolcz napon belül az egyik szerződő féllel a másik szerződő fél neve közlendő.

A kőbányai sertéskereskedő-csarnok a *sertéskereskedés érdekében jogszokásokat* állapított meg és azokat a miniszterhez megerősítés végett felterjesztette.

20-án. Az *osztrák-magyar Lloyd* augusztus végeig 1,084.529 tengeri mértföldnyi és 5,062.581 frtnyi eredményt mutatott fel (az előző év hasonló időszakában 1,158.788 mértföld és 5,123.582 frt. volt az eredmény).

Az *állami erdőfelügyelőség* a lipitói állami erőkben termelt szálás tűzifát ajánlati uton öt évre eladta és körülbelül 50.000 frttal nagyobb eredményt ért el, mint eddig.

21-én. Az ügynökök szövetkezete állást foglal a tőzsdetanácsnak azon határozatával szemben, hogy az egyik féllel a másik félnek neve nyolcz napon belül közlendő. Elhatározták, hogy ez ellen először a tőzsdetanácsnál, de esetleg a kereskedelemügyi miniszternél is lépéseket fognak tenni.

A *zágrábi községi tanács* elhatározta, hogy a magyar államvasutak *főműhelye* számára a telket a magyar kereskedelemügyi miniszternek ellenszolgáltatás nélkül rendelkezésére bocsátja és hogy a párhuzamos utat a megkívánt szélességben (8 m.) elkészítteti.

Az *osztrák-magyar Lloyd*, hogy egy hamburgi vállalattal versenyezhesen, *Trieszt és Velence között* egy új *gyorsgőzöst* járát.

22-én. A *magyar fegyvergyár mérlege* 613.180 frt. veszteséget mutat ki, az aktívák között a honvédelmi miniszternél levő 223.875 frtos óvadék is szerepel.

A magyar királyi államvasutak, miután egyes felek a szállítási időnek pontos betartását igen nagy összegekkel biztosították, a szállítási nehézségekre való tekintettel az elszállításig csak raktári jegyeket szolgáltat ki.

A *Károly-Lajos vasut és a Ferdinánd cs. északi vasut* a lebergbécsei vonalon a *személydíjszabást* 10^o/_o-kal *leszállították*, miután Galicziából az utasok a magyar államvasutak olcsó díjszabása következtében Bécsbe Budapesten át utaztak.

23-án. Az ügynökök szövetkezete a tőzsdetanács *előterjesztést* intézett az említett határozat ügyében. A tőzsdetanács megmarad a mellett, hogy az ügynöki ügyletek a bizományosi üzemektől elválasztandók, fentartja többször említett rendeletének kötelező erejét és elrendeli továbbá, hogy a megrendelőnek jogában áll, a záros határidő letelte után egy nappal az ügyletet óvatolás mellett a tőzsdeügynök számlájára lebonyolítani, különben az ügylet semminek tekintetik.

A *biztosító - társaságok igazgatói értekezlete* elhatározta, hogy beszünteti a mozgó ügynökök által való üzletszerzést; hogy a tűzveszélyes helyeken és egyes koczkázati biztosításoknál a díjszabást rendezni fogja; hogy az átalányban történő biztosítások számára helyes alapot fog létesíteni és hogy a prima viszontbiztosítást megszünteti.

Az *eszéki raktár-részcéltársaság* megalakult 250.000 frt. tőkével, befizettetett 50^o/_o.

24-én. Az *összes magyar államvasutak üzleti bevételei* január 1-étől szeptember 30-ig 60 milliót tettek ki (+ 1,530.691 frt.).

25-én. Baross kereskedelemügyi miniszter betérjeszti a kereskedelemről, iparról, postáról, távírdáról és a vasutakról szóló nagyszabású jelentését.

A magyar hitelbank alapította kaposvári uradalmi részvénytársaság meg fog alakulni, mint mezőgazdasági ipartársulat.

26-án. A magyar vitéldíjreformról azt jelentik, hogy a refakczia útján engedélyezett mérséklések a tarifába felvételnek és nagyobb útegység (10 kilométer) szerint osztatnak be; az új tarifa e szerint a kocsirakomány-osztályoknál 10⁰/₀-tól egészen 35⁰/₀-nyi mérséklést tartalmaz.

A földművelésügyi miniszter törvényjavaslatot nyújt be a szőlőtelepeknek adandó újabb állami kedvezmények tárgyában (filloxera által elpusztított szőlők helyreállításának megkönnyebbítése céljából).

27-én. Az osztrák-magyar banknál a bankjegyforgalom nagyon csökkent (7⁶/₁₀ millióval).

28-án. A pénzügyminiszter az 1891. évi január 1-én szükséges aranyat már hetek előtt beszerezte és a pénzpiacznak 4 millió forintot aranyban bocsátott rendelkezésére.

A bécsi gabonatözsden 250.000 frtnyi különbözet fizetetlenül maradt és az üzlet a kiegyenlítésig pang.

A mezőgazdasági ipar-részvénytársulat átvette a hitelbanktól a befizetett tőkét és az Eszterházy-féle kaposvári uradalom-féle bérleti szerződést.

Az arad-temesvári vasut zár alá vétele tárgyában Baross kereskedelemügyi miniszter előterjesztést tett, melyben az államosítást újra tárgyalja és azt foganatosíthatónak mondja.

29-én. A királyi főerdési hivatal az eladásra szánt 15 erdőtelekből, melyek 886.460 frtra lettek becsülve, csak hetet 253.448 frt. értékben adott el.

A Bulgáriával kötött kereskedelmi szerződés a legnagyobb kedvezményezés elvén alapuló egyezmény. (Beviteli vámok 8¹/₂⁰/₀-nyi értékvm).

A belgrád-szalóniki-hamburgi vonal érdekében folytatott s a közvetlen díjszabást célzó tárgyalások a szerb államvasutak és a német Levante-vonal közt alkalmasint célhoz fognak vezetni, az osztrák-magyar forgalom hátrányára.

30-án. A gabona határidő-üzlet jogszokásait illetőleg a tözsde-tanács határozatát módosító enquête tárgyában az ügynökök és kisebb gabonakereskedők újonnan folyamodványt intéztek a tanácshoz.

A magyar fegyvergyár közgyűlése a felszámolást elhatározza, a Löwe cégelgel kötött egyezményt jóváhagyja. A honvédelmi minisztertől kérelmezni fogják a 200.000 frtnyi óvadék visszaszolgáltatását.

31-én. Az új franczia vámtarifa-javaslat az osztrák-magyar érdeket is érinti. A borra nézve (mivel kevesebb szeszfokú borok nincsenek nagyon terhelve) előnyös.

A magyar kereskedelmi társulat (a ki- és beviteli kereskedelem emelésére a kereskedelemügyi miniszter által kezdeményezett és támogatott intézmény) részvényeire az aláírás jobb fordulatot vett és a holnap lejáró aláírási határidőig alkalmasint 800.000 frt. jegyeztetik, mihez a kormány állítólag 100.000 frttal hozzájárul.

A magyar-franczia biztosító-társulat heti befizetésre fektetett életbiztosítást rendez be a szegényebb osztályok javára. Tíz krajczár heti befizetés.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A gazdasági fejlődés országszerte lassan, de megszakítás nélkül halad előre a maga útján. A most már lassacskán nekiindult *iparos mozgalom* kiterjeszkedik a *vidékre* is (besztercebányai posztógyár, sátoralja-újhelyi sörfőzde, csillaghegyi (óbudai) bányászati társaság, nagy-atádi czukorgyár, stb.) s végre a *mezőgazdasági ipar* is figyelemre kezd méltattatni. A magyar ipar emelése körül a közlajfinomító-társaság, a rizshántológgyár, stb. alapítása által már érdemeket szerzett magyar általános hitelbank állott ezuttal is ez új jellegű mozgalom élére, az által, hogy egy nagy uradalmat bérbe vett és a bér-szerződés alapján *mezőgazdasági ipartársaságot* szervezett. — Jelentősséggel bir továbbá a biztosító-társaságoknak az a szükség parancsolta törekvése, hogy a *tűzkár-üzletben közös reformokat* hozzanak be. — A közlekedési ügy terén jeleznünk kell a zónatarifa tartósan kedvező eredményeit, továbbá az *osztrák-magyar Lloyd* folyamatban lévő átalakulását *osztrák vállalat*tá és a helyi érdekű vasutak építésének haladását. — A kereskedelmi ügy terén a hó utolsó napján a kereskedelmi miniszter által kezdeményezett, de a bankintézetek által csak lassan, némi douce violence hatása alatt támogatott *Magyar Kereskedelmi Társaság* megalakulni fog. Igaz ugyan, hogy ezen társaságnál a vezetés és üzletvitel nagyon nehéz feladat, de nálunk merészen kell kezdeményezni, talán itt is beválik az, hogy a bátraknak kedvez a szerencse. — Reménylik, hogy sikerülni fog Németországgal kereskedelmi egyezséget kötni; Bulgáriával már megkötöttet a szerződés a legnagyobb kedvezményben való részesítés záradéka mellett. Az állami pénzügyek terén a lefolyt hó a pénzügyminiszter *expozéja és költségvetési előterjesztése* által történelmileg nevezetessé lett. Meghozta a rég óhajtott egyensúlyt az államháztartásban; ez, valamint a *valutarendezés iránti határozott ígéret*, két igen öröndetes esemény, melyek belső összefüggését összes fejtegetéseinkben a két kérdés mindegyikénél folyton hangoztattuk. Hogy pénzügyminiszterünk ezen összetartozóságot teljesen felfogta, megerősíti azon nyilatkozatával, hogy a konverzióval megtakarított összegeket, a valutaszabályozás költségeinek fedezésére fogja fordítani. Hogy a valutaszabályozási műveletek lefolyása nem lesz oly gyors, mint némely tőzsdei különbözetekekre számító értékpapir-üzér írja, az csak előny lehet az országra nézve, mert lesz idő az értékviszony meghatározásánál megkeresni és megtalálni a helyes középútát. A *kamalláb drágulását* átmeneti jelenségnek tartjuk, lehet, hogy kissé erőltetve is volt, azért, hogy gyenge kezek üzérkedése elé akadályt gördítsen.

A *filloxera* által megtámadott és újjáalakítandó szőlők érdekében tett intézkedések, a *budapesti juhvásár* létrehozatalára tett lépések, a munkások baleset elleni biztosításáról tanácskozó enquete megannyi öröndetes jelei kormányunk a mezőgazdasági és szociális kérdések iránt tanusított érdeklődésének.

Megemlítjük még, hogy a magyar fegyvergyár leszámolása adott körülmények között kedvezőbben megy végbe, mint sem remélni lehetett; ez azonban nem változtat a dolgon, hogy az ügy fekete folt marad azon a lapon, mely könnyen legfényesebb lapjává válhatott volna ipari fejlődésünknek.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Bamberger Béla: A valutakérdés az Észak-Amerikai Egyesült Államokban. A magyar tudományos Akadémia által az első magyar általános biztosítótársaság díjából jutalmazott pályamunka. Budapest, 1890.

Szerző előszavában elmondja a könyv keletkezésének történetét. A magyar tudományos Akadémia még 1888-ban írta ki a pályázatot, mely a tengerentuli nagy köztársaság valutaügyének feltüntetését kívánta. Szerző pályadíjnyertes munkájával 1889. év elején készült el. Azóta nagy változások történtek az Egyesült-Államok pénzügyében. Nem vált be a jóslat, melyet Bamberger, igaz, elég óvatosan fogalmaz, mikor a 126. lapon azt írja: »alig lehet kétség, hogy az amerikai pénzkérdés, ha csak mellékes politikai okok a reformot meg nem akadályozzák, az arany-valuta értelmében fog eldőlni.« A jelen év elején tette le a kongresszus asztalára javaslatát Windom, mely aztán az ezüstpárt kívánsága szerint módosítva, mint Mac-Kinley-féle ezüstbill vált az Unió törvényévé és forrongásba hozta nemcsak az ezüst piaci árát, hanem a szakköröket is, sok fejtörést okozva ideát Európában a valutakérdéssel foglalkozó államférfiaknak. A változott helyzettel szemben szerző jónak látta függeléket csatolni könyvéhez, melyben az újabb fejleményeket tárja elénk. E függelék, mely egészen külön, önálló részt képez a műben, majd egy-harmadát foglalja el a könyvnek s megmenti azt attól a balsorstól, mely különben utolérte volna, t. i. a megjelenést is megelőző elavulástól.

Bamberger, mielőtt az Egyesült-Államok pénzügyrendszerének történetét adná, a valutakérdés általános elvi fejtegetésébe bocsátkozik. Ez alkalommal nyíltan monometallistának vallja magát s nagyon ügyesen csoportosítja azon érveket, melyek a tiszta arany-valuta mellett szólnak. Helyesen utal arra, hogy a bimetallismus zászlaja azóta lobog újra magasan, mióta az 1873. évben kezdődött válság alacsony áraival elfogadhatóvá tette azt a nézetet, hogy az arany egymagában nem elég a civilizált világ pénzügyi szükségletének kielégítésére. Ez időpontig alig talált hitelre az oly próféta, ki attól féltette az emberiséget, hogy kevés lesz az aranya, mikor az aranybányászat olyan jól ment s mikor a jószágárak egyre emelkedtek s oly magasan állottak, mint azelőtt soha. Ám e pénzbőség kora, ez új kiadásu aranykor 1873 után mintegy egy csapásra eltűnt s a körülmények nagyon is összejátszottak arra, hogy a jószágárak csökkenését az ezüst demonetisatiójával hozzák kapcsolatba. Szerző belemegy a válság okainak fürkészésébe, hogy czáfolatát adhassa a bimetallisták (s némely monometallista) idevágó érvelésének. Ez a rész, valamint általában az egész dogmatikai bevezetés a mű leg-sikerültebb részei közé tartozik. Hogy szerző minden tárgylágossága

mellett egy kicsit könnyen bánik el a pénzbőség gazdasági előnyzeivel s egy kicsit fél az arany jövőjébe való bepillantástól: az már monometallistikus hitvallásának természetes folyománya. E helyen csak azt tesszük hozzá a most mondottakhoz, hogy szerző a nemzetközi bimetallistikus szerződés ismert eszméjét is behatóan tárgyalja s végre foglalkozik a Bland-bill hatályon kívül helyezésének esélyével, mely azóta bekövetkezett ugyan, de egészen más irányban, mintsem szerző ezen rész megírásakor vélte.

Az Egyesült-Államok pénzrendszerének története, mely a könyv legnagyobb részét elfoglalja, visszamegy a függetlenségi harc idejéig. Könnyű elbeszélő modorban, világosan és érdekesen adja elő az eseményeket, különös gonddal rajzolja a pártharcokat, melyek egyúttal valutaharcok is voltak és igyekszik kidomborítani a magánérdekek belejátszását e kérdésekbe. A történet vége felé kiderül a pénzrendszer kérdésének összefüggése az államháztartással.

Hasonló modorban tárgyalja a legújabb eseményeket a függelék, melynek rendeltetését fentebb már említettük. A krónikás hűségével és közvetlenségével adja elő a kongresszus ez idei tanácskozásainak történetét, a képviselőház és szenatus határozatait s aztán mérlegeli az események várható hatását az ezüst árára s Európa magatartására a valutaügyben. Végül néhány megjegyzést tesz, vagy mint ő maga mondja, kockáztat meg a mi valutarendezésünkre vonatkozólag. E megjegyzések közül részünkről is kockáztatottnak tartjuk azt, miszerint a londoni váltóárfolyam mai (illetve a könyv megírásakor, f. é. augusztus hóban volt) állása mellett kivihetetlenül lett volna a kormányok azon állítólagos terve, mely szerint a jelenleg érvényes osztrák értékű forint 80 vagy $83\frac{3}{10}$ ugynevezett aranykrajczárral váltatnék be. Ha egyáltalán helyes az, hogy nem a pillanatnyi értékviszony, melyet a spekuláció kénye-kedve szerint teremt, hanem a hosszabb időn át átlagosan uralkodott relatio kell, hogy irányadóul szolgáljon a beváltásnál, úgy mi az említett tervben éppoly kevésbé láthatunk »erőszakos benyulást a magánviszonyokba« »gazdasági szempontból valóságos salto mortale«, mint nem látott illet szerző abban, ha forintunk méltányosságból (!) magasabb értéket kapott volna, mint a minővel az az előző években birt. Bamberger ebbeli nézetét annyiaval kevésbé értjük, mert ő, a ki optimisztikusnak tartja az amerikai törvényhozásnak az ezüstbe vetett bizalmát, nagyon is számíthatott arra, hogy az ezüst ára az augusztusi 54 d-ről le fog hanyatlani s a londoni váltó árfolyama mostanában csakugyan nagyon közel áll ahhoz a kulcshoz, melyet szerző salto mortale utján tart csak elérhetőnek.

Még csak egy észrevételt kívánunk tenni Bamberger könyvére. Nagyon feltűnik, hogy szerző sehol sem hivatkozik forrásaira, melyekből meritett. Ezt az eljárását ily feladatnál, minőt a mű megoldani kíván, nem bírjuk helyeselni. Mert ha értjük is, hogy pl. a valuta-vitát ismertető I. fejezetben nem volt kedve idézni mindazon írókat, kik mint mono- vagy bimetallisták az általa is felhozott pro és contra érveket a harcztérre vitték: ott, hol konkrét tényekről és statisztikai adatokról van szó: méltán elvárhatnánk szerzőtől, hogy tájékozzon bennünket a tekintélyről, mely azok valósága felől kezeskedik. Így, mint szerző ír, lehet irni hírlapi cikkeket, de akadémiai pályázatoknál megkívánjuk, hogy az író bebizonyítsa, hogy ismeri az eredeti forrásokat, olvasta a törvények egész szövegét, böngészett

azok indokolásában és statisztikai adatait, a mennyiben lehet, a hivatalos kiadványokból gyűjtötte össze. Szerző mindössze egy angol kitéltet használ s az is rossz; Royal Commissio-t emleget számtalanszor, mi így írva sem nem angol, sem nem magyar (érti az 1886-ban kiküldött s röviden úgynevezett angol Gold and Silver Commission-t). Pedig éppen nem ártott volna, ha alaposan beletekint az eredeti forrásokba; nagyon sokat tanulhatott volna azokból, a mit nem tud, vagy rosszul tud. Sumner W. G.: A History of American Currency című művéből megtudhatta volna, hogy az amerikai szövetség megalakulása előtt igenis volt ez államoknak az anyarszágtól különvált pénzügyi története és pedig szerfölött viszonytagságos és ezért nagyon tanulságos története. Megtanulhatta volna, hogy Jefferson a szerző által neki tulajdonított politikai okok helyett sokkal nyomósabb érveket hozott fel az angol font ellen, mint a könyv 66. lapján említett pénzügyi indok. Nem emelné az 1792. valutatörvény alkotói ellen azt a vádat, hogy azok az 1: 15-höz arány megállapításánál hibát követtek el (67. l.), mert Harrison kincstárnok jelentéséből megtudhatta volna, hogy a tanácskozások idején ez az arány uralkodott az akkori legfontosabb piacon, Németalföldön, mely ez időben az eladósodott államok legnagyobb hitelezője volt. Nem mondaná, hogy mindjárt a század elején panasz panaszt ért az arany eltűnése miatt: holott 1821-ig kedvező volt az Egyesült-Államok kereskedelmi mérlege s a kiveret arany és ezüst értéke közt nem volt valami nagy különbség. Megtudhatta volna, hogy a század elején a bankjegyek roppant mennyisége szolgáltatott okot panaszokra s egyik tényező volt az 1792. törvény arányának megváltoztatásánál. Nem mondaná, hogy a polgárháború idején felvett szövetségi kölcsönök nagy része a háború alatt külföldön lett elhelyezve, holott a pénz legnagyobb része bizony a belföldi bankoktól került ki vagy kényszerfolyamú papírpénz vala: a külföldre elenyésző csekély rész ment, sőt az angolok a régebbi kötvények egy részét vissza is küldték. A háború lezajlása után természetesen megváltozott a helyzet. Ha olvassa az 1875. évi jan. 14-iki törvényt: an act to provide for the resumption of specie payments, úgy nem írta volna (89. l.), hogy e törvény a greenback kényszerfolyamának megszüntetését 1879. január 1-jére kimondta. S ha végig nézte volna az 1861—1863. törvényeket, melyek az Egyesült-Államok kölcsönvételeiről szólnak: bizonyosan behatóbb figyelmére méltatja vala a nemcsak greenback-ekből állott papírpénz behatását a valutaviszonyokra és nem siklik át olyan könnyen az 1875-iki reformon, mely beválthatóvá tette a papírpénzt, a nélkül, hogy az egykor annyira elértéktelenedett jegyek fizetési eszköz minőségét a magánfelek közt külön szabályozás tárgyává tette volna — oly eljárás, mely már azért is kihívta volna a kritikai méltatást, mert a mi valutareformunk alkalmával hasonló kérdés fog felmerülni. Általában a valutakérdéstől elválaszthatatlan a papírforgási jegyek, állam- és bankjegyek szerepe, melyre szerző éppen nem fektetett kellő súlyt. Mindezen hibák és hiányok, sajnos, sokat levonnak a könyv tudományos és gyakorlati értékéből.

y.—

A társadalmi forradalom. Beköszöntő az erdélyi muzeumegylet 1889. szeptember havi szakosztályi ülésén. Írta dr. Békésy Károly, Kolozsvárt, 1890.

Sok hangulattal és lelkes dilettantizmussal, de kevesebb alapos tudással írt füzetke az, a mely a fenti cím alatt Békésy Károly

kolozsvári egyetemi magántanárnak az erdélyi muzeumegyletben tartott felolvasását tartalmazza. Már maga a nagy hangzású czím sincs helyesen megválasztva, mert abból ugyan senki sem tudja meg, hogy az értekezés tárgya tulajdonképen a liberális közgazdasági rendszer védelme a legszélsőbb szocializmussal és kommunizmussal szemben. Igenis, szerzőnk a legremesebb szocializmust és kommunizmust, mint valami közeli veszedelmet képzei maga elé, társadalmi forrongást lát s vitézül harczol ellene, akár csak Don Quixote a szélmalomok ellen. Ugy látszik az újabb munkásmozgalmak hatották annyira meg, pedig ezek sem a földbirtoknak, sem a tőkének, sem az asszonyoknak közös birtoklását tudtunkkal sehol nem követelték s csakis magasabb munkabérre és rövidebb munkanapra törekedtek.

Meg kell dicsérnünk az értekezés irányát, a mely mindvégig szép, sőt mondhatni, hogy olvasása, kivált a gazdasági szabadság hívének, a minő jó magam is vagyok, úgy a bátor érvelés, mint az indusztria nélküli állapot keserves bajainak hangulatos festése által nem csekély élvezetet szerez. Sajnos azonban, hogy csakis a külső burok szép és tetszetős, belül férges a gyümölcs s ha tüzetesebben hatolunk be a fejtegetések tartalmába, mindjárt zavaros eszmékre, ferde fogalmakra és számos ellenmondásra bukkanunk.

Kiindul abból, hogy a társadalmi forradalom harczosai fegyvereiket a klasszikus nemzetgazdák alapvető axiómáiból kölcsönzik, a melyek a termelési tényezőkre, a földre — a földjáradéokra — a munkára és tőkére s különösen e két utóbbinak egymáshoz való viszonyára vonatkoznak. Tehát ezen axiómák egyikét-másikat igyekezik megcáfolni, vagy legalább azt bizonyítani, hogy az alap gondolat, miből ez elméletek kiindulnak, igaz ugyan, de azoknak a gyakorlati életben való alkalmazása mégis más eredményekre vezet, mint a minőket az alapelvekből eredetileg következtettek. Így a földjáradékról, bár elismeri a jobb és silányabb föld, a régibb és újabb beruházások, a piactól való távolság vagy hozzá való közelség azon hatását, a melyet a földjáradék-elmélet megteremtői éles észszel levezettek, mégis azt tartja, hogy az nem emelkedni, hanem folyton csökkenni fog. Nyilvánvaló, hogy itt nemzetgazdához nem méltó szűk látkörrel csakis az utolsó évtized alakulásából von következtetést, a melyről pedig még az sem bizonyos, vajjon még csak egy rövid újabb évtizedet is meg fog-e érni. Azon fejlemények ugyanis, a melyek az utóbbi évtizedek közlekedési viszonyaiban beállottak, csak rövid időre akasztották meg a földjáradék örök érvényű törvényéből folyó szabályszerűséget, az áremelkedést. De a közgazdaságtan, mint elméleti tudomány, nem évtizedekre s még csak nem is századokra, hanem az emberiségnek elménnkel áttekinthető egész korára terjed ki. Békésy különben, úgy látszik, végtelen terjedelműnek képzei földi bolygónkat, mert azt hiszi, hogy az eleséget termő terület *vég nélkül* küljebb terjeszkedhetik s egyuttal azon meggyőződésben van, hogy a mig termőterület létezik a föld hátán, lakossága *bármily népsűrűség mellett is korlátlan mennyiségben* találhat táplálékot.

Körülbelül ilyen könnyű szerrel bánik el a tőkével és munkával s ezek egymáshoz való viszonyával is. A tőke fogalmát oly zavarosan adja — mint kinyilatkoztatja, *némi eltéréssel a divatos felfogástól* — hogy annak ehhez hasonló gyarló meghatározását kivüle még csak egy könyvben olvashatjuk, a mely azonban köztudomás szerint épen

nem alkalmas arra, hogy fogalmainkat belőle tisztázzuk. — Hasonlóképpen teljesen tudománytalan az érték fogalmának adása, valamint a pénzé is. De ezt csak mellesleg érintjük s a tőke és munka viszonyánál maradunk, a melyet felolvasónk olyan formán állít elénk, hogy szinte már-már hajlandóságot érzünk a szegény tőke iránt résztvevő szánsalomra gerjedni, a mely teljesen a munka uralma alá van vetve, arra nélkülözhetlenül reá van utalva, minek következtében a termelés eredményéből a munkának jut mind több és több, a tőkének pedig egyre kevesebb és kevesebb. A gondolat, már a mennyiben szociális következtetésekre alkalmazzák, abban sántikál, hogy a *tőke* igenis feltétlenül reá van utalva a munkára, ámde nem oly feltétlenül a *tőkés*, a ki vigan várhat tőkée értékesítésével, ha netalan a munkásnak nagyon megzavarná a fejét a munkát a tőke felett megillető uralom; nem úgy a munkás, a ki saját személyének eladója, a mely veszendőbe megy, ha bizonyos idő alatt létre nem jő a vásár, a tőkés gépje pedig ez alatt, ha nem fűtik, legfűljebb megrozsdásodik, de tönkre nem megy, magát a tőkést pedig még kevésbé éri baj. Az is igaz továbbá, hogy a tőkének idővel kisebb százalék jut, de azért elég arra, hogy belőle egy rész újabb termelő tőkévé alakíttatván, mégis folyton fokozza a *tőkés* jövedelmét.

Bonczolgatásunkat tovább is folytathatnók, de miután az alapfogalmakban a legvastagabb tévedéseket tapasztaltuk, úgy véljük, leghelyesebben járunk el, ha ismertetésünket berekesztjük, mert a közgazdaság *tudománya* csakis világos és tiszta fogalmakra alapítható.

A fővárosi születési statisztika újjáalakítása. Irta Körösi József. Különlenyomat a »Statisztikai Havi-füzetek« 1889. és 1890. évi folyamaiból. Budapest, 1890. Grill Károly bizománya.

Érdekel lapozgattuk a kis füzetkét, a mely a fővárosi születési statisztikában a mult év folyamán életbeléptetett újításokat foglalja össze s megismertet bennünket a reform céljával s egyúttal az új módszerű adatgyűjtés kihasználásával, a feldolgozással is.

Fővárosunk statisztikai hivatala sokkal jobban el van ismerve a demologiai kutatások terén, hogysem mi ebbeli jó nevéhez dicséretünkkel valamit hozzátehetnénk. Részünkről inkább azt fájlatjuk, hogy Körösi, e hivatal főnöke, a gyakorlati feladatokkal szemben sokkal kevesebb érzéket és kedvet tanusít, mint a sok szempontból legalább is problematikus becsű demologiai vizsgálódások iránt, a melyeknek tudományos értékét, sőt idővel — ha majd a mainál jóval gazdagabb és részletesebb anyag fog rendelkezésünkre állani — gyakorlati hasznavehetőségét is különben egész kézséggel elismerjük. Ennélfogva a haladást, a melyet a születési statisztikában jelezhetünk, örömmel konstatáljuk ugyan, de ez alkalommal is hangsúlyozni akarjuk, hogy Budapest főváros statisztikai hivatalának vezetője nézetünk szerint nem követi azon egészséges gyakorlatias irányt, a melyet állásából folyó tulajdonképeni hivatásánál fogva okvetlenül minélne kellene.

Állításunk igazolásául legyen szabad arra utalnunk, hogy még ma, a fővárosi statisztikai hivatal fennállásának immár 21-ik esztendejében sincs oly kézikönyvünk, a mely a főváros összes közérdekű viszonyait, úgy a multtal összehasonlítólág, mint egyúttal más nagyvárosok megfelelő viszonyaiival is párhuzamba állítva, élvezetes és tanulságos módon összefoglalva tárgyalná s a mely

tájékoztató segédkönyv gyanánt szolgálna mindazoknak, a kik a főváros fejlődését figyelemmel kísérni s a főváros ügyeinek intézésébe, akár a képviselő-testületben, akár a sajtó útján befolyani óhajtának. A főváros statisztikai hivatala ily évkönyv szerkesztésével, amely — külföldi nagy városok hasonló kiadványainak mintájára — a főváros területi, népességi, meteorologiai, közegészségügyi, gazdasági, kulturális, igazgatási és pénzügyi viszonyait tüzetesen fejtegetné, bizonyára sokkal többet lendítené a főváros helyes igazgatásán és minden irányú előmenetelén, mintha annak vezetője idejének java részét afféle problémák megfejtésére fordítja, hogy vajjon a házasságok mily korviszony mellett hoznak létre több gyermeket, mikor inkább, mikor kevésbé életrevalókat, mikor inkább fiukat s mikor leányokat? — Mindennemű félreértés kikerülése végett azonban ismételten hangsúlyozzuk, hogy az efféle demologiai kutatásokat egyáltalában nem akarjuk kicsinyelni, sőt magunk is óhajtjuk, vajha mielőbb az egész országból gyűjthetnének hasonló érdekes adatokat; annyival is inkább, minthogy az ily országsszerzte gyűjtött adatok tömegességöknél fogva sokkal több statisztikai becsessel is bírnának, mint a miket egy nagyvárosról nyerhetünk, a melynek körén belül némely részletezett viszonyok oly csekély számban fordulnak elő, hogy bennök a statisztikai nagy szám törvénye egyáltalában nem juthat érvényesülésre, minek következtében a gyűjtött anyag nemcsak a gyakorlat, de az elmélet szempontjából is nagyon alárendelt jelentőséggel bír, a mennyiben szabályszerűségek felismerésére alig alkalmas, sőt könnyen téves ítéletre is vezethet.

Tulajdonképeni tárgyunkra térve, az újítás lényege röviden a következő: Minthogy a születési statisztikánál a főérdek a szaporaság kérdésében pontosul össze, ennek kitudása képezi az egész reformnak indító okát s ez okból vétetett fel a kérdés, hogy a szülés hányadik a házasságban s az újszülött hányadik (élveszületett) gyermeke a házasságnak. Ámde mivel a szaporaság nemcsak mint élet-tani tény érdekel bennünket, hanem sokkal inkább mint társadalmi, demologiai esemény, a főszűlő tulajdonképen nem azon adaton van, hogy a nő hányszor szült, hanem hogy a család hány gyermeket volt képes felnevelni. Ennélfogva a fentebbi kérdések kiegészítéseként még azon további kérdőpont is felvetetett, hogy a szülés idejében az addig született gyermekek közül hány volt még életben. Ebből áll az új fővárosi születési statisztika leglényegesebb része, a mely azonban mellékesen még más tanulságos viszonyokra is kiterjeszkedik, mert, mint az újítás tervezője megjegyzi, az új módszer felvételénél kár lett volna az út mentében kínálkozó érdekes mellék-eredményekről megfedkezni, a milyenek: magának a szaporaságnak változása hitfelekezetek és foglalkozás szerint, az újszülöttek nemi arányára befolyással bíró tényezők megvilágítása, többes szülések, a születések eloszlása az év és nap különböző szakaira, a kor- és holtan, valamint az életgyengén szülöttek statisztikája.

Ezek a célok és az eredmények, a melyeket a fővárosi statisztikai hivatal az új születési statisztika által elérni, illetőleg kideríteni akar. E mellett természetesen a felvétel módja sem maradhatott a régi, az általánosan ismert s az országos adatgyűjtésnél is mind ezideig alkalmazásban levő lajstromos kimutatások módszere, hanem át kellett térni az újabb s több külföldi nagyvárosban már hosszabb idő óta sikerrel alkalmazott egyéni számláló lapok rend-

szerére, a melynél minden egyes születési esetről külön kérdőlap állittatik ki, a minek aztán azon nagy előnye van, hogy úgy új kérdések felvételét, valamint a különböző kérdőpontoknak leggazdagabb kombinatív kihasználását teszi lehetségessé. Az egyes születési esetekről a kérdőlap kitöltésére a főváros, tekintettel arra, hogy az anyakönyvvezető lelkészek Budapesten úgy is túlságosan el vannak halmozva teendőikkel, a szülésnél segédkező szülésznőket kötelezte, miért is a használatba hozott felvételi lapok szülésznői bárczáknak neveztettek el.

Az új adatgyűjtésnek mind kitűzött célját, mind pedig alkalmazott módszerét egészen véve és általánosságban csak is helyeselhetjük, valamint azt is készséggel el kell ismernünk, hogy az anyag kihasználásának, azaz a feldolgozásnak tervezete is sok leleménységgel van előkészítve. Mindamellett több rendbeli és pedig részben lényegbe vágó észrevételünk van, mert nézetünk szerint az új fővárosi születési statisztika több sarkalatos hibában szenved s némely javításokra feltétlenül reá szorul.

A főhiba onnan ered, hogy Körösi a szaporaságnak és pedig a házasságok szaporaságának kutatását nagyon is egyoldalú fel fogással, ugyszólván a születési statisztika kizárólagos célja gyanánt tekinti s így a tökéletesített adatgyűjtést, a házasságon kívüli születések teljes mellőzésével, egész önkényesen csakis a törvényes születésekre terjeszti ki. Pedig jól tudjuk, hogy a nagyvárosokban a születéseknek bizony magas aránya törvénytelen s különösen Budapesten, a mely ebben a tekintetben minden más nagyvárost megelőzve, közvetlenül Bécs után következik, az újszülötteknek közel egy harmada származik törvénytelen ágyból. A házasságon kívül szülötteknek ily nagy száma mellett valóban alig szorul közelebbi bizonyításra, hogy tisztán a házasságbeli születések tökéletesebb statisztikája által még a szaporaság kérdése sincs semmiképen megoldva s a tökéletesebb adatgyűjtést a törvénytelen születésekre e célból is okvetlenül ki kellene terjeszteni. Pedig a törvénytelen születésekhez az összszaporaság kérdésének megfejtésén kívül még más, gyakorlati szempontból is fontos tudnivalók fűződnek. Ilyenek: az anya némely viszonyai, pl. családi állapota (hajadon, özvegy, törvényesen elvált vagy éppen férjes)? — életkora? — vannak-e korábbi szülésből gyermekei és hány? — van-e önálló foglalkozása és milyen? — ha nincs önálló foglalkozása, családban él-e, vagy magánzó? — van-e vagyona? — stb. Tanulságos volna továbbá a törvénytelen anya apjának foglalkozását is kipuhatolni. Elismerjük ugyan, hogy e kérdések egyike-másika nagyon közelről érinti az anya egyéniségét, sőt azt sem tagadjuk, hogy a jelzett viszonyok kutatása kényes természetű, csak hogy mivel sem az anyának, sem szülőinek neve nem volna felveendő a bárczára, úgy hisszük, hogy azoknak a *szülésznő által való tudakolása és általa leendő beszolgáltatása* semminemű indiszkrecczióális akadályba nem ütköznék.

Egyébiránt, úgy látszik, maga Körösi is érezte az általa életbe léptetett új születési statisztika e nembeli fogyatékoságát, a mennyiben mindjárt fejtegetéseinek elején iparkodik okát adni, hogy a tökéletesített adatgyűjtést miért szorította csupán a törvényes születésekre. Ámde indokolása alig fog valakit meggyőzni. Szerinte ugyanis a törvénytelen születésekre vonatkozó tökéletesebb — bárczaszerű — adatgyűjtést azért kellett elejteni, minthogy a statisztikai

hivatal segéd munkásai folyton változnak, az anyag díjnokok segítségével dolgoztatik fel és így a hivatal a titoktartásnak semmiféle biztosítékát sem nyújthatja. Teljesen igaz. Csakhogy azon esetben, ha a felvételi lapok az anya nevének kitétele nélkül töltetnek ki — a hogy ez a törvényes születésekről kiállítandó születésnői bárczáknál már is alkalmazásban van — akkor nincs is szükség semmiféle titoktartásra, minthogy a hivatal alkalmazottjai magok sem fogják megtudni, hogy a feldolgozásuk alá került adatok kikre vonatkoznak.

A reform egészére nézve kisebb horderejű ugyan, de magában véve mégis jelentékeny hibája a kérdőlapnak, azaz a születésnői bárczának, hogy azon csakis az anya vallásának számbavételére van felvéve kérdőpont. A statisztikai hivatal ugyanis abból indult ki, hogy az újszülötteknek még nincs vallása, a mely a bárczán feljegyezhető volna s különben is csak a szülők és nem a gyermek vallása gyakorolhat valamilyen befolyást a születésre, vagyis a szaporaságra. A szülők közül pedig, a hol az apa és anyja vallása nem azonos, a statisztikai számbavételnél az anyának kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk. E felfogásban teljesen osztozunk. Minthogy azonban törvényeink értelmében a vegyes házasságból származó gyermekek közül a fiuk az apa vallását követik, az ily hiányos és csupán az anya vallására szorítkozó felvétel segélyével a finemű gyermekek vallására nem következtethetünk, azt számba nem vehetjük; már pedig ez is fontos tudnivaló, a mit a statisztikától várunk. Ennélfogva az apa vallása is felveendő volna s mindazon születési eseteket, a hol az apa vallása az anyáéval nem egyező, a házastársak vallásának kombinálásával kellene feldolgozni, annyiival is inkább, minthogy a vegyes házasságból származó születéseknél a szülők vallásának kombinációja tanulságosabb módot nyújtana annak kiderítésére is, hogy az egyes különböző vallásfelekezeteknél vajjon az apa vagy az anya bir-e nagyobb befolyással a születések gyakoriságára, vagyis a szaporaságra, valamint a nemek alakulására is, s hogy ilyen befolyás egyáltalában tapasztalható-e? — Mert, mi a szaporaság kérdésének vizsgálatánál a vallásbeli viszonyoknak egyáltalában nem tulajdonítunk valami nagy jelentőséget — legfőlebb ott, a hol a vallás egyúttal a fajjal egyértelmű; — helyesebbnek tartanók tehát, ha Körösi a felekezeti viszony helyett vagy a mellett, a nemzetiségi viszonyokra is kiterjeszkedett volna, minthogy az utóbbiaknak mindenesetre több befolyásuk van a szaporaságra mint a felekezeti különbségeknek.

A füzet legerjedelmesebb részét a feldolgozás ismertetése foglalja el. Ezzel azonban, mint kiválóan technikai jellegű művelettel, a mely a gyakorlatban különben is, a szerzendő tapasztalatokhoz képest, kétségkívül számos módosításon fog átmenni, csak röviden foglalkozunk.

A felvétel tanulságos kérdőpontjai a feldolgozásban ügyesen és gazdagon vannak kiaknázva. Különösen a főfeladat megoldására, a szaporaság kérdésének minden oldalú megvilágítására van kiváló gond fordítva. A szülők kölcsönös korviszonya, sőt, a mi különösen említésre méltó, a házasság tartama is mind a vallás, mind a foglalkozás részletezésénél figyelembe van véve. Ezen többszörös kombináció azonban, ha teljes részletességgel hajtánék végre, oly nagy apparátust igényelne, a mivel a főváros statisztikai hivatala sem ma,

sem a jövőben soha nem rendelkezhetik, sőt őszintén megvallva, maga a remélhető eredmény sem volna kellő arányba állítható a reá fordított munkával. Az expedienst azonban, a melylyel Kőrösi a nehézséget megkerülni igyekszik — t. i. hogy a vallási és foglalkozási viszonyok részletezésénél csak is azon születési esetekre van tekintettel, a melyek a házasság tartamának éppen 5., 10., 15., 20. és 25-ik esztendejében fordultak elő — nem tartjuk valami sikerültnek vagy szerencsésnek. Feltehető ugyanis, hogy az összes születési eseteknek legalább is egy harmada az új házásokra, a házasság 0—4 évi tartamára esik. A többi $\frac{2}{3}$ részről pedig az önkényesen kiszakított öt időpontra, az összes hátralevő produktív korhoz viszonyítva, legföljebb $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ rész jut, vagyis más szóval a mintegy évi 12.000-re rugó törvényes születési eset helyett körülbelül csak 2.000—2.700 születés képezi ezen fontos kombinációban a feldolgozás tárgyát. Hogy ezen eljárás mily kevés statisztikai beccsel bír, hozzáértő ember előtt szükségtelen tovább fejtegetni. Részünkről tehát egy más feldolgozási módot ajánlunk, a mi által, ámbár sokkal kevesebb munkaráfordítás árán, jóval tökéletesebb eredményhez jutnánk. Ez abból állna, hogy az egyes vallási, illetőleg foglalkozási osztályoknál s az egyes korviszonyokon belül a tényleges házassági időtartam helyett átlagos házassági időtartamot kellene számítani s ezen átlagokat azután az összehasonlítás megkönnyítése kedvéért valamilyen közös alapra, pl. 10 avagy egy évi tartamra kellene redukálni. Például foglalkozás: szabók: korviszonyok: 1. apa 25—30 éves, anya 20—25, átlagos házassági időtartam 4 év, gyermek 2; 2. apa 30—35 éves, anya 25—30, átlagos házassági időtartam 8 év, gyermek 3; 3. apa 35—40 éves, anya 30—35, átlagos házassági időtartam 13 év, gyermek 3, stb., míg az összes kombinációk ki nem meríttetnek. Az átlagos házassági időtartamok aztán közös egységre számíttatván, a megfelelő gyermekszám is arányosan nagyobbodik vagy kisebbedik, a mi által a valóságnak ugyan nem megfelelő, hanem csak ideális, de a legtökéletesebb összehasonlításra alkalmas számokat nyerünk s egyuttal az összes születések bevonatnak a kombinációba és nem kell 12.000 születési eset helyett mintegy 2.000—2.700-al megelégednünk.

Ezzel befejezzük a tárgyuul szolgáló füzetke rövid terjedelméhez képest már amúgy is hosszúra nyuló elmélkedésünket, a melylyel az új fővárosi születési statisztikát nem annyira ismertetni, mint inkább megbirálni igyekeztünk.

Dr. Vizneker Antal.

»La Hongrie contemporaine« (a mai Magyarország) Raoul Chélard műve. Paris, 1890.

Általános, de hibás a nézet, mintha Magyarország még ma is terra incognita volna külföldön, még pedig azért volna, mert nem jelentek és jelennek meg kellő számú és tartalmú művek hazánkról.

A ki az 1876-ban Budapesten tartott nemzetközi statisztikai kongresszuson részt vett és szemügyre vette az országos statisztikai hivatal által ez alkalomból rendezett, pedig igazán csak hevenyészve rendezett bibliografiai kiállítást s ennek több ezerre menő köteteit, az ellenkezőről győződhetett meg. Azt se hozhatni föl ez ellen: hja mit használ a külföldnek a magyarul megjelenő mű, mikor azt külföldön nem értik? A kiállított művek nagy része ugyanis rész-

ben oly időből származott, a mikor még a latin volt a nemzetközi világnyelv vagy a mennyiben a múlt század végéről vagy a jelennek elejéről szóltak, kevésbé fejlett tudományos irodalmunk akkori viszonyainál, de célirányos szándékból is, németül jelentek meg.

Hogy pedig legujabban, nevezetesen mióta az ország ismét függetlenül intézi állami és társadalmi viszonyait, nincs hiány ily művekben, azt mindenki, ki irodalmunkat csak felületesen is ismeri, kénytelen lesz bevallani. Hisz maga Lónyai első pénzügyi minisztersége alatt, szükségét érezvén annak, hogy országunk újabb politikai és gazdasági állapotait a külfölddel megismertette, adatott ki francia nyelven erre vonatkozó gazdag tartalmú könyvet. Minden nagyobb nemzetközi kiállítás alkalmával hasonló közleményekről gondoskodtunk. Egyik legelső, egyuttal legnagyobb e collectióból a bécsi 1873-iki közkiállítás alkalmával készült honismertető, mely a magyaron kívül német és francia nyelven is megjelent. Hasonló, bár szerényebb méretű készült, ugyancsak francia nyelven a párizsi 1878-diki kiállítás alkalmából. Ugyanakkor jelent meg *Keleti* tollából a Párisban tartott nemzetközi mezőgazdasági kongresszus számára francia nyelven készült leírás Magyarország, mezőgazdasági állapotáról és viszonyairól. Igen jó honismertető áttekintést nyújtott *Mudrony* az 1885-diki országos kiállítás számára készült katalogus első részében; a mezőgazdasági, ipari, közlekedési, stb. viszonyainak kimerítő leírási jelentek meg az utóbbi közkiállításokról szóló jelentésekben, többnyire számos válogatott szakférfiú közreműködése mellett, stb. stb.

Hogy mért említjük meg ezeket, mikor voltaképen *Chélard* könyvét akarjuk ismertetni? Azért, mert örömünk telt e könyvben, melyben komoly tanulmányt tett elfogulatlan objectivitást tanúsított és közvetlenül körütekintett az országban a szerző, de a használandó forrásokra nézve még sem volt kellően tájékozva és magának nehezítette meg a munkát, mely kellő tanulmányozási oekonomiával még tanulságosabbá lehetett volna.

De helyese-e már eleve kritikát gyakorolni egy munka fölött, melyet még nem is ismertettünk, melyről dicséreteset még nem is mondunk. Helyes szerintünk, mert a *Chélard*-féle műhöz a német »Tokay und Jókay« s a francia »Le pays des tziganes« után csak félve nyultunk és megismerkedve irányával s tartalmával, legott igen magas mértéket véltünk alkalmazhatni.

Szerző nemcsak közöttünk járt, nemcsak átfutotta országunkat különféle irányban, hanem megtanulta nyelvünket is, hogy alaposan oldhassa meg saját magának kitűzött feladatát: a valódi »Hongrie contemporaine«-t mutatni be honfitársainak. Ő is úgy járt, mint a legtöbb komoly író, ki belemélyedvén tárgyába s mind melegebben öleli fel azt s így *Chélard* könyvéből is mindvégig kisugárzik az őszinte rokonszenv hazánk és népe iránt.

Történelmi, földrajzi, közgazdasági, művelődési és társadalmi leírását nyújtja Magyarországnak és a mennyire rövid idő alatt tehette, hiven adja meg azt. Valóban kicsinyes gáncsoskodás volna, ha az egyik-másik fejezetben, akár a földrajzi, akár a gazdasági részben becsuszott apróbb tévedéseket külön kiemelnök. Fontosabb előtűnik, hogy alaposan megczafolja azon, a külföldön még sok helyt uralkodó tévnézetet, mintha Magyarország Ausztriának volna valami provinciája; halomra dönti azon szintén még szerte uralgó tévnézetet

mintha a magyar faj a németnek vagy éppen a szlávnak volna valami melléktörzse. Meg tudja becsülni a honfoglaló és államfentartó nemzetet és könyvében nem szerepel sehol, mint közvetlen szomszédainknál is széltilben: Pressburg, Komorn, Grosswardein és Kronstadt, hanem mindenütt tiszta magyarsággal írja: Pozsony, Komárom, Nagyvárad, Brassó, stb.

Szerző könyvét négy részre osztja. Az első részben földrajzi áttekintést nyújt, melyben mintegy általános tájékoztatóban az ország egyes jellemzőbb vidékeit mutatja be, mindenütt ethonografiai, gazdasági, ipari s történelmi adatokat vegyítvén az érdekes leírásba.

A másik részben a társadalommal foglalkozik, kidomborítván, mintegy magántanulmányaiból s a hogy ő látta, a magyarnak jellemét, történelmi fejlődését, politikai küzdelmeit, tudományos és irodalmi törekvéseit, szokásait, sőt még ruházatát is.

A harmadik rész teljesen a közgazdaságnak van szánva. Itt leginkább az ipari viszonyokat rajzolja, áttekintést nyújt kereskedelmünkről, méltányoló elismeréssel szól közlekedési hálózatunkról s az értékesítésére irányuló törekvésekről (zónatarifa stb.), egyuttal hazánk pénzügyi helyzetére is kiterjeszkedik.

A negyedik rész végre ugyane kiindulási pontok szemmel tartásával Budapestnek és mesés fejlődésének van szánva. Ez utóbbi részt néhány sikerült rajzzal is illusztrálja.

Mint a tartalom rövid áttekintéséből is látszik, merőben eredeti fölfogású könyvvel állunk szemben. Ez se nem száraz tudományos mű, se nem francia »Baedeker«, de mindkettőnek egyesíti előnyeit, élvezetes, folyékony stylusban, melynek használatával szerző kimutatja, hogy ismeri a francia közönséget, melynek ír, s tisztában van a feladatokkal, melyeket munkája szerkesztésével magának kitűzött.

Reánk magyar olvasókra azon benyomással van, mintha szerző széles látkörrel és élénk érzéssel a világ általános haladása s a tengerentúli lökésszerű fejlődés ismertebb eredményeivel szemben, köztük Európának némileg keleti központjában hasonló lökésszerű, rohamos fejlődést tapasztalva, ezt és következményeit iparkodnék honfitársaival megismertetni. Látja, hogy egy századokig hanyódott, évtizedekig lebilincselte nemzet, a mint saját küzdelme árán visszanyeri önrendelkezési jogát, a szabadság dicsfényében, mint iparkodik helyreütni a mult mulasztásait, miként fáradoz, munkál, cselekszik s tör előre s előre politikai, gazdasági, tudományos és irodalmi téren. Jól esik külföldi embertől hallanunk, hogy megértette e küzdelmek célját, látja az osztrák germanizáló törekvéseket és a magyarok felháborodását, törekvéseiket a nemzeti színház létesítésére, Széchenyit s az Akadémiát; triasba szedi Petőfit, Aranyt s Madáchot; ismerteti az újabb irodalmi nemzedéket; foglalkozik napi sajtónkkal, drámai s képző művészetünkkel, stb. stb.

De mind e tárgyak kissé távol esnek a »Nemzetgazdasági Szemle« körétől s itt csak jelezni lehetett azokat, hogy a könyv teljes tartalmáról fogalmat szerezzünk. Van azonban teljesen idevágó része is *Chélar*d művének s ez éppen nem a leggyöngébb vagy kevésbé becses. Midőn »Partie économique« című harmadik részében szemlét tart ipari s őstermelésünkről, valódi kereskedelmi ügynök szerepére vállalkozik ennek legnemesebb értelmében. Itt a francia szól honfitársaival, ráutalván Magyarországon kincseire, melyek csak részben

vannak még, szerinte kisebb részben, értékesítve, minden egyes iparágnál kimutatja, mit lehetne még emelésére tenni. Mintegy buzdító felhívást intéz honfitársaihoz, hogy ne tengerentúli ismeretlen becsü s megbízhatóságú, bár érdekes népességeknél, kockáztassák millióikat, hanem jöjjenek ide e szép országba, mely mintegy kapujok előtt fekszik, melyet huszonnégy óra alatt elérhetnek Párisból, hol az idegen tőke jogbiztonságot élvez s megfelelő jövedelemre számíthat.

De nem folytatjuk tovább, nem bocsátkozunk az egyes fejezetek ismertetésébe, ott a mű könyvpiaczunkon, pillantson bele az érdeklődő és érdekekkel fog végig lapozni 370 oldalán. Maga a munka nagy haladás a Magyarországról szóló külföldi irodalomban, hol eddig a betyáros romanticismus s a cigány poézis hamis czége alatt árultak homismertető tudnivalókat.

Chélaré derék munkát végzett s ennek összehatása alatt könnyen tülemelkedünk egyes hiányokon és hézagokon.

—e—

Courtois Alphons: Banques populaires. Associations coopératives de crédit.
Paris, 1890. IX. 287. l.

Szerző, a párizsi »Société d'économie politique« ismert nevű állandó titkára, a legutóbbi világkiállításon előadója volt a jury hitelszövetkezeti szakosztályának. Mint ilyen, nemcsak a kiállításon megjelent e nemű intézeteket tanulmányozta, hanem kérdés és kutatás tárgyává tette mindazt, a mi ezen közhasznú intézmény elterjedésére, szervezetére és működésére vonatkozik. E kutatásának eredményét teszi le *Courtois* a kis alakú, de elég vaskos kötetben, melyből azonban a bevezetésen kívül csak 77 lapot foglalnak el szerző fejtegetései, a többi már függelék s a hitelszövetkezetekre vonatkozó francia és idegen alaptörvényeket, a különböző rendszerű intézetek minta-alapszabályait s egy csomó statisztikai kimutatást tartalmaz.

Hogy sort tartsunk, a bevezetésen kezdjük. Ennek alakja a tudományos munkákban nem igen szokásos párbeszéd, melyben szerző vitatkozik az olvasóval. A képzelt francia olvasó hazáját illetőleg nem hisz a hitelszövetkezetek felvirágzásának lehetőségében. Utal a megghiúsult kísérletekre, a hitel kényes természetére, a szélhámos-ságra, mely éppen a gazdaságilag nem képzett »kis embert« szereti céljaira felhasználni s így tovább. Szerző ezzel szemben megígéri, hogy be fogja bizonyítani ez intézmény gyakorlatiasságát, a meghonosítás lehetőségét. S csakugyan ennek a célnak van szentelve szerző minden fáradsága. E célból gyűjti össze a külföldi hitelszövetkezetek eredetére, gyermekkorára vonatkozó adatokat, feltünteti az eszínét, mely az egyes tervezőket, az intézmény apostolait vezette, hosszasan beszél Schulze-Delitzsch, Raiffeisen, az olasz Viganò, Luzzati és Wollemborg tevékenységéről s aztán az általok alapított intézetek szervezetéről, egyuttal számot adva azok jelen állásáról. Ugyszólván egész Európa hitelszövetkezetei össze vannak foglalva *Courtois* könyvében. Magyarország szövetkezetei másfél lapot foglalnak el, melyeken szerző egyuttal nem mulasztja el köszönetet mondani dr. Jekelfalussy Józsefnek a kapott felvilágosításokért és megdicsérni dr. Vargha Gyula »Magyarország hitelintézetei« című művét, mint a mely »mériterait une traduction« (megérdemelné a lefordítást). Leghátul áll a sorban Franciaország, mely 1889-ben a kiállításon

csak egy ily bankkal volt képviselve s a hol az összes ilyenmő intézetek száma a nevezett évben 14 volt, melyek közül szerző csak ötnök üzleti adatait volt képes megszerezni. E számok eléggé mutatják, hogy Franciaországban nagyon nagy szüksége van az ügy oly lelkes hiveire, minőnek Courtois e könyvében bizonyul.

A mi már most szerzőnek a hitelszövetkezetekre, vagy mint ő előszeretettel mondja, népbankokra vonatkozó nézeteit illeti mindenekelőtt konstatálnunk kell, hogy ő nem különbözteti meg egymástól a jogi és a gazdasági, vagy tán helyesebben, szociális értelemben vett szövetkezeteket. Igaz, hogy e megkülönböztetést nem igen szokás megtenni, daczára annak, hogy arra nagy szükség van, ha nem akarunk különböző természetű dolgokat egy kalap alá foglalni. A jog a szövetkezetet, mint sajátos társulási alakot, a többi társaságoktól olykép választja külön, hogy egyrészt társasági tőke képzése tekintetében — szemben a részvénytársasággal — könnyebbséget nyújt, másrésztől szorosabb viszonyt létesít tag és társaság közt, mint van a részvénytársaságoknál. E megkülönböztetés, mint látjuk, tisztán alaki. A szociális értelemben vett szövetkezet, melynek jelentősége, mint mondani szokás, abban áll, hogy a munkát a tőke ellenében saját lábán megállani segíti: nyilván más fogalom, mint a jogi értelemben vett. A szövetkezet, mint a tőkében szegény elemek egyesülése a célból, hogy épen e hiányon segítsenek: lehet aztán tisztán munkások társasága, s ezt nevezhetnők a legszorosabb értelemben vett szociális jellegű szövetkezetnek, minthogy itt nyilvánul a cél a legszembeszökőbb tisztaságában; de lehet a kisbirtokosok, kisiparosok, kisvállalkozók szövetkezete is. Már most igaz ugyan, hogy a törvényhozások a most mondott értelemben vett szövetkezetekre gondoltak, mikor a külön társasági alakot megalkották, sőt némely intézkedéssel egyenesen oda céloztak, hogy ez alak más anyagra ráilleszthető ne legyen: mindazáltal bizonyos, hogy a jogi értelemben vett szövetkezet és a szociális jellegű szövetkezet nem fedik egymást. Szegény emberek egyszerre nagy alaptőkét nem adhatnak össze, de gazdag emberek is megtehetik, hogy részletekben fizetik azt be. A szorosabb kötelék tag és társaság közt szegény emberek társulásánál nagyobb mérvben indokolt ugyan, mint gazdagokénál, ámde ezek is megengedhetik magoknak az ily kötelék hordozását, ha kivált a vagyoni lekötöttség nem nagyobb a mindenkori üzletresznél. A szegény emberek azért állanak össze, hogy hitelezői és adósai legyenek egymásnak: a gazdag ember is belép a szövetkezetbe, habar nem akar is attól segílyt várni, hacsak számíthat arra, hogy pénze jól gyümölcsözend. Innét, hogy a szövetkezet nemcsak a tőkeszegény emberek egyesülete lehet, tehát nemcsak szövetkezet a szó szociális jelentőségében, hanem lehet részben vagy egészben tőkesek egyesülete is, akár a részvénytársaság. Viszont alakulhat szövetkezet, mint tőkeszegény emberek társasága, közkereseti (betéti) társaság alakjában is. Hogy példákkal éljünk, a magyar földhitelintézet szövetkezet a szó jogi, de nem annak szociális értelmében; azok az egyesületek viszont, melyeket Schulze-Delitzsch a szövetkezeti törvény létrejötte előtt alapított, kezdetben legalább szövetkezetek voltak a szó szociális, de nem annak jogi értelmében.

Courtois nem látszik világos tudatára jönni e különbségnek. Egyszer s másszor úgy tűnik fel, mint aki a szövetkezetekben a szociális lényegét keresi. Így a 3. lapon a szövetkezet (Société coopérative)

native) meghatározását úgy adja: une association dont chaque membre, de situation modeste d'ailleurs, est, en même temps, client et commanditaire (oly társaság, melynél minden egyes, egyébként csekély vagyonú tag, egyidejűleg adós és betevő). Továbbá egyhelyt némi csodálkozással látja, hogy a német Schulze-Delitzsch-féle szövetkezetek tagjai közt szereplő nők felerészben a (különben rugalmas értelemmel bíró) »rentière-osztályba« tartoznak. Viszont ellenben ismételve hangsúlyozza, hogy a hitelszövetkezet nem más, mint a bankvállalat kicsinyben: »le crédit en boutique, si ce n'est en chambre« és megelégedéssel jelzi, hogy Schulze nem akart hadat indítani a nagy ipar ellen. Szerző egész iránya egyébként legjobban kitűnik abból, hogy a milyen lelkes híve a Schulze-féle szövetkezeteknek, ép oly nehezen palástolt hidegséggel viseltetik Raiffeisen és Wollemborg rendszere ellen, holott éppen ez utóbbiak esnek a szorosan szociális jelentőségű szövetkezetek körébe, míg az előbbieket magok a németek nem egyszer nevezik kapitalisztikus társaságoknak. Mert azt hiszszük, hogy a szövetkezetek, mint társadalmi intézmények, csak akkor őrizhetők meg az eredeti eszme számára teljes tisztaságukban, ha a nyereség, az osztalékfizetés kizáratik s a társaság tagjainak egyetlen előnye a társasági szolgálatok igénybevehetése, a hitelszövetkezeteknél tehát a kölcsönvehetés lehetősége. Csak akkor adhat a szövetkezet tagjainak igazán olcsón kölcsönt, ha üzletében a kezelési költségeken kívül egyéb oly cím nem fordul elő, mely megkivánná, hogy a társaság magasabb kamatra hitelezzen, mint a minő mellett neki hiteleznek. Meg kell engednünk, hogy az ily társaság hitele nagyobb nehézségekkel kénytelen küzdeni, mint olyan társaságé, melyben tökében gazdagabb elemek is hozzájárulnak a vagyonszerzéshez. Amde nem szabad feledni, hogy az ily elemek hozzájárulása rendszeren csak akkor kezdődik, mikor a társaság már is bizalmat keltett — tehát amugy is hiteleképes — másrészt csak korlátozott felelősség mellett ölt nagyobb mérveket, miután a gazdag ember nem szívesen teszi kockára esetleg egész vagyonát, mikor a szövetkezetbe belép: ám az ilyen hozzájárulás megint nem lendít valami nagyon sokat a társaság hitelén. Hogy egyébiránt a szövetkezetek, melyek csak a szegény emberek egyesülésének köszönik létüket, fel bírnak virágozni és nagy hitelre tehetnek szert, arra elég bizonyíték az, mit szerző a Raiffeisen s a Wollemborg-féle szövetkezetek helyzetéről elmond. Különösen jellemző a német társaságokról felhozott azon tény, hogy azok nem a pénznek, hanem inkább a pénzkeresőknek hiánya miatt panaszkodnak; de nem kevésbé jellemző az is, hogy a Wollemborg-féle olasz szövetkezetek rendes hitelezői sorában ott áll a toscanai nemzeti bank s az olasz állam első jegybankja, a Banca Nazionale d'Italia, mely csak egy fél százalékkal kér többet ez intézeteknek egyszerű aláírásra adott kölcsönei után, mint a minő kamatot a váltóleszámitolásnál szed!

Courtois, a szövetkezetek francia apostola, nem igen képzelt hitelintézetet osztalék nélkül. Bár néha sokalja azt, a mit a szövetkezetek kölcsönre szorult tagjaiktól szednek, lényeges szerepet tulajdonít a nyereségvágynak s nem veszi észre, hogy akkor, mikor ezek szerint a hitelszövetkezeteket a közönséges bankok kategóriájába sorítja bele: csorbát ejt az önszegély általa oly nagyrabecsült elvén és szándéka ellenére kisebbíti magát az intézményt, melyet már annyiszor elneveztek a jövő gazdasági rend prototypjának.

De ezért nem szándékunk szerző érdemeit kisebbiteni. Munkája

szorgalmas adatgyűjtés eredménye s már a függelékben foglalt törvénygyűjtemény és kimerítő statisztikai anyagnál fogva is figyelmet fog kelteni nemcsak a francziáknál, hanem nálunk is, hol a szövetkezetek ügye tudvalevőleg törvényhozási reform előtt áll.

th.—

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

Az osztrák központi statisztikai bizottság által kiadott **Statistische Monatschrift** XVI. évfolyamának V. füzetében *Mischler E. »Zur Organisation und Methodik der Criminalstatistik«* (A bűnügyi statisztika szervezetéhez és módszeréhez) czím alatt ismerteti a legújabbban ismét tökéletesbitett olasz bűnügyi statisztikát, mint olyat, melyet ma bizvást elsőnek tekinthetünk e nemben.

Mischler mindenekelőtt utal arra, hogy az igazságügyi statisztika nem azon országokban áll legmagasabb fokon, melyekben annak meghonosodása a régi időkbe nyul vissza, hanem ott, hol maga az államhatalom s ezzel együtt a hivatalos statisztika szervezete is újabb keletű. A magyarázat egyszerű: amott az intézmény régi, működése a megszokott mederben halad tova s közegei már szinte belefásultak abba, a mi régente jó volt; emitt a szervezés tabula rasa-t talált, melyet úgy tölthetett ki, a hogy a haladó tudomány és módszere megkívánták. Ausztriában és Franciaországban félszázad bűnügyi adatai állanak rendelkezésre, de e hosszú idő alatt alig történt valami változtatás az eredeti módszeren; ellenben a Németbirodalom és Olaszország bűnügyi statisztikája csak rövid évekre tekinthet ugyan vissza, de szervezete, mint a fiatalság erejétől duzzadó egyéné, kifogástalanul működik s egyre jobban kifejlődik. Különösen áll ez az olasz statisztikáról, mely az egyéni lapoknak a jelen évben történt behozatalával utoléri a német felvétel technikai tökélyét, míg a gyakorlati jelentőséget véve, már régóta messze maga után hagyta azt.

Az olasz bűnügyi statisztika szervezete tulajdonkép három tagból áll: ezek az igazságügyi statisztikai bizottság, a főügyészek s a statisztikai felvételt eszközölő központi hivatal.

Az igazságügyi statisztikai bizottság (Commissione per la statistica giudiziaria civile, commerciale e penale) hármas feladatkört tölt be. Ezek egyike a statisztika fejlesztése; mi célból a bizottság javaslatokat tesz új felvételek megejtése, az eljárás módzatainak megállapítása, változtatása, valamint a feldolgozás módjára nézve. Egy másik feladata a bíróságok jelentéseit, a főügyészek megnyitó beszédeit s magának a központi hivatalnak jelentését megbírálni, ellenőrizni. Végre egy harmadik szerepe e bizottságnak közvetíteni a statisztika s a közigazgatás között az által, hogy jelentéseiben utal azon igazságügyi reformokra, melyek a statisztika világánál, mint megvalósítandók tűnnek fel. Ez a szerep az, mely egyik főbiztosítékát képezi annak, hogy az olasz statisztika gyakorlati jelentőséggel bírjon s kutatásának eredményei ne csak akadémikus jellegűek legyenek, hanem közvetlenül kihassanak az életre. Ez a közvetlen kihatás az, mit értekező a többi államok bűnügyi statisztikájánál méltán sajnálattal nélkülöz.

De e kihatásnak úgy, mint a bizottság egyéb feladatai megoldásának előfeltétele a bizottság tekintélye, mely javaslatainak — mert határozatokat és szerv nem hozhat — erkölcsi súlyt kölcsönöz.

mény, melyre a vád vonatkozik s az, mely miatt az elítélés történt. A német statisztikában az első ép úgy hiányzik, mint nálunk, pedig a két dolog az esetek igen nagy számában külön válik. A bűncselekmény elkövetésének helye és ideje oly mozzanatok, melyekre az ország bűnügyi térképének, valamint az évszakok behatásának tanulmányozására okvetlen szükség van s melyek közül nálunk csak az elsőről tudunk, bár nem egész biztossággal, felvilágosítást adni. A bűnügy befejezésének módja, nevezetesen az eljárás beszüntetése és a felmentés úgy, a mint az az olasz bűnügyi statisztikában felvétetik, megengedi e befejezési módoknak az egyes cselekmények s egyéb viszonyok szempontjából való tanulmányozást, mi nálunk, lajstromrendszerünk mellett ki van zárva. Csak arra utalunk itt, hogy hazánkban, törvényünk sajátos alkatánál fogva, nagy érdeklődéssel bírna a visszavonási esetek feltüntetése a magánvádra üldözendő cselekményeknél és pedig a kifejezett és hallgatag (tárgyalásra meg nem jelenés által) történő visszavonásnak külön-külön kimutatásával. Végre jelzi az olasz felvételi lap az esetleges enyhítő vagy súlyosító körülmények felforgását is, mely pontnak morálstatisztikai jelentőségét alig szükséges hangsúlyozni.

E rövid ismertetés is elégséges, azt véljük, arra, hogy igazat adjunk Mischlernek abban, hogy az olasz bűnügyi statisztika legújabb reformja egyike az igazságügyi statisztikai bizottság legkiválóbb alkotásainak.

dr.—

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Horvát-Szlavonországok gyümölcsstermelése.

Eltekintve az erdélyi hegyvidékek gyönyörű völgyeitől s a Tisza-Maros szögétől, kevés vidéket mutathat fel a Magyarbirodalom, mely oly kiválóan alkalmas volna a gyümölcsstermelésre, mint Horvát-Szlavonország, hol előnyös éghajlati viszonyok párosulnak a talaj megfelelő minőségével, hogy a gyümölcsstermelést a mezőgazdaság egyik legjövődelmesebb ágává tegyék.

Az ország nyugoti részén, Modrus-Fiume megye parti Karst-vidékén diszlik a füge és az olajfa. Zágráb megye déli részének, nevezetesen Kostanica vidékének *araselama* nevű korai cseresnyéje egyike a létező legjobb cseresnyefajoknak. A pozsegai medencze, valamint Uj-Gradiska és Brod szávparti vidéke a szercsikában a legkitünőbb almafajjal bir. Itt terem a jeles minőségű szilva is, mely jóságra alig áll a boszniai szilva mögött. A Szerémségben pompás sárga- és őszibaraczkok diszlenek, továbbá terem ott kitünő cseresnye és meggy, sok és jó szilva s azonkívül a legtöbb dió az országban. A szelid gesztenye, a likkai Karst fensik kivételével mindenütt diszlik, leginkább azonban Zágráb megyében, melyre Horvát-Szlavonország gesztenyetermelésének 72·24/0-a esik. A fő gyümölcsnem a szilva, melynek hozadéka megyéről-megyére 49·36/0-tól (Varasd megye) egészen 85·82/0-ig (Posega megye) szerepel a gyümölcsstermelésben.

Ily viszonyok közt s tekintettel arra, hogy Horvát-Szlavonország néhány oly gyümölcsfajjal bir, mely mint különlegesség, felülmulhatlan: azt kellene vélnünk, hogy a gyümölcsstenyésztés itt megfelelő fokon áll. E feltevésre annyiival inkább fel volnánk jogosítva, mert tudva van, hogy az országos kormány, melynek gondja volt rá, hogy minden iskolakert mellé faiskolát rendeztessen be és a néptanítókat a gyümölcsstenyésztésben is kiképeztesse, a maga részéről mindent megtesz, a mit tőle várni lehet.

Mind ennek daczára sajnálattal kell konstatálni, hogy a falusi népesség a gyümölcsstenyésztésnek nemcsak hogy semmi gazdasági jelentőséget nem tulajdonit, hanem annak emelésével szemben bizonyos értelemben ellenséges magatartást tanusit, mit eléggé bizonyit azon körülmény, hogy évente ezerszámbra vágják ki és égetik el a gyümölcsfákat a nélkül, hogy azok pótlásáról megfelelően gondoskodnának.

Már az 1885. óta rendszeren beküldött, a községi hatóságok által az értelmiség közreműködésével gyűjtött statisztikai adatok önkénytelenül is azt a meggyőződést keltik, hogy az értelmiség nagy része szintén csak csekély fontosságot tulajdonit ezen, Horvát-Szlavon-

országára nézve ma, mikor a filloxa kérelhetetlenül tönkreteszi a szőlőket, kétszeres fontosságú művelési ág, s hogy általános a hit, miszerint a gyümölcsstermelési viszonyokról még csak megközelítőleg helyes adatokat is szolgáltatni nem érdemi meg a fáradságot. A gyümölcsstermelésről gyűjtött hivatalos adatok oly messze mögötte maradnak a valóságnak, hogy azokat csak magánjelentések alapján történt kiigazítás után lehetett arra használni, hogy az előforduló gyümölcsnek mennyiségi viszonyai egymással összehasonlítva s aztán az összes gyümölcsnek összehozadékában való részek szerint meggyénként feltüntetessenek.

A következő tábla adja az egyes megyékben az 1885—89. évek átlagában rendelkezésre álló piacképes árú mennyiségét s egyúttal kimutatja a gyümölcsök területét, valamint azok százalékos arányát az illető megyék egész területéhez viszonyítva:

Megye	A gyümölcsösök területe		Az átlagos termés métermázsákban								
	abszolút számokban hektár	az összes terület százalékában	alma	körte	szilva	cseresnye és meg	sárga és ősi barack	díó	gesztenye	füge	az összes piaci gyümölcsök
Lika-Kr. h. v.	530 ⁵⁸	0 ⁵⁸	1.702	1.942	9.372	306	22	177	—	82	13.603
Modrus-Fiume	1.241 ⁸⁵	1 ²⁵	2.197	1.936	7.890	1.368	131	672	103	1.481	15.778
Zágráb	5.275 ²⁸	2 ²⁶	14.467	10.349	81.131	2.284	789	2.570	11.223	2	122.815
Varasd.	1.865 ⁶⁸	2 ¹³	16.889	4.775	27.067	1.546	1.021	2.252	1.284	—	54.834
Belovár-Kőrös	2.807 ⁶⁹	1 ⁴³	9.343	3.785	33.060	737	455	1.884	405	1	49.670
Pozsega	6.050 ⁴³	3 ⁶²	5.175	5.175	99.626	845	382	2.245	2.090	2	116.082
Verőcze	3.517 ⁸¹	1 ⁸³	4.847	3.615	41.406	1.986	1.275	2.028	424	—	55.581
Szerém.	8.005 ⁸⁶	2 ⁵⁷	8.321	5.269	126.858	5.715	2.864	2.878	8	2	151.915
Horvát-Szlavonország . .	29.295 ⁷⁶	2 ¹⁸	62.941	37.388	426.410	14.787	6.939	14.706	15.537	1.570	580.278

Az itt kimutatott termési számokra kétségtelenül hátrányos befolyást gyakorolt a tömördek hernyó, mely a gyümölcsösöket főkép 1888-ban és 1889-ben, de az idén is mindenfelé pusztította, rendkívüli károkat okozott s a termésbe vetett reményeket nagy területeken megsemmisítette. Mindazáltal nem szenved kétséget, hogy az itt kimutatottnál sokkal több gyümölcs állana rendelkezésre, ha az — a belföldi piacokon a helyi fogyasztásra történő használaton kívül — mindenütt kivitelre is kerülhetne. Miután pl. az almabor előállításánál nincs szükség válogatott gyümölcsre, Zágráb és Varasd megye 1889-ben és az idén e célra sokkal nagyobb mennyiségű almát szolgáltatathatna és Belovár, Kőrös, Pozsega, valamint Szerém megye szintén képesek volnának e gyümölcsfajból jelentékenyen nagyobb mennyiséget rendelkezésre bocsátani, mint a mennyit a fenti táblázat nyomán felvenni hajlandók volnánk.

A mi a gyümölcs értékesítését illeti, ilyenről a szó szorosabb értelmében jelenleg csak a szilvánál lehet szó, mely gyümölcs részben szárított állapotban, részben szilvaiz alakjában a világpiaczen keresett árut képez és névszerint a pozsegai medenczéből s a Szerémségből kerül kivitelre.

A régebbi években a szilvaiz (pekmesz) előállítása alárendelt szerepet játszott, miután a szilvatermés legnagyobb részét szilvápálka (szilvorum) készítésére használták fel. De az értékesítés ezen

neme nagyon sokat veszített jelentőségéből, mely körülmény előidézésében nem annyira a szeszadótörvények állítólagos vagy valódi szigora, mint inkább azoknak az alárendelt pénzügyi közegek' által gyakran erőszakos és szabálytalan módon való alkalmazása játszik legnagyobb szerepet.

Nem akarjuk itt említés nélkül hagyni azt a tényt sem, hogy Horvát-Szlavonország gyümölcstermelése még a »politika« befolyása alatt is erősen szenvedni kénytelen, miután a horvát ellenzék egy része (nemcsak a jelenlegi, hanem már az előző kormányok alatt is) azt az ép oly elvetendő, mint ostoba eljárást követte, hogy a parasztságot felizgatandó, elhitette azzal, miszerint a magyar kormánynak szándékában áll minden egyes gyümölcsfát megadóztatni. Ezen szerencsétlen izgatás eredménye volt számos gyümölcsös kiirtása Zagoriában s a báni kerületekben az 1883. évben s a gyümölcsfaiskolák elpusztítása az iskolakertekben. Egyes túlbuzgó vagy rosszakaratú alárendelt pénzügyi közegek túlkapásai, párosulva ily lelkiismeretlen izgatók befolyásával, idézték elő azt is, hogy a mezőgazdák tudatlanabb s így könnyebben félrevezethető része az ország egyéb vidékein, így pl. az új-gradiskai kerületben elkezdte a szilvautletvényeket kivágni s így megfosztotta magát egy nem jelentéktelen bevételi forrástól.

Ezen örömtelen viszonyokban rejlik bizonyynyal főoka annak is, hogy a községek abbeli feladata, adatokat szolgáltatni a statisztikai hivatalnak a gyümölcstermelésről, előítéletekkel találkozik, valamint annak a jelenségnek magyarázata, hogy a nép visszautasító magatartást követ az államnak a gyümölcsstenyésztés emelésére irányuló törekvéseivel szemben. A parasztot, ki az egyszer gyökeret vert előítélethez makacsul ragaszkodik, mindenütt nehéz meggyőzni a jobbról. A leghatékonyabb eszköz marad mindenkor a jó példaadás. Ha tehát a vidéki értelmiség okszerűen üzné a gyümölcsstenyésztést s a községek is jó példával mennének előre, úgy az előítéletnek, ha nem is egy csapással, de lassankint az idővel ki kellene vesnie.

Igaz ugyan, hogy a lelkészek kertjeiben s egyes földbirtokosoknál sok és jó gyümölcsöt találhatni, nevezetesen a házi kertekben, azonban annak kereskedelmi értékesítése rendszeren még oly helyeken is jóformán ki van zárva, a hol nincs hiány közlekedési eszközökben, minthogy a termelők többnyire nem szorítkoznak arra, hogy egyes jó fajokat növeljenek, melyekből aztán nagyobb mennyiségeket adhatnak el, hanem a legkülönbözőbb fajokat tenyésztik, úgy, hogy pl. 20 almafa között alig találkozik két, ugyanazon fajhoz tartozó fa; a meghatározott faj utáni keresletet tehát nem lehet kielégíteni s így a piaczi árúból nagyobb forgalmat egykönnyen elérni nem lehet. A gyümölcskereskedőnek ugyanis egy és ugyanazon fajból nagyobb mennyiségre van szüksége és utánrendelések esetére is biztosítva kell lennie arról, hogy ugyanoly alma- vagy körtefajt, stb. kaphat.

Az utolsó zágrábi gyümölcskiállításon azt a tapasztalatot tettük, hogy egyes gyümölcskertészek valóban pompás gyümölcsöket állítanak elő s a válfajok megválogatásában valóban bámulatraméltóan járnak el. De ha csak néhány száz darabot akart valaki megrendelni ugyanazon válfajból, akkor rendszeren azt a választ kapta: »Csak szilvafáim vannak nagyobb számban, a többi gyümölcsfajból nem- és fajonként csak egyes fákat tenyészték, tehát nem vagyok abban a

helyzetben, hogy egyes nemes fajokból nagyobb mennyiséget szállit-hassak.»

Almáknál a pozsegai medence kivételt képez a szabály alól, miután ott leginkább a nemes szercsika-almát tenyésztik.

A következő tábla felvilágosítást nyújt arról, hogy minő mérvben vesznek részt az egyes megyék a főbb gyümölcsnemek összer-melésében s minő az arány, mely szerint az egyes megyék termése azok közt megoszlik:

T e r ü l e t	alma	körte	szilva	cseresznye és meggy	sárga- és őszibarack	dió	gesztenye	fige	az összes gyümölcsök együtt
az egyes gyümölcsnemek összes terméséből esett százalék									
Lika-Krbava megyére . .	2'70	5'19	2'20	2'07	0'32	1'20	—	5'23	2'31
Modrus-Fiume » . .	3'49	5'18	1'85	9'25	1'89	4'57	0'66	94'33	2'72
Zágráb » . .	22'99	27'68	19'03	15'45	11'37	17'48	72'24	0'13	21'16
Varasd » . .	26'84	12'77	6'35	10'46	14'72	15'31	8'27	—	9'45
Belovár-Kőrös » . .	14'84	10'13	7'75	4'98	6'55	12'80	2'60	0'06	8'6
Pozsega » . .	8'22	15'29	23'36	5'71	5'50	15'29	13'45	0'13	20'01
Verőcze » . .	7'70	9'67	9'71	13'43	13'37	13'78	2'73	—	9'58
Szerém » . .	13'22	14'09	29'75	38'65	41'28	19'57	0'06	0'13	26'18
Horvát-Szlavonország . .	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00
az összes gyümölcsstermésből esett százalék									
Lika-Krbava megyében . .	12'51	14'28	68'89	2'25	0'17	1'30	—	0'60	100'00
Modrus-Fiume » . .	13'93	12'27	50'02	8'67	0'81	4'26	0'66	9'38	100'00
Zágráb » . .	11'78	8'43	66'06	1'84	0'65	2'10	9'14	0'001	100'00
Varasd » . .	30'80	8'71	49'36	2'82	1'86	4'11	2'34	—	100'00
Belovár-Kőrös » . .	18'81	7'62	66'56	1'48	0'92	3'79	0'82	0'002	100'00
Pozsega » . .	4'46	4'93	85'82	0'73	0'33	1'93	1'80	0'001	100'00
Verőcze » . .	8'72	6'50	74'50	3'57	2'30	3'65	0'76	—	100'00
Szerém » . .	5'48	3'47	83'51	3'76	1'88	1'89	0'01	0'001	100'00
Horvát-Szlavonországban	10'85	6'44	73'48	2'55	1'20	2'53	2'68	0'27	100'00

Szerém megye 8.005⁸⁶ hektárra terjedő gyümölcsösével és nagyszámú fájával a házi kertekben s a szőlőkben úgy absolute, mint viszonylag első helyen áll a gyümölcsstermelésben. A fenti táblából kitűnik, hogy Szerém megye termeli az ország megyéi közt a legtöbb szilvát (29'75⁰/₀), a legtöbb cseresznyét (38'65), barackot (41'28) és diót (19'57). Az almatenyésztés dolgában Varasd megye áll elől 26'84⁰/₀-ot tevő termésével s ezt követi Zágráb megye 22'99⁰/₀-kal; sajnos, hogy mindkét megyében nagyon kevert és sokféle faj létezik.

A körtét Horvát-Szlavonországban aránylag kevésbé szeretik és nem igen tenyésztik, csak a jobb módúak házi kertjeiben fordul elő e gyümölcs nemesebb fajaiban s még Zágráb megyében örvend a legnagyobb elterjedésnek. Magas törzsű, kevésbé finom minőségű teli körték a parasztoknál találhatók és itt-ott aszaltatnak is.

Gesztenyéből, melynek fogyasztása számos falusi háztartásban Zágráb megyében nagy szerepet játszik, a fentebb kimutatott s eladásra szánt szép nagy gyümölcs válogatott mennyiségein kívül több, mint még egyszer annyi kisebb s kevésbé mutatós fajtát termesztenek, melyek főzve még a pulykáknak is kitűnő táplálékot adnak.

A ritkított erdők s a hegy- és dombvidék lejtői nagy mennyiségű bogycs gyümölcsöt rejtenek magukban. Különösen a földi eper, a gyalog szeder s az áfonya van erősen képviselve. Málna, egres és ribizke a házi kertek kedvelt piaczi gyümölcssei, de egyébként nem igen találunk hasznosításra. Egyáltalán, ha a szilvától eltekintünk, elmondhatjuk, hogy Horvát-Szlavonországban alig lehet az okszerű gyümölcsenyésztés nyomait felfedezni, bár egy pillantás a zágrábi s vidéki cukrázdákra megmutatja, hogy mit mindent lehetne az itteni gyümölcsből készíteni. Nagyon kell sajnálnunk, hogy a szárított gyümölcsre a háztartásokban oly kevés figyelmet fordítanak.

A falusi gazda jó gyümölcstermő években bővében van almának, körtének, stb.; a helyett azonban, hogy e gyümölcsöt megaszalná, inkább feleteti sertéseivel, mi kivált ott, hol a város messzebb van s a közlekedés rossz, egészen megszokott dolog. Nem gondolja meg, mily becses volna a szárított gyümölcs, mint kiegészítő tápszer akkor, mikor már az aratás eredménye gabnában és kapás növényekben felemésztetett, a mi bizony az összes paraszt háztartások legalább 20⁰/o-ában majdnem rendszeren már február végével be szokott következni, mivel egyrészt a takarékoság és jó gazdálkodás kevéssé elterjedt erény itt, másrészt a föld megművelésének tökéletlen volta, mi sokszor az igás állatok hiányának folyománya, csak csekély termést eredményez. Ez utóbbi körülményre való visszatérést fentartjuk magunknak azon alkalomra, midőn majd Horvát-Szlavonország mezőgazdasági termelési viszonyait fogjuk ismertetni.

Ha összefoglaljuk azt, mit itt Horvát-Szlavonország gyümölcs-termelési viszonyait illetőleg inkább csak jeleztünk, úgy az eredmény az, hogy a magyar korona országainak ez a tagja bir ugyan mindazon természeti előfeltételekkel, melyek a gyümölcsenyésztés felvirágzására szükségesek, ámde hogy e bizonynyal fontos célhoz eljusson, még hosszú és nehéz utat kell megtennie.

Ha igaz az az állítás, hogy a cseh harcztéren a porosz iskola-mester verte meg az osztrákot, illetőleg a nép magasabb műveltsége segíté Poroszországot győzelemre: úgy még kétségtelenebbül igaz az, hogy a horvát mezőgazdaság és kiválóan a gyümölcs-termelés alacsony foka összefügg a földmivelő nép általános műveltségének alacsony niveau-jával.

A gyümölcsenyésztés emelésének is az iskolán át kell utját vennie, mert csak képzett nép dolgozik észszerűleg; hogy azonban e tekintetben mennyire hátra vagyunk, azt bizonyítsa az az egyetlen tény, hogy például a porosz államban a statisztikai hivatalnak az 1889. évben 1886-ra vonatkozólag közzétett kimutatása szerint az összes iskolaköteles gyermekek közül (5,369.500) csak 0^o6^o/o maradt el igazolás nélkül az iskolából, míg térhiány miatt csak 0^o16^o/o nem volt az iskolákba felvehető, tehát egészben 99^o78^o/o nyert oktatást az iskolákban és csak 0^o22^o/o nem; addig Horvát-Szlavonországban az 1885/6. tanévben a helységeknek 8^o66^o/o-ka még nem volt bevonva valamely iskolai körbe, 54^o73^o/o-kának nem volt külön iskolája, hanem a gyermekeket más helységbe kellett — sokszor jó messzire — elküldeni iskolába és az iskolaköteleseknek csak 61^o8^o/o-ka látogatott iskolát, míg 38^o2^o/o minden oktatás nélkül maradt. Teljes 16^o/o, tehát a porosz aránynak százszorosa, térhiány miatt volt kénytelen az iskolától távol maradni.

Ha el kell is ismerni, hogy a jelenlegi kormány kitartással és erélyvel igyekszik e kevésbé örvendetes viszonyokat javítani s az utolsó években sokat tett a közoktatás emelésére, úgy mégis nem zárkozhatunk el azon igazság elől, hogy itt még sok, nagyon sok a teendő, hogy csak normális viszonyokat érjünk el.

Az általános műveltség alacsony állásától eltekintve, nagyon nagy súlylyal bír itt a mezőgazdasági szakiskolák hiánya. Horvát-Szlavonországnak csak egy mezőgazdasági középiskolája van, t. i. az erdő- és mezőgazdasági intézet Kőrösön s van még egy alsófokú földmives-iskolája Pozsegán. De nincs egyetlen egy vinczellér- vagy kertészképző iskolája sem.

Hic Rhodus, hic salta!

Frangész Simon.

Jégverések és jégkárok Poroszországban.

A statisztikának alig van elhanyagoltabb ága, mint a jégkárs különösen a jégverési statisztika. Bajos megérteni azt a közönyt, melylyel a hivatalos statisztikusok, sőt még a jégkáruzlettel foglalkozó biztosító-társaságok többsége is e fontos tárgy iránt viseltetik. Sok millióra megy a kár, melyet évenként az egyes országok mezőgazdasága a jégviharoktól szenved s a mérsékelt égöv országai — ezek között hazánk — különösen ki vannak téve ez elemi csapás pusztításainak; teljesen indokolt tehát, hogy a kár nagyságáról pontos adatok gyűjtessenek s megállapíttassék, hogy mennyi a mezőgazdaság évenkénti vesztesége, melyet e romboló elem pusztításától szenved. A mi természetesen akkor volna igazán tanulságos, ha a kár-adatok a jégkárbiztosítással együttesen gyűjtetnének.

A jégverések számának, idejének, kiterjedésének, stb. ismerete első sorban a jégkárbiztosítás szempontjából fontos. Némelyek ugyan kétségbe vonják, hogy a jégviharokra nézve bármilyen törvényszerűséget meg lehetne állapítani s tagadják, hogy ilyenmű statisztikai följegyzések a biztosító-társaságokra nézve gyakorlati jelentőséggel bírnának. Az kétségtelen, hogy a jégesők keletkezése, képződése a természettudományok nagy fejlettsége daczára mindez ideig titok, vagy legalább is bizonytalan; a természettudósok számos hypothesisist állítottak fel róla, de hogy ezek egymás mellett megcáfolatlanul fennállnak, ép az bizonyítja legjobban, hogy az apodiktikus bizonyosságtól nagyon távol állunk. Ezzel szemben azonban az is kétségtelen s a tapasztalat által teljesen igazolva van, hogy a jégviharok ereje, iránya, gyakorisága nagyon is függ az illető vidék hegy- és vízrajzi konfigurációjától s egyes vidékeket állandó csapásként látogatják, míg más vidékeket csaknem teljesen kikerülik a jégverések. A jégverések statisztikája tehát hosszabb időről gyűjtve megbecsülhetetlen segédeszközül szolgálna a biztosító-társaságoknak.

A jégkárokat a magyar hivatalos statisztika sem mellözi teljesen, a mennyiben az elemi csapások által megkárosított és pedig külön a jég által elvert területet úgy vármegyénként, mint egyes terménynemek szerint évről-évre kimutatja. Minthogy azonban hivatalos statisztikánk az elemi csapások kimutatását csak azon területekről követeli, hol a termés teljesen megsemmisült, világos, hogy az évi jégkár egész nagyságát távolról sem tüntetik fel, mert nem-

csak a kisebb jégverések, hanem még a nagyobb, de csak részleges jégkárók is figyelmen kívül maradnak.

A porosz statisztika a jégkárokat szintén az aratási adatokkal egyidejűleg s azok függeléke gyanánt gyűjti, de azért sokkal többet és jobbat nyújt, mint hazai statisztikánk. Poroszországban 1883. óta forditanak nagyobb gondot a jégkárók kimutatására s az aratás eredményéről szóló kérdőív függelékén tudakolják a jégverés hónapját, napját, az elvert terület megközelítő kiterjedését, a kár megközelítő nagyságát a termés százalékában, továbbá pénzértékben kifejezve; tudakolják, hogy az elvert területnek hány százaléka s hány márka összegben volt biztosítva s mennyi volt a kifizetett kártérítés, végre jegyzetben a jégkár szabályozására, stb. nézve kérnek felvilágosítást. 1885. óta pedig azt is számon veszik, hogy a jégverés igen erős, erős, középserű vagy csekély volt-e?

Az adatok eleinte nem folytak valami jól, teljesség és megbízhatóság tekintetében sok kívánni valót hagytak, idővel azonban az adatszolgáltatás mind pontosabb és megbízhatóbb lett s ma már a jégverések és jégkárók statisztikája igen becses részét képezi a nagy hivatalos forrásműnek.

Az utóbbi két évben ¹⁾ a táblázatokon kívül érdekes grafikai térképekkel látjuk megvilágítva a poroszországi jégkárokat. Az 1888. évi kötet kartografiai mellékletei 1883-tól 1887-ig a legnagyobb jégveréses napokról a jégkár nagyságát tüntetik fel községenként, az 1889. évi kötet grafikus térképei ellenben 1885-től 1888-ig az egyes években jég által megkárosított terület és a jégkár nagyságát tüntetik fel kerületek szerint.

A jégkároknak grafikus uton való ábrázolása rendkívül tanulságos, egy tekintet a térképre többet ér, mint a hosszú számoszlopok át- meg áttanulmányozása; pedig a grafikus rendszert ez irányban még sokkal jobban ki lehetne használni, mint azt a porosz statisztika teszi. Részemről úgy vagyok meggyőződve, hogy ha a biztosítási statisztika hazánkban csakugyan megindul s ennek kiegészítő része gyanánt a jégverési statisztika is a hivatalos munkásság körébe vonatik, a legérdekesebb eredményt épen grafikus uton érhetjük el.

A szűk tér, mely fölött ezuttal rendelkezem, nem engedi, hogy jégverési statisztikánk egész tervezetét kifejtssem, futólag azonban megérintem, hogy miként képzelem a grafikus módszer közvetlen alkalmazását a begyűlt adatok feldolgozásánál. A kartografikus feldolgozás számára a községi jelentésnek a következő adatokat kellene tartalmaznia: a jégverés napját, hogy a vihar igen erős, erős vagy mérsékelt volt-e, hogy a jégvihar mely irányból jött, hogy a határ mely részén vonult keresztül. A jelentéseket a statisztikai hivatal térképésze venné át s egy nagyméretű katonai térképre rajzolná fel az említett adatokat. Az egyes hónapok különböző szint nyernének, a jégverés heveségét különböző schraffok (vastagabb vagy vékonyabb, sűrűbb vagy ritkább vonalak, stb.) által lehetne érzékíteni, egy-egy jégvihar határát egy, az illető hónapnak megfelelő színű vonallal kellene körülkeríteni s a megfelelő színnel odairni a jégverés napját, a jégvihar irányát pedig nyilakkal kellene megjelölni. A schraffokat természet-

¹⁾ Preussische Statistik (Amtliches Quellenwerk). Herausgegeben in zwanglosen Heften vom königlichen statistischen Bureau in Berlin. Heft 97. Berlin 1888. és Heft 105. Berlin 1889.

tesen nagyon sötét tonusban nem volna szabad rajzolni, mert kívánatos, hogy a jégviharoknak imént felsorolt jellemző adatait a katonai térképen nagy pontossággal és plaszticitással feltüntetett hegy- és vízrajzi viszonyokkal is kombinálni lehessen. Ha számos évről bírnanánk ily térképeket, azok valóban megbecsülhetetlen tanulsággal szolgálnának a jégkárbiztosítás számára, sőt még a mezőgazdasági termelés szempontjából is igen érdekesek volnának.

De ideje visszatérni tulajdonképeni tárgyunkhoz. A *jégverések száma* Poroszországban következő volt:

1884-ben	10.547	1887-ben	5.677
1885-ben	11.216	1888-ban	3.878
1886-ban	5.562		

E roppant számot az teszi érthetővé, hogy a hivatalos felvétel nem egy-egy jégvihart számít egy esetnek, hanem minden egyes községben vagy uradalomban (Gutsbezirk) előforduló jégverést külön esetnek vesz, pedig nagyon természetes, hogy egy-egy nagyobb jégvihar számos község határára keresztül vonul, sőt néha egész tartományokon végig tombol; például az 1884. május 29-iki nagy jégvihar elverte Posen, Szilézia és Brandenburg egy részét.

Érdekes a jégveréseknek hónapok szerinti megoszlása. Mellőzve az abszolút számokat, az összes jégverésekből esett:

	1883-ban	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban
	s z á z a l é k					
márcziusra	—	—	0.4	0.2	0.5	1.0
áprilire	0.3	0.7	0.8	3.1	2.5	3.0
májusra	7.4	21.0	15.5	28.4	32.9	17.5
juniusra	21.4	26.1	38.3	32.9	14.3	29.9
juliusra	49.1	39.7	35.9	20.7	36.9	22.9
augusztusra	18.6	10.4	7.1	11.4	10.5	23.8
szeptemberre	1.2	0.5	1.5	3.1	1.3	1.3
októberre	0.2	0.7	0.5	0.2	1.0	1.0
a többi hónapokra .	1.8	0.9	0.0	—	0.1	0.3

Legtöbb jégverés fordul elő július és június hónapokban s néha májusban is, augusztusra tetemesen kevesebb jégvihar esik. Ugy látszik azonban, hogy az augusztusi jégverések leghevesebbek, így például 1888-ban az igen erős jégverések 37.30/o-a augusztusra esett, júniusra csak 32.2, májusra 14.3, júliusra pedig csak 12.40/o. A jégverés hevesességét tekintve az utóbbi két évben, az eredmény következő volt:

A jégverés minősége	1887-ben	1888-ban
csekély (a termésnek kevesebb, mint 1/8 része pusztult el)	45.20/o	42.80/o
középszerű (a termésnek 1/8—1/2 része)	33.00/o	32.40/o
erős (ha az aratásra megért termésnek több mint fele)	16.50/o	16.70/o
igen erős (ha az aratásra megért egész termés elpusztult)	5.30/o	8.10/o

Ugyanegy községet a jégverés néha kétszer, sőt háromszor is meglátogatott. Különösen gyakoriak voltak az ily többszörös jégverések 1885-ben, ez évben ugyanis a jégkárt szenvedett községek és uradalmaknak 14.50/o-át kétszer, 50/o-át pedig háromszor érte jégverés.

Poroszország összes községeinek és uradalmainak 1883-ban 6⁶, 1884-ben 12³, 1885-ben 13¹, 1886-ban 7¹, 1887-ben 6⁷, 1888-ban pedig 4⁷⁰/o-át látogatta meg jégverés. A jégkárt szenvedett terület nagyságát az alábbi számok mutatják:

	A jégveréstől látogatott terület hektárok- ban	az összes terület százalékában
1885-ben	1,419.065	4 ¹⁰ /o
1886-ban	625.533	1 ⁸ /o
1887-ben	795.096	2 ³⁰ /o
1888-ban	532.057	1 ⁵⁰ /o
Átlag 1885—1888-ban	842.938	2 ⁴⁰ /o

Meg kell jegyeznünk, hogy a kimutatott terület nem az elvert vetések kiterjedését jelenti, hanem a jégveréstől ért összes területet, tekintet nélkül, hogy okozott s okozhatott-e ott kárt. A megkárosult kulturterületek nagysága jóval csekélyebb. Ezt, valamint a kár nagyságát a következő kimutatás tünteti fel:

	A megkárosított terület összesen hektár	a szántó- földek, kertek és szőlők százalékában	A jégkár összesen hektáron- kint	átlag m á r k a
1883-ban	324.679	1 ⁹	15,209.738	47
1884-ben	699.748	4 ⁰	39,385.563	56
1885-ben	797.181	4 ⁵	39,096.651	49
1886-ban	355.271	2 ⁰	22,346.185	63
1887-ben	347.892	2 ⁰	16,030.733	46
1888-ban	218.201	1 ²	11,893.608	55
Átlag 1883—1888-ban	457.162	2 ⁶	23,993.746	52

Az egyes tartományok közül a hat év alatt, melyről adataink vannak, jégveréstől legtöbbet szenvedett a Duna mellett fekvő kis Hohenzollern tartomány, itt átlagosan a szántóföldek és kertek 4²⁰/o-át verte el a jég s az elvert terület minden hektárja átlagosan 95 márkát szenvedett. Egyes években azonban más tartományokban aránylag még nagyobb területet ért a jégverés. Így például 1885-ben a keleti porosz tartományban a nevezett kulturterületeknek 10⁹, 1884-ben Sziléziában 7⁷⁰/o-a szenvedett jégkárt; de a legnagyobb átlagos kárt csaknem évről-évre mégis Hohenzollern tartomány mutatja, hol 1885-ben a megkárosult terület minden hektárja átlagosan 202 márkát szenvedett.

A jégkár az egyes hónapok szerint következőleg oszlott meg:

	1884-ben	1885-ben	1886-ben	1887-ben	1888-ban
	m á r k a				
április	22.689	158.413	193.645	17.167	18.954
május	7,844.724	5,099.966	6,483.110	3,467.308	1,876.859
június	4,727.005	17,721.237	8,765.819	1,165.660	4,984.292
július	24,665.219	14,839.855	4,884.057	8,913.103	1,400.090
augusztus	2,091.179	1,214.714	1,684.368	2,376.556	3,501.907
szepember	32.507	56.174	290.842	89.939	88.316
a többi hó- napokban	2.240	6.292	44.344	1.000	23.190
Összesen	39,385.563	39,096.651	22,346.185	16,030.733	11,893.608

A jégverések kiterjedése pedig az egyes hónapokban következő volt, megjegyezvén, hogy az 1884–1886. évekre csak a tényleg kárt szenvedett területet mutathatjuk ki, a két utolsó évben ellenben a jégverés által meglátogatott összes területet:

	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban
	h e k t á r				
január	—	—	—	—	—
február	—	—	—	—	1.269
márczius	—	—	58	6.761	8.043
április	162	2.311	4.076	22.079	24.059
május	137.560	76.564	103.164	250.760	118.840
június	117.983	324.473	123.686	93.308	191.490
július	394.632	359.048	83.640	330.954	111.552
augusztus	48.369	29.769	37.396	68.955	141.033
szeptember	998	4.809	3.158	8.646	7.851
október	29	142	93	11.443	7.475
november	—	—	—	—	1.624
deczember	—	—	—	2.196	—

Már e két táblázat számadataiból is kitűnik, hogy mely hónapokban látogat meg legnagyobb területeket és okoz legnagyobb kárt a jégverés, még szembeszökőbben tüntetik ezt fel a következő percentszámok:

E s i k a z ö s s z e s								
jégkárt szenvedett területről					kárösszegeből			
1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	
s z á z a l é k								
májusra	9 ⁶	29 ⁰	25 ²	14 ²	13 ⁰	29 ⁰	21 ⁶	15 ⁸
júnusra	40 ⁷	34 ⁸	11 ⁷	35 ²	45 ³	39 ²	7 ³	41 ⁹
júliusra	45 ¹	23 ⁶	52 ⁰	19 ⁹	38 ⁰	21 ⁹	55 ⁶	11 ⁸
augusztusra	3 ⁷	10 ⁵	10 ²	29 ⁷	3 ¹	7 ⁵	14 ⁸	29 ⁴
a többi hó-								
napokra	0 ⁹	2 ¹	0 ⁹	1 ⁰	0 ⁶	2 ⁴	0 ⁷	1 ¹

A jégviharok pusztítása tehát csaknem kizárólag májustól augusztusig történik, a legveszélyesebb két hónap június és július, bár vannak évek, midőn májusban vagy augusztusban még nagyobb területeket látogat meg s még nagyobb károkat okoz a jégverés.

A porosz statisztika azokat a napokat, melyeken legnagyobb volt a jégkár, külön is kiemeli s például 1884. május 19-én Poroszországban 5,671.000 márkára, 1884. július 13-án 5,590.000, 1887. július 5-én 5,472.000, 1886. június 1-én 4,584.000, 1885. június 6-án pedig 4,312.000 márkára rugott az egy nap szenvedett jégkár. E nagy károkat azonban nem egyetlen jégvihar okozta, mert ugyanazon nap a különböző helyi légköri hatások alatt az ország különböző részében dühöngött kisebb-nagyobb jégvihar.

Még a *jégkárbiztosításról* kell néhány szóval megemlékeznünk. Poroszországban a biztosítás tudvalevőleg nagyon el van terjedve, jóformán nincs ház, mely ne volna tűz ellen biztosítva, sőt az ingó vagyon legnagyobb része szintén biztosítva van a tűz ellen; a jégkár-biztosítás azonban koránt sincs így elterjedve, 1888-ban a jégkárt szenvedett 218.201 hektár területből csak 87.913 hektár, vagyis az egésznek csak 40⁰/o-a volt biztosítva. Az egyes tartományok közt e tekintetben roppant eltérést látunk, míg ugyanis az elvert területnek Pommeraniában 69, West-Preussenben 54, Brandenburgban 52,

Schleswig-Holsteinban 48, Posenben 45 s Sziléziában 42^o/o-a volt biztosítva, addig Ost-Preussenben 34, Hessen-Nassauban 29, Westfáliában 27, a rajnai tartományban 18, Hohenzellernben, e legjégverésesebb tartományban pedig csupán 2^o/o-a. Említenünk sem kell, hogy az egyes kormánykerületek közt még nagyobb az eltérés.

1888-ban a 11,893.608 márkára rugott jégkárból 3,522.135 márkát, vagyis 29^o/o-ot térítettek meg a biztosító-társaságok. A kártérítés 1887-ben 39^o, 1886-ban 24^s, 1885-ben 28^s, 1884-ben pedig 31^o/o-át tette az összes jégkárnak. A kártérítés nagyságát, továbbá arányát a megkárosult és egyuttal biztosítva volt területhez 1883. óta a következő számok mutatják:

	A kártérítés összege	Átlag esik egy hektár megkárosult és bizto- sítva volt területre
1883-ban	5,351.897 márka	44 márka.
1884-ben	12,428.694 »	50 »
1885-ben	11,124.521 »	38 »
1886-ban	5,531.755 »	39 »
1887-ben	6,256.953 »	36 »
1888-ban	3,522.135 »	40 »
Átlag 1883—1888-ban . . .	7,369.226 márka	41 márka.

Ezek a fiatal porosz jégkárstatisztikának röviden összevont főbb eredményei; néhány nagy vonással vázolt ismertetésünkben természetesen el kellett mosódnok a detail-viszonyokat jellemző fölötte érdekes adatoknak, melyek pedig a biztosítás szempontjából olyannyira fontosak. Ezuttal inkább csak rá akartunk mutatni a statisztikának egy igen érdekes ágára, mely vajha minálunk is mielőbb méltó művelésben részesülne.

Dr. Vargha Gyula.

A jégverések kiterjedése pedig az egyes hónapokban következő volt, megjegyezvén, hogy az 1884–1886. évekre csak a tényleg kárt szenvedett területet mutathatjuk ki, a két utolsó évben ellenben a jégverés által meglátogatott összes területet:

	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban
	h e k t á r				
január	—	—	—	—	—
február	—	—	—	—	1.269
márczius	—	—	58	6.761	8.043
április	162	2.311	4.076	22.079	24.059
május	137.560	76.564	103.164	250.760	118.840
junius	117.983	324.473	123.686	93.308	191.490
julius	394.632	359.048	83.640	330.954	111.552
augusztus	48.369	29.769	37.396	68.955	141.033
szeptember	998	4.809	3.158	8.646	7.851
október	29	142	93	11.443	7.475
november	—	—	—	—	1.624
december	—	—	—	2.196	—

Már e két táblázat számadataiból is kitűnik, hogy mely hónapokban látogat meg legnagyobb területeket és okoz legnagyobb kárt a jégverés, még szembeszökőbben tüntetik ezt fel a következő percentszámok:

	Esik az összes jégkárt szenvedett területről				kárösszegeből			
	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban
	s z á z a l é k							
májusra	9 ⁶	29 ⁰	25 ²	14 ²	13 ⁰	29 ⁰	21 ⁶	15 ⁸
juniusra	40 ⁷	34 ⁸	11 ⁷	35 ²	45 ³	39 ²	7 ³	41 ⁹
juliusra	45 ¹	23 ⁶	52 ⁰	19 ⁹	38 ⁰	21 ⁹	55 ⁶	11 ⁸
augusztusra	3 ⁷	10 ⁵	10 ²	29 ⁷	3 ¹	7 ⁵	14 ⁸	29 ⁴
a többi hó- napokra	0 ⁹	2 ¹	0 ⁹	1 ⁰	0 ⁶	2 ⁴	0 ⁷	1 ¹

A jégviharok pusztítása tehát csaknem kizárólag májustól augusztusig történik, a legveszélyesebb két hónap június és július, bár vannak évek, midőn májusban vagy augusztusban még nagyobb területeket látogat meg s még nagyobb károkat okoz a jégverés.

A porosz statisztika azokat a napokat, melyeken legnagyobb volt a jégkár, külön is kiemeli s például 1884. május 19-én Poroszországban 5,671.000 márkára, 1884. július 13-án 5,590.000, 1887. július 5-én 5,472.000, 1886. június 1-én 4,584.000, 1885. június 6-án pedig 4,312.000 márkára rugott az egy nap szenvedett jégkár. E nagy károkat azonban nem egyetlen jégvihar okozta, mert ugyanazon nap a különböző helyi légköri hatások alatt az ország különböző részében dühöngött kisebb-nagyobb jégvihar.

Még a *jégkárbiztosításról* kell néhány szóval megemlékeznünk. Poroszországban a biztosítás tudvalevőleg nagyon el van terjedve, jóformán nincs ház, mely ne volna tűz ellen biztosítva, sőt az ingó vagyon legnagyobb része szintén biztosítva van a tűz ellen; a jégkárbiztosítás azonban koránt sincs így elterjedve, 1888-ban a jégkárt szenvedett 218.201 hektár területből csak 87.913 hektár, vagyis az egésznek csak 40⁰/o-a volt biztosítva. Az egyes tartományok közt e tekintetben roppant eltérést látunk, míg ugyanis az elvert területnek Pommerániában 69, West-Preussenben 54, Brandenburgban 52,

Schleswig-Holsteinban 48, Posenben 45 s Sziléziában 42⁰/₀-a volt biztosítva, addig Ost-Preussenben 34, Hessen-Nassauban 29, Westfáliában 27. a rajnai tartományban 18, Hohenzellernben, e legjégverésesebb tartományban pedig csupán 2⁰/₀-a. Említenünk sem kell, hogy az egyes kormánykerületek közt még nagyobb az eltérés.

1888-ban a 11,893.608 márkára rugott jégkárból 3,522.135 márkát, vagyis 29⁰/₀-ot térítették meg a biztosító-társaságok. A kártérítés 1887-ben 39⁰/₀, 1886-ban 24⁸/₈, 1885-ben 28⁵/₅, 1884-ben pedig 31⁰/₀-át tette az összes jégkárnak. A kártérítés nagyságát, továbbá arányát a megkárosult és egyuttal biztosítva volt területhez 1883. óta a következő számok mutatják:

	A kártérítés összege	Átlag esik egy hektár megkárosult és bizto- sítva volt területre
1883-ban	5,351.897 márká	44 márká.
1884-ben	12,428.694 »	50 »
1885-ben	11,124.521 »	38 »
1886-ban	5,531.755 »	39 »
1887-ben	6,256.953 »	36 »
1888-ban	3,522.135 »	40 »

Átlag 1883—1888-ban . . . 7,369.226 márká 41 márká.

Ezek a fiatal porosz jégkárstatisztikának röviden összevont főbb eredményei; néhány nagy vonással vázolt ismertetésünkben természetesen el kellett mosódnok a detail-viszonyokat jellemző fölötté érdekes adatoknak, melyek pedig a biztosítás szempontjából olyannyira fontosak. Ezuttal inkább csak rá akartunk mutatni a statisztikának egy igen érdekes ágára, mely vajha minálunk is mielőbb méltó művelésben részesülne.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthkár. X. füzet. 1890. október.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. novemberi szám.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bodó Albert. XXIX. évf. 1890. VIII. füzet.

Ethnografia. A magyarországi néprajzi társaság értesítője. Szerkeszti Réthy László. I. évf. 6—8. sz.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium, I. évf. 40—43. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 83—90. sz.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik és kiadják Cserháti Sándor és Kosutány Tamás. VIII. évf. X. füzet.

Statistikai havi füzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. XVIII. évf. 207. sz. 1890. augusztus: A főváros 1891-iki népszámlálásának előkészítése. II. közl. Laküresedések az 1890. év I. negyedében. A budapesti heti és országos lóvások eredménye 1889-ben; stb.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. I. évf. 10. szám: Új idők. Az aradi határozatok. Törvény a munkások biztosításáról. A cooperatio jövője. Ruiffeisen pénztárainak fejlődése.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 5. No. 39—43.: Sonntagsruhe für den Handelsstand. Die Idee einer amtlichen Preisstatistik in England, Frankreich und die Mc. Kinley-Bill. Das Internationale Uebereinkommen über den Eisenbahn-Frachverkehr. Die Arbeiterfrage im Verein für Socialpolitik. Der Serbische Aussenhandel im Jahre 1889. Die Mc. Kinley-Bill in englischer Beleuchtung. Die Schiffbarmachung der unteren Donaukatarakte und des eisernen Thores; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von J. Conrad. N. F. XXI. B. 3. H.: Die internationale Konferenz zur Besprechung der Arbeiterschutzgesetzgebung, von G. Cohn. Zur Gold- und Währungsfrage, von W. Lexis. Klassische Werttheorie und die Theorie vom Grenznutzen, von R. Auspitz. Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im Deutschen Reiche für das Jahr 1888; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausg. von K. V. Fricker, A. E. F. Schäffle, G. von Schönberg. XLVI. Jahrg. 3. H.: Geschichtlich kritischer Ueberblick über die Systeme des Kommunismus und deren Vertreter. II. Art., von O. Warschauer. Zur Weinbesteuerung mit besonderer Rücksicht auf Württemberg, von W. Müller. Zur Verschuldungsstatistik des Grundbesitzes in Nordamerika, von G. Ruhland; etc.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg. Nr. 44—48.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. No 9.: La statistique religieuse de Paris, par Fournier de Flaix. La mortalité des militaires en temps de paix. Le mouvement de la circulation parisienne pendant l'Exposition, par T. Loua. — No. 10. La loi des catastrophes, de Aug. Chirac, par A. de Foville. De la morbidité et de la mortalité dans les sociétés de secours mutuels italiennes, par T. Loua; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Octobre 1890.: La question de Terre-Neuve dans ses rapport avec l'industrie morutière et l'inscription maritime, par L. Renard. L'impôt foncier et les droits de mutation à titre onéreux sur les immeubles, par E. Jamais. Le socialisme en Chine, par Meyners d'Estrey. Le congrès de Liège et le catholicisme social, par Ch. Benoist; etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome IX. F. 10.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 6-me année. No. 299—302.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LIII. Part III: Statistics of the Abatement in Crime in England and Wales, during the twenty years ended 1887—88, by G. Grosvenor. The Position and Prospects of Industrial Conciliation, by L. L. Price; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No. 2458—2461.: The Half-Year's Revenue. The Textile Industries of the United Kingdom. The Scotch Iron Trade Crisis. Mr. Gladstone's Statistical Argument for Home Rule. Sir John Lawes on the Wheat Crop; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A kereskedelemügyi miniszternek 1889. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1890.

A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1889. évre. Budapest, 1890.

Baross Károly: Szöleink újjáalakítása. Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter úr rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. VI. füzet. 1890. június hó. Budapest, 1890.

Zempléni Csáky György: Az ünnepi és vasárnapi munkaszünet. Napi kérdés. Budapest, 1890.

Fassbender M.: Die ländlichen Spar- und Darlehens-Kassenvereine nach Raiffeisens System. In Verbindung mit C. F. Kirchen bearbeitet. Münster, 1890.

Filippi F.: Die ältesten Osnabrückischen Gildeurkunden (bis 1500) mit einem Anhang über das Ratssilber zu Osnabrück. Osnabrück, 1890.

von der *Goltz Th.*: Handbuch der gesamten Landwirtschaft. (Volkswirtschaftliche Grundlagen und Oekonomie der Landwirtschaft, bearbeitet von Prof. Freih. von der Goltz, A. Krämer, W. Kirchner, H. Werner, E. Lehnert).

Annuaire général des finances, publié d'après les documents officiels sous les auspices du Ministère des finances. I-re année. 1890. Paris, 1890.

Charré Ch.: La suppression des octrois de la ville de Paris, Paris, 1890.

Chelard R.: La Hongrie contemporaine. Paris, 1891.

Lefebvre L.: De devoir social. Paris, 1890.

Procès-verbaux des séances d'enquête à la Commission du travail du royaume de Belgique, instituée par arrêté royal du 16. avril 1886. 4. vols. Bruxelles, 1890.

Statistique du Commerce de la Principauté de Bulgarie avec les pays étrangers pendant l'année 1889. Sophie, 1890.

Tripard H.: Les associations agricoles et plus spécialement les associations fruitières dans l'Est de la France. Paris, 1890.

Dobson G.: Russia's railway advance into Central-Asia. London, 1890.

Marshall A.: Principles of Economics. Vol. I. London, 1890.

Tallack W.: Penological and preventive principles with special reference to Europe and America and to the diminution of crime, pauperism and intemperance etc. London, 1890.

Annali di Statistica. Atti della Commissione per la statistica giudiziaria civile e penale. Sessioni ordinaria e straordinaria del 1889. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1890.

Bollettino di notizie commerciali. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Serie 2. Vol. VII. No 28—36.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Anno VIII. No. 7.

Commissione centrale dei valori per le dogane, sessione 1889—1890. (Annali dell'industria e del commercio 1890. Pubblicazione del Ministero di agricoltura, industria e commercio. Tabella dei valori delle merci stabiliti per le statistiche commerciali durante il triennio 1887—89).

Conigliani C. A.: Le basi subbientive dello scambio nella storia letteraria della economia. Pavia, 1890.

Fava N. Sulle cose di stati e questione sociale. Milano, 1890.

Puviani A.: Il contenuto dell'imposta sui fabbricati secondo la scienza delle finanze ed il diritto finanziario. Perugia, 1890.

Rivista del servizio minerario nel 1888. Firenze, 1890.

Tablou general indicând Comerciul Romaniei cu terile straine in anul 1888. Bucuresci, 1890.

AZ 1891-IKI KÖLTSÉGVETÉS.

Mi sem mutatja pénzügyi helyzetünk gyökeres megváltozását jobban azon közönnél, melyet úgy a jövő évi költségvetéssel, mint általában pénzügyi kérdésekkel szemben tapasztalunk. Mig csak 1—2 évvel ezelőtt is hónapokon keresztül vette a budget igénybe nemcsak a gondolkozó politikusok, hanem a nagyközönség figyelmét is, míg pénzügyi tervek, javaslatok, pénzügyi szempontok dominálták akkor a közéletet, addig most megéljeneztük — és méltán — a pénzügyminiszter exposéját; két-három cikkben és beszédben kifejezést nyert az egyensúly helyreállítása felett érzett általános öröm és megelégedés s azzal szépen napirendre tértünk budget és pénzügyek felett és ma már nemcsak a küszöbön álló nagy reformjavaslatok, hanem minden, pillanatnyira előtérbe nyomuló napi kérdés annyira képes absorbeálni a közfigyelmet, hogy nem érünk reá alaposan belegondolni pénzügyi helyzetünkbe s a pénzügyi szempontokról, mondhatni, egészen megfeledkezünk.

A közfelfogás ez átalakulása érthető, de nagy veszélyeket rejt magában.

Pénzügyeink rendezésének alapfeltételét azon rendszeres következetesség képezé, mely államháztartásunk minden ágában, úgy kis, mint nagy dolgokban a legszigorúbb takarékos-ságot vitte keresztül s az alig helyreállított egyensúly újabb megzavarásától csak azon esetben nem kell tartanunk, ha e takarékos-sághoz jövőre is kérlelhetlen szigorral ragaszkodva, növekvő bevételeinket apró-cseprő kiadásokra el nem fecsér-
reljük s az előttünk álló nagy célokat azon sorrendben és mérvben valósítjuk meg, melyben az e végből szükséges fedezet tényleg biztosítva van és rendelkezésünkre áll. E határon túl a legnemesebb intencziók, a legszebb reformeszmék

által se ragadtassuk el magunkat, e határt közéletünk minden faktorának, az államélet minden ágában gondosan szem előtt kell tartania, ehhez kell az állam iránt támasztott még oly jogos igényeknek is alkalmazkodniok.

Mulhatlanul szükséges e végből, hogy pénzügyi helyzetünket lehető alapossággal megismerni törekedjünk, ezt megkönnyíteni volna a most tárgyalás alatt álló budget e rövid ismertetésének hivatása.

A rendes bevételek 1891-re 363⁴⁹, az átmenetiek 5⁵² millió forinttal vannak előirányozva s a folyó évi előiránnyal szemben azok 15³⁵ millió emelkedést, ezek 1⁶⁵ millió apadást mutatván, bevételeink összes emelkedése 13⁷ millió. Ez óriás emelkedés daczára mérlegünk csak 525.000 frt. javulást tüntet fel, vagyis kiadásaink emelkedése bevételi többletünket mondhatni teljesen felemésztette.

Ez első percze valóban megdöbbentőnek látszó jelenség valódi horderejével, nem jöhetünk tisztába a növekvő kiadások természetének megvizsgálása nélkül.

Összefoglalva az átmeneti kiadásokat a beruházásokkal, s a rendkívüli közösügyi kiadással, e három czímen összesen 1⁴ m. frt. emelkedés mutatkozik, miből katonai czélok közel 1¹ millió frtot vesznek igénybe. A többi czímeken előforduló változások egymást csaknem teljesen kiegyenlítik. A nemzetközi helyzet feszültségének s a hadseregek fegyverzetének folytonos átalakítását eredményező találmányoknak kedvezőtlen pénzügyi hatása, ez évben is érvényesül tehát s a honvédség és közös hadsereg rendkívüli szükséglete, mely még 1887-re 4³ frt., 1890-re már 10⁶ m. frtra volt előirányozva, most 11⁷ m. frtra emelkedik. Fájdalom azonban, ez emelkedés magában véve nem nyújtja a helyzet rosszabbodásának teljes mértékét. Míg ugyanis csak egy évvel ezelőtt joggal remélhattuk, hogy rendkívüli katonai kiadásainkat 1892-re több millióval leszünk képesek leszállítani, addig ma — főleg a füstnélküli lőpor elfogadása folytán — a helyzet gyökeresen megváltozott.

A közös hadügyminiszter folyó évi előterjesztése szerint ugyanis, a közös hadsereg szükséglete a még hátralevő ismétlő fegyverekre és füstnélküli lőporra 21² m.; ebből megszavaztatott 1891-re 4^{1/2} m., 1892. jan. 1-én fedezetlen még 16⁷ m. Ugyane czélokra és számításba véve, hogy itt még a gyalogsági fegyverek beszerzése sem lesz a jövő évben befejezve, a hon-

védtségnél hozzávetőleges számítás szerint mintegy 5 m. frtnyi szükséglet állandó elő, a Magyarországra eső összes teher tehát legalább 10 m. frt. Miután pedig ezen címeken a hadsereg-nél és honvédségnél együtt 4½ m. frt. terheli a magyar költségvetést, ezen szükséglet alábbszállására legalább két évig még csak nem is gondolhatunk. Külbiztonságunk s védképességünk döntő fontosságú szempontja teljesen indokolja ugyan e kiadások eszközzését, de azzal a súlyos teherrel, mely ebből kifolyólag reánk hármlik, azon nagy nehézségekkel, melyeket ez gördit pénzügyi haladásunk útjába, mint egy szükségszerű, de igen komoly ténynyel tisztában kell lennünk.

A kiadások emelkedésének oroszlanrésze, 11.75 m. frt. a rendes kiadásokra esik. Hogy ez emelkedés felett ítéletet mondassunk, csoportosítsuk azokat természetük szerint s vizsgáljuk meg a kiadásokban mutatkozó változásokat az államadósságoknál, katonai, üzemi és igazgatási kiadásoknál külön-külön.

I.

A szorosán vett állami adósságok címén:

	ezer forintban	
	1891	1890
kiadás	119,524	120,018
bevétel	4,491	4,349
netto kiadás	115,033	115,669
Elhez járul a vasutak államo- sitása folytán átvállalt adósság	10,773	6,990
és kamatbiztosítási előleg	1,354	4,596
e két cím együtt	12,127	11,586
az összes netto kiadás	127,160	127,255

Fenti számok tanusága szerint, míg a kiadások ezen csoportjának főösszege mondhatni semmi változást nem tüntet fel, annak egyes tételeinél igen lényeges eltéréseket találunk.

A legszembetűnőbb eltérést az északkeleti vasut államosítása okozza; míg ugyanis tavaly e vasut szükséglete 2,800,000 frttal szerepelt a kamatbiztosítási előlegek között, most a vasut államosítása folytán e tétel megszűnik s helyette a vasut tőkéjének összes kamat és törlesztési szükséglete szerepel 3,835,000 frttal az államosított vasutak átvállalt adósságai között. Az így mutatkozó 1,035,000 frtnyi tehertöb-

lettel szemben áll a vasut jövedelme, mely az államosítás folytán az államvasutak jövedelmébe beolvasztva szerepel s körül-belül ugyanolyan összeget képvisel. Ha tehát e merőben látszólagos s az államvasutak jövedelmének többlete által ellensúlyozott tehertöbblettől eltekintünk, úgy a vasuti adósságok és kamatbiztosítási előlegek czímén mintegy 500.000 forint javulás konstatálható, mit legnagyobb részben a forgalom emelkedése s ennek folytán a kamatbiztosítási előlegsükséglet csökkenése idéz elő.

A szorosan vett államadósságok netto szükségletében mutatkozó 636.000 frt. javulás több, részben ellentétes hatású tényező eredménye.

Emelkedés mutatkozik 1. az italmérési jog kártalanításánál 704.000 frt., miből 475.000 frt. a törlesztési részlet felvételére esik, az összeg többi része pedig azon körülménynök tulajdonítandó, hogy a váltságtőkét a tavaly felvett összegnél magasabban kellett megállapítani. Az itt mutatkozó tehertöbblet tehát egyfelől jórészen tőketörlesztést képez, másfelől busásan megtérül az italmérési jövedék felemelt jövedelméből, mely az 1890-re előirányzott 12½ m. frt. helyett 15 m. frttal irányoztatott elő, úgy, hogy bár az ezzel kapcsolatos kiadások az államadósságnál 704.000 frt.

a kezelésnél 1,035.000 »

tehát összesen 1,739.000 frttal

emelkednek, az italmérési jövedék mérlege végeredményében mégis 759.000 frttal javul.

2. A függő adósságnál végeredményében 556.000 forint emelkedés mutatkozik, mi kizárólag azon, a visszabálozó társulatok érdekében hozott törvény következménye, melylyel ezeknek a Tisza-szegedi kölcsönből nyert kölcsöneik visszafizetése megengedtetett. Az ennek folytán visszafolyó tőkék járulékait az államnak kellvén viselnie, ezen a czímen már 1891-re 1,231.000 frt., vagyis a f. évre felvett 445.000 frtnál 786.000 frttal több szükséglet mutatkozik. Hogy az összes kiadástöbblet mégis csak 556.000 frtra rúg, ez a letétek és pénztári jegyek kamatainál elért 230.000 frtnyi megtakarításnak tulajdonítandó. A pénztári jegyek forgalma ugyanis az eddigi 21 milliónál 7 millióval kevesebbre irányoztatott elő s a letéti tőkéknél mutatkozó 1½ m. frtnyi emelkedés számbavétele után is 5½ m. frttal kevesebbnek kamatozá-

sárol kell gondoskodnunk. Minthogy azonban a tiszai kölcsönök konverziója folytán 14 millió frtnak kellene az állampénztárba befolynia, a rendelkezésre álló tőkék 8² millió frt. szaporodást tüntetnek fel.

E tőkeszaporodás a mutatkozó 556.000 frt. évi teher-többlettel igen kedvezőtlen arányban áll s szorosan fiskális szempontból egyáltalán nem volna indokolható. Legalább 150—200.000 frtot képvisel már is azon áldozat, melyet a vízszabályozási terhekkel küzdő nagy vidékek érdekében azért hoz az állam, hogy ezek számára a lehető legolcsóbb hitelt hozzáférhetővé tegye s ez áldozat, ha a tiszai kölcsönből még számításon kívül hagyott mintegy 10 millió is konverzió alá kerül, legalább 300.000 frtra fog felemelkedni s hiba volna ezt észrevétlenül hagyni akkor, midőn oly gyakran hallik a panasz, hogy az állam semmit nem tesz a magyar gazda s kivált az árteres földek birtokosainak érdekében.

E kiadástöbbletekkel szemben megtakarítás mutatkozik ellenben :

1. A szőlődézsmaváltság netto eredményében 910.000 frt. E czímen a kiadás 1891-ben megszűnik s a mérlegnek jövőre mintegy 1 millióvali javulása várható.

2. Az arany-ágiónál felvett 2% különbség 675.000 frt., mire nézve joggal táplálhatjuk a reményt, hogy a jelenlegi konjunkturák felhasználása mellett lényegesen kisebb ágióval lesz aranyszükségletünk beszerezhető, másfelől azonban nem szabad felednünk azt, hogy a mai rendkívül alacsony arany-árfolyam állandónak nem tekinthető s ha a valuta-rendezés csak félig-meddig úgy oldatik is meg, a hogy azt úgy az igazság, mint a közgazdaság nagy érdekei megkövetelik, mai aranykölcsöneink kamatszükséglete lényegesen nagyobb lesz a most felvett összegnél.

3. Az 1889-ben kibocsátott vasuti kölcsönöknél a törlesztési részletek rendes kerékvágásba jutása folytán 250.000 forint.

A többi czímeken mutatkozó kisebb-nagyobb eltérések egészen jelentéktelenek s egymást csaknem teljesen kiegyenlítik.

Végeredményében — s számításon kívül hagyva az északkeleti vasutnál mutatkozó tisztán látszólagos teher-többletet — a kiadások e csoportjánál a netto eredményben

1,132.000 frt. javulást konstatalhatunk, mihez hozzájárul még az államkincstárban levő tőkéknek fent kimutatott szaporodása 8½ millióval. És itt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy sem e 8½ milliónak, sem az állam tulajdonát képező regaleváltság-kötvényeknek, sem a mai — köztudomás szerint igen jelentékeny — pénzkészleteknek jövedelme a költségvetésbe beállítva nincs. Részint a körülmények szerencsés találkozása, részint a kormány következetesen erre irányzott böles politikája jelentékeny tőkéket gyűjt a pénzügyminiszter rendelkezése alá.

Ezeket nemcsak együtt tartanunk, de lehetőleg szaporítanunk is kell, hogy a kellő pillanatban valamely nagy cél elérésére álljanak rendelkezésre, addig pedig, míg ez bekövetkezik, ideiglenesen gyümölcsözhetnek s tényleg gyümölcsöznek is azok s a jövő évben is jelentékeny bevétellel fognak a mérleg javításához járulni.

II.

A honvédség rendes szükségleténél ..	296.000 frt.
A rendes közös szükségletnél	576.000 »
vagyis katonai rendes kiadásoknál összesen	872.000 frt.
emelkedés mutatkozik. Katonai kiadásainkban a véderőjüket folyton, rohamosan fejlesztő külföldi államokkal legalább félig-meddig lépést kell tartanunk s illúzió volna azt hinni, hogy e téren legalább a közel jövőben gyökeres fordulat állhasson be. Összes katonai kiadásainknál a f. évvel szemben csaknem 2 millió, 1887-tel szemben közel 12 millió frt. emelkedés konstatalható; egy oly tény ez, melyet úgy a múltban elért eredmények méltatásánál, mint a jövőre való tervezésnél számba venni tartozunk.	

III.

Az üzemek s ezzel rokontermészetű kiadások az egész vonalon jelentékeny emelkedést tüntetnek fel. Ez emelkedés:

a pénzügyminiszteriumnál	1,718.000 frt.
a kereskedelmi »	5,087.000 »
a földművelési »	422.000 »
összesen	7,227.000 frt.,
mivel szemben a bevételek:	

a pénzügyminiszteriumnál	1,638.000 frt.
a kereskedelmi »	7,325.000 »
a földművelési »	711.000 »
összesen	9,674.000frttal

emelkednek, vagyis a mérleg 2,447.000 frttal javul, vagy — ha az északkeleti vasut jövedelme fejében az államadósságoknál mutatkozó 1,035.000 frt. tehertöbblet kiegyenlítésére ez összeget levonásba hozzuk — a valódi javulás 1,412.000 forint.

A pénzügyminiszterium vezetése alatt álló üzemek mérlegének 80.000 frtnyi rosszabbodásából 51.000 frt. az eladások folytán kevesbedő állami javakra esik és bővebb magyarázatot nem igényel, feltűnő azonban azon jelenség, hogy a többi üzemek tervbe vett nagyszabású fejlesztése dacára ezek pénzügyi eredménye is 29.000 frt. rosszabbodást mutat. Igaz ugyan, hogy a szomolnoki bányamű 1 millió frtéért eladatulván, ennek jövedelme ezen költségvetésben már nem foglaltatik, de ennek számbavétele mellett is magyarázatot igényel a költségek emelkedése s a pénzügyi eredmény közt látszó aránytalanság.

Ha azonban a bányaművek költségvetését behatóbb vizsgálat tárgyává tesszük, úgy az egyes tételeknél mutatkozó 1,799.000 frt. többkiadásból, mint tisztán átfutó tételeket le kell vonnunk:

a kohóknál	225.000 frt.
a pénzverésnél	248.000 »
és a zólyom-brézói csőgyárnál ..	251.000 »
összesen tehát	724.000 frtot,

marad tehát a vasművek fejlesztésére szolgáló voltaképeni többkiadás 1,075.000 frt. E tétel az átmeneti bevételeknél és kiadásoknál előforduló 600.000 frttal s a pénzügyminiszter ebben kifejezett azon tervével függ össze, hogy eladásra kerülő kevésbé jövedelmező bányák árát vasműveink gyöngyének, a vajda-hunyadi vasgyárnak nagyarányú kifejlesztésére fordítsa. Miután pedig e terv végrehajtását a pénzügyminiszter attól tette függővé, hogy annak jövedelmező volta felől teljes meggyőződést szerezzen, ebben teljes megnyugvást találhatunk az iránt, hogy azon esetben, ha a tervezett beruházás s az üzemi kiadások evvel kapcsolatos emelkedése ténynyé válik,

a tényleges eredmény az előirányzottnál lényegesen kedvezőbb leend.

Még kedvezőbb képet nyerünk a helyzetről, ha az előirányzatot a tényleges eredményekkel hasonlítjuk össze. Míg ugyanis 1887. előtt gyakran milliókra menő állandó hiányt tüntet fel a bányaművek zárszámadása, e hiány 1887-ben 248.000 frtra száll alá, 1888-ban ellenben 693.000, 1889-ben 855.000 frt. felesleg mutatkozik. Ha e tényleges eredménnyel szemben azt látjuk, hogy az összes bányaművek feleslege 1890-re 76.000, 1891-re 58.000 frttal irányoztatott elő, úgy a látszólagos eredmény kedvezőtlen voltát azon majdnem túlságos skrupulozitás magyarázza meg, mely a pénzügyminiszterium egész előirányzatát oly előnyösen jellemzi.

A földművelésügyi miniszterium ilyen természetű kiadásainak (kincstári erdők, birtokok és ménésbirtokok¹⁾ 422.000 frtos emelkedésével szemben áll a bevételeknek 711.000 frttal való emelkedése, úgy, hogy e kezelési ágak mérlege 289.000 frttal javul. Megfelel e javulás úgy az erdők értékesítésénél mutatkozó természetyszerű fejlődésnek, mint azon intenzívebb gazdálkodásnak, melynek eredménye a ménésbirtokoknál s kivált a mezőhegyesi uradalomnál mutatkozik. Igaz ugyan, hogy a ménésbirtokok jövedelmi előirányzata nem ment bizonyos optimizmustól ma sem s ha tekintetbe vesszük, hogy ezek jövedelme 1889-ben a zárszámadások tanúsága szerint csak 210.000 frt. volt s az eddigi legkedvezőbb évben, 1888-ban sem volt több 397.000 frtnál, joggal lehetnek aggályaink az itt előirányzott 672.000 frt. felesleg realitását illetőleg, szemben áll ezzel azonban azon tény, hogy az állami erdőknél 400.000 frttal több folyt be 1889-ben, mint a mennyi 1891-re előirányoztatott, úgy, hogy joggal remélhető, miszerint az itt várható többlet ellensúlyozni fogja az amott alighanem beállandó deficitet.

A kereskedelemügyi miniszterium üzeimeinél a kiadás 5,087.000, a bevétel 7,325.000 frttal emelkedvén, a mérleg 2,238.000 frt. javulást mutat. Ez emelkedés oroszánrésze az államvasutakra esik, melyeknél ugyanis:

¹⁾ A lótenyészintézetek czímén felmerülő kiadások és bevételekből a ménésbirtokokét ide, a többi tételeket ellenben a szorosán állami természetűek közé vélem legcélszerűbben sorozhatónak.

	1890. frt.	1891. frt.	az 1891-iki több frt.
a kiadás	24,897.000	30,000.000	5,103.000
a bevétel	41,500.000	48,660.000	7,166.000
a bevételi többlet.. ..	16,603.000	18,660.000	2,063.000

Itt azonban figyelembe veendő az északkeleti vasút államosítása, melynek következtében ezen vasutnak 1890-re 3,122.010 frttal előirányzott kiadása és 4,014.000 frttal előirányzott bevétele is beolvasztatott az államvasutak költségvetésébe. Ennek figyelembevételével az államvasutak

kiadásainál 1,980.990 frt.

bevételeinél 3,152.000 »

jövedelmeinél 1,171.010 »

emelkedést találunk. Az előirányzatnak ez emelkedése természetes következménye forgalmunk nagyarányú emelkedésének s vasuti politikánk fényes diadalának egy újabb tanujele. A forgalom rohamos emelkedése folytán elkerülhetlen volt a kezelési kiadásoknak jelentékeny emelése, de a jövedelmek is bátran voltak magasabban előirányozhatók s ha figyelembe vesszük, hogy az államvasutak tényleges tiszta jövedelme (hozzáadva az északkeleti vasutnak mintegy 900.000 frtra tehető jövedelmét):

1888-ban 19½ millió frtot

1889-ben 20½ » »

képviselt, úgy bizvást elvárhatjuk, hogy normális viszonyok között az 1891-re előirányzott 18½ millió frtnál lényegesen több lesz a tényleges jövedelem. E tekintetben különös megnyugvásúl szolgálnak az 1889-iki tapasztalatok. Mig ugyanis az 1887. és 1888-iki kedvező eredménynyel szemben fel lehetett hozni azt, hogy az ez évek jó termésének köszönhető, addig az 1889-iki még kedvezőbb eredmény országos rossz termés s a gabonaszállítás terén mutatkozó lényeges visszaesés daczára éretett el. Azon magas látkörű s egyszerre bölcs és merész forgalmi politika, mely az államvasutaknál az utolsó pár évben inauguráltatott, legszebb diadalát ezen tényben ünnepli, mert erre hivatkozva, bátran kimondhatjuk, hogy ma már emanczipálva van vasutaink forgalma és jövedelmezősége a gabonatermés esélyei alól, ma már sikerült a gabonaszállítás praeponderanciáját leküzdve, oly sokoldalúvá tenni e forgalmat, hogy vasutaink fejlődését és jövedelmező-

ségét egy rossz termés sem támadhatja meg. A kereskedelem-ügyi miniszter urat annyira dívat ma már dicsérni, oly mértékben czéltáblája ő boldog-boldogtalan dicséretének és hízeltégeinek, hogy majdnem a jó izlés ellen vét, ki őt dicséri, de valóban az igazság elhallgatása volna, ha meg nem emlékeznénk itt azon elévülhetlen érdemeiről, melyekkel az államvasutak terén úgy közgazdasági, mint pénzügyi szempontból maradandó emléket emelt magának.

IV.

A szorosan állami funkciók teljesítésével felmerülő kiadásoknál mutatkozó 3,580.000 frt. tehertöbbletből levonásba hozandó:

1. az ugyanazon címeken előforduló	
bevételi többlet	362.000 frt.,
2. az italmérési jövedék	
kiadástöbblete	1,035.000 frt.
3. a fogyasztási adók	
kiadástöbblete	323.000 »
4. a dohányjövedék ki-	
adástöbblete	67.000 »
miután ez is ugyanazon címek növekvő be-	
vételével függ össze, összesen levonandó tehát	1,787.000 »
s marad, mint állami intézményeink fejlődése	
által előidézett tényleges netto tehertöbblet..	1,793.000 frt.

Ez összegből 191.000 frttal nő Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükséglete, mi az ez irányban fennálló törvényes intézkedéseknek s a bevételek fejlődésének természetes folyománya, 364.000 frt. pedig a nyugdíjakra esik. Ez utóbbiak a viszonyok fejlődése s kivált az 1885. évi nyugdíjtörvény bőkezűbb rendelkezései folytán még mindig feltartóztathatlan emelkedést mutatnak s azon ritka kivételek egyikét képezik, melyeknél a túlkiadások megszüntetése még mindig nem sikerült. Ha ugyanis az elmúlt évek adatait tekintjük:

	frt.		frt.
1887-re előirányoztatott	4,989.000,	tényleg kiadatott	5,634.000,
1888 ra	» 5,314.000,	» »	5,999.000,
1889-re	» 5,789.000,	» »	6,345.000,
1890-re	» 6,316.000,		
1891-re	» 6,680.000,		

miből kitűnik, hogy az évenkénti kiadás e czímen mintegy 350.000 frttal emelkedik s hogy budgetünk ezen fejezete is sokat nyert ugyan realitás dolgában, de 2—300.000 frt. túllépésre még mindig el lehetünk készülvé.

A még mindig mutatkozó 1,238.000 frt. tehertöbbletben nyer voltaképen kifejezést aktív közigazgatási gépezetünknek növekedése, ennyivel drágul meg a magyar állam akciója a közigazgatási, kulturális és közgazdasági élet összes ágaiban. Ha e tehertöbbletet tételenként a leglelkiismeretesebb bírálatnak vetjük alá, találhatunk itt-ott egyes, magukban véve egészen jelentéktelen összegeket (szórványos fizetésfelemeléseket s személyzetszaporításokat, stb.), melyek a legszigorúbb takarékság szempontjából kifogásolhatók és a legcsekélyebb ilyen jelenség sem érintheti kellemesen azt, ki a közelmúlt nehéz óráira s az alig leküzdött bajok főforrására visszaemlékezik, de az egész összeg, melyről szó lehet, oly csekély, hogy valóban említésre sem volna érdemes, ha nem kellene minden alkalommal arra utalnunk, hogy minden lépés a helyzet lax-abb megítélése s a pénzügyi szempontok szem elől tévesztése felé komoly veszélyeket rejt magában. E felfogást lehet kicsinyesnek, lehet krajczároskodónak csúfolni s bizonyára száraznak, prózainak tetszik az ma, midőn nagy eszmékkel, nagy elvekkel s nagy jelszavakkal harsogják tele a levegőt, de ne feledjük el, hogy mind e szép dolgokat kineveltetés nélkül még csak emlegetnünk sem lehetne, ha e krajczároskodó felfogásnak következetes érvényesítése által rendet nem teremtettünk volna államháztartásunkban s azok megvalósításának alapfeltétele, hogy e felfogáshoz szigorúan ragaszkodjunk az egész vonalon. Kormányunknak egyik legnagyobb érdeme, hogy e hálátlan s nagy önmehtagadást kívánó feladatot vasakarattal oldotta meg; hűtlen volna saját multjához, hűtlen a nagy tervekhez, melyek megvalósítását, a nemes aspirációkhoz, melyek érvényesítését tőle várjuk, ha magát e térről bármi által elcsábíttatni engedné.

Nagyban és egészben — s ha egy pár, mindössze sem sok ezer forintra rugó kivételtől eltekintünk — teljes megnyugvással konstatálhatjuk, hogy az egész teherszaporulat nem megy túl azon kereten, mely viszonyaink fejlődése mellett egészen normálisnak tekinthető. A fejlődő élet növekvő igényei között az állam működésében sem állhat be stagnáció

s állami szervezetünk természetes fejlődése — minden nagyobb reformtól eltekintve — elkerülhetlenül szükségessé tesz mintegy másfél millió évenkénti tehernövekedést. E keretet ez a költségvetés sem lépi túl s ha az emelkedő kiadásokat jobban szemügyre vesszük, meg kell győződünk, hogy azok valóban szükségesek és üdvös célok elérésére szolgálnak. E kiadások ugyanis következőleg oszlanak meg az egyes tárczák között:

1. A pénzügyminiszterium költségvetésének eddig nem érintett czímeinél mutatkozó 287.000 frt. tehertöbblet legnagyobb része a pénzügyigazgatóságokra és pénzügyőrségre esik s voltaképen szintén a bevételek emelkedésének természetes következménye. Különösen közvetett adóink gyors fejlődése folytán a pontos kezelés és ellenőrzés költségeinek emelkedniök kell s az ezen célra, a pénzügyi kormányzat külső szerveinek erősítésére fordított többkiadás ugy az államkincstárnak, mint az adófizető közönségnek egyaránt érdekében áll.

2. A belügyminiszterium rendes kiadásainál mutatkozó 204.000 frt. emelkedéssel 77.000 frt. bevételi többlet áll szemben, a nettó tehertöbblet tehát 127.000 frt., miből 102.000 frt. a közbiztonsági szolgálatra esik. Ugy a csendőrségnek, mint a világváros jellegét mindinkább magára öltő főváros rendőrségének fokozatos fejlesztése elodázhatlan szükséglet képez s közbiztonsági viszonyaink folytonos elvitázhatlan javulásában busásan térül meg államra s társadalomra nézve. Hasonlag folytonos az emelkedés a közegészségügyi szolgálat kiadásainál is és bizonyára ezen szolgálati ág természetes fejlődésének megakasztása sem fogna eszébe jutni senkinek sem. E czímen is 47.000 frt. nettó-tehertöbblettel találkozunk, úgy, hogy a közbiztonsági és közegészségi szolgálat együtt 149.000 frttal terheli a belügyminiszterium költségvetését, melynek összes többi czímeinél együttvéve nemcsak többkiadás nincs, de 22.000 frt. megtakarítással találkozunk.

3. A kereskedelmi miniszterium 197.000 frtnyi több kiadása, a 44.000 frtos bevételi szaporulat levonása után 153.000 frtra száll alá, mit csaknem egészen a törvényhatósági utalapok segélyezésére felvett 140.000 frt vesz igénybe, az összes többi czímeknél csak 13.000 frtnyi tehertöbblettel találkozunk.

4. Némileg másként áll a dolog a földművelési miniszteriumnál, melynek 147.000 frtnyi netto-tehertöbblete (216.000 frt. többkiadás, 69.000 frt. több bevétele) majdnem egyenlően oszlik meg a különböző földművelési célok között. Az ellen, hogy épen a mi túlnyomóan földművelő országunkban az államnak ily természetű szolgálatai kellő óvatossággal fokoztassanak, bizonyára nem lehet kifogást tenni s az összes 147.000 frtos tehertöbblet, tekintettel a szóban levő kiadások fontos és produktív természetére, soknak egyáltalán nem mondható, de kérdés, nem lehetne-e nagyobb szolgálatot tenni mezőgazdaságunknak, ha e kiadási többlet lehetőleg 1–2 legfontosabb cél érélyesebb felkarolására koncentráltatnék.

5. Az igazságügyminiszterium 346.000 frtnyi nettótöbbletéből 262.000 frt. a királyi táblák decentralizációjával, 50.000 frt. a telekkönyvi betétek gyorsabb szerkesztésével függ össze, vagyis 312.000 frt. már a reform-programm végrehajtásának következménye s a folyó adminisztráció költségei csak 34.000 frttal emelkednek.

6. Végül a közoktatási tárca 178.000 frtos nettó-többletet mutat fel (326.000 kiadás, 148.000 bevétele), miből a miniszterium elkerülhetlenné vált új elhelyezésére 24.000 frt., tanintézetekre 127.000 frt. esik.

A nemzeti kultúra öröndetes fejlődése mellett kell, hogy tanintézeteinket fokozatosan, átgondolt terv szerint fejlesszük jövőre is az egész vonalon, de itt azon sokszor hálátlan feladatot is kell a közoktatási kormányzatnak a legszigorúbb következetességgel szem előtt tartania, hogy minden egyes tanintézet ökonomiája a legtakarékosabb alapra helyeztessék s az évenkénti e célra fordítható többlet kulturális intézményeink valódi fejlesztésére legyen fordítható.

Az elmondottak alapján pénzügyi helyzetünknek következő képét állíthatjuk össze:

Az ideki kiadás több a tavalyinál

a nem rendes kiadásoknál (főleg katonai cé-

lokra)	1,439.000 frt.,
az államadósságoknál .. .	47.000 »
a katonai kiadásoknál .. .	872.000 »
az üzemek s ezzel rokon kiadásoknál	7,227.000 »
a növekvő bevételekkel direkt kapcsolatban álló kiadásoknál	1,425.090 »

az egyéb állami kiadásoknál	2,155.000	frt.,
itt fel nem sorolt vegyes csekély eltérések		
ezünnen	24.000	»
összesen	13,189.000	frt.,
mivel szemben a már eddig említett bevételeknél mutatkozó emelkedés:		
az államadósságoknál	142.000	frt.,
az üzemeknél	9,674.000	»
a különböző állami igazgatási ágaknál	362.000	»
összesen tehát	10,178.000	frtot
képvisel.		

Látható tehát, hogy e bevételi többlet az államadósságok, üzemek és szorosan állami kiadások 9,229.000 frtot tevő összes növekedését bőven fedezi, vagyis azon czél, hogy az üzemek emelkedő tiszta jövedelmében az állami organizmus normális növekedésével járó költségszaporulat fedezetét találja, az idén is eléretett, sőt az itt mutatkozó 949.000 frt. feleslegből alig félmillió frt. híján fedezhetők a pénzügyminiszterium azon költségtöbblete is, mely közvetlenül új vagy fejlődő jövedelemforrásokkal függ össze (italmérési és fogyasztási adók).

Összes itt felsorolt állami bevételeink természetes fejlődése az államháztartás mérlegének javítására volna tehát fordítható, ha közbe nem jön katonai kiadásainknak újbóli emelkedése, mi e szépen fejlődő jövedelmekből csaknem 2 millió frtot igényel s az előírányzott jövedelmi többletet majdnem teljesen felemészti, úgy, hogy mérlegünk mindössze csak félmillió javulást mutat. Igaz, hogy a valódi javulás nem ennyi, de tényleg 2 $\frac{1}{2}$ millió, miután a költségvetésben 2 millió frttal kevesebb van államjavak eladásából előírányozva, de így is sokkal csekélyebb az, mint volt a közelmúlt éveinek javulása s komolyan gondolkozóba ejthet, ha meggondoljuk, hogy a kormány programjába felvett s mindnyájunk által követelt reformok legalább 10—12 millió állandó tehertöbbletet vonandnak maguk után.

Igen súlyos, alig eloszlatható volna ez aggodalom, ha megnyugvást nem nyujtana zárszámadásainak eredménye. Ez 1887 óta mindig fokozatosan kedvezőbb a költségvetésnél. 1887-ben 7, 1888-ban 12, 1889-ben 13 millióval kedvezőbb az előírási, mint az előírányzott eredmény s kivált ez utóbbi

zárszámadás a legszigorúbb kritika után is méltó örömmel tölthet el bennünket, méltó büszkeséggel töltheti el a kormányt, melynek fáradhatlan, lelkiismeretes tevékenysége tükröződik abban vissza. Minden lapja a legszigorúbb rend és takarékoság mellett tanuskodik, hiteltúllépések alig fordulnak elő, a bevételek majdnem kivétel nélkül többletet mutatnak fel. S ha bevételeink zárszámadási eredményét hasonlítjuk össze a f. évi költségvetéssel, örömmel és megnyugvással konstatálhatjuk, hogy ugyanazon — majdnem a pesszimizmusig terjedő — realitással vannak azok előirányozva a jövő évre is, mely a közelmúlt bevételi előirányzatait jellemzé.

Ha tekintetbe vesszük 1., hogy a pénzügyminiszterium bevételei az üzemek és az 1889-ben még nem létezett ital-mérési jövedék nélkül 4 millió frttal irányozvák alacsonyabban elő az 1889-iki tényleges eredménynél,

2. hogy a bányaművek előirányzata az 1889-iki tényleges eredménynél 800.000 frttal,

3. az államvasutaké 2 millió frttal kedvezőtlenebb,

4. hogy a pénzügyminiszter rendelkezése alatt álló tőkék s regaleváltság-kötvények jövedelme a költségvetésbe beállítva nincs,

5. hogy az 1889-iki év felét a majdnem általános rossz termés érzékenyen befolyásolta s

6. hogy jövedelmeink legnagyobb része, így főleg az államvasutak, bélyeg, illeték, dohányjövedék s a fogyasztási adók rapid fejlődést mutatnak s a mennyire a f. évről eddig megjelent kimutatásokból következtetnünk lehet, e fejlődés a f. évben is örvendetes mérvben mutatkozik,

ugy egész határozottsággal állithatjuk, hogy — ha csak egészen rendkívüli körülmények nem fogják közgazdasági és pénzügyi helyzetünket megrontani, az 1891-iki tényleges kezelés újból legalább 8—10 millióval lesz az előirányzatnál kedvezőbb s ha a takarékosághoz ezentúl is kérlelhetlen szigorral ragaszkodunk, ha erőnket elforgácsolni nem engedjük, meg fogjuk mai jövedelem-forrásainkban találni a küszöbön álló nagy reformjavaslatok fedezetét.

MONARCHIÁNK ÉS NÉMETORSZÁG

GABONÁVAL VALÓ ELLÁTÁSA,

A KÖTENDŐ KERESKEDELMI ÉS VÁMSZERZŐDÉS SZEMPONTJÁBÓL.

Az orosz pénzügyminiszter nemrég egy igen érdekes tanulmányban ¹⁾, vizsgálva Oroszország helyzetét a nemzetközi búzapiacson, azzal a fontos kérdéssel is foglalkozott, hogy az agrár-vámokat, melyekkel Németország s ennek példáját követve a legtöbb európai állam saját mezőgazdaságát a nagy gabnatermelő országok versenye ellen megvédeni akarja, tulajdonképen az exportáló országok termelői viselik-e, vagy a védvamos államok fogyasztó közönsége?

E kérdés Oroszországra nézve nagyon fontos, mert ha állana az, a mivel a gabonavámokat rendszerint indokolni szokták, hogy t. i. azt úgy is a külföldi termelő fizeti meg, akkor Oroszország csak az egy 1888. évben Németországnak 12½ millió, Franciaországnak 11½ millió, Olaszországnak pedig 15 millió fémrubel adót fizetett volna.

A védvamos axioma — ugymond az idézett forrás — helyes volna, ha a bevívó országok termése felérné a népük élelmezésére szükséges összes gabonamennyiséget; mert akkor az idegen gabona csak úgy juthatna a belföldi piacokra, ha a külföldi exporteurök a helyi piaci árnál a vám teljes összegével adnák olcsóbban gabonájukat. A védvamos országokban azonban a kereslet tényleg nagyobb a kínálatnál, a mi szükségkép áremelkedésre vezet, mely a vámot többé-kevésbé kiegyenliti.

Összehasonlítva az orosz gabona árát a vámokkal nem vélekező és a védvamos országok piaczaín, csakugyan arra

¹⁾ Bő kivonatban lásd a francia földmívelési miniszter által kiadott »Bulletin« 1890. évi április havi füzetében.

az eredményre jut, hogy a gabonavámok nagy része nem az idegen termelőket, hanem a belföldi fogyasztókat terheli s kimondja, hogy a mily arányban növekszik azon országok kereslete, melyek saját termésükből a belfogyasztást fedezni nem tudják, a vámteherből annnyival több fog esni rájuk s a gabonaexportáló országok oly arányban szabadulnak fel a kivitelükre nehezedő adó alól.

E következtetést más, hasonló alapon tett tanulmányok is megerősítik s ma már alig szenved kétséget, hogy a német agrárvámokból, ha volt is valami hasznuk a német mezőgazdáknak, a német nemzet összesége csak kárát látta azoknak. Németország tehát saját érdekei szempontjából is nagy hibát követett el, hogy az agrárvámokkal, melyekkel az olcsón termelő gabonaóriások versenye ellen védekezni akart, nemcsak ezeket zárta ki piaczaíró, hanem azokat az országokat is, melyek termelésüknek sem tömegével, sem olcsóságával a német mezőgazdaságnak félelmes versenytársai nem valának.

Nem akarunk rekriminációkba bocsátkozni, a mult legyen mult; ámde tanulságait, a mennyire lehet, értékesíteni kell a jövő számára. E tanulságokra épen jelenleg van legnagyobb szükség, midőn Németország, szakítva a korábbi szűkkeblű gazdasági politikával, új vámszerződés létesítésére törekszik monarchiánkkal.

A tárgyalások a magyar és osztrák és a német kormány között tényleg megkezdődtek s a siker nem kis reményével tekinthetünk befejezésük elé. Kedvező körülmény mindenekelőtt a politikai szövetségnek az az őszintesége és bensősége, mely ugy a monarchia népeinek, mint Németország lakosainak valóban vértükbe ment át s mely a gazdasági szövetség felé a logikai szükségszerűség erejével hajtja a szövetséges államok kormányait. Ily tényező továbbá az Osztrák-Magyar Monarchia két államának erős érdekközössége is, melyet kereskedelemügyi miniszterünk legutóbbi parlamenti nyilatkozata alkalmával oly határozottan, oly meggyőzőn s oly államférfiúi bölcseséggel hangsúlyozott. Ez érdekközösség nem fogja engedni, hogy a Németországgal tervezett gazdasági szövetség kicsinyes féltékenység s önző érdekek miatt hajótörést szenvedjen. De valószínűleg Németország gazdaközönsége is meg fogja érteni — s e tekintetben a fent idézett orosz tanulmány a legmeggyőzőbb érvül szolgálhat — hogy saját érdeke épen nem

kivánja az osztrák és magyar termelők távoltartását a német piacoktól.

Hogy Németország egyhamar szakítson a védvamos irányzattal s a szabadkereskedés elveit írja zászlajára, alig hiszszük. A nyerstermelő országok ma sokkal félelmesebbek még, mint voltak a védvamos korszak előtt, mert épen a védvamosoktól sarkalva, termelésüket olcsóbbá, bőségesebbé tették, közlekedési eszközeiket bámulatos módon fejlesztették s a minimumra szállították le a szállítási költségeket. Az így megerősödött versenyenyl hogy volna képes dacolni a védvamos országok földmivelő osztálya, melynek panaszai alapjukban már korábban is igazak valának, bár némi túlzás tagadhatatlanul volt e panaszokban.

A német piacokon jelenleg az orosz gabona uralkodik, 1889-ben a szabadforgalomba bevitt búzának 58·9⁰/₀-a, a rozs-nak 88·2⁰/₀-a, a zabnak 92·5⁰/₀-a, az árpának pedig 48·0⁰/₀ a orosz származású volt, a főbb gabonaneműek közül csak a kukoriczánál volt túlsúlyban az északamerikai árú; de itt is a második helyet az orosz foglalta el. E túlnyomóságát Oroszország kétségkívül a vámok eltörlése után is megtartaná, sőt talán még fokozná is s a német mezőgazdák épen a legnagyobb tömeg szállítására képes s a logolcsóbban termelő versenytárrsal állanának szemközt védetlenül. A termelési költségekre természetesen megbízható adatok nincsenek s a dolog természete szerint nem is lehetnek, vannak azonban többé-kevésbé megközelítő becslések s a többször idézett orosz forrás is párluzamot von az északamerikai, a kelet-indiai és az orosz búza termelési költsége közt s a szállítási költségeket is tekintetbe véve, arra a következtetésre jut, hogy a búza a londoni piacon az orosz termelőnek pudonkint (egy pud = 16 kilogr.) 2 kopekkel van kevesebbe, mint a kelet-indiai s 8 kopekkel, mint az északamerikai termelőnek.

A német termelőknek tehát életkérdés a védekezés Oroszország ellen, de ha a birodalom egyetemes érdekeit feláldozni nem akarják, okvetlenül oly országokkal kell vámszövetségre lépniök, melyek gabonafölösleggel rendelkeznek ugyan, de a melyekben a termelési viszonyok nem nagyon térnek el a németországi viszonyoktól.

Ebből a szempontból első sorban az Osztrák-Magyar Monarchia jön tekintetbe. Sokan azt állítják, hogy monarchiánk

már csak rövid ideig fog a gabonakivivő országok közé tartozni s közel az időpont, midőn saját szükségletünket sem leszünk képesek fedezni. A közös vámterület áruforgalmának adatai ezt a föltevést nem igazolják. Az áll, hogy árúmérlegünk roszból többnyire, kukoricából pedig állandóan passiv, azonban a többi gabonaneműekből s ezek közt Magyarország legfőbb terményéből, a búzából a monarchia kiviteli képessége (kivált ha lisztkivitelünket is tekintetbe vesszük) éppen nem apad s különösen az utóbbi évek alatt ismét nagy mennyiséget tudtunk a világpiacra vinni.

A mi speczialiter Magyarország kiviteli képességét illeti, Keleti Károly az 1878-iki párisi világkiállításról irt kitűnő tanulmányában kimondta, hogy meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy kétes dicsőségű szerepünk, a melynél fogva magunkat Európa egyik fő élelmezőjének s par excellence gabona-exportáló államnak tartottuk, a közel jövőben meg fog szűnni. Tekintve a hazai termés korábbi eredményét, melyet akkor már a magyar hivatalos statisztika 10—11 évről konstataált, teljes joggal mondhatta ezt; mert valóban, ha a hetvenes években kenyérterményekből kivitelünk volt, az csak úgy volt lehetséges, hogy saját szájától vonta meg népünk az eladni valót s azok, a kik hittek a hazai ipar jövőjében, bizvást állithatták, hogy népünk foglalkozásában csak egy kissé több változatosságra s ezzel karöltve csak egy kicsit nagyobb jólétre és vagyonosságra van szükségünk, hogy még az áldottabb évek termését is magunk legyünk képesek elfogyasztani. Azóta azonban, hála érte népünk értelmi és morális erejének, a magyar mezőgazdaság roppant haladást tett, mit legjobban igazol a régi és újabb évek termésének pázhuzamba állítása. 1868-ban, mely évet rendkívül bő termésűnek tekintettünk, Magyarország búzatermése 29⁵⁶ millió hektoliter volt, 1889-ben pedig, midőn a rossz termés ellen nemcsak a termelő, hanem a kereskedő körökben is országszerte felhangzottak a panaszok, búzatermésünk 32⁹⁶ millió hektoliterre rugott. A mult évtizedekben nagy termésről beszéltünk, ha búzánk megközelítette a 30 millió hektolitert, az utóbbi évek jó termései 50 millió hektoliternél is többet adnak.

Ha az összes kenyérterményeket tekintjük, termett a szorosabb értelemben vett Magyarországon:

az 1869—73. évek átlagában	31 ⁷⁸	millió hl.
az 1874—78. » »	39 ⁶¹	» »
az 1879—83. » »	47 ²²	» »
az 1884—88. » »	60 ⁷⁰	» »

A kenyértermények mennyisége 1889-ben a rossz termés folytán 48⁰⁰ millió hektoliterre szállott ugyan le, de még ez a mennyiség is meghalad, a legutolsót kivéve, minden korábbi 5 éves átlagot s a hanyatlást az 1890-ki termés 75⁸⁷ millió hektoliterével, bőven kipótolta. Pedig megjegyezzük, hogy ez adatok csak a szorosabb értelemben vett Magyarország termését képviselik, Horvát-Szlavonország ezenkívül évenként körülbelül 1⁸⁹ millió hektoliter búzát, 1¹⁹ millió hektoliter rozst s 811 ezer hl. kétszerest, összesen tehát 3⁸⁹ millió hl. kenyérterményt állít elő, nem is számítva sem itt, sem ott a kukoriczát, mely pedig nagy vidékeken igen fontos szerepet játszik népünk élelmezésében.

Ily mennyiségű gabona népünk élelmezésére valóban nem szükséges, még ha Nagy-Británia kenyérfogyasztását veszszük is zsinórmértékül, s tetemes mennyiséget vihetünk ki az osztrák és az egyéb külföldi fogyasztás számára.

Kivitelünk nem igen fog csökkenni még a természetes népszaporodás s az esetleg bekövetkező nagyobb jólét következtében sem, mert termelésünk korántsem érte el fejlődésének határát, a folyvást okszerűbbé váló gazdálkodás, ha nem is évről-évre — mert hiszen a mezőgazdaság az időjárás változó szeszélyétől függetleníteni sohasem fogja magát — de több évi átlagot véve tekintetbe, még huzamosabb ideig fogja emelni az átlagtermést.

Nagy megtakarítást érhetünk el, a fogyasztás megszorítása nélkül, a vetőmagon is. Ma még roppant sok vetőmagot elpocsékolunk. A sorvetőgépeket csak a nagybirtokosok használják, a középbirtokosok közül igen kevesen, a kisbirtokosok egyáltalán nem. A szóróvető-gépek, melyeknél a megtakarítás különben sem jelentékeny, még kisebb térre szorítkoznak s a közép- és kisbirtokosoknál a kézzel való vetés a szokás, s magunk tudunk rá nem egy példát, hogy kis paraszt-birtokon búzából 140—150 litert vetnek egy-egy (1200 négyszögöles) magyar holdba, mi hektáronként 324—347 liternek felel meg, holott Németországban az őszi búzából átlagosan 170—172 litert számitanak egy hektárra. A Magyarbirodalom

búzaterülete évenként körülbelül 3 millió hektárra rúg s ennek igen jelentékeny részén szertelenül pazarolják a vetőmagot. Ha majd a középbirtokosok is sorvetőgépeket használnak, sőt a kisbirtokosok, egymással szövetkezve, szintén beszerzik e rendkívül hasznos gazdasági gépet, mily nagymennyiségű gabonát takarítunk meg a fogyasztás vagy kivitel számára, mely jó időben, rossz időben állandó mennyiséggel szerepel, minthogy szűk termés után szintugy kell vetőmag s ha a jövő évi termést már eleve megghiusítani nem akarjuk, ugyanannyi vetőmag kell, mint bő termés után.

Ha Magyarország netto-gabonakivitelét 1882 óta (mióta új áruforgalmi statisztikánk működik) tekintjük, azt látjuk, hogy évi átlagos kivitelünk (levonva belőle a behozott mennyiséget) búzából 5³⁰ millió, rozsból 1³¹ millió, árpából 2⁶⁴ millió, zabból 0⁹¹ ezer, kukoricából 0⁷⁸ ezer, lisztből pedig 3⁶⁴ millió métermázsára rugott, ha pedig a legnagyobb kivitelű 1888. évet tekintjük, búzából 7⁸⁰ millió, lisztből 4⁶⁵ millió, rozsból 1⁶⁰ millió, árpából 3⁶⁵ millió, zabból 905 ezer s kukoricából 1⁰⁶ millió métermázsára, ha pedig a lisztet is búzára számítjuk át (75⁶ kg. liszt = 100 kg. búzával), ez évben csak búzakivitelünk 13⁹⁵ millió métermázsát képviselt, folyó évi kivitelünk pedig valószínűleg még ezt a kolosszális mennyiséget is meg fogja haladni.

Magyarország gabonakivitelének túlnyomó részét azonban Ausztria fogyasztása köti le, a Németországgal való vámszövetségnél tehát csak az egész osztrák-magyar vámterület fölöslege jöhet tekintetbe. Tíz évi átlag szerint (1880—1889) az Osztrák-Magyar Monarchia évi kiviteli többlete a fontosabb gabonaneműek- és lisztből következőleg alakult:

búza	1.222	ezer métermázsá
rozsa (—)	407	»
árpa	2.695	»
maláta	959	»
zab	363	»
tengeri (—)	1.363	»
liszt	1.419	»

A lisztet átszámítva búzára, a malátát pedig árpára, a vámterület buzafölöslege 3¹⁹ millió métermázsára, árpa-fölöslege pedig 3⁹¹ millió métermázsára rúg. E két fontos gabonaneműből tehát nagyon jelentékeny fölöslegünk van,

zabból ellenben már csak mérsékelt, rozsból pedig, de különösen kukoriczából erős hiányt mutat fel árú-mérlegünk.

Hogy monarchiánk kiviteli képességét megítélhessük, több év átlagát kellett vennünk, hogy elmosódjanak abban a jó és rossz termés okozta végletek. A tíz év alatt azonban, a melyről átlagunk szól, oly átalakulások is érvényesültek gabonaforgalmunkban, melyek nem az évi termés ingadozásával, hanem egyéb okokkal állnak összefüggésben. Így kukoriczából az utóbbi évek alatt korántsem szorultunk oly nagy mennyiségre, mint korábban, a behozatali többlet ebből 1888-ban már csak 385 ezer métermázsa, 1889-ben pedig csakis 74 ezer métermázsa volt. Nagy kukoricza-behozatalunk közvetlenül a román vámháború után szállt le, de nemcsak e miatt, hanem a szesztermelés, különösen az ipari szesztermelés megszorítása folytán; a mint szesz kivitelünk hanyatlott, a belfogyasztásban pedig az ipari szeszgyárak rovására a többnyire burgonyából dolgozó gazdasági szeszgyárak foglaltak el mind nagyobb tért, a kukoriczafogyasztásnak szükségképen csökkennie kellett s nem igen képzeljük, hogy még az esetben is, ha Romániával megszűnik a vámháború, kukoriczából ismét oly nagy mennyiségeket hoznánk be, mint korábban.

A Németbirodalom be- és kivitele (a szabad forgalomba és a szabad forgalomból) szintén az 1880—89-ki tíz évi átlag szerint következő volt:

	Bevitel métermázsa	Kivitel métermázsa	Beviteli többlet métermázsa
Búza	4.923 ezer	438 ezer	4.485 ezer
Rozs	7.347 »	86 »	7.261 »
Árpa	3.353 »	622 »	2.730 »
Maláta	606 »	63 »	545 »
Zab	2.232 »	201 »	2.031 »
Kukoricza ..	2.171 »	— »	2.171 »
Liszt	439 »	1.182 »	— »

Németországnak tehát csakis a lisztből van 742 ezer métermázsányi kiviteli többlete, e mennyiséget is átszámítva búzára¹⁾ s levonva azt a búzaszükségletből, a netto-búzaszükséglet

¹⁾ A német mezőgazdasági statisztika 100 kg. búzát 82 kg. liszttel vesz egyenlőnek, átszámítási kulcsul tehát ezt használtuk, eltérőleg a saját liszt kivitelünk átszámításánál használt kulcstól, mely a budapesti malmok termelési adataiból vétetett.

leszáll 3⁵⁸ millió métermázsára, az árpaszükséglet ellenben árpára számítva át a malátát, 3⁴³ millió métermázsára emelkedik.

Összevetve most monarchiánk fölöslegét Németország gabonaszükségletével, tiz évi átlag szerint az évi hiány tesz:

búzából	0 ⁴⁸ millió métermázsát		
rozsból	7 ⁶⁷	»	»
kukoriczából	3 ⁵³	»	»
zabból	1 ⁶⁷	»	»

csak árpából mutatkozik 484 ezer métermázsá fölösleg.

Ez adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy a vámelegesítés esetén monarchiánk és a Németbirodalom határozottan a gabonabevitelre szoruló országok közé tartoznának. Magyarországra nézve tagadhatatlanul ez nem volna hátrány, mert hiszen nálunk első sorban a mezőgazdaság emelkedésével emelkedik s azzal együtt száll egész közgazdaságunk s a gabonaárak erős emelkedése általános föllendülést jelezne; de a vámszövetségre lépő országokra egyetemlegesen épen nem volna kívánatos, hogy a gabonaneműek helyi megdrágulása mellett a nagy gabonatermelő országok továbbra is sok millió métermázsá gabonát árasztanak évenként a vámszövetség területére s a súlyos vámteher a belföldi fogyasztók nyakába szakadjon. Bár kétségtelen, hogy a német fogyasztókra nézve már ez az állapot is haladást jelentene, minthogy a mily mértékben csökkentené a szövetséges Osztrák-Magyar monarchia rendelkezésre álló fölöslege a gabonabevitelt, oly mértékben szabadulnának meg a német fogyasztók a reájuk súlyosan nehezedő gabonavámoktól.

Legújabbán fölmerült a hír, s nem csekély valószínűség szól mellette, hogy a Németországgal kötendő vámszövetség Olaszországra is ki fog terjesztetni. Ha megvalósul, csak örülhet rajta mindenki, a ki a szerződő népek anyagi boldogulását szívén hordozza; mert oly nagy gazdasági területen, minő az új közgazdasági hármasszövetség lenne, az akadálytalan, illetőleg kevesebb akadálylyal terhelt forgalom a gazdasági erők teljes kifejlésére és érvényesítésére a legjótékonyabb hatással volna; a mi azonban az illető országok gabonával való ellátását illeti, arra, ez esetben, a vámszövetség saját termése még kevésbé volna képes. Olaszország búzából igen nagy bevitelre szorul, tiz év átlagában (1880—89) a beviteli

többslet 4²³ millió métermázsára rúgott, az évtized első felében még mérsékelt volt ugyan, de 1884 óta oly roppant arányokat ért el, hogy 1885-ben 7¹¹ millió, 1886-ban 9²⁹ millió, 1887-ben 10¹¹ millió, 1888-ban 6⁶⁷ millió, 1889-ben pedig 8⁷² millió métermázsát képviselt. Ha a liszt átlagos beviteli többletét (346 ezer métermázsá) búzára számítjuk át, Olaszország összes, külföldről fedezendő búzaszükséglete 5²⁸ millió métermázsára rúg. Egyéb gabonaneműekből sokkal kisebb a fedezendő szükséglet, kukoriczából átlagosan csak 39 ezer, zabból csak 19 ezer, árpából csak 6 ezer métermázsá; Olaszország rozs-szükséglete igen csekély, az áruforgalmi statisztikában e gabonanemből a be- és kivitel külön ki sincs mutatva.

Ha tehát Olaszországot is hozzászámítjuk a vámszövetséghez, a fentebb kimutatott számok annyiban módosulnak, hogy az évi átlagos búzaszükséglet, melyet kívülről kell fedezni, 480 ezer métermázsáról 5⁷⁶ millió métermázsára emelkedik.

Ha önző szempontok vezetnének bennünket, — a mint imént említettük — örülnünk kellene a körülmények ily alakulásának, mert Magyarországnak, mint nyers termelő országnak, érdeke éppen az, hogy a szövetséges államok gabonapiaczain minél nagyobb legyen a kereslet s ez minél magasabbra verje föl az árakat. Azonban a gazdasági szövetség állandóságát, sőt létesülését is csak valamennyi érdek méltányos kielégítésétől várhatjuk s vajjon ki lenne-e elégitve Németország, sőt Ausztria fogyasztó közönsége, ha fentartatnék az az állapot, mely ellen Németországban már oly nagy elégedetlenség nyilatkozik s melyet Magyarország gabonafölöslege csak enyhítene, de megorvosolni nem volna képes?

Itt csakis egy helyes megoldás képzelhető, az, hogyha a vámszövetség még más országokra is kiterjesztetik, melyek elég gabonafölösleggel bírnak a fentebb kimutatott hiány fedezésére.

Oroszországra természetesen gondolni sem lehet, részint a nevezett ország elzárkózottsága miatt, melyet jobb irányba terelni hiábavaló kísérlet volna, részint az orosz gabonatermelés nagy olcsósága és roppant tömege miatt, mely — ha egyáltalán van jogosultsága a nagy nyerstermelő országok ellen való védekezésnek — éppen első sorban indokolja az agrárvámokat. Európán kívüli országokra ép oly kevésbé lehet gondolni, csak a Balkán-államok volnának hivatva rá,

hogy a gazdaságilag szövetkezett középeurópai államok kapcsában a hiányzó láncszemeket képezzék. Ez országok is olcsóbban termelnek ugyan, mint akár Németország, akár mi, de a nagyobb értelmiség, nagyobb tőke, szóval a mezőgazdaság nagyobb fejlettsége itt, meglehetősen kiegyenlíti azokat az előnyöket, melyeket a Balkán-országoknak az olcsóbb föld és munkaerő s a földművelés extenzív folytatása biztosít.

Itt főleg Románia és Bulgária jönne tekintetbe. Görögország maga is gabonabevivő állam, Törökországot pedig sajátos viszonyai és kötelezettségei miatt kellene figyelmen kívül hagyni. Szerbia természetesen szintén a szövetséghez tartoznék, bár ez idő szerint ez országra sem lehet nagy súlyt fektetni, minthogy netto búzakivitele öt év átlagában alig tett 350 ezer métermázsát, a többi gabonaneműekből pedig egészen jelentéktelen kivitele volt.

Annál fontosabb Románia és Bulgária szerepe. A fiatal Bulgária, mely nagy energiájával és politikai érettségével méltán kivívta a civilizált világ csodálatát, gazdasági tekintetben is gyors haladást mutat. A mezőgazdaság térfoglalásáról hangosan szól a bevetett terület folytonos növekedése. A búza-terület ugyanis 1881-től 1888-ig 249 ezer hektárról 401 ezer hektárra, a rozsterület 61 ezerről 94 ezerre, az árpatérület pedig 299 ezerről 357 ezerre emelkedett, a zab és tengeri nem mutat hasonló fejlődést, az előbbi 91 ezer hektárról, az utóbbi 90 ezerről csak 93 ezerre emelkedett; de nagy haladást mutat a dohány- és szőlőtermelés, ugy területre, mint különösen, ha a termést tekintjük, mely az előbbinél közel megkétszereződött, az utóbbinál közel megháromszorozódott. Nagy mértékben növekedett az előállított gabonamennyiség is s ezzel együtt rendkívül nagy lendületet vett a gabonakivitel. 1882-ben a gabonakivitel csak 740 ezer métermázsát, 1889-ben már 3.215 ezret tett; ugyanazon idő alatt a rozskivitel 220 ezerről 527 ezerre, a zabkivitel 20 ezerről 93 ezerre, a kukoriczakisvitel pedig 696 ezerről 778 ezerre emelkedett, sőt az utóbbi években már 40—50 ezer métermázsára rúgó lisztkivitele is volt Bulgáriának, csak az árpakisvitelnél látunk hanyatlást, ez 431 ezer métermázsáról 287 ezerre szállott le. Az emelkedésben kétségkívül szerepet játszik Kelet-Ruméliának Bulgáriával való egyesítése is. Az egyesítés óta négy évi átlagban a kivitel tett:

búzából	2'33	millió métermázsát.
rozsból	0'32	» »
árpából	0'19	» »
zabból	0'03	» »
kukoriczából	0'61	» »
lisztből	0'04	» »

Minthogy pedig Bulgáriának számbavehető gabonabevitele nincs, a kimutatott mennyiséget nettokivitelnek tekinthetjük.

Még sokkal nagyobb Románia kivitele; az 1879—88. évek átlagában volt:

búzából	4'14	millió métermázsá.
rozsból	0'94	» »
árpából	2'20	» »
zabból	0'31	» »
kukoriczából	6'14	» »
lisztből	0'09	» »

Összevetve mind e mennyiségeket, az Osztrák-Magyar Monarchia, Német- és Olaszország fentebb kimutatott fedezetlen gabonaszükségletével, kitűnik, hogy az egész területen, melyet vámszerződés által összekapcsolva képzelünk, mutatkoznék árpából 3'37 millió, kukoriczából 3'32 millió, búzából pedig 1'22 millió hektoliter fölösleg, ellenben marad rozsból 6'38 millió s zabból 1'25 millió métermázsá fedezetlen hiány, vagy a fölösleget és hiányt külön összegezve: 7'91 millió métermázsá fölösleg és 7'63 millió métermázsá hiány, mi teljesen kiegészíti egymást. Nem akarjuk persze azt állítani, hogy a rozszükségletet árpával vagy kukoriczával lehetne fedezni, de az is tény, hogy a termelés bizonyos fokig idomul a kereslethez s a melyik gabonanemű termelése jövedelmezőbbnek mutatkozik — s a jövedelmezőséget első sorban a kereslet szabja meg — a felé fordul a mezőgazdák figyelme. Hogy némi behozatal rozsból még így is lenne, az kétségtelen, de az nem is volna baj, mert árpából és lisztből viszont kivitelünk maradna s ép e két czikknél megszakítani a kereskedelmi összeköttetést Angliával, nagy hiba volna, mely egyes bõtermésú években, midõn sokkal nagyobb fölöslegünk maradna, mint az átlagévek szerint, erősen megboszulná magát.

A Balkán-államok búzáját nem ellenszolgáltatás nélkül kellene vámmentesen vagy kedvezményes vám mellett be-

bocsátani a vámszövetséges területre. Vagy egészen be kellene őket vonni a vámszövetségbe, vagy pedig lehetőleg mérsékelt s minden más országnál kedvezményezettebb vámtételeket biztosítani a vámszövetséges országok iparczikkei számára. A Balkán-államok, mint határozottan nyerstermelő országok, rendkívül sokat nyernének vele, ha gabonájuknak közel találnának biztos és jól fizető piacot s nem lennének kénytelenek Angliában, hol az egész világ versenye összehat az árak lenyomására, keresni kétes piacot terményeiknek; de nyerne Németország, nyerne Ausztria, sőt nyernénk mi is, ha megnyernők amaz országokat iparczikkeink számára a nyugot-európai versenytől biztosított piaczul. Mily gazdasági siker lenne ez. Megvalósulna, — a miről oly rég álmodunk s a mit kereskedelemügyi miniszterünk elszánt akarattal s öntudatos tetterővel megvalósítani törekszik, — a keleti piaczok meghódítása. Oly hódítás lenne ez, melyben mindenik fél győztesnek érezné magát, mert a Balkán államoknak sem gazdasági, sem politikai függetlensége nem szenvedne legkisebb csorbát sem. És mégis a gazdasági előnyök mellett a politikai előnyöknek is mily becses forrása lenne e kereskedelmi szövetkezés. A Balkán-népek gazdasági érdekeikkel Nyugot felé utalva, Nyugothoz fűzve, a nyugoti civilizáció jótékony hatása alatt nagygyá, szabaddá fejlődnének, a polgárosult emberiség javára; Nyugot visszatolná a keleti barbárság határait. S hazánk, ez a nagy országút nyugot és kelet közt, melyet csak az ozmán hódítás felforgató hatása fosztott meg ettől a szerepétől, ismét fölvenné régi misszióját, sokszorta nagyobb képességgel azt jól betölteni. Vasutainkon Kelet nyersterményei s Nyugot iparczikkei kereszteznék egymást, bő kamatozást biztosítva a vasutainkba fektetett sok száz milliónyi tőkének, az árúk piaczainkon cseréltetnének ki s a nagy kereskedelmi ügyletek élénk keringésbe hoznák a forgalmi élet eleven vérrel tölt ereit, ez az eleven pezsgés viszont serkentőleg hatna földművelésünkre, biztatólag iparunkra. A keleti piaczok tőszomszédságában, a bérczes Erdélyben fölvirágozhatnék az ipar s a keletkező gyári központok valódi védbástyaivá lehetnének veszélyeztetett nemzetiségünknek.

EGYENES ADÓINK FEJLŐDÉSE.¹⁾

— *Második és befejező közlemény.* —

II. FEJLŐDÉS 1868-tól 1875-ig.

Midőn 1867-ben hazánk alkotmánya ismét visszaállíttatott és a nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát, természetesen azon korlátokon belül, melyeket a közös ügyek és az ezek rendezésével egyidejűleg kötött vámszövetség szabtak, az ügyek élére kinevezett kormány nem is gondolhatott arra, hogy az absolut hatalom által megállapított adórendszeren gyökeres és mélyreható változásokat eszközöljön, főfeladatának csak azt tekinthette, hogy némi kiegészítésekkel, pótlásokkal törvényesítse a fennálló adórendszert.

Az 1868: XXII., XXIV., XXV. és XXVI. t.-cikkek, melyek az egyenes adókról intézkednek, mind a jelzett irányt követik.

A *személyes kereseti adóról* intézkedő XXIV. törvényczikk csak annyiban lép túl a fennálló szabályok törvényesítésén, a mennyiben az új viszonyoknak megfelelőleg, megszünteti az állami rendes és rendkívüli adón kívül még beszédett országos és földtehermentesítési pótlékot és minden ezen különböző czímű adóknak az 1867. évi arány szerint egy tételben való egyesítését rendeli el, megállapítva azt, hogy abból 70% állami adó, 30% pedig földtehermentesítési pótlék. Ezt az egyesítést különben a többi törvények is foganatosítják.

Az 1868 : XXXIV. t.-cz. a Bács, Torontál, Temes és Krassó megyékre érvényes külön adótételeket és az Erdélyben a személyes kereseti adó helyett fennálló 4 különféle díja-

¹⁾ Az első közleményt lásd a »Nemzetgazdasági Szemle« október havi füzetében.

kat helyettesíti a személyes kereseti adóval és az ebben megszabott tételekkel.

Már az 1873: VIII. t.-cikk nem elvileg, hanem inkább a tételek emelésével és új alapokra való fektetésével az adót megváltoztatta. Az elvi módosítás csak abban állott, hogy megszüntettetett ezen adónak a jövedelemadóba beszámíthatása és megállapított, hogy az I. osztályzatba tartozók a reájuk kivetett adót egyszerre és pedig legkésőbbben május hó 15-ig tartoznak befizetni, valamint kimondatott azon elv, hogy a segédmunkások, segédek és cselédek adóját a munkaadók kötelesek fizetni, kik az adót a bérből levonhatják.

A be nem számíthatás kimondása azonban főleg csak az adókivetés egyszerűsítését, nem pedig az illetők újabb megterhelését jelenti. Az I. és II. osztályú jövedelmi adót fizetőket, valamint az iparűzőknek azon családtagjait, kiknek személyes kereseti adóját szintén be lehetett számítani a jövedelem-adóba, az adó alul fölmentették. Ebben a mentességben azonban nem részesültek azon jövedelemadóköteles adózók, kik egyszersmind ház- vagy földbirtokosok, vagy a kik az I. osztályú jövedelmi adó alá tartozva 40 frtnál több adóval rovattak meg, kivéve mégis a haszonbérlőket. Továbbá adómentesség biztosított a tényleges szolgálatban álló, vagy nyugdíjazott állami és törvényhatósági tisztviselők hitveseinek és gyermekeinek, a mennyiben velők közös háztartásban élnek és külön keresetök nincs.

De az adókivetést nemcsak a már említett elvi módosítás folytán, hanem az osztályozás új berendezése által is egyszerűsítették. Két osztályzatot, mondanók a birtoktalanok és birtokosok osztályát állapították meg.

A házadóról (épületadó az absolut uralom alatt) intézkedő XXII. t.-cikk a fennállott szabályokon, fentartva egyébként a házbér- és házosztályadó felosztást, két lényeges módosítást eszközöl. Kimondja először ugyanis azt, hogy oly ház, lakrész és a háznak minden oly helyisége, mely tényleg bérbe van adva, különbség nélkül mindenütt a tiszta bérjövedelem alapján kirovandó házbéradó alá esik. A másik lényeges és elvi módosítás abban jelentkezik, hogy a házbéradó általános alkalmazást nyer minden oly városban és községben, melyben a tényleg bérbeadott lakrészek, t. i. szobák és boltok az összes lakrészek felét teszik. A házosztályadó tehát általában csak

azokban a városokban és községekben alkalmazandó, melyekben a lakrészeknek még fele sincs bérbeadva, de itt csak a tényleg bérbe ki nem adott lakrészekre vonatkozólag.

A házbérből épületfentartási költség czimén levonható Budapesten 15^o/o, másutt 30^o/o. A fennmaradó tiszta jövedelemből házbéradó fejében fizetendő 24^o/o; más házbéradó alá eső helységekben 20^o/o, egyebütt pedig 16^o/o.

A házosztályadót illetőleg különbséget tettek azon helységek közt, melyekben a lakrészek $\frac{1}{3}$ -a sincs bérbeadva és azon helységek közt, melyekben legalább egy harmad van bérbe kiadva. Csak az előbb jelzett helységekben alkalmazandó az alább közlött díjszabás, míg az utóbb említettekben az abban megállapított tételek 50^o/o-kal emelendők az oly házaknál, melyekben üzlethelyiség (mészárszék, bolt, kávéház, koresma) nincs és 100^o/o-kal az oly házaknál, melyekben üzlethelyiség van.

Kivételt képeznek a városon vagy községen kívül legalább is egy nyolczad mérföldnyire (500 öltre) épült lakházak, melyek föltétlenül osztályadó alá esnek és minden esetben az alábbi táblázatban foglalt tételeket fizetik, továbbá a kizárólag a gazdasági cselédség számára lakásul szolgáló u. n. cselédházak, melyektől szobánként 30 kr. fizetendő.¹⁾

Ugy a házbéradó, mint a házosztályadónak 70^o/o-a állami adó, 30^o/o-a pedig földtehermentesítési járulék.

Házosztályadó-tarifa:

Osztály	Lakrész száma	Adótétel	Osztály	Lakrész száma	Adótétel
I.	1	— frt. 60 kr.	VIII.	15—18	50 frt. — kr.
II.	2	1 » 60 »	IX.	19—21	60 » — »
III.	3	3 » — »	X.	22—24	70 » — »
IV.	4—5	6 » — »	XI.	25—27	80 » — »
V.	6—7	11 » — »	XII.	28—29	85 » — »
VI.	8—9	18 » — »	XIII.	30—35	100 » — »
VII.	10—14	30 » — »			

Harminczöt lakrészen felül minden további lakrészéért három forinttal többet kell fizetni.

Budapesten az ideiglenes adómentesség új épületeknél és toldalék-építéseknél 15, lerombolt házaknak teljesen újra

¹⁾ Az 1870: LI. t.-cz. a cselédlakokat épen úgy, mint a gyáros által munkásainak bérfizetés nélkül átengedett lakásokat adómenteseknek jelentette ki.

felépítésénél 12 évben állapítottatott meg. Az ország egyéb városaiban és községeiben az ideiglenes adómentesség tíz, illetőleg nyolcz év.

A házbéradót csak a tényleg bérbeadott ház, illetőleg lakrész után kell megfizetni. Üresedés czímén adóleengedésnek vagy visszatérítésnek abban a negyedben, melyben az üresedés beállt és bejelentetett, nincs helye, hanem már a következő negyedben s általában mindaddig, míg a házat, illetőleg lakrészt újra bérbe ki nem adják, az adót leírják, illetőleg az újonnan való bérbeadás esetén az első évnegyedre adót nem kell fizetni. Ha azonban valamely házat vagy lakrészt két éven át bérbe nem adnak s nem használnak, az föltétlenül házbérosztályadó alá vonandó.

A *földadóról* szóló 1868: XXV. t.-cz. az adóláb megállapításán kívül (Magyarországon 20·76‰ állami, 9‰ földtehermentesítési, összesen 29·76‰, Erdélyben 13‰ állami, 9‰ földtehermentesítési, összesen 22‰) első sorban az adó alul kivett területekről intézkedik. Az adó alul kivételnek: *a)* a gazdaságilag nem művelhető és nem használható területek; *b)* országos, megyei és községi utak, utcák, közterek, háztelkek, udvarok és szérűskertek; *c)* vízcatornák és védőtöltések; *d)* temetkezési helyek; *e)* országos vagy közhatósági kezelés alatt álló tudományos, közhasznú és jótékony intézetek céljaira szolgáló kertek.

A változást követő évben adó alá esnek oly földrészek, melyek folyók megváltozott folyása, ezeknek, valamint tavaknak apadása vagy kiszáradása, utak, vízcatornák megszüntetése folytán rendes gazdasági művelés alá vétetnek, vagy a melyeknél fent a *d)* és *e)* alatt említett adómentességi föltétel megszűnt.

Ideiglenes, még pedig 15 évi adómentességben részesülnek azon területek, melyek terméketlenségöknél fogva adó alá nem estek, ha azokat tulajdonosaik költséges vízszabályozási, csatornázási vagy más munkával hasznavehetőkké tették, továbbá új telepítéseknél a települők tulajdonává lett s a telephez tartozó földek, még pedig hat éves adómentességben, ha a telep legalább ötven családból áll, három éves adómentességben, ha a letelepült családok száma kevesebb ugyan 50-nél, de legalább tíz.

A törvény legfontosabb intézkedése a kataszteri mun-

kálat kiigazítására vonatkozik. Midőn birtokrendezés, tagosítás, legelő-elkülönítés, erdőkihasítás vagy új telepítés folytán a birtokváltozásokkal a művelési ágak is egészben vagy részben változnak, az illető község a birtokba vételtől számított hat hónap alatt új adómunkálatot tartozik készíteni, melynél az illető községben fennállott tiszta jövedelmi árszabály alkalmazandó. Ez elv alul kivételt képez az az eset, hogy ha az új munkálatban oly osztályok foglaltatnának, melyek az előbbiben elő nem fordultak, a mely esetben a holdankint való tiszta jövedelem a hason termékenységu községekben fennálló jövedelmi árszabály szerint állapítandó meg.

A *jövedelemadónál*, melyet az 1868: XXVI. t.-cz. szabályoz, a magyar törvényhozás két lényeges módosítást eszközölt. Az egyik azon minimalis adó megállapítása, melyet az első osztályba tartozó azon adózók kötelesek fizetni, kiknek jövedelme pontosan meg nem állapítható. A második az adókivetési eljárás.

Ismertetésünk csakis az adóláb és a már említett módosítások előadására szorítkozik.

Az első és a harmadik osztályba tartozó jövedelmek után az adó 10%, melynek viszont 70%-a állami adó, 30%-a pedig földtehermentesítési járulék. Kivételnek az arany-, ezüst-, réz-, ólom-, dárdany-, higany-, kékeny- és álny-bányák, továbbá a földtehermentesítési adósság szelvénykamatai, melyeknél az adó csak 7%. — A szelvénykamatadó különben csak azért 7%, mert földtehermentesítési járulék nem számítatik.

A második osztályba tartozók adója progressiv adó, az adótétel 100 frt évi fizetés után 1 frt., 200 frt. után 2 frt., de már 600 frt. után 7 frt., 700 frt. után 9 frt. stb. úgy, hogy 6.000 forint után az adótétel már 300 frtra rúg, még nagyobb fizetésnél a fizetésnek 6.000 frton felüli része után mindig 10% fizetendő. — Az adó 70%-a állami adó, 30% pedig földtehermentesítési járulék.

Minimalis adótételek haszonbérloknél az évi haszonbér 2½%-a, gyakorló ügyvédeknel, orvosoknál, sebészeknél, bábáknál, tanítóknál, mérnököknél évi lakbéröknél — üzleti helyiségeket vagy irodáikat is beleértve — 12—20%-a, tekintettel a családtagok számára, kereskedőknél, iparosoknál és más haszonhajtó foglalkozásúaknál az évi lakbér 15—20%-a és ezenfelül üzleti helyiségeik bérének 5%-a, végre a falusi

kézműiparnál, ha azt az illető legény nélkül úzi, négy forint, ha egy segéddel, hat forint, két segéddel nyolcz forint s így tovább minden segédért két forinttal több.¹⁾ Ha a foglalkozás megkezdése óta két év még le nem telt, az illetők ellen a haszonbérlok kivételével, kikre e kedvezmény ki nem terjed, csak az adótétel fele alkalmazandó.

Az adókimutatást nyilvános ülésben az adókimutató s felebbezés esetén a felszólamlási bizottság teljesíti. A nyilvánosság azzal is meg van óva, hogy a pénzügyi hatóság adójavasatai nyolcz napon át betekintés végett kitétetnek s csak a határidő letelte után kezdődnek az adókimutató tárgyalások.

III. FEJLŐDÉS 1875-től 1890-ig.

Már 1868-ban, az abszolút uralom által meghonosított adók törvényesítése idejében érezték az egyenes adók reformjának szükségét. S a képviselőház pénzügyi bizottsága jelentésében ki is emeli, hogy első sorban a földadót kellend reformálni, hogy ahhoz arányosítva állapíttathassanak meg a többi adónemek. Mert az a gondolat, hogy a hozadéki rendszerrel szakítsanak, illetékes körökben föl sem merült.

Tényleg a földadóval is indult meg a reform. De ezen reform még életbe sem léptettetett, az adóláb meg sem állapíttatott, midőn a többi adónemekre is reákerült a sor. A pénzügyi viszonyok a lehető legrosszabbak voltak. A háztartásban roppant deficit. A hitel mondhatjuk a sempontra szállt. Ily viszonyok közt nem lehetett gyökeres reformra gondolni; de nem is lehetett a földadó-törvény eredményét bevárni, hanem azon kellett igyekezni, hogy a fennálló adók minél jövedelmezőbbé tétessenek és új adókkal kiegészíttessenek. Az 1875. évi törvények nem annyira adóreformokat, mint inkább adóemeléseket czéloztak.

A földadó szabályozásáról szóló 1875. évi VII. t.-cikk fentartotta azon alapelveket, melyeken az ideiglenes földadó-kataszter nyugodott s csak azon visszasságok megszüntetésére

¹⁾ Az 1873: VII. t.-cikk a minimalis tételeket akkép módosítja, hogy a tanítókat és bábákat illetőleg a százalék 10—12%-ra leszállíttatik, a kereskedőket, iparosokat, magántanintézetek birtokosait és a más haszonhajtó foglalkozásúakat illetőleg 15—25%-ra felemeltetik; a falusi kézműiparosoknál pedig a minimalis tétel, ha iparukat segéd nélkül úzik, 3—6 frt., ha segéddel, minden segéd után 2—3 frt.

törekedett, melyekben e mű már elszármított végrehajtásánál fogva szenvedett. — Újabb országos becslést rendelt el, melynek már nemcsak az volt feladata mint a réginék, hogy lehetőleg aránylagosan deríttessék ki a földbirtok tiszta jövedelme, hanem hogy tényleg országos arány létesíttessék. Ennek az elvnek felelnek meg a művelet végrehajtását illetőleg szabott rendelkezések, melyek részletes ismertetésébe bocsátkoznunk fölösleges volna. De ez a törvény sem czélozta a földbirtok adta valódi jövedelem kiderítését, mert a 8. §. világosan mondja, hogy »a föld tiszta jövedelmének vétetik a közös gazdálkodás mellett nyerhető középtermésnek értéke, levonván a gazdálkodási rendes költségeket. A földbirtokkal összekötött jogok, ugyszintén annak valamely iparággal vagy más földbirtokkal való gazdasági összefüggése a tiszta jövedelem kiszámításánál tekintetbe nem vétetnek, de viszont az azon fekvő terhek is figyelmen kívül hagyatnak«.

Az egyes birtokrészletek térfogatának pontos megállapítására már a törvény sokkal több súlyt fektet. Az ennek megállapítására, illetőleg a bemondások ellenőrzésére szükséges adatok is bővebben állottak rendelkezésére, mint az első kataszteri munkálat alkalmával. — Első sorban a részletes kataszteri fölmérés volt használandó, melynek az első fölvételkor még nyoma sem volt. Részletes kataszteri fölmérés hiányában a tagosítási munkálatok, ezekhez tartozó vagy más földkönyvek és térképek s ha ilyenek sincsenek, a földadó ideiglen behozatalakor készített konkrétális térképek valának fölhasználándók. S korrektívumul rendeli a törvény egyrészt, hogy ha a földrészletet hibás térfogattal vették fel, az ellen felszólamlásnak van helye, másrészt, hogy a kataszteri munkálatot ki kell igazítani, ha a községben a tagosítás vagy birtokrendezés végrehajtatott, vagy ha a községben részletes kataszteri fölmérés eszközöltetett.

Kerkápoly az általa beterjesztett törvényjavaslatban ajánlotta, hogy a földadó 30 millióval kontingentáltassék, valamint hogy kijelentessék, hogy a földadót húsz éven át nem fogják emelni. Az elsőt azért ajánlotta, hogy a tiszta jövedelmet a valóságnak megfelelőleg lehessen kinyomozni, mert akármily összeget eredményezne is a becslés, az adó ugyanaz maradhat. A másikat főleg gazdasági indokokból ajánlotta. Egyik javaslatát sem fogadták el. Második javaslata azonban

annyiban mégis méltatásra talált, a mennyiben a törvény kijelenti, hogy az utmutatása szerint kinyomozott tiszta jövedelem — a törvényben megállapított eseteket kivéve — sem egyes vidékeket, sem egyes földrészleteket illetőleg mindaddig változás alá nem jöhet, míg az ország egész területére nézve új földadószabályozás nem eszközöltetik.

Az 1881: XL. törvényczikk felhatalmazást adott a pénzügyminiszternek, hogy a földadót az új kataszteri munkálatok alapján oly százalékban vethesse ki, hogy az állami földadó összege, a földtehermentesítést ide nem értve, a 29 milliót meg ne haladja. Az 1883: XLVI. t.-cz. a kivethető adóösszeget 26 millióra szállítja le. Különben a kivethető adószázalék megállapításának jogát a törvényhozás magának az egyéni felszólalások befejezése után való időre tartotta fenn. A pénzügyminiszter vonatkozó törvényjavaslat beterjesztését még a jelen 1890/91 évi ülésszakra helyezte kilátásba.

Évek hosszú során át tartó, milliókba került munkálattal van dolgunk, mely ellen a legtöbb panasz a munkálat folyamában merült fel abban, hogy a becslés nem megfelelő, túlzottan magas árakat vett alapul s ép ezért a tiszta jövedelmet is túlmagasan állapította meg. S a törvényhozás a panaszoknak akkép igyekezett elejét venni, hogy az országos bizottságot felhatalmazta, hogy »az ország összes tiszta jövedelmi fokozatait, a tényleges állapotnak és viszonyoknak megfelelőleg, egyenlő arányban lejjebb szállíthatja«. Köztudomású, hogy a bizottság élt is e jogával. Tény, hogy a milliókat igényelt kataszteri becslés kényelmes adókivetési alapul szolgál, de nem juttatja hű kifejezésre a földbirtok s annál kevésbé a gazda tiszta jövedelmét. Arányos az adó, a mennyiben egyenlő százalékban vettetik ki a kataszter által kiderített tiszta jövedelemre, de megszűnik arányos lenni, a mint a gazda jövedelmét nézzük. S ha ma kevés még a panasz az országos aránytalanságról, idővel ez is be fog következni, ha érezhetőbbekké lesznek azon változások, a melyeken a mezőgazdaság nálunk az utóbbi években átment és a melyeken a jövőben még inkább keresztül fog menni.

A házbér- és házosztályadót illetőleg hozott 1875. évi XXIII. t.-czikk a fennálló adórendszeren semminemű elvileges változást sem tesz, hanem lényegileg csak az adót emeli.

A házbéradónál az emelés abban jelentkezik, hogy az ezen

adó alá tartozó 10.000 lakost számláló és rendes vágányú vasuti állomással vagy gőzhajózási állomással bíró városokban és községekben az épületfentartási és értéktörlesztési százalékot 30%-ról 20%-ra szállítja le. Az 1883. évi XLVI. t.-cz. bizonyos irányban emeli, más irányban leszállítja az adót. Adó alá nemcsak a szoros értelemben vett házbér, hanem általában a ház nyers jövedelme esik. Ennek ellenében felemeli a nyers jövedelemből levonható százalékot és megállapítja azt a fővárosban 20%-ban, a főváros Ó-budai részen s az imént említett községekben és városokban 25%-ra, egyébütt pedig meghagyja a 30%-ot. Az adótételt a fővárost illetőleg — az óbudai részt kivéve — 22%-ra szállítja le.

Már lényegesebben módosítja az 1875. évi XXIII. t.-cz. a házosztályadót. Az adótételeket három fokozatban állapítja meg. Az első fokozat alkalmazást nyer azon kis- és nagyközségekben, a második fokozat pedig azon rendezett tanácsú városokban, melyekben a lakrészek egy harmada nincs bérbeadva, a harmadik fokozat minden községben és városban, melyben a lakrészeknek legalább egy harmada van bérbeadva és erre való tekintet nélkül minden házbéradó alá nem eső szab. kir. és törvényhatósági joggal felruházott városban. Habár az adótételek, különösen egyes épületeket illetőleg, lényegesen emeltetnek is, tagadhatlan, hogy az adómegállapítás arányosabb, jobban alkalmazkodik az illető adókötelesek teherviselési képességéhez. A leglényegesebb adóemelés abban jelentkezik, hogy a 14—15 lakrészszel tulajdonkép megszűnik az épületnek osztályba sorozása és azontúl minden egyes lakrész után azonos tétel (u. m. 3 frt., 4 frt., 5 frt. a három fokozat szerint) fizetendő.

Ugy a házbér-, mint a házosztályadó tételei határozottan magasak. De korántsem tűnnek fel oly magasaknak, ha egyszerűs mind tekintettel vagyunk a nagy adómentességekre s a házbéradónál kétségtelenül túlmagasan megállapított épületfentartási és értékvesztési százalékokra. Ha tekintettel vagyunk még arra is, hogy a házbéradót tulajdonkép a lakók fizetik meg, s ha nem is a rendes, de a rendkívüli adómentesség mellett az épület teljes értéke megtérült a bérlők által fizetett adószámlákban, mikorra az tulajdonkép adó alá kerül.

Még egy lényeges változást kell megemlítenünk, melyet az 1883: XLIV. t.-czikk 12. §-a abban állapított meg, hogy

ugy a házbér-, mint a házosztályadót nem évenként, hanem három évre való érvénynyel vetik ki. Ezen intézkedést a kivetés egyszerűsítése tette szükségessé, de különösen a házbéradót illetőleg azon hátránynyal jár, hogy majd a kincstárt, majd az adózó feleket sujtja érzékenyen. A házbéradó kivetésének alapul nem az adókivetését megelőző három, hanem csak azt megelőző év jövedelme szolgál. Már pedig tapasztalatból tudja mindenki, hogy a házbérek majd emelkednek, majd leszállanak s ebből a folyamatból ered majd a kincstár, majd az adófelek megkárosítása. S ez az intézkedés a fővárosban kétségtelenül azon hátránynyal jár, hogy akadályozza a lakbéréknek megfelelő hanyatlását, mert a házbérleengedéssel arányban emelkedik *az adóteher*.

Az adóknak 1875-ben foganatosított revíziója megszüntette a személykereseti és a jövedelmi adót. Ezek helyébe lépett a keresetadó, a tőkekamat- és járadékadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója és a bányaadó. Ezen elkülönítést és szétválasztást technikai indokokból, különösen az adókivetésre való tekintettel, csak helyeselni lehet.

Nem fogjuk ezeket az adókat részletesen ismertetni. Sokkal ismertebbek, semhogy ezt megkívánnák. Inkább tehát csak jellemezni fogjuk őket s pedig első sorban azokat, melyek, habár különböző elnevezések alatt, a tőkét érintik.

Az 1875 : XXII. t.-cikkkben megállapított tőke-, kamat- és járadékadó annyiban szenvedett változást, az 1883 : VII. t.-cikkk által, a mennyiben ez az előbbi törvény által adómentesnek kijelentett pénzintézeteknél elhelyezett betéteket szintén ezen adó alá vonja. Az új adótörvénybe átvétetett a régi törvényeknek 315 frtnyi kamat, illetőleg járadékjövédelmet mentesítő intézkedése. Különben az adótétel az özvegynek és szülőknek biztosított életjáradékoknál 5%, minden más járadék és tőkekamat jövedelem 10%-nyi adó alá esik.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója (1875 : XXIV.) az üzleti tiszta jövedelem 10%-a. Az adó alá eső jövedelmet azonban nem szabad azonosítanunk a felosztás alá kerülő tiszta jövedelemmel, úgy, hogy tényleg bekövetkezik, hogy ily intézet nagy osztalékokat fizet ki, a nélkül, hogy akár az itt kérdéses, akár az ezt kiegészítő általános jövedelmi pótagóban csak egy krajczárt is fizetne,

mert a nyers jövedelemből nemcsak a tényleges üzleti költségek esnek levonás alá, hanem annak oly részei is, melyek más czímen már megadóztatva vannak vagy a melyek törvény szerint adómentesek. Még ha fentartatnék is a hozadéki rendszer — mely alapelvénél fogva csak adótárgyakat, de nem az illető személyek jövedelmét adóztatja meg — kell valamely módozatot találni, hogy ezek az adó alul teljesen ki ne búj hassanak. Szükséges lesz bizonyos minimalis adó megállapítása.

A bányaadóról (1875 : XXVII), mely állami bevételeinkben különben is jelentéktelen szerepet játszik, elég lesz annyit megemlítenünk, hogy az adótétel a kőszéntermeléssel foglalkozó bányáknál a tiszta jövedelemnek 7⁰/₀-a, más bányáknál 5⁰/₀-a. A segéd vájás vállalkozója azonban 10⁰/₀-ot fizet.

Mindezen adóknál állampénzügyi szempontból is fontosabb a keresetadó (1875 : XXIX.). A keresetadó 4 osztályra oszlik. Az elsőhöz tartoznak a kezük munkája után élő osztályok. Ezekre az adó fix, nem tényleges keresetök, hanem keresetök lehetősége szerint, főleg lakhelyök minősége szerint alakuló tételekben van megállapítva. Ez határozottan fejadó, habár a tételek az ide tartozó adózóknak különböző állására való tekintettel különbözőképen vannak is megállapítva. — Az 1875-ik évi most említett törvényben a kereseti adó első osztályába sorozza a napszámosokat is; de ezeket az 1883 : X. t.-cz. az adó alul felmenti s pedig lényegileg nem más okból, minthogy azokon bajos volt az adót megvenni, mert azon szocialistikus szempont, mit a törvényjavaslat beterjesztése idejében több oldalról hangoztattak, hogy a legalsóbb néposztályok a közvetett adókkal való tulterhelés miatt mentessenek fel az egyenes adó alul, ha általában helyes is volna, alig foghatott helyet nálunk a törvény meghozatala idejében.

Még kiválóbb mérvben fejadó a II-ik osztályú kereseti adó, a melyet az 1875 : XXIX. t.-cz. módosításával az 1875 : XLVII. t.-cz. szabályozott. Ezen adó alá tartoznak a föld- és házbirtokosok s a házközösségek fejei, továbbá azok, kik tőkekamat- és járadékadóval vannak megróva, ezek 2, illetőleg 3 frtot fizetnek, tehát a rongyos viskó birtokosa csaknem annyit, mint a palota ura. S ez adónál tűnik ki tulajdonkép, hogy a napszámosoknak az adó alul való mentesítése semmiféle szocialis kedvezményt nem foglal magában, mert a napszámos,

kinek még egy viskója sincs, nem fizet ugyan adót, de igen az a napszámos, ki egy rongyos, düledező putrit mondhat a magáénak.

A III. osztályban a vállalkozás és az értelmi kereset — ezt a szót tágas értelemben véve — esik adó alá. Az adó-kivetésnek szabály szerint három évi jövedelem átlaga szolgál alapul és az 1883: XLVI. t.-cz. értelmében azt 1884. óta mindig három évre való érvénynyel vetik is ki. — Az adó-kivetésnek a felek vallomásán kellene alapulnia, de a törvény megállapítja a minimalis jövedelmet s tényleg csakis ezt alkalmazták. — Mig a haszonbérloket, mészárosokat, bérkocsisokat, társaskocsi-tulajdonosokat, teherszállító evezős hajók tulajdonosait illetőleg a jövedelmi minimumot határozott tételekben állapítja meg, nem teszi ezt a többi ebbe az osztályba tartozó adózokat illetőleg, melyeknél már szabad teret enged az adót megállapító közegek bölcs belátásának, mert végre ezektől függ, hogy a kisebb vagy nagyobb összeget alkalmazták-e. S természetes, hogy az illető például kevésbé vagyonos adózóra nem közönyös, hogy jövedelmét a lakbér $1\frac{1}{2}$ vagy $2\frac{1}{2}$ -szeres vagy a legvagyonosabbra nézve az, hogy adóját a lakbérnek 3 vagy 8-szoros összegében számítják-e, tekintettel a 10%-os adólábra. S az önkény, melyről egyesek szólni tudnak, tulajdonkép a minimum megállapítására nézve engedett szabad térben áll.

A IV. osztályú kereseti adó alá az állandó nyugdíjat, ellátást, illetőleg a havi 45 frtnál nagyobb, állandó vagy nem állandó fizetést élvező egyének, vagyis tulajdonkép azok tartoznak, kik régebben a II. osztályú jövedelmi adó alá estek. S mig a törvény minden más osztálynál az adót, vagy nagyobb tétel vagy nagyobb minimum alkalmazása által emelte, ennél azt változatlanul hagyta meg.

Mint új kiegészítő adót az 1875: XLVII. t.-cz. az általános jövedelmi pótagót léptette érvénybe. Ezen adó a vagyonosabb osztályokat terheli. Kiegészítő adó akart lenni s mint ilyent jövedelemadó alakjában konstruáltak s ezért levonható volt a megelőző évi egyenes adó s ezen kívül az ingatlanokra bekebelezett magánadósságok kamata. Minthogy azonban az új adóból rögtön és biztos jövedelmet akartak meríteni, a jövedelem kiszámítását az egyes adótárgyakra kivetett adóra fektették. Innen tulajdonkép pótagó czíme. Habár adva volt

az adóketési alap, mégis a ketés bonyolult számítás föltételezett. — Az 1883. évi XLVI., habár megtartotta is az általános jövedelmi pótdó elnevezést, az egész adót mégis egyszerű pótdóvá minősítette, a mennyiben az adót az illető egyenes adó bizonyos százalékában vetik ki. A most említett törvény átvette azon kedvezményt, hogy a bekebelezett adóságok kamatait le lehessen vonni, csak hogy az adót pótdónak minősítván, immár nem magát a kamatot, hanem annak 10%-át lehet levonni. S a törvény azon valóban érthetlens a jogegyenlőséget sértő s csak a nagyobb adósokat pártoló kedvezményt adja meg a hitelüzlettel foglalkozó pénzintézetektől felvett törlesztéses kölcsönöknek, hogy nem a tényleg még hátralevő tőke kamatának, hanem az egész törlesztési idő alatt mindig ugyanazon összegű kamat 10%-a vonható le minden tekintet nélkül arra, hogy a kamatfizetés tulajdonkép évről-évre kisebbedik. S ez az indokolatlan kedvezmény a kincstar érdekeit is sérti annyiban, mennyiben, hogy a dolgot példával is beigazoljuk nem egy budapesti 30 évi adómentességet élvező ház van, mely 40—50 évre pusztán csak a törlesztéses jelzálog teher folytán kikerüli az általános jövedelmi pótdót.

Egyenes adóink legújabb fejlődését, mely a nélkül is köztudomású, csak futólag tekintettük át. De ezen rövid szemle is meggyőzhet mindenkit, hogy egyenes adóinkban semmi határozott elv sem emelkedik érvényre, helyet fognak abban a legellentétesebb elvek. Progresszív adó fog helyet a IV. osztályú kereseti adónál. Némileg a progresszivitásnak hódol az általános jövedelmi pótdó a III. osztályú keresetadónál, a mennyiben ez a III. osztályú kereseti adónál 10, illetőleg 35%-ban vettetik ki. — Elfogadja az adómentes megélhetési minimumot a tőke- és járadékadónál. Hódol ennek némileg az általános jövedelmi pótdónál is, a mennyiben az állandó fizetések a fővárosban 2000 frtig, vidéken 1500 frtig ezen adó alul mentesek. — Már a kereseti adónál kiemeltük, hogy az első osztályba tartozó napszámosok adómentesek, de a 2-ik osztályba tartozó ház- vagy földbirtokos napszámosok már nincsenek fölmentve a kereseti adó alul, sőt csaknem annyi keresetadót fizetnek, mint hazánk leggazdagabb földes ura vagy házbirtokosa. Említsük azon ellentétet is, mely abban jelentkezik, hogy míg a pénzintézetnek adós ház- vagy

földbirtokos az egész törlesztési időszak alatt mindig ugyanazonos kamatszázalékot vonhat le, az, a ki az árvapénztárból szintén törlesztésre vesz fel kölcsönt, ezt már nem teheti.

Magas, roppant magas százalékot fizet a földbirtokos, a házbirtokos, a vállalkozó, a tőkés. E százalék nem ugyanaz s a dolog természeténél fogva nem is lehet azonos s ebben nincs ellentét, mert a földbirtok változatlanul vett jövedelem után fizet, a házbirtokos pedig az adómentes évek által részesül kedvezményben, a többi osztályok évenként változó jövedelmök szerint adóztatnak meg. Természetesen, hogy ezeknek az osztályoknak sem egész jövedelmét adóztatják meg. Nem is lehetne. Mert ha az adótörvény szigorúan alkalmaztatnék, a közép vagyonos osztályoknak a megélhetés — itt nem a természet, hanem a társadalmi szokások által igényelt megélhetést értjük — volna lehetetlenné téve s tőkegyűjtésről náluk szó se lehetne.

Ha a III-ik osztályú kereseti adót a IV. osztályú kereseti adóval hasonlítjuk össze, a legrendkívülibb ellenmondásokra akadunk. A IV. osztályú kereseti adó progresszív adó s itt csak a 6000 frttal kezdődik a 10%-os adó, de adómentes marad a lakbér. A III-ik osztályú adózók jövedelmök 10%-át tartoznak adóban fizetni és a lakbért nem vonhatják le.

Magát a III-ik osztályú kereseti adót fikció alapján megállapított jövedelem után vetik ki. Kiindulnak a lakásból és üzlethelyiségből. Igaz, hogy a jövedelem-megállapítás legbiztosabb mérlege — figyelmen kívül hagyva a kivételeket — a kiadás, de csak az összkiadás, nem pedig a nélkülözhetlen kiadás, mely az esetek nagy többségében, nem annyira az egyének akaratától és jövedelmétől, mint a család számától s gyakran, mint ép a fővárosban esetlegességtől, a lakberek emelkedésétől és leszállásától is függ. Különben is tapasztalati tény, hogy minél kisebb a lakás, aránylag annál drágább. Már ebből kiindulva is biztos az, hogy a kevésbé módosak aránytalanul súlyosabban vannak az adó által terhelve, mint a vagyonosabbak s tényleges jövedelmöknek aránylag nagyobb részét fizetik adóban, mint a vagyonosabbak és gazdagok. Különben mindenki teheti ezt a tapasztalatot, a ki csak némileg is ismeri a gyakorlati életet.

Ezek is elég indokok arra nézve, hogy adóink reformáltassanak. Hozzájárul még az is, hogy egyenes adóink oly

természetűek, hogy hiányzik bennök a ruganyosság, a simulékonyság. Egyes adónemek emelkednek, mert új adótárgyak keletkeznek, de összes egyenes adóink korántsem emelkednek abban a mérvben és arányban, a melyben az általános jólét, a vagyoniosság gyarapodik; míg az államháztartási kiadások a dolog természetéből kifolyólag folytonosan növekednek és békés viszonyokat föltételezve, már a legközelebbi időben nagyobb arányban fognak emelkedni, ha végrehajtatnak a tervbe vett igazságügyi és közigazgatási reformok.

Hiszszük, hogy még lesz alkalmunk, hogy e folyóirat hasábjain fejthessük ki egyes adóink reformjának alapelveit és irányát. De annyit már ezúttal is mondhatunk, hogy nézetünk szerint a pusztá toldozás-foldozás nem sokat ér, hanem el kell magunkat határoznunk arra, hogy fokozatosan szakítsunk a hozadéki rendszerrel s áttérjünk a jövedelmi vagy személyes adórendszerre. Fokozatosan és nem egyszerre, mert az állam jövedelmeit kockára tennünk nem szabad és mert másrészt a népet is hozzá kell szoktatnunk egyrészt jövedelme számontartásához és másrészt a becsületességhez.

DR. PÓLYA JAKAB.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

November hó.

1-én. A *tőzsdetanács a tőzsdeügynökök* ügyében elhatározta, hogy a nagyobb kereskedői czégek és az ügynökök kebeléből szűkebb bizottság fog egybehivatni és hogy az ez által előterjesztendő javaslat megvitatásáig a f. é. október 21-én kihirdetett tőzsdetanácsi határozat életbeléptetése függőben tartandó.

A *m. k. dohányjövédék* f. é. szeptember hóban 3,246.000 frtot vett be, 324.000 frttal többet, mint a múlt év ugyanazon hónapjában. A f. év első kilencz hónapjában a bevételi többlet 1,065.000 frt.

3-án. A *magyar kereskedelmi társaság* részvényeire közel egy millió frt. jegyeztetett. Kilátás van arra, hogy az 1,250.000 frtra tervezett részvénytőke még hiányzó része is meg fog szereztetni.

Az *angol-osztrák bank* a budapesti villamos vasutak megvétele iránt folytat alkudozásokat.

A kereskedelemügyi miniszteriumban értekezlet tárgyát képezte a *balesetek elleni biztosításról* szóló törvényjavaslat, melyre nézve az érdekelt biztosító-intézetek általánosságban kijelentették, hogy készek a munkásokat a javaslatban foglalt feltételek alatt balesetek ellen biztosítani.

A *magyar kőolajipar-részvénytársaság* a lefolyt üzletévben 48.131 frt. 60 kr. tiszta nyereséget ért el és részvényenkint 45 frt. = 6^o/_o osztalékot fizet.

A kereskedelemügyi miniszter a *vidéki malmok emlékiratát* a magyar országos malomszövetkezetnek küldte le tárgyalás és véleményadás végett. A szövetkezet ez emlékiratot f. hó 10-én fogja tárgyalni.

4-én. Az *osztrák-magyar banknak* október 31-iki kimutatása szerint az adóköteles bankjegyek összege 23,257.000 frt.

Az *állandó országos filloxera-bizottság* kimondja, hogy tekintettel az újonnan fellépett »Blackrot« vesszőbetegségre, a szőlővesszőknek Franciaországból való behozatala betiltassék. Elhatározta továbbá a bizottság, hogy a földmívelésügyi miniszter a szemzett vesszőkkel beültetett területek adómentességét 6 évről 10 évre terjeszse ki és hogy az ez ügyben beadott törvényjavaslat más pusztító szőlőbetegségekre is kiterjesztessék.

A *zónatarifa* eredményét a következő számok mutatják: 1889. augusztus 1-től 1890. augusztus 1-ig 7,771.467 személylyel és 135.939 podgyászdarabbal több szállított, mint 1888. augusztus 1-től 1889. augusztus 1-ig; a bevételi többlet a személyszállításnál

1,815.422 frt., a podgyásznál 212.738 frt., összesen 2,028.160 frtot tett ki.

5-én. A *postatakarékpénztáraknál* f. é. október hóban a betétek 445.005 frt. 42 kr-ra, a kivételek 398.681 frt. 40 kr-ra rugtak. A checkforgalomban betéttetett 8,088.955 frt. 71 kr., kivéttetett 7,993.070 frt. 15 kr.

6-án. A *zálogközzvetítési ügyletek* reformja a szakkörök kívánalmainak megfelelőleg előkészítés alatt áll.

7-én. A *tőzsdeügynöki szabályok* módosítása tárgyában összehitt értekezleten az ügynökök előterjesztik óhajukat, melyeket a tőzsde-tanács tárgyalás alá fog venni.

Az angol-osztrák bank és Siemens és Halske cég közt a *budapesti villamos vasut* tárgyában folytatott alkudozások eredményre vezettek. A bank részvénytársaságot fog alakítani, melynek tőkéje 3 millió frt. lesz 100 frtről szóló részvényekben.

8-án. A »Reichsanzeiger« szerint *élő sertéseknek* Kőbányából Stendal, Stassfurth, Witten, Bochum, Hagen, Dortmund, Gelsenkirchen és Lippstadt városokba való bevitele visszavonásig megengedtetett.

9-én. Az *államkincstárnak* a f. é. III. negyedéről szóló kimutatása szerint a bevételek ez év lefolyt három negyedében 263,191.400 frtot, a kiadások 261,563.926 frtot tettek.

Gyöngyösen új *részvényekre alapított gőzmalom* fog a leégett gőzmalom helyett felépíttetni.

10-én. Az *országos malomszövetkezet* tárgyalta a vidéki malmok emlékiratát és a flumei lisztszállítási díjak tárgyában a miniszternek teendő javaslat iránt teljes megegyezés jött létre.

A *bia-torbágy-esztergomi helyi érdekű vasut* tárgyában folytatott engedélyezési tárgyalások kedvező eredményre vezettek.

Az *osztrák-magyar bank* november 7-iki kimutatása szerint az adóköteles bankjegyek összege 17,093.000 frtra (— 6,164.000) apadt.

11-én. A *magyar kereskedelmi társaság* részvényeire több, mint 900.000 frt. lévén jegyezve, egy előkelő fővárosi bank a maradék átvételére hajlandónak nyilatkozott. A jövő hónapban megejtendő alakulás előkészítésére, különösen az alapszabályok kidolgozására hattagú bizottság küldetett ki.

Az *idei répatermés* Ausztria-Magyarországban 65 millió métermázsa, 3 millióval több, mint az előző évben. A répa rosszabb minősége folytán azonban a czukortermelés mégis csak 7,200.000 métermázsát tesz, 100.000 métermázsával kevesebb, mint az előbbi termelési időszakban.

A múlt évben 14.028 termelő 80.789 kat. holdon 522,956 métermázsa *dohányt* termelt a kincstár részére; a külföld részére 1.024 kat. holdon 5.297 métermázsa termeltetett. A kincstár métermázsánként átlag 17 frt. 84 krt, összesen 9,331.304 frtot fizetett. Magyar dohány kivitetett a kincstár részéről 10.024, termelők részéről 12.429 métermázsa. 12 dohánygyárban 12.484 munkás volt alkalmazva, köztük 226 gyermek. A dohányjövedék összbevételei 44,101.021 frt. 75 kr-ra, a kiadások 19,468.834 frtra rugtak, a fölösleg tehát 55.300/o és ha a a bizományi és átmeneti kiadások levonásba hozatnak, 66.100/o-ot tesz.

A württembergi belügyminiszterium közlése, hogy azonnal levágandó *élő sertéseknek* Ausztria-Magyarországból Friedrichshafenon át Ulm és Stuttgartba való behozatala megengedtetik.

12-én. A *novemberi országos (Lipót-) vásár* meglehetősen kedvező volt gyapjura, nyers bőrökre, tollakra, szilvára, szilvaizre és rongyokra; bőrre és szőrneműekre kevésbé kedvező; kézműmunkákra jelentéktelen volt.

A tőzsdetanács a *gabona-határidőüzlet* tárgyában azon határozatot hozta, hogy az ügynökök, ha az ügylet megkötésekor a szerződő felet meg nem nevezik, a másik félnek bármikor történő felszólítására legkésőbbben 24 óra alatt kötelesek azt megnevezni. Ha az ügynök ezt nem teszi, vagy ha a megnevezett fél a másik félnek nem tetszik, ez jogosítva van az ügyletnek kölcsönös szabályozását a következő nap déli árfolyama szerint eszközöltetni. Az ügynök, a míg a kötelevelet át nem adta, szavatol, tartozik továbbá a megbízónak egy, a tőzsdetanács által megállapított minta szerinti kötelevelet kiadni és a megfelelő ügyletet azonnal naplójába bevezetni.

Az *osztrák-magyar vasutak* vonalain a szállítási bevételek ez év első kilencz hónapjában 215,042.381 frtot (+ 8,160.269 frt.) tettek. Ebből esik a közös és osztrák vasutakra 154,997.918 frt. (+ 6,629.665 frt.), a magyar vasutakra pedig 60,044.463 frt. (+ 1,530.691 frt.).

Baross kereskedelemügyi miniszter kifejti a képviselőházban a *helyi díjszabás* legközelebbi keresztülviendő módosítását.

13-án. Fiuméba és Triesztbe október hónapban Szlavoniából Szerbiából és Boszniából 46.701 métermázsa *szilva* és 34.707 métermázsa *czukor* szállított.

A *szarvas-mezőhegyesi helyi érdekű vasut* közigazgatási bejárása megtörtént.

15-én. A magyar kormány beleegyezett, hogy az *osztrák-magyar Lloyd-társulat* tisztán ausztriai vállalatá alakuljon át. Az átmeneti időszak két évben állapított meg.

A magyar *részvény-serfőzde* a múlt évben 160.472 frt. 52 kr. tiszta hasznót ért el, melyből részvényenkint 45 frt. osztalék fizettetik.

16-án. Győrött »*Anglo-Hungarian Biscuit Company Limited*« cég alatt 300.000 frt. tőkével új részvénytársulat alakult.

17-én. A magyar *kereskedelmi társulat* részvényeire az aláírási határidő november végéig hosszabbított meg. Az alakuló közgyűlés legkésőbbben f. é. december 14-én fog megtartatni, mely napig a jegyzett részvénytőke 30%-a befizetendő.

A magyar áll. *hitelbank* f. é. december 17-ére rendkívüli közgyűlést hi össze, mely a részvénytőkének 10 millióról 14 millióra feleendő felemelése tárgyában fog határozni.

18-án. A magyar *államvasutak új helyi díjszabásának* főpontjai a következők: A díjszabás egységes, az áruosztályozás továbbra is fenmarad; első sorban a szomszédforgalomra van tekintettel, másod-sorban a nagy távolságokra; amott az egység 6 kr. helyett 4 kr. lesz, itt pedig fokozatosan olcsóbb a szállítás. Gabona, liszt, fa, szén, kövek, széna, szalma, trágya és ércszállítmányok külön díjleszállításokban részesülnek. A díjszabás különös gondot fordít továbbá a fővárosra, valamint a vidéki kereskedelmi központok fejlesztésére. A számtalan kivételes díjszabások és refakciák megszűnnek.

A Hortobágyon egy *csikótelep* fog berendeztetni a földművelésügyi miniszter rendelete folytán.

Az *osztrák-magyar bank* ismét adómentes tartalékkal (894.000 frt.) rendelkezik.

20-án. A betérjesztendő *bányatörvényjavaslat* ellen gr. Gyürky Ábrahám, b. Radvánszky, Chorin Ferencz, mint a salgótarjáni köszénbánya-részvénytársaság elnöke és Baranyay István mozgalmat indítottak. A javaslat 3. §-a szerint a földesurnak a bányaterület minden hektárja után 40 kr. területi díj, továbbá minden métermázsza barna köszén után $\frac{1}{4}$ kr., fekete köszén után pedig $\frac{1}{2}$ kr. termelési díj járna, mi a földtulajdonos érdekeire igen hátrányos lenne.

Az összes *értéktőzsdék* a *Baring Brothers* londoni cég fizetéseképtelensége folytán nagy és veszélyes árfolyamingadozásoknak vannak kitéve; a budapesti tőzsdén szintén ily változások álltak be.

21-én. Több budapesti kézmű- és divatárú-kereskedő értekezleten tiltakozott azon elharapodzó szokás ellen, hogy ausztriai cégek itt kész árukat árulnak és megrendeléseket elfogadnak. A kereskedelemügyi minisztert küldöttségileg fogják felkérni, hogy ezt jövőre tiltsa el.

22-én. A budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék a magyar *fegyvergyár-részvénytársulatnak* f. é. október 30-án tartott közgyűlésén hozott, a honvédelmi miniszterium által jóváhagyott határozatát, melylyel a felszámolást elrendelte, tudomásul vette.

23-án. Bécsből jelentik, hogy a *Dunagőzhajózási társulatnál* az igazgatás és végrehajtás teljes elváltasztatása újévig keresztül fog vitetni.

Az *osztrák-magyar vasuti kötelék* új szabályozása tárgyában igazgatói értekezlet tartatott, melyet decemberben folytatnak, mikor a csehország-ádriai kötelék ügyét is tárgyalni fogják.

Baring Brothers cég fentartása végett igen nagymérvű segélyműveletet indítottak meg; a cég részvénytársulattá fog átalakulni.

A *debreczeni kőzraktári társulat* igazgatósága egy *kőolajraktár* építését határozta el.

24-én. A magyar áll. hitelbank 1891. január 1-én Aradon áruosztályának fiókot nyit »Assael és társa« cég alatt.

25-én. A képviselőház közgazdasági bizottsága megkezdte a *munkások betegsegélyezéséről* szóló törvényjavaslat tárgyalását.

Az *osztrák-magyar bank* adómentes bankjegytartaléka 9,970.000 forintot tesz.

26-án. Az *osztrák-magyar vasutársaság* külön részvénytársaságot fog alakítani uradalmából.

A magyar *fegyvergyár* december 1-én Löwe és társa cég tulajdonába megy át.

A földművelésügyi miniszter Erdélyben a kisbirtokosok javára nagy *faiskolát* szándékozik létesíteni.

27-én. Az *osztrák-magyar Lloyd* ügyében a magyar és osztrák kereskedelmi miniszterek az érdemleges tárgyalásokat újévkor fogják megindítani.

A *Németországgal* folytatandó *vámszövetségi tárgyalásokról* hírlík, hogy Németország a mérsékelt védvámokat mezőgazdasági és ipartermékekre nem akarja elejteni, hacsak az osztrák-magyar iparvámokat le nem szállítja.

28-án. Debreczenben a *kékkállói csatorna* kiépítése céljából vízszabályozó társulat van alakulóban.

29-én. *Fiumében* Pfau és társa cég *rumraktárakat* szándékozik létesíteni londoni minta szerint.

A *kassa-oderbergi vasut* f. é. augusztus hóban 604,566 frtot vett be, a kiadások 202,965 frtra rugtak. Az eredmény 107,186 frttal kedvezőbb, mint az előző év megfelelő szakában. A f. év első nyolcz hónapjában 2,176,376 frt. fölösleg (+ 326,381 frt.) éretett el.

30-án. A kereskedelemügyi miniszter a kereskedelmi és ipar-kamarákhoz körrendeletet intézett, melyben jelentéstételre szolítja fel azokat az iránt, mily óvintézkedések lennének szükségesek az *ingóságok részletfizetésre való eladásának* szabályozása végett és vajjon az 1883: XXXI. t.-cz. intézkedései az értékpapírok ily eladása körül elegendőknek bizonyultak-e?

A *magyarországi vasutak bevételei* f. é. október hóban 8,162,457 frtra (+ 351,035 frt.), ez év első tiz hónapjában pedig 68,345,046 frtra (+ 2,019,851 frt.) rugtak.

Az *ungvár-bánóczi helyi érdekű vasut* létrejötté biztosítottnak tekinthető, minthogy törzsrészesvényekre már 130,000 frtot irtak alá.

A *déli vasut* eddigi teherszállítási díjszabása helyébe az összes ausztriai és magyar vasutaknál alkalmazott díjszabást fogja életbe léptetni.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hónap Amerika és Európa tőkés- és tőzsdevilágára izgalmassá és nagyjelentőségűvé lett a *Baring Brothers* világhírű cég bukásának veszélye által, melynek elhárítása a francia és az angol banknak, a Rothschild-háznak érdektársaival, Glynn, Mill és társa céznek, a volt anglocsoportnak és a fenyegetett ház gazdag rokonainak és kivált cégtársainak is csak óriási megfeszítéssel sikerült az által, hogy egy jótállási alapot teremtettek, több évre terjedő lebonyolítást engedtek s egyuttal Argentina veszélyeztetett pénzügyeinek rendezése céljából segélyműveletet indítottak meg. New-York és London tőzsdéi egy második black friday előtt állottak és a párizsi és berlini tőzsdék az exotikus értékek csökkenése által nem kis veszteségeket szenvedtek, melyek folytán Bécs és Budapestet is könnyen magukkal ragadhatták volna. A kiszámíthatlan szerencsétlenség egyelőre elhárítottatott és a Baring Brothers cég részvénytársulatát történt átalakítása csak újabb bizonyítékául szolgál annak, hogy a leggazdagabb egyes cég sem bir az állambankár kötelezettségeinek megfelelni, de egyszersmind óv az exotikus értékekkel való üzérkedéstől is.

Hazánkban, mint a fent foglaltakból kitűnik, úgy közlekedés-ügyünk fejlődésében, mint az állami pénzügyek konszolidációjában, habár lassan, de határozottan haladtunk. A közlekedésügyet illetőleg első sorban a *magyar államvasutak új helyi díjszabása* bir jelentékeny horderővel. Nemcsak a díjszabások olcsóbbá tétele, nemcsak az egységtétel fokozatos csökkenése, nemcsak a szomszédforgalomnak az áruszállításba való behozatala teszik ezen díjszabást reformáló újítással, hanem a számos kivételes díjszabás és külön határozmányok kiküszöbölése, a refrakziák elajtása első lépésnek tüntetik azt fel a díjszabásügy egyszerűsítése és egyes helyek, egyes árunemek szükségleteinek figye-

lembevétele felé. Ez okból nem tartjuk szükségtelennek ezen díjszabás legfontosabb határozmányainak itt következő ismertetését:

Az új helyi díjszabás *rendes osztályai* a következők:

1. közönséges és mérsékelt, illetve különösen mérsékelt gyorsárúk;

2. első és másodosztályú, valamint terjedelmes darabárúk;

3. A, B, C mérsékelt kocsirakományú árúk;

4. 1-ső, 2-ik és 3-ik külön díjszabás.

Ezenkívül bizonyos számú kivételes díjszabások, melyekről később lesz szó.

A díjszámitásra nézve az új helyi díjszabásban a következő, valamennyi árúosztályra kiterjedő alapelvek fogadtattak el:

a) Az egyes árúosztályokban számított egységtételekben és kezelési illetékekben a szállítási adó már befoglaltatik.

b) A minimális díjtétel 100 kilogrammonként a jelenlegi 6 kr. helyett 4 kr-ban állapittatik meg, a mi a szomszédos rövid távolságokra való szállítást megkönnyíti és számos viszonylatban megszünteti azon eddig fenállott hátrányt, hogy a minimális díjtétel magassága miatt a csekélyebb értékű árúk, mint például a trágya és kövek, kis távolságra nem voltak vasuton szállíthatók.

c) Az összes díjtételek az eddig fennállott tizedkrajczárookra való kikerekítés helyett egész krajczárookra kerekítettnek ki, a mi, habár csak alaki könnyítés, nagy fontossággal bír, mert a díjszámitást lényegesen egyszerűsíti és lényegesen hozzájárul a díjszabások könnyebb kezeléséhez.

d) Valamennyi gyors-, teher- és kocsirakományi árúknál oly célból, hogy a vasut az árúk szállításánál rövid távolságokra is igénybe vehető legyen, a díjtételekbe általában 40 kilométerig és némely osztályoknál egész 80 kilométerig terjedő távolságokban a rendes díjképzéssel szemben megfelelő mérséklés alkalmaztatott.

Ezen mérséklésektől a forgalom lényeges fokozása várható, úgy, mint az a személyforgalomban is a szomszédos forgalmú olcsó viteldíjak segítségével történt.

e) A díjképzés következő távolsági övek szerint történik:

1. A gyorsdarabárú és terjedelmes árúosztályokban az első öv terjed 1—200 kilométerig, a második pedig 201-től tovább.

2. A kocsirakományi osztályokban az első öv terjed 1—200 kilométerig, a második öv terjed 201—400 kilométerig, az utolsó öv terjed 401-től tovább, mi mellett minden távolsági övben az arra nézve megállapított egységtétel alkalmaztatott.

Az egyes övekben a díjalapok azután olyképp vannak az illető osztályba tartozó árúk minőségéhez képest megállapítva, hogy a középtávolságokra, melyekben a szállítások átlag mozognak, a vasut pénzügyi érdeke is megóvatik, míg a nagyobb távolságra érvényesülő utolsó övnek igen alacsony egységtételei után meg van adva a szállítás lehetősége, hogy ezen nagy távolságokra is, melyeknek magas díjtételei a szállítást eddigelé szerfölött megnehezítették és a kisebb értékű czikkek tehintetében ugyszólván kizárták, úgy, hogy ily esetekben mindig különleges kedvezményekkel kellett a forgalmon segíteni, hogy az árúk továbbítása az azok értékéhez mért díjtételek mellett megtörténhessék.

f) Az egyes távolsági övekben a díjszámitás nem kilométerenkint, hanem 10—10 kilométerenkint történik olyképp, hogy minden

10 kilométerre eső távolságban a közepes távolságra esedékes díjtétel számíttatik, így például:

111—120 kilométer közti bármely távolság után a 115 kilométerre esedékes,

121—130 kilométer a 125 kilométerre esedékes díjösszeg lesz számítandó.

E módozat a díjszabás további igen lényeges egyszerűsítését és terjedelmének igen nagymérvű csökkentését engedi elérni, a mennyiben a díjkiszámítási táblázatok eddigi terjedelmüknek egytizedrészére apadnak.

A mi már most az egyes osztályokba besorozott árúk után szedendő díjakat illeti, megemlítendő, hogy a mint ez az egyuttal a közönségnek előzetes tájékozás végett a már most rendelkezésre bocsátott díjkiszámítási táblázatokból kivethető (az új kilométermutató is legközelebb fog kiadatni) a közönséges gyorsárúk és darabárú osztályokban különös leszállítások nem foganatosítottak már csak azért sem, mert itt jobbra nagyobb értékű czikkekről van szó.

Hogy azonban hazai iparunk e tekintetben is támogatásban részesüljön, oly gyűjtő díjszabás lett felállítva, mely csakis a fontosabb belforgalmú viszonylatokban fog kivételes díjszabás útján alkalmaztatni és igen mérsékelt díjtételeket nyújt fuvarlevelenkint legalább 6.000 kg. feladása mellett. Gyáraink, ugyszintén iparosaink szövetkezés vagy szállítók útján abban a helyzetben lesznek, hogy áruikat a főbb fogyasztási piacokra e külön kedvezmény segélyével igen lényegesen mérsékelt díjtételek mellett szállíthassák el.

A második, szintén nagyfontosságú esemény a *magyar kereskedelmi társaság* — post tot discrimina rerum — sikerült létesítése. Igaz, hogy az új intézet virágzása még nincsen biztosítva, az csak az ügyek élén álló személyiségekben és azon utasításokban keresendő, melyek nagy forgalmat nagy kockázat nélkül jól szervezett hitel által lehetővé tesznek. Ezen kívánság igenis teljesíthető, minthogy ez intézetnek nem az lehet a feladata, hogy maga csináljon nagy-kiterjedésű kereskedelmi ügyleteket, hanem hogy erre kezdeményezést és példaadás által serkentsen.

Árútlőzsdénken mult hó 12-én az ügynöki testület és a tőzsde-tanács közt nem csekély izgalmat keltett véleménykülönbség folytán oly határozat hozatott, mely a gabona-határidőkereskedés érdekeit megóvjá és az érdekeltek kívánalmainak megfelel. Ezzel ezen ügy teljesen kiegyenlítettett.

Az *állami pénzügyi helyzet* javulása kitünik az állampénztár ez év harmadik negyedéről szóló kimutatásából, mely szerint ez időszak alatt a bevételek 100,394.792 frtra (+ 9,148.329 frt.), a kiadások pedig 88,738.472 frtra (— 1,539.940 frt.) rugtak.

A kereskedelemügyi miniszteriumban az utóbbi időben két törvényjavaslat készült el, melyek a munkások viszonyainak szabályozására igen nagy befolyást fognak gyakorolni. Az egyik, melyet a miniszter a képviselőházban már benyújtott és melyet már ennek közgazdasági bizottsága tárgyalás alá is vett, »az *ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről*« szól. E javaslat betegsegélyző pénztárakat létesít a legszélesebb alapon, a mennyiben minden munkásra — a tengeri hajózásnál és a tengeri halászatnál alkalmazottak kivételével — kötelezővé teszi, hogy ily pénztárhoz tartozzék. Meghatározza a segély minőségét és minimumát, a járu-

lékokat és a fizetési kötelezettséget, mely a munkaadót $\frac{1}{3}$, a munkást pedig $\frac{2}{3}$ erejéig terheli. A javaslat szerint lesznek kerületi betegsegélyző pénztárak, vállalatoknál és gyáraknál alkalmazottak-, építési vállalatoknál alkalmazottak számára, továbbá ipartestületek és magánegyesülés útján létesített betegsegélyző pénztárak és bányatársulások. A munkás és a munkaadó közt felmerülő vitás kérdések eldöntésére az iparhatóságok, illetve az ipartestületi békéltető bizottságok lesznek hivatva, a biztosított személyek és a pénztárak közt fenforgó ügyekben pedig választott bíróságok döntenek. A javaslat tartalmazza a szükséges büntetési és átmeneti intézkedéseket is.

A második javaslat, mely még csak előadói tervezet és hosszabb tanácskozások tárgyát fogja képezni, *a munkásoknak baleset elleni biztosítását* czélozza. Ez a javaslat is a legszélesebb alapra van fektetve. Kötelezi a hatálya alá tartozó üzemek tulajdonosait, illetve vezetőit a legmesszebb menő és specifikált óvintézkedések megtételére. Meghatározza a munkaadó által fizetendő kártérítést, mely vagy egyszerre vagy évi járadékképen fizethető. Ezen kötelezettség alul szabadulhat a munkaadó, ha az ezen javaslat szerint létesítendő biztosító-kötelékbe lép vagy munkásait a javaslat által elismert biztosító-társulatoknál baleset ellen biztosítja. Biztosító-köteléket legalább 10 munkaadó alakíthat, ha együttesen 2.000 alkalmazottjuk van. A kötelék kötelezettségei annak tagjait egyetemlegesen terheli.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A kereskedelemügyi miniszternek 1889. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1890.

Nemcsak korunk materialisztikus felfogása, hanem a tényeket magasabb, egyetemesebb szempontból tekintő történet-philosophia is arra tanít bennünket, hogy az anyagi jólét, a gazdasági élet egészséges fejlődése képezi azt az alapot, mely az államok és nemzetek nagyságát leginkább biztosítja; mert abból sarjad a műveltség, a humanizmus, a szabadság. Ezért a modern történetírás mind nagyobb súlyt fektet a gazdasági viszonyok tanulmányozására és a háborúkkal, diplomacziái tárgyalásokkal, nagy uralkodók fényes tetteivel legalább is egyenrangú tényezőknek tekinti a gazdasági élet kevésbé zajosan működő nyilvánulásait.

Ki egykor majd korunk történetét fogja megírni, egyik legbecsesebb forrásul husználhatja a kereskedelemügyi miniszternek nagyszabású jelentéseit, melyekből ezuttal a harmadik kötet került nyilvánosságra. A két első még mint közlekedésügyi miniszter tette közé, e harmadikban már arról a tetemesen kitágult tevékenységi köréről ad számot, melyet az 1889. évi XVIII. t.-cz. ruházott reá.

A kereskedelemügyi minisztérium budgetje (kiadások és bevételek együtt) ma már 128⁴² millió forintra rúg. Ez a nagy összeg is mutatja fontosságát, de nem teljesen, jelentősége közgazdasági életünkre még sokkal nagyobb, mint budgetjének szerepe az összes állami háztartásban, hiszen jelenleg a mezőgazdaság és bányászat kivételével, közgazdaságunk összes ágainak legfőbb menetét a kereskedelemügyi miniszter tartja kezében.

A két közgazdasági minisztérium új beosztása kétségkívül a helyzetből, a dolog természetéből folyt, mert kívánatos vala, hogy egyrészt a mezőgazdasági érdekek ápolása külön minisztériumban nyerjen teljes kielégítést, másrészt az ipar és kereskedelem, a hatalmassá fejlődött közlekedési ügygyel szerves kapcsolatba hozva és az által hathatósan támogatva, mindinkább megnyerje fejlődésének, felvirágzásának feltételeit.

A minisztériumok ügykörének ezen új beosztása tényleg csak az 1889-ik év második felében hajtatott végre. Egy rövid félév természetesen nem elég nagy alkotások keresztülvitelére, innen van az, hogy a miniszteri jelentésnek most is legérdekesebb fejezetei azok, melyek a közlekedési ügyekről, különösen a vasutakról szólnak, de az ipari és kereskedelmi ügyek ismertetésénél is látunk kezdeményezéseket, melyek arról tanuskodnak, hogy az alatt a rövid

idő alatt, mely másnak az ügyekkel való megismerkedésére is alig lett volna elégséges, a miniszter átható erejű szelleme teljesen ura lett tárgyának.

A 108 ivre terjedő jelentés nyolcz főfejezetben tünteti fel a kereskedelemügyi miniszter 1889. évi működését. E fejezetek a következők: *út-, híd- és középítészet; posta, távírda és távbeszélő; m. kir. postatakarékpénztár; ipar és belkereskedelem; külkereskedelem, vám és tengerészet; vasuti ügyek és hajózás; országos statisztika, végre a tisztképző intézetek.*

Az 1889-ik év a *közutak* történetében egy egész korszakot zár be, mely — bármennyi tiszteletreméltó törekvéssel és kisebb-nagyobb eredménnyel találkozunk is benne — általában eredményesnek nem volt mondható. A közutak fejlődése nem tudott lépést tartani a vasutak fejlődésével és talán az eredmény sem állt arányban azzal az anyagi áldozattal, mely részint állami kiadás czímén, részint közmunka vagy közmunka-váltáság alakjában évenként közutakra fordított. A közutak és vámokról szóló 1890. évi I. t.-cz. van hivatta, hogy e tekintetben gyökeres javulást hozzon és a mit eléggé nem méltányolhatunk, az eredményt nem az adófizető polgárok újabb megterheltetésével, hanem a terhek arányosabb, igazságosabb megosztásával éri el. E törvény, mely egyike a legjelesebb törvényhozói alkotásoknak, folyóiratunk hasábjain¹⁾ már beható ismertetésben részesült, de fentartjuk magunknak, hogy visszatérjünk reá, midőn majd számszerű adatokban mérlegelhetjük jótékony hatását. Az új törvénytől nem annyira az állami, mint inkább a törvényhatósági utak tekintetében várunk kedvező fordulatot és a valóságban csakugyan ezek szorulnak arra leginkább. Az állami utakon alig van kiépítetlen szakasz, bár a kiépített részek közel fele csak egyszerűen kavicsolva van, kőalap nélkül; a törvényhatósági utak igen tetemes része azonban teljesen kiépítetlen állapotban van, úgy, hogy a 33 ezer kilométerből közel 10 ezer még csak kavicsolva sincs, hanem a maga természetes mivoltában csak akkor alkalmas a közlekedésre, mikor azt az időjárás szeszélye megengedi.

A kereskedelemügyi miniszter közegei műszaki szempontból ellenőrzést gyakorolnak az állami és törvényhatósági építkezéseknél, de ennél még nagyobb fontosságot tulajdonítunk azon intézkedésnek, hogy a törvényhatóságok építési és tűzrendőri szabályrendeletei a kereskedelemügyi miniszter műszaki birálatának tárgyát képezik. E tekintetben sok üdvöset lehet tenni és hiszszük, hogy a nemzeti vagyonnak az a roppant pusztulása, melyet évenként a tűzvészek előidéznek, a kormányt az építési és tűzrendőri szabályok tekintetében erélyes intézkedésekre bírja.

A magyar *posta és távírda*, mely részben nemzetközi alapokon fejlődött és nem áll hátrább a többi kulturállamok hasonló intézeteinél, az egyesítés folytán határozottan előbbre haladt. Az intézkedés pénzügyileg is bevált, mert míg 1887-ben, az egyesítés előtt, a postánál és távírdánál együtt csak 2,064,198 ft. fölösleg mutatkozott, addig az egyesítés után, 1888-ban, 2,971,451 ft., 1889-ben pedig 3,085,462 ft. De egyuttal a forgalomra is jótékonyan hatott a posta és távírda egyesítése, bár az emelkedést nem tulajdoníthatjuk

¹⁾ L. »Nemzetgazdasági Szemle« XIII. évf. (1889.) 829. l.

kizárólag ennek, része van abban a fejlődő társadalmi és gazdasági életnek és a forgalom megkönnyítése céljából foganatosított számos célirányos intézkedéseknek is.

A levélpostai küldemények száma 1887-től 1889-ig 186·7 millióról 199·8 millióra, az érkezett postai megbízásoké 123·7 ezerrel 140·4 ezerre és ezek értéke 4·29 millióról 5·67 millióra emelkedett. A postautalványoknál és utánvételeknél az összes befizetés darabszáma 8·86 millióról 10·53 millióra és összege 256·17 millióról 314·73 millióra; a kifizetések darabszáma 7·17 millióról 8·79 millióra és összege 187·86 millióról 238·78 millióra emelkedett. Hogy a kifizetés oly alatta áll a befizetéseknek, az abban leli magyarázatát, hogy Magyarországon sokkal több befizetés történik Ausztriában lakó címzettek számára, mint megfordítva, úgy, hogy a magyar posta Ausztriának kiegyenlítéskepen 1887-ben 67·65 millió, 1888-ban 73·85 millió, 1889-ben pedig 76·10 millió frtot fizetett ki. A csomagok és pénzesleveleknél hasonlóképen nagy emelkedést látunk, ezeknél a darabszám ugyancsak 1887-től 1889-ig 10·92 millióról 11·18 millióra, a súly 31·71 millió kilogrammról 34·79 millió kilogrammra emelkedett, csak az értéknél látunk hanyatlást, mert az 1.681·8 millió forintról 1.559·4 millió forintra szállt le.

Távírdahálózatumk 1889. végén már 19.892 kilométert ért el, a huzalok hossza pedig 73.400 kilométert. A táviratok összes száma az utolsó évben meghaladta a hét milliót. Végre megjegyezzük, hogy 1889-ben már 10 városban volt közhasználatú távbeszélő, összesen 1.756 előfizetővel és 53 nyilvános állomással.

Szakavatott ismertetést találunk a jelentésben a *postatakarékpénztár* 1889. évi működéséről. Az intézmény ez évben még az eredeti határok közt mozgott, mert a cheque és clearing, melyet az 1889. évi XXXIV. t.-cz. szentesített és mely a postatakarékpénztárra nézve új korszak kezdetét jelzi, tényleg csak a következő év elején lépett életbe. Az intézmény azonban szűkebb körében is hasznosnak bizonyult és buzditólag hatott az egészen apró tőkék megtakarítására. 1889. végén már a fennálló betétkönyvecskék száma 150.810 volt és minthogy egy egyénnek csak egy könyve lehet, ugyanannyi volt a betevő. A betevők közt a tanuló ifjuság foglalja el az első helyet, tekintélyes még a gyermekek száma és a kézműiparral foglalkozóké is és itt — a mi igen öröndetes jelenség — a segéd- és munkásszemélyzet bir túlnyomósággal. Az iparnál, földművelésnél és kereskedésnél alkalmazott munkásszemélyzet, valamint a nap-számosok és házciselédek évről-évre erősebben fordulnak apró megtakarításaikkal a postatakarékpénztárhoz. A betétek állapota 1889. végén 3·74 millió forintot képviselt. Igaz, hogy ez az összeg még csak egy százalékát sem teszi a közönséges takarékpénztáraknál és egyéb pénzintézeteknél betétek alakjában felhalmozódott tőkének, de a betétek természete közt is nagy a különbség. A postatakarékpénztárnál valóban az alsóbb osztályok napról-napra megtakarított fillérei gyűlnek össze, míg ellenben a hitelintézeteknél a vállalkozási szellem hiánya miatt a nagy tőkék halmozódnak fel.

Az *ipar és kereskedelemről* szóló fejezet bevezetésében világosan körvonalozva látjuk a miniszter álláspontját, melyet az iparral és annak fejlesztésével szemben elfoglal; látjuk belőle, hogy a mult helyes kezdeményezéseit kellőleg méltányolja és a meglevő alapokon igyekszik felépíteni iparunk jövő nagyságát. Nem az államot akarja

ipari vállalkozóvá tenni, hanem a magántevékenységet igyekszik felkölteni és e célra az állam hatalmában levő eszközöket, melyek szétszórtnak, rendszertelenül sikerre nem vezettek, tervszerűleg akarja felhasználni és érvényesíteni. Az államnak csakugyan vannak hathatós eszközei, melyeket jól használva, nem csekély mértékben előmozdithatják a hazai ipar fellendülését. Ilyen első sorban a vasuti viteldíjak helyes kezelése. Ma már, midőn az állam oly nagy vasuti hálózat felett rendelkezik, mely az ország központjából valamennyi főközlekedési irányban kisugárzik és az ország minden részét behálózza, a vasutak hatalmas eszközét képezik az állam iparfejlesztő akciójának és az egész ország hálásan ismeri el, hogy a kereskedelenügyi miniszter e hatalmat nagy bölcseséggel és kiváló szerencsével használja fel.

Közvetlenül támogathatja az állam az ipart a közszállításokkal is. Az állam évi szükséglete iparcikkekkel — beleszámítva a közös hadsereg felszereléséből a magyar ipar számára fentartott részt — közel 10 millió frtra rúg, mely összeget a hatóságok, városok és különféle közintézetek szükséglete még nagy mértékben emel. Ily eszköz, céltudatosan alkalmazva, hatalmas rugója lehet iparunk fellendülésének és a jelentésben jelzett intézkedésektől ez irányban a legjobbat várhatjuk.

Az iparfejlesztő tényezők közt a miniszter nagy súlyt fektet a szakképzettségre. A kisipar bajainak egyik főforrását épen a szakképzettség hiányában látja, mi viszont, mint eredendő okra, arra a megrögzött előítéletre vezethető vissza, melylyel a műveltebb és vagyonosabb osztályok az ipari foglalkozás iránt viseltetnek. A tőke- és hitelhiány, mely egy másik nagy baja a hazai kisiparnak, szintén szoros összefüggésben áll ezzel a sajnos körülménnyel és örömmel olvassuk a jelentésből, hogy a kisipar hitel-igényeinek kielégítése, nevezetesen az iparos hitelszövetkezetek, nyers anyag beszerzési szövetkezetek és elárúsítási raktárak szervezésének és létesítésének kérdése beható tanulmány tárgyává tétezt. Ép oly örömmel üdvözölhetjük azt az intézkedést is, hogy az állami szállításokból a kisiparnak is méltányos rész biztosittatik.

A gyár- és ipar-terén már is élénk mozgalom tapasztalható. A gyár- és ipar-területi jelentések szerint 1889. év végén Magyarországon — a mezőgazdasági szeszgyárakon és kisebb vidéki gőzmalmokon kívül — 1.132 nagyobb gyártelep állt fenn. A vállalkozási kedv az elmúlt évben is erőteljesen fordult az ipar felé és több, mint 20 millió forint fordított új gyárak alapítására, mely vállalatok 10 ezer munkáskéznek adtak foglalkozást. E vállalatok közt legfontosabbak a cukorgyárak, melyeknek befektetési tőkéje több, mint felét teszi az említett 20 millió forintnak. Végre tehát elérjük, hogy ez iparág, mely oly közvetlen kapcsolatban áll a mezőgazdasággal, kiemelkedik korábbi jelentéktelenségéből és felszabadítja a hazai piacot az osztrák cukoripar uralma alól. 1889-ben 67, különböző iparcsoportba tartozó gyár létesült, mely szám azonban még nem fejezi ki teljesen a hazai gyár- és ipar-terület terjeszkedését, minthogy ezenkívül számos, már létező gyár emelte fel befektetési tőkéjét és fokozta termelői képességét.

Részletes kimutatást nyújt a jelentés az ipartestületekről és társulatokról, valamint a tanonciskolákról és az iparoktatásra vonatkozó egyéb intézetekről. Az 1889. évi gyár- és ipar-területi jelentések eredményét

is a szokott részletességgel látjuk előadva és különösen érdekesek azon adatok, melyek a zólyom-brézói és kis-garami (rhoniczai) m. kir. vasgyárban és a nagydisznódi posztosok telepein tett tanulmányozás alapján az ottani munkásviszonyokat ismertetik. A gyárfelügyelőknek ez irányban eszközölt vizsgálódásai egyuttal előtanulmányul szolgáltak az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről szóló, nemkülönben a balesetek elleni biztosításról szóló törvényjavaslatok kidolgozásánál.

Rövid közleményünkben lehetetlen az ismertetésünk tárgyát képező jelentés egész tartalmát felölelnünk és oly fontos intézkedéseket is, minő az iparkamarák és kereskedelmi muzeum újjászervezése, csakis futólag lehet megérintenünk, a *kereskedelmi ügyekről*, továbbá a *külkereskedelem, vám és tengerészet*ről szóló gazdag fejezeteket pedig csak egyszerűen felemlítjük. Valamennyi az intéző hatalom fáradhatlan tevékenységéről és nemes buzgalmáról tanuskodik. És ha látjuk azt a szeretetteljes gondot, melylyel a miniszter külkereskedelmi viszonyainkat ápolja, legjobb reménynyel lehetünk, hogy a küszöbön levő nemzetközi kereskedelmi szerződéseket tapintatának és erélyének sikerülni fog a magyar érdekeknek megfelelő kedvező megoldásra vezetni.

Vasuti ügyeink már az elmúlt években rendezve és annyira szervezve valának, hogy a kivivott sikerek után némi szünetet, némi nyugvást várhattunk. És ime, az 1889. év a magyar vasuti ügy történetében egyike a legmozgalmasabbaknak és legeredménydúsabbaknak. A zónatarifán kívül, melyre alább még visszatérünk, az év legfontosabb eseménye a vasutállamosítási akció újabb megindítása volt. A korábbi államosítások várakozáson felül jól sikerültek. Gazdasági előnyük rendkívüli volt, mit legjobban illusztrál az a tény, hogy az államosítások folytán a gabonadijszabások a belforgalomban átlag mintegy 20%-kal, a külforgalomban a különböző viszonylatok szerint egészen 30%-ig, a budapest-fiumei viszonylatban pedig több, mint 40%-kal csökkentek. A gazdasági előnyökhöz járult még az, hogy a vasutállamosítások a helyett, hogy az állam pénzügyi megterheltetésével jártak volna, államháztartásunkat több, mint évi három millió forinttal javították.

Az 1889. évben három vasut államosított, két közös vasut, az állami kamatbiztosítást élvező első magyar gácsországi és a magyar-nyugoti, továbbá a budapest-pécsi. E vasutak államosításának fontossága szembezőkő. A budapest-pécsi vasut megszerzésével az államvasutak hálózatába beleillesztetett az a láncszem, mely közvetlenül összeköti az északi vonalakat a déli vonalakkal és domináló hatalmat biztosít az államvasutaknak az annyire fontos fiumei irányban. A Duna jobb partján az államosításokkal egészen megváltozott a helyzet a magyar államvasutak javára, a budapest-pécsi, a magyar nyugoti és az erre támaszkodó helyi érdekű vasutak, melyek szintén állami kezelésben állnak, egyszerre megadták a túlsúlyt ez országrészben is. Hasonló térfoglalást látunk az ország északkeleti részében is. A magyar északkeleti vasut államosítása ugyan, csak a jelen évben következett be, de az 1889. február 20-án kötött szerződés, melynek értelmében a magyar államvasutak díjszabási rendszere az északkeleti vasutra is kiterjesztetett, az ország egész északkeleti részét már akkor a magyar államvasutak hatalmi körébe vona. — A magyar államvasutak hálózatának további

becses kiegészítését képezi, a határörvidéki alapból kiépített — bród-ujgradiskai vonalrész. Ez, a déli vasutól közös használati szerződés alapján, szintén a magyar államvasutak hálózatához csatolt sziszekzágrábi vonal segítségével, egy új fontos összeköttetést létesített Fiume felé, melyen a magyar Alföld terményei közvetlenül, a leg-rövidebb uton, jutnak el a magyar tengerparthoz. De más tekintetben is fontos ez összeköttetés, mert általa Szlavónia, sőt még Szerbia is Fiume érdekkörébe vonatott. A magyar államvasutak hálózata ma már mint egy nagy egységes egész áll fenn, hatalmában tartva az ország valamennyi fontos útirányát és még csak néhány kiigazításra vár, névszerint az új román csatlakozásokra, melyek megvalósulását a miniszter szintén kilátásba helyezte; hatalmi köre azonban folyvást terjed az egyre-másra épülő helyi érdekű vasutak által, melyek legnagyobb része szintén állami kezelés alá kerül.

Minthogy a fővonalak ma már többnyire ki vannak építve, a vasutépítések súlypontja a helyi érdekű vasutakra esik. E tekintetben igen öröndetes mozgalommal találkozunk. Az 1880. évi XXXI. törvénczikk megteremtette az alapot, melyen a helyi érdekű vasutak létrejöhettek, félni lehetett azonban, hogy az érdekeltek buzgalma szalmaláng gyanánt ellobban és különösen a tökebeszerzés nehézsége megakasztja a helyi érdekű vasutak kiépítésének üdvös mozgalmát. A kormány céltudatos eljárása és az 1888. évi IV. t.-cz. megalkotása nemcsak hogy elaludni nem engedte a helyi érdekű vasutak ügyét, sőt annak újabb lendületet adott és rövid idő alatt az ország minden részét sűrűn behálózták az aránylag csekély költséggel és áldozattal létesített sinutak, melyeknek csak egy része áll tisztán a helyi érdekek szolgálatában, tekintélyes részük (az 1889. végéig engedélyezett 3.110 kilométer kiterjedésű vasutnak 53%) Magyar-ország vasuti hálózatának országos érdekű szálait képezi.

Különösen ki kell emelnünk a miniszternek azt az erélyes intézkedését, melylyel az osztrák-magyar államvasut dualisztikus szervezetét megállapító 1882. évi XLV. t.-cz.-nek teljes érvényt szerzett és a budapesti igazgatóság époly önállóvá tétetett, a milyen a bécsi. Mai szervezetében az osztrák-magyar államvasut immár közös vasutnak sem tekinthető, hanem a magyar és osztrák hálózat két külön vasutjának, melyeket csak a tulajdonos közössége köt egymással össze. Ma tehát már tulajdonképen csak két közös vasutunk van, a kassa-oderbergi és a déli vasut. Ez utóbbi utasította el magától legtovább és legkonokabban a magyar érdekek jogosult álláspontját, kereskedelmi miniszterünk ma már ezt is rázorította a két hálózat üzleti számadásainak elkülönített vezetésére és nemcsak a lejárt adómentesség, hanem sokkal inkább az az erős pozíció, melyet az utóbbi pár év alatt a magyar államvasutak a Duna jobb partján elfoglaltak, e vasutat is kétségkívül előzékenyebb magatartásra bírja.

Mint az 1889. év egyik fontos eseményét kell megemlitenünk a budapesti körvasut kiépítését. A régi osztrák államvasut, a főváros balparti részének — a dunai hajózáson kívül — sokáig egyetlen és később is legfontosabb közlekedési eszköze, a keletkező gyárakat a város felső részére vonzotta és így azok a magyar államvasutak hatásköréből — bár időközben valamennyi fontos útirány a magyar államvasutakban folyt össze — egészen kiestek. Már ez maga hátrányosan hatott a nagy gyáripár fejlődésére, de még hátrányosabban hatott az a körülmény, hogy e nagy vállalatok közvetlen sinút által

az osztrák-magyar államvasottal sem voltak összekötve. A kereskedelmi miniszter egy merészen tervezett vasuti vonallal félkörben megkerülte a fővárost és a nagy gyárakat saját telepeik küszöbénél kereste fel, úgy, hogy azok ma már teljesen nélkülözhetik a szekéren való szállítást, mert közvetlen összeköttetésbe jutottak a magyar, sőt az osztrák-magyar államvasutallal is.

A magyar állam területén fekvő vasutak hosszasága 1889. év végével 10.875 kilométert ért el, miből 4.828 km. (44⁴/₀) a magyar kir. államvasutakra, 3.495 km. (32¹/₀) a társasági fővasutakra, 2.552 km. (23⁵/₀) pedig a helyi érdekű vasutakra esett; ha pedig 1890. január 1-én tekintjük az állományt és tekintetbe vesszük a magyar északkeleti vasutnak visszaható államosítását, az államvasutak saját vonalai már 5.598⁵/₀ kilométerre (51⁵/₀) rúgtak, mely hosszúság az állami kezelésben levő magánvasutakkal 7.162 kilométerre (az összes hazai vasutaknak 65⁰/₀-ára) rúgott. Ily impozáns hálózat óriási hatalmat adott a kereskedelmi miniszter kezébe, melyet ő hazai közgazdaságunk érdekében a legnagyobb körültekintéssel és tapintattal használt föl.

Már fentebb említettük, hogy a hazai ipar mily hathatós támogatást nyert az államvasuti viteldíjaknak a szükséghez képest alakuló bölcs kezelése által. Még többet köszönhet a súlyos verseny és szigorú védvámok hatása alatt szenvedő mezőgazdaságunk, melynek versenyképességét a helyes, előrelátó közlekedési politika volt képes fentartani.

Epochális esemény — mely szintén az elmúlt évben valósult meg — nemcsak hazai közlekedésügyünk, hanem általában a vasutak történetében a *zónatarifa* életbeléptetése. A zónatarifa kétségkívül egyike a legzseniálisabb koncepczióknak, melyeket az újabb kor gazdaságtörténete felmutat. A zónatarifa hatása bámulatos volt, a személyforgalom már az első időszakban is megkétszereződött, pedig a forgalmat élénkítő hatása azóta még folyvást fokozódik. Ha a múlt évi eredményt tekintjük, míg 1888-ban augusztustól deczemberig a magyar államvasutakon 2,381.231 személyt szállítottak, addig 1889-ben ugyanazon hónapokban a szállított személyek száma 5,584.619-re emelkedett, vagyis 134⁰/₀-kal növekedett. A bevételek a személyforgalomból, a podgyászszállítás bevételeit is beleértve, 727.607 forinttal, azaz 21⁰/₀-kal gyarapodtak, mely összeg azonban nem fejezi ki teljesen azt az anyagi hasznót, a mit a zónatarifa életbeléptetése az államkincstárnak okozott, minthogy szállítási adó és bélyegilletékek czimén az államkincstárba 154.521 frttal folyt be több, mint a megelőző év hasonló időszakában. A zónatarifának lehet köszönni, hogy 1889-ben a magyar államvasutak bevételei, dacára a rossz termésnek, mely miatt a teherforgalom tetemes visszaesést mutat, csak jelentéktelen csökkenést szenvedtek.

A személy-díjsszabás reformját gyorsan követi egy, talán még nagyobb szerű alkotás: a teherforgalomban a helyi díjsszabás reformja. Ez kívül esik ugyan az 1889-ik évi jelentés körén, mert csak az utóbbi napokban lepte meg vele az országot a kereskedelemügyi miniszter legutóbbi parlamenti nyilatkozatában, mely a képviselőházat oly ostentatív helyeslésre ragadta, de még sem tehetjük, hogy ismertetésünkben legalább pár szóval meg ne emlékezzünk a nagyszabású reformról. Már maga a helyi díjsszabás egyszerűsítése nagy vívmány és ezt mily egyszerű eszközzel látjuk elérve. A korábbi

kilométerenkinti díjszámítást a myriaméterenkinti (10 km.) díjszámítás váltja fel és ez által a díjtételek száma éppen egy tizedrésztévé száll le a korábbi számnak. Az új díjszabás a kivételes díjkezelvények nagy tömegét feleslegessé teszi, mert a hazai forgalom oly mérséklést nyer általa, minőt a korábbi kedvezmények sem nyújtottak számára. Különösen olcsóvá válik a szomszédos forgalom és a nagy távolságok forgalma, mi által a földrajzilag kedvezőtlenebbül fekvő vidékek is kiragadtatnak abból a nehéz közgazdasági helyzetből, melyben jelenleg sanyalódnak.

A közgazdasági előnyön kívül, melyet a miniszter a személy- és teherforgalom reformjával az országnak teremt, megbecsülhetetlen szolgálatot tesz államiságunknak is. Tudva van, hogy a magyarság az ország közepén összpontosul és a különböző nemzetiségek leginkább a határok felé emelkednek számbeli túlsúlyra; e népelemek assimilálódását és a magyar nemzettestbe való olvadását a czenripetális erőnek az a gyöngesége is gátolta, mely a drága közlekedésnél fogva a távolság arányában hanyatlott. Az új díjszabás, mely lerontja a távolság korlátait, a földrajzilag félreeső vidékeket úgy gazdaságilag, mint a személyes érintkezés tekintetében közelebb hozza a központhoz és a magyarság zöméhez és felébresztvén a jótékony kölcsönhatást, előmozdítja az egységes Magyarország megalakulását.

De ideje, hogy befejezzük nagyon is hosszúra nyúlt ismertetésünket. A *tisztképző intézeteket*, melyek hivatva vannak szakszerűleg kiképzett személyzettel látni el a közlekedésügy két legfontosabb ágát, a vasuti és posta-távírdaszolgálatot, csak futólag említjük meg. Bármennyire csábít, mellőzzük az *országos statisztikáról* szóló fejezetet is, mely tömören állítja szem elé az orsz. statisztikai hivatal működését, egy rövid pillantást vetve annak 22 éves múltjára is. A statisztika fontosságát legékeesszólóbban hirdeti maga a miniszteri jelentés, melyből lapról-lapra láthatjuk, hogy a modern tudományok leghasznosabb segédeszközét és a gyakorlati közgazdaság legjobb fegyverét, a *statisztikát*, a kereskedelemügyi miniszter mily becsben tartja és mily kitűnően forgatja. A statisztika a tények ismeretét adja és a közgazdasági politikában a siker titka éppen abban rejlik, hogy az államférfi számot tudjon vetni a tényleges állapotokkal és viszonyokkal. A kereskedelemügyi miniszter kitűnően érti ezt és ép ezért meg vagyunk győződve, hogy alkotásai bármennyire magukon hordozzák is szellemének, egyéniségének bélyegét, nem oly alkotások, melyeket csak az az egy erős akarat tart fenn, mely őket létrehozta, hanem maradandók és mélyreható, állandó hatásúak leendnek a magyar állam és közgazdaság történetében.

Dr. Jekelfalussy József.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek XIX-ik jelentése közoktatásügyünk állapotáról.

Miként a múlt évi, a »Nemzetgazdasági Szemle« 1890-ik évfolyamának januári füzetében ismertetett, közoktatásügyi miniszteri jelentés, a jelenleg előttünk levő is csak az általános adatokat tartalmazza három kis füzetben, melyek közül egy a tanítói nyugdíj- és gyámalap állapotát 1889-ben, a másik a népoktatási tanintézetek adatait az 1888/89 évről s a harmadik a többi tanintézetekét az 1889/90-ik tanévről tartalmazza.

A jelentés adatainak ily különböző időkre vonatkozása nem-

csak a jelenlegi, de az összes előző jelentéseknek sajátsága s magyarázatát főképp az a körülmény adja meg, hogy a népoktatási intézetek nagy száma miatt az adatokat összegyűjteni és feldolgozni nem lehet ugyanígy idő alatt, mint a többi tanintézetekéit. Ez a különben is inkább külső eltérés nem akadályozza azonban annak, hogy közoktatásügyünk állapotáról egységes képet nyerjünk. Sokkal nagyobb nehézség mutatkozik abban, hogy az egyes részek feldolgozásában, sőt magában az adatgyűjtésben sincs mindenütt kellő harmónia, bár az utóbbi évek alatt e tekintetben nagy haladást vehetünk észre. Az emberbaráti és közművelődési intézetekről, sőt részben a szakiskolákról is csak a nyers anyag közöltetik s ez utóbbiakról (természetesen csak azért, mert sok szakiskola, pl. a gazdasági intézetek s katonaiskolák nem tartoznak ezen minisztérium körébe) nem is teljesen; a felsőbb tanintézetek adatai több tekintetben eltérő módon gyűjtetnek s csak a mostani jelentés kíséri meg először szakcsoport szerint némi összehasonlításukat, míg másrészt a népoktatási részben az iskolába járó tankötelesek százalékarányának nézetünk szerint túlságos kiemelése sok tekintetben zavarja a tulajdonképi népiskolák s az ezekkel összeköttetésben álló ismétlő, polgári s felső népiskolák helyzetének világos megismerését. Végül ki kell emelnünk még azt is, hogy a népoktatási részen kívül (hol az 1869-ki tudvalevőleg egészen hiányos és megbízhatlan adatok is ismételtetnek) az egész jelentésben csak a megelőző tanév adatai szolgálnak összehasonlító alapul, holott kétségtelen, hogy egyetlen tanév sem a politikai (pl. magyarosodás), sem a paedagogiai haladás megismerésére nem adhat biztos támpontokat s a jelentésnek különben elismerésre méltó szorgalommal kiszámított arányszámai ily rövid időre vonatkoztatva, csak statisztikai kuriózumok vagy legalább is nem oly meggyőzőek, mintha ezen arányszámok alapját öt- vagy tízéves ciklusok alapján nyert adatok képeznék.

Elismeréssel kell azonban felemlitenünk azt a nagy haladást, melyet az utóbbi pár év alatt tapasztaltunk a jelentés szerkesztésében. A 70-es években jóformán csak külsőleg csoportosított adathalmazt kaptunk, némely intézet csoportokra nézve azt sem, a múlt évtizedben a statisztikai rész rendszeresebbé lett, jelenleg már a leíró s bevezető rész is tanuságos s lehetőleg teljes.

Már az első, különben csak öt lapra terjedő szakasz világos képet ad az *országos közoktatási tanács* működéséről. A miniszter előadja itt a tanács reformjára vonatkozó nézeteit, melyek legfontosabb része az, hogy a tanács kebelében ezentúl nemcsak tudománysszakok, de iskolanemek szerint is történik csoportosítás s mindezeknek külön állandó előadói lesznek. A tanács múlt évi működésének rövid ismertetéséből láthatjuk, hogy azt főképp csekély dotációja nehezítette meg, melyet a miniszter ennél fogva a költségvetésben felemeltetni kér.

Rendszeres és a helyzetet eléggé megvilágító szemlét nyújt a jelentés a *népiskolai* rész bevezetésében. A miniszter különösen a tanfelügyelők irodai teendőinek apasztásában s a tanítóképzésnek gyakorlati irányban való fejlesztése körül több fontos intézkedést tesz. Ismétli a miniszter itt is többször kilátásba helyezett terveit a tanítók fizetésének s nyugdíjaztatásának javítása tárgyában s több csekélyebb fontosságú rendelet felsorolása után névszerint megemlékezik az iskolák javára tett adományokról és alapítványokról.

A statisztikai rész a rendes keretben mozog, főbb adatai a következők: 1888/9-ben 2,468.626 tanköteles közül tényleg iskolába járt 2,015.612 (81·65/o), 12.685 község közül 1.798 kis községgel egyesülve tartott iskolát, 244 községben nem volt egy sem. A fennálló 16.702 iskolában működött 24.645 tanító (köztük 3.289 nő), az iskolák fentartása 15,117.024 forintba került. A 72 tanítóképzőben volt 710 tanár s 3.784 növendék, kik közül 1.083 nyert oklevelet, a kiadás tesz 1,010.184 frtot. A kisdédóvó-intézetek száma 644 összesen 772 óvóval (csak 47 férfi) s 59.066 kisdéddel. A fentartási költség 451.484 frt. Az országos tanítói nyugdíj- és gyámalap-intézetnek vagyona 667.626 frttal szaporodott s 1889. végén volt 7,531.446 frt., a kiadás összesen 226.440 frt., melyből 4.000 tanító s családtagja nyert némi összeget.

Egy-egy évi változás (mert az 1869-ki adatok megbízhatlanok) nagyon kevésbé tájékoztató; felemlítjük mindazáltal, hogy a jelentés szerint a legutóbbi évben a tankötelesek, iskolába járók s tanítók fizetésének összegében nagy az emelkedés, kisebb az állami iskoláknál (tényleg csak két új iskola létesült), a tanítók s tantermek számánál s a magyarul tudó tanítóknál, sőt még apadást is tapasztalunk az okleveles tanítóknál, a román iskoláknál, az iskolai vagyongyarapodásánál, stb.

Egészben véve a jelentés örvendetes képet nyújt, minthogy népoktatásügyünk fejlődése tagadhatlan. De kétségtelen, hogy vannak lényeges hiányok is. Nem számítjuk ezek közé, habár a jelentés nagy súlyt fektet rá, azt a tényt, hogy az iskola nélkül maradt községek száma 9-el szaporodott. Tudvalevő ugyanis, hogy hazánkban még mindig 236 oly helységnek van községi autonómiaja, melynek lélekszáma 11—99 között s a házak száma 1—20 között ingadozik, sőt van három ugynevezett községünk 1—1 s ismét három 2—2 házzal. Ha ily községekben nincs iskola (s a nagyobb rész ilyen), az nem nagy baj. Sokkal lényegesebb hiba, hogy a népesebb puszták s gyártelepek iskoláinak száma is apadt s hogy az állami iskolák számát nem lehetett szaporítani, holott pl. csak a görög keleti egyház állapotát véve is, szembeüő a gyorssegély szükségére. Ennél a felekezetenél az iskolába nem járó gyermekek, a mulasztók, a magyarul meg nem tanulók száma a legnagyobb, itt van a legtöbb nem okleveles tanító, a legrosszabb tanítói fizetés, stb. Lényeges baj továbbá, hogy az iskolamulasztásokat még mindig könnyedén veszik. Közel 21 millió félnapra megy a mulasztás s ebből csak egy millió esetben rovatott ki némi-némi birság. Nagy baj, hogy a törvényrendelete után egy évtizeddel is 4.407 iskolában alig tanítanak magyarul s hogy a tanulók 15⁰/o-a csak télen jár iskolába s hogy egy tanfelügyelőre még átlag 391 tanító jut.

A jelentés több adatában nem is lehet kellő bizalmunk. A tankötelesek számának közlése már csak azért is hibás, mert az 1880-iki népszámlálás vétetik alapul s az évi összeírások megtörténtéről nincs kimutatás. Az iskolai vagyongyarapodásában, melyet a jelentés 49 millióra tesz, nincs meg a kellő részletezés, mely az iskolafentartó hatóságok részesedését kimutatná. A tanítók fizetésének átlagánál (459·38 frt.) nincs elkülönítve a természetben adott lakás s illetékek értéke. A jelentés régi hibája továbbá, hogy a két millió iskolába járó gyermekkel hasonlítja össze a többi adatokat a tényleg rendes népiskolába járó 1,511.588 gyermek helyett. Ez okozza főképp, hogy

a jelentésből nem látjuk elég világosan a 13—15 éves tankötelesek hiányos neveltetésének okait, különösen az ugynevezett esti ismétlőiskolák mizeriáit. Magyarország népoktatásának zömét az osztatlan falusi népiskolákban kell keresnünk s bizony kétséges, hogy a nagyrészt városi iskoláink fejlődésére irható haladás mellett más csoportosításban nem rikitóbban tűnne-e fel az az egyetlen adat is, hogy az 1888/9-iki tanév alatt az egytanítós iskolák száma 10-el növekedett, holott az összes népiskolák számának gyarapodása csak 80 (a jelentés számítását fogadva el alapul) 51.681 új tankötelessel szemben s a miniszteri jelentésnek azt a nyilatkozatát is tekintetbe véve, hogy nálunk évenként legalább 300 új iskolát vagy legalább ugyanannyi tantermet kellene létesíteni.

A miniszteri jelentés a népoktatásügy anyagi helyzetére nézve jövőben a feldolgozandó törzskönyvi adatok alapján biztosabb adatokat ígér. A tanítói nyugdíjalapról, mely működését már is nagyban folytatja, habár az eddig nyújtott nyugdíjátlag alig haladja meg az száz forintot (814 tanítónak 89.707 frt.), már tekintélyes fűzetet tesz ki, melyben a nyugdíjazottak s segélyezettettek névsora a jelen évben először betűrendbe sorolva közöltek.

Nagyon érdekes és tanuságos a *középiskolákról* szóló jelentés, melynek adatai már minden lényeges kérdésre képesek választ adni, úgy, hogy jelentésünket e tekintetben a külföldiek közül már csak az olasz kimutatás s az amerikai Egyesült-Államoknak egyes intézeteket is descriptiv ismertető évi kimutatása mulja felül. Sajnos, hogy e részben most nagyon kevés adat van felsorolva az intézetek anyagi viszonyairól, hogy az összehasonlítás — daczára a középiskoláinkra nézve korszakot alkotó 1883-ik évnél — csaknem kizárólag csak a megelőző évvel történik s a külföldre csak két, nem épen leglényegesebb kérdésnél van futólagos utalás. A bevezetés részletesen szól az ismert görög nyelvkérdésről, továbbá a felekezeti tanárok tervbe vett nyugdíjáról. Ígen örvendetes ennek a bevezetésnek az a része, midőn jelentékeny számú középiskolát sorol fel, melyek nagyrészt államsegélylyel kiegészítettek vagy megizmosodnak. A jelentés elmondja azt is, hogy hazánkban hét városban nincs középiskola, melynek lakossága a 15 ezret meghaladja, még Makóban sem, hol 25.000-nél több lélek van, de e városok között van Csongrád s a kissé népetlenebb, de 10.000-nél több lakossal bíró Szent-Tamás, Mező-Kövesd, Dorozsma, Mindszent, Arokszállás, Majsa, Nagy-Szent-Miklós s Detva, melyekben a lakosságnak harmadrésze sem tud írni-olvasni. A többi városok közt is nagyon egyenlőtlenül vannak a középiskolák elhelyezve, de a felekezeti feltékenység miatt ezeken a bajokon segíteni egyelőre nem lehet.

A középiskolákra vonatkozó statisztikai adatok főbb pontjai a következők:

	Gymnázium		Reáliskola
	állam rendelkezése vagy vezetése alatt	autonom felekezeti	
Számuk	96	55	29
Osztályok száma	674	386	236
Tanulók száma beiratkozásnál	23.561	12.806	7.303
» » az év végén .	21.767	12.026	6.803
Érettségi vizsgát tett sikerrel .	1.030	686	198
Tanítók száma	1.637	857	587
Iskolai kiadás forintokban . .	4,090.600		1,031.700
» vagyon »	21,780.000		3,090.000

A *felsőbb tanintézetekről* szóló rész a jelen évben is csaknem monografiai részletességgel ismerteti a budapesti és kolozsvári egyetem s a József-műegyetem adatait, még az egyes tanárok előadásait is részletesen sorolja fel, e mellett egész terjedelmében közli a miniszternek a budapesti egyetemen fizetendő tandíjak rendezése tárgyában kiadott rendeletét és a képviselőházhoz terjesztett jelentését. A szokottnál részletesebb a jelen évben az egyetemi könyvtárak s a budapesti Pasteur-féle intézetre vonatkozó jelentés. Igen érdekes a bevezetésben az összes felsőbb tanintézetek növendékeinek csoportosítása szakok szerint, melyből látjuk, hogy a lefolyt évben felsőbb tanintézeteinkbe járó ifjak közül jogi pályára készült 31·86%, orvosira 21·12%, papira 22·95%, műszaki pályára 8·45%, tanárirra 6·43%, gazdaságra 2·63%, erdészetre 3·19%, katonaira 1·79%, míg a művészeti, diplomáciai, kereskedelmi, bányászati, stb. pályákra már egy százalék sem jutott.

A felsőbb tanintézetekre vonatkozó főbb adatok a következők: A *budapesti egyetemen* 173 tanár oktatott (a kevésbé népes nyári félévet véve alapul) 3.522 növendéket, kik közt 1.583 jogász s 1.184 orvosnövendék volt, úgy, hogy a bölcsészeti karra 345, a gyógyszerészekre 222, a hittudományi karra csak 88 jutott. Ösztöndíj czimén 98.378 frtot osztottak ki, tudori oklevél adatott 487. A könyvtár 1.966 darabbal szaporodott s 36.757 olvasó használta. Az egyetem összes kiadása volt 600.652 frt., melyből az egyetemi alap 260.886 frtot fedezett s személyi járandóságokra 370.288 frt. jutott. — A *kolozsvári egyetemen* volt 68 tanár s 523 hallgató és pedig a jogi karban 208, orvosiban 138, bölcsészetiiben 87, mennyiségtaniban 33, gyógyszerész 57. Ösztöndíj adatott 28.057 frt. Kiadatott 85 oklevél. A könyvtár gyarapodása 1.118 kötet. Az egyetem kiadása 223.241 frt., melyből 168.794 fordítottat személyes járandóságokra. — A *József-műegyetemen* volt 50 tanár s 547 hallgató és pedig az építészeti szakosztályban 62, a gépészmérnökiben 142, a mérnökiben 322, az egyetememes s vegyésziben 18, rendkívüli hallgató 22. Oklevél adatott ki 80. A fentartási költség 196.143 frt., ebből személyi járandóság 148.706 frt. A könyvtár 1.435 darabbal szaporodott s az olvasótermet 14.996-an látogatták, ösztöndíj adatott 14.711 frt. Mindhárom intézetben új építkezések történtek vagy kezdeményeztettek. — A *hittani intézetek* száma volt 59 (a miniszteri jelentés még most is ide számítja az erdélyi szászok úgynevezett paedagogiai-theologiai intézeteit, holott azok papokat nem képeznek). A növendékek száma volt 1.855, melyből 44% jutott a római katolikusokra. A tanárok száma 303. — A *jogakadémiákon* volt 792 növendék, kiket 120 tanár oktatott. Sikeres vizsgálatot tett az első alapvizsgán 236, második alapvizsgán 194, államtudományi államvizsgán 77, jogtudományi államvizsgán 87. A győri intézet fokozatos megszűntetése megkezdődött.

Az utolsó két szakaszból, mely a *szakiskolákról* s továbbá az *emberbaráti és közművelődési intézetekről* szól, csak szemelvényeket akarunk adni.

A házi iparoktatás a jelentés szerint újabban hanyatlani kezd. A női kézimunka kivételével az 1888/9-iki tanévben 1.325 népiskolában volt házi iparoktatás, mely nagyrészt kalap- s kosárfonás tanításából állott; a selyemtenyészést 72, méhészetet 62 iskolában oktatták. Ipartanműhely 83, alsóbb fokú ipariskola 278 volt. A 25 kereskedelmi középiskolában 282 tanító 1.870 növendéket oktatott s a

kiadás 271.316 frtra ment. Az emberbaráti intézetek közt jelentékenyen emelkedett a siketnéma-oktatás. Most már 10 intézetben 326 szerencsétlen oktattatik, míg a vakok s hülyék számára csak egy-egy intézet áll fenn. Árvaházak 70-et számlál a jelentés, melyekben 593.075 frt. költséggel 1.555 fiut s 1.180 leányt neveltek; ezen intézetek alapvagyona 5,174.793 frt. volt, alapítványi intézet volt 31. Igen részletes leírása van a nemzeti muzeum gyarapodásának, a midőn a miniszter kiemeli, hogy a muzeum túltömöttsége miatt először természetrajzi, azután képzőművészeti muzeumokat akar építtetni.

Mindezen adatokon kívül számos, érdekesnél érdekesebb részletet találunk még a miniszteri jelentésben, mely, ismételjük még egyszer, évről-évre gondosabban szerkesztett s tágabb körben mozgó lesz, úgy, hogy e jelentés már ma is megbecsülhetlen s kultúr-történetünk tanulmányozójára nézve nélkülözhetlen.

—r.

Heves vármegye története. Irta Szederkényi Nándor. Kiadja Heves vármegye közönsége. Második kötet. Eger. Érseki lyceumi könyvnyomda 1890.

Heves megye négy évvel ezelőtt történeti monografiájának megírását Balássy Ferenczre és Szederkényi Nándorra bízta. Balássy a mohácsi vészig terjedő részt, Szederkényi az 1526-iki évvel kezdődő korszakot vállalta el s egyik kötetét, mely az 1526—1596-iki évszakot öleli fel, már közre is bocsátotta. A történeti munkával e folyóiratban azért akarok foglalkozni, mert szerző szakított monografusaink eddigi szokásaival s nemcsak a politikai és katonai eseményeknek, hanem ama kor egész gazdasági életének is kiváló figyelmet szentel. A könyvnek több, mint egy negyed része a nemesség és jobbágyság birtok- és gazdasági viszonyaival foglalkozik s így már tartalomjegyzéke is előnyösen elüt más hasonló tárgyú munkáktól, melyek legjelesebbjei is főleg az ugynevezett külső történelemnek szentelvék, a mezőgazdasági viszonyokon pedig lehetőleg röviden siklanak át. Szederkényi felhagyott ezzel a helytelen, de megrögzött gyakorlattal s nem tért ki a nehéz problémák elől, melyek a helyi történészre a gazdasági kultúrával kapcsolatos viszonyok felderítése terén várakoznak. Hogy célját elérje, természetesen figyelembe kellett vennie azon nagybecsű egykorú kutatókat, melyeket a monografusok egyszerűen mellőznek, noha bennök végtelenül sok és értékes anyag kínálkozik nem csupán a jobbágyság helyzetének, hanem az egész régi magyar állami és társadalmi szervezetnek felderítéséhez.

Nála tehát már minduntalan találkozunk a források e nemével, az adóösszeírásokkal, urbariumokkal, tizedlajstromokkal, melyek anyagát nemcsak egyszerűen közli, hanem titkait kideríteni, a bennök rejlő tanúságokat levonni is igyekszik. Kezdi a megyei adózási viszonyok feltüntetésén. Sajnos, hogy az ide vonatkozó összeírások mind oly időből származnak, midőn a hadak zivatara a megye területén már fájdalmas pusztításokat tett s egyes vidékeket főleg Hatvannak 1544-iki török kézbejutása után többé-kevésbé kivont az adóösszeíró közegek hatásköre alól. Egészen teljes összeírás a XVI-ik századból nem maradt fel; rendesen csak a megye foszlányai, néha kisebb, néha nagyobb töredékei szerepelnek az összeírásokban s az a Heves megye, mely 1494-ben még 5.428 porta után fizette az adót, a XVI. századnak eddig ismert összeírásai egyikében sem

szerepel többel, mint 1.886 portával, mi szembeszökő bizonyítéka a háborús korszakban beállt vagyoni és népesedési csökkenésnek, egyszersmind azonban annak is, hogy sok még létező helységet a török uralom miatt nem lehetett az adózás kötelékébe bevonni.

De azokat a töredékes összeírásokat, melyek eddig ismeretesek az 1553. évi kivételével, melyet már két évvel ezelőtt egyik akadémiai felolvasásomban (A magyar jobbágy-népeség a mohácsi vész után) igen bőven ismertettem s mely azért is érdekes, mert a nem adózó munkás elemekre is világot vet, Szederkényi mind ismerteti. Sőt nem állapodik meg a száraz számok közlésénél, melyek magokban véve nem sokat mondanak, hanem értelmezni, titkaikat kinyomozni, a bennök rejlő tanúságokat hasznosítani igyekszik. Nem elégszik meg azzal, hogy a megye területén vagy egyes helységben ennyi vagy annyi porta volt. Nem tér ki azon még lényegesebb kérdés elől sem: mi hát az a porta s mennyiben lehet a jobbágy-népeség összes számának kiderítésében segédeszközül használni? Számításainak eredményeképp azt hozza ki, hogy a XVI. század derekán Hevesben egy portára átlag $2\frac{1}{6}$ urbéres családot lehet számítani. Ez később nagyot változott ugyan, mert a megye területén abnormális viszonyok fejlődtek ki s részint az elpusztult falvakból, részint a szomszédos törvényhatóságokból sokan sereglettek az egri vár védelme alatt inkább biztonságot nyújtó hevesmegyei helységekre. A népesség gyarapodására Szederkényi számos példát idéz. A század utolsó 3—4 tizedében tehát egy porta alatt már néha egészen aránytalanul nagy számú lakosság értendő, úgy, hogy átlagot e rendkívüli körülmények közt többé fölvenni egyáltalán nem lehet. De 1552-re a számítás helyesnek látszik s némi eszközt nyújt a megye egész jobbágy-lakosságnak hozzávetőleges megállapítására.

Igen becsesek némely már valósággal népszámlálásszerű összeírások, melyek habár a nőkre és gyermekekre nem terjednek ki, de név szerint megnevezik a családfőt s így a számításra még szilárdabb alapot nyújtanak, mint a porták. Ilyen Eger 1577-iki összeírása, mely a város polgárain kívül a benne lakó nemeseket is név szerint felsorolja. Ebből kitűnik, hogy Eger lakosságának jóval nagyobb része csupa nemes emberből állt. Egy városrész kivételével túlnyomó többségben voltak a nemesek mindenütt, sőt kettőben csakis nemesek laktak. Egy pár nagybirtokoson kívül itt huzódhatott meg tehát a megye egész nemessége s Eger vára e tekintetben is fontos hivatást teljesített: menedékkül szolgált a vidéki birtokain magát többé biztonságban nem érző földesuraknak.

A földesuri terhekre és szolgálatokra vonatkozólag szintén igen sok érdekeset közöl Szederkényi műve azon értékes urbariumokból, melyek különböző évekről és helységekről ránk jutottak s a népesség számának megállapítását is megkönnyítik. Heves megye ezen viszonyai azért érdekesek, mert itt a jobbágy-nak, három helység kivételével, még annak is, a ki királyi területen élt, kétféle földesura volt: magyar és török. A kétféle fizetés, a kétféle teherviselés összekombinálását s ezzel régi viszonyaink ismeretét a közlemények lényegesen elősegítik. A legtöbb ilyen két urat szolgáló helység a töröknek inkább készpénzben, a magyarnak túlnyomóan terményben és munkában fizette a reá rótt tartozásokat.

Terhei felsorolása után természetesen kíváncsiaknak kell lennünk arra is, miből fedezte a jobbágy-ság a reá nehezedő fizetéseket?

Minthogy itt olyan megyéről van szó, melynek gazdasági élete az őstermelésen nyugodott, a nép teherviselő képességét az évi termésből ítélhetjük meg, legalább megközelítőleg. Erre pedig a dézsma-összeírások, a tizedlajstromok nyújtanak felvilágosítást, melyek nem csupán minden egyes jobbágy termését vagy legalább annak tizedét gabonában és borbán tüntetik föl, hanem az állattenyésztés összes tizedköteles ágaira is kellő világot vetnek. Szederkényi nem mulasztotta el e főfontosságú forrást is bőven felhasználni s műve tömértelen ide vonatkozó adatot közöl, melyek a régi gazdasági állapotok ismeretét általában megkönnyítik. Első sorban megerősítést találok bennök saját kutatásaim azon már régebben jelzett eredményének (Közzgazd. állapotaink a XVI. s XVII. században, 148 lap), hogy a háborús viszonyok következtében hazánk minden vidékén a földmívelési termelés igen nagyarányú csökkenése állott be és pedig nemcsak intenzív, hanem extenzív tekintetben. Szederkényi adatai erre nézve is tanulságos világot vetnek. Így például 1577-ben Egerben szántás s vetéssel, vagyis a tulajdonképeni földmíveléssel összesen csak 39 család foglalkozott és pedig feltűnő csekély területen, mert összes termésök csak 271 egri vékát tett. Nagyobb arányban üzték a borászatot, mert a bordézsmaát fizetők sorában 366 név fordul elő s az 1577-ki termést Szederkényi 8.430 köbölben vagy 1.925 hordóban — a 150 itcze — állapítja meg. De azon helységekben sem öltött nagyobb arányokat a földmívelés, hol szőlő épen nem, vagy csak kevés termett s így a török uralom egyik szomorú, de jellemző hatásának vehetjük, hogy nemzetünk nagyobbára ismét visszahanyatlott a földmívelésből a sokkal alantabb álló állattenyésztő népek sorába, mi anyagi erejét s vele politikai befolyását szükségképen bénította. Ime itt is mily tanuságos felvilágosítást merithetünk a gazdaságtörténetből a politikai történet menetére!

Szederkényi munkájának egy másik igen érdekes részéről is csak teljes elismeréssel nyilatkozhatom. Ez az, hol kísérletet tesz a XVI. század ür- és súlymérték, a pénzérték kiderítésére s a régi terményárak alapján a régi és mai értékarányok megállapítására. Mindezek igen fontos, sőt alapvető fontosságú kérdések, mert mit ér tudnunk, hogy az adó egy vagy két forint volt, ha nem tudjuk, hogy egy forint akkor minő abszolút és relatív értéket képviselt s mit ér tudnunk, hogy egy gazdának hány köböl búzája termett, ha nem nyerünk képet a régi köböl nagyságáról és mivoltáról. Mindez aprólékosnak látszó, de annál fáradalmasabb és végtelen számítás, kombinációt igénylő kérdések elől a történész eddig egyszerűen kitért; idézte az adatokat, de meg nem magyarázta, az utóbbit külön szakférfiakra bízván. Csakhogy ilyen szakférfiú — különösen a mértékeket illetőleg — mindez ideig nem akadt s így végre is nekünk történetiróknak kell a savanyú almába harapnunk. És mivelhogy a törvény ismételt rendelkezései daczára, mely az egész országban egységes mérték behozatala iránt intézkedett, majdnem minden városban vagy megyében más-más mérték járta, legelől a helyi monografusok hivatása és kötelessége a régi mértékek kérdését tisztázni. Szederkényi nem tér ki e feladat elől s habár csak hozzávetőleges eredményekre juthat, ide vonatkozó közlései sok érdekes anyagot nyújtanak s nagyon kíváncsok, hogy fejtegetéseire mindazok hozzászóljanak, kik hasonló régi adatok birtokában vannak s a kérdés végleges tisztázását elősegíthetik.

Fentartás nélkül fejeztem ki elismerésemet Szederkényi érdekes művének sokoldalú tanúságot nyújtó anyagáról és arról a dicséretes buzgalomról, melyet összehordása és összesítése körül folyton kifejtett. Valóban helyes uton járt, midőn szakított az eddigi egyoldalúsággal s a mult többi mozzanatai mellett Heves megye munkás elemeire, gazdasági életére is kiterjesztette figyelmét. Különösen nekem esik jól ezt konstatálni, ki nem egyszer hangsúlyoztam már a gazdaságtörténet fontosságát, nem egyszer utaltam már a gazdaságtörténeti források nagy tömegére s a bennök rejlő nevezetes tanúságokra. Csak őszinte dicsérettel nyilatkozhatom tehát az oly monografiáról, mely ez irányban halad, melynek írója nem riadt vissza az említett források fáradságos, de jutalmazó kiaknázásától. Mindazonáltal nem hallgathatom el egypár kifogásomat sem, mert minél inkább óhajtom, hogy más helyi történészek is kövessék Szederkényi példáját, annál inkább kívánnom kell, hogy oly hibákba ne essenek, mint ő. Szederkényi nemcsak az egyes helységek állapotáról szól, hanem egy fejezetben összefoglalja az egész megye XVI. századi népességi, földművelési, állattenyésztési viszonyait. Teszi ezt azon tömeges statisztikai anyag alapján, melyeket az adóösszeírásokból, urbariumokból, tizedlajstromokból nagy fáradsággal összehordott. Csakhogy a statisztikai anyag, akár régi, akár modern időből való, mindig csupán rendkívüli óvatosság és gondos összeállítás mellett szolgálhat megbízható következtetések alapjául s a legcsekélyebb hiba, mely becsuszik, meddővé teheti hónapok munkáját és kombinációit. Ilyen hibát pedig többet és lényegest találtam Szederkényi művében, annak főleg 42. (tényleg csak 41.) fejezetében, hol részletezéseinek eredményeit összesíti. Ki akarja deríteni az egész megye jobbágylakosságát a tizedlajstromok alapján. E célból összegezi azok számát — 3395 —, kik termény-, és azokét, kik bortizedet — 3917 — fizettek s a két tételt összeadva, a tizedfizető jobbágycsaládok számát 7312-re teszi. Abból a feltevésből indul ki tehát, hogy egészen mások fizették a termény- és egészen mások a bortizedet, a mi pedig gyökeres tévedés, mert a legtöbb mezőgazda egyszersmind szőlősgazda is volt s így a tizedfizető jobbágycsaládok száma nem 7312, hanem tetemesen kevesebb volt.

Hogy Szederkényi kiinduló pontja itt egészen téves, azt tulajdonképen magyarázni sem kellene, hisz a dolog természetéből következik, hogy igen sok parasztembernek van és mindig volt szántóföldjén kívül szőlője is. De bele kell mennem a magyarázatba, mert Szederkényinek itteni számításaiban nem is egy, hanem több alaphiba van, melyet azért is meg kell világítanom, hogy mások, kik a tizedlajstromokat feldolgozzák, hasonló tévedésbe ne essenek. Volt alkalmam e lajstromokkal bőven foglalkozni s csakhamar észrevettem, hogy sok helyen a földművesek és a szőlősgazdák neve ugyanaz, sőt észleltem még egy mást is. Ez az, hogy némely jobbágnak ugyanazon határban két, sőt több hegyen is van szőlője. De mindegyikben külön meg van nevezve termésével vagy a beszolgáltatott tizeddel együtt. Ha tehát a tizedlajstromokban egyszerűen a felsorolt fizetők nevét adjuk össze s így akarjuk a gazdák számát kipuhatolni, akkor egészen hibás eredményre jutunk, mert az igaznál jóval nagyobb számot kapunk, hisz egy gazda neve kétszer, háromszor is előfordulhat ugyanazon falu lajstromában.

Hogy Szederkényi számításaiba ez az öreg hiba csakugyan

becsuszott, azt magából a munkából kimutathatom. Csupán Egerre nézve közli azok névsorát, kik 1577-ben termény- és bortizedet fizettek s így csak ez egy városra tehettem összehasonlítást, de világos, hogy mint itt, úgy az egész megyére nézve megtörtént a hiba s így a végeredmény sehogya sem felel meg a tényleges állapotnak. De nézzük Eger összeírását közelebbről. Szerző az egri hegy különböző részein 366 tizedfizető ember nevét közli hiven a lajstrom után. Csakhogy azt már nem vizsgálta meg, nincs-e e nevek közt olyan is, a ki kétszer említettik, vagyis kinek viselője a határ két hegyén volt szőlőbirtokos. Pedig talált volna ilyet eleget. Hogy csak olyat említsek, mely nem közönséges, mely tehát könnyen össze nem téveszthető: Affra Ambrusnak volt szőlője a »Szelhegy«-en és volt szőlője a »Diak Mal«-on. Hasonló helyzetben voltak mások is. Ennélfogva az egri szőlősgazdák száma tényleg nem 366, hanem jóval csekélyebb.

De ez csak egyik hiba, van még egy másik, mely sokkal jelentékenyebb, főleg a falusi községeknél. A szántás-vetéssel foglalkozók számát Egerben Szederkényi a lajstrom szerint 39 gazdára teszi. Ez helyes. De nem helyes, hogy e számot egyszerűen hozzáadja a bortized-fizetőkéhez s így állapítja meg a város összes gazdáinak számát. Itt nem veszi észre, hogy a szántóvetők névsora nagyrészt ugyanaz, mint a szőlősgazdáké. A szántóvetők közt is előfordul Affra Ambrus s így ő maga — ugyanezt látom például Csiszár Péter özvegye nevével — háromszor fordul elő a névsorban; Szederkényi tehát három családot számít ott, hol csak egyről lehet szó. Ennek következtében egészen téves azon számítás, hogy 366 + 39 egyenlő 405 egri családdal, mint azt Szederkényinél (399 oldal) találjuk, hol a megye jobbágycsaládai számát összegezi. Tényleg nem 405, hanem sokkal kevesebb család fizetett Egerben dézsmát s minthogy ez a számításmód az egész megyére alkalmaztatik, az ily módon kiderített szám, 7312 jobbágycsalád, igen tetemesen meghaladja a valóságot. Ezzel természetesen minden e számhoz fűzött kombináció egyszerűen halomra dől.

Szederkényi az ugynevezett egy telkes nemesek vagyoni és birtokviszonyait szintén tisztázni igyekszik, a miért csak dicséretet érdemel. Számításaiban azonban itt is téves föltevésből indul ki. Azt mondja, hogy Heves megyében 90 nemesi kuria volt, mely alkalommal, sőt előbb is, többször említi, hogy egy kuriához három jobbágy teleknyi terület tartozott, mert Verböczy a nemesi kuria örökbecsüsét egy jobbágytelek háromszorosára teszi. Ez igaz is. Csakhogy abban az időben, melylyel szerző foglalkozik, a nemesi kuria meghatározására már nem Verböczy volt irányadó, hanem a pozsonyi 1542: XXV. t.c.z. (Fraknoi Orsz. Eml. II. 443.), mely így hangzik: »Nobiles vero unius sessionis de singulis *quinque* sessionibus sive curiis nobilitaribus integris« stb. Itt tehát világosan megmondja a törvény, hogy egy teljes nemesi kuria nem három, hanem öt telekből áll s ha Hevesben 90 ily kuria volt, az egytelkesek nem, mint Szederkényi mondja, 270, hanem 450 telken gazdálkodtak, melyek területe nem 13.500, hanem 22.500 magyar holdat tett, ha ugyan Szederkényi általában helyesen állapítja meg egy akkori heves-megyei jobbágytelek terjedelmét 50 magyar holdban.

Szederkényi azon területet, mely a XVI. században Heves megyében művelés alatt állt, valami 100.000 holdra teszi, melyet

nem tart ugyan tisztán szántóföldnek, melynek azonban átlagos búzatermését — úgy sejtem, hogy itt tulajdonképen szemes életet, őszt és tavaszt együtt kell érteni, mert ezek összesítve fordulnak elő a falvankint közölt részletezésben — holdankint $1\frac{1}{4}$ vékára becsüli. A véka térfogatát később 31 literben állapítja meg. De még ha ennyire vesszük is a vékát, bajos elképzelni, hogy holdankint 39 liter átlagos mellett búzatermés Heves megyében mezei gazdálkodást egyáltalán folytatni lehetett volna. Nem találok világosan megmondva, hogy ez a bruttó-termés-e, melyből a paraszt még tizedet és kilenczedet kényszerült fizetni, melynek tehát csak nyolcztizede volt az övé? De még ha e számítás a parasztnak maradónettermést tünteti föl, még ha számba veszem a föld megművelésének akkori kezdetleges, elhanyagolt állapotát, akkor sem képzelhetem, hogy az itt kitüntetett eredmény csak megközelíthetné a tényleges állapotokat. A termés olyan átlaga mellett a földmives a vetőmagot is alig kapta volna vissza s bizonyára inkább megszökött volna telkéről, semhogy ily áldatlan munkát folytasson. E számítás helyessége iránt tehát lehetetlen kételyt nem táplálni.

Egész őszintén elmondottam nézeteimet Szederkényi művének jó oldalairól és hiányairól. Ezt utóbbiakkal azért foglalkoztam bővebben, mert a munka még nincs befejezve s minthogy az új kötetben szerző hasonló forrásokból fog dolgozni, felhasználásuknál, azt hiszem, a jóindulatú bírálat tekintetbe vétele csak elősegítheti kitűzött céljának elérésében. Mindenesetre érdemet szerzett már azzal is, hogy szembe mert nézni oly problémákkal, melyek elől az eddigi helytörténeti írók egyszerűen kitértek azért, mert megoldásuk igen bonyolult és fárasztó munkát igényel.

Dr. Acsády Ignác.

Válasz és viszonyválasz.

Békésy Károly urtól Kolozsvárról a következő sorokat vettük: Tetszett Acsády urnak a »Nemzetgazdasági Szemle« októberi számában »Kolozsvár közgazdasági multja és jelene« című dolgozatát egy jó év multával megjelenése után derekasan lerántani.

E bírálat általános jellegű kárhoztatásaira semmi megjegyzésem sincs, de konkrét ellenvetéseire egy pár észrevétellel az ügynek tartozom.

Első sorban köszönöm figyelmeztetését, hogy Ipolyitól vett idézetem a Zömör-család nevét illetőleg ma már nem áll meg, miután Ballagi kimutatta, hogy e név német eredetű. Ballagi ezen fejtegetését nem ismertem.

Jogosultnak tartom Acsády azon állítását, hogy szükséges lett volna Kolozsvár ipari nagygyá fejlődésének menetét már történelmének kezdetén vázolni. Ezt szívesen megtettem volna magam is, ha léteznének erre nézve történelmi adatok. Így azonban kénytelen voltam jelezni, hogy »a 14. és 15. században, a mikor a város történelme világosodni kezd, Kolozsvárban kész várossal találkozunk«. A. ur tehát oktat és üt olyan hiányért, melynek pótolhatatlanságára magam hívtam fel a figyelmet. A mig tehát nem mutatja fel a hozzá szükséges adatokat, bírálatának több más, a fentebbivel rokon követeléseit sem vehetem komolyan.

Acsády ur szerény írói dicsvágynak tartja Jakab E. munkájából kivonatot készíteni, mint a minék dolgozatom multa vonatkozó

részét tekinti. Erre nézve megemlítem csupán, hogy a füzetben nagyrészt a város történetének okmánytárára történik hivatkozás; hogy egyetlen következtetés, adatesoportositás Jakab E.-nél nem található fel; hogy Kővárytól, Deák Farkastól, Finálytól, Ipolyitól, Radvánszky »Udvartartás és számadáskönyveiből«, az erdélyi országgyűlési emlékekből, a »Századok«-ból idéztetnek a dolgozatban Kolozsvárra vonatkozó és Jakab által fel nem használt adatok, nem szólva természetesen azon átkutatott anyagról, melyben a keresett adatokat nem találhatám, vagy arról, hogy azon egyetlen törvénczikkel fel találására, melyből kitűnt, miszerint némely kolozsvári aranyműves egymaga államkölcsönrel látta el az országot, az erdélyi országgyűléseken hozott összes törvényeket át kelle vizsgálni.

Hogy »Kolozsvár története egy a magyar ipar történetével«, arra, a mire nézve a szövegből kivehetőleg állítottam, hogy t. i. azonosak felvirágzásának és bukásának okai, most is fentartom. Viszont tagadom, hogy legalább Erdélyben valaki malozsa név alatt malváizai bort értene vagy értett volna.

Végül Acsády bírálatában még csak egyetlen konkrét hibázatast találtam, t. i. keményen meglecikéztet, hogy kísérletet sem tettem a mai és egykori pénzérték között levő különbség feltüntetésére és hogy eszembe sem jutott kideríteni, holott gazdasági szakembernek tudnia kellene, hogy egy forint ma egészen más értéket képvisel, mint kétszáz évvel ezelőtt. Erre nézve dolgozatom 46. lapján áll: »minthogy azonban a *pénzlábnak és értékének változásai* folytán az árak *a valódi érték felől nem nyújthatnak tájékoztatást*, szükséges valamely más *értékmérővel* tenni összehasonlítást. Erre nézve legmegfelelőbbnek a nyers mezei munkanapszámot találtuk, melynek termelékenységé és értéke Erdélyben ma is valószínűleg egy a régivel«. Ennek következtében 6 egész oldalon tárgyalva, megállapítom az áraknak a napszám árához s ezzel a mai pénzhez való viszonyát s nemcsak tudom azt, hogy a forint értéke ma más, hanem például az 51. oldalon *átszámítva* idézem az adatokat, a mint ott olvasható: »mindig 10-szeresen számítva az akkori árakat«.

Hogy mindezt A. ur nem látva, sőt az ellenkezőért kárhoztatva, mi következik bírálatára, annak levonását a tisztelt olvasóra bízom.

Békésy Károly.

Hogy minden hosszabb polemiaiak elejét vegyük, közöltük e sorokat a munka bírálójával, ki a következőkben teszi meg észrevételeit, melyekkel az ügyet e folyóiratban befejezettnek nyilvánítjuk:

A fentebbi válasza általánosságban csak azt felelhetem, hogy az ép oly felületes, mint maga a bírált munka, csak hogy a szerző dilettantizmusa itt már olyan önhittséggel párosul, melyet eddigi írói működése, legkevesbé pedig megbírált munkája nem indokol. Azt mondja, hogy nekem »tetszett« művét »derekasan lerántani«. Igen is tetszett nekem egy gyenge és értéktelen könyvről véleményemet elmondani. Az író személyére egyáltalán nem gondoltam. Sem okom, sem célom nem lehetett vele foglalkozni s neki olyan fontosságot tulajdonítani, minőre irodalmi működése folytán igényt valóban nem formálhat. A »lerántani« szónak valami személyi háttere van. Én nem gondoltam a személyre — ámbar ha Békésy ur az ellenkezőt képzei, azzal sem törődöm — s csak azt akartam elmondani, hogy olyan módon, mint Békésy ur tette, ma már könyvet írni nem kellene.

De lássuk észrevételeit egyenkint. Három fő kifogást emel bírálatom ellen és pedig a következőket:

Az első az, hogy művében is hangoztatta, hogy Kolozsvár alapításának és felvirágzásának kezdő korát nem ismerjük; ez okból nem írhatott tehát róla bővebben. De akkor minek írta könyvét? A miről nem tud semmit, arról ne írjon. Egyébiránt az sem áll, hogy a korszakról adatot találni nem lehetne. Csak Jakab Elek művében nem talált Békésy ur a legrégibb multról tájékozást. De a ki ma történeti munkát ír, az adatait ne könyvekből szedegesse, hanem kutassa fel a levéltárakat. A ki komolyan keres, az talál is adatokat, melyek a homályt legalább némileg megvilágítják. Sőt Jakab művében is akadnak egyes adatok, melyekből egy távolabbi multra következtetést vonhatni, de mert Békésy nem ért a tárgyhoz, mert az adatokban rejlő benső tanúságot látni, felfogni nem tudja, úgy segít magán, hogy egyszerűen konstatálja, hogy Kolozsvár legrégibb koráról nincs adat s így nem lehet vele foglalkozni. Válaszának idevonatkozó része eléggé jellemzi Békésy ur dilettantizmusát.

Második kifogása az, hogy nemcsak Jakab Elek művét használta forrásul, hanem adatait más művekből is vette. Ezt senki nem tagadta s én is azt mondtam, hogy »leginkább« Jakab Eleket követi. Hogy mennyire igazam volt, arra idézem magát Békésy urat, ki műve 8-ik lapján azt írja: »Adatainkat *legfőképen* Jakab Eleknek — — művéből merítettük«. Ez csak elég világos. Hogy néhány más munkát is használt, az nem dönti meg saját önírta vallomását, hogy »legfőképen« Jakab Elekből merített. Egyébiránt ezek a többi munkák inkább »garnirung«-ul szolgálnak nála; csak beléjük kukkantott, hogy épen idézhesse őket. Különben is egészen mellékes, vajjon egy vagy hat munkából vette adatait, a fődolog az, hogy nem tudott belőlük hasznavehetőt alkotni s műve semmivel sem gyarapítja történeti ismereteinket.

Végül a harmadik kifogása az, hogy átszámította a régi árat, mert megírta művében, hogy »*mindig tizszeresen*« kell a mai áratat venni, hogy a régieket megkapjuk. Ez igen kényelmes számítási mód, de sajnos, elfogadhatatlan, sőt a mi még nagyobb baj, a legélénkebb világításba helyezi az írónak nem csupán történeti, hanem modern nemzetgazdasági ismeretei fogyatékoságát. Néhány száz évi időt ölel fel szerző; műve 47. és következő lapjain, a hol a régi ársz viszonyokról sok furcsát össze-vissza beszél, idéz XVI., XVII. és XVIII. századi adatokat. Erre a hosszú korszakra egyformán alkalmazzuk tehát a mai pénznek tizszeresét? Képzelteti-e az, a kinek csak némi pénzügytani ismeretei vannak, hogy ilyesmi lehetséges? Békésy ur fejtegetései épen a régi pénzürtékről oly zavarosak, hogy bírálatomban csak a hiba konstataálására szorítkoztam, mert a behatóbb részletezés annyi tért vett volna igénybe, melyet Békésy ur értéktelen műve e folyóirattól nem érdemel. Tájékozatlansága e kérdésben a legfeltűnőbb s ez vezeti őt azon horribilis állításra is, melyet egy 1557-iki adatnál tesz, hogy a dénár, vagy mint ő használja, a »pénz« annyi, mint »ma egy krajczár«, mi azt tételezné fel, hogy 1557-ben ugyanazon láb szerint verték a forintot, mint ma. Ez állítással egy színvonalon áll Békésy ur theoriája a tizszeres értékről, melynek helytelenségét még a dilettans is hamar beláthatja. A pénzláb a régi időkben gyakran változott. Ha pedig változott, úgy ki

van zárva a lehetőség, hogy a régi pénzérték megállapításánál a mainak »mindig« tizszeresét vegyük.

Egyébiránt nem biztatom magamat azzal, hogy Békésy urat meggyőztem műve fogyatékos voltáról. De az végre az ő dolga. Ha azt hiszi, hogy műve jó, hogy ily módon összeütött könyvekkel lehet a tudományt szolgálni, írói babért aratni, úgy legyen neki az ő hite szerint.

Dr. Acsády Ignác.

Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje.

A »*Journal des économistes*« novemberi számában *Rochetin E.* beszámol a Congrès international de l'assistance publique (nemzetközi szegényügyi kongresszus) tárgyalásairól, melyek csak legújabbban jelentek meg nyomtatásban két vastok kötetben. A kongresszus egyike volt az 1889. évi párizsi világkiállítás alkalmából ülésező nemzetközi értekezleteknek s mint a többiek, úgy ez is gondos előkészítés, előre kidolgozott jelentések alapján tárgyalt és hozott határozatokat. Részt vettek abban az európai államok képviselőin kívül a két Amerika szakemberei is; az elnöki tisztet Roussel Th. szenator vitte.

Előre kell bocsátanunk, hogy a francia »assistance publique« nem esik teljesen egybe a magyar »szegénységélyezéssel«. Egyrészt szűkebb értelemmel bír annyiban, a mennyiben a magánjótékonyság nem tartozik körébe, másrészt tágabb jelentése van, mintán a javító-intézetek s a rokonzcélú intézményeken kívül a közegészségügyi igazgatás egy része is e fogalom alá esik. Így látjuk ezt az előkészítő bizottság által a kongresszus elé terjesztett kérdésekben is. E kérdések a következők: 1. Minő mérvben legyen kötelező a szegénységélyezés a köz részéről? 2. Hogyan szervezendő a segélyezés? 3. Hogyan kelljen elhelyezni és fizikailag, erkölcsileg és értelmileg kiképezni a közigazgatási hatóságok gondjai alá került gyermekeket? s végre 4. Hogyan keljen szervezni az orvosi segélyt a vidéken?

A felsorolt kérdések közül csak a második — igaz, talán legfontosabb és legnehezebb — maradt elintézetlenül, a mennyiben annak tárgyalása kezdetét vette ugyan, de a határozathozatal a legközelebbi kongresszusra halasztatott. A többi kérdés eldöntése abban az irányban történt, mely az állam határozott beavatkozását követeli. Az értekezlet kimondta: hogy a szegénységélyezés törvény által kötelezőnek jelentendő ki oly szűkölködők érdekében, kik ideiglenesen vagy végleg képtelenek életszükségleteikről gondoskodni; hogy az orvosi segélynyújtás elvileg kötelezővé teendő a vidéken és végre, hogy a közigazgatási hatóságok minden általok gondozott gyermek részére családban való elhelyezést keressenek a vidéken s hogy az erkölcsileg elzüllött gyermekek jogilag az állam gyámsága alá helyezendők.

Mindezen, a dolog természeténél fogva általánosságban tartott, de azért nagyon is világosan színt valló kívánalmakat, valamint a tárgyalásokat s az azok alapjául szolgált jelentéseket megjegyzésekkel kíséri Rochetin, melyekben, a lap ismert álláspontjával összhangban, téveseknek jelenti ki a kongresszus többsége által vallott alapelveket és kételylyel viseltetik a határozatok jó hatása iránt. Így

az első kérdés referensének, Regnard-nak, jelentése ellen, mely elég magas szempontból nézi a szegényügy kérdését s azt veti szemére az ugynevezett »économistes« iskolának, hogy szabadjárára hagyja az emberi ösztönöket: azt hozza fel, hogy csak a jövedelmező termelés ösztönének szabadon hagyásáról van szó s nem a durva ösztönökről (instincts brutaux). Amde ki mondja meg, hol végződik az előbbi s hol kezdődnek az utóbbiak? — Önkénytelenül eszünkbe jut itt — bár nem a szegényügy keretébe tartozik — az a nagy port felvert budapesti tőzsdebirósági ítélet, melyet a sajtó röviden »elkeresztelésnek lisztben« nevezett el. Vajjon melyik kategoriába sorozná az ily jelenségeknél működő ösztönöket Rochetin és iskolája?

De nem lehet célunk e szűk helyen azon vitakérdések fejtegetésébe belemenni, melyek a szegénységélyezés intézményének mindjárt a kiinduláspontjánál felmerülnek. Csak arra szorítkozunk még, hogy Tessier du Cros, a második — el nem döntött — kérdés referensének indítványát idézzük, mely ellen a folyóirat jelentéstevőjének sincs kifogása s mely két pontban úgy foglalja össze a szegénységélyezés alapelveit, hogy 1. minden segélynyújtást a segélykérő egyén anyagi és erkölcsi helyzetének megvizsgálása kell, hogy megelőzzön s 2. a jó erőben levő szűkölködőknek oly segélyt kell nyújtani, mely megkönnyíti nekik a munka útján való önfentartást, vagyis keresetképesekké teszi őket. Nem új, de bizonyynyal arany-szabályok.

Alig kell mondanunk, hogy a kongresszus kiadványa az abban összehordott törvényhozási anyagnál fogva úgy, mint a különböző országokban elért eredmények részletes feltüntetése miatt gazdag forrását képezi a tanulmányozásnak; mert itt is áll az, a mi a gyakorlati közgazdaságtan más terein, t. i. hogy: »gyümölcsökről ismerhetni meg a fákat«.

Dr. Ráth Zoltán.

A *Revue des deux mondes* f. évi november 15-iki számában találjuk Jules Decrais »Un parlement ouvrier. Le dernier congrès des trades-unions« (Egy munkásparlament. Az angol munkás-szövetkezetek legutóbbi értekezlete) című tanulmányát.

Napjainkban, midőn a munkás helyzetének javítása államot és társadalmat egyaránt foglalkoztató problémává vált, érdekléssel bir minden irodalmi termék, mely a munkások viszonyainak ismeretét gazdagíthatja. A munkásosztály társadalmi jelentőségét a társulás nagy elvének köszöni, mely ott, a hol megvalósult, a munkásvilág atomjait egyesítve, az organizmus erejét adta nekik. E szervezkedés talán legimpozánsabban a brit munkás-szövetkezetekben, a trades-unions-intézményben jelentkezik, mely szövetkezetek az angol ipar minden ágában alakulva, az utolsó 22 év alatt példátlan fejlődést tüntetnek fel. Decrais értekezése e szövetkezetek legutóbbi kongresszusának történetét választotta tárgyal, de szerző önkénytelenül érzi, hogy ha tárgyának jelentőségét teljesen kidomborítani akarja, e munkás-egyletek alakulásának és fejlődésének történetéről is kell néhány szót mondania. Es értekezésének épen ez a része, hol szerző a munkás-egyletek legrégibb alakulataira visszanyulva, a brit munkásügy százados tengését adja elő, hogy azt a legutóbbi évek rohamos fejlődésével állítsa szembe, talán a legerdekesebb.

E fellendülés — írja szerzőnk — 1860-tól kezdődik, midőn

az addigi törvényemelte korlátok ledőltek. A fejlődés óriási arányait a leghatalmasabb egyesületekre vonatkozólag szerző számokkal domborítja ki. Mindez egyesületek terjeszkedése folytonos, tagjainak számát, melyet legutóbb 1,200.000-re becsültek, csak legújabban is 150.000 bányamunkás és 250.000 tengerész és fűtő belépte jelentékenyen növelte. De e látszólag örvendetes esemény, midőn megbízhatatlan elemeket juttatott az egyesületek kötelékébe, súlyos következményekkel járhat a munkásügy egész jövőjére nézve, melynek bámulatos fejlődése a bölcs mérsékletnek köszönhető, melylyel a szövetkezett munkások ügyök részére a bizalmatlan, sőt ellenséges fogadtatás ellenére, lassankint a közvélemény rokonszenvét érdemelték ki.

Érdekes, a mit szerző a kongresszusok ügyéről mond. Előadja létrejöttüket, leírja szervezetüket, hosszan méltatja működésüket, mely a törvényhozás, az ipar és a szociális kérdés terén a legkülönfélébb tárgyak megvitatására terjedt ki. Így érdekes viták tárgyaivá tették a gyári és kézműiparról szóló 1867-iki, a bányamunkára, a választott bíróságokra, az adósságokért való bebörtönzés eltörlésére, stb. vonatkozó törvényeket. A munka feltételeit is gondos figyelemre méltatták: így a darabszám szerinti munkát, a pótlólagos munkaórákat, a díjak hetenkinti kifizetését, a munkaadók szövetkezéseit, a békéltető bíróságokat, stb. Nem ritkán belebocsátkoztak a legnehezebb kérdések: mint a külföldi verseny, a nemzeti nevelés, a kivándorlás, a földek művelhetővé tétele, a gyermekhalandóság, stb. fejtegetésébe. Az 1890-iki értekezlet programjában hét fő pont szerepel, melyek közül, mint legfontosabbakat, a munkaadók felelősségéről szóló törvényen eszközözendő javítások, a társulás ügye, a munkásoknak a parlamentben leendő képviseltetése, végül a 8 órai munkaidő kérdését említjük fel, mely utóbbi azonban a munkásügy fejlődését fenyegető veszélyeket rejt magában.

E veszélyek — folytatja szerző — a fentérintett szenvedélyes elemektől erednek, melyek nyíltan tüntetve ki ellenséges indulataikat, máris kiméletlen harczot hirdetnek a tőke ellen. Nem gondolják meg, hogy midőn a mérsékeltabb elemekkel ellentétbe helyezkednek, megbontással fenyegetik azt a hatalmas szervezetet, mely ügyöket a békés fejlődés útján biztosan vitte előbbre, ha pedig megdől, nemcsak a békés haladást, de ügyök egész jövőjét temetheti maga alá. A küzdelem, mely ez áramlatok között, a legutóbbi kongresszuson már-már jelentkezik, leginkább foglalkoztatja az olvasó figyelmét az értekezés azon részében, melyet e kongresszus története tölt be.

A nem ritkán szenvedélyes vitákból, melyeknek e kongresszus színhelye volt, noha azok a tanácskozási idő nem jelentéktelen részén át meddő személyes kérdések körül forogtak, mégis nem egy jelentős határozat került ki. Így követelik, hogy közmunkát semmi oly vállalat ne nyerhessen el, mely a trades-unions által megállapított munkadíjakat nem fogadja el s nem biztosítja munkásainak; kimondják továbbá, hogy a gyárakban alkalmazott felügyelői személynét szaporítását, valamint a munkások életének és épségének biztosítása érdekében okleveles gépészek kötelező alkalmazását okvetlenül szükségesnek tartják. Határozattá válik továbbá a követelés, hogy a vasuti vállalatoknál a felügyelői állomások műszaki munkásokkal töltsenek be, a tengerészek érdekében pedig a tengerészeti törvényszékeknél egy állás a trades-unions-nak legyen fen-

tartva. A munkaidő kérdésében kimondják, hogy a kongresszus elérkezettnek hiszi az időt arra, hogy a munkaidő törvényhozásilag az ipar minden ágában 8 órára korlátoztassék. Nem hagyhatjuk említés nélkül a határozatot, mely kimerítő intézkedést tartalmaz arra nézve, hogy a munkahelyiségek a közegészség követelményeinek mindenképen megfeleljenek. Befejezését a tanácskozásoknak a munkás-egyletek kötelékeibe belépni nem akaró munkások ellen irányuló kiméletlen határozatok képezik.

Teljesen osztozunk értekező aggályaiban, melyeket a kongresszus némely, így különösen a 8 órai munkaidő kérdésére és a nem tagok iránt való eljárásra vonatkozó megállapodása kelt benne s melyeket cikke utolsó részében fejt ki. Vajjon akkor, midőn e munkásértekezletek elzárkóznak azon magasabb tekintetek előtt, melyek a törvényhozást az ipar viszonyainak szabályozásában szükségképen vezérelnek s pusztán személyes érdekeik szavára hallgatva, a merev kiméletlenségig mennek követeléseikben, nem adják-e fel azon jelentőséget, melylyel határozataik eddig állam és társadalom előtt birtak. Mert a munkások túlzó követeléseire nézve nem kedvező a kor, midőn a tőke a kebelében elhatalmasodott verseny nyomása alatt ugyis megadja a munkásnak a lehető legnagyobb engedményeket, a világverseny közepette pedig jelentőségét a britt ipar csak a legnagyobb erőfeszítésekkel tarthatja meg, midőn csak legújabbán is a Mac Kinley bill egy óriási piacz elvesztésével fenyegeti.

A cikk befejezésében szerző benső sajnálkozásának ad kifejezést a gyűlölet és kiméletlenség felett, melyet a szövetkezetek tagjai azokon kívül álló munkástársaik iránt tanusítanak. Vajjon egy intézmény, mely a testvériesség magasztos eszméjének köszöni eredetét, lélek nélküli keretté süllyedt volna?!

Kovács Aladár.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A mezőgazdasági viszonyok Horvát-Szlavonországokban.

Miután már e folyóirat októberi számában — a szőlőtermelési viszonyok megbeszélése alkalmával — ismertettük a mezőgazdasági és szőlőszeti statisztikai felvételnél Horvát-Szlavonországban alkalmazott módszert: feleslegesnek mutatkozik e tárgyra még egyszer vizsgatérni. Egyébiránt a zágrábi statisztikai hivatal számításainak eredménye, melyet a hivatal igazgatója, Zoričić Milovan 1889-ben (horvát nyelven) az 1885—87. évekre terjedőleg közzétett, bizonyosságul szolgálhat arra, hogy a módszer megfelel a czélnak s a nyert adatok megbízhatóság tekintetében alig állanak más országokéi mögött: ha egyáltalán megengedjük azt, hogy a termő terület s a hozadék községenként való statisztikai felvétele a mezőgazdasági viszonyokról hű képet bir nyújtani akkor is, ha a typusszerű egyes gazdaságokig le nem nyulunk s a felvételnél az üzem minden részletébe bele nem megyünk.

Jelen dolgozat alapjául az 1885-től 1889-ig terjedő ötéves átlagok szolgáltak, melyeket mi állítottunk egybe; azonkívül segítségünkre voltak a gyűjtött magánjelentések, valamint az ország és emberek s a gazdálkodási módok sokévi tapasztalaton nyugvó ismerete.

Horvát-Szlavonországban a mezőgazdaság képezi a nép minden egyéb keresetág felett kimagasló főfoglalkozását, mert a férfilakosság 54·4⁰/₀-ka kizárólag földműveléssel foglalkozik, míg a szorososan vett Magyarországon 44·93⁰/₀; Ausztriában pedig 31·09⁰/₀ él e kereseti ágban. Ha tekintetbe vesszük a szántóföldek és kertek százalékos arányát, az ország összes területéhez viszonyítva, úgy találjuk, hogy Horvát-Szlavonországban száz-száz területi egységre 170, Magyarországon 106 s Ausztriában 85 mezőgazdasági munkaerő jut, hogy tehát az első helyen pontosan kétszer akkora emberi munkaerő van a szántóföldek és kertek megmunkálására szentelve, mint Ausztriában.

Ha a földművelésnél épügy lehetne a foglalkoztatott egyének számának magas voltából magas fejlettségi fokra következtetni, mint pl. az iparnál: úgy közel feködnék a feltevés, hogy Horvát-Szlavonország mezőgazdasága áll a legmagasabb fokon, miután a nép, mint láttuk, erejének legnagyobb részét neki szenteli. A tényleges állapot azonban csak új bizonyíték a mellett, hogy a mezőgazdasági üzem ott áll a legmélyebben, hol a népesség legnagyobb hányadát veszi igénybe, különösen pedig ott, hol a legnagyobb emberi erőt fordítják egy bizonyos területi egység megművelésére.

Ez állítás igazolására példákat keresni nem kell messze — például Oroszorszáig — mennünk, mikor a példa oly közel van.

A határos Boszniában és Szerbiában is a földmivelés foglalkoztatja a lakosok túlnyomó nagy többségét. A művelésmód azonban mindkét területen még szerfelett kezdetleges; volt alkalmunk például a termékeny bihácsi kerület carini járásában és Szerbia némely részében látni, hogy a fából készült »ös-ekét« még mint általánosan elterjedt szerszámot használják s az odavaló parasztok azt hiszik, hogy többet tettek a kelleténél, ha a földet 3—4 centiméternél mélyebben feltúrták. Igaz, hogy ott még ez a művelési mód is kifizeti magát és pedig egyrészt a föld bámulatos termékenysége, másrészt a lakosok paradicsomi igénytelensége következtében.

Horvát-Szlavonországban a fekvés magassága, illetve a hegyrajzi viszonyok által meghatározott éghajlati helyzeten kívül, a vízrajzi viszonyok is jelentékeny befolyással bírnak a művelési módra és a termék megválasztására. Habár ez ország észak-déli legnagyobb szélességében csak 2 szélességi fokot tölt be, ellenben nyugatról-keletre valamivel több, mint 6 hosszúsági fokot foglal el, tehát egészben ugyanazon éghajlati öv alatt fekszik: mindazáltal nagyok a különbségek a nyugati és keleti részek között. A magas s a parti Karst, szegény levén nyílt vízfolyásokban, mint egyáltalán vízben, gyakran szenved szárazság miatt, mely aztán minden termést elaszal; az erdősebb belső Karstnak hosszabban elnyúló völgyei vannak, a csapadék az erdőállomány vonzerejénél fogva egyenletesebben oszlik meg az évszakok közt, a hőmérsék változása kevésbé gyors s ennél fogva e rész, bár a víz itt is gyorsan eltűnik a Karst talaját jellemző földalatti menetekben és üregekben, általánosságban termékenyebb. A magas Karst Lika-Krbava megyét és Modrus-Fiume megye egy részét foglalja magában, míg a parti Karst a két megye közt megoszlik azok észak-déli kiterjedésében. Zágráb- és Varasd megye jobbra hegy- és dombvidék számos apró folyóvízzel és egészben termékeny talajjal. Árvizektől e vidék csak a Száva és keleti mellékfolyói partján, Sziszecktől keletre szenved többet. Belovár- és Pozsega megyében sík és hegy szerencsésen váltják fel egymást. E két megye képezi Verőcze- és Szerém megyével, az ország gyöngyével, egyetemben a termékeny Mesopotamiát, a Száva és Dráva közti folyamvidéket. A tulajdonképi iszapföld első sorban a Szerémségben, aztán Pozsega- és részben Zágráb megye keleti részén található fel. Azonban Verőcze megyének is van nagyon termékeny iszapföldje, mely lassúbb folyású kis vizereinek köszöni létét, melyek nagy területeket elmocsarasítanak és egészségtelenné tesznek s aztán majdnem kivétel nélkül Szerém megyébe folynak le. A legelhanyagoltabb, legrosszabbul mivelétt terület Horvátországban nem a Lika kopár Karst-talaja, hanem Zágráb megye déli része. E megyét a nyugatról keletre folyó Kulpa két részre választja. Az említett déli rész, melyet báni terület néven ismernek, termékeny, gazdag természeti kincsekben, terjedelmes széntelepei vannak s általában jobban bővelkedik értékes ásványokban, mint az ország bármely egyéb része; de hiányzik a vasuti összeköttetése és elszegényedett s a szegénység és elhanyagolás folytán indolenssé és restté vált népség lakja.

Nem lehet tagadni, hogy szorgalom és takarékoság nem tartoznak a lakosság, nevezetesen az ország középső részeit lakó népesség erényei közé. A Karst-vidék lakója jeles munkás, mezőn és erdőben egyaránt és örömet jobban is fizetik; Zagoria szülötte ellenben meglegszik 25—40 kr. napszámmal és ezért dolgozik úgy, a

hogyan e bérnek megfelel — vagyis jóformán semmit sem tesz. A volt báni vidék parasztját például 8 órakerreggel látjuk földjére menni, hogy a szántást végezze. Korán kelni és gyorsan végezni nem szokása. A hol vasutak vezetnek az országba, vagy hasítják azt, ott az utolsó években elég tekintélyes bevándorlási áradat fordult Horvát-Szlavonország felé, de jött az országba sok csöcselék is, mely már otthon is kerülte a munkát és így itt sem vergődhetett jobb módra. Belovár megyében az olcsó telekárak által idevonzva Cseh- és Morvaországból jött bevándorlók telepedtek meg, kik némi pénz hoztak magukkal s gazdaságuk nagyon jól fejlődik, mialatt a benszült paraszt mellettük tengődik és tönkre megy, a nélkül, hogy csak meg is kísérlené a jobb földművelés példáján okulva, előremenni.

Mindenesetre tanulságos jelenség, hogy a legtermékenyebb részen, a Szerémségben is a német telepítvények, p. o. India, virágzanak, míg a közvetlenül határos helyek benszült lakossága gazdaságilag nem előre, hanem hátrafelé halad. Nagyon hátrányos befolyást gyakorol az alkoholizmus. Régente bort és szlivoviczát ivott a paraszt, melyeket maga készített. Mióta azonban a filloxera elpusztította a szőlőket s a szeszadótörvény nehézzé vagy lehetetlenné tette a parasztnak a szeszfőzést, a legrosszabb minőségű pálinkát iszszák s a mellett szellemileg úgy, mint anyagilag tönkre mennek. Mezőgazdasági gépek, jó szerkezetű ekék, stb., eltekintve a jobban vezetett nagyobb nemesi telkektől és a nagybirtokokos jószágaitól, jóformán csak a telepítvényes paraszt birtokán találhatók, a kinek szántóföldjeazután ment is a gyomtól, rété és legelője ment a kórótól, stb.

Ezen általános leíró részben szabad leendő megemlékezni az elkarsztosodás egyik főokáról is, miután ez a legszorosabb összefüggésben áll a mezőgazdasági viszonyokkal. Már kilencz éve volt alkalmunk az »Ausland« című folyóiratban bebizonyítani, hogy az elkarsztosodás tulajdonkép nem természeti folyamat, hanem, ha szabad úgy mondani, »műtermék«, a lakosság vandalizmusának következménye. Nem a római s később a velencei hajóhad által igénybevett fa levágása idézte elő a parti és hátsó-Karstok rengeteg erősségeinek pusztulását; nem az erdők eme, bár rablógazdaságilag üzött kizsákmányolása tüntette el hirtelen az őserdőségek nagy darabjait és tette ki a pusztává lett talajt a dühöngő viharoknak és mosatta el a vékony földréteget a kis karsti tölcserékekbe, vagy a tengerbe a heves záporok s a forró déli szél hatása alatt gyorsan olvadó hó erejével, hanem a gyujtogatás és a kecskék voltak amaz ellenségek, melyek Horvátországnak egykor sűrű erdőkoszorúta Karstvidékét a parti Karst köpusztáivá s a belső Karst kösivatagaivá tévék. Messze vinne bennünk a multba visszamenni és teljesen elégséges is, ha a saját magunk által átélt dolgokra s a legközelebbi napok eseményeire szorítkozunk.

Alig több, mint három évtizeddel ezelőtt volt alkalmunk Modrus-Fiume megye parti Karstján, a volt határörvidék krmpoti ezredében egy vagy 500 holdnyi leégett erdőt megszemlélni s az égés okát kifürkészni. Minden teketória nélkül bevallották, hogy az erdőt szándékosan s egyszerre több helyen gyujtották fel a végből, hogy szántóföldre tegyenek szert. Kincstári erdőhöz tartozik ugyan a terület, úgy mondták, de azt nem fogják újra befásítani, hanem azonnal szántóföldként bitorolják azt az irtványosok. »Szántóföldjeink teljesen elkövesedtek és nem teremnek többé. Így esetekben őseink is egysze-

rűn leégették az erdőt, elhagyták a régi, terméketlenné lett földet és bitorolták a leégett erdő talaját. Ha a kincstár megkísérlé a befásítást, úgy kecskéink gondoskodtak arról, hogy új erdő ne nőjjön fel s végül mégis át kellett részünkre engedni a földet.« Ez a logika a régi időkben egészen helyes volt s a nagy erdőégések rendesen ellenmondás nélkül célhoz vezettek. A lefolyt nyáron Jasenak mellett előfordult nagy erdőégés is hasonló okra és hasonló szándéokra vezethető vissza.

A kecske a jelen kormány erélye folytán eltűnt a Karst erdeiből. Ha aztán az erdőfelégetésnek sem lesz többé az a hatása, hogy olcsón, új szántóföldhöz segítse az embereket, úgy a nagy, gyűjtogatás okozta tűzvészek is meg fognak szűnni s a körületekintéssel erélyesen foganatosított befásítás, habár sok évtized múltával, át fogja alakítani a Karstvidék arczatát.

A Karsttalaj épen nem terméketlen. A termőréteg úgy a medencékben és tölcsekében, mint a kis fensikokon és völgyekben általában az elporladozott kőzet és a sokszázados lombhullás terméke, keverve a vihar által letört, vagy magoktól ledőlt faóriások elkorhadt fájával. E talaj gazdag humuszban és többnyire laza, de nem mély. De a vizet elnyelő, nagyon gyakran üreges alsó réteg, mint említők, azt hozza magával, hogy csakis nedves nyarakon lehet jó aratásra számítani. A magas Karst hidegebb égaljának tulajdonítandó az is, hogy ott leginkább tönkölyt és keverve tönkölyt meg zabot, tönkölyt meg árpát, sőt tönköly-, zab- és árpa-keveréket is természetnek. A Száva lapályain Sziszecktől lefelé a rendszeren beköszöntő vízáradás, melynek gyakran csak a késő tavasz vet véget, arra kényszeríti a gazdát, hogy majd kizárólag tengerit vessen. A Száva lassú folyása közép és alsó részén már a sziszeki Kulpatorkolattól kezdve, számtalan kanyarulata, valamint az a körülmény, hogy e folyó az Unnában, Bosznában és Drinában három erős hegyi vizeret vesz fel magába, mint a Tisza a Szamosban, hármas Körösben és Marosban, mely hegyi folyók egyidejű áradásnál visszatorlódást okozva még fokozzák a veszedelmet: hasonlóvá teszük e folyót a mezőgazdaságra való behatásában is a Tiszához. E jelentékeny víz szabályozása, mi viszonylag csekély költséggel keresztül volna vihető, annyiival tartósabb és hatalmasabb befolyást gyakorolna az ország, sőt az egész állam gazdasági viszonyaira, mivel az által egyrészt nagy kiterjedésű termékeny földet lehetne nyerni és munkás néppel betelepíteni, másrészt azonban helyre volna állítva a legrövidebb és legolcsóbb összeköttetés a Feketetenger és Fiume között, miután a Kulpa hajózhatóvá tétele említésre méltó költséget nem okoz s ezzel ugyyszólván egyenes vonalú víziutat nyernénk a Dunatorkolattól egészen Károlyvárosig, honnét Fiume az államvasuton néhány óra alatt elérhető.

Hogy e rövid kitérés után ismét visszatérjünk a tulajdonképi mezőgazdasági viszonyok megbeszélésére: mindenekelőtt szükséges leendő földnek az egyes művelési ágak között való megosztásáról adni általános tájékoztatást, miért is itt átnézeti táblákban tüntetjük fel e viszonyokat, előre megjegyezve, hogy a régi szlavan területre vonatkozó adatok, mint részben elavultak, új felvétel által igazítottaknak helyre s hogy az ezen új felvételekkel párhuzamosan haladó bejárása a községeknek befolyást gyakorolt a föld megosztására vonatkozó adatokra.

E helyütt csak a részleges bejárások által rektifikált adatokat közöljük, röviden kiemelve a kataszteri adatokkal szemben fölmerült különbségeket. A területből az egyes művelési ágakra jutott az 1889. évi részleges bejárás szerint:

Megye	Összes terület kat. hol- dakban	Terület kataszteri holdakban (1600 □ 8l)							
		művelés alatt álló terület						összes termő föld	nem termő föld
		szántó- föld és kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas		
Lika-Krbava	1.079.386	160.644	89.602	118	283.537	463.384	—	997.285	82.101
Modrus-Fiume	847.854	174.585	120.466	2.584	156.082	365.520	—	819.237	23.617
Zágráb	1.253.062	405.627	145.547	30.028	156.267	457.516	—	1.194.985	58.077
Varasd	438.129	149.557	53.090	17.839	38.763	158.870	—	418.119	20.010
Belovár-Körös.	877.159	341.161	111.850	17.460	48.028	322.339	—	840.838	36.321
Pozsega	859.200	264.985	83.639	7.637	114.651	348.219	—	823.181	36.019
Verőcze	843.757	329.912	63.157	8.423	81.707	317.748	2.259	803.206	40.551
Szerém	1.193.095	538.931	129.961	32.586	157.469	231.404	3.135	1.093.486	99.609
Horvát-Szla- vonország.	7.391.642	2.369.402	797.362	116.675	1.036.504	2.665.000	5.394	6.990.337	401.305

Az újra bejárások következtében, mik névszerint Pozsega-, Verőcze- és Szerém megyében fordultak elő, azonkívül a Verőcze megyében történt új felvétel folytán 1889-ben az ország területe is 590 holddal nagyobbak tűnik fel, mint 1885-ben. A szántóföld területe a kataszteri adatok szerint 5 év alatt 8.660 holddal, vagyis 0·37/0-kal nagyobbodott, míg a rétek kiterjedése 2.439, a szőlőké állítólag csak 45, a legelőké 34, az erdőké 4.699, a nádasé 167 s a terméketlen földé 716 holddal apadt, mely változások az egész ország területének 590 holddal történt emelése folytán kiegyenlítik a szántóföld gyarapodását. Hogy azonban a tényleg szőlővel beültetett terület már 1889-ben sokkal kisebb volt, mint a hogy itt a kataszteri adatokban kimutatva van, azt e folyóirat októberi füzetében bebizonyítottuk s az adatok e részbeni hiányosságának okait is jeleztük. Ugyanis még az újrabejárásnál is szőlők gyanánt vették fel mindazon területeket, melyek, mint egykori szőlők, más művelés alá nem vonattak, azért is, mert birtokosaik restségökben mit sem tettek a helyreigazítás érdekében.

Az egyes művelési ágak százalékos aránya az összes területhez 1889-ben következő volt:

Megye	Az összes területből esett százalék							
	termő föld és pedig							terméketlen terület
	szántó- föld és kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	összes ter- mő terület egütt	
Lika-Krbava	14·90	8·30	0·01	26·36	42·92	.	92·49	7·51
Modrus-Fiume	20·43	14·21	0·46	18·38	43·03	.	96·51	3·49
Zágráb	32·41	11·61	2·40	12·48	36·44	.	95·34	4·66
Varasd	34·69	12·07	3·81	8·61	36·19	.	95·40	4·60
Belovár-Kőrös	38·95	12·75	2·00	5·48	36·69	.	95·87	4·13
Pozsega	31·39	9·70	0·90	13·44	40·36	.	95·79	4·21
Verőcze	39·10	7·49	0·99	9·68	37·66	0·27	95·19	4·81
Szerém	45·72	10·71	2·70	13·02	19·25	0·27	91·67	8·33
Horvát-Szlaronország . .	32·22	10·74	1·58	13·98	35·96	0·09	94·57	5·43

Ha összehasonlítjuk ezen számokat a legrégibb megbízható adatokkal, melyek az 1874. évből származnak, úgy a föld használatánál a következő változásokat látjuk: 1874-ben a szántóföldre 30·29⁰/o, rétekre 10·6o, szőlőkre 1·54, legelőkre 13·26, erdőkre 33·59⁰/o esett, míg a terméketlen föld az összes területből 10·82⁰/o-ot foglalt volt el. A szántóföld tehát 16 év alatt 1·93⁰/o-kal terjeszkedett és pedig első sorban a rétek és legelők rovására, a melyek csak látszólag gyarapodtak 0·86⁰/o-kal. Legelőknél tényleg jelentékeny apadás volt, de a szántófölddé átalakított legelőterületek az azelőtt »terméketleneknek« oszta lyozott földekből nyertek kárpótlást, nevezetesen a Karstvidéken. Mikor ugyanis a telkek új osztályozását adószabályozási czélból keresztülvitték, a régi »terméketlen talajból« nagy területeket, melyeket cserje borított vagy azóta befásítás alá fogtak, az »erdők« rovatába s mindazon földeket, melyeket, bár csak helyielyközzel, egy kis sovány gye p, vagy a hol némi bokrok, bozót elszórtan mutatkozott, a legrosszabb minőségű természetes legelők közé sorozták be, miáltal a terméketlen terület teljes 5·43⁰/o-kal apadt, az »erdőállomány« azonban 2·37⁰/o-kal növekedett.

Hogy a tényleges erdőállomány Horvát-Szlavonországban nem növekedett, hanem apadt, az általánosan ismert tény. Igaz ugyan, hogy a Karst befásításán erélyesen dolgoznak s az utolsó években lehet sikert is felmutatni ezen irányban, hanem ezen erdőkimézés és ültetés csekélység az erdő k elpusztításához képest épen ott, hol azok a legértékesebbek voltak. Így csupán egyetlen egy nagy szlaven uradalomban — a diakovári püspökség birtokán — vagy 172 négyszögkilométernyi gyönyörű erdőt irtottak ki teljesen, a nélkül, hogy az újrafásítás érdekében csak valamit is tettek volna. Ez a rossz gazdálkodás a legérezhetőbb hátrányokkal járt a mezőgazdaságra és állattenyésztésre s az ottani lakosság teljes elszegényedéséhez vezetett, miután az főleg az egykor annyira jelentékeny baromállományára utalva, az erdei legelő és makkoltatás elvesztésével nem birt és most sem bir azzal a tetterővel és erélylyel, hogy a főfoglalkozását képezett állattenyésztésről a talaj intenzivebb kihasználására térjen át, vagy legalább az általában nagyon elhanyagolt takarmánytermelésre fordítson nagyobb gondot.

Ily példát többet is lehetne felhozni, nevezetesen a vidéki nagybirtok és községi birtokok üzemből, míg az egykori határőrvidék területén az ugyszólván rendszeresen üzött erdőirtás csakis a Karstvidéken volt szokásban.

Mig tehát az erdőállomány területe az 1874. évvel szemben növekedni látszik, a tényleges erdő fogyott és pedig az ország hátrányára, az égalji viszonyok romlását, a csapadékok egyenlőtlen és kedvezőtlen eloszlását, viharok és jégesők gyakori bb előfordulását idézve elő. Különösen a túlgýállomány csökkent.

Horvát-Szlavonország jelenlegi népességét a születéseknek a halálozások feletti többletéből kiszámítva, de tekinteten kívül hagyva a be- és kivándorlást, 2,177.944 lélekre lehet tenni. Tehát 1000 lélekre esik 1.088 hold szántóföld, 366 hold rét, 54 hold szőlő és 481 hold legelő, 1.224 hold erdő, tehát összesen 3.210 hold termőföld, vagyis 3·21 hold egy főre. De, hogy ezen megoszlás mennyire nem egyenlő megyéről-megyére, azt a következő táblázat tünteti fel.

1000 lélekre esik holdakban:

megye	szántóföld	rét	szőlő	legelő	erdő	termőföld
Lika-Krbava	752	426	06	1.330	2.176	4.685
Modrus-Fiume	708	497	15	638	1.502	3.360
Zágráb	866	308	65	333	968	2.540
Varasd	589	207	68	147	620	1.631
Belovár-Körös	1.415	463	72	199	1.336	3.485
Pozsega	1.478	460	42	634	1.929	4.543
Verőcse	1.665	317	43	410	1.624	4.059
Szerém	1.662	407	101	475	706	3.350

E számok egyenesen rámutatnak a népesség sűrűségében előforduló nagy különbségekre, melyek az egy-egy főre eső telek nagyságának különböző voltában tükröződnek vissza, lévén az arány a népsűrűség és egy-egy főre eső telek nagysága közt fordított. Lika-Krbava megyében 35, Modrus-Fiumében 51, Zágráb megyében 67, Varasd megyében 104, Belovár-Körös megyében 49, Pozsega megyében 37, Verőcseben 41 és Szerémben 48 lakos esik egy négyszögkilométerre; az egész Horvát-Szlavonországban 51.

Az egyes mezőgazdasági termékek területviszonyaira térve át, a következő táblát állítjuk össze:

Termény	Lika-Krbava	Modrus-Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár-Körös	Pozsega	Verőcse	Szerém	Horvát-Szlavonország
megyében esett az 1885–89. évek átlagában kat. hold									
Gabna:									
buza	9.266	15.883	30.407	7.803	22.252	46.507	67.841	94.023	298.982
tönköly	7.670	1.973	3.008	73	45	113	—	33	12.915
rozsa	6.118	8.301	29.205	21.434	65.414	21.891	27.077	5.770	185.210
árpa	20.530	8.344	21.573	5.242	12.934	7.826	12.460	28.215	117.124
kétzeres buza és rozsa egyéb	455	289	247	166	104	3.664	28.565	64.352	97.842
zab	10.600	884	80	2	60	59	196	1.174	13.055
köles	16.734	10.380	25.042	6.317	6.553	16.090	36.425	69.702	187.243
tengeri	3.711	22.385	29.108	1.286	13.890	908	529	1.320	73.137
egyéb	13.113	28.510	131.904	75.952	73.332	61.057	45.610	118.536	548.014
gabnanemek együtt	1.718	1.642	6.215	7.332	15.596	1.366	789	35	34.693
gabnanemek együtt	89.915	98.591	276.789	125.607	210.180	159.481	219.492	383.160	1.563.215
Hüvelyesek:									
bab	1.837	2.704	6.492	2.748	3.558	3.323	2.885	5.351	28.898
egyéb	189	939	2.923	1.312	988	839	612	1.096	8.898
hüvelyesek együtt	2.026	3.643	9.415	4.060	4.546	4.162	3.497	6.447	37.796
Kapás növények:									
burgonya	12.338	14.113	15.321	8.177	13.678	6.199	4.794	6.965	81.585
takarmányrepa	153	1.489	4.822	4.673	3.065	552	1.389	1.070	17.213
czukorra	13	10	264	281	277	95	358	158	1.456
káposzta	2.333	4.190	5.463	2.107	3.251	2.260	1.439	2.456	23.499
veres- és foghagyma	57	208	691	22	615	333	528	751	3.205
tök	242	1.158	4.171	1.944	3.123	1.871	1.123	2.076	15.708
egyéb	125	594	834	304	574	100	154	545	3.230
kapás növények együtt	15.261	21.762	31.566	17.508	24.583	11.410	9.785	14.021	145.896
Kereskedelmi növények:									
repce	9	2	179	325	166	64	4.117	3.658	8.520
len	307	935	3.589	542	3.102	1.399	1.027	713	11.614
kender	1.418	1.584	3.535	2.022	1.791	449	1.235	2.142	14.176
dohány	4	7	21	—	82	44	262	174	594
egyéb	—	—	31	3	70	23	54	134	315
kereskedelmi növények együtt	1.738	2.528	7.355	2.892	5.211	1.979	6.695	6.821	35.219

Termény	Lika-Krbava	Modrus-Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár-Kőrös	Pozsega	Verőcze	Szerém	Horvát-Szlavon-ország
megyében esett az 1885—89. évek átlagában kat. hold									
Takarmánynövények:									
lóhere	2.972	9.502	10.908	5.417	5.818	2.736	5.648	4.767	47.768
egyéb	219	1.303	2.197	2.638	3.391	2.016	13.997	19.284	45.045
takarmánynövények együtt	3.191	10.805	13.105	8.055	9.209	4.752	19.645	24.051	92.813
A fő- és mellékterménnyel beültetett terület együtt	112.131	137.329	338.230	158.122	253.729	181.784	259.114	434.500	1.874.939
Ebből a mellékterményekre jut	1.136	6.932	18.318	16.869	9.808	4.163	4.281	6.244	67.751
Marad a főterményekre	110.995	130.397	319.912	141.253	243.921	177.621	254.833	428.256	1.807.188
Ehhez: ugar	44.727	37.369	61.772	2.698	85.687	72.108	63.334	86.803	454.498
Elemi csapások miatti műveletlenül hagyva	3.495	2.135	8.328	407	2.055	3.659	517	1.637	22.233
Az összes szántóföld	159.217	169.901	390.012	144.358	331.663	253.388	318.684	516.696	2.283.919
Kertek és pedig:									
házi kert	401	997	6.822	3.209	4.964	4.133	4.962	10.285	35.773
gyümölcsös	922	2.158	9.167	3.242	4.879	10.514	6.113	13.912	50.907
Szántóföld és kert együtt	160.540	173.056	406.001	150.809	341.506	268.035	329.759	540.893	2.370.599

E tábla kapcsán megjegyezzük, hogy a buza és rozsból álló kétszeresen kívül csak Lika-Krbava megyében természetnek egyéb keverékből nagyobb mennyiséget és pedig főleg tönkölyt és zabot. E gabnakeverék kisebb kiterjedésben előfordul még a szomszédos Modrus-Fiume megyében is s aztán ott, hol a Likavidékről bevándorlottak telepedtek meg, így pl. Szerém megyében, hova a likai szivesen kimegy mint erdei munkás, hogy néhány év múlva vagy egész családostól átköltözzék, illetve ott alapisron önálló háztartást. Az egyéb gabnanemek közül csak a tatárka bir jelentőséggel Varasd- és Belovár megyében, hova termelése Stájerországból terjedt ki.

A hüvelyesek közül a mezőn babon kívül csak egy kevés borsót és nagyon kevés lencsét természetnek.

Az »egyéb« kapásnövények közül a takarmányrépa jó számba a Karstvidéken, továbbá Zágráb és Varasd megyében, aztán a dinnye Szerém megyében.

Dohánytermesztés azóta, hogy a nép elvesztette az egykori határörvidéken birt azon jogát, hogy házi szükségletére termeljen, már csak egészen jelentéktelen mennyiségben fordul elő, nevezetesen csakis a régi szlapon tartományban. A Lika-Krbava, Modrus-Fiume és Zágráb megyében kimutatott kis termőterület még a 1885—87. közti időből ered.

Az »egyéb« kereskedelmi növények a más s a komló, mely utóbbi néhány hold kiterjedésben kísérletkép ültetett Zágráb, Verőcze, Varasd és Szerém megyében. Az egész komlóval beültetett terület alig tesz 15 holdat.

A takarmánynövények közt a lóherén kívül csak a bükkönyt termesztik nagyobb mennyiségben. Mellette megemlítendő a luczerna,

mely a mezőgazdasági egyletek fáradozása folytán egyre inkább meghonosul és már is átlag 7.600 holdat foglal el.

Már ezen átnézetből is kitetszik, mily kevésbé észszerűen üzik Horvát-Szlavonországban a mezőgazdaságot. Különösen szembetűnik az, hogy az ugar oly nagy területet foglal el s hogy az elő-, utó- és melléktermények előállítására oly csekély. A talaj legbelterjesebb kihasználására Varasd megyében találunk, hol a sűrű népesség kénytelen az utó- és mellékterményekre nagyobb figyelmet fordítani.

Miután a viszonylagos számok könnyebben áttekinthetők és könnyebben összehasonlíthatók, közlünk itt mindjárt áttekintést a melléktermények százalékos arányáról a megmunkált földhöz viszonyítva, aztán az ugarnak hagyott föld arányáról, az elemi csapás miatt parlagon maradt szántóföldről, stb. a szántóföld és kert összes területéhez viszonyítva, végül egy táblát adunk, a melyen összeállítjuk az egyes termények százalékos arányát az illető megyékben.

A mellékterményekre, ugarra, az elemi csapások folytán parlagon maradt földre, házi kertekre és gyümölcsösökre esik a megművelt, illetve az összes szántóföldek és kertek területéből:

Megye	Melléktermény a megmunkált szántóföld %ában	Ugar	Elemi csapás folytán parlagon maradt	Házi kert	Gyümölcsös
		az összes szántóföldek és kertek területének %ában			
Lika-Krbava	1'02	27'87	2'18	0'25	0'56
Modrus-Fiume	5'32	21'59	1'23	0'58	1'25
Zágráb	5'72	15'21	2'05	1'68	2'26
Varasd	11'94	1'79	0'27	2'13	2'15
Belovár-Kőrös	2'87	25'06	0'60	1'45	1'43
Pozsega	2'34	26'00	1'37	1'54	3'93
Verőcze	1'68	19'21	0'16	1'50	1'85
Szerém	1'46	16'05	0'30	1'90	2'57
Horvát-Szlavonország	3'75	19'17	0'94	1'51	2'15

Az egyes termények százalékos aránya az illető terület összes szántóföldjei és kertjeihez viszonyítva:

Termény	m e g y e										Horvát-Szlavonország
	Lika-Krbava	Modrus-Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár-Kőrös	Pozsega	Verőcze	Szerém			
Buza	8'26	11'57	8'99	4'94	8'77	25'58	26'18	21'64			15'68
Tönköly	6'84	1'44	0'89	0'05	0'02	0'06	—	0'01			0'69
Rozs	5'46	6'05	8'63	13'56	25'78	12'04	10'45	1'33			9'88
Árpa	18'31	6'08	6'38	3'31	5'10	4'31	4'81	6'49			6'24
Kétszeres {	0'41	0'21	0'07	0'10	0'04	2'02	11'02	14'81			5'22
	egyéb	9'45	0'63	0'02	0'001	0'02	0'03	0'08			0'70
Zab	14'92	7'56	7'40	3'99	2'58	8'85	14'06	16'04			9'99
Köles	3'31	16'30	8'61	0'81	5'48	0'60	0'20	0'30			3'90
Tengeri	11'69	20'76	39'00	48'04	28'90	33'59	17'60	27'28			29'23
Egyéb	1'53	1'79	1'84	4'64	6'15	0'75	0'31	0'01			1'85
Gabona egyáltalán	80'18	71'79	81'83	79'44	82'84	87'73	84'71	88'18			83'38

Termény	Lika- Krbava	Modrus- Fiume	m e g y e					Pozsega	Verőce	Szerém	Horvát-Szla- vonország
			Zágráb	Varasd	Belovár- Kőrös						
Bab	1'65	1'97	1'92	1'74	1'40	1'83	1'11	1'23	1'54		
Egyéb hüvelyes	0'17	0'68	0'86	0'83	0'39	0'46	0'24	0'25	0'47		
Hüvelyesek együtt	1'82	2'65	2'78	2'57	1'79	2'29	1'35	1'48	2'01		
Burgonya	11'01	10'28	4'53	5'17	5'39	3'41	1'85	1'60	4'35		
Takarmányrépa	0'11	1'09	1'42	2'96	1'21	0'30	0'54	0'25	0'92		
Czukorrépa	0'01	0'01	0'08	0'18	0'11	0'05	0'14	0'04	0'08		
Káposzta	2'06	3'05	1'62	1'33	1'28	1'24	0'56	0'56	1'25		
Hagyma	0'05	0'15	0'20	0'01	0'24	0'19	0'26	0'17	0'17		
Tök	0'22	0'84	1'23	1'23	1'23	1'03	0'43	0'48	0'84		
Egyéb kapás növények ..	0'12	0'43	0'25	0'19	0'23	0'06	0'06	0'13	0'17		
Kapás növények együtt ..	13'61	15'85	9'33	11'07	9'69	6'28	3'78	3'23	7'78		
Repce	0'01	0'001	0'05	0'21	0'06	0'04	1'59	0'85	0'45		
Len	0'28	0'68	1'06	0'34	1'22	0'77	0'39	0'16	0'62		
Kender	1'27	1'15	1'05	1'28	0'71	0'25	0'48	0'49	0'76		
Dohány	0'00	0'004	0'01	—	0'03	0'02	0'10	0'04	0'03		
Egyéb kereskedelmi nö- vények	—	—	0'01	0'002	0'03	0'01	0'02	0'03	0'02		
Keresked. növények együtt	1'56	1'84	2'18	1'83	2'05	1'09	2'58	1'57	1'88		
Lóhere	2'63	6'92	3'23	3'42	2'29	1'50	2'18	1'10	2'55		
Egyéb takarmánynövények.	0'20	0'95	0'65	1'67	1'34	1'11	5'40	4'44	2'40		
Takarmánynövények együtt	2'83	7'87	3'88	5'09	3'63	2'61	7'58	5'54	4'95		

Lika-Krbava megyében az árpa foglal el legnagyobb területet (18'31/0); utána következik a tönköly és annak árpával és rozsszal való keveréke; azután a zab, a tengeri még ez után következik. Búzáét és rozst csak az »értelmiség« számára termelnek, mert csak a kereskedő, üzletember, lelkész, tanító és hivatalnok él búza- vagy rozskenyérrel. A paraszt asztalán főelelmi szer az árpa- és zabkenyér s a »polenta«, melyet úgy hoznak be, miután a szükségletet a helyi termelés nem képes fedezni. A burgonyát is viszonylag nagyban termetszik e megyében, miután rá a megye termő talajából 11'01/0 eestt, a mi egyáltalán a legmagasb százalékarány az összes megyék közt.

Modrus-Fiume megyében a főkenyértermény a tengeri (20'76/0), melyhez a köles áll legközelebb, a megművelt föld 16'30/0-ával. E megyében is áll az, hogy a búzáét, mely a művelt talaj 11'57/0-át foglalja el, ugyszólván egyáltalán nem a paraszt háztartása számára termelik. Nevezetesen a termékeny Slunj és Vojnic kerületekből már jelentékeny mennyiségek jutnak piacra, legnagyobb részben Károlyvárosban, hol a legjobb belföldi búzáét a magyar alföldi és tiszamarosszögi búzával keverve őrlik meg s a lisztet Fiumén át kiviszik. A burgonyatermelés e megyében második helyen áll az egész országot tekintve s legnagyobb mérvben a partvidéken van divatban, hol a burgonya és a tengeriből készült kenyér a főtápszer.

Zágráb megye, mint egy más helyen említök, ép oly kevésbé képez egységes területet gazdasági szempontból, mint nem képez

ilyet földrajzilag. A Kulpa és Száva folyása által elválasztott déli rész csaknem egészen az egykori határőrvidékhez tartozik. E részben úgy, mint az egész határőrvidéki területen, teljesen hiányzik az uradalmi birtok, mely a régi tartományi területen jobb gazdaság vite-lének példájával mégis gyakorolt némi befolyást a parasztgazdaságok emelésére és legalább alkalmat nyújtott a mezőgazdasági gépek alkal-mazását és hasznát szemléltetni. Zágráb megye ezen déli részében azért rosszabbak is az üzemi viszonyok, mint az északon. Tengeri a főtermék, és a megye megmunkált területének 39⁰/₀-át veszi igénybe, de a búza- és rozstermelés is jelentékeny, kivált némely járásban, habár a kivitelre aránylag kevés marad fenn, sőt a városok fogyasztásának fedezésére jelentékeny bevitelre van szükség Magyarországból.

Varasd megyében, a hol ép úgy, mint az összes többi megyé-ben, a főtermék a tengeri, mely itt éri el a legmagasabb hányadot a megyei termő területhez viszonyítva (48⁰/₀), azonkívül még erősen termesztik a rozst, melynek művelése a búzáét négyszeresen mulja felül. E főterményeken kívül sok tatárkát állítanak itt elő. Két kö-rülmény hat e megyében hátrányosan a parasztok gazdálkodására, u. m.: először a sűrű népesség, mely a szabad parasztbirtok erős elaprózását vonja maga után, azután a kisebb nemesi birtokok jelen-tékeny száma, mely birtokokon meglehetősen rosszul foly a gazdál-kodás, mi által ellensúlyozódik az Erdődy, Bombelles és Draskovich grófok nagybirtokain látott jobb gazdálkodási mód kedvező befolyása. Mindazonáltal e megyében használják ki legjobban a talajt, mely jó hozadékot nyújt.

Ha már a szántóföldek megyénként való egyenlőtlen megosz-lása arra mutat, hogy a már említett négy megye lényegesen külön-bözik a négy keleti megyétől, minthogy bennök csak feleannyi, vagy ennél is kevesebb szántóföld jut egy-egy főre, mint a Szlavon me-gyékben, a melyekhez földrajzilag Belovár-Kőrös is tartozik; úgy e nagy különbséget csak ép úgy feltűnteti a hozadék statisztikája is. Belovár-Kőrös megyében még tisztán a rozstermelés uralkodik. E mellett utótermék gyanánt erősebben termesztik a tatárkát. A paraszt-gazdaságok egyéb viszonyai azonban lényegesen elitnek a tulajdonképi Horvátországától, és nagyon közelednek a három Szlavon megyéhez, melyekben a búza, rozs, kétszeres (búza és rozs), tehát a tulajdon-képi kenyértermények együttvéve a tengeri területét is túlhaladják. Csak ezek a megyék természetnek többet, mint a mi saját maguknak szükséges és vihetnek ki nagyobb mennyiségű gabnát.

Még Pozsega megyében is természetszerűen érezteti befolyását a határőrvidék idekebelezett része, valamint azon körülmény is, hogy a parasztbirtok erősen el van darabolva, de viszont vannak itt jól művelt uradalmak is, melyek példája, daczára az indolenciának s a régihez való makacs ragaszkodásnak, a mely tulajdonságok oly nagy mérvben jellemzik a benszülött parasztot, nem maradt teljesen jó hatás nélkül. Verőcze megye kizárólag tartományi terület és jó mintagazdaságai vannak, mint pl. a Lippe hercegi, az Eltz grófi, Mailáth, Normann-féle uradalmak és más nagybirtokosok gazdaságai, a melyek ép oly emelőleg hatottak a mezőgazdaságra, mint az Eltz, Odescalchi, Khuen és Pejacevich grófi uradalmak jószágigazgató-ságai Szerém megyében. Egyébiránt jelentőséggel bír az a körülmény is, hogy e két megyét leginkább ellepték a bevándorlók, mert itt egész helységek vannak, melyek kizárólag magyarok vagy németek,

aztán tótok és csehek által lakvák, kik mindannyian szorgalmas munkások mindaddig, míg el nem fajulnak és a mennyiben zárt csoportokban laknak együtt.

Az 1885—89. évek átlagában a következőkép alakult a főtermények hozadéka, és pedig:

a) Az egyes főbb termények hozadéka holdankint hektoliterekben (kapás- és kereskedelmi növényeknél métermázsákban):

Termény	Lika-Krbava	Modrus-Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár-Kőrös	Pozsega	Verőcze	Szerém	Horvát-Szlavonország
m e g y e									
hektoliterekben									
Buza	4'86	4'47	4'77	6'04	5'15	6'15	7'10	7'44	6'45
Tönköly	6'52	3'94	6'81	6'18	3'16	5'60	—	7'42	6'20
Rozs	5'20	4'70	5'78	5'95	5'26	6'17	6'92	8'11	5'85
Árpa	5'89	5'13	6'76	7'00	5'91	6'48	8'24	7'98	6'84
Kétszeres {	roz és buza ..	4'96	4'50	5'61	5'69	6'64	7'95	8'22	8'04
		tönköly és zab	5'58	4'01	7'94	5'00	4'78	4'97	5'94
Zab	6'51	6'19	6'41	8'44	6'38	7'52	8'44	8'08	7'59
Köles	4'99	5'34	5'52	4'47	5'65	4'83	5'86	5'49	5'44
Tengeri	8'39	6'31	7'59	9'00	7'11	6'70	8'27	8'01	7'74
Bab	6'33	4'13	4'91	5'03	4'48	4'31	5'00	4'84	4'82
métermázsákban									
Burgonya	27'66	23'37	25'26	33'45	32'30	23'40	27'81	29'16	28'16
Répa	30'58	37'76	27'43	43'63	25'86	29'45	79'04	84'81	40'27
Káposzta	29'58	35'57	22'30	28'30	21'51	22'63	18'34	21'35	25'47
Hagyma	15'98	19'46	18'81	21'27	19'31	17'73	21'07	20'67	19'61
Repcze	5'20	4'56	6'85	5'28	2'40	5'48	4'60	4'59	4'63
Len (fonál)	4'21	3'02	3'64	3'48	3'46	3'13	3'27	3'08	3'42
Kender	5'43	4'82	4'95	4'75	4'31	4'20	5'52	5'46	4'98

b) A főbb termények évi termése az 1885—89. évek átlagában következő volt:

Termény	Lika-Krbava	Modrus-Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár-Kőrös	Pozsega	Verőcze	Szerém	Horvát-Szlavon-ország
m e g y e									
h e k t o l i t e r e k b e n									
Buza	45.008	70.950	145.157	47.095	121.329	285.959	481.548	699.515	1.896.561
Tönköly	49.971	7.767	20.692	451	142	633	—	245	79.901
Rozs	31.788	38.908	168.897	127.662	344.334	135.198	187.605	48.516	1.082.908
Árpa	121.024	42.808	145.838	36.702	76.510	50.701	102.726	225.013	801.322
Kétszeres:									
buza és rozs	2.259	1.302	1.385	944	486	23.965	227.009	528.902	786.252
tönköly és zab	59.161	3.648	635	10	287	293	1.163	6.873	72.070
Zab	108.932	64.256	160.507	53.503	41.827	120.939	307.663	563.170	1.420.797
Köles	18.519	119.605	160.720	5.745	78.546	4.391	3.100	7.248	397.874
Tengeri	110.217	179.958	1,000.936	683.362	521.755	409.243	377.019	959.150	4,241.640
Bab	11.620	11.161	31.877	13.819	16.163	14.330	14.428	25.899	139.297

Termény	Lika- Krbava	Modrus- Fiume	Zágráb	Varasd	Belovár- Körös	Pozsega	Verőcze	Szerém	Horvát- Szlavon- ország
	m e g y e								
	m é t e r m á z s á k b a n								
Burgonya	341.225	400.441	387.112	273.504	441.759	145.046	133.320	175.242	2.297.649
Répa	4.680	56.130	132.279	203.995	79.262	16.256	109.787	90.747	693.136
Káposzta	69.031	149.048	121.840	59.641	69.917	50.312	26.389	52.450	598.628
Hagyma	911	4.048	13.000	468	11.873	5.904	11.127	15.520	62.851
Repcze	52	9	1.226	1.715	398	351	18.946	16.783	39.480
Len	1.294	2.823	13.060	1.887	10.708	4.372	3.359	2.195	39.698
Kender	7.700	7.630	17.503	9.603	7.726	1.885	6.809	11.690	70.546

Az *a*) táblából kitűnik, hogy a búza holdankinti termése Lika-Krbava, Modrus-Fiume, Zágráb és Belovár-Körös megyékben az országos átlag mögött marad, Varasd és Pozsega megyékben közeledik az átlaghoz és csak Verőcze és Szerém megyékben emelkedik azon felül, mely utóbbi megyékben egyébiránt hasonló áll a rozsra, árpára, zabra és tengerire, tehát majd minden fontosabb gabnaneműre. Ugy az egyik, mint a másik táblán éles kifejezésre jut az utóljára nevezett megyék jobb gazdasága, de az a körülmény is, hogy ott, hol a lakosság sűrű, mint Varasd megyében, a szükség megtanít a jobb gazdálkodásra is. Egyébiránt ezen megyében is befolyásolva volt a közép évi termés a nagy uradalmak hozadéka által, melyekről már szözlöttünk s melyek egyedül magyarazzák meg azt, hogy éppen ez a megye mutatja fel a legjobb termést tengeriben, zabban és burgonyában s a szomszédos megyék, Zágráb és Belovár, a melyek talaja átlagban jobb, az összes főbb termékek hozadékát tekintve, mögötte maradnak.

Legújabbban éppen nem illetékes és jól értesült oldalról mezőgazdasági lapokban azt a szemrehányást tették a horvát mezőgazdáknak, hogy a burgonyatermelést nagyon elhanyagolják, sőt ignorálják s azt a kívánságot hangoztatták, hogy e termékek hivatalos uton szerzendő lehető nagy elterjedés, miután a burgonya van hivatva a nép fő élelmi czikkeül szolgálni; mi aztán vitára is vezetett a horvát hivatalos lapban.

Egy pillantás az évi termésről szóló kimutatásba felvilágosít bennünket arról, hogy Horvát-Szlavonország 2,297.649 métermáza burgonyát termel. Ha a főbb szemes termékek hozadékát is métermázsára számítjuk át, úgy az átlagos tengeritermés 3,266.063, a búza-termés 1,427.420, a rozstermés 714.719 s a kétszerestermés 581.826 métermázsát tesz ki. A burgonya tehát, mennyiségét tekintve, a tengeri után a legnagyobb termést mutatja fel. Ezen tagadhatatlanul fontos háztartási czikkből ott, hol a viszonyok követelik, valóban bőven eleget állítanak elő, mi nem jelenti azt, hogy annak termelése más országrészekben is nem volna emelhető és emelendő.

Miután a burgonyatermelés földrajzi kiterjedése belterjességét tekintve, egyiránt tanulságos az éghajlati viszonyok s a nép táplálkozása szempontjából, legyen szabad annak termelését behatóbban ismertetni.

A legnagyobb területet a magas és a parti Karston foglal el a burgonya. Čabar kerületben 53⁸⁹, Sušak, Delnice, Novi, Zengg és Vrbovsko kerületekben 40⁸⁴, 33⁶³, 26⁷³, 20⁵³ és 17⁴⁴ százaléka a megművelt területnek burgonyatermelésre fordítatik. E kerületek

földrajzilag összefüggnek és a tengerparton s a magas Karst északi részén fekszenek. Hozzájuk csatlakozik a magas Karston és a partvidéken fekvő kerületek közül Perušić 15⁶⁴, Gračac 12²⁵ és Gospić 10⁵⁷⁰/o-ával az összes megmunkált területnek. Abba a csoportba, a melyben még a termőföldből 6—10⁰/o jut a burgonyára, tartozik először is a Karst többi része, aztán Zágráb megye hegyes vidéke, majdnem az egész Varasd megye és Belovár megye oly részei, melyekbe cseh bevándorlók nagvobb mérvben telepedtek meg. Otočac 8¹⁸⁰/o, Korenica 7⁶⁴⁰/o, Udbina 6⁸¹⁰/o és Ogulin 8⁶⁰⁰/o-kal a Karst-vidék kerületei, melyek összefüggő egészet képeznek, mihez közvetlenül csatlakozik Károlyváros kerülete 7³⁷⁰/o-kal, Vrginmost 7⁴²⁰/o-kal s ehhez Stubica és St.-Ivan Zelina kerület Zágráb megyéből és Pregrada s Ivanec Varasd megyéből. E kerületektől földrajzilag külön áll, de egymás közt ismét összefügg Belovár megye, Kőrös (9²⁵), Belovár (6⁵⁵) Grubišnopolje (6³⁴) kerülete és Pozsega megye szomszédos daruvári kerülete. A termő terület 3—6⁰/o-a burgonyával van beültetve Zágráb megyének a Kulpától északra fekvő egyéb kerületeiben, valamint Varasd és Belovár-Kőrös megyék még nem említett részeiben. Idetartozik még Pozsega megye pakraci és pozsegai kerülete. Zágráb megyének a Kulpától délre fekvő részében, valamint a volt határvidéknek Pozsega és Szerém megyéhez tartozó részében, azután Verőcze megyében és Szerém megye egyéb részeiben a burgonya területe 3⁰/o alá süllyed, egészen 0⁸²⁰/o-ig (rumai és iloki kerület).

A hol a tápdús gabnanemek előállítás a legalsó fokon van, ott legotthonosabb a burgonya. Miután ennek tápértéke kevesebb, mint a buza tápértékének egyötöde, természetes, hogy termelése mindenütt ott háttérbe szorul, a hol a gabnatermelés jelentékenyebbé válik, ha nevezetesen a burgonyát kizárólag tápszerűül használják, mint az Horvát-Szlavonországban az eset és más alkalmazást, pl. ipari célokra, nem találunk számára.

Ez áll egyébként a horvát mezőgazdaság összes terményeire, s annak gyenge oldalát képezi. Mert a hol babon és tökön kívül, mit a tengeri mellékterménye gyanánt nyernek, egyéb mellékterményről nem tudnak, hol utóterményül csak némi kölest és tatárkát vetnek, hol mezőgazdasági mellékfoglalkozás nem létezik, ott jóformán nem is lehet szó bár csak félig-meddig okszerű üzemről. Az ország átlagos termése ugyan nem oly csekély, a mint azt az átlagban annyira nem megfelelő megmunkálás mellett feltehetnők, hanem ez csak bizonyíték arra nézve, hogy a talaj általában jó s a hiányos művelés daczára eléggé elfogadható hozadékat ad.

Igazságtalanságot követnének el a horvát nép ellen, ha a nagy területeken — nevezetesen ott, hol idegen bevándorlás nem lepte el a vidéket, valóban szomorú mezőgazdasági viszonyokat egészen annak rovására írnók. Nem a határkerületek lakóinak hibája pl. az, hogy a báni kerülettől felfelé, a Kostajnicától a dalmát határig terjedő védvonalon a negyvenes évekig nem munkálhatták a földet felfegyverkezetlenül, mert egy pillanatig sem voltak biztosítva bosznyák vagy török-horvát rabló bandáktól való megtámadtatás ellen. E vidék parasztjait még 10 éve lehetett látni, a mint régi szokásból töltött pisztolylyal övükben vonultak a mezei munkára ki. A korai reggeli órákban mezei munkát végezni nem volt tanácsos, a miért is szokás volt 7—8 órakor menni dologra. Ki korán kel, aranyat

lel, oly mondás, melyet épen a földművesnek kell legjobban megszívlelni. De annak követése nem állott a határon lakó horvátok módjában. Folyton harcra készen, elvadultak és a munkára kevésbé voltak készek.

Ehhez járul még a megszámlálhatatlan sok »ünnepnap«, melyek ugyan nincsenek vörössel nyomva a naptárban, de a melyeket a nép szigorúan megtart. Legnagyobb részők arra az időre esik, a mikor a legfontosabb mezői munkákat kellene végezni. Ily napokon pihen minden munka, a helyett azonban dőzsölnek és a »kólónak« nevezett nemzeti tánczot járják. Nemcsak a becses, sokszor pótolhatatlan munkanap megy veszendőbe, hanem többet is dőzsölnek, mint más-kor. Megeshetik pl., hogy a paraszt az ugynevezett ünnepen betakaríthatta volna a termést, de nem tette s másnap fáradtsága gyümölcsét jégverés által megsemmisülve kell látnia.

Ezen viszässágoktól eltekintve azonban még más nagy jelentőségű és hátrányos befolyású tényezők is jönnek tekintetbe. Horvát-Szlavonországban a nép egészen az újabb időkg házközösségben élt. A házközösségek a határon ugyszólván feloszthatatlanok voltak. A gyakran 50, egész 100 főre rugó családokban felmerült egyenlenségek titkos osztályokra vezettek, melyeket még a katonai határörvidék megszűnte után sem tüntettek ki a telekkönyvben. Mikor a horvát országos kormány feloldotta a házközösség kényszerét, gyorsan szaporodtak az osztályok. Nem elégedtek meg azzal, hogy a földbirtok megosztását a birt holdak száma szerint eszközölgék; nem használták fel az osztozkodás alkalmát arra, hogy az újonnan keletkezett birtokot tagosítsák, hanem birtokrészletről birtokrészletre osztozkodtak, úgy, hogy az egyes osztályos birtoka rendesen a község határának mindegyik dülőjére kiterjedt s egy sereg birtokrészletre volt feldarabolva, melyek több kilométer távolságban egymástól sokszor csak néhány négyszögöltre terjedtek. Nem kevés birtokiv volt kezünkben, a melyen nagyobb számmal fordultak elő 8-tól 100 □-öl kiterjedésű birtokrészletek, holott az egész birtok nem haladta meg a hét holdat. Hogy mily befolyást gyakorol az ilyen kétszeres elaprózás az üzemre, azt könnyű megérteni.

Mivel azonban a korábban titkon felosztott birtokok közül sok a hetvenes években tovább daraboltatott, a nélkül, hogy telekkönyvileg rendeztetett volna, jelenleg is ezer meg ezer birtok van, mely nincs birtokosa nevéen. Az adóvégrehajtó közegek a telekkönyvi birtokosokhoz tartják magokat, ha ugyan van mit elvenni tőlök, esetleg azonban elmennek az osztályoshoz is. A ki szorgalmas volt és szerzett valamit, annak kellett rendesen megfizetni az adót a rest és gazdaságilag tönkrement volt házközösségi tag helyett is. Ily körülmények közt természetesen az adóteher is elviselhetetlen az ily birtokosokra nézve és napirenden van egész parasztbirtokok végrehajtási uton való eladása adóhátrálék miatt.

Am tudvalevőleg a szerencsétlenség nem jár egyedül. A földbirtok elaprózásával karöltve haladott a baromállomány megosztása. Számos esetben el kellett adni az ígás barmokat, mert nem voltak elég nagy számmal arra, hogy rajtok természetben megosztozkodni lehetett volna. Az elkülönült új gazdaságok vonó állat nélkül maradtak és nem voltak képesek ilyet szerezni. Egy ekével kellett több családnak is beérni. Mi sem természetesebb, mint hogy a talaj megmunkálása többnyire nem történhet kellő időben, gyakran egy-

általán nem történik meg. Sok községnél rendes rovatot képez a mezőgazdasági statisztikai kimutatásokban a termelésre vonatkozólag tett azon megjegyzés, hogy: »ennyi és ennyi hold nem volt megművelhető igavonó harmok hiánya miatt.«

Az igás állatokban való hiány maga után vonja az istállótrágya hiányát is és mivel a műtrágya beszerzésére hiányzanak az eszközök, természetesen szó sem lehet arról, hogy a földnek visszaallassanak azon alkatrészek, melyek a termelésnél elvonatnak attól. Horvát-Szlavonországban az ugarnak kell pótolnia a trágyát. És pedig annyival inkább, mert a jobb módú gazdáknál sem dívik az istállón etetés, hanem az egész napon át a sovány legelőn tartják a barmot.

A jelenlegi horvát országos kormány megkísérlette a föld eldarabolását új házközösségi törvény által korlátozni. Minden erőfeszítést megtesznek arra is, hogy tömegesen elintézetlenül maradt, telekkönyvben keresztül nem vitt osztályok kiintézettsenek s ezzel a birtokviszonyok, legalább a mi a feljegyzést illeti, rendeztessenek, de erre még évek szükségesek. Egy tagosítási törvényjavaslat is terjesztetett elő a f. é. október hóban s ezzel legalább kísérlet történt jobb viszonyok meghonosítására. Miután ez a törvényjavaslat e pillanatban van tárgyalás alatt, nem lehet megítélni, hogy a végleges szövegében alkalmas leendő a hozzáfűzött várakozásoknak, habár csak nem is nagyon közel jövőben megfelelni.

Mint az illető táblákból látható. a takarmánytermelésre sincs kellő gond fordítva. Takarmánynövények a mezőn következő arányban vannak képviselve: Lika-Krbava 3.191 hold = 2.83%, Modrus-Fiume 10.805 h. = 7.87%, Zágráb 13.105 h. = 3.88%, Varasd 8.055 h. = 5.09%, Belovár-Körös 9.209 h. = 3.63%, Pozsega 4.752 h. = 2.61%, Verőcze 19.645 h. = 7.58%, Szerém megyében 24.051 h. = 5.54% a megyei termő területből. A holdankinti hozadék az 1885–89. közti öt év átlagában Lika-Krbava megyében 19.40, Modrus-Fiumében 13.45, Zágrában 20.46, Varasdban 19.07, Belovár-Körösben 18.64, Pozsegában 15.55, Verőczében 14.63 és Szerém megyében 13.87 métermázsa.

A három szlapon megye alacsony átlagának magyarázata abban a körülményben keresendő, hogy ezekben kevés lóherét, ellenben sok búkkönyt termesztének. A lóhere termesztésének aránya a búkkönyéhez egyes megyénként a következő: Lika-Krbava 1:0.08, Modrus-Fiume 1:0.14, Zágráb 1:0.20, Varasd 1:0.49, Belovár-Körös 1:0.59, Pozsega 1:0.74, Verőcze 1:2.48, Szerém 1:4.04.

Horvát-Szlavonország természet a mezőn 868.577 métermázsa lóherét (holdankint 18.18) és 627.122 métermázsa egyéb takarmánynövényt (13.92 mm. holdankint). Ehhez jö még 796.930 hold rét hozadéka 7.582.234 métermázsaival (holdankint 9.51 métermázsa) és 1,032.281 hold legelő termése 2,900.848 métermázsa (holdankint 2.81 métermázsa). Tehát 1,922.024 holdon összesen 11,978.781 métermázsa szalmát vagy száraz takarmánynövényt nyernek, mi holdankint 6.23 métermázsa hozadékot tesz.

Hogy az itt csak nagy körvonalokban adott képet Horvát-Szlavonország mezőgazdasági viszonyairól még csak néhány jellemző vonással egészítsük ki: meg akarjuk említeni, hogy ezen ország 42.536.254 négyszögkilométer területével és kerekszám 2¼ milliónyi lakosságával megengedi ugyan magának a fényűzést, hogy a leg-

alább Zágráb, Varasd, Belovár-Kőrös, Pozsega, Verőcze és Szerén megyében termékeny talajából 5.939⁹⁵⁷ négyszögkilométernyit, mint legelőt, barmainak sétálóhelyéül áldozzon fel, de csak egy mezőgazdasági középiskolával (Kőrösön) s egy földművelési alsó iskolával bir (Pozsegán). A horvát átlagos földműves szakképzettsége egyenlő a semmivel; tőkeereje semmi és hitelképessége, melyről egy más alkalommal valamivel behatóbban fogunk nyilatkozni, egyenlő fokon áll tőkeerejével.

Ily körülmények közt ugyan óriásinak tekinthetjük azt a feladatot, gazdaságilag emelni ez országot: mindazonáltal e cél, mely bizonynyal megérdemli, hogy törekedjünk utána, elég gyorsan el volna érhető, ha alkalmazásba vennék a helyes eszközöket, a melyeknek tárgyalása azonban nem tartozik ide, már csak azért sem, mert feladatunkul csak a létező mezőgazdasági viszonyok tárgyalását tűztük ki.

Frangész Simon.

A takarékbetétek növekedésének okai.

A takarékbetétek, melyek a nemzeti vagyonnak nálunk is nagyon jelentékeny részét képezik, méltán megérdemlik, hogy azok, a kik a közgazdasági élet működését vizsgálják, különös figyelmet fordítsanak reájuk. A takarékbetétek alakulása, fejlődése, mozgalmasszétáradása a hitelközvetítő csatornákon, közgazdasági és társadalmi szempontból annyira fontos, hogy alig lehet közérdekűbb statisztikai kutatást és nemzetgazdasági tanulmányt képzelni, mint a mely e kérdéseket teljes világosságba helyezni törekszik.

A porosz kir. statisztikai hivatal jeles folyóiratában *Evert* kormánytanácsos, ismertetve a porosz takarékpénztárak 1888. évi működését, vizsgálódását egy igen fontos kérdéssel kezdi meg, kutatja a takarékbetétek nagymérvű növekedésének okát. ¹⁾ Természetükre nézve bármennyire eltérnek is a porosz takarékbetétektől a hazai takarékpénztárainknál felhalmozódó betétek s így bármennyire eltérő okok és törvények munkálnak a takarékbetétek felduzzasztásán: *Evert* fejtegetéseit annyira érdekesnek és tanulságosnak tartjuk, hogy az idevágó részt csaknem egész terjedelmében bemutatjuk olvasóinknak.

A porosz takarékpénztárak betéti és hitelforgalma — úgymond *Evert* — mely kis összegekkel kezdődve, sok éven keresztül, bár állandóan, de csak nagyon lassan növekedett: valami két évtized óta sokkal gyorsabb, sőt néha csaknem ugrásszerű fejlődést mutat. Míg 1839-ben csak 85 takarékpénztár volt 18²³ millió márka betéttel s 1869-ben a régi tartományokban 560 pénztár volt 343⁸² millió, az új tartományokkal együtt pedig 917 takarékpénztár 471⁵⁶ millió márka betéttel, addig 1888-ban összesen 1.363 takarékpénztár állt fenn, 488 fiók- és mellékpénztárral és 1.402 gyűjtőhellyel, a betéti követelés pedig 2.889²⁷ millió márkára rugott s ha a takarékpénztárak tartalék- és mellékalapjait is beszámítjuk, 3.019⁵⁴ milliót képviselt.

E nagyszerű fejlődésnek okai tudvalevőleg nagyon különböző természetűek, némelyek a gazdasági és szociális viszonyok lassú, de

¹⁾ Zeitschrift des kön. Preussischen Statistischen Bureaus. Dreissigster Jahrgang. 1890. I. Halbjahr.

szakadatlan átalakulásával függenek össze a legszorosabban és ezért, bár meglehetősen szabályszerűleg, de egyik évről a másikra alig észrevehetőleg fejlődnek. A lassú átalakulás, melynek folytán a parasztgazdálkodást és a kis kézműipart a nagy ipari jelleggel bíró mezőgazdasági és ipari üzem váltja fel, már magában hatalmas emeltyűje volt a takarékpénztári intézmény kifejlődésének. Az önálló mezőgazda és iparos, megtakarítását első sorban saját vállalatában igyekszik értékesíteni s rendszeren csak átmenetileg bizza a takarékpénztárakra. Csak akkor fordul állandóan a takarékpénztár felé, mikor már abba a szerencsés helyzetbe jut, hogy teljesen tehermentes s tökéletesen fölszerelt gazdaságot mondhat sajátjának. A mesterlegényekre nézve is, a meddig remélhetik, hogy önálló vállalkozókká küzdhetik fel magukat, a takarékbetét csak eszköz a célra, megtakarított keresményük elhelyezésének korántsem állandó formája. Végre a mezőgazdasági napszámosok, kiválság oly osztályt képeznek ugyan, mely a takarékpénztárakra van utalva; de ezek száma, oly kulturfokon, hol már nem sok föld van, melyet termővé kellene tenni s nem is valami kedvező viszonyok léteznek, többnyire stagnál, sőt néha fogy; azonkívül ezt az osztályt is még mindig igen gyakran kecségteti egy kis földbirtok megszerzésének reménye, mindenesetre sokkal gyakrabban, mint a nagyvárosok gyári munkásait. Ezzel ellentétben az újabb ipar, a munkások és művezetők évről-évre folyvást növekedő számában a népességnek egy oly réteget vonja magához, mely előtt a gazdasági önállóságra való emelkedés többnyire ki van zárva, s egy saját kis földbirtok szerzése is csak rendkívül kedvező körülmények közt lehetséges. Mindezek az emberek megtakarításaikat maguk nem képesek értékesíteni s ha jövedelmet akarnak belőle húzni, ki kell kölcsönözniük. E kikölcsönzést pedig, a hitelező és adós között közvetlen érintkezés helyett, a közvetítő helyek eszközlik. Minél jobban kiterjeszkedik a nagybirtok és nagyipar, viszonylag annál csekélyebb lesz a választék a hitelképes személyekben, de ezeknek hiteligénye aztán annál nagyobb. Így mindkét fél érdekében gyakrabban kell közbelépniök az intézeteknek, melyek a közvetítést átveszik s a hitelnyújtót a tőkeelhelyezés gondjától, a hitelre szoruló pedig a számos magánhitelezővel való vesződségtől megkímélik. Ez a természetes fejlődés tehát, mely nemcsak a hitelgazdasághoz vezet mind inkább, hanem a hitelközvetítéshez is, nem kicsinylendő oka a takarékpénztárak s általában a hitelintézetek egyre növekedő elterjedésének. Ha tehát például a határozottan nagyipari jelleggel bíró szász királyságban 1885-ban 40, Bajorországban pedig, hol túlnyomó a parasztbirtok és a kisipar, csaknem egészen 9, ismét a rajnai porosz tartományban a nagyipari jellegű düsseldorfi kerületben 16¹/₂, az aacheniben 18³/₁₀ s a kis parasztbirtokú coblenzi és trieri kerületben csak 6²/₂₅, illetőleg 4³/₃₁ takarékbetéti könyv esik 100 lakosra, úgy ez ellentétek jelentékeny részének a népesség gazdaság-szociális tagozatában mutatkozó különbségből kell származnia. Nem a takarításra képes egyének száma, hanem, ha szabad mondani, a takarékpénztárképeseké leend a döntő, egyébként hasonló körülmények közt, a takarékpénztárak igénybevételére nézve.

A takarékpénztáraknak ebben a pénzközvetítő üzletben természetesen más intézetek nagy számával kell osztozniuk. A tőzsdeforgalom és a bankok a nagyobb megtakarítások, az előleg és hitel-

egyletek s a Raiffeisen-féle kölcsönpénztárak pedig a kisebb megtakarítások elhelyezése tekintetében lépnek versenyre a takarékpénztárakkal. Hogy a kölcsöntőke mindezen csatornákon hogy oszlik meg, a takarékpénztárak igazgatóságának mozgékonyaságán és jóra valóságán kívül főleg az általános gazdasági és politikai helyzettől függ. Az utóbbinak kedvezőtlen vagy bizonytalan alakulása aránylag sok betétet visz a takarékpénztárakhoz, melyek a befektetés biztonságával s rendszeren csak nehezen változó kamatlábukkal aránylag kedvező elhelyezést nyújtanak. A politikai viszonyok javulása az e fajta, szükségből tett betéteket ismét nagy mennyiségben küzi a takarékpénztárakból s a tapasztalatlan kis emberek nagyobb betéteit is, bár saját érdekükben sokkal jobb volna, ha a takarékpénztáraknál maradnának, másnemű elhelyezésekhez vezetik. Ez a néha nagyon gyorsan beálló változás a takarékpénztári forgalom alakulására egyik évről a másikig kétségkívül sokkal jelentékenyebb, mint a népesség »takarékpénztárképes« részének csak lassan ható szaporodása. A takarékpénztárak rendszabályai a betétek kínálatával és a pénzpiacz változásaival szemben szintén jelentékeny befolyással vannak a betétek állományára és mozgalmára. A betéti maximum, valamint a kamatláb leszállítása gyakran erős csökkenést idéznek elő, épúgy az eddigi kamatláb fentartása a tőkehasználat süllyedő ára mellett, stb. a betétek felduzzadását, s gyakran e tekintetben a részletekig menő igen óvatos vizsgálódásra van szükség, ha csak a betétek mozgásának külső számaiból elhamarkodott következtetéseket nem akarunk vonni.

Habár e szerint úgy a megtakarítóknál, mint a hitelvevők- és hitelintézeteknél s különösen a takarékpénztáraknál is a betéti forgalmat jelentékenyen befolyásoló behatások érvényesülhetnek, melyek semmi összefüggésben nincsenek a közép- és alsó osztályok gazdasági helyzetének alakulásával, mégis ez osztályok helyzete mindig igen fontos s hasonló körülmények közt döntő tényező leend a betétek mozgalmára nézve. Ha Poroszországban, amaz osztályokra kerekszám 24 millió lelket és 10 millió kereső személyt számítunk, akkor, ha az utóbbiak hetenkint egy-egy márkát tennének takarékpénztárba, ebből a takarékbetéteknek évenként több mint 500 millió márka növekedése származnék, oly összeg, melynek a takarékpénztárak a jobb módúaktól hozzájuk folyó igen jelentékeny depositumokkal együtt sem érték el még felét sem. Persze, a mint már kiemeltük, amaz osztályok nagy része, különösen az önálló kisbirtokosok és kisiparosok, rendszerint jobb módját találják megtakarításaik értékesítésének, mint ha takarékpénztárba teszik be. De az összes kereseti ágaknál alkalmazott segédék és munkások is, a kikre nézve a takarékpénztár a legalkalmasabb hely, melyben keresményük fölöslegét elhelyezhetik, Poroszországban az 1883-ki foglalkozási statisztika szerint (a nőcselédekkel együtt) meghaladták a 7 milliót, kik egy márka heti betét mellett még mindig 350 millióval növelnék évenként a takarékpénztáraknál felhalmozódott betétek állományát. Ha a heti egy márka betét a munkás-osztály jelentékeny részére nézve nagyon sok is, más része, különösen a számos fiatal bánya-, gyári és mezei munkás 20 márka, vagy még több heti bérrel tetemesen többet is félre tehet és mégis elég marad neki állásához mért józan életszükségletei kielégítésére.

Látható ebből, hogy szükségkép mily döntő befolyást gyako-

rolnak a rendes munkabérváltozások s általában a népesség alsó és közép rétegeiben a gazdasági helyzet alakulásai a takarékbetét forgalomra, föltéve, hogy a takarékoság ösztöne elég élénk, hogy ez embereket számuk és megtakarító képességük arányában vezesse a takarékpénztárakhoz. Hogy ez tényleg fenn forog-e és mily mértékben s hogy nem a népesség vagyonosabb osztályai, valamint a testületek és segélypénztárak képezik-e túlnyomólag a takarékpénztárak üzleti körét, a fölött tudvalevőleg néha még vitatkoznak. Azonban nézetünk szerint már az, hogy a betéti könyvek száma, mely jelenleg Poroszországban meghaladja az 5 milliót, a jövedelmi adót fizetők számát, tehát azokét, kiknek jövedelme 3000 márkánál többre becsültetik, még ha minden hozzátartozóikat is számba vesszük, körülbelül hetszeresen felülmúlja, elég biztos következtetést enged arra, hogy a takarékbetéti könyvek nagy tömege tényleg az alsóbb osztályok kezében van; mert különben a vagyonosabb osztályhoz tartozó minden személynek, a nőket és gyermekeket is beszámítva, nem egy, hanem több takarékbetéti könyvvel kellene bírnia. A munkabeszüntetések alkalmával gyakran tapasztalt csökkenése a betéteknek szintén arra mutat, hogy nemcsak a betevők többsége, hanem a betéti összegek nagyobb része is az alsóbb osztályokra esik; ha az ellenkező állna, a betétek ezen részének mozgalma aligha lenne döntő az összes mozgalomra. Közzvetlen statisztikai bizonyíték ezen felfogás helyességére nézve nem áll ugyan még rendelkezésre s a betevők foglalkozásáról csak egyes elszórt adatok vannak. Ezek szerint:

a trieri városi takarékpénztárnál (a város lélekszám: 33.019)

önálló kézműveseknek volt	617	betétjük	211.753	márkával
nem önálló »	376	»	176.711	»
napszámosoknak »	172	»	30.156	»
nőcselédeknek »	1.208	»	149.931	»
katonai személyeknek »	313	»	36.520	»
egyleteknek »	26	»	5.542	»
földműveseknek »	151	»	25.950	»
hivatalnokoknak »	403	»	62.084	»
kereskedőknek »	33	»	5.760	»
foglalkozás nélkülieknek »	2.385	»	352.783	»
Összesen	5.634	betétjük	1,057.190	márkával

a witteni városi takarékpénztárnál (lélekszám: 23.879)

kézműves-mestereknek volt	341	betétjük	596.603	márkával
kézműves legényeknek »	73	»	9.359	»
gyári munkásoknak »	570	»	542.318	»
bánya- és kohó-munkásoknak volt ..	865	»	930.954	»
nőcselédeknek volt	194	»	19.475	»
egyéb személyeknek a kézműves-				
osztályból volt	783	»	689.374	»
községi és betegpénztáraknak, kis-				
korúaknak, mezőgazdáknak volt	3.008	»	3,615.393	»
Összesen	5.837	betétjük	6,403.476	márkával

a dortmundi városi takarékpénztárnál (lélekszám: 78.435)

kézműves-mestereknek volt	1.313	betétjük	2.553.502	márkával
legények- és üzleti segédeknek volt ..	813	»	417.852	»
gyári munkásoknak »	689	»	287.332	»
bánya- és kohó-munkásoknak »	1.979	»	2,051.514	»
nőcselédeknek »	1.332	»	344.791	»

egyéb személyeknek a kézműves-			
osztályból volt	805	betétjük	954.024 márkával
mezőgazdáknak volt	1.431	»	6,433.051 »
nyilvános és magánpénztáraknak volt	532	»	708.792 »
egyéb személyeknek (beleszámitva a			
fillértakarékpénztárból a gyer-			
mekeknek körülb. 2300 könyvét)	11.567	»	7,070.125 »
Összesen	20.461	betétjük	20,820.983 márkával

a poseni városi takarékpénztárnál (lélekszám: 68.315)

kézműves	1.163	számlával	kiskorúak	1.244	számlával
munkás	617	»	nőtlen személyek	1.585	»
kereskedő	670	»	özvegyek	1.007	»
nőcseléd	1.836	»	alapítványok	536	»
hivatalnok	917	»	egyházak	647	»
katonai személyek	1.403	»	ismeretlen foglal-		
földmívesek	698	»	kozásúak	162	»
gyermekek	5.105	»	Összesen	17.590	számla.

Ezek és hasonló adatok természetesen nem alkalmasak még a nevezett helyekre nézve sem, hogy a népesség tagozatával való összehasonlítást megtegyük. Mindenütt túlnyomó a foglalkozás nélkülieknek, gyermekeknek, kiskorúaknak, özvegyeknek, nőtlen személyeknek, gazdaságilag úgy, mint szociális szempontból szintelen osztálya, kikről nem tudjuk, hogy a népesség mely rétegéhez tartoznak; a betevők e fajta megjelölése is: kereskedők, hivatalnokok, mezőgazdák, katonai személyek, mely az illetőnek csak gazdasági, de nem egyúttal szociális hovatartozását ismerteti meg, a nevezett célra nem elégséges. De más irányban ennek a néhány pénztárnak eredménye nagyon jellemző, sőt némileg meglepő. Posenben például az alapítványokra és egyházakra eső könyvek száma feltűnően nagy. Másrészt azt látjuk, hogy Wittenben és Dortmundban a bánya- és kohómunkások, a mennyiben betevők — és pedig nagy számmal azok — átlagosan több mint 1000 márká takaréketét fölött rendelkeznek. Hasonló a viszonyok e két városban a kézműves osztályhoz tartozó más személyekre nézve is; csak a gyári munkások és nőcselédek maradnak hátra Dortmundban, ellenben a kézműves-mesterek átlagos betétei Wittenben, valamint Dortmundban is még nagyobbak. A kézműves legények és a nőcselédek bár csekélyebb átlagos összeggel szerepelnek, de az előbbieket Dortmundban még mindig valami 500 márkával. Trierben kevésbé kedvezők a viszonyok; de a kézműves legények még itt is kereszszám 500 márká átlagos betétet érnek el. Ez adatok, melyek különben az arnsbergi kormánykerületben végrehajtott régebbi próbaadatgyűjtés eredményét megerősítik, teljes bizonyítékkal szolgálnak arra nézve, mily önkényes és tarthatatlan az az állítás, hogy általában csak 60—150 márká betétet tartalmazó könyvek vannak alsóbb osztályok birtokában. A fentebbi eredmények ellenkezőleg azt mutatják, hogy a kis emberek, a népességnek első sorban takarékpénztárképes rétegéből, számos esetben lassankint oly betéteket gyűjtenek rakásra, melyek a takarékpénztárak általános átlagát, melybe a tőkepenzesek és jogi személyek követelése is be van foglalva, jelentékenyen túlhaladják.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. XI. füzet. 1890. november.

Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 1890. deczemberi szám: Munkásvédelem és munkajog, Földes Bélától. Ezüstpénz-verési törvény, Mudrony Páltól. Angol és német közgazdaságtan, Pikler Gyulától; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXIX. évf. 1890. szeptember hó.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 44—46. sz.

Közegészségügyi Szemle. Havi folyóirat. Szerkeszti dr. Oláh Gyula. I. évfolyam 1890. október hó: Magyarország közegészségügyi közigazgatásáról, Kun Tamástól. A társadalom physiologiája, Oláh Gusztávtól; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. I. évf. 91—95. sz.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerkesztik és kiadják Cserháti Sándor és Kosutány Tamás. VIII. évf. XI. füzet.

Statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. XVIII. évf. 208. sz. 1890. szeptember: A budapesti pénzintézetek üzlet-eredményei az 1889. évről. A budapesti vízvezeték 1883. és 1889. években. Az 1889. évi tankötelesek összeírásának eredménye; stb.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. I. évf. 11. szám: A kezdet kezdetén. A gazdasztály és a biztosítás. Az általános munkás-pénztár; stb.

Archiv für Eisenbahnwesen. Herausg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Jahrgang 1890. H. 6.: Theorie der Tarifbildung der Eisenbahnen, von Lauenhardt (III. Das Personenfahrgeld). Die Arbeiter-Pensions- und Krankenkassen und die Unfallversicherung bei den preussischen Staatsbahnen im Jahre 1889, von W. Hoff. Die Eisenbahnen Deutschlands und Englands in den Jahren 1886—1888 und die Eisenbahnen in den Jahren 1886, 1887 und 1888.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausg. von H. Braun. III. Band, 3. und 4. Heft: Kontraktbruch und Koalitionsrecht im Hinblick auf die Reform der deutschen Gewerbegesetzgebung, von Th. Löwenfeld. Die Kartelle. Beiträge zu einer Morphologie der Unternehmerverbände, von B. Schönlank. Statistik der entschädigungspflichtigen Unfälle im deutschen Reich für 1887, von R. van der Borcht; etc.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik. Red. und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLII. Jahrg. 7—10. H.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 5. Nr. 44—47.: Das internationale Uebereinkommen über den Eisenbahnfrachtverkehr. Die Wirkungen des neuen Zollgesetzes in den Vereinigten Staaten. Matlekovits über die Zollpolitik seit 1868. Zur Lage der Tuch- und Modewaaren-Fabrikation Oesterreichs. Handelsvertrags-Verhandlungen mit Serbien; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von J. Conrad. N. F. XXI. B. 4. H.: Das Preussische Staatsschuldbuch, von Frick. Die Organisation der Arbeiter-Unfallversicherung, von E. Kirchberg. Veränderungen im Niveau der allgemeinen Waarenpreise in den Jahren 1881—1889; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XVI. Jahrg. VIII—IX. H.: Die nächste Volkszählung, von K. Th. von Inama-Sternegg. Die Fischerei an der adriatischen Küste Oesterreichs im Jahre 1883/89, von K. Krafft; etc.

Zeitschrift für schweizerische Statistik. XXVI. Jahrg. 4. Quartal-Heft: Statistique générale des crimes et des délits divers accomplis à Genève depuis 1817 à 1885, par J. Cuénoud. Bemerkungen zur schweizerischen Fabrikstatistik für 1888, von Schuler; etc.

Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, von Th. Hertzka. I. Jahrg. Nr. 49—52.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 31-me année. No 11.: Les bureaux de statistique du travail aux États-Unis, par A. Liégeard. Le mouvement de la population de la France en 1889. Le Commerce extérieur de la France en 1889, par T. Loua. Paris en 1888, par T. Loua; etc.

Journal des économistes. 49-me année. Novembre 1890.: Cadastre ou livre foncier, par F. Bernard. Aphorismes économiques et moraux, par M. Block; etc.

La Revue des banques. Dir. E. Fournier de Flaix. Tome IX. F. 11.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 6-me année. No. 303—308.

Revue des deux mondes. IX. année. Tome CII. 1. 2. livr.: La tarification sur les chemins de fer et les tarifs de pénétration, par G. Noblemaire. Un parlement ouvrier. — Le dernier congrès des Trades-Unions par J. Decrais; etc.

The Economist. Vol. XLVIII. No. 2462—2465.: The Business Morality of the Stock Exchange. The Question of Commercial Treaties. The Proposed New French Custom Tariffs. Railway Combination in the United States. The Stock Exchange Settlement. The Liquidation of the Barings. How will the Financial Crisis affect Trade? etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek XIX. jelentése közoktatásügyünk állapotáról.

Jelentés a magyar kir. technologiai iparmuzeum 1889/90. évi működéséről. Szerkesztették Taborsky Ottó és Hegedüs Károly. Budapest, 1890.

Kautz Gyula: Smith Ádám mint a közgazdaság-tudomány meg-

alapítója. Smith »Vizsgálódásai« magyar nyelven való megjelenésének és elhalálózása százados évfordulójának alkalmából. Budapest, 1891.

Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. 1890—91. XVIII. évfolyam. Szerkesztik Ambruster Jakab és G. Nagy Sándor. Budapest, 1890.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A kereskedelemügyi miniszter úr rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. VII. füzet. 1890. július hó. Budapest, 1890.

Statisztika a dohánygyedárúságot illetőleg 1839. évre. Összeállítva a m. kir. dohánybevéltási és gyártási szakszámvevőségek által. Budapest, 1890.

Szederkényi N.: Heves vármegye története, II. kötet. Eger, 1890.

Barre E.: Der ländliche Wucher. Ein Beitrag zur Wucherfrage bezüglich der Vorschläge des Deutschen Volkswirtschaftsrats zur Bekämpfung des ländlichen Wuchers. Berlin, 1890.

Beckmann J. D.: Capital und Arbeit. Ein Beitrag zur Kritik der Weltwirtschaft. Wien, 1890.

Irmisch, Linus: Kurze Geschichte der Buchdruckereien im Herzogthum Braunschweig. Braunschweig, 1890.

Matlekovits A.: Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie und des deutschen Reiches seit 1863 und deren nächste Zukunft. Leipzig, 1891.

Oesterreichische Statistik. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XXVI. Band. 4. Heft. Waarendurchfuhr durch das allgemeine österreichisch-ungarische Zollgebiet im Jahre 1889. Wien, 1890.

Schenk F.: Jahresbericht für 1889 über die auf Selbsthilfe gegründeten deutschen Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften. Leipzig, 1890.

Statistischer Bericht über den Betrieb der kön. bayerischen Verkehrs-Anstalten im Verwaltungsjahre 1889, nebst Nachrichten über Eisenbahn-Neubau. Herausg. von der General-Direktion der kgl. bayer. Staatseisenbahnen und der Direktion der kgl. bayer. Posten und Telegraphen. München.

v. Proskowetz M.: Führer durch die Land- und Forstwirtschaft Oesterreichs, im Auftrage des Kongresskomitees verfasst. Wien, 1890.

von Hohenbruck A. und F. von Zimmerauer: Der land- und forstwirtschaftliche Unterricht in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Im Auftrage des k. k. Ackerbauministeriums verfasst, anlässlich der allgem. land- und forstwirtschaftlichen Ausstellung in Wien 1890. Wien, 1890.

Waarenverkehr der Schweiz mit dem Auslande. Uebersicht der Ein- und Ausfuhr der wichtigsten Waarenartikel. III. Quartal 1890. Herausgeg. vom schweizerischen Zolldepartement.

Westergaard H.: Die Grundzüge der Theorie der Statistik. Jena, 1890.

Westergaard H. und Rubin M.: Statistik der Ehen, auf Grund der sozialen Gliederung der Bevölkerung. Nach Volkszählungen und Kirchenbüchern in Dänemark. Jena, 1890.

Bert E.: Les traités de commerce. Étude sur le régime douanier et le commerce international de la France. Paris, 1890.

Brettes F.: Conférence sur la vie sociale. Les principes de 89. Paris, 1890.

Dumont A.: Dépopulation et civilisation. Étude démographique. Paris, 1890.

Kőrösi J.: Bulletin annuel des finances des grandes villes. IX. année. Budapest, 1890.

Le Barbier E.: Le crédit agricole en Allemagne, suivi de l'étude des comptabilités les plus précises et les plus claires, usitées dans les associations rurales de crédit mutuel d'Allemagne et d'Autriche. Paris, 1890.

Les ouvriers des deux mondes. Études sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des population ouvrières des diverses contrées et sur les rapports qui les unissent aux autres classes, publiées par la Société internationale des études pratiques d'économie sociale. II. série, tome 2. Paris, 1890.

Maury L.: Les postes romaines, étude précédée d'une notice historique sur l'origine et l'organisation du service des postes chez différents peuples anciens et modernes. Paris, 1890.

Serand E.: Les avoines: culture, usages, géographie, trafic, spéculation. Paris, 1890.

Travaux et mémoires du Bureau international des poids et mesures, publiés sous l'autorité du comité international par le Directeur du Bureau. Tome VII. Paris, 1890.

Ely R. T.: The labor movement in America. London, 1890.

Lock: Charity organisation. London, 1890.

Poor H. V.: Manual of the railroads of the United States for 1890, showing their route and mileage; stocks, bonds, debts, cost, traffic, earnings, expenses and dividends; their organisations, directors, officers etc. XXIII. annual number. New-York, 1890.

Railway and canal traffic. Returns of canals and navigations for 1883. London, 1890.

Whitaker J.: An Almanack for the Year of our Lord 1890. London, 1890.

Worcester J. H. jr.: The power and weakness of money. Philadelphia, 1890.

Annali del credito e della previdenza. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Anno 1890. Roma, 1890.

Bollettino di notizie commerciali. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. Serie II. Vol. VII. No. 37—45.

Statistica giudiziaria civile e commerciale per l'anno 1888. Direzione generale della statistica. Roma, 1890.

Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administracion. Madrid, 1890.

Sanz y Escartin E.: La cuestión económica. Madrid, 1890.

Fahlbeck P. E.: Sveriges nationalförmögenhet, dess storlek og tillväxt. Stockholm, 1890.

Opgjærelse foreløbig af Hovedresultaterne af Folketaellingen i Danmark den 1-ste Februar 1890. Kjöbenhavn, 1890.

T Á R G Y M U T A T Ó.

I. Értekezések.

	Lap
Elmélkedés. — <i>Keleti Károlytól</i>	3
Néhány szó az 1890. évi költségvetésről. — <i>Tisza Istvántól</i>	9
Bismarck herceg közgazdasági nézetei. — <i>Mattekovits</i> <i>Sándortól</i>	21
A különbözeti ügyletek. — <i>Baross Károlytól</i>	38
Valutánk rendezéséről (pályanyertes mű). — <i>Székely</i> <i>Ferencztől</i>	101
A vándoripar szabályozása. — <i>Braun Sándortól</i>	128
A jog- és államtudományi szakoktatás reformja. — <i>Vizneker Antaltól</i>	142
Néhány szó jövő népszámlálásunkról. — <i>Jekelfalussy</i> <i>Józseftől</i>	201
Az italmérési jog s az italmérési jövedék behozatala folytán adandó kártalanítás. Első közlemény. — <i>Popovics Sándortól</i>	218
Valutánk rendezése. — <i>Mandello Gyulától</i>	233
Takarékpénztáraink reformja. — <i>Székely Ferencztől</i>	309
Oroszország pénzügyeiről. — <i>Hegedüs Sándortól</i>	318
Az ipar fejlesztése Württembergben 1848. óta. — <i>Bernát</i> <i>Istvántól</i>	328
Arany és ezüst közötti viszony. Aranyforint. Arany- ágio. — <i>Havas Miksától</i>	342
Ipartörténetünk feladatai. — <i>Acsády Ignácztól</i>	375
Néhány szó az életbiztosításról. — <i>Vargha Gyulától</i>	388
A részletiv-ügyletek. — <i>Havas Miksától</i>	398
A magyar és az osztrák népszámlálás. — <i>Keleti Károlytól</i>	487
A közgazdaság elméletének és törvényeinek kérdéséhez. — <i>Ráth Zoltántól</i>	499
A vámok hatásáról. — <i>Mattekovits Sándortól</i>	563

Az italmérési jog s az italmérési jövedék behozatala folytán adandó kártalanítás. II. közlemény. — <i>Popovics Sándortól</i>	594
Válasz a »Néhány szó az életbiztosításról« czímű cikkekre. — <i>Arányi Miksától</i>	612
A nemzetközi munkásvédő értekezéslet. — <i>Fenyvessy Adolftól</i>	667
Agrártörekvések Magyarországon. — <i>Braun Sándortól</i>	697
Takarékpénztári reformkérdések. — <i>Halász Sándortól</i> ..	767
Fiume tengerészetről. — <i>Alphától</i>	857
Egyenes adóink fejlődése. — Első közlemény. — <i>Pólya Jakabtól</i>	871
Smith Ádám, mint a közgazdaság-tudomány megalapítója. — <i>Kautz Gyulától</i>	953
A tőke közgazdasági fogalmáról. — <i>Ráth Zoltántól</i> ..	986
Válasz a New-York életbiztosító-társaság magyarországi képviselőjének. — <i>Izrael Bernáttól</i>	1003
Az 1891-iki költségvetés. — <i>Tisza Istvántól</i>	1049
Monarchiánk és Németország gabonával való ellátása. — <i>Vargha Gyulától</i>	1064
Egyenes adóink fejlődése. — Második és befejező köz- lemény. — <i>Pólya Jakabtól</i>	1076

II. Közgazdasági havi krónika. — *Mandello Károlytól.*

1889. deczembertől—1890. novemberig	52, 158, 266, 345, 402, 525, 627, 712, 784, 890, 1010, 1091
---	--

III. Szemle a külföldi közgazdasági események felett.

<i>Mandello Károlytól</i>	408, 788, 895
-----------------------------------	---------------

IV. Irodalmi szemle.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a köz- oktatás állapotáról az országgyűlés elé terjesztett XVIII. jelentése. — <i>Báró Roszner Ervintől</i>	60
Grünwald József: Az ipartörvény, a miniszteri rende- letekkel és elvi határozatokkal kiegészítve. — <i>Braun Sándortól</i>	71
Névy László: Magyar kereskedelmi levelező, különös tekintettel az árüzletre. — <i>Braun Sándortól</i>	72
Veress V.: Politikai számtan, a legújabb miniszteri tan- terv alapján. — <i>Braun Sándortól</i>	73

A m. kir. postatakarékpénztár cheque- és clearing forgalmáról, ennek használatáról és előnyeiről. — <i>dr.-tól</i> ..	74
Neményi A.: Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn. — <i>x. y.-tól</i> ..	74
Neumark M.: Un centenaire économique 1789—1889. — <i>Matlekovits Sándortól</i> ..	78
Crump A.: An investigation into the causes of the great fall in prices which took place coincidently with the demonetisation of silver by Germany. — <i>Földes Bélától</i> ..	81
Pisztóry M.: Nemzetgazdaságtan, tekintettel az államháztartásra és hazai viszonyainkra. — <i>dr.-tól</i> ..	166
Halász S.: A posta-takarékpénztár cheque- és clearing-forgalmáról. — <i>Fekete Ignácztól</i> ..	168
Mandello K.: Ungarns Finanzlage nach den Staatsbudgets pro 1889 u. 1890. — <i>a.-tól</i> ..	170
Anselmo R. de Rivas: La politica económica de Espana. — <i>Mandello Károlytól</i> ..	172
Grünwald B.: Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. — <i>Acsády Ignácztól</i> ..	277
Fenyvessy A.: A pesti hazai első takarékpénztár ötvenéves története, 1840—1889. — <i>Hegyesfalmy Lajostól</i> ..	281
Beck H.: Törvényhozási reformok a biztosítás-ügy terén. <i>B. A.-tól</i> ..	283
A parasztbirtokokban való örökösödést szabályozó 1889. évi április 1-ei osztrák törvény. — <i>Baross Károlytól</i> ..	287
Hertzka T.: Freiland. Ein soziales Zukunftsbild. — <i>Ráth Zoltántól</i> ..	289
Ballagi A.: Colbert. — <i>dr.-tól</i> ..	353
Enlékirat a Pesti hengermalom-társaság fennállásának félszázados évfordulója alkalmából. — <i>y.-tól</i> ..	356
Mandello K.: Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im Jahre 1889. — <i>x. y.-tól</i> ..	358
Clare: Possibility of a scientific law of wage. — <i>Földes Bélától</i> ..	359
Kautz Gy.: A nemzetgazdaságtan rendszere. Első kötet. Általános rész. — <i>Ráth Zoltántól</i> ..	461
Jekelfalussy J. és Vargha Gy.: Közgazdasági és statisztikai évkönyv. Újabb harmadik-negyedik évfolyam. 1889/90. — <i>Braun Sándortól</i> ..	462
Újabb irodalom az alkoholismusról. — <i>Mandello Gyulától</i> ..	465

	Lap
Tisza István: Valutánk rendezéséről. — <i>Székely Ferencztől</i>	533
Acsády I.: A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után és A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. — <i>dr.-tól</i>	535
Kerpely Kálmán: A czukorrépa mint iparnövény. — <i>b-n.-tól</i>	538
Schiller R.: A könyvvitel tankönyve, fordította Berényi Pál. — <i>Braun Sándortól</i>	539
Block [M.: Les progrès de la science économique depuis Adam Smith. Revision des doctrines économiques. — <i>Pólya Jakabtól</i>	540
Néhány észrevétel Székely Ferencz ur birálatára. — <i>Tisza Istvántól</i>	638
Propper N. J.: Kereskedelmi ismeretek kézikönyve. — <i>Braun Sándortól</i>	639
Jahresbericht des k. u. k. österr.-ung. General-Consulates New-York über die wirtschaftlichen Verhältnisse des Amtsbezirkes im J. 1889. — <i>Ráth Zoltántól</i>	641
Pólya J.: A gazdasági válság. — <i>Matlekovits Sándortól</i>	719
Report of the director of the mint upon the production of the precious metals in the United States during the calendar year 1889. — <i>Pólya Jakabtól</i>	725
Kohn D.: A gabona-határidőzlet. — <i>Ráth Zoltántól</i> ..	836
A magyar állami tisztviselők helyzete és ennek javul- hatása. — <i>dr.-tól</i>	920
Békésy K.: Kolozsvár közgazdasági multja és jelene. — <i>Acsády Ignácztól</i>	923
Hutyra F.: Állategészségügyi évkönyv az 1889. évre. A földművelésügyi m. kir. miniszterium megbízásából, hivatalos adatok alapján. — <i>a.-tól</i>	926
Bamberger B.: A valutakérdés az Észak-Amerikai Egyesült- Államokban. — <i>y.-tól</i>	1017
Békésy K.: A társadalmi forradalom. — <i>Vizneker Antaltól</i>	1019
Kőrösi J.: A fővárosi születési statisztika újjáalakítása. — <i>Vizneker Antaltól</i>	1021
Chélard R.: La Hongrie contemporaine. — <i>e.-tól</i>	1025
Courtois A.: Banques populaires. Associations coopérative de crédit. — <i>th.-tól</i>	1028
A kereskedelemügyi miniszternek 1889. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. — <i>Jekelfalussy Józseftől</i>	1099

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek XIX. jelentése közoktatásügyünk állapotáról. — <i>r.-tól</i>	1106
Szederkényi N.: Heves vármegye története. — <i>Acsády Ignácztól</i>	1111
Válasz és viszonzválasz. — <i>Békésy Károlytól és Acsády Ignácztól</i>	1116
Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléje. — <i>Ráth Zoltántól és Kovács Aladártól</i>	84, 175, 361, 543, 735 840, 929, 1031, 1119

V. Statisztikai Értesítő.

Magyarország és a világ búzatermelése. — <i>Vargha Gyulától</i>	90
Magyarország és a világ búzaforgalma. — <i>Vargha Gyulától</i>	180
A halálokok statisztikája. — <i>Vizneker Antaltól</i>	294
A népmozgalom legfontosabb eredményei Magyarországon 1881—1888-ban. — <i>Vizneker Antaltól</i>	369
Magyarország 1889. évi külforgalmának legfontosabb eredményei. — <i>Vizneker Antaltól</i>	476
A postán szétküldött magyarországi hírlapok statisztikája. — <i>Vargha Gyulától</i>	551
A budapesti pénzintézetek értékpapir-tárczája. — <i>Lendvay Sándortól</i>	644
A felső-magyarországi kivándorlás és hatása a népese- dési mozgalomra. — <i>Vargha Gyulától</i>	653
Fővárosunk bűnügyi statisztikája 1885—1889-re. — <i>Ráth Zoltántól</i>	744
A magyarországi takarékbetétek. — <i>Vargha Gyulától</i> ..	752
Hivatalos statisztikánk és az idei termés. — <i>Vargha Gyulától</i>	845
Horvát-Szlavonországok bortermelése. — <i>Frangész Simontól</i>	931
A totalisateur a fővárosban. — <i>Halász Sándortól</i>	944
Horvát-Szlavonországok gyümölcstermelése. — <i>Frangész Simontól</i>	1035
Jégverések és jégkárok Poroszországban. — <i>Vargha Gyulától</i>	1040
A mezőgazdasági viszonyok Horvát-Szlavonországokban. — <i>Franges Simontól</i>	1123
A takarékbetétek növekedésének okai. — <i>dr.-tól</i>	1139

VI. Könyvszemle.

1890. januártól decemberig	99, 196, 305, 372, 481, 559, 664, 762, 853, 950, 1046, 1144
-------------------------------------	--